תלמוד בבלי

עם ביאור

עיון העמוד

עיקרי הסוגיות וביאוריהן על פי דברי הראשונים
והאחרונים עד למסקנת ההלכה למעשה
בתוספת ביאור 'שפה ברורה' מהדורת 'עוז והדר'

ברכות ג

דפים לב - סד

דרשו ד' ועוזו
העמוד היומי

מהדורה מיוחדת ללומדי 'העמוד היומי'

יו"ל ע"י 'דרשו ה' ועוזו'
קרן עולמית לחיזוק ועידוד לימוד התורה

תלמוד בבלי ופירוש 'שפה ברורה' בהוצאת 'עוז והדר'

הפצה בישראל:
'דרשו' 02-5609000
ת.ד. 39061 ירושלים

כתובת להערות:
לת"ד 39061 ירושלים
או לפקס 02-6540269

הפצה וכתובת להערות בחו"ל:
Dirshu – US Office
911 E. County Line Rd
Suite 205
Lakewood, New Jersey 08701
1-888-5DIRSHU
info@dirshunj.org

© כל הזכויות שמורות
תלמוד בבלי וביאור שפה ברורה - ל'עוז והדר'
ביאור 'עיון העמוד' - לארגון 'דרשו ה' ועוזו'
אין להעתיק או לצלם או לאכסן מידע זה בכל אמצעי ללא רשות מפורטת מבעלי הזכויות

עימוד עיון העמוד: גיוון
כריכה ושערים: סטודיו S מקובר 02-5710540

תלמוד בבלי

עם ביאור

עיון העמוד

עיקרי הסוגיות וביאוריהן על פי דברי הראשונים
והאחרונים עד למסקנת ההלכה למעשה
בתוספת ביאור 'שפה ברורה' מהדורת 'עוז והדר'

ברכות ג

דפים לב - סד

מהדורה מיוחדת ללומדי 'העמוד היומי'

ואלו המעלות

שיתעלה בהם הלומד בקונטרס 'עיון העמוד'

קונטרס עיון העמוד - נותן ללומד את האפשרות ללמוד את המסכת ברובד נוסף של הבנה כאשר לצד עמוד הגמרא מופיע באור הפשט מתמצית דברי הראשונים והאחרונים המבארים את פשט דברי הגמרא.

קונטרס עיון העמוד - מביא ללומד את הבנת הפשט מדברי הראשונים והאחרונים, בלשון קולחת בהירה ומתומצתת, כאשר הבאור מתמקד בהבנת וביאור הפשט ללא תוספת קושיות או נידונים שלא שייכים לביאור הפשט עצמו.

קונטרס עיון העמוד - מוגש ללומד במקביל לעמוד הגמרא, וכהמשך לציטוט דברי הגמרא עליהם נסוב הביאור, למען ירוץ הלומד בלימוד הגמרא בשילוב הבנת הפשט.

קונטרס עיון העמוד - מביא בכל נדון בגמרא ובסוגיא שיש בו הכרעה להלכה, את פסיקת ההלכה כפי שנפסק בשו"ע ברמ"א ובמשנה ברורה, כדי לקרב את הלומד להבנת השמעתתא אליבא דהלכתא.

קונטרס עיון העמוד - מובא בסופו באור 'שפה ברורה' מבית 'עוז והדר', שהוא ביאור מילולי של כל דברי הגמרא, דבר דבור על אופנו בשפה ברורה ובהירה להקל לב הלומד.

אשריך ישראל, מי כמוך!

יהללו ה' דורשיו יחי לבבכם לעד, רבבות אלפי ישראל אשר זכו לצקת יחדיו יסודות איתנים למהפכה העולמית של לימוד הש"ס - 'העמוד היומי' בתלמוד בבלי - הן במסגרת החבורות והשיעורים, הן בלימוד עצמי או בחברותות, והן בהשתתפותם במבחן הראשון של 'העמוד היומי', בו נטלו חלק רבבות לומדים בכל רחבי תבל, מכל העדות והקהלים ומכל המעמדות והגילאים, בבואם לקצור את פרי עמלם בלב מתרונן מחדוותה של תורה ובהתרגשות נפלאה של התחדשות בעמל עיונה.

החוברת הזו אשר לפניכם, הינה ציון דרך מרומם ומדרבן עבור כולנו. בחוברת זו מופיעים ביאורי הש"ס של 'דרשו' לחלק השני של מסכת ברכות, בו יושלם בעז"ה לימוד המסכת הראשונה ב'עמוד היומי'. יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחווה דעת, בדביקות ובעקביות מצטרפים העמודים זה לזה עד שהם הופכים למסכת שלימה שנרכשה ביסודיות ובמתינות אשר הפכו אותה לקנין נצח של ידיעת התורה, אבן פינה ללימוד הש"ס כולו, בעזרתו יתברך.

וממעמקי הלב נביעה תפילתנו לפני יושב מרומים, שנזכה לבוא אל היום הגדול הזה בו נכריז כולנו "הדרן עלך מסכת ברכות", נעתיר לך ותעתר לנו שנזכה להגביר חיילים לתורה בכלל וללימוד 'העמוד היומי' בפרט, ובזכות התורה ולומדיה ינצל העולם, ויתקיים בנו מקרא שכתוב: "וַיְגָרֵשׁ מִפָּנֶיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשְׁמֵד, וַיִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בֶּטַח בָּדָד עֵין יַעֲקֹב אֶל אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ, אַף שָׁמָיו יַעַרְפוּ טָל, אַשְׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל, מִי כָמוֹךָ, עַם נוֹשַׁע בַּה', מָגֵן עֶזְרֶךָ וַאֲשֶׁר חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ, וְיִכָּחֲשׁוּ אֹיְבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל בָּמוֹתֵימוֹ תִדְרֹךְ", במהרה בימינו אמן!

שו"ע או"ח סי' קי ס"ח: הנכנס לבית המדרש יתפלל

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁלֹּא יֵאָרַע דָּבָר תַּקָּלָה עַל יָדִי וְלֹא אֶכָּשֵׁל בִּדְבַר הֲלָכָה וְיִשְׂמְחוּ בִי חֲבֵרַי וְלֹא אוֹמַר עַל טָמֵא טָהוֹר וְלֹא עַל טָהוֹר טָמֵא וְלֹא עַל מֻתָּר אָסוּר וְלֹא עַל אָסוּר מֻתָּר וְלֹא יִכָּשְׁלוּ חֲבֵרַי בִּדְבַר הֲלָכָה וְאֶשְׂמַח בָּהֶם: גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ:

וכתב הט"ז (שם ס"ק ח): נ"ל דהוא הדין במי שיושב ללמוד אפילו ביחידות, ונ"ל נוסחא אחרת קצרה כוללת הרבה וזו היא:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁתָּאִיר עֵינַי בְּמָאוֹר תּוֹרָתֶךָ וְתַצִּילֵנִי מִכָּל מִכְשׁוֹל וְטָעוּת הֵן בְּדִינֵי אִסּוּר וְהֶתֵּר הֵן בְּדִינֵי מָמוֹנוֹת הֵן בְּהוֹרָאָה הֵן בִּלְמוּד: גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ: וּמַה שֶּׁשָּׁגִיתִי בְּבָר הַעֲמִידֵנִי עַל הָאֱמֶת וְאַל תַּצֵּל מִפִּי דְּבַר אֱמֶת עַד מְאֹד: כִּי ה' יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו דַּעַת וְתְבוּנָה:

וביציאתו יאמר:

מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁשַּׂמְתָּ חֶלְקִי מִיּוֹשְׁבֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ וְלֹא שַׂמְתָּ חֶלְקִי מִיּוֹשְׁבֵי קַרְנוֹת. שֶׁאֲנִי מַשְׁכִּים וְהֵם מַשְׁכִּימִים, אֲנִי מַשְׁכִּים לְדִבְרֵי תוֹרָה וְהֵם מַשְׁכִּימִים לְדָבָרִים בְּטֵלִים. אֲנִי עָמֵל וְהֵם עָמֵלִים, אֲנִי עָמֵל וּמְקַבֵּל שָׂכָר וְהֵם עָמֵלִים וְאֵינָם מְקַבְּלִים שָׂכָר. אֲנִי רָץ וְהֵם רָצִים, אֲנִי רָץ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא וְהֵם רָצִים לִבְאֵר שַׁחַת, שֶׁנֶּאֱמַר וְאַתָּה אֱלֹהִים תּוֹרִדֵם לִבְאֵר שַׁחַת אַנְשֵׁי דָמִים וּמִרְמָה לֹא יֶחֱצוּ יְמֵיהֶם וַאֲנִי אֶבְטַח בָּךְ:

דִּכְתִיב 'וַאֲשֶׁר הֲרֵעוֹתִי', אני גרמתי להם הרעה שבראתי להם יצר הרע (רש"י), שהרי 'מפי עליון לא תצא הרעות' (איכה ג, לח), לכן דרשו חז"ל ש'הרעותי' היינו היצר הרע (מהרש"א).

נִתְמוֹטְטוּ רַגְלֵיהֶם שֶׁל שׁוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל במשפט, אבל עכשיו יש לנו פתחון פה שהוא גרם לנו, שברא יצר הרע (רש"י), ואף שהבחירה נתונה בידי האדם, וכמאמרם 'בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין' (קידושין ל, ב), מכל מקום יש לנו פתחון פה וקצת טענה במשפט, שלא יתמוטטו רגלינו לגמרי (מהרש"א). ויש מפרשים, שאילולא טענה זו לא היתה יכולת לעשות תשובה ח"ו (בן יהוידע).

בִּשְׁבִיל כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁהִשְׁפַּעְתָּ לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל עַד שֶׁאָמְרוּ דַּי, הוּא גָּרַם שֶׁעָשׂוּ אֶת הָעֶגֶל, שכן כדי להוכיח את ישראל על עגל הזהב אשר עשו, יכול היה משה לומר רק 'זהב', ומה שהוסיף 'ודי', הוא כדי ללמד זכות על ישראל (מהרש"א).

מָשָׁל לְאָדָם אֶחָד שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן וְכוּ', המשל של הארי הוא כנגד החוטא במזיד למילוי תאוותו, כמו ארי הדורס ואוכל להשׂבעת נפשו. המשל של הפרה הוא כנגד החוטא במזיד כדי למרוד, כמו פרה הבועטת ואינה נהנית מכך כלום. והמשל של הבן הוא כנגד שוגג הקרוב למזיד, שנענש עבור מה שלא נזהר ושמר עצמו לא להתקרב למקום בו עלול לחטוא בשוגג, כמו הבן הנתבע על שיושב על פתח בית זונות וגרם שיחטא (בן יהוידע).

מְלֵי כְּרֵיסֵיהּ זְנֵי בִּישֵׁי, מילוי הכרס הוא ממיני החטאים הרעים (רש"י), שריבוי העיסוק במזונות מושך את האדם לצד החומר, ומרחיקו מיראת ה' ומצוותיו (ספר החינוך מצוה רמח), ולכן הזהירונו חז"ל (אבות ג, ג) לדבר דברי תורה בשעת אכילה (אבודרהם דיני ברכת המזון).

מַאי 'לָךְ רֵד', שאי אפשר לפרש ירידה מן ההר כפשוטו, שהרי השי"ת לא הוסיף לומר לו מה יעשה אחר ירידתו (מהרש"א).

אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה רֵד מִגְּדֻלָּתְךָ, ודרשו 'לך רד', רד מהגדולה שנתתי לך (צל"ח בפירוש ראשון), כי המנהיג הוא לפי ערך הדור, וכאשר ישראל בחטאם בעגל ירדו ממעלתם, אמר הקב"ה למשה לך רד ותמעט מגדלותך, לפי דרגתם הנמוכה (אהל יעקב [למגיד מדובנא] פר' תצוה), ויש מפרשים, שכיון שכל ישראל גוף אחד, כישרדו ישראל מגדולתם הורידו קצת גם את משה, וירד מגדולתו (פנים יפות פר' בהעלותך).

מַיָּד תָּשַׁשׁ כֹּחוֹ שֶׁל מֹשֶׁה וְלֹא הָיָה לוֹ כֹּחַ לְדַבֵּר, מחשש שיאמרו שתפילתו על החזרת גדולתו (עץ יוסף).

מְלַמֵּד שֶׁהִפְסִיד מֹשֶׁה לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּאָדָם שֶׁהוּא תּוֹפֵס אֶת חֲבֵירוֹ בְּבִגְדוֹ, שבגדים מראים על מה שבלב לובשם, בשעת שמחה ילבש בגדים חגיגיים, בשעת צער ואבל בגדים שחורים. בקב"ה אין כל שינוי, השינוי הוא במידותיו המכונים 'בגדים', בשעת רצון לובש כביכול בגדי רצון וחסד, ובשעת העגל שעת זעם השתמש במדת הדין ובבגדי נקם, ומשה רבינו לא נתן להם לצאת לפועל (צל"ח).

עַד שֶׁהֵפַר לוֹ נְדָרוֹ, שאחד מפתחי חרטה לנדר הוא 'לבך עליך' - האם נדרת מחמת כעס וכבר התפייסת, או שאתה עדיין כועס, ומשה רבינו פייס את כעסו של הקב"ה, עד שכביכול 'התיר' לו את הנדר (רשב"א חידושי אגדות).

'וְאִם אַיִן מְחֵנִי נָא מִסִּפְרְךָ', מספר התורה, שלא יאמרו עלי שלא הייתי ראוי לבקש עליהם רחמים (רש"י שמות לב, לב), ויש מפרשים 'מספרך', מספר חיים שאדם נכתב בו בראש השנה (דעת זקנים שם בשם רשב"ם).

חוֹלִין הוּא לְךָ מֵעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הַזֶּה, כטענת אברהם אבינו להצלת אנשי סדום 'חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע' (בראשית יח, כה), ודרשו 'חולין הוא מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע' (ע"ז ד, א), כך ביקש משה מחילה בזכות כמה צדיקים שלא חטאו בעגל (מהרש"א).

הֶחֱיֵיתַנִי בִּדְבָרֶיךָ, בפני האומות (רש"י), שלולי דבריך כבר הייתי מכלה את ישראל ולא היה מי שיפרסם מציאותי בעולם, ובתפילתך ביטלת העונש, ואני חי וקיים בעיני האומות (ע"פ רב האי גאון, וכד הקמח [לרבנו בחיי] ערך 'לולב').

לְעוֹלָם יְסַדֵּר אָדָם שִׁבְחוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאַחַר כָּךְ יִתְפַּלֵּל, מְנָלָן, מִמֹּשֶׁה וְכוּ', שבתפילת שמונה עשרה יש לסדר קודם שלושת ברכות השבח בתחילה ואח"כ את שאר ברכות בקשת הצרכים (רש"י ע"ז ז, ב), ושלושה ברכות השבח יש בהם שלושה סוגי שבחים: א. שטובת הקב"ה אלינו היא מתנת חינם כטובת אדון לעבד שאין מגיע לעבד מעצמו כלום, וכמו שאמר משה 'אתה החילות וגו' את עבדך', וכן אנו בברכה ראשונה קובעים שהקב"ה משפיע לנו מטובו מתנת חינם. ב. שהקב"ה כל יכול, ואין מי שימנע ממנו לתת, וכמו שאמר משה 'את גדלך ואת ידך החזקה', וכן אנו בברכה שניה קובעים שבכוחו לעשות הכל, אפילו להמית ולהחיות. ג. שהקב"ה הוא בעל כל הכוחות כולם ואין ביכולת אחר לעשות מבלי רצונו וכוחו, וכמו שאמר משה 'אשר מי א-ל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך', וכן אנו בברכה שלישית מקדישים וממליכים אותו על הכל, ואפילו המלאכים פועלים רק מכוחו, ורק אחר שקובעים בנפש קביעות אלו אפשר לבקש (רשב"א חידושי אגדות), וסידור שבח של אדם ואחריה בקשה ממנו, נראית כחנופה, לא כן הקדמת שבחו של הקב"ה ואחריה בקשה ממנו שהיא לחיזוק ההכרה שרק הוא היכול למלא הבקשה (בית אלוקים [למבי"ט] תפילה ב).

אין עומדין פרק חמישי ברכות לב.

דכתיב ואשר הרעותי. ריש"ק דקרא למוספא דמקנא למקנא ומאי דגרמתי להם שנתחלפתי יפר הרעו: **אלמלא שלש מקראות הללו.** שנתעידין שיש בידי הקדוש ברוך הוא לנקוף ולהסניר כך הרע ממנו: **נתמוטטו.** הגליון ממפשט, לשון עכשיו יש לנו פתמון פה שהוא גרס לנו שכרע יפר הרע: **הטיה.** לשון זריקה, כמו [ב]כמטוטי קשת (בראשית מט): **אין אדי נותנ.** שמא נתמקמנו ומזיק: **מלי בריסיה זני ביישי.** מלוי שכרס הוא ממיני מטעמים הרעים. זמ"ן מתרגמינן [ב]למיכוז לזנוזיו (בראשית ו): **הרף ממני.** הרפתו שיש בה

דכתיב [א]ואשר הרעותי: [ב]אמר רבי חמא ברבי חנינא אלמלא שלש מקראות הללו נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל חד דכתיב ואשר הרעותי וחד דכתיב [ג]הנה כהומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל וחד דכתיב [ד]והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר רב פפא אמר מהכא [ה]ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו. ואמר רבי אלעזר משה חטיה דברים בלפי מעלה שנאמר [ו]ויתפלל משה אל ה' [ז]אל תקרי אל ה' אלא על ה' שכן דבי רבי אלעזר בן יעקב [ח]קורין לאפין (ט) עיינין ולעיינין אלפין דבי רבי ינאי אמרי מהכא [ט]ודי זהב מאי ודי זהב אמרי [י]דבי ר' ינאי כך אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די הוא גרם שעשו את העגל אמרי דבי ר' ינאי אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר אמר רבי אושעיא משל לאדם שהיתה לו פרה כחושה ובועלת אברים האכילה כרשינין והיתה מבעטת בו אמר לה מי גרם לך שתהא מבעטת בי אלא כרשינין שהאכלתיך אמר רבי חייא בר אבא אמר ר' יוחנן משל לאדם אחד שהיה לו בן הרחיצו וסכו והאכילו והשקהו ותלה לו כיס על צוארו והושיבו על פתח של זונות מה יעשה אותו הבן שלא יתבא אמר רב אחא בריה

דרב הונא אמר רב ששת היינו דאמרי אינשי מלי בריסיה זני ביישי: [ג]שנאמר [ד]כמרעיתם וישבעו שבעו וירם לבם על כן שכחוני רב נחמן אמר מהכא [ה]ורם לבבך ושכחת את ה' וברבן אמרי מהכא [ו]ואכל ושבע ודשן ופנה ואי בעית אימא מהכא [ז]וישמן ישרון ויבעט אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מנין שאחר הקדוש ברוך הוא והודה לו למשה שנאמר [ח]כסף הרבית לה והזב עשו לבעל: [ט]ויבדר ה' אל משה לך רד מאי לך רד אמר רבי אלעזר אמר לו הקדוש ב"ה למשה משה רד מגדולתך כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל ועכשיו ישראל חטאו [י]אתה למה לי מיד תשש כחו של משה ולא היה לו כח לדבר וכיון שאמר [יא]הרף ממני ואשמידם אמר משה דבר זה תלוי בי מיד עמד ונתחזק בתפלה ובקש רחמים משל למלך [יב]שבעם על בנו והיה מסהו מכה גדולה והיה אוהבו יושב לפניו ומתירא לומר לו דבר אמר המלך אלמלא אוהבי זה שיושב לפני הרגתך אמר דבר זה תלוי בי מיד עמד והצילו: [יג]ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול (וגו') אמר רבי אבהו אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו מלמד שתפסו משה להקדוש ברוך הוא כאדם שהוא תופס את חבירו בבגדו ואמר לפניו רבונו של עולם אין אני מניחך עד שתמחול ותסלח להם: [יד]ואעשה אותך לגוי גדול וגו' אמר רבי אלעזר אמר משה לפני הקדוש ב"ה רבונו של עולם ומה בסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך כמה של רגל אחד על אחת כמה וכמה ולא עוד אלא שיש בי בושת פנים מאבותי עכשיו יאמרו ראו פרנס שהנמיד עליהם בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים: [טו]ויחל משה את פני ה' אמר רבי אלעזר מלמד [ז]שעמד משה בתפלה לפני הקדוש ברוך הוא עד שהחלהו ורבא אמר עד שהפר: [יז]לו נדרו כתיב הכא ויחל וכתיב התם [טז]לא יחל דברו [ז]ואמר מר הוא אינו מיחל אבל אחרים מחלין לו ושמואל אמר מלמד שמסר עצמו למיתה עליהם שנאמר [יח]ואם אין מחני נא מספרך אמר רבא אמר רב [יט]צחק[ט] מלמד שהחלה עליהם מדת רחמים ורבנן אמרי מלמד שאמר משה לפני הקב"ה רבש"ע [כ]חולין הוא לך מעשות כדבר הזה ויחל משה את פני ה' תניא רבי אליעזר הגדול אומר מלמד שעמד משה בתפלה לפני הקדוש ברוך הוא עד שאהזתו אחילו [כא]מאי אחילו אמר רבי אלעזר אש של עצמות מאי אש של עצמות אמר אביי אשתא דגרמי. [כב]זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך מאי בך אמר רבי אלעזר אמר משה לפני הקדוש ב"ה רבונו של עולם אלמלא[יא] נשבעת להם בשמים ובארץ הייתי אומר כשם ששמים וארץ בטלים כך שבועתך בטלה ועכשיו שנשבעת להם בשמך הגדול מה שמך הגדול חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים כך שבועתך קיימת לעולם ולעולמי עולמים: [כג]ותדבר אלהים ארבה את זרעכם ככוכבי השמים וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם כשם שהארץ הזאת אשר אמרתי לך אינה מתבטלת לעולם ולעולמי עולמים כך זרעו של ישראל לא יתבטל לעולם ולעולמי עולמים: [כד]ויאמר ה' סלחתי כדברך: [כה]ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ: [כו]אמר רבי אלעזר אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע עכשיו יאמרו אומות העולם תשש כחו[יב] כנחש הארין כן כתו להגילים אמר לו כן עמרם הלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי על הים אמר לפניו רבונו של עולם יאמרו לפני מלך אחד יכול לעמוד בפני ל"א (מלך) [מלכים] אינו יכול לעמוד אמר ר' יוחנן מנין שאחר הקב"ה הודה למשה דכתיב תנא דבי ר' ישמעאל כדכתיב עתידין אומות העולם לומר אשרי תלמיד שרבו מורה לו ואולם חי אני אמר רבא א"ר יצחק אמר לו הקב"ה למשה משה התיזתני בדברים עד כאן היא הדרשה שנאמרה בזה הפסוק. **ופרושה אנו מזכיריין דע** לך כי החזים והיכולת שתי מדות הן מפורסות של הקב"ה שהן מדות עצמו וגדולתו שאינן נמלפין ממנו כלל כי הכח והיכולת אינם נמצאים

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) [סוכה קף נב: ע"ש], ג) [מגילה קף כז:], ג) [יומא פו: סנהדרין קף קג:], ד) מגילה י, ה) [ע"ז ד:], ו) ניטין נו, ז) ע"ז ד ע"ב.

הגהות הב"ח

(ב) גמ' קורין לנפלים"ן. ג"כ פרש"י פ' קמא"ן שומר לרשיע מרשע אל מפלה לשקוף מפה ע"ש ג' כ"ל ג"כ. (ג) שם ועפ"י ג"כ אינו מעתה (שמ' נא: ל') מל"מ וכ"כ ס"ג לומה לך גדולה: (ד) שם מל' נמלך בשר דם כמש': (ה) שם ל"ב אלמנך (שמות ובו' שהמלכו) מל"מ וכ"ע ס"ג מלמד שהתפלל משה עד שהחלה אביי אמר עד שהחלה להקב"ה [ובהא אמרן] בילקוט שמעוני רמז שצב. מלמד שעמד משה בתפילה עד שנרחם אביי אמר עד שהיה להקב"ה דתפיליה בשפיכות רבא אמר: (ט) שם אלי לנפלים: מלמד תן לנפ:

הגהות וציונים

ב) נראה להגיה **ואתפ"ל** אל ה', והוא פסוק דכרים ט, כו (מהרש"א ועיי"ש) וב"ה בכתי"ע, ועיין פנ"י וצל"ש: ג) בכתי"ע נוסף **ואיבעית אימא מהכא** שנאמר וכו' (נתנלן, דלפי גירסתינו לו מאי קאי "שנאמר", שפתי חכמים): ג) [אולי צ"ל ורב] (גליון) ועי' הנהה הב"ח: ד) [צ"ל **שהתיר** וכ"ה בילקוט וכ"ע ההוא נכון כראיתא נדרים עו ע"ב וב"ב קכ ע"ב ועי' תוספות בכורות כו ע"ב ד"ה פפרינן] (גליון): ה) **ורב יצחק אמר** מלמד כו' כצ"ל וכ"ה בילקוט ובכתי"ע (גליון): ו) בכתי"ע ועי' **אלמלי** (ועיין תוס' מגילה כא ע"א ד"ה אלמלא, דאלמלא באלי"ף פירושו אולו לא ואלמלי בזי"ן פירושו אילו היה): ז) זני מיכי. למימרו מהרצמינן לגוזני: (כ"ה בכתי"ע וכ"ה בשב"ש): ח) כיני לסמוך (כ"ה בכתי"ע שבע"י, רש"ש): ט) להטורי"ב: י) קרחה:

תורה אור השלם

א) בְּיַם הַהוּא נָאם יְיָ אֶסְפָּה הַצֹּלֵעָה וְהַנִּדָּחָה אֲקַבְּצָה וַאֲשֶׁר הֲרֵעֹתִי: (מיכה ד, ו)

ב) הֲכְיוֹצֵר הַזֶּה לֹא אוּכַל לַעֲשׂוֹת לָכֶם בֵּית יִשְׂרָאֵל נְאֻם יְיָ הִנֵּה כַחֹמֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר כֵּן אַתֶּם בְּיָדִי בֵּית יִשְׂרָאֵל: (ירמיה יח, ו)

ג) וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב חָדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם וְהַסִרֹתִי אֶת לֵב הָאֶבֶן מִבְּשַׂרְכֶם וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב בָּשָׂר: (יחזקאל לו, כו)

ד) וְאֶת רוּחִי אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם וְעָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר בְּחֻקַּי תֵּלֵכוּ וּמִשְׁפָּטַי תִּשְׁמְרוּ וַעֲשִׂיתֶם: (יחזקאל לו, כז)

ה) וְנָצַק הָעָם אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ מֹשֶׁה אֲל יְיָ וְהַשְׁקֵע הָאֵשׁ: (במדבר יא, ב) וַיִּתְפַּלֵּל אֶל יְיָ וַאמַר אֵדֹנָי יְיָ אֵל תִּשְׁחַת עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בִּגְבוּרָתֶךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בְּרָד חֲזָקָה: (דברים ט, כו)

ו) אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה מוֹל סוּף בֵּין פָּארָן וּבֵין תֹּפֶל וְלָבָן וְחַצֵרֹת וְדִי זָהָב: (דברים א, א) ז) כְּמַרְעִיתָם וַיִּשְׂבְּעוּ שָׂבְעוּ וַיָּרָם לִבָּם עַל כֵּן שְׁכֵחוּנִי: (הושע יג, ו) ח) וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: (דברים ח, יד) ט) כִּי אֲבִיאֶנּוּ אֶל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתָיו וְאָכַל וְשָׂבַע וְדָשֵׁן וּפָנָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעָבָדֻם וְנִאֲצוּנִי וְהֵפֵר אֶת בְּרִיתִי: (דברים לא, כ) י) וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט שָׁמַנְתָּ עָבִיתָ כָּשִׂיתָ וַיְנַבֵּל צוּר יְשֻׁעָתוֹ: (דברים לב, טו) יא) וְהִיא לֹא יָדָעָה כִּי אֲנִי נָתַתִּי לָהּ דָּגָן וְתִירוֹשׁ וְיִצְהָר וְכֶסֶף הִרְבֵּיתִי לָהּ וְזָהָב עָשׂוּ לַבָּעַל: (הושע ב, י) יב) וַיְדַבֵּר יְיָ אֶל מֹשֶׁה לֵךְ רֵד כִּי שָׁחַת עַמְּךָ אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: (שמות לב, ז) יג) וְעַתָּה הַנִּיחָה לִי וְיִחַר אַפִּי בָהֶם וַאֲכַלֵּם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל: (שמות לב, י) יד) וַיְחַל מֹשֶׁה אֶת פְּנֵי יְיָ אֱלֹהָיו וַיֹּאמֶר לָמָּה יְיָ יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכֹחַ גָּדוֹל וּבְיָד חֲזָקָה: (שמות לב, יא) טו) אִישׁ

מסורת הש"ס עם הוספות

כג א מ"ר פ"ל מהלכות תפלה הלכה ב:

רב נסים גאון

ואולם חי אני אמר לו הקב"ה למשה משה החייתני בדברי. זה הדרך קשה היה בפני התלמידים היו מלעיגים בו עליהן ההולקין על דברי רבותינו ז"ל ואמנם כי פשוטו של זה הדרך נראה שאינו מתקבל על הדעת שמשתבשין פירושיהה פירוש אחר וכראוי שמא רבינו ז"ל שלמד מרבינו יונה שהוא בן בנו של רבינו יונה הקב"ה ובש"ע עכשיו יאמרו אומות העולם תשש [כחו] כנחש האין בו כח להגילים אמר לו בן עמרם הלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי על הים אמר לפניו רבונו של עולם יאמרו לפני מלך אחד יכול לעמוד בפני ל"א (מלך) [מלכים] אינו יכול לעמוד אמר ר' יוחנן מנין שחזר הקב"ה והודה למשה דכתיב תנא דבי ר' ישמעאל כדכתיב עתידין אומות העולם לומר אשרי תלמיד שרבו מורה לו ואולם חי אני אמר רבא א"ר יצחק אמר לו הקב"ה למשה משה התיזתני בדברים עד כאן היא הדרשה שנאמרה בזה הפסוק. **ופרושה אנו מזכיריין** דע לך כי החזים והיכולת שתי מדות הן מפורסות של הקב"ה שהן מדות עצמו וגדולתו שאינן נמלפין ממנו כלל כי הכח והיכולת אינם נמצאים

משנת ראשונים

[נדפס בהשמטות]

תורה אור השלם

[התשך מטור א]

כי יִהְיֶה בָּנֶיךָ לֵיְי אוֹ הִשְׁבֵּעָה שְׁבֻעָה לֵאלֹהֶיךָ אֹתָהּ עַל נַפְשֶׁךָ לֹא תַחֵל דְּבָרוֹ כְּכָל הַיֹּצֵא מִפִּיו יַעֲשֶׂה: (במדבר ל, ג)

יז) וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם אַיִן מְחֵנִי נָא מִסִּפְרְךָ אֲשֶׁר כָּתָבְתָּ: (שמות לב, לב)

יח) זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בָּךְ וַתְּדַבֵּר אֲלֵהֶם אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲכֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶתֵּן לְזַרְעֲכֶם וְנָחֲלוּ לְעֹלָם: (שמות לב, יג)

יט) מִמָּחֳרַת יְכַלֵּת יְיָ לְהָבִיא אֶת הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם וַיְשַׁחֲטֵם בַּמִּדְבָּר: (במדבר יד, טז)

כ) וַיֹּאמֶר יְיָ סָלַחְתִּי כִּדְבָרֶךָ: (במדבר יד, כ)

כא) וְאוּלָם חַי אֲנִי וְיִמָּלֵא כְבוֹד יְיָ אֶת כָּל הָאָרֶץ: (במדבר יד, כא)

כב) וַאֲחֻתֵּנוּ אֵל יְיָ בְּעֵת הַהִוא לֵאמֹר: (דברים ג, כד)

כג) אֲדֹנָי אֱלֹהִים אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ אֶת גָּדְלְךָ וְאֶת יָדְךָ הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְמַעֲשֶׂיךָ וְכִגְבוּרָתֶךָ: (דברים ג, כד)

כה) אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן: (דברים ג, כה)

כה) וַתִּלְקַח בְּמַטְמֵנֵי קָשֶׁת כִּי אָמְרָה אֶרְאֶה בְּמוֹת חָתְנִי וְתָשֶׁב פָּנֶיהָ וַתִּשָּׂא קוֹל וַתֵּבְךְּ עֲלֵיהֶם: (בראשית מח, ב) כו) וַתִּצְעַק רִבְקָה אֶל בְּנָהּ אֶת יַעֲקֹב וַתֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה עֵשָׂו אָחִיךָ מִתְנַחֵם לָךְ לְהָרְגֶךָ: (בראשית כז, מב) כז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אָבִיו מִי אֵפוֹא הוּא צָד צַיִד וַיָּבֵא לִי וָאֹכַל מִכֹּל בְּטֶרֶם תָּבוֹא וָאֲבָרְכֵהוּ גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה: (בראשית כז, לג) כח) וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעִם אֲנָשִׁים וַתּוּכָל: (בראשית לב, כט) כט) וַיִּחַר אַף יְיָ בָּהֶם וַיֵּלַךְ וַיָּסִר מַלְאַךְ יְיָ מֵעַל הָאֹהֶל וְהִנֵּה צָרַעַת כַּשָּׁלֶג: (במדבר יב, י) ל) וַתִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל יְיָ לֵאמֹר אֵל נָא רְפָא נָא לָהּ: (במדבר יב, יג) לא) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן עַל זֹאת לֹא מָרְדוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמֹשֶׁה וּבְאַהֲרֹן וְלֹא הֶאֱמִנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֻׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקָּהָל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם: (במדבר כ, יב) לב) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקָּהָל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם: (דברים לב, נא) לג) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֶל הַר הָעֲבָרִים הַזֶּה וְרְאֵה אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל: (במדבר כז, יב) לד) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְיָ לֵאמֹר: (במדבר כז, טו) לה) וַיְצַו יְיָ אֶת מֹשֶׁה לֵאמֹר: (דברים ג, כג) לו) וַיְצַו אֶת יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן וַיֹּאמֶר חֲזַק וֶאֱמָץ כִּי אַתָּה תָּבִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ: (דברים לא, כג) לז) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הִנְּךָ שֹׁכֵב עִם אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנָה אַחֲרֵי אֱלֹהֵי נֵכַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָא שָׁמָּה בְּקִרְבּוֹ וַעֲזָבַנִי וְהֵפֵר אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אִתּוֹ: (דברים לא, טז) לח) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה הָרֵי הָעֲבָרִים הַזֹּאת הַר נְבוֹ אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ מוֹאָב אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרִיחוֹ וּרְאֵה אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לַאֲחֻזָּה: (דברים לב, מט) לט) וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעַרְבֹת מוֹאָב אֶל הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפִּסְגָּה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרִחוֹ וַיַּרְאֵהוּ יְיָ אֶת כָּל הָאָרֶץ אֶת הַגִּלְעָד עַד דָּן: (דברים לד, א) מ) וְכָל נַפְתָּלִי וְאֶת אֶרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל אֶרֶץ יְהוּדָה עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן: (דברים לד, ב) מא) וְאֶת הַנֶּגֶב וְאֶת הַכִּכָּר בִּקְעַת יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים עַד צֹעַר: (דברים לד, ג) מב) וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בַּגַּיְא בְּאֶרֶץ מוֹאָב מוּל בֵּית פְּעוֹר וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (דברים לד, ו) מג) וַיִּבְכּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה בְּעַרְבֹת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְּמוּ יְמֵי בְּכִי אֵבֶל מֹשֶׁה: (דברים לד, ח) מד) וְיְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן מָלֵא רוּחַ חָכְמָה כִּי סָמַךְ מֹשֶׁה אֶת יָדָיו עָלָיו וַיִּשְׁמְעוּ אֵלָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֶת מֹשֶׁה: (דברים לד, ט) מה) וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יְדָעוֹ יְיָ פָּנִים אֶל פָּנִים: (דברים לד, י) מו) לְכָל הָאֹתֹת וְהַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ יְיָ לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל עֲבָדָיו וּלְכָל אַרְצוֹ: (דברים לד, יא) מז) וּלְכֹל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל: (דברים לד, יב)

מסורת הש"ס עם הוספות

ז) [סוכה קף נב: ע"ש], ח) [מגילה קף כז:], ט) [יומא פו: סנהדרין קף קג:], י) [ע"ז ד:], יא) ניטין נו, יב) ע"ז ד ע"ב.

הגהות הב"ח

(ז) גמ' קורין לנפלים"ן. ג"כ פרש"י פ' קמא"ן שומר לרשיע מרשע אל מפלה לשקוף מפה ע"ש ג' כ"ל ג"כ. (ח) שם ועפ"י ג"כ אינו מעתה (שמ' נא: ל') מל"מ וכ"כ ס"ג לומה לך גדולה: (ט) שם מל' נמלך בשר דם כמש': (י) שם ל"ב אלמנך (שמות ובו' שהמלכו) מל"מ וכ"ע ס"ג מלמד שהתפלל משה עד שהחלה אביי אמר עד שהחלה להקב"ה [ובהא אמרן] בילקוט שמעוני רמז שצב. מלמד שעמד משה בתפילה עד שנרחם אביי אמר עד שהיה להקב"ה דתפיליה בשפיכות רבא אמר: (יא) שם אלי לנפלים: מלמד תן לנפ:

הגהות וציונים

ב) נראה להגיה **ואתפ"ל** אל ה', והוא פסוק דכרים ט, כו (מהרש"א ועיי"ש) וב"ה בכתי"ע, ועיין פנ"י וצל"ש: ג) בכתי"ע נוסף **ואיבעית אימא מהכא** שנאמר וכו' (נתנלן, דלפי גירסתינו לו מאי קאי "שנאמר", שפתי חכמים): ג) [אולי צ"ל ורב] (גליון) ועי' הנהה הב"ח: ד) [צ"ל **שהתיר** וכ"ה בילקוט וכ"ע ההוא נכון כראיתא נדרים עו ע"ב וב"ב קכ ע"ב ועי' תוספות בכורות כו ע"ב ד"ה פפרינן] (גליון): ה) **ורב יצחק אמר** מלמד כו' כצ"ל וכ"ה בילקוט ובכתי"ע (גליון): ו) בכתי"ע ועי' **אלמלי** (ועיין תוס' מגילה כא ע"א ד"ה אלמלא, דאלמלא באלי"ף פירושו אולו לא ואלמלי בזי"ן פירושו אילו היה): ז) זני מיכי. למימרו מהרצמינן לגוזני: (כ"ה בכתי"ע וכ"ה בשב"ש): ח) כיני לסמוך (כ"ה בכתי"ע שבע"י, רש"ש): ט) להטורי"ב: י) קרחה:

תורה אור השלם

א) בְּיוֹם הַהוּא נְאֻם יְיָ אֶסְפָּה הַצֹּלֵעָה וְהַנִּדָּחָה אֲקַבְּצָה וַאֲשֶׁר הֲרֵעֹתִי: (מיכה ד, ו)

ב) הֲכְיוֹצֵר הַזֶּה לֹא אוּכַל לַעֲשׂוֹת לָכֶם בֵּית יִשְׂרָאֵל נְאֻם יְיָ הִנֵּה כַחֹמֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר כֵּן אַתֶּם בְּיָדִי בֵּית יִשְׂרָאֵל: (ירמיה יח, ו)

ג) וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב חָדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם וְהַסִרֹתִי אֶת לֵב הָאֶבֶן מִבְּשַׂרְכֶם וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב בָּשָׂר: (יחזקאל לו, כו)

ד) וְאֶת רוּחִי אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם וְעָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר בְּחֻקַּי תֵּלֵכוּ וּמִשְׁפָּטַי תִּשְׁמְרוּ וַעֲשִׂיתֶם: (יחזקאל לו, כז)

ה) וְנָצַק הָעָם אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ מֹשֶׁה אֲל יְיָ וְהַשְׁקֵע הָאֵשׁ: (במדבר יא, ב) וַיִּתְפַּלֵּל אֶל יְיָ וַאמַר אֵדֹנָי יְיָ אֵל תִּשְׁחַת עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בִּגְבוּרָתֶךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בְּרָד חֲזָקָה: (דברים ט, כו)

ו) אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה מוֹל סוּף בֵּין פָּארָן וּבֵין תֹּפֶל וְלָבָן וְחַצֵרֹת וְדִי זָהָב: (דברים א, א) ז) כְּמַרְעִיתָם וַיִּשְׂבְּעוּ שָׂבְעוּ וַיָּרָם לִבָּם עַל כֵּן שְׁכֵחוּנִי: (הושע יג, ו) ח) וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: (דברים ח, יד) ט) כִּי אֲבִיאֶנּוּ אֶל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתָיו וְאָכַל וְשָׂבַע וְדָשֵׁן וּפָנָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעָבָדֻם וְנִאֲצוּנִי וְהֵפֵר אֶת בְּרִיתִי: (דברים לא, כ) י) וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט שָׁמַנְתָּ עָבִיתָ כָּשִׂיתָ וַיְנַבֵּל צוּר יְשֻׁעָתוֹ: (דברים לב, טו) יא) וְהִיא לֹא יָדָעָה כִּי אֲנִי נָתַתִּי לָהּ דָּגָן וְתִירוֹשׁ וְיִצְהָר וְכֶסֶף הִרְבֵּיתִי לָהּ וְזָהָב עָשׂוּ לַבָּעַל: (הושע ב, י) יב) וַיְדַבֵּר יְיָ אֶל מֹשֶׁה לֵךְ רֵד כִּי שָׁחַת עַמְּךָ אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: (שמות לב, ז) יג) וְעַתָּה הַנִּיחָה לִי וְיִחַר אַפִּי בָהֶם וַאֲכַלֵּם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל: (שמות לב, י) יד) וַיְחַל מֹשֶׁה אֶת פְּנֵי יְיָ אֱלֹהָיו וַיֹּאמֶר לָמָּה יְיָ יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכֹחַ גָּדוֹל וּבְיָד חֲזָקָה: (שמות לב, יא) טו) אִישׁ

אין עומדין פרק חמישי ברכות

כד א מיי׳ פט״ו מהל׳ תפלה הלכה ג סמג עשין ט טור ושו״ע או״ח סי׳ קיח סעיף ב טוש״ע או״ח סי׳ סו סעיף ה:

כה א מיי׳ שם הלכה ד סמג עשין ט טור ושו״ע שם סעיף ג:

כו מיי׳ פ״ד מהל׳ תפלה הלכה טו סמג עשין טו טור ושו״ע או״ח סי׳ צ סעיף ג:

כז ד ה מיי׳ פ״ו שם הלכ׳ ט סמג שם טור ושו״ע או״ח סימן קד סעיף ג:

כח ו מיי׳ שם טוש״ע שם סעיף ב:

כט ז מיי׳ שם טוש״ע שם סעיף ג:

רב נסים גאון

אלא כמי שהוא מזה זלי ומי שהוא זה העולמים שלא יחטו העולמים שלא שלא יהיה יכול הזה הדבר אע״פ שהוא שורר ומקרוים כשבוא יש לו חיזוק מן הכתוב ההיינו רכתב רחמנא (דברים לב) כי אשא אל שמים ידי ואמרתי זי אנכי לעולם פתח בזכרון היד שהוא היכולת וסיים בזכר החיים ואמר זי אנכי לעולם קיימה לו היכולת מפני שהוא זי העולמים ובעת שאדע מעשה המרגלים ואמר הקב״ה להשמדים לאומתו נגש הנביא עליו השלום בתפלה בעדם ואמר כבלל דבריו מבלתי יכולה ה׳ ולפי שידע הקב״ה כי אמת דבר וכי אם הוא משמיד את העם במדבר ואינו מכבש למניהן את ארץ כנען האומות אומרים עליו כי קצוה יהו ותשפש כחו ואינו יכול לעמוד כנגד ל״א (מלך) [מלכים] ולגרשם מפני כניו ולפיכך קבל תפלתו בעדם ונעתר לו ואמר שלחתי כדבלן ואמר לו אחר כן ואולם זי אני ההריע לנביאו שנבדאי אילו השמידם לעם היו האומות אומרים שאין לו יכולת ולא היו מכירין בגבורתו והואיל ואין מתברר להם שהוא יכול גם כן אין מתברר להם שהוא זי הנה בשכיל עתירת הנביא בעד העם הדרך האומות כי יש להקב״ה הזיים לעלמין ונתברר להם שהוא זי וקיים וזכה הנביא לשנה בשכיל זה הדבר כי בשכיל עתידתו נדעה גדולתו של מלכנו ועצמו ובגבורתו ונתפרסמו בקצות הארץ ונתברר ונתקיים כי הקב״ה יתעלה שמו זי בעצמו ולפיכך אל רחמנא ואולם זי אני אחר שאמר כדבלן תיכף לה הדרשי ליה רבנן הקהיתני בדברין כלומר שבשביל עתידתך גרם הדבר ונתברר לאומות שאני זי זה הדבר היה נעלם מאד ומיעיני הקב״ה לגלותו ולפרשו ולא ראיתי אדם שקדמני לזה התדרון וזה הפירוש יהיה שמור בידך: **אפילו** הכלך שואל בשלומו לא ישיבנו. ושנינו עוד בתוספתא הכותב את השם אפי׳ הלכך שואל בשלומו לא ישיבנו היה כותב זה אר׳ שמות רבי שמעון אחד מהן משיב שאילת שלום ואיתא להא בריתיה דכמרא דכרי מערבא דפרקין: תנו רבנן מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך. איתי בבבא קמא בפ׳ הגחל (דף קג:) כל מעשה בחסיד אחד אינו אלא ר׳ יהודה בן בבא אר׳ יהודה בר׳ אילעאי ואיתא לכולהו בחמורה (דף טו:) בפרק יש בקרבנות הצבור:

ל) [עי׳ תוס׳ פסחים לג:] וקרקרין ד״ה שנאמר] ועי״ש ותוס׳ סוטה לט. ד״ה וכיו. **ג)** ב״מ נט., **ג)** עיין תוס׳ סוטה לט. ד״ה מחיצה. **ד)** נקמן נה., **ה)** [ועי״ש תוס׳ שבת קיח: וכ״ה מז: ומ״ש קמה:].

(ג) גמ׳ שנאמר ובפרשכם כפיכם וגו׳ ד״ה כל תפלתן מלוכלת. נ״ב ובב״מ שם ר״ש פי׳ שנ״א עי״ש:

[א] גמרא עולת (מלוים). מז״ט וכ״ש אשים [עי׳ מהרש״א ד״ה עולה, וצ״ל״ח]:

מסורת הש״ס אות א כתבתה מהכרי״ס ז״ל [ציין] וכן בתוס׳ יבמות (דף ג.) ד״ה שנאמר. ומ״ש במוע״ט סוף פרק ז׳ דכתובות: תוס׳ ד״ה דתיתי. ד״ה ובפרשה. **בא תפלה.** וע״ל תשובת מהכרש״ם סי׳ ס״ה סי׳ ג׳:

משנת ראשונים

[נדפס בהשמטות]

הגהות וציונים

ב) [כתב אלפס אי׳ הא דאפשר לקצר **והא דלא אפשר לקצר אפשר** לקצר מקצר ואי׳ לא מסתבר] (גליון) **ג)** ע״ל לגיר ורחמנן וקרקורין ונקטוה (מראה כהן). שפוך חמתיכם). **ד)** דכתר זה ע״ל אחר ד״ה אל דמעתי׳:

תורה אור השלם

א) וַיֶּעְבֹּר יְיָ בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלָי וַיֹּאמֶר יְיָ אֵלַי רַב לָךְ אַל תּוֹסֶף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד בַּדָּבָר הַזֶּה: עֲלֵה רֹאשׁ הַפִּסְגָּה וְשָׂא עֵינֶיךָ יָמָּה וְצָפוֹנָה וְתֵימָנָה וּמִזְרָחָה וְרְאֵה בְעֵינֶיךָ כִּי לֹא תַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה:

(דברים ג, כו-כז)

ב) לָמָּה לִי רב זִבְחֵיכֶם יאמר יְיָ שָׂבַעְתִּי עוֹלוֹת אֵילִים וְחֵלֶב מְרִיאִים וְדָם פָּרִים וּכְבָשִׂים וְעַתּוּדִים לֹא חָפָצְתִּי:

(ישעיה א, יא)

ג) וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם אַעְלִים עֵינַי מִכֶּם גַּם כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ יְדֵיכֶם דָּמִים מָלֵאוּ: (ישעיה א, טו)

ד) גַּם כִּי אַזְנִיק וְאַזְעִיק שָׁתָם תְּפִלָּתִי: (איכה ג, ח)

ה) שָׁמְעָה תְפִלָּתִי יְיָ וְשַׁוְעָתִי הַאֲזִינָה אַל דִּמְעָתִי אַל תֶּחֱרַשׁ כִּי גֵר אָנֹכִי עִמָּךְ תּוֹשָׁב כְּכָל אֲבוֹתָי: (תהלים לט, יג)

ו) סְבוֹתָנִי בָּעֲנָן לָךְ מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה: (איכה ג, מד) ז) וְאַתָּה קוֹל לָךְ מְחֹכֵת בְּרֶוַח וְנִתְּתָה אוֹתָהּ קֹר בְּרֶוַח בְּיוֹצֵר וּבֵין הַיּוֹצֵר וְהַכְּנִיתָה אֶת פְּנֵךְ אֵלֶיהָ וְהָרִנְתָה בִּמְעוֹר וְצִרְתָּ עָלֶיהָ אוֹת הִיא לְבֵית יִשְׂרָאֵל: (יחזקאל ד, ג) ח) וְאַתָּפַלֵּל אֶל יְיָ וְאֹמַר אֲדֹנָי אֱלֹהִים אַל תַּשְׁחֵת עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְגְדֻלָּתְךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם

גדולה תפלה יותר ממעשים טובים. ◦ גלח תפלה שהרי מעשה רבינו ע״ה לקח על כל שהיו בידו מעשים טובים הוצרך בתפלה:

כל המאריך בתפלתו ומעיין בה. פירוש שמכוין שתפלה בקשתו לפי שכוון בתפלתו. **מימה** לרבי חנינא מעשיו מעידין עליו שהוא מעולם הוא וכן מעשה ס׳ הרוגה (נקמן נה.) ג׳ דברים מזכירין עוונותיו של אדם וקאמר עיון תפלה ונא כן מעשה בפ׳ מפנין (שבת קמ.) דקאמר אדם מוכל פירותיהן בעוה״ז וקא מצי עיון תפלה למעלי מעליותא הוא וכן מעשה בגמ׳ פשוט (ב״ק קטז:) דקאמר לסבא דבעים לן אדם ניעול בכל יום וקאמר עיון תפלה פירוש שאין אדם מעיין בה אם כן מעשה שהוא טוב. וי״ל דמרי עין תפלה יש עיון תפלה לסבא דבעים שתפלה בקשתו ועיון תפלה דהשם שמכוין את לבו לתפלה:

אל דמעתי אל תחרש. פרש״י לשייר מדיוקא מלא קאמר ודמעתי מלא ש״מ שהיו נראות בכל פעם ואין לומר להתפלל כל שעה שתפלתו בקשתו:

קודם תפלתו מנין שנא׳ אשרי יושבי ביתך. ולפיכך נקטו לומר זה הפסוק קודם תפלה לדוד לפיוהיר מהכוונו להתפלל בכוונה הרכיזו:

אמר ר׳ אלעזר גדולה תפלה יותר ממעשים טובים שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה רבינו אעפ״כ לא נענה אלא בתפלה שנאמר [א] אל תוסף דבר אלי ואמרך ליה [ב] עלה ראש הפסגה: וא״ר אלעזר גדולה תענית יותר מן הצדקה מאי טעמא זה בגופו וזה בממונו: וא״ר אלעזר גדולה תפלה יותר מן הקרבנות שנא׳ [ג] למה לי רוב זבחיכם וכתיב [ד] ובפרשכם כפיכם א״ר יוחנן [ה] א כל כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו שנא׳ (ו) [ב] ידיכם דמים מלאו: [ג] וא״ר אלעזר מיום שחרב בית המקדש נעלו שערי תפלה שנאמר [ד] גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי ואע״פ ששערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו שנאמר [ה] שמעה תפלתי ה׳ ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש רבא לא גזר תעניתא ביומא דעיבא משום שנא׳ [ו] סבותני בענן לך מעבור תפלה: וא״ר אלעזר מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים [ז] שנא׳ [ואתה קח לך מחבת ברזל ונתתה אותה קיר ברזל ביניך ובין העיר: א״ר חנינא כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם מנא ליה ממשה רבינו שנא׳ [ח] ואתפלל אל ה׳ וכתיב בתריה [ט] וישמע ה׳ אלי גם בפעם ההיא איני והא [י] א״ר חייא בר אבא א״ר יוחנן כל המאריך בתפלתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב שנא׳ [יא] תוחלת ממושכה מחלה לב מאי תקנתיה יעסוק בתורה שנא׳ [יב] ועץ חיים תאוה באה ואין עץ חיים אלא תורה שנאמר [יג] עץ חיים היא למחזיקים בה לא קשיא [יד] הא דמאריך ומעיין בה הא דמאריך ולא מעיין בה א״ר חמא בר חנינא אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל שנאמר [טו] קוה אל ה׳ חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה׳: ת״ר ארבעה צריכין חזוק ואלו הן תורה ומעשים טובים תפלה ודרך ארץ תורה ומעשים טובים מנין שנא׳ [טז] רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל התורה חזק בתורה ואמץ במעשים טובים תפלה מנין שנא׳ [יז] קוה אל ה׳ חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה׳ דרך ארץ מנין שנא׳ [יח] חזק ובתחזק בעד עמנו וגו׳: [יט] ותאמר ציון עזבני ה׳ וה׳ שכחני היינו עזובה אמר ר׳ לוי אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה רבש״ע אדם נושא אשה על אשתו ראשונה זוכר מעשה הראשונה אתה עזבתני ושכחתני אמר לה הקב״ה בתי ״ב מזלות בראתי ברקיע ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלשים חיל ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלשים לגיון ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלשים החטון ועל כל החטון וההטון בראתי לו שלשים קרטון ועל כל קרטון וקרטון בראתי לו שלשים גסטרא ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו שלש מאות וששים וחמשה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה וכולן לא בראתי אלא בשבילך ואת אמרת שעבדתי ושכחתני: [כ] התשכח אשה עולה אמר הקב״ה כלום אשכח עולות אילים [כא] ופטרי רחמים שהקרבת לפני במדבר אמרה לפניו רבש״ע הואיל ואין שכחה לפני כסא אל תשכח לי מעשה סיני אמר לה [כב] ואנכי לא אשכחך והיינו דא״ר אלעזר א״ר אושעיא מאי דכתיב גם אלה תשכחנה זה מעשה העגל ואנכי לא אשכחך זה מעשה סיני: חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת: מנא הני מילי א״ר יהושע בן לוי אמר קרא [כג] אשרי יושבי ביתך ואמר ר׳ יהושע בן לוי המתפלל צריך לשהות שעה אחת אחר תפלתו שנא׳ [כד] אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך תניא נמי הכי [כה] המתפלל צריך שישהא שעה אחת קודם תפלתו אך צדיקים אחת אחר תפלתו קודם תפלתו מנין שנא׳ אשרי יושבי ביתך דכתיב אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך. תנו רבנן חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת וכי מאחר שעוסקין תשע שעות ביום בתפלה תורתן היאך משתמרת ומלאכתן היאך נעשית אלא מתוך שחסידים הם תורתם משתמרת ומלאכתן מתברכת: אפילו [כו] המלך שואל בשלומו לא ישיבנו: אמר רב יוסף [כז] לא שנו אלא למלכי ישראל אבל למלכי עכו״ם פוסק מיתיבי [ז] המתפלל וראה אנס בא בנגדו ראה קרון בא בנגדו לא יהא מפסיק אלא מקצר ועולה לא קשיא הא [ח] דאפשר לקצר [ט] יקצר ואם לאו פוסק. ת״ר מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך בא אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום המתין לו עד שסיים תפלתו לאחר שסיים תפלתו א״ל ריקא והלא כתוב בתורתכם [י] רק השמר לך ושמור נפשך וכתיב [יא] ונשמרתם מאד לנפשותיכם כשנתתי לך שלום למה לא החזרת לי שלום אם הייתי תוהך ראשך בסיוף מי היה תובע את דמך מידי א״ל המתן לי עד שאפייסך בדברים א״ל אילו היית עומד לפני מלך בשר ודם ובא חברך ונתן לך שלום היית

מחזיר

מתוך הָאֵשׁ: [דברים ד, לג] ט) וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה בְּיוֹם דִּבֶּר יְיָ אֲלֵיכֶם בְּחֹרֵב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ: [דברים ד, טו] י) וְנִקָּה מְנֻקֶּה וְצֹרֵר אֹתוֹ בְּתֹרָתוֹ וְעָשׂוֹ עַל מִסְפַּחַת הָעֲלֹתָה אֶת עֵינֶיךָ וְרָאִיתָ אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא תַעֲלֶה אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה: [דברים לד, ד] יא) וְאַתָּה הִשָּׁמֶר לְךָ וְשָׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ: [דברים ד, ט] יב) וַיִּשְׁמְרֵהוּ מֵאֵר לְנַפְשֹׁתֵיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה בְּיוֹם דִּבֶּר יְיָ אֲלֵיכֶם בְּחֹרֵב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ: [שמות כ, ב] יג) וְנִקְּה מְנֻקֶּה וְצֹרֵר אֹתוֹ בְּתֹרָתוֹ וְעָשׂוֹ עַל מִסְפַּחַת הָעֲלֹתָה אֶת עֵינֶיךָ וְרָאִיתָ אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא תַעֲלֶה אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה: [דברים לד, ד] יד) אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: [שמות כ, ב]

גְּדוֹלָה תְּפִלָּה יוֹתֵר מִמַּעֲשִׂים טוֹבִים – גדולה תפילה לחוד, ממעשים טובים לחוד, שהרי משה שהיו בו מעשים טובים לא תלה הכתוב שנענה אלא בזכות התפילה (תוס' ע"פ מהרש"א, שגדולה תפילה עם מעשים טובים יותר ממעשים טובים לחוד פשיטא, ואין צריך לכך פסוק), ואדם שיש בידו כבר מעשים טובים, ובידו להוסיף או מעשים טובים או תפילה, יוסיף תפילה (ביאור הריא"ף על עין יעקב). ויש מפרשים, ש'גדולה תפילה יותר ממעשים טובים' היינו שמעשים טובים לחוד אינם מספיקים בלא תפילה (אבודהרם סדר תפילות של חול).

שֶׁנֶּאֱמַר 'אַל תּוֹסֶף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד' וְסָמִיךְ לֵיהּ 'עֲלֵה רֹאשׁ הַפִּסְגָּה', שהפסוק 'אל תוסף דבר אלי עוד' ממשיך ואומר 'בדבר הזה', וסמכה אותו תורה ל'עלה ראש הפסגה', שמשמעו 'בדבר הזה' - בזכות התפילה - 'עלה ראש הפסגה', שנתרציתי להראותך את הארץ (רש"י, ע"פ רא"מ הורוויץ).

גְּדוֹלָה תְּפִלָּה יוֹתֵר מִן הַקָּרְבָּנוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר 'לָמָּה לִּי רֹב זִבְחֵיכֶם, וּכְתִיב 'וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם', שאחר שאמר שאינו חפץ בקרבנות, מה יועיל 'ובפרשכם כפיהם' בתפילה, אלא ראיה שהתפילה גדולה יותר (רש"י), ויש מפרשים, שעל הקרבנות נאמר 'למה לי רב זבחיכם' כאילו מואס בהם, אבל על התפילה רק 'אינני שומע' (מהרש"א).

כָּל כֹּהֵן שֶׁהָרַג אֶת הַנֶּפֶשׁ לֹא יִשָּׂא אֶת כַּפָּיו, ואפילו עשה תשובה, ומשום ש'אין קטיגור נעשה סניגור' (רמב"ם תפילה טו, ג וב"ח קכח, כא בדעתו), ואף שאינו מחלל עבודה, החמירו רבנן שלא ישא כפיו (תוס' יבמות ז, א ד"ה שנאמר בתירוץ ראשון), ויש סוברים שהוא דין דאורייתא (פני מבין או"ח כה נתיב ג אות ג ומהרלב"ח קיז, בדעת תוס' שם בתירוץ שני), ויש סוברים שהוא דברי קבלה (מהרש"ם ה ל, בדעת תוס' בתירוץ שני). ■ להלכה, כהן שהרג את הנפש לא ישא כפיו, ואפילו בשוגג, ואפילו עשה תשובה, כיון שאין קטיגור נעשה סניגור (שו"ע קכח, לה ומשנ"ב קכט), ויש סוברים, שאם הרג אפילו במזיד ועשה תשובה ישא כפיו, כדי שלא לנעול דלת בפני השבים (רמ"א שם ומשנ"ב קל), ויש סוברים שאם הרג בשוגג ועשה תשובה ישא כפיו, ואם במזיד לא ישא כפיו אפילו עשה תשובה, אבל אם עלה לא יורידוהו (משנ"ב שם קלא וביאה"ל שם ד"ה אפלו בשם הריטב"א הפמ"ג א"ר ודרך החיים). ואם הרג באונס, ישא כפיו (משנ"ב שם קכח ושעה"צ צט בשם מהרנ"ח) ויש מחמירים (שעה"צ שם נשאר בצ"ע, ומדייק בפמ"ג שמחמיר).

וְאַף עַל פִּי שֶׁשַּׁעֲרֵי תְּפִלָּה נִנְעָלוּ, שַׁעֲרֵי דִּמְעָה לֹא נִנְעֲלוּ, 'שערי תפלה' לשון רבים, ראיה לדברי המג"א (סי' סח) בשם הכוונות: 'המנהגים שנהגו בשרשי התפילה, אין לשנות ממנהג מקומו, כי שנים עשר שערים בשמים נגד שנים עשרה שבטים, וכל שבט יש לו שער ומנהג לבד' (שפתי חכמים). והצורך בשערי דמעה אם אינם ננעלים, לסתימת תפילת פושע, שאינה מתקבלת אפילו בדמעות (יערות דבש ב דרוש ו).

מְשׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר 'סַכּוֹתָה בָעָנָן לָךְ מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה', שהכתוב נתן סימן, שתפילות ביום המעונן לא תתקבלנה ברצון (רשב"א חידושי אגדות בשם רב האי גאון). אבל אם ירדו בו גשמים קבע בו תענית, שאין לך יום רצון יותר מיום ירידת גשמים (עיון יעקב על עין יעקב; אמרי שפר), ויש סוברים, שגם אם ירדו בו גשמים לא קבע (יעב"ץ). ויש סוברים, שכיון שבלאו הכי נפסקה חומה בינינו לאבינו שבשמים כמבואר בגמ' להלן, אנו קובעים תענית אפילו ביום המעונן, שאנו עושים מה שביכולתנו לעשות (אליהו זוטא תקסו, ה, ומטעם זה לא הזכירו הפוסקים אי קביעת תענית ביום המעונן להלכה).

וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ נִפְסְקָה חוֹמַת בַּרְזֶל בֵּין יִשְׂרָאֵל לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם, ורק לענין קבלת התפילה נפסקה חומת ברזל, שאינה נשמעת כבעבר, אבל לשאר עניינים [כגון הפסק מחיצה בין כהנים לישראלים בשעת 'ברכת כהנים'] אמרו חז"ל (פסחים פה, ב): 'אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים' (תוס' סוטה לח, ב ד"ה מחיצה), ויש מפרשים, ש'אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת', היינו לענין דברי שבח להשי"ת, כקדיש וברכו (מהרש"א).

מַאי תַּקָּנְתֵּיהּ, יַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, שביטול תורה הוא המונע מלקבל תפילתו, כמו שנאמר (משלי כח, ט): 'מסיר אזנו משמוע תורה, גם תפלתו תועבה' (מהרש"א). ויש מפרשים, שכיון ש'פקודי ה' ישרים משמחי לב' (תהלים יט, ט), אם האריך בתפילתו ולא נענה ובא לידי כאב לב, יעסוק בתורה וישמח לבו (עיון יעקב על עין יעקב).

כָּל הַמַּאֲרִיךְ בִּתְפִלָּתוֹ וּמְעַיֵּן בָּהּ, שמצפה שמחמת שהאריך בתפילה וכוון בה, תתקבל בקשתו (רש"י תוס' ומאירי בפרוש שני), ויש מפרשים, שאם רואה שתפילתו לא התקבלה, מכאן והלאה מתרשל בתפילה (מאירי בפירוש ראשון). ■ להלכה, אל יחשוב שראוי שיעשה הקב"ה בקשתו כיון שכוון בתפילתו, אדרבה, זה מזכיר עוונותיו. אלא יחשוב שהקב"ה יעשה בחסדו, ויאמר בלבו 'מי אני דל ונבזה בא לבקש מאת מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, אם לא מרוב חסדיו שהוא מתנהג בהם עם בריותיו' (שו"ע צח, ה).

אִם רוֹאֶה אָדָם שֶׁהִתְפַּלֵּל וְלֹא נַעֲנָה, יַחֲזוֹר וְיִתְפַּלֵּל, שמא תפילתו הראשונה היתה שלא בשעת רצון, והשניה בשעת רצון (עיון יעקב על עין יעקב), או שמא לא נענה בתפילתו הראשונה מחמת חוסר זכות, אבל תפילתו הראשונה גופא וביטחונו בהשי"ת, היא אשר תעמוד לו לזכות שתפילתו השניה תתקבל (דברי שאול). ו'יחזור ויתפלל' אינו עיצה טובה, אלא דין בהנהגת עבודת ה', שאף אם סבור שלפי ערכו וחטאיו אינו ראוי ליענות, 'יחזור ויתפלל' כי גם חטאים אינם מונעים תשועת ה' (מאמרי המשגיח רבינו ירוחם, אלול, מאמר קפג), ויש מפרשים, ש'יחזור ויתפלל' המכוון להקשבה לחזרת הש"ץ, בה התפילה מקובלת ביותר (כתר ראש לגר"ח מוואלוז'ין אות מה).

אַרְבָּעָה צְרִיכִין חִיזּוּק, שכשעושה אותם, אל יעשם ברפיון (מהרש"א להלן סג, א).

וְדֶרֶךְ אֶרֶץ, אומן לאומנותו, סוחר לסחורתו, ואיש מלחמה למלחמתו (רש"י), ויש מפרשים, מידות טובות (אמרי נועם לגר"א).

אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ וְכוּ', כְּלוּם אֶשְׁכַּח עוֹלוֹת אֵילִים וּפִטְרֵי רְחָמִים שֶׁהִקְרַבְתָּ לְפָנַי בַּמִּדְבָּר, 'עולות אילים' הם איל אחד שהקריב משה כל יום משבעת ימי המילואים, שכיון שמשה הקריבם, הם יותר לזכרון לפני ה' (צל"ח), ויש שאינם גורסים 'עולות אילים' אלא 'עולות', והמכוון לעולות התמיד שהקריבו שחרית וערבית (רשב"א חידושי אגדות). וסיום מאמר זה אינו מדברי ריש לקיש, שהרי לשיטתו (בגמ' בכורות ד, ב) לא קדשו בכורות במדבר (דבר אברהם ז, ד).

אָמַר קְרָא 'אַשְׁרֵי יוֹשְׁבֵי בֵיתֶךָ', ש'יושבי' מלשון שיהוי ועכבה (כמו 'וישבו העם בקדש'), ומלבד שיהוי זמן התפילה 'עוד יהללוך סלה' אחריה (רש"י ומהרש"א), ומאחר ופסוק זה הוא מקור דין שהיה שעה אחת קודם התפילה, תקנו לאמרו קודם 'תהלה לדוד' (תוס'; מאירי), ומוסיפים את פסוק 'אשרי העם שככה לו' וגו' הסמוך ל'תהלה לדוד' (מהרש"א).

■ המשך במילואים

אֲנִי שֶׁהָיִיתִי עוֹמֵד לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְכוּ', והחסיד לא הכניס עצמו לסכנה, שהכיר את השר, וידע כי לא יהרגו עד שיברר למה לא השיבו, ושיקבל דברי הפיוס (מג"א קד, א ומחצה"ש שם). ויש מפרשים, שראה כי השר הקדים לו שלום, והבין כי הוא עניו ולא ימהר להורגו (צל"ח לעיל לב, ב). ויש מפרשים, כי כיון שהיה שר ולא מלך או אנס, לא חשש שיהרגהו [וראה קטע הבא] (מהרש"א שם).

וְנִפְטָר אוֹתוֹ חָסִיד לְבֵיתוֹ לְשָׁלוֹם, כיון שהיה חסיד, אבל שאר אדם אם מלך שואל בשלומו חייב להפסיק, שאין סומכין על הנס במקום ששכיח היזיקא (מעשה רוקח תפלה ו, ט).

אֲפִילּוּ נָחָשׁ כָּרוּךְ עַל עָקְבּוֹ לֹא יַפְסִיק בדיבור, אבל יכול לילך למקום אחר כדי שהנחש יפול מעליו, שלא מצינו שהליכה נחשבת הפסק. ואם ישנה סכנה, מותר להפסיק גם בדיבור (רבינו יונה בביאור המשנה לעיל ל, ב). ויש סוברים שלא יפסיק אפילו בהליכה, כי הליכה נחשבת הפסק (ט"ז קד, א וגר"א שם ס"ק ד-ה, בדעת הרא"ש הטור והשו"ע). ■ להלכה, נחש כרוך על עקבו, כיון שרוב פעמים אינו נושך, לא יפסיק בדיבור, אבל יכול לילך למקום אחר כדי להסירו, שלצורך גדול יכול לסמוך על המקילים שהליכה אינה נחשבת הפסק. ובמקום שיש חשש שימית, יפסיק אפילו בדיבור (שו"ע או"ח קד, ג משנ"ב וביאה"ל שם).

לֹא שָׁנוּ אֶלָּא נָחָשׁ, שכיון שרובם אינם נושכים, נחשב כלא שכיח היזיקא, ויכול לסמוך על הכלל של 'שלוחי מצוה אינם ניזוקין' (פסחים ח, א), ואינו פוסק, אבל עקרב ששכיח היזיקא פוסק (שואל ומשיב מהדו"ק א רנד; קובץ שיעורים פסחים לב).

אֲבָל עַקְרָב פּוֹסֵק, וכשחוזר לתפילתו חוזר לתחילת הברכה שאחז בה (תוס'), ויש סוברים, שאינו צריך לחזור לתחילת הברכה, אלא ממשיך ממקום שפסק (רשב"א; מגן גיבורים קד, ג בדעת תוס'). ■ להלכה, אם שהה בברכות אמצעיות רק כדי לגמור את הברכה, חוזר למקום שפסק, שהה יותר אבל לא שהה כדי לגמור את כולה, לדעת השו"ע חוזר לתחילת הברכה, ודעת האחרונים שחוזר למקום שפסק, שהה בשלש ברכות ראשונות, לדעת השו"ע חוזר לתחילת התפילה, ולדעת האחרונים חוזר למקום שפסק, שהה בשלש ברכות אחרונות, חוזר לרצה. שהה כדי לגמור את כולה, חוזר לתחילת התפלה (שו"ע או"ח קד, ה ומשנ"ב שם).

נָפַל לְחֲפִירָה מְלֵאָה נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים, או נחשים או עקרבים (רש"י), שאילו הכוונה גם נחשים וגם עקרבים, מדוע להזכיר את הנחשים, די בהזכרת העקרבים (שיטמ"ק).

שָׁאנֵי הָתָם דְּאַגַּב אֵיצְצָא מַזְקֵי, שמן הסתם מקום נחשים או עקרבים הוא צר, וכשנפל עליהם הזיקוהו מחמת שדחק אותם, אבל גוב אריות מן הסתם הוא מקום רחב ואין לתלות שהזיקוהו (רש"י כאן ויבמות קכא, ב ד"ה אגב איצצא).

מַרְחִיקִין מִשּׁוֹר תָּם חֲמִשִּׁים אַמָּה, וּמִשּׁוֹר מוּעָד כְּמִלְא עֵינָיו ■ וכן הלכה, ואם שוורים שבמקום ההוא מוחזקים שאינם מזיקים, אינו פוסק (שו"ע או"ח קד, ד).

נָתַן עָקְבּוֹ עַל פִּי הַחוֹר, שהיה שלם וזכויותיו מרובות, לכן הותר לו לסמוך על הנס (שו"ת רשב"א א, תיג), ויש מפרשים, שהיה בטוח בעצמו שינצל, שהרי בת קול יצאה ואמרה שכל העולם כולו ניזון בזכותו [כמובא לעיל (יז, ב)] (עיון יעקב על עין יעקב). ובירושלמי מבואר שהיה המעשה באופן אחר, שלא נתן עקבו על חורו ולא הכניס עצמו למקום סכנה, אלא עמד בתפילה, ובא הערוד והכישו ולא הפסיק מתפילתו, ומצאו את הערוד מת (מהרש"א).

משנה. גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים, ונקראים 'גבורות גשמים', מפני שהם יורדים בגבורה (גמ' תענית ב, א), שירידת הגשמים הם דרך נס ופלא, ורואים בהם גבורות ה' (רא"ה).

וְהַבְדָּלָה בְּ'חוֹנֵן הַדָּעַת', מטעם שיתפרש בגמרא. ואין כאן כפילות דברים במה שאומרם באותו ברכה, ש'אתה חונן לאדם דעת' כולל את אומות העולם, ו'ואתה חוננתנו למדע תורתיך' וכו' הוא רק לזרע ישראל (ב"ח רצד, א). ויש אומרים 'אתה חוננתנו' במקום 'אתה חונן' ומשום 'שאתה חונן' ו'ואתה חוננתנו' הם כפילות דברים (ארחות חיים [מלוניל] הלכות תפילה, פרישה שם), ואינו נחשב 'משנה ממטבע שטבעו חכמים' שהכל ענין אחד הוא (ב"י סי' רצד). ■ להלכה, אומר הבדלה בברכת 'חונן הדעת', ומתחיל 'אתה חונן וכו' לאנוש בינה, וממשיך בתוך הברכה 'אתה חוננתנו וכו', חננו מאתך וכו'. טעה והתחיל מ'אתה חוננתנו', יצא (שו"ע או"ח רצד, א ומשנ"ב ב).

רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר אוֹמְרָהּ בָּרְכָה רְבִיעִית בְּפְנֵי עַצְמָהּ, וחותם 'ברוך אתה ה' המבדיל בין קודש לחול', ואחריה אומר ברכת 'אתה חונן' (תפארת ישראל, יכין אות יג).

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר בְּהוֹדָאָה, קודם חתימתו ברכת מודים (רבינו יונה), ויש סוברים, קודם 'ועל כולם' [כמו 'על הנסים' בחנוכה ופורים] (ר"י מלוניל כאן ובביצה יז, א; תפארת ישראל יכין אות יד). והטעם שאומרו בברכת הודאה, שמן הטובות הגדולות שגמלנו יוצרנו היא השבת, ונתן לנו דעת להבחין בין קודש לחול (רבינו יונה; ר"י מלוניל).

גמרא. מִתּוֹךְ שֶׁשְּׁקוּלָה כִּתְחִיַּת הַמֵּתִים, שעל ידי הגשמים העולם חי וניזון (ריטב"א; רש"י תענית ז, א ד"ה ופליגא).

מִתּוֹךְ שֶׁהִיא חָכְמָה קְבָעוּהָ בִּבְרֵכַת חָכְמָה, שהבדלה בין קודש לחול ובין טמא לטהר, חכמה היא (רש"י), ועל ידי הדעת אנו מכירים במעלת מנוחת השבת (רבינו יונה).

מִתּוֹךְ שֶׁהִיא חוֹל לְפִיכָךְ קְבָעוּהָ בִּבְרֵכַת חוֹל, שכיון שהיא הבדלה בין קודש לחול, קבעוה בברכה הנאמרת בימות החול, ומשום 'זריזים מקדימים למצוות' קבעוה בברכה ראשונה של חול, ברכת 'אתה חונן' (ריטב"א; שטמ"ק). ויש מפרשים ע"פ הטעם המובא בירושלמי, שכשם שאסור לעשות מלאכה קודם הבדלה, כך אסור לתבוע צרכיו קודם הבדלה וקבעוה קודם הברכות של בקשת צרכיו (ביאור הגר"א רצד, א).

גְּדוֹלָה דֵּעָה שֶׁנִּתְּנָה בְּתוֹלַת בְּרָכָה שֶׁל חוֹל הכוללת את כל הברכות, שעל ידי הדעת יודע להתחרט על חטאיו, לבקש עליהם מחילה, ולהתחנן על צרכיו (רשב"א חידושי אגדות).

וְכָל מִי שֶׁאֵין בּוֹ דֵּעָה אָסוּר לְרַחֵם עָלָיו, אין הכוונה שנולד בלי דעה, שהרי רחמיו על כל מעשיו, אלא שאיבד דעת שהיתה בו (מהרש"א), וכגון עם הארץ, שאינו מקיים מצוות ואין בו דרך ארץ (יד רמה ב"ב ח, א), ויש מפרשים, שהכוונה למי שאין בו הרגשת הכרת הטוב, ורחמים עליו יביאוהו לכפיות טובה, לתשלום רעה תחת טובה, לחיזוק גאוותו ולשנאה ומריבה (ברכת פרץ פר' בשלח).

כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ דֵּעָה כְּאִילּוּ נִבְנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּיָמָיו, שעל ידי הדעת אפשר להשיג את מה שהיה אפשר להשיג בבית המקדש (רשב"א חידושי אגדות).

קִדֻּשּׁוֹת, קידוש היום (רש"י), שאף שמצות קידוש דאורייתא (ראה לעיל כ, ב) מכל מקום יוצא בה באמירת דברים בכבוד היום, כל אחד כפי צחות לשונו, ואנשי כנסת הגדולה קבעוהו במטבע ברכה (מנחת חינוך מצוה לא אות ג).

■ המשך במילואים

אין עומדין פרק חמישי ברכות לג.

אבל עקרב פוסק. ונותלו, לפי שהעקרב מסוכן[ב] לעקוץ יותר משאחזו מוכן ליעקוץ: **אין מעידין עליו.** לומר למחר מת בעלים להתירה לאחרים, פעמים שהיו בהמות עצבים זו בזו ונתלשו זו מזו ומתו, ולמחר מועד הוא שלא ישקר: **אבל אינצא.** כשנפל עליהם והחזיקוהו: **שור תם.** שלא נגח מאליו: **מועד.** שנגח ג' פעמים: **בדקוהו.** כל שמונין בו מבן בתו ומלמדה דשאינו זהה דעתו עליו ומכם ומכו לו ילפ הכי: **שור.** מן הגחה והכי גב, שנתקנין כך עם זה ויודע מעשיהם עבודו[ג]: **את חבירו.** שהוא יוצא מתוכו ממעיבה[ד] כשהעדות עוקר את המתה ממש ומכם קודם למיס מת המתה: **ואת המתה קודם למיס מת המתה.** שהוא יוצא מתוכו ממעיבה[ד] כשהעדות עוקר את המתה ממש ומכם קודם למיס מת המתה: **ואת המתה קודם למיס מת העבוד.** מגלמני פה"ע ממני ממעבדה[ד] כשהעדות עוקר את המתה ממש ומכם קודם למיס מת המתה: **ומת השדוד.** מגלמני פה"ע ממני ממעבדה[ד] כשהעדות עוקר את המתה ממש ומכם קודם למיס מת המתה: **ומ

לג: אין עומדין פרק חמישי ברכות

הלכתא מאי. המגביל בתפילה צריך שיבדיל על הכוס או לא: **ביום טוב שחל להיות אחר השבת.** שאין מתפללין תפלה מוספ: ס"ג הלכה **מב"ד הפליגו, ולא פליגי והא פליגי רבנן, אימר הפליגו רבנן בשאר ימות השנה ביום שחל להיות אחר השבת מי פליגי, והא פליג ר"ע,**

אבו בי השנה מי עבדינן בריש התשהא נעביד ובו'. וכסי פרקין [ב] ס"ל כר' יוחנן [ג] הלכה מכלל דפליגי בתמיה, ופריך הגמרא ולפ פליגי והא פליגי רבנן וכו': **והא פליג ר' עקיבא.** לעיל בברכה רביעית בעמידה, ותנ"כ לעיל בתמיד של בין הערבים: **מדורים.** פמליות: **שמל להיות אחר הסבסה.** שנתנו: **נקוט דר' חייא בר אבא בידך.** שהוא מתקבל בלבון רבי, וקובע בו סימנים שלא יתפלפ לו בלבון במקום אחר בתמורים: **ברחבא.** שהיה מתקבל בלבון רבי ותומר שהיו כפול היה, ופ"ש שבלבון מעמד קורבו מעמד, בפסקים [ד] ובפוסקים [ה] על גב מעמד, הוא דקדק בלבון רבי ולפ אמר מעמד כפולה היכה. יש מתפרע לה לדמצה מתלמר רבי [ז] יהודה דייק מפיקי דלבוותא [ח] מי מדרכי יהודה מי מדלג יהודה, וקשיא לי בגוה מוקמ, מהל לדמצה לפ לפ רבי יהודה מימיו לא רבי יהודה מרבי לעגלי ולפ ר' יהודה בשיטה [ט], ועוד כולהו מתוללי ממי דייקו ותומר דבר בשם אומרו, ועוד לפ למימר מהל דייק לימה דשמעתא מתמעטת מלפ מפיקי לדבוותא [י] **סטיו בפוי.** מלטעות זו לפיט מן מסיקי ענגל ליכל שם: **לא אי יהנעא בי.** לפ לא נלמין ולפ מודים לפ מתים: **ותודיעינו.** לומר

מקומות שהש"ס עם הוספות

א) עיין תוס' פסחים קה: ד"ה שמע מינה (השנ"ר).
ב) שבת קו: ושם נתמן].
ג) [נעיל דף כט:].
ד) עירובין דף מו:.
ה) [נתמן נה:]. ו) פסחים נב:. נכ: סוטה מה:.
ז) מגילה כה:. ח) דברי תוס' אמר מרדים מורים. ט) נתמן קף נד. [ב"ק]. י) [עירובין יג. מגילה כה. סוד יומא נט:].
כ) [סוטה נב:]. ל) מסכת כלה פ"ג. מ) דברי תוס' שבת עז: ד"ה אמת ויציב. נ) נדה נח: ד"ה אמת ויציב. ס) [נתמן קף נט. שם ד"ה הכל] תוס' נדה שם ד"ה הכל]. ע) מגילה סה [סוטה נב:]. פ) מסכת כלה פ"ג. צ) דברי תוס' שבת עז: ד"ה אמר מרבי יוחנן. ק) [נתמן קף נט. שם ד"ה הכל] תוס' נדה שם ד"ה הכל]. ר) מגילה סה [סוטה נב:]. ש) מסכת כלה פ"ג. ת) דברי תוס' שבת עז: ד"ה אמר מרבי יוחנן.

אמר ליה רבינא לרבא הלכתא מאי אמר ליה כי קידוש מה קידוש אף על גב דמקדש בצלותא מקדש אכסא אף הבדלה נמי אע"ג דמבדיל בצלותא מבדיל אכסא[א]: ר' אליעזר אומר בהודאה: ר' זירא הוה רכיב דמרא הוה קא שקיל ואזיל ר' חייא בר אבין בתריה אמר ליה ודאי דאמריתו משמיה דר' יוחנן הלכה כר' אליעזר ביום טוב שחל להיות אחר השבת אמר ליה [ב] אין [ג] הלכה מכלל דפליגי ולא פליגי והא פליגי רבנן אימר דפליגי רבנן בשאר ימות השנה ביום טוב שחל להיות אחר השבת מי פליגי והא פליג ר' עקיבא [ד] אמר ליה רבינא לרבא מי עבדינן בריש התשהא נעביד בתיתי. דתניא [ה] ר' עקיבא אומר משום ר' יהושע בן קרחה: אין מבדילין על היין ביום טוב אלא על היין שנברא בערב שבת בין השמשות, שנאמר [ו] ששי ויכלו ויעבר, מלמד שנתעצלו בו מלאכת שבת עד שבא ערב שבת וקבעו להן מנוחה, ר' יוסי אומר מודים ר' עקיבא ור' יהושע בן קרחה שאין מבדילין על היין ביום טוב אלא על היין שנברא בערב שבת בין השמשות, שנאמר [ז] ששי ויכלו ויעבר, מלמד שנתעצלו בו מלאכת שבת עד שבא ערב שבת וקבעו להן מנוחה, ומאי שנא ר' עקיבא ומאי שנא ר' יהושע בן קרחה, ר' עקיבא סבר לה כר' יוסי דאמר [ח] אין מבדילין על היין ביום טוב אלא על היין שנברא בערב שבת בין השמשות, ור' יהושע בן קרחה סבר לה כר' יהודה דאמר [ט] מבדילין על היין ביום טוב אלא על היין שנברא בערב שבת בין השמשות, ור' יוסי מודה לר' יהושע בן קרחה שאין מבדילין על היין ביום טוב אלא על היין שנברא בערב שבת בין השמשות, ור' יהושע בן קרחה מודה לר' יוסי שאין מבדילין על היין ביום טוב אלא על היין שנברא בערב שבת בין השמשות, ומאי שנא ר' יוסי ור' יהושע בן קרחה, ר' יוסי סבר לה כר' יהושע בן קרחה, ר' יהושע בן קרחה סבר לה כר' יהודה, ר' יהודה סבר לה כר' יוסי

אָמַר לֵיהּ רָבִינָא לְרָבָא הִלְכָתָא מַאי, שכיון שקידוש על היין הוא דאורייתא או אסמכתא (ראה גמ' פסחים קו, א ותוס' שם ד"ה זוכרהו), ועיקר זכירת שבת ודאי הוי דאורייתא, ומכל מקום תקנו גם בתפילה, שאחר שתקנו בתפילת שבת שבע ברכות (ראה לעיל כט, א), תקנו שתהא ברכה אמצעית שהיא כנגד ברכות האמצעיות שבחול, שיהיה בה מענין קדושת היום, אבל הבדלה שלא שייך טעמים אלו, הסתפקה הגמ' שמא אם הבדיל בתפילה שוב לא יהא צריך להבדיל על הכוס (ע"פ פנ"י, וצל"ח לעיל ע"א).

דְּתַקִּינוּ לָן מַרְגָּנִיתָא בְּבָבֶל, שמשום בני ארץ ישראל לא היו מתקנים אמירת 'ותודיענו', כי לא מצוי אצלם ברוב השנים יום טוב במוצאי שבת, אבל בחוץ לארץ שנוהגים יום טוב שני, מצוי מאד שיום טוב יחול במוצאי שבת, מחמתם תקנו 'ותודיענו' (מהרש"א), ויש שפירש, שבארץ ישראל לא אמרו 'ותודיענו' אלא ברכה רביעית בפני עצמה כדעת רבי עקיבא, וכפי שמביא הרשב"א בשם רב האי גאון (שלמה משנתו). ■ להלכה, יום טוב שחל להיות במוצאי שבת, ב'אתה בחרתנו' מוסיף 'ותודיענו' (שו"ע או"ח תצא, ב), שכח ולא אמרו, דינו כשוכח 'אתה חוננתנו' במוצאי שבת שאינו חוזר, ומשום שעתיד להבדיל על הכוס (משנ"ב שם).

וְחַגֵּי נְדָבָה, רמז ליום טוב שני שעושים בחוץ לארץ, שאינו דאורייתא אלא מנהג אבותינו (מהרש"א). והגר"א (בהגהותיו) מציין שהרמב"ם (תפלה ב, יב) לא גרס זאת.

בֵּין קָדֵשְׁתְּ שַׁבָּת לְקָדְשַׁת יוֹם טוֹב הִבְדַּלְתְּ, שאוכל נפש מותר ביום טוב ואסור בשבת (אבודרהם סדר תפלות פסח), וחילול שבת דינו בסקילה וכרת וחילול יום טוב בלאו ועשה, וכן יש נשמה יתירה בשבת ולא ביום טוב (שפתי חכמים).

משנה. הָאוֹמֵר 'עַל קַן צִפּוֹר יַגִּיעוּ רַחֲמֶיךָ' – בתפילתו (רש"י; רמב"ם בפיהמ"ש ובהל' תפילה ט, ז), שבאמירה זו מראה עצמו כמתכוון להעמיק בלשון תחנונים ולומר שהשי"ת רחום וחנון ולכך ציוה לשלח את האם (רש"י), ודוקא בתפילה אסור, שנראה כמחליט שזהו טעם המצוה, אבל דרך דרש וכדומה, שאומר כן על דרך האפשר, אין משתקין אותו (ע"פ תוי"ט ובניהו).

וכן אם מזכיר איסור שחיטת אותו ואת בנו ביום אחד, או כל כיוצא בזה, משתקים אותו (רמב"ם תפלה ט, ז ע"פ הירושלמי כאן), אלא שאין דרך התנא להרבות בדוגמאות, ובחר בדוגמת שילוח הקן, שנאמר בה 'למען ייטב לך והארכת ימים' (דברים כב, ז) והיה מקום לפרש את מאמר הכתוב, שכשם שאדם ירחם על קן ציפור כך ירחם ה' עליו, ורחמים על האם הוא ענין המצוה, משמיענו התנא שאף מצוה זו גזירת מלך היא, ושכר אריכות הימים הוא על קיום גזירתו (צל"ח).

'מוֹדִים' 'מוֹדִים' מְשַׁתְּקִין אוֹתוֹ, אם כופל ואומר זאת בציבור, אבל ביחיד תחנונים הם, ואין משתקין אותו. והאומר 'על קן ציפור' וכו' וכן 'ועל טוב יזכר שמך' גם ביחיד משתקין אותו (תוס' להלן לד, א ד"ה אמר מודים, בשם הירושלמי וע"פ ביאור מראה הפנים), ויש שסוברי ההיפך, 'מודים' 'מודים' אפילו ביחיד אסור, ו'על קן ציפור' וכו', ו'ועל טוב יזכר שמך' בציבור אסור וביחיד מותר (מראה הפנים בדעת הירושלמי). ויש שסובר שהכל אסור בין ביחיד ובין בציבור (טור בדעת הבבלי שלא חילק בזה וכן המראה הפנים בדעת הרמב"ם). ו'משתקין אותו' הכוונה בסיימו את התפילה (וכמבואר בגמ' 'המתין לו עד דסיים'), ובכדי שלא ישוב ויאמר כן בתפילות הבאות, אבל באמצע תפילתו זו אין משתקין כדי שלא יתבלבל בתפילתו (מהרש"א ומעדני יו"ט על הרא"ש טז, ד). ויש סובר שמשתקים מיד באמצע תפילתו (צל"ח) ■ להלכה, האומר 'מודים' 'מודים' משתקין אותו, אף אם לא השתחוה שתי פעמים, ובין לכפול המילות ובין לכפול ענין וענין, אסור שנראה כשתי רשויות (שו"ע או"ח קכא, ב, משנ"ב ה. ובביאה"ל שם נשאר בצ"ע אם דוקא כשכופל גם את המילים שאחרי 'מודים', או אפילו אם כופל רק תיבת 'מודים' פעמיים והשאר אומר כתקנו).

גמרא. חַיֵּיב אָדָם לְבָרֵךְ עַל הָרָעָה כְּשֵׁם שֶׁמְּבָרֵךְ עַל הַטּוֹבָה, בשמחה ובלב שלם, ואף אם נראה לאדם שהיא מידת פורענות, אפשר שהיא לטובתו (גמ' להלן ס, ב רש"י ומהרש"א שם).

חַד אָמַר מִפְּנֵי שֶׁמַּטִּיל קִנְאָה בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, שיאמרו כי השי"ת חס רק על הציפור ולא על שאר הבריות (רש"י), ויעורר קנאה בין המלאכים הממונים עליהם (בניהו). ויש שפירש, שכוונת האומר 'על קן ציפור יגיעו רחמיך' לומר שיש השגחה פרטית על בעלי החיים, והנכון שהשגחה פרטית היא על האדם בלבד (מאירי; רא"ה).

וְחַד אָמַר מִפְּנֵי שֶׁעוֹשֶׂה מִדּוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רַחֲמִים, וְאֵינָן אֶלָּא גְּזֵרוֹת, אבל האומר 'מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית' סבור שמדותיו של הקב"ה רחמים ודורשים טעמי המצוות, וכדי להרגיל נפשותינו לרחמנות ציוה על איסור שילוח הקן (רמב"ם מורה נבוכים ג, מח; רמב"ן דברים כב, ו), ואפילו שכך הוא האמת, אינו נכון להזכיר זאת בתפילתו ולעורר קנאה (ע"פ מהרש"א ואמרי אמת ליקוטים). ויש שפירש, שאף האומר 'מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית' סבור שטעם קן ציפור גזירת מלך היא ולא רחמים, אלא שטעם זה אינו מספיק כדי להשתיק אותו, אלא מפני שגם מטיל קנאה במעשה בראשית (טורי אבן מגילה כה, א).

והירושלמי (ה"ג) מביא טעמים נוספים, שנראה כקורא תיגר על מדותיו של הקב"ה, שעל קן ציפור הגיעו רחמים ועליו לא הגיעו. ועוד, שנראה כנותן גבול ומדה לרחמי השי"ת, שהם מגיעים רק עד הציפור (וגורס 'עד קן ציפור יגיעו רחמיך').

וְרַבָּה נַמִּי לְחַדּוֹדֵי לְאַבַּיֵי הוּא דְּבָעֵי ■ להלכה, יש לרב להטעות את התלמידים בשאלותיו ובמעשים שעושה לפניהם כדי לחדדם, וכדי שידע אם זוכרים מה שלומדים (שו"ע יו"ד רמו, יב).

סַיֵּימְתִּינְהוּ לְכוּלְּהוּ שִׁבְחֵי דְּמָרָךְ, ואיסור ההוספה הוא רק בשעת התפילה, אבל בתחנונים בינו לבין עצמו רשאי להוסיף (רשב"א; רא"ש), שבתפילה תקנו נוסח אחיד לכל ולכלל צרכיהם, ואם מוסיף נראה שבזה הסתיימו שבחיו חלילה, אבל שלא בשעת התפילה אפשר להוסיף לפי הענין, וכפי שמשה רבינו הזכיר שלש עשרה מידות של רחמים, ושאר נביאים הוסיפו שבחים ותארים רבים, שלפעמים צריך לעורר מידות עליונות לענין מסוים, הכל לפי הצורך והזמן (פני יהושע). ויש סוברים שאין להוסיף תארים הן בתפילה והן בתחנונים (רמב"ם תפלה ט, ז; טור קיג).

ויש סוברים, שהאיסור הוא דוקא בשמות תואר, כ'אדיר' 'עזוז' וכדומה, אבל להאריך בסיפורי ניסי השי"ת אפשר להאריך כחפצו (רבינו יונה בשם 'יש מפרשים'), ויש סוברים, שאפילו בזה אין להאריך מדאי, ויתכן שכל איסור ההוספה הוא רק בחתימות ברכות, אבל שלא בחתימה מותר, וכדי לצאת מידי ספק, הרוצה להאריך בשבח המקום ברוך הוא ישבחו באמירת פסוקים, שבזה אין כל חשש (רבינו יונה) ■ להלכה, אין להוסיף על תארי הקב"ה יותר מ'הא-ל הגדול הגבור והנורא', ודוקא בתפילה, אבל בתחנונים או בקשות ושבחים שמוסיף מעצמו רשאי להוסיף (וכדעת הרשב"א והרא"ש), והנכון לאמרם בפסוקים [לצאת דעת רבינו יונה] (שו"ע או"ח קיג, ט).

המשך במילואים

חַבְרוּתָא כְּלַפֵּי שְׁמַיָּא מִי אִיכָּא, שבמה שאינו נזהר לכוון בתפילתו, נוהג בקב"ה כמנהג אדם עם חבירו (רש"י), ויש שפירש 'חברותא' מלשון חיבור ושיתוף, שכפילותו בתפילה מוכיחה שסבור שיש חלילה שתי רשויות, ועושה שיתוף וחיבור כלפי שמיא (מהרש"א).

אִי לֹא כִּוֵּון דַּעְתֵּיהּ מֵעִיקָּרָא מְחִינָן לֵיהּ בְּמַרְזַפְתָּא וְכוּ', אם 'מעיקרא' – בתחילת קריאת שמע לא כוון, מכים אותו (אהל יעקב [למגיד מדובנא] פר' אמור), זאת ועוד, אחרי שכבר לא כוון והוכרח לכפול, היה יכול לכפול באופן נכון [בלחש או להמתין מעט קודם שחוזר וכופל, ראה מה שכתבנו לעיל סוף לג, ב] (ט"ז סא, ג וסג, א).

משנה. הָאוֹמֵר יְבָרְכוּךָ טוֹבִים, הֲרֵי זֶה דֶּרֶךְ מִינוּת, שאומר שרק הצדיקים יברכוך, והנכון כי גם הרשעים נבראו לכבוד השם ולקלוסו, שהכל ברא לכבודו וכולם חייבים לברכו (רבינו יונה בשם יש מפרשים; תוס' מגילה כה, א ד"ה יברכוך בפירוש ראשון). ויש מפרשים, שאומר שרק אלו שהשפעת עליהם טובה יברכוך ולא האחרים (רבינו יונה בשם יש מפרשים אחרים). ויש מפרשים, שנראה כשתי רשויות, שיש אלהים טובים, ולהיפך (תוס' שם בפירוש שני).

הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה – ארון הקודש [והשליח ציבור עבור לפניו להתפלל] (ר"ן מגילה כה, ב).

וְטָעָה, היינו שדילג ברכה (רש"י), ולא כתבה המשנה את הדין באופן שהראשון נזכר שדילג שחוזר לברכה שדילג, אלא בשני שחוזר לברכה שדילג הראשון, ללמדנו ששנים יכולים להשלים אחד תפילת חבירו, ואין השני צריך להתחיל מתחילת התפילה (צל"ח). ויש מפרשים, ש'טעה' בנוסח הברכה (רבינו יונה; ר"י מלוניל), וחידוש המשנה שיתחיל השני מתחילת הברכה ולא ממקום שהראשון פסק, כי שניים יכולים להשלים אחד ברכת חבירו [כמבואר במאירי] (צל"ח).

וְלֹא יְהֵא סָרְבָן בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, ולא יסרב כלל, שהוא גנאי שהתפילה תהא מופסקת כל כך (רש"י), והוא גם טורח הציבור וביטול כוונת התפילה (מעשה רוקח תפלה י, ג), ויש שסובר, שמעט אף הוא צריך לסרב, רק לא יסרב מדאי [ולכן נקטה המשנה 'ולא יהא סרבן', ולא נקטה 'לא ימנע מלירד' או 'לא יתעכב' וכדומה] (רמב"ם בפירוש המשנה, ומעשה רוקח הנ"ל בדעתו). ■ להלכה, אם טעה שליח ציבור וצריכים להעמיד אחר תחתיו, אותו שמעמידים תחתיו לא יסרב (שו"ע או"ח נג, יז), ולא יסרב כלל (שו"ע הרב נג, כ).

מֵהֵיכָן הוּא מַתְחִיל, מִתְּחִלַּת הַבְּרָכָה שֶׁטָּעָה בָּהּ, שאין ברכה אחת נחלקת לשנים (מאירי), ואם אין ברכת השני שלימה, אין לו כח להוציא אחרים מדין 'שומע כעונה' (קהלות יעקב יא), ויש מפרשים, שאפשר להוציא גם חצי ברכה, ומה שמתחיל מתחילת הברכה, הוא משום שאין הדעת סובלת שמיעת ברכה אחת משתי אנשים, ואינו יכול לכוון כראוי (קהלות יעקב שם בשם קונ' פותח דברים).

הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה, לֹא יַעֲנֶה אָמֵן אַחַר הַכּוֹהֲנִים מִפְּנֵי הַטִּרְדָּה, ולענות אמן אחר ברכת 'אשר קדשנו בקדושתו של אהרן' וכו', יש שסובר שמותר לענות, שכיון שעדיין לא התחיל להקריא לפני הכהנים אין חשש טירוף (ט"ז קכח, יד, וכמדוייק ברש"י 'לפי שש"צ הוא צריך להתחיל ברכה שניה' וכו'), ויש סוברים, שאינו יכול לענות אמן זה משום הפסק, שברכה זו אינה מגוף התפילה (מרומי שדה). ■ להלכה, אין שליח ציבור רשאי לענות אמן אחר ברכת כהנים, שמא תתבלבל דעתו ולא ידע להמשיך להקרות. ואם מתפלל מתוך הסידור ומובטח לו שלא יתבלבל, רשאי לענות, ואינו הפסק, משום שהוא צורך תפילה ומורה על קבלת הברכה. ולענות אמן אחר ברכת 'אשר קדשנו בקדושתו של אהרן' וכו', יש מחמירים שלא יענה בכל גווני ומשום הפסק (שו"ע או"ח קכח, יט, משנ"ב עא, ושעה"צ סב).

וְאִם הַבְטָחָתוֹ שֶׁהוּא נוֹשֵׂא אֶת כַּפָּיו וְחוֹזֵר לְתְפִלָּתוֹ, רַשַּׁאי, שלא תתבטל ברכת כהנים, ואם יש כהנים נוספים, אינו רשאי לישא את כפיו אפילו אם מובטח שהוא חוזר לתפילתו (טור קכח, כ בשם מהר"ם מרוטנבורג; הגהות מיימונית תפלה טו, ו), ויש אומרים, שאם יש כהנים נוספים רשאי לישא את כפיו בכל גווני, שבכהאי גוונא אין כל כך אימתא דציבורא ואין חשש טירוף (רש"ש). ■ להלכה, כהן שהוא שליח ציבור, אם אין כהנים נוספים ומובטח שיחזור לתפילתו ישא את כפיו, וכיום שמתפללים מתוך הסידור הרי הוא כמובטח. ואם יש כהנים נוספים, לא ישא את כפיו, ובמקום שנוהגים להקל יתכן שאין למחות בידם (שו"ע או"ח קכח, כ, משנ"ב עו, ושעה"צ סד).

גמרא. הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה צָרִיךְ לְסָרֵב, אבל אם אדם גדול אומר לו שיעבור לפני התיבה, אל יסרב (רא"ה). וש"ץ קבוע אל יסרב, שסירובו מורה שאינו סומך על הציבור שמינוהו לש"ץ שלהם (טור נג וב"י שם). ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח נג, טז).

וְאִם אֵינוֹ מְסָרֵב, דּוֹמֶה לְתַבְשִׁיל שֶׁאֵין בּוֹ מֶלַח, שאם אוכלו הרי הוא רעבתן, אף אם ניגש מיד נראה כרעבתן (מאירי).

טָעָה בְּשָׁלֹשׁ רִאשׁוֹנוֹת חוֹזֵר לָרֹאשׁ וְכוּ', אֲחֲרוֹנוֹת חוֹזֵר לָעֲבוֹדָה, שדילג אחת מהברכות, אבל אם נזכר קודם שהשלים הברכה, חוזר לתחילת הברכה (מאירי), והטעם שבשלש ראשונות חוזר לראש, משום שעניינן אחד, לסדר שבח המקום קודם שאלת צרכיו, כעבד המסדר שבח רבו קודם בקשת פרס, ושלש אחרונות הן כעבד שקיבל פרס מרבו שמשבחו והולך לו, ומחמת כן נחשבות כברכה אחת (משנ"ב קיד, לג). ■ להלכה, שלש ברכות ראשונות ואחרונות נחשבות כברכה אחת, טעה בראשונות חוזר לראש, באחרונות חוזר לרצה (רמ"א קיד, ו ומשנ"ב לג). ואם נזכר תוך כדי דיבור, יכול לתקן טעותו (משנ"ב שם לד).

לְעוֹלָם אַל יִשְׁאַל אָדָם לֹא בְּשָׁלֹשׁ רִאשׁוֹנוֹת וְלֹא בְּשָׁלֹשׁ אַחֲרוֹנוֹת, אבל צרכי רבים שואלים בהם, שזהו שבח וכבוד לרב שרבים צריכים לו, וכפי ששואלים 'זכרנו לחיים' ושאר הוספות ופיוטים בתפילות עשרת ימי תשובה (תוס' בשם ר"ח ורב האי גאון; רא"ש; טור בשם בה"ג ר"ת ור"י), ויש שסובר, שרק בברכות אחרונות רשאי לבקש צרכי רבים, משום שברכות 'רצה' ו'שים שלום' בקשות צרכי רבים הן, אך בברכות ראשונות שהן שבח, גם צרכי רבים לא יבקש, אפילו לא 'זכרנו לחיים' (רשב"א בשם רב האי גאון), ויש שסובר, שהן בברכות ראשונות והן באחרונות, אל ישאל לא צרכי יחיד ולא צרכי רבים, מלבד 'בספר חיים' בברכת 'שים שלום' שרשאי להזכיר, כיון שכבר הסתיימה 'תפילת שמונה עשרה', ובקשה זו נחשבת כתחנונים (רשב"א בשם בה"ג). [ועיין מש"כ לעיל לא, א ד"ה 'אבל אחר התפלה', בענין שאלת צרכים בברכות אמצעיות ולאחר התפילה].

■ להלכה, אל ישאל אדם צרכיו בשלש ברכות ראשונות או אחרונות, וצרכי רבים רשאי לשאול. פיוטים או קרובץ, לדעת השו"ע אין לומר, ולדעת הרמ"א רשאי הואיל והם צרכי רבים (שו"ע או"ח סי' קיב).

המשך במילואים

אין עומדין פרק חמישי ברכות לה.

חברותא כלפי שמיא. מנהג פשוט הדם בתכדו יהגג לגל המקום ולפ יזכר בתפלתו: מהיכן היה. לומר מלמדין אותו איזהן, ומכין אותו סם יהגיל בכך: מרופאתא. קורסם, ומסם הם המקבת בידם מתרגמין מרחפת (בופטים ז): **מתני' וא"ה אמר רבן באותה שעה.** לפי שעמד יודעין לפני המיה בשמומרים כך: מתחלת הברכה שבעה זה. סם לא בעי מלך בהכרת שמא יהא עובר אחר הכהנים מפני שהוא כשר הוא וגם אין אנו מניחין בקרא שמי פעמים ה"ה כלפי שמיא: **מהיכן הוא מתחיל מתחלת הברכה שבעה בה.** ירושלמי: בתימני שלמקבל מלפופים מתון שיעון לר' יוחן אמר להו בשם ריב"ל זה שעבר מתפיו ירושלמי שמקבל מלפופים בתון שיעון ופרין והמן

אין עומדין פרק חמישי ברכות

קידה על אפים. ומייתי קרא ע"ג דלמכתן נמי בעינן למיתי[ב] ע"מ לומר לקמן ליה מקמי לקרויי על אפיים ומייתי קרא למסיעין. **חזינא** לאביי ורבא דמצלו אצלויי. פירוש שהיו מטין אזניהן על כתפיהן: **יכיון** לבו באחת מהן. והכי קאמר: כיון שנתכוון בתפלתו לבו באחת מהן, יכול לכוין בשניה ואם לאו אינו יכול לכוין בשתיהן. ומיהו לא גרסינן ליה בגמרא ולא פסקינן כוותיה. **חציף** עלי מאן דמצלי בבקתא. **ופ"ה** הכתיב[ג] (קהלת ה, ב) ופלא לפתח לשון בשלה[ד]. **ופ"ה** לא דמסה בקתא (בתענית מד.). **ופ"ה** מיירי בבור שהמים מגיעים לפתחו (ר' חננאל מד.) ואין יכולין לכנוס בו. **כסוי** תשאה. וטעמא לפי שאין מתכסים אלא על מעלה לפי שהכסוי מתנשא ועולה ומתכסין בעל פרק קמא (ר' יוחנן) כל הסובר דבר מתנשא מתכסין מולטים לו מלך:

הדרן עלך אין עומדין

לבסוף רבא כרע בהודאה תחלה וסוף אמרי ליה רבנן אמאי קא עביד מר הכי[ה] אמר להו חזינא לרב נחמן דכרע וחזינא ליה לרב ששת דקא עבד הכי והתניא הכורע בהודאה הרי זה מגונה ההיא בהודאה שבהלל והתניא הכורע בהודאה ובהודאה של הלל הרי זה מגונה כי תניא ההיא בהודאה דברכת המזון: **מתני'** המתפלל וטעה סימן רע לו ואם שליח צבור הוא סימן רע לשולחו מפני[ו] ששולחו של אדם כמותו אמרו עליו על ר' חנינא בן דוסא שהיה מתפלל על החולים ואומר זה חי וזה מת אמרו לו מנין אתה יודע אמר להם אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף: **גמ'** אהייא א"ר חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי באבות איכא דמתני לה אברייתא המתפלל[ז] צריך שיכוין את לבו בכולן ואם אינו יכול לכוין בכולן יכוין את לבו באחת [אהייא] א"ר חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי באבות: אמרו עליו על רבי חנינא וכו': מנא הני מילי א"ר יהושע בן לוי דאמר קרא[ח] בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו. ת"ר א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן[ט] כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד חכם ולעושה פרקמטיא לת"ח ולמהנה ת"ח מנכסיו אבל תלמידי חכמים עצמן[י] יש לא ראתה אלהים זולתך עשה למחכה לו. ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן [כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלהים זולתך ופליגא דשמואל[יא] דאמר שמואל [אין בין העולם] לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד שנאמר[יב] כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. וא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלהים זולתך ופליגא דר' אבהו דא"ר אבהו מקום[יג] שבעלי תשובה עומדין צדיקים גמורים אינם עומדין שנאמר[יד] שלום שלום לרחוק ולקרוב לרחוק ברישא והדר לקרוב ורבי יוחנן אמר לך מאי דכתיב רחוק מדבר עבירה מעקרא ומאי דכתיב וקרוב לדבר עבירה (ו) ונתרחק ממנו השתא. [טו] מאי עין לא ראתה אמר רבי יהושע בן לוי זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית רבי שמואל בר נחמני[טז] אמר זה עדן שלא שלטה בו עין כל בריה שמא תאמר אדם הראשון היכן היה בגן ושמא תאמר הוא גן הוא עדן תלמוד לומר[יז] ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן גן לחוד ועדן לחוד: ת"ר מעשה שחלה בנו של רבן גמליאל שגר שני ת"ח אצל רבי חנינא בן דוסא לבקש עליו רחמים כיון שראה אותם עלה לעליה ובקש עליו רחמים בירידתו אמר להם לכו שחלצתו חמה אמרו לו וכי יבא אתה אמר להן[יח] לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אלא כך מקובלני אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף ישבו וכתבו ווווו אותה שעה וכשבאו אצל ר"ג אמר להן העבודה לא הסרתם ולא הותרתם אלא כך היה מעשה באותה שעה חלצתו חמה ושאל לנו מים לשתות. ושוב מעשה ברבי חנינא בן דוסא שהלך ללמוד תורה אצל ר' יוחנן בן זכאי וחלה בנו של ריב"ז אמר לו חנינא בני בקש עליו רחמים ויחיה הניח ראשו בין ברכיו ובקש עליו רחמים וחזה אמר רבי יוחנן בן זכאי אלמלי הטיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו כל היום כולו לא היו משגיחים עליו אמרה לו אשתו וכי חנינא גדול ממך אמר לה לאו אלא הוא דומה כעבד לפני המלך ואני דומה כשר לפני המלך: [יט] ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן [כ]אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות שנאמר[כ] וכיון פתיחן ליה בעליתיה (לקבל) [נגד] ירושלם. אמר רב כהנא 'חציף עלי מאן דמצלי בבקתא ואמר רב כהנא[כא] חציף עלי מאן דמפרש חטאה שנאמר[כב] אשרי נשוי פשע כסוי חטאה:

הדרן עלך אין עומדין

כהן גדול בסוף כל ברכה. כל מה שהוא גדול מיותר נזיר להכניע ולהסתפל עצמו: **אינו** זוקף. על שיגמגם: **קם** מלפני מזבח ה' מכורע. ויושב דקתני ומי כללת שלמה להסתפל והלך קס מכורע: **ארצה**. לשון משתטח ממש: **דמצלו אצלויי**. כשעומדין על פיהם אין פוסעין יותר ואין להם מקום להכניע לנזיר: **בתלה**. טוכ: **חזינא לרב** נחמן דכרע. תמלה וסוף: **בהודאה דהלל**[כג]. וזהו לה' כי טוב[כד]: **מתני' אם** שגורה. אם סלוסל בפלמיי בפי כמרומה ושמע מלבו ומצמצם ומוציא מלבי אל פי כל מה שאני מפץ להאריך בתפלתנו: **שהוא** מטורף. כמוהה. לשון אחר [לשון] מורידין לו בתפלתו בפניו[כה], לשומר שהתפלה שהמתפלל עליו מטורפת וטרודה ממנו ואינה מקובלת: **גמ' אהייא**. כהיכא ובאיזו מן המצות עלה: **לא נתנבאו**. כמלכות הוי טעות סימן רע: **באבות**. שהוא מתוך התפלה, רמז הוא שאין מפץ בה: **בורא** ניב שפתים. כשהגיע ביל בתלה לו מטעמא על המעלה: **לא ראתה**. לפי שהמעלה ומגמתה: **עין לא** נתפללה לשון נפיון: **ולא** על עגלת לשון נפיון: רחוק. שהיה רחוק כל ימיו מן המעלה דהיינו לזיל מעיקרו: **חלצתו חמה**. שלפחו מיטלה מגופו. המתה הוא המולי המקולמוס. שלמחו לשון [כו]חלץ מסס: **לא הסרתם**. שעה: **בעבד**. כן בית, ככתוב ויוצא שלח בראשית: **כשר** לפני המלך. שאינו רגיל לבקש לפניו: **חלונות**. שגורמין לו שיזכור לבו, שהוא ממהכל בלפני שמיש ובלו ובקעו: **דמצלי בבקתא**. בשקעה, שכשהוא במקום נמיעות מלכ עליו חימת מלך ולבו נשבר:

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) מגילה כב: ובחוס' ד"ה קידה שבתורת דף עה: ובחוס' ד"ה קידה, ג) [מנחות כב: ע"ש], ד) [מנחות י: מקוצין מפ: מנ. נדרים כב: זוכר יב: ב"מ נו. ממחוז נג:], ה) מהכלין פ, ו) שבת קנ. קנה: סנהדרין סה. סנהדרין סה [נדף נג:], ז) [מנחות סה, ח) [נעיל נ. ע"ז], ט) סוטה ז: ועיין יומא דף פו:, י) והלים קיח, י) נעיל ה:, כ) עי' מהרש"ל והורש"א, ל) [סוטה סחר מכת דתמרי נעיל כו: ועין שימה גלח מפלס].

הגהות הב"ח

(ג) גמ' לכך גדול מפלס. נ"ב ד"ה [עיין צל"ח]:

הגהות וציונים

ב) תמה שהרי לעיל עמוד א איתא ת"ר אלו ברכות שאדם שוחה בהן וכו' בהודאה חוזלה "וסוף" נוראה מכאן באמת דלא גרסינן לעיל "חוזלה וסוף" (הרשב"א): ג) [בסנהד' צט ע"א איתא ר"י] (גליון):

תורה אור השלם

א) וְהָיָ֗ה בְּכָלּוֹת֙ שְׁלֹמֹ֔ה לְהִתְפַּלֵּ֖ל אֶל־ יְ֑י אֵ֚ת כָּל־ הַתְּפִלָּ֣ה וְהַתְּחִנָּ֣ה הַזֹּ֔את קָ֥ם מִלִּפְנֵ֖י יְ֣י מִכֹּ֑רַע מִבֵּ֗ית יְ֙י כְּפָ֣יו פְּרֻשׂ֔וֹת הַשָּׁמָֽיִם׃

(מלכים א ח, נד)

ב) וְתִקַּ֥ח בַּת שֶׁ֖בַע אִפֵּ֣ים עֲרֵ֑ץ וַתִּשְׁתַּחוּ֙ לַמֶּ֣לֶךְ וַתֹּ֔אמֶר יְחִ֥י אֲדֹנִ֖י הַמֶּ֥לֶךְ דָּוִ֖ד לְעֹלָֽם׃

(מלכים א א, לא)

ג) וַיִּסַּ֣ף אֶל־ אֲבִ֔יו וַיֵּ֥אָסֶף אֶל־ עַמָּ֖יו אֲחָ֑יו וַיִּקְבְּר֣וּ בוֹ֔ אֲבֹתָ֖יו וַיֹּאמֶר֙ ס֣וּ מָזֶ֔ה חֲלֹמֹ֖ת הַחֹלֵ֑ם הַבָּ֗א תְּח֛וּ אֲשֶׁ֥ר חָלְמָ֖ה הַבָּ֑א וְאֵ֣ין אֲנִ֔י וְאַמְּךָ֖ וְאַחֶ֑יךָ לְהִשְׁתַּחֲוֹ֥ת לְךָ֖ אָֽרְצָה׃

(בראשית לז, ו)

ד) בּוֹרֵ֣א נִ֖יב שְׂפָתָ֑יִם שָׁל֣וֹם שָׁל֤וֹם לָֽרָחוֹק֙ וְלַקָּרֹ֔וב אָמַ֖ר יְ֥י וּרְפָאתִֽיו׃

(ישעיה נז, יט)

ה) וְאַתָּ֖ה לֹ֣א שָׁמַ֑עְתָּ לִ֚י הַאֲזִ֣ינוּ עֵ֔ין לֹ֖א רָאִ֣תָה אֱלֹהִ֣ים זוּלָתֶ֔ךָ יַעֲשֶׂ֥ה לַמְחַכֶּ֖ה לֽוֹ׃

(ישעיה סד, ג)

ו) כִּי֩ לֹא֙ יֵחָדֵ֣ל אֶבְי֔וֹן מִקֶּ֖רֶב הָאָ֑רֶץ עַל־ כֵּ֞ן אָנֹכִ֣י מְצַוְּךָ֗ לֵאמֹר֙ פָּת֣וֹחַ תִּפְתַּ֔ח אֶת־ יָדְךָ֖ לְאָחִ֣יךָ לְעָנְיְךָ֔ וּלְאֶבְיֹנְךָ֖ בְּאַרְצֶֽךָ׃

(דברים טו, יא)

ז) וְנָתַ֣ךְ יֵצֵ֔א מֵעֵ֖ין לְהַשְׁקוֹת֙ אֶת־ הַגָּ֔ן וּמִשָּׁ֖ם יִפָּרֵ֣ד וְהָיָ֑ה

ח) וְעַ֣ן עַמּ֔וֹם וְיֹאמַ֖ר אֶל־ אֲמַצְיָ֑ה לֹא־ נָבִ֤יא אָנֹכִי֙ וְלֹא־ בֶ֣ן נָבִ֔יא אָנֹכִ֖י כִּי־ בוֹקֵ֣ר אָנֹכִ֑י וּבוֹלֵ֖ס שִׁקְמִֽים׃ (עמוס ז, יד)

ט) וְהָיָ֗ה אִ֚ם שָׁמ֣וֹעַ תִּשְׁמְע֔וּן אֶל־ מִצְוֹתַ֖י אֲשֶׁ֣ר אָנֹכִ֑י מְצַוֶּ֣ה אֶתְכֶ֗ם הַיּוֹם֙ לְאַהֲבָ֣ה אֶת־ יְ֣י אֱלֹהֵיכֶ֔ם וּלְעָבְדוֹ֖ בְּכָל־ לְבַבְכֶ֥ם וּבְכָל־ נַפְשְׁכֶֽם׃

(דברים יא, יג)

י) בְּעֵ֣ת הַהִ֗יא יְרוּשָׁלַ֙͏ִם֙ יִקָּרֵ֣א כִסֵּ֣א יְיָ֔ וְנִקְוּ֣וּ אֵלֶ֗יהָ כָּל־ הַגּוֹיִם֙ לְשֵׁ֣ם יְיָ֔ לִירוּשָׁלִָ֑ם וְלֹא־ יֵלְכ֥וּ ע֛וֹד אַחֲרֵ֖י שְׁרִר֥וּת לִבָּ֖ם הָרָֽע׃

(ירמיה ג, יז)

יא) בְּצִצָּתָ֥ם וּבְבָרֵ֖ם יִלְכּ֣וּ לְבַקֵּ֑שׁ אֶת־ יְ֙י וְלֹ֣א יִמְצָ֔אוּ חָלַ֖ץ מֵהֶֽם׃

(הושע ה, ז)

יב) וַיִּצֵּ֤א יִצְחָק֙ לְשׂ֣וּחַ בַּשָּׂדֶ֔ה לִפְנ֖וֹת עָ֑רֶב וַיִּשָּׂ֤א עֵינָיו֙ וַיַּ֔רְא וְהִנֵּ֥ה גְמַלִּ֖ים בָּאִֽים׃

(בראשית כד, סג)

ב א מיי' פ"ג מהלכות תפלה הלכה י:
סא ב מיי' שם הלי' יג סמג עשין יט:
סב ג מיי' שם הלי' יד ופ"ט שם הלכה ה טוש"ע או"ח סי' קלג סעיף ה:
סג ד מיי' פ"י מהלכות תפלה הלכה ג סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן קיח סעיף ב ובסנהד:
סד ה מיי' פ"ו מהלכות דעות הלכה ג מיי' פ"ש מהלכי תפלה הלכה ו סמג עשין יט טוש"ע או"ח סי' ס"ו סעיף ד:
סה ו מיי' פ"ש מהלכי תפלה הלכה ו:
סמוכה שם:
סו ז מיי' פ"ט מהלכות תפלה הל' ג ופ"י מהלכי מלכים הל' ב:
סז ח מיי' פ"ו מהלכי תפלה הלכה ד:
סח ט מיי' פ"ה מהלכי תפלה הלכה ו סמג עשין יט טוש"ע או"ח סי' ס' ס"ק ג ובסנהד:
סט י טוש"ע או"ח סי' קכ"ג: ע כ מיי' פ"ש מהלכי תפלה הל' ה טוש"ע או"ח סי' מז סעיף ג:

רב נסים גאון

אמר ר' חייא בריה דרב הונא חזינא לאביי ורבא דכי נפלי על אפיהו מצלו אצלויי. איתא במס' מגילה בפ' הקורא את המגילה עומד וישב (דף כב) רב אילעאי (לביתו) [ולבבל] בתענית צבור נפל כולי עלמא על אפייהו רב לא נפל מאי טעמא דצפה שלא יבואו היזמה ומשום אבן משכית אית דאמרי דמשום האי טעמא הוו אביי ורבא מצלי אצלויי, במס' ע"ז בגמ' דבני מערבא בפ' ר' ישמעאל (הלכה א) אמרו עליה אי אתה משתחוה אבל אתה משתחוה על אבני בית המקדש רב משקר לדבי רב אחא ר' אמי משקר לאנשי ביתיה כד הוהגן נשקין לתענייתא לא הוהגן רבניין באורתיכון ר' יונה רבע על סיטרוי' אתא רבע על סיטרוי': אמר רב (ששת) [בתנא] חציף עלאי מאן דמפרש חטאה שנא' (תהלים לב) אשרי נשוי פשע כסוי חטאה. איתי בפרק יום הכפורים (דף פו:) רב רמי כתיב אשרי נשוי פשע כסוי חטאה וכתיב (משלי כח) מכסה פשעיו לא יצליח לא קשיא כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם רב זוטרא בר טוביה אמר לא קשיא כאן בעבירות שבין אדם לחבירו כאן בעבירות שבין אדם למקום:

משנת ראשונים

המלך בין שברע שוב אינו זוקף. איכא מאן דמפרש בהא דלמי מעלת האדם דאי לו להכניע עצמו יותר לפני בוראו. וי"מ שטעם מלך שהוא שוחה ואינו זוקף, לפי שאדוניכ"ד בי"ת מלך נדון בכל יום, וכיון שכן ראוי הוא לעמוד ובנוי רכפוף. ומהאי טעמא נהגינן העם לשחוח בכל הברכות דר"ה מפני שהוא יום הדין לכל. **[הרטב"א]**

חזינא להו לאביי ורבא דמצלי אצלויי. פי' מוטין על צדיהן, ושעמא לפי שהיה שם רצפת אבנים ואית להו דאסור מדרבנן אפילו בה דלמי מעלת האדם דאי לו להכניע עצמו יותר לפני בוראו. וי"מ שטעם מלך שהוא שוחה ואינו זוקף, לפי שאדוניכ"ד בי"ת מלך נדון בכל יום, וכיון שכן ראוי הוא לעמוד ובנוי רכפוף. ומהאי טעמא נהגינן העם לשחוח בכל הברכות דר"ה מפני שהוא יום הדין לכל. **[הרטב"א]**

[תוספות הרא"ש] מפני שליחו של אדם כמותו. וליפיון לי מהרמיכ"ז ושחשו אותו כל קהל עדת ישראל, דבהדיא לא היו שוחזין כל ישראל, אלא ששלוחו של אדם כמותו. **[בניני הגרי"ח כד: מדה"ר]** **מקום שנבלו תשובה שמדרים צדיקים גמורים אינם עומדים.** לפי שצער בעלי תשובה שצריכין לכבוש את יצרן גדול משל צדיקים גמורים שלא הורגלו בעבירה, ואין להם צער לכבוש את יצרן. **[יד רמה, סנהדרין צט.]** **זה יין המשומר בענביו.** היא פתונה ומשומרת להן, כדכתיב מה רב טובך כר', הוי היא שאמרו שמשומר בענביו, ולמה נמשלה כיין, לפי שאין לך דבר שמשתמר לבו של אדם בעולם הזה אלא יין, כענין שנאמר ויין ישמח לבב אנוש, לפיכך נמשלה כיין לפי שהשמחה היא שמחה שאין למעלה הימנה, ומה ענין המשומר בענביו, לומר לך שהשמחה זו לא השיגה אדם בעולם, אלא כיין שמשתמר בענביו שלא שלטה בו רי"ה. **[יד רמה, סנהדרין צא:]** **אלא הוא דומה כעבד לפני המלך.** שכל היום עובד עבודת אלהיו חדיר ואינו מסית דעתו ממנו והוא קרוב לו ומקבל תחנוניו מהר השגחתו הכוללת עליו תמיד כעבד המוזמן אצל רבו. **[הרטב"א]** **ואני דומה כשר לפני המלך.** שהוא נכבד אך איני מתמיד כל כך בעבודת המלך. אבל מכל מקום השר הרחוק נכבד מן העבד הקרוב בשאר דברים. **[הרטב"א]**

וְהַמֶּלֶךְ תְּחִלַּת כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה, וְסוֹף כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה, שככל שגדול יותר, כך צריך להכניע עצמו יותר (רש"י; רא"ה לעיל ע"א בפירוש ראשון), או כיון שהמלך נידון בכל יום, ראוי שיכנע יותר (רא"ה בפירוש שני), ומטעם זה נהגו לשחות בתפילת ראש השנה, שהוא יום דין לכל (רא"ה שם, וראה שם שפקפק במנהג זה).

קִרְדָּה עַל אַפַּיִם, וכל שלשת האופנים הן על הפנים [ששוחה עד שמגיע פניו לארץ (רש"י סוכה נג, א ד"ה זו קידה)], אלא שקידה היא שהפנים לבד נוגעות בארץ, כריעה שהרגלים נוגעות בארץ, והשתחואה הוא בפישוט ידים ורגלים (מהרש"א מגילה כב, ב).

חֲזִינָא לְאַבַּיֵי וְרָבָא דְּמַצְלוּ אַצְלְווֵי – שהיו מטים על צידיהם (רש"י ותוס'), ולא נפלו על פניהם ממש בפישוט ידים ורגלים, שאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו בפני הציבור, שאם תפילתו לא תיענה, יבזוהו ויחרפוהו (רש"י תענית יד, ב ד"ה רשאי, ומגילה כג, א ד"ה דמצלי), ויאמרו עליו שאין תוכו כברו, ונמצא שם שמים מתחלל (ירושלמי, מהרש"א ובן יהוידע בתענית שם). ויש שפירשו, שאסור להשתחוות בפישוט ידים ורגלים על ריצפת אבנים אלא א"כ מטה על צדו (תוס' רא"ש; תוס' מגילה כב, ב ד"ה ואיבעית, ורא"ש שם, בשם רב האי גאון).

■ להלכה, אסור מן התורה השתחויה בפישוט ידים ורגלים על ריצפת אבנים. אבל דרך קידה על ריצפת אבנים או השתחויה שלא על ריצפת אבנים, אסור מדרבנן. דרך קידה ולא על ריצפת אבנים, או על ריצפת אבנים אבל בנטיה על הצד, מותרת. ואין נוהגים בזמננו ליפול על הפנים ממש, אלא בהטית הראש וכיסוי הפנים. אדם חשוב אסור ליפול על פניו דרך קידה כשמתפלל עם הציבור, אלא אם מובטח לו שיענה כיהושע בן נון [ואם כל הקהל נופלין, שרי], ואם נוטה על צידו, רשאי (שו"ע או"ח קלא, א ו-ח ומשנ"ב שם).

רָבָא כָּרַע בְּהוֹדָאָה תְּחִלָּה וְסוֹף וְכוּ', בברכת 'מודים דרבנן', ולעיל (ע"א) 'אלו ברכות שאדם שוחה בהם וכו', בהודאה תחילה וסוף' מדובר בברכת מודים (רשב"א בשם ראב"ד). ויש מפרשים, שמכאן ראיה שבברייתא לעיל לא גורסים 'בהודאה תחלה וסוף', שהרי רבא יכל לתרץ שהוא נוהג כדעת ברייתא זו (רשב"א; תוס' רא"ש).

כִּי תָּנֵיָא הַהִיא בְּהוֹדָאָה דְּבִרְכַּת הַמָּזוֹן, ובברכת מודים יש לכרוע תחילה וסוף, ולפירוש הראב"ד (קטע קודם) שהנדון על 'מודים דרבנן', נמצא שיש לכרוע בה תחילה וסוף. ■ להלכה, יש אומרים לכרוע בתחילת 'מודים דרבנן' בלבד (שו"ע או"ח קכז, א) יש אומרים לכרוע תחילה וסוף כדעת הראב"ד (שו"ע שם בשם 'ויש מי שאומר', והוסיף 'וטוב לחוש לדבריו'), יש אומרים לומר את כולו בשחיה אחת (רמ"א שם), יש אומרים לזקוף רק מעט כשאומר השם עד סופו ואז יכרע, [לצאת דעות הכל, כהשו"ע שכורע תחילה וסוף, וכהרמ"א שיאמר הכל בשחיה אחת] (משנ"ב ה בשם ב"ח בשם מהרש"ל, ובביאה"ל כתב שכך נקט החיי אדם להלכה), ויש אומרים שישחה רק עד 'שאתה הוא ה' אלהינו', ואז יזקוף (ביאה"ל ד"ה הכל בשחיה, בשם הגר"א).

משנה. וְאִם שְׁלִיחַ צִבּוּר הוּא סִימָן רַע לְשׁוֹלְחָיו, מִפְּנֵי שֶׁשְּׁלוּחוֹ שֶׁל אָדָם כְּמוֹתוֹ, ששליח ציבור המוציא את הרבים ידי חובתן הוא מדין 'שליחות' (ב"ח תלד, ז; פמ"ג פתיחה לאו"ח ח"ג אות כח), שבשליחות ישנם שני חלקים, מה שהמשלח נותן כח לשליח לפעול עבורו מעשה, ושלכך מעשה השליח מתייחס למשלח כאילו עשהו, ותפילת הש"צ נחשבת כאילו הציבור התפללו אותה, וטעותו נחשבת טעות הציבור (חלקת יואב חו"מ, ג), ויש מפרשים, שש"צ המוציא את הרבים אינו מדין שליחות, אלא מדין 'שומע כעונה' [וכהסכמת רוב האחרונים], ומאחר והוא מוציא את השומעים נקרא שליח (שרידי אש ג, עט).

גמרא. בָּאֲבוֹת, שהוא תחילת התפילה ורמז שאינו חפץ בה (רש"י), ויש מפרשים, שברכה ראשונה שהכוונה בה חובה ורחוק שיטעה בה, טעות בה היא סימן רע, אבל טעה בשאר ברכות אינה סימן רע, שטעה מחמת טרדותיו (ע"פ חדש האביב [לבעל הפלא יועץ], ומענה אליהו [לבעל האדר"ת] תשובה נב בדעת רש"י). ויש שפירש, שברכת אבות מיוחדת בפתיחה וסיום ב'ברוך', וכמה שמות קדושים יש בה, וגם נסמכה לגאולה (מהרש"א).

אֵיכָּא דְּמַתְנִי לָהּ אַבְּרִייְתָא, הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ שֶׁיְּכַוֵּן אֶת לִבּוֹ בְּכָלָן, וְאִם אֵינוֹ יָכוֹל לְכַוֵּין בְּכָלָן יְכַוֵּין אֶת לִבּוֹ בְּאַחַת וְכוּ', בָּאֲבוֹת, ואין בין הלשונות מחלוקת, ושניהם מסכימים שכשם שאם טעה בברכה ראשונה סימן רע וחוזר לתחילת הברכה, כך כשלא כוון בברכה ראשונה חוזר לראש (רבינו יונה), והטעם שהכוונה מעכבת באבות דוקא, שבברכה זו בה מסדר שבחי הבורא, אינו בדין שלבבו יפנה לדברים אחרים (רשב"א לעיל יג, ב), ויש שפירש שהכוונה המעכבת רק בברכה הראשונה, היא כוונת פירוש המילות, ומלבד זה יש כוונה נוספת הנצרכת בתפילה והיא הכוונה שעומד לפני ה', והיא מעכבת בכל הברכות (חי' הגר"ח הלוי בדעת הרמב"ם פ"ד מהל' תפלה).

■ להלכה, המתפלל צריך לכוון בכל הברכות, ולכל הפחות ירגיל עצמו לכוון בחתימת כל ברכה. ואם אינו יכול לכוון בכולם יכוון באבות (שו"ע או"ח קא, א ומשנ"ב א). דין הכוונה באבות כולל שלא יהא לבו פונה לדברים אחרים אפילו בין מילות התפילה, אפילו אם בשעת אמירת התיבות מכוון, וצ"ע לענין דיעבד, ועכ"פ לכתחלה יש ליזהר בזה מאד (ביאה"ל שם ד"ה המתפלל, בשם הרשב"א). אם משער שאפילו באבות לא יכוון, אל יתפלל עד שתתיישב דעתו ויוכל לכוון לפחות באבות (משנ"ב שם ג). התפלל ולא כוון באבות לדעת השו"ע יחזור ויתפלל, ולדעת הרמ"א לא יחזור, 'שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכון, אם כן למה יחזור?!' (שו"ע ורמ"א שם). נזכר שלא כוון קודם שאמר 'ברוך אתה ה'' בחתימת הברכה, יחזור לומר מ'אלוקי אברהם' (משנ"ב שם ד, וראה בבהי"ל ד"ה והאידנא).

מָנָא הָנֵי מִילֵּי, שאפילו שהיה יודע בבירור ובמופת אם תפילתו שגורה בפיו או לא, אסור לסמוך על כך ללא מקור מן התורה (קול שמחה [לרבי בונים מפרשיסחא]), ויש שפירש שאלת הגמ' על הפעמים הראשונות, כשעדיין לא היה לו נסיון בזה (הערות הגרי"ש אלישיב).

דְּאָמַר קְרָא 'בּוֹרֵא נִיב שְׂפָתַיִם' וְגוֹ', שכאשר ניב השפתים בריא ושגור בפי המתפלל, אות שהתפילה מקובלת (רש"י), ויש שפירש, שהשי"ת בורא יש מאין, לשלוח לפה דברי תפילה ובקשה שלא היו במחשבה (פוקד עקרים [לרב צדוק הכהן] ד, יא).

לְמַשְׁיָא בְּתוֹ לְתַלְמִיד חָכָם, וּלְעוֹשֶׂה פְּרַקְמַטְיָא לְתַלְמִיד חָכָם, וְלַמְהַנֵּה תַּלְמִיד חָכָם מִנְּכָסָיו, ונלמד בגמ' (כתובות קיא, ב) מהפסוק: 'ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום' – וכי אפשר לדבוקי בשכינה, והכתיב 'כי ה' אלהיך אש אוכלה', אלא כל המשיא בתו לתלמיד חכם, והעושה פרקמטיא לתלמידי חכמים, והמהנה תלמידי חכמים מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה'.

אֲבָל לָעוֹלָם הַבָּא – עולם הנשמות שלאחר המוות (רמב"ם תשובה ח, ז ובפירוש המשניות סנהדרין תחילת פרק עשירי), ויש שפירש שהמכוון לעולם שעתיד הקב"ה לחדשו לאחר ימות המשיח ותחיית המתים, בו יהא הגוף בדרגת הנפש (רמב"ן תורת האדם, שער הגמול).

■ המשך במילואים

פרק שישי – כיצד מברכין

משנה. כֵּיצַד מְבָרְכִין עַל הַפֵּירוֹת, ומה שלא הביא התנא בתחילה מקור הדין שחובה לברך, משום שחובת הברכה היא סברא (כמבואר בגמ'), שאסור לאדם ליהנות מהעולם הזה ללא ברכה (תוס' בתירוץ ראשון), או שדברי התנא הם כהמשך למשנת 'בעל קרי מברך לאחריו ואינו מברך לפניו' (לעיל כ, ב), בה כבר מבואר החובה לברך (תוס' בתירוץ שני), או שהם המשך למשנת 'מקום שאמרו שלא לחתום אינו רשאי לחתום' וכו' (לעיל יא, א), ופירשה הגמ' דהיינו ברכת הפירות (ר"י מלוניל; רבינו יונה). ו'פירות' הוא שם כולל לכלל המאכלים [כמבואר בקידושין (כח, ב)] (צל"ח).

עַל פֵּירוֹת הָאִילָן הוּא אוֹמֵר 'בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ', והטעם שתקנו לפירות העץ מטבע ברכה מיוחד, ולא נכללים בברכת 'בורא פרי האדמה', שהפירות חשובים ביותר (שו"ע הרב רב, א, ע"פ רש"י להלן לט, א ד"ה דורמסקין; ביאה"ל שם ד"ה פרי), ויש שפירש, שצריך לברך על כל דבר ברכתו הראויה לו, כדרשת חז"ל (להלן מ, א) את הפסוק 'ברוך ה' יום יום', שכשם שאנו מברכים כל יום ויום מעין ברכותיו [ולא מברכים בשבת ברכה הראויה לפסח], כך נברך על כל מין ומין מעין ברכותיו (חיי אדם מט, א).

חוּץ מִן הַיַּיִן, שֶׁעַל הַיַּיִן הוּא אוֹמֵר 'בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן', שמתוך חשיבותו קבעו לו ברכה לעצמו (רש"י), ויש שפירש, שכיון שנעשה בו שינוי לטובה, הוא חשוב יותר וקבעו לו ברכה לעצמו שיזכר בברכה שם האילן שנתן הפרי שכששותה יין ניכר מעלת הפרי, אבל כשאוכל ענבים אומר 'בורא פרי העץ', מפני שבענבים לא ניכר חשיבות הפרי יותר מכשאוכל שאר פירות שבהם מוזכר בברכה עין סתם (מלאכת שלמה). ■ להלכה, ברכת היין 'בורא פרי הגפן' (שו"ע או"ח רב, א), בירך על הענבים 'בורא פרי הגפן' יצא (שו"ע או"ח רח שם, טו), בירך על היין 'בורא פרי העץ', יש להסתפק האם היין הוא גם פרי העץ, או שעקרו מיין את ברכת פרי העץ, וספק ברכות להקל ויצא (משנ"ב שם ע, ערוך השלחן רב, א).

וְעַל פֵּירוֹת הָאָרֶץ – קטניות (רבינו יונה; ריטב"א), ויש שסוברים, שהכונה לירקות הדומים לפירות האילן שגדלים בגלוי, וכגון: קישואים, אבטיחים, דלועים, תותים מדבריות ומיני קטניות ותבואה (מאירי; ר"ש סירילאו, הובא במלאכת שלמה).

שֶׁעַל הַפַּת הוּא אוֹמֵר 'הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ', שמטבע הברכות נתקנו כלשון המקראות, בלחם נאמר (תהלים קד, יד): 'להוציא לחם מן הארץ', ובפירות נאמר (דברים כו, ב): 'מראשית כל פרי האדמה' (מאירי; שיטמ"ק). ■ להלכה, ברכת הפת 'המוציא לחם מן הארץ' (שו"ע או"ח קסז, ב). [טעה ובירך 'בורא מיני מזונות', יצא, משום שהיא ברכה כוללת לכל דבר המזין (ביאה"ל קסז, י ד"ה במקום; שעה"צ קעו, ב)].

וְעַל הַיֶּרֶק – כרוב, תרדים, חסה וכיוצא בהן (רבינו יונה; ריטב"א), שהנאכל בהם הוא חלק מעצם הצמח, ולא רק הפרי שלו או זרעיו (ר"ש סירילאו, הובא במלאכת שלמה). ויש שפירש, סלקא וכרתי ותומי, שהפירות עצמם נבלעים בארץ (מאירי).

רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר 'בּוֹרֵא מִינֵי דְשָׁאִים', על כל מין כברכתו: על מיני דשאים כגון, כרוב וחסה, בהם אוכלים את הירק ולא את הזרע, 'בורא מיני דשאים', ועל מיני זרעים כגון, קטניות ודגן, בהם אוכלים את הזרע ולא את הירק, 'בורא מיני זרעים', והטעם כמבואר בברייתא (להלן מ, א), שרבי יהודה דורש את הכתוב 'ברוך ה' יום יום', 'כל יום ויום תן לו מעין ברכותיו, הכי נמי כל מין ומין תן לו מעין ברכותיו'. ואף לדידן קבעו ברכה אחת לכל מיני הירקות, אם בירך על ירקות 'בורא מיני דשאים' או על קטניות 'בורא מיני זרעים', יצא (תוס' רעק"א אות לח, בשם ברכי יוסף רה, ד).

ירקות שאינן דשאים ואינן זרעים (כגון: קישואים, אבטיחים וכדומה), ברכתן 'האדמה' אף לדעת רבי יהודה (רמב"ן מ, א), ויש שסוברים, שלדעת רבי יהודה אין ברכת 'בורא פרי האדמה', וברכתן 'בורא מיני דשאים' (מלאכת שלמה; שאגת אריה כג).

גמרא. 'קָדֵשׁ הִלּוּלִים לַה'' מִלְּמַד שֶׁטְּעוּנִים בְּרָכָה לִפְנֵיהֶם וּלְאַחֲרֵיהֶם, 'הלולים' לשון רבים, ללמד על חובת שתי ברכות, לפניהם ולאחריהם (ע"פ רש"י, ר"י מלוניל ורבינו יונה). וכעת סוברת הגמ' שהוא דרשה גמורה (תוס' ד"ה אלא), ויש שסובר שכבר כאן סברה שזהו אסמכתא, שהרי אפילו שבעת המינים הטעונים ברכה אחריהם מן התורה דכתיב 'ואכלת ושבעת וברכת' (ראה להלן מד, א), טעונים ברכה לפניהם רק מדרבנן (רבינו יונה).

מִכָּאן אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא אָסוּר לְאָדָם שֶׁיִּטְעֹם כְּלוּם קוֹדֵם שֶׁיְּבָרֵךְ, שלדברי תנא קמא היה מקום לומר, שדוקא אכילה כשיעור מחייבת ברכה, מוסיף רבי עקיבא שהפסוק מלמד שקודם הברכה הוא 'קודש' ואסור הנאה, ואפילו אכילת כל שהוא מחייבת ברכה (צל"ח). או שהיה מקום לומר, שיועיל לברך אחרי אכילה תוך כדי דיבור, קמ"ל שאסור לטעום כלום קודם שיברך (הר צבי).

אַחֲלִיּהּ וְהָדַר אֲכָלֵיהּ, ומחליפים אות ה' של הלולים לח', היינו חילולים (מסורת הש"ס ושמן רוקח בדעת רש"י; שיטמ"ק; רעק"א בגליון הש"ס). ויש שפירש, שהילול שאמרה תורה הכוונה הילול של חילול, שחילולו על ידי פדיון זהו הילולו, ועיקר דין חילול למדים מהכתוב 'אשר נטע כרם ולא חיללו ילך וישוב לביתו' (דברים כ, ו), אלא ששם לא גילה מתי יהא החילול, וכאן גילה שהוא בשנה הרביעית (רשב"א וריטב"א בשם הראב"ד).

אֶשְׁכְּחָן לְאַחֲרָיו, לְפָנָיו מִנַּיִן, וקושיא זו מקשה הגמ' גם למאן דתני נטע רבעי, שכיון שיש רק יתור אחד ב'קדש הלולים', מסתבר שהוא ללמד על ברכה לאחריו בשאר מינים, כפי שמצינו ברכה לאחריה מן התורה בשבעת המינים (מאירי) או בברכת המזון מהנאמר 'ואכלת ושבעת וברכת' (רש"י).

דְּאָתְיָא בְּקַל וָחֹמֶר וְכוּ' כְּשֶׁהוּא רָעֵב לֹא כָּל שֶׁכֵּן, ואפילו שיש יותר סברא לחייב ברכה לפניו, את הפסוק 'הלולים' המלמד על חיוב ברכה אנו מעמידים על ברכה לאחריו, מאחר וכבר מצאנו ברכה לאחריו בתורה, ואחר כך לומדים את לפניו בקל וחומר (שפת אמת בתירוץ ראשון).

אֶלָּא סְבָרָא הוּא, אָסוּר לוֹ לְאָדָם שֶׁיֵּהָנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, שכיון שנהנה צריך להודות למי שבראם (רש"י), ולכן מברך הן לפניו והן לאחריו (רשב"א; ט"ז ריב, ז), ויש שפירש, שהסברא היא רק על ברכה שלפניו, שכיון שאמר הכתוב 'לה' הארץ ומלואה', איך יטול אדם מה שאינו שלו ללא נטילת רשות (ע"פ תוס' להלן לט, א ד"ה בצר, רא"ה; ריטב"א; מאירי; פמ"ג ריב משב"ז, ז).

■ המשך במילואים

כיצד מברכין פרק ששי ברכות ה"א.

כיצד מברכין וכו' חוץ מן היין. שממתוק מזיקותו קבעו לו ברכה לעצמו, וכן הפת: **בורא מיני דשאים.** לפי שיש בכלל פרי האדמה דשאים וחציר כגון קטניות, ודבי יהודה סבי סיכה ברכה לכל מין ומין[ב]: **גמ' קדש הלולים.** בפעמו דבני כתיב, ומשמע שני הלולים טעון גפילתו כשהלולו בשנה הלכך אינו מוקר בשנה הראשונה[ג] **האי מיבעי ליה.** הלולים לגון הלולי תמלים וכלי תמלים, וסיפוקו לתולין ע"י פדיון פירות גמר לתולו תוך לירושלים, ומה ללמוד שלא נתמרכה מוכח רבעי ללא בכרם, שמא קדש הלולים דבר שהתלין בו טעון תלוי וחזו יין: **שאין אומרים.** הלולים אי של קרבן נתקדש **אלא על היין** כשנתכנכן נפלי מזבח: **הניחא** לר"מ[ד] כה. כולה סיומא דפרקא הוא, וס"ק הגיחא הא דלילת ברכה מכלל למתן דמני נטע רבעי שלים ליה לן פירות שלהן בתורת רבעי, ולא דרים מהכא דבר לטעון תלוי טעון תלוי, אימר ליה מד מלוי לברכה: **מאי איכא למימר.** הא מיבעי ליה למידרש שמין תלוי ללא בתקוס לילה: **חד תני כרם רבעי.** ככל תקוס שים בתקנה נטע רבעי תני תני ליחנו ביה: **הניחא אי יליף ג"ש.** דרים למלתיה בג"ש ואימר ליה מד מלוי לברכה: **אשכחן לאחריו.** כלתקנתן בברכה ממזון דכתיב (דברים ח) **ואכלת ושבעת וברכת:** חייב בשעורות. וכרמך לא תעולל (ויקרא), לחזו שעלות כל שתין להן פסיגין לפ כתף ולא נפף[ו] ללא קורס יתידים ול"ע בעניים: **קמה תוכיח.** דלתקנתן דממעט בברכה, דכתיב מ[ח]כל **גה לחם וגו'** (דברים ח) ומסיק ליה ואכלת ושבעת וברכת: **צד מובה.** יין לנסכים וללא לממחות: **ז' מינין.** לתמוריס **[ח]מלך תפוח ושעורה וגו'** (שם ח) ובמריסה בתיב ואכלת ושבעת וברכת: **שכן משעים בכורים.** דסכי למתירין בממחות (פל:): **נאמר כאן** לתן **[ט]כי תתני** לל **[י]תך** ול **[יא]תך** ללא **[יב]תך** ונאמר **[יג]תך** לתן **[יד]תך** ונאמר להלן **[טו]תך** ללא **[טז]תך** ונאמר **[יז]תך** לתן **[יח]תך** ללא **[יט]תך** מיניס: **תינח לאחריו.** לעיקר ברכה לתמרוני: **לפניו לכשיש.** לגלו ק"ו הוא דלפס כן תסא ברכה לתלפניו ומלעיל פרק מי לתלפניו ברכה מזונות ומעין שלוש (שם כ:) משמע גבי בעל קרי דלא לגלוח לתוריית הוא ותפני' רבי יהודה לא פליג ללא תסוס ללמוד ביעמק הבכות לדבר אחר (שם ז' סב.)[כ]:

כיצד מברכין **גמ' שיין לשקשות** תגא היכא קאי דתקני כילד כלפניהן בירים מכלתין (ז' ב) משום דהכא סבכא הוא לגבך כלמסוק בגמרא לתקון ליהנות מן הטולה זה בלא ברכה. **מי נמי ל"ל** דקאי אתמני' דמי שאמו (ז' ב:) דקתני בעל קרי מבך לתמרוני ותיגו מבך לפניו ותכי ממי שיין הכא[ד] לגבך על כל דבר ודבר ע"כ קתני הכא כילד מברכין:

אחליה והדר **אכליה.** מימס לימה לי קרא הא כת"ש דקדוסים (ז' מ:): ממרינן קדש קדש ממעמד שני. ת"ש מי נתן קרא לתלוליס הוה ממיל ל"ל מי נתן קרא לתלוליס הוה ממיל מתעשרים) ותין לו פדיון. **עוד פי' רבינו מיס כהן** מי מהסם הוה ממיל כי מעבר שני ממש ודוקא בזמן שממעבר שני טהא כמו בשנה ראשונה ושמיה ורבינים ומתעסים בשמטה טהא מלוי לתל שלישים ושנים שמעבר עני דוקא מימת לא קמ"ל תלוליס[ה]:

שאין אומרים שירה **אלא** על היין. פירוש אין אומרים שירה על שום תכילת מזגה כגון זקיקת למיס ומכון המיס כי סה על היין לתל ולתל מלינו שירה בלא יין כגון תלל שבמתיתות פסחים (תמיד ומאמו ד' מד.) [ב"ש מתוספות]:

ולמאן דתני **כרם רבעי** וכו'. ונעקר קיימס לן דלרבעי טהא תף ב"ש מיהו בכרם טהא ולא בשאר כרמים מ"ט[ו]. וכרם רבעי בזמן הזה מתלין על **[ז]** שה[ח] פרוטה ושומקו ומעילו לגבר וכן מפורס בשלמות דרב תתלי (פרשת קדושים פימן ק):

ואתי נמי זית בשה הבד. ול"ת מילס למפרך מה לתלל השוה שכן מיעיים בלקט דפקעו בכרם היינו לקט מתל"ל בזית ללין ול נלקט. ול"ל דניתל לי למפרך פילכל ללא תסוס הכוס תסוס למיתי מיס מיעיס מ"מ קלמר לשלר מיעיס לן יל"פ[ט]: **מיעיס תינח לאחריו.** לעיקר ברכה ללתמרוני: **ולכלכ שבעת** וברכת: **לפניו לכשיש.** לגלו ק"ו הוא דלשם כן תסא ברכה לתלפניו ומלעיל פרק מי (שם כ:) משמע גבי בעל קרי דלא לגלוח לתוריית הוא ותפני' רבי יהודה לא פליג ללא תסוס משום דבעמק הבכות דרך אחר[כ] **אלהים** (ויקרא יט, יז):

ו) [מקמן ל:], ז) ת"כ פ' קדושים פרשה ג פרק ו ה"ט, ח) [מקמן ל:], ט) ת"כ פ' קדושים שמע זכו' וה"ס בשמות כשנ זכו'], י) [מקמן ה: כה, ס"ע], יא) ס"ת, יב) ס"ת, יג) ס"ת, יד) ס"ת, טו) ס"ת, טז) ס"ת, יז) ס"ת, יח) ס"ת, יט) ס"ת, כ) [מקמן ז' ב], כא) [מקמן ז' ב:], כב) [מקמן ז' ב:], כג) [מקמן ז' ב:], כד) [מקמן ז' ב:], כה) [מקמן ז' ב:], כו) [מקמן ז' ב:], כז) [מקמן ז' ב:], כח) [מקמן ז' ב:], כט) [מקמן ז' ב:], ל) [מקמן ז' ב:], לא) [מקמן ז' ב:], לב) [מקמן ז' ב:], לג) [מקמן ז' ב:], לד) [מקמן ז' ב:], לה) [מקמן ז' ב:], לו) [מקמן ז' ב:], לז) [מקמן ז' ב:], לח) [מקמן ז' ב:], לט) [מקמן ז' ב:], מ) [מקמן ז' ב:], מא) [מקמן ז' ב:], מב) [מקמן ז' ב:], מג) [מקמן ז' ב:], מד) [מקמן ז' ב:], מה) [מקמן ז' ב:], מו) [מקמן ז' ב:], מז) [מקמן ז' ב:], מח) [מקמן ז' ב:], מט) [מקמן ז' ב:], נ) [מקמן ז' ב:], נא) [מקמן ז' ב:], נב) [מקמן ז' ב:], נג) [מקמן ז' ב:], נד) [מקמן ז' ב:], נה) [מקמן ז' ב:], נו) [מקמן ז' ב:], נז) [מקמן ז' ב:], נח) [מקמן ז' ב:], נט) [מקמן ז' ב:], ס) [מקמן ז' ב:], סא) [מקמן ז' ב:], סב) [מקמן ז' ב:], סג) [מקמן ז' ב:], סד) [מקמן ז' ב:], סה) [מקמן ז' ב:], סו) [מקמן ז' ב:], סז) [מקמן ז' ב:], סח) [מקמן ז' ב:], סט) [מקמן ז' ב:], ע) [מקמן ז' ב:], עא) [מקמן ז' ב:], עב) [מקמן ז' ב:], עג) [מקמן ז' ב:], עד) [מקמן ז' ב:], עה) [מקמן ז' ב:], עו) [מקמן ז' ב:], עז) [מקמן ז' ב:], עח) [מקמן ז' ב:], עט) [מקמן ז' ב:], פ) [מקמן ז' ב:], פא) [מקמן ז' ב:], פב) [מקמן ז' ב:], פג) [מקמן ז' ב:], פד) [מקמן ז' ב:], פה) [מקמן ז' ב:], פו) [מקמן ז' ב:], פז) [מקמן ז' ב:], פח) [מקמן ז' ב:], פט) [מקמן ז' ב:], צ) [מקמן ז' ב:], צא) [מקמן ז' ב:], צב) [מקמן ז' ב:], צג) [מקמן ז' ב:], צד) [מקמן ז' ב:], צה) [מקמן ז' ב:], צו) [מקמן ז' ב:], צז) [מקמן ז' ב:], צח) [מקמן ז' ב:], צט) [מקמן ז' ב:], ק) [מקמן ז' ב:], קא) [מקמן ז' ב:], קב) [מקמן ז' ב:], קג) [מקמן ז' ב:], קד) [מקמן ז' ב:], קה) [מקמן ז' ב:], קו) [מקמן ז' ב:], קז) [מקמן ז' ב:], קח) [מקמן ז' ב:], קט) [מקמן ז' ב:], קי) [מקמן ז' ב:], קיא) [מקמן ז' ב:], קיב) [מקמן ז' ב:], קיג) [מקמן ז' ב:], קיד) [מקמן ז' ב:], קטו) [מקמן ז' ב:], קטז) [מקמן ז' ב:], קיז) [מקמן ז' ב:], קיח) [מקמן ז' ב:], קיט) [מקמן ז' ב:], קכ) [מקמן ז' ב:], קכא) [מקמן ז' ב:], קכב) [מקמן ז' ב:], קכג) [מקמן ז' ב:], קכד) [מקמן ז' ב:], קכה) [מקמן ז' ב:], קכו) [מקמן ז' ב:], קכז) [מקמן ז' ב:], קכח) [מקמן ז' ב:], קכט) [מקמן ז' ב:], קל) [מקמן ז' ב:], קלא) [מקמן ז' ב:], קלב) [מקמן ז' ב:], קלג) [מקמן ז' ב:], קלד) [מקמן ז' ב:], קלה) [מקמן ז' ב:], קלו) [מקמן ז' ב:], קלז) [מקמן ז' ב:], קלח) [מקמן ז' ב:], קלט) [מקמן ז' ב:], קמ) [מקמן ז' ב:], קמא) [מקמן ז' ב:], קמב) [מקמן ז' ב:], קמג) [מקמן ז' ב:], קמד) [מקמן ז' ב:], קמה) [מקמן ז' ב:], קמו) [מקמן ז' ב:], קמז) [מקמן ז' ב:], קמח) [מקמן ז' ב:], קמט) [מקמן ז' ב:], קנ) [מקמן ז' ב:], קנא) [מקמן ז' ב:], קנב) [מקמן ז' ב:], קנג) [מקמן ז' ב:], קנד) [מקמן ז' ב:], קנה) [מקמן ז' ב:], קנו) [מקמן ז' ב:], קנז) [מקמן ז' ב:], קנח) [מקמן ז' ב:], קנט) [מקמן ז' ב:], קס) [מקמן ז' ב:], קסא) [מקמן ז' ב:], קסב) [מקמן ז' ב:], קסג) [מקמן ז' ב:], קסד) [מקמן ז' ב:], קסה) [מקמן ז' ב:], קסו) [מקמן ז' ב:], קסז) [מקמן ז' ב:], קסח) [מקמן ז' ב:], קסט) [מקמן ז' ב:], קע) [מקמן ז' ב:], קעא) [מקמן ז' ב:], קעב) [מקמן ז' ב:], קעג) [מקמן ז' ב:], קעד) [מקמן ז' ב:], קעה) [מקמן ז' ב:], קעו) [מקמן ז' ב:], קעז) [מקמן ז' ב:], קעח) [מקמן ז' ב:], קעט) [מקמן ז' ב:], קפ) [מקמן ז' ב:], קפא) [מקמן ז' ב:], קפב) [מקמן ז' ב:], קפג) [מקמן ז' ב:], קפד) [מקמן ז' ב:], קפה) [מקמן ז' ב:], קפו) [מקמן ז' ב:], קפז) [מקמן ז' ב:], קפח) [מקמן ז' ב:], קפט) [מקמן ז' ב:], קצ) [מקמן ז' ב:], קצא) [מקמן ז' ב:], קצב) [מקמן ז' ב:], קצג) [מקמן ז' ב:], קצד) [מקמן ז' ב:], קצה) [מקמן ז' ב:], קצו) [מקמן ז' ב:], קצז) [מקמן ז' ב:], קצח) [מקמן ז' ב:], קצ

לה: כיצד מברכין פרק ששי ברכות

כאן לאחד ברכה. וכן בפ' כל כתבי (שבת ד' קיט.) תמרי כסיהו מיטיס שמלונן היו אומרים לה' המלך ומלונה וכסיהו מסלקין שמלונן היו אומרים המשיס שמיס לה' והמלך נתן לנפי מלס:

כאן **ו"ש** והא לקמן גזמן שלין שיכחל עושין לוונו על מקום מוקמי' ליה. **ו"ל** למיירי ולמי שעושין לוונו אבל מין עושין לוונו כ"ב לעיסה לדיקים גמורים. **ומוד"ל** לפליג ליה אמר לקמן שבא לפרס מה בין עושים ואין עושין והכא עושים[ד]

ומין עושים כי הדדי (ב) ניתנו:

דרך מרקמנון. פירש"י[ד] היינו לתורייהו אבל מדלכון גס אלר קושנא דלמשמע בפ' יוצא דופן (כתב ד' מז:) לוזקו אלר שמיע במעשר וכו' וכן מוכח בפ' המניח (ביצה ד' לה.):

טובא גדיה. מכאן משמע שאסור לשתות יין בערב פסח מן המנחה ולמעלה[ה] ופס רוצה לשתות יכיון לשתות הרבה לשונא מגדל גדיה:

גז

ת"ל ואספת דגנך בהן מנהג דרך ארץ דברי ר' ישמעאל ר"ש בן יוחי אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בשעת הרוח תורה מה תהא עליה אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים שנאמר [ז] ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו' ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן שנא' [ח] ואספת דגנך ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן שנא' [ט] ועבדת את אויבך וגו' אמר אבוי הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן כר' שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן א"ל רבא לדבנן במטותא מיניכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחנו קמאי כי היכי דלא תטרדו במזוניכו כולא שתא: אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן משום רבי יהודה בר' אלעאי בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זו וו נתקיימה בידן דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי זו וו לא נתקיימה בידן ואמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן משום ר"י בר' אלעאי [י] בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים דורות הראשונים היו מבטיחין פירותיהן דרך [יא] טרקסמון כדי לחייבן במעשר דורות האחרונים מבטיחין פירותיהן דרך גגות דרך חצרות [יב] דרך קרפיפות כדי לפטרן [יג] מן המעשר [יד] דא"ר יצחאי אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית שנא' [טו] בערתי הקדש מן הבית ור' יוחנן אמר אפי' חצר קובעת שנא' [טז] ואבלו בשעריך ושבעו: חוץ מן היין וכו': מאי שנא יין אילימא משום דאשתני לערויא אשתני לברכה והרי שכן דאשתני לעלויא ולא אשתני לברכה [יז] דאמר רב יהודה אמר שמואל וכן א"ר יצחק א"ר יוחנן שמן זית מברכין עליו בפה"ע אמרי התם משום דלא אפשר היכי נבריך נבריך בורא פרי האדמה ונבריך עליה בורא פרי העץ אלא אפשר היכי נבריך בורא פרי העץ ונבריך עליה בורא פרי האדמה עין זית אלא אמר אמר מר זוטרא חמרא זיין משחא לא זיין ומשחא לא זיין והתנן [יח] הנודר מן המזון מותר במים ובמלח והיוין בה מים ומלח הוא דלא אקרי מזון הא כל מילי אקרי מזון נימא תיהוי תיובתא דרב ושמואל דאמרי [יט] אין מברכין בורא מיני מזונות אלא בה' המינין בלבד וא"ר הונא באומר כל הזן עלי אלמא משחא זיין אלא חמרא עדיף ומשחא לא סעיד וחמרא מי סעיד והא רבא [כ] הוה שתי חמרא כל מעלי יומא דפסחא כי היכי דנצרויה ללביה וניכול מצה טפי טובא גריר פורתא סעיד ומי סעיד כלל והכתיב [כא] ויין ישמח לבב אנוש ולחם לבב אנוש יסעד וגו' נהמא הוא דסעיד חמרא לא סעיד אלא חמרא אית ביה תרתי סעיד ומשמח נהמא מסעד סעיד ומשמח לא אכי ובריך עליה כל קבעי אינשי סעודתייהו עליה א"ל רב נחמן בר יצחק לרבא אי קבע עליה סעודתיה מאי א"ל לבשיבא אלידו ויאמר אי הויא קביעותא השתא מהא [כב] בטלה דעתו אצל כל אדם: גופא אמר רב יהודה אמר שמואל וכן א"ר יצחק א"ר יוחנן [כג] שמן זית מברכין עליו בורא פרי העץ היכי דמי אילימא [כד] דקא שתי ליה (משתה) אוזוקי מזק ליה [כה] תנינא [כו] השותה שמן של תרומה משלם את הקרן ואינו משלם את החומש [כז] הסך שמן של תרומה משלם את הקרן ומשלם את החומש אלא דקא אכיל ליה פת אי הכי הויא ליה פת עיקר והוא טפל ותנן [כח] הכלל [כט] כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את הטפלה אלא דקא שתי ליה ע"י אניגרון דאמר רבה בר שמואל [ל] אניגרון מיא דסלקא אנסאניגרון [לא] מיא דכולהו

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) ספרי עקב פיסקא מב, ב) ניתין פח., ג) נזיר פו., ד) ס"ז ס"ש ותוס' שם], ה) ס וכ"מ פז:], ו) [לקמן לו.], ז) שיחזקיו ט: ודף ב', ח) לקמן לו:, ט) ב"מ קז:], י) [ספרים מ"ו קוסי], יא) ב"ב ק"ל, יב) [ספרים מ"ו קוסי], יג) ב"ב ק"ל, יד) [ספרים מ"ו קוסי], טו) [ספרי ראה פיסקא נה, טז) ספרי שם פיסקא מב, יז) [ספרים מ"ו קוסי], יח) [לקמן לו:], יט) מוספתא פ"ז דתרומות ה"א ועיין כסף משנה פ"א דתרומות ה"א (יפה עיניים), כ) לקמן מז., כא) ב"ב פג., כב) [ועיין מ"ב], כג) מוספתא פ"ב דתרומות ה"א ובציעתין דתרומות פ"ש ה"א ובציעתין פ"ו ה"א (ע"פ יעב"ץ), כד) עיין תוספות צט ע"ב.

הגהות הב"ח

(ב) תוס' ד"ה כאן בזמן, ועוד ד"ה בה. עי' שמות כשלמ"ה (מלק פו"ש פר' (ל"ע) [ל"ק]):

הגהות וציונים

ד) תוכיח "דרך חצרות" ע"כ ש"מ, דעיקר הכניסה היא דרך חצרות, וכבישיו פא ע"א פה ע"א מנחות פה ע"ב ליתא וכן בתוס' פ"ד ה"א ליתא (וזה"ש מפשרות ת. טו), וכן בכת"י ליתא. ועיין בצל"ח שעמד בזה ומיישב הגירסא שלפנינו, וע"ע השלמות.

ה) [ציל "אכסיגרון כך איתא בירושלמי עה. ובשבועות כב. וכן אי בעזרן"] (גליון). ו) ציל "דבחמאי (רש"י וכ"ה בר"ש שבע"י) ובכתי"ר הגי' שבשחומאי". ז) יש להוסיף והוה ליה השמן (בירושלמי (מראה אש)). ח) ציל "מיד" (מראה אש), ועיין עליו"ש שכאן הנוסחה שלפנינו). ט) והכא בעושין יתרישין ואין עושין כי הדדי (ציל. ופי' דלקמן מפרש מה בין עושין ואין עושין כל כך (בירושלמי הנזכר) ציל "מפר" (מראה אש), ועיין עליו"ש כלל ואיכא ג' בבות דע"כ ציל ה"ל הכי כיון דמיישב הני ב' פסוקים דהאי קרא דועמדו זרים איירי בעושין ומפיק מינה דאפי' אסיפת דגן אינם צריכים לעשות כ"ש מלאכת דגן באותו קרא ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וקרא דואספת דגנך איירי באין עושין ע"כ פי' דאין עושין כ"כ ראל"כ קשה בפאי מוקמת לקרא דולקחתני דגני אבל הכא לר' חנינא בר פפא אי ס"ד דאית ליה האי סברא למיפך מהאי קרא דועמדו זרים אפי' מלאכת אסיפת דגן למה ליה להקשות הני תרי קראי אהדדי ולקחתי דגני מאספה דגנך ענינא מיניה ה"ל להקשות קרא דולקחתי דגני אקרא דועמדו זרים דמשמע אפי' זרים יעשו בשבילן אלא דאי ללא מפיק מידי מהאי קרא כמו ר' שמעאל דא"כ ל"ל דאיה אלא לבי מעלות אלו לאין עושין כלל ולעושין אבל לעושין אין עושין כ"כ אין לו שום נינהו ואם כן ע"כ פליגי אהדדי (גליון). ז) נרצ"ל פי' ריש [ההוא מהריני מהאי אדלר] וכ"ה בתוס' הרא"ש:

תורה אור השלם

א) גּוֹזֵל אָבִיו וְאִמּוֹ וְאוֹמֵר אֵין פֶּשַׁע חָבֵר הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית הוּא: (משלי כח, כד) ב) הֲלֵיץ תְּגֻמַּלְנִּי זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם הֲלוֹא הוּא אָבִיךָ קָנֶךָ הוּא עָשָׂךְ וַיְכֹנְנֶךָ: (דברים לב, ו) ג) שָׁמוֹעַ בְּנֵי מוּסַר אָבִיךָ וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ: (משלי א, ח) ד) לָכֵן אֲשׁוּבָה וְלָקַחְתִּי דְגָנִי בְּעִתּוֹ וְתִירוֹשִׁי בְּמוֹעֲדוֹ וְהַצַּלְתִּי צַמְרִי וּפִשְׁתִּי לְכַסּוֹת אֶת עֶרְוָתָהּ: (הושע ב, יא) ה) וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ: (דברים יא, יד) ו) לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַכָּתוּב בּוֹ כִּי אָז תַּצְלִיחַ אֶת דַּרְכֶּךָ וְאָז תַּשְׂכִּיל: (יהושע א, ח) ז) וְעָמְדוּ זָרִים וְרָעוּ צֹאנְכֶם וּבְנֵי נֵכָר אִכָּרֵיכֶם וְכֹרְמֵיכֶם: (ישעיה סא, ה) ח) וְעָבַדְתָּ אֶת אֹיְבֶךָ אֲשֶׁר יְשַׁלְּחֶנּוּ יְיָ בָּךְ בְּרָעָב וּבְצָמָא וּבְעֵרֹם וּבְחֹסֶר כֹּל וְנָתַן עֹל בַּרְזֶל עַל צַוָּארֶךָ עַד הַשְׁמִידוֹ אֹתָךְ: (דברים כח, מח) ט) וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּשָׁמּוֹ שָׁם תָּבִיא אֶת כָּל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ הַיּוֹם עוֹלֹתֶיךָ וְזִבְחֶיךָ מַעְשְׂרֹתֶיךָ וְתְרוּמַת יָדֶךָ וְכֹל מִבְחַר נִדְרֵיכֶם אֲשֶׁר תִּדֹּרוּ לַייָ: (דברים יב, יז) י) כִּי תְכַלֶּה לְעַשֵּׂר אֶת כָּל מַעְשַׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר וְנָתַתָּה לַלֵּוִי לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה וְאָכְלוּ בִשְׁעָרֶיךָ וְשָׂבֵעוּ: (דברים כו, יב) יא) וְיֵין יְשַׂמַּח לְבַב אֱנוֹשׁ לְהַצְהִיל פָּנִים מִשֶּׁמֶן וְלֶחֶם לְבַב אֱנוֹשׁ יִסְעָד: (תהלים קד, טו) יב) אֶלְהָיִךְ עַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ: (דברים ח, י) יג) וְאִישׁ כִּי יִאבֵל קֹדֶשׁ בִּשְׁגָגָה וְיָסַף חֲמִשִׁתוֹ עָלָיו וְנָתַן לַכֹּהֵן אֶת הַקֹּדֶשׁ: (ויקרא כב, יד)

כָּל הַנֶּהֱנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, כְּאִלּוּ גּוֹזֵל לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא את ברכתו (רש"י; רמב"ן ויקרא כ, ג), ויש שפירש, שגוזל את האוכל, שקודם הברכה הוא של השי"ת (מהרש"א לעיל ע"א; מהר"ל גור אריה שם). ויסוד החיוב לברך, יש שסובר שיסודו איסור, שאסור לאכול ללא ברכה, והברכה מתירה את האיסור (ראה רעק"א בגליון הש"ס לעיל יב, א שהוכיח כן מתוס' שם ומהמרש"א בפסחים קב, א), ויש שסובר שיסוד החיוב הוא מצוה, ואם אוכל ללא ברכה מועל (פמ"ג משב"ז קסז, י; אבני נזר או"ח לז; מנחת שלמה א יח, ח), ויש סוברים, ששניהם אמת, גם איסור וגם מצוה (עמק ברכה הלכות הנהנין א; חי' רבי אריה לייב, ב, ב). והאוכל מצה ולא בירך עליה, לא יצא ידי חובתו, שהרי אכל מצה גזולה (האלף לך שלמה [לרבי שלמה קלוגר] או"ח שכא).

וּכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, גוזל את פירותיהם, שכשישראל חוטאים הם לוקים (רש"י), שכשאינו מברך הוא מונע מהפירות שפעת ברכה וקדושה שהברכות מורידים עליהם (מהרש"א לעיל ע"א; נפש החיים ב, ד).

שֶׁנֶּאֱמַר 'גּוֹזֵל אָבִיו וְאִמּוֹ וְאוֹמֵר אֵין פֶּשַׁע' וגו', שאומר בלבו שגם דורות ראשונים קודם שתקנו חכמים מטבע ברכות הרי לא היו מברכים (מראית העין [לחיד"א]), וגם מורה היתר לעצמו שאינו גוזל בידיים, רק מונע ברכה, ואם לא היה אוכל גם לא היתה ברכה (מרומי שדה).

'וְאָסַפְתָּ דְּגָנֶךָ' הַנֶּהֱנֶה בָּהֶן מִנְהֵג דֶּרֶךְ אֶרֶץ, דִּבְרֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, שיקבעו דרך ארץ יותר מהתורה (תוספות רא"ש בשם ר"י; הגהות מיימוני תלמוד תורה ג, ב בשם ר"ת), ויש שפירש שהתורה עיקר [וכמאמר הגמ' להלן 'ראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי', ואחד מקניניי תורה הוא 'מיעוט דרך ארץ' (אבות ו, ו)] (תוספות רא"ש והגהות מיימוני שם בשם רבי אלחנן). ויש שפירש, כי ודאי אין דעת רבי ישמעאל שיהא רשות לאדם לפרוש מעסק התורה לצורך פרנסה, אלא שבאותה העת והשעה המועטת שעוסק בפרנסה, יהרהר ברעיוניי מחשבתו בדברי תורה (נפש החיים א, ח).

רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי אוֹמֵר וְכוּ', אֶלָּא בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם, מְלַאכְתָּן נַעֲשֵׂית עַל יְדֵי אֲחֵרִים, ואף רשב"י מודה שאם מתפנים זמן מועט לעסק פרנסה, הגם שלא זה הדרך והמדרגה הגבוהה לפי אמיתת רצונו, אבל לא נקראים מחמת כן 'אין עושין רצונו של מקום' (וכמבואר בגמ' להלן). ואף רבי ישמעאל מודה, שהיחיד היכול להיות עסוק אך ורק בתורה, חובתו לילך בדרכו של רשב"י, והקב"ה עוזרו ומספיק בידו צרכיו, וכמאמר המשנה (אבות ד, ה): 'רבי ישמעאל אומר הלומד תורה על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד' (נפש החיים שם, ורוח החיים שם באבות), ונחלקו מהו עיקר רצונו והמדרגה היותר גבוהה לכלל ההמון, אם מותרים לפרוש מעט לעסק פרנסה ולהרהר בדברי תורה באותה העת, או אין להם לפנות לעסק הפרנסה כלל (נפש החיים שם בהגה"ה).

הָרַבֵּה עָשׂוּ כְּרַבִּי יִשְׁמָעֵאל וְעָלְתָה בְיָדָן, כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי וְלֹא עָלְתָה בְיָדָן ■ להלכה, כלל העולם שאינם בדרגה להיות עסקם רק בתורה, יפנו לפרנסתם כדי צרכם, כל אחד לפי ערכו, ויעשו תורתו קבע ומלאכתן עראי. היחידים בעלי דרגה, יעסקו אך ורק בתורה (שו"ע או"ח קנו, א, שעה"צ ב, וביאה"ל שם, וראה רמ"א יו"ד רמו, כא).

כִּי הֵיכִי דְּלֹא תִּטָּרְדוּ בְּמְזוֹנֵיכוּ כּוּלָּא שַׁתָּא, כוונתו לפסוק הלכה כרבי ישמעאל (מרומי שדה). ודקדק ואמר 'לא תתחזו קמאי' שלא לבוא לבית מדרשו, אבל ודאי שתלמידי רבא לא התבטלו משקיעותם בתורה גם בזמן העסק במלאכה בימים אלו (נפש החיים א, ח, וברוח חיים אבות ב, ב).

דּוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים מְכַנְיסִין פֵּירוֹתֵיהֶן דֶּרֶךְ גַּגּוֹת דֶּרֶךְ חֲצֵרוֹת, חצר שאינה משתמרת, שהרי חצר רגילה לדעת רבי יוחנן [המובאת בסמוך] קובעת למעשר [ודוקא שאר פירות שאינן דגן תירוש ויצהר שבהם קובע מדרבנן גם באינה משתמרת, כמבואר בתוס' ב"מ פח, א ד"ה הכא] (צל"ח).

דֶּרֶךְ קַרְפִּיפוֹת – רחבה מאחורי הבתים, וכיון שאין דרך הכנסת פירות שם, אינו נחשב 'רואה פני הבית', שרק הכנסה דרך הפתח שרגילים להכניס משם נקרא 'פני הבית' (דרך אמונה מעשר ד, ז).

כְּדֵי לְפָטְרָן מִן הַמַּעֲשֵׂר, ואסור לעשות כן (מאירי), ולא איסור ממש, רק שבעידן דריתחא מענישים את מי שלא הכניס עצמו לחיוב [כמבואר בגמ' מנחות מא, א לענין ציצית] (דרך אמונה מעשר ד, ט, ציון ההלכה י, ובאור ההלכה אבל).

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר אֲפִילּוּ חָצֵר קוֹבַעַת, שֶׁנֶּאֱמַר 'וְאָכְלוּ בִּשְׁעָרֶיךָ וְשָׂבֵעוּ', ובתנאי שההצר משתמרת כבית [שדין 'ראיית פני הבית' נלמד מהכתוב 'בערתי הקודש מן הבית', וחצר דומיא דבית, מה בית המשתמר, אף חצר המשתמרת] (גמ' ב"מ פח, א), ודרש רבי יוחנן ממה שאמר הכתוב 'ונתת ללוי וגו' ואכלו בשעריך ושבעו', שחובת מעשר חלה משעה שנכנסו הפירות לשעריך (רש"י שם ד"ה ואכלו).

וַהֲרֵי שֶׁמֶן דְּאִשְׁתַּנֵּי לְעִלּוּיָא, שאמנם שתיית שמן מזיקה [כמבואר להלן בגמ'], אבל מועילה לרפואה ע"י אניגרון (תוספות רא"ש; רשב"א להלן לו, א).

חַמְרָא זֵיין מִשְׁחָא לֹא זֵיין וְכוּ' אֶלָּא חַמְרָא סָעֵיד וּמִשְׁחָא לֹא סָעֵיד, שמלבד מה שיין השתנה לטובה הוא גם זן או סועד, ושתי המעלות קובעות את שינוי הברכה, לא כשמן שהשתנה לטובה ואינו זן או סועד [שאילו זיין או סעיד הוא טעם מספיק, היה לגמ' לומר רק 'חמרא זיין' ו'חמרא סעיד', ולא היתה צריכה לחלק בין יין לשמן] (מרומי שדה). והחילוק בין 'זיין' ל'סעיד', ש'זיין' רק ממעיט את הרעב, 'סעיד' שנעשה שבֵע (מאירי; שיטמ"ק).

וְנֵיכוֹל מַצָּה טְפֵי, ומכאן ראיה שאף שהאוכל כזית מצה יצא ידי חובתו, מכל מקום כל תוספת אכילת מצה בליל הפסח היא מצוה (אבני נזר או"ח תמח; דבר שמואל פסחים קז, ב), שדוחק לפרש לשון הגמ' שיאכל רק כזית אחד אבל עם יותר תיאבון [בדומה לאיסור אכילה בערב פסח, שהוא כדי שאכילת המצה תהא לתיאבון] (הר צבי פסחים שם).

טוּבָא גָּרִיר פּוּרְתָּא סָעֵיד, יין רב גורר את התאבון, מעט יין סועד (תוספות) ■ וכן הלכה, ששתיית יין בערב פסח כמות מועטה המשביעה, אסורה, כמות יין מרובה הגוררת את התיאבון, מותרת (שו"ע או"ח תעא, א וראה שם במשנ"ב את השיעורים המדוייקים).

וְהָכְתִיב 'וְיַיִן יְשַׂמַּח לְבַב אֱנוֹשׁ, וְלֶחֶם לְבַב אֱנוֹשׁ יִסְעָד', שממה שהכתוב משבחם בזה, משמע שאלו בלבד מעלותיהם, יין משמח ולחם סועד (ראש יוסף).

אֶלָּא חַמְרָא אִית בֵּיהּ תַּרְתֵּי סָעֵיד וּמְשַׂמַּח, דבר זה שיין גם משמח וגם סועד הוצרכה הגמ' להביא רק ליישוב הפסוק, אבל לענין שיהא ברכתו 'הגפן' די במה שסועד, אפילו אם אינו משמח (מאירי; צל"ח), ויש שפירש כי די בטעם שמשמח גם אם אינו סועד (חדש האביב [לבעל הפלא יועץ]), ויש סוברים, ששני הטעמים נצרכים (תלמידי רבינו יונה). ■ להלכה, ברכת היין 'בורא פרי הגפן' (שו"ע או"ח רב, א) 'מפני שהוא סועד הלב ומשמחו, קבעו לו ברכה בפני עצמה' (משנ"ב שם ב).

המשך במילואים

אִם כֵּן הָוֶה לֵיהּ אֲנִיגְרוֹן עֵקֶר וְשֶׁמֶן טָפֵל, ומברך שהכל על האניגרון ופוטר את השמן (רמב"ם ברכות ח, ב). ואף שאניגרון הוא מי שלקות שברכתם בורא פרי האדמה (לקמן לט, א; כן הקשה המג"א רב יא על הרמב"ם), כאן שהכינו לשתיה נחשב משקה וברכתו שהכל (ביאור הגר"א שם יא, הובא במשנ"ב שם לד). ויש אומרים שברכתו בורא פרי האדמה, כברכת מי שלקות (בה"ג, ריא"ז, ואבודרהם, הובאו בשעה"צ שם לו).

■ להלכה, אם נתן שמן באניגרון ושותהו לאכילה ולא לרפואה, האניגרון עיקר ומברך עליו שהכל (שו"ע או"ח רב, ד). ויש אומרים שאם האניגרון מרובה על השמן ברכתו בורא פרי האדמה (עי' שעה"צ שם לו). ואם האניגרון מועט והשמן מרובה, יש אומרים שמברך על השמן בורא פרי העץ ופוטר את האניגרון, ויש אומרים שגם באופן זה מברך על האניגרון ופוטר את השמן (משנ"ב שם לג).

הָכָא בְּמַאי עַסְקִינַן בְּחוֹשֵׁשׁ בִּגְרוֹנוֹ ■ להלכה, אם חושש בגרונו ושותה שמן מעורב באניגרון לשם רפואתו, השמן עיקר ומברך עליו בורא פרי העץ ופוטר את האניגרון (שו"ע או"ח רב, ד). ואף אם השמן מועט והאניגרון מרובה עליו, מברך על השמן ופוטר את האניגרון, שאין הולכים אחר רוב המשקה אלא מברך על המין שהוא עיקר כוונתו בשתייתו, ופוטר את המין השני (ב"ח שם אות ג, משנ"ב שם לא; ועי' שעה"צ שם לג, מהו שיעור השמן שיחשב עיקר).

הַחוֹשֵׁשׁ בִּגְרוֹנוֹ לֹא יְעָרְעֶנּוּ בְּשֶׁמֶן תְּחִלָּה בְּשַׁבָּת אֲבָל נוֹתֵן שֶׁמֶן הַרְבֵּה לְתוֹךְ אֲנִיגְרוֹן וּבוֹלֵעַ - 'לא יערענו', שלא ישהנו בפיו בלא בליעה, שמוכח שעושה כן לרפואה (רש"י), והאופנים המותרים הם כאשר 'נותן שמן הרבה לתוך אניגרון', ואפילו אם משהה בפיו בלא בליעה, או 'בולע' בלא אניגרון, מיד בלא שהייה (תוס' ד"ה לא יערענו בדעת רש"י, והגהות הב"ח בדעתם). ויש מפרשים, 'לא יערענו', אפילו אם בולעו בלא שהייה, שכל שתיה שהיא לרפואה בלבד נקראת ערעור (תוס' שם), והאופן המותר הוא כשמתקיימים שני תנאים, ש'נותן שמן הרבה לתוך אניגרון', ואז אינו דרך רפואה, שדרך לשתותו כך, וגם 'בולע' מיד בלא שהייה, שאם יעכבנו בגרונו, ניכר שהוא דרך רפואה (רבינו יונה, ודברי דוד בדעת תוס').

כֵּיוָן דְּאִית לֵיהּ הֲנָאָה מִינֵּיהּ בָּעֵי בָּרוֹכֵי - ומכאן, שהשותה לשם רפואה משקה רע לשתיה, ואינו נהנה ממנו, אינו מברך (תוס' ד"ה כיון). ■ ולהלכה, כל האוכלים והמשקים שאדם אוכל ושותה לרפואה, אפילו אם אינו תאב להם ואוכלם רק מחמת אונס חולי, אם טעמם טוב והחיך נהנה מהם, מברך עליהם ברכה ראשונה ואחרונה, אבל אם טעמם רע ואינו נהנה מהם, אינו מברך (שו"ע או"ח רד, ח ומשנ"ב מג; ותרופה מרה שהמתיקוה, ראה ביאורים ומוספים במשנ"ב מהד' דרשו הע' 31).

קְמָחָא דְּחִטֵּי - קמח שעשוי מחיטה חיה, שאינה קלויה, אבל קמח שעשוי מחיטה קלויה לכולי עלמא ברכתו בורא פרי האדמה (רש"י ומהר"ם בנעט בדעתו, רשב"א בדעת רב האי גאון). ויש מפרשים, קמח שעשוי מחיטה קלויה, אבל קמח שעשוי מחיטה חיה לכולי עלמא ברכתו שהכל, שאינו ראוי לאכילה (רשב"א). ויש מפרשים, שמחלוקתם בין בקמח מחיטה חיה, ובין בקמח מחיטה קלויה (שטמ"ק).

וקמח שעשוי מחיטה חיה, דוקא אם לא נטחן בטחינה דקה ויש בו עדיין טעם חיטה וראוי לאכילה, וכן קמח העשוי מחיטה קלויה שנטחן לגמרי וראוי לאכילה, אבל קמח מחיטה חיה שנטחן לגמרי, לכולי עלמא ברכתו שהכל, שאינו ראוי לאכילה כלל (רא"ש; וראה תוס' ד"ה קמחא). ויש מפרשים, שנחלקו גם בקמח שעשוי מחיטה חיה שנטחן לגמרי ואינו ראוי לאכילה אבל ראוי לעשות ממנו פת (רא"ש בדעת הרי"ף).

רַב יְהוּדָה אָמַר בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, ודינו כדין הכוסס את החיטה, שמברך בורא פרי האדמה [(לקמן לז, א)] (רש"י). ואף שקמח נשתנה מברייתו, שינוי זה הוא למעליותא, ולא ירד מברכתו הראשונה (רבינו יונה).

מִי דָּמֵי הָתָם לֵית לֵיהּ עֲלוּיָא אַחֲרִינָא הָכָא אִית לֵיהּ עֲלוּיָא אַחֲרִינָא בְּפַת, וכיון שיצא מכלל חיטה, ולא הגיע לידי פת שהיא דרך אכילת החיטה, שעיקר גידולה לעשות ממנה פת, ברכתו שהכל, אבל שמן הגיע לידי דרך אכילתו, שעיקר נטיעת הזית היא לשמן, ולכן ברכתו בורא פרי העץ (רש"י, ומרומי שדה בדעתו). ■ להלכה, קמח העשוי משעורים או חיטים, ברכתו שהכל, ולא רק אם נטחן דק דק שאינו טוב לאכילה כלל בעודו חי, אלא אף אם נטחן קצת ויש בו טעם חיטה, או שעשוי מקליות וראוי לאכילה (שו"ע או"ח רח, ה ומשנ"ב כא; וחטיפים העשויים מגרגרי קמח המדובקים על ידי חום, עי' ביאורים ומוספים במשנ"ב מהד' דרשו הע' 14).

אִקְּרֵא חַיֵּיא וְכוּ' שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ, ודינה חלוק מדלעת מבושלת שברכתה בורא פרי האדמה (לקמן לח, ב), שדלעת חיה אינה ראויה לאכילה בלא בישול, וברכתה שהכל. אבל דבר שראוי לאכילה בלא בישול, והבישול משביחו, גם כשאוכלו חי ברכתו בורא פרי האדמה (רבינו יונה לקמן כז, א מדפי הרי"ף, ומג"א רה, ג בדעתו). ויש מפרשים, שדלעת חיה ראויה לאכילה, אלא שטובה יותר לאכילה כשהיא מבושלת, ורוב בני אדם אינם אוכלים אותה חיה, וגם דבר שראוי לאכילה בלא בישול, אם טוב יותר כשהוא מבושל, ורוב בני אדם אינם אוכלים אותו חי, ברכתו שהכל (ע"פ א"ר שם א, ומשנ"ב שם ג בדעת השו"ע שם א, וראה שעה"צ שם ב שי"א שאף המג"א מודה שדוקא כשרוב בני אדם אוכלים אותו חי). ■ להלכה, דלעת חיה, אע"פ שראויה לאכילה, כיון שטובה יותר לאכילה כשהיא מבושלת, ורוב בני אדם אינם אוכלים אותה חיה, ברכתה שהכל (שו"ע שם ומשנ"ב שם).

מַאי לָאו דְּחִטֵּי בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, שהשתנה מברייתו למעליותא, ואינו כקמח שעורים שנשתנה מברייתו לגריעותא, שגורם לתולעים במעיים (צל"ח).

כֵּיוָן דְּאִית לֵיהּ הֲנָאָה מִינֵּיהּ בָּעֵי בָּרוֹכֵי - ואע"פ שמזיקו מברך עליו, הואיל ונהנה ממנו בשעת הבליעה, ומשביעו. ואינו דומה לשותה שמן זית שאינו מברך עליו מפני שמזיקו (לעיל לה, ב), משום שאינו נהנה כלל מהשמן (ר"י מלוניל).

קוֹרָא - החלק הרך שגדל בכל שנה בענפי הדקל בראשם, בשנה הראשונה לגידולו (ע"פ רש"י וראה"ה). ויש מפרשים, עץ לבן ורך שבראש הדקל, ודומה לגבינה יבשה, ובימות הגשמים מתקשה כעץ (ע"פ פיהמ"ש להרמב"ם עוקצין ג, ז, רע"ב שם, ורבינו יונה).

רַב יְהוּדָה אָמַר בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, פֵּירָא הוּא, ואע"פ שגדל באילן אין ברכתו בורא פרי העץ, שאינו פרי העץ אלא העץ עצמו. וכיון שגדל בקרקע וראוי לאכילה, נחשב פרי האדמה, וברכתו בורא פרי האדמה (ע"פ רא"ה ופסקי רי"ד). ואף שסופו להקשות, לרב יהודה אין ברכתו שהכל, הואיל וכעת רך הוא וראוי לאכילה (ר"י מלוניל).

■ המשך במילואים

דכולהו שלקי. כל מיני ירק שלוק: החושש[ד] בגרונו. ולרוק נמי נמי שמן כדי שיכנס, דהוה ליה שמן שיקוי ולמיגרון טפי: **לא ישרענו. פירש"י** ש"א למיגרון לפעמים שרי בשבת ולמיגרון לפעמים אסור. **ע"ש פרי סר"ן** לפי שמיאוס הוא, ומכמיס גזרו על כל רפואות הנכרות משום שמיקח סמיום שהן מלוכלכה[ס]:

מתה. כלומר לכתחלה לא יתן שמן בפיו לפי שעלול לפי שעה לפי שלעיטה, ופי בה להסתומו יסתכו: **דאית ליה הנאה מיניה.** לפי הרפואה יש לו הנאה לכלוב: **וכלבתא** וכו' עד פעור לה לא נקטינן ולא מיבעי ליה: **קמחא דחטי.** מוכל קמח סמיום כמות שהוא: **בורא פרי האדמה.** כשאר מיני דגים ואינו מברך לאחריו שהכל נהיה בדברו[פ] אלא בורא נפשות רבות וחסרונן על כך: **ורב חסדא אמר בורא פרי האדמה.** כשאר מיני דגים שאין מברכין לאחריהן שהכל נהיה בדברו: **דאשתני.** וגרע הואיל ולא אתעבד: **במלתיה קאי.** שנתקלקל מעליחת: **והוה ליה כמוסם תעיז.** לפי שהוא חריף: **הבא את ליה עלויא אחרינא.** שלכך יש לו מכלל פרי ומכלל דבר שלוקחו לו נח. אבל שמן מיד בו בשעה ובלבד שלא יתן לתוכו שום דבר שלוקחו, ושיקר הפרי לכך נעשותו, שלכך פרי הוא: **מאי לאו.** מדמסר שערי מכלל דס"ל במיני בפה"פ שמיעכי: **ומי גרע ממלח וחומח.** ומיהו מיקח מלעמיק לגמ שבעי ברכה: **זמות.** שלמעיר"ש (ו): **קוקיאני.** תולעים שבמעיים: **דאית ליה הנאה.** במלוכלה: **קורא.** רק של קלב כשנעפיק בגלים בכל שנה ושנה כלרך כל שלעולם נוטף בשנה זו רק, ובשנה שניה מתקשה ועפקה עך: **צנון סופו להקשות.** שלפ שיש תולעו בעתו לחל מתקשה כעך: **אדעתא דפולא.** לאכול כשהוא רך ושמו פוגלא: **צלף.** מין עך: **אדעתא דפרחא.** שם פרחי: **מיני נצפה.** הוא שלפ. לפי שאינם ראויים לא כמה מיני קרי ליה מיני: **תמרות.** מתוך שעלים גלוים כמין תמרות, ומולמין בעלה. כמו בעלין של ערפה: **אביונות.** הוא שפרי: **קפריסין.** הוא קליפה[ז] גדולה שמביאות הפרי, כעין קליפה שבגלילה קבוי לגוזס דקים: **צלף נטעי אינשי אדעתא דשותא.** לאכול את העלים ואת התמרות, שאין ממעטין את האילן כך: **דקלא לא נטעי אינשי אדעתא.** לאכול את הקוקוס, שהקוקוס ממעט ענפי האילן: **עלה בחוצה לארץ.** מדכתי פופריס הוא[פ]: **דבל המיקל בארץ בעלה הלכה כמותו בחוצה לארץ.** לכיון למיכה מן המזרה הלך אחר המיקל: **גבי מעשר.** דהא לר"ע לגבי מעשר פיאמר, למעשר פירות האילן בארץ נוהג דרבון, שהמזרה לו מיכה לעשר בלבד מפני שהוא פרי וניכא לגבי עקיבא אומר[ק] אין מעשר אלא שבעה מיני פירות שנאמר בהם ארץ, ואין לך פרי שנאמר בו ארץ אלא זית שמן שהוא מרובה בארץ: **והלכתא** כרבי עקיבא ור"ה אומרים[ר] אין כלאים בכרם אלו ואלו מודים שחיבב בעולה הא גופא קשיא אמרת צלף ב"ש אומרים כלאים בכרם אלמא מין ירק הוא והדר תני אלו ואלו מודים שחייב בעולה אלמא מין אילן הוא הא לא קשיא ב"ש כפוקיר מספקא להו לחומא והכא מ"מ לב"ש הוה ליה ספק עולה ותנן[ש] ספק עולה בא"י אסור ובסוריא מותר ובח"ל יורד ולוקח

לא ישרענו. **פירש"י** להסתומו. ול"ת ל"ש לפלוג וליתני בדיליה מאי פ"ע ע"ש למיגרון לפעמים שרי לכלוב ליתני דהא פ"ע ליתני בשבת. דמשמיי לה בתוך גרונו ואינו בולעו, וכיון לגמ ליה מוכמת מעלמא לדרפואה הוא, ומכמיס גזרו על כל רפואות הנכרות משום שמיקח סמיום שהן מלוכלכה[ס]:

מתה. כלומר לכתחלה לא יתן שמן בפיו לפי שעלול לפי שעה לפי שלעיטה, ופי בה להסתומו יסתכו: **דאית ליה הנאה מיניה.** לפי הרפואה יש לו הנאה לכלוב: **וכלבתא** וכו' עד פעור לה לא נקטינן ולא מיבעי ליה: **קמחא דחטי.** מוכל קמח סמיום כמות שהוא: **בורא פרי האדמה.** כשאר מיני דגים ואינו מברך לאחריו שהכל נהיה בדברו: **דאשתני.** וגרע הואיל ולא אתעבד: **במלתיה קאי.** שנתקלקל מעליחת: **והוה ליה כמוסם תעיז.** לפי שהוא חריף: **הבא את ליה עלויא אחרינא.** שלכך יש לו מכלל פרי ומכלל דבר שלוקחו לו נח. אבל שמן מיד בו בשעה ובלבד שלא יתן לתוכו שום דבר שלוקחו, ושיקר הפרי לכך נעשותו, שלכך פרי הוא: **מאי לאו.** מדמסר שערי מכלל דס"ל במיני בפה"פ שמיעכי: **ומי גרע ממלח וחומח.** ומיהו מיקח מלעמיק לגמ שבעי ברכה: **זמות.** שלמעיר"ש (ו): **קוקיאני.** תולעים שבמעיים: **דאית ליה הנאה.** במלוכלה: **קורא.** רק של קלב כשנעפיק בגלים בכל שנה ושנה כלרך כל שלעולם נוטף בשנה זו רק, ובשנה שניה מתקשה ועפקה עך: **צנון סופו להקשות.** שלפ שיש תולעו בעתו לחל מתקשה כעך: **אדעתא דפולא.** לאכול כשהוא רך ושמו פוגלא: **צלף.** מין עך: **אדעתא דפרחא.** שם פרחי: **מיני נצפה.** הוא שלפ. לפי שאינם ראויים לא כמה מיני קרי ליה מיני: **תמרות.** מתוך שעלים גלוים כמין תמרות, ומולמין בעלה. כמו בעלין של ערפה: **אביונות.** הוא שפרי: **קפריסין.** הוא קליפה[ז] גדולה שמביאות הפרי, כעין קליפה שבגלילה קבוי לגוזס דקים: **צלף נטעי אינשי אדעתא דשותא.** לאכול את העלים ואת התמרות, שאין ממעטין את האילן כך: **דקלא לא נטעי אינשי אדעתא.** לאכול את הקוקוס, שהקוקוס ממעט ענפי האילן: **עלה בחוצה לארץ.** מדכתי פופריס הוא[פ]: **דבל המיקל בארץ בעלה הלכה כמותו בחוצה לארץ.** לכיון למיכה מן המזרה הלך אחר המיקל: **גבי מעשר.** דהא לר"ע לגבי מעשר פיאמר, למעשר פירות האילן בארץ נוהג דרבון, שהמזרה לו מיכה לעשר בלבד מפני שהוא פרי וניכא לגבי עקיבא אומר[ק] אין מעשר אלא שבעה מיני פירות שנאמר בהם ארץ, ואין לך פרי שנאמר בו ארץ אלא זית שמן שהוא מרובה בארץ: **והלכתא** כרבי עקיבא ור"ה אומרים[ר] אין כלאים בכרם אלו ואלו מודים שחייב בעולה הא גופא קשיא אמרת צלף ב"ש אומרים כלאים בכרם אלמא מין ירק הוא והדר תני אלו ואלו מודים שחייב בעולה אלמא מין אילן הוא הא לא קשיא ב"ש כפוקיר מספקא להו לחומא והכא מ"מ לב"ש הוה ליה ספק עולה ותנן[ש] ספק עולה בא"י אסור ובסוריא מותר ובח"ל יורד ולוקח

שחוץ לגרונו נהנה ממנו לרפואה, אשתני לעלויא קרינן ביה. [**תוספות הרא"ש**] **ומי גרע ממלח וחומח.** פירוש זמית מרק שנקרש, ורומיא דזומן של צבעים שפירשה בגמרא מיא דחזרה, והוא כמו זוהמתה של שם שמתקבין בו זוהמת הלבשלן ומי מתקבין בו זוהמת הצבעים, ויש לפרש ציר מלח. **קורא.** עץ רך הנוסף בראשו של דקל, ואוכלין אותו בני אדם, וביימות הנשמים הוא מתקשה. [**רע"ב, עוקצין פ"ג מ"ו**] **שינוא כותבך מסתברא.** כתב רבינו האי גאון ז"ל, שינוא פשוטו בלשון אדמי שסיעיר גדולות, שכל מה שהוא גדול שינים קרי ליה שינוא, ויש שדרשיה שפתותיה תריסין כתין שנין. [**שיטה"ק, כתובות נג.**] **צלף מתעשר תמרות ואביונות וקפריסין.** אבל צלף לא, ואע"ג דתשחיב לעניין מעשר לא תשחיב אפילו כירק, ובשקדים המרים נמי אפשר דאע"ג דלענין מעשר לא תשחיב פירא כירק דלא ניכרת, לענין ברכה תשחיב כירק דראויין לאכילה קצת ונהנין מהן. [**תוספות הרא"ש**] **וביות הלל אומרים אין בלאים בכרם.** דזרעי אילן הוא שהשרשים נשארין בו כשל שנה וגדל בו הפרי לשנה אחרת ואינו נהנה בו אלא דין עולה בלבד. [**רבינו יונה דף כה: מדה"ר**] **בית שמאי פוסקין ספספא להו.** מפני שהוא קשן היו מסופקים בי"ש אם נזרע אותו כמו ירק, והיו אומרים למספק דיינינן ליה כירק דהוי כלאים בכרם, ולענין עולה דיינינן ליה כאילן ונהגינן בו עולה. [**רבינו יונה דף כה: מדה"ר**]

מסורת הש"ס
עם הוספות

ג) תוספתא פרק ט דמכומות הי"א ופרק ו דפיניות ה"ב [תוספתא שבת פי"ב ה"ח]. **ב)** [לקמן דף נח:]. **ג)** נמלאל (ב:). **ד)** לקמן מ: נדרים נב:, **ה)** [פי' בערוך מרק ושמור כתוס' פי' כ"ל פי' מי מלח והכיני כאי פיכא ומיתי שכוא בקלף]. **ו)** פירוש"י ד' נח:. **ז)** [שבת נ:] ע"ש. קנב. **ח)** ירושלמי נר. מגילה פ"ו: ה"ב כ"ל: מכוות יג: ע. נב. קדושין לב. [ב:] ב"ק יו. ובחורי רבי. **ט)** [תוספתא שם ב"ב פ"ג בלבלתם] וב"ל **תנינא** ע"ז ב:]. **י)** ערוכין ד' נח:. **יא)** [שבת נ:] ע"ש. קנב. יבמות נו: ב"ק ק:]. **יב)** מנחות פ"ד משנה ו, **יג)** שבת דף קלג:, **יד)** עיין תוס' חולין י ע"ב ד"ה והחיר רבי, **טו)** [תוספתא שם פ"ג בלבלתם] וב"ל **תנינא** ע"ז ב:]. **טז)** ערלה פ"ג (ירושלמי) ט: ה"ב. **יז)** עיין תוס' שבת נג:, **יח)** עיין קרבתשון לח ע"ב.

הגהות הב"ח

(ל) רש"י ד"ה זמית עלמיר"ש. נ"ב פי' מי מלח. **(ב)** תוס' ד"ה לם יעקיבא וכו' מו' בולעו. נ"ב והמי ומלח שלמיר מו' בולעו. **(ג)** ד"ה כיון וכו'. ובלמיר"ש (ו): **קוקיאני.** תולעים שבמעיים: **דאית ליה הנאה.** במלוכלה: **קורא.** רק של קלב כשנעפיק בגלים בכל שנה ושנה כלרך כל שלעולם נוטף בשנה זו רק, ובשנה שניה מתקשה ועפקה עך: **צנון סופו להקשות.** שלפ שיש תולעו בעתו לחל מתקשה כעך: **אדעתא דפולא.** לאכול כשהוא רך ושמו פוגלא: **צלף.** מין עך: **אדעתא דפרחא.** שם פרחי: **מיני נצפה.** הוא שלפ. לפי שאינם ראויים לא כמה מיני קרי ליה מיני: **תמרות.** מתוך שעלים גלוים כמין תמרות, ומולמין בעלה. כמו בעלין של ערפה: **אביונות.** הוא שפרי: **קפריסין.** הוא קליפה[ז] גדולה שמביאות הפרי, כעין קליפה שבגלילה קבוי לגוזס דקים: **צלף נטעי אינשי אדעתא דשותא.** לאכול את העלים ואת התמרות, שאין ממעטין את האילן כך: **דקלא לא נטעי אינשי אדעתא.** לאכול את הקוקוס, שהקוקוס ממעט ענפי האילן: **עלה בחוצה לארץ.** מדכתי פופריס הוא[פ]: **דבל המיקל בארץ בעלה הלכה כמותו בחוצה לארץ.** לכיון למיכה מן המזרה הלך אחר המיקל: **גבי מעשר.** דהא לר"ע לגבי מעשר פיאמר, למעשר פירות האילן בארץ נוהג דרבון, שהמזרה לו מיכה לעשר בלבד מפני שהוא פרי וניכא לגבי עקיבא אומר[ק] אין מעשר אלא שבעה מיני פירות שנאמר בהם ארץ, ואין לך פרי שנאמר בו ארץ אלא זית שמן שהוא מרובה בארץ: **והלכתא** כרבי עקיבא ור"ה אומרים[ר] אין כלאים בכרם אלו ואלו מודים שחייב בעולה הא גופא קשיא אמרת צלף ב"ש אומרים כלאים בכרם אלמא מין ירק הוא והדר תני אלו ואלו מודים שחייב בעולה אלמא מין אילן הוא הא לא קשיא ב"ש כפוקיר מספקא להו לחומא והכא מ"מ לב"ש הוה ליה ספק עולה ותנן[ש] ספק עולה בא"י אסור ובסוריא מותר ובח"ל יורד ולוקח

גליון הש"ס

גמי הואיל וקשה לקוקיאני. מלמיעלן אמת לא קתי ע"ש:

הגהות והציונים

ד) בכת"י נוסף **רב יהודה אומר בפה"פ שרא הוא ואע"ג דאישתני במילתיה קאי רב נחמן אמר שהכל נהיה בדברו הואיל ואישתני אישתני** (וכ"ה בכה"א ור"ה שטמ"ק תנור האשורים. וכן איתא בתוס' לקמן לג. ד"ה הכופה דרב נחמן אמר שהכל נהיה בדברו משום דאשתני). **ג)** [ב"ל **תנינא** (ירושלמי ועוד. וכ"ה בכה"א). **ז)** ב"ל **תנינא** בגרונו ורש"י ד"ה החושש בגרונו (ד"ה דוד מהדו"ק וכ"ה בכה"א). ורש"י קאי אגמרא ולא אברייתא, אולם עיין בפפ"ג שמיני רב משב"ז סק"ב שכתב דרש"י איירי לענין שבת ול"פ ב"ל ולפנינו). **ס)** עי' הגר"א שלו א', ונראה דרש"י קאי אגירסת כה"י הנ"ל, וכ"ה בכל הדפו"י שד"ה "כמלתיה נחמן אמר שהכל נהיה בדברו" ד"ה **אשתני**" (בלא ול"ע), ופשוט הוא דר"ה קודם ד"ה "במלתיה קאי" הוא פירוש בדברי רב יהודה, ואח"כ מפרש דברי ר"נ הואיל ואישתני "אישתני" וגרע הואיל ולא אתעבד, ולפנינו הוא ע"פ מהרש"ל שהסכין והגיה "ואישתני" ע"פ הגמ' לפנינו אבל לפיירי דברי רש"י אינם מתכנין היטב, ודק"ת (ע"י ש"ך, אות ק). **ק)** רש"י ד"ה שבירית. הוא **הקליפה הבדילה סביבות** הפרי, כדלקמיה (ע"ע פפ"ג מי רב אשל אברהם ס"ק עז ומשב"ז ס"ק ג מה שהעיר בזה). **ר)** [משקיף **לרפואה** כב"ל **תנינא** ה"ה"א] (גלילון) וכ"ה בתוי"ט] **ש)** [מכוקע"ן, קחת שלא נשתן כל כך ויש בו עדיין טעם חזקה (ר"ש"י). **ת)** חיכת "שוועל" ט"ס הוא מין שערים הוא ולכ"ע ברוכתו שהכל כדלהלן והגר"א אדלר. עוללות אפרים הל' ברכה"מ ה"ד) או שצריך להגיה **בקמח** במקום "בקמח" כ"ב בתוס' ריה"ש: **ץ)** ב"ל **בקליפתן** (ברכת ראש) וכ"ה בראש"ש, ועי' יעב"ץ:

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) [ב"ל **תנינא** ה"ה"א] **ב)** [לקמן דף נח:]. **ג)** נמלאל (ב:). **ד)** לקמן מ: נדרים נב:, **ה)** [פי' בערוך מרק ושמור כתוס' פי' כ"ל פי' מי מלח והכיני כאי פיכא ומיתי שכוא בקלף]. **ו)** פירוש"י ד' נח:. **ז)** [שבת נ:] ע"ש. קנב. **ח)** ירושלמי נר. מגילה פ"ו: ה"ב כ"ל: מכוות יג: ע. נב. קדושין לב. [ב:] ב"ק יו. ובחורי רבי. **ט)** [תוספתא שם ב"ב פ"ג בלבלתם] וב"ל **תנינא** ע"ז ב:]. **י)** ערוכין ד' נח:. **יא)** [שבת נ:] ע"ש. קנב. יבמות נו: ב"ק ק:]. **יב)** מנחות פ"ד משנה ו, **יג)** שבת דף קלג:, **יד)** עיין תוס' חולין י ע"ב ד"ה והחיר רבי, **טו)** [תוספתא שם ב"ב פ"ג בלבלתם] וב"ל **תנינא** ע"ז ב:]. **טז)** ערלה פ"ג (ירושלמי) ט: ה"ב. **יז)** עיין תוס' שבת נג:, **יח)** עיין קרבתשון לח ע"ב.

הגהות הב"ח

(ל) רש"י ד"ה זמית עלמיר"ש. נ"ב פי' מי מלח. **(ב)** תוס' ד"ה לם יעקיבא וכו' מו' בולעו. נ"ב והמי ומלח שלמיר מו' בולעו. **(ג)** ד"ה כיון וכו'. ובלמיר"ש (ו): **קוקיאני.** תולעים שבמעיים: **דאית ליה הנאה.** במלוכלה: **קורא.** רק של קלב כשנעפיק בגלים בכל שנה ושנה כלרך כל שלעולם נוטף בשנה זו רק, ובשנה שניה מתקשה ועפקה עך: **צנון סופו להקשות.** שלפ שיש תולעו בעתו לחל מתקשה כעך: **אדעתא דפולא.** לאכול כשהוא רך ושמו פוגלא: **צלף.** מין עך: **אדעתא דפרחא.** שם פרחי: **מיני נצפה.** הוא שלפ. לפי שאינם ראויים לא כמה מיני קרי ליה מיני: **תמרות.** מתוך שעלים גלוים כמין תמרות, ומולמין בעלה. כמו בעלין של ערפה: **אביונות.** הוא שפרי: **קפריסין.** הוא קליפה[ז] גדולה שמביאות הפרי, כעין קליפה שבגלילה קבוי לגוזס דקים: **צלף נטעי אינשי אדעתא דשותא.** לאכול את העלים ואת התמרות, שאין ממעטין את האילן כך: **דקלא לא נטעי אינשי אדעתא.** לאכול את הקוקוס, שהקוקוס ממעט ענפי האילן: **עלה בחוצה לארץ.** מדכתי פופריס הוא[פ]: **דבל המיקל בארץ בעלה הלכה כמותו בחוצה לארץ.** לכיון למיכה מן המזרה הלך אחר המיקל: **גבי מעשר.** דהא לר"ע לגבי מעשר פיאמר, למעשר פירות האילן בארץ נוהג דרבון, שהמזרה לו מיכה לעשר בלבד מפני שהוא פרי וניכא לגבי עקיבא אומר[ק] אין מעשר אלא שבעה מיני פירות שנאמר בהם ארץ, ואין לך פרי שנאמר בו ארץ אלא זית שמן שהוא מרובה בארץ: **והלכתא** כרבי עקיבא ור"ה אומרים[ר] אין כלאים בכרם אלו ואלו מודים שחייב בעולה הא גופא קשיא אמרת צלף ב"ש אומרים כלאים בכרם אלמא מין ירק הוא והדר תני אלו ואלו מודים שחייב בעולה אלמא מין אילן הוא הא לא קשיא ב"ש כפוקיר מספקא להו לחומא והכא מ"מ לב"ש הוה ליה ספק עולה ותנן[ש] ספק עולה בא"י אסור ובסוריא מותר ובח"ל יורד ולוקח

משנת ראשונים

אבל נותן שכן הרבה לתוך שלו **אינו רבוי.** כלומר מערב השמן עם שלקא ובולע אותו שאע"פ שעושה אותו עכשיו לרפואה כיון שדרך לשתותו ג"כ בלא רפואה מותר, ולא נזדמן משום שתיקה סמנין כדאמרי' (שבת קט:) כל האוכלים אדם אוכל וכל המשקין אדם שותה ואפי' לרפואה הכין שדרך אכילה ושתיה כך מותר, וכי אמרינן דע"י אינגרון מותר דוקא כשלא יעכב אותו בגרון, אבל אם מעכב אותו אפי' ע"י אינגרון אסור שהעיכוב מראה שהוא דרך רפואה. **[רבינו יונה דף כה: מדה"ר]**

רב יהודה אמר בורא פרי האדמה. דס"ל ר"י דבי הזכי דכוסם את החטה מברך בפה"א, והיכ על הקמח, ואע"ג דאישתני אישתני לעילויא אינה, ששותהו ועקרו מגיל ופטור מן החומש, ור"ל דע"י אישתני לא יצא מהברכה שנתברכו עליו. **[רבינו יונה דף כה: מדה"ר]**

אלמא אף על גב דאשתני במלתיה קאי. תימה מאי אשתני לעלויא אינה, ששותהו ועקרו מגיל ופטור מן החומש, ור"ל דע"י אישתני לא יצא מהברכה שנתברכו עליו. **[רבינו יונה דף כה: מדה"ר]**

עין משפט
נר מצוה

יד א ב מיי' פ"ח מהל' ברכות ה"ג סמג עשין מז טוש"ע או"ח סי' ר"ח סעי' ד: **טו** ג מיי' פכ"ו מהלכות שבת הל' כד טוש"ע או"ח סי' שכא סעי' ב: **טז** ד ה ו ח סמג שם טוש"ע שם הלכה ג ד ו ח: **יז** ט מיי' פ"ח שם טוש"ע או"ח סי' כו סעי' ג: **יח** ז ח מיי' פ"ח שם הלכה ג ד"ה ומ"ש ומיהו סמג שם טוש"ע או"ח סי' כו סעי' ג: **יט** ט מיי' פ"ח שם טוש"ע או"ח סי' כו סעי' ג: **כ** י מיי' פ"ח מהלכות ברכות הלכה ו סמג עשין מז טוש"ע או"ח סי' רח סעי' ו: **כא** ב מיי' פ"י מהל' מ"ב הלכה ב סמג עשין קלו טוש"ע או"ח סימן רלד סעי' ג: **כב** ז מיי' פ"ג מהל' מעשר הלכה ד: **כג** ט מיי' פ"ח מהל' מאכלות אסורות הל' כ טוש"ע או"ח סי' רלו סעי' טו: **כד** נ מיי' פ"י מהלכות מאכלות אסורות הל' יא סמג לאוין קמד טוש"ע יו"ד סימן רלד סעי' ט:

רב נסים גאון

אי אמר הכי הוה אמינא הני נוולי מעשר דרק בדארע פורפיא מדרבנן. שנינו במסכת ראש השנה בפ' א' באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמטות וליובלות לנטיעה ולירקות ובבריהמ (שם דף יב) לירקות ולמעשרות ואמרינן לירקות מאי ניהו מעשר ירק היינו מעשרות תנא דרבנן ולקני דאורייתא וליתני דאורייתא כריהמ איידי דחביבה ליה אקדמה ותנא דידן תנא דרבנן וכל שכן דאורייתא ובמסכת יומא בפרק יום הכפורים נדף פג) איתא נמי גבדון כריהמ ואוכל ואינו צריך לעשר הני מילי ירק דרבנן ובתוספ' מסכת מעשרות דבני מערבא אמרי ירקות מנין איסר כן עקביא אומר המעשרות לירק מדבריהן לפי שהכהנים לא זכו אלא זרע הארץ דפרי הגץ כדכתיב וכל מעשר הארץ מזרע הארץ מפרי הגץ אבל ירק מדרבנן הוא כדפרישי':

עין משפט
נר מצוה

יד א ב מיי' פ"ח מהל' ברכות ה"ג סמג עשין מז טוש"ע או"ח סי' ר"ח סעי' ד: **טו** ג מיי' פכ"ו מהלכות שבת הל' כד טוש"ע או"ח סי' שכא סעי' ב: **טז** ד ה ו ח סמג שם טוש"ע שם הלכה ג ד ו ח: **יז** ט מיי' פ"ח שם טוש"ע או"ח סי' כו סעי' ג: **יח** ז ח מיי' פ"ח שם הלכה ג ד"ה ומ"ש ומיהו סמג שם טוש"ע או"ח סי' כו סעי' ג: **יט** ט מיי' פ"ח שם טוש"ע או"ח סי' כו סעי' ג: **כ** י מיי' פ"ח מהלכות ברכות הלכה ו סמג עשין מז טוש"ע או"ח סי' רח סעי' ו: **כא** ב מיי' פ"י מהל' מ"ב הלכה ב סמג עשין קלו טוש"ע או"ח סימן רלד סעי' ג: **כב** ז מיי' פ"ג מהל' מעשר הלכה ד: **כג** ט מיי' פ"ח מהל' מאכלות אסורות הל' כ טוש"ע או"ח סי' רלו סעי' טו: **כד** נ מיי' פ"י מהלכות מאכלות אסורות הל' יא סמג לאוין קמד טוש"ע יו"ד סימן רלד סעי' ט:

רב נסים גאון

אי אמר הכי הוה אמינא הני נוולי מעשר דרק בדארע פורפיא מדרבנן. שנינו במסכת ראש השנה בפ' א' באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמטות וליובלות לנטיעה ולירקות ובבריהמ (שם דף יב) לירקות ולמעשרות ואמרינן לירקות מאי ניהו מעשר ירק היינו מעשרות תנא דרבנן ולקני דאורייתא וליתני דאורייתא כריהמ איידי דחביבה ליה אקדמה ותנא דידן תנא דרבנן וכל שכן דאורייתא ובמסכת יומא בפרק יום הכפורים נדף פג) איתא נמי גבדון כריהמ ואוכל ואינו צריך לעשר הני מילי ירק דרבנן ובתוספ' מסכת מעשרות דבני מערבא אמרי ירקות מנין איסר כן עקביא אומר המעשרות לירק מדבריהן לפי שהכהנים לא זכו אלא זרע הארץ דפרי הגץ כדכתיב וכל מעשר הארץ מזרע הארץ מפרי הגץ אבל ירק מדרבנן הוא כדפרישי':

קליפי אגוזים והגרעינין חייבין בערלה. דפירי ניכרו מכלן ואין זה ספק גלוח ולאו: **ותיפוק ליה.** לאו משום ר' עקיבא למאכל מפקרתקן ולכל הפחות הכי מיני בגדיעים ונרעיני **אין** קונצין אילנות בשביעית. **ופ"ש** גלוח שביעית נמי מיפוק ליה ליה דאומר: **בתלוש ליתיה.** קופה שעטיל הימנו כשמגיע להתפצל: **פיטמא של רמון.** ספרא שברמון, כעין שם לתפוחים ולספרגלין: **מצטרפת.** לכביצה לטומאת אוכלין: **והנין שלו.** קן ברמון כקפרס בתלושין: **אין מצטרף.** תנ"ץ דקי"ל כהטור והכוזבו (לף קיח:): **חייבים בערלה.** דלהמנת דניכרו מלף פריו שעטיל לפריו, והלף קן ליתיה שומר מצוה שכשמתיבש נופל מעל עצו אבל שומר הוא ואין מלטרף, והכי קאמרינן בהטור והכוזבו (לף קיח:): **חייבים בערלה.** דלהמנת דניכרו מלף פריו שעטיל לפריו, והלף קן ליתיה שומר מצוה שכשמתיבש נופל מעל הקליפה: **קפרס ליתיה בגמר פירא.** כשמגיע שמוך לגבולו הוא נופל ממנו: **מתחלי.** בתמרי כקפרס גלף: **בבופרא.** כשהמתירים קטיפ קולס בשולס: **סבר לה כר' יוסי.** דכופרא הוי פרי ומע"פ שלא נגמר, לפיכך שומר שלו חשוב שומר: **ממדר אסור.** עגבים כיון שנפל הפרח וכל גרגיר נראה לעצמו קרוי ממדר, וקמ"ל ר' יוסי כיון שבא לכלל ממדר קרוי פרי ותפוח מקום עלה: **ופליגי רבנן עליה.** והלכה כרבנים, הלכך לתרומות בעוד שהקפריסין בהן לאו פירי ניכרו ולא מיקרו קפריסין שומר לפרי: **בשאר אילנות.** תון מן הענבים: **אין קונצין בשביעית.** דלהמנת אמר לכלכה ולא לספקל"ב: **משיוציאו.** פ' הספרי: **משישרשרו.** מכילתו כהן כמין שכמות של תרובין, ולקמן מפרש שהענבים נפים בגודש, ולקמן מפרש לה: **משיניצו.** משיגדל הגן קניב: **הוא בוסר הוא גרוג.** לל מקום שהכניסו בוסר הוא גרוג: **פול הלבן ס"ד.** הל בענבים קיימינן: **מאן שמעת ליה דאמר.** גבי ענבים בוסר הוא דכוי פרי אבל ממדר לף: **רבנן.** הוא דלפליגי עליה לר' יוסי ממסקת עלה. ולקמתי בשלר אילנות למשיוציאו הוי פרי ברמתי: **ביטיתא.** בשיעורא: **כם פלפלי.** כל דבר שחדס חולל שלא כדלכמו מקרי כפוסס: **פטור.** מכרת: **המלתא.** ליקומלי"ן[ד] בגע"ז: **שריא.** אין בה לא משום גסולי ולא משום גסולי כליס[ה]: **הנדוזא.** כוטיים: **חבין קדרה.** מן מחלל קפוי, כמו שלא שהצליחו בקיבה כך שוסין מחלל קפוי בקדרה ולקמן[ו] מפרש לה קמתא והוספא ומעמת, ולקו ליה לגבוזסלי:

דייסא. של תעיס כתושות ממעמת: **דייסא כעין חבית קדרה.** לקמן[ז] מפרש לה תני דמתבלי לחמתא ויסבו ניהו זוקפא ועביל לה בקלידה: **ממידא.** שלת: קמ"ל

ולבלבד שלא יראנו לוקט. דלמא כשהוא לוקט מן הגסוסות: **אינה משנה.** ולין זה ספק גלוח ולאו: **ותיפוק ליה.** לאו משום ר' עקיבא למאכל לענין מעבר ללמו פירא ניהו, לענין עבלה לתרומה כשהוא לוקט: **ר"א אומר וכו'.** ס"ל דלא בעי לתלוש ליתיה. קופו שעטיל הימנו כשמגיע להתפצל: **ולא** לתסור מקום שלו[ח] לף מקמיס לא עבלה (לעיל ס:). **וי"ל** לף לענין קבלת עבלה שייך בית היא לף מקמיס כלתיכול פרק לף יתפוד (ל"ג ס:). **לי נמי** לתירוי המעולה כדמיס לענאת ממנה קוסות דלמ[ט] לף שייך לף מקמיס ומיהו מקום לתיקול בשביעית אינה לתאכלה:

ולף לתמוכה[ט] ולף לתספל[י]:

שיעורו בפול הלבן. ופסוס מכלן לף הוי פירא

מכלן יש לומוד דעל בוסר פסוס מפול לף מברכיון עליה בורא פרי הען לף בורא פרי הלמס: לשון ר"ג **והלכתא** כמר בר רב אשי **מדלגבי ערלה לאו פירא הוא** וכו'. והיה לומר הל"ע[יא] דלגבי ערלה לאו פירא הוא הוי ספק גלוח ולא הוי פרי לחלמיקל מהכל[יב] מהלכה כמותו מ"ל מצל מהכל מברכין עליו בורא מיני מזונות. ולפי זה פרי הען ומברכין עליו בורא פרי הען ובברכות ליכא לוטר בין מהכל לא[יג]: **ברטיבא.** כגון לעומתי"ן[יד] בגע"ז מברכין עליה בורא פרי האדמה מצל ישמעת לף מברכין עליה. **וכן הלכה** כוגבילא שקורין בלע"ז זימי"כרו[טו] בגע"ז וכן (ו) קל"ע בלע"ז גרוסל"א[טז] שלין רגילים לאכול [מלף] ברטיבא כגון בלעומתי"ן אין מברכין עליהם כלל ביתמא **מצל עץ של קנמון** שקורין בלע"ז מברכין עליו בורא פרי האדמה מפני שרגילין לאכלו ביוסס ואם הוא גדל על מהכל כמו קיסס **ועל זוקפי"ן**[יז] מברכין בורא פרי העץ כי[יח] יעבוי בם דבוי (שיר ס) זה זוקפי"ן **ומגוז** שקורין מוסקפי"ל[יט] מברכין בורא פרי העץ שגם מהגין לאכול אותו ביוסס: **כל שיש בו מחמשת המינין מברכין עליו בורא מיני מזונות.** וכן קליריט"ן[כ] בגע"ז שנעשים מקמח ומיס או ממלב מברכין עליהם בורא מיני מזונות וכן בכוסוסים קמח לתוך פולין או לתוך עדשים או כיריסים וכן לתוך שקדים שעושין לתוכה סם שיהא אותו בורא מ"מ[כא] ואם לדבק (כ) בעלמא לתמעיל ולגמעו[כב] כתוך הסעודה לתפר מברכין עליו שהכל נהיה בדברו:

ברכת המזונות ופטור ממנה כשפך: בורא

משנה ראשונים

ובלבד שלא יראנו לוקט. אם נבנס בפרדס ומצא שם פירות שגלקטו אפילו יודע שכל הפרדס שלוקט אותן פירות מותרין הן לו, כיון שלא ראה אותן שנלקטה, דדחמנא לתתר ספק ערלה בחוצה לארץ, הוא נמי ספק הוא דאפשר שמפקום אחר הביאוה לשם.

[הרטב"א]

ובית שמאי במקום בית הלל אינה משנה. קיימא לן הלכה כבית הלל בכל התורה כולה, וכבמה דוכא נרטינן בגמרא בית שמאי לגבי בית הלל אינה משנה, ובכל פלוגתא דפליגי בית שמאי ובית הלל בכולהו, לא מתוקמא הלכתא כבית שמאי אלא בשתי.

[סדר רב עמרם גאון]

איני והאמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה. כל היכא דאיכא איני ואיכא וכי קושיא מחמשת המינין מברכין עליו בורא מיני מזונות. וכן קליריט"ן[כ] בגע"ז אין שהוא ענין בן בלשון הגמרא. וישׁ מפרשים זה הלשון בענין אחר ולא פליג לן.

[הלכות עולם שער שני פ"א]

ומדלגבי ערלה לאו פירא ניתנו לגבי ברכות נמי לאו פירא ניתנו. כל זה הלשון ה"ג הוא וכן פסק רב אלפס. ולא גורינא דמשמע דהא דאמרינן לעיל מר בר רב אשי קפריסין לאו משום דהלכה כר' עקיבא אלא משום דכל המיקל בשביעית לקרוס ברכה כמותו בחזיר, הלכך לענין ברכה פירא הוי כמו בארץ ישראל, ובדלפיל דקתני על האבינונות ועל הקפריסין אומר בפ"ש, ואהנה בריייתא היא עיקר דפריך מינה לרב לעיל, ומשמע דרב פ"ל בהוחיה אלא למיקל בחזיר.

[תוספות הרא"ש]

למדך שהפלפלין חייבין בערלה. ק"ל האיפא אתורו, וליתא דא"כ למאי אצטריך לרבויה אלא דאי פלפלין הוא דאיצטריך לרבוי, משום דכי יכשר לא חזו למיכלינהו בעינייהו כשאר פירי.

[הרשב"א]

יש אומרים שהפלפלין אינן כשאר פירות שנושאין באילן, אלא נעשין כעין עצמו כעין שרף או אבעבועות, ולכך הוצרכו ללמדנו שהם פרי שחייבים בערלה ואפילו שאינו פרי כראיתא במסכת ע"ז (לה:), ואינו נכון.

[הרטב"א, סוכה לה.]

האי הפלתא דאתיא מבי הנדוזא. מארץ הודו שם היא של גויים מותרת ואין בה משום בשולי גויים, אם מצד שאינו נעשה כאוי, אם מצד שהדברים שכו נאכלין כמות שהם חיים ולא משום נעוולי גויים שנותן טעם לפגם הוא, ומכרכין עליה בפה"א אם נעשה כזנגביל רשוב שהזנגביל עיקר. וכן הדין בכל מרקחת שיש הנאה באכילתו שהולכין אחר עקרו ומכרך עליו ברכה ההנהנה לעיקר שלה. **[מאירי]**

מפורשי הש"ס עם הוספות

ב) [בילה יח:] יממות טו.], **ג)** [מוקצין פ"ב מ"ג ושקלה קיט:], **ד)** [עבלה פ"ח משנה ו], **ה)** [עבלה פ"ח משנה ז], **ו)** שביעית פ"ד משנה י פסחים דף נב:, **ז)** יומא סה:, **ח)** סה סוטה לה. [ע"ש בפירוש"י ותוספ' ד"ה ואינו ליטבל], **ט)** [עי' תוס' לעיל לח. ד"ה הא דרבשא], **י)** פסחים נב:, **כ)** עיין עיין דף לח:, **כא)** לפנינו בגמרא ליתא וכנכמה כת"י איתא כן לקמן עיין השלמות, **כב)** [בפלפתא נכ"ק נ:], **כג)** ע"ז סב ע"א.

הגהות הב"ח

(ה) תוס' ד"ה כיצד מברכין וכו'. וכן נמסנר על גיליון"י שפין: **(ו)** ד"ה כל שיש וכו'. ופס לנמן. נ"ב ע"ל ברי"ף ע"ש:

גליון הש"ס

גמ' כל שיש בו בו'. ע' לקמן מ"ח ע"ב תוס' ד"ה כלל מ': רשי"י ד"ה משיוציאו את הפרי בו'. עי' פסחים כ"ב ע"ב ברש"י ד"ה משיוציאו ע"ש]: **(ב)** תוס' ד"ה כל בו'. ואם לדבק. לקמן ל"ט ע"ב ע"ש: **כאי"ת אי"צ** לברך בו'. ל"ט לקמן קיימא הוא מה דקתני ל"ש לנכך בה לף פה שיט לפלי לנכך במ"ש דסוי מעכך על קדרים ממ"ש דסוי מעכך בה בעגלה: **כאי"ת** בתוך המבושל. ק"ל הא קדרים תון משמש טעון נרסה ע"ש:

הגהות וציונים

ב) כראשונים וכת"י ושקלתה **לניצא דסרהא** ואיקיים כיוסא (דסרהא הוא שם הפרי עצמו ולא הקפוס כדפירש רשי"י לעיל ע"א ד"ה אדאתא דסרהא), ועיין השלמות: **ג)** מהרש"ל מ"ו כי הוא מבעל הי"ג ואינו מן הגמ' וכן הוא להוריא בהא"ש (גליון). **ד)** [בירוסא איתא אמר **ליה רבינא** למרימר] (גליון), וכן יש להוסיף, **ומי אמר רבא** כט ונגבילא (כת"י, ואת מנוחתו); **ה)** מוקצות בשמים כתושים כדבש (רשי"י יומא פא:); **ו)** בתוי"ט ובתוי"ט ובהרכוי נוסף **הא** דלעיל עלה: **ז)** [בגמרא] ד"ה ממעמר של **קפורי**". שקורין בגליל בלשון אשכנז (כורכום מהרי"ט); **ח)** קנה שורש: **ט)** אגוז ומשקה: **י)** לביכות: **כ)** בספר חסך ה' לבעל אוה"ח הקדוש כתב שדברי רשי"י קאי על ד"ה וציל דבור זה אחר ד"ה "משיניצו" ע"ש (ומשיטת כזה קושיית רעק"א בגליון הש"ס, וע"ע מלאכת שלמה פ"ד מ"א מש"כ בביאור דברי רשי"י):

תורה אור השלם

א) וְכִי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנָטַעְתֶּם כָּל עֵץ מַאֲכָל וַעֲרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ אֶת פִּרְיוֹ שָׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֲרֵלִים לֹא יֵאָכֵל:
[ויקרא יט, כג]

ב) אֲרֵן אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנֻת תֹּאכֵל בָּהּ לֶחֶם לֹא תֶחְסַר כֹּל בָּהּ אֲרֵן אֲשֶׁר אַבְנֶיהָ בַרְזֶל וּמֵהָרֶרֶיהָ תֹּחְצֹב נְחֹשֶׁת: [דברים ח, ט]

ג) וְהָיְתָה שִׁבְתּ אֲחֵרֵי לָכֶם לְאָכְלָה לְךָ וְלַעֲבָדֶךָ וְלַאֲמָתֶךָ וְלַשָּׂכִירְךָ וְלְתוֹשָׁבְךָ הַגָּרִים עִמָּךְ:
[ויקרא כה, ו]

ד) כִּי תָצוּר אֶל עִיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ לֹא תַשְׁחִית אֶת עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת כִּי הַאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר: [דברים כ, יט]

ה) כִּאֲתִי לְגַנִּי אֲחֹתִי כַּלָּה אָרִיתִי מוֹרִי עִם בָּשְׂמִי אָכַלְתִּי יַעְרִי עִם דִּבְשִׁי שָׁתִיתִי יֵינִי עִם חֲלָבִי אִכְלוּ רֵעִים שְׁתוּ וְשִׁכְרוּ דּוֹדִים: [שיר השירים ה, א]

קְלִיפֵי אֱגוֹזִים וְהַגַּרְעִינִין חַיָּבִין בְּעָרְלָה - גרעינים של כל פרי שיש לו גרעינים, כגון תמרים, זיתים, ואפרסקים (פיהמ"ש להרמב"ם ר"ש ורע"ב ערלה א, ח). וטעם חיובם, שנחשבים פרי, ומכאן שגרעיני פירות ברכתם בורא פרי העץ, ובלבד שאינם מרים (ע"פ תוס' ד"ה קליפי, ורא"ש; וגרעינים מרים שמיתקם, ראה מג"א רב, ז שבמרים גם הרא"ש מודה שאינם נחשבים פרי, וגם לאחר שמיתקם ברכתם שהכל, וראה טעם נוסף באבן העוזר. ודעת הגר"א ועוד אחרונים, שלדעת הרא"ש אם מיתקם ברכתם בורא פרי העץ). ויש מפרשים, שנתרבו מ'את הטפל לפירו', ולא מפני שנחשבים פרי. ולענין ברכה, גרעינים מרים פטורים מברכה, ואם מיתקם בחום ברכתם שהכל (רשב"א).

■ להלכה, גרעיני פירות שהחיך נהנה מהם במקצת, ברכתם בורא פרי העץ, שנחשבים חלק מהפרי (שו"ע או"ח רב, ג). ודעת הרבה אחרונים שברכתם בורא פרי האדמה, שאינם נחשבים כפרי עצמו. ומכל מקום אם בירך בורא פרי העץ יצא בדיעבד. ודוקא כשאוכל הגרעין בפני עצמו, אבל אם אוכלו לאחר אכילת הפרי, נחשב טפל לפרי, ונפטר בברכת הפרי (משנ"ב שם כג; ודעת החזו"א בזה, ראה ביאורים ומוספים במשנ"ב מהד' דרשו הע' 29). ואם הם מרים ואינם ראויים לאכילה אפילו על ידי הדחק, אינו מברך עליהם (שו"ע שם ומשנ"ב שם כד). ואם מיתקם בחום, ברכתם שהכל (שו"ע שם). ובדיעבד אם בירך בורך פרי העץ או בורא פרי האדמה, יצא (שעה"צ שם כו). וגרעיני דלעת ואבטיח קלויים המצויים בחנויות, הם מזן שנזרע לגרעינים וברכתם בורא פרי האדמה, ואם הוציאום בבית מהפרי ברכתם שהכל. וגרעיני חמניות ברכתם בורא פרי האדמה שהם עיקר הפרי (ביאורים ומוספים במשנ"ב מהד' דרשו הע' 31).

רַב נַחְמָן סָבַר לָהּ כְּרַבִּי יוֹסֵי וְכוּ' וּפְלִיגִי רַבָּנָן עֲלֵיהּ, וסוברים שהאביונות לא הגיעו לגמר גידולם בשעה שהקפריסין עליהם, ואינם נחשבים פרי, והקפריסין אינם שומר לפרי, ומותרים משום ערלה (רש"י). ויש שהקשה, אם כן מדוע מר בר רב אשי זרק את האביונות ולא אכלם, הרי עדיין אינם נחשבים פרי (רעק"א).

אֵין קוֹצְצִין אֶת הָאֵילָנוֹת בַּשְּׁבִיעִית, שמפסיד הפירות, ועובר משום 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', ולא להפסד (רש"י, ורש"י פסחים נב, ב). ויש מפרשים, שפירות שביעית הפקר הם לרבים, וקציצת האילן היא גזל הרבים (פיהמ"ש להרמב"ם ורע"ב שביעית ד, י, וראה תוס' יו"ט שם). ואינו עובר משום 'בל תשחית', שמדובר באילנות שפירותיהם מועטים פחות משיעור קב, שאין איסור 'בל תשחית' בקציצתם (ב"ב כו, א). או, שהעצים שוים יותר מהאילן, שראויים לעשות מהם קורות, וקציצת האילן אינה השחתה (תוס' ד"ה אין). ויש מפרשים, שהמשנה עוסקת בקציצת ענפי האילן, ובקציצת הענפים אין איסור 'בל תשחית' (מאירי; וכ"כ המשנה למלך איסורי מזבח ז, ג, שאין 'בל תשחית' בקציצת ענפי אילן).

וְהַגְּפָנִים מְשַׁיְּגְרָעוּ - משיגדלו הענבים קצת (רש"י, ורש"י פסחים נג, א). ויש מפרשים, משיהיו בהם גרעינים (פיהמ"ש להרמב"ם שביעית ד, י). ויש מפרשים, משיוציאו לחות, כמו שנאמר (איוב לו, כז) 'כי יגרע נטפי מים' (מאירי בשם יש מפרשים, ומלאכת שלמה שביעית שם בשם ה"ר יוסף).

וְאָמַר רַב אַסִי הוּא בּוֹסֶר הוּא גֶּרוּעַ הוּא פּוֹל הַלָּבָן - ואם כן אין לומר ש'משיגרעו' היינו משיהיו סמדר, ובית הלל סוברים כרבי יוסי, אלא בהכרח שסוברים כחכמים שסמדר אינו נחשב פרי (רש"י פסחים נג, א).

שִׁיעוּרוֹ כְּפוֹל הַלָּבָן, ובפחות משיעור זה אינו נחשב פרי, ומשכך ברכתם בורא פרי האדמה. ואם מסופק האם כבר הגיעו לשיעור כפול הלבן, יברך בורא פרי האדמה, שהרי בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא (לקמן מ, א). ושאר פירות ששנינו 'משיוציאו', לענין ברכה אף בעודם קטנים מאד ברכתם בורא פרי העץ (ע"פ תוס' ד"ה שיעורו, רשב"א ורא"ש). וטעם החילוק בין ענבים לשאר פירות, שעיקר פרי הגפן הוא כשראוי לעשות ממנו יין, וקודם לכן אינם נחשבים פרי העץ, אבל שאר פירות שעומדים לאכילה גם לאחר גמר בישולם, אף בעודם קטנים נחשבים פרי העץ (לבוש רב, ב). ויש מפרשים ששיעור זה נאמר רק לענין איסור קציצת אילנות בשביעית, אבל לענין ברכה עד שיגיעו לעונת המעשרות אינם נחשבים פרי, וברכתם בורא פרי האדמה (ביאור הגר"א שם ז, וראה ביאה"ל שם ב ד"ה ושאר מהו השיעור בכל אילן; ודרך אמונה שמיטה ה, יח בה"ל ד"ה החרובין).

■ להלכה, ענבים שלא הגיעו לכפול הלבן ברכתם בורא פרי האדמה, וכיון ששיעור פול הלבן אינו ידוע לנו, ברכתם בורא פרי האדמה עד שיהיו גדולים ביותר (שו"ע או"ח רב, ב). ואם נראה שנגמר בישולם, או שהחרצנים נראים מבחוץ והענבים קרובים לבישולם, אף בעודם קטנים ברכתם בורא פרי העץ (משנ"ב שם טו). ושאר פירות, אף בעודם קטנים ברכתם בורא פרי העץ, ובלבד שראויים לאכילה ואינם מרים (שו"ע שם; ואם ראויים לאכילה על ידי הדחק, ראה משנ"ב שם יח. וראה עוד שם ברמ"א לענין חרובים וזיתים).

כְּסָם פִּלְפְּלֵי וְכוּ' כָּסָם זַנְגְּבִילָא בְּיוֹמָא דְּכִפּוּרֵי פָּטוּר, שאין דעת האוכל מתיישבת באכילתם, לפי שאין זה דרך אכילתו [וחיוב כרת על אכילה ביום הכיפורים הוא על אכילה שמיישבת דעתו (יומא עט, א; וראה ב"י סוף תקסז: שאין בהם הנאה כלל ואדרבא מזיקים לו ששורפים גרונו. ואפשר שלכן אינו דרך אכילה)] (רש"י יומא פא, ב). ויש מפרשים, שאינם נחשבים כלל לאוכל (שטמ"ק). ו'פטור' שאמרו, פטור מכרת, אבל אסור מדרבנן (רמב"ם שביתת עשור ב, ו). ויש מפרשים, פטור ומותר (ראבי"ה תתסא). ■ להלכה, פטור אבל אסור (משנ"ב תריב, כב).

מִמַּשְׁמַע שֶׁנֶּאֱמַר וַעֲרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ אֶת פִּרְיוֹ אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁעֵץ מַאֲכָל הוּא, ש'פריו' האמור הוא פרי הראוי למאכל (ע"פ שטמ"ק וכפות תמרים סוכה לה, א). ויש מפרשים, שסיום הפסוק 'לא יאכל', מורה שבעץ מאכל הכתוב מדבר (רש"י סוכה שם), אבל מ'פריו' אין להוכיח, משום שגם פרי שאינו ראוי לאכילה נקרא פרי (ערוך לנר שם).

לְלַמֶּדְךָ שֶׁהַפִּלְפְּלִין חַיָּבִין בְּעָרְלָה, ואף על פי שגדלים בעץ נמוך, אינם נחשבים מין ירק, אלא הם מין אילן (ע"פ רש"י יומא פא, ב וסוכה לה, א). ויש מפרשים, שהחידוש שחייבים בערלה הוא שאף על פי שסופם להתייבש ולא יהיו ראויים לאכילה, בעודם לחים חייבים (תוס' סוכה שם ד"ה ללמדך).

לָא קַשְׁיָא הָא בְּרַטִיבְתָּא הָא בְּיַבִּשְׁתָּא - בעודם לחים ראויים למאכל, ופרי הם לענין ערלה, וברכתם בורא פרי העץ. ולאחר שהתייבשו אינם ראויים למאכל, ופטורים מברכה (רבינו יונה, רשב"א בשם הראב"ד). ויש סוברים, שפלפלים לחים ברכתם בורא פרי האדמה (ר"ף, רמב"ן ורשב"א בשם רה"ג). ולדעתם פלפלים הם כעין אבעבועות הגדלות בעץ עצמו, ואינם פרי העץ אלא העץ עצמו, ולכן אין ברכתם בורא פרי העץ (רמב"ן), או מפני שרוב גידולם אינו לאוכלם כשהם שלמים ולחים, אלא על דעת לייבשם ולעשות מהם תבלין, לכן אין ברכתם בורא פרי העץ, והיה בדין שיברכו עליהם שהכל, אלא שמעט מהם נאכלים לחים ונוטעים אותם גם על דעת כן, ולכן ברכתם בורא פרי האדמה (שו"ת הרשב"א א, ת, הובא בב"י רב ובמשנ"ב שם פב).

המשך במילואים

קָא מַשְׁמַע לָן וְכוּ' לְאַפּוֹקֵי אוֹרֶז וְדוֹחַן דַּאֲפִלּוּ אִיתֵיהּ בְּעֵינֵיהּ וְכוּ', שבעודם מעורבים עם דברים אחרים אינם משביעים את האדם כל כך, ולכן אין ברכתם מזונות, אבל בעודם בעין, הם משביעים ביותר, והיה מקום לומר שברכתם מזונות, וקמ"ל שברכת מזונות תלויה בחשיבות המאכל בלבד, וכיון שאינם חשובים אין ברכתם מזונות (פני יהושע לעיל לו, ב).

כְּמַעֲשֵׂה קְדֵרָה דִּמְבָרְכִין עָלָיו תְּחִלָּה וְסוֹף, ואע"פ שברכת בורא נפשות אינה דוקא על מעשה קדירה, כוונת הגמרא, שכשם שעל 'מעשה קדרה' של אורז ודוחן מברך מעין שלש ולא שלש ברכות, כך על פת אורז ודוחן מברך בורא נפשות, ולא שלש ברכות (פני יהושע).

בַּתְּחִלָּה מְבָרֵךְ עָלָיו שֶׁהַכֹּל נִהְיֶה בִּדְבָרוֹ, ולא בורא פרי האדמה, שכיון שנשתנו ונעשו פת, הוא דבר שאינם עומדים לכך (דברי דוד). ויש מפרשים, משום שכאשר נעשו פת, יצאו מתורת פרי, ואי אפשר לומר עליהם 'פרי האדמה' [והמוציא מברכים רק על פת מחמשת מיני דגן] (משנ"ב רח, לג בפירוש ראשון, וראה גם ס"ק כח; וכ"כ רבינו יונה על פת העשוי מקטניות).

בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת וְחֶסְרוֹנָן עַל כָּל מַה שֶּׁבָּרָאתָ - פירוש הברכה: 'וחסרונן', כל מה שהנפשות חסרות, כגון לחם ומים, שאי אפשר לחיות בלעדם והם הכרחיים לקיום החיים (תוס' ד"ה בורא; טור או"ח רז בפי' ראשון, ובי' בדעתו). ויש מפרשים, 'בורא נפשות רבות וחסרונן', שברא נפשות רבות שחסרות וצריכות למאכל (רשב"א, שו"ת א, קמט).

וְהָתַנְיָא אֵלּוּ הֵן מַעֲשֵׂה קְדֵרָה חִילְקָא טַרְגִּיס סוֹלֶת זָרִיז וְעַרְסָן וְאוֹרֶז - שכל אלו מתחלקים במעשה קדירה לכמה חלקים (ראה רש"י), ובאורז לא שנינו שחילק הגרעין לשני חלקים או יותר, שאף כשהוא שלם דינו כמעשה קדירה שברכתו בורא מיני מזונות. ולא הזכירו דוחן, משום שכשהוא שלם אין ברכתו בורא מיני מזונות, שאין דרכו אלא בכתישה או בטחינה (רבינו יונה).

הַכּוֹסֵס אֶת הַחִטָּה מְבָרֵךְ עָלֶיהָ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה - בין חיה, בין מבושלת, בין קלויה, ובלבד שהגרעינים שלמים ולא נתמעכו (תוס' ד"ה הכוסס וראש, וב"י רח בדעתם). ואף שירק שאין דרכו ליאכל חי אלא מבושל, אם אכלו חי ברכתו שהכל (לקמן לח, ב; שו"ע או"ח רב, יב), חיטה חיה אף על פי שאין הדרך לאוכלה כך ברכתה בורא פרי האדמה, מפני שמיני זרעים חשובים הם יותר מירק (פסקי רי"ד לקמן שם, הובא בשיורי ברכה שם אות ד). או מפני שמין דגן חשוב יותר, כיון שעשוי למזון (ביאה"ל שם).

■ להלכה, חיטה חיה או קלויה או שלוקה, והגרעינים שלמים, שלא חילקם ולא נתמעכו כלל על ידי הבישול, ברכתה בורא פרי האדמה (שו"ע או"ח רח ד, ומשנ"ב טו, ועיין שם פרטים נוספים). ונכון לאוכלה בתוך הסעודה ולפוטרה בברכת המזון (שו"ע שם). ואם אכלה שלא בתוך הסעודה, יברך בורא נפשות (משנ"ב שם יח; ועיין ביאורים ומוספים במשנ"ב מהד' דרשו הע' 13 שמעיקר הדין אין צריך להמנע מלאוכלה שלא בתוך הסעודה).

בְּזֶמֶן שֶׁהַפֵּרוֹסוֹת קַיָּמוֹת שלא נימוחו בבישול (רש"י). ויש מפרשים, שאם אוחז את הפרוסה, הלחם אינו נשבר (תוס' ד"ה אם). ועיין ביאורים לקמן (עמוד ב ד"ה דאית, וד"ה אמר רב ששת), ביאור הברייתא לדעת רב יוסף ולדעת רב ששת.

וּתְיוּבְתָּא דְּרַב וּשְׁמוּאֵל תְּיוּבְתָּא, ואורז ברכתו בורא מיני מזונות, כי נחשב מזון, שהוא משביע וסועד את הלב [ומכל מקום לאחריו מברך בורא נפשות, לפי מסקנת הגמרא לקמן (עמוד ב), ולא מעין שלש, שנתקנה רק על שבעת המינים] (רא"ש).

ודוקא באורז נדחו דברי רב ושמואל, אבל בברכת הדוחן לא נדחו, והלכה כמותם שברכתו שהכל (ע"פ תוס' ד"ה תיובתא, רי"ף, ורמב"ם ברכות ג, י), ודינו חלוק מאורז, כשם שמצינו שלרבי יוחנן בן נורי אורז דוקא מין דגן הוא, ולא דוחן (רבינו יונה בדעת הרי"ף). ויש מפרשים, שדוחן דינו כאורז, וברכתו בורא מיני מזונות (רבינו יונה; רשב"א בשם הראב"ד; רא"ש). [וכן לא נדחו דבריהם בדין כל שיש בו מחמשת מיני דגן שברכתו מיני מזונות (רי"ף ורשב"א, וראה עוד שם וברמב"ם שם)].

■ להלכה, אורז שעשה ממנו פת או תבשיל, ברכתו בורא מיני מזונות, ולאחריו בורא נפשות. ודוקא כשנתמעך על ידי הבישול או שהוסרה קליפתו, אבל אם הגרעינים שלמים ברכתו בורא פרי האדמה (שו"ע או"ח רח, ז, ומשנ"ב שם כו, ועיין שם פרטים נוספים). ותבשיל העשוי מדוחן, אם הגרעינים לא נתמעכו לגמרי ברכתו בורא פרי האדמה, ואם נתמעכו לגמרי ברכתו שהכל. והמברך בורא מיני מזונות, אין מוחים בידו (שו"ע שם ח, משנ"ב לה, לז, וביאה"ל ד"ה על; ועיין שם פרטים נוספים).

ותבשיל שיש בו מחמשת מיני דגן, ברכתו בורא מיני מזונות, שחמשת המינים הם חשובים ובאים להטעים ולהכשיר את התבשיל, או לסעוד הלב, והם העיקר. ואם נותנם רק כדי לדבק התבשיל, אין ברכתו בורא מיני מזונות (שו"ע שם ב ומשנ"ב ז-ח). ואף אם מין הדגן שבתבשיל בשיעור פחות מכזית בכדי אכילת פרס, ברכתו בורא מיני מזונות, ובלבד שיהיה טעם דגן ניכר קצת בתבשיל (שו"ע שם ט, משנ"ב שם מט, וביאה"ל ד"ה מברך). ותבשיל שיש בו אורז, אם רובו אורז, ברכתו בורא מיני מזונות, ואם רובו שאר מינים, ברכתו כברכתם (שו"ע שם ז).

וְהָתַנְיָא לְבַסּוֹף וְלָא כְּלוּם - אינו צריך כלל ברכה מברכות פירות שבעת המינים, אלא ברכתו בורא נפשות, כשאר דבר שאינו משבעת המינים (רש"י). ויש מפרשים שכיון שברכת בורא נפשות אינה על הדבר שנהנה ממנו, אלא על שברא נפשות רבות שחסרות וצריכות למאכל, נקראת 'ולא כלום' (רשב"א, שו"ת א, קמט; ועיין לעיל ד"ה בורא).

וְנָתַן רַבָּן גַּמְלִיאֵל רְשׁוּת לְרַבִּי עֲקִיבָא לְבָרֵךְ, שסבר שרבי עקיבא יזמן ויברך ברכת המזון, כדעת רבן גמליאל עצמו. ומה ש'אין מזמנין על הפירות' (חולין קו, א), הוא רק לסוברים שברכתם מעין שלש (תוס' ד"ה נתן). ויש מפרשים, שסבר שכיון שאמר רבי עקיבא (לקמן מד, א) 'אפילו אכל שלק והוא ירק, כל שכן שלדעתו על תמרים שהם משבעת המינים מברך ברכת המזון, ולכן נתן לו רשות לברך (אמרי נועם להגר"א, ורש"ש).

קָפַץ וּבֵרַךְ רַבִּי עֲקִיבָא בְּרָכָה אַחַת מֵעֵין שָׁלֹשׁ, ואף שרבי עקיבא עצמו סובר ש'אכל שלק והוא מזונו מברך עליו שלש ברכות' (לקמן מד, א; ועיין לעיל ד"ה ונתן), דוקא אם אכל מהשלק כדי שביעה והוא עיקר מזונו, אבל הכותבות לא היו עיקר מזונו (תוס' שם ד"ה רבי עקיבא, ורשב"א). או, שלא נהג כסברת עצמו אלא כדעת חכמים, שהלכה כרבים (רשב"א).

והברייתא נקטה לשון 'קפץ', שרבי עקיבא הזדרז לברך, כדי שלא יאמר לו רבן גמליאל לזמן ולברך ברכת המזון ויצטרך להמרות את פיו בשעת מעשה ממש (צל"ח).

המשך במילואים

בורא נפשות רבות וחסרונם. כמו למה ומיט שמי מפסר בלא מלומר על כל מה שבעולם שגם לו בראם יכולין לומיט למיט בלא בראם כי אם לפי לתענוג בעלמא כמו פפוסים וכיולא בהן. ומפיהם ברוך חי העולמים וכיוצא בהן כלומר שכל שיש בו ואי אשמעינן כל שיש בו הוה אמינא כל שיש בו חמשת המינים אין אבל אורז ודוחן לא משום דע"י תערובת אבל איתיה בעיניה נימא אפילו אורז ודוחן נמי מברכין עליו בורא מיני מזונות קמ"ל כל שהוא מחמשת המינים הוא דמברכין עליו בורא מיני מזונות לאפוקי אורז ודוחן דאפילו איתיה בעיניה לא מברכינן בורא מיני מזונות ואורז [ודוחן] לא מברכינן בורא מיני מזונות והתניא הביאו לפניו פת אורז ופת דוחן מברך עליו תחלה וסוף במעשה קדרה וגבי מעשה קדרה תניא בתחלה מברך עליו בורא מ"מ ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש במעשה קדרה ולא במעשה קדרה במעשה קדרה המברכין עליו תחלה וסוף ולא במעשה קדרה דאילו במעשה קדרה בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין ג' ואילו הכא בתחלה מברך עליו שהכל נהיה בדברו ולבסוף בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא ואורז לאו מעשה קדרה הוא והתניא אלו הן מעשה קדרה חילקה טרנס (ג) סולת זרע[ים] וערסן ואורז הא מני רבי יוחנן בן נורי היא דתניא (ד) רבי יוחנן בן נורי אומר אורז מין דגן הוא וחייבין על חמוצו כרת ואדם יוצא בו ידי חובתו בפסח אבל [ה]רבנן לא ורבנן לא (ה) והתניא (ו) הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה (ז) טחנה אפאה ובשלה בזמן שהפרוסות קיימות בתחלה מברך עליה המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליה ג' ברכות אם אין הפרוסות קיימות בתחלה מברך עליה ברכה אחת מעין ג' [ו]הכוסס את האורז מברך עליו ב"פ האדמה טחנו אפאו ובשלו אף על פי שהפרוסות קיימות בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש מני אלימא ר' יוחנן בן נורי היא דאמר אורז מין דגן הוא המוציא לחם מן הארץ ושלש ברכות בעי ברוכי אלא לאו רבנן היא (ח) ותיובתא דרב ושמואל תיובתא: אמר מר הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה והתניא (ט) בורא מיני זרעים לא קשיא הא ר' יהודה והא רבנן דתנן (י) ועל ירקות (כ) אומר בורא פרי האדמה ר' יהודה אומר בורא מיני דשאים: אמר מר הכוסס את האורז מברך עליו בורא פרי האדמה טחנו אפאו ובשלו אע"פ שהפרוסות קיימות בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלש והתניא (כא) לבסוף ולא כלום אמר רב ששת לא קשיא הא ר"ג והא רבנן דתניא (כב) זה הכלל כל שהוא משבעת המינים רבן גמליאל אומר שלש ברכות וחכמים אומרים ברכה אחת מעין שלש ומעשה ברבן גמליאל והזקנים שהיו מסובין בעלייה בויריחו והביאו לפניהם כותבות ואבלו ונתן רבן גמליאל רשות לר' עקיבא לברך ברך רבי עקיבא ברכה אחת מעין שלש אמר לו רבן גמליאל עקיבא עד מתי אתה מבנים ראשך בין המחלוקת א"ל רבינו אע"פ שאתה אומר כן וחבריך אומרים כן למדתנו רבינו (כג) יחיד ורבים הלכה כרבים רבי יהודה אומר משמו כל שהוא משבעת המינים פירוש קלוסת מלי מברך בסופה רבי ירמיה אמר לא מלכלי שלא מן יומא וכו' **נתן** ר"ג רשות **לר' עקיבא** לברך. סבור היה שיברך ג' ברכות כמו שהיה סובר. **ופ"ת** לר"ג מן קי"ל (כד) דאין מזמנין על הפירות. וי"ל דר"ע היה סבור (ו) שהיה מברך על כל ז' מינין ג' ברכות שלמות וכי נירך ר"ע מעין ג' לענמנו דוקא דקי"ל אין מזמנין על הפירות ותמרים המסוינין בכלו כל אחד לעצמו. **ופ"ת** לר"ג דאמר ג' ברכות שלמות וס"ל דמזמנין על ז' המינים מי ס"ל דברכה שעונה סופ (כה) ס"ל (ו) יזמנו ס"ל יזמנו לעולם. וי"ל דיכול לחיות שלא יזמנו כלל מן כוס של ברכה. ופ"ת מ"מ לאותו המברך שהוא טועה צריך לברך פעם אחרת ופ"ל אין לברך סוף. וי"ל היכא ° דתינו שותה בקביעות רק מלא לוגמיו מודה ר"ג דאין לה לר"ג ברכה אחת מעין שלש משום מקום: [וע"ע תוס' שפתים קה: ד"ה ס"ג מברכה]:

מצניעא

וברכה הלכה כרבים. יחיד ורבים ברוב מקומות הלכה כרבים ואפי' בדרבנן, וס"מ במקום שמקפין בו במחלוקת כדברי המיקל כגון בעירוב ובאכל אף ביחיד במקום רבים כן. [מאירי, ערובין מז.] אין אומרים יחיד ורבים הלכה כרבים במקום שסברת היחיד נראית ביותר [מאירי, ביצה יא.]:

מפורש הש"ס עם הוספות

ב) פסחים נה. קיל:
ג) תוספתא פ"ד ה"ו, ירושלמי פ"ד ה"ו, ג) עיין תוס' ערובין ל. סוה"ה ליפא.
ד) תוספתא שם, ה) [עיי בפ"ק דיומא דף ה"א ועיין תוס' לקמן מה. ד"ה רבי עקיבא, ו) [עיי ב"מ קיימן כז ובעמ"ש שם], ז) תוספתא פ"ד ה"א ועיין תוס' ב"ק קיז. ח) ריש ע"ב, ט) [מולין קו. וע"ש בתוד"ה ומש"ה ושו"מ], י) לקמן נב ע"א.

הגהות הב"ח

(ב) גמ' טרגיס זריז הוא אומר: (ג) רש"י ד"ה מלקא וכו' כמועד קטן, ג"כ פ"ש מ' שהעך דף י"ג מלקא טרגים ומיקמי מלקא מלא לתתי מיקמי מלא לתתא: (ד) שם ר"ש מוהפות ומי תמרים והוא דבי: (ה) תוס' ד"ה שהכל וכו' ומיהו ג"כ ריש ע"ח: (ו) ד"ה נתן וכו' קטור שיהא מברך: (ז) באה"ד. מעונה סוס א"ב ויבנו לעולם כל"ל ומיהת יומנו וס"ל ממקן:

גליון הש"ס

גמ' הכוסס כו'. עי' ר"ש ד"ה ג"ע ג' ד"ה כל] מגילה ז ע"ב ד"ה למימרא] ובזוהמא פ"ק. ד"ה שמקפן]: תוס' ד"ה הכוסס בי' שמא חכמים היו"ט היה בהתוא. ומ"ל לקמן מ"ל ע"ש: תוס' ד"ה נתן בי' דאינו שותה בקביעות רק פ"א ומיהו. ע' לקמן ל"ט ע"ש תוס' ד"ה כלי:

הגהות יצוינים

ב) ג"א זריד (גליון) כ"ה גם בכת"י ועב"ח. ג) [ה"ה ר"ש]: ד) פענבאך הירושי: ה) ב"ש מעשה קדרה (מהרש"ל, מראה אש): ו) בכת"י דבעי לכל מין: ז) תיכת ר"שלא"ג נראה למחוק (זאת מנחתון). וע"ע הלשון ברש"י שבוי"ם: ח) הנקרא בימינו "אורז". ט) "הירוז": י) נדצ"ל ד"ש (חשק שלמה): יא) יש להוסיף או לא ד"ש אשכנזי (בכרכת ראש): יב) נדצ"ל אם לא שנתמעטו יפה (זאת מנחתון):

תורה אור השלם

א) אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ:
[דברים ח, ח]

עין משפט נר מצוה

ל"ח א מיי' פ"ע מהל' ברכות הי"ג, יח סמג עשין כז טוש"ע או"ח סי' רח סעיף ז:
ל"ט ב מיי' שם הלכה ד סמג שם טוש"ע שם סעיף כ:
מ' ג מיי' פ"ח מהל' ממרים הלכה ה"ט ופ"ו ה"ט פ"ה ה"ד ופ"ט ה"ב סמג לאוין עט טוש"ע או"ח סימן תנג סעיף ג:
מ"א ד מיי' פ"ע מהל' ברכות הל' ג טוש"ע או"ח סי' ר"ח סעיף ד:
מ"ב ה מיי' שם סי' ר"ח סעיף ה:
מ"ג ו מיי' שם הלכה ט טוש"ע או"ח סי' ר"ח סעיף ז:

משנת ראשונים

ולבסוף בורא נפשות רבות. בירושלמי (שם) תוהים לה בשם וכו', בא"א חי העולמים, ונראה למורי הרב נ"ו שזה מטבע קצור הוא, וכיון שלא הזכיר בתלמוד שלנו לא נחתום בשם מפסק, וכיון דלומר תחיית הברכה בלא שם. **[בינו יונה לב. מדה"ר]**

וחסרונן על כל מה שברא. ופירושו בא"י אמ"ה ב"י רבות וכל מה שצריך. וחסרונן מלשון רק כל מחסורך, ועל כל מה שברא כתוב בלא שם. העולמים, ועל כל מה שברא דבוק עם סוף הברכה. **[בינו יונה לב. מדה"ר]**

בזמן שהפרוסות קיימות. בירושלמי מפרש דפרוסות קיימות קודם שהגיעו לכזית ואין הפרוסות קיימות ר"ל שאינו כזית, וה"ק הוא עד כמה הם פרוסות עד כזית. **[בינו יונה דף כו. מדה"ר]**

והתניא לבסוף ולא כלום. כל שאר הברכות מברך על הדבר שנהנה ממנו כגון לשבור חקיו וכן על כוסו. וכן על כל המצות ועל כל הפירות על המצות ועל הפירות מברך. ואפילו ברכת שהכל שאינו מזכיר אותם אלא דרך כלל, מ"מ הרי הוא כולל מה שנהנה ממנו כאומרו להנות מהם. אבל בב"ג אינו כן. שאינו מזכיר בברכה הדבר שנהנה ממנו בכלל הדברים לא בפירוש ולא בכלל. שאינו אומר בורא מיני הברכה למלאת חסרון הדברים שברא. אלא אדרבה הוא מברך על שברא נפשות שחסרות וצריכות למה שברא. ע"כ קראתי ולא כלום. **[שו"ת הרשב"א, ח"א סי' תתכג]**

לא אמרו שהברכה היא ולא כלום, אלא הכי אמרו ואחזיו ולא כלום כלומר אין שם כלום חדוש, אלא הברכה ההנהנה בכל הדברים בין גידול קרקע בין שאינם גידול, הברכה של אותיותיה שזה היא תורן מן הלחם ומעין שלש, אבל לעולם הברכה היא שבח לבורא על כל מה שברא כשאר הברכות. **[שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תשט]**

לפדתנו רבינו יחיד אין אומרים

חביצא דאית ביה פרורין. **פרש"י** כמו שלגיוקי"ן (ד). וה"ת ותמהינן לעיל[1] מזמן שהפירות וכו' אין הפירות קיימות לו יכרך עליהן המוציא אע"ג דלית ביה כזית. ויל"ל לכך יוסף מפרש ליה הפירות קיימות היינו כזית ואין הפירות קיימות בשלמי בהן כזית וכן מפרש שמי בירושלמי[2]. וה"ת ולקך מדמה לה יוסף פרורי מצות[3] הפירות קיימות. ויל"ל היינו משום דפרורי מצות מיירי בשנתבשלו ומפי מדמה להביצא שהוא מצוצל. **לכך נ"ל** דביצא היינו פרורין הנדבקים יחד על ידי מרק או על ידי תלג בגון מביצת דממרי[4] שהן נדבקין:

היה עומד ומקריב מנחות. **פרש"י** בעל הבית המנהג עמהם. ולוקח גדול הוא להיות עומד ומקריב ממש בכהן המקריב וכן ליתנא נטלן למלק ממש למלכן קלי. **ונלפ"ה** בכהן העומד להקריב לחזון בממלמרתו וכ"ל ממש הוא[5] וכל שכא מתמלכא מממרה אחרת מן כל כן ממרה אינה ממרה אלא ג' פעמים בשנה וכיון שיש להם זמן קבוע מבכרין שהמיינו. **ולפ כפרש"י ממנהו**[6] למיילי בכהן שלא הקריב מעולה[7]:

לקט מבוז[8]. **פירש"י** דקלי מתמלאו. ולפ נהירא ל"ש היכי קאמר לפ ממן הוא וכו' והא מתניתן (ממנה נג:) כל הממנה בחות מלא. **ונלפ"ה** דקלי אתמלא מיניך וה"ק לקט מכל מיני לתמיס בזית בו[9].

אמר רבא והוא דאיכא עי"ה תורתיה דנהמא. וכן קיימה לן לדבק בתלמה הוא ולא בעינן שיהו בפרורין כזית כיון לפיכך מוריחה לנעין ממוץ והפילו נתבטלו לפירות רש"י. והא דתמטע בירושלמי דפרורין קיימות כן בזית היינו לפי שכן דרך להיות מוריחה להממה בזית אבל בפעמים לפחילו בפעמים מצוית מיכא מוריחה להממה: **מוריחה להממה.** גרלה להיות כמונחין בפרורין בפיס (ו) ואם הפיס מתבטלים ממנה בפרורין מחלה ליה מוריחה להממה. וכן היה רגיל רבינו דוד ממר"ץ (ו) ללקן פרורין בפיס בלילה כלי לאכלן בשבר בלא בזיכה ממוץ ובלא בזיכה ממוץ אין בזיכה ממוץ אלא בשבר: **לחם** העשוי **פ"ה פתות פתור מן החלה.** והיינו כשבשלו כלמוטים. **ופירש"י** עיסה שמיבשים בחמה. **ומקפ** לפ שמיניו במפקת מלה (פ"ש משנה ה) כל שאתלנו עיסה וסופו סופגניו מיינן בתלה וכל שאתלנו סופגניו וסופו מיינן בתלה ושאתלנו סופגניו וסופו נמי סופגניו פתור עם הלחה **ופפק ר"ת** פ כן ניגיל"ש וליגולג"ש[8] דאתלנו עיסה מבכרין עליהן המוץ ומיינן בתלה קף על פי לסוף סופגניו. וממלה היה ר"ל ר"ת לדוקי מיינן בתלה דמעות תלה בעוגן עיסה לכמיע[9] שבישומיכם והוליל שהיו עיסה מיינן בתלה אבל מן המוץ פטוירים לעבכיו סס סופגניו. ול"ג להא לעיל קמני טעון לאכלן מבכר עליהן המוץ אפי' גבי מנחה לפי שי"ל דלוקי מיינן בתלה נמי סופגניו וסופו עיסה מבכרין עליהן המוץ ואפי' הכי קתני טעון לאכלן מבכר עליהן המוץ אלא פתות מכיית דוקא לפניו הוא דמבכרין המוציא, דבלפניו לא שני לן בין מרובה לקמץ. אבל כדמוכח לקמן. אבל לאחוריו ולא כלום, שאין בפחות מכזית ברכה לאחוריו. **[הריטב"א]**

ולא (ז) מין דגן הוא או מין דגן ולא עשאו פת ר"ג אומר שלש ברכות והכ"א ברכה אחת (ז) כל שאינו לא משבעת המינין ולא מין דגן כגון פת אורז ודוחן ר"ג אומר ברכה אחת מעין שלש והכ"א ולא כלום במאי אוקימתא כר"ג אימא סיפא דרישא אם אין הפרוסות קיימות בתחלה מברך עליה בורא מיני מזונות ולבסוף מברך עליה ברכה אחת מעין שלש מני א"י[9] ר"ג השתא אכותבות ואדייסא אמר ר"ג ג' ברכות אם אין הפרוסות קיימות מיבעיא אלא פשיטא רבנן אי הכי קשיא דרבנן אדרבנן אלא לעולם רבנן ותני גבי אורז ולבסוף אינו מברך עליו ולא כלום: אמר רבא האי ריהטא דחקלאי דמפשי ביה קמחא מברך במ"מ מ"ט דסמידא עיקר דמחוא דלא מפשי ביה קמחא מברך עליו שהכל נהיה בדברו מ"ט דובשא עיקר[9] והדר אמר רבא[8] אדי ואדי במ"מ[9] דרב ושמואל דאמרי תרוייהו כל שיש בו ממשת המינים מברכין עליו ברוא מיני מזונות. א"ר יוסף[9] האי חביצא דאית ביה פרורין כזית בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליו שלש ברכות דלית ביה פרורין כזית בתחלה מברך עליו ברוא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלש אמר רב יוסף מנא אמינא לה[9] דתניא[2] היה עומד ומקריב מנחות בירושלים אומר ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה נטלן לאכלן מברך המוציא לחם מן הארץ ותני עלה[2] וכולן פותתן כזית א"ל אביי אלא מעתה לתנא דבי ר"י דאמר פורס עד שמחזירן לסלתן ה"נ בעי ברוכי המוציא לחם מן הארץ וכי תימא ה"נ והתניא לקט מכולן כזית ואכלן אם חמץ הוא ענוש כרת ואם מצה הוא אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח הכא במאי עסקינן בשערסן אי הכי אימא סיפא והוא שאכלן בבני אכילת פרס ואי בשערסן האי שאכלן שאכלו מיבעי ליה הכא במאי עסקינן בבא מלחם גדול מאי הוה עלה אמר רב ששת[9] האי חביצא אף על גב דלית ביה פרורין כזית מברך עליו המוציא לחם מן הארץ אמר רבא[8] והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא. [10]טרוקנין חייבין בחלה [א] וכי אתא רבין א"ר יוחנן טרוקנין [ב] פטורין מן החלה מאי טרוקנין אמר אביי כובא דארעא. ואמר אביי [11]טריתא פטורה מן החלה מאי טריתא איכא דאמרי גבי מרתח ואיכא דאמרי [12]נהמא דהנדקא ואיכא דאמרי [13]לחם העשוי לבותח תני רבי חייא לחם העשוי לבותח פטור מן החלה והא תניא חייב בחלה התם כדקתני טעמא ר' יהודה אומר 'מעשה מוכיחין עליה שאפן כעין

תוריתא דנהמא. מוסיף מרלשת לשמס: **כובא דארעא.** שהוא מקוס מלא כבירה וטוחן מיס וקמח כמו שטוחין בשלפס: **גבי' מרתח.** טוחנים קמח ומיס בכלי וטומכין בקס, וטומכין על כבירה כשהיא נפקה: **נהמא דהנדקא.** נלקח שפופין בשפוד, וטומכים פומו בשמן או בשמן או בביצים ושמן: **[13]לחם העשוי לבותח.** אין פופין פומו בשמן אלא בחמה:

כעין

מבורת הש"ס עם הוספות

ו) [מעין זה שנת סג: ומס' נפמן]. **ז)** לעיל לו:, **ג)** ממנות עה: **ד)** לעיל לו: וצ"ע ר"ש"י על הר"ח כאן, **ה)** עיין פסחים לה:, **ו)** עיין ערובין סג:, **ז)** עמוד א, **ח)** ד"ה ובו"ת לקט, **י)** כ"מ לפ: וצ"ע תוס' מנחות עה: ד"ה חביצא, **כ)** תענית דף כז:, **ל)** עה: ד"ה היה, **מ)** וצ"ע תוס' מנחות עה: ד"ה היה, **נ)** וצ"ע תוס' מנחות לו: ד"ה לילקט.

הגהות הב"ח

(ו) נב"י ולאו מין דגן ומס' **(ב)** שם ומכמיס תוספ"ק בלקט מתת מעין שלש שם כל שלשה. **(ג)** רש"י ד"ס ולאו מין: **(ד)** תוס' ד"ה תפילי: וכו' ממ שלמיכו"ק. ב"נ לשמר שנמנכלו וה"נ קשה מלמעלה נעיל וכו': **(ה)** בא"ד והתם לא מיירי בשנתבשלו מ"מ נמי מלמה נעי' השלמות: **(ו)** ד"ה מוריחה דנמטע וכו' כמיס דאם המיס וכו': **(ז)** בא"ד רבינו דוד ממיץ לשרות פרורי כמיס כל הלילה:

הגהות הגר"א

[א] נמ' (פרוקנין חייבין בחלה). תפ"מ: **[ב]** שם כי אתא רבין אמר רבי יוחנן.

הגהות וציונים

ב) בכת"י מעין שלש **ואי** ר"ת, והיכה "מני" ליתא (ולשון יפה הוא, ד"ק ס"ט): **ג)** תיבת "דאתנינ" ליתא בכת"י. **ג)** שמבשלים פרורי הפת בתוך המחבת (ר"ח ס"ם קמו): **ד)** צ"ל פרורי מנחות **שלא** נתבשלו לפרורי (וכ"ה ברא"ש, דבש תמר) וכ"ה בתוס' רבינו פרץ. **ה)** שיעון עשוי מעיסה דקה ומילוי מבשר או מדגים או מירקות: **ו)** יש להוסיף **אבל** וירושלמי"ש (ראה"ש) וע"ע השלמות: **ז)** שקורין לפרוי"א (ר"ש שפופים), תוס' בשק (הנקראין בערבי "אטרוה"). אבודרהם). בלשון פולין "לאקשין" (קרבן נתנאל):

תורה אור השלם

א) פְּתוֹת אֹתָהּ פִּתִּים וְצָקְתָּ עָלֶיהָ שָׁמֶן מִנְחָה הוּא: [ויקרא ב, ו]

ב) בְּרֵאשִׁן בָּאָרְצָה עָשָׂר לֹחֶם בְּעָרְבָּהּ תֹּאכְלוּ מַצּוֹת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעָרֶב: [שמות יב, יח]

ג) לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: [דברים טז, ג]

ד) רְאשִׁית עֲרִסֹתֵיכֶם חַלָּה תָּרִימוּ תְּרוּמָה כִּתְרוּמַת גֹּרֶן כֵּן תָּרִימוּ אֹתָהּ: [במדבר טו, כ]

הַאי רֵיחֲטָא דְּחַקְלָאֵי, הוא חביץ קדירה (רש"י), שמערבים בו מעט קמח עם הרבה מים ודבש, ובלילתו רכה ומתפשט בשפיכתו, ולכן נקרא 'ריהטא', שתרגומו ריצה (שטמ"ק). וקמח זה הוא בשיעור מועט מהניתן בתבשיל הנקרא 'חביץ קדירה' (לעיל לו, ב), וזהו ההבדל ביניהם (רבינו יונה; שטמ"ק).

דְּמָחֲוֵי דְּלָא מַפְּשֵׁי בֵּיהּ קְמָחָא וְכוּ' דּוּבְשָׁא עִיקָּר - הדבש עיקר מפני שהוא רוב התבשיל, והסולת טפילה מפני שהיא מיעוט התבשיל (רשב"א). ועוד יש לפרש, שהדבש הוא עיקר התבשיל, והסולת טפילה מפני שבאה רק להטעימו ולהכשירו (שם).

כָּל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מֵחֲמֵשֶׁת הַמִּינִים מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, ואף על פי שרובו דבש, ברכתו בורא מיני מזונות (רשב"א בפירוש ראשון הנ"ל). או מפני שסולת שבאה להכשיר התבשיל, היא עיקר (רשב"א בפירוש שני הנ"ל). ■ להלכה, תבשיל שיש בו מחמשת המינים ורובו משאר מינים, ברכתו בורא מיני מזונות (שו"ע או"ח רח, ב; ועיין בהרחבה ביאורים לעיל לז, א ד"ה ותיובתא).

חֲבִיצָא - תבשיל העשוי מפירורי לחם, ונדבקים קצת על ידי הבישול, וכל דבר הנדבק נקרא חביצא (ע"פ רש"י ורבינו יונה בדעתו, וראה"ה). ויש מפרשים, פירורי פת מדובקים על ידי מרק או חלב או דבש, ואינם מבושלים (תוס' ד"ה חביצא, ורבינו יונה בשם רה"ג והערוך).

דְּאִית בֵּיהּ פֵּרוּרִין כַּזַּיִת כְּתַחְלָה מְבָרֵךְ עָלָיו הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ - לדעת המפרשים ש'חביצא' הוא פירורי לחם מבושלים [ראה ביאורים לעיל], דינו של רב יוסף מבואר בברייתא לעיל (ע"א) שפת שבישלה בזמן שהפרוסות קיימות ברכתה המוציא, ו'פרוסות קיימות', היינו שיש בהן כזית (תוס' ד"ה חביצא, ורבינו יונה, בדעת רש"י).

ולדעת המפרשים ש'חביצא' הוא פירורי לחם מדובקים שאינם מבושלים, התבאר בדינו של רב יוסף, שפירורים שאינם מבושלים אם יש בהם כזית ברכתם המוציא גם אם אין הפרוסות קיימות [-שאינן שלימות]. אבל פרורים מבושלים, דינם כפי שהתבאר בברייתא לעיל (שם) שברכתם המוציא דוקא כשהפרוסות קיימות (רשב"א בשם ר"ת). ויש שפירשו לדעה זו, שלרב יוסף אין חילוק בין מבושלים לשאינם מבושלים, ולעולם אם יש בהם כזית, ברכתם המוציא, ואם אין בהם כזית, ברכתם בורא מיני מזונות [ו'פרוסות קיימות' היינו שיש בהם כזית] (ע"פ תוס' רא"ש וחדש האביב).

הָיָה עוֹמֵד וּמַקְרִיב מְנָחוֹת בִּירוּשָׁלַיִם אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱיָינוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה - ישראל שהביא מנחה ונתן לכהן להקריבה, מברך שהחיינו אם עבר זמן רב שלא הביא מנחות (רש"י. ובמאירי לפירוש זה: שעברו שלשים יום; וברש"י כת"י מנחות עה, ב בפירוש שני: שלא הביא מימיו). ויש מפרשים, כהן העומד להקריב מנחות בפעם הראשונה במשמרתו, וכיון שכל משמרה מכ"ד משמרות כהונה מקריבה קרבנות פעמיים בשנה, מברך שהחיינו, שיש לו זמן קבוע (תוס' ד"ה היה), אבל המקריב מנחה בפעם הראשונה בחייו אינו מברך שהחיינו, שאין זמן קבוע להבאתה (ש"ך יו"ד כח, ה בדעת תוס'; ולהלכה בדין העושה מצוה פעם ראשונה בחייו אם מברך שהחיינו, עיין ביאה"ל כב ד"ה קנה). ויש מפרשים, כהן המקריב מנחת העומר מהתבואה החדשה שגדלה באותה שנה (רמב"ם תמידין ומוספין ז, יח, ומהר"י קורקוס בדעתו; יד אהרן או"ח רכה הגה"ט בדעת רש"י במנחות, והבאה"ט שם יג הביאו, והעמיד במנחת העומר).

וְתֵנִי עֲלָהּ וְכֵן פּוֹתְתָן כַּזַּיִת, ומכאן שפתיתים בשיעור כזית ברכתם המוציא (רש"י). ואף למפרשים ש'חביצא' עשוי מפירורי לחם מבושלים (עיין ביאורים לעיל ד"ה חביצא), והרי מנחות אינן מבושלות, מכל מקום כיון שנטגנו בשמן דינן כמבושלות (תוס' ד"ה חביצא). ולמפרשים ש'חביצא' עשוי מפירורי לחם מדובקים שאינם מבושלים (עיין ביאורים שם), והרי פירורי המנחות אינם מדובקים, מכל מקום ראיית רב יוסף היא שפירורים פחות מכזית בטל מהם שם לחם, כשם שבמנחות אינו פותתן לפחות מכזית, כדי שלא יאבד מהן שם לחם (חידושי הגרי"ז מנחות עה, ב; וכע"ז בחזו"א או"ח כו, ד).

לִקֵּט מִכּוּלָּן כַּזַּיִת וַאֲכָלָן, אִם חָמֵץ הוּא וְכוּ' - ליקט מפתיתי המנחות כשיעור כזית, דינם כלחם, שהרי באופן זה פירורי פת של חולין שליקט מהם כזית, 'אם חמץ הוא ענוש כרת' [ואין לפרש 'אם חמץ' על פירורי המנחות, שהרי אינן באות אלא מצה (מנחות נב, ב)] (ע"פ רש"י, בעל המאור, המאירי, וחדש האביב). ויש מפרשים, ליקט מכל מיני לחמים כזית (תוס' ד"ה לקט).

וְהוּא שֶׁאֲכָלָן בְּכְדֵי אֲכִילַת פְּרָס, ואם לא, אינו חייב כרת על אכילת החמץ (רש"י), ולא יצא ידי חובה באכילת המצה (מהר"ץ חיות).

אָמַר רַב שֵׁשֶׁת הַאי חֲבִיצָא אַף עַל גַּב דְּלֵית בֵּיהּ פֵּרוּרִין כַּזַּיִת מְבָרֵךְ עָלָיו הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ - ומה ששנינו בברייתא לעיל (ע"א) שפת שבישלה בזמן שאין הפרוסות קיימות אין ברכתה המוציא אף שיש בהן כזית, לדעת המפרשים ש'חביצא' הוא פירורי לחם מבושלים [עיין ביאורים לעיל ד"ה חביצא], א"כ לרב ששת 'אין הפרוסות קיימות' היינו שאין בהן כזית, שעל פי רוב בשיעור זה אין תואר לחם, ו'הפרוסות קיימות', היינו שיש בהן כזית, שעל פי רוב יש תואר לחם רק בשיעור כזית [כדברי רבא להלן] (תוס' ד"ה אמר בדעת רש"י, ע"פ הירושלמי ו, א). או, ש'פרוסות קיימות' היינו שיש בהן תואר לחם, אפילו אם אין בהן כזית, ו'אין הפרוסות קיימות' היינו שאין בהן כזית ואין בהן תואר לחם (רבינו יונה בדעת רש"י, ודלא כירושלמי הנ"ל).

ולדעת המפרשים ש'חביצא' הוא פירורי לחם מדובקים שאינם מבושלים, דוקא בזה פירורים פחות מכזית שיש בהם תואר לחם ברכתם המוציא, אבל פירורים מבושלים ברכתם המוציא רק אם יש בהם כזית, ו'פרוסות קיימות' היינו שיש בהן כזית, ו'אין הפרוסות קיימות' היינו שאין בהן כזית, ואפילו יש להן תואר לחם ברכתן בורא מיני מזונות (רבינו יונה וראב"ש).

וְהוּא דְּאִיכָּא עֲלֵיהּ תּוֹרִיתָא דְּנַהֲמָא - תואר מראה לחם, ולא שיהיו שרויים עד שאין ניכר האם הם לחם (רש"י, ורש"י מנחות עה, ב). ואם השרה את פירורי הלחם במים עד שהמים נעשו לבנים מחמתם, בטל מהם תוריתא דנהמא (תוס' ד"ה אמר).

■ להלכה, פירורי לחם מבושלים, אם יש בהם כזית, אפילו אין בהם תואר לחם ברכתם המוציא. ואם אין בהם כזית, ברכתם בורא מיני מזונות אפילו יש בהם תואר לחם (שו"ע שם). ואם לא בישלם, אלא טיגנם במחבת ואין בהם כזית אבל יש בהם תואר לחם, נחלקו האחרונים בדינם, ונכון שיאכלם בתוך הסעודה (משנ"ב שם נו, וראה שם בביאורים ומוספים פרטי הדינים). ואם דיבקם ועשה מהם כופתאות ['קניידלך'] ובישלם, אפילו יש בכל אחת כזית, ברכתן בורא מיני מזונות, ואפילו אכל מהן הרבה (משנ"ב שם נט, ועיין שם פרטים נוספים).

פירורי לחם שאינם מבושלים אלא מדובקים על ידי דבש או מרק, אם יש בהם כזית, אפילו אם אין בהם תואר לחם ברכתם המוציא, ואם אין בהם כזית, אם יש בהם תואר לחם, ברכתם המוציא, ואם לא, ברכתם בורא מיני מזונות (שו"ע שם).

■ המשך במילואים

כְּעָבִין חֲיָבִין כְּלָמּוּדִין פְּטוּרִים - 'כלמודין', כנסרים, שלא הקפיד על צורתם (רש"י, ורש"ש בדעתו). ויש מפרשים, כמתלמד שאינו מקפיד לעשותם יפים (שטמ"ק בשם י"מ). ויש מפרשים, כעמודים ארוכים ודקים (המאירי).

ומעיקר הדין לחם העשוי לכותח פטור מחלה [שלא נאפה בתנור, אלא בשמש (רש"י לעיל לז, ב)], ועשאן כעבין חייבים אע"פ שנאפו בחמה, משום שגילה דעתו שלש את עיסתם על דעת לאפות אותם כלחם, וכבר נתחייבו בחלה (ע"פ רש"י והמאירי). ויש מפרשים, שעשאן כעבין חייבים מדרבנן כדי שלא יבואו להחליפם בעיסה אחרת שחייבת בחלה, אבל עשאן כלמודין ניכר מצורתם שנעשו לכותח, ולא יבואו להחליפם (ר"ש חלה א, ה בפירוש ראשון). ויש מפרשים שעיסה שבלילתה עבה חייבת בחלה אפילו לא נאפית בתנור, ועשאן כעבין חייבים מדאורייתא מפני שבלילתם עבה מתחילה, ועשאן כלמודין פטורים מפני שלא נילושו על דעת לאוכלם כדרך לחם אלא לעשות מהם כותח (רבינו יונה בשם רבינו תם; ועיין מהרש"א ופני יהושע בתוס' לז, ב ד"ה לחם).

■ להלכה, לחם העשוי לכותח, עשאה כעבין, דהיינו שערכו ועשאו כצורת לחם, חייב בחלה, ואם לאו, פטור (שו"ע יו"ד שכט, ז). ולענין ברכה, ברכתו בורא מיני מזונות (שו"ע או"ח קסח, טז, ועיין ביאור הגר"א מח שדוקא בחלה עשאן כעבין חייבים משום גזירה וכו"ל, אבל לענין ברכה אין לחלק; ועיין משנ"ב שם צב פרטים נוספים).

הָאי כּוּבָּא דְּאַרְעָא וְכוּ' וּמְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת וְכוּ' קָבַע סְעוּדָתֵיהּ עָלָיו וְכוּ' - לדעת המפרשים (עיין ביאורים לעיל לז, ב ד"ה כובא) שכובא דארעא הוא עיסה שנאפית בקרקע, הטעם שאין מברכים עליו המוציא הוא מפני שאין לו צורת פת (רמב"ם ברכות ג, ט, וביאה"ל קסח ד"ה קמח בדעתו). ולדעת המפרשים שכובא דארעא הוא קמח ומים שנותנים בגומא שבכירה ועושים מהם בלילה רכה, הטעם שאין מברכים עליו המוציא הוא מפני שאין דרך ללוש ולאפות לחם בגומא שבכירה (לבוש שם טו, וביאה"ל שם בדעתו). ויש שפירש, מפני שבלילתו רכה מאד (מג"א שם מ, הובא במשנ"ב שם פח).

■ להלכה, כובא דארעא, שעושים גומא בכירה ונותנים בה קמח ומים מעורבים ונאפים שם, ברכתו בורא מיני מזונות ולאחריו מעין שלש. ואם קבע סעודתו עליו, ברכתו המוציא ולאחריו ברכת המזון, שכיון שנאפה בגומא והעיסה מתקבצת יחד, נעשית כפת (שו"ע או"ח קסח, טו ומשנ"ב שם פט; ועיין משנ"ב שם פח וביאה"ל ד"ה קמח, האם דוקא כשבלילתו רכה מאד).

וְאָדָם יוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ בַּפֶּסַח וְכוּ' לֶחֶם עוֹנִי קָרִינָן בֵּיהּ, ואע"פ שדרך לאוכלו לפעמים לתענוג, אינו נחשב מצה עשירה. אבל לענין ברכה, מודה מר בר רב אשי לרב יוסף שרק אם קבע עליו סעודתו ברכתו המוציא (ב"י קסח בפירוש ראשון). ויש מפרשים, שמר בר אשי חולק על יוסף, וסובר שנחשב לחם גם לענין ברכה, וברכתו המוציא. וכוונתו, 'לחם' לענין ברכה, ו'עוני' לענין פסח, שאינו מצה עשירה (ע"פ ב"י שם בדעת הטור, ואמרי נועם להגר"א).

הָאי דּוּבְשָׁא דְּתַמְרֵי מְבָרְכִין עָלָיו שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ, והוא הדין משקים היוצאים משאר פירות, ברכתם שהכל, חוץ מיין ושמן [כמבואר להלן בקטע הבא] (תוס' ד"ה האי). ונקט דבש תמרים יותר משאר מי פירות, לומר שאע"פ שפרי התמר קיים גם לאחר שהדבש יוצא ממנו, אין הדבש נחשב כחלק מהפרי ואין ברכתו בורא פרי העץ, וכל שכן במי פירות שלאחר שיצאו נפסד הפרי, שאינם נחשבים כחלק מהפרי, ואין ברכתם בורא פרי העץ (רא"ה). ויש מפרשים, דוקא ששרה את התמרים במים, אבל דבש לבדו ברכתו בורא פרי העץ, שזהו 'דבש' האמור בשבעת המינים, והוא דבש הזב מאליו מהפרי (בה"ג ברכות ו, הו"ד בתוס' ד"ה האי, וברא"ש; וכע"ז ברשב"א בשם הגאונים).

מַאי טַעֲמָא זֵעָה בָּעָלְמָא הוּא - ויין ושמן זית נחשבים כעיקר הפרי ולא כזיעה, שעיקר נטיעת הענבים והזיתים למשקה היוצא מהם (ע"פ רש"י כאן, ולעיל לו, א). ויש מפרשים, שיין ושמן אינם נחשבים כזיעה מפני שהשתנו מברייתם למעליותא (רשב"א בשם תוספות) [וברכתם נתבארה לעיל לה, ב]. ■ להלכה, דבש הזב מהתמרים, ומשקים היוצאים משאר פירות [חוץ מזיתים וענבים], ברכתם שהכל, בין אם יצאו מאליהם, ובין אם יצאו על ידי כתישה וסחיטה (שו"ע או"ח רב, ח ומשנ"ב שם מה, מז; ופירות שרוב אכילתם על ידי סחיטה, עיין שעה"צ שם נד).

תַּמְרֵי וַעֲבָדִינְהוּ טָרִימָא וְכוּ' בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ - 'טרימא' היינו פירות כתושים קצת, ואינם מרוסקים. אבל מרוסקים לגמרי, ברכתם שהכל (רש"י, ותרומת הדשן כט וב"י רב וסוף רד בדעתו; ודעת הט"ז שם ד שגם לרש"י אפילו מרוסקים לגמרי ברכתם בורא פרי העץ). וכדברי הגמרא ש'במלתייהו קיימי כדמעיקרא' ולכך ברכתם בורא פרי העץ, אבל נתרסקו לגמרי ובטלה צורתם, ברכתם שהכל (רא"ה). ומה שהוצרכו בדובשא דתמרי לטעם ש'זיעה בעלמא הוא', והרי אפילו אם נחשב גוף הפרי, כיון שנתרסק לגמרי ובטלה צורתו ברכתו שהכל, יש לומר שדוקא גוף הפרי שנתרסק לגמרי מאבד ברכתו, מפני שנשתנה מברייתו, אבל דבש תמרים לא השתנה מברייתו, שכבר היה כך בתוך הפרי (קהלות יעקב כא, א, ועיין שם שהיינו למ"ד משקין מפקד פקידי, פסחים לג, ב).

ויש מפרשים, 'טרימא' היינו תמרים שמיעכם ביד ועשאם עיסה (רמב"ם ברכות ח, ד, וכס"מ וב"י שם בדעתו). ולפירושם אפילו נתרסקו לגמרי ברכתם בורא פרי העץ (ב"י שם), כיון שעדיין ממשן קיים (משנ"ב שם מ).

■ להלכה, תמרים שמיעכם ביד ועשה מהם עיסה, אפילו נתרסקו לגמרי, כל שעדיין ממשן קיים ברכתם בורא פרי העץ, ואחריהם מעין שלש (שו"ע או"ח רב, ז ומשנ"ב שם מ). ואם נתרסקו ונימוחו לגמרי ואבדה צורתם, ברכתם שהכל, ובדיעבד אם בירך בורא פרי העץ, יצא (משנ"ב שם מג; ולענין ברכה אחרונה בדבר שהוא משבעת המינים, כגון תמרים, עיין משנ"ב סוף ס"ק מב). ופירות או ירקות שרוב דרך אכילתם על ידי ריסוק, אף אם נתרסקו לגמרי מברך לכתחילה ברכתם הראויה, בין בורא פרי העץ ובין בורא פרי האדמה (משנ"ב שם מד).

רַבָּה לִרְפוּאָה קָא עַבְדֵי לָהּ - ודבר שמיוחד לרפואה ואין דרך לאוכלו כלל, פטור מברכתו הראויה לו, ומברך עליו שהכל כיון שנהנה ממנו (ע"פ רא"ה, רשב"א, ושטמ"ק). ויש מפרשים, ששתיה לרפואה אינה מגרעת הברכה, וכוונת הגמרא ששתיתא שבלילתה רכה, כעין השתיתא שעושים לרפואה, אע"פ ששותה אותה להנאתו ברכתה שהכל, שעשויה לשתיה ולא לאכילה (תוס' ד"ה והא, רבינו יונה).

■ להלכה, קמח שבישלו הרבה ועירבו במשקה, אם בלילתו עבה וראוי גם לאכילה ברכתו בורא מיני מזונות. ואם המשקה מרובה עד שראוי רק לשתיה, אינו בכלל מאכל, וברכתו שהכל, כברכת המשקה (שו"ע או"ח רח, ו, ומשנ"ב שם כב-כג, ועיין שם פרטים נוספים). מאכל שבריאים אינם רגילים לאוכלו כלל, ונאכל רק לרפואה, ברכתו שהכל, שעיקר הנאתו לרפואה ולא לאכילה (רמ"א שם רד, יא ומשנ"ב שם נד). ורוב הפוסקים סוברים שיש לברך ברכתו הראויה לו, כיון שנהנה (משנ"ב שם נה).

המשך במילואים

כיצד מברכין פרק ששי ברכות לח.

בעבין. עכוכה ומקוטפת כגלוסקאות גמות גלי דעמיה דלגמא שלמה: **בלמודין.** ° כגמרא בעלמא, שלא הקפיד על עירסתם[ב] למלקה[ג] פטורין מן המלה[ד] לית בה שיעורא כלה שיעורא"ש נמי פעמים מלקין אין מעמין שיעור אלה בקלבה אחת לך היה מצרין ליקח אלה גלא בלבה בשביל הספק **וכל דבר** שאחלה טופחין עיסה[ה] מיחין בחלה ומזון (ו) עוקה עיסתו בלק כדי שתהא מופיכ על שנה טופחין עיסה[ה] מיחין בחלה ומזון (ו) עוקה עיסתו בלק כדי שתהא מופיכ על שנה בלמלקה[ג] פטורין מן המלה[ד] לית בה שיעורא כלה שיעורא"ש נמי פעמים מלקין אין מעמין שיעור אלה בקלבה אחת לך היה מצרין ליקח אלה גלא בלבה בשביל הספק **וכל דבר** שאחלה טופחין עיסה[ה] מיחין בחלה ומזון (ו) עוקה עיסתו בלק כדי שתהא מופיכ על שנה

מסורת הש"ס עם הוספות

א) עיין תוס' לקמן דף לט. ד"ה אינא ובגר"ב פרנקל, **ב)** תרומות פ"ח מ"ב מלן קכ: ועי' תוספתא ברכות פ"ד ה"ט, **ג)** שבת קנו. ע"ש ה"ה, **ד)** שבת קנו: יומא פג. ע"ש ה"ה, **ה)** חלה פ"א מ"ב, **ו)** פרה פ"ג מ"ב, **ז)** ועיין לעיל כג: **ח)** ועיין ביומא פ"ח מ"ב, **ט)** ובשבת קי., **י)** ירושלמי חלה פ"א ה"ה, **יא)** חלה פ"א ה"ד, **יב)** עיין להלן תוס' ד"ה מר זוטרא ולקמן דף מב. ד"ה לחמניות, **יג)** [ועי' תוס' שבת קמ"ט ד"ה כ"ש], **יד)** [מרומות פ"ח מ"ג], **טו)** רעיין תוס' ב"ב צו: ד"ה אחד, **טז)** לעיל לו:, **יז)** ועי"ש תוס' לקמן ד"ה והא וב"ב צו: ד"ה האחד.

הגהות הב"ח

(ו) תוס' ד"ה למה וכו' וכ"מ"ש מימיט כמלה ומשם דתנן תרומה שנתערה עיסתו בלק כדי שיקפוז ולקמן דף מב. ד"ה לחמניות, **(ב)** ד"ה ולא מצינו בפ"ק דשבת ובפ"ב דזבחים וכו' דאין שבר אלא וכו'. ועוד בשמ"ב. ב"ג עיין בפוף עמוד זה [בתוס' ד"ה והא דתנן]: **(ג)** ד"ה ומזון שמזמנין רבי יוסי בר יהודה פליג בני עוקן מים. ב"ג פ' מי שהמתין פוף פף קנה: **(ד)** ד"ה ומי וכו' דכיון שעקרו בל"ג ומיהם לכל ממקן: **(ה)** ד"ה והמוזג וכו' האפילו שעקרו בל"ג ומיהם כל ממקן: **(ו)** **באיר.** לפסקיהם למהני' דשרי בשבת כיון שעומד לאכילה אע"ג דעיקרו לרפואה אבל לכך:

גליון הש"ס

גמ' ור"ג **סבר המוציא דמפיק משמע.** עי' פירוהו"ר ר"ט ס"ל ופ"ב רש"ש ד"ה **בלמודין** כנסרים. עי' מ"ש פ"ק מ"ט לעיל: רש"ש ד"ה **שתיהא מאכל השעוה** כו'. וכ"ע כס"ד מלעיל ס יד:

הגהות וציונים

ג) מהרש"ל מ"ו (גליון) ועיין צל"ח ופני יהושע ואור שמח (הל' ברכות פ"ח) שמקיימים הגרסא "ושמואל א": **ג)** נ"ב"ל על **עריבתן** (ר"ש"ש) וכ"ה בר"ש ש"ר"ף ובכ"י אר"ח סימן קסח: **ג)** צ"ל משום עושה **עיסתו בדי לחלקה בבצק** פטורין וכר (נימוקי הגר"ב ובנוי יוסף ע"פ הירושלמי): **ד)** כאן צ"ל התיבות דלהלן בהמשך דברי התוס' וכך צ"ל, וכל דבר שתלתלו סופגנין וסופו עיסה **אם נאפה בתנור או בכירה או בי"פס ב"א מים ושכן** חוזיין וכר' ופלינ וכר' וסופו **עיסה דר"ש** ס"ל וכר (ר"ש"ש): **ה)** לחמניות דקות (ברכות מהר"ם) ורכות: **ו)** מאכל עשוי מעיסה מטוגנת במחבת: **ז)** נ"ב צ"ל **בשכר** (באה"ט): **ח)** תיבת "וכו'" מיותר (ושפ שלמה):

עין משפט נר מצוה

מה א ב מיי' פ"ג מהל' מעש"ט ה"ג סמ"ג עשין קכח טו מעש"ט ה"ח סימן קסח סעיף טו:

מט ג מיי' פ"ו מהל' ממרים ה"ב סמ"ג עשין קכח ומאכ"א ה"ו ס"ק ו מעש"ט ה"ח סי' קסח סעיף ב: **נ** ד מיי' פ"ח מהלכות ברכות ה"ב סמ"ג עשין קכח ס"ק ד מעש"ט ה"ח סי' רכ סעיף ח:

נא ה ו מיי' פ"ח מהל' תרומות הלכה ב:

נב ז מיי' פ"ח מהל' ברכות הל' ד סמ"ג עשין קכח מעש"ט ה"ח סי' רכ סעיף ז:

נג ח [מיי' פ"ג מה' ס"ת הל' ג] טוש"ע או"ח סי' רח סעיף ו:

נד ט [מיי' פכ"ה מהל' שבת הל' ט] טוש"ע או"ח סי' שכ סעיף יד]

י [מיי' שם הלכה כב]:

נה כ מיי' פכ"ח מהל' שבת הל' כב סמ"ג לאוין קי טוש"ע או"ח סי' שכח סעיף ג:

תורה אור השלם

א) לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ:

[דברים טז, ג]

ב) הַמּוֹלִיכְךָ בַּמִּדְבָּר חִנֵּךְ וְהַנִּיקְךָ בְּשֵׂר שָׂרָף וְעַקְרָב וְצִמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין מָיִם הַמּוֹצִיא לְךָ מַיִם מִצּוּר הַחַלָּמִישׁ:

[דברים ח, טו]

ג) וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרָיִם:

[שמות ו, ז]

משנת ראשונים

בעבין חיבין בלמודין פטורים. ואע"פ שהוזקה עיסה כיון שאינה מתוקנת כהלכתה ואינה עשויה ללחם אינה חוזרת בחלה, אבל כעכין חוזרת כיון דמתוקנת כהלכתה אחי לאחלופי בעיסה אחרת.

[תוספות הרא"ש]

האי דובשא דתמרי. פירוש מתוק הנוטף מן התמרים קרי ליה דובשא.

[הריטב"א]

מאי טעמא דזיעה בעלמא הוא. אית דמפרש דדוקא כשאינו בעין אמרינן דזיעה הוא, אבל אם היה בעין לא דזיעה הוא בעלמא, גבי ברכה נמי לא דיינינן להו אלא דזיעה בעלמא, ולא מברכין עליהן אלא משקה אלא היוצא מן היוזעים ומן הענבים בלבד, ומדלבני עורלה לא חשיבי שאר משקין אלא דזיעה בעלמא, גבי ברכה נמי לא דיינינן להו אלא דזיעה בעלמא, ולא מברכין עליהן אלא **[רבינו יונה דף כג. מדה"ר]**

ורבי יהודשע פוטר. זר שאכל דבש תמרים וכו'. שאכל דבש תמרים ויין תפוחים וכיוצא בהן בשנגה אינו חייב לשלם, ואם אכל במזיד מכין

אותו מכת מרדות. וזר שאכל דבש תמרים וכו'. קשה לר"ת דאמר לקמן לא אתה אלא גזל. **[השגת הראב"ד]** **אמר ליה הדוא מרבנן לרבא.** קורי צורבא, אלא ההוא מרבנן קרי ליה. **[ר"ש, תענית ד.]** **ואי סלקא דעתך לרפואה קא מכוין רפואה בשבת מי שרי.** דקסבר ר"י דאם אינה להא דזכי חסידא שאין דרכן של בני אדם לעולם לשתות שתיהא רכה אלא לרפואה א"כ אסור לשתותה בשבת, והיינו דל"ק ליה שתיה שמן בשבת ע"י אינגרון למי שחרשים בגרונו, משום דאינגרון כיון שדרכן של בני אדם לשתותו כך לתענוג בו לפעמים ושלא מחמת רפואה, והשתא נמי דשתה ליה לכוונת רפואה ל"ג ביה משום שתיקה סמנין, דאיכא למימר דילמא לשתיית הנאה בעלמא קמיכוין. **[הרשב"א]** **רבי נחמיה אומר מוציא לחם מן הארץ.** ירושלמי על דעתיה דרבי נחמיה הכרחה פרי הגפן, האידנא נהוג עלמא לומר בורא פרי הגפן אע"ג דאמרינן המוציא, דסמכינן אהא דירושלמי שאין אומרים המוציא אלא שלא לערב ראשי האותיות. **[תוספות הרא"ש]**

בעבין חייבין בלמודין פטורים. א"ל אביי לרב יוסף האי כובא דארעא מאי מברכין עלויה א"ל מי סברת נחמא הוא [א] גובלא בעלמא הוא ומברכין עלויה בורא מיני מזונות מר זוטרא [ב] קבע סעודתיה עלויה וברך עלויה המוציא לחם מן הארץ ושלש ברכות אמר מר בר רב אשי [ג] ואדם יוצא בהן ידי חובתו בפפח מ"ט [א] לחם עוני קרינן ביה. ואמר מר בר רב אשי [ד] האי דובשא דתמרי מברכין עלויה שהכל נהיה בדברו מ"ט [ה] זיעה בעלמא הוא כמאן כי האי תנא דתנן [ו] דבש תמרים ויין הפותים וחומץ ספוניות ושאר מי פירות של תרומה רבי אליעזר מחייב קרן וחומש ורבי יהושע פוטר. א"ל ההוא מרבנן לרבא טרימא מהו לא הוה אדעתיה דרבא מאי קאמר ליה יתיב רבינא קמיה דרבא א"ל דשומשמי קא אמרת או דקורטמי קא אמרת או דפרגני קא אמרת אדהכי והכי אסקיה רבא לדעתיה אמר ליה חשילתא ודאי קא אמרת ואדכרתן מלתא הא דאמר רב אסי [ז] האי תמרי של תרומה מותר לעשות מהן טרימא ואסור לעשות מהן שכר והלכתא [ח] תמרי ועבדינהו טרימא מברכין עלויהו בורא פרי העץ מאי טעמא במלתייהו קיימי בדמעיקרא. שתיתא רב אמר שהכל נהיה בדברו ושמואל אמר בורא מיני מזונות אמר רב חסדא ולא פליגי [ט] הא בעבה הא ברכה עבה לאכילה עבדי לה רכה לרפואה קא עבדי לה מתיב רב יוסף [י] ושוין [יא] שבחושין את השתות בשבת [יב] ושותין יותם המצרי ואי ס"ד לרפואה קא מכוין רפואה בשבת מי שרי א"ל אביי ואת לא תסברא והא [יג] תנן [יד] כל האוכלין אוכל אדם לרפואה בשבת וכל המשקין שותה אלא מה אית לך למימר גברא לאכילה קא מכוין ה"נ גברא לאכילה קא מכוין לישנא אחרינא אלא מה אית לך למימר גברא לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא ה"נ לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא וצריכא דרב (ושמואל [טו]) דאי מהאי ה"א לאכילה קא מכוין ורפואה ממילא קא הויא אבל הכא [טז] כיון דלכתחלה לרפואה קא מכוין לא לברך עלויה כלל קמ"ל כיון דאית ליה הנאה מיניה בעי ברוכי: שעל הפת הוא אומר המוציא וכו': ת"ר מה הוא אומר המוציא לחם מן הארץ אמר רבא במוציא כולי עלמא לא פליגי דאפיק משמע מצמרים כי פליגי בהמוציא רבנן סברי המוציא דאפיק משמע דכתיב [יז] המוציא לך מים מצור החלמיש [יח] ורבי נחמיה סבר המוציא דמפיק משמע שנאמר [יט] המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים ורבנן ההוא הכי קאמר להו קודשא בריך הוא לישראל כד מפקנא לכו עבידנא לכו מלתא כי היכי דידעיתו דאנא הוא דאפיקית יתכון ממצרים דכתיב [כ] וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא. משתבחין ליה רבנן לרבי זירא [את] בר רב זבד אחוה דר' שמעון בר רב זבד דאדם גדול הוא ובקי בברכות הוא אמר להם לכשיבא לידכם הביאוהו לידי זמנא חדא אילקלע לגביה אפקיו ליה ריפתא פתה ואמר מוציא אמר ה' הוא שאומרים עליו דאדם גדול הוא ובקי בברכות הוא בשלמא אי אמר המוציא אשמעינן ולכלמא אמתחא מבעי ליה דאי אמר מוזון קלסקא מכרך ולף על גב דלרפואה עבדי לה אלא גזל. **[השגת הראב"ד]** **אמר ליה הדוא מרבנן לרבא.** קורי צורבא, אלא ההוא מרבנן קרי ליה. **[ר"ש, תענית ד.]** **ואי סלקא דעתך לרפואה קא מכוין רפואה בשבת מי שרי.** דקסבר ר"י דאם אינה להא דזכי חסידא שאין דרכן של בני אדם לעולם לשתות שתיהא רכה אלא לרפואה א"כ אסור לשתותה בשבת, והיינו דל"ק ליה שתיה שמן בשבת ע"י אינגרון למי שחרשים בגרונו, משום דאינגרון כיון שדרכן של בני אדם לשתותו כך לתענוג בו לפעמים ושלא מחמת רפואה, והשתא נמי דשתה ליה לכוונת רפואה ל"ג ביה משום שתיקה סמנין, דאיכא למימר דילמא לשתיית הנאה בעלמא קמיכוין. **[הרשב"א]** **רבי נחמיה אומר מוציא לחם מן הארץ.** ירושלמי על דעתיה דרבי נחמיה הכרחה פרי הגפן ועל דעתייהו דרבנן בורא פרי הגפן, האידנא נהוג עלמא לומר בורא פרי הגפן אע"ג דאמרינן המוציא, דסמכינן אהא דירושלמי שאין אומרים המוציא אלא שלא לערב ראשי האותיות. **[תוספות הרא"ש]**

והלכתא המוציא וכו'. ואע"פ דמוציא כ"ע לא פליגי דלפיק משמע וכירוש"מ [ב] ס"ד מפרש טעמא כדי שלא לגרוע מהמותות כגון הטעם מוסיף, ואע"ג דכלהם מן גמי מיכף עירוב שמי הכא לקרא כתיב (תהלים קד) מַצְמִיחַ חָצִיר לַבְּהֵמָה וְעֵשֶׂב לַעֲבֹדַת הָאָדָם לְהוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ. ועל כן יש לנטוע בשמי ידיו ירקות שאין מצמיחות לעולם [ג] ויש לנטוע מה שמצמיח לעולם שלא יגרע מהכרכה לף הירקות גמי במצמיחו קיימי ולא מגרע להו הכשול:

משכחת ה"ה בתוכו וברתי. וא"ת והכי נלמה לעיולי להכשול מצמיחו. וי"ל דמיירי בגבול הכשר והמלא שבתוכו. **וגלמין הדגניס** שכל דגר שהוא כל כך טוב מצוכל כמו מי זהי כמו מצוכל כמו מיני קטניות וכן מפוזמס יש להן גרכה ברלמשוב שכל כך שוין מצוכלין כמו מין ומטעם זה מברכיון גמי על מין מצוכל בולם פרי הגפן [ד] שכל כך הוא טוב לחמר הכשול כמו קודם לכן. וקרא ושלקח וכתוב ויכולת בהן שפוזמך יותר מצוכלין מחיין בהן מין מברכין עליהם שהכל ומצוכלין ב"פ בהלמה וכן צומן מצוכלין בולם פרי הלמה ומצוכלים שאין לחוין לגמלן מין כמו מצוכלין בחלה מברכין עליהן שהכל ומצוכלין בולם פרי העץ לף מין מברכין עליהן בורא מיני מזונות שקורין לומיכר"ש [ה] מברך עליהן בולם פרי העץ לפילו בחלה. וכל דבר שחברכה בשבולו כגון תומי וכלחי וכיולס בהן בהלמן מין מברך עליהן בולם פרי הלמה ומצוכלים שהכל **לך נלפה לנביו יהולם. ומיכו סרע נלפה** פסק בשלקות (ז) לשאינו לגריעותא ע"ש בשולן אומר בולם פרי הלמה כרך בשולן אומר שלקות מברכין עליהן בולם פרי הלמה לר' מיירי בר שלא קלי שני כוותיה וכבל שלקות מיירי ר' מיירי בר שלא קף בשולן דמשנתנו לגריעותא מלפלוג להו גמרל לקמן ר' מיירי בר שלא ור' בימיתו בר יפת. **ולגוד** מצוכל בדבש מברך עליו בולם פרי העץ לפיכך עיקר: **כל תלתין יומין מהדר תלמודיה.** לף דוקא כל תלמודו שלא כל מה שהיה לומד בשלשים יום היה מוחר הכל לפיכך בשלשים ולמחר: **זית טיפה.** ומליה כרומה [ח]:

בקנוח סעודה אתו ושאלו לר' יוחנן ואמר להו מברכין עלויה בורא פרי האדמה ועוד אמר ר' חייא בר אבא אני ראיתי את ר' יוחנן שאכל זית מליה וברך עליו תחלה וסוף אי אמרת בשלמא שלקות במילתייהו קיימי בתחלה מברך עליו בורא פרי העץ ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש אלא אי אמרת שלקות לאו במילתייהו קיימי בשלמא בתחלה מברך עליו שהכל נהיה בדברו אלא לבסוף מאי מברך דילמא בורא נפשות רבות וחסרון על כל מה שברא מתיב רב יצחק בר שמואל [ט] ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח יוצא בהן ובבקלה שלהן אבל לא בבושלן ולא בשולקן ולא מבושלין ואי ס"ד במילתייהו קאי שלוקן אמאי לא שאני התם דבעינן טעם מרור וליכא. אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא רבי יוחנן היכי מברך על זית מליה [י]כיון דשקילא לגרעיניה בצר

אשמעינן טעמא ואשמעינן דהלכתא כרבנן אלא דאמר מוציא מאי קמ"ל ואיהו דעבד לאפוקי נפשיה מפלוגתא [ו] והלכתא [א] המוציא לחם מן הארץ דקי"ל כרבנן דאמרי דאפיק משמע: ועל הירקות אומר וכו': קתני ירקות דומיא דפת מה פת שנשתנה ע"י האור אף ירקות נמי שנשתנו ע"י האור אמר רבנאי משמיה דאביי [ב] ואת אומרת שלקות מברכין עליהן בורא פרי האדמה (ממאי מדקתני ירקות דומיא דפת[ט]). דרש רב חסדא משום רבינו ומנו רב שלקות מברכין עליהם בורא פרי האדמה ורבותינו היודדין מארץ ישראל ומנו עולא משמיה דר' יוחנן אמר שלקות מברכין עליהן שהכל נהיה בדברו ואני אומר [ג]כל שתחלתו בורא פרי האדמה שלקו שהכל נהיה בדברו וכל שתחלתו שהכל נהיה בדברו שלקו בורא פרי האדמה בשלמא כל שתחלתו שהכל נהיה בדברו שלקו בפה"א משכחת לה בכרבא וסלקא וקרא אלא כל שתחלתו בפה"א שלקו שהכל היכי משכחת לה א"ר נחמן בר יצחק משכחת לה [י]בתומי וכרתי. דרש רב נחמן משום רבינו ומנו שמואל שלקות מברכין עליהם בפה"א וחברינו היודדים מארץ ישראל ומנו עולא משמיה דר' יוחנן אמר שלקות מברכין עליהן שהכל נהיה בדברו ואני אומר בשעה שנהיה בדברו ואני אומר במחלוקת שנויה דתניא [ג] יוצאין ברקיק השרוי ובמבושל שלא נמוח דברי ר"מ ור' יוסי אומר [ה]יוצאים ברקיק השרוי אבל לא במבושל אע"פ שלא נמוח ולא היא דכ"ע שלקות מברכין עליהן בפה"א ועד כאן לא קאמר ר' יוסי התם אלא משום דבעינן טעם מצה וליכא אבל הכא אפי' רבי יוסי מודה. אמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן שלקות מברכין עליהם בפה"א ור' בנימין בר יפת א"ר יוחנן שלקות מברכין עליהם שהכל נהיה בדברו א"ר נחמן בר יצחק קבע עולא [ד]לשבשתיה כר' בנימין בר יפת [ו]תהי בה ר' זירא וכי מה ענין ר' בנימין בר יפת אצל ר' חייא בר אבא ר' חייא בר אבא [ז] דייק וגמר שמעתא מרבי יוחנן רבים ורבי בנימין בר יפת לא דייק ועוד רבי חייא בר אבא [ח] כל תלתין יומין מהדר תלמודיה קמיה דר' יוחנן רבים הוי ר' בנימין בר יפת לא מהדר ועוד בר מן דין ובר מן דין דההוא תורמסא [ט]דשלקי ליה שבע זמנין בקדרה ואכלי ליה בקנוח סעודה אתו ושאלו לר' יוחנן ואמר להו מברכין עלויה בורא פרי האדמה ועוד אמר ר' חייא בר אבא אני ראיתי את ר' יוחנן שאכל זית מליה וברך עליו תחלה וסוף אי אמרת בשלמא שלקות במילתייהו קיימי בתחלה מברך עליו בורא פרי העץ ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש אלא אי אמרת שלקות לאו במילתייהו קיימי בשלמא בתחלה מברך עליו שהכל נהיה בדברו אלא לבסוף מאי מברך דילמא בורא נפשות רבות וחסרון על כל מה שברא מתיב רב יצחק בר שמואל [י]ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח יוצא בהן ובבקלה שלהן אבל לא בבושלן ולא בשולקן ולא מבושלין ואי ס"ד במילתייהו קאי שלוקן אמאי לא שאני התם דבעינן טעם מרור וליכא. אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא רבי יוחנן היכי מברך על זית מליה [י]כיון דשקילא לגרעיניה בצר

נה א מיי' פ"ג מהל' ברכות הל' ג סמג עשין מו טוש"ע או"ח סי' קסו סעיף ב:
נו ב ג ד מיי' פ"ש מהל' ברכות הל' ג סמג עה טוש"ע או"ח סי' רה סעיף ג ה (ובסמ"ג כת סעיף יב):
נז ה מיי' פ"ו מהל' ממרים הלכה ו סמג עשין מו טוש"ע או"ח סי' תסו סעיף ד:
נח ו מיי' פ"ג מהלכות ממן ומלה הלכה יג סמג עשין מה טוש"ע או"ח סי' תסג סעיף ה:
נט ז מיי' פ"ש מהל' ברכות הל' ג ופ"ע הל' יב סמג עשין מז טוש"ע או"ח סי' רח סעיף ו:

והלכתא המוציא לחם מן הארץ דקיימא לן כרבנן דאמרי דאפיק משמע. משו"ה איצטריכינן למפסק כרבנן, משום דכמוציא כת"י לא פליגי, ואפ"ה המוציא עדיף בהא משום דמשמע עבר והוה ועתיד, והתינה ממיני זרעים שיוצאין מזיר, משא"כ בפירות אילן שאין פירותיהן יוצאין אלא מומן לומן, ושייך לברוכי עלייהו ברוא ולא הכורא דאין צומחין מזיר, ואחר שפירות האילן תקנו ברוא, בפירות האדמה נמי תקנו גם כן ברוא דלא לאיפלוגי בפרי.
[הרטיב"א]

ויש אומרים דהלכתא אף המוציא קאמרינן, והוא הדין שיכול לברך מוציא. והנכון כפירושא קמא וכן עמא דבר.
[הרטיב"א]

זאת אומרת שלקות מברכין עליהן בורא פרי האדמה. מצאתי להרב שמואל בן חפיד ז"ל ר"ל, זאת אומרת לעולם כשיש מחלוקת או ברייתא ואומר עליה זאת אומרת, פירוש דבלאו אוהה משנה או ברייתא לא הוה ידעינן ההוא דינא, דאי בלאו הכי הוה ידעינן הדין דמשנתינו הוא, למאי צריך למיתי מהכרייתא, אלא ודאי להדין ליכא למשמע אלא מהמשנה או מהברייתא ודלמה לא שמעינן.
[גופי הלכות פרק ז]

לא קאמר זאת אומרת, אלא כשהדבר מבואר קצת במשנה.
[מהר"י קארו, על הלכות עולם]

ועד כאן לא קאמר רבי יוסי התם אלא משום דבעינן טעם מצה וליכא. ותימה הוא זה ללשון שלא מצינו דבעינן טעם מצה אלא לחם עוני, ומפרשים רבני צרפת ז"ל דבעינן טעם מצה עניה וליכא, וזו כיון שהיא מבושלת הויא לה מצה עשירה.
[רבינו יונה דף כז: מדה"ר]

רבי חייא בר אבא כל תלתין יומין מהדר תלמודיה. דרך כלל לראות אם כיון בשורב שמועותיו.
[הרטיב"א]

אבל לא בבושלין ולא בשולקין ולא מבושלין. לא זו אף זו קתני דכבוכא היינו שנכבכא בחומץ ימים רבים ובשל טעם מרור שלו יותר משלוק, ושלוק הוי יותר ממבושל כדאמרינן עור חמור שנשלקה. **[תוספות הרא"ש]**

ה) פסחים מה. ועי"ש בתוס' ד"ה עולא, **ג)** פי' פירש"י בעירובין קו. ד"ה ואשמעינן, **ד)** [ועיל נג: ד"ה], **ה)** [תוספ' פו: מיומות כ. ע"ש], **ו)** [בלה כה:], **ז)** פסחים נט., **ח)** ה"א, **ט)** לעיל לו., **י)** פסחים עו ע"א.

(ה) רש"י ד"ה אמר רב ממון וכו' כרבי בנימין בר יפת עלה וכו' בר' בנימין בר יפת עד שתקנה:
(ו) ד"ה ת"ש וכו' וכו'. רבי בנימין בר יפת אמר:
(ז) ד"ה מי אמר וכו'. רבי בנימין בר יפת בלוס:
(ח) תוס' ד"ה מאמת וכו' ס"ל בלפם פסק בשלקות אע"ג דלפמתנ ד"כן. ע' תוס' ד"ה מאי קמ"ל:
(ט) בכ"י ישנ מהן בורא פרי האדמה: ד"ה ואיהו דעבד (גליון): **ג)** בירושלמי כצ"ל (גליון). כ"ה בדפו"י. ולפנינו הוא ע"פ המהרש"ל: **ד)** עורמונים גדולים שמוצאם מלומברדיאה:

א) לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ.
[דברים טז, ג]

ב) מַצְמִיחַ חָצִיר לַבְּהֵמָה וְעֵשֶׂב לַעֲבֹדַת הָאָדָם לְהוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ.
[תהלים קד, יד]

גמרא והלכתא המוציא. עי' תוס' מיש מסכת' ע' ע"ב ד"ה ר"ת: תוס' ד"ה ואשכחת לה וכו'. **שכ"ל** כך הוא טוב אחר הבישול כמו קודם **ב"ן.** עי' מתני' פסח"ב ומנחות וכו"ש שם:

(ו) [בריטב"ה והרא"ש ליתא לכל הז] (גליון): **ב)** בכת"י יש מהן **בורא** פרי האדמה: **ג)** בירושלמי כצ"ל (גליון). כ"ה בדפו"י. ולפנינו הוא ע"פ המהרש"ל: **ד)** עורמונים גדולים שמוצאם מלומברדיאה:

אֶלָּא דְּאָמַר מוֹצִיא מֵאי קָמַשְׁמַע לָן, הרי בנוסח זה לא נחלקו חכמים ורבי נחמיה (רש"י), והמברך צריך לברך באופן שמלמד חידוש דין (רא"ש פסחים א, י), כדי שיהיה ניכר שמתבונן ומכוין בברכתו (שלמי ניסן עמ' שו, בשם הגרש"ז אויערבך). ואע"פ שיחיד ורבים הלכה כרבים, נחשב חידוש אם היה מברך 'המוציא' כדעת חכמים, שלא נאמר שכאן הלכה כיחיד משום שכדבריו מוכח מהפסוק 'המוציא אתכם' וגו', וחכמים דחו (לעיל ע"א) הוכחה זו בדוחק (ט"ז קסז, ד).

דְּקָיְמָא לָן כְּרַבָּנָן דְּאָמְרִי דְּאַפִּיק מַשְׁמַע - ואע"פ שחכמים מודים שאפשר לברך גם בלשון 'מוציא', יש לברך 'המוציא', מהטעם האמור בירושלמי (ברכות ו, א) שלא לחבר בין תיבת 'העולם' שמסיימת באות מ', לתיבת 'מוציא' שפותחת באות מ' (תוס' ד"ה והלכתא). ואף רבי נחמיה מודה לטעם זה שיש לחוש לחיבור בין התיבות, אלא שסובר שאי אפשר לברך בלשון 'המוציא', שמשמעו 'דמפיק' (רשב"א). ומה שאנו מברכים על היין 'בורא' פרי הגפן, ולא 'הבורא' בדומה ל'המוציא', משום שבברכת בורא פרי הגפן אין חשש של חיבור בין התיבות (רשב"א ורא"ש; והביאו שבירושלמי ו, א אמרו שלרבי נחמיה לשיטתו מברך 'בורא', ולחכמים לשיטתם מברך 'הבורא'; וראה לעיל בשם הירושלמי שיש לברך 'המוציא' שלא לחבר בין התיבות, וטעם זה לא שייך בברכת היין, ועיין במראה הפנים על הירושלמי).

ויש מפרשים, שיש לברך 'המוציא' משום שהפת עשויה מחיטה שגדלה תדיר בכל עונות השנה, ולשון 'המוציא' כולל עבר, הווה, ועתיד, אבל לשון 'מוציא' משמע רק עבר (שטמ"ק). ■ להלכה, יש לברך 'המוציא לחם' (שו"ע או"ח קסז, ב), ואם אמר 'מוציא לחם', יצא בדיעבד (משנ"ב שם טז).

וַאֲנִי אוֹמֵר כָּל שֶׁתְּחִלָּתוֹ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה שָׁלְקוֹ שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ - ודבר שטוב לאכילה בין חי ובין מבושל באותה מידה, אפילו בישלו מברך כברכתו הראשונה (תוס' ד"ה משכחת, רבינו יונה, רשב"א, ורא"ש). ויש מפרשים שרב חסדא סובר שאף בזה ברכתו שהכל, כיון שנתבשל והשתנה מברייתו (רשב"א בשם הראב"ד).

ומה שאמר רב חסדא 'ואני אומר', לא חלק על שאר האמוראים, אלא בא לבאר שאין כאן מחלוקת, והאומרים שמברך 'שהכל' דיברו בירקות שטובים יותר כשהם חיים, והאומרים שמברך 'בורא פרי האדמה' דיברו בירקות שטובים יותר כשהם מבושלים (רש"י, ב"י רה בדעת תוס' ד"ה משכחת, רבינו יונה בשם רבני צרפת, ורא"ה). ויש מפרשים שרב חסדא חולק על שאר האמוראים שאמרו ששלקות ברכתם בורא פרי האדמה, ולא חילקו שאם תחילתו בורא פרי האדמה שלקו מברך שהכל [ורב חסדא דעת יחיד בזה, ואין הלכה כמותו] (רבינו יונה ורא"ש בדעת הרי"ף והגאונים; וראה טור וב"י שם בדעת הרי"ף). וטעמם של החולקים על רב חסדא וסוברים ששלקות ברכתם בורא פרי האדמה אפילו בירקות שהבישול פוגם טעמם, שכיון שדרכם בשליקה עומדים בברכתם הראשונה (רא"ה), או משום שצורת הפרי לא נפגמה, ורק טעמו נפגם, ודומה הדבר לפרי שנרקב קצת ונפגם טעמו, שעומד בדינו לענין ברכה (דברי דוד).

מַשְׂכַּחַת לָהּ בְּתוּמֵי וְכַרְתֵּי - שאין הבישול משביחם, ומה שאנו רואים שהבישול משביחם, אין השבח מחמת עצמם, אלא מכיון שמתבשלים יחד עם בשר ומלח (תוס' ד"ה משכחת, ורבינו יונה). ■ להלכה, שום וכרתי שבישלם ברכתם 'שהכל' שאין הבישול משביחם, ומברך 'שהכל' אפילו בישלם עם בשר ונשתבחו, שאין השבח מחמת עצמם אלא מחמת הבשר. ודוקא כשניתנו בקדירה רק כדי לתת טעם בבשר, אלא שממילא מקבלים טעם מהבשר, ולכן ברכתם 'שהכל' כברכת הבשר, אבל אם בישלם עם בשר כדי לאכול גם אותם, ברכתם בורא פרי האדמה, אפילו אם בלא הבשר היה טעמם נפגם בבישול. ולפי זה, בצלים שטיגנם בשמן כדי להשביחם, ברכתם בורא פרי האדמה, שהרי הטיגון השביחם, והם עיקר אצלו (שו"ע ורמ"א או"ח רה, א, ומשנ"ב שם ז). על ההלכה בעיקר דין שלקות, ראה ביאורים לקמן לט, א ד"ה לא.

יוֹצְאִין בְּרָקִיק הַשָּׁרוּי לאחר אפייתו במים או בתבשיל (רש"י, ורש"י פסחים מא, א). ויש מפרשים, שדוקא בשרוי במים יוצאים, אבל בשרוי בשאר משקים אין יוצאים, שמבטלים טעם המצה (רבינו מנוח חמץ ומצה ו, ו בשם הראב"ד; מג"א תסא, ז בדעת הרי"ף הרמב"ם והרא"ש; ועיין משנ"ב שם יח).

וּבְמִבּוּשָׁל שֶׁלֹּא נִמּוֹחַ, שעדיין לחם הוא (רש"י פסחים מא, א).

וְעַד כָּאן לֹא קָאָמַר רַבִּי יוֹסֵי וְכוּ' מִשּׁוּם דְּבָעֵינַן טַעַם מַצָּה וְלֵיכָא - ו'טעם מצה' היינו שיהיה טעמה כטעם לחם עוני, וכיון שנתבשלה הרי היא מצה עשירה (רבינו יונה). ויש מפרשים, 'טעם מצה' היינו שצריך שיהיה אפשר להרגיש את טעם המצה, ובנתבשלה אי אפשר להרגיש את טעם המצה [אלא שאף אם לא הרגיש יצא, ולכן בלע מצה יצא (פסחים קטו, ב)] (המאירי; וכ"כ מג"א תעה יא ומשנ"ב שם כט, והוסיפו שדוקא בדיעבד, אבל לכתחילה צריך ללעוס המצה ולהרגיש טעמה בפיו). ואף רבי מאיר מודה שצריך טעם מצה, אלא שסובר שהבישול אינו מבטל הטעם (רשב"א).

אֶלָּא לְבַסּוֹף מַאי מְבָרֵךְ, דִּילְמָא בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת וְכוּ' - המקשן סבר כדעת רב יצחק בר אבדימי (לקמן מד, ב) שברכת בורא נפשות היא רק על ביצים ומיני בשר, אבל על שאר דברים אינו מברך אחריהם כלל. והתרצן השיב שמברך בורא נפשות, כדעת שאר האמוראים (שם) שאפילו על ירקות מברך בורא נפשות (צל"ח).

בְּצַר לֵיהּ שֵׁיעוּרָא - ואף שהזית שאכל רבי יוחנן היה 'בריה' [-שלם כברייתו], ועל בריה יש לברך ברכה אחרונה אף בפחות מכזית, וכן תירץ בירושלמי, אכן, כיון שמדובר כאן בזית שהוסר ממנו הגרעין, א"כ אינו נחשב בריה (תוס' ד"ה בצר בשם ה"ר יוסי; רשב"א בפירוש שני). ויש מפרשים, שהגמרא אצלנו חולקת על הירושלמי וסוברת שאף על בריה אין לברך ברכה אחרונה בפחות מכזית (תוס' שם, רא"ה, רשב"א בפירוש ראשון). ויש שכתבו, שיש להסתפק האם הירושלמי חולק על הגמרא שלנו בדין בריה, וירא שמים יחמיר שלא לאכול בריה פחות מכזית, כדי להסתלק מהספק (רא"ש).

■ להלכה, על אכילה פחות מכזית אין מברכים ברכה אחרונה. ודבר שהוא כברייתו, ספק אם מברכים אחריו, ונכון להזהר שלא לאכול בריה פחות מכזית. ואם נחתך קצת מהפרי, או שניטל הגרעין, אפילו אם הגרעין אינו ראוי לאכילה, אינו נקרא בריה (שו"ע ורמ"א או"ח רי, א ומשנ"ב ז-ח; וראה שם פרטים נוספים).

חָזַר וְאָמַר לֹא עַל הַמְגָּלְגֵּל אֲנִי כּוֹעֵס אֶלָּא עַל הַמְבָרֵךְ אֲנִי כּוֹעֵס - גם מתחילה כעס בר קפרא על המברך, אלא שעיקר כעסו היה על המלגלג, שהמברך לא שאל את בר קפרא מה לברך, משום שקיבל ממנו רשות לברך, ולכן אינו נחשב כל כך כמורה הלכה בפני רבו, אבל המלגלג שסבר שבירך על הפרגיות שלא כדין, נחשב בכך כמורה הלכה בפני רבו, ולכן כעס עליו. ובא המלגלג והתנצל, שלגלג על המברך שלא חשש לכבוד רבו לשאול אותו על מה לברך, וחזר בר קפרא ואמר, אם כך, איני כועס על המלגלג, אלא רק על המברך (מהרש"א). והתנצלות המלגלג לא היתה אמת, וכוונתו בלגלוג היתה שהמברך עשה שלא כדין, ולכן נענש כדין מורה הלכה בפני רבו שחייב מיתה (לשם זבח).

דְּכוּלֵי עָלְמָא שְׁלָקוֹת וּפַרְגִּיּוֹת שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ - דברי הגמרא הם לדחויא בעלמא, והעיקר להלכה כהוה אמינא, וכדעת הסובר ששלקות ברכתם בורא פרי האדמה (שטמ"ק). ■ להלכה, ירקות שבישלם, אם טובים לאכילה מבושלים יותר מחיים [אפילו טובים גם כשהם חיים, אלא שרוב בני אדם שבאותו מקום אינם אוכלים אותם חיים, לפי שהמבושלים טובים יותר], כשהם חיים ברכתם שהכל, ולאחר שבישלם ברכתם בורא פרי האדמה. ואם טובים לאכילה חיים יותר ממבושלים, כשהם חיים ברכתם בורא פרי האדמה, ולאחר שבישלם ברכתם שהכל [כדברי רב חסדא (לעיל לח, ב)]. ואם טובים לאכילה חיים ומבושלים, מברך עליהם בורא פרי האדמה כברכתם קודם הבישול (שו"ע או"ח רה, א, ומשנ"ב שם ג ושעה"צ ג; וראה שם פרטים נוספים).

חָבִיב עָדִיף ■ להלכה, שני מינים שברכותיהם שוות, ואינם משבעת המינים, מברך על החביב (שו"ע או"ח ריא, א; להרחבה בדין 'חביב', ראה ביאורים לקמן מא, א ד"ה ורבנן).

פְּרִימָא זוּטָא שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ, שכיון שחתכו לחתיכות קטנות מאד ובטלה צורתו, בטלה ברכתו הראויה לו, ומברך שהכל (רא"ה).

אִידֵי וְאִידֵי בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, ודוקא שאוכלם חיים, אבל אם בישלם ברכתם שהכל (טור רה בשם יש מהגאונים, וראה צל"ח בדעת רש"י), שהשבח שמשביחים בבישול הוא רק מחמת השומן שמוסיף (ב"ח שם). ויש מפרשים להיפך, דוקא כשבישלם, אבל אוכלם חיים ברכתם שהכל (טור שם בשם רה"ג, והסכים עמו, שלפת מבושל טוב מלפת חי).

וְהָאי דְּפַרְמֵינְהוּ טְפֵי כִּי הֵיכִי דְּנִמְתִּיק טַעֲמֵיהּ, וכיון שזו דרכו להכשירו לאכילה, אינו נחשב שבטלה צורתו (רא"ה). ■ להלכה, פירות או ירקות שחתכם לחתיכות קטנות, וצורתם עדיין ניכרת במקצת, לא נשתנית ברכתם (שו"ע או"ח רה, ד, ומשנ"ב טו; ואם צורתם אינה ניכרת אך עיקר דרך אכילתם בכך, ראה משנ"ב רח, לח).

דְּלִפְתָּא דְּמַפְּשׁוּ בָּהּ קְמָחָא טְפֵי וְכוּ' - מתחילה סבר שאם נתן בתבשיל מעט קמח, הקמח בא לדבק התבשיל ונעשה טפל, ובזה לא נאמר הכלל שכל שיש בו מחמשת מיני דגן ברכתו בורא מיני מזונות (לעיל לו, ב). ואם נתן הרבה קמח, כוונתו שיהיה הקמח עיקר, ולא לדבק (דברי דוד). ■ להלכה בדין קמח שניתן לדבק, ראה ביאורים לעיל לז, א ד"ה ותיובתא.

וּמַיָּא דְּכוּלְּהוּ שַׁלְקֵי כְּכוּלְּהוּ שַׁלְקֵי - ואפילו אם הוציא הירק מהמים, ונשארו רק המים וטעם הירק, ברכתם כברכת הירק. ואינו דומה למה שאמרו (לעיל לח, א) שמי פירות שיצאו על ידי סחיטת הפרי הם זיעה בעלמא וברכתם שהכל, מפני שטעם הפרי נכנס יותר במים על ידי בישול, מאשר על ידי סחיטה (תוס' ד"ה מיא, וקהלות יעקב כא אות ב בדעתם, וראב"ש, ומשנ"ב רב, נג בדעתם). ויש מפרשים, מי שלקות שברכתם כברכת הירק, דוקא בירק שרוב אכילתו על ידי שליקה, אבל בדבר שדרך לאוכלו חי, אף אם שלקו ויש במימיו טעם הפרי, מימיו אינם כמותו, וברכתם שהכל (רשב"א לעיל לח, א וטור רב בשמו; וראה גם רא"ה ושטמ"ק).

■ להלכה, מים שבישלו בהם ירקות ברכתם כברכת הירקות, ואפילו הוציא הירק ואין בהם אלא טעמו. ודוקא כשבישלם על דעת לאכול גם את הירקות, אבל אם בישלם רק לצורך שתיית המים, המים נחשבים כמשקה, וברכתם שהכל (שו"ע או"ח רה, ב, משנ"ב י ו-יג, וראה עוד ביאורים ומוספים במשנ"ב מהד' דרשו).

ודוקא ירקות שרוב אכילתם על ידי בישול, אבל פירות שרוב אכילתם חיים, אם בישלם מברך על מי הבישול שהכל, אפילו אם טעם הפירות נכנס במים, שאינם אלא זיעה בעלמא (שו"ע או"ח רב, י, ומשנ"ב נב; וראה ביאורים ומוספים במשנ"ב מהד' דרשו הערה 62). ויש אומרים שאם טעם הפירות נכנס במים, ברכתם כברכת הפירות (שו"ע שם בשם הרא"ש). ולמעשה, לכתחילה יברך שהכל, ואם בירך בורא פרי העץ יצא בדיעבד (משנ"ב שם).

שְׁמַע מִינָּהּ לְמִתּוֹקֵי טַעֲמָא עֲבֵדִי לָהּ, והמים שנתבשלה בהם ברכתם בורא פרי האדמה (רש"י). ■ וכן הלכה (משנ"ב רד, כב).

פֵּת צְנוּמָה בְּקֵעָרָה - 'צנומה', יבשה, ופירוש אותה בקערה כדי לשרותה (רש"י, ופירוש הרשב"ץ בשמו; וראה גם שטמ"ק ודברי דוד בדעת רש"י). ויש מפרשים, חתוכה לחתיכות ואינה צריכה בציעה נוספת (רמב"ן בראשית מא, כג).

מְבָרְכִין עָלֶיהָ הַמּוֹצִיא וּפְלִיגָא דְּרַבִּי חִיָּיא וְכוּ' צָרִיךְ שֶׁתְּכַלֶּה בְּרָכָה עִם הַפַּת - שיש לפניו פת צנומה [-חתוכה (וראה ביאורים לעיל)], ופת שלימה, והצנומה חביבה עליו יותר מהשלימה, ולרב חייא בר אשי יברך על הצנומה, שכיון שחביבה עליו נחשבת כשלימה, ולרבי חייא שאמר שצריך שתכלה הברכה עם בציעת הפת, יברך על השלימה ולא על הבצועה כבר (תוס' ד"ה פת, רשב"א בפי' ראשון). ויש מפרשים, שיש לפניו פת שאפאה על דעת לפוררה לחתיכות, ולרב חייא בר אשי יכול לברך אחר שמפוררה לחתיכות, ולרבי חייא מברך קודם הפירור ואחר כך מפורר, כדי שתכלה הברכה עם גמר הבציעה (רמב"ן, רשב"א בשם תוספות, ורא"ש).

בצר ליה שיעורא. וגבי ברכת פירות המרץ מלילה כמיכה ומלילה כבגד: **כזית שאמרו.** לענין שיעור כל מלילות: **אגור באוכזו.** מזומן ממנו, שאינו נוגע בפרי כשמקח פתוחים ומומס מלא אגור כמשקה עגנים: **דומבסקין.** קף הן מלקוח מעצד שקורין מקדלצ"ט[ע] בלע"ז, כך ראיתי בפירוש בגמ קמא שכן רגילין לומר בבני יהודה, אבל כאן פירש פרוג"ש[ב] וכן שמעתי מהי כאן ובבבא קמא (פ"י קף קנה:) פרוג"ש, ואי אפשר להעמידה, לת"ק[ג] הכי גרסינן ב"פ הפן[ד] והילף קדש וברך על הפרגיות שבכרמן שהכל ואומים כלכרי' מזונים כלמפרש ואזיל: **שלא טעם משהו בשר.** ומעשה הבשר מביא עליו: **פרגיות.** בשר עוף שקורין פלכרי"ש[ה]: **וקנה אין באן.** הלח זקן הוי והיה לו לשנויי על פיהם מהן יכנך לפטור את שלהן הממיין. ודבריהם הללו אינן נראין בלגמ את הפת הלח שלא ממחמ הפטולה הן בגמ', ומהיכן לקמן (קף מג:) למטעמו ברכה לפיהם ואין הפת פוטלתן: **דמברך מבר שלקות.** לכלכוב ודומסקין שהכל ברכתן בפרגיות, לפי לבר שלין גדולו מן הפרק כגון בשר בימים ודגים מגי בממחיתין[ו] שהכל, וכיון לבכלומיהם שוות מביא עליה[ז]: **ומלגלג מבר שלקות בורא פרי האדמה.** שהיא ברכה מסוכה לעצמה לבדיהם מסוגים, והיה לו להקדימה: **פרוב שדיף דזיין.** למעיל בגמ (קף מד:) כלוב לממון ומרגיין לרפואה: **גרגלידי דשפתא.** ולאי לפשוט: **פרמינתו.** מגומי"ש[ח] בלע"ז, לשון קינמא ירק[ט]: **פרימא זוטא.** גריעותא היא, ובשלכלו מי קלי: **אבי תבי.** [י] על מקום שפיתת הקדירה: **ועביד תוך תוך.** כלומר שלוק ומפה מאי, וקול דמיחמו נשמעת [יא] בקול תוך תוך: **מיא דסלקא.** מגעיל של מרגיין: **בסלקא.** לענין ברכה: **דשיבתא.** ירק שמותין מעט בקלדה למתק בעלמא ולא לאלו, אלי"ט[יב] בלע"ז: **לפתוקי טעמא עביד.** ומבלכין על מימי מבשלו ב"פ בלמלה: **השבת אין בה.** בגד שלא מעמנתה בקלדה ולוקיחה אין בה שום מעם לימול מרומה כהוא ליה כעין בעלמא, מלקתני מעמנתה טעם ש"מ לטעמא שניעל: **פת צנומה.** (גלילן), ועניין השלמות: **צריך שתבלה.** [יג] צ"ל **שהיכר הגרעין** (ועב"ן): **[י] יכול** צ"ל (עט"ר): **[כ]** [ד]בריה **הוה** ואינן כו' כצ"ל (מהרש"א, גליון): **[ל]** נדצ"ל **ורוצה לבצוע** מן הצנומה (עטרת ראש). והתוס' בשם [ר]שי"ת ח"ת ס"ס יב הגיה "שלמה לפניו ובצע **מבנה צנומות** רב חייא וכו'". וביאר שכוונת תירוצם היא כמו שכתבה ברשב"א בשם התוס' שמיירי שיש לו פת גדולה ורוצה לפרוס בקערה, ונמלקו ר' חייא ור' חייא בר אשי אם יכנך קודם שיפרוסנה כשהוא עדיין פת גדולה או שיפרוס ואח"כ יברך:

בצר ליה שיעורא. היינו דוקא בברכה שלאחריו בשיעור שאכל בברכה שלפניו פחות מכשיעור לחסור ליהנות בשעתו הוה בלא ברכה[ד] אין לענין מלילה בין לענין שהיה אכל בברכה שלאחריו בשיעור שיעור מלא כוגמיו על כן יש ליזהר לשתות מכוס של ברכה [ה] מלא לוגמיו כדי שיברך לאחריו מעין ג' ברכות. [ו] **וכ"ש היה שומר** כשהוא שלפניו פחות מכשיעור לחסור ליהנות מכשיעור הוא לפני מברכין שיעור מלא כוגמיו על כוס של ברכה שלאחריו בשיעור מלא כוגמיו[ז] כ' יומן היכי ניחין חזית הוא לא הוי שיעורא ולקמן מסוס ביום לפטילו לא אכל מלא פרימה אחת של ענב או פרוסה אחת של רמון בעי ברוכי מסוס לבבריה מברכין לפילו פחות מכזית **ומולק על גמרא דיקן** כלמסמע הכא ס"ל מן הלכה כמותו של יוחנן[ח] **וכ"ש** (ט) **יסי היס מפרש** שהיוחנן[ט] אינו מולק על הגמרא שלנו להכא מיירי שהוכיו הגרעיניס[י] ומלמ לא כן לא היה בעייתו שהכל אבל לא אכלו אלא פרי אחד[כ] לא היה פרימה אחת של רמון מברך עליו מהלה ומלו ואגמרא יובאל היה סבור שהיא היה שלא ולכך הוקרן[ל] לאחר שגומו עין לאכל פרימה בבייהו[מ] ואין מולקים יחד. **ועוד יש בירושלמי[נ]** היכא דבייך במוגמוסא במילתא ואכל מיניה ובקל אחריא בני בריסי ואכל מיניה בני בריסי אחרי אכל מיניה ופירך מאי שנא מאחמ ואי אחרי אחרי לא מיבעיא א

כיצד מברכין פרק ששי ברכות

והלכתא ברכא דמברך ואח"כ בוצע. פי' שלא יפריש הפרוסה מן הפת עד אחר הברכה **ויש שנוהגין** לברך ברכת המוציא קודם שיתחיל כדי שתהא הפת שלמה בשעת ברכה. ומיהו בשבת נכון לעשות (ג) דהוי היסח הדעת בין הברכה למציאת הפת ובשבת נכון להתחיל ולברך קודם שיתחיל שלא משמע ליה לבצוע קודם שתהא הברכה שלו לו יהיה לו לחם מצוה ויפרוס שלשה פרוסות (ד) ומיהו אין צריך לפרוס הברכה קודם שיבצע[ב] מלמעי רבי מאיר דירושלמי[ג] אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פורס והיינו משום שאם יפרוס קודם הברכה שמא תפול הפרוסה מידו ולא יוכל לחזור ולפרוס אחרת ויצטרך לברך (ג) ולברך ועל כרחך אלא בשעה שהוא פורס ואפילו הכי (ד) [לא] היה צריך לברך על כל פרוסה ופרוסה אלא על הראשונה ועל האחרונה ועל הבינונית ולא על כל אחת ואחת משום דכולהו פרוסות מיקרי פת אחת ומברכין עליה ברכה אחת לאחר אכילה ואפילו לא אכל אלא כזית מכולן ולא אכל כזית מכל אחת ואחת ולא אכל כזית מכולן כולן בבת אחת ולא אכל כזית מכולן אלא בזה אחר זה ולא אכל כזית מכולן אלא בזה אחר זה ולא אכל כזית מכולן אלא בזה אחר זה

מְבָרֵךְ וְאַחַר כָּךְ בּוֹצֵעַ - ולאחר גמר הברכה מפריש הפרוסה, כדי שהברכה תהיה על פת שלימה (רש"י; וראה שלמה משנתו, ש'מפריש' היינו מסיים חיתוך הפרוסה, וכדלהלן). ויש שאינם חותכים כלל את הפת עד לאחר סיום הברכה, והברכה חלה על כל הככר, שגם אם תיפול הפרוסה לא יצטרך לחזור ולברך על פרוסה אחרת (תוס' ד"ה והלכתא ורש"ש בדעתם, וראה מהרש"א ואמרי נועם להגר"א שביאורו באו"א; רבינו יונה; רא"ש). ויש סוברים שאין נכון לעשות כן, משום שבחיתוך הפת לאחר הברכה יש הפסק והיסח הדעת בין הברכה לאכילה, אלא קודם הברכה יש לחתוך מעט, ולאחר סיום הברכה יסיים את חיתוך הפרוסה (ע"פ תוס' רבינו יונה וראי"ש הנ"ל; וראה פני יהושע שאינו הפסק גמור, וכ"מ ברבינו יונה, וכע"ז כתב המשנ"ב קסז, ד). וחיתוך זה יהיה בשיעור שאם יאחז את הפרוסה יעלה שאר הככר עמה, שאם יחתוך יותר לא יחשב הככר שלם (רא"ש). ויש סוברים שיכול לחתוך יותר, שכל שלא חתך לגמרי נחשב הככר שלם (הגהות מיימוני ברכות ז, ה בשם רבינו ברוך).

וְהִלְכְתָא כְּרָבָא דְּאָמַר מְבָרֵךְ וְאַחַר כָּךְ בּוֹצֵעַ ■ להלכה, לפני שמברך על הפת, טוב לכתחילה שיחתוך מעט פרוסת הבציעה, בשיעור שאם יאחוז בפרוסה יעלה שאר הככר עמה, ובזה ימעט השהיה בין הברכה לאכילה [ובככר קטן ודק, שאין שהייה בשבירתו, אינו צריך לחתוך כלל קודם הברכה]. ולאחר שיסיים הברכה יחתוך לגמרי ויפריד את פרוסת הבציעה מהפת, כדי שיברך את כל הברכה על פת שלימה (שו"ע או"ח קסז, א, משנ"ב שם ד, ביאה"ל ד"ה וצריך).

ובשבת או ביום טוב, טוב שלא יחתוך את הככר כלל עד לאחר הברכה, שמא ישבר ויאבד מעלת ככר שלם ללחם משנה (רמ"א שם ומשנ"ב י-יא). והמדקדקים נוהגים לעשות רישום בסכין במקום הבציעה קודם הברכה (מג"א רעד, א, הובא במשנ"ב שם ה), כדי שיהיה ניכר שהברכה חלה על החתיכה שבוצע (תורת חיים סנהדרין קב, ב, הובא במג"א שם).

אָמַר רַב הוּנָא מְבָרֵךְ עַל הַפְּתִיתִין וְכוּ', וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר שְׁלֵמָה מִצְוָה מִן הַמּוּבְחָר - לרב הונא, אם שניהם שוים בגודלם, יכול לברך על הפתיתים, ש'שלם' אינו מעלה לענין ברכה, ואם הפתיתים גדולים מהשלמים, צריך לברך עליהם, שה'גדול' חשוב מה'שלם' (רש"י, ופני יהושע וצל"ח בדעתו). ולרבי יוחנן, מברך על השלמים, אפילו אם הפתיתים גדולים מהם (תוס' ד"ה מברך, בדעת רש"י), ש'שלם' הוא מעלה לענין ברכה, ומעלתו גדולה ממעלת ה'גדול' (צל"ח). ויש מפרשים, שלרב הונא אף אם הפתיתים גדולים ושלמים קטנים, מברך על איזה מהם שירצה, ואין מעלה לגדול (תוס' שם בשם ר"ת, וצל"ח בדעתם). ויש מפרשים, שלרב הונא מברך בכל אופן על הפתיתים, משום שהנאתם קרובה יותר מפת שלימה שצדדיה קשים וצריך לחותכם קודם האכילה. ולרבי יוחנן מברך על השלמים, שחשובים יותר מהפתיתים (ראב"ד בהשגות על בעל המאור וברשב"א בשמו).

■ להלכה, היו לפניו חתיכת פת, ופת שלימה, ושתיהן ממין אחד, אפילו אם השלימה קטנה והחתיכה גדולה, מברך על השלימה, משום הידור מצוה (שו"ע או"ח קסח, א, ומשנ"ב שם א).

מְבָרֵךְ עַל הַפְּרוֹסָה שֶׁל חִטִּין וְכוּ' - שחיטים עדיפות משעורים, שבפסוק (דברים ח, ח) 'ארץ חטה ושעורה' וגו', הן כתובות תחילה (תוס' ד"ה אבל). ונכון לא כתוב לשון 'מצוה מן המובחר' כדלעיל לגבי פתיתים ושלמים, שדוקא כשניהם ממין אחד, אין בו אלא מצוה מן המובחר לברך על השלמים, אבל בשני מינים שהאחד חשוב מחבירו, חייב לברך על החשוב (רבינו יונה).

וּרְאֵה שְׁמַיִם יוֹצֵא יְדֵי שְׁנֵיהֶן - ידי מחלוקת רב הונא ורבי יוחנן בדין פתיתים ושלמים (רש"י, וראב"ד בהשגות על בעל המאור וברשב"א בשמו). ויש מפרשים, ידי הברכה על שני הלחמים, על הפרוסה של חיטים והשלימה של שעורים, וגורסים 'ידי שתיהן' (תוס' ד"ה מניח בדעת ר"ת, ומהרש"א בדעתם; רבינו יונה; רא"ש).

מֵנִיחַ פְּרוֹסָה בְּתוֹךְ הַשְּׁלֵמָה וּבוֹצֵעַ את שתיהן (רש"י בפירוש ראשון, רמב"ם ברכות ז, ד, ורא"ש). ויש סוברים, שבוצע את השלימה של שעורים, ונחשב ש'יוצא ידי שניהם', שכיון שמניח שתיהן יחד נחשב כאילו בוצע משתיהן (רש"י בפירוש שני, ורא"ש בדעתו). ויש סוברים, שבוצע את הפרוסה של חיטים, ודי בהנחת השלימה על הפרוסה כדי לצאת ידי שניהם (רבינו יונה). ■ להלכה, היו לפניו חתיכת פת מחיטים, ופת שלימה משעורים, אפילו אם החתיכה גדולה מהשלימה, מניח החתיכה תחת השלימה, ובוצע משתיהן יחד. ומעיקר הדין יש לברך על חתיכת הפת מחיטים, אלא כדי לצאת ידי שמים ולקיים כל המעלות, יש לבצוע משתיהן יחד (שו"ע או"ח קסח, א, ומשנ"ב שם ג-ד).

לֶחֶם מִשְׁנֶה כְּתִיב - וחיוב זה הוא מדרבנן, שדרשה זו אינה אלא אסמכתא (תוספת שבת רעד, ב). ויש סוברים שדרשה גמורה היא, וחיובה מן התורה (ט"ז תרעח, ב).

דְּנָקִיט תַּרְתֵּי וּבָצַע חָדָא - שלשון הפסוק 'לקטו' לחם משנה (שמות טז, כב), משמע אחיזה, והיינו שיאחז את שני הככרות בשעת הברכה, אבל על שעת הבציעה לא נאמר לחם משנה (גמ' שבת קיז, ב ורש"י שם). ■ להלכה, בשעת ברכת המוציא אוחז שתי ככרות בידו, ובוצע התחתונה (שו"ע או"ח רעד, א ומשנ"ב שם ג). ויש סוברים, שבליל שבת בוצע התחתונה, וביום השבת בוצע העליונה, והטעם על פי קבלה (רמ"א שם; וראה משנ"ב ס"ק ד-ה פרטים נוספים). ויש מהפוסקים שנהגו לחתוך את שתי הככרות, והעולם נהגו לבצוע רק אחת (משנ"ב שם).

רַבִּי זֵירָא חֲוָה בָּצַע אַכּוֹלָא שֵׁירוּתָא - פרוסה גדולה שתספיק לו לכל הסעודה (רש"י), ועשה כן לכבוד השבת, שנראה כמחבב סעודת שבת, להתחזק ולאכול הרבה (רש"י שבת קיז, ב). ויש מפרשים, שבוצע על כל הככרות שהיו מונחים לפניו (רשב"א). ■ להלכה, מצוה לבצוע בשבת פרוסה גדולה, שתספיק לו לכל הסעודה (שו"ע או"ח רעד, ב).

הוֹאִיל וְאִתְעֲבִיד בֵּיהּ מִצְוָה חָדָא נַעֲבִיד בֵּיהּ מִצְוָה אַחֲרִיתִי ■ להלכה, יש לבצוע על הככר של העירוב בסעודה שניה בשבת, שהואיל ונעשתה בו מצוה אחת, נעשה בו מצוה אחרת. ומעיקר הדין יכול לבצוע עליו גם בסעודה ראשונה, אלא שכיון שלפעמים מקדים סעודה ראשונה קודם שחשיכה, ואם יאכל אז את העירוב, יאסר בטלטול, לכן טוב יותר לבצוע עליו בסעודה שניה (רמ"א או"ח שצד, ב ומשנ"ב ד; וראה ט"ז שם תקכז, יד, שיש לשמור את הככר של העירוב גם ללחם משנה של סעודה שלישית, ורק אז לבצוע עליו, וראה משנ"ב שם יא ו-מח).

טוֹל בָּרוּךְ טוֹל בָּרוּךְ אֵינוֹ צָרִיךְ לְבָרֵךְ, שאמירה זו היא לצורך הברכה, ואינה נחשבת הפסק (רש"י, ותוס' ד"ה הבא). ויש סוברים, שאף שיחה לצורך המשך האכילה אינה הפסק, ולא רק שיחה בענין פרוסת המוציא (ב"י סי' קסז בדעת הרמב"ם ברכות א, ח, וראה דרישה אות ב ומאמר מרדכי שם יא). וכפל לשון 'טול ברוך' [וכן באופנים דלהלן], לומר שאע"פ שהאריך בדיבור לצורך זה, אינו הפסק, שכן דרך בני אדם (חדש האביב [לבעל הפלא יועץ]). ■ להלכה, לכתחילה לא יפסיק כלל בין הברכה לאכילה, ואם הפסיק חוזר ומברך. ובדיעבד, אם דיבר מענין המאכל שמברך עליו כגון שאמר שיביאו לפניו מלח לאכול בו את פרוסת המוציא [או שהפסיק בענין שאר צרכי הסעודה], או שיתנו לפלוני לאכול, או שיתנו מאכל לבהמה, אינו חוזר ומברך (שו"ע או"ח קסז, ו ומשנ"ב שם לז, וראה שם פרטים נוספים).

אָסוּר לְאָדָם שֶׁיֹּאכַל קֹדֶם שֶׁיִּתֵּן מַאֲכָל לִבְהֶמְתּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וְכוּ' - ואיסורו מן התורה, שדרשה גמורה היא (מג"א רעא, יב בשם מהר"ם, וביאה"ל קסז, ו בדעתו). ויש מפרשים שדרשה זו אסמכתא בעלמא, ואיסורו מדרבנן (שבות יעקב ג, יג).

וטעם הדבר, מפני שמזונות הבהמה מוטלים עליו, ואם לא יאכיל אותה יהיה בכך צער בעלי חיים, ולכן יש להקדים מזונותיה קודם שיאכל בעצמו, כדי לקנות בנפשו מידת הרחמנות (שאילת יעב"ץ או"ח יז). ויש מפרשים, שהאדם צריך לנהוג בביתו כהנהגת הקב"ה, שמכין תחילה עשב שהוא מזון הבהמות, ואחר כך מבשיל אותו לצורך האדם (אבודרהם עמ' שיח, הובא באליה רבה קסז, י; וראה גם יד אפרים על המג"א שם יח).

אֵין הַבּוֹצֵעַ רַשַּׁאי לִבְצֹעַ עַד שֶׁיָּבִיאוּ מֶלַח אוֹ לְפָתָן, כדי שיתנו טעם בפרוסת המוציא, משום כבוד הברכה (שו"ע הרב קסז, ח). או כדי שלא יצטרך אחר כך להפסיק בין הברכה לאכילה לבקש מלח או לפתן (ביאור הגר"א שם כא). ויש מפרשים, 'לבצוע', לברך, שאין לברך עד שיביאו לפני כולם מלח או לפתן, שהמברך מוציא את כולם בברכתו, וצריכים לטעום את פרוסת המוציא במלח או בלפתן מיד לאחר הברכה (רא"ה, ושעה"צ שם יט בדעתו).

לֵית דִּין צָרִיךְ בְּשֵׁשׁ - 'בשש', עיכוב, שפת נקיה היא, ואינה צריכה מלח או לפתן (רש"י; תוס' ד"ה הבא; רבינו יונה בשם יש מפרשים). ויש מפרשים, 'בשש', שם הליפתן, שפת זו אינה צריכה לפתן, לפי שבדעתו לאכול פת חריבה בלא מלח או לפתן, ולכן אינו צריך להמתין עד שיביאום לפניו (הערוך ערך בשש, רמב"ם ברכות ז, ג וכס"מ בדעתו, ורבינו יונה בשם יש מפרשים).

■ להלכה, ימתין מלברך ברכת המוציא עד שיביאו לפניו מלח או שאר דבר הנאכל עם הפת כדי לאכול בהם את פרוסת המוציא. ואם כבר בירך, ימתין קצת מלאכול עד שיביאום לפניו. ואם הפת נקיה או שיש בה תבלין או מלח, או שברצונו לאכול פת חריבה בלא מלח, אינו צריך להמתין. ומכל מקום אם גם בזה רוצה להמתין, הרשות בידו, ואינו נחשב הפסק כיון שהוא צורך הסעודה (שו"ע או"ח קסז, ה, ומשנ"ב שם כה-כט).

אַחַר כָּל אֲכִילָתְךָ אֱכוֹל מֶלַח וְאַחַר כָּל שְׁתִיָּתְךָ שְׁתֵה מַיִם ■ להלכה, אין אנחנו נוהגים להזהר בזה, שדינים אלו נאמרו רק בזמנם שלא היה מלח במאכל שאוכל, וכן לא היו מים במשקה ששותה, ובזמננו אין הדבר כן (רמ"א או"ח קע, כב). ועוד, שבזמננו נשתנו הטבעים (משנ"ב קעט, יח).

וְהַיָּשָׁן לְמִזְרַח גָּרְנוֹ דָּמוֹ בְּרֹאשׁוֹ - גורן של קצח, שהרוח שבאה ממערב מכניסה את ריחו לתוך הגוף (רש"י). ויש מפרשים, גורן של תבואה, שהרוח שבאה ממערב מביאה את הקש לחוטמו (תוס' ב"ב כה, א ד"ה אין).

אֵין הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוּדָה - ואף על פי שהלכה כרבים הוצרך לומר שאין הלכה כרבי יהודה, אף שמביא ראיה מהפסוק לדבריו [להלן] (פני יהושע ומצפה איתן). ■ להלכה, על הירקות מברך בורא פרי האדמה [כדעת חכמים] (שו"ע או"ח רה, א).

אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע - אם שמעת פעם אחת, סופך שתטה אוזן ותשמע פעם אחרת (רש"י). ועוד יש לפרש, אם הורגלת בילדותך לשמוע, אז 'תשמע', יספיקו בידך שתוכל ללמוד ולהוסיף (רש"י סוכה מו, ב).

אִם שָׁמוֹעַ בֵּישָׁן תִּשְׁמַע בֶּחָדָשׁ וְאִם יִפָּנֶה לְבָבְךָ שׁוּב לֹא תִשְׁמַע - אם חזרת פעמיים ושלש על מה ששמעת אשתקד (רש"י), תזכה ותחכים בלימודך להבין דברים חדשים מתוך הדברים הישנים שכבר למדת. 'ואם יפנה לבבך' לבטלה ותתייאש מלחזור על מה שכבר למדת, לא תזכה (רש"י סוכה מו, ב).

משנה. בֵּרֵךְ עַל פֵּרוֹת הָאֶילָן וְכוּ' ■ להלכה, בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה, יצא, ואפילו עשה כן במזיד. בירך על פירות האדמה בורא פרי העץ, לא יצא (שו"ע או"ח רו, א ומשנ"ב א, וראה שם פרטים נוספים).

מִאן תַּנָּא דְּעִיקַּר אִילָן אַרְעָא הִיא וְכוּ' - שהארץ היא עיקר הפרי, והאילן גדל ממנה (רש"י), ולכן נקראים פרי האדמה בלשון התורה, וזה שייך גם לגבי ברכה, ואף שלשון בני האדם אינו כן. ותנא קמא סובר שכיון שלשון בני אדם אינו כן, אם בירך עליהם בורא פרי האדמה לא יצא (רש"ש).

תְּאֵנָה הָיְתָה שֶׁבְּדָבָר שֶׁנִּתְקַלְקְלוּ בּוֹ נִתְקְנוּ - שמדת הקב"ה, שבאיזמל שמכה בו, בו הוא מרפא, ולכן מסתבר שהעץ שאכלו ונענשו על אכילתו היה תאנה (רש"י סנהדרין ע, ב; וראה עוד מה שהביאו שם התוס' ד"ה בה בשם המדרש).

הֵיכָא דְּכִי שָׁקְלַת לֵיהּ לְפֵירֵי אִיתֵיהּ לְגַוָּוזָא וְהָדָר מַפֵּיק - ולפי זה, תותים שגדלים משנה לשנה באותו עץ, ברכתם בורא פרי העץ (תוס' ד"ה איתיה). ויש סוברים שברכתם בורא פרי האדמה (תוס' שם בשם הר"ר מנחם), שבתוספתא (כלאים ג, יג) מצינו סימן אחר, שאינו נקרא עץ אלא המוציא עליו מעצו, אבל אם עליו גדלים משורשיו אינו נקרא עץ. ולפי זה, תותים, שהענפים שלהם מתייבשים לגמרי בחורף, וחוזרים וגדלים מהשורשים, אינם נקראים עץ, וברכתם בורא פרי האדמה (רא"ש, ומרדכי קלא). ■ להלכה, תותים הגדלים בסנה, ברכתם בורא פרי האדמה, שענפיהם כלים לגמרי בחורף וחוזרים וגדלים משורשיהם, ואינם נחשבים עץ (שו"ע ורמ"א או"ח רג, ב). ויש מיני תותים שגדלים באילן, וברכתם בורא פרי העץ (משנ"ב שם א, וראה שם ובס"ק ג על מיני פירות נוספים).

הבא מלה בו׳ צריך לברך. להוי הסמ הדעת והכי ממרי ס״ג ממנחת (קף ט.). סמ בין תפילין לתפילין צריך לברך ון הלכה סמ סמ בין ברכת המזונות למילה ובין ברכת קידוש לשמיט צריך לחזור ולברך מ׳ לאו מילתא דשיעור לפטורה כמו טול צריך וכן בשמיטה צריך לחזור ולברך[ב] מ׳ לאו מילתא דשיעור לפטורה כמו טול צריך וכן בשמיטה כמו הטל ומרגלוים לשמוע מן שמחר מחר היטב אלא שמעו לך אלא תפסקה. **ומנו** תפסקו בשמיטה אין זו הפסקה. **ומנו** אין מנו רגילים להניח על השלחן לא מלא ולא לפחות משום דפת אלא משום ומכרי לית הוא מוסר כי הא דאמר כשמיל לית דין צריך בשם **מיהו רבי מנחם** היה מתקרק מאד להניח מלא על השלחן כלאיתא במתלב״ח כשיעורא יוצאין על השלחן וממתינין זה את זה עד שיטלו ליהיה והן בלא מזונ השלחן מקורנא עליהם וכיון מלא מגין עליהם[ג]. **רבי** יהודה הוא דתנן **יבש** המעין כו׳ וכו׳. ומיהא להלכה כרבי יהודה לפחם כן מנא בוומיה ומה כרך על פירות שלחן בורך פרי המזמה יפה׳. **יבש** המעין כו׳. יש מפרשים לכך מצית ומיהו קולא מפני שאינו נראה במקצת להקב״ה אלא כקונל על מה שנתן לו למזמה שמיטב לחויב לפירות.

איתיה [ג]גווא והדר אתי. **מסכת נדלח** למומיס ופרישי״ת[ד] ובומעות״ם[ה] ומיהו פהו צריכין לברך עליהם בורת פרי הען שהרי לרך הען להתקיים יפיס רבים וכי שקיל הפרי בשנה זו הלר אתי פרי בשתו הען עלמו[ו]. **מיהו הלכ רבי מנחם** הניח לחוי מיהודלמי למסכת נלמים[ז] ממבלרין על כל מיני לתפל בורת פרי המזמה לכלמר מתם מסנין ומטרין מין אילן סם ומין נלמים בנלם ופרין ומסנים נלו בן מיני לתמים הקונדם ומסמל ומיני תמן לנרכה ומכל נלמים נלמא לענין בלכה מיני נשמין (ו). ומיהו לנרכי הכל בורת״ם ומיני לריך לנרך עליהם בפה״ע לחוי גדל על תמרין ועוז מתקיים מעבה לשנה: ובכי

אמר רב [א]טול ברוך טול ברוך אינו צריך לברך הבא מלה הבא לפתן צריך לברך ור׳ יוחנן אמר אפי׳ הביאו מלה הביאו לפתן נמי אין צריך לברך לבריך גביל לתורי צריך לברך ורב ששת אמר [ב]אפילו גביל לתורי נמי אינו צריך לברך דאמר [ג]רב יהודה אמר רב[ד] [ה]אסור לאדם שיאכל[ו] קודם שיתן מאכל לבהמתו שנא׳ [ז]ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת: אמר רבא בר שמואל משום רבי חייא [ח]אין הבוצע רשאי לבצוע עד שיביאו מלח או לפתן לפני כל אחד ואחד רבא בר שמואל אקלע לבי ריש גלותא אפיקו ליה ריפתא ובצע לה׳הדיא. אמרו ליה הדר מר משמעתיה אמר להו [ט]לית דין צריך בשש: ואמר רבא בר שמואל משום רבי חייא [י]אין מי רגלים כלים אלא בישיבה אמר רב כהנא ובעפר תיחוה אפילו בעמידה ואי ליכא עפר תיחוה יעמוד במקום גבוה וישתין למקום מדרון: ואמר רבא בר שמואל משמיה דר׳ חייא [יא]אחר כל אכילתך אכול מלח ואחר כל שתייתך שתה מים ואי אתה נוזק תניא נמי הכי אחר כל אכילתך אכול מלח ואחר כל שתייתך שתה מים ואי אתה נוזק תניא אידך [יב]אכל כל מאכל ולא אכל מלח שתה כל משקין ולא שתה מים ביום יזאג מן ריח הפה ובלילה יזאג מפני אסכרה: ת״ר המקפה אכילתו במים אינו בא לידי חולי מעים [יג]וכמה אמר רב חסדא קיתון לפת אמר רב מרי א״ר יוחנן הרגיל בעדשים אחת לשלשים יום מוגע אסכרה מתוך ביתו [יד]אבל כל יומא לא מ״ט משום דקשה לריח הפה ואמר רב מרי אמר רבי יוחנן הרגיל בחרדל אחת לשלשים יום מוגע חלאים מתוך ביתו [טו]אבל כל יומא לא מ״ט משום דקשה לחולשא דלבא אמר רב חייא בר אשי אמר רב הרגיל בדגים קטנים אינו בא לידי חולי מעים ולא עוד [טז]אלא שדגים קטנים מפרין ומברין על גופו של אדם א״ר חמא ברבי חנינא [יז]הרגיל בקצח אינו בא לידי כאב לב מיתיבי [יח]רשב״ג אומר קצח אחד מששים סמני המות הוא והישן למזרה גרנו דמו בראשו לא קשיא הא בריחו הא בטעמו אימיה דרבי ירמיה אפיא ליה ריפתא ומדבקא ליה[יט] ומקלפא ליה: ר׳ יהודה אומר בורא מיני דשאים: א״ר זירא ואיתימא ר׳ חינגא[כ] בר פפא [כא]אין הלכה כרבי יהודה [כב]וא״ר זירא ואיתימא ר׳ חינגא בר פפא מ״ט דרבי יהודה אמר קרא [כג]ברוך ה׳ יום יום וכי ביום מברכין אותו ובלילה אלא לומר לך כל יום ויום תן לו מעין ברכותיו הכא נמי כל מין ומין תן לו מעין ברכותיו. [כד]וא״ר זירא ואיתימא ר׳ חינגא בר פפא בא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק אבל הקב״ה אינו כן מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק שנאמר [כה]ויאמר אם שמוע תשמע ואם לאו לא תשמע ד״א אם שמוע בישן תשמע בחדש [כו]ואם יפנה לבבך שוב לא תשמע: **מתני׳** [כז]ביוך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא ועל פירות הארץ בורא פרי העץ ועל כולם [כח]אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא: **גמ׳** מאן תנא דעיקר אילן ארעא היא אמר רב נחמן בר יצחק ר׳ יהודה היא דתנן [כט]יבש המעין ונקציץ האילן מביא ואינו קורא ר׳ יהודה אומר מביא וקורא: על פירות הארץ וכו׳: פשיטא א״ר נחמן בר יצחק לא נצרכה אלא לר׳ יהודה דאמר חטה מן אילן היא דתניא [ל]אילן שאכל ממנו אדם הראשון רבי מאיר אומר גפן היה שאין לך דבר שמביא יללה על האדם אלא יין שנאמר [לא]וישת מן היין וישכר רבי נחמיה אומר תאנה היתה שבדבר [לב]שנתקללקלו בו נתקנו שנאמר [לג]ויתפרו עלה תאנה רבי יהודה אומר חטה היתה שאין התינוק יודע לקרות אבא ואמא עד שיטעום טעם דגן [לד]ס״ד אמינא הואיל ואמר רבי יהודה חטה מן אילן היא ליברך עליה בורא פרי העץ קמשמע לן [לה]היכא דכי שקלת ליה לפירי איתיה לגווא והדר מפיק אבל

ז) ניסין סב., ב) [מנחות לב.], ג) [נקמן דף מז:], ד) [מפמ כלה הי״ס], ה) שם, ו) פוסה מו., ז) [בעיל יט.], ח) כמורש פרק ו מפנה ו, ט) [מנחלת ע. ע״ש], י) [ועי׳ פרק״י מנחלת], יא) ד״ה נתכר וכו׳ ומ״ש מוס׳ שם כמפנה ופיכלו פו.], ב) [מוק בתרי״ד ד״ה ואין], ג) ב״ק כה. ד״ה אין שפירשו למורד גרגו באופן אחר, ד) רש״ע מוס׳ חולין פו. ד״ה ומכנסי, ה) הרבה ראשונים הביאו את המדרש אבל מקור דברי המדרש לא מצאתי (שפתי חכמים), ו) [ועי׳ מוס׳ כתונות קף ס. ד״ה נפלין ובו׳], ז) [פוק פרק ח].

הגהות הב״ח

(ב) **תוס׳** ד״ה לימים ובו׳. מיני דשלחן הן ומיטו:

גליון הש״ס

גמ׳ **סד״א הואי׳ ואר״י חבה מין אילן.** ע׳ שבת קף ק״י ע״ב מוס׳ ד״ה מוכרת:

הגהות ועיונים

ג) [כרב אלפס איהא דאמר רב יהודה אמר **שמואל**׳ דבראייש איהא דאמר **רב חונא אמר** איהא **שיטמוס בידם** דעיקר **רא״ן ארעא היא.** לעיקר כל הפירות היא הלכה ובכל גדל מיימנה: **יבש המעין ונקציץ האילן.** פיש לו בית שהשלמין וכו׳ מעין שהוא משקהו ממנו ולקל בבורים ממנו ואחר כך יבש המעין, וכן שהיה שלילן ולקל אילנא ר׳ **חנינא** (שלילן): ד) [פצע חוק׳ התוקף את הגרון], ו) ורציני דומים לשושפוים והם שוזרים, ונקרא גם "קיסל שחור", להבדילו מהקיסל האדום הכמון (תפא״י ועוד׳): ז) בכתי׳ **או** נקציץ: ח) תוכי שזה: **ט)** במרדכי ״ביישוב״ש, פי׳ סנה:

תורה אור השלם

א) וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ לִבְהֶמְתֶּךָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ: (דברים יא, טו)

ב) פְּרוּחַ אַדְנָי יוֹם יוֹם יַעֲמָס לָנוּ הָאֵל יְשׁוּעָתֵנוּ סֶלָה: (תהלים סח, כ)

ג) וְאָמַר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְתָיָשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי יְיָ רֹפְאֶךָ: (שמות טו, כו)

ד) וְאִם יִפְנֶה לְבָבְךָ וְלֹא תִשְׁמָע וְנִדַּחְתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לֵאלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבַדְתָּם: (דברים ל, יז)

ה) וַיִּשְׁתְּ מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלָהּ: (בראשית ט, כא) ו) וְתִשְׂקֹחֲנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וְיֵדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת: (בראשית ג, ז) ז) דָּגָה הַחִלּוֹן נִשְׁקָפָה וְהֵיכָל אִם סֹגָרָה בְּעַד הָאֲסֻנָּה מִחוּץ בְּשֹׂשׂ רְכֹבוֹ אֲחֹרוּ פְּעָמָי מֵרְכִּבוֹתָיו: (שופטים ה, כח) ח) וַיֹּאמֶר אִישׁ הָאֱלֹהִים אֲנָה נָפַל הַרְאֵהוּ אֶת הַמָּקוֹם וְקִבֵּצָה עֵין וַיִּשְׁלַח שָׁפָּה וַיָּצָף הַבְּרוֹתִי: (מלכים ב ו, ו) ט) וְנָתְנָה הָגֵה הַבְּאתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִי יְיָ וְהִנַּחְתּוֹ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ: (דברים כו, י)

משנת ראשונים

הבא מלה הבא **לפתן צריך לברך.** כל המצות פה מברך עליהן עובר לעשייתן. להכי נקיט הבי לישנא ולא נקיט קודם, לאשמועינן שלא יהיה סבור ליתעכב בין ברכה למצוה, אא״כ שוהה בדבר מצוה שיכול לשהות אפי׳ הרבה, ואפי׳ שוהה שהיא מצרכיו המצוה אינה הפסק.

[הריטב״א, פסחים יז:]

אפילו גביל לתורי נמי צריך לברך. דכי היכי דדחמנא מכין מזון להזמה מקמי אדם הכי נמי מבעי לן למעבד.

[הרשב״ץ]

לית דין צריך בישש. ר״ם אין זה צריך לפתן כי הוא מוטעם מאליו, והוא מלשון האיכל תפל מבלי מלח, דמתרגמינן כמה דלא מתאבל בשש מדלית מילחא.

[הגיגי יונה כז: מדה״ר]

ביום ראשון מן ריח הפרי, **ובלילה ראשון** מפני אסכרה. וכתבה הרבותא ד״ל, כיון דאי לא אכל ולא שתי הוי סכנה אין צריך לברך מידי דהוה אשהותה משקה לרופאה שאין צריך לברך. והאוכל מלח אחר שאכילתו לא יאכל בגודל דקשה לקבור בנים ולא בורת דקשה לעניות ולא באצבע דקשה לשי״ר אלא באמה ובקמיצה. והשתה לא נהוג עלמא במלח משום מלח סדומית, ע״כ שבלי הלקט.

[בית יוסף או״ח סי׳ קעט]

רבי יהודה אומר בורא מיני דשאים. ר׳ יהודה סובר בכל דבר שעושה פרי ופרין נאכל, אדם מברך בורא פרי, אם מין אילן הוא פה״א, ואם אינו מין אילן פה״א, בגון קשואים ואבטיחים ושומים וכיוצא בהם, אבל הירקות שיוקן נאכל הרעין אינו נאכל כגון דרעוני גנה שאין נאכלין מברך עליהן בורא מיני דשאים. [הרמב״ן] **מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק.** כי ההיות הגופנים בעלי שיעור ומדה, כלי ריקן מחזיק, וכשממלאין אותו אינו מחזיק יותר לפי שכבר נתמלא שיעורו ואין בעל שיעור מחזיק יותר משיעורו, אבל בעלי׳ הגופים מלא מחזיק לפי שאינם בעלי שיעור, ע״כ מחזיקין בלא שיעור. **[שולחן של ארבע שער ד]**

עין משפט
נר מצוה

עה א ב מיי׳ פ״ו מהל׳ ברכות הל׳ ה סמג עשין כז טוש״ע או״ח סי׳ קפז סעיף ו ומיהו כו׳ סעיף ג:

ג [מיי׳ פ״ט מהלכות עבודת הל׳ ה סמג עשין יח״ל ומקדימין מזון הכנסת אורחים ועבדים לעשותם עמהן הכי הוה אומר כעיני עבדים אל יד מדויקים כעיני שפחה אל יד גבירתה ופ״ק]:

עה ד ה מיי׳ פ״ו מהל׳ ברכות הלכה ג סמג עשין כז טוש״ע או״ח סי׳ קפז סעיף ה:

עו ו מיי׳ פ״ד מהל׳ תפילין הל׳ יט טוש״ע או״ח סי׳ לב סעיף יג:

עז ז ח טוש״ע או״ח סי׳ קצ סעיף כב כמנה ופוסקים סי׳ קצט סעיף ו:

עח ט מיי׳ פ״ד מהל׳ דעות הלכה ג:

עט י ב סה פ״ח מהלכות ברכות הלכה ג סמג עשין כז טוש״ע או״ח סי׳ קסז סעיף ג:

פא כ מיי׳ שם הלכה י וסמג שם טוש״ע או״ח סי׳ קפז סעיף ג:

פב נ מיי׳ פ״ד מהל׳ כלאים הלכה יב:

פג ס טוש״ע או״ח סי׳ רנ סעיף ב וסכ״ה:

מ: כיצד מברכין פרק ששי ברכות

ורבי נימא יוחנן אמר אפי' פת ויין. וכן הלכה לדב"ז ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן [ב] ובכ"ע לגבי רב הונא שהיה תלמידו של רב: רב הונא בר' יוסי. ות"ח היכי מלי סופר רב הונא כר' יוסי הא רב הונא מודה בשאר דברים הוין שאם שהכל נהיה בדברו אין צריך לומר במזונות ומעשר [ג]: **מתני' הנובלות.** מפסת"ג: **גובאי.** מגביה טהוריות: **מין קללה.** מומן ונובלות וגופתי על ידי קללה הן באין: **גמ' שהקרים.** בוטרי"ר [ד] בלע"ז: **מירבא רבו מארעא.** מלמלומות שהרק הס גדלים על העפיס ועל הכלים: **בושלי כמרא.** כמו שמרופי תמה, שמעלם ומרפס המוס ויבקעו, ותממרים הס. כמו"ש מוס, כמו מכמר בשרק (פסחים קף נח.): **תמרי דזיקא.** שהרוח מושיכן: **אשארא.** שתמוך וגומתי פליג ר' יהודה: **פרי העץ בעי ברוכי.** שהרי לא נאמרו לקלקול: **הלקים שבדמאי.** פירות שהקלו שהלוקחן ממכרים בדמאי שלהן שהלוקחן ממש שהרי אין לריך לעשרן. ולו הן: **השיתית בר'.** שתיק מעופים, ופין ע"ש סם [ה] עליהם מלעשרן: **מו"ש.** שלומש"י [ו]: **שי"לה' גופני.** ענינים שתוויות: **הא ודאן.** הס יזוע שלא הופרש שעשאן גורן. הטעי מהן מעשר: **שנשאן גורן.** שהיו מו מי שלקטן העמיד מהן עריסה כלי: **הלקט והשכחה והפאה.** מע"פ שפטורים מן המעשר לקטן עני ושכחן גורן הוקבעו למעשר מלדברן, למען למוד סגר שמפוזם שלקטו היא: **בגמ'**

חזון יש הפת [ג] ומן היין. כלומרינן לקמן (קף מב.) שגורס בכתוב בכרכה לעצמו בקוום ובכללה ובכתבה מתמיס: **ידי ברכה ראשונה.** בכרכה הזן: **פרשת סוטה.** שכתהכן מפציעה: **וידוי מעשר.** בעצרי הקרש מן הבית (דברים יח): **מלבדך.** בלוון לשלר קלשון ממלומין ולוגו להפריש תרומה ומעשר [ו]: **מתני' הנובלות.** מפסת"ג: **גובאי.** מגביה טהוריות: **מין קללה.** מומן ונובלות וגופתי על ידי קללה הן באין: **גמ' שהקרים.** בוטרי"ר [ד] בלע"ז: **מירבא רבו מארעא.** מלמלומות שהרק הס גדלים על העפיס ועל הכלים: **בושלי כמרא.** כמו שמרופי תמה, שמעלם ומרפס המוס ויבקעו, ותממרים הס. כמו"ש מוס, כמו מכמר בשרק (פסחים קף נח.): **תמרי דזיקא.** שהרוח מושיכן: **אשארא.** שתמוך וגומתי פליג ר' יהודה: **פרי העץ בעי ברוכי.** שהרי לא נאמרו לקלקול: **הלקים שבדמאי.** פירות שהקלו שהלוקחן ממכרים בדמאי שלהן שהלוקחן ממש שהרי אין לריך לעשרן. ולו הן: **השיתית בר'.** שתיק מעופים, ופין ע"ש סם [ה] עליהם מלעשרן: **מו"ש.** שלומש"י [ו]: **שי"לה' גופני.** ענינים שתוויות: **הא ודאן.** הס יזוע שלא הופרש שעשאן גורן. הטעי מהן מעשר: **שנשאן גורן.** שהיו מו מי שלקטן העמיד מהן עריסה כלי: **הלקט והשכחה והפאה.** מע"פ שפטורים מן המעשר לקטן עני ושכחן גורן הוקבעו למעשר מלדברן, למען למוד סגר שמפוזם שלקטו היא: **בגמ'**

אבל היכא דבי שקלת ליה לפירי ליתיה לגווא דהדר מפיק לא מברכינן עלה בורא פרי העץ אלא בפה"א: ועל כולן אם אמר שהכל וכו': אתמר רב הונא אמר חוץ מן הפת ומן היין ורבי יוחנן אמר אפי' פת ויין נימא כתניא: ראה פת ואמר כמה נאה פת זו ברוך המקום שבראה יצא ראה תאנה ואמר כמה נאה תאנה זו ברוך המקום שבראה יצא דברי ר' מאיר ר' יוסי אומר כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו נימא רב הונא דאמר כר' יוסי ור' יוחנן דאמר כר' מאיר אמר לך רב הונא אנא דאמרי אפי' לר' מאיר עד כאן לא קאמר ר' מאיר התם אלא היכא דקא מדכר שמיה דפת אבל היכא דלא קא מדכר שמיה דפת אפילו ר' מאיר מודה ור' יוחנן אמר לך אנא דאמרי אפילו לרבי יוסי עד כאן לא קאמר ר' יוסי התם אלא משום דקאמר ברכה דלא תקינו רבנן אבל אמר שהכל נהיה בדברו דתקינו רבנן אפילו ר' יוסי מודה. בנימין רעיא כרך ריפתא [ז] ואמר בריך מריה דהאי פיתא אמר רב יצא ואמאר רב כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה דאמר בריך רחמנא מריה דהאי פיתא והא בעינן שלש ברכות מאי [ח] יצא דקאמאר רב נמי יצא ידי ברכה ראשונה מאי

ה"א מ"ו א: **[ב]** נ"א [נוסף] **על החלב ועל הנבינה ועל הביצים אומר שהכל** (גליון) כ"ה במשנה שבמשניות: **[ג]** בכת"י נוסף **משום דיוקי** וכ"ה בשיטת רי"ב על הרי"ף: **[ד]** להתכוסות בקליפה: **[ה]** בכת"י **חס**: **[ו]** פירוש שיח בר הדומים לאנשים קטנים: **[ז]** יש להוסיף **והה"כתא כרב** דמסתברא (זאת מנותחת, באה"כ) ועיין מהרש"א וספר גופי הלכות כלל שם שביארו את הנוסח שלפנינו: **[ח]** ל"א תאני **דזה"כ** (דק"ס ע"י"ש שכן גרסת הגר"א איתא בכת"י וכר"ש וכפירוש הרא"ש שם):

רבי נימא יוחנן אמר אפי' פת ויין. וכן הלכה לדב"ז ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן [ב] ובכ"ע לגבי רב הונא שהיה תלמידו של רב: רב הונא בר' יוסי. ות"ח היכי מלי סופר רב הונא כר' יוסי הא רב הונא מודה בשאר דברים הוין שאם שהכל נהיה בדברו אין צריך לומר במזונות ומעשר [ג]: **מתני' הנובלות.** מפסת"ג: **גובאי.** מגביה טהוריות: **מין קללה.** מומן ונובלות וגופתי על ידי קללה הן באין: **גמ' שהקרים.** בוטרי"ר [ד] בלע"ז: **מירבא רבו מארעא.** מלמלומות שהרק הס גדלים על העפיס ועל הכלים: **בושלי כמרא.** כמו שמרופי תמה, שמעלם ומרפס המוס ויבקעו, ותממרים הס. כמו"ש מוס, כמו מכמר בשרק (פסחים קף נח.): **תמרי דזיקא.** שהרוח מושיכן: **אשארא.** שתמוך וגומתי פליג ר' יהודה: **פרי העץ בעי ברוכי.** שהרי לא נאמרו לקלקול: **הלקים שבדמאי.** פירות שהקלו שהלוקחן ממכרים בדמאי שלהן שהלוקחן ממש שהרי אין לריך לעשרן. ולו הן: **השיתית בר'.** שתיק מעופים, ופין ע"ש סם [ה] עליהם מלעשרן: **מו"ש.** שלומש"י [ו]: **שי"לה' גופני.** ענינים שתוויות: **הא ודאן.** הס יזוע שלא הופרש שעשאן גורן. הטעי מהן מעשר: **שנשאן גורן.** שהיו מו מי שלקטן העמיד מהן עריסה כלי: **הלקט והשכחה והפאה.** מע"פ שפטורים מן המעשר לקטן עני ושכחן גורן הוקבעו למעשר מלדברן, למען למוד סגר שמפוזם שלקטו היא: **בגמ'**

אבל היכא דבי שקלת ליה לפירי ליתיה לגווא דהדר מפיק לא מברכינן עלה בורא פרי העץ אלא בפה"א: ועל כולן אם אמר שהכל וכו': אתמר רב הונא אמר חוץ מן הפת ומן היין ורבי יוחנן אמר אפי' פת ויין נימא כתניא: ראה פת ואמר כמה נאה פת זו ברוך המקום שבראה יצא ראה תאנה זו ברוך המקום שבראה יצא דברי ר' מאיר ר' יוסי אומר כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו נימא רב הונא דאמר כר' יוסי ור' יוחנן דאמר כר' מאיר אמר לך רב הונא אנא דאמרי אפי' לר' מאיר עד כאן לא קאמר ר' מאיר התם אלא היכא דקא מדכר שמיה דפת אבל היכא דלא קא מדכר שמיה דפת אפילו ר' מאיר מודה ור' יוחנן אמר לך אנא דאמרי אפילו לרבי יוסי עד כאן לא קאמר ר' יוסי התם אלא משום דקאמר ברכה דלא תקינו רבנן אבל אמר שהכל נהיה בדברו דתקינו רבנן אפילו ר' יוסי מודה. בנימין רעיא כרך ריפתא [ז] ואמר בריך מריה דהאי פיתא אמר רב יצא ואמאר רב כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה דאמר בריך רחמנא מריה דהאי פיתא והא בעינן שלש ברכות מאי [ח] יצא דקאמאר רב נמי יצא ידי ברכה ראשונה מאי

ה"א מ"ו א: **[ב]** נ"א [נוסף] **על החלב ועל הנבינה ועל הביצים אומר שהכל** (גליון) כ"ה במשנה שבמשניות: **[ג]** בכת"י נוסף **משום דיוקי** וכ"ה בשיטת רי"ב על הרי"ף: **[ד]** להתכוסות בקליפה: **[ה]** בכת"י **חס**: **[ו]** פירוש שיח בר הדומים לאנשים קטנים: **[ז]** יש להוסיף **והה"כתא כרב** דמסתברא (זאת מנותחת, באה"כ) ועיין מהרש"א וספר גופי הלכות כלל שם שביארו את הנוסח שלפנינו: **[ח]** ל"א תאני **דזה"כ** (דק"ס ע"י"ש שכן גרסת הגר"א איתא בכת"י וכר"ש וכפירוש הרא"ש שם):

מבוא

מתני' משנתנו עוסקת בברכות הנהנין, ומבארת מתי מברכים ברכה אחת על כמה מינים, ומתי צריך לברך על כל אחד ואחד בפני עצמו. ומתחילה מבארת המשנה

נִימָא רַב הוּנָא דְּאָמַר כְּרַבִּי יוֹסֵי - ואע"פ שרב הונא מודה בשאר דברים שאינם פת ויין שאם בירך עליהם שהכל יצא, ולרבי יוסי בכל דבר ששינה בו ממטבע שטבעו חכמים לא יצא, יש לומר שדוקא אם אמר 'ברוך המקום' וכו' סובר רבי יוסי שלא יצא, שאינה ברכה שתקנוה חכמים, אבל אם בירך שהכל יצא, שאינו נחשב כל כך שינוי ממטבע שטבעו חכמים [שהרי לא תיקנו לכל מין ברכה פרטית, אבל פת ויין שבירך עליהם שהכל לא יצא, שכיון שתיקנו להם ברכה פרטית, נחשב שינוי גמור ממטבע שטבעו חכמים] (תוס' ד"ה נימא בשם י"מ ורש"ש בדעתם, וראה מהרש"א ופני יהושע).

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר לָךְ אֲנָא דְּאָמְרִי אֲפִילּוּ לְרַבִּי יוֹסֵי וְכוּ' ■ להלכה, אפילו על פת או יין שהם חשובים, אם בירך שהכל, יצא בדיעבד [כרבי יוחנן] (שו"ע או"ח קסז, י ומשנ"ב שם נ, נג, וכן שו"ע שם רו, א ומשנ"ב שם ה-ו). וכן, אם אמר 'ברוך המקום מלך העולם שברא פת זה', יצא בדיעבד [כרבי מאיר] (משנ"ב קסז, נג). ואפשר, שדין זה נאמר דוקא בזמנם שהיו קוראים להקב"ה 'מקום', אבל בזמן הזה לא יצא (שעה"צ שם נב).

דְּאָמַר בְּרִיךְ רַחֲמָנָא מָרֵיהּ דְּהַאי פִּיתָא - ואין צריך שיזכיר שם ה' ממש, אלא די שיזכיר 'רחמנא', שהוא כינוי להקב"ה שכך היו מכנים אותו בבבל (משנ"ב קסז, נא). ולרבי יוחנן שסובר [להלן] שברכה שאין בה מלכות אינה ברכה, מדובר שאמר בריך רחמנא 'מלכא' מארי דהאי פיתא (רשב"א, שטמ"ק).

מַאי יָצָא וְכוּ' יָצָא יְדֵי בְּרָכָה רִאשׁוֹנָה - וכגון שבסוף הברכה חתם ואמר 'בריך רחמנא דזן כולה', שהרי ברכה ראשונה של ברכת המזון צריכה חתימה (רשב"א, שטמ"ק). והוא הדין שאם אמר לפני אכילתו במקום ברכת המוציא 'בריך רחמנא' וכו', שיצא, כשם שאם אמר 'כמה נאה פת זו' וכו' יצא לדעת רבי מאיר, שהלכה כמותו (רא"ש, וב"י קסז בדעת הטור). ■ להלכה, אם במקום ברכה ראשונה של ברכת המזון אמר 'בריך רחמנא מלכא דעלמא מאריה דהאי פיתא', יצא בדיעבד, ואף אם לא חתם 'בריך רחמנא דזן כולה', הואיל והזכיר שם ומלכות וענין הברכה. ויש אומרים שהחתימה מעכבת, ואם לא חתם לא יצא, וכן הלכה (שו"ע או"ח קפז, א ומשנ"ב שם ד). וכן, אם במקום ברכת המוציא אמר 'בריך רחמנא מלכא דעלמא מאריה דהאי פיתא', יצא בדיעבד (שו"ע שם קסז, י ומשנ"ב שם נג, וראה שם פרטים נוספים).

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר כָּל בְּרָכָה שֶׁאֵין בָּהּ מַלְכוּת אֵינָהּ בְּרָכָה ■ להלכה, כל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה [כרבי יוחנן], ואם דילג שם או מלכות, יחזור ויברך (שו"ע או"ח ריד, א). וכן בברכה שיש בה חתימה, אם דילג השם בחתימה, נחשב שלא חתם, וחוזר ומברך (משנ"ב שם ה, ושעה"צ ד). ואפילו אם דילג תיבת 'העולם' בלבד צריך לחזור ולברך, שתיבת 'מלך' לבדה אינה מלכות (שו"ע שם, וראה משנ"ב ו), ומכל מקום אם אמר 'המלך' בה"א הידיעה, אף אם לא אמר 'העולם' אינו חוזר (ביאה"ל שם).

עַל הַחֹמֶץ - ואע"פ ששתה חומץ ביום כיפור פטור (יומא פא, ב), משום שאינו ראוי לאכילה, ואין מברכים על דבר שאינו ראוי לאכילה [כגון זנגביל יבש (לעיל לו, ב)], מכל מקום, כיון שאם שתה יותר מרביעית חומץ ביום כיפור חייב הואיל ונהנה, לענין ברכה גם בפחות מכך לא יצא מתורת אוכל וחייב בברכה, ואם שתה יותר מרביעית, מברך גם ברכה אחרונה (רבינו יונה). ויש מפרשים, שמדובר בחומץ מזוג קצת, שראוי לאכילה. או בחושש בשיניו ונותן חומץ הרבה לתוך מרק ושותהו לרפואה, וכיון שמעורב במרק נהנה ממנו וצריך לברך (רא"ש).

■ להלכה, חומץ שעירב בו מים וראוי לשתיה, ברכתו שהכל (שו"ע או"ח רד, א). ועל החומץ לבדו אינו מברך כלום, מפני שמזיקו (שם, ב). ודוקא חומץ חזק שמבעבע כשמשליכים אותו על הארץ, אבל חומץ שאינו חזק כל כך, ראוי לשתיה ונהנים ממנו, וטעון ברכה (משנ"ב שם כד).

כָּל שֶׁהוּא מִן קְלָלָה אֵין מְבָרְכִין עָלָיו, וחומץ ונובלות וגובאי, באים על ידי קללה (רש"י). וגובאי נחשב מין קללה אף על פי שטעמו אינו נפגם, כיון שאוכל התבואה ומזיק לעולם (רבינו יונה בפירוש שני). ויש מפרשים, שרק חומץ ונובלות נחשבים מין קללה, שהיו טובים לאכילה ונפסדו, אבל גובאי אינו נחשב מין קללה, שטעמו אינו נפגם (רבינו יונה בפירוש ראשון).

עַל דָּבָר שֶׁאֵין גִּדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ וְכוּ' אוֹמֵר שֶׁהַכֹּל ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח רד, א, וראה במשנ"ב שם, וכן בביאורים להלן, פרטים נוספים).

עַל הַפַּת שֶׁעַפָּשָׁה ■ להלכה, פת שעיפשה ונתקלקלה קצת, ברכתה שהכל. ואם נתקלקלה לגמרי ואינה ראויה לאכילת אדם, אינו מברך עליה כלל (שו"ע רד, א ומשנ"ב שם א). ולענין ברכה אחרונה על פת שעיפשה, יש שפסקו שמברך בורא נפשות (רמב"ם ברכות ח, ח). ויש שחילקו, אם אכל כדי שביעה שחיובו מן התורה, חייב לברך ברכת המזון, כיון שראויה לאכילה בדוחק, ואם לא אכל כדי שביעה, שחיובו מדרבנן, הקילו חכמים שמברך בורא נפשות, כיון שאינה ראויה לאכילה אלא בדוחק (ביאה"ל שם, והניח בצ"ע למעשה).

עַל הַמֶּלַח מברך שהכל, הואיל ויש לו קצת הנאה ממנו כשנותנו לתוך פיו (משנ"ב רד, ה, וראה לעיל לו, א: 'עביד אינש דשדי לפומיה').

בּוּשְׁלֵי כְּמָרָא - תמרים שנשרפו ונתבשלו בחום השמש והתייבשו (רש"י, תוספות רבינו יהודה בשם רבו). ויש מפרשים, מין תמרים שאינם מתבשלים על האילן, ודרך הכשרתם לאכילה היא שתולשים אותם ומחממים אותם בעפר, עד שמתבשלים (הערוך ערך כמר, תוספות רבינו יהודה בפירוש ראשון, וטור רד). ■ להלכה, נובלות, והם תמרים שבישלם ושרפם החום והתייבשו והשתנו לרעה, ברכתם שהכל (שו"ע או"ח רב, ט ומשנ"ב שם מט, וכן רד, א ומשנ"ב שם ג). ויש מפרשים ש'נובלות' הם מין תמרים שהכשרתם לאכילה היא על ידי חימומם בעפר עד שיתבשלו, וברכתם שהכל (משנ"ב רב שם; וראה ביאה"ל שם שאם כבר נתנם בעפר ונתבשלו, יש אומרים שברכתם בורא פרי העץ, ולמעשה צ"ע). והלכה כשני הפירושים (ראה שעה"צ שם נז).

הַקְּלִין שֶׁבַּדְּמַאי וְכוּ' - פירות דמאי שהקילו בהם שאין צריך לעשרם, לפי שאינם חשובים, ועמי הארץ לא נחשדו עליהם שלא לעשרם (רש"י, ר"ש ורא"ש דמאי א, א). ויש מפרשים, שיש בהם ספק ספיקא, ספק באו מההפקר ופטורים מן המעשר, ואפילו באו מהמשומר, שמא כבר נתעשרו (פירוש המשניות להרמב"ם ורע"ב שם; וראה קהלות יעקב כז אות ב שדברי הרמב"ם הם רק לפי הירושלמי).

הָיוּ לְפָנָיו מִינִין הַרְבֵּה וְכוּ': בהלכות קדימה בברכות יש שלושה נדונים: [א] קדימה באותה הברכה, כגון האוכל שני פירות שברכתם בורא פרי העץ, וזה נקרא בסוגיתנו 'ברכותיהן שוות'; [ב] קדימה בין בורא פרי העץ ובורא פרי האדמה, וזה נקרא בסוגיתנו 'אין ברכותיהן שוות'; [ג] קדימה בין שתי ברכות שונות, כגון שברכת בורא פרי האדמה קודמת לברכת שהכל, דין זה נתבאר בגמ' לעיל לט, א.

מַחְלוֹקֶת בְּשֶׁבֵּרְכוֹתֵיהֶן שָׁווֹת, שבברכה שמברך על פרי אחד, פוטר את הפרי השני, וצריך לברך על הפרי החשוב יותר, ולפטור את הפרי הפחות חשוב ממנו שנטפל אליו (רשב"א).

וְרַבָּנָן סָבְרֵי מִין חָבִיב עָדִיף – המין שחביב עליו תדיר, ואף שעתה חביב עליו המין האחר, יברך על החביב תדיר ויאכל ממנו קצת, ואחר כך יאכל את מה שחפץ לאכול עכשיו (רא"ש), וכמשמעות הלשון 'מין חביב' (ביאור הגר"א ריא, א). ויש מפרשים שיקדים איזה מהם שירצה לאכול תחילה, שהולכים לפי מה שחביב עליו באותה שעה (רמב"ם ברכות ח, יג וב"י ריא, ב בדעתו).

■ להלכה, היו לפניו פירות הרבה וברכותיהם שוות, מקדים מין שבעה [וכדעת רבי יהודה], ואם שניהם לא משבעת המינים, או ששניהם משבעת המינים, אם אחד מהם שלם יקדימנו, ואם לאו, יקדים את החביב עליו בדרך-כלל, והמברך על מה שחביב עליו עכשיו, יש לו על מי לסמוך, ואם בדרך-כלל שניהם שוים בחביבות אצלו, יקדים את החביב עכשיו (שו"ע או"ח ריא, א-ב ומשנ"ב שם, ובס"ק לה).

דְּבְרֵי הַכֹּל מְבָרֵךְ עַל זֶה וְחוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עַל זֶה, שהמברך בורא פרי האדמה על דבר שגדל באדמה, אינו פוטר פרי העץ שעמו, אף שאם בירך בורא פרי האדמה על פרי העץ, יצא (רש"י), ועוד שלא נתכוון לפטור בברכת בורא פרי האדמה את פרי העץ (רבינו יונה).

ולענין קדימת ברכות העץ והאדמה לדעת עולא [ונחלק בזה על רבי ירמיה וכמו שיתבאר להלן], אין ברכה אחת מהם קודמת לחברתה (תוס'; רא"ש בדעת רש"י והרי"ף), שאין שייכות בין הברכות ואין ברכת פרי העץ חשובה כל כך מברכת פרי האדמה, ואין בזה דין קדימה (רא"ש), ובשונה מברכת פרי האדמה ושהכל שיש בהם דין קדימה, וברכת פרי האדמה קודמת לשהכל, שברכת שהכל כוללת כל דבר ואינה מבוררת כלל (תוס' ורא"ש). ויש אומרים שברכת בורא פרי העץ קודמת לברכת בורא פרי האדמה (רא"ש בשם בה"ג, אך ראה תוס' שדברי בה"ג אינם בשיטת עולא), שברכת בורא פרי העץ יותר פרטית מברכת בורא פרי האדמה, שבדיעבד יוצאים בה גם על פירות העץ (רבינו יונה). ויש אומרים שהחביב קודם (רבינו יונה בדעת הרי"ף).

■ להלכה, הובאו שלשת הדעות בקדימת ברכות העץ והאדמה, שיש אומרים שאין בזה דין קדימה, ויש אומרים שהחביב קודם, ויש אומרים שברכת העץ קודמת (ראה שו"ע או"ח ריא א-ג), וטוב להקדים את החביב, ואם הם שוים בחביבות, יקדים את העץ (משנ"ב וביאה"ל שם, וראה שם בגדר דבר חביב לענין זה, וראה שם פרטים נוספים).

מֵיתִיבִי הָיוּ לְפָנָיו צָנוֹן וְזֵית מְבָרֵךְ עַל הַצָּנוֹן וּפוֹטֵר אֶת הַזַּיִת, וסבר המקשן שכשם שבדיעבד יוצאים בברכת בורא פרי האדמה על זית, כך כששניהם לפניו מברך על הצנון ופוטר את הזית (רשב"א).

אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה לְהַקְדִּים - אף לגבי ברכות פרי העץ ופרי האדמה, מקדים את הפרי החשוב לפרי שאינו חשוב, ולרבנן חביב עדיף, ולרבי יהודה מין שבעה עדיף [ונחלק בכך על עולא, וכמו שנתפרש למעלה בעמוד] (שטמ"ק ורשב"א).

דְּאָמַר רַב יוֹסֵף וְאִיתֵימָא רַבִּי יִצְחָק כָּל הַמְּקֻדָּם בְּפָסוּק זֶה מְקֻדָּם לְבָרָכָה, וכל שכן ששבעת המינים הכתובים בפסוק, קודמים לשאר פירות שאינם כתובים בפסוק (רש"י), ומלשון 'מוקדם לברכה' שנקט רב יוסף משמע כרבי ירמיה, שגם כשאין ברכותיהן שוות, וצריך לברך שתי ברכות, המוקדם בפסוק, מוקדם לברכה (צל"ח).

שֶׁנֶּאֱמַר אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעוֹרָה וְכוּ', מכאן שברכת גרעיני חיטה קודמת לברכת ענבים, אף שברכתם בורא פרי האדמה, משום שחיטה מוקדמת בפסוק (טור ריא, בדעת הסוברים שברכת בורא פרי האדמה אינה קודמת לברכת בורא פרי העץ, כמובא לעיל). ויש אומרים דוקא כשעשה מהחיטה תבשיל או פת (בה"ג ברכות ו, וכתב הטור שם, שזהו לשיטתו שברכת בורא פרי העץ קודמת לברכת בורא פרי האדמה, כמובא לעיל) ■ להלכה, פת או תבשיל מחיטה ושעורה, קודמים לברכת בורא פרי העץ, אבל ברכת בורא פרי האדמה של הכוסס חיטים, אינה קודמת לברכת בורא פרי העץ (שו"ע או"ח ריא, ה ומשנ"ב, וראה ביאורים ומוספרים משנ"ב מהדו' דרשו הע' 21).

וְגֶפֶן, מכאן שברכת בורא פרי העץ באכילת ענבים קודמת לברכת בורא פרי העץ על תאנה ורימון, אבל ברכת בורא פרי הגפן על יין קודמת לברכת הפירות מטעם אחר, שהיא ברכה חשובה, וקודמת אפילו לזית הסמוך לארץ יותר מגפן (טור ורמ"א ריא, ד).

וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ, דין קדימה בזית, הוא בין באכילתו בין בשתיית שמן זית, כשברכתו בורא פרי העץ [כמו שנתבאר לעיל לו, א], ודין קדימה בתאנה ורימון, הוא דוקא באכילתם, ולא בשתיית המיץ היוצא מהם, וכן בתמרים, באכילתם ולא באכילת דבש, שהמיץ והדבש זיעה בעלמא וברכתם שהכל, ופקע מהם דין קדימת שבעת המינים (לבוש ריא, ה).

■ להלכה, זהו סדר הקדימה בברכה על אכילת מאכלים שונים: המוציא, בורא מיני מזונות [בסדר הזה: חיטים, שעורים, כוסמין, שיבולת שועל, שיפון], בורא פרי הגפן, זית, תמר, ענב, תאנה, רימון. ובשאר מינים, בורא פרי העץ ובורא פרי האדמה, ושהכל. ובכל אלו מקדימים אף כאשר האחר הוא חביב [והסדר בברכות בורא פרי האדמה ופרי העץ, נתבאר למעלה בעמוד זה] (משנ"ב ריא, לה). ודין קדימה כשהברכה שווה לשני המאכלים, נתבאר למעלה בעמוד.

כְּדֵי רְבִיעִית יַיִן לְנָזִיר, שנפח רביעית יין קרוש גדול יותר משל שאר משקים, ובו משערים את איסורי נזיר (רש"י ע"פ רש"ש סוכה ו, א). ויש מפרשים שמשערים ביין שאינו קרוש, בכמות אוכל שתינתן לתוך כוס מלא יין, עד שישפך רביעית מהכוס לחוץ, ומשערים ביין, שהוא עבה יותר משאר משקים ואינו ממהר להישפך, אלא נגדש על שפת הכוס (תוס' כאן ורש"י סוכה שם). ושיעור היין שאינו נגדש על שפת הכוס, אלא נשפך החוצה, משתנה לפי צורת הכוס, ולא נתפרש באיזו כוס מודדים (רש"ש שם).

בשלמא למ"ד טובלות דממרי דזיקא, ומוכלות דממרי לוקמינהו בגבולי בתמלא, היינו דכתב רבי לוז טובלות ואפילו מפני מה ומפני מה ומוכלות בתמלא. מיהו למאן דאמר כל טבילות שאינן מן התורה אצלם כמי שנטבלו ולא נטבלו, אפילו בתמלא אמאי מוכלות. ומיהו אפילו למאן דאמר טבילות שאינן מן התורה אצלם כמי שנטבלו ולא נטבלו, מכל מקום אין אוכלין בהן תרומה, דגזרינן שמא יאכילנה לבעל הבית קודם שיטבול, ואפילו בתמלא

עין משפט נר מצוה

קג א מרי פ"ב מהלכות מגילה ומגן עשור הל' ג **ב** פרי"ח סי' תריב סעיף ג: **קד ב** מרי פ"ח מהל' ברכות הל' יג ממג עשין כו טוש"ע או"ח סי' רי"ז סעיף ד: **קה** ג טוש"ע או"ח סי' קצד סעיף ב: **קן** ד מרי פ"ט מהלכות ברכות הל' יא ממג סה טוש"ע או"ח סימן קצו סעיף ג ב: **קסו** ה טוש"ע או"ח סי' קנד סעיף ג ז:

רב נסים גאון

שלש תכיפות הן תכף למזיכה שחיטה. בתלמוד ארץ ישראל בפ' אאימתי קורין אמר תכף למזיכה שחיטה דכתיב (ויקרא א) וסכך ושחט. תכף לנשילת ידים ברכה [שנאמר] (והלים קלד) שאו ידכם קדש וברכו את ה'. תכף לגאולה תפלה שנאמר (שם יט) יהיו לרצון אמרי פי מה כתיב בחריה ינקך ה' ביום צרה ובגמ' דפ"ג דשחיטת קדשים (דף לג) אמרי תכף למזיכה שחיטה ואורייתא:

משנה ראשונים

שישורן כרמונים. פי' באמריא ומן אחד וכן נאמר בכל מקום, והא דתקני כרמונים כבר פי' במשנה (כלים פרי"ז מ"ד) שלישה אחזורין זה בזה פי' ויצאו זה אחר זה אלא שזה מעכב על זה שלא לצאת לחדיא, כאלו היה אחד או שנים וצריך נקב גדול יותר, כך פרי"ו ויל.

[הרטב"א, עיונים ד:]

ורבינו שמשון ז"ל פירש, שבא לומר שמשערין ברמון בינוני לאותן שאחוזין שלשה ביחד, ונכון הוא.

[הרטב"א, עיונים ד:]

אלא מדרבנן. פ"ה לענין נזיר אבל לשאלת כהן עצם כשעורה דאוריתא הוא לכדרשינן ליה מבעצם אדם זה עצם כשעורה.

[הרטב"א, עיונים ד:]

וקרא אסמכתא בעלמא. כל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק, העיר הקב"ה שיראו לעשות כן אלא שלא קבעו חזרה ומסרו לחכמים וכו', ולא כדברי המפרשים, שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים ולא שכינת השורה לכך, ח"ו ישתקע הדבר ולא יאמר, שזו דיעת מינות הוא, אבל התורה העירה בכך, ומסרה חיוב הדבר לקבוע לחכמים אם ירצו כמו"ש ועשיתי על פי הדבר אשר יגידו לך, ולפיכך המצא החכמים נותנין בכל מקום ראוי לדבריהם מה"ת, כלומר שאינם מחודשים דבר מלבם, וכל תושבע"פ רמוזה בתושב"כ שהיא המצמה, וח"ו שהיא חסירה כלום.

[הרטב"א, ראש השנה טז.]

ודאי תקנתא דרבנן הוא הם יצאו ובדקו ומצאו להם סמך מקרא, ומסתמא דברים עליו כדי להחזיקם שיהיו סבורים דהוא מדאורייתא ולימרו בן, ולא אתו לזלזל ולהקל בדברי חכמים. **[ספר מהרי"ל (מנהגים) ליקוטים]**

אותן בבחי משותאות אחר הסעודה. **[תוספות הרא"ש]**

שאלו את בן זומא. כבר אמרנו כי כל עוד שלא נסבבו והיו בחורים קרים אותם על שם אביהם כמו בן בחירה שלא נסבך ואחר שנסבך הוא ר' יהושע בן בחירה כדאיתא בפ"ק דחגיגה. **[ספר יוחסין מאמר ראשון]**

מסורת הש"ס עם חוספות

ה) נעי' סוס' סוכה ו. ד"ה אלא] והוס' יומא ה: ד"ה אמר, **ו)** עיין צ"ל"ח. דברי נחמיה ורש"ש מה שדקדקו בתיכה "ברחשא", **ז)** מוקן קס:, **ח)** עיין רש"י לעיל לו. ד"ה ולא כלום, **ט)** לעיל (לו ע"ב) לא נמצא רק לענין ברכה ראשונה, ולענין ברכה אחרונה איתא לקמן סד ע"א (רש"ש, וכן העיר הצל"ח), **י)** לקמן מב. **יא)** שם ע"ב, **יב)** סוף ד"ה אלא בשם הלכות גדולות, **יג)** עיין תוס' פסחים קב. ד"ה אנא ובהגהרש"א שם, **יד)** סי' עג.

הגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה זה זה שני וכו' מקומים מרמונים שהכימון ל"ל ומיהם מתפלים ממקן נעי' מהרש"א מה שדקדק בתיכת התאים: **(ו)** תוס' ד"ה מ' מכי וכו' ממלך ובא ללמ פריך הכא ניימן אלא משום דיין:

הנהות וציונים

ה) בעיבורבין ובסוכה מסיק הש"ס אלא **ה"נמא ניבחו** (נגילין) וכ"ה בכתב"י כאן והיא הגי' האמיתית (דק"ס); **ו)** בכתב"י נוסף כאן, שיעוריה בהכי **דמסתמא בפחות מיכן חזי מהדר לפי שאינו הם עליו אם נשבר במעט דבודאה אסיינן** (שבת כו:) **שלש שלש על שלש חזי לשנויים לא חזי ופעשיריים לא חזי** ודמסתמא ויה מהדר **ומשלים** כדקתני במשנה בפרק המצניע (ג:) **אינו חייב אלא המצניע דהוא חשיב ליה אבל אחר אינו** מחשבו: **ז)** דקיקין דקין כחוט שערשיון בשני כרוכים (והיינו שנאמרין כרן שני כרוכין) (ר"י הזקן מביא ברבינו יונה לעיל לוז:); **ח)** אמאי קאמר **את הבאה** בכיסנין, כ"ה בתוס' ר"פ **ט)** צ"ל ולאחר הסעודה הה"א עם אח"כ כתבו ומיהו אומר ר"ת, וכן הוא בדפו"ר ובאו"ז (סימן קנה) בשם רשב"ם:

תורה אור השלם

א) אֲרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ.
[דברים ח, ח]

איתיו לקמיהו תמרי ורמוני. ולא ללפת בהן את הפת לפי כן טוב לה את פת שיקר והן עשלה ומתן (דף מד.) מנכך על העיקר ופושר את המעשלה: **זה שני לארץ.** מ"מ היכא למיכל מטה וזית או שעורים ומתניה מע"ג דעתן לארץ מכל מקום המוקדם בפסוק להיות לארץ לשמון יקדים לנכלכה: **הביאו לפניהם תאנים וענבים** בתוך המעודה. וכגון שמין בארץ ללפת את הפת אלא לקנות סעודה: **אלא את הבאה בכסנין.** לטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא כזית ואין שיעור לברכה אחרונה אלא כדי שיהא אדם רגיל לומר אותה בלא גמגום ולא יצטרך לחשוב בה כלל, ואם אינו רגיל אפילו כל שהוא מברך ברכה אחרונה גדולה ומפורשת, ואם אכל כזית ולא בירך עובר משום בל תוסיף, ואם אכל כזית ובירך אחריו ברכה קטנה אינו עובר משום בל תוסיף, ואם אכל כזית ובירך אחריו ברכה גדולה ומפורשת אינו עובר משום בל תוסיף, ואם אכל כזית ובירך אחריו ברכה גדולה ומפורשת ואכל כזית אחר ולא בירך אחריו ברכה אחרונה עובר משום בל תוסיף, ואם אכל כזית ובירך אחריו ברכה גדולה ומפורשת ואכל כזית אחר ובירך אחריו ברכה אחרונה אינו

אֶרֶץ שֶׁרֹּב שִׂיעוֹרֶיהָ כְּזֵיתִים – שחיוב אכילת מאכלות אסורות בכזית (רש"י), ונבילה ובשר המת מטמאים בכזית (רש"י עירובין ד, ב), ואין אכילה פחות מכזית (תורת כהנים אחרי יב, ב), וכל שלא נתפרש שיעור אחר בחז"ל, שיעורו בכזית (מנחת חינוך מצוה ח אות א). ושיעור כזית משערים בכזית בינוני עם הגרעין (לעיל לט, א), ומשערים בגודלו של הזית, ולא במשקלו (תשובות הגאונים הרכבי רסח) ■ להלכה, יש אומרים שכזית הוא חצי ביצה, ויש אומרים שהוא שליש ביצה, ומשערים במאכל עצמו ללא החללים שבו, אבל מאכל שאין בו חללים, אפילו הוא רך כספוג, משערים אותו כמות שהוא בלא למעכו. ויש סוברים שבזמנינו נתקטנו השיעורים, וצריך להכפיל את השיעור (שו"ע או"ח תפו ומשנ"ב שם, וראה שם פרטים נוספים ובביאורים ומוספים למשנ"ב דרשו שם).

דְּבַשׁ כְּכוֹתֶבֶת הַגַּסָּה בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים - שחיוב אכילה ביום הכפורים הוא בכותבת הגסה יחד עם הגרעין, ובאכילת כמה מאכלים, מצרפים שיעורם יחד. ואף פחות משיעור זה אסור משום 'חצי שיעור', ונחלקו אמוראים אם הוא איסור מהתורה או מדרבנן (יומא עג, ב), ולפי שהתורה שינתה באיסור יום הכפורים ולא תלתה את האיסור באכילה אלא בעינוי, שיערו חכמים שבאכילת ככותבת מתיישבת דעת האדם ואינו בכלל עינוי (שם עט, א ורש"י שם; שם פ, א). ומשערים בגודל כותבת ולא במשקלה (תשובות הגאונים הרכבי רסח) ■ להלכה, האוכל ביום הכיפורים ככותבת הגסה, חייב, ושיעורו קרוב לכביצה, ושיעור זה שוה לכל אדם ואינו תלוי בגודל גופו. ולענין איסור, שיעורו כל שהוא, ולחולה שנצרך לאכול לשיעורים, מחשבים את השיעורים בשיעור כותבת (שו"ע או"ח תריב, א ומשנ"ב שם).

אֶלָּא מִדְּרַבָּנָן, וּקְרֵא אַסְמַכְתָּא בְּעָלְמָא – ששיעור נקב כלי כרימון, שיעורוהו חכמים שבעל הבית משליך את הכלי, ופקע ממנו שם כלי, ושאר השיעורים שהוזכרו הם הלכה למשה מסיני (פני יהושע).

זֶה שֶׁנִּי לָאָרֶץ וְזֶה חֲמִישִּׁי לָאָרֶץ, ולכן כפלה התורה את תיבת 'ארץ' להורות שסדר כתיבתם הוא כסדר חשיבותם, שאילו היו כתובים כל שבעת המינים יחד, היה מקום לומר שהם שווים בחשיבותם (צל"ח לעיל ע"א) ■ וכך נפסק להלכה (שו"ע או"ח ריא, ד). וראה לעיל ע"א פרטי דינים נוספים בדיני קדימה לברכה.

הֵבִיאוּ לִפְנֵיהֶם תְּאֵנִים וַעֲנָבִים בְּתוֹךְ הַסְּעוּדָה אָמַר רַב הוּנָא טְעוּנִים בָּרְכָה לִפְנֵיהֶם, שאינם באים ללפת את הפת ולכך אינם טפלים ללחם, ואינם נפטרים בברכת המוציא כיון שמוזכר בה 'לחם' ואין הברכה יכולה לכלול שאר מאכלים (רש"י ורשב"א).

וְאֵין טְעוּנִים בָּרְכָה לְאַחֲרֵיהֶם, אלא נפטרים בברכת המזון (רש"י), שהיא ברכה הכוללת כל המינים המזינים את האדם, ופירות הנאכלים בתוך הסעודה מעוררים את התאבון והם כמזינים את האדם, למרות שפירות בפני עצמם אינם מזינים (לבוש קעז, א).

שֶׁאֵין לְךָ דָּבָר שֶׁטָּעוּן בְּרָכָה לִפָּנָיו וְאֵין טָעוּן בְּרָכָה לְאַחֲרָיו, אֶלָּא פַּת הַבָּאָה בְּכִסָּנִין בְּלָבָד – פת שנילושה בתבלין ובאגוזים ושקדים, ואוכלים ממנה מעט לאחר ברכת המזון, וטעונה ברכת מזונות לפניה וברכת בורא נפשות לאחריה (רש"י, ע"פ תוס' ומהרש"א), שמרוב התבלין אין אוכלים ממנה אלא מעט שלא כדרך אכילה, ואין מברכים עליה אלא בורא נפשות (רבינו יונה). ויש מפרשים, שלאחריו אין טעון ברכה כלל, לפי שאין בה כזית בכדי אכילת פרס ממין אחד (מרומי שדה ע"פ הגר"א בדעת רש"י). ויש מפרשים, שאוכלה בתוך הסעודה, וטעונה ברכה לפניה, לפי שאינה באה למזון אלא למתיקה, ואין טעונה ברכה לאחריה, שנפטרת בברכת המזון, אבל באכילתה חוץ לסעודה מברכים אחריה על המחיה (תוס' ד"ה אלא, ורבינו יונה בשם מורי הרב). ובעיקר גדרה של פת הבאה בכיסנין, מצינו פירושים נוספים בראשונים (הובאו בשו"ע או"ח קסח, ז ויובאו להלן מב, א).

■ להלכה, האוכל פת הבאה בכיסנין בתוך הסעודה, מברך לפניה ולא לאחריה (משנ"ב קסח, מ, וכדעת תוס' ורבינו יונה). וכיון שמצינו כמה דעות בגדר פת הבאה בכיסנין, ספק ברכות להקל, ומברכים בתוך הסעודה רק על ודאי פת הבאה בכיסנין, היינו שנילושה וממולאת במיני מתיקה, והיא דקה ויבשה. ובאכילת דבר הממולא במיני מתיקה, המברך לא הפסיד, אף שלא נילוש במיני מתיקה, ולא דק ונכסס (ביאה"ל שם, וראה ביאורים ומוספים שם מהדו' דרשו).

וְיַיִן פּוֹטֵר כָּל מֵינֵי מַשְׁקִים, בברכה ראשונה ואחרונה, שהיין ראש ועיקר לכל המשקים, והם טפלים לו (תוס' ד"ה אי הכי), ודוקא כששאר המשקים מונחים לפניו, נפטרים המשקים בברכת היין (מרדכי). ויש אומרים, שאף אם שאר המשקים לא מונחים לפניו, ברכת היין פוטרתם אם בדעתו בשעת הברכה אף עליהם (שו"ע הרב קעד, ד) ■ להלכה, יין פוטר כל מיני משקים מברכה ראשונה ואחרונה, כשהיו לפניו בשעת הברכה, ולכתחילה יהיו לפניו בשעת הברכה אף כשדעתו לשתותם, ובשיעור שתיית היין בשביל לפטור שאר משקים מברכה ראשונה, נחלקו אחרונים, ונכון לכתחילה שישתה מלוא לוגמיו מהיין, ולברכה אחרונה יש לשתות רביעית יין, אבל בשתיית פחות מרביעית יין, ורביעית משאר משקים, אינו מברך על הגפן, וצריך עיון אם מברך בורא נפשות (שו"ע ורמ"א או"ח קעד, ב ומשנ"ב וביאה"ל שם; שו"ע שם רח, טז ומשנ"ב ושעה"צ שם. וראה שם ושם פרטים נוספים).

דְּבָרִים הַבָּאִים מֵחֲמַת הַסְּעוּדָה בְּתוֹךְ הַסְּעוּדָה – פירות שעיקר הבאתם לצורך אכילה עם הפת, ואוכל מהם באמצע הסעודה ללא פת, והם מצטרפים לסעודה (רבינו יונה בדעת רש"י). ויש מפרשים, דברים הנאכלים כעת בלא פת, אלא שרגילות לאוכלם עם הפת, או לאוכלם לשובע בתוך הסעודה (תוס' ד"ה הלכתא, רבינו יונה, רא"ש, וביאה"ל קעז, א בדעתם). אבל מאכלים שאוכל כעת ממש עם הפת, לא הוצרך רב פפא לחדש שהפת פוטרתם, וכמשמעות לשונו 'בתוך הסעודה' שלא מדובר שאוכלם יחד עם הפת (רבינו יונה בדעת רש"י ותוס' שם).

אֵין טְעוּנִים בָּרְכָה לֹא לְפָנֶיהֶם וְלֹא לְאַחֲרֵיהֶם, שהם טפלים לפת (רש"י), שהפת דבר חשוב ועיקר מזונו של האדם, וכל שאר מזונות שבסעודה טפלים לו (לבוש קעז, א) ■ להלכה, פירות שהובאו ללפת את הפת ואוכלם בתחילה ובסוף עם פת, אף שבאמצע אוכלם ללא פת, אין טעונים ברכה לפניהם ולאחריהם (שו"ע או"ח קעז, א ומשנ"ב שם וכדבינו יונה הנ"ל בדעת רש"י), וכן דברים שדרך לקבוע סעודה עליהם, לאוכלם עם הפת, או לשובע ואוכלם בסעודת פת, אין טעונין ברכה לפניהם ולאחריהם, ואם אינו חפץ לאכול עתה פת, ואוכל מעט פת רק כדי לפוטרם מהברכה, יש להסתפק האם הם נטפלים לפת, וכל שכן כשאוכל פחות מכזית פת, ובאופן זה עדיף שיברך על המאכלים ולא יאכלם עם הפת, מלבד בשבת וביום טוב שמצוותם בפת, והכל טפלים לפת (שו"ע שם ומשנ"ב וביאה"ל שם, וכפירוש תוס' והראשונים).

■ המשך במילואים

תלמוד בבלי

עם ביאור

עיון העמוד

עיקרי הסוגיות וביאוריהן על פי דברי הראשונים
והאחרונים עד למסקנת ההלכה למעשה
בתוספת ביאור 'שפה ברורה' מהדורת 'עוז והדר'

ברכות ג

דפים לב - סד

דרשו ד' ועוזו
העמוד היומי
מהדורה מיוחדת ללומדי 'העמוד היומי'

שַׁאנִי יַיִן דְּגוֹרֵם בָּרְכָה לְעַצְמוֹ – שלפעמים מברכים עליו כשאין צריכים לשתותו, כגון בקידוש ובברכת אירוסין (רש"י ותוס' ד"ה אי הכי, בדעתו). ויש מפרשים שליין יש ברכה מיוחדת, שעל ענבים מברכים בורא פרי העץ, וכשהפכו ליין, נקבעה ברכה מיוחדת שלא כשאר משקים, ואין לבטל ברכה חשובה משום ברכת הפת (תוס' שם, ותוס' רא"ש). ולפירושים אלו דוקא על יין מברכים באמצע סעודה, אבל על מים ושאר משקים ששותים בסעודה, אין מברכים, שהשתיה באה לצורך האכילה, ונטפלת לפת (תוס' שם). ויש מפרשים, שאני יין דגורם ברכה לעצמו, ששתיה גורמת ברכה לעצמה, שאכילה ושתיה שני עניינים, ואין שתיה נפטרת בברכה שבירך על האכילה, ואף על שתיית מים בתוך הסעודה יש לברך, ולא רק יין (רשב"א בשם הראב"ד, וראה בתוס' שם).

■ להלכה, מברכים על יין שבתוך הסעודה בורא פרי הגפן, ואין הפת פוטרתו, אף אם כיוון לפוטרו בברכת המוציא (שו"ע או"ח קעד, א ומשנ"ב), ובברכה שלאחריו, נפטר בברכת המזון, כיון שבא לצורך האכילה (שו"ע שם, ו, ומשנ"ב). מים ושאר משקים ששותים בסעודה, נפטרים בברכת הפת, שהם צורך האכילה, ואף אם היה צמא קודם אכילתו. ויש סוברים שיש לברך על מים ושאר משקים ברכה ראשונה. והמנהג כדעה הראשונה, אכן אם יש לו יין, יברך עליו בסעודה ויפטור את המשקים. והרוצה להסתלק מהספק, יפטרם בברכת שהכל על ידי שתיה מועטת קודם הסעודה, או שיצא הברכה מאחרים (שו"ע שם, ז ומשנ"ב וביאה"ל שם. וראה שם פרטים נוספים, ולענין שתיית יי"ש וקפה).

רַב הוּנָא אָכַל תְּלֵיסַר רִיפְתֵּי בְּנֵי תְּלָתָא תְּלָתָא בְּקַבָּא וְלֹא בָּרִיךְ - אכל כמות גדולה של פת הבאה בכיסנין [ראה להלן בסמוך מהי פת הבאה בכיסנין] (רש"י), ולא בירך אחריו כלום, לפי שלא היתה זו אכילה קבועה, או שבירך עליו בורא נפשות (רבינו יונה), או ברכת על המחיה (רשב"א, וראה לעיל מא, ב ד"ה שאין לך, שהבאנו דעות שונות על ברכה אחרונה של פת הבאה בכיסנין חוץ לסעודה). ויש מפרשים, שאכל פת רגילה שברכתה המוציא, ולא בירך ברכת המזון משום שלא שבע (רש"י בשם רבותינו ובה"ג), והמתין מלברך עד שיאכל עוד וישבע, ויתחייב בברכת המזון מהתורה (הגהות בן אריה לבה"ג ברכות ו, כד, בישוב קושיית רש"י על פירוש זה), ואמר לו רב נחמן שכיון שרוב העולם שבעים בשיעור זה, כבר נתחייב מהתורה (שעה"צ קפד, כה, וראה שם דעת ספר החינוך, שחולק וסובר שהחיוב מהתורה תלוי בכל אדם לפי מידת שביעתו).

אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן, עָדֵי כַּפְנָא אֶלָּא כָּל שֶׁאַחֲרִים קוֹבְעִים עָלָיו סְעוּדָה, צָרִיךְ לְבָרֵךְ, שהאוכל פת הבאה בכיסנין בשיעור קביעות סעודה, מברך המוציא וברכת המזון (רש"י ורא"ש, וראה בהמשך הגמ'). ושיעור קביעות סעודה, כשיעור סעודה קבועה של בוקר וערב (שבלי הלקט קנט ופוסקים נוספים המובאים במשנ"ב קסח, כד). ויש אומרים שהשיעור הוא שלש או ארבע ביצים (משנ"ב שם, בשם כמה אחרונים). ואם קובע סעודה ואוכל פת הבאה בכיסנין עם בשר ודברים אחרים, משערים את שיעור קביעות סעודה יחד עם שאר המאכלים (מג"א שם, יג, ושעה"צ שם, יח, בדעתו) ■ להלכה, פת הבאה בכיסנין, ברכתה מזונות ועל המחיה, והאוכל ממנה שיעור קביעות סעודה, דינה כפת גמורה לענין נטילת ידים והמוציא וברכת המזון. ושיעור קביעות סעודה, מה שאוכלים בסעודה קבועה של בוקר וערב, וכוללים בחשבון גם דברים המלפתים את הפת שאוכלם יחד עם פת הבאה בכיסנין, ולילדים ולזקנים, משערים לפי רגילותם באכילה בסעודה, ולכתחילה טוב לחוש לדעת המחמירים שלא לאכול שיעור של ארבעה ביצים (שו"ע או"ח קסח, ו ומשנ"ב וביאה"ל שם, וראה שם פרטים נוספים).

אַיְיתוּ לְקַמַּיְיהוּ פַּת הַבָּאָה בְּכִסָּנִין - פת שנעשית שלא כדרך פת רגילה, ואין דרך רוב בני אדם לקבוע עליה סעודה (לבוש קסח, ו), ומצינו שלש דעות מהי פת הבאה בכיסנין: יש מפרשים, פת שנילושה בהרבה תבלין ובאגוזים ושקדים [ונקראת 'הבאה בכיסנים' לפי שהיו רגילים להביא את אותה הפת עם קליות הנקראים 'כיסנין'] (רש"י לעיל מא, ב), או עיסה שנילושה בדבש או בשמן או בחלב (רמב"ם ברכות ג, ט). ויש מפרשים, 'כיסנין' מלשון כיסים, שעושים בפת כעין כיסים וממלאים אותם בשקדים בדבש ומיני מתיקה (רבינו יונה שם, בשם ר"ח). ויש מפרשים 'כיסנין' מלשון כסיסה, והיא פת שנעשית כעין כעכים יבשים שנפרכים באכילתם, ונאכלים בדרך כסיסה (הערוך בשם רב האי גאון).

■ להלכה, הובאו שלשת הדעות מהי פת הבאה בכיסנין, והלכה כדברי כולם, שכל אלו חשובים כפת הבאה בכיסנין (שו"ע או"ח קסח, ז, וראה שם פרטים נוספים), משום שספק דרבנן להקל, שמעיקר הדין יוצאים ידי חובה בברכת מזונות אף בפת גמורה, ורק מפני חשיבות הפת הצריכו חכמים לברך המוציא, וכל פת שלא ברור שיש לה חשיבות של פת, יש להקל שלא לברך עליה המוציא ושלש ברכות (ב"י וט"ז שם), או שהלכה כדברי כולם משום שאפשר שכולם מודים שלכל שלשת הסוגים אין חשיבות פת (ביאה"ל שם בשם מאמר מרדכי).

לַחְמָנִיּוֹת – פת דקה ומעט יבשה, העשויה בבלילה עבה מקמח ומים, ללא תוספת תבלין (משנ"ב קסח, לו בביאור 'אובליאש' המוזכר ברש"י). ויש מפרשים, שהיא פת העשויה בבלילה רכה, שמערבים הרבה מים עם הקמח בקדירה כמו דייסה, ושופכים שכבה רכה על עלי ירקות ונאפית בתנור עם העלים (תוס' ד"ה לחמניות ורא"ש, ע"פ משנ"ב קסח, לז, בשם אחרונים).

מְעָרְבִין בָּהֶן וּמְבָרְכִין עֲלֵיהֶן הַמּוֹצִיא, ואף שלחמניות אינן בגדר 'פת הבאה בכסנין', דינם שווה לדין פת הבאה בכיסנין, ולכן שאלו על רב יהודה שאמר שלא לברך המוציא על פת הבאה בכיסנין מדין לחמניות (רבינו יונה).

שַׁאנִי הָתָם דְּקָבַע סְעוּדָתֵיהּ עֲלַיְיהוּ, אֲבָל הֵיכָא דְּלֹא קָבַע סְעוּדָתֵיהּ עֲלַיְיהוּ, לֹא ■ להלכה, פת דקה ומעט יבשה, העשויה מקמח ומים בבלילה עבה, ללא תוספת תבלין, דינה כפת לכל דבר (שו"ע או"ח קסח, ח ומשנ"ב שם, כדעת תוס' והרא"ש הנ"ל, ושלא כדעת רש"י הנ"ל), והעשויה בבלילה רכה ודקה מאוד, ברכתה מזונות ועל המחיה, ובקביעות סעודה מברכים עליה המוציא וברכת המזון (שם, וכדעת תוס' הנ"ל).

לֹא סָבַר לָהּ מַר נְמַר אָסוּר מְלָאכוֹל עד שיברך ברכת המזון על סעודתו הראשונה, שכבר הסיח דעתו מהברכה ומהסעודה (רש"י). ויש מפרשים, אסור מלאכול עד שיברך ברכה ראשונה על מה שרוצה להמשיך לאכול (תוס' ד"ה רבי; רא"ש חולין ו, ה) שכיון שהסיח דעתו מאכילה, נעשה הפסק בין ברכה ראשונה שבירך למה שרוצה להמשיך לאכול, אבל ברכה אחרונה יברך ברכה אחת לבסוף על שתי האכילות, ואין לחוש להפסק שבין האכילה הראשונה לברכה אחרונה שיברך לבסוף (רא"ש שם).

■ המשך במילואים

כיצד מברכין פרק ששי ברכות מב.

הגומר ברכה לעצמו. כגמה מקומות הוא בש ומברכין עליו ופע"פ שלא היו לריכים לשתיתו: **רב הונא אבל תליסר ריפתי בני תלתא בקבא ולא אשכחן דשבעי מינייהו.** מפ הכתה בכסניון שבעילה בריך ריפתי: **עדי.** גלון, לעומר אלו לרעבון נאכלו, ואלילה מרובה הוו לש שפעת מברכה: **אלא שאחרים קובעים עליהן.** פלילתן כך טועון בהמ"ו, כך פירש רב ספ"ג, ורבותינו פירשו בהמ"ו שמיה שבעה ונכלכ, וכך פי' רב יהודאי בשבועות (דף מה ע"ב) ר"ן ולפלג הוא בהמ"ו, ואינו ג"כ לשון ברכה וסם התמיהו על עלמן על בית ועד בעילה ולא: ד"ה לחם מה שהביאנו מפ"ק דחולה, ס) לעיל לו:, ו) פסחים דף קיג:, ז) ועי"ע תוס' קונט לט. ד"ה כל כהן], ח) לעיל מג:, ט) עיין לעיל לו:, י) פסחים דף קיג:, יא) [ועי"ע תוס' קונט לט. ד"ה כל כהן], יב) לעיל מג:, יג) עיין לעיל לו:, יד) לקמן סוף עמוה ב, טו) לקמן מג:, טז) ירושלמי ברכות פ"א הי"א (ו ע"א).

דגורם ברכה לעצמו. רב הונא אבל תליסר ריפתי בני תלתא בקבא ולא אשכחן דשבעי מינייהו אלא שאחרים קובעים עליהן. פלילתן כך טועון בהמ"ו, כך פירש רב ספ"ג, ורבותינו פירשו בהמ"ו שמיה שבעה ונכלכ, וכך פי' רב יהודאי בשבועות (דף מה ע"ב) ר"ן ולפלג הוא בהמ"ו, ואינו ג"כ לשון ברכה אלא לשון פרישה כמו (דברים כה) לא תחסם שור בדישו, ולפי שבעה שבעה מברכין ברכה אחת לפיכך נקראת ברכה אחת בלשון יחיד, ואע"פ שאין אחד מהן מברך לעלמו אלא לאחרים, מ"מ כיון שהוא מברך לעלמו ולאחרים נקרא ברכה לעלמו, ולפי זה אפילו אכלו שנים או שלשה ביחד ובירך אחד מהן לעלמו ולאחרים יצאו כולם בברכה זו, ואפילו אכלו כולם כאחת

מב: כיצד מברכין פרק ששי ברכות

ואע"פ שאין מביאין את המוגמר **אלא** [1]**אחר** סעודה. וכתב אומר עד **המוגמר**. ומותו שנכנס על היין הוא מעכב על המוגמר, שכיון רגילים להניח למיסחם אחר אכילה שנכנס על היין ממתמתו ליח טוב, ומנכריס עליו בוסם כמיסם[ב]: [2]**אחר סעודה**. לאחר

ורב ששת אמר אינו פוטר ורב נחמן אמר פוטר ורבי תלמידי דרב ובו'. ונראה דהלכה כתלמידי דרב דרב ששת קאי כותייהו

והלכתא כותיה דר"נ בדיני [ד] וכרב ששת בשיטורי ותע"ג דקי"ל [ה] דרב נרסת הגמ' הלכה כרבי בשיטורי שאני [ו] הכא דכל תלמידי דרב פליגי עליה מקמתא כך שמעו מרבי[ז]. ומיהו אין אנו נריכין לאותו פסק לאין אנו מוסכין ילינו מן הפת כלל[ח]. **ונראה** דיין שלפני סעודה פוטר את היין שנמוך הסעודה תע"ג דפסקינן הכא דיין שנמוך הסעודה אינו פוטר יין ללאחר סעודה שלפי שכל זה לשמות הוא לשמות אבל זה לשמות הוא לשמות הוא לגרום פוטר שפיר כגון יין שלפני הסעודה פוטר שנמוך הסעודה. ומה דנקט שמות וי"ט לאו דוקא ה"ה אם קנטו סעודה על היין בשאר ימות החול ומס הניח מהם יין לפני הסעודה לשמות נמוך הסעודה פשיטא דיין ללפני סעודה פוטרתו כיון דלעיסת למעמי וכן יין אל קידוש פוטר יין שנמוך הסעודה וכן הכלה מס הניח על שלחנו להבדיל לפוטר יין שלחמי כן שנמוך הסעודה ושמות וי"ט לאו דוקא ולא אתא למעוטי אלא נמלך. ולפיכך אח"ל דוקא נקט שמות וי"ט[ט] מ"מ יש לומר ה"מ בענין שפ שלפטור יין שלחמי מהו שהוא למכור שמכאו ילינהם מן הפת שלין רגילות לקנות לשמות יין לחמי הממון בקניעות אלא בשמות וימים טוביס ולא בשאר ימים אבל בענין לפטור יין שנמוך הסעודה לגרום אלא לשמות ולפי שלפיכך בשאר ימים פטר ליה יין שלפני הממון אע"פ זה לשמות וזה לגרום דעד כאן לא אתיא לשמות אלא לגרום אבל בענין לפטור יין שלפני שנמוך הסעודה לשמות וזה לגרום אלא לגרום ואפילו לשמות אבל הכא בזה לשמות וזה לגרום אי נמי לעולם לגרום ואפילו הכי יין שלפני הממון שהוא לגרום אלא לשמות

גְּמָרָא. לֹא שָׁנוּ אֶלָּא בַּשַּׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים הוֹאִיל וְאָדָם קוֹבֵעַ סְעוּדָתוֹ עַל הַיַּיִן - שדעתו לשתות יין לאחר המזון, וברכתו הראשונה היתה על דעת שתיה זו (רש"י), ובמקומות שהיין מצוי וקובעים עליו סעודתם אף בימות החול, נפטרים בברכה שמברכים על היין קודם הסעודה (רא"ש בשם הראב"ד; ב"י קעד, ד שכך נראה עיקר בתוס' ד"ה ורב ששת), ויש לדון האם במקומות אלו צריך שתהא דעתם במפורש לשתות יין בסעודה, או שכיון שרגילים לשתות יין בסעודה, כאילו דעתם לכך (ראה שעה"צ קעד, יב, שבלשון תוס' הנ"ל יש לדקדק לכאן ולכאן). ■ להלכה, השותה יין קודם הסעודה, וכן המקדש על היין קודם הסעודה, ודעתו לשתות גם בתוך הסעודה, נפטר בברכה שמברך קודם הסעודה [ששבת וימים טובים לאו דוקא, אלא הכל תלוי בדעתו] (שו"ע או"ח קעד, ד וביאור הגר"א ומשנ"ב שם).

אָמַר לֵיהּ נְמִלַּךְ אֲנָא ■ להלכה, כל מה ששותה בתוך הסעודה, די לו בברכה אחת, אלא אם כן היתה דעתו לשתות רק כוס אחת, ונמלך לשתות עוד (שו"ע או"ח קעד, ה ומשנ"ב שם).

אִיבַּעְיָא לְהוּ בָּא לָהֶם יַיִן בְּתוֹךְ הַמָּזוֹן מַהוּ שֶׁיִּפְטֹר אֶת הַיַּיִן שֶׁלְּאַחַר הַמָּזוֹן – ששותה זמן מופלג לאחר שתיית היין שבתוך הסעודה, כגון שהאריך בדיבור ונהיה צמא מחמת הדיבור, אבל יין ששותים סמוך לסעודה לאחריה, נחשב כיין שבתוך הסעודה (רשב"א), וכן השותה לאחר הסעודה משום צמאון שמחמת האכילה, נחשב כיין שבתוך הסעודה, אף ששותה זמן רב לאחר מכן (אהל מועד שער הברכות א, ו, ומובא בב"י קעד, ד).

אֲבָל הָכָא דְּזֵה לִשְׁתּוֹת וְזֶה לִשְׁרוֹת, לֹא, שבתוך הסעודה שותים מעט יין לשרות את המזון (רש"י), ואין זו שתיה חשובה כשתיית יין שלא בתוך הסעודה, שהיין הוא משקה ועיקרו בא לשתיה, ואין דבר חשוב נפטר בברכה שבירך על דבר שאינו חשוב (רשב"א מאירי וצל"ח). ויש מפרשים, שיין שבסעודה שבא לשרות את המאכל נחשב כאכילה, ואינו בדין שאכילה תפטור שתיה, שאלו שני עניינים שונים (ריטב"א הלכות ברכות, ג ו).

וְרַב כַּהֲנָא אָמַר אֵינוֹ פּוֹטֵר, כאשר לא כיוון במפורש לפוטרו, אבל כל שכיוון במפורש לפוטרו, הולכים אחר דעתו וברכת היין שבתוך המזון פוטרת את היין שלאחר המזון (ריא"ז).

רַב הוּנָא וְרַב יְהוּדָה וְכָל תַּלְמִידֵי דְּרַב אָמְרֵי אֵינוֹ פּוֹטֵר, וכיון שכל תלמידיו של רב נחלקו עליו, מן הסתם שמעו ממנו שחזר בו מסברתו הראשונה (תוס' ד"ה ורב ורא"ש). ■ להלכה, בזמננו אין אנו מושכים ידינו מן הפת, וכל היין ששותים קודם לברכת המזון נפטר בברכת היין שבירך בתוך הסעודה (משנ"ב קעד, ח, ע"פ תוס' ד"ה ורב).

אִיבַּעְיָא לְהוּ בֵּית שַׁמַּאי אַרִישָׁא פְּלִיגֵי אוֹ דִילְמָא אַסֵּיפָא פְּלִיגֵי - והנפק"מ בספק זה הוא אף בדעת בית הלל, האם ברכת הפרפרת פוטרת מעשה קדירה, שרק לפי הצד השני בספק, פוטרת (מאירי).

פַּת הוּא דְּלֹא פָּטַר אֲבָל מַעֲשֵׂה קְדֵרָה, פָּטַר הפרפרת, שעל שניהם מברכים מזונות, ונפטרים בברכה אחת (לבוש קעו, א) ■ וכך נפסק להלכה (רמ"א שם).

וְאָתוּ בֵּית שַׁמַּאי לְמֵימַר וַאֲפִילּוּ מַעֲשֵׂה קְדֵרָה נַמִּי לֹא פָּטַר, כשמעשה הקדירה לא היה מונח לפניו בשעה שבירך על הפרפרת, ולדעת בית הלל פוטר אף באופן זה, משום שהפרפרת באה להמשיך תאוות המאכל, והיא כעיקר לגבי מעשה הקדירה ופוטרתו, אפילו כשאינו לפניו (תוס' רא"ש לעיל ע"א).

כְּגוֹן דְּאָמְרִי נֵיזִיל וְנֵיכוֹל לַחְמָא בְּדוּכָּ פָּלָן - שהזמינו עצמם לאכילה במקום פלוני (רש"י), כדרך הולכי דרכים שקובעים לאכול במקום מסויים, והוא הדין לקובעים עצמם לאכילה במקום שבו הם נמצאים כעת (רא"ש). וקביעות תלויה בשני דברים, באכילה בישיבה ובמקום אחד (ביאור הגר"א קסז, מד) ■ להלכה, שנים או רבים שקבעו עצמם לאכילת פת בישיבה סביב שולחן אחד, או על מפה אחת, אחד מברך ומוציא את האחרים, ואף שכל אחד אוכל מכברו, ויש אומרים שדי במה שקבעו עצמם לאכילה אחת, ואוכלים יחד ולא מפוזרים הנה והנה, ואף שאין קבועים סביב שולחן או מפה. ובהעדר התנאים הנ"ל, כל אחד מברך לעצמו (שו"ע או"ח קסז, יא ומשנ"ב וביאה"ל שם), וכהיום המנהג פשוט ברוב המקומות שאין מוציאים אחד את חבירו בברכה, ואפשר שהוא משום שאין הכל בקיאים להתכוון לצאת ולהוציא (משנ"ב ריג, יב).

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר אֲפִילּוּ יַיִן נְמֵי בְּעֵי הֲסָבָּה, שבדברים חשובים כפת ויין, כיון שהדרך לקבוע עליהם אכילה ושתיה יחד בהסבה, לכך רק כשמסבים יחד מגלים בדעתם שרוצים להצטרף (רא"ש ומשנ"ב ריג, ב, ד), אבל בשאר דברים, שאין רגילים לקבוע עליהם סעודה יחד, די בקביעות קצת, כשישבים יחד וקובעים עצמם לאכילה משותפת, בשביל שאחד יוציא את חבירו בברכה, ואף ללא הסבה, בין לדב ובין לרבי יוחנן (רא"ש וב"י קעד, א ע"פ ראשונים ועולת תמיד ריג, א).

אִיכָּא דְּאָמְרִי וְכוּ' וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר אֲפִילּוּ יַיִן נְמֵי מְהַנְיָא לֵיהּ הֲסָבָּה, שבדברים חשובים כפת ויין, מועילה הסבה, אבל שאר דברים אין הסבה מועילה, לא לרב ולא לרבי יוחנן (רא"ש).

כָּל אֶחָד וְאֶחָד נוֹטֵל יָדוֹ אַחַת, כמנהגם משום כבוד הברכה (תוס' ד"ה כל, ומרומי שדה בדעת רש"י ד"ה הביאו), שכל שאין ידיו מטונפות, מותר מעיקר הדין לברך ללא נטילה (ראש יוסף), ולא נטלו אלא יד אחת בשביל להראות שאינם גסי הרוח לעשות כן בתורת חיוב (תוס' שם ומשנ"ב קנח, כב). ויש סוברים שמעיקר הדין יש ליטול יד אחת בשתיית משקים, שמא יגע במשקה שבתוך הכוס, וכדין נטילת ידים על דבר שטיבולו במשקה (רשב"א כאן ור"ן פסחים כה, א מדפי הרי"ף; ב"י קנח, ו, ע"פ רש"י ד"ה נוטל) [ומצינו חיוב נטילת ידים רק על יד אחת (ב"י שם א, ד"ה בסוף בדעת הרשב"א)] ■ להלכה, השותה אין צריך ליטול אפילו ידו אחת, שלא מצוי לגעת במשקים שבתוך הכוס, ולא תקנו נטילה כלל לשותה, אף כששותה את המים מידו (שו"ע או"ח קנח, ו ומשנ"ב שם, ושלא כדעת הרשב"א הנ"ל).

חוֹזֵר וְנוֹטֵל שְׁתֵּי יָדָיו, שצריך לאכול בהן (רש"י), ומה שנטל מקודם ידו אחת, אינו מועיל לסעודה, שלא היתה נטילה לשם קדושה (תוס' פסחים קטו, א ד"ה כל). ויש מפרשים, שנטילת ידו האחת לא מועילה לסעודה, לפי שלא שמרה בטהרה (שיטמ"ק), שאת ידו השניה לא שמר, ושמא הסיח דעתו גם מהיד שנטל (באור הגר"א או"ח קנח, יא), אבל אם שמר ידו בטהרה, אין צריך ליטול שוב (שיטמ"ק).

■ להלכה, בברכה ראשונה של פת או יין מחוץ לסעודה, מוציא את חבירו בברכה רק כשישבו יחד לאכול סביב שולחן אחד, שבזמננו זה נחשב כהסבה של זמן התלמוד, ובשאר מאכלים ומשקים נחלקו הפוסקים אם יכול להוציא את חבירו כשישבים יחד [שנחלקו אם הלכה כלישנא קמא, או כלישנא קמא], ועל פירות המובאים באמצע סעודת פת, לדעת הכל, יכול להוציא את חבירו, מיגו דמהני הסבה לפת. בברכה אחרונה אין אחד מוציא את חבירו לכתחילה, שכיון שכבר אכלו, דעתם להיפרד זה מזה [מלבד בברכת המזון, כהלכות זימון]. בדיעבד יוצא ידי חובה בברכת חבירו בכל המאכלים והמשקים ואף כשאינם קבועים באכילתם. למעשה נוהגים שכל אחד מברך לעצמו גם בפת ויין שקבעו לאוכלו ביחד, שאין הכל בקיאים להתכוון לצאת ולהוציא (שו"ע ורמ"א או"ח ריג, א ומשנ"ב שם).

הוֹאִיל וְאֵין בֵּית הַבְּלִיעָה פָּנוּי, והעיסוק בבליעת המאכל מפריע לכוונת הלב לברכת המברך (רש"י), ובשביל לצאת בברכה, צריכים דעת שומע ומשמיע (רא"ש). ויש מפרשים שאין יכולים לענות אמן שמא יקדים קנה לושט, וחוששים שמא יענה אמן ויסתכן, אף שעניית אמן אינה מעכבת (רא"ש ע"פ ירושלמי) ■ להלכה, על יין בתוך המזון, כל אחד מברך לעצמו, ואם אומר להם 'סברי' נחלקו הפוסקים אם מועיל שאחד יברך לכולם, שבכך יתנו לב לכוון לברכתו, וגם יפסיקו אכילתם ואין חשש סכנת הקדמת קנה לושט (שו"ע ורמ"א או"ח קעד, ח, ומשנ"ב וביאה"ל שם, וראה תוס' ד"ה הואיל).

מְדַקְתָּנֵי וְהוּא אוֹמֵר עַל הַמּוּגְמָר מִכְּלָל דְּאִיכָּא עָדִיף מִינֵּיהּ, שאם הגדול בירך ברכת המזון, לא הוצרכה המשנה לפרש שהוא גם מברך על המוגמר, שאין בכך כל חידוש (רבינו יונה), אלא מדובר שיש אדם גדול יותר ממי שבירך ברכת המזון, והגדול מחל על כבודו, וחידשה המשנה שהמברך על המזון יברך על המוגמר, ולא הגדול ממנו (רשב"ן).

מְסַיֵּע לֵיהּ לְרַב, דְּאָמַר רַב חִיָּיא בַּר אַשִׁי אָמַר רַב הַנּוֹטֵל יָדָיו תְּחִלָּה בָּאֲחֵרוֹנָה הוּא מְזוּמָּן לְבָרָכָה, שהמתחיל במצוה, אומרים לו גמור, וכשם שהמתחיל בברכת המזון, מברך את ברכת המוגמר, כך המתחיל בנטילת מים אחרונים, מברך את ברכת המזון (רא"ה).

מַאִימָתַי מְבָרְכִין עַל הָרֵיחַ מִשֶּׁתַּעֲלֶה תִּמְרָתוֹ, שאין ריח לבשמים שמגמרים עד שמעלים עשן (רש"י ד"ה ועל; ריטב"א הלכות ברכות ד, ח) ואין ראוי לברך קודם שהריח מזומן לפניו (רשב"ץ), והברכה צריכה להיות סמוכה למעשה (מג"א רטז, כ). ומברכים על המוגמר, אף שאינו תופסו בידו, שאינו מחוסר לקיחה (ביאה"ל רטז, יב).

וְהָא לֹא קָא אָרַח, ויש מעט הפסק בין הברכה לבין ההנאה מהמוגמר, יותר מההפסק הרגיל שבין ברכת הנהנין לבין האכילה (ראש יוסף).

וּלְטַעֲמִיךְ הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ דְּמְבָרֵךְ וְהָא לֹא אָכַל, שיש הפסק בפת בין הברכה לאכילה יותר מההפסק בשאר מאכלים, ומשום שחותך את הפרוסה מהפת, וכעין ההפסק שבין הברכה להנאת המוגמר (ראש יוסף).

אֶלָּא דַּעְתֵּיהּ לְמֵיכַל הָכָא נְמֵי דַּעְתֵּיהּ לְאַרוּחֵי ■ להלכה, מברכין על המוגמר, משיעלה קיטור עשנו קודם שיגיע לו הריח, אבל לא יברך קודם שיעלה קיטור העשן, שצריך לברך סמוך להנאה, ובדיעבד יכול לברך אף בעת שמריח (שו"ע או"ח רטז, יב ומשנ"ב שם).

כָּל הַמּוּגְמָרוֹת מְבָרְכִין עֲלֵיהֶן בּוֹרֵא עֲצֵי בְשָׂמִים, במוגמרות העשויות מבשמים ממין עץ שברכתם בורא עצי בשמים, ומוגמרות העשויות מבשמים ממין עשב, ברכתם בורא עשבי בשמים (טור סוף רטז; דברי חמודות על הרא"ש), ואף שהעץ נשרף ואינו בעין, לא נפסדה הברכה (רש"י), וכל שהריח בא מגוף העץ הנשרף וכדרך הבשמים המריחים בשריפתם, מברכים עליו, אף שבדרך כלל אין מברכים על ריח שאין לו עיקר (ביאה"ל רטז, יב).

חוּץ מִמּוּשָׁק שֶׁמִּן חַיָּה הוּא – מין בושם היוצא מרעי של חיה (רש"י), ויש אומרים שנעשה מזיעה, או מדם של חיה (רא"ש), ומותר להריח בושם העשוי מדם חיה, אף לדעת הסוברים שאסור לאוכלו, שהמריח אינו נחשב כאוכל, ואין חשש שיבוא לאוכלו, כל שעיקרו בא להריח, אכן דבר איסור שעיקרו לאכילה, אסור לכתחילה להריחו, שמא יתאווה ויבוא לאוכלו (ביאה"ל רטז, ב).

שֶׁמְּבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי בְשָׂמִים ■ וכך נפסק להלכה (שו"ע או"ח רטז, ב).

מֵיתִיבִי אֵין מְבָרְכִין וְכוּ' תְּיוּבְתָּא, שמהברייתא משמע שאין מברכים 'עצי בשמים' אלא על ריח שמגיע מהעץ עצמו ללא שריפתו (רש"י). ויש שאין גורסים תיובתא, אלא הגמרא מתרצת דתני הדס וכל דדמי ליה, שעיקרו לריח, ואף מוגמר, מברכים עליו בורא עצי בשמים (תוס' בשם בה"ג), ואין השריפה משנה את ברכתו, כי אדרבה השריפה גורמת להעלות את ריחו (לבוש רטז, יג) ■ להלכה, ברכת המוגמרות כברכת המין שממנו הן עשויות, בורא עצי בשמים, או עשבי בשמים, או מיני בשמים (שו"ע או"ח רטז, יג, ומשנ"ב שם, וכדעת התוס' הנ"ל).

המשך במילואים

כיצד מברכין פרק ששי ברכות מג.

כל בא

אחד קריעה לאחוריה. קרע שקרע בספסד רבו מחזיר המלוק לאחוריו, ומה שלאחור לפניו, כלי לקרוע קרע אחר להרמות אצל עכשיו כיוס המיתה, על שהיו לריכים להוכחה ואין יודעים להוראות: **רמי דהו כו'.** כלרמיון לעיל, וע"כ מצינו ליה לאוקומי בריימא בכהכי, וקשה אחד מאבך לכולם דקציעות הוי: **הביאו להם מים.** כך היו רגילים: **נוטל ידו אחת.** לקבל פה כום שמוזה לפני הממון: **עד.** על הממוות והסבוו: **חוזר ונוטל ב' ידיו.** שלריך לשמול בשמיעון: **אע"פ שבא אחד ואחד ברך עצמו.** לריכין עוד ברכה שלין ברכה לשמוע ברכה אחרת, שלשון ברכה לשמוע ברכה קלוי אפילו פוטרתו, ואפי בתלת הוא יין שלפני הממון: **אחד מברך המוציא.** לכיון להסבו הוקבעו: **קשיא רישא.** דקתני כל אחד ואחד מברך לעלמו: **שאני אורחין דדעתייהו למיעקר.** סופן למיעקר ולעולת ולהסב במקום אחר, שאין זה מקום המציאה אלא כאן יבאו עד שיסבכנו כל הקהולים. ולרך בעלי בתים עשיריס היה לומן למעוטתם חולרים עגיס להבי קרי להו חולרים. והא דאמר רב יו לף בעי הסבה אלא יעיפה בעלמא אלא בתעם פעולה קאמר, או בתעם פעולה ובמקום פעולה: **הואיל ואין בית הבליעה פנוי.** ואין לך המסוגל אל המברך אלא לבלוע: **מכלי אביא עדיף מיניה.** ופל"ם כיון לאחמל בתלת עבל לאחר: **הנוטל ידיו תחלה.** בעיס אלחולים הוא מוחון בהמ"ז: **חוזה.** לבי מיא לרב: **דהוה מרתת.** שמא רואה ידי מלולגלות, או שמא האלכלי בלילה יותר מדאי: **עיין בברכת מזונא קאמר לך.** כלון נתן לך רשות לברך בהמ"ז, שהטוהל יהיו תמלה הוא מברך: **על הריח.** אל מוגמל: **תמרתו.** קיטור העשן שמתמר ועולה: **הא אינה.** אין הריח בו עדיין ואין נהנה: **מברכין עליהן בורא עצי בשמים.** ומע"פ שאוחם ריח בו ריח, (ורי"ל בשמן הנסחט מהשושמיתן, בהה"מ, דבש תמר) ועיין רש"י שכתב דברכינו יהנה ליהא תיכה "ותוספות" וכ"ה בחומ' הרא"ש ותה"ד:

הנוטל ידיו תחלה באחרונה הוא מזמן לברכה. כך היא הגי' בגמ' ובהוספתא ובראשונים, ועיין בל"ח (דק"ס): **רב** כרשם שמוצאים מבשמו של הצבי-מרשק: **ג)** נדצ"ל **דבהא שייך** נמי (זאת מנוחתי, וכביית בהה"ש): **ד)** במרדכי סי' קמה מיין **האבדלה**, ועיין פס"ע משבולות הגה סי' רצו סי"ב ה: **ה)** נדצ"ל של בשמים **ושהחיים** אותם ויש בו ריח, (ור"ל בשמן הנסחט מהשושמיתן, בהה"מ, דבש תמר) ועיין רש"ש שכתב דברכינו יהנה ליהא תיכה "ותוספות" וכ"ה בחומ' הרא"ש ותה"ד:

תורה אור השלם

א) וְהוֹדֶה וְאֵרֵץ יִשְׂרָאֵל תַּמָּה וְקָרְבוּ בְּרִתִי לְשָׁמוֹ מִנְחָה וְהָבִיא וְשָׁמֵן וְרִבְּחוּ לְפָנָיו וְשָׁבְעוּ וְהִתְעַנְּגוּ בְּטוּבֶךָ: [יחזקאל מח, יח]

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) תוספתא פרק ד ה"ח, **ג)** תוספתא פרק ד ה"ח, **ג)** [נקמן מו:, **ד)** [שם] **ה)** [שבת נ:, ומס פרש"י בן גדולים ועי' מ"ש לעיל יג:], **ו)** עיין רש"י לקמן נג. ד"ה אין, **ז)** תוזלין קו:, **ח)** [ועי' מ"ש תוס' לח:], **ט)** [תוס' ד"ה כל שפחים קטו. ד"ה כל שמיטתו כי' ותוס' מגילה יט: ד"ה שטעון], **י)** תוזלין קו., **כ)** לעיל דף מכ., **ל)** לקמן נט:, **מ)** דפרקין ריש ה"ג, **נ)** עיין לקמן דף נט:, **ס)** לעיל דף מ ע"א, **ע)** סה"ג עשה כה.

גליון הש"ס

גמ' **שאני התם דסגי דקא מהניא ליה הבאי להבה.** עי' לעיל דף ל"ט ע"א ברש"י ד"ה וקנה ומתוק: ד"ה נתן.

הגהות הגר"א

[א] גמ' **(ואפאי הואיל והוא נטל ידיו תחלה באחרונה).** נמחק. [וכן מחק המהרש"ל, ועי' הגן עשיר שביאר התילוק בין הגרסאות]:

הגהות וציונים

ב) תיכות "לאחר המזון אחד מברך לכולם" ליתא בהוספתא ובראשונים, ועיין בל"ח (דק"ס): **ג)** כרשם הצבי-מרשק: **ד)** נדצ"ל **דבהא שייך** נמי (זאת מנוחתי, וכביית בהה"ש): **ה)** במרדכי סי' קמה מיין **האבדלה**, ועיין פס"ע משבולות הגה סי' רצו סי"ב ה: **ו)** נדצ"ל של בשמים **ושהחיים** אותם ויש בו ריח, (ור"ל בשמן הנסחט מהשושמיתן, בהה"מ, דבש תמר) ועיין רש"ש שכתב דברכינו יהנה ליהא תיכה "ותוספות" וכ"ה בחומ' הרא"ש ותה"ד:

אחדר קריעה לאחוריה וקרע קריעה אחרינא אמר נח נפשיה דרב וברכת מזונא לא נגמרינן עד דאתא ההוא סבא רמא להו מתניתין אברייתא ושני להו כיון דאמרי ניזיל וניכול לחמא בדוך פלן בהסבו דמי: הסבו אחד מברך: אמר רב לא שנו אלא פת דבעי הסבה אבל יין לא בעי הסבה ור' יוחנן אמר אפילו יין נמי בעי הסבה איבא דאמרי אמר רב לא שנו אלא פת דמהניא ליה הסבה אבל יין לא מהניא ליה הסבה ורבי יוחנן אמר אפילו יין נמי מהניא ליה הסבה מיתיבי כיצד סדר הסבה אורחין נכנסין ויושבין על גבי ספסלין ועל גבי קתדראות עד שיבנסו כולם הביאו להם מים כל אחד ואחד נוטל ידו אחת בא להם יין כל אחד ואחד מברך לעצמו עלו והסבו ובא להם מים אף על פי שכל אחד ואחד נוטל ידו אחת חוזר ונוטל שתי ידיו בא להם יין אף על פי שכל אחד ואחד ברך לעצמו אחד מברך לכולם להאך לשנא דאמר רב לא שנו אלא פת דבעי הסבה אבל יין לא בעי הסבה קשיא רישא שאני אורחין דדעתייהו למיעקר ולהאך לשנא דאמר רב לא שנו אלא פת דמהניא ליה הסבה אבל יין לא מהניא ליה הסבה קשיא סיפא שאני התם דמנו דקא מהניא ליה הסבה לפת מהניא ליה הסבה ליין: בא להם יין בתוך המזון: שאלו את בן זומא מפני מה אמרו בא להם יין בתוך המזון כל אחד ואחד מברך לעצמו לאחר המזון אחד מברך לכולם אמר להם הואיל ואין בית הבליעה פנוי: מדקתני והוא אומר על המוגמר מכלל דאיכא עדיף מיניה ואמאי הואיל והוא נטל ידיו תחלה באחרונה מסייע ליה לרב דאמר רב חייא בר אשי אמר רב הנוטל ידיו תחלה באחרונה הוא מזמן לברכה רב ורבי חייא הוו יתבי קמיה דרבי בסעודתא א"ל רבי לרב קום משי ידך חזייה דהוה מרתת אמר ליה רבי חייא בר פחתי עיין בברכת מזונא קאמר לך: אמר רבי זירא אמר רבא בר ירמיה מאימתי מברכין על הריח משתעלה תמרתו א"ל רבי זירא לרבא בר ירמיה והא לא קא ארח אמר ליה ולטעמיך המוציא לחם מן הארץ דמברך והא לא אכל אלא דעתיה למיכל הכא נמי דעתיה לארוחי. אמר רבי חייא בריה דאבא בר נחמני אמר רב חסדא אמר רב ואמרי לה אמר רב חסדא אמר זעירי כל המוגמרות מברכין עליהן בורא עצי בשמים חוץ ממושק שמן חיה הוא שמברכין עליו בורא מיני בשמים מיתיבי אין מברכין בורא עצי בשמים אלא על אפרסמון של בית רבי ועל בית אפרסמון של בית כיסר ועל ההדם שבכל מקום תיובתא. אמר ליה רב חסדא לרב יצחק האי משחא דאפרסמון מאי מברכין עליה א"ל הכי אמר רב יהודה בורא שמן ארצנו א"ל בר מינה דרב יהודה דהכיבא ליה ארץ ישראל לכולי עלמא מאי א"ל הכי אמר רבי יוחנן בורא שמן ערב. אמר רב אדא בר אהבה האי בשורתא מברכין עליה בורא עצי בשמים אבל משחא בבישא לא ורב כהנא אמר אפילו משחא בבישא אבל משחא טחינא לא נהרדעי אמרי אפי' משחא טחינא אמר

כל אחד נוטל ידו אחת. מפני כבוד הבכלה **ולא דמי** לנוטל ידיו לפירות דהתי מנכלי כבוד, כלי לקרוע קרע אחר ידיו: **להם יין וכו'.** מע"ג ליין שלפני הממון פוטר יין שלאחר הממון כ"ש זה שלפניו הוא שאני הכא כיון שעלו להסב הוי שנוי מקום כמכי, ובגיר לגבך: **הואיל ואין בית הבליעה פנוי.** כלמוהר שבני מוזי והם ממיחין לאכול כדי לשמוע הברכה ולעונת אמן שיהיו פטוריס מדבר ומשמע בירושלמי גבי הך בריימא ר"מ בשומרין אבל בשבל הבית פטור מפני שהכל פוטרים אבל בשבל הבית אפי רבי מייא אף בשבל הבית בתוך ביתו **ואין נרפה לרבינו שלמה** לכיון שהמקום מכניס שיברך כל אחד לעלמו אינו יוצא בלל בברכה שביעו ונס שלא המתין בין פטי לשאינו פטי לאחר לאכילה. **והסוב והמטיב מפרפרים** שפוטר לאחרים לבולי עלמא דהכי משמע הטוב לעלמו והמטיב לאחרים שהם שומים ממנו **וכיון ימלל היה אומר** לגי היה לריך? אמי אין בית הבליעה פנוי הא אמרי אין בית הבליעה פנוי הא אמרי אין מבדילין? אמר אין ומבדילה? אמר שאין לו לב מיין ושבים אין ומסוכין. ופמ"ג ר"ל מתוך שקובעין עלמן לבלי לבין: בא להם יין בתוך המזון: כבא להם יין אף על בי שבל אחד ואחד מברך לעלמו ובל אחד ואחד נוטל ידיו אפי' בתלת ידי הבלולה קבני אמי אלולה מילמא ולבן אחה ובוב ומבדיל ובם לשומעים שבאו בשעת הבלולה אע"ג שיהיו מלאי מקבע ופוטר לוחם: **כל המוגמרות מברכין עליהן בורא עצי בשמים.** אע"פ שאבדפו? ואין עני בשמים בעין: **ועל הדהם שבכל מקום.** בעל בלבות גדולות לא גריס מיובמא ומעני **תנא הדם וכל דמי** ליה לומר שעיקרו לריך לאפוקי מפומס ומבושם שאין עיקרו לריך אלא לאוחו. **ומי שסוהר** בגיס שם שם בשמיס ויש שם מיני בשמיס שמריס בהן ומפקפק ליה לי ממין מן לי ממין? אמר אלמה הוא **יש מפרפרים** שמבדך שהכל היה בדברו לעל בולן אם בדך שהכל יצא?. **והרב רבינו משה מקוני** היה אומר שיברך בורא מיני בשמים:

משחא בבישא. פי' ר"ח שמעון מלבושיו שבובעין שומשמין וורל ועני בשמיס זמן מרובה וקולעין השומשמין ליס בם בשמיס ומוסיפין? ומוחבים לוחם ויש בו ריח של בשמיס **ומשחא טחינא** קרוב לנחיעתו ונותנים עליהס עני בשמיס ואינו קולט בל בך הריח:

מתניתין

אכל דאתא ההוא סבא. אינו אדם יודע, אלא זקן סחם שהיה נמצא באותה שעה ולא העלה על דעתך שמא אליהו הוא. דאמרינן בבבא מלילקין, אמר להו ההוא סבא שיהא בן יחזי את שיהא בן יחזי בהקבלות, ובסנהדרי יהב בירה עינא ונח נפשיה. [**תשובות הגאונים הרכבי, סימן כג**]

הסבו אחד מברך. פירש רב האי גאון ז"ל, ישבו בגון שלא ישבו סביב הלחם, הסבו שישבו סביב הלחם ובתוספתא דמילקין, ישיבה לאכל לחם ואסתרא למיכל לחמא. [**הרשב"א**]

הביאו להם מים כל אחד ואחד נוטל ידו אחת. אע"ג דאמרינן הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגיי הרחק, הכא שאני דמשום שמא יגע בידיו ליין וכל שבמשקין צריך נטילה ידים, והיינו דלא צריך אלא ידו אחת. [**הרשב"א**]

הנוטל ידיו תחלה באחרונה הוא מזמן לברכה. שמאחר שנתנו לו מעלה אחת ליטול תחלה נתן לו ג"כ מעלת הברכה. [**רבינו יונה דף לא. מדה"ר**]

ולמעניך המוציא לחם מן האויר דמברך. כתב הר"ר יצחק קנפאנטורין ז"ל וכו', שהחילוק שבין קדושיית יעלישעמיך לקדושיית יולידך מי ניתא, שכשהקדושיא עצמה שהקשה לו קשה גם למקשה, אומר ולזידך מי ניתא, אבל כשאין קשה לו אותה קדושיא עצמה אלא אחרת, אומר ולישעמיך. ההוא דקדוק נאה. [**כללי הגמרא למהר"ר יוסף קארו**]

חוץ ממושק שמן חיה הוא. יודע כי המוסייק הוא דם נצרר בנרתן החיה יודע בארץ הודו הדומה לצבי, ובזמן הקיץ בזמן החמימות הגדול כשהיא מהלכת בין האילנות מגרדת בנפח ההוא הדום ויוצא צרור ולוקטים אותו בני אדם מבין העשבים, וכן הזכיר בו הכתוב לשון לקיטה ארזי מורי, ואמר דרור לומר שהוא נקי וחשפיר מן העורבות

כבב א מיי' פ"ל מהל' ברכות סוע"ב סמ"ג עשין כז טור ומ"ש סי' קנד סוע"ב ס"ח סימן ריג סעיף ג:
כבב ב מיי' פ"ל מהל' ברכות הלכה יב סמג שם סוע"ב טור"ח סי' קנד סעיף ה:
כבב ג מיי' כ"ו מהל' ברכות הלכה יב סמג שם סוע"ב ס"ח סי' קפד סעיף ו:
כבב ד מיי' פ"ע מהל' ברכות הל' ג סמג שם סוע"ב טור"ח סימן רנו סעיף יב:
כבב ה מיי' שם סוע"ב שם סעיף יג:
כבב ו מיי' שם הלכה ח סוע"ב שם סעיף ט:
כבב ז מיי' שם הלכה ג סוע"ב שם סעיף ז:
כלי ח מיי' שם סוע"ב שם סעיף ה:

משנת ראשונים

עד דאתא ההוא סבא. אינו אדם יודע, אלא זקן סחם שהיה נמצא באותה שעה ולא העלה על דעתך שמא אליהו הוא. דאמרינן בבבא מלילקין, אמר להו ההוא סבא שיהא בן יחזי את שיהא בן יחזי בהקבלות, ובסנהדרי יהב בירה עינא ונח נפשיה. [**תשובות הגאונים הרכבי, סימן כג**]

הסבו אחד מברך. פירש רב האי גאון ז"ל, ישבו בגון שלא ישבו סביב הלחם, הסבו שישבו סביב הלחם ובתוספתא דמילקין, ישיבה לאכל לחם ואסתרא למיכל לחמא. [**הרשב"א**]

הביאו להם מים כל אחד ואחד נוטל ידו אחת. אע"ג דאמרינן הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגיי הרחק, הכא שאני דמשום שמא יגע בידיו ליין וכל שבמשקין צריך נטילת ידים, והיינו דלא צריך אלא ידו אחת. [**הרשב"א**]

הנוטל ידיו תחלה באחרונה הוא מזמן לברכה. שמאחר שנתנו לו מעלה אחת ליטול תחלה נתן לו ג"כ מעלת הברכה. [**רבינו יונה דף לא. מדה"ר**]

ולמעניך המוציא לחם מן האויר דמברך. כתב הר"ר יצחק קנפאנטורין ז"ל וכו', שהחילוק שבין קדושיית יעלישעמיך לקדושיית יולידך מי ניתא, שכשהקדושיא עצמה שהקשה לו קשה גם למקשה, אומר ולזידך מי ניתא, אבל כשאין קשה לו אותה קדושיא עצמה אלא אחרת, אומר ולישעמיך. ההוא דקדוק נאה. [**כללי הגמרא למהר"ר יוסף קארו**]

חוץ ממושק שמן חיה הוא. יודע כי המוסייק הוא דם נצרר בנרתן החיה יודע בארץ הודו הדומה לצבי, ובזמן הקיץ בזמן החמימות הגדול כשהיא מהלכת בין האילנות מגרדת בנפח ההוא הדום ויוצא צרור ולוקטים אותו בני אדם מבין העשבים, וכן הזכיר בו הכתוב לשון לקיטה ארזי מורי, ואמר דרור לומר שהוא נקי וחשפיר מן העורבות

[רבינו בחיי, שמות ל כג] אכל הרמב"ן כתב בפירושיו, כי מלת דרור אינה תזרות למור, אלא לאותה חיה הדומה לצבי, כלומר שיוקח ממנה המור בהיותה מתהלכת תחפיות בין ערוגות הבשמים והיא מתעגנת כרצונה, כי אם תלכד ותעמוד ברשות אדם לא תעשה ממנו כי אם מעט וגם איננו מכושם, והנה זה לפי דעת המפרשים כי מור הוא אלמוש"ק. **[רבינו בחיי, שמות ל כג]**

שמן הכי והדם. הלמי שמן להריח הוא למי להעביר הזוהמא הא למדנן מתניתין בפרק קמא דנקיון (נקיון נ.) למען מברכין עליו: **אמר רבא הלכתא בבית הלל ולא היא אלא אשתמועי נפשיה הוא דקא עביד.** כך כתוב בספרים שלנו ובפירוש רש"י. **אלפס** פסק כרבא משמע שהוא היה גורס בספרו ולא היה וכו':

[ו] האי מאן דמודה באתרוגא חבושי מברך וכו'. ולוקח לסמרטי פסח אבל אם בא לאכול מהם אין לברך ברכת ריח כי אם ברכת הלבלה: במולולי

אמר רב גידל אמר רב האי [א]סמלק מברכין עלויה בורא עצי בשמים אמר רב חנאל אמר רב הני [ב]חלפי דימא מברכין עליהו בורא עצי בשמים אמר מר זוטרא מאי קראה [ג]והיא העלתם הגנה ותטמנם בפשתי העץ רב משרשיא אמר [ד]האי נרקום דגנוניתא מברכין עלויה בורא עצי בשמים דדברא בורא עשבי בשמים אמר רב חנאל אמר רב הני [ה]סיגלי מברכין עלייהו בורא עשבי בשמים אמר מר זוטרא [ו]האי מאן דמודה באתרוגא אבחבושא אומר ברוך שנתן ריח טוב בפירות. אמר רב יהודה [ז]האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי אומר ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתהנות בהן בני אדם. אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב [ח]מנין שמברכין על הריח שנאמר [ט]כל הנשמה תהלל יה איהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו הוי אומר זה הריח. ואמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב עתידים צדיקים שיהו [י]מריחין ריח טוב בלבנון שנאמר [יא]ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון; ואמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב מאי דכתיב [יב]את הכל עשה יפה בעתו מלמד שכל אחד ואחד יפה לו הקב"ה אומנתו בפניו אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי תלה ליה קורא לדבר אחר ואיתו דידיה עביד[יג]. ואמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב אבוקה בשנים וירח בשלשה איבעיא להו אבוקה בשנים בהדי דידיה או בילמא אבוקה כשנים לבר מדידיה ת"ש וירח בשלשה אי אמרת בשלמא בהדי דידיה שפיר אלא אי אמרת לבר מדידיה ארבעה למה לי והאמר מר לאחד נראה ומיזק לשנים נראה ואינו מזיק לשלשה אינו נראה כל עיקר אלא לאו שמע מינה אבוקה כשנים בהדי דידיה שמע מינה: [יד]ואמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב ואמרי לה אמר רב חנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא ואמרי לה אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי בוא לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש [טו]ואל יהבין פני חברו ברבים מגלן מתמר שנאמר [טז]היא מוצאת וגו': ת"ר דביאו לפניו שמן והדם ב"ש אומרים מברך על השמן ואח"כ מברך על הדם וב"ה אומרים [יז]מברך על ההדם ואח"כ מברך על השמן אמר ר"ג אני אכריע שמן וכיון לריחו וזכינו לסיכתו הדם לריחו לא זכינו לסיכתו [יח]א"ר יוחנן הלכה כדברי המכריע רב פפא אילקא לבי רב הונא בריה דרב אויא אייתו לקמייהו שמן ודם שקל רב פפא ברית אהדם ברישא אהדר בריך אשמן אמר ליה לא סבר לה מר הלכה כדברי המכריע אמר ליה הכי אמר רבא הלכה כב"ה (ז) • ולא היא [יח] לאשתמוטי נפשיה הוא דעבד[יז]. ת"ר [יט]דביאו לפניהם שמן ויין ב"ש אומרים אוחז השמן בימינו ואת היין בשמאלו מברך על השמן ומברך על היין ב"ה אומרים אוחז את היין בימינו ואת השמן בשמאלו מברך על היין ומברך על השמן וטהו בראש השמש ואם שמש ת"ח הוא טהו בכותל מפני שגאני לתלמיד חכם לצאת לשוק כשהוא מבושם. ת"ר ששה דברים גנאי לו לתלמיד חכם [כ]אל יצא כשהוא מבושם לשוק [כא]ואל יצא בלילה ואל יצא במנעלים הממולאים [כב]ואל יספר עם אשה בשוק ואל יסב בחבורה של עמי הארץ ואל יכנס באחרונה לבית המדרש ויש אומרים אף לא יפסיע פסיעה גסה ואל יהלך בקומה זקופה [כג]אל יצא כשהוא מבושם לשוק א"ר אבא בריה דר' חייא בר אבא אמר רבי יוחנן במקום שחשודים על המשכב זכור אסור. תנא דבי רבי ישמעאל כל המשכב זכור מביא את המבול. תנו רבנן: [כד]ואלו הן שמשכבן זכור מצרים ובבל ומדי ואלו הן שאין משכבן זכור [כה]ישראל [כו]ובני עשו וישמעאלים וכל שאר האומות. [כז]מצרים ובבל ומדי מפני מה אין משכבן זכור מפני שמרבין בתשמיש. [כח]ישראל ובני עשו וישמעאלים מפני מה משכבן זכור מפני שאין מרבין בתשמיש. אמר רב יהודה אמר רב אסי אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [כט]לא יוכל שובו לבלתי הדיח נדחו ממנו ואין נדחו אלא לשון תשובה שנאמר [ל]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [לא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [לב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [לג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [לד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [לה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [לו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [לז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [לח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [לט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מ]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [מט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נ]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [נט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [ס]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [סא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [סב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [סג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [סד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [סה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [סו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [סז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [סח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [סט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [ע]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [עא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [עב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [עג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [עד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [עה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [עו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [עז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [עח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [עט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פ]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [פט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צ]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [צט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [ק]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קי]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קיא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קיב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קיג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קיד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קטו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קטז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קיז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קיח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קיט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכ]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קכט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קל]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קלא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קלב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קלג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קלד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קלה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קלו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קלז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קלח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קלט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמ]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קמט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנ]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קנט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קס]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קסא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קסב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קסג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קסד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קסה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קסו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קסז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קסח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קסט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קע]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קעא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קעב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קעג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קעד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קעה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קעו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קעז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קעח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קעט]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפ]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפא]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפב]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפג]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפד]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפה]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפו]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפז]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפח]ויהי ביום השמיני שלח משה לקרא לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. אמר רבי יוחנן כל המשכב זכור אין מקבלין אותו בתשובה שנאמר [קפט]ויהי ביום השמיני שלח

הַאי סְמִלְקָ, מְבָרְכִין עָלְוֵיהּ בּוֹרֵא עֲצֵי בְּשָׂמִים, שהגבעול שלו קשה כעץ, ונקרא עץ בלשון העולם, ואף שאינו נחשב אילן לענין ברכת בורא פרי העץ, ולעומת זאת כל שהגבעול שלו רך, ברכתו בורא עשבי בשמים (ריטב"א הלכות ברכות ד, ה; שיטמ"ק). ויש מפרשים, שמברכים עליו 'בורא עצי בשמים' משום שנחשב כעץ לענין ברכת בורא פרי העץ ולשאר דיני תורה, שהוא דבר המתקיים משנה לשנה ומוציא עליו מעצו (רשב"א לעיל ע"א וראשונים נוספים המובאים בביאה"ל רטז, ג) ■ להלכה, עץ, שיש לו ריח טוב, ברכתו בורא עצי בשמים, ואף כשהוא רך קצת, ועשב שיש לו ריח טוב, ברכתו בורא עשבי בשמים, ובמקום ספק מברכים בורא מיני בשמים (שו"ע או"ח רטז, ב ומשנ"ב שם), ודבר שקשה כעץ, ואין לו את שאר התנאים של אילן, נחלקו הפוסקים, ומספק מברכים עליו בורא מיני בשמים (ביאה"ל שם, ג).

מַאי קָרְאָהּ, וְהִיא הֶעֱלָתָם הַגָּבָה וְתִטְמְנֵם בְּפִשְׁתֵּי הָעֵץ, וכשם שפשתן נקרא 'עץ' בגלל שהגבעול שלו קשה, אף שאין לו את שאר התנאים של עץ לענין ברכת בורא פרי העץ, כך שאר הצמחים שיש להם גבעול קשה כעין גבעול הפשתן, נחשבים עץ לענין ברכת בורא עצי בשמים (ריטב"א ושטמ"ק הנ"ל). ויש מפרשים שמפשתן לומדים שגם הצמחים שהם קצת רכים, כעין פשתן, נקראים עץ (רשב"א וראשונים הנ"ל, לשיטתם שברכת בורא עצי בשמים שווה לברכת בורא פרי העץ, וראה ביאה"ל הנ"ל שהפשתן אינו רך לגמרי ואינו קשה לגמרי).

הַאי נַרְקוֹם דְּגִינוֹנִיתָא מְבָרְכִין עָלְוֵיהּ בּוֹרֵא עֲצֵי בְּשָׂמִים; דְּדַבְּרָא בּוֹרֵא עִשְׂבֵי בְּשָׂמִים, שגבעולו קשה כשהוא גדל בגינה, וגבעולו רך כשהוא גדל בדברא (שטמ"ק הנ"ל). ויש מפרשים, שכשגדל בגינה משקים אותו ומתקיים משנה לשנה ונחשב עץ, וכשגדל בדברא, מתייבש כעשב (שו"ת הרשב"א א, שצט, לשיטתו הנ"ל).

הַאי מַאן דְּמוֹרַח בְּאָתְרוֹנָא המיועד לאכילה, אבל אתרוג של מצוה, אינו עשוי לריח ואין מברכים עליו (רבינו שמחה, מובא במרדכי קמז), ויש מפרשים, שאף על אתרוג של מצוה מברכים (ראבי"ה, מובא במרדכי שם) כשנוטלים אותו בשביל להריח (משנ"ב רטז, נא) ■ להלכה, נכון שלא לכוין להריח אתרוג של מצוה, כל שבעת ימי חג סוכות, בשביל שלא להיכנס למחלוקת הפוסקים אם יש לברך עליו, ואם מריח בלא כוונה לא יברך (שו"ע או"ח רטז, יד ומשנ"ב וביאה"ל שם).

אוֹ בְּחַבּוּשְׁתָּא, שנוטלים בשביל להריח בהם, או שנוטלם גם לאכילה וגם להריח, אבל הנוטלם לאכילה ונהנה מהריח בלא כוונת הנאה, אינו מברך (רש"י נג, א ותוס' ד"ה הא', וביאה"ל רטז, ב בדעתם; רא"ש להלן ח, ג).

אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן רֵיחַ טוֹב בַּפֵּירוֹת, שעיקר הפרי עומד לאכילה ולא לריח, ולכן אין מברך עליו בורא עצי בשמים (רא"ש) ■ להלכה, פרי הראוי לאכילה, ונטלו להריח בו, או שנטלו גם לאוכלו וגם להריח בו, מברך עליו 'הנותן ריח טוב בפירות', ויש אומרים שהנוסח הוא 'אשר נתן' בלשון עבר. וכאשר מתכוין גם לאוכלו, יקדים לברך על הריח, קודם לברכת הנהנין, שנהנה מהריח עוד לפני שאוכל, ויש שנתנו עצה שיטעם מעט מהפרי ויברך ברכת האכילה, ולא יכוון אז להנות מהריח, ולאחר מכן יהנה ויברך ברכת הריח. נטלו לאוכלו ולא נתכון להריח בו, אינו מברך על ריחו, וכן כשמונח על השולחן ומתכוון להנות מריחו, כל זמן שלא נטלו בידו בשביל להריח בו, אינו מברך. נטלו מלכתחילה בשביל לאוכלו, ולאחר מכן מתכוון להנות מריחו, נחלקו הפוסקים (שו"ע או"ח רטז, ב ומשנ"ב וביאה"ל שם).

הַאי מַאן דְּנָפִיק בְּיוֹמֵי נִיסָן וְחָזֵי אִילָנֵי דְּקָא מְלַבְלְבֵי, וראוי לקבוע ברכה על דבר זה, מפני שהוא דבר חידוש הבא מזמן לזמן, שרואה עצים יבשים שהפריחם הקדוש ברוך הוא (שטמ"ק).

אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁלֹּא חִיסַּר בְּעוֹלָמוֹ וְכוּ', בהזכרת שם ומלכות (שטמ"ק; שו"ע או"ח רכו, א). ומברכים רק פעם אחת בכל שנה (מרדכי קמח) ■ להלכה, מברכים ברכת האילנות בראיית פריחת האילנות בעצי מאכל, בעונת הפריחה, כגון בימי ניסן באזור ארץ ישראל, ומברכים פעם אחת בכל שנה, לאחר יציאת הפרח שעתיד להעשות לפרי, והרואה אילנות לאחר שהחלו הפירות לגדול, ועוד לא נגמרו כל צרכם, נחלקו הפוסקים אם יברך ברכת האילנות (שו"ע שם ומשנ"ב שם).

מַנַּיִן שֶׁמְּבָרְכִין עַל הָרֵיחַ, אף שזו הנאה רוחנית שאין הגוף נהנה ממנה, והיה מקום לומר שאינה בכלל איסור הנאה מהעולם הזה בלא ברכה (ראש יוסף), והמריח אינו מחסר דבר מהעולם ואלמלא דרשה מיוחדת אין בהנאת ריח משום "לה' הארץ ומלואה" [שפסוק זה הוא המקור לכך שאין להנות מהעולם ששייך להקב"ה בלא ברכה] (רא"מ הורביץ). וברכה אחרונה אין מברכים על הנאה הריח, שהנאה מועטת היא (רש"י נדה נב, א), או משום שלאחר הריח פסקה ההנאה וכעין לאחר עיכול המזון (כלבו כד, ושעה"צ רטז, ג, בביאור דבריו).

אֵיזֶהוּ דָּבָר שֶׁהִנְשָׁמָה נֶהֱנֵית מִמֶּנּוּ וְאֵין הַגּוּף נֶהֱנֶה מִמֶּנּוּ הֱוֵי אוֹמֵר זֶה הָרֵיחַ – שחוש הריח קרוב לרוחניות יותר משאר החושים, שהוא בא על ידי נשימת הרוח שמחוץ לגוף לתוך מקום שהנשמה נהנית ממנו, ושאר בעלי חיים שאין להם נשמה, אין נהנים מהריח, אף שיש להם חוש ריח (מהרש"א).

■ להלכה, אסור להנות מריח טוב עד שיברך, ואם שכח לברך קודם שיריח, אינו יכול לברך לאחר שהריח. ואין מברכים ברכה אחרונה על הריח. על שאר הנאות שאין נכנסות לגוף, כמו קול נעים ורחיצה, לא תקנו ברכה כלל (שו"ע או"ח רטז, א ומשנ"ב שם).

נוֹחַ לוֹ לְאָדָם שֶׁיִּפִּיל עַצְמוֹ לְתוֹךְ כִּבְשָׁן הָאֵשׁ וְאַל יַלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים, כשיש שם עוד שני אנשים מלבד המתבייש (תיבת גומא [לפמ"ג] חקירה ה), וזהו חיוב גמור, וכעבירות החמורות שנאמר בהם יהרג ואל יעבור (תוס' סוטה י, ב ד"ה נוח), שדומה לרציחה, שהדם יורד מפני המתבייש, ואבק רציחה כרציחה לענין יהרג ואל יעבור (שערי תשובה ג, קלט, ע"פ גמ' ב"מ נח, ב). ויש מפרשים שאין זה חיוב להלכה, שאין למדים דברי הלכה מדברי אגדה (ראה מאירי שכתב 'דרך צחות', ומנחת שלמה א סוף סי' ז בדעתו). ומדובר דוקא על הלבנת פנים של ביזוי נצחי כמו במעשה יהודה ותמר, ואיננו יודעים לשער דרגת הלבנת פנים לענין זה (הערות הגרי"ש אלישיב).

הֲבִיאוּ לְפָנָיו שֶׁמֶן וַהֲדַס - שמן שברכתו שונה מהדס, ולכן צריך לברך על שניהם (טור רטז). והוא שמן אפרסמון שקבעו לו ברכה בפני עצמה [כמבואר לעיל ע"א], ואף שמובא בסוף הסעודה לקינוח הידים מטינוף המאכלים, מברכים עליו לפי שהוא מעולה (מג"א ריז, ה בדעת רש"י, ע"פ רש"י כאן ולהלן נג, א). ויש מפרשים, שמדובר בשמן מבושם בעשבי בשמים, ומביאים אותו בשביל להנות מריחו (מג"א שם בדעת תוס' ד"ה שמן, ששמן כזה המובא להעביר זוהמה אין מברכים עליו כלל, וראה מחצית השקל שם שלא מדובר בשמן שפטמו בעצי בשמים, דא"כ ברכתו שווה לברכת ההדס).

■ המשך במילואים

משנה. הֵבִיאוּ לְפָנָיו מְלֵיחַ בַּתְּחִלָּה, שהביאו את המליח קודם לפת ואוכלו בתחילה, אבל כשהביאוהו יחד עם הפת יברך המוציא, שכל דבר שבא עם הפת, הפת עיקר (מאירי בשם גדולי המפרשים), וכשאוכל את הטפל תחילה חייב לברך עליו [וכפי שכתב התרומת הדשן סי' לא], ואינו רשאי לסמוך על ברכת העיקר שעתיד לברך, שהרי בינתיים נהנה מן הטפל ללא שמברך עליו (תוס' יו"ט בפירוש ראשון; ביאור הגר"א או"ח ריב, ז), ואין צורך לאכול את המליח עם הפת יחד ממש (תוס' יו"ט בפירוש שני).

■ להלכה, ברכת העיקר פוטרת את הטפל, בין בברכה ראשונה ובין בברכה אחרונה, ופוטרת בתנאי שאוכל את העיקר תחילה, או שאוכלם יחד. אכל את הטפל תחילה, אם ברכת הטפל שהכל, יברך עליו תחילה. ואם יש ברכה אחרת לטפל, ימנע מלאוכלו קודם לעיקר [לצאת כל הדעות, שלדעת הרמ"א יברך שהכל, ולדעת המג"א יברך ברכתו הראויה] (רמ"א או"ח ריב, א ומשנ"ב י).

זֶה הַכְּלָל, כָּל שֶׁהוּא עִקָּר וְעָמוֹ טָפֵלָה, ללמד שדין זה שהעיקר פוטר את הטפל, לא נאמר דוקא במליח שברכתו שהכל לכן נפטר הפת הטפל שבדיעבד אם בירך על הפת שהכל יצא, אבל באופן שאין ברכת העיקר שייכת לטפל (כגון: שברכת העיקר פרי העץ והטפל המוציא שברכת העיקר העץ, והטפל אדמה), הטפל לא נפטר, ובאה המשנה לומר שלעולם העיקר פוטר את הטפל (פמ"ג ריב א"א ב; תוספות רעק"א אות מג).

והטעם שאין ברכה על הטפל, שהברכה על העיקר פוטרת את הטפל (אבני נזר או"ח לח, יג; חזו"א או"ח כז, ט; חי' רבי אריה לייב א, א, עמק ברכה [פומרנצי"ק] ברכת הנהנין ה), ויש סוברים, שטפל פטור מברכה (עולה מדברי השעה"צ רח ס"ק ע, ע"פ ביאור העמק ברכה שם; אגרות משה או"ח ד מב; חוט שני מזוזה ברכות עמ' ריד, בדעת בעל המאור). ואף שאסור ליהנות מהעולם הזה ללא ברכה, נמסר הדבר לחכמים לקבוע על איזה הנאה מברכים [וכמו הטועם תבשיל, שלדעת הרמב"ם (ברכות א, ב) אפילו אם בולע אינו מברך] (שו"ת מנחת אשר ב, יד).

מְבָרֵךְ עַל הָעִקָּר וּפוֹטֵר אֶת הַטְּפֵלָה, והקובע הוא רגילות בני אדם, ולא כל אחד קובע לעצמו (רדב"ז ב, תרמג), ויש סוברים שכל אחד קובע לעצמו, שכל אחד אוכל כפי שיוכשר בעיניו (ערוך השלחן קעז, ג).

גמרא. וּמִי אִיכָּא מִידֵי דַּחֲזֵי מְלֵיחַ עִיקָּר וּפַת טְפֵלָה, הלא הפת היא חשובה (ע"פ רש"י בתי' הגמ' ורבינו יונה בביאור המשנה), או שאין דרך לאכול פת בתורת טפל (ע"פ תוס'), ואפילו אם אחד יעשה את הפת טפל, בטלה דעתו אצל כל אדם, אם כן היכן מצינו שתהא פת טפלה (אמרי נועם להגר"א).

בְּאוֹכְלֵי פֵּרוֹת גְּנוֹסַר שָׁנוּ, שהמליח עיקר שהוא בא לחיזוק הלב שנחלש מפני מתיקות הפירות, והפת שלאחריו טפלה שבאה בשביל המליח. והטעם שאינו מברך על הפירות, ששינה מקומו ולא אכלם באותו מעמד, או שבשעה שאכל את הפירות, לא היו המליח והפת לפניו ולא התכוון לפטור בברכת הפירות את המליח ואת הפת (תוס'). ויש מפרשים, שהפירות מאד מתוקים, ונאכלים עם מלח כדי שהמתיקות לא תזיק, ודרכם שנאכלים עם פת, והפת טפילה לפירות מפני חשיבותם ומברך על הפירות ופוטר את הפת (רבינו יונה; רש"ש בדעת רש"י). ולדעתם, פת נעשית טפילה רק לפירות גינוסר החשובים (ב"ח ריב). ■ להלכה, אכל דבר מתוק, ואוכל דג מליח להפיג המתיקות, וכדי שלא יזיקנו המליח בגרונו אוכל עמו פת, ואינו תאב לאכילת הפת, מברך על הדג ופוטר את הפת. לא אכל דבר מתוק תחילה, ואוכל פת ומליח, מברך על הפת (ריב, א, משנ"ב ג, ושעה"צ ט).

וּמַשְׁתַּבַּע דְּלָא טָעֲמִים זְיוּנָא, לא שבועה ממש, אלא כמו 'חי נפשי' (ספר חסידים מהדורת מקיצי נרדמים, אות תתע).

אֶלָּא אֵימָא מְזוֹנָא, שפירות מתוקים אינם סועדים (מהרש"א).

כִּי הֲוָה אַזְלִינַן בַּתְרֵיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן לְמֵיכַל פֵּרוֹת גְּנוֹסַר וְכוּ', רצונם היה לזכך את השכל על ידי אכילת הפירות (אמרי נועם להגר"א), ויש מפרשים, שהליכתם היתה מחמת חיבוב ארץ ישראל (תורה לשמה תיח).

שֶׁחָיוּ מוֹצִיאִים מִמֶּנָּה שִׁשִּׁים רִבּוֹא סְפָלֵי טָרִית לְקוֹצֵי תְּאֵנִים מֵעֶרֶב שַׁבָּת לְעֶרֶב שַׁבָּת, למאכל פועלים קוצצי התאנים, שהיו מרובים והוצרכו לכמות גדולה זו למאכלם (רש"י), ויש מפרשים, שאכלו דג מלוח להעביר מתיקות התאנים, או להשיב לבם שנחלש מתוך מתיקות הפירות, וכמאמר הגמ' לעיל גבי פירות גנוסר, ומבואר סמיכות המאמרים (אור זרוע הל' סעודה, קסא בשם רבנו חננאל, ומהרש"א).

שֶׁחָיוּ מוֹרִידִים מִמֶּנּוּ אַרְבָּעִים סְאָה גּוֹזָלוֹת מִשָּׁלוֹשׁ בְּרֵכוֹת בְּחֹדֶשׁ, שלש פעמים בחודש היו מורידים מהאילן ארבעים סאה גוזלות שהיו שוכנים עליו (רש"י), ויש מפרשים, שבאילן היו כמה בריכות, ומכל שלש בריכות היו מורדים ארבעים סאה גוזלות (רש"ש).

שְׁמוֹנִים זוּגוֹת אֲחִים כֹּהֲנִים נְשׂוּאִים לִשְׁמוֹנִים זוּגוֹת אֲחָיוֹת כֹּהֲנוֹת, שבת כהן הנישאת לישראל אין זיווגן עולה יפה (כמאמר הגמ' בפסחים מט, א), לכך דקדקו לינשא לכהנים. ואפשר לכן נקראת העיר 'גופנית', כמאמר הכתוב 'אשתך כגפן פוריה' וכמאמרם 'ענבי הגפן בענבי הגפן' (מהרש"א). ומכאן ראיה, שצוואת רבי יהודה החסיד ששני אחים לא ישאו שתי אחיות, היתה רק לזרעו, שאי אפשר לצוות לרבים נגד דברים מפורשים בתלמוד (נודע ביהודה מהדו"ת אע"ה סי' עט).

משנה. אָכַל עֲנָבִים וּתְאֵנִים וְרִמּוֹנִים, מְבָרֵךְ אַחֲרֵיהֶם שָׁלוֹשׁ בְּרָכוֹת, אין הכוונה לנוסח ברכת המזון שמברך על הפת, אלא כמו נוסח מעין שלש לדידן, אלא שמסדרן בשלש ברכות (חזו"א או"ח לד, א).

הַשְּׁוֹתֶה מַיִם לְצָמְאוֹ מְבָרֵךְ 'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ', ואם שותה כדי שלא יצמא לאחר זמן, גם נחשב לצמאו, ומברך (א"א [בוטשאטש] רד, ז; אמרי אמת ליקוטים), ויש סוברים שמברך רק אם צמא כעת (דעת תורה [למהרש"ם] רד, ז).

רַבִּי טַרְפוֹן אוֹמֵר 'בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת וְחִסְרוֹנָן' לפניהם, ולאחריהם אינו מברך כלום (רבינו יונה; תוס' להלן מה, א ד"ה רבי; רש"י עירובין יד, ב ד"ה ר"ט), ויש סוברים, שלדעת תנא קמא לפניהם מברכים שהכל, ואחריהם אין מברכים, והוסיף רבי טרפון שלדעתו מברכים לאחריהם מברכים בורא נפשות (מאירי), ויש סוברים, שלדעת רבי טרפון מברך 'בורא נפשות' לפניהם ולאחריהם (רש"י שם). ■ להלכה, השותה מים לצמאו מברך שהכל, ולאחריו בורא נפשות (שו"ע או"ח רד, ז).

גמרא. וְרַבָּנָן, אֶרֶץ הִפְסִיק הָעִנְיָן, והמשך הפסוק 'ואכלת ושבעת וברכת' הוא על הלחם בלבד (רש"י), וברכת מעין שלש היא מדרבנן (רבינו יונה). ויש סוברים, שהפסיק רק לומר שאינם טעונים שלש ברכות כמו לחם, אבל כיון ששבעת המינים הוזכרו בפרשה, הם טעונים מעין ברכת הלחם היא ברכת מעין שלש, והיא דאורייתא (רשב"א; ריטב"א; רמב"ן להלן מט, ב). ■ להלכה, ברכת מעין שלש, ספק אם היא דאורייתא או דרבנן (משנ"ב רט, י, וביאה"ל רח, יז ד"ה אלא).

■ המשך במילואים

מתני׳ מליח. כל דבר מלוח: **גמ׳** פירות גנוסר. פירוש קרע יס בגרמ׳ המצוים מן הפת: **זיונא**. משמע מילי דבר חלילה: **מזונא**. לבר הסועד: **דשריק דודבא מאפותי׳**. שהזוב מחליק פניט ממקומן: **עד דמרוד**. דעמו מטרפח:

באוכלי פירות גנוסר שנו. שהמליח עיקר שהוא בא להשיב הלב שמשם מפני מתיקות הפירות והפת שלאחריו טפל ואינו בא מלא משביע המליח ופת שלאחריו טפל על הפירות ופטור מלזנו. ור״ל דמיירי שלא אכל מכל הפירות בתוחו משמעי.

מתני׳ א׳הביאו לפניו מליח (ו) תחלה ופת עמו מברך על המליח ופוטר את הפת שהפת טפלה לו (ז) זה הכלל כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את המטלה: **גמ׳** ומי איכא מידי דהוי מליח עיקר ופת טפלה אמר רב אחא בריה דרב עוירא אמר רב אשי באוכלי פירות גנוסר שנו (ח) אמר רבה בר בר חנה כי הוה אזלינן בתריה דרבי יוחנן למיכל פירות גנוסר כי הוינן בי מאה מנקטינן ליה לכל חד וחד עשרה עשרה וכי הוינן בי עשרה מנקטינן ליה כל חד וחד מאה מאה וכל מאה מיניהו (ט) הוה מחזיק להו צנא בר תלתא סאני ואכיל להו (י) ומשתבע דלא טעים זיונא זיונא ס״ד אלא אימא מזונא רבי אבהו אכיל עד דהוה שריק ליה דובדא מאפותיה ורב אמי ורב אסי הוו אכלי עד דנתור מזיהו (יא) רשב״ל הוה אכיל עד דמריד ואמר להו רבי יוחנן לדבי נשיאה והוה משדר ליה רבי יהודה נשיאה באלושי אבתריה ומייתי ליה לביתיה. כי אתא רב דימי אמר עיר אחת היתה לו לאיניי המלך בהר המלך שהיו מוציאים ממנה ששים רבוא ספלי טרית לקוצצי תאנים מע״ש לע״ש כי אתא רבין אמר אילן אחד היה לו לאניי המלך בהר המלך שהיו מורידים ממנו ארבעים סאה גוזלות משלש לריכות בחדש כי אתא ר׳ יצחק אמר עיר אחת היתה בארץ ישראל וגופנית שמה שהיו בה שמנים וזגות אחים כהנים נשואים לשמנים וזגות אחיות כהנות ובדקו רבנן מסורא ועד נהרדעא ולא אשכחו בר מבנתיה דרב חסדא דהוו נסיבן לרמי בר חמא ולמר עוקבא בר חמא ואע״ג דאניהי הוו כהנתא אינהו לא הוו כהני. אמר רב כל סעודה שאין בה מלח (יב) אינה סעודה אמר רבי חייא בר אבא א״ר יוחנן כל סעודה שאין בה שריף (יג) אינה סעודה:

מתני׳ אכל עגבים ותאנים ורמונים אחריהם שלש ברכות דברי רבן גמליאל (יד) וחכ״א ברכה אחת מעין שלש (טו) ר״ע אומר אפי׳ אכל שלק והוא מזונו מברך עליו שלש ברכות. (טז) השותה מים לצמאו מברך שהכל נהיה בדברו ר׳ טרפון אומר (יז) בורא נפשות רבות וחסרונן: **גמ׳** מ״ט דר״ג דכתיב (יח) ארץ חטה ושעורה וגו׳ וכתיב (יט) ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם וגו׳ (כ) וכתיב (כא) ואכלת ושבעת וברכת את ה׳ אלהיך ורבנן ארץ הפסיק הענין ור״ג נמי ארץ הפסיק הענין ההוא מבעי ליה למעוטי הכוסס את החטה. א״ר יעקב בר אידי א״ר חנינא (כב) כל שהוא מחמשת המינין בתחלה מברך עליו במ״מ ולבסוף ברכה אחת מעין שלש אמר רבה בר מרי אריב״ל כל שהוא משבעת המינין בתחלה מברך בורא פרי העץ ולבסוף ברכה אחת מעין שלש א״ל אביי לרב דימי מאי ניהו (כג) ברכה אחת מעין שלש א״ל דאפירי דעץ על העץ ועל פרי העץ ועל תנובת השדה ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שהנחלת לאבותינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה רחם ה׳ אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל מקדשך ועל מזבחך ובנה ירושלים עיר קדשך במהרה בימינו והעלנו לתוכה ושמחנו בהס כי אתה טוב ומטיב לכל החמשת המינין על המחיה ועל הכלכלה ועל תנובת השדה כו׳ וחותם על הארץ ועל המחיה מיהתם במאי חתים בי אתא [כד] רב דימי אמר רב חתים בר״ח ברוך מקדש ישראל וראשי חדשים הכא מאי רב חסדא אמר על הארץ ועל פירותיה ור׳ יוחנן אמר על הארץ ועל הפירות א״ר עמרם (כה) ולא פליגי הא לן והא להו מתקיף לה ר״נ בר יצחק אינהו אכלי ואנן מברכין [ה]אלא איפוך רב חסדא אמר על הארץ ועל הפירות ר׳ יוחנן אמר על הארץ ועל פירות

קופלא

מסורת הש״ס עם הוספות

ו) לעיל דף לה: מג, סוכה מח. [לעיל ה: כיצה ח: ב״ב ח: ב״ק קו. ב״מ קו. ב״ב קמ. ב״ק ב. ב״מ ב. ב״ב ב. ב״ק ב. ב״ב ב. ב״ק ב. ב״ב ב. ב״ק

עין משפט נר מצוה

עבידנא כוכו'הו. וכן מנו וטוגין כרב אמי דמברכינן בשם מיע ובשר יוקא ועל מיני קורא בתחלה מברך שהכל **ולבני מערבא המברכין הכי בתר הכי** וכו'. ומכן לא עבדינן כבני מערבא לפוקו לדילהו שהיו לדלקם לסלקם בגילה שייכא ברכה לבסמור מקיו כלכתיב א) ובמגרת אם המקה הוסא למועלה מימים וגו' אבל אנו אומלקין אומן בתני היוס או אפי' בפן בפי' נתלן בלילה לא שייך מקה ודוקא ב) לדילהו דקסבירי לילה לאו זמן מפילין הוא ומיימיס יומיא אמא למעוטי לילות ג) שייכא ברכה המקה אבל אנן דקיי"ל ג) לילה זמן מפילין הוא ואנן מימיין ד) הפסוק ובמגרת המקה וגו' בפסא ה) ומה שאין אנו מימיס אומן בלילה מפני שמא יפיס בפן אפי' נמתין לסלקן עד הלילה לא מבכינן **סע"ג** לאנן קיימה לן ו) דשמא ור"ע לאו זמן מפילין אפ"ס לא מבכינן לדוקא לדילהו דסבירא להו המקה קלי מפילין מבכינן ומלע שהרי אינהו נמי לא היו מבכינן אלא לאפילין לחולייהו משום דכמיע בהו המקה אבל אמאי מצות כגון לילית ולולב ושופה לא היו מבכינן (וה"ה הכא) **ומקשה** הכוו מני לאנשי הי דלפוקי אאי מצות אפי' לבני מערבא ז):

מסורת הש"ס עם הוספות

ה) נדה נא: ג) [שבת קי:], נתמן נו: ע"ז ד:, ז) [נתמן נו: ע"ז ד:], 7) [בתעניח (מכך סלן) פי' מהרי"ל ופי' שמים כלכתיב (תהלים כה יד) ו] [מתום' סוכה נג: ד"ה ואין], ט) בחורי"ף **דידוקא** לדידיהו: **ט)** צ"ל מוקפיגן: (גליון):

תורה אור השלם

א) וְשָׁמַרְתָּ אֶת הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֲדָהּ מִיָּמִים יָמִימָה: [שמות יג, י]

משנת ראשונים

כל שטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו. איבא דקשיא ליה הלל שבגלילי פסחים שמברכיק לאחוריו ברכת השיר דהיינו ההלליק ואין מברכיק לפניו, ויש מתרצין שאין למדין מן הכללות ואין זה מענין סוגיין כדמתיבעא לעיל, והרמב"ין ז"ל נוהג לברך עליו.

[הריטב"א, נדה נא:]

לאפוקי מאי. ה"ה דהוה מצי למימר שאר מצות וכן פוחות מכזית, אלא שרצה לומר דבר מסויים.

[תוספות הרא"ש]

מדלא מתרץ לאחויי שאר מצות כגון לולב ושופר דאין שטעון לאחוריו, שמע מינה כל המצות השטעונות ברכה לפניהם שטעונין ברכה לאחריהם לשמור מצות ציצית לשמור מצות סוכה ולולב, ומכיוי שם המצוה.

[ראב"ד ח"ב, הלכות לולב סימן תרצג]

לאפוקי ריחני. לכל ריח שבעולם אין מבכיק לאחויי כלל, והטעם לפי שכשמפסיק הריח מחושמו, עבירה הנאתו, מה שאין כן באכילה.

[כל בו סימן כד]

אמר ליה רבא לרב פפא בודני. כך שמענו מן הראשונים סחדני חקלאה, כלומר שאתה מבני ושדה ולא מבני מדינה, וסודני לשון שדה, והכי הוה ליה רב פפא מבני נרש שהיא כפרים ושדות ורבא מן מחתא שהיא רסן והיא היתה מדינת המלכות.

[תשובות הגאונים, הרכבי סימן תד]

לאפוקי מאי. פירוש משום דמיא לא שתי אינש אלא לצמאו, קא כיני מתניתין אמאי תני לצמאו אלא למאי ישתה אותן. **[הריטב"א]**

קמט א ב ג מיי' פ"ח מהל' ברכות הל' ג סמג עשין כז טוש"ע או"ח סי' קעו סי"ב לב סעיף ג ז ובסימן רז סעיף ג:

קמט ד מיי' פ"ח מהל' ברכות הלכה ח:

קנ ה טוש"ע או"ח סי' רטז סעיף ג:

קנא א מיי' פ"ח מהל' ברכות הל' ג סמג עשה מה טוש"ע או"ח סימן רד סעיף ז:

קוסרא. כל מיני בשר: **אבל יוקא לא.** לריך לבדוקי מתניה: **חד בתרי.** מר זוטרא שהוכר בלא סח מבני עביד יפתר בר מבניימי שהוכר בשמו ובשם מבניו: **ותרי בחד.** מר בר רב אפי' שהוכר בשמו ובשם מבניו עביד כר' יפתר שהוכר יותר: **בכוי'הו.** לף כלב פפא: **כל שטעון ברכה.** משנה היא במסכת נדה: **למעוטי מצות.** וכ"ש מיא: **למעוטי מצות.** לין מבכיק בשמפקין מפילין ולילית ואפר מקיעת שופר ולולב: **כל שהוא בביצה.** לין לך מין מאכל שיעור כביצה אלא אפי' פיפה טובה גדוף ממנו: **מגו'תא.** לגופה נאפי בשפרפין ד) לומה: **קיימי.** מלות מחזיקות לוג ה): **מגו'תא משיתא.** טובה משימת קיימי: **מטויתא.** לגופה קאי, טובה מהנאה קיימי: **מביש'תא.** במיס, עלה ג"ל יכול כל שהוא כביצה בילה טובה ממנו: **בקי'ח של ברוב שנו.** שהוא מזון, דתניא לקמן כלוב גמזון: **ברישין.** כדמי: **כל ירק חי מוריק.** טוהל מוהר המפיס: **כל קטן.** שלא גדל כל צרכו, **נפש.** דבר מי שהאכל אלא, כגון דגים קטיפס שגדלו כל צרכן: **הקרוב לי'נפש.** האוכל מן הבהמה במקום מיות שלה, ולקמן מפרש לה: **אוי ביות.** לגבם האוכל לפת: **נ'עשיר.** כוסמו ומפליטו: **ש'ש'קיננהו.** בקללה הכתוב שלא יסמך לכוסמו בשניו: **קודם ארבע שעות.** שלוש זמן סעולה ד), והיום קשה לבני מדם המסמיכים עמו קודם לפילה שהגוף ליקן: **באידך דר' יצחק סבירא לי'.** אבל לפסוק לפ שביכול לי: **בר זוזא.** כלומר שמן וטוב שמוה זה: **דל'ית ביה רבעא.** שלא גדל עד לביעית שלו, גגון טלה לביעית של אל, גדי כדי לביעית של שעיר גדול, וכן כל לכר: **גי'דני דבי גי'לי.** לגיס קטיפס מאל ומעיין בין הקטיפ בגופ ולין לדכן לגדל יותר, אבל דג קטן ממין דג גדול ולא גדל רובע זה הוא קטן מקטין: **עזנקא.** עולה, מקום בית הסמיטה, וסמוך ד) לגד ומעיס: **ד'בי ברוך.** למקום שבלכו שם על הסמיטה: **ומי סיסין.** מבאל של פולי'ס'ל ד): **והרת.** ולדי"ס ה) שהולך עוכר בו: **יותרת הכבד.** מלפצת לכבכת שקורין לי'ינכר"ש ו): **מבלי בשר.** היס קשה, אבל כשמבלה עס בשר שמן מתיק כמה: **מבלי יין.** כשאין שותה אלמיס יין: **מבלי עצים.** שאיט שולקה הרבה: **שודני.** בעל אכל תמריס, ורב פפא מוכר אכל היה, כלשמריגן בפיהו נאך (כ"מ פה.) שהאכל לרב פפא [שרי] שבלאי לי פסיד, ואמר רב פפא מי לאו דהמאי אכלת לי פיעתי (פסחים קיג.), והוא נקרא שודני, כלשמריגן ממני במלוך לני שודנא דהוה (שם): **ד'לא נפיש ל'בו חמרא.** שאומי אכל אמם: **במאי תבריתו ל'ה.** לכמו של לפת: **אוסי פרסייתא.** נקניות של עיס שהוא גדולות קטנות ממא רב יצחק בר אבדימי משום רבינו א)על הביעא ועל מיני קורא בתחלה מברך שהכל ולבסוף ברוא נפשות רבות וכו' אבל יקרא לא ור' יצחק אמר ב)אפילו יקרא אבל מיא לא ורב פפא אמר ב)אפילו מיא מר זוטרא עביד כרב יצחק בר אבדימי ורב שימי בר אשי עביד כר' יצחק וסימנך חד כתרי ותרי כחד א"ר אשי אנא זמנא דכי מדכרנא עבידנא בכולהו ג) תנן ד)כל שטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו ויש שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו בשלמא לרב יצחק בר אבדימי לאפוקי יקרא לר' יצחק לאפוקי מיא אלא לרב פפא לאפוקי מאי לאפוקי מצות ולבני מערבא דבתר דמסלקי תפילייהו מברכי אקב"ו לשמור חקיו לאפוקי מאי לאפוקי ה"ריחני. א"ר יצאי א"ר כל שהוא בביצה ביצה טובה ממנו כי אתא רבין אמר טבא ביעתא מגולגלתא משיתא קיימי כולתא כי אתא רב דימי אמר טבא ביעתא מגולגלתא משיתא מטויתא מארבע מבושלתא כל שהוא בביצה ביצה טובה הימנו לבר מבשרא: רע"א אפילו אבל שלק כו': ומי איכא מידי דהוה שלק מזוני א"ר אשי בקלה של כרוב שנו. ת"ר ו טחול יפה לשינים וקשה לבני מעים כרישין קשין לשינים ויפין לבני מעים כל ירק חי מוריק וכל קטן מקטין וכל נפש משיב את הנפש וכל קרוב לנפש משיב את הנפש כרוב למזון ותרדין לרפואה אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו: אמר מר טחול יפה לשינים וקשה לבני מעים מאי תקנתיה נעלעסה ונשדייה. כרישין קשין לשינים ויפין לבני מעים מאי תקנתיה לשלקינהו ובגלעינהו. כל ירק חי מוריק א"ר יצחק בסעודה ראשונה של אחר הקזה וא"ר יצחק כל האוכל ירק קודם ארבע שעות אסור לספר הימנו מאי טעמא משום ריחא וא"ר יצחק אסור לאדם שיאכל ירק חי קודם ארבע שעות אמימר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי אייתו קמייהו ירק חי קודם ארבע שעות אמימר ורב אשי אכול ומר זוטרא לא אכל אמרו ליה מאי דעתיך דא"ר יצחק כל האוכל ירק קודם ארבע שעות אסור לספר הימנו משום ריחא והא אנן דקא אכלינן וקא משתעית בהדן אמר להו אנא כאידך דר' יצחק ס"ל דא"ר יצחק אסור לאדם שיאכל ירק חי קודם ארבע שעות. כל קטן מקטין אמר רב חסדא אפילו גדיא בר זוזא ולא אמרן אלא דלית ביה רבעא אבל אית ביה רבעא לית לן בה. כל נפש משיב נפש אמר רב פפא אפילו גילדני דבי גילי. כל הקרוב לנפש משיב את הנפש אמר רב אחא בר יעקב עונקא א"ל רבא לשמעיה כי מייתית לי אומצא דבישרא טרח ואייתי לי מהיכא דמקרב לבי ברוך. כרוב למזון ותרדין לרפואה כרוב למזון אין ולרפואה לא והא תניא ג) ששה דברים מרפאין את החולה מלחיו ורפואתן רפואה ואלו הן כרוב ותרדין ומי סיסין [א] דבש[ה] וקיבה והרת ויותרת הכבד אלא אימא כרוב אף למזון. אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו איני והא אמר ליה רבא לשמעיה כי חזית לפתא בשוקא לא תימא לי במאי כרכת ריפתא אמר אבי מבלי בשר ורבא אמר מבלי יין איתמר רב אמר מבלי בשר ושמואל אמר מבלי עצים ורבי יוחנן אמר מבלי יין א"ל רבא לרב פפא ז)סודני אנן תברינן לה בבשרא וחמרא אתון דלא נפיש לכו חמרא במאי תבריתו לה א"ל בציבי כי היא דביתהו דרב פפא בתר דמבשלא לה תברא לה בתמנן אופי פרסייתא. תנו רבנן דג קטן מליח פעמים שהוא ממית בשבעה שבעה עשר ובעשרים ושבעה ואמרי לה בעשרים ושלשה ולא אמרן אלא במטוי ולא מטוי אבל מטוי שפיר ליח לן בה ודלא מטוי שפיר לא אמרן אלא דלא שתה בתריה שכרא אבל שתה בתריה שכרא ליח לן בה: ח השותה מים לצמאו וכו': לאפוקי מאי א"ר אבין ט לאפוקי למאן דחנקתיה

סימה שורפת ממא קדש לאפא: **פעמים שהוא ממית.** ומלו הן, סיום שבעה ימים[ו] למליפתו, או סיום שבעה עשר, או סיום שבעה ועשריס ומלי

מְשׁוּם רַבֵּנוּ, רב (רש"י לעיל ל, ב וכתובות נו, א ד"ה משום), או רבי (תוס' כתובות שם ד"ה אמר, הג' הב"ח סוכה לג, א).

וְרַב פָּפָּא אָמַר אֲפִילּוּ מַיָּא, שחובת ברכה ראשונה היא על הכל, משום שאסור ליהנות מהעולם הזה ללא ברכה, אך חובת ברכה אחרונה אסמכוה רבנן על הכתוב 'ואכלת ושבעת וברכת', וסבר רב יצחק בר אבדימי, שכיון שהפסוק נאמר בשבעת המינים, לכך חובת ברכה אחרונה היא רק על מאכלים חשובים כשבעת המינים (וכמבואר בסמוך שביצה ובשר חשובים הם). ולדעת רבי יצחק כל הנכלל ב'ואכלת' מחייב ברכה, מלבד מים שאינם חשובים ואינם אוכל. ולדעת רב פפא אף שתיה מחייבת, ששתיה בכלל אכילה (ע"פ ריטב"א ופני יהושע).

אֲנָא זְמָנָא דְּכִי מִדְּכַרְנָא עֲבִידְנָא כְּכוּלְּהוּ, אמר 'דכי מדכרנא', משום שברכה אחרונה על מים אינו חיוב גמור, אלא כעין רשות (דינים והנהגות חזו"א ח, ד), ויש מפרשים 'עבידנא ככולהו', שהיה מקפיד שלא להיכנס לספק, והיה אוכל ירק ושותה מים רק בתוך הסעודה ונפטר בברכת המזון, ובמקום ששכח ואכל שלא בתוך הסעודה, הקפיד לאכול ביצה או ירק, לצאת דעות הכל (ע"פ אמרי אמת ליקוטים, והערות הגרי"ש אלישיב). ולמעשה, אנו נוהגים כרב אשי, ומברכים אחר ירקות ומים בורא נפשות (תוס'), ומנהג דורות הראשונים לא היה לברך אלא על בשר וביצה בלבד (ביאור הגר"א רח, יט).

■ להלכה, דבר שאין גידולו מן הארץ, כגון: בשר, ביצים, חלב, גבינה, מים ועוד, ברכה ראשונה מברך עליהם שהכל, וברכה אחרונה בורא נפשות (שו"ע או"ח רד, א, ז; רז, א ומשנ"ב ב).

וְלִבְנֵי מַעֲרָבָא דְּבָתַר דְּמְסַלְּקִי תְּפִילַּיְיהוּ מְבָרְכִי, ורק על תפילין היו מברכים ולא על שאר מצוות, משום שעל תפילין נאמר 'ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה', ללמד שמצות תפילין רק ביום, ומי שאינו מסלקם בלילה עובר בעשה (תוס'). ויש סוברים, שעל כל המצוות היו מברכים בגמר המצוה [מלבד אם סילק תפילין או ציצית באמצע היום, שאין הדין נותן לברך במצוה שעדיין חייב בה] (רמב"ן נדה נא, ב; רשב"א שם בשם יש מפרשים).

לְאַפּוֹקֵי רֵיחָנֵי, שהנאתו מועטת (רש"י נדה נב, א ד"ה ריחני), ויש מפרשים, משום שכשמפסיק הריח מחוטמו עברה הנאתו, והרי זה כמו מאכל שלאחר עיכול אין מברכים אחריו ברכה אחרונה (כלבו כד), ויש מפרשים, שלריח אין שיעור, ולברכה אחרונה צריך שיעור (ערוך השלחן רטז, ב; אור שמח ברכות א, ב). ■ להלכה, אין מברכים ברכה אחרונה על הריח (שו"ע או"ח רטז, א).

כָּל שֶׁהוּא כְּבֵיצָה בֵּיצָה טוֹבָה מַמָּנוּ – אין לך מין מאכל בשיעור כביצה שלא תהא ביצה טובה לגוף ממנו (רש"י), נפק"מ למי שאחזו בולמוס ביו"כ שמאכילים אותו פחות מכשיעור, שראוי להאכילו דבר טוב ויאכילוהו ביצה (אמרי אמת ליקוטים). והוא טעם למנהג אכילת ביצה בשבת, שקבעו לאכול בשבת את המאכל הטוב ביותר (הליכות שלמה תפלה, ב הע' 103, מחידושי כת"י שלו).

בְּקֶלַח שֶׁל כְּרוּב שָׁנוּ, ומכאן ראיה שהקובע הוא דעת בני אדם, ולא כל אחד קובע לעצמו, שאם לא כן, היתה הגמ' מתרצת שהמדובר בכל אוכל אשר קבע עליו שזהו עיקר מאכלו (ראב"ה סי' קמט. וראה מה שכתבנו לעיל ע"א ד"ה מברך על העיקר).

כָּל יֶרֶק חַי מוֹרִיק – נוטל תואר הפנים (רש"י), אפילו שאינו נוגע לבריאות הגוף אלא לנוי הפנים, נכתב בתלמוד ללמדנו, שאם ראית תלמיד חכם שפניו מוריקות, אל תהרהר אחריו לומר שאינו לומד תורה לשמה, שהרי אמר הכתוב 'חכמת אדם תאיר פניו' (קהלת ח, א), אלא מוריקות כי אכל ירק חי (בן יהוידע).

כָּל הָאוֹכֵל יֶרֶק קֹדֶם אַרְבַּע שָׁעוֹת אָסוּר לְסַפֵּר הֵימֶנּוּ, אבל מותר לדבר עמו אם הוא שותק [ולכן אמרו 'אסור לספר הימנו' ולא 'אסור לספר עמו'] (חדש האביב [לבעל הפלא יועץ]).

כְּאִידָךְ דְּרַבִּי יִצְחָק סָבִירָא לִי – שהירק קשה לאוכל בזה אני סבור כמותו, אבל מה שאמר שאסור לספר עם האוכל איני סבור כמותו (רש"י), ויש מפרשים, שאמימר ורב אשי אכלו ירק חי, וסברו שמאמרו של רבי יצחק שאסור לספר עמו הוא על ירק מבושל, ומר זוטרא סבר שמאמרו של רבי יצחק נכון גם בירק חי שאין בו ריח (מהרש"א).

כָּל הַקָּרוֹב לַנֶּפֶשׁ מֵשִׁיב אֶת הַנֶּפֶשׁ, אם יאכלנו החולה מחזקתו וכאילו משיבה לו נפשו (ערוך ערך נפש).

רַב אָמַר מִבְּלִי בָּשָׂר, וּשְׁמוּאֵל אָמַר מִבְּלִי עֲצִים, וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר מִבְּלִי יַיִן, כולם מודים שריבוי העצים מועיל, אלא שרב ורבי יוחנן סוברים שגם בשר ויין מועילים, או שלדעתם בשר ויין מועילים יותר מריבוי עצים (ביאה"ל רנג, א ד"ה והוא מצטמק).

דְּחָנְקָתֵיהּ אוּמְצָא, ודוקא ברכה ראשונה אינו מברך משום שהוא אנוס, אבל ברכה אחרונה מברך (תוס' ד"ה דחנקתיה ורא"ש בשם רב עמרם), ויש שסוברים, שכיון שאינו נהנה מן המים, כשם שלפניו אינו מברך, כך גם לאחריו אינו מברך (תוס' בשם רבינו משה; רא"ש). וחנקתיה אומצא אינו מברך דוקא אם שותה מים, אבל שותה שאר משקין, כיון שנהנה מהם חייב לברך (תוס'; רא"ש).

פּוֹק חֲזִי מַאי עַמָּא דָּבַר ■ להלכה, השותה מים לצמאו מברך לפניו 'שהכל' ולאחריו 'בורא נפשות' (שו"ע או"ח רד, ז), ולאו דוקא לצמאו ממש, אלא בסתמא כל שהחיך נהנה מהמים, מסתמא הוא צמא קצת וצריך לברך, שאם אינו צמא כלל לא היה החיך נהנה ממנו (משנ"ב שם מ). חנקתיה אומצא ושותה מים כדי להעבירו, אינו מברך לא לפניו ולא לאחריו, אבל שותה שאר משקין או אוכל חתיכת פת שהחיך נהנה מהם, אפילו שהוא להעברת האומצא, מברך (שו"ע שם ומשנ"ב מב).

פרק שביעי - שלשה שאכלו

משנה. הקדמה: שלשה אנשים או יותר שאכלו יחד, חייבים לברך ברכת המזון ב'זימון', כלומר, להזדמן יחד לצירוף הברכה בלשון רבים, כגון 'נברך' (רש"י), ויש מפרשים, שהוא 'דרך אזהרה והתראה להתעורר לברכה מתוך כונה וכו', אחד מתרה את השנים להוועד עמו לרומם את הא-ל' (מאירי). וענין השלשה, משום 'ברוב עם הדרת מלך' (רא"ש ג; ריטב"א).

ואם זימון דאורייתא או דרבנן, יש סוברים שהוא דאורייתא (טור קפח, ו בשם הראב"ד; לבוש קצט, ח; חזו"א או"ח לא, א), יש סוברים שהוא דרבנן (א"ר קצט, ה בדעת תוס' להלן מו, א ד"ה עד; מאירי; פמ"ג קצז א"א י בשם רוב הפוסקים), ויש מחלקים, שזימון בשלשה הוא דרבנן, וזימון בעשרה הוא דאורייתא (קרית ספר ברכות פ"ה). ■ להלכה, זימון דרבנן (משנ"ב קצז, כג; קצט, כז ושעה"צ שם יט).

שְׁלוֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת פת (רמב"ם ברכות ה, ח; ב"י קצב בשם הפוסקים), ויש שסוברים שגם אכילת פירות משבעת המינים (מרדכי קנה וראבי"ה קכד בשם רב האי גאון). ■ להלכה, חיוב זימון הוא דוקא כשאכלו פת [וכדעת הרמב"ם], ויש מחמירים ששלשה לא יקבעו לאכול יחד שבעת המינים [להוציא נפשם מידי מחלוקת], אך לא נהגו כן (משנ"ב קצג, ו בשם ברכי יוסף).

וְהַשָּׂמֵשׂ שֶׁאָכַל כַּזַּיִת, מצטרף אפילו שאין לו קביעות עמהם, שאכילתו מעומד והולך ובא באמצע אכילתו (גמ' להלן מז, ב), ומשום שכך דרך אכילתו (רא"ש), ויש מפרשים, שקביעות רבו קובעת לשמש (ריטב"א). 'שאכל כזית', שהיה מקום לומר, שכיון שלא קבע עמהם, יצטרף רק אם אכל כדי שביעה, שיעור המחייב ברכת המזון מן התורה, קמ"ל שמצטרף באכילת 'כזית', אפילו שלא קבע עמהם, וחיובו מדרבנן (צל"ח).

וְהַכּוֹתֵי, שסברה משנתנו שהם גרי אמת (ראה קידושין עה, ב מחלוקת אם גרי אריות הן או גרי אמת), ולכן מצטרף לזימון, והיינו קודם שגזרו עליהם בתקופה מאוחרת שהם נכרים גמורים, כשהתברר שהם עובדים עבודת כוכבים [ראה חולין ו, א] (תוס' רא"ש; מאירי). ■ להלכה, כותי בזמן הזה הרי הוא כעובד עבודת כוכבים ואינו מצטרף לזימון (שו"ע או"ח קצט, ב).

אָכַל טֶבֶל וְכוּ', אֵין מְזַמְּנִין עָלָיו, שהאוכל דבר איסור פטור מברכת המזון שאין זה מברך אלא מנאץ, ועל ברכת איסור אין ברכת זימון (ב"י סי' קצו בדעת רש"י ד"ה והשמש; רשב"א; רמב"ם ברכות א, יט), ויש סוברים, שחייב בברכת המזון, ורק לזימון אינו מצטרף, ומשום שחבריו אינם רשאים להתחבר עמו בחבורה. ובני חבורה שכולם אכלו דבר איסור, אין מזמנים משום שאין להם קבע, שאין קבע וחיבור לדברים אסורים (רא"ש; ראב"ד שם). ואין מזמנים באכילת דבר איסור, באופן שהפת היתה של איסור, אבל אכל פת של היתר ולפתן של איסור עמו בשוגג, או שאכל במקרה ובשוגג איזה דבר איסור בתוך סעודתו, מזמנים עליו (מאירי להלן מז, א).

■ להלכה, אכל דבר איסור אפילו איסור דרבנן, אינו מברך על אכילתו תחילה וסוף, ואין מזמנים עליו (שו"ע או"ח קצו, א), ואם אכילתו בשוגג, יברך, אבל אין מזמנים עליו, שאכילת איסור אינה נחשבת קביעות (משנ"ב שם ד).

נָשִׁים וַעֲבָדִים וּקְטַנִּים אֵין מְזַמְּנִין עֲלֵיהֶן, שאם אכלו שני אנשים, ועמם אשה עבד או קטן, אינם נחשבים כשלשה להתחייב בזימון (מאירי מז, ב; רש"י ערכין ג, א ד"ה מזמנות), ויש שסובר שאשה מצטרפת לזימון, בין לשלשה בין לעשרה (טור קצט, בשם ה"ר יהודה הכהן), וכוונת המשנה שאין לתת להם לברך על הכוס (ט"ז קצט, ב בתירוץ אחד), או שהמשנה עוסקת לענין צירוף שתי נשים עבדים או קטנים עם איש אחד, שכיון שרוב הזימון על ידם אין מזמנים (ט"ז שם בתירוץ שני; צל"ח מז, ב ד"ה הוא דאמר, בדעת רש"י בערכין ג, א ד"ה מזמנות). [ושלש נשים, שלשה עבדים או קטנים, אם יכולים לזמן לעצמם, ראה להלן ע"ב] ■ להלכה, שני אנשים שאכלו אם אשה עבד או קטן, אינם מצטרפים לזימון (שו"ע או"ח קצט, ו ומשנ"ב יב).

נשים אינן מצטרפות לזימון משום שהן פטורות מברכת המזון, שאין להן חלק בארץ ואינן יכולות לומר 'על הארץ הטובה אשר נתן לך', או משום שאינן חייבות בברית מילה ובתלמוד תורה, ואינן יכולות לומר 'על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו' (רש"י לעיל כ, ב ד"ה או דרבנן, ותוס' שם ד"ה נשים; רש"י ותוס' ערכין ג, א ד"ה מזמנות), ואפילו לדעות שנשים חייבות בברכת המזון (ראה לעיל כ, ב), אינן מצטרפות לזימון, משום שאין ישיבתן קבע אצל אנשים (מאירי מז, ב; ספר המכתם), או מחשש שיביא הדבר לידי פריצות (מאירי שם; ריטב"א מה, ב).

עבדים אינם מצטרפים לזימון עם אנשים משום פריצותא, שהם שטופים בזימה, ואין צירופם נאה, וכל שכן שחשודים לפריצות עם נשים (רבינו יונה), ויש מפרשים, משום שאין להם נחלה בארץ, ואינם יכולים לומר 'על ארץ וכו' שהנחלת לאבותינו' (רש"י ותוס' ערכין ג, א ד"ה מזמנות).

עַד כַּמָּה מְזַמְּנִין וְכוּ', מהו שיעור האכילה שיאכל עם אחרים ויתחייב עמהם בזימון, ויוציאם ידי חובתם בברכתו ברכת המזון על הכוס (רש"י), ששיעור ההצטרפות לזימון, כבר ביארה המשנה לעיל שהוא בכזית ['והשמש שאכל כזית'] ובזה לא פליג רבי יהודה, ונחלקו לענין להוציא אחרים (פני יהושע; רש"ש בתירוץ שני).

גמרא. מָנָא הָנֵי מִילֵּי, ששלשה ראויים להצטרף לזימון (רש"י), ויש שפירש, מנא הני מילי ששלשה חייבים לזמן (רא"ה; ריטב"א), ואין שאלת הגמ' על עיקר הזימון, שלהלן (מח, ב) מבואר בברייתא מקורו, ועוד, שבפסוקים שהגמ' כאן מביאה אין רמז לזימון אלא לחשיבות השלשה לברך יחדיו את ה' (פני יהושע).

■ המשך במילואים

מאי עמא דבר. היכן נוהגים, וכבר נהגו לברך במטה שכל ומכוף בוהן נפשות רבות ותסרונן על כל מה שברא:

הדרן עלך כיצד מברכין

שלשה שאכלו וכו' זימון. להזמין יהא לנרוף ברכה בלשון רבים ואפילו מנקביה מזומנת כדאמרינן בעל (דף נ.), ותע"ג דלרפואה אתי מיט לממהו ובהמה לבהמקרט מזומנת על כל מה שברא:

דחנקתיה אומצא. וזוקף מיס שתין לו בהמה כי סם לממות בעלמא ובהמה לבהמקרט מזומנת אין זה מהנה הנאה לא בהמה ולא בהמקרט:

דחנקתיה אומצא: רבי טרפון אומר בורא נפשות רבות וחסרונן: [ו] אמר ליה רבא בר רב חנן לאביי ואמרי לה לרב יוסף הלכתא מאי [ז] אמר ליה [א]פוק חזי מאי עמא דבר:

הדרן עלך כיצד מברכין

[ג] **שלשה** [ב]שאכלו כאחת חייבין לזמן. אבל [ד]דמאי ומעשר ראשון שנטלה תרומתו מעשר שני והקדש שנפדו [ד]והשמש שאכל כזית [ה]והבותי מזמנין עליו. [ו]אבל טבל ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו ומעשר שני והקדש שלא נפדו והשמש שאכל פחות מכזית [ז]והנברי אין מזמנין עליו. [ח]נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהן. [ט] עד כמה מזמנין [י]עד כזית ר' יהודה אומר עד כביצה: **גמ'** מה"מ אמר רב אסי דאמר קרא [א] גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו רבי אבהו אמר מהכא [ב] כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו. אמר רב חנן בר אבא [ג]מנין לעונה אמן שלא יגביה קולו יותר מן המברך שנאמר גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו אמר ר' שמעון בן פזי מנין שאין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא שנאמר [ד] משה ידבר והאלהים יעננו בקול שאין תלמוד לומר בקול ומה תלמוד לומר בקול בקולו של משה תניא נמי הכי [ה]אין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא ואם אי אפשר למתרגם להגביה קולו כנגד הקורא ימעך קולו קולו ויקרא: אחמר שנים שאכלו כאחת פליגי רב ורבי יוחנן חד אמר אם רצו לזמן מזמנין וחד אמר אם רצו לזמן אין מזמנין תנן שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן שלשה אין שנים לא התם חובה הבא רשות תא שמע [ו] שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן ואין ראשין ליחלק שלשה אין שנים לא שאני התם דקבעו להו בחובה מעיקרא תא שמע [ז] השמש שהיה משמש על השנים הרי זה אוכל עמהם אע"פ שלא נתנו לו רשות היה משמש על השלשה הרי זה אינו אוכל עמהם אלא אם כן נתנו לו רשות שאני התם דגירא

אבל [ח]בעי אין מזמנין עליו. מימה לתמניע בערכין (דף ו.) הכל מצטרפין לזמון כהנים ולוים וישראלים ופרוזי פשוטו ומשני לא ניחא לף על גב דכהן אוכל תרומה וישראל מולין אלמא לף על גב דתרומה אסורה ליחלק לנרף עם ישראל לחלל בחולין מצטרפין לזמון והכא נמי כיון דחד מייהו אין מזמנין אבל טבל לחין ליחלק ממאי אין מזמנין. ויש לומר דחלוקה טבל ליתו אמה חלוקה לחם מזיח לף לכהן אבל תרומה לוחיה לכהן אבל הסמוח לוחיה לכהן ולחולה [ט]ויהו חדין לו אבל אלמנה טבל לחין מזמנין עליו דכתיב [במ"ק פ"ע ל.] כי אשר גואל קחה מחין ומחנה [ו]ואפילו לכהן ומכרך עליהן אינו מברך אלא מנחך **מלכון היה אומר רבינו יהודה** דאלמנה שלכהן ואלמחך היה מוחר לכהן מן הנשים והוא אוכל ומשלי יכול להצטרף עמהם לזימון דנכי לחיו ליחלק עמהם כס ליחיס ליחלק עמהו וכן לענין הזמנה כמבר מפת על נכרי אבל עם שלאמן מוחרין לנרף עם מזה אין מצטרפין אע"פ שיכולין לשמוע על פרס ההמחמ מיהא לף אחמלין: **בקולן** של משה. ולח"ת היכי מייחי ליה ממנה והא נרף ליחלק ממנה ליה אחנהו לנרף על ידי מייחי קולו יותר מהקב"ה אלא ה"ק בקולו של משה. ול"ח היכי מייחי ליה ממנה והא נרף ליחלק ממנה ליה אחנהו לנרף על ידי מייחי קולו של הקב"ה אלא ה"ק בקולו של משה שהיה מגביה קולו כדי שיהא קולו של משה אחנהו לנרף על ידי מייחי קולו של הקב"ה שהיה מקטרגים שיש שאכלו כאחת ואינם יכולים לנרף על ידי מייחי קולו של משה אחנהו לנרף על ידי מייחי קולו של הקב"ה שהיה מרחם עליהם ומוסיף להם כח כדי שיוכלו לנרף: **אם** רצו לזמן אין מזמנין. **פירש"י** וכן לענין המוליח ומאכל ברכות אין מחמח מאכל לנרף לחולה אבל לח לחמר לגבי לח לחמר לגבי לח לחמר לגבי

מה: שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

ואא **מאה נשי כתרי גברי דמיין.** לענין קנון תפלה ולענין כל דבר שבעשרה ואפילו הכי משבחינן להו כשלשה וה"ה לענין מבל לא מצי למימר כמה דמיין דמיין יכולות לומן להה קמני נשים מזמנות לעצמן. **ורש"י פירש** כמהי לענין מופה לתין מיבות לומן ומפ לנו מזמנות והוא הדין לשנים:

שאני התם דאיכא דשות. מכלן **מקום** דנשים יכולות לומן לעצמן וכן עבד בנות רבינו אבהרם ממיו על רבינו יהודה ע"פ למיהן. **ומיהו לא נהגו העולם כן** וקבה למימי לא נהגו מלקחתי מזמנות משמע דקחמר מיבות לומן. וי"ל דנשים מזמנות לעצמן היינו אם לו לומן מזמנות וכן משמע קצת מלשון מלקחתי בסמוך נשים ועבדים אם לו לומן אין מזמנין ועוד למהמה ליה הגמרא לנשים משמע למופה ליקמ. והא דקאמר בירים ערלין (קף ג. ושם) הכל ממויינין בזימון למימי נשים לענין לנות קאמר ולא לענין מופה. **ונשים ברין עיון** אם יוכלות בברכת הזימון של מנשים מאחר שאין מבינות. ויש מבירין לפיה שיוכלות מאחר לקמן[ו] סופר מבקר ובור יוכל מלמן משמע שאף הנשים יוכלות בבמה"ז שלנו מיהו יש לנהות אותה לפיה שאחר שהי בור שמבין בלשון הקדש ויודע קצת מלי קאמר אבל אינו יודע לברך אבל נשים שאין בקיאות כלל מלי למימר ללא נפקי. והא דאמר במגילה (קף יח.) לוזו שמעה מעוברת יצא פרסומי ניסא אע"ג שאני כלאחרים הוא (קף יח.) א) [המחבר] מביא דברי הרמב"ם מי יודעין מאי הוי:

אי הכי אימא סיפא. לא גרסינן אי הכי להא אפי' מעיקרא נמי הוה מצי למפרך מסיפא למין מזמנין:

רב זביד אמר ברוך הוא ומבורך. וכה"ג בפסק ברוך הוא ומבורך שמו תמיד לעולם ועד ואפי' הוה עבירה עלי בתמניהו ברוך הוא ומבורך שמו תמיד לעולם ועד:

הא בבונה ירושלים הא בשאר ברכות. פר"ח וס"ג דל"מ בגמ' ברכה ובלבה בגון אחד שמבח ובויולא בו. **ומיהו** פוק חזי מאי עמא דבר שלא נהגו לעשות אמן לגמ' אחר בונה ירושלים בתפ"ז:

רב אשי עני ליה בלחישה. וכן פסק בה"ג ועוד לגירסי לגיא פועלים אפילו אגבי מולה:

יהודה בר מרימר ומר בר רב אשי ורב אחא מדפתי כרבי ריפתא בהדי הדדי לא הוה בהו חד דהוה מופלא מחבריה לברוכי להו [ב]יתבי וקא מבעיא להו הא דתנן שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן הני מילי היכא דאיכא אדם גדול אבל היכא דהדי נינהו חלוק ברכות עדיף בריך אינש (ג) לנפשיה אתו לקמיה דמרימר אמר להו ידי ברכה יצאתם [ידי] זימון לא יצאתם וכי תימרו ניהדר ונזמן [ו] אין זימון למפרע. בא ומצאן כשהן מברכים מהו אומר אחריהם רב זביד אמר ברוך ומבורך רב פפא אמר עונה אמן ולא פליגי [ח]**הא** דאשכחינהו דקא אמרי נברך והא דאשכחינהו דקא אמרי ברוך אשכחינהו דקא אמרי ברוך אומר ברוך ומבורך אשכחינהו דקא אמרי ברוך עונה אמן. תני חדא העונה אמן אחר (ג) ברכותיו הרי זה משובח ותניא אידך הרי זה מגונה לא קשיא [ט]**הא** בבונה ירושלים הא בשאר ברכות אביי עני ליה דלשמעו פועלים ולזקנו דהטוב והמטיב לאו דאורייתא רב אשי 'עני ליה בלחישה כי היכי דלא נזלזלו (ז) בהטוב והמטיב. רבי דניחא להו דמקבע [י]**להו** בחובה. לגזלו המצווה ועושה: **אם רצו אין רשות אחרים רשאין.** כלומר מעשה לקמן שאין שומעין ממה שמוזי מבלתומת, **מזמנים.** כלומר מעשה לקמן שאין שומעין ממה שמוזי מבלתומת, בין לנשים בין למאכד זכור לעבדים בקטנים: **דאפילו מאה כתרי דמיין.** לענין מופה, לתין מיבות לומן ומפ לנו מזמנות, והוא הדין לנשים: **דאיכא דשות.** לתע"ג לענין מופה אין מיבות, לענין רשות לעות שלפה מפני להוזות טפי מצי לנשים, לתיכא משום גדלו לה' לתי: **קוראין** [יא]. להוזיעו שפה רופים לומן, ויפנה לתיפה במקום מעמדו ולי לפה בלך: **ומזמנין עליו.** ומע"פ שאינו בא לפלה: **ואמר רבי זירא** [יב]**אמר שאין ברכת הזימון בניהן.** לא בא ללמדנו אלא שאין לריכין זימון, לבין לתחד יוצא בברכה תבהו מצמיעין לתין זימון, לתי יש זימון ברכה שניפה היא שהרי אומר שבך והוא עונה בריך הוא: **[יג]או מרבי יוחנן.** דבר מערבא הוא, לתילו רב בנבל הוה וכי מערבא היכא שמיע להו: **והוא דקרו** [יד]**ליה יוחנן.** שפמוך הוא שלפה אומה בריך הוא: **[טו]א אמרן.** ללא בריך למימי הוא: **[טז]א שלפה: אבל עשרה.** שיפטרפו משום הזכרת השם על לתחי בגייהו: **נראין בעשרה.** לתין שפה ממהר להמניו בין עשרה למשפה: **מצוה** [יז]**היא.** ולבבך כל תחד בפי עלמו בין ברכת המוליא בין ברכת המזון: **אחד מפסיק** [יח]**שנים.** פה גמרו הניפה פעודנתו ורולין לזמן, דלך בלך הוא שיהא לתחד מפסיק לת פעודנתו על שיומנו עליו על ברכת הזן להיניו ברכת זימון [יט] ומחר וגומר פעודנתו, תבל ניפה בין עליהם להפסיק בשביל ששמעו ויומנין עד שיגמרו: **[כ]פנים משורת הדין.** [כא]לתמוניה: **[כב]א הוה בהו** (ה) **מופלג.** בתכמה ובזקנה מן הניפה: **דאיכא אדם גדול.** שהגדול מבבך לבפסקיק לקמן בלבמה (קף מז.): **בא ומצאן.** תבל מן הפוק ברך ומלה שלפה שהיו מזמנין: **ברוך ומבורך.** ללא מלי למימר שלבללו בעלמו: **הא.** לקמר ברוך ומבורך כלפשהיו לקלימה שמזמן עבדך, תבל ברוך הוא ברוך הוא עונה בתבייהו תמן: **הא בבונה ירושלים.** שהיל פוף הברכות הרי זה משובח, וכן בפוף ברכות לקלימה שמע שתרים ועבדים, ותמר כל ברכותיו לקמני בבייהו הרי זה משובח תמר גמר כל ברכותיו לקמר, מגונה בפוף כל ברכה וברכה לקמר: **כי היכי דשמעו פועלים.** וילעו [כג]שגמרה כל הברכה, שהרי אין המבבך עונה תמן בלה לבפוף: **[כד]יקומו.** לעבידתייהו, ואי משום לקמפקע להו מהטוב והמטיב לא תיכפת ליה, דקפסבר בלאו הבי לא מלי בינה תקנה על הרוגי מיתה שתמנו לקבורה[כה]: **רב אשי עני.** להמוך תמן בלחישה, כי היכי בלא לשמעו וילעו שפה גמר הברכות וזלזלו בהטוב והמטיב, ומיהו משום לפוף כל ברכותיו היה ותניא בבייהו ה"ז משובח לא שני בלא עני ליה:

קטיעה

משנת ראשונים

שאני התם משום פרהסיא. משום פרהסיא דעבדים, שיטרחו בזמה הן ולא הוי צירופן נאה. **[הריטב"א]**

והיינן בה. לשון הירה הוא טורגת הגמרא ומפא ומתן בדברי המשנה, כדאמרינן בעלמא הירות דאביי ורבא, הזי בה רבי אבהו, הזי בה רבי יוחנן, והיינן בה, הטרכה כיצבא בהן.

[הליכות עולם שער שני פרק א]

סופר מברך ובור יוצא. מכאן רגיל להביא ראיה דאיטה יוצאה בבהמ"ז בשמיעה אע"פ שאינה מבינה לה"ק, ואין ראיה מכאן דדילמא מירי הכא בבור שמבין לה"ק אבל אינו יודע לברך, ורש"י הביא ראיה מהתניא במגילה והלוינו ששמע אשורית יצא אע"פ שאינו מבין הלשון, ויש לדחות דפרסומי ניסא שאני, כדאמר רבינא התם אטו האשתא דרבנן בני הרמכים מי יודעין מאן ניגנה אלא פרסומי ניסא שאני.

[תוספות הרא"ש]

שלשה שאכלו כאחת אחד מפסיק לשנים. אם רצו שנים מהם לצאת ורוצים לברך ולצאת שכבר גמרו אכילתן והאחד לא גמר עדיין, האחד מפסיק אכילתו על כרחו ומזמנין עליו ועונה עמהם. ואפילו לא רצה להפסיק הן מזמנין עליו ויוצאין ידי זימון בין עונה בין אינו עונה כל זמן שהוא עומד לשם.

[הריטב"א]

שאני רב פפא דלפנים משורת הדין הוא דעבד. דאמן לא אמרינן אלא דאין שנים חייבין להפסיק לאחד, אבל אי בעי מצו עבדי ויצאי בלבן ידי זימון ואחר ברכת זימון חוזרין לאכול אלו שלא גמרו לאכול. ונראה שאין צריכין לברך המוציא שהרי אלו לא פסקו לדעת גמר סעודתן לגמרי סעודתן.

[הריטב"א]

ברוך אוכיש לנפשיה. דסבירא להו דזילוק ברכות עדיף היכא דליכא חד מופלג וחזיה דיתמן הוא בדאיכא חד מופלג וחזיה דיתמן הוא מברך. דומיא דמשה דהא מכי מת ה' אקרא נפקא לן אי כדרך מדכתיב גדלו לה' אותי. **[הריטב"א]** **הא בבונה ירושלים.** הוא הדין דבכל מקום בסוף ברכותיו דעונה אמן. ודוקא בסוף משום דלא הוי הפסק כגון ד'הלולוך וישתבח וכל כיוצא בזה. ולאפוקי בין ברכה לברכה ובין ברכה לקריאת שמע ובין גאולה לתפלה, ובברכת המצות בין ברכה לקיום המצוה, ובברכת המזון בין ברכה להבאה. **[הלכות גדולות]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) [ערכין נ.], כ) סוטה לד: [ע"ש תוספות], ג) מגילה כג.: ד) מולין קו., ה) [ממחות מ:], ו) [לעיל דף ז. וש"נ], ז) [לקמן נ.], ח) לקמן מה.: ט) עיי"ש, י) לקמן מח.: יא) בעמוד זה.

הגהות הב"ח

(ב) גמ' גלגלן כמעמה. ג"כ ע"ל פוף דף מ"ז: (ג) שם גרוך מוכש ומעמ"ס שמיטו בא לגלגל: (ד) שם לגלגל מגולו רבנן בסטוס: (ה) רש"י ד"ה לא סוס סמו חד מוקפא.

הגהות הגר"א

[אן] גמ' ומ"ל ומה נשים אפי' מלמ (דהא מאה) מל"מ:

הגהות וציונים

ד) גד' תיבות הללו צריכין מובן ומדברי רש"י נראה דגרים הוא אפי' מאה נשי כתרי גברי דמיין] (גליון) וציי השלמות: ב) [צ"ע ולכדבריו לה' **אמרי** הא דתנן, וכ"א בריש"י הא"ש] (גליון): ג) יש להוסיף בכל **פרוס** ברכה וברכה (באה"ט וכ"ה בחוס' ריה"ז וכתוס' הרא"ש עיי"ש):

תורה אור השלם

א) וְיָבַחַר בָּשֵׂם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יַרְאֶה יְהוָה בַּחֲרֹתְכֶם בְּאַחַד שִׁבְטֵיכֶם שָׁם תָּבִיאוּ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם עוֹלֹתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם מַעְשְׂרֹתֵיכֶם וְתִרוּמַת יֶדְכֶם וְכֹל מִבְחַר נִדְרֵיכֶם אֲשֶׁר תִּדְּרוּ לַיהוָה: (ג) שם גרוך מוכש ומעמ"ס שמיטו בא לגלגל: (ד) שם לגלגל מגולו רבנן בסטוס: (ה) רש"י ד"ה לא סוס סמו חד מוקפא.

נָשִׁים מְזַמְּנוֹת לְעַצְמָן, רשות (רש"י; תוס'; נמוק"י), שחכמים לא רצו להטיל עליהן כשהן לעצמן חיוב זימון, שאינו מצוי שתהיינה בקיאות בהלכות זימון (משנ"ב קצט, טז), או כיון שמצוה מן המובחר בשלשה לברך על הכוס, גנאי הוא לאשה שתברך על כוס (שעה"צ שם ו), ויש סוברים, ש'נשים מזמנות לעצמן' חובה (רבינו יונה לעיל ע"א; רא"ש; מאירי). ויש סוברים, שנשים לעצמן רשות, ואם אוכלות עם שלשה אנשים חייבות בזימון (סמ"ג עשין כז), וטעמם דמיגו שחל חובת הזימון על האנשים, חל גם על הנשים (לבוש קצט, ז), או משום שפטור נשים הוא כשהן לעצמן משום שגנאי לאשה לברך על הכוס, לא כן כשאוכלות עם אנשים (שעה"צ שם).

■ להלכה, רשות לנשים לזמן לעצמן (שו"ע או"ח קצט, ז), ודעת הגר"א שהוא חובה, אך העולם לא נהגו כן (ביאה"ל שם ד"ה נשים), וכשאוכלות עם שלשה אנשים, חייבות בזימון (שו"ע שם).

שְׁלוֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת, וְיָצָא אֶחָד מֵהֶם לַשּׁוּק, קוֹרְאִין לוֹ וּמְזַמְּנִין עָלָיו – קוראים לו להודיעו שרצונם לזמן, ויפנה אליהם ממקומו, ומזמנין עליו אפילו שאינו בא אצלם (רש"י; ריטב"א). ויש סוברים, שצריך שיראו אלו את אלו (רשב"א בשם רב האי גאון בשם רבותיו, והוא מזכיר שישב כנגד הפתח; ריטב"א; מאירי בשם 'ויש מי שאומר'), ויש סוברים, שאין צורך שיראו אלו את אלו [בשונה משתי חבורות המצטרפות רק אם רואים אלו את אלו (להלן נ, א), שהם מעולם לא התחברו יחד, אבל כאן כיון שאכלו כאחת, אין צורך שיראו] (מאירי בשם 'ויש מי שאומר'). ויש סוברים, שמזמנים עליו רק באופן שהוא בא ויושב אצלם, אלא שאפילו שיצא לשוק, צירופם וקביעותם אינה מתבטלת, וחייבים לזמן (רא"ה).

דְּאָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שְׁנַיִם שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת, אֶחָד מֵהֶן יוֹצֵא בִּבְרָכַת חֲבֵירוֹ, ואף שלהלן אמרו 'שנים שאכלו כאחת מצוה ליחלק' ויברך כל אחד לעצמו, רבי יוחנן לא ידע ברייתא הזו (רשב"א בתירוץ ראשון), או שמה שאמרו להלן 'מצוה ליחלק' היינו מצוה מן המובחר אבל אינו חובה, ואומר רבי יוחנן שיכול לכתחילה לצאת בברכת חבירו (רשב"א בתירוץ שני). ויש מתרצים, שלהלן עוסקת הברייתא בששניהם יודעים ברכת המזון, ורבי יוחנן עוסק באחד יודע לברך והשני אינו יודע (פני יהושע; צל"ח. וראה ברשב"א שדחה תירוץ זה).

וְהוּא דְּקָרוּ לֵיהּ וְעָנֵי – שקוראים לו לשמוע ולהתכוון להצטרף עמהם, והוא עונה עמהם לזימון (רש"י; לח"מ ברכות ה, יג בדעת הרמב"ם; רבינו יונה; רא"ש), ואע"פ שחובת האוכל לברך במקום שאכל (להלן נג, ב), 'חובת הזימון מביאה כחו לכאן, הואיל ושומע קול המברך, וכולם נמשכים ממקומם אחר המברך' (מאירי), שדין זימון אינו מדין 'שומע כעונה' [כי אם כן היה צריך לחזור למקום שאכל], אלא הוא דין שאחד מברך עבור כולם, ועל כן הם נמשכים אחריו (בד קודש ברכות יב). ויש סוברים, שלא צריך לענות עמהם על הזימון, אלא קוראים לו שיתן דעתו להצטרף עמהם, והוא עונה שדעתו על כך, ודי בכך (ריטב"א). ויש סוברים, שאם התרחק כל כך, עד שקוראים לו ואינו עונה, התבטל צירופם, ואין מזמנים גם אם בא לישב עמהם (רא"ה, לשיטתו שפירש 'קוראין לו ומזמנין עליו' שחובתו לבוא לישב עמהם).

■ להלכה, שלשה שאכלו ויצא אחד מהם לשוק, מודיעים לו שרצונם לזמן, כדי שיכוון דעתו ויצטרף עמהם ויענה לברכת הזימון, ואינו צריך לבוא לישב עמהם (שו"ע או"ח קצד, ב), אבל צריך לעמוד מול הפתח סמוך להם (משנ"ב שם ח, ומציין מקורו בשעה"צ ו רב האי גאון ורש"י).

כֵּיוָן דְּבָעֵי לְאַדְכּוּרֵי שֵׁם שָׁמַיִם, בָּצִיר מַעֲשָׂרָה לָאו אוֹרַח אַרְעָא, עשרה צריכים להיות מזומנים יחדיו משום שנאמר (משלי יד, כח): 'ברב עם הדרת מלך' (הלכות גדולות ברכות ז; מחזור ויטרי ס; סידור רש"י פח), ויש מפרשים, משום שנאמר: 'וירוממוהו בקהל עם' (תהלים קז, לב), ואין קהל עם פחות מעשרה (פסקי הרי"ד; ראב"ן קפג), ויש מפרשים, משום שנאמר (שם סח, כז): 'במקהלות ברכו אלהים' (מאירי; ספר האורה [המיוחס לרש"י] מד; האשכול הל' סעודה; כלבו כה), ויש מפרשים, שבעשרה שכינה שורה, ולכן מוסיפים שם שמים כמאמר הכתוב 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' (אבודרהם דיני זימון), ומה שהביאה הגמרא סברא לדבר שהוא מטעם ש'לאו אורח ארעא', הכוונה שסברא זו נלמדת מהפסוקים [כל אחד לפי מקורו] (אליה רבה קצב, ד, אך מסיים דבריו בצ"ע). ■ להלכה, עשרה שאכלו ויצא אחד מהם לשוק, אינם מצטרפים לזימון עד שיבוא וישב עמהם (שו"ע או"ח קצד, ב).

שְׁנַיִם שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת מְצָוָה לֵיחָלֵק, ולברך כל אחד בפני עצמו, בין ברכת המוציא בין ברכת המזון (רש"י), ויש שסוברים, שבברכה ראשונה יכול האחד להוציא את חבירו, שבתחילת הסעודה הם מסובים וקבועים יחד ודעתם להצטרף, ובסוף הסעודה כבר נפרדים (תוס' לעיל ע"א ד"ה אם; רבינו יונה; רא"ש). או משום שברכת המוציא מתירה להם אכילתם, לפיכך דעתם להצטרף (תוס' חולין קו, א ד"ה ושמע). או משום שברכת המוציא שהיא מדרבנן, הקילו בה שהאחד יוציא את חבירו, אבל ברכת המזון שהיא מן התורה, לא הקילו (תוס' לעיל ע"א בתירוץ שני, רבינו יונה ורא"ש בשם רשב"ם).

ודין זה, יש אומרים שהוא מצוה מן המובחר, אבל לכתחילה יכול האחד להוציא את חבירו (רשב"א בתירוץ שני, וראה לעיל ד"ה דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן שם הובא תירוצו הראשון). ויש שסוברים, שמצוה ליחלק היינו שאפילו בדיעבד לא יצא ידי חובה (פני יהושע בדעת תוס'). ■ להלכה, שנים שאוכלים יחד, מוציא האחד את חבירו לכתחילה בברכת המוציא (וכדעת תוס', רבינו יונה והרא"ש). וברכת המזון, אם שניהם יודעים לברך לכתחילה מצוה עליהם ליחלק ולברך כל אחד לעצמו (שו"ע או"ח קצג, א).

אֲבָל אֶחָד סוֹפֵר וְאֶחָד בּוֹר, סוֹפֵר מְבָרֵךְ וּבוֹר יוֹצֵא – בור המבין לשון הקודש, ויודע קצת מה אומר הסופר, אלא שאינו יודע לברך בעצמו (תוס'; רבינו יונה), ויש סוברים, שאפילו אינו מבין לשון הקודש, יוצא (רא"ש בדעת רש"י; מרדכי קנח; נמוק"י), ויש סוברים, שאפילו אם יודע לברך בעצמו יוצא, ורוצה הבור לצאת בברכת הסופר משום שלדעתו ברכת הסופר רצויה יותר [שאם הבור אינו יודע לברך, פשיטא שיוצא, ומה מחדשת הברייתא] (מאירי; שטמ"ק; פני יהושע בדעת רש"י).

■ להלכה, אחד היודע לברך ואחד שאינו יודע לברך שאכלו יחד, לדעת השו"ע היודע לברך יוציא ידי חובה את השאינו יודע בברכת המוציא ובברכת המזון, באופן שמבין לשון הקודש, אלא שאינו יודע לברך [וכדעת תוס' ורבינו יונה] (שו"ע או"ח קצג, א). והמנהג כדעת הפוסקים, שבלשון הקודש יוצא אדם ידי חובה גם אם אינו מבין. ויותר טוב אם שייך, שיאמר היוצא מילה במילה בלחש אחר המוציא [שבזה מועיל לכו"ע גם אם אינו מבין, ובלאו הכי נכון לעשות כן, שקשה לכוון ולשמוע היטב] (משנ"ב שם ה).

המשך במילואים

קְטִינָא חֲרִיךְ שָׂקִי - כך כינו את רבי זירא שהיה גוץ, ובירושלמי שמו רבי זעירא מלשון קטן וזעיר, ובבבלי האות ע' נבלעה ושמו רבי זירא (רש"י ב"מ פה, א ד"ה קטין, ומהרש"א שם). 'חריך שקי', שהיה נכנס לתנור כל שלשים יום לבדוק שאין אש של גהינם שולטת בו, ופעם אחת נתנו בו חכמים עיניהם ונחרכו שוקיו (ב"מ שם). והזכירו בכינוי זה לעורר זכויותיו ומליצי יושר לרפואתו (פתח עינים [לחיד"א]).

בּוֹצֵעַ מְבָרֵךְ, שאם יברך אחר, יתבייש הבוצע שלא נתנו לו לברך (תוס' רבינו יהודה).

כִּי הָא דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי בַּעַל הַבַּיִת בּוֹצֵעַ וְאוֹרֵחַ מְבָרֵךְ, ומתחילה סבר רב אבהו שרבי זירא צריך לבצוע כיון שהסעודה נעשתה לכבודו ונחשב כבעל הבית (תוס' רא"ש, רשב"א). או משום כבודו של רבי זירא אמר לו לבצוע אפילו שאינו בעל הבית (תוס' רא"ש, מג"א קסז, לב).

בַּעַל הַבַּיִת בּוֹצֵעַ כְּדֵי שֶׁיְּבָצֵעַ בְּעֵין יָפָה, אפילו כשהאורח גדול ממנו (שו"ע או"ח קסז, יד). ■ להלכה, סעודה שאוכלים כולם מלחמו של בעל הבית, הוא בוצע. אבל בסעודה שכל אחד אוכל מלחמו, ראוי שבעל הבית יכבד את הגדול לבצוע, שלא שייך הטעם של 'עין יפה' (משנ"ב שם).

וְאוֹרֵחַ מְבָרֵךְ כְּדֵי שֶׁיְּבָרֵךְ לְבַעַל הַבַּיִת, אפילו כשבעל הבית גדול מהאורח (רא"ש יא). ויש סוברים שהברכה לעולם שייכת לגדול, ואורח מברך רק כשהם שווים (ביאה"ל רא, א ד"ה ואם, ע"פ תוס' רבינו יהודה ורבינו יונה). ויכול בעל הבית לוותר על ברכת האורח ולברך בעצמו, שברכה זו נתקנה לטובתו של בעל הבית, וכל שכן אם האורח אינו הגון (רא"ש שם, ב"י רא ד"ה וה"מ).

■ להלכה, אורח מברך ברכת המזון אפילו כשבעל הבית גדול ממנו, ואם יש כמה אורחים וכולם שוים, יכול בעל הבית לכבד איזה מהם שירצה, ואף לכבד אדם שאינו אורח כגון שמשלם לו דמי מזונו. ורשאי בעל הבית לברך בעצמו, אפי' שיש שם גדול, שמצוה לחזר אחר כוס של ברכה. ואם אינו מברך בעצמו, הגדול קודם לכולם (שו"ע שם א משנ"ב וביאה"ל שם).

שֶׁלֹּא יְבוֹשׁ בַּעַל הַבַּיִת בָּעוֹלָם הַזֶּה מחמת עוני, **וְלֹא יִכָּלֵם לָעוֹלָם הַבָּא** מחמת עוונות שיהיו בידו (אבודרהם ברכת הלחם וזימון).

וְרַבִּי מוֹסִיף בָּהּ דְּבָרִים, שיש רשות לאורח להוסיף בברכת האורח ולהאריך בה (רמב"ם ברכות ב, ז וכסף משנה). ■ להלכה נפסק לומר כנוסח זה של ברכת האורח. ומקום אמירתה יש אומרים לפני 'במרום ילמדו', ויש אומרים שהיא חלק מברכה רביעית, ונאמרת מיד לאחר 'אל יחסרנו' (שו"ע רא, א ביאורים מהדורת דרשו הע' 5).

וְאַל יְזַדַּקֵּר – לא יזדמן ולא ימצא (סידור יעב"ץ).

עַד הֵיכָן בִּרְכַּת הַזִּמּוּן רַב נַחְמָן אָמַר עַד נְבָרֵךְ וְרַב שֵׁשֶׁת אָמַר עַד הַזָּן – עד היכן נוסח הברכה כשמזמנים, וכשאחד או שנים מברכים אינם אומרים אותה (רש"י). והטעם לרב ששת שיחיד אינו מברך ברכת הזן, כיון שמהתורה די בברכת 'נודה לך' שכוללת הודאה על המזון, על נחלת הארץ, ועל ירושלים. ותיקנו חכמים ברכת 'הזן' רק כשמזמנים בשלשה (חי' מהר"ם בענט בדעת רש"י ובזה יישב קושית תוס'). ויש שפירש, שלכו"ע גם יחיד מברך ברכת הזן, אלא שמחלוקתם היא על המבואר לעיל (מה, ב) שאחד מפסיק סעודתו ועונה לשנים שמזמנים, ונחלקו עד מתי צריך להמתין ולא לאכול, ולרב ששת אפילו שברכת הזן אינה חלק מברכת הזימון שגם יחיד אומר אותה, אך כיון שברכת הזימון עצמה אין בה שם ומלכות ואינה ברכה, מסתבר שאין לאומרה לבד אלא לצרפה לברכת הזן ולכן יפסיק אכילתו בברכת הזן, שיהיה ניכר שמזמנים עליו (תוס' וב"י ר ד"ה ומפסיק ע"פ הרי"ף).

■ להלכה, יש אומרים שהלכה כרב נחמן ואחד שעונה לשנים שמזמנים מפסיק אכילתו עד 'נברך שאכלנו משלו'. ויש אומרים, שהלכה כרב ששת ומפסיק אכילתו עד סוף ברכת הזן. ואם מזמנים בעשרה צריך להמתין רק עד 'ברוך אלוקינו שאכלנו משלו', שהזכרת ה' נחשבת כברכה בפני עצמה (שו"ע ורמ"א או"ח ר, ב ומשנ"ב שם).

מַאי לָאו בְּהָא קָמִיפְּלְגִי מַאן דְּאָמַר שְׁתֵּים וְשָׁלֹשׁ קָסָבַר עַד הַזָּן, וכשהם שנים אומרים רק את ברכת הארץ ובונה ירושלים (רש"י). ויש שפירש שמדובר כשכל אחד מהמסובים בקי בברכה אחת מברכת המזון, וכל אחד יכול להוציא את חבריו רק בברכה שלימה ולא בחלק מברכה, ולכן אם ברכת הזימון נחשבת כברכה אחת עם ברכת הזן, יכול אחד מהמסובים להוציאם בברכת הזימון וברכת הזן, וברכת המזון יכולה להתחלק לשניים או שלשה אנשים שיברכו ויוציאו האחרים, ואם ברכת הזימון נחשבת כברכה נפרדת מברכת הזן, אם כן ברכת המזון יכולה להתחלק לשלשה או ארבעה אנשים (תוס' בשם הרי"ף, וביאר כן לשיטתו לעיל שגם לרב ששת יחיד מברך ברכת הזן).

■ ולהלכה נפסק שיכול להוציא את חבירו רק בברכה שלימה ולא בחצי ברכה, ולדעה שהלכה כרב ששת וברכת הזן היא חלק מהזימון, אין לחלק את הזימון מברכת הזן, ואם המזמן אינו יודע את ברכת הזן יברכו בלי זימון, שהזימון אינו מעכב את ברכת הזן (שו"ע או"ח קצד, ג, וביאה"ל שם).

סָבְרוּהָ דְּכוּלֵּי עָלְמָא הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב לָאו דְּאוֹרָיְיתָא הִיא, ותיקנוה ביבנה לאחר חורבן הבית כשנתנו הרוגי ביתר לקבורה, כמבואר בגמרא להלן (מח, ב).

פּוֹתֵחַ בְּהַזָּן וְכוֹלֵל בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם בְּבִרְכַּת הָאָרֶץ, וכשמזמנים מוסיפים ברכת הזימון וברכת המזון שלהם היא שלש ברכות, שהפועלים חייבים בזימון (שעה"צ קצא, ב ע"ר"י). ■ וכן נפסק להלכה, ובפרט כיום שאין דרך להקפיד על כך (משנ"ב שם ב).

קָסָבַר הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב דְּאוֹרָיְיתָא הִיא, ולמדו כן מהפסוק 'ואכלת ושבעת וכו', אשר נתן לך' זה הטוב והמטיב, כמבואר בגמרא להלן (מח, ב).

אָמַר רַב יוֹסֵף תֵּדַע דְּהַטּוֹב וְהַמֵּטִיב לָאו דְּאוֹרָיְיתָא שֶׁהֲרֵי פּוֹעֲלִים עוֹקְרִים אוֹתָהּ לגמרי ואינו מברך אותה כלל, ואינה כבונה ירושלים שהגם שאינו מברך אותה, אך כולל אותה בברכת הארץ (רשב"א).

כָּל הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן פּוֹתֵחַ בָּהֶן בְּבָרוּךְ וְחוֹתֵם בָּהֶן בְּבָרוּךְ, להורות על חביבות הברכה, וכמו שאמרו לעיל (י, א) שכל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח באשרי וסיים באשרי (תוס' רא"ש).

שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות מו.

קטינא חריף שקי. כן היו קורין לר' זירא, וטעמא מפרש בגמרא לקמן: **כי מטא למשרי.** לינצל מעונש בהסוכר את הפסוקים (לקמן פה.): **רב חונא דמבבל.** לשונו רב חונא משמע שהיה רב, ולפי שאביו היה ר' זירא בארץ ישראל נקטו לשון מבבל. ר' אלחנן כתב שהיה רב בבבל, ולפי שהיה ר' זירא בארץ ישראל נקטו לשון מבבל:

לא סבר ליה מר דהא דאמר ר"ה דמן מבבל בו'. מיהו יש לדייק מהכי מרי לימני לי' ומנן[ה] כשבעל הבית מסב עמהם ולפי זה הוא נוטל ומזמן מבלי ומן[ו] אבל בשאין בעל הבית מסב עמהן הגדול שבהן יעשה המזמן וגם הוא יברך ברכת המזמן:

עד היכן ברכת המזון וכו'. פירש רש"י ממקן[ז] עד הזן והזן בכולן שניהם אינם מצרכין הזן. ולפי שהיה ר' זירא מתחיל בברכת הזן לפורייתא ומיך ימיך פטור מינה. ועוד הא קיימא לן כרב ששת בפיסקורי[ט] ולדידיה יחיד אומר בה ברכת הזן וכבר[כ] נקט שלש ברכות ומזמן לומר בלא מרי ולא מרי אין צריך זמון לרב ששת ועוד למעשים בכל יום דיחיד מברך שלש ברכות. ועוד למדנים[ל] לקמן בפרקין (קף מח:) וברכת זו ברכת המזון מת' מלהין זו ברכת הזן[מ] וקשה לרב ששת דאמר[מא] הזן זו ברכת המזון. **לכן יש לפרש** דקתי מלתיה[מב] דקאמר לחד מתניתין דלעיל[מג] [עד] מה' כיר' צריך להמתין עד שיברכו הכוסים עד שגמר וכל ששת אמר עד שיגמרו הזן ומשם ואילך יכול לומר למזל ולא משום דמשני ברכת הזן ממזון[מד] דולמי ימיך ממי מתמיה מהזן אלא משום דכיון דצריך לומר ברכה אינו אומרה בלא שם ומלכות[מה] **ולכאן אמר שנים** ושלשה **קסבר עד הזן. ופירש"י** שניהם יימיך ושלשה למזון. ולפי שיטתו פירש כן ומזמן גדול הוא כלפרקיים וכי יחיד פטור מברכת הזן שהרי לפורייתא. ועוד הוזיל וקתי מברכתא למזל מקנו לשון זכר שניים ושלשה הוה ליה למימקנו לשון נקבה שניים ושלש[מו]. **לכן נלפש פירוש אל רב אלפס** דקתי אמני מדם והכי קאמר ברכת מזון בשניים ושלשה כגי מדם שכל אחד מהן יודע כי אם ברכה אחת למזון שניים ושלשה קא סבר עד הזן כלומר ברכת המזון עד הזן שמברך על סוף הזן כלומר ברכה אחת אל מזון היא ולהכי קאמר שניים או שלשה כלומר כשיעשים כשניים והוא הדין כשאחד אחל נקט שניים לרבותא ופעמים שאלשה כגי מדם שאחד יברך מעכרך על הזן והשני ומזמן לך

והשלישי על פוזה יזהשלים אחל לומזמן אין לברך אם אחד מהן יודע כי אם אחני ברכה אחל לברכיני לגד לו אחיב ברכה ולהל אי אפשר לאחל לשניים עברך והזן ומחן לאחד כל' קפסר על עברך לעברך אחיב ברכה אחת בפני עצמה והזן ברכה אחרת והשלישי אחרכשה אחרכשה בני אדם שניכרכין אחן אחד והשני על ה

והטוב והמטיב. [ד] ור"ת ואומרי פותחת בברוך וחותמת בה סמוכה לחבירתה, שהרי פותח בברוכה וחותם בה סמוכה, וכלהו חתמוה בשבקיית שמע מאת ויציב כאבר בשבועה הרואי ביהב[ה] **ור"ש** אומר אינה סמוכה לחבירתה, שהרי פותח בברוכה ואין חותם בה סמוכה היא. וי"ו לומר דמקמה בפני עצמה (הית) דקלקה היא כך שקבעו לומר כך שלש פעמים בשבוע. וי"ו משום המצות[ו]. **ונמלן אמה** של בנכת הספעבה הוא מן הבכלבה העליונה[ז] ולכן הוא נכתב גדול שביניהם הרמשונים היו רגילין לעמוד כל הקהל ואומר בקול כס נמלן אמה וכו' כשהיה המיטון מגיע שם: **[ח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[ט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[י]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[יא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[יב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[יג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[יד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[טו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[טז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[יז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[יח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[יט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כ]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[כט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[ל]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[לא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[לב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[לג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[לד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[לה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[לו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[לז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[לח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[לט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מ]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[מט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נ]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[נט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[ס]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[סא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[סב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[סג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[סד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[סה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[סו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[סז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[סח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[סט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[ע]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[עא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[עב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[עג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[עד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[עה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[עו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[עז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[עח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[עט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פ]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[פט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צ]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[צט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[ק]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קי]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קיא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קיב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קיג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קיד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קטו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קטז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קיז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קיח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קיט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכ]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קכט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קל]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קלא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קלב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קלג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קלד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קלה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קלו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קלז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קלח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קלט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמ]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמה]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמו]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמז]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמח]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קמט]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קנ]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קנא]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קנב]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קנג]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכן הוא הזור לאחר שעומדין כולם ואומרין אותו בקול רם כשהיה המיטון מגיע שם: **[קנד]להיכן הוא הזור. פירש רש"י** דקלי לאחר דפסקין לעניש וממתין לאחרים עד הזן והיכ

וְיֵשׁ מֵהֶן שֶׁחוֹתֵם בָּהֶן בְּבָרוּךְ וְאֵין פּוֹתֵחַ בְּבָרוּךְ, כגון ברכה הסמוכה לחברתה, שפתיחת הברכה הראשונה פוטרת את הברכה השניה (רש"י כאן ובפסחים קד, ב ד"ה ויש). ויש שפירש, שחתימת הברכה הראשונה נחשבת כפתיחה לברכה הסמוכה לה (תוס' רא"ש, וכעין זה בתוס' פסחים קד, ב ד"ה חוץ).

וְהַטּוֹב וְהַמֵּטִיב פּוֹתֵחַ בְּבָרוּךְ וְאֵין חוֹתֵם בְּבָרוּךְ מִכְּלָל דִּבְרָכָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ הִיא, שלא תיקנוה כהודאה על המזון, אלא כהודאה על הרוגי ביתר, ולכן לא נחשבת כסמוכה לחברתה אפילו שנאמרת לאחר בונה ירושלים (מהרש"א ע"פ התוס'). ויש שפירש, שעיקר תקנתה היתה כברכה בפני עצמה, ורק לאחר מכן תיקנוה בברכת המזון, לכך פותחת בברוך (אמרי נועם להגר"א ע"פ התוס'). 'ואין חותם בברוך' שהיא ברכה קצרה, שמתחילה תיקנו לברך רק 'ברוך הטוב והמטיב', ולאחר מכן הוסיפו את כל נוסח הברכה ולכך לא תיקנו ברכה בסופה (תוס'). ויש שפירשו, שנחשבת כברכה ארוכה, ולא תיקנו ברכה בסופה, שלא תהיה מעולה משאר ברכות שלפניה שחיובן מהתורה ואינן פותחות בברוך, והיא פותחת וחותמת בברוך (רמב"ן ורשב"א).

הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב אֵין דַּיָּן אֶמֶת לֹא, אֶלָּא אֵימָא אַף הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, וממה שרבי עקיבא עקר הטוב והמטיב, מוכח שאינה מהתורה, וגם תנא קמא שסובר שאומר את שתיהם, לא נחלק עליו בזה האם הטוב והמטיב מדאורייתא או מדרבנן (רשב"א).

פָּתַח וּבָרִיךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב אֵל אֱמֶת דַּיַּן אֱמֶת שׁוֹפֵט בְּצֶדֶק לוֹקֵחַ בְּמִשְׁפָּט ■ להלכה, מתחיל לברך כרגיל האל אבינו וכו', המלך הטוב והמטיב אל אמת וכו', ואינו אומר הוא הטיב וכו' הוא גמלנו וכו', שעיקר הברכה היא הטוב והמטיב בלבד (ב"י קפט ד"ה ובבית). ויש אומרים שצריך לומר הוא הטיב וכו' הוא גמלנו וכו' (ש"ך יו"ד שעט, א, ב"ח או"ח קפט ג, וראה שם את כל נוסח הברכה). וכיום לא נהגו לברך ברכה זו, שסומכים על התוס' (כתובות ח, ב ד"ה כי) שברכה זו נאמרת רק בעשרה (באר הגולה יו"ד שם). ויש שנהגו לברך גם כיום (משנ"ב קפט בביאורים מהדורת דרשו הע' 7).

רַב זְבִיד מִשְּׁמֵיהּ דְּאַבָּיֵי אָמַר חוֹזֵר לָרֹאשׁ וְרַבָּנָן אָמְרֵי לְמָקוֹם שֶׁפָּסַק – מי שהפסיק לאכול כדי להצטרף לשנים שמזמנים ואחר כך המשיך באכילתו, לרב ששת לעיל בע"א שסובר שברכת הזן נאמרת רק כשמזמנים, כשמברך בסיום אכילתו, לאביי מתחיל מברכת הזן כפי שמתחילים ברכת המזון כשמתחייבים בזימון, ולרבנן מתחיל מנודה לך כברכת המזון ביחיד (רש"י).

ויש שפירשו שמדובר על עניית המזמן לאחר שהמסובים אמרו 'ברוך שאכלנו משלו', לאביי חוזר לראש ואומר שוב 'נברך שאכלנו משלו', שבתחילה ציווה על המסובים לברך, וכעת אומר כן בלשון הווה שאנו מברכים לקב"ה שאכלנו משלו. ולרבנן חוזר אחר המסובים ואומר 'ברוך שאכלנו משלו' (רבינו יונה ע"פ תוס' ורי"ף).

ויש שפירשו שמדובר כשאחד מהמסובים יצא לשוק וקראו לו להצטרף לזימון, ולאחר ברכת הזן יצא שוב לשוק, וכשמברך אותו אדם ברכת המזון, לאביי מתחיל ברכת המזון מתחילה, ולרבנן מתחיל בנודה לך, שבברכת הזן יצא ידי חובתו כשזימנו ואפילו שיצא לשוק, כל זמן שלא אכל בינתיים (תוס' בפ' השני לפירוש מהרש"א, רשב"א בשם הראב"ד).

וְהִלְכְתָא לְמָקוֹם שֶׁפָּסַק ■ להלכה, המזמן חוזר ואומר 'ברוך שאכלנו משלו' (שו"ע או"ח קצב, א). ואם הצטרף לזימון ולא היה בדעתו לאכול עוד פת, מתחיל לברך מנודה לך. ובזמננו שמצוי שהמסובים מסיחים דעתם ולא מקשיבים למזמן, נכון יותר שכל אחד מהמסובים יברך בעצמו עם המברך, ולא יצא ידי חובתו כששומע את המזמן (רמ"א או"ח ר, ב משנ"ב וביאה"ל שם, קפג, ז ומשנ"ב שם).

בְּזִמַּן שֶׁהֵם שְׁלֹשׁ גְּדוֹלֹ מֵסֵב בָּאֶמְצַע, שלשניהם יהיה נוח לשמשו (מאירי). ויש שפירש שכבוד גדול הוא לשבת באמצע (לחם משנה ברכות ז, א).

מַיִם רִאשׁוֹנִים מֵהֵיכָן מַתְחִילִין, אָמַר לֵיהּ מִן הַגָּדוֹל, שזהו כבודו (משנ"ב קסה, ד). **יֵשֵׁב גָּדוֹל וְיִשְׁמוֹר יָדָיו עַד שֶׁנּוֹטְלִין כּוּלָּן**, ויש לחוש לכבודו שלא יצטרך לשבת ולשמור ידיו (מהרש"ל לד). ויש שפירש שחוששים שמא יסיח דעתו ויטמאו ידיו (שעה"צ שם יא בדעת הרא"ש). **אָמַר לֵיהּ לְאַלְתַּר מַיְיתוּ תַּבָּא קַמֵּיהּ**, ואוכל מיד (רש"י). ויש שפירש, שמשעה שהלחם לפניו ליבו נתון לאכילה, וידיו אינם צריכות שמירה אפילו שאינו אוכל (מאירי).

אָמַר רַב שֵׁשֶׁת אֲנָא מַתְנֵיתָא יָדַעְנָא וְכוּ', מַיִם הָרִאשׁוֹנִים מַתְחִילִין מִן הַגָּדוֹל, ומניחים לפניו את השולחן ואוכל מיד (רש"י). ויש שפירש שלעולם מתחילים מהגדול, אפילו שלא מביאים לפניו את השולחן מיד, ולא חוששים לכך שהגדול צריך לשמור את ידיו עד האכילה (כסף משנה ברכות ז, א בדעת הרמב"ם). ■ ולהלכה, יש אומרים שלעולם הגדול יטול ידיו, והרא"ש היה נוהג ליטול ידיו באחרונה שלא יבוא לידי הפסק ודיבור. ומכין שטוב להיזהר מהפסק ומדיבור בין נטילת ידים להמוציא, ראוי שבסעודות גדולות כל אחד יברך המוציא, והגדול יברך תחילה (שו"ע או"ח קסה ב ומשנ"ב, וראה בהערות דרשו שם איך ינהגו בשבת שבוצעים על לחם משנה).

מַיִם אַחֲרוֹנִים בִּזְמַן שֶׁהֵם חֲמִשָּׁה מַתְחִילִין מִן הַגָּדוֹל, שהוא המברך, כדי שיוכל לעיין בברכת המזון בזמן שהסועדים נוטלים ידיהם, ושיערו חכמים שדי לו בשיעור זמן זה לעיין בברכה, ואם מברך אחר, הוא נוטל ידיו ראשון. ואין הטעם שמתחילים מהגדול משום כבודו, שאין מכבדים במים אחרונים (רשב"א). ויש שפירש, שנוטל תחילה שלא ישב הגדול וידיו מזוהמות (רמב"ם ברכות ז, יב). ■ ולהלכה, בזמן שהם חמשה מתחילים מהמברך שיהיה לו זמן לעיין בברכה, וגם כיום שכל אחד מברך בעצמו, המזמן נוטל ראשון שהוא מברך בקול וכולם מברכים עמו בלחש, ועוד שהוא אומר את ברכת הזימון (שו"ע או"ח קפא, ו ומשנ"ב שם).

וּבִזְמַן שֶׁהֵם מֵאָה מַתְחִילִין מִן הַקָּטָן, שגנאי הוא לגדול לישב בטל ולהמתין עד שיטלו כולם את ידיהם (שעה"צ שם כג לדברי רש"י). ויש שפירש, כדי שהמברך לא יפסיק בין נטילה לברכה שהרי אמרו (מב, א) 'תיכף לנטילת ידים ברכה' (ראב"ד בהשגות שם, רשב"א). ■ להלכה, גם בזמננו שכולם מברכים ברכת המזון, כשהם יותר מחמשה יתחילו מהקטן, שהמזמן הוא העיקר וכל מה שאפשר לתקן מתקנים. אך ראוי להניח כמה כלים למים אחרונים שלא יצטרכו להמתין זמן רב בין הנטילה לברכה (ביאה"ל ושעה"צ שם).

וּלְמָקוֹם שֶׁמַּיִם אַחֲרוֹנִים חוֹזְרִין לְשָׁם בְּרָכָה חוֹזֶרֶת ■ וכן נפסק להלכה (שם).

חֲזִיֵּיהּ דְּקָא מְרַתֵּת, שמא ראה רבי שידי מלוכלכות, או שמא הארכתי באכילה יותר מדאי (רש"י לעיל מג, א ד"ה דהוה). **אָמַר לֵיהּ בַּר פַּחֲתֵי** בן גדולים (רש"י שבת ג, ב ד"ה בר). **עַיֵּין בְּבִרְכַּת מְזוֹנָא קָאָמַר לָךְ**, שהגדול יכול לתת רשות לקטן לברך (תוס' להלן מז, א ד"ה והלכתא). ולכן אמר לך רבי ליטול ידיך בתחילה, שהנוטל ידיו תחילה הוא המברך (רש"י לעיל מג, א ד"ה עיין).

המשך במילואים

וְלֹא בְּיָדַיִם מְזוֹהָמוֹת, שסכנה היא להתעכב ולא ליטול ידים מזוהמות (רבינו יונה). ויש שפירש, שאין זה כבוד לרמוז לו לנקות את ידיו המזוהמות (משנ"ב קפא, יד). ודין זה הוא רק באחד מהמסובים, אבל המברך שנוטל ידיו ראשון משום כבוד הברכה כמו ששנינו לעיל (רבינו יונה) מותר לכבדו בכך. ■ וכן נפסק הלכה (שו"ע או"ח קפא, ו).

אֵין מְכַבְּדִין אֶלָּא בְּפֶתַח שֶׁיֵּשׁ בָּהּ מְזוּזָה, ואביי סבר שהגם שאין הקטן מכבד את הגדול לעבור לפניו, אך הוא צריך להיזהר שלא ללכת לפני הגדול (פסקי רי"ד).

אֵין הַמְסוּבִּין רַשָּׁאִין לֶאֱכוֹל כְּלוּם עַד שֶׁיִּטְעֲמוֹם הַבּוֹצֵעַ, שבברכת הנהנין אם לא נהנה אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם בברכה, אבל קידוש שהוא ברכת המצוות יכולים השומעים לשתות לפני המקדש (רבינו יונה, רא"ש טו). ויש שפירש, שכיון שכולם צריכים לכיכרו, אין ראוי שיאכלו לפניו גם אם מברכים בעצמם ואינם יוצאים בברכתו. ואם מונח כיכר לפני כל אחד מהמסובים, יכולים לאכול לפניו אפילו כשיוצאים בברכת המברך (פמ"ג קסז א"א לה, ע"פ התוס' ד"ה אין).

■ להלכה נפסק כרב שאין המסובים רשאים לאכול לפני הבוצע אם אוכלים מכיכרו, אפילו כשמברכים בעצמם. וכשיש לפני כל אחד מהם כיכר שלם ביום חול או לחם משנה בשבת ואינם צריכים לכיכרו של הבוצע, יכולים לאכול לפניו ואפילו שיוצאים בברכתו. ולא יחלק להם פת קודם אכילתו, שאינם רשאים לאכול לפניו ונחשב הדבר כהפסק, אלא קודם יאכל הוא ואחר כך יחלק להם (שו"ע או"ח קסז, טו ומשנ"ב שם).

תָּנוּ רַבָּנָן שְׁנַיִם מַמְתִּינִין זֶה לָזֶה בַּקְּעָרָה שְׁלֹשָׁה אֵין מַמְתִּינִין - שנים או שלשה שאוכלים יחד מקערה אחת, והפסיק אחד מהם לאכול בשביל לשתות או בשביל לחתוך הלחם, אם שנים הם, מידת דרך ארץ היא שהשני ימתין לו ולא יאכל מהקערה. ואם שלשה הם, השנים אינם צריכים להמתין לו (רבינו יונה). ■ וכן נפסק להלכה, והוא שלא ישהה הרבה ושלא יפסיק בדברי שיחה, ודוקא כשאוכלים מקערה אחת (שו"ע או"ח קע, ב ומשנ"ב והערות דרשו שם).

הַבּוֹצֵעַ הוּא פּוֹשֵׁט יָדוֹ תְּחִלָּה לקערה ליטול אוכל ללפת בו את פרוסת המוציא (רש"י גיטין נט, ב ד"ה הוא, כסף משנה ברכות ז, ה בדעת הרמב"ם). ויש שפירשו, שמכבדים את הבוצע להתחיל גם באכילה (תוס' ד"ה אין), שכיון שכיבדו אותו לבצוע ראוי שיכבדו אותו להתחיל באכילה (לבוש קסז, יז).

וְאִם בָּא לְחַלֵּק כָּבוֹד לְרַבּוֹ אוֹ לְמִי שֶׁגָּדוֹל הֵימֶנּוּ הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ, אפילו בפרוסת המוציא (רש"י שם, כסף משנה שם). ויש שפירשו שהבוצע יכול לכבד את רבו להתחיל באכילה, אך אינו יכול לכבדו לטעום פרוסת המוציא לפניו (ב"ח קסז, יח, ע"פ היש מפרשים בתוס' ד"ה אין).

■ להלכה, הבוצע את הפת מתחיל באכילה, ויכול ליתן לרבו או למי שגדול ממנו רשות לאכול תחילה, אך אינו יכול לכבדו לטעום פרוסת המוציא לפניו (שו"ע או"ח קסז, יז ומשנ"ב שם עט).

כָּל הָעוֹנֶה אָמֵן יוֹתֵר מִדַּאי אֵינוֹ אֶלָּא טוֹעֶה, שמשתנה משמעות המילה (תוס' ד"ה כל). וכיון שהמיעוט שמאריכים יותר מדאי באמן עושים שלא כהוגן, אין ממתינים להם (נמוק"י; ר"י מלוניל).

■ להלכה, הבוצע לא יבצע עד שרוב המסובים יענו אמן כשמוציאם ידי חובתם בברכה, וכרב חסדא (שו"ע שם טז, ומשנ"ב שם).

תָּנוּ רַבָּנָן אֵין עוֹנִין לֹא אָמֵן חֲטוּפָה - שקורא את האלף בשווא ולא בקמץ (מעדני יום טוב ב, ג אות י, ע"פ רש"י), שאין בלשון זה האמנת דברים (משנ"ב קכד, כט). ויש מפרשים, שממהר לענות אמן קודם שסיים המברך את הברכה (רא"ה, שטמ"ק).

וְלֹא אָמֵן קְטוּפָה - שמחסר נו"ן או אות אחרת מה'אמן' (רש"י, ביאה"ל שם). ויש שפירש שמפסיק באמצע המילה (ערוך ערך אמן).

■ להלכה, יאמר אמן בקמץ ולא בניקוד אחר, וימתין עד שיסיים המברך את התיבה האחרונה לגמרי, ולא יחסר את הנו"ן או אות אחרת מה'אמן', ולא יפסיק באמצע המילה (שו"ע ורמ"א ומשנ"ב קכד, ח).

וְלֹא אָמֵן יְתוֹמָה - שענונה אמן יחד עם הציבור, ואינו יודע על איזו ברכה ענו אמן (רש"י ותוס'). ויש מפרשים, שענה אמן לצאת ידי חובתו בברכה ולא שמע את כל הברכה, אך בברכה שאין יוצא בה ידי חובתו יכול לענות אפילו כשלא שמע את הברכה כלל (רבינו יונה). ויש שפירש, שיענה אמן מיד עם סיום הברכה ולא ימתין יותר מכדי דיבור (רמ"א ומשנ"ב קכד, ח, ע"פ אבודרהם דיני שמונה עשרה).

■ להלכה, ברכה שיוצא בה ידי חובתו, יענה רק כששמע את כל הברכה מהמברך, וברכה שאין יוצא בה ידי חובתו, יכול לענות אפילו כשלא שמע את הברכה כלל (שו"ע שם). ויש מחמירים שגם בברכה שאין יוצא בה ידי חובתו, לא יענה אמן אם אינו יודע על מה הוא עונה, אך אינו צריך לשמוע את כל הברכה מהמברך (רמ"א שם). ובחזרת הש"ץ לכתחילה יקפיד לשמוע את סיום הברכה מהש"ץ, ובדיעבד אפילו אם לא שמע יענה אמן אם יודע איזו ברכה מסיים הש"ץ. ויענה אמן מיד לאחר סיום הברכה, ואם המתין יותר מכדי דיבור שהוא שלשה או ארבעה מילים לא יענה אמן, ויכול לענות עד שרוב הציבור סיימו לענות אמן (משנ"ב וביאה"ל שם).

וְלֹא יְזָרוֹק בְּרָכָה מִפִּיו במהירות, שדומה עליו כמשא (רש"י), אלא יכוון פירוש המילות ויברך בנחת (משנ"ב ה, א). ויש שפירש, שבחזרת הש"ץ לא יאמר עם החזן את חתימת הברכה, שנחשב כברכה לבטלה (רבינו יונה).

בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר כָּל הָעוֹנֶה אָמֵן יְתוֹמָה יְהֵא בָּנָיו יְתוֹמִים - שלא יוכל לפרנסם, והרי הם כיתומים. **חֲטוּפָה יִתְחַטְּפוּ יָמָיו** - ימיו יהיו קצרים בעיניו מפני צרותיו. **קְטוּפָה יִתְקַטְּפוּ יָמָיו** - שימות קודם זמנו (בן יהוידע).

וְכָל הַמַּאֲרִיךְ בְּאָמֵן מַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו, כשמאריך כשיעור 'אל מלך נאמן', שזהו פירוש המילה אמן, והוא ראשי תיבות שלה, אבל לא יאריך יותר מדאי שמשמעות המילה משתנה. ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע ומשנ"ב קכד, ח).

אִלּוּ מַיְיתוּ לִי אַרְדִּילַיָּא וְגוֹזָלַיָּא לְאַבָּא מִי לֹא אַכְלִינַן, ומשום כך אנו מחוייבים בזימון (ביאה"ל קצז, א, ע"פ רש"י). ויש שפירש שכיון שלא התחילו לאכול ביחד, אינם חייבים בזימון, אלא אם ידעו יכולים לזמן (ביאה"ל שם, ע"פ רבינו יונה לעיל לב, ב מדפי הרי"ף).

■ להלכה, שנים שסיימו אכילתם ובא שלישי ואכל עמהם על השולחן שיושבים בו, והם אינם שבעים כל כך, שאילו היו מביאים לפניהם מאכל טעים היו יכולים לאכול ממנו מעט, חייבים לזמן. והוא הדין כשאחד אכל וסיים סעודתו, ובאו שנים ואכלו עמו על השולחן, חייבים לזמן. ואם נטל אחד מהם מים אחרונים אינו מצטרף עמהם, שהסיח דעתו מאכילה ושתיה ואסור באכילה, וכשאמרו 'רבותי נברך' ולא נטלו מים אחרונים, נחלקו בזה האחרונים האם נחשב היסח הדעת מהאכילה (שו"ע או"ח קצז, א משנ"ב וביאה"ל שם).

המשך במילואים

שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות מז.

ולא בידים מזוהמות. בגמרא מיס מתרגוס: ממערבא. לפי שהיס רבין רגיל לעלות מבבל לא"י ולומר כוס של ר' יוחנן: **בפתח הראוי למזוזה.** לגומר בבניסה כל פתחים, לפעמים דרכיס ופלגות: **לבעט איתמר.** מין מלוך בדבר, לגלה שחייב לומר בגלגן רבו: **קדים.** רבה בר בר חנה ליבא בר הסולמן ולבעת לבנו שלמוה פעמים, לפי שהמהן רגיל לבעות והיה מלמדו היאך יעשה: **לבצוע.** לפרוס הפרוסה מן הפת: **עד שיבלה אמן מפי הענים.** אמן אחר ברכת המזונ"ס, דלף עניית אמן מן הברכה היא, ואמרי' בפרק לולב מהברכין (דף לט:): **קטופה.** שמחבר קריאת הגר"ן, שהיו מניפים בפה שהגה ברכה: **יתומה.** שלא שמע הברכה שלא שמעם שניהן אמן. והא דאמרי' בהמלית (סוטה נח:) שבאלכסנדריא של מלרים היו מניפים בפתורים בשהגיע אותו רב והיו קוראין בתוס' הולין לח. ד"ה אצטרין, **מ)** שבת כג, א) תרומות פ"ד מ"ג ע"י"ש, **ב)** תרומות פ"ב מ"ג-ד, **ג)** פ"ר ה"א, **ד)** [ע"י ע"ש תוס' פסחים קו. ד"ה תוס'], **ה)** עיין תוס' שיטה קג:, **ו)** [ע"י תוס' שיטה מקובצת שם ד"ה ואם קא, **ז)** כגון שכח קלה. ועי"ע תוס' סוכה לה: ד"ה ואמר, **ח)** עי' ערוך ערך אמן הגהה על המרדכי פ' קמא משי"כ ערך בשם רב ניסים גאון.

הגהות הב"ח

(ו) רש"י ד"ה הם לו מד וכו' ומאי מנ. ג"כ פ"ק דקטלניא [ירושלמי ה"א ובתוספתא ה"ג]:

הגהות וציונים

ג) בכח"י ובראשונים איתא לעיל אין המסובין רשאין **לטעום** כלום, וכאן **לפעם** אחת (עי' שטמ"ק), וכ"ה ברש"י בד"ה **לפעם** אחת אין זחילק ברור", ועיין שדי חמד מערכת ט כלל לא שהביא כמה פוסקים שדנו בהפרש בין לשון אכילה לטעימה: **ד)** בכח"י נוסף **השתא נמי הוי ליה** (וכ"ה בשטמ"ק, עי"ש): **ה)** בכח"י **אבר** ועיין בפני יהושע בתוס' ד"ה ואמר: **ו)** יש להוסיף **רבי** לרב (מהר"ץ אולר):

תורה אור השלם

א) וְאֶל הַלֵּוִיִּם תְּדַבֵּר וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמַּעֲשֵׂר אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם מֵאִתָּם בְּנַחֲלַתְכֶם וַהֲרֵמֹתֶם מִמֶּנּוּ תְּרוּמַת יְיָ מַעֲשֵׂר מִן הַמַּעֲשֵׂר: [במדבר יח, כו]

ב) כִּי חֵלֶק יְיָ עַמּוֹ עַל הָאֲוִת נַפְשׁוֹ וְכִצְבִי בָּרַךְ נְאוֹן יֵיָ: [תהלים יז, ג]

ג) רֵאשִׁית דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וְרֵאשִׁית גֵּז צֹאנֶךָ תִּתֶּן לוֹ: [דברים יח, ד]

ד) מְלֵאָתְךָ וְחֶמְצָךְ לֹא תְאַחֵר בְּכוֹר בָּנֶיךָ תִּתֶּן לִי: [שמות כב, כח]

אין המסובין רשאין לטעום כלום עד שיטעום המברך. ומיסה מהסוס בפת דעבדי פפחים (דף קו.) דגמרי ומפי מלמת בפתי קומס המברך. **שמא** יש מוגה בין הכיולה לפתיס. **לי נמי יש לומר** דלא בפת הראוי למזוזה. לגומר בבניסה כל פתחים, לפעמים דרכיס ופלגות: **לפעמים איתמר.** מין מלוך בדבר, לגלה שחייב לומר בגלגן רבו: **קדים.** רבה בר בר חנה ליבא בר הסולמן ולבעת לבנו שלמוה פעמים, לפי שהמהן רגיל לבעות והיה מלמדו היאך יעשה: **לבצוע.** לפרוס הפרוסה מן הפת: **עד שיבלה אמן מפי הענים.** אמן אחר ברכת המזונ"ס, דלף עניית אמן מן הברכה היא, ואמרי' בפרק לולב מהברכין (דף לט:): **קטופה.** שמחבר קריאת הגר"ן, שהיו מניפים בפה שהגה ברכה: **יתומה.** שלא שמע הברכה שלא שמעם שניהן אמן. והא דאמרי' בהמלית (סוטה נח:) שבאלכסנדריא של מלרים היו מניפים בפתורים בשהגיע אותו רב והיו קוראין בתוס' הולין לח. ד"ה אצטרין, **מ)** שבת כג, א) תרומות פ"ד מ"ג ע"י"ש, **ב)** תרומות פ"ב מ"ג-ד, **ג)** פ"ר ה"א, **ד)** [ע"י תוס' פסחים קו. ד"ה תוס'], **ה)** עיין תוס' שיטה קג:, **ו)** [ע"י תוס' שיטה מקובצת שם ד"ה ואם קא, **ז)** כגון שכח קלה. ועי"ע תוס' סוכה לה: ד"ה ואמר, **ח)** עי' ערוך ערך אמן הגהה על המרדכי פ' קמא משי"כ ערך בשם רב ניסים גאון.

ולא בידים מזוהמות. רבין ואביי הוו קא אזלי באורחא קדמיה חמריה דרבין לדאביי ולא אמר ליה ניזיל מר אמר מדסליק האי מרבנן ממערבא גם ליה דעתיה כי מטא לפתחא דבי בניישתא אמר ליה ניעל מר אמר ליה ועד השתא לאו מר אנא אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן אין מכבדין אלא בפתח שיש בה מזוזה [ז] דאיכא בה מזוזה אין דלית בה מזוזה לא אלא מעתה בית הכנסת ובית המדרש דלית בהו מזוזה הכי נמי דאין מכבדין אלא אימא בפתח הראוי למזוזה. אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב [ב] אין המסובין רשאין לאכול כלום עד שיטעום הברוצע יתיב רב ספרא וקאמר לטעום [ח] איתמר למאי נפקא מינה [ט] שחייב אדם לזומר בלשון רבו. ת"ר [י] שנים ממתינין זה לזה בקערה שלשה אין ממתינין [ד] הברוצע הוא פושט ידו תחלה ואם בא לחלוק כבוד לרבו או למי שגדול הימנו הרשות בידו רבה בר בר חנה הוה עסיק ליה לבריה בי רב שמואל בר בר קטינא קדים ויתיב וקמתני ליה לבריה אין הברוצע רשאי לבצוע עד שיכלה אמן מפי העונים רב חסדא אמר [יא] מפי רוב העונים א"ל רמי בר חמא מ"ש רובא דאכתי לא כליא ברכה מיעוטא נמי לא כליא ברכה א"ל שאני אומר כל העונה אמן יותר מדאי אינו אלא טועה: ת"ר [יב] אין עונין לא אמן חטופה ולא אמן קטופה ולא אמן יתומה ולא יזוק ברכה מפי בן עיר אומר כל העונה אמן יתומה יהו בניו יתומים חטופה יתחטפו ימיו קטופה יתקטפו ימיו וכל המאריך באמן מאריכין לו ימיו ושנותיו. רב ושמואל הוו יתבי בסעודתא אתא רב שימי בר חייא הוה קמסהדב ואכיל א"ל רב מה דעתך לאיצטרופי בהדן אנן אכילנא לן א"ל שמואל יאלו מייתו לי [יג] ארדיליא וגוזליא לאבא מי לא אכלינן. אמרי אתא גברא רבא דמברך לן אמר להו מי סבריתו דגדול מברך עיקר שבסעודה מברך והלכתא [יד] גדול מברך אע"ג דאתא לבסוף: אכל דמאי וכו': הא לא חזי ליה [טו] ביון דאי בעי מפקר להו לבנסיה והוי עני וחזי ליה [טז] דתנן [יז] המאכילין את העניים דמאי ואת האכסנאי דמאי ואמר [יח] רב הונא תנא ב"ש אומרים אין מאכילין את העניים ואת האכסנאי דמאי: מעשר ראשון שנטלה תרומתו: [יט] פישטא לא צריכא אלא שהקדימו בשבלים והפריש ממנו תרומת מעשר ולא הפריש ממנו תרומה גדולה וכדר' אבהו דאמר ר' אבהו אמר ריש לקיש [כ] המעשר ראשון שנקדימו בשבלים פטור מתרומה גדולה שנאמר [כא] והרמותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר מעשר מן המעשר אמרתי לך ולא תרומה גדולה ותרומת מעשר מן המעשר אמר ליה [כב] רב פפא לאביי אי הכי אפילו הקדימו בכרי נמי אמר ליה עלך אמר קרא מכל

דקפסיד להו ליקוט מיתה **ומי נמי** בנכסים של מלרים שהעלה המלך ומכל מקום דוקא דמתי אכל טבל לו דהס כן פוגע מוכו ממנו של כהן: **ואמר** רב הונא **תנא בשיא אין מאכילין.** ול"ת רב הונא הלא מעמיד דכ"ע בתת לשמעי' דהכי פריך בכמה דוכתי[כ]. ויש לומר דקא משמע לן דאי מצכחת מהו דתימר אין מלילין בית אחד ולא תימוס מצכה אי בריימה: אמר

אמן, צריך שבשעה שיגיע החזן לתחתית הברכה שלא יזכיר אותה עמו, שאם יאמר הברכה עם החזן ויאמר אמן אחר שיסיים אותה החזן, הנה היה כעונה אמן אחר ברכותיו. **[בניו יונה דף לה. מדפ"ר]** על המברך **בן שמאי אומר.** בעבור שלא הוזא מפיו בשאר תיבות שבאמצע. אי נמי שלא יסהר להתחיל בברכה אחרת אלא בברי שיהא שהות לעונת אמן. **[הריטב"א]** נסמכו קראים בן עזאי ובן זומא. הזה בן עזאי חשקה נפשו בתורה שהיה אוהב עם בת ר' עקיבא ולא נשאה כראיתא בסוטה. ובר' יהושע שמעון בן עזאי בשלו השקיעין, ואמר חבל לבן עזאי שלא שמש לר' ישמעאל. ובכל דבר זכמה מוכירו הלמוד. **[ספר יוחסין מאמר ראשון]** **[המשך בהמשמות]**

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) [ע"ע תוס' יומא יח:, ד"ה שלין הוסן, מנחות נב:, ד"ה וסלן], **ז)** [בפחים קו:], **ח)** [ב"מ נו: בלרים פו:, ניטין יב:], שבת קכו: שיטמין נח:, פפחים נה: [סוכה לה:], **ט)** ממי' פ"ב מ"ח שיטמין ח"ו], **י)** שבת שיטמין פפחים שם, **יא)** ביצה יב:, **יב)** תמורה כ:, **יג)** פי' קמן (ע"ע"ן), וכן איתא בגימרתי יוסף "פי' הטופה שקורא את האלף פסוק ל"א שאמן בהתוף פותח הוא לשון התפך האמונה, **יד)** עיין רשב"ם פסחים קיט:, **טו)** ד"ה אבא ותוס' שבת נז:, ד"ה אמן אבא התם היה, עי' בעצם של רב והיו קוראין אותו רב לכבודו (ר"ש"ש) וכ"ה בתוס' הולין לח. ד"ה אצטרין, **מ)** שבת כג, א) תרומות פ"ד מ"ג ע"י"ש, **ב)** תרומות פ"ב מ"ג-ד, **ג)** פ"ר ה"א, **ד)** [ע"י תוס' פסחים קו. ד"ה תוס'], **ה)** עיין תוס' שיטה קג:, **ו)** [ע"י תוס' שיטה מקובצת שם ד"ה ואם קא, **ז)** כגון שכח קלה. ועי"ע תוס' סוכה לה: ד"ה ואמר, **ח)** עי' ערוך ערך אמן הגהה על המרדכי פ' קמא משי"כ ערך בשם רב ניסים גאון.

ולא בידים מזוהמות. בגמרא מיס מתרגוס: ממערבא. לפי שהיס רבין רגיל לעלות מבבל לא"י ולומר כוס של ר' יוחנן: **בפתח הראוי למזוזה.** לגומר בבניסה כל פתחים, לפעמים דרכיס ופלגות: **לבעט איתמר.** מין מלוך בדבר, לגלה שחייב לומר בגלגן רבו: **קדים.** רבה בר בר חנה ליבא בר הסולמן ולבעת לבנו שלמוה פעמים, לפי שהמהן רגיל לבעות והיה מלמדו היאך יעשה: **לבצוע.** לפרוס הפרוסה מן הפת: **עד שיבלה אמן מפי העונים.** אמן אחר ברכת המזונ"ס, דלף עניית אמן מן הברכה היא, ואמרי' בפרק לולב מהברכין (דף לט:): **קטופה.** שמחבר קריאת הגר"ן, שהיו מניפים בפה שהגה ברכה: **יתומה.** שלא שמע הברכה שלא שמעם שניהן אמן. והא דאמרי' בהמלית (סוטה נח:) שבאלכסנדריא של מלרים היו מניפים בפתורים בשהגיע אותו רב והיו קוראין בתוס' הולין לח. ד"ה אצטרין, **מ)** שבת כג, א) תרומות פ"ד מ"ג ע"י"ש, **ב)** תרומות פ"ב מ"ג-ד, **ג)** פ"ר ה"א, **ד)** [ע"י תוס' פסחים קו. ד"ה תוס'], **ה)** עיין תוס' שיטה קג:, **ו)** [ע"י תוס' שיטה מקובצת שם ד"ה ואם קא, **ז)** כגון שכח קלה. ועי"ע תוס' סוכה לה: ד"ה ואמר, **ח)** עי' ערוך ערך אמן הגהה על המרדכי פ' קמא משי"כ ערך בשם רב ניסים גאון.

אין בידים מזוהמות, שמא מחוך שפפעיר בכבודו שוכח הוא את והמחמו ואחזו בכנף מעילה. **[מאירי]**

ויש מפרשים דכר זה בנטילה מים אחרונים, שיהו נוטלים בערבובית אחר שנטל המברך פפני כבות מלת מדומית.

[מאירי]

שהחיינו אדם לומר בלשון רבו. דע שלא היו חכמים שוגעין בפסוק, שהרי משניתיהן כמה טורח הם יגיעים שלא התחלף משנת חכם זה במשנת חכם אחר, וכל אחד ואחד מדקדק לומר בלשון רבו, וכ"ש דברי תורה ומקרא.

[תשובות האונוים, גאונים קדמונים סימן עח]

ולא יהרוס ברכה מפיו. כלומר אחר שהתפלל ונמנה מהחזיב כשהחזן חוזר התפלה אין לו לומר עם החזן שהחזרה ברכה והרא לגבלה. א"נ כגון שלא נפטר עדיין מחזיב הברכה, ורוצה עכשיו לפטור עצמו בעניית יהא"ר **בן זומא אומר.** בעבור שלא משיגיחיהן כמה טורח הם יגיעים שלא התחלף משנת חכם זה במשנת חכם אחר, וכל אחד ואחד מדקדק לומר בלשון רבו, וכ"ש דברי תורה ומקרא.

[תשובות האונוים, גאונים קדמונים סימן עח]

ולא יהרוס ברכה מפיו. כלומר אחר שהתפלל ונמנה מהחזיב כשהחזן חוזר התפלה אין לו לומר עם החזן שהחזרה ברכה והרא לגבלה. א"נ כגון שלא נפטר עדיין מחזיב הברכה, ורוצה עכשיו לפטור עצמו בעניית יהא"ר **בן זומא אומר.** בעבור שלא

רב נסים גאון

אין נכנסין לא בדרכים לנזוזה. אית לפירוש פתוחים הראויים למזוזה ושאינן ראויין בפסכת יומא בפ"ק (דף יא) ובמנחות בפרק הקומץ את המנוזה (דף לט:): אין עניין לא אמן חטופה ולא אמן קטופה ולא אמן יתומה כו'. איתא בגמרא דבני מערבא בפ"ק אלו דברים שבין בית שמאי וביה אי זו היא אמן יתומה ההן דחזיכ בברכה ההוא ינאי ולא ידע מה נאנ"ן [ח].

אבל דנאר. פירשוהו בתלמוד ארץ ישראל בפרק המוזן אבל פירות שפך נתקנו שפך לא נתקנו מזמנין ובפ"ק דערלה (ירושלמי הלכה י) נמי אמרינן דאמר דמאי תוקן לא תוקן בגלגלתן שיש בו שפך אם הוציא ממנו מעשר אי לא ולפיכך חזיכ להוציא ממנו תרומת מעשר ונקראת תרומת מעשר של דמאי ובבמוצה שקי מסכת מעשר שני יוחזק כהן גדול העביר הדואת המעשר ובימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי ובמסכת סוטה בפרק עגלה ערופה (דף מז) תניא אף הוא ביכל את הירדני וגזר על הדמאי עמד ותוקן להם הלוקח פירות מעם הארץ מפרישם תרומת מעשר ותחננו להכן חזי הבריימה בתוספתא סוטה [פ"ס יג:].

משנת ראשונים

ולא בידים מזוהמות. שמא מחוך שפפעיר בכבודו שוכח הוא את והמחמו ואחזו בכנף מעילה. **[מאירי]**

אילן מייתו לי' **אדרדילא** וכו'. לא פליג **אבל** לי' אמר כן בן ועבריך שהקימו דעמס מלמלול[ט] אין שלטי מלטרף עמהס:

והלכתא גדול[י] מברך. ומיהו לקמן לגרך שפיר בדאמרינן (לעיל מג. מו:) לאמר ליה [ז] לרב מני יקר וכו': **ומאכילין את האכסנאי דמאי.** **מיידי** בשאין יכולין לזוסס בס כעניים וזוקק דמתי אכל טבל לו דהס כן פוגע מוכו ממנו של כהן: **ואמר** רב הונא **תנא בשיא אין מאכילין.** ול"ת רב הונא הלא מעמיד דכ"ע בתת לשמעי' דהכי פריך בכמה דוכתי[כ]. ויש לומר דקא משמע לן דאי מצכחת מהו דתימר אין מלילין בית אחד ולא תימוס מצכה אי בריימה:

רב נסים גאון

אין נכנסין לא בדרכים לנזוזה. אית לפירוש פתוחים הראויים למזוזה ושאינן ראויין בפסכת יומא בפ"ק (דף יא) ובמנחות בפרק הקומץ את המנוזה (דף לט:): אין עניין לא אמן חטופה ולא אמן קטופה ולא אמן יתומה כו'. איתא בגמרא דבני מערבא בפ"ק אלו דברים שבין בית שמאי וביה אי זו היא אמן יתומה ההן דחזיכ בברכה ההוא ינאי ולא ידע מה נאנ"ן [ח].

אבל דנאר. פירשוהו בתלמוד ארץ ישראל בפרק המוזן אבל פירות שפך נתקנו שפך לא נתקנו מזמנין ובפ"ק דערלה (ירושלמי הלכה י) נמי אמרינן דאמר דמאי תוקן לא תוקן בגלגלתן שיש בו שפך אם הוציא ממנו מעשר אי לא ולפיכך חזיכ להוציא ממנו תרומת מעשר ונקראת תרומת מעשר של דמאי בבמוצה שקי מסכת מעשר שני יוחזק כהן גדול העביר הדואת המעשר ובימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי ובמסכת סוטה בפרק עגלה ערופה (דף מז) תניא אף הוא ביכל את הירדני וגזר על הדמאי עמד ותוקן להם הלוקח פירות מעם הארץ מפרישם תרומת מעשר ותחננו להכן חזי הבריימה בתוספתא סוטה [פ"ס יג:].

משנת ראשונים

ולא בידים מזוהמות. שמא מחוך שפפעיר בכבודו שוכח הוא את והמחמו ואחזו בכנף מעילה. **[מאירי]**

אילן מייתו לי' **אדרדילא** וכו'. לא פליג **אבל** לי' אמר כן בן ועבריך שהקימו דעמס מלמלול[ט] אין שלטי מלטרף עמהס:

והלכתא גדול[י] מברך. ומיהו לקמן לגרך שפיר בדאמרינן (לעיל מג. מו:) לאמר ליה [ז] לרב מני יקר וכו': **ומאכילין את האכסנאי דמאי.** **מיידי** בשאין יכולין לזוסס בס כעניים וזוקק דמתי אכל טבל לו דהס כן פוגע מוכו ממנו של כהן: **ואמר** רב הונא **תנא בשיא אין מאכילין.** ול"ת רב הונא הלא מעמיד דכ"ע בתת לשמעי' דהכי פריך בכמה דוכתי[כ]. ויש לומר דקא משמע לן דאי מצכחת מהו דתימר אין מלילין בית אחד ולא תימוס מצכה אי בריימה:

מסורת הש"ס עם הוספות

ט) ממי' פ"ו מהלכות מעשר שני ופ"ח מהל' קנין הלכה ג:, **י)** [ב"ב קלו:], **יא)** [ב"ב קלו:], **יב)** [ב"ב קלו:], **יג)** [ב"ב קלו:], **יד)** [ב"ב קלו:], **טו)** [ב"ב קלו:], **טז)** [ב"ב קלו:], **יז)** [ב"ב קלו:], **יח)** [ב"ב קלו:], **יט)** [ב"ב קלו:], **כ)** [ב"ב קלו:], **כא)** [ב"ב קלו:], **כב)** [ב"ב קלו:], **כג)** [ב"ב קלו:], **כד)** [ב"ב קלו:], **כה)** [ב"ב קלו:], **כו)** [ב"ב קלו:], **כז)** [ב"ב קלו:], **כח)** [ב"ב קלו:], **כט)** [ב"ב קלו:], **ל)** [ב"ב קלו:], **לא)** [ב"ב קלו:], **לב)** [ב"ב קלו:], **לג)** [ב"ב קלו:], **לד)** [ב"ב קלו:], **לה)** [ב"ב קלו:], **לו)** [ב"ב קלו:], **לז)** [ב"ב קלו:], **לח)** [ב"ב קלו:], **לט)** [ב"ב קלו:], **מ)** [ב"ב קלו:], **מא)** [ב"ב קלו:], **מב)** [ב"ב קלו:], **מג)** [ב"ב קלו:], **מד)** [ב"ב קלו:], **מה)** [ב"ב קלו:], **מו)** [ב"ב קלו:], **מז)** [ב"ב קלו:], **מח)** [ב"ב קלו:], **מט)** [ב"ב קלו:], **נ)** [ב"ב קלו:], **נא)** [ב"ב קלו:], **נב)** [ב"ב קלו:], **נג)** [ב"ב קלו:], **נד)** [ב"ב קלו:], **נה)** [ב"ב קלו:], **נו)** [ב"ב קלו:], **נז)** [ב"ב קלו:], **נח)** [ב"ב קלו:], **נט)** [ב"ב קלו:], **ס)** [ב"ב קלו:], **סא)** [ב"ב קלו:], **סב)** [ב"ב קלו:], **סג)** [ב"ב קלו:], **סד)** [ב"ב קלו:], **סה)** [ב"ב קלו:], **סו)** [ב"ב קלו:], **סז)** [ב"ב קלו:], **סח)** [ב"ב קלו:], **סט)** [ב"ב קלו:], **ע)** [ב"ב קלו:], **עא)** [ב"ב קלו:], **עב)** [ב"ב קלו:], **עג)** [ב"ב קלו:], **עד)** [ב"ב קלו:], **עה)** [ב"ב קלו:], **עו)** [ב"ב קלו:], **עז)** [ב"ב קלו:], **עח)** [ב"ב קלו:], **עט)** [ב"ב קלו:], **פ)** [ב"ב קלו:], **פא)** [ב"ב קלו:], **פב)** [ב"ב קלו:], **פג)** [ב"ב קלו:], **פד)** [ב"ב קלו:], **פה)** [ב"ב קלו:], **פו)** [ב"ב קלו:], **פז)** [ב"ב קלו:], **פח)** [ב"ב קלו:], **פט)** [ב"ב קלו:], **צ)** [ב"ב קלו:], **צא)** [ב"ב קלו:], **צב)** [ב"ב קלו:], **צג)** [ב"ב קלו:], **צד)** [ב"ב קלו:], **צה)** [ב"ב קלו:], **צו)** [ב"ב קלו:], **צז)** [ב"ב קלו:], **צח)** [ב"ב קלו:], **צט)** [ב"ב קלו:], **ק)** [ב"ב קלו:], **קא)** [ב"ב קלו:], **קב)** [ב"ב קלו:], **קג)** [ב"ב קלו:], **קד)** [ב"ב קלו:], **קה)** [ב"ב קלו:], **קו)** [ב"ב קלו:], **קז)** [ב"ב קלו:], **קח)** [ב"ב קלו:], **קט)** [ב"ב קלו:], **קי)** [ב"ב קלו:], **קיא)** [ב"ב קלו:], **קיב)** [ב"ב קלו:], **קיג)** [ב"ב קלו:], **קיד)** [ב"ב קלו:], **קטו)** [ב"ב קלו:], **קטז)** [ב"ב קלו:], **קיז)** [ב"ב קלו:], **קיח)** [ב"ב קלו:], **קיט)** [ב"ב קלו:], **קכ)** [ב"ב קלו:], **קכא)** [ב"ב קלו:], **קכב)** [ב"ב קלו:], **קכג)** [ב"ב קלו:], **קכד)** [ב"ב קלו:], **קכה)** [ב"ב קלו:], **קכו)** [ב"ב קלו:], **קכז)** [ב"ב קלו:], **קכח)** [ב"ב קלו:], **קכט)** [ב"ב קלו:], **קל)** [ב"ב קלו:], **קלא)** [ב"ב קלו:], **קלב)** [ב"ב קלו:], **קלג)** [ב"ב קלו:], **קלד)** [ב"ב קלו:], **קלה)** [ב"ב קלו:], **קלו)** [ב"ב קלו:], **קלז)** [ב"ב קלו:], **קלח)** [ב"ב קלו:], **קלט)** [ב"ב קלו:], **קמ)** [ב"ב קלו:], **קמא)** [ב"ב קלו:], **קמב)** [ב"ב קלו:], **קמג)** [ב"ב קלו:], **קמד)** [ב"ב קלו:], **קמה)** [ב"ב קלו:], **קמו)** [ב"ב קלו:], **קמז)** [ב"ב קלו:], **קמח)** [ב"ב קלו:], **קמט)** [ב"ב קלו:], **קנ)** [ב"ב קלו:], **קנא)** [ב"ב קלו:], **קנב)** [ב"ב קלו:], **קנג)** [ב"ב קלו:], **קנד)** [ב"ב קלו:], **קנה)** [ב"ב קלו:], **קנו)** [ב"ב קלו:], **קנז)** [ב"ב קלו:], **קנח)** [ב"ב קלו:], **קנט)** [ב"ב קלו:], **קס)** [ב"ב קלו:], **קסא)** [ב"ב קלו:], **קסב)** [ב"ב קלו:], **קסג)** [ב"ב קלו:], **קסד)** [ב"ב קלו:], **קסה)** [ב"ב קלו:], **קסו)** [ב"ב קלו:], **קסז)** [ב"ב קלו:], **קסח)** [ב"ב קלו:], **קסט)** [ב"ב קלו:], **קע)** [ב"ב קלו:], **קעא)** [ב"ב קלו:], **קעב)** [ב"ב קלו:], **קעג)** [ב"ב קלו:], **קעד)** [ב"ב קלו:], **קעה)** [ב"ב קלו:], **קעו)** [ב"ב קלו:], **קעז)** [ב"ב קלו:], **קעח)** [ב"ב קלו:], **קעט)** [ב"ב קלו:], **קפ)** [ב"ב קלו:], **קפא)** [ב"ב קלו:], **קפב)** [ב"ב קלו:], **קפג)** [ב"ב קלו:], **קפד)** [ב"ב קלו:], **קפה)** [ב"ב קלו:], **קפו)** [ב"ב קלו:], **קפז)** [ב"ב קלו:], **קפח)** [ב"ב קלו:], **קפט)** [ב"ב קלו:], **קצ)** [ב"ב קלו:], **קצא)** [ב"ב קלו:], **קצב)** [ב"ב קלו:], **קצג)** [ב"ב קלו:], **קצד)** [ב"ב קלו:], **קצה)** [ב"ב קלו:], **קצו)** [ב"ב קלו:], **קצז)** [ב"ב קלו:], **קצח)** [ב"ב קלו:], **קצט)** [ב"ב קלו:], **קצי)** [ב"ב קלו:], **קצי א)** [ב"ב קלו:], **קצי ב)** [ב"ב קלו:], **קצי ג)** [ב"ב קלו:], **קצי ד)** [ב"ב קלו:], **קצי ה)** [ב"ב קלו:], **קצי ו)** [ב"ב קלו:], **קצי ז)** [ב"ב קלו:], **קצי ח)** [ב"ב קלו:], **קצי ט)** [ב"ב קלו:], **קצי י)** [ב"ב קלו:], **קצי יא)** [ב"ב קלו:], **קצי יב)** [ב"ב קלו:], **קצי יג)** [ב"ב קלו:], **קצי יד)** [ב"ב קלו:], **קצי טו)** [ב"ב קלו:], **קצי טז)** [ב"ב קלו:], **קצי יז)** [ב"ב קלו:], **קצי יח)** [ב"ב קלו:], **קצי יט)** [ב"ב קלו:], **קצי כ)** [ב"ב קלו:], **קצי כא)** [ב"ב קלו:], **קצי כב)** [ב"ב קלו:], **קצי כג)** [ב"ב קלו:], **קצי כד)** [ב"ב קלו:], **קצי כה)** [ב"ב קלו:], **קצי כו)** [ב"ב קלו:], **קצי כז)** [ב"ב קלו:], **קצי כח)** [ב"ב קלו:], **קצי כט)** [ב"ב קלו:], **קצי ל)** [ב"ב קלו:], **קצי לא)** [ב"ב קלו:], **קצי לב)** [ב"ב קלו:], **קצי לג)** [ב"ב קלו:], **קצי לד)** [ב"ב קלו:], **קצי לה)** [ב"ב קלו:], **קצי לו)** [ב"ב קלו:], **קצי לז)** [ב"ב קלו:], **קצי לח)** [ב"ב קלו:], **קצי לט)** [ב"ב קלו:], **קצי מ)** [ב"ב קלו:], **קצי מא)** [ב"ב קלו:], **קצי מב)** [ב"ב קלו:], **קצי מג)** [ב"ב קלו:], **קצי מד)** [ב"ב קלו:], **קצי מה)** [ב"ב קלו:], **קצי מו)** [ב"ב קלו:], **קצי מז)** [ב"ב קלו:], **קצי מח)** [ב"ב קלו:], **קצי מט)** [ב"ב קלו:], **קצי נ)** [ב"ב קלו:], **קצי נא)** [ב"ב קלו:], **קצי נב)** [ב"ב קלו:], **קצי נג)** [ב"ב קלו:], **קצי נד)** [ב"ב קלו:], **קצי נה)** [ב"ב קלו:], **קצי נו)** [ב"ב קלו:], **קצי נז)** [ב"ב קלו:], **קצי נח)** [ב"ב קלו:], **קצי נט)** [ב"ב קלו:], **קצי ס)** [ב"ב קלו:], **קצי סא)** [ב"ב קלו:], **קצי סב)** [ב"ב קלו:], **קצי סג)** [ב"ב קלו:], **קצי סד)** [ב"ב קלו:], **קצי סה)** [ב"ב קלו:], **קצי סו)** [ב"ב קלו:], **קצי סז)** [ב"ב קלו:], **קצי סח)** [ב"ב קלו:], **קצי סט)** [ב"ב קלו:], **קצי ע)** [ב"ב קלו:], **קצי עא)** [ב"ב קלו:], **קצי עב)** [ב"ב קלו:], **קצי עג)** [ב"ב קלו:], **קצי עד)** [ב"ב קלו:], **קצי עה)** [ב"ב קלו:], **קצי עו)** [ב"ב קלו:], **קצי עז)** [ב"ב קלו:], **קצי עח)** [ב"ב קלו:], **קצי עט)** [ב"ב קלו:], **קצי פ)** [ב"ב קלו:], **קצי פא)** [ב"ב קלו:], **קצי פב)** [ב"ב קלו:], **קצי פג)** [ב"ב קלו:], **קצי פד)** [ב"ב קלו:], **קצי פה)** [ב"ב קלו:], **קצי פו)** [ב"ב קלו:], **קצי פז)** [ב"ב קלו:], **קצי פח)** [ב"ב קלו:], **קצי פט)** [ב"ב קלו:], **קצי צ)** [ב"ב קלו:], **קצי צא)** [ב"ב קלו:], **קצי צב)** [ב"ב קלו:], **קצי צג)** [ב"ב קלו:], **קצי צד)** [ב"ב קלו:], **קצי צה)** [ב"ב קלו:], **קצי צו)** [ב"ב קלו:], **קצי צז)** [ב"ב קלו:], **קצי צח)** [ב"ב קלו:], **קצי צט)** [ב"ב קלו:], **קצי ק)** [ב"ב קלו:], **קצי קא)** [ב"ב קלו:], **קצי קב)** [ב"ב קלו:], **קצי קג)** [ב"ב קלו:], **קצי קד)** [ב"ב קלו:], **קצי קה)** [ב"ב קלו:], **קצי קו)** [ב"ב קלו:], **קצי קז)** [ב"ב קלו:], **קצי קח)** [ב"ב קלו:], **קצי קט)** [ב"ב קלו:], **קצי קי)** [ב"ב קלו:], **קצי קיא)** [ב"ב קלו:], **קצי קיב)** [ב"ב קלו:], **קצי קיג)** [ב"ב קלו:], **קצי קיד)** [ב"ב קלו:], **קצי קטו)** [ב"ב קלו:], **קצי קטז)** [ב"ב קלו:], **קצי קיז)** [ב"ב קלו:], **קצי קיח)** [ב"ב קלו:], **קצי קיט)** [ב"ב קלו:], **קצי קכ)** [ב"ב קלו:], **קצי קכא)** [ב"ב קלו:], **קצי קכב)** [ב"ב קלו:], **קצי קכג)** [ב"ב קלו:], **קצי קכד)** [ב"ב קלו:], **קצי קכה)** [ב"ב קלו:], **קצי קכו)** [ב"ב קלו:], **קצי קכז)** [ב"ב קלו:], **קצי קכח)** [ב"ב קלו:], **קצי קכט)** [ב"ב קלו:], **קל)** [ב"ב קלו:], **קלא)** [ב"ב קלו:], **קלב)** [ב"ב קלו:], **קלג)** [ב"ב קלו:], **קלד)** [ב"ב קלו:], **קלה)** [ב"ב קלו:], **קלו)** [ב"ב קלו:], **קלז)** [ב"ב קלו:], **קלח)** [ב"ב קלו:], **קלט)** [ב"ב קלו:], **קמ)** [ב"ב קלו:], **קמא)** [ב"ב קלו:], **קמב)** [ב"ב קלו:], **קמג)** [ב"ב קלו:], **קמד)** [ב"ב קלו:], **קמה)** [ב"ב קלו:], **קמו)** [ב"ב קלו:], **קמז)** [ב"ב קלו:], **קמח)** [ב"ב קלו:], **קמט)** [ב"ב קלו:], **קנ)** [ב"ב קלו:], **קנא)** [ב"ב קלו:], **קנב)** [ב"ב קלו:], **קנג)** [ב"ב קלו:], **קנד)** [ב"ב קלו:], **קנה)** [ב"ב קלו:], **קנו)** [ב"ב קלו:], **קנז)** [ב"ב קלו:], **קנח)** [ב"ב קלו:], **קנט)** [ב"ב קלו:], **קס)** [ב"ב קלו:], **קסא)** [ב"ב קלו:], **קסב)** [ב"ב קלו:], **קסג)** [ב"ב קלו:], **קסד)** [ב"ב קלו:], **קסה)** [ב"ב קלו:], **קסו)** [ב"ב קלו:], **קסז)** [ב"ב קלו:], **קסח)** [ב"ב קלו:], **קסט)** [ב"ב קלו:], **קע)** [ב"ב קלו:], **קעא)** [ב"ב קלו:], **קעב)** [ב"ב קלו:], **קעג)** [ב"ב קלו:], **קעד)** [ב"ב קלו:], **קעה)** [ב"ב קלו:], **קעו)** [ב"ב קלו:], **קעז)** [ב"ב קלו:], **קעח)** [ב"ב קלו:], **קעט)** [ב"ב קלו:], **קפ)** [ב"ב קלו:], **קפא)** [ב"ב קלו:], **קפב)** [ב"ב קלו:], **קפג)** [ב"ב קלו:], **קפד)** [ב"ב קלו:], **קפה)** [ב"ב קלו:], **קפו)** [ב"ב קלו:], **קפז)** [ב"ב קלו:], **קפח)** [ב"ב קלו:], **קפט)** [ב"ב קלו:], **קצ)** [ב"ב קלו:], **קצא)** [ב"ב קלו:], **קצב)** [ב"ב קלו:], **קצג)** [ב"ב קלו:], **קצד)** [ב"ב קלו:], **קצה)** [ב"ב קלו:], **קצו)** [ב"ב קלו:], **קצז)** [ב"ב קלו:], **קצח)** [ב"ב קלו:], **קצט)** [ב"ב קלו:], **קצי)** [ב"ב קלו:

מז: שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

אמר רב הונא הלכה כאחרים. והסימנא מילי מנו מדקדקים ובגילים מנו נומן בע"ס כדמפרש בגמרא (פ"ג דף כב.) כמאן מקבלינן להסימנא דקסבורה מע"ס כמאן כרבי יוסי כדי שלא יהא כל אחד טורך ונומה כמה לעצמו[ב]: **מצוה** דרשים שאני. מכל מעשרותיכם[ג] תרימו ומה ראית האי אידגן והאי לא אידגן: מעשר שני והקדש שנפדו: פשיטא הב"ע[א] בגון שנתן את הקרן ולא נתן את החומש[ב] והא קמ"ל דאין חומש מעכב: השמש שאכל כזית: פשיטא מהו דתימא שמש לא קבע קמ"ל: והכותי מזמנין עליו: אמאי לא יהא אלא עם הארץ ותניא[ג] אין מזמנין על ע"ה אבי אמר בכותי חבר רבא אמר אפילו תימא בכותי ע"ה והכא בע"ה דרבנן דפליגי עליה דר' מאיר עסקינן דתניא[ד] איזהו ע"ה כל שאינו אוכל חולין בטהרה דברי ר"מ וחכמים אומרים כל שאינו מעשר פירותיו כראוי והני כותאי עשורי מעשרי בדחזי דבמאי דכתיב באורייתא מוהר חירי[ה] דאמר מר כל מצוה שהתחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל. ת"ר[ו] איזהו ע"ה כל שאינו קורא ק"ש ערבית ושחרית דברי ר' אליעזר רבי יהושע אומר כל שאינו מניח תפילין בן עזאי אומר כל שאין לו ציצית בבגדו ר' נתן אומר כל שאין מזוזה על פתחו ר' נתן בר יוסף אומר כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה[ז] אחרים אומרים אפי' קרא ושנה ולא שמש ת"ח הרי זה ע"ה א"ר הונא הלכה כאחרים רמי בר חמא לא אומין עליה דרב מנשיא בר תחליפא דתני ספרא וספרי והלכתא כי נח נפשיה דרמי בר חמא אמר רבא לא נח נפשיה דרמי בר חמא אלא דלא אומין ארב מנשיא בר תחליפא והתניא אחרים אומרים אפילו קרא ושנה ולא שמש ת"ח הרי זה ע"ה שאני רב מנשיא בר תחליפא דמשמע להו לרבנן ורמי בר חמא הוא דלא דק אבתריה ל"א דשמש שמעתתא מפומייהו דרבנן וגרים להו כצורבא מרבנן דמי: אכל טבל ומעשר וכו': טבל פשיטא לא צריכא כבמבל טבול מדרבנן ד"ה בעציץ שאינו נקוב: מעשר ראשון כו': פשיטא לא צריכא כגון שהקדימו בכרי[ט] מהו דתימא כדאמר ליה רב פפא לאביי כדרשני ליה: מעשר שני וכו': פשיטא לא צריכא כגון שנפדו על גבי אסימון ורחמנא אמר[י] וצרת הכסף ביד[יא] כסף שיש (לו) עליו צורה הקדש שהלכו על גבי קרקע ולא פדאו בכסף ורחמנא אמר[יב] ונתן הכסף וקם לו: והשמש שאכל פחות מכזית: פשיטא אידי דתנא ריישא כזית תנא סיפא פחות מכזית: והנכרי אין מזמנין עליו: פשיטא הכא במאי עסקינן[יג] בגר שמל ולא טבל[יד] דאמר רבי זירא א"ר יוחנן[טו] לעולם אינו גר עד שימול ויטבול וכמה דלא טבל גברי הוא: נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהן: אמר רבי יוסי[טז] קטן המושל בעריסה מזמנין עליו והא תנן נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם הוא דאמר כרבי יהושע בן לוי דאמר ריב"ל אף על פי שאמרו קטן המושל בעריסה אין מזמנין עליו אבל עושין אותו סניף לעשרה. ואמר ריב"ל תשעה ועבד מצטרפין מיתיבי[יז] מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה שחרר אם לא שחרר לא תרי אצטריכו שחרר חד ונפקי בחד והיכי עביד הכי והאמר רב יהודה[יח] כל המשחרר עבדו עובר בעשה שנאמר[יט] לעולם בהם תעבודו[כ] לדבר מצוה שאני[כא] מצוה הבאה בעבירה היא מצוה דרבים שאני[כב] (ג). ואמר ריב"ל[כג] לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שיכוה וימנה עם עשרה הראשונים שאפילו מאה באים אחריו קבל עליו שכר כולם[כד] כולם כשלקא דעתך אלא אימא נותנין לו שכר כנגד כולם. אמר רב הונא[כה] תשעה וארון מצטרפין א"ל רב נחמן וארון גברא הוא אלא[כו] אמר רב הונא תשעה נראין עשרה מצטרפין אמרי להו כי מכנפי ואמרי להו כי מבדרי. אמר רבי אמי שנים ושבת מצטרפין אמר ליה רב נחמן ושבת גברא הוא אלא אמר רב אמי שני תלמידי חכמים המהדרין זה את זה בהלכה מצטרפין מחוי רב חסדא כגון אנא ורב ששת מחוי רב ששת כגון אנא ורב חסדא. א"ר יוחנן קטן פורח מזמנין עליו תניא נמי הכי[כז] קטן שהביא שתי שערות מזמנין עליו ושלא הביא שתי שערות אין מזמנין עליו[כח] ואין מדקדקין בקטן הא גופא קשיא אמרת הביא שתי שערות אין לא הביא לא והדר תני אין מדקדקין בקטן לאתויי מאי לאתויי

עליו? ליתא כרבינו יונה (וכן משמע בגמרא מצורף לזיקוק. דבש תמרו) ועי' בצל"ח: [ז] להטבילה: [ח] בכת"י ובאור זרוע בשם רש"י ההלכה מצטרפת לזהות שלישית. כמקום שלהיות שלשה". ועי' השלמות: [ט] לשון הנוסח בתוספתא כהגהת כת' ע"א ד"ה כאלו הוא"ש כאן על עם הארץ:

מקורות הש"ס עם הוספות

ב) [ע' שבת קף קכ"ז, ג"ז ד"ה כל ונימוק"י, ג) [קדושין עג. ונימוק"י, ד) [ע' תוס' יבמות כב. ד"ה ומי, ה) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, ו) [ע' יומא מז: שבועות לה: ד"ה ומי, ז) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, ח) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, ט) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, י) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, יא) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, יב) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, יג) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, יד) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, טו) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, טז) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, יז) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, יח) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, יט) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, כ) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, כא) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, כב) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, כג) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, כד) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, כה) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, כו) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי, כז) [ע' תוס' יבמות מו: שבועות לה: ד"ה ומי, כח) [ע' בכורות ל"ו ע"ב ד"ה ומי,

הגהות הב"ח

(ב) גמ' מלוה לדכים שמע. ג"כ עמ"ש במע"ל ניטין קף מ"א ע"ב ופ"ש גם ס"ע ס"ב ד"ה קמ"ל, (ג) ר"ח מכות ד' ב"ב ד"ה ומי, (ד) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (ה) ב"ב ד"ה ומי, (ו) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (ז) ב"ב ד"ה ומי, (ח) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (ט) ב"ב ד"ה ומי, (י) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (יא) ב"ב ד"ה ומי, (יב) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (יג) ב"ב ד"ה ומי, (יד) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (טו) ב"ב ד"ה ומי, (טז) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (יז) ב"ב ד"ה ומי, (יח) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (יט) ב"ב ד"ה ומי, (כ) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (כא) ב"ב ד"ה ומי, (כב) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (כג) ב"ב ד"ה ומי, (כד) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (כה) ב"ב ד"ה ומי, (כו) ע"ש בתוס' ד"ה ומי, (כז) ב"ב ד"ה ומי, (כח) ע"ש בתוס' ד"ה ומי,

גליון הש"ס

גמ' תשעה וארון. עי' שבת קנ ע"ב ותוס' ד"ה על שקוקין ומהרש"ם שם:

הגהות וציונים

(ג) מהגהותיהם כצ"ל עי' תוס' ע"ורוכין לא ע"ב ד"ה ושב"א וכן איתא על נכון בשבת קכו ע"ב וכן בר"ש במדבר יח פכ"ט) (גליון), (ב) בכת"י נוסף והפרישי מסנו תרומת מעשר ולא הפריש ממנו תרומה גדולה (וכ"ה בשבת קכח ע"א ובעיורוכין לא ע"ב); (ג) צ"ל רב אבי וכ"מ מפרש"י ד"ה סנהן (גליון); (ד) בכמה ראשונים וכת"י ליתא תיבת "אלא" כאן ולהלן בשני ת"ח המתדיינין זכר, ולפ"ז היא מיותרה בפנ"ע ולא תיובן על קושיית רב נחמן, ולא יזוזו בהם האמוראים מדברהיה הראשונים, ועי' השלמות: (ה) תוכיח ד"שלא הביא" כו', שערות אין מזמנין עליו אבל הביא שתי שערות אין לא הביא לא והדר תני אין מדקדקין בקטן לאתויי מאי לאתויי

משנת ראשונים

אין מזמנין על פי הארץ. קורים לאדם שאין בו תורה עם הארץ כלומר חשוך שבארץ, כדכתיב והנה כהה הנגע, ותתרגמינן הא עמיא מכתשא. [אור זרוע ח"א, אלפא ביתא סי' ז]

עם הארץ האמור בכל מקום, שורצה בתקונה של הארץ, אבל אין בו חכמה להבדיל בתקונין הראויין.

[רע"ב, אבות פ"ב מ"ו]

אביי אמר בבותי חבר. קורין לתלמידי חכמים חברים. וקראם בשם זה מפני שחברותם זה לזה היא החברות האמתית מפני שהיא לשם שמים.

[פיהמ"ש להרמב"ם, דמאי פ"ב מ"ג]

וקרי ליה חבר, משום דכתיב גבי מצוות שמיתך, ודרשינן עם שאתך בתורה ובמצוות ואת ורגומא חברך, וזה מקבל עליו חומרת המצוות כדי שלא להכשיל את הרבים קרוי חבר, כלומר זהו חבר האמור בתורה.

[הר"ש סירילייאו, דמאי פ"ב מ"ג]

אחרים אומרים אפילו קרא ושנה, הך אחרים אין זה ר"מ, והכי נמי איכא טובא ש אומרים שאינו ר' נתן.

[תוספות הרא"ש]

כל המשחרר עבדו שוכר בשעה. ואם שחרר משחרור, וכדפיין אותו לכתוב גט שחרור. [רמב"ם, עבדים פ"ט ה"ח] **לדבר מצוה שאני.** לפלוגתא דרבי יהושע ורבי אליעזר בפ"ק דקדושין (דף כט:) **מצוה דרבים שאני.** דאלים עשה דרבים דכתיב וכן ועקשתי את כל ישראל, דהיינו עשה דמקשין את השם בעשרה ולא מסתבר לי דמילוי בעלמא הוא, אחר שבשחרורו עבדו לקרות פרשת זכור שהוא מן התורה, דמשמע דכבל ענין אירוי. [הא"ש, סימן כ] **ואתיא האי מצוה דרחמה עשה שבתורה,** שכיון שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה מיד כונס (ברכות נ"ג). [הרמב"ן, ניטין לח:] ואל יקשה עליך, ואין נדחה מצות עשה זו דאורייתא בשביל מצוה דרבנן, כי מפני שיסור המצוה אינו אלא כדי להרבות עבודתו ברוך הוא, אבל בשחרורו עבדו עשיית מצוה, ועוד שגם הוא מתרבה בגודו בשחרור, שכן קיבלו הענין. [ספר החינוך, מצוה שמז]

וּמַה רָאִיתָ - הרי בהקדימו בשבלים ראוי יותר לחייב את הלוי, שיודע שחלק הכהן מעורב בו, שאין דרך להפריש תרומה בשבלים, אבל בכרי הוא סבור שהפרישו כבר תרומה (תוס' רא"ש).

וְהָא קָא מַשְׁמַע לָן דְּאֵין חָשׁ מְעַכֵּב את הפדיון, ולכתחילה אסור לאוכלו עד לאחר שיתן את החומש שמא יפשע ולא יתן (רמב"ם מע"ש ה, יב). ומכיון שאיסור זה אינו חמור כל כך אפשר לזמן עליו (דרך אמונה, בביאור ההלכה שם).

מַהוּ דְּתֵימָא שַׁמָּשׁ לֹא קָבַע קָא מַשְׁמַע לָן, שכיון שדרכו לאכול כך בלא קביעות, מצטרף (רא"ש א). ויש שפירש, שהשמש נגרר אחר קביעות המסובים, שהרי עומד ומשמשם (שטמ"ק).

וְתַנְיָא אֵין מְזַמְּנִין עַל עַם הָאָרֶץ - תלמיד חכם אינו מזמן עם 'עם הארץ', שבשביל לזמן צריך לאכול ולברך יחד, וכיון שפשע ולא למד, אסור לתלמיד חכם להתחבר איתו [ושלשה עמי ארצות שאכלו יחד חייבים בזימון], ובמשנה משמע שגם תלמיד חכם יכול לזמן עם כותי (שטמ"ק, ביאה"ל קצט, ג).

דְּתַנְיָא אֵיזֶהוּ עַם הָאָרֶץ שדברו בו חכמים בכל מקום (רש"י). ויש שפירש, איזהו עם הארץ שאין מזמנים עליו (תוס' רא"ש, וראה שם עוד ביאורים). **כָּל שֶׁאֵינוֹ מְעַשֵּׂר פֵּרוֹתָיו כָּרָאוּי,** ופירותיו הם טבל, ומשום כך גם כשאכלו שלשה עמי ארצות כאלו ביחד אינם מזמנים, שאין מזמנים על אכילת טבל (שטמ"ק).

הָנֵי כּוּתָאֵי עֲשׂוֹרֵי מְעַשְּׂרֵי כִּדְחֲזֵי מה שאוכלים בעצמם, אבל מה שמוכרים או נותנים לאחרים אינם מעשרים, שאינם חוששים להכשיל אחרים באיסור (רמב"ן). ויש שפירש, שכותים סתם אינם מעשרים כלל, וכאן מדובר בכותים שהוחזקו כמעשרים, ובגמרא חולין (ד, א) אמרו שעכשיו עשאום כגוים גמורים (רשב"א).

תָּנוּ רַבָּנָן אֵיזֶהוּ עַם הָאָרֶץ, שנחשד על הטהרות ועל המעשרות (רש"י סוטה כב, א). ויש שפירשו שאין מזמנים עליו (תוס' גיטין סא, א ד"ה איזהו, תוס' רא"ש).

כָּל שֶׁאֵינוֹ קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע עַרְבִית וְשַׁחֲרִית, שכן אדם זה בודאי אינו יודע כלום, אבל כל שיודע לקרוא וקורא אינו נחשב עם הארץ (רש"י סוטה שם).

כָּל שֶׁאֵינוֹ מֵנִיחַ תְּפִלִּין, ולכך גם כשקורא קריאת שמע מעיד עדות שקר בעצמו, כמבואר לעיל (יד, ב), ונחשב עם הארץ (מהרש"א סוטה שם).

כָּל שֶׁאֵינוֹ לוֹ צִיצִית בְּבִגְדּוֹ - שאינו מטיל ציצית בבגד שיש בו ארבע כנפות (ב"י או"ח כד ד"ה אף על פי).

אָמַר רַב הוּנָא הֲלָכָה כַּאֲחֵרִים ■ להלכה, בזמננו מזמנים אפילו עם 'עם הארץ' שאינו יודע מקרא ומשנה, שאם נפרוש מהם, הם יפרשו מהציבור לגמרי. ואם אינו מקיים מצוות הידועות בכל ישראל, וכל שכן אם הוא רשע גמור אין מזמנים עליו. ודין זה הוא רק שלא לצרפם לזימון, אבל שלשה עמי ארצות או רשעים שאכלו יחד או שישבו בחבורה של שלשה אנשים כשרים חייבים בזימון, שגם רשע גמור חייב בכל המצוות. ויש להסתפק האם 'עם הארץ' אינו מצטרף לזימון של שלשה או גם לזימון של עשרה (שו"ע או"ח קצט, ג משנ"ב וביאה"ל שם, וראה בהערות דרשו בדין אנשים שאינם שומרי תורה ומצוות בזמננו).

וְהִלְכְתָא - משניות (רש"י סוטה כב, א ד"ה הלכות, אמרי נועם להגר"א).

טֶבֶל פְּשִׁיטָא שאין מזמנים עליו, ודין זה שאין מזמנים על אכילת איסור יש ללמוד מהרישא שמזמנים על אכילת דמאי, ומשמע שרק באכילת דמאי שהוא חשש בעלמא מזמנים, אבל בספק טבל וכל שכן ודאי טבל אין מזמנים (פני יהושע).

אֲסִימוֹן - מטבע שלא נקבע בו צורה (רש"י, רשב"א). ויש שפירש מטבע שיש עליו צורה, אך יוצא על ידי הדחק (תוס' רא"ש).

■ להלכה, אכל דבר איסור, אפילו שהוא אסור רק מדרבנן אין מברך על אכילתו תחילה וסוף ואין מזמנים עליו, ואם אכל בשוגג על אכילתו יברך, אבל אין מזמנים עליו, שאכילת איסור אינה נחשבת קביעות לזימון (שו"ע או"ח קצו, א ומשנ"ב שם).

וְנָתַן הַכֶּסֶף וְקָם לוֹ - הלימוד הוא בכלל ופרט וכלל מהפסוק (ויקרא כז טז) 'ויסף חמישית כסף ערכך עליו והיה לו', מה הפרט דבר המיטלטל וגופו ממון אף הכלל כן, יצאו עבדים שטרות וקרקעות, ודרך הש"ס לקצר המקראות (תוס' שבת קכח, א ד"ה ונתן, תוס' רא"ש).

וְהַשַּׁמָּשׁ שֶׁאָכַל פָּחוֹת מִכְּזַיִת, פְּשִׁיטָא שאינו מצטרף לזימון שאינו יכול לומר 'ברוך שאכלנו', שאין אכילה פחותה מכזית (פמ"ג קצז א"א ד). ויש שפירש, שחיוב זימון הוא רק כשחייב לברך אחר אכילתו, ואכילה פחות מכזית אינה מחייבת ברכה (משנ"ב שם ח).

הָכָא בְּמַאי עַסְקִינַן בְּגֵר שַׁמָּל וְלֹא טָבַל ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח קצט, ד).

אֲבָל עוֹשִׂין אוֹתוֹ סָנִיף לַעֲשָׂרָה לזימון ולא לתפילה (מדרש רבה בראשית צא, ג), שגם בלעדיו חייבים לזמן, ומצרפים אותו רק להזכרת שם שמים, אבל לתפילה שצריכה עשרה לעיקר חיוב התפילה, אינו מצטרף (רש"י על המדרש שם). ויש סוברים, שקטן מצטרף לזימון ולתפילה (תוס' מח א, ד"ה ולית, בשם רבינו תם), ששכינה שורה על כל עשרה מישראל, בין גדולים ובין קטנים, ומשום כבוד השכינה אין מצרפים יותר מקטן אחד (רא"ש כ).

לְדָבָר מִצְוָה שַׁאנִי, והגם שתפילה בציבור אינה דוחה עשה, אך האיסור לשחררו הוא רק אם משחררו בחינם כעין האיסור של 'לא תחנם', ולכן יכול האדון לשחררו לצורכו שיוכל להתפלל בציבור (רמב"ן גיטין לח, ב ד"ה הא דאמרינן). ויש שפירשו שהאיסור לשחרר עבד אינו מהתורה אלא רק מדרבנן, והפסוק אינו אלא אסמכתא, ולצורך מצוה שרי (ריטב"א ור"ן גיטין שם).

מִצְוָה הַבָּאָה בַּעֲבֵרָה הִיא, ואף שקיום המצוה הוא לאחר השחרור ואינו בא בעבירה, מכל מקום הרווח שמרוויח האדון בקיום תפילה בציבור, מגיע על ידי הפסד שמבטל העשה של 'לעולם בהם תעבדו', ונמצא שאינו מרוויח מצוה בשחרור העבד (קהלות יעקב כג, ויישב בזה קושיית המג"א צ, ל על הרמב"ן).

מִצְוָה דְּרַבִּים שַׁאנִי, להוציא את הרבים ידי חובתם בקדושה (רש"י). ואפילו שקדושה חיובה הוא רק מדרבנן, אך כמקדשים את ה' בעשרה מקיימים עשה של 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' (תפארת שמואל כ, יב, ע"פ הרא"ש שם).

■ להלכה, יכול לשחרר עבד אפילו לדבר מצוה מדרבנן (שו"ע יו"ד רסז, עט).

נוֹתְנִין לוֹ שָׂכָר כְּנֶגֶד כֻּלָּם - שכל עשרה שמתכנסים שורה עליהם השכינה, ונמצא שהעשרה ראשונים גרמו להשראת השכינה, והאחרים שהצטרפו אליהם לא הוסיפו בהשראת השכינה (מהרש"א). ■ להלכה, נפסק כרבי יהושע בן לוי, שישכים אדם להתפלל בבית הכנסת להיות מעשרה ראשונים, ודוקא כשמתפלל עמהם (שו"ע או"ח צ, יד ומשנ"ב שם, וראה בהערות דרשו שם האם יש מעלה להקדים בתוך העשרה ראשונים).

המשך במילואים

קָטָן הַיּוֹדֵעַ לְמִי מְבָרְכִין מְזַמְּנִין עָלָיו גם כשהוא קטן ממש (רי"ף, רמב"ם ברכות ה, ז). והברייתא שנקטה 'ואין מדקדקין בקטן', עוסקת בקטן שיודע למי מברכים (רא"ה, שטמ"ק). ויש מפרשים, שקטן היודע למי מברכים שמזמנים עליו, זה דוקא קטן פורח [וקטן פורח, לרש"י הוא קטן שהביא שתי שערות. ולתוס' הוא בן י"ג שנה שהתחילו לצמוח שערותיו, ולא הגיעו לשיעור הנצרך] (ר"י בתוס').

וקטנים אלו מצטרפים רק לזימון ולא לתפילה בציבור, שברכת המזון יכול כל אחד לברך בעצמו, אבל קדיש וקדושה וברכו כל חיובם רק בציבור ואין הקטן יוכל ליצור חיוב (רבינו יונה בשם גאונים). ויש סוברים, שקטנים מצטרפים גם לתפילה בציבור (רא"ה, מאירי). ויש סוברים, כמבואר בירושלמי (ברכות ז, ב) שקטן אינו מצטרף לכל דבר שבקדושה עד שיביא שתי שערות (טור קצט, וראה שם בב"י מדוע פסקו כירושלמי ולא כבבלי).

■ להלכה, קטן אחד [ולא שנים] בן תשע או עשר ויודע למי מברכים, יש אומרים שמצטרף לזימון של שלשה או של עשרה כדעת רב נחמן. ויש אומרים, שלדעה זו אף מבן שש ומעלה מצטרף כשיודע למי מברכים (שו"ע או"ח קצט, י ומשנ"ב שם). ויש אומרים שאין מצרפים אותו לזימון עד שיהיה בן י"ג שנה שמסתמא הביא שתי שערות, וכן נוהגים ואין לשנות (רמ"א שם).

ולזמן ולהוציא אחרים בזימון ובברכת המזון, אם הוא בן י"ג שנה אף שלא בדקוהו יכול לזמן, ואפילו שברכת המזון מהתורה, שבזמננו כל אחד מברך בעצמו, והזימון לרוב הפוסקים הוא מדרבנן (משנ"ב ושעה"צ שם). ויש סוברים שזימון הוא מהתורה, ובן י"ג שנה שלא בדקוהו אינו יכול לזמן (הערות דרשו שם). ולגבי תפילה, אין לצרף קטן אפילו שיודע למי מתפללים (שו"ע או"ח נה, ד), שתפילה חמורה יותר מזימון (ביאה"ל שם, וראה משנ"ב דרשו בביאורים שם).

תִּשְׁעָה אָכְלוּ דָּגָן וְאֶחָד אָכַל יָרָק מְצָטָרְפִין לזימון של עשרה, אבל אחד שאכל ירק אין מצטרף לזימון של שלשה (רי"ף, רמב"ם ברכות ה, ח), שצירוף לעשרה אינו לעיקר הזימון אלא רק להזכרת השם (משנ"ב קצז, יז). ויש שפירש, שמצטרף בין לזימון של שלשה ובין לזימון של עשרה (רא"ש כא).

ודוקא כשאכל כזית ירק (מרדכי רמז קנג), שבפחות מכזית אינו יכול לומר 'ברוך שאכלנו' שאין אכילה פחותה מכזית. או משום שחיוב זימון הוא רק כשחייב לברך אחר אכילתו, ואכילה פחותה מכזית אינה מחייבת ברכה (משנ"ב שם ח). ויש שפירשו שלצירוף עשרה שהוא להזכרת השם, די באכילה פחותה מכזית (ביאה"ל שם, ע"פ רא"ה, וביאור הגר"א שם).

■ להלכה, כשאכל כזית ירק, מצטרף לזימון בעשרה, ואף כששתה רביעית משקה מצטרף, ששתיה בכלל אכילה היא. וכששתה מים לצמאו יש אומרים שאינו מצטרף שאינם מזינים, ויש אומרים שמצטרף. ואם כבר בירך ברכה אחרונה על הירק אינו מצטרף עמהם (שו"ע או"ח קצז, ב ומשנ"ב שם). ולזימון של שלשה, לכתחילה לא יצרפו מי שאכל ירק אלא יתנו לו כזית פת, ואם אינו רוצה לאכול פת לא יתנו לו לאכול ולשתות בשביל לצרפו לזימון, ואם נתנו לו לאכול או לשתות, יזמנו עמו אפילו שלא רוצה לאכול פת (שו"ע שם ג). ועכשיו נהגו, שאם אינו רוצה לאכול פת, נותנים לו לכתחילה לאכול או לשתות ומצרפים אותו לזימון (משנ"ב שם).

שִׁבְעָה מַהוּ אָמַר לֵיהּ לֹא שָׁנָא, ורב נקט תשעה להורות, שלכתחילה ראוי להרבות באוכלי פת, ומצוה מן המובחר שעשרה יאכלו פת, שברכת הזימון נתקנה על הלחם ולא על שאר דברים (גינת ורדים א, י).

שִׁשָּׁה וַדַּאי לֹא מִיבַּעְיָא לִי שאינם מצטרפים, שצריך רוב הניכר (ב"י קצז ד"ה ומ"ש אבל ששה, ע"פ הפוסקים). ויש שפירש, שאף בששה הסתפק רב זירא שמא צריך רוב ניכר וששה לא מצטרפים (ב"י שם, ע"פ רש"י). ולפירוש זה גורסים בגמרא 'ששה ווי לא מיבעיא לי', שרב זירא הצטער על כך שלא שאל מה הדין בששה (הגהות הב"ח וכמשמעות רש"י).

רוּבָּא דְּמִנְכַּר בָּעֵינָן - רוב הניכר לעיניים והוא שני שליש (רבינו יונה). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח קצז, ב).

לֹא הָוֶה לֵיהּ אֱינִישׁ לְבָרוֹכֵי לְהוּ, שיושבי שולחנו של ינאי לא רצו לברך, שלא יאמרו שהם חכמים ויהרגו אותם כשאר החכמים (שפתי חכמים).

דִּלְמָא מְקַבֵּל מָרוּת, וטוב עשיתי שהרגתי את כל החכמים (רש"ש).

יְהַבוּ לֵיהּ כָּסָא לְבָרוֹכֵי, שברכת המזון טעונה כוס, כמבואר בפסחים (קה, ב).

יְהַבוּ לֵיהּ כָּסָא אַחֲרִינָא וּבָרִיךְ, אפילו שינאי ואשתו אמרו מי יברך לנו וסיימו סעודתם, שלשיטתו יחיד מצטרף לשנים שאכלו גם כשסיימו סעודתם, ואין הלכה כמותו (תוס' פסחים קג, ב ד"ה כיון). ויש שפירש, שאמרו כן באמצע הסעודה לפני שסיימו לאכול (תוס' רא"ש).

עַד שֶׁיֹּאכַל כַּזַּיִת שיוכל לומר 'ברוך שאכלנו משלו', אבל בברכת המזון יכול להוציא את חבירו גם כשלא אכל כלום, כמו שמוציא את חבירו בקידוש והבדלה לאחר שיצא ידי חובתו, שכל ישראל ערבים זה בזה (תוס'). ויש שפירש, שברכת המזון אינה כקידוש והבדלה, שבירושלמי (ג, ג) למדו מהפסוק 'ואכלת ושבעת וברכת' שרק מי שאכל מברך (תוס' רא"ש). אכן, כשאכל כזית ומחוייב בברכת המזון מדרבנן, יכול להוציא את חבירו שאכל כדי שביעה וחייב בברכת המזון מהתורה שנחשב כמחוייב בדבר (רש"י). ויש סוברים, שאם אכל כזית ומחוייב מדרבנן, יכול להוציא רק מי שאכל כזית ומחוייב מדרבנן (בה"ג, הו"ד ברש"י ותוס').

■ להלכה, בזמננו שכל אחד מברך בעצמו, גם מי שאכל רק כזית יכול לכתחילה לזמן, שברכת הזימון לרוב הפוסקים היא מדרבנן (משנ"ב קצז, כג ושעה"צ שם). ולהוציא אחרים בברכת המזון, מדרבנן אין אדם יכול להוציא את חבירו בברכת המזון אם אינו מחוייב לברך בעצמו גם כשלא מזמנים (משנ"ב שם כד).

דָּגָן - פת שמברך עליה ברכת המזון (רמב"ם ברכות ה, ח). ויש מפרשים, אפילו דייסא שמברך עליה ברכה מעין שלש (טור קצז, ע"פ הרא"ש כא). ■ להלכה, שלשה המצטרפים לזימון ואחד מהם לא אכל פת, יזמן אחד מאוכלי הפת (שו"ע או"ח קצז, ב).

אֲפִילּוּ לֹא טָבַל עִמָּהֶם וְכוּ' מְצָטָרֵף, בין כשמזמן בעצמו ובין שמצטרף לזימון, ומדוע רב חייא בר אבא אמר שרק שמעון בן שטח סובר כן, הרי רבן שמעון בן גמליאל סובר כמותו (רא"מ הורביץ).

שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות מה.

א מי"ל פ"ה מהלכות ברכות הלכה ז סמג עשין קי"ג טוש"ע או"ח סי' קפ"ו סעיף י: **נא** ב ג ד ה מי"ל שם הל' ה ומסמג שם טוש"ע או"ח סי' קפ"ו סעיף ג: **נב** ו טוש"ע שם סעיף ד:

רב נסים גאון

יאני גלבא כריך דיפתא ולא הוה ליה אינשי דמבריך ליה אברהה ליה דביתהו השתא דקטלת לכולהו רבנן נאן מברך לך. אתא מיפרשי ומיברהא כמה קהשיק כפי האומר לחברו (דף סה) שהנאגלגלה (והנעה) [והרעה] ע"י אלעזר בן פועריה וע"י יהודה בן גרירה ויהרגו כל חכמי ישראל והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והזהיר את התורה לישנה ובמס' סוטה בפ' עגלה ערופה (ד' מז) אמרי' כד קטל יאני מלכא לרבנן אשתיירו אחהי' דמשתעין בי כל ישראל יש להם חלק (דף קו) ובחלמוד א"י דהאי פירקא אמרי' ש' נזירים עלו בימי שמעון בן שטח הצדיק את התורה לישנה ובמס' סוטה בפ' עגלה ערופה (ד' מז) אמרי' כד קטל יאני מלכא לרבנן אשתיירו אחהי' דמשתעין בי כל ישראל יש להם חלק (דף קו) ובחלמוד א"י דהאי פירקא אמרי' ש' נזירים עלו מצאו להן פתח ור"ע לא מצאו להן פתח שלח שמעון בן שטח שטח לגבי יאני מלכא אמר ליה אית הכא שלש מאות נזירין ואינון בעיין חשע מאה קורבנין הב לי פלגא מן דידך ואנא יהיב פלגא מן דידי שלח ליה ת"י אזל לישנא בישא ואמר ליה דלא יהב ליה מן דיליה כלום שמע יאני מלכא וכעס וחזיל שמעון בן שטח ועירק בחר יומין טלקין בני נשי דברבין מן מלכותיה דפרס לגבי יאני מלכא מראבלין אמרין נחזיק אנן דהוה הכא [אזי בר סב וכו'] ועיקרה דמילתא בבראשית רר' הושעיא בפרשת וירא יעקב כי יש שבר במצרים דקשיא הא אראית נגוס' דיוק כי אפשר שהכף זה המעשה וזה הכעס שנפל בלבבו של יאני המלך על ר' שמעון בן שטח אירע זה המעשה המוכר והזה שנאמר בו נזדקר בו מתנות ויהרגו כל חכמי ישראל וכשראה שמעון בן שטח חשש שמא יתאנה עליו ויעשינהו על אותו המעשה שהיה הולך ונתחבא עד שקבלה אחתהו עליו אמרות שלום מן המלך ואחר כן יצא מהמחבא ונכנס אצלו וזה

תורה אור השלם

א) סַלְסְלֶהָ וְתָרוֹמְמֶךָּ
תְּכַבְּדֶךָּ כִּי תְחַבְּקֶנָּה:
(משלי ד, ח)

משנת ראשונים

אמר רבי יהודה בריה דרב שמואל בר שילת. היה בן אחותו מר' חייא כי שילת ומחתא אחיית של ר' חייא הגדול, הוה רב שמואל ורב היו בני אחים.

[ספר יוחסין מאמר שני]

[המשך בהשמטות]

הגהות וציונים

(המשך מעמוד א)

כש"ל] (גליון) כ"ה במהרש"א (ועי' בגוי יוסף שכתב ולא ידעתי כוונתו) הנכון כמו שהוא לפנינו בתוס' ותמהו דבריהם ולא ביארו אי תורייהו בעינן או סגי דתכו אמ"ש לעיל, ועי' השלמות]. **ג)** כ"ל (רש"ש). **ד)** כ"ל **להצדוק** (גליון). **ה)** תוס' ד"ה זה עם תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ז)** ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **י)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **יא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **יב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **יג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **יד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **טו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **טז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **יז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **יח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **יט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **כט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ל)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **לא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **לב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **לג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **לד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **לה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **לו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **לז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **לח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **לט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **מט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **נט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ס)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **סא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **סב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **סג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **סד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **סה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **סו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **סז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **סח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **סט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ע)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **עא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **עב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **עג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **עד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **עה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **עו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **עז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **עח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **עט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **פט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **צט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ק)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קי)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קיא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קיב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קיג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קיד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קטו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קטז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קיז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קיח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קיט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קכט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קל)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קלא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קלב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קלג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קלד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קלה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קלו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קלז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קלח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קלט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קמט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קנט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קס)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קסא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קסב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קסג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קסד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קסה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קסו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קסז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קסח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קסט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קע)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קעא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קעב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קעג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קעד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קעה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קעו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קעז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קעח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קעט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קפט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **קצט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ר)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רי)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ריא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ריב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ריג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ריד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רטו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רטז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ריז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ריח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **ריט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רל)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רס)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רע)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רק)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקי)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקיא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקיב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקיג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקיד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקטו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקטז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקיז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקיח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רקיט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רכט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רל)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רלט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רמט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רנט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רס)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רסט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רע)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רעט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפה)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפו)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפז)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפח)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רפט)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצ)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצא)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצב)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצג)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצד)** [ועי' תוס' ר"פ ה"ה שבועות דף כב, ב. **רצה)

שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

עין משפט
נר מצוה

גג א מיי׳ פ״ג מהל׳ ברכות הלכה ז סמג עשין עמין ז טור ש״ע סי׳ קפו וקפז:
גד ב מיי׳ שם הלכה ה וסמג שם טוש״ע סי״ש סי׳ קפח סעיף ד ה:
גה ד ה מיי׳ שם הלי ג סמג שם טור ש״ע סי׳ קפז:

רב נסים גאון

ששלח לו מן הנזירין הב פלגא מדידך ואנא יהיב פלגא מדידי אמת היו דבריו כי כמו עיר שנשברה רב התורים ונתקרנו יפה והרה להן שפטורין הם מלהביא קרבן עליהם כיומפרש באותו המעשה ק״נ מצאו להם פתח היה לו לומר פלגא מדידי כלומר מהוראתו והוראתנו והוו צד התורים שלו וכבר שאלו המלך בשביל הדבר הזה והחזיר לו תשובה בזה הענין דאמרינן (שם) אתא שאל יחזי בין מלכא למלכותא אמר ליה אפליית בי אמר ליה לא אפליית בין אח מן מתנך ואנא מן אוריותי דכתיב (קהלת ז) כי בצל החכמה בצל הכסף:

דאמר רב מתנה אותו היום שניתנו הרזיני ביתר לקבורה תיקנו הטוב והמטיב. בסוף מסכת תענית (דף רכ) שנינו אמר רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב ואמרי׳ בגמ׳ רב מתנה אמר יום שניתנו הרוגי ביתר בו לקבורה ואיתיענו רבי מתנה כי הדבר שגרם לעשות את יום ט״ו באב בשמחה היא קבורת אלו ההרוגים ואיזה למעשה דביתר רבתה נהרגו בה תיאהר נתגלגל הדבר מפרש במסכת גיטין בפרק הניזקין (דף נז) ובגמ׳ דסוף תענית דרבי מערבאי:

שוו ניתנה בג׳ בריחתה.

הכין מפרש בספרי (פרשת ראה) נבגד ג׳ בריחתה שכרת הקב״ה עם ישראל אחד בחורב ואחד בערבות מואב ואחד בהר גרזים ובהר עיבל ובמס׳ סוטה בפ׳ ואלו נאמרין בכל לשון שניצנו הפכו פניהם כלפי הר גרזים כר׳ (קף ל״ז) תנו רבנן ברוך בכולל ברוך בפרס וברוך בכולן ברוך בערבות מואב שנאי (דברים כח) אלה דברי הברית אשר צוה ה׳ את משה וגו׳ מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב וכתיב (שם כט) ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אתם למען תשכילו את כל אשר תעשון: (דברים כט, ח) כתיב אתם עומדים היום כולכם וגו׳ וכתיב (שם) ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם וגו׳ ואומר ברוך שנתן תורה לעמו ישראל ברוך שנתן תורה לשבעים לשון ברוך שנתן תורה לשבעים אומות ברוך שנתן תורה לאוהבי׳ ברוך שנתן תורה לשומרי׳ ברוך שנתן תורה לישראל:

מתחיל בנחמה. פי׳ הקונטרס

לפי דוקא מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע רבי אליעזר אומר רצה לאומרה בנחמה אומרה בברכת הארץ אומרה בברכה שתקנו חכמים ביבנה אומרה בברכה אינו אומרה אלא בנחמה בלבד חכמים היינו תנא קמא איכא ביניהו דיעבד: [ג] תנו רבנן מנין לברכת המזון מן התורה שנאמר [ד] ואכלת ושבעת וברכת [ה] זו ברכת הן אל ה׳ אלהיך זו ברכת המזון על הארץ זו ברכת ירושלים זו בונה ירושלים וכן הוא אומר [ב] והר הבתר הזה והלבנון אשר נתן לך זו הבתר והמטיב אין לי אלא לאחריו לפניו מנין אמרת קל וחומר [ג] כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כל שכן [ד] רבי אומר [אינו צריך] ואכלת ושבעת וברכת [ה] זו ברכת הזן אבל ברכת המזון [ב] מגדלו לה׳ אתי נפקא לן מהארץ זו ברכת הארץ הטובה זו בונה ירושלים וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון הטוב והמטיב ביבנה תקנוה אין לי אלא לאחריו לפניו מנין תלמוד לומר אשר נתן לך משנתן לך רבי יצחק אומר אינו צריך הרי הוא אומר [ו] וברך את לחמך ואת מימיך אל תקרי ובירך אלא וברך [ג] ואימתי קרוי לחם קודם שיאכלנו ר׳ נתן אומר אינו צריך הרי הוא אומר [ה] בבאכם העיר תמצאון אותו בטרם יעלה הבמתה לאכול כי לא יאכל העם עד באו כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקרואים וכל כך למה לפי שהנשים ברבניות הן ושמואל אמר כדי להסתכל ביפיו של שאול דכתיב [ו] משכמו ומעלה גבוה מכל העם ורבי יוחנן אמר לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה אפי׳ כמלא נימא. ואין לי אלא ברכת המזון ברכת התורה מנין אמר ר׳ ישמעאל ק״ו של חיי שעה מברך על חיי עוה״ב לא כ״ש רבי חייא בר נחמני תלמידו של רבי ישמעאל אומר משום רבי ישמעאל אינו צריך רבי היא אומר [א] על הארץ הטובה אשר נתן לך ולהלן הוא אומר [ז] ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה וגו׳ ר״מ אומר [ח] מנין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה ת״ל [ט] אשר נתן לך ה׳ אלהיך (ג) דייקך בכל דין שדנך בין מדה טובה ובין מדת פורענות רבי יהודה בן בתירה אומר אינו צריך הרי הוא אומר [י] טובה הזה ברכת המזון [יא] כי לקח טוב נתתי לכם התורה זו בנין ירושלים וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון: תניא רבי אליעזר אומר [יב] כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בברונה ירושלים לא יצא ידי חובתו נחום הזקן אומר צריך שיזכור בה ברית רבי יוסי אומר צריך שיזכור בה תורה פלימו אומר [יג] צריך שיזכור שזו שנתנה בשלש בריתות וזו טבל עמהם אלא בציר ולא אכל עמהם אלא גרוגרת אחת מצטרף ולהוציא את הרבים ידי חובתם אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן אמר רב חנא בר יהודה משמיה דרבא הלכתא אכל עלה ירק ושתה כוס של יין מצטרף להוציא אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן. אמר רב נחמן [א] משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן [ב] יהושע תקן להם ברכת הארץ (ג) כיון שנכנסו לארץ דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר אמר רב מתנא [ד] אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תיקנו הטוב והמטיב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה: תנו רבנן [ה] סדר ברכת המזון כך היא ברכה ראשונה ברכת הזן שניה ברכת הארץ שלישית בונה ירושלים רביעית הטוב והמטיב [ו] ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע רבי אליעזר אומר רצה לאומרה בנחמה אומרה בברכת הארץ אומרה בברכה שתקנו חכמים ביבנה אומרה אומרים אינו אומרה אלא בנחמה בלבד חכמים היינו תנא קמא איכא ביניהו דיעבד: [ז] תנו רבנן מנין לברכת המזון מן התורה שנאמר [ח] ואכלת ושבעת וברכת [ט] זו ברכת הן אל ה׳ אלהיך זו ברכת המזון על הארץ זו ברכת ירושלים זו בונה ירושלים וכן הוא אומר [י] והר הבתר הזה והלבנון אשר נתן לך זו הבתר והמטיב אין לי אלא לאחריו לפניו מנין אמרת קל וחומר [יא] כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כל שכן [יב] רבי אומר [אינו צריך] ואכלת ושבעת וברכת [יג] זו ברכת הזן אבל ברכת המזון [יד] מגדלו לה׳ אתי נפקא לן מהארץ זו ברכת הארץ הטובה זו בונה ירושלים וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון הטוב והמטיב ביבנה תקנוה אין לי אלא לאחריו לפניו מנין תלמוד לומר אשר נתן לך משנתן לך רבי יצחק אומר אינו צריך הרי הוא אומר [טו] וברך את לחמך ואת מימיך אל תקרי ובירך אלא וברך [טז] ואימתי קרוי לחם קודם שיאכלנו ר׳ נתן אומר אינו צריך הרי הוא אומר [יז] בבאכם העיר תמצאון אותו בטרם יעלה הבמתה לאכול כי לא יאכל העם עד באו כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקרואים וכל כך למה לפי שהנשים ברבניות הן ושמואל אמר כדי להסתכל ביפיו של שאול דכתיב [יח] משכמו ומעלה גבוה מכל העם ורבי יוחנן אמר לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה אפי׳ כמלא נימא. ואין לי אלא ברכת המזון ברכת התורה מנין אמר ר׳ ישמעאל ק״ו של חיי שעה מברך על חיי עוה״ב לא כ״ש רבי חייא בר נחמני תלמידו של רבי ישמעאל אומר משום רבי ישמעאל אינו צריך רבי היא אומר [יט] על הארץ הטובה אשר נתן לך ולהלן הוא אומר [כ] ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה וגו׳ ר״מ אומר [כא] מנין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה ת״ל [כב] אשר נתן לך ה׳ אלהיך (ג) דייקך בכל דין שדנך בין מדה טובה ובין מדת פורענות רבי יהודה בן בתירה אומר אינו צריך הרי הוא אומר [כג] טובה הזה ברכת המזון [כד] כי לקח טוב נתתי לכם התורה זו בנין ירושלים וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון: תניא רבי אליעזר אומר [כה] כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא ידי חובתו נחום הזקן אומר צריך שיזכור בה ברית רבי יוסי אומר צריך שיזכור בה תורה פלימו אומר [כו] צריך שיזכור שזו שנתנה בשלש בריתות וזו

טבל עמהם. פי׳ שלא נתעשרו מתרומות ומעשרות ולא היו יכולים לאכול כזית דגן ולא פת כדי שיצטרפו לכזית דגן ולא היו יכולים לאכול כזית פת ולא כזית דגן ולא היו יכולים לאכול כזית פת ולא כזית דגן אלא גרוגרת אחת ולא היו יכולים לאכול כזית דגן ולא

מִשֶּׁה תִּקֵּן וְכוּ' יְהוֹשֻׁעַ תִּקֵּן וְכוּ' דָּוִד וּשְׁלֹמֹה תִּקְּנוּ וְכוּ' - משה ויהושע ודוד תיקנו רק את מטבע הברכה, אבל עיקר חיוב ברכת המזון הוא מדאורייתא כמו שדרשו להלן בסמוך (רשב"א, רא"ש כב), לפי שמהתורה חייבים לברך שלש ברכות בברכת המזון (ב"ח קצא, א, ע"פ הרשב"א והרא"ש הנ"ל, תוס' לעיל טז, א ד"ה חותם). ויש שפירש, שמדאורייתא מברך ברכה אחת וכולל בה הודאה על המזון על הארץ ועל ירושלים, וחכמים תיקנו לברך שלש ברכות נפרדות (כסף משנה ברכות ב, ב לדעת הרמב"ן והרמב"ם).

■ להלכה, מדאורייתא מברך ברכה אחת שכוללת הודאה על המזון על הארץ ועל ירושלים (משנ"ב קצא, א). ואם אכל מאכל שספק אם מברכים עליו ברכת המזון או לא, מברך מספק שלש ברכות שעיקרן מדאורייתא, ואין מברך מספק ברכה מעין שלש, שלאחר שהתחייב לברך כדין ספק דאורייתא לחומרא, ממילא מחויב לברך את הברכה כתיקונה (שעה"צ קסח, עא).

בְּשָׁעָה שֶׁיָּרַד לָהֶם מָן אפילו שאינו מחמשת מיני דגן, שסבר רב נחמן כמאן דאמר (יומא עה, א) שבמן היה אפשר לחוש טעם וממשות של לחם, ומשום כך נחשב כלחם (גליוני הש"ס).

דָּוִד וּשְׁלֹמֹה תִּקְּנוּ בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם - לקיים מלכות בית דוד ובית המקדש, ולהמשיך את שלוות הארץ, ולאחר החורבן שינו את הבקשה להחזיר את המלכות ולבנות את הבית (רשב"א).

כְּנֶגֶד הֲרוּגֵי בֵיתָר, ולפי שברכת המזון כולה הודאה, תיקנו בסופה הודאה על הרוגי ביתר, או משום שאמרו בירושלמי (סוכה ה, ה) שמשנחרבה ביתר נגדעה קרן ישראל ואינה עתידה לחזור עד ביאת המשיח, ולכך תיקנוה בברכת המזון להסמיכה לבונה ירושלים (רא"ש כב, ומעדני יו"ט שם צ).

הַטּוֹב שֶׁלֹּא הִסְרִיחוּ וְהַמֵּטִיב שֶׁנָּתְנוּ לִקְבוּרָה, 'הטוב' - שהיטיב הקב"ה בעצמו שלא הסריחו, 'והמטיב' - שהטיב על ידי אחרים, שנתן בלב המלכות שינתנו לקבורה (מהרש"א ב"ב קכא, ב ד"ה יום).

בְּשַׁבָּת מַתְחִיל בְּנֶחָמָה וּמְסַיֵּם בְּנֶחָמָה, שאינו מתחיל ואינו מסיים בשל שבת אלא כדרך שהוא מתחיל ומסיים בחול, ונקרא 'נחמה' כי בנין ירושלים הוא נחמתן של ישראל (רש"י ותוס'). ויש מפרשים, שמתחיל בנחמה ואומר 'נחמנו ה' אלוקינו בבנין עירך', ומסיים בנחמה ואומר 'והעלנו לתוכה ונחמנו בה כי אתה הוא בעל הנחמות ברוך אתה ה' המנחם עמו ישראל בבנין ירושלים' (רי"ף), לפי ששבת היא מעין עולם הבא מזכירים בה את נחמת ישראל שתהיה בגאולה (פסקי רי"ד, והתוס' כתב טעם נוסף ודחאו). ויש מפרשים, שבין בחול ובין בשבת יכול לומר או רחם או נחמנו (רמב"ם ברכות ב, ד), והברייתא נקטה נחמה כאחד הנוסחאות שיכול לברך בהם (לחם משנה שם).

רָצָה לְאוֹמְרָהּ בְּנֶחָמָה אוֹמְרָהּ וְכוּ', אך לא יאמרה בברכת הזן, שפותחת ומסיימת בברוך ואין להזכיר בה דבר שאינו מעין הברכה (צל"ח). ויש שפירש, שברכת הזן נתקנה כולה על המזון ואין להוסיף בה דבר, אבל שאר ברכות שיש בהם שבחים ובקשות על דברים אחרים, אפשר להזכיר בהם גם שבת (הערות הגרי"ש אלישיב).

אֵינוֹ אוֹמְרָהּ אֶלָּא בְּנֶחָמָה בִּלְבַד, ש'רצה' הוא בקשה על העתיד לבא, ונאמרת ב'רחם' שהוא בקשה על העתיד לבא (תוס' רא"ש).

אֵיכָא בֵּינַיְיהוּ דִּיעֲבַד שלרבנן בתראי מחזירים אותו (רש"י). שבכל מקום רבנן בתראי מוסיפים על תנא קמא (תוס' רא"ש בדעתו). ויש שפירש, שרבנן בתראי חולקים על רבי אליעזר שסובר ש'רצה' נאמר בכל הברכות, וסוברים שלכתחילה 'רצה' נאמר ב'רחם' (תוס' רא"ש).

■ להלכה, יכול לומר בין בחול ובין בשבת או 'רחם' או 'נחמנו', וחותם או 'בבונה ירושלים' או 'במנחם ציון בבנין ירושלים', ונחלקו האחרונים האם יכול לפתוח ב'רחם' ולחתום 'במנחם ציון' שאין זה מעין הפתיחה ממש. ונוסח הברכה בשבת הוא כבחול, ויש אומרים שבשבת יאמר 'נחמנו' (שו"ע או"ח קפח, ד ומשנ"ב שם). ויש להוסיף בשבת 'רצה' בברכת 'רחם' וכדעת חכמים, ואם אמרה בברכה אחרת לא יצא ידי חובתו (שו"ע שם ה ומשנ"ב שם).

אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ זוֹ בִּרְכַּת הַזִּמּוּן, שעיקר הזימון הוא בעשרה שאומרים בו 'נברך לאלוקינו' (מהרש"א). ויש שפירש שמהפסוק לומדים שדוקא זימון בעשרה שאומרים בו אלוקינו הוא מהתורה, אבל זימון בשלשה הוא מדרבנן (קרית ספר ברכות ה). והקדימו ברכת הזן לברכת הזימון שנאמרת גם ביחיד (צל"ח).

אֲשֶׁר נָתַן לָךְ זוֹ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב שגם היא מדאורייתא לפי ברייתא זו (ירושלמי א, רש"י להלן מט א, ד"ה ומ"ד אינה).

לְפָנָיו מִנַּיִן אָמַרְתָּ קַל וָחֹמֶר - לחייבו ברכה אחת, שהקל וחומר הוא רק מברכת הזן שעיקרה על האכילה והשובע, ואינו משאר ברכות שאינם על האכילה אלא על הארץ וירושלים (צל"ח). וקל וחומר זה יש לו פירכא כמבואר בגמרא לעיל (כא, א), שדוקא לאחריו חייב לברך שכן נהנה אבל לפניו שעדיין לא נהנה אינו חייב לברך, אלא חיובה הוא מדרבנן (ריטב"א, וכעין זה במהרש"א).

מְגַדְּלוֹ לַה' אִתִּי נָפְקָא שזימון הוא בשלשה כמבואר ברש"י לעיל (מה, א ד"ה גדלו), ומפסוק זה אין ללמוד את עיקר מצות הזימון שהפסוק אינו עוסק בזימון, ועיקר חיוב זימון לדעה זו הוא מדרבנן, אבל לדעה הראשונה עיקר חיוב הזימון נלמד מפסוק והוא מהתורה (פני יהושע).

אַל תִּקְרֵי וּבֵרַךְ, שאם כן לשון הכתוב היה 'ויברך' או 'וברכתי' וכמו שמסיים הפסוק 'והסירותי' (מהרש"א).

כִּי הוּא יְבָרֶכְךָ הַזָּבַח בברכת המצוות 'אשר קדשנו וכו' לאכול את הזבח' (רש"י). ולמדו מכאן שצריך לברך המוציא קודם האכילה, שהרי הכתוב אומר שכולם המתינו לו ולא אכלו לפניו, כדי שיברך המוציא ויוציא את כולם ידי חובה כמבואר לעיל (מב, א) שכשאוכלים יחד אחד מברך לכולם, וכיון שהתחיל במצוה לבצוע על הפת מברך גם על הזבח, שהמתחיל במצוה אומרים לו גמור (פני יהושע). ויש שפירש, שלמדו כן מיתור המילה 'הזבח', והיה די לכתוב 'כי הוא יברך' לחוד, ומהמילה 'הזבח' יש ללמוד שיש ברכה אחרת מלבד הברכה על הזבח (צל"ח).

בִּרְכַּת הַתּוֹרָה מִנַּיִן שחייב לברך לאחר הלימוד, ולעיל (כא, א) פרכה הגמרא שאין ללמוד מברכת המזון שבמזון הוא נהנה, ולכך החיוב לברך לאחר הלימוד הוא מדרבנן (ריטב"א, רשב"א). וברכה זו היא הברכה לאחר קריאת התורה, שיחיד אינו מברך לאחר הלימוד (תורת רפאל [שפירא] ב, הערות הגרי"ש אלישיב).

שֶׁכָּשֵׁם שֶׁמְּבָרֵךְ עַל הַטּוֹבָה כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הָרָעָה - כשם שחייב לברך ברכות התורה על הברכות שבתורה, כך חייב לברך על קללות ופורענות שבתורה (מהרש"א, ע"פ רש"י). ויש שפירש כפשוטו, שיש לברך את ה' גם על הרעה [שהיא באמת טובה בשבילנו] (מהרש"א).

המשך במילואים

וְכָל הַפּוֹחֵת מֵאַחַת חֲרֵי זֶה מְגֻנֶּה ואין מחזירים אותו (מאירי). ויש שפירש שמחזירים אותו (מג"א קפז, ב). ■ להלכה, אין מחזירים אותו (ביאה"ל שם ג).

וְכָל הַחוֹתֵם מַנְחִיל אֲרָצוֹת בְּבִרְכַּת הָאָרֶץ וְכוּ' חֲרֵי זֶה בּוֹר, שהברכה היא על הנחלת ארץ ישראל ביחוד, ולא על כל הארצות (ב"י קפז ד"ה והחותם). ויש שפירש, משום שברכת 'על הארץ' כוללת הודאה גם על בריאת הארץ ולא רק על הנחלתה (חידושי הגהות שם).

מַאן דְּאָמַר צְרִיכָה מַלְכוּת קָסָבַר דְּרַבָּנָן, ואינה מסיימת בברוך, שמתחילה תיקנו לברך 'הטוב והמטיב', ולאחר מכן הוסיפו את כל נוסח הברכה ולא תיקנו ברכה בסופה (תוס' לעיל מו, ב ד"ה והטוב). ויש שפירשו, שלא תיקנו ברכה בסופה, שלא תהיה מעולה משאר ברכות שלפניה שחיובם מהתורה ואינם פותחות בברוך (רמב"ן ורשב"א לעיל מו, ב).

מַהוּ חוֹתֵם בְּבִנְיַן יְרוּשָׁלַיִם - במה חותם הברכה, ב'בונה ירושלים', וזהו דעת תנא קמא, ורבי יוסי ב"ר יהודה סובר שחותם במושיע ישראל (רי"ף, רא"ש).

אֶלָּא אֵימָא אַף מוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל יצא, גם כשלא אמר בונה ירושלים, שתשועת ישראל היא בנין ירושלים (רש"י). ויש שפירשו, שחותמין ברוך אתה ה' מושיע ישראל ובונה ירושלים, וסובר רבי יוסי ברבי יהודה שחותמין בשתים (רי"ף, ראבי"ה קל).

עַל הָאָרֶץ וְעַל הַפֵּרוֹת, שהמברך על פירות חוץ לארץ אי אפשר לתרץ כמו בעל הארץ ועל המזון, שהכוונה לארץ [ישראל] שמוציאה פירות [חו"ל], ולכן הוקשה לגמרא שכאן ודאי חותם בשתים, שמודה על ארץ ישראל ועל פירות חוץ לארץ (רמ"ע מפאנו ו).

אֶרֶץ דְּמַפְקָא פֵּרוֹת שכל העולם מתמצית ארץ ישראל הוא שותה, כמבואר בתענית (י, א), ואף על פירות חוץ לארץ אפשר לבאר שמודה על ארץ ישראל שמוציאה פירות בבבל (רמ"ע מפאנו שם). ויש שפירש, שאינו נחשב חתימה בשתיים כי 'הפירות' נתקן בעיקר על פירות ארץ ישראל וכולל עמו כל פירות שבעולם. או ש'הארץ' נתקן בעיקר על ארץ ישראל וכולל עמו את כל הארצות (לבוש רח, י).

מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְרָאשֵׁי חֳדָשִׁים נחשב כחותמין בשתים, שקדושת ראש חודש נקבעת לפי מהלך הלבנה ברקיע, וכמו שאמרו בראש השנה (כד, א) שאם לא נראה בזמנו אין מקדשים אותו שכבר קידשוהו שמים, ואינה כקדושת המועדים שתלויה רק בבית דין (שבלי הלקט סדר ברכות קסא).

יִשְׂרָאֵל דְּקַדְּשִׁינְהוּ לְרָאשֵׁי חֳדָשִׁים, שיכולים הם לעבר את החודש או לחסרו, וכן יכולים הם לעבר את השנה ולקרוא לניסן אדר ולאייר ניסן, ונמצא שאף הם קדושתם על ידי בית דין כמו המועדים (שבלי הלקט שם).

כָּל חָדָא וְחָדָא בְּאַפֵּי נַפְשָׁהּ - מקדש השבת וישראל והזמנים נחשב כחותם באחת שאומר לשון קדושה על שניהם, אבל מושיע ישראל ובונה ירושלים נחשב כחותם בשתים שאומר שני לשונות 'מושיע' ו'ובונה' (רבינו יונה, ע"פ רש"י). ויש שפירש, שמושיע ישראל ובונה ירושלים נחשב כחותם בשתים שיש פסוקים שמוזכר בהם תשועת ישראל לחוד, אבל מקדש השבת וישראל והזמנים נחשב כחותם באחד, שקדושת ישראל תלויה בקדושת השבת, וקדושת הזמנים וראשי חדשים תלויה בקדושת ישראל (רבינו יונה ע"פ גירסת הרי"ף). ויש שפירש שקדושת השבת וקדושת המועדים באים בזמן אחד כקדושה אחת, ומשום כך אפשר לחתום בשתיהם (רבינו יונה בשם רבינו אפרים הספרדי).

לְפִי שֶׁאֵין עוֹשִׂין מִצְוֹת חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת שנראה שהמצוות מכבידות עליו וממהר לפרוק משאו (רש"י סוטה ח, א ד"ה חבילות). ויש שפירש, שיהיה ליבו פנוי כולו לאותה מצוה שעושה (תוס' מועד קטן ח, ב ד"ה לפי).

לֹא אָמַר בְּרִית וְתוֹרָה וּמַלְכוּת יָצָא בדיעבד, ורב חסדא שכח ולא הזכיר ברית ותורה ולא חזר ובירך שוב שסובר כרב שיצא בדיעבד, ורב ששת סובר שאפילו בדיעבד לא יצא ידי חובתו (פני יהושע, והביא מכאן ראיה לדעת הטור קפז שהזכרת ברית ותורה מעכבת).

בְּרִית לְפִי שֶׁאֵינָהּ בְּנָשִׁים תּוֹרָה וּמַלְכוּת לְפִי שֶׁאֵינָן לֹא בְּנָשִׁים וְלֹא בַּעֲבָדִים, ונשים ועבדים אינם אומרים ברית ותורה, ונשים אינם בנות ברית, ונשים ועבדים אינם בני תורה (כלבו כה ד"ה ועוד אמרו, וכביאור המג"א קפז, ג). ויש מפרשים, שנשים ועבדים אומרים ברית ותורה, שעבד חייב במצוות כאשה, ואשה שייכת במילה, לפי שאין נקרא אדם אלא כשיש לו אשה וכגוף אחד הם, ויכולה לומר 'על בריתך שחתמת בבשרנו' (ב"י בבדק הבית שם). ולדבריהם, רק לרב נשים אינם אומרות ברית ותורה שלשיטתו גם באנשים הזכרתם אינה מעכבת, אבל להלכה שהזכרתם מעכבת, נשים אומרות אותם (ברכ"י שם ג). ■ להלכה, בזמננו נהגו הנשים לומר ברית ותורה ולהודות על ברית ותורה של הזכרים שבזכותם נחלנו את הארץ, וגם שצריכות ללמוד את המצוות שלהם (משנ"ב שם ט).

ובמלכות אין אשה שייכת שאין ממנים אשה למלכות (מצפה איתן). ויש שפירש, שנשים אינן שייכות במצוות עשה של העמדת מלך בישראל שאינן בנות כיבוש (אור שמח מלכים א, ה).

לָאו אוֹרָח אַרְעָא דְּלֹא אָמַר מַלְכוּת שָׁמַיִם, אך אינו יכול לאומרה בבונה ירושלים שהיא סמוכה לחברתה (תוס'). ויש שפירש שאין אומרה בבונה ירושלים שאין ראוי להזכיר מלכות שמים עם מלכות בית דוד (רבינו יונה).

צְרִיכָה שְׁתֵּי מַלְכֻיּוֹת לְבַר מִדִּידָהּ, וכיון שצריכים להשלים מלכות של בונה ירושלים, משלימים גם מלכות של ברכת הארץ (תוס'). שאם לא נשלימה יחשבו שברכה זו גרועה היא, שאין משלימים מלכות שלה כדרך שמשלימים מלכות של בונה ירושלים, שאין ידוע טעם ההשלמה (רא"ה). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח קפט, א).

בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן שַׁבָּתוֹת לְמְנוּחָה, ואין בברכה זו הזכרת ה' לפי שאינה קבועה (רשב"א בשם הראב"ד). ויש שפירשו שמזכירים בה את ה' אף שאינה קבועה (רשב"א). ולכך אף אינה נחשבת כברכה הסמוכה לחברתה שאינה קבועה שם אלא לאומרה לפרקים כששכח 'רצה' (תוס'). ועוד, שהיא מדרבנן ואינה המשך לברכות הקודמות שהם מהתורה כברכת הטוב והמטיב (רא"ש כג).

בָּרוּךְ מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת, וחותם בשם, שנחשבת כברכה ארוכה שמודים בה על שני ענינים 'לאות' ו'לברית' (תוס' רא"ש, רבינו יונה).

שֶׁנָּתַן יָמִים טוֹבִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל לְשִׂמְחָה ואין אומרים בימים טובים באהבה, לפי שניתנו בסיני והקדוש ברוך הוא כפה עליהם הר כגיגית, משא"כ בשבת שניתנה במרה קודם מתן תורה (לבוש קפח, ו).

■ המשך במילואים

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) עיין תוס' לעיל כ: ד"ה נשתנו, ב) [לעיל מג:], ג) עיין לעיל מד סוע"א, ד) [כיוה"נ ז:], ה) [מפסחים קג: טוטו"ה ה. ונעמת דמעיקרא שייכא לכו פעי במנזה מחם ולא יפנה עצמו שימנע ס"ב תוס' מ"ק ח: ד"ה לפי וכו'], ו) [לעיל דף יב. מ:], ז) [ער' תו"ש גדרים פ"ג מ"ג ד"ה ובגמרא], ח) בראשית יז (והרמב"ם סוף הלכות מילה מנה להה), ט) [ביצה יב., י) [ועי' תוס' לעיל מ: ד"ה אמר מפיו].

הגהות הב"ח

(ל) רש"י ד"ה ומ"ל מינה וכו' אחת היא ואין בה הפסקה. נ"ב ע"ע בפנ"י ד"ה מ"ש סוף ע"ש:

גליון הש"ס

גמ' והתניא ר' אומר אין מזמנים בשתים. עי' תוספות דף קל ע"ב תוס' ד"ה ולית הלכתא. שם ברא"ש אי"י הטוב והמטיב צריכה מלכות מאי מטיב. ק"ל מה לעיל פליגי מה שלא יפסיק בין ומטיב ונכון ונ"ב [עי' רמב"ם ה"ו]: ר"ישיר ד"ה ומיר איצ מלכות ובו' ומיהו פותח בה בברוך. לפי שפתיחתה היא פתיחה לעיל ועיין לעיל דף מו ע"ב תוס' לקטון והמטיב לאו דאורייתא ושם לה כתב מלכות בברייתא וע"ש:

הגהות וציונים

ג) [וכך תנא הוא רב ונקרא בשמו רבי אבא עי' ערוך ערך רב] (גליון) וע"ש שם ערך אביי: ד) כ"ה ברי"ף וכ"כ הרי"ף מהו חותם בה בונה ירושלים, וכן להלן] מטעם שהוא אין בזונה ירושלים לא בדפו"ר ופרש"י בירושלמי [בדפו"ר ליתא בהגהות]: ג) בדפו"ר ובמ"י על ישראל עמך וכנוסח שלנו בבהמ"ז וכלעיל מח ע"ב דור חקן כו' וכ"ה בכה"ג ברש"י ד"ה פותח: ד) קשה דהא לעיל איתא בברייתא דר' אבא דהוא רב (לקבלת הערוך) אמר דלא יצא, וכן ר' אלעזא בר' משום רבינו, דהיינו רב (בכ"מ) אמר לא יצא, ולכן ג"ל לגרוס ועבדת כרב הנאי (רש"ש, וכ"ה בכה"ג א'): ה) בכה"י נוסף אמר ליה רב: ו) בדפו"י הגי נדרך (גליון) ובכה"י נדרה בכה"י, ובדפו"י מביה: ז) [הגהות מהר"ץ אדלר] וכ"ה בכה"י, ובדפו"י מביה: ח) בכה"י נוסף הרע מזה. **אין הותמין בשתים הוין מזה:** ואפי שנא: ט) נ"ב ובה הלכך מהכל לה בהטוב והמטיב (ומומר מלך הטוב הטוב והמטיב): **שתי מלכיות.** כגון אלמנו מלכיו בומלנו גומלנו קדוש קדוש יעקב רועינו רועה ישראל המלך הטוב והמטיב לכל וכו': י) [בר' מדידה. שפותחת ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם וכו': **ויתיב רב גידל וקאמר מעה בר' א"ל.** כל הועל לרב גידל מלך אלהים **במה אדע כי אירשנה** (עיין לעיל ד ע"ב ובתוס' שם ד"ה לא, והגהות הרד"ר לנדא): ב) הרשב"א גורס מאי קמ"ל **והמטיב לאו דאורייתא נימא בהנייא המוב והמטיב לאו דאורייתא** אלא הא קמ"ל (וכ"ה בשטמ"ק ובכתי"ק), ועיין אליה רבה סי' קפט סק"א ובדרכי תשר ומתוק"ע ברכה שם, וע"ע צל"ח:

עין משפט נר מצוה

נז א מי"א פ"ע מהלכות ברכות הלכה ג מתג ערשן כז טור ש"ע סי' קפ:
נז ב מי"א שם הלכה ד מתג ד שם
שם טוש"ע שם סעיף ג ד וכמ"ש ר"ן
נח ג מי"א שם הלכה ב מתג ג שם
נט ד מי"א שם סי' ד מתג שם
שם טוש"ע או"ח סי' קפח סעיף ד:
ס ה מי"א שם הלכה ז מתג שם
טוש"ע או"ח סי' קפט סעיף ה:
סא ו ז מי"א שם הל' יב מתג שם טוש"ע או"ח סי' קפח סעיף ו:
סב ח מי"א שם הל' יג טוש"ע שם סעיף ז ו[ועכ"פ מכל סעיף ח]:

תורה אור השלם

א) בּוֹנֵה יְרוּשָׁלִַם יְיָ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל יְכַנֵּס: [תהלים קמז, ב]

ב) וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי יֱיְ מַה תִּתֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר: [בראשית טו, ב] וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יֱיְ בַּמֶּה אֵדָע כִּי אִירָשֶׁנָּה: [בראשית טו, ח]

משנת ראשונים

הבא הדא היא התם תרתי כל הדא וחדא באפי נפשה. שהרי מצינו כאן שהמזמן כהם משונות ישראל בלבד ואינו מזכיר בהם בנין ירושלים דכתיב ישראל נושע בה' תשועת עולמים ורכים כאלה. ולפיכך דיינינן להו כשתים ואין חותמין בהם אבל מקדש השבת וישראל והזמנים אע"פ שנראית כשתים, ענין אחד הוא שקדושת ישראל תלויה בקדושת השבת וקדושת הזמנים וראשי חדשים תלויה בקדושת ישראל, וכיון שתלוי זה בזה כמו קדושה אחת דיינינן ליה.
[רבינו יונה רמ"ה, מדה"ר]

ורבינו אפרים הספרדי ז"ל פי' דהא דהא תליא, רוצה לומר אע"פ שנראה כשני ענינים כיון ששתי הקדושות באין בזמן אחד כמו קדושה אחת הוי ולפיכך חותם בשתיים.
[רבינו יונה רמ"ה, מדה"ר]

לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות. דבעינן למיעבד כולהו מצות בזה אחר זה כסדרן ולא יעשה עצמו היתומה.
[תוספות מועד קטן ח:]

ברוך שנתן למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית. מסתברא דכל הני בשם ומנהו, וכן נמי תחימתן בשם, ואע"פ שאם היה מוכיר בתקונן לא היו בשם, היינו משום דכל שהוא מזכיר בברכה המסוכה הוי הזן נכללת בברכה שיש בה מלכות בפתיחתה וחתימתה, דכל שסמכוה הרי היא כאלו פותחת בברוך שפתיחת הראשונה כוללת את כולן.
[הרשב"א]

אבל האה"ע ז"ל כתב שאינו מזכיר בה שם, אלא כמו שהיא נוכרת בגמ', חברה ברכות יש בלא שם, כברכת המזון שהיא בלא שם וכלא מלכות, ושמעא דמלחא לפי שאינן ברכות קבועות, וכן בכל הברכות האמורות בפ' הרואה.
[הרשב"א]

ולא ידענא אי אמר בה שבחה אי לא אמר בה שבחה. ר"י"ח לא שייך ביה שבחה, או שמא כיון דכתיב ובכולם שבחהכם וכמרעזיכם ובראשי חדשיכם אתקש ר"ח ליום שבחה, ועוד דשמחה כתיב ברגלים ומצינו ר"ח דאיקרי מועד אבל בשבת לא אשכחן דכתיב בה שבחה.
[תוספות הרא"ש]

מלה נתנה ביי"ג ברייתות. [1] בפרקים מילה שמעתה (מנחות כח ס"ע כתובים[2]): **תחלה ושוף.** ס' אלגיטין, ועל כולם ס' אלגיטין שמוזיים לך: **מ"ד צריכה מלכות קסבר דרבנן.** הלכך לאו ברכה הסמוכה למברכה היא, **ומ"ד אינה צריכה מלכות קסבר דאורייתא הוא.** [3] כלומר אלמלא ס' חיה, כלומר לעיל (קף מח:) אמר נתן לך זה הטוב והמטיב, והוא לה ברכה הסמוכה למברכה. [4] ומיהו פותח בה בברוך שלא יפסיקנה חיה מתימהני, שכולה שבחה אמת היא ומיהו (ו) הפסקה, ודומה לברכת הפירות והמזון: **בונה ירושלים א.** בגמרא, מי אמרת בונה ירושלים לאו ברכה היא דילמא עקר ברכה דידוע דלא עקר ברכה אלא אימא אף מושיע. מי בא לומנות מושיע ישראל ולא אמרת בונה ירושלים יפת, שמושיע ישראל היא נתן בונה ירושלים: **פתח בחדא.** בסתמתן בברכה אין מתימה: **אלא אימא** כגון שפתח בברכה אחת מהן, ובסתמה מתחיל בברכת מושיע ישראל ובונה ירושלים עיכל לפי שפתימה היא מתימה

מט: שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

סג א מיי׳ פ״ב מהלכות ברכות הלכה יג סמג עשין קמ״ף ח ור״י מכל שקף ה: **סד** ב ג מיי׳ שם הלכה יב טוש״ע שם סעיף ה:

סה ד ה מיי׳ פי״ט מהל׳ מלוה ולוה הלכה יא טוש״ע יו״ד סי׳ רמ״ב סעיף ב:

סו ז ח מיי׳ פ״ב מהל׳ ברכות הלכה ב ד מיי׳ שם הלכה יב טוש״ע או״ח סי׳ קפ״ט סעיף ה:

רב נסים גאון

מר סבר חזרתו כטומאתו מה טומאתו בכביעה. עיקרה בחזית כהנים יכול יטמא כל שהוא תלמוד לומר ״לו״ אשר יאכל הא אינו מטמא אלא בכביעה ובגמרא דיום הכפורים (דף ס) אמרינן תניא ר׳ אומר כל איסורין שבתורה בכזית חוץ מטומאת אוכלין בכביעה כו׳ מנלן א״ר אבהו אמר ר׳ אלעזר דאמר קרא מכל האוכל אשר יאכל אוכל שאתה יכול לאוכלו בבת אחת שיערו חכמים שאין בית הבליעה יתר מביצת תרנגולת ולענין איסורין אמרי׳ (סוכה ו) ארץ זית שמן ארץ שרוב שיעוריה כזיתים ועיקרו בתורת כהנים אשר האכל אין אכילה בפחות מכזית וכגמ׳ דפרק גיד הנשה (חולין דף קיא) אמרי׳ ר׳ יהודה אכילה כתיבה בה ואכילה בכזית והתם נמי אמרי׳ (שם דף קב) אבר מן החי צריך כזית מ״ט אכילה כתיב ביה ואכילה בכזית וכמה רבות בתלמוד ומינה ילפינן לגוזג ולנשיא ששיעורו חכמים כזית כדתניא בתורת כהנים (בפרשת אמור) הכי איתא בת״כ [שם בפ׳ שמיני] נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה את שאין לה שומאה אלא אכילה וכי יכול נבלה בהמה טמאה בגדים בבית הבליעה מ״ו ת״ל בה בה אתה מטמא בבית הבליעה ואין אתה מטמא בנבלה בהמה בבית הבליעה א״כ למה נאמר האוכל ליתן שיעור הנושא בבזיון: בשלשה **הוא אומר ברכו.** אבור שמונאל לעולם אל יניא אדם את עצמו מן הכלל. **ואם** אמרו ברכו. בשלשה ומיכל להנות משל חברים, וכן כיוצ״ב התנו כמה בן ולא לכל ד׳ המנוי מלשונות ליתן לירע עבירה. **זו אכילה ושבעה זו שתיה.** אע״פ שכתבתיה שתי שעשה רביעית יין לא יחפלל ושכור שהתפלל תפילתו תועבה ובברכות של קריאת שמע אין ראוי לברכם בשכרות הוא כל שאינו ראוי לדבר בפני גדולים, ברכת המזון נאמרת בשכרות, שכן נתקנה מן התורה, שנאמר ואכלת ושבעת וברכת והדרישה תו״ל, **ולכות ברכות לרינט״א פרק ו אות כג)** מה **מוכאים בבביצה.** לפי מה שכתב ר״ח ז״ל דאוכלין אין מקבלין טומאה בפחות מכביצה ניחא, אבל לדברי רשי״ו ז״ל שכתב דאפילו כל שהוא מקבל טומאה אזהינא קאמר. **[הרשב״א]**

אי בעי אכיי ואי בעי לא אכיי. ופ״מ דאם הוי כ״מ מיומי לגמ׳ להתעטות כהן במגילת תענית[ס]. וי״ל דה״מ כי בעי אכיל ומי בעי לא אכיל אי נמי לגמ׳ לא פי׳ אי בעי אכיל ואי בעי לא אכיל אלא לומר דאין חיוב לאכול כזית ואי אכיל אכיל כזית ואי לא לא. **ופ״מ** לתמריני דסוכה (פ״ב דף מ.) אי בעי אכיל ואי בעי לא אכיל ואין חיוב לאכול כזית ואי אכיל אכיל כזית ואי לא לא. ומ״מ מאי קאמר הכי הא אמר ר׳ יוחנן אומר[ב] כזית ראשון חובה ושאר כולן רשות. [ו] ותימה לתמריני[ג] דלעיל (דף מ:) גבי ישן שאכל כזית ראשון חובה ושאר כולן רשות ואמאי לא פריך לתמריני דהכא דלא כר׳ יוחנן. ונראה לומר דהתם לא פריך דלא קאמר ר׳ יוחנן אלא לענין שיעור כזית ראשון אבל לענין שיעור כזית שני ושלישי לא קאמר ר׳ יוחנן דאפשר דלא בעי שיעור כזית שני ושלישי אלא כדי שיהא בפיו כשאוכל כזית ראשון אבל הכא דקאמר ר׳ יוחנן אומר דכל כזית וכזית חובה אפילו כזית שני ושלישי צריך שיעור כזית ראשון דאי לא תימא הכי אמאי קאמר ר׳ יוחנן אומר דכל כזית וכזית חובה הא אפילו כזית ראשון נמי לא בעי שיעור כזית ראשון אלא כדי שיהא בפיו כשאוכל כזית שני ושלישי ומיהו קשה לר״ת דאמר בפרק בתרא דיומא (דף פו.) דאפילו כזית שני ושלישי צריך שיעור כזית ראשון ומפרש התם דאי לא בעי שיעור כזית ראשון לא בעי שיעור כזית שני ושלישי ועוד

לֹא שָׁנוּ אֶלָּא שֶׁלֹּא פָּתַח בְּהַטּוֹב וְהַמֵּטִיב - ואף שסיים את הברכות שחייב מהתורה, כיון שעדיין לא הסתיימה ברכתו כל שלא הסיח דעתו לברכה אחרת והתחיל בה, כשם שתפילת שמונה עשרה אינה מסתיימת עד שעקר רגליו (שטמ"ק, וכעין זה ברש"י).

אֲבָל פָּתַח בְּהַטּוֹב וְהַמֵּטִיב חוֹזֵר לָרֹאשׁ - לתחילת ברכת המזון (רש"י), ואינה דומה לתחנונים הנאמרים לאחר שמונה עשרה [שכשנזכר בהם שלא אמר 'יעלה ויבוא' אינו חוזר לראש], לפי שתחנונים חלק מהתפילה הם, אבל הטוב והמטיב אינה חלק מברכת המזון, ואדרבה חכמים תיקנו להפסיק ביניהם ולומר אמן לאחר בונה ירושלים, ולפתוח הטוב והמטיב בברוך (שטמ"ק). ויש מבארים, שחוזר לראש משום ששלשת הברכות כברכה אחת הם, וכשטועה בהם חוזר לראש (רא"ש כג, ובביאה"ל קפח, ו כתב שלדברי הרא"ש גם כששכח ברית ותורה חוזר לראש). ויש מפרשים, שחוזר לבונה ירושלים ואומר 'רצה', שלא סיים את ברכתו עד לאחר הטוב והמטיב (ראב"ד, רבינו יונה).

■ להלכה, אם שכח 'רצה' בשבת או 'יעלה ויבוא' ביום טוב והתחיל הטוב והמטיב, חוזר לתחילת ברכת המזון (שו"ע שם ו). ואם התחיל לומר ברוך אתה ה' של ברכת הטוב והמטיב, יש אומרים שיכול לסיים שנתן שבתות, ומשאר הפוסקים משמע שכשאמר ברוך אתה ה' הסיח דעתו מברכה שלישית וחוזר לראש (משנ"ב וביאה"ל שם).

טָעָה וְלֹא הִזְכִּיר שֶׁל רֹאשׁ חֹדֶשׁ בַּתְּפִלָּה מַחֲזִירִין אוֹתוֹ בשחרית ומנחה, אבל בערבית אין מחזירים אותו כמבואר לעיל (ל, ב).

בְּבִרְכַּת הַמָּזוֹן אֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ אם התחיל הטוב והמטיב, אך אם לא התחיל הטוב והמטיב אומר ברוך שנתן כדעת רב גידל לעיל בעמוד א (רשב"א). ויש אומרים, ששמואל חולק על רב גידל, ואינו אומר ברוך שנתן גם כשלא התחיל הטוב והמטיב (בעל המאור, ספר החינוך מצוה תל).

■ להלכה, אם שכח 'יעלה ויבוא' בליל ראש חודש וביומו ולא התחיל הטוב והמטיב אומר ברוך שנתן, ואם התחיל אינו חוזר (שו"ע שם ז). ואינו יכול להשלים 'יעלה ויבוא' בהרחמן כמו שמשלים 'על הניסים', לפי שיש בו הזכרת שמות ומתכוון לצאת ידי חובתו, ויש לחוש לברכה לבטלה (רמ"א וביאה"ל שם).

דְּאִי בָּעֵי אָכִיל אִי בָּעֵי לָא אָכִיל, ובשבת ראש חודש שחייב לאכול חוזר על 'יעלה ויבוא' (רשב"א). וכמו שמזכיר שבת בתפילת נעילה אף שאיננה מחמת שבת (טור שם). ויש מפרשים שאינו חוזר, שחיוב האכילה הוא מחמת השבת ולא מחמת ראש חודש (רא"ה), וגם בנעילה אם לא הזכיר שבת אינו חוזר (לבוש שם ח, ט"ז ס"ק ה). ■ להלכה, אם שכח 'יעלה ויבוא' בשבת ראש חודש אינו חוזר (שו"ע שם ז).

שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים דְּלֹא סָגֵי דְּלֹא אָכִיל שחייב לאכול פת בשבת, שנאמר 'קראת לשבת עונג', ואין עונג בלי פת (רשב"א). וביום טוב, יש אומרים שחייב לאכול פת מדין שמחה, שאין שמחה בלא אכילת לחם (רא"ש כג, תוס' רבינו יהודה). או מדין עונג כמו בשבת (רעק"א השמטות לסי' א). ויש מפרשים שרק בליל פסח ובליל סוכות חייבים לאכול בהם פת, ואם שכח בהם 'יעלה ויבוא' מחזירים אותו, אבל בשאר ימים טובים אינו חייב לאכול פת, ואם שכח 'יעלה ויבוא' אין מחזירים אותו (רשב"א, תוס' סוכה כז, א ד"ה אי בעי).

■ להלכה, אם שכח 'רצה' בשבת או 'יעלה ויבוא' ביום טוב חוזר לראש (שו"ע או"ח קפח, ו). ודוקא בסעודות המחויבות, אבל ביו"ט אם אכל סעודה שלישית שאינו מחויב בה, אינו חוזר (משנ"ב שם כו). וגם בסעודה שלישית בשבת אינו חוזר, לפי שיש אומרים שאין חייב לאכול בה פת, ונכון לחוש לדבריהם בספק ברכה לבטלה (שו"ע שם ח ומשנ"ב שם).

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מֻחְלֶפֶת הַשִּׁיטָה במשנתנו, ולרבי מאיר זימון עד כביצה, ולרבי יהודה עד כזית (תוס'). שרבי יוחנן לעיל (מח, א) פסק שזימון בכזית, ואם נאמר שמוחלפת השיטה במשנה בפסחים, היה לו לפסוק שזימון בכביצה כרבי יהודה, לפי שרבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה (יעב"ץ).

אַבַּיֵי אָמַר וְכוּ' רַבִּי מֵאִיר סָבַר וְכוּ' וַאֲכִילָה בְּכַזַּיִת וְרַבִּי יְהוּדָה סָבַר וְכוּ' וְאֵיזוֹ זוֹ כַּבֵּיצָה, ולאביי חיוב ברכת המזון מהתורה הוא או באכילת כזית או כביצה, וחולק על רב עוירא (לעיל כ, ב) שסובר שחיוב ברכת המזון מהתורה הוא רק כשאכל כדי שביעה (רשב"א). ויש מפרשים, שמהתורה חיוב ברכת המזון הוא רק כשאכל כדי שביעה, ורבי מאיר ורבי יהודה נחלקו בדרבנן והפסוקים אסמכתא בעלמא הם (תוס'). ■ להלכה, חיוב ברכת המזון הוא בכזית (שו"ע או"ח קפד, ו). ומהתורה חייב לברך רק כשאכל בכדי שביעה, וכדי שביעה אינו שווה בכל אדם וכל אחד יודע שביעתו. ויש סוברים שכדי שביעה תלוי ברוב העולם (משנ"ב ושעה"צ שם).

וְשָׂבָעְתָּ זוֹ שְׁתִיָּה, שגם על שתיית יין חייבה תורה ברכה מעין שלש ולא רק על אכילת ענבים (ריטב"א). ויש שפירש, שהפסוק מלמדנו, שאם הוא צמא אינו חייב לברך ברכת המזון עד שישתה (מרדכי קעז, בשם היראים). ■ להלכה ראוי להחמיר כדעה זו שחיוב ברכת המזון מהתורה הוא רק כששותה, ואם הוא צמא ראוי לשתות לפני ברכת המזון (רמ"א או"ח קצז, ד משנ"ב והערות דרשו שם).

ושיעור שתיה להתחייב עליה ברכה אחרונה, יש אומרים שהוא בכזית, ואינו כיום הכיפורים שחייב רק בכמלא לוגמיו [שהוא רוב רביעית (שו"ע או"ח רעא, יג)] כמבואר ביומא (עג, ב), לפי שביום הכיפורים חייב רק על אכילה שמיישבת את דעתו. ויש אומרים, שמברך ברכה אחרונה רק על רביעית, לפי שברכה על שתיה נלמדת מ'ושבעת', וכמו שלרבי יהודה 'ושבעת' מלמדנו שמברך רק על אכילת כביצה, כן הוא לרבי מאיר מברך רק על שתיה שמשביעה אותו (תוס' סוכה כו, ב רא"ש כד). ובכדי לצאת מהספק ישתה או פחות מכזית או יותר מרביעית (רא"ש שם). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רי, א).

אֲכִילָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ שְׂבִיעָה וְאֵיזוֹ זוֹ כַּבֵּיצָה, וידוע לחכמים שגם אכילת כביצה משביעה קצת (רש"ש).

מַה טָּמְאָתוֹ בְּכַבֵּיצָה לטמא אחרים, אבל הוא עצמו נטמא בכל שהוא (רשב"א, ע"פ רש"י פסחים לג, ב ד"ה פחות, רמב"ם טומאת אוכלים ד, א). ויש מפרשים, שאינו נטמא אלא אם כן יש בו כביצה (תוס' פסחים שם ד"ה לאימת).

משנה. בִּשְׁלֹשָׁה אוֹמֵר נְבָרֵךְ, שאם יאמר ברכו משמע שגם שנים יכולים לזמן (תוס' רבינו יהודה). ואם אמר ברכו יש אומרים שלא יצא ידי חובת זימון (ב"ח קצב, ד). ויש אומרים שבדיעבד יצא ידי חובתו (צל"ח, מג"א שם א). ■ להלכה, בדיעבד אפשר שיצא (משנ"ב שם ה).

המשך במילואים

שֶׁמַּע מִינָּהּ נְבָרֵךְ עָדִיף, כדי שיהיה בכלל המברכים וכסברת שמואל, ולזה אין ראיה מהמשנה של ו' נחלקין, שמהמשנה מוכח שאין עדיפות ל'ברכו', אבל אין ראיה שיש עדיפות ל'נברך' (ריטב"א, ורש"י שינה מחמת כן את הגירסא בגמרא, וראה בתוס' רבינו יהודה). ויש שפירש, שהמשנה סוברת ששה צריכים להתחלק שלא יבואו לומר ברכו (ריטב"א בשם הראב"ד). ■ להלכה, עדיף לומר 'נברך' (שו"ע או"ח קצב, א).

וּמְטוּבוֹ חֲרֵי זֶה בּוּר, שממעט בטובותיו של מקום, שמשמע שאינו נותן אלא קצת מטובו, כדי חייו ולא יותר (רש"י). ויש שפירש, שמטובו משמע שמחסר מעצמו ונותן, והקדוש ברוך הוא נותן ואינו נחסר מאומה (מהרש"א).

נֶהֱרְבֶּלְאֵי מַתְנִי אִיפְּכָא, שכשאומר 'ובטובו חיים' כולל את כל באי עולם ולא רק את המברכים (רש"י). ויש שפירש, שלנהרבלאי אומר 'ומטובו' שמשמע שמטובו שמשפיע עלינו חיינו, ואינו אומר 'ובטובו', שמשמע שבטוב שנשאר אצלו חיינו, אבל לא השפיעו עלינו (תוס' רא"ש).

עַל הַמָּזוֹן שֶׁאָכַלְנוּ חֲרֵי זֶה בּוּר, שנראה כמברך את המזון שאכל (רי"ף, ב"י קצב ד"ה וכל בדעת רש"י). ויש שפירש, שנראה כמודה לבעל הבית על המזון שנותן לפנינו (תוס').

אֲבָל בַּעֲשָׂרָה דְּאִיכָּא שֵׁם שָׁמַיִם מוֹכְחָא מִילְּתָא, והוא הדין שבעשרה יכול לומר 'נברך אלהינו למי שאכלנו משלו' (ראבי"ה קלב, בי"ל קצב ד"ה וכשהם). ויש מפרשים, שאינו יכול לומר כן שמשמע שמודה למי שהאכילנו, ואינו מודה לאלהינו (דרכי משה שם ג).

עֲבָרִין שֶׁבִּמְעֵי אִמָּן אָמְרוּ שִׁירָה עַל הַיָּם שֶׁנֶּאֱמַר בְּמַקְהֲלוֹת וְכוּ' מִמְּקוֹר יִשְׂרָאֵל - כשנקהלו ישראל על ים סוף אף עוברים שבמקור אמרו שירה (רש"י סוטה לא, א ד"ה במקהלות).

וְאִידָךְ מִמְּקוֹר נָפְקָא, שהעוברים אמרו שירה כל אחד בפני עצמו ולא במקהלות, ורבי עקיבא שדורש 'במקהלות' סובר שגם העוברים אמרו שירה במקהלות (אמרי נועם להגר"א).

קָם רַב חָמָא וְקָא מְהַדַּר אַבֵּי מֵאָה, כדי להזכיר שם הוי"ה שהוא שם המיוחד (שטמ"ק).

אָמַר רָבָא הֲלָכָה כְּרַבִּי עֲקִיבָא, ואין אומרים שם המיוחד אלא בבית הכנסת שהוא מקום המיוחד לתפילה ולא בברכת המזון (שטמ"ק). והוצרך להשמיענו כן הגם שהלכה כרבי עקיבא מחבירו כמבואר בעירובין (מו, ב), לפי שבתחילת המשנה מוזכרות שני הדעות ללא שמות התנאים ואולי בזה אין הלכה כרבי עקיבא (ט"ז קסז, ד, חפץ ה' [לבעל האור החיים הק']). ■ להלכה, מעשרה ואילך אומר נברך אלהינו וכו' (שו"ע או"ח קצב, א).

שָׁמַע רֵישׁ גָּלוּתָא וְאִיקַּפֵּד, על שעושים חבורה לעצמם בפרהסיא (רש"י), ונראה שאינם רוצים לצאת בברכתו (מאירי). ויש שפירשו, שהקפיד עליהם כדי שיוכל לקיים 'ברוב עם הדרת מלך' (תוס' רא"ש ותוס' רבינו יהודה, ובשעה"צ קצג, ט הוכיח מדבריהם, שלכתחילה ששה לא יתחלקו ויברכו ברוב עם).

והותר להם להתחלק לשלשה ולזמן בנחת לפי שריש גלותא מנע מהם לברך בעשרה, ובברכתו לא יכלו לצאת שלא שמעו אותו. עוד יש לפרש, שמחמת קפידתו אין להם לברך בעשרה אפילו אם אינו מונע מהם לברך, שגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה דרבנן (רשב"א, ובשעה"צ קצט, יט הוכיח מדבריו, שזימון הוא מדרבנן).

אֵיידֵי דְּאָוְושׁוּ כּוּלֵּי עָלְמָא לֹא שָׁמְעִי, את ברכת הזימון, וכששומעים את ברכת הזימון אף שלא שומעים את ברכת המזון לא יתחלקו לשלשה שלשה אלא יברכו ברכת המזון בלחש (ב"י קצג ד"ה ומיהו). ויש שפירשו, שצריך לשמוע את כל ברכת המזון ולענות אמן אחרי המזמן גם כשמברך בלחש (דרכי משה שם ג, וכעין זה בב"ח שם ה).

■ להלכה, אם אינם יכולים לשמוע את המזמן עד סוף ברכת הזימון יכולים להתחלק לחבורות של שלשה ולזמן (שו"ע או"ח קצג, א). ויש אומרים שיכולים להתחלק אם אינם שומעים עד סוף ברכת הזן שהיא ברכת הזימון (משנ"ב שם). וכשצריכים לצאת לדבר מצוה, יש אומרים שיכולים להתחלק ויש אומרים שאם לא נשארו עשרה בלעדיהם אין לצאת, ובשביל מצוה דאורייתא יש להקל (משנ"ב שם).

אֵינוֹן נָפְקִין בְּזִמּוּן דִּידֵיהּ, ויכול לומר ברוך שאכלנו משלו אפילו כשבירך, שדומה הוא למי שאכל ירק שאף שאינו מברך ברכת המזון יכול להצטרף לזימון (פמ"ג קצד א"א א, ע"פ הרא"ש כח). ויש מפרשים, שמצטרף אליהם משום שמחויב הוא בזימון שאכל עמהם, אך הוא אינו יוצא ידי חובתו שאין זימון למפרע (ריטב"א). ודוקא כשקדם אחד ובירך, לפי שאין בכוחו לבטל תורת זימון מהשנים הנותרים, אבל כשקדמו שנים וברכו, התבטל מהם תורת זימון (רשב"א, רא"ש שם). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח קצד, א).

פַּתְיָא אוּכְמָא - כלי חרס שחור, וכינוי הוא לתלמידי חכמים שמצטערים על לימוד תורה ואינם מכבסים בגדיהם (רש"י ע"ז טז, ב ד"ה פתיא).

משנה. שִׁשָּׁה נֶחְלָקִים וכן עשרים נחלקים, אם ירצו (ט"ז קצג, ג בדעת רש"י ד"ה ששה נחלקין, וד"ה עד שיהו עשרים [וראה דרכי משה שם]), ולא אומרים שעדיף שיחלקו כדי להרבות בברכות. ויש סוברים, שלששה אין מצוה ליחלק, אבל לעשרים מצוה ליחלק, שנאמר 'במקהלות ברכו אלהים' (תהלים סח, כז), וכשמתחלקים יש שתי קהלות של עשרה [ושישה שאינם קהל, אין מצוה להתחלק] (אור שמח ברכות ה, י בדעת הירושלמי, אך לדעת הבבלי כתב שא"צ ליחלק), ויש סוברים, שבעשרים מצוה מן המובחר לא ליחלק, משום 'ברב עם הדרת מלך' (דרכי משה הנ"ל). ■ להלכה, ששה או עשרים, אם רוצים יכולים ליחלק (רמ"א קצג, א ומשנ"ב שם יא).

שְׁתֵּי חֲבוּרוֹת, לאו דוקא שתי חבורות שיש בכל אחת כדי זימון, הוא הדין בחבורה אחת של שלשה ששתים בשולחן אחד ושלישי בשולחן אחר, ורואים אלו את אלו, מצטרפים לזימון (ביאה"ל קצה ד"ה שתי, בגירסת הרמב"ן לעיל מה, א, ובדעת הרשב"א), ויש סוברים, שאינם מצטרפים (רשב"ש לז; אמרי נועם לגר"א), ואפילו אם יש בכל חבורה כדי זימון, אלא שבצירופם יחד יתחדש שיברכו בעשרה (כגון שיש חמש בכל חבורה), אינם מצטרפים לזמן בשם (רשב"ש שם). ■ להלכה, שתים בשולחן או בית אחד ואחר בשולחן או בית נוסף, אפילו רואים אלו את אלו אינם מצטרפים לזימון [וכדעת הרשב"ש] (ביאה"ל קצה, א ד"ה שתי חבורות [ועיין שו"ע או"ח נה, יד ומשנ"ב שם]).

שֶׁהָיוּ אוֹכְלוֹת בְּבַיִת אֶחָד, ואפילו בשני בתים [אם שומעים את המברך], והמשנה נקטה 'בית אחד' שהדרך שבבית אחד רואים אלו את אלו (רשב"א; רא"ש), או משום חידוש הסיפא, שאם אין רואים אלו את אלו אינם מצטרפים אפילו כשהם בבית אחד (תוס' להלן ע"ב ד"ה שמש ומאירי).

■ המשך במילואים

שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות ג.

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) במשנה בעמוד הי, ג) [מוספתא פ"ה הל' כ], ג) מוספתא כרכות פ"ג הל' ח, ד) [בבבלי דף י"ז:], ה) [פסקים דף קכ"ו:], ו) כתוספות ז: [לעיל דף ו:], ז) [פסקים סי' מה.], ח) [פסקים סי' מג. מגילה יד: ע"ז נח: ע"ש פיסקא נשמח], ט) [לעיל מה.], י) [לעיל מה.], כ) [עי' מוהן נו יח ס"ק ע"ש].

הגהות הב"ח

(ל) גמי ד"ה יומן כיון שאכלנו, כ"ה ובפ"ק (מגיה) [בגירסת] בברך ומקי' ליה יומן על ברך: (ב) שם ר"מ אין נחלקין (נ"א ד"ה אבל ומי' משכחי לה ר"ש אבל נחלקין אבל עיקר: (ל) ד"ה דלמא דלמי ומי' משלו ר"ש ס"ג (מגיה) [בגירסת] ג"כ [ת"ש] ובן משמע מעדני יו"ט אות ש):

הגהות הגר"א

[א] גמ' ד"ה אמר ר' אבא. כ"כ כלן גי' מתלפות הרמ"ס ל"ג לה ורי"ף ל"ג לתשובה:

הגהות וציונים

ל) בכת"י ובהוספאה ובירושלמי הסדר בין שאמר **ברבי** (דרך לשונה המשוש בורשא, רש"י סוכה כ. ד"ה אי הכי), ועיין רש"ש. ב) [גי' הערוך **ונקרינין** פי' המקדש שלא בזבר צורך ובלשון ערבי קורין אותו אלמנכר כגון חרגגלות המנקר לאשפה ערוך ערך נקר] (גליון). ג) **ודתותי כמאן כמברך ליה למזון** (רי"ף וה"ר) (גליון) ובעיי"ן בכת"י ועיין עוד ש: ד) ברוך ה' **אלהינו** אלהי ישראל וכו' (כ"ה בכת"י ולעיל בפתוני, וכן הגיה מהר"ב אדלר). ה) נראה דהנקודות ש"ס הכל המשך דברי הגמ' (רי"ף, שפ"ח ועי"ש). ו) לומר דמשמע בטור חיים שאר העולם ולא אנו (בית יוסף ארח סימן קצב): ז) יש להוסיף מרדכי **הן** (באה"מ). ח) מה שכתבו **"**ואומר דבטובו תיינר**"**, לא קאי אלעיל אלא הוא ענין בפני עצמו, ור"ל ולא **"**אמר מטובו ולא **"**אמר הים אלא תיינו וכ"ה בתוס' ובכינו יהודה (ביאור הלכה סי' קצב ד"ה שאומר ש"י), ועיין ש"ו שם סוף סק"ב ואליה רבה ס"ק א ובצ"ח:

מוסגר בגמרא

אף ברכו. שפיר למי, ומיהו טוב לו להיות בכלל המברכים: **תניא.** פשיטא דמשמע: **ששה נחלקין.** אם רצו ליאכל לפני מזכות ולומן אלו לעצמן ואלו לעצמן כמאן דאמרי הן, שהרי הם זימון כאן וכאן: **עד עשרה.** לגומר וכן שבעה וכן שמונה לפני מזכות, וכן תשעה לפני מזכות או לשלשה, עד עשרה, אבל פחות משלשה לא: **אלא** ש"מ נברך עדיף. **נאו דוקא** עדיף אלא כי הדדי ניהו ועדיף הייט משום ג) כמו הקישם עדיף וג"מ עדיף פ' מיזמן מקומן (ד' מח.). ר"ל דהיינו משום הכי ג"מ וה"ל כמאן דאמר מזכות ולפיכך לא יוציא עצמו מן הכלל. **והקונטרס מוסיף** עדיף. ומיהו למי שפיר עדיף לכ"ע: **על המזון הרי זה בור.** דממעט למברך לעצמו הניח המפקיע מלאי בור שאינו מחזיק מים:

אמר רבא הלכה כרבי. ר"ש להכי ליכל ולהלן בין בעשרה בין במפה בין בכוסו אומר נברך ד) אין תופסין אותו על כך זה הנקדנין ד) תופסין אותו על כך. ה) ומברכותיו של אדם ניכר אם ת"ח הוא אם לאו כיצד רבי אומר ובטובו הרי זה ת"ח א ומטובו ה"ז בור ל"ל אביי לרב דימי והכתיב ח) ומברכתך יברך (את) בית עבדך לעולם בשאלה שאני בשאלה נמי הכתיב ב) הרחב פיך ואמלאהו ההוא בדברי תורה כתיב תניא רבי אומר בטובו חיינו הרי זה ת"ח ג חיים הרי זה בור ד) נהרבלאי מתני אפיכא ולית להלכתא כנהרבלאי. אמר רבי יוחנן נברך שאכלנו משלו הרי זה ת"ח ג למי שאכלנו משלו הרי זה בור אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי והא אמרינן ה) למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו א"ל התם מוכחא מילתא מאן עביד ניסי קודשא ב"ה וא"ר יוחנן (ו) ברוך שאכלנו משלו הרי זה ת"ח ד על המזון שאכלנו הרי זה בור ג א"ר הונא בריה דרב יהושע לא אמרן אלא בג' דליכא שם שמים אבל בעשרה דאיכא שם שמים מוכחא מילתא כדתנן בענין שהוא מברך כך עונין אחריו ברוך ה' ז אלהי ישראל אלהי הצבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו: אחד עשרה ואחד עשרה רבוא: הא גופא קשיא אמרת אחד עשרה ואחד עשרה רבוא אלמא כי הדדי ניהו והדר קתני במאה אומר באלף אומר ברבוא אומר אמר רב יוסף לא קשיא הא ר' יוסי הגלילי הא ר"ע דתנן ר' יוסי הגלילי אומר לפי רוב הקהל הם מברכין שנאמר ח במקהלות ברכו אלהים: ט אר"ע מה מצינו בבית הכנסת וכו': ט ור"ע האי קרא דרבי יוסי הגלילי מאי עביד ליה לכדתניא י היה ר' מאיר אומר מנין שאפי' עוברין שבמעי אמן אמרו שירה על הים שנאמר כ במקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל ואידך ממקור נפקא אמר רבא ל"הלכה כר"ע רבינא ורב חמא בר בוזי אקלעו לבי ריש גלותא קם רב חמא וקא מהדר אבי מאה א"ל רבינא לא צריכת הכי אמר רבא הלכה כר"ע. אמר רבא כי אכלינן רפתא בי ריש גלותא מברכינן ג' ג' וליברכו י' י' שמע ריש גלותא ואיקפד ונפקו לברכתא דריש גלותא אידי דאוושו כולי עלמא לא שמעי. אמר רבה תופספאה יהני ג' דכרכי רפתא בהדי הדדי וקדים חד מיניהו ובריך לדעתיה אינון נפקין בזמן דידיה אידהו לא נפיק בזמן דידהו כ לפי שאין זמן למפרע: ר' ישמעאל אומר: ספרים בר פפא איקלע לבי בנישתא דאבי גיבר קם קרא בספרא ואמר ברכו את ה' ואשתיק ולא אמר המבורך אוושו כ"ע ברכו את ה' המבורך אמר רבא ס פתיא אוכמא בהדי פלוגתא למה לך ועוד ס"הא נהוג עלמא כרבי ישמעאל: **מתני'** ע ס שלשה שאכלו כאחת אינן רשאין ליחלק וכן ארבעה וכן חמשה ששה נחלקין עד עשרה ועשרה אין נחלקין עד שיהו עשרים. ישתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו הרי אלו מצטרפין לזמן ואם לאו אלו מזמנין לעצמן ואלו מזמנין לעצמן. אין מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים דברי ר' אליעזר וחכמים אומרים מברכין: **גמ'** מאי קמ"ל תנינא חדא זימנא ג ג' שאכלו כאחת חייבין לזמן הא קמ"ל כי היא דאמר רבי אבא אמר שמואל ב ג' שיושבו לאכול כאחת ועדיין לא אכלו אינן רשאין ליחלק (ב) ל"א [א] אמר רבי אבא אמר שמואל הכי קתני ג' שיושבו לאכול כאחת אע"פ שכל אחד ואחד אוכל מכככרו אינן רשאין ליחלק או נמי כי היא דרב הונא דאמר רב הונא ס ג' שבאו מג' חבורות של ג' בני אדם ב אמר רבא אמר רב חסדא והוא שבאו מג' חבורות של ג' בני אדם ב אמר רבא ולא

אף ברכו ומ"מ נברך עדיף דאמר רב אדא בר אהבה אמרי בי רב תניא ס ששה נחלקין עד עשרה אי אמרת בשלמא נברך עדיף מש"ה נחלקין אלא אי אמרת ברכו עדיף אמאי נחלקין אלא לאו ש"מ נברך עדיף ש"מ תניא נמי הכי ס בין שאמר ברכו בין שאמר נברך ס אין תופסין אותו על כך הנקדנין ס תופסין אותו על כך. ס ומברכותיו של אדם ניכר אם ת"ח הוא אם לאו כיצד רבי אומר ובטובו הרי זה ת"ח ס ומטובו ה"ז בור ל"ל אביי לרב דימי והכתיב ס ומברכתך יברך (את) בית עבדך לעולם בשאלה שאני בשאלה נמי הכתיב ס הרחב פיך ואמלאהו ההוא בדברי תורה כתיב תניא רבי אומר בטובו חיינו הרי זה ת"ח ס חיים הרי זה בור ס נהרבלאי מתני אפיכא ולית להלכתא כנהרבלאי. אמר רבי יוחנן נברך שאכלנו משלו הרי זה ת"ח ס למי שאכלנו משלו הרי זה בור אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי והא אמרינן ס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו א"ל התם מוכחא מילתא מאן עביד ניסי קודשא ב"ה וא"ר יוחנן (ס) ברוך שאכלנו משלו הרי זה ת"ח ס על המזון שאכלנו הרי זה בור ס א"ר הונא בריה דרב יהושע לא אמרן אלא בג' דליכא שם שמים אבל בעשרה דאיכא שם שמים מוכחא מילתא כדתנן בענין שהוא מברך כך עונין אחריו ברוך ה' ס אלהי ישראל אלהי הצבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו: אחד עשרה ואחד עשרה רבוא: הא גופא קשיא אמרת אחד עשרה ואחד עשרה רבוא אלמא כי הדדי ניהו והדר קתני במאה אומר באלף אומר ברבוא אומר אמר רב יוסף לא קשיא הא ר' יוסי הגלילי הא ר"ע דתנן ר' יוסי הגלילי אומר לפי רוב הקהל הם מברכין שנאמר ס במקהלות ברכו אלהים: ס אר"ע מה מצינו בבית הכנסת וכו': ס ור"ע האי קרא דרבי יוסי הגלילי מאי עביד ליה לכדתניא י היה ר' מאיר אומר מנין שאפי' עוברין שבמעי אמן אמרו שירה על הים שנאמר כ במקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל ואידך ממקור נפקא אמר רבא ל"הלכה כר"ע רבינא ורב חמא בר בוזי אקלעו לבי ריש גלותא קם רב חמא וקא מהדר אבי מאה א"ל רבינא לא צריכת הכי אמר רבא הלכה כר"ע. אמר רבא כי אכלינן רפתא בי ריש גלותא מברכינן ג' ג' וליברכו י' י' שמע ריש גלותא ואיקפד ונפקו לברכתא דריש גלותא אידי דאוושו כולי עלמא לא שמעי. אמר רבה תופספאה יהני ג' דכרכי רפתא בהדי הדדי וקדים חד מיניהו ובריך לדעתיה אינון נפקין בזמן דידיה אידהו לא נפיק בזמן דידהו כ לפי שאין זמן למפרע: ר' ישמעאל אומר: ספרים בר פפא איקלע לבי בנישתא דאבי גיבר קם קרא בספרא ואמר ברכו את ה' ואשתיק ולא אמר המבורך אוושו כ"ע ברכו את ה' המבורך אמר רבא ס פתיא אוכמא בהדי פלוגתא למה לך ועוד ס"הא נהוג עלמא כרבי ישמעאל: **מתני'** ע ס שלשה שאכלו כאחת אינן רשאין ליחלק וכן ארבעה וכן חמשה ששה נחלקין עד עשרה ועשרה אין נחלקין עד שיהו עשרים. ישתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו הרי אלו מצטרפין לזמן ואם לאו אלו מזמנין לעצמן ואלו מזמנין לעצמן. אין מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים דברי ר' אליעזר וחכמים אומרים מברכין: **גמ'** מאי קמ"ל תנינא חדא זימנא ג ג' שאכלו כאחת חייבין לזמן הא קמ"ל כי היא דאמר רבי אבא אמר שמואל ב ג' שיושבו לאכול כאחת ועדיין לא אכלו אינן רשאין ליחלק (ב) ל"א [א] אמר רבי אבא אמר שמואל הכי קתני ג' שיושבו לאכול כאחת אע"פ שכל אחד ואחד אוכל מכככרו אינן רשאין ליחלק או נמי כי היא דרב הונא דאמר רב הונא ס ג' שבאו מג' חבורות של ג' בני אדם ב אמר רבא אמר רב חסדא והוא שבאו מג' חבורות של ג' בני אדם ב אמר רבא ולא

עין משפט נר מצוה

מו א ב ג ד **(ה)** טוש"ע או"ח סי' קצב סי"ג ס"ק ג"ה מהגי' מרדכי ברכות סוף הלכה ז):

סח ו טוש"ע או"ח סי' קצב סעיף ג:

סט ז מיי' פ"ג מהלכות ברכות הלכה יג. ועיין מ"ש בעין משפט טוש"ע או"ח סי' קצב סעיף ג:

ע ח מיי' פ"ג מהלכות ברכות הלכה ג ופי"ב מהלכות שבת הלכה ה טמא עשיו יט טוש"ע או"ח סי' קצב סעיף ז):

עא ט מיי' פ"ב מהלכות ברכות הלכה י טמא עשיו כז טוש"ע או"ח סי' קצב סעיף ג:

עב י מיי' שם הלכה יב טמא שם טוש"ע או"ח סי' קצב סעיף ג:

עג יא מיי' שם הלכה יג טמא שם טוש"ע או"ח סי' קצב סעיף ג:

עד יב מ מיי' שם הל' ט טמא שם טוש"ע או"ח סי' קצב סעיף ד:

תורה אור השלם

א) **וְאָתָּה תּוֹאַל וּבָרַךְ אֶת בֵּית עַבְדֶּךָ לִהְיוֹת לְעוֹלָם לְפָנֶיךָ כִּי אַתָּה אֲדֹנָי אֱלֹהִים דִּבַּרְתָּ וּמִבִּרְכָתְךָ יְבֹרַךְ בֵּית עַבְדֶּךָ לְעוֹלָם:**
[שמואל ב ז, כט]

ב) **אֲנִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ הַמַּעֲלֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם הַרְחֶב פִּיךָ וַאֲמַלְאֵהוּ:**
[תהלים פא, יא]

ג) **בְּמַקְהֲלוֹת בָּרְכוּ אֱלֹהִים יְיָ מִמְּקוֹר יִשְׂרָאֵל:** [תהלים סח, כז]

משנת ראשונים

והנקדנין תופסין אותו על כך. וכל המדקדק בדברים נקרא נקדן.
[תוספות, נדרים מט:]

ומטובו הרי זה בור. משובו משמע שאין כתוצת המכרך במדת השובה עצמה, דק במדת של מעה היוצא ממדת המכרך בברכה זו היא במדת השוב עצמה שהוא במדת האור הנגוד. והאומרים בשמועה עשרה כי מאור פניך נתת לנו טועים הן, כי התורה באור פניו נתנה, והראוי לומר באור פניך.
[ריקאנטי, דברים ח י]

הרי זה בור. הוא שאין לו תורה ואינו יודע בטיב משא ומתן, ובזה הוא נגדע מעם האויר, כי עם הארץ אפי' שאין בו תורה, יש בו דרך ארץ ועוסק בישובו של עולם, ולשון בור, כמו שדה בור הנזכר במסכת שביעית, וכן אם אוביר ולא אעבירך.
[מגן אבות להרשב"ץ, אבות פ"ב מ"ו]

נשברך משלנו משלו הרי זה תלמיד חכם. כיון שאומר הזכר שתם ודאי מוכחא מילתא דלקדושא ברוך הוא קא ברוך אבל כשאומר למי שאכלנו והאיל ואומר שם פרטי נראה שעל אדם ידוע אומר.
[רבינו יונה, דף לו: מדה"ר]

למי שאכלנו משלו הרי זה בור. ר"ש צריך להעלים מלת למי כדי להודות שאינו מברך לבעל הבית שזמן אותו

מזון. [**אבודרהם**] **וליברכו עשרה שמע ריש גלותא ואיקפד.** לפי שלא היו נמנין עמו לברוך עם הדרת מלך, ואע"פ שנתחייבו בברכת השם בעשרה טוב להם זה ממה שלא היו יוצאים בברכת המזון שלא היו יכולים לשמוע את המברך וגם היו יודעין שלא יוכל ריש גלותא להשתיקם. [**תוספות הרא"ש**] יקפיד ריש גלותא מפני שאינם יוצאים בברכתו, או מפני שיגיעין פרוסיא לעצמן, וגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה. [**הריטב"א**] **אושו בולי שלמא ברבו את ה' המבורך.** כתב הרב רבי יהודה ברצלוני בשם רב סעדיה גאון, שהעולה לספר תורה אחר שיאמר ברכו את ה' המבורך ועונין השומעין ברוך ה' המבורך לעולם ועד. יש לו ג"כ לחזור ולומר ברוך ה' המבורך דכי היכי דאמרת לעיל שהמברך הש"ץ חוזר למקום שפסק ואומר ברוך שאכלנו משלו לבטובו חיינו כמו שאמרו האחרים, ה"ה נמי הכא חוזר ואומר ברוך ה' המבורך לעולם ועד. [**רבינו יונה, דף לו: מדה"ר**]

נ: שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

שהלקוה אחין או שותפין טהורה. מימה לרמב"ן נסוכה (פ"ק דף נח.) מטה מטמאה בבית כגון תרומה ומאי כרעיים. ויל"ע ולעולה דהתם מיירי שיעול[ד] להחזיקה כאחד מתאה ומקנה שהכרעיים בעין והעיזה יכול להחזיקה. **ולח"מ** ממאי ל"ק הכא מכל כלי שנשבר וטהור מלמטן כיון דפלגוה פרא לה טומאה. ול"ע דשמאי התם שאינו רוצה עוד להצטרף הכלי יחד ולקבל טומאה מפילו מכאן ולהבא ולח הוי דומיא דשלשה בני אדם דהוו כלאחר יד.

שבוש מצרפן לזמון. וה"ה בשני כתים ובני אדם שונים ומשמעון מזו לזו מצטרפין וכן אוכלי בירושלמי[ב] ובלבד שיאמרו בהכת המזון מפי המברך והן נקנו ממנו: תנא[ג] אם שמש בינותם שמש מצרפן. אין מברכין על היין: ת"ר יין[ה] עד שלא נתן לתוכו מים אין מברכין עליו ב"ש הגפן אלא בורא פרי העץ ונוטלין ממנו לידים משנתן לתוכו מים מברכין עליו בורא פרי הגפן ואין נוטלין[א] ממנו לידים דברי ר"א וחכ"א בין כך ובין כך מברכין עליו ב"ש הגפן[ו] ואין נוטלין הימנו לידים במאן אזלא הא[ז] דאמר שמואל[ח] עושה אדם כל צרכיו בפת בשאין כר' אלעזר א"ר יוסי ברבי חנינא[ט] מודים חכמים לר"א בכוס של ברכה שאין מברכין עליו עד שיתן לתוכו מים מ"ט אמר רב אושעיא בעינן מצוה מן המובחר ורבנן למאי חזי א"ר זירא[י] חזי לקרוייטי. ת"ר "ד" דברים נאמרו בפת אין מניחין בשר חי על הפת ואין מעבירין כוס מלא על הפת ואין זורקין את הפת ואין סומכין את הקערה בפת אמימר ומר זוטרא ורב אשי כרכו ריפתא בהדי הדדי איתיי לקמיהו תמרי ורמוני שקל מר זוטרא פתק לקמיה דרב אשי דסתנא[יא] א"ל לא סבר לה מר להא דתניא אין זורקין את האוכלין ההיא בפת תניא והתניא כשם שאין זורקין את הפת כך[יב] אין זורקין את האוכלין א"ל והתניא אף על פי שאין זורקין את הפת אבל זורקין את האוכלין אלא לא קשיא[יג] הא במידי דמצמאי הא במידי דלא מצמאי. ת"ר[יד] משיכרו יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה וזורקין לפניהם קליות ואגוזים בימות החמה אבל לא בימות הגשמים אבל לא גלוסקאות לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: אמר רב יהודה שכח והכנים אוכלין לתוך פיו בלא ברכה מסלקן לצד אחד ומברך תניא חדא בולען ותניא אידך פולטן ותניא אידך מסלקן ל"ק[טו] הא דתניא בולען במשקין[טז] והא דתניא פולטן במידי דלא ממאים והא דתניא מסלקן במידי דמצמאי

ולא אמרן אלא דלא אקדימו הנך. מטורות שפרטו אלו מהן ואומנו עלייהו דהני, כגון תם היו מביאה בכל מטורה וכגלה אחת כדי זימון, והפוסקים הללו היו צריכים לנקח קודם שנמנרו המטורות את פעודתם: **אבל אומן עלייהו.** דהני, כגון שנעקרלו אלו מעמהם לזימון כדאמר לעיל[כ] קודין לו ומזמינים עליו, ובכהו המטורות, ואלו לא היו שם אלא דלא אקדימו הנך ואומנו עלייהו בדוכתייהו אבל אומן עלייהו בדוכתייהו פרח זימון מיניהו אמר רבא מנא אמינא לה[כא] דתנן[כב] מטה שנגנבה חציה או שאבדה חציה או שחלקוה אחין או שותפין טהורה החזירוה מקבלת טומאה מכאן ולהבא מכאן ולהבא אין למפרע לא אלמא כיון דפלגוה פרח לה טומאה מינה ה"נ כיון דאומנו עלייהו פרח זימון מיניהו: ב' חבורות וכו':

תנא[כג] אם יש שמש בינותם שמש מצרפן: אין מברכין על היין: ת"ר יין[כד] עד שלא נתן לתוכו מים אין מברכין עליו ב"ש הגפן אלא בורא פרי העץ ונוטלין ממנו לידים משנתן לתוכו מים מברכין עליו בורא פרי הגפן ואין נוטלין[כה] ממנו לידים דברי ר"א וחכ"א בין כך ובין כך מברכין עליו ב"ש הגפן[כו] ואין נוטלין הימנו לידים במאן אזלא הא[כז] דאמר שמואל[כח] עושה אדם כל צרכיו בפת בשאין כר' אלעזר א"ר יוסי ברבי חנינא[כט] מודים חכמים לר"א בכוס של ברכה שאין מברכין עליו עד שיתן לתוכו מים מ"ט אמר רב אושעיא בעינן מצוה מן המובחר ורבנן למאי חזי א"ר זירא[ל] חזי לקרוייטי. ת"ר "ד" דברים נאמרו בפת אין מניחין בשר חי על הפת ואין מעבירין כוס מלא על הפת ואין זורקין את הפת ואין סומכין את הקערה בפת אמימר ומר זוטרא ורב אשי כרכו ריפתא בהדי הדדי איתיי לקמיהו תמרי ורמוני שקל מר זוטרא פתק לקמיה דרב אשי דסתנא[לא] א"ל לא סבר לה מר להא דתניא אין זורקין את האוכלין ההיא בפת תניא והתניא כשם שאין זורקין את הפת כך[לב] אין זורקין את האוכלין א"ל והתניא אף על פי שאין זורקין את הפת אבל זורקין את האוכלין אלא לא קשיא[לג] הא במידי דמצמאי הא במידי דלא מצמאי. ת"ר[לד] משיכרו יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה וזורקין לפניהם קליות ואגוזים בימות החמה אבל לא בימות הגשמים אבל לא גלוסקאות לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: אמר רב יהודה שכח והכנים אוכלין לתוך פיו בלא ברכה מסלקן לצד אחד ומברך תניא חדא בולען ותניא אידך פולטן ותניא אידך מסלקן ל"ק[לה] הא דתניא בולען במשקין[לו] והא דתניא פולטן במידי דמצמאי והא דתניא מסלקן במידי דמצמאי

שבוש מצרפן לזמון. וה"ה בשני כתים ובני אדם שונים ומשמעון מזו לזו מצטרפין וכן אוכלי בירושלמי[ב] ובלבד שיאמרו בהכת המזון מפי המברך והן נקנו ממנו: תנא[ג] אם שמש בינותם שמש מצרפן. אין מברכין על היין: ת"ר יין[ה] עד שלא נתן לתוכו מים אין מברכין עליו ב"ש הגפן אלא בורא פרי העץ ונוטלין ממנו לידים משנתן לתוכו מים מברכין עליו בורא פרי הגפן ואין נוטלין[א] ממנו לידים דברי ר"א וחכ"א בין כך ובין כך מברכין עליו ב"ש הגפן[ו] ואין נוטלין הימנו לידים במאן אזלא הא[ז] דאמר שמואל[ח] עושה אדם כל צרכיו בפת בשאין כר' אלעזר א"ר יוסי ברבי חנינא[ט] מודים חכמים לר"א בכוס של ברכה שאין מברכין עליו עד שיתן לתוכו מים מ"ט אמר רב אושעיא בעינן מצוה מן המובחר ורבנן למאי חזי א"ר זירא[י] חזי לקרוייטי. ת"ר "ד" דברים נאמרו בפת אין מניחין בשר חי על הפת ואין מעבירין כוס מלא על הפת ואין זורקין את הפת ואין סומכין את הקערה בפת אמימר ומר זוטרא ורב אשי כרכו ריפתא בהדי הדדי איתיי לקמיהו תמרי ורמוני שקל מר זוטרא פתק לקמיה דרב אשי דסתנא[יא] א"ל לא סבר לה מר להא דתניא אין זורקין את האוכלין ההיא בפת תניא והתניא כשם שאין זורקין את הפת כך[יב] אין זורקין את האוכלין א"ל והתניא אף על פי שאין זורקין את הפת אבל זורקין את האוכלין אלא לא קשיא[יג] הא במידי דמצמאי הא במידי דלא מצמאי. ת"ר[יד] משיכרו יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה וזורקין לפניהם קליות ואגוזים בימות החמה אבל לא בימות הגשמים אבל לא גלוסקאות לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: אמר רב יהודה שכח והכנים אוכלין לתוך פיו בלא ברכה מסלקן לצד אחד ומברך תניא חדא בולען ותניא אידך פולטן ותניא אידך מסלקן ל"ק[טו] הא דתניא בולען במשקין[טז] והא דתניא פולטן במידי דלא ממאים והא דתניא מסלקן במידי דמצמאי

אין זורקין **את האוכלים.** כהני שלשה מודה שמואל אין מעבירין כוס מלא על הפת וגם אין מוסיפין עליו כאשר מי ואין זורקין את הפת מפילו לו ממקום וכן אסור לאוכלין לסמוך לזרוק ממידי דממאים: **ולא בימות הגשמים.** מע"ש שנאוזים אין לאוכל נמחק מכאן ומ"מ כשאין טופלים פיטע ומיהו עכשיו שדרכן ליחה חיבות ליחה מעיקרא

ולא אמרן אלא דלא אקדימו הנך ואומנו עלייהו דבורכתייהו אבל אומן עלייהו בדוכתייהו פרח זימון מיניהו אמר רבא מנא אמינא לה[כא] דתנן[כב] מטה שנגנבה חציה או שאבדה חציה או שחלקוה אחין או שותפין טהורה החזירוה מקבלת טומאה מכאן ולהבא מכאן ולהבא אין למפרע לא אלמא כיון דפלגוה פרח לה טומאה מינה ה"נ כיון דאומנו עלייהו פרח זימון מיניהו: ב' חבורות וכו':

תנא[כג] אם יש שמש בינותם שמש מצרפן: אין מברכין על היין: ת"ר יין[כד] עד שלא נתן לתוכו מים אין מברכין עליו ב"ש הגפן אלא בורא פרי העץ ונוטלין ממנו לידים משנתן לתוכו מים מברכין עליו בורא פרי הגפן ואין נוטלין[א] ממנו לידים דברי ר"א וחכ"א בין כך ובין כך מברכין עליו ב"ש הגפן[ו] ואין נוטלין הימנו לידים במאן אזלא הא[ז] דאמר שמואל[ח] עושה אדם כל צרכיו בפת בשאין כר' אלעזר א"ר יוסי ברבי חנינא[ט] מודים חכמים לר"א בכוס של ברכה שאין מברכין עליו עד שיתן לתוכו מים מ"ט אמר רב אושעיא בעינן מצוה מן המובחר ורבנן למאי חזי א"ר זירא[י] חזי לקרוייטי. ת"ר "ד" דברים נאמרו בפת אין מניחין בשר חי על הפת ואין מעבירין כוס מלא על הפת ואין זורקין את הפת ואין סומכין את הקערה בפת אמימר ומר זוטרא ורב אשי כרכו ריפתא בהדי הדדי איתיי לקמיהו תמרי ורמוני שקל מר זוטרא פתק לקמיה דרב אשי דסתנא[יא] א"ל לא סבר לה מר להא דתניא אין זורקין את האוכלין ההיא בפת תניא והתניא כשם שאין זורקין את הפת כך[לב] אין זורקין את האוכלין א"ל והתניא אף על פי שאין זורקין את הפת אבל זורקין את האוכלין אלא לא קשיא[לג] הא במידי דמצמאי הא במידי דלא מצמאי. ת"ר[לד] משיכרו יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה וזורקין לפניהם קליות ואגוזים בימות החמה אבל לא בימות הגשמים אבל לא גלוסקאות לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: אמר רב יהודה שכח והכנים אוכלין לתוך פיו בלא ברכה מסלקן לצד אחד ומברך תניא חדא בולען ותניא אידך פולטן ותניא אידך מסלקן ל"ק[לה] הא דתניא בולען במשקין[לו] והא דתניא פולטן במידי דלא ממאים והא דתניא מסלקן במידי דמצמאי

אין זורקין **את האוכלים.** כהני שלשה מודה שמואל אין מעבירין כוס מלא על הפת וגם אין מוסיפין עליו כאשר מי ואין זורקין את הפת מפילו לו ממקום וכן אסור לאוכלין לסמוך לזרוק ממידי דממאים: **ולא בימות הגשמים.** מע"ש שנאוזים אין לאוכל נמחק מכאן ומ"מ כשאין טופלים פיטע ומיהו עכשיו שדרכן ליחה חיבות ליחה מעיקרא

שהלקוה אחין או שותפין טהורה. מימה לרמב"ן נסוכה (פ"ק דף נח.) מטה מטמאה בבית כגון תרומה ומאי כרעיים. ויל"ע ולעולה דהתם מיירי שיעול[ד] להחזיקה כאחד מתאה ומקנה שהכרעיים בעין והעיזה יכול להחזיקה. **ולח"מ** ממאי ל"ק הכא מכל כלי שנשבר וטהור מלמטן כיון דפלגוה פרא לה טומאה. ול"ע דשמאי התם שאינו רוצה עוד להצטרף הכלי יחד ולקבל טומאה מפילו מכאן ולהבא ולח הוי דומיא דשלשה בני אדם דהוו כלאחר יד.

שבוש מצרפן לזמון. וה"ה בשני כתים ובני אדם שונים ומשמעון מזו לזו מצטרפין וכן אוכלי בירושלמי[ב] ובלבד שיאמרו בהכת המזון מפי המברך והן נקנו ממנו: תנא[ג] אם שמש בינותם שמש מצרפן. אין מברכין על היין: ת"ר יין[ה] עד שלא נתן לתוכו מים אין מברכין עליו ב"ש הגפן אלא בורא פרי העץ ונוטלין ממנו לידים משנתן לתוכו מים מברכין עליו בורא פרי הגפן ואין נוטלין[א] ממנו לידים דברי ר"א וחכ"א בין כך ובין כך מברכין עליו ב"ש הגפן[ו] ואין נוטלין הימנו לידים במאן אזלא הא[ז] דאמר שמואל[ח] עושה אדם כל צרכיו בפת בשאין כר' אלעזר א"ר יוסי ברבי חנינא[ט] מודים חכמים לר"א בכוס של ברכה שאין מברכין עליו עד שיתן לתוכו מים מ"ט אמר רב אושעיא בעינן מצוה מן המובחר ורבנן למאי חזי א"ר זירא[י] חזי לקרוייטי. ת"ר "ד" דברים נאמרו בפת אין מניחין בשר חי על הפת ואין מעבירין כוס מלא על הפת ואין זורקין את הפת ואין סומכין את הקערה בפת אמימר ומר זוטרא ורב אשי כרכו ריפתא בהדי הדדי איתיי לקמיהו תמרי ורמוני שקל מר זוטרא פתק לקמיה דרב אשי דסתנא[יא] א"ל לא סבר לה מר להא דתניא אין זורקין את האוכלין ההיא בפת תניא והתניא כשם שאין זורקין את הפת כך[לב] אין זורקין את האוכלין א"ל והתניא אף על פי שאין זורקין את הפת אבל זורקין את האוכלין אלא לא קשיא[לג] הא במידי דמצמאי הא במידי דלא מצמאי. ת"ר[לד] משיכרו יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה וזורקין לפניהם קליות ואגוזים בימות החמה אבל לא בימות הגשמים אבל לא גלוסקאות לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: אמר רב יהודה שכח והכנים אוכלין לתוך פיו בלא ברכה מסלקן לצד אחד ומברך תניא חדא בולען ותניא אידך פולטן ותניא אידך מסלקן ל"ק[לה] הא דתניא בולען במשקין[לו] והא דתניא פולטן במידי דלא ממאים והא דתניא מסלקן במידי דמצמאי

אין זורקין **את האוכלים.** כהני שלשה מודה שמואל אין מעבירין כוס מלא על הפת וגם אין מוסיפין עליו כאשר מי ואין זורקין את הפת מפילו לו ממקום וכן אסור לאוכלין לסמוך לזרוק ממידי דממאים: **ולא בימות הגשמים.** מע"ש שנאוזים אין לאוכל נמחק מכאן ומ"מ כשאין טופלים פיטע ומיהו עכשיו שדרכן ליחה חיבות ליחה מעיקרא

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) כלים פי"ח מ"ט, ב) [מוספתא פרק ד ה"ב], ג) שבת כ:, ד) [מוספתא פרק ד ה"ב], ה) ע"ז דף ד:, ו) [נ"ב דף ד:, ז) ע"ש], ח) [מוספתא פרק ד הי"ד], ט) מה:, י) עיין לעיל לו., כ) פ"ד ה"ג, ל) שבת קכ., מ) דפרקין ה"ה, נ) חולין קו. ועיין רא"ש כאן סי' לא בשם האראבי"ד, ס) הוי"ו, ע) נא., פ) [ע"ש תוס' שבת עו: ד"ה מלי ומפתחות קח: ד"ה מפי ובע"ב ז: ד"ה עד], צ) עיין לעיל לו ע"א.

הגהות הב"ח

(ג) רש"י ד"ה אבל אומן וכו'. (ד) ד"ה ממטה וכו'. (ה) [ובפרק קמא דשבת ד"ה לפני פרישה ואולי צ"ל אף אחר פרישה], (ו) תוס' ד"ה ממלן וכו'. ועיין לעיל לו ע"א.

הגהות הגר"א

[א] נמ' וזוטלין ממנו כב' ואין נוטלין. ג"ל לחתך בג"ש שכתב"ש (ובירושלמי רש פ"ו יין ממן שהוא ממזג שהוא ממזג) ומ"ש עליו בפ"ש ואין נוטלין ממנו לידים ממן שהוא ממזג שהוא ממזג בפ"ש וזוטלין ממנו לידים בפ"ש ומ"ש עליו בפ"ק דבי ר"ש ומ"ש מן מי בין ממזג לחומיים עליו בפ"ק דבי ר"ש ואין נוטלין ממנו לידים ממר ל' אפל משום מיטל חומין ר"ש בגמ' כפל כמאן דאמר מזגה מי ר"ש ומ"ש בגמ' ר"ש ומ"ש בגמ' ר"ש ומ"ש בגמ'

אֲזַמֵּין עֲלֵיהוּ בְּדִידְכְתַיְיהוּ פָּרַח זִימּוּן מֵינַיְיהוּ, שהיו בכל חבורה ארבעה, והם זימנו כל חבורה במקומה וגמרו ברכת הזימון, ולאחר מכן קודם ברכת הזן, פרש אחד מכל חבורה, והזדמנו אותם שלשה שפרשו יחדיו, הם אינם מזמנים, שפרחה מהם חובת זימון (רש"י). והחידוש של רבא, שאף כשהשלשה אכלו עוד, שפרחה מהם חובת זימון על מה שעתידים לאכול (רא"ש). ויש מפרשים, שהיו בכל חבורה ארבעה, ופרש אחד מכל חבורה, ובני החבורות זימנו לעצמן בלעדיהם, ואפילו אם התחברו הפורשים יחד, פרחה מהם חובת זימון אפילו שלא ענו עמהם (רמב"ן; רבינו יונה ורא"ש בשם ה"ר יהודה). ■ וכן הלכה כשני הפירושים (שו"ע או"ח קצג, ה-ו).

מִטָּה שֶׁגִּנְגְּבָה חֲצָיָהּ וְכוּ', טְהוֹרָה, שאינה עתידה לשוב ולהתחבר, אבל באופן שהמיטה החציה ברשות אדם אחד, טמאה (תוס' סוכה טו, ב ד"ה בארוכה).

אִם יֵשׁ שִׁמְשׁ בֵּינֵיהֶם, שִׁמְשׁ מְצָרְפָן, ואף אם החבורות בשני בתים (תוס'), ויש סוברים, שמצרף רק אם הם בבית אחד (ספר קובץ על הרמב"ם ברכות ה, יב, בדעת הרמב"ם ובדעת רש"י שכתב 'כגון יריעה פרוסה ביניהם', שמשמע שהם בחדר אחד). ושמש מצרף אפילו שאינו אוכל עמהם (ר"י מלוניל). ■ להלכה, שמש מצרף אפילו בשני בתים, ואפילו שאינו אוכל עמהם (שו"ע או"ח קצה, א ומשנ"ב ד-ה). ויש להסתפק, אם רק שמש בר חיובא מצרף, שכיון שראוי להצטרף עמהם, נחשב כמקצתן רואים אלו את אלו, ואשה או קטן שמשים לא מצרפים. או שעל ידי השמש, נחשבות הקבוצות כקבוצה אחת, וגם אשה או קטן יצרפו (בנין שלמה ב, יב).

יַיִן עַד שֶׁלֹּא נָתַן לְתוֹכוֹ מַיִם, אֵין מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן, שיינם היה חזק מאד, ואין ראוי לשתיה בלא מים, ומה שתקנו ברכה מיוחדת ליין [אע"פ שעל הענבים מברך 'בורא פרי העץ'], הוא רק מחמת חשיבותו (ראה לעיל לה, ב), ולדעת רבי אליעזר כל עוד שלא נמזג במים לא השתנה למעלתו (רש"י), ויש מפרשים, שאם אינו מזוג אינו ראוי לשתיה, ואינו נחשב יין (רמב"ם בפיהמ"ש).

וְנוֹטְלִין מִמֶּנּוּ לְיָדַיִם - נטילת ידים לסעודה, ויין שאינו מזוג לדעת רבי אליעזר נחשב מי פירות ולא יין, וברכתו העץ ונוטלים בו ידים, ויין מזוג נחשב יין שברכתו הגפן ואין נוטלים בו ידים. ולדעת חכמים גם יין שאינו מזוג נחשב יין שברכתו הגפן ואין נוטלין בו ידים (רש"י, ולדעתו לדעת ר"א נוטלים ידים לסעודה במי פירות). ויש סוברים, שלדעת רבי אליעזר יין שאינו מזוג ברכתו העץ, ואין נוטלים בו ידים שאינו נחשב משקה, יין מזוג ברכתו הגפן ונוטלים בו ידים, שכבר נחשב משקה. ולדעת חכמים בין יין שאינו מזוג ובין יין מזוג נחשבים משקה, ואין נוטלים מהם ידים משום הפסד אוכלין (רש"י בשם בה"ג). ויש סוברים, שהמדובר לענין נטילת ידים לנקיות, ולדעת רבי אליעזר בין יין שאינו מזוג בין יין מזוג נוטלים בהם ידים, שאינו חושש להפסד אוכלין, ולדעת חכמים אין נוטלים בהם ידים שחוששים להפסד אוכלין, ונטילת ידים לסעודה כשרה במים בלבד [שעשו נטילת ידים לחולין כטבילה לתרומה הכשרה במים בלבד, וגם סמכו חכמים נטילת ידים על הכתוב 'וידיו לא שטף במים'] (רשב"א ורא"ש בשם הראב"ד).

■ להלכה, יש אומרים, שמים בלבד כשרים לנטילת ידים לסעודה (ראב"ד, שו"ע או"ח קס, יב), ויש אומרים, שאף מי פירות, וכן יין שאינו מזוג או מזוג, כשרים [שלא הצריכו דוקא מים], אלא שביין אסור ליטול לכתחילה, משום ביזוי שמזלזל ביין שהוא משקה חשוב, שהשתנה לשבח וקבע ברכה לעצמו (רשב"א בתורת הבית, שו"ע שם), ומחלוקת הפוסקים אם יש ביזוי אוכלין בשאר משקים, וצ"ע (ביאה"ל ד"ה לכתחלה). ויש מי שאומר, שיין פסול לנטילה, ומי פירות כשרים בשעת הדחק, שאז נחשב צורך ואינו ביזוי אוכלין [כדעת רש"י בשם הבה"ג] (שו"ע שם, משנ"ב סד ושעה"צ סח), ולדינא יש להורות כדיעה זו (משנ"ב שם), אבל לא יברך על נטילה זו, וכשיזדמן לו מים יטול שנית (שעה"צ שם סט).

כְּמַאן, כְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר, שאילו מחכמים אין ראיה לא לדברי שמואל ולא להיפך, כי שמא אף הם מודים לרבי אליעזר שאין ביזוי אוכלין, אלא שלדעתם יין שאינו מזוג פסול לנטילה (ריטב"א).

מוֹדִים חֲכָמִים לְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּכוֹס שֶׁל בְּרָכָה ■ להלכה, בימינו, שהיינות חלשים, מברך ברכת המזון על הכוס גם על יין שאינו מזוג (רמ"א קפג, ג).

חֲזֵי לְקוֹרְיֵיטֵי, 'אנומלין' – משקה העשוי מיין דבש ופלפלין, ו'אלונתית' – משקה העשוי מיין ישן מים צלולים ואפרסמון, ושותים אותו לאחר יציאה ממרחץ לצינון הגוף (רש"י וגמ' שבת קמ, א), וכיון שחזי לקוריטי, אף אם אינו מזוג ברכתו בורא פרי הגפן (תוס'). ויש מפרשים, ש'קורייטי' היינו מאכלים חריפים, שאחר אכילתם שותים יין שאינו מזוג (מאירי).

אֵין מַנִּיחִין בָּשָׂר חַי עַל הַפַּת, שהפת נמאסת, או שיצטרך להדיח את הפת מהדם הנדבק בו (רבינו יונה), ושמא ישכח (דלתי תשובה יו"ד צא, ד), ונפק"מ בבשר שהודח, שנמאס אבל אין חשש דם (ב"ח קעא, א). ■ להלכה, אין מניחים בשר חי על הפת, שממאיסו (שו"ע או"ח קעא, א וביאה"ל שם).

הָא בְּמִידֵי דְּמִמְּאִיס וְכוּ', ופת אסור לזרוק אף אם לא נמאס (תוס'), וכדמוכח מהברייתא המחלקת בין פת לשאר אוכלים (ב"ח קעא, א), והחמירו בפת מפני חשיבותה (ב"י שם). ויש סוברים, שאין חילוק, וגם פת אסור לזרוק רק אם נמאסת (רשב"א בשם רב האי גאון; ב"י בדעת רש"י שפירש להלן שאסור לזרוק גלוסקאות גם בקיץ רק מפני שנמאסות), והברייתא שחילקה בין פת לשאר אוכלים, כי סתם פת נמאסת בזריקתה (מגן גיבורים בשלטי גיבורים קעא, ב). ■ להלכה, אין זורקים אוכלים אם נמאסים, ופת גם אם לא נמאס [וכדעת תוס'] (שו"ע או"ח קעא, א ומשנ"ב ט).

מְמַשִּׁיכִין יַיִן בְּצִנּוֹרוֹת לְפָנֵי חָתָן וְלִפְנֵי כַלָּה, כשמקבלים אותו בכלי (רש"י), והחידוש, שאפילו שיש בכך קצת זלזול ביין (מאירי), או לומר שאין בזה משום דרכי האמורי (רבינו מנוח ברכות ז, ט). ויש מתירים גם אם היין נאבד, שעיקר שמחת חתן וכלה בכך (רשב"א). ■ להלכה, ממשיכין יין בצינורות לפני חתן וכלה, באופן שאינו נמאס (שו"ע או"ח קעא, ד).

בּוֹלָעָן, בלא ברכה, שאי אפשר לסלקן לצדדים ולברך, ואינו פולטן משום שמפסידן (רש"י), שמן התורה אין איסור אכילה ללא ברכה, אלא למדים שיש מצוה לברך, וחכמים אמרו שהוא איסור, וכשאינו יכול הוא פטור מלברך (טל תורה [לר"מ אריק]). ויש מפרשים, שאינו מברך, שכשהכניסן לפיו נמאסו ונדחו משתיית כל אדם ואין לו שם משקה לברכה (רשב"א בשם ר"ח והגאונים), ונפק"מ במשקים שיכול לסלקן לצדדים (לבושי שרד קעב, א). ויש סוברים, שיברך אחרי בליעתן, ואם יש לו משקין אחרים, יפלוט ויברך על השאר (רשב"א ושטמ"ק בשם הראב"ד; רא"ש). ■ להלכה, שכח והכניס משקין לפיו ללא ברכה, בולען. ודעת רוב הפוסקים שמברך רק ברכה אחרונה. ואם יש לו משקים אחרים, כיון שהן מעט משקין אין חוששין להפסד אוכלין וראוי לפולטן, ואין למחות ביד המיקל (שו"ע או"ח קעב, א משנ"ב שם ב ו-ה, וביאה"ל). הכניס אוכלין לתוך פיו ללא ברכה, אם אינו נמאס יפלטנו, ואם נמאס מסלקו לצדדים ומברך (שו"ע שם ס"ב).

שֶׁנֶּאֱמַר 'יְמַלֵּא פִי תְּהִלָּתֶךָ' ■ להלכה, יהא פיו ריקן בשעת ברכה, ויברך מלא פיו בלא גמגום (שו"ע קעב, ב ומשנ"ב ז).

מִי שֶׁאָכַל וְשָׂתָה וְלֹא בֵּרַךְ מַהוּ שֶׁיְּחַזֵּר וִיבָרֵךְ, אחר גמר אכילתו, והשיב רב חסדא שאם יברך זו ברכה לבטלה (גי' רש"י שלפנינו), ויש מפרשים, שהספק בנזכר באמצע אכילתו אם יברך, והשיב שיברך, ולא יוסיף סרחון על סרחונו שלא בירך מקודם (גי' המהרש"א והגר"א ברש"י), ומתקן גם את מה שכבר אכל, שכל זמן שעוסק באכילה נחשב 'עובר לעשייתן' (מעדני יו"ט לג, ט), ויש סוברים שאינו מתקן (לבוש קסז, ח). ■ להלכה, שכח ואכל ללא ברכה, יחזור ויברך, ואם גמר אכילתו לא יברך, ואם אפשר, יברך ויאכל עוד [לצאת דעת הראב"ד שפסק כרבינא דלהלן, שיברך גם כשסיים סעודתו (שו"ע קסז, ח, משנ"ב מח, שעה"צ מו).

הָתָם מֵעִיקָּרָא גַּבְרָא לֹא חָזֵי, שרוב טבילות הן לקרי, ומן הדין הם אסורים לברך שהרי אסורים בדברי תורה (ראה לעיל כ, ב), וכך נהגו גם בכל הטבילות (רש"י; רא"ש), ואף שהתירו לבעל קרי לברך, לא השתנה המנהג (רא"ש). ויש סוברים שהכוונה לטבילת גרים, שאינו יכול לברך קודם טבילה, ומחמת טבילה זו תקנו לכל הטבילות (תוס'). ויש סוברים שהכוונה רק לטבילת גרים, ושאר טובלים יברכו קודם טבילה (תוס' פסחים ז, ב ד"ה על, בשם ר"ח).

וְאֵין מְשַׁיְּחִין אֲחֲרָיו, כל זמן שלא גמר להתעסק ברפואה זו (הערות הגרי"ש אלישיב).

וְאֵין מַפְסִיקִין בּוֹ, אלא שותהו בבת אחת (רש"י), שאמנם דרך ארץ לשתות בשתי לגימות (ראה פסחים פו, ב), לצורך ריפוי שאני (תוס' רבינו יהודה).

אֶל תִּטֹּל חֲלוּקְךָ שַׁחֲרִית מִיַּד הַשַּׁמָּשׁ וְתִלְבַּשׁ, שממשיך עליו רוח טומאה שלו (ראשית חכמה שער הקדושה ה, בשם הזוהר) ■ וכן הלכה (משנ"ב ד, ב).

וְאַל תִּטֹּל יָדֶיךָ מִמִּי שֶׁלֹּא נָטַל יָדָיו, שממשיך עליו רוח טומאה שלו (ראשית חכמה הנ"ל בשם הזוהר), ואמר הכתוב (במדבר יט, יט): 'והזה הטהור על הטמא' (ב"י ד, בשם הזוהר). ודוקא בנטילת ידים שחרית שבאה להעביר רוח רעה, אבל נטילת ידים לאכילה שבאה לתוספת קדושה, רשאי ליטול ממי שלא נטל לאכילה (סדר היום כוונת נטילת ידים; פמ"ג שם משב"ז ז), ויש סוברים, שכל שכן בנטילת ידים לסעודה [שהלא נתקנה משום סרך טומאה (ראה חולין קו, א)] (ט"ז שם ז). וההקפדה רק מישראל, אבל ליטול ידיו מגוי, מותר (פמ"ג שם משב"ז ז). ■ להלכה, לא יטול ידים שחרית ממי שלא נטל ידיו, ולסעודה מותר ליטול ממי שלא נטל לאכילה. וההקפדה רק שלא יטול ידיו, אך להביא לו מים, מותר (שו"ע או"ח ד, יא ומשנ"ב כג-כד), ובדיעבד, יצא חובת נטילה (דעת נוטה א, שלה).

וְאֶל תַּעֲמֹד לִפְנֵי הַנָּשִׁים בְּשָׁעָה שֶׁחוֹזְרוֹת מִן הַמֵּת, שהן הביאו המיתה לעולם [בחטא אדם וחוה], ומרקד השטן ביניהן בשעת דין (מהרש"א).

עֶשְׂרָה דְּבָרִים נֶאֶמְרוּ בְּכוֹס שֶׁל בְּרָכָה של ברכת המזון (רש"י), ויש סוברים, שאף בכוס של קידוש (מגיד משנה בדעת הרמב"ם שבת כט, ז) ושל הבדלה (הגהות דברי נחמיה; מעשה רב פו). ■ להלכה, כוס של קידוש טעון מה שטעון כוס של ברכת המזון [שיפורטו להלן] (שו"ע או"ח רעא, י. ולענין הבדלה ראה רמ"א שם רצו, א שיתנו עיניהם בכוס, וציין הגר"א לגמ' דידן, ומשנ"ב רעא, מב ורצו, ד שיהא מלא).

חַי, תחילה יתן יין חי ואח"כ ימזגנו כמבואר לעיל (נ, ב) שאין לברך עד שיתן לתוכו מים (רש"י כאן ותוס' שם ד"ה מודים, בתי' ראשון), ויש סוברים, שבברכת הארץ הוא מוזגו (רי"ף; רמב"ם ברכות ז, טו, ע"פ הגמ' להלן). ויש שפירשו, ש'חי' הכוונה שיוציא את היין מהחבית במיוחד לברכת המזון, שיהא טרי (רש"י ותוס' בתי' שני וטור קפג). ויש שפירשו ש'חי' הכוונה שהכוס יהא שלם (תוס' בתי' שלישי). ■ להלכה, כיום שהיינות חלשים, לדעת השו"ע (קפג ב, וראה ב"י הטעם) ימזוג בברכת הארץ, ולדעת הרמ"א אין דין מזיגה (שם), ומצוה מן המובחר שיוציאנו מהחבית או הקנקן לשם ברכה, ולא יוציאנו קודם וישהה בכלי (רמ"א שם ומשנ"ב ח). ומצוה לכתחילה שיהא הכוס שלם (שו"ע קפג, ג ומשנ"ב י).

מָלֵא ■ וכן הלכה (רמ"א או"ח קפג, ב), ואם אם נזהר מלמלאותו כל כך כדי שלא ישפך, שֶׁם מלא עליו (משנ"ב שם ט).

נוֹטְלוֹ בִּשְׁתֵּי יָדָיו, וְנוֹתְנוֹ בַּיָּמִין ■ וכן הלכה, שנוטלו בשתי ידיו להראות חביבות קבלת הכוס, ועובר להחזיקו ביד אחת שלא יראה עליו כמשאוי, ובימין שהיא החשובה. ונכון שיעמיד הכוס על כף היד, והאצבעות זקופים סביב (שו"ע או"ח קפג, ד ומשנ"ב יב, טו). ואיטר, יאחז בשמאל שהיא ימינו (שו"ע שם ה), ושולט בשתי ידיו, יאחז בימין (משנ"ב שם כ).

עִטּוּף - שאסור לברך בגילוי הראש (רא"ש), ויש מפרשים, סודר שפורסין על הכובע כדרך עמידה לפני גדולים (ב"י קפג, שהרי כל הברכות אסורות בגילוי ראש. והב"ח מפרש שזו כוונת הרא"ש). ■ להלכה, ירא שמים יברך בכובע לראשו, ויש נוהגים גם להתעטף בבגד עליון, גם כשמברך ביחיד (משנ"ב קפג, יא).

אָנוּ אֵין לָנוּ אֶלָּא אַרְבָּעָה בְּלָבַד, ושאר הדברים אין נוהגים לעשותם (רמב"ם ברכות ז, טו), ויש סוברים שממעט רק עיטור ועיטוף (תוס' ורא"ש), ויש סוברים, שלדעתו הארבעה לעכובא, והשאר מצוה מן המבוחר (רשב"א רא"ה וריטב"א). ■ להלכה, לדעת השו"ע מלבד עיטור ועיטוף מחמירים בכולם (שו"ע ורמ"א או"ח קפג, א-ד, ושו"ע שם רעא, י), הדחה, שטיפה, חי ומלא הן חובה, והשאר מצוה לכתחילה (משנ"ב קפג, כ).

שְׁטִיפָה מְבַחוּץ וַהֲדָחָה מִבִּפְנִים, כשיש בכוס שיירי פת (תוס'). ■ וכן הלכה, וגם קינוח במפה מותר. וטוב להדיח אפילו כשאין בו שיירי פת, אם לא שהוא נקי וצח (שו"ע או"ח קפג, א ומשנ"ב).

מְעַטֵּר לֵיהּ בְּנַטְלֵי, בכוסות (רש"י), ויש סוברים בכוסות יפים (שטמ"ק; 'יש מפרשים' בטור, וראה מהרש"א), ויש סוברים, שהם מליאי יין (ריטב"א הלכות ח, ג; ביאור הגר"א בביאור דברי רבי חנן 'ובחי'). והכוסות מונחים על השולחן סביב הכוס (ריטב"א שם; שטמ"ק), ויש סוברים, שהיושבים סביב המברך אוחזים הכוסות בידיהם (מאירי).

שְׁמֹאל מַהוּ שֶׁתְּסַיֵּעַ לַיָּמִין, בכוס גדולה, או כשברכת המזון ארוכה [כראש חודש טבת שחל בשבת, שמזכיר רצה, יעלה ויבוא, ועל הנסים, או בנישואין] (תוס'), אך אם מסייע ללא צורך, מותר (אמרי נועם לגר"א; חת"ס שבת צג, א). והספק על הדין בדיעבד, שלכתחילה אין לסייע בשמאל כי מצותו בימין (ב"ח קפג, ו). והספק על החזקת הכוס גם ביד שמאל, אבל אם יד שמאל תחת יד ימין, מותר (שבלי הלקט קנו), ויש מפרשים, שהספק ביד שמאל תחת יד ימין [שאין הספק על מחזיק גם ביד שמאל, שהלא אמרו 'מקבלו בשתי ידיו ואחר כך נותנו בימין'] (מג"א קפג, ו, וט"ז שם ג בדעת הטור).

שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות נא.

במידי דלא ממאים נמי. למה לי פולטן, למלקיטו לגד ממד: יחזור ואכל שום אחר. כדי שיקיים יותר, כלומר יוסף על מה שאמרו [א] ועשה כלכה למעשה: מי שאכל ושתה ולא ברך. (ו) למיכלס קאי אמברכת המוציא ומברכת המין: מהו שיחזור ובו'. [ב] למאכל לגלה ומחיה: הלכך.

מיעיקרא גברא לא חזי. מימם והלא טומא מינו למסור לברך. ונקוטמים פירש דבעלי קריין למסורים בדברי תורה וי"ל דמיירי בטבילת גרים[ז] ומפני חומה טבילה בעריכו לכל אחר טבילות לברך למאר טבילה וכן בעכו"ם שפעמים מחד בא מביא הכסף ומין מחם[ח] לחזי לברך עד למאר בטבילה בהגו חעם לברך כל אחר ברכת יוצר יפיס למאר טבילה[ט]:

אין לנו אלא ארבעה דברים.

ומיהו לא משמע (כן) לפליג ר' יוחנן אהכיולי דומתו ליימיו כלמתני' לקמן ר"ש יוחנן למסוגים אלא מהו שמפיימ שמאל ליימין משמע שכן היו נוהגים. **ומיהו** מהכמאומלאים היו עושים עיטור ועיטוף משמע שהיו ממעירים על עלמן והיו נזהרים בכולן ולפיכך יש להמחיר בכום של ברכה:

שטיפה

חי ומלא. יולמלמי לסוף פירקין ר"ל שמא שלשה דברים נאמרו בכום של ברכה מלא עיטור ומודא ולשלמן מקרא נאמלי שבע לעון ומלא ברכת ה' שבע עיטור לעון מודא ומלא כמשמעו: **שטיפה** מבחוץ והדחה מבפנים. ופי' ר"י לוקח שאין הכום יפה שיש בו שיורי כוסות אבל אם הוא יפה בלאו הכי שפיר דמי הלא בעינן שיהא הכום של ברכה יפה: **זוכה לשני שולמות.** פי' הרב רבי יוסף ממרסיליי"ל מהדהה ליה למיכתב מן ולכוס כי עדי וכתב ירבם הרי ר"ל ר"ש יתירה ויש"ל ר"ש שבלאו הכי יש"ל ר"ש יתירה כלמתניתן בתמלנת (מגמות ד' פט:) ה"כי ניים ה' עול שלמים אל תקרי עול אלא לא וכו': **שמאל** מהו שתסייע ליימין. בכוכות גדולות מייירי או בלאם מדם טעמא אחל לויוחם בשמא שהוא במוכזה או בייטוחין ומיין בהמתין בכוכה המוין:

במידי דלא ממאים נמי למלקינהו לצד אחד וליברך תרגמא רב יצחק קסקסאה קמיה דרבי יוסי בר אבין משמיה דרבי יוחנן משום שנאמר [א] ימלא פי תהלתך. בעו מיניה מרב חסדא מי שאכל ושתה ולא ברך מהו שיחזור ויברך אמר להו [ב] מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף אמר רבינא הלכך אפילו גמר סעודתו יחזור ויברך דתניא [ג] **א**טבל ועלה אומר בעלייתו ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על הטבילה ולא היא התם מעיקרא גברא לא חזי הכא [ד]מעיקרא גברא חזי והואיל ואידחי אידחי: תנו רבנן אספרגוס יפה ללב וטוב לעינים וכ"ש לבני מעים והרגיל בו יפה לכל גופו והמשתכר הימנו קשה לכל גופו מדקתני יפה ללב מכלל דבחמרא עסקינן וקתני וכל שכן לבני מעים והתניא ללע"ט יפה לרמ"ח קשה כי תניא היא במיושן [ה] בדתנן קונם יין שאני טועם שהיין קשה לבני מעים אמרו לו והלא מיושן יפה הוא לבני מעים ושתק [ו] אסור בחדש ומותר במיושן שמע מינה: תנו רבנן ששה דברים נאמרו באספרגוס אין שותין אותו אלא כשהוא חי ומלא מקבלו בימין ושותהו בשמאל ואין משיחין אחריו ואין מפסיקין בו ואין מחזירין אותו אלא למי שנתנו לו ורק אחריו ואין סומכין אותו אלא במינו והתניא אין סומכין אותו אלא בפת לא קשיא הא בדחמרא הא בדשכרא תני חדא ללע"ט יפה לרמ"ח קשה והניא אידך לרמ"ח יפה ללע"ט קשה לא קשיא הא בדחמרא הא בדשכרא תני חדא רק אחריו לוקה והניא אידך לא רק אחריו לוקה לא קשיא הא בדחמרא הא בדשכרא א"ר אשי השתא דאמרת לא רק אחריו לוקה מימיו נזרקין אפילו בבני המלך: א"ר ישמעאל בן אלישע שלשה דברים סח לי סוריאל שר הפנים [ז] אל תטול חלוקך שחרית מיד השמש ותלבש [ח] ואל תטול דיך ממי שלא נטל ידיו ואל תחזיר כוס אספרגוס אלא למי שנתנו לך מפני שתכספית ואמרי לה אסתלגית של מלאכי חבלה מצפין לו לאדם ואומרים אימתי יבא אדם לידי אחד מדברים הללו וילבד. אמר ריב"ל שלשה דברים סח לי מלאך המות אל תטול חלוקך שחרית מיד השמש ותלבש ואל תטול דיך ממי שלא נטל ידיו [ט] ואל תעמוד לפני הנשים בשעה שחוזרות מן המת מפני שאני מרקד ובא לפניהן וחרבי בידי ויש לי רשות לחבל ואי פגע מאי תקנתיה לינשוף מדוכתיה ארבע אמות אי איכא נהרא לעבריה ואי איכא דרכא אחרינא ליזיל בה ואי איכא גודא ליקו אחורא ואי לא ליהדר אפיה ולימא [י] ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך וגו' עד דחלפי מיניה: א"ר זירא א"ר אבהו ואמרי לה במתניתא תנא עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה טעון הדחה ושטיפה חי ומלא ועיטור ועיטוף נוטלו בשתי ידיו ונותנו בימין ומגביהו מן הקרקע טפח ונותן עיניו בו ויש אומרים אף משגרו במתנה לאנשי ביתו אמר ר' יוחנן אנו אין לנו אלא ארבעה בלבד [יא] **ה**הדחה שטיפה [יב] חי ומלא תנא **ה**הדחה מבפנים ושטיפה מבחוץ א"ר יוחנן כל המברך על כוס מלא נותנין לו נחלה בלי מצרים שנאמר [יג] ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה ר' יוסי בר חנינא אומר זוכה ונוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא [יד] עיטור רב יהודה מעטרהו בתלמידים רב חסדא מעטר ליה בנטלי [טו] אמר ר' חנן אמר ר' אמר רב ששת ובברכת הארץ [טז] עיטוף רב פפא מעטף ויתיב רב אסי פרים סודרא על ריישה [יז]נטלו בשתי ידיו א"ר חנינא בר פפא מאי קראה [יח] שאו ידיכם קדש וברכו את ה' ונותנו לימין א"ר חייא בר אבא אמר ר' יוחנן ראשונים שאלו שמאל מהו שתסיע לימין אמר רב אשי הואיל וראשונים אביעא להו ולא אפשט להו אנן

יונה, דף לז: מדה"ר] חי. רש"י ד"ל פירש שצריך שישימנו בכלי חי ואחר כך יתן בו מים. וישׁ שפירשו חי שיהא הכלי שלם. ואמרינן נמי בבבא קמא שאשיכרתן של כליס זו היא מיתתן. [הרטב"א] **אנו אין לנו אלא ארבעה** בלבד. וסימנך חמשה, ת' חי, מ' מלא, ש' שטיפה, ד' הדחה, או אם תרצה אמור שמה"ש מפני שכתוב (תהלים קז) ויין ישמח לבב אנוש. [שולחן של ארבע שער א] **שנאמר ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה.** ר' יוחנן היה מוכיח נחלה בלא מצרים מלשון יש דרום ירשה, ור' יוסי מחזה ליה בכך דמוסיף ממה שכתוב יש דרום ירשה ולא אמר רש לפי שהעולם הבא נברא בריבוי והעתיד"ו בה"א. [שולחן של ארבע שער א] **זוכה ונוחל שני עולמים, העולם הזה והעולם הבא.** וא"ת האיך לומר מכאן דוזכה לעולם הבא, ויש לפרש דלא אישעורך למילף אלא שזוכה לעולם הזה מפני ששכר רוב המצות הוא לעולם הבא ויש מהם שאוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא, וכיון שמכלם יש שכר לעולם הבא לא צריך קרא להכי אלא שנוטל שכר בעולם הזה וממילא שמעינן לעולם הבא. [תוספות הרא"ש]

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) שבת לא:, **ג)** מקסים ז:, **ד)** נדרים סו. ע"ש ועיין רשי"ט. **ה)** [עי' בעל' נ: מוס' ד"ה מודים וע"ש מוס' מנחות ע. ד"ה מן ס"ו, **ו)** עיין שבת קט: חולין נט: ובי"ש שם, **ז)** והא בריימא הנקראת בשם פרקי היכלות ועיין מהרי"ן חיות, **ח)** [נעל' נ:], **ט)** [ועי"ש מוס' מקסים ז: ד"ה על] וחולין קלו: סוה"ב כרבי אלעאי, **י)** [עיטוח ל"ל מקרי לוי מלא כ"י ליתא סס] ומנאה בס"מדרש אגדה ריש בראשית.

הגהות הב"ח

(ב) רש"י ד"ה מי שאכל ושתה ולא ברך אברכה דלפניהם קאי:

הגהות הגר"א

(א) רש"י ד"ה יחזור כו' [ויעשה ברכה לבטלה]. ק"ת. נרכן מוהר"א הכהן"א ועיין יע"ב [בע"ח] **(ב)** שם ד"ה מהו **שיחזור** כו' **ושתיה.** כ"ל (עיין מהכ"מ): **(ג)** גמ' **ושתק מותר בסיושן.** כ"ל: **(ד)** שם **מעיקרא** כו' **ואין מסופין אותו.** לפ"ז **אין** מסופין ליה **אחר** רב **ששת** עד **ברכת האריץ.** כ"ל [ע"ש ובי"ש ובגיע כ"מ ק"ע]:

גליון הש"ס

גמ' **אל תטול** חפוך. מגן"א סי' ד סק"ג:

הגהות וציונים

ז) וסי' תשי"ה (גליון) כ"ה בשור או"ח סימן קפג, ועיין תיקוני זוהר סוף הוקיל פא, ועי"ש מגיד תעלומה: **ח)** ברי"ף וברא"ש גורסים גם כאן **שנאמר ים ודרום ירשה**, וכן נראה מתוס' ד"ה ודכה (ובי"ח ס"ק ד"י). **ג)** [בהרא"ש ליתא לדברי ר' חנן ורב ששת גם בהרי"ף נדפס כפנים בין תנאי הצאי עיינולים וכן מוכיח דין המים שם על הגליון ועיקר הגי' שהיה לפני רב אלפס כך אחא **חי אמר רב ששת עד ברכת האריץ** וכ"כ ר' יונה בע"ש [בי"ח סימן קפג ס"ק ב] [בי"ח בהג' הגר"א] כט ע"ב תוס' שבת ע"ש ובי"ח ע"ב תוס' בבא בתרא צז ע"ב ד"ה עד וכו' מה שפירש ר"ת עד מה דאמרינן בכרכה האחרון נגד פרישי"ו [בהכ"מ (גליון)]: **ד)** טרי"ף: **ה)** ברש"י שבראי"ף הלשון **שים ברכה** וכ"ה בטור או"ח סימן קפג וכבי"י שם לשון רש"י: **ו)** בכת"י נוסף **והוא דרך חשיבות לכוס: ז)** בדצ"ל תימה הלא שמא אינו אסור לברך וי"ל **דמירירי בסבוית גרים ובקונדרס פירש דבעלי קריין אסורים בדברי תורה** ומפני אותה טבילה רבו', וכ"ה בתוס' רבינו יהודה וברש"י פסחים ז ע"ב ד"ה דאכתי (ברכת ראש): **ט)** בתוס' ר"פ **ואנו** ראוי לברך:

עין משפט נר מצוה

פא א מיי' פ"ז מהל' ברכות הל' ז סמג עשין כז טוש"ע או"ח סי' רקח סעיף ב: **פב** ב מיי' פ"ד שם הל' ג טוש"ע או"ח שם סעיף ח: **פג** ג ש"ע או"ח שם סעיף ד: **פד** ד ש"ע י"ד סימן סוי"ד סעיף ז: **פה** ה מיי' פ"ז שם הל' טו סמג שם טוש"ע או"ח סי' קפג סעיף ב ג: **פו** ז שם סעיף ד:

רב נסים גאון

ללע"ש יפה לרמ"ח רע. סימן הוא. ובהלכות גדולות מפרש ללב לעין לשתול יפה לראש למעים לתחתונות רע. עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה כו'. בפרקין בגמ' דבני מערבא אמרי אמר ר' אחא ג' דברים נאמרו בכוס של ברכה עטור ומודח ומלא ושלשתן בפסוק אחד (דברים לג) בפסוק שבע רצון ומלא שבע עטור רצון מודח ומלא כמשמעו אמר ר' חייא אם עשיתם כן מה כתוב תמן יש חדוים ירושה אתה זוכה לירש ירושה אחת ושתים:

תורה אור השלם

א) יְמַלֵּא פִי תְהִלָּתֶךָ כָּל הַיּוֹם תִּפְאַרְתֶּךָ:
[תהלים עא, ח]

ב) וַאֲמַר יְיָ אֶל הַשָּׂטָן יִגְעַר יְיָ בָּךְ הַשָּׂטָן וְיִגְעַר יְיָ בָּךְ הַבֹּחֵר בִּירוּשָׁלַיִם הֲלוֹא זֶה אוֹד מֻצָּל מֵאֵשׁ: [זכריה ג, ב]

ג) וְלִנְפְתָּלִי אָמַר נַפְתָּלִי שְׂבַע רָצוֹן וּמָלֵא בִּרְכַּת יְיָ יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה:
[דברים לג, כג]

ד) שָׁאוּ יְדֵיכֶם קֹדֶשׁ וּבָרְכוּ אֶת יְיָ:
[תהלים קלד, ב]

ה) בְּמִנְחָה בְּנֵי עֲדֵי עַד כִּי גְּזֵרָה יְיָ צוּר עוֹלָמִים:
[ישעיה כו, ד]

משנת ראשונים

ולא היא התם משקרא עברא לא חזי. ר"ת דבכל טבילות קאמר דנברא לא חזי, דקרוב שיורד למים אינו צריך לברך דילמא משום ביעתותא דמיא ממעמע ולא טביל, ואחר שיורד אז הוא עורם ואסור לברך משום דלברי רואה את הערוה. **[תוספות, פסחים יז:]**

תנו רבנן אספרגוס יפה ללב. אגב דקתני לעיל ד' דברים נאמרו בפת נקט נמי הכא מילי דאספרגוס משום דבעי למימר ששה דברים נאמרו באספרגוס, וגם נמי משום דלעיל קתני יין עד שלא נתן לתוכו מים, ואספרגוס קתני אין שותין אותו אלא כשהוא חי. **[תוספות הרא"ש]**

משון רבנו נהאי ז"ל. היכא דלא שתו בו בשעת האכילה, ועכשיו בשעת הברכה מוציאין אותו נקי, נראה שברוחי א"צ הדחה ושטיפה. **[רבינו**

נא: שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

אין מסיחין [1] על כוס של ברכה. פירש"י שלא יסיח (דעתו) [2] ממברך ומצמתו לו כוס של ברכה; **ומ"ש** [3] המסובין שאין רשאין להסיח דבעינן שיכוונו שומע ומשמיע [4] וגם אין להפסיק השומעים בשיחת מועלין כמו שאין המברך רשאי להפסיק. ומ"ש שלא מלינין התם (פרק ואלכתא בבי"ה אין שואל. שלא יאמר לו כוס של ברכה: **שמעה** ממנו. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר (פרק [5] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [6] (פרק [7] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [8] (פרק [9] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [10] (פרק [11] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [12] (פרק [13] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [14] (פרק [15] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [16] (פרק [17] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [18] (פרק [19] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [20] (פרק [21] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [22] (פרק [23] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [24] (פרק [25] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [26] (פרק [27] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [28] (פרק [29] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [30] (פרק [31] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [32] (פרק [33] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [34] (פרק [35] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [36] (פרק [37] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [38] (פרק [39] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [40] (פרק [41] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [42] (פרק [43] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [44] (פרק [45] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [46] (פרק [47] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [48] (פרק [49] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [50] (פרק [51] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [52] (פרק [53] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [54] (פרק [55] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [56] (פרק [57] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [58] (פרק [59] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [60] (פרק [61] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [62] (פרק [63] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [64] (פרק [65] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [66] (פרק [67] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [68] (פרק [69] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [70] (פרק [71] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [72] (פרק [73] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [74] (פרק [75] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [76] (פרק [77] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [78] (פרק [79] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [80] (פרק [81] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [82] (פרק [83] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [84] (פרק [85] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [86] (פרק [87] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [88] (פרק [89] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [90] (פרק [91] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [92] (פרק [93] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [94] (פרק [95] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [96] (פרק [97] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [98] (פרק [99] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [100] (פרק [101] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [102] (פרק [103] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [104] (פרק [105] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [106] (פרק [107] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [108] (פרק [109] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [110] (פרק [111] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [112] (פרק [113] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [114] (פרק [115] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [116] (פרק [117] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [118] (פרק [119] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [120] (פרק [121] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [122] (פרק [123] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [124] (פרק [125] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [126] (פרק [127] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [128] (פרק [129] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [130] (פרק [131] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [132] (פרק [133] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [134] (פרק [135] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [136] (פרק [137] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [138] (פרק [139] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [140] (פרק [141] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [142] (פרק [143] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [144] (פרק [145] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [146] (פרק [147] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [148] (פרק [149] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [150] (פרק [151] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [152] (פרק [153] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [154] (פרק [155] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [156] (פרק [157] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי ממנו: **גבוא.** כוס. כמו לשמי מר [158] (פרק [159] מי שמת דף נא:): **מבהדורי מילי.** ממתוקין ביותר: **אנן נעבד דחומרא.** שלא אסיים שמחל ליומין בשעת ברכה: **שמעה** מינה. שלא יבקש ממנו שיברך. **ממה** שבעה. שלא יבקש ממנו שיברך. **כל האי גברא דברכתא היא.** כל יין שמברכים עליו של ברכה הוא, שמי

אֲנַן נָעֲבֵד לְחוּמְרָא, משום הידור מצוה, ואפילו שזה ספק דרבנן, ועוד, שעיקר הידור מצוה דאורייתא (חידושי אנשי שם ב), ועוד, שספיקא דרבנן לקולא הוא רק כשיש טורח או הפסד (גליוני הש"ס, ע"פ פני יהושע לעיל יב, א). ■ להלכה, אין ליתן יד שמאל תחת יד ימין לסיוע (שו"ע או"ח קפג, ד), ויש מתירים (רמ"א שם), ויש להחמיר אם לא לצורך (משנ"ב שם טו).

וּמַגְבִּיהוֹ מִן הַקְּרַקַע טֶפַח, ואם מיסב על ידי שולחן, מגביהו טפח ממנו (רש"י לעיל ע"א), ויש סוברים, כי די בהגבהה מועטת (ריטב"א בהלכות, והראבי"ה נשאר בספק). וטעם ההגבהה, כדי שהמסובים יתנו עיניהם בו (טור). ■ להלכה, יגביה טפח מהקרקע או מהשולחן (שו"ע או"ח קפג, ד).

וְנוֹתֵן עֵינָיו בּוֹ, כִּי הֵיכִי דְּלֹא נַסַּח דַּעְתֵּיהּ מִינַּיהּ, מהברכה (רא"ש), ויתן עיניו בכוס (מג"א קפג, ז, וט"ז שם ד), ויש סוברים ביין שבכוס (דרכי משה קפג, ה; ערוך השלחן קפג, ה בשם הזוהר). ■ להלכה, המברך והמסובים יתנו עיניהם בכוס, ואם נקל יתנו עיניהם ביין שבכוס (משנ"ב קפג, טז, יח).

וּמְשַׁגְּרוֹ לְאַנְשֵׁי בֵּיתוֹ וְכוּ', שתשתה ממנו, ומאותו הכוס (מאירי; שפתי חכמים בראשית יח, כ), והתפשט מנהג ששותה מיד אחריו, ואין אחר מפסיק ביניהם (פרישה קפג, א). ועולא חולק על דין משגרו לאשתו (מהרש"א) ■ להלכה, משגר לאשתו שתשתה ממנו, ואפילו לא אכלה עמו. ויתן גם לאורחיו. אורח שזימן על הכוס ישגר לבעה"ב, וצ"ע אם בעה"ב ישגר לאשתו (שו"ע או"ח קפג, ד, משנ"ב יט, ושעה"צ יט, וראה שמסתפק אם עולא חולק על דין משגרו לאשתו).

כָּל הַאי נַבְּזָא דְּבָרְכָתָא הֵיא, להראות שאין כעסה על שלא קבלה יין, שגם ארבע מאות חביות אינן חשובות אצלה, אלא על שלא שלחו לה כוס של ברכה (מהרש"א). או שמחמת כעסה קרתה תקלה וכתוצאה נשברו חביות (בן יהוידע).

וְתָבְרָא אַרְבַּע מְאָה דָּנֵי דְּחַמְרָא, כל יין שבחבית, ככוס של ברכה הוא (רש"י), ואמר כן לפייסה, (מהרש"א), ויש סוברים, שנחשב מן הדין ככוס של ברכה (מאירי; אבודרהם ברכת המוציא; גליוני הש"ס בשם הרוקח שכט, והוא הזכיר יין שעל השולחן; ט"ז קפב, ה).

אֵין מְסִיחִין עַל כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה, המברך, משעה שאוחז הכוס עד שיברך (רש"י), ויברך מיד (רבינו יונה בשם רש"י; הערוך ערך סח), ובדברים שהם לצורך הברכה, מותר (מאירי). והיוצאים מהמברך בברכת המזון, יש סוברים, שגם הם לא ישיחו משעה שאוחז המברך הכוס (תוס', רבינו יונה), ויש מפרשים, שהיוצאים מהמברך בברכת המזון, אל ישיחו בשעה שמברך (ספר המכתם וכסף משנה ברכות ז, טו, בדעת הרמב"ם). ■ להלכה, משעה שקיבל המברך את הכוס אל ישיח, עד אחר שתייתו. ונכון שגם היוצאים בברכתו אל ישיחו [לחוש לדעת רבינו יונה]. ובשעה שמברך אסורים לשיח (שו"ע או"ח קפג, ו ומשנ"ב כא-כב, וראה שם פרטי הדינים בדיעבד).

הַשְׁוָותָהּ כְּפָלַיִם, ששתה כוס בסעודה, וכוס ברכת המזון היא השניה (מעדני יו"ט על הרא"ש בדעת רש"י; רא"ה; מאירי), ויש מפרשים, שהכוונה שאם שתה שתי כוסות בסעודה, לא יברך על כוס שלישית, שכיון ששתה זוגות המזיקים שולטים, ואין ראוי לברך בסעודה כזו על כוס, או שמחמת הפחד מהם אינו מכוון בברכתו (רבינו יונה ורא"ש). וכיום אין חוששים לזוגות (מאירי).

הָאוֹכֵל וּמְהַלֵּךְ, בביתו, אבל מהלך בדרך לא הצריכוהו לעמוד, כקורא ק"ש או מתפלל שאינם צריכים לעמוד, משום שדעתו לא מיושבת מחשש שיאחר דרכו (רא"ש), ויש סוברים, שהכוונה למהלך בדרך, והחמירו בברכת המזון שהיא דאורייתא [ובק"ש שפסוק ראשון בלבד דאורייתא, עומד בו ודיו] (רבינו יונה). ■ להלכה, מהלך בביתו צריך לשבת, ובדיעבד יצא. המהלך בדרך ואוכל, אינו צריך לשבת או לעמוד [כדעת הרא"ש] (שו"ע ורמ"א או"ח קפג, ט ו-יא).

וְהִלְכְתָא בְּכוּלְּהוּ יֵשֵׁב בְּמְקוֹמוֹ וִיבָרֵךְ, כדי שיכוון לבו יותר, משום 'הכון לקראת אלהיך ישראל' (תוס'; ריטב"א). ■ להלכה, ברכת המזון בישיבה, ואף בברכה רביעית שהיא מדרבנן, כדי שלא יזלזלו בה (שו"ע או"ח קפג, ט ומשנ"ב לא, ובשעה"צ לז נשאר בצ"ע).

פרק שמיני - אלו דברים

משנה. אחר שבפרק הקודם שנה התנא הלכות ברכות המזון, ישנה בפרק זה הלכות סעודה (תוס' רא"ש).

מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַיּוֹם, באופן שקידש היום בתפילה ב'ויכולו', ששני הברכות דרבנן [שאם לא כן, קידוש היום דאורייתא קודם לברכה על היין שהיא דרבנן] (פני יהושע; צל"ח).

וְאַחַר כָּךְ מוֹזְגִין אֶת הַכּוֹס, שנהגו לשתות קודם הסעודה (רש"י), ויש מפרשים, שהכוונה לכוס הקידוש (רי"ף).

נֵר וּמָזוֹן וְכוּ', ובירושלמי מבואר שהחל לאכול בשבת, ויצאה שבת טרם ברכת המזון, שבאופן אחר איך יתחייב בברכת המזון קודם הבדלה, הלא אכילה קודם הבדלה אסורה (ראה פסחים קז, א). ולדעת בית שמאי, יקדים ברכת המזון לברכת הבשמים שכבר אכל והתחייב בה. ולדעת בית הלל, יסמיך ברכת בשמים לברכת הנר ששניהם מענין השבת (רבינו יונה).

וְעוֹנִין אָמֵן אַחַר יִשְׂרָאֵל הַמְבָרֵךְ, וְאֵין עוֹנִין אָמֵן אַחַר כּוּתִי, עניה אחר ישראל אינה חובה, אלא קמ"ל שאחר כותי אין עונים (טור רטו, וראה ביאה"ל שם ד"ה חייב), ויש סוברים שהיא חובה (רמב"ם ברכות א, יג). ואין עונין אמן אחר כותי, שמא בירך להר גריזים (רש"י), ויש מפרשים, שהחשש שמא שינו ממטבע שטבעו חכמים (רד"ל על המשניות בדעת הרמב"ם). ■ להלכה, חובה לענות אמן אחר ישראל המברך אפילו שלא שמע כל הברכה. ואחר כותי אין עונים (שו"ע או"ח רטו, ב), ולדעת הגר"א, אם שמע כל הברכה מפיו עונים (משנ"ב שם י).

גמרא. וּכְבָר קִדַּשׁ הַיּוֹם וַעֲדַיִין יַיִן לֹא בָא, ואף אם מקדש מבעוד יום נחשב שקדמה קדושת היום ליין, שמשעה שנטל הכוס לידיו כבר נאסר במלאכה (ריטב"א), ויש מפרשים, שנאסר במלאכה באמירת הקידוש, ואילו היין נשתה אחריו. ועוד, שמסתבר לקבוע על פי הרוב, שאינם מקדשים מבעוד יום (רשב"א).

מַנִּיחוֹ לְאַחַר הַמָּזוֹן, ומכאן ראיה שמן הדין אפשר לאכול לפני הבדלה, וחומרא בלבד שלא לאכול (תוס' בתירוץ ראשון). ויש סוברים שאסור לאכול קודם הבדלה, אם לא שיודע שלא יהא לו כוס למחר להבדיל עליה, שעדיף שיאכל קודם שיבדיל, ויברך ויבדיל על אותו הכוס, ממה שיבדיל על הכוס ויברך ברכת המזון ללא כוס (תוס' בתירוץ שני), ויש מפרשים, שהתחיל אכילתו בשבת, ויש לו כוס יין אחת, וכדי שיברך על הכוס התירו אכילתו קודם הבדלה (רא"ש כאן ותוס' בפסחים קה, ב ד"ה מניחו, בשם רבינו נסים גאון; מאירי).

עַיְּילֵי יוֹמָא כַּמָּה דְּמַקְדְּמִינָן לֵיהּ עָדִיף - שבקידוש אין מעלה באיחור כמו בהבדלה, ולכך נשארו שני הטעמים שנאמרו בגמ' לעיל (נא, ב) לב"ש מדוע יקדים ברכת היום לברכת היין [שהיום גורם ליין שיבוא, וכבר קידש היום והיין עוד לא בא], ואין הגמ' באה לומר כאן טעם שלישי (רא"ם הורוויץ).

אַפּוֹקֵי יוֹמָא כַּמָּה דְּמָאַחֲרִינָן לֵיהּ עָדִיף, ואפילו שהשבת יוצאת כבר בהדלקת נר הבדלה, הנשמה יתירה יוצאת בהבדלה על הכוס, וכלפיה אמרו 'כמה דמאחרינן ליה עדיף' (אליה רבה תרפא, א).

בִּרְכַּת הַמָּזוֹן טְעוּנָה כּוֹס, שכבוד ושבח לברך לה' עם כוס בידו, וכמאמר הכתוב 'כוס ישועות אשא, ובשם ה' אקרא' (לבוש קפב, א, ומבאר עוד על דרך הקבלה). וממה שלא חילקה הגמ' והתירה גם ליחיד לאכול קודם הבדלה כדי לברך על הכוס, ראיה שאף יחיד חייב לברך על הכוס (רא"ש; תוס' פסחים קה, ב ד"ה ש"מ ברכה). ■ **להלכה**, יש אומרים שטעונה כוס גם ליחיד, ויש אומרים שטעונה כוס רק לשלשה, ויש אומרים שאינה טעונה כלל (שו"ע או"ח קפב, א), ומצוה מן המובחר לברך על הכוס (רמ"א שם), ומנהג העולם להקל שאין ברכת המזון טעונה כוס, אך שלשה שסעדו, ומצוי להם יין, מצוה מן המובחר [לכל הדעות] שיברכו על הכוס (משנ"ב שם ד).

טָעֲמוֹ פְּגָמוֹ, ואפשר לתקנו על ידי שיוסיף מעט יין או מים לתוכו (רא"ש). ■ **וכן הלכה** (שו"ע או"ח קפב, ו). וחסרון פגום הוא רק לכתחילה, ובדיעבד שאין לו כוס אחר ואין לו במה למלאות פגמו, מברך על כוס פגומה (שו"ע שם ז).

דְּטָעֲמֵי לֵיהּ בְּיָדֵיהּ, וכן שפיכה לכוס אחר אינו פגימה (ב"י קפב, ג). ויש סוברים, שאף טעימה מן הכוס באצבע אינו פגימה (אבודרהם סדר מוצאי שבת). ולדעת בית הלל הסוברים במשנה שמברך על המזון ואחר כך על היין, גם שפיכה על היד לא מועילה, והנותר בכוס נחשב פגום (רשב"א בשם הראב"ד; ריטב"א), ויש סוברים, שלדעתם אינו נחשב פגום, אבל דין הכוס להיות מלא (רשב"א; ריטב"א). ■ **להלכה**, טעימה מן הכוס פוגמתו. שפיכה ליד או לכלי אינו פוגמתו, אם שפך מעט והכוס עדיין מלא, או שהעביר את הנותר לכוס אחר והוא מלא (שו"ע או"ח קפב, ג, משנ"ב יח-יט). טעימה באצבע אינו פוגמתו (משנ"ב יח).

גְּזֵרָה שֶׁמָּא יִטְמְאוּ מַשְׁקִין שֶׁאַחוֹרֵי הַכּוֹס וְכוּ', 'אב הטומאה' הנוגע באדם או חפץ, מטמאו ונעשים 'ראשון לטומאה' עושה 'שני לטומאה', ובתרומה, שני עושה 'שלישי לטומאה', ובקדשים, שלישי עושה 'רביעי לטומאה'. מן התורה 'ראשון לטומאה' אינו מטמא אדם, אלא אוכלים ומשקים בלבד, שנעשים שניים, ואינם מטמאים אוכלים ומשקים חולין. רבנן תקנו, ששני הנוגע במשקה עושהו ראשון, ואותו משקה מטמא שוב אוכלים ומשקים.

עוד תקנו, שאכילת פת מחייבת נטילת ידים. אחד מטעמי תקנה זו, שסתם ידים נחשבות 'שניות לטומאה' מדרבנן, וכהן שיאכל פת תרומה ללא נטילה יעשה אותה 'שלישי לטומאה', וכדי שיהיו הכהנים רגילים בנטילה, תקנו על כל איש ישראל שקודם אכילתו פת יטול ידיו (ראה משנ"ב קנח, א).

ועל כן, לבית שמאי נוטלים ידים תחילה ואח"כ מוזגים את הכוס, שאם ימזוג תחילה ויהיו מים על הכוס מבחוץ, יטמאו המים מידיו ויחזרו המים ויטמאו את הכוס, שהרי הידים הן שניות, וכשנוגע במשקים עושה אותם ראשון, וחוזרים ומטמאים את הכוס, ולדעת בית שמאי אין להשתמש בסעודה בכוס טמא [טעם האיסור יבואר בגמ' להלן ע"ב].

וְיַחְזְרוּ וִיטַמְּאוּ אֶת הַכּוֹס, שאמנם מדאורייתא משקין מטמאין רק ברביעית ובאחורי הכוס אין רביעית, רבנן גזרו שאפילו פחות מרביעית יטמאו (ריטב"א).

וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים וְכוּ', ולא חששו לכך שידי האוכל רגילות להיות רטובות מחמת התבשילים, וכשיאחז בכוס יקבלו ידיו טומאה מחמת הכוס, משום שהמשקים שבתבשילים מוגדרים אוכל ולא משקה, ואינם נטמאים מהכוס שהוא שני לטומאה (רש"י). ולא חששו שיאכל מאכל שטיבולו במשקה שודאי מוגדר משקה, משום שדרכו של אדם לנגב אצבעותיו בשעת סעודה, ורק בנטילת ידים שקודם הסעודה שכל ידיו רטובות חששו שמא לא ינגבם יפה (ריטב"א).

והועילו בתקנתם למזוג את הכוס לפני נטילת ידים ולא חששו שיהיו הידים רטובות בשעת הסעודה, כיון שיש דין לאכול בידים יבשות, ש'האוכל פת בלא ניגוב ידים, כאילו אוכל לחם טמא' (סוטה ד, ב), ורק אם שותה לפני הסעודה חששו שלא יקפיד לנגב ידיו היטב קודם השתיה (תוס'), ולכן בשאר ימים, מיד אחר נטילת ידיו ניגש לאכילה ומנגב את ידיו יפה, אבל בשבת שעושה קודם קידוש ומתעכב, אינו חושש לנגבם יפה (רבינו יונה).

כְּלִי שֶׁנִּטְמָא אֲחוֹרָיו בְּמַשְׁקִין אֲחוֹרָיו טְמֵאִים, אם נטמאו בידים או בשרץ, אבל אם נטמאו בזב או זבה, אפילו תוכו טמא (אמרי נועם להגר"א).

אלו דברים פרק שמיני ברכות נב.

ורבי יהושע היא דאמר אין משגיחין בבת קול. ותסס תמצר ס"ל קסה שלכתא דהלכתא דסיסלי לרבי יהושע דמעול על עכמני ס"ל כרבי יהושע ורס"ל כ"ב. ור"ל דדוקא התם קמצר לשון שלישלת, כלומר סודרן למצר המזון: ומצאי דש"מ היא ס"ל כר. ולגמרא ל"ש במצרים, וכן בריטיא נמי מפורש ואמר כך בשמים קמצר אלמא ש"מ בשמים, ותקני יין בריטיא מקמי המבדלה ורי יהושע היא. בגמרא מקיעא בעכמי פפ' הזהב (ד' נט:): ומשלשלין. לשון שלישלת, כלומר סודרן למצר המזון: ומצאי דש"מ היא ס"ל כר. ולגמרא ל"ש במצרים, וכן בריטיא נמי מפורש ואמר כך בשמים אלמא ש"מ בשמים, ותקני יין בריטיא מקמי המבדלה: ורי אלעזר ברבי שמעון בגמרא (ס' נט:): ר"מ ור' יהושע היא. בגמרא מקיעא בעכמי פפ' הזהב (ד

נב: אלו דברים פרק שמיני ברכות

תכף ?נטילת ידים מעורה. והאי לגת מקיש ליה לעיל בפ׳ כ״מ (דף מב.) בהדי לידך מכיפות מקוה לענייני ממקוה?[1] לג מקוה למתניתיה: **דבר** אחר **אין נטילת ידים לחולין מן התורה וכו׳. יש מפרשים שכתוב** בהן הכי קתני להו ג״ש בגית אלמ״ד לחולין מן התורה וכו׳ ולחומרא חולין שנגעו בתרומה טהורה כדי שיהו נאכלין בטהרה כתרומה ולא יטמאו את התרומה ואע״ג דלא מיטמאי מדאורייתא משום שנגעו בתרומה טהורה מיטמאי מדרבנן ולהכי נקט לה בלשון חולין שנגעו בתרומה טהורה ולא נקט לה בלשון תרומה שנגעה בתרומה טהורה דמשמע דמדאורייתא מיטמאי ומדרבנן לא מיטמאי ולהכי נקט לה בלשון חולין שנגעו בתרומה טהורה דמשמע דמדאורייתא לא מיטמאי ומדרבנן

גְּזֵרָה מַשּׁוּם נִיצוֹצוֹת, שמא ינתזו טיפות מן הכלי על אחוריו ויטמאו מחמת אחורי הכלי, ויטמאו הטיפות את ידיו, ונמצא אוכל בידים טמאות (רש"י). ויש מפרשים, שהחשש שמא יטמאו המים מידיו וטיפות מן המים יכנסו לכוס, ונמצא שותה משקין טמאין (ריטב"א).

נִיצוֹצוֹת לֹא שְׁכִיחִי, ומכאן ראיה לדעת הב"ח (קפג, ג) שדין הכוס להיות מלא (ראה לעיל נא, א), אינו מחייב למלאותו לגמרי, שאם היה צריך להיות מלא ממש, ניצוצות היו שכיחי (עין השדה לו הע' ג, בשם הגרש"ז אויערבך).

תֵּכֶף לְנְטִילַת יָדַיִם סְעוּדָה ■ להלכה, יש סוברים שלא יתעסק באיזה עסק, או שיחה מרובה, שיביאו לידי היסח הדעת, אבל שהייה בעלמא, או שיחה מועטת, מותרת, ויש סוברים שאף שהייה בעלמא נחשבת הפסק, כל שכן שיחה מועטת, וטוב ליזהר לכתחילה לברך המוציא מיד אחר הניגוב. בדיעבד אפילו שהה הרבה או הפסיק, אם לא הסיח דעתו משמירת ידיו, אינו צריך לחזור וליטול ידיו (שו"ע קסו סעיף א ומשנ"ב שם).

אֵין כְּלִי מְטַמֵּא אָדָם, ואפילו שיתכן כסת שהיא אב הטומאה מחמת מדרס הזב [זב היושב על כלי העשוי לישיבה, נעשה מושבו אב הטומאה], רגילים להיזהר לא להשתמש בכלי הטמא טומאת מדרס (תוס' רא"ש).

בְּשֶׁלְחָן שֶׁנִּי, שקיבל טומאה ממשקין (יעב"ץ).

אֵין נְטִילַת יָדַיִם לְחוּלִּין מִן הַתּוֹרָה, שכן מהתורה רק כל גופו של אדם נעשה טמא, לא ידים בלבד (ריטב"א). ומה שאמרו 'לחולין' לאו דוקא, שאף נטילת ידים לתרומה ולקדשים אינה מן התורה (תוס' יו"ט). ויש סוברים, שנטילת ידים לכהנים האוכלים קדשים היא מן התורה, שאכילת קדשים של מתנות כהונה מחייב נטילה [וישראל האוכלים מתנות כהונה, הוא מתקנת שלמה (ראה שבת טו, א)] (משך חכמה שמות ל, יט).

מְכַבְּדִין אֶת הַבַּיִת, את הקרקע אם אכלו עליה, ואת השולחן אם אכלו עליו (רש"י לעיל נא, ב ד"ה מכבדין).

נִמְצָא אַתָּה מַפְסִיד אֶת הָאוֹכְלִין, ואסור משום שנראה כבועט בטובה שהקב"ה השפיע בעולם, ועוד, שהתורה חסה על ממונם של ישראל (רש"י תענית כ, ב ד"ה אין מאכילין).

אֲבָל נְטִילַת יָדַיִם וְכוּ' מַאי טַעֲמָא מִשּׁוּם פֵּרוּרִין, וחוזרת הגמ' ומוסיפה זאת, להדגיש שבית הלל שאמרו שנוטלים את הידים תחילה אינו בדוקא, אלא שאפשר לעשות כן, אבל אפשר לעשות גם כבית שמאי לכבד את הבית תחילה (רש"ש. והב"ח מחק תיבות אלו, שלדעתו הן מיותרות).

עַל מַה נֶּחְלְקוּ עַל הַמָּאוֹר וְעַל הַבְּשָׂמִים וְכוּ', שלבית שמאי מברך על המאור תחילה, כיון שנהנים מאורו מיד [שהרי מדליקים אותו קודם הבדלה], ולבית הלל על הבשמים תחילה, משום שיש בהם כבוד שבת, שהבשמים מיישבים את הנפש מהסתלקות הנשמה שהיתה לה בשבת, ואילו ברכת המאור שייכת לחול (ריטב"א).

בָּבְרָא וּבוֹרֵא כּוּלֵּי עָלְמָא לֹא פְּלִיגִי, ובית שמאי שאמרו 'ברא' ובית הלל שאמרו 'בורא', נקט כל אחד לשון שהיה רגיל בו (תוס' רא"ש, וראה הערה הבאה).

טוֹבָא נָהוֹרָא אִיכָּא בְּנוּרָא, שלהבת אדומה, לבנה וירקרוקת (רש"י), ויש מפרשים, שהרבה תשמישים לאש, להאיר, לחימום הגוף, ולבישול (מאירי, ושטמ"ק בשם הראב"ד).

ויש מפרשים, שאינם חולקים במציאות, שעינינו רואות גוונים רבים באש, ו'ברא' הוא לשון עבר ו'בורא' הוא לשון עתיד, ולא נחלקו בזה שהקב"ה ברא את יסוד האש, ושבני אדם מוציאין אש חדשה [שהיא מיסוד האש], אלא שביסוד האש יש גוון אחד, ובאש שלנו הרבה גוונים. לדעת בית שמאי הברכה היא על יסוד האש, ולכן מברך 'ברא' לשון עבר, ו'מאור האש' לשון יחיד. ולדעת בית הלל הברכה על האש שלנו, ולכן מברך 'בורא' לשון עתיד, ו'מאורי האש' לשון רבים (שנות אליהו להגר"א ח).

נֵר מִשּׁוּם דְּלֹא שָׁבַת, שהנכרי עושה מלאכה האסורה בשבת לאורו, ואפילו הודלקה האש בערב שבת (רש"י, וחדש האביב [לבעל הפלא יועץ] ואמרי נועם לגר"א בדעתו לפי גרסתנו). ויש מפרשים, שהדליק הנכרי את הנר בשבת, או עשה עמו מלאכה (רשב"ץ, והגר"א באמרי נועם גורס ברש"י 'באורו', ע"פ מש"כ רש"י להלן נג, א ד"ה למ"ש מברכין 'שלא נעבדה בה עבירה שלא הודלקה בשבת', ודעת רש"י כדעת רשב"ץ). ■ להלכה, אין מברכין על נר של נכרי שהדליקו בשבת, ואפילו שאין אנו יודעים שהדליקו בשבת, אנו תולים שמסתמא הדליקו בשבת. ואפילו בדיעבד לא יצא, ואם בירך צריך לחזור ולברך 'בורא פרי הגפן', שברכת 'מאורי האש' שבירך מהוה הפסק בין 'בורא פרי הגפן' לטעימה (שו"ע או"ח רחצ, ה, משנ"ב יד ו-יח וביאה"ל).

סְתָם מִסְפַּת עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים לַעֲבוֹדָה זָרָה הִיא, שבדרך כלל מביאים למסיבותיהם את עבודה זרה שלהם, וכשנהנה מן הריח והאור נהנה מעבודה זרה (תוס' רא"ש; רשב"א), והוא איסור תורה, שנאמר 'ולא ידבק בידך מאומה מן החרם' (פיהמ"ש לרמב"ם). ויש סוברים, שמן הדין מותרים בהנאה, אבל אין עושים בהם מצוה, שנדמה למצוה הבאה בעבירה (ריטב"א הלכות ברכות ח, כד). ■ להלכה, בשמים שהוקטרו לעובדת כוכבים אין מברכים עליהם, לפי שאסור להריח בהם, ובשמים של מסיבה של עובדי כוכבים אין מברכים עליהם, שסתם מסיבתן לעבודת כוכבים (שו"ע או"ח ריז, ה-ו; רצז, ב). וצ"ע אם איסורו מן התורה או מדרבנן [ונפק"מ לספק, אם הוא ספיקא דאורייתא ואסור, או ספק דרבנן ומותר] (ביאה"ל ריז, ז). ואם בירך על בשמים אלו לא יצא (רמ"א רצז שם).

אוֹר שֶׁל חַיָּה וְשֶׁל חוֹלֶה מְבָרְכִין עָלָיו ■ להלכה, נר שהודלק לחיה או לחולה, מברכים עליו (שו"ע או"ח רחצ, ה).

שֶׁשָּׂבַת מֵחֲמַת מְלֶאכֶת עֲבִירָה, ואפילו שנכרי אינו מצווה על השבת, ומלאכתו שעשה בשבת היא מלאכת היתר, אבל הדלקה בשבת היא מציאות אסורה, שאיסור מלאכת שבת אינו איסור 'גברא', אלא איסור 'חפצא' (בית מאיר אהע"ז ה; אתוון דאורייתא י).

נָכְרִי מְנָכְרִי אֵין מְבָרְכִין עָלָיו ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח רחצ, ה), ובדיעבד, יצא ואינו צריך לחזור ולברך, כיון שהוא רק גזירה (משנ"ב שם כב).

עָמוּד רִאשׁוֹן, סמוך לחשיכה מיד (רש"י), קודם שנעשה ראש הפתילה חשוך (מאירי).

הָיָה מְהַלֵּךְ חוּץ לַכָּרָךְ, שאם הילך בתוך הכרך אינו יכול לילך בתר הרוב, כי יכול לברר אם הנר של ישראל או של נכרי (חדש האביב [לבעל הפלא יועץ]).

בְּדִין הוּא דַּאֲפִילּוּ מָחֲצָה עַל מָחֲצָה נַמִּי מְבָרֵךְ, שהוא ספק ספיקא, שמא הנר של ישראל שמא של נכרי, ואפילו הוא של נכרי שמא לא עשה בו מלאכה בשבת (ריטב"א; מאירי). והיתה יכולה הגמ' לתרץ גם להיפך, שמחצה על מחצה אינו מברך [ואיידי דתנא סיפא 'רוב נכרים' תנא רישא 'רוב ישראל'], אך כיון שדין זה שאין מברכים על נר של נכרי הוא גזירה, אנו נוקטים להקל (אמרי נועם לגר"א). ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח רחצ, ז).

הָכָא בְּסָמוּךְ לְשִׁקִיעַת הַחַמָּה עָסְקִינַן, בין השמשות (מאירי).

גָּדוֹל מוֹכְחָא מִילְּתָא דְּוַדַּאי נָכְרִי הוּא, ואפילו אם רוב ישראל בעיר (תוס' רא"ש). והפוסקים לא הביאו להלכה דין זה, משום שבימינו אף הגדולים לא נזהרים ומדליקים מיד סמוך לשקיעה (מג"א רחצ, יג).

תִּינוֹק אֵימַר יִשְׂרָאֵל הוּא אִקְּרִי וְנָקֵיט, והדליק בסוף בין השמשות בזמן שיתכן והוא כבר לילה (ערוך השלחן רחצ, יב, ולדעתו לכן השמיטו הפוסקים דין זה, כי קשה לצמצם שיעור זה של הדלקה בסוף בין השמשות). ואם אין אפשרות לברר אם הוא יהודי או נכרי, תלינן שהוא נכרי, כי לא מצוי שתינוק יהודי ידליק נר בבין השמשות (מאירי).

אוֹר שֶׁל כִּבְשָׁן וְכוּ', הָא בַּתְּחִלָּה הָא לְבַסּוֹף – בתחילת שריפת האבנים אינו עשוי להאיר, ובסוף אחרי שנשרפו רוב האבנים מדליקים אש גדולה למרק שריפת האבנים, ועשוי גם להאיר (רש"י). ויש מפרשים, שבתחילה לא נאחזת האש ברוב העצים ואינה צלולה מפני העשן ואינה לאורה, ולבסוף שנאחזת האש היטב היא צלולה וטובה לאורה (רשב"א). ויש מפרשים, שראה את הכבשן סמוך לשקיעת החמה, ואם הוא בתחילתו מן הסתם הודלק במוצאי שבת, ובסופו בודאי הודלק בשבת, ואין מברכים עליו שהוא מלאכת עבירה (מאירי).

הָא דְּאִיכָּא אָדָם חָשׁוּב וְכוּ', ואם עשוי גם להאיר וגם לכבוד, מברכים עליו (רש"י ד"ה בסוף, ד"ה הא והא, וד"ה כל), ויש סוברים, שאין מברכים עליו (רבינו יונה). ■ להלכה, נר העשוי להאיר ולכבוד, לא יברך עליו [כדעת רבינו יונה], ואם הודלק תחילה לכבוד ולבסוף להאיר, צ"ע, וטוב שיכבנה ויחזור וידליקנה (משנ"ב רחצ, לג, וביאה"ל יא).

וְהֵבִיאוּ אוֹר לְפָנֵיהֶם, שהיה מנהגם לברך ברכת האש שלא על הכוס (מאירי), או כשאין להם כוס (רא"ה).

מִפְּנֵי בְּטוּל בֵּית הַמִּדְרָשׁ, שצריכים לענות אמן אחר שמיעת הברכה (רש"י; רבינו יונה), ואפילו ששומע כעונה ואין עניית האמן מעכבת, כיון שכבר הפסיק לשמיעת הברכה חייב לענות אמן (שבט הלוי ט, מג). ויש מפרשים, שהביטול הוא זמן המתנתם עד שישתקו כולם לשמיעת הברכה, ועניית האמן אינו נחשב כביטול, שלא גרע עניית אמן מתלמוד תורה (חפץ ה' [לבעל האור החיים הק'] בביאור דעת רש"י; מעדני יו"ט). ולדעת בית הלל אין נחשב ביטול תורה, משום הטעם של 'ברוב עם', ובנוסף שחביבה מצוה בשעתה, שלימוד התורה הוא על מנת לעשות ולא נחשב ביטול תורה (מעשה רוקח סוף הל' ברכות). ■ להלכה, היו יושבים בבית המדרש ובדלילו כבר, או שיודעים שלא יהא להם כוס, והביאו להם אור, אחד מברך לכולם [כדעת בית הלל] (שו"ע או"ח רחצ, יד).

שֶׁל בֵּית רַבָּן גַּמְלִיאֵל לֹא הָיוּ אוֹמְרִים 'מַרְפֵּא' בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, ולדעת חכמים (תוספתא שבת ח, ב) אין לענות אפילו שלא בבית המדרש, משום דרכי האמורי (אמרי נועם להגר"א). ■ להלכה, מי שנתעטש בבית המדרש אין אומרים לו 'רפואה' (שו"ע יו"ד רמו, יז), ויש סוברים, שדוקא בימיהם שלא הרימו עיניהם מן הספר, כ"ש שלא הפסיקו לשיחה, אבל כיום שאין נזהרים בזה, אומרים (ש"ך שם טז, בשם הפרישה), ויש סוברים, שגם כיום אין לומר בבית מדרש (ט"ז שם ו).

בְּשָׂמִים לְעַבּוֹרֵי רֵיחָא הוּא דַּעֲבִידָא, ולא לאורה, ובמדרש כתב שהטעם שאין מברכים משום שנאמר 'לא המתים יהללו י-ה' (מדרש תנחומא ויחי, ד, ד).

שֶׁמֶן הֶעָשׂוּי לְהַעֲבִיר אֶת הַזֶּהֱמָא אֵין מְבָרְכִין עָלָיו, אפילו אם נהנה מריחם, שאין עיקר הבאתם להנאת הריח (מאירי), אבל על שמן אפרסמון שברכתו 'בורא שמן ערב' מברכים אפילו שבא להעברת הזוהמא (רש"י), כיון שהיא ברכה חשובה (ראש יוסף), ויש סוברים שגם עליו אין מברכים (מאירי). ■ להלכה, אין מברכים על שמן העשוי להעברת זוהמא, ואפילו על שמן אפרסמון (משנ"ב ריז, יא).

אֵינוֹ מְבָרֵךְ אֶלָּא פַּעַם אֶחָד ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח ריז, א), ואפילו הסיח דעתו, מאחר והריח עולה כל העת באפו (משנ"ב שם ד).

אִם רוֹב עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים אֵינוֹ מְבָרֵךְ, ואפילו שרק בשמים של מסיבה אסורים (ראה לעיל נב, ב), מכל מקום, ריח חזק שנודף חוץ לעיר, מסתמא הוא ממסיבה שדרך להריח מרחוק (מג"א ריז, ז).

אִשְׁתְּכַח רוּבָּא דְּלָאו לְרֵיחָא עֲבִיד, יחד עם מיעוט נכרים, שכל מיעוט הרי הוא כרבע, וביחד עם מיעוט נכרים הוי רוב (רש"ש).

בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת בְּטַבֶּרְיָא וּבְמוֹצָאֵי שַׁבָּתוֹת בְּצִפּוֹרִי, בטבריה בישמו את הבגדים בערב שבת לכבוד שבת, ובציפורי במוצאי שבת להראות שמצטערים מסילוק הנשמה יתירה, ולנחמה בישמו הבגדים (רבינו יונה). ויש מפרשים, שבטבריה בישמו בערב שבת כיון שהיא עמוקה ויש בה הבל, והריח מתקיים בשבת, ציפורי היושבת בהר, לא מתקיים בה הריח מחמת הרוח, ובמוצאי שבת בשעה שהצניעו בגדיהם לשבת הבאה, בישמום ונספג הבושם בבגדים ושוב לא יכולה הרוח להפיגו (יעב"ץ).

נִתְרַצָּה לְהָרִיחַ הֲרֵי זֶה חוֹטֵא, שאף שאין בריח ממש, מכל מקום יש בריח איסור הנאה (מאירי). ואפילו שבשמים של עבודה זרה אינם עשויים לריח אלא לכבוד, אין להריחם משום חומרא של עבודה זרה, וכנאמר 'לא ידבק בידך מאומה מן החרם' (אמרי שפר). ואינו צריך לסתום נחיריו (רמב"ן ע"ז יב, ב), ומשום שאינו פסיק רישא (ש"ך יו"ד קמב, לד; חפץ חיים כלל ו בהגה"ה), ויש סוברים, שצריך לסתום נחיריו, שנחשב פסיק רישא (חכמת אדם פד, טז). ויש להסתפק האם איסור הנאה מריח עבודה זרה הוא מדאורייתא או מדרבנן (ביאה"ל ריז ד"ה ואם רוב).

אלו דברים פרק שמיני ברכות נג.

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) עיין שו"ת הרא"ש כלל כב סי' ה, ב) עי' תוספתא פ"ה הל' ה'ה, ג) תוספתא שם, ד) גילה לט. תוספתא ס"ג, ה) [תוספתא פרק ה' הל' ט"ו], תוספתא פ"ה ה"ג, ו) [תוספתא פרק ה' הל' ט"ו], ועיין תוס' לעיל דף מה, ד"ה אם, ז) [תוספתא (קפ"ת) פ"ה ס"ט] בשנת ומ"ש ביעוד ומנחם מ"ש, ח) [תוספתא פ"ה ה"ג], תוספתא פרק ה' הל' ט"ו], ועיין תוס' לעיל דף מה, ד"ה אם, ט) [תוספתא (קפ"ת) פ"ה ס"ט] בשנת ומ"ש ביעוד ומנחם מ"ש, י) לקמן סוע"ב, י) לעיל מג..

אי נימא לא שבת מחמת מלאכה ואפי' היא מלאכה של היתר. כגון שהלכה ושלג היה קלמוד לתן מברכין: עשיתים. לעגירע"ש[ט]: שהיתה דולקת והולכת. מע"ש מברכין. לפי שלא עשבה בה עבירה, שלא הולקה בשבת: נברי שהדליק מישראל. מאחמכה מ"ש: הך איסורא אול"ה. ממון שלהבה דולקת והולכת קמע מלאכה, ומשום הכי לא ממיב לעיל מה שיעורא: הבת ד"ה. בשבת חייב. ומוקמינן לה במסכת בילה כגון דשייפיה למרם מאחמה ואחלי בה טורח, דגחלת ליכא עלה שלהבת, ומשום הכי לא ממיב לעיל מה שיעורא: מה שעקר לא הניח. והוקמא שבת לא ממיבינן עד לעיל עקיבה מרשות זו והנחה ברשות זו: נזירה משום נברי ראשון ושמוד ראשון. מי שרית מנכרי שהדליק מנכרי מאחמכה אחי לברוכי מנכרי שהדליק מנכרי שבשבת יום, ומאומו חור עלמו שלא נחוסף מאחמכה, כגון מאחמכה עליו שמון למאכה מיד: גדול מובאה מלחא דנברי הוא. ואין נרין לנדוק אחריו, דלפי אומא דיומלא הוא לא היה מעמכר למון למאכה מיד לחחו לחור כידו: כפי הכשבון. שטוליפס בו אנשים לפיל, אם עבה לחור היוקא מפי הכשבון נהוכה בניא היא ולהשמעם לחורה עשיית: ואם לאו. לחו לחורה עשיית אלא לנבל, ואין מברכין אלא על עשיה לחליר: בתחלה. בחחלה שרפא לנשים אין לחור להליר: במוף. לאחר שנשרפו הנשים רובן מלילקין חור גדול מלמעלה למרק שרפא הנשים, ומשמשין נמי לחורה: של תנור. בסוף מברכין עליו. לאחר שהוסף המנור והפת במוכה מלילקין קמעין לקן בפיו להליר ולקוטו חומו לחוכו, וכיון למשמשם לחוכו מברכין עליו: אור של בית הכנסת. בלילוכה אלא מעוב שבשבת הלילוקה, ואע"פ שברוך לאור אלא לכבוד בעלמא, ואין מברכין עליו: לי'כא אדם חשוב. לאחר לשם הלילוקה, ומברכין: הא והא דאיכא אדם חשוב. ולי אילא חזא שמע שאוכל בשם הנשמה אף לאורה עשויה שיאכל המון לאורה, ומברכין: הא והא דאיכא חזנא. ולי אילא שהאל שהמון יכול לאחל לאורה אין מברכין על הנר, שלא לאחיר הלילוקה אלא לכבוד אדם מעוב: מפני בטול בית המדרש. בשמון שאחל מברך לכולם אם נאילים שהמון לאחוך מגלגחם כדי שיהיוחו כולם ושמעו אלין ויענו אמן: מרפא. לאדם המחעטק. ° שרגילים לומר לאחלמא: נר לכבוד. אמת בעלילא: בשמים עבידי לעבורי ריהא. לאלמוני אל אמ בעלילי, ולא לנהיים: בי. אמ אחוה אחוה מעוב לחוחלא לפניו בי ניוס, אם טועיוחו בלילה במוקמי שבת ונימו ונובון לקבוחה אין מברכין על אומו נר, לכלכוד בעילא ולא לאחיר: ובי. אמ אחוה אחוה מעוב לחוחלא לפניו בי ניוס בלילה: מברכין עליו.

נג: אלו דברים פרק שמיני ברכות

באכילה מרובה. ד' מילין **כך פירש"י**. ולי[ב] נראה דזה מועט יותר ממלוה מועטת. **אלא נלמה נפשך** מיפכא למילה מרובה כל זמן שהוא נמלא במין אחד אפילו מועט ד' מילין: **והייתם** קדושים **אלו מים אחרונים**. דוקא להם שהיו רגילין ליטול יפיהם אחר הסעודה מפני מלח סדומית שבא עליהן ומינו שמין מלח סדומית[ג] מלוי פיניו ומין מנו רגילין ליטול אחר הסעודה מין הסעודה מעכבת עליהן לברך ומיהו מנשים משוגעים הרגילין ליטול יפיהם אחר הסעודה ולפי להם מעכבת הסעודה לברך ליטול אח יפיהם קודם בהמ"ז[ד]:

הדרן עלך אלו דברים

לאורה ולא ראה שלהבת משכחת לה דקיימא בקרן זוית אלא ראה שלהבת ולא נשתמש לאורה היכי משכחת לה לאו דמרחקא לא כגון דעמיא ואזלא. ת"ר[ב] גחלים לוהשות מברכין עליהן ואומות אין מברכין עליהן ה"ד לוהשות אמר רב חסדא כל שאילו מכנים לתוכן קיסם ודולקת מאליה[ג] אביעא להו אוממות או עוממות ת"ש דאמר רב חסדא בר אבדימי[ד] ארזים לא עממוהבו בגן אלהים. ורבא אמר אותו ממש וכמה אמר עולא כדי שיכיר בין איסר לפונדיון חזקיה אמר כדי שיכיר בין[ה] מלוחמא של טבריא למלוחמא של צפורי רב יהודה מברך אדבי אדא דיילא רבא מברך אדבי גוריא בר חמא אביי מברך אדבי בר אבוה. אמר רב יהודה אמר רב[ו] אין מהזירין על האור כדרך שמהזירים על המצות א"ר זירא מריש הוה מהדרנא כיון דשמענא להא דרב יהודה אמר רב אנא נמי לא מהדרנא אלא אי מקלע לי ממילא מברינא: [ז]מי שאכל וכו'. אמר רב זביד ואיתימא רב דימי בר אבא מחלוקת בשבח[ח] אבל במזיד דברי הכל יחזור למקומו ויברך פשיטא ושכח תנן מהו דתימא ה"ה אפילו במזיד והאי דקתני ושכח להודיעך כחן דב"ש קמ"ל תניא אמרו להם ב"ה לב"ש לדבריכם מי שאכל בראש הבירה ושכח וירד ולא ברך יחזור לראש הבירה ויברך אמרו להן ב"ש לב"ה לדבריכם מי ששכח ארנקי בראש הבירה לא יעלה ויטלנה לכבוד עצמו הוא עולה לכבוד שמים לא כל שכן הנהו תרי תלמידי חד עביד בשוגג[ט] כב"ש ואשכח ארנקא דדהבא וחד עביד במזיד כב"ה ואכליה אריא רבה בר"ח הוה קאזל בשיירתא אכל ואשתלי ולא בריך אמר היכי אעביד אי אמינא להו אנשאי לברך אמרי לי בריך (ו) כל היכא דמברכת לרחמנא מוטב דאמינא להו אנשאי יונה דדהבא ואמי שנא יונה (ג) דמתילי כנסת ישראל ליונה דכתיב (ב) כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ מה יונה אינה ניצולת אלא בכנפיה אף ישראל אינן ניצולין אלא במצות (ז): עד אימתי הוא וכו'. כמה שיעור עכו"ל[י] א"ר יוחנן כל זמן שאינו רעב וריש לקיש אמר כל זמן שצמא מחמת אכילתו א"ל רב יימר בר שלמיא למר זוטרא ואמרי לה רב יימר בר שיבחי למר זוטרא מי אמר ריש לקיש הכי והאמר רב אמי אמר ריש לקיש כמה שיעור עכול כדי להלך ארבע מילין ל"ק כאן באכילה מרובה כאן באכילה מועטת: בא להם יין וכו' [ועונין אמן וכו']: למימרא דישראל אע"ג דלא שמע כולה ברכה עונה[יא] וכי לא שמע היכי נפיק אמר חייא בר רב בשלמא אכל עמהן וכן אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה בשלמא אכל עמהן. א"ל רב לחייא בריה ברי [חטוף ובריך וכן אמר רב הונא לרבה בריה חטוף ובריך למימרא דמברך עדיף ממאן דעני אמן והתניא ר' יוסי אומר גדול העונה אמן יותר מן המברך א"ל ר' נהוראי השמים כן הוא תדע שהרי [יב]גוליירין יורדין ומתגרין [במלחמה] וגבורים יורדין ומנצחין תנאי היא דתניא אחד המברך ואחד העונה אמן במשמע אלא שממהרין למברך יותר מן העונה אמן. בעי מינה שמואל מרב מהו לענות אמן אחר תינוקות של בית רבן אמר ליה[יג] אחר הכל עונין אמן חוץ מתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשיין וה"מ בדלא עידן מפטרייהו אבל בעידן מפטרייהו עונין. ת"ר שמן מעכב את הברכה שמואל אמר חייא בר רב בשלמא אכל עמהן וכן אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה בשל

בְּפָנָס – בעששית, כלי זכוכית שהנר נראה מתוכו (רש"י כאן ולעיל כה, ב ד"ה בעששית), ואף שמצינו גבי ערוה בעששית שאסור לברך כנגדה משום שנחשב שרואה אותה, לענין ברכת האש תקנו חכמים לברך על אור גלוי, כפי שהיתה נראית האש במעשה בראשית (ביאה"ל רחצ, טו) ובזכוכית של ימינו, השקופה לגמרי ואינה מחוספסת, אפשר לברך (הערות הגרי"ש אלישיב). ויש מפרשים, שראיה דרך כלי זכוכית נחשבת ראיה כפי שמצינו גבי ערוה, ופנס הוא כלי ברזל העשוי נקבים קטנים שאי אפשר לראות את השלהבת והנר, רק האור מאיר מתוכו (רשב"א, וביאה"ל שם בביאור דעתו) ■ להלכה, לכתחילה אין להקל לברך על נר בעששית [וכדעת רש"י] (משנ"ב רחצ לד, וביאה"ל שם).

גָּחָלִים לוֹחֲשׁוֹת מִבְּרְכִין עֲלֵיהֶן, כשהודלקו לאורה (רא"ש; ריטב"א; שטמ"ק), שנחשבות שלהבת ולא רק גחלת (ריטב"א; שטמ"ק). ויש סוברים, שאפילו אם הודלקו לבישול מברכים עליהם, שדרך תשמישו והנאתו של אור בכך, אבל הברכה היא על ראיית עיניו את האש, ולכן רק על לוחשות מברכים (רא"ה). ולדעת התוספתא (ביצה ד, ז) ולדעה אחת בירושלמי (שם ה, ה), אין מברכים על גחלים אפילו לוחשות (רא"ש ביצה ה, י). ■ להלכה, גחלים לוחשות שהודלקו לאורה, מברכים עליהם (שו"ע או"ח רחצ, ט).

וְרָבָא אָמַר יֵאוֹתוּ מַמָּשׁ, ואף לדעת רבא אינו צריך ליהנות ממנו, אלא שיעמוד במקום קרוב שראוי ליהנות ממנו [ולדעת רב יהודה בשם רב, די באור נר שניתן ליהנות ממנו שאילו היה עומד קרוב היה נהנה ממנו] (רש"י; רא"ה; שטמ"ק). ויש סוברים, שלדעת רבא צריך שיהנה מהאור בפועל (ראב"ד בהשגות על בעל המאור בדעת הבעה"מ; ראב"ן קנח).

חִזְקִיָּה אָמַר כְּדֵי שֶׁיְּכִיר בֵּין מְלוּזְמָא שֶׁל טָבֶרְיָה לִמְלוּזְמָא שֶׁל צִפּוֹרִי, שהדמיון ביניהם גדול יותר מהדמיון בין איסר לפונדיון, ונמצא חזקיה מחמיר יותר מעולא (רבינו יונה). ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח רחצ, ד).

אֵין מְחַזְּרִין עַל הָאוּר, אלא אם נזדמן לו, חייב לברך (מאירי), והטעם שאין מחזרין, שהיא ברכה לזכר בעלמא שנברא האור במוצאי שבת (רא"ש), והיא רק ברכת השבח, וכשם שאין מחזרין על שאר ברכות השבח כראיית הים הגדול והרים, כך אחריה אין מחזרין (רמב"ן).

ואחר ברכת בשמים, יש סוברים שאחריה מחזרין, שתקנו אותה להודיע על נשמה יתירה שהלכה לה (מאירי), ויש סוברים שאף אחריה אין מחזרין (רשב"א בשם ראב"ד; רא"ש), ואם נזדמן לו חייב לברך, אבל לא חובה כל כך שתיחשב ברכת המצוות ויוכל להוציא אחרים בברכה אם אינו מריח בעצמו, אלא היא עדיין בגדר ברכות הנהנין שמוציא רק אם אף המברך נהנה (חזו"א או"ח לה, ז). ויש מצדדים, שהיא נעשית חובה ויכול להוציא אף אם אינו נהנה (דעת תורה למהרש"ם רצז, ד). ■ להלכה, אין מחזרין אחר האור ואחר הבשמים (שו"ע או"ח רחצ א; רצז, א). בירך על האש, יכול לחזור ולברך להוציא (משנ"ב רחצ, לו), בירך על הבשמים, אינו יכול לחזור ולברך ולהוציא אם אינו מריח ונהנה מהם (משנ"ב שם יג).

מִי שֶׁאָכַל וְכוּ', מחלוקתם על פת, אבל שבעת המינים ושאר אוכלין לדברי הכל אינו חוזר למקומו (רשב"א), ויש סוברים, שמחלוקתם על פת ושאר מיני דגן (רא"ש ה; רי"ף ותוס' פסחים קא, ב ד"ה אלא), ויש סוברים, שמחלוקתם גם על שבעת המינים (רמב"ם ברכות ד, א; רשב"ם פסחים שם ד"ה אבל). ■ להלכה, מיני דגן דינם כפת [כדעת הרא"ש ותוס'] (משנ"ב קפד, יב).

בְּמְזִידִ דִּבְרֵי הַכֹּל יַחֲזֹר לִמְקוֹמוֹ וִיבָרֵךְ ■ להלכה, לדעת השו"ע אם יצא ממקומו הן במזיד והן בשוגג, יחזור למקומו ויברך שנית, ואם לא חזר למקומו אלא בירך במקום שהלך אליו, אפילו אם ידע שחובתו לחזור למקומו והזיד ולא חזר, יצא. ולדעת הרמ"א, בשוגג צריך לחזור למקומו ולברך שנית, ובמזיד אף בדיעבד אם בירך במקום שהלך אליו, לא יצא, והסכמת האחרונים, שהן במזיד והן בשוגג לכתחילה יחזור למקומו ויברך, ובדיעבד יצא, ובשעת הדחק יכול לברך במקום שנזכר (שו"ע או"ח קפד, א ומשנ"ב שם ז).

וְאַשְׁכַּח אַרְנָקָא דְּדַהֲבָא, לקיים דברי בית שמאי שהשיבו לבית הלל במשל הארנק, בבחינת צדיק גוזר והקב"ה מקיים (מהרש"א). ומה שאמרו (לעיל י, ב) שהעושה כדברי בית שמאי מתחייב בנפשו, כאן אף בית הלל מודים שאם חוזר למקומו הרי זה משובח, אלא שחכמים לא הטריחוהו לחזור (תוס' לעיל נב, ב ד"ה בכוליה; רבינו יונה).

וְאַכְלֵיהּ אַרְיֵה, שהמברך שלא במקומו גם אינו זוכה לקבורה (אמרי שפר). ויש מפרשים, שלא מסתבר שמגיע עונש כ"כ חמור על שלא חזר לברך במקומו ואפילו במזיד, אלא היה במקום סכנה, וכדי להינצל צריך זכות זו שחסרה לו (שיעורי מרן הגרי"ש אלישיב).

דְּאִנְשֵׁאי יוֹנָה דְּדַהֲבָא, שיקר, כדי לקיים המצוה (ט"ז קפד, א), ויש מפרשים שלא שיקר, שהיתה כוונתו על המצוות שנמשלו ליונה [כמאמר הגמ' להלן] (עיון יעקב על עין יעקב).

וְכַמָּה שִׁיעוּר עִיכּוּל, שחיוב ברכת המזון הוא על מעשה האכילה, ושיעורו עד שאינו רעב מאכילתו [וכיון שחיובו על מעשה האכילה, האוכל ויצא ממקומו לדעת בית שמאי צריך לחזור ולברך במקום שאכל], ואין חיוב ברכת המזון הודאה על השובע והוא כל זמן שאינו רעב (חזו"א או"ח כח, ד. ורעק"א על השו"ע או"ח קפו, ב מסתפק בזה גבי קטן שאכל, והגדיל לפני שעיכל).

כְּדֵי לְהַלֵּךְ אַרְבַּע מִילִין, שיעור מיל, יש סוברים שהוא 18 דקות, יש סוברים שהוא 22.5 דקות, ויש סוברים שהוא 24 דקות (ביאה"ל תנט, ב ד"ה הוי), א"כ שיעור ארבע מיל הוא 72 או 90 או 96 דקות. ■ להלכה, אכל אכילה מרובה, כל שאינו רעב מחמת אכילה זו, יברך. אכל אכילה מועטת ולא עבר שיעור הליכת ארבע מיל שהוא 72 דקות, יאכל עוד כזית פת [ואם לא הסיח דעתו מאכילה, אינו צריך לברך המוציא] ויברך ברכת המזון, ואם אין לו פת, יברך (משנ"ב קפד, כ וביאה"ל ד"ה אם).

וְכִי לֹא שָׁמַע הֵיכִי נָפִיק, ומכאן ראיה לשיטות הסוברות שיוצא ידי חובה רק אם שומע כל הברכה (ב"י ריג, ב), וצ"ע על הדעות הסוברות שיוצאים ידי חובה גם אם לא שמע כולה (שפת אמת).

גָּדוֹל הָעוֹנֶה אָמֵן יוֹתֵר מִן הַמְבָרֵךְ, שהמברך רק מברך ואינו מודיע שהדבר אמת, והעונה אמן מודיע שהדבר אמת (שו"ת הרשב"א ה, נג), או משום שרוב פעמים המברך טרוד בברכה, וקשה לו לכוון כמו שיכול השומע לכוון, ואם אומד עצמו שיכוון יפה, עדיף שיברך, וזהו שאמרו האמוראים לבניהם 'חטוף ובריך', שיכוונו יפה (מאירי נזיר סו, ב).

שֶׁמְּמַהֲרִין לְמְבָרֵךְ יוֹתֵר מִן הָעוֹנֶה אָמֵן ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח רא, ד), ובזמננו שכל אחד מברך ברכת המזון לעצמו, צ"ע (שעה"צ שם טז).

■ המשך במילואים

פרק תְּשִׁיעִי - הרואה

משנה. הקדמה. בברכות השבח שבפרקנו יש שני סוגים: הראשון, ברכה על מעשי ה', שעושה לטובה ולרעה, להודות על טובותיו ולהכיר שהכל מאתו יתברך. הסוג השני, ברכה על ראיית דבר מחודש, או דבר שאינו מצוי (מאירי). נוסח ברכות השבח, פותח באמירת ברוך את ה' וכו', שכל ברכה שאין עמה שם ומלכות אינה ברכה (תוס' ד"ה הרואה; רמב"ם ברכות י, ט). ויש סוברים שאין בברכות אלו הזכרת שם ומלכות, שהן כעין ברכות הרשות, שהרשות בידו שלא לראות ולא לברך, והמזכיר שם מלכות לא הפסיד (ראב"ד על הרי"ף מד, א מדפי הרי"ף). ■ להלכה, נוסח ברכות הראיה כנוסח שאר כל הברכות (שו"ע או"ח ריח, א ומשנ"ב שם).

מָקוֹם שֶׁנַּעֲשׂוּ בּוֹ נְסִים לְיִשְׂרָאֵל למעלה מדרך הטבע, כמעברות הים ושאר הדברים שהוזכרו להלן בגמרא (אבודרהם סדר ברכת הראיה, הובא בשו"ע או"ח ריח, ט, וראה בשו"ע שם דעה נוספת לענין ניסי יחיד), וכשניכר הנס מתוך המקום שרואה, כגון בראיית מַי ים סוף, שרואה את המים שאירע בהם הנס, אבל בראיית מקומות שאין הנס ניכר אין מברכים, כגון סמוך לירושלים שאירע בו נס במלחמת סנחריב, ולא נעשה הנס במקום עצמו (ראה ע"ב תוס' ד"ה אבני, במסקנת ר"י, ומשנ"ב שם ז). ויש סוברים שמברכים אף במקום שלא ניכר בו הנס (ראה תוס' שם בתחילת דבריהם; תוס' רא"ש).

אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה נִסִּים, כשרואה אחת לשלשים יום (תוס' ד"ה הרואה, רא"ש), והמברך קודם שיעברו שלשים יום מהראיה האחרונה, בירך ברכה לבטלה (ב"י ריח, ג בדעת הרא"ש). ויש אומרים שבראיה ראשונה שרואה בחייו, חובה לברך, ובפעמים נוספות שרואה, רשות בידו לברך, ואפילו קודם שיעברו שלשים יום (ראב"ד מובא בטור שם, ע"פ ב"י שם). ■ להלכה, כשרואה אחת לשלשים יום, חייב לברך, וקודם שיעברו שלשים יום, אסור לברך (שו"ע או"ח ריח, ג ומשנ"ב שם).

עַל הֶהָרִים וְעַל הַגְּבָעוֹת המשונים, שניכרת מהן גבורת הבורא (אבודרהם שם). ■ וכך נפסק להלכה (שו"ע או"ח רכח, ג).

וְעַל הַיַּמִּים, מלבד האוקינוס (שו"ת הרא"ש ד, ד, שרבי יהודה דלהלן מפרש דברי ת"ק). או מלבד הים התיכון (ראה שו"ע או"ח רכח, ב ומשנ"ב שם).

וְעַל הַנְּהָרוֹת הגדולים ביותר, כארבעת הנהרות חידקל ופרת וכו' (ראה תוס' ד"ה על, ומג"א רכח, ג), שידוע שנתהוו משׁשת ימי בראשית, ולא לאחר מכן (פמ"ג ומשנ"ב שם). ■ וכך נפסק להלכה (שו"ע או"ח רכח, ב).

הָרוֹאֶה אֶת הַיָּם הַגָּדוֹל, החשוב והגדול מכולם, וראוי לקבוע לו ברכה בפני עצמו (רש"י), והוא האוקיינוס, המקיף את העולם (שו"ת הרא"ש שם ואבודרהם). ויש אומרים שהוא הים התיכון, שנקרא הים הגדול, מפני חשיבותה של ארץ ישראל (שו"ע או"ח רכח, א ומשנ"ב שם). ■ להלכה, בראיית ימים ונהרות הרים וגבעות ומדברות אחת לשלשים יום, מברך עושה מעשה בראשית. על האוקינוס מברכים ברוך עושה הים הגדול, ויש אומרים שצריך לומר בלשון עבר 'שעשה את הים הגדול'. בראיית הים התיכון נחלקו הפוסקים אם ברכתו כברכת שאר הימים או כברכת האוקינוס (שו"ע ומשנ"ב שם).

הַנִּכְנָס לְכָרֶךְ וְכוּ' וְאַחַת בְּיִצִיאָתוֹ - מתפלל שתהא יציאתו לשלום (רש"י), ויש מפרשים שמודה שיצא בשלום (פיה"מ לרמב"ם), וכולל תפילה זו יחד עם תפילת הדרך, תיכף ביציאתו מהכרך, אף שבדרך כלל אין אומרים תפילת הדרך עד שמחזיקים בדרך, כיון שמתפלל תפילה זו, מצרף יחד את שתי התפילות (ב"י רל, א ושו"ע ומשנ"ב שם). ויש סוברים שאומר תפילה זו תחילה ביציאתו מהכרך, ותפילת הדרך כשיחזיק בדרך (ב"ח שם). ■ להלכה, ראה להלן ס, א.

בְּכָל לְבָבְךָ בִּשְׁנֵי יְצָרֶיךָ, כמשמעות האות ב' שנכפלה שתי פעמים בתיבת 'לבבך' (ראה"ה להלן ס, ב).

בְּיֵצֶר טוֹב וּבְיֵצֶר הָרַע - בקיום המצוות כעצת היצר הטוב, ובהימנעות מעבירות נגד פיתוי היצר הרע (רבינו יונה). עוד יש לפרש, ברחמנות על הצדיקים ובאכזריות על רשעים (שם, פי' שני).

שֶׁיְּהֵא אָדָם שׂוֹאֵל אֶת שְׁלוֹם חֲבֵרוֹ בַּשֵּׁם - שמותר להזכיר שם שמים בברכה, ולומר 'ישים ה' עליך שלום' וכדומה, ואין בזה חשש מוציא שם שמים לבטלה (עי' רש"י; ריב"ן מכות כג, ב). ויש מפרשים שחייב לשאול בשם, כמו שאנו מברכים בברכת 'שלום' שהוא אחד משמותיו של הקב"ה (ריב"ן מכות שם פי' שני).

עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ - שאף שנראה כאיסור הוצאת שם שמים לבטלה, מותר, כדי לעשות רצונו של מקום (רש"י) [ואף אם היה איסור גמור היה מותר, אלא שבאמת אין כאן איסור גמור (גינת ורדים או"ח ב, כו, בישוב הסתירה ברש"י כאן)]. ויש מפרשים, כדי שלא ישכחו שם שמים ויהא שם עכו"מ שגור בפיהם (ריטב"א להלן סג, א).

גמרא. דְּאָמַר קְרָא וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ בָּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הִצִּיל - שראה את ישראל שניצלו, וזה נחשב כראיית מקום הנס (ריטב"א), וכל הרואה רבים שאירע להם נס, צריך לברך (אבודרהם שם). ויש מפרשים שיתרו ראה ניסי המן והבאר וענני הכבוד ולכתם במדבר שהם סיום נס הצלתם ממצרים (האשכול כג; מהרש"א), ולדעתם אין מברכים על ראיית אדם שנעשה לו נס (שעה"צ ריח, יז). ■ וכך נפסק להלכה (שם).

בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה לִי נֵס בָּעֲרָבוֹת וּבְגָמָל, שהנס עם הגמל לא היה במקום ידוע, אלא סמוך לריסתרקא דמחוזא, לכן הזכיר את הגמל ולא את שם המקום שנעשה בו הנס, כדרך שהזכיר 'ערבות' (תוס' רבינו יהודה; תוס' הרא"ש). עוד יש לפרש שצריך להזכיר את ענין הנס, ולכן הזכיר את הגמל, בהזכרת 'ערבות' הזכיר את ענין הנס, שהיה ידוע כמקום שחסרים בו מים לשתיה (שם, פי' שני). ויש מפרשים שבברכתו הזכיר ריסתקא דמחוזא, שבברכה יש להזכיר את מקום הנס, ולא את גוף הנס [ו'בגמל' הוא לשון הגמ', ולא לשון הברכה] (ט"ז ריח, א).

■ להלכה, מי שנעשו לו ניסים הרבה, כשרואה אחד המקומות מברך עליו, ולאחר מכן מוסיף בברכה את שאר המקומות שנעשו לו בהם ניסים (שו"ע או"ח ריח, ה ומשנ"ב שם. וראה שם פרטים נוספים).

אֲנִיסָּא דְּרַבִּים כּוּלֵי עָלְמָא מֵיחַיְיבֵי לְבָרוֹכֵי - על נס שנעשה לכל ישראל או לרובם (רבינו יונה). ■ וכך נפסק להלכה (שו"ע או"ח ריח, ב).

אֲנִיסָּא דְּיָחִיד אֵיהוּ חַייֵב לְבָרוֹכֵי - בנס היוצא מדרך הטבע, כגון הניסים הנזכרים (אבודרהם שם; שו"ע או"ח ריח, ט דעה ראשונה). ויש סוברים שאף בנס בדרך הטבע, כל שהיה בסכנה ונזדמן לו נס ברגע זה, כגון שהתנפלו עליו לסטים וכמעט הרגוהו, ופתאום נזדמנו בני אדם וניצל (שו"ע שם, דעה שניה, ומשנ"ב וביאה"ל שם). ■ להלכה, בנס היוצא מדרך הטבע, מברך, וכשאינו יוצא מדרך הטבע, נחלקו הפוסקים, וטוב לברך בלא הזכרת שם ומלכות (שו"ע שם).

המשך במילואים

הרואה פרק תשיעי ברכות נג.

הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל. כגון הגך דקמני לקמן ורעשים. מפרש בגמרא[ב] מלא עולם. לפי שאלו נלקחין מן נשמתן למקרוא: **ברוך עשה בראשית.** ובגמרא (דף נט.) פריך אמר הכי לעיל לא? מפרש בגמרא (נט ע"ב).

הרואה [א]מקום שנעשנו בו נסים לישראל אומר ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה. מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה אומר ברוך שעקר ע"ז מארצנו. על התיקון ועל הזעזוע ועל הרעשים [ב] ועל הרוחות ועל הברקים אומר ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם. [ג]על ההרים ועל הגבעות ועל הימים ועל הנהרות ועל המדברות אומר ברוך עושה [ד] בראשית רבי יהודה אומר [ה]הרואה את הים הגדול אומר ברוך שעשה את הים הגדול [ו]בזמן שרואהו לפרקים. על הגשמים [ז] ועל בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב [ח]על בשורות [ט] רעות אומר ברוך דיין האמת. בנה בית חדש [י] וקנה כלים חדשים אומר ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. מברך על הרעה מעין על הטובה ועל הטובה מעין על הרעה. [יא]והצועק לשעבר הרי זו תפלת שוא [יב] היתה אשתו מעוברת ואומר יהי רצון שתלד אשתי זכר הרי זו תפלת שוא היה בא בדרך ושמע קול צווחה בעיר ואומר יהי רצון שלא תרא[יג] בתוך ביתי הרי זו תפלת שוא. הנכנס לכרך מתפלל שתים אחת בכניסתו ואחת ביציאתו בן עזאי אומר [יד]ארבע שתים בכניסתו ושתים ביציאתו נותן הודאה על שעבר וצועק על העתיד. [טו]חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה שנאמר [טז] ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך וגו' בכל לבבך בשני יצריך ביצר טוב וביצר הרע [יז] ובכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך [יח] ובכל מאדך בכל מאמונך דבר אחר בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך היו מודה לו[יט]. לא יקל אדם את ראשו בנגר שער המזרח שהוא מכוון בנגד בית קדשי הקדשים. [כ]ולא יכנס להר הבית במקלו [כא] ובמנעלו ובפונדתו ובאבק שעל רגליו ולא יעשנו קפנדריא ורוקיה מקל וחומר. כל חותמי ברכות שבמקדש היו אומרים עד[כב] העולם משקלקלו המינין ואמרו אין עולם אלא אחד התקינו שיהו אומרים מן העולם ועד העולם. והתקינו שיהא אדם [כג] שואל את שלום חבירו בשם שנאמר [כד] והנה בעז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים ה' עמכם ויאמרו לו יברכך ה' ואומר [כה] ה' עמך גבור החיל ואומר [כו] אל תבוז כי זקנה אמך ואומר [כז] עת לעשות לה' הפרו תורתך רבי נתן אומר הפרו תורתך משום עת לעשות לה': **גמ'** מנא הני מילי אמר רבי יוחנן דאמר קרא [כח] ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל וגו' אניסא דרבים מברכינן אניסא דיחיד לא מברכינן והא הוה גברא דהוה קא אזיל בעבר ימינא נפל עליה אריא אתעביד ליה ניסא והוא ואיתצל מיניה אתא לקמיה דרבא וא"ל כל אימת דמטית לתחם ברוך ברוך שעשה לי נס במקום הזה מר בריה דרבינא הוה קאזיל בפקתא דערבות וצחא למיא איתעביד ליה ניסא איברי ליה עינא דמיא ואישתי ותו זמנא חדא הוה קאזיל ברסתקא דמחווא ונפל עליה גמלא פריצא איתפרקא ליה אשיתא על לגוה כי [כט]מטא לערבות בריך ברוך שעשה לי נס בערבות ובגמל כי מטא לרסתקא דמחווא בריך ברוך שעשה לי נס בגמל ובערבות אמרי [ל]אניסא דרבים כולי עלמא מיחייבי לברוכי [לא] אניסא דיחיד אהו [לב] חייב לברוכי. תנו רבנן [לג]הרואה מערבות הים ומערבות הירדן מערבות נחלי ארנון אבני אלגביש במורד בית חורון ואבן שבקש לזורוק עוג מלך הבשן על ישראל ואבן שישב עליה משה בשעה שעשה יהושע מלחמה בעמלק ואשתו של לוט והומת שנבלעה במקומה על כולן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום בשלמא מערבות הים דכתיב [לד] ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה מערבות הירדן דכתיב [לה] ויעמדו הכהנים נושאי הארון ברית ה' בחרבה בתוך הירדן הכן וכל ישראל עוברים בחרבה עד אשר תמו כל הגוי לעבור את הירדן אלא מערבות נחלי ארנון מנלן דכתיב [לו] על כן יאמר בספר מלחמות ה' את והב בסופה וגו' תנא את והב [לז] בסופה שני מצורעים היו דהוו מהלכין בסוף מחנה ישראל כי הוו קא חלפי ישראל אתו אמוראי [לח] עבדי

הרואה וכו' אומר ברוך שעשה נסים ל[א]אבותינו וכו'. פירש רבי' שמעיה דכל הני נכרות לגירסות דלהזכרת ס' ומלכות ברוך אמת כי' מלכיהו מלך מקודני כי סר"י היה רגיל לנקד על הפנקיס ברוך אמת כי' מלכיהו מלך העולם שכחו וגבורתו מלא עולם וכן פרש"י ומייתי ירושלמי דפיקוחין[ב] רבי זעירא כו' כי נכרא שמין בה וכו'. **ומלא לבניו** [ג] דלוקח לרופא מלבישים יום לבושים יום לומיתו דרופא לבושים יום שהגדול לפרקים לתמריון בירושלמי[ד] דפרקים היינו מלבושים יום:

שעקר [ה]ר' מארצנו. בירושלמי[ה] מתני כשנעקרה ע"ז מכלו[ו] מלך ישראל:

על הנהרות. נלפו על כל נהרות לשירי מלא מרנדע נהרות לכתיבי נקלא[ז] כמו מדקל ופרס:

מבוא מקום בגמרא (עז ע"ב). ולפי שהוא מסוג וגדול מכלן קבע ליה רבי יהודה ברכה לעצמו: **מעבר** על הרעה מעין על הטובה. דיין האמת. וגבורתו[ג] מפרש היכי דמי: **הנבנה** לברך. המהלך בדרך ונירף לעבור כרך, ושם מפיימיה מוכלים רעים ומפקפקים עליות: **אחת בכניסתו.** מתפלל שיכנס לשלום: **ביציאתו.** מתפלל שיצא לשלום: **ארבע.** כדמפרש טעמן ותודה על בכניסתו ועל ביציאתו, ומעתה ד' כדמפרש בגמרא[ד]: **חייב אדם לברך** על הרעה בו'. מפרש בגמרא[ה]: **ד"א** בכל מאדך. מדות המדותיות לך, יש מהם טובה יש מהם פורעניות: **לא** יקל ראשו. לא יסגל קלות ראש: **בנגד שער מזרחי.** מול לבר הפיס [הר] הבית ממזרח. לפי שכל השערים המכוונים זה בנגד זה, שער מזרח שער עזרת נשים ושער עזרת ישראל, ופתח האולם וההיכל[ו], ופיס קדשי הקדשים ביני מקדש לאולם בפיסותו[ז]: **בפונדתו.** מגור מעות, ונותנין בו מעות: **מקלו.** בגמרא[ח] מפרש ליה: **כל חותמי ברכות שבמקדש היו אומרים עד העולם.** במסכת תענית (פ"ג דף ט:)[ט] מתרינן לין עוזין למן במקדש, כמאכל תומר בסוף כל ברכה ברוך אתה ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם אמן ואמן. **שואל את שלום חבירו** בשם שנאמר [י] והנה בעז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים ה' עמכם ויאמרו לו יברכך ה' ואומר [יא] ה' עמך גבור החיל ואומר [יב] אל תבוז כי זקנה אמך ואומר [יג] עת לעשות לה' הפרו תורתך רבי נתן אומר הפרו תורתך משום עת לעשות לה': **גמ'** מנא הני מילי אמר רבי יוחנן דאמר קרא [יד] ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל וגו' אניסא דרבים מברכינן אניסא דיחיד לא מברכינן והא הוה גברא דהוה קא אזיל בעבר ימינא נפל עליה אריא אתעביד ליה ניסא והוא ואיתצל מיניה אתא לקמיה דרבא וא"ל כל אימת דמטית לתחם ברוך ברוך שעשה לי נס במקום הזה מר בריה דרבינא הוה קאזיל בפקתא דערבות וצחא למיא איתעביד ליה ניסא איברי ליה עינא דמיא ואישתי ותו זמנא חדא הוה קאזיל ברסתקא דמחווא ונפל עליה גמלא פריצא איתפרקא ליה אשיתא על לגוה כי [טו]מטא לערבות בריך ברוך שעשה לי נס בערבות ובגמל כי מטא לרסתקא דמחווא בריך ברוך שעשה לי נס בגמל ובערבות אמרי [טז]אניסא דרבים כולי עלמא מיחייבי לברוכי [יז] אניסא דיחיד אהו [יח] חייב לברוכי. תנו רבנן [יט]הרואה מערבות הים ומערבות הירדן מערבות נחלי ארנון אבני אלגביש במורד בית חורון ואבן שבקש לזורוק עוג מלך הבשן על ישראל ואבן שישב עליה משה בשעה שעשה יהושע מלחמה בעמלק ואשתו של לוט והומת שנבלעה במקומה על כולן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום בשלמא מערבות הים דכתיב [כ] ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה מערבות הירדן דכתיב [כא] ויעמדו הכהנים נושאי הארון ברית ה' בחרבה בתוך הירדן הכן וכל ישראל עוברים בחרבה עד אשר תמו כל הגוי לעבור את הירדן אלא מערבות נחלי ארנון מנלן דכתיב [כב] על כן יאמר בספר מלחמות ה' את והב בסופה וגו' תנא את והב [כג] בסופה שני מצורעים היו דהוו מהלכין בסוף מחנה ישראל כי הוו קא חלפי ישראל אתו אמוראי [כד]

משנה ראשונים

הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל, אומר ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה. נראה דדוקא פעם האחונה אבל מכאן ואילך יתירנו ואפילו לאחר שלשים יום. הה"א דאמר ליה רבא לההוא דנפל עליה אריא בעבר ימינא כי משתא להתם ברוך דוקא פעם האחונה שיזיזיר שם קאמר שזו היא נקראת האחונה. ומר בריה דרבינא דכל דהוה מברך בגמל ובערבות רשות הוה. **[הריטב"א]** ואיפשר שכל שזוהאהו לפרקים דהיינו אחר שלשים יום כדאמר ברואה את הים חייב לברך ברוך תורה. ותפוס לשון ראשון. **[הריטב"א]** **הרואה את הים הגדול אומר.** לפי שיש ימים קטנים שהם כמו שלוליות שנפרדים מהים הגדול לפיכך אמר בפירוש על הים הגדול שעל אותו כלבד מברך ברכה זו. **[רבינו יונה, דף מב: מדה"ר]** **יהי רצון שלא תרא בתוך ביתי הרי זו תפלת שוא.** אבל יש לו להתפלל שינצל ממנה או לכשתוח בשם שאינה בביתו שהבהמה בשם אין מזחלת שלו נכזבה כבר אמר והבוחה בה' חסד יסובבנו, וכן אמר משמעותא רעה לא ירא נכון לבו בטוח בה'. **[מאירי, לקמן ס.]** **ובבית מאדך בכל** מסוגר. יש שגורסו חביב עליו יותר ממממנו, ויש שמפרנו חביב עליו יותר, לפיכך הזכירום תורה שניהם בפירוש שלא ליתן פתחון פה ליצר הרע לחלוק. **[מנוקי יוסף, סנהדרין עד.]** **מן השלם עד השלם.** לנוצת נצוחים הוא אלהיכם אין עוד. **[אבן עזרא, נחמיה ט ח]** **דאמר קרא ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל וגו'.** כתב ה"ר גרשום כרבי שלמה, אע"ג דיתרו לא היה רואה מקום הנס ואנן הרואה חבן, י"ל כיון שהיה רואה ישראל שיצולו מן הים כמי שרואה מקום הנס דמי, ולפי סברא זו אין המקום נזכר, וה"ה אם ראה אותם רבים שאירע להם הנס חייב לברך ע"כ. **[אבודרהם]** **ברוך שעשה לי נס בגמל ובערבות.** המקום שהיה עומד שם היה מזכיר האשון שעיקר הברכה עליו ואחר כך היה יכול להזכיר גם אחר מפני חיבוב הנס. **[הריטב"א]** **אניסא דיחיד אהו חייב לברוכי.** יש אומרים דוקא בנס גדול היוצא מגדרו של עולם, אבל נס קטן כגון שבאו לו גנבים או בדרכי חיה ולסטים אין מברך עליו. ולדעתי כל נס השעוי לו לאדם מברך עליו, שכל נס אצל יחיד גדול הוא, אבל נס של רבים אין מברכין עליו, אלא כשהוא נס גדול, ומ"ש כל שנתקרבנו למקרה גדול ונצול הימנו אע"פ שאין בו מופת מברכין עליו. **[מאירי]**

עין משפט
נר מצוה

א א מיי' פ"י מהלכות ברכות הל' ט ומצא פרק"ע מהלכות מ"ש ברה"ש פ"י הי"ג סמג עשין מ"ע ב ב ג מיי' שם הל' טו ומצא שם פוסקין"ע סי' רי"ח סעיף ג:
ד ד מיי' שם פוסקין"ע סי' רכח סעיף ג:
ה ה מיי' שם פוסקין"ע סי' ר"ס סעיף ב:
ו ו מיי' שם הלכה כב ומצא שם פוסקין"ע סי' רכב סעיף ג ס:
ז ז מיי' שם הלכה כב ס"ה ומצא סמג עשין כה כלל סעיף ג:
ח ח מיי' פ"ו מהל' ברכות הלכה יב ומצא שם פוסקין"ע סי' ריח סעיף ב:
ט ט פוסקין"ע סי' ריח סעיף ה:
י י מיי פ"א מהלכות ברכות הלכה ט ומצא שם פוסקין"ע סי' ריח סעיף ג:
יא יא מיי' שם פוסקין"ע שם סעיף ד:
יב יב מיי' שם פוסקין"ע שם סעיף ו:
יג יג סמ סעיף ג:

תורה אור השלם

א) וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ: [דברים ו, ה]
ב) וְהָנֵה בֹעַז בָּא מִבֵּית לָחֶם וַיֹּאמֶר לַקֹּצְרִים יְיָ עִמָּכֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יְבָרֶכְךָ יְיָ: [רות ב, ד]
ג) וַיֵּרֶא אֵלָיו מַלְאַךְ יְיָ וַיֹּאמֶר אֵלָיו יְיָ עִמָּךְ גִּבּוֹר הֶחָיִל: [שופטים ו, יב]
ד) שְׁמַע לְאַבְיךָ זֶה יָלָדֶךְ וְאַל תְּבֵז כִּי זָקְנָה אִמֶּךָ: [משלי כג, כב]
ה) עֵת לַעֲשׂוֹת לַיְיָ הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ: [תהלים קיט, קכו]
ו) וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ בָּרוּךְ יְיָ אֲשֶׁר הִצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פַּרְעֹה אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת הָעָם מִתַּחַת יַד מִצְרָיִם: [שמות יח, י]
ז) וַיְבָא בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בִּיבָּשָׁה וְהַמַּיִם לָהֶם חוֹמָה מִימִינָם וּמִשְּׂמֹאלָם: [שמות יד, כב]
ח) וַיַּעֲמִדוּ הַמְחֻתָנִים נִשְׂאֵי הָאָרוֹן בְּרִית יְיָ בְּתוֹכָהּ בְּתוֹךְ הַיַּרְדֵּן הָכֵן וְכָל יִשְׂרָאֵל עֹבְרִים בֶּחָרָבָה עַד אֲשֶׁר תַּמּוּ כָּל הַגּוֹי לְעֹבֶר אֶת הַיַּרְדֵּן: [יהושע ג, יז]
ט) עַל כֵּן יֵאָמֵר בְּסֵפֶר מִלְחֲמוֹת יְיָ אֶת וָהֵב בְּסוּפָה וְאֶת הַנְּחָלִים אַרְנֹן:
[במדבר כא, יד]
י) סוּר מֵרַע וַעֲשֵׂה טוֹב בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ: [תהלים לד, טו]
כ) וַיְהִי בְּנָבְכָם מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵם בְּמוֹרַד בֵּית חוֹרֹן וַיְיָ הִשְׁלִיךְ עֲלֵיהֶם אֲבָנִים גְּדֹלוֹת מִן הַשָּׁמַיִם עַד עֲזֵקָה וַיָּמֻתוּ רַבִּים אֲשֶׁר מֵתוּ בְּאַבְנֵי הַבָּרָד מֵאֲשֶׁר הָרְגוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בֶּחָרֶב:
[יהושע י, יא]

עין משפט
נר מצוה

א טוס"ע סי"ח סי' ריח
סעיף ח:
ב ב מיי' פ"י מהלכות ברכות
הל' ג טוש"ע שם סי' ס"ו:
ג ג מיי' שם טוש"ע שם סעיף
ג:
ד ד מיי' שם טוש"ע שם
סעיף ג:
ה ה שם סעיף ד:

תורה אור השלם

א) וַאֲשֶׁר הַנְּחָלִים אֲשֶׁר נָטָה לְשָׁבֶת עָר וְנִשְׁעֲנוּ לִגְבוּל מוֹאָב: [במדבר כא, טו]
ב) וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָיו מְאֹד מִכֹּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: [במדבר יב, ג]
ג) וַיַּצֵּא מֹשֶׁה מֵעִם פַּרְעֹה וַיֶּעְתַּר אֶל יְיָ: וַיַּעַשׂ יְיָ כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיָּסַר הָעְרֹבִים מִפַּרְעֹה מֵעֲבָדָיו וּמֵעַמּוֹ לֹא נִשְׁאַר אֶחָד: [שמות ח, כו-כז]
ד) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה קְחֹ לְךָ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ וְסָמַכְתָּ אֶת יָדְךָ עָלָיו: [במדבר כז, יח]
ה) יְהִי בְּעֻמָּם מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵם בְּמְבוֹדֵר בֵּית חוֹרוֹן וְיֵי הַשְׁלִיךְ עֲלֵיהֶם אֲבָנִים גְּדֹלוֹת מִן הַשָּׁמַיִם עַד עֲזֵקָה וַיָּמֻתוּ רַבִּים אֲשֶׁר מֵתוּ בָּאַבְנֵי הַבָּרָד מֵאֲשֶׁר הָרְגוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּחֶרֶב: [יהושע י, יא]
ו) קוֹמָה יְיָ הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהַי כִּי הִכִּית אֶת כָּל אֹיְבַי לֶחִי שִׁנֵּי רְשָׁעִים שִׁבַּרְתָּ: [תהלים ג, ח]
ז) וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בְּבֵרִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיְשִׂימוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלָיו וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ: [שמות יז, יב]
ח) וְתִבְטַח אַשְׁתִּי מֵאַחֲרָיו וְתִתִּי נְצִיב מִלָּה: [בראשית יט, כה]
ט) וַיַּרְא הָעָם וַיִּתְקַעֲצוּ בַּשַּׁפְרִירִים וַיִּחֲדַל מֹשֶׁה וַיָּקָם הָעָם תַּחְתֵּיהוּ וַיִּתְיַצְּבוּ בְּתוֹךְ הַתְּחֹמָה וַיַּעַל הָעָם הָעִירָה אִישׁ נֶגְדּוֹ וַיִּלְכְּדוּ אֶת הָעִיר: [יהושע ו, כ]
י) וַיְהִי בְּשַׁחֵת אֱלֹהִים אֶת עָרֵי הַכִּכָּר וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם וַיְשַׁלַּח אֶת לוֹט מִתּוֹךְ הַהֲפֵכָה בְּהַחֲפֹךְ אֶת הֶעָרִים אֲשֶׁר יָשַׁב בָּהֶן לוֹט: [בראשית יט, כט]
יא) וַיְהִי הֵם בָּאֲנִיוֹת עֹשֵׂי מְלָאכָה בְּמַיִם רַבִּים: חָמְדָה רָאוּ מַעֲשֵׂי יְיָ וְנִפְלְאוֹתָיו בְּמְצוּלָה: [תהלים קז, כג-כד]
יב) וַיֹּאמֶר וַיַּעֲמֵד רוּחַ סְעָרָה וַתְּרוֹמֵם גַּלָּיו: יַעֲלוּ שָׁמַיִם יֵרְדוּ תְהוֹמוֹת נַפְשָׁם בְּרָעָה תִתְמוֹגָג: [תהלים קז, כה-כו]
יג) וַתְּנוּ וַיְנִיעוּ כַּשִּׁכּוֹר וְכָל חָכְמָתָם תִּתְבַּלָּע: [תהלים קז, כז]
יד) וַיַּצְעֲקוּ אֶל יְיָ בַּצַּר לָהֶם וּמִמְּצוּקוֹתֵיהֶם יוֹצִיאֵם: [תהלים קז, כח]
טו) יָקֵם סְעָרָה לִדְמָמָה וַיֶּחֱשׁוּ גַּלֵּיהֶם: [תהלים קז, כט]
טז) וַיִּשְׂמְחוּ כִי יִשְׁתְּקוּ וַיַּנְחֵם אֶל מְחוֹז חֶפְצָם: [תהלים קז, ל]
יז) יוֹדוּ לַיְיָ חַסְדּוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם: [תהלים קז, לא]
יח) וְיָרוֹמְמוּהוּ בִּקְהַל עָם וּבְמוֹשַׁב זְקֵנִים יְהַלְלוּהוּ: [תהלים קז, לב]
יט) יָשֵׂם נְהָרוֹת לְמִדְבָּר וּמֵבּוּעֵי מָיִם לְצִמָּאוֹן: [תהלים קז, לג]
כ) אֶרֶץ פְּרִי לִמְלֵחָה מֵרָעַת יוֹשְׁבֵי בָהּ: [תהלים קז, לד]
כא) יָשֵׂם מִדְבָּר לַאֲגַם מַיִם וְאֶרֶץ צִיָּה לְמוֹצָאֵי מָיִם: [תהלים קז, לה]
כב) וַיּוֹשֶׁב שָׁם רְעֵבִים וַיְכוֹנְנוּ עִיר מוֹשָׁב: [תהלים קז, לו]
כג) וַיִּזְרְעוּ שָׂדוֹת וַיִּטְּעוּ כְרָמִים וַתַּעֲשֶׂינָה פְּרִי תְבוּאָה: [תהלים קז, לז]
כד) וַיְבָרְכֵם וַיִּרְבּוּ מְאֹד וּבְהֶמְתָּם לֹא יַמְעִיט: [תהלים קז, לח]
כה) וַיִּמְעֲטוּ וַיָּשׁוּחוּ מֵעֹצֶר רָעָה וְיָגוֹן: [תהלים קז, לט]
כו) שֹׁפֵךְ בּוּז עַל נְדִיבִים וַיַּתְעֵם בְּתֹהוּ לֹא דָרֶךְ: [תהלים קז, מ]
כז) וַיְשַׂגֵּב אֶבְיוֹן מֵעֹנִי וַיָּשֶׂם כַּצֹּאן מִשְׁפָּחוֹת: [תהלים קז, מא]
כח) יִרְאוּ יְשָׁרִים וְיִשְׂמָחוּ וְכָל עַוְלָה קָפְצָה פִּיהָ: [תהלים קז, מב]
כט) מִי חָכָם וְיִשְׁמֹר אֵלֶּה וְיִתְבּוֹנְנוּ חַסְדֵי יְיָ: [תהלים קז, מג]
ל) כִּי הֵמִרוּ אִמְרֵי אֵל וַעֲצַת עֶלְיוֹן נָאָצוּ: [תהלים קז, י"א]
לא) וַיַּכְנַע בֶּעָמָל לִבָּם כָּשְׁלוּ וְאֵין עֹזֵר: [תהלים קז, יב]
לב) וַיִּזְעֲקוּ אֶל יְיָ בַּצַּר לָהֶם מִמְּצוּקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם: [תהלים קז, יג]
לג) יוֹצִיאֵם מֹחשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת וּמוֹסְרוֹתֵיהֶם יְנַתֵּק: [תהלים קז, יד]
לד) יוֹדוּ לַיְיָ חַסְדּוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם: [תהלים קז, טו]
לה) וַיִּתֵּן עַל הַתֵּימָן מִבְצַר הַיְשִׁמֹת עַל אֲבֵל הַשְּׁמֵנִים בְּעַרְבַת מוֹאָב: [במדבר כה, מט]
לו) עָשׂר אַמּוֹת אֹרֶךְ הַקֶּרֶשׁ וְאַמָּה וְחֵצִי הָאַמָּה רֹחַב הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד: [שמות לו, לא]

[ה] אבני אלגביש במזרד בית חורון. **וס"ש** מקום שפלה שם מתנה שמתניע ללע גבוה חזקיה מלמד שמתניח[ה] ללע לע שם לפרש לפי שידוע המקום שביב ירושלים. **ושוב היה נלחם לגזינו יהושע** כיון שלחן הכם ידוע ע"פ המקום כי הוך חין מכלכין עליו ללע חומה שנעשה להם הכם וכן כל מלחמ מלכך על ניסו לף על פי שניסו ניכר מתוך המקום[ו]:

ארבעה צריכין להודות יורדי הים ובו'. ומתניתין דלע מסיע כמה הסלל ללע מסיע הולכי המדבר דלמון לקלל נקט קלל המקומות יותר מתלה ונמלה נקט מביני טורי אתה ואמרי לישראל ואמרו שירה היינו דכתיב[א] ואשר הנחלים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב. אבני אלגביש מאי אבני אלגביש תנא אבנים שעמדו על גב איש וירדו על גב איש עמדו על גב איש זה משה דכתיב[ב] והאיש משה עניו מאד וכתיב[ג] ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה ירדו על גב איש זה יהושע דכתיב[ד] קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וכתיב[ה] ויהי בנוסם מפני בני ישראל הם במורד בית חורון ה' השליך עליהם אבנים גדולות. אבן שבקש עוג מלך הבשן לזרוק על ישראל גמרא גמירי לה אמר מחנה ישראל כמה הוי תלתא פרסי איזל ואעיקר טורא בר תלתא פרסי ואישדי עלייהו ואיקטלינהו אזל עקר טורא בר תלתא פרסי ואייתי על רישיה ואיתי קודשא בריך הוא עליה קמצי ונקבוה ונחית בצווארייה הוה בעי למשלפה משכי שיניה לאהאי גיבא ולאהאי גיבא ולא מצי למשלפה והיינו דכתיב[ו] שני רשעים שברת וכדר' שמעון בן לקיש[ז] דא"ר שמעון בן לקיש מאי דכתיב שני רשעים שברת אל תקרי שברת אלא שרבבת[ח] משה בכמה הוה עשר אמות שקיל נגרא בר עשר אמין שוור עשר אמין ומחייה בקרסוליה וקטליה. ואבן שישב עליה משה דכתיב[ט] וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה. ואשתו של לוט שנאמר[י] ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח. וחומת יריחו שנבלעה דכתיב[יא] ותפול החומה תחתיה. בשלמא כולהו ניסא אלא אשתו של לוט פורענותא הוא דאמר ברוך דיין האמת והא הדאה ושבח קתני[יב] תני על לוט ועל אשתו מברכים שתים על אשתו אומר ברוך דיין האמת ועל לוט אומר ברוך זוכר את הצדיקים א"ר[יג] יוחנן אפילו בשעת כעסו של הקב"ה זוכר את הצדיקים שנאמר[יד] ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה וגו': וחומת יריחו שנבלעה: וחומת יריחו נבלעה והא נפלה שנאמר[טו] ויהי כשמוע העם את קול השופר וירעו העם תרועה גדולה ותפול החומה תחתיה כיון דפותיה ורומה כי הדדי הוו. ואין נפילה ניכרת כה אלא נפילת פרצת הממונות[יז] (ג) **ואתפח**, מתרפאי: **בגדתאה**. שם עירו, **נגדך**, שם עיר מחסומה שנמצאו משמרתה בגלל[יח]: **שימור**. מן הממיקין: **חולה**. שהוא מזלו לפיכך הסל מתגרה בו, וכן מים שאם שילה, וכן לאנ': **חתן וכלה** ותלמידי חכמים. מקנתאו מתגרה בהם: **והמארך על שלחנו**. שמתוך כך עתיים בתין ומתפרנסים: **והמארך בבית הכסא**. לפופא כיל לו: **מעיין**

עבדי להן נקירותא ומטו בהון אמרי כי חלפי ישראל הכא נקטלינון ולא הוו ידעי דארון הוה מסני קמייהו דישראל והוה ממיך להו טורי מקמייהו כיון דאתא ארון אדבקו טורי בהדדי הדדי וקטלינון ונחת דמייהו לנחלי ארנון כי אתו אתו והב דמא דקא נפיק מביני טורי אתו ואמרי לישראל ואמרו שירה היינו דכתיב[א] ואשר הנחלים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב. אבני אלגביש מאי אבני אלגביש תנא אבנים שעמדו על גב איש וירדו על גב איש עמדו על גב איש זה משה דכתיב[ב] והאיש משה עניו מאד וכתיב[ג] ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה ירדו על גב איש זה יהושע דכתיב[ד] קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וכתיב[ה] ויהי בנוסם מפני בני ישראל הם במורד בית חורון ה' השליך עליהם אבנים גדולות. אבן שבקש עוג מלך הבשן לזרוק על ישראל גמרא גמירי לה אמר מחנה ישראל כמה הוי תלתא פרסי איזל ואעיקר טורא בר תלתא פרסי ואישדי עלייהו ואיקטלינהו אזל עקר טורא בר תלתא פרסי ואייתי על רישיה ואיתי קודשא בריך הוא עליה קמצי ונקבוה ונחית בצווארייה הוה בעי למשלפה משכי שיניה לאהאי גיבא ולאהאי גיבא ולא מצי למשלפה והיינו דכתיב[ו] שני רשעים שברת וכדר' שמעון בן לקיש[ז] דא"ר שמעון בן לקיש מאי דכתיב שני רשעים שברת אל תקרי שברת אלא שרבבת[ח] משה בכמה הוה עשר אמות שקיל נגרא בר עשר אמין שוור עשר אמין ומחייה בקרסוליה וקטליה. ואבן שישב עליה משה דכתיב[ט] וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה. ואשתו של לוט שנאמר[י] ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח. וחומת יריחו שנבלעה דכתיב[יא] ותפול החומה תחתיה. בשלמא כולהו ניסא אלא אשתו של לוט פורענותא הוא דאמר ברוך דיין האמת והא הדאה ושבח קתני[יב] תני על לוט ועל אשתו מברכים שתים על אשתו אומר ברוך דיין האמת ועל לוט אומר ברוך זוכר את הצדיקים א"ר[יג] יוחנן אפילו בשעת כעסו של הקב"ה זוכר את הצדיקים שנאמר[יד] ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה וגו': וחומת יריחו שנבלעה: וחומת יריחו נבלעה והא נפלה שנאמר[טו] ויהי כשמוע העם את קול השופר וירעו העם תרועה גדולה ותפול החומה תחתיה כיון דפותיה ורומה כי הדדי הוו. ואין נפילה ניכרת כה אלא נפילת פרצת הממונות[יז] (ג) **ואתפח**, מתרפאי: **בגדתאה**. שם עירו, **נגדך**, שם עיר מחסומה שנמצאו משמרתה בגלל[יח]: **שימור**. מן הממיקין: **חולה**. שהוא מזלו לפיכך הסל מתגרה בו, וכן מים שאם שילה, וכן לאנ': **חתן וכלה** ותלמידי חכמים. מקנתאו מתגרה בהם: **והמארך על שלחנו**. שמתוך כך עתיים בתין ומתפרנסים: **והמארך בבית הכסא**. לפופא כיל לו: **מעיין**

ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יוציאם ואומר[יט] יקם סערה לדממה ואומר[כ] וישמחו כי ישתוקו ואומר[כא] **יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם** הולכי מדברות מנלן דכתיב[כב] תעו במדבר בישימון דרך עיר מושב לא מצאו[כג] **ויצעקו אל ה' וידריכם בדרך ישרה** ויעקו אל ה' בצר להם וגו' **ויצילם ממצוקותיהם** וגו' **יודו לה' חסדו ונפלאותיו** וגו' **ויזבחו זבחי תודה** וגו' **ויעקו אל ה' בצר להם וגו' ישלח דברו וירפאם** וגו' **יודו לה' חסדו** מי שהיה חבוש בבית האסורין מנלן דכתיב[כד] **וישבי חשך וצלמות** וגו' כי המרו אמרי אל וגו' **ואומר**[כה] **ויכבע בעמל לבם** וגו' **ואומר**[כו] **ויזעקו אל ה' בצר להם ואומר**[כז] **ויוציאם מחשך וצלמות** וגו' **ואומר**[כח] **יודו לה' חסדו**. מאי מברך אמר רב יהודה [ב]ברוך גומל חסדים טובים[ואי] **אביי אמר**[ם] **וצריך לאודויי קמי עשרה דכתיב**[כט] **וירוממוהו** [ס]בקהל עם וגו' **מר זוטרא אמר ותרין מיניהו רבנן שנאמר**[ל] **ובמושב זקנים יהללוהו** מתקיף לה רב אשי ואימא כולהו רבנן מי כתיב בקהל זקנים בקהל עם כתיב ואימא [ד]בי עשרה שאר עמא ותרי רבנן קשיא רב יהודה חליש ואתפח על לגביה רב חנא בגדתאה ורבנן אמרי ליה בריך רחמנא דיהבך ניהלן ולא יהבך לעפרא אמר להו [ס]פטרתון יתי מלאודויי והא אמר אביי בעי אודויי באפי עשרה והוא לא קא מודה לא צריכא דעני בתריהו אמן: **אמר רב יהודה** [ס]שלשה צריכין שימור ואלו הן חולה חתן וכלה במתניתא תנא חולה חיה חתן וכלה ויש אומרים אף אבל [ס]ויש אומרים אף תלמידי חכמים בלילה: **ואמר רב יהודה** בשבת **דברים** [ס]**המארך בהן** מאריכין ימיו ושנותיו של אדם המארך בתפלתו והמארך על שלחנו והמארך בבית הכסא והמארך בתפלתו מעליותא היא והאמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן כל

עכ"ל ומפורש הוא ששני דברים הם (ביאור הלכה סימן רי"ח ס"ב סוף ד"ה ותניא ועיי"ש), וכ"כ לפרש דברי התוס' בשו"ת הרשב"א סי' ריט סק"א בהא"ד ויל"ל דה"ק אמת הוא שבכל אחת מ' דקשות מושב להנהרים[ו] [ע"ל סי' א אות ה, ועיין בשו"ת הרשב"א, ומלא הרועים, בהרי"ף על עין יעקב ד"ה רב יהודה חליש וכו', ועיין בלבושי השו"ע בשם שו"ת הרא"ש (כלל ד אות ג) שהניחה הנכונה בתוס' ד"ה או **שאמרו בריך רחמנא מלכא דעלמא**, וכ"כ הרא"ש בפסקיו סי' סוף סי' ג:

מסורת הש"ס
עם הוספות

(א) [מלכים ח"ב, סוטה יב:]. **ב)** [בכורות מד:]. **ג)** [מגילה כה: ועיין רש"י ד"ה מלכות בגרמא הכל ד' לפרישן לשחוט בפקר הקדש ד' לפרישן בפקר מעלין בקודש ולא בחולין ומפקיד בי' בעניך ערך לפרש ד' בפקר ד' ש"ב (עמ' ר"ש ד"ה ומפקיד) שם בי' לפרש ד' בפקר ד' ש"ב (עמ' ר"ש ד"ה ומפקיד) שם בי' דברים המאריך בהן מאריכין. עי' לעיל מז ע"ש ופע"ש [ע' מכתש"ל מח"ל]: **ד)** תדא"ה **ארבעה** בי' המציירין מוהלת. עי' לע"ל: שבת פתוס' ד"ה ליתות:

מגילת הש"ס

[א] נמ' מסקים מוקים. (לשוס קו על מלת הלגו), וכ"ב **להתירים** מוהלת **שנמלני** כל' שוב. ד"ה ולע"ש:

גליון הש"ס

גמרא דבתיב וירוממוהו בקהל עם. וקבל מקני שפרש מתי שפיכ"ש בכתובות ז ע"ב ד"ה מוקמלוס: **שם ארי"ש** שלשה צריכין שמור. **וי"א אף ת"ת.** עי' לעיל יומה פ"ק דף ח ע"ב (עמ' ר"ש ד"ה שלשה) **שם** בי' ת"ת. עי' לעיל יומה פ"ק דף ח ע"ב (עמ' ר"ש ד"ה שלשה) **שם** בי' דברים המאריך בהן מאריכין. עי' לעיל מז ע"ש ופע"ש [ע' מכתש"ל מח"ל]: **ד)** תדא"ה **ארבעה** בי' המציירין מוהלת. עי' לע"ל: שבת פתוס' ד"ה ליתות:

מסורת ראשונים
[נדפס בהשמטות]

הגהות והגהות הב"ח

(ה) רש"י ד"ה מתניתין אבני אלגביש מכאן מן ל"ל ואמ"ל מ"ש מתנה ומי ללע מלת פרסי מתנה ל"ש[ל]: **(ב)** ד"ה משה עניו. וקיים לע מתנה ומי ללע מלת פרסי וכו'. וקיים לע מתנה ומי ללע מלת פרסי שנאמר (במדבר יב יח) ויקם משה ויבוא אל פרעה ויאמר כה אמר ה' כבחות מלת פרסי ללע מלת פרסי ללע מלת פרסי ללע

וַהֲוָה מֵמִיךְ לְהוּ טוּרֵי מַקְמְיֵיהוּ - הארון היה משפיל הרים לפניהם (רש"י), לאחר מיתת אהרן וסילוק ענני הכבוד שהשפילו את ההרים, וקודם לחזרת ענני הכבוד בזכותו של משה (אהבת איתן על העין יעקב).

אֵיזִיל וְאֵיעֲקַר טוּרָא, שעוג היה מבני הענקים, המלאכים שירדו מן השמים, וכוח גבורתו מעין גבורת מלאכים (ביאה"ל ריח, א).

וְאֶבֶן שֶׁיָּשַׁב עָלֶיהָ מֹשֶׁה, שנעשה נס ניצחון ישראל במלחמה זו בזכות תפילת משה שהיתה בדרך צער, בישיבה על האבן ולא על כר וכסת (רשב"ץ). ויש מפרשים שהנס היה שהגביה ידיו במשך יום שלם [ואילו הניצחון במלחמה היה בדרך הטבע ונס נסתר שאין מברכים עליו] (העמק שאלה כו, ו).

דְּאָמַר בָּרוּךְ דַּיַּין הָאֱמֶת, שבראייתה מצטערים בזכירת תוקף הדין ששלטה באותה שעה, שלא הועילה זכותו של אברהם, אבל עצם מיתתה אינה צער בשבילנו, שלא היתה מישראל (שעה"צ ריח, כב).

עַל לוֹט וְעַל אִשְׁתּוֹ מְבָרְכִים שְׁתַּיִם - בראיית אשתו של לוט מברך את שתי הברכות, שבמקום זה אירע נס הצלתו של של לוט, אבל בראיית קברו של לוט אין מברכים (ב"י ריח, ח ושעה"צ שם, כג).

וְעַל לוֹט אוֹמֵר בָּרוּךְ זוֹכֵר אֶת הַצַּדִּיקִים, שלוט ניצל בנס גלוי שלא בדרך הטבע, שהיה באותו מקום לאחר שכבר החלה ההפיכה, ואשתו שהתעכבה מעט, הפכה לנציב מלח, והוא לא נפגע כלל (העמק שאלה כו, ו).

אַרְבָּעָה צְרִיכִין לְהוֹדוֹת, וכן הניצול משאר סכנות כעין ארבעה אלו, ונקט הארבעה המצויים כמנהגו של עולם (ריב"ש שלז). ויש סוברים שדוקא על ארבעה אלו מברכים (אבודרהם סדר ברכת הראיה), שתקנו רק על דבר המצוי (משנ"ב ריט, לא). ■ להלכה, הניצולים מארבע מקרים אלו צריכים להודות, והניצולים משאר סכנות, נחלקו הפוסקים אם צריכים להודות, וטוב לברך בלא הזכרת שם ומלכות (שו"ע או"ח ריט, ט), והמנהג לברך בשם ומלכות (משנ"ב שם).

יוֹרְדֵי הַיָּם, שבים מצויים סכנות גמורות (ביאה"ל ריט, א, לדעת הסוברים להלן בסמוך שרק הולכי מדבריות חייבים), ויש סוברים שאף היורדים באניות בנהרות הגדולים (ביאה"ל שם, לדעת הסוברים שכל הולכי דרכים חייבים).

הוֹלְכֵי מִדְבָּרוֹת המצויים בהם חיות ולסטים, שברכת הגומל נתקנה במקום קרבן תודה, שמביא הניצול מסכנה, אבל סתם הולכי דרכים, אינם בכלל החייבים להודות, שדוקא לענין תפילת הדרך אמרו שכל הדרכים בחזקת סכנה (רבינו יונה בשם רבני צרפת). ויש סוברים שההולך בדרך אף כשלא נכנס לסכנה, בכלל החייבים להודות, שכל הדרכים בחזקת סכנה (רמב"ן תורת האדם ענין הרפואה; אבודרהם שם). ■ להלכה, מנהג אשכנז לברך רק כשהולכים במדבריות, ומנהג ספרד לברך לאחר כל הליכה בדרכים מחוץ לעיר (שו"ע או"ח ריט, ז. וראה שם פרטים נוספים).

וּמִי שֶׁהָיָה חוֹלֶה וְנִתְרַפֵּא - שנפל למיטה במחלתו, אבל חש בראשו או במעיו ולא נפל למיטה, אינו בכלל החייבים להודות (תוס' ד"ה ואימא), ואף שלא בא לכלל סכנה, שהנופל למיטה כעולה לגרדום לידון, וצריך פרקליטים גדולים להינצל, וניצל ברחמיו של הקדוש ברוך הוא (רמב"ן תורת האדם שם). ויש שכתבו, דוקא כשנכנס לסכנה במחלתו (טור ריט, בשם הראב"ד). ■ להלכה, יש סוברים שמברכים על כל חולי שנפל מחמתו למיטה (שו"ע או"ח ריט, ח). ויש סוברים שמברכים רק על חולי שיש בו סכנה (רמ"א שם, וראה במשנ"ב וביאה"ל שם, פרטים נוספים).

וְאוֹמֵר יָחוֹגּוּ וְיָנוּעוּ כַּשִּׁכּוֹר, וכל יורדי הים, עלולים להזדמן לסערה, וחייבים בברכת הגומל, אף שלא סער עליהם הים, וכן כל הולכי מדבריות, אף שלא טעו בדרך וכדומה (ביאה"ל ריט, א).

בָּרוּךְ גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים, ויש גורסים 'הגומל לחייבים טובות, שגמלני כל טוב' (הגהות הגר"א; ראה ב"י ריט, ב). 'חייבים' הם הרשעים, ומודה להקב"ה שגמלו טוב אף שאינו הגון (ב"י שם). והשומעים אומרים 'שגמלך טוב הוא יגמלך סלה' (רמב"ם ברכות י, ח). ■ להלכה, מברך 'ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב' (שו"ע ולבוש ריט, ב), ואין הנוסח מעכב בדיעבד, וצריך עיון אם מותר לכתחילה לשנות הנוסח (משנ"ב ושעה"צ שם), לכתחילה יענו השומעים: 'מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה' (שו"ע ומשנ"ב שם).

וְצָרִיךְ לְאוֹדוּיֵי קַמֵּי עֲשָׂרָה, ונהגו העולם לברך אחר קריאת התורה (תוס' ד"ה ואימא) שאז מצויים עשרה (ארחות חיים [מלוניל] שני וחמישי כה).

וְאֵימָא בֵּי עֲשָׂרָה שְׁאַר עַמָּא וּתְרֵי רַבָּנָן. קַשְׁיָא. ונוקטים לחומרא, שיהיו השנים מלבד העשרה (תוס' ד"ה ואימא, ע"פ ביאה"ל ריט, ג; רא"ש). ויש מקילים שהשנים מכלל העשרה (רמב"ם ברכות י, ח), שלשון 'קשיא' בגמ' אינה דחיה גמורה כ'תיובתא' ולא נסתר הדין (ביאור הגר"א שם) ■ להלכה, מברך במעמד עשרה כולל בעל הנס, ושנים מהם רבנן, וכשאין מצויים רבנן, אל יתעכב מלברך בשבילם, ואם בירך שלא בעשרה, נחלקו הפוסקים אם יצא, ויחזור ויברך בעשרה בלא הזכרת שם ומלכות, ונהגו לברך אחר קריאת התורה שאז מצויין עשרה (שו"ע או"ח ריט, ג).

פְּטָרָתוֹן יָתֵי מִלְּאוֹדוּיֵי, שהזכירו את השם בתיבת 'רחמנא', וסבר שברכה צריכה הזכרת השם ואינה צריכה מלכות (תוס' ד"ה פטרתן, ע"פ מעדני יו"ט המובא בגליון). ויש מפרשים שהזכירו במפורש שם ומלכות, שברכה צריכה הזכרת שם ומלכות (רבינו יונה; רא"ש). ולא היה בזה משום חשש ברכה לבטלה, שנתנו שבח והודאה למקום, כדרך בני אדם המשבחים על הטובה שמזמין להם הקב"ה (טור ריט, בשם הרא"ש). ויש סוברים שדוקא לקרובים ואוהבים, שליבו כואב עליהם בצרתם, מותר לברך כשניצלו (ריא"ז ברכות ט, א, ומובא בדרכי משה ריט, א). ויש סוברים, שרק לתלמידים או לבנים מותר לברך, וכאן בירכו על הצלתו, משום שהיה רבם (ב"י שם ד-ה וביאה"ל שם בדעת ראשונים).

דְּעָנֵי בַּתְרֵייהוּ אָמֵן, שכיון שהמברכים לא היו מחוייבים בברכה, לא שייך כאן דין 'שומע כעונה' לצאת אף בלא עניית אמן (טור שם, בשם הרא"ש), או משום שהמברכים לא התכוונו להוציאו בברכה, לכן אינו יוצא בברכתם בלא עניית אמן (שטמ"ק), או משום שנוסח הברכה שברכו בפניו היה בלשון נוכח [-'דיהבך ניהלך'], ואין זה מתאים לנוסח הברכה שצריך לברך על עצמו [-'שגמלני'], ובעניית אמן, הרי גם הוא משבח ומודה, אבל דין 'שומע כעונה' לא שייך (רעק"א). ■ להלכה, אם בירך אֶחָד, והתכוון לצאת בברכתו, וענה אמן, יצא. ונחלקו הפוסקים: יש סוברים שכל אדם יכול לברך, ויש סוברים שדוקא קרוביו או אוהביו השמחים בהצלתו, ונכון להיזהר לברך רק על הצלת אביו או רבו (שו"ע או"ח ריט, ד ומשנ"ב וביאה"ל שם).

המשך במילואים

קִיר נָטוּי - העובר תחת קיר רעוע (רש"י ר"ה טז, ב). ■ להלכה, יש להזהר מספק סכנה יותר ממה שיש לחוש לספק איסור, ואסור לאדם להכניס את עצמו למקום סכנה, כגון ללכת תחת קיר נטוי (רמ"א יו"ד קטז, ה).

וּמוֹסֵר דִּין עַל חֲבֵירוֹ לַשָּׁמַיִם ■ להלכה, אסור להתפלל שייעשה דין לחבירו שהרע לו, כשיש דיינים שיכולים לדונו. והמתפלל על כך, נענש תחילה. ויש אומרים שאף כשאין דיינים, יודיע תחילה לבעל דינו, לפני שמתפלל על כך (רמ"א חו"מ תכב, א).

דְּמַפֵּישׁ בָּרֳחָמֵי ■ להלכה, אל יחשוב המתפלל שהוא ראוי שיעשה הקב"ה בקשתו מחמת שהתכוון בתפילתו, ואדרבה, זה מזכיר עוונותיו של אדם, שמפשפשים במעשיו לומר בטוח הוא בזכיותיו, אלא יחשוב שיעשה הקב"ה בחסדו שהוא מתנהג בהם עם בריותיו (טור ושו"ע או"ח צח, ה).

עֲשָׂרָה דְּבָרִים מְבִיאִין אֶת הָאָדָם לִידֵי תַּחְתּוֹנִיּוֹת, והכעס שמביא לידי תחתוניות, לא נמנה כאן, שהיא מידה מגונה שצריך להתרחק ממנה גם בלא הטעם שמביא לתחתוניות (מצפה איתן).

וּמוֹרִיגֵי בָּהֶמָה – חלקי הבשר בבהמה שיש בהם חריצים, כדוגמת החלק החיצוני של הלשון, אבל הלשון עצמו משובחת ואברהם אבינו האכיל את אורחיו (מהרש"א, ע"פ רש"י כאן ובשבת פא, א).

שְׁנוֹתְנִין לוֹ סֵפֶר תּוֹרָה לִקְרוֹת וְאֵינוֹ קוֹרֵא, בזמנם שהעולה לתורה, היה קורא בעצמו את הקריאה להוציא אחרים ידי חובה (אליה רבה קלט, ב), וקראוהו לקרוא ואינו קורא מפני גאוותו (מאירי), ודוקא כשהכין את הקריאה קודם לכן ואינו קורא, אבל כשלא הכין לא נאמר דין זה (שו"ע או"ח קלט, א ומשנ"ב שם א), ויש שלמדו מכאן שלא לסרב בשאר עניינים שיש בהם כבוד לספר תורה, ושלא להעביר ספר תורה לאחרים בהקפות של שמחת תורה לפני שיבקשו ממנו (הערות הגרי"ש אלישיב, בשם הגר"ח מבריסק).

כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה לְבָרֵךְ וְאֵינוֹ מְבָרֵךְ, דִּכְתִיב וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ, שהמברך ברכת המזון מברך את בעל הבית (רש"י), ואם היה מברך את בעל הבית, שהוא מזרע אברהם, היה מתברך בעצמו, ומכלל לאו אתה שומע הן, שכאשר מונע ממנו את הברכה, גורם קללה לעצמו (אמרי נועם להגר"א ומשנ"ב רא, יד). ■ להלכה, אורח שנותנים לו לברך על הכוס ואינו מברך, מתקצרים ימיו (שו"ע או"ח רא, ג), שהמברך על הכוס חייב לברך ברכת האורח, והוא מונע את הברכה, ואף ללא כוס, אין נכון לאדם לדחות מצוה הבאה לידו לברך את בעל הבית. ולפי מנהגנו שכל אחד מברך לעצמו, ואין המזמן מוציא את הרבים בברכת המזון, וכל אורח אומר ברכת האורח, צריך עיון אם נוהג ענין זה (משנ"ב ושעה"צ שם).

וְהַמַּנְהִיג עַצְמוֹ בְּרַבָּנוּת בצנעא, אבל ברבים ינהג הנשיא נשיאותו ברמה (רבינו חננאל). ויש מפרשים, שאדם רגיל לא ינהיג עצמו ברבנות, אבל מלך ונשיא יטילו אימתם על הבריות לשם שמים, כדי שיכבדו אותם ואת הנהגותיהם (מאירי). ויש מפרשים, המנהיג עצמו בשררה ורבנות, בעל כרחם של הציבור (מהרש"א).

שְׁלֹשָׁה צְרִיכִים רַחֲמִים, שהם בידו של הקב"ה (רש"י), ולכן צריך להרבות עליהם רחמים תמיד ובכל עת (תוס' רא"ש), ולא יתיאש בהם מן הרחמים (תוספות ר"י החסיד).

רָעָב וְשׂוֹבֵעַ וּפַרְנָס טוֹב, שההנהגה בדברים אלו לפעמים אינה מובנת לבריות, והקב"ה מכריז שמאיתו יתברך יצאו הדברים (של"ה כי תשא דרך חיים, יח).

אֵין מַעֲמִידִין פַּרְנָס עַל הַצִּבּוּר אֶלָּא אִם כֵּן נִמְלָכִים בַּצִּבּוּר, לדעת האם יוכלו לקבל אימתו עליהם (מהרש"א). וכן שום מינוי לציבור, וכן למנות רב בישראל, אין לעשות מבלי לשאול את רוב הקהל (חתם סופר חו"מ יט).

הָלַךְ מֹשֶׁה וְהָפַךְ, בשביל לבדוק את חכמת בצלאל (ריטב"א). ויש מפרשים, שרק בלימוד העניינים הקדים משה את הארון המרמז לתורה, אבל בבנייה בפועל צריך להקדים את המשכן והכלים לארון, ולפני שפירש לו משה את סדר הבנייה בפועל, הבין זאת בצלאל מדעתו ואמר, כלים שאני עושה להיכן אכניס (ביאורי אגדות להגר"א).

כְּלִים שֶׁאֲנִי עוֹשֶׂה לְהֵיכָן אַכְנִיסֵם, ואף שעשיית המשכן וכליו הושלמה בכ"ה כסלו, והקמת המשכן לא היתה אלא בראש חודש ניסן, מיד לאחר גמר הכנת המשכן והכלים בכ"ה כסלו, הכניס בצלאל את הכלים תחת יריעות המשכן, עוד לפני שהוקם המשכן בראש חודש ניסן (מרומי שדה).

אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן חָכְמָה אֶלָּא לְמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חָכְמָה - למי שלמד תורה בימי נעוריו, נפתחים שערי חכמה מיוחדים (מאירי לעיל מ, א). ויש מפרשים, למי שיש בו יראת שמים הנקראת חכמה, וקודמת ומוכרחת לקיום ושימור חכמת התורה (נפש החיים ד, ה ובהג"ה שם).

כָּל חֲלוֹם וְלֹא טָוָוּת - עדיף לראות כל חלום, ולא חלום שרואה בו את עצמו מתענה, שהוא חלום רע (רש"י). ויש מפרשים, כל חלום יש בו ממשות, מלבד חלומות הבאים לשרוי בתענית, שאין בהם ממש (ערוך ערך טות), שחלומות אלו באים מחמת צער התענית (תוס' רא"ש), וחלומות רעים הבאים לאדם כששרוי בצער גדול, אין בהם ממש (שעה"צ רכ, א).

חֶלְמָא דְּלֹא מְפַשַּׁר כְּאִגַּרְתָּא דְּלֹא מְקָרְיָא - חלום שלא פתרוהו, דומה לאגרת שלא קראו אותה, ואינו לא טוב ולא רע, שהחלומות הולכים אחר פתרונם (רש"י), ולכן אין לחזר אחר פותרי חלומות, ומכל מקום כדאי לעשות הטבת חלום שמא ברבות הימים יפתרוהו לרעה [כאגרת שלא נקראה, שיש לחוש שיקראוה בעתיד] (מעדני יום טוב על הרא"ש).

חֶלְמָא טָבָא, אַפִּילּוּ לְדִידֵי שאני סומא, ואין לסומא שמחה שלימה בענייניו, מעט שמחה מבטלת את החלום הטוב (בן יהוידע, ע"פ רש"י). עוד יש לפרש, שחלומו של הסומא נוטה להיות אמיתי, שאינו רואה דברים במשך היום שיגרמו לחלומותיו, ומכל מקום השמחה מבטלת אותו (שם).

אִי אֶפְשָׁר לַחֲלוֹם בְּלֹא דְּבָרִים בְּטֵלִים, שאף חלום אמיתי שנמסר לאדם על ידי מלאך [כמבואר להלן ע"ב] עובר בהשתלשלות עד הנפש התחתונה, ודרך דמיון האדם שמתערב בחלום ומוסיף בו פרטים שלא נמסרו מן השמים (דרך ה' ג, א), ואף חלומות הבאים בדרך נבואה, כחלומות יוסף, מתערב בהם קצת דמיון וכזבים (לבוש האורה בראשית לז, י).

מעיין בה. גומר בלבו שמיעטה בקשתו כגוזה: **באב לב.** שמין בקשתו ומיעטה. לשון תפלה, כמו ויחל משה (שמות לב): **מזכיריו עוונותיו.** שעל ידיהן מפקפקים למעלה במעשיו לומר בוטח זה מזכיותיו נגלה מה שם: **עוון נשוי.** מקום סכנה: **מוסר דין.** בוטח הוא מזכיותיו שמכהו יסיח נעים של ידו: **ה"ג** כל הלא מעיין (ו) הם הלא מעיין: **לולבי גפנים.** וילו"ש[ן] מורידי בהמה. כל כשר שכשהמה שמיעו מלך מלא דומה למורג מרוך[ם] שמיעו מלך, כמו החיך והלשון והכרס הפנימי וכיב הכפומיות: **התולה.**

[ו] כל המארך בתפלתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב שנאמר [ז] תוחלת ממושכה מחלה לב [ח] ואו"ר יצחק שלשה דברים מזכירים עוונותיו של אדם ואלו הן קיך נטוי ועיון תפלה ומוסר דין על חבירו לשמים לא לא קשיא [ט]הא דמעיין בה הא דלא מעיין בה והיכי עביד דמפיש ברחמי והמארוך על שלחנו דלמא אתי עניא ויהיב ליה דכתיב [י] המזבח עין שלש אמות גבוה וכתיב [יא] וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה' [יב] פתח במזבח וסיים בשלחן ר' יוחנן ור' אלעזר דאמרי תרוייהו כל זמן שבמק"ק קיים מזבח מכפר על ישראל ועכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו והמארך בבית הכסא מעליותא הוא [יג] והתניא עשרה דברים מביאין את האדם לידי תתחנויות האוכל עלי קנים ועלי גפנים ולולבי גפנים ומוריגי בהמה ושדרו של דג ודג מליח שאינו מבושל כל צרכו והשותה שמרי יין והמקנח בסיד ובחרסית והמקנח בצרור שקנח בו חבירו ויש"א אף התולה עצמו בבית הכסא יותר מדאי לא קשיא הא דמארוך ותלי הא דמארוך ולא תלי כי הא דאמוה ליה לההיא מטרוניתא לר' יהודה בר' אלעאי [יד] פנך דומים למגדלי חזירים ולמלוי ברבית אמר לה הימנותא לדידי תרוייהו אסירן אלא עשרים וארבעה בית הכסא איכא מאשפיזאי לבי מדרשא דכי אזלינא בדיקנא נפשאי מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא [טו] כומס של ברכה לברך ואינו מברך והמנהיג עצמו ברבנות ס"ת לקרות ואינו קורא דכתיב [טז] כי הוא חייך ואורך ימיך כום של ברכה לברך ואינו מברך דכתיב [יז] ואברכה מברכיך ומאירך ארור ברבנות [יח] דא"ר חמא בר חנינא מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות: ואמר רב יהודה אמר רב שלשה ביריכים רחמים מלך טוב שנה טובה וחלום טוב מלך טוב דכתיב [יט] פלגי מים לב מלך ביד ה' שנה טובה דכתיב [כ] תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה חלום טוב דכתיב [כא] ותחלימני והחייני: אמר רבי יוחנן שלשה דברים מכריז עליהם הקב"ה בעצמו ואלו הן רעב ושובע ופרנס טוב רעב דכתיב [כב] כי קרא ה' לרעב וגו' שובע דכתיב [כג] וקראת אל הדגן והרביתי אותו פרנס טוב דכתיב [כד] ויאמר[כה] ה' אל משה לאמר ראה קראתי בשם בצלאל וגו'. אמר רבי יצחק אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור שנא' [כו] ראו קרא ה'[כז] בשם בצלאל אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה משה הגון עליך בצלאל אמר לו רבונו של עולם אם לפניך הגון לפני לא כל שכן אמר לו אף על פי כן לך אמור להם הלך ואמר להם לישראל הגון עליכם בצלאל אמרו לו אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון לפנינו לא כל שכן. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן בצלאל של שם חכמתו נקרא בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה

לך אמור לבצלאל עשה משכן ארון וכלים. ומה תלמוד לומר תניא רבי אומר שלא יהא אדם אומר הואיל ומשכן ראוי לעשות בעשרה מקומות אעשה אחד מהן ויהא נעשה משכן אלא כל מקום שהוא אומר עשה משכן ארון וכלים. ומה תלמוד לומר תניא רבי אומר שלא יהא אדם אומר הואיל וארון ראוי לעשות בשמונה מקומות אעשה אחד מהן ויהא נעשה ארון אלא כל מקום שהוא אומר עשה ארון וכלים. ומה תלמוד לומר תניא רבי אומר שלא יהא אדם אומר הואיל וכלים ראויין לעשות בשנים עשר מקומות אעשה אחד מהן ויהא נעשה כלים אלא כל מקום שהוא אומר עשה כלים עשה.

לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים הלך משה והפך ואמר לו עשה ארון וכלים ומשכן אמר לו משה רבינו מנהגו של עולם אדם בונה בית ואחר כך מכנים לתוכו כלים ואתה אומר עשה לי ארון וכלים ומשכן כלים שאני עושה להיכן אכניסם שמא כך אמר לך הקב"ה עשה משכן ארון וכלים אמר לו שמא בצל אל היית וידעת. אמר רב יהודה אמר רב יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ כתיב הכא [כז] וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה[כח] ובדעת ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה וכתיב [כט] בדעתו תהומות נבקעו. אמר רבי יוחנן אין הקדוש ברוך הוא נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנא' [ל] יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה שמע לה תחליא בר מערבא ואמרה קמיה דרבי אבהו אמר ליה אתון מהתם מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה דכתיב [לא] ובלב כל חכם לב נתתי חכמה: אמר רב חסדא כל חלום ולא [לב] טוות ואמר רב חסדא חלמא דלא מפשר כאגרתא דלא מקריא ואמר רב חסדא לא חלמא טבא מקיים כוליה ולא חלמא בישא מקיים כוליה ואמר רב חסדא חלמא בישא עדיף מחלמא טבא וא"ר חסדא חלמא בישא עציבותיה מסתייה חלמא טבא חדויה מסתייה אמר רב יוסף חלמא טבא אפילו לדידי בדיחותיה מפכחא ליה ואמר רב חסדא חלמא בישא קשה מנגדא שנאמר [לב] והאלהים עשה שיראו מלפניו ואמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן זה חלום רע. [לג] הנביא אשר אתו חלום יספר חלום ואשר דברי אתו ידבר דברי אמת מה לתבן את הבר נאם ה' וכי מה ענין בר ותבן אצל חלום אלא[לד] אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי [לה] כשם שאי אפשר לבר בלא תבן כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים אמר[לו] ר' ברכיה חלום אף על פי שמקצתו מתקיים כולו אינו מתקיים מנא לן מיוסף דכתיב [לז] והנה השמש והירח וגו' והיא

[ו] נעיל לב:, ג) [ז] משלי יג:יב, [ח] סנהדרין קה., [ט] שמות לג:, [י] שמות כז:, [יא] ויקרא טז:, [יב] תהלים סו:טו, [יג] ברכות כח., [יד] ע"ז נד., [טו] נדרים לט., [טז] שמואל ב' ז:כט, [יז] ירמיה מח:י, [יח] בראשית כז:כט, [יט] תהלים סה:י, [כ] שמות לד:כז, [כא] דברים יא:יב, [כב] מועד קטן כח., [כג] ויקרא כו:ה, [כד] יחזקאל לו:כט, [כה] שמות לה:ל, [כו] שם לא:ב, [כז] שם לה:ל, [כח] שם לא:ג, [כט] משלי ג:יט, [ל] דניאל ב:כא, [לא] שמות לה:כה, [לב] בראשית מ:ח, [לג] ירמיה כג:כח, [לד] שם, [לה] ברכות נה:, [לו] שם נו., [לז] בראשית לז:ט,

מסורת הש"ס עם הוספות

ו) נעיל לב:, **ג)** [ז"ל משלי יג:יב]; **ג)** מגיהה כז. ממנות כו. ע"ש, **ד)** [נמצא פפ. ע"ש], **ה)** נדרים ממנו: ע"ש, **ו)** קונה יג: ע"ש, **ז)** [פי' כל מלא יש בו טוב ממנות אבל מה שהוא ריקה בשהוא מלא פן יש בו ממנות ערוך בענין טוונ], **ט)** נדרים ט, **י)** ישעיה מא טו, **יא)** לעיל מו., **יב)** שמות לא ה, **יג)** סחיים קטו:.

הגהות הב"ח

(ו) רש"י ד"ה כ"ג ס"ג הא למעיין בה הא דלא מעיין בה סה"ג: **(ז)** ד"ה ואם תמר ומ"ש רש"י שמות (פרש נלקב) תמ"מ ונ"ע ק"ת הכן את לבבך ו]: **(ח)** ד"ה עלעיותיה מקמייה (ירמ) תמ"מ ונ"ע ק"ת דר לו: **(ט)** ד"ה בימומים מפסמל ליה. טיבותיה מבטלתי. נ"ע ק"ת דלא נתקיים עליו כלל:

הגהות וציונים

ג) ל"ל **וידבר** (גליון); **כ)** בדפו"י הגרינהא שנאמר **ראה קראתי** בשם בצלאל (שמות לא ב) ונראה שרש"י היה לו גירסא זו וכ"ה בב"י או"ח סימן קסז בשם שבלי הלקט, ובה תבין דברי המרשי"ם שלפנינו הו"ו בסוף ראה דפוס ויניציא, ולפנינו בכמ' ע"פ הרא"ש, וכתב הנ"ק המעולה שבטרוואת **קראתי בשם בצלאל** וכו' לא כל שכן **שנאמר ויאמר** משה **אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם בצלאל** (ויניע עין יוסף ושפתי חכמים): **ג)** [בפי' ויקהל לה פסוק לא כתיב בתכונה בלא ו"י אכן רע"ב כפי' כי תשא לה פסוק ג כתיב ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל ומחכן להיות כתוב הכא **ואמלא** אותו וגו' והוא קרא מוקמה] (גליון); **ד)** תיכת **"אלא"** ליתא בע"א ובכת"י ובילקוט שמעוני ורמיה רמז שו ובכן (מראה אש): **ס)** ל"ל **דאמר** (הגרי"א באמרי נעם) ומביא ראיה לרשב"י ממה שנאמר בבי יוסף: **ו)** פיצולין (ר"ש"י שבת פא.) שנדלין ותנולגלין (ר"ש"י עירובין נח.), קונקוס של צמחים משמשים: **ז)** ס"ה ברש"י שנ"א **דבן את לבצר ותן שניך בדברי:**

משנת ראשונים

ומזכר דין **על הבירו לשמים.** אוקימנא בהזהבל (ב"ק צג.) דאיכא דיינא באתרייה, אבל ליכא דיינא, פי' ליכא כלל, א"נ דהא לא צייתי דיינא או דבי דינא מענין הדין שלא כראוי דכמאן דליכא דיינא דמי, לא מיענש דמאי אית ליה למיעבד, והא דמיתיתין משורה לאוהבהם התם נמי הא הוה תפן בית דין של שם, וזה שנענש מחלה לפי שאין לענותו תקנה דיש להכניע תקנה שמרצהו במחל או בדברים.

[הרוטב"א, ראש השנה טז:]

הא דמעיין בה. היינו שתופס בלבו שהוא ראוי ליענות באותה תפלה, ועיין הכוא הוא שאמרו בשלמא:

[הרוטב"א, שבת קכז:]

הא דלא מעיין בה היכי עביד דמשיש ברחמי. ומכוין בתפלתו לאומרה בכוונת הלב אבל אינו מצפה שתתקיים והזו שאמרו שאוהל פירחתיו בעולם הזה, והשיריים בשלם לו שאלת צרכיו שיגאל באמצעיתו, והקרן קיימת לו לעולם הבא מה ששכח בראשונות הזהרה, ויש אחר והוא שאינו מכוין למעיין בתפלתו מהרהר בדברי הגולם, ומקרא עיון תפלה ליפוי השם כדרך שקוראין לאדון שאינו רואה סגי נהור, וזהו שאמרו בברכה אחרונה שאין אדם נגזל ממנו בכל יום שאי אפשר לאדם שלא יהרהר בדברים בטלים בעת תפלה, כמו שאמרו בירושלמי (ברכות פ"ב ה"ד), **[הרוטב"א, ראש השנה טז:]** **דלמא אתי עניא ויהיב ליה.** יראוך על שלחנו אולי בהאהרנו יבא עני ויתן לו חלק מפה שיש לפניו על שלחנו. ויזכה בו כאלו בית המקדש קיים והוא מקריב דמים ומוליך נרות, כי נר ד' נשמת אדם. **[תורת המנחה לשמיני עצרת, דרשה סה]** **דכתיב החזקה עין שליש אמות בגד.** כדי שיהיה קומת כל אדם שוה אליו, ואין ספק שהיה לו ככובע לעלות עליו לרשעו או לעברו העבירה. **[אברבנאל, שמות כז א]** **וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'.** קרא המזבח שלחן. ויונתן תרגם מקבל מרכחא פתורא דאינא, דעתו כי על השלחן דבר, וזכר מזבח לפי שהיה נגד המזבח. **[רד"ק, יחזקאל מא כב]** **שלחנו של אדם מכפר עליו.** מנהג חסידים שכצורפות שעושים משלחנם אל קבריהה, להורות כי האדם לא ישא מאומה בידו לא יעלנו בעמלו כי אם הצדקה שעשה בחייו והטובה שהוא מטיב של שלחנו. **[רבינו בחיי, שמות כה כג]** **הלך משה והתך ואמר לו עשה ארון וכלים וחשבון.** זה הענין למהרהר כנחושת דיל בפני שכסדר ויקהל לי תרומה כתובים הכלים קודמין, וכסדר ויקהל כתוב עשיית המשכן קודם, ולפי הדבר רבותא דיל כמשה רבינו לא שמעא כן מפי השכינה, ואפישר שאף משה רבינו לנסתפר היסך לו הסדר. **[הרוטב"א]**

שבע זיסנין דגזרו עלך. **כך הוא** שבע **שלמים** זיסנין דגזרו עלך. **ויש מפרשים** דשבע זיסנין לריך לומר שלמים טבא מזלי וכן לעניות שלמיה. אבל ר"י ל"ג הכי דגיל לומרו"ו אלא שלש פעמים.

פורתי חלומות. פירש ר"י למזל שעת הלידה וגיוס ומין הכוכב שלמים: הרואה

והוא שעתא. דמלס למיה ל"ג הוא: יצפה. פיתקיים: מיוסף. שלא נתקיימו המתנות הללו עד שעירס ושמס שמס כשירד יעקב למלרים, שכבר היס הרעב שס שנים כתיב (בראשית מה): לאדם טוב מראין לו חלום רע. כדי שילמד ולא יתבטל, ושיכפר לו עצומו: לאדם רע מראין לו חלום טוב. כדי לשמחו שילמד עולמו: ודוד לא רלס חלום טוב והס כתיב וכו' ל"ג ומסיק הכי. אלא נרסינן והא כתיב לא תאונה אליך רעה וגו'. קשיא לרב דהא דוד לאמר לשלס טוב מרלין לו חלום רע: ומסני אידו לא חזי, אחריני חזו ליה. חלום רע: וכי לא חזי אידו מעלייתא הוא. כיון דלא חזי חלום רע בקלקולו שלא יבהילוהו, ותלום טוב לא כל שכן דלא חזי דהא חלום טוב, כל ימיו של דוד לא רלס חלום טוב, אלא שבע. ז' ליולת ילין ולא יפקד בשום חלום הרי הוא לשון רע, ושומלים לומו ואין מרמלין לו בלום: ומסני דחזי ולא יצא חזי. לשס שום מלמלין לו חלום טוב, ועד שלא יקין מלמתה ממנו כדי שלא ישמח: וקפא. גורל: עלי עין עלי עין. שלינין על הטין, ולין טעין עולה בהן: אטרפא דנחיריה דשמאליה. לוזן שהמלי של מוזמי: האי מאן דהדיש. מי שהלה ל"ל: דסני לי לחדי לי. ומשון לי: כך יסוד מרון לף מעלי: ההדורי לבו. מס שהוא מהרהר ביום: רעיונך. מהשהוניך. וכן כל לשון רעיון שהמהרה מיוס לשון רלון שלא לשון מהשבה. חס יוכיח: ולרעיוניה יבהלוניה (לעיל ל), וכי לעלמו של אדם מבהלו, שלא מהשהוניו מבהלין לאדם טוב מראין לו חלום רע. דכי שלא לומו: דקלא דדהבא. דכי שלא הולגל ולא הרהר בו מעולה: קופא דשהטא. נקר שהמהו: קיסר

והא שעתא אמיה לא הוה. א"ר לוי לעולם יצפה אדם לחלום טוב עד כ"ב שנה מנלן מיוסף דכתיב [א] אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה וגו' וכתיב [ב] ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה וגו' מן שבסרי עד תלתין כמה הוי תלת סרי ושב דשבעא ותרתי דכפנא הא כ"ב. אמר רב הונא לאדם טוב אין מראין לו חלום טוב ולאדם רע אין מראין לו חלום רע[ג] תניא נמי הכי כל שנותיו של דוד לא ראה חלום טוב וכל שנותיו של [ג] אחיתופל לא ראה חלום רע (ג) והכתיב [ב] לא תאונה אליך רעה [ג] ואמר רב חסדא אמר רב ירמיה בר אבא שלא יבהילוך לא חלומות רעים ולא ההרהורים רעים ונגע לא יקרב באהלך שלא תמצא אשתך ספק נדה בשעה שאתה בא מן הדרך אלא אימא לא חזי ליה אחריני חזו ליה וכי לא חזא ליה אימא חזא ליה ואמר רב זעירא [ג] כל הלן שבעה ימים בלא חלום נקרא רע שנאמר [ד] ושבע ילין בל יפקד רע אל תקרי שבע אלא חבי קאמר דחזא ולא ידע מאי חזא. אמר רב הונא בר אמי אמר ר' פרת א"ר יוחנן הרואה חלום ונפשו עגומה ילך ויפתרנו בפני שלשה יפתרנו והאמר רב חסדא [ה] חלמא דלא מפשר לאגרתא דלא מקריא אלא אימא [א] יטיבנו בפני שלשה ליתי תלתא ולימא להו חלמא טבא חזאי ולימרו ליה הנך טבא הוא וטבא ליהוי רחמנא לשוייה למב שבע זיסנין לגזרו עלך מן שמיא דלהוי טבא ויהוי טבא ולימרו שלש הפוכות ושלש פדויות ושלש שלומות שלש הפוכות [ו] הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני שמחה [ז] ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם יחדיו והפכתי אבלם לששון וגו' [ח] פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו' [ט] ופדויי ה' ישובון וגו' [י] ויאמר העם אל שאול היונתן ימות אשר עשה הישועה וגו' שלש שלומות דכתיב [יא] ברוא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו [יב] ורוה לבשה את עמשי וגו' [יג] ואמרתם כה לחי ואתה שלום וביתך שלום וגו'. אמימר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי בהדי הדדי אמרי כל חד וחד מינן לימא מלתא דלא שמיע ליה לחבריה פתח חד מיניהו ואמר [יב] האי מאן דחזא חלמא ולא ידע מאי חזא ליקום קמי כהני בעידנא דפרסי ידיהו [יד] ולימא הכי רבש"ע אני שלך וחלומותי שלך חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא בין שחלמתי אני לעצמי ובין שחלמו לי חבירי ובין שחלמתי אני על אחרים אם טובים הם חזקם ואמצם כחלומותיו של יוסף ואם צריכים רפואה רפאם כמי מרה על ידי משה רבינו וכמרים מצרעתה וכחזקיהו מחליו וכמי יריחו על ידי אלישע ובשם שהפכת קללת בלעם הרשע לברכה כן הפוך כל חלומותי עלי לטובה ומסיים בהדי כהני דעני צבורא אמן ואי לא [טז] לימא הכי אדיר במרום שוכן בגבורה אתה שלום ושמך שלום יהי רצון מלפניך שתשים עלינו שלום. פתח אידך ואמר האי מאן דעייל למתא ודחיל מעינא בישא לנקוט וקפא דידה דימניה בידא דשמאליה וזקפא דידא דשמאליה בידא דימניה ולימא הכי אנא פלוני בר פלוני [יז] מזרעא דיוסף קאתינא דלא שלטא ביה עינא בישא שנאמר [יח] בן פורת יוסף בן פורת עלי עין וגו' אל תקרי עלי עין אלא עולי עין ר' יוסי בר' חנינא אמר מהכא [יט] וידגו לרוב בקרב הארץ מה דגים שבים מים מכסים עליהם ואין עין רעה שולטת בהם אף זרעו של יוסף אין עין רעה שולטת בהם ואי דחיל מעינא בישא דיליה לחרע מזלה כאבן שהשליכוה דשמאליה. פתח אידך ואמר האי מאן דחליש יומא קמא לא לגלי כי היכי דלא לחרע מזלה כאבן ואילך לגלי [כ] כי הא דרבא כי הוה חליש יומא קמא לא מגלי מכאן ואילך א"ל לשמעיה פוק אבריו רבא חלש מאן דרחים לי לבעי עלי רחמי ומאן דסני לי לחדי לי וכתיב [כא] בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו. שמואל כי הוה חזי חלמא בישא אמר [כב] והחלומות השוא ידברו כי הוה חזי חלמא טבא אמר וכי החלומות השוא ידברו והכתיב [כג] בחלום אדבר בו ביוא רמי כתיב בחלום אדבר בו וכתיב והחלומות השוא ידברו לא קשיא כאן ע"י מלאך כאן ע"י עצמו. ר' זבדא ור' יצחק נחמן הוו קאזלי באורחא חד אמר חלמא דידי טב וחד אמר חלמא דידי טב אמר להו מקרא מסייע לן ואמר [כד] ואברכה לחמך ומימיך וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר ואברכה לחמך ומימיך. ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [כה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [כו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [כז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [כח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [כט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [ל] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [לא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [לב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [לג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [לד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [לה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [לו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [לז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [לח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [לט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מ] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [מט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נ] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [נט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [ס] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [סא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [סב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [סג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [סד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [סה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [סו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [סז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [סח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [סט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [ע] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [עא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [עב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [עג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [עד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [עה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [עו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [עז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [עח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [עט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פ] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [פט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צ] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [צט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [ק] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קי] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קיא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קיב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קיג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קיד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קטו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קטז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קיז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קיח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קיט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכ] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קכט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קל] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קלא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קלב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קלג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קלד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קלה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קלו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קלז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קלח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קלט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמ] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קמט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנ] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קנט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קס] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קסא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קסב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קסג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קסד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קסה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קסו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קסז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קסח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קסט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קע] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קעא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קעב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קעג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קעד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קעה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קעו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קעז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קעח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קעט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפ] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפא] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפב] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפג] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפד] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפה] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפו] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפז] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפח] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קפט] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל המברך את חבירו צריך שיזכיר שמו של חבירו בברכתו שנאמר [קצ] ויברך את יוסף ויאמר וגו' ואמר רב יהודה אמר רב כל

וְהַהִיא שַׁעְתָּא אִמֵּיהּ לָא חֲוָת, שכבר מתה אמו בשעה שחלם (רש"י), והחלום התקיים בבלהה שגידלה את יוסף כמו אמא, ויעקב התכוון להוציא הדבר מלב בניו שלא יקנאו בו, לכן ביטל את החלום בטענה שאינו יכול להתקיים, שכבר מתה אמו (רש"י בראשית לז, י).

לְאָדָם טוֹב אֵין מְרֵאִין לוֹ חֲלוֹם טוֹב, בשביל שיתעצב ולא יחטא ויתכפרו עוונותיו (רש"י), ובזכות החלום מתחזק בתפילה ובמעשים טובים, והוא כענין שאמרו הבא ליטהר מסייעין אותו (ספר המאורות [לרבינו מאיר מנרבונה]). ויש שכתב, שלאדם טוב לא מראים חלום טוב שבא על ידי שדים, ואינו עתיד להתקיים, אבל מראים לו חלום טוב על ידי מלאך ובדרך נבואה, שעתיד להתקיים, וכדרך חלומות יוסף שהיה אדם טוב והראוהו חלומות טובים (מהרש"א).

הָרוֹאֶה חֲלוֹם וְנַפְשׁוֹ עֲגוּמָה, ואף שאין בחלום רמז לדבר רע (דרישה רכ, א; משנ"ב שם א), שלפעמים אף שהוא אינו רואה, מזלו רואה (דרישה שם). וטוב להתרגל לא לשים לב לחלומות, שרובם אין בהם ממש, והעיקר לפחד מהקב"ה (ערוך השלחן רכ, ד).

חֶלְמָא דְּלָא מִפַּשַׁר כְּאִגַּרְתָּא דְּלָא מְקָרְיָא. ראה מה שהבאנו לעיל ע"א.

לֵיתֵי תְּלָתָא – שלשה מאוהביו (רא"ש), בשביל שלא יאמרו או יחשבו דבר רע בפתרון חלומו, ורוב חלומות הולכים כפי שפותרים אותם (דרישה רכ, א).

וְלֵימָא לְהוּ חֶלְמָא טָבָא חֲזַאי וְכוּ', וגם יספר להם חלומו, ויפתרוהו לטובה כפי יכולתם (מאירי).

■ להלכה, הרואה חלום ונפשו עגומה, יעשה הטבת חלום (שו"ע או"ח רכ, א) ובשעת ההטבה יזכור את החלום במחשבתו, וטוב שיעשה את הטבת החלום בבוקר, שזריזים מקדימים למצוות (משנ"ב שם).

וְלֵימְרוּ שָׁלֹשׁ הֲפוּכוֹת וְשָׁלֹשׁ פְּדוּיוֹת וְשָׁלֹשׁ שְׁלוֹמוֹת – שלשה פסוקים שמוזכר בהם הפיכה, המועילים להפוך לטובה חלום שבא מהרהורי הלב, ושלשה פסוקים שמוזכר בהם פדות, המועילים לחלום שבא על ידי מערכת השמים והשדים, ומתפלל שיפדנו ה' ממערכות אלו, ושלשה פסוקים שמוזכר בהם שלום, להטבת חלום שבא על ידי מלאך, שיתן ה' שלום בפמליא שלו ויתבטל החלום. ומזכיר שלשה פסוקים כנגד שלשה סוגי חלומות - שחולם על עצמו, ועל אחרים, ושאחרים חולמים עליו (מהרש"א).

מַאן דְּחָזֵא חֶלְמָא וְלֹא יָדַע מַאי חָזָא - שאינו יודע מה טיבו של החלום, אם טוב או רע, ונפשו עגומה עליו (רי"ף; מאירי), או שנשתכח ממנו החלום, ולכן אינו יכול להטיבו בפני שלשה (מהרש"א). ומי שאינו זוכר שחלם ומספק רוצה לעשות הטבת חלום, אינו יכול לומר נוסח ביטול חלומות בברכת כהנים, שמא לא חלם ואיך יאמר 'חלום חלמתי' (ט"ז קל, ג).

לֵיקוּם קַמֵּי כֻּהֲנֵי בְּעִידָּנָא דְּפָרְסֵי יְדֵיהוּ, שבברכת כהנים יש ששים אותיות שבכוחם לבטל חלומות רעים (רב ניסים גאון, בשם מדרש), על ידי שמתפלל באותו זמן לביטול החלומות (ב"י קל, א), וזמן ברכת כהנים מסוגל, לפי שהציבור מכוון בו ביותר, והציבור עונים אמן בכוונה יתירה (מאירי).

וְלֵימָא הָכִי רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם וְכוּ', שמא חלום מסוכן הוא, שבכוחו לדחות איסור הפסקה בדיבור בשעת ברכת כהנים (תוס' סוטה מ, א ד"ה כל), ויש שכתבו שאין איסור בדבר, שנחשב כמאזין לברכת כהנים בשעה שמתפלל על חלומו, שמראה שמקבל על עצמו ברכת כהנים, ובכוחה מטיב את החלום (מהרי"ל קמח, וב"י קל, א). ונוהגים הכהנים לנגן בברכת כהנים, ואז מתפללים הציבור על החלומות (מג"א קכח, עג).

אִם טוֹבִים הֵם חַזְקֵם וְאַמְּצֵם, שלא יתהפכו לרעה, על ידי פתרון לרעה (מהרש"א).

וְאִם צְרִיכִים רְפוּאָה – אם הם חלומות רעים שיכולים להתהפך לטובה, על ידי פתרון טוב (מהרש"א).

רְפָאֵם כְּמֵי מָרָה וְכוּ', שהפכו למתוקים על ידי עץ מר, ונהפך הרע לטוב, וכן מרים נעשתה כנערה לאחר שנתרפאה מהצרעת, ונהפך הרע לטוב, וחזקיהו נתברך בחמש עשרה שנים נוספות כשקם מחליו, ומי יריחו נתמתקו על ידי מלח, וכך יתהפך חלומו הרע לטובה (מהרש"א).

וְאִי לֹא, לֵימָא הָכִי אַדִּיר בַּמָּרוֹם וְכוּ' – אם אינו יכול לומר נוסח הטבת חלום הארוך, יאמר בקצרה 'אדיר במרום' וכו' (האגודה). ויש מפרשים, אם גמר את נוסח הטבת חלום קודם לעניית אמן של הציבור, יוסיף ויאמר 'אדיר במרום' וכו' (מג"א קל, ג ומשנ"ב שם ו).

■ להלכה, הרואה חלום ואינו יודע מה טיבו, יטיבנו בברכת כהנים, וטוב שיטיבנו בשעה שהכהנים מנגנים, וכשאין הכהנים עולים לדוכן, יטיבנו כשהשליח ציבור אומר שים שלום, ונוהגים להיטיב החלומות ברגלים, כמנהג חו"ל שנושאים ידיהם ברגלים, שמן הסתם חלם חלום רע בין רגל לרגל (שו"ע או"ח קל, א ומשנ"ב וביאה"ל שם, וראה שם פרטים נוספים). ויש נוהגים לומר לעולם 'אדיר במרום' כשהש"צ אומר שים שלום, בלא שייכות להטבת חלומות (אמרי נועם להגר"א ומשנ"ב שם ו, ע"פ גירסת הרי"ף והרא"ש).

אֲנָא פְּלוֹנִי בַּר פְּלוֹנִי מִזַּרְעָא דְּיוֹסֵף קָאָתֵינָא, שכל ישראל מכונים בשם 'יוסף' כמו שנאמר 'נוהג כצאן יוסף' (מהרש"א), לפי שיוסף כלכל את כל בית ישראל (ראה רש"י עמוס ה, טו).

מַאן דְּחָלִישׁ יוֹמָא קַמָּא לֹא לְגַלֵּי כִּי הֵיכִי דְּלֹא לִתְרַע מְזָלֵיהּ, שביום הראשון עדיין לא נתחזק החולי, וכשמגלה לאחרים, כפותח פה לשטן (מהרש"א).

אָמַר וַחֲלוֹמוֹת הַשָּׁוְא יְדַבֵּרוּ וְכוּ', אָמַר וְכִי הַחֲלוֹמוֹת הַשָּׁוְא יְדַבֵּרוּ, שהפסוק מתפרש גם בניחותא וגם בלשון שאלה, כפי שמשמע מתוספת האות ה' בתיבת 'החלומות' (מהרש"א).

כָּאן עַל יְדֵי מַלְאָךְ כָּאן עַל יְדֵי שֵׁד, שחקק הבורא שנפש האדם תתנתק קצת בזמן השינה מקישוריה הגופניים, ויהיה לה עסק וענין עם מלאכים שמגלים לה דברים אמיתיים, או עם שדים שמפחידים אותה בדברי כזב [ובנוסף, יש חלומות שבאים על ידי דמיון האדם, כפי שיתבאר בסמוך, וחלומות נוספים של נבואה] (דרך ה' ג, א).

פּוֹתְרֵי חֲלוֹמוֹת – אנשים שנולדו במזל שנותן להם כח לפתור חלומות, שהדבר תלוי במזל ולא בחכמה (תוס' ד"ה פותרי ותוס' רא"ש). ויש סוברים, שהיו חכמים לפתור חלומות, שהדבר תלוי בחכמה ולא במזל (אמרי נועם להגר"א).

כָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִים אַחַר הַפֶּה, שהחלום ניתן באופן שאפשר לפרשו בכמה אופנים לטובה ולרעה, ויש כח לפה להוליך את החלום לפתרון שהוא מעין החלום, וכדרך שיש כח לאדם לפעול בעין טובה או בעין רעה (מהרש"א).

המשך במילואים

חָזִית דִּמְשַׁחֲרֵי לָךְ פִּרְסָאֵי וְגַרְבֵי בָּךְ, וְרָעֵיי בָּךְ שַׁקְצֵי בְּחוּטְרָא דְּדַהֲבָא – תראה בחלומך שתעבוד למלכות פרס (רש"י). ויש מפרשים, שמלכות פרס תכבוש אותך, ותעביר להם מיסים של כסף וזהב מאת הרומאים המכונים 'שקצים', היינו חזירים (בן יהוידע).

מאן דְּיָהִיב לֵיהּ אַגְּרָא מְפַשֵּׁר לֵיהּ לְמֶעְלְיוּתָא וּמַאן דְּלֹא יָהִיב לֵיהּ אַגְּרָא מְפַשֵּׁר לֵיהּ לְגַרִיעוּתָא, והיו החלומות מתקיימים לפי פתרונו, שיש בעולם כוחות נעלמים שלא לפי דרך הטבע, וכמו שאמרו שלא יפתח אדם את פיו לשטן, ואל תהי ברכת הדיוט קלה בעינך, ופתרון החלומות מהכוחות הנעלמים בבריאה (שו"ת הרשב"א א, תח). וכשבאו אביי ורבא לפניו, השמיע לכל אחד פתרון חלומו שלא בפני חבירו, ולכן היה יכול להתל בהם זמן רב (ריטב"א; שטמ"ק). עוד יש לפרש, שאביי ורבא לא היו בקיאים בחכמת פתרון חלומות, ואף שהבחינו שפותר להם בצורה שונה, חשבו שהכל תלוי לפי טבע החולם ומזגו (שם).

לְרָבָא אָמַר לֵיהּ פָּסֵיד עִסְקָךְ וְכוּ' - תתקלקל הפרקמטיא שלך (רש"י), ולא פתר לו כפשוטו של מקרא שיכנסו אויבים לעיר ויטבחו את שורו, לפי שבר הדיא גר בעירו של רבא, ולא רצה שיבוא אויב לעירם (מהרש"א). עוד יש לפרש, שלא היה לרבא שור, ובהכרח שפתרון החלום אינו כפשוטו של מקרא (צל"ח).

בָּנָךְ וּבְנָתָךְ נְפִישֵׁי וּמִינַסְבָן בְּנָתָךְ לְעָלְמָא - בגלל הבנים המרובים שיגורו עם נשותיהם בביתך, כמנהגם בתקופת הגמרא, לא יוכלו הבנות הנשואות לגור בבית, כמנהגם לפעמים בתקופת הגמרא (מהרש"א).

לְרָבָא אָמַר לֵיהּ דְּבִיתְהוּ שְׁכִיבָא וְכוּ', שמחמת שנאתו רצה שתבוא לרבא רעה חדשה, ולכן לא פתר לו שוב כפתרון החלום הקודם בצורה שיתיישב החלום כפשוטו של מקרא (צל"ח).

אַקְרִינָן בְּחֶלְמִין לָךְ אֶכֹל בְּשִׂמְחָה לַחְמֶךָ לְאַבַּיֵי אָמַר לֵיהּ מַרְוַוח עִסְקָךְ וְכוּ', ואף שאין רמז בפסוק לעסקים, אמר בר הדיא לאביי ולרבא שכנראה נשכח מהם עיקר החלום, וכיון שחלמו כבר בעבר על עסקיהם [כמבואר לעיל], קריאת הפסוק הזה בחלום קשורה לחלום שחלמו על עסקיהם (מהרש"א).

וְקָרִית לְפַכּוּחֵי פַּחֲדָךְ – להפיג דאגתך (רש"י), כנהוג לקרוא פסוקי שמחה ונחמה לפני אבלים ומצטערים (מהרש"א).

וְאִ"ו דְּפֵטֶר חֲמוֹר וַדַּאי גָּהִיט מִתְּפִילָּךְ, שבטעות כתב הסופר את המילה 'חמור' עם האות ו', ולאחר מכן מחק את האות ותיקן את התפילין (רש"י), ולא נפסלו התפילין (ב"י או"ח לב, כח), ופתרון זה שונה משאר פתרונותיו של בר הדיא, שכאן גילה דבר אמיתי שאירע בעבר, בשונה משאר הפתרונות שנתקיימו בעתיד לפי פתרונו לטובה או לרעה (מהרש"א).

אָזַל רָבָא הָהוּא יוֹמָא וְיָתִיב בֵּי מִדְרְשָׁא כּוּלֵּיהּ יוֹמָא, שבבית המדש הכל מכירים אותו, ואין חשש שמישהו יכה אותו, ואילו מחוץ לבית המדרש יש חשש שיתקיים החלום ויכוהו אנשים שאינם מכירים אותו, ולבסוף אירע שבפנים בית המדרש הכוהו סומים שאינם רואים, ולא הבחינו שהם מכים את רבא, עד שהשמיע את קולו ועזבוהו (בן יהוידע).

אָמַר רָשָׁע בְּדִידָךְ קָיְימָא – בך תלוי הפתרון, ופתרת לי לרעה (רש"י), שרבא לא היה בקי בחכמת פתרון חלומות, ומתחילה חשב שפתרון החלום תלוי לפי טבעו וענינו של החולם (ריטב"א; שטמ"ק), או שבתחילה סבר רבא שבר הדיא רק מודיע פרטים מתוך החלום, דברים טובים למשלמים כסף, ודברים רעים לאלו שלא משלמים (שיח השדה [לגר"ח קניבסקי]).

כּוּלְּהוּ מָחֲיְלָא לָךְ בַּר מִבְּרַתֵּיהּ דְּרַב חִסְדָּא – שהיתה אשתו של רבא, ומתה בגלל פתרונו הרע של בר הדיא (רש"י), שמדרך הצדיקים למחול ולא להעניש, אבל לא היה יכול למחול על קפידת אשתו, שמתה בגלל קללתו (חפץ ה' [לבעל האור החיים הק']). ועוד, שבפתרון חלום זה היתה רשעות נוספת, שרבא חלם בתחילה את הפסוק 'בנים ובנות תולידו' ופתר לו שבניו ובנותיו יולכו בשבי, ושוב חלם רבא פסוק דומה 'בניך ובנותיך נתונים לעם אחר', והיה יכול לפתור לו שוב כפתרון החלום הקודם, אלא שברשעותו רצה להוסיף עוד רעה לרבא, ופתר שאשתו תמות (צל"ח).

יְהֵא רַעֲוָא דְּלִמַּסַר הָהוּא גַּבְרָא לִידֵי דְּמַלְכוּתָא – הוכרח לקללו, בשביל לקבוע את כבוד התורה בלבבות, ולא יתרגלו ההמון בזלזול תלמידי חכמים, ונתחייב בר הדיא נידוי כשזלזל בכבוד רבא, וכל המחויב נידוי מותר לקללו, אכן היה בידו לשוב בתשובה ולכפר חטאו, ולהפקיע את הקללה, ולכן בר הדיא יצא לגלות שסבר לכפר עוונו בכך (חזו"א סנהדרין כ, י), ויש מפרשים, שהוברר לרבא שנתחייב בר הדיא שיענשוהו בבית דין של מעלה, ואמר בדרך תפילה שיבוא על עונשו, ולא בדרך קללה (קהלות יעקב ב"ק מה).

דְּקִלְלַת חָכָם אֲפִילּוּ בְּחִנָּם הִיא בָּאָה – כשיש סיבה קטנה לקללה, והיא כעין קללת חינם, אבל על קללת חינם ממש, נאמר (משלי כו, ב) 'קללת חינם לא תבוא', אף כשהיא יוצאת מפי חכם (ריטב"א מכות יא, א), ויש מפרשים, שדיבור של פה קדוש פועל בטבע אפילו בלי שום כוונה, כגרזן החוצב מטבעו, גם בלא כוונה (קובץ שיעורים כתובות רח).

אָמַר לֵיהּ הַב לִי זוּזָא, ואילו מרבא שהיה גדול הדור, התבייש לבקש במפורש כסף עבור פתרון חלומותיו, או שרק כשבא למקום שלא הכירוהו, הוצרך לבקש כסף, ובעירו הכירו את הנהגתו לפתור לאיש כמתנת כספו (בן יהוידע).

קיסר. מלך רומי, והיה לו מגר עם פרסיים: **מאי חזינא.** מאי מעלה גדולה מצוה: **משחרי לך פרסאי.** עושים לך עבודת המלך. כמו (לא מטרת למד מנהגן שחרית (מנחות במדבר מו). ולעיון הכמוס (קפרי פ' לכניים[ט]) הסבך לשמוע ולשמעו לך: **ושבו לך.** יעלוני בשבי: **ושחנו בך קשייתא.** יכופו מוכך לשמוע בגדעיי תמרים: **שבור.** מלך פרס. **פיניה עפקר.** מתקלקל פלקלמעת שלך: **ולא אהני לך למיכל.** ממון נעצלן לא יועיל לך שום מלכול: **מרווח עפקר.** ומעון שממנך לא מתמלה לגמול, שתהיה שבע בשמחתך: **והיא.** מלמך: **לפבוחי פחדך.** להפיע לתגמך: **מרישיה.** זרע רב תוציא השדה לאביי א"ל מרישיה לרבא א"ל מסיפיה. קרינן (ט) ויתים יהיו לך בכל גבולך וגו' לאביי א"ל מרישיה לרבא א"ל מסיפיה. וראו כל עמי הארץ וגו' לאביי א"ל נפק לך שמא דריש מתיבתא הוית אימתך נפלת בעלמא לרבא אמר ליה בדיינא דמלכא אתבר ומתפסת בגבוי ודייני כולי עלמא קל וחומר מינך למחר אתבר בדיינא דמלכא ואתו ותפשי ליה לרבא (ט). אמרי ליה חזן חסא על פום דני לאביי א"ל עיף עפקך כחסא לרבא א"ל מריר עפקך כי חסא. אמרי ליה חזן בשרא על פום דני לאביי אמר ליה בסים חמרך ואתו כולי עלמא למזבן בשרא וחמרא מינך לרבא אמר ליה תקוף חמרך ואתו כולי עלמא למזבן בשרא למיכל ביה. אמרי ליה חזן חביתא דתלי בדיקלא לאביי אמר ליה מדלי עפקך כדיקלא לרבא אמר ליה חלי עפקך כתמרי. אמרי ליה חזן רומנא דקדחי אפום דני לאביי אמר ליה עשיק עפקך כרומנא לרבא אמר ליה קאוי עפקך כרומנא. אמרי ליה חזן חביתא דנפל לבירא לאביי א"ל מתבעי עפקך (י) כדאמר[פ] נפל פתא בבירא ולא אשתכח לרבא א"ל פסיד עפקך ושדית ליה לבירא. אמרי ליה חזינן בר חמרא דקאי אאיסתן ונוער לאביי אמר ליה מלבא הוית וקאי אמורא עלך לרבא א"ל [ק] פטר חמור גהיט מתפילך א"ל לדידי חזי לי ואיתיה אמר ליה וא"ר דפטר חמור ודאי גהיט מתפילך (נ). לסוף אזל לקבריה לגביה אמר ליה חזאי דשא לבריתא דנפל אמר ליה [ר] אשתך שכבא אמר ליה חזאי [ש] ככי ושני דנתור א"ל בנך ובנתך שכבן אמר ליה חזאי תרתי יוני דפרחן א"ל תרי נשי מגרשת אמר ליה חזאי תרי גרגלידי דלפתא אמר ליה תרין קולפי בלעת אזל רבא להוהא יומא ויתיב בי מדרשא כוליה יומא אשכח הנהו תרי סגי נהורי דהוו קמנצו בהדי הדדי אזל רבא לפרוקינהו ומחוהו לרבא תרי דלו למחוייה אחריתי אמר מסתיי תרין חזאי. לסוף אתא רבא ויהיב ליה אגרא א"ל חזאי (ס) אשיתא דנפל א"ל נכסים בלא מצרים קניית א"ל חזאי אפדנא דאביי דנפל וכסיין אבקיה א"ל (ע) אביי שכיב ומתיבתיה אתיא לגבך א"ל חזאי אפדנא דידי דנפיל ואתו כולי עלמא שקיל לבינתא לבינתא א"ל שמעתתך מבדרן בעלמא א"ל חזאי דאבקע רישי ונתר מוקרי א"ל אודרא[פ] מבי סדיא נפיק א"ל אקריון הללא מצראה בחלמא א"ל נימא מתרחשי לך. הוה קא אזיל בהדיה בארבא אמר בהדי גברא דמתרחיש ליה נימא למה לי בהדי דקא סליק נפל סיפרא מניה אשכחיה רבא וחזא דהוה כתיב ביה (פ) כל החלומות הולכין אחר הפה אמר רשע בדידך קיימא וצערתן כולי האי כולהו מחילנא לך בר מברתיה[ק] דרב חסדא יהא רעוא דלמסר ההוא גברא לידי דמלכותא דלא מרחמו עליה אמר מאי אעביד גמירי (פ) דקלקלת חכם אפילו בחנם היא באה וכ"ש רבא דבדינא קא לייט אמר איקום ואגלי (ר) דאמר מר גלות מכפרת עון קם גלי לבי רומאי אזל יתיב אפתחא דריש טורזינא[ר] דמלכא ריש טורזינא הוא דאמר א"ל חזאי חלמא דעייל מחבא באצבעתי א"ל הב לי וזחא ולא יהב ליה לא א"ל ולא מידי א"ל חזאי דנפל תבלא בתרתין אצבעתי א"ל הב לי וזחא ולא יהב ליה ולא א"ל א"ל חזאי דנפל תבלא בכולה ידא א"ל נפל תבלא בכולהו שיראי שמעי בי מלכא ואתיוה לריש טורזינא קא קטלי ליה א"ל אנא אמאי אייתו לההי דהוה ידע ולא אמר אייתוהו לבר הדיא אמרי ליה אמטו זוזא דידך חרבו שיראי

מסורת הש"ס עם הוספות

ט) עיין שבת קיט. וגיטין ה: חולין נט: בכורות ח: [בסורש רבה רות ג ב' ערוך דברים שהיה לריב"ח עם הקיסר, **ב)** נדרים כב. קדושין מה:, **ג)** יומא סב: [וסם ליתא] ר"ח חנן בר רבא שמר נט:, **ד)** [שבת קו:], **ה)** [ע' הינוב בע"ז כח. בפרש"י ותוס' שם ד"ה כבין], **ו)** [יסד לשמח כימו כך פיהש"י ב"ק נ ע"ש ד"ה לשמעון וכו' ע"ש ובערוך [ערך מימן] פי' מהמן], **ז)** ע"י תוס' לקמן סב. ד"ה רבא, **ח)** [נעיל נה:], **ט)** משת קף ח"ש, **י)** קנקלדן לז:, **כ)** סימן פסחים קיח., **מ)** פסחים קיו., **ס)** עיין יבמות לד: ב"ב יב ע"ב.

הגהות הב"ח

(ם) גמ' וקרית שמא פסוקא לפמאי: **(ס)** שם ותפסי עלמא ואמרי רבא איתפיס אנן לא כל שכן ממני ליה: **(ע)** שם גיהט מתפילך עיין רבא ואשכח וא"ר דפטר חמור גהיט בתפילה ד"ה שבור מלבא מלך פרס:

גליון הש"ס

גמ' אי"ל אשתך שכבא. עי' לקמן דף ס"ב ע"ב תוס' ד"ה רבה:

הגהות וציונים

(א) בכתי"ע **דאמרי אינשי: ג)** גי' הערוך [ערך אודרא] **אודדא** פי' נצצא) (נלקיח): **ג)** בכתי"ע כר **מבניי דבתיי ובתריה** דרב חסדא, והא הגי האמיתית (דק"ס), ועי' מגיד תעלומה ושפתי חכמים: **ד)** גי' הערוך [ערך טרזינא] **מרזינא** פי' שומר המעלים) (נלקיח): **ה)** בכתי"ע **מראשתיה: ו)** שיניים טחונות: **ז)** בכתי"ע קורין בפסח **ובמועדים** ולפי שיש אחר שקורי הלל הגדול קורין לזה הלל המצרי **לפי שאנו קורין אותו ב"ה פסח: ח)** בכתי"ע **שעל** ניסים נקוא **עה** כל צרה הבאה, ותיכת "ניסן" ליתא, וכן מזק תיבת "ניסן" בחוי קוכץ על יד שבמסך שו"ת הגי"ר נחום טריי"בישוב.

קיסר. מלך רומי, והיה לו מגר עם פרסיים: **מאי חזינא.** מאי מעלה גדולה מצוה: **משחרי לך פרסאי.** עושים לך עבודת המלך. כמו (לא מטרת למד מנהגן שחרית (מנחות במדבר מו). ולעיון הכמוס (קפרי פ' לכניים[ט]) הסבך לשמוע ולשמעו לך: **ושבו לך.** יעלוני בשבי: **ושחנו בך קשייתא.** יכופו מוכך לשמוע בגדעיי תמרים: **שבור.** מלך פרס. **פיניה עפקר.** מתקלקל פלקלמעת שלך: **ולא אהני לך למיכל.** ממון נעצלן לא יועיל לך שום מלכול: **מרווח עפקר.** ומעון שממנך לא מתמלה לגמול, שתהיה שבע בשמחתך: **והיא.** מלמך: **לפבוחי פחדך.** להפיע לתגמך: **מרישיה.** זרע רב תוציא השדה לאביי א"ל מרישיה לרבא א"ל מסיפיה. קרינן (ט) ויתים יהיו לך בכל גבולך וגו' לאביי א"ל מרישיה לרבא א"ל מסיפיה. וראו כל עמי הארץ וגו' לאביי א"ל נפק לך שמא דריש מתיבתא הוית אימתך נפלת בעלמא לרבא אמר ליה בדיינא דמלכא אתבר ומתפסת בגבוי ודייני כולי עלמא קל וחומר מינך למחר אתבר בדיינא דמלכא ואתו ותפשי ליה לרבא (ס). אמרי ליה חזן חסא על פום דני לאביי א"ל עיף עפקך כחסא לרבא א"ל מריר עפקך כי חסא. אמרי ליה חזן בשרא על פום דני לאביי אמר ליה בסים חמרך ואתו כולי עלמא למזבן בשרא וחמרא מינך לרבא אמר ליה תקוף חמרך ואתו כולי עלמא למזבן בשרא למיכל ביה. אמרי ליה חזן חביתא דתלי בדיקלא לאביי אמר ליה מדלי עפקך כדיקלא לרבא אמר ליה חלי עפקך כתמרי. אמרי ליה חזן רומנא דקדחי אפום דני לאביי אמר ליה עשיק עפקך כרומנא לרבא אמר ליה קאוי עפקך כרומנא. אמרי ליה חזן חביתא דנפל לבירא לאביי א"ל מתבעי עפקך (י) כדאמר[פ] נפל פתא בבירא ולא אשתכח לרבא א"ל פסיד עפקך ושדית ליה לבירא. אמרי ליה חזינן בר חמרא דקאי אאיסתן ונוער לאביי אמר ליה מלבא הוית וקאי אמורא עלך לרבא א"ל [ק] פטר חמור גהיט מתפילך א"ל לדידי חזי לי ואיתיה אמר ליה וא"ר דפטר חמור ודאי גהיט מתפילך (נ). לסוף אזל לקבריה לגביה אמר ליה חזאי דשא לבריתא דנפל אמר ליה [ר] אשתך שכבא אמר ליה חזאי [ש] ככי ושני דנתור א"ל בנך ובנתך שכבן אמר ליה חזאי תרתי יוני דפרחן א"ל תרי נשי מגרשת אמר ליה חזאי תרי גרגלידי דלפתא אמר ליה תרין קולפי בלעת אזל רבא להוהא יומא ויתיב בי מדרשא כוליה יומא אשכח הנהו תרי סגי נהורי דהוו קמנצו בהדי הדדי אזל רבא לפרוקינהו ומחוהו לרבא תרי דלו למחוייה אחריתי אמר מסתיי תרין חזאי. לסוף אתא רבא ויהיב ליה אגרא א"ל חזאי (ס) אשיתא דנפל א"ל נכסים בלא מצרים קניית א"ל חזאי אפדנא דאביי דנפל וכסיין אבקיה א"ל (ע) אביי שכיב ומתיבתיה אתיא לגבך א"ל חזאי אפדנא דידי דנפיל ואתו כולי עלמא שקיל לבינתא לבינתא א"ל שמעתתך מבדרן בעלמא א"ל חזאי דאבקע רישי ונתר מוקרי א"ל אודרא[פ] מבי סדיא נפיק א"ל אקריון הללא מצראה בחלמא א"ל נימא מתרחשי לך. הוה קא אזיל בהדיה בארבא אמר בהדי גברא דמתרחיש ליה נימא למה לי בהדי דקא סליק נפל סיפרא מניה אשכחיה רבא וחזא דהוה כתיב ביה (פ) כל החלומות הולכין אחר הפה אמר רשע בדידך קיימא וצערתן כולי האי כולהו מחילנא לך בר מברתיה[ק] דרב חסדא יהא רעוא דלמסר ההוא גברא לידי דמלכותא דלא מרחמו עליה אמר מאי אעביד גמירי (פ) דקלקלת חכם אפילו בחנם היא באה וכ"ש רבא דבדינא קא לייט אמר איקום ואגלי (ר) דאמר מר גלות מכפרת עון קם גלי לבי רומאי אזל יתיב אפתחא דריש טורזינא[ר] דמלכא ריש טורזינא הוא דאמר א"ל חזאי חלמא דעייל מחבא באצבעתי א"ל הב לי וזחא ולא יהב ליה לא א"ל ולא מידי א"ל חזאי דנפל תבלא בתרתין אצבעתי א"ל הב לי וזחא ולא יהב ליה ולא א"ל א"ל חזאי דנפל תבלא בכולה ידא א"ל נפל תבלא בכולהו שיראי שמעי בי מלכא ואתיוה לריש טורזינא קא קטלי ליה א"ל אנא אמאי אייתו לההי דהוה ידע ולא אמר אייתוהו לבר הדיא אמרי ליה אמטו זוזא דידך חרבו

מתוך אור השלם

א) שׁוֹרְךָ טָבוּחַ לְעֵינֶיךָ וְלֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ חֲמֹרְךָ גָּזוּל מִלְּפָנֶיךָ וְלֹא יָשׁוּב לָךְ צֹאנְךָ נְתֻנוֹת לְאֹיְבֶיךָ וְאֵין לְךָ מוֹשִׁיעַ:
[דברים כח, לא]

ב) בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא יִהְיוּ לָךְ כִּי יֵלְכוּ בַּשֶּׁבִי:
[דברים כח, מא]

ג) פִּרְיְךָ וִיבוּל אַדְמָתֶךָ יְגֵעֵם גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ רַק עָשֹׁק וְרָצוּץ כָּל יָמֶיךָ:
[דברים כח, לג]

ד) לָךְ אֲכַל בְּשַׂמְחָה לְחָמֶךָ וְשְׁתֵה בְלֵב טוֹב יֵינֶךָ כִּי כְבָר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֶׂיךָ:
[קהלת ט, ז]

ה) וְהָיָה רֵב תּוֹצִיא

השָׂדֶה וּמְעַט תָּאסֹף כִּי יַחְסְלֶנּוּ הָאַרְבֶּה: [דברים כח, לח] ו) יְתֹמִים יִהְיוּ לָךְ בְּכָל גְּבוּלֶךָ וְשֵׁמֶן לֹא תָסוּךְ בְּיִשְׂרְאֵל וְיָתֵדָה: [דברים כח, מ] ז) וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם יְיָ נִקְרָא עָלֶיךָ וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ: [דברים כח, י] ח) וְכָל פֶּטֶר חֹמֶר תִּפְדֶּה בְשֶׂה וְאִם לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ תִּפְדֶּה: [שמות יג, יג] ט) וְנִפְגַּע בְּמָקוֹם יִקֹּן שָׁם כִּי בָא הַשָּׁמֶשׁ וְקַח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם וְיָשֶׂם תַּחַת רַאֲשׁוֹתָיו וְשָׁכַב בַּמָּקוֹם הַהוּא: [בראשית כח, יא] י) אֲנִי יְשֵׁנָה וְלִבִּי עֵר קוֹל דּוֹדִי דוֹפֵק פִּתְחִי לִי אֲחֹתִי רַעְיָתִי יוֹנָתִי תַּמָּתִי שֶׁרֹאשִׁי נִמְלָא טָל קְוֻצּוֹתַי רְסִיסֵי לָיְלָה: [שיר השירים ה, ב]

נו: הרואה פרק תשיעי ברכות

דתני רב יוסף אין נראין דלוניין אלא ליראי שמים. כבר שאלוני עליה תלמיד מבני ספרד היש לה טעם ואני לא קבלתי בה כלום וגם לא נשאלתי עליה קודם לכן מעולם ומכאי לו כי זאת קבלה היא ביד החכמי הארץ גדולים מאד ואעפ"כ אינן מתנשאין על הארץ אלא מוסיפין נמיכות בארץ כך הן יראי שמים אין ממעלתם שמעלתו וגבהה ולא עזיף מהם כדרשינן בהאי פסוקא (איוב כח) הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה שכן כלשון יוני קורין לאחת היינא לפי שמפורש בפ' ב"מ (שכח ד"ה לא) ואעפ"כ כל זמן שמתסף

תורה אור השלם

א) וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי יִצְחָק בַּנָּחַל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים: [בראשית כו, יט]

ב) כִּי מִמְּצִי מֵצָא חַיִּים וַיֶּפֶק רָצוֹן מִיְּ: [משלי ח, לה]

ג) כִּי זֶה אָמַר יְיָ חֹנְנֵי נִמְצָה אֶלְיָהּ בְּנָקְר שָׁלוֹם וְכִנְחַל שׁוֹמֵף כְּבוֹד גּוֹיִם וְיָנַקְתֶּם עַל צַד תִּנָּשֵׂאוּ וְעַל בִּרְכַּיִם תְּשָׁעֲשָׁעוּ: [ישעיה סו, יב]

ד) בְּצִפֳּרִים עָפוֹת כֵּן יָגֵן יְיָ צְבָאוֹת עָלַי יְרוּשָׁלַיִם נָגֵן וְהַצֵּיל פָּסֹחַ וְהַמְלִיט: [ישעיה לא, ה]

ה) יְיָ תִּשְׁפֹּת שָׁלוֹם לָנוּ כִּי גַם כָּל מַעֲשֵׂינוּ פָּעַלְתָּ לָנוּ: [ישעיה כו, יב]

ו) וַאֲשֶׁר אֲקַלֵּל שָׁאֵר עַמִּי וְעוֹרֵם מַעֲלֵיהֶם הַפְשִׁיטוּ וְאֶת עֲצָמֹתֵיהֶם פָּצָחוּ וְקֹרְשׁוּ כַּאֲשֶׁר בְּסִיר וּכְבָשָׂר בְּתוֹךְ קְלָחֶת: [מיכה ג, ג]

ז) וַיְיָרֵא מִמֶּעֱרָב אֶת שֵׁם יְיָ וּמִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ אֶת כְּבוֹדוֹ כִּי יָבוֹא כַּנָּהָר צָר רוּחַ יְיָ נֹסָפָה בּוֹ: [ישעיה נט, יט]

ח) כְּצִפֳּרִים נוֹדְדֹת כֵּן יָגֵן יְיָ צְבָאוֹת גָּנוֹן וְהִצִּיל פָּסֹחַ וְהִפְלִיט: [ישעיה לא, ה]

ט) וְשָׁכַן מִשְׁפָּט בַּמִּדְבָּר וְצֶדֶק בַּכַּרְמֶל יֵשֵׁב: [ישעיה לב, טז]

י) כִּי יֶבֶשׁ לֹא יִהְיֶה הָעָיֵף וְהַכּוֹשֵׁל בָּהּ מָעֵד מִנְּעָר וְנִכְשָׁלִים בָּחוּר כָּשׁוֹל יִכָּשֵׁלוּ: [ישעיה מ, ל]

יא) כִּי מִמְּקוֹם סְדֹם יִגָּפֵם וּמִשְׁפַּרְתֵּיהֶם עֲמֹרָה עֲבָמוּ עִנְבֵי רוֹשׁ אֶשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ: [דברים לב, לב]

יב) מַה נָּאוּ עַל הֶהָרִים רַגְלֵי מְבַשֵּׂר מַשְׁמִיעַ שָׁלוֹם מְבַשֵּׂר טוֹב מַשְׁמִיעַ יְשׁוּעָה אֹמֵר לְצִיּוֹן מָלַךְ אֱלֹהָיִךְ: [ישעיה נב, ז]

יג) עַל הֶהָרִים אֵיךְ בְּנֵי נְדָבֵי קוֹנֵנוּ וְעַל נְאוֹת מִדְבָּר קוֹנֵנוּ כִּי נִצְּתוּ מִבְּלִי אִישׁ עֹבֵר וְלֹא שָׁמְעוּ קוֹל מִקְנֵה מְעוֹן חִשְׁמִים וְעַד צִפְחָה נָדְדוּ: [ירמיה ט, ט]

יד) וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִתָּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל וּבָאוּ הָאֹבְדִים בָּאָרֶץ וְהַנִּדָּחִים בָּאָרֶץ מִצְרָיִם וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לַייָ בְּהַר הַקֹּדֶשׁ בִּירוּשָׁלָיִם: [ישעיה כז, יג]

טו) וְקָרְאוּ רֹאשׁ בְּנֵי אֶחָיךָ בְּגִבְעָה הַצְּפִנָה בָּרֻמָּה וְהַגִּלְעָד לֹא יֹאבַד מִן הַמָּקוֹם: [שמואל ב כ, כ]

טז) וְיִשְׁלַח פַּרְעֹה וְקָרָא אֶת יוֹסֵף וַיְרִיצֻהוּ מִן הַבּוֹר וַיְגַלַּח וַיְחַלֵּף שִׂמְלֹתָיו וַיָּבֹא אֶל פַּרְעֹה: [בראשית מא, יד]

יז) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתְךָ אֶת כָּל זֹאת אֵין נָבוֹן וְחָכָם כָּמוֹךָ: [בראשית מא, לט]

יח) אַתָּה תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי וְעַל פִּיךָ יִשַּׁק כָּל עַמִּי רַק הַכִּסֵּא אֶגְדַּל מִמֶּךָּ: [בראשית מא, מ]

יט) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל יוֹסֵף רְאֵה נָתַתִּי אֹתְךָ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם: [בראשית מא, מא]

כ) וַיָּסַר פַּרְעֹה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל יַד יוֹסֵף וַיַּלְבֵּשׁ אֹתוֹ בִּגְדֵי שֵׁשׁ וַיָּשֶׂם רְבִד הַזָּהָב עַל צַוָּארוֹ: [בראשית מא, מב]

כא) וַיַּרְכֵּב אֹתוֹ בְּמִרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה אֲשֶׁר לוֹ וַיִּקְרְאוּ לְפָנָיו אַבְרֵךְ וְנָתוֹן לוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם: [בראשית מא, מג]

כב) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל יוֹסֵף רְאֵה נָתַתִּי אֹתְךָ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם: [בראשית מא, מא]

כג) וַיִּתֵּן לָהּ אֶת כָּל לִבּוֹ וַיֹּאמֶר לָהּ מוֹרָה לֹא עָלָה עַל רֹאשִׁי כִּי נְזִיר אֱלֹהִים אֲנִי מִבֶּטֶן אִמִּי אִם גֻּלַּחְתִּי וְסָר מִמֶּנִּי כֹּחִי וְחָלִיתִי וְהָיִיתִי כְּכָל הָאָדָם: [שופטים טז, יז]

כד) הֲתַחְתֹּר בִּיר מִימֵיהּ בֵּן תַּחְתֹּרֶת רַעֲלָתֵהּ חָמָס וְשׁוֹד יִשְׁמַע בָּהּ עַל פָּנַי תָּמִיד חֳלִי וּמַכּוֹת: [דברים ו, ז]

כה) קָנֵה רִבּוֹן לֹא יִשְׁבּוֹר וְשִׁעְוָתָהּ בְּרָכָה לֹא יְכַבֶּנָּה לַאֲמַת יְיָ יְצִיא מִשְׁפָּט: [ישעיה מב, ג]

כו) עַתָּה חֲנֵה בְּתוֹךְ לֵךְ עַל מִשְׁעֻנַת הַקָּנֶה הַרְצִיץ חַזֵּה עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר יְסֻבַּךְ אִישׁ עָלָיו וְבָא בְּכִבְשׁוֹ וְנִקַּבָּה בֵּן פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְכָל הַמַּכּוֹתִים עָלָיו: [מלכים ב יח, כא]

חֲנֵה בְּתוֹכֵךְ עַל מִשְׁעֻנַת הַקָּנֶה הַרְצִיץ חַזֵּה עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר יְסֻבַּךְ אִישׁ עָלָיו וְבָא בְּכִבְשׁוֹ וְנִקַּבָּה בֵּן פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְכָל הַמַּכּוֹתִים עָלָיו:
[ישעיה לו, ו] עי' ראשית חָכְמָה קָנֵה חָכְמָה בְּכָל קִנְיָנְךָ קָנֵה בִינָה: [משלי ד, ז]

כז) בְּצוֹר שׁוֹתו חֲנֵר לו שַׁלְמַלְחִי וְיָבֵא אֶל פַּרְעֹה: [בראשית מא, יד]

כח) וַיֹּאמֶר לָהּ מוֹרָה לֹא עָלָה עַל רֹאשִׁי כִּי נְזִיר אֱלֹהִים אֲנִי מִבֶּטֶן אִמִּי אִם גֻּלַּחְתִּי וְסָר מִמֶּנִּי כֹּחִי וְחָלִיתִי וְהָיִיתִי כְּכָל הָאָדָם: [שופטים טז, יז]

כט) כִּי יָבֹא כַנָּהָר צַר הָרוּאָה קְדָרָה בְּחַלִּים יִשְׁכּוּן וְיֹאמַר [ישעיה נט, יט] כִּצְפֳּרִים עָפוֹת כֵּן יָגֵן וְגוֹ' קוֹדֶם שִׁקְדְּמֵנוּ פְּסוֹק אַחֵר [ישעיה לא, ה] כִּצְפֳּרִים נוֹדְדֹת וְגוֹ' קוֹדֶם שִׁקְדְּמֵנוּ פְּסוֹק אַחֵר [ישעיה ל, יח] לָכֵן יְחַכֶּה יְיָ לְחָנַנְכֶם וְלָכֵן יָרוּם לְרַחֶמְכֶם כִּי אֱלֹהֵי מִשְׁפָּט יְיָ אַשְׁרֵי כָּל חוֹכֵי לוֹ: [ישעיה ל, יח] וְשָׁם אֵל אַדִּיר לָנוּ מְקוֹם נְהָרִים יְאֹרִים אֲשֶׁר לֹא יֵלֵךְ אֳנִי עִם וְאֵל עָבִיר לֹא יַעַבְרֶנָּה: [ישעיה לג, כא] כִּי יָבֹא כַנָּהָר צַר הָרוּאָה קְדָרָה בְּחַלִּים יִשְׁכּוּן וְיֹאמַר [ישעיה נט, יט] וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא יִתְקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל קוֹדֶם שִׁקְדְּמֵנוּ פְּסוֹק אַחֵר [ישעיה כז, יג] וְהָיָה בְּיוֹם הַהוּא יִתָּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל קוֹדֶם שִׁקְדְּמֵנוּ פְּסוֹק אַחֵר [ישעיה כז, יג] תִּקְעוּ שׁוֹפָר בַּגִּבְעָה הָרוּאשׁ כְּלֹב בְּחַלִּים יִשְׁכּוּן וְיֹאמַר [ישעיה מ, ט] וְלִכְלִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִחְרֵץ כְּלֹב לְשׁוֹנוֹ קוֹדֶם שִׁקְדְּמֵנוּ פְּסוֹק אַחֵר [ישעיה נד, יז] וְהַכְלִבִים עַזֵּי נֶפֶשׁ לֹא יָדְעוּ שָׂבְעָה וְהֵמָּה רֹעִים לֹא יָדְעוּ הָבִין כֻּלָּם לְדַרְכָּם פָּנוּ אִישׁ לְבִצְעוֹ מִקְצֵהוּ [ישעיה נו, יא] אֲרִיה שָׁאַג מִי לֹא יִירָא אֲדֹנָי יְיָ דִּבֶּר מִי לֹא יִנָּבֵא: [עמוס ג, ח] וְעָלָה אֲרִיה מִסֻּבְּכוֹ וּמַשְׁחִית גּוֹיִם נָסָע יָצָא מִמְּקוֹמוֹ לָשׂוּם אַרְצֵךְ לְשִׁמָּמָה עָרֶיךָ תִּנָּצֶינָה מֵאֵין יוֹשֵׁב: [ירמיה ד, ז] כִּי יָבֹא כַנָּהָר צַר הָרוּאָה קְדָרָה בְּחַלִּים יִשְׁכּוּן וְיֹאמַר [ישעיה נט, יט] וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא יִתָּ

וְאַצְטְלִיק וְנָפַל בְּתָרִין - נחלק גופו לשנים (רש"י), כעונש על שגרם לפטירת אשתו של רבא, ובכך שהפריד בין רבא לבין אשתו, נענש במידה כנגד מידה שגופו נחלק ונפרד לשני חלקים (בן יהוידע).

חֲזַאי דְּקָטַיְיהּ לִי כּוֹכְבָא, אֲמַר לֵיהּ בַּר יִשְׂרָאֵל נָגְבָתְּ - סיפר לו שעקר כוכב בחלומו (רש"י), ופתר לו שגנב אחד מישראל שנמשלו לכוכבי השמים (יעב"ץ).

בָּא עַל אֵשֶׁת יִשְׂרָאֵל - כמרומז בחלומו שניסיק את הירח, והירח מרמז על ישראל, שהם מונים ללבנה (מנחת יהודה).

תַּרְתֵּי נָשֵׁי נַסְבְתָּ וּפַטְרְתִינוּן בְּלֹא גֵּט - כמשמעות חלומו שהיונים פורחות בעודו אוחז בהן בידו, כך נשותיו עזובות בעוד שהוא אינו רוצה לשלח אותן, ולדוגמא בעלמא נקט שמשלחן בלא גט, שהרי היה גוי ואינן בתורת גיטין, אלא שאינו משלחן בדרך שמגרשים הגויים את נשותיהן (יעב"ץ, במהדו' נהרדעא).

שָׁכְבִי קָא מְשַׁלַּחַתְּ - היית מפשיט מתים ממלבושיהם (רש"י), שביצה היא עגולה ואטומה ללא פתח, ומרמזת למת שאין לו פה (אמרי נועם להגר"א).

כּוּלְּהוּ אִיתְּנְהוּ בְּי בַּר מֶהָא דְּלֵיתֵיהּ - שהוא הפשיט רק את הגלימה העליונה של המתים, ולא את כל בגדיהם, וסבר שאין זה נחשב כמפשיט את המתים (פרחי כהונה).

אֲזַל אַשְׁכַּח שֶׁהִיא מְלֵאָה זוּזֵי, והיה מותר לרבי ישמעאל לגלות לו דבר זה, ואין בכך משום איסור 'לא תחנם', שכיון שראה כן בחלומו, היו אותן המעות ראויים לו, או שנתן לו שכר עבור פתרון החלום (יעב"ץ, במהדו' נהרדעא).

שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי יִצְחָק בַּנָּחַל, ונתקיימה אותה הבאר ביד יצחק רק לאחר שנעשה שלום בין הרועים שלו לבין הרועים של גרר, ולכן באר מרמזת לשלום (מהרש"א). ויש מפרשים, שבאר מרמזת לשלום משום ששלום וחיים נסמכו זה לזה, כמו שנאמר 'החיים והשלום', ובאר קרויה חיים כמו שנאמר 'באר מים חיים' (צל"ח).

רָבָא אָמַר חַיִּים מַמָּשׁ, שקיום הטבע האנושי תלוי במים, ואי אפשר לעולם בלא מים, לכן ראיית באר בחלום מרמזת לחיים ממש (מהרש"א).

שָׁלֹשׁ שְׁלוֹמוֹת הֵן נָהָר צְפוֹר וּקְדָרָה - שלש סוגי חלומות מבשרים על שלום (רש"י), כנגד שלשה ענייני שלום שבעולם: הנהרות מתחברים זה לזה ומרמזים על שלום וחיבור בין איש לאחיו, הציפור פורחת למעלה ובצל כנפיה מסתופפים אלו שלמטה ממנה, ומרמזת לשלום שבין המלך לעם שלמטה ממנו, ובקדירה מתאחדים כמה דברים לתבשיל אחד, ומרמזת לשלום שבין איש לאשתו שהם כגוף אחד (מהר"ל נתיב השלום ג). ויש מפרשים, שהקדרה מרמזת לשלום בכך שהיא מפרידה בין האש והמים, המתנגדים זה לזה, שבדרך כלל בכח המים לכבות את האש, ובכח האש לייבש את המים, והקדרה כעושה שלום ביניהם וגורמת לחימום המים והופכתם לתולדות האש (מהר"ם בנעט, מובא בחת"ס ובהקדמה לספרו תכלת מרדכי).

חֲרוֹאֵה נָהָר בַּחֲלוֹם יַשְׁכִּים וְיֹאמַר וְכוּ', שהמשכים ונפל פסוק לתוך פיו, הרי זו כנבואה קטנה, והוא כעין פתרון החלום, ואף בחלומות שפתרונם לטובה, כראיית נהר ובאר שמרמזים לעניינים טובים, כמבואר לעיל, עלולים להשתנות לרעה כשיקדמנו פסוק של פורענות (מהרש"א).

חֲרוֹאֵה קָנֶה בַּחֲלוֹם יְצַפֶּה לְחָכְמָה - כשראה את האותיות קנה בחלומו, ואילו בראיית גופו של קנה-סוף, יש להשכים ולקרוא את הפסוק קנה רצוץ וגו', כמבואר לעיל (מהרש"א). ויש מפרשים, שראה קנה המרמז לחכמה, והוא קנה הנשימה של האדם שממנו יוצא הדיבור, והדיבור מרמז לחכמת האדם (אמרי נועם להגר"א).

קָנִים יְצַפֶּה לְבִינָה, שראיית שני קנים מרמזת לאדם שזוכה שגם הוושט שלו שעשוי לאכילה, יחשב כעין קנה הנשימה שמשמש לבחינה רוחנית של דיבור, כמבואר לעיל, והוושט של האדם העובד את ה' משמשת אותו לרוחניות ולאכילה לשם שמים, וכאילו יש לו שני קנים, וזהו רמז לבינה, שהיא באה כתוספת לעיקר החכמה, שמבין דבר מתוך דבר (אמרי נועם להגר"א).

אֵין מַרְאִין דְּלוּעִין אֶלָּא לְמִי שֶׁהוּא יָרֵא שָׁמַיִם בְּכָל כֹּחוֹ - שהאותיות של 'דלועין' מרמזות לנאמר 'דלו עיני למרום' (רש"י ד"ה קרא), שיראי שמים מרימים עיניהם להקדוש ברוך הוא, בבטחון ובציפיה אליו ואל טובתיו (רב ניסים גאון בפי' שני). עוד יש לפרש, שהדלעת גדולה ביותר, וככל שהיא גדלה, שוקעת יותר בארץ, רמז לתלמידי חכמים, החביבים יותר מכל, וככל שהקדוש ברוך הוא משפיע להם גדולה וכבוד ונשיאות, משפילים עצמם בענווה (רב ניסים גאון בפי' ראשון).

נָגְחוֹ הַוְיָין לֵיהּ בָּנִים שֶׁמְּנַגְּחִים בַּתּוֹרָה - מתנצחים בפלפולה של תורה בליבון ובירור העניינים בדרך קושיות ותירוצים (הגר"א משלי יד, ד).

הָא דְּרָכִיב תּוֹרָא לְדִידֵיהּ - שראה בחלומו ששור או בעל חי אחר רכב עליו, ואין זה מכלל חמשה דברים האמורים דוקא בשור (רא"מ הורביץ), ויש מפרשים, דוקא כשראה שור שרכב עליו (רש"ש ומרומי שדה, והתקשו למה מנו רק חמשה דברים ולא ששה).

חֲרוֹאֵה סוּס לָבָן בַּחֲלוֹם וְכוּ', שסוס מורה על אחת משתי בחינות, או על מלחמה, כנאמר 'סוס מוכן ליום מלחמה', או על גדולה והתנשאות. וכשצבעו לבן או שהוא מהלך בנחת, מרמז לגדולה והתנשאות, וכשצבעו אדום וגם הוא רדוף, מרמז על שפיכות דמים במלחמה (מלבי"ם זכריה א, ח).

חֲרוֹאֵה גְּמָל בַּחֲלוֹם וְכוּ' מַאי קָרָאָה וְכוּ' גַּם עָלָה - שהאות ע' נבלעת בקריאת המילים 'גם עלה', ונראה כאומר גמל (מהרש"א, ע"פ רש"י).

גַּם ה' הֶעֱבִיר חַטָּאתְךָ לֹא תָמוּת, גמל ראשי התיבות 'גם...לא' (אמרי נועם להגר"א).

חֲרוֹאֵה פִּינְחָס בַּחֲלוֹם פָּלָא נַעֲשָׂה לוֹ, כמו שנעשו לפנחס כמה פלאות (רש"י), וגם, שהשם 'פנחס' והמילה 'פלא' מתחילים באות פ', בשונה מאנשים נוספים שארעו להם פלאות, ששמם מתחיל באות אחרת (פרחי כהונה).

כָּל מִינֵי חַיּוֹת יָפִין לַחֲלוֹם חוּץ מִן הַפִּיל וּמִן הַקּוֹף, שהם משונים במראיהם (רש"י להלן נז, ב).

חֲנִינָא חֲנִינָיָא יוֹחָנָן, נִסֵּי נִסִּים נַעֲשׂוּ לוֹ, שהאות נ' שנמצאת שתי פעמים בכל אחת מהשמות האלו, מרמזת לניסים הרבה (רש"י), ועוד, שהשם חנינא דומה בקריאתו ל'חנינה', וכן השמות חנניא ויוחנן מרמזים על חנינה, והאותיות נ' מרמזות שהחנינה תבוא בדרך ניסי ניסים (מהרש"א). וכן השם 'הונא' מרמז לחנינה, שהאותיות ה' וח' מתחלפות זו בזו, שהוגים אותן בהגייה דומה (סמיכת חכמים).

הָרוֹאֶה חֶסְפֵּד בַּחֲלוֹם מִן הַשָּׁמַיִם חָסוּ עָלָיו וּפְדָאוּהוּ, שאותיות ה' וח' מתחלפות זו בזו, והאות ה' שבתיבת הספד מתחלפת עם האות ח', והרי זה כאילו 'חסו ופדאוהו', ואף שאין זו המשמעות הפשוטה, אין חלום בלא דברים בטלים (מהרש"א ב"ק נה, א).

תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה וְכוּ', אַל תִּקְרֵי מוֹרָשָׁה, שהתורה לא ניתנה לישראל בדרך ירושה, אלא מתנה, וכדרך שאמרו (אבות ב, יב) התקן עצמך ללמוד תורה, שאינה ירושה לך, לכך הוציאו את הפסוק ממשמעותו הפשוטה (מהרש"א; ביאורי אגדות להגר"א).

וְהָנֵי מִילֵּי דְּלֹא יָדַע לָהּ וְלֹא הִרְהֵר בָּהּ מֵאוֹרָתָא, שיתכן אדם המהרהר באשת איש, ואילו כלפי אמו ואחותו, שנזכרו לעיל, מן הסתם אין אדם מהרהר בקרובותיו, לכן לא הוצרך במפורש לומר כלפיהן שלא הרהר בהן (אמרי נועם להגר"א).

שֶׁנֶּאֱמַר הַשָּׁם גְּבוּלֵךְ שָׁלוֹם חֵלֶב חִטִּים יַשְׂבִּיעֵךְ, שכאשר יש שובע בעולם, יש שלום בעולם (שפתי חכמים).

הָרוֹאֶה שְׁעוֹרִים בַּחֲלוֹם סָרוּ עֲוֹנוֹתָיו, שֶׁנֶּאֱמַר וְסָר עֲוֹנֵךְ, שהמילים 'וסר עוונך' דומות לתיבת 'שעורים' (מהרש"א).

אֲנָא לֹא סָלְקִי מִבָּבֶל לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַד דְּחַזַאי שַׁעֲרֵי בְּחֶלְמָא, שראיית השעורים מרמזת שסרו עוונותיו, כמבואר לעיל, וזהו רמז לישיבת ארץ ישראל, שכל הדר בה שרוי בלא עוון (מהרש"א). ועוד, שרבי זירא קודם לעלייתו לארץ ישראל היה משתמט מרב יהודה רבו, שסבר רב יהודה שהעולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, ואילו רבי זירא עצמו סבר שאינו עובר בעשה (כמסופר בגמ' שבת מא, א), ומכל מקום היה חושש רבי זירא לדעת רב יהודה, עד שראה שעורים בחלומו, המרמזים שעוונותיו סרו, והבין שמרמזים לו מן השמים שבודאי לא יעבור בעשה כשיעלה לארץ (אמרי שפר).

הָרוֹאֶה תְּאֵנָה בַּחֲלוֹם תּוֹרָתוֹ מְשְׁתַּמֶּרֶת בְּקִרְבּוֹ, וכדרך שאמרו (עירובין נד, א) שהתורה נמשלה לעץ תאנה, שבכל יום מתבשל בה פרי אחר, ותמיד ניתן למצוא על העץ פרי הראוי לאכילה, וכשאדם ממשמש באילן, הוא מוצא את הפרי הראוי לאכילה, כך התורה, כל זמן שאדם ממשמש בה, מוצא בה טעם (שלמה משנתו).

הָרוֹאֶה שֶׁמֶן זַיִת בַּחֲלוֹם יְצַפֶּה לְמָאוֹר תּוֹרָה, והרגיל בשמן זית, זוכר תלמודו (מצפה איתן, ע"פ הוריות יג, ב).

הָרוֹאֶה הֲדַס בַּחֲלוֹם נְכָסָיו מַצְלִיחִין לוֹ כהדס זה, שעליו גדלים זה על זה בשילוש (רש"י), ששילוש ההדס מרמז לנכסים מוצלחים, שליש מהם בתבואה, שליש בזיתים ושליש בגפנים (ביאורי אגדה להגר"א, ע"פ גמ' ב"מ קז, א).

הָרוֹאֶה לוּלָב בַּחֲלוֹם אֵין לוֹ אֶלָּא לֵב אֶחָד לְאָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם, שלעץ הדקל, שעליו גדל הלולב, יש שרף רק בגזעו האמצעי, ולא בשאר הענפים (רש"י מגילה יד, א), והמילה 'לולב' נוטריקון של המילים 'לו לב' (חתם סופר).

הָרוֹאֶה אַוָּז בַּחֲלוֹם יְצַפֶּה לְחָכְמָה, שֶׁנֶּאֱמַר חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה, שהאווז הוא הקולני שבעופות הטהורים (מהרש"א סוטה מח, א) ומשוטט תמיד בחוצות (ביאורי אגדות להגר"א).

הָרוֹאֶה בֵּיצִים בַּחֲלוֹם תְּלוּיָה בְּקִשָּׁתוֹ, נִשְׁתַּבְּרוּ נַעֲשֵׂית בְּקִשָּׁתוֹ, שהחלבון והחלמון אינם נראים מעבר לקליפת הביצה, רמז לבקשתו המכוסה ותלויה בספק, ובשבירת הביצה, מתגלים החלבון והחלמון, ונעשית בקשתו (רש"י). ויש מפרשים, שהתרגום של ביצה הוא 'ביעי', וכן התרגום של תפילה הוא 'ביעי', ולכן ראיית הביצה בחלום מרמזת לתפילה, ושבירת הביצה מרמזת שכאילו יצאה התפילה ממנו, ונעשתה בקשתו (מהרש"א).

וְכֵן כָּל כְּלֵי זְכוּכִית, העשויים מזכוכית עכורה שהיתה מצויה בימיהם, והאוכל שבכלי אינו נראה מבחוץ לכלי, כמו החלבון והחלמון שלא נראים מעבר לקליפת הביצה (אור החמה).

הרואה פרק תשיעי ברכות נז.

ד) כ"ק דף נה. ע"ש.
ב) [סנהדרין פ"ו]. ג) [ועיל ו. מנחות נה:; מגילה מו: סוטה יג:]. ד) מולין פט:]. ה) [סנהדרין נט:]. ו) עיין ביצה ל"ה ב, ו) [עירובין יט: מגילה כ:. מגילה ו. סנהדרין נ"ג:]. ז) [יומא פט:]. ח) [ועי' בפי' רש"י ד"ה ומעוה ד"ה ומקטרג]. ט) תוגיגה טו:. י) סוכה לב:. יא) עיין שבת יא. ומ"ק ד:, יב) עיין ב"ב ג. יג) עיין מנחות סב:. יד) עיין כתובות קיא., טו) יומא פה ע"א.

הגהות ועיונים

ג) בכתי"ו נוסף כאן בחלום, ובן לחלן בכמה מקומות שליתא למצוא "בחלום" אינה בכתי"ו, ועיין סמכוס חכמים ומציד תעלומה. ד) בכת"י נוסף פרי ורבי שמקיה בזמים דברבי קאי שמקיה בזמים, וכן הגיה הברכת ראש. ג) כאן ב"ל המשך הסמוך ולעולי שנאמר בפות תמרים, וכדרדשינן (סוכה מה ע"ב) מה תמר זה אין לו אלא לב אחד כך ישראל אין להם אלא לב אחד חיות וכ"כ בתורה תמימה פ' אמור כב, א אות קכו:). ד) יש להוסיף שראה תיבת הנוא (באה"מ:). ה) יש להוסיף מתשלתו סימן (באה"מ:). ו) בכת"י של תרנגולת. ז) בכת"י נוסף כאן דיבור הב'. אין בה שמיירה;

תורה אור השלם

א) וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם יְיָ נִקְרָא עָלֶיךָ וְיָרְאוּ מִמֶּךָ: [דברים כח, י]

ב) כִּי אִם לַבְּינָה הַקְרֵא לַתְּבוּנָה תִּתֵּן קוֹלֶךָ: [משלי ב, ג]

ג) תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב: [דברים לג, ד]

ד) אִמְרִי לְחָכְמָה אֲחוֹתִי אָתְּ וּמֹדָע לִבִינָה תִּקְרָא: [משלי ז, ד]

ה) הַשֵּׂם בְּצוּקֹף שָׁלוֹם חֶלֶב חִטִּים יַשְׂבִּיעֵךְ: [תהלים קמז, יד]

ו) וְגַע עַל פִּי וַיֹּאמַר הִנֵּה נָגַע זֶה עַל שְׂפָתֶיךָ וְסַר עֲוֹנֶךָ וְחַטָּאתְךָ תְכֻפָּר: [ישעיה ו, ז]

ז) אֲשֶׁרֵךְ בְּנֵעֲן פְּרִיָּה בְּרִיבָתַי בְּיִהְיָה בְּנֵעֲן בְּשַׂרְתִּי יִהְיוּ סָבִיב לְשָׁלְחָנֶךָ: [תהלים קכח, ג]

ח) אִסְרִי לְגֶפֶן עִירָה וְלִשְׂרֵקָה בְּנֵי אָתְנִי פִּסֵּם בְּיֵין לָבְשִׁי וּדְבַשׁ עֲנָבִים סוּתָהּ: [בראשית מט, יא]

ט) נִצַּד תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ וְשֹׁמֵר אֲדֹנָיו יְכֻבָּד: [משלי כז, יח]

י) אֲנַהֲנֵךְ אֲבִיאֵךְ אֶל בֵּית אִמִּי תְּלַמְּדֵנִי אֲשֶׁקְךָ מִיַּיִן הָרֶקַח מֵעֲסִיס רִמֹּנִי: [שיר השירים ח, ב]

יא) פִּתְחוּ תִּשְׁעֵי שַׁעֲרֵיכֶךְ וּמִרְבָּדֵךְ נַאוָה פְּתָחֵךְ הַהֲרוֹן רַחֲצִי מְעֹבֶרֶת לְצִמָּתֵךְ: [שיר השירים ד, ג]

יב) וַיֹּאמֶר רְעֵנוּ פֶּה פְּרִי הָאֹרֶן קְרֵא יְיָ שְׁמֹר לְקוֹל הַמְּיוּלָה נִדְלְקָה הֲצִית אֵשׁ עָלֶיהָ וְרָעוּ דְלָיוֹתָיו: [ירמיה יא, טז]

יג) וְאַתָּה תְּצַוֶּה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זַיִת זָךְ כָּתִית לַמָּאוֹר לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד: [שמות כז, כ]

יד) לֹט עָוֹנֵךְ בַּת צִיּוֹן לֹא יוֹסִיף לְהַגְלוֹתֵךְ פָּקַד עֲוֹנֵךְ בַּת אֱדוֹם גִּלָּה עַל חַטֹּאתָיִךְ: [איכה ד, כב] טז) וְהִי חֹבֵב עִוְרִים לְלֶחֶם בְּיִתְךָ וְחַיִּים לְעֲנִיֵּי יְיָ תָּבִיא מְרוּדִים לְבָיִת רָאִיתָ עֵרֹם וְכִסִּיתוֹ וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלָּם: [ישעיה נח, ז] יז) חֲכָמוֹת בָּחֲרָה לָהּ בֵּיתָהּ חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה: [משלי ט, א] יח) וַיִּשְׁמְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנָּחֵם אֶל מֹחַזְ הַחֲצָבִים: [שמות ד, לא] יט) מִדֵּי צְעָרָה לְהַפְרִיד וְלֹא יָמוּת לְחֶבֶל לָחֶמוֹ: [ישעיה נא, יד] כ) וַיִּן יְשַׂמַּח לֵבָב אֲנוֹשׁ לְחַמְצִיחַ פָּנִים מִשֶּׁמֶן וְלֶחֶם לֵבָב אֲנוֹשׁ יִסְעָד: [תהלים קד, טו] כא) תְּנִי שִׁכְרָ לְאוֹבֵד וְיַיִן לְמָרֵי נָפֶשׁ: [משלי לא, ו] כב) לְכוּ לְחֶמוּ בְלַחְמִי וְשִׁתּוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי: [משלי ט, ה] כג) וַיַּשְׂלֵהוּ פַּרְעֹה וַיִּקְרָא אֶת יוֹסֵף וַיְרִיצֻהוּ מַהֵר מִן הַבּוֹר וַיְגַלַּח וַיְחַלֵּף שִׂמְלֹתָיו וַיָּבֹא אֶל פַּרְעֹה: [בראשית מא, יד] כד) כִּי מִי הִבְדִּיל בֵּינְךָ וּבֵין אָחִיךָ מִי הֵבִיא לְךָ בְּרִית בְּתֹם עֵינֶיךָ כִּי אֲנִי אֲדֹנָי אֱלֹהִים: [יחזקאל טז, נב]

הא דמסרג. שים לו מוך על גביו (י) יפה: נם נעשה לו. ט"ן לכנד הא דמסרג. שים לו מוך על גביו (י) יפה: נם נעשה לו. ט"ן לכנד עו"ן, וכגון שרפאה הסם כתוב: חנינא. עו"ן הרפה נפש רפיה: והני מילי בבתבא. אלולהו קלי, שרפאה (ד) הוא לו מניעה לו מיבה זו של הספר כתובה, דמשמע מקו עליו ופלוחו: דלא סיים. שעור שמעתו קוסס שמפלק (ה) סימן הוא שמעון שלג הקנ"ס: מובטח לו שהוא בן העולם הבא. וטוכל מלגו וחלק מבחו בגן עדן (ו), דדמי לנפש חיה: פלגי. דמוסים שמפלגו: יצפה לתורה שנאמר אשקך מיין הרקח. סייט מוסם (ז): מעשים רמוני. הממלך מן הרמונים: נכסיו מצליחין. בכסה זה שעליו משולשים זה על זה כמין קליפה (ח): בבניינו. על כנס מקומות, ממחוכר: הוי ראש ישיבה. שמכניע ומטה לרציס: אני ראיתיה ובו'. ועל כן נעשיתי לפני יפיפה ממתי מפקים (ט): תרביצא. גיעה (י), ל"א כהמ"ד (כ). תרביצא נפה וגילה טוטיקון של תרעוזו (ל): תלויה בשקשתו. כשפקק, כשיהס כלגו שהשוכל סמוס נס: נשתברו. נמגלה השוכל: וינחם אל מחו. סייט כלך: חפצם. סימן הוא לרוחת תפלין נעשים: המגלה. סימן גדולה ותפלה לה לו, כמו בן (מ) ויגל ויחלף וגו' (כלשון מג): בעריבה. כפקיטה: דמדלי. שהולכת בגובה של יס: הנפנה. סימן הוא שקרמוזו ונגוזו נפקם ויוצא מעליו: והוא דלא קנה. שלא המתיים ירוי: בבבל עומד בלא חמא. לפי שחוי"ל אין לו זכות שלא עון יום ניסיונה (ס), וחס עומד בעזה שלא לוחם עומה: באי". שהרבה מלות מלויות בה, וחס שעומד בעזה שמין שהוא מלומדים: התפשט לסרדיוים. שמרגין לוחו שלא יפיכה, שלמה מימן במיכה הוא שמומדים לוחו מיני היוק: (ס) אגם. שים בו קנים גדולים ומעוכים זה לזה, שימן לנקם יפיכה, שהגדולים שהקטנים מתקבלים יפד קבון גדול ומלמדים מהמעמם לנקם מפיו: יער. שלגנות גדולים ואין מעוכים זה לזה, לף זה שימן לנקם בלה, שמפקם והוא נקם לנני בלה, שמפקם נלמדים מהמעמם לנקם מפיו: שמעמד הרב והם מחזיק על שמועתם, ום תלמידים שלא יניחו בדברי הרב כלל להוקר וזה מניעה להם: תלי טבלא. נלמה לו שהיה זוב ומעכל תלוי בצוארו ומשמיע קול, והוא שימן לנקם יפיכה שמשמיע קול לרציס: ונבחי בה נבוחי. קשקשתי בה בקול: שונותיו מחוחין לו. לפי שהשונות קריין לתומים, שמאמר בה (ש) שם ילמידמו למוצ (ישעיה ל) ומומר בה (ש) נכתם עוקר (ירמיה ג), ומימן הוא שפורשין ממנו: פרנסתו מוזנת. כמתם שפפר לחמו ומלוי לו בכל מקום (ע): הרגו. לנמקם: כל שכן שנכשלה לו. שהרי נמגבר עליו: ולא היא. שלא לכ שמם זוכה להשלמתו לפעול מלומו לנוזכה: יש שותפי בה. לפיכך לין לענמד על פתחינו: הסכים

בלא חמא. לפי שחוי"ל אין לו זכות שלא עון יום ניסיונה (ס), וחס עומד בעזה שלא לוחם עומה: באי". שהרבה מלות מלויות בה, וחס שעומד בעזה שמין שהוא מלומדים: התפשט לסרדיוים. שמרגין לוחו שלא יפיכה, שלמה מימן במיכה הוא שמומדים לוחו מיני היוק: (ס) אגם. שים בו קנים גדולים ומעוכים זה לזה, שימן לנקם יפיכה, שהגדולים שהקטנים מתקבלים יפד קבון גדול ומלמדים מהמעמם לנקם מפיו: יער. שלגנות גדולים ואין מעוכים זה לזה, לף זה שימן לנקם בלה, שמפקם והוא נקם לנני בלה, שמפקם נלמדים מהמעמם לנקם מפיו: שמעמד הרב והם מחזיק על שמועתם, ום תלמידים שלא יניחו בדברי הרב כלל להוקר וזה מניעה להם: תלי טבלא. נלמה לו שהיה זוב ומעכל תלוי בצוארו ומשמיע קול, והוא שימן לנקם יפיכה שמשמיע קול לרציס: ונבחי בה נבוחי. קשקשתי בה בקול: שונותיו מחוחין לו. לפי שהשונות קריין לתומים, שמאמר בה (ש) שם ילמידמו למוצ (ישעיה ל) ומומר בה (ש) נכתם עוקר (ירמיה ג), ומימן הוא שפורשין ממנו: פרנסתו מוזנת. כמתם שפפר לחמו ומלוי לו בכל מקום (ע): הרגו. לנמקם: כל שכן שנכשלה לו. שהרי נמגבר עליו: ולא היא. שלא לכ שמם זוכה להשלמתו לפעול מלומו לנוזכה: יש שותפי בה. לפיכך לין לענמד על פתחינו: הסכים

ו) וסר עונך וחטאתך תכופר אמר רבי יוחנ"ן אנא לא סלקי מבבל לארץ ישראל עד דחזאי שערי בחלמא הרואה גפן מעונה בחלום אין אשתו מפלת נפלים שנאמר (ישעיה נח) ואשתך כגפן פוריה שוכקה יצפה למשיח שנאמר (תהלים קכח) אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך בניך כשתלי זיתים סביב לשולחנך. אמר רבי יוחנן כל הרואה זית בחלום תורתו משתמרת בקרבו שנאמר (משלי ג) עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר. אמר רבי יוחנן כל הרואה תאנה בחלום תורתו משתכחת ממנו שנאמר (ירמיה ח) אספו אספם נאם ה' אין תאנים בתאנה והעלה נבל ואעבירם. אמר רבי יוחנן כל הרואה רמונים בחלום יזהרו פרי עסקיה ברמונא ברבי רבי עסקיה ברמונא דפלגי בי מדרשא אמרי מלי דמצוה מלי דעבירה. אמר רבי יוחנן כל הרואה תאנה בחלום יזהר בפ

הרואה מרקולים. כתוספתא[ב] תנן במקום מרקולים להכניס עכשיו זה ל"ג ולפי' מרקולים אלא לפי שמקומו של מגא היו עובדים לה **ועמה** אין אנו רגילים לכנך לפי שאנו רואים עובדה כגון יום וכל הנך הרואים אומרו לעיל[ג] דהוי משלשים יום והקוף והקפוף[ד]. שמעון ממלין. קפוף מיה שדומה לקוף ויש לה זנב מרוך, ושמה מרטיט"ש[ה]:

הרואה מרקולים. [ו]כתוספתא[ב] תנן במקום מרקולים להכניס עכשיו זה ל"ג ולפי' מרקולים אלא לפי שמקומו של מגא היו עובדים לה **ועמה** אין אנו רגילים לכנך לפי שאנו רואים עובדה כגון יום וכל הנך הרואים אומרו לעיל[ג] דהוי משלשים יום והקוף והקפוף[ד]. שמעון ממלין. קפוף מיה שדומה לקוף ויש לה זנב מרוך, ושמה מרטיט"ש[ה]:

דמסרב. מוקף על גביו, ו"ל נתון בתוכו: **חוץ ממר.** פרש"י[ו] בלע"ז: **פסל.** דוליי"ר[ז]: **החונטו בתוכיותיו.** שכתוויין למלמדתן נתנו בתוכיותיו: **פגי תמרה.** שלם נשלו כל לרכן: **בתוכיותיו.** ממחוכר, שכל נתלם מימן הוא למכות כדפסקי ליה[ח] בר הלישא קופלי בלעגא: **תבלת.** יכוח הוא, ומי שפניו יכוחים הוא הוא[ט]: **קריא.** יבי"ץ[י]: **קפופא.** גוליטי"ש[יא] בלע"ז, ויש לה[יב] למתח כלמי מלשם[יג]: **קופרארי.** טלפ"ש[יד]: **גודגדניות.** לימרי"ש[טו]: **בפניות.** מין מתמרים רעים: **שמש.** תמס זוכמא: **קול.** של מיני זמר, או קול ערב של מסס: **שוש.** [יז]מתלמיד"ש[יז]: **מהר צוצה.** מי שכרון: **יותרת הכבד.** לימיכ"ש[יח] של כחמה: **ומבריק.** לשון ברילות: **ותגלחת.** שם מגלח: **זוטרי.** [יט]מ**מאנא ומגדלא.** קימן ויגמי מון הוא שמוציאין ממנו מין הכיח: **עפרא.** קימן הוא שרמו לכסס קנוסס: **לב עובדיהם.** על פוטעי שרמלן מתפללן: **כבשן של אש.** הפיכה שכוסק בה כבשנם של מגנים מיפלן ועוניהם: **מקום שנושלין ממנו עפר.** מקום יש בגבעל שלין בחמה ויגמה עפר מעפר המקום, אין מיקון עניים עפר מעפר המקום, והוא קימן המגד ומקלגלים של בעל היא, ויכיוון מכו"ל לפקן לתיפי שנוטלים מקום עפר לטיח לבניני המקום, ושם פוף פומו מקום מין בו יגוב ולא זרע ולא נמיעה: גוזר ומעים. שגזר להמעיד וקיים: מקבלנה

השבים. הטומד ממטמו ונפל לו פסוק בפיו: **שיר השירים.** כולו ירמת שמים[כ] ותפד המקום בלב לו שכחל: **רבי ישמעאל בן אלישע.** מהכוהני מלכות היה וכפסיטו שר קרקפתו בחיוי[ל]: **חוץ מן הפיל** והקוף והקפוף[ד]. שמעון ממלין. קפוף מיה שדומה לקוף ויש לה זנב מרוך, ושמה מרטיט"ש[ה]:

[ו]אמר רבי יוחנן השבים ונפל פסוק לתוך פיו הרי זה נבואה קטנה. תנו רבנן[ב] שלשה מלכים הם הרואה דוד בחלום יצפה לחסידות שלמה יצפה לחכמה אחאב יראג מן הפורענות שלשה נביאים הם הרואה ספר מלכים יצפה לגדולה יחזקאל יצפה לחכמה[ג] ישעיה[א] יצפה לנחמה ירמיה יראג מן הפורענות שלשה כתובים גדולים הם הרואה ספר תהלים יצפה לחסידות משלי יצפה לחכמה איוב יראג מן הפורענות שלשה כתובים קטנים הם הרואה שיר השירים בחלום יצפה לחסידות קהלת יצפה לחכמה קינות יראג מן הפורענות הרואה מגלת אסתר בן נעשה לו שלשה חכמים הם הרואה רבי בחלום יצפה לחכמה ר' אלעזר בן עזריה יצפה לעשירות רבי ישמעאל בן אלישע יראג מן הפורענות שלשה תלמידי חכמים הם הרואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות בן זומא יצפה לחכמה אחר יראג מן הפורענות. כל מיני חיות יפות לחלום חוץ מן הפיל והקוף והקפוד והאמר מר הרואה[ד] פיל בחלום פלא נעשה לו לא קשיא הא דמסרב הא דלא מסרב כל מיני מתכת יפין לחלום חוץ ממר פסל ורקדום והני מילי דהזונה בקתיהו כל מיני פירות יפין לחלום חוץ מפני תמרה כל מיני ירקות יפין לחלום חוץ מראשי לפתות האמר רב לא איעברי עד דחזי ראשי לפתות כי חזא בבניהו חזא כל מיני צבעונין יפין לחלום חוץ מן התבלת. [ה]כל מיני עופות יפין לחלום חוץ מן קריא[ו] וקפופא וקופרארי: [הגר"ף הגר"ם מ"ץ משיב"ן ומרחיב"ן סימן]: שלשה נבנסין לגוף ואין הגוף נהנה מהן גודגדניות וכפניות ופני תמרה שלשה אין נבנסין לגוף והגוף נהנה מהן אלו הן רחיצה וסיכה ותשמיש שלשה מעין העולם הבא אלו הן שבת שמש ותשמיש תשמיש דמאי אילימא תשמיש המטה הא מכחש כחיש אלא תשמיש נקבים שלשה משיבין דעתו של אדם אלו הן קול ומראה וריח שלשה מרחיבין דעתו של אדם אלו הן דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים: [חמש"ה וששי"ה ועשר"ה סימן]: חמשה אחד משיש אלו הן שק בשב ושנה וחלום איש אחד משיש לגהדום בשב אחד משיש למן שבת אחד משיש לעולם הבא שנה אחד משיש למיתה חלום אחד משיש לנבואה. ששה דברים סימן יפה לחולה אלו הן עטוש יזיעה שלשול קרי ושינה וחלום עטוש דכתיב [ז]עטישותיו תהל אור זיעה דכתיב [ח]בזעת אפיך תאכל לחם שלשול דכתיב [ט]מהר צוצה להפתח ולא יטות לשחת קרי דכתיב [י]יראה זרע יאריך ימים שינה דכתיב [יא]ישנתי אז ינוח לי חלום דכתיב [יב]ותחלימני והחייני. [יג]ששה דברים מרפאין את החולה מחלי ורפואתו רפואה אלו הן כרוב ותרדין וסיסין ישבין[יד] וקיבה והרת ויותרת הכבד וי"א אף דגים קטנים ולא[טו] עוד אלא שדגים קטנים מפרין[טז] ומבריין כל גופו של אדם. ששה דברים מחזירין את החולה לחליו וחלין קשה אלו הן האוכל בשר שור בשר שמן בשר צלי בשר צפרים וביצה צלויה ותגלחת ושחלים והחלב והגבינה והמרחץ ויש אומרים אף אגוזים ויש אומרים אף קשואים תנא דבי ר' ישמעאל[יז] למה נקרא שמן קשואים מפני שהן קשים לגוף כחרבות איני והכתיב [יח]ואמר ה' לה שני גוים בבטנך אל תקרי גוים אלא גיים[יט] וא"ר יהודה אמר רב אלו אנגוניגוים[כ] ורבי שלא פסק משלחנם לא צנון ולא חזרת ולא קשואין לא ביומות החמה ולא ביומות הגשמים לא קשיא הא בריבבי הא בזוטרי. ת"ר[כא] מת בבית שלום בבית אכל ושתה בבית סימן יפה לבית נטל כלים מן הבית סימן רע לבית תרגמא רב פפא במסאנא וסנדלא כל דשקיל שכבא מעלי בר ממסאנא וסנדלא כל דיהיב שכבא מעלי בר מעפרא וחרדלא: מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה: תנו רבנן[כב] הרואה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[כג] מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה אומר ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו וכשם שנעקרה ממקום זה כן תעקר מכל מקומות בית שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר והשב לב עובדיהם לעבדך מפני שרובה גוים[כד] רשב"א אומר אף בחוצה לארץ צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[כה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[כו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[כז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[כח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ממנו עבודה זרה אומר ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו וכשם שנעקרה ממקום זה כן תעקר מכל מקומות בית שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר והשב לב עובדיהם לעבדך מפני שרובה גוים[כט] רשב"א אומר אף בחוצה לארץ צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[ל] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[לא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[לב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[לג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[לד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[לה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[לו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[לז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[לח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[לט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[מ] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[מא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[מב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[מג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[מד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[מה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[מו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[מז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[מח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[מט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[נ] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[נא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[נב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[נג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[נד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[נה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[נו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[נז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[נח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[נט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[ס] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[סא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[סב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[סג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[סד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[סה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[סו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[סז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[סח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[סט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[ע] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[עא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[עב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[עג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[עד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[עה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[עו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[עז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[עח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[עט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[פ] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[פא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[פב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[פג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[פד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[פה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[פו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[פז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[פח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[פט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[צ] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[צא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[צב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[צג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[צד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[צה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[צו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[צז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[צח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[צט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[ק] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קי] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קיא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קיב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קיג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קיד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קטו] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קטז] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קיז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קיח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קיט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קכ] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קכא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קכב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קכג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קכד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קכה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קכו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קכז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קכח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קכט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קל] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קלא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קלב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קלג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קלד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קלה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קלו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קלז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קלח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קלט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קמ] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קמא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קמב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קמג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קמד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קמה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קמו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קמז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קמח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קמט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קנ] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קנא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קנב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קנג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קנד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קנה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קנו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קנז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קנח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קנט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קס] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קסא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קסב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קסג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קסד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קסה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קסו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קסז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קסח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קסט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קע] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קעא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קעב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קעג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קעד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קעה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קעו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קעז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קעח] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קעט] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קפ] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קפא] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קפב] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה נסים[קפג] לאבותינו במקום הזה ראה מרקולים אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו[קפד] ראה מקום שנטולין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה גזר ומקיים רבא בי הוה חמרי דשקלי עפרא מריח להו ידא על גביהו ואמר רחמנא רעותא דמרייכו שראל והשב לב עובדיהם לעבדך ובהוצה לארץ אין צריך לומר כן מפני שעתידים להתגייר שנאמר[קפה] אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. דרש ר' המנונא[קפו] הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות ראה בבל אומר ברוך שהחריב בבל הרשעה ראה ביתו של נבוכדנצר אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע[קפז] ראה גוב של אריות או כבשן האש אומר ברוך שעשה

אַחְאָב, יְדָאג מִן הַפְּרָעָנוּת, בעולם הזה ובעולם הבא, כדרך שאחאב קיבל פורענות בעולם הזה, ונהרג במלחמה ולא מת על מיטתו, ואף לעולם הבא, אין לו חלק (צל"ח).

יְחֶזְקֵאל, יְצַפֶּה לְחָכְמָה, כפי שיחזקאל היה מופלא בחכמה, שראה מעשה מרכבה שאין דורשים אותו אלא לחכם שמבין דברים מדעתו (צל"ח).

יְשַׁעְיָה, יְצַפֶּה לְנֶחָמָה, ויש שאין גורסים כן בגמ', שהרי לא נמנו אלא שלשה נביאים, ולא ארבעה (הגהות הגר"א), ויש גורסים כן, ומבארים שספר מלכים אינו ממנין השלשה [ונכנס כאן בטעות סופר], שאמרו 'שלושה נביאים', ולא מלכים (צל"ח).

הָרוֹאֶה מְגִלַּת אֶסְתֵּר, שאינה מכלל כתבי הקודש, לדעה זו, ולכן נקט שלשה כתובים קטנים ולא ארבעה, שאסתר אינה ממנין השלשה (ראה רא"מ הורביץ, שכתב כן בדרך אפשר).

רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, יְצַפֶּה לַעֲשִׁירוּת, שרבי אלעזר בן עזריה היה מופלג בעשירות (ראה גמ' שבת נד, א).

שְׁלֹשָׁה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים הֵם וְכוּ', שבן עזאי ובן זומא ואחר, לא הגיעו לכלל סמיכה, ולכן נקראו 'תלמידי חכמים' בשונה משלשת ה'חכמים' שנזכרו למעלה, שהגיעו לכלל סמיכה (מהרש"א).

הָרוֹאֶה בֶּן עַזַּאי בַּחֲלוֹם, יְצַפֶּה לַחֲסִידוּת, שקראו על בן עזאי את הפסוק 'יקר בעיני ה' המותה לחסידיו', לאחר שנפטר בגיל צעיר כשהציץ בפרדס (רש"ש, ע"פ גמ' חגיגה יד, ב).

בֶּן זוֹמָא, יְצַפֶּה לְחָכְמָה, שקראו על בן זומא את הפסוק 'דבש מצאת אכול דייך', לאחר שהציץ בפרדס החכמה, והחכמה משולה לדבש, שנאמר 'דבש וחלב תחת לשונך' (רש"ש, ע"פ גמ' שם).

אַחֵר, יְדָאג מִן הַפְּרָעָנוּת – הרואה בחלומו את את אלישע בן אבויה, שסרח וקיצץ בנטיעות (רב ניסים גאון).

שְׁלֹשָׁה נִכְנָסִין לַגּוּף וְאֵין הַגּוּף נֶהֱנֶה מֵהֶן, ולכן אין מברכים עליהם ברכת הנהנין, שהברכה נתקנה על ההנאה ממאכלו (מהרש"א).

שְׁלֹשָׁה אֵין נִכְנָסִין לַגּוּף וְהַגּוּף נֶהֱנֶה מֵהֶן, ואין מברכים עליהם ברכת הנהנין, שלא נתקנה הברכה אלא על דברים הנכנסים לגוף האדם ונהנה מהם (מהרש"א, ע"פ רמב"ן לעיל נא, ב).

שְׁלֹשָׁה מְעַיְן הָעוֹלָם הַבָּא, אֵלּוּ הֵן שַׁבָּת שֶׁמֶשׁ וְתַשְׁמִישׁ, ובכל אלו השלשה יש הנאת הגוף, ואף בשבת נהנה גוף האדם מטעם התבלין המיוחד ששמו שבת, שמטעים את מאכלי השבת, מלבד מה שהשבת מעין עולם הבא, בכך שהיא יום מנוחה (מהרש"א).

שְׁלֹשָׁה מְשִׂיחִין דַּעְתּוֹ שֶׁל אָדָם – מסירים את דאגתו וצערו (מהרש"א; אמרי נועם להגר"א).

קוֹל של כלי נגינה, או קול ערב של אשתו (רש"י, ע"פ זקן אהרן א, י). ויש מפרשים, קול של חבירו שמיעצו עצה טובה (הגר"א משלי כז, ט).

שְׁלֹשָׁה מַרְחִיבִין דַּעְתּוֹ שֶׁל אָדָם – מסייעים לשלוותו ולמנוחתו, לאחר שיתעייפו כוחות הנפש מהתמדת העיון בדברים קשים (ראה רמב"ם שמונה פרקים, ה). ויש מפרשים, שלשה דברים מוסיפים ישוב הדעת למי שכבר יש לו ישוב הדעת (אמרי נועם להגר"א).

חֲמִשָּׁה אֶחָד מִשִּׁשִּׁים – דברים גשמיים הדומים במקצת לדברים רוחניים, ולאו דוקא 'אחד משישים' (מהרש"א). עוד יש לפרש, על דרך מה שמצינו בביטול איסורים, שאחד בשישים אינו בטל ויש בו קצת ממשות, אף בדברים גשמיים אלו יש קצת ממשות מהדברים הרוחניים שדוגמתם (שם).

שִׁינָה אֶחָד מִשִּׁשִּׁים לְמִיתָה – שבשעת השינה נשמת האדם מתגלגלת באותם המקומות שתגלגל בהם לאחר המיתה, בבחינה קטנה של אחד בשישים, כל אחד לפי עניינו: הצדיק שלאחר מותו מתדבק בשכינה, נשמתו עולה בעת השינה למתיבתא דרקיעא, והרשע שבמותו ידחה בכף הקלע, נשמתו טסה בעולם בשעת השינה ונדחית מכל המקומות (רוח חיים אבות ו, ו).

חֲלוֹם אֶחָד מִשִּׁשִּׁים לִנְבוּאָה – שהחלום מעין ענין הנבואה, שבשניהם האדם מתוודע לדברים שמעבר להשגתו הטבעית, אמנם חלוקים הם במהותם, שבנבואה הקדוש ברוך הוא מודיע סודו לעבדיו, ואילו בחלום, לפעמים נפש האדם משוטטת בעולמות ושומעת דברים ממלאכים או משדים (דרך ה' ג א, ה).

זֵיעָה דִּכְתִיב בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לָחֶם, ובדרך סימן בלבד הובא הפסוק שזיעה דבר טוב, ומביאה לאכילת לחם, שלפי פשוטו קללה היא זו, שלא יאכל את לחמו אלא בטורח וביגיעה (מהרש"א).

שְׁלִשׁוּל דִּכְתִיב מְהַר צְעָה לְהַפְתֵּחַ – תיבת 'צועה' דומה קצת ל'צואה', והובא הפסוק לסימן בעלמא (מהרש"א).

אַנְטוֹנִינוּס וְרַבִּי שֶׁלֹּא פָּסַק מִשֻּׁלְחָנָם לֹא צָנוּן וְלֹא חֲזֶרֶת וְלֹא קִשּׁוּאִין, להנאת המסובים הרבים על שולחנו של רבי, שאילו רבי עצמו לא נהנה מהעולם הזה אפילו באצבע קטנה (תוס' ע"ז יא, א ד"ה צנון).

לֹא בִּימוֹת הַחַמָּה וְלֹא בִּימוֹת הַגְּשָׁמִים – שהבאת ירקות אלו בתדירות, מלמדת על הסעודות הגדולות שנהגו בבית רבי ואנטונינוס, בגלל עשירותם המופלגת, שאלו הירקות מועילים לעיכול המאכל (תוס' ע"ז שם ד"ה שלא), ועוד, שרק מפני עשירותם המופגלת היו מצויים ירקות אלו תדיר, אף בימות הגשמים שצריכים לגדל אותם במערות ובמקומות שאין הקור שולט בהם (מהרש"א ע"ז שם).

הָרוֹאֶה מַרְקוּלִיס, שהיתה מצויה במקומו של התנא, והוא הדין לשאר עבודה זרה (תוס' ד"ה הרואה). ויש מפרשים, הרואה מרקוליס, שמשליכים לה אבנים, ואותם האבנים הופכים להיות חלק מהעבודה זרה, והוא הדין לרואה מקום שבונים או שמעמידים בו עבודה זרה, אך אין מברכים על ראיית עבודה זרה שכבר עומדת (תוס' ד"ה הרואה, בשם ר"י). ■ להלכה, הרואה מרקוליס או שאר עבודה זרה, לאחר שלשים יום שלא ראה עבודה זרה מסוג זה, מברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שנתן ארך אפים לעוברי רצונו (שו"ע או"ח רכד, א). ויש מוסיפים, שמברכים ברכה זו אף בראיית בית עבודה זרה (משנ"ב שם). אכן אין נוהגים לברך ברכה זו, משום שאנו חיים בין העכו"ם ורואים עבודה זרה תמיד (רמ"א שם, ע"פ תוס' ד"ה הרואה). ואפשר שאף קטן שהגדיל אינו מברך, כיון שראה אותה בקטנותו, ויש אומרים שאפילו יחידי שלא ראה עבודה זרה שלשים יום, אינו מברך, שרוב היהודים שסביבו רואים אותה תדיר (משנ"ב שם).

המשך במילואים

נִתְקַלְקְלָה בָּבֶל נִתְקַלְקְלוּ שְׁכֵנֶיהָ, משום 'אוי לרשע אוי לשכנו' (רש"י), שהמתחבר לרשע נחשב כחלק ממנו ולפיכך נענש עמו (מהר"ל נתיבות עולם ב נתיב הצדק ג).

נִתְקַלְקְלָה שׁוֹמְרוֹן נִתְבָּרְכוּ שְׁכֵנֶיהָ, כי כשמביא ה' רעה על ישראל, אינו עושה זאת כדי לכלותם כמו אצל אומות העולם, אלא לטובתם כדי למרק עוונותיהם, ולפיכך לאחר שמזדככים בעונשם נחשבים צדיקים, ונשפע מכך טוב על שכניהם בבחינת 'טוב לצדיק טוב לשכנו' (קדושה וברכה וענף יוסף).

וְשַׁמְתִּי שׁוֹמְרוֹן לְעִי הַשָּׂדֶה לְמַטָּעֵי כָרֶם, אך לשומרון עצמה היתה זו קללה, שנחרב היישוב ונהפך לשדות וכרמים (מהרש"א).

הָרוֹאֶה אוכְלוסֵי יִשְׂרָאֵל אוֹמֵר בָּרוּךְ חָכַם הָרָזִים ■ להלכה, הרואה ששים רבוא מישראל ביחד [כמבואר להלן שזהו שיעור 'אוכלוסי'] מברך בשם ומלכות 'ברוך חכם הרזים' (שו"ע או"ח רכד, ה), וראה עוד להלן אם מברכים ברכה זאת בחוץ לארץ.

אוכְלוסֵי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים אוֹמֵר בּוֹשָׁה אִמְּכֶם וְגוֹ' ■ להלכה, הרואה ששים רבוא מעכו"ם, אומר 'בושה אמכם מאד חפרה יולדתכם הנה אחרית גויים מדבר ציה וערבה' (רמב"ם ברכות י, יא, ודברי יציב או"ח צא, ב ממשמעות השו"ע שם). ויש שכתב שמשמעות השו"ע שאומר רק את הפסוק בלא שם ומלכות, ושלפי זה יתכן שאין צריך ששים רבוא (שפתי חכמים שם).

וְאֵין פְּרָצוּפֵיהֶן דּוֹמִים זֶה לָזֶה, וההבדל בין הפרצופים מלמד על ההבדל בין הדעות (ע"פ מהרש"א), כי הפרצוף מעיד על פנימיות האדם ועל דעתו ומחשבתו למי שבקי בחכמת הפרצוף (צל"ח בע"ב).

וּבָרוּךְ שֶׁבָּרָא כָּל אֵלּוּ לְשַׁמְּשֵׁנִי, כי מטרת בריאת שאר בני אדם אינה אלא כדי לשמש ולשרת את האדם השלם בדעתו ובמעשיו שהוא מיחידי הדור כמו בן זומא, כדי שיהיה לו פנאי ללמוד (רמב"ם הקדמה לפיהמ"ש), ששאר בני אדם, כיון שעוסקים במלאכה, אינם מברכים על ריבוי הדעות אלא 'ברוך חכם הרזים', ורק ת"ח כבן זומא, שלא היה עוסק במלאכה כלל, בירך ברכת הודאה זו על ריבוי הדעות של בני האדם, שעל ידי זה נעשים עבורו כל מיני המלאכות הדרושות להכנת מאכלים ובגדים (מהרש"א).

אוֹרֵחַ טוֹב מַהוּ אוֹמֵר כַּמָּה טָרְחוֹת טָרַח בַּעַל הַבַּיִת בִּשְׁבִילִי, וההיתר לשבחו הוא רק בין בני אדם מהוגנים, אבל בין בני אדם שאינם מהוגנים לא ישבחנו, כדי שלא יבואו תמיד להתארח אצלו ויכלו את ממונו (תוס' בב"מ כג, ב ד"ה באושפיזא, על פי הגמ' שם), או שאמר זאת בצנעא ולא בשוק, ולפיכך אין חשש לשבחו (תוס' רא"ש).

שֶׁיָּצָא בְּאוּכְלוֹסָא וְנִכְנַס בְּאוּכְלוֹסָא וְדָרַשׁ בְּאוּכְלוֹסָא, שכיון שלא פירש הכתוב כמה אנשים היו עמו, מסתמא הכוונה היא לששים רבוא, שזו היתה כמות האנשים במדבר והוא המספר הכולל את כל דעות האנשים (מהרש"א).

נְקִיטִינָן אֵין אוּכְלוֹסָא בְּבָבֶל, כלומר, שאין כמות כזו של ששים רבוא בבבל (הגר"א בקול אליהו, בית מאיר עירובין ו, א), ויש שפירשו שהכוונה היא שאין 'דין' אוכלוסא בבבל, ואף אם יראה שם ששים רבוא לא יוכל לברך (ב"י או"ח רכד, ה ומעדני יו"ט אות ת בדעת הרא"ש), כי רק בארץ ישראל מברך על כך שיש שם עם רב כל כך מישראל (מעדני יו"ט שם). ■ להלכה, הרואה ששים רבוא מישראל בארץ ישראל מברך אבל לא בחוץ לארץ (רמב"ם שם, וראו"ש לפי ביאור המעדני יו"ט שם, ואליה רבה שם ה), ויש אומרים שאין חילוק בזה בין ארץ ישראל לחוץ לארץ (סתימת השו"ע שם, כמבואר בדברי חמודות כז, עולת תמיד שם ה).

תָּנָא אֵין אוּכְלוֹסָא פָּחוּתָה מִשִּׁשִּׁים רִבּוֹא, שבששים רבוא כלולים כל הדעות וכל הפרצופים שבעולם, ועל כן כשרואה כמות זו שכוללת את כל הדעות והפרצופים שיכולים להיות, מברך 'ברוך חכם הרזים' (רא"ה ומהרש"א).

הָרוֹאֶה חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל, ודוקא כשרואה חכם גדול בתורה (רש"י בע"ב ד"ה לירא"ו, חיי אדם סג, ח). ויש אומרים שצריך שיהיה בקי גם בתורת הנסתר (שבט הלוי י, יג, ממשמעות הב"ח או"ח רכד). ויש שכתב שדוקא בחכם יחיד צריך שיהיה מופלג בחכמה, אבל על 'חכמי ישראל' רבים, מברך גם אם אינם מופלגים בחכמה (יעב"ץ).

אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁחָלַק מֵחָכְמָתוֹ, ולשון 'שחלק' נאמרת דוקא על חכמי ישראל, משום שעם ישראל הם חלק אלוק ודבקים בו, מה שאין כן על חכמי עכו"ם שאינם מתייחסים אל הקב"ה להיות חלק ממנו, אומר 'שנתן' כמבואר להלן (משנ"ב רכד, ט, ע"פ הב"י שם והט"ז שם א).

לִירֵאָיו, ונקט לשון 'לירא"ו' על החכמים, על פי מה שאמרו (אבות ג, ט): 'כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת' (מהרש"א), אבל על ת"ח שאינו מפורסם ביראת שמים, אין לברך (ברכת הבית כט ה הע' ד).

■ ולהלכה, הרואה חכמי ישראל מברך 'שחלק מחכמתו ליראיו' (שו"ע שם ו), ואף בזמנינו יש לברך ברכה זו (חיי אדם סג ח, ושבט הלוי י, יג שכך משמע מסתימת הטור והשו"ע). וגדר חכם שמברכים עליו בזמנינו, הוא מי שמופלג בתורה (חיי אדם שם). ויש אומרים שבזמנינו נמנעים מלברך ברכה זו, כי לא התבאר מה הוא שיעור החכמה הנדרש כדי שיוכל לברך עליו (ערוך השלחן שם ו, וכעין זה במקור חיים שם), ויש אומרים לברך בלא שם ומלכות (בן איש חי א, עקב יג, אור לציון ב, מו סא).

חַכְמֵי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן מֵחָכְמָתוֹ לְבָרְיוֹתָיו ■ וכן נפסק להלכה, ודוקא אם הוא חכם בחכמות העולם (שו"ע שם ז), אבל אם הוא חכם בדתם אינו מברך עליו כלל (משנ"ב שם י). ואם מברכים ברכה זו בזמנינו, ראה מה שהתבאר לעיל לענין חכמי ישראל.

הָרוֹאֶה מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁחָלַק מִכְּבוֹדוֹ לִירֵאָיו, ואף על מלכי ישראל שהיו רשעים, אומר 'לירא"ו', כיון שמלכו בזכות אבותיהם הצדיקים (רש"ש). ויש אומרים שעל מלך ישראל רשע מברך 'שנתן מכבודו לבשר ודם' כמו על מלכי עכו"ם (כף החיים שם, כט).

מַלְכֵי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן מִכְּבוֹדוֹ לְבָרְיוֹתָיו ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם ח). וגם על מלך גוי רשע, מברך (כף החיים שם, וראה משנ"ב דרשו שם הע' 15 בענין מלכי גרמניה). ומברך גם על מושל שאין לו תואר מלך, אם בכוחו לדון אדם למוות ואין עליו עול מלך לשנות את דבריו. ועל השרים הממונים מטעם המלך בכל עיר ועיר, טוב לברך בלא שם ומלכות (משנ"ב שם יב).

שֶׁאִם יִזְכֶּה יַבְחִין בֵּין מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל לְמַלְכֵי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים, וטעם המצוה לרוץ לקראת מלכי ישראל הוא משום שחייב לכבדם, אך הטעם לרוץ לקראת מלכי עכו"ם הוא רק כדי שאם יזכה יבחין וכו' (מג"א שם, ז וכביאור המחצה"ש שם). ■ להלכה, מצוה להשתדל לראות מלכים בין של ישראל ובין של אומות העולם (שו"ע שם ט).

המשך במילואים

הרואה פרק תשיעי ברכות נח.

נתקללה בבל נתקללו שבניה. כלומר חוי לרבא חוי לנכנסי: **קאת אמרה אם בא להרגך השכם להרגו.** [ב] שם בממתכת וגו' (שמות כב), לפי שבא על עסקי נפשות שיודע הוא שאם ימצא ומתמלא מוכר גדול על שאם רצוי: **חכם הרואם.** לא תעמיד עצמך מלהגיד ממונך, והוא גם נדמת כן שיקום עליך ויהרגך, ממנה מוכיח שאמר שהשכם להרגו: **מתפלמה זו מלחמת שמלך.** לכאורה מה שאלה זו מלחמת מלך ומזל: **לכל דראש.** לכל הקם להיות לראש ומעמידו: **ריש גלוסקאות.** כזו. שמעמיד על גבי רקק מלך ומזל: **מיס כדי להשקות בהן שדותיהן:**

[ג] אמר רבי ירמיה בן אלעזר נתקללה בבל נתקללו שבניה נתקללה שומרון נתברכו שבניה נתקללה בבל נתקללו שבניה דכתיב [ד] ושמתיה למורש קפוד ואגמי מים נתקללה שומרון נתברכו שבניה דכתיב [ה] ושמתי שומרון לעי השדה למטעי כרם וגו'. ואמר רב המנונא [ו] הרואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים אוכלוסי אומות העולם אומר [ז] ברושה אמכם וגו' ת"ר [ח] הרואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה

בן זומא ראה אוכלוסא של גב מעלה בהר הבית אמר ברוך חכם הרזים וברוך שברא כל אלו לשמשני הוא הרואה כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול חרש זורע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואח"כ אכל ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש גז ולבן ונפץ וטוה וארג [ותפר] ואחר כך מצא בגד ללבוש ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנים לפני כל אומות [ט] שוקדות ובאות ליפתח ביתי ואני משכים ומוצא כל אלו לפני. הוא היה אומר אורח טוב [י] מהו אומר כמה טרחתה טרח בעל הבית בשבילי כמה בשר הביא לפני כמה יין הביא לפני כמה גלוסקאות הביא לפני וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי אבל אורח רע מהו אומר מה טורח טרח בעל הבית זה פת אחת בשבילי חתיכה אחת אכלתי כוס אחד שתיתי כל טורח שטרח בעל הבית זה לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו על אורח רע מהו אומר [יא] זכור כי תשגיא פעלו אשר שוררו אנשים על אורח רע כתיב [יב] לכן יראוהו אנשים וגו'. [יג] והאיש בימי שאול זקן בא באנשים אמר [יד] רבא ואיתימא רב זביד ואיתימא רב אושעיא זה ישי אבי דוד שיצא באוכלוסא ונבנם באוכלוסא ודרש באוכלוסא אמר עולא נקוטינן אין אוכלוסא בבבל תנא אין אוכלוסא פחותה מששים רבוא. ת"ר [טו] הרואה חכמי ישראל אומר ברוך שחלק מחכמתו ליראיו [טז] חכמי אומות העולם אומר ברוך שנתן מחכמתו לבשר ודם [יז] הרואה מלכי ישראל אומר ברוך שחלק מכבודו ליראיו מלכי אומות העולם אומר ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם ואח"כ יחזקן [יח] לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפי' לקראת מלכי אומות העולם שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם. רב ששת סגי נהור הוה קאזיל כולי עלמא לקבולי אפי מלכא וקם אזל בהדייהו רב ששת אשכחיה ההוא צדוקי אמר ליה חצבי לנהרא כגבי לייא אמר ליה חד חיזי דידענא טפי מינך חלף גונדא קמייתא כי קא אושא אמר ליה ההוא צדוקי ארא מלכא אמר ליה רב ששת לא קאתי חלף גונדא תנייא כי קא אושא אמר ליה ההוא צדוקי השתא קא אתי מלכא אמר ליה רב ששת לא קא אתי מלכא חליף ליתיהו כי קא שתקא אמר ליה רב ששת ודאי השתא אתי מלכא אמר ליה ההוא צדוקי מנא לך הא אמר ליה דכתיב [יט] כי הנה העם ההולכים ארעא כעין מלכותא דרקיעא דכתיב [כ] צא ועמדת בהר לפני ה' והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' לא ברוח ה' ואחר הרוח רעש לא ברעש ה' ואחר הרעש אש לא באש ה' ואחר האש קול דממה דקה כי אתא מלכא פתח רב ששת וקא מברך ליה אמר ליה ההוא צדוקי לכאן דלא חזית ליה קא מברכת ומאי הוי עליה ההוא צדוקי אי[כא] דאמרי חברוהי כחלינהו לעיניה ואיכא דאמרי [כא] רב ששת [כב] נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. ר' שילא [כג] נגדיה להההוא גברא דבעל גויה אזל אכל ביה קורצי בי מלכא אמר איכא חד גברא ביהודאי דקא דיין דינא בלא הרמנא דמלכא שדר עלויה פריסתקא כי אתא אמר ליה מה טעמא נגדתיה להאי אמר ליה דבא על חמרתא אמרי ליה אית לך סהדי אמר להו אנן מיומא דגלינן מארעין ליתי לן רשותא למקטל אתון מאי דבעיתון עבידו ביה עד דמעייני ביה ברינא פתח ר' שילא ואמר [כד] לך ה' הגדולה והגבורה וגו' אמרי ליה מאי קאמרת אמר להו הכי קאמינא בריך רחמנא דיהיב מלכותא בארעא כעין מלכותא דרקיעא ויהב לכו שולטנא ורחמי דינא אמרו חביבא עליה יקרא דמלכותא כולי האי יהבו ליה קולפא אמרו ליה דן דינא כי דכתיב [כה] אשר בשר החמורים בשרם חזייה דקאזיל למימרא להו דקריגהו חמרי אמר האי רודף הוא אם בא להרוג להשכם להרגו מחייה בקולפא וקטליה אמר הואיל ואתעביד לי ניסא בראי קרא דרישא ליה לך ה' הגדולה זו מעשה בראשית וכן הוא אומר [כו] עושה גדולות עד אין חקר והגבורה זו יציאת מצרים שנאמר [כז] וירא ישראל את היד הגדולה וגו' והתפארת זו חמה ולבנה שעמדו לו ליהושע שנאמר [כח] וידום השמש וירח עמד וגו' והנצח זו מפלתה של רומי וכן הוא אומר [כט] ויז נצחם על בגדי וגו' והוד זו מלחמת נחלי ארנון שנאמר [ל] על כן יאמר בספר מלחמות ה' את והב בסופה וגו' כי בלשון ובארץ זו מלחמת סיסרא שנאמר [לא] מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם וגו' לך ה' הממלכה זו מלחמת עמלק וכן הוא אומר [לב] כי יד על כס יה ומהמתנשא זו מלחמת גוג ומגוג וכן הוא אומר [לג] הנני אליך גוג נשיא ראש משך ותובל לכל לראש אמר רב חנן בר רבא אמר ר' יוחנן [לד] אפילו ריש גרגיתא מן שמיא מנו ליה במתניתא תנא משמיה דרבי עקיבא לך ה' הגדולה זו קריעת ים סוף והגבורה זו מכת בכורות והתפארת זו מתן תורה והנצח זו ירושלים וההוד זו בית המקדש:

תנו

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) עיינהו יפ"ת. ג) [תוספתא פרק ה' ה"ז], [ע' תוס' ב"מ נב: ד"ה לתוספתא], [ע"מ ד"ה ואי]. ד) [ישעיה יד, כג]. ה) [שם ה, ו]. ו) [ב"ב עה. מהדורא קמ"ו]. ז) [תענית כה"ע ב"ב]. ח) [תקון שב: מהדורא עב"ב]. ט) [ב"ב קנ"ח ע"ב ושם פיסא ד"ה מן בר כסף ממני רבא ממני ר' עקיבא ר"ה ר' יוחנן ממני ר' שמעון בן יוחאי ממני ר' אלעזר בן עזריה ממני ר' עקיבא ר"ה ר' יוחנן ממני ר' יוחנן בן נורי ממני ר' יוחנן בן זכאי ממני ר' אליעזר ר"ה ר' יהושע ממני ר' יהושע ר"ה ר' אליעזר ממני ר' אליעזר ר"ה ר' אלעזר בן עזריה ממני ר' אלעזר ר"ה ר' עקיבא ממני ר' עקיבא ר"ה משה ממני משה שמע מפי הגבורה]. י) [ב"ב סא: מהדורא עב"ב]. יא) [ישעיה נט, יח]. יב) [שם יד, טז]. יג) [ש"א ט, ב]. יד) [ב"ב שם]. טו) [ב"ב שם]. טז) [ב"ב שם]. יז) [ב"ב שם]. יח) [ב"ב שם]. יט) [ב"ב שם]. כ) [מלכים א' יט, יא-יב]. כא) [ב"ב שם]. כב) [ב"ב שם]. כג) [ב"ב שם]. כד) [דברי הימים א כט, יא]. כה) [שמות כב, כג]. כו) [תהלים קלו, ד]. כז) [שמות יד, לא]. כח) [יהושע י, יב]. כט) [שופטים ה, כ]. ל) [שמואל ב' כב, מג]. לא) [שופטים ה, כ]. לב) [איוב מ, יט]. לג) [יחזקאל לח, א]. לד) [שמות כב, א]

משנה ראשונים

[נדפס בהשמטות]

הגהות ציונים

ג) [ש"ל אוכלוסיות] (גליון) וכ"כ תוכחת מגלה. המהרש"א בח"א מפרש הגמ' לפי גרסתנו עי"ש: **ג)** כ"ה בדפו"ר, וכדפוסים הקדמונים "לבריותיו" מתחת העצנורה, וכן תיקן הגר"א **לשון רש"י:** ד) [בי' הערוך איתי דאמר מלתא אמר רב ששת **ובשקי בומיטא דנהר נהרדעי לעיניהו** פירוק פרק בטוב א"] (גליון) וכנכתוב כתי"ב: **ה)** זה איבא דאמרי אמר מלתא **ואתו בומפי דנהר יבריביה לעיניה** ואיבא דאמרי **יהב ביה שינא ונשתו** גל של עצמות: **ו)** תיבת "הכי" ליתא בעין יעקב ובכמה כתי"ב: **ז)** זה כתוב בישעיה לד, יא על אדום, וברש"י שכעי"ה ליתה ב' תיבות אלו, והוא דבור אחר עם דבור הקודם והגירסא שם **ואוי לשבנו שאין בה אלא היות רשות** ועופות רעים וכו', ועיין רש"ש: **ח)** [ש"ל כל **אוכלוסיות** (חכמת מנוח) וכ"ה בכת"י: **ז)** יש להוסיף **מלכי** האומות (באה"מ): **ם)** [שיר"ל לעיל קרום ד"ה ורחמי דינא].

תורה אור השלם

א) וְשָׁמַתִּיךָ לְמוֹרַשׁ קִפֹּד וְאַגְמֵי מָיִם וְאַטֵּאתִיהָ בְּמַטְאֲטֵא הַשְׁמֵד נְאֻם יְיָ צְבָאוֹת: (ישעיה יד, כג)

ב) וְשָׁמַתִּי שֹׁמְרוֹן לְעִי שָׂדֶה לְמַטָּעֵי כָּרֶם וְהַגַּרְתִּי לַי אֲבָנֶיהָ וִיסֹדֶיהָ אֲגַלֶּה: (מיכה א, ו)

ג) בּוֹשָׁה אִמְּכֶם מְאֹד חָפְרָה יולידתכם [יולידתכם] הִנֵּה אַחֲרִית גּוֹיִם מִדְבָּר צִיָּה וַעֲרָבָה: (ירמיה נ, יב)

ד) זְכֹר כִּי תַשְׁגִּיא פָּעֳלוֹ אֲשֶׁר שֹׁרְרוּ אֲנָשִׁים: (איוב לו, כד)

ה) לָכֵן יִרְאוּהוּ אֲנָשִׁים לֹא יִרְאֶה כָּל חַכְמֵי לֵב: (איוב לז, כד)

ו) וְהָיָה בַּן אִישׁ אֲפָרְתִּי הוּה מִבֵּית לֶחֶם יְהוּדָה וְשִׁמּוֹ יִשַׁי וְלוֹ שִׁמֹנָה בָנִים וְהָאִישׁ בִּימֵי שָׁאוּל זָקֵן בָּא בָאֲנָשִׁים: (שמואל א ט, יב)

ז) וַיֹּאמֶר צֵא וְעָמַדְתָּ בָהָר לִפְנֵי יְיָ וְהִנֵּה יְיָ עֹבֵר וְרוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק מְפָרֵק הָרִים וּמְשַׁבֵּר סְלָעִים לִפְנֵי יְיָ לֹא בָרוּחַ יְיָ וְאַחַר הָרוּחַ רַעַשׁ לֹא בָרַעַשׁ יְיָ וְאַחַר הָרַעַשׁ אֵשׁ לֹא בָאֵשׁ יְיָ וְאַחַר הָאֵשׁ קוֹל דְּמָמָה דַקָּה: (מלכים א יט, יא-יב)

ח) לְךָ יְיָ הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה וְהַתִּפְאֶרֶת וְהַנֵּצַח וְהַהוֹד כִּי כֹל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה וְהַמִּתְנַשֵּׂא לְכֹל לְרֹאשׁ: (דברי הימים א כט, יא)

ט) וְתַעֲנֶגֶה עַל שַׁלְמֹנֵיהֶם אֲשֶׁר בְּשֹׁר הַחֲמוֹרִים בְּשָׂרָם וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם: (יחזקאל כג, כ)

י) וַיַּעֲשֵׂם גְּדֻלּוֹת עַד אֵין חֵקֶר וְנִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר: (איוב ט, י)

יא) וְזֵרִים הַשָּׁמֵשׁ וְיָרֵחַ עָמַד עַד יְקָם גֹּי אֹיְבָיו הֲלֹא הִיא כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר וַיַּעֲמֹד הַשֶּׁמֶשׁ בַּחֲצִי הַשָּׁמַיִם וְלֹא אָץ לָבוֹא כְּיוֹם תָּמִים: (יהושע י, יג)

יב) פּוֹדֶה דַרְכֵי לְבָבִי וּפְעֻמַּיִם אֵין אֵיתִי וְאֶהֱרֹכָם בַּאֲשֶׁר יְאֻהַבְנִם בְּחַטְּתִי וְיָז נִצְחָם עַל בְּגָדַי וְכָל מַלְבּוּשַׁי אֶגְאָלְתִּי: (ישעיה נז, יז)

יג) וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ מִלְחָמָה לַיְיָ בַּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר: (שמות יז, טז)

יד) וְאַתָּה בֶּן אָדָם הִנֵּבֵא עַל גּוֹג וְאָמַרְתָּ כֹּה אָמַר אֲדֹנָי אֱלֹהִים הִנְנִי אֵלֶיךָ גּוֹג נְשִׂיא רֹאשׁ מֶשֶׁךְ וְתֻבָל: (יחזקאל לח, א)

טו) אִם בְּמַחְתֶּרֶת יְמֻצָּא הַגָּנָב וְהֻכָּה וָמֵת אֵין לוֹ דָּמִים: (שמות כב, א)

עין משפט

נר מצוה

כה א) מיי' פ"י מהל' כרכות הל' י"ג סמג עשין כו טוש"ע או"ח סי' ס"ג סעי' ה: כו) מיי' שם טוש"ע שם סעי' ו: כז) מיי' שם טוש"ע שם סעי' ז: כח) מיי' שם טוש"ע שם סעי' ח:

כט א) מיי' פ"י מהל' תפילה הל' ב' טוש"ע או"ח סי' ס"ו סעי' ג: ל) מיי' שם טוש"ע שם סעי' ד:

רב נסים גאון

[שיר"ל לדף נז ע"ב]

מלכים: שלשה תלמידין הן בן עזאי ובן זומא ואחר. הני בן עזאי ובן זומא הן חשובין ישבין בראש התלמידין כדתנן במס' קדושין בפ' האיש מקדש (דף מט) על מנת שאני תלמיד אין אומרים בשמעון בן עזאי שמפעון בן זומא ובספרקא קמא דסוטה (דף כב) אמרי' אר' תלמיד ראוי להוראה אלא (מי שחסידותו) [אלולי ב"ל שבן עזאי היה חסידותו] יתירה על חכמתו הואי אחר והוא אליעזר בן אבויה וגם הוא היה גדול בחכמה ומחוור הכי בתלמידים מיהו כיון שאיירע לו אותו המאורע המפורי בחגיגה בפ' אין דורשין בעריות (דף יד) וקצץ בנטיעות נקרא אליעזר אחר מפני שחזר לאחוריו וכפרק האשה נקנית (קדושין ד' לט) בספרק שילוח הקן (חולין דף קמב) אמרי אלמלא לא דרשיה אחר להאי קרא כרבי יעקב בר בתחיה לא חטא ואחר מאי הוא איכא דאמרי כי האי גוונא הוא ואיכא דאמרי לישניה דגבורא דבה הוא דהוה [גדיר] ליה דבר אחר אמר פה שהפיק מרגליות ילחך עפר נפק חטא ולפיכך מי שרואהו בחלומו יראנו מן הסרעפין: **גדגדניר'.** ג) [והכיוכוכו] בפרק בכל מערבין (עירובין ד' כה) (ואינון) [במשמע דאינון] הינוקתי דבטיח אלא הנדוקתה כי ותשמעוה שנאמרה משמו של רב מערבין בגדרגדניות כדאשקשין עליה מברייי מסקינן בה איבעי תיפא כי קאמר רב כזינוקתי וכפרקין בגמרא דבני מערבא גרסי בר שילת בשם רב פפניתיין ונגדגדניות וחלגלגותת מערבי בתחן בעין קומוי אילין איגון אמר לון קלקלי הנדוקתי ופרפחתני: **הרואה את המרקולי'.** היא ע"ז וכבר מפורש כי בתוזלא מציבין ג' אבנים כי מהן סדורין על גבי קרקע אחת בצד חברתה והשלישית על גביהן כדתניא (ע"ז דף נ) אלו הן אבני מרקוליס אחת מיכן ואחת מיכן ואחת על גביהן ואמר רבא כי תניא ההיא בעיקר מרקוליס כל שהוא מוצב בזה המעשה נקוא מרקוליס והיו עובדין אותו והיה עבודתו שמשליך אבן כלפי אותן האבנים המוצבין (כדתניא) [כדתנן] בסנהדרין בפ' ד' מיתות (דף ס) הזורק אבן למרקוליס זו היא עבודתו כלומר ישראל שעשה כן בשוגג חייב חטאת במזיד בלא התראה ענוש כרת ואם התרו בו נסקל ואמרי' בגמ' (שם דף סד) ואע"ג דקא מכוין למרומכה ובמס' ע"ז בפ' י' ישמעאל (דף י) איתא להא בריייתא שהזכירוה ובכ"מ בפ' אלו מציאות שלו (דף כה) כאבני בית קולים חזיה להכרויו ואלו הן אבני בית קולים אחת מיכן ואחת מיכן ואחת באמצע:

[ע"כ שייך לדף נז ע"ב]

התורה אגדה הבא להורגך השכם להורגו. היינו דאמר

חשק שלמה

על רב נסים גאון

ל) [תוס' ע"ז הזכמומה]:

הרואה הניחו אחר שלשים יום אומר שהחיינו. אומר ר"י דוקא מניחו מחמיץ עליו אבל בענין אחר לא: **ויקן הוא דמקדש ומחזי נהורא בריקנ.** לפי שענין משמע דבא כי הוה לה לאכרז עבר בסלע ולא קאי ממחיתין לפרושי מאי זיקין דכה כי אמי דבמחיה קאי ממחיין ללא עבר בסלע. **ולא כפיוס רש"י:** על

ת"ר [א]הרואה בתי ישראל בישובן אומר ברוך מציב גבול אלמנה בחורבנן אומר ברוך דיין האמת [ב]בתי עובדי כוכבים בישובן אומר [ג]בית גאים יסח ה' בחורבנן אומר [ד]אל נקמות ה' אל נקמות הופיע. עולא ורב חסדא הוו קא אזלי באורחא כי מטו אפתחא דבי רב חנא בר חנילאי נגד רב חסדא ואתנח אמר ליה עולא אמאי קא מתנחת [ה]ואמר רב אנחה שוברת חצי גופו של אדם שנאמר [ו]ואתה בן אדם האנח בשברון מתנים וגו' ור' יוחנן אמר אף כל גופו של אדם שנאמר [ז]והיה כי יאמרו אליך על מה אתה נאנח ואמרת אל שמועה [כי באה] ונמס כל לב וגו' א"ל היכי לא אתנח ביתא דהוו בה שיתין אפייתא ביממא ושיתין אפייתא בליליא ואפין לכל מאן דצריך ולא שקל ידא מן כיסא דסבר דילמא אתי עני בר טובים ואדמטו ליה לביתא קא מכסיף ותו הוו פתיחין ליה ארבע בבי לארבע רוחתא דעלמא וכל דהוה עייל כפין נפיק כי שבע והוו שדו ליה חטי ושערי בשני בצורת אבראי דכל מאן דכספיה מילתא למשקל ביממא אתי ושקיל בלילא השתא נפל בתלא ולא אתנח אמר ליה הכי אמר ר' יוחנן מיום שחרב בית המקדש נגזרה גזירה על בתיהן של צדיקים שיחרבו שנאמר [ח]באזני ה' צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו גדולים וטובים מאין יושב ואמר ר' יוחנן עתיד הקדוש ברוך הוא להחזירן לישובן שנאמר [ט]שיר המעלות לדוד הבוטחים ביי' כהר ציון לא ימוט לעולם יושב לישובו אף בתיהן של צדיקים עתיד הקב"ה להחזירן לישובן חזיה דלא מישבא אתיא א"ל דיו לבא שיהא כרבו. [י]ת"ר [יא]הואה קברי ישראל אומר ברוך אשר יצר אתכם בדין וזן אתכם בדין וכלכל אתכם בדין ואסף אתכם בדין ועתיד להקימכם בדין מר בריה דרבינא מסיים בה משמיה דרב נחמן ויודע מספר כולכם והוא עתיד להחיותכם ולקיים אתכם ברוך מחיה המתים קברי עובדי כוכבים אומר [יב]בושה אמכם וגו'. אמר ריב"ל [יג]הרואה את חבירו לאחר שלשים יום אומר ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה לאחר שנים עשר חדש אומר ברוך מחיה המתים אמר רב [יד]אין המת משתכח מן הלב אלא לאחר שנים עשר חדש שנאמר [טו]נשכחתי כמת מלב הייתי ככלי אובד. רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע הוו קאזלי באורחא פגעו ביה ברב חנינא בריה דרב איקא אמרו ליה בהדי דחזיגך בריכינן עלך תרתי ברוך שהחיינו ויקיימנו אמר להו אנא נמי כיון דחזתינכו חשבתינכו עלואי כשיתין רבוון בית ישראל וברכינא עלייכו תלתא הגך תרתי וברוך חכם הרזים אמרו ליה חכימת כולי האי [טז]יהבי ביה עינייהו ושבכ. אמר ריב"ל הרואה את הבהקנים אומר ברוך משנה הבריות מתיבי [יז]ראה את הכושי ואת הגיחור ואת הלוזן ואת הקפח ואת הגנם ואת הדרדיקום [יח]אומר ברוך משנה את הבריות [יט]את הקטע ואת הפוסח ואת החגר ואת המוכה שהין ואת הבהקנים אומר ברוך דיין אמת ל"ק הא כמ"ע אמו ליה בתר דאיתיליד דיקא נמי דקתני דומיא דקטע שמע מינה ת"ר [כ]הרואה פיל קוף וקפוף אומר ברוך משנה את הבריות [כא]ראה בריות טובות ואילנות טובות אומר ברוך שככה לו בעולמו: [כב]מאי זיקין אמר שמואל [כג]כובכא דשביט ואמר שמואל נהירין לי בשבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא לבר מכובכא דשביט דלא ידענא מאי ניהו וגמירי דלא עבר כסלא ואי עבר כסלא חרב עלמא והא קא חזינן דעבר ויזיה הוא דעבר ומתחזי כדעבר אהו הוא בריה דרב יהושע אמר ויזין הוא דמקרע דמגלגל [כד]ומחי נהורא דרקיעא רב אשי אמר כוכבא הוא דעקר מהאי גיסא דכסלא וחזי ליה חבריה מהך גיסא ומיבעיא ומחזי כמאן דעבר. שמואל רמי כתיב [כה]עושה עש כסיל וכימה וכתיב [כו]עושה כימה וכסיל הא כיצד אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם מפני צינה של כימה ואלמלא צינה של כימה לא נתקיים עולם מפני חמה של כסיל וגמירי אי לאו שעקבא דעקרבא דמנה בנהר דינור [כז]כל מאן דהוה טריקא ליה עקרבא לא הוה חיי והיינו דקאמר רב חמנא לאיוב [כח]התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתח. מאי כימה אמר שמואל כמאה ככבי אמרי לה דמכנפי ואמרי לה דמבדרן מאי עש אמר רב יהודה יותא מאי יותא אמרי לה זנב טלה ואמרי לה רישא דעגלא ומסתברא כמאן דאמר זנב טלה דכתיב [כט]ועיש על בניה תנחם אלמא חסרה ומתחזיא

כטרפא

ט) [איוב ט, ט] עושה עש בְּכסיל וְכִימה וְחַדְרֵי תֵמָן: י) [עמוס ה, ח] עֹשֵׂה כִימָה וּכְסִיל וְהֹפֵךְ צַלְמָוֶת לַבֹּקֶר וְיוֹם לַיְלָה הַקּוֹרֵא לְמֵי הַיָּם וַיִּשְׁפָּכֵם עַל פְּנֵי הָאָרֶץ יְיָ שְׁמוֹ: יא) [עמוס ה, ח] הַמְחַשֵּׁךְ מַעֲנוֹת כְּסִיל תְּפַתֵּחַ: יב) [איוב ל, ל] חֲצִיצִי מְעֹרָתִי בְּעָלָתוּ וְעָיִשׁ עֲצָמַי חָרָבָה: יג) [ירמיה נ, יב] הֵיְתָה בּוּשָׁה אִמְּכֶם מְאֹד הָפְרָה יָלְדָתְכֶם הִנֵּה אַחֲרִית גּוֹיִם מִדְבָּר צִיָּה וַעֲרָבָה: יד) [תהלים לא, יג] נִשְׁכַּחְתִּי כְּמֵת מִלֵּב הָיִיתִי כִּכְלִי אֹבֵד:

תוספות אור השלם

א) בֵּית גֵּאִים יִסַּח יְיָ וְיַצֵּב גְּבוּל אַלְמָנָה: [משלי טו, כה]

ב) אֵל נְקָמוֹת יְיָ אֵל נְקָמוֹת הוֹפִיעַ: [תהלים צד, א]

ג) וְאַתָּה בֶּן אָדָם הַאֲנַח בְּשִׁבְרוֹן מָתְנַיִם וּבְמְרִירוּת תֶּאָנַח לְעֵינֵיהֶם: [יחזקאל כא, יא]

ד) וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֵלֶיךָ עַל מָה אַתָּה נֶאֱנָח וְאָמַרְתָּ אֶל שְׁמוּעָה כִּי בָאָה וְנָמַס כָּל לֵב וְרָפוּ כָל יָדַיִם וְכָהָתָה כָּל רוּחַ וְכָל בִּרְכַּיִם תֵּלַכְנָה מַיִם הִנֵּה בָאָה וְנִהְיָתָה נְאֻם אֲדֹנָי אֱלֹהִים: [יחזקאל כא, יב]

ה) בְּאַנְיֵי יְיָ צְבָאוֹת אִם לֹא בָּתִּים רַבִּים לְשַׁמָּה יִהְיוּ גְּדֹלִים וְטוֹבִים מֵאֵין יוֹשֵׁב: [ישעיה ה, ט]

ו) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת הַבֹּטְחִים בַּיי כְּהַר צִיּוֹן לֹא יִמּוֹט לְעוֹלָם יֵשֵׁב: [תהלים קכה, א]

ז) בּוֹשָׁה אִמְּכֶם מְאֹד הָפְרָה יָלְדָתְכֶם הִנֵּה אַחֲרִית גּוֹיִם מִדְבָּר צִיָּה וַעֲרָבָה: [ירמיה נ, יב]

ח) נִשְׁכַּחְתִּי כְּמֵת מִלֵּב הָיִיתִי כִּכְלִי אֹבֵד: [תהלים לא, יג]

מסורת הש"ס
עם הוספות

ג) [במדבר כד, כב], עיין תוספתא פ"ג ה"ט, ד) [ב"ב קמ ע"ב], ה) [ב"ב קמ ע"ב], ו) [ב"ב קמ ע"ב], ז) [ב"ב קמ ע"ב], ח) [ב"ב קמ ע"ב], ט) [ב"ב קמ ע"ב], י) [ב"ב קמ ע"ב], יא) [ב"ב קמ ע"ב], יב) [ב"ב קמ ע"ב], יג) [ב"ב קמ ע"ב], יד) [ב"ב קמ ע"ב], טו) [ב"ב קמ ע"ב], טז) [ב"ב קמ ע"ב], יז) [ב"ב קמ ע"ב], יח) [ב"ב קמ ע"ב], יט) [ב"ב קמ ע"ב], כ) [ב"ב קמ ע"ב], כא) [ב"ב קמ ע"ב], כב) [ב"ב קמ ע"ב], כג) [ב"ב קמ ע"ב], כד) [ב"ב קמ ע"ב], כה) [ב"ב קמ ע"ב], כו) [ב"ב קמ ע"ב], כז) [ב"ב קמ ע"ב], כח) [ב"ב קמ ע"ב], כט) [ב"ב קמ ע"ב],

הגהות וציונים

ב) [גי' הערוך ערך ברדיניקום] **ברדיניקום**. פי' נאון שהוא איש שקומתו ארוכה יותר משאר בני אדם) (נליון:) ג) [מלת "דמגלגל" ליתא ברשיי ולא בתוס' וכן בע"י ליתא אכן בערוך ערך ויל גרס ויליון הוא דמגלגל ותחזיי נהורא דרקיע) (נליון:) ד) [כוכבא עושים, בהרות קיין (זוהר שפרעון)] **בדרקיום**. ה) [מלא יכלו (כנוסח"י סי' רכה סעיף ז) שהוא ע"פ לעז זה:] ו) [להדביק שעורות בחזה:] ז) עוף דורס בעל כנפים גדולות חסר נוצות בראשו וכצואריו וניתן בו מגלגלת:] ח) כתוס' שאינו **עובר** מול:

הגהות הב"ח

(א) גי' הערוך ברדיניקום **ברדיניקום** פי' נאון שהוא איש שקומתו ארוכה יותר משאר בני אדם) (נליון:) ב) [מלת "דמגלגל" ליתא ברשיי ולא בתוס' וכן בע"י ליתא אכן בערוך ערך ויל גרס ויליון הוא דמגלגל ותחזיי נהורא דרקיע) (נליון:) ג) [כוכבא עושים, בהרות קיין (זוהר שפרעון)] **בדרקיום**. ד) [מלא יכלו (כנוסח"י סי' רכה סעיף ז) שהוא ע"פ לעז זה:] ה) [להדביק שעורות בחזה:] ו) עוף דורס בעל כנפים גדולות חסר נוצות בראשו וכצואריו וניתן בו מגלגלת:] ז) כתוס' שאינו **עובר** מול:

רב נסים גאון

רחמנא (שמות כב) אם במחתרת יצא הנגב ההכה וגו' החם בסנהדרין בפרק בן סורר ומורה (דף עב) תניע משום סופר האמרינן בגמ' אמר רבא מ"ט במחתרת חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו והאי מימר אמר אי אוילנא וקאי לאפאי מריה דבייתא ולא שביק לי קטילנא ליה ואמרה תורה בא להרגך השכם להרגו:

הרואה את הכושי ואת הגיחור ואת הלוזן וכו'. שנינו במס' כתובות בפ' מומין אלו (דף מה) הכושי והגיחור והלוזן והכיפח תננם כר' פטולין באדם כשרין בהבהמה ופרישנא בגמ' כושי אוכמא גיחור סומקא לוזן חיורא כיפוז גיכא [שם הגי גבהה] וכדאמר רב פפא אוירא שמשוא סניא נגס ירדע הוא בלשון חכמים שהוא הקצור בקומה:

משנת ראשונים

בחורבנן אומר אל נקמות ה' אל נקמות הופיע. נקמת הרשעים טובה גדולה היא, כמו שילום שכר טוב לצדיקים ולפיכך נתן בין שני שמות.

[הריטב"א, לעיל לג].

ברוך אשר יצר אתכם בדין, כלומר במעי אמכם שני (תהי קלט טו) אשר עשיתני בסתר רוקמתי בתחתיות ארץ, מדקאמר עשיתני ולא אמר נעשיתי בסתר יראה כי דן עליה תחלה שיהיה נוצר. והיינו דתנן (אבות ב כב) ועל כרחך אתה נוצר. **[אבודרהם]**

וכלכל אתכם בדין, כלומר כתיכים דן אתכם על צרכיכם אם יהיו בקושי או ברווח. **[אבודרהם]**

ויודע מספר כולכם, על דרך (איוב לד כא) כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יספור שאפי' לאחר מיתה אין נסתר מנגד עיניו. **[אבודרהם]**

והוא יתיר להחיותכם ולקיים אתכם. לחיי העולם הבא כלומר אם תהיו זוכים לתחיית המתים ולא תהיו כרשיעים שאמר בהם (תהי' יז יח) ישותרו רשעים לשאולה כי אין להם חלק לעולם הבא. **[אבודרהם]** **ואת המובה שהין ואת הבהקנים אומר ברוך דיין אמת.**

כתב הראב"ד ז"ל נראה לי כל זה על אדם שהוא מצטער עליו דומיא דראה בריות טובות שיש בהן הנאה לרואה אבל בענין אחר אינו מברך על היפים ועל המכוערים אלא פעם ראשונה דוקא שלא ראה כאים מהם. **[הריטב"א]** **ואלמלא צינה של כימה לא נתקיים שולם מפני חמה של כסיל.** הגורם להיות ההזב הוא

כסיל דכתיב (איוב ט ט) עושה עש כסיל וכימה, ואמרו ר"ל (ברכות נח:) אלמלא צנחה של כימה אין העולם מתקיים מפני חמתו של כסיל, והזהב אינו נמצא לעולם אלא באקלימיץ חמין מאד. **[תוית המנחה פרשת עקב]**

הָרוֹאֶה בָּתֵּי יִשְׂרָאֵל בִּישׁוּבָן - בתי עשירי ומנהיגי ישראל המיושבים בתוקף ובגבורה (ב"י וב"ח או"ח רכד, י בדעת רש"י). ויש מפרשים, הרואה בתי כנסיות ביופיים ובתיקונם, שדוקא עליהם נתקנה הברכה, ולא על שאר בתים (רי"ף ומשנ"ב שם יד בביאור דעתו).

אוֹמֵר בָּרוּךְ מַצִּיב גְּבוּל אַלְמָנָה, שבחורבן בית ראשון נחשבו ישראל כאלמנה, ובבית שני התקיים בהם 'מציב גבול אלמנה', ולכן אין מברכים ברכה זו אלא בארץ ישראל בימי בית שני, אבל בזמן הזה, אפילו בא"י לא מברכים, שכיון שבהמ"ק חרב, אין זה נקרא 'מציב גבול אלמנה' (ב"י שם ומהרש"א, בביאור דעת רש"י). ויש אומרים שהברכה נוהגת אף בזמן הזה (ב"ח שם בשם מהרש"ל וא"ר שם ז), ואפילו בחו"ל (א"ר שם ושעה"צ שם יא), כי כשיש לישראל ישוב בגלות בין האומות, הרי הם כאלמנה חיה שבעלה זוכרה ומציב גבולה (ספר הקנה, כוונות ההודאות והברכות).

■ להלכה, הרואה בתי עשירי ישראל בישובן מברך ברוך מציג גבול אלמנה וכו', בשם ומלכות (שו"ע שם). ולמעשה, נוהגים לברך ברכה זו רק על בתי כנסיות ולא על שאר בתים (משנ"ב שם), ובזמן הזה טוב לברך בלא שם ומלכות, כי חוששים לדעה שהברכה נוהגת רק בזמן בית שני (משנ"ב שם ושעה"צ יא-יב).

בָּתֵּי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים בְּיִשּׁוּבָן אוֹמֵר בֵּית גֵּאִים יַסֵּם ה' וְכוּ', בתים שלהם שיושבים בהם בשלוה והשקט ועושר (משנ"ב שם, טו, לדעת רש"י), ויש אומרים שאלו בתי תיפלה שלהם (שם לדעת הרי"ף), ויש אומרים שעל בית ע"ז מברך ברוך שנתן ארך אפים וכו' [ראה לעיל נז, ב], ו'בתי עכו"ם' האמורים כאן, הם בתים שמתכנסים בהם לדון בערכאות או להתייעץ, ועליהם אומר 'בית גאים יסח ה'' (ב"י שם, לדעת הרי"ף). ■ וכן נפסק להלכה שהרואה בתי עכו"ם בישובן [לדעת רש"י בשאר בתים ולדעת הרי"ף בבתי תיפלתם], אומר בית גאים וגו' (שו"ע או"ח רכד, י, ומשנ"ב שם).

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר אַף כָּל גּוּפוֹ שֶׁל אָדָם שֶׁנֶּאֱמַר וכו', והפסוק של 'האנח בשברון מתנים', מלמד שתחילת שבירת כל הגוף מתחילה מהמתנים. ולדעת רב שאנחה שוברת רק חצי גופו של אדם, הפסוק של 'על מה אתה נאנח' וגו' מדבר על השמועה שחרב בית המקדש, שהיא שמועה קשה מאד, ודוקא שמועה כזו שוברת כל גופו של אדם (כתובות סב, א ותוס' שם ד"ה שאני).

מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ נִגְזְרָה גְּזֵרָה עַל בָּתֵּיהֶן שֶׁל צַדִּיקִים שֶׁיֶּחֱרְבוּ, ובכך התכוין עולא ליישב את דעת רב חסדא, שכשם שחורבן בית המקדש היה לטובת ישראל, ששפך חמתו על עצים ואבנים כדי להציל את ישראל מכליון, כך גם חורבן בתי צדיקים הוא לטובת ישראל, כדי לשכך את מידת הדין ולהציל את ישראל מכליון (בן יהוידע). ויש שפירש שלא התכוון ליישב את דעתו, אלא עם מאמרו הנוסף של רבי יוחנן שעתיד הקב"ה להחזירן ליישובן (מהרש"א).

הָרוֹאֶה קִבְרֵי יִשְׂרָאֵל אוֹמֵר בָּרוּךְ אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בַּדִּין וְכוּ' ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רכד, יב). ועל קבר אחד, יש אומרים שאין לומר ברכה זו, כי הברכה נתקנה בלשון רבים לנוכח, שאומר 'אתכם' (משנ"ב שם טז ושערי תשובה שם טו). וזמן הברכה, יש אומרים שלכתחילה יברך רק כשהוא סמוך לקברים בתוך ארבע אמות, אך אם הוא כהן שאינו יכול להיכנס לבית הקברות, או שרואה את בית הקברות כשנוסע בעגלה וכדו', יכול לברך על ראיית הקברים מרחוק (ערוך השלחן שם ח). ויש אומרים שמברך אף קודם שנכנס לתוך בית הקברות, ובלבד שרואה את הקרקע או המצבה המכסים את הקברים עצמם (אגרות משה או"ח ה, לז י). ויש אומרים שכשרואה את הקברים מרחוק, יברך בלא שם ומלכות (גשר החיים א, כט יז).

הָרוֹאֶה אֶת חֲבֵירוֹ לְאַחַר שְׁלֹשִׁים יוֹם אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱיָנוּ וְכוּ', חבירו שחביב עליו ביותר ונהנה בראייתו (תוס' ד"ה הרואה, ורא"ש), וכן אשתו ואמו, בתו ואחותו (ב"י שם רכה, א ומשנ"ב שם א ושעה"צ שם ב). ■ וכן נפסק להלכה, ומברך בשם ומלכות (שו"ע או"ח רכה, א, משנ"ב ג). ובזמנינו, לא נוהגים לברך ברכה זו ולא את ברכת 'מחיה המתים' המובאת להלן, כי יש לחוש שאינו שמח בראייתו (ערוך השלחן שם ג, וכן דעת הגרש"ז אויערבך בהליכות שלמה תפלה כג, יב).

לְאַחַר י"ב חֹדֶשׁ אוֹמֵר בָּרוּךְ מְחַיֵּה הַמֵּתִים, שבי"ב חודש שחלפו, עברו על חבירו ר"ה ויו"כ שנגזר בהם הדין לחיים או למוות, וכשרואה אותו מברך על כך שניצל בהם חבירו מדין המיתה (מהרש"א), או משום שלאחר י"ב חודש נשכח חבירו מליבו כמו מת הנשכח מהלב לאחר י"ב חודש כמבואר להלן (מאירי). ■ להלכה, הרואה חבירו לאחר י"ב חודש מברך בשם ומלכות 'ברוך מחיה המתים', ואינו מברך שהחיינו (משנ"ב שם ג-ד).

חֲשַׁבְתִּינְכוּ עֲלָיְוֵי כְּשִׁיתִין רִבְוָון בֵּית יִשְׂרָאֵל, שכשם שבששים רבוא נכללים כל הדעות, כך בהם הכיר שחכמתם כוללת את כל הדעות והחכמות שיש בששים רבוא דעות (רמב"ן במלחמות דף מד, א מדפי הרי"ף).

וּבָרְכִינָא עֲלַיְיכוּ וְכוּ' וּבָרוּךְ חָכַם הָרָזִים, ובירך עליהם ממש (ב"ח), ויש אומרים שרב חנינא לא בירך עליהם ממש, אלא כוונתו היתה שהם חשובים כל כך עד שראוי לברך עליהם כן (רמב"ן שם, וב"י שם רכד בביאור דעת הרמב"ם).

חֲכִימַת כּוּלֵי הַאי יָהֲבִי בֵּיהּ עֵינַיְיהוּ וְשָׂכְבִי, שנתנו בו עיניהם כדי להענישו ולהמיתו על שהורה שלא כדין ובירך ברכה לבטלה, כי לדעתם אין לברך כן אלא על ששים רבוא ממש (ב"ח שם). ויש מפרשים, שמת מכח עין הרע (חזו"א או"מ ליקוטים דיש סי' כא ד"ה יהבו), שיש כח במחשבת בני אדם כשמתפעלים ותמהים על הצלחת אדם, להעמידו בסכנה, ואף שהכל בידי שמים, מכל מקום כשנגזר עליו מיתה, יכול הדבר להתגלגל על ידי עין הרע (חזו"א שם).

■ להלכה, אין לברך ברכה זו, או משום שגם רב חנינא לא בירכה ממש כמבואר לעיל, או משום שאין הלכה כרב חנינא, או משום שאין בזמן הזה מי שראוי לברך עליו כך (ב"ח, ושכן משמע מהשו"ע שהשמיט דין זה).

הָא מִמְּעֵי אִמּוֹ הָא בָּתַר דְּאִיתְיְלִיד, וברכת 'דיין האמת' שייך לברך רק על מי שמצטער עליו, כי רק על אדם כזה שייך לברך ולהצדיק עליו את הדין, אבל ברכת 'משנה הבריות' היא גם על מי שאינו מצטער עליו (שו"ע או"ח רכה, ט, ומשנ"ב כז-כח). ■ להלכה, חילוק זה שבין הנולד בעל מום ובין מי שקרה לו לאחר מכן, נפסק על כל המנויים בברייתא עם הבהקנים [מלבד הקיטע שהוא לאחר שנולד כמבואר בגמ' בסמוך] (שו"ע שם ומשנ"ב שם, כה). וכשאינו יודע אם אותו אדם נולד כך, צריך עיון אם יברך 'דיין האמת' (ביאה"ל שם).

המשך במילואים

אֵין הַבּוֹר מִתְמַלֵּא מֵחֲלִיָּתוֹ - שהחופר בור וחוזר וסותמו בעפר שהוציא ממנו, אינו מתמלא לגמרי, אלא צריך להוסיף לו עוד עפר אחר, ולכך היה צריך לסתום הנקבים שנוצרו מנטילת שני הכוכבים מ'כימה', בשני כוכבים [גדולים יותר] שנטל מ'עיש' (רב ניסים גאון לעיל ג, ב ותוס' שם ד"ה ואין בשם רש"י). ויש שפירש, שהנוטל חוליא מבור כרוי ומחזירה לתוכו, אין הבור מתמלא בכך (רש"י שם ד"ה אין ובסנהדרין טז, א ד"ה ואין), אך לפי זה המשל אינו דומה לנמשל, שכאן שלא נחסרו מכימה אלא שני הכוכבים שניטלו ממנה, מדוע לא יהיה די בהחזרתם כדי לסותמה (תוס' סנהדרין שם). וראה פירושים נוספים בתוס' שם.

עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַחֲזִירָן לָהּ, ולכימה יבוא שני כוכבים חדשים, כי מה שנאמר 'אין כל חדש תחת השמש' הוא רק בעולם הזה, אבל לעתיד לבוא נאמר (ישעיה סו, כא) 'השמים החדשים והארץ החדשה' (מהרש"א). ויש שפירש שלכימה יחזיר את הכוכבים שהיו לה, כי רק בעולם הזה 'אין הבור מתמלא מחוליתו', אבל לעתיד לבוא תשרה ברכה, ותתמלא כימה מכוכביה, וכן מה שאמרו 'אין קטיגור נעשה סניגור', הוא רק בעולם הזה, אבל לעתיד לבוא יחזרו כוכבי כימה להיות סניגורים (בניהו).

מוֹרִיד שְׁתֵּי דְּמָעוֹת לַיָּם הַגָּדוֹל - שתי טיפות הנראות כדמעות [ולא דמעות ממש ח"ו, שאין לייחס ענייני גשמיות לבורא], כנגד המבול שרוצה הקב"ה להביא על אומות העולם שמצערים את ישראל, ומחמת הברית שלא להביא מבול לעולם, מוריד את הטיפות לים הגדול (רבינו חננאל). ויש שפירש ששתי הדמעות מרמזות על שני סוגי צער שסובלים ישראל מהאומות, צרת הגוף וצרת הנפש (ענף יוסף).

וְקוֹלוֹ נִשְׁמַע מִסּוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ, כדי שידעו ישראל ע"י אותות אלו שהקב"ה מצטער בצערם בגלות ועתיד להחזירם, ויתחזק ליבם שלא ייתייאשו מהגאולה (רבינו חננאל).

סוֹפֵק כַּפַּיִם וְכוּ' אֲנָחָה מִתְאַנַּחַ וְכוּ' בּוֹעֵט בָּרָקִיעַ וְכוּ', **דּוֹחֵק אֶת רַגְלָיו תַּחַת כִּסֵּא הַכָּבוֹד** - וכל העניינים הללו הם רק משל לצער שמצטער הקב"ה, שלא שייך ליחס הגשמה כלפי הבורא חלילה, אלא הפירוש הוא שגוזר על המלאך לעשות עניינים אלו (רבינו חננאל).

מַאי רְעָמִים - כיצד נוצרים הרעמים, אך בודאי ידעה הגמרא מה הם רעמים, שהרי הוזכרו פעמים רבות בפסוקים (מהרש"א). ■ להלכה, ראה להלן מה מברך על הרעמים.

מַאי רוּחוֹת - על אלו רוחות צריך לברך, שמן הסתם אין הכוונה לכל משב רוח (מהרש"א).

אָמַר אַבַּיֵי זַעֲפָא - רוחות סערה חזקות ביותר הנושבות בזעף [בכעס (מהרש"א)] ובכח גדול, ואינן מצויות אלא לפרקים (רא"ש, רמב"ם בפיהמ"ש, שו"ע או"ח רכז, א, ובאר היטב שם א). וגדר 'זעף', יש אומרים שאלו רוחות הנשמעות בכל העולם (מג"א שם א), ויש אומרים שדי בכך שנשמעות למרחוק (שעה"צ שם ד, ממשמעות התוס' יו"ט). ■ להלכה, על רוחות הנושבות בזעף, יכול לברך או 'עושה מעשה בראשית' או 'שכוחו וגבורתו מלא עולם' כמבואר בגמ' להלן, אבל על רוחות הנושבות בכח גדול אך אינן נושבות בזעף, מברך רק 'עושה מעשה בראשית' (מג"א שם בשם תוס' ד"ה על). ולמעשה, טוב לברך תמיד על רוח סערה שאינה מצויה רק ברכת 'עושה מעשה בראשית', שבזה בודאי יוצא ידי חובה, כי אין אנו בקיאים כל כך מהו 'זעף', כמבואר לעיל שיש מחלוקת בגדרו (משנ"ב שם ד, ושעה"צ שם).

מַאי בְּרָקִים אָמַר רָבָא בַּרְקָא, מלשון מבריק (רש"י), דהיינו שמברך על ברק המאיר וזורח, אף אם אינו 'ברקא תקיפא' המובא לעיל (שלמה משנתו וראה"מ הורביץ בביאור רש"י). ויש שפירש, שבוודאי ידעה הגמ' מה הם ברקים, שהרי בפסוקים רבים הוזכרו הברקים, אלא שאלת הגמ' היא מדוע נקטה המשנה 'ברקים' בלשון רבים, וכי לא די לברך בראיית ברק יחידי, שהרי ברק דרכו לבוא גם יחידי, בשונה מיתר הדברים במשנה שהוזכרו בדוקא בלשון רבים, שכך היא דרכם (מהרש"א). ■ להלכה, הרואה ברקים שבאים יחד עם הרעמים, מברך עליהם (שו"ע שם רכז, א) [וראה להלן איזו ברכה מברך עליהם], וברקים הבאים בלא רעם כלל רק מחמת חום, יש שצידדו שאינם הברקים הנזכרים במשנה, ואין מברכים עליהם (משנ"ב שם ג, בשם החיי אדם).

הָרוֹאֶה אֶת הַקֶּשֶׁת, והמסתכל בה ביותר ועיניו כהות, כיון שזהו מראה כבוד ה', כמו שנאמר 'כמראה הקשת וכו' הוא מראה דמות כבוד ה'' (חגיגה טז, א).

נֶאֱמָן בִּבְרִיתוֹ, שלא יעבור על בריתו אף על פי שרבו הרשעים (אבודרהם).

וְקַיָּם בְּמַאֲמָרוֹ, אפילו לולי הברית, שכיון שאמר בדיבור בעלמא 'ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ', ברור שיקיים מאמרו (שם).

הֵלְכָךְ נֵימְרִינְהוּ לְתַרְוַיְיהוּ וְכוּ' ■ להלכה, הרואה קשת, אומר 'ברוך זוכר הברית נאמן [ויש גורסים 'ונאמן' (משנ"ב רכט, ג)] בבריתו וקיים במאמרו' בשם ומלכות [כדעת רב פפא], ואין להסתכל בה ביותר (שו"ע שם א). ולא התבאר אם צריך לראות מראה קשת שלמה שהיא כחצי גורן עגולה, או שדי בכך שרואה מקצת מהקשת (ביאה"ל שם ד"ה הרואה).

הָתָם מְבָרֵךְ תַּרְתֵּי, יש מפרשים שהכוונה היא שמברך את שתי הברכות (ב"י או"ח רכז, א, בדעת רש"י ד"ה כרוך וראב"ד ברכות י, יד), ויש מפרשים, שהכוונה שמברך אחת משתיהן, איזו שירצה (תוס' ד"ה רבא, רי"ף, רמב"ם שם). ■ להלכה, מברך על הזיקים ועל הזוועות [רעידת הארץ] ועל הברקים ועל הרעמים ועל רוחות המנשבות בזעף, או 'עושה מעשה בראשית', או 'שכוחו וגבורתו מלא עולם', כפי שירצה [וכדעת רבא לפירוש הראשונים לעיל] (שו"ע שם). ומנהג העולם, לברך על הברקים 'עושה מעשה בראשית', ועל הרעמים 'שכוחו וגבורתו וכו'', כי על ידי הרעם נראית גבורתו של הקב"ה יותר מהברק (משנ"ב שם ה, וראה שם פרטי הדין).

בָּרוּךְ שֶׁכֹּחוֹ מָלֵא עוֹלָם, לפי שאלו נראים או נשמעים למרחוק (רש"י לעיל נד, א ד"ה מלא). וזה פירוש הברכה - ברוך הנותן כח לטבע להראות את כח יוצר בראשית כדי שיירא מלפניו (משנ"ב שם, ז).

הָכָא עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית אִיכָּא, ושבחו של הקב"ה הוא כשאנו מכירים ויודעים כיום על דבר שנברא משנת ימי בראשית ועדיין הוא קיים (משנ"ב רכח, א).

שֶׁכֹּחוֹ מָלֵא עוֹלָם לֵיכָּא ■ וכן נפסק להלכה, שמברך על הרים וגבעות וכו' 'עושה מעשה בראשית' בלבד [כדעת רבא] (שו"ע שם א).

מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לֹא נִרְאֵית רְקִיעַ בְּטָהֳרָתָהּ, שהוא מראה הרקיע שהיה קיים ונראה רק בזמן שבית המקדש היה קיים, ואין הכוונה בדברי רפרם בר פפא למציאות של רקיע טהור ונקי כפי הנראה בזמננו, שהרי מציאות זו נראית פעמים רבות כפירוש אביי (בית אפרים או"ח ז). ■ להלכה, הפוסקים השמיטו את הברכה על ראיית רקיע בטהרתה, ויש שכתב, שטעמם משום שפסקו כרפרם בר פפא (אליה רבה רכט, ד ובית אפרים שם).

הרואה פרק תשיעי ברכות

כטרפא דטריף. לכך שהוא מסר וסמוהו מגופו שעמאזכוס, כנוס, וממתי כמכה[ד] בקונכוס. טרפא לטריף מוכה בכתפות, כמו ביפה טרופה[ה]. ג"א במתניתא לטרפא לטרוף ולנקן ולדון, ועוד מניפין כמין מיכור: **ואהי דאזלא.** עיף לאחר כימה: **דאמרה ליה הב לי' בני.** שני כוכבים שלי: **ויהידה.** לכימה קורין כוכבים עמנו שהוא כימה: **גוהא.** בלעזנו קורין לעידל הלהך גוהא: **אובא שמיא.** בעל אוב של עמוה שעושה כשוף בעצמות המת. עמוה עצמות, ודומה לו במסכת כלים[ו] גית מלא עמוה ופי' רב האי מלא עמוה גית שהוא מלא עצמות, והכיון לאיש על זה מבלעזים רבנה[ז] דקסיו מלדיוסם שהיא מהיו שהיו שהיק עצמות, ואין לפרש אוב שהוא שהין זה שלשון: **גנה גוהא.**[ח]ומצוא ומרעש, לעומר מלעומה להרע מאד מאד. גמא גוהא מלא מלעמה היא, וכן שלשון **גוהא גוהא מיבעי ליה.** שני פעמים היה לו להזעיק בעגד שני למעמה: **סופק כפיו.** ומשומו קול מזעזוע מלהרע, שמעיע שבפיו סופק שמאמר גם אני מכה כפי אל כפי (יחזקאל כא). **אנחה רבלתי אתנה.** ומשום שנאמר מגיעל הקרקע, ומניע שמעמת שנאמר **והניחותי חמתי בם** (יחזקאל כא), כשיהול כלאם שים לו מיתה וממתנא ומשמם שנעמו ועוגה לו נמת לום: **והנחמתי.** שמפס על הרעה שעשיתי להן: **חידד בדורכים ענה.** שדוכך ועוטנו בקרעיב. **והארץ הדום רגלי.** בגון[ט] שלמה מתח כפו שהכוח ומגיע בעוטנו על לאכן שהיא הדום רגליו: **ענני בגבלא.** עננים ממוטפפין וממתכלין ונעמע הקול, לשון אחר שעננים פוגעין בגבול ומתגלגלות עם הגבול בעל כרחם, ולומו הקול שיהו לעשיס: **ברקא.** ברקים של אש: **ומתבר גזיו דברוא.** ולומו הקול שיהו לעשיס. גזיו גלגלי"ם[י], ממיכות של ברזל: **ההלולי מהחלי.** ענני, ומעגד זוקת עליהו, ושיהו לעשיס: **מנהמי ענני.** הומות הענים: **זעפא.** סופפוטניי"ל[יא]: **ברקא.** לישלוחי"ם[יב], לשון מבריק ונהר[יג]: **ברקא יחידאה.** שלא המריק אלא פעם אחת: **וברקא חיורא וברקא ירוקתא בוזחו קשיין.** שאינם של ברזל: **דסלקן חדא ואתי חברתה.** שאני ענים פוגעים זה את זה: **ענן בקר.** לא קבוע: **כד מפתח בבי מטרא, כד חמרא מוך שקוך וגני.** אם כשמפתח ללמין בנקב יבל לך מעבר, לך אני לומר ממר השוכך ממקום למקום להניח מבוקה מוך שקוך וגני כפול שקך ממפיך ומיכן עליו, ולא תלך אלא ולאנה להניח מבוקה, לפי שיהיו המעים בזול בשביל הגשם.

ס"ג **הא דקטר בעיבא.** ממקשרו השמים בעב ענה אז טוב, כי יבל בשם רכ: **הא דקטיר בענגא.** ענן בקר שלין בו ממק: **צריך שיפוף על פניו.** לפי שהוא מרפה כבוד ה': **ברוך ותני.** בכולהו ברוך שהא בלשמים ובכוך שכחו אלא עולם כיוך ותני לכולהו בחדא בצע, ועל כולם שמי בלכות אלהו: על הכהיס לא מני לברוכי מלא עולם שלין במקום ממך[טו] שלא כל אחד ואחד במקומו: **אומר ברוך עושה בראשית.** שכך היתה בריימה, ואחר כך כשהיו עוגיס: **אסתנא.** רוח לפוניס: **המקומפה**

ע"ז הרוחות אומר שכחו וגבורתו מלא עולם. ירושלמי[ט] מתני' כשהיה מזעם אחד כשבעים בעמם אומר בשבעים בזעם כאחד כשבעים בעמם אומר בשבעים בזעם: **הלכך נימרינהו דתרוייהו.** אומר ר"י דאין מוממין בשבוע בשבועה זו והיכי מכרך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם נאמן בשבועתו וזוכין בשבועתו

וזוכך הכריס:

רבא אמר התם מברך שכחו וגבורתו מלא עולם ועושה מעשה בראשית. פי' אומר לו אתי לו מאי מיזה שילמה וכן פירש רב אלפס ז"ל: **הלכך נימרינהו דתרוייהו רוב ההודאות ואי' ההודאות.**

לפיכך מקנו פיסקא אחר סיום הכלכה ברוך אתה ה' אל מלך גדול בתשבחות אל ההודאות:

* שייך לעמוד כ

הטוב

מסורת הש"ס עם הוספות

א) ראש השנה יא:, ב) ועיל ג: מהדלין מו:, ג) [מנחות יג: ר"ה טו. קדושין ה:], ד) פי' מלשון קלח, ה) תענית ו: פ"ש, ו) [קדושין לג: וש"נ], ז) ער' תוספתא פ"ו ה"ח, ח) [נקמן עמוד כ ג:] תענית ז. מגילה כא: סוטה ט. לעיל יא: לפי' גירסת הר"ח והרא"ש שם אמר "רב פפא" (דר"ח דרכו לומר כן), ט) [שבת פ:], י) ע"ש **אהלות** פרייט מ"ג (הגהות מהר"י לנדא, רש"ש), יא) רש"י פ' עזה, יב) ה"ב.

הגהות וציונים

ד] ע"ל **דברהא** (יעב"ן, וכ"ה בכתי"ש); **ה]** ע"ל **נאמן** בלא (א"ז, הגר"א באו"ח סי' רכט ס"ק א) (גליון); **ו]** עושה **מעשה** (גליון); **ז]** כתי"ש **כמובהו**; **ח]** ע"ל **ביון** (מהר"ן אדלר) וכ"ה בכתי"ש **כיון שהיהק** **רבלתי** **אנחה רבלתי אתנה.** ומשום שנאמר **והניחותי חמתי בם** (יחזקאל כא), כשיהול כלאם שים לו מיתה וממתנא ומשמם שנעמו ועוגה לו נמת לום: **והנחמתי.** שמפס על הרעה שעשיתי להן: **חידד בדורכים ענה.** שדוכך ועוטנו בקרעיב. **והארץ הדום רגלי.** בגון[ט] שלמה מתח כפו שהכוח ומגיע בעוטנו על לאכן שהיא הדום רגליו: **ענני בגבלא.** עננים ממוטפפין וממתכלין ונעמע הקול, לשון אחר שעננים פוגעין בגבול ומתגלגלות עם הגבול בעל כרחם, ולומו הקול שיהו לעשיס: **ברקא.** בקיס של אש: **ומתבר גזיו דברוא.** ולומו הקול שיהו לעשיס. גזיו גלגלי"ם[י], ממיכות של ברזל: **ההלולי מהחלי.** ענני, ומעגד זוקת עליהו, ושיהו לעשיס: **מנהמי ענני.** הומות הענים: **זעפא.** סופפוטניי"ל[יא]: **ברקא.** לישלוחי"ם[יב], לשון מבריק ונהר[יג]: **ברקא יחידאה.** שלא המריק אלא פעם אחת: **וברקא חיורא וברקא ירוקתא בוזחו קשיין.** שאינם של ברזל: **דסלקן חדא ואתי חברתה.** שאני ענים פוגעים זה את זה: **ענן בקר.** לא קבוע: **כד מפתח בבי מטרא, כד חמרא מוך שקוך וגני.** אם כשמפתח ללמין בנקב יבל לך מעבר, לך אני לומר ממר השוכך ממקום למקום להניח מבוקה מוך שקוך וגני כפול שקך ממפיך ומיכן עליו, ולא תלך אלא ולאנה להניח מבוקה, לפי שיהיו המעים בזול בשביל הגשם.

ס"ג **הא דקטר בעיבא.** ממקשרו השמים בעב ענה אז טוב, כי יבל בשם רכ: **הא דקטיר בענגא.** ענן בקר שלין בו ממק: **צריך שיפוף על פניו.** לפי שהוא מרפה כבוד ה': **ברוך ותני.** בכולהו ברוך שהא בלשמים ובכוך שכחו אלא עולם כיוך ותני לכולהו בחדא בצע, ועל כולם שמי בלכות אלהו: על הכהיס לא מני לברוכי מלא עולם שלין במקום ממך[טו] שלא כל אחד ואחד במקומו: **אומר ברוך עושה בראשית.** שכך היתה בריימה, ואחר כך כשהיו עוגיס: **אסתנא.** רוח לפוניס: **המקומפה**

ל] ראש השנה יא:, **מ]** [מקדלין מו:, **נ]** [מנחות יג: ר"ה טו. קדושין ה:], **ס]** פי' מלשון קלח, **ס]** תענית ו: פ"ש, **ע]** [קדושין לג: וש"נ], **פ]** ער' תוספתא פ"ו ה"ח, **צ]** [נקמן עמוד כ ג:] תענית ז. מגילה כא: סוטה ט. לעיל יא: לפי' גירסת הר"ח והרא"ש שם אמר "רב פפא" (דר"ח דרכו לומר כן), **ק]** [שבת פ:], **ר]** ע"ש **אהלות** פרייט מ"ג (הגהות מהר"י לנדא, רש"ש), **ש]** רש"י פ' עזה, **ת]** ה"ב.

משנת ראשונים

אין הבור מתמלא מחלויתו. פרש"י אם עקר חולא דבור כרויה וחזור ומשליכה לתוכה אין הבור מתמלא ממנה. ובקשה לר"ת לדמי זה אין המשל דומה לענין שאילו נטלתי ממנו מהנעים ותחזרו ונתנוהו להם או הר' דומה למשל, ופר"ח מחלויתו ממקורו אין הבור מתמלא ממקום שנביעתו. והא דאמרינן בפ' הזורעה (נט.) שנטל הקב"ה שני כוכבים וכו' ופרי' ונמליה מדידיה ומשני אין הבור מתמלא מחלויתו, לפרש"י אתיא שפיר, דאילו החזיר לו אותן כוכבים עצמן לא היה מתמלא.

[תוס' הרא"ש, לעיל ג:]

ולפר"ח ע"ל שאותן ב' כוכבים שנטל העבירם המקום ולא היו בעולם, והא דפרי' ונמליה מדידיה כלומר כמכה כקרנסו ומצדד להחזיר שאר הכוכבים שסביב הנקב למלאותן, ומשני אין הבור מתמלא מחלויתו אא"כ יביאו לו ממקום אחר.

[תוס' הרא"ש, לעיל ג:]

הרואה את הקשת

בענן. מפרש רבינו ז"ל מיתסר אלא דוקא להסתכל בו הרבה וכן כתב ה"ר דוד אבודרהם וזה לשונו נשאל הרא"ש אין מתכללין בקשת כשמברכין הא אמרינן שהמסתכל בקשת עיניו כהות והשיב דאין מסתכל כדואה כי המסתכל מוסיף ומדקדק בהסבות יותר מהדואה ואסור ע"כ. **[בית יוסף אורח חיים סימן רכט]** **מאי מברך ברוך זוכר הברית.** שנאמר בהברית והיית לאות ברית, ותוכר שנשבע שלא יביא עוד מבול לשחית ולכשיראהו את הרשעים רוצה להחזיר את עולמו ליהוה

הקשת וזוכר הברית ומצוה. ואין לומר שצריך הקב"ה לזכירה שהרי אין שכחה לפניו אלא מראה לעולם כשהוא רואים את הקשת שזכר ה' את הברית. **[אבודרהם]** **נאמן בבריתו וקיים במאמרו.** נאמן בבריתו שלא יעבירנו אע"פ שזכר הרשעים. קיים במאמרו שאמר לנח שאמר כדבור בעלמא ולא היה הברית כיון שאמר בעלמא ולא היה עוד מבול לשחת הארץ ברוך שקיים מאמרו. **[אבודרהם]** **על ההרים ועל הגבעות.** כיון שיסתכל מאז ושכחו של מקום הוא כשהכריע היום דבור שאני יודעין שהמקום בראו בששת ימי בראשית ועוד"ין הוא קיים על ידמוכר לעשותו שהוא קיים. וכתב ה"ר שמשון דוקא בהרים וכבגבעות המשונים וניכרות גבורת ההרים בהן וכן נהוגה המשונים כגון פרת וחזקל מכריך ברכה זו. **[אבודרהם]**

עין משפט נר מצוה

מ א ב ג ד מיי' פ"י מהלכות ברכות הל' י"ד סמג עשין מו טוש"ע או"ח סי' ס"ו סעי' ג:

מא מ מיי' שם הלכה טז טוש"ע שם סעי' ב:

מב ו מיי' שם הלכה יד טז וסמג שם טוש"ע או"ח סי' סימן רכו סעיף ג:

תורה אור השלם

א) מַה שֶּׁהָיָה הוּא שֶׁיִּהְיֶה וּמַה שֶּׁנַּעֲשָׂה הוּא שֶׁיֵּעָשֶׂה וְאֵין כָּל חָדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ:
[קהלת א, ט]

ב) הֲתַאֲיֵה מְרוֹת בְּעָתִי וַעֲיֵשׁ עַל בְּעֵיָה תַּגְמֹם:
[איוב לח, לב]

ג) וְגַם אֲנִי אֶפְּה כַּפַּי אֶל כַּפִּי וְהָנַחְתִּי חֲמָתִי אֲנִי ה' דִּבַּרְתִּי:
[יחזקאל כא, כב]

ד) וְכָלָה אַפִּי וְהָנַחְתִּי חֲמָתִי בָּם וְנִחַמְתִּי וְיָדְעוּ כִּי אֲנִי ה' דִּבַּרְתִּי בְּקִנְאָתִי בְּכַלּוֹתִי חֲמָתִי בָּם:
[יחזקאל ה, יג]

ה) וְאַתָּה תְּבֹבֵא אֱלֹהִים אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֲלֶה וְאַחֲרִתָ אֱלֹהִים מְחֹלְלִים שֶׁאֵנוּ מְחֹלְלִים וּמְעֹנָן קָדְשׁוֹ יִתֵּן קוֹלוֹ שֶׁאֵנוּ עֹשִׂאִים עַל נְהוֹנוּ הַיָּרֵד בְּדָרְכֵּים עֲנָנָה אֶל כָּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ:
[ירמיה כה, ל]

ו) כֹּה אָמַר ה' הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי וְהָאָרֶץ הֲדֹם רַגְלָי אֵי זֶה בַּיִת אֲשֶׁר תִּבְנוּ לִי וְאֵי זֶה מָקוֹם מְנוּחָתִי:
[ישעיה סו, א]

ז) קוֹל רֹעֲמָךְ בַּגַּלְגַּל הֵאִירוּ בְרָקִים תֵּבֵל רָגְזָה וַתִּרְעַשׁ הָאָרֶץ:
[תהלים עז, יט]

ח) לְקוֹל תִּתּוֹ הֲמוֹן מַיִם בַּשָּׁמַיִם וַיַּעֲלֶה נְשִׂאִים מִקְצֵה הָאָרֶץ בְּרָקִים לַמָּטָר עָשָׂה הוֹצִיא רוּחַ מֵאֹצְרוֹתָיו:
[ירמיה י, יג]

ט) מִי בָּזַע בְּאַפִּיק מַיִם וְדֶרֶךְ לַחֲזִיז קֹלוֹת:
[איוב לח, כה]

י) כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' הִנֵּה אֲנִי מַעֲלֶה לָךְ וְהָיְתָה הַסְּכֵרָכֶם בְּעֵגֶן בֶּכֶר וְכִבְסֵל מְשֻׁבָּרִים חֶלְקֵךְ:
[יחזקאל ו, ד]

יא) וְהָיָתָה כִּי כָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאֱלֹהִים הוּא יִהְיֶה לְעוֹלָם עָלָיו אֵין לְהוֹסִיף וּמִמֶּנּוּ אֵין לִגְרֹעַ וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה שֶׁיִּרְאוּ מִלְּפָנָיו:
[קהלת ג, יד]

יב) כַּמְרָאֵה הַקֶּשֶׁת אֲשֶׁר תִּהְיֶה בֶּעָנָן בְּיוֹם הַגֶּשֶׁם כֵּן מַרְאֵה הַנֹּגַהּ סָבִיב הוּא מַרְאֵה דְמוּת כְּבוֹד ה' וָאֵרֶא וָאֶפֹּל עַל פָּנַי וָאֶשְׁמַע קוֹל מְדַבֵּר:
[יחזקאל א, כח]

יג) מַעֲלֶה נְשִׂאִים מִקְצֵה הָאָרֶץ בְּרָקִים לַמָּטָר עָשָׂה מוֹצִיא רוּחַ מֵאוֹצְרוֹתָיו:
[תהלים קלה, ז] [משלי העתיק] עֹשֶׂה אֶרֶץ בְּכֹחוֹ מֵכִין תֵּבֵל בְּתָכְמָתוֹ וּבִתְבוּנָתוֹ נָטָה שָׁמָיִם: [לקול] תִּתּוֹ הֲמוֹן מַיִם בַּשָּׁמָיִם וַיַּעֲלֶה נְשִׂאִים מִקְצֵה הָאָרֶץ בְּרָקִים לַמָּטָר עָשָׂה רוּחַ מֵאוֹצְרוֹתָיו:
[ירמיה י, יג]

יד) אַלְבִּישׁ שָׁמַיִם קַדְרוּת וְשַׂק אָשִׂים כְּסוּתָם:
[ישעיה נ, ג]

טו) וְתַגְעֹשׁ הָאָרֶץ וְכָל יֹשְׁבֵי הָרֶגֶשׁ וְיִתְגַּעֲשׁוּ כִּי חָרָה לוֹ:
[תהלים יח, ח]

הרואה פרק תשיעי ברכות

הטוב והמטיב. אבל מקשינן למה ומקשינן בשר מן מברכין הטוב והמטיב דלמיזן לית לימא ניה מברכי לקמיה ומשמע מבורכין הטוב והמטיב אבל בשר ולחם לא. **ופרכינ"ס** בערכי פסקים (דף קפ, ב) ופסק דלעיל כשמתחילין מקודם בכיוצא בו לא. לכן מ"ש מירושלמי לכיל מברכין[ב] ס"ל בשר לחם לא כן כתב הרא"ש לענין על יין מזון ויש מקשין מיני ס"ל לענין שינוי מקום לענין היסח הדעת בשינוי מקום משמע דוקא בשמתחילין יין לעיקר טפי. **ול"ת** לפי' לחמי' אין מתחילין מקום קבוע לא כלום ס"ל שמנה לגריעותא יותר מלמלי (ג) ומשמיט בה[ג] רבי עיר על כל מבית המזון שהיה פותח היה מברך הטוב והמטיב ומשמע דלא קפיד אם מתחילין מקודם אם לאו ולפי מ"ש[ג] דיקן לימיכר בקוף מ"מ נימא דרבי פליג עליה. ולפרקב"ס יעמידנה להן דרבי מקמיפוך אם מתחילין טוב ומפקך היה מברך על כל אחד שמא משונה הוא לך לר"ת מפרש לעיכל בדבי בי לחלק[ד] כלפי'. ו"ת[ה] דהוסיף דמדקתני ויין מיירי בברכה בונא בונא בין[ו] משמע שינוי מקום אין בגמרא שלנו[ז]:

התם **האיכא בני חבורה דשתו בהדיה.** וס"ס אם שתה ובירו עמו אבל יחיד לא **ופליגי** אם מחייבו אין מברך יחיד על שינוי יין לחלק שמברך אם מחייבו רק שתה ובין כל כך פרי מדם כשתלמיד מברך שמחייבו כלומר לחלק הקרוב הוא **ורבי** יוחנן (שיחיון מ:): [ח] **אמר אפי' קנה כויצא בהם.** ולכאורה כל יומן לגיע לגיעה בתרא לגיעה קנה והדר קנה כויצא בהם כיוצא בהם לגיעה קנה ס"ס יין לגיעה קנה ס"ס יין מדמים כיוצא בהם כלומר כל יומן לגיעה קנה ס"ס יין לגיעה קנה[ט] כרבי יוחנן לגבי דרב[י] מ"מ לגבי רב[ב] לאבמה כיוצא בהם[י] ומ"מ **ר"י** דוקא בגבדים חבושים דומיא דתם מדם נקט כליס מדמים אבל שאינם מחוברים כ"כ כמו מגעלים ומפלילות ותלוק וכיוצא בהן אין לריך לנכך. **גירסתנו**[ט] מ"ר מיירי בר מצפה לה סוף דבריס מדמים הן[יא] ר' יעקב בשם רבי מאיר בר מצפה לה אמר קנה כויצא בהם שמחייבו יותן לו אומר הטוב והמטיב אבל היכא דלא מחייבו אין לו אומר הטוב והמטיב[יב] **ואומר ר"י** דוקא בגבדים חבושים דומיא דתם מדם נקט כליס מדמים אבל שאינם מחוברים כ"כ כמו מגעלים ותלוק וכיוצא בהן אין לריך לנכך. **גירסתנו**[ט] מ"ר מיירי בר מצפה לה סוף דבריס מדמים הן[יא] ר' יעקב בשם רבי מאיר בר מצפה לה אמר קנה כויצא בהם שמחייבו יותן לו אומר הטוב והמטיב אבל היכא דלא מחייבו אין לו אומר הטוב והמטיב[יב] **ול"ע גמרת"ק שלנו** דלא משכחת לה כויצא בהם והמטיב[יג] ש"מ דאין לריך לנכך. **ואפשר** דלעולם אין לריך לנכך אלא שמחייבו יותן לו אומר הטוב והמטיב אבל היכא דלא מחייבו אין לו אומר הטוב והמטיב לא קשיא הא דאתא טובא הא דאתא טובא ולא קשיא הא דאתא טובא ואב"א הא דאתא טובא ולא קשיא הא דאית ליה אדעתא דהכי ליה אדעתא דהכי לא קשיא הא דאית ליה אדעתא דהכי ליה אדעתא דהכי לא קשיא הא דאית ליה שותפות הא דלית ליה שותפות והתניא[יד] קצרו של דבר של הוא אומר ברוך שהחיינו וקיימנו על של ועל שלי חבירו אומר ברוך הטוב והמטיב וכל היכא דלית לאחרינא בהדיה לא מברך הטוב והמטיב והתניא אמרו לו ילדה אשתו וכו' אומר ברוך הטוב והמטיב התם נמי דאיכא אשתו בהדיה דניחא לה בזכר ת"ש[טו] מת אביו והוא יושב בתחלה אומר ברוך דיין האמת ולבסוף הוא אומר ברוך הטוב והמטיב התם נמי דאיכא אחי דקא ירתי בהדיה ת"ש[טז] שינוי יין א"צ לברך[יז] שינוי מקום צריך לברך ואי"ר יוסף בר אבא א"ר יוחנן[יח] אע"פ שאמרו שינוי יין א"צ לברך אבל אומר ברוך הטוב והמטיב התם נמי[יט] דאיכא בני חבורה דשתו בהדיה. [כ]בנה בית חדש וקנה כלים חדשים[כא] וכו': א"ר הונא לא שנו אלא שאין לו כויצא בהן אבל יש לו כויצא בהן א"צ לברך ור' יוחנן אמר [כב]אפילו יש לו כויצא בהן צריך לברך

[א] תנו רבנן [כג]הרואה חמה בתקופתה לבנה [א] בגבורתה וכוכבים במסילותם ומזלות בסדרן אומר ברוך עושה [ב] בראשית. ואימת הוי אמר אביי כל כ"ח שנין והדר[ג] מחזור ונפלה תקופת ניסן בשבתאי באורתא דתלת נגהי ארבע: ר' יהודה אומר הרואה הים וכו': לפרקים עד כמה אמר רמי בר אבא א"ר יצחק[ד] עד שלשים יום ואמר רמי בר אבא א"ר יצחק הרואה פרת אגשרא דבבל אומר ברוך עושה בראשית [ה]והאידנא דשניה פרסאי מבי שבור ולעיל רב יוסף אמר מאיתי הקידה ולעיל ואמר רמי בר אבא הרואה הגלת אגשרא דשביסתאי אומר ברוך עושה בראשית מאי[ו] [ז]חדקל א"ר אשי שמימיו חדין וקלין מאי[ח] [ט]פרת שמימיו פרין ורבין ואמר רבא האי דחריפי בני מחויא משום דשתו מיא דדגלת האי דגיחורי משום דמשמשי ביממא והאי דניידי משום דדיירו בבית אפל: על הגשמים כו': ועל הגשמים הטוב והמטיב מברך[י] [יא]והא"ר אבהו ואמרי לה במתניתא תנא [יב]מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה מאי[יג] מברכין אמר רב יהודה [יד]מודים אנחנו לך על כל טפה וטפה שהודות לנו ורבי יוחנן מסיים בה הכי אילו פינו מלא שירה כים וכו' אין אנו מספיקין להודות לך ה' אלהינו עד תשתחוה [טו] בא"י רוב ההודאות רוב ההודאות ולא כל ההודאות אמר רבא אימא האל ההודאות [טז] א"ר פפא הלכך [יז]נימרינהו לתרוייהו רוב ההודאות והאל ההודאות ואלא קשיא ל"ק הא דאשמע משמע הא דאזא מהוי דשמע משמע היינו בשורות טובות ותנן על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב אלא אידי ואידי דחזי מהוי ולא קשיא הא דאתא פורתא הא דאתא טובא ואב"א הא והא דאתא טובא ולא קשיא [יח]הא דאית ליה אדעתא הא דלית ליה אדעתא אית ליה אדעתא הטוב והמטיב מברך והא תנן[יט] בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר ברוך שהחחיינו והגיענו לזמן הזה [כ] שלו ושל אחרים אומר הטוב והמטיב לא קשיא [כא]הא דאית ליה שותפות הא דלית ליה שותפות והתניא[כב] קצרו של דבר של שלו הוא אומר ברוך שהחחיינו וקיימנו על של ועל שלי חבירו אומר ברוך הטוב והמטיב וכל היכא דלית לאחרינא בהדיה לא מברך הטוב והמטיב והתניא אמרו לו ילדה אשתו וכו' אומר ברוך הטוב והמטיב התם נמי דאיכא אשתו בהדיה דניחא לה בזכר ת"ש[כג] מת אביו והוא יושב בתחלה אומר ברוך דיין האמת ולבסוף הוא אומר ברוך הטוב והמטיב התם נמי דאיכא אחי דקא ירתי בהדיה ת"ש[כד] שינוי יין א"צ לברך[כה] שינוי מקום צריך לברך ואי"ר יוסף בר אבא א"ר יוחנן[כו] אע"פ שאמרו שינוי יין א"צ לברך אבל אומר ברוך הטוב והמטיב התם נמי[כז] דאיכא בני חבורה דשתו בהדיה. [כח]בנה בית חדש וקנה כלים חדשים[כט] וכו': א"ר הונא לא שנו אלא שאין לו כויצא בהן אבל יש לו כויצא בהן א"צ לברך ור' יוחנן אמר [ל]אפילו יש לו כויצא בהן צריך לברך

קשיא לך נמה נימ מדם אומר שמחייבו לא קשיא, הכא דנמה נימ מדם שלמן לו שותפות נה ונעיה מברך שמחייבו, אבל גמטיב לא כלומר ליה מרעא שותפות נים לו שותפות נה ליה, שהרי כל מי שיש לו קרקע שותף עמו כשזכה זו: **והתניא.** ביניהותה: **קצרו שלי דבר.** [ה] כלומר כללו של דבר: **ולפשוט הוא אומר ברוך הטוב והמטיב.** על נשורות הירושה שמקרקעות לו ירושה מאביו, שכן נכרוהו מת אביו ויורכון כלומר הנים נקנים: **שינוי יין.** שהם יין בשעורה הביאו לו יין ממר טוב מן הראשון אין לריך לנכך הגמן: **שינוי מקום.** יש מוכלן ואלך נמר ממר והביאו לו יין: **ר"י אמר אפילו יש לו כויצא בהן.** מירושה, ואחילו קניה מדם[ל] היא מלוי לריך לנכך: **לקנה**

[ב] תוס' ד"ה מברך (מוראה הוראה) ריש ה"ג.

[ג] עי' תוס' ד"ה שבתאי. שם[ד] בשעה שהשמש בגבורתה ומזלות בסדרן. כ"כ בה"ג וה"פ (בשם) [בתוכחה] (מזלות) בשמשרורותם (מזלות) בשעתם: [ב] שם על שמחמתו. כ"כ ירושלמי את שמך מלבנו. גירסת כ"מ ורש"י: [ג] שם (שלו ושל אחרים אומר הטוב והמטיב) פ"ת: [ד] רשיי ד"ה בנה בית חדש עד ד"ה ה"ג. ממקן: [ה] שם ל"ה קנו של נמר. כלומר כללו של נמר שבולו שלו אומר שהחחיינו שלו ושל אחרים הטוב והמטיב. כ"ל:

[ו] תוס' ד"ה מברך (מוראה הוראה) ריש ה"ג, [ז] עיין תוס' לעיל נר. ד"ה הוראה וכו' שהביאו זה מירושלמי (ועי"ש במהרש"א), [ג] [נמוקות דף נה:]: פעמים דף ה: ע"ש, [ד] לעיל עמוד א ושי"ן, [ה] בפסקי דף קפ:, [ו] עיין תוס' סוכה מה. סוד"ה הנועזה (הב"), [ז] עירובין נה. ע), [ח] לעיל לה:, ע) ד"ה אחד שיניו, ב) בסוגיה, [ט] בירושלמי שם, מ) עיין בית יוסף או"ח סוף סימן קעה ד"ה כתב הרא"ש, [י] [תוי' היטב תוס' בפסקים קפ. ד"ה שינוי יין], [כ] ביצה ד, ע) עיין תוס' לעיל לט ע"ב סוף ד"ה מברך (מוראה כוכן), [יא] ריש ה"ג.

הגהות הב"ח

[ה] תוס' ד"ה טוב וכו' יותר מלמי דהכי מסיים בה רבי:

הגהות הגר"א

[א] במי לנמה נגבורתה וכוכבים במסילותם ומזלות בסדרן. כ"כ בה"ג וה"פ ונ"ל [לנמה] בסדרתה [כוכבים] במשמרותם [מזלות] בשעתם: [ב] שם על שמחמתו. כ"כ ירושלמי את שמך מלבנו. גירסת כ"מ ורש"י: [ג] שם (שלו ושל אחרים אומר הטוב והמטיב) פ"ת: [ד] רשיי ד"ה בנה בית חדש עד ד"ה ה"ג. ממקן: [ה] שם ל"ה קנו של נמר. כלומר כללו של נמר שבולו שלו אומר שהחחיינו שלו ושל אחרים הטוב והמטיב. כ"ל:

גליון הש"ס

גמ' ואימת הוי אמר אביי. בערוך ערך חמה כל היום ט' כמנלת ערך חמה כל היום ט' ושי"ן למקמת ולחימם טוי מחר מחיי. ועי"ש למקמ כ' פירושים על חמה בחקופתה:

תורת אור השלם

א) וְשֶׁם הָעֵרֶב הַשְּׁלִישִׁי חֻקַּל הוּא הַחֹלֵךְ קְדֻמַת אַשּׁוּר וְהָעֶרֶב הָרְבִיעִי הוּא פְּרָת: [בראשית ב, יד]

הגהות וציונים

ב) הרא"ש והטור או"ח סי' רכט כתבו עושה מעשה בראשית: ג) בכתי"ד דקדבד מחזור: ד) [תניא] (גלוין). ובה"ג הגר"א שמחק הסיפא לפי הנ"ל ונכון. הצל"ח ע"ש וכן מוכח בתוס' ד"ה אם נוהגים כאן ד"ה אבל קשיניא הגמ' מהרישא בבה וכו' דמברך שהחחיינו אלא הטוב והמטיב, והיא המשנה לעיל נד ע"א, וכן מביא הב"י (בא"ח הל' הנהנין וכו' אומר שהחחיינו לא קשיא דכו' ד"ה ואם יש לו) והנהנין וכו' אומר שהחחיינו לא קשיא דכו' וכ"ה בכתי"ד: ה) שבתאי שבתאי (גלוין), וכ"ה בתוספ' הלי ברכות פ"א הי"ח: ו) יש להוסיף שם כוכב שעה וכו' (באה"ט) וה"ל כוכב המשמש בשעה ראשונה של לילי ד' שבתאי שמו וכן כולם: ז) בדצ"ל ושבע מזלות (בהגהות מהרי"ו אזלוי): ח) אדום הרכה: ט) [בגרי"ו לובא] לבחר: י) [והתניא] (גלוין) ותניין החידוש. כ) בכתי"ד הגי"ב על הגמרא: כ) בכתי"ד ובה"ג ונכון להלן ס ע"א סד"ה וקנה חזור: כ) [ונ"ב משמע בצ"ל] (גלוין) ו"ה כתוס' פסחים קא ע"א ד"ה שינוי יין. וכהגר"א אילא קצת משמע בירושלמי: כ) [ב"ב חנה] (גלוין): כ) בהגהות הגר"א על הירושלמי אפילו שתקום חדשים הן לו, וכ"ה בה"ג ש"א כאן:

מסורת הש"ס עם הוספות

ג) עי' תוספתא פ"ו ה"ח, ד) ועי' תוס' לעיל נב. ד"ה הוראה וכו' שהביאו זה מירושלמי (ועי"ש במהרש"א), ג) [נמוקות דף נה:]: פעמים דף ה: ע"ש, ד) לעיל עמוד א ושי"ן, ה) בפסקי דף קפ:, ו) עיין תוס' סוכה מה. סוד"ה הנועזה (הב"), ב) עירובין נה. ע), ח) לעיל לה:, י) ד"ה אחד שיניו, ב) בסוגיה, ל) בירושלמי שם, מ) עיין בית יוסף או"ח סוף סימן קעה ד"ה כתב הרא"ש, י) [תוי' היטב תוס' בפסקים קפ. ד"ה שינוי יין], ב) ביצה ד, ע) עיין תוס' לעיל לט ע"ב סוף ד"ה מברך (מוראה כוכן), יא) ריש ה"ג.

רב נסים גאון

על הגשמים ועל בשורות טובות הוא אומר ברוך הטוב והמטיב. גרסי' בגמ' דבני מערבא הוה ראו לסמוך לשורות טובות ליירדית גשמים ר' ברכיה בשם ר' לוי על שם מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה הגר ועיקרא בבראשית דר' אושעיא הכהן אמר התם מה שמועה ד' טובה המטיב:

משנת ראשונים

וכוכבים במסילותם ומזלות בסדרן. הוה לשון הרמב"ם ז"ל כשתחזור הלבנה בתחלה מול טלה בתחלת החדש ולא תהיה נוטה לא לצפון ולא לדרום, וכן כשיחזור כל כוכב מהן השאורים לתחלת מול טלה, ולא תהא נוטה לא לצפון ולא לדרום, וכן בכל עת שיראה מול טלה עולה מקצות המזרח, על כל אחד מאלו מברך עושה מעשה בראשית.

[טור אורח חיים סימן רכט]

מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה. אע"פ שהמעלה מזה אמר מורא בעלה דארצא הקרוע הוא הגמשל לאשה המטר לבעל. הה בדמיון הכללי בין המטר והארץ להוליד הצמחים, שלכך נקראת רביעה, אבל בגוף המטר עצמו בתחלת בואר קודם שיוליד בנים, יש שם בטיפות הגשם דמיון החתן הכלה על הדרך שהזכירנו, ושני ענינים הם.

[הריטב"א, תענית ו:]

אילו פינו מלא שירה כים. משמע שהיים מלא, והכתיב כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא. נראה הכי פירושו, הים מלא הוא מימיו של עצמו ומכיוצה מבריך, שהרי כל כך שנים לחדון בכל יום על פני השנה מהוסך פרסה ויותר, ולאחר שנה חוזר מעט מעט כמו שהחזר באויר וגו'.

[פירושי סידור התפילה לרוקח]

ולשוננו רנה כהמון גליו כו'. ולשוננו רינה כהמון גליו שהשלשון הומה ומרוגש, גם גלי הים רוגשים כהנשאם ומכים זה על זה.

[פירושי סידור התפילה לרוקח]

הלבך ניסרינהו לתרוייהו רוב ההודאות, ואם ההודאות. שאם היה אומר רוב משמע רוב ולא כל אחוי, ואם היה אומר אי ההודאות כלבד היא נראה אי מקצת ההודאות ויש זוללתו לפקצת האחרות לפיכך הוצרכו שתיהן רוב ההודאות ואל ההודאות על המקצת שנשאר. **[תוספות הרא"ש]** **אף על פי שאמרו שינוי יין אינו צריך לברך, אבל אומר ברוך הטוב והמטיב.** לפי ששמשתה היין יתפחר בני האדם לעצת נחש הנחושה. צוחה התורה כי כל מקום שיש בו שינוי היין שיש בו ריבוי שמחה. שיאמרו ברוך הטוב המטיב. בענין שיזכרו האנשים ויאמרו על מה נתקנה ברכה זו. ויאמרו להם על הרוב ביתר שהיו חסידים גדולים ונהגתו כמה אלפים מהם עד שנגדרו הכרמים בהם. ועשה השם עמהם נס שלא הסריחו ושינינו לקבורה. וזהו הטוב שלא הסריחו והמטיב שינינו לקבורה. ואז יאמרו בלבם ברוך דיין האמת. אין נהגתו חסידים אלו ששכרו דמם כמים ונבלו בהם הכרמים ושמות גדר לכרמים. מה יעשה אזובי קיר. ומתוך זה יתעוררו אל לבם וישובו אל ה' ולא יתכשלו בריבוי השמחה והיין. **[צרור המור, במדבר ט]**

הָרוֹאֶה חַמָּה - לאו דוקא שרואה את החמה עצמה, אלא אף אם היא מכוסה בעננים ורואה רק את אורה (פנים מאירות ב, לח), ויש אומרים שדוקא אם רואה את רושם החמה עצמה מבין העננים (שו"ת חת"ס או"ח נו).

אוֹמֵר בָּרוּךְ עוֹשֵׂה בְרֵאשִׁית ■ להלכה, הרואה חמה בתקופתה, מברך 'עושה מעשה בראשית' (שו"ע או"ח רכט, ב), ולא נוהגים לברך כיום אלא על החמה (משנ"ב שם ט), משום שחישוב מחזור כ"ח שנים מסור לכל אדם, אבל הברכה על הלבנה והכוכבים והמזלות, תלויה בחכמת התכונה, ואין אנו בקיאים בזה (בית אפרים או"ח, ז וערוך השלחן שם ד). וזמן ברכת החמה, לכתחילה הוא בנץ החמה (מהרי"ל ליקוטים, סט), ובדיעבד, יש אומרים עד שלש שעות היום (מג"א רכט, ה), ויש אומרים שבשעת הדחק יכול לברך עד חצות, אפילו בשם ומלכות (משנ"ב שם ח).

הָרוֹאֶה הַיָּם וְכוּ', ומה נקרא 'הים הגדול', ראה ביאורנו במשנה לעיל נד, א.

לִפְרָקִים וְכוּ' עַד שְׁלֹשִׁים יוֹם, שהברכה היא על ההתפעלות מראיית הדבר, ובתוך שלושים אינו מתפעל מחדש (אגרות משה או"ח ג, פה), ולאחר שלשים נחשב כדבר חדש, כמו הלבנה שמתחדשת בו (ערוך השלחן או"ח ריח, ה). ושלשים יום אלו, הם חוץ מהיום שראה בו ומהיום שעומד בו (מג"א ריח, ד, ומשנ"ב שם יא ושעה"צ ג).

■ להלכה, הרואה את הים הגדול מברך פעם בשלשים יום [וראה ביאורנו במשנה שם מה מברך], וכן כל ברכות הראיה מברך פעם בשלשים יום (שו"ע או"ח רכד, יג, משנ"ב רכח, ב), אבל על רוחות וברקים ורעמים וכדו', מברך גם בתוך שלשים, כיון שמברך בכל פעם על ראיית דבר חדש שלא היה בשעת הברכה הראשונה (משנ"ב ריח, יג).

וְהָאִידָּנָא דְּשַׁנְּיוּהָ פַּרְסָאֵי ■ להלכה, על כל הנהרות הגדולים שידוע שהם מימי בראשית, מברך 'עושה מעשה בראשית', כשרואה אותם במקום שלא השתנה מהלכם ע"י אדם (שו"ע או"ח רכח א-ב, ומשנ"ב שם ד-ה, ושעה"צ שם ז). ובספק אם שינוהו, יש מצדדים שלא יברך (אליה רבה רכח, ו), ויש מצדדים שיברך, כי מן הסתם לא השתנה (פמ"ג שם א"א ד), ולמעשה צ"ע (שעה"צ שם ח).

מְשֶׁיָּצָא חָתָן לִקְרַאת כַּלָּה - משל הוא, ופירושו, משירדו גשמים בשיעור כזה, שכשתרד טיפה על המים שהתקבצו על הארץ, תעלה הטיפה שעל הארץ לקראתה (רש"י ד"ה משיצא) [והטיפה היורדת היא משל לכלה והטיפה שעולה מהארץ לקראתה היא משל לחתן (ריטב"א תענית ו, ב), ויש אומרים להיפך (מאמר מרדכי רכא, ב)]. ויש מפרשים, שקילוח מים הבא משוק זה ייפגש עם קילוח הבא משוק אחר (רש"י תענית ו, ב ד"ה חתן). ויש מפרשים, משירבו מי הגשמים על הארץ, ויתרבו הבועות המתהוות מכח הגשם על פני המים, עד שילכו הבועות זו לקראת זו (רמב"ם ברכות י, ו). ■ להלכה, שיעור 'משיצא חתן לקראת כלה' הוא כפירוש הרמב"ם (שו"ע או"ח רכא, א).

מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ עַל כָּל טִפָּה וְטִפָּה שֶׁהוֹרַדְתָּ לָנוּ, וברכת הגשמים נתקנה דוקא אם היו בצער מחמת עצירת גשמים (כלבו פז). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם, א ומשנ"ב ב). ובא"י שמצוי יובש גדול, יש מחלוקת אם מברך גם כשבא הגשם בזמנו (משנ"ב שם א), ויברך בלא שם ומלכות (ביאה"ל שם ד"ה אם).

עַד תִּשְׁתַּחֲוֶה, ויש גורסים עד 'את שמך מלכנו' (רי"ף תענית ב, א וראו"ש כאן) ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם ב).

רוֹב ההוֹדָאוֹת וְהָאֵל ההוֹדָאוֹת, ויש גורסים 'אל רוב ההודאות' (רמב"ן במלחמות), כי למה להזכיר פעמיים 'ההודאות' (מאמר מרדכי רכא, ד) ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם ב).

הָא - ברכת 'מודים אנחנו לך' (רש"י ד"ה אתא פורתא) **דַּאֲתָא פּוּרְתָּא** - בשיעור של 'משיצא חתן לקראת כלה' (ביאה"ל רכא, א ד"ה מברכים, בדעת רש"י), **הָא** - ברכת 'הטוב והמטיב' (רש"י ד"ה אתא טובא) **דַּאֲתָא טוּבָא** - יותר מהשיעור של 'משיצא חתן לקראת כלה' (ביאה"ל שם בדעת רש"י). ויש מפרשים להיפך, שכשירדו מעט גשמים - פחות מהשיעור של 'משיצא חתן לקראת כלה', מברך 'הטוב והמטיב', וכשירדו הרבה גשמים - בשיעור של 'משיצא חתן לקראת כלה', מברך 'מודים אנחנו לך' (ביאה"ל שם בדעת הרי"ף והרא"ש).

הָא דְּלֵית לֵיהּ אַרְעָא, ובאופן זה מברך ברכת מודים גם ב'אתא פורתא', כי זהו השיעור של 'משיצא חתן לקראת כלה' (ביאה"ל רכא, א ד"ה מברכים, בדעת רש"י), ולדעת המפרשים ש'אתא פורתא' הוא פחות משיעור זה, אינו מברך כלל (ביאה"ל שם בדעת הרי"ף הרא"ש והרמב"ם).

הָא דְּאִית לֵיהּ שׁוּתָּפוּת - שיש עוד שיש להם שדות, והם שותפים עמו בטובה זו, כי כל מי שיש לו שדה שותף עמו בטובת הגשמים (רש"י ד"ה ה"ג). ויש שפירשו, שדוקא כשיש עמו שותף בשדה זו (רי"ף ורמב"ם ברכות י, ה), כי צריך שיהיה לו שותף בטובה זו עצמה (ביאה"ל שם ב ד"ה מברך). ■ להלכה, כשירדו גשמים בשיעור של 'משיצא חתן לקראת כלה', אם יש לו שדה בשותפות, מברך על הגשם 'הטוב והמטיב', בין ברואה ובין בשומע, ואם אין לו שותף בשדה, מברך 'שהחיינו' (שו"ע ורמ"א שם ב וביאה"ל שם). ואשתו ובניו, נחשבים כשותפים (משנ"ב שם ד), אך שותף גוי אינו נקרא שותף לזה, שטובת גוי אינה טובה (מג"א שם, ב ומשנ"ב שם ו).

אָמְרוּ לֵיהּ, כלומר, אף שלא ראה בעצמו, רק שמע על כך (רא"ש וב"ח או"ח רכג, א).

יָלְדָה אִשְׁתּוֹ זָכָר, אף אם יש לו כבר כמה בנים (שו"ת הרשב"א א, רמה), אולם אם יש לו כמה בנים ותאב שתיוולד לו בת, צ"ע אם מברך על לידת בן 'הטוב והמטיב', כיון שאינו חפץ בזכר (ביאה"ל רכג, א). ועל לידת בת, אינו מברך 'הטוב והמטיב', גם אם יש לו כבר בנים ורוצה שתיוולד לו בת כדי לקיים מצות פריה ורביה (משנ"ב רכג, ב), כיון שאשתו אינה מצווה על כך, ולעולם נוח לה בזכר (שעה"צ שם ג).

דְּאִיכָּא אִשְׁתּוֹ בַּהֲדֵיהּ, אבל אם מתה אשתו בלידה, אינו מברך 'הטוב והמטיב' (רמ"א או"ח רכג, א), ויש אומרים שיברך 'הטוב והמטיב', כי בשעת הלידה כבר היתה לה טובה (ב"י שם).

דְּנִיחָא לַהּ בְּזָכָר, שיש לה תועלת והנאה מכך שיתמוך בה בזקנותה, שידאג לקבורתה, ושירש אותה (שו"ת הרשב"א א ד, עז).

■ להלכה, על לידת זכר, מברכים הוא ואשתו 'הטוב והמטיב', (שו"ע שם א), ועל לידת בת, מברך 'שהחיינו' בפעם הראשונה שרואה אותה (משנ"ב שם ב), ואם מתה אשתו בלידה, מברך 'ברוך דיין האמת' ו'שהחיינו' (רמ"א שם ומשנ"ב שם ד ו-ז). וברכת 'שהחיינו' זו שאינה על דבר הבא מזמן לזמן, יש אומרים שהיא רשות, ומזה התפשט המנהג להקל שלא לברך גם 'הטוב והמטיב', אך אינו נכון, כיון שהיא ברכת חובה (רמ"א שם ומשנ"ב שם ז).

■ המשך במילואים

אֲפִילּוּ קָנֶה וְחָזַר וְקָנָה צָרִיךְ לְבָרֵךְ, משום שבכל פעם שהוא קונה, מתחדשת לו הנאה ושמחת הלב (רשב"א). ■ להלכה בנה או קנה בית חדש, או קנה כלים חדשים, אפילו היו לו כיוצא באלו בירושה, או שקנה וחזר וקנה, מברך על כל פעם 'שהחיינו' [כרבי יוחנן ללישנא בתרא] (שו"ע או"ח רכג, ג ומשנ"ב שם יא ו-יד). ומברך בין על בגדים ובין על כלים אחרים, אם הם דברים שאדם שמח בהם (משנ"ב שם יג), ומברך גם על כלים ישנים אם הם חדשים לו שלא היו שלו מעולם (שו"ע שם). קנה כלים שמשתמשים בהם הוא ובני ביתו, מברך 'הטוב והמטיב' (שו"ע שם ה). והמקבל כלים במתנה, יש אומרים שמברך 'הטוב והמטיב', משום שיש גם טובה לנותן, שאם המקבל עני, יש טובה לנותן שזיכהו ה' לעשות צדקה, ואם המקבל עשיר, שמח הנותן שמקבל ממנו (שו"ע שם ומשנ"ב שם כא בשם הרא"ש ע"פ הירושלמי הל' ג), ויש אומרים, שגם על מתנה אינו מברך 'הטוב והמטיב' (פרח שושן או"ח א, יב וביאור הגר"א שם בדעת הגמ', וכשיטת התוס' לעיל נט, ב), כי לא נתקנה ברכה זו אלא כשיש לאחרים טובה גשמית (משנ"ב שם בביאור דעתם), ולמעשה טוב יותר לנהוג לברך 'שהחיינו' גם על כלי שקיבל במתנה (משנ"ב שם).

כֹּחַ דְּהֶתֵּירָא עָדִיף לֵיהּ, שהמתיר ומיקל מוכרח להיות בטוח בדעתו, אבל האוסר, יתכן שמחמיר מספק (רש"י ביצה ב, ב ד"ה דהתיראי). ואף שלענין ברכה כח המחייב עדיף, כי עליו להיות בטוח בכך משום חשש ברכה לבטלה, לענין ברכת 'שהחיינו' שבאה על שמחת הלב, מותר לברך מספק, ואינו עובר בכך על 'לא תשא', ולפיכך כח הפוטר בה, עדיף (אליה רבה כב, ב).

שָׁקִיל לָהּ מִינֵּיהּ, ויענישנו ויטול את ממונו, ונמצא שהורע לו על ידי המציאה (תלמידי רבנו יונה).

הַשְׁתָּא מִיהָא טוֹבָה הִיא, ולפיכך מברך עליה כדבר טוב, כי אין מברכים על העתיד להיות, אלא על מה שאירע עתה (רמב"ם ברכות י, ד), משום שיתכן שלא יקרה לבסוף (רמב"ם בפיהמ"ש). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רכב, ד). ואינו מברך 'הטוב והמטיב' אלא כשיש לו בני בית, שיש בזה טובה גם להם, אבל אם אין לו בני בית, מברך רק 'שהחיינו' (משנ"ב שם ו), ויש אומרים, שגם אם יש לו בני בית אינו מברך 'הטוב והמטיב', כי שמא לא יתן להם מהממון, ואינו מברך 'הטוב והמטיב' אלא כשמצא כלים חשובים שראוי להשתמש בהם, שאז נהנים מהם כל בני הבית (שעה"צ שם ו, לדעת המג"א).

שֶׁהֶחֱזִירוּ שְׁנֵיהֶם בְּבַת אַחַת, ומשום כך בתוך ארבעים יום מועילה התפילה, כי שמא הזדיעו שניהם בבת אחת (אליה רבה רל, א) ■ וכן נפסק להלכה (משנ"ב שם א).

מוּבְטָח אֲנִי שֶׁאֵין זֶה בְּתוֹךְ בֵּיתִי, שהיה בטוח בצדקותו שלא יארע לו כל רע (רשב"א והגר"א באמרי נועם), ומה שמצינו צרות אצל הצדיקים, הכל תלוי במידת בטחונו בה' (הגר"א שם). ויש שפירשו, ששמועה רעה הבאה פתאום, כיון שאינה חלק מהנהגת העולם, אינה באה על הבוטח בה' (מהר"ל נתיבות עולם בטחון א), ויש מפרשים, שאין הכוונה שהיה בטוח שלא יארע לו רע, אלא שהיה בטוח שהצווחה לא תבוא מתוך ביתו, משום שהרגיל את בני ביתו לקבל באהבה דין שמים (יערות דבש א, ז וערוך השלחן רל, ב).

חָטָאָה אַתְּ - כי הפחד נובע מהחטא, אבל אדם הירא מה', אינו מפחד מזולתו (מכתב מאליהו ד 234).

יִסּוּרִים בָּעֵי הַהוּא גַּבְרָא לַאֲתוּיֵי אַנַּפְשֵׁיהּ - משום שהפחד מראה על העדר ביטחון בה', וכיון שאינך בוטח בה', הרי אתה מביא על עצמך יסורים, כי הבוטח בה' ניצל מהיסורים (מהר"ל שם).

לְעוֹלָם אַל יִפְתַּח אָדָם פִּיו לַשָּׂטָן, שדיבור כזה מעורר את מידת הדין, וגורם שהשטן מקטרג על האדם בטענה שהוא עצמו מודה שמגיע לו עונש זה (מהרש"א כתובות ח, ב).

הַנַּכְנָס לְהַקִּיז דָּם, והוא הדין לכל דבר רפואה, יאמר יהי רצון וכו' (מג"א רל, ו), ויש אומרים שדוקא כשנכנס להקיז דם, שיש סכנה שמא יחתוך את ורידי הדם וימות ח"ו (אליה רבה שם, י). ■ להלכה, בכל דבר רפואה יאמר יהי רצון וכו' (משנ"ב שם ו), כי בכל דבר שאדם עושה צריך לבקש מה' שיהיה לתועלת, ואין בזה חשש ברכה לבטלה, כי זו בקשה בעלמא ולא ברכה עם הזכרת שם ומלכות (שעה"צ שם ח).

לָא לֵימָא אִינָשׁ הָכִי ■ וכן נפסק להלכה שאומר רק: "יהי רצון מלפניך ה' אלקי שיהא עסק זה לי לרפואה כי רופא חנם אתה" (שו"ע שם ד).

שָׁנְיָתְנָה רְשׁוּת לָרוֹפֵא לְרַפְאוֹת, וכיון שניתנה לו רשות לכך, יש לו מצוה לרפא, ואם מונע עצמו מלרפא הרי זה שופך דמים (שו"ע יו"ד שלו, א וט"ז שם א). וגם לחולה יש מצוה ללכת לרופא ולהתרפא (ברכי יוסף שם ב).

בָּרוּךְ רוֹפֵא חִנָּם, ויש גורסים 'ברוך רופא חולים' (רמב"ם ברכות י, כא), ויברך בשם, שיאמר 'ברוך אתה ה' רופא חולים' (שם), ויש אומרים, שיאמר בשם ומלכות 'ברוך אתה ה' מלך העולם רופא חולים' (ב"י רל). ■ ולהלכה יאמר 'ברוך רופא חולים' (שו"ע שם ד), ולא נוהגים להזכיר שם ומלכות (משנ"ב שם ז).

הרואה פרק תשיעי ברכות

דקנה וחזר וקנה דברי הכל אין צריך לברך. להם רבי יומנן לף ממר צריך לברך אלא מעתה לעניין קריאי מגילה הוא דאיכא דאמרי כרי מבלי דכי יש לו וקנה דברי הכל צריך לברך. להם רבי הונא לף ממר אין צריך לברך אלא מקנה וחזר וקנה לליכא מזון כלל, אבל יש לו וקנה לליכא מזון מוזה הוא לעניין: בין כך ובין כך. פיש שיש לו ואין שמן לו, הואיל ולא קנה כמעשיהם ועכשיו קנה צריך לברך: לא כך מאיר ולא ברבי יהודה. לפיכך רבי יהודה לף פליג אלא על שנה זו, ומעכך ברוך ציין ואמת, אבל בשנה אחרת הכי הילכתא: השתא מיהא רעה היא. מעמצלמא מעמה

אשר יצר את האדם בחכמה. בְּמַגְמוֹמָע[ק] הֵ"וְיִבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּחָכְמָה. מִלְּמַעְלָה יִמְּלוֹ הוּא לוֹמַר, שֶׁנֶּאֱמַר [ד]כִּי ה' יִתֵּן חָכְמָה (משלי ב:ו) **שאם יפתח אחד מהם.** מִן הַמְּנוֹרָה כְּגוֹן הַכַּף אוֹ הַכֶּלֶךְ אוֹ הַמִּטְעָם: **או אם יפתח אחד מהם.** מִן הַמְּקֹרוֹת הַמְּפוּזָרוֹת כְּגוֹן הַכַּף אוֹ הַמּוֹט אוֹ בְּפִי הַטְּעָנָת. יִפָּתַח קְצֵה מִחֲלָלִים, יִסָּתֵם קְצֵה מִקְבִּיס: **קצירי.** מוֹזִיס: **ויפא לעשות.** כְּגוֹן בְּשַׂר. כְּנֶגֶד הַיְּסוֹדוֹת שֶׁבְּרִפּוּאָה לְכָל הַגּוּף: **ומפליא לעשות.** כְּנֶגֶד שֶׁהַגּוּף מְלֵא כְּמוֹ גַּלְגַּל, וְהַגַּלְגַּל הַזֶּה סִבּ"ב יָמִים בְּכָל יוֹם בְּלֹא מִין נִקְבִים וְנִקְבִים בְּלֹא מִין גַּלְגַּל, וְהַגַּלְגַּל הַזֶּה הַמְּפוּזָרִים כְּגוֹן הַכַּף אוֹ הַמּוֹט אוֹ בְּפִי הַטְּעָנָת. יִפָּתַח קְצֵה מִחֲלָלִים, יִסָּתֵם קְצֵה מִקְבִּיס: **קצירי.** מוֹזִיס: **ויפא לעשות.** כְּנֶגֶד הַיְּסוֹדוֹת שֶׁבְּרִפּוּאָה לְכָל הַגּוּף: **ומפליא לעשות.** כְּנֶגֶד שֶׁהַגּוּף מְלֵא כְּמוֹ גַּלְגַּל, וְהַגַּלְגַּל הַזֶּה סִבּ"ב יָמִים בְּכָל יוֹם בְּלֹא מִין נִקְבִים וְנִקְבִים בְּלֹא מִין גַּלְגַּל, וְהַגַּלְגַּל הַזֶּה

מפליא לעשות. מְשׁוֹם לְמַרְמִינְן בַּגְּ"ק[ב] [ג]כִּי גְּדוֹל לְמַחַר וּמוֹצֵא מְפַלְּמוֹת לְמָחָר מְלַכִּים לְמַחַר מְלַכִּים עוֹשֶׂה נֵס לְאִמּוֹתָיו יָם וְנָקַב לְמַחַר מִלֵּא מִמֶּנּוּ סְלָקִים הַרְבֵּה יוֹצֵא וְאוֹתוֹ יָכוֹל לְמַעֵט וְנוֹ וְהַקְּנֵ"ס כֹּחַ נְקָבִים נְקָבִים בְּמַחַר וְשׁוֹמֵר הַרְבֵּה מְאוֹתוֹ יוֹצֵא מִמֶּנּוּ: **כי שמע קול תרגולא אומר ברוך שנתן לשכוי בינה להבחין.** וְהוּא הַדִּין לְמִפְלִיא כִּי גַּלְגַּל כְּמוֹ. **וזקוף** כְּמַגְמוֹמָע מִלְּמַחַר עַל הַמַּחַר מִלְּמַעְלָה מִמְּנַּחַר וְהוּא מִגְּמוֹ מִן הַמּוֹתָר: **כי פריס סודרא על רישיה.** וְה"ס לְכָל כּוֹפֵע מִלְּמַעְלָה (קף מ:) כְּמַגְמוֹמָע בְּפֶרֶק שְׁלֹשׁ מְגוּלִין מִימֵי לְכוֹלֵי עֲלְמָא בְּמִי שֶׁיֵּשׁ מִן הַמּוֹתָר: **אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין.** כֵּיוָן דְּמִתְּלָא דְּמִתְּלָא מְצִיאוּתוֹ יֵשׁ לוֹ לְנַחֵר לְהָנִיחַ אֵצֶל בֵּצֶל לְמַע מִנַּחַר עַל מְצוֹת שֶׁכָּבַר מִנַּחַר עַל מִסְכֶּת[ל]. **וכפ' הקומץ** (ממות ט. ופס) שֶׁמָּר לֹא מִנַּחַר לְמַחַר מִלֵּא מִנַּחַר שֶׁמֵּת פ"ם דְּעַל שֶׁמֵּי הַמִּפְלִיא לְמַעֵר מִנַּחַר כְּלֹא מַחַר עַל שֶׁמֵּיהֶן לְמַע מִלֵּא מִינְיָמִים. וּמוֹסֵק לוֹמַר לְמַע הוֹלְכוֹ שֶׁמֵּי מִלְּכוֹת לְהָנִיחַ וּמַע מְצוֹת לְמַע כִּמְמַע וּמִנַּחַר רְמַע דְּגְמוּסִים. וּלְפִי"מ גַּבֵּי מִנַּחַר שֶׁמֵּיהֶם מִם יֵשׁ עַל לְמַע נֵבֶל לְמַע מְעַכְּבִין זֶה מִם זֶה[ס] מִנַּחַר שֶׁמֵּיהֶם עַל עַל לְמַע נֵבֶל וּמַע מִם לְמַע מִזְכִּיר הַגְּמ' עַל לְמַע נֵבֶל מִנַּחַר שֶׁמֵּיהֶם לְפִי שֶׁמֵּין דְּגְמוּסִים כְּלֹא לְהָנִיחַ זֶה בְּלֹא זֶה תְּפִילִין בְּי בֵּי חַנָּא שֶׁמֵּימֵי (פ"מ ד' מִנַּ:) וְכֵן בְּי' לְגִינוּ מִם בְּמַמּוּטוֹתָיו וְכֵן לְגִינוּ לְמַתֵּן מִקְוֵה מִקְוֵה מִפְלָה שֶׁלּוֹ כְּמַנּ כֵּן:

וכל

מפליא לעשות. מְשׁוֹם לְמַרְמִינְן בַּגְּ"ק[ב] [ג]כִּי גְּדוֹל לְמַחַר וּמוֹצֵא מְפַלְּמוֹת לְמָחָר מְלַכִּים לְמַחַר מְלַכִּים עוֹשֶׂה נֵס לְאִמּוֹתָיו יָם וְנָקַב לְמַחַר מִלֵּא מִמֶּנּוּ סְלָקִים הַרְבֵּה יוֹצֵא וְאוֹתוֹ יָכוֹל לְמַעֵט וְנוֹ וְהַקְּנֵ"ס כֹּחַ נְקָבִים נְקָבִים בְּמַחַר וְשׁוֹמֵר הַרְבֵּה מְאוֹתוֹ יוֹצֵא מִמֶּנּוּ: **כי שמע קול תרגולא אומר ברוך שנתן לשכוי בינה להבחין.** וְהוּא הַדִּין לְמִפְלִיא כִּי גַּלְגַּל כְּמוֹ. **וזקוף** כְּמַגְמוֹמָע מִלְּמַחַר עַל הַמַּחַר מִלְּמַעְלָה מִמְּנַּחַר וְהוּא מִגְּמוֹ מִן הַמּוֹתָר: **כי פריס סודרא על רישיה.** וְה"ס לְכָל כּוֹפֵע מִלְּמַעְלָה (קף מ:) כְּמַגְמוֹמָע בְּפֶרֶק שְׁלֹשׁ מְגוּלִין מִימֵי לְכוֹלֵי עֲלְמָא בְּמִי שֶׁיֵּשׁ מִן הַמּוֹתָר: **אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין.** כֵּיוָן דְּמִתְּלָא דְּמִתְּלָא מְצִיאוּתוֹ יֵשׁ לוֹ לְנַחֵר לְהָנִיחַ אֵצֶל בֵּצֶל לְמַע מִנַּחַר עַל מְצוֹת שֶׁכָּבַר מִנַּחַר עַל מִסְכֶּת[ל]. **וכפ' הקומץ** (ממות ט. ופס) שֶׁמָּר לֹא מִנַּחַר לְמַחַר מִלֵּא מִנַּחַר שֶׁמֵּת פ"ם דְּעַל שֶׁמֵּי הַמִּפְלִיא לְמַעֵר מִנַּחַר כְּלֹא מַחַר עַל שֶׁמֵּיהֶן לְמַע מִלֵּא מִינְיָמִים. וּמוֹסֵק לוֹמַר לְמַע הוֹלְכוֹ שֶׁמֵּי מִלְּכוֹת לְהָנִיחַ וּמַע מְצוֹת לְמַע כִּמְמַע וּמִנַּחַר רְמַע דְּגְמוּסִים. וּלְפִי"מ גַּבֵּי מִנַּחַר שֶׁמֵּיהֶם מִם יֵשׁ עַל לְמַע נֵבֶל לְמַע מְעַכְּבִין זֶה מִם זֶה[ס] מִנַּחַר שֶׁמֵּיהֶם עַל עַל לְמַע נֵבֶל וּמַע מִם לְמַע מִזְכִּיר הַגְּמ' עַל לְמַע נֵבֶל מִנַּחַר שֶׁמֵּיהֶם לְפִי שֶׁמֵּין דְּגְמוּסִים כְּלֹא לְהָנִיחַ זֶה בְּלֹא זֶה תְּפִילִין בְּי בֵּי חַנָּא שֶׁמֵּימֵי (פ"מ ד' מִנַּ:) וְכֵן בְּי' לְגִינוּ מִם בְּמַמּוּטוֹתָיו וְכֵן לְגִינוּ לְמַתֵּן מִקְוֵה מִקְוֵה מִפְלָה שֶׁלּוֹ כְּמַנּ כֵּן:

כי שמע קול תרגולא אומר ברוך שנתן לשכוי בינה להבחין. וְהוּא הַדִּין לְמִפְלִיא כִּי גַּלְגַּל כְּמוֹ. **וזקוף** כְּמַגְמוֹמָע מִלְּמַחַר עַל הַמַּחַר מִלְּמַעְלָה מִמְּנַּחַר וְהוּא מִגְּמוֹ מִן הַמּוֹתָר: **כי פריס סודרא על רישיה.** וְה"ס לְכָל כּוֹפֵע מִלְּמַעְלָה (קף מ:) כְּמַגְמוֹמָע בְּפֶרֶק שְׁלֹשׁ מְגוּלִין מִימֵי לְכוֹלֵי עֲלְמָא בְּמִי שֶׁיֵּשׁ מִן הַמּוֹתָר: **אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין.** כֵּיוָן דְּמִתְּלָא דְּמִתְּלָא מְצִיאוּתוֹ יֵשׁ לוֹ לְנַחֵר לְהָנִיחַ אֵצֶל בֵּצֶל לְמַע מִנַּחַר עַל מְצוֹת שֶׁכָּבַר מִנַּחַר עַל מִסְכֶּת[ל]. **וכפ' הקומץ** (ממות ט. ופס) שֶׁמָּר לֹא מִנַּחַר לְמַחַר מִלֵּא מִנַּחַר שֶׁמֵּת פ"ם דְּעַל שֶׁמֵּי הַמִּפְלִיא לְמַעֵר מִנַּחַר כְּלֹא מַחַר עַל שֶׁמֵּיהֶן לְמַע מִלֵּא מִינְיָמִים. וּמוֹסֵק לוֹמַר לְמַע הוֹלְכוֹ שֶׁמֵּי מִלְּכוֹת לְהָנִיחַ וּמַע מְצוֹת לְמַע כִּמְמַע וּמִנַּחַר רְמַע דְּגְמוּסִים. וּלְפִי"מ גַּבֵּי מִנַּחַר שֶׁמֵּיהֶם מִם יֵשׁ עַל לְמַע נֵבֶל לְמַע מְעַכְּבִין זֶה מִם זֶה[ס] מִנַּחַר שֶׁמֵּיהֶם עַל עַל לְמַע נֵבֶל וּמַע מִם לְמַע מִזְכִּיר הַגְּמ' עַל לְמַע נֵבֶל מִנַּחַר שֶׁמֵּיהֶם לְפִי שֶׁמֵּין דְּגְמוּסִים כְּלֹא לְהָנִיחַ זֶה בְּלֹא זֶה תְּפִילִין בְּי בֵּי חַנָּא שֶׁמֵּימֵי (פ"מ ד' מִנַּ:) וְכֵן בְּי' לְגִינוּ מִם בְּמַמּוּטוֹתָיו וְכֵן לְגִינוּ לְמַתֵּן מִקְוֵה מִקְוֵה מִפְלָה שֶׁלּוֹ כְּמַנּ כֵּן:

**

הַנְּכָנָס לְבֵית הַכִּסֵּא אוֹמֵר, קודם שיכנס (רמב"ם תפלה ז, ה). ואומר כך רק מי שהוא ירא שמים שהשכינה שורה עליו, אבל סתם אדם לא, משום שנראה כיוהרה שמחשיב עצמו שמלאכים מלוים אותו (אבודרהם). ■ להלכה, בזמן הזה לא נהגו לאומרו (שו"ע או"ח ג, א), שאין אנו מחזיקים עצמנו לירא שמים שמלאכים מלוים אותנו (ט"ז שם א).

שֹׁמְרוּנִי - מהמזיקים שבבית הכסא, **שֹׁמְרוּנִי** - לאחר שאצא מכל פגע רע, **עֲזָרוּנִי** - בעשיית צרכיי שיפתחו ויסתמו נקביי כראוי, **עֲזָרוּנִי** - לאחר שאצא (פרישה שם ב). ואומר זאת בלשון רבים, משום שמלוים אותו שני מלאכים (אמרי נועם להגר"א). ובקשה זו אינו מבקש מהקב"ה אלא על ידי אמצעי, כי אין זה דרך כבוד בבקשה שהיא על עשיית צרכיו (מור וקציעה שם).

שֶׁכֵּן דַּרְכָּן שֶׁל בְּנֵי אָדָם, ולפיכך אל ירע בעיניכם להמתין לי (מהרש"א).

כִּי נָפִיק אוֹמֵר, בין על גדולים ובין על קטנים, כי הצורך לקטנים הוא כמו לגדולים (שו"ת הרשב"א א, תקצה), ויש אומרים שרק על גדולים מברך (רא"ה כאן ותוס' ישנים יומא ל, א), שכך משמע מלשון הגמ' 'הנכנס לבית הכסא', שאין זה אלא לגדולים (רא"ה שם). ■ להלכה, מברך 'אשר יצר' גם על קטנים, ואפילו על טיפה אחת, כי אם היה נסתם הנקב מלהוציא הטיפה היה קשה לו, וחייב להודות על כך (שו"ע או"ח ז, א ו-ד).

והקם בבוקר, אינו מברך 'אשר יצר' אלא אם עשה צרכיו (תוס' לעיל מו, א ד"ה כל וב"י או"ח ד), ויש אומרים שבבוקר המנהג לברך אף אם לא עשה צרכיו (רמ"א שם א), משום שנעשה כבריה חדשה ומודה על יצירת הגוף (מג"א שם ב ומשנ"ב שם ג) [ואם היה נעור בלילה, שאז לא נעשה בריה חדשה בבוקר, גם לדעה זו אינו יכול לברך 'אשר יצר' אם לא עשה צרכיו (משנ"ב שם)]. ■ להלכה, הרוצה להסתלק מהספק, יזהר לעשות צרכיו בבוקר תיכף אחר שיטול ידיו, כדי שיתחייב בברכה לכולי עלמא (משנ"ב שם ד).

נְקָבִים נְקָבִים, כפל הלשון בא להורות על ריבוי הנקבים והחללים (ב"י או"ח ו).

חֲלָלִים חֲלָלִים, וגירסתנו היא 'חלולים חלולים' (טור שם), כי ב'חללים' שבאברים לא שייכת 'בריאה', משום שאין בהם ממש, אלא הכוונה היא לאברים שהם חלולים (ב"י שם).

שֶׁאִם יִפָּתֵחַ אֶחָד מֵהֶם מהחללים (רש"י) **אוֹ אִם יִסָּתֵם אֶחָד מֵהֶם** מהנקבים (רש"י). והגירסא היא קודם 'שאם יפתח', לפי שאומר כן על ה'חללים' שסיים בהם (ב"י שם), ויש גורסים קודם 'שאם יסתם' (רמב"ם תפלה ז, ה).

אִי אֶפְשָׁר, אי בחיריק, שפירושו אֵין, וכך המנהג לומר (שערי תשובה שם ב), ויש אומרים אֵי בצירי, כי המילה נגזרת מֵאַיִן (באר היטב שם ב).

לַעֲמוֹד לְפָנֶיךָ, ואין גורסים 'אפילו שעה אחת', שהרי אדם יכול לחיות הרבה שעות כשפיו סתום (מהר"ם מרוטנבורג בתשב"ץ קטן רטז), ויש שכן גורסים כך (רי"ף, רמב"ם תפלה ז, ה), ולדעתם 'שעה אחת' היא שעת הלידה, שאם ישאר אז פיו סתום או טבורו פתוח, אינו יכול להתקיים (ב"י שם בדעת הטור), או ש'שעה אחת' פירושה, שאם יעבור שיעור הזמן שבו יכולים הנקבים להישאר פתוחים או סתומים, שאז לא יוכל להתקיים אפילו שעה אחת (ב"י שם). ■ להלכה, יש אומרים שמנהגנו שלא לומר 'אפילו שעה אחת' (מג"א שם ב, ומשנ"ב בדעת הגר"א), ויש אומרים ששתי הגרסאות נכונות, ואין לזוז ממנהג אבותיו (ב"ח שם וט"ז שם ב).

רוֹפֵא כָּל בָּשָׂר, ורפואת הגוף שייכת גם באדם בריא, בכך שהקב"ה מעמיד את פעולת הגוף כתיקנה (דרישה שם א). ויש גורסים 'רופא חולי כל בשר' (רא"ש), שדוקא כשאומר 'רופא חולים' משמע על האנשים שכולם חולים, אבל 'רופא חולי כל בשר' פירושו שה' ברא נקבים כדי לרפא את החולי הקיים בטבע כל בשר, שלא תתעפש הפסולת בגוף (ט"ז שם ג). ויש שכתב, שאין לגרוס 'רופא חולי כל בשר', שהרי לשמואל אין להזכיר לשון חולי (ב"ח שם). ■ להלכה, שתי הגרסאות נכונות, וחלילה למחוק אחת מהן (ט"ז שם).

מַפְלִיא לַעֲשׂוֹת - ששומר את הרוח שלא תצא מהגוף, אף שגופו חלול ומלא נקבים (רש"י ד"ה ומפליא ותוס' ד"ה מפליא), או בכך שבורר את המאכל ודוחה הפסולת (אבודרהם), או במה שמחבר את הרוח לגוף הגשמי (רמ"א שם).

רוֹפֵא כָּל בָּשָׂר וּמַפְלִיא לַעֲשׂוֹת ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם א).

הַנְּכָנָס לִישַׁן עַל מִטָּתוֹ, שינת קבע של לילה ולא שינת ארעי ביום (שפתי חכמים ע"פ הרמב"ם). ומיד כשנכנס קורא, שמא תחטפנו שינה, ואינו צריך לסמוך את הברכה לשינה, שהרי אינו אומר המפיל חבלי שינה 'עתה' על עיני, אלא מברך על השינה שעתיד לישון, ואף אם לא יירדם כלל אינה ברכה לבטלה, כי הברכה היא על מנהגו של עולם (כנסת הגדולה ושיירי כנסת הגדולה או"ח רלט). ויש אומרים שלא יקרא ויברך מיד, אלא כשרואה שהשינה באה עליו, שאז הוא זמנה, אבל קודם לכן זו ברכה לבטלה (סדר היום). ■ להלכה, יקרא ויברך מיד, ואין בזה הפסק כיון שאינו עושה דבר אחר בינתים, אך אם מסתפק שמא לא יצליח להירדם, לא יברך 'המפיל' (משנ"ב שם ג וביה"ל שם ד"ה סמוך).

עַל מִטָּתוֹ, כשהוא שוכב (ב"י לדעת רש"י והרמב"ם), ויש אומרים שאין לקרוא כשהוא שוכב, ו'על מטתו' היינו סמוך למטתו, כלומר בשעה שרוצה לילך לישון (שם בדעת רבינו יונה). ■ להלכה, אם קרא קריאת שמע של ערבית מבעוד יום, צריך לכוון כשקורא קריאת שמע שעל המטה לצאת ידי חובת מצות עשה של קריאת שמע, ולפיכך לא יקראנה בשכיבה, ואם כבר קראה בזמנה, יש אומרים שמותר לכתחילה לקרותה בשכיבה (מג"א שם, ה), ויש מחמירים לכתחילה גם באופן זה, לקרותה בישיבה או בעמידה (חיי אדם לה, א), ולמעשה המיקל לקרותה בשכיבה כשקראה בערבית בזמנה, אין מוחים בידו, אך טוב יותר לקרותה בישיבה או בעמידה, כדי שלא יירדם באמצע הקריאה ויפסיד ברכת המפיל (שעה"צ שם, י).

אוֹמֵר מִשְׁמַע יִשְׂרָאֵל עַד וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ, לשמירה מהמזיקים כמבואר לעיל ה, א (ירושלמי לעיל א, א ותוס' לעיל ב, א ד"ה מאימתי), או כדי שיעסוק בתורה סמוך לשינה (ר"י מלוניל לעיל ד, ב, ע"פ הגמ' שם ה, א). ויש אומרים שאומר גם 'והיה אם שמוע' כי גם בה נאמר 'ובשכבך ובקומך' (רא"ש בשם ר"ח), ויתכן שגירסתם היא 'שמע והיה אם שמוע' (רא"ש שם). ■ להלכה, אומר רק פרשה ראשונה (שו"ע שם א), וטוב לומר כל קריאת שמע שהיא רמ"ח תיבות [בצירוף 'אל מלך נאמן'], לשמור רמ"ח אבריו (משנ"ב שם א).

וְאוֹמַר בָּרוּךְ הַמַּפִּיל - לאחר קריאת שמע, כדי שלא יהיה הפסק בין הברכה לשינה, שקריאת שמע היא הפסק מפני שאינה לשמירה אלא כדי לעסוק בתורה (ע"פ של"ה חולין קסט ומג"א שם ב בדעת הטוש"ע שם וכמשמעות הגמ'), ויש אומרים שיברך המפיל

ואח"כ קריאת שמע (הגהות מיימוני תפלה ז, ג, ממשמעות הרמב"ם שם ב), ויתכן שכך גרסו בגמ' (נהר שלום שם), ולדעתם קריאת שמע היא משום שמירה ולפיכך אינה הפסק (מג"א שם). ■ להלכה, אם טבעו להירדם באמצע קריאת שמע, טוב יותר שיקדים 'המפיל', ואם אין טבעו לזה, טוב יותר לאחֵר 'המפיל' לאחַר קריאת שמע (משנ"ב שם ב).

וּמֵאִיר לְאִישׁוֹן בַּת עָיִן, שעל ידי השינה יאורו עיניו (אבודרהם).

וְתֵן חֶלְקִי בְּתוֹרָתֶךָ וְתַרְגִּילֵנִי לִידֵי מִצְוָתֶךָ, שכיון שבשעת השינה אינו יכול לעסוק בתורה ובמצוות, מתפלל על כך קודם השינה, כדי שלא יחשב כאילו פורק עול מהם (צל"ח).

הקדמה לברכות השחר: אסור ליהנות מהעולם הזה בלי ברכה, וכל הנהנה בלא ברכה כאילו מעל (לעיל לה, א), לפיכך תקנו חכמים ברכה על כל דבר מהנהגת העולם שהאדם נהנה ממנו (טור או"ח מו). ובזמן הגמ' היו מברכים כל אחת מברכות השחר בשעתה כמבואר בגמ' להלן, ובזמננו תיקנו לסדרן בבית הכנסת, מפני שאין הידים נקיות, וכדי שיוציא הש"ץ את עמי הארצות שאינם יודעים אותן, וכיון שהן ברכות הודאה ושבח, אינו חייב לברכן 'עובר לעשייתן' (ע"פ רא"ש וטור שם).

ואם לא נתחייב באחת מהן, כגון שלא שמע קול תרנגול או לא לבש, יש אומרים שאינו מברך (רמב"ם תפלה ז, ז), ויש אומרים שכל ברכות השחר הן ברכות השבח על מנהגו של עולם, ומברכן גם אם לא נהנה (רמב"ן פסחים ז, ב) [ומה שאמרו להלן 'כד שמע' וכו', הכוונה אינה שהוא עצמו שמע, אלא על שאר העולם (ביה"ל מז, יג ד"ה מברך)], ויש אומרים שהברכות שנתקנו על סידור העולם והנהגתו, כגון 'הנותן לשכוי' ו'המכין מצעדי גבר', מברך אף אם לא שמע קול תרנגול או לא הלך על הארץ, אבל הברכות שעל הנאתו, כגון 'עוטר ישראל' או 'מלביש ערומים', אם שוכב על מטתו ואינו מתלבש, לא יברך (תוס' ד"ה כי שמע וד"ה כי פריס ורא"ש). ■ להלכה, כל ברכות השחר אם לא נתחייב באחת מהן, יאמר אותה ברכה בלא הזכרת השם (שו"ע מו, ח), ויש אומרים, שהמנהג הוא לברך אף אם לא התחייב בהן (רמ"א שם). אך ברכת 'אלהי נשמה' ו'המעביר שינה', אם לא ישן כלל בלילה, ישמע מאחר ויכוין לצאת (משנ"ב שם כד).

כִּי מְתֻעָר, בסוף שנתו (רמב"ם תפלה ז, ג), ולא כשמתעורר באמצע הלילה וחוזר לישון (רבנו מנוח וכס"מ שם).

אוֹמֵר אֲלֹהַי נְשָׁמָה, ומשמע שאין ברכה אחרת לפניה, משום שברכת 'אשר יצר' היא רק אם עשה צרכיו [וראה לעיל שהובאה מחלוקת בזה] (תוס' לעיל מו, א ופסחים קד, ב ד"ה כל). וברכת על נטילת ידים, יש אומרים שנהגו בימיהם ליטול ולברך אחר כך, ובינתיים לשפשפן ולנקותן בלי נטילה (רא"ש ושו"ת הרשב"א א, קנג), ויש אומרים, שהסדר בגמ' הוא סדר הזמנים בהנהגת העולם ולא סדר הברכות, אלא צריך ליטול ולברך על נטילת ידים לפני שמברך (רשב"א שם בשם הר"י ברצלוני, וראה גם רבינו יונה).

והטעם שאינה פותחת בברוך, יש אומרים, משום שהיא ברכת שבח והודאה בעלמא (תוס' שם ושם), ומשום כך לא הקפידו לתקן בה פתיחה (שטמ"ק לעיל שם). ויש אומרים, משום שהיא 'ברכה הסמוכה לחברתה', שסמוכה לברכת 'אשר יצר' (שו"ת הרא"ש ד, א), ולא הוצרכה הגמ' להזכיר שמברך לפניה 'אשר יצר', כי מן הסתם כך הוא, שנפנה מיד בקומו ואומר 'אשר יצר' וסומכה ל'אלהי נשמה' (פמ"ג או"ח ו א"א ח), והסמיכו ברכות אלו זו לזו, משום שברכת 'אשר יצר' היא על הגוף, ו'אלהי נשמה' היא על הנשמה (ביאור הגר"א שם ד, ג), וגם משום ש'אשר יצר' מסתיימת ב'מפליא לעשות', שהפלא הוא בכך שמחבר בין הנשמה לגוף (דרכי משה שם ו, ב).

■ להלכה, נכון להיזהר לכתחילה להסמיך ברכת 'אלוקי נשמה' לברכת 'אשר יצר' (משנ"ב ו, יב). ולענין נטילת ידים, יכול לברך ברכות השחר קודם נטילה, אך ינקה ידיו, כי מסתמא חיכך במקומות המטונפים בגופו (שו"ע שם ד, כג ומשנ"ב שם ס), ויש אומרים שלא יברך בלי נטילה [משום רוח רעה השורה על ידיו] (שערי תשובה שם, ל בשם הזוהר), וראוי להחמיר אם יש לו מים (משנ"ב שם סא).

אַתָּה יְצַרְתָּהּ בִּי אַתָּה נְפַחְתָּהּ בִּי, יש שאינם גורסים 'יצרתה בי', אלא 'יצרתה' (רמב"ם תפלה ז, ג), משום שהנשמה לא נוצרה בגופו, אלא נוצרה כבר בבריאת העולם (צל"ח). בנוסף, יש הגורסים בתחילה 'אתה בראתה' (רמב"ם שם), שאומר שלש לשונות 'בראתה, יצרתה, נפחתה' כנגד שלשה החלקים - נפש רוח ונשמה (מהרש"א).

לַשֶּׂכְוִי, שהתרנגול נקרא 'שכוי' (רש"י ד"ה לשכוי), כי 'שכוי' הוא מלשון ראיה [והתרנגול 'סוכה' ומבחין בין יום ללילה] (רש"י ר"ה כו, א ד"ה שכוי). ויש מפרשים, שלב האדם נקרא 'שכוי', שהלב הוא המבין [ו'סוכה' וצופה את הנולד], ועל ידי הבינה אדם מבחין בין יום ובין לילה. ומפני שהתרנגול גם מבין, וגם בערבי קורין לתרנגול 'שכוי', תיקנו לומר ברכה זו בשמיעת קול התרנגול (רא"ש).

שֶׁעָשָׂה לִי כָּל צָרְכִּי, שכשנועל מנעליו, יכול ללכת לעשות כל צרכיו (אבודרהם).

אוֹזֵר יִשְׂרָאֵל, שישראל הצטוו לחגור משום צניעות, כדי להפסיק בין הלב לערוה לומר דברים שבקדושה (ט"ז או"ח מו, ב).

בִּגְבוּרָה, שהגבורה היא בחגורה שבה חוגר את נשקו (אבודרהם).

עוֹטֵר יִשְׂרָאֵל, שישראל הצטוו משום מורא שמים שלא לילך בגילוי הראש (ב"י שם).

בְּתִפְאָרָה, שדבר זה הוא תפארת ומעלה לישראל (שם), או משום שכובע נקרא פאר, כמו שנאמר (שמות לט, כח) 'פארי המגבעות' (סידור יעב"ץ).

לְהִתְעַטֵּף בְּצִיצִית, בשו"א תחת הבי"ת (לבוש או"ח ח, ה), ויש אומרים בַּציצית בפת"ח (ב"ח או"ח כד, שו"ע הרב ח, ב) ■ להלכה, יאמר בְּציצית, שכך דעת רוב האחרונים (משנ"ב ח, י ושעה"צ שם טו).

עַל מִצְוַת תְּפִילִּין, ומברך ברכה זו תמיד, אף אם לא שח לפני שהניח של ראש (תוס' מנחות לו, א ד"ה לא), ויש אומרים שמברכה דוקא אם שח (רש"י שם ד"ה לא). ■ להלכה, יש אומרים שמברך רק 'להניח' (שו"ע או"ח כה, ה), ומנהג בני אשכנז לברך על של ראש 'על מצות' גם אם לא שח, ולומר אחר כך 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' (רמ"א שם).

כִּי מָשֵׁי יְדֵיהּ, וראה לעיל אם את שאר הברכות שנמנו עד עתה מברך בלא נטילה. וחובת הנטילה היא לפי שנגע בשנתו במקומות המטונפים בגופו (רא"ש), ויש אומרים לפי שבכל בוקר לאחר השינה אדם נעשה כבריה חדשה, וצריך להתקדש וליטול ידיו, ככהן שמקדש ידיו קודם עבודתו (שו"ת הרשב"א א, קצא). בנוסף לכך, צריך ליטול ידיו שלש פעמים להעביר רוח רעה השורה עליהן (שבת קט, א) ■ להלכה, מחמירים כשני הטעמים לענין הנטילה (משנ"ב ד, א), שאף אם יודע שלא נגע במקומות המטונפים, יטול

ידיו (שו"ע שם יג, ומשנ"ב כח וביה"ל ד"ה אם), או כשהשכים קודם עלות השחר ונטל ידיו וחזר לישון, שיטול ידיו שוב כשקם (משנ"ב שם לב). ומלבד הטעמים הללו, צריך ליטול בכל בוקר שלש פעמים משום רוח רעה (שו"ע שם ב).

עַל נְטִילַת יָדַיִם, 'נטילה' מלשון הגבהה, שצריך להגביה ידיו לאחר ששופך עליהם מים (אבודרהם).

לְקַבּוֹלֵיהּ בְּשִׂמְחָה, לפי שהיסורים מכפרים על עוונותיו, כדי שלא יצטרך להתייסר בעולם הבא ששם העונש הוא הרבה יותר גדול (רא"ה), או משום שהרבה דברים שנראים רע בתחילתם, בסוף מתברר שבאה מהם טובה גדולה (רמב"ם בפיהמ"ש), או משום שהמקבל באהבה את גזירת ה', עובד בכך את ה' שהיא שמחה לו (טור) ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רכב, ג).

לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם רָגִיל לוֹמַר כָּל דְּעָבִיד רַחֲמָנָא לְטָב עָבִיד, משום שיתכן שלבסוף יצא מזה דבר טוב (פיהמ"ש לרמב"ם), ואף אם נגזרה עליו גזירה רעה, על ידי פתיחת פיו לטובה, יכולה הגזירה להתהפך לטובה (בן יהוידע), או משום שמתכפרים עוונותיו ביסורים (רא"ה). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רל, ה).

לְעוֹלָם יְהִיוּ דְּבָרָיו שֶׁל אָדָם מוּעָטִין לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא - שלא יתרעם על קורותיו ויטיח דברים קשים כלפי מעלה (ע"פ רש"י קהלת ה, א וריבב"ן ומהרש"א), ויש שהוסיף, שגם לא ירבה לבקש רחמים על פורענות הבאה עליו (מהרש"א).

כִּי הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם וְאַתָּה עַל הָאָרֶץ, ועליך לירא ממנו, שהרי אימת העליון על התחתון אפילו חלש למעלה וגיבור למטה, וכל שכן כשגיבור למעלה וחלש למטה (רש"י שם). ויש שפירש, שכמו שהעומד למעלה רואה יותר מהעומד למטה, כך גם הקב"ה רואה את העתיד המכוסה ממך, ויתכן שעושה לך דבר זה לטובה (ע"פ מהרש"א).

חַד אָמַר פַּרְצוּף וְחַד אָמַר זָנָב, ונחלקו, שלדעת האומר 'פרצוף', האשה היא עיקר כמו האדם, ולפיכך נבראה כפרצוף בפני עצמו, ולדעת האומר 'זנב', האשה טפלה לאדם כזנב הטפל לגוף (מהר"ל גבורות ה' סח).

בְּרִישָׁא אָדָם וְהָדָר בְּהֵמָה, שאף ש'בקללה מתחילין מן הקטן', מכל מקום השחתת הבהמות להיזקק לשאינן מינן, לא היתה מחמת עצמן, אלא על ידי האדם שלימדם לעשות כן, ולפיכך לא התחילה הפורענות מהן אלא מהאדם, ונגזרה עליהן מיתה רק משום שנבראו לצורך האדם (אמרי נועם להגר"א).

בְּהַתְחָלָה עָלָה בְּמַחֲשָׁבָה לִבְרֹאת שְׁנַיִם וּלְבַסּוֹף לֹא נִבְרָא אֶלָּא אֶחָד, לא שהיה שינוי במחשבת הבורא חלילה, אלא ה'מחשבה' היא ייעוד ותכלית המעשה, שמתחילה ברא הקב"ה את האדם אחד על דעת שלבסוף יקח ממנו את הצלע ויברא ממנו את האשה (אמרי נועם להגר"א), והטעם שנברא האדם בתחילה אחד בשונה משאר בעלי החיים שנבראו מלכתחילה נפרדים, משום שבבריאת האדם רצה הקב"ה שתילקח האשה מגוף האדם, כדי שתיחשב כאחד מאבריו, כי על ידי זה החיבור והדבקות ביניהם יהיו בשלמות (שו"ת הרשב"א א, ס).

לֹא יְהַלֵּךְ אָדָם אֲחוֹרֵי אִשָּׁה בַּדֶּרֶךְ, וחוץ לארבע אמות שלה, יש אומרים שמותר (באר היטב אה"ע כא, ב, בשם האר"י), ויש אומרים שאסור כל שמכיר בהילוכה ובתנועותיה (שם, בשם הרדב"ז). ■ להלכה, אסור להלך אחר אשה, אלא רץ ומסלקה לצדדים או לאחוריו (שו"ע שם, א). ואם אינו יכול לסלקה לצדדים או לאחוריו והוא ממהר לדבר מצוה, יכול ללכת כשעיניו מושפלות לקרקע (רדב"ז ב, תשע), אבל כשאינו ממהר לדבר מצוה, אין היתר באופן זה, אלא ימתין עד שתלך (פתחי תשובה שם, א).

וַאֲפִילּוּ אִשְׁתּוֹ, שגנאי הוא (רש"י ד"ה אפילו), לפי שאין זה דרך ארץ שהגדול ילך אחרי הקטן, ואין זה מצד איסור הרהור כמו באשה אחרת (מהרש"א).

נִזְדַּמְּנָה לוֹ עַל הַגֶּשֶׁר יְסַלְּקֶנָּה לְצִדָּדִין, ודוקא בגשר די בכך, משום שהוא מקום הילוך הרבים, אבל בדרך, לפעמים אין עוד אנשים שם, ואז גם כשמסלקה לצדדים אסור, משום יחוד (בית מאיר אה"ע כא, א).

וְכָל הָעוֹבֵר אַחוֹרֵי אִשָּׁה בַּנָּהָר, אם היא אשת איש (רש"י), **אֵין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא**, מפני שמסתכל בה כשמגביהה את בגדיה מהמים (רש"י). ואף שמבואר בגמ' (ב"מ נט, א) שהבא על אשת איש עדיין יש לו חלק לעולם הבא, בראיה יש הנאה יותר מהמעשה עצמו (יומא עד, ב), ולפיכך עונשה חמור יותר (יד דוד). ויש שפירשו שחומרת העונש היא דוקא אם רגיל בכך, לפי שיבוא לידי ניאוף (תוס' ד"ה וכל), כלומר, עם כמה נשים, ולפיכך חמור יותר מאם בא על אשת איש פעם אחת (יד דוד, בביאור התוס').

הִכְתִּיב וַיֵּלֶךְ אֱלִיָּקָנָה אַחֲרֵי אִשְׁתּוֹ, יש שמחקו את הראיה מאלקנה, כי אין פסוק כזה (תוס'), ויש שכתב שהוא מהפסוק (שופטים יט, ג) "ויקם אישה וילך אחריה", ושינתה הגמ' את לשון הפסוק כדי להודיע שאותו איש היה אלקנה (מהרש"ל), ויש שכתב שיש לגרוס בגמ' את הפסוק (שמואל א ב, יא) "וילך אלקנה הרמתה על ביתו", ולמדה הגמ' ממה שכתוב 'על ביתו' ולא 'אל ביתו', ש'ביתו' זו אשתו, ו'על ביתו' פירושו שהלך בסמוך לה (מהרש"א).

אַחֲרֵי הָאִישׁ וְלֹא לְפָנֵי הָאִישׁ, אף שהיו פנויות, ומוכח שהאיסור אינו משום הסתכלות והרהור אלא משום גנאי, ומזה היה למנוח ללמוד שהוא הדין באשתו (תורת חיים עירובין יח, ב).

אֲחוֹרֵי בֵּית הַכְּנֶסֶת - בצד שבו הפתח (רבינו יונה לעיל ג, ב מדפי הרי"ף, וביאור הגר"א או"ח צ, יג, בדעת רש"י עירובין יח, ב), ונקרא 'אחורי' לפי שהוא אחורי העם (תוס' שם), ואיסורו משום שכיון שאינו נכנס להתפלל עם הציבור נראה ככופר, שיחשדוהו שפורק מעצמו עול התפילה ומבזה את בית הכנסת (שם, ורש"י כאן ושם). ויש מפרשים שהאיסור הוא בצד שאין בו פתח (ביאור הגר"א שם בדעת רש"י לעיל ח, ב), שנראה כמבריח עצמו מהפתח שבצד השני (רש"י שם).

וְלָא אֲמָרַן וְכוּ', והוא הדין שאין איסור אם יש בעיר בית כנסת אחר (לעיל ח, ב), או שרגילים לעשות כמה מנינים בבית הכנסת הזה, שבאופן זה לא יבואו לחושדו (משנ"ב שם, כה).

וְאִי אִיכָּא פִּתְחָא אַחֲרִינָא, מרוח אחרת (רמב"ם תפלה ו, א), שאז יתלו שנכנס מהפתח השני (שם, ורש"י ד"ה ואי איכא), אבל כששני הפתחים באותה רוח, אסור, שהרי רואים שאינו נכנס גם מהפתח השני (ערוך השלחן שם, יב).

■ להלכה, אסור לעבור חוץ לבית הכנסת בצד שהפתח פתוח בו בשעה שהציבור מתפללים, מפני שנראה ככופר כשאינו נכנס להתפלל, אלא אם נושא משאוי, או שלבוש תפילין, או שיש בית הכנסת אחר בעיר, או שיש כמה מנינים בבית הכנסת הזה, או שיש לבית הכנסת הזה פתח אחר, או שרוכב על הבהמה (שו"ע ורמ"א שם, ח, ומשנ"ב שם כה), ואפילו בשעת קריאת שמע ופסוקי דזמרה יש להחמיר (משנ"ב שם כג).

יֵצֶר הָרַע דּוֹמֶה לְזָבוּב, שאף שהוא בריה קטנה וחלשה, יכול להבאיש דבר חשוב כשמן רוקח, כך היצר הרע אף שדומה בתחילה לחוט של עכביש (סוכה נב, א וברש"י שם), בכוחו להכשיל את האדם (מהרש"א), או שדומה לזבוב שגם כשמפריחים אותו כמה פעמים, חוזר ובא, וכך גם היצר הרע אינו מתייאש מלנסות להחטיא את האדם (יד דוד).

כְּמִין חִטָּה הוּא דּוֹמֶה, שגם חיטה היא דבר קטן, או משום שסבר כדעת האומר (לעיל מ, א) שעץ הדעת חיטה היה, ועל ידו בא יצר הרע (מהרש"א).

הבל למטובה. מילו היה נר לגוף היה הגיוס רוחה מומי, ומילו היה הממוד מועב לו מהרגעול קורלן היה הגיוס בת ושוכה מומי: **והא קחזינן דמזוקא.** פממקם: **אוי לי מיוצרי.** ומס לא מלך מחרוי **אוי לי מיצרי** המיוגעני בהרהוריס: **דו פרצופין.** שני פלפופין בלמו מחלם לחת מלפעיו וחמר מחלמיו, וללמו לגיוס ועמה מן המחר מוה: **אחור וקדם צרתני.** לשון צורה, להיימו שני פלפופין: **זכר ונקבה בראם.** מממע מחמלה בריימה מרי הוו: **היינו דכתיב ויבן.** שהיה לריך לגיין: **מאי ויבן.** ולמלו כמר ועמה: **בדי הפרות.** שמס יהיה קלר מלמעה ורחב

וכל השובר אחורי אשה בנהר אין לו חלק לעוה"ב. פ"י מס רגיל בכן לפי שיגיע לידי נתוף וסופו יולל לגיהום: **אלא** מעתה **גבי אלקנה דכתיב וילך אלקנה אחריו אשתו** וגו'. שמוע הוא שלין פסוק זה בלל המקרא ול"ג ליה:

ר"ע

הבל למטובה; ואמר רב הונא אמר רב משום ר' מאיר לעולם יהיו בדבריו של אדם מועטין לפני הקב"ה שנאמר [א] אל תבהל בפיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו בדבריך מעטים: דרש רב נחמן בר רב חסדא מאי דכתיב [ב] ויציר ה' אלהים את האדם בשני יודי"ן שני יצרים ברא הקב"ה אחד יצר טוב ואחד יצר רע מתקיף לה רב נחמן בר יצחק אלא מעתה בחמה דלא כתיב בה [ג] ויציר לית לה יצרא והא קא חזינן דמזקא ונשכא ובעטא אלא כדר"ש בן פזי דאמר [ד] ר' שמעון בן פזי אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי אי נמי כדר' ירמיה בן אלעזר דאמר ר' ירמיה בן אלעזר דו פרצופין ברא הקב"ה באדם הראשון שנאמר [ה] ואחור וקדם צרתני: [ו] ויבן ה' אלהים את הצלע [ז] רב ושמואל חד אמר [ח] פרצוף וחד אמר זנב בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב אחור וקדם צרתני אלא למאן דאמר זנב מאי אחור וקדם צרתני כדרבי אמי דאמר ר' אמי אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות בשלמא אחור למעשה בראשית דלא אברי עד מעלי שבתא אלא וקדם לפורענות פורענות דמאי אילימא פורענות דנחש והתניא [ט] רבי אומר בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה מתחילין מן הקטן בגדולה מתחילין מן הגדול דכתיב [י] וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים קחו וגו' בקללה מתחילין מן הקטן בתחלה נתקלל נחש ולבסוף נתקללה חוה ולבסוף נתקלל אדם אלא פורענות דמבול דכתיב [יא] ויאמר את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם ועד בהמה ברישא אדם והדר בהמה בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב ויציר בשני יודי"ן אלא למאן דאמר זנב מאי ויציר כדר"ש בן פזי דאמר ר' שמעון בן פזי אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב [יב] זכר ונקבה בראם אלא למאן דאמר זנב מאי זכר ונקבה בראם כדר' אבהו דרבי אבהו [יג] רמי כתיב זכר ונקבה בראם וכתיב [יד] כי בצלם אלהים עשה את האדם הא כיצד בתחלה עלה במחשבה לבראת שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד בשלמא למאן דאמר פרצוף היינו דכתיב [טו] ויסגור בשר תחתנה אלא למאן דאמר זנב מאי ויסגור בשר תחתנה א"ר ירמיה ואיתימא רב זביד ואיתימא רב נחמן בר יצחק לא נצרכה אלא למקום חתך בשלמא למ"ד זנב היינו דכתיב ויבן אלא למ"ד פרצוף מאי ויבן לכדר"ש בן מנסיא [טז] דדרש ר"ש בן מנסיא מאי דכתיב ויבן ה' את הצלע מלמד שקלעה הקב"ה לחוה והביאה לאדם הראשון שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא דבר אחר ויבן אמר רב חסדא ואמרי לה במתניתא תנא מלמד שבנאה הקב"ה לחוה כבנין אוצר מה אוצר זה קצר מלמעלה ורחב מלמטה כדי לקבל את הפירות אף אשה קצרה מלמעלה ורחבה מלמטה כדי לקבל את הולד [יז] וכיבא אל האדם א"ר ירמיה בן אלעזר מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם הראשון מכאן למדה תורה דרך ארץ שיחזור גדול עם קטן בשושבינות ואל ירע לו. ולמאן דאמר פרצוף הי מינייהו סגי ברישא אמר רב נחמן בר יצחק מסתברא דגברא סגי ברישא דתניא [יח] לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפי' היא אשתו נזדמנה לו על הנשר יסלקנה לצדדין [יט] העובר אחורי אשה בנהר אין לו חלק לעולם הבא. [כ] תנו רבנן המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו לא ינקה מדינה של גיהנם שנאמר [כא] יד [כב] ליד לא ינקה רע לא ינקה מדינה של גיהנם. א"ר נחמן מנוה עם הארץ היה דכתיב [כג] וילך מנוח אחרי אשתו ומתקיף לה רב נחמן בר יצחק אלא מעתה גבי אלקנה דכתיב וילך אלקנה אחרי אשתו וגבי אלישע דכתיב [כד] ויקם וילך אחריה הכי נמי אחריה ממש אלא אחרי דבריה ואחרי עצתה הכא נמי אחרי דבריה ואחרי עצתה א"ר אשי ולמאי דקאמר רב נחמן מנוה עם הארץ היה אפי' בי רב נמי לא קרא שנאמר [כה] ותקם רבקה ונערותיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש ולא לפני האיש. א"ר יוחנן אחורי ארי ולא אחורי אשה אחורי אשה ולא אחורי עבודה זרה אחורי עבודה זרה [כו] ולא אחורי בהכ"נ בשעה שהצבור מתפללין ולא אמרן אלא לדא דרי מידי ואי דרי מידי לית לן בה ולא אמרן אלא דליכא פתחא אחרינא ואי איכא פתחא אחרינא לית לן בה ולא אמרן אלא דלא רכיב אבל רכיב חמרא לית לן בה ולא אמרן אלא דלא מנח תפילין אבל מנח תפילין לית לן בה: אמר רב יצר הרע דומה לבוב ויושב בין שני מפתחי הלב שנא' [כז] ובובי מות יבאיש יבע שמן רוקח ושמואל אמר כמין חטה הוא דומה שנאמר [כח] לפתח חטאת רובץ. ת"ר שתי כליות יש בו באדם אחת יועצתו לטובה ואחת יועצתו לרעה ומסתברא דטובה לימינו ורעה לשמאלו דכתיב [כט] לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו: תנו רבנן [ל] כליות יועצות לב מבין לשון מחתך פה גומר ושט מכנים ומוציא [לא] כל מיני מאכל קנה מוציא קול

ריאה

מוסגת

[א] (קהלת ה, ו) וְיִצֶר יְיָ אֱלֹהִים אֶת כָּל הֵיקוּם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמָיִם וַיִּמָּחוּ מִן הָאָרֶץ וְיַשָּׁאֵר אַף נֹחַ וַאֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה: [ב] (בראשית ב, ז) וַיִּצֶר יְיָ אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: [ג] (בראשית ב, ז) וַיִּצֶר יְיָ אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמָיִם וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם לִרְאוֹת מַה יִּקְרָא לוֹ וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הִוא שְׁמוֹ: [ד] (בראשית ב, יט) עי' מהרש"א אַחוֹר וְקֶדֶם צַרְתָּנִי וַתָּשֶׁת עָלַי כַּפֶּכָה: [ה] (תהלים קלט, ה) וַיִּבֶן יְיָ אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל הָאָדָם: [ו] (בראשית ב, כב) [ז] וַיִּדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל אַהֲרֹן וְאֶל אֶלְעָזָר וְאֶל אִיתָמָר בָּנָיו הַנּוֹתָרִים קְחוּ אֶת הַמִּנְחָה הַנּוֹתֶרֶת מֵאִשֵּׁי יְיָ וְאִכְלוּהָ מַצּוֹת אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ כִּי קֹדֶשׁ קָדָשִׁים הִוא: (ויקרא י, יב) במדבר כז בתענית סו ע"ב איהא פסוק זה [ח] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אַהֲרֹן וְאֶל אֶלְעָזָר וְאֶל אִיתָמָר בָּנָיו הָנוֹתָרִים קְחוּ אֶת מִנְחַת הָעֹמֶר מֵאִשֵּׁי יְיָ וַעֲשׂוּ חַלֹּת בְּלִי שְׂאֹר כִּי כַּפֶּדְכֶם לֹא תִפְרְמוּ וְלֹא תָמוּתוּ וְעַל כָּל הָעֵדָה יִקְצֹף וַאֲחֵיכֶם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל יִבְכּוּ אֶת הַשְּׂרֵפָה אֲשֶׁר שָׂרַף יְיָ: (ויקרא י, ו) [ט] וְזֹאת אֶת כָּל הֵיקוּם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמָיִם וַיִּמָּחוּ מִן הָאָרֶץ וַיִּשָּׁאֵר אַף נֹחַ וַאֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה: (בראשית ז, כג) [י] וְזֹאת תּוֹרַת הַנְּזִיר בְּיוֹם מְלֹאת יְמֵי נִזְרוֹ יוּבָא אֹתוֹ אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד: (במדבר ו, יג) [יא] וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל נֹחַ קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ: (בראשית ו, יג) [יב] זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמָם אָדָם בְּיוֹם הִבָּרְאָם: (בראשית ה, ב) [יג] שְׁפֹךְ דַּם הָאָדָם בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם: (בראשית ט, ו) [יד] כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם: (בראשית ט, ו) [טו] וַיִּסְגֹּר יְיָ בַּעֲדוֹ: (בראשית ז, טז) [טז] וַיִּבֶן יְיָ אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל הָאָדָם: (בראשית ב, כב) [יז] וַיְהִי הָאִישׁ וְאִשְׁתּוֹ שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִּים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבּוֹשָׁשׁוּ: (בראשית ב, כה) [יח] לֹא יְהַלֵּךְ אִישׁ אַחֲרֵי אִשְׁתּוֹ בַּדֶּרֶךְ וְאִשָּׁה לֹא תַעֲבֹר אַחֲרֵי אִישָׁהּ: [יט] הָעֹבֵר אַחֲרֵי אִשְׁתּוֹ בַּנָּהָר אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. [כ] תָּנוּ רַבָּנָן הַמְרַצֶּה מָעוֹת לְאִשָּׁה מִיָּדוֹ לְיָדָהּ כְּדֵי לְהִסְתַּכֵּל בָּהּ אֲפִילוּ יֵשׁ בְּיָדוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים כְּמשֶׁה רַבֵּינוּ לֹא יִנָּקֶה מִדִּינָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם שֶׁנֶּאֱמַר [כא] יָד [כב] לְיָד לֹא יִנָּקֶה רָע לֹא יִנָּקֶה מִדִּינָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם. [כג] וַיֵּלֶךְ מָנוֹחַ אַחֲרֵי אִשְׁתּוֹ וַיָּבֹא אֶל הָאִישׁ וַיֹּאמֶר לוֹ הַאַתָּה הָאִישׁ אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶל הָאִשָּׁה וַיֹּאמֶר אָנִי: (שופטים יג, יא) [כד] וַתָּקָם וַתֵּלֶךְ אַחֲרֵי הָאִישׁ וַתַּעֲמֹד אֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלֶיהָ וַיָּקָם דָּוִד וַיֵּלֶךְ הוּא וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת אֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיָּבֹאוּ אֶל אָכִישׁ מֶלֶךְ גַּת: (שמואל א כז, ב) [כה] וַתָּקָם רִבְקָה וְנַעֲרֹתֶיהָ וַתִּרְכַּבְנָה עַל הַגְּמַלִּים וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת רִבְקָה וַיֵּלֶךְ: (בראשית כד, סא) [כו] וְהַלּוֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ: (בראשית ד, ז) [כז] לֵב חָכָם לִימִינוֹ וְלֵב כְּסִיל לִשְׂמֹאלוֹ: (קהלת י, ב) [כח] אֲשֶׁר יַעֲנֵנִי אַף לֵילוֹת יִסְּרוּנִי כִלְיוֹתָי: (תהלים טז, ז) [כט] הַשְׁמֵן לֵב הֲגָם הִזֶּה וְאָזְנָיו הַכְבֵּד וְעֵינָיו הָשַׁע בְּעֵינָיו וְהָאֲזִינוֹ יִשְׁמַע וְלִבְּכוֹ יָבִין וְשָׁב וְרָפָא לוֹ: (ישעיה ו, י)

ממורת הש"ס עם הוספות

ג) [ויקרא קף יח,]. ד) [סם ע"ש במה שיניים]. ג) [פי' הערוך ערך פרצוף] נוף. ד) [תענית טו: ע"ש] תורת כהנים פרי מילואים שמיני הל' לט, ה) [מחות ח, ע"ש ופ"ע ויקרא יח, ע"ש ופ"ע ע"ש] כי בכתובות ח ע"א הובא הפסוק ויברא אלהים את האדם בצלמו (בראשית א, כז) ובעירובין הובא המשך הפסוק בצלם אלהים ברא אותו, וכאן מביאה הגמ' פסוק אחר (ובכתובות מובא בשם רב יהודה), ו) [סנה נה. עירובין יח, נמה מס ע"ש, ז) [מק' כלה פ"ב עירובין יח:, ח) [פי' חוס' עירובין יח: ד"ה ירק], ט) [לעיל ס:, י) [מולין יח, שבת נג:], כ) [לקמן סב., ל) עיין מהכתי"ל הגרסתם שהביא כאן ועקוט פ' שופטים [נעמ"ש בס"ד על הגליון בעירובין יח ע"ב].

הגהות וציונים

ל) בכת"י ובערוך ליתא תיבה "ומוציא"]. כ) ברש"י שבעי', והפה עם השפתים גומר הדבור ומוציאו:

תורה אור השלם

א) אל תבהל בפיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים: (קהלת ה, א)

ב) ויצר יְיָ אֱלֹהִים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה: (בראשית ב, ז)

ג) ויצר יְיָ אֱלֹהִים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו:

ד) אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפכה:

ה) ויבן יְיָ אֱלֹהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה ויבאה אל האדם:

ו) וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים קחו את המנחה הנותרת מאשי יְיָ ואכלוה מצות אצל המזבח כי קדש קדשים הוא:

ז) את השורפה אשר שרף יְיָ:

ח) זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם ביום הבראם:

ט) שפך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם:

י) כי בצלם אלהים עשה את האדם:

יא) ויסגר יְיָ בעדו:

יב) ויבן יְיָ אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה ויבאה אל האדם:

יג) וידבר אלהים אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בני אהרן לאמר:

יד) ותקם רבקה ונערותיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש ויקח העבד את רבקה וילך:

טו) זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים:

טז) ויבן יְיָ אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה ויבאה אל האדם:

יז) ויהי האיש ואשתו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו:

יח) לא יהלך איש אחרי אשתו בדרך ואפי' היא אשתו נזדמנה לו על הנשר יסלקנה לצדדין:

יט) העובר אחורי אשה בנהר אין לו חלק לעולם הבא.

כ) תנו רבנן המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו לא ינקה מדינה של גיהנם שנאמר יד ליד לא ינקה רע לא ינקה מדינה של גיהנם.

כא) יד

כב) ליד לא ינקה רע

כג) וילך מנוח אחרי אשתו ויבא אל האיש ויאמר לו האתה האיש אשר דברת אל האשה ויאמר אני:

כד) ותקם ותלך אחרי האיש ותעמד את אשר דבר ויקח העבד את רבקה וילך:

כה) ותקם רבקה ונערותיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש ויקח העבד את רבקה וילך:

כו) והלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו:

כז) לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו:

כח) אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי:

כט) השמן לב הגם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו:

משנת ראשונים

הבל למטובה. כי יש כמה רעות אשר סופן שהרגה, וכן דרשו רבותינו על מקרא זה (ישעיה יב א) אחרך זי כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, משל לשני בני אדם שהלכו לעבור בספינה, האחד ישב קרן בתוללו עד שלא היה יכול ללוך בספינה, וחבירו נכנס בספינה לעבור, בתחילת זה לקלל את יומו. לימים שמע שנשטבעה הספינה ומתו האנשים אשר בה, אז התחיל זה לשבח לבורא יתברך, כי ראה שהיתה זאת בדי להחזיקו, לכן ישמח האדם ביסורים ובשאר נזקים שיהיו לו, כי אינו יודע מה טוכה עתידה להיות לו מהם, וכן עשה נחום איש גמזו (תענית כא.).

[אורחות צדיקים שער השמחה]

וחד אמר זנב. ואין הנקבה נחשבת בבריאה שאינה אלא כדבר השפל אל העיקר ולקרת ממנו ולצורך ותשמישו. והוא שקוראה ר"ל זנב כענין לראש ולא לזנב עם היותה זנב באמת ובבנית ממנו.

[שו"ת הרשב"א חלק א סי' ס]

בתחלה עלה במחשבה לבראת שנים. כענין יצירת שאר בעלי חיים שנברא הזכר בפני עצמו והנקבה בפני עצמה.

[שו"ת הרשב"א חלק א סימן ס]

ולבסוף לא נברא אלא אחד. לומר שהוא האשה לקוחה מגופו ומבלעותיו להיותה כאחד מאבריו ולהשתוקק להתעלת בעלה ולהבעל אשתוקק בהתעלתה, והוא שהתכוון אומר עצם מעצמי ובשר מבשרי ונמור על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו וגו', רוצה בו על כן נבראת עצם מעצמיו להיות הדבקות בהם אמת, חזוק יותר מדבקות הכן לאב ולאם שהוא מגופם. כי זה יותר דבר שנלקח חלק ממש מאבריו.

[שו"ת הרשב"א חלק א סימן ס]

שיהיזהר גדול עם קטן בשושבינות ואל ירע לו. לעולם יתנהג אדם במדות ענוה, ושיה שכמו לסבול עול בני אדם עליו ויהיה נשמע לקטנים לכל מיני כבוד כלגדולים.

[מאירי, ערוכין יח:]

ולא אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין. מפני שנראה כבזיון ופרק עול, והרי זה מפורסם בתינוק יותר מהגדול אחוריי ע"ז, שאין כה אלא חשש שמא ימשך אחריה.

[מאירי, ערוכין יח:]

שנראה שהולך לדרכו ואינו רוצה לכיכנס.

[תוס' הרא"ש, ערוכין יח:]

עין משפט נר מצוה

שא א מיי' פכ"ג מהל' מגילה ומגדיע ה"ח הל' כב סמג לאוין קכו טוש"ע ח"ח סי' כה סעי' ג: **עב ב** מיי' פ"ג מהל' תלמוד תורה הל' ג סמג עשין יט טוש"ע יו"ד סי' ס"ו סעי' ג:

הרואה פרק תשיעי ברכות

שואבת כלי **מימי משקין**. גמ' פשיטא, מהו דתימא מזקקינן ומשמעינן דלמיפי מצי אתי ומשקי מינה. מכאן מוכח דמצי אתי ומשקי מינה. **ומניחתו בו בטפה**. **זורקת בו טפה**. מכאן למדו שמותר לזרוק מים בבית הכסא: **שוחק**. במהלכו: **אף**. המוטה: **נשר**. מקיזו מצמחו: **נשר הישן וישן הנשור**. שמתלפפה ונפלה השיבה מן הלף והקיפה עשרה: **נמוך והולך**. כלי שמלאכתו מועטת בתחילתו ומרובה לסוף: **מרה זורקת בו טפה ומניחתו טהול שוחק קרקבן טוחן קיבה ישנה אף נעור נעור הישן ישן הנעור נמוך והולך לו תנא אם שניהם ישנים או שניהם נעורים מיד מת.** תניא רבי יוסי הגלילי אומר צדיקים יצר טוב שופטן שנאמר (א) ולבי חלל בקרבי רשעים יצר רע שופטן שנאמר (ב) נאם פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו בינונים זה וזה שופטן שנאמר (ג) יעמוד ליימין אביון להושיע משופטי נפשו רבא (ד) כגון אנו בינונים אמר ליה אביי לא **אימא בינייהו צדדים**. ליכוה וגלי שביק מר חי לכל ברייה ואמר רבא לא איברי עלמא אלא לרשיעי גמורי או לצדיקי גמורי אמר רבא לידע (ה) אינש בנפשיה אם צדיק גמור הוא אם לאו אמר רב לא איברי עלמא אלא לאחאב בן עמרי ולר' חנינא בן דוסא לאחאב בן עמרי דכתיב (ו) ואחבת את י"י אלהיך וכו'; (ז) תניא ר' אליעזר אומר אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך ואם נאמר בכל מאדך למה נאמר בכל נפשך אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך רבי עקיבא אומר בכל נפשך (ח) אפילו נוטל את נפשך (ט). תנו רבנן פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה אמר לו עקיבא אי אתה מתירא מפני מלכות הרשעה אמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לשועל שהיה מהלך על גב הנהר וראה דגים שהיו מתכבצים ממקום למקום אמר להם מפני מה אתם בורחים אמרו לו מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם אמר להם רצונכם שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם אמרו לו אתה הוא שאומרים עליך שאין פקח אתה אלא טפש אתה ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה אף אנחנו עכשיו ישבים ועוסקים בתורה שכתוב בה (י) כי הוא חייך ואורך ימיך כך אם אנו הולכים ומבטלים ממנה על אחת כמה וכמה אמרו לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לר"ע וחבשוהו בבית האסורים ותפסו לפפוס בן יהודה וחבשוהו אצלו אמר לו פפוס מי הביאך לכאן אמר לו אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים (כ) בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה זמן ק"ש היה והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל והיה מקבל עליו עול מלכות שמים אמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן אמר להם כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך אפילו נוטל את נשמתך אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו עכשיו שבא לידי לא אקיימנו היה מארך באחד עד שיצתה נשמתו באחד יצתה בת קול ואמרה אשריך ר"ע שיצאה נשמתך באחד מלאכי השרת לפני הקב"ה זו (כא) תורה וזו שכרה (כב) ממתים ידך יי' ממתים וגו' אמר להם חלקם בחיים יצתה בת קול ואמרה אשריך ר"ע (כג) שאתה מזומן לחיי העוה"ב: (כד) לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים וכו': אמר רב יהודה אמר רב לא אמרו אלא מן הצופים ולפנים ובמה איתמר נמי א"ר אבא בריה דרבי חייא בר אבא הכי אמר רבי יוחנן לא אמרו (כה) אלא מן הצופים ולפנים ובמה ובשאין בהן בזיון ובזמן שהשכינה שורה. ת"ר הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב אלא צפון ודרום ובגליל לא יפנה אלא מזרח ומערב ורבי יוסי מתיר שהיה שם גדר ובזמן שהשכינה שורה וחכמים אוסרים חכמים היינו ת"ק איכא ביניהו צדדין. תניא אידך הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב אלא צפון ודרום ובגליל צפון ודרום אסור מזרח ומערב מותר ורבי יוסי מתיר שהיה רבי יוסי אומר לא אסרו אלא בזרועה רבי יהודה אומר בזמן שבית המקדש קיים אסור בזמן שאין בית המקדש קיים מותר רבי עקיבא אוסר בכל מקום רבי עקיבא היינו ת"ק איכא ביניהו חוץ לארץ רבה הוו שדיין ליה לבני מזרח ומערב אלי אביי שדנהו צפון ודרום על רבה תרצנהו אמר מאן האי דקמצער לי דאנא כר' עקיבא סבירא לי דאמר בכל מקום אסור: תניא

רבי עקיבא אומר בכל מקום. מזמן למוריו ופניו למערב ומסקינן לפילו במזן לנאן ומפקם בירושלמי (ב) ונלמד שמין שם כוחל: רבה

ומערב. למוריו למזרח ופניו למערב, ולא למוריו למערב ופניו למזרח, מפני שירושלים בתר דפפוס הוי בפפוס על ארץ ישראל בגמוא שניו יהודה לבניימין (ג) וים מאלך יהודה וימינה [למזרח] עד סוף ארץ ישראל וימינה למערב עד סוף ארץ ישראל, שארץ יהודה על פני כל תוכן ארץ ישראל:

עין משפט נר מצוה

ענ א מיי' פ"ט מהל' יסודי התורה הל' ו, סמג עשין ג:

ער ב מיי' פ"ו מהלכות דיעות הלכה ה:

ערא ג שם הלכה ח:

ערב ד מיי' שם הלכה ט טוש"ע או"ח סימן ג סעיף ה:

תורה אור השלם

א) כִּי עָנִי וְאֶבְיוֹן אָנֹכִי וְלִבִּי חָלַל בְּקִרְבִּי׃ [תהלים קט, כב]

ב) נְאֻם פֶּשַׁע לָרָשָׁע בְּקֶרֶב לִבִּי אֵין פַּחַד אֱלֹהִים לְנֶגֶד עֵינָיו׃ [תהלים לו, ב]

ג) כִּי יַעֲמֹד לִימִין אֶבְיוֹן לְהוֹשִׁיעַ מִשֹּׁפְטֵי נַפְשׁוֹ׃ [תהלים קט, לא]

ד) וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ׃ [דברים ו, ה]

ה) לְאַהֲבָה אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ וּלְדָבְקָה בוֹ כִּי הוּא חַיֶּיךָ וְאֹרֶךְ יָמֶיךָ לָשֶׁבֶת עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְיָ לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם׃ [דברים ל, כ]

ו) מְמָתִים יָדְךָ יְיָ מִמְּתִים מֵחֶלֶד חֶלְקָם בַּחַיִּים וּצְפוּנְךָ תְּמַלֵּא בִטְנָם יִשְׂבְּעוּ בָנִים וְהִנִּיחוּ יִתְרָם לְעוֹלְלֵיהֶם׃ [תהלים יז, יד]

ז) וַיֹּאמֶר לוֹ מַה אָמַר בְּךָ הֶרֶד בְּכַפֵּךְ וְהָלֹךְ לִי הוּא וְנָשָׁךְ וְכָעוּךְ תְּשׁוּבִים לִי הֵם׃ [מלכים א' כ, ב-ג]

משנת ראשונים

והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל. כך עלה במחשבה לפני, שאין מיתתו של ר' עקיבא ביסורין הללו ראויה לו לנקות ממנו מיעוט מעשים רעים לפי שהיה צדיק גמור כל ימיו, אלא שהוענין נעלם וכך עלה במחשבת בעל המחשבות יתברך יתפאר ורצונו.

[תורת האדם שער הנמול]

והיה מקבל עליו של מלכות שמים. משמע דבכל נפשך מיירי אפי' היו מיסרין את האדם ביסורין קשין, דומיא דר' עקיבא שהיו מסרקין בשרו במסרקי ברזל.

[תוספות, כתובות לג:]

ובזמן שהשכינה שורה. כהכ"ע מקדש מעט הוא דצריך למנהג בו כבוד לפני הקב"ה כי בעונותינו אין לנו לא כהן ולא נביא ולא כהן גדול שיכפר בעדינו אלא שמו של הקב"ה יתעלה ויתרומם, וההאיל וכן הוא צריך למנהג כבוד, ואפילו בביתו מקום המיוחד לו לפעמים להתפלל כגון מעמדות וכיוצא באלו.

[רבינו חננא, דף מה. מדה"ר]

חכמים היינו תנא קמא. פירוש דדאי ליכא למימר דאחד למימר לאסור אף שאר רחוקות דאם כן לא יפנו כלל אלא לא אסרינן אלא מזרח ומערב בהיותה או צפון ודרום בגליל.

[הריטב"א]

איבא ביניהו צדדין.

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) ספפים פס. פמהדרין פנ. **ג)** עיין תוס' יומא פג., **ד)** עיין יומא דף יב., **ה)** סוף פכילתין.

הגהות וציונים

ב) בא"ע ובילקוט איתא רבה והוא נכון לפמ"ש תוס' עירכין ה ע"א ד"ה הא שלא אמר אביי מר לרבא תבירין (גליון) ובגירסא זו יהכן מ"ש בשבת (קנב ע"ב) א"ל רבה לריש של בינונים מאי ע"ש, שרבה מרוב ענוה התנוץ עצמו לבינוני (מנחת יהודה) וע"ע פתח עינים להתיר"א יכמות כ ע"א: **ג)** בע"א הגירסא **ידע** איניש בנפשיה **אי צדיק הוא או רשע הוא** (כ"ה בכת"י) וע"ע ר"ש"י שפל הע"א הובא להלן בהגר"א על ר"ש"י: **ג)** בילקוט רמז תתל"ד איתא ר' עקיבא אומר **אם נאמר בכל נפשך** קי"ו **בכל מאדך אלא בכל מדה ומדה שהוא מודד לך בין במדת הטוב בין במדת הפורענות** (גליון): **ד)** לשון אחר וכו' ליתא בכת"י והשפתי חכמים כתב שגלשון אחר ברש"י היינו פ' מה שאמרו בגמרא תנא אם שניהם ישנים וכו': **ה)** ברש"י שבעין יעקב נוסף דיבור **ידע איניש בנפשיה אי צדיק גמור הוא. ו)** פוסף **אם רואה שיצר הרע אינו שולט בו כל צרוך שיהא מקרבו כדי שיעשוק בפריה ורביה שנאמר תהא שומה דוחה ויסין מקרבך כך שמעתי ל"א ידע איניש בנפשיה וכו' דאם שולט בו יצר הרע וכשמושכו לבית המדרש מתפוצץ או ניסוח הוי צדיק גמור ואם לאו אינו מתפוצץ הוי רשע גמור: ז)** ברש"י שבע"י נוסף דיבור **עד כאן. ח)** פוסף **עדיין אי אתה מניח כוונתך: ט)** תיכת "לא" נמחק (מהרש"א). בכת"י הגירסא ושיהו נגד ירושלים **אין שלא** בנגד ירושלים (ויתכן שנושמט כדפוס "אין וכו' ירושלים" בטעות הדדמות):

כְּבַד כּוֹעֵס - מפני שנפרד בו החלק המר שבדם ונולדת בו ליחה מרה (כוזרי ד, כה, כביאור האוצר נחמד שם).

טָחוֹל שׂוֹחֵק - שממהר את תנועת הדם ומנקה את העכירות שבו, ועל ידי זה באה לאדם שמחה ושחוק (כוזרי ואוצר נחמד שם).

כְּגוֹן אָנוּ בֵּינוֹנִים, מתוך ענוה אמר כן, שלא החזיק עצמו לצדיק (מהרש"א).

לְרַשָּׁעֵי גְּמוּרֵי - העולם הזה (רש"י), שצדיקים אף אם זוכים לעשירות, אינם נהנים מממונם (חדש האביב [לבעל הפלא יועץ]); או שמקבלים זאת כמתנת חינם, ולא כדי לשלם להם מקרן שכרם (יעב"ץ).

לִידַע אִינָשׁ בְּנַפְשֵׁיהּ אִם צַדִּיק גָּמוּר הוּא אִם לָאו, שאם רואה שהוא צדיק גמור ויצר הרע אינו שולט בו כלל, צריך לקרב את יצרו כדי שיוכל לעסוק בפריה ורביה (רש"י בעין יעקב), ויש שפירש, שאם רואה שהוא צדיק גמור, יכול לסמוך על כך שכל מחשבה הבאה לו היא מעצת היצר הטוב, אך אם הוא בינוני, עליו לחשוש שמא עצת היצר הרע היא (אמרי נועם להגר"א).

אִם יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁגּוּפוֹ חָבִיב עָלָיו מִמָּמוֹנוֹ לְכָךְ נֶאֱמַר בְּכָל נַפְשְׁךָ, שחייב למסור נפשו כדי שלא לעבור על שלש עבירות (גמ' פסחים כה, א-ב וחידושי הר"ן שם, מהרש"א). ויש שפירש, שכוונת ר' אליעזר שחייב להתייסר כדי לא לעבור על איסור, אבל אינו חייב למסור נפשו למיתה (הגר"א בשנות אליהו ובאמרי נועם).

וְאִם יֵשׁ לָךְ אָדָם שֶׁמָּמוֹנוֹ חָבִיב עָלָיו מִגּוּפוֹ, שמעדיף למות או להתייסר ולא לראות באובדן ממונו (בן יהוידע). ויש שפירש, שהכוונה היא שמוכן להתייסר כדי להציל ממונו, אבל אין הפירוש שמוכן למות כדי להציל ממונו, שהרי אם ימות לא תהיה לו שום תועלת מממונו (שנות אליהו).

בְּכָל נַפְשְׁךָ אֲפִילּוּ נוֹטֵל אֶת נַפְשֶׁךָ, ורבי עקיבא בא לפרש את דברי רבי אליעזר, שלא נאמר שכוונת רבי אליעזר היא רק שיטריח את גופו לקיום מצוה (מהרש"א). ויש שפירש, שרבי עקיבא בא לחלוק על רבי אליעזר ולומר שחייב אף למסור נפש (הגר"א שם לשיטתו).

שֶׁהָיָה מַקְהִיל קְהִלּוֹת בְּרַבִּים וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה, ומסר את נפשו משום שהיתה זו שעת השמד שבה גם על מצוה קלה [אף שהיא מצות עשה (כס"מ יסודי התורה ה, א)] יהרג ואל יעבור (משמעות הרמב"ם שם ג-ד ומהרש"א), או שכיון שהיה מקהיל קהלות ברבים, הרי זה פרהסיא, וחייב למסור אז נפשו אף שלא בשעת השמד (מהרש"א), או משום שמותר להחמיר על עצמו למסור נפש אפילו על שאר מצוות, אם הגוי מכוין להעבירו על דת (מהרש"א, וביאור הגר"א יו"ד קנז, ג).

לְשׁוּעָל - הם הגויים שנמשלו לחיות טמאות. **וְרָאָה דָּגִים** - הם עם ישראל שנמשלו לדגים. **שֶׁהָיוּ מִתְקַבְּצִים מִמָּקוֹם לְמָקוֹם**, כרבי עקיבא שהיה מקהיל קהלות ברבים. **מִפְּנֵי רְשָׁתוֹת**, הן הגזירות והשמדות, **שֶׁמְּבִיאִין עָלֵינוּ בְּנֵי אָדָם**, אלו 'בני אדום' (מהרש"א).

רְצוֹנְכֶם שֶׁתֵּעָלוּ לַיַּבָּשָׁה, מתוך המים שהם משל לתורה, דהיינו שתבטלו את התורה. **וְנָדוּר אֲנִי וְאַתֶּם**, שנהיה לעם אחד, **כְּשֵׁם שֶׁדָּרוּ אֲבוֹתַי עִם אֲבוֹתֵיכֶם**, שתהיו בטלים מהתורה כמונו, כמו שעזבתם את התורה בסוף בית ראשון (מהרש"א).

אוֹי לוֹ לְפַפּוּס שֶׁנִּתְפַּס עַל דְּבָרִים בְּטֵלִים, שתפסוהו על ששמע את תשובת רבי עקיבא ושתק ולא דחה את דבריו, אך בוודאי אין הכוונה שנתפס על דברים בטלים ממש, כי פפוס היה גדול הדור ועשיר ומכובד (אמרי נועם להגר"א).

אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו - קודם שהתחיל לקרוא, שהרי בשעת קריאת שמע אסור להפסיק (צל"ח), ויש שביאר, שסרקו את בשרו במשך הימים שהיה חבוש, ובכל פעם היה קורא קריאת שמע, כי חשב שימות באותה פעם מהיסורים, ואמרו לו כן באחד מאותם הימים שלא בשעת קריאת שמע (בן יהוידע).

רַבֵּינוּ עַד כָּאן - כיצד אתה מצליח לכוון מתוך היסורים (רש"י בעין יעקב, ומכתב מאליהו ג, 243), ויש שפירש, ששאלוהו שהרי מצטער פטור מקריאת שמע (רא"ש דברים כו, טז), ויש שפירש, ששאלוהו מדוע היה חייב למסור נפשו על לימוד תורה (מהרש"א).

וְעַכְשָׁיו שֶׁבָּא לְיָדִי לֹא אֲקַיְּימֶנּוּ, שע"י שהכנתי עצמי לכך כל ימי, איני חש ביסורים (מכתב מאליהו שם כביאורו לעיל); או שלכן אף שאני פטור מקריאת שמע, רצוני להחמיר (רא"ש שם כביאורו לעיל); או שלכן החמרתי למסור נפש אף על מצוה שאינה משלש עבירות (מהרש"א כביאורו לעיל).

הָיָה מַאֲרִיךְ בְּאֶחָד עַד שֶׁיְּצָתָה נְשָׁמָתוֹ בְּאֶחָד, וכמבואר לעיל (יג, ב) שיש להאריך בדל"ת של 'אחד', כדי להמליך את ה' בשמים ובארץ ובארבע רוחות השמים. ויצתה נשמתו שלא על ידי יסורים, אלא על ידי דביקותו השלמה ביחוד ה' שהפרידה את נשמתו מהגוף (מכתב מאליהו שם).

מְזוּמָן לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא - בלא דין ויסורים על איזה נדנוד עוון (תוס' כתובות קג, ב ד"ה מזומן, וחפץ ה' לעיל נה, א).

מִן הַצּוֹפִים - 'צופים' מלשון ראיה, והוא כל מקום שרואים ממנו את הר הבית (רש"י, ותוס' לעיל מט, ב ד"ה אם), ויש שפירש, ש'צופים' הוא שם של כפר שרואים ממנו את הר הבית (רש"י פסחים מט, א).

וּבְשֶׁאֵין גָּדֵר, אבל אם יש גדר, מותר אף שרואה למעלה מהגדר (ברכת ראש).

אֵיכָא בֵּינַייהוּ צְדָדִין, של יהודה בצדדי מזרח ומערב, ושל גליל בצדדי צפון ודרום, אף שאינם כנגד ירושלים ממש (רש"י). והאיסור בצדדי צפון ודרום, הוא רק בגליל, אבל ביהודה האיסור בין צפון לדרום, הוא רק כנגד ירושלים ממש (רש"י), משום שביהודה בכל הרוחות יש מקומות כנגד ירושלים, וכיון שבהכרח צריך להיפנות לאחת הרוחות, העדיפו לאסור צדדי מזרח ומערב, משום שיש שם עוד טעם, שהשכינה במערב (מהרש"א, ע"פ הב"י או"ח ג), אבל בגליל שרק כשנפנה בין צפון לדרום יש מקומות שהם כנגד ירושלים, העדיפו לאסור צדדי צפון ודרום, משום כבוד בית המקדש (ברכת ראש, בביאור דברי רש"י).

אֵיכָא בֵּינַייהוּ חוּץ לָאָרֶץ, שלרבי עקיבא אסור להיפנות אף בחו"ל בין מזרח למערב במדינה שממזרח או ממערב לא"י, ובין צפון לדרום במדינה שמצפון או מדרום לא"י (דרכי משה או"ח ג). ויש שכתב, שלרבי עקיבא האיסור בחו"ל הוא לעולם בין מזרח למערב, אף במדינה שמצפון או מדרום לא"י, משום שהשכינה במערב (ב"י שם, ומהרש"א בביאור התוס'). ויש שכתב, שבחו"ל בין מזרח למערב אסור בכל מקום, ובין צפון לדרום אסור רק כנגד ירושלים, כיון שבחו"ל בכל הרוחות יש מקומות שהם כנגד ירושלים, וכיון שבהכרח צריך להיפנות לאחת הרוחות, בחרו לאסור בין מזרח למערב, משום ששכינה במערב (ברכת ראש, בדעת רש"י).

כְּרַבִּי עֲקִיבָא סְבִירָא לִי ■ להלכה, אסור להיפנות בין מזרח למערב [גם בחו"ל, וכר"ע (רי"ף)], משום ששכינה במערב, אך בתוך ארבע אמות למחיצה שגובהה מכסה את פירועו, מותר (שו"ע שם, ה ומשנ"ב שם, ח ו-י), וטוב להיזהר שאחוריו יהיו לצפון (משנ"ב שם, ט). ולהטיל מים, המנהג להקל גם בין מזרח למערב (רמ"א וביאה"ל שם).

וְלָמַדְתִּי מִמֶּנּוּ שְׁלוֹשָׁה דְּבָרִים, שאפילו שהיה לו נוח לפנות מזרח ומערב, נפנה לצפון ודרום, ואפילו שיותר נוח ליפרע מעומד, ולקנח בימין, עשה ההיפך (מהרש"א).

שֶׁאֵין נִפְרָעִין מְעוּמָּד אֶלָּא מְיוּשָּׁב, שלא נפרע אפילו כשסמך עצמו לישב, אלא כשישב ממש (צל"ח). והצניעות בבית הכסא, יש סוברים שהיא דאורייתא וכמאמר הכתובים 'והיה מחניך קדוש', 'והצנע לכת עם אלוהיך' (סמ"ק עשה נז), ויש סוברים שהיא רק לתלמידי חכמים (רמב"ם דעות ה, ו). ואזהרת הצניעות בבית הכסא אינה משום הפירוע, שלא מצינו אזהרה כזו כשיורד לטבול או בבית המרחץ, אלא שבית הכסא הוא מקום של רוחות רעות, ועל ידי הצניעות מכניעים אותם (בן איש חי א ויצא אות ד). ■ להלכה, לא יגלה עצמו עד שישב (שו"ע או"ח ג, ב), וכן לא יקום כשהוא מגולה (משנ"ב ב), ולדעת הסמ"ק הצניעות דאורייתא (ביאה"ל שם).

שֶׁאֵין מְקַנְּחִין בְּיָמִין אֶלָּא בִּשְׂמֹאל, ואפילו איטר (צל"ח), ודוקא אם מקנח בידו ממש [ולא בנייר] (שו"ע הרב תנינא סי' ג). ■ להלכה, לא יקנח ביד ימין (שו"ע שם י), איטר יקנח בשמאל שלו שהוא ימין של כל אדם [ודלא כהצל"ח] (משנ"ב יז, ואם כותב בשמאל ושאר מעשיו בימין, או להיפך, עיין ביאה"ל שם).

שֶׁקּוֹשֵׁר בָּהּ תְּפִלִּין, ובשמאל שקושר עליה את התפילין מקנח, שאת התפילין מניח בזרוע ולא ביד (אמת ליעקב [לגר"י קמינצקי] בביאור דברי רש"י; שמן המאור על השו"ע שם בשם מהר"ל חנלישו).

שֶׁאוֹכֵל בָּהּ, אפילו שרוב תשמישי האדם בימין, נקט אכילה כי חיותו של אדם תלויה באכילה, או כיון שאוכל ביד זו ראוי שתהא נקיה (מהרש"א).

מִן הַנְּחָשִׁים וּמִן הָעַקְרַבִּים וּמִן הַמַּזִּיקִין, שמתנהג בצניעות ובשתיקה, והנחשים והעקרבים אינם מרגישים בו, והמזיקים חסים עליו (רש"י), ויש מפרשים, שהמלאכים המלווים אותו (ראה לעיל ס, ב) שומרים עליו (מהרש"א).

אַף חֲלוֹמוֹתָיו מְיוּשָּׁבִים עָלָיו, שלא רק שהמזיקים אינם מזיקים אותו, אלא גם לא מבהילים אותו בחלומותיו (שפתי חכמים, בביאור דברי רש"י).

אֲפִילּוּ בִּימָמָא מִתְזַקֵּי, כמבואר לעיל (ג, ב) שבמקומם מזיקים אפילו לשנים ואפילו ביום (אור זרוע א, קלז).

עַיְילֵי בֵּיהּ חַד וְחַד לְחוּדֵיהּ ■ להלכה, לא יכנסו לבית הכסא שנים יחד, ועם קטן שאין בו דעת מותר להיכנס (רמ"א ג, ב ומשנ"ב ג).

וּשְׁתֵיקוּתָא, מפני הסכנה, ששדים מצויים שם, וצריכים צניעות ושתיקה כדי להינצל (ספר חרדים דברי סופרים התלויות בפה), ויש מין שד המחטיא את האדם אם ידבר שם (כף החיים ג, ו בשם האר"י ז"ל). ■ להלכה, לא ידבר בבית הכסא, ולצורך גדול, מותר, ובעת שנפנה אפילו לצורך גדול אסור (רמ"א ג, ב ומשנ"ב ד).

וְלִרַבָּיָא לֵיהּ גַּדָּיָא, הפועה יותר, ויועיל שיפחד פחות (חדש האביב [לבעל הפלא יועץ]).

אַמְגּוּזָא בְּלַקְנָא, שהקול מבריח נחשים ומזיקים (מהרש"א).

אֲחוֹרֵי הַגָּדֵר נִפְנֶה מַיָּד וְכוּ', שלדעת עולא כיון שיש מחיצה נחשב צנוע, ואין חסרון צניעות שישמעו קול הפחתו, אבל בבקעה שאין מחיצה, אף השמיעה היא חסרון צניעות (סמ"ק מצוריך [על הסמ"ק] נה, קצד). ■ להלכה, אחורי הגדר נפנה מיד [כעולא], ובבקעה כל זמן שאין חבירו רואה פירועו [כאיסי בר נתן ורב אשי] (שו"ע או"ח ג, ח).

אֵין קוֹרִין צָנוּעַ אֶלָּא לְמִי שֶׁצָּנוּעַ בְּבֵית הַכִּסֵּא, שכך נקרא צנוע בלשון חכמים, אבל בלשון תורה צנוע מכוון לעניינים אחרים (מהרש"א). ויש מפרשים, שצנוע גמור הוא הצנוע בבית הכסא (רא"מ הורוויץ).

כְּשֵׁם שֶׁנִּפְרָעִין מִן הַמֵּתִים, שנענשים יותר מחמת שאמרו עליהם דבר שאין בהם (ב"י יו"ד סי' שדמ, בדעת הרא"ש במו"ק ג, סג), ויש סוברים, שלא נענשים יותר (ב"י שם, בדעת הערוך ערך ספד).

כָּךְ נִפְרָעִין מִן הַסַּפְּדָנִין, שגרמו לעונש למתים, במה שאמרו עליהם דבר שאין בהם, והיה להם למזכרת עון (דעת הרא"ש הנ"ל), ויש מפרשים, שנפרעים מהם על שמוציאים שקרים, ומחניפים למי שאינו צדיק לומר צדיק אתה (ב"ח יו"ד שדמ).

אֵימָא כְּדֶרֶךְ שֶׁנִּפְנֶה בַּיּוֹם ■ וכן הלכה [דלא כרב אשי שבעינן קרן זוית] (שו"ע או"ח ג, יב).

אחר רבי יהושע וכו'. וכיהודה הוה: **עד מאן.** כלומר כל זה העוסק פניך בפני רבך שנסתלקה נכל ללו: **דשח ושחק.** עם לעמו שיחה בעלות של היעוי תעמיק: **ועשה צדקה.** ושימש מעמו: **כדתנ"א שריף תבשילא.** כלאם רעב, כמו שלא שמעת מעוך מעולם שלחם נוהג קלות כאם זה לאחותך: **שריף.** כמו"ל[ג] בלע"ז: **שקורבה בה אפה.** רגילין להוסיעה בפה: **שקושר בה תפילין.** בזהוב שמלמוד: **טעמי תורה.** נגיעות טעמי מקרא של תורה נגמיס וכתופיס, בין בניקוד שבספר בין בהגבהת קול ונפלגות נעימות הנגיעה של פסעת ולרגיא ושופר מהפך מוליך ידו לפי טעם הנגיעה, [כך] לשיתי בקולמים הכתים מארך ישראל.

רבא מקמי דהוה רישא בר בתר דבי[ה] **עבדה** [ה] **ידא בר.** מימה דע"ל לא מלך רבא על אחר פעילתו של אביי כדמשמע לעיל[ה] בעובדא דבר הלוי וכן בכתובות דקמאר מומה דביתהו לאביי אחת לשלשים לרגל בסוף פרק אחד[ש] (ד' סה.) וזהו תימה לעיל (ד' ע.) משמע דלאחר מלוכה פטורה קורס[ב] פעילתו לאביי. ו"ל מכל מקום לא נפטרה על אחר אביי:

[ג] תניא אמר רבי עקיבא פעם אחת נכנסתי אחר ר' יהושע לבית הכסא ולמדתי ממנו ג' דברים למדתי שאין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום [ד] ולמדתי שאין נפרעין מעומד אלא מיושב [ב] ולמדתי שאין מקנחין בימין אלא בשמאל אמר ליה בן עזאי עד כאן העזת פניך ברבך א"ל [ג] תורה היא וללמוד אני צריך תניא בן עזאי אומר פעם אחת נכנסתי אחר רבי עקיבא לבית הכסא ולמדתי ממנו ג' דברים למדתי שאין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום ולמדתי שאין נפרעין מעומד אלא מיושב ולמדתי שאין מקנחין בימין אלא בשמאל אמר לו ר' יהודה עד כאן העזת פניך ברבך אמר לו תורה היא וללמוד אני צריך. [ד] רב כהנא על גגא תותיה פוריא דרב שמעיה דשח ושחק ועשה צרכיו אמר ליה דמי פומיה [ה] דאבא כדלא שריף תבשילא א"ל כהנא הכא את פוק דלאו אורח ארעא אמר לו תורה היא וללמוד אני צריך. מפני מה אין מקנחין בימין אלא בשמאל אמר רבא מפני שהתורה ניתנה בימין שנאמר [ה] מימינו אש דת למו רבה בר בר חנה אמר מפני שהיא קרובה לפה ור' שמעון בן לקיש אמר מפני שקושר בה תפילין רב נחמן בר יצחק אמר מפני שמראה בה טעמי תורה [ו] כתנאי [ה] רבי אליעזר אומר מפני שאוכל בה ר' יהושע אומר מפני שבותב בה ר' עקיבא אומר מפני שמראה בה טעמי תורה. א"ר תנחום בר חנילאי כל הצנוע בבית הכסא נצול משלשה דברים מן הנחשים ומן העקרבים ומן המזיקין ויש אומרים אף חלומותיו מיושבים עליו ההוא בית הכסא דהוה בטבריא כי הוו עיילי ביה בי תרי אפ' ביממא מתזקי רבי אמי ורבי אסי הוו עיילי ביה חד וחד לחודיה ולא מתזקי אמרי להו רבנן לא מסתפינא אמרי להו אנן קבלה גמירינן קבלה דבית הכסא צניעותא ושתקותא קבלה דיסורי שתיקותא ומבעי רחמי אבי מרבא ליה [אמיה] אמרא למיעל בהדיה לבית הכסא ולרביא ליה גדיא שעיר בשעיר מיחלף רבא מקמי דהוי רישא מקרקשא ליה בת רב חסדא אמגוזא בלקנא בתר דמלך עבדא ליה כוותא ומנחא ליה ידא ארישיה. אמר עולא [ז] אחורי הגדר נפנה מיד ובבקעה כל זמן שמתעטש ואין חברו שומע אי בר נתן מתני הכי [ח] אחורי הגדר כל זמן שמתעטש ואין חברו שומע [ט] ובבקעה כל זמן שאין חברו רואהו מיתיבי [י] יוצאין מפתח בית הבד ונפנין לאחורי הגדר והן טהורין במהרות הקלו ת"ש [יא] כמה ירחקו ויהיו טהורין כדי שיהא רואהו שאני אוכלי טהרות דאקילו בהו רבנן רב אשי אמר [יב] מאי כל זמן שאין חברו רואה דקאמר איסי בר נתן כל זמן שאין חברו רואה את פרוצו אבל לדידיה חזי ליה. ההוא סבדנא דנחית קמיה דרב נחמן אמר האי צנוע באורחותיו הוה א"ל רב נחמן את עיילת בהדיה לבית הכסא וידעת אי צנוע אי לא דתניא אין קורין צנוע אלא למי שצנוע בבית הכסא ורב נחמן מאי נפקא ליה מינה משום דתניא [יב] כשם שנפרעין מן המתים כך נפרעין מן [יג] הספדנין ומן העונין אחריהן. [יד] תנו רבנן איזהו צנוע זה הנפנה בלילה במקום שנפנה ביום איני [טו] והאמר רב יהודה אמר רב לעולם ינהיג אדם את עצמו שחרית וערבית כדי שלא יהא צריך להתרחק ותו רבא ביממא הוה אזיל עד מיל ובלילא א"ל לשמעיה פנו לי דוכתא ברחובה דמתא וכן אמר ליה רבי זירא לשמעיה חזי מאן דאיכא אחורי בית חבריא דבעינא למפני לא תימא במקום אלא אימא [טז] כדרך שנפנה ביום רב אשי אמר אפילו תימא במקום לא נצרכה אלא לקרן זוית. גופא אמר רב יהודה אמר רב לעולם ינהיג אדם את עצמו שחרית וערבית כדי שלא יהא צריך להתרחק תניא נמי הכי בן עזאי אומר השכם וצא הערב וצא כדי שלא תתרחק משמש ושב ואל תשב ותמשמש שכל היושב וממשמש אפי' עושין כשפים באספמיא באין עליו ואי אנשי ויתיב ואח"כ משמש מאי תקנתיה כי קאי לימא הכי לא לי לא לי לא תחים ולא תחתים לא הני ולא מהני לא חרשי דחרשא ולא חרשי דחרשתא. לא תחתים ולא תחתים. הס שמות הכשפים העשויים ע"י ממחויות: לא הני ולא מהני. לא כוין ולא מקלמין: לא חרשי דחרשא ולא חרשי דחרשתא. לא מכשפות מכשף זכר ולא מכשפות מכשפה נקבה. לשון אחר לא הני ולא מהני לא יעלה ולא יועיל עוד מכשפות: על

סליקו תוספות דמסכת ברכות

משנת ראשונים

אמר לו תורה היא וללמוד אני צריך. צריך התלמיד שיהא ביתו בית ועד לחכמים, וישמש אותם בכל שעה, שאפילו בשכחם ובקיומתם ובשכבכם יכול האדם ללמוד מהם כמה מעלות, הן במעלות במדות, הן במעלות השכליות, והנה נמצא לרב כהנא שהיה נוהג היאך יתנהג הרב עם אשתו בזוהג, והיו אומרים לו כל כך העזת פניך ברבך, אמר להם תורה היא וללמוד אני צריך.

[מרכבת המשנה לר"י אלאשקר אבות פ"ו מ"ח]

שנאמר מימיני אש דת למו. האל יתברך הנה מסיני בא הדת והתופיע ממקומות שונים לישראל קדש של אש דת, והוא החלק העיוני הבא מרכבות קדש מצד ימין של קדש, כי אמנם נתן באספקלריא המאירה.

[ספורנו, דברים לג ב]

כל זמן שאין חברו רואה את פרונו. פסקו הרי"ף (מה.) והרא"ש (פ"ט סי' כח) בבקעה כאיסי בר נתן ובדשני רב אשי כל זמן שאין חבירו רואה את פירוני, ובאחורי הגדר פסקו כעולא משום דאמרי דחלמדהא הוא טפי מאיסי בר נתן ואף על גב דרב אשי דבתרהא הוא משני מלתיה, ואם כן משמע דסבר כותחיה כמאי דגלי דעתיה דסבר כותחיה פסקינן הכי, אבל באחורי הגדר דלא גלי דעתיה רב אשי כמאן סבירא ליה לקשינן כעולא לגבי איסי בר נתן.

[בית יוסף אורח חיים סימן ג]

אריזנו צניע. צריך הירא לחשוב כי זיו השכינה שורני עמו וקשור עמו קשר אמיץ, ויש לו להיות מורא עליו בכל מקום, ועל כן אמרו (ברכות סב.) אריזנו צניע כל שצנוע בבית הכסא.

[תורת המנחה פרשת ראה]

לעולם ינהיג אדם את עצמו שחרית וערבית. ויכדקוק נקביו דא"ר יוחנן הורצה לקבל עליו עול מלכות שמים שלמה, יפנה וישול ידיו וינעל תפילין ויקרא ק"ש ויתפלל.

[טור אורח חיים סימן ב]

מפורת הש"ס עם הוספות

ב) מס' ד"ש פרק ו ה"ד, **ג)** [מנחות קף כח:], **ג)** מגילה קף ה:, **ד)** רב כהנא קרא לרב "אבא" משום כבודו (עיין רש"י לעיל מג. ד"ה אילו מיחזי, שכת נג. ד"ה אבא יכמות נו: ד"ה ומורה לי אבא), **ה)** [מלכ"ג פרק מ סה"ז וכל"פ פ"ל ס"ל פ"ש פ"ש], **ו)** סוטה ל"י מ"ב, **ז)** שם, **ח)** [פי' פשט שנפלפלין מן ממא שם הוא מוטל לך נפלעין מן הספלעין שמוטלים עליו שהוא לניץ. עוקן] [ערך ספד] **ט)** [ע"ז מז:], **י)** טוהרות יג:, **כ)** עיין ויקרא רבה פרשה כ"ב ר' פנחס וכר', **ל)** [לעיל נד.], **מ)** [נו.].

הגהות וציונים

ב) בכתי"ש יש כאן הוספה **אתמר רב אסר בפני שאוכל בה ושמואל אמר מפני שכותב בה כתנאי,** וכעי"ז בארי"ז סי' קלו (ונראה שגריסא אמיתית היא ונחסר בדפוס בס"ם, ולגירסתינו אינו מובן מאי דאמר "כתנאי" דהני תנאי בר מ"ע עעמי אחריני אמרי ה"ל להגמ' לומר תניא ר' אליעזר אומר, דק"ס):

ג) לכללע בשיאפיפ אורי: **ג)** יש להוסיף (ודבש **שראה** פטירתו (דבש חמר):

תורה אור השלם

א) [וְאֹמַר יְיָ מִסִּינַי בָּא וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן וְאָתָה מִרְבְּבֹת קֹדֶשׁ מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ:] [דברים לג, ב]

ב) וְקָבְצוּ שָׁם צִיִּים וְהֵלְלוּ בְּתֵיהֶם אֹחִים וְשָׁכְנוּ שָׁם בְּנוֹת יַעֲנָה וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ שָׁם: [ישעיה יג, כא]

משנת ראשונים

עין משפט נר מצוה

עג א מיי' פ"ה מהלכות דעות הלכה ו טוש"ע או"ח סי' ג סעיף ב:

עד ב מיי' שם טוש"ע שם סעיף י:

עה ג טוש"ע שם סעיף ח:

ד [מיימוני שם]:

ה מיימוני שם טוש"ע שם:

ו ז ח מיי' פי"ג מהל' סוטה הלכה כ:

פא ח מיי' פ"ב מהלכות דעות הל' ו טוש"ע או"ח סי' ג סעיף ח:

פב ט טוש"ע י"ד סי' שמה סעי' ב [ברא"ש פ"ל בק"ש פ"ג סי' קן]:

פג י מיי' פ"ש מהלכות דעות הל' ו טוש"ע או"ח סי' ג סעיף ו בהגה:

פד כ מיי' שם טוש"ע או"ח סי' ג סעיף יג:

על כל מושב שב חוץ מן הקורה. שמא תפול: **כאסטמא לפרולא.** מלאכת שדרכה לעשות בבית ולא בשדה, כגון לבנים ואריחות, שעושין אותן בשדה ומביאין אותן לבית: **דרקונא.** מחט: **שמטיה לכרכשיה.** מלחולת שהרעיד יולדת בו, כדי שתצא השליה: **ואמר להרגך ותחם עליך.** היצר אומר לו: אם תשמע לי ואהרוג את חבירך, אהרוג אותך: **יציאה.** לספונין: **אדכפנא אכו'.** שם אדם שעבור ממך תפול ותמות במקומך ואין במקומך מועיל: **עד דרתתא קדרך שפוך.** קודם שתעבור ממך תפול זה, כשתפה לריח נקפיץ ספון ומל תעמוד תומם: **קרנא קריא ברומי.** שם אדם שהוא קול קרן ברומי, הוא שיהין למנקפך תפניס לקנות ולהולוך למקום אחר: **בר מזבין תאני תאני דאבוך זבין.** שם אין לפניך בנים שהזכה אתה בהו למכור תמניו בעוד שיש תופעים: **בשבילי.** שביל קטן שפופים בו בשדות: **נחר ליה אבבא.** לידע שם יש שם אדם. **מהו טוטי'ר[ק]** בלעז: **אמר ליה.** ר' אבא לרב שפרפ: **עד כאן לא שיילת לשעיר.** שתיון בטועין בניס הכפה: **ונמרת לך מילי דשעיר.** שתיון לטוב: **לאו הכי תנן.** במסכת תמיד: מדורה היתה שם. בעזרה, היסק גדול של פול שהתמדים שם הכהנים המסיקים רגליהם בניס הכפה שהיין קרים בעילה, כדתנן במסכת יומא (ז' מח.) שכל המיסך רגליו טעון טבילה: **ובית הכסא של כבוד.** [ב] שלמעלה מן מסיקים בניס הכפה, ושם אמרת לישנא אחרינא: **והוא סבר.** רב אבא סבר: שמהר לומר לישנא אחרינא, שכבר הוא בעמוד השחר שם יקום לקרות קריאת שמע: **דתניא רבן שמעון בן גמליאל אומר עמוד החזר מביא את האדם לידי הדרגון מילון החזר מביא את האדם לידי ירקון.** רבי אליעזר על לבית הכסא אתא

תניא בן עזאי אומר על כל משכב שכב חוץ מן הקרקע על כל מושב שב חוץ מן הקורה. אמר שמואל[ס] שינה בעמוד השחר כאסטמא לפרולא. יציאה בעמוד השחר כאסטמא לפרולא. בר קפרא הוה מזבן מילי בדינרי [פ] עד דכפנת אכול עד דצחית שתי עד דרתחא קדרך שפוך קרנא קריא ברומי בר מזבין תאני תאני דאבוך זבין. אמר להו אביי לרבנן כי עייליתו בשבילי דמחוזא למיפק ביה בחקלא לא תהוו לא להך גיסא ולא להך גיסא דלמא יתבי נשי[פ] ולאו אורח ארעא לאסתכולי בהו. [פ] רב ספרא על לבית הכסא אתא רבי אבא נחר ליה אבבא אמר ליה עד השתא לא עיילת לשעיר ונמרת לך מילי דשעיר לאו הכי תנן[פ] מדורה היתה שם ובית הכסא של כבוד וזה היה כבודו מצאו נעול בידוע שיש שם אדם מצאו פתוח בידוע שאין שם אדם אלמא לאו אורח ארעא הוא והוא סבר מסוכן הוא [פ] דתניא רבן שמעון בן גמליאל אומר עמוד החזר מביא את האדם לידי הדרגון מילון החזר מביא את האדם לידי ירקון. רבי אליעזר על לבית הכסא אתא ההוא [פ] רומאה דחקיה קם ר' אלעזר ונפק אתא דרקונא שמטיה לכרכשיה קרי עליה רבי אלעזר [פ] ואתן אדם תחתיך [פ] אל תקרי אדם אלא אדמוס: [פ] ואמר להרגך ותחם עליך ואמר ואמרתי מיבעי ליה ותחם ותחסי מיבעי ליה אמר רבי אלעזר אמר לו דוד לשאול מן התורה בן הריגה אתה שהרי רודף אתה [פ] והתורה אמרה בא להרגך השכם להרגו אלא צניעות שהיתה בך היא חסה עליך ומאי היא דכתיב [פ] ויבא אל גדרות הצאן על הדרך ושם מערה ויבא שאול להסך את רגליו תנא גדר לפנים מן גדר ומערה לפנים מן מערה להסך אמר ר' אלעזר מלמד שסכך עצמו בסודה: [פ] ויקם דוד ויכרת את כנף המעיל אשר לשאול בלט אמר ר' יוסי בר' חנינא כל המבזה את הבגדים סוף אינו נהנה מהם שנאמר [פ] והמלך דוד זקן בא בימים ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו: [פ] אם ה' הסיתך בי ירח מנחה ואם בני האדם ארורים הם לפני ה' כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים:

(שמואל א' כו, יט)

ז) כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו לי' בפקד אתם ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם: (שמות ל, יב)

ח) ויעמד שטן על ישראל ויסת את דויד למנות את ישראל: (דברי הימים א כא, א)

ט) ויקח אף י' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה: (שמואל ב כד, א)

י) ויתן י' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד ויפת מן העם מדן ועד באר שבע שבעים אלף איש:

(שמואל ב כד, טו)

כ) וישלח ידו המלאך ירושלים לשחתה וינחם י' אל הרעה ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ידך ומלאך י' היה עם גרן הארונה היבוסי:

(שמואל ב כד, טז)

ל) וישלח האלהים מלאך לירושלים להשחיתה כהשחית ראה י' וינחם על הרעה ויאמר למלאך המשחית רב עתה הרף ידך ומלאך י' עמד עם גרן ארנן היבוסי: (דברי הימים א כא, טו)

מ) ויאמר יעקב באשר ראם מחנה אלהים זה ויקרא שם המקום ההוא מחנים:

(בראשית לב, ג)

נ) ויאמר אברהם אלהים יראה לו השה לעלה בני וילכו שניהם יחדו:

(בראשית כב, ח)

ס) ולקחתם את בפוף הפרים מאת בני ישראל ונתת אתו על עבדת אהל מועד והיה לבני ישראל לזכרון לפני י' לכפר על נפשותיכם: (שמות ל, טז)

ע) ויקרא אברהם שם המקום ההוא י' יראה אשר יאמר היום בהר י' יראה: (בראשית כב, יד)

פ) וכבוא עם הארון לפני י' במועדים הבא דרך שער צפון להשתחות בצא דרך שער נגב ובצא דרך שער צפונה לא ישוב דרך השער אשר בא בו כי נכחו יצא: (יחזקאל מו, ט)

צ) ויאמר י' אליו שמעתי את תפלתך ואת תחנתך אשר התחננת לפני הקדשתי את הבית הזה אשר בנית לשום שמי שם עד עולם והיו עיני ולבי שם כל הימים: (מלכים א ט, ג)

ק) ויאמר אל תקרב הלם של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא: ר) ובוא עד לפני שער המלך כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק: (אסתר ד, ב)

ש) אם בפתיחתן יפוצא הנגב והבה נמת אין לו תימום: (שמות כב, א)

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) נסי' מגרוך ערך אסטמא ועי' שד ומוסף הגהות בערך שן ד' פרישים המסמרה מלשון מת שמיטתו מלבים כ' יח ב]. **ב)** [נמצוין ערך כפן פירש הדפוסים שלו על לרך מוסר יפה ש"ב]. **ג)** ממיל ט:. **ד)** שם טו. **ה)** שם ט:. **ו)** [עי' תוס' ד"ה ולעגל כה. [בכורות מד:]. **ז)** [עי' תוספות ב"ק לח. ד"ה ולפלן], **ז)** [לעיל נח. מנחות נט:]. **ח)** [עי' תוספות ד"ה ולפני מלך מלכי המלכים, כ"ה בכה"ג (בן אריה): **ט)** ברול שהחתך בכבשון בחיבורכה מחכות אחרות כ"ה לחזקו:]. **י)** להשתעל: **ל)** ולקו האחרון של המני הנס: **ו)** דרך קצרה:

מסורת הש"ס

א) שם הנכסם לנסל"ן למסמל"ן מוסב. ב"ב נוקמת הר"ח מצדה וכן הר"ח מענגה: **ב)** רש"י ד"ה ובית הכסא בר' אלמא אין בר. ב"ב ופ"ע למה לי פיש מס"ב מתמיד למימרא לעיל כה:

גליון הש"ס

גמ' אל תקרי אדם. עי' יומות ס"ע ע"ש תוס' ד"ה ואין:

הגהות הגר"א

(א) שם הנכסם לנסל"ן למסמל"ן מוסב. ב"ב נוקמת הר"ח מצדה וכן הר"ח מענגה: **(ב)** רש"י ד"ה ובית הכסא בר' אלמא אין בר. ב"ב ופ"ע למה לי פיש מס"ב מתמיד למימרא לעיל כה:

הגהות וציונים

ג) בכתי"ו דלמא יתבי **ביה אינשי דלאו** אורח ארעא (וגירסה ישרה היא כי לפי גירסתינו איסור יש בדבר בלבד, שפ"ת, ועי' רש"ן): **ד)** בכתי"ו **אמר** רב חנא בר אדא, ולפ"ז לא נחלקו רבא ורב חנא בר אדא אלא בא לפרש את דברי רבא, וכ"ה בתוס' ד"ה ופלגי, ועיין רש"ס, גליוני הש"ס ומנחם משיב נפש (על רש"ן): **ה)** ומה שקי שאינו מאוס, **ולפני** בשר ודם כך, רקיקה שהיא מאוסה, **ולפני** מלך מלכי המלכים, כ"ה בכה"ג (בן אריה): **ו)** ברול שהחתך בכבשון בחיבורכה מחכות אחרות כ"ה לחזקו:]. **ז)** להשתעל: **ח)** ולקו האחרון של המני הנס: **ט)** דרך קצרה:

עין משפט נר מצוה

סה א ב [ניתח בתמ"ס]. ג מיי' פ"ג מהל' תפלה הלכה י סמג עשין יט טוש"ע סי' ס"ט סי' קכ"ו סעיף ה:

סו ד מיי' פ"ז מהלכות תפלה הלכה ז סמג עשין קכ"ו:

סז ה מיי' שם הלכה ט:

תורה אור השלם

א) מאשר יקרתך בעיני נכבדת ואני אהבתיך ואתן אדם תחתיך ולאמים תחת נפשך: (ישעיה מג, ד)

ב) הנה היום הזה ראו עיניך את אשר נתנך י' היום בידי במערה ואמר להרגך ותחס עליך ואמר לא אשלח ידי באדני כי משיח י' הוא:

(שמואל א' כד, יא)

ג) ויבא אל גדרות הצאן על הדרך ושם מערה ויבא שאול להסך את רגליו ודוד ואנשיו בירכתי המערה יושבים: (שמואל א' כד, ד)

ד) ויאמרו אנשי דוד אליו הנה היום אשר אמר י' אליך הנה אנכי נתן את אויבך בידך ועשית לו כאשר יטב בעיניך ויקם דוד ויכרת את כנף המעיל אשר לשאול בלט:

(שמואל א' כד, ה)

ה) והמלך דוד זקן בא בימים ויכסהו בבגדים ולא יחם לו: (מלכים א א, א)

ו) ועתה ישמע נא אדני המלך את דברי עבדו אם י' הסיתך בי ירח מנחה ואם בני האדם ארורים הם לפני כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת י' לאמר לך עבד אלהים אחרים:

(שמואל א' כו, יט)

ז) כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו לי' בפקד אתם ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם: (שמות ל, יב)

ח) ויעמד שטן על ישראל ויסת את דויד למנות את ישראל: (דברי הימים א כא, א)

ט) ויקח אף י' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה: (שמואל ב כד, א)

י) ויתן י' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד ויפת מן העם מדן ועד באר שבע שבעים אלף איש:

(שמואל ב כד, טו)

כ) וישלח ידו המלאך ירושלים לשחתה וינחם י' אל הרעה ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ידך ומלאך י' היה עם גרן הארונה היבוסי:

(שמואל ב כד, טז)

ל) וישלח האלהים מלאך לירושלים להשחיתה כהשחית ראה י' וינחם על הרעה ויאמר למלאך המשחית רב עתה הרף ידך ומלאך י' עמד עם גרן ארנן היבוסי: (דברי הימים א כא, טו)

מ) ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה ויקרא שם המקום ההוא מחנים:

(בראשית לב, ג)

נ) ויאמר אברהם אלהים יראה לו השה לעלה בני וילכו שניהם יחדו:

(בראשית כב, ח)

ס) ולקחתם את בפוף הפרים מאת בני ישראל ונתת אתו על עבדת אהל מועד והיה לבני ישראל לזכרון לפני י' לכפר על נפשותיכם: (שמות ל, טז)

ע) ויקרא אברהם שם המקום ההוא י' יראה אשר יאמר היום בהר י' יראה: (בראשית כב, יד)

פ) וכבוא עם הארון לפני י' במועדים הבא דרך שער צפון להשתחות בצא דרך שער נגב ובצא דרך שער צפונה לא ישוב דרך השער אשר בא בו כי נכחו יצא: (יחזקאל מו, ט)

צ) ויאמר י' אליו שמעתי את תפלתך ואת תחנתך אשר התחננת לפני הקדשתי את הבית הזה אשר בנית לשום שמי שם עד עולם והיו עיני ולבי שם כל הימים: (מלכים א ט, ג)

ק) ויאמר אל תקרב הלם של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא: ר) ובוא עד לפני שער המלך כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק: (אסתר ד, ב)

ש) אם בפתיחתן יפוצא הנגב והבה נמת אין לו תימום: (שמות כב, א)

חוץ מִן הַקַּרְקַע, מפני שהחיצונים נדבקים בו (זכות אבות [לר"י פינצי] עמ' קלה, בשם האר"י ז"ל), או מפני הצינה. ומה שאמרו 'ואל הארץ תישן', הוא כשישן על כסותו או על כסת (שם; יעב"ץ), או שאי השינה על הקרקע היא הנהגה טובה של בריאות, אבל הרוצה לזכות בתורה, אל יפנה לתענוגות הגוף (ארצות החיים א ארץ יהודה אות א).

עַל כָּל מוֹשָׁב שֵׁב, חוּץ מִן הַקּוֹרָה, שמא תיפול (רש"י), ואפילו רחבה הרבה, כי תיכף שנכנס הפחד, השטן מקטרג (אמרי נועם להגר"א).

שֵׁינָה בְּעָמוּד הַשַּׁחַר כְּאִסְטָמָא לְפַרְזְלָא, שהיא מחזקת את הגוף (מגן אבות [לר"ש דוראן]), ודוקא בעמוד השחר, אבל על שינה של שחרית שנינו (אבות ג, י) שמוציאה את האדם מן העולם (הערוך ערך אסטמא).

הֲוָה מְזַבְּנִין מִילֵי בְּדִינָרֵי, ענייני דרך ארץ, שעל דברי תורה מבואר (חגיגה ז, א) שאין נוטלים שכר (אמרי נועם להגר"א, וביאורו למשלי לא, כד), או הכוונה, שלא היה אומר שום דבר עד שהיה יודע שחשוב אצל השומע כדינרים (אמרי נועם שם).

עַד דְּכָפְנַת אֱכוֹל וְכוּ', שאם תשהה, תאוות המאכל תעבור, והמאכל לא יועיל (רש"י) כל צרכו (שפתי חכמים), ויש מפרשים, שלא יאכל עד שירעב, ושלא ישתה עד שיצמא, וכשיצמא לא יאחר לשתות (מאמר רבי אברהם בן הרמב"ם, נדפס בעין יעקב בתחילת המסכת, ואור שמח בדעת הרמב"ם דעות ד, א), ויש מפרשים, שהם משלים על תלמוד תורה וקיום המצוות, לעשות היום ככל יכולתו לעשות, ואל ידחה למחר, שמא לא יספיק כי למחר יש את חובתיו שלו, ואם תעזוב את התורה יום אחד, יומיים תעזבך (ע"פ הערוך ערך כפן, בשם אחד הגאונים ואמרי נועם להגר"א).

עַד דְּרָתְחָא קְדָרָךְ שְׁפוֹךְ, כשאתה צריך לנקביך, אל תשהא אותם (רש"י), ואף שאסור משום 'בל תשקצו', הזהיר משום שחמירא סכנתא מאיסורא (שפתי חכמים). ויש מפרשים, שהזהיר אפילו באופן שאין 'בל תשקצו' [ראה רמ"א או"ח צב, א ומשנ"ב ז] (עבודת המלך [לר"מ קרקובסקי] בדעת הרמב"ם דעות ד, א). ויש מפרשים על ענין הממון, שכדי שלא יחסר ממונך עשה עמו צדקה וחסדים [כדרך קדירה הרותחת, שכדי שלא ישפך מתכולתה ארצה ויפסד, מפנים ממנה] (הערוך ערך כפן, בשם אחד הגאונים ואמרי נועם להגר"א). ■ להלכה, טוב שיפנה קודם סעודתו (משנ"ב קנז, ד).

תְּאֵנִי דַּאֲבוּךְ זַבִּין, כל עוד ויש קונים לתאנים של אביך שאינו בבית, תמכרם (רש"י), ויש מפרשים, שאת אומנות האב ימשיך הבן (הערוך ערך קרן [הראשון]), ויש מפרשים, שהוא משל לתורה שנמשלה לתאנים, שאפילו אם אינך יודע ללמד תורה משלך, למד תורה ששמעת מאביך (אמרי נועם להגר"א).

וְלָאו אוֹרַח אַרְעָא לְאִסְתַּכּוֹלֵי בְּהוּ, כשאינכם מכירים אותן, וגם לא מתכוונים ליהנות מראייתם, שאין איסור משום הרהור, אבל לאו אורח ארעא לרבנן להסתכל בהן (יפה תלמוד [לר"ח פאלאג'י]). ויש גורסים 'יתבי ביה אינשי', שלא יביטו כאשר אנשים יושבים ליפנות (שפתי חכמים).

אַלְמָא לָאו אוֹרַח אַרְעָא הוּא, מדוע אמר 'ליעול מר' ולא נחר, הלא מהמשנה מוכח שאסור לדבר בבית הכסא (רש"י), ויש מפרשים, שמהמשנה מוכח שאין לשנים להכנס יחד לבית הכסא, וכלשון הגמ' בתמיד (כז, ב) 'דלא מיבעי ליה למיעל' (ע"פ ריטב"א וגר"א בהגהותיו ובאמרי נועם). ■ להלכה, אל ידבר בבית הכסא, ולא יכנסו שנים יחד (רמ"א או"ח ג, ב).

וְהוּא סָבַר מְסוּכָּן הוּא, שרב ספרא לא הכיר המנהג לנחור, וסבר שנחירתו של רבי אבא מחשידה שהוא מסוכן ומשלשל ואינו יכול לשהות, וחשב רב ספרא לצאת מיד ויכנס רב אבא במקומו (הערוך ערך שעיר), ויש מפרשים, שרב ספרא סבר שאם ינחור, ילך רב אבא לדרכו ויסתכן (רא"ש תמיד כז, ב). ■ להלכה, לצורך גדול מותר לדבר בבית הכסא, ובעת שנפנה אפילו לצורך גדול אסור (משנ"ב ג, ד), שכשנאמר לשון 'והוא סבר' אין הלכה כמותו (מחזיק ברכה ג, ו).

פַּרְסָאָה - גירסת הילקוט שמעוני (ישעיה מג, ד) רומאי, וכן מסתבר, שהרי קרא כנגדו 'אל תקרי אדם אלא אדום', וגם לעיל (ח, ב) מבואר שהפרסיים צנועים (רא"מ הורוויץ).

צְנִיעוּת שֶׁהָיְתָה בְּךָ הִיא חָסָה עָלֶיךָ, ואפילו ששאול רדף אחר דוד, לא הרגו דוד, שמובטח היה ששאול לא יהרגנו, שהרי נמשח להיות מלך על פי נביא (יעב"ץ), או מאחר ושאול בעל מעלת הצניעות, בודאי לא יהרגנו (ברכת ראש).

תָּנָא גָּדֵר לִפְנִים מִן גָּדֵר, כמאמר הכתוב 'גדרות צאן' לשון רבים (מהרש"א; חפץ ה').

וּמְעָרָה לִפְנִים מִמְּעָרָה, שהיה יודע להם אותה המערה שהיתה לפנים ממערה (מהרש"א).

'וַיְכַסּוּהוּ בַּבְּגָדִים וְלֹא יֵחַם לוֹ', שתיבת 'בבגדים' מיותרת, ומלמדת שהבגדים לא חיממוהו, אבל בדברים אחרים שכיסוהו התחמם (מהרש"א). וטעם העונש, שביזוי אדם בגד מורה שאינו מכיר טובת ה' שנתן לו בגד לחימום, לכן נוטל הקב"ה טבע הבגד ולא יחממו (לב אליהו דברים עמ' קפח, בשם ר' איצלה בלזר).

לֹא שָׁקִיל מִינַּיְיהוּ כּוֹפֶר, שסבר שאיסור מניין ישראל נאמר לשעתו ולא לדורות (רמב"ן ורבנו בחיי שמות ל, יב).

קַפְּנַדְּרְיָא כִּשְׁמָהּ, בלשון רומי פירושו, שביל המקצר הדרך (הגהות ר"י לנדא), ויש מפרשים, שהוא ייחוד מקום לקיבוץ אנשים (מרומי שדה).

עַל מְנָת שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹתוֹ קַפְּנַדְּרְיָא, כשנכנס לדבר הרשות (רמב"ם תפלה יא, ח, ומג"א קנא, ו).

אִם הָיָה שְׁבִיל מֵעִקָּרוֹ מוּתָּר, ומדת חסידות לא לעשות קפנדריא אפילו באופן זה, וכמו שהזכיר רבי אליעזר בן שמוע שבח שלו (מגילה כז, ב) שלא עשה קפנדריא כזכות לאריכות ימים לה זכה, ואילו באופן האסור, מה חידוש יש בדבר (רשב"א שם, וכס"מ תפלה יא, ח).

הַנִּכְנָס לְבֵית הַכְּנֶסֶת לְהִתְפַּלֵּל מוּתָּר לַעֲשׂוֹתוֹ קַפְּנַדְּרְיָא, ואפילו אם מכוון לעשותו קפנדריא (מג"א קנא, ז). ובילקוט שמעוני (יחזקאל מו, ט) הגירסא 'מצוה לעשותו קפנדריא', שיכנס מפתח אחד ויצא מפתח אחר, שנראה כמחבב את בית הכנסת ולכן הולך בכולו (ר"ן על הרי"ף מגילה כט, א ומחצית השקל קנא, ז). ■ להלכה, אסור לעשות בית הכנסת קפנדריא, ואם לא נכנס לבית הכנסת על מנת לעשות קפנדריא, או אם הדרך עברה קודם שנבנה בית הכנסת, מותר, וכן אם קורא או שוהה מעט, מותר. ואם נכנס להתפלל, מצוה לעשותו קפנדריא (שו"ע או"ח קנא, ה, ומשנ"ב כא וביאה"ל ד"ה לעשותו).

המשך במילואים

אֶלָּא אָמַר רָבָא כִּי בֵּיתוֹ וְכוּ', ודימה בית הכנסת לבית ולא לבית המקדש, לשיטתו שאמר (מגילה כח, ב) שחכמים ותלמידיהם אוכלים בבית כנסת ובית מדרש, שביתם הוא לכל דבר (שפתי חכמים; משנה שכיר א נה). ■ להלכה, מותר להכנס לבית הכנסת במקלו, תרמילו ואפונדתו (שו"ע או"ח קנא, ו), ומותר לרוק בו, ודורסו ברגלו או מכסהו (שו"ע שם צ, יג; קנא, ז), ומידת חסידות לא לרוק (משנ"ב כד ושעה"צ טו), והמקפידים לא לרוק בביתם יש לעיין אם מותרים לרוק בבית כנסת (שעה"צ שם).

לְפִי שֶׁאֵין עוֹנִין אָמֵן בְּמַקְדֵּשׁ, שכיון שהעונים מאריכים ואומרים 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', בדין הוא שיאריכו המברכים ויאמרו 'מן העולם ועד העולם' (שטמ"ק), ודוקא לתפילה לא עונים אמן, אבל לשאר ברכות עונים (רשב"א ומאירי בשם הראב"ד).

והטעם שאין עונין אמן במקדש, משום חומר שהמברכים מזכירים שם המפורש בברכתם, מאריכים לענות ברכה ושבח שלם כנגדם, ולא מסתפקים בעניית אמן (ריטב"א תענית טו, ב). ובבית ראשון ענו אמן, ואי עניית אמן נתקנה ע"י עזרא בבית שני (רש"י יומא סט, ב ד"ה ויברך), ויש סוברים שגם בבית ראשון לא ענו אמן, ובבית ראשון אמרו בסיום הברכה 'ברוך ה' אלוקי ישראל מן העולם', ובבית שני הוסיפו 'מן העולם ועד העולם' (תוספות ישנים שם).

יָכוֹל כָּל הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן תְּהֵא לָהֶן תְּחִלָּה אַחַת, שכשעונים אמן על כל ברכה, לכל אמן פירוש אחר, מאמינים שהוא מגן אברהם, מאמינים שהוא מחיה המתים וכן הלאה, לא כן 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' הוא משמעות אחת על כל הברכות (בית שלמה [לר"ש שרייבר]).

וְאוֹמַר 'עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ', וכדי להרגיל שם שמים בפי הבריות, עדיף להזכיר שם שמים, ואפילו שהדיוטות יזכירוהו לבטלה, מאשר לא להזכירו כלל (מאירי).

בְּשָׁעָה הַמְפַזְּרִים כַּנֵּס, כשהגדולים בדור מרביצים תורה, כנס, שמידת ענוה אף היא כבוד שמים (רש"י), ואפילו שמצות הרבצת תורה היא מצוה רבה, פעמים ענוה עדיפה (אש דת ה, עמ' תקד).

וְאִם רָאִיתָ דּוֹר שֶׁאֵין הַתּוֹרָה חֲבִיבָה עָלָיו, כַּנֵּס, ואל תטיל דברי תורה שהם מתנכרים להם לבזיון (רש"י; מאירי), ומוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין (עיון יעקב).

זָלַת קִבּוֹץ קְנֵה מִינָהּ, אם ראית סחורה בזול, קנה אותה, שסופה להתייקר (רש"י), ויש מפרשים, שאם יש חלק בתורה שאין העולם לומדים אותה, עסוק בה, שסופה להתבקש ממך (חידושי אגדות לגר"א).

בַּאֲתַר דְּלֵית גְּבַר, תַּמָּן חֲוֵי גְּבַר, שהמשנה באבות (ב, ה) שאמרה 'במקום שאין אנשים השתדל להיות איש' עוסקת בצרכי ציבור, ובר קפרא בתלמוד תורה (מהרש"א, וראה תוס' סוטה כב, ב ד"ה בשונין).

אֲפִילּוּ לְדָבָר עֲבֵירָה, בהוראת שעה על ידי הוראת נביא (רש"י), ויש מפרשים, שלאו דוקא על ידי נביא, גם עבירה בכוונה לשם מצוה, כגון בנות לוט, ויעל וסיסרא (מהר"ץ חיות בשם רש"י דפוס ישן).

לְעוֹלָם יְלַמֵּד אָדָם אֶת בְּנוֹ אוּמָנוּת נְקִיָּה וְקַלָּה – נקיה מגזל, וקלה שאין בה חסרון כיס (העירוך ערך תלמיותא), ומלאכה שלא תגזול מזמנו הרבה, שיהיה פנוי לעסק התורה, שהעושר אינו תלוי במלאכה, ואפשר להתעשר ממלאכה קלה, כמו שאפשר שלא להתעשר ממלאכה כבידה (ע"פ מהרש"א קידושין פב, א, ואמרי נועם להגר"א). ואמר 'לעולם', שאפילו אם רואה אדם שיש לו עושר, לא יסמוך על זה, אלא ילמד את בנו אומנות (בן יהוידע).

מַחֲטָא דְּתַלְמִיתָא, שהתפירות עשויות שורות שורות כתלמי השדה (רש"י), ויש מפרשים, שהיא מלאכת עשיית המחטים [ולא מלאכת התפירה, שהחייטים עסקיהם עם נשים, ואינה מלאכה נקיה] (תוס' רי"ד קידושין פב, ב).

לְעוֹלָם אַל יַרְבֶּה אָדָם רֹעִים בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, לסוף מריעים לו, שמתקוטט עמהם (רש"י סנהדרין ק, ב ד"ה להתרועע).

אַל יְמַנֶּה אָדָם אַפּוֹטְרוֹפּוֹס בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, מכניס ומוציא נכסיו (רש"י), כבעלי בתים (מאירי), ויש סוברים שהוא איסור, שלא ינהיג אשתו לדבר עבירה (רמב"ם איסו"ב כב, טו) ■ להלכה, אל ימנה אדם אפוטרופוס בתוך ביתו (שו"ע אה"ע כב, טז).

לָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת נָזִיר לְפָרָשַׁת סוֹטָה, ודוקא על סמיכות פרשיות אלו שאלה, כי נזיר הוא קדוש, וסוטה היא היפך הקדושה (מהר"ל גור אריה במדבר ו, ב).

כָּל הָרוֹאֶה סוֹטָה בְּקִלְקוּלָהּ, יַזִּיר עַצְמוֹ מִן הַיַּיִן, שהיין מביא לידי ניאוף, כמאמר הכתוב (הושע ד, י) 'זנות ויין ותירוש יקח לב' (מהרש"א). והוא הדין בכל קלקול שרואה בחבירו, יזהר הרואה להתרחק מן הדברים שהביאו את חבירו לזה הקלקול (מאירי), ואפילו שהוא לא חטא, זימן לו השי"ת לראות את הקלקול, כדי שילמד להיזהר ממנו (נאות הדשא ב, עמ' שסג).

וְאֵינוֹ נוֹתְנָן לַכֹּהֵן, שלא על דעת לגזול ממנו, שהגוזל עונשו רב, אלא שזול בעיניו להביאו לכהן, ומצטדק שכאשר יזדמן הכהן אצלו יביאם לו (בן יהוידע).

סוֹף מְתָעַשֵּׁר, שאמנם חייב מן התורה לתת, אלא שמדין תורה חיטה אחת פוטרת את הכרי, וכן במתנה על מנת להחזיר, והוא נותן אחד מארבעים או מחמישים, ונתינה גמורה (שפתי חכמים).

פָּרְנָסָתוֹ מְעוֹפֶפֶת לוֹ כַּצִּפּוֹר, שעל ידי מעופו מזומן לציפור מזונו בכל עת (מהרש"א).

אָמַר לָהֶם לָמָּה בָאתֶם, אָמְרוּ לוֹ לִלְמוֹד תּוֹרָה, שהרי אסור לצאת מארץ ישראל, והשיבוהו שללימוד תורה מותר, ושינו מפני השלום (עיון יעקב). ואמרו כן כדי שישבחם ויכריז שהם גדולי הדור, וכאשר ימחו בו יהיו דבריהם נשמעים (חפץ ה').

הוּא מְטַמֵּא וְהֵם מְטַהֲרִים, הוּא אוֹסֵר וְהֵם מַתִּירִים, דברים שטימא ואסר דרך חומרא, התירו [שודאי לא היו מטהרים ומתירים דברים האסורים מן הדין] (אמרי נועם להגר"א; בן יהוידע).

הֲנַח רַבִּי עֲקִיבָא שֶׁלֹּא הִנִּיחַ כְּמוֹתוֹ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שכל הטעם שמעברין בארץ ישראל הוא משום שנאמר 'כי מציון תצא תורה' (ראה להלן ע"ב), ששם המופלא שבסנהדרין גדולה, ומאחר ורבי עקיבא לא הניח כמותו בארץ ישראל מותר לו לעבר בחו"ל (מהרש"א).

הרואה פרק תשיעי ברכות סג.

ואימא הר הבית דאסור במנעל. ילפינן רקיקה מיניה למיסרא נקל ומומר, אבל בית הכנסת דשרי במנעל לא נילף רקיקה למיתי דרקיקה מאיסא נילף ילפינן מקפנדריא למיסרא: ויברכו שם בבודך. בשמע"י עושים[1], והמעבר חומר בהן מ' אלהי מן השלום ועד השלום[2]. מפרש בתוספתא[3]:

ואימא הר הבית דאסור במנעל לילפא ממנעל אבל בית הכנסת דשרי במנעל אדיליף ממנעל ולהיתר נילף מקפנדריא ולאסור אלא אמר רבא כי ביתו מה ביתו אקפנדריא קפיד אינש ארקיעה ומנעל לא קפיד אינש אף ביהכ"נ א קפנדריא הוא דאסור ב רקיעה ומנעל שרי: כל חותמי ברכות שבמקדש וכו': כל כך למה[4]? ג לפי שאין עונין אמן במקדש[5] ומנין שאין עונין אמן במקדש שנאמר[6] קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם עד העולם ואומר[7] ויברכו (את) שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה יכול כל הברכות כולן תהא להן תהלה אחת ת"ל ומרומם על כל ברכה ותהלה על כל ברכה וברכה תן לו תהלה: התקינו שיהא אדם שואל בשלום חברו וכו': ד מאי ואומר וכי תימא בעי מדעתיה דנפשיה קאמר ת"ש ה ה' עמך גבור החיל וכי תימא מלאך הוא דקאמר ליה לגדעון ת"ש ו אל תבוז כי זקנה אמך ואומר ז עת לעשות לה' הפרו תורתך אמר רבא האי קרא ח מרישיה לסיפיה מדריש מסיפיה לרישיה מדרישיה לסיפיה מדריש עת לעשות לה' מאי טעם משום הפרו תורתך מסיפיה לרישיה מדריש הפרו תורתך מ"ט משום עת לעשות לה'. ט תניא הלל הזקן אומר בשעת המכניסין פור בשעת המפורים כנס ואם ראית דור שהתורה חביבה עליו פור שנאמר י יש מפזר ונוסף עוד ואם ראית דור שאין התורה חביבה עליו כנס שנא' עת לעשות לה' הפרו תורתך. דרש בר קפרא יא זלת קבינן יב קנה מינה באתר דלית גבר תמן הוי גבר אמר אביי ש"מ יג באתר דאית גבר תמן לא תהוי גבר פשיטא לא נצרכה אלא בששניהם שוין דרש בר קפרא איזהו פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה יד בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך אמר רבא אפילו לדבר עבירה טו דרש בר קפרא לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה מה היא אמר רב חסדא מחבא דתלמיותא: תניא ר' אומר לעולם אל יירבה אדם רעים בתוך ביתו שנא' יז איש רעים להתרועע תניא ר' אומר יח אל ימנה אדם אפטרופוס בתוך ביתו שאלמלי לא מינה פוטיפר את יוסף אפטרופוס בתוך ביתו לא בא לאותו דבר. תניא ר' אומר למה נסמכה יט פרשת נזיר כ לפרשת סוטה לומר לך כ שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין. אמר חזקיה בריה דר' פרנך אמר רבי יוחנן למה נסמכה כא פרשת סוטה לפרשת תרומות ומעשרות לומר לך כל שיש לו תרומות ומעשרות ואינו נותנן לכהן סוף נצרך לכהן על ידי אשתו שנאמר כב ואיש את קדשיו לו יהיו וכמיך ליה כג איש איש כי תשטה אשתו וכתיב כד והביא האיש את אשתו וגו' ולא עוד אלא סוף שנצרך להן שנאמר ואיש את קדשיו לו יהיו אמר ר נחמן בר יצחק ואם נתנן סוף מתעשר שנאמר כה איש אשר יתן לכהן לו יהיה ממון הרבה. א"ר הונא בר ברוכיה משום תועפות לך ר' שמואל בר נחמני אמר פרנסתו מעופפת לו כצפור שנאמר וכסף תועפות לך. א"ר יאשיה כל המרפה עצמו מדברי תורה אין בו כח לעמוד ביום צרה שנאמר כו התרפית ביום צרה צר כחכה א"ר אמי בר מתנה אמר שמואל אפילו מצוה אחת שנאמר התרפית מכל מקום. אמר רב ספרא ר' אבהו הוה משתעי כשירד חנינא כז בן אחי רבי יהושע לגולה היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ שגרו אחריו שני ת"ח רבי יוסי בן ביפי ובן בנו של קטוליא כין קטוליא כיון שראה אותם אמר להם למה באתם אמרו לו ללמוד תורה באנו הכריז [עליהם] אנשים הללו גדולי הדור הם ואבותיהם שמשו בבית המקדש כאותה ששינינו כז וכריזה בן קטוליא אומר הרבה פעמים קריתי לפניו בספר דניאל התחיל כח הוא מטמא והם מטהרים הוא אוסר והם מתירים הכריז עליהם אנשים הללו של שוא הם של תהו הם אמרו לו כבר בנית ואי אתה יכול לסתור כבר גדרת ואי אתה יכול לפרוץ אמר להם מפני מה אני מטמא ואתם מטהרים אני אוסר ואתם מתירים אמרו לו מפני שאתה מעבר שנים וקובע חדשים בחו"ל אמר להם והלא עקיבא בן יוסף היה מעבר שנים וקובע חדשים בחו"ל אמרו לו הנח רבי עקיבא שלא הניח כמותו בארץ ישראל אמר להם אף אני לא הנחתי כמותי בא"י אמרו לו גדיים שהנחת נעשו תישים בעלי קרנים והם שגרונו אצלך וכן אמרו לנו לכו ואמרו לו בשמנו אם שומע מוטב ואם לאו יהא נבדוי ואמרו

תניא דברי תורה לגמרן. מלמדה כשעה שהגמרא נפה ומוננת: הפרו תורתך. מלמדה כשעה שהגמרא נפה ומוננת: כבר גלסינן זאת קבוע קנה מינה. פס לית פרקמטיא בזול קנון וקנה מינה ומפוף, שפוחה בהמיכה: פשיטא. הא לתמי למה לי, פשיטא אלא יהיה מסח שלמה כפני רבו[8], למה ליה לתמי למשמע מכללא: בששניהם שוין. שאין בית מקדש עדיף מכם ואינן גדול ממנו אלא מטוי עטרה לגדול במקומו: בכל דרכיך. אפילו לעבור עבירה: דעהו. אל תן לב אם יורך מלוה אחרת כהכ שכלכול עבור עבירה[9]: מחבא דתלמיותא. גרוסי"ד[10] של גמרי"ם[11], שהתפלמיות עמיות שורות שורות כתלמי מענה: להתרועע. להתרגש: אפוטרופוס. מכעיס ומוציא מכסיו: כל שיש לו תרומות ומעשרות ואינו נותנן לכהן סוף שנצרך לו על ידי אשתו. שמטו: שנאמר ואיש את קדשיו לו. שמעכב קדשיו אלו ואינו נותן לכהנים ולוויים: סוף שנצרך להן. שמעכב עני ואינך לכך ליטול מעכר עני: לו יהיו. לעצמו ולמלכו: המשתף שם שמים בצערו. שמנכך על הרעה דיין החתם, לי ומי שמנכך רחמים מלפניו: בצדיך. בגרכך: תועפות. לשון כפילה, כלומר[12] תועפות: וכפלא ותפיף (שמות ט) ב: התרפית. מדברי תורה, ביום צרה לא כתכה: ואפילו מצוה אחת. אם נתרפה ממנה כשנפלה לידו אל יפה כה להתעסק בה כל כתו: התרפית מכל מקום. אף במצוה אחת משמע: מעבר שנים וכו'. ומנין אין מעברין את השנים אלא ביהודה, לכתיב[13] ונשכנו תלכיהו כל לדיקיו שאתה דורש לו יהו אלא בשכנו של מקום, פס"ק דסנהדרין (קף יא:): שגרו אחריו. למחות בידו: כבר גדול. שבגלגלא שמנו לומר גדולי הדור הס: והלא עקיבא בן יוסף עשה כן. לתקן בינמות פ"ר עקיבא כשילדתי להגהדעת לעבר שנים, בפרק מרבה האשה כהלך בעלה ולרקה (קף קכג:):

ומנרו

סה א מרי פ"ה מהל' מלה ולכה יט ד סמג עשין יט טוש"ע או"ח סי' קיג סעי' ה: סט ב מרי פ"ה מהל' ולכה ו טוש"ע או"ח סי' סט סעי' ו ופרי' ב סעי' יג: ג מרי פ"ד מהלכות תעניות ולכה טו: צא ד מרי' פ"ב מהל' מלוה ולוה סעי' ב טוש"ע או"ח סי' כג סעי' ה:

רב נסים גאון

עת לעשות לה' הפרו תורתך. פירשו טעמו במסורא דבני מערבא ר' יוסי אומר אם נתישנו דברי תורה בפיך אל תבהו להם מאי טעמא (משלי כב) ואל תבהו כי זקנה אמך אמר ר' זעירא אם נזדקנה אומתך עמוד ונזדוה כשם שעשה אלקנה שהיה מדריך את ישראל לפעמי רגלים מה טעם (ש"א א) ויעלה האיש ההוא מעירו:

משנת ראשונים

לפי שאין שונין אמן בסדרים. בגבולין אינן צריכים לענות אלא אמן, שהוא קונם דברים בעלמא, שמאמין דברי המברך, אבל הגדולה התרוממות ליבא.
[רבי אלחנן מזרחי, דברים לב ג]

עת לעשות לה' הפרו תורתך. וכל שבא זמן שצריך לעשות הקנה לשם שמים מחלין על כבוד התורה לשעה.
[מאירי, ניטין סה:]

למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה. אף על פי דבעלמא נסמכין הרבה פרשיות זו לזו, זה תימה כי פרשת נזיר שבה קדושה גדולה, ובפרשת סוטה טומאה, ועל זה שאלו טעם למה נסמכה.
[דרשות ר"י אבן שועיב פרשת נשא]

לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה. וסוטה קלקלה שהלכה אחרי מראה עיניה ובגבהה קלקלה, וכשיראוה האדם כך יזיר עצמו מן היין כי הוא סבת כל הקלקול.
[דרשות ר"י אבן שועיב פרשת נשא]

יזיר עצמו מן היין. נזרים סיבב לפרישתה, הפרישות הוא המזהיר על עצמר לאסור דברים המותרין לו, כדי שלא יכשל בדברים האסורים, כמו הנזיר שפורש מן היין כדי שלא יתקלקל בעבירה.
[מגן אבות לרשב"ץ אבות פ"ג מי"ז]

בשיזהיר אפילו מן ההתר, בראוי היה נמשך מכח הפרושים, והנזהרים מן החטא, הוא שיזהיר לו הענין שבע כל ערר שנוכה אל הקצורות, והוא דוגמת החולה. דרך משל, בשיזהיר בו חולי הקדחות יתן לו הרופא תרופות קרות הרבה, ויזהירו מלאכול אפילו הרבר שהוא ממוצע בין הקיצוניות ובין הקרירות, כדי שיביאו אותו אל הממוצע. ג"כ האדם שיצר מתגבר עליו ורוצה להטותו לצד איסור, ירחיר עצמו אפילו מן ההתר, ובכל שעה שיזכור הנרר יהיה נפרש מן החטא.
[מדכבת המשנה לר"י אלאשקר, אבות פ"ג מי"ז]

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) [מענית טו: טוספ מ: תוספתא ברכות פ"ו הי"ח, מנחות כג:], ג) [נמיל כג:], ד) [מקנדרין פ"ו ה"ב, ה) [מקנדרין פ"ו הלכה ל], ו) [שי משלי כה כב: ז) [מכילתא פ' משפטים פרשה כב: ד"ה כשון וכו' מרימם מירומי' בפועל הסמ"ק], ז) [קדושין פו: ע"ש], ח) [מנהגות ק:], ט) [שוטה כ:], י) במדבר ו א], יא) במדבר ה יא], יב) [נמיל כג:], יג) במדבר ה ט], יד) [משלי יג:], טו) [תענית טז:], טז) [ש"ר הכ"ו], יז) [משלי ג:], יח) [משלי יז:], יט) [תענית כ:], כ) [ש"ר הכ"ו], כא) [משלי יג:], כב) [משלי כג:], כג) [נדרים ל:], כד) [משלי יח:], כה) [משלי יא:], כו) [משלי כד:], כז) [ש"ר הכ"ו], כח) [משלי ג:], כט) [משלי כב:], ל) [משלי כג:], לא) [משלי כד:], לב) [משלי כג:], לג) [משלי כב:], לד) [משלי כג:], לה) [משלי כב:], לו) [משלי כג:], לז) [משלי כב:], לח) [משלי כג:], לט) [משלי כב:], מ) [משלי כג:], מא) [משלי כב:], מב) [משלי כג:], מג) [משלי כב:], מד) [משלי כג:], מה) [משלי כב:], מו) [משלי כג:], מז) [משלי כב:], מח) [משלי כג:], מט) [משלי כב:], נ) [משלי כג:], נא) [משלי כב:], נב) [משלי כג:], נג) [משלי כב:], נד) [משלי כג:], נה) [משלי כב:], נו) [משלי כג:], נז) [משלי כב:], נח) [משלי כג:], נט) [משלי כב:], ס) [משלי כג:], סא) [משלי כב:], סב) [משלי כג:], סג) [משלי כב:], סד) [משלי כג:], סה) [משלי כב:], סו) [משלי כג:], סז) [משלי כב:], סח) [משלי כג:], סט) [משלי כב:], ע) [משלי כג:], עא) [משלי כב:], עב) [משלי כג:], עג) [משלי כב:], עד) [משלי כג:], עה) [משלי כב:], עו) [משלי כג:], עז) [משלי כב:], עח) [משלי כג:], עט) [משלי כב:], פ) [משלי כג:], פא) [משלי כב:], פב) [משלי כג:], פג) [משלי כב:], פד) [משלי כג:], פה) [משלי כב:], פו) [משלי כג:], פז) [משלי כב:], פח) [משלי כג:], פט) [משלי כב:], צ) [משלי כג:], צא) [משלי כב:], צב) [משלי כג:], צג) [משלי כב:], צד) [משלי כג:], צה) [משלי כב:], צו) [משלי כג:], צז) [משלי כב:], צח) [משלי כג:], צט) [משלי כב:], ק) [משלי כג:], קא) [משלי כב:], קב) [משלי כג:], קג) [משלי כב:], קד) [משלי כג:], קה) [משלי כב:], קו) [משלי כג:], קז) [משלי כב:], קח) [משלי כג:], קט) [משלי כב:], קי) [משלי כג:], קיא) [משלי כב:], קיב) [משלי כג:], קיג) [משלי כב:], קיד) [משלי כג:], קטו) [משלי כב:], קטז) [משלי כג:], קיז) [משלי כב:], קיח) [משלי כג:], קיט) [משלי כב:], קכ) [משלי כג:], קכא) [משלי כב:], קכב) [משלי כג:], קכג) [משלי כב:], קכד) [משלי כג:], קכה) [משלי כב:], קכו) [משלי כג:], קכז) [משלי כב:], קכח) [משלי כג:], קכט) [משלי כב:], קל) [משלי כג:], קלא) [משלי כב:], קלב) [משלי כג:], קלג) [משלי כב:], קלד) [משלי כג:], קלה) [משלי כב:], קלו) [משלי כג:], קלז) [משלי כב:], קלח) [משלי כג:], קלט) [משלי כב:], קמ) [משלי כג:], קמא) [משלי כב:], קמב) [משלי כג:], קמג) [משלי כב:], קמד) [משלי כג:], קמה) [משלי כב:], קמו) [משלי כג:], קמז) [משלי כב:], קמח) [משלי כג:], קמט) [משלי כב:], קנ) [משלי כג:], קנא) [משלי כב:], קנב) [משלי כג:], קנג) [משלי כב:], קנד) [משלי כג:], קנה) [משלי כב:], קנו) [משלי כג:], קנז) [משלי כב:], קנח) [משלי כג:], קנט) [משלי כב:], קס) [משלי כג:], קסא) [משלי כב:], קסב) [משלי כג:], קסג) [משלי כב:], קסד) [משלי כג:], קסה) [משלי כב:], קסו) [משלי כג:], קסז) [משלי כב:], קסח) [משלי כג:], קסט) [משלי כב:], קע) [משלי כג:], קעא) [משלי כב:], קעב) [משלי כג:], קעג) [משלי כב:], קעד) [משלי כג:], קעה) [משלי כב:], קעו) [משלי כג:], קעז) [משלי כב:], קעח) [משלי כג:], קעט) [משלי כב:], קפ) [משלי כג:], קפא) [משלי כב:], קפב) [משלי כג:], קפג) [משלי כב:], קפד) [משלי כג:], קפה) [משלי כב:], קפו) [משלי כג:], קפז) [משלי כב:], קפח) [משלי כג:], קפט) [משלי כב:], קצ) [משלי כג:], קצא) [משלי כב:], קצב) [משלי כג:], קצג) [משלי כב:], קצד) [משלי כג:], קצה) [משלי כב:], קצו) [משלי כג:], קצז) [משלי כב:], קצח) [משלי כג:], קצ

הרואה פרק תשיעי ברכות

ואמרו לאחינו שבגולה. שלח ישמעו לו: יעלו להר. למחר הכהיס להתנהג במקוים כעניס כמות: אחיה יבנה מובה. מהס גדול היה ולמס נקרי הגולה: חגניה. הוא מענייס [ב] ממי רבי יהושע: ינגן בבנור. לפני הממה, לפי שהעניים לוי היה, כדתנן במסכת ערכין (ד' יא:): מעשה בר' יהושע בן חנניה שהלך למיימ לפ ר' יוחנן בן גודגדא בהפפת במוקים בעניים לבנות במות: אחיה יבנה מובה. מהס שעשה עם כמו עגו: כתתו עצמיכם. ולכאי ממי הס כמו עשה, עגו עצמכס כמוחיס לכהעבד על דברי תורה: זאת התורה. היכן מצינו בהמה שיעמוס עליה מלהלי תורה: הם ואחר כך כתת. פקוק, כמו [ג]ויהס כלב (במדבר יג). פקוק ומסוק לשון למעוך על פקהה שנראה בפיך ולפ אי על פי שהינה מיוהפת לך, ומחר כך כתמה והקשה עליה מה שיש לך להקשות ומרץ תרוצין על שהמיימך לך: ההגה. ייעיין: מיץ חלב יוציא חמאה. כמוציא לת המלב ממנך מהדי ממו על דברי המורה ממה היא לו: ומיץ אף. כמוהן קשה רבו ומוכיח עליו: הלכות דס לעומתה[ד]: דתנן. שדיני ממונות עמוקים הס, והרוצה שיתחכם יעסוק בדיני ממונות שיקלע מקלע גדול מהס: המנצל עצמו. שמוחל לרבו כל הפקומיו ולפ על פי שים בהס שהבדיו מלעיגים עליו: ואם ומות. שהממת פיך מלשחוק. לשון זמס[ה]: מעצת של רועה שמוחלים במוהס בהמה שמקשקש רעים ומוציא מותו בשפתיה יד לפה כשהולך ללמוד, שוהס יכול לומר: שהם הקב"ה למשה ואם לאו יהושע בן נון משרת מחזיק, ואין מכאן ראיה שלא יצא הדבר לבטלה. ואמנם יש כת"י דגרסיהו הנס' כאן היא משום דכאן בנמי' נדרש קרא דלא יפיק בשבת"א שהם דברי הקב"ה למשה ואם לאו יהושע בן נון משרת מחזיק, ואין מכאן ראיה שלא יצא הדבר לבטלה. ואמנם יש כת"י דגרסיהו הנס' כאן היא לא יצא הדבר לבטלה שנאמר קח לך את יהושע בן נון: ד[ו] כרש"י שבע"א הגי"כא יוציא הלכות דס לאמתתם שיבחין בין דם טמא לדם מהור: [ומה"ר] ומיץ אפים. שהיוהה שני בעניים האשונה ושניה אפים תרי משמע [הס"ר, ומה"ר] יוציא ריב. שיבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות כי יהיה ריב מהרמבין דין [הס"ר, ומה"ר] התגן הכר:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) ייעין תוס' סנהדרין דף יא: ד"ה אין (ועיין מהרש"א כאן). **ב)** ע"ז ז. מולין מד: ערכ כ:, **ג)** [נדה נב:] ממחת קנ:]: **ד)** תענית ז. ממת י', **ה)** שבת פג: ניטין מז: **ו)** ע"ז יט:, **ז)** ב"ב קמה: [נדה נג:], **ח)** ירושלמי פ"ד סה"ג, **ט)** [ייעיון דף נה:]: שבת נא ע"ב.

גליון הש"ס

גמ' שיעה בכרם אחד. פליס למרך פרסה שמות כמה בסם מהמליסים זה מלייס יס בסמה שלסה מיניי ושלסה משמחל ואחד מהמינ שם מהעבר מיניי יהיי זכריס ונקבות ונקוים ומהמינ שהמוהס לו מהמינ ומהמינ שהמוהס לו מהמינ ומהמינ ומהמינ דמוהס לו מהמינ ומהמינ דמוהס לו מהמינ ומהמינ דמוהס לו מ

שֶׁנֶּאֱמַר 'כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תּוֹרָה' וְגוֹ', ללמד על זמן שאין בית המקדש קיים, ובסנהדרין (יא, ב) דרשו מן הכתוב 'לשכנו תדרשו', על זמן שבית המדרש קיים ושכינה שורה (מהרש"א, ביישוב קושיית תוס' בסנהדרין שם ד"ה אין).

חָכָם שֶׁטִּמֵּא אֵין חֲבֵירוֹ רַשַּׁאי לְהַתִּיר, משום כבודו של החכם שטימא (רש"י נדה כ, ב ד"ה מעיקרא וד"ה אגמיה; ר"ן עבודה זרה ז, א), ולכן אם החכם השני גדול מן הראשון, רשאי להתיר (ר"ן שם), ואף החכם הראשון יכול לחזור בו ולהתיר (מאירי ע"ז שם). ויש מפרשים, שאחרי שהחכם טימא, נהפך ההיתר להיות איסור (ריטב"א ע"ז שם; ר"ן ע"ז שם בשם הראב"ד).

כִּי הֵיכִי דְּלֹא נִגְרְרוּ בַּתְרֵיהּ, צא ולמד, שאפילו להקל באיסורים התירו למען זה (רמ"ע מפאנו סוף סי' קח).

לְכֶרֶם בְּיַבְנֶה, שהיו יושבים שורות שורות ככרם (רש"י), ותלמידי חכמים נמשלו לענבים (ראה חולין צב, א), והתורה ליין (לעיל נז, א), על כן בית המדרש מקום גידולם ונטיעתם נמשל לכרם (תפארת ישראל כתובות ד, ו יכין לז; עדיות ב, ד יכין כד).

אֲנִי וְאַתָּה נְסַבִּיר פָּנִים בַּהֲלָכָה, אני את סודות התורה, ואתה את סברותיה (חפץ ה' [לבעל האור החיים הק']).

לֹא יָצָא הַדָּבָר לְבַטָּלָה, כמו שאמרו (שבת נה, א) 'מעולם לא יצתה מידה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה' (מהרש"א).

שֶׁחֲבִיבָה תּוֹרָה עַל לוֹמְדֶיהָ בְּכָל יוֹם וְיוֹם כַּיּוֹם שֶׁנִּתְּנָה מֵהַר סִינַי, ומהכתוב 'היום הזה נהיית לעם' ראיה שחביבה תורה עד לאחר ארבעים שנה, לכך מוסיף רבי תנחום את הראיה מקריאת שמע שחביבה אף לאחר מאות ואלפי שנה. וכן יש להוכיח מהדרשה שדרשו בספרי (ואתחנן, ראה רש"י דברים ו, ו) את הכתוב 'והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום', שיהיו בעיניך כדיוטגמא חדשה שהכל רצין לקראתה (שפתי חכמים).

עֶרֶב אֶחָד אֵינוֹ קוֹרֵא, דּוֹמֶה כְּמִי שֶׁלֹּא קָרָא קְרִיאַת שְׁמַע מֵעוֹלָם, שנאמר 'אשר אנכי מצוך היום', ודרשו חז"ל שיקרא אותה כדיוטגמא חדשה (ראה רש"י דברים ו, ו), ואם ערב אחד אינו קורא, הרי היא בעיניו כדיוטגמא ישנה, ולכן אינו מקפיד לקרוא אותה כל יום (מהרש"א).

שֶׁאֵין הַתּוֹרָה נִקְנֵית אֶלָּא בַּחֲבוּרָה, שאין הפלפול מצוי ליחידי, אלא כשחבירו מעוררו (מאירי), ומדרך לימוד תורתנו, מתוך עומק ענינים, לא יבוא אדם על בוריה של תורה ועל אמיתתה, רק על ידי פלפול וחידוד עם חברים (מהרש"א מכות י, א).

שֶׁיּוֹשְׁבִים בַּד בְּבַד וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, כי ללימוד ביחידות מעלה וחסרון, מעלה שאין לו עם מי לשוחח דברים בטלים, וחסרון שאינו מתחדד, וללימוד בחבורה מעלה וחסרון, מעלה שמתחדד, וחסרון שעלול לשוחח דברים בטלים, ואילו שנים שיושבים בד בבד, שיושבים זה אצל זה ולא לומדים יחד, יש רק חסרונות, שאינם מתחדדים ושעלולים לשוחח דברים בטלים. וזהו שמוסיפה הגמ' 'ולא עוד אלא שמטפשים' שאינם מתחדדים, 'ולא עוד אלא שחוטאים' שפוסקים מלימודם ומדברים דברים בטלים (בית יצחק [רייטבורד] יתרו, בשם הגר"א). ואפשר שדין זה לא נאמר כיום שיש הרבה ספרים, 'אבל בכל זאת הלב מהסס, וירא שמים יוצא ידי כולן' (אורות אילים [לבעל הפלא יועץ]).

אֵין דִּבְרֵי תּוֹרָה מִתְקַיְּימִין אֶלָּא בְּמִי שֶׁמְּמִית עַצְמוֹ עֲלֵיהָ, שהתורה והגוף הם שני דברים הפכיים, התורה שכל והגוף חומר, ויכולה להתקיים רק אם מסלק גשמיותו ולומד תורה מתוך דוחק [ואין כוונתם שמסכן עצמו] (מהר"ל חי' אגדות שבת פג, ב; ב"ק סא, א). ■ וכן הלכה (שו"ע יו"ד רמו, כא).

לְעוֹלָם יִלְמַד אָדָם תּוֹרָה וְאַחַר כָּךְ יֶהְגֶּה – שלעולם ילמד מרבו עד שגירסת התלמוד תהא שגורה לו ואח"כ יהגה, שמא הרב לא ימצא לו כל שעה, ועוד, שלאחר ששנה הרבה בלימודו יוכל לתרץ קושיותיו בעצמו (רש"י ע"ז יט, א ד"ה ילמד אדם וד"ה ואח"כ יהגה). ועוד, שאין נקנה העיון והחכמה למי שאינו 'בעל תורה', וכשלומד תחילה נעשה 'בעל תורה' ואז יצליח השי"ת בידו לקנות העיון (מהר"ל חי' אגדות ע"ז שם).

מַקִּיא חֶלְבּ שֶׁיָּנַק מִשְּׁדֵי אִמּוֹ – מרחיק מעצמו תענוגי ילדות (מהרש"א), שעל הרוב האמא מפנקת את הבנים, והרוצה ללמוד צריך לחיות חיי צער ולהסיר הפינוק (ליקוטי חבר בן חיים א, בשם החת"ס).

כְּמַעְיָן הַנּוֹבֵעַ, שאין לך שום דבר מדיני התורה מאיסור והיתר, שנתנה בו תורה רשות לשכל האנושי לחתור ולחקור ולהחליט כפי הנראה בעיניו, כמו בדיני ממונות (תפארת ישראל יכין, סוף ב"ב).

סוֹפוֹ לְהִתְנַשֵּׂא, ולא רק משום שאין הביישן למד ישיג השגות בתורה, אלא שהענוה היא יסוד לקנין התורה, וכיון שביזה עצמו על דברי תורה, מידה כנגד מידה מתנשא בדברי תורה (משנת רבי אהרן א, עמ' מ).

'וְאַתָּה עֲשֵׂיתָה חֶסֶד עִם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל', שהאכילם, שנאמר (שמות יח, יב) 'ויבוא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חותן משה' (רש"י), ויש מפרשים, שהחסד הוא הקירוב שקירב את משה, שאמר לבנותיו 'קראן לו ויאכל לחם' (שמות ב, כ), ונתן לו גם בתו לאשה, והצלת מושיען של ישראל הוא חסד עם כל בני ישראל, או משום שהעושה טובה עם אחד מגדולי ישראל, כאילו עשה חסד עם כל ישראל (ע"פ רד"ק שמואל א טו, ו בשם המדרש, ומהרש"א), ויש מפרשים, שהחסד הוא ביאתו למדבר והראה ששמח בהצלת ישראל, והעיצה למינוי שופטים (ע"פ רד"ק ורלב"ג שם).

'לֹא תְתַעֵב מִצְרִי כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאַרְצוֹ', שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק כשבא יעקב עם בניו למצרים בזמן הרעב שהיה בארץ ישראל, והמליכו עליהם את יוסף לקציו ומושל (רמב"ן דברים כג, ח; מהרש"א), ויש מפרשים, שהכרת הטוב לנו למצרים על אכסניא בשעת הדחק של שנות השעבוד ועבודת הפרך, שחובה להכיר תודה על טובה קטנה, אפילו אם חבירו עשה לו באותה העת רעות הרבה (דעת תורה [לר"י ליבוביץ] דברים ב עמ' ט).

כָּל הַדּוֹחֵק אֶת הַשָּׁעָה, שָׁעָה דּוֹחֶקְתּוֹ, כגון אבשלום שביקש למלוך בחזקה (רש"י), וכן אדם המתייגע להעשיר ולהתגדל ורואה שאינו מצליח, וחוזר והולך למרחקים ומכניס עצמו לגבוהות (רש"י עירובין יג, ב ד"ה הדוחק), שמזל תלוי בשעה, ואי אפשר לאדם לדחוק את המזל בחזקה ללא סייעתא דשמיא (מהרש"א), ואין להשתדל במילי דעלמא ברוב עוז ותעצומות אם יראה איזה מניעה (אורות אילים [לבעל הפלא יועץ]).

סִינַי, שהיה בקי בברייתות הרבה, וסדורות אצלו כנתינתן מסיני (רש"י כאן ובהוריות יד, א ד"ה רב יוסף).

סִינַי וְעוֹקֵר הָרִים, אֵיזֶה מֵהֶם קוֹדֵם, שלדעת תנא קמא באבות (ב, ה) רבי אליעזר בן הורקנוס שהיה 'בור סיד שאינו מאבד טיפה' עדיף, ולדעת אבא שאול רבי אליעזר בן ערך שהיה 'כמעיין המתגבר' עדיף, ושאלו כמי פוסקים, והשיבו שסיני עדיף, שהלכה כתנא קמא (ר"ש קלוגר, על פמ"ג או"ח סי' קלו). ולא שאלו בפירוש אם למנות את רב יוסף או רבה, שמא אוהבים את אחד מהם ומחמת האהבה יכריעו (שפתי חכמים).

שָׁלְחוּ לָהֶם סִינַי קוֹדֵם, ומה שאמרו (גמ' ב"ב קיד, ב) שבכל מקום שנחלקו רבה ורב יוסף הלכה כרבה מלבד שלשה מקומות, הוא רק כשנחלקו בסברא, אבל כשנחלקו בשמועה הלכה כרב יוסף (רשב"א שבת לה, א וראו"ש שם ב, כג בשם רבינו יונה).

וסיני קודם לעוקר הרים לעלות לספר תורה (שיירי כנסת הגדולה או"ח קלה הגהות הטור ט, ופמ"ג קלו ד"ה אם), ויש סוברים, שכיום שספרים נדפסים, עוקר הרים עדיף (הר"ש קלוגר שם; חקרי לב יו"ד ג ק; חסדי דוד תוספתא הוריות ב, ה).

דְּאָמְרִי לֵיהּ כַּלְדָּאֵי – חוזים בכוכבים, ואמרו לו ללא ששאלם, שהרי אמרו בפסחים (קיג, ב) שאין שואלים בכלדיים שנאמר 'תמים תהיה עם ה' אלוקיך' (אמרי נועם להגר"א).

וּמָלַךְ רַב יוֹסֵף תְּרֵתֵין שְׁנִין וּפַלְגָא, והכלדאים שאמרו כי ימלוך שנתיים, שאינם יודעים לדייק על חצי שנה, אלא על שנה שלימה (חפץ ה' [לבעל האור החיים הק']), ויש מפרשים, שידעו שימלוך שנתיים ומחצה, אלא שלא דקדקו בדבריהם, או שהחצי שנה נוספה לו כשכר שנדחה מפני השעה (בן יהוידע), או כדי להראות שאין לסמוך על דברי חוזים בכוכבים, שרואים ואינם יודעים מה רואים, ואינם אומרים דברים מדויקים (חדשים גם ישנים).

אֲפִילּוּ אוּמָּנָא לְבֵיתֵיהּ לֹא קָרָא רב יוסף, שהיה בא להקזה לבית רבה, או שלא הקיז מחמת חוסר פנאי, שהיה עוסק בתורה כל שעה לפני רבה (רש"י הוריות יד, א ד"ה אומנא), או משום ענווה, או מחשש שאם ינהג שררה זה יחשב לו מאותם שתי שנים שהוא אמור למלוך (חפץ ה' [לבעל האור החיים הק'] ואמרי נועם להגר"א), ויש מפרשים, שלא קרא לרופא כלל, שאין חלק לרופאים בבית עושי רצון ה' (רמב"ן ויקרא כו, יא).

כְּאִילּוּ נֶהֱנֶה מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, שבודאי יאמרו בסעודה דברי תורה, ושנינו באבות (ג, ג) שלשה שאכלו על שולחן אחד ואמרו עליו דברי תורה, כאילו אכלו משולחנו של מקום (מהרש"א; גליוני הש"ס). או שהוא אופן קיום מצות 'לדבקה בו', להידבק בתלמידי חכמים (רמב"ם דעות ו, ב, ע"פ מגדל עוז שם, ומשנ"ב קנו, ד). ונחשבת סעודה זו סעודת מצוה (מג"א תקסח, ה וגליון מהרש"א שם).

אַל יֹאמַר לוֹ 'לֵךְ בְּשָׁלוֹם' אֶלָּא 'לֵךְ לְשָׁלוֹם', ש'לך בשלום' משמע שההליכה בלבד תהא בשלום, אבל לא ימצא שם שלום (נמוק"י ור"ן מו"ק כט, א), ואמרו חכמים כן למנחשים, ולמי שאינו מקפיד בדבר, יכול לומר 'לך בשלום' (נמוק"י שם; ור"ן שם בשם הראב"ד). ויש מפרשים, ש'שלום' משמעותו שלימות, ו'לך בשלום' משמעותו שילך לבית עולמו בשלימות שכבר קנה, ואדם חי הלא יכול להוסיף שלימות, לכן יאמר לו 'לך לשלום' (מהר"ל נתיבות עולם, נתיב השלום א). ודוד שאמר לאבשלום בנו 'לך בשלום', סיבבו מן השמים שיאמר לו כן, וכשגגה היוצאת מפי השליט (בן יהוידע בתירוץ שני). ■ וכן הלכה (מג"א קי, ט).

הֵיוֹצֵא מִבֵּית הַכְּנֶסֶת וְנִכְנַס לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה זוֹכֶה וּמְקַבֵּל פְּנֵי שְׁכִינָה ■ להלכה, אחר שיצא מבית הכנסת ילך לבית המדרש ויקבע עת ללמוד (שו"ע או"ח קנה, א), ואף בזמננו שמתפללים בבתי מדרשות שייך ענין זה, שיעסוק בתורה לאחר התפילה (משנ"ב א).

תַּלְמִידֵי חֲכָמִים אֵין לָהֶם מְנוּחָה לֹא בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא בָּעוֹלָם הַבָּא, שאף לאחר מיתתן הם עוסקים בתורה בישיבה של מעלה (ר"ן נמוק"י ותוס' רא"ש מו"ק כט, א). ויש מפרשים, שבעולם הזה האדם נקרא 'הולך', שעל ידי מצוות שעושה הוא הולך ממעלה למעלה, אבל בעולם הבא שכבר אי אפשר לעשות בו מצוות נקרא 'עומד', אבל יש צדיקים שאפילו בעולם הבא הם נקראים מהלכים על ידי תלמידיהם הממשיכים פעולותיו שעשה בחייו, וזו מדרגה שאין למעלה ממנה (אמרי נועם להגר"א).

תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מַרְבִּים שָׁלוֹם בָּעוֹלָם, בין ישראל לאביהם שבשמים (מהרש"א). ויש מפרשים, שתלמידי חכמים מליאי אושר סיפוק ושביעות רצון מלימודם, ולכך אינם מקפידים על שאר העניינים, כשאר בני אדם שאינם שבעי רצון וכועסים ומקפידים על כל דבר, ובזה הם מרבים שלום בעולם (חשוקי חמד יבמות עמ' תתעז, בשם רבי יחזקאל אברמסקי).

הדרן עלך מסכת ברכות

שנאמר פעלתי השמיני. בני עזר מלוס קס מעיב בדברי הימים, וקס מעיב מעשירית על מעת ילדה שקס הס ממעיס ומכנע, הוסיף עליהס שמונה ניס להשלושים הרי שקס ושניס לעזר מלוס: **הדוחק את השעה.** כגון שנצלוס שנקס למלך במזקס[ט]: **אצטריכא להו שתא.** להיות אחד מהס רעב ימיס. **אצטריכא ליה** גמלי. להולכו להס מכמיס: **סיני.** היו קורין לרב יוסף סיה בקרייתות הלכה: **עקר הרים.** לרבה בר נחמני שהיס מהולד יומר בפלפול: **למרי חטיא.** למ שקנק מבואה למכור, לעומר למי שקנק שמועות:

א [מנ"ל סי' ק"ע ס"ק ח]:
ב [רמב"ם פ"ל מהל' שבת ה"ל]:
צג ג טוש"ע או"ח סי' קנה סעיף ג:

שנאמר א) פעלתי השמיני (ו) וכתיב ז) כי ברכו אלהים ב) כל אלה [מבני] (ל)עובד אדום המה ובניהם ואחיהם (אנשי) [איש] חיל בכח לעבודה ששים ושנים לעובד אדום. אמר ר' אבין הלוי ◦ ג) כל הדוחק את השעה שעה דוחקתו וכל הנדחה מפני השעה שעה נדחת מפניו מדרבה ורב יוסף ד) דרב יוסף סיני ורבה עוקר הרים אצטריכא להו שתא ה) שלחו להתם סיני ועוקר הרים איזה מהם קודם שלחו להו סיני קודם ו) שהכל צריכין למרי חטיא אף על פי כן לא קבל עליו רב יוסף דאמרי ליה כלדאי מלכת תרתין שנין מלך רבה עשרין ותרתין שנין מלך רב יוסף תרתין שנין ופלגא כל הנך שני דמלך רבה אפילו אומנא לביתיה לא קרא: ואמר רבי אבין הלוי מאי דכתיב ז) יען ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק מכאן לבעל הקורה שיכנס בעביה של קורה: ואמר רבי אבין הלוי ◦ כל הנהנה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו שכינה שנאמר ח) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים וכי לפני אלהים אכלו והלא לפני משה אכלו אלא לומר לך כל הנהנה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו שכינה: ט) ואמר רבי אבין הלוי הנפטר מחברו א"אל יאמר לו לך בשלום אלא לך לשלום שהרי יתרו שאמר לו למשה ח) לך לשלום עלה והצליח דוד שאמר לו לאבשלום י) לך בשלום הלך ונתלה: ואמר רבי אבין הלוי ב)הנפטר מן המת אל יאמר לו לך לשלום אלא לך בשלום שנאמר ט) ואתה תבא אל אבותיך בשלום: אמר רבי לוי בר חייא ג)היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה י) זוכה ומקבל פני שכינה שנאמר ח) ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון. אמר רבי חייא בר אשי אמר רב י) תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון: כ) אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר כ) וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך אל תקרי בניך אלא בונך י) שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול ל) יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך ל) למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך כ) למען בית ה' אלהינו אבקשה טוב לך כ) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום:

הדרן עלך הרואה וסליקא לה מסכת ברכות

ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים. אין נפסק כי הסעודה הזאת לאהרן ולשבעים זקנים וסעודה המשעמים לציונק אבינה, כוותה אחת להם.

כדי שיתחול השמחה בנפש האוכל והשתה עליו רוה"ק. לפי שכחות הנפש נקשרים בכחות הגוף, ובהתעורר כחות הגוף או יתחזק כחות הנפש לאיזה ענין שיכיון אליו האוכל. **[רבינו בחיי, שמות יח יב]** **ילכו מחיל אל חיל.** שזה בדרכי תכלית השלמות בהיות כל מעשיו פונים לעבודת השם לא יסור ממנה, או יצליח את דרכיו ואז ישכיל. **[מאירי]** **תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם.** כוכות צדיקים בדור נעים לעולם, שנאמר כל בניך לימודי ה' ורב שלום בניך, כלומר כל בניך בניניך שבונים העולם בשכר, הם לימודי ה' שהם מלומדים לעשות הטוב, ורב שלום בניך. **[פירושי סידור התפילה לזוקח]** השלום הוא קיום העולם, ועל כן המשפיע נפשר לחכמים כי החכמים מרבים שלום בעולם, ולפיכך אסור להביא המשפט כי אם לפני חכמי ישראל. **[רבינו בחיי שמות כא]** **אל תקרי בניך אלא בונך.** הנקוד הוא צורה ונשמה לאותיות, לפיכך לא נעשתה הס"ת נקוד לפי שהוא כולל כל הפנים וכו', ואם נעקר הס"ת היה לו גבול ושיעור כדמיון התורה שהגיעה לו צורה ידועה, ולא היה אפשר לו להיות נדרש כי אם לפי הניקוד המסורים באותה חיבה, אבל מפני שס"ת כלול ומובלל בכל מיני שלימות וככל מלה ומלה נחלים בה הלי חלים לא נעשה מנוקדים, כדי שיהיה נדרש בכל מיני שלימות ולפיכך אמרו אל תקרי כך אלא כך, ואילו היה מסורים לא נוכל לומר כן. **[שו"ת רדב"ז חלק ג סי' תרמג]**

הדרן עלך הרואה וסליקא לה מסכת ברכות

משנת ראשונים

ל) [עבודין דף יג:], **ג)** [עירובין ל:, **ג)** [מ"ק יג:], **ה)** [מ"ק כט. **ו)** [מ"ק כט. קמה:], **ח)** [מ"ק כט. ע"ש], **ו)** [מ"ק כט. ע"ש], **ז)** סנ, **ח)** יומות קנב: טיל סו: תמיד לב: ברימות כח ע"ב,ע) פירוש לעזה"ב אין מניחין לו לישן, ומולילין אותו לבית מדרשו של שם ושל עבר ושל אברהם יצחק ויעקב (יפה ענים בשם המדרש).

הגהות הב"ח

(ל) נמ' שנאמר פעולתי השניתי כי ברכו אלהים כל"ל ובכתיב כל אלה מבני עובד אלוס המה ובניהם:

גליון הש"ס

גמ' כל' הדוחק את השעה. מנ"ל (ריש) [סוף] סר קנו: שם כל' הנהנה מסעודה. מנ"ל סוף סר קנו ורש"י מקס"ל סק"ח:

הגהות וציונים

ג) ברש"י שבע"י נוסף בחיי אבין ול"א רצה ל"ה**מתיתי** ער מיתת **אבין**: **ב)** ברש"י שבע"י הגי"ה אם כא לפלגלה ממקום למקום ולחזה בכתיב **שיחה נישא ויהב משוי הקורה הבא נמי יעקב אבינו הוא** בע"ד **הקורה שבכל** עו"ד **נידוך בנים והרבה בתפלות ואמטו"ל הכי כתיב ישגבך שם אלהי יעקב בזכות יעקב שע"י הדבר תליו ל"זכות את ישראל:**

רב נסים גאון

תלמידי חכמים אין להם מנוחה.

בגמרא דבני מערבא במסכת שביעית בפרק רבינו פירשו כי זו הגיגיעה שהן יגעין היא (משנתיין) [שמשנתין] ומקלסין וגורסין בתורה כדאמרי' ר' יונה בשם ר' חייא בר אשי עתידין חברין להחזיע מבחי כנסיות לבחי מדרשות מאי טעמא דכתיב (תהלים פד) ילכו מחיל אל חיל:

סלוקא לה להא מסכתא

תורה אור השלם

א) עמיאל הַשְּׁלִשִׁי יִשָּׂשכָר הַשְּׁבִיעִי פְּעֻלָתִי הַשְּׁמִינִי כִּי בֵרְכוֹ אֱלֹהִים:
[דברי הימים א ס, ה]

ב) כָּל אֵלֶּה מִבְּנֵי עֹבֵד אֱדֹם הֵמָּה וּבְנֵיהֶם וַאֲחֵיהֶם אִישׁ חַיִל בֹּחַ לַעֲבֹדָה שִׁשִּׁים וּשְׁנַיִם לְעֹבֵד אֱדֹם:
[דברי הימים א סו, ח]

ג) יַעְנְךָ יְיָ בְּיוֹם צָרָה יְשַׂגֶּבְךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב:
[תהלים כ, ב]

ד) וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ חָתַן מֹשֶׁה עֹלָה וּזְבָחִים לֵאלֹהִים וַיָּבֹא אַהֲרֹן וְכֹל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל לֶאֱכָל לֶחֶם עִם חֹתֵן מֹשֶׁה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים:
[שמות יח, יב]

ה) וַיֹּלֶךְ מֹשֶׁה וַיֵּשֶׁב אֶל יֶתֶר חֹתְנוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ אֵלְכָה נָּא וְאָשׁוּבָה אֶל אַחַי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶרְאֶה הֶעוֹדָם חַיִּים וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ לְמֹשֶׁה לֵךְ לְשָׁלוֹם:
[שמות ד, יח]

ו) וַיֹּאמֶר לוֹ הֹמְלַךְ לֵךְ בְּשָׁלוֹם וְנֶגֶד יְיָ דַּרְכֶּךָ וּלְכָה חֲבֹרוֹנָה:
[שמואל ב טו, טו]

ז) וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה:
[בראשית טו, טו]

ח) יֵלְכוּ מֵחַיִל אֶל חַיִל יֵרָאֶה אֶל אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן:
[תהלים פד, ח]

ט) וְכָל בָּנַיִךְ לִמּוּדֵי יְיָ וְרַב שְׁלוֹם בָּנָיִךְ:
[ישעיה נד, יג]

י) שָׁלוֹם רָב לְאֹהֲבֵי תוֹרָתֶךָ וְאֵין לָמוֹ מִכְשׁוֹל:
[תהלים קיט, קסה]

כ) יְהִי שָׁלוֹם בְּחֵילֵךְ שַׁלְוָה בְּאַרְמְנוֹתָיִךְ:
[תהלים קכב, ז]

ל) לְמַעַן אַחַי וְרֵעָי אֲדַבְּרָה נָּא שָׁלוֹם בָּךְ:
[תהלים קכב, ח]

מ) לְמַעַן בֵּית יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֲבַקְשָׁה טוֹב לָךְ;
[תהלים קכב, ט]

נ) יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַּשָּׁלוֹם:
[תהלים כט, יא]

עין משפט נר מצוה

אחר השלמת המסכת יאמר זה ויועיל לזכרון בעזרת השם יתברך:

א) ם הַדְרָן עָלָךְ מַסֶּכֶת בְּרָכוֹת וְהַדְרָךְ עָלָן דַּעְתָּן עָלָךְ מַסֶּכֶת בְּרָכוֹת וְדַעְתָּךְ עָלָן לָא נִתְנַשֵּׁי מִנָּךְ מַסֶּכֶת בְּרָכוֹת וְלָא תִתְנַשֵּׁי מִנָּן לָא בְּעָלְמָא הָדֵין וְלָא בְּעָלְמָא דְּאָתֵי: ג״פ

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתְּהֵא תּוֹרָתְךָ אֻמָּנוּתֵנוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְתֹהֵא עִמָּנוּ לָעוֹלָם הַבָּא ג) חָנִינָא בַּר פָּפָּא רַמִי בַּר פָּפָּא נָחָמָן בַּר פָּפָּא אַחַאי בַּר פָּפָּא אַבָּא מָרִי בַּר פָּפָּא רָבָ֫ם בַּר פָּפָּא רַבִּישׁ בַּר פָּפָּא סוּרְחָב בַּר פָּפָּא אַדָּא בַּר פָּפָּא דְּרִי בַּר פָּפָּא:

הַעֲרֵב נָא יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת דִּבְרֵי תוֹרָתְךָ בְּפִינוּ וּבְפִיפִיּוֹת עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל וְנִהְיֶה כֻּלָּנוּ אֲנַחְנוּ וְצֶאֱצָאֵינוּ וְצֶאֱצָאֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל כֻּלָּנוּ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ וְלוֹמְדֵי תוֹרָתֶךָ: מֵאֲיבֵי תַּחְכְּמֵנִי מִצְוֹתֶךָ כִּי לְעוֹלָם הִיא לִי: יְהִי לִבִּי תָמִים בְּחֻקֶּיךָ לְמַעַן לֹא אֵבוֹשׁ: לְעוֹלָם לֹא אֶשְׁכַּח פִּקּוּדֶיךָ כִּי בָם חִיִּיתָנִי: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ לַמְּדֵנִי חֻקֶּיךָ: אָמֵן אָמֵן אָמֵן סֶלָה וָעֶד:

מודים אֲנַחְנוּ לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁשָּׂמַתָּ חֶלְקֵנוּ מִיּוֹשְׁבֵי בֵית הַמִּדְרָשׁ וְלֹא שַׂמְתָּ חֶלְקֵנוּ מִיּוֹשְׁבֵי קַרְנוֹת שֶׁאֲנוּ מַשְׁכִּימִים וְהֵם מַשְׁכִּימִים אֲנוּ מַשְׁכִּימִים לְדִבְרֵי תוֹרָה וְהֵם מַשְׁכִּימִים לְדִבְרֵי בַטָּלִים אֲנוּ עֲמֵלִים וְהֵם עֲמֵלִים אֲנוּ עֲמֵלִים וּמְקַבְּלִים שָׂכָר וְהֵם עֲמֵלִים וְאֵינָם מְקַבְּלִים שָׂכָר אֲנוּ רָצִים וְהֵם רָצִים אֲנוּ רָצִים לָבֹא לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא וְהֵם רָצִים לְבֹאר שַׁחַת שֶׁנֶּאֱמַר וְאַתָּה אֱלֹהִים תּוֹרִדֵם לִבְאֵר שַׁחַת אַנְשֵׁי דָמִים וּמִרְמָה לֹא יֶחֱצוּ יָמֵיהֶם וַאֲנִי אֶבְטַח בָּךְ:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהַי כְּשֵׁם שֶׁעָשִׂיתָנִי לְמִי שֶׁמַּסֶּכֶת בְּרָכוֹת בְּאוֹנְיָתִי וְעַל כָּל תַּעֲנוּגַי לְהַתְחִיל מַסֶּכְתוֹת וּכְפָרִים ״ אַחֲרִים וְלַסַּיְּמָם לְלִמּוּד וּלְלַמֵּד לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם אֶת כָּל דִּבְרֵי תַלְמוּד תּוֹרָתֶךָ בְּאַהֲבָה. וְזָכוּת כָּל הַתַּנָּאִים וְאָמוֹרָאִים וְתַלְמִידֵי חֲכָמִים יַעֲמוֹד לִי וּלְזַרְעִי שֶׁלֹּא תָּמוּשׁ הַתּוֹרָה מִפִּי וּמִפִּי זַרְעִי וְזֶרַע זַרְעִי עַד עוֹלָם. וְתִתְעַלֶּה וְתִתְהַלֵּל תְּנָחֵם אַתָּךְ שֶׁבְּכָבְדְּ תִּשְׁמֹר עָלַיִךְ וְתַקִּיצוֹת הִיא תְּשִׂיחֵךְ: כִּי בִי יִרְבּוּ יָמָיִךְ וְיוֹסִיפוּ לָךְ שְׁנוֹת חַיִּים: אַרְךְ יָמִים בִּימִינָהּ בִּשְׂמֹאלָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד: יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַּשָּׁלוֹם:

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא בְּעָלְמָא דִּי הוּא עָתִיד לְאִתְחַדָּתָא וּלְאַפָּקָא מֵתַיָּא וּלְאַסָּקָא יָתְהוֹן לְחַיֵּי עָלְמָא וּלְמִבְנֵא קִרְתָּא דִּירוּשְׁלֵם וְלִשְׁכְלְלָא הֵיכְלֵהּ בְּגַוָּהּ וּלְמֶעְקַר פָּלְחָנָא נֻכְרָאָה מֵנַיָּא וּלְאָתָבָא פָּלְחָנָא דִּי שְׁמַיָּא לְאַתְרֵהּ וְלִמְלַךְ קַדִּישָׁא בְּרִיךְ הוּא בְּמַלְכוּתֵהּ וְיַקְרֵהּ [וְיַצְמַח פֻּרְקָנֵהּ וִיקָרֵב מְשִׁיחֵהּ] בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בַּעֲגָלָא וּבִזְמַן קָרִיב וְאִמְרוּ אָמֵן: יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא: יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדַּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלַּל שְׁמֵהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא. לְעֵלָּא מִן כָּל (בעשי״ת לְעֵלָּא לְעֵלָּא מִכָּל) בִּרְכָתָא וְשִׁירָתָא תֻּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא דַּאֲמִירָן בְּעָלְמָא וְאִמְרוּ אָמֵן: עַל יִשְׂרָאֵל וְעַל רַבָּנָן וְעַל תַּלְמִידֵיהוֹן וְעַל כָּל תַּלְמִידֵי תַלְמִידֵיהוֹן וְעַל כָּל מָאן דְּעָסְקִין בְּאוֹרָיְתָא דִּי בְאַתְרָא (קדישא) הָדֵין וְדִי בְכָל אֲתַר וַאֲתַר. יְהֵא לְהוֹן וּלְכוֹן שְׁלָמָא רַבָּא חִנָּא וְחִסְדָּא וְרַחֲמִין וְחַיִּין אֲרִיכִין וּמְזוֹנָא רְוִיחֵי וּפֻרְקָנָא מִן קֳדָם אֲבוּהוֹן דִּי בִשְׁמַיָּא וְאַרְעָא וְאִמְרוּ אָמֵן: יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא וְחַיִּים טוֹבִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן: עֹשֶׂה שָׁלוֹם (בעשי״ת הַשָּׁלוֹם) בִּמְרוֹמָיו הוּא בְּרַחֲמָיו יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן:

*) צ״ל וְקִבְּלוּ קְדוּשִׁים אֲחֵרִים (יעב״ץ).

א) **מי** הגה ס״ו ממלא כספר המיים שהיכר מאי מגלח מהכ״ה מקלח בשבת ס״ח ס״ב. וי״א דשכול אינם מהוהרים לעלם הסח יתכנך ברך כשכול התורה שבעל פה. שהוא הסימן המובהק המבדיל בין הכתב לבעתים ומי. בין כל אות נוהגין לתתם בכל מיום מקפחת ״שהרן מלך והכהן עלין״. וגם לין מי שנהגו לעשות כן התורה שבעל פה כל שכן התלמוד ד״ת ס״ב. ויש מהגהות ס״ב שקלב״ל. ולכן נקרע ״צמצלת״ שהיא ר״ת בכל כתבי ר״ת ס״ב. ב׳כתיבת מיכאל ב׳קול ב׳שיבלת. לומר כי השטוח בגמרא מוהב מלמעלה כ׳ קבלו ב׳לכתיבו. מיימינו מיכאל. ומשמאלו גבריאל. ומלפניו אוריאל. ומאחוריו רפאל. ועל ראשו שכינת אל. ומעל לכולם יחוד קבה״ה ושכינתיה. והוא ר״ת שבעה ענין. ובהם כל הנמצא. ולפי ג״ע הגמרא אם אינו יודע לקרות ולא לשנות יקרא ויסנה

מילואים

המשך מדף לב:

הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ שֶׁיִּשְׁהֶא שָׁעָה אַחַת קוֹדֶם תְּפִלָּתוֹ, לפינוי הלב מטרדת המחשבות, כדי שיוכל לכוין בתפילה (רבינו יונה בפירוש המשנה לעיל ל, ב בשם יש מפרשים), ויש מפרשים, שהוא לביטול תענוגי עולם, ולכוונה ברוממות השם, שבזה תפילתו רצויה ומקובלת לפני המקום (רבינו יונה שם). ובמשנה 'חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין', נקטה 'חסידים' לרבותא, שאפילו הם המוכשרים להתפלל מתוך כובד ראש וביטול מחשבות, היו שוהים שעה אחת קודם התפילה, כל שכן שאר אנשים (ראשון לציון [לבעל האור החיים]). וחסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ממש [שעה מתוך שתים עשרה שעות] (וכמבואר בגמ' להלן, המחשבת ששלש תפילות ביום עם השהיות לפניהם ואחריהם ארכו להם תשע שעות ביום), ושאר אדם שאינו יכול לשהות שעה שלימה, ישהה שעה קלה (רבינו יונה שם; שיטמ"ק כאן). ■ להלכה, חסידים ישהו קודם התפילה שעה אחת ממש, ושאר העם שעה קלה, כדי הילוך שמונה טפחים (שו"ע צג, א ומשנ"ב שם).

וְשָׁעָה אַחַת אַחַר תְּפִלָּתוֹ, ומטעם זה תקנו אמירת 'עלינו לשבח' בסיום התפילה (מאירי), וטעם השהיה, שלא תיראה התפילה כמשאוי, וכממהר לצאת ממנה (טור; רמב"ם תפלה ד, טז), ויש מפרשים, בכדי לחשב בשעה זו רוממות הבורא ושפלות האדם, ושאינו כדאי שתקובל תפילתו, ולא יבוא לידי עיון תפילה המביאה לידי כאב לב (צל"ח). ■ להלכה, יהשה שעה אחת אחר התפילה, ומה טוב אם יכול להתעכב עד שלא ישארו עשרה בבית הכנסת [שלא הוא יהא הגורם להסתלקות השכינה, ועוד, שישיבה בבית הכנסת אף היא מצוה] (שו"ע צג, א ומשנ"ב שם).

אֲבָל לְמַלְכֵי כּוֹכָבִים פּוֹסֵק להשיבם שלום, או אפילו לשאול בשלומם אם משער שיהא בסכנה אם לא ישאל (אליה רבה קד, ב בדעת הרא"ש ורבינו יונה), או כשחושש שיהרגהו (רש"י), ויש מפרשים, שמפסיק אפילו אם אינו חושש שיהרגהו (ט"ז, סו א, כי אם חושש שיהרגהו פשיטא שיפסיק ומאי קמ"ל). ■ להלכה, לא יפסיק בתפילתו, ואפילו אם מלך ישראל שואל בשלומו. ואם מלך עובד כוכבים שואל בשלומו או אנס גוי וחושש שיהרגוהו, מותר להשיבם שלום, ואם משער שיהיה בסכנה אם לא ישאל בשלומו, מותר אף לשאול (שו"ע קד, א ומשנ"ב שם).

מְקַצֵּר וְעוֹלֶה וְכוּ' הָא דְּאֶפְשָׁר לְקַצֵּר, למהר לגמור תפילתו (מכתם ורשב"ץ בדעת רש"י; רא"ה בפירוש ראשון), ויש מפרשים, שמקצר בנוסח הברכות, ואומר הפתיחות והחתימות (ר"י מלוניל; רא"ה בפירוש שני), ויש מפרשים, שאומר ברכת 'הביננו' (רא"ה בפירוש שלישי), אם עדיין לא סיים ברכת 'אתה חונן', שלאחריה שוב אי אפשר לומר 'הביננו' [ראה לעיל (כט, א)] (צל"ח). ■ להלכה, אם יכול יטה דרכו שלא יפגוש בו ולא יצטרך להפסיק בדיבור, ואם אינו יכול, יקצר בתפילתו לומר תחלת הברכות וחתימתן (שו"ע קד, א ומשנ"ב שם).

וַהֲלֹא כָתוּב בְּתוֹרָתְכֶם 'רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ', וּכְתִיב 'וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם', ואפילו שפסוק 'רק השמר לך ושמור נפשך' עוסק בשכחת התורה, ופסוק 'ונשמרתם מאד לנפשתיכם' באיסור ע"ז, ואינם עוסקים בשמירה מסכנה, דורשים ממנו חז"ל (שבועות לו, א) אזהרה שלא יקלל אדם עצמו, כלומר, שישמור עצמו מסכנה (מהרש"א). ■ להלכה, מצות עשה להיזהר יפה יפה מכל מכשול שיש בו סכנת נפשות, שנאמר 'השמר לך ושמור נפשך' (שו"ע חו"מ תכז, ח).

המשך מדף לג.

חָזְרוּ וְהֶעֱנוּ קְבָעוּהָ בִּתְפִלָּה, ואפילו אם יעשירו, כדי שברכת הבדלה תהא קבועה, לא תתחלף מתפילה לכוס ומכוס לתפילה מידי תקופה (רשב"א).

הַמַּבְדִּיל בַּתְּפִלָּה צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס, ומועילה הבדלה בתפילה להתירו במלאכה, אבל היתר אכילה אינו אלא על ידי הבדלה על הכוס (רבינו יונה). ■ להלכה, מבדיל בתפילה ועל הכוס (שו"ע או"ח רצד, א). הבדיל בתפילה, או אמר 'המבדיל בין קודש לחול', מותר במלאכה (שו"ע או"ח רצט, י), ואכילה אסורה עד שיבדיל על הכוס (שו"ע שם, א, ומשנ"ב א ו-לה).

וְהַבְדָּלָה בְּ'חוֹנֵן הַדָּעַת', אֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ, מִפְּנֵי שֶׁיָּכוֹל לְאוֹמְרָהּ עַל הַכּוֹס, ואם אין לו כוס להבדיל עליו חוזר (רשב"א בשם רב סעדיה גאון). ■ להלכה, טעה ולא הבדיל בתפילה, אם יודע שיהא לו כוס במוצאי שבת או למחרת יום ראשון, אינו חוזר ומתפלל, ואם יודע שלא יהיה לו כוס, חוזר ומתפלל (שו"ע או"ח רצד, א, ומשנ"ב ה, וראה שם פרטי דינים בזה).

וּמַה תְּפִלָּה דְּעִיקַּר תַּקָּנָתָא הִיא, ואפילו שכאשר העשירו ביטלו את ההבדלה בתפילה ותקנוה רק על הכוס, אבל התקנה האחרונה היתה שהבדלה תהא לעולם בתפילה (גם אם יעשירו), ואילו הבדלה על כוס היא רק באופן שמתאפשר (רשב"א).

הַמַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס דְּלָאו עִיקַּר תַּקָּנָתָא הִיא, לֹא כָּל שֶׁכֵּן ■ וכן הלכה, שאם הבדיל על הכוס קודם התפילה, חוזר ומבדיל בתפילה (משנ"ב רצד, א).

כָּל הַמְּבָרֵךְ בְּרָכָה שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה עוֹבֵר מִשּׁוּם 'לֹא תִשָּׂא' מדרבנן (ריטב"א), שהרי מותר להזכיר את השם בדברי שבח ותחנונים (פני יהושע), ויש סוברים שהוא איסור תורה (מג"א רטו, ו בדעת הרמב"ם ברכות א, טו). ■ להלכה, כל המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה נושא שם שמים לשוא, ואסור לענות אחריו אמן (שו"ע או"ח רטו, ד).

טָעָה בְּזוֹ וּבְזוֹ חוֹזֵר לָרִאשׁ, שטעה בתפילה ולא הזכיר הבדלה, וגם טעה שאכל קודם שהבדיל, שכיון שטעה פעמיים, קנסוהו חכמים שלא יוכל להבדיל על הכוס לחוד, אלא גם יחזור ויתפלל (רבינו יונה; רשב"א; ורא"ש), ויש שסוברים שגם אם טעה בעשיית מלאכה קודם הבדלה נחשבת 'טעה בזו ובזו' וחוזר לראש (רשב"א). ■ להלכה, טעם קודם שהבדיל, צריך לחזור ולהתפלל ולהבדיל בתפילה ועל הכוס. טעה ועשה מלאכה קודם שהבדיל, אינו צריך לחזור לראש (שו"ע או"ח רצד, א וביאה"ל).

המשך מדף לג:

וְהָיוּ מְקַלְסִין אוֹתוֹ בְּשֶׁל כֶּסֶף, ונקטה הגמ' 'בשל כסף' ולא 'במעט זהב' שהוא היחס ל'אלפי אלפים דינרי כזהב', ללמדנו כמה אנו רחוקים מהשגת מציאותו, שכל השבחים והתארים בו אנו משבחים אותו ית', אינם מאותו מין תאריו האמיתיים (רמב"ם מורה נבוכים א, נט).

אֵין לוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּבֵית גְּנָזָיו אֶלָּא אוֹצָר שֶׁל יִרְאַת שָׁמַיִם, כדרך המלכים השומרים בבית גנזם את הדברים שאינם

מצויים, כך הקב"ה הכל מצוי לו, מלבד יראת שמים שמצויה אצל האדם, אותה הוא שומר בבית גנזיו (עץ יוסף בשם הגר"א).

לְגַבֵּי מֹשֶׁה מֵימְלְתָא זוּטְרְתָא הִיא, ואפילו שמאמר הפסוק פונה לישראל ולגביהם הירא היא דבר גדול, אחרי שמשה רבינו עמל וטרח להשגתה כבר נדמה בעיניו כדבר קטן, אמר להם לישראל שאם יחשקו ביראת שמים, הטרחה להשגתה תהא קלה (דרשות הר"ן, סוף דרוש עשירי).

הָא דְּאָמַר מֵימְלְתָא מֵימְלְתָא וְתָנֵי לָהּ, וְהָא דְּאָמַר פְּסוּקָא פְּסוּקָא וְתָנֵי לֵיהּ, שאם חוזר תיבה תיבה הרי זה מגונה, ואם חוזר פסוק פסוק משתקין אותו (רש"י), ויש מפרשים להיפך, שאם חוזר על הפסוק משתקין אותו, ואם חוזר על התיבה הרי זה מגונה (תוס' להלן לד, א בשם בה"ג ור"ח) ■ להלכה, חוששים לשני הפירושים ואסור לכפול את 'שמע', בין את הפסוק ובין את התיבות (שו"ע או"ח סא, ט). בדיעבד, כפל את הפסוק יצא [שלדעת בה"ג ור"ח הוא רק מגונה, ואפילו לרש"י יצא, כי אמירה ראשונה היתה כתקנה, ואמירה שניה אינה הפסק כיון שלא שהה כדי לגמור את כולה]. כפל את התיבות ספק אם יצא [שלדעת רש"י יש להסתפק אם יצא כיון שנראה כמתלוצץ הוי הפסק, ולדעת בה"ג והר"ח יצא, כי רק משתקין אותו אבל קריאתו נחשבת קריאה] (משנ"ב שם כג וביאה"ל ד"ה בין שכופל). וראוי להחמיר שלא לכפול גם מפסוק ראשון והלאה (משנ"ב שם כד). קרא ולא כוון, יחזור ויקרא בלחש, ואם אין שומעים, מותר גם בקול, וכל איסור הכפילות הוא בכופל מיד, אך אם ממתין זמן מה, מותר (משנ"ב שם כב).

המשך מדף לד.

וְהָיָה מַאֲרִיךְ יוֹתֵר מֵרֹאשׁ, אחרי שהתפלל את נוסח התפילה הקבוע (מאירי).

כְּלוּם מְקַצֵּר יוֹתֵר מִמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ דִּכְתִיב 'אֵל נָא רָפָא נָא לָהּ', הכל לפי הענין וגודל החטא, במעשה העגל שהיה חטא הרבים הוצרך להאריך, ובחטא יחיד של מרים שלא היה חמור כ"כ קיצר, ואפילו בשמות ב"ה לא האריך, רק הזכיר שם א-ל, ואילו בחטא העגל הזכיר כמה שמות וכינויים (מהרש"א). וראוי ללכת בדרך המיצוע, שלא יהיו אחריו הבריות ויאמרו 'כמה ארכן הוא זה' או 'כמה קצרן הוא זה' (מאירי).

כָּל הַמְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל חֲבֵירוֹ אֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ, שכתבו המקובלים שבהזכרת השם יש קצת התעוררות דין עליו, וכאשר מתפלל ואינו מזכיר את שמו, התפילה מקובלת יותר, לכן אל יזכיר את שמו (חת"ס נדרים מ, א; אבן שלמה ט, יד בשם הגר"א). וכל זה כשמתפלל בפני החולה, אבל אם מתפלל שלא בפניו צריך להזכיר את שמו [שאמנם יתכן ויש קצת הפסד על ידי הזכרת שמו. אך כשאינו מתפלל בפניו אי אפשר ללא הזכרת שמו] (מג"א קיט, א בשם מהרי"ל). ■ להלכה, המבקש רחמים על חבירו אינו צריך להזכיר את שמו, ודוקא כשמתפלל בפני החולה, אבל אם מתפלל שלא בפניו, צריך להזכיר את שמו (משנ"ב קטז, ג; קיט, ב)

אֲלוּ בְּרָכוֹת שֶׁאָדָם שׁוֹחֶה בָּהֶן, בְּאֶבוֹת תְּחִלָּה וְסוֹף, בְּהוֹדָאָה תְּחִלָּה וְסוֹף, שכיון שבהם חובת המתפלל לכוון יותר, הכריעה מעוררת הכוונה (מאירי), ויש שפירש שטעם הכריעה באבות, שכן דרך בני אדם הבאים לפני מלך להשתחוות (תוס' רא"ש). ויש שפירש, שענין הכריעה היא הכנעה, וראוי להראות שמכניע עצמו כשמברך את הברכות שיש בהם שבחי גדלות ה' (בית אלוקים [למבי"ט] תפילה ח).

וְאִם בָּא לְשׁוּחַ בְּסוֹף כָּל בְּרָכָה מְלַמְּדִין אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁחֶה, שאם מרבה לשחות, יאמרו שאין דין לשחות, אלא חומרא בעלמא היא וכל אחד מחמיר לעצמו, ועוד, שחיישינן ליוהרא (תוס' ע"פ הב"ח), שמדמה עצמו לכהן גדול שהיה שוחה בסוף כל ברכה, או למלך שהיה שוחה בתחלת וסוף כל ברכה [ראה להלן (ע"ב)] (ט"ז קיג, א-ב), והאיסור רק בתחילת או סוף ברכה, אבל באמצע ברכה יכול לשחות כחפצו, וכפי שהיה רבי עקיבא מרבה בכריעות (ראה לעיל לא, א ותוס' שם ד"ה ומוצאו), שכיון שחכמים לא תקנו בהם שחיה, אין חשש שיבואו לעקור תקנתם, וכיון שכהן גדול ומלך לא היו שוחים באמצע ברכה, אין בזה חשש יוהרא (ט"ז שם). ■ להלכה, בברכות אבות ומודים יכרע תחילה וסוף, ובשאר ברכות בתחילתן וסופן אין לכרוע, ובאמצעיתן רשאי (שו"ע או"ח קיג, א).

המשך מדף לד:

דְּאָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, מָקוֹם שֶׁבַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה עוֹמְדִין, צַדִּיקִים גְּמוּרִים אֵינָם עוֹמְדִין, שהבעל תשובה כבר טעם את החטא, וכובש את יצרו יותר מן הצדיק (רמב"ם תשובה ז, ד), ויש שפירש שהמכוון רק למי שבאה עבירה לידו בדרך מקרה ושב (ביאור הגר"א נג, י בשם ספר הישר לרבנו תם), ויש שפירש, שהמכוון רק למי שבאה עבירה לידו אבל כבש יצרו ולא עבר עליה [וכמדוייק בלשון הגמ' 'שהיה קרוב לדבר עבירה', ולא חטא בפועל], ונקרא 'בעל תשובה' ששב ממחשבתו לחטוא, 'שנראה דבר רחוק מהשכל שיהיה לבעלי תשובה שחטאו ושבו, מעלה יתירה על הצדיקים גמורים' (מהרש"א).

זֶה יֵין הַמְשֻׁמָּר בַּעֲנָבָיו מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית, כשם שאין לך דבר המשמח כיין, כך שכר עולם הבא היא שמחה שאין למעלה ממנה, ולא השיגה אדם מעולם, כיין המשומר בענביו שלא שלטה בו יד (יד רמה סנהדרין צ, א).

שִׁגֵּר שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים אֵצֶל רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא, שיסייעו לרבי חנינא בתפילתו, כיהושע וחור שסמכו את ידי משה בתפילתו במלחמת עמלק, כי יש מעלה בתפילת שלשה [כמבואר בתוס' (ב"מ פו, א ד"ה אוקמינהו)] (עיון יעקב על עין יעקב).

וְחָלָה בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי, אָמַר לוֹ חֲנִינָא בְּנִי בַּקֵּשׁ עָלָיו רַחֲמִים, עיקר הטעם ששלחו לרבי חנינא שיתפלל, שלפעמים תפילת אחרים מועילה יותר מתפילה על עצמו, ולאשתו שלא ידעה עיקר טעמו ושאלה 'וכי חנינא גדול ממך', השיב 'הוא דומה כעבד' וכו' (מהרש"א).

הוּא דּוֹמֶה כְּעֶבֶד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, וַאֲנִי דּוֹמֶה כְּשַׂר לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, שהעבד בן בית, יוצא ונכנס ללא רשות, והשר אינו רגיל לבוא לפניו (רש"י), שרבי חנינא עובד עבודת הא-ל תדיר, ואינו מסיח דעתו ממנו, והוא קרוב לו ומקבל תחנוניו מהר, והשגחת הבורא עליו תמיד כעבד המזומן אצל רבו, ואני דומה כשר לפני המלך שהוא נכבד, אך איני מתמיד כל כך בעבודת המלך [אבל מכל מקום השר הרחוק נכבד מן העבד הקרוב בשאר דברים] (שיטמ"ק. וראה מהרש"א שריב"ז היה עוסק בעסקי ציבור). ויש שפירש, ששר הוא המושל בתורה, ועבד הוא העוסק ביחודים ובתפילות, הם החסידים הראשונים שהיו מתפללים בכוונה גדולה (הגר"א אסתר א, ג).

אל יִתְפַּלֵּל אָדָם אֶלָּא בְּבֵית שֶׁיֵּשׁ שָׁם חֲלוֹנוֹת, הגורמים לו לכוון לבו, שהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע (רש"י), ולכן יהיו החלונות בצד אליו הוא מתפלל (טור או"ח צ), ויש מפרשים שטעם התפילה בבית שיש בו חלונות הוא שראיית האור מיישבת את הדעת ומביאה לכוונה כראוי (רבינו יונה בביאור ראשון), ויש סוברים שפתיחת החלונות צריכה להיות כנגד ירושלים דוקא (וכמבואר בפסוק בדניאל), שהסתכלות לכיוונה מביאה לתוספת כוונה ותהיה תפילתו רצויה ומקובלת (רבינו יונה בביאור שני; רמב"ם תפילה ה, ו). ויש סוברים שדין תפילה בבית שיש בו חלונות נאמר רק למתפלל ביחידות כדניאל, אבל תפילת הציבור אינה צריכה לזכויות כל כך ומקובלת (שו"ת הרמב"ם קמא, ופמ"ג צ א"א ד), ועל זה סמכו בתי כנסיות רבים שאין בהם חלונות (רש"ש לעיל לא, א; פמ"ג שם). ואף שהמתפלל צריך לתת עיניו למטה (ראה יבמות קה, ב), הסתכלות קצרה לתוספת כוונה מותרת (ב"י סי' צה, בשם מהר"י אבוהב), או שעיניו למטה יהיו בשעת התפילה, והסתכלות בחלונות קודם שיתחיל להתפלל (ב"ח או"ח צ), או אם התבטלה כוונתו בשעת התפילה יסתכל לשמים ויחדש כוונתו (מג"א שם ד; אמרי נועם לגר"א).

■ להלכה, צריך לפתוח פתחים או חלונות כנגד ירושלים להתפלל כנגדן גם בציבור, כל שכן ליחיד. וטוב שיהיו שנים עשר חלונות, ואפשר לכל צד שירצה, בתנאי שיהיה גם לצד ירושלים (שו"ע או"ח צ, ד, ומשנ"ב שם).

חֲצִיף עָלַי מַאן דְּמְצַלֵּי בְּבֵקְתָּא – בבקעה (רש"י), שהיה מקום לומר, שאם שורת הדין להתפלל בבית שיש בו חלונות, קל וחומר מקום פתוח לגמרי יתאים לתפילה (מהרש"א). אלא שתפילה במקום צנוע, גורמת לאימת המלך וללב נשבר (רש"י), ויש שפירש, שעוברי דרכים רגילים לעבור שם ויפריעוהו בתפילתו, ונקרא 'חצוף' משום שמראה בעצמו שאפילו יעברו עליו כל עוברי דרך לא יבטלו כוונתו (ב"י פא, ב ומג"א צ, ו בדעת תוס' בתירוצם השני). ■ להלכה, אל יתפלל במקום פרוץ, שבמקום צניעות חלה אימת מלך ולבו נשבר (שו"ע או"ח צ, ה), ובזוהר משמע שאפילו אם עומד בצד הדרך ואינו ירא שיפסיקוהו עוברי דרכים, יש להתפלל בבית דוקא, והולכי דרכים מותרים לכו"ע להתפלל במקום פתוח. מקום המוקף מחיצות ואינו מקורה, התפילה מותרת בו לכתחילה. נזדמן לו בית ללא חלונות או מקום פתוח, יעדיף להתפלל בבית ללא החלונות [שבו אין את הטעמים של מקום פתוח] (משנ"ב שם).

חֲצִיף עָלַי מַאן דְּמְפָרֵשׁ חֲטָאֵיהּ, שנראה שאינו מתבייש בחטאו (תוס'; רש"י סוטה ז, ב ד"ה מאן), שלהצטדק על העבירה עצמה שהתגברה עליו התאווה ולא יכל לעמוד נגדה, מותר, אבל אם מפרש את החטא ברבים אחרי שכבר חטא ומפרסמו, דומה לחוטא 'להכעיס', שהרי אין לו כל הנאה מהפרסום (בית הלוי דרוש יג). ויש שפירש, שפרסום חטא הוא מיעוט כבוד שמים (רש"י יומא פו, ב ד"ה בחטא שאינו מפורסם). ■ להלכה, חטא שאינו מפורסם לרבים אסור לפרסמו, שאין זה כבוד המקום שמגלה לרבים כי חטא כנגדו, אבל חטא המפורסם, רשאי לפרסמו (שו"ע ורמ"א או"ח תרז, ב ומשנ"ב ו).

המשך מדף לה.

ו'סברא' היינו מדרבנן (רא"ה; צל"ח). ולכן כל הברכות חיובן מדרבנן, מלבד שבעת המינים לאחריהם שהוא מן התורה (רשב"א; רא"ש ו טז), ויש שסובר, שכל הברכות מדרבנן מלבד ברכת המזון על לחם שהיא דאורייתא, ואף ברכה אחרונה על שבעת המינים היא מדרבנן [שאילו היתה דאורייתא, היו מברכים עליהם ברכת המזון ולא מעין שלש] (ב"י קפד ורט, בדעת בדעת הרמב"ם והסמ"ג), ויש שמצדד שכל הברכות דאורייתא [שבכל הש"ס 'סברא' הוא דאורייתא] (פני יהושע, ובדעת תוס' נשאר בצ"ע). ■ להלכה, אסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, ואפילו כל שהוא (טור רי, א ומשנ"ב ג).

וְכָל הַנֶּהֱנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה מָעַל, שברא השי"ת את הבריאה לכבודו, וברכה שבני אדם מברכים אותו זהו כבודו, והיא המתירה את ההנאה ממנו (מהרש"א בחי' אגדות; עיין יעקב על עין יעקב). ודורות הראשונים קודם שטבעו חכמים מטבע ברכות, כל אדם ירא שמים היה מודה בפיו או לפחות בלבו על כל מה שנהנה (מראית העין [לחיד"א]). ותקנו ברכות רק בדברים הנכנסים לגוף והגוף נהנה מהם, כאכילה ושתיה, וריח הוא דבר הנכנס לגוף וסועד, כאכילה ושתיה דמי, ולא תקנו ברכות בהנאות שאינן נכנסות לגוף, כגון: רחיצה, הנאה מרוח, כל שכן אוֹר שאינו נוגע בגוף, וברכת האור וכדומה ברכות השבח הן (רמב"ן תחילת פרק שמיני; מרדכי רמז קפט; מג"א רטז, א).

יֵלֵךְ אֵצֶל חָכָם מֵעִיקָּרָא וְיִלְמְדֵנוּ בְּרָכוֹת כְּדֵי שֶׁלֹּא יָבוֹא לִידֵי מְעִילָה, ששאר ברכות הקבועות, די בלימוד פעם אחת, לא כן ברכות הנהנין דיני ופרטי ההלכות מרובים, וכדי לא לבוא לידי מעילה וברכה לבטלה, ילך אצל חכם וילמדנו עד שיהא בקי (מהרש"א). ואף שהמברך 'שהכל' על כל מיני אוכלים יצא ידי חובה (משנה להלן מ, א), וגם יצא ידי מעילה, מכל מקום צריך ללכת לחכם שילמדו הברכה הראויה לכל דבר (רבינו יונה; ריטב"א). ויש שפירש, שאם בירך 'שהכל' על כל מיני אוכלים, יצא ידי חובת ברכה, אבל מידי מעילה לא יצא, ולכך צריך ללכת לבקי ללמוד הברכות הראויות לכל מאכל (אבודרהם תחילת הל' ברכות). ואם לא מצא בקי, יניחו ואל יהנה מן הדבר עד שידע לברך עליו את בוראו כדת וכמשפט (ספר היראה לרבנו יונה) ■ להלכה, מי שלא למד ומסופק מה לברך, אל יברך 'שהכל' ויאכל, אלא לא יאכל עד שילך אצל חכם ללמדו ברכות, ואם אחרי שלמד מסופק, יברך 'שהכל' (רמ"א רב, יח ומשנ"ב פד).

המשך מדף לה:

אִי הָכִי נְבָרֵךְ עֲלֵיהּ שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת, שרבנן יתקנו לברך על היין ברכת המזון [שהרי מן התורה רק לחם חייב בברכת המזון, כפי שדורשת הגמ' להלן (מד, א) מפסוק] (חזו"א או"ח לד, ב).

אָמַר לֵיהּ לְכָשֶׁיָּבֹא אֵלָיְהוּ וְיֹאמַר אִי הַוָּיָא קְבִיעוּתָא, ששונה יין משאר אוכלים, שפותרתא סעיד טובא גריר, ואין בידינו להכריע את הפלא איך בשתיית יין מועט מתחייב בברכת המזון, ואם ממשיך לשתות שתיה מרובה לא, להיכן הלך חיובו (שפתי חכמים), ויש שפירש שהספק הוא מציאותי, אם יש קביעות סעודה על יין (ברכי יוסף או"ח לב, ד).

אוֹזוּקֵי מְזִיק לֵיהּ לגוף, ונאמר 'ואכלת ושבעת וברכת', ואילו אכילה המזיקה אינה נחשבת אכילה (רש"י), ויש שפירש שהוא סברא, שכיון שהשמן מזיקו, לא שייך לשבח ולהודות עליו (רעק"א). ויש שפירש, ש'אוזוקי מזיק' היינו את השמן, ואינו נהנה בשתיה זו (שטמ"ק). ■ להלכה, השותה שמן זית כמות שהוא אינו מברך עליו כלל (שו"ע או"ח רב, ד).

המשך מדף לו.

צְנוֹן נָטְעֵי אינָשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּפוּגְלָא דְּקָלָא לָא נָטְעֵי אינָשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּקוֹרָא ולכן אע"פ שראוי לאכילה, אינו נחשב פרי, וברכתו שהכל (רבינו יונה, וטור רד). ויש מפרשים שטעם זה הוא בצירוף הטעם שסופו להקשות (רא"ש וחי' ר"י אייבשיץ בדעתו, מרדכי קיד). ויש פירות נוספים שאינם ראויים לאכילה אלא בעודם רכים, כגון פלפלים, וברכתם בורא פרי העץ (לקמן ע"ב), משום שבעודם רכים נחשבים פרי, אבל קורא אינו פרי, וכיון שסופו להקשות אינו נחשב גידולי קרקע אפילו לענין ברכת בורא פרי האדמה, וברכתו שהכל (רא"ה, ונראה שסובר שצריך גם לטעם סופו להקשות, וכדעת הרא"ש והמרדכי).

הִלְכָתָא כְּוָתֵהּ דְּשָׁמוּאֵל ■ להלכה, קורא ברכתו שהכל, ואע"פ שגידולו מן הארץ ברכתו שהכל, שאינו עומד לאכילה, מפני שממעט ענפי האילן, אלא שיתקשה ויעשה עץ ויגדל פירות (שו"ע או"ח רד, א ומשנ"ב ט; ואם נטע על דעת לתלוש הקורא לאכילה, עי' ביאורים ומוספים במשנ"ב מהד' דרשו העז 7).

צָלָף שֶׁל עָרְלָה בְּחוּצָה לָאָרֶץ זוֹרֵק אֶת הָאֲבִיּוֹנוֹת ואף שערלה טעונה שריפה (תמורה לג, ב), בחוץ לארץ שאין חיובה אלא מ'הלכות מדינה', שנהגו בעצמם איסור זה [ראה להלן ד"ה דכל, שנחלקו אמוראים בזה], אינה טעונה שריפה (פני יהושע). ויש מפרשים, שערלה בחוץ לארץ אינה טעונה שריפה, ואף לסוברים שאסורה מן התורה, כיון שאיסורה נתקבל בהלכה למשה מסיני ואינו מפורש בפסוק, לא נתחדש בו שטעון שריפה (מנחת חינוך מצוה רמו אות טו). ויש שסובר שערלה בחוץ לארץ אינה טעונה שריפה, שאינה אסורה בהנאה כערלה בארץ ישראל (תוס' רי"ד סוכה לה, א).

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר צָלָף מִתְעַשֵּׂר תְּמָרוֹת וַאֲבִיּוֹנוֹת וְקַפְּרִיסִין, שהצלף נדון כירק וכאילן [ודומה לאתרוג שנדון כירק וכאילן (ר"ה יד, ב)], האביונות והקפריסין חייבים במעשר כאילן, והתמרות חייבות במעשר כירק, והעלים פטורים ממעשר שאינם נחשבים כירק, שדבר שעיקר זריעתו לזרע שלו, העלים שלו פטורים ממעשר. ומה ששנינו לעיל שעלין ותמרות ברכתם בורא פרי האדמה, הוא כדעת רבי אליעזר, ואע"פ שלדעתו עלים פטורים ממעשר שאינם נחשבים כירק, מכל מקום כיון שנהנה מהם, ונוטעים הצלף גם עבורם, ברכתם בורא פרי האדמה (רמב"ן). ויש מפרשים, שהעלים פטורים ממעשר כיון שחיובו בירק הוא מדרבנן, ולא חייבו בו את העלים [ולא מפני שאינם נחשבים כירק] (רשב"א).

רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר אֵין מִתְעַשֵּׂר אֶלָּא אֲבִיּוֹנוֹת בִּלְבַד מִפְּנֵי שֶׁהוּא פֵּרִי - וחולק בתרתי: הצלף נדון כאילן ולא נוהג בו מעשר ירק כלל, והקפריסין אינם נחשבים פרי ופטורים ממעשר (רמב"ן). וכשם שלדעתו קפריסין פטורים ממעשר שאינם פרי העץ, כך ברכתם בורא פרי האדמה, שאינם עיקר פרי הצלף (רשב"א). ויש מפרשים, שאע"פ שהקפריסין פטורים ממעשר לרבי עקיבא, ברכתם בורא פרי העץ (רשב"א בשם הראב"ד).

דְּכָל הַמְּיקַל בָּאָרֶץ הֲלָכָה כְּמוֹתוֹ בְּחוּצָה לָאָרֶץ - בטעם הדבר נחלקו אמוראים, לדעת רב יהודה בשם שמואל, איסור ערלה בחוץ לארץ הוא 'הלכתא מדינה', כלומר הם הנהיגו איסור זה על עצמם, ואיסורו מדרבנן (קידושין לח, ב, ורש"י). ובמקום מחלוקת, כיון שאיסורו מדרבנן, הולכים אחר המיקל (רש"י, וראה צל"ח שרש"י פי' כן משום שנקט שהסוגיא כאן סוברת כרב יהודה). ולדעת רבי יוחנן איסור ערלה בחוץ לארץ נלמד מהלכה למשה מסיני (קידושין שם). ובמקום מחלוקת, כשם שבספק אם הפרי ערלה, הלכה למשה מסיני להקל (שם לט, א), כך בספק בדיני ערלה, הלכה למשה מסיני להקל (ר"ן קידושין טו, ב מדפי הרי"ף).

מַעֲשֵׂר אִילָן דְּבָאֲרֶץ גּוּפָא מִדְּרַבָּנָן, שמן התורה רק דגן תירוש ויצהר חייבים במעשר (רש"י). ולסוברים שכל פירות האילן חייבים במעשר מן התורה (רמב"ם תרומות ב, א), כוונת הגמ' שפירות גרועים כצלף, שאינם דומים לתירוש ויצהר, חיובם במעשר מדרבנן (כס"מ מע"ש א, ג). ויש מפרשים, שדוקא צלף חיובו מדרבנן, שרוב בני אדם אינם אוכלים אותו (אור שמח תרומות שם, וחזו"א שביעית ז, כג).

מדברי הגמ' מוכח שצלף בחוץ לארץ חייב במעשר מדרבנן [והיינו משום שכל פירות האילן חייבים בחו"ל מדרבנן] (תוס' חולין ו, ב ד"ה והתיר בשם ר"ת). ויש סוברים שפירות האילן [שאינם דגן תירוש ויצהר] חייבים בחוץ לארץ רק בתרומה ולא במעשר, וגורסים כאן 'הני מילי גבי צלף', שדבר שאינו דגן תירוש ויצהר חייב בחוץ לארץ רק בתרומה ופטור ממעשר (תוס' שם בשם ר"י).

מַאי דַּעְתָּךְ כְּרַבִּי עֲקִיבָא דְּמֵקֵל, ולדעתו קפריסין אינם נחשבים פרי לענין ערלה, ויש ללמוד שכשם שאינם נחשבים פרי לענין ערלה, כך אינם נחשבים פרי לענין ברכה, וברכתם בורא פרי האדמה (רי"ף; וכן נדפס בגמ' לקמן ע"ב מבה"ג). ויש מפרשים, שדוקא לענין ערלה בחוץ לארץ פסק מר בר רב אשי שאינם נחשבים פרי כדעת רבי עקיבא המיקל בארץ שהלכה כמותו בחוץ לארץ, אבל לענין ברכה, כיון שבארץ ישראל נחשבים פרי, אף בחוץ לארץ נחשבים פרי וברכתם בורא פרי העץ (רא"ש). ■ להלכה, על העלים, התמרות והקפריסין, מברך בורא פרי האדמה, ועל האביונות מברך בורא פרי העץ (שו"ע או"ח רב, ו). ובדיעבד, אם בירך על הקפריסין בורא פרי העץ, יצא (משנ"ב שם לט; שלדעת הרבה פוסקים ברכתו בורא פרי העץ, שעה"צ שם מב). ובזמן הזה שאין דרך לנטוע הצלף על דעת לאכול את העלים והתמרות, ברכתם שהכל (שעה"צ שם מא).

אַלְמָא מִין יָרָק הוּא, שאיסור כלאי הכרם הוא רק בזורע ירק בכרם, אבל נטיעת אילן בכרם מותרת (אמרי נועם להגר"א).

וּתְנַן סָפֵק עָרְלָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אָסוּר וּבְסוּרְיָא מוּתָּר וְכוּ' - סוריא היא ארם צובה, שכבשה דוד והוסיפה על ארץ ישראל (רש"י). ונחשב 'כיבוש יחיד', שלא היו כל ישראל יחד, וכבש לצורכו ולא לצורך כל ישראל (רש"י גיטין ח, ב), וכיבוש יחיד אינו נחשב כיבוש [עי' ע"ז כא, א שנחלקו תנאים בזה], ולכך אין חיוב ערלה בסוריא מן התורה, ולכן ספק מותר. וכיון שקרובה לארץ ישראל ויכולים לטעות ולהקל בספק גם בארץ ישראל, החמירו בה יותר מחוץ לארץ (רש"י קידושין לח, ב). ויש מפרשים שכיבוש סוריא אינו נחשב כארץ ישראל מן התורה, מפני שדוד כבשה קודם שכבש את כל ארץ ישראל, ולכן חיובה ערלה בסוריא הוא מדרבנן (רמב"ם תרומות א, ג-ד).

וּבְחוּצָה לָאָרֶץ - שרחוקה מארץ ישראל יותר מסוריא, ואין חשש שיחליפוה בארץ ישראל (רש"י קידושין לח, ב).

המשך מדף לו:

ורב ששת סובר שפלפלים יבשים ברכתם שהכל, שהתייבשות הפלפלים נחשבת שינוי לגריעותא, וכיון שרוב האנשים אינם אוכלים אותם כך, ירדו מברכתם הראשונה לברכת שהכל (רמב"ן).

הָאי הִמְלְתָא דְּאָתְיָא מִבֵּי הִנְדּוּאֵי שַׁרְיָא - ואינה אסורה משום בישולי נכרים (רש"י), שדבר שאינו טעון בישול ונאכל כמות שהוא חי, אין בו איסור בישולי נכרים (ע"ז לח, א). ואין בו איסור גיעולי נכרים [שנתבשלה בכלים שבלוע בהם טעם איסור] (רש"י), כיון שנותן טעם לפגם [טעם שנבלע בכלי ועבר עליו מעת לעת נפגם טעמו] מותר (רש"י יומא פא, ב).

וכיון שהמלתא שעשויה מזנגביל אין בה משום בישולי נכרים, מוכח שדרך לאכול זנגביל חי, ואם כן קשה מדוע האוכל זנגביל ביום כיפור פטור (רש"י יומא שם). ויש מפרשים, שקושיית הגמ' היא מדברי רבא שהמלתא ברכתה בורא פרי האדמה, ומוכח שהיא ראויה לאכילה (מג"א רג, ד בדעת תוס' ד"ה ברטיבא, ורבינו יונה; והוסיף, שלא פירשו כרש"י, שלפירושו לתירוץ הגמ' זנגביל יבש יש בו משום בישולי נכרים, והרי הוא נאכל חי עם לחם ומלח).

וּמְבָרְכִין עָלֶיהָ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, שזנגביל אינו פרי, אלא שורשים מן העץ שנמצאים תחת הקרקע (משנ"ב רב, פב).

לָא קַשְׁיָא הָא בְּרִטֵיבְתָּא הָא בְּיַבֵּישְׁתָּא - זנגביל לח ראוי לאכילה, ואין בו משום בישולי נכרים, וזנגביל יבש אינו ראוי לאכילה, והאוכלו ביום הכיפורים פטור [ואם גוי בישלו יש בו משום בישולי נכרים] (מחצית השקל רג, ד). ויש מפרשים, זנגביל לח ראוי לאכילה וברכתו בורא פרי האדמה, וזנגביל יבש אינו ראוי לאכילה והאוכלו ביום הכיפורים פטור (מג"א שם בדעת תוס' ד"ה ברטיבא, ורבינו יונה).

■ להלכה, פלפל וזנגביל יבשים פטורים מברכה (שו"ע או"ח רב, טז), שאין הנאה באכילתם יבשים, ואם אוכלם עם סוכר, ברכתם בורא פרי האדמה (משנ"ב שם עט). וכשהם רטובים ברכתם בורא פרי האדמה (שם, יח). וזנגביל או פלפל שמרקחים אותם בדבש, הזנגביל והפלפל עיקר, וברכתו בורא פרי האדמה [וגם אם הם יבשים שאין מברכים עליהם כלל, כיון שרקחם נעשים בכך ראויים לאכילה וברכתם בורא פרי האדמה] (שו"ע או"ח רג, ו ומשנ"ב שם ח-ט, וראה שם פרטים נוספים).

בְּדַיְיסָא כְּעֵין חֲבִיץ קְדָרָה - שעשויה מחיטים כתושות ודבש (רש"י). אבל אם עשויה מחיטים שלמים ברכתה בורא פרי האדמה, כדין הכוסס את החיטה [ראה לקמן (לז, א)] (רבינו יונה).

רַב כָּהֲנָא אָמַר בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת סָבַר סְמִידָא עִקָּר ■ להלכה, דייסא ברכתה בורא מיני מזונות, ואפילו עירב בה דבש והדבש מרובה מהדגן, שהדבש בא לתת טעם בתבשיל, והדגן חשוב ממנו (שו"ע או"ח רח, ב ומשנ"ב שם ז; ודוקא כשנתמעך ונתדבק יפה, משנ"ב שם ו ושעה"צ ט).

כֹּל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מֵחֲמֶשֶׁת הַמִּינִין מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת - תבשיל שיש בו מחמשת מיני דגן, הם העיקר, ואפילו יש בו רוב של מין אחר, וברכתו בורא מיני מזונות. וכן תבשיל שניתן בו קמח כדי לתת בו טעם או כדי שיסעוד הלב, ברכתו בורא מיני מזונות, אבל אם נתנו כדי לדבק, אין ברכתו בורא מיני מזונות (ע"פ תוס' ד"ה כל, רא"ה, רשב"א לקמן לז, א ולז, ב, ורא"ש).

ודוקא אם יש בתבשיל מין דגן בשיעור 'כזית בכדי אכילת פרס' [שבאכילת התבשיל במשך זמן אכילת 'פרס', כלומר חצי ככר, אוכל כזית ממין הדגן], אבל בפחות מכך, אין ברכתו בורא מיני מזונות, שהרי אפילו אם אכל הדגן בפני עצמו בשיעור זמן זה, אין אכילתו חשובה לברך עליה ברכת מעין שלש (רא"ה לקמן לז, ב). ויש אומרים, שאף אם הדגן שבתבשיל פחות משיעור זה, ברכת התבשיל בורא מיני מזונות, כיון שיש בו טעם דגן (אבודרהם עמ' שיד, בשם רבינו יונה).

■ להלכה, בדין 'כל שיש בו מחמשת המינין', ראה ביאורים לקמן לז, א ד"ה ותיובתא.

המשך מדף לז.

אָמַר לֵיהּ רַבָּן גַּמְלִיאֵל עֲקִיבָא עַד מָתַי אַתָּה מַכְנִיס רֹאשְׁךָ בֵּין הַמַּחֲלוֹקֶת - ואף שחכמים סוברים שיש לברך מעין שלש, אפ"ה אם היה מברך ברכת המזון לא היה נחשב שמכניס ראשו בין המחלוקת, שבמקום ספק אם הלכה כרבן גמליאל או כחכמים, יש לברך באופן שיצא לדעת כולם לכל הפחות בדיעבד, וכיון שהמעשה היה בתמרים, ובדיעבד אם בירך ברכת המזון על תמרים יצא ידי חובה (לעיל יב, א), היה לו לברך ברכת המזון (שנות אליהו להגר"א ו, ח). ויש מפרשים, שכיון שאכל כדי שביעה, ולרבן גמליאל חייב בברכת המזון דאורייתא, צריך להחמיר מספק ולברך ברכת המזון [ורבי עקיבא השיב שהלכה כרבים, ואין זה ספק] (שעה"צ קסח, עא).

המשך מדף לז:

פירורי לחם שאינם מבושלים ואינם מדובקים אלא מפוררים דק דק, גם אם אין בהם כזית ואין בהם תואר לחם, ברכתם המוציא, שכיון שהוא פת בפני עצמו ואינו מדובק, אינו יוצא לעולם מתורת לחם (שו"ע שם ומשנ"ב ס). ומכל מקום, אם שרה את הפירורים במים, והמים נעשו לבנים, בטל מהם תואר לחם, וברכתם בורא מיני מזונות (שו"ע שם, יא), ואפילו אם לא נתבשלו ולא נתדבקו, שהדין שפירורים שאין בהם כזית שלא נתבשלו או נתדבקו ברכתם המוציא גם אם אין בהם תואר לחם, הוא דוקא כשתואר הלחם לא בטל בעצם ורק אינו ניכר מחמת קטנות הפירורים, אבל כאן תואר הלחם בטל לגמרי, ואין לו שם לחם (משנ"ב שם סג).

כּוּבָּא דְּאוֹרָזָא - עושה גומא בכירה ונותן בה קמח ומים ועושה מהן בלילה רכה ונאפית שם (ע"פ רש"י, רא"ש, וטור קסח). ויש מפרשים עיסה שנאפית בקרקע כמו שעושים הערבים שוכני המדברות (רמב"ם ברכות ג, ט, וב"י קסח בדעתו; וכן בהל' ביכורים ו, יב, ומהר"י קורקוס וכס"מ בדעתו; המאירי).

גְּבִיל מָרַתַּח - נותן מים וקמח בכלי ובוחשם בכף ועושה מהם בלילה רכה, ושופכם על כירה מוסקת, ומתפשטת ונאפית (ע"פ רש"י ורא"ש). וגם לסוברים שטרוקנין שבלילתם רכה חייבים בחלה, גביל מירתח פטור, שאין לו תורת לחם (רא"ש). ויש מפרשים, קמח ששופכים על מים רותחים, ואינו נעשה עיסה, ולכן פטור מחלה (רבינו יונה, ורשב"א לקמן לח, א, בשם רה"ג).

ולענין ברכה משמע שברכתו בורא מיני מזונות אפילו קבע סעודתו עליו, שהרי על כובא דארעא אמרו (לקמן לח, א) שברכתו בורא מיני מזונות ואם קבע סעודתו עליו ברכתו המוציא, ואם גם טריתא ברכתו המוציא כשקבע סעודתו עליו, מהו החילוק בין כובא דארעא לטריתא (ב"י קסח).

■ להלכה, לענין חלה, טריתא, שלוקחים קמח ומים מעורבים ושופכים על הכירה ומתפשט ונאפה, פטורה מחלה (שו"ע יו"ד שכט, ה). ולענין ברכה, ברכתו בורא מיני מזונות. ואם קבע סעודתו

עליו, נחלקו הפוסקים אם ברכתו המוציא, ויש שכתבו שאין לאוכלו אלא בתוך הסעודה (שו"ע או"ח קסח, טו, ומשנ"ב צ, וראה שם לח).

נַהֲמָא דְּהִנְדְּקָא - בצק שנאפה על שפוד, ומושחים אותו תדיר בשעת אפייתו בשמן או במי ביצים ושמן (רש"י). וכיון שאינו נאכל בדרך אכילת קבע, פטור מחלה (רבינו יונה). ויש מפרשים, לחם שנעשה לצורך קישוטי הנשים, וכיון שלא נילוש לאכילה, פטור מחלה, כדין 'עיסת הכלבים' שפטורה מחלה (חלה א, ח) הואיל ולא נילושה למאכל אדם (רבינו יונה בשם י"א).

■ להלכה, נהמא דנהדקא, והוא בצק שאופים בשפוד ומושחים אותו בשמן או במי ביצים או במי פירות, פטור מחלה (רמ"א יו"ד שכט, ה). ולענין ברכה, ברכתו בורא מיני מזונות (שו"ע או"ח קסח, טז, ומשנ"ב שם צא).

המשך מדף לח.

לִישָׁנָא אַחֲרִינָא וְכוּ' הָכִי נַמִּי לַאֲכִילָה קָא מְכַוֵּן וּרְפוּאָה מִמֵּילָא קָא חָזֵיָא - ללישנא קמא, אם מכוין לאכילה וגם לרפואה, מותר, וללישנא בתרא, דוקא אם מכוין לאכילה בלבד והרפואה באה ממילא, אבל אסור לכוין גם לרפואה (אמרי נועם להגר"א).

בְּמוֹצִיא כּוּלֵי עָלְמָא לֹא פְּלִיגֵי דְּאַפִּיק מַשְׁמַע - היינו ה'תואר' מוציא, אבל ה'פועל' מוציא, הוא לשון הווה (חכמת מנוח).

דְּאָדָם גָּדוֹל הוּא וּבָקִי בִּבְרָכוֹת הוּא - שדיני ברכות ארוכים ועמוקים [ושבח הוא לבקי בהם]. ומכאן, שצריך כל אדם ללומדם ולהזהר בהם (פמ"ג פתיחה להל' ברכות אות יח).

המשך מדף מא:

וְשָׁלֹא מֵחֲמַת הַסְּעוּדָה בְּתוֹךְ הַסְּעוּדָה, טְעוּנִים בָּרָכָה לִפְנֵיהֶם וְאֵין טְעוּנִים בָּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶם, דברים הנאכלים לשובע, ואינם נאכלים עם הלחם (רש"י), ולא היו מונחים לפניו בשעת ברכת המוציא, ולכן לא נפטרו בברכת המוציא (ההשלמה, ובכך יישב שאלת תוס' ד"ה הלכתא ממתני' שפת פוטרת את הפרפרת). ויש מפרשים פירות שאין באים לשובע וללפת את הפת, וכדעת רב הונא ורב נחמן המובאים למעלה (תוס' שם; רא"ש; רבינו יונה) ■ להלכה, פירות וקינוחים הבאים בסעודת פת, טעונים ברכה לפניהם, שאינם מעיקר הסעודה ולא שייכים לפת, ואין ברכת המוציא פוטרתם, ואינם טעונים ברכה לאחריהם, שמכיון שבאו בתוך הסעודה, נפטרים בברכת המזון (שו"ע או"ח קעז, א ומשנ"ב שם. וראה שם פרטים נוספים).

לְאַחַר הַסְּעוּדָה, טְעוּנִים בָּרָכָה בֵּין לִפְנֵיהֶם בֵּין לְאַחֲרֵיהֶם – כגון פירות, אף כשאוכלם בתוך הסעודה בלא ללפת את הפת (רש"י). ויש מפרשים, כל מאכל שבא לשובע או לקינוח ומתיקה, המובא לאחר סילוק הפת, כמנהגם בזמן הגמרא, לקבוע עצמם לאכילה לאחר סיום הסעודה, ונראה כסעודה בפני עצמה (תוס' ד"ה לאחר; רא"ש; רבינו יונה). ויש מפרשים, דוקא פירות הבאים למתיקה, אבל דברים הבאים לשובע, לעולם נפטרים בברכת הפת (רשב"א).

■ להלכה, כל המובא לאחר סיום הסעודה, טעון ברכה לפניו ולאחריו, ודין זה אינו מצוי בינינו, שאין אנו רגילים למשוך ידינו מן הפת עד לברכת המזון (שו"ע שם, ב, וראה ביאה"ל שם לענין אכילה אחר נטילת הכוס לברכת המזון). ובסעודות גדולות שרגילים למשוך ידיהם מן הפת ועורכים שולחן במיני פירות, ללא סילוק שולחן, נחלקו אחרונים אם טעונים ברכה לאחריהם, וכן נחלקו לענין מאכלים הבאים לשובע אף לאחר סילוק שולחן, וספק ברכות להקל (ביאה"ל שם).

אִי הָכִי, יַיִן נַמִּי נִפְטָרִיהּ פַּת, כששותהו בפני עצמו בתוך הסעודה, כיון שעיקר היין בא מחמת הסעודה, ואלמלא הסעודה לא היה שותה, מהראוי שיפטר בברכת הפת (רבינו יונה בדעת רש"י; תוס' ד"ה אי הכי), אבל הטובל פתו ביין, היין טפל ואינו טעון ברכה (תוס' ד"ה הלכתא).

המשך מדף מב.

אָנַן אַתַּכָּא דְּרֵישׁ גָּלוּתָא סָמְכִינָן ■ להלכה, האוכלים על שולחן אחרים, סיום סעודתם תלוי בדעת בעל הבית, שסתם דעת המסובים להמשיך לאכול ולשתות עם בעל הבית, אכן אם החליט אחד מהמסובים בבירור שלא להיות תלוי בדעת בעל הבית, שוב אינו תלוי בדעת בעל הבית (שו"ע או"ח קעט, ב ומשנ"ב וביאה"ל שם, וראה שם פרטים נוספים). ולענין סילוק סעודה, כשאינו סמוך על שולחן בעל הבית, ראה להלן.

תֵּכֶף לִנְטִילַת יָדַיִם בָּרָכָה, וסיום הסעודה תלוי רק במים אחרונים (רש"י), וסילוק שולחן אינו סיום סעודה, ואינו אוסר באכילה ובשתיה (ביאה"ל קעט, א). ויש סוברים שלאחר סילוק שולחן, אסורים בשתיה ומותרים באכילה (רבינו יונה), שדרך האדם להיגרר מאכילה קטנה לאכילה גדולה, ואין היסח הדעת גמור מאכילה אלא בנטילת מים אחרונים, אבל לשתיה די בהיסח הדעת כל שהוא (משנ"ב קעט, ט). ולאחר נטילת מים אחרונים, אין לאכול ולשתות עד שיברך ברכת המזון תחילה, שכיון שנטל ידיו להיות מזומן לברכה, הרי זה כהתחיל בברכה ואסור להפסיק באכילה ושתיה כלל (ב"י שם).

■ להלכה, לאחר סילוק שולחן, אכילה מותרת בלא ברכה, שדרך להיגרר באכילה. ולענין שתיה, נחלקו הפוסקים, ואם ממשיך באכילה, הותר אף בשתיה הבאה מחמת האכילה. לאחר נטילת מים אחרונים, אין להפסיק באכילה ושתיה, ולכתחילה אין להפסיק אף בדיבור מועט, ויש להיזהר שלא לשהות זמן מרובה, או לעסוק באיזה עסק, שתיכף לנטילה ברכה. ויש מקילים באכילה ושתיה, לאחר שמברך ברכה ראשונה, ואין להקל לכתחילה (שו"ע או"ח קעט, א ומשנ"ב וביאה"ל שם, וראה שם פרטים נוספים ולענין היסח הדעת באמירת 'הב לן ונבריך').

משנה. בֵּרַךְ עַל הַיַּיִן שֶׁלִּפְנֵי הַמָּזוֹן פָּטַר אֶת הַיַּיִן שֶׁלְּאַחַר הַמָּזוֹן – את היין ששותים לאחר גמר הסעודה, קודם לברכת המזון (רש"י), וכמו כן יין שלפני המזון פוטר את היין ששותים בתוך הסעודה. וכן יין של קידוש שקודם הסעודה, פוטר את היין שבתוך הסעודה (תוס' ע"ב ד"ה ורב ששת), שהקידוש בא במקום סעודה, ואף ששותים אותו רק משום מצוה, ולא כשאר שתיית יין שלפני המזון, שבא בשביל לעורר את התאבון (רשב"א ופמ"ג קעד משב"ז ה).

בֵּרַךְ עַל הַפַּרְפֶּרֶת שֶׁלִּפְנֵי הַמָּזוֹן פָּטַר אֶת הַפַּרְפֶּרֶת שֶׁלְּאַחַר הַמָּזוֹן - 'פרפרת' הוא שם כולל לכל הדברים הבאים שלא בשביל ללפת את הפת, קודם הסעודה או לאחריה (רש"י ופני יהושע), והפרפרת שלאחר המזון באה לאחר עקירת השולחן, ואינה נפטרת בברכת הפת, אלא בברכת הפרפרת שלפני המזון (רבינו יונה), וכגון שהפרפרת שאוכל לאחר הסעודה, מסוג הפרפרת שאכל קודם הסעודה, ויש להם אותה ברכה (פני יהושע, וכתב שרש"י נקט לדוגמה

בעלמא אכילת פרגיות ודגים לפני המזון וכיסני ולחמניות לאחר המזון, ולא שע"ז מדובר במשנתנו) ■ וכך נפסק להלכה (טור קעו, וברמב"ם ובשו"ע השמיטו, וראה בערוך השלחן שם ג, שהשו"ע השמיט לפי שאינו מצוי).

בָּרֵךְ עַל הַפַּת, פָּטַר אֶת הַפַּרְפֶּרֶת הבאה בתוך המזון, ואינה ה'פרפרת' שהמשנה עסקה בה מקודם, הבאה לאחר המזון (תוס' ד"ה ברך ומאירי) ■ וכך נפסק להלכה (שו"ע או"ח קעו, א).

עַל הַפַּרְפֶּרֶת לֹא פָּטַר אֶת הַפַּת, שאם פרפרת הם פרגיות ודגים, ברכת שהכל שמברכים עליהם אינה פוטרת את הפת, אף שהמברך 'שהכל' בטעות על פת, יוצא בדיעבד (פני יהושע ע"פ רש"י, ויישב בכך את קושיית תוס' ד"ה ברך, על פירש"י, מה חידשה המשנה). ואם פרפרת היא פת צנומה בקערה, שברכתה מזונות, אף שהיא מין פת, אינה מוציאה בברכה את הפת (תוס' שם), שברכת מזונות חלה על הפרפרת, ולא על הפת, אף שכיוון להוציאה בברכה, ובשונה מהמברך מזונות על פת שיוצא בדיעבד, משום שאין לברכה על מה לחול מלבד הפת (שטמ"ק ושעה"צ קעו, ב, בביאור דבריו) ■ וכך נפסק להלכה (שו"ע או"ח קעו, א ומשנ"ב שם).

אַף לֹא מַעֲשֶׂה קְדֵרָה – תבשיל העשוי מחמשת מיני דגן כתושים באופנים שונים, שברכתו 'מזונות' (רש"י כאן ולעיל לז, א).

הָיוּ יוֹשְׁבִין כָּל אֶחָד מְבָרֵךְ לְעַצְמוֹ, שאין קביעות ללא הסיבה (רש"י), ולא מועיל כאן דין 'שומע כעונה', ואפילו כשענה 'אמן' לא יצא בברכת חבירו (רא"ש), שכיון שאוכל בנפרד מחבירו, אין שייכות בין אכילתו לבין אכילת חבירו, ואינו יכול לצאת בברכתו, ובשונה מברכת המצוות שכל ישראל ערבים זה לזה לענין שכר מצוות ועונשים, ומוציא את חבירו בברכת המצוות אף כשאינו מקיים יחד עמו את המצוה (פני יהושע). ודוקא באורחים, אבל האוכל עם אנשי ביתו, נגררים אחריו ויוצאים בברכתו אף בלא הסיבה יחד (רא"ש בשם תוס').

הֶסֵבּוּ על המיטות (ראה רש"י ותוס' ד"ה הסבו), כדרך אכילת קבע (רבינו יונה), ובזמן הזה שאיננו רגילים בהסיבה, קביעות סעודה נקבע בישיבתם לאכול יחד סביב השולחן (תוס' שם). ויש מפרשים 'הסבו' מלשון סיבוב, שיושבים יחד סביב שולחן אחד לאכילה משותפת (שם בשם רבינו האי גאון ורא"ש בשם יש מפרשים).

אֶחָד מְבָרֵךְ לְכוּלָּן, בין ברכה ראשונה ובין ברכה אחרונה, (תוס' ד"ה הסבו ורא"ש), ואפילו אם הם רק שנים, אחד מוציא את חבירו בברכה ראשונה (רא"ש), ובברכת המזון דוקא כשאכלו שלשה יחד, שנתחייבו בזימון (ב"י קסז, יא), שכיון שהם נהנים יחד, הרי הם כגוף אחד שנהנה, ודי להם בברכה אחת (ר"ן מגילה יג, ב מדפי הרי"ף; שו"ע הרב ריג, ו) ואפילו אם המסובים יודעים לברך בעצמם, הידור מצוה הוא שאחד יברך ויוציא את כולם, משום 'ברוב עם הדרת מלך' (מעדני יו"ט על הרא"ש וביאה"ל קסז, יא).

המשך מדף מג.

הַאי מִשְׁחָא דַּאֲפַרְסְמוֹן מַאי מְבָרְכִין עָלָיו? - על ריחו (רש"י), שראוי לקבוע עליו ברכה בפני עצמו, מפני שהוא גדל רק בארץ ישראל (רבינו יונה וערוך השלחן רטז, ט), והוא שמן יקר מאוד (ערוך השלחן שם). או מפני שעיקרו לריח, והיה חשוב בעיניהם, ראוי לקבוע לו ברכה בפני עצמו (לבוש רטז, ד-ה). ויש מפרשים הטעם שתקנו לו ברכה בפני עצמו, משום שהוא דבר היוצא מהעץ, ואינו העץ בעצמו, ולכן אי אפשר לברך עליו את הברכה הרגילה 'בורא עצי בשמים', וכדרך שאין מברכים ברכת בורא פרי העץ על משקים היוצאים מהפירות (רא"ה, ודעות נוספות המובאות בשעה"צ רטז, כה).

בַּר מִינֵיהּ דְּרַב יְהוּדָה דַּחֲבֵיבָא לֵיהּ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, והיה כח ביד האמוראים לקבוע ברכות לעצמם כפי דעתם (שיח השדה לגר"ח קניבסקי).

הָכִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן בּוֹרֵא שֶׁמֶן עָרֵב ■ וכך נפסק להלכה (שו"ע או"ח רטז, ד).

נָהֲרְדְעֵי אָמְרֵי אֲפִילּוּ מִשְׁחָא טְחִינָא ■ להלכה, שמן או מים ושאר משקים שערבו בהם בשמים, ברכתם כברכת הבשמים המעורבים, בורא עצי בשמים, או עשבי בשמים, או מיני בשמים (שו"ע או"ח רטז, ו ומשנ"ב שם, וראה שם פרטים נוספים).

המשך מדף מג:

מְבָרֵךְ עַל הַהֲדַס וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַשֶּׁמֶן, שברכת הריח על ההדס חשובה יותר, שמריח אותו כשההדס כברייתו וגופו קיים (רא"ה) ■ וכך נפסק להלכה (שו"ע או"ח רטז, יא).

וְלֹא הָיָה לְאִשְׁתַּמּוֹטֵי נַפְשֵׁיהּ הוּא דְּעָבֵד - שטעה והשתמט בכך (רש"י), ולאחר זמן הודיע להם שטעה, בשביל שלא ילמדו ממנו הלכה (מהרלב"ח קונטרס הסמיכה ד"ה אמר הכותב לולי).

מְבָרֵךְ עַל הַשֶּׁמֶן וְחוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן, שמהשמן נהנה מאליו מריחו הטוב, והוא חביב ועדיף מהיין שצריך לשתותו בשביל להנות ממנו (רשב"א לעיל מא, א).

אוֹחֵז אֶת הַיַּיִן בִּימִינוֹ, וכן כל דבר שמברכים עליו, צריכים לאחזו ביד ימין (ראבי"ה קכ), כדי שיכוון את לבו למה שמברך עליו (לבוש רו, ד) ■ להלכה, כל דבר שמברך עליו, לאוכלו או להריח בו, או שמברך עליו ברכת המצות, אוחזו בימינו בשעת הברכה, ואיטר יאחזנו בשמאלו, ובדיעבד יצא ידי חובה, אף כשהיה מונח לפניו ולא אחזו בידו (שו"ע או"ח רו, ד ומשנ"ב שם).

מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן וְחוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עַל הַשֶּׁמֶן, שהיין עומד לשתיה, והוא חביב ועדיף משמן העומד להריח (רשב"א שם), והנאת אכילה ושתיה הנכנסת לתוך הגוף חשובה מהנאת ריח שאינה נכנסת לגוף (כלבו כד) ■ להלכה, היו לפניו ברכה על מאכל ומשקה וברכה על ריח, יקדים לברך על מאכל ומשקה, שהיא הנאה הנכנסת לגוף וחשובה יותר (משנ"ב רטז, ד). דין קדימה לאוכל פרי וגם נהנה מריחו, ראה לעיל בעמוד זה.

וְאַל יֵצֵא יְחִידִי בַּלַּיְלָה מִשּׁוּם חֲשָׁדָא, וצריך תלמיד חכם לחשוש למיעוט העולם שדנים לכף חובה, שלא יהיה שם שמים מתחלל על ידו, אבל עם הארץ אינו צריך לחשוש לכך (חדש האביב [לבעל הפלא יועץ]), או שתלמיד חכם הכל מתקנאים בו, וחושדים בו, מה שאין כן עם הארץ (הערות לגרי"ש אלישיב).

פְּסִיעָה גַּסָּה נוֹטֶלֶת אֶחָד מֵחֲמֵשׁ מֵאוֹת מִמְּאוֹר עֵינָיו שֶׁל אָדָם, ותלמיד חכם צריך להיזהר בכך, בשביל שלא יחשדוהו שניטל מאור עיניו כשנטל שוחד, או שגנאי הוא לו שלא יוכל להשיב תשובות בעניינים התלויים במראה העין (בן יהוידע).

מַאי תַּקָּנְתֵּיהּ לְהַדְרִיהּ בְּקִדּוּשָׁא דְּרַבִּי שִׁמְשַׁי – בשתיית כוס יין של קידוש בליל שבת (רש"י). ויש מפרשים בנתינת יין הקידוש לתוך עיניו (תוס' פסחים ק, ב ד"ה ידי, בשם רב נטרונאי גאון), וזו רפואה מחוץ לדרך הטבע, בזכות חביבות המצוה (ריטב"א שם קיג, ב).

המשך מדף מד.

לְמַעוֹטֵי הַכּוֹסֵס אֶת הַחִטָּה, שאינו מברך ברכת המזון, אבל מברך מעין שלש (רבינו יונה), ויש סוברים, שאינו מברך כלום (רשב"א; ריטב"א). ולדעת רבנן, הכוסס חיטה מברך בורא נפשות [שמדר"ג נשמע לדרבנן, כמו שלר"ג התמעט מברכת המזון, לרבנן התמעט ממעין שלש] (רבינו יונה; רשב"א ומאירי לעיל לו, א), ויש מסתפקים, שמא ברכתו מעין שלש ומסיים 'על האדמה ועל פרי האדמה', וכדי לצאת מידי ספק יאכלם רק בסעודה, ויפטרם בברכת המזון (תוס' לעיל לז, א ד"ה הכוסס). ■ להלכה, הכוסס חיטה, יאכלנו רק בסעודה, ויפטרם בברכת המזון [וכדעת תוס'] (שו"ע או"ח רח, ד), ואם אירע שאכלו שלא בתוך הסעודה, יברך אחריהם בורא נפשות, כי כן הוא מעיקר הדין (משנ"ב שם יח).

כָּל שֶׁהוּא מִשִּׁבְעַת הַמִּינִין, בַּתְּחִלָּה מְבָרֵךְ 'בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ', וּלְבַסּוֹף בָּרְכָה אַחַת מֵעֵין שָׁלוֹשׁ, שהיה אפשר לומר, שרק על ענבים תאנים ורימונים שהוזכרו במשנה מברך מעין שלש, קמ"ל שעל כל שבעת המינים מברך כן (תוס' רא"ש).

מַאי נִיהוּ בְּרָכָה אַחַת מֵעֵין שָׁלוֹשׁ וְכוּ', ונקראת מעין שלש, ש'על המחיה' וכו' כנגד ברכת הזן, 'ועל ארץ חמדה' וכו' כנגד ברכת הארץ, 'רחם' וכו' כנגד ברכת בנין ירושלים, ו'כי אתה טוב ומטיב' וכו' כנגד ברכת הטוב והמטיב. ואף שברכה זו כוללת את כל ארבעת הברכות, נקראת 'מעין שלש' כיון שרק שלש ברכות ראשונות דאורייתא (רבינו יונה; ריטב"א). ויש סוברים, שאין חותם בה 'כי אתה טוב ומטיב' כנגד ברכה רביעית, שלא תיקנו ברכה רביעית אלא בברכת המזון בלבד (רמב"ם ברכות ח, יד בשם 'יש מי שאמר'). ■ להלכה, חותם 'כי אתה טוב ומטיב' (משנ"ב רח, נ).

'וְהַעֲלֵנוּ לְתוֹכָהּ וְשַׂמְּחֵנוּ בְּבִנְיָנָהּ', ויש גורסים 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה, ונברך עליה בקדושה וטהרה' (רא"ה), ויש סוברים שאין לומר כן, שאין לחמוד את הארץ בשביל פריה וטובה אלא בשביל קיום מצוות התלויות בארץ (טור רח, בשם הרמב"ם בספר המצוות). ויש מפרשים, ש'ונאכל מפריה' הכוונה פירות מעשר שני ונטע רבעי הנאכלים בירושלים, ולכן מסיימים 'ונברך עליה בקדושה' היינו תוך החומות, ו'בטהרה' היינו שלא בטומאה, וכדינם (משמר הלויים מד בשם הגרי"ז).

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר 'עַל הָאָרֶץ וְעַל פֵּרוֹתֶיהָ', ואף אם אוכל פירות ארץ ישראל בחוץ לארץ חותם כן (רשב"א). ויש סוברים, שהמקום קובע, שאם אכל בארץ ישראל פירות חוץ לארץ חותם 'על פירותיה', ואם אכל בחוץ לארץ פירות ארץ ישראל חותם 'על הפירות' (הר צבי כאן בדעת הרמב"ם ברכות ח, יד). ■ להלכה, האוכל פירות ארץ ישראל בחוץ לארץ, חותם 'על פירותיה' [כדעת הרשב"א] (שו"ע או"ח רח, י), והאוכל פירות חוץ לארץ בארץ ישראל, חותם 'על הפירות' (משנ"ב שם נד).

המשך מדף מה.

שֶׁנֶּאֱמַר 'גַּדְּלוּ לַה' אִתִּי וּנְרוֹמְמָה שְׁמוֹ יַחְדָּיו', שישמע קול שניהם. ולהנמיך קולו רשאי, ואפילו שאמר הכתוב 'יחדיו', רק הגבהת הקול אסורה, כדי שלא יראה מקטני אמנה שסובר שלא די בקולו של המברך (חדש האביב [לבעל הפלא יועץ]), ויש שסוברים, שכיון שאמר הכתוב 'יחדיו', אין רשאי העונה גם להנמיך קולו יותר מן המברך (הגהות רא"מ הורוביץ). ■ להלכה, העונה אמן לא יגביה קולו יותר מן המברך (שו"ע או"ח קכד, יב), והוא הדין לענין ברכו או ברכת הזימון (משנ"ב שם מז, ובשעה"צ נ ציין לגמ' דידן). ואם כוונתו לזרז את העם שיענו אמן, רשאי להגביה קולו (משנ"ב שם).

מִנַּיִן שֶׁאֵין הַמְּתַרְגֵּם רַשַּׁאי לְהַגְבִּיהַּ קוֹלוֹ יוֹתֵר מִן הַקּוֹרֵא, אף בשעה שהוא קורא לעם (רי"ף המובא בתוס'), ויש שסוברים, שאין הוא רשאי להגביה קולו רק בשעה שמדבר עם הרב, אבל בשעה שמדבר עם התלמידים יכול להגביה קולו (כס"מ בדעת הרמב"ם ת"ת ד, ג).

וְחַד אָמַר אִם רָצוּ לְזַמֵּן אֵין מְזַמְּנִין – אסורים לזמן (תוס' חולין קו, א ד"ה ושמע), שהזימון הוא כעין דבר שבקדושה, ואינו נוהג בפחות משלשה (ריטב"א ושטמ"ק להלן ע"ב).

חֲרֵי זֶה אוֹכֵל עִמָּהֶם, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נָתְנוּ לוֹ רְשׁוּת, ואין בכך גאוה, שרצון השנים להגיע לידי חיוב זימון (רש"י), ויש מפרשים, שרשאי לאכול עמהם בלא רשות ואין בכך איסור גזל, שכיון שמתחדשת להם מצוה באכילתו, מן הסתם הם מרשים לו לאכול (מאירי). ומכאן ראיה שמצוה לחזר אחר זימון שלשה [שאם לא כן, מה ענינם להתיר לו] (רא"ש). ויש מפרשים, שאין כאן איסור גזל, שהרי האוכלים עתידים להשאיר לו בקערה, וכמאמר חכמים (עירובין נג, ב): 'משיירין פאה בקערה' והיינו לשמש (חדש האביב לבעל הפלא יועץ). ויש שסובר, שרק השמש יכול לאכול ללא רשות, כיון שהם חייבים לתת לו בין כך לאכול, אבל אדם זר אינו רשאי לאכול (ערוך השלחן קע, יח).

■ להלכה, שמש של שנים, אוכל עמהם אף על פי שלא נתנו לו רשות. שמש של שלשה, אינו אוכל עמהם אלא אם נתנו לו רשות (שו"ע או"ח קע, כא; רמ"א שם קסט, ג), היו אוכלים תשעה, יכול העשירי לאכול בלא רשות, שמן הסתם הם מרשים לו, כדי שיהיה להם זימון בשם (משנ"ב קע, מג בשם א"ר). ורשאי לאכול רק מעט, כיון שאכילתו רק כדי שיתחייב בזימון ויצטרף עמהם (משנ"ב קסט, יד).

המשך מדף מה:

שְׁלוֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת, אֶחָד מַפְסִיק לִשְׁנַיִם, אם השנים גמרו סעודתן ורוצים לזמן, דרך ארץ ליחיד להפסיק סעודתו ויזמנו עליו, ואח"כ מסיים סעודתו (רש"י), ואפילו אם אינם מוכרחים לצאת, אין דרך ארץ ששנים ימתינו על יחיד עד שיסיים סעודתו (אור זרוע א קפז בדעת רש"י), ויש מפרשים, שבאופן שהשנים מוכרחים לצאת, אינו מצד דרך ארץ, אלא חובת היחיד להפסיק (רבינו יונה; רא"ה).

והשנים יוצאים ידי חובת זימון, גם אם היחיד לא הפסיק לענות להם, שכיון שנתחייב בזימון והם שנים, אין הדבר תלוי ברצונו, וכיון ששומע ויכול לענות מזמנים עליו (רא"ה; רא"ש בשם הראב"ד; רשב"א; ריטב"א), והיחיד אם לא ענה, לא יצא ידי חובת זימון (מג"א ר, א). ויש סוברים, שהשנים יוצאים רק אם הפסיק היחיד אכילתו (מאירי בדעת רש"י; ריטב"א הלכות ברכות ה, כה).

■ להלכה, שלשה שאכלו כאחד, ושנים מוכרחים לצאת, מפסיק היחיד על כרחו אכילתו, ועונה עמהם לברכת הזימון, ואם לא רוצה להפסיק, מזמנים על כרחו, ויצאו ידי זימון אם עומד היחיד שם אף שלא עונה עמהם (שו"ע או"ח ר, א), והיחיד אינו יוצא ידי זימון, עד שיענה עמהם (משנ"ב שם ג). אם השנים אינם מוכרחים לצאת, צ"ע אם מן הדין יכולים להכריח את היחיד להפסיק מסעודתו

ולענות, אך מידת דרך ארץ אפשר שחייב להפסיק (ביאה"ל שם ד"ה שאכלו כאחד).

וְאֵין שְׁנַיִם מַפְסִיקִין לְאֶחָד, ואין חובת היחיד להמתין עליהם לזימון, אלא יכול לברך, שחובת זימון חלה רק לאחר שהרוב גומרים סעודתן (רשב"א בשם רב האי גאון; ב"ח ר, ב), ויש סוברים, שחובת זימון חלה בשעת אכילתם יחד, ואסור ליחיד לברך עד שיסיימו השנים או האחד ויזמן עמהם (ר"י מלוניל; רשב"א). ■ להלכה, שנים אינם חייבים להפסיק ליחיד, ואם לא רצו להפסיק, אסור ליחיד לברך, אלא ממתין עליהם עד שיגמרו סעודתן (שו"ע או"ח ר, א, וראה משנ"ב שם ה איך ינהגו אם נחוץ לצאת), ומשגמרו, שוב אין להם רשות לעכבו (ביאה"ל שם ד"ה עד).

הָנֵי מִילֵּי הֵיכָא דְּאִיכָּא אָדָם גָּדוֹל, שהפסוקים בענין הזימון, 'כי שם ה' אקרא' אמרו משה, ו'גדלו לה' אתי' אמרו דוד, והם גדולי הדור היו (תוספות רא"ש), ויש מפרשים, שכיון שענין הזימון הוא לעורר את המסובים לברכת המזון, אם אין גדול אין חובת זימון (מאירי, ולשיטתו, שזהו ענין הזימון, ראה מש"כ לעיל ע"א ד"ה חייבין לזמן).

וְכִי תֵּימְרוּ נֵיהֱדַר וּנְזַמֵּן, כגון: 'ברוך ומבורך' (נוסח המובא בגמ' להלן, למי שבא ומצאן כשהן מברכים), שהרי 'נברך שאכלנו משלו' אינם יכולים לומר אחרי שכבר בירכו (מרומי שדה).

אֵין זִימּוּן לְמַפְרֵעַ, שנתקן לאומרו רק לפני ברכת המזון (ר"י מלוניל), שאת גוף מצות עשה של ברכת המזון יצאו ידי חובתם, והזימון שהוא כמו עטרה לראש ברכת המזון אותו לא יצאו ידי חובתן, לא תקנו לחזור ולברך ברכת המזון כדי לעטרו בזימון (חת"ס או"ח יז). ויש שפירש, שכיון שענין הזימון לעורר את המסובים להיות מוכנים ומזומנים להצטרף יחד לברכת המזון, ואם בירכו שוב לא שייך לעורר (מאירי, ולשיטתו, שזהו ענין הזימון). ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח קצד, א).

מַהוּ אוֹמַר אַחֲרֵיהֶם, שאין ראוי לשתוק כששומע שמשבחים את ה' (אור זרוע א, קפט, ט"ז קצח), שלא ייראה ככופר במי שחבריו מברכין אותו (אבודרהם דיני זימון).

אַשְׁכְּחִינְהוּ דְּקָא אָמְרֵי נְבָרֵךְ אוֹמֵר בָּרוּךְ וּמְבֹרָךְ, אַשְׁכְּחִינְהוּ דְּקָא אָמְרֵי בָּרוּךְ עוֹנֶה אָמֵן ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח קצח, א).

הָא בְּבוֹנֶה יְרוּשָׁלַיִם, כדי לחלק בין שלש ברכות שהן מן התורה, לברכה רביעית שהיא מדרבנן (רבינו יונה בפרוש ראשון), ויש מפרשים, שלשו דוקא אחר בונה ירושלים, אלא בסיומי כמה ברכות [כגון: אחר 'המברך את עמו ישראל בשלום', ועוד] (רש"י; רא"ש; רשב"א), שכשאומר אחריהם אמן הרי זה משובח, שמורה שגמר לברך, אבל האומר בסוף כל ברכה הרי זה בור, שמראה שמסיים, ושוב חוזר ומברך (רבינו יונה), ונקטה הגמ' 'בונה ירושלים', משום שהסוגיא עוסקת בענין ברכת המזון (רא"ש), או לחדש, שאפילו שיש אחריה ברכה רביעית עונה אמן, בסיום ברכות דאורייתא (רשב"א).

■ להלכה, העונה אמן אחר כל ברכותיו, אינו איסור, אבל הרי זה מגונה. ולדעת השו"ע אין עונה אמן אחר ברכותיו, אלא אחר שתי ברכות או יותר שהם סוף הברכות, ונהגו לענות גם אחר ישתבח ואחר יהללוך, שנחשבות סמוכות [ישתבח לברוך שאמר, יהללוך לברכה שלפני ההלל]. ולדעת הרמ"א עונים אמן רק אחר ברכת בונה ירושלים (שו"ע ורמ"א או"ח רטו, א ומשנ"ב א-ב).

רַב אַשֵׁי עָנֵי לֵיהּ בִּלְחִישָׁא, כִּי הֵיכִי דְּלָא נְזַלְזְלוּ רַבָּנָן בְּהַטּוֹב וְהַמֵּטִיב ■ וכן הלכה לדעת השו"ע, ולדעת הרמ"א המנהג לענות אמן זה בקול רם (שו"ע או"ח קפח ב, ומשנ"ב ב).

המשך מדף מו:

תָּנוּ רַבָּנָן אֵין מְכַבְּדִים לֹא בְּדָרָכִים שבעיר, שלא יעכב את העוברים והשבים. ויש אומרים שאין מכבדים בדרך שמעיר לעיר שלא יתעכב בדרכו (רבינו יונה). ■ להלכה, אם נפגשו בדרך אין מכבדים בדרכים, אבל כשהולכים יחד מכבדים גם בדרכים, ובמקום סכנה אין מכבדים כלל (רמ"א יו"ד רמב, יז).

וְלֹא בְּגָשָׁרִים, שסכנה להתעכב בגשר (רבינו יונה). ויש שפירש, שאין זה דרך כבוד להקדים את הגדול להיכנס למקום סכנה (רשב"ץ).

המשך מדף מז.

וְהִלְכָתָא גְּדוֹל מְבָרֵךְ אַף עַל גַּב דְּאָתָא לְבַסּוֹף ■ להלכה, הגדול שבחכמה מברך אפילו כשבא בסוף הסעודה, וגם בזמננו שכל אחד מברך בעצמו, מנהג דרך ארץ לכבדו שיזמן, ויכול הגדול לתת רשות לקטן לזמן. ואם אין שם גדול, מזמן מי שהיה בתחילת הסעודה שהוא עיקר הסעודה, ולא מי שבא בסוף הסעודה (שו"ע או"ח רא, א משנ"ב וביאה"ל שם).

הָא לֹא חָזֵי לֵיהּ, וברכת הזימון היא מצוה הבאה בעבירה, ואף ברכת המזון אינו מברך כלל על אכילה זו (רמב"ם ברכות א, יט, פני יהושע ע"פ רש"י). ויש שפירש, שאכילת איסור אינה נחשבת כאכילה קבועה ואין מזמנים עליה, אבל ברכת הנהנין מברכים עליה (ראב"ד שם).

כֵּיוָן דְּאִי בָּעֵי מַפְקַר לְהוּ לְנִכְסֵיהּ וְהָווּ עָנֵי וַחֲזֵי לֵיהּ, וכיון שיש צד היתר באכילה זו, ברכת הזימון אינה נחשבת כמצוה הבאה בעבירה (ראש יוסף לשיטת הרמב"ם ורש"י הנ"ל). ויש שפירש, ששייך באכילה זו קצת קביעות, שיכולים להפקיר נכסיהם ולאכלו (פני יהושע לדעת הראב"ד הנ"ל).

המשך מדף מז:

תְּשָׁעָה נִרְאִין כַּעֲשָׂרָה מִצְטָרְפִין, ורב הונא שאמר מתחילה תשעה וארון מצטרפים רמז לדין זה, שכמו שבקודש הקדשים הארון לא תפס מקום, שמקום ארון אינו מן המידה, ומהכותל עד הארון היו עשר אמות ונראה כאילו אין שם ארון, כך תשעה שנראים כעשרה מצטרפים, ואמר כן לחבב ההלכה באזני השומעים (אמרי נועם להגר"א).

שְׁנֵי תַלְמִידֵי חֲכָמִים הַמְחַדְּדִין זֶה אֶת זֶה בַּהֲלָכָה מִצְטָרְפִין כשאומרים ההלכה בתוך הסעודה, ההלכה נחשבת כשלישי (תוס' רא"ש). ואין דומה לשבת שאינה מצטרפת, שאין סברא שאותם שני אנשים ישתנה דינם לפי הזמן, שבחול נחשבים כשנים ובשבת כשלשה, אבל שני תלמידי חכמים המחודדים בהלכה, לעולם נחשבים כשלשה (צל"ח). ורב הונא שאמר תחילה ששנים ושבת מצטרפים, רמז לדין זה שבשבת היו רגילים לעסוק בתורה, ואם כן הרי הדין כתלמידי חכמים המחודדים בהלכה שמצטרפים (אמרי נועם להגר"א).

המשך מדף מח:

אֲשֶׁר נָתַן לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ - ה' הוא מידת הרחמים, אלהיך הוא מידת הדין, ללמד שיש לאדם לברך את הקדוש ברוך הוא בין כשנוהג עמו במידת הדין ובין כשנוהג עמו במידת הרחמים (מהרש"א).

כָּל שֶׁלֹּא אָמַר אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּרְחָבָה וְכוּ' לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ, שבלשונות אלו נשתבחה ארץ ישראל, וכיון שהזכיר ברכת הארץ על אכילתו, יש לו להזכיר את שבח הארץ (רבינו יונה), ולפי שמשה רבינו ואבות העולם חמדו להיכנס לארץ ישראל, יהושע שזכה לכך תיקן לומר 'ארץ חמדה' בברכת הארץ (שבלי הלקט קנז).

וּמַלְכוּת בֵּית דָּוִד בְּבוֹנָהּ יְרוּשָׁלַיִם, שירושלים נתקדשה על ידי דוד (רש"י). ויש שפירש שאין נחמה שלימה אלא במלכות בית דוד (מאירי להלן מט, א).

לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ כראוי, אבל אינו צריך לחזור (ריטב"א, טור קפז בשם אחיו ה"ר יחיאל). ויש שסובר שצריך לחזור (טור שם), שהזכרות הללו מהתורה הם (לבוש שם ג, נשמת אדם מז, ג). ויש שפירש, שאפילו שהזכרות הללו מדרבנן הם, אם לא אמרם חוזר, שעיקר הברכה מהתורה היא (אליה רבה קפז, ה). ■ להלכה, אם לא אמר הזכרות אלו חוזר, ואם הוא מסופק אין חוזר, שלרוב הפוסקים הזכרות אלו מדרבנן הם, ובזמננו שברכת המזון שגורה בפי כל, תולים שבודאי אמר (שו"ע או"ח קפז, ג וביאה"ל שם).

המשך מדף מט.

■ להלכה, ברכה זו פותחת בשם וחותמת בשם, וביום טוב אומר את יום חג פלוני הזה (שו"ע או"ח קפח, ו), ואם אינו יודע את נוסח הברכה חוזר לראש, וכשיודע תחילת הברכה וסופה אומרה ואין חוזר לראש (משנ"ב שם, וביאה"ל שם תמה מדוע אינו אומר 'רצה' במקומו, והניח בצ"ע למעשה).

אִי אָמַר בָּהּ שִׂמְחָה אִי לֹא אָמַר בָּהּ שִׂמְחָה, שבראש חודש לא שייך שמחה, ומאידך שמחה ברגלים כתובה, וראש חודש הוקש לרגלים ונקרא מועד כרגלים (תוס' רא"ש).

אִי חָתִים בָּהּ אִי לֹא חָתִים בָּהּ - אם אומר שמחה הברכה נחשבת כברכה ארוכה וחותם בה, ואם אינו אומר שמחה הברכה נחשבת כברכה קצרה ואינו חותם בה, ושני הספיקות תלויים זה בזה (תוס' רא"ש). ויש שפירשו, שבראש חודש אינו חייב לאכול ולפיכך אינו חותם בה (לבוש קפח, ז, מג"א שם ז).

■ להלכה, בראש חודש מברך בשם ומלכות ואינו מזכיר שמחה ואינו חותם בה (שו"ע שם ז משנ"ב וביאה"ל שם).

המשך מדף מט:

בַּעֲשָׂרָה אוֹמֵר נְבָרֵךְ אֱלֹהֵינוּ, שהשכינה שרויה בעשרה שנאמר (ויקרא כב, לב) 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' (אבודרהם הל' ברכת הלחם ד"ה תנן התם). ויש שפירש, שלמדו כן מהפסוק (תהלים סח, כז) 'במקהלות ברכו אלהים', ללמדך שבקהל מברכים את ה' בהזכרת 'אלהים' (לבוש קצב, א).

אֶחָד עֲשָׂרָה וְאֶחָד עֲשָׂרָה רִבּוּא, שמעשרה ואילך נוסח הזימון שווה הוא כרבי עקיבא, והמשך המשנה שמחלקת בין עשרה למאה כרבי יוסי הגלילי היא (להלן נ, א). ויש שפירש, שמעשרה ואילך מזכירים את ה', אך אין ההזכרות שוות וכמו שמבארת המשנה בסמוך (שנות אליהו).

בָּרְכוּ אֶת ה' הַמְבֹרָךְ, שכשאמר ברכו הוציא עצמו מהכלל, וכשחזר ואומר 'המבורך' מחזיר עצמו לכלל (צל"ח, שנות אליהו). ומשום כך בבית הכנסת גם כשיש עשרה ביחד עם החזן אומרים ברכו (כלבו ח). ולרבי עקיבא שאינו אומר 'המבורך', מכל מקום בבית הכנסת אומרים ברכו, לפי שבדרך כלל נמצאים בבית הכנסת יותר מעשרה, והשליח ציבור אינו יכול להשגיח אלו נכנסים ואלו יוצאים, תיקנו שלעולם יאמר ברכו (צל"ח).

גמרא. לְעוֹלָם אַל יוֹצִיא אָדָם אֶת עַצְמוֹ מִן הַכְּלָל וגם כשהם ארבעה יאמר 'נברך' ולא יאמר 'ברכו' (רש"י). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח קצב, א).

המשך מדף נ.

בִּזְמַן שֶׁמְּקָצָתָן רוֹאִין אֵלּוּ אֶת אֵלּוּ, חֲרֵי אֵלּוּ מְצָטָרְפִין לְזִמּוּן, שכיון שרואין זה את זה, נעשו כמקום אחד וכמסיבה אחת (שבלי הלקט ע). ויש סוברים, שצריך שיהיה פתח ביניהם לעבור מזה לזה (ריטב"א הלכות ברכות ז, טו). ואין צורך ששני הקבוצות יראו אלו את אלו, ודי בקבוצה אחת הרואה את השניה (רש"ש מכות ו, ב), ויש סוברים, שצריך ששני הקבוצות יראו אלו את אלו (ערוך לנר מכות ו, ב).

וּמְצָטָרְפִין (בין בבית אחד ובין בשני בתים), בתנאי שנכנסו מתחילה על מנת להצטרף יחד (רשב"א בדעת הירושלמי), ויש סוברים, שבבית אחד מצטרפים אף אם לא נכנסו על דעת כן (אור זרוע א, רד). ■ להלכה, שתי חבורות שאוכלות בבית אחד או בשני בתים, ומקצתן רואים אלו את אלו, מצטרפות לזימון, ואפילו בבית אחד מצטרפים רק בתנאי שנכנסו מתחילה על דעת להצטרף יחד [וכדעת הרשב"א] (שו"ע או"ח קצה, א), ולדעת האחרונים, בבית אחד מצטרפים גם ללא שנכנסו על דעת להצטרף יחד [וכדעת האור זרוע] (משנ"ב ו בשם הרבה אחרונים והגר"א).

גמרא. שְׁלוֹשָׁה שֶׁיָּשְׁבוּ לֶאֱכוֹל כְּאַחַת וַעֲדַיִין לֹא אָכְלוּ, אֵינָן רַשָּׁאִין לֵיחָלֵק, אם בירכו המוציא אך לא אכלו כזית, ואם לא בירכו המוציא, רשאין ליחלק (רא"ש), ויש סוברים, שאפילו לא התחילו לאכול כלל, כיון שגמרו בדעתם לאכול יחד ולברך יחד, אסורים ליחלק (רבינו יונה).

לִישְׁנָא אַחֲרִינָא וְכוּ', וחולקים הלשונות, ויש להחמיר את שתיהן, וכיון שזה רק חומרא, לכך רק בהצטרף שני ריעותות, שלא אכלו עדיין כזית פת וכל אחד אוכל מכברו, רשאין ליחלק (ב"ח קצג בדעת הטור), ויש סוברים, שאינם חולקים, ולכן גם בהצטרף שני הריעותות אינם רשאים ליחלק (מאמר מרדכי שם). ■ להלכה, ישבו לאכול ובירכו המוציא, אפילו לא אכלו כזית פת, וגם כל אחד אוכל מכברו, אינם רשאים ליחלק [וכדעת הרא"ש] (שו"ע או"ח קצג, ד וביאה"ל ד"ה אפילו).

שְׁלוֹשָׁה שֶׁבָּאוּ מִשְּׁלוֹשׁ חֲבוּרוֹת, אֵינָן רַשָּׁאִין לֵיחָלֵק, אפילו שלא אכלו כעת יחד, חייבים לזמן (רש"י; רמב"ן), ויש סוברים, שאכלו שלשתן כעת, אלא שלא אכלו על דעת להצטרף, אבל אם לא אכלו, רשאין ליחלק (רמב"ן בשם הראב"ד). ויש סוברים, ש'אינן רשאין ליחלק' הכוונה מבני חבורתן שאיתם אכלו ולזמן לעצמם, שחייבים לחזור לחבורתם לזימון, שלא להפסידם זימון (רשב"א

בשם רב האי גאון). ■ להלכה, שלשה שבאו משלש חבורות, אפילו שלא אכלו כעת יחד, חייבים לזמן [וכדעת רש"י ורמב"ן] (שו"ע או"ח קצג, ה).

אָמַר רַב חִסְדָּא, וְהוּא שֶׁבָּאוּ מִשָּׁלוֹשׁ חֲבוּרוֹת שֶׁל שְׁלוֹשָׁה בְּנֵי אָדָם, שכיון שהתחייבו בזימון, אינן רשאין ליחלק (רש"י; רמב"ן), ויש מפרשים, ש'אינן רשאי ליחלק' וחובתם לחזור לחבורתן, דוקא אם היו שלשה בחבורה, שאם אינם חוזרים מפסידים להם זימון, אבל אם באו מחבורת ארבעה יכולין ליחלק, שהרי שלא מפסידים להם זימון (רשב"א בשם רב האי גאון).

המשך מדף נג:

אֲבָל בְּעִירָן מִפְטָרֵייהוּ עוֹנִין – בזמן שקוראים ההפטרה ומברכים על התורה ועל הנביא (רש"י), שכיון שרבנן תקנו שקטן מפטיר, עונים (רא"ה; שטמ"ק), ויש סוברים, ש'מפטרייהו' היינו ברכות שמברכים לעצמם, שכיון שאביהם מחנכם, עונים אמן אחריהם (רא"ש בשם הראב"ד; רשב"א). ויש סוברים, שהכוונה לקדיש שאומרים בשעה שנפטרים מרבותיהם לאחר הלימוד [ראה סוטה מט, א, ורמב"ם סוף ספר אהבה 'נוסח הקדיש'] (רא"ש). ■ להלכה, עונים אמן אחר קטן שהגיע לגיל חינוך המברך ברכות שאביו מחנכו לברך, וכן אחר ברכות הפטרה שלו (שו"ע או"ח רטו, ג).

'וְהֱיִיתֶם קְדוֹשִׁים' אֵלּוּ מַיִם אֲחֲרוֹנִים, ומה שאמרו (חולין קה, ב) שמים אחרונים הוא משום סכנה שמא נדבק בידו מלח סדומית העלול לסמא את עיניו, משום קדושה הוא מצוה, ומשום הסכנה עשוהו לחובה (רא"ש), ויש מתרצים, שמשום קדושה הוא טעם למברך, שכיון שמזכיר את השם צריך ליטול קודם ברכת המזון, ומשום סכנה הוא טעם לשומעים, שיכולים ליטול ידיהם גם אחר ברכת המזון (רא"ש בשם רב האי גאון). ■ להלכה, לדעת השו"ע מים אחרונים חובה, ויש שאין נוהגים ליטול [שכיום אין מלח סדומית מצוי] (שו"ע קפא, א, י ומשנ"ב כב), ולדעת הגר"א והמקובלים גם כיום הם חובה (משנ"ב שם).

'אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם' זוֹ בִּרְכַּת, ברכת המזון (רש"י על הרי"ף), ויש מפרשים, ברכת 'על נטילת ידים של מים ראשונים (רבינו יונה).

המשך מדף נד.

הָרוֹאֶה מַעֲבְרוֹת הַיָּם – המקום המדוייק בו עברו את ים סוף והירדן (רש"י וביאה"ל ריח, א בדעתו; כפתור ופרח, ז). ובראיית חלק אחר של ים סוף והירדן, ראוי להזכיר שבח והודאה כפי כוחו בלא הזכרת שם ומלכות (כפתור ופרח שם ומובא בביאה"ל שם).

אֶת וָהֹב בְּסוּפָה, שְׁנֵי מְצוֹרָעִים הָיוּ דַּהֲווּ מְהַלְּכִין בְּסוֹף מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל – את והב הם שמותיהם של שני המצורעים (מהרש"א; אמרי נועם להגר"א, צל"ח); ודרשו 'בסופה' מלשון סוף (ראה קידושין ל ע"ב) – שהיו מהלכים בסוף המחנה כדין מצורע המשתלח חוץ לשלוש מחנות (מהרש"א וצל"ח).

המשך מדף נד:

שְׁלֹשָׁה צְרִיכִין שִׁמּוּר מהמזיקים (רש"י), שלא יניחום לבדם, שהשדים מזיקים לנמצאים לבדם, או שיקראו קריאת שמע (עיון יעקב על העין יעקב).

אַף תַּלְמִידֵי חֲכָמִים בַּלַּיְלָה העומדים לבדם באישון לילה ואפילה, אבל כשישנים על מיטתם, אין צריכים לקרוא קריאת שמע על המיטה, שתורתם משמרתם (רבינו יונה ג, א מדפי הרי"ף). ■ להלכה, כל החמשה שהוזכרו בגמ' צריכים שימור, ותלמיד חכם דוקא כשהוא יחידי במקום אפילה (משנ"ב רלט, ט).

המשך מדף נה:

שְׁלֹשָׁה חֲלוֹמוֹת מִתְקַיְּימִין – חלומות אמיתיים שאינם תלויים בפתרון החלום (מהרש"א).

חֲלוֹם שֶׁל שַׁחֲרִית, שאינו בא מהרהורי לבו, שהרהורי יום האתמול כבר נחו ושקטו בלילה (מהרש"א).

וַחֲלוֹם שֶׁחָלַם לוֹ חֲבֵרוֹ, שאינו בא מהרהורי הלב, שהאדם מהרהר בענייניו ולא בענייני חבירו (מהרש"א).

אֵין מַרְאִין לוֹ לָאָדָם אֶלָּא מֵהֶרְהוּרֵי לִבּוֹ, שבזמן השינה השכל נח, והדמיון ידמה ויצייר ענינים כפי מה שיזדמנו לו משארית מחשבות שעברו במוחו בזמן שהיה ער, וזה ענין החלומות לרוב בני האדם [והם חוץ מהחלומות שמתגלים מן השמים כמבואר לעיל] (דרך ה' ג, א).

המשך מדף נז:

מָקוֹם שֶׁנָּעֲקָרָה מִמֶּנּוּ עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים, אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁעָקַר עֲבוֹדָה זָרָה מֵאַרְצֵנוּ – כשנעקרה עבודה זרה מכל ארץ ישראל (תוס' לעיל נד, א ד"ה שעקר; דרכי משה רכד, א בשם המרדכי). ויש מפרשים, אפילו כשנעקרה ממקום אחד בארץ ישראל (ביאור הגר"א שם, ע"פ רא"ש, וע"פ גרסתו בתוס' הנ"ל). והעוקר עבודה זרה בעצמו, מברך ברכת המצוות 'אשר קדשנו במצוותיו וצונו לעקור עבודת כוכבים ומזלות' (מהרש"א). ■ להלכה, הרואה מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה, אפילו כשנעקרה ממקום אחד; בארץ ישראל מברך 'שעקר עכו"ם מארצנו', ובחו"ל מברך 'שעקר עכו"ם מהמקום הזה'. ואם נעקרה ממקום אחד ונתנוה במקום אחר, במקום שנעקרה מברך את הברכות הנ"ל, ובמקום שנתנוה לשם, אם לא ראה עבודה זרה שלשים יום, מברך 'שנתן ארך אפים לעוברי רצונו' (שו"ע או"ח רכד, ב ומשנ"ב שם).

רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אוֹמֵר, אַף בְּחוּץ לָאָרֶץ צָרִיךְ לוֹמַר כֵּן ■ וכך נפסק להלכה, משום שמסתבר טעמו של רבי שמעון בן אלעזר, ועוד, שאף לדעת תנא קמא אין איסור לומר כן (ב"י ושו"ע או"ח רכד, ב).

רָאָה בָּבֶל, אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱרִיב בָּבֶל הָרְשָׁעָה, כחזון הנביאים שהתנבאו על חורבנה, כפורענות על שהחריבה את ארצנו, וכעין ברכה זו נברך בעת שנזכה לראות לעתיד לבוא בקיום דברי הנביאים שהתנבאו על חורבן כל אויבי ושונאי ישראל (מהרש"א).

רָאָה גּוֹב שֶׁל אֲרָיוֹת אוֹ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ, שנתקדש שם-שמים במקומות אלו, כשנעשה בהם נס, אבל בשאר מקומות שנעשה בהם ניסים לאנשים יחידים, אין מברכים ברכת 'שעשה לי נס' אלא אלו 'שנעשה להם הנס' (רא"ש לעיל א, בשם הירושלמי).

בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה נִסִּים לַאֲבוֹתֵינוּ בַּמָּקוֹם הַזֶּה, שחנניה מישאל ועזריה נקראים 'אבותינו' בלשון מושאלת, כדרך שקוראים לחכמים וצדיקים, ומה שמצינו שאין קוראים אבות אלא לשלשת האבות,

היינו לקרותם אבות ממש בלשון שאינה מושאלת (רש"ש). ויש גורסים בנוסח הברכה 'ברוך שעשה ניסים לצדיקים' (רי"ף; רא"ש; שו"ע או"ח רכד, ג).

רָאָה מַרְקוּלִיס, שהיתה מצויה בבבל, ולכן נמנית ברכה זו בחמש הברכות שבראיית בבל (תוס' רא"ש).

רָאָה מָקוֹם שֶׁנּוֹטְלִין מִמֶּנּוּ עָפָר וְכוּ' ■ וכך נפסק להלכה, שמברכים את הברכות בשם ומלכות כשרואים את המקומות שהוזכרו בגמ' (שו"ע או"ח ריח, ז; רכד, ג-ד, ומשנ"ב ושעה"צ שם).

לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר וְטֹאטֵאתִיהָ בְּמַטְאֲטֵא הַשְׁמֵד, מלשון מטאטא שמכבדים בו את הבתים, רמז להוצאת העפר מאותו מקום בבבל (מהרש"א, ע"פ הפירוש הראשון ברש"י), או מלשון טיט, שעושים מהעפר שנוטלים מאותו המקום (מהרש"א, ע"פ הפירוש השני ברש"י).

המשך מדף נח.

כִּי אַתָּא מַלְכָּא פָּתַח רַב שֵׁשֶׁת וְקָא מְבָרֵךְ לֵיהּ, והוא הדין בכל אדם, שאף כשאינו רואה את המלך עצמו, אלא רואה ספינה וכדו' ויודע שהמלך בתוכה, יכול לברך, כי עיקר הברכה אינה על הראיה עצמה אלא על הידיעה שעובר לפניו מלך שהקב"ה חלק לו מכבודו (שערי תשובה שם ה), ויש אומרים שדוקא סומא מברך כיון שאין מחיצה בינו ובין המלך, משא"כ בספינה שאינו רואה בגלל דבר המפריעו (הגהות חת"ס שם). ■ להלכה, סומא מברך כשיודע שהמלך עובר לפניו (משנ"ב רכד, יא, וראה בביאורים מהדו' דרשו שם), אך אם הוא סומא שלא ראה מאורות מימיו, יברך בלא שם ומלכות (שם, שכך מצדד הפמ"ג).

וְאִיכָּא דְּאָמְרִי רַב שֵׁשֶׁת נָתַן עֵינָיו בּוֹ וְנַעֲשָׂה גַּל שֶׁל עֲצָמוֹת, ואף שרב ששת היה סומא, נעשה לו נס והתפקחו עיניו בעבור זה, או שהכוונה 'נתן בו עיניו' אינה שהסתכל בו, אלא שקיללו שיהפך לגל של עצמות (מהרש"א).

רַבִּי שֵׁילָא נְגָדֵיהּ לְהַהוּא גַּבְרָא דְּבָעַל מִצְרִית ■ וכן נפסק להלכה, שהבועל גויה דרך זנות לוקה מכת מרדות (שו"ע אה"ע טז, א).

אָתָא אֵלִיָּהוּ אַדְּמֵי לֵיהּ כְּאִינִישׁ וְאַסְחֵיד, שבדיני עכו"ם די בעד אחד כדי להרוג, או שצירפו את עדות רבי שילא לעדותו של אליהו (מהרש"א).

אָמְרִי לֵיהּ אִי הָכֵי בַּר קְטָלָא הוּא, ואף שטענתם מתחילה היתה על שדן אותו שלא על פי רשות המלך, מכל מקום טענו עוד כנגדו, שלאחר שכבר דן אותו, היה לו לדון אותו למיתה כדינו (מהרש"א).

לֵית לָן רְשׁוּתָא לְמִקְטַל, אפילו ברשות המלך, ומה שדנתי אותו למלקות לא היה זה דינו האמיתי אלא עשיתי כן לתוכחה בעלמא, וא"כ אין זה נחשב שדנתי בלא רשות המלך (מהרש"א).

עַד דְּמָעַיְנֵי בֵּיהּ בְּדִינָא, שאף שכבר אמרו שחייב על כך מיתה, הוצרכו לעיין בדינו באיזו מיתה ימיתוהו (בן יהוידע).

בְּרִיךְ רַחֲמָנָא דְּיָהֵיב מַלְכוּתָא בְּאַרְעָא כְּעֵין מַלְכוּתָא דְּרָקִיעָא, וכך מתפרש הפסוק: 'כי כל בשמים' - במלכות הרקיע, 'ובארץ' - במלכות הארץ, 'לך ה' הממלכה' - בשתיהן, המלכות בארץ היא כעין המלכות ברקיע (מהרש"א).

וְיָהֵב לְכוּ שׁוּלְטָנָא וְרַחֲמֵי דִּינָא, כי 'הגדולה והגבורה' הם השלטון, ו'התפארת' היא הרחמים בדין, וכעין זה במלכות הארץ, וביקש שירחמו עליו בדין ולא ימיתוהו, כי האמת היתה שבא על נכרית ולא על אתון, ולא היה חייב מיתה (מהרש"א).

אָמַר הַאי רוֹדֵף הוּא, ואף שלא רדף להורגו בידים אלא בגרמא שרצה למוסרו למלכות, דינו כרודף (אור שמח רוצח א, ח).

מַחֲיֵיהּ בְּקוּלְפָּא וְקַטְלֵיהּ, מחמת שהלך למוסרו פעם נוספת, אבל מחמת המסירה הראשונה שכבר היתה, לא היה הורגו רבי שילא (מאירי), כיון שהריגתו של מוסר היא רק כדי להציל את הנמסר וכמו ברודף (ביאור הגר"א חו"מ שפח, סט). ■ וכן נפסק להלכה, שמותר להרוג את המוסר קודם שימסור, בכל מקום ואפילו בזמן הזה שאין דנים דיני נפשות (שו"ע חו"מ שפח, י), אלא שצריך להתרות בו לפני כן שלא ימסור, אך אם אין פנאי להתרות בו כמו במעשה המובא כאן, אין צריך התראה (רמ"א שם, וביאור הגר"א שם סו). ולאחר שכבר מסר אין היתר להורגו [אלא אם הוחזק למסור] (שו"ע שם יא), ויש מתירים להרוג מוסר גם לאחר שמסר, אפילו אם לא הוחזק בכך (ש"ך שם נה, בשם המרדכי).

המשך מדף נח:

וברכת 'משנה הבריות', יש אומרים שהיא רק בפעם הראשונה שרואה כל אחד מהם, שאז השינוי גדול בעיניו, אך מהפעם השניה ואילך, אף אם רואה אדם אחר עם אותו מום, אינו מברך (שו"ע שם ומשנ"ב שם, כט), ויש אומרים שמברך שוב אם רואה אחר עם אותו מום לאחר שלשים יום (רמ"א שם ומשנ"ב שם לא). ולמעשה, אם רואה אותם לאחר שלשים, יברך בלא שם ומלכות (משנ"ב שם, ל).

ודין זה שמברך רק על הראשון, יש אומרים שהוא גם בברכת 'דיין האמת' (משנ"ב שם כט, בשם הט"ז), ויש אומרים שברכת 'דיין האמת' היא לא רק על הראשון, כי מאחר והברכה היא דוקא על קרובו ואוהבו שמצטער עליו, כשרואה בפעם אחרת מום כזה על קרוב אחר שלו, מתרבה צערו יותר, ולפיכך מברך שוב 'דיין האמת' (משנ"ב שם, בשם נהר שלום).

הָרוֹאֶה פִּיל קוֹף וְקִפּוֹף אוֹמֵר בָּרוּךְ מְשַׁנֶּה אֶת הַבְּרִיּוֹת, ודוקא על פיל וקוף מברך, כי פיל הוא גדול מאד וקוף דומה לאדם ויש לו זנב, אבל על שאר חיות משונות אינו מברך, כיון שאינו נחשב שינוי אלא כך היא ברייתן (ברכת הבית כט, יב, והגרי"ש אלישיב אשרי האיש א, לח ג), ויש שפירשו, כיון שבדור ההפלגה נהפכו האנשים לקופים ולפילים, לפיכך מברכים דוקא עליהם 'משנה הבריות' (חדש האביב [לבעל הפלא יועץ]). ■ להלכה, הרואה פיל וקוף מברך 'משנה הבריות' (שו"ע שם, ח) [מלבד 'קפוף' שלא הוזכר בשו"ע שם, ראה דרשו שם הע' 62]. ואם לא ראה אותם שלשים יום, לכולי עלמא יכול לחזור ולברך בשם ומלכות כשרואה אותם, כיון שהם משונים מתחילת ברייתם (הגר"ח קניבסקי שער העין טו, כג).

רָאָה בְּרִיּוֹת טוֹבוֹת וְאִילָנוֹת טוֹבוֹת אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁכָּכָה לוֹ בָּעוֹלָמוֹ, ואינו מברך אלא על בריות נאות ומתוקנות ביותר (רמב"ם ברכות י, יג). ואף על גוי נאה ובהמה נאה (ירושלמי ט, א). ■ וכן נפסק להלכה שמברך על אילנות ובריאות נאות וכן על גוי או בהמה נאים (שו"ע או"ח רכה, י), ואינו מברך אלא בפעם הראשונה שרואה אותם, אך מהפעם השניה ואילך, אינו מברך גם על אחרים אלא א"כ היו נאים מהם (שם), ואפילו לאחר שלשים יום (משנ"ב שם, לד), ויש אומרים שלאחר שלשים יום מברך כשרואה אחרים (שעה"צ שם לד). ובזמנינו, לא נהגו לברך ברכה זו (משנ"ב שם לב, בשם החיי אדם סג, א), או משום שאנו רגילים בזה ואיננו מתפעלים בראייתם

(חיי אדם שם), או משום שצריך שיהיו נאות ביותר, ומי יכול לדקדק בזה (שעה"צ שם לג), ומכל מקום נכון לברך בלא שם ומלכות (משנ"ב שם).

מַאי זִיקְנִין אָמַר שְׁמוּאֵל כּוֹכְבָא דְּשָׁבְיט, שהוא כמין כוכב היורה כחץ באורך השמים ממקום למקום, ונמשך אורו כשבט (רש"י ד"ה כוכבא), ויש אומרים, שהוא כוכב שיש לו זנב ושבט של אורה (רמב"ם ברכות י, יד). ■ להלכה, מברך על שני סוגי הכוכבים, אלא שיש חילוק ביניהם בתדירות הברכה, שעל הכוכב שיש לו שבט, אינו מברך כשחוזר ורואה את אותו כוכב עצמו, אלא לאחר שלשים יום, ועל הכוכב היורה כחץ, רק באותו לילה אינו מברך שוב [אף אם רואה כוכב אחר כמוהו בצד אחר של הרקיע], אבל בלילה אחר מברך אף שלא עברו שלשים יום, כי מן הסתם אינו הכוכב שראה אתמול אלא כוכב אחר הוא (משנ"ב רכז, א-ב, ושעה"צ ב).

המשך מדף נט:

בַּתְּחִלָּה אוֹמֵר וְכוּ' וּלְבַסּוֹף הוּא אוֹמֵר - בתחילה על בשורת המיתה, ולבסוף על בשורת הירושה (רש"י), שהירושה באה על ידי המיתה, ולפיכך עליו להקדים את הברכה על המיתה לפני הברכה על הירושה (רא"מ הורביץ).

דְּאִיכָּא אָחֵי דְּקָא יָרְתֵי בַּהֲדֵיהּ, ואף אם הוריש האב לכל אח שדה אחרת, מברך 'הטוב והמטיב', כי יש בבשורת הירושה טובה לכולם (רא"ש). וגם לדעת החולקים לעיל בברכת הגשמים שמברך 'הטוב והמטיב' דוקא אם יש לו שותף באותה שדה עצמה, שם יתכן שהגשם יֵרד רק על שדה אחת, ועוד, שהמנהג בדרך כלל שהאב אינו מחלק את השדות בין האחים אלא כולם יורשים יחד, ולכן לא פלוג חכמים, ותיקנו שבכל אופן יברך (פמ"ג או"ח רכא א"א א). ■ להלכה, מת אביו והוריש לו ממון, אם אין לו אחים מברך 'ברוך דיין האמת' ו'שהחיינו', ואם יש לו אחים, במקום 'שהחיינו' מברך 'הטוב והמטיב' (שו"ע שם רכג, ב).

שִׁינּוּי יַיִן וְכוּ' אוֹמֵר בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, ודוקא כשלא היה היין השני בתחילה לפניו, אבל אם היו שני היינות מתחילה לפניו, מברך לכתחילה בורא פרי הגפן על היין המשובח יותר ואינו מברך 'הטוב והמטיב' (ב"ח או"ח קעה, בדעת רש"י ד"ה שינוי), אך בדיעבד שכבר בירך על הגרוע בורא פרי הגפן, מברך על המשובח 'הטוב והמטיב' (ב"ח שם בדעת הטור), ויש אומרים שגם כשהיו שני היינות מתחילה לפניו, מברך לכתחילה על היין הגרוע בורא פרי הגפן ואח"כ על היין המשובח יותר 'הטוב והמטיב' (ב"י בדעת הטור). ■ להלכה, כשיש אדם אחר עמו, מברך על שינוי יין 'הטוב והמטיב' (שו"ע שם א, ד), ודוקא אם היין השני לא היה בבית בשעת הברכה, או שלא היתה דעתו מתחילה לשתותו (משנ"ב שם ד). ואם נגמר היין הראשון, לא יברך על השני, כיון שלא מחמת שינוי הביאוהו, אלא מפני שנגמר הראשון (משנ"ב שם ג).

המשך מדף סב:

כָּל חָרוֹקֵק בְּהַר הַבַּיִת בְּזְמַן הַזֶּה וְכוּ', ש'כל הימים' משמע אפילו בזמן החורבן, ומשום שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולעתיד לבוא (מהרש"א).

לֹא בְּמַקְלוֹ שֶׁבְּיָדוֹ, מקל של עוברי דרכים המלוכלך, אבל מקל שהוא לכבוד זקנים וחשובים מותר (שבות יעקב ג, א), ויש אוסרים, משום שאין גבהות לפני המקום (יוסף אומץ [לחיד"א] סי' טז).

וְלֹא בְּמָעוֹת הַצְּרוּרִים לוֹ בְּסִדִינוֹ וּבְפוּנְדָּתוֹ מֻפְשֶׁלֶת לַאֲחוֹרָיו, בפרהסיא, שנראה שנושא אותם לסחורה, וגנאי הוא, ובצנעה מותר (תוס' פסחים ז, א וב"מ כו, א ד"ה בהר).

וּמַה מְּנָעָל שֶׁאֵין בּוֹ דֶּרֶךְ בִּזָּיוֹן אָמְרָה תּוֹרָה 'שַׁל נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ', מהכתוב 'מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי' למדים (גמ' חגיגה ד, ב) על איסור הליכה במנעלים בעזרה, שהוא איסור מדברי קבלה, ומהכתוב 'של נעליך מעל רגליך' סמכו חכמים לאיסור גם בהר הבית (ערוך לנר יבמות קב, ב בדעת רש"י שם, וראה תוס' בחגיגה שם ד"ה כי).

'כִּי אֵין לָבוֹא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ שָׂק', ומכאן יש ללמוד שאין להתפלל בלבוש שק, שאם לפני מלך בשר ודם אין לבוא בו, ק"ו לפני הקב"ה (מהרש"א).

תלמוד בבלי המבואר

שפה ברורה

פירוש בהיר וצח
משולב על סדר הגמרא
מיוסד ע"פ רש"י והראשונים ז"ל
בשפה ברורה ונעימה

ברכות

עלה והצלח

תלמוד בבלי עוז והדר המבואר
שפה ברורה
יוצא לאור על ידי
ממלכת התורה עוז והדר

©
כל הזכויות שמורות
ממלכת התורה "עוז והדר"
Rabbi Y. Leifer
8 Truman Ave.
New Square, N.Y. 10977

היות ומושקע במהדורה חדשה מפוארת זו הון רב ויגיעה רבה, לכן ע"פ דין תורה ולהבדיל עפ"י הזכויות בכל המדינות אנו אוסרים בכל תוקף כל הדפסה צילום והעתקה כולל העתקה חלקית מספר זה, וכן אין לתרגם או לאחסן במחשב או לקלוט בכל דרך שהיא כל חלק שהוא מהספר, וכן אין לעשות כל שימוש מסחרי בחומר הנדפס, בביאורים במקורות ובכל ההוספות. ואין הספר נמכר אלא על מנת שלא יעשה בו שימוש שלא כדין. ושארית ישראל לא יעשו עולה.

הפצה והזמנות:
'היכלי תורה'
בארץ ישראל: טלפון 9924603(02) פקס5435884(03)
בארה"ב: Tel. (718)437-0054 Fax. (718)437-3514
באירופה: Tel. 44-20-8806-0176

נדפס על נייר חו"ל שאין בו חשש חילול שבת

נדפס בארץ ישראל
Printed in E. ISRAEL

מהדורה שלישית – שנת תש"פ

הארות והערות יתקבלו בברכה
בת.ד. 9359 בית שמש פקס: 03-5423180
editor@oz-vehadar.com

לתרומות והנצחות: 845-406-9099
oiz@oizusa.com
PO Box 340 Monsey NY 10952

ומתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב, שם עולם אתן לו

ברכה לראש משביר

הרה"ח המו"מ בתורה ביראה ובחסידות, הנגיד המפואר רודף צדקה וחסד,
כביר המעש, ראש וראשון לכל דבר שבקדושה, רחים ומוקיר רבנן, יקר רוח

מוה"ר **יודא לייב פערלמוטער** שליט"א

מנאמני ביתו של כ"ק אדמו"ר מפשעווארסק שליט"א

פטרון תלמוד בבלי המבואר "מתיבתא"

אשריך שזכית להיות ממסייעין לדבר מצוה וממקימי תורה שבע"פ בהוצאת הש"ס הנסדר מחדש ברוב פאר והדר בהוספות ומעלות נשגבות אשר כמוהו לא היה לעולמים, והכל על ידי תלמידי חכמים מופלגים יראים ושלמים, ובדין הוא שיטול שכרו, וצדקתו עומדת לעד ולדור דורים זה הכותב ספרים וכו'.

זכות זיכוי הרבים וזכות לימוד התורה ע"י רבבות אלפי בני ישראל, יגן בעדו שיזכה לאריכות ימים ושנים טובות ושיהיה תמיד הון ועושר בביתו, ויזכה לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות, ואך טוב וחסד ירדפוהו כל ימי חייו, יהי ה' אלוקיו עמו ויתנהו למעלה למעלה.

כעתירת
הנהלת עוז והדר

לזכר עולם יהיה צדיק

רב האי גאון וצדיק המפורסם משיירי כנה"ג
בוצינא קדישא חסידא ופרישא נר ישראל עמוד הימיני
כקש"ת **רבי יעקב לייזער** זצוקלה"ה
האדמו"ר מפשעווארסק
אשר אור תורתו, צדקתו וחסידותו האיר פני תבל ממקום מושבו בעי"ת אנטווערפין יע"א
נסתלק לגנזי מרומים ביום כ"ז מרחשוון תשנ"ט

לעילוי נשמת
הרב החסיד המפו' ת"ח ובר אוריין,
מחדש חידושים נפלאים ומתוקים ובפרט בספרי החסידות,
יראי שמים מרבים, שיף עייל שיף נפיק ולא מחזיק טיבותא לנפשיה
מוה"ר **משה פערלמוטער** ע"ה
בן הרה"ח ר' **אברהם** ז"ל
נלב"ע כ"ו כסלו תשנ"ט

ולעילוי נשמת
חמיו הרה"ח המפואר
מוה"ר **מרדכי** בהר"ר יחזקאל הלוי
ווערצבערגער זצ"ל
נלב"ע י"ג אייר תשמ"ה

ת.נ.צ.ב.ה.

תלמוד בבלי "עוז והדר" המבואר
שפה ברורה

יוצא לאור על ידי
ממלכת התורה "עוז והדר"

בנשיאות הגאון רבי **יהושע לייפער** שליט"א
אב"ד דק"ק 'באר משה' מאנסי
מייסד ונשיא ממלכת התורה "עוז והדר"

ראש בית המדרש ועורך ראשי
הרב מנחם מנדל פומרנץ

עורכי הביאורים במסכת ברכות

הרב שמואל חיים חדש
עורך אחראי וראש המערכת

הרב יהודה אבני	הרב מרדכי שמואל הורביץ	הרב אברהם מישקין
הרב אלעד אברמצ'יק	הרב שמואל הלפרין	הרב יואל סלומון
הרב בצלאל אוירבך	הרב נתנאל זילבר	הרב איתן פויכטונגר
הרב מאיר בוימל	הרב ישראל כהן	הרב עקיבא פרוינדליך
הרב אברהם בריסק	הרב אברהם כץ	הרב חגי קלעג'י
הרב בן ציון שכנא גליק	הרב רן יוסף לב	הרב עמיר רביב
הרב מרדכי דוד גרוסגליק	הרב יהושע לינטופ	הרב יעקב רוזנקרנץ
הרב מאיר גריינר	הרב דוד מושקוביץ	הרב ישעיה שיינברגר

מבקרים:

הרב אבינועם אהרוני	הרב אלחנן פרידמן	הרב שמעון שוולב
הרב אברהם ברנר	הרב יעקב קונופניצקי	הרב שמואל שולביץ
הרב מתתיהו הוכברגר	הרב מיכאל קליין	הרב אברהם שלמון
הרב משה זייברט	הרב מנחם מנדל קרויזר	הרב יוסף שמעוני
הרב פנחס לייטנר	הרב חזקיה צבי קנר	הרב אליהו שנקר
הרב שמואל פורטנוי	הרב שלמה רוזנבאום	הרב דוד שפירא

חברי המערכת:

הרב אברהם בריכטא	הרב משה פישביין	הרב יצחק קפלר
הרב לייביש לסקר	הרב משה פלדמן	הרב ישראל רכניצר
הרב יעקב מרדכי סופר	הרב יצחק אביגדור קלוגמן	הרב שמעון שפיצר

דִּכְתִיב בנבואת מיכה על אחרית הימים (מיכה ד ו), 'בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם ה' אֹסְפָה הַצֹּלְעָה וְהַנִּדָּחָה אֲשֶׁר הֲרֵעֹתִי', פירוש, לעתיד לבוא אקבץ את הנדחים בגלות[א]. ומלשון 'וַאֲשֶׁר הֲרֵעֹתִי' יש לדרוש, שאמר הקב"ה, אני גרמתי להם את הרעה הנזכרת בתחילת הפסוק, במה שבראתי יצר הרע המחטיאם. הרי שהודה הקב"ה לאליהו שהוא גרם להם לחטוא[ב].

★

הגמרא מוחיבה בענין זה: **אָמַר רַבִּי חָמָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, אִלְמָלֵא** - אילו לא נכתבו **שֵׁשׁ מֵקְרָאוֹת הַלָּלוּ**, שמעידים שיש ביד הקב"ה לתקן את יצרנו, ולהסיר יצר הרע מקרבנו, **נִתְמַמְּטוּ רַגְלֵיהֶם שֶׁל שׁוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל** [-ישראל, בלשון סגי נהור] במשפטו של הקב"ה מפני עוונותיהם. אבל עכשיו יש להם פתחון פה לומר שהקב"ה גרם להם, שברא יצר הרע המחטיאם[ג]. ואלו הן, **חַד** - פסוק אחד, **דִּכְתִיב** (שם), **'וַאֲשֶׁר הֲרֵעֹתִי'**, וכמו שהתבאר. **וְחַד, דִּכְתִיב** (ירמיהו יח ו) שאומר הקב"ה לישראל, **'הִנֵּה כַּחֹמֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר כֵּן אַתֶּם בְּיָדִי בֵּית יִשְׂרָאֵל'**, כלומר, שיש ביד הקב"ה להפוך את ליבנו מרע לטוב. **וְחַד, דִּכְתִיב** (יחזקאל לו כו) **'וְהֵסַרְתִּי אֶת לֵב הָאֶבֶן מִבְּשַׂרְכֶם וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב בָּשָׂר'**, הרי שעתיד הקב"ה להסיר את לב האבן מקרבנו. **רַב פָּפָּא אָמַר, מֵהָכָא** - מכאן יש ללמוד דבר זה, שנאמר בפסוק שלאחריו (שם ל ו) **'וְאֶת רוּחִי אֶתֵּן בְּקִרְבְּכֶם, וְעָשִׂיתִי אֵת אֲשֶׁר בְּחֻקַּי תֵּלֵכוּ'**, הרי מפורש שיעשה הקב"ה שנלך בחוקיו. ומהמקראות הללו, יש לישראל טענה לזכות במשפט[ד].

★

הגמרא חוזרת **לענין** הטחת **דברים כלפי מעלה: וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מִשּׁוּם הַמְיַיחֵס** [-זורק][ה] **דְּבָרִים כְּלַפֵּי מַעְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (ממלכי יח ג) אצל המתאוננים[ו] כאשר בערה בהם אש מאת ה', **'וַיִּתְפַּלֵּל מֹשֶׁה אֶל ה' וַתִּשְׁקַע הָאֵשׁ'**, **אַל תִּקְרֵי 'אֶל ה'' אֶלָּא 'עַל ה''**, כלומר שהטיח דברים כלפי מעלה[ז]. **שָׁמָּה** דברי **רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן יַעֲקֹב קוֹרִין לְאַפְּקִין עֲיָינִין וּלְעַיְינִין אִלְּפִין** - דרכם לדרוש את המקראות אל"ף במקום עי"ן או להיפך[ח].

דְּבֵי רַבִּי יַנַּאי אָמְרִי, מֵהָכָא יש ללמוד שמשה הטיח דברים כלפי מעלה, שנאמר בתוכחה של משה לבני ישראל בשנת הארבעים להיותם במדבר (דברים ו ג), **'אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה** מוֹל סוּף בֵּין פָּארָן וּבֵין תֹּפֶל וְלָבָן וַחֲצֵרֹת וְדִי זָהָב', ושמות המקומות שמונה הכתוב רומזים על החטאים שעשו ישראל במדבר, שמשה הוכיח אותם עליהם, והשם 'ודי זהב' רומז על חטא העגל שהיה מזהב[ט]. ולקשה, **מַאי 'דִּי זָהָב'** ולא 'זהב' בלבד[י], **אָמְרִי דִּבְרֵי רַבִּי יַנַּאי, כְּדֵי אָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, בְּשָׁעָה שֶׁהִשְׁפַּעְתָּ לָהֶם** - שנתת להם בשפע **לְיִשְׂרָאֵל, עַד שֶׁאָמְרוּ דַּי**, דבר זה **הוּא שֶׁגָּרַם** להם להתגאות עד **שֶׁעָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל**. וזהו הלשון 'ודי זהב', כלומר שהיה להם זהב הרבה עד שאמרו די. וטענה זו שאמר משה לפני הקב"ה, שהוא גרם שיבואו לידי חטא, היא הטחת דברים כלפי מעלה.

מסיימת הגמרא: אָמְרִי דְּבֵי רַבִּי יַנַּאי, משל לדבר זה שהחטאים נגרמים על ידי ריבוי הטובה, **אֵין אֲרִי נוֹהֵם** [-שואג], ושמח ומשתגע ומזיק, **מִתּוֹךְ קוּפָּה שֶׁל תֶּבֶן, אֶלָּא מִתּוֹךְ קוּפָּה שֶׁל בָּשָׂר**, שהבשר משמח ומהולל אותו וגורם לו להזיק. וכמו כן אצל ישראל, ריבוי הטובה גרם להם לחטוא.

★

הגמרא מביאה **משלים נוספים** שריבוי הטובה **גורם לחטוא: אָמַר רַבִּי אוֹשַׁעְיָא, מָשָׁל לְאָדָם שֶׁהָיְתָה לוֹ פָּרָה רְחוּשָׁה וּבַעֲלַת אֲבָרִים** - שאבריה בולטים מרוב כחישותה[יא], **הָאֲכִילָהּ בָּרֶשִׁינִין** עד שהשמינה, **וְהָיְתָה מְבַעֶטֶת בּוֹ, אָמַר לָהּ, מִי גָּרַם לִיךְ שֶׁתְּהֵא מְבַעֶטֶת בִּי**, אין זה **אֶלָּא הַבָּרֶשִׁינִין שֶׁהַאֲכַלְתִּיךְ.** וכמו כן אצל ישראל, ריבוי הכסף והזהב שנתן להם הקב"ה גרם להם לחטוא.

אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מָשָׁל לְאָדָם אֶחָד שֶׁהָיָה לוֹ פרים **בָּן, הֶרְחִיצוֹ** האב, **וְסָכוֹ וְהַאֲכִילוֹ וְהִשְׁקָהוּ, וְתָלָה לוֹ גְּרִים** של מעות **עַל צַוָּארוֹ, וְהוֹשִׁיבוֹ עַל פֶּתַח שֶׁל זוֹנוֹת, מָה יַעֲשֶׂה אוֹתוֹ הַבֵּן שֶׁלֹּא יֶחֱטָא.** וכמו כן ישראל, הקב"ה שהשפיע להם רוב טובה והביאם לידי נסיון זה, הוא שגרם להם לחטוא העגל.

א. **'חצו'עבה'** הם ישראל בגלות, שאינם יכולים לשוב מגלותם כצולע שאינו יכול ללכת ממקומו. מצודת דוד (שם). ב. **אף** שהקב"ה הודה לטענה זו, מכל מקום קראו זאת 'הטחת דברים כלפי מעלה', מפני שאסור לו לעצב לאומרה לפניו יתברך, כמתרעם כלפי מעלה. רשב"א (מיוחס להגאונים ס"ק מעין). ג. **אין** זו טענה להיות זוכים בדין לגמרי, שהרי ניתנה בחירה לאדם, וביכולתו להנצל מיצר הרע על ידי התורה, אלא זהו פתחון פה וקצת טענה. מהרש"א (פ"ק ד"ה נמתמטו). ד. **הוא** רוח הקודש. רד"ק (יחזקאל שם). ה. **מלשון** 'כמחטאי קשת' (בראשית כא טו). רש"י (ד"ה ומיחס). ו. **לאחר** שנפטר בני ישראל מהר סיני במשך שלושת ימים, התאוננו ישראל מפני טורח הדרך, וחרה אף ה' בהם, ותאכל אש מאת ה' בקצה המחנה. ז. **רש"י** (מעלה כה: ד"ה מפני). ח. **אונקלוס** (בראשית כא כ). ט. **מהרש"א** (פ"ק ד"ה מלמ). י. **שנתן** להם רכוש מצרים וביזת הים. יעב"ץ (פ"ק בשבילו).

יא. **שפתי חכמים** (ד"ה ומשלם מפרים). יב. **'זני'** תרגומו מיני, כפי ש'למיניהו' (בראשית ג יב) תרגם אונקלוס 'לזניהו'. רש"י (ד"ה מלמ). יג. **'בעל'** הוא מין עבודה זרה. יד. **תיכת** 'זוהב' מוסבת גם על 'הרביתי' וגם על 'עשו לבעל'. רש"י (שם). טו. **פשוטו** של מקרא הוא, שמשה היה על הר סיני, ואמר לו ה' לרדת משם. אך הוקשה לגמרא, הלא לא נאמר לו מה עליו לעשות בירידתו. ולכן הוא נדרש, שהיירידה עצמה היא המטרה, שעליו לרדת מגדולתו. מהרש"א (פ"ק ד"ה לכך). טז. **ע"ם** הגהות הב"ח (פתח ג). יז. **פסוק** זה הוא בספר דברים, והפסוק 'לך רד' הוא בספר שמות, אולם שתי הפרשיות עוסקות בחטא העגל [וראה בעיוני הפשט להלן]. יח. **בכת"י** אין תיבה זו. יט. **רש"א** (מיוחס להגאון ס"ק מעין) בשם רב האי גאון. כ. **בכת"י** אין תיבה זו. כא. **ע"ם** מהרש"א (פ"ק ד"ה ומיחס).

שהיה טוב בעיניו הגדולה שהבטיחו ה' 'וַאֲעַשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל', ולכך לא ביקש עליהם רחמים שיתקיימו.

הגמרא דורשת את הלשון 'ויחל משה' האמור לגבי חטא העגל: נאמר בתפילת משה על ישראל לאחר שחטאו בעגל (שם פסוק יח), 'וַיִּתְפַּלֵּל מֹשֶׁה אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהָיו, וַיֹּאמֶר, לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ' וגו'. מהו 'וַיְחַל מֹשֶׁה'[כב], **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מְלַמֵּד שֶׁעָמַד מֹשֶׁה בִּתְפִלָּה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עַד שֶׁהֶחֱלָהוּ** להקב"ה. כלומר, שהפציר בו והרבה עליו דברים[כג].

וְרַבָּא אָמַר, פסוק זה מלמד שעמד משה בתפילה **עַד שֶׁהָפַר** ה' לקב"ה **נִדְרוֹ** - את דיבורו שאמר להשמיד את ישראל, כשאמר (שם פסוק י) 'וְאַכַלֵּם'. ומנין ש'ויחל' הוא מלשון הפרת נדרים, **כְּתִיב הָכָא** 'וַיְחַל', **וּכְתִיב הָתָם,** לגבי נדרים (במדבר ל ג) **'לֹא יַחֵל דְּבָרוֹ'**, פירוש שלא יחלל את דיבורו ויעשהו חולין, כשלא יקיימנו. **וְאָמַר מָר** שפסוק זה נדרש כך, **הוּא אֵינוֹ מֵיחַל** את דיבורו, **אֲבָל אֲחֵרִים מְחַלִּין** לו, ומבטלים את נדרו, ומכאן סמך להתרת נדרים מן התורה. הרי שלשון זו מורה על התרת והפרת הנדר.

וְשָׁמוּאֵל אָמַר, מְלַמֵּד, שֶׁמָּחַל משה **עֲצְמוֹ לְמִיתָה עֲלֵיהֶם.** שלשון 'ויחל' נדרש בלשון 'חלל'. כלומר, משה ביקש שימיתנו הקב"ה תחתיהם. **שֶׁנֶּאֱמַר** לאחר מכן, שביקש משה על ישראל (שמות לב לב), **'וְאִם אֵין מְחֵנִי נָא מִסִּפְרְךָ אֲשֶׁר כָּתָבְתָּ',**[כד] והיינו, שמשה ביקש שימחה ה' את שמו מספר החיים וימית אותו, במקום להעניש את ישראל.

אָמַר רַבָּא אָמַר רַב יִצְחָק[כה] **מְלַמֵּד,** שמשה **הֶחֱלָה עֲלֵיהֶם** - הניח על ישראל **מִדַּת רַחֲמִים.** שלשון 'ויחל' נדרשת מלשון החלה והנחה. **וְרַבָּנָן אָמְרִי, מְלַמֵּד, שֶׁאָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, חוֹלִין הוּא לְךָ מַעֲשׂוֹת בָּדָבָר הַזֶּה** להשמיד את ישראל, ולא לסלוח להם[כו]. שלשון 'ויחל' נדרשת מלשון 'חולין'.

בריתא בענין זה: נאמר (שם לג יח), 'וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶת פָּנֶיךָ ה'. **תָּנְיָא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל**[כז] **אוֹמֵר, מְלַמֵּד, שֶׁעָמַד מֹשֶׁה בִּתְפִלָּה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עַד שֶׁאֲחָזוּתוֹ** למשה **אֲחִיזָּה.** שואלת הגמרא: **מַאי אֲחִיזָּה.** משיבה הגמרא: **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אֵשׁ שֶׁל עַצְמוֹת.** שואלת הגמרא: **מַאי אֵשׁ שֶׁל עַצְמוֹת.** משיבה הגמרא: **אָמַר אַבָּיֵי,** הוא החולי הנקרא **אִשְׁתָּא דִּגְרָמֵי** - קדחת העצמות[כח].

הגמרא ממשיכה לדרוש את תפילתו של משה בחטא העגל: נאמר (שם פסוק יג), 'זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בָּךְ, וַתְּדַבֵּר אֲלֵהֶם אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲכֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶתֵּן לְזַרְעֲכֶם וְנָחֲלוּ לְעֹלָם'. **שואלת הגמרא: מַאי בָּךְ?** משיבה הגמרא: **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָמַר מֹשֶׁה לְפָנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, (אַלְמָלֵא) [וְאִלְמָלֵי][כט]** - אילו **נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, הָיִיתִי אוֹמֵר, בְּשֵׁם שֶׁשָּׁמַיִם וָאָרֶץ בְּטֵלִים, כָּךְ שְׁבוּעָתְךָ בְּטֵלָה. וְעַכְשָׁיו שֶׁנִּשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּשֵׁמְךָ הַגָּדוֹל,** כמו שמצאנו שנשבע ה' לאברהם בעקידת יצחק בלשון 'בִּי נִשְׁבָּעְתִּי' (בראשית כב טז), כלומר שנשבע לו בשמו הגדול, אם כן, **מַה שְּׁמֶךָ הַגָּדוֹל חַי וְקַיָּם לְעוֹלָם וְלָעוֹלְמֵי עוֹלָמִים, כָּךְ שְׁבוּעָתְךָ קַיֶּמֶת לָעוֹלָם וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים,** ולכן תקיים את שבועתך לאבות ואל תכלה את ישראל.

דורשת הגמרא את המשך הפסוק: 'וְתְדַבֵּר אֲלֵיהֶם, אַרְבֶּה אֶת זַרְעֲכֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶתֵּן לְזַרְעֲכֶם וְנָחֲלוּ לְעֹלָם'. מקשה הגמרא: **הַאי** [לשון זו] **'אֲשֶׁר אָמַרְתִּי'** אינו מבואר לכאורה, **הלא 'אֲשֶׁר אָמַרְתִּי מֵיבְעֵי לֵיהּ** - היה לו לומר 'אשר אמרת' בלשון נוכח, שהרי לא מצאנו שנשבע ה' אל האבות בלשון זו, שיתן להם את הארץ 'אשר אמרתי', ואם כן אין לפרש שכל זה הוא מדברי ה' אל האבות[לא], אלא לכאורה משה הוא שאמר כן לה', ולמה לא אמר בלשון נוכח[לב]. **מתרצת הגמרא: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, עַד כָּאן** - עד תיבות 'כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם, **דִּבְרֵי תַּלְמִיד** - אלו דברי משה אל ה', **וּמִכָּאן וְאֵילָךְ** - מתיבות 'וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת' ואילך, **דִּבְרֵי הָרַב** - אלו דברי ה', שכאן חזר הקב"ה והשיב למשה שהוא מקבל את תפילתו, שכל הארץ הזאת אשר אמרתי כבר לאבות שאתן אותה, אכן אתן אותה לזרעם, ולא אכלה אותם[לג].

תירוץ נוסף: וְרַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר, אֲפִלּוּ וְאֲפִלּוּ דִּבְרֵי תַּלְמִיד - כל הפסוק הוא דברי משה, **אֲפִלּוּ** הטעם שנאמר 'אשר אמרתי' ולא 'אשר אמרת', **בָּךְ אָמַר מֹשֶׁה לְפָנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, הַדְּבָרִים שֶׁאָמַרְתָּ לִי לֵךְ אֱמוֹר** אותם **לָהֶם יִשְׂרָאֵל בְּשִׁמְךָ,** כמו שאמר ה' למשה בשעה שנגלה אליו בסנה 'לֵךְ וְאָסַפְתָּ אֶת זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וגו', 'וְאָמַר אַעֲלֶה אֶתְכֶם מֵעֳנִי מִצְרַיִם אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי, אֶל אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ' (שמות ג טז-יז), דברים אלו **הֲלָכְתִי וְאָמַרְתִּי לָהֶם בְּשִׁמְךָ, וַעֲכְשָׁיו** שאתה רוצה לכלותם ולא להנחילם את הארץ, **מָה אֲנִי אוֹמַר לָהֶם** על כך שאינני מקיים דברי. וזהו הפירוש בלשון 'אֲשֶׁר אָמַרְתִּי', כלומר, אשר אמרתי לישראל בשמך[לד].

*

הגמרא דורשת תפילה אחרת של משה, לאחר חטא המרגלים: לאחר חטא המרגלים רצה ה' לכלות את ישראל, ואמר משה לה', אם תכלם, יאמרו הגויים **'מִבְּלִתִּי יְכֹלֹת ה'** לְהָבִיא אֶת הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם, וַיִּשְׁחָטֵם בַּמִּדְבָּר' (במדבר יד טז). **שואלת הגמרא:** מפני מה כתוב בלשון 'יכולת ה'', **'יְכֹלֹת ה' מִיבָּעֵי לֵיהּ,** שהוא לשון זכר[לה]. **משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, עַכְשָׁיו יֹאמְרוּ אוּמוֹת הָעוֹלָם, תִּשַּׁע פְּחוֹ** של הקב"ה **בְּנִקְבָה,** שהיא חלשה בטבעה, **וְאֵינוֹ יָכוֹל לְהָבִיא** את ישראל ולהביאם לארץ, ולכן הרגם במדבר. **אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה,** מדוע לחשוש שיאמרו כן, **וַהֲלֹא כְּבָר רָאוּ נִסִּים וּגְבוּרוֹת שֶׁעָשִׂיתִי לָהֶם** [-לישראל] **עַל הַיָּם**[לו]. **אָמַר** משה **לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, עֲדַיִן יֵשׁ לָהֶם** אפשרות **לוֹמַר, לְמָקוֹם אֶחָד, יָכוֹל** ה' **לַעֲמוֹד** כנגדו ולנצחו, ולכן ניצח את פרעה על הים, אבל **לְשָׁלֹשִׁים וְאֶחָד מְלָכִים** שבארץ כנען, **אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמוֹד** כנגדם ולנצחם, ואינו יכול להכניס את ישראל לארץ.

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מִנַּיִן שֶׁחָזַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהוֹדָה לוֹ לְמֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם פסוק כ) **'וַיֹּאמֶר ה' סָלַחְתִּי כִדְבָרֶךָ'. וְתָנֵי דְּבֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, כִּדְבָרְךָ שֶׁאמרת שכך יאמרו אומות העולם, אכן עַתִּידִים אוּמוֹת הָעוֹלָם לוֹמַר כֵּן,** וכדי שלא יאמרו זאת, אני סולח לישראל. **מכיוון הברייתא: אֲשֶׁרֵי תַּלְמִיד כֵּן, תַּלְמִיד מוֹדֶה לוֹ.**

לאחר שאמר הקב"ה 'סלחתי כדברך', הוסיף ואמר למשה (שם פסוק כא), **'וְאוּלָם חַי אָנִי**[לז]. **אָמַר רַבָּא אָמַר רַב יִצְחָק, מְלַמֵּד, שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, מֹשֶׁה, הֶחֱיִיתָנִי בִּדְבָרֶיךָ.** כלומר, על ידי שאמרת שיאמרו הגויים 'מבלתי יכולת ה'', וסלחתי כדבריך, בזה גרמת שאומות העולם יכירו שאני חי וקיים, ולא יאמרו 'מבלתי יכולת ה'' וגו'[לח].

*

הגמרא דורשת תפילה אחרת של משה: דָּרַשׁ רַבִּי שְׁמָלַאי, לְעוֹלָם יְסַדֵּר אָדָם תחילה **שִׁבְחוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְאַחַר כָּךְ יִתְפַּלֵּל** ויבקש צרכיו[לט]. **מִנַּיִן, מִמֹּשֶׁה, דִּכְתִיב** כשמשה מספר לישראל כיצד ביקש מה' להכנס לארץ (דברים ג כג), **'וְאֶתְחַנַּן אֶל ה' בָּעֵת הַהִיא', וּכְתִיב** בפסוק שלאחריו (שם פסוק כד), **'ה' אֱלֹהִים, אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ אֶת גָּדְלְךָ וְאֶת יָדְךָ הַחֲזָקָה, אֲשֶׁר מִי אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֶׂיךָ וְכִגְבוּרֹתֶיךָ, וּכְתִיב** בתריה (שם פסוק כה) **'אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה'** וגו'. הרי שסידר משה תחילה שבחו של מקום, והזכיר את גדולתו ואת ידו החזקה, ורק אחר כך התפלל וביקש להיכנס לארץ.

*

(סיום) לזכירת המימרות הבאות בגמרא, **מַעֲשִׂים צְדָקָה חָרְבָּן כְּהִין תַּעֲנִית מְגִלָּה בָּרָיְיתָא.**

כב. **הדרשה** היא ממה שלא נאמר 'ויתפלל', מהרש"א (מ"ל ד"ה עד שמשה). כג. **מלשון** 'חילוי' ותפילה, שמשה הרבה לחלות את פניו ולבקש רחמים, עד שנהיה הקב"ה מופצר. אחרונים. לג. **וביאור** כד. **מְחֵנִי,** אם אינך סולח להם, מחני נא מספרך. כה. **יש** גורסים 'רבי יצחק אמר' וללא תיבות 'אמר רבא'). הגהות וציונים. כו. **כלומר,** קדושת שמך תיעשה חולין בעיני הבריות. לימודי אגדות (לעמ' ס). שכיון שהיו שלא חטאו בעגל, על כן חולין הוא לו לא להבחין בין צדיק לרשע. מהרש"א (מ"ל ד"ה חולין). כז. **הוא** רבי אליעזר בן הורקנוס. כח. **ע"פ** רש"י (ע"ז כח. ד"ה פיהוקא) ולפיהוקא, ועוד כט. ד"ה ופיהוקא). כט. **ראה** הגהות וציונים. ל. **ראה** רש"י בשמות (לב יג), שהביא את השבועות שנשבע ליצחק וליעקב כשמו הגדול. לא. **מהרש"א** (מ"ל ד"ה ס"ל). לב. **אף** שהגמרא הבינה ש'אשר אמרתי' הם דברי משה, אך ודאי אין לפרש לשון 'אמרתי' שמשה אמר על עצמו שהוא אמר אתן את הארץ לזרעכם. אלא תיבות 'אשר אמרתי' הם תוספת דברי משה במאמר המוסגר לבאר את מה שאמר 'הארץ הזאת', לאיזו ארץ הכוונה, ואמר שהכוונה לארץ שאמרת והבטחת לאבות. וזהו שמקשה הגמרא, שהיה למשה לומר 'אמרת'. לימודי אגדות (לעמ' ו). לג. **וביאור** הכתוב לפי זה, שתיכף שהזכיר משה לה' את הבטחתו על ריבוי הזרע, התנחם ה' מהרעה, וכאילו ה' מיסב פניו לאבות (שהזכיר משה בדבריו), ואומר להם, כל הארץ הזאת אשר אמרתי, אכן אתן לזרעכם, ולא אכלה אותם. לימודי אגדות (שם). לד. **וביאור** הכתוב לפי זה, שתיבות 'אשר אמרתי' הוא מאמרו של משה בתוך לשון ההבטחה לאבות. והיינו, אומר משה לה', ותדבר אליהם וגו' וכל הארץ הזאת, ומוסיף משה וגם אני אמרתי לישראל בשמך על הארץ הזאת, ושוב חוזר משה ללשון ההבטחה לאבות, 'אתן לזרעכם ונחלו לעולם'. ע"פ מהרש"א (מ"ל ד"ה שמשה). לה. **אין** הכוונה שראו בעיניהם, אלא שמעו, כמאמר הכתוב (שמות טו יד-טו, יהושע ב י). לו. **כי** אין הכח והיכולת אלא למי שהוא חי. רב ניסים גאון (ל"ל ד"ה ולמשה).

הגמרא מביאה כמה מאמרים בענין מעלת התפילה והתעניות: **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, גְּדוֹלָה תְּפִלָּה יוֹתֵר מִמַּעֲשִׂים טוֹבִים.** שֶׁהֲרֵי **אֵין לְךָ גָּדוֹל בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים יוֹתֵר מִמֹּשֶׁה רַבֵּינוּ, וְאֵף עַל פִּי כֵן לֹא נֶעֱנָה אֶלָּא בִּתְפִלָּה.** שמשה רבינו רצה להיכנס לארץ ולראות אותה, ולא עמדו לו מעשיו הטובים לזכות לכך, אלא רק על ידי תפילתו נענה לו הקב"ה, שאף על פי שלא יכנס לארץ מכל מקום יראה אותה. **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים ג כו) כאשר ביקש משה להיכנס ולראות את הארץ, אמר לו ה' **אַל תּוֹסֶף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד בְּדָבָר הַזֶּה, וְסָמְכִיךְ לֵיהּ** - ונאמר בסמיכות לפסוק זה, **עֲלֵה רֹאשׁ הַפִּסְגָּה וְשָׂא עֵינֶיךָ** וגו'. ויש לדדרש את סמיכות הפסוקים כך, 'בדבר הזה עלה ראש הפסגה', כלומר בדבר תפילה זו שהתפללת, נתרציתי להראות לך את הארץ מראש הפסגה[א]. הרי שעל ידי התפילה זכה משה לראות את הארץ, ולא הועילו לו מעשיו הטובים לבדם[ב].

וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, גְּדוֹלָה תַּעֲנִית יוֹתֵר מִן הַצְּדָקָה. מַאי טַעְמָא, זֶה [-תעניתן] **בְּגוּפוֹ, וְזֶה** [-צדקה] **בְּמָמוֹנוֹ**[ג].

וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, גְּדוֹלָה תְּפִלָּה יוֹתֵר מִן הַקָּרְבָּנוֹת. שֶׁנֶּאֱמַר בתוכחה שמוכיח ישעיהו את ישראל (ישעיה א יא), **'לָמָּה לִי רֹב זִבְחֵיכֶם** יאמר ה'", **וְכִתִיב** לאחר מכן (שם פסוק טו), **'וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם**ד אַעְלִים עֵינַי מִכֶּם, גַּם כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ' וגו'. וממה שהוצרך להוסיף זאת, למדנו שהתפילה גדולה יותר מן הקרבנות, שמחמת כן היה מקום לומר, שאף על פי שאינו חפץ בקרבנותינו, מכל מקום רוצה הוא בתפילתנו.

★

הגמרא מביאה דרשה נוספת בפסוק **'וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם'** וגו': **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל כֹּהֵן שֶׁהָרַג אֶת הַנֶּפֶשׁ, לֹא יִשָּׂא אֶת כַּפָּיו** לברך את ישראל, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) **'וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם אַעְלִים עֵינַי מִכֶּם** וגו', **יְדֵיכֶם דָּמִים מָלְאוּ.** הלשון **'וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם'** נדרשת על נשיאת כפים בברכת כהנים, וכיון שהקב"ה מעלים עיניו מפרישת הכפים משום שהידים מלאות דם, למדנו שאין נשיאת כפים של שופכי דמים רצויה לפני הקב"ה.

★

מתוך שהביאה הגמרא את הפסוק **'גַּם כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ'**, מביאה הגמרא מאמרים נוספים מענין זה: **וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ נִנְעֲלוּ שַׁעֲרֵי תְפִלָּה** שבשמים, ואין תפילותינו באות לפניו. **שֶׁנֶּאֱמַר** (מיכה ג ח) בקינה על החורבן, **'גַּם כִּי אֶזְעַק וַאֲשַׁוֵּעַ שָׂתַם תְּפִלָּתִי'**ה. מוסיף רבי אלעזר: **וְאַף עַל פִּי שֶׁשַּׁעֲרֵי תְפִלָּה נִנְעֲלוּ,** מכל מקום **שַׁעֲרֵי דִמְעָה לֹא נִנְעֲלוּ,** שכאשר מורידים לפניו דמעות בתפילה, הדמעות נראות לפניו. **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים לט יג), שדוד המלך מתפלל לפני ה', **'שִׁמְעָה תְפִלָּתִי ה' וְשַׁוְעָתִי הַאֲזִינָה, אֶל דִּמְעָתִי אַל תֶּחֱרַשׁ,** ומכך שלגבי 'תפילה' ביקש דוד על עצם השמיעה, שישמע ה' את תפילתו, ואילו לגבי 'דמעה' לא ביקש שיראה את דמעתו, אלא ביקש רק שתתקבל לפניו ולא יחרש למולה, למדנו שלעולם הדמעה נראית לפניו, וצריך רק לבקש שגם תתקבל בקשת דמעתו.

★

עוד בענין נעילת שערי תפילה: רָבָא, כשהיה רוצה לגזור תענית על הציבור כדי לצעוק ולהתפלל על הצרות, **לֹא גָּזַר תַּעֲנִיתָא בְּיוֹמָא דְּעִבְרָא** - ביום המענן, **מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר** (מיכה ג מב) בקינה על החורבן, **'סָכוֹתָה בֶעָנָן לָךְ מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה'.** פירוש, שהקב"ה שם את הענן למסך בינו לבין ישראל כדי שלא תעבור התפילה אליו. ולכן לא גזר רבא תענית ביום המענן[ו].

מאמר נוסף **בענין ההפסקה בין ישראל לבין ה': וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, נִפְסְקָה** - נעמדה הפסקה של **חוֹמַת בַּרְזֶל בֵּין יִשְׂרָאֵל לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם.** שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ד ג) לגבי מה שאמר הקב"ה ליחזקאל קודם חורבן הבית, לחקוק צורה של ירושלים עם מצור עליה, והוסיף לצוות לו, **'וְאַתָּה קַח לְךָ מַחֲבַת בַּרְזֶל וְנָתַתָּה אוֹתָהּ קִיר בַּרְזֶל בֵּינְךָ וּבֵין הָעִיר'** וגו', כאילו אתה צר עליה. והרי זה לאות ולסימן לבני ישראל שנפסקה חומת ברזל בין הקב"ה לבינם, שכן יחזקאל עומד במקום הקב"ה, שהוא שלוחו ונביאו[ז].

★

מאמר נוסף **בענין ריבוי התפילה: אָמַר רַבִּי חֲמָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, אִם רָאָה אָדָם שֶׁהִתְפַּלֵּל וְלֹא נֶעֱנָה, יַחֲזוֹר וְיִתְפַּלֵּל.** שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כז יד), **'קַוֵּה אֶל ה' חֲזַק וְיַאֲמֵץ לִבֶּךָ, וְקַוֵּה אֶל ה'.** כלומר גם אם קויית והתפללת ולא התקבלה תפילתך, מכל מקום התחזק ואמץ ליבך ואל תפסיק להתפלל, אלא קוה אל ה' והתפלל שוב.

★

הגמרא מוסיפה **לדרוש את הפסוק 'קַוֵּה אֶל ה'': תָּנוּ רַבָּנָן, אַרְבָּעָה** דברים **צְרִיכִין חִזּוּק, תְּפִלָּה, וְדֶרֶךְ אֶרֶץ** - ואומנותו של אדם, או שאר דברים שדרכו לעסוק בהם. **מבארת הברייתא: תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים מְנַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר** (יהושע א ז), שהקב"ה אמר ליהושע לאחר מות משה, **'רַק חֲזַק וֶאֱמַץ מְאֹד לִשְׁמֹר (ו)לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַתּוֹרָה'** וגו', ואת הכפילות 'חֲזַק וֶאֱמָץ' יש לדדרש, **'חֲזַק בְּתוֹרָה, וֶאֱמָץ' בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים**[ח]. הרי למדנו שתורה ומעשים טובים צריכים חיזוק ואימרן. **ממשיכה הברייתא ומבארת: תְּפִלָּה מְנַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים כז יד) **'קַוֵּה אֶל ה' חֲזַק וְיַאֲמֵץ לִבֶּךָ, וְקַוֵּה אֶל ה'.** הרי למדנו שהתפילה צריכה חיזוק ואימרן. **דֶּרֶךְ אֶרֶץ מְנַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר** (שמואל ב ג י יח), כאשר יצאו יואב שר צבא דוד ואחיו אבישי להלחם בארם ובבני עמון, אמר יואב לאבישי, **'חֲזַק וְנִתְחַזַּק בְּעַד עַמֵּנוּ** וגו' **וּכְעֵד עָרֵי אֱלֹהֵינוּ וַה' יַעֲשֶׂה הַטּוֹב בְּעֵינָיו'.** הרי שאנשי המלחמה צריכים חיזוק למלחמתם, וכמו כן כל אדם צריך חיזוק לדרך ארץ, והיינו אומן לאומנותו, וסוחר לסחורתו, וכדומה[ט].

★

הגמרא חוזרת **לענין חמא העגל, ודורשת פסוק נוסף שיש בו ענין זה:** נאמר בדברי הנחמות, שהקב"ה מדבר לישראל ואומר (ישעיה מט יז), **'וַתֹּאמַר צִיּוֹן עֲזָבַנִי ה', וַה' שָׁכָחָנִי'**י. **שואלת הגמרא: הֵיכִי עָזְבָה הֵימֶינוּ עֲזִיבָה הֵימֶינוּ שְׁכִיחָה** - הלא **'עֲזוּבָה' וְ'שְׁכוּחָה'** ענין אחד הן, ומהו כפל הלשון[יא]. **משיבה הגמרא: אָמַר רֵישׁ** מאמר נוסף בענין התפילה: **אָמַר רַבִּי חָנִין, אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, כָּל הַמַּאֲרִיךְ בְּתְפִלָּתוֹ, אֵין תְּפִלָּתוֹ חוֹזֶרֶת רֵיקָם.** מִנָּא לָן, מִמֹּשֶׁה רַבֵּינוּ, שעל ידי שהאריך בתפילה נתקבלה תפילתו. **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים ט כה) בתפילת משה אחר חטא העגל, **'וָאֶתְנַפַּל אֶת ה' וְאֵמַר, אֲדֹנָי אֱלֹהִים, אַל תַּשְׁחֵת עַמְּךָ'** וגו'. **וְכִתִיב בָּתְרֵיהּ** - ונאמר לאחר מכן (שם י י), **'וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁנִים אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפַּעַם הַהִוא לֹא אָבָה ה' הַשְׁחִיתֶךָ'.** הרי שעל ידי שהאריך משה בתפילתו ארבעים יום וארבעים לילה שלא ישחית ה' את עמו, נתקבלה תפילתו[יב].

מקשה הגמרא: אֵינִי - האם כן הוא, שהמאריך בתפילתו אין תפילתו חוזרת ריקם, **וְהָא אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל הַמַּאֲרִיךְ בְּתְפִלָּתוֹ וּמְצַפֶּה שֶׁעל ידי כך יִתְקַבֵּל תְּפִלָּתוֹ - וּמצפה שעל ידי האריכות תיעשה בקשתו**יג, **לְבַסּוֹף בָּא לִידֵי כְּאֵב לֵב, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יג יב), **'תּוֹחֶלֶת מְמוּשָׁכָה מַחֲלָה לֵבָב'**יד, ולשון **'תּוֹחֶלֶת'** נדרשת מלשון חילוי ותפילה, כלומר, המתפלל תפילה ממושכת וסבור שמחמתה תיעשה בקשתו, לסוף אין בקשתו נעשית, וזהו כאב לב כשאדם מצפה ואין תאוותו באה. מוסיף רבי יוחנן, **מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ** - מהי תקנתו, **יַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה,** ועל ידי זה תיעשה בקשתו, ולא יבא לכאב לב מחמת ציפיית חינם. **שֶׁנֶּאֱמַר** בסיומו של אותו פסוק (שם), **'וְעֵץ חַיִּים תַּאֲוָה בָּאָה'**, **וְאֵין 'עֵץ חַיִּים' אֶלָּא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי ג יח) **'עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ'.** למדנו, שאם יעסוק ב'עץ חיים' שהיא התורה, תבא תאוותו**טו**. על כל פנים למדנו מדברי רבי יוחנן שהמאריך בתפילה אין תפילתו מתקבלת, וזה סותר למה שאמר רבי חנינא שאין תפילתו חוזרת ריקם.

מתרצת הגמרא: לֹא קַשְׁיָא, הָא - דברי רבי יוחנן הם באופן **דְּמַאֲרִיךְ** בתפילתו **וְגַם מְצַפֶּה בָּהּ,** כלומר, שעל ידי שמאריך בתפילה ומתאמץ בה הוא מצפה וסבור שתתקבל בקשתו, ולכן אין תפילתו מתקבלת, כיון שהוא סומך על תפילתו וזכויותיו**טז**, ובא לידי כאב לב. **וְהָא** - דברי רבי חנינא הם באופן **דְּמַאֲרִיךְ** בתפילתו **וְלֹא מְצַפֶּה בָּהּ,** שאינו מצפה שתתקבל בתפילתו, ובאופן זה אין תפילתו חוזרת ריקם**יז**.

מאמר נוסף בענין ריבוי התפילה: אָמַר רַבִּי חֲמָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, אִם רָאָה אָדָם שֶׁהִתְפַּלֵּל וְלֹא נֶעֱנָה, יַחֲזוֹר וְיִתְפַּלֵּל. שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כז יד), **'קַוֵּה אֶל ה' חֲזַק וְיַאֲמֵץ לִבֶּךָ, וְקַוֵּה אֶל ה'.** כלומר גם אם קויית והתפללת ולא התקבלה תפילתך, מכל מקום התחזק ואמץ ליבך ואל תפסיק להתפלל, אלא קוה אל ה' והתפלל שוב.

★

הגמרא מוסיפה **לדרוש את הפסוק 'קַוֵּה אֶל ה'': תָּנוּ רַבָּנָן, אַרְבָּעָה** דברים **צְרִיכִין חִזּוּק, תְּפִלָּה, וְדֶרֶךְ אֶרֶץ** - ואומנותו של אדם, או שאר דברים שדרכו לעסוק בהם. **מבארת הברייתא: תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים מְנַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר** (יהושע א ז), שהקב"ה אמר ליהושע לאחר מות משה, **'רַק חֲזַק וֶאֱמַץ מְאֹד לִשְׁמֹר (ו)לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַתּוֹרָה'** וגו', ואת הכפילות 'חֲזַק וֶאֱמָץ' יש לדדרש, **'חֲזַק בְּתוֹרָה, וֶאֱמָץ' בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים**[ח]. הרי למדנו שתורה ומעשים טובים צריכים חיזוק ואימרן. **ממשיכה הברייתא ומבארת: תְּפִלָּה מְנַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים כז יד) **'קַוֵּה אֶל ה' חֲזַק וְיַאֲמֵץ לִבֶּךָ, וְקַוֵּה אֶל ה'.** הרי למדנו שהתפילה צריכה חיזוק ואימרן. **דֶּרֶךְ אֶרֶץ מְנַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר** (שמואל ב ג י יח), כאשר יצאו יואב שר צבא דוד ואחיו אבישי להלחם בארם ובבני עמון, אמר יואב לאבישי, **'חֲזַק וְנִתְחַזַּק בְּעַד עַמֵּנוּ** וגו' **וּכְעֵד עָרֵי אֱלֹהֵינוּ וַה' יַעֲשֶׂה הַטּוֹב בְּעֵינָיו'.** הרי שאנשי המלחמה צריכים חיזוק למלחמתם, וכמו כן כל אדם צריך חיזוק לדרך ארץ, והיינו אומן לאומנותו, וסוחר לסחורתו, וכדומה[ט].

★

הגמרא חוזרת **לענין חמא העגל, ודורשת פסוק נוסף שיש בו ענין זה:** נאמר בדברי הנחמות, שהקב"ה מדבר לישראל ואומר (ישעיה מט יז), **'וַתֹּאמַר צִיּוֹן עֲזָבַנִי ה', וַה' שָׁכָחָנִי'**י. **שואלת הגמרא: הֵיכִי עָזְבָה הֵימֶינוּ עֲזִיבָה הֵימֶינוּ שְׁכִיחָה** - הלא **'עֲזוּבָה' וְ'שְׁכוּחָה'** ענין אחד הן, ומהו כפל הלשון[יא]. **משיבה הגמרא: אָמַר רֵישׁ**

א. **עַל** פי רש"י (ד"ה עלם) ובה"ג (מלמוס פלמוס ס"ח) [ולפי זה, עיקר הדרשה היא מסיום הפסוק 'כדבר הזה'. ואכן בכתי"ר הובאו תיבות אלו בגמרא, ראה דקדוקי סופרים]. ב. **ביאור** הפסוק, שהקב"ה אומר לישראל שאינו חפץ בריבוי הקרבנות שמקריבים לפניו, והוא שבע וקץ בהם, כיון שעוברים על תורתו ואין עוזבים את המעשים הרעים. וכמו שנאמר בהמשך הפרשה (ישעיה א טז) 'רחצו הזכו, הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני, חדלו הרע'. 'מראיהם' הם בהמות פטומות ושמנות. 'עתודים' הם זכרי העזיזים). ג. **כלומר** כשתתפללו, שדרכם היה להתפלל בפרישת כפים [כפי שמצינו במשה (שמות יז יא)]. ד. **'שתכם'**, הוא כמו 'סתם'. אין הכוונה ששערי התפילה ננעלו לגמרי, אלא שאינו מובטח שתפילתו תתקבל מיד, אבל מכל מקום התפילה מועילה. ע"פ חיי עולם (ספר כח). ה. **'מחבת'** הוא כלי שטוח שאין לו בית קיבול, ודומה לקיר. רד"ק (ויחקלס שם). ו. **מצודת** דוד ומלבי"ם (שם). **אף** שלעיל נאמר שלאחר החורבן ננעלו שערי תפילה, ראה בהערה שם שלא ננעלו לגמרי. ח. **דבר** זה קרוי 'ענין תפילה', מפני שמעניין בתפילתו אם נענה או לא, ואומר בליבו שיענה. מאירי (ר"י פז' ס"ו). וראה מה שיתבאר להלן בתירוץ הגמרא 'הא דמאריך ומעיין בה', ובהערה שם. ט. **'מחלה'** כאן אינה שם דבר כמו 'חולי', אלא היא לשון פעולה, שהתוחלת מביאה לידי חולי את הלב. רש"י (שם). י. **ביאור** הפסוק, התורה היא עץ חיים לאותם שאוחזים בה, שהאוכל מפריה יחיה שנים רבות. אבן עזרא (שם).

יא. **ביאר** המהרש"א (ח"א ל"ו ע"ב ישפוק). שלהסיבה שלא נתקבלה תפילתו הוא משום ביטול תורה, כמו שנאמר (משלי כח ט) 'מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה', ולכן על ידי שיעסוק בתורה יקבל מבוקשו. יב. **חדש** האביב (ד"ה ה'תש) על פי הגמרא להלן (נה). [וראה שם ברש"י (שם ד"ה מזמרין), שכיון שהוא בטוח בזכויותיו, מפשפשים למעלה במעשיו לראות אם אכן הוא זכאי לכך, ועוותותיו נזכרים בשמים]. יג. **חקשה** המהרש"א (ח"א ל"ו ע"ב), מה הקשתה הגמרא בתחילה, והלא רבי יוחנן כבר פירש שהוא מדבר במי שמעניין בתפילתו. ותירץ, שתחילה סברה הגמרא שמה שהוסיף רבי יוחנן שהוא מעניין בה היינו בדרך מעלה, שמעניין ומכוין בתפילתו, ורק עכשיו הבינה הגמרא שהכוונה לעיון שהוא חסרון בתפילה, שמצפה שתבוא בקשתו. יד. **מעם** הדבר, לפי שאין רואי לאדם לסמוך על הנס. על פי רלב"ג (משלי שם). טו. **הקב"ה** אומר, ציון שבזוה בטעות שעזבתי אותה ושכחתי אותה, אבל אינו כן, כהמשך הפסוקים (ישעיה מט טו-טז). ואין הכוונה לצניון בלבד, אלא לכל ישראל, שהיו באים לירושלים לעבוד את ה'. רד"ק (שם פסוק יד). טז. **אף** על פי שיש חילוק ביניהם, שהרי אפשר לעזוב בלי לשכוח, אך היה די להזכיר 'שכוחה', שהרי אם שכח אותה ודאי גם עזב אותה. אדרת אליהו (ד"ה ויש).

לְקַיֵּשׁ, אָמְרָה כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, דֶּרֶךְ הָעוֹלָם הוּא, שֶׁכְּאֵשׁ אָדָם נוֹשֵׂא אִשָּׁה עָלֶיהָ [-לְאַחֲרֶיהָ] אִשְׁתּוֹ הָרִאשׁוֹנָה, עֲדַיִן הוּא זוֹכֵר מַעֲשֶׂה הָרִאשׁוֹנָה, וְאֵינוֹ שׁוֹכֵחַ אוֹתָהּ, וְאִילוּ אַתָּה, עֲזַבְתָּנִי[יח], וּבְנוֹסֵף גַּם שָׁכַחְתָּנִי[יט].

הַשִּׁיב הַקב"ה לִכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, אָמַר לָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, בִּתִּי, שָׁנִים עֲשָׂה מָזוֹנוֹת [-קבוצות גדולות של כוכבים] בָּרָאתִי בְּרִקִיעַ, וְעַל כָּל מָזוֹ וּמָזוֹ בָּרָאתִי לֹו שִׁשִּׁים חַיָּל - ראשי גייסות וחבורות חלוקות, כלומר שבכל מזל יש שלושים שרים הקרויים חיל, והם ממונים על קבוצות חלוקות של כוכבים, וְעַל כָּל חַיָּל וְחַיָּל בָּרָאתִי לֹו שִׁשִּׁים גְּיוֹן [-שם של שרים הממונים על קבוצות חלוקות שבתוך מחנה החיל, והם פחותים במעלה מהחיל[כ]], וְעַל כָּל גְּיוֹן וְגָיוֹן בָּרָאתִי לֹו שִׁשִּׁים רַהֲטוֹן [-שם של שרים הממונים על קבוצות חלוקות שבתוך מחנה הגליון, והם פחותים במעלה מהלגיונים], וְעַל כָּל רַהֲטוֹן וְרַהֲטוֹן בָּרָאתִי לֹו שִׁשִּׁים קְרָטוֹן [-שרים פחותים במעלה מהרהטון], וְעַל כָּל קְרָטוֹן וְקְרָטוֹן בָּרָאתִי לֹו שִׁשִּׁים גְּסְטְרָא [-שרים פחותים במעלה מהקרטון], הממונים על קבוצות בתוך מחנה הקרטון], וְעַל כָּל גְּסְטְרָא וְגְסְטְרָא תְּלִיתֵי בּוֹ שֵׁשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וַחֲמִשָּׁה אַלְפֵי רִבּוֹא כּוֹכָבִים, כְּנֶגֶד יְמוֹת הַחַמָּה, וְכוּלָּן לֹא בָּרָאתִי אֶלָּא בִּשְׁבִילֵךְ [-בשביל כנסת ישראל], וְכיצד אֶת אָמְרַתְּ עֲזַבְתָּנִי וּשְׁכַחְתָּנִי. כלומר, הלא כל הבריאה נבראה בשבילך, ואיך עלה על דעתך שעזבתיך ושכחתיך[כא].

הגמרא ממשיכה ודורשת את תשובת הקב"ה: נאמר בפסוק שאחריו (שם פסוק טו), 'הֲתַשְׁכַּח אִשָּׁה עוּלָהּ מֵרַחֵם בֵּן בִּטְנָהּ, גַּם אֵלֶּה תִּשְׁכַּחְנָה וְאָנֹכִי לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ'[כב]. **דורשת הגמרא:** בלשון 'הֲתִשְׁכַּח אִשָּׁה עוּלָהּ' יש רמז ל'עוֹלָה' וקרבן, שכך אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לכנסת ישראל, בְּלוּם [-האם] אֲשָׁכַח את עוֹלוֹת אֵילִים וּפִטְרֵי רַחֲמִים[כג] [-בכורות הבהמה[כד]] שֶׁהִקְרַבְתְּ לְפָנַי בְּמִדְבָּר[כה].

הגמרא דורשת את המשך הפסוק: אָמְרָה כנסת ישראל לְפָנַיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, הוֹאִיל וְאֵין שִׂכְחָה לְפָנֶיךָ בְּמֵא בְּבוֹדֶךָ, וכמו שאמרת שלא תשכח את הקרבנות שהקרבתי במדבר, שֶׁמָּא לֹא תִּשְׁכָּח לִי את מַעֲשֶׂה הָעֵגֶל. אָמַר לָהּ הקב"ה, גַּם אֵלֶּה תִּשְׁכָּחֵנָה, כלומר, אשכח חטא זה. שתיבת 'אֵלֶּה' נדרשת על חטא העגל, שכן ישראל אמרו על העגל 'אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל' (שמות לב ד). אָמְרָה כנסת ישראל לְפָנַיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, הוֹאִיל וְיֵשׁ שִׂכְחָה לְפָנֶיךָ בְּמֵא בְּבוֹדֶךָ, שתשכח לי את חטא העגל, שֶׁמָּא תִּשְׁכָּח לִי את מַעֲשֶׂה סִינַי, שקיבלתי לקיים את התורה ואמרתי 'נעשה ונשמע'[כה]. אָמַר לָהּ הקב"ה, 'וְאָנֹכִי לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ', כלומר, לא אשכח לך את מעשה סיני. שתיבת 'וְאָנֹכִי' נדרשת על מתן תורה בסיני, שכן כך פתח הקדוש ברוך הוא את עשרת הדברות 'אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ' (שם כ ב). **מסיימת הגמרא:** וְהֵיינוּ - וזהו מה דְּאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר רַבִּי אוֹשַׁעְיָא, מַאי דִּכְתִיב 'גַּם אֵלֶּה תִּשְׁכָּחְנָה', זֶה מַעֲשֶׂה סִינַי[כו]. 'וְאָנֹכִי לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ', זֶה מַעֲשֶׂה סִינַי[כז].

★

שנינו במשנה (לעיל ג:): חֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ שׁוֹהִין שָׁעָה אַחַת קודם התפילה כדי שיכוונו את לבם לתפילה, ואחר כך מתפללים. **מבררת הגמרא:** מִנָּא הָנֵי מִילֵּי. **משיבה הגמרא:** אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, דְּאָמַר קְרָא (תהלים פה ט), 'אַשְׁרֵי יוֹשְׁבֵי בֵיתֶךָ עוֹד יְהַלְלוּךָ סֶּלָה', ר'ישיבה' מתפרשת מלשון 'שיהוי'[כט], כלומר, בתחילה צריך לשבת ולשהות בבית ה', ורק אחר כך ראוי להלל ולהתפלל לפניו[ל].

הגמרא מוסיפה שצריך לשהות גם לאחר התפילה: וְאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ לְשַׁהוֹת שָׁעָה אַחַת[כח] לְאַחַר תְּפִלָּתוֹ במקום התפילה[כט]. שֶׁנֶּאֱמַר (שם קמ ה) 'אַף צַדִּיקִים יוֹדוּ לְשָׁמֶךָ, יֵשְׁבוּ יְשָׁרִים אֶת פָּנֶיךָ'. כלומר, בתחילה מודים ומתפללים לשמו, ואחר כך יושבים ושוהים לפניו[ל]. **מביאה הגמרא ברייתא כדברי:** תָּנָיָא נָמֵי הָכִי, הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ שֶׁיְּשַׁהֶּא שָׁעָה אַחַת קוֹדֶם תְּפִלָּתוֹ, וְשָׁעָה אַחַת לְאַחַר תְּפִלָּתוֹ. קוֹדֶם תְּפִלָּתוֹ מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) 'אַשְׁרֵי יוֹשְׁבֵי בֵיתֶךָ', ואחר כך 'עוֹד יְהַלְלוּךָ סֶּלָה'. וּלְאַחַר תְּפִלָּתוֹ מִנַּיִן, דִּכְתִיב 'אַף צַדִּיקִים יוֹדוּ לְשָׁמֶךָ, יֵשְׁבוּ יְשָׁרִים אֶת פָּנֶיךָ'.

הגמרא מביאה ברייתא בענין השהייה של חסידים הראשונים: תָּנוּ רַבָּנָן, חֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ שׁוֹהִין שָׁעָה אַחַת קודם התפילה, וּמִתְפַּלְּלִין שָׁעָה אַחַת, וְחוֹזְרִין וְשׁוֹהִין שָׁעָה אַחַת לאחר התפילה[לא]. **שואלת הברייתא:** וְכִי מֵאַחַר שֶׁהֵיוּ שׁוֹהִין ועוסקים תֵּשַׁע שָׁעוֹת בְּכָל יוֹם בְּתְפִלָּה, שבכל אחת משלושת התפילות היו שוהים ועוסקים במשך שלש שעות, אם כן תּוֹרָתָן הַיְאַךְ היתה מִשְׁתַּמֶּרֶת בליבם[לב]. וּמִי מְאַכְּתֶן הַיְאַךְ היתה נַעֲשֶׂית לצורך פרנסתם, והלא נשאר להם רק זמן מועט בכל יום לעסוק בהן. **משיבה הברייתא:** אֶלָּא מִתּוֹךְ שֶׁחֲסִידִים הָם, מסייע הקב"ה בידם, וּתוֹרָתָם מִשְׁתַּמֶּרֶת בתוך לבם, שלא היו שוכחים את תלמודם, וְכֵן מְלַאכְתָּן מִתְבָּרֶכֶת, ואין צריכים לעסוק בה הרבה.

★

שנינו במשנה: העומד בתפילה, אֲפִילּוּ הַמֶּלֶךְ שׁוֹאֵל בִּשְׁלוֹמוֹ, לֹא יְשִׁיבֶנּוּ. **הגמרא מבארת באיזה אופן נאמר דין זה:** אָמַר רַב יוֹסֵף, לֹא שָׁנוּ אֶלָּא לְמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל, שהמתפלל אינו מסתכן במה שאינו משיב להם, אֲבָל לְמַלְכֵי עַכּוּ"ם, שאם לא ישיב להם יש לחשוש שיהרגוהו, פּוֹסֵק מתפילתו ומשיב להם.

מקשה הגמרא: מֵיתִיבִי, שנינו בברייתא, הַמִּתְפַּלֵּל שמונה עשרה, וְרָאָה אֵגֶם [-אדם שעלול להרוג] בָּא בְּגַנְדִּי, או שַׂרְאֵה קָרוֹן [-עגלה] בָּא בְּגַנְדִּי ועלול לפגוע בו, לֹא יְהֵא מַפְסִיק, אֶלָּא מְקַצֵּר בתפילתו וְעוֹזֵלהּ[לג]. הרי שגם בשעת הסכנה אין להפסיק בתפילה אלא יש לקצרה, ולא כדברי רב יוסף שלמלכי עכו"ם יפסיק. **מתרצת הגמרא:** לֹא קַשְׁיָא, הָא - הברייתא מדברת באופן דְּאִפְשָׁר לו לְקַצֵּר בתפילתו לפני שיבוא אליו האנס או הקרון, כגון שעומד בסוף התפילה, שיספיק לגמור את התפילה בקצרה לפני שיבוא, ולכן יְקַצֵּר, וְאִם לָאו, שלא יספיק לגמור תפילתו אף אם יקצר, פּוֹסֵק, ובאופן זה אמר רב יוסף את דבריו[לד].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: תָּנוּ רַבָּנָן, מַעֲשֶׂה בְּחָסִיד אֶחָד[לה] שֶׁהָיָה מִתְפַּלֵּל בַּדֶּרֶךְ. בָּא שַׂר אֶחָד וְנָתַן לוֹ שָׁלוֹם, וְהִחסיד לֹא הֶחֱזִיר לוֹ שָׁלוֹם[לו]. הִכְתִּין לוֹ השר עַד שָׁעַיִם תִּפְלָּתוֹ. לְאַחַר שָׁעַיִם תִּפְלָּתוֹ, אָמַר לוֹ השר, רָשָׁע [-ריק], הַלֹּא בָּתוּב בְּתוֹרָתְכֶם (ויקרא יט ט), 'רַק הִשָּׁמֵר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד', וְכֵן כְּתִיב (שם פסוק טו), 'וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם', ונלמד מזה, שצריך להישמר מן הסכנה[לז], ואם כן כְּשֶׁנִּתַּתִּי לְךָ שָׁלוֹם לָמָּה לֹא הֶחֱזַרְתָּ לִי שָׁלוֹם, הלא אִם הָיִיתִי חוֹתֵךְ רֹאשְׁךָ בְּסַיִף [-בחרב], מִי הָיָה תּוֹבֵעַ אֶת דָּמְךָ מִיָּדִי, ונמצא שבזה שלא החזרת לי שלום הכנסת עצמך לסכנה. אָמַר לוֹ אותו חסיד, הַמְתֵּן לִי עַד שֶׁאֲפַיְּסְךָ בְּדְבָרִים[לח]. אָמַר לוֹ החסיד, אִילּוּ הָיִיתָ עוֹמֵד לִפְנֵי מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם, וּבאותה שעה בָּא חֲבֵרְךָ וְנָתַן לְךָ שָׁלוֹם, האם הָיִיתָ

יח. **שפתי חכמים** (ד"ה פלג). **שכחתני** מישראל, והשרה את שכינתו על המלאכים בעליונים.

יט. **מנחת** ציון היא, שאף שעזב הקב"ה את ישראל והגלה אותם בין העמים, היה לו לזכור להם את מעשיהם הראשונים, ולהיטיב להם בגלות. ריא"ף (ד"ה סיינו).

כ. **שיטה** מקובצת (ד"ה שנים עשר). ורש"י (ד"ה לגיון) כתב, לגיון וקרטון וגסטרא, שמות של שרהה, כגון שלטון והגמון ודוכס ופחה".

כא. **כי** מאחר שכל הבריאה היא בשביל ישראל, אין שייך בזה שכחה, שכיון שזוכר את כל הבריאה ממילא זוכר את ישראל. מהר"ל (נצח ישראל פכ"ג ג' ד"ה וזקב"ה).

כב. **ביאור** הפסוק, האם מצאנו שתשכח אשה את העולל [-תינוק] שלה, ותפסיק לרחם על בן בטנה, ומוסיף הכתוב, שגם אם הנשים תשכחנה לפעמים וינהגו באכזריות אל בניהן, אבל אנכי לא אשכחך. ע"פ רש"י ורד"ק (שם).

כג. **פטרי** הרחמים מרומזים בהמשך הפסוק 'מרחם בן בטנו'. רשב"א (מיוחס להגאון ד"ה אלמא).

כד. **בכור** בהמה קרוי 'פטר רחם', על שם שהוא פותר ופותח את רחם אמו.

כה. **תרגום** יונתן בן עוזיאל (ישעיה מט טו). כו. **מהרש"א** (ד"ה אלמא). כז. **טעם** השהייה, כדי שיפנה ליבו מכל המחשבות ויכוין ליבו בתפילה. רמב"ם (פרקים פ"ד פ"ו). אף שהגמרא מביאה פסוק זה כמקור למעשי חסידים הראשונים, אך הלימוד מפסוק זה הוא לכל אדם. אמנם מפסוק זה אין הכרח שיש להשהות שעה שלימה, ולכך מעיקר הדין די בשהייה מועטת [כדי הליכת שמונה טפחים. משנה ברורה (סי' נה סק"ו)], אך חסידים הראשונים החמירו על עצמם והיו שוהים שעה ממש, כמבואר בהלכה.

כח. **אין** הכוונה לשעה שלימה, אלא לשעה מועטת. ודין זה נאמר לכל אדם. אמנם חסידים היו שוהים שעה שלימה, כמבואר בברייתא להלן. שיטה מקובצת (ד"ה ממתן). כט. **ע"פ** רש"י (ל: ד"ה שוהין). ל. **טעם** השהייה לאחר התפילה, כדי שלא תהא התפילה נראית עליו כמשאוי. רמב"ם (פרקים פ"ד ה"ז). לא. **כאן** הכוונה לשעות שלמות, כמבואר בהמשך הברייתא.

לב. **הגמרא** לא נקטה 'תורתן היאך נעשית', כי מאחר שהיו חסידים מסתמא למדו כבר את התורה, כמו ששנינו (פאה ב ו), 'ולא עם הארץ חסיד'. עיין יעקב (ד"ה תורתן). לג. **או** שיאמר את כל התפילה במהירות, או שיקצר את הברכות עצמן, או שיאמר תפילת הבינוני [ראה לעיל (כח.)]. ראי"ה (ד"ה פלג).

לד. **וכן** הגירסה בדפוי"ר, וראה הגהות ציונים. בירושלמי (פ"ה ה"ג) מבואר, שאם הוא יכול להינצל על ידי הליכה בלבד, לא יפסיק בדיבור, ורק אם אינו יכול להינצל אלא על ידי דיבור מותר לו גם לדבר. לה. **כל** מקום שאמרו 'מעשה בחסיד אחד', הכוונה או לרבי יהודה בן בבא, או לרבי יהודה ברבי אילעאי. גמרא (ב"ק קג:). לו. **ראה** להלן (נג.) בהערה, למה לא החזיר לו שלום, והלא למלכי עכו"ם מפסיקים את התפילה. לז. **אף** שהפסוק הראשון מדבר על שכחת מעמד הר סיני, והשני מדבר על זהירות מאיסור עבודה זרה, מכל מקום למדים מהם גם מצוה על שמירת הנפש מסכנה, וכפי שמצאנו בשבועות (לג). מהרש"א (ב"ק צא ב ד"ה ומפקי). לח. **כלומר**, המתן לי ואל תמהר לחזרץ את דיני, ומיד אפייסך בדברים ותראה שאין לך לכעוס עלי.

מַחֲזִיר לֹא שלום. אָמַר לֹא השר, לָאו. הוסיף החסיד ושאלו, וְאִם הָיִיתָ מַחֲזִיר לֹא שלום, מָה הָיוּ עוֹשִׂים לָךְ. אָמַר לֹא השר, הָיוּ חוֹתְכִים אֶת רֹאשִׁי בָּעִיר. אָמַר לֹא החסיד, וְהָא דְּבָרִים קַל וָחוֹמֶר, וּמָה אַתָּה שֶׁהָיִיתָ עוֹמֵד לְפָנֵי מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם, שֶׁהַיּוֹם הוא נָאֶה וּמָחָר בַּקֶּבֶר, בָּךְ הייתי צריך להיזהר בכבודו, ולא להחזיר שלום לאדם אחר בעת שאתה עומד לפניו, אֲנִי שֶׁהָיִיתִי עוֹמֵד בתפילה לְפָנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא חַי וְקַיָּים לָעַד וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שהייתי צריך להיזהר בכבודו, ולכן לא החזרתי לך שלום. מִיָּד נִתְפַּיְּסוּ אוֹתוֹ הַשָּׂר, וְנִפְטְרוּ אוֹתוֹ חֲסִיד לְבֵיתוֹ לְשָׁלוֹם[א].

★

שנינו במשנה: אֲפִילּוּ נָחָשׁ בָּרוּךְ עַל עֲקֵבוֹ לֹא יִפְסִיק מתפילתו. הגמרא מביאה חילוק בין נחש לעקרב בענין זה: אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, לֹא שָׁנוּ שאסור להפסיק, אֶלָּא לגבי נָחָשׁ שאינו מוכן ועומד כל כך לישוך ולהזיק[א], אֲבָל אם הגיע אליו עַקְרָב, פּוֹסֵק מתפילתו, ונוטלו מרגלו ומרחיקו, כיון שהעקרב מוכן ועומד יותר לעקוץ בכל שעה[ב].

למדנו מדברי רב ששת, שאין דרכו של הנחש לישוך כל כך. מקשה הגמרא: מַיְתִיבִי, שנינו בברייתא, מי שראו אותו שֶׁנָּפַל לְגוֹב [-בור] של אֲרָיוֹת, אֵין מַעֲמִידִין עָלָיו שֵׁמֶשׁ כדי להתיר לאשתו להינשא לאחר, מפני שיתכן שהאריות לא היו רעבים, ולא אכלוהו. אבל אם נָפַל לְחַפִּירָה שהיא מְלֵאָה נְחָשִׁים, וְכן אם נפל לחפירה שהיא מלאה עַקְרַבִּים, מַעֲמִידִין עָלָיו שֵׁמֶשׁ, כיון שודאי הרגוהו. ומוכח, שגם הנחש דרכו להזיק בכל שעה, וכיצד אמר רב ששת שאין דרך הנחש להזיק כל כך[ג]. **מתרצת הגמרא:** שָׁאנִי הָתָם, בברייתא, דְּאַגַּב אֵיבְתָּא מְזַקֵּי - שמתוך הדוחק שרחק אותם כאשר נפל עליהם, בודאי מזיקים לו ונושכים אותו, אך בדרך כלל אינו עומד ומוכן להזיק כל כך.

סכנה נוספת שיש להפסיק מתפילה מחמתה: אָמַר רַבִּי יִצְחָק, היה עומד ומתפלל, וְרָאָה שְׁוָורִים כנגדו, פּוֹסֵק מתפילתו, כיון שהשור מסוכן לנגוח. וראיה לדבר, דְּתָנֵי רַב אוֹשַׁעְיָא, מְרַחִיקִין [-מתרחקים] מִשּׁוֹר תָּם שלא הורגל לנגוח בני אדם חֲמִשִּׁים אַמָּה, כיון שאין סכנתו גדולה כל כך, וּמִשּׁוֹר מוּעָד שכבר נגח שלש פעמים, מתרחקים מִמְּלֹא עֵינָיו, עד שאינו רואה אותו.

ברייתא נוספת בענין סכנת השור: תָּנָא מַשְׁמֵיהּ דְּרַבִּי מֵאִיר, רֵישׁ תּוֹרָא בְּדִקּוּלָּא - גם כשראשו של השור הוא בתוך הסל של תבן שתולים לו על צוארו, כלומר, אף כשהשור טרוד באכילה[ד], סָלִיק לְאַגָּרָא - עלֶה אל הגג, וְשָׁדֵי דַּרְגָּא מִתּוּתֵיהּ - וזורק את הסולם מתחתיך, כדי שלא יוכל השור לעלות. כלומר, הזהר ממנו הרבה כיון שסכנתו גדולה[ה]. **מבארת הגמרא:** אָמַר שְׁמוּאֵל, הָנֵי מִילֵּי בְּשׁוֹר שֶׁחֹר שהוא מסוכן יותר, וּבְיוֹמֵי נִיסָן, שהארץ מלאה דשאים לאחר ימי החורף שלא היו דשאים, מִפְּנֵי שֶׁבִּימים אלה הֵשָׁמֶן מְרַקֵּד לֹו בְּיַן קָרְנָיו, כלומר, שמתוך שהארץ נתמלאה דשאים הוא שמח, ונכנס בו יצר הרע ונוגח.

★

אגב שהוזכרה סכנת הנחשים, מביאה הגמרא מעשה בענין זה: תָּנוּ רַבָּנָן, מַעֲשֶׂה בְּמָקוֹם אֶחָד, שֶׁהָיָה שם עֲרוּד - בעל חי הבא מן הנחש והצב[ו], והוא מסוכן מאוד[ז], וְהָיָה מַזִּיק אֶת הַבְּרִיּוֹת. בָּאוּ וְהוֹדִיעוּ לֹו לְרַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא. אָמַר לָהֶם רבי חנינא בן דוסא, הֲרָאוּ לִי אֶת חוֹרוֹ שהוא יוצא משם. הֶרְאוּהוּ אֶת חוֹרוֹ, נָתַן רבי חנינא בן דוסא את עֲקֵבוֹ עַל פִּי הַחוֹר, וְיָצָא הערוד וּנְשָׁכוֹ, וּמֵת אוֹתוֹ עֲרוּד, ורבי חנינא בן דוסא לא ניזוק[ח]. נָטְלוֹ רבי חנינא בן דוסא לעורו המת עַל כְּתֵפוֹ, וְהֵבִיאוּ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ להראות לתלמידים, וכך אָמַר לָהֶם, רְאוּ בָּנַי, אֵין הָעֲרוּד מֵמִית, אֶלָּא הַחֵטְא הוא שֶׁמֵּמִית. שכאשר אין לאדם חטא, גם נשיכת הערוד אינה יכולה להרוג אותו, כמו שהיה אצל רבי חנינא בן דוסא, ואם האדם מת מנשיכת הערוד אין זה אלא מחמת חטאו. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אָמְרוּ, אוֹי לוֹ לָאָדָם שֶׁפָּגַע בּוֹ עֲרוּד, וְאוֹי לוֹ לָעֲרוּד שֶׁפָּגַע בּוֹ רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא[ט].

★ ★ ★

משנה משנתנו מבארת באלו מקומות מוסיפים את ההזכרות שבתפילת שמונה עשרה: מְזַכִּירִין גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים - 'משיב הרוח ומוריד הגשם', שהוא שבח גבורתו של הקב"ה המוריד גשמים, בִּברכת תְּחִיַּית הַמֵּתִים, וְשַׁאֲלָה - 'ותן טל ומטר', שהוא בקשה על הגשמים, בִּברכת הַשָּׁנִים [-ברכת 'מברך השנים'][י]. וּמזכירים הַבְדָּלָה ['את חוננתנו'] במוצאי שבת ויום טוב, בִּברכת חוֹנֵן הַדַּעַת, זוהי דעת תנא קמא. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, אוֹתָהּ [-את ההבדלה] בָּרְכָה רְבִיעִית בִּבְנֵי עֲבָדָיו - לאחר 'האל הקדוש' קודם 'חונן הדעת', אומר ברכה בפני עצמה להבדלה, ואינו כוללה בברכה אחרת. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מזכיר את ההבדלה בְּהוֹדָאָה [-ברכת 'מודים'][יא].

★

גמרא הגמרא מבארת טעם מקומה של כל הזכרה. **מבררת הגמרא:** מה ששנינו 'מְזַכִּירִין גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים בתחיית המתים', מַאי טַעְמָא. **משיבה הגמרא:** אָמַר רַב יוֹסֵף, מִתּוֹךְ שֶׁיְּרִידַת הגשמים שְׁקוּלָה כִּתְחִיַּית הַמֵּתִים, שגם הגשמים נותנים חיים, שעל ידיהם צומחת התבואה[יב], לָפִיכָךְ קְבָעוּהָ בִּתְחִיַּית הַמֵּתִים.

מבררת עוד הגמרא: מה ששנינו 'וְשַׁאֲלָה בִּברכת הַשָּׁנִים', מַאי טַעְמָא. **משיבה הגמרא:** אָמַר רַב יוֹסֵף, מִתּוֹךְ שֶׁהִיא פְּרָנָסָה, שהגשמים נצרכים לפרנסת האדם ומאכלו, לָפִיכָךְ קְבָעוּהָ בִּברכת פַּרְנָסָה, שברכת השנים עניינה שהשנה ותבואתה יתברכו, ונשבע ונתפרנס מהן.

מבררת עוד הגמרא: מה ששנינו 'הַבְדָּלָה בְּחוֹנֵן הַדַּעַת', מַאי טַעְמָא. **משיבה הגמרא:** אָמַר רַב יוֹסֵף, מִתּוֹךְ שֶׁההבדלה הִיא חָכְמָה, שמי שהוא חכם יודע להבדיל בין קודש לחול ובין טמא לטהור, לכן קְבָעוּהָ בִּברכת חָכְמָה, שכל הברכה היא מענין החכמה והדעת. וְרַבָּנָן אָמְרֵי [-אמרו] טעם אחר, מִתּוֹךְ שֶׁהִיא הזכרה של חוֹל, שמבדילים בה בין קדושת יום השבת שיצא לימי החול הנכנסים, לָפִיכָךְ קְבָעוּהָ בִּברכת חוֹל, כלומר, בברכה הראשונה מהברכות האמצעיות, שהן בקשת רחמים ונאמרות רק בחול[יג].

★

אגב שעסקנו בברכת 'חונן הדעת', מביאה הגמרא את מעלת הדעה: אָמַר רַבִּי אַמִּי, גְּדוֹלָה דֵּעָה[יד], שֶׁנִּמְנְתָה [-נקבעה] בְּתְחִלַּת בְּרָכָה שֶׁל חוֹל, כלומר, בברכה הראשונה של הברכות האמצעיות, שנאמרות רק בחול[טו].

וְאָמַר רַבִּי אַמִּי, גְּדוֹלָה דֵּעָה, שֶׁנִּתְּנָה [-נכתבה] בֵּין שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת - בין שתי הזכרות של שמות ה'[טז], שֶׁנֶּאֱמַר בתפילת חנה (שמואל א' ב ג), 'כִּי אֵל דֵּעוֹת ה'[יז]. וְכָל מִי שֶׁאֵין בּוֹ דֵּעָה, אַסּוּר לְרַחֵם עָלָיו. שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כז יא) 'כִּי לֹא עַם בִּינוֹת הוּא, עַל כֵּן לֹא יְרַחֲמֶנּוּ עֹשֵׂהוּ'[יח]. תלה הכתוב את הטעם שלא ירחם הקב"ה עליהם, כיון שאין בהם בינה, הרי שאין לרחם על מי שאין בו בינה ודעה[יט].

דבר נוסף הנכתב בין שתי אותיות: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, גְּדוֹל מְקַדֵּשׁ, שֶׁנִּתַּן [-נכתב] בֵּין שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת - בין שתי הזכרות של שמות ה'. שֶׁנֶּאֱמַר (שמות טו יז) 'מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ ה', מִקְדָּשׁ, ה'[יט] כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ'.

מאמר נוסף במעלת הדעה: וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ דֵּעָה, כְּאִילּוּ נִבְנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּיָמָיו. ומנין, שכן הַדֵּעָה נִתְּנָה בֵּין שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת, וכן המִקְדָּשׁ נִתַּן בֵּין שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת, הרי שמעלתם שוה, ולכן מי שיש בו דעה כאילו נבנה בית המקדש בימיו[כ].

התבאר שדבר הנכתב בין שני שמות יש בו חשיבות. רב אחא מקשה על כך: מַתְקִיף לָהּ רַב אַחָא מְדֵּיהְוָאנָא לרבי אלעזר, אֶלָּא מַעֲתָּה שדבר שנכתב בין שני שמות יש בו חשיבות, עלינו לומר גם שגְּדוֹלָה נְקֻמָּה, שֶׁאף היא נִתְּנָה

א. **המשנה** עוסקת באותם מקומות שאין דרך הנחשים להמית. רמב"ם (פסקים פ"ו ס"ט). וכתב בקובץ שיעורים (פסקים אות נג), שאף שבמיעוט פעמים הנחש נושך, אך שלוחי מצוה אינם ניזוקים במקום שאינו מצוי להיזק, כמבואר בפסחים (ח:). ולכך אין לו לחשוש שהנחש יישך ואסור להפסיק בתפילתו.

ב. **אין** לפרש כוונת הברייתא שהיו בחפירה נחשים ועקרבים יחד, ותסכנה היא רק מן העקרבים, אינו יודע שהרי אם כן מה לה להזכיר כלל נחשים, הלא אפשר להעיד עליו שמת מחמת העקרבים שבחפירה.

ג. **רשב"ם** (פסחים קיב: ד"ה ניחש). ד. **ואין** הכוונה כפשוטו שצריך לעלות לגג. רש"י (ד"ה ומעלין). ה. **כשנזקקים** הנחש והצב זה עם זה יוצא משניהם עורד. רש"י (ד"ה עורוד), על פי גמרא בחולין (קמ:). ו. **בירושלמי** (פ"א ס"ה) נאמר, שמעולם לא יאמר לך אדם שעקצו חברבר [-עורוד] וחיה. ז. **רש"י** הביא בשם הירושלמי (פ"א ס"ה), שכשחערוד נושך לאדם, אם האדם מגיע ראשון למים, האדם חי והערוד מת, ואם הערוד מגיע ראשון למים, מת האדם והערוד חי. נתעשה נס לרבי חנינא בן דוסא, שנטבע מעין מתחת לעקבו, ועל ידי זה הוא ניצול והערוד מת. ח. **החטא** נקט ב'משיב הרוח' לשון הזכרה, כיון שאינו בקשה אלא הזכרה ושבח, ובירושלמי נקט לשון שאלה, כיון שהוא בקשה. רש"י (ד"ה ומתוך). ט. **רש"י** תענית (ג. ד"ה ופטיגלא). י. **על** פי שיטה מקובצת (ד"ה ומזכירין). יא. **וקבעו** אותה מיד בברכה הראשונה, מפני שזריזים מקדימים למצוות. שיטה מקובצת (שם). יב. **הדעה** האמורה כאן ענינה, שלימות הדעת שאפשר להשיג על ידה את האמונה בה', ועל ידי כך ישיג את הדרך לעבדו כראוי ובכוונה הנכונה. על פי רשב"א (שיטה מקובצת ד"ה ומזכירין) ותורת המנחה (מסמנק, דרשה ט). יג. **כלומר**, לרוב חשיבותה קבעו את הבקשה עליה בתחילת הבקשות. והרשב"א (שיטה מקובצת ד"ה ומזכירין) פירש, שהדעה היא חשובה ונערכת גם לכל שאר הבקשות, שאם לא השיג את אמיתת ה' ואת דרכיו, אינו יודע ממי הוא מבקש צרכיו, לכן נקבעה הבקשה עליה בתחילת הבקשות. יד. **שמות** ה' נקראים גם 'אותיות', כמו 'אותות', על דרך מה שאמרו בחגיגה (יב). שהקב"ה הוא אות [-מופלא וניכר] בצבא שלו. רש"י (סנהדרין לג. ד"ה אמת). וראה שם פירוש נוסף. טו. **בוודאי** המאמר, שעל ידי הדעה יודעים ומשיגים את אמיתת ה' ומצוותיו, שהרי היא נתונה בתוך שמותיו יתברך, ולכך היא חשובה. רשב"א (שיטה מקובצת ד"ה ומזכירין). טז. **הפסוק** עוסק באויבי ישראל, שאין להם בינה לדעת שממשלתם מאת ה', ולכן ה' לא ירחם עליהם. על פי רש"י (שמות טו). יז. **טעם** הדבר, מפני שמי שאין בו דעת לא יתכן לו מצוה או עבודת ה' [ראה הערה לעיל], לכך אין לרחם עליו. רשב"א (שיטה מקובצת ד"ה ומזכירין). ואין הכוונה למי שחסרה לו דעה מבראתו, אלא למי שאיבד את הדעה שהיתה בו. מהרש"א (סנהדרין לג. ד"ה ומתוך - הגמרא). יח. **בפסוק** נכתב 'אדרבי'. יט. **כלומר**, על ידי הדעה אפשר להשיג ולהבין מעצמו את כל מה שהיה אפשר להשיג בזמן שבית המקדש היה קיים, מצורת המקדש, וממורי הדעה שהיו שם. רשב"א (שיטה מקובצת ד"ה ומזכירין).

בֵּין שֶׁתֵּי אוֹתִיּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לד ו) 'אֶל נְקֻמוֹת ה' אֵל נְקָמוֹת הוֹפִיעַ', והאם אפשר לומר שנקמה היא חשובה?! אֱמַר ליה רבי אלעזר, אין - אכן, בְּמִיתָתָהּ מִיהָא גְּדוֹלָה הִיא - במקום שהיא נצרכת בו, על כל פנים גדולה היא[כא].

מסיימת הגמרא: וְהֵיכִי דָּמֵי עוֹשֶׂה, שְׁתֵּי נְקָמוֹת הָלְּלוּ, 'אֶל נְקָמוֹת הוֹפִיעַ', 'אֶל נְקָמוֹת ה', לא מבעי ליה, דְּמַה אַחַת טוֹבָה, לתת גמול לישראל, וּנקמה אַחַת רָעָה, להנקם מן הגויים. נקמה טוֹבָה מצאנו, דִּכְתִיב (דברים לג ג) לגבי מעמד הר סיני, 'וְהוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן'[כב], ר'הוֹפִיעַ' הוא מלשון גילוי, שהקב"ה גילה והפקיר את ממון הגויים [כגון הישובים בהר פארן] כשלא רצו לקבל את התורה, ונתנו לישראל[כג]. וכיון שגם בפסוק 'אֶל נְקָמוֹת הוֹפִיעַ' נאמר לשון 'הופעה', למדים מכך שהכוונה היא שהפקיר הקדוש ברוך הוא את ממון הגויים לישראל, וזוהי הנקמה לטובה, שיש בה שכר לישראל. ונקמה רָעָה מצאנו, דִּכְתִיב 'אֶל נְקָמוֹת ה' אֵל נְקָמוֹת הוֹפִיעַ', והנקמה הראשונה שבפסוק זה, היינו נקמה לרעה מן הגויים שלא קיבלו את התורה. הרי למדנו, שהנקמה האמורה בפסוק זה בין שתי אותיות, היא במקום הצריך לנקמה[כד].

★

שנינו במשנה, שלדעת תנא קמא אומר הבדלה בחונן הדעת, רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר אוֹמְרָהּ בָּרְכָה רְבִיעִית כו' בפני עצמה, רבי אליעזר אומר בהודאה. **מקשה הגמרא:** אָמַר ליה רַב חִסְדָּא לְרַבִּי יוֹחָנָן, מִכְּדֵי - הרי אֲנַשֵּׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה[כה] הם שְׁתָּקְנוּ לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל בְּרָכוֹת וּתְפִלּוֹת, קְדוּשׁוֹת [-קידוש של שבת ויום טוב] וְהַבְדָּלוֹת[כו], ואם כן [-נראה] הֵיכָן תִּקְּנוּ את ההבדלה. כלומר, איך נחלקו בזה התנאים, הלא אפשר לראות היכן הגילים לאומרה מזמן אנשי כנסת הגדולה. **מתרצת הגמרא:** אָמַר ליה רבי יוחנן, בַּתְּפִלָּה קְבָעוּהָ וּקְבָעוּהָ בַּתְּפִלָּה[כז]. אך כיון ששכחו היכן תקנוה בתחילה בתפילה, נחלקו התנאים היכן יאמרוה. **מסיים רבי יוחנן:** וְאַף כשחזרו והנעו וקבעוה בתפילה, הֵם אָמְרוּ עוד, שאף על פי שֶׁהַמַּבְדִּיל בַּתְּפִלָּה צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל גם עַל הַכּוֹס, אם יש באפשרותו לקנות יין. שבאותה שעה לא עקרו לגמרי את ההבדלה על הכוס, אלא אמרו רק שאם אין באפשרותו לקנות יין די בהבדלה בתפילה, אבל אם יש לו אפשרות צריך להבדיל גם על הכוס[כח].

הגמרא מביאה אמוראים נוספים שחייבו להבדיל גם על הכוס: אִיתְּמַר נָמֵי - נאמר כן בבית המדרש, אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֲנַשֵּׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה תִּקְּנוּ לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל בְּרָכוֹת וּתְפִלּוֹת, קְדוּשׁוֹת וְהַבְדָּלוֹת, בַּתְּחִלָּה קְבָעוּהָ בַּתְּפִלָּה. הֶעֱשִׁירוּ, קְבָעוּהָ עַל הַכּוֹס. חָזְרוּ וְהֶעֱנוּ, קְבָעוּהָ בַּתְּפִלָּה. וְהֵם אָמְרוּ הַמַּבְדִּיל בַּתְּפִלָּה צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס. אִיתְּמַר נָמֵי, רַבָּה וְרַב יוֹסֵף דְּאָמְרִי תַּרְוַיְיהוּ, הַמַּבְדִּיל בַּתְּפִלָּה צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס.

הגמרא דנה בדין זה: אָמַר (רבא) [רַבָּה][כט], וּמוֹתְבִינַן אִשְׁמְעִתִּין - והקשינו על שמועתנו זו, שנינו בברייתא, מָצָה וְלֹא חֲזִיכְּרִי גְּבוּרוֹת מַשְׁמִים בְּתְחִיַּית הַמֵּתִים, וְכן אם טעה ולא הזכיר שְׁאֵלָה בִּרְכַּת הַשָּׁנִים, מַחֲזִירִין אוֹתוֹ - מצריכים אותו לחזור ולהתפלל. וְאילו אם טעה ולא אמר הַבְדָּלָה בְּחוֹנֵן הַדֵּעָה, אֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ, מִפְּנֵי שֶׁיָּכוֹל לְאוֹמְרָהּ עַל הַכּוֹס[ל]. ומשמע מהלשון 'יכול לאומרה', שכך כוונת הברייתא, אם יִרצה שלא לחזור ולהתפלל רשאי, מפני שיכול לומר את ההבדלה על הכוס ולצאת בכך ידי חובת הבדלה. ומשמע מכך, שאם הבדיל בתפילה וכבר יצא ידי חובתו, אינו צריך לחזור ולהבדיל על הכוס. ואם כן כיצד אמרנו שהמבדיל בתפילה צריך להבדיל על הכוס. **מתרצת הגמרא:** לֹא תֵּימָא - אל תאמר בלשון הברייתא 'מִפְּנֵי שֶׁיָּכוֹל לְאוֹמְרָהּ עַל הַכּוֹס', אֶלָּא אֵימָא - [-אמור] 'מִפְּנֵי שֶׁאוֹמְרָהּ עַל הַכּוֹס', שחייב לאומרה על הכוס, ולכך לא יחזור ויתפלל כששכח לאומרה בתפילה[לא].

שמועה נוספת שצריך להבדיל גם על הכוס: אִיתְּמַר נָמֵי, אָמַר רַבִּי בִּנְיָמִין בַּר יֶפֶת, שָׁאַל רַבִּי יוֹסֵי אֶת רַבִּי יוֹחָנָן בְּצִידְרִין, וְאָמְרִי לָהּ - ויש אומרים שמועה זו כך, ששאל רַבִּי שִׁמְשׁוֹן בֶּן יַעֲקֹב חֶמְו צוֹר אֶת רַבִּי יוֹחָנָן, ומוסיף רבי בנימין בר יפת, וְאָנָא שְׁמָעִית - ואני שמעתי ששאל אותו, הַמַּבְדִּיל בַּתְּפִלָּה צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס, אוֹ לֹא, וְאָמַר ליה רבי יוחנן, צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס.

הגמרא דנה באופן שהבדיל בתחילה רק על הכוס, האם צריך להבדיל גם בתפילה: אִיבָּעֵיָא לְהוּ, הַמַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס קודם שהבדיל בתפילה, מַהוּ שֶׁיַּבְדִּיל גם בַּתְּפִלָּה. **פושטת הגמרא:** אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, כָּל וְחוֹמֶר מֵהבדלה בהתפלה, וּמַה הבדלה בהתפלה, דְּיָעֵיקַר תַּקָּנָתָהּ הִיא - שהיא עיקר התקנה, שכן התקנה האחרונה היתה שלעולם צריך להבדיל בתפילה וגם אם יעשירו, ואילו על הכוס אין צריך להבדיל אלא אם יש לו יין[לא], ומכל מקום אָמְרִי [-אמרו חכמים] הַמַּבְדִּיל בַּתְּפִלָּה צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס, אם כן, הַמַּבְדִּיל בתחילה עַל הַכּוֹס, דְּלָאו עִיקַּר תַּקָּנָתָא הִיא, לֹא כָּל שֶׁכֵּן שצריך אחר כך להבדיל גם בתפילה ולקיים את עיקר התקנה.

ברייתא נוספת בענין ההבדלה בתפילה ועל הכוס: תָּנֵי רַבִּי אֲחָא אֲרִיכָא[לב] קַמֵּיהּ דְּרַב חִינָּנָא, הַמַּבְדִּיל בַּתְּפִלָּה בלבד מְשׁוּבָּח יוֹתֵר מִמִּי שֶׁיַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס בלבד[לג], וְאִם הִבְדִּיל בָּזוּ וּבָזוּ, יָנוּחוּ לוֹ בְּרָכוֹת עַל רִאשׁוֹנוֹת[לד]. **מקשה הגמרא:** הָא גּוּפָא קַשְׁיָא, אֲמַרְתְּ בתחילת הברייתא, הַמַּבְדִּיל בַּתְּפִלָּה מְשׁוּבָּח יוֹתֵר מִמִּי שֶׁיַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס, אַלְמָא - מוכח מזה שתְּפִלָּה לְחוֹדָהּ סַגֵּי - די בהבדלה בתפילה בלבד, וְהָדַר תָּנֵי - ואחר כך שנה התנא, אִם הִבְדִּיל בָּזוּ וּבָזוּ יָנוּחוּ לוֹ בְּרָכוֹת עַל רִאשׁוֹנוֹת, וְיש להקשות, קַיְינָן דְּנַפְקִין לֵיהּ בַּהֲדָא - כיון שכבר יצא ידי חובת הבדלה באחת מהן [-בתפילה], אִפְּטַר - הרי נפטר מחובת הבדלה, וְאם כן, כאשר הוא מבדיל אחר כך על הכוס, הֲוֵי לֵיהּ בְּרָכָה שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה [-מחויבת], וְאָמַר רַב, וְאִיתֵימָא רֵישׁ לָקִישׁ, וְאָמְרִי לָהּ רַבִּי יוֹחָנָן וְרֵישׁ לָקִישׁ דְּאָמְרִי תַּרְוַיְיהוּ, כָּל הַמְּבָרֵךְ בְּרָכָה שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה, עוֹבֵר מִשּׁוּם האיסור שנאמר (שמות כ ז) 'לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה' אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא'[לה], ואין שנינו שכשחזור ומבדיל גם על הכוס יִנּוחוּ לו ברכות על ראשונות[לו]. **מתרצת הגמרא:** אֲפִילּוּ אֵימָא הָכִי בלשון הברייתא, אִם הִבְדִּיל בָּזוּ וְלֹא הִבְדִּיל בָּזוּ, יָנוּחוּ לוֹ בְּרָכוֹת עַל רִאשׁוֹנוֹת. ולפי ברייתא זו אין צריך להבדיל גם על הכוס.

שנינו בברייתא לעיל, שמי שלא הבדיל בתפילה יבדיל על הכוס. הגמרא דנה באופן שטעה עוד, ואכל קודם שהבדיל על הכוס: בָּעָא מִינֵּיהּ רַב חִסְדָּא מֵרַב שֵׁשֶׁת, אם טָעָה בָּזוּ וּבָזוּ, ששכח להבדיל בשעת התפילה, ואחר כך אכל או שתה קודם שהבדיל על הכוס[לז], מַהוּ, האם די לו להבדיל עכשיו על הכוס, או שמא כיון שטעה בשתיהן, צריך גם לחזור ולהתפלל ולהבדיל בתפילה. אָמַר ליה רב ששת לרב חסדא, מָטָה בָּזוּ וּבָזוּ, חוֹזֵר לְרֹאשׁ - חזור לתחילת סדר ההבדלות, ועליו לחזור להתפלל ולהבדיל בתפילה, ואחר כך להבדיל על הכוס[לח].

כ. **כלומר**, דעה ומקדש הם דברים גדולים ונעלים, אבל נקמה, אמנם אפשר להשתמש בה לטובה, אך מדוע היא נחשבת גדולה ונעלית. אחרונים. כא. **כלומר**, אכן המידה הכללית של נקמה אינה גדולה, אך פסוק זה עוסק במקום שהיא נצרכת בו, ובאופן זה היא גדולה. אחרונים. כב. **פארן** הפסוק 'ה' מסיני בא וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן ואתה מרבבות קדש, מימינו אש דת למו'. וענינו, שה' נתגלה לישראל בהר סיני ונתן את התורה שנקראת 'אש דת'. וחז"ל דרשו פסוק זה (ע"ז ב:), שבתחילה רצה הקב"ה לתת את התורה לבני עשיו [הישובים בהר שעיר] ולבני ישמעאל [הישובים בהר פארן], וכיון שלא קיבלו את התורה נסתלק מהם, ובא לבני ישראל לתת להם את התורה. כג. **שאם** שור של ישראל נגח שור של גוי, פטור הישראל מלשלם לגוי. רש"י (ע"ז ו:ופסחים) על פי בבא קמא (לח:). כד. **הראיה** מדברי עולא היא לכך שהפסוק 'אל נקמות ה' עוסק בנקמה במקומה, אך אין ראיה מדבריו שנקמה במקומה היא גדולה. אחרונים ניש שביארו את תירוץ הגמרא 'במילתה מיהא גדולה היא', שאכן נקמה הבאה לשם עונש לבד אינה גדולה כל כך, אך במקום שיש בה צורך ותועלת מלבד הענוש שבה, היא אכן גדולה. ולכך הביאה הגמרא ראיה מדברי עולא, שיש נקמה לטובה שיש בה תועלת לישראל]. כה. **הם** עזרא ובית דינו. רמב"ם (נכתפת פ"ל ה"ט). כו. **הם** הבדלה בתפילה והבדלה על הכוס. שפתי חכמים (ע"ז ה:קדושת) [אף שיש דברים שחיזבם מן התורה, כגון ברכת המזון וקידוש, מכל מקום אנשי כנסת הגדולה תיקנו את נוסח הברכות. רשב"א (ברייתא פ"ל ה"ו פ' ולפ"ז)]. כז. **לאחר** שהנעו קבעוה בתפילה לעולם ואפילו אם יעשירו, כדי שלא תהא ברכת הבדלה עוברת מתפילה לכוס ולהיפך. רשב"א (ע"ז ומקס). כח. **שיטה** מקובצת (ע"ז חומיז). טעם תקנה זו להבדיל גם על הכוס, מבואר בירושלמי (פ"ב ה"ג), בשביל לזכות את התינוקות שאינם מתפללים שישמעו הבדלה. כט. **גליון** הדקדוקי סופרים (שות ע). וכן משמעות הגמרא. ל. **ואם** אין לו כוס צריך לחזור ולהתפלל. רשב"א (ע"ז בלא). לא. **רשב"א** (ע"ז ומקס). לב. **הוא** רב אחא בר פפא. גמרא (שבת קיז:). לג. **מפני** שהבדלה בתפילה היא עיקר התקנה, וכמבואר לעיל, חדש האביט (ע"ז ק"ן). לד. **הבדלה** היא כבוד שבת, והשבח היא מקור הברכה, והנוהר בהבדלה ומכבד את השבת כראוי, יניחו עליו ברכות שבת גם בימי החול. על פי מהרש"א (ע"ז ל"ו ד"ה ממבדיל). לה. **עיקר** הפסוק נאמר על שבועת שוא, אך גם המזכיר שם שמים לבטלה בכלל האיסור. ולדעת הרמב"ם (נכתפת פ"ל הט"ו) ברכה שאינה צריכה איסורה מהתורה, אמנם התוספות (ע"ז נ:, ע"ז ל"ו ב:ופ) כתבו שאיסורה מדרבנן, ופסוק זה הוא אסמכתא בלבד. לו. **ולפי** זה לכאורה כוונת הברייתא היא, אמנם המבדיל בתפילה משובח ממי שהבדיל על הכוס, אך זוהי מעלה בעלמא, ובכל ענין אם הבדיל רק באחד מהם [בתפילה או בכוס] עשה כדין ויניחו לו ברכות על ראשו, ובלבד שלא יברך על שתיהן שיש בכך ברכה לבטלה. וראה באמרי נועם (ע"ז ס:ופ) ביאור נוסף בזה. לז. **תלמידי** רבינו יונה (ע"ז טעפ), והרשב"א (ע"ז טעפ - מעמ) כתב, שהוא הדין אם עשה מלאכה קודם שהבדיל על הכוס. לח. **שיטת** שנים בשניהם, קנסוהו לחזור ולהבדיל בתפילה. תלמידי רבינו יונה (ע"ז טעפ).

הגמרא דנה להלכה, האם המבדיל בתפילה צריך להבדיל גם על הכוס: **אָמַר** עֵילָּאי **רַבִּינָא, הַבָּאָה מִילְּתָא** מִילְּתָא, האם המבדיל בתפילה צריך להבדיל גם על הכוס או לא[א]. **אָמַר** לֵיהּ רבא לרבינא, דין ההבדלה הוא בְּ[-כמו] **קִידּוּשׁ, מָה** לגבי **קִידּוּשׁ, אַף עַל גַּב דְּמְקַדֵּשׁ בִּצְלוֹתָא** [-בתפילה], שאומר 'אתה קדשת את יום השביעי', מכל מקום מְקַדֵּשׁ גם **אָבָּא** [-על הכוס], **אַף** לגבי **הַבְדָּלָה נָמֵי, אַף עַל גַּב דְּמַבְדִּיל בִּצְלוֹתָא** [-בתפילה], מכל מקום **מַבְדִּיל** גם **אָבָּא** [-על הכוס][א].

★

שנינו במשנתנו, **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר**, אומרים את ההבדלה במוצאי שבת **בָּהַבְדָּלָה**, ולא כחכמים שיש לאמרה ב'חונן הדעת', ולא כרבי עקיבא שאומרה ברכה רביעית בפני עצמה.

אף במוצאי שבת שחל ביום טוב, יש לומר הבדלה בין קדושת יום טוב. אך ביון שבתפילת יום טוב אין אומרים ברכת 'חונן הדעת', דנה הגמרא היכן אומרים את ההבדלה: **רַבִּי זֵירָא חֲוָה רָכִיב חֲמָרָא** [-רוכב על חמור], **חֲוָה קָא שָׁקֵל וְאָזֵיל**[ב] **רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבִּין בָּתְרֵיהּ** - והיה רבי חייא בר אבין מהלך אחריו. **אָמַר** לֵיהּ רבי זירא לרבי חייא בר אבין[ג], **נְדַאי דַּאֲמַרִיתְּ** - האם אמת הדבר שאמרתם **מְשַׁמֵּיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן, הָאָבָּה בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר** שאומרים את ההבדלה בהודאה, **בְּיוֹם טוֹב שֶׁחָל לִּהְיוֹת** מיד **לְאַחַר הַשַּׁבָּת**, כיון שאין אומרים ביום טוב ברכת 'חונן הדעת', ואי אפשר לקיים את דעת חכמים [שהלכה כמותם]. **אָמַר** לֵיהּ רבי חייא בר אבין לרבי זירא, **אִין** - אכן, כך אמר רבי יוחנן, שבמוצאי שבת שחל ביום טוב יש לעשות כרבי אליעזר. הקשה רבי זירא על לשונו של רבי חייא בר אבין, 'הָאָבָּה' מִבָּלֵּי הָכֵי - מהלשון שאמרת 'הלכה כרבי אליעזר ביום טוב שחל להיות אחר השבת' משמע שיש בזה מחלוקת, וצריך להכריע כרבי אליעזר, אך הלא אין בזה מחלוקת, אלא לדעת כולם אומרים את ההבדלה בהודאה.

הגמרא מקשה על רבי זירא שאמר שאין בזה מחלוקת: **וְלָא פְּלִיגִי** - וכי אין בזה מחלוקת, **וְהָא** [-והרי] **פְּלִיגִי רַבָּנָן** במשנתנו על רבי אליעזר, ואמרו שאין לאומרה בהודאה[ד]. **מתרצת הגמרא: אֲמַר** לֵיהּ **דְּקָיְימִי רַבָּנָן** - כל מה שיש לך לומר שנחלקו חכמים על רבי אליעזר, זהו **בְּשֶׁאֵר יְמוֹת הַשָּׁנָה**, כשחל מוצאי שבת בחול, שכיון שאומרים בתפילה 'חונן הדעת', לכן אמרו חכמים שיאמרו זה את ההבדלה, אבל **בְּיוֹם טוֹב שֶׁחָל לִּהְיוֹת אַחַר הַשַּׁבָּת**, שאין אומרים 'חונן הדעת', **מִי פְּלִיגִי** - וכי הם נחלקו על רבי אליעזר, הלא מסתבר שהם מודים לו!.

ממשיכה הגמרא ומקשה על דברי רבי זירא שאין בזה מחלוקת: **וְהָא פְּלִיגִי** - והרי נחלק **רַבִּי עֲקִיבָא** במשנתנו על רבי אליעזר, וסבר שאומרים את ההבדלה ברכה רביעית בפני עצמה, ושיטתו הרי שייכת גם במוצאי שבת שחל להיות ביום טוב, וכיון שכן הצורך רבי חייא בר אבין לומר שהלכה כרבי אליעזר ולא כרבי עקיבא. **מתרצת הגמרא: אָמַר** לך **כָּל הַשָּׁנָה כּוּלָּהּ** - במוצאי שבת שחל בחול, **מִי סָבְרִינַן דְּרַבִּי עֲקִיבָא** - האם אנו עושים כרבי עקיבא, **דְּהַשְׁתָּא נִיחָא וְנַעֲבֵיד כְּוָתֵיהּ** - שעכשיו נקום ונעשה כמותו, ולשם כך צריך להשמיע אותה הלכה כמותו. הלא אינו כן, אלא אף בכל מוצאי שבת אין הלכה כרבי עקיבא, ואם כן גם במוצאי שבת שחל להיות ביום טוב אין צורך לומר שאין הלכה כמותו. מוסיפה הגמרא לבאר מדוע הדבר פשוט שאין הלכה כרבי עקיבא גם במוצאי שבת שחל ביום טוב', שכן **כָּל הַשָּׁנָה כּוּלָּהּ** [-מוצאי שבת שחל בחול], **מַאי טַעְמָא לָא עֲבְדִינַן כְּרַבִּי עֲקִיבָא**, משום דְּאנשי כנסת הגדולה **תַּקָּנוּ קְרֵי תַּקּוּן תַּשְׁכָּרֵי לָא תַּקּוּן** - תיקנו שמונה עשרה ברכות ולא תיקנו תשע עשרה, כלומר שאין להוסיף ברכה מיוחדת להבדלה, ואם כן **הָכָא נָמֵי** - גם כאן במוצאי שבת שחל ביום טוב, **שַׁב תַּקּוּן** - שבע ברכות תיקנו אנשי כנסת הגדולה ביום טוב, **וְתַמְנֵי לָא תַּקּוּן** - שמונה ברכות לא תיקנו, ולכך ודאי שאף במוצאי שבת שחל ביום טוב אין לעשות כרבי עקיבא ולהוסיף ברכה מיוחדת להבדלה. וכיון שלעולם שיטת רבי עקיבא דחויה מן ההלכה, לכן דחה רבי זירא את הלשון 'הלכה כרבי אליעזר', כיון שאין לפרש שהכוונה בלשון זו לומר שאין הלכה כרבי עקיבא.

לאחר שביארה הגמרא את תמיהת רבי זירא, היא מביאה את תשובתו של רבי חייא בר אבין: **אָמַר** לֵיהּ רבי חייא בר אבין לרבי זירא, אכן חכמים לא נחלקו על רבי אליעזר, ומכל מקום אמרתי בלשון 'הלכה', משום שיש דעה הסוברת שֶׁלֹּא **יְהַלֶּכָה אִתְּמַר אֶלָּא** 'מְמֻתָּן אִתְּמַר - שלא נאמרה שמועה זו בלשון 'הלכה כרבי אליעזר', אלא בלשון 'ממתין' [כמובא בסמוך], שמטים את ההוראה כרבי אליעזר, ולכך נקטתי לשון 'הלכה' להשמיע שאין לומר 'ממתין'. ההחילוק בין 'הלכה' ל'ממתין', שאם נאמרה השמועה בלשון 'הלכה כרבי אליעזר', הרי זו הלכה ברורה ומורים כן ברבים, אך אם נאמר רק 'ממתין כרבי אליעזר', אין דורשים הלכה זו ברבים, ורק אם בא אחד לפנינו לשאול, מורים לו לנהוג כן[ה].

הגמרא מביאה היכן מצאנו שהלכה זו נאמרה בלשון 'ממתין': **דְּאִתְּמַר, רַבִּי יִצְחָק בַּר אַבְדִּימִי אָמַר מְשׁוּם רַבֵּינוּ**[ובן], **הָאָבָּה** כרבי אליעזר במוצאי שבת שחל ביום טוב. **וְאָמְרֵי לַהּ** - ויש שאמרו שמועה זו בלשון אחרת, **מְמֻתָּן** ומכרעים את ההלכה כן, וכן מורים ליחיד הבא לשאול, אבל אין זו הלכה פסוקה לדרשה ברבים[ו]. **רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, מוֹדִים** חכמים לרבי אליעזר לגבי מוצאי שבת שחל ביום טוב, ואין בזה מחלוקת כלל. **וְרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר** בשם רבי יוחנן[ז], **נְרָאִין** דברי רבי אליעזר לגבי מוצאי שבת שחל ביום טוב, אבל אין בזה הכרעה גמורה להלכה, וגם ליחיד אין מורים לעשות כן, אלא שאם עשה כן אין מחזירים אותו[ח].

מצינו שתי שיטות בדעת רבי יוחנן, האם הוא אמר לשון 'מודים' או לשון 'נראין'. עתה רבי זירא מפרש דעתו, באיזו לשון אמר רבי יוחנן[ט]: **אָמַר רַבִּי זֵירָא, נָקוֹט** את שיטתו **דְּרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא בִּידָךְ**, שאמר 'נראין', משום דְּדָיְיק **וְגָמַר שְׁמַעְתָּא מִפּוּמֵיהּ דְּמָרֵיהּ שַׁפִּיר** - שמדקדק ומקבל את השמועה מפי בעל השמועה היטב, וקובע סימנים בלשון רבו שלא יתחלף לו 'נראין' ב'ממתין' או ב'מודים', **דְּמַר** רַחֲמָנָא **הַפּוֹמְבֶדִיתָא** [-חכם ושמו רחבא הגר בעיר פומבדיתא], שהיה מדקדק מאוד בדברי רבו, **דְּאָמַר רַחֲמָנָא, אָמַר רַבִּי**[י] **יְהוּדָה, הַר הַבַּיִת סְטָו** [-אצטבא] **בְּפוֹל הָיָה**, כלומר, שתי אצטבאות המיועדות לישיבה היו בהר הבית בהיקף עגול סביב סביב, **וְהָיָה סְטָו לְפָנִים מִסְּטָו** - אצטבא אחת היתה מקיפה את האצטבא האחרת. ואף על פי שבלשון המשנה נקרא סטיו זה 'אצטבא'[יא], הקפיד רחבא לומר 'סטיו' כלשון רבו[יב].

הגמרא מביאה דעה שיש לנהוג כחכמים: **אָמַר רַב יוֹסֵף, אִנָּא לָא הֵאי דְּאָמְרִי אִינָשֵׁי, וְהָא לָא הֵאי דְּאָמְרִי אִינָשֵׁי** - אני אינני יודע לא את דברי זה ולא את דברי זה, בין אלו שהכריעו כרבי אליעזר בלשון 'ממתין' או 'מודים', ובין אלו שאמרו ש'נראין' דבריו, **אֶלָּא** רק **מִדְּבֵריהֶם דָּרַב וּשְׁמוּאֵל יְדָעִינָא, תַּרְתֵּי** לָן **מַרְגָּנִיתָא בְּבָבְלֵי** - שתקנו לנו מרגלית בבבל, כלומר, שתקנו לנו תקנה חביבה בעניין הבדלה במוצאי שבת שחל ביום טוב[יג], והיא, לומר בברכה האמצעית קודם שמתחיל 'ותתן לנו' **'וַתּוֹדִיעֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ, וַתְּלַמְּדֵנוּ לַעֲשׂוֹת חֻקֵּי רְצוֹנֶךָ, וַתַּנְחִילֵנוּ יְמֵנוּ שָׁשׂוֹן וְחַגֵּי גָדְבָה, וַתּוֹרִישֵׁנוּ קְדוּשַׁת שַׁבָּת וּכְבוֹד מוֹעֵד וְחַגִּינַת חֶרְגֶּל, בֵּין קְדוּשַׁת שַׁבָּת לְקְדוּשַׁת יוֹם טוֹב הִבְדַּלְתָּ, וְאֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה קִדַּשְׁתָּ, הִבְדַּלְתָּ וְקִדַּשְׁתָּ אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בִּקְדוּשָׁתֶךָ**יי', ולאחר מכן ממשיך את הברכה האמצעית **'וַתִּתֶּן לָנוּ' וכו'.**

★ ★ ★

א. **כלומר**, לדעת רבי יוחנן (לעיל ע"ב) המבדיל בתפילה צריך להבדיל על הכוס, ואילו בברייתא שהובאה לעיל (שם) התכאר שאין להבדיל בשניהם. ולכך הסתפק רבינא מה היא ההלכה.

ב. **הכוונה** שלפנינו היא מהסוגיות העמומות [לשון דקדוקי סופרים], ורבו בה הקשיים, הגירסאות והביאורים. אנו ביארנו על פי הגירסא שלפנינו ורש"י, ובהסתמך על קדושה וברכה ועוד אחרונים. וראה בעיוני השפט בסוף הסוגיא ביאורים נוספים על פי גירסאות אחרות. ג. **'שקל' ואזיל'** תרגומו לקח את עצמו והלך. תידושי הר"ן (שבת קז: ד"ה חוה). ד. **דבר** שמואל (שו"ת סי' קיץ) ועוד אחרונים. [ורבי זירא היה על החמור משום שנחרבו שוקיו, כמבואר בבבא מציעא (שם), ולא משום שהיה הגדול שבהם. מילי דברכות (ל"ח ב')]. ה. **עתה** סברה הגמרא, שלדעת חכמים גם במוצאי שבת שחל ביום טוב, יאמרו את ההבדלה בברכה האמצעית כפי הנוסח שהובא בגמרא להלן. שלמה משנתו (ל"ב ושם). ו. **שהרי** טעמם של חכמים לומר הבדלה בחונן הדעת, מפני שהבדלה היא חכמה לכן תקנו אותה בברכת חכמה, או מפני שההבדלה היא חול לכן תקנו אותה בברכת חול [כמבואר לעיל (ע"ע)], אבל במוצאי שבת שחל ביום טוב שאין שייכים טעמים אלו, יש לומר שמודים חכמים לרבי אליעזר לאמרה בהודאה, שהרי עיקר ההבדלה היא הודאה על ההבדלה. על פי מרומי שדה (ל"ח ע"ב). ז. **הגמרא** הוצרכה לבאר זאת, מפני שיש לומר שרק משום שאנו פוסקים כחכמים בכל השנה, לכך גם ההלכה כרבי עקיבא, אך כשחל מוצאי שבת ביום טוב שאי אפשר להנהג כחכמים, שמא בזה ההלכה כרבי עקיבא ולא כרבי אליעזר. שמן רוקח (ל"ח אות ו). ח. **ע"פ** קדושה וברכה (סמ"ק סי' ס"ב ס"ב לענין תפילה). וכתב (ל"ח ב"ה) בטעם הדעה שאינה הלכה ברורה אלא רק 'ממתין', מפני שאיננו יודעים בבירור שחכמים אינם חולקים על רבי אליעזר במוצאי שבת שחל ביום טוב, ורק מסברא אנו אומרים זאת, ויש צד לומר שגם באופן זה טוברים חכמים לרבי אליעזר, כמובא בסמוך, אך אף בלשון אמצעית. [אף שרבי יוחנן עצמו אמר 'מודים חכמים לרבי אליעזר', כמובא בסמוך, אך אף בלשון זו יש להסתפק אם כוונתו ל'הלכה' או ל'ממתין' בלבד, ועל כן אמר רבי חייא בר אבין שכוונתו ל'הלכה'. על פי קדושה וברכה (סמ"ק סי' ס"ב רכו)]. ט. **הכוונה** לרבי. על פי גירסת רבינו חננאל (ל"ח ע"ב ד"ה ממתין) וירושלמי (פ"ח ה"ג), וראה בעיוני הפשט. י. **דעה** זו הסברא נוטה שחכמים מודים לרבי אליעזר, ומכל מקום כיון שלא התפרש מה דעת חכמים, לכך אנו רק מטים כרבי אליעזר, וכמבואר לעיל. יא. **שפתי חכמים** (בכ"מ ל"ח ב"ה וקונ) ורש"ש (ל"ח ב"ה), ממשמעות הגמרא בסמוך ורש"י (ל"ח ב"ה וקונ). יב. **כלומר**, הגמרא הביאה לעיל בשם רבי זירא, שודאי אי אפשר לומר בשמועתו של רבי יוחנן לשון 'להלכה', אך לא התפרש בדעת רבי זירא כיצד באמת היתה לשונו של רבי יוחנן. ועתה הגמרא מביאה את דעתו בזה. יג. **כתב** רבינו חננאל (ל"ח ב"ה ממ"ב) שצריך לומר 'רב יהודה'. אמנם רש"י בביצה (ג: ד"ה ואיפכא) קיים הגרסא 'רבי', שאמנם הכוונה לרב יהודה, אך כיון שרב יהודה היה רבו מובהק של רחבא ולא היה לומר מרב אחר, קרא לו 'רבי', שלא יאמרו שכוונתו לרב יהודה אחר. יד. **מקום** מגוכה כדי לשבת עליו. טו. **בספחים** (שם) 'מונחות על גב האיצטבא', ובסוכה (מב:) 'סודרין אותן על גב איצטבא'. טז. **רש"י** (ל"ח ב"ה ממשנתין). רש"י (שם) מביא פירוש נוסף, שהיה ספק אם 'רבי יהודה' אמר זאת או 'רב יהודה', ורחבא הקפיד לומר 'רבי יהודה'. אולם רש"י דחה פירוש זה, מפני שרחבא לא ראה מימיו את רבי יהודה ברבי אילעאי ואף לא את רבי יהודה הנשיא, ואין לומר שאמר שמועה משמו של רבי יהודה, ועוד, שאין זו מעלה מיוחדת ברחבא, אלא אף שאר האמוראים הקפידו לומר את שמועותיהם בשם אומרם. ועוד, שלפירושו זה אין להוכיח שרחבא היה מדקדק בלשון השמועה, אלא רק שהיה מדקדק לומר את בעל השמועה, ואילו בגמרא משמע שהיה מדקדק בלשון השמועה. יז. **הגהות** להלן היה חביב בעיניו עד שקראו 'מרגלית', מפני שבו מבואר רוממות מעלות ישראל והשבת חיום טוב. ערוך השולחן (סי"ח סי"ג). יח. **פירש** הרוקח (סימן תתפ"ה, ושם קכ), 'משפטי צדקך', זו התורה. 'חקי רצונך' אלו המצוות.

משנה משנתנו ממשיכה לעסוק בהלכות תפילה, ומפרטת כמה דברים שאין לאומרם בתפילה: **הָאוֹמְרִי**יט בתפילה: **עַל קַן צִפּוֹר וְיִגְיעוּ רַחֲמֶיךָ** - רחום וחנון אתה, וכל כך גדולים רחמיך, עד שהם מגיעים על צפור, שציוית לשלח את האם קודם נטילת האפרוחים או הביצים[נא], וכן האומר בתפילתו **עַל הַטּוֹב** שאתה עושה לנו **יִזָּכֵר שִׁמְךָ** להללךכב, או שכופל ואומר בברכת ההודאה **מוֹדִים מוֹדִים**כג, בכל אלו **מְשַׁתְּקִין אוֹתוֹ**כד, על שאומר שלא כהוגן[כה].

★

גמרא הגמרא דנה בטעם האיסור להוסיף בתפילה את ההוספות שהובאו במשנה.

שואלת הגמרא: בְּשְׁלָמָא - מה שאמרה המשנה שהאומר **מוֹדִים מוֹדִים מְשַׁתְּקִין אוֹתוֹ, מִשּׁוּם דְּמִיחֲזֵי** [-שנראה] כְּמי שמודה **בִּשְׁתֵּי רָשׁוּיוֹת**, כלומר, שיש אלוה אחר מלבד הקדוש ברוך הוא. וכן מה שהאומר **עַל טוב יִזָּכֵר שִׁמְךָ** משתקים אותו, **נָמֵי**, משום **שְׁמַשְׁמַע** מדבריו שרק **עַל הַטּוֹבָה** הוא מודה **וְלֹא עַל הָרָעָה**כו, **וּתְנַן** במשנה (לקמן נד.), **שֶׁחַיָּיב אָדָם לְבָרֵךְ עַל הָרָעָה כְּשֵׁם שֶׁמְּבָרֵךְ עַל הַטּוֹבָה**כז. **אֶלָּא** מה שהאומר **עַל קַן צִפּוֹר יִגִּיעוּ רַחֲמֶיךָ** משתקים אותו, **קַשְׁיָא** שמשתקים אותו.

משיבה הגמרא: פְּלִיגִי בָּהּ תְּרֵי אֲמוֹרָאֵי בְּמַעֲרָבָא - נחלקו בביאור דין זה שני אמוראים בארץ ישראלכח, והם **רַבִּי יוֹסֵי בַּר אַבִּין וְרַבִּי יוֹסֵי בַּר זְבִידָא. חַד** - אחד מהם **אָמַר**, משתקים אותו **מִפְּנֵי שֶׁמְּטִיל קְנָאָה בְּמַעֲשָׂה בְרֵאשִׁית** - שגורם קנאה בין הנבראים, כאילו רק על עופות אלו יש רחמים ולא על כל שאר הנבראיםכט. **וְחַד** - והאמורא האחר **אָמַר**, משתקים אותו **מִפְּנֵי שֶׁעוֹשֶׂה** את **מִדּוֹתָיו** [-מצוותיו] **שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא** כמי שהם מחמת **רַחֲמִים**, **וְהאמת** היא **שֵׁאֵינָן אֶלָּא גְּזֵרוֹת** ללא טעם, כדי להודיע שעם ישראל הם עבדיו ושומרי מצוותיו וגזירות חוקותיו, אף במצוות שהשטן ואומות העולם משיבים עליהם ואומרים לישראל מה צורך יש במצוה זו?ל.

הגמרא מביאה מעשה בדין זה: הָהוּא דְּנָחֵית קַמֵּיהּ דְּרָבָה - מעשה באדם אחד שירד כשליח ציבורלא לפני רבה, **וְאָמַר** בתפילתו: **אַתָּה חַסְתָּ עַל קַן צִפּוֹר**, וכמו כן **אַתָּה חוֹס וְרַחֵם עָלֵינוּ. אָמַר רַבָּה** על אותו אדם, **בָּמֶה יָדַע הַאי צוּרְבָּא מֵרַבָּנַן דְּרָצוּיֵי קָמֵיהּ** - כמה יודע אותו תלמיד חכם[לב] לרצות ולשבח את אדונוי. **אָמַר לֵיהּ אַבָּיֵי** - הקשה אביי לרבה, כיצד אתה משבחו, **וְהָא מְשַׁתְּקִין אוֹתוֹ תָּנֵן** - והרי שנינו במשנתנו 'האומר על קן צפור יגיעו רחמיך וכו' משתקין אותו משום שמתפלל שלא כראוי, וכל שכן שאין לשבחו. **מבארת הגמרא: וְרַבָּה נָמֵי** ששיבח את אותו אדם, וראי מודה שאסור להתפלל כן, אלא **לְהַדּוּרֵי לְאַבָּיֵי הוּא דְּבָעֵי** - הוא רצה לחדד את אביילה, ולעוררו ששיב לו על דבריולה.

אגב מעשה זה, מביאה הגמרא מעשה נוסף באדם שהתפלל שלא כראוי: הָהוּא דְּנָחֵית קַמֵּיהּ דְּרַבִּי חֲנִינָא, וְאָמַר בתפילתו: **אֲשֶׁר הִגְדַּלְתָּ הַגְּבוּר וְהַנּוֹרָא וְהַגִּבּוֹר וְהָאַדִּיר וְהָעָזּוּז** [-מלשון עוז וחוזק] **וְהַיָּרְאוּי** [-שיראים ממנו] **הֶחָזָק וְהָאָמִיץ וְהַנַּדָּאי**לו **וְהַנִּבְעָר**לז. **הַמְתִּין** לו רבי חנינא **עַד דְּסַיֵּים** תפילתולח. **כִּי סַיֵּים** - כאשר סיים אותו אדם את תפילתו, **אָמַר לֵיהּ** רבי חנינא, **סַיֵּימְתִּינְהוּ לְכוּלְּהוּ שִׁבְחֵי דְּמָרָךְ** - וכי סיימת לומר את כל שבחי אדונך [-ה'], הלא ודאי לא ניתן לומר את כל השבחים, ואם כן **לָמָּה לִי פּוּפֵּי הַאי** - למה לך להאריך ולומר את כל השבחים האלו, הרי **אֲנַן**, אפילו **הָנֵי תְּלָת דְּאָמְרִינַן** - אלו שלושת השבחים שאנו אומרים בתפילתנו, שהם 'הגדול הגבור והנורא', **אִי לָאו דְּאָמְרִינְהוּ** [-שאמרם] **מֹשֶׁה רַבֵּינוּ בְּאוֹרַיְיתָא** [-בתורה]לט, **וְלאחר** מכן **אָתוּ** [-באו] **אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה וְתַקָּנִינְהוּ** לאומרם **בְּתְפִלָּה**מ, **לָא הֲוֵינַן יְכוֹלִין לְמֵימַר לְהוּ** - לא היינו יכולים לאמרם, וכמבואר בסמוך, **וְאַתְּ אֲמַרְתְּ פּוּפֵּי הַאי וְאַזְלַתְּ**מא - ואילו אתה הוספת ואמרת כל ריבוי שבחים אלומב. והוסיף רבי חנינא לבאר מדוע אין ראוי להוסיף בשבחי הקדוש ברוך הוא, **מְשַׁל לְמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁהָיוּ לוֹ אֲלָפִים דִּינָרֵי זָהָב, וְהָיוּ מְקַלְּסִין** [-משבחים] **אוֹתוֹ בְּדִינָרִים שֶׁל כֶּסֶף, וְהָלָא אֵין זֶה שֶׁבַח אֶלָּא גְּנַאי הוּא לוֹ.** חזין **מִילֵּי שָׁמַיִם**, שאין מסור בידי שמים אם יהיה האדם צדיק או רשע, לפי שדבר זה נמסר בידי האדם, וניתנו לפנינו שני דרכים, והוא יבחר יראת שמיים[מג], **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים י יב), **'וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל, מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שׁוֹאֵל מֵעִמָּךְ, כִּי אִם לְיִרְאָה** אֶת ה' **אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ'**מד, ומבואר בלשון הכתוב שה' שואל מהאדם רק יראת שמים ועבודת ה', כיון שרק הם תלויים בבחירתומה.

מקשה הגמרא על הפסוק: הלא מלשון 'כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ' וגו', משמע שיראת שמים היא דבר מועט ורק אותו ה' שואל מעימך, ורקשה, **אִמּוֹ** טעם, כך גם את המצוות שאפשר למצוא בהם טעם אנו מקיימים מחמת הציווי ולא מחמת הטעם. וכתב המהרש"א (ס"ק ד' ד"ה ומ"ש) שאין הכוונה שכל המצוות הם גזירה, אלא כל מצוה שלא מפורש טעמה אין להלותה ברחמים, אלא יש לקיימה מחמת שכך היא גזירת המלך. אך הרמב"ן (דברים כב ו) והמאירי (ד"ה ומ"ש) ביארו, ששילוח הקן אינה מחמת רחמי ה' על הציפור, אלא כדי להקנות לנו את מידת הרחמים. וכדברי המדרש (במ"ר יב ל"ב ד"ה ילך), וכתב המגן אברהם (או"ח סי' קפ"ג, סק"ג) 'ממעמקים קראתיך ה'". רש"י (ב"ב לב. ד"ה ילך), וכתב המגן אברהם (או"ח סי' קפ"ג, סק"ג) שמשום כך נהגו לעשות מקום השליח צבור נמוך. וראה מה שכתב הבית יוסף (או"ח סי' קכ"ג ופ"ל) בענין זה. לב. **תלמיד** חכם זקן נקרא ההוא מרבנן, וצעיר נקרא צורבא מרבנן. רש"י (תענית ד. ד"ה צורבא מרבנן). לג. **רבה** לא השתיקו מיד, לפי שאין כוונת המשנה שמשתקים אותו מיד באמצע תפילתו, אלא משתקים אותו לאחר התפילה שלא יאמר כן להבא. מהרש"א (ס"ק ג' ד"ה ומיהו) וכך הצל"ח (ד"ה ומיהו) כתב, שמשתקים אותו מיד. והקשה בעין יוסף (ד"ה ומיהו), שלדברי הצל"ח קשה מדוע לא השתיקו רבה מיד. ואף לדעת המהרש"א, דווקא בשני הדינים הראשונים אין משתקים אותו מיד, אבל האומר 'מודים מודים' או 'שמע שמע', משתקים אותו מיד אם הוא שליח ציבור, ואם הוא יחיד גוערים בו לאחר סיום תפילתו. ראש יוסף (ד"ה ומיהו). לד. **'מחודד'** היינו חריף ומבין מדעתו. ע"פ רש"י (ע"ז יח: ד"ה מחודדי) ביאור, שעליהם נקרא 'יודע לפני התיבה' (תענית טו:). משום שמצוה להתפלל במקום נמוך, שנאמר (תהלים קל ו) 'ממעמקים קראתיך ה'". רש"י (ב"ב לב. ד"ה ילך), וכתב המגן אברהם (או"ח סי' קכ"ג, סק"ג) שמשום כך נהגו לעשות מקום השליח צבור נמוך. וראה מה שכתב הבית יוסף (או"ח סי' קכ"ג ופ"ל) בענין זה. לב. **תלמיד** חכם זקן נקרא ההוא מרבנן, וצעיר נקרא צורבא מרבנן. רש"י (תענית ד. ד"ה צורבא מרבנן). לג. **רבה** לא השתיקו מיד, לפי שאין כוונת המשנה שמשתקים אותו מיד באמצע תפילתו, אלא משתקים אותו לאחר התפילה שלא יאמר כן להבא. מהרש"א (ס"ק ג' ד"ה ומיהו) וכך הצל"ח (ד"ה ומיהו) כתב, שמשתקים אותו מיד. והקשה בעין יוסף (ד"ה ומיהו), שלדברי הצל"ח קשה מדוע לא השתיקו רבה מיד. ואף לדעת המהרש"א, דווקא בשני הדינים הראשונים אין משתקים אותו מיד, אבל האומר 'מודים מודים' או 'שמע שמע', משתקים אותו מיד אם הוא שליח ציבור, ואם הוא יחיד גוערים בו לאחר סיום תפילתו. ראש יוסף (ד"ה ומיהו). לד. **'מחודד'** היינו חריף ומבין מדעתו. ע"פ רש"י (ע"ז יח: ד"ה מחודדי) ביאור, שעליהם נקרא 'יודע לפני התיבה' (תענית טו:). משום שמצוה להתפלל במקום נמוך, שנאמר (תהלים קל ו) 'ממעמקים קראתיך ה'". רש"י (ב"ב לב. ד"ה ילך), וכתב המגן אברהם (או"ח סי' קכ"ג, סק"ג) שמשום כך נהגו לעשות מקום השליח צבור נמוך. וראה מה שכתב הבית יוסף (או"ח סי' קכ"ג ופ"ל) בענין זה. לב. **תלמיד** חכם זקן נקרא ההוא מרבנן, וצעיר נקרא צורבא מרבנן. רש"י (תענית ד. ד"ה צורבא מרבנן). לג. **רבה** לא השתיקו מיד, לפי שאין כוונת המשנה שמשתקים אותו מיד באמצע תפילתו, אלא משתקים אותו לאחר התפילה שלא יאמר כן להבא. מהרש"א (ס"ק ג' ד"ה ומיהו) וכך הצל"ח (ד"ה ומיהו) כתב, שמשתקים אותו מיד. והקשה בעין יוסף (ד"ה ומיהו), שלדברי הצל"ח קשה מדוע לא השתיקו רבה מיד. ואף לדעת המהרש"א, דווקא בשני הדינים הראשונים אין משתקים אותו מיד, אבל האומר 'מודים מודים' או 'שמע שמע', משתקים אותו מיד אם הוא שליח ציבור, ואם הוא יחיד גוערים בו לאחר סיום תפילתו. ראש יוסף (ד"ה ומיהו). לה

יִרְאַת שָׁמַיִם מִיָּתֵא זוּטַרְתָּא הִיא - וכי יראת שמים היא דבר מועט, וְהָאָמַר [-והלא אמר] רַבִּי חֲנִינָא מְשׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, אֵין לוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּבֵית גְּנָזָיו אֶלָּא אוֹצָר שֶׁל יִרְאַת שָׁמַיִם[מד], שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה לג ו) יִרְאַת ה' הִיא אוֹצָרוֹ[מה], ומוכח שירא שמים אינה דבר קטן[נא]. מתרצת הגמרא: אֵין - כן, לְגַבֵּי מֹשֶׁה רבינו, אכן יראת שמים מִיָּתֵא זוּטַרְתָּא הִיא, וכיון שמשה ראה זאת כדבר מועט, אמר בלשון 'כי אם'[מו]. ומבארת הגמרא: דְּאָמַר רַבִּי חֲנִינָא, מֶשֶׁל לְאָדָם שֶׁמְּבַקֵּשִׁים מִמֶּנּוּ כְּלֵי גְדוֹלִ, וְיֶשׁ לוֹ את אותו הכלי, אם כן, הוּמְּה עָלָיו הכלי הגדול כְּכְלֵי קָטָן כיון שיש לו אפשרות לתת את הכלי. אולם אם מבקשים ממנו כלי קָטָן, וְאֵין לוֹ, הרי שהוּמְּה עָלָיו כְּכְלֵי גָּדוֹלִ כיון שאין לו לתת את מה שמבקשים ממנו. וכיון שמשה רבינו זכה ליראת שמים, היה זה עבורו כדבר קטן[מז].

★

שנינו במשנה: האומר בתפילתו **מוֹדִים מוֹדִים מְשַׁתְּקִין אוֹתוֹ.**

הגמרא דנה בדין זה שמשתקין אדם הכופל אמירת 'מודים': אָמַר רַבִּי זֵירָא, כָּל הַכּוֹפֵל ואוֹמֵר שֶׁמֵּעַ שֶׁמֵּעַ, כְּאוֹמֵר מוֹדִים מוֹדִים דַּמֵּי - הוא דומה למי שכופל אמירת מודים שנראה כמודה בשתי רשויות, ויש להשתיקו.

מקשה הגמרא: מֵיתִיבִי, שנינו בברייתא, הַקּוֹרֵא אֶת שְׁמַע וְכוֹפְלָהּ, חֲרֵי זֶה מְגוּנֶּה. ויש לדייק, שהכופל את שמע, מְגוּנֶּה הוּא דְּהַיְינוּ - הוא רק מגונה, אולם שְׁתּוֹקֵי לֵיהּ מְשַׁתְּקִינַן לֵיהּ - אין משתיקים אותו, ואילו לרבי זירא יש להשתיקו. מתרצת הגמרא: לֹא קָשְׁיָא, הָא - כאן בברייתא, מדובר דְּאָמַר מְיַיתְּנָא מִיַּיתְּנָא וְתַנֵּי לֵיהּ - שאמר דבר דבר וכפלו, כלומר, כל מילה שאמר חזר וכפלה, ובזה אינו נראה כמודה בשתי רשויות אלא כמתלוצץ, ואין משתקים אותו אלא הרי זה מגונה. וְהָא - וכאן בדברי רבי זירא, מדובר דְּאָמַר פְּסוּקָא פְּסוּקָא וְתַנֵּי לֵיהּ - שאמר פסוק פסוק וכפלו, כלומר, כל פסוק שאמר חזר וכפלו, ובזה הוא נראה כמודה בשתי רשויות ולכך משתקים אותו[מח].

שואלת הגמרא: אָמַר לֵיהּ [-שאל] רַב פָּפָּא לְאַבָּיֵי, מדוע זה שכופל את כל הפסוק נראה כמי שמודה בשתי רשויות, וְדִילְמָא הוא אינו מודה בשתי רשויות, אלא דַּמְעִיקָּרָא - מתחילה, בקריאתו הראשונה, לֹא פָּנֵי לְהַתְחִיל באמירתה, וּלְבָסוֹף כשחזר וקרא פָּנֵי לְהַתְחִיל[מט]. משיבה הגמרא: אָמַר לֵיהּ - השיב אביי לרב פפא,

---

מד. **דרך** המלכים לעשות אוצר מהדבר שאינו מצוי במדינתם, וכמו כן, יראת שמים שאינה בידי ה' אלא ביד האדם, עושה ממנה הקב"ה אוצר. מענן הברכות (ל"ג ופ"ח). בשם הגר"א. מה. **ענין** הפסוק, הנביא מתנבא על מפלת סנחריב, ואומר לישראל שיראת ה' היא אוצרם, ועל ידיה יהיו בטוחים מכל צרה ויחיו בשלום לאורך זמן. רד"ק (פס). ולפי זה 'אוצרו' הכוונה על האדם, אך רבי חנינא דרשו שהוא אוצרו של הקב"ה. מו. **יש** לתמוה, אמנם משה רבינו ראה זאת כדבר קטן, אולם הפסוק 'כי אם ליראה' וגו' נאמר לכל ישראל, ולגביהם זהו דבר גדול. ותירץ הר"ן (דלשות, סדרש הפעולה, נסופו), שלאחר שמשה רבינו עמל וטרח בהשגת היראה, היה נדמה בעיניו כדבר קטן, כדרך כל דבר שקשה להשיגו, שלאחר שהשיגו ומכיר במעלתו אינו מחשיב את הטרחה ששטרח בעבורו. ואמר משה רבינו לישראל, שאם יחשיבו ויחשקו ביראת שמים, לא יחשב בעיניהם טורח השגתה מרוב חשקם בה. וראה עוד במהרש"א (פס, ד"ה מלמד) שהאריך בביאור הדברים. מז. **ענין** המשל, שיראת שמים היא בידי האדם ולא בידי ה', ואם כן משה רבינו משול למי שיש לו את הכלי, והקב"ה משול למי שאין לו את הכלי. ולכך כשאמר משה רבינו לישראל 'כי אם ליראה' היה זה בעיניו כדבר קטן, מפני שהוא בעל בחירה וביכולתו לקנות את היראת שמים, כאותו אדם שמבקשים ממנו כלי ויש לו. אך הפסוק 'יראת ה' היא אוצרו' נאמר על הקב"ה, וכיון שהוא מסר לבריות את היראת שמים, לגביו הוא דבר גדול, כמי שמבקשים ממנו כלי ואין לו. מענן הברכות (ל"ג ופ"ח). מח. **רש"י** (ד"ה מיתיבי), וכן הסכימו התוספות (נקמן לג. ד"ה אמר אסוקי). אולם ההלכות גדולות (סלכות קריאת שמע פ"ג), רב האי גאון (סו"ד כרשב"ם ד"ה לה), רבינו חננאל (סו"ד כתוב' פס) והרי"ף כתבו להיפך, שהכופל כל מילה משתקים אותו ובכופל את הפסוק אין משתקים אותו. וכתב הפרי מגדים (פר"ח סי' קכג ס"ק ג), שהחילוק בין כופל מילה מילה לכופל פסוק פסוק הוא רק בשמע ישראל, אך ב'מודים מודים' לעולם משתקים אותו [אמנם ברשב"א (ד"ה לה) משמע ש'מודים מודים' היינו שכופל מילה מילה, עיין שם]. ואם כפל רק תיבת 'שמע שמע' או 'מודים מודים' ולא את יתר התיבות שבענין, הסתפק בביאור הלכה (סס ס"ג ד"ה ואפילו) אם הוא בכלל האיסור. עוד כתב הסמ"ק (סל קריאת שמע סי' קנ), שרק תיבה תיבה או פסוק פסוק אסור, אבל אם קרא את הפרשה כולה, רשאי לחזור ולקרותה. מט. **כלומר**, כיון שאפשר לדונו לזכות שכפל מחמת שלא כיון, מדוע נדונו לכף חובה שכוונתו לשתי רשויות. ט"ז (פר"ח סי' סט סק"ג). וכתב הצל"ח (ד"ה אמאי), שרב פפא לא שאל שאלה זו על דברי המשנה 'מודים מודים משתקין אותו', משום שיש לחלק בין מודים שאין הכוונה בה מעכבת ובודאי אינו חוזר מחמת כך, לקריאת שמע שהתבאר בה (לעיל יג:) שכוונה בה מעכבת.

חַבְרוּתָא כְּלַפֵּי שְׁמַיָּא מִי אִיכָּא - וכי ניתן לנהוג כלפי הקדוש ברוך הוא כפי שנוהג אדם כלפי חבירו ולא להיזהר בכוונת התפילה[א], הרי **אִי לָא כַּוֵּין דַּעְתֵּיהּ מֵעִיקָּרָא** - אם אינו מכוון דעתו מתחילה בפעם הראשונה שקורא, **מְחֵינַן לֵיהּ בְּמִקְרָא דִּנְזָקָא עַד דְּמְכַוֵּין דַּעְתֵּיהּ** - יש להכותו בקורנס של נפחים עד שיכוון דעתו[ב], כלומר, יש ללמדו לכוון, ואם ירגיל עצמו שלא לכוון מכים אותו עד שיכוון דעתו[ג].

* * *

משנה **משנתנו ממשיכה לעסוק בדיני תפילה, ומבארת כמה דינים בענין טעות של שליח צבור: [הָאוֹמֵר רַבְרְבוּ טוֹבִים חֲרֵי זֶה דַּרְכֵי מִינוּת[ד]). הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה** כשליח צבור[ה] **וְטָעָה** בתפילתו ואינו יכול לשוב ולהתפלל כראוי[ו], **יַעֲבוֹר אַחֵר** לפני התיבה **תַּחְתָּיו** - במקומו של הראשון. וכשמבקשים מהשני לעבור, אף שבדרך כלל יש לאדם לסרב פעם אחת כשמבקשים ממנו לעבור לפני התיבה, וכמבואר בגמרא בסמוך, **לֹא יְהֵא סָרְבָן בְּאוֹתָהּ שָׁעָה**, אלא יגש מיד להתפלל, משום שגנאי הוא שתופסק התפילה לזמן רב[ח].

מבארת המשנה: אותו שליח צבור השני, **מֵהֵיכָן הוּא מַתְחִיל** להתפלל לפני התיבה, **מִתְּחִלַּת הַבְּרָכָה שֶׁטָּעָה זֶה** - הראשון. שאם דילג על ברכה, השני יחזור ויאמר את הברכה שדילג הראשון, וימשיך ממנה כסדר ברכות שמונה עשרה.

המשנה דנה בדין השליח צבור בברכת כהנים: הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה, לֹא יְנַשֵּׂא אֶמְנָם אֶחָד הַכֹּהֲנִים, כלומר לאחר כל פסוק בברכת כהנים, **מִפְּנֵי הַטִּרְדָּה** - כדי שלא תתבלבל דעתו ויטעה[ט], ששליח ציבור צריך להקריא לכהנים כל תיבה ותיבה מברכת כהנים[י], ואם יענה אמן, יתבלבל ולא יוכל לכוין דעתו מהר ולהקריא להם את הברכה שלאחריה[יא].

דין נוסף: וְאִם אֵין שָׁם כֹּהֵן אחר **אֶלָּא הוּא** [-השליח צבור], **לֹא יְשָׂא אֶת כַּפָּיו**, משום שיש לחשוש שתתבלבל דעתו מאימת הצבור ולא יוכל לחזור ולהמשיך את ברכת 'שים שלום'. **וְאִם הֶבְטָחָתוֹ** - ואם בטוח הוא, **שֶׁהוּא נוֹשֵׂא אֶת כַּפָּיו וְחוֹזֵר לְתַפְּלָתוֹ** כראוי, ולא תטרף דעתו מאימת הצבור, **רַשַּׁאי הוּא** לישא את כפיו[יב].

*

גמרא **מלשון המשנה 'ולא יהא סרבן באותה שעה', משמע שבפעמים אחרות יש לאדם לסרב לעבור לפני התיבה. ומבארת הגמרא דין זה: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּיבָה**, כשמבקשים ממנו זאת תחילה, **צָרִיךְ לְסָרֵב** ולעשות עצמו כמי שאינו רוצה, שמראה עצמו כמי שאינו ראוי לכך. **וְאִם אֵינוֹ מְסָרֵב** כלל, הרי הוא **דּוֹמֶה לְתַבְשִׁיל שֶׁאֵין בּוֹ מֶלַח**, שהוא תפל מחמת חסרון המלח, וכמו כן, אדם זה חסר במידת דרך ארץ הראויה לאדם. **וְאִם מְסָרֵב יוֹתֵר מִדַּאי**, גם כשמוטיפים ומבקשים ממנו כמה פעמים לעבור לפני התיבה, הרי הוא **דּוֹמֶה לְתַבְשִׁיל שֶׁהִקְדִּיחָתּוּ** [-שפרפרו וקלקלתו[יג]] **מֶלַח**, כלומר, כשם שריבוי מלח מקלקל את התבשיל, כך ריבוי הסירוב אינו ראוי, שהרי זה דרך יהרה שאינו נענה למה שמבקשים ממנו עד שיפציר בו[יד]. אלא **בֵּינָיִם הוּא עוֹשֶׂה** כדי שיהיה סירובו כראוי, **פָּעַם רִאשׁוֹנָה** שמבקשים ממנו, **יְסָרֵב**, בפעם **הַשֵּׁנִיָּה מְהַבְהֵב** - מזמין עצמו, כמו שננער ומתחזק לעמוד[טו], **וּבַשְּׁלִישִׁית פּוֹשֵׁט אֶת רַגְלָיו** - רץ ובא[טז] **וְיוֹרֵד** לפני התיבה[יז].

הגמרא מביאה בריייתא נוספת בענין סירוב לעבור לפני התיבה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **שְׁלֹשָׁה** דברים **רוֹגֵז** [-ויבוים] **מֶשֶׁה וּמִיעוּטָן יָפֶה, וְאֵלּוּ הֵן, שׁוֹר** לעיסה, **וּמֶלַח** לתבשיל, **וַעֲרָבְנִיּוֹת**[יח].

*

א. **רש"י** (ד"ה מצרפתא) ובמסכת מגילה (כה, ד"ה תפילתה) הוסיף רש"י, שבמה שכופל דבריו מדאה שלא כיון בדבריו הראשונים, והרי זה כמנהג שנוהג אדם בחבירו. והמהרש"א (ד"ה מצרפתא) ביאר, שאביי נקט לשון 'חברותא', כיון שהכופל ואומר 'שמע שמע' הוא כמדבר בשתי רשויות, כלומר, שמודה שיש שתוף וחבור כלפי שמים.

ב. **'מרוסתא'** הוא קורנס 'רחוש את המקבת בידה' (סופסוים ד כג), תרגומו 'מרופראן'. 'קורנס' של נפחים' הוא פטיש גדול שהנפח מכה בו על הסדן.

ג. **רש"י** (שבת קכג: ד"ה פטיש). וכוונת אביי לומר בדרך מליצה, שמכים אותו בפטיש גדול. ובספר לשמוע בלימודים (ד"ה מצרפתא) ביאר, שהכאת קורנס של נפחים מועילה להשקיט בלבול המוח, כפי שמצינו בטיטוס (ניטין נ:), וזה שרמז אביי, שיעשה תחבולה זו כדי לסלק את ההרהורים האורחים אותו מלכתך. וראה עוד בעין אליהו (נר: ד"ה ג"ל) ובכלי יהודית (ד"ה מתקן) בביאור דברי אביי.

ד. **רש"י** (ד"ה מינות). אף שאסור לכפול את שמע אם לא כיון בפעם הראשונה, מכל מקום אם לא כיון בפסוק ראשון, עליו לחזור ולקוראו, כיון שהכוונה מעכבת בו, אולם יש לקוראו בלחש כדי שלא היה נראה כמודה בשתי רשויות. ספר חסידים (סי' יח). והטו"ז (או"ח סי' סג סק"ק ד) בהוספיך, שיכול לקרוא לאחר זמן ואז אינו נראה כמודה בשתי רשויות. והוסיף הט"ז, שאביי לא השיב לרב פפא שאם הכפילות היא מחמת שלא כיון בפעם הראשונה היה לו לכפול בלחש או לאחר זמן, משום שעיקר השאלה היתה מדוע נוהגים בו, הרי אפשר לדונו לכף זכות שלא כיון בפעם הראשונה ושוטה וחוזר ואומרה מיד ובקול ולא לאחר זמן או בלחש, והשיב לו אביי שאין זה לימוד זכות, שהרי היה לו לכוין, ואף יש לו להכותו עד שיכוין.

ה. **ראה** בהערה במשנה לעיל (נ:). שיש מהראשונים שגרסו שם דין זה, אולם כאן לא מצאנו גירסא זו בראשונים במסכת מגילה (כה:) נשנה דין זה עם המשנה הקודמת). וראה בהערה במשנה לעיל ביאור דין זה.

ו. **תיבה** היינו ההיכל בה מונח הספר תורה [-ארון הקודש]. ונקרא השליח צבור 'עובר לפני התיבה' כיון שעומד לפני תיבה זו. וראה בבית יוסף (או"ח סי' קז ד"ה ופיסק) שהארי"ז בזה.

ז. **רמב"ם** (פירוש המשניות). ומה ששליח צבור נקרא 'עובר', הוא מלשון הקדמה, וכלשון הפסוק (מיכה ב יג) 'ויעברו מלכם לפניהם' וגו', כלומר, ששליח צבור מקדים ומתחיל את התפילה. והיה ברכה (נצ' המפרשים, ד"ה ויעבור). והחזן עשיר (שם) ביאר, שנקרא כך כדי ללמדנו שעל השליח צבור לקצר ולעבור בתפילתו ולא לעמוד ולהאריך בתפילתו, וכמו שמצינו (לעיל לג:) שרבי עקיבא היה מארך בתפילתו ביחידות, אולם בצבור היה מקצר ועולה כדי שלא להטריח את הצבור.

ח. **כן** כתבו הרי"ף מלוניל (ד"ה ויעבור) והמאירי (ד"ה ומפסוה הרפיסיים), שמדובר באופן שאינו יכול לחזור לתפילתו בשום ענין. מדברי רש"י בסמוך (ד"ה ומפסיק) משמע, שטעה ודילג על אחת מהברכות. אמנם ברמב"ם (תפילה פ"א ה"ג) וברי"ף מלוניל (ד"ה ויעבור) מבואר, שטועה בנוסח הברכה ואינו יודע כיצד להמשיך [והיינו ששכח את נוסח הברכה. דברי דוד (ד"ה מסיק)]. וראה בסמוך בהרחבת הדברים.

ט. **התנא** נקט לשון 'שלא יהיה סרבן' ולא אמר ולא יסרב, משום ששבאר הפעמים עליו להיות 'סרבן' שמחזק בסירובו, וכמבואר בגמרא בסמוך שצריך לסרב עד שיאמרו לו שלש פעמים. מגיד תעלומות (כנ"ל ד"ה ויעבור) ט"ז (או"ח).

י. **הערוך** (ערך טרח ב) והרא"ה (ד"ה ג"ל), וכן משמע מרש"י (ד"ה ומפני), אמנם הרמב"ם (פירוש המשניות פ"ד) ביאר, שטירוף היינו שכחה, כלומר, שיש לחשוש שישכח השליח צבור להיכן צריך לחזור.

יא. **כמבואר** במסכת סוטה (לט:). רש"י (ד"ה ומפני) [אולם רש"י שם (ד"ה ולן) לא פירש כך כוונת הגמרא שם, והתוספות בסוגייתנו (ד"ה לא) הביאו דין זה בשם מדרש טעמי חסרות ויתירות].

יב. **האיסור** הוא משום חשש טירוף, ולא מצד הפסק בתפילה, לפי שאמן זה הוא מענין התפילה [שמורה על קבלת הברכה]. תוספות (ד"ה לא), וכתב הט"ז (או"ח סי' קכג סק"ק יז), שלאחר ברכת 'אשר קדשנו בקדושתו על אהרן' וכו' מותר לשלוח צבור לענות אמן, שבזה ודאי לא יתבלבל לכן שעדיין לא התחיל להקריא. וכן משמע לכאורה מלשון רש"י (ד"ה ומפני), שכתב שהשליח ציבור לא ידע להקריא לכהנים את הפסוק השני, ומשמע שלגבי הפסוק הראשון אין לחשוש. אך המרחשי שדה (ד"ה לא) והשער הציון (או"ח סי' קכג ס"ק סה) כתבו, שאמנם אין חשש טירוף, אף אסור לשליח ציבור לענות אמן זו מצד הפסק בתפילתו, שהרי עניית אמן זו ודאי אינה מגוף התפילה. ורק על אמן של ברכת כהנים עצמה, הוצרכה המשנה לחדש שאף שאינו הפסק, מכל מקום לא יענה מפני הטירוף. מה שנקט התנא לשון 'אחר הכהנים' ולא אחר נשיאת כפים, משום שמלשון 'אחר נשיאת כפיו' משמע שלאחר גמר ברכת כהנים לא יענה שמא תטרף דעתו מלחזור לברכת 'שים שלום', ואילו לאחר 'וישמרך' ואחר 'יחונך' יכול לענות אמן. אבל מלשון 'אחר כהנים' משמע שלאחר כל ברכה וברכה יכול שיאמרו הכהנים לא יענה אמן. והיה ברכה (מ"ב ד"ה ונעמה).

יג. **הדין** האחרון הוא רק באופן שאין שם כהן אחר, אולם אם יש כהנים אחרים לא ישא כפיו אפילו אם מובטח שחוזר לתפילתו. ולכך דיבר התנא באופן שאין שם כהן אלא הוא. שנות אליהו. וכן הסכימו הפוסקים. אך במקום שנהגו ששליח ציבור נושא כפיו גם כשיש כהנים אחרים, אין למחות בהם. שער הציון (סי' קכח ס"ק סה). עיין שם. ההיתר באופן שהוא מובטח שחוזר לתפילתו, נאמר במשנה רק לגבי ששליח ציבור יישא כפיו, כדי שלא תתבטל נשיאת כפים כיון שאין שם כהנים אחרים, ולא לגבי לענות אמן אחר הכהנים, שבזה אסור אף אם מובטח לו שחוזר לתפילתו. ב"ח (או"ח סי' קכח סק"ק יג) בשם המרדכי (מגילה רמז תשמ). מחיצוי לאביי אם אם (שם ג). אמנם בדברי חמודות (סי' ה שם נב) הביא מדברי רבה (לעיל ו:), שאף ראשי לענות אמן אם הוא מובטח שיחזור לתפילתו, וביאר לפי זה, שמשנתנו נקטה זאת לגבי נשיאת כפים, כדי לחדש שאפילו הפסק גדול של נשיאת כפים התירו לו אם הוא מובטח שיחזור לתפילתו. [ובספרו תוספות יום טוב (מ"ב) חזר בו, וכתב שאין למדים הלכה מן המדרש, אך בתוספות רבי עקיבא איגר (שם) ועוד אחרונים כתבו, שאם המדרש אינו סותר את הגמרא למדים ממנו הלכה]. וביאר המגן אברהם (סי' קכח ס"ק נח), שאף שלגבי נשיאת כפים התירו רק כשאין שם כהן אחר ותתבטל נשיאת כפים, לגבי אמן התירו לענות אף שלא מתבטלת נשיאת כפים, משום שהוא הפסק מועט שאין בו עקירת רגלים.

יג. **'קדיחה'** היא לשון שריפה, כמו 'כי אש קדחה באפי' (דברים לב כב). רש"י (ד"ה שקדחתתו).

יד. **מאירי** (ד"ה ואם) ביאר, שהחסרון במי שמסרב יותר מדאי הוא, שנראה כמי שאינו מאמין שהקב"ה שומע תפילת כל אדם ואף אם אינו ראוי, כאמור (תהלים סה ג) 'כי לא בזה ולא שקץ עֲנוּת עני, ולא הסתיר פניו ממנו, ובשַׁוְעָתו אליו שָׁמָע'. [יש שביארו, שהמלת אינו מעיקר התבשיל, אלא הוא נועד רק להטעימו ולשוותו נוח לאכילה לבריות. אך בחסרון מלח או ריבוי, אין התבשיל נוח ורצוי לבריות, והדבר פוגם בכל כללות התבשיל. וכן שליח ציבור, הדרך שבה הוא ניגש לפני התיבה, אמנם אינה מעיקר התפילה, אך עליו לעשות זאת באופן שיהיה נוח ומרוצה בעיני הבריות, והיינו שיסרב מעט דרך ענוה. אך בשאינו מסרב כלל או כשמסרב מידי הרבה, מראה גנאי בעצמו ואינו מתנאה לבריות, ואף פוגם בכל מעלת התפילה, שנמצא שהוא שליח ציבור שאינו הגון דיין].

טו. **רש"י** (ד"ה מהבהב). והערוך (ערך הבהב ב) כתב, שמנענע בראשו, כלומר כמי שעומד להסכים. וכתב המכתם (ד"ה ומהבהב), שזו תיבה מושאלת מהבהוב האש, שענינו דולק ואינו דולק (שבת כח: ועוד מקומות), ואף כאן הכוונה מסכים ואינו מסכים, ובדעת רש"י כתב, שהוא מלשון 'הבה' שענינו שמזמין ומכין עצמו, כמו 'הבה נא אבא אליך' (בראשית לח טז).

טז. **מאירי** (ד"ה ג"ל), וכן נאמר בירושלמי (פ"ה ה"ג), אך בשפתי חכמים (פרשת ד"ה מהבהב) כתב בדעת רש"י שהכוונה נעמד, עיין שם.

יז. **דין** הסירוב נאמר על מי שאינו שליח צבור קבוע. טור (או"ח סי' נג). וביאר הבית יוסף (שם ס"ק טו-יח ד"ה ויורד), שבשליח צבור קבוע עדיף שיעבור מעצמו לפני התיבה קודם שיאמרו לו, ולא ימתינו לו הצבור. ועוד, שאם ממתין עד שיאמרו לו, הרי זה נראה כמי שאינו סומך על דברי הצבור שמינוהו לשליח צבור. [והיבאור הלכה (שם ד"ה ויורד) ביאר, שמלשון הטור אין להוכיח אלא שאינו צריך לסרב, אולם יחכן שאכן עליו להמתין עד שיאמרו לו לעבור לפני התיבה]. אמנם הגר"א (שם) תמה, הרי מבואר בערכין (ג:) שעל הכהן המקריב להימלך כמו ששליח צבור נמלך קודם שעובר לפני התיבה, וכהן הוא כשליח ציבור קבוע, ויישב בביאור הלכה (שם), שאמנם בגמרא בערכין מבואר ששליח צבור צריך להימלך, אולם אפשר שמדובר שם בחזן הממונה לשאר דברים ונכנן לתקיעת שופר, לנדות וכדומה, ואף על פי שהציבור בודאי מרוצה שיהיה שלוחם גם לתפילה מכל מקום הדרך הוא להימלך בציבור, אבל עם עיקר התמנותו היא לתפילה אין צריך להימלך כיון שלכך מינוהו. עוד כתב השולחן ערוך (שם סעיף ו) בשם הרא"ה (ד"ה ויורד) שדין הסירוב הוא לפי המפיים והמתפיים, כלומר, שאם המבקש הוא אדם גדול הרי שאין מסרבים לגדול (שמות יח:), ויעמוד בפעם הראשונה שמבקש ממנו. ומה ששנינו בברייתא, הוא שיעור בסתם בני אדם.

יח. **בירושלמי** (פ"ה) הגירסא היא 'רובן קשה מיעוטן רע ובינוניתן יפה', וכתב המהרש"א (מ"ש ד"ה נ"ן), שלדברי הירושלמי בברייתא זו היא הגירסא הנכונה, שהתחבורו בה שלש מידות של סרבנות. אולם המראה הפנים (ירושלמי שם ד"ה ופיסוקין) כתב, שאף לפי הגירסא שלפנינו יש לפרש ש'מיעוטן' היינו מיעוט בינוני, וכפי שמוכח מהברייתא הקודמת. כתב מעין הברכות (ד"ה שלשה), שהברייתא כאן הביאה שלשה דברים אלו, משום שכשם ששאור ומלח מיעוטן מוסיף כח ורובן ממעט כח, כך היא הסרבנות, שאם אינו מסרב כלל יש בכך גסות הרוח, ומיעוט הסרבנות מחזקו שלא לנהוג בגסות. אולם הסירוב המרובה הוא עצמו גסות הרוח, שהרי מורה ששקל בדעתו את ערכו עד כמה הוא ראוי לאותו דבר, ולפי זה שוקל בדעתו עד כמה עליו לסרב, ואם יפציר בו הרבה, הוא סבור שכלפי היבוי הפצרות אלו הוא כבר ראוי דיו לאותו דבר. וזו גסות הרוח, שהרי באמת אינו ראוי כלל.

הגמרא דנה בדין אדם שטעה בתפילתו: **אָמַר רַב הוּנָא**, אדם שֶׁטָּעָה בתפילתו[יט] **בְּאַחַת מִשֶּׁלֹּשׁ** הברכות **הָרִאשׁוֹנוֹת** של שמונה עשרה, שהן ברכות של שבח, **חוֹזֵר לְרֹאשׁ** - לתחילת התפילה[כ]. ואם טעה **בְּאַחַת** משלש עשרה **הָאֶמְצָעִיּוֹת**, שהן בקשת צרכיו של האדם, **חוֹזֵר לְ'בָרֵךְ עָלֵינוּ'**, שהיא הראשונה מהברכות האמצעיות. ואם טעה **בְּאַחַת** משלשת **הָאַחֲרוֹנוֹת**, שהן ברכות של הודאה, **חוֹזֵר לַ'עֲבוֹדָה'** - לברכת 'רצה', שהיא הראשונה מהברכות האחרונות. **וְכָל אֵלּוּ אָמַר, הָאֶמְצָעִיּוֹת אֵין לָהֶן סֵדֶר**, ואם טעה ודלג אחת מהן ובא להשלימה, חוזר ואומר אותה במקום שנזכר ואפילו אשינה נאמרת במקומה, וממשיך מהיכן שפסק[כא].

מקשה הגמרא: **מָתִיב** [-מקשה] **רַב שֵׁשֶׁת**, שנינו במשנתנו לגבי שליח צבור שטעה ויורד אחר תחתיו, **מֵהֵיכָן הוּא** [-השני] **חוֹזֵר, מֵרִאשִׁית הַבְּרָכָה שֶׁטָּעָה זֶה** הראשון[כב], ואם כן **תֵּיוּבְתָּא דְּרַב הוּנָא** - יש מכאן פירכא לדברי רב הונא, שהרי לדעת רב הונא אם טעה באחת מהברכות האמצעיות חוזר ל'אתה חונן' וחוזר ואומר את כולם, ואילו מלשון המשנה משמע שהשני חוזר רק לתחילת הברכה שטעה בה הראשון[כג]. **מתרצת הגמרא: אָמַר לָךְ רַב הוּנָא** - רב הונא יתרץ לך, שאין להקשות מלשון המשנה, משום **שֶׁאֶמְצָעִיּוֹת שֶׁבָּהֶן חֲדָא בְּרָכְתָא נִינְהוּ** - כל הברכות האמצעיות נחשבות כברכה אחת כי בקשת הצרכים, ולפיכך לשון המשנה 'מתחילת הברכה שטעה בה' מתפרש מתחילת ברכת 'אתה חונן', שהיא הברכה הראשונה מהאמצעיות, והרי היא כתחילת הברכה האמצעית הארוכה.

★

אגב שהילוך הגמרא בין ברכות ראשונות אמצעיות ואחרונות בענין טעות, מחלקת הגמרא ביניהם גם בענין אחר: אָמַר רַב יְהוּדָה, לְעוֹלָם אַל יְשַׁאֵל אָדָם אֶת צָרְכָיו, לֹא בְּשֶׁלֹּשׁ הברכות הָרִאשׁוֹנוֹת וְלֹא בְּשֶׁלֹּשׁ הברכות הָאַחֲרוֹנוֹת, אֶלָּא רַק **בְּברכות הָאֶמְצָעִיּוֹת. וְהטעם לכך הוא, דְּאָמַר רַבִּי חֲנִינָא**, בברכות **הָרִאשׁוֹנוֹת דּוֹמֶה** המתפלל **לְעֶבֶד שֶׁמְּסַדֵּר שֶׁבַח לְפְנֵי רַבּוֹ**, ובברכות **הָאֶמְצָעִיּוֹת דּוֹמֶה** המתפלל **לְעֶבֶד שֶׁמְּבַקֵּשׁ פְּרָס** [-מתנה[כד]] **מֵרַבּוֹ**, ובשלשת הברכות **הָאַחֲרוֹנוֹת דּוֹמֶה** המתפלל **לְעֶבֶד שֶׁקִּבֵּל פְּרָס מֵרַבּוֹ וְנִפְטַר** [-נוטל רשות ללכת[כה]] **וְהוֹלֵךְ לוֹ**. ומשום כך, בברכות הראשונות והאחרונות שנועדו לשבח והודאה, אין להוסיף בקשת צרכיו[כה]. אולם באמצעיות בהם הוא דומה לעבד המבקש פרס מרבו, יכול אדם להוסיף ולבקש את שאר צרכיו, שברכות אלו נועדו לכך[כו].

הגמרא מבארת כמה ראוי **לאדם להאריך בבקשת צרכיו: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **מַעֲשֶׂה בְּתַלְמִיד אֶחָד שֶׁיָּרַד לִפְנֵי תֵּיבָה**[כז] **בִּפְנֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְהָיָה מַאֲרִיךְ יוֹתֵר מִדַּאי. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו** לרבי אליעזר, **רַבֵּינוּ, כָּמָּה מַאֲרִיךְ** [-מאריך בתפילתו] **הוּא** תלמיד **זֶה. אָמַר לָהֶם** רבי אליעזר, **לְמֹשֶׁה מַאֲרִיךְ הוּא יוֹתֵר מִמֹּשֶׁה רַבֵּינוּ, דִּכְתִיב בֵּיהּ** - שנאמר לגבינו שאמר לישראל כשהוכיחם קודם פטירתו על חטא העגל (דברים ט כה), **'וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי ה' אֶת אַרְבָּעִים הַיּוֹם וְאֶת אַרְבָּעִים הַלָּיְלָה וגו' אֲשֶׁר הִתְנַפָּלְתִּי', הרי שמשה רבינו האריך בתפילתו הרבה יותר מתלמיד זה, ואין בזה פגם**[כז].

מביאה הגמרא מעשה נוסף: שׁוּב מַעֲשֶׂה בְּתַלְמִיד אֶחָד שֶׁיָּרַד לִפְנֵי הַתֵּיבָה בִּפְנֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְהָיָה מַאֲרִיךְ יוֹתֵר מִדַּאי. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו לרבי אליעזר, **כָּמָּה מְקַצֵּר** [-מקצר בתפילתו] **הוּא** תלמיד **זֶה. אָמַר לָהֶם** רבי אליעזר, **לְמֹשֶׁה מְקַצֵּר הוּא יוֹתֵר מִמֹּשֶׁה רַבֵּינוּ, דִּכְתִיב בְּתפילת משה על מרים לאחר שלקתה בצרעת (במדבר יב יג), 'וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל ה' לֵאמֹר אֵ-ל נָא רְפָא נָא לָהּ', הרי שמצינו שמשה רבינו קיצר בתפילתו הרבה יותר מתלמיד זה, ואין בכך פגם**[כח].

אגב שהובאה תפילת משה על מרים, מביאה הגמרא הלכה נוספת הנלמדת מפסוק זה: אָמַר רַבִּי יַעֲקֹב אָמַר רַב חִסְדָּא, כָּל הַמְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל חֲבֵירוֹ החולה שיתרפא, אֵין צָרִיךְ שֶׁיְּהֵא לְהֶזֵּק[כט] **את שמו, שֶׁנֶּאֱמַר** בתפילת משה על מרים לאחר שלקתה בצרעת (שם) **'אֵ-ל נָא רְפָא נָא לָהּ', וְלֹא קִמְּדַּר שְׁמָהּ דְּמָרְיָם** - ולא הזכיר משה רבינו את שמה של מרים, הרי שבבקשת רחמים אין צריך להזכיר את שמו של החולה[ל].

★

הגמרא מביאה **בְּרייתא העוסקת בסדר הכריעות בתפילת העמידה: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא[לא], **אֵלּוּ הֵן הַבְּרָכוֹת** מתפילת העמידה **שֶׁאָדָם שׁוֹחֶה** [-מתכופף וכורע[לב]] **בָּהֶן** בתפילתו. **בְּרכות אֵבוֹת** שהיא הברכה הראשונה, כורע **בְּתַחָּלָּה וְסוֹף** - בתחילת הברכה ובסופה, וכן **בְּהוֹדָאָה** [-בברכת 'מודים'] כורע **בְּתַחָּלָּה וְסוֹף**[לג]. **וְאִם בָּא לְשׁוֹחַ בְּסוֹף כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה וּבְתַחְתִּית כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה, מְלַמְּדִין אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁהֶה**[לד].

הגמרא מביאה **חילוקי דינים בכריעות אלו: אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי מִשּׁוּם בַּר קַפָּרָא, הֲדִיוֹט** - סתם אדם הבא לכרוע, **דינו הוּא כְּמוֹ שֶׁאָמְרִינַן** בברייתא, שכורע רק בתחילה ובסוף של ברכת אבות **ובהודאה**, ולא בכברכות אחרות.

יט. **בין** אם דילג ברכה, בין אם חתם בברכה אחת תחימה של ברכה אחרת, ובין אם לא הזכיר באיזו ברכה מה שראוי לומר בה [כגון יעלה ויבוא או בקשת מטר]. מאירי (ד"ה מי). עוד כתב המאירי, שהדיונים להלן הם באופן שסיים את הברכה, אולם אם נזכר בטעותו קודם שסיים הברכה, חוזר לתחילת אותה ברכה. וכן פסק המגן אברהם (סי' קיז סק"ט). כ. **יש** אומרים שאם טעה השליח צבור בחזרת התפילה ודילג את ברכת 'אתה קדוש', או שחתם בה בתחימה של ברכה אחרת, אינו חוזר לתחילת התפילה, כדי שלא יהיו הצבור צריכים לחזור ולומר קדושה פעם שניה, אלא חוזר השליח צבור לתחילת הברכה שטעה בה, ויש להכריח כדבריהם מדברי הירושלמי (פ"ח ה"ג), שלאחר קדושה בברכת 'יוצר אור' הרי הוא כברכה אחרת. מאירי (סט, פסחים ע"ד). וראה בשערי תשובה (סי' קיז סק"ב) ובמגן שלמה (פ"ח סי' ג) ובשבט הלוי (פ"ח סי' טו אות ג) מה שכתבו להלכה בדין זה. כא. **רש"י** (ד"ה אין) והיינו, שאינו חוזר כלל על הברכות שכבר אמר [כגון שדילג ברכת רופא ואמר ברכת השנים, ונזכר שדילג, חוזר ואומר ברכת רופא וממשיך מברכת קיבוץ גלויותינו]. תוספות (ד"ה אמצעיות) בדעת רש"י. אך הקשו על כך מהגמרא במגילה (יח.-:), שמשמע שאף בתפילה הסדר מעכב, ועל כן ביארו כדברי הרי"ף והרמב"ם, שלדעת רב אסי חוזר לברכה שטעה בה, וממשיך משם כסדר הברכות של שמונה עשרה. וראה עוד מה שכתבו הפני יהושע והצל"ח (בכורות ז' ע"ב אות ל"ח) בביאור שיטת רש"י. כב. **ברי"ף**, ברשב"א (ד"ה כיצד) ובמאירי (ד"ה מי) מבואר, שרב ששת הקשה ממשנתנו [ויתכן שגרסו בדברי רב ששת 'מהיכן הוא מתחיל'. וכן משמע ברי"ף]. אך הצל"ח (ד"ה מאימת) כתב, שקושיית רב ששת היא מברייתא, שהרי במשנתנו שנינו 'מהיכן הוא מתחיל' והלשון שהביא רב ששת הוא 'מהיכן הוא חוזר'. [וראה בשפתי חכמים (ד"ה מאימת) שלשון 'מתחיל' שייך בשליח צבור השני שמתחיל במקום הראשון שטעה, ואילו לשון 'חוזר' שייך באותו המתפלל שחזר מחמת שטעה]. וראה שם שביאר מדוע רב ששת הקשה מברייתא ולא ממשנתנו. כג. **כן** פירש הערוך (ערך פרס ד). והרמב"ם (פירוש המשניות פסחים פ"ט מ"ג) פירש, שלשון 'פרס' נאמר על דבר שניתן עבור מעשה, אולם אין הנותן חייב ליתנו, וכמו שאומר אדם לעבדו או לבנו הקטן עשה לי כך וכך, ואתן לך דינר או שנים, ואינו כשכר שחייב בדין ליתנו. כד. **רש"י** (ד"ה ופטר) והיינו, כשהעבד נפטר מרבו הוא מודה ומשבח, ואף כאן ברכת מודים היא הודאה, וברכות רצה ושים שלום הם בקשה על צרכי רבים, והרי זה שבח וכבוד לרב שרבים צריכים לו. ע"ע הרא"ש (סי' כו). וראה בהערה הבאה. כה. **דין** זה הוא בבקשת צרכיו של היחיד, אולם צרכי הרבים מותר לבקש אף בברכות הראשונות והאחרונות, וכמו שמזכירים בברכת אבות 'זכרנו לחיים' או שאר הוספות. וראיה לדבר, שהרי עיקר ברכות האחרונות הם בקשת צרכי צבור. תוספות (ד"ה אין) [ועיין בשפתי חכמים (סי' קיז אות ג) מה שכתבו להלכה בדין זה]. וראה בשערי תשובה (סי' קיז סק"ב) בשם הגאון, שרק בברכות רצה והבי גאלן, שרק בהאחרונות מותר לבקש צרכי ציבור, שהרי ברכת רצה וברכת שים שלום הן בקשת צרכי רבים. אך בראשונות שכולן שבח, אין לבקש אפילו צרכי ציבור, ומחמת כן אין ראוי לומר 'זכרנו לחיים' בעשרת ימי תשובה. אולם סיים הרשב"א שיש מהגאונים האחרונים שהתירו זאת, וכן נראה, שהרי זכרנו לחיים כבר מוכר במסכת סופרים, וכן כתב המאירי (ד"ה ואין) והטיק, שהוספות על צורה חדשה או הזכרת איזה ענין שאירע, אין להוסיפו בברכות הראשונות ואחרונות. אולם הוספה הנוגעת לכלל האומה, וכגון 'יעלה ויבוא' שהיא בקשת גאולה או 'זכרנו לחיים', אין לחשוש אם מוסיפים. כו. **בשו"ת** ערוך (סי' קיז סק"ט) ישנם חילוקי דינים בענין זה, ועיקרם: א. בברכת שומע תפילה, וכן בסוף התפילה, בין קודם שאמר 'יהיו לרצון אמרי פי' ובין לאחר שאמר, יכול להאריך בבקשות, אלא שבשומע תפילה לא יאריך ביותר ואילו בסוף התפילה יכול להוסיף כרצונו. ב. בשאר הברכות, רשאי לבקש באמצעיותיו ובסופה מעין ענין הברכה. ג. כשמבקש בשאר הברכות מעין כל ברכה וכנ"ל, טוב להזהר, שאם מקשתו היא בשביל כל ישראל, יאמרנה רק בסוף הברכה ובלשון רבים. ואם שואל צרכיו ממש, וכגון שיש לו חולה בתוך ביתו או שצריך פרנסה, יכול לשאול אף באמצע הברכה אך בלשון יחיד. וראה שם בט"ז (סק"ע) ובמשנה ברורה (סק"ל-מ) שביארו טעמי דינים אלו ופרטים נוספים. כז. **ראה** בהערה לעיל (לב:) שהתבאר מדוע השליח צבור נקרא 'יורד לפני התיבה'. כח. **נידון** הגמרא הוא באופן שהתפלל את נוסח התפילה שתקנו חכמים, ובא להוסיף ולבקש בתפילתו, ובהוספות אלו יכול להאריך או לקצר כרצונו. מאירי (ד"ה יחיד), והוסיף, שמכל מקום ראוי לאדם למצע עצמו ולא להאריך יותר מדאי ולא לקצר יותר מדאי, כדי שלא ירגנו אחריו הבריות ויאמרו 'כמה ארכן זה' או 'כמה קצרן זה'. **משה** רבינו קיצר בתפילתו, כדי שלא יאמרו בני ישראל 'אחותנו עומדת בצרה והוא עומד ומתפלל'. ספרי (במדבר קב"ע). וכתב בשפתי חכמים (ד"ה אל) בשם [מגילת סתרים ד"ה] מה שכתבו להלכה בדין זה. כט. **רש"י** (ד"ה אין לו) והיינו, שאינו חוזר ומזכיר שמו של החולה בתפילתו. וראה בשערי תשובה (סי' קיז סק"ב) ובמגן שלמה (פ"ח סי' ג) שכתבו, שאם חזר ואמר 'רפאנו' בברכת רופא ונזכר שלא הזכיר שם החולה, אין צריך לחזור ולומר שם החולה. וראה בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' קכב) שכתב, שאם נזכר שם החולה בתוך התפילה, אין צריך להזכיר שם אביו. ל. **על פי** הגירסה שלפנינו, משמע שמימרא זו הובאה אגב שהזכיר לעיל הפסוק 'אל נא רפא נא לה'. אולם המהרש"א (שם) כתב, שיש לגרוס 'דאמר רבי יעקב', ואין זו מימרא לעצמה אלא היא הובאה כתוספת לדברי רבי אליעזר, כלומר, שמדברי רבי יעקב מתבאר שמשה רבינו קיצר כל כך בתפילתו, עד שאפילו לא הזכיר את שמה של מרים. [ובכתב, שמתחת כן כפלה הגמרא והביאה מימרא זו גם בסוף הפרק, שם הוא עיקר מקומה. אמנם לפנינו אינו נמצא שם, אך בדקדוקי סופרים (להלן ע"ב אות ל) הביא כן מכמה כת"י ודפוסי"ן. כתב המאירי (ד"ה יחיד), שהיחיד המתפלל על חבירו אינו צריך להזכיר את שמו, אלא סומך על מה שבלבו יודע על מי מתפלל. ומשמע מדבריו, ששליח צבור המתפלל עם לו לא להזכיר את שם החולה. והמגן אברהם (סי' קיז סק"ל) כתב בשם המהרי"ל, שרק המתפלל בפני החולה אינו מזכיר שמו. וראה בבן יהוידע (ד"ה לכן) שכתב, שבתפילה להמשכת שפע על חבירו צריך להזכיר את שמו, כמו שמצינו בכמה מקומות (מגילת סתרים שם: סה). אולם בתפילה להסרת חולי אין ראוי להזכיר את שם החולה וכמו שמצינו בתפילת משה על מרים, עיין שם שביאר באריכות טעם הדבר. לא. **לפי** הגירסה לפנינו זו היא ברייתא. וכן נראה דעת הרא"ש (סי' כב) והרא"ה (ד"ה אין). אולם הרי"ף לא גרס 'תנו רבנן' אלא הוסיף 'מתניתין', שדין זה הוא משנה לעצמה, ואחר כך גרס 'גמרא', כלומר, הגמרא דנה בדברי המשנה, וכן כתב המאירי (ד"ה מתניתין). לב. **כך** דעת רוב המפרשים. אמנם יש שחילקו בין שחיה לכריעה, והובאו דבריהם בהערה להלן (ע"ב, בעני שם כשחילוא הם לכתפיה). לג. **בברייתות** אלו, כורע בברוך' וזוקף כשאומר את השם. גמרא (לעיל יב). [מלבד הכריעה בתחילת מודים שאינו כורע בברוך]. ראה בהערה להלן (ע"ב) לגבי דברי הגמרא 'רבא כורע בהודאה תחילה וסוף', שיש מהראשונים שכתבו שאין לגרוס כאן דין כריעות בהודאה. לד. **ואין** אומרים שכל אחד יעשה כמה שירצה, כדי שלא יבואו לידי עקירת תקנת חכמים שתקנו לכרוע באברכתא מקומות, שיאמרו שכל אחד כורע כרצונו ואין בזה תקנה. ועוד, שאם כורע יותר ממה שתקנו חכמים הרי זו יהרהר. תוספות (ד"ה אין) [ועיין במגילת סתרים]. עוד כתבו התוספות (לעיל ט. ד"ה ומשלח), שהאיסור הוא בתחילת וסוף הברכה, אולם באמצע הברכה מותר לשחות, וכמו שמצינו (לעיל ט.) שרבי עקיבא היה מרבה בכריעות והשתחוויות, ולכך נהגו העולם לשחות בתחילת ראש השנה ויום הכפורים באמצע הברכה. וראה בהערה להלן (ע"ב בסוף הסוגיא), לגבי כריעות בברכות שאינם מתפילת העמידה. לה. **ראה** בהערה לעיל (טו) ש'פזי' הוא שם אמו.

כֹּהֵן גָּדוֹל בתפילתו, כורע בְּסוֹף כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה[א], שמפני שמעלתו גדולה יותר צריך הכנעה גדולה יותר. וְהַמֶּלֶךְ שגדול מכהן גדול וצריך להכניע עצמו יותר, כורע בְּתְּחִלַּת כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה וְכן בְּסוֹף כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה[ב].

הגמרא מביאה שיטה אחרת בביאור דברי הברייתא: אָמַר רַבִּי יִצְחָק בַּר נַחְמָנִי, אֲדִידִי מְפָרְשָׁא לִי מִינֵּיהּ דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי - שמעתי פירושה של ברייתא זו של שחזיה בשם רבי יהושע בן לוי באופן אחר[ג], שֶׁהָרִיזּוּם כורע באבות ומודים תחילה וסוף, כְּמוֹ שֶׁאֲמָרָנוּ בברייתא לעיל (ע״ב). כֹּהֵן גָּדוֹל שמעלתו גדולה יותר, כורע בְּתְּחִלַּת[ד] וּבסוף[ד] כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה. וְהַמֶּלֶךְ, בֵּינוֹן שֶׁכָּרַע בתחילת התפילה, שׁוּב אֵינוֹ זוֹקֵף עד שיגמור את תפילתו. שֶׁנֶּאֱמַר לגבי תפילת שלמה בחנוכת בית המקדש (מלכים ח׳ ח נד), וַיְהִי כְּכַלּוֹת שְׁלֹמֹה לְהִתְפַּלֵּל וגו׳ קָם מִלִּפְנֵי מִזְבַּח ה׳ מִכְּרוֹעַ עַל בִּרְכָּיו וְכַפָּיו פְּרֻשׂוֹת הַשָּׁמָיְמָה. הרי שהמלך קם מכריעתו רק לאחר סיום תפילתו.

★

הגמרא מפרטת את ההבדלים בין סוגי הכריעות וההשתחויות: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, לשון קְרִידָה האמור בכל מקום, היינו שמשתחוה עַל אַפָּיו - על הפנים[ה], כלומר, שרק פניו נוגעות בארץ, שמכופף את גופו ונשען על ידיו עד שיגיעו הפנים לארץ[ו], שֶׁנֶּאֱמַר אחר שדוד אמר לבת שבע שיקיים את הבטחתו להמליך את שלמה (מלכים א׳ א לא), וַתִּקֹּד בַּת שֶׁבַע אַפַּיִם אָרְצָה וַתִּשְׁתַּחוּ לַמֶּלֶךְ, וגו׳. הרי שלשון קידה נאמרה כשהפנים בארץ[ז]. ולשון בְּרִיעָה האמור בכל מקום, היינו שכורע עַל הַבְּרָכַיִם עד שינוגעים בארץ, שֶׁנֶּאֱמַר לגבי תפילת שלמה בחנוכת בית המקדש (מלכים א׳ ח נד), מִכְּרוֹעַ עַל בִּרְכָּיו[ח]. ולשון הִשְׁתַּחֲוָאָה האמור בכל מקום, זוֹ פְּשִׁוטַ יָדַיִם וְרַגְלַיִם, כשמשתטח בכל גופו על הארץ, שֶׁנֶּאֱמַר לגבי חלום יוסף שהשמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לו, שאמר לו יעקב אביו (בראשית ל״ז י), הֲבֹא נָבֹא אֲנִי וְאִמְּךָ וְאַחֶיךָ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְךָ אָרְצָה, ולשון ׳ארצה׳ משמע שמשתטח על הארץ[ט].

אָמַר רַב חִיָּיא בְּרֵיהּ [-בנו] דְּרַב הוּנָא, חִזְקִיָּה לְהוּ לְאַבָּיֵי וְרָקָא מְמַצְלֵי אֲצִלְּוֵי - ראיתי את אביי ורבא שכשנופלים על פניהם בנפילת אפים, אינם פורשים ידיהם ורגליהם אלא נוטים על צידם[י].

★

הגמרא דנה בענין כריעה בהודאה. מקשה הגמרא: תָּנֵי חֲדָא - בברייתא אחת, הַכּוֹרֵעַ בְּהוֹדָאָה הֲרֵי זֶה מְגוּנֶּה, וְתָנֵיָא אִידָךְ - בברייתא אחרת, הַכּוֹרֵעַ בהודאה הֲרֵי זֶה מְגוּנֶּה, ונמצאו הברייתות סותרות זו את זו. מתרצת הגמרא:

לֹא קַשְׁיָא, הָא בַּתְּחִלָּה וְהָא בַּסּוֹף - זה בתחילת הברכה וזה בסופה, כלומר, הכורע בתחילת ברכת ההודאה הוא משובח, ואילו הכורע בסופה הוא מגונה[יא].

הגמרא מביאה מעשה בענין הכריעה בהודאה ודנה בו: רָבָא קָרֵע בְּהוֹדָאָה תְּחִלָּה וְסוֹף. אָמְרִי לֵיהּ רַבָּנַן - שאלו אותו חכמים, אַמַּאי קָא עָבֵיד מָר הָכִי - מדוע אתה עושה כן[יב]. אָמַר לְהוּ, חָזִינָא לְרַב נַחְמָן דְּקָרֵע - ראיתי את רב נחמן שכורע בתחילת ובסוף הברכה, וְכֵן חָזִינָא לֵיהּ לְרַב שֵׁשֶׁת דְּקָא עָבֵד הָכִי - שעשה כן, ולכך אף אני עושה כמותם[יג].

מקשה הגמרא: כיצד רבא ורבותיו כורעו בתחילה וסוף, וְתָנֵיָא בברייתא, הַכּוֹרֵעַ בְּהוֹדָאָה הֲרֵי זֶה מְגוּנֶּה[יד]. מתרצת הגמרא: הָהִיא - בברייתא זו, עוסקת בְּהוֹדָאָה שֶׁבְּהַפָּלָּה - באמירת ׳והודו לה׳ כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׳ (תהלים קיח ו) שבהלל[טו], שכיון שלא תקנו בה כריעה, הכורע בה הרי הוא מגונה.

מקשה הגמרא: וְתָנֵיָא בברייתא אחרת, הַכּוֹרֵעַ בְּהוֹדָאָה וּבְהוֹדָאָה שֶׁל הַלֵּל הֲרֵי זֶה מְגוּנֶּה, ובברייתא זו אי אפשר לפרש שההודאה האמורה תחילה היא ההודאה שבהלל, ומכל מקום שנינו שהכורע הרי זה מגונה. מתרצת הגמרא: כִּי תָּנֵיָא הָהִיא - מה ששנינו בברייתא השניה שהכורע בהודאה מגונה, היינו בְּהוֹדָאָה דְּבִרְכַּת הַמָּזוֹן - בברכת ׳עורה לך׳ בברכת המזון, כיון שלא תקנו בה כריעה[טז]. אבל הכורע בהודאה שבתפילה הוא משובח, ולכך רבא ורבותיו כרעו בתחילה ובסוף[יז].

★ ★ ★

משנה משנתנו ממשיכה לעסוק בענין טעות בתפילה. אומרת המשנה: הַמִּתְפַּלֵּל וְטָעָה[יח], סִימָן רַע הוּא לוֹ, משום שנראה שאין הקדוש ברוך הוא חפץ בתפילתו[יט]. וְאִם שָׁלַח צִבּוּר הוּא וטעה בחזרת התפילה, סִימָן רַע הוּא לְשׁוֹלְחָיו - (לציבור), מִפְּנֵי שֶׁשְּׁלוּחוֹ שֶׁל אָדָם כְּמוֹתוֹ, וכיון שטעה שלחם טעה, הרי זה כמי שהם טעו.

המשנה מביאה מעשה בענין זה, שאם התפילה עולה כתיקונה, הרי זה סימן שהתפילה רצויה לפני ה׳, ואילו הטעות היא סימן שהתפילה אינה רצויה: אָמְרוּ עָלָיו עַל רַבִּי חֲנִינָא בֶּן הוֹסָא, שֶׁהָיָה מִתְפַּלֵּל עַל הַחוֹלִים שיתרפאו, וּלְאַחַר תפילתו על החולים היה אוֹמֵר, חולה זֶה חַי [-יחיה] וְחולה זֶה מֵת [-ימות][יט]. אָמְרוּ לוֹ, מִנַּיִן אַתָּה יוֹדֵעַ האם החולה יחיה או ימות. אָמַר לָהֶם רבי חנינא בן דוסא, אִם שְׁגוּרָה [-סדורה] תְּפִלָּתִי בְּפִי במרוצה ואיני נכשל בלשוני, ותחינתי נוטבעת מלבי אל פי כל שכן שברצוני להאריך בתפילתי[כ], יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁהִוא - שאותו חולה מְקוּבָּל ורוצו לפני ה׳ ויחיה[כא], וְאִם לָאו - ואם לא

א. **משפע** שיותר ראוי לכרוע בסוף מאשר בתחילה. והיינו משום שבסוף חותם בשם ה׳, וכמו שנאמר (מלאכי ג כ) ׳ומפני שמי נחת הוא׳. שלמה משנתו (ד״ה בסוף). אך יש להעיר, שבגמרא להלן (׳הא בתחילה הא בסופו׳) מבואר להפך, שיותר ראוי לכרוע בתחילה. וראה בהערה שם בשם מרומי שדה. ובדקדוקי סופרים (פוסק א) כתב, שיש שגרסו ׳בתחילת כל ברכה וברכה׳, ויש שגרסו ׳בתחילת כל ברכה וברכה וסוף כל ברכה וברכה׳. ב. **על פי** רש״י (ד״ה כהן), וכן כתב הרא״ה (לעיל ע״ב ד״ה ובגמ׳) בפירושו הראשון. עוד פירש הרא״ה על פי הירושלמי (ד״ה ע״ב ד״ה ויש), שמלך נידון בכל יום, ומשום כך ראוי לו שיהא נכנע ויכפוף. וראה עוד שם ובתוספות (לעיל ע״ב ד״ה ומתפלל), בענין מה שנהגו לשחות בכל תפילת ראש השנה. ג. **שפתי חכמים** (ד״ה מאבותם). ד. **כן** הוסיף הגר״א בהגהותיו (אות ג), וכן פסק הרמב״ם (תפילה ט״ו ט״ו). וכתב הכסף משנה (שם) שיש לומר שהרמב״ם גרס בדברי רבי יצחק בר נחמני אינו חולק על רבי שמעון בן פזי אלא מוסיף עליו, שלא רק בסוף כל ברכה, אלא אף בתחילת כל ברכה. וראה בצל״ח (ד״ה למיכר) מה שהוכיח מזה כוונת רבי יצחק בר נחמני. ה. **הפנים** קרויים אפים על שם הנחירים שבאף, שהם החלק הגבוה שבפנים. אבן עזרא (בראשית יז ג). ו. **רש״י** (סוכה נג: ד״ה חוו). ז. **ואף** על פי שמצאנו בכתוב שנאמר לשון השתחוויה על אפים, כמו שנאמר (יחזקאל מט כג) ׳אפים ארץ ישתחוו לך׳, מכל מקום קיבל התנא מרבו שקידה היא עם הפנים על הארץ, ומביא לכך ראיה מהפסוק בבת שבע. תוספות (כאן ומגילה כג: ד״ה קידה), ובספר שסתם הבית (פוסק שם) כיוצא הטעם שכך היתה הקבלה. מפיו מלשון קודקוד. והיינו ראש האדם. וראה עוד בענין זה בבן יהוידע (ד״ה קידה). ח. **אף** בכריעה פניו מגיעות לארץ, וההבדל בין כריעה לקידה, שבקידה הוא עומד ושוחה פניו לארץ, ובכריעה כורע על ברכיו ושוחה פניו לארץ. ר״י מיגאש (פסוקות עה: ד״ה מנין). וכן כתב המהרש״א (מגילה כג: ד״ה קידה), שבכל מיני ההשתחוויות נותן פניו בארץ, והחילוק הוא רק באופן שעושה זאת. ובדעת תוספות בענין זה, ראה במהרש״א (שם), וראה עוד בדברי ציצ (פורים, ליקוטים ׳ומשתחוים׳ סי׳ נב). ט. **ואף** שמצאנו בכתוב (בראשית מח יב) ׳וישתחו לאפיו ארצה׳, ומשמע שלשון ההשתחוויה מתפרש גם על אפים, מכל מקום במקום שנאמר סתם ההשתחויה ולא התפרש כיצד, היינו בפישוט ידים ורגלים. וכהוכחת הגמרא שיוסף סתם לשונו ואמר ׳משתחוים לי׳ (בראשית לז ט), ועל כך אמר לו יעקב ׳להשתחוות לך ארצה׳, שסתם ההשתחוויה היא בפישוט ידים ורגלים. מרומי שדה (ד״ה ששפוחה) בשם הרד״ל. י. **אביי** ורבא היו נוהגים כן, משום שבהשתחויה על רצפת אבנים יש איסור של ׳אבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה׳ וגו׳ (ויקרא כו א) כמבואר במגילה (כב:). ואמנם מן התורה האיסור הוא רק להשתחוויה בפישוט ידים ורגלים כמבואר בבריית ׳השתחוואה׳ היינו בכל גופו, אולם באה הגמרא להשמיענו שמדרבנן אסור אף בלא פישוט ידים ורגלים, ולכן הטו אביי ורבא את עצמם כדי שלא יהיו פניהם כנגד הקרקע. מהר״ם מרוטנבורג (פורת, מ״ת סי׳ מט), תוספות הרא״ש (ד״ה מחזק) ועוד ראשונים. וכן משמע מתמיהת לשון רש״י בסוגיתנו (ד״ה מעלין), אולם במסכת מגילה (כב. ד״ה ומפלל) כתב רש״י, שאביי ורבא היו נוהגים כן משום שאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם מובטח לו שיהיה נענה כיהושע בן נון. והקשה המהר״ם מרוטנבורג (שם) על ביאור זה, שהרי מימרא זו הובאה מיד לאחר שביארה הגמרא מה היא קידה, כריעה ותשתחויה, ולפי ביאור זה אין שייכות בין שני הענינים. יא. **מר׳** ביאורו אדון, רב. והוא דרך כבוד כמו ׳מרוע עושה אדוני כן׳. וראה בהערה להלן בביאור שאלת החכמים. יב. **רבא** היה יכול להשיב להם שעושה כן מחמת הבריית

היתה התפילה שגורה בפי, יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁהוּא מְטוּהָר ומבולבל ועומד למות, לפי שלא התקבלה תפילתו[כב].

★

גמרא הגמרא מבארת באיזו ברכה הטעות היא סימן רע. שואלת הגמרא: **אַחֲרֵיהָא** - על איזו ברכה מברכות תפילת שמונה עשרה אמרה המשנה שהטועה בתפילתו סימן רע הוא לו[כג]. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב חִיָּיא אָמַר רַב קַטְרָא מִשּׁוּם חַד דְּבֵי רַבִּי** - בשם אחד מתלמידי בית מדרשו של רבי[כד], **בְּאָבוֹת** - בברכת מגן אברהם, שברכה זו היא תחילת התפילה, ואם טעה בה הרי זה רמז מאת ה' שאינו חפץ בתפילתו.

הגמרא מביאה דעה שמשמועה זו נאמרה בענין אחר: אִיכָּא דַּמְתָנֵי לַהּ אַבְּרֵייתָא - יש ששנו את דברי 'חד דבי רבי' על דין אחר ששנינו בברייתא ולא על משנתנו, ששנינו בברייתא, **הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ שֶׁיַּזְכִּיר אֶת לְבּוֹ** לפירוש מילות התפילה[כה] **בְּכוּלָּן** [-בכל הברכות], **וְאִם אֵינוֹ יָכוֹל לְכַוֵּין בְּכוּלָּן, יְכַוֵּין אֶת לְבּוֹ** לכל הפחות **בִּבְרכה אַחַת. ועל דין זה אָמַר רַב חִיָּיא אָמַר רַב קַטְרָא מִשּׁוּם חַד דְּבֵי רַבִּי, בְּאָבוֹת** - אותה ברכה שחייב לכוין בה, היא ברכת אבות[כו].

★

שנינו במשנה: אָמְרוּ עָלָיו עַל רַבִּי חֲנִינָא בן דוסא **וכו'** שהיה מתפלל על החולים ואומר זה חי וזה מת, אמרו לו מנין אתה יודע, אמר להם אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף.

הגמרא מבארת את המקור לדברי רבי חנינא. מבררת הגמרא: מִנָּא הֲנֵי מִילֵּי - מה המקור לדברים אלו, שאם התפילה שגורה בפיו היא מתקבלת ואם היא אינה שגורה בפיו היא אינה מתקבלת[כז]. **מבארת הגמרא: אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, דְּאָמַר קְרָא** - שנאמר בפסוק (ישעיה מ ט), **'בּוֹרֵא נִיב שְׂפָתָיִם, שָׁלוֹם שָׁלוֹם לָרָחוֹק וְלַקָּרוֹב אָמַר ה', וּרְפָאתִיו'**[כח], כלומר, כאשר ניב השפתיים שהוא מעוצי אדם בפיו, הוא בריא ושלם, הרי הוא מובטח מאת ה' שיהיה שלום שלום לרחוק ולקרוב[כט], ושהחולה יתרפא[ל].

★

כיון שהובא הפסוק 'בּוֹרֵא נִיב שְׂפָתָיִם' וגו', הגמרא מביאה כמה דרשות בענין השכר לעתיד לבוא, ולגבי אחת מהן יובא ביאור פסוק זה: אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל הַנְּבִיאִים כּוּלָּן שֶׁהִתְנַבְּאוּ אֶלָּא לְבַעֲלֵי תְּשׁוּבָה וְצַדִּיקִים גְּמוּרִים, אֲבָל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים עַצְמָן שֶׁעוֹסְקִין בַּתּוֹרָה, עַלֵּיהֶם נֶאֱמַר (ישעיה סד ג), 'עַיִן לֹא רָאֲתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ וַיַּעֲשֶׂה לְמְחַכֵּה לוֹ', כלומר, הטובות שיביאו להם לא נראו לשום נביא לרוב מעלתם, מלבד להקדוש ברוך הוא[לא].

דרשה נוספת: וְאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל הַנְּבִיאִים כּוּלָּן, לֹא נִתְנַבְּאוּ אֶלָּא את הטובות שיהיו **לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ**[לב] בלבד, **אֲבָל הטובות שֶׁלָּעוֹלָם הַבָּא**, נאמר בהם (שם) **'עַיִן לֹא רָאֲתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ'**[לג].

מוסיפה הגמרא: וְשמועה זו של רבי יוחנן פְּלִיגָא דְּשִׁמּוּאֵל - חולקת על שמואל, **דְּאָמַר שְׁמוּאֵל, אֵין הבדל בֵּין הָעוֹלָם הַזֶּה לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, אֶלָּא שִׁעְבּוּד מַלְכֻיּוֹת בִּלְבָד**, שבעולם הזה יש עלינו שעבוד מלכויות ובימות המשיח יפסק השיעבוד, **שֶׁנֶּאֱמַר** במצות צדקה (דברים טו יא), **'כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ'**[לד], הרי שלעולם יהיו עניים ועשירים, ואף בימות המשיח שהם בעולם הזה[לה]. ואילו לדעת רבי יוחנן שהנביאים התנבאו על ימות המשיח, הלא התנבא זכריה (זכריה יד כא) **'וְלֹא יִהְיֶה כְנַעֲנִי עוֹד בְּבֵית ה' צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא'**, כלומר, שלא יהיו עניים לעתיד לבוא, ושלא כשמואל הסובר שאין הבדל בענין זה בין העולם הזה לימות המשיח[לו].

דרשה נוספת: וְאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל הַנְּבִיאִים כּוּלָּן, לֹא נִתְנַבְּאוּ אֶלָּא לְבַעֲלֵי תְּשׁוּבָה - לאותם שחטאו וחזרו בתשובה, **אֲבָל צַדִּיקִים גְּמוּרִים** שהיו בצדקתם מתחילה, עליהם נאמר (ישעיה סד ג), **'עַיִן לֹא רָאֲתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ'**[לז].

מוסיפה הגמרא: וְשמועה זו של רבי יוחנן, פְּלִיגָא דְּרַבִּי אַבָּהוּ, דְּאָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, מָקוֹם [-הדרגה הרוחנית] **שֶׁבַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה עוֹמְדִין בּוֹ**, אפילו **צַדִּיקִים גְּמוּרִים אֵינָם עוֹמְדִין בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם ס יט), **'שָׁלוֹם שָׁלוֹם לָרָחוֹק וְלַקָּרוֹב אָמַר ה' וּרְפָאתִיו'**, ובפסוק זה נאמרה אמירת שלום **לָרָחוֹק תְּחִלָּה** [-בתחילה], והיינו למי שהיה רחוק והתקרב שהוא בעל תשובה, **וְאָחַר** - ורק לאחר מכן נאמר שלום **לַקָּרוֹב** מתחילתו שהוא צדיק גמור. ומכך שהקדים הכתוב שלום לבעל תשובה, משמע שמעלתו גדולה מצדיק גמור, ושלא כדברי רבי יוחנן שמעלת צדיקים גמורים גדולה מבעלי תשובה[לט]. **וְרַבִּי יוֹחָנָן** הסובר שמעלת צדיקים גמורים גדולה מבעלי תשובה, **אָמַר קְרָא** בביאור הפסוק שהקדים רחוק לקרוב, **מַאי** - מה הכוונה **'רָחוֹק'** שבפסוק, **שֶׁהָיָה רָחוֹק מִדָּבָר עֲבֵירָה מֵעִיקָּרָא** [-מתחילה], ומעולם לא התקרב לזה, והיינו צדיק גמור. **וּמַאי 'קָרוֹב'** שנאמר בפסוק, **שֶׁהָיָה קָרוֹב לְדָבָר עֲבֵירָה** בתחילה **וְנִתְרַחֵק מִמֶּנּוּ הַשְׁתָּא** [-עכשיון], והיינו בעל תשובה. הרי שלביאור זה הקדים הפסוק צדיק לבעל תשובה, כיון שמעלתו גדולה יותר.

הגמרא חוזרת לבאר את לשון הפסוק 'עַיִן לֹא רָאֲתָה' שהובא לעיל. שואלת הגמרא: מַאי - מה היא טובה זו שנאמר עליה **'עַיִן לֹא רָאֲתָה'. משיבה הגמרא:** בתורה, מכל מקום, כיון שהתדבקו בתלמידי חכמים ועשו להם הנאה, יזכו לרוב טובה[לה]. **אֲבָל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים עַצְמָן** שעסקו בתורה, עליהם נאמר (ישעיה סד ג), **'עַיִן לֹא רָאֲתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ וַיַּעֲשֶׂה לְמְחַכֵּה לוֹ'**, כלומר, הטובות שיביאו להם לא נראו לשום נביא לרוב מעלתם, מלבד להקדוש ברוך הוא[לז].

דרשה נוספת: וְאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל הַנְּבִיאִים כּוּלָּן, לֹא נִתְנַבְּאוּ אֶלָּא את הטובות שיהיו **לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ**[לח] בלבד, **אֲבָל הטובות שֶׁלָּעוֹלָם הַבָּא**, נאמר בהם (שם) **'עַיִן לֹא רָאֲתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ'**[לט].

מוסיפה הגמרא: וְשמועה זו של רבי יוחנן פְּלִיגָא דִּשְׁמוּאֵל - חולקת על שמואל, **דְּאָמַר שְׁמוּאֵל, אֵין** הבדל **בֵּין הָעוֹלָם הַזֶּה לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, אֶלָּא שִׁעְבּוּד מַלְכֻיּוֹת בִּלְבָד**, שבעולם הזה יש עלינו שעבוד מלכויות ובימות המשיח יפסק השיעבוד, **שֶׁנֶּאֱמַר** במצות צדקה (דברים טו יא), **'כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ'**[מ], הרי שלעולם יהיו עניים ועשירים, ואף בימות המשיח שהם בעולם הזה[מא]. ואילו לדעת רבי יוחנן שהנביאים התנבאו על ימות המשיח, הלא התנבא זכריה (זכריה יד כא) **'וְלֹא יִהְיֶה כְנַעֲנִי עוֹד בְּבֵית ה' צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא'**, כלומר, שלא יהיו עניים לעתיד לבוא, ושלא כשמואל הסובר שאין הבדל בענין זה בין העולם הזה לימות המשיח[מב].

כב. **רש"י** (ד"ה שמוע), ובאופן אחר ביאר רש"י, שלשון 'מטורף' נאמר על התפילה, כלומר, התפילה שהתפללו עליו מטורפת ומבולבלת ולא התקבלה, וכלשון 'שנתרפו ידיו' לו תפילתו בפניו (לעיל כח:). וראה בשנות אליהו (מ"ש) שהוכיח מלשון המשנה 'מטורף' שהוא על החולה, שאם היתה כוונת התנא לתפילה, היה לו לומר 'מטופשת'. אמנם בקול הרמ"ז (שם) יישב את לשון המשנה, שמדובר על כללות הענין, כלומר, שדבר אותה התפילה ועניינה מקובל או מטורף. וראה ביש סדר למשנה (שם), שביאר בפירושו השני של רש"י שכוונתו למתפלל, שטורפים לו את תפילתו בפניו. והערוך (ערך טרף ג) ביאר, שהוא מלשון טרפה, כלומר, שבשעה שהתפלל כבר היה אותו החולה טרפה ועומד למות.

כג. **הגמרא** ידעה שאף אם טעה רק בברכה אחת סימן רע לו, ולא רק אם טעה בכל הברכות, על ידי שדייקה מכך שלא נאמר 'הטועה בתפילתו' אלא 'המתפלל וטעה', ולשון 'המתפלל' משמע שעומד בתחילת התפילה, אך הגמרא שואלת האם כוונת המשנה על כל הברכות הראשונות או רק על חלקם. מלאכת שלמה (מ"ש). [וראה עוד בתוספות (ד"ה כל, ס"ב) שיש פעמים כשהגמרא שואלת כיצד להעמיד את המשנה ומשיבה שיש להעמידה באופן מסוים, התרצן עצמו היה ששאל את השאלה לצורך התירוץ, והשאלה אינה מדברי הגמרא]. כד. **הוא** רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא.

כה. **משנה** ברורה (סי' קי ס"ק כ) בשם החיי אדם. ובביאור הלכה (שם ס"ב ד"ה המתפלל) הביא את דברי הרשב"א (לעיל יג: ד"ה צמנן), שהכוונה הרצויה כאן היא שיכוין ליבו רק בענין הברכה ולא יהרהר בדברים אחרים. והוסיף, שמדברי הרשב"א משמע, שאין להתרה בתפילתו בדברים אחרים, אף אם אחר כך ממשיך בתפילתו עם כוונת המילות. כו. **כך** משמע מדברי המלבי"ם (ד"ה אלמלי) [כלומר, שאלת הגמרא היא היכן מצאנו מקור בכתובים לענין זה. אולם רבי חנינא עצמו קיבל זאת מרבותיו, כלשון הגמרא להלן 'כך מקובלני']. וכתב המגיד תעלומה (ד"ה אלמלי), שהגמרא הבינה שיש מקור בפסוק לדבר זה והוא לא נלמד רק ממה שראו כמה פעמים, משום שכל דבר שמציאות אין לסמוך בו על חקירת ובדיקת הדבר, אלא יש ללומדו מן הכתוב בתורה, וכמו שמצאנו (ביחזקאל יח). שהיקפו של העיגול נלמד מ'יש שעשה שלמה' ולא ממדידתו של כל עיגול ועיגול. כז. **משנה** של מקרא עוסק על החדורים בתשובה, שהקב"ה יברא עבורם ניב שפתים חדש, כלומר דיבור חדש, שבתחילה כאשר באו עליהם צרות היו כולם קוראים עליהם תיגר, וכששבו בתשובה ונגאלו יקראו להם שלום שלום. רש"י (ישעיה מ יט), ניב הוא דיבור, כמו 'ענוב חכמה' (משלי י כא), והוא מלשון 'תנובות שדי' (דברים לג יג), כי הדברה הוא פרי הלשון. מצודת ציון (ישעיה מ יט).

כח. **בגמרא** בסמוך יבואר מה הוא 'רחוק' ו'קרוב'. כט. **ע"ש** רש"י (ד"ה טוב). ובירושלמי (פ"ט ה"ג) נדרש לשון הפסוק, שאם עשו שפתיו של אדם תנובה, כלומר, שתפילתו שגורה בפיו, יהיה מבושר לשלום שתפילתו התקבלה. והמהרש"א (פ"ל ד"ה טוב) ביאר, 'בורא ניב שפתים שלום', כאשר ניב השפתים [-תפילה] הוא בשלום, היינו שאנו בפי המתפלל ואין בו טעות, אזי יהיה שלום לחולה הרחוק והקרוב ויתרפא, וכמעשה שמובא בסמוך בבנו של רבן גמליאל. ל. **היינו** הדרשה להלן לענין צדיקים גמורים ובעלי תשובה. ודרשה זו לא הובאה בתחילה משום שיש בה מחלוקת, ולכך הניחה אותו הגמרא לסוף. צל"ח (ד"ה לא"ל). אכן בבית נתן (ד"ה לא"ל) הביא גירסא אחרת, שהמאמר על בעלי תשובה הובא תחילה. וכן גירסת הענין יעקב. לא. **רש"י** (כתובות קיא: ד"ה שפתים).

לב. **שלשה** דברים אלו הם שלשה סוגי דבקות בתלמידי חכמים. משיא בתו לתלמיד חכם הוא דיבוק בגוף, מהנה תלמיד חכם מנכסיו הוא דיבוק בממון, והעושה פרקמטיא לתלמיד חכם הוא דיבוק שיכלי, שמסייע לו ומהנה לו בכל מה שאפשר, אולם אינו נותן כלום מממונו. מהרש"א (כתובות קיא: ד"ה ושמע), וכתב האדרת אליהו (ד"ה ושמע) שכוונת הגמרא, שהעושה אחד מאלו יזכה לטובות אלו, ולא שצריך לקיים את כולם. לג. **פשט** הפסוק למחכה לו' הכוונה לאלו שציפו לגאולה ולישועת ה', והגמרא כאן מפרשת זאת על תלמידי חכמים. וביאר המהרש"א (פ"ט ה"ג ד"ה ואלא) הארץ שהתדבקו בתלמידי חכמים יזכלו שכר גשמי שניתן להשיגו בשכל, והוא השכר שהתנבאו עליו הנביאים. אולם התלמידי חכמים עצמם יקבלו שכר רוחני שאין אדם יכול להשיגו בשכלו.

לד. **ביאר** המהרש"א (פ"ט ה"ג ד"ה שכיון) שכיון שימות המשיח הם בעולם הזה שהוא גשמי, אף השכר שבו הוא גשמי ועליו התנבאו הנביאים, אך העולם הבא כולו רוחני, והשכר שבו אף הוא רוחני ואין אדם יכול להשיגו. וראה שם עוד, שביאר כיצד רבי חייא אמר בשם רבי יוחנן שלשה מאמרים, שבכל אחד מהם נאמר שהטובות שהתנבאו הנביאים יהיו בענין אחר. לה. **לשון** הכתוב, 'כי לא יחדל מביון מקרב הארץ', על כן אנכי מצוך לאמר פתח תפתח את ידך לאחיך לעניך ולאביון בארצך'.

לו. **כתבו** התוספות (שבת סג. ד"ה לא) ורש"י (שם), שאמנם שבעתיד אין לנו את ירושלים בבניינה ואין לנו את בית המקדש ואילו בימות המשיח יהיה הכל בנוי, אך יש לומר שמה שנאמר 'אין בין' אין כוונתו שאין הבדל כלל, אלא שאין הבדל גמור בצורת חיי האדם. וכן כתב הריטב"א (שם ד"ה לא). שכוונת שמואל היא שלא יתבטל כלל סמיכות גאולה של עולם, אבל ראוי שיכנה בית המקדש ותחזור שכינה למקומה ותרבה החכמה והתורה. לז. **רש"י** (שבת שם, ד"ה לא יחדל) [היינו שתיבת 'כנעני' מתפרשת 'כאן ענני', ראה בפסחים (נ:)]. ולדעת שמואל הנביאים התנבאו על העולם הבא [ועל כן נאמר 'ולא יהיה כנעני'], והפסוק 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ' עוסק בעולם הזה, ואף בימות המשיח שהם בעולם הזה.

לח. **ביאר** המהרש"א (פ"ט ה"ג ד"ה שבעולי) שבעלי תשובה כח הגשמי והגופני גבר בהם, ולכך הם יזכו לשכר שביד האדם להשיגו, אבל צדיקים גמורים שדבקים ברוחניות, יזכו לשכר רוחני שאין ביד אדם להשיגו. לט. **בעבו** של רבי אבהו, מפני שבעלי תשובה כובש את יצרו יותר מצדיק גמור, ולכך מעלתו גדולה יותר. רמב"ם (פרושים פ"ו ה"ב).

ובתיכת גמא (לעיל שמ"ב, מהריש"ג ס"ב) כתב, ששלשה טעמים בדבר: א. התגברותו של הבעל תשובה לחזור מהחטא ולהתגבר על תאוותו היא קשה יותר. ב. לצדיק יש רק מצוות עשה, ואילו בעל תשובה שעשה תשובה מאהבה, זדונות נעשים לו כזכויות, ונמצא שיש לו גם מצוות לא תעשה. ג. בעל תשובה צריך לגדור עצמו יותר ולקדש עצמו בדברים המותרים, ולכך שכרו רב יותר. אולם המהרש"א (פ"ט ה"ג ד"ה שבעלי) כתב, שאין כוונת רבי אבהו למי שחטא וחזר בתשובה, שאין נראה שמעלתו גדולה ממדיק גמור שלא חטא מעולם. אלא יש לדייק מלשונו של רבי יוחנן להלן 'שהיה קרוב לדבר עבירה ונתרחק', שהכוונה למי שעמד לחטוא וכבר היה קרוב במחשבתו לחטוא והתגבר על יצרו, ונקרא בעל תשובה על שם ששב ממחשבתו לחטוא. ובזה סבר רבי אבהו שמעלתו גדולה ממי שלא עלתה מחשבת חטא על לִיבו, מפני שהתגבר על יצרו ולא עשה כמחשבתו לחטוא. אולם רבי יוחנן סובר, שזה שלא בא כלל לידי מחשבת עבירה ואפילו במחשבה, מעלתו גדולה יותר. וראה עוד ברבינו יונה (פרקים פ"ג מעי"ת) בענין זה.

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, זֶה יֵצֶר הַמְשׁוּמָּר בָּעֲנָבִיו מֵשֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית[א]. וְרַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר, זֶה עֵדֶן [-שם מקום] שֶׁלֹּא שָׁלְטָה בּוֹ עַיִן כָּל בְּרִיָּה[בא].

ומבאר רבי שמואל בר נחמני את דבריו, שֶׁמָּא תֹּאמַר, אם לא ראוה עין כל בריה את העדן, אֲדָם הָרִאשׁוֹן שנאמר בו (בראשית ג ח) וַיִּשְׁמַע ה' אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם, וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר, הֵיכָן הָיָה, שלא ראה את העדן. אין זו קושיא, לפי שהוא היה בָּגָן, ולא בעדן. וְשָׁמָּא תֹּאמַר הוּא גַּן הוּא עֵדֶן - ש'גן' ו'עדן' הם שני שמות לאותו מקום[בב], ואם כן לא ניתן לומר על עדן 'עין לא ראתה', תַּלְמוּד לוֹמַר (בראשית ג ח) וְנָהָר יוֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן, הרי שמבואר בפסוק שגן הוא מקום לְחוּד וְעֵדֶן הוא מקום לְחוּד, והנהר היה יוצא מעדן ומשקה את הגן שאינו חלק מעדן. ואדם הראשון אכן היה בגן, אולם הוא לא ראה את עדן[בג].

★

הגמרא חוזרת לתפילת רבי חנינא בן דוסא, ומביאה שני מעשים בענין זה: תָּנְיָא רַבָּנָן בברייתא, מַעֲשֶׂה שֶׁחָלָה בְּנוֹ שֶׁל רַבָּן גַּמְלִיאֵל, שִׁגֵּר [-שלח] רבן גמליאל שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים אֵצֶל רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא, כדי לומר לו לְבַקֵּשׁ עָלָיו רַחֲמִים שיתרפא מחוליו[בד]. כֵּיוָן שֶׁרְאָהוּ אוֹתָם רבי חנינא בן דוסא שהם באים, עָלָה לָעֲלִיָּיה, וּבִקֵּשׁ עָלָיו רַחֲמִים שיתרפא[בה]. בֵּירִידָתוֹ של רבי חנינא בן דוסא מהעליה, אָמַר לָהֶם רבי חנינא בן דוסא, לְכוּ חזרה לבית רבן גמליאל, משום שֶׁכּבר חֲלָפַתּוּ חַמָּה - יצא חום החולי מגופו של החולה[בו]. אָמְרוּ לוֹ השלוחים, וְכִי נְבִיא אַתָּה שיודע אתה שחלצתו חמה[בז]. אָמַר לָהֶן, לֹא נְבִיא אָנכִי וְלֹא בֶן נְבִיא אָנכִי[בח], אֶלָּא בָּךְ מְקוּבָּלַנִי - כך קיבלתי מרבותי, אִם שְׁגוּרָה [-סדורה] תְּפִלָּתִי בְּפִי ואיני טועה בה, יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁהוּא [-החולה] מְקוּבָּל לפני הקדוש ברוך הוא ויתרפא, וְאִם לָאו - ואם אין תפילתי סדורה בפי אלא אני נתקל וטועה בה, יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁהוּא [-החולה] מְמוּרָס ומבולבל ועומד למות, לפי שלא התקבלה בבית תפילתי[בט]. יָשְׁבוּ השלוחים וְכָתְבוּ מעשה זה, וְכָווּנוּ את אוֹתָהּ הַשָּׁעָה בה סיים רבי חנינא בן דוסא את תפילתו וכתבוה, וּכְשֶׁבָּאוּ אֵצֶל רַבָּן גַּמְלִיאֵל וספרו לו את דברי רבי חנינא בן דוסא ואת השעה שסיים תפילתו, אָמַר לָהֶן רבן גמליאל, הֶעָבוֹדָה - נשבע אני, לֹא חִסַּרְתֶּם וְלֹא הוֹתַרְתֶּם שעה בזמן שכתבתם, אֶלָּא אכן כָּךְ הָיְתָה מַעֲשֶׂה, שֶׁבְּאוֹתָהּ שָׁעָה שאמרתם שסיים רבי חנינא בן דוסא את תפילתו, חָלְצַתּוּ חַמָּה - יצא חום החולי מגופו של בני, וְשָׁאַל לָנוּ [-וביקש מאיתנו] מַיִם לִשְׁתּוֹת.

מעשה נוסף: וְשׁוּב מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא שֶׁהָלַךְ לְלַמֵּד תּוֹרָה אֵצֶל רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי, וְחָלָה בְּנוֹ שֶׁל רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי. אָמַר לוֹ רבי יוחנן בן זכאי לרבי חנינא בן דוסא, חֲנִינָא בְּנִי, בַּקֵּשׁ עָלָיו רַחֲמִים וְיִחְיֶה[ca]. וְרַבִּי חֲנִינָא רבי חנינא בן דוסא. אָמְרָה לוֹ אִשְׁתּוֹ של רבי יוחנן בן זכאי, וְכִי חֲנִינָא תלמידך דָּוֹמֶה מִמֶּךָּ, שהוא נענה בתפילתו ואתה לא היית נענה[cb]. אָמַר לָהּ רבי יוחנן בן זכאי, לְאוֹ - אין הוא גדול ממני, אֶלָּא הוּא דּוֹמֶה כְּעֶבֶד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, שהוא בן בית ונכנס ויוצא בלא רשות, ולכך הוא נענה בכל שעה שמתפלל, וַאֲנִי דּוֹמֶה כְּשַׂר לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, שאינו רגיל לבא לפני המלך וצריך רשות להכנס אליו, ולכך לא תמיד מתקבלת תפילתי[cc].

★

הגמרא מביאה דברים המועילים לכוונת הלב בתפילה: וְאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אַל יִתְפַּלֵּל אָדָם אֶלָּא בְּבַיִת שֶׁיֵּשׁ שָׁם חַלּוֹנוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר לגבי תפילת דניאל[cd] (דניאל ו יא) וְכַיוֹן פְּתִיחָן לֵיהּ בְּעֲלִיָּתֵיהּ (לְקֳבֵל) [נֶגֶד] יְרוּשְׁלֵם וְזִמְנִין תְּלָתָה בְּיוֹמָא הוּא בָּרְכָתֵיהּ כְּדִמְצַלֵּא וּמוֹדֵא קֳדָם אֱלָהֵהּ, וגו', כלומר, חלונות היו פתוחים בעליית הבית של דניאל, מכוונים כנגד ירושלים[ce], ושלש פעמים ביום היה כורע שם על ברכיו ומתפלל ומודה לאלוהיו. הרי שיש להתפלל בבית שיש בו חלונות, כיון שבכך הוא מכוין יותר בתפילה, על ידי שמסתכל כלפי השמים ולבו נכנע[cf].

דין נוסף בענין זה: אָמַר רַב בָּהֲנָא, חֲציף עָלַי מַאן דְּמַצְלֵי בְּבִקְתָּא - חצוף בעיני מי שמתפלל בבקעה, שהוא מקום פתוח ללא מחיצות, כיון שהמתפלל במקום סגור ונצוע שורה עליו אימת המלך ולבו נשבר בתפילתו, וזה שמתפלל במקום פתוח יש בו חוצפה ועזות, שאין עליו אימת מלך ואין לבו נשבר בתפילתו[cg].

אגב המאמר הקודם של רב כהנא, מביאה הגמרא מאמר נוסף הדומה לו: וְאָמַר רַב בָּהֲנָא, חֲציף עָלַי מַאן דְּמַקְדֵּשׁ חַטָּאֵיהּ - מי שמפרש לרבים את חטאיו[ch], שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לב ו) 'אֲשֶׁרֵי נְשׂוּי פֶּשַׁע כְּסוּי חֲטָאָה', כלומר, משובח זה שנמחלים לו פשעיו על ידי שמכסה את חטאיו שלא יתגלו ברבים[ci]. וטעם הדבר הוא, שהמסתיר את חטאיו נראה שמתבייש בהם, אולם המפרסם את חטאיו נראה שאינו מתבייש בהם[cj].

יוחנן בן זכאי לרבי חנינא בן דוסא, חֲנִינָא בְּנִי, בַּקֵּשׁ עָלָיו רַחֲמִים וְיִחְיֶה[ca]. וְרַבִּי חֲנִינָא רבי חנינא בן דוסא. אָמְרָה לוֹ אִשְׁתּוֹ של רבי יוחנן בן זכאי, וְכִי חֲנִינָא תלמידך דָּוֹמֶה מִמֶּךָּ, שהוא נענה בתפילתו ואתה לא היית נענה[cb]. אָמַר לָהּ רבי יוחנן בן זכאי, לְאוֹ - אין הוא גדול ממני, אֶלָּא הוּא דּוֹמֶה כְּעֶבֶד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, שהוא בן בית ונכנס ויוצא בלא רשות, ולכך הוא נענה בכל שעה שמתפלל, וַאֲנִי דּוֹמֶה כְּשַׂר לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, שאינו רגיל לבא לפני המלך וצריך רשות להכנס אליו, ולכך לא תמיד מתקבלת תפילתי[cc].

★

הגמרא מביאה דברים המועילים לכוונת הלב בתפילה: וְאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אַל יִתְפַּלֵּל אָדָם אֶלָּא בְּבַיִת שֶׁיֵּשׁ שָׁם חַלּוֹנוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר לגבי תפילת דניאל[cd] (דניאל ו יא) וְכַיוֹן פְּתִיחָן לֵיהּ בְּעֲלִיָּתֵיהּ (לְקֳבֵל) [נֶגֶד] יְרוּשְׁלֵם וְזִמְנִין תְּלָתָה בְּיוֹמָא הוּא בָּרְכָתֵיהּ כְּדִמְצַלֵּא וּמוֹדֵא קֳדָם אֱלָהֵהּ, וגו', כלומר, חלונות היו פתוחים בעליית הבית של דניאל, מכוונים כנגד ירושלים[ce], ושלש פעמים ביום היה כורע שם על ברכיו ומתפלל ומודה לאלוהיו. הרי שיש להתפלל בבית שיש בו חלונות, כיון שבכך הוא מכוין יותר בתפילה, על ידי שמסתכל כלפי השמים ולבו נכנע[cf].

דין נוסף בענין זה: אָמַר רַב בָּהֲנָא, חֲציף עָלַי מַאן דְּמַצְלֵי בְּבִקְתָּא - חצוף בעיני מי שמתפלל בבקעה, שהוא מקום פתוח ללא מחיצות, כיון שהמתפלל במקום סגור ונצוע שורה עליו אימת המלך ולבו נשבר בתפילתו, וזה שמתפלל במקום פתוח יש בו חוצפה ועזות, שאין עליו אימת מלך ואין לבו נשבר בתפילתו[cg].

אגב המאמר הקודם של רב כהנא, מביאה הגמרא מאמר נוסף הדומה לו: וְאָמַר רַב בָּהֲנָא, חֲציף עָלַי מַאן דְּמַקְדֵּשׁ חַטָּאֵיהּ - מי שמפרש לרבים את חטאיו[ch], שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לב ו) 'אֲשֶׁרֵי נְשׂוּי פֶּשַׁע כְּסוּי חֲטָאָה', כלומר, משובח זה שנמחלים לו פשעיו על ידי שמכסה את חטאיו שלא יתגלו ברבים[ci]. וטעם הדבר הוא, שהמסתיר את חטאיו נראה שמתבייש בהם, אולם המפרסם את חטאיו נראה שאינו מתבייש בהם[cj].

א. **משמר** שצפון ומשומר לעולם הבא נמשל ליין כיון שהשמחה תהיה בדרגה שאין למעלה ממנה, וכן בעולם הזה אין דבר שמשמח לבו של אדם אלא יין, ומה שאמר המשומר בענביו ששת ימי בראשית שיתרפא שכאן שייך המשומר בענביו לא שלטה בו יד כך שמחה זו לא השיגה אדם מעולם. יד רמ"ה (מנחמדין 5 ד"ס זס), ורמ"ה (מכ"ל ד"ס וסס). ויש מפרשים שהכוונה לסדרות התורה שלא נגלו לאדם מימים שנברא העולם, וכלשון הזוהר (מהדו' תשנ"ה תולדות קלב:) 'אלו דברים עתיקים שלא נגלו לאדם מימים שנברא העולם ועתידים להתגלות לצדיקים לעתיד לבא'. ובזהר חדש (ויק"ז מז:) הוסיף, שאלו עומקי סדרי בראשית. וביאר המהרש"א (מ"ל ד"ס זס), שייך' את בגימטריא סוד, ר'משומר בענביו ששת ימי בראשית' מורה שסוד זה הוא דבר רוחני שנברא יש מאין, והיינו שהקב"ה יצרו בתחילת הבריאה וקודם לכך היה אין ולא ראוהו אדם, כשם שהענבים שהיו בששת ימי בראשית נבראו יש מאין, ולא כשאר הענבים שניטעו אחר כך יש מיש. וראה בצל"ח (ד"ס מס) מה שביאר באופן אחר. מא. **'עדן'** הוא מקום רוחני שלא ראהו אפילו אדם הראשון קודם החטא, אף שהיה בתכלית המעלה. והוא עולם הבא שנאמר עליו (ישעיה ס) 'צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה'. מהרש"א (מ"ל ד"ס זס). מב. **ולפי** זה, ביאור הכתוב (קהלת ג יא) 'את הכל עשה יפה בעתו', שהקב"ה ברא בתחילה את העולם כולו, ותיכף ראה שהיה בזה חסרון, שלא היה בו אדם לעבוד את ה', ולכך ברא את העולם בשתי בריאות, בריאה ראשונה שלא היה בה אדם ובריאה שניה שהיה בה אדם, ובזה נתקיים 'את הכל עשה יפה בעתו'. וראה בצל"ח (ד"ס מס) מה שביאר באופן אחר. מג. **ולפי** זה, ביאור הכתוב (קהלת ג יא) 'את הכל עשה יפה בעתו', שהקב"ה ברא בתחילה את העולם כולו, ותיכף ראה שהיה בזה חסרון, שלא היה בו אדם לעבוד את ה', ולכך ברא את העולם בשתי בריאות, בריאה ראשונה שלא היה בה אדם ובריאה שניה שהיה בה אדם, ובזה נתקיים 'את הכל עשה יפה בעתו'. וראה בצל"ח (ד"ס מס) מה שביאר באופן אחר. מד. **רבן** גמליאל לא סמך על תפילת עצמו, לפי 'שאין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים' (לעיל ה:). וכמבואר ביבמות (סה:). מהרש"א (מ"ל ד"ס זס ומ"ש סוס). ובאגרות משה (או"ח ח"ד סי' סה אות ג) כתב, שאמנם תפילת חכם מתקבלת אצל הקב"ה יותר מתפילת סתם אדם, אך גם תפילתו פעמים אינה מתקבלת, וגם תלוי הדבר בכל חכם לפי גודל איכות חכמתו ומעשיו וכמות המעשים, ולכך רבן גמליאל לא סמך על תפילתו לבדה. מה. **משמע** בגמרא שרבי חנינא בן דוסא עלה לעליה להתפלל בעלייה שדיבר עם השולחים, ואפשר שכבר היה ידוע לכל שחלה בנו של רבן גמליאל, וכשראה רבי חנינא שבאים לתלמידיו של רבן גמליאל, הבין שבאו אליו בענין בנו. מהרש"א (מ"ל ד"ס עין). והוסיף בבן יהוידע (ד"ס פינק) שמאחר וידע שלכך באו, לא המתין עד שיגיעו אליו, כדי שלא יבוא לידי גאווה שרבן גמליאל שולח אליו ויצרך לתפילתו, או שרצה להסתיר מאחרים שמתפלל על החולה, כדי שלא יטילו עין הרע ויתמנעו מהתפילה מלהתקבל. אך בירושלמי (ד"ס ה"ח) נאמר שהשלוחים נכנסו אצלו, ואמר להם המתינו לי עד שאעלה לעלייה, להתפלל. וכתב באור היישר (פירושי סוס) שיתכן שאף כוונת הבבלי מעין זה, אלא שהגמרא קיצרה בלשונה. מו. **'חלצתו'** הוא מלשון 'שלפתו', וכלשון הכתוב (דברים כה ט) 'וחלצה נעלו' ותרגם התרגום יונתן 'ותשלוף סנדליה'. מז. **כלומר**, הרי כבר נפסקה נבואה מפטירת הנביאים האחרונים (ראה יומא (ט:)). מגיד תעלומה (ד"ס פתח"י). והמהרש"א (מ"ל ד"ס וכי וכ"ג) ביאר, שתפילת הנביא מתקבלת, כמו שמצאנו באברהם אבינו, שלאחר שאבימלך לקח את שרה אשתו ונענש על כך, אמר הקב"ה לאבימלך (בראשית כ ז) 'ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחיה', וגו', ושאלוהו, וכי נביא אתה שמודעת לך שהחולה מרפא בתפילתך. מח. **רבי** חנינא הוסיף בתשובתו 'ולא בן נביא אנכי' כלשון הפסוק (עמוס ז יד). עיין יעקב (ד"ס פתח"י). ובמצודות דוד (עמוס שם) מבואר, שהכפלת 'נביא ובן נביא' היא מלי'צה בעלמא.

נ. **השכר** שצפון ומשומר לעולם הבא נמשל ליין כיון שהשמחה תהיה בדרגה שאין למעלה ממנה, וכן בעולם הזה אין דבר שמשמח לבו של אדם אלא יין, ומה שאמר המשומר בענביו ששת ימי בראשית שיתרפא שכאן שייך המשומר בענביו לא שלטה בו יד כך שמחה זו לא השיגה אדם מעולם. יד רמ"ה (מנחמדין 5 ד"ס זס), ורמ"ה (מכ"ל ד"ס וסס). ויש מפרשים שהכוונה לסדרות התורה שלא נגלו לאדם מימים שנברא העולם, וכלשון הזוהר (מהדו' תשנ"ה תולדות קלב:) 'אלו דברים עתיקים שלא נגלו לאדם מימים שנברא העולם ועתידים להתגלות לצדיקים לעתיד לבא'. ובזהר חדש (ויק"ז מז:) הוסיף, שאלו עומקי סדרי בראשית. וביאר המהרש"א (מ"ל ד"ס זס), שייך' את בגימטריא סוד, ר'משומר בענביו ששת ימי בראשית' מורה שסוד זה הוא דבר רוחני שנברא יש מאין, והיינו שהקב"ה יצרו בתחילת הבריאה וקודם לכך היה אין ולא ראוהו אדם, כשם שהענבים שהיו בששת ימי בראשית נבראו יש מאין, ולא כשאר הענבים שניטעו אחר כך יש מיש. וראה בצל"ח (ד"ס מס) מה שביאר באופן אחר. נא. **'עדן'** הוא מקום רוחני שלא ראהו אפילו אדם הראשון קודם החטא, אף שהיה בתכלית המעלה. והוא עולם הבא שנאמר עליו (ישעיה ס) 'צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה'. מהרש"א (מ"ל ד"ס זס). נב. **ולפי** זה, ביאור הכתוב (קהלת ג יא) 'את הכל עשה יפה בעתו', שהקב"ה ברא בתחילה את העולם כולו, ותיכף ראה שהיה בזה חסרון, שלא היה בו אדם לעבוד את ה', ולכך ברא את העולם בשתי בריאות, בריאה ראשונה שלא היה בה אדם ובריאה שניה שהיה בה אדם, ובזה נתקיים 'את הכל עשה יפה בעתו'. וראה בצל"ח (ד"ס מס) מה שביאר באופן אחר. נג. **ולפי** זה, ביאור הכתוב (קהלת ג יא) 'את הכל עשה יפה בעתו', שהקב"ה ברא בתחילה את העולם כולו, ותיכף ראה שהיה בזה חסרון, שלא היה בו אדם לעבוד את ה', ולכך ברא את העולם בשתי בריאות, בריאה ראשונה שלא היה בה אדם ובריאה שניה שהיה בה אדם, ובזה נתקיים 'את הכל עשה יפה בעתו'. וראה בצל"ח (ד"ס מס) מה שביאר באופן אחר. נד. **רבן** גמליאל לא סמך על תפילת עצמו, לפי 'שאין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים' (לעיל ה:). וכמבואר ביבמות (סה:). מהרש"א (מ"ל ד"ס וכי וכ"ג). ובאגרות משה (או"ח ח"ד סי' סה אות ג) כתב, שאמנם תפילת חכם מתקבלת אצל הקב"ה יותר מתפילת סתם אדם, אך גם תפילתו פעמים אינה מתקבלת, וגם תלוי הדבר בכל חכם לפי גודל איכות חכמתו ומעשיו וכמות המעשים, ולכך רבן גמליאל לא סמך על תפילתו לבדה. נה. **משמע** בגמרא שרבי חנינא בן דוסא עלה לעליה להתפלל בעלייה שדיבר עם השולחים, ואפשר שכבר היה ידוע לכל שחלה בנו של רבן גמליאל, וכשראה רבי חנינא שבאים לתלמידיו של רבן גמליאל, הבין שבאו אליו בענין בנו. מהרש"א (מ"ל ד"ס עין). והוסיף בבן יהוידע (ד"ס פינק) שמאחר וידע שלכך באו, לא המתין עד שיגיעו אליו, כדי שלא יבוא לידי גאווה שרבן גמליאל שולח אליו ויצרך לתפילתו, או שרצה להסתיר מאחרים שמתפלל על החולה, כדי שלא יטילו עין הרע ויתמנעו מהתפילה מלהתקבל. אך בירושלמי (ד"ס ה"ח) נאמר שהשלוחים נכנסו אצלו, ואמר להם המתינו לי עד שאעלה לעליה, להתפלל. וכתב באור היישר (פירושי סוס) שיתכן שאף כוונת הבבלי מעין זה, אלא שהגמרא קיצרה בלשונה. נו. **'חלצתו'** הוא מלשון 'שלפתו', וכלשון הכתוב (דברים כה ט) 'וחלצה נעלו' ותרגם התרגום יונתן 'ותשלוף סנדליה'. נז. **כלומר**, הרי כבר נפסקה נבואה מפטירת הנביאים האחרונים (ראה יומא (ט:)). מגיד תעלומה (ד"ס פתח"י). והמהרש"א (מ"ל ד"ס וכי וכ"ג) ביאר, שתפילת הנביא מתקבלת, כמו שמצאנו באברהם אבינו, שלאחר שאבימלך לקח את שרה אשתו ונענש על כך, אמר הקב"ה לאבימלך (בראשית כ ז) 'ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחיה', וגו', ושאלוהו, וכי נביא אתה שמודעת לך שהחולה מרפא בתפילתך. נח. **רבי** חנינא הוסיף בתשובתו 'ולא בן נביא אנכי' כלשון הפסוק (עמוס ז יד). עיין יעקב (ד"ס פתח"י). ובמצודות דוד (עמוס שם) מבואר, שהכפלת 'נביא ובן נביא' היא מלי'צה בעלמא.

ס. **ראה** בהערה במשנה ביאור נוסף בלשון 'מטורפין'. ע. **רש"י** (מגילה כח. ד"ס שנתקדש), והיינו שבועה בעבודת בית המקדש. וביאר בילקוט המאירי (מגילה שם ד"ס שנתקדש), שהיו נשבעים בלשון זו מחמת שהיתה העבודה חביבה עליהם, וכמו שמצאנו שאברהם אבינו אמר לאליעזר (בראשית כד ג) 'שים נא ידך תחת ירכי ואשביעך', ופירש רש"י (שם) שהשביעו במילה שהיתה חביבה עליו. [אמנם בתוספות יום טוב (כתוספות פ"ג מ"ט) מבואר שאינה שבועה גמורה אלא כדרך שבועה, עיי"ש]. עא. **רבי** יוחנן בן זכאי הוסיף 'ויחיה', משום שביקש שלא יתפלל רק שינצל בנו מהחולי, אלא שיחיה זמן רב לאחר שיתרפא. בן יהוידע (ד"ס בפ"ק). עב. **הוא** דרך הכנעה ושפלות, דרך צער ובכי (פ"ז ח). ועשה זאת להראות שמצטער הרבה בצער רבו. מקור חיים (לעיל ו ע"ב מאמתא ד"ס ממה). עג. **על** פי רש"י (לעיל ב. ד"ס ומיום). עד. **אשתו** שאלה אותו כן רק לבסוף ולא כשביקש מרבי חנינא בן דוסא להתפלל על בנו, משום שמתחילה היתה סבורה שאינו מתפלל בעצמו כיון שהוא טורח ודעתו מבוהלת מחמת חולי בנו. אולם כיון ששמעה שאומר שאפילו אם ישיח ראשו בין ברכיו כל היום לא היו נשמעים לו, שאלה מדוע תפילת תלמידו מתקבלת יותר מתפילתו. בן יהוידע (ד"ס פ"ק), עיי"ש, שהביא כמה ביאורים נוספים. עה. **רבי** יוחנן בן זכאי לא התפלל בעצמו על בנו, לפי 'שאין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים' (לעיל ה:). וכמבואר ביבמות (סה:). אולם כיון שאשתו של רבי יוחנן בן זכאי לא הבינה טעם זה ושאלה מדוע תפילתו לא היתה נענית, השיב לה רבי יוחנן בן זכאי במשל, שכשם שעבד רגיל לעמוד בפני המלך באופן תדיר ננסו ויוצא, כך רבי חנינא היה רגיל תמיד להיות בבית ה' ולבקש מלפניו על צרכי הבריות. אולם רבי יוחנן בן זכאי שהיה עסוק בצרכי צבור והיה אב בית דין, לא היה לו פנאי להתפלל תדיר על צרכי הבריות, והוא כשר, שאף כשצריך דבר מאת המלך, צריך את עבדיו שיביאו הדבר לפני המלך. מהרש"א (מ"ל ד"ס וכי סוס). אמנם המלא הרועים (ד"ס אלא) הקשה על פירוש רש"י, שהרי מלשון רבי יוחנן בן זכאי 'אם היה מטיח ראשו' וכו' משמע שכבר בא לפני המלך ומבקש לפניו, ואם כן, תפילת השר היתה צריכה להתקבל יותר מתפילת העבד. ולכך פירש על פי המובא בזוהר (שמות סו.) שהעבד נענה מיד כדי שתתמלא בקשתו ולא ישהה בלשטרין של המלך, אולם השר שחביב על המלך אינו נענה מיד, כדי שישהה עוד בפלטרין המלך ויוסיף לבקש. וראה בבן יהוידע (ד"ס וכי) שכתב כמה ביאורים בדברי הגמרא. נט. **פסוק** זה נאמר לאחר שדרישת מלך מדי גזר בעצת שרוי שאסור להתפלל בלבקש משום מלך מלבדו למשך לשמר שלשים יום, ומי שיעבור על כך יושלך לגוב האריות. ועל כך נאמר בפסוק שלפנינו, שאף אף שידע דניאל שנגזרה הגזירה, המשיך להתפלל. סא. **כמו** שמצינו לעיל (ג.), שהתעומד בחוץ לארץ צריך לכוון את לבו כנגד ארץ ישראל, שנאמר (מלכים א ח מח) 'והתפללו אליך דרך ארצם', והעומד בארץ ישראל צריך לכוון את לבו כנגד ירושלים, שנאמר (שם ח מד) 'והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת', וכו' [וראה שם בתלמידי רבינו יונה (ד"ה היה), שכוונת הגמרא שבחוץ לארץ יכוין גם לארץ ישראל וגם לירושלים]. נא. **רש"י** (פסוס ז: ד"ה מלך). נב. **כך** הוא ביאור הפסוק על פי סוגייתנו, וכן מבואר במאירי (מסורת המסורת משנה נמשל מאחר ג פרק י ד"ס ומתנמס) ובדרשות הרא"ש (שמות דרוש נח). אולם רש"י בתהלים (לב ג ד"ס ומאחר) ביאר, אשרי מי שהקב"ה מוחל על פשעיו ומכסה את חטאיו. ס. **רש"י** (פסוס ז: ד"ה מלך) ותוספות (ד"ה כסוי), והוסיפו התוספות, שכעין זה שנינו לעיל (יב:), 'כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מחילין לו על כל עוונותיו'. עוד ביאר רש"י (יומא סו: ד"ה מתנמ שתאנ), שעל ידי שמפרסם את חטאיו הוא ממעט בכבוד שמים.

פרק ששי - ביצד מברכין

הפרק שלפנינו דן בדיני ברכת הנהנין על מיני מאכל. ויבואר בו, איזו ברכה יש לברך על כל דבר, ועל מה יש לברך בתוך הסעודה. וכשיש לפניו כמה מיני אוכלים, איזו ברכה קודמת, ובאיזה אופן מברך על מאכל אחד והאחר נטפל אליו. עוד יבואר בפרק זה, כשכמה אנשים מסובים יחד, מתי אחד יברך לכולם ומתי יברך כל אחד לעצמו.

משנה **משנתנו מבארת את נוסח הברכה על האוכלים: בְּיצַד מְבָרְכִין עַל הַפֵּרוֹת** ושאר הדברים קודם אכילתם[א]. **עַל פֵּרוֹת הָאִילָן הוּא אוֹמֵר בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ, חוּץ מִן הַיַּיִן הוּא אוֹמֵר בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן,** שאף שהוא מענבים שברכתם בורא פרי העץ, מכל מקום מפני חשיבותו שהשתנה והתעלה, קבעו לו ברכה בפני עצמו[ב].

וְעַל פֵּרוֹת הָאָרֶץ[ג] הוּא אוֹמֵר בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, חוּץ מִן הַפַּת, שֶׁעַל הַפַּת הוּא אוֹמֵר הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ, שאף שהוא עשוי ממיני דגן שברכתם בורא פרי האדמה, מכל מקום מפני חשיבותו שהשתנה והתעלה, קבעו לו ברכה בפני עצמו[ג].

וְעַל הַיְרָקוֹת[ד] הוּא אוֹמֵר בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בּוֹרֵא מִינֵי דְשָׁאִים, מפני שלדעתו צריך שיהיה היכר בברכה לכל מין ומין, ואילו 'פרי האדמה' הוא לשון הכולל גם דשאים וגם זרעים, כגון קטניות[ד].

★

גמרא **הגמרא מבררת מה מקור החיוב לברך על האכילה. שואלת הגמרא: מְנָא הָנֵי מִילֵּי** שיש לברך על האכילה[ה]? **משיבה הגמרא: דְּתָנוּ רַבָּנָן,** כתבה התורה לגבי נטע רבעי[ו] (ויקרא יט כג), **'וּבַשָּׁנָה הָרְבִיעִת יִהְיֶה כָּל פִּרְיוֹ קodֶשׁ הִלּוּלִים לַה'',** כלומר, שבשנה הרביעית לנטיעת העץ, יהיה פריו קדוש להביאו לירושלים לפני ה', ושם יאכלוהו ויהללו את שם ה'. מדייקת הברייתא, מה שנקטה התורה 'הילולים' בלשון רבים, ומשמע שהוא טעון שני הילולים באכילתו, **מִלְּמַד שֶׁהַפֵּרוֹת פְּטוּרִים בְּרָכָה לִפְנֵיהֶם וּלְאַחֲרֵיהֶם[ז]. מִכָּאן אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא, אָסוּר לְאָדָם שֶׁיִּטְעֹם כְּלוּם קodֶם שֶׁיְּבָרֵךְ[ח].**

מקשה הגמרא: וְהָאי - וזה שנאמר **'קodֶשׁ הִלּוּלִים',** לְהֶכִי הוּא דַּאֲתָא - וכי לכך הוא בא, לברכה על האכילה, **הָאי מִיבָּעֵי לֵיהּ** - הרי צריך אותו ללימוד אחר, שאנו תורשים 'הילולים' מלשון 'חילולים'[ט], ומלשון רבים יש ללמוד שני לימודים בענין חילול, **חַד, דְּאָמַר רַחֲמָנָא, אַחֲלֵיהּ וַהֲדַר אַבָּעֵיהּ** - אם תרצה לאכול את הנטע רבעי מחוץ לירושלים, תחלל תחילה את קדושתו ותוציאו לחולין על ידי פדיון על כסף, ואחר כך תאכלנו. **וְאִידַּךְ** - והריבוי הנוסף, שלימדה התורה שרק **דְּבַר הַטָּעוּן שִׁירָה,** וזהו יין, שמהללים בו במזבח [כמבואר בסמוך], עליו נאמר שהוא 'קודש' בקדושת נטע רבעי **וְטָעוּן חָפּוּשׁ** כשבא לאוכלו מחוץ לירושלים, **וְדבר שֶׁאֵינוֹ טָעוּן שִׁירָה,** שהם שאר הפירות שאין מהללים בהם במזבח, אינם קדושים בקדושת רבעי **וְאֵין טָעוּן חָפּוּשׁ.** והיינו, שלימד הכתוב, שלא נאמר דין נטע רבעי אלא בכרם, ולא בשאר פירות[י]. **וּמהו הדבר שטעון שירה, כְּדְרַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן,[יא] דְּאָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן, מִנַּיִן שֶׁאֵין אוֹמְרִים הוֹלִיךְ שִׁירָה בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ בִּשְׁעַת שְׁמִקְרִיבִים קרבן, אֶלָּא עַל הַיַּיִן** בשעת ניסוכו על המזבח[יב], **שֶׁנֶּאֱמַר 'וְתַאֲמַר לָהֶם הַגֶּפֶן, הֶחֱדַלְתִּי אֶת תִּירוֹשִׁי הַמְשַׂמֵּחַ אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים'** - וכי אפסיק לתת יין המשמח אלהים ואנשים[יג]. ולכאורה, **אִם אֲנָשִׁים מְשַׂמֵּחַ,** התירוש, כששותים את היין, מכל מקום **אֱלֹהִים בָּמֶה מְשַׂמֵּחַ,** אלא **מִכָּאן שְׁאֵין אוֹמְרִים שִׁירָה** כשמביאים קרבן לבית המקדש **אֶלָּא עַל הַיַּיִן** בשעת ניסוכו, ובזה נחשב שהתירוש משמח אלהים.

ומכל מקום קשה, כיון שמצינו שתי דרשות הנלמדות מהפסוק 'קדש הילולים', כיצד אפשר ללמוד מפסוק זה חיוב לברך על האכילה.

הגמרא מסיימת את קושייתה זו: הָנְיָחָא שיש ללמוד מ'הילולים' חיוב ברכה, **לְמַאן דְּאָתֵי** - למי ששונה במשניות שנשנו לעניין חיוב רבעי **עָטַע רְבָעִי',** ולדעתו דיני רבעי נאמרו בכל הנטיעות, בין של גפן ובין של שאר הפירות, ואם כן ודאי שהוא אינו סובר את הדרשה שרק מה שטעון שירה טעון חילול, ולכך ישנו 'הילול' מיותר בפסוק, ואפשר לדרוש אותו לחיוב ברכה על האכילה. **אֶלָּא לְמַאן דְּאָתֵי** במשניות שבדיני רבעי **'כֶּרֶם רְבָעִי',** שרק כרם חייב ברבעי ושאר הפירות פטורים, ודורש זאת מהפסוק 'הילולים' שרק הטעון שירה טעון חילול, **מַאי אִיכָּא לְמֵימַר** - כיצד אפשר ללמוד חיוב ברכה מ'הילולים', הלא פסוק זה נצרך לדרשות אחרות.

והיכן מצינו את המחלוקת לענין רבעי, **דְּאִתְּמַר,** נחלקו **רַבִּי חִיָּיא וְרַבִּי שִׁמְעוֹן בַּרְבִּי** [-בנו של רבי], **חַד תָּנֵי 'כֶּרֶם רְבָעִי'** בכל מקום שמדובר במשניות על מצות רבעי, ולדעתו דין רבעי נאמר רק בכרם, **וְחַד תָּנֵי 'נָטַע רְבָעִי',** ולדעתו דין רבעי נאמר בכל הפירות[יד].

הגמרא מוסיפה לבאר את הקושיא לפי מי ששונה 'כרם רבעי': וְגם לְמַאן דְּתָנֵי כֶּרֶם רְבָעִי, הָנְיָחָא אִי יָלִיף [-אם הוא לומד] **גְּזֵירָה שָׁוָה** ללמד שאיסור רבעי נאמר רק בכרם, **דְּתָנָּא, רַבִּי אוֹמֵר, נֶאֱמַר כָּאן** באיסור רבעי (ויקרא יט כה) **'וּבַשָּׁנָה הַחֲמִשִׁית תֹּאכְלוּ אֶת פִּרְיוֹ לְהוֹסִיף לָכֶם תְּבוּאָתוֹ'[טו], וְנֶאֱמַר לְהַלָּן** לגבי איסור כלאי הכרם (דברים כב ט) **'לֹא תִזְרַע כַּרְמְךָ כִּלְאָיִם, פֶּן תִּקְדַּשׁ הַמְּלֵאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרָע וּתְבוּאַת הַכֶּרֶם'[טז],** ומכך שבשני העניינים נאמר 'תבואה', יש לדרוש גזירה שוה, **מָה לְהַלָּן בִּכְלָאִים מְדוּבָּר בְּכֶרֶם[יז], אַף כָּאן** ברבעי, מדובר רק **בְּכֶרֶם,** אבל בשאר הפירות אין דין רבעי. ולפי זה אין צריך ללמוד מ'הלולים' שדין רבעי הוא רק בכרם, שהרי כבר למדנוהו מגזירה שוה, ואם כן **אֵיתֵיתֵר לַיֵּהּ חַד הִלּוּל** - נשאר לו מיותר דרשה אחת מ'הלולים' לחייב **בְּרָכָה** על האכילה.

וְאִי - אבל אם מי ששונה 'כרם רבעי' **לָא יָלִיף גְּזֵרָה שָׁוָה** מכלאי הכרם, ומחמת כן עליו ללמוד מהפסוק 'הלולים' שדין רבעי הוא רק בכרם, אם כן חיוב **בְּרָכָה מְנָא לֵיהּ,** הרי הפסוק 'הילולים' נצרך לדרשות אחרות.

הגמרא מוסיפה להקשות גם לפי הצד שדורשים גזירה שוה: וְאִי נָמֵי - וגם אם מי ששונה 'כרם רבעי' **יָלִיף גְּזֵרָה שָׁוָה,** מכל מקום קשה, הלא נותר רק 'הילול' אחד ללמד חיוב בברכה[יח], ואם כן, **אַשְׁכְּחַן לְאַחֲרִיו** - מצאנו מקור מהפסוק לך לברכה לאחר האכילה, שמסתבר שיש לדרוש מ'הילול' זה לברכה שאחריו, כשם שמצאנו שחייבה התורה ברכת המזון לאחר המזון[יט], אך ברכה **לְפָנָיו** - לפני האכילה, **מְנַיָּן**[כ]. **מתרצת הגמרא: הָא לָא קָשְׁיָא,** כיון **דַּאֲתָיָא** [-שבאה] **בְּקָל וְחוֹמֶר,** כלומר, אם יש פסוק לחייב ברכה לאחריו, אפשר ללמוד בקל וחומר ברכה שלפניו, שהרי אם **בְּשֶׁהוּא שָׂבֵעַ** לאחר האכילה, **מְבָרֵךְ** להודות לה' על שובעו, **בְּשֶׁהוּא רָעֵב** לפני האכילה, והוא בא להשביע את רעבונו על ידי ברייתו של ה', **לֹא כָל שֶׁכֵּן** שחייב לברך[כא].

הגמרא מביאה קושיא נוספת לפי הצד שהמאן דאמר ששונה 'כרם רבעי' דורש גזירה שוה: ואף אם השונה 'כרם רבעי' לומד מגזירה שוה שדין רבעי נוהג רק בכרם, ודורש חיוב ברכה מהיתור בפסוק 'קדש הילולים', עדיין קשה, הלא פסוק זה נאמר בדין רבעי, ודין רבעי הוא רק בכרם לדעה זו, ואם כן, **אַשְׁכְּחַן**

א. **'פירות'** הוא שם כולל של כל האוכלים והמשקים [כמבואר בקידושין (כח:)]. צל"ח (ד"ה כיצד).

ב. **'פרי הגפן'** הוא כמו 'פרי העץ', שהגפן היא העץ, ו'פרי הגפן' הם הענבים. אלא שקבעוהו על היין ולא על הענבים, מפני שהיין חשוב הרבה והשתנה ממה שהיה בתחילה, לכן תקנו לו ברכה לעצמו עם השם הפרטי של העץ. רש"י (ד"ה פרי, ולגלן מ"ג ד"ה זימן).

ג. **כגון** קשואים ואבטיחים ודלועים ומיני קטניות ותבואה וכדומה. מאירי (ד"ה ועל). וראה בגמרא להלן (מ.), גדר החילוק בין פרי האילן לפרי הארץ. ד. **עי"פ** רש"י (ד"ה כיצד) ותמה"ם בנעט (לגלן מ"ב ד"ה מ"ש). ה. **הם** כורב ותרדים וחסה וכיוצא בהן. תלמידי רבנו יונה (ד"ה חוץ). והמאירי (ד"ה על). והוסיף כרתי ושומים, מפני שהפירות עצמם נבלעים בארץ. ['פירות הארץ' הם אלו שאין עשבם נאכל, אלא פריים. ר"ירקות' הם אלו שעשבן וירקן נאכל. ר"ש סיריליאו (הופ"מ בשלמת שלמה שם)]. ו. **'דשא'** הוא כלל השעבים יחד, וכל שורש לעצמו נקרא עשב. רש"י (בפ"ק מ"ב ד"ה) ולפי זה 'מיני דשאים' היינו מינים שכשהם מכסים את הארץ נעשים 'דשא'. ע"פ לבוש האורה (שם). ז. **בפירות** הארץ מדה רבי יהודה שברכתם 'בורא פרי האדמה'. רמב"ן (מ. ד"ה אלא). ולהלן (מ.) מבואר, שלשיטת רבי יהודה הכוסס את החיטה מברך בורא מיני דגנים. ח. **הגמרא** היתה סבורה שיש חיוב מהתורה לברך, ולכך הקשתה מה המקור בתורה. מאירי (ד"ה ועל). ט. **עין** מאכל, בשלשת שנותיו הראשונות הוא ערלה, ופירותיו אסורים באכילה ובהנאה, ובשנה הרביעית הוא 'רבעי', ומותר באכילה, אך הוא קדוש כמעשר שני, ועליו להאכל בירושלים כמעשר שני. ואם פדאו לאכלו מחוץ לירושלים, מוסיף חומש על שוויו כדין מעשר שני. י. **ע"פ** רש"י (ויקרא יט כה) ורמב"ן (שם פסוק כג). יא. **התורה** אמרה זאת בדיני רבעי משום שאז הותר הפרי באכילה, אך פשוט לגמרא שיש ללמוד ממנו חיוב ברכה גם בשנים האחרות [כן משמע ברש"י (ד"ה קדש)]. יב. **רבי** עקיבא לשיטתו (מב:). שחייב ברכה לאחריו בכל מאכל נלמד מהפסוק (דברים ח י) 'ואכלת ושבעת וברכת', ולכן אומר רבי עקיבא ש'קדש הלולים' מלמד רק על ברכה לפניו. רש"ש (ד"ה צמ"ל). [ראה בשו"ע (סו"ס סה. כב סי"ב) ובמפרשים שם איזו טעימה מחייבת ברכה]. יג. **שאותיות** ה' וח' מתחלפות. שפתי חכמים (בפ"מ ד"ה שם).

בדעת רש"י. יד. **דרשה** זו אינה מלשון 'חילול' בחילוף ה"א בחי"ת, שהרי הדרשה היא על דבר הטעון הילול שהוא היין. הכתב והקבלה (ויקרא יט כה). [והגמרא נקטה 'דבר הטעון שירה טעון חילול', כהמשך לדרשה הראשונה, והיינו שמה שלמדנו בדרשה הראשונה שטעון חילול, זהו רק בדבר שטעון שירה. אחרונים]. טו. **המקריב** עולת בהמה או שלמים וכן חטאת ואשם של מצורע, עליו להביא עמו טולת למנחה ויין לנסכים. הלויים היו שרים בעת ניסוך היין של כל עולות הציבור שבאות חובה, ושל שלמי עצרת. רמב"ם (כלי המקדש פ"ג ה"ט). טז. **ו'דעה** זו מה שנאמר בכתוב (דברים כו י) 'אשר נטע כרם', הוא לאו דווקא, אלא כך דרך העולם שנוטעים יחד כרם שלם. תוספות הרא"ש (ד"ה מנין). יז. **כוונת** הכתוב, שבשנה החמישית תאכלו את פריו בכל מקום, וחזרת שמירת דיני קדושה לכתוב להוסיף לכם תבואתו, שבשכר זה ה' יברך את פירות הנטיעה. ע"פ רש"י (ויקרא יט כה). ואף שפסוק זה עוסק בשנה החמישית, אפשר ללמד ממנו באיזה מינים יש רבעי בשנה הרביעית, מפני שמשמעות הכתוב היא שבאותה תבואה שתנהגו בה רבעי בשנה הרביעית, תבא לכם הברכה בשנה החמישית. מרומי שדה (ד"ה ועל). יח. **התורה** אסרה לזרוע חטה ושעורה וענבים יחד, והזהירה שאם יזרעם יחד, יאסרו הזרע ותבואת הכרם ['תקדש' פירושו יהיה אסור ונתעב. 'המלאה' פירושו, המילוי והתוספת שהזרע מוסיף. רש"י (דברים כב ט)]. וראה בגמרא לעיל (כב.) בפרטי איסור זה. יט. **הפסוק** 'ותבואת הכרם' עוסק בכלאי הכרם (ואילו כלאי זרעים נאמר בפסוק אחר (ויקרא יט יט)). כ. **שהרי** לכל הדעות נצרך 'הילול' אחד ללמד עיקר דין חילול ברבעי. כא. **כאמור** (דברים ח י) 'ואכלת ושבעת וברכת'. כב. **רש"י** להלן (מג: ד"ה כשפופ). כלומר, אדם בזמן שבטנו אינו מרגיש חסר, וכל ההנדחה היא על כך שהוא שבע. אך בשעה שחסר לאדם דבר, שהוא רעב, האדם מרגיש יותר במתנת האכילה, וצריך יותר להודות לקב"ה על שברא מזון למלאות חסרונו. ע"פ שפת אמת (ד"ה שם) ואור הישר (דברים ח י).

בפסוק זה לחייב ברכה בְּרָכָם[כג], אך שְׁאָר מִינִין של פירות, מְזוֹן שחייבים בברכה[כד].

מתרצת הגמרא: דְּיָלִיף חיוב ברכה בכל הפירות בבנין אב[כה] מְבָרָם, מָה בָּרָם הוּא דָּבָר שֶׁנֶּהֱנֶה ממנו כשאוכלו, וְטָעוּן בְּרָכָה, אַף כָּל דָּבָר שֶׁנֶּהֱנֶה ממנו כשאוכלו, טָעוּן בְּרָכָה.

דוחה הגמרא: אִיבָּא לְמִפְרַךְ לימוד זה, מָה לְּבָרָם שֶׁכֵּן חַיִּיב בְּעוֹלְלוֹת - שאת האשכולות שאין להם כתף או נטף, אלא יש בהם רק שורה יחידית של ענבים, חייבה התורה ליתנם לעניים[כו], ואפשר לומר שלכך חייבתו התורה בברכה, אבל שאר המינים שאין בהם חיוב עוללות, שמא אינם חייבים בברכה[כז]. **מתרצת הגמרא:** קָמָה [-תבואה[כח]] תּוֹכִיחַ, שאף שאינה חייבת בעוללות, הלחם העשוי ממנה חייב בברכה, כאמור (דברים ח ט-י) 'תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם וגו' וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ', וממנה נלמד לכל המינים, שחייבים בברכה בפרשת עוללות. **דוחה הגמרא:** מָה לְּקָמָה שֶׁכֵּן חַיֶּיבֶת בְּהפרשת חַלָּה כשעושים ממנה עיסה[כט], ואפשר לומר שלכך חייבת בברכה, אבל שאר המינים שאינם חייבים בחלה, מנין שיהיו חייבים בברכה. **מתרצת הגמרא:** בָּרָם יוֹכִיחַ, שאין בו חיוב חלה וחייב בברכה, ומוכח שחיוב ברכה אינו קשור לדין חלה, וְחֵזֵר הַדִּין - ומעתה שוב ניתן ללמוד זאת, כיון שאם נקשה מה לכרם שחייב בעוללות, קמה תוכיח, ואם נקשה מה לקמה שחייבת בחלה, כרם יוכיח, ואם כן **לֹא רְאִי זֶה כִּרְאִי זֶה וְלֹא רְאִי זֶה כִּרְאִי זֶה** - אין חומרתו של כרם דומה לחומרתו של קמה, ואין חומרתו של קמה דומה לחומרתו של כרם, ולכך ודאי שאין החומרות שבהם גורמות חיוב ברכה[ל], אלא הַצַּד הַשָּׁוֶה שֶׁבָּהֶן - של קמה וכרם, שהם דָּבָר שֶׁנֶּהֱנֶה באכילתו וְטָעוּן בְּרָכָה, ומזה נלמד אַף כָּל דָּבָר שֶׁנֶּהֱנֶה באכילתו טָעוּן בְּרָכָה.

הגמרא דוחה את הלימוד מהצד השוה שבין כרם וקמה: מָה לְּהַצַּד הַשָּׁוֶה שֶׁבָּהֶן יֶשׁ בּוֹ צַד מְזֻנָּה, שמהכרם עושים יין לניסוך על גבי המזבח, ומהקמה עושים סולת להקרבת מנחות[לא], ולכך יש בהם חיוב ברכה, **וְאִתַּי נְמִי** - ונביא מהצד השוה שבהם **זַיִת, דְּאִית בֵּיהּ צַד מְזֻנָּה**, שאת סולת המנחות בוללים בשמן זית, ולכך אף זית חייב בברכה. אבל שאר המינים שאין בהם צד מזבח, מנין שחייבים בברכה.

לפני שהגמרא ממשיכה לדון על שאר המינים, היא מקשה בדרך אגב על דברי המקשן: מקשה הגמרא: **וְזַיִת**, וכי **מְצַד מְזֻנָּה אָתֵי** - הוא מגיע ונלמד לחיוב ברכה, **וְהָא בְּהָדְיָא** [-והרי במפורש] **כְּתִיב בֵּיהּ בָּרָם, דִּכְתִיב** (שופטים טו ה) 'וַיְבַעֵר מִגְדִּישׁ וְעַד קָמָה וְעַד כֶּרֶם זָיִת'[לב], ואם כן אף זית הוא בכלל כרם ונוהג בו קדושת רבעי[לג], וחייב ברכה נלמד בו מ'הילולים', ומדוע ביארה הגמרא שנרבה אותו רק בהצד השוה. **מתרצת הגמרא:** **אָמַר רַב פָּפָּא**, הזית, **'כֶּרֶם זַיִת' אִקְּרִי** [-הוא קרוי], אבל **'כֶּרֶם' סְתָמָא** ללא שם נוסף, **לֹא אִקְּרִי** [-אינו קרוי], ולכך אינו בכלל 'כרם' החייב ברבעי, ואין ללמוד בו חיוב ברכה מ'הילולים' האמור בכרם, ולכך הוצרכה הגמרא ללמדו מהצד השוה.

הגמרא חוזרת לקושייתה, מנין שיש חיוב ברכה בשאר המינים: מָכָּל מָקוֹם קָשְׁיָא, מָה לְּהַצַּד הַשָּׁוֶה שֶׁבָּהֶן [-שבכרם וקמה] **שֶׁכֵּן יֶשׁ בָּהֶן צַד מְזֻנָּה**, ולכך הם חייבים בברכה, ומנין שיש חיוב ברכה בשאר המינים שאין בהם צד מזבח.

מחמת קושיא זו, הגמרא חוזרת בה מהלימוד הראשון, וסוברת שאכן אין לומדים חיוב ברכה בכל המינים מ'הילולים'[לגג]. הגמרא מביאה לימוד חדש מנין למדנו חיוב ברכה: אֶלָּא דְּיָלִיף לְהּ - הוא לומר חיוב ברכה בשאר המינים מִּמִּשְׁבַּעַת הַמִּינִין שחייבים בברכה, כפי שמצינו (דברים ח ח) שהתורה מנתה את שבעת המינים[לד], וכשמוזן לכך כתבה (שם פסוק י) 'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ', ויש ללמוד מהסמיכות שהם חייבים בברכה[לה], ומהם נלמד לשאר המינים בבניין אב. מָה שִּׁבְעַת הַמִּינִין, הצד השוה שבהם, שהם דָּבָר שֶׁנֶּהֱנֶה וְטָעוּן בְּרָכָה, אַף כָּל דָּבָר שֶׁנֶּהֱנֶה טָעוּן בְּרָכָה.

דוחה הגמרא: מָה לְּשִׁבְעַת הַמִּינִין הצד השוה שבהם שֶׁכֵּן חַיָּיבִין בְּבִכּוּרִים[לו], ולכך חייבתם התורה בברכה, וכיצד אפשר ללמוד מהם לשאר המינים.

וְעוֹד קשה, אף אם למדים משבעת המינים, אך הלא חיוב ברכה בשבעת המינים עצמם נלמד מהפסוק (דברים ח י) 'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ', ואם כן, **הֲתִינָּח לְאַחֲרִיו** - זה מובן שנלמד מכאן חיוב ברכה לאחר האכילה, שבזה עוסק הפסוק, אבל שיש חיוב לברך לְפָנָיו - לפני האכילה, מְנָּן.

מתרצת הגמרא את הקושיא השניה: הָא לֹא קָשְׁיָא, מפני דְּברכה שלפניו אֲתֵי [-בא] בְּקַל וְחוֹמֶר מברכה שלאחריו, שהרי אם כְּשֶׁהוּא שָׂבֵעַ מְבָרֵךְ, כְּשֶׁהוּא רָעֵב לֹא כָּל שֶׁכֵּן שחייב לברך. אך הקושיא הראשונה עדיין קשה.

כל דברי הגמרא עד כאן אם ללמוד בצד השוה, היו רק לדעה ששונה 'כרם רבעי', שלדעתו אי אפשר ללמוד חיוב ברכה לכל הפירות מ'הילולים' האמור ברבעי, לפי שפסוק זה נאמר רק בכרם. אך לדעה השונה 'נטע רבעי', אם כן דין רבעי הוא ככל מיני הפירות, ואפשר ללמוד לכולם חיוב ברכה מהפסוק 'הילולים'. עתה הגמרא מקשה אף לדעה זו: וְאִי סְלָקָא דַּתָּנֵי 'נָטַע רְבָעִי' ודורש מ'הילולים' לחייב ברכה, הָא תָּנֵינָא כָּל דְּבָרֵי נְטִיעָה - שכל מה שנוטעים אותו, יש לחייבו בברכה מפסוק זה, שעוסק בכל מיני הנטיעות, אבל מה דְּלָאו בַּר נְטִיעָה, בְּגוֹן כָּשֵׁר בֵּיצִים וְדָגִים, שאין בהם נטע רבעי ואינם בכלל הפסוק 'הילולים', מִנָּא לֵיהּ שחייבים לברך עליהם[לז].

נמצא, שבין לדעה ששונה 'כרם רבעי', ובין לדעה ששונה 'נטע רבעי', אין לנו מקור לחיוב ברכה בשאר המינים[לז]. ומחמת קושיות אלו, הגמרא חוזרת בה מהדרשות שנאמרו עד עתה ללמד חיוב ברכה: אֶלָּא סְבָרָא הוּא שחובה לברך על כל דבר מאכל, מפני שֶׁאָסוּר לְהּ לְאָדָם שֶׁיֶּהֱנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, שכיון שנהנה מהמאכל, צריך להודות למי שבראו[לח].

★

הגמרא מבארת את חומרת האיסור לאכול בלא ברכה: תָּנוּ רַבָּנָן, אָסוּר לְּאָדָם שֶׁיֶּהֱנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, וְכָל הַנֶּהֱנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, מְעָלmשום שהעולם הזה שייך לה'[לט], והנהנה ממנו מועל כנהנה מההקדש[מ]. מַאי תַּקָּנְתֵּיהּ - מהי תקנתו לאיסור זה, יֵלֵךְ אֵצֶל חָכָם[מא].

מקשה הגמרא: יֵלֵךְ אֵצֶל חָכָם, מַאי עֲבִיד לֵיהּ - מה יעשה לו החכם כדי לתקן את האיסור, הָא עֲבִיד לֵיהּ אִיסּוּרָא - הרי הוא כבר עשה איסור שאכל בלא ברכה, ומה יועיל החכם לזה.

מתרצת הגמרא: אֶלָּא אָמַר רָבָא, כוונת הברייתא היא, יֵלֵךְ אֵצֶל חָכָם מֵעִיקָּרָא קודם שיאכל, וְיִלְמְדֵנּוּ בְּרָכוֹת, קְדֵי שֶׁלֹּא יְבָא לִידֵי מְעִילָה להבא[מב].

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, כָּל הַנֶּהֱנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, כְּאִילּוּ גָּזַל הקב"ה מִקְדְּשֵׁי שָׁמַיִם [-מההקדש], **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים כד א) 'לַה' הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ', ומוכח שהארץ שייכת לה', ולכך כשנהנה נהנה מההקדש[מג].

רַבִּי לֵוִי רָמֵי [-הקשה], **כְּתִיב** (שם) 'לַה' הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ', ומשמע שהארץ שייכת לה', **וּכְתִיב** (שם קטו טז) 'הַשָּׁמַיִם שָׁמַיִם לַה' וְהָאָרֶץ נָתַן לִבְנֵי אָדָם', משמע שהארץ שייכת לבני אדם. **וּתירוּץ: לֹא קָשְׁיָא, כָּאן** - בפסוק 'לה' הארץ ומלואה' מדובר **קוֹדֶם בְּרָכָה**, שאזי הארץ שייכת לה' ואסור להנות ממנה, **כָּאן** - בפסוק 'לה' הארץ ומלואה' מדובר **לְאַחַר בְּרָכָה**, שאזי הארץ שייכת לבני אדם. **תיבות** 'מאי תקנתיה ילך אצל חכם' אינם בתוספתא (ע"פ ס"ת), ויתכן שאינם מלשון הברייתא.

כג. **הגמרא** סבורה שהפסוק (דברים ח י) 'ואכלת ושבעת וברכת' מדבר רק בלחם [ולא בכל שבעת המינים], ולכך אי אפשר ללמוד ממנו לחיוב ברכה בכרם. חפץ ה' (ע"פ קמח). כד. **קושיא** זו היא רק לדעה ששונה 'כרם רבעי'. כה. **'בנין אב'** היא אחת מהמידות שהתורה נדרשת בהם. וביאורה, שמפני שדרך התורה לקצר בבריה, גילתה ופירשה דין במקום אחד, וממנו למדים לכל המקומות הדומים לו. כו. **פירכא** זו היא על כרם בשאר השנים ולא בשנה רביעית, שהרי כרם רבעי פטור מעוללות לדעת בית הלל (שם ס"ז ע"ו). צל"ח (ע"פ מב). ועל כרם בשנה הרביעית היה אפשר לפרוך באופן אחר, מה לכרם שכן חייב ברבעי. והגמרא נקטה פירכא המצויה בשנים רבות. חפץ ה' (ע"פ מב). כז. **הגמרא** נקטה לשון 'קמה', אגב לשון הסוגיא בבבא מציעא (פז:). אחרונים. כח. **התורה** ציוותה (במדבר טו כ) שכשלשלים עיסה צריך להרים ולהפריש ממנה מעט ולתת אותה לכהן, ונוהיר 'הפרשת חלה'. חלה זו קרויה בתורה 'תרומה', והיא קדושה כתרומה (שם ס"ת מ"ט). כט. **ע"פ** תוספות (ע"ז ג. ד"ה לפ). ל. **המקריב** עולת בהמה או שלמים, וכן חטאת ואשם של מצורע, עליו להביא עמו סולת למנחה ויין לנסכים. את הסולת יש לבלול בשמן, ומקטירה על המזבח. לא. **שמשון** הגיבור לכד שלש מאות שועלים, וקשר זנבות כל שנים מהם, ושם לפיד אש בין הזנבות ושילחם שישרפו את שדות הפלשתים, והם שרפו 'מגדיש עד קמה ועד כרם זית'. לב. **שהרי** כל נידון הגמרא כאן, הוא לפי הצד שלמדים בגזירה שוה מכלאי הכרם שדין רבעי נוהג רק ב'כרם'. לג. **קושיית** הגמרא עד עתה היא רק לדעה השונה 'כרם רבעי'. אך לדעה השונה 'נטע רבעי', הגמרא אינה חוזרת כאן מהלימוד מ'הילולים', שהרי לדעתו פסוק זה עוסק בכל מיני הפירות ואפשר ללמוד ממנו חיוב ברכה בכולם. לג. **'אריך** חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש'. לה. **רש"י** (ע"ז ז' מיקס). [עד עתה הגמרא היתה סבורה שמקרא זה עוסק רק בלחם, שהרי בפסוק שלפניו (דברים ח ט) נזכר 'לחם', אך מחמת הקושיא, נדחקת הגמרא לומר שהפסוק 'וברכת' עוסק בכל שבעת המינים, שנזכרו שני פסוקים לפני כן. חפץ ה' (ע"פ קמח)]. לו. **הרמ"ת** היא אות השימוש ואינה מעיקר התיבה ['דבר נטיעה' פירושו 'שהוא בר נטיעה']. לז. **לדעה** ששונה 'כרם רבעי', אי אפשר ללמוד מ'הילולים', לפי שהוא אמור בכרם בלבד, ואין ללמוד ממנו לשאר המינים. ואף אי אפשר ללמוד מ'האכלת ושבעת וברכת' האמור בשבעת המינים, מפני ששבעת המינים חייבים בביכורים, ויתכן שלכך חייבתם התורה בברכה. ולדעה ששונה 'נטע רבעי', יש ללמוד ממנו מ'הילולים' רק למינים שנוטעים אותם, ולא לשאר המינים. לח. **רש"י** (ע"ז ל"ב). ומשמע ברשב"א (ע"ז מכ) וברא"ש (פי' ג). שאפשר ללמוד מסברא זו גם ברכה שלאחריה. [למסקנת הגמרא שחיוב ברכה נלמד מסברא, צריך לומר שהפסוק 'הילולים' שבהבריית לעיל (במחב"ם אסורות) למדה ממנו חיוב ברכה, הוא רק אסמכתא ואינו לימוד גמור. תוספות (ע"ז ל"ב)]. לט. **כמו** שדורשת הגמרא בסמוך מהפסוק (תהלים כד א) 'לה' הארץ ומלואה'. מ. **רש"י** (ע"ז מ"ב). והמקור שרק קודם ברכה מעל, הוא כפי שדרשה הגמרא להלן מהפסוק 'והארץ נתן לבני אדם'. ע"פ תוספות רבינו יהודה (ע"ז מ"ב). מא. **תיבות** 'מאי תקנתיה ילך אצל חכם' אינם בתוספתא (ע"ז מ"ב), ויתכן שאינם מלשון הברייתא. מב. **בתלמידי** רבינו יונה (ע"ז מ"ב) פירשו לפי זה, שהבריייתא ששאלה 'מאי תקנתיה' כוונתה, שמי שאינו יודע לברך, באיזה דרך יוכל לאכול, והרי כל פעם שיאכל יתחייב קרבן מעילה. ותירצה, שילך לבקי וילמדנו ברכת כל דבר ודבר.

וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ - בפסוק 'והארץ נתן לבני אדם', מדובר **אַחַר בְּרָכָה**, שאז כבר ניתנה רשות לבני אדם להנות מן הארץ.

דרשה נוספת בחומרת ההנאה בלא ברכה: אָמַר רַבִּי חֲנִינָא בַּר פָּפָּא, כָּל הַנֶּהֱנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, כְּאִילּוּ גּוֹזֵל לַהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא את ברכתו, וְכאילו גוזל **לִכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל** - לאומה הישראלית בכללותה[א] את הפירות, כיון שבחטאו הפירות יִלקו. **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי כח כד) **'גּוֹזֵל אָבִיו וְאִמּוֹ וְאוֹמֵר אֵין פֶּשַׁע, חֲבֵר הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית'**, כלומר, מי שאינו מברך נועל ידי זה גוזל את הקדוש ברוך הוא ואת כנסת ישראל[ב] ואומר שאין זה פשע[ג] לפי שהוא מיקל, רואים אותו אחרים ולמדים ממנו להקל בברכות, ובכך הוא חבר לאיש המשחית את הרבים. ומנין ש'אביו ואמו' שבפסוק הכוונה לקדוש ברוך הוא ולכנסת ישראל, **וְאֵין 'אֲבִיו' אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים לב ו) **'הֲלֹה' תִּגְמְלוּ זֹאת וגו'**, **הֲלֹא הוּא אָבִיךָ קָנָךְ'**[ד], הרי שהקדוש ברוך הוא קרוי אב. **וְאֵין 'אִמּוֹ' אֶלָּא כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי ו כ) **'שְׁמֹר בְּנִי מִוְסַר אָבִיךָ וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ'**, וביאורו, שמע לתורה שכתוב ושבעל פה שה' נתן למשה, ואל תטוש תורת אמותך שהיא כנסת ישראל, ו'תורה' זו היא דברי סופרים שהוסיפו ועשו סייגים לתורה[ה]. הרי שכנסת ישראל קרויה אם.

מבררת הגמרא: מַאי 'חֲבֵר הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית' האמור בסוף הפסוק. **משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי חֲנִינָא בַּר פָּפָּא, חֲבֵר הוּא לְיָרְבְעָם בֶּן נְבָט, שֶׁהִשְׁחִית אֶת יִשְׂרָאֵל לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם**, שכיון שאחרים למדים מאדם זה להקל בברכות, נמצא שהוא חוטא ומחטיא, ובכך הוא חבר לירבעם בן נבט שחטא והחטיא את ישראל[ו].

★

הגמרא מביאה דרשה נוספת מרבי חנינא בר פפא: רַבִּי חֲנִינָא בַּר פָּפָּא רַבֵּי - הקשה, **כָּתִיב** (הושע ג יא) **'וְלָקַחְתִּי דָגְנִי בְּעִתּוֹ'** וגו', ומשמע שהדגן הוא קנינו של ה', **וּמאידך כָּתִיב** בקריאת שמע (דברים יא יד) **'וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ** וגו' **וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ**', ומשמע שהדגן הוא קנינו של האדם. **מתרץ רבי חנינא בר פפא: לֹא קַשְׁיָא, כָּאן** - מה שנאמר 'ואספת דגנך', מדובר **בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם**, שאזי הדגן שלהם, **וְכָאן** - ומה שנאמר 'ולקחתי דגני בעתו', מדובר **בִּזְמַן שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם**, שאז לוקח ה' את הדגן ומראה להם שהוא שלו.

★

בפסוק 'ואספת דגנך' משמע שיש לאדם לטרוח בפרנסתו. הגמרא מביאה מחלוקת תנאים בענין זה: תַּנּוּ רַבָּנָן, נאמר בפסוק (שם) **'וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ** וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ, **מָה תַּלְמוּד לוֹמַר**. **מבארת הברייתא: לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר** כשציוה ה' את יהושע לאחר מותו של משה (יהושע א ח), **'לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה, יָכוֹל** שהַדְּבָרִים **בִּכְתָבָן, הַיינו** שלא **יָמוּשׁ** ספר התורה מפיך ולא יעסוק אדם במלאכה לפרנסתו, **תַּלְמוּד לוֹמַר 'וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ'**, ומבואר שעל האדם לעסוק בפרנסתו. וכיצד יתיישבו שני הכתובים, אלא **הֲגֵה בָהֶן** - עם דברי התורה **מְגַהֵג דֶּרֶךְ אֶרֶץ**[ז], כלומר שי לאדם לבטל מדברי תורה למלאכתו כפי צורך פרנסתו, שאלמלא כן יצטרך לבריות וסופו להבטל לגמרי מן התורה. **דִּבְרֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל**[ח].

רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי אוֹמֵר, וכי **אָפְשָׁר** לומר כדבריו, הרי **אָדָם חוֹרֵשׁ בְּשָׁעַת חֲרִישָׁה, וְזוֹרֵעַ בְּשָׁעַת זְרִיעָה, וְקוֹצֵר בְּשָׁעַת קְצִירָה, וְדָשׁ בְּשָׁעַת דִּישָׁה, וְזוֹרֶה בְּשָׁעַת הָרוּחַ, תּוֹרָה מָה תְּהֵא עָלֶיהָ**. אלא ודאי שהדרך הראויה היא לעסוק בתורה בכל שעותיו. אך אם כן כיצד יתפרנס, ועל מה נאמר 'ואספת דגנך', **אֶלָּא, בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם, מְלַאכְתָּן נַעֲשֵׂית עַל יְדֵי אֲחֵרִים, שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה סא ה) **'וְעָמְדוּ זָרִים וְרָעוּ צֹאנְכֶם וגו' וּבְנֵי נֵכָר אִכָּרֵיכֶם וְכֹרְמֵיכֶם'**, ועל כך נאמר 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיך'. **וְאִילּוּ בִּזְמַן שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם, מְלַאכְתָּן נַעֲשֵׂית עַל יְדֵי עַצְמָן** ויהיו נצרכים למוש מהתורה לצורך פרנסתם, **שֶׁנֶּאֱמַר 'וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ'. וְלֹא עוד, אֶלָּא שֶׁמְּלַאכְתָּן אֲחֵרִים נַעֲשֵׂית עַל יָדָן, שֶׁנֶּאֱמַר** בקללות שאמר משה לישראל אם לא ישמרו את התורה (דברים כח מח), **'וַעֲבַדְתָּ אֶת אוֹיְבֶיךָ' וגו'**[ט].

אָמַר אַבָּיֵי, הָרַבֵּה עָשׂוּ כְּרַבִּי יִשְׁמָעֵאל, שעסקו בתורה וטרחו במלאכה כפי צורכם, **וְצָלְחָה בְּיָדָן** - והצליחו בכך, שזה וזה התקיימו בידם'. ואילו **הָרבה עשו כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי** שעסקו בתורה לבדה, **וְלֹא עָלְתָה בְּיָדָן** - ולא הצליחו, שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון[י].

הגמרא מביאה שאף דעת רבא כרבי ישמעאל: אָמַר לְהוּ רָבָא לְרַבָּנַן - לחכמים שבאו ללמוד אצלו, **בְּמָטוּתָא מֵינֵיכוּ** - בבקשה מכם, **בְּיוֹמֵי נִיסָן** שהוא זמן הקציר, **וּבְיוֹמֵי תִּשְׁרֵי** שהוא זמן דריכת הגתות **וְהַבְּדִיכֵי**[יא], **לֹא תֵּתְחֲזוּ קַמַּאי** - לא תֵּראו לפני אלא תעסקו במלאכה, **כִּי הֵיכִי דְּלֹא תֵּתְרְדוּ בְּמָזוֹנֵיכוּ בּוּקְּא שָׁתָא** - כדי שלא תהיו טרודים במזונותיכם כל השנה[יב].

הגמרא מבארת שמכל מקום מהראוי שיעסוק העסק יהיה בתורה: אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אִלְּעַאי, בָּא וּרְאֵה שֶׁלֹּא כְּדוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים כְּדוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים. שֶׁהַדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים עָשׂוּ תּוֹרָתָן קֶבַע וּמְלַאכְתָּן עֲרַאי, וְזוּ נִתְקַיְּמָה בְּיָדָן, אבל דּוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים שֶׁעָשׂוּ מְלַאכְתָּן קֶבַע וְתוֹרָתָן עֲרַאי, וְזוּ לֹא נִתְקַיְּמָה בְּיָדָן.

★

אגב המאמר הקודם, הגמרא מביאה חילוק נוסף בין דורות הראשונים לדורות האחרונים בחיבתם למצוות.

אין הפירות חיובים בתרומות ומעשרות מן התורה, עד שיראו פני הבית, היינו שיגנוס הפרי מהשדה לבית דרך פתח הבית[יג]. **בענין זה עוסק המאמר להלן: וְאָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אִלְּעַאי, בָּא וּרְאֵה שֶׁלֹּא כְּדוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים כְּדוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים. דּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ מְבִיאִין פֵּרוֹתֵיהֶן מהשדות לבתים דֶּרֶךְ טַרְקְמַנִּין** - דרך שערי החצר והבית[יד], **כְּדֵי לְחַיְּבָן בְּמַעֲשֵׂר**, שדורות הראשונים חיבבו את המצוות, ודקדקו לחייב את פירותיהם במעשר. **וְאִילּוּ דּוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים מְבִיאִין פֵּרוֹתֵיהֶן דֶּרֶךְ נְגוֹת** הבתים או **דֶּרֶךְ חֲצֵרוֹת**[טו] או **דֶּרֶךְ קַרְפֵּיפוֹת** - רחבה שמאחורי הבתים[טז], **כְּדֵי לְפָטְרָן מִן הַמַּעֲשֵׂר**.

ומנין שהפירות נפטרים בכך מן המעשר, **דְּאָמַר רַבִּי יַנַּאי, אֵין הַמֻּבָּל [מן] פְּנֵי הַבַּיִת** - שיכניסו לבית דרך פתח כניסה ויציאה, **שֶׁנֶּאֱמַר** בפרשת הוידוי של ביעור מעשרות (דברים כו יג) **'בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבָּיִת'**[יח], ומשמע שהבית גורם לחיוב מעשרות. ובלבד שיכניס הפירות דרך שער הבית ולא דרך גגות וקרפיפות, שנאמר (שם פסוק יג) **'וְאָכְלוּ בִּשְׁעָרֶיךָ וְשָׂבָעוּ'**[יט]. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אֲפִילּוּ חָצֵר כּוֹבַעַת** לחיוב מעשרות, שאף שהכניסו את הפירות לחצר ולא לבית התחייבו במעשר, **שֶׁנֶּאֱמַר** לגבי מעשר עני (שם) **'וְנָתַתָּה לַלֵּוִי לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה וְאָכְלוּ בִּשְׁעָרֶיךָ וְשָׂבָעוּ**, ויש לדרוש, שמשעה שנכנסו הפירות ל'שערים', כגון שער החצר, התחייבו במעשרות[כ].

★

שנינו במשנה: על פירות האילן הוא אומר בורא פרי העץ, חוץ מִן הַיַּיִן וכו', שעל היין הוא אומר בורא פרי הגפן. הגמרא מברכת את טעם ברכת היין. **שואלת הגמרא: מַאי שְׁנָא יַיִן** משאר הפירות שקבעו לו ברכה לעצמו? **אִילֵימָא מִשּׁוּם דְּאִשְׁתַּנֵּי לְעִלּוּיָא אִשְׁתַּנֵּי לְבָרְכָה** - אם נאמר שמחמת שנשנעה לשבח, שתחילה היה ענבים ועתה הוא יין, לכך נשתנה לברכה אחרת[כא]. **וְהָרְתַנִי יקשה לפי זה, שֶׁמֶן זית דְּאִשְׁתַּנֵּי לְעִלּוּיָא** - שהשתנה לשבח, שתחילה היה זית ועתה הוא שמן, **וּמכל מקום לֹא אִשְׁתַּנֵּי לְבָרְכָה** - לא נשתנה לברכה אחרת, **דְּאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, זָכוֹר אָמַר רַבִּי יִצְחָק**

א. **רש"י** יוסף (ד"ה כל). ב. **מה** שאומר שאין בכך פשע, לפי שסבור שאין הקב"ה צריך את הודאתו. תוספות ברוך (פיסקא ב). ג. 'קנך' ביאורו, שקננך, שקננך בקן הסלעים ובארץ חזקה, שתיקן אותך. רש"י (דברים לב ו). ד. **רש"י** (משלי שם). ה. **ירבעם** החטיא את ישראל בעבודה זרה ומנע מהם לעלות לרגל (מלכים א יב כו-כט). ו. **מנין** הפסוק, שישראל אינם שמים אל לבם עצרכים מאת ה', ולכך אומר ה' שישוב וילם מהם. ['בעתו' היינו בזמן גמר בישול הפירות. ע"פ רש"י (הושע ג יא)]. ז. **הוקשה** לברייתא שתיבת 'ואספת' מיותרת, שהיתה התורה יכולה לומר 'ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ודגן ותירושך'. צל"ח (ד"ה ואספת). ח. **דרך** ארץ, האמור כאן מעניינו מלאכה. ט. **בתחי"ה** כשהביאנה הגמרא שהפסוק 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיך' הוא דברים כפשוטם, אם כן פירוש הפסוק שלא ימוש מפיך אפילו מעט. אך למסקנת רבי ישמעאל, כוונת הפסוק היא לא ימוש לגמרי, כלומר, אל תמנע מלעסוק בפרנסה, ובכך תגרום שתתבטל מן התורה וימוש ספר התורה מפיך לגמרי. אחרונים, בביאור כוונת רש"י (ד"ה מעצמן). י. **עיין** יעקב (ד"ה ועמלתם). יא. **ע"פ** שולחן ערוך (או"ח סי' קנו ס"ג), וראה ביאור הלכה (שם ד"ה פוסקו). ולשון זו מקורה במשנה באבות (פ"ב מ"ב). יב. **'בת'** היא מקום סחיטת היין, 'רבית הבד' הוא מקום סחיטת השמן. והרכם היה לדרוך על הענבים והזיתים לסותחם. יג. **בלומר**, פרנסתם היתה מלאכת השדה, וניסן ותשרי הם הזמנים הראויים לכך, ואם לא יעסקו בהם בקציר ובבציר ובבתות ובבדים, לא תהיה פרנסתם מזומנת ויהיו טרודים כל השנה לחזר אחר פרנסה ומעטת המזדמנת מזמן לזמן. ראה אגרות משה (או"ח ח"א סי' לט). יד. **ראה** בעיוני השפט ביאור ענין תרומות ומעשרות, וכיצד מתחייבים בהם. טו. **רש"י** (ד"ה לקח). ומה שכתב רש"י שעשער החצר מחייב במעשר, שנוי הדבר במחלוקת רבי יוחנן שהובאה בגמרא בסמוך. אמרי נועם (ברכ"ש שם). [ש"רוקסמון' הוא דרך הכבושה מחרן ליכון לפנים. רש"י בגיטין (סב, ד"ה דקן)]. טז. **תבוזנה** לחצר שאינה משתמרת, שאינה קובעת למעשר לכל הדעות [ראה בגמרא בסמוך]. צל"ח (ד"ה דקן). ובחזון איש (מעשרות סי' ה סי"ק יח) כתב, שלא גורסים בברייתא 'דרך חצרות', וכן בגיטין (שם) אין תיבות אלו. יז. **היינו** שהיו מכניסים לקרפיף ומשם לבית דרך הפתח האחורי הנמצא בקרפיף, ומכל מקום נחשב שאינו רואה פני הבית כיון שלא הכניסו דרך הפתח העיקרי. ועל אמונה (מעשר ש"ד סק"ז). יח. **בספח** של השנה הרבעית והשביעית לשמיטה, שהם לאחר השנה שמפרישים בה מעשר עני, כשאדם בילה לתת את כל המתנות מזרע הארץ, עליו להתחודות לפני ה' ולומר 'ביערתי הקודש מן הבית' וגו' (דברים כו יג-טו), כלומר כיליתי לתת את המתנות מזרע הארץ ונזהרתי בדיניהם. וזהו ענין ביעור מעשרות. ע"פ רמב"ן (מעשר שני סי"ג ס"ק ג). ופשוטו של מקרא, ביאור תיבות 'מן הבית' הוא שלא הותרתי מהקודש כלום בביתי, אך רבי יוחנן דרש מלשון זו שהבית גורם חיוב המעשר. יט. **גמרא** (ב"מ שם). ואף לרבי יוחנן רק מדין תורה אין חצר קובעת למעשר, אבל מדרבנן קובעת. תוספות בגיטין (שם ד"ה ובכי). כ. **שכבר** שהבהרה יותר פרטית היא חשובה יותר.

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שֶׁמָּן זֵית מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ, ומשמע ששינוי לשבח אינו משנה את הברכה[נז].

מתרצת הגמרא: אָמְרִי - אמרו בני הישיבה, לעולם שינוי הברכה ביין הוא מחמת שהשתנה לשבח, אך **הָתָם**, בשמן, הטעם שלא השתנתה ברכתו, **מִשּׁוּם דְּלָא אַפְשָׁר** לתקן לו ברכה פרטית. שהרי **הֵיכִי נְבָרֵךְ** עליו, אם **נְבָרֵךְ 'בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵזִים'**, אי אפשר, כיון **שֶׁפֵּירָא זֵית מֵאִיפָּה זֵית אַקְרֵי** - שהפרי עצמו של עץ הזית קרוי 'זית', ונמצא שאם נברך 'בורא פרי הזית', משמעות הלשון היא בורא פרי הפרי, שהפרי שמו זית, ופרי הזית הוא השמן היוצא מהזית. ואין לתקן נוסח כזה בברכה, מפני שאין זו בריאת שמים אלא בידי אדם, וכיצד נברך לה' שהוא בורא פרי הזית. אבל בענבים, העץ עצמו קרוי גפן, וכשמברך 'בורא פרי הגפן' הכוונה על פרי הענבים שגדלים בעץ הגפן, שזהו בריאת שמים.

דוחה הגמרא: וְנִבְרֵיךְ עֲלֵיהּ - על השמן **'בּוֹרֵא פְּרִי עֵץ זֵית'**, שבנוסח זה מברך על הזית היוצא מעץ הזית, ולא על השמן. וכיון שהיה אפשר לתקן נוסח ברכה לשמן, ובכל זאת לא תיקנו, מוכח ששינוי לשבח אינו טעם לשינוי הברכה. ואם כן שוב קשה, מה הטעם שתקנו ביין ברכה לעצמו.

הגמרא מביאה טעם אחר: אֶלָּא אָמַר מָר זוּטְרָא, חֲמָרָא זְיָין - יין זן את האדם ששותהו, ולכך הוא חשוב ותקנו לו ברכה לעצמו, אך **מְשַׁחָא** [-שמן] **לָא זְיָין**, ולכן לא תקנו בו ברכה לעצמו[נא].

מקשה הגמרא על מר זוטרא: וּמְשַׁחָא לָא זְיָין - וכי שמן לא זן, **וְהָתַנְיָן** - והלא שנינו (פירקין פו:), אדם **הַנּוֹדֵר מִן הַמָּזוֹן** שלא יהנה ממנו, **מוּתָּר בְּפֵרוֹת וּבְמֵלַח**, שאינם נקראים מזון. **וְהָוֵינַן בָּהּ** - ונשאנו ונתנו בדברי משנה זו, שמשמע במשנה שרק **פֵּרוֹת וּמֶלַח הוּא דְּלָא אַקְרֵי מָזוֹן** - הם אלו שאינם נקראים מזון, **הָא כָּל מֵילֵי אַקְרֵי מָזוֹן** - אך כל שאר דברי מאכל ומשקה קרויים מזון. ואם כן, **נֵימָא** [-שמא נאמר] **שְׁתֵּיהֶן תְּיוּבְתָּא לְדָבָר וְשָׁמוּאֵל, דְּאָמְרִי** [-שאמרו] **אֵין מְבָרְכִין בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת אֶלָּא עַל חֲמִשָּׁה מִינִין בִּלְבָד**, שהם חיטים ושעורים וכוסמין ושיבולת שועל ושיפון, ומשמע ששאר הדברים אינם מזון, ואילו במשנה מוכח שכל הדברים חוץ ממים ומלח נקראים מזון. **וְאָמַר רַב הוּנָא** בישוב קושיא זו, המשנה לגבי נדרים עוסקת **בְּאָמַר** 'קונם **כָּל הַיָּן עָלַי**', ולכך נאסרו כל מיני מאכל ומשקה, שאף שאינם סועדים את הלב ואינם 'מזון', מכל מקום הם זנים ומשביעים את הגוף, חוץ ממים ומלח שאינם זנים כלל. אך בשם 'מזון' נקראים רק חמשת מיני דגן, שהם גם משביעים וגם סועדים את הלב, ולכך אמרו רב ושמואל שרק עליהם מברכים בורא מיני מזונות[נב]. מדייקת הגמרא מתירוצו של רב הונא, **אֲלָמָּא מְשַׁחָא זְיָין** - מוכח ששמן זן את הגוף, ואם כן שוב קשה, מדוע לא תיקנו בו ברכה לעצמו כמו ביין[נג].

מוחמת קושיא זו, הגמרא מביאה טעם אחר לכך שתיקנו ביין ברכה לעצמו: אֶלָּא חֲמָרָא סָעֵיד - יין סועד הלב ומחזקו[נד], ולכך הוא חשוב ותקנו לו ברכה לעצמו, **וּמְשַׁחָא** [-ושמן] **לָא סָעֵיד** את הלב, אלא רק ממעט את הרעב[נה].

מקשה הגמרא: וְחָמְרָא מִי סָעֵיד - וכי יין סועד, **וְהָא רָבָא חֲוָה שָׁתֵּי חֲמָרָא כָּל מַעֲלֵי יוֹמָא דְּסַכְתָא** - והרי רבא היה שותה יין בכל ערב יום טוב ראשון של פסח[נה], **כִּי הֵיכִי דְּנִגְרְרִיהּ לְלֵילְיָא** - כדי שעל ידי כך יגרר ליבו ויהא לו תאבון לאכול, **וַיֵּיכוֹל מַצָּה טָפֵי** - ויאכל יותר מצה בליל פסח[נו]. ומוכח שיין גורר את התאבון ואינו סועד ומשביע. **מתרצת הגמרא: טוֹבְזָא גָּרִיר** - הרבה יין גורר את התיאבון לאכול, אבל **פּוֹרְתָא סָעֵיד** - מעט יין סועד את הלב[נז]. ורבא היה שותה הרבה יין, כדי לגרור התיאבון. אך לגבי ברכה, כיון שהיין בטבעו ראוי להשביע ולסעוד, לכך הוא חשוב, ותיקנו לו ברכה לעצמו.

מקשה הגמרא: וְכִי יֵין סָעֵיד בָּלָּל, וְהָכְתִיב (משלי קד טו) **'וְיַיִן יְשַׂמַּח לְבַב אֱנוֹשׁ, לְהַצְהִיל פָּנִים מִשָּׁמֶן, וְלֶחֶם לְבַב אֱנוֹשׁ יִסְעָד'** וגו' [כה], משמע שנֶהֱמָא [-לחם] **הוּא דְּסָעֵיד** [-שסועד], שרק עליו נאמר שיסעד לבב אנוש, אבל **חֲמָרָא** [-יין] **לָא סָעֵיד** אלא רק משמח. **מתרצת הגמרא:** אין כוונת הפסוק כן, **אֶלָּא חֲמָרָא** [-יין] **אִית בֵּיהּ תְּרָתֵי** מעלות, גם **סָעֵיד** וגם **מְשַׂמַּח**, אבל **נְהֱמָא** [-לחם], רק **מְסָעֵד סָעֵיד**, אבל **שְׂמוּחֵי לָא מְשַׂמַּח**, והכתוב הזכיר ביין רק את המעלה שיש רק בו, שמשמח לבב אנוש, ולא הזכיר בו את המעלה המשותפת גם ללחם[נט].

מקשה הגמרא: אִי הָכִי שיין זן וסועד את הלב, **נְבָרֵיךְ עֲלֵיהּ לְאַחֲרִיו שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת** - ברכת המזון[ס], שהרי הוא 'מזון' כמו פת, ומדוע מברכים עליו רק ברכה אחת מעין שלש[סא]. **מתרצת הגמרא:** אין היין נחשב כפת משום ש**לָא קָבְעֵי אִינָשֵׁי סְעוּדְתַיְיהוּ עֲלֵיהּ** - אין דרך אנשים לקבוע סעודה על היין כמו שקובעים סעודה על פת, ולכך אין מברכים ברכת המזון על היין.

אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק לְרָבָא, אִי קָבַע עֲלֵיהּ סְעוּדְתֵיהּ - אם קבע אדם על היין את סעודתו, **מַאי**, האם יברך אחריו ברכת המזון[סב]. **אָמַר לֵיהּ** רבא לרב נחמן בר יצחק, **לְכֶשְׁיָבֵא אֵלְיָהוּ, וְיֹאמַר אִי הָוְיָא קְבִיעוּתָא** - אם זו קביעות המחייבת ברכת המזון, אזי נדע דין זה לאמיתו, **אֶלָּא מֵיהָא** - מכל מקום עכשיו, גם כשאדם קובע סעודה על היין, **בְּטָלָה דַּעְתּוֹ אֲצָל כָּל אָדָם** שאין דרכם בכך, ולכך לא יברך ברכת המזון[סג].

★

התבאר לעיל שלא תקנו לשמן זית ברכה לעצמו. הגמרא דנה מה ברכתו הראויה: גּוּפָא, אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, וְכֵן אָמַר רַבִּי יִצְחָק אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שֶׁמֶן זַיִת מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ. שׁוֹאֶלֶת הַגְּמָרָא: הֵיכִי דָּמֵי, אֵילֵימָא דְּקָא שָׁתֵי לֵיהּ (מִשְׁתֶּה) - אם תאמר כששותה את השמן לבדו בלא תערובת, הרי השמן **אוֹזְקֵי מָזִיק לֵיהּ** לגופו, ואין זו אכילה ואינה טעונה ברכה[סד]. ומנין ששחיטת שמן אינה קרויה אכילה, **דְּתָנְיָא** לגבי תר האוכל תרומה בשוגג, שחייבתו התורה (ויקרא כב יד) לשלם לכהן קרן וחומש, ועל כך אמרה הברייתא, **זֶה הַשִּׁוְּתוֹ שֶׁמֶן שֶׁל תְּרוּמָה** בשוגג, **מְשַׁלֵּם אֶת הַקֶּרֶן**, ככל אדם המזיק את ממון חבירו[סה], **וְאֵינוֹ מְשַׁלֵּם אֶת הַחֹמֶשׁ** שחייבה התורה את האוכל תרומה בשוגג, משום שחיוב זה נאמר רק באוכל ולא במזיק. אבל **הַסָּךְ שֶׁמֶן שֶׁל תְּרוּמָה, מְשַׁלֵּם אֶת הַקֶּרֶן וְמְשַׁלֵּם אֶת הַחֹמֶשׁ**, מפני שסיכה כשתיה, והיא דרך הנאתו של שמן[סו]. ומוכח מתחילת הברייתא ששחיית שמן אינה קרויה אכילה, ולכך אין לברך עליו, וקשה על שמואל ורבי יוחנן שאמרו לברך על שמן.**

מבארת הגמרא: אֶלָּא שמואל ורבי יוחנן דיברו **הָקָא אָכֵיל לֵיהּ** לשמן **עַל יְדֵי פַּת**, שנותן שמן על הפת ללפתו ולהטעימו, שאז נהנה מהשמן ואף אינו מזיקו ולכך יברך בורא פרי העץ. **דּוּחֲקָא הגמרא:** גם זה אינו, שהרי **אִי הָכִי, הַוְיָא לֵיהּ פַּת עִיקָּר וְהוּא** [-השמן] **טְפֵל, וּתְנַן** (נקמץ מ:), **זֶה הַכְּלָל, כָּל שֶׁהוּא עִיקָּר וְאֵמּוֹ טְפֵלָּה, מְבָרְךְ עַל הָעִיקָּר וּפוֹטֵר אֶת הַטְּפֵלָּה**, ואם כן באופן זה אין צריך לברך כלל על השמן.

מבארת הגמרא באופן אחר: אֶלָּא שמא תאמר **דְּקָא שָׁתֵי לֵיהּ** לשמן **עַל יְדֵי אֲנִיגְרוֹן** [-מין מאכל שרגילים לתת לתוכו יין ושמן[ע]], **וְעל ידי כך השמן** אינו מזיקו. **מבארת הגמרא מהו אניגרון: דְּאָמַר רַבָּה בַּר שְׁמוּאֵל**[עא]**, 'אֲנִיגְרוֹן' הוא מַיָּא דְּסִלְקָא** - מים ששלקו בהם תרדין, **'אַנְסִיגְרוֹן' הוא מַיָּא**

כא. **טעם** זה אינו עומד לעצמו, אלא זהו המשך למה שאמרנו בתחילה שהשתנה לשבח. כלומר, כיון שהשתנה לשבח ואף הוא זן, לכך תיקנו לו ברכה לעצמו. מרומי שדה (ד"ה אלמא), עיי"ש שלש של היין היא 'על הגפן ועל פרי הגפן' [והרוויה 'מעין שלש' מפני שיש בה מעין שלשת הוכחתו]. כב. **רש"י** מקובצת (ל' ד"ה פשיטא). והיינו, ש'זן' הוא פועל, וכל דבר מאכל מזין את הגוף. אך 'מזון' הוא תואר [כמו 'מקדש' 'משכן']. ותואר שייך על דבר שעיקר מזון הגוף ממנו. ראש יוסף (ד"ה והלא דתמר כל). כג. **שיטה** מקובצת (ד"ה ממילא). והמאירי (ד"ה כאן) הוסיף שסועד כמו פת. כה. **שיטה** מקובצת (ד"ה ממילא). ואף טעם זה אינו עומד לעצמו, אלא זהו המשך למה שאמרנו בתחילה שהשתנה לשבח, כלומר, כיון שהיין השתנה לשבח ואף הוא סועד, לכך תיקנו לו ברכה לעצמו. מרומי שדה (ד"ה אלמא). [כתב רש"י (ד"ה פשיטא), ש'סועד' חשוב יותר ממזון]. ולכאורה כוונתו שיין חשוב יותר מחמשת מיני דגן שמברכים עליהם מזונות. והוצרך לומר זאת, כדי לבאר מדוע תקנו על היין ברכה לעצמו ולא כללוהו בכורא מיני מזונות. שלמה משנתו (פרט"ו סט). וראה הגהות וציונים (פרט"ו). כה. **מלשון** הגמרא בפסחים (קז:) משמע שהיה שותה כל היום של ערב פסח. כו. **משמע** כאן, שאף שהאוכל כזית מצה יצא ידי חובתו, אך כשמוסיף לאכול יותר משיעור זה הוא גם כן בכלל המצווה. אבני נזר (או"ח סו"ס סה: ס"ק). כז. **כן** מבואר בתוספות (ד"ה מיני) בכוונת הגמרא. כח. **בפסוק** זה נאמר שבחו של ה' על הדברים הצומחים מן הארץ שהם לתועלת האדם. [תיבת וגו' מיותרת לכאורה. וראה רש"י (ד"ה והכתיב) ודקדוקי סופרים (אות ט)]. כט. **אך** בלחם הזכיר הכתוב שסועד את הלב אף שמעלה זו משותפת גם ליין, כיון שאין בלחם מעלה אחרת. ל. **ברכת** המזון נתקנה מתחילתה בשלש ברכות, אלא שאחר כך הוסיפו חכמים ברכת הטוב והמטיב [ראה להלן (מח:)]. לא. **כפי** שנינו בברייתא להלן (נ:), שלדעת חכמים, בשבעת המינים [מלבד פת ממין דגן] מברכים ברכה אחת מעין שלש. וברכת מעין שלש של היין היא 'על הגפן ועל פרי הגפן' [וקרוויה 'מעין שלש' מפני שיש בה מעין שלשת הברכות של ברכת המזון]. לב. **דהן** (מב:) מבואר, שבפת הבאה בכיסנין [הם מאפים מחמשת מיני דגן שאינם פת, כגון מיני תרגימא], אם קבע עליו סעודתו מברך אחריו ברכת המזון, ואם לא קבע, מברך אחריו מעין שלש. ולכאורה שאלתו שאלתו של רב נחמן בר יצחק היא, שאמנם יין אינו כפת שיברכו עליו ברכת המזון בכל ענין, מפני שאין דרך לקבוע עליו סעודה, אך על כל פנים שיהא כפת הבאה בכיסנין, ואם יקבעו עליו סעודה יברכו אחריו ברכת המזון. לג. **אך** אילו היה זה דבר הגון וראוי לקבוע סעודה על יין, אין לומר בטלה דעתו של העושה כן, ולכך אם יבא אליהו ויאמר שמהראוי לקבוע סעודה על יין, העושה כן יהיה מחוייב בברכת המזון. חדש האביב (ד"ה בפשיטא). לד. **שלגבי** ברכת המזון נאמר (דברים ח י) 'ואכלת ושבעת וברכת', ומשמע שרק על אכילה יש חיוב ברכה. ואף שאר הברכות נתקנו רק על אכילה, שתקנום חכמים כעין דאורייתא. רש"י (ד"ה מחוקין), כפי שביאר מהר"ם בנעט (פרט"ו אס פ"ג ה"ב). כו. **כן** מבואר (ד"ה מחלב). כלומר, חיוב הקרן אינו מדין האוכל תרומה בשוגג, לפי שאין זו אכילה, אלא חיובו הוא מדין אדם המזיק. לה. **ברש"י** (ד"ה ואינו משלם) משמע, שרבה בר שמואל בא לבאר את מה ששנינו בתוספתא (מעילות פ"ט ה"ח), שפעיפ"י פ"ו ה"ח) אניגרון ואנסיגרון.

דְּכוּפָּהוּ שָׁבְקֵי - מים של כל מיני ירקות השלוקים.

דיוהה הגמרא: אין לומר שדברי שמואל ורבי יוחנן שמברכים על שמן בורא פרי העץ, הם באופן שעירב את השמן באניגרון, מפני **שֶׁאִם כֵּן**, **הָוֶה לֵיהּ אֲנִיגְרוֹן עִיקָּר, וְשֶׁמֶן טַפֵּל, וּתְנַן** (לעיל מג.), **זֶה הַכְּלָל, כֹּל שֶׁהוּא עִיקָּר וְעָמוּד מִשְּׁלָה, מְבָרֵךְ עַל הָעִיקָּר וּפוֹטֵר אֶת הַמִּשְׁלָה**, ואם כן באניגרון המעורב בשמן מברך רק על האניגרון ופוטר את השמן[א]. וכיצד אפשר לומר ששמואל ורבי יוחנן דיברו באופן זה.

מתרצת הגמרא: אכן מדובר בשותה על ידי אניגרון, אבל **הָכָא בְּמַאי עָסְקִינַן, בְּאָדָם הַחוֹשֵׁשׁ** [-חש כאב] **בְּגִרוֹנוֹ**, ורפואתו לתת בגרונו שמן זית, ולכך הוא מערב הרבה שמן באניגרון. ובאופן זה השמן הוא העיקר ומברך עליו, ועל כך אמרו שמואל ורבי יוחנן שברכתו בורא פרי העץ[ב]. והיכן מצינו שהחושש בגרונו שותה שמן המעורב באניגרון, **דְּתָנְיָא, הַחוֹשֵׁשׁ בְּגִרוֹנוֹ, לֹא יַעֲרֵבֶנּוּ בְּשֶׁמֶן תְּחִלָּה בְּשַׁבָּת** - לא יכניס בשבת שמן לתוך פיו על דעת לגרגרו ולהשהותו בפיו[ג], כיון שבאופן זה מוכח הדבר שכוונתו לרפואה, וחכמים גזרו שלא לעשות בשבת כל רפואה הניכרת, גזירה שמא ישחוק סממנים לצורך הרפואה, ויעבור על מלאכת טוחן[ד]. אבל אם כשהכניס מתחילה, לא הכניס על דעת לערערו אלא על דעת לבלעו, רשאי להשהותו בפיו[ה]. **אֲבָל נוֹתֵן שֶׁמֶן הַרְבֵּה לְתוֹךְ אֲנִיגְרוֹן וּבוֹלְעָן**, שבאופן זה אין ניכר שכוונתו לרפואה[ו].

מקשה הגמרא: אם דברי שמואל ורבי יוחנן שברכת השמן בורא פרי העץ, הם בשותה לרפואה ובמרבה הרבה שמן באניגרון, **פְּשִׁיטָא**, שהרי השמן עיקר, ומדוע הוצרכו שמואל ורבי יוחנן להשמיענו[ז]. **מתרצת הגמרא: מַהוּ דְּתֵימָא, קַיְּנִין דְּקַרְפּוֹאֵי קָא מְכַוְּנִין, לכך לֹא לְבָרִיךְ עֲלַיְיהוּ כְּלָל**, שאין מברכים על רפואה, **קָא מַשְׁמַע לָן** שמואל ורבי יוחנן, **שַׁפֵּיר דַּאֲמְרִי לֵיהּ הָנָאָה מִינַּיהּ** - שיש לאדם הנאת אכילה מהאניגרון מלבד הרפואה, **בְּעֵי בְּרוּכֵי** - צריך לברך.

★

הגמרא דנה אם ניתן לדמות קמח של חיטים, לשמן זית. אומרת הגמרא: קָסָבְרִי - האוכל קמח חיטים כמו שהוא[ח], **רַב יְהוּדָה אָמַר** מברך **בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה**, כמו שמברכים על החיטים עצמם[ט], **וְרַב נַחְמָן אָמַר** מברך **שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ**, שכיון שנשתנה שוב אין דינו כפרי שנעשה ממנו. **אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן, לָא תִּפְתְּגֵם עֲלַיְיהוּ דְּרַב יְהוּדָה** - אין לך לחלוק על דברי רב יהודה, כיון **דְּרַבִּי יוֹחָנָן וּשְׁמוּאֵל, קַיְּימִי כְּוָתֵיהּ** - אומרים כדבריו, **דְּאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, וְכֵן אָמַר רַבִּי יִצְחָק אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שֶׁמֶן זַיִת מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ, אָלְמָא** - מוכח, **שֹׁאֵף עַל גַּב דְּאִשְׁתַּנֵּי** - שנשתנו הזיתים ונעשה מהם שמן, **הָכָא נַמִּי** - אף כאן בקמח של חיטים יש לומר **שֹׁאֵף עַל גַּב דְּאִשְׁתַּנֵּי**, שנשתנו החיטים ונעשה מהם קמח, **בְּמִיתְיְיהִי קָאֵי** - עומד הקמח בדין שהיה לחיטים קודם שנעשו קמח, ומברכים עליו בורא פרי האדמה. **מקשה הגמרא: מַי דָּמֵי** - וכי דומה שמן זית לקמח של חיטים, הרי **הָתָם** [-שם], שמן זית **לֵית לֵיהּ עֲלַיְיהוּ אַחֲרִינָא** - אין עוד מעלה שהוא יכול להגיע אליה, אלא מיד כשנעשה שמן הגיע לדרך שבה אוכלים אותו, וכיון שעיקר נטיעת הזיתים, היא בשביל השמן, לכן אף השמן נקרא פרי, אבל **הָכָא** [-כאן], קמח של חיטים **אִית לֵיהּ עֲלַיְיהוּ אַחֲרִינָא בַּפָּת** - יש עוד מעלה שהוא יכול להגיע אליה, שיעשו ממנו פת, וכיון שנשתנה, יצא מכלל הפרי[ח].

מקשה הגמרא: וְכִי אִית לֵיהּ עֲלַיְיהוּ אַחֲרִינָא - וכי כל דבר שיש עוד מעלה שהוא יכול להגיע אליה, **לֹא מְבָרְכִינַן עֲלַיְיהוּ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, אֶלָּא שֶׁהַכֹּל** [ומה שאמרו רבי יוחנן ושמואל, שמשנתנה הזיתים נעשה מהם שמן, אין הכוונה שנעשה מהם שמן ממש, אלא שנעשה מהם דבר שיכול להגיע אליה, ולא בקמח של חיטים מברכים שהכל, **נִהְיָה בִּדְבָרוֹ**. **מקשה הגמרא:** אם כן בקמח חיטים סובר שמואל שמברכים שהכל אם כן קשה, **וְהָשְׁתָּא דְּאִינְהוּ** - וישמיענו שמואל שעל קמחא **דְּחִטֵּי** מברכים שהכל, **וְנִלְמַד מכך שֶׁבֵּן** שעל **קִמְחָא דְּשַׁעֲרֵי** שאינם חשובים כחיטים ודאי שמברכים שהכל. **מתרצת הגמרא: אִי אַשְׁמְעִינַן** - אם היה שמואל משמיענו רק שקמחא **דְּחִטֵּי** מברכים עליו שהכל, **הָוֵה אָמֵינָא** - הייתי יכול לומר, **דְּהָנֵי מִילֵּי** - שדברים אלו [שמברכים ברכת שהכל] לא נאמרו אלא בקמחא **דְּחִטֵּי, אֲבָל** קמחא **דְּשַׁעֲרֵי** שאין הדרך לאוכלו[ט], **לֹא לְבָרִיךְ עֲלַיְיהוּ כְּלָל, קָא מַשְׁמַע לָן** - השמיענו שמואל שאין הדין כן, אלא מברכים עליו שהכל, אבל יתכן שגם על קמחא דחיטי מברכים שהכל.

שואלת הגמרא: מדוע היינו אומרים שעל קמח של שעורים אין מברכים כלל, **וְהֵי גָּרַע** - וכי הוא גרוע יותר **מִפַּלָּח וְעַד הַזְּמִית, אוֹמֵר שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ**, אף שאין הדרך לאוכלם. **מתרצת הגמרא: אֲצְטְרִיךְ** - הוצרך שמואל להשמיענו שמברכים על קמח של שעורים, **דְּלָקָא דַּעְתָּךְ אֲמֵינָא** - שהיה עולה בדעתך לומר, שרק **מֵהַלַּח וְעַד הַזְּמִית** מברכים עליהם, כיון **דְּעָבִיד אִינָשׁ דְּשָׁרֵי לְפוּמֵיהּ** - שאדם עשוי לזורקם לפיו ולאוכלם[י], **אֲבָל קָמְחָא דְּשַׁעֲרֵי, הוֹאִיל וְקָשֶׁה לְקוּקְיָאנֵי** - שהוא גורם לתולעים הנוצרים במעיים[יא], **לֹא לְבָרִיךְ עֲלַיְיהוּ כְּלָל**, כיון שהוא דבר המזיק לאדם[יב], **קָא מַשְׁמַע לָן** - השמיענו שמואל שאין אומרים כן, אלא **בְּעֵין דְּאִית לֵיהּ הָנָאָה מִינַּיהּ** - שיש לו הנאה ממנו באכילה, **בְּעֵי בְּרוּכֵי** - צריך לברך עליו[יג].

★

הגמרא דנה מה מברכים על הרך שבענפי הדקל: קוֹרָא - החלק הרך שבענפי הדקל[יד], שהוא טוב למאכל[טו], **רַב יְהוּדָה אָמַר**, מברכים עליו **בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, וּשְׁמוּאֵל אָמַר**, מברכים עליו **שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ. ומבארת הגמרא את סברתם: רַב יְהוּדָה אָמַר בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה**, כיון **שֶׁפֵּירָא הוּא**[טז], **וּשְׁמוּאֵל אָמַר שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ, הוֹאִיל וְסוֹפוֹ לְהִקָּשׁוֹת** כעץ[יז]. **אָמַר לֵיהּ שְׁמוּאֵל לְרַב יְהוּדָה**, **שִׁינְנָא** [-מחודד בתלמוד][יח] **קַוְוחָךְ מִסְתַּבְּרָא, דְּהָא** - שהרי, **צָנוּן סוֹפוֹ לְהִקָּשׁוֹת**, שאם אינו נתלש בזמן שהוא צריך להיתלש, הוא מתקשה כעץ, **וּמְבָרְכִינַן עֲלַיְיהוּ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה**, ומוכח שמה שסופו להקשות, אין זו סיבה שלא יברכו עליו בורא פרי האדמה. **דיוהה הגמרא את דברי שמואל ואומרת: וְלָא הִיא** - הראיה שהביא שמואל מצנון, אינה ראיה, כיון **שֶׁצָּנוֹן נָטְעֵי אִינְשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּסוֹפֵיהּ לְמִיקְּשָׁא** - כוונת הנוטעים אותו היא לאוכלו כשהוא רך, ולכן נחשב אז הצנון פרי אף כשסופו להקשות, אבל **דְּקָא** [-דקל], **לָא נָטְעֵי אִינְשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּקוֹרָא** - אין כוונת הנוטעים אותו לאכול את הקורא, אלא כוונתם היא לאכול את הפירות, ולכן אין הקורא נחשב פרי[יט].

צלף, הוא אילן שגדלים בו ארבעה דברים שראויים לאכילה. ושלשה מהם הם מיני פירות, והם, תמרות, אביונות, וקפריסין. 'האביונות' הם פירות האילן, וה'קפריסין' הם קליפה הגדילה על האביונות[כ], ונופלת מהם קודם שנתבשלו האביונות[כא], ואף היא ראויה לאכילה. ועוד מין פירות יש בו, שבתוך עלי העץ, גדלים כמין 'תמרות', והם בולטים בעלים[כב]. ועוד גדלים בו עלים, שאינם פירות, אך ראויים הם לאכילה.

א. **'ערעור'** הוא גרגור. מאירי (ד"ה ואומקש). ולדעת תוספות (ד"ה ומיגרון) 'ערעור' עניינו שתיית דבר שאין דרכו לשתות [כגון לצורך רפואה]. ב. **רש"י** (ד"ה לפי) שפת נר: ד"ה ניחוכי). ג. זהו ביאור לשון הברייתא 'תחילה'. רש"י (ד"ה מתחלה). וראה בהערה להלן בשם דברי רוזו. ד. **רש"י** (ד"ה לפי) כתב, שהאיסור לשתות שמן לבדו בשבת, הוא רק כשמשהה אותו בפיו, שניכר שעושה כן לרפואה. ובתוספות רבי יהודה חסיד (ד"ה לפי) ביאר בדעתו, שודאי שמן לבדו אסור אף כשבולע, אך כוונת הברייתא היא, 'לא יערענו' וישהנו בפיו בשום ענין, בין בשמן לבדו ובין על ידי אניגרון, אך נותן שמן לתוך אניגרון ובולע. ורק באופן זה מותר. אמנם בדברי רוזו (ד"ה ומהר"ם) ומהר"ם בנעט (פרש"י ד"ה מתחלה ופוסק ד"ה לפי) ביארו דעת רש"י, שעיקר כוונת הברייתא לאסור כשמשהה בפיו ופולט, ולהתיר אם משהה בפיו ובולע לבסוף. והברייתא הזכירה אניגרון, כיון שאין דרך לבלוע שמן לבדו. וראה עיוני הפשט בהרחבת הדברים. ה. **כסבואר** להלן (לז:) שהכוסס חיטים מברך בורא פרי האדמה. ו. **רש"י** (לשון לז: ד"ה קל). ז. **שמצד** עצמו אינו ראוי לאכילה, כמו שכתב הרא"ה (ד"ה מיגרון), ששונה קמח של שעורים מקמח של חיטים, שקמח של חיטים ראוי לכסיסה [כלומר, שאף שודאי אין הדרך לאוכלו, מכל מקום מצד עצמו הוא דבר הראוי לאכילה באקראי], אבל קמח של שעורים, הוא דבר שאינו ראוי אף לכסיסה. ודבר שאין הדרך לאוכלו כלל, אין מברכים עליו כלל, כמבואר להלן ע"ב, שלדעת רבא אין מברכים על פלפלי כלל, וראה שם בהערות, שלשיטת רש"י, הטעם הוא משום שאין הדרך לאוכלם כלל. ח. **רש"י** (ד"ה ומיגרון) ע"פ הגהות הב"ח (אות ח). והשיטה מקובצת (ד"ה מי) כתב, שהוא מלשון נהמיות, דהיינו מרק שנקרש, שמתקרין בו זוהמת התבשיל. ט. **עפ"י** גליון. י. **כתב** בחדוש האביר (ד"ה אפילק), שלא היתה צריכה הגמרא לטעם זה, אלא היה די שיכול להגיע אליה, ולא בקמח של חיטים], **וְהָאֲמַר** - והלא אמר **רַבִּי זֵירָא אָמַר רַב מַתְנָא אָמַר שְׁמוּאֵל, אַקָּרָא חֲזָיֵא** - על דלעת' שאינה מבושלת, **וְעַל קִמְחָא דְּשַׁעֲרֵי** - קמח של שעורים, **מְבָרְכִינַן עֲלַיְיהוּ שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ**[יא]. ומדייקת הגמרא ממה ששמואל אמר שעל קמח של שעורים מברכים שהכל, ולא אמר שעל קמח של חיטים מברכים שהכל, **מַאי לָאו** - האם אין זה משום שעל קמחא דחיטי שהוא חשוב יותר מקמח של שעורים[יב], סובר שמואל שמברכים **בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה** ולא כמו שאמר רב נחמן. **מתרצת הגמרא: לֹא**, באמת סובר שמואל שעל קמחא **דְּחִטֵּי נַמִּי** - גם כן מברכים **שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ. מקשה הגמרא:** אם גם בקמח חיטים סובר שמואל שמברכים שהכל אם כן קשה, **וְהָשְׁתָּא דְּאִינְהוּ** - וישמיענו שמואל שעל קמחא **דְּחִטֵּי** מברכים שהכל, **וְנִלְמַד מכך שֶׁבֵּן** שעל **קִמְחָא דְּשַׁעֲרֵי** שאינם חשובים כחיטים ודאי שמברכים שהכל. **מתרצת הגמרא: אִי אַשְׁמְעִינַן** - אם היה שמואל משמיענו רק שקמחא **דְּחִטֵּי** מברכים עליו שהכל, **הָוֵה אָמֵינָא** - הייתי יכול לומר, **דְּהָנֵי מִילֵּי** - שדברים אלו [שמברכים ברכת שהכל] לא נאמרו אלא בקמחא **דְּחִטֵּי, אֲבָל** קמחא **דְּשַׁעֲרֵי** שאין הדרך לאוכלו[יג], **לֹא לְבָרִיךְ עֲלַיְיהוּ כְּלָל, קָא מַשְׁמַע לָן** - השמיענו שמואל שאין הדין כן, אלא מברכים עליו שהכל, אבל יתכן שגם על קמחא דחיטי מברכים שהכל.

שואלת הגמרא: מדוע היינו אומרים שעל קמח של שעורים אין מברכים כלל, **וְהֵי גָּרַע** - וכי הוא גרוע יותר **מִפַּלָּח וְעַד הַזְּמִית** [-מי מלחין][יד], **(דתנן) דְּתַנְיָא[טו], עַל הַפַּלָּח וְעַל הַזְּמִית, אוֹמֵר שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ**, אף שאין הדרך לאוכלם. **מתרצת הגמרא: אֲצְטְרִיךְ** - הוצרך שמואל להשמיענו שמברכים על קמח של שעורים, **דְּלָקָא דַּעְתָּךְ אֲמֵינָא** - שהיה עולה בדעתך לומר, שרק **מֵהַלַּח וְעַד הַזְּמִית** מברכים עליהם, כיון **דְּעָבִיד אִינָשׁ דְּשָׁרֵי לְפוּמֵיהּ** - שאדם עשוי לזורקם לפיו ולאוכלם[טז], **אֲבָל קָמְחָא דְּשַׁעֲרֵי, הוֹאִיל וְקָשֶׁה לְקוּקְיָאנֵי** - שהוא גורם לתולעים הנוצרים במעיים[יז], **לֹא לְבָרִיךְ עֲלַיְיהוּ כְּלָל**, כיון שהוא דבר המזיק לאדם[יח], **קָא מַשְׁמַע לָן** - השמיענו שמואל שאין אומרים כן, אלא, **בְּעֵין דְּאִית לֵיהּ הָנָאָה מִינַּיהּ** - שיש לו הנאה ממנו באכילה, **בְּעֵי בְּרוּכֵי** - צריך לברך עליו[יט].

★

הגמרא דנה מה מברכים על הרך שבענפי הדקל: קוֹרָא - החלק הרך שבענפי הדקל[כ], שהוא טוב למאכל[כא], **רַב יְהוּדָה אָמַר**, מברכים עליו **בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, וּשְׁמוּאֵל אָמַר**, מברכים עליו **שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ. ומבארת הגמרא את סברתם: רַב יְהוּדָה אָמַר בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה**, כיון **שֶׁפֵּירָא הוּא**[כב], **וּשְׁמוּאֵל אָמַר שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ, הוֹאִיל וְסוֹפוֹ לְהִקָּשׁוֹת** כעץ[כג]. **אָמַר לֵיהּ שְׁמוּאֵל לְרַב יְהוּדָה**, **שִׁינְנָא** [-מחודד בתלמוד][כד] **קַוְוחָךְ מִסְתַּבְּרָא, דְּהָא** - שהרי, **צָנוּן סוֹפוֹ לְהִקָּשׁוֹת**, שאם אינו נתלש בזמן שהוא צריך להיתלש, הוא מתקשה כעץ, **וּמְבָרְכִינַן עֲלַיְיהוּ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה**, ומוכח שמה שסופו להקשות, אין זו סיבה שלא יברכו עליו בורא פרי האדמה. **דיוהה הגמרא את דברי שמואל ואומרת: וְלָא הִיא** - הראיה שהביא שמואל מצנון, אינה ראיה, כיון **שֶׁצָּנוֹן נָטְעֵי אִינְשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּסוֹפֵיהּ לְמִיקְּשָׁא** - כוונת הנוטעים אותו היא לאוכלו כשהוא רך, ולכן נחשב אז הצנון פרי אף כשסופו להקשות, אבל **דְּקָא** [-דקל], **לָא נָטְעֵי אִינְשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּקוֹרָא** - אין כוונת הנוטעים אותו לאכול את הקורא, אלא כוונתם היא לאכול את הפירות, ולכן אין הקורא נחשב פרי[כה].

צלף, הוא אילן שגדלים בו ארבעה דברים שראויים לאכילה. ושלשה מהם הם מיני פירות, והם, תמרות, אביונות, וקפריסין. 'האביונות' הם פירות האילן, וה'קפריסין' הם קליפה הגדילה על האביונות[כו], ונופלת מהם קודם שנתבשלו האביונות[כז], ואף היא ראויה לאכילה. ועוד מין פירות יש בו, שבתוך עלי העץ, גדלים כמין 'תמרות', והם בולטים בעלים[כח]. ועוד גדלים בו עלים, שאינם פירות, אך ראויים הם לאכילה.

שתאמר שמלח זומית אינם מזיקים, ואילו קמח של שעורים מזיק. אלא שהשמיענו הגמרא דרך אגב, שאין די במה שאינם מזיקים כדי לברך עליהם, אלא צריך גם שיהיה הדרך לאוכלם לפעמים. יא. **רש"י** (ד"ה קוקיאני), ור"י מלונדיל (ד"ה מפוס). יב. **ודבר** המזיק לאדם אין מברכים עליו, כמבואר לעיל (ל:) לגבי שמן זית. יג. **שבכל** שיש לו הנאה ממנו, אף אם הוא מזיק צריך לברך עליו, ומה שאמרו בשמן זית (לעיל לח:) שכיון שהוא מזיק אין מברכים עליו, הוא משום שגם אין בו הנאה וגם הוא מזיק, ר"י מלונדיל (ד"ה מפוס). יד. **רש"י** (ד"ה קורא). ובביאור, שבכל שנה צומחים ברקל ענפים חדשים, וכשהם צומחים הם רכים, ובשנה שאחר כן הם מתקשים ונעשים כעץ. והרמב"ם (פירוש המשניות פרקין פ"ג מ"ו) פירש, שהוא עץ לבן רך הנתחן מפליונו של הדקל, והוא כמו הגבינה היבשה. והמאירי (ד"ה מיגרון) פירש, שהם ענפים הגדלים סביבות הדקל, סמוך לארץ, ומתחדשים בכל שנה, ובני אדם אוכלים אותם תוך שנתם. טו. **רש"י** בעירובין (סה: ד"ה קול). טו. **ביאר** הרא"ה (ד"ה קול), שלא אמר שמואל שדבר שסופו להקשות מברכים עליו שהכל, רק בדבר שאין הוא עצמו פרי אלא שעכשיו הוא עדיין ראוי לאכילה, כגון קורא, אבל דבר שהוא עצמו פרי, אף אם סופו להקשות מברך עליו בורא פרי העץ. ומה שלהלן הביא שמואל ראיה לרב יהודה מצנון, הוא משום שאף צנון אינו פרי אלא ירק. יז. **מלשון** 'חץ שנון' (משלי כה יח). ערוך (ערך שן ג). והביא שיש אומרים שקראו כן על שם שהיו שיניו גדולות. יח. **כעין** קליפה הגדלה סביב אגוזים דקים. רש"י (ד"ה קפריסין). יט. **כסבואר** להלן (ע"ב). כ. **רש"י** (ד"ה ממוזית). והשיטה מקובצת (ד"ה ומענין) פירש, שתמורות הן כעין גרגרונים, והם גדלים בגוף העץ. ותלמידי רבינו יונה (ד"ה ומענין) והר"ש (משניות פ"ג מ"ו) פירשו, שהן כמו לולבי גפנים, וכשהן רכין אוכלים אותן, והן עיקר העץ שגדל בו הפרי.

מקשה הגמרא: וְכָל הֵיכָא דְּלָא נָטְעֵי אִינְשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּהָכִי - וכי בכל מקום הדין הוא שאם אין כוונת הנוטעים את האילן לאכול חלק זה שגדל באילן, **לָא מְבָרְכִינַן עֲלֵיהּ** את הברכה הראויה לו, רק מברכים עליו שהכל, **וְהָנֵי נָטְעֵי אִינְשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּהָנָאַת הַפְרָחָה** - שכוונת הנוטעים אותו היא רק לאכול את הפרי, **(ותנן) [וְתַנְיָא][כא] עַל מִינֵי הפירות הגדלים בִּנְבֵלָה** [-צלף][כב], **עַל הָעֵלִים וְעַל הַתְּמָרוֹת, אוֹמֵר בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, וְעַל הָאֲבִיזוֹנוֹת וְעַל הַקָּפָרִיסִין, אוֹמֵר בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ**[כג], הרי שאף על דברים שאין כוונת הנוטעים את האילן לאוכלם, מברכים עליהם בורא פרי האדמה. **מתרצת הגמרא: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, צָלָף, נָטְעֵי אִינְשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּשׁוּתָא** - כוונת הנוטעים אותו היא לאכול גם את העלים והתמרות[כד], כיון שאינן ממעטים בכך את האילן[כה]. אבל **דְּקָלָא, לָא נָטְעֵי אִינְשֵׁי אַדַּעְתָּא דְּקוֹרָא** - אין כוונת הנוטעים אותו לאכול את הקורא, שהאוכל את הקורא, ממעט את ענפי האילן[כו]. **אומרת הגמרא: וְאַף עַל גַּב דְּקָלָסֵיהּ** - ששיבחו **שְׁמוּאֵל קָרֵב וְהוֹדָה, הָלְכָתָא בְּוָתֵיהּ דִּשְׁמוּאֵל** - ההלכה היא כשמואל, שעל קורא מברכים שהכל, מהטעם שנתבאר שכל שלא נוטעים את האילן כדי לאכול כך, אינו נקרא פרי, ואין מברכים עליו אלא שהכל[כז].

★

ערלה היא מהמצוות התלויות בארץ, דהיינו שהיא מהמצוות שאינם מוטלות על האדם, אלא מוטלות על הקרקע או גידוליה. וכל מצוות התלויות בארץ דרשו חכמים (קידושין לו.) שאינן נוהגות אלא בארץ ישראל[כח]. אך ערלה אסורה מדרבנן[כט] אף בחוץ לארץ. ואף בארץ ישראל, אין אסור משום ערלה, אלא הפרי בלבד, אבל שאר דברים הנדלים באילן, שאינם נחשבים פרי, אינם אסורים בערלה[ל]. וערלה אינה נוהגת אלא באילנות, אבל בירק אין איסור ערלה[לא].

אגב שביארה הגמרא מה מברכים על פירות הצלף, מבארת הגמרא את דין פירות הצלף לגבי ערלה: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, צָלָף שֶׁל עֲרֵלָה, בְּחוּצָה לָאָרֶץ שאינו אסור אלא מדרבנן[לב], **זוֹרֵק אֶת הָאֲבִיזוֹנוֹת**, שהוא הפרי עצמו, **וְאוֹכֵל אֶת הַקָּפָרִיסִין**, שהיא הקליפה המקפת את הפרי. **תמהה הגמרא: לְמֵימְרָא** - האם ניתן לומר שסובר רב **הָאֲבִיזוֹנוֹת** נחשבים **פֵּרְיֵי, וְקָפָרִיסִין לָאו פֵּרְיֵי** - אינם נחשבים פירות, ומשום כך אינם אסורים בערלה, **וּרְמִינְהוּ** - והרי יש להקשות על כך, מהברייתא שהביאה הגמרא לעיל, שאמרה, **שֶׁעַל מִינֵי נְבֵלָה** [-צלף], **עַל הָעֵלִים וְעַל הַתְּמָרוֹת אוֹמֵר בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה**, שאינם נחשבים כפירות [אלא כירק][לג], **וְעַל הָאֲבִיזוֹנוֹת וְעַל הַקָּפָרִיסִין אוֹמֵר בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ**, וממה שמברך על הקפריסין ברור שהם פרי העץ, מוכח שפירות הם, ומדוע אמר רב שאינם אסורים בערלה.

מתרצת הגמרא: הוּא [-רב] **דְּאָמַר בַּר מִנְיוּמִי בַּר קוֹצְיָא**, שסובר שאין הקפריסין נחשבים פירות. **דְּתַנְיָא** (מספרא פ״ד מ״ו), **רַבִּי אֶלְעָזָר אוֹמֵר, צָלָף מְתֻעָּשָׂר** [-צריך לעשר מהגדל בצלף], **תְּמָרוֹת וַאֲבִיזוֹנוֹת וְקַפָּרִיסִין**[לד] **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, אֵין מְתֻעָּשָׂר** מהגדל בצלף, **אֶלָּא אֲבִיזוֹנוֹת בִּלְבָד, מִפְּנֵי שֶׁהוּא פְּרִי, אבל הקפריסין, אינם נחשבים פירות[לה]. שואלת הגמרא:** מאחר וטעמו של רב הוא משום שסובר כרבי עקיבא, **וְנִימָא** - ויאמר רב **שֶׁהַלָּכָה כְּרַבִּי עֲקִיבָא**, ומדוע הוצרך לומר את הדין בצלף של ערלה[לו]. **מתרצת הגמרא: אִי אָמַר רַב הַלָּכָה כְּרַבִּי עֲקִיבָא, הָוֵה אָמִינָא** - הייתי יכול לומר, **שְׁאִפִּילּוּ בָּאָרֶץ**

כא. הגהות וציונים. **כב. פִּי'** שגדלים בצלף כמה מיני אכילה, אמרה הברייתא 'מיני נבלה' [אף שאין כמה מיני צלף]. רש״ש (מ״מ). **כג. מִבּוֹרֵא** ברמב״ן (ד״ש כ״ג) וברשב״א (ד״ש כ״ה), שהברייתא סוברת, שהאבזיונות והקפריסין שניהם נחשבים פירות, ומשום כך מברכים עליהם בורא פרי העץ. אבל התמרות אינם נחשבים פירות, ולכן מברכים עליהם בורא פרי האדמה כירק. וכן על העלים מברכים בורא פרי האדמה כירק. **כד. רש״י** (ד״ה ולקח מעשר). וכתב הערוך (ערך צלף), שהתמרות קודם שנתקשו קרויים 'שותא'. **כה. הַאגְרוֹת מֹשֶׁה** (פרט״ח פ״ב סי׳ ו וסי׳ נט) ביאר כוונת התרצן, שאף שאין נוטעים את הצלף כדי לאכול את העלין והתמרות, מכל מקום די במה שלא איכפת לו אם יאכלו את העלין והתמרות, כדי שיכרכו עליהם בורא פרי האדמה, ורק דבר שהוא מקפיד שלא יאכלו אותו [כגון קורא, כמו שיבואר להלן], בזה אמרו שמברכים עליו שהכל. **כו. רש״י** (ד״ה דקלא). וביאר המשנה ברורה (סי׳ רד סק״ט), שאין אוכלים את הקורא, כיון שרוצים שתקשה ויעשה לעץ, ויגדלו בו פירות. **כז. רשב״א** (ד״ה ואפ״ג). **כח. כך** דרשו (סוטה מ״ח ע״ב) ממה שנאמר (ויקרא יט כג) 'ערלתם ערלתו את פריו', שאין אסור אלא הפרי [וראה שם בתורת כהנים, שרבי עקיבא סבר, שכל הגדל בעץ אסור בערלה, אך סוגיית הגמרא כאן סוברת כרבי יוסי הגלילי שאמר שם שכל שאינו פרי, אינו אסור בערלה]. **כט. שבאיסור** ערלה נאמר (שם) 'ונטעתם כל עץ מאכל'. **ל. ובסמוך** תבאר הגמרא מדוע דין זה אינו אלא בחוץ לארץ. **לא. כפי** שנתבאר בהערה לעיל מהרמב״ן והרשב״א. **לב. כתב** הרמב״ן (שם), שדבי עקיבא חולק על רבי אליעזר בשני דברים, שסובר, שאין הצלף דומה לאילן כלל, ומשום כך מה שאינו פרי אין לחייבו במעשר אפילו כירק, ועוד נחלק עליו, וסבר שהקפריסין אינם נחשבים לפירות. **לג. רש״י** (ד״ה נבלה). שלא נאמר חיוב הפרשת תרומות ומעשרות, אלא בדגן תירוש ויצהר, דהיינו תבואה יין ושמן, בתרומה נאמר (דברים יח ד) 'ראשית דגנך תירושך ויצהרך', ובמעשר נאמר (דברים יד כג) 'מעשר דגנך תירושך ויצהרך'. אבל שאר דברים אינם חייבים במעשר אלא מדרבנן. אמנם שיטת הרמב״ם (ממונות פ״ג ה״ט) היא, שכל מעשר אילן הוא מהוראייתא. וכתב הכסף משנה (שם ומעשר שני פ״ג ה״ט), שלשיטתו, מה שאמרו שחיוב המעשר הוא מדרבנן, אין זה אלא בפירות גרועים כמו צלף שאינם דומים לדגן ותירוש ויצהר, אבל פירות טובים יש לדמותם לדגן ותירוש ויצהר וחייבים במעשר מן התורה. **לד. הגהות וציונים.** **לה. טן** התורה איסור כלאי הכרם הוא רק בזרועים שני מיני ירקות או תבואה יחד עם כרם. שנאמר (דברים כב ט) 'לא תזרע כרמך כלאים', ודרש רבי ישמעאל (שבועות כג.), שאיסור כלאים בכרם אינו אלא כשהוא זורע יחד שני מיני תבואה [או שני מיני ירק. רמב״ם (כלאים פ״א ה״ט)] עם חרצן שהוא זרע הגפן. שהפסוק מתפרש כך, כשנשתה זורע את כרמך לא תזרענו יחד עם כלאים. אמנם חכמים גזרו שלא לזרוע אף מין אחד של ירק בכרם, אבל לנטוע אילן בכרם, אינו אסור אפילו מדרבנן. **לו. רש״י** בקידושין (לח: ד״ה ספק). **לז. רא״ש** (פרלה ס״ג מ״ט). **לח. שבחוץ** לארץ איסור ערלה אינו אלא מדרבנן, וכל ספק דרבנן מותר. וראה בעיוני הפשט בתחילת סוגיא זו.

וְלוֹקֵחַ ממנו פירות, **וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִרְאֶנּוּ** החבר **לוֹקֵט**, מפירות ערלה[א]. ואמר רבינא למר בר רב אשי, שכיון שלבית שמאי האבינונות הם בספק ירק, נמצא שהם רק בספק ערלה ולא ודאי, ומאחר שהלכה בחזק לארץ כדברי המיקל[ב], יכולת לנהוג כבית שמאי, ולאכול אף את האבינונות, ולמה זרקת אותם.

השיב לו מר בר רב אשי: רַבִּי עֲקִיבָא בִּמְקוֹם רַבִּי אֱלִיעֶזֶר עֲבַדִינָן בְּוָתֵיהּ - יש לנהוג כמותו בחוץ לארץ, **וּבֵית שַׁמַּאי בִּמְקוֹם בֵּית הִלֵּל אֵינָהּ מְשָׁנָה**, כלומר שהרי הם כמי שאינם, ואין לעשות כמותם אף בחוץ לארץ, כיון שאין זה נחשב כספק כלל.

הגמרא דנה, שיהיו הקפריסין אסורים בערלה, אף אם אינם פרי. מקשה הגמרא: אין אמר מר בר רב אשי, שאין איסור ערלה בקפריסין, **וְתֵיפּוֹק לֵיהּ** - הלא גם בלא שיחשבו פירות אסורים הם בערלה **דְּנַעֲשֶׂה** הקפרס **שׁוֹמֵר לָפֵרִי**, שהוא מגן על הפרי שיתקיים יותר, **וְרַחֲמָנָא אָמַר** - והתורה אמרה (ויקרא יט כג) **וְעָרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ אֶת פִּרְיוֹ**, ותיכת **'אֶת'** באה לרבות לאיסור גם את **הַמְּפַסֵּל לִפְרִי**, **וְאִי נִיהוּ** - ומהו הטפל לפרי, כל שהוא **שׁוֹמֵר לָפֵרִי**, ואם כן יש לאסור את הקפריסין אפילו לרבי עקיבא. **מתרצת הגמרא: אָמַר רָבָא, הֵיכָא אֲמָרִינַן דְּנַעֲשֶׂה שׁוֹמֵר לָפֵרִי** - היכן אמרו שהשומר על הפרי אסור בערלה כיון שהוא טפל לפרי, **הֵיכָא דְּאִיתֵיהּ בֵּין בְּתָלוּשׁ בֵּין בְּמְחוּבָּר** - רק במקום שהשומר מחובר לפרי בין כשהפרי עדיין מחובר באילן ובין לאחר שנתלש, אבל **הָכָא** - כאן, הקפרס שהוא שומר לפרי, **בְּמְחוּבָּר אִיתֵיהּ בְּתָלוּשׁ לֵיתֵיהּ** - אינו מחובר לפרי, אלא כשהפרי מחובר באילן, ולכן אינו נחשב 'טפל לפרי' ואינו נאסר משום ערלה.

פרי שנטמא, כל דבר המחובר לפרי, שהוא שומר לפרי, דהיינו שהפרי מתקיים יותר מחמתו, נטמא יחד עם הפרי. וכן דבר שהוא יד לפרי, דהיינו שאפשר לאחוז בו וליטול את הפרי, נטמא עם הפרי. אלא שהשומר אף מצטרף להשלים את הפרי לשיעור של בציצה כדי לטמא אחרים[ג], אבל היד אינו מצטרף לבציצה[ד].

אבי מקשה על רבא ממשנה: אֵיתִיבֵיהּ - הקשה **אֲבִי** לרבא, שנינו במשנה (עוקצין פ״ג מ״ט), **פִּיטְמָא שֶׁל רִמּוֹן** - הפרח שבראש הרימון, שעשוי בצורת פי הדרך[ה], **מְצָרֶפֶת** עם הרימון לשיעור של כביצה, משום שהפרח הוא שומר לפרי, שכשתניצל הפיטמא יקרב הרימון מהר יותר[ו], **וְהַגֵּז** [-קליפה הגדלה סביב הרימון], ונופלת לפני שהוא מבשיל[ז] **שֶׁוִּי**, אף שגם הוא שומר לפרי, **אֵין מְצָרֶפֶת** לכביצה, שאין מצטרף לכביצה אלא שומר אחד, ולא שומר שנמצא על שומר'. ומבאר אביי, **מַתְקִיף לַהּ** - ממה שאמרה המשנה, **שֶׁהַגֵּז שֶׁוִּי אֵין מְצָרֶפֶת** לכביצה, **אֶלְמָא** - מוכח, **דְּלָאו אוֹכֶל הוּא** - שאין הגז נחשב אוכל, שהרי אם היה הגז עצמו אוכל, היה מצטרף לכביצה כשאר אוכלים שמצטרפים[ח], **וְתַנְיָא** - ושנינו במשנה **לַגַּבֵּי עֲרֵלָה** (ערלה פ״ג מ״ח), **קְלִיפֵי רִמּוֹן וְהַגֵּז שֶׁוִּי**, וכן **קְלִיפֵי אֱגוֹזִים, וְהַגַּרְעִינִין** של שאר הפירות[ט], **חַיְיבִין בָּעֲרֵלָה** - שאף הם אסורים עד שיעברו שלש שנים משניטע האילן[י]. וכיון שהגז אינו אוכל, ודאי מה שהוא אסור בערלה הוא משום שהוא שומר לרימון[יא], ואף שהגז אינו שומר על הרימון אחר שנתלש, שהרי הוא מתייבש ונופל מעל הקליפה, אף על פי כן הוא אסור בערלה, ומוכח שאף דבר שאינו שומר אלא כשהפרי מחובר באילן, אסור בערלה. וחוזרת הקושיא, שאף אם אין הקפריסין פירות, יהיו אסורים בערלה מחמת שהם שומר לפרי.

מתרץ רבא באופן אחר: אֶלָּא אָמַר רָבָא, הֵיכָא אֲמָרִינַן דְּנַעֲשֶׂה לֵיהּ שׁוֹמֵר לָפֵרִי - מתי אמרו שהוא נחשב שומר לעניין ערלה, **הֵיכָא דְּאִיתֵיהּ בָּשָׂה גְּמוּר פָּרֵא**, **הָאי** - רק במקום שהשומר מחובר לפרי בזמן גמר בישולו, אבל **גְּמוּר פָּרֵא קָרֵם לֵיתֵיהּ בָּשָׂה גְּמוּר פָּרֵא** - קפרס לפרי שהוא אינו מחובר לפרי בשעת גמר בישולו, שכשמגיעה האבינונה סמוך לגמר בישולה נופל ממנה הקפרס.

מקשה הגמרא על דברי רבא: אִינִי - האם כך הוא הדין, שאין נחשב שומר לעניין ערלה, רק כשהוא מחובר לפרי בשעת גמר בישולו, **וְהָאָמַר רַב נַחְמָן אָמַר רַבָּה בַּר אֲבוּהּ, הָנֵי מְתָחֲלֵי** [-קליפה הגדלה על התמרים כשהם קטנים, כמו קפרס שגדל על האבינונות[יב]] **דְּעָרְלָה, אֲסִירִי, הוֹאִיל וְנַעֲשׂוּ שׁוֹמֵר לְפֵרִי. ומברירת הגמרא: וְשׁוֹמֵר לָפֵרִי אֵימָת חָזֵי** - ומתי היו ה'מתחלי' שומר לתמרים, **כְּבוּסְרָא** - רק כשהיו התמרים קטנים קודם בישולם, **וְהָא קָרֵי לֵיהּ שׁוֹמֵר לָפֵרִי** - וקרא לו רב נחמן שומר לפרי, ליאסר בערלה, הרי שאף אם אין השומר נמצא על הפרי בשעת גמר בישולו אסור בערלה.

מתרצת הגמרא: רַב נַחְמָן סָבַר לָהּ כְּרַבִּי יוֹסֵי, שסובר שפרי אף קודם שנגמר בישולו, נקרא פרי, **דְּתָנַן** - ששנינו במשנה (פרלה פ״ג מ״ז), **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, סְמָדַר** [-ענבים קודם נחבשלו, מיד אחר שנפל הפרח וכל גרגיר נראה בפני עצמן] של ערלה, **אֲסוּר, מִפְּנֵי שֶׁהוּא פֶּרִי**, ולדעת רבי יוסי גם תמרים בעודם קטנים נקראים פרי, ולכן אמר רב נחמן שה'מתחלי' נקרא שומר, כיון שהוא שומר על התמרים בשעה שהם נקראים פירות. **וּפְלִיגִי רַבָּנָן עֲלֵיהּ** - וחכמים חולקים על רבי יוסי בדין זה[יג], וסוברים שרק בשעת גמר בישולו נקרא פרי, ולכן כל שאין השומר עליו בשעת גמר בישולו אינו נחשב שומר, והלכה כחכמים שהם רבים, ולכן אין הקפריסין נחשבים שומר, כיון שאינם נמצאים על הפרי בשעת גמר בישולו[יד].

מַתְקִיף לַהּ רַב שִׁימִי מִנַּהֲרְדְּעָא, וְכִשְׁאָר אִילָנֵי מַאי פְּלִיגִי רַבָּנָן עֲלֵיהּ - וכי בשאר האילנות שאינם גפן חולקים חכמים על רבי יוסי, שניתן לומר שרק רבי יוסי סובר שהפירות בעודם קטנים נקראים פירות, **וְהָתְנַן** - והרי שנינו במשנה (פסחים פ״ד מ״ו), לענין האיסור לקצור קצוץ אילן של פירות שביעית, משום שאסור להפסיד פירות שביעית[טו], **מֵאֵימָתַי אֵין קוֹצְצִין אֶת הָאֵילָנוֹת בַּשְּׁבִיעִית**, כלומר, כמה יהיו הפירות גדולים שיהיה אסור לקוץ את האילן, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, כָּל הָאִילָנוֹת מַשְׁיוֹצִיאוּ** - משעה שיתחילו הפירות לצאת[טז]. **וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים**, **הַחֲרוּבִין** אסור לקוצם, **מַשְׁיַשְׁרְשׁוּ** - משעה שהחרובים יתחילו להכביד ויהיו נראים כתלויים בשרשרות[יז], **וְהַגְּפָנִים מַשְׁיַגְרְעוּ** - משעה שיגולו קצת ויהיו נקראים 'גירעון'[יח]. **וְהַזֵּיתִים מַשְׁיַנִּיצוּ** - משעה שתגדל הקליפה שגדלה סביב הזית כשהוא קטן[יט], שפחות משיעור זה אינם נחשבים פירות[כ], ואין איסור להפסידם, **וְשֶׁאָר כָּל הָאִילָנוֹת מַשְׁיוֹצִיאוּ** - משעה שיתחילו הפירות לצאת. **וְאָמַר רַב אַסִּי, הוּא בּוֹסֶר הוּא גָּרוֹז** - בוסר שאמרו בכל מקום[כא], וגירוז שאמרו כאן, שיעור אחד הם, **וְהוּא פּוֹל הַלָּבָן**[כב]. **ומברירת הגמרא את דברי רב אסי, ותמהה: פּוֹל הַלָּבָן לָקֶה דַּעְתָּךְ** - וכי עולה בדעתך שבוסר וגירוז שאמרו, הוא פול הלבן, הרי בענבים אנו עוסקים ולא בפול. **מבארת הגמרא: אֶלָּא אִימָא** - כך תפרש את המימרא, שבוסר, **שִׁיעוּרוֹ** הוא כשיהיו הענבים גדולים **כְּפוֹל הַלָּבָן**[כג]. **ומסיימת הגמרא את קושיית רב שימי מנהרדעא: מַאן שָׁמְעַתְּ לֵיהּ דְּאָמַר** - מיהו התנא שסובר **שְׁבוֹרָה אֵין** - נחשב פרי, **וְסָמָדַר לָא** נחשב פרי, **רַבָּנָן**, שהרי רבי יוסי סובר שאף סמדר נחשב פרי, ואם כן ודאי משנה זו שאמרה שבענבים רק בוסר נחשב פרי, ומשמע שסמדר אינו פרי, ודאי רבנן היא[כד], **וְקָתָנֵי** - ומבואר במשנה, **שֶׁשְּׁאָר כָּל הָאִילָנוֹת מַשְׁיוֹצִיאוּ** - משעה שמתחיל הפרי לצאת, הוא נחשב פרי, ואם כן הקפריסין צריכים להיות אסורים משום שומר, כיון שהאבינונות מתחילת יציאתם נקראים פרי, כשאר כל האילנות.

אֶלָּא אָמַר רָבָא, הטעם שאין הקפריסין נקראים שומר, הוא משום **דַּהֵיכָא אֲמָרִינַן דְּהָוֵי שׁוֹמֵר לָפֵרִי** - שהיכן אמרו שהשומר על הפרי אסור בערלה, כיון שהוא טפל לפרי, **הֵיכָא דְּכִי שָׁקְלַת לֵיהּ לְשׁוֹמֵר מִינַּיְיהוּ פָּרֵא** - רק במקום שאם ינשל השומר, לא ינתקיים הפרי, אבל **הָכָא** - כאן בקפריסין, **כִּי שָׁקְלַת לֵיהּ** - אף אם ינטלו הקפריסין, **לָא מַיְיתָא פָּרֵא** - ממשיך הפרי להתקיים, ולכן אינו נחשב 'שומר' ואינו נאסר משום ערלה, ואינו דומה לנץ של רימון, שאם ינשל לא יתקיים הרימון, ולכן הוא נחשב 'שומר' ונאסר משום ערלה. **ומביאה הגמרא סמך לדברי רבא: הָנֵי עוּבְדָא** - היה מעשה, **וְשַׁקְּלוּהּ לְגֵיזָא דְּרִמּוֹנָא** - שנטלו את הנץ מהרימון, **וְיָבֵשׁ רִמּוֹנָא, וְשַׁקְּלוּהּ לְפָרְחָא דְּבִיצְיְיתָא** - ונטלו את הקפרס מהאבינונה, **וְאִיתְּמַר בִּיצְיְיתָא** - והתקיימה האבינונה.

א. **שאם** יראנו לוקט, שוב אין זה ספק אלא ודאי ערלה, שאסור אף בחוץ לארץ. תפארת ישראל (ערלה פ״ג יכין לוֹט לֵט). ב. **ר״ש״י** (ספסים נב:), אוכל אינו מטמא אחרים אלא אם כן יש בו כביצה. אולם דעת ר״ת (תוספות שם ד״ה למימרא) היא, שאוכל פחות מכביצה אף אינו מקבל טומאה. ג. **שיטה** מקובצת (ד״ה ושוכח) בשם ר״ש (עוקצין פ״ג מ״ג) כתב, שבראש הרימון, ישנם שלשה חלקים, הפנימי נקרא פיטמא, וסביבות הפיטמא גדלים כעין שערות והם נקראים גץ, וסביבם מוקף כעין עטרה והוא הנקרא מסרק, ובסביבות (פ״ו מ״ב) כתב, שמדברי רש״י בפסחים (נב. ד״ה משיגיע) וכן ממשמ מהכלי רש״י כלן ד״ה וחזקן, נראה שפירש שהגץ אינו השערות שבראש הרימון, אלא הוא קליפה הגדלה ברימון, ונופלת לפני שהוא מבשיל, כמו מתחלי הגדל בתמרים. ד. **תפארת** ישראל (עוקצין פ״ג יכין לוֹט לֵט). ה. **ראה** הנעה לעיל. ו. **רש״י** (ד״ה לוֹט), מהגמרא בחולין (קיט:). ואף שאינו מצטרף, מכל מקום נטמא הוא עם הרימון, כדין יד, שאפשר ליטול בו את הרימון. תפארת ישראל (שם לוֹט לֵט). ז. **כמבואר** במעילה (יז:). ח. **פירוש** המשניות לרמב״ם והרע״ב (ערלה פ״ג מ״ח). ט. **במשנה** זו לחוד עדיין היה אפשר לומר שחיוב הגץ בערלה הוא מטעם שהוא אוכל, ולכן הוצרכה הגמרא להביא את המשנה הקודמת שמבואר בה שהגץ אינו אוכל [שהרי אינו מצטרף לכביצה], ועל כרחך הטעם שהוא חייב בערלה הוא מטעם 'שומר', ומעתה קשה על קפריסין. תוספות הרא״ש (ד״ה ומגיע). י. **ולהלן** בסמוך מבואר, שהטעם הוא, משום שקודם גמר בישולו אין הפרי נחשב פרי, ולכן אם אין השומר מחובר להפרי בשעת גמר בישולו, אינו נחשב בטל לפרי. יא. **רש״י** (ד״ה מתחלי), ושיטה מקובצת (ד״ה אלא לעולם) שם בתחילת המשנה, שסמדר מותר בערלה. יב. **ואמרו** שם בתחילת המשנה, שבמדר מותר בערלה. יג. **שנאמר** בשביעית (ויקרא כה ו), 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', ודרשו (ספסים נב:), שפירות שביעית ניתנו רק 'לאכלה' ולא להפסד. יד. **רש״י** (ד״ה משיוציאו), ורבי עקיבא איגר בגליון הש״ס העיר שרש״י בפסחים (נב: ד״ה משיוציאו) פירש, שהוא משעה שיגיעו תחילת הפלין בימי ניסן, ונשאר בצ״ע. טו. **רש״י** (ד״ה משיגיע), ור״ש (פסחים פ״ג מ״ו). טז. **רש״י** (ד״ה משיגיעו), ספסים נב. ד״ה משיגיעו). ובסמוך תבאר הגמרא מהו שיעור זה. והשיטה מקובצת (ד״ה ופ״ה אלו) והרמב״ם (פירוש המשניות שם) פירשו, שיגרענו היינו שיהיו בהם גרעינים. והמאירי (ד״ה משיגיע) כתב שיש מפרשים ששיעור משיגרענו, משיוציאו לחוץ, כלשון הפסוק (שיר ב ט) 'כי יגרע נשפי מים'. יח. **רש״י** בפסחים (נב. ד״ה משיגיע) פירש, שנץ בזיתים, הוא כמו מתחלי בתמרים. יט. **תוספות** (ד״ה משיוציו). יט. **בגמ׳**, גיטין (לג:), ועוקצין (פ״ג מ״ו).

כ. **פוֹל** הוא מין קטניות, כמבואר בראש״ש (כלאים פ״ב מ״ב ד״ה פול). כא. **הגמרא** הביאה את דברי רב אסי לומר, שלא ניתן לומר שגירוז הוא שיעור של סמדר, ומשנה זו היא כרבי יוסי, שסובר שפרי קודם גמר בישולו נקרא פרי, אבל לחכמים הם הסוברים שרק בוסר נחשב פרי, אם כן ודאי משנה זו חכמים היא, ומוכח שהם סוברים ששאר הפירות חוץ מענבים, אף קודם שנתבשלו, הם נקראים פרי. רש״י בפסחים (נב. ד״ה ומגיע). כב. **ואף** שאמרה הגמרא לעיל, שחכמים סוברים שאין הפרי נקרא פרי עד שיגמר בישולו, מכל מקום בוסר בענבים נחשב כגמר פרי כמבואר ברש״י בבבא קמא (נט. ד״ה פול).

כג. **רש״י** (ד״ה משיגיע), ספסים נב. ד״ה משיגיעו). ובסמוך תבאר הגמרא מהו שיעור זה. והשיטה מקובצת (ד״ה ופ״ה אלו) והרמב״ם (פירוש המשניות שם) פירשו, שיגרענו היינו שיהיו בהם גרעינים. והמאירי (ד״ה משיגיע) כתב שיש מפרשים ששיעור משיגרענו, משיוציאו לחוץ, כלשון הפסוק (שיר ב ט) 'כי יגרע נשפי מים'. כד. **רש״י** בפסחים (נב. ד״ה משיגיעו) פירש, שנץ בזיתים, הוא כמו מתחלי בתמרים. כה. **תוספות** (ד״ה משיוציו). כה. **בגמ׳**, גיטין (לג:), ועוקצין (פ״ג מ״ו).

כו. **שנאמר** בשביעית (ויקרא כה ו), 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', ודרשו (ספסים נב:), שפירות שביעית ניתנו רק 'לאכלה' ולא להפסד. כז. **רש״י** (ד״ה משיוציאו), ורבי עקיבא איגר בגליון הש״ס העיר שרש״י בפסחים (נב: ד״ה משיוציאו) פירש, שהוא משעה שיגיעו תחילת הפלין בימי ניסן, ונשאר בצ״ע. כח. **רש״י** (ד״ה ומגיע), ור״ש (פסחים פ״ג מ״ו). כט. **רש״י** (ד״ה משיגיעו), ספסים נב. ד״ה משיגיעו). ובסמוך תבאר הגמרא מהו שיעור זה. והשיטה מקובצת (ד״ה ופ״ה אלו) והרמב״ם (פירוש המשניות שם) פירשו, שיגרענו היינו שיהיו בהם גרעינים. והמאירי (ד״ה משיגיע) כתב שיש מפרשים ששיעור משיגרענו, משיוציאו לחוץ, כלשון הפסוק (שיר ב ט) 'כי יגרע נשפי מים'. ל. **רש״י** בפסחים (נב. ד״ה משיגיעו) פירש, שנץ בזיתים, הוא כמו מתחלי בתמרים. לא. **תוספות** (ד״ה משיוציו). לא. **בגמ׳**, גיטין (לג:), ועוקצין (פ״ג מ״ו).

לב. **פוֹל** הוא מין קטניות, כמבואר בראש״ש (כלאים פ״ב מ״ב ד״ה פול). לג. **הגמרא** הביאה את דברי רב אסי לומר, שלא ניתן לומר שגירוז הוא שיעור של סמדר, ומשנה זו היא כרבי יוסי, שסובר שפרי קודם גמר בישולו נקרא פרי, אבל לחכמים הם הסוברים שרק בוסר נחשב פרי, אם כן ודאי משנה זו חכמים היא, ומוכח שהם סוברים ששאר הפירות חוץ מענבים, אף קודם שנתבשלו, הם נקראים פרי. רש״י בפסחים (נב. ד״ה ומגיע). לד. **ואף** שאמרה הגמרא לעיל, שחכמים סוברים שאין הפרי נקרא פרי עד שיגמר בישולו, מכל מקום בוסר בענבים נחשב כגמר פרי כמבואר ברש״י בבבא קמא (נט. ד״ה פול).

(וְהָלְכְתָא, כְּמַר בַּר רַב אַשִׁי, דְּזָרִיק אֶת הָאֲבָיוֹנוֹת וְאָכֵיל אֶת הַפַּרְפְּרִיסִין) וּמִדְּלָגֵבֵי עֲרֵלָה לָאו פְּרִיָה גִּינְהוּ, לְגַבֵּי בְּרָכוֹת נָמֵי לָאו פְּרִיָה גִּינְהוּ, וְלָא מְבָרְכִינַן עֲלַיְיהוּ בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ אֶלָּא בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה[ג].

★

פַּלְפֵּל הוא פרי הגדל על אילן נמור[ג], וקודם שהתייבש אפשר לאוכלו, אך לאחר שהתייבש אין רגילים לאוכלו, כיון שהוא חריף, וטוחנים אותו לתבלין.

פַּלְפֵּל, רַב שֵׁשֶׁת אָמַר, מברכים עליהם ברכת **שֶׁהַכֹּל**[כ], **וְרָבָא אָמַר לֹא** בָּעֵי מברכים עליהם כלל, כיון שאינו אוכל בדרך אכילתו[כא], **וְאִזְדָּא רָבָא לְטַעְמֵיהּ** - ודבר זה שאמר רבא, לשיטתו אמרו, **דְּאָמַר רָבָא, כָּל** [-כספ] כל האוכל דבר שלא כדרך אכילתו נקרא כוסס **פַּלְפֵּלֵי בְּיוֹמֵי דְּכִפּוּרֵי** - ביום הכיפורים, **פְּטוּר** מכרת, וכן **כָּל זַנְגְּבִילָא** [-זנגביל, והוא דומה לחתיכות עצים העשוי לתבלין[כב]], **בְּיוֹמָא דְּכִפּוּרֵי, פָּטוּר**, כיון שאין זה דרך אכילתו[כג], ומשום כך אף אין מברכים עליהם. **מֵיתִיבֵי** - הקשו בני הישיבה על דברי רב ששת ורבא, שנינו בברייתא, **הָיָה רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר**, נאמר בערלה (ויקרא יט כג) 'וְכִי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וּנְטַעְתֶּם כָּל עֵץ מַאֲכָל וַעֲרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ אֶת פִּרְיוֹ שָׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֲרֵלִים לֹא יֵאָכֵל', ויש לדייק, **מִמַּשְׁמַע שֶׁנֶּאֱמַר 'וַעֲרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ אֶת פִּרְיוֹ** וגו' **לֹא יֵאָכֵל' אֵינִי יוֹדֵעַ** שנאמר בפסוק **עֵץ מַאֲכָל הוּא**[כח], ולמה הוצרכה שהרי הזהיר הכתוב שלא יאכל, וודאי עץ מאכל הוא[כח], ולמה הוצרכה התורה לכתוב בפירוש 'עץ מאכל', **אֶלָּא, מַה תַּלְמוּד לוֹמַר** - מה מלמדנו הכתוב באומרו 'עֵץ מַאֲכָל', **לְהָבִיא** - לרבות **עֵץ** שהוא עצמו מאכל, **שֶׁמַּעֲמַד עֲצוֹ וּפִרְיוֹ שָׁוֶה** [-שאף בעץ יש מטעם הפרי], **וְאֵיזֶהוּ, זֶה הַפִּלְפְּלִין**[כ], **לְמֵימְרָא שֶׁהַפִּלְפְּלִין** מין אילן הם[כט], **וְחַיְּבִין בְּעֲרָלָה. וּלְמֵימְרָא שֶׁאֵין אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל חֲמָרָה מִלְּהוֹם**, שאפילו פלפלין גדלים בה, וכמו **שֶׁנֶּאֱמַר** על ארץ ישראל (דברים ח ט), **'אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנוּת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם**[לא] **לֹא תֶחְסַר כֹּל בָּהּ'**, והרי כל שנחשב פרי לענין ערלה, נחשב פרי אף לענין ברכה[לב], ומדוע אין מברכים על הפלפלין בורא פרי העץ. **מתרצת הגמרא: לֹא קָשְׁיָא, הָא בְּרֵישְׁתָא הָא בַּיְּשָׁתָא** - הברייתא שאמרה שפלפלין חייבים בערלה, היינו ברטיבתא, בעוד שהפלפלים לחים, שאז הדרך לאוכלם[ל], ומה שנחלקו רבא ורב ששת, היינו ביבשתא, לאחר שנתייבשו הפלפלים[לא].

הגמרא מבארת את דברי רבא בזנגביל: אָמְרֵי לֵיהּ רַבָּנָן לְמָרֵימָר - שאלו בני הישיבה את מרימר, איך אמר רבא **שֶׁכָּל זַנְגְּבִילָא בְּיוֹמָא דְּכִפּוּרֵי, פָּטוּר**, משום שאין הדרך לאוכלו, **וְהָא הָאֲמַר רָבָא, הָאי הִלְתָּא** [-מרקחת של זנגביל[לב]] **דְּאָתְיָא מִבֵּי הַנְדְּוָאֵי** - הבאה מארץ כושל[לג] - מותרת, ואין לחוש בה לאיסור, לא משום בישול נכרי, כיון שהזנגביל הוא דבר שנאכל כמו שהוא חי[לד], ולא משום שמא נתבשל בכלים שנתבשלו בהם דברים אסורים, כיון שהטעם שנוסף במרקחת מהדברים האסורים, הוא מגרע את טעם המרקחת, והוא טעם לפגם שאינו אוסר[לה], **וּמְבָרְכִין עֲלֵיהָ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה** כיון שהזנגביל הוא עיקר המרקחת, ומברכים עליה את הברכה הראויה לזנגביל[לו]. וממה שאמר רבא שאין בזנגביל איסור משום בישולי נכרים, מוכח שסבר שזנגביל נאכל כמו שהוא חי[לז], ואם כן אין אמר רבא שזנגביל אין הדרך לאוכלו. **מתרצת הגמרא: לָא קָשְׁיָא, הָא בְּרֵישְׁתָא הָא בַּיְּשָׁתָא** - מה שאמר רבא שזנגביל נאכל חי, היינו ברטיבתא[לח], בעוד שהזנגביל לח, ומה שאמר רבא שזנגביל אין הדרך לאוכלו, הוא ביבשתא, לאחר שהתייבש הזנגביל.

★

הגמרא דנה מה מברכים על תבשיל שמעורב בו מין דגן: חֲבִיץ קְדֵרָה - מאכל סמיך של קמח שמן ודבש המבושלים יחד בקדירה[מ], **וְכֵן דַּיְיסָא** - תבשיל של חיטים הכתושות במכתשת[מא], **רַב יְהוּדָה אָמַר**, מברכים עליהם **שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ, וְרַב דִּמִי אָמַר**, מברכים עליהם **בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת. וּמִבְּאַרְתָּ הגמרא: בְּדַיְיסָא דְּגַרִיד, פְּטוּר** - בתבשיל שאין בו אלא חיטים כתושות, **בּוּפְּיָא דְּלָא פְּלִיגִי דְּמִבְּרַךְ בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, כִּי פְּלִיגִי** - ולא נחלקו רק **בְּדַיְיסָא** העשויה **בְּצֵין חֲבִיץ קְדֵרָה**, שנתבשלו חיטים כתושות יחד עם דבש[מב], שמברכים על התבשיל את הברכה שמברכים על הדבר שהוא עיקר התבשיל. **רַב יְהוּדָה אָמַר** שמברך **שֶׁהַכֹּל**, משום **שִׁבְּחָא עִיקָּר** - שהדבש הנתון בתבשיל הוא העיקר, ועל הדבש מברכים שהכל, **וְרַב דִּמִי אָמַר** שמברך **בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת**, משום **שִׁבְּחָא עִיקָּר** - שהטוליתא[מג] שבתבשיל הוא עיקר התבשיל. **אָמַר רַב יוֹסֵף, בְּוָתֵיהּ דְּרַב דִּמִי אָמְרִי** - מסתבר שהדין הוא כרב כהנא שמברך בורא מיני מזונות, כיון **דְּרַב וּשְׁמוּאֵל דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ** - אמרו שניהם, **שַׁבָּת** מאכל **שֶׁיֵּשׁ בּוֹ**[מד] דגן **מַחֲמֶשֶׁת הַמִּינִין**[מה], **מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת**, ואף חבין קדרה ודייסא שיש בהם קמח או חיטים, צריך לברך בורא מיני מזונות[מו].

★

הגמרא מבארת את החידוש שבדברי רב ושמואל: גּוּפָא - נבאר את דבריהם, **רַב וּשְׁמוּאֵל דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ, כָּל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ** דגן **מַחֲמֶשֶׁת הַמִּינִין, מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וְאִיתְּמַר נָמֵי** - ועוד שנינו, **רַב וּשְׁמוּאֵל דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ, כָּל שֶׁהוּא מַחֲמֶשֶׁת הַמִּינִין, מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת.** וקשה, שכיון שאמרו שכל שמעורב בו מין דגן ברכתו מזונות, מדוע הוצרכו לומר שכל שהוא עצמו מין דגן ברכתו מזונות[מז]. **וְעל כֵּן מבארת הגמרא: וְצִרְיְכָא** - והוצרכו רב ושמואל להשמיענו שני דינים אלו, **דְּאִי אַשְׁמְעִינַן** - שאם היו אומרים רק את הדין **שֶׁכָּל שֶׁהוּא** ממין דגן ברכתו מזונות, **אֲמִינָא** - הייתי יכול לומר שרק **מִשּׁוּם דְּאִיתֵיהּ בָּעֲנִיָּה** - שהם עומדים בפני עצמם, ואינם מעורבים עם דברים אחרים, לכן מברכים עליהם בורא מיני מזונות, **אֲבָל עַל יְדֵי תַּעֲרוֹבוֹת** - מיני דגן המעורבים עם שאר דברים, **לֹא** אין מברכים עליהם מזונות,

---

כב. **רש"י** בסוכה (מה. ד"ה חייכין). כג. **בהמשך** תבאר הגמרא, באיזה פלפלים נחלקו רב ששת ורבא. כה. **שדרך** אכילתם היא רק כשנותנים אותם לתבלין. כו. **ערוך** (ערך זנגביל). ובלשוננו קורין לזנגבילא 'אינגבער'. ערוך השולחן (יו"ד סי' נו סמ"ז). כז. **שכיון** שאין זה דרך אכילתו, אכילה זו, אינה אכילה שמשיבה את הנפש [שפלפלין אין בהם הנאה כלל, ואדרבה מזיקים הם שהם שורפין בגרון. בית יוסף (סי' תקמז)], ובכיום הכיפורים אינו חייב אלא על אכילה שמשיבה את הנפש. רש"י ביומא (פג: ד"ה כסס). שאיסור אכילה ביום הכיפורים אינו שוה לשאר איסורי אכילה, משום שהתורה אמרה (ויקרא כג כט) 'כל הנפש אשר לא תעונה', וכל אכילה שלא יישבה את דעתו, עדיין מענה הוא, כמבואר ביומא (ם.). והשתיה מקובצת (ד"ה ולמ"ד), והמאירי (ד"ה ומפי) פירשו, שאינו חייב עליהם ביום הכיפורים כיון שאינם נקראים כלל אוכל. כח. **רש"י** בסוכה (לה. ד"ה ממשמש). כט. **רש"י** ביומא (פג: ד"ה ספספלין), ובסוכה (לה. ד"ה חייכין). ל. **ביאר** הערוך לנר (סוכה לה. ד"ה ופלפלין), שבאה הברייתא לפרש, מדוע הוצרכה התורה לדרשה של עץ מאכל, ללמדינו שאף אילן נמוך כמין רוחם חייב בערלה, ולא אמרה בפירוש, ונטעתם 'כל עץ או רוחם', וביארה הברייתא, שריבתה התורה דין זה בדרשה של עץ שטעם עצו ופריו שוים, שהכוונה בזה היא לפלפלין, כדי ללמדינו שאין ארץ ישראל חסרה כלום, שאפילו פלפלין גדלים בה. לא. **שלא** תאכל בארץ ישראל פת חריבה כדרך עני ומסכן, רש"ם ואבן עזרא (דברים ח ט). לב. **כמבואר** לעיל (ב"ח). לג. **ובזה** אמר רב ששת, שמברכים עליהם שהכל. משום שסבר רב ששת, שהתיבישות הפלפלין נחשבת כשינוי בפרי, ושינוי זה הוא לגריעותא, שאחר שנתייבש רוב בני אדם אין אוכלים אותם, וכל שהשתנה לגריעותא מברכים עליו שהכל. (ממ"ן ד"ה קשיא). והטעם לדבא שאינו מברך כלום הוא משום שהן תבלין ואינן אוכל. (הגהות פ"ח סי"ז). לד. **מאירי** (ד"ה מתקמח), ומפרש יותר בדבריו ביומא (פג: ד"ה ומכ). ומבן בעבודה זרה (מו. ד"ה בפחלפל) פירש רש"י, שהינדואה היא ארץ הודו. לו. **רש"י** (פס ד"ה שמין). כל דבר שבישלו נכרי, אסרו אותו חכמים באכילה, כדי להרחיק את ישראל מהנכרים, כדי שלא יבואו להתחתן עמהם [כמבואר במשנה בעבודה זרה (לח:) ורש"י (פס ד"ה שלקוח)]. אבל כל דבר שנאכל כשהוא חי, כלומר, שאין צריך לבשל אותו כדי לאוכלו, לא אסרו אותו חכמים [כמבואר שם (לח.)]. לז. **רש"י** (ויומ פס). שכל קדירה שנתבשלו בה מאתמול, פג הטעם הבלוע בה, ומה שנוסף ממנו על מה שמתבשל בקדירה ביום שאחריו, הוא טעם לפגם. רש"י בעבודה זרה (לח: ד"ה נותן). וסבר רבא שנותן טעם לפגם מותר, ובעבודה זרה (ם:) נחלקו אמוראים בדין זה. לח. **מאירי** (פס). וכתב הרמב"ן (ד"ה ונמצין) שעל הנזגביל ודאי מברכים האדמה ולא העץ, משום ששורשו הוא ולא פרי. לט. **רש"י** (פס). מ. **וביארו** תלמידי רבינו יונה (ד"ה פפיק), שהוא נעשה סמיך מחמת הדבש ושאר מיני מתיקות שנתנעם בו. מא. **ומיהר** תבאר הגמרא, שאין הכוונה לתבשיל של חיטים לבד, שבזה ודאי מברכים בורא מיני מזונות. מב. **כתבו** תלמידי רבינו יונה (פס), שיש ללמוד מהגמרא, שלא אמר רב כהנא שמברכים בורא מיני מזונות, אלא כשהוא עשוי כעין חבין קדירה, שנכתשו החיטין, ושוב נדבקו יחד על ידי הדבש, אבל אם לא נכתשו כלל, והגרגירים עומדים שלמים, מברכים עליהם בורא פרי האדמה, כמו בכוסס חיטה שמברך בורא פרי האדמה כמבואר להלן (ם:). מג. **רש"י** (ד"ה מפיק), והוא הקמח האמור בגמרא. מד. **כתבו** התוספות (ד"ה כל), שלא אמרו הלכה זו, רק כשנותן את הדגן כדי שיסעוד את הלב, אבל אם נותן ממיני הדגן, רק כדי שידבקו את המאכל, אינו מברך מזונות. מה. **חמשה** מיני דגן הם, חיטה שעורה כוסמין שיבולת שועל ושיפון. מו. **שחמשת** המינים חשובים הם, שהם משבעת המינים [שכוסמין הם מין חיטים, ושיבולת שועל ושיפון הם מין שעורים], ועוד יש בהם מעלה, שעליהם יחזיה האדם, שהם עיקר המזון, ומחמת חשיבותם, אף אם עשה מהם תבשיל, ואף אם עירבם עם מינים אחרים, מברכים עליהם מזונות. טור (סי' רח). מז. **הרא"ש** (ד"ה גופא).

קָא מַשְׁמַע לָן - השמיענו רב ושמואל, שאין הדין כן, אלא כׇּל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ דגן, אף שהוא מעורב עם שאר דברים, ברכתו מזונות. וְאִי אַשְׁמְעִינַן - ואם היו אומרים רק את הדין שכׇּל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ דגן ברכתו מזונות, הֲוָה אֲמִינָא - הייתי יכול לומר, שמה שיש לדייק מדבריהם, שרק כׇּל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מַחֲמֶשֶׁת הַמִּינִים, אֵין - ברכתו מזונות, אֲבָל דבר שיש בו אוֹרֶז וְדוֹחַן[א], לָא - אין ברכתו מזונות, אין זה אלא מִשּׁוּם דְּעַל יְדֵי תַּעֲרוֹבֶת - שהם מעורבים עם דברים אחרים, אֲבָל אִיתֵיהּ בְּעֵינֵיהּ - אם הם עומדים בפני עצמם ואינם מעורבים עם דברים אחרים, נֵימָא - שמא נאמר, שֶׁאֲפִילּוּ אוֹרֶז וְדוֹחַן נָמֵי - גם כן מְבָרְכִין עֲלֵיהּ בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת[א], קָא מַשְׁמַע לָן - השמיענו רב ושמואל, שאין הדבר כן, אלא רק כׇּל שֶׁהוּא מֵחֲמֵשֶׁת הַמִּינִים, הוּא דְּמְבָרְכִין עֲלֵיהּ בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, דַּאֲפִילּוּ אוֹרֶז וְדוֹחַן, דַּאֲפִילּוּ אִיתֵיהּ בְּעֵינֵיהּ - כשהם עומדים בפני עצמם, לָא מְבָרְכִינַן עליהם בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת[ב].

הגמרא מקשה על דברי רב ושמואל מברייתא. מקשה הגמרא: וְאוֹרֶז [וְדוֹחַן] לָא מְבָרְכִינַן עליהם בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וְהָתַנְיָא, הֵבִיאוּ לְפָנָיו פַּת אוֹרֶז וּפַת דּוֹחַן, מְבָרֵךְ עָלָיו תְּחִלָּה וְסוֹף [-קודם האכילה ואחר האכילה] כְּמוֹ שמברכים על מַעֲשֶׂה קְדֵרָה - תבשיל של חמשת מיני דגן. וְגַבֵּי מַעֲשֶׂה קְדֵרָה מַתְנְיָא, בָּתְחִלָּה - קודם האכילה, מְבָרֵךְ עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף - אחר האכילה, מְבָרֵךְ עָלָיו בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ[ג], וכיון שעל אורז ודוחן מברכים כמעשה קדרה, מבואר שמברכים עליהם בורא מיני מזונות[ב]. מתרצת הגמרא: אין אורז ודוחן שוים לגמרי למעשה קדרה, אלא הם כְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה וְלֹא כְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה. ומפרשת הגמרא: כְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה לענין הִמְבָּרְכִין עֲלֵיהּ תְּחִלָּה וְסוֹף[ג], וְלֹא כְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה, דְּאִילּוּ בְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה, בָּתְחִלָּה, מברך בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף, מברך בָּרְכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ, וְאִילּוּ הָכָא - כאן, באורז ודוחן, בָּתְחִלָּה, מְבָרֵךְ עָלָיו שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ[ד], וּלְבָסוֹף מברך בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת, וְחִסְרוֹנָן, עַל כׇּל מָה שֶׁבָּרָא[ה].

מקשה הגמרא: וְכִי אוֹרֶז לָאו בכלל מַעֲשֶׂה קְדֵרָה הוּא שאמרו בברייתא שמברכים עליו בורא מיני מזונות, וְהָתַנְיָא, אֵלּוּ הֵן מַעֲשֶׂה קְדֵרָה, שמברכים עליהם בורא מיני מזונות, חִילְקָא - תבשיל העשוי מחטים שנכתשו במכתשת באופן שכל חטה נחלקה לשנים[ד], טַרְגִּים - תבשיל של חטים שנכתשו ונחלקו לשלש, תבשיל של סוֹלֶת, זֶרִיז - תבשיל של חטים שנכתשו ונחלקו לארבע, וַעֲרָקָן - תבשיל של חטים שנכתשו ונחלקו לחמש[ו], וְתַבְשִׁיל של אוֹרֶז[ז]. הרי, שאורז הוא מעשה קדרה שמברכים עליו בורא מיני מזונות. מתרצת הגמרא: הָא מַנְּי - ברייתא זו בשיטת מי היא הולכת, בשיטת רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי אוֹמֵר הִיא, דְּתַנְיָא, רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי אוֹמֵר, אוֹרֶז, מִין דָּגָן הוּא, וְחַיָּבִין עַל חֲמוּצוֹ בָּרֵת - ואם החמין, האוכלו בפסח חייב כרת, וְאָדָם יוֹצֵא בּוֹ יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּפֶסַח - ואם עשה מהם מצות, יכול לצאת בהם ידי חובת אכילת מצה. ולשיטתו, אף לענין ברכה מברכים על אורז בורא מיני מזונות, אֲבָל לְרַבָּנָן החולקים עליו ובוברים, שאורז אינו מין דגן לענין חמץ ומצה, לֹא - אף לענין ברכה אין מברכים עליו בורא מיני מזונות.

מקשה הגמרא: וְרַבָּנָן לָא - וכי לדעת רבנן אין מברכים על אורז בורא מיני מזונות, וְהָתַנְיָא, הַכּוֹסֵם אֶת הַחִטָּה פְּרִי הָאֲדָמָה[ח] - האוכל חטה כשהיא שלמה[ח], מְבָרֵךְ עָלֶיהָ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה[ט], ואם מָחָנָהּ וְאָפָאָהּ וּבִשְּׁלָהּ במים אחר האפיה, בִּזְמַן שֶׁהַפְּרוּסוֹת קַיָּימוֹת, ולא נימוחו בבישולם[י], בָּתְחִלָּה, מְבָרֵךְ עָלֶיהָ מִזּוֹן שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת[יא]. ומפרשת הגמרא: דְּאִילּוּ בְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה, בָּתְחִלָּה, מברך עליהם בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף, מברך עליהם בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ, וְאִילּוּ הָכָא - כאן, באורז ודוחן, בָּתְחִלָּה, מְבָרֵךְ עָלָיו שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ[ד], וּלְבָסוֹף מברך בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת, וְחִסְרוֹנָן, עַל כׇּל מָה שֶׁבָּרָא[ה].

מקשה הגמרא: וְכִי אוֹרֶז לָאו בכלל מַעֲשֶׂה קְדֵרָה הוּא שאמרו בברייתא שמברכים עליו בורא מיני מזונות, וְהָתַנְיָא, אֵלּוּ הֵן מַעֲשֶׂה קְדֵרָה, שמברכים עליהם בורא מיני מזונות, חִילְקָא - תבשיל העשוי מחטים שנכתשו במכתשת באופן שכל חטה נחלקה לשנים[ד], טַרְגִּים - תבשיל של חטים שנכתשו ונחלקו לשלש, תבשיל של סוֹלֶת, זֶרִיז - תבשיל של חטים שנכתשו ונחלקו לארבע, וַעֲרָקָן - תבשיל של חטים שנכתשו ונחלקו לחמש[ו], וְתַבְשִׁיל של אוֹרֶז[ז]. הרי, שאורז הוא מעשה קדרה שמברכים עליו בורא מיני מזונות. מתרצת הגמרא: הָא מַנְּי - ברייתא זו בשיטת מי היא הולכת, בשיטת רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי הִיא, דְּתַנְיָא, רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי אוֹמֵר, אוֹרֶז, מִין דָּגָן הוּא, וְחַיָּבִין עַל חֲמוּצוֹ בָּרֵת - ואם החמין, האוכלו בפסח חייב כרת, וְאָדָם יוֹצֵא בּוֹ יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּפֶסַח - ואם עשה מהם מצות, יכול לצאת בהם ידי חובת אכילת מצה. ולשיטתו, אף לענין ברכה מברכים על אורז בורא מיני מזונות, אֲבָל לְרַבָּנָן החולקים עליו ובוברים, שאורז אינו מין דגן לענין חמץ ומצה, לֹא - אף לענין ברכה אין מברכים עליו בורא מיני מזונות.

מקשה הגמרא: וְרַבָּנָן לָא - וכי לדעת רבנן אין מברכים על אורז בורא מיני מזונות, וְהָתַנְיָא, הַכּוֹסֵם אֶת הַחִטָּה פְּרִי הָאֲדָמָה[ט] - האוכל חטה כשהיא שלמה[ח], מְבָרֵךְ עָלֶיהָ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה[ט], ואם מָחָנָהּ וְאָפָאָהּ וּבִשְּׁלָהּ [-קודם האכילה ואחר האכילה] כְּמוֹ שמברכים על מַעֲשֶׂה קְדֵרָה - תבשיל של חמשת מיני דגן. וְגַבֵּי מַעֲשֶׂה קְדֵרָה מַתְנְיָא, בָּתְחִלָּה - קודם האכילה, מְבָרֵךְ עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף - אחר האכילה, מְבָרֵךְ עָלָיו בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ[ג], וכיון שעל אורז ודוחן מברכים כמעשה קדרה, מבואר שמברכים עליהם בורא מיני מזונות[ב]. מתרצת הגמרא: אין אורז ודוחן שוים לגמרי למעשה קדרה, אלא הם כְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה וְלֹא כְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה. ומפרשת הגמרא: כְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה לענין הִמְבָּרְכִין עֲלֵיהּ תְּחִלָּה וְסוֹף[ג], וְלֹא כְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה, דְּאִילּוּ בְּמַעֲשֶׂה קְדֵרָה, בָּתְחִלָּה, מברך בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף, מברך בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ, וְאִילּוּ הָכָא - כאן, באורז ודוחן, בָּתְחִלָּה, מְבָרֵךְ עָלָיו שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ[ד], וּלְבָסוֹף מברך בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת, וְחִסְרוֹנָן, עַל כׇּל מָה שֶׁבָּרָא[ה].

מקשה הגמרא: וְכִי אוֹרֶז לָאו בכלל מַעֲשֶׂה קְדֵרָה הוּא שאמרו בברייתא שמברכים עליו בורא מיני מזונות, וְהָתַנְיָא, אֵלּוּ הֵן מַעֲשֶׂה קְדֵרָה, שמברכים עליהם בורא מיני מזונות, חִילְקָא - תבשיל העשוי מחטים שנכתשו במכתשת באופן שכל חטה נחלקה לשנים[ד], טַרְגִּים - תבשיל של חטים שנכתשו ונחלקו לשלש, תבשיל של סוֹלֶת, זֶרִיז - תבשיל של חטים שנכתשו ונחלקו לארבע, וַעֲרָקָן - תבשיל של חטים שנכתשו ונחלקו לחמש[ו], וְתַבְשִׁיל של אוֹרֶז[ז]. הרי, שאורז הוא מעשה קדרה שמברכים עליו בורא מיני מזונות. מתרצת הגמרא: הָא מַנְּי - ברייתא זו בשיטת מי היא הולכת, בשיטת רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי הִיא, דְּתַנְיָא, רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי אוֹמֵר, אוֹרֶז, מִין דָּגָן הוּא, וְחַיָּבִין עַל חֲמוּצוֹ בָּרֵת - ואם החמין, האוכלו בפסח חייב כרת, וְאָדָם יוֹצֵא בּוֹ יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּפֶסַח - ואם עשה מהם מצות, יכול לצאת בהם ידי חובת אכילת מצה. ולשיטתו, אף לענין ברכה מברכים על אורז בורא מיני מזונות, אֲבָל לְרַבָּנָן החולקים עליו ובוברים, שאורז אינו מין דגן לענין חמץ ומצה, לֹא - אף לענין ברכה אין מברכים עליו בורא מיני מזונות.

מקשה הגמרא: וְרַבָּנָן לָא - וכי לדעת רבנן אין מברכים על אורז בורא מיני מזונות, וְהָתַנְיָא, הַכּוֹסֵם אֶת הַחִטָּה פְּרִי הָאֲדָמָה[ט] - האוכל חטה כשהיא שלמה[ח], מְבָרֵךְ עָלֶיהָ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה[ט], ואם מָחָנָהּ וְאָפָאָהּ וּבִשְּׁלָהּ במים אחר האפיה, בִּזְמַן שֶׁהַפְּרוּסוֹת קַיָּימוֹת, ולא נימוחו בבישולם[י], בָּתְחִלָּה, מְבָרֵךְ עָלֶיהָ מִזּוֹן שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת[יא]. ואם אֵין הַפְּרוּסוֹת קַיָּימוֹת, שנימוחו הפרוסות בבישולם, בָּתְחִלָּה מְבָרֵךְ עָלֶיהָ

בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף מְבָרֵךְ עָלֶיהָ בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ. והַכּוֹסֵם אֶת הָאוֹרֶז, מְבָרֵךְ עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, ואם מָחָנוֹ וְאָפָאוֹ וּבִשְּׁלוֹ[יב], אַף עַל פִּי שֶׁהַפְּרוּסוֹת קַיָּימוֹת, בָּתְחִלָּה מְבָרֵךְ עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף מְבָרֵךְ אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ. מקשה הגמרא סתירה על דברי הברייתא: וְלָא בָּלוּם - שלאחר אכילת אורז, אינו טוען אף ברכה מהברכות שמברכים על פירות ארץ ישראל, אלא מברכים עליו בורא נפשות[יג]. מתרצת הגמרא: אֲמַר רַב שֵׁשֶׁת, לָא קָשְׁיָא, הָא - הברייתא שאמרה שעל אורז מברכים מעין שלש, בשיטת רַבָּן גַּמְלִיאֵל היא, וְהָא - והברייתא שאמרה שעל אורז מברכים בורא נפשות, בדעת רַבָּנָן היא. ומביאה הגמרא ברייתא שבסופה נשנתה מחלוקת רבן גמליאל ורבנן בזה. דְּתַנְיָא, זֶה הַכְּלָל, כׇּל שֶׁהוּא מִשְּׁבְעַת הַמִּינִים, רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, מברכים עליו שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת, כמו שמברכים על פת, וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, מברכים עליו בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ, ומַעֲשֶׂה בְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל וְהַזְּקֵנִים שֶׁהָיוּ מְסוּבִּין בְּעֲלִיָּיה בִּירִיחוֹ, וְהֵבִיאוּ לְפָנֵיהֶם כּוּתָּבוֹת - תמרים שהם משבעת המינים[יד], וְאָכְלוּ, וְנָתַן רַבָּן גַּמְלִיאֵל רְשׁוּת לְרַבִּי עֲקִיבָא לְבָרֵךְ בִּרְכַּת המזון[טו]. קָסָבַר[טז] וּבֵרַךְ רַבִּי עֲקִיבָא בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ, כדעת רבנן. אֲמַר לֵיהּ רַבָּן גַּמְלִיאֵל לרבי עקיבא, עֲקִיבָא, עַד מָתַי אַתָּה מְבַגֵּים רֹאשְׁךָ בֵּין הַחַכְמוֹת[יז]. אֲמַר לֵיהּ רבי עקיבא לרבן גמליאל, רַבִּינוּ, אַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה אוֹמֵר כֵּן - שמברכים שלש ברכות, וַחֲבֵרַיִךְ אוֹמְרִים כֵּן - שמברכים מעין שלש, לְמָּדַתְנוּ רַבִּינוּ, שֶׁיָּחִיד וְרַבִּים הֲלָכָה בְּרַבִּים, ולכן עשיתי כדברי רבנן, שהלכה כמותם שהם רבים. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר מִשְּׁמוֹ של רבן גמליאל, כׇּל שֶׁהוּא מִשְּׁבְעַת הַמִּינִים,

בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף מְבָרֵךְ עָלֶיהָ בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ. והַכּוֹסֵם אֶת הָאוֹרֶז, מְבָרֵךְ עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, ואם מָחָנוֹ וְאָפָאוֹ וּבִשְּׁלוֹ[יב], אַף עַל פִּי שֶׁהַפְּרוּסוֹת קַיָּימוֹת, בָּתְחִלָּה מְבָרֵךְ עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף מְבָרֵךְ אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ. מקשה הגמרא סתירה על דברי הברייתא: וְלָא בָּלוּם - שלאחר אכילת אורז, אינו טוען אף ברכה מהברכות שמברכים על פירות ארץ ישראל, אלא מברכים עליו בורא נפשות[יג]. מתרצת הגמרא: אֲמַר רַב שֵׁשֶׁת, לָא קָשְׁיָא, הָא - הברייתא שאמרה שעל אורז מברכים מעין שלש, בשיטת רַבָּן גַּמְלִיאֵל היא, וְהָא - והברייתא שאמרה שעל אורז מברכים בורא נפשות, בדעת רַבָּנָן היא. ומביאה הגמרא ברייתא שבסופה נשנתה מחלוקת רבן גמליאל ורבנן בזה. דְּתַנְיָא, זֶה הַכְּלָל, כׇּל שֶׁהוּא מִשְּׁבְעַת הַמִּינִים, רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, מברכים עליו שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת, כמו שמברכים על פת, וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, מברכים עליו בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ, ומַעֲשֶׂה בְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל וְהַזְּקֵנִים שֶׁהָיוּ מְסוּבִּין בְּעֲלִיָּיה בִּירִיחוֹ, וְהֵבִיאוּ לְפָנֵיהֶם כּוּתָּבוֹת - תמרים שהם משבעת המינים[יד], וְאָכְלוּ, וְנָתַן רַבָּן גַּמְלִיאֵל רְשׁוּת לְרַבִּי עֲקִיבָא לְבָרֵךְ בִּרְכַּת המזון[טו]. קָסָבַר[טז] וּבֵרַךְ רַבִּי עֲקִיבָא בְּרָכָה אַחַת מְעֵין שָׁלֹשׁ, כדעת רבנן. אֲמַר לֵיהּ רַבָּן גַּמְלִיאֵל לרבי עקיבא, עֲקִיבָא, עַד מָתַי אַתָּה מְבַגֵּים רֹאשְׁךָ בֵּין הַחַכְמוֹת[יז]. אֲמַר לֵיהּ רבי עקיבא לרבן גמליאל, רַבִּינוּ, אַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה אוֹמֵר כֵּן - שמברכים שלש ברכות, וַחֲבֵרַיִךְ אוֹמְרִים כֵּן - שמברכים מעין שלש, לְמָּדַתְנוּ רַבִּינוּ, שֶׁיָּחִיד וְרַבִּים הֲלָכָה בְּרַבִּים, ולכן עשיתי כדברי רבנן, שהלכה כמותם שהם רבים. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר מִשְּׁמוֹ של רבן גמליאל, כׇּל שֶׁהוּא מִשְּׁבְעַת הַמִּינִים,

---

א. **אורז ודוחן**, הם מיני קטניות, שדומים למיני דגן, שאפשר לעשות מהם פת. וכתב רש"י בבבא מציעא (מ. ד"ה דוחן) שדוחן דומה לאורז. וביאר רש"י (ד"ה ואורז הוא הנקרא בלע"ז מי"ל, ודוחן הוא הנקרא בלע"ז פנ"ץ, וכתב המהרי"ל (מקוטעים), שלרש"י דוחן הוא הנקרא ריי"ז, והוא מה שאנו קוראים היום אורז. ואורז הוא דבר הדומה לו הנקרא הירז. והתוספות (ד"ה ואורז) פירשו להיפך, שאורז, היינו ריי"ז, ודוחן הוא מה שפירש רש"י שהוא אורז. וכתב הבית יוסף (סי' מ"ב) שהפירוש הנקוט בידינו, בפירוש הסגלגל, הוא פירוש התוספות. והמאירי (ד"ה אורז) כתב בשם רש"י, שאף דוחן הוא המין הנקרא מי"ל, שהוא הירז, אלא שאורז הוא גם יותר מדוחן. ב. **ובסמוך** מובא שלרב ושמואל מברכים עליהם שהכל נהיה בדברו. ג. **היא** ברכת על המחיה, כמבואר להלן (מד.).

ד. **רש"י** (ד"ה חילקא) ומבואר בתלמידי רבינו יונה (לעיל לו: ד"ה מברין), שדוקא אם נחלקה לשנים, אבל חטים שלא נכתשו כלל, אף אם נתבשלו מברך עליהם בורא פרי האדמה, כדין כוסס חטים, שמבואר להלן שמברך בורא פרי האדמה. ה. **רש"י** (ד"ה שמברכים) ומפרשי התוספות (ד"ה מאי) כתב שכל חטים, אפילו שנתבשלו.

ינטל הלחם לא ישבר, נחשב שהפרוסות קיימות. עוד כתבו (לבוש ס"ג ד"ה מפרפין), שרב יוסף שאמר (שם), שכל שיש שם חתיכות פת כדית, מברך המוציא, יפרש שפרוסות קיימות. היינו שיש בפרוסות כדית. ו. **היינו** ברכת המזון, כמו שמברך אחר אכילת כל פת. ונקראת שלש ברכות, כיון שהברכה הרביעית, אינה אלא מדרבנן, כמבואר להלן (מח.). ז. **בישׁוּ** שנאמר כאן, אין הכוונה לבישול שאחר האפיה, כמו בפת, אלא שבישל את האורז כלי שעשה ממנו פת, ואמרה הברייתא שבין אם אפאו ובין אם בישלו, מברך בורא מיני מזונות ומעין שלש. ובאמת לא היתה צריכה הברייתא להשמיענו שגם אם בישלו מברך בורא מיני מזונות, אלא אגב שאמרה הברייתא לגבי פת, ובישלו, אמרה כן גם כאן, חדש האביט (ד"ש פסחו). ח. **וכתב** הרא"ש (סי' ח), שמכל מקום, לאחריו אין מברכים מעין שלש, כיון שאינו משבעת המינים, וברכת מעין שלש נתקנה רק על שבעת המינים.

ט. **שהתמרים** הם ה'דבש' האמור בשבעת המינים (דברים ח ח), שהדבש נוזל מהתמרים. רש"י (ד"ה כותבות).

וְלֹא מִין דָּגָן הוּא[א], דהיינו כל שבעת המינים חרץ מחטים ושעורים, אוֹ שהוא מִין דָּגָן, וְלֹא עָשָׂאוּ פֵּרוֹת, רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר מברך אחריו שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת, וַחֲכָמִים אוֹמְרִים מברך בְּרָכָה אַחַת מעין שלש. וּכְלַל שֶׁאֵינוֹ לֹא מִשְׁבַּעַת הַמִּינִין, וְלֹא מִין דָּגָן, פָּגוֹן פַּת אוֹרֶז וְדוֹמֶן, רַבָּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, מברך אחריו בְּרָכָה אַחַת מֵעֵין שָׁלֹשׁ, וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, וְלֹא בָּלוּם - שמברכים עליו בורא נפשות[ב]. הרי שנחלקו רבן גמליאל ורבנן, אם מברכים על אורז מעין שלש, או בורא נפשות.

שואלת הגמרא: בְּמַאי אוֹקֵימְתָּא - במה העמדת וביארת את הברייתא, בְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל, אם כן, **אֵימָא סֵיפָא דְּרִישָׁא**, שאמרה, שחטים שבישלם אחר שעשה מהם פת, **אִם אֵין הַפְּרוּסוֹת קְיָימוֹת, בָּתְּחִלָּה מְבָרֵךְ עֲלֵיהָ בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף מְבָרֵךְ עָלֶיהָ בְּרָכָה אַחַת מֵעֵין שָׁלֹשׁ, מַנִּי** - מיהו האומר דין זה, **אִי** - אם נאמר, **שַׁרַבָּן גַּמְלִיאֵל הוּא**, שהרי הוא התנא שאמר את הדין המבואר בסיפא, **הָשְׁתָּא** - מעתה יש לתמוה, שאם **אֲמוֹתָבוֹת** - על תמרים, **וַאֲמַיְינָא** - ועל תבשיל העשוי מחטים כתושות, **אֲמַר רַבָּן גַּמְלִיאֵל** שמברך **שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת**, על דבר שהיה תחילה פת, ונימוח, אף **אִם אֵין הַפְּרוּסוֹת קַיָּימוֹת, מֵיבָעְיָא** - כל שכן שצריך לברך שלש ברכות[ג], ואילו בברייתא מבואר שמברך מעין שלש. **אֶלָּא פְּשִׁיטָא** שהברייתא **רַבָּנָן** היא, ומשום כך אם אין הפרוסות קיימות מברך מעין שלש, **אִי הָכִי, קָשְׁיָא דְּרַבָּנָן אַדְּרַבָּנָן**, שבברייתא זו מבואר שסברו רבנן שעל אורז מברך מעין שלש, ואילו בברייתא המובאת לעיל מבואר שמברכים בורא נפשות. **מתרצת הגמרא: אֶלָּא, לְעוֹלָם** הברייתא דעת **רַבָּנָן** היא, **וְתַנֵּי** - ויש לשנות בברייתא **לְנֶגֶד אוֹרֶז, וּלְבָסוֹף אֵינוֹ מְבָרֵךְ עָלָיו וְלֹא בָּלוּם** - שמברכים בורא נפשות[ד].

★

הגמרא חוזרת לדון בדין תבשיל שמעורב בו קמח[ה]: אָמַר רָבָא, הָאי רֵיחָטָא [-תבשיל העשוי מקמח שמן ודבש[ו]] **דְּמַקְּלָאֵי** - שעושים בני הכפר, **דְּמַפְּשָׁא בֵּיהּ קֻמְחָא** - שנותנים בו הרבה קמח, **מְבָרֵךְ עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, מַאי טַעְמָא, דְּמִידְּמִיד** - שהסולת שבו הוא העיקר. אבל ריחטא **דְּמִחַוֵּיז** - שעושים בני העיר[ז], **דְּלָא מַפְּשָׁא בֵּיהּ קֻמְחָא** - שאינם מרבים בהם קמח, **מְבָרֵךְ עָלָיו שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ, מַאי טַעְמָא, דּוּשְׁבָּא** - הדבש שבה, הוא **עִיקָּר** המאכל[ח]. **וְהָדַר** - ושוב **אָמַר רָבָא, אִידִי וְאִידִי** - בין על מה שעושים בני הכפר, ובין על מה שעושים בני מחוזא, מברכים **בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, דְּרַב וְשִׁמּוּאֵל דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ** - אמרו שניהם, **כָּל** מאכל **שֶׁשָּׁשׁ בּוֹ** דגן **מַחֲמֶשֶׁת הַמִּינִים**, לעולם הקמח הוא העיקר, **וּמְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת.**

★

הגמרא דנה מתי פירורים נחשבים לפת, כדי לברך עליהם המוציא: אָמַר רַב יוֹסֵף, הָאי חֲבִיצָא - תבשיל עשוי מפירורי פת ומבושל באילפס **דְּאִית בֵּיהּ פְּרוּרִין גְּדוֹלִים בַּזַּיִת, בָּתְּחִלָּה** - קודם האכילה, **מְבָרֵךְ עָלָיו הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ, וּלְבָסוֹף** - ולאחר האכילה **מְבָרֵךְ עָלָיו שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת**[ט]. **וחביצא דְּלֵית בֵּיהּ** - שאין בו **פְּרוּרִין בַּזַּיִת, בָּתְּחִלָּה מְבָרֵךְ עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת, וּלְבָסוֹף בְּרָכָה אַחַת מֵעֵין שָׁלֹשׁ**, משום שרק פירורים שיש בהם כזית חשובים לחם לענין ברכה[י]. **אָמַר רַב יוֹסֵף, מִנַּא אֲמִינָא לֵהּ** - מנין אני לומד דין זה, שעל פירורים כזית מברכים המוציא, **מִדְּתַנְיָא, הַיָּד עוֹמֶדֶת** ישראל[יא] **וּמַקְרֶיבֶ**ת - ונותן לכהן להקריב **מִנְחוֹת בִּירוּשָׁלַיִם**, אם לא הקריב מנחות ימים רבים, **אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱיָינוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה. נִטְּלָן** הכהן למנחות **לֶאֱכֹל, מְבָרֵךְ הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ**[יב], **וְתַנֵּי צִלָּה** - ואמרו במשנה על המנחות **פְּרוּסוֹת בַּזַּיִת** - כל המנחות העשויות בכלי[יג], **פּוֹתְתָן בַּזַּיִת** - בוצעם ועושה אותם פתיתים גדולים כזית[יד]. הרי שעל פירורים שיש בהם כזית, מברך המוציא[טו].

שׁוֹאֵל הַגְּמָרָא: מַאי חָזֵית עֲלָהּ - מהי הכרעת ההלכה בדין חביצא. **מְשִׁיבָה הַגְּמָרָא: אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, הָאי חֲבִיצָא, אַף עַל גַּב דְּלֵית בֵּיהּ פְּרוּרִין בַּזַּיִת, מְבָרֵךְ עָלָיו הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ**[טז]. **וְאָמַר רָבָא, וְהוּא** - ומה שמברכים עליו המוציא, אין זה אלא **בְּדְאִיבָּא עֲלֵיהּ תּוֹרֵיתָא דְּנַהֲמָא** - שיש על הפירורים תואר מראית לחם[יז].

★

הגמרא מבארת מה הדין בפת הנקרא טרוקנין לענין חלה: טְרוֹקְנִין[יח], **חַיְּיבִין בַּחַלָּה, וְכִי אֲתָא רַבִּין** מארץ ישראל **וְכִי אֲתָא** - וכשבא רבין לבבל אמר **שֶׁאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, טְרוֹקְנִין פְּטוּרִין מִן הַחַלָּה**[יט]. **ומבארת הגמרא: מַאי טְרוֹקְנִין, אָמַר אַבָּיֵי, כּוּבָּא דְּאַרְעָא** - בלילה של קמח ומים, שלא נעשו עיסה[כ], שאופים אותה בגומא שבראש הכירה[כא]. **וְאָמַר אַבָּיֵי, טְרִיתָא**[כב], **פְּטוּרָה מִן הַחַלָּה. ומבארת הגמרא: מַאי טְרִיתָא, אִיבָּא דְּאָמְרִי** - יש אומרים, שהוא **גְּבִיל מְרֻתָּח** - בלילה של קמח ומים שלא נעשו עיסה, אלא בחשו אותם בכף, ושופכים אותם על הכירה כשהיא מוסקת[כג]. **וְאִיבָּא דְּאָמְרִי** שהוא **נַהֲמָא דְּהִנְדָּקָא** - לחם שעושים בארץ הודו[כד], והוא בצק שאופים בשפוד, ומושחים אותו, כל זמן אפייתו בשמן או מי ביצים[כה]. **וְאִיבָּא דְּאָמְרִי** שהוא **לַחְמָם הֶעָשׂוּי לַעֲשׂוֹת** ממנו **כּוּתָּח** - מאכל העשוי מפת מעופשת וחלב, ורגילים לטבל בו את המאכל[כו], ולחם זה אופים אותו בחמה, ומשום כך הוא פטור מחלה[כז].

הגמרא מביאה סתירה בדין לחם העשוי לכותח: תָּנֵי - שנה **רַבִּי חִיָּיא** בברייתא, **לֶחֶם הֶעָשׂוּי לְכוּתָּח פָּטוּר מִן הַחַלָּה. מקשה הגמרא: וְהָא תָּנֵא**, לחם העשוי לכותח **חַיָּיב בַּחַלָּה. מתרצת הגמרא:** שם בברייתא שאמרו שחייב, הוא **דְּקָתָנֵי טַעְמָא** - כמו שמבואר הטעם בברייתא עצמה, שאמרו שם, **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר**, שלא כל פת העשויה לכותח חייבת בחלה, אלא **מַעֲשֵׂיהּ** [-צורת עשיית הפת] **מוֹכִיחִין עָלֶיהָ**, אם היא חייבת בחלה, שאם **עֲשָׂאָן**

א. **כלומר** שאם אינו מין דגן, בכל אופן שהוא נחלקו חכמים על רבן גמליאל, אבל במיני דגן לא נחלקו בכל האופנים כמבואר בסמוך. רש"י (ד"ה ולא).

ב. **ראה** לעיל (ע"ג).

ג. **והרי** אף אחר שנימות, אינו גורע יותר מדיסא. רש"י (ד"ה מיבעיא).

ד. **לעיל** (ע:) נחלקו אמוראים, מה מברכים על חביץ קדירה, שהוא תבשיל שעשוי מקמח שמן ודבש, ואגב שהביאו שם את דברי רב ושמואל, דנה הגמרא בדבריהם, ועתה חוזרת הגמרא לדין חביץ קדירה.

ה. **כתב** רש"י (ד"ה מיבעיא), שהוא חביץ קדירה, שדיברה בו הגמרא לעיל[ל].

ו. **מחוזא** היתה עירו של רבא, כמבואר ברש"י בעירובין (סב, ע"ב מתחיל).

ז. **או** משום שרוב המאכל היה הדבש. או משום שעיקר התבשיל הוא הדבש, והסולת בא רק להטעים את הדבש ולהכשירו. רשב"א (ד"ה דושבא).

ח. **ראי"ה** (ד"ה דושבא).

ט. **שהם** מנחת מרחשת, ומנחת מחבת, והוא הדין גם למנחת מאפה תנור, שאינה נעשית בכלי אלא נאפית בתנור, ולא הזכירו במשנה שם מנחות הנעשות בכלי, אלא למעט שתי הלחם ולחם הפנים, כמבואר בגמרא שם.

י. **ראה** ביעיני המפשט, איך ניתן ללמוד ממנחות לפת שנתבשלה.

יא. **ואין** לומר שהברייתא היא רבנן, שסוברים שפתיתי המנחות הם כזית, ומשום כך הם נחשבים פת, שהרי אמרה שליקט מכל המנחות יחד כזית, אלא הרי הברייתא היא כתנא דבי רבי ישמעאל שסבר שפתיתי המנחות היו פחות מכזית. רש"י (ד"ה מיבעיא).

יב. **משום** שנאמר במצה (דברים טז ג) 'לחם עוני', וצריך שיהיה עליו שם 'לחם'. רש"י (שם).

יג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא היטב.

יד. **והוא** כדי שאמרו שאפשר לערב בו עירובי חצירות (שיעורין ג:) ועירובי תחומין (שם פב:) בשבת, ויש בו שיעור של שמונה ביצים, כמבואר בעירובין (שם). וחצי ככר, הוא ארבע ביצים. אבל אם אכל בזמן גדול יותר, הרי זה כמו שאכל חצי כזית היום וחצי כזית למחר. רש"י (ד"ה והוא).

טו. **תבה** המהרש"א (ד"ה פת), מדוע השיעור זה הוא הלכה למשה מסיני כמבואר בעירובין (ד:).

טז. **ראה** ביעיני המפשט, מדוע הוצרכה הגמרא להקשות מהסיפא, והרי אף ברישא נאמר 'לקט מכולן כזית ואכלן' בלשון רבים. וכתב שיש ליישב. וראה בפני יהושע (ד"ה פ) שיישב תמיהה זו.

יז. **אבל** אם הם שרויים כל כך, עד שאין ניכר אם הם לחם או לא, אין מברך עליהם המוציא. רש"י (מתחיל שם: ד"ה פורתא).

יח. **וכתבו** התוספות (ד"ה מרוקנין), שאם הפת שרוי במים עד שהתלבנו המים מחמת הפת, אז הוא סימן שנתבטלה תורתיה דנהמא.

יט. **ותיקף** תבאר הגמרא מה הם.

כ. **גירסת** הרא"ש (סי' ח) היא, 'כי אתא רבין אמר רבי יוחנן, טרוקנין חייבין בחלה', ולדבריו אין מי שסובר שטרוקנין פטורים מחלה. וכך הוא בהגהת הגר"א על הגליון.

כא. **שנתן** מעט קמח והרבה מים, באופן שלא נעשה עיסה.

כב. **ראה** ביעיני המפשט, מה הטעם לחייבו בחלה ומה הטעם לפוטרו.

כג. **רש"ש** (ד"ה נהמא).

כד. **ראה** ביעיני המפשט מדוע היא פטורה מחלה.

כה. **רע"ב** (מסכת פאה פ"ח מ"ח).

כו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

כז. **ותיקף** תבאר הגמרא מה הם.

כח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבאר הטעם לפוטרו.

כט. **רש"ש** (ד"ה נהמא).

ל. **ראה** ביעיני המפשט מה החילוק בין גבילי מרתח לכותא דאורנא.

לא. **ראה** ביעיני המפשט מדוע היא פטורה מחלה.

לב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

לג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

לד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

לה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

לו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

לז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

לח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

לט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

מט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

נט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ס. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

סא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

סב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

סג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

סד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

סה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

סו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

סז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

סח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

סט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ע. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

עא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

עב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

עג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

עד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

עה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

עו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

עז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

עח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

עט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

פט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

צט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ק. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קי. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קיא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קיב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קיג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קיד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קטו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קטז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קיז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קיח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קיט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קכט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קל. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קלא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קלב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קלג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קלד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קלה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קלו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קלז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קלח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קלט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קמט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קנט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קס. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קסא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קסב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קסג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קסד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קסה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קסו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קסז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קסח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קסט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קע. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קעא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קעב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קעג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קעד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קעה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קעו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קעז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קעח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קעט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קפט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

קצט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ר. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ריא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ריב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ריג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ריד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רטו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רטז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ריז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ריח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

ריט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רכט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רל. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רלא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רלב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רלג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רלד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רלה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רלו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רלז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רלח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רלט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רמט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רנט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רס. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רסא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רסב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רסג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רסד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רסה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רסו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רסז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רסח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רסט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רע. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רעא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רעב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רעג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רעד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רעה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רעו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רעז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רעח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רעט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רפט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצ. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצג. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצד. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצה. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצו. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצז. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצח. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רצט. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רק. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רקא. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית הגמרא

רקב. **ראה** ביעיני המפשט, שם התבארה קושיית

בָּעֵבִין - שערכה והשוה את פניה כגלוסקאות נאות[א], חֲיָיבִין בחלה, שגילה שדעתו לעשותם לאכילה[ב]. ואם עשאם בָּלְמוּדִין - כנסרים[ג], שלא הקפיד על צורתם, פְּטוּרִים מחלה, שמוכח שמתחילה נתכוין לעשותם לכותח.

הגמרא חוזרת לבאר את הדין בכובא דארעא לענין ברכה: אָמַר לֵיהּ אַבָּיֵי לְרַב יוֹסֵף, הַאי כּוּבָּא דְּאַרְעָא [-בלילה של קמח ומים שאינה עיסה שנאפית בגומא שבכירה], מַאי מְבָרְכִין עָלָיו[ד]? - מה מברכים עליו. אָמַר לֵיהּ - השיב לו רב יוסף, כִּי סָבְרַת נָהֳמָא הוּא - וכי סבור הנך, שפת הוא ומברכים עליו המוציא, גּוּבְלָא בָּצְלָמָא הוּא - אינו אלא גיבול של קמח ומים, שאינו נחשב פת, וּמְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת[ה]. אומרת הגמרא: מַר זוּטְרָא קָבָע סְעוּדָתֵיהּ עֲלָוֵיהּ - קבע את סעודתו על כובא דארעא, וּבָרַךְ עֲלָוֵיהּ הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ, ואחר האכילה בירך שֶׁשׂ בְּרָכוֹת. אָמַר מַר בַּר רַב אַשִׁי, וְאָדָם יוֹצֵא בָּהֶן [-בכובא דארעא] יְדֵי חוֹבָתוֹ [-ידי חובת אכילת מצה] בְּפֶסַח, מַאי טַעְמָא, משום שֶׁלֶחֶם עוֹנִי קְרִינַן בֵּיהּ - שבמצה נאמר (דברים טז ג) 'לֶחֶם עוֹנִי', דהיינו, לחם שדרך העני לאוכלו, שאין צריך לאכול דוקא לחם שהדרך לקבוע עליו סעודה, אלא אף כובא דארעא שאין הדרך לקבוע עליו סעודה, נחשב פת לענין מצה[ו].

★

וְאָמַר מַר בַּר רַב אַשִׁי, הַאי הוּזְקָא דְּתַמְרֵי - דבש היוצא מהתמרים[ז], מְבָרְכִין עָלָיו שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ[ח], מַאי טַעְמָא, מפני שהדבש אינו נחשב חלק מהפרי, אלא כִּזֵּיעָה בְּעָלְמָא הוּא[ט]. אומרת הגמרא: מַמָּאן - כשיטת מי אמר מר בר רב אשי דין זה, כִּי הַאי תַּנָּא - כשיטת תנא זה, דְּתַנְיָא (תרומות פי"א מ"ב), דְּבָשׁ תְּמָרִים, וְיַיִן תַּפּוּחִים, וְחוֹמֶץ סְפָנְיוֹת - חומץ העשוי מענבים הנשארים בגפן בסוף הבציר[י], שלעולם אינם מתבשלים, וּשְׁאָר מֵי פֵּרוֹת [וחוץ מזיתים וענבים][יא], שֶׁל תְּרוּמָה, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר מְחַיֵּיב קֶרֶן וְחוֹמֶשׁ, אם שתה מהם בשוגג[יב], שמי הפירות נחשבים לחלק מהפרי, וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ פּוֹטֵר, שמי הפירות אינם חלק מהפרי, אלא זיעה בעלמא הם, ולא חל עליהם שם תרומה[יג]. ומר בר רב אשי שאמר שעל דבש תמרים מברכים שהכל, סבר כרבי יהושע.

★

אָמַר לֵיהּ הָהוּא מָרֵבָּנַן לְרַבָּא - שאל אחד מהתלמידים את רבא, טָרִימָא מָהוּ - דבר הכתוש קצת, ואינו מרוסק, מה מברכים עליו. לָא הָוֶה אַדַּעְתֵּיהּ דְּרַבָּא מַאי קָאָמַר לֵיהּ - לא הבין רבא מה שאל ממנו. יָתֵיב - ישב רַבִּינָא קַמֵּיהּ דְּרַבָּא - לפני רבא, וְאָמַר לֵיהּ לאותו תלמיד, על איזו טרימא שאלת, האם דְּשׁוּשְׁמֵי - כתישת שומשומין שנכתשו להוציא מהם שמן קָא אָמְרַת - שאלת, אוֹ דְּקוּרְטָמֵי - כתישת כרכום, שנעשה כדי ליתן בו יין לשתות קָא אָמְרַת - שאלת, אוֹ דְּפוּרְצָנֵי - כתישת ענבים שנכתשו כדי לתת על החרצנים מים לעשותם תמד[יד] קָא אָמְרַת - שאלת. אֲדַהֲכֵי וְהָכֵי - בעוד ששאל רבינא את התלמיד מה היתה שאלתו, מתוך דברי רבינא, אֲפַקְּרֵיהּ רַבָּא לְדַעְתֵּיהּ - הבין רבא את כוונת אותו תלמיד, וְאָמַר לֵיהּ לתלמיד, חֲשַׁיְילַתְּ וַדַּאי קָא אָמְרַת - ודאי כוונתך היא לשאול מה מברכים על דבר מעוך[טו], וַאֲכַרְתָּן מְזֻתָּא - והזכרתני הלכה, הָא - את מה דְּאָמַר רַב אַפִּי, הַאי תַּמְרֵי - אלו התמרים שֶׁל תְּרוּמָה, מוּתָּר לַעֲשׂוֹתָן טָהֳרִים, שאינו מפסיד את התרומה בכך[טז], שכתישת התמרים אינה שינוי לגרעיותא[יז], וְאָסוּר לשרות את התמרים במים לַעֲשׂוֹת מֵהֶן שֵׁכָר, שהוא מפסיד את התרומה, כיון שתמרים שנעשה מהם שיכר, משתנים לגרעיותא[יח]. וכיון שטרימא יש עליו שם תרומה, מוכח, שלא נשתנה מכמו שהיה קודם, שאף הטרימא נחשב לפרי, ויש לברך עליו בורא פרי העץ כמו שבירכו על התמרים קודם שכתשם. מסיקה הגמרא: וְהִלְכָתָא - וההלכה היא, דְּתַמְרֵי וַעֲבַדִינְהוּ טָרִימָא - תמרים שכתשום מְבָרְכִין עֲלַוֵּיהוּ בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ, מַאי טַעְמָא, דְּבִמְּתַיְירוּ קְיָימִי דְּבַמְּצִיעָרָא - שמה שכתשם אינו נחשב שינוי, ועדיין הם כמו שהיו מתחילה[יט].

★

אומרת הגמרא: שָׁתִיתָא - תבשיל העשוי מקמח שעשוי מקליות[יט], רַב אָמַר, מברכים עליו שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ, וּשְׁמוּאֵל אָמַר, מברכים עליו בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת. אָמַר רַב חִסְדָּא, וְלָא פְּלִיגִי - ולא נחלקו בזה רב ושמואל, אֶלָּא הָא - מה שאמר שמואל, שמברך בורא מיני מזונות מדובר בְּשתיתא שבלילתה עָבָה, שנתן בה הרבה קמח, וְהָא - ומה שאמר רב, שמברך שהכל, מדובר בְּבלילה רַכָּה - שלא נתן בה הרבה קמח. וּמבאר רב חסדא: עָבָה לַאֲכִילָה עֲבִדֵי לַהּ - עושים אותה לאכילה[יט], ואילו רַכָּה לְרַפּוּאָה קָא עֲבִדֵי לַהּ - עושים אותה לרפואה ואין הדרך לעשותה לאכילה, ומשום כך מברך עליה שהכל[כ].

מָתִיב - הקשה רַב יוֹסֵף לרב חסדא, שנינו בברייתא, וְשָׁוִין[כא] שֶׁבּוּחָשִׁין [-מגיסים בכף לערבו יפה] אֶת הַשְּׁתוּת הרכה[כב] [-היא שתיתא שדיברה בה הגמרא] בְּשַׁבָּת, כיון שאין בעירובה משום לישה[כג], וְשׁוֹתִין משקה הנקרא זִיתוֹם הַמְצָרִי[כד] בשבת[כה]. וְאִי פְּלָקָא דַּעְתָּךְ - ואם עולה בדעתך לומר, שבאכילת שתיתא רכה לְרַפּוּאָה קָא מְכַוְּונִין, קשה, רְפוּאָה בְּשַׁבָּת מִי שָׁרֵי - וכי מותר לעשות רפואה בשבת[כו]? אָמַר לֵיהּ אַבָּיֵי לרב יוסף, וַאֲפִילּוּ לֹא תִּתְכַּוְּונָא - וכי אתה אינך סובר ששתיתא רכה אף אם הוא עשוי לרפואה מותר לאוכלו בשבת, וְהָא תְּנַן - והרי שנינו במשנה (שבת קט:), כָּל הָאוֹכָלִין אוֹכֵל אָדָם לִרְפוּאָה בְּשַׁבָּת, וְכָל הַפְּשָׁקִין שׁוֹתֶה לרפואה, וממה שאמרה המשנה 'כל האוכלים' משמע שאף דבר שהוא עשוי לרפואה, כיון שאוכל הוא, מותר לאכלו בשבת[כז], ואף שם יש לך להקשות, וכי מותר לעשות רפואה בשבת, אֶלָּא מַה אִית לָךְ לְמֵימַר - מה יש לך לומר בתשם ההיתר במשנה שם, דְּגַבְרָא לַאֲכִילָה קָא מְכַוֵּין - שהאוכל או השותה מתכוין לאכילה, ומשום כך מותר אף אם מתכוין אף לרפואה, הָכָא נַמִּי - אף כאן בשתיתא יש לומר, דְּגַבְרָא לַאֲכִילָה קָא מְכַוֵּין - שהאדם האוכלו מתכוין לאכילה, ולכן אין בו איסור רפואה בשבת. לִישְׁנָא אָחֳרִינָא - ויש שאמרו דבר זה באופן אחר, אֶלָּא מַה אִית לָךְ לְמֵימַר, דְּגַבְרָא לַאֲכִילָה קָא מְכַוֵּין וּרְפוּאָה מִמֵּילָא קָא הָוְיָא - שאינו מתכוין רק לאכילה, והרפואה באה לו ממילא, הָכָא נַמִּי, בשתיתא יש לומר, לַאֲכִילָה קָא מְכַוֵּין וּרְפוּאָה מִמֵּילָא קָא הָוְיָא - שהוא מתכוין רק לאכילה, והרפואה באה לו ממילא[כח].

א. **רש"י** (ד"ה כעבין). ודאה רש"י בפסחים (ט: ד"ה מקפלין). ב. **רש"י** (ד"ה כעבין). וביאר המאירי (ט: ד"ה ואם) שאף שבסוף יבישם בחמה, מכל מקום, כיון שלש את העיסה על דעת לעשותה פת, כבר נתחייבה בחלה. ג. **רש"י** (ד"ה כלמודין). והיינו כעין עמודים ארוכים ודקים. מאירי (ט: ד"ה ואם). והשיטה מקובצת (ט: ד"ה ואפילו) הביא, שיש מפרשים, דהיינו שעשאה כמלמד, שאינו מקפיד על צורת הפת. ד. **על** טרימא, לא שאלו, שידע שכיון שאינו חייב בחלה, ודאי אינו נחשב פת אף לענין ברכה, ורק על כובא דארעא שהוא חייב בחלה, שאל מה דינו לענין ברכה. דברי דוד (ט: ד"ה מיתקיף). ה. **ביאר** הדברי דוד (שם), שאמר לו שאינו נחשב פת כיון שאין הדרך לקבוע סעודה על פת כזה, ולכן אף שלענין חלה הוא נחשב פת, לענין ברכה אינו נחשב פת, ורק אם קובע עליו סעודה בפירוש הרי הוא כפת, כמו שהביאה הגמרא בסמוך. ו. **שהרי** ממה שהוא חייב בחלה מוכח שהוא נחשב פת, ורק אין מברכים עליו ברכת המזון, כיון שאין הדרך לקבוע עליו סעודה, ולמצה אין צריך פת שהדרך לקבוע עליו סעודה. דברי דוד (ט: ד"ה ואפילו). ז. **המשקה** המתוק הנוטף מהתמרים, נקרא דבש. שיטה מקובצת (ד"ה ת"ש) וכתב הרא"ה (ד"ה ואפילו) שנקט מר בר רב אשי דוקא תמרים, לומר שאף בתמרים, שאחר שוב אם המשקה עדיין הם קיימים, אין המשקה היוצא מהם חלק מהפרי, ומברכים עליו שהכל, וכל שכן שאר מיני פירות, שאחר שמוציאים מהם משקה נפסד הפרי, שוראי מברכים על המשקה שהכל. ח. **כתבו** התוספות (ד"ה ת"ש) שהוא הדין לכל המשקים היוצאים מהפירות, שמברכים עליהם שהכל, חוץ מיין ושמן. ט. **כלומר**, שהוא כמו ללחוחית היוצאת מהפרי, שוראי אינה נחשבת לחלק מהפרי. י. **רש"י** (ד"ה ספוניות). ונקראים ספוניות מלשון סוף. יא. **תרומה** אינה נאכלת אלא להכהנים, והוכח תרומה בשוגג, חייב לתת לכהן קרן וחומש, כמפורש בתורה (ויקרא כב יב). יב. **וביאר** רש"י (ד"ה ור' יוסה) שרק בענבים ויתים, שהם עומדים לעשות מהם יין ושמן, היין והשמן נחשבים לחלק מהפרי, אבל שאר פירות שאינם עומדים לעשות מהם משקים, אלא לאכלם בעצמם, אין המשקים היוצאים מהם נחשבים חלק מהפרי[יג]. יג. **היינו** שנותנים מים עם גבי החרצנים, עד שהם קולטים את טעם הענבים ונעשים כעין יין. יד. **כן** ביאר רש"י (ד"ה ת"ש ופיסק ואלמ"ה) את מהלך הגמרא. והשיטה מקובצת (ד"ה ואם) ביאר, שרבינא סבר שטרימא הוא פסולת של דבר שנכתש, ושאלו אם כותנתו לפסולת של שומשמין אחר שעשו מהם שמן, או של ענבים אחר שנסחטו, או קורטומי, ופירש, שקורטומי הוא פסולת של תמרים שעשו מהם שיכר. ואמר רבא, שאינו פסולת, אלא תמרים שמפצפצים אותם, ומתוך הכתישה נדבקין זה עם זה, כעין עיגולי דבילה. טו. **שאסור** להספיד פירות של תרומה, כמבואר ברש"י בסוכה (לה: ד"ה שמפסידים). טז. **חדש** האביב (ד"ה אין). יז. **שאין** בשיכר של טעם התמרים, ואין בו ממשות מהפרי שיהיה שם תרומה עליו, שהרי אף המשקה היוצא מהתמרים מבואר בגמרא לעיל שאין עליו שם תרומה. והתמרים עצמם אחר שנעשה מהם שיכר נשתנו לגרעיונות, ונמצא שנפסדה התרומה. יח. **היינו** חשים שנתנום בתנור בעודם לחים ונתייבשו שם. וכתב רש"י בשבת (קנה: ד"ה קלי), שקמח זה מתוק הוא, ועושים ממנו שתיתא על ידי שנותנים בו שמן ומים ומלח. ובעירובין (נט: ד"ה שפיפתא) כתב, שהיו נותנים דבש בתוך התבשיל. יט. **ומבואר** בורא מיני מזונות, כשם שמברכים על כל דבר שמעורב בו קמח, כמבואר לעיל (ו:). כ. **רשב"א**, ראי"ה (ד"ה שפיפתא), ושיטה מקובצת (ד"ה אם). כא. **שבתחילת** הברייתא (שבת קנה:) נחלקו רבי יוסי בר יהודה ורבי, אם מותר לעשות שתיתא עבה בשיעור, שהוא מערב מעט ואוכל, שרבי שסבר שבטחנת מים על קמח חייב משום לש אף אם לא עירב, סבר שאסור. ורבי יוסי בר יהודה שסובר שאינו עובר משום לש עד שיערב את הקמח עם המים, סובר שאם הוא מערב בשיעור מותר. ואמרה הברייתא שאף שנחלקו בדבר אחד, בדין זה שניהם מודים. כב. **בשבת** (קנ:). העמידה הגמרא, שהברייתא מדברת דווקא בשתיתא רכה, שהרי בתחילה אמרה הברייתא שלדעת רבי אין מערבים את השתיתא בשבת, אלא ודאי שבתחילה דברה הברייתא בשתיתא עבה, ועתה מדברת הברייתא רק בשתיתא רכה. כג. **שאיסור** לישה הוא רק בשצריך לגבל שני דברים ביחד כעין עיסה, אבל שתיתא רכה, אין בה לישה אלא רק עירוב בכף, ורק שתיתא עבה שהיא כעין עיסה, יש בה איסור לישה. רש"י (שבת שם ד"ה ובעבה). כד. **מבואר** בפסחים (מב:), שהוא משקה העשוי משעורים [ולרב פפא מחטים] וכרכום ומלח במדה שוה [מכל אחד שליש], ושורים אותם יחד, וקולים אותם בתנור, וטוחנים אותם. והיו שותים משקה זה מפסח עד שבועות, והשותה אותו, אם היה עצור בנקביו, היה משלשלו, ואם היה לו שלשול, היה מעביר ממנו את השלשול. כה. **כיון** שהוא משקה, ואף שהוא מרפא מותר לשתותו בשבת, כמבואר בהמשך הגמרא, שכל שהוא משקה, מותר לשתותו בשבת, אף שהוא מועיל לרפואה. רש"י (שבת שם ד"ה ומושכר). כו. **שגזרו** חכמים שלא יעשו שום רפואה בשבת, כדי שלא יבואו לשחוק סממנים כדי להשתמש בהם לרפואה, ושחיקת סממנים אסורה מדאורייתא משום איסור טוחן. רש"י בשבת (נג: ד"ה גוזיתן). כז. **תוספות** (ד"ה ואפילו) והשיטה מקובצת (ד"ה אפילו) כתב, שהמשנה שם מדברת רק בדברים שדרך הבריאים לאוכלם לפעמים, אבל דברים המיוחדים רק לרפואה ואינם מאכל בריאים כלל, אסור לאוכלם בשבת. וכתב שאף ששתיתא הוא דבר המיוחד לרפואה, מכל מקום כיון ששתיתא בשהיא עבה מזון גמור היא, וכשהיא רכה לא נשתנה בה המזון מכמו שהיה כשהיתה עבה, אלא שנתן בה יותר מים, לכן דינה כאוכל גמור, שמותר לאוכלו בשבת, אף שהוא עשוי לרפואה. כח. **כן** פירש באמרי נועם (ד"ה ואפילו), שללשון הראשון, מותר אף אם הוא מכוין גם לרפואה, וללשון השני, מותר רק אם אינו מכוין כלל לרפואה. ובחדוש האביב (ד"ה פירש), שללשון הראשון, מותר רק אם אינו צריך כלל את הרפואה, וללשון השני אף אם הוא צריך את הרפואה, מותר כל שהוא מכוין לאכילה ולא לרפואה.

אומרת הגמרא: וְצָרִיכָא דְּרַב (וּשְׁמוּאֵלd"כ) - אף ששנינו בברייתא, שמותר לאכול שתיתא רכה בשבת, שאף שהוא עומד לרפואה, אוכל הוא, הוצרך רב להשמיענו, שחייב לברך עליו!. **דְּאִי מַהְאי** - שאם היינו יודעים רק את מה שמבואר בברייתא, ששתיתא נחשב אוכל לגבי שבת, לא הייתי יודע שחייב לברך עליו, דְּהָוֶה אָמֵינָא - שהייתי יכול לומר, שרק בשבת שהאוכל לַאֲכִילָה קָא מְבַוֵּין[לא], וּרְפוּאָה מְיַיתְיָא קָא חָזֵינָא - והרפואה ממילא באה לו, אז נחשב השתיתא לאוכל, אֲבָל הָכָא - כאן, לענין הברכה, כֵּיוָן דְּלָכְתְּחִלָּה[לב] לִרְפוּאָה קָא מְכַוֵּין - שאינו מתכוין אלא לרפואה ולא לאכילה, לֹא לְבָרֵיךְ עֲלָוֵיהּ כְּלָל, קָא מַשְׁמַע לַן - משמיענו רב שאין הדבר כן, אלא כֵּיוָן דְּאִית לֵיהּ הֲנָאָה מִינֵּיהּ - שיש לו הנאה מהשתיתא, שהרי הוא דבר מאכל, בָּעֵי בָּרוּכֵי - צריך הוא לברך עליו.

★

שנינו במשנה: שֶׁעַל הַפַּת הוּא אוֹמֵר 'הַמּוֹצִיא' וכו' לחם מן הארץ'.

הגמרא דנה האם לשון הברכה על הפת היא 'המוציא' [עם ה"א בראש התיבה], או 'מוציא' [בלי ה"א בראש התיבה]: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הבא לאכול פת מַה הוּא אוֹמֵר** בברכתו, **'הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ'** - עם ה"א. **רַבִּי נְחֶמְיָה אוֹמֵר,** אומר **'מוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ'** - בלי ה"א.

כלל הוא בלשון הברכה, שיש לומר אותה בלשון עבר, שהוא משבח את ה' ואומר שהוא הוציא לחם מן הארץ, שהרי הלחם שהוא בא לאכול עתה כבר יצא מן הארץ[לג]. לפי כלל זה מפרשת הגמרא את המחלוקת של חכמים [תנא קמא] ורבי נחמיה.

אָמַר רַבָּא, בלשון **'מוֹצִיא', כּוּלֵּי עָלְמָא לָא פְּלִיגִי דְּאַפִּיק מַשְׁמַע** - כל התנאים לא נחלקו, ואף חכמים מודים שמשמעותה שכבר הוציא, בלשון עבר, וזו לשון ראויה[לד], שכן מצינו **דִּכְתִיב** בדברי בלעם על בני ישראל (במדבר כג כג) **'אֵ-ל מוֹצִיאָם מִמִּצְרָיִם',** ופסוק זה נאמר לאחר שכבר יצאו ממצרים, ובלעם מדבר על ההוצאה שהוציא אותם כבר, אם כן מוכח שהלשון 'מוציאים' משמעותה בלשון עבר[לה]. **כִּי פְּלִיגִי** - במה נחלקו התנאים בברייתא, **בִּלְשׁוֹן 'הַמּוֹצִיא'. רַבָּנָן סָבְרִי** - חכמים סוברים שלשון **'הַמּוֹצִיא' דְּאַפִּיק מַשְׁמַע** - משמעותה שכבר הוציא, בלשון עבר, שכן מצינו **דִּכְתִיב** - שכתוב בפסוק, בדברי משה רבינו לבני ישראל בסוף ארבעים שנה שהיו במדבר (דברים ח טו), **'הַמּוֹצִיא לְךָ מַיִם מִצּוּר הַחַלָּמִישׁ',** שה' הרציא לבני ישראל מים מן הסלע בכל הימים שהיו במדבר, ומשה אמר את הדברים לאחר שכבר הוציא להם מים מן הסלע, אם כן מוכח שלשון 'המוציא' משמעותה בלשון עבר, ולכן היא ראויה לברך בה. **וְרַבִּי נְחֶמְיָה סָבַר,** שהלשון **'הַמּוֹצִיא' דְּמַפֵּיק מַשְׁמַע** - משמעותה שיוציא, בלשון עתיד, ולא בלשון עבר, שכן מצינו **שֶׁנֶּאֱמַר** בפסוק, בדברי ה' אל משה שיאמר לבני ישראל בעוד הם במצרים (שמות ו ז), **'אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם',** ובאותה שעה עדיין לא יצאו, ועל כך שיוציא אותם בעתיד אמר לשון 'המוציא', אם כן מוכח שלשון זו היא לשון עתיד ולא לשון עבר, ולכן אינה לשון הראויה לברך בה[לו].

הגמרא מבארת כיצד יבארו חכמים לשיטתם את הפסוק שממנו הוכיח רבי נחמיה: וְרַבָּנָן - וחכמים החולקים על רבי נחמיה וסוברים שלשון 'המוציא' היא לשון עבר, יאמרו **שֶׁהַהוּא** - הפסוק 'המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים', פירושו הוא, **דַּהֲכִי קָאָמַר לָהוּ קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל** - שכך אמר להם הקדוש ברוך הוא לבני ישראל, **עָד מַשְׁקִינָא לָכוּ** - כאשר אוציא אתכם ממצרים, **עֲבִידְנָא לָכוּ מִלְּתָא כִּי הֵיכִי דְּיָדְעִיתוּ דַּאֲנָא הוּא דְּאַפֵּיקִית יָתְכוֹן מִמִּצְרָיִם** - אעשה לכם דבר, כדי שתדעו שאני הוא שהוצאתי אתכם ממצרים[לז], **דִּכְתִיב** - כפי שכתוב בראש הפסוק, **'וְיָדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא** אֶתְכֶם מִסִּבְלוֹת מִצְרָיִם', כלומר, לאחר שאגאל אתכם בזרוע נטויה[לח], באותה שעה תדעו שאני הוא ה' אלהיכם, ואני הוא שהוצאתי אתכם מסבלות מצרים[לט]. וכיון שהפסוק מדבר על הידיעה שידעו לאחר שיצאו, הוא אומר בלשון עבר, שה' הוציא אותם ממצרים.

כט. **כתב** המהרש"ל (מכמם שלמת ד"ה ותיכסכ), שאין לגרוס כאן 'ושמואל', שהרי שמואל דיבר בשתיתא עבה, ורק רב דיבר בשתיתא רכה. ובחפץ ה' (ד"ה ותיכסכ) כתב, שכיון שאמר רב חסדא ששמואל מודה לרב שבשתיתא רכה מברך שהכל, לכן אמרו 'וצריכא דרב ושמואל'. ל. **כתב** בחפץ ה' (שם), שודאי הוצרך רב להשמיענו שעל שתיתא רכה מברכים שהכל, ולא בורא מיני מזונות, ומכל מקום ביארה הגמרא, שבא רב להשמיענו בזה את עצם הדין שצריך לברך על שתיתא רכה [שאין אנו יודעים אותו מהמשנה][מ]. לא. **ביאר** באמרי נועם (שם), דהיינו שבשבת מוכרח הוא לכוין לאכילה, שאם לא כן אסור לו לאכול בשבת משום רפואה, אבל בחול שאינו מוכרח לכוין לאכילה, יש לומר שאין לו לברך עליו. לב. **תיבת** 'לכתחילה' אינה נמצאת בגירסת רש"י (ד"ה ס"ג). ואפשר שביארוה הוא, שאף בתחילת אכילתו דעתו אינה אלא לרפואה. שאם בתחילת אכילתו כוונתו לאכילה, ואחר שנתן לתוך פיו, כוונתו לרפואה, אין זה נחשב כעושה לרפואה, כמו שביאר רש"י לעיל (ו. ד"ה מתלג) בדברי הגמרא שם. לג. **רש"י** (ד"ה דאפיק). הקשה התוספת מגוח (ד"ה ומוציא), הלא בלשון עבר אומר 'הוציא', ואילו 'מוציא' וכן 'המוציא' אינם לשון עבר אלא לשון הווה [שהוא מוציא עתה], ולפי דברי רש"י שיש לומר את הברכה בלשון עבר, היה ראוי לברך 'אשר הוציא לחם מן הארץ', ותירץ, שיש לומר את הברכה בלשון תואר, שה' הוא זה שמוציא לחם מן הארץ, וכוונת רש"י שהתואר צריך להיות באופן שהוא כולל גם עבר, שה' קרוי 'מוציא' גם על שם שהוציא. ולשון תואר היא רק ב'מוציא' ו'המוציא', ואילו הלשון 'הוציא' אינה לשון תואר, ולכן אין מברכים 'אשר הוציא לחם מן הארץ'. לד. **ואף** על פי **שחכמים** מורים שהלשון 'מוציא' ראויה היא, מכל מקום אמרו בברייתא שצריך לומר דוקא 'המוציא', משום חשש עיורה אותיות, שהרי התיבה הקדמת בברכה ['העולם'] מסתיימת באות מ"ם, ואם יאמר 'מוציא' שהיא פותחת בם"ם, יש לחוש שמא לא יתן ריוח כראוי בין התיבות, ויהיה נשמע כמו תיבה אחת, ולכן אמרו שיאמר 'המוציא' בה"א בראש התיבה, וכך יהיו התיבות מובדלות ולא יהיו נשמעות כתיבה אחת. רשב"א (ד"ה והלכתא), בשם הירושלמי (נכתוס פ"ו ה"ג מוכז גם בתוספות נזקן פ"ג ד"ה והלכתא). וראה להלן (ע"ב בתוס"ע) את דברי התוספות בענין זה. לה. **ואין** חילוק בין 'מוציא' ל'מוציאים', וכיון שמצינו ש'מוציאים' הוא לשון עבר, גם 'מוציא' הוא לשון עבר. וכתבו האחרונים, שהגמרא לא הביאה ראיה מהפסוק (מהלש שם ז) 'מוציא אסירים בכושרות', שמדבר על יציאת מצרים [עי"ש ברש"י], מפני שהעדיפה להביא פסוק מהתורה. לו. **והפסוק** 'המוציא לך מים מצור החלמיש' שממנו הוכיחו חכמים ש'המוציא' הוא לשון עבר, יפרש רבי נחמיה שהוא מדבר על המים שעדיין היו יוצאים באותה שעה, וכן אלו העתידים עוד לצאת כל ימי היותם במדבר, ולכן אין מכאן הוכחה שהוא לשון עבר. רש"י (ד"ה ויכי). לז. **הדבר** שאוציא, הוא שאוציא אתכם בזרוע נטויה לעיני העמים. רמב"ן (שמות ו ז) [כלומר, שבפסוק שלפניו נאמר 'וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים', ועל כך מסיים הכתוב שבזה תדעו שאני ה']. והחתם סופר (ד"ה כך) כתב שהוא ירידת המן, שנאמר בו (שמות טז ד) 'ויוציאו כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים'. ויש אחרונים שפירשו שדבר זה הוא מתן תורה, וכפי שמשמע מראש הפסוק שכתוב 'ולקחתי אתכם לי לעם' [וראה ברמב"ם (יסודי התורה פ"ח ה"ב-ג) 'משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות ששעשה, וכמה האמינו בו במעמד הר סיני, שעינינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר האש והקולות והלפידים וכו' וכן הוא אומר פנים בפנים דבר ה' עמכם וכו']. לח. **ראה** הערה לעיל בשם הרמב"ן. לט. **ודאי** אף לרבי נחמיה הפסוק מדבר על הידיעה שידעו לאחר שיגאלו, אך רבי נחמיה הבין שכך אמר משה לבני ישראל, אחרי שאגאל אתכם, תדעו שהקדוש ברוך הוא ה' אלהיכם. ומכאר להם משה, באיזה ענין הוא ה' אלהיכם, שהוא עתיד להוציאכם מתחת סבלות מצרים [ר'המוציא אתכם' וגו' זהו ביאור מי הוא ה' אלהיכם, ואינו חלק מהנבואה לעתידו], והכתוב משתמש בלשון הנכונה לעכשיו, שהיא לשון עתיד, ואינו משתמש בלשון שתהיה נכונה לאחר שיצאו ממצרים. וחכמים מחדשים, שגם החלק של 'המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים' הוא חלק מהנבואה לעתיד [שלאחר שתגאלו תדעו שהוא הוציא אתכם מתחת סבלות מצרים], ואינו הגזרה מיהו ה' אלהיכם, ולכן אומר בלשון עבר. ויש שכתבו, שלדעת רבי נחמיה לשון 'ויודעתם' הוא ציווי לבני ישראל [ואינו נבואה לעתיד], שבעודם במצרים עליהם לדעת ולהשיב אל לבבם שה' יוציא אותם, ובשעה שיוקל עליהם עול השעבוד, ידעו שזהו מעשה ה' ואין זה בדרך הטבע. מ. **ולא** נתפרש בגמרא שמו של החכם בעל המעשה. מהרש"ל (מכמם שלמת, ד"ה ומשמפקין). אולם בפסקי רי"ד (ד"ה מה) וביחוסי תנאים ואמוראים (ערך יוסי) הגירסא 'בדרב זביד אבוה דרבי דרבי נתן'. וראה גירסא קרובה לזה בעיבו"ץ (ד"ה ומשמפקין). מא. **ההתעצלות** מכך שאדם גדול הוא, היא בגדלותו בלימוד ההלכה. ולכן כאשר רצו לברוך זאת בדקוהו בהלכה. חזון איש (שמועה ובטעות פ"ג ס"ק).

שאם היה נוהג כך, **אַשְׁמְעִינַן טַעְמָא** - היה מלמדנו בזה שפירוש הפסוק 'המוציא' אתכם מתחת סבלות מצרים', הוא כפי שפירשו אותו חכמים, שכיון שהוא מברך בלשון 'המוציא' אנו לומדים מכך שלשון 'המוציא' היא לשון עבר, ואם כן גם בפסוק שכתוב 'המוציא' פירושו בלשון עבר. **וְעוֹד אַשְׁמְעִינַן דְּהַלְכְתָא בָּרְבָּנַן** - שהלכה כחכמים החולקים על רבי נחמיה ואומרים שלשון 'המוציא' היא לשון עבר, והיא לשון רואיה לברכה[א]. **אֶלָּא** עתה **דְּאָמַר** בברכתו **'מוֹצִיא', מַאי קָא מַשְׁמַע לָן**, הלא בלשון 'מוציא' כולם מודים שהיא ראויה לברכה[ב].

מבארת הגמרא: וְאֵיהוּ דְּעָבַד - ואותו חכם שעשה כן ובירך בלשון 'מוציא', הטעם שעשה כן מפני שרצה **דַּאֲפוּקֵי נָפְשֵׁיהּ מִפְּלוּגְתָּא** - להוציא עצמו מן המחלוקת ולברך בלשון שהיא רואיה לכל הדעות, ולכן בירך בלשון שבה כולם מודים[ג].

פוסקת הגמרא הלכה באיזו לשון יש לברך: וְהִלְכְתָא, שיש לומר בברכה **'הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ'** כדברי חכמים בברייתא, משום **דְּקָיְימָא לָן** - שמקובל בידינו **כְּשִׁיטַת רַבָּנָן, דְּאָמְרֵי דַּאֲפִיק מַשְׁמַע** - משמעותה שכבר הוציא, בלשון עבר, והיא לשון הראויה לברכה[ד].

★

שנינו במשנה: וְעַל הַיְרָקוֹת אוֹמֵר וכו' 'בורא פרי האדמה'.

הגמרא דנה בענין שלקות [ירקות מבושלים], האם מברך עליהם 'בורא פרי האדמה'?: אומרת הגמרא: קָתָנֵי - שנה התנא במשנה שמברך על **הַיְרָקוֹת** 'בורא פרי האדמה', **דְּיוֹמְיָא דְּפַת** - באופן הדומה לפת, שנשנתה אף היא במשנה. ויש לדקדק מכך, **מָה** - כשם ש**הַפַּת** ששנה התנא היא דבר **שֶׁנִּשְׁתַּנָּה עַל יְדֵי הָאוּר**, שהרי העיסה נאפית בתנור ונעשית פת, **אַף יְרָקוֹת** ששנה התנא, **נָמֵי** - גם כן מדובר באופן **שֶׁנִּשְׁתַּנּוּ עַל יְדֵי הָאוּר** בבישול, ואף על אופן זה אמרה המשנה שמברך על הירקות 'בורא פרי האדמה', מפני שיש עליהם שם 'פרי' כבתחילה[ה]. ועל כך **אָמַר רַבְּנַאי מִשְׁמֵיהּ דְּאַבָּיֵי, זאת אוֹמֶרֶת** - מכאן יש ללמוד שכל **הַשְּׁלָקוֹת** [-ירקות מבושלים][ו] **מְבָרְכִין עֲלֵיהֶן 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, ואין אומרים שמכיון שנשתנו בבישול נשתנית הברכה שלהם[ז]. **(מַאי** - ממה אנו לומדים כן, **מִדְּקָתָנֵי** - מכך ששנה התנא דין הברכה על **יְרָקוֹת, דְּיוֹמְיָא דְּפַת**, ופת נשתנית על ידי האור).

הגמרא מביאה שיטות האמוראים בענין הברכה על שלקות: דְּרַשׁ רַב חִסְדָּא, מְשׁוּם רַבִּינוּ, וְאָמְרִי - ומי הוא שכינהו רב חסדא רבינו, **רַב, שֶׁלָּקוֹת מְבָרְכִין עֲלֵיהֶם 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**. המשיך רב חסדא ודרש, **וְרַבּוֹתֵינוּ הַיּוֹרְדִין מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל** לבבל, **וְאָמְרִי** - ומי הוא המכונה כך, **עוּלָּא**[ח], **מְשְׁמֵיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן עֲלֵיהֶן 'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ'**, שכיון שנשתנו בבישול נשתנית הברכה שלהם, ואין מברכים עליהם 'בורא פרי האדמה' כמו על ירקות חיים. נמצא שיש מחלוקת בין רב לרבי יוחנן בענין הברכה על שלקות!

רב חסדא מיישב שאין מחלוקת בין רב לרבי יוחנן: מוסיף רב חסדא, **וְאָמַר** שאין מחלוקת בין המחלוקת בניניהם, וכולם מודים שיש שלקות שברכתם 'בורא פרי האדמה' ויש שלקות שברכתם 'שהכל נהיה בדברו'[ט], והכלל בזה הוא, **שֶׁפֵּרַשׁ שְׁתָּחֵת 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, כלומר, כל ירק שדרך בני אדם לאוכלו חי, ולכן כשהוא חי ברכתו 'בורא פרי האדמה', כאשר **שָׁלְקוֹ** [-בישלן] נשתנה ונעשה גרוע ממה שהיה בתחילה, שאין דרך בני אדם לאוכלו מבושל, ולכך אין לברך עליו 'בורא פרי האדמה', אלא ברכתו **'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ'** כמו שמברכים על שאר מאכלים. **וְכַד** ירק **שְׁתָּחֵת** [-בעודו חי] **'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ'**, משום שאין דרך בני אדם לאוכלו חי, כאשר **שָׁלְקוֹ** והביאו לדרך אכילתו, באופן זה הוא עיקר חשיבות הפרי, ולכן ברכתו **'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**. ורב שאמר שמברכים על שלקות 'בורא פרי האדמה', דיבר על ירקות שדרך בני אדם לאוכלם מבושלים, ורבי יוחנן שאמר שמברכים על שלקות 'שהכל נהיה בדברו', דיבר על ירקות שדרך בני אדם לאוכלם חיים[י].

שואלת הגמרא: בְּשָׁלְקָא - מובן מה שאמר רב חסדא, **כַּד** ירק **שְׁתָּחֵת** - בעודו חי ברכתו **'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ'**, כאשר **שָׁלְקוֹ** ברכתו **'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, **מְשַׁנְּתָה הָךְ בְּבָרְכָה** [-כרוב][יא] **וְסָלְקָא** [-תרד][יב] **וְקָרָא** [-דלעת][יג], שירקות אלו דרך בני אדם לאוכלם מבושלים, ובעודם חיים ברכתם 'שהכל'. **אֶלָּא** מה שאמר עוד רב חסדא, **כַּד** ירק **שְׁתָּחֵת 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'** כאשר **שָׁלְקוֹ** ברכתו **'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ'**, **הֵיכִי מַשְׁנְתָה הָךְ**, איזה ירק דרך בני אדם לאוכלו דווקא חי[יד].

משיבה הגמרא: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, מַשְׁנְתָה הָךְ בְּתוּמֵי [-שומים][טו] **וְקָרְתֵי** [-כרישין][טז], שירקות אלו דרך בני אדם לאוכלם רק בעודם חיים, ואין הדרך לאוכלם מבושלים, ובהם אמר רב חסדא שבעודם חיים מברך עליהם 'בורא פרי האדמה', וכאשר נתבשלו מברך עליהם 'שהכל נהיה בדברו'[טז].

הגמרא מביאה דעה נוספת: דָּרַשׁ רַב נַחְמָן מְשׁוּם רַבִּינוּ, וְאָמְרִי ומי הוא שכינהו רב נחמן 'רבינו', **שְׁמוּאֵל**[יז], **שֶׁלָּקוֹת מְבָרְכִין עֲלֵיהֶם 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, **וְהַבְּרִיּוֹת הַיּוֹרְדִים מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל** לבבל, **וְאָמְרִי** - ומי הוא הנקרא כך, **עוּלָּא**[יח], **מְשְׁמֵיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, שֶׁלָּקוֹת מְבָרְכִין עֲלֵיהֶן 'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ'**. והבין רב נחמן, ששמואל ורבי יוחנן דיברו על כל מיני הירקות ולא חילקו כפי שחילק רב חסדא, ואכן יש מחלוקת ביניהם בהלכה זו[יט]. מוסיף רב נחמן, **וַאֲנִי אוֹמַר**, שמחלוקת זו של שמואל ורבי יוחנן, **בְּמַחֲלוֹקֶת** תנאים היא **שְׁנִיָּה**. שנחלקו תנאים אם הבישול מבטל מהמאכל את שמו, ואף מחלוקת שמואל ורבי יוחנן תלויה בזה, וכפי שיתבאר.

רב נחמן מביא מחלוקת תנאים בברייתא, בענין מצה מבושלת, האם יוצאים בה ידי חובת אכילת מצה בפסח ותולה בזה מחלוקת התנאים: תָּנְיָא בברייתא (תוספתא פסחים פ"ב ה"ו) **יוֹצְאִין** ידי חובת אכילת מצה של מצוה בפסח **בְּרָקִיק** [-פת דקה][יז] **הַשָּׁרוּי** במים[יב], **וְכֵן בְּמָבוּשָׁל** ובלבד **שֶׁלֹּא נִמּוֹחַ** בבישולו, שהמצה נקראת **'לֶחֶם עוֹנִי'** (דברים טז ג) ואף השרוי והמבושל בכלל זה[יח], **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. וְרַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, יוֹצְאִים בְּרָקִיק הַשָּׁרוּי**, שהוא בכלל 'לחם עוני', **אֲבָל לֹא** יוצאים **בְּמָבוּשָׁל אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִמּוֹחַ** בבישולו, שכיון שנתבשל אינו בכלל 'לחם עוני', משום שאינו נקרא עוד 'לחם'.

ואומר רב נחמן, שמחלוקת שמואל ורבי יוחנן תלויה במחלוקת רבי מאיר ורבי יוסי. ששמואל שאמר שמברכים על שלקות 'בורא פרי האדמה', טעמו מפני שהבישול לא ביטל ממנו שם 'פרי', וזהו כרבי מאיר שהבישול אינו מבטל מהרקיק שם לחם. ורבי יוחנן הסובר שמברכים על שלקות 'שהכל נהיה בדברו', טעמו מפני שהבישול מבטל שם 'פרי', וזהו כשיטת רבי יוסי שהבישול ביטל מהרקיק שם לחם.

הגמרא דוחה את דברי רב נחמן[יט]: וְלָא הִיא, מחלוקת שמואל ורבי יוחנן אינה תלויה במחלוקת תנאים זו. שאפשר לדחות ולומר, **דְּכוּלֵּי עָלְמָא** - שכל התנאים בברייתא סוברים **שֶׁשְּׁלָקוֹת מְבָרְכִין עֲלֵיהֶן 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, שאף

א. **שצריך** אדם לברך את הברכה באופן שהוא מלמד את השומעים חידוש בנוסח הברכה, כפי שמבואר בתוספתא (פ"ג ה"ח) שמברכותיו של אדם ניכר אם בור הוא או תלמיד חכם הוא. רא"ש (פסחים פ"ג אות כ). אך הקשה האחרונים, שבגמרא להלן (נ.) נאמר שרפרם בר פפא שינה בנוסח, ורבא נזף בו. ותירץ בשמחת חכמים (מאמר"מ פנחס סי' עב), שהמעשה שם היה בציבור, ואין לאדם לשנות מהמוסכם ברבים, אך כשמברך בפני החכמים רשאי לשנות בנוסח כדי להשמיע חידוש בדבריו.

ב. **אף** שכלל בידינו 'יחיד ורבים הלכה כרבים', הוצרכה הגמרא לפסוק שיברך 'המוציא', מפני שחכמים מודים שאף לשון 'מוציא' משמע לשעבר. שיטה מקובצת (ד"ה והלכתא). והטעם שבאמת יש לברך דוקא 'המוציא' ולא 'מוציא' [אף על פי שהלשון 'מוציא' ראויה לכל הדעות וגם חכמים מודים בה], מפני החשש המבואר בירושלמי (פ"ו ה"ד) של 'עירוב אותיות', כלומר שכיון שהתיבה הקודמת בברכה ['העולם'] מסתיימת באות מ"ם, אם יאמר לאחריה 'מוציא' שהיא פותחת באות מ"ם יש לחוש שמא לא יתן ריווח ראוי בין התיבות ויהיה נשמע כתיבה אחת, לכן יאמר 'המוציא' שאינה פותחת במ"ם. ואמנם להמשך הברכה יש עוד מקום שיש לחוש לעירוב אותיות, כשאומר 'לחם מן', שאף שם האות מ"ם בסוף התיבה ובראש התיבה שלאחריה, מכל מקום בה קבעו חכמים את הברכה בדומה ללשון הכתוב (תהלים קד יד) 'מצמיח חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם להוציא לחם מן הארץ', ולא חששו לעירוב אותיות. תוספות (ד"ה והלכתא). ג. **וכן** בפירות מבושלים האם מברך עליהם 'בורא פרי העץ', וכן ביין מבושל האם מברך עליו 'בורא פרי הגפן'. תוספות (ד"ה משמיה). ד. **כתבו** התוספות (ד"ה מקשיא), שהדמיון בכך שמשתנה על ידי האור אינו דמיון גמור, שהרי הפת משתבחת על ידי האור, ואילו הירקות יש מהם שאינם משתבחים על ידי האור נפי' שמחלקת הגמרא להלן בין מיני הירקות). אלא כוונת הגמרא לומר, שכשם שבפת אין האור מגרע את הברכה ומברכים עליה 'המוציא', כך בירקות אין האור מגרע את הברכה ומברכים עליהם 'בורא פרי האדמה'. ה. **בתוספות** האמוראים, היו כמה חכמים שהיו רגילים לבא מארץ ישראל לבבל, והביאו לבבל את ההלכות שנלמדו בישיבות ארץ ישראל, ובין חכמים אלו היו עולא (כאן, משמיה קיש). נקט לשון 'היורדין', מפני שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות ובבל נמוכה ממנה. ע"פ רש"י (פסחים ג. ד"ה מאמר). ו. **לפי** ההבנה עתה, מחלוקתם היא בכל מיני הירקות, וביאור מחלוקתם היא האם הבישול מפקיע ומבטל שם פרי, ולכך אי אפשר לברך 'בורא פרי האדמה', או שמא אינו מבטל שם פרי. וראה עוד בהערה להלן (נ). ז. **ואף** אם בישלו עם בשר ומלח, שבאופן זה הבישול משביח אותו, מכל מקום אינו מברך עליו 'בורא פרי האדמה' אלא 'שהכל', משום שהירק עצמו נעשה גרוע על ידי הבישול, ומה שטעמו משביח הוא רק מחמת שהבשר והמלח נותנים בו טעם. תוספות (ד"ה מקשינן) ורא"ש (פי' מט). ח. **שבעודו** חי אין בו את עיקר חשיבותו, ולכן אין מברכים עליו את הברכה המיוחדת לירקות 'בורא פרי האדמה'. ט. **רש"י** (מוקי קמ: ד"ה כפי כרפס). י. **רש"י** (לעיל לה: ד"ה מיני). יא. **רש"י** (לקמן נו: ד"ה קלא). יב. **רש"י** (יומא קו: ד"ה מוקלין). יג. **רש"י** (סוכה לה: ד"ה כרתי). יד. **משמע** כאן שרב נחמן היה תלמידו של שמואל, ובספר דברי שמואל (כלל שנ) הביא הרבה ראיות לזה מהש"ס ומהראשונים. אך בדורות הראשונים, כתב בשם הראשונים (מ"א יומי לתוספות כת סוגת פרק ח"ד-מ"ש) שהכל. כתב שאין לומר כן, לפי שרב נחמן היה צעיר מאד בימיו של שמואל [כמבואר בבבא מציעא (פה:)], וביאר שמה שקרא לו כאן 'רבינו', הוא מפני שמשמואל היה ראש החכמים בנהרדעא. טו. **רב** נחמן היה חשוב, ולכן הוא מכנה את עולא 'חבריה', ואינו מכנה אותו 'רבותינו' כפי שכינה אותו רב חסדא. רש"י (ד"ה שלקות). טז. **כלומר**, בירקות שאין הדרך לאכלם חיים אלא מבושלים, כשאוכלם חיים ודאי מברך 'שהכל' נהיה בדברו'. ונחלקו שמואל ורבי יוחנן אם בישלם. ושמעו של רבי יוחנן, שכיון שהבישול שינה לגמרי את טעמו של הפרי מכפי שנברא, אינו קרוי עוד 'פרי' וברכתו 'שהכל'. ולדעת שמואל, הבישול לעולם אינו מבטל שם פרי, אך בעודו חי אין דרך לאכלו ולא תיקנו בו חכמים את ברכתו העיקרית, ורק לאחר הבישול מברך 'בורא פרי האדמה' כיון שכך הוא עיקר דרך אכילתו. וביארו שאין הדרך לאכלם מבושלים אלא חיים, כשאוכלם חיים מברך 'בורא פרי האדמה'. וכשבישלם, נחלקו מה ברכתם, לשמואל 'בורא פרי האדמה' ולרבי יוחנן 'שהכל', ושמעו של רבי יוחנן משום שהבישול מבטל ממנו שם פרי, ולשמואל הבישול אינו מבטל ממנו שם פרי. [ובארנו מחלוקת זו על פי הנחלת דוד (ד"ה שלקות)]. יז. **פופגניין** חררה דקה ורכה. רש"י (ב"ב יג: ד"ה קקיון). יח. **ואם** נימוחה המצה אינו יוצא בה, כיון שלא אכל כדרך אכילה. רש"י (פסחים פ: ד"ה מחן). יט. **ואין** לפרש שזהו המשך דברי רב נחמן, שהרי אמר קודם לכן 'ואני אומר' במחלוקת שניהם', ולא מסתבר שהוא חזר ודוחה את דברי עצמו. רשב"א (ד"ה לא).

על פי שנתבשלו, לענין ברכה הרי הם כבתחילה, **וְעַד כָּאן לֹא קָאָמַר רַבִּי יוֹסֵי הָתָם** - כל מה שאמר רבי יוסי שם בברייתא, שאין יוצאים במצה מבושלת, **אֶלָּא מִשּׁוּם** דִּכדי לצאת ידי חובת מצות מצה, **בְּעֵינַן** - אנו צריכים שיהיה **טַעַם** של **מַצָּה**, ובמצה מבושלת **לֵיכָּא** - אין טעם מצה, ולכן אף על פי שהיא עדיין נקראת 'לחם' אין יוצאין בה[נ]. **אֲבָל הָכָא**, בענין הברכה על שלקות, **אֲפִילּוּ רַבִּי יוֹסֵי מוֹדֶה** שמברך 'בורא פרי האדמה', שעדיין יש בהם שם 'פרי'.

הגמרא לעיל הביאה את דברי עולא בשם רבי יוחנן, שעל שלקות מברך 'שהכל נהיה בדברו'. הגמרא מבררת האם אכן זו היא שיטת רבי יוחנן: אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שְׁלָקוֹת מְבָרְכִין עֲלֵיהֶם 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'. וְאִילּוּ רַבִּי בְּנְיָמִין בַּר יֶפֶת אָמַר בשם רַבִּי יוֹחָנָן, שְׁלָקוֹת מְבָרְכִין עֲלֵיהֶם 'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ'. נמצא שנחלקו תלמידי רבי יוחנן, מה היא שיטתו בענין הברכה על שלקות[נ].

אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, מה שאמר עולא בשם רבי יוחנן, שהברכה על שלקות 'שהכל נהיה בדברו', **קָבָע עוּלָּא לְמִשְׁתְּיֵהּ** [-את שיבושו] **דְּרַבִּי בְּנְיָמִין בַּר יֶפֶת**, כלומר, עולא למד הלכה זו בצורה משובשת כדברי רבי בנימין שאמר כן בשם רבי יוחנן, עד שנתקעה ונקבעה בליבו, ולאחר מכן חזר ואמר זאת בבית המדרש בשם רבי יוחנן.

רבי זירא מקשה כמה קושיות על המחלוקת שהובאה בבית המדרש בין תלמידי רבי יוחנן: תָּהֵי [-עיין?] **בָּהּ רַבִּי זֵירָא** - במחלוקת שהובאה בבית המדרש בין תלמידיו של רבי יוחנן, והיה תמה, **וְכִי מָה הָעִנְיָן** להזכיר בבית המדרש דברי **רַבִּי בְּנְיָמִין בַּר יֶפֶת אֲצֶל** דברי **רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא**, הלא רבי בנימין בר יפת אינו רואי לחלוק עליו, מכיון **שֶׁרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא** דַּיְיקִ - מדקדק בלשון רבו[נא], וְכן הוא **גָּמִיר שְׁמַעְתָּא** - לומד את השמועה מִפִּיו של **רַבִּי יוֹחָנָן רַבָּיהּ**, וְאילו **רַבִּי בְּנְיָמִין בַּר יֶפֶת לָא** דַּיְיקִ - אינו מדקדק.

מוסיף רבי זירא ומקשה: וְעוֹד טעם שאין להביא את דברי רבי בנימין בר יפת במחלוקת עם רבי חייא בר אבא, **שֶׁרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא כָּל תַּלְתֵּין יוֹמִין סָהֲדֵהּ קָמֵיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן רַבֵּיהּ** - בכל שלושים יום היה חוזר על תלמודו לפני רבי יוחנן רבו[נב], וְאילו **רַבִּי בְּנְיָמִין בַּר יֶפֶת לָא סָהֲדֵהּ** - לא היה חוזר על תלמודו.

מוסיף עוד רבי זירא ומקשה: וְעוֹד יש לתמוה מדוע הובאה שמועתו של רבי בנימין בבית המדרש, **בַּר מִן דֵּין וּבַר מִן דֵּין** - חוץ מזה וחוץ מזה, כלומר, מלבד שתי ראיות אלו שהוכחנו שאין לחשוש כלל לדברי רבי בנימין בר יפת כשנחלק על רבי חייא, יש להוסיף ולהוכיח ממעשה שהיה, שמימיו לא אמר רבי יוחנן שהברכה על שלקות היא 'שהכל נהיה בדברו', כפי שאמר בשמו רבי בנימין בר יפת. **דַּהֲהוּא תּוּרְמָנָא** - שהיה מעשה במין קטנית הנקרא תורמוס, **דְּשָׁלְקֵי לֵיהּ שְׁבַע זִמְנִין בְּקִדְרָה** - שהרתיח לבשלו שבע פעמים בקדירה, **וְאָכְלֵי לֵיהּ** - ורגילים לאוכלו **בְּקִנּוּחֵי קְשׁוּדָּה**[נג]. **אֲתוּ** [-באו] **וְשָׁאֲלוּ רַבִּי יוֹחָנָן** מה מברכים עליו. **וְאָמַר לָהוּ, מְבָרְכִין עָלָיו** [-עליו] **'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, שאף על פי שנתבשל עדיין הוא כבתחילה ושם 'פרי' עליו. אם כן מוכח שרבי יוחנן סובר שהשלקות קיימים עוד בשמם הראשון ומברך עליהם 'בורא פרי האדמה'[נט].

רבי זירא מביא הוכחה נוספת שרבי יוחנן סובר שהברכה על שלקות 'בורא פרי האדמה': וְעוֹד אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, אֲנִי רְאִיתִי אֶת רַבִּי יוֹחָנָן שֶׁאָכַל זֵית מָלִיחַ, ועל ידי המליחה הוא דומה למבושל[ס], **וּבֵרִיךְ עֲלָיו בְּתְחִלָּה** - כדבר שבא להשמיענו, ששלקות עדיין נשארו בברכתם הראשונה, ויש לברך אחרי הזית המליח ברכת מעין שלוש. [יש להעיר, הלא מעשה זה הוא בשם רבי חייא בר אבא, וכיצד אפשר להוכיח מדבריו לסתור את רבי בנימין בר יפת, הלא הוא אכן חולק עליו בדעת רבי יוחנן. ויש שכתבו, שבשמועה מפי הרב יש חשש טעות שלא שמע כהוגן וכדומה, אבל כאן רבי חייא בר אבא מספר על מעשה שראה בעיניו, ואין לחשוש לטעות. ועוד, שרבי חייא לא העיד איזו ברכה רבי יוחנן בירך, אלא העיד בכללות שבירך ברכה, ובזה ודאי שאין לחשוש לטעות].

מתרצת הגמרא: שָׁאנֵי הָתָם - שונה הדין שם בענין מצות אכילת מרור, משום **דִּבְעֵינַן** - שאנו צריכים שיהיה בירק **טַעַם** של **מָרוֹר**, **וּבירקות שלוקין לֵיכָּא** - אין טעם מרור, ולכן אינו יוצא בהם ידי חובת אכילת מרור[סא]. אך לענין ברכה עדיין הוא נקרא 'פרי', ומברך עליו 'בורא פרי האדמה'.

הגמרא שבה למשעה שהיה, שרבי יוחנן אכל זית מליח ובירך עליו תחילה וסוף: שואלת הגמרא: אָמַר לֵיהּ רַבִּי יַרְמְיָה לְרַבִּי זֵירָא, רַבִּי יוֹחָנָן הֵיכִי מְבָרֵךְ [-כיצד בירך] **עַל זֵית מָלִיחַ** ברכה אחרונה, הלא הגרעין של הזית אינו ראוי לאכילה, **וְיַיִן דְּשִׁקְּלֵיהּ לְגַרְעִינֵיהּ** - שניטל הגרעין מן הזית, ואכל רבי יוחנן את הזית ללא גרעין,

---

כ. **לישון** מריח, כלומר מעיין ומחשב לדעת טעמו של דבר. רש"י (פירוש קט. ד"ה מפני). כא. **רש"י** (לעיל נב: ד"ה קונם). [והוסיף רש"י שם, שהוא קובע סימנים לזכרון]. כב. **לא** כל תלמודו שלמד מימיו, אלא כל תלמודו שהיה לומד במשך שלושים יום, היה חוזר לפני רבי יוחנן ביום שלושים ואחד. תוספות (ד"ה כל). והיה חוזר בקצרה ובאופן כללי, לראות אם הבין כראוי את דברי רבו. שיטה מקובצת (ד"ה ושוב). כג. **כלומר**, בתחילתו הוא מר מאד, ואחרי שמבשלים אותו שבע פעמים הוא נעשה מתוק וטוב, עד כדי שהוא נאכל למטעמים בקינוח סעודה. רש"י (פרה פ: ד"ה תורמוסין). כד. **שכך** מבואר בגמרא (שבת עו:), שמאכל שנמלח דומה בטבעו למאכל רותח, בכך שהוא פולט טעם ובולע טעם ממאכל אחר. רש"י (ד"ה שלקות) ותוספות (ד"ה זית). כתב רש"י (שם), שמדובר בזית שנמלח כמה ימים. כה. **ואין** יודע מה הן הברכות שבירך, ועל כך דנה הגמרא. כו. **בדברי** חכמים במשנה (לקמן מג.). כז. **רבי** זירא שהביא הוכחה זו, היה סבור כרב יצחק בר אבדימי (לקמן מז:) שאומר שאין מברך לבסוף ברכת 'בורא נפשות' אלא בביצים ומיני בשר, ואילו בשאר מאכלים אינו מברך לאחריהם כלום, ולכן בשלקות אם נשתנו ומברך עליהם בתחילה 'שהכל', לבסוף אינו מברך כלום. צל"ח (ד"ה אלמא). כח. **ורבי** חייא בר אבא שסיפר שרבי יוחנן בירך תחילה וסוף, זה במרור הוא מדרה שהטעם בטל על ידי הבישול. רשב"א (ד"ה אם).

כי. **לישון** מריח, כלומר מעיין ומחשב לדעת טעמו של דבר. רש"י (פירוש קט. ד"ה מפני). כא. **רש"י** (לעיל נב: ד"ה קונם). [והוסיף רש"י שם, שהוא קובע סימנים לזכרון]. כב. **לא** כל תלמודו שלמד מימיו, אלא כל תלמודו שהיה לומד במשך שלושים יום, היה חוזר לפני רבי יוחנן ביום שלושים ואחד. תוספות (ד"ה כל). והיה חוזר בקצרה ובאופן כללי, לראות אם הבין כראוי את דברי רבו. שיטה מקובצת (ד"ה ושוב). כג. **כלומר**, בתחילתו הוא מר מאד, ואחרי שמבשלים אותו שבע פעמים הוא נעשה מתוק וטוב, עד כדי שהוא נאכל למטעמים בקינוח סעודה. רש"י (פרה פ: ד"ה תורמוסין). כד. **שכך** מבואר בגמרא (שבת עו:), שמאכל שנמלח דומה בטבעו למאכל רותח, בכך שהוא פולט טעם ובולע טעם ממאכל אחר. רש"י (ד"ה שלקות) ותוספות (ד"ה זית). כתב רש"י (שם), שמדובר בזית שנמלח כמה ימים. כה. **ואין** יודע מה הן הברכות שבירך, ועל כך דנה הגמרא. כו. **בדברי** חכמים במשנה (לקמן מג.). כז. **רבי** זירא שהביא הוכחה זו, היה סבור כרב יצחק בר אבדימי (לקמן מז:) שאומר שאין מברך לבסוף ברכת 'בורא נפשות' אלא בביצים ומיני בשר, ואילו בשאר מאכלים אינו מברך לאחריהם כלום, ולכן בשלקות אם נשתנו ומברך עליהם בתחילה 'שהכל', לבסוף אינו מברך כלום. צל"ח (ד"ה אלמא). כח. **ורבי** חייא בר אבא שסיפר שרבי יוחנן בירך תחילה וסוף, זה במרור הוא מדרה שהטעם בטל על ידי הבישול. רשב"א (ד"ה אם).

בְּצַר לֵיהּ שִׁיעוּרָא - נפחת ממנו משיעור אכילה המחייב ברכה אחרונה, שהוא בכזית[א], ואם כן היה רבי יוחנן פטור מלברך אחריו[ב].

מתרצת הגמרא: אֲמַר לֵיהּ - השיב לו רבי זירא לרבי ירמיה, **מִי סָבְרַת** - וכי סובר אתה שיעור **בָּזַיִת גָּדוֹל בָּעֵינַן** [-אנו צריכים] כדי לחייב בברכה אחרונה, אין הדבר כן, אלא שיעור **בָּזַיִת בֵּינוֹנִי בָּעֵינַן** לזה, **(וְהָא אִיבָּא[ג] וְהָהוּא דַּאֲמַרְתּ לָקַמַּיְיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן** - ואותו זית מליח שהביאו לפני רבי יוחנן, **זַיִת גָּדוֹל הֲוָה** [-היה]. **דַּאֲף עַל גַּב דְּשָׁקְלוּהּ לְגַרְעִינוֹתֵיהּ, פָּשׁ לֵיהּ שִׁיעוּרָא** - שאף על גב שנטלו את גרעינו, עדיין נותר בו שיעור זית בינוני, וחייב בברכה אחרונה, ולכן בירך רבי יוחנן אחריו[ד].

הגמרא מוכיחה ששיעור אכילה הוא כזית בינוני: דְּתָנַן ששנינו במשנה (פרק ח' מ"ח), **זֵית שֶׁאָמְרוּ** - שיש לשער בו שיעור אכילה בכל מקום[ה], **לֹא קָטָן, וְלֹא גָּדוֹל, אֶלָּא בֵּינוֹנִי, וְהַזַּיִת הַבֵּינוֹנִי זֶהוּ הַנִּקְרָא 'אֲגוּרִי'. וְאָמַר** על כך **רַבִּי אַבָּהוּ, לֹא 'אֲגוּרִי' שְׁמוֹ** של הזית הבינוני, **אֶלָּא 'אַבְּרוּמִי' שְׁמוֹ, וְאָמְרֵי לַהּ** [-ויש אומרים] **'סַמְרוּסִי' שְׁמוֹ, וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ 'אֲגוּרִי', משום שֶׁשָּׁמְנוֹ** [-השמן שבו] **אָגוּר** [-מכונס] **בְּתוֹכוֹ** ומוכן לצאת ממנו, כמשקה ענבים, ואינו בלוע בו כמשקה תפוחים ותותים[ו].

★

הגמרא שבה לדון מהי הברכה על שלקות. מברירת הגמרא: מה שנחלקו האמוראים (לעיל ל"ח:) האם ברכת השלקות 'בורא פרי האדמה' או 'שהכל נהיה בדברו', **נֵימָא תְּנָאֵי** - האם נאמר שנחלקו בו כבר תנאים, כפי שיש ללמוד מהמעשה להלן[ז].

מביאה הגמרא מעשה: דְּחָנְהוּ תְּרֵי תַּלְמִידֵי דְּחָווּ יָתְבֵי קַמֵּיהּ דְּבַר קַפְרָא - שהיה מעשה בשני תלמידים שהיו יושבים לפני בר קפרא. **הֲבִיאוּ לְפָנָיו** של בר קפרא לאכול **בְּרוֹשׁ** שלוק, **וְדוּמְסְקִין** [-מין עשב] שלוקה **וּפַרְגִּיּוֹת** [-בשר עוף ששמו 'קורא']. **נָתַן בָּר קַפְרָא רְשׁוּת לְאֶחָד מֵהֶן** [-משני התלמידים] **לְבָרֵךְ** ברכה ראשונה על המאכלים אלו, ולהוציא את שאר המסובים ידי חובת הברכה[ח]. **קָפֵץ** [-מיהר] התלמיד **וּבֵרַךְ עַל הַפַּרְגִּיּוֹת** 'שהכל נהיה בדברו'. **לְגַלֵּג עָלָיו חֲבֵירוֹ** - התלמיד השני. **בָּעֵי בַּר קַפְרָא** ואמר, **לֹא עַל הַתַּלְמִיד הַמְבָרֵךְ אֲנִי כּוֹעֵס, אֶלָּא עַל הַתַּלְמִיד הַמְלַגְלֵג אֲנִי כּוֹעֵס.** פירוש בר קפרא את כעסו על המלגלג ואמר לו, **אִם חֲבֵירְךָ** [-המברך] **הוּמְה כְּמִי שֶׁאָכַל טָעֵם מַעֲשֶׂה בָּשָׂר מְעוּפִים**, ולכן הבשר חביב עליו, והקפיד לברך על החביב[ט]. **אַתָּה עַל מָה לְגַלְּגְתָּ עָלָיו.** חֲזַר בר קפרא **וְאָמַר, לֹא עַל הַמְלַגְלֵג אֲנִי כּוֹעֵס, אֶלָּא עַל הַמְבָרֵךְ אֲנִי כּוֹעֵס.** פירש בר קפרא את כעסו על המברך **וְאָמַר**, תמה אני, **אִם חָכְמָה אֵין נָאנּ**, שסברו אתה שאיני חכם, ומפני חכמתי אינך צריך לשאול אותי על מה לברך, מכל מקום, וכי **זְקָנָה אֵין נָאנּ**, הלא זקן אני, ומפני זקנתי היה לך לשאול אותי על איזה מהמאכלים לברך ולפטור את השאר. **מסיימת הגמרא: תָּנָא** - שנינו בברייתא, **וְשָׁנִיחֵם** [-שני התלמידים] נענשו **וְלֹא הוֹצִיאוּ** את **שְׁנָתָן** - לא סיימו את אותה שנה, ומתו בה[י].

מבואר, שהמברך סבר שיש להקדים את הפרגיות, והמלגלג סבר שיש להקדים את השלקות. הגמרא מברירת את מחלוקתם: מַאי - מה היתה מחלוקת התלמידים, **לָאו בְּהָא קָא מִיפַּלְגִי** - האם לא בכך, **דְּמְבָרֵךְ סָבַר שֶׁהַשְּׁלָקוֹת** [הכרוב והדומסקין] **וְכֵן הַפַּרְגִּיּוֹת**, ברכתם **שֶׁהַכֹּל נִהְיֶה בִּדְבָרוֹ**, שהשלקות נשתנית ברכתם לשהכל', והפרגיות הם דבר שאין גידולו מן הארץ וזו ברכתם', נמצא שכל המאכלים שלפניהם ברכתם שוה, **לְפִיכָךְ** [-לכן] המאכל **הֶחָבִיב** עליו הוא **עָדִיף**, וכיון שהיה הבשר חביב עליו הקדים וברך עליו ופטר את השאר. **וְאִילּוּ הַמְגַלְגֵּל** חלק **וְסָבַר, שְׁלָקוֹת** ברכתם **'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, שאין הברכה משתנית על ידי הבישול, **וְפַרְגִּיּוֹת** ברכתם **'שֶׁהַכֹּל נִהְיֶה בִּדְבָרוֹ'**, ונמצא שאין ברכת המאכלים שלפניהם שוה, **הִלְכָךְ פֵּירָא עָדִיף** - לפיכך הפירות חשובים מן הפרגיות, וברכתם קודמת, משום שהיא ברכה חשובה שתיקנו לברך על דברים חשובים. נמצא, שתלמידי בר קפרא נחלקו במחלוקת האמוראים לעיל (ל"ח:), האם ברכת השלקות היא 'שהכל' או 'האדמה'.

דוחה הגמרא: לָא, אין הכרח שמחלוקתם היא מהי ברכת השלקות. אלא **דְּכוּלֵּי עָלְמָא** - ששני תלמידים אלו סוברים **שֶׁשְּׁלָקוֹת** וכן **פַּרְגִּיּוֹת** ברכתם **'שֶׁהַכֹּל נִהְיֶה בִּדְבָרוֹ'**, ואם כן כל המאכלים שהביאו לפניהם ברכתם שוה, **וְהָכָא בְּהָאי קָא מִיפַּלְגִי** - וכאן בסברא זו נחלקו, **מָר** - המברך **סָבַר, שכאשר יש לפניו מאכלים שברכתם שוה, המאכל הֶחָבִיב** עליו **עָדִיף**, ועליו הוא מברך, ולכן בירך על הפרגיות שהיו חביבים עליו, **וּמָר** - המלגלג **סָבַר, שְׁעָרוּב עָדִיף** מהפרגיות והדומסקין ועליו ראוי לברך, משום **דְּוַיין** - שטבעו לזון את האדם[יא], ולכן לגלג על חבירו שבירך על הפרגיות[יב].

★

הגמרא דנה מהי הברכה על ראש לפת חתוך: אָמַר רַבִּי זֵירָא, כִּי הֲוֵינַן בֵּי רַב הוּנָא - כאשר היינו בבית מדרשו של רב הונא, הוא **אָמַר לָן** [-לנו] הלכה זו. **הֲנֵי גַּרְגְּרִידֵי דְּלַפְתָּא** - אותם ראשי לפתות חיים[יג], **פָּרְמִינְהוּ פְּרִימָא רַבָּא** - אם חתך אותם חיתוך גס לחתיכות גדולות, **וּבָא לְאָכוֹל מֵהֶם, יְבָרֵךְ 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, כברכת לפת שלם, שבחיתוך כזה לא נשתנית ברכתו. **אַךְ אִם חָתַךְ אוֹתָם פְּרִימָא זוּטָא** - חיתוך דק לחתיכות קטנות, **יְבָרֵךְ עֲלֵיהֶם 'שֶׁהַכֹּל נִהְיֶה בִּדְבָרוֹ'**, שבחיתוך כזה נעשה גרוע ונשתנית ברכתו. **הוֹסִיף רַבִּי זֵירָא, וְכִי אֲתָאן לְבֵי רַב יְהוּדָה** - וכאשר באנו לבית מדרשו של רב יהודה, **אָמַר לָן שְׁהֵדִין הוּא, אֵידִי וְאֵידִי** - זה וזה, כלומר, בין בחתיכות גדולות ובין בחתיכות קטנות, ברכתו **'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, שאף בחתיכות קטנות לא נשתנית ברכתו, **וְהָאי דְּפָרְמִינְהוּ טָפֵי** - ומה שחתך אותם יותר [לחתיכות קטנות], הוא **כִּי הֵיכִי דְּנִמְתִּיק טַעֲמֵיהּ** - כדי להמתיק בכך את טעמו של הלפת[יד]. ונמצא שנחלקו רב הונא ורב יהודה בברכת ראשי לפתות שנחתכו לחתיכות דקות.

★

הגמרא דנה מהי הברכה על תבשיל של ירק שמעורב בו קמח: אָמַר רַב אַשִׁי, כִּי הֲוֵינַן בֵּי רַב בָּהְנָא - כאשר היינו בבית מדרשו של רב כהנא, הוא **אָמַר לָן** [-לנו] הלכה זו. **תְּבַשִּׁילָא דְּסַלְקָא** [-תבשיל של תרדין] **דְּלָא מַפְּשׁוּ בָּהּ קְמָחָא** - שאין מרבים לתת בו קמח, ברכתו היא **'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, לפי שהתרדים עיקר והקמח טפל[טו]. אך תבשיל **דְּלַפְתָּא** [-של לפת], **דְּמַפְּשׁוּ בָּהּ קְמָחָא מַפֵּי** - שמרבים יותר לתת בו קמח, ברכתו היא **'בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת'**, שזו הברכה על קמח מבושל, וכיון שהקמח מרובה יש לברך על התבשיל כברכת הקמח. **וְשׁוּב הֲדַר** - חזר בו רב כהנא **וְאָמַר, אִידִי וְאִידִי** - זה וזה, בין תבשיל של סלקא, ובין תבשיל של לפת, ברכתם **'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'** כברכת הירק שבתבשיל, והקמח טפל. **וְהָאי דְּשָׁדֵי בֵּהּ קְמָחָא מַפֵּי** - ומה שהטיל בו [בתבשיל של לפת] יותר קמח, **לְדַבּוּקֵי בְּעָלְמָא עֲבָדֵי לֵהּ** - רק לדבק את התבשיל עושים כן, ולא לשם מזון, ולכן הוא טפל לירק[טז].

★

אגב הנידון על ברכת תבשיל של תרדין, מביאה הגמרא את התועלת שיש בו לרפואה: אָמַר רַב חִסְדָּא, תַּבְשִׁיל שֶׁל תְּרִדִּין הוּא יָפֶה לַלֵּב, וְטוֹב לָעֵינַיִם, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁהוּא טוֹב לִבְנֵי מֵעַיִם[יז]. מוסיפה הגמרא, **אָמַר אַבָּיֵי, וְהַתּוֹעֶלֶת** שיש בתבשיל של תרדין **הוּא** רק **דְּיָתִיב אֲבֵי תָּפֵי** - כאשר ישב התבשיל על מקום שפיתת הקדירה בכירה[יח], **וּמְרוּב רתיחה עָבִיד** [-עשה, השמיע] קול

א. **שחיוב** ברכה אחרונה נלמד מהכתוב (דברים ח' י') 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך', ולשון 'ואכלת' שייך רק בכזית, שאין 'אכילה' אלא בכזית. רש"י (י"ח פנ"ו). ואף שחיוב הברכה כאן הוא מדרבנן [שיש סוברים שברכת מעין שלש אף על פירות מדרבנן, כמבואר ברמב"ם (מכלות פ"ח ס"י"ג), ואף לסוברים שהיא מהתורה, אך מהתורה אין חיוב אלא בכדי שביעה ולא בכזית], מכל מקום סמכו חכמים את תקנתם בברכה על פירות, על לשון התורה לגבי חיוב ברכת המזון באכילת פת, שבו נאמר לשון 'אכילה' שהיא בכזית. משנה ברורה (סי' כ' ס"ק י' ושעי' שיין שם ס"ק ח'). ב. **וביון** שהוא פטור מברכה אסור לו לברך, שהיא ברכה לבטלה, כמבואר לעיל (נ.). ג. **יש** למחוק תיבות אלו. הגהות יצינרוס. ד. **בשהגמרא** מקשה 'נימא כתנאי', כוונת הקושיא, כיון שנחלקו בכך תנאים, מדוע האמורא אמר את דינו בסתם, הלא היה לו לומר הלכה כפלוני. ספר הכריתות (שנת לימודים ש"ג סוף ס"ו) והלכות עולם (שער ג'). יש להקשות על הלשון 'נימא כתנאי', הרי הגמרא מביאה על כך מחלוקת בין תלמידי בר קפרא, והם אינם תנאים. וראה בתולדות תנאים ואמוראים (עמ' ל"ט) שביאר בסוגייתנו, שאף התלמידים בדור שאחרי רבי קרויים תנאים, כפי שמצאנו שרבי חייא ורב נקראו תנאים (ס"ש ס. ע"ש ג:). ה. **רש"י** (ד"ה מומסקין) ומביא רש"י (שם) פירוש נוסף, שהוא פרנ"ש [שדיפים. על פי רש"י (ויומ' פ"ד ס"ו שם)]. והקשה על פירוש זה מהמשך הגמרא, כפי שיובאר להלן. ומבואר בגמרא להלן שהכרוב והדומסקין הינו שלוקים. ו. **ע"פ** רש"י (ד"ה פרגיות, ומוס' פ"ו ס"ו). ז. **כתב** רש"י (ד"ה וקנה) שמאכלים אלו אין הפת פוטרתם מברכה, וצריך לברך עליהם אף בתוך הסעודה, משום שאינם באים ללפת את הפת. ומבואר בגמרא (לעיל מ"ו:), שדברים הבאים שלא מחמת הסעודה יש לברך עליהם אף בתוך הסעודה. וראה ביעוני הפשט. ח. **הצ"ח** (ד"ה קפץ) ביאר, שהתלמיד קפץ וברך כדי להראות שהקפיד לברך על הפרגיות רק משום שהם חביבים עליו, כמבואר בגמרא בסמוך. ט. **שכאשר** יש לפניו שני מאכלים שברכותיהם שוות,

יש לו להקדים ולברך על החביב עליו [כפי שמבואר להלן]. י. **שכן** שנינו להלן (מ"ב:), שעל דבר שאין גידולו מן הארץ, כגון בשר ביצים ודגים, מברך 'שהכל נהיה בדברו'. יא. **כפי** ששנינו בברייתא (לקמן מ"ב:), כרוב למזון ותרדין לרפואה. יב. **מכאן** מוכיח רש"י (ד"ה דומסקין), שדומסקין אין פירושו פרונ"ש כפי שהפירוש השני שהביא [ראה לעיל], שהרי הפרונ"ש הוא פרי וברכתו 'בורא פרי העץ', ויש להקדים ולברך עליו תחילה, ולא על הכרוב והפרגיות. ואין לומר שהפרונ"ש מברשל ולכן ברכתו 'שהכל', כמו שאר שלקות שנשתנית ברכתם על ידי הבישול [ומבואר להלן], שהרי הפרונ"ש אינו מבושל, ומפני שאין הדרך לבשל את הפרונ"ש. פני יהושע (ד"ה ומפ"ש). יג. **רש"י** (ד"ה גרגירי, ד"ה פרימא). יד. **השיטה** מקובצת (ד"ה ומי, ד"ה ותפ"ו) מבאר את דעת רב הונא שאמר שבחיתוך דק ברכתו 'שהכל', משום שבחיתוך כזה נשתנית צורתו של הלפת, ולכן נשתנית ברכתו. ורב יהודה חולק עליו, ואמר שכיון שעל ידי חיתוך דק הוא ממהיק את טעמו, זוהי צורתו של הירק ואין כאן שינוי. טו. **שאף** מיני דגן שאמרנו (לעיל ל"ו:) שהם תמיד עיקר המאכל [אף כשהם מיעונים], אין זה אלא כאשר נתנם לשם מזון, אך אם נתנם רק כדי לדבק אינם עיקר. תוספות (שם ד"ה כל). ובתחילה סבר רב כהנא שתבשיל של לפת נותנים בו קמח רק לשם מזון, ולכן אמר שמברך עליו 'בורא מיני מזונות', ושוב חזר בו ואמר, שאף בו נותנים את הקמח רק לדבק. דברי דוד (ד"ה ואמר רב כהנא). טז. **בבהותו** יפה ללב, וכתוצאה מכך הוא גם טוב לעיניים, כי מאור העינים תלוי בלב [כמבואר בעבודה זרה (כח:)]. ועל ידי ראיית העינים באים ברכה ושובע בבני מעיים [ולכן סומא אינו שבע (ויומ' ע"ה)], ולכן אמר כל שכן שטוב לבני מעיים, כלומר לשובע. מגיד תעלומה (ד"ה אבל מפ"ש). יז. **'בי תפי'** תרגומו 'בית השפיחה'. שהכירה עשויה כקדירה, ופתח בצידה שבו מניחים את העצים ומבעירים את האש, ומלמעלה פתח נוסף שעליו מניחים את הקדירה, ופתח זה קרוי 'בי תפי'. וכוונת הגמרא, שכיון שנמצא התבשיל במקום השפיחה, האש נכנסת בו בתוך ומרתיחתו היטב.

הנשמע כמו 'תּוֹךְ תּוֹךְ', שזהו סימן שהתבשיל התבשל בישול רב ונימוח מאד בבישולו.

★

הגמרא דנה מה היא הברכה על מי בישול של ירקות, לאחר שהוציאו מהם את הירק: אָמַר רַב פָּפָּא, פָּשְׁטָא לִי - דבר זה פשוט בעיני, **דְּמַיָּא דְּסָלָקָא בְּסָלָקָא** - שמי בישול של תרדין ברכתם כברכת התרדין, 'בורא פרי האדמה', **וְכֵן מַיָּא דְּלָפְתָּא בְּלָפְתָּא** - מי בישול של לפת ברכתם כברכת הלפת, **וְכֵן מַיָּא דְּכוּפְּחוּ שְׁלָקֵי בְּכוּפְּחוּ שְׁלָקֵי** - מי בישול של כל הירקות השלוקים ברכתם כברכת הירקות עצמם[יט]. אמנם **בָּעֵי** [-שאל] **רַב פָּפָּא, מַיָּא דְּשִׁיבְתָּא** - מי בישול של שֶׁבֶת [מין עשב, שנותנים מעט ממנו בתבשיל, ואחר כך מוציאים אותו[כ]], **מַאי** - מה מברכים עליהם. **מבאר רב פפא את צדדי הספק:** האם כשנותנים ממנו בתבשיל **לְמַתּוֹקֵי מַטְעֲמָא עְבָדֵי** - עושים זאת כדי למתק את טעמו של התבשיל, ואם כן ברכת המים 'בורא פרי האדמה', ככל מי בישול של ירקות, **אוֹ** שמא נתינתו בתבשיל **לְאַבּוּרֵי זוּהֲמָא עְבָדֵי לָהּ** - עושים זאת רק להעביר את זוהמת התבשיל ולא לנתינת טעם, ואם כן ברכתם 'שהכל נהיה בדברו'.

מוכיחה הגמרא: תָּא שְׁמַע, שנינו במשנה (עוקצין פ"ג מ"ד), **הַשֶּׁבֶת** של תרומה, **מְשַׁנְּתָנָהּ טַעַם בַּקְּדֵירָה** ולאחר מכן הוציא אותה מהקדירה, **מִפְּנֵי** מפתה **אֵין בָּהּ** [-בבד השֶׁבֶת] **מְשׁוּם** איסור **תְּרוּמָה,** ואם נפלה לתוך קדירה של חולין, אין הקדירה נאסרת באכילה לזר[יט], **וְכֵן אֵינָהּ מְטַמְּאָה טוּמְאַת אוֹכָלִים** - אינה מקבלת עוד טומאה כאוכלין[כא], שהיא אינה מאכל עוד, משום שכלה בה הטעם והיא כעץ בעלמא[כא]. **מבארת הגמרא את ההוכחה: שָׁמַע מִינָּהּ** - מוכח מלשון המשנה 'משנתנה טעם', שמה שנותנים את השבת בתבשיל, **לְמַתּוֹקֵי מַטְעֲמָא עְבָדֵי לָהּ** - עושים זאת למתק את טעמו. ואם כן ברכת מי השבת 'בורא פרי האדמה', כשאר מי שלקות. **מסיקה הגמרא: שָׁמַע מִינָּהּ** - אכן יש להוכיח כן.

★

הגמרא דנה בסדר בציעת הפת וברכת 'המוציא': אָמַר רַב חִיָּיא בַּר אַשִׁי, פרוסת **פַּת צְנוּמָה** [-יבשה[כב]] השרויה **בָּקְעָרָה**[כג], **מְבָרְכִין עָלֶיהָ 'הַמּוֹצִיא'.** כלומר, רשאי אדם לתת פיתו בקערה ואחר כך לברך, **אַף** שבנתינתה לקערה היא נעשית פרוסה, ואינו צריך להקדים ולברך בעודה שלמה[כד]. **מוסיפה הגמרא: וְסָלְקָא דַּעְתָּךְ דְּרַבִּי חִיָּיא** - ודברי רב חייא בר אשי אלו חלוקים על רבי חייא, **דְּאָמַר רַבִּי חִיָּיא, צָרִיךְ שֶׁתְּהֶא** [-שתסתיים] **הַבְרָכָה** שמברך 'המוציא' יחד **עִם** פרישת הפרוסה מן **הַפַּת.** כלומר, שיכוין לגמור את הברכה ולבצוע את הפת באותה עת[כה]. ואילו לפי רב חייא בר אשי, מברך 'המוציא' על פרוסה שכבר נפרסה קודם לכן[כו].

מקשה הגמרא: מְתִקֵּיף לָהּ - הקשה **רָבָא** על דברי רבי חייא, **מַאי שְׁנָא צְנוּמָה** - במה שונה פרוסה יבשה השרויה בקערה, שאמרנו לדעת רבי חייא **דְּלֹא** יברך עליה 'המוציא', הלא הטעם הוא **מִשּׁוּם דְּכִי קָלְיָא בָּרְכָה אַפְרוּסָהּ קָא קָלְיָא** - שכאשר מסתיימת הברכה, היא מסתיימת על פת פרוסה ולא שלמה, וקשה, הלא כאשר מברך **עַל הַפַּת** כשהיא שלמה, **נָמֵי** - גם כן **כִּי קָא גָּמְרָה** - כאשר מסתיימת הברכה **אַפְרוּסָהּ גָּמְרָה** - על פרוסה היא מסתיימת, שהרי אמר רבי חייא שצריך לברך ולפרוס באותה עת, ואם כן מה החשיבות שיש בפת זו, ומה הועלנו בכך שתחילת הברכה היתה בפת שלמה[כו].

יח. **רש"י** (ד"ה דמיא דסלקא). ד"ה ודנה הגמרא לשם מה נותנים אותו. יט. **תרומה** אינה נאכלת אלא לכהן, ולא לזר שאינו מזרע אהרן, שנאמר (ויקרא כב י) 'וכל זר לא יאכל קודש'. ואם נפלה תרומה לתוך חולין, התערובת אסורה לזר, אלא אם היה בחולין מאה כנגד התרומה (תרומות פ"ד מ"ז). ובד זה של תרומה, אף אם נפל לתוך חולין פחות מאה, אין התערובת אסורה לזר. רש"י (מכ"ש ע"ז נ: ד"ה פתן). כ. **מיני** מאכל מקבלים טומאה, ודבר שאינו מאכל אינו מקבל טומאה. רמב"ם (טומאת אוכלין פ"ג ה"ג). כא. **רש"י** (ד"ה דמיא דסלקא) ורע"ב (עוקצין פ"ג מ"ד). כב. **כמו** 'שבלים צנומות דקות'. (בהמשך מז כא). רש"י (ד"ה פת). כג. **שמותך** שהפת יבשה, נותנים אותה בקערה ויוצקים מרק עליה כדי לשרותה. אור זרוע (ח"ב סי' קמב). וכיון שהיא מתרככת, היא נחשבת כפרוסה. דברי דוד (ד"ה פת), ע"פ רש"י (ד"ה פת, ד"ה צריך). כד. **כן** ביארו כמה ראשונים, ראה עיוני הפשט. כה. **טעמו** של רבי חייא, שיש לברך על פת שלמה משום כבוד הברכה, ולכן לא יפרוס לפני הברכה, ומאידך אין להפסיק בבציעה בין ברכה לאכילה, ולכן יפרוס כאשר הוא מברך. ע"פ צל"ח (ד"ה ופלגינן). כו. **היה** פשוט לרבא, שעיקר המעלה בפת לענין ברכה, בסוף הברכה היא.

רבא חולק על רבי חייא בענין סדר בציעת הפת וברכת 'המוציא': אֶלָּא אָמַר רָבָא, סדר בציעת הפת כך היא, **מְבָרֵךְ** 'המוציא' תחילה, **וְאַחַר כָּךְ** - לאחר שמסיים את הברכה **בּוֹצֵעַ** את הפת, ונמצא שמברך את הברכה עד סופה על פת שלמה.

הגמרא מביאה את מנהג החכמים במחלוקת זו. אומרת הגמרא: גְּהָדְרֵי - בני הישיבה בנהרדעא, **עֲבְדֵי** [-עושים, נוהגים] כְּדברי **רַבִּי חִיָּיא**, שאמר לבצוע עם סיום הברכה. **וְרַבָּנָן עֲבְדֵי** - וחכמים[א] נוהגים כְּדברי **רָבָא** שאמר שמברך 'המוציא' ואחר כך בוצע. **מוסיפה הגמרא: אָמַר רַבִּינָא, אָמְרָה לִי אֵם** [-אמי?], **אֲבוּהּ עֲבִיד** - אביך עשה כְּדברי **רַבִּי חִיָּיא, דְּאָמַר רַבִּי חִיָּיא, צָרִיךְ שֶׁתְּהֵא הַבְרָכָה** באותה עת **עִם** בציעת **הַפַּת, וְרַבָּנָן עֲבְדֵי** - וחכמים נוהגים כְּדברי **רָבָא** שחלק עליו.

מסיקה הגמרא: וְהִלְכְתָא - וההלכה היא **כְּרָבָא, דְּאָמַר מְבָרֵךְ** 'המוציא' **וְאַחַר כָּךְ בּוֹצֵעַ** את הפת[ב].

★

הבא לאכול פת משתי ככרות, ולברך 'המוציא' על האחת ולפטור את השניה, צריך לברך על הפת המעולה יותר, מפני כבוד הברכה. הגמרא דנה על מעלות שונות בפת, ומביאה מחלוקת במעלת השלם: אֵיתְמַר, הֵבִיאוּ לְפָנָיו לאכול **פִּתִּיתִין** - פת שאינה שלמה **וּשְׁלָמִין** - פת שלמה, ובא לברך על האחת ולפטור את חברתה, **אָמַר רַב הוּנָא**, אם רצה **מְבָרֵךְ עַל הַפִּתִּיתִין וּפוֹטֵר** בברכתו **אֶת הַשְּׁלָמִין. שלדעת** רב הונא מעלת השלם אינה נחשבת מעלה לענין ברכה, ולכן יברך על מה שירצה[ג]. **וְרַבִּי יוֹחָנָן** חלק על רב הונא **וְאָמַר**, פת **שְׁלָמָה, מְזוֹנָה מִן הַמּוּבְחָר** לברך עליה[ד], ששלימות הפת היא מעלה לענין ברכה[ה].

הגמרא דנה במעלת פת חיטים על פת שעורים, שהיא עדיפה על מעלת השלם.

מוסיפה הגמרא: ואף רבי יוחנן שאמר שמצוה לברך על השלם, זהו דווקא כאשר שתי הככרות עשויות ממין אחד [שתיהן של חיטים או שתיהן של שעורים], **אֲבָל** אם הביאו לפניהם לאכול **פְּרוּסָה** [-חתיכת פת] **שֶׁל חִטִּין** ופת **שֶׁלָּמָה מִן הַשְּׂעוֹרִין**, ופת חיטים מעולה מפת שעורים, ונמצא שלפרוסה יש מעלה שהיא מחיטים, ולשלמה יש את מעלת השלם, בזה **לְדִבְרֵי הַכֹּל** [אף לרבי יוחנן] **מְבָרֵךְ עַל הַפת הַפְּרוּסָה שֶׁל חִטִּין, וּפוֹטֵר** בברכתו **אֶת הַפַּת הַשְּׁלָמָה שֶׁל שְׂעוֹרִין**, משום שמעלת פת חיטים כלפי פת שעורים, עדיפה על מעלת השלם[ו].

הגמרא תולה את הדין בפרוסה של חיטים ושלמה של שעורים, במחלוקת תנאים בענין הפרשת תרומה: אָמַר רַב יְרֵמְיָה בַּר אַבָּא, דין זה שאמרנו, שפת פרוסה של חיטים עדיפה מפת שלמה של שעורים, **בְּתַנָּאֵי** - הוא שנוי במחלוקת תנאים, שכן מצינו לגבי תרומה שמצוה להפריש מן היפה שבפירות[ז], ושנינו (תרומות פ"ג מ"ח), הבא להפריש תרומה מן הבצל, ויש לו בצל שלם שהוא קטן, ויש לו עור חצי בצל, שהוא גדול מהבצל השלם, הדין הוא **שתּוֹרְמִין** [-נותנים תרומה לכהן] **את הַבָּצָל הַקָּטָן** שהוא **שָׁלֵם, אֲבָל לֹא** תורמין את **חֲצִי הַבָּצָל הַגָּדוֹל**, אף שיש בו יותר מהבצל השלם. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, לֹא כִּי** [-לא כן], **אֶלָּא** יתרום **חֲצִי הַבָּצָל הַגָּדוֹל.**

מבארת הגמרא את המחלוקת: מַאי - במה נחלקו תנא קמא ורבי יהודה, **לָאו בְּהָא קָמִיפְלְגִי** - האם אין לומר שבכך נחלקו, **דְּמַר** - שרבי יהודה שאמר שיתרום חצי בצל גדול, **סָבַר** שמעלת **חֲשִׁיבוּת עֲדִיפָה** ממעלת השלם, ולכן אמר שיש לתרום את חצי הבצל הגדול שהוא חשוב יותר, **וּמַר** - ותנא קמא שאמר שיתרום בצל קטן שלם, **סָבַר** שמעלת **שְׁלֵמוּת עֲדִיפָה** ממעלת החשוב, ולכן אמר שיש לתרום את הבצל השלם, אף שהוא קטן מחצי הבצל. וכשם שנחלקו לענין הפרשת תרומה האם חשוב עדיף או שלם עדיף, כך יחלקו לענין ברכת 'המוציא', ובכלל זה ביש לפניו פרוסה של חיטים שהיא חשובה, ופת שלמה של שעורים, שלרבי יהודה יברך על פרוסה של חיטים, שחשוב עדיף משלם, ולתנא קמא יברך על שלמה של שעורים, ששלם עדיף מחשוב[ח].

הגמרא דוחה, שמחלוקת התנאים לגבי תרומה מתבארת באופן אחר, ואין ללמוד ממנה לענין ברכה על פרוסה של חיטים ושלמה של שעורים. דוחה הגמרא: תנא קמא ורבי יהודה לא נחלקו איזו מן המעלות עדיפה, **וְהֵיכָא דְּאִיכָּא כֹּהֵן** - והיכן שיש כהן ונותן לו את התרומה מיד, **כּוּלֵּי עָלְמָא לֹא פְלִיגִי דְּחֻשְׁבּוֹ עֲדִיף** - בין תנא קמא ובין רבי יהודה לא נחלקו שחשוב עדיף משלם, ויפריש לתרומה חצי בצל גדול שהוא חשוב. **כִּי פְּלִיגִי** - אימתי נחלקו התנאים במשנה, במקום **דְּלֵיכָּא כֹּהֵן** - שאין כהן מזומן לתת לו את התרומה מיד, והישראל צריך להצניע את התרומה עד שימצא כהן ליתנה לו, ויש לחוש שתתקלקל התרומה בינתיים, ורק באופן זה אמר תנא קמא שיתרום בצל קטן שלם, משום שטבעו של הבצל השלם שהוא מתקיים זמן רב ואינו מתקלקל. ולענין ברכה לא שייך חילוק זה, והוא דומה לתרומה במקום שיש כהן, שהרי לא שייך בו ענין של מתקלקל, ולכן כולם מודים שיברך על פת פרוסה של חיטים שהיא חשובה, ולא על פת שלמה של שעורים[ט].

הגמרא מביאה סמך לדבר, שאכן זהו הביאור במחלוקת תנא קמא ורבי יהודה: ומנין שנחלקו תנא קמא ורבי יהודה בדבר זה, **דְּתָנַן** במשנה (תרומות פ"ג מ"ז), **כָּל מָקוֹם שֶׁנָּיַח כֹּהֵן** מזומן לתת לו את התרומה, **תּוֹרֵם** אדם **מִן הַיָּפֶה** שבפירות, ונותנו לכהן מיד. **וְכָל מָקוֹם שֶׁאֵין כֹּהֵן** מזומן לתת לו את התרומה, **תּוֹרֵם** אדם **מִן הַמְּתֻקָּנִים** שבפירות, כלומר מפרי שטבעו להשמר זמן רב יותר, ולא יתקלקל במשך הזמן שיחלוף עד שיגיע לידי הכהן, ואף אם פרי זה המתקיים אינו היפה שבפירות[י]. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר**, אף במקום שאין שם כהן מזומן לתת לו את התרומה מיד, מכל מקום, **אֵין תּוֹרֵם אֶלָּא מִן הַיָּפֶה** שבפירות[יא]. וכיון שמצאנו שנחלקו במקום שאין כהן האם יש לתרום מהמתקיים או מהיפה, יש להעמיד אף את מחלוקתם לגבי בצל בענין זה.

הגמרא שבה למחלוקת רב הונא ורבי יוחנן לגבי מעלת פת שלמה: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, וְרַב שְׁמָעִים, כאשר הביאו לפניו פתיתים ושלמים, היה **יוֹצֵא יְדֵי חוֹבַת שְׁנֵיהֶן** - רב הונא ורבי יוחנן, שרב הונא אמר שמברך על הפתיתים, ורבי יוחנן אמר שמברך על השלמים[יב]. **וְנִנְזוֹ** - ומי הוא אותו ירא שמים שיוצא ידי חובת שניהן, **מַר בְּרִיהּ** [-בנו] **דְּרַבִּינָא**[יג]. **דְּמַר בְּרִיהּ דְּרַבִּינָא** כשמביאים לפניו פת פרוסה ושלמה, הוא **מָנַיח** את **הַפְּרוּסָה בְּתוֹךְ** [-מתחת][יד] **הַשְּׁלֵמָה**, ונמצאו שתיהן אחוזות ביד, וכך הוא מברך **וּבוֹצֵעַ** משתיהן, או רק מן השלמה[טו], ובאופן זה הוא יוצא ידי שתי הדעות.

מוסיפה הגמרא: תָּנֵי תַּנָּא קַמֵּיהּ דְּרַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק - שנה אחד החכמים ברייתא לפני רב נחמן בר יצחק[טז], **מָנַיח** את הפת **הַפְּרוּסָה בְּתוֹךְ** - מתחת הפת **הַשְּׁלֵמָה** וְכך **בּוֹצֵעַ וּמְבָרֵךְ. אָמַר לֵיהּ** - שאל רב נחמן בר יצחק את אותו חכם, **מַה שְּׁמֶךָ. אָמַר לֵיהּ** - השיב לו, שמי **שְׁלֵמָן**[יז]. **אָמַר לֵיהּ** רב נחמן בר יצחק, **שָׁלוֹם אַתָּה וּשְׁלֵמָה מִשְׁנָתְךָ, שֶׁשְּׁמְךָ שָׁלוֹם בֵּין תַּלְמִידִים**, בכך שלימדת דרך לצאת בה ידי חובת שתי הדעות[יח].

הגמרא מבארת את אופן הבציעה על המצה בלילה הראשון של פסח: אָמַר רַב פָּפָּא, הָכִּי מוֹדִים - אף רבי יוחנן שאמר בפתיתים ושלמים שמברך על השלמים ופוטר את הפתיתים[יט], מודה באוכל מצה של מצוה **בְּלֵילָה** הראשון של **פֶּסַח, שֶׁהוּא מְנִיחַ מצה פְּרוּסָה בְּתוֹךְ מצה שְׁלֵמָה וּבוֹצֵעַ** מן השלמה. כלומר, עליו לפרוס אחת מהמצות שלפניו כדי שתהיה לפניו פרוסה, ויניחנה

א. **לְבאורה** הכוונה לחכמים שהיו במקומם של רבינא ורב אשי שסידרו הש"ס. ב. **אביו** של רבינא שמו רב הונא, ורבינא התייתם מאביו בצעירותו, ואמו מסרה לו מהנהגותיו של אביו. תולדות תנאים ואמוראים (פ"ש ערך רב הונא). ג. **ואם** היתה הפת שאינה שלמה גדולה מהפת השלמה, יברך דווקא עליה, שמעלת הגדול נחשבת מעלה לענין ברכה. רש"י (ד"ה פתיתין), ע"פ פני יהושע (כה"ש).

ד. **נקט** רבי יוחנן 'מצוה מן המובחר', מפני שאין חיוב גמור להקרים את השלם אלא רק מצוה. תלמידי רבינו יונה (ד"ה ומזונה מן המובחר), וראה להלן. ה. **מעלת** החיטים על השעורים, משום שהפסוק הקדימם, שנאמר (דברים ח ח) 'ארץ חיטה ושעורה' וגו'. תוספות (ד"ה פת) ע"פ כתובות (סה:). כאן לא נאמר הלשון 'מצוה מן המובחר' כלשון רבי יוחנן לעיל לגבי פתיתים ושלמים, משום שכאן יש לפניו שני מינים שונים, ובשני מינים יש חיוב גמור להקדים ולברך על של חיטים, ואינו רק מצוה מן המובחר, ואילו בפתיתים ושלמים ששניהם מין אחד, אין חיוב גמור. תלמידי רבינו יונה (ד"ה ומזונה).

ו. **שנאמר** (במדבר יח כט) 'מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומת ה', מכל חלבו את מקדשו ממנו', ומהלשון 'מכל חלבו' משמע שיש לתת את החלב, היינו הטוב והיפה שבפירות. גמרא (תמורה כז.).

ז. **שנאמר** (במדבר יח לב) 'בהרימכם את חלבו ממנו', ראה בהערה לעיל. ח. **ואף** על פי שלמדנו מן הכתוב 'חלבו' שצריך לתרום מן היפה, מכל מקום במקום שיש לחוש שמא תתקלקל התרומה, הדבר שטבעו להשתמר זמן רב יותר, יתרום ממנו. קרית ספר (פתיחות פ"ש מ"ג). וראה להלן. ט. **שכיון** שלמדנו מן הכתוב 'חלבו', שיתרום מן היפה שבו, אין לחוש אם תתקלקל התרומה. רע"ב (שם). ביאר בעמק הלכה (ח"ג סי' כז), שרבי יהודה סובר, שמה שאמרה התורה שיתרום מן היפה הוא משום כבוד התרומה, ולכן יש לתרום מן היפה בשעת ההפרשה. ואילו תנא קמא סבר, שיש לתרום מן היפה לתועלת הכהן שיקבל את התרומה, ולכן דבר שטבעו להשתמר עד שיבוא ליד הכהן, הוא היפה. י. **קשה**, כיון שבמשנה זו נחלקו כבר תנא קמא ורבי יהודה בענין זה, האם במקום שאין כהן יתרום מן היפה או מן המתקיים, כיצד יתכן לבאר אשי שסידרו הש"ס. ב. **אביו** של רבינא שמו רב הונא, ורבינא התייתם מאביו בצעירותו, ואמו מסרה לו מהנהגותיו של אביו. תולדות תנאים ואמוראים (פ"ש ערך רב הונא). ג. **ואם** היתה הפת שאינה שלמה גדולה מהפת השלמה, יברך דווקא עליה, שמעלת הגדול נחשבת מעלה לענין ברכה. רש"י (ד"ה פתיתין), ע"פ פני יהושע (כה"ש).

ד. **נקט** רבי יוחנן 'מצוה מן המובחר', מפני שאין חיוב גמור להקרים את השלם אלא רק מצוה. תלמידי רבינו יונה (ד"ה ומזונה מן המובחר), וראה להלן. ה. **מעלת** החיטים על השעורים, משום שהפסוק הקדימם, שנאמר (דברים ח ח) 'ארץ חיטה ושעורה' וגו'. תוספות (ד"ה פת) ע"פ כתובות (סה:). כאן לא נאמר הלשון 'מצוה מן המובחר' כלשון רבי יוחנן לעיל לגבי פתיתים ושלמים, משום שכאן יש לפניו שני מינים שונים, ובשני מינים יש חיוב גמור להקדים ולברך על של חיטים, ואינו רק מצוה מן המובחר, ואילו בפתיתים ושלמים ששניהם מין אחד, אין חיוב גמור. תלמידי רבינו יונה (ד"ה ומזונה).

ו. **שנאמר** (במדבר יח כט) 'מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומת ה', מכל חלבו את מקדשו ממנו', ומהלשון 'מכל חלבו' משמע שיש לתת את החלב, היינו הטוב והיפה שבפירות. גמרא (תמורה כז.).

ז. **שנאמר** (במדבר יח לב) 'בהרימכם את חלבו ממנו', ראה בהערה לעיל. ח. **ואף** על פי שלמדנו מן הכתוב 'חלבו' שצריך לתרום מן היפה, מכל מקום במקום שיש לחוש שמא תתקלקל התרומה, הדבר שטבעו להשתמר זמן רב יותר, יתרום ממנו. קרית ספר (פתיחות פ"ש מ"ג). וראה להלן. ט. **שכיון** שלמדנו מן הכתוב 'חלבו', שיתרום מן היפה שבו, אין לחוש אם תתקלקל התרומה. רע"ב (שם). ביאר בעמק הלכה (ח"ג סי' כז), שרבי יהודה סובר, שמה שאמרה התורה שיתרום מן היפה הוא משום כבוד התרומה, ולכן יש לתרום מן היפה בשעת ההפרשה. ואילו תנא קמא סבר, שיש לתרום מן היפה לתועלת הכהן שיקבל את התרומה, ולכן דבר שטבעו להשתמר עד שיבוא ליד הכהן, הוא היפה. י. **קשה**, כיון שבמשנה זו נחלקו כבר תנא קמא ורבי יהודה בענין זה, האם במקום שאין

יחד עם השלמה ויברך. **מַאי טַעְמָא** - מה טעם הדבר, משום שבענין אכילת מצה בפסח 'מִצּוֹת לֶחֶם עֹנִי' כָּתִיב[יד] (דברים טז ג), וכיון שהמצה נקראת 'לחם עוני' צריך לאכול ממנה כדרך שהעני אוכל, כלומר באכילת פרוסה, שהעני אין לו לחם שלם ואינו אוכל אלא פרוסה[טו]. ומכל מקום, עיקר הבציעה צריך לבצוע על השלמה, שהרי ביום טוב צריך לברך 'המוציא' על ככרות שלימות משום 'לחם משנה'[ט], ורק יוסיף בשעת הברכה את הפרוסה בתוך השלמה, כדי שיהיה נראה כאילו הוא בוצע ממנה[ז].

מתוך שהגמרא דנה על סדר הבציעה וברכת 'המוציא', מביאה את סדר הבציעה בשבת: אָמַר רַבִּי אַבָּא, וּכְשֶׁבָּת חַיָּיב אָדָם לְבַצּוֹעַ [-בברכת 'המוציא'[כא]] **עַל שְׁתֵּי כִּכָּרוֹת** שלימות[כב]. **מַאי טַעְמָא** - מה טעם הדבר, משום שבענין ירידת המן לבני ישראל במדבר, 'וְהָיָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לָקְטוּ לֶחֶם מִשְׁנֶה' כָּתִיב (שמות טז נג), שביום הששי בשבוע ירד המן בכמות כפולה משאר ימי השבוע, כדי שיהיה להם גם בשבת, שבה לא ירד המן. ולזכר דבר זה, יש לבצוע על שתי ככרות בשבת[כג].

מוסיפה הגמרא: אָמַר רַב אַשִׁי, חֲזִינָא לֵיהּ לְרַב כָּהֲנָא - ראיתי את רב כהנא באכילתו בשבת, **דְּנָקִיט תַּרְתֵּי** - שאוחז בידו בשעת הברכה שתי ככרות, **וּבָצַע חֲדָא** - ובוצע רק אחת מהן. שלדעתו, כך יש לקיים דין לחם משנה[כד].

★

הגמרא מביאה את מנהגו של רבי זירא בבציעת הפת בסעודת שבת: רַבִּי זֵירָא בסעודת שבת **חָזֵי לֵיהּ בְּצַע אַבּוּלָּא שֵׁירוּתָא** - היה בוצע לכל הסעודה, כלומר פרוסה גדולה המספיקה לאכילתו בכל הסעודה, כדי להראות חביבותו לסעודת השבת, שהוא אוכל הרבה[כה].

מקשה הגמרא: אָמַר לֵיהּ רַבִּינָא לֵיהּ לְרַב אַשִׁי, וְהָא קָא מִתְחַזֵּי לְרַבָּנָן - והרי הנהגה זו נראית כרעבתנות, שפורס פרוסה גדולה, וכיצד נהג כן רבי זירא. **מתרצת הגמרא: אָמַר [לֵיהּ]** - השיב לו רב אשי לרבינא, **בֵּינַיִן דְּכָל יוֹמָא לָא עָבֵיד הָכִי** - שבכל ימי השבוע אינו עושה כן, **וְרַק הַאִידָּנָא** - עתה ביום השבת **קָא עָבֵיד** - הוא עושה כן, **לָא מִתְחַזֵּי לְרַבָּנָן** - אין הדבר נראה כמנהג רעבתנות, וניכר הדבר שעושה כן לכבוד סעודת השבת[כו].

★

הגמרא מביאה את מנהגם של רב אמי ורב אסי בפת העירוב: רַב אַמֵּי וְרַב אַסִּי, כִּי הֲווֹ מִתְרַמֵּי לְהוּ רִיפְתָּא דְּעֵרוּבָא - כאשר היה מזדמן להם פת שעירבו בה אתמול עירובי חצירות[כז], הִיו **מְבָרְכִין עֲלַיְיהּ** [-עליו, על פת זו] ברכת 'הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ', ואוכלים אותו. **וְאָמְרִי** - וכך הסבירו את מנהגם, **הוֹאִיל וְאִתְעֲבִיד בֵּיהּ מִצְוָה חֲדָא** - נעשתה בו בלחם זה מצוה אחת [מצות עירוב], **וְנֶעֱבִיד בֵּיהּ מִצְוָה אַחֲרִיתִי** - נעשה בו מצוה אחרת [מצות הברכה[כח]].

★

יח. 'לֹא תֹאכַל עָלָיו [-עם קרבן פסח] חָמֵץ, שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ'. יט. **תַּלְמִידֵי** רבינו יונה (ר"י סהלן). הדרשות שנלמדו מהכתוב 'לחם עוני', נאמרו רק באכילת מצה בלילה הראשון, שבו חייב אדם לאכול כזית מצה, אך בשאר ימי הפסח שבהם אינו חייב לאכול מצה, לא נאמר דין 'לחם עוני' [ראה פסחים (ט.) ושולחן ערוך (או"ח סי' תסב ס"ג)]. כ. **כדברי** הגמרא להלן לגבי שבת, וכך הדין גם ביום טוב, ראה הערה להלן. כא. **רש"י** (שבת קח: ד"ה לבצוע) ולכאורה כוונתו שיש לברך 'המוציא' וגם לבצוע על שתי ככרות, וכפי שמשמע בגמרא להלן לגבי רב כהנא. כב. **רש"י** (פסחים קטו. ד"ה לחם) כג. **ריטב"א** (שבת קח: ד"ה מיהו), וכן הדין ביום טוב, מפני שגם בערב יום טוב ירד מן לישראל בכמות כפולה. תוספות (פסחים קטו. ד"ה מה). כד. **והגמרא** בשבת (קח:) ס"ל (ופוסק כן הרמב"ם (פרוש המשניות ברכות פ"ו מ"ה) ושו"ע (או"ח סי' רעד ס"ג)) שאין צורך לבצוע על שתי ככרות, אלא רשאי לברך 'המוציא' על ככר אחת ולבצוע ממנה, ורמ"א (שם ס"ד) הוסיף שמנהג העולם לבצוע על שתי ככרות, וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק יג) שכן נכון לעשות, ולכאורה כוונת הגמרא כאן היא שמצד הדין אין צורך לבצוע על שתי ככרות, אך מכל מקום כך נכון לעשות לכתחילה. כה. **רש"י** (שבת קח: ד"ה אבולא) כו. **ואכן**, ביום חול אין לפרוס פרוסה גדולה יותר מכביצה, מפני שנראה כרעבתן. מסכת דרך ארץ זוטא (פ"ל ס"ט). כז. **רש"י** (ד"ה ריפתא). עירוב חצירות הוא, שחכמים אסרו לטלטל בשבת בחצר המחולקת בדיוריה לכמה אנשים, עד שיעשו עירוב, כלומר שמניחים מערב שבת פת בשותפות לכל הדרים בבתים הפתוחים לחצר, ובכך נעשו כולם כאילו הם רשות אחת ומותרים לטלטל בחצר. רמב"ם (עירובין פ"א ה"ג-ה"ז), ונקטה הגמרא 'כי מקלע', מפני שפעמים מניחים העירוב בבית זה ופעמים בבית אחר, וכוונת הגמרא כשהזדמן שהעירוב היה בביתם של רב אמי ורב אסי. רש"י (שבת קח: ד"ה כי). ומדיני העירוב, שלא יקפיד אף אחד מהשותפים על עירובו אם יאכלנו חבירו (עירובין מט.), ולכן רב אמי ורב אסי היו רשאים לאכלו. עירוב זה נעשה בערב שבת, וכיון שנכנסה שבת מותר כבר לאכול את העירוב [ראה רש"י (ד"ה ניתחייב) רמב"ם (עירובין פ"א ה"כ-כ"א) ורמ"א (או"ח סי' שפ ס"ה) ולכן פירש רש"י שעירבו אתמול, משום שבאותו יום שעירבו, כלומר בערב שבת, אם יאכל את העירוב הוא יתבטל, ורק מכניסת השבת יכול לאוכלן]. כח. **רש"י** (שבת קח: ד"ה אנן).

המברך ברכה ראשונה צריך לאכול לאלתר, ולא ישיח בין הברכה לאכילה, ואם שח הרי זו הפסקה, וצריך לחזור ולברך[א]. אך אם שח לצורך הברכה, אינו חושר ומברך[ב]. הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים, איזו שיחה נחשבת צורך הברכה: אָמַר רַב, בירך על הפת, ולפני שטעם בצע מעט ממנה והושיט לחבירו הישוב אצלו, ששמע ממנו את הברכה ויצא בה ידי חובתו[ג], ואמר לו 'טוֹל לָךְ פרוסה' 'טוֹל בָּרוּךְ' [-טול לך מפרוסת הברכה], ונמצא ששח בין הברכה לאכילה, אֵינוֹ צָרִיךְ לחזור וְלָבֶרֶךְ, שאמנם השח בין ברכה לאכילה חוזר ומברך, אך שיחה זו צורך הברכה היא, ואינו חוזר ומברך[ג]. אך אם אמר לאחר הברכה 'הָבֵא מֶלַח' [לטבל בו את הפת] או שאמר 'הָבֵא לְפָתָן' [ללפת ולהטעים בו את הפת], צָרִיךְ לחזור וְלָבֶרֶךְ, משום ששיחה זו אינה לצורך הברכה, לפי שאפשר לאכול את הפת גם בלי מלח ולפיתן.

וְרַבִּי יוֹחָנָן חלק על רב וְאָמַר, שַׁאֲפִילּוּ אם אמר לאחר הברכה 'הָבִיאוּ מֶלַח' או 'הָבִיאוּ לְפָתָן', נָמֵי - גם כן אֵינוֹ צָרִיךְ לחזור וְלָבֶרֶךְ, מפני שגם שיחה זו היא לצורך הברכה, משום שיש לאכול את פרוסת הברכה מוטעמת במלח או בליפתן לכבוד הברכה. אך אם לאחר הברכה אמר לשמש, 'גְּבִיל לִי תְּמָרֵי' [-גבל את המורסן במים למאכל השוורים][ד], צָרִיךְ לחזור וְלָבֶרֶךְ, מפני ששיחה זו אינה לצורך הברכה[ה].

וְרַב שֵׁשֶׁת חלק על רבי יוחנן וְאָמַר, שַׁאֲפִילּוּ אם אמר בין הברכה לאכילה 'גְּבִיל לִי תְּמָרֵי', נָמֵי - גם כן אֵינוֹ צָרִיךְ לחזור וְלָבֶרֶךְ, משום שגם שיחה זו נחשבת צורך הברכה, דְּאָמַר [-שכן אמר] רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, אָסוּר לְאָדָם שֶׁיֹּאכַל בעצמו קוֹדֶם שֶׁיִּתֵּן מַאֲכָל לִבְהֶמְתּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יא טו) 'וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ לִבְהֶמְתֶּךָ וְהָדַר' - ורק אחר כך נאמר 'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ'[ו]. נמצא, שכאשר הוא שח לצורך אכילת בהמתו, יש בשיחה זו צורך לאכילה שלו, שהרי אסור לו לאכול עד שיאכיל לבהמתו, ולכן היא נחשבת צורך הברכה, ואינו חוזר ומברך.

★

הגמרא דנה באופן שבו יש לאכול את הפת שבירך עליה: אָמַר רָבָא בַּר שְׁמוּאֵל מְשׁוּם [-בשמו של] רַבִּי חִיָּא, אֵין הַבּוֹצֵעַ את הפת רַשַּׁאי לִבְצוֹעַ, עַד שֶׁיָּבִיאוּ מֶלַח לטבל את הפת, אוֹ לְפָתָן ללפת בו את הפת, לְפָנָיו כָּל אֶחָד וְאֶחָד מן המסובין, משום שיש לאכול את הפת שבירך עליה באופן משובח, במלח או ליפתן, לכבוד הברכה[ז].

מביאה הגמרא בענין זה מעשה שהיה: רָבָא בַּר שְׁמוּאֵל אֶקְלַע [-הזדמן] לְבֵי רֵישׁ גָּלוּתָא - לבית ראש הגולה[ח], אַפִּיקוּ לֵיהּ רֵיפְתָא - הוציאו לו לחם לאכול, וּבְצַע לְהֶדְיָא - והוא בצע אותו ואכלו מיד, ולא המתין עד שיביאו לפניו מלח או ליפתן, ולא קיים את הדברים שאמר הוא עצמו בענין זה. אֲמַרוּ לֵיהּ - שאלו אותו, הֲדַר מָר מִשְׁכְּחַתֵּיהּ - האם מר[ט] -רבא בר שמואל- חזר בו משמועתו, שאמרת שצריך להמתין מלבצוע עד שיביאו לפניו מלח או ליפתן. אֲמַר לְהוּ - השיב להם רבא בר שמואל, לֵית דִּין צָרִיךְ בָּשָׁשׁ - אין פת זו צריכה עיכוב והמתנה עד שיביאו מלח או ליפתן, משום שהיא פת נקיה[י].

★

הגמרא מביאה מאמר נוסף שאמר רבא בר שמואל בשם רבי חייא: וְאָמַר רָבָא בַּר שְׁמוּאֵל מְשׁוּם רַבִּי חִיָּא, אֵין מֵי רַגְלַיִם בָּלִים מן הגוף, אֶלָּא בְּרִשְׁיָנָה, משום שבעמידה, כאשר קילוח מי הרגלים קורב לכלות הוא קורב לרגליו, ודואג שמא ינתזו ניצוצות עליהן[יא], ומתוך כך מפסיק בטרם כלו מי רגלים מן הגוף.

מוסיפה הגמרא: אָמַר רַב עַנָּגָא, וּבמקום עֶפֶר תְּיחוֹחַ [-רך] הם כלים מן הגוף אֲפִילּוּ בְּעָמְדָה, משום שבעפר תיחוח אין ניתזין ניצוצות. וְאִי לַיְּטָא - ואם אין שם עֶפֶר תְּיחוֹחַ, וגם אינו יכול לשבת, נֶעֱמוֹד בְּמָקוֹם גְּבוֹהַּ וְיַשְׁתִּין לְמָקוֹם מְדֻרוֹן [-שיפוע], וכך לא ינתזו ניצוצות לרגליו, ולא יפסיק בטרם יכלו מי הרגלים.

★

הגמרא מביאה עצה טובה נוספת שאמר רבא בר שמואל בשם רבי חייא: וְאָמַר רָבָא בַּר שְׁמוּאֵל מְשׁוּם רַבִּי חִיָּא, לְאַחַר כָּל אֲכִילָתְךָ - אכילה שתאכל, אֲכוֹל מֶלַח, וְכן לְאַחַר כָּל שְׁתִיָּתְךָ - שתיה שתשתה, שְׁתֵּה מַיִם, וְאם תנהג כן אֵי [-אין] אַתָּה נִזּוֹק.

הגמרא מביאה בריתות כדברי רבי חייא: תָּנְיָא נָמֵי הָכִי - שנינו כך בברייתא, כדברי רבא בר שמואל בשם רבי חייא, לְאַחַר כָּל אֲכִילָתְךָ אֲכוֹל מֶלַח, וְאַחַר כָּל שְׁתִיָּתְךָ שְׁתֵּה מַיִם, וְאם תנהג כן אֵי אַתָּה נִזּוֹק.

מביאה הגמרא בריתא נוספת: תָּנְיָא אִידָךְ - שנינו בברייתא אחרת, אם אָכַל כָּל מיני מְאָכָל וְלֹא אָכַל לאחר מכן מֶלַח, וכן אם שָׁתָה כָּל מיני מַשְׁקִין וְלֹא שָׁתָה לאחר מכן מַיִם, אם עשה כן בַּיּוֹם, יָרֵאתִי [-יחשוש] מִן רֵיחַ רע מן הַפֶּה העלול לבוא מחמת כן, וְאם עשה כן בַּלַּיְלָה, יָרֵאתִי אף מִפְּנֵי חולי אַבָּעבּוּעוֹת העלול לבוא מחמת כן, מלבד ריח רע מן הפה[יב].

★

מתוך שעסקה הגמרא בענין בריאות הגוף באכילה, היא מביאה בריתא נוספת בענין זה: תָּנוּ רַבָּנָן, הַמְקַפֵּחַ [-המצייר][יג] אֲכִילָתוֹ בְּמַיִם בתוך מעיו, כלומר ששותה הרבה מים אחר אכילתו, על ידי כך אֵינוֹ בָּא לִידֵי חוֹלִי מֵעַיִם.

שואלת הגמרא: וְכַמָּה מים ישתה עם אכילתו. משיבה הגמרא: אָמַר רַב חִסְדָּא, קִיתּוֹן לָפֶת[יד].

★

הגמרא ממשיכה בענין בריאות הגוף באכילה: אָמַר רַב מָרִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הָרֹגֶל בְּאֲכִילַת עֲדָשִׁים אַחַת שִׁשִּׁים יום, הוא מוֹנֵעַ בכך את חולי הָאַסְכָּרָה[טו] מִתּוֹךְ בֵּיתוֹ, משום שחולי האסכרה בא לאדם מחמת עצירת המעיים, ואילו העדשים טבעם לשלשל. מוסיפה הגמרא: אֲבָל בְּכָל יוֹמָא [-יום] לֹא יאכל עדשים. מבארת הגמרא: מַאי טַעְמָא - מהו טעם הדבר שלא יאכלם בכל יום, מְשׁוּם דְּקָשָׁה לְרֵיחַ הַפֶּה - שהנהגה זו עלולה לגרום לריח רע מן הפה.

וְאָמַר רַב מָרִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הָרֹגֶל בְּאֲכִילַת חֲרָדָל אַחַת לְשִׁשִּׁים יום, הוא מוֹנֵעַ בכך חֲלָאִים מִתּוֹךְ בֵּיתוֹ. מוסיפה הגמרא: אֲבָל בְּכָל יוֹמָא לֹא יאכל חרדל. מבארת הגמרא: מַאי טַעְמָא - מהו טעם הדבר שלא יאכלנו בכל יום, מְשׁוּם דְּקָשָׁה לְחוּשָׁא דְּלָבָא - שהנהגה זו עלולה לגרום לחולשת הלב.

אָמַר רַב חִיָּא בַּר אַשִׁי אָמַר רַב, הָרֹגֶל בְּאֲכִילַת דְּגִים קְטַנִּים, אֵינוֹ בָּא לִידֵי חוֹלִי מֵעַיִם. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁדָּגִים קְטַנִּים יש מעלה באכילתם, משום שהם מַפְרִין וּמַרְבִּין[טז] וּמְבָרְרִין[יז] כָּל גּוּפוֹ שֶׁל הָאָדָם האוכל אותם.

★

הגמרא דנה על הקצח[יח], האם הוא טוב לגוף: אָמַר רַבִּי חָמָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, הָרֹגֶל בְּאֲכִילַת קֶצַח, אֵינוֹ בָּא לִידֵי כְּאֵב לֵב.

מקשה הגמרא: מֵיתִיבִי, שנינו בברייתא, רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, הַקֶּצַח אֶחָד מִשִּׁשִּׁים סַמְנֵי הַמְּנוּת הוּא, וְאדם הַיָּשָׁן לְצַד מְזֻרָּח של גְּרָנוֹ - מקום אסיפתו של הקצח, דָּמוּ בְּרֵאשׁוֹ - עלול למות, ויענש לאחר מותו על שלא נזהר[יט], מפני שרוח מערבית [-הנושבת ממערב למזרח] לחה היא, וכאשר היא עוברת בגורן הקצח ולאחר מכן מגיעה לאדם הישן למזרח, היא מעבירה עמה את ריחו של הקצח, ומכניסה אותו בגופו של האדם ומזיקה לו. מבואר מדברי הברייתא, שהקצח מזיק לגוף, וכיצד שיבח רבי חמא ברבי חנינא את אכילתו.

מתרצת הגמרא: לֹא קַשְׁיָא, הָא - דבר זה שאמרה הברייתא שהקצח מזיק לגוף, הוא בְּרֵיחוֹ של הקצח, וְהָא - ודבר זה שאמר רבי חמא ברבי חנינא בשבחו, הוא בְּטַעְמוֹ של הקצח, כלומר באכילתו.

הגמרא מביאה שכן נהגה אמו של רבי ירמיה: אִימֵּיהּ [-אמו] דְּרָכָה יְרָמְיָה, אֲפָיָא לֵיהּ רֵיפְתָא - היתה אופה עבורו פת, וּמְדַבְּקָא לֵיהּ - ומדבקת אותו [את הקצח] בפת עד שנקלט בה טעמו, משום שהטעם יפה לגוף כפי שאמר

א. וכן מצינו בגמרא (מגמות ל:), לגבי ברכת המצוות, בברכת הנחת תפילין, שמברך לפני הנחת תפילין של יד וברכתו מועילה גם לתפילין של ראש שמניח אחר כך, ואם שח בין הנחת תפילין של יד להנחת תפילין של ראש, חוזר ומברך בהנחת תפילין של ראש, שהרי שח בין הברכה למצוה. וכן במצות ביכורי הדם, אם שח בין הברכה למצוה חוזר ומברך. רש"י (ד"ה טול). ב. רש"י (ד"ה טול, סי"ב) ואף שיחה שהיא לצורך אכילת פרוסה הראשונה שבירך עליה, נחשבת צורך הברכה, ואינו חוזר ומברך, כמבואר בגמרא בסמוך. ג. פני יהושע (ברכות ד"ה טול). ד. המורסן הוא קליפה עלינה של החיטים, שמוציאים מהן לאחר שנכתשו במכתשת. רשב"ם (ד"ה מורסן). 'גיבול' ביארו לישה. רמב"ם (פרוש המשניות שבת פכ"ד מ"ג), דרך הבהמה לאכול את המורסן כשהוא מגובל. ה. ולכן לא יברך על הפת עד שיביאו לפניהם מלח או ליפתן, שאם יברך קודם לכן, יצטרך להפסיק בין הברכה לאכילה כדי להביאם. חידושי הרא"ה (ד"ה אמר רבא). על פי משנה ברורה (סי' קסז ס"ק כה) ושער הציון (שם ס"ק יט). ו. בגזות בבל עמדו לישראל מרשלים, והיו נוהגים כעין מלכות על ישראל בכח, ברשות המלך הנכרי, ותוארם היה 'ראש הגולה'. גמרא (סנהדרין ה.) ורא"ש (סוף פ"ג סי' יז).

ז. 'מר' פירושו אדון או רב, והוא דרך כבוד. ודיברו כאן עם רבא בר שמואל בלשון נסתר, ואף זו דרך כבוד. ח. 'בישב' הוא לשון עיכוב, וכן מצינו בשירת דבורה, שכתוב (שופטים ה כח) 'מדוע בשש רכבו לבוא', ופירושו, מדוע הוא מתעכב. רש"י (ד"ה בשב). ט. ואסור לאדם שיצא בניצוצות הניתזין על גבי רגליו, מפני שנראה ככורות שפכה, ומוציא לעז על בניו שהם ממזרים, כמבואר בגמרא (יומא ג). שלמה משנתו (פרש"י ד"ה ליפתן). י. חולי זה תחילתו במעיים (בעיצורות, רש"י (ד"ה מונע)), וסופו בפה, כמבואר בגמרא (שבת נג:). ומיתה מחולי זה היא הקשה שבמיתות, כמבואר בגמרא (נעילה ג). יא. שולחן ערוך (או"ח סי' קסז ס"ו). יב. שכן תרגום הכתוב (מלכים ב' ו ו) 'ויצף הברזל', וקפא פרולא. רש"י (ד"ה מקפסף). יג. קיתון הוא כלי, כמבואר במשנה (שבת פ' ושוב). ובזמן הגמרא היה ידוע כמה הוא שיעור הקיתון וכמה הוא שיעור הפת. אמרי נועם (ד"ה קיתון). יד. ראה לעיל מהו חולי זה. טו. מלשון פריה ורביה (שמרבים זרע. קצה המטה (סי' מג ס"ק ס)). טז. מלשון בריאות. וראה להלן (נז:) 'ששה דברים מרפאין את החולה מחוליו ורפואתו רפואה וכו', ויש אומרים אף דגים קטנים'. יז. רש"י (מגילה יח. ד"ה דמלו).

רבי חמא ברבי חנינא, וּלאחר מכן מְקַלְּפָא לֵיהּ - מקלפת אותו [את הקצוח] מן הפת, כדי שרבי ירמיה לא יריח את ריחו שהוא מזיק, כפי ששנינו בברייתא.

★

שנינו במשנה (לעיל לח.): על הירקות[יד] מברך 'בורא פרי האדמה', כפי שמברך על פירות האילן[טו]. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר**, על הירקות מברך **'בּוֹרֵא מִינֵי דְשָׁאִים'**[טז]. **הגמרא מביאה פסק הלכה במחלוקת תנא קמא ורבי יהודה: אָמַר רַבִּי זֵירָא, וְאִיתֵּימָא** - ויש אומרים **שרַבִּי חִינְּנָא בַּר פָּפָּא** אמר זאת, **אֵין הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוּדָה** שאמר שעל הירקות מברך 'בורא מיני דשאים', אלא כתנא קמא שאמר שמברך 'בורא פרי האדמה'[יז].

הגמרא מבארת את טעמו של רבי יהודה: וְאָמַר רַבִּי זֵירָא, וְאִיתֵּימָא רַבִּי חִינְּנָא בַּר פָּפָּא, מַאי טַעְמָא [-מהו טעמו] **דְּרַבִּי יְהוּדָה**, שאמר לברך על הירקות 'בורא מיני דשאים', משום **שֶׁאָמַר קְרָא** - שנאמר בפסוק 'בָּרְכוּ ה' יוֹם יוֹם'[כא], שראוי לנו לברך את ה' בכל יום. ויש לשאול על לשון הפסוק 'יום יום', **וְכִי** רק **בְּיוֹם מְבָרְכִין אוֹתוֹ וּבְלַיְלָה אֵין מְבָרְכִין אוֹתוֹ**[כב]? **אֶלָּא**, בא הפסוק **לוֹמַר לָךְ**, שבְּכָל **יוֹם וְיוֹם תֵּן לוֹ** [-לה'] **מֵעַיִן בִּרְכוֹתֶיךָ** - את הברכה הראויה לאותו יום, שבשבת יברך ברכה הראויה לשבת, וביום טוב יברך ברכה הראויה ליום טוב. מבאר רבי זירא - וגם כאן, לגבי ברכות ההנהנין, יש ללמוד שעל כָּל מִין וְמִין ממיני המאכל תֵּן לוֹ [-לה'] **מֵעַיִן בִּרְכוֹתֶיךָ** - את הברכה הראויה לו, ולא יברך ברכה אחת הכוללת כמה מינים. ומכאן למד רבי יהודה שיש לברך על הירקות ברכה מיוחדת, 'בורא מיני דשאים'.

★

הגמרא מביאה מאמר נוסף שאמר רבי זירא, ויש אומרים שאמרו רבי חיננא בר פפא: וְאָמַר רַבִּי זֵירָא, וְאִיתֵּימָא רַבִּי חִינְּנָא בַּר פָּפָּא, בָּא וּרְאֵה, שֶׁלֹּא כְּמִדַּת - כמנהג הנוהג אצל **הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא**, כך היא **מִדַּת** - מנהג הנוהג אצל **בָּשָׂר וָדָם**, אלא יש הבדל ביניהם. **שמִּדַּת בָּשָׂר וָדָם, כְּלִי שהוא** ריקן, **מְחַזְּיק** את מה שיתנו בתוכו, וכלי שהוא כבר **מָלֵא, אֵינוֹ מְחַזֵּיק** את מה שיוסיפו עליו, שהרי אין בו עוד מקום. **אֲבָל** אצל **הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵינוֹ כֵּן**, אלא להיפך, כלי **מָלֵא** - אדם חכם, **מְחַזֵּיק** חכמה נוספת שילמד, וכלי **רֵיקָן** - אדם שאין בו חכמה, **אֵינוֹ מְחַזֵּיק** את החכמה שילמד. ומנין לומדים זאת, **שֶׁנֶּאֱמַר** בפסוק (שמות טו כו), **'וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע** לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ'[כג], ויש לדרוש מכפילות לשון הכתוב 'שמוע תשמע'[כד], **אִם שָׁמוֹעַ** - שמעת דברי תורה פעם אחת, סופך שתהא אוזן **וְתִשְׁמַע** פעם נוספת, **וְאִם לָאו** - לא שמעת בפעם הראשונה, **לֹא תִשְׁמַע**.

הגמרא מביאה דרשה אחרת בפסוק 'אם שמוע תשמע': דָּבָר [-פירוש] **אַחֵר, אִם שָׁמוֹעַ בְּיָשָׁן** - אם הרבית לחזור פעמיים ושלש על תלמוד שלמדת בשנה שעברה, אזי **תִּשְׁמַע** בְּדבר **חָדָשׁ** שתלמד, ותחכים בו להבין דברים חדשים מתוך הדברים הישנים שלמדת[כה]. **וְאִם יִפְנֶה לְבָבְךָ** מלחזור על תלמודך, **שׁוּב לֹא תִשְׁמַע** דבר חדש.

★ ★ ★

משנה **שנינו במשנה לעיל** (לה:), **שעל פירות האילן מברך 'בורא פרי העץ', ועל פירות הארץ מברך 'בורא פרי האדמה'. משנתינו מבארת מה הדין באופן שטעה והחליף בהם את הברכה: בֵּירַךְ עַל פֵּרוֹת הָאִילָן 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**, במקום 'בורא פרי העץ', **יָצָא** ידי חובת הברכה, ואינו צריך לחזור ולברך, משום שאף פירות האילן עיקר גדילתם מכח האדמה, ושייך לומר בברכתם 'בורא פרי האדמה'. **וְאִם** בירך **עַל פֵּרוֹת הָאָרֶץ 'בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ'**, במקום 'בורא פרי האדמה', **לֹא יָצָא** ידי חובת הברכה, וצריך לחזור ולברך, משום שלא שייך לומר עליהם 'פרי העץ'.

המשנה מבארת אופן נוסף שהחליף את הברכה הראויה: וְעַל כּוּסָּם - על כל מיני מאכל, **אם** טעה **וְאָמַר** בברכתו **'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ', יָצָא** ידי חובת הברכה, אף אם אינה הברכה הראויה למאכל זה, משום שכל מיני מאכל כלולים בברכה זו.

★

גמרא **שנינו במשנה, שאם בירך על פירות האילן 'בורא פרי האדמה' יצא. הגמרא מבררת מי הוא התנא הסובר כן. שואלת הגמרא: מַאן תַּנָּא** - מי הוא התנא הסובר **דְּאָזֵיף** גדילת פירות **הָאִילָן** מן **אַרְעָא** [-הארץ] **הֵיא**, ולכן אם בירך עליהם 'בורא פרי האדמה' יצא[יח].

משיבה הגמרא: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, משנתנו **רַבִּי יְהוּדָה הִיא. ומכיון** מצינו שכך היא שיטתו, **דְּתָנֵי** - ששנינו במשנה לגבי מצות ביכורים[כו] (כתוב ס"פ מ"ין), היתה לו שדה הזוקקה להשקיה ולא די לה במי הגשמים, והיה בה מעין שממנו הוא משקה אותה, וליקט פירות מן השדה לביכורים, ולאחר מכן **יָבֵשׁ הַמַּעְיָן** שבה, וכן אם היתה לו שדה ובה אילן, וליקט ממנה פירות לביכורים, **וּלאחר מכן נִקְצֵץ הָאִילָן** שבה, **מֵבִיא** את הביכורים לבית המקדש, **וְאֵינוֹ קוֹרֵא** עליהם את המקראות שציותה התורה לקרוא עם הבאת הביכורים (דברים כו ה-י), משום שנאמר בהם (שם פסוק י) 'וְעַתָּה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתָתָה לִּי ה'', וכיון שיבש המעין ונקצץ האילן בטלה האדמה, ואינו יכול לומר כן[יט]. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר**, אף אם יבש המעין ונקצץ האילן, מכל מקום **מֵבִיא** את הביכורים **וְאוֹ קוֹרֵא** עליהם מקראות אלו.

וטעמו של רבי יהודה, משום שעיקר השדה היא האדמה, ואף הפירות הגדלים על האילן באים מכוחה, ולכן אף כאשר יבש המעין ונקצץ האילן עדיין יכול לומר 'האדמה אשר נתתה לי', שהרי האדמה קיימת ככתחילה. ואף לענין ברכה, כיון שפירות האילן גדלים מכח האדמה, אם בירך עליהם 'בורא פרי האדמה' יצא. ונמצא שרבי יהודה הוא ששנה את משנתנו, שאמרה שאם בירך על פירות האילן 'בורא פרי האדמה' יצא[כ].

★

שנינו במשנה: טעה ובירך עַל פֵּרוֹת הָאָרֶץ וכו' 'בורא פרי העץ' לא יצא. הגמרא דנה מהו החידוש בדין זה. מקשה הגמרא: פְּשִׁיטָא - דין זה פשוט הוא, שהרי פרי האדמה אינו גדל על העץ, ובודאי לא שייך לברך עליו 'בורא פרי העץ', ומה באה המשנה ללמדנו[כא].

מתרצת הגמרא: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, לֹא נִצְרְכָה המשנה ללמדנו דין זה **אֶלָּא** לְפִי **רַבִּי יְהוּדָה, דְּאָמַר** [-שהוא אומר] **שחֲטָה מִין אִילָן הֵיא. ומכיון** מצינו שכך היא שיטתו, **דְּתָנְיָא, הָאִילָן שֶׁאָכַל מִמֶּנּוּ אָדָם הָרִאשׁוֹן, רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר, נָפַל הָיָה. ומנין, משום שֶׁאֵין לְךָ דָּבָר שֶׁמְּבִיא וְקָלָה** [-בכיה] **עַל הָאָדָם אֶלָּא יַיִן**, שכן מצינו **שֶׁנֶּאֱמַר** בנח לאחר שיצא מן התיבה ונטע כרם (בראשית ט כא), **'וַיִּשְׁתְּ מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה'**, שעל ידי שתיית היין בא לידי בזיון. וכיון שעל ידי חטא אדם הראשון שאכל מעץ הדעת באה מיתה לעולם[כב], והמיתה יש בה בכיה ויללה[כג], מסתבר לומר שחטא זה היה בגפן היין המביא יללה לעולם. **רַבִּי נְחֶמְיָה אוֹמֵר**, האילן שאכל ממנו אדם הראשון, **תְּאֵנָה הָיְתָה** - היה עץ תאנה. ומנין, משום שמסתבר **שֶׁמִּדָּה** שבו **נִתְקַלְקְלוּ** אדם וחוה, **בּוֹ נִתְקְנוּ** [-היתה תקנתם][כד], ומצאנו שאחרי שחטאו ואכלו מעץ הדעת, הבינו שהם ערומים, וכיסו את עצמם בעלה תאנה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (בראשית ג ז) 'וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם, **וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה** וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת'. וכיון שתקנתם היתה מעץ התאנה, מסתבר שאף חטאם היה בעץ זה. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר**, האילן שאכל ממנו אדם הראשון, **חִטָּה הָיְתָה. ומנין, משום שֶׁאֵין הַתִּינוֹק יוֹדֵעַ לִקְרוֹת 'אַבָּא' וְ'אִמָּא' עַד שֶׁיִּטְעֹם טַעַם דָּגָן**, וחיטה היא ממיני הדגן, ואילן זה שאכל האדם קראו הכתוב (בראשית ג יז) 'עֵץ הַדַּעַת', ולכן מסתבר לומר שהכוונה לחיטה, שהיא נותנת דעת בתינוק לקרוא 'אבא' ו'אמא'. וכיון שמצאנו שרבי יהודה מפרש שעץ הדעת חיטה היה, יש ללמוד מכך שהוא סובר שהחיטה נקראת עץ.

לאחר שרב נחמן בר יצחק הביא בייתא שבה למדנו שרבי יהודה סובר שחיטה מין אילן היא, הוא מבאר לפי זה את משנתנו. מסיים רב נחמן בר יצחק: כיון שמצאנו שרבי יהודה סובר שחיטה היא מין אילן, לכן הוצרכה המשנה לפרש שאם טעה ובירך על החיטה 'בורא פרי העץ' לא יצא, **דְּלָקָא דַּעְתָּךְ אֲמִינָא** - שהיה עולה ברעתך לומר, **הוֹאִיל וְאָמַר רַבִּי יְהוּדָה שֶׁהַחִטָּה מִין אִילָן הִיא, לְיִבְרְךָ עֲלֶיהָ** - יברך עליה ברכת **'בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ'. לכן קָמַשְׁמַע לָן** - משמיעה לנו המשנה, שאינו יוצא בברכת 'בורא פרי העץ' על החיטה. משום **דַּהֵיכָא מְבָרְכִינַן** - היכן אנו מברכים על פרי עץ **'בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ', הֵיכָא דְּכִי שָׁקְלַת לֵיהּ קָפִירִי** - היכן [במין פרי] שכאשר אתה נוטל את הפירות מן העץ, עדיין **אִיתֵּיהּ לְמָנְווֹא וְהָדַר מָפִיק** - קיים הענף וחוזר שוב ומוציא פירות.

יד. **'ירקות'** הם דברים שאדם אוכל עשבן וירקן. רמב"ם (פירוש המשניות מ"ש). טו. **'פירות** האילן' הם למעלה מן הקרקע, ונשארים בשנה שלאחר מכן. תוספות (לעיל לח: ד"ה פירות). טז. **'דשאים'** הוא כלל העשבים יחד, וכל שורש לעצמו נקרא עשב. רש"י על התורה (בראשית ג יח). יז. **'ישון** הכתוב (תהלים קד כ) 'ברך אדני יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה'. וביאורו, ברוך ה' בכל יום, והאל יעמס וישא לנו את ישועתנו לעולם. רד"ק (שם, פירוש השני). כא. **שכיון** שאמר הכתוב 'יום יום', ולא אמר שמברכים את ה' תמיד, משמע שיש הפסק בין יום ליום על ידי הלילה. ועל כך שואלת הגמרא, וכי בלילה אין מברכים אותו, הלא ודאי אף בלילה מברכים, ואין כל הפסק בין יום ליום. אמרי נועם (ד"ה וכי). כב. **פסוק** זה נאמר לבני ישראל כשהיו במדבר, לאחר שנצטוו כמה מצוות, כגון שבת ופרה אדומה, ועל כך נאמר, 'ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה, והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו, כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך'. כג. **מצוה** מן התורה להביא לבית המקדש את הפירות הראשונים משבעת המינים שגדלו בשדה שבארץ ישראל, שנאמר (שמות כג יט) 'ראשית ביכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך', ובשעה שהוא מביא קורא את הקריאה הכתובה בתורה (דברים כו ג, ה-י). כד. **ושהטעם** במה שאמרה המשנה קודם לכן, שאם בירך על פרי העץ 'בורא פרי האדמה' יצא, הוא משום שאף פרי העץ גדל מכח האדמה, וטעם זה אינו שייך כאן באופן ההפוך, שבירך על פרי האדמה 'בורא פרי העץ'. כה. **שזהו** אחד מהענינים שנענש אדם על חטא זה, שנאמר (בראשית ג יז) 'כי עפר אתה ואל עפר תשוב'. כו. **רש"י** (סנהדרין נ: ד"ה שחטה). כז. **שכך** היא מידתו של הקדוש ברוך הוא, שבדבר שהוא מכה את האדם, בו הוא מרפא את מכתו. רש"י (סנהדרין נ: ד"ה מדבר), על פי מדרש (ויק"ר יח ה).

אֲבָל הֵיכָא דְּכִי שָׁקְלַת לֵיהּ לְפֵירֵי - אבל היכן [במין פרי] שכאשר אתה נוטל את הפירות מן העץ, **לֵיתֵיהּ לְנַוְוֹיֵהּ דְּהֵדֵר סָפֵיק** - שוב אין בו ענף החזור ומוציא פירות, אלא הוא מתייבש, **לָא מְבָרְכִינַן עֲלֵיהּ** - אין מברכים עליו **'בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ', אֶלָּא 'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה'**[א]. ולפי כלל זה, ברכת החיטה 'בורא פרי האדמה', אף שהיא מין אילן, משום שלאחר שנותלים את פריה, שהם גרעיני החיטה, מתייבש הגבעול ואינו חוזר ומוציא גרעינים נוספים.

★

שנינו במשנה (לעיל ע"ב): **וְעַל כּוֹסוֹ אִם אָמַר** בברכתו **'שֶׁהַכֹּל' וכו'** נהיה בדברו, יצא ידי חובת הברכה, ואינו חוזר ומברך. **הגמרא דנה בבירך 'שהכל' על פת או יין, האם יצא: אִתְּמַר, רַב הוּנָא אָמַר**, על כל מיני מאכל אמרה משנתינו שאם בירך 'שהכל' נהיה בדברו' יצא, **חוּץ מִן הַפַּת וּמִן הַיַּיִן** שהם מאכלים חשובים[ב], ואם בירך עליהם 'שהכל' לא יצא. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אֲפִילּוּ פַּת וְיַיִן** החשובים, אם בירך עליהם 'שהכל' יצא.

הגמרא תוהה את מחלוקת רב הונא ורבי יוחנן במחלוקת תנאים. מבררת הגמרא: מה שנחלקו רב הונא ורבי יוחנן, האם המברך על פת ויין 'שהכל' נהיה בדברו' יצא, **גְּמָא תָּנָאֵי** - האם נאמר שבדבר זה נחלקו כבר תנאים. שכן שנינו בתוספתא[ג] (פ"ד ה"ט), **רָאָה פַּת, וְאָמַר 'שְׁמָהּ נְאָה פַּת זוֹ, בָּרוּךְ הַמָּקוֹם** [-הקדוש ברוך הוא][ד] **שֶׁבָּרָאָהּ', יָצָא** בשבח זה ידי חובת הברכה[ה], וכן אם **רָאָה תְּאֵנָה, וְאָמַר 'שְׁמָהּ נָאָה תְּאֵנָה זוֹ, בָּרוּךְ הַמָּקוֹם שֶׁבָּרָאָהּ', יָצָא** בשבח זה ידי חובת הברכה, **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, כָּל הַמְשַׁנֶּה בְּנוֹסַח מִמַּטְבֵּעַ שֶׁטְּבָעוּ** [-מהנוסח שקבעו] **חֲכָמִים בְּבִרְכוֹת**, כגון זה ששיבח בנוסח אחר ממה שתיקנו לברך, **לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ**, וצריך לחזור ולברך.

הגמרא מבארת כיצד יש לתלות את מחלוקת רב הונא ורבי יוחנן במחלוקת התנאים: גְּמָא - האם נאמר, **שָׁרֵי הוּנָא דְּאָמַר** שעל פת ויין אינו יוצא בברכת 'שהכל', סובר **בָּרְכֵי יוֹסֵי**, שאמר שכל המשנה מהנוסח שתיקנו בברכות לא יצא, ואף זה שאינו וברך על פת ויין 'שהכל' לא יצא[ו], **וְלֹא כְּרִבִּי מֵאִיר** שאמר שאף שבירך בנוסח אחר יצא. **וְרַבִּי יוֹחָנָן דְּאָמַר** שאף על פת ויין אם בירך 'שהכל' יצא, סובר **בָּרְכֵי מֵאִיר**, שאמר שאף אם בירך בנוסח אחר ממה שתיקנו חכמים יצא ידי חובתו, **וְלֹא כְּרִבִּי יוֹסֵי** שאמר שבנוסח אחר לא יצא.

הגמרא דוחה שאין לתלות את מחלוקת רב הונא ורבי יוחנן במחלוקת התנאים. מבארת הגמרא כיצד מתיישבים דברי רב הונא אף כשיטת רבי מאיר: אָמַר [-יאמר] **לָךְ רַב הוּנָא, אָנָא דְּאָמְרִי** - מה שאמרתי שבפת ויין אינו יוצא בברכת 'שהכל', הוא **אֲפִילּוּ לְשִׁיטַת רַבִּי מֵאִיר**, משום **שַׁעַד כְּאן לֹא קָאָמַר** [-אמר] **רַבִּי מֵאִיר הָתָם**, שם בברייתא, שהמברך על הפת 'כמה נאה פת זו' ברוך המקום שבראה', יצא ידי חובתו, **אֲבָל הֵיכָא דְּקָא מְדַבֵּר שֶׁמִּיהָ דְּפַת** - אלא היכן שבברכה הוא מזכיר את השם 'פת' ['כמה נאה פת זו'], **אֲבָל הֵיכָא דְּלָא קָא מְדַבֵּר שֶׁמִּיהָ דְּפַת** - אבל היכן שאינו מזכיר בברכתו שם 'פת', **אֲפִילּוּ רַבִּי מֵאִיר מוֹדֶה** לרבי יוסי שאינו יוצא ידי חובת הברכה בשבח זה. ולכן באופן שבירך על הפת 'שהכל', מודה רבי מאיר שלא יצא ידי חובתו, מכיון שלא הזכיר שם 'פת'.

הגמרא מבארת כיצד מתיישבים דברי רבי יוחנן אף כשיטת רבי יוסי: וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר [-יאמר] **לָךְ, אָנָא דְּאָמְרִי** - מה שאמרתי שאף בפת ויין יוצא בברכת 'שהכל', הוא **אֲפִילּוּ לְשִׁיטַת רַבִּי יוֹסֵי**, משום **שַׁעַד כְּאן לֹא קָאָמַר** [-אמר] **רַבִּי יוֹסֵי הָתָם** - שם בברייתא, שהמברך על הפת 'כמה נאה פת זו' ברוך המקום שבראה', לא יצא ידי חובתו, **אֲבָל מְשׁוּם דְּקָאָמַר** [-שאמר] **בְּרָכָה** בלשון **דְּלֹא תִּקְּנוּ רַבָּנָן** - שלא תיקנו חכמים, **אֲבָל** אם **אָמַר** על פת ויין **'שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ', דְּתִקְּנוּ רַבָּנָן** - שתיקנו חכמים לברך בלשון זו על שאר מיני מאכל, **אֲפִילּוּ רַבִּי יוֹסֵי מוֹדֶה** שיצא ידי חובתו.

הגמרא מביאה מעשה בענין המברך בנוסח מעצמו: מספרת הגמרא, **בָּנְיָמִין רַעְיָא**[ז] [-הרועה] **בָּרַךְ רִיסְתָּא** [-אכל פת][ח], **וְאָמַר** לאחר האכילה, **'בְּרִיךְ מָרֵיהּ דְּהַאי פִּיתָּא'** [-ברוך האדון של פת זו][ט]. **אָמַר** על כך **רַב**, שבאמירתו זו **יָצָא** ידי חובת ברכת המזון, אף שלא בירך בלשון שתיקנו חכמים.

הגמרא דנה בדברי רב. מקשה הגמרא: כיצד אמר רב שיוצא באמירת 'ברוך מריה דהאי פיתא', **וְהָאָמַר** [-והלא אמר] **רַב** כלל בברכות, **כָּל בְּרָכָה שֶׁאֵין בָּהּ חֲזָקַת הַשֵּׁם, אֵינָהּ בְּרָכָה**, ובאמירה זו הלא אין הזכרת השם. **מתרצת הגמרא:** המעשה בבנימין רעיא כך היה, **דְּאָמַר** [-שהוא אמר] **'בְּרִיךְ רַחֲמָנָא מָרֵיהּ דְּהַאי פִּיתָּא'** [-ברוך ה"א האדון של פת זו], ונמצא שהזכיר את השם, ולכן אמר רב שיצא ידי חובתו.

מקשה הגמרא: כיצד אמר רב שיוצא באמירה זו ידי חובת ברכת המזון, **וְהָא בָּעֵינַן** - והלא אנו צריכים שיאמר בברכת המזון **שָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת**[י], והוא לא אמר אלא ברכה אחת. **מתרצת הגמרא:** אכן, **מַאי 'יָצָא' דְּקָאָמַר רַב** - מה היא כוונת רב באומרו שבנימין רעיא יצא ידי חובתו, **נְמִי** - גם כן כוונתו **שֶׁיָּצָא יְדֵי בְּרָכָה רִאשׁוֹנָה** משלש הברכות [ברכת 'הזן'], אך עדיין צריך לברך את שתי הברכות הנוספות[יא].

הגמרא מבררת מהו החידוש שבא רב ללמדנו. מקשה הגמרא: מַאי קָמַשְׁמַע לַן - מה בא רב ללמדנו במה שאמר שבנימין רעיא יצא ידי חובתו בשבח זה שאמר בלשונו. ודאי בא ללמדנו **שֶׁאַף עַל גַּב דַּאֲמָרָהּ** - שאמר את הברכה **בְּלָשׁוֹן חוֹל**, ולא כעיקר לשון הברכה שהיא בלשון הקודש, מכל מקום יצא ידי חובתו[יב]. ויש להקשות על כן, והלא כבר **תְּנִינָא** - שנינו כן במשנה, ששנינו (סוטה לג.), **וְאֵלּוּ** הדברים **הָאֲמָרִים בְּכָל לָשׁוֹן**, ולא רק בלשון הקודש, **פָּרָשַׁת סוֹטָה**[יג] - שכשמשביע הכהן את האשה שלא זינתה, משביע אותה בלשון שהיא מבינה[יד], וכן **וִידּוּי מַעֲשֵׂר** שאומר בעת ביעור המעשרות[טו], מתוודה בכל לשון, וכן **קְרִיאַת שְׁמַע** קורא בלשון שמבין, **וְתִפְלָּה** - שמונה עשרה ברכות[טז], וכן **בִּרְכַּת הַמָּזוֹן** מברך בלשון שמבין[יז]. אם כן, במשנה זו כבר שנינו שברכת המזון נאמרת בכל לשון שהוא מבין ואף בלשון חול, ומדוע היה צריך רב ללמדנו דבר זה.

מתרצת הגמרא: אֲצְטְרִיךְ - צריך היה רב ללמדנו זאת, משום **דְּסָלְקָא דַּעְתָּךְ אָמְרִינְהוּ** - שהיה עולה בדעתך לומר, **הָנֵי מִילֵּי** - דברים אלו שאמרה המשנה, שיוצא אף אם בירך בלשון חול, אינם אלא באופן **דַּאֲמָרָהּ** [-שאמר את הברכה] **בְּלָשׁוֹן חוֹל כִּי הֵיכִי דְּתִקְּנוּ רַבָּנָן** - באותו נוסח שתיקנו חכמים לומר **בְּלָשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ**, ורק תרגם את הברכה ללשון חול, **אֲבָל** אם **לֹא אֲמָרָהּ** [-אמר את הברכה] **בְּלָשׁוֹן חוֹל כִּי הֵיכִי דְּתִקְּנוּ רַבָּנָן** - כמו שתיקנו חכמים לומר **בְּלָשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ**, אלא בירך במילים אחרות מדעתו, **אֵימָא** - הייתי אומר **שֶׁלֹּא** יצא בכך ידי חובת הברכה. ולכן **קָא מַשְׁמַע לַן** - מלמדנו רב ברבריו, שאף באופן שבירך במילים אחרות מכל מקום יצא ידי חובתו[יח].

★

הגמרא שבה לדברי רב שהזכרו לעיל, שכל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה: גּוּפָא - נשוב לעצם דברי רב ונבארם. **אָמַר רַב, כָּל בְּרָכָה שֶׁאֵין בָּהּ חֲזָקַת הַשֵּׁם, אֵינָהּ** נחשבת **בְּרָכָה. וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אַף כָּל בְּרָכָה שֶׁאֵין בָּהּ** הזכרת **מַלְכוּת** ה', **אֵינָהּ** נחשבת **בְּרָכָה**, ולא די **בְּהַזְכָּרַת** השם בלבד[יט]. נמצא, שנחלקו רב ורבי יוחנן האם אף הזכרת מלכות ה' מעכבת בברכה[כ].

הגמרא מוכיחה מברייתא כדברי רב: אָמַר אַבָּיֵי, תְּנוּתֵיהּ דְּרַב מְסַתְּבְרָא - מסתבר כדברי רב, **דְּתָנְיָא**, כתוב בפסוק (דברים ט ו ינ) בענין ביעור המעשרות[כא],

---

א. **הפת** חשובה מפני שקובעים עליה סעודה. חדש האביב (כרס"ו ס"ק מח). ואף היין חשוב הוא, כמובא בגמרא להלן (מב.), שפעמים מביאים אותו כדי לברך עליו אף שאין צריכים לשתותו, כגון בקידוש, הבדלה וברכות חתנים [בחופה ובימי משתה]. רש"י (ד"ה חוץ), לקמן (מב. ד"ה דגמרו), שהקדוש ברוך הוא נקרא 'מקום' משום שהוא מקומו של העולם [ראה ביאורו בנפש החיים (שער ג פ"ז)]. ולרב שאמר להלן שכל ברכה שאין בה הזכרת ה' אינה ברכה, אף זו נחשבת הזכרת ה', ולרבי יוחנן שאמר להלן שכל ברכה שאין בה הזכרת מלכות ה' אינה ברכה, מדובר שהזכיר אף מלכות, ואמר 'ברוך המקום מלך העולם שבראה'. צל"ח (ד"ה בין). ה. **בין לפני האכילה בברכת 'המוציא'**, ובין לאחר האכילה בברכה ראשונה של ברכת המזון. רא"ש (סי' כג). ה. **מארץ** פרס היה, ובירושלמי (פ"א ה"ב) מובא מעשה כעין זה, ושם מכונה בעל המעשה 'חד פרסאי' [אחד פרסי]. תולדות תנאים ואמוראים (פ"ו עמ' נעמעמ). ו. **האומ"ל** פת נקרא 'כרך ריפתא', משום שהדרך לכרוך את הפת בליפתן, והגמרא כוללת ומכנה כך כל אכילת פת. מעדני יום טוב (סי' כב אות ה). ז. **בירושלמי** (פ"א ה"ב) מבואר, שאמר כן מחמת שלא היה בקי בברכות. ח. **שירחמנא** הוא כינוי לה', ואף כינוי נחשב הזכרת ה'. חפץ ה' (ד"ה ואפלמ, בשתיקו של אפלמן). ט. **הם** ברכת הזן, ברכת הארץ ['נודה לך'], וברכת בונה ירושלים. והם עיקר ברכת המזון, וברכה רביעית ['הטוב והמטיב'] ביבנה תקנוה, כמבואר להלן (מח:). י. **סובה** היא אשה שחשב בה בעלה מאיש אחר, והתרה בה בפני עדים שלא תסתר עמו, ואף על פי כן נסתרה עמו, ודינה שאסורה לבעלה וצריכה להבדק אם זינתה, על ידי שתיית מים המרים בבית המקדש. מים אלו הם מים קדושים מן הכיור, שנותן בהם הכהן מן הענפר שבקרקע המקדש, ומוחק בתוכם מגילה שעליה כתובה פרשת סוטה, ולפני שהכהן מוחק את המגילה במים, הוא משביע את האשה שלא נסתרה, ואזי לא יזיקו לה המים המרים, ושאם נסתרה תענש על ידיהם (במדבר ה יא-כא). יא. **רש"י** (סוטה לג. ד"ה פרשת).

יב. **בשנים** רבינית ושבינית למנין שנות השמיטה בחג הפסח, מצוה לבער את כל המתנות השייכות לזרע הארץ, ולאחר הביעור מתורה לפני ה' על כך שכילה לתת את המתנות ונזהר בריניהם. שנאמר (דברים כו יג-טו) 'כי תכלה לעשר את כל מעשר בשנת השלישית שנת המעשר ונתת לעזר ולגר ולאלמנה ולגר בשעריך ואכלו בשבעך ואמרת לפני ה' אלהיך ביערתי הקדש מן הבית' וגו'. ומתוודים וידוי מעשרות במנחה ביום טוב האחרון של פסח [כמבואר במשנה (מעשר שני פ"ה מ"י)]. יג. **הגמרא** (סוטה לג.) מבארת, שכיון שהתפילה היא בקשת רחמים, יכול לבקש בכל לשון שהוא מבין, דרוקא בציבור, אבל יחיד יתפלל רק בלשון הקודש. יד. **הגמרא** (סוטה לג.) מביאה מקור לכך, מהכתוב (דברים כו ה) 'וענית ואמרת לפני ה' אלהיך', בכל לשון שאתה מבין. ורש"י (שם ד"ה ככל) מבאר, שכיון שלא קבע הכתוב לשון לברך בה, יברך בכל לשון. טו. **ובדבר** זה נחלקו רבי מאיר ורבי יוסי בברייתא לעיל, כשאמר 'כמה נאה פת זו', ברוך המקום שבראה', שבירך במילים אחרות, שלרבי מאיר יצא ולרבי יוסי לא יצא, וסבר רבי כרבי מאיר. שיטה מקובצת (ד"ה אלמא בלפ"ק). טז. **רבי** יוחנן מודה לרב שהזכרת השם מעכבת בברכה, אלא שהוא מוסיף שאף הזכרת מלכות ה' מעכבת, וברכה שאין בה הזכרת מלכות אינה ברכה. חידושי הרא"ח (ד"ה אמ"ל). וראה להלן שכן מוכח בגמרא. בירושלמי (פ"א ה"ב) אמרו רמז לכך שצריך להזכיר מלכות בברכה, שנאמר (תהלים קמה ב) 'ארוממך אלהי המלך, ואברכה שמך לעולם ועד'. יז. **ורבי** יוחנן חולק על דברי רב לעיל שהאומר 'ברוך רחמנא מריה דהאי פיתא' יצא, וסובר שלא יצא, שהרי לא הזכיר מלכות, אלא צריך לומר 'ברוך רחמנא מלכא [-המלך] מריה דהאי פיתא'. שיטה מקובצת (ד"ה דלמא). יח. **ראה** ביאורו לעיל.

שלאחר הביעור הוא מתוודה לפני ה' ואומר, 'לֹא עָבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי'. מבארת הברייתא, 'לֹא עָבַרְתִּי' היינו שלא נמנעתי מְבָרֶכְךָ, כפי הברכה שתיקנו במצות מעשרי"ם, 'וְלֹא שָׁכַחְתִּי' היינו שלא שכחתי מְהַזְכִּיר בברכה את שְׁמְךָ [-שם ה'] עָלָיו - על המעשר. מדייק אביי מדברי הברייתא, וְאִיזֹו מָלְכוּת ה', לֹא קָתָנֵי - לא שנינו בברייתא שעליו להתוודות שלא שכח לאומרה בברכה. ומכך יש ללמוד, שאכן הזכרת מלכות אינה מעכבת בברכה, אלא רק הזכרת השם, וכשיטת רב, ולא כרבי יוחנן שאמר שאף הזכרת מלכות מעכבת.

מיישבת הגמרא את שיטת רבי יוחנן: וְרַבִּי יוֹחָנָן יאמר לך, **תְּנֵי** - יש לשנות בברייתא, 'וְלֹא שָׁכַחְתִּי' מְהַזְכִּיר בברכה את שְׁמְךָ וּמַלְכוּתְךָ עָלָיו - על המעשר[ב], שאף הזכרת מלכות מעכבת.

★ ★ ★

משנה **המשנה ביארה עד כה מה הם הברכות שיש לברך על מאכלים שגידולם מן הארץ. משנתינו מבארת דין דבר שאין גידולו מן הארץ: עַל דָּבָר** - על מאכל **שֶׁאֵין גִּדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ, אוֹמֵר** [-מברך] **שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ.**

המשנה מפרטת מיני מאכלים שנחלקו בהם, אם יש לברך עליהם שהכל או שאין לברך עליהם כלל: עַל הַחוֹמֶץ - יין שהחמיץ[ג], **וְעַל הַנּוֹבָלוֹת** - פירות שכמשנו מחמת החום[ד], **וְעַל הַגּוֹבַאי** - חגבים טהורים[ה], **אוֹמֵר שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, כָּל שֶׁהוּא מִן מְקֻחָה אֵין מְבָרְכִין עָלָיו כלל**, לכן אין לברך על החומץ והנובלות והגובאי שהם מין קלקלה[ו].

המשנה מבארת, דין מי שהיו לפניו כמה מיני פירות, ורצונו לאכול מכולם: הָיוּ לְפָנָיו מִינֵי הֲרָבֵּה - כמה מיני פירות[ז], **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, אִם יֵשׁ בֵּינֵיהֶן מִין שְׁבִעָה** - אם אחד מהם הוא פרי משבעת המינים, **עָלָיו הוּא מְבָרֵךְ** אף שהמין האחר חביב עליו יותר. **וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, מְבָרֵךְ עַל אֵיזֶה מֵהֶן שֶׁיִּרְצֶה** - עליו לברך על המין החביב[ח].

★

גמרא **הגמרא מביאה ברייתא שמפרטת מיני מאכלים שמברכים עליהם שהכל נהיה בדברו: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **עַל דָּבָר שֶׁאֵין גִּדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ, כְּגוֹן בְּשַׂר בְּהֵמוֹת חַיּוֹת וְעוֹפוֹת וְדָגִים, אוֹמֵר** [-מברך] **שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ.** וכן **עַל הַחֶלֶב וְעַל הַבֵּיצִים וְעַל הַגְּבִינָה, אוֹמֵר** [-מברך] **שֶׁהַכֹּל** נהיה בדברו. וכן **עַל הֶפֶת שֶׁנַּעֲשָׂה וְעַל הַיַּיִן שֶׁהִקְרִים** - שהתחיל להחמיץ והעלה קרום[ט] **וְעַל הַתַּבְשִׁיל שֶׁעָבַר צוּרָתוֹ** - שהחמיץ[י], **אוֹמֵר** [-מברך] **שֶׁהַכֹּל** נהיה בדברו. וכן **עַל הַמֶּלַח**[יא] **וְעַל הַזְּפָתִים** - מי מלח[יב], **וְעַל בְּהֵמִין וְסִפְטְרִיוֹת**[יג], **אוֹמֵר** [-מברך] **שֶׁהַכֹּל** נהיה בדברו[יד].

הגמרא דנה במה שנינו בברייתא שעל הכמהין ועל הפטריות מברך שהכל נהיה בדברו. מקשה הגמרא: הֵימָרָא - האם ניתן לומר כמשמעות דברי הברייתא, **דִּכְמֵהִין וּפִטְרִיּוֹת לָאו גִּדּוּלֵי קַרְקַע נִינְהוּ** - שכמהין ופטריות אינם גידולי קרקע, ולכן אין מברכים עליהם 'בורא פרי האדמה' אלא 'שהכל נהיה בדברו'. **וְהָתַנְיָא** - והלא שנינו בברייתא אחרת (נדרים נה:), **הַנּוֹדֵר מִפֵּרוֹת הָאָרֶץ** - אדם שאמר 'כל פירות הארץ יאסרו עלי', **אָסוּר בִּכְמֵהִין וּפִטְרִיּוֹת** כפי שנדר, **וּמוּתָּר בְּכַמָּהִין וּפִטְרִיּוֹת** מפני שהם אינם 'פירות הארץ'[טו]. **וְאוּלַם אִם אָמַר 'כָּל גִּדּוּלֵי קַרְקַע יֵאָסְרוּ עָלַי', אָסוּר אַף בִּכְמֵהִין וּפִטְרִיּוֹת**, מפני שאסר על עצמו כל דבר הגדל מן הקרקע, והכמהין והפטריות גדלים מן הקרקע על אף שאינם פירות הארץ. הרי שמבואר בברייתא זו שכמהין ופטריות הם 'גידולי קרקע', ושלא כדברי הברייתא שהובאה לעיל, שמברך עליהם שהכל נהיה בדברו מחמת שאינם גידולי קרקע.

מושיבה הגמרא: אָמַר אַבָּיֵי, אין סתירה בין הברייתות, משום שכמהין ופטריות אמנם **מִירְקָא רְבוּ מֵאַרְעָא** - גדלים מהארץ, ולכן הנודר מ'גידולי קרקע' אסור בהם, אך מכל מקום, **מִינְקֵי לֹא יָנְקִי מֵאַרְעָא** - הם אינם יונקים מהארץ, ולכן אין לברך עליהם בורא פרי האדמה, אלא שהכל נהיה בדברו[טז].

מקשה הגמרא: איך ניתן לומר שכמהין ופטריות גדלים מן הארץ ולכך הם נקראים 'גידולי קרקע', **וְהָא 'עַל דָּבָר שֶׁאֵין גִּדּוּלוֹ מִן הָאָרֶץ תָּנֵי** - והלא שנינו בברייתא דין דבר שאין 'גידולו' מן הארץ, ובדין זה מונה הברייתא את הכמהין והפטריות, ומוכח אם כן שהם אינם גדלים מן הארץ, ולא כדברי אביי.

מיישבת הגמרא: אין לָשנות 'על דבר שאין גידולו מן הארץ מברך שהכל נהיה בדברו', אלא **תְּנֵי** [-שנה]: **'עַל דָּבָר שֶׁאֵין יוֹנֵק מִן הָאָרֶץ** אומר שהכל נהיה בדברו'. ואם כן יתכן שהכמהין ופטריות גדלים מן הארץ, ואף על פי כן יש לברך עליהם שהכל מפני שהם אינם יונקים ממנה[יז]. ולפי זה לא נדחו דברי אביי, שהכמהין והפטריות אמנם גדלים מן הארץ, ומפני כך הנודר מגידולי קרקע אסור בהם, אך ברכתם שהכל מפני שהם אינם יונקים מן הארץ.

★

שנינו במשנה: וְעַל הַנּוֹבָלוֹת מברך שהכל נהיה בדברו.

הגמרא דנה בביאור תיבת 'נובלות', שואלת הגמרא: מַאי [-מה הם] **נוֹבְלוֹת. מְשִׁיבָה הגמרא:** נחלקו בזה **רַבִּי זֵירָא וְרַבִּי אִילְעָא, חַד** [-אחד מהם] **אָמַר, בּוֹשְׁלֵי בְּמָרָא** - תמרים שנתייבשו מחום השמש[יח]. **וְחַד** [-ואחד מהם] **אָמַר, תַּמְרֵי דְּזִיקָא** - תמרים שנשרו מהאילן על ידי הרוח[יט].

הגמרא מקשה על מחלוקת זו בביאור תיבת 'נובלות': תָּנַן - שנינו במשנתנו, **'רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר כָּל שֶׁהוּא מִן מְקֻחָה אֵין מְבָרְכִין עָלָיו'**, ולכן לדעתו אין לברך כלל על הנובלות. מקשה הגמרא, **בְּשֶׁלָּמָא לְמַאן דְּאָמַר תַּמְרֵי דְּזִיקָא בּוֹשְׁלֵי בְּמָרָא** - דברי רבי יהודה מובנים לפי דעת מי שסובר שנובלות הם תמרים שהתייבשו מחום השמש, משום שלפי שיטתו, **הֵיינוּ דְּקָרֵי לַהּ מִן מְקֻחָה** - זהו הטעם שרבי יהודה מכנה פירות אלו בשם 'מין קלקלה', שהרי הם תמרים שהיו טובים והתקלקלו על ידי החום[כ]. **אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר תַּמְרֵי דְּזִיקָא** - אך לפי הדעה הסוברת שהנובלות הם תמרים שנשרו על ידי הרוח, **יש להקשות מַאי מִין מְקֻחָה** - מדוע תמרים אלו נקראים 'מין קלקלה', הלא לא התקלקל בהם דבר[כא].

מתרצת הגמרא: אכן תמרים אלו אינם מין קלקלה, ומה שאמר רבי יהודה 'כל שהוא מין קלקלה אין מברכים עליו', אין כוונתו לנובלות אלא כוונתו **אַשְׁאָרָא** - על שאר הדברים שהזכרו במשנה, כלומר, על החומץ ועל הגובאי[כב].

הגמרא מביאה לשון אחרת בקושיא על הביאור ש'נובלות' הם תמרים שנשרו על ידי הרוח: אִיכָּא דַּאֲמָרִי - יש שהקשו בלשון אחרת, **בְּשֶׁלָּמָא לְמַאן דְּאָמַר בּוֹשְׁלֵי בְּמָרָא** - המשנה מובנת לפי הדעה הסוברת שהנובלות בחמה, משום שלפי דעה זו **הֵיינוּ דְּמִבְרְכִינַן עֲלַיְיהוּ שֶׁהַכֹּל** - זוהי הסיבה שבגללה מברכים עליהם ברכת 'שהכל נהיה בדברו', מפני שהם התקלקלו ואינם כפי שהיו ראויים להיות, ולכן אין ראוי לברך עליהם בורא פרי העץ[כג]. **אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר תַּמְרֵי דְּזִיקָא** - אך לפי הדעה הסוברת שנובלות הם תמרים שנשרו מחמת הרוח, קשה, מדוע ברכתם **שֶׁהַכֹּל**, הלא ברכת **'בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ' מְבָעֵי לֵיהּ לְמִבְרְזֵי** - יש לברך עליהם, שהרי הם

יט. **שקודם** הפרשת תרומה ומעשר מברך, 'אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש תרומה ומעשר'. רש"י (ד"ה מלמעלה). וצריך לומר, שהברכה כאן אינה דרשה גמורה אלא אסמכתא, שהרי הברכה על מצות הפרשת תרומה ומעשר, אינה מן התורה אלא מתקנת חכמים, ולא יתכן לפרש שכוונת הדיבר עליה. צל"ח (ד"ה ותימה).

כ. **מהלשון** 'שמך ומלכותך' יש ללמוד, שאף רבי יוחנן מודה לרב שהזכרת השם מעכבת, אלא שהוא בא להוסיף שאף הזכרת מלכות מעכבת [ראה לעיל בהערה]. חפץ ה' (ד"ה וז"ש). כא. **בממקצת** הגמרא בסמוך. ופירות כמושים נקראים 'נובלות', כלשון הפסוק (תהלים ו ג) 'ורפאני כי נבהלו עצמותי'. ר"י בן מלכי צדק (ממלא מ"ש מ"ג). כב. **הגמרא** לקמן (מ"ב). תבאר האם משמעות עוסקת רק במיני פירות שברכתם שהה זה לזה, או שהמשנה עוסקת גם במיני פירות שברכתם שונה זה מזה. כג. **כך** משמע בגמרא (שם) שחכמים סוברים שיש להקדים את המין החביב לפני מין שבעה. כד. **רש"י** (ד"ה שקודם) ע"פ לעזי רש"י, וכן פירש הב"ח (סי' רל סק"ק ג), והוסיף הב"ח שדרכו של הקרום לעלות בזמן שהיין מתחיל להחמיץ, ומכאן בבבא בתרא (שם:), שיין שהקרים הוא יין שהתחיל להחמיץ, אף שעדיין ראוי להמכר בחנות כיין. והגמרא שם (ע.) דנה בדין יין שהחמיץ קצת, שהשתנה ריחו לריח חומץ, אך טעמו עדיין טעם יין. והכרעינו הפוסקים (שו"ע או"ח סי' רל סעי' ג), שכל שטעמו עדיין טעם יין, ברכתו בורא פרי הגפן. כה. **רשב"ם** (ד"ה זפתים) ופירושו באופן שנתקלקל קצת, אך אם נתקלקל לגמרי עד שאינו ראוי לאכילה, אין מברכים עליו כלל. בית יוסף (אורח חיים סי' רי ד"ה ומי"מ ועל מבשל). כו. **אף** שאין המלח ראוי לאכילה כל כך מכל מקום מברכים עליו, מפני שלפעמים אדם נותנו בתוך פיו לאכול מעט. רשב"ם (שם). וכתב בספר הפרדס (מיוסד אוצר שיטו מיוחס, שטר שיטו אות ס), שיש אנשים שאוכלים מעט מלח כדי שיוכלו לשתות יותר. והמשנה בדורה (סי' רל סק"ס) כתב, שיש לאדם קצת הנאה כשנותנו בפיו. עיין עוד בכף החיים (שם אות ו) שהחלק בין מלח שמלוח מאד, למלח שאינו מלוח כל כך. כז. **ואף** שהם גדלים בארץ, אינם נקראים 'פרי הארץ'. לבוש (ורי"ד סי' רי סעי' כג), ט"ז (שם ס"ק כח). כח. **ואף** שהם גדלים על גבי קרקע, אין עיקר יניקתם מהקרקע אלא מן האויר, שהרי הם גדלים גם על גבי עצים ואבנים. מאירי (ד"ה ספק). כט. **בבבה** מקומות הגמרא תיקנה את נוסח המשנה ואמרה 'הכי קתני'. והטעם שרבי לא שנה את המשנה בתחילה כפי הנוסח המתוקן, הוא מפני שכשהיו שונים בעל פה גרמה השכחה ששכחו כמה תיבות בכמה מקומות, ולא רצה רבי לכתוב את המשנה אלא כשהיו שוהים בארץ ישראל שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים, וסמך על המעיין שיבין את החסרון וגיגיה את לשון המשנה. כללי הגמרא (שנחי ג אות יג). ל. **רש"י** (ד"ה ותימה). 'כמרא' פירושו חום. וכן פירש רש"י בפסוק (איוב ה ו) 'ועתודו כתנור נכמרו' שפירושו נתחממה, והיינו, שהתמרים נשרפו מפני החום. וכתב המגן אברהם (או"ח סי' רכ סק"ק כט), שחום השמש גרם לקלוף לתמרים [ועיין בפרישה (סי' רל סק"ל) פירוש אחר בדעת רש"י]. והערוך (ערך כמר ב) כתב, שהן תמרין פגין שאינם ראויים לאכילה, וכומרים אותם בעפר, דהיינו שטומנים אותם בעפר, כדי שיתחממו ויתבשלו. ועיין במשנה בדורה (סי' רכ סק"ס מע, נפ"א סי' שפ"ב), שכן דעת הרמב"ם מפרשים, [וכן הוא ברש"י (פסחים לט ז)]. לא. **הגמרא** בסמוך תקשה מדוע תמרים אלו הן מין קלקלה ומדוע יש לברך עליהן שהכל. לב. **כך** הוא הפירוש לפי דעת רש"י (ד"ה בושלי) הסובר שהם תמרים שנשרפו בחמה והתקלקלו. ולדעת הערוך (ערך כמר ב) [והו"ד בהעוה לעיל] הסובר שבושלי במרא הם תמרים פגים שטומנים בעפר, צריך לומר שהם נתשבחים 'מין קלקלה' מפני שהם היו בתחילה מוכשרים להיות טובים ולהתבשל, ואחר כך התקלקלו ולא התבשלו כראוי. מאמר מרדכי (סי' רכ סק"ס מח ד"ה ומיהו). לג. **תמרי** דזיקא הם תמרים שנשרו מן האילן לאחר גמר בישולן, ולכן שואלת הגמרא מדוע הן 'מין קלקלה', הלא לא אירע בהם שום קלקול. אליה רבה (סי' רג סק"ק יב ד"ה ומכאן). והט"ז (או"ח סי' רי סק"ג) כתב שהם תמרים שנשרו מן האילן לפני גמר בישולן. וכתב הפרי מגדים (משבצות זהב שם, בלבוש יוסף ד"ה ומכאן) שלפי שיטתו שאלת הגמרא היא, מדוע תמרים אלו נקראים 'מין' קלקלה, הלא זה אינו דבר שכולל את כל המין, אלא רק תמרים אלו שנשרו. לד. **רש"י** (ד"ה בושלי). והב"ח (או"ח סי' רי סק"ס) כתב, שיש לאדם קצת הנאה הרמב"ם, שפירוש 'אשאראא' הוא על שאר מיני הנובלות, שנובלים בעודם קטנים קודם בישולם. וכוונת רבי יהודה לומר, שאותם הנובלות שנשרים מהאילן בעודם קטנים, אין מברכים עליהם. עיין שער אפרים (סוס"ס סי' כג) שחולק עליו בפירוש זה. לה. **רש"י** (ד"ה תמרי). והיינו משום שהתמרים טובים לאכילה כשהם חיים יותר מאשר כשהם מבושלים. ולכן, כשהתבשלו על ידי חום השמש, ברכתם

לא השתנו לקלקולין. נמצא שאי אפשר לפרש שנובלות ששינינו במשנה, הם 'תמרי דזיקא'. ואם כן מחלוקת רבי זירא ורבי אילעא בביאור תיבת נובלות

הגמרא מיישבת את דברי רבי זירא ורבי אילעא בביאור תיבת נובלות: **אָמַר** על כרחך **שְׁנֻבְלוֹת תְּמָרָה** וכפי ששינינו במשנתינו 'נובלות' סתם, בלי תיאור נוסף, **כּוּלֵּי עָלְמָא לָא פְּלִיגִי** - רבי זירא ורבי אילעא אינם חולקים, ושניהם מודים **דְּבוּשְׁלֵי בְּמָרָא נִינְהוּ** - שנובלות אלו הם 'בושלי כמרא', כלומר, תמרים שהתייבשו בחום. **כִּי פְּלִיגִי** - וכשחלקו רבי זירא ורבי אילעא, הם חלקו בְּביאור מה הם **'נוֹבְלוֹת תְּמָרָה'**, ששנינו במשנה אחרת. **דְּתַנָּן** - ששנינו במשנה (דמאי פ"ו מ"ו), אלו הן המינים **הַפַּלָּיִן שֶׁבַּדְּמַאי** - שהקלו עליהם חכמים בדין דמאי[נה], שאם לקחם מעם הארץ, ואינו יודע אם הם מעושרים, אינו צריך לעשר, **הַשִּׁיתִּין, וְהָרִימִּין, וְהַשִּׁבּוֹלֶת בְּגוֹת שׁוּחַ, וּבְגוֹת שְׁקֶמָה, וְגוּפְנִין, וְנִגְבָּה, וְנוֹבְלוֹת תְּמָרָה**[לו]. ומבארת הגמרא מה הם מינים אלו, **שִׁיתִּין** ששנינו במשנה, **אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, הם **מִין תְּאֵנִים** מדבריות[לח]. **רִימִּין** ששנינו במשנה, הם **כָּנְדֵי** - מין של רימונים שמתרוקנים מתוכם[לט]. **הַשִּׁבּוֹלֶת** ששנינו במשנה, הם **טוֹלְשֵׁי**[מ]. **בְּגוֹת שׁוּחַ** ששנינו במשנה, **אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, הם **תְּאֵנֵי חִיוָּרְתָּא** - מין תאנים לבנות[מא]. **בְּגוֹת שְׁקֶמָה** ששנינו במשנה, **אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, הם **דּוּבְדְּבָנֵי** - תאנים המורכבות בערמון[מב]. **גּוּפְנִין** - ענבי גפן ששנינו במשנה, אין מדובר בכל סוגי הענבים, אלא **שֵׁילְהֵי גּוּפְנֵי** - ענבים הנמצאים בגפנים בימות החורף[מג]. **נִגְבָּה** ששנינו במשנה הוא **פָּרְחָה** - פרי הצלף[מד]. **נוֹבְלוֹת תְּמָרָה** ששנינו במשנה, חלקו בפירושו **רַבִּי אִילְעָא וְרַבִּי זֵירָא. חַד** [-אחד מהם] **אָמַר**, שהם **בּוּשְׁלֵי כַּמְרָא** - תמרים שהתייבשו מחום השמש. **וְחַד** [-ואחד מהם] **אָמַר**, שהם **תְּמָרֵי דְּזִיקָא** - תמרים שנשרו מהדקל על ידי הרוח.

הגמרא דנה במחלוקת רבי אילעא ורבי זירא בפירוש 'נובלות תמרה', מקשה הגמרא: **בְּשֶׁלָּמָּא** **דְּאָמַר בּוּשְׁלֵי כַּמְרָא** - המשנה מובנת לפי הדעה שסוברת שנובלות התמרה הם תמרים שנשרפו בחמה, משום שלדעה זו **הַיְינוּ דְּקָתָנֵי הַפַּלִּין שֶׁבַּדְּמַאי** - מובן מה שאמרה המשנה שהם מהפירות שהקלו בהם חכמים בדין דמאי. שמלשון זו שאמרה המשנה שהקלו עליהם בדין 'דמאי', משמע **שֶׁסְּפָקָן הוּא דְּפָטוּר** - רק כשיש ספק האם עישרו את הפירות או לא והם נחשבים פירות דמאי, רק אז הם פטורים ממעשרות. **הָא נָדָאן חַיָּיב** - אבל אם ידוע בודאי שלא הפרישו מהם מעשרות, הם חייבים בהפרשה. ודברי המשנה מובנים לפי שיטה זו, שהרי הנובלות תמרה אינם מסוג הפירות שפטורים לגמרי מהפרשת תרומות ומעשרות, אלא שהקילו בהם בדין דמאי משום שאינם חשובים ואף עמי הארצות מעשרים מהם[מה]. **אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר תְּמָרֵי דְּזִיקָא** - אולם לפי הדעה שסוברת שנובלות תמרה הם תמרים שנשרו מחמת הרוח, קשה, מדוע פטרה אותם המשנה רק בפירות דמאי ואילו **נָדָאן** - בפירות שידוע בודאי שלא הפרישו מהם מעשרות **חַיָּיב** לעשרן, והלא תמרים שנשרו מן הדקל פטורים לגמרי מתרומות ומעשרות, שהרי **הָכָתָנֵי נִינְהוּ** - הם פירות הפקר[מו], וכל פירות הפקר פטורים ממעשרות[מז].

מתרצת הגמרא: **הָכָא בְּמַאי עָסְקִינַן** - כאן במשנה במה מדובר, בנובלות תמרה **שֶׁנָּשְׁאַן גּוֹרָן** - מי שליקט את התמרים מההפקר, אסף אותם בערימה [-כרך]. ובאופן זה הפירות חייבים מדרבנן במעשרות, מפני הרואים שחושבים שהשדה שלו, ורואים אותו עושה את הגורן, ולוקח ממנה מבלי להפריש מעשרות. וכפי **דְּאָמַר רַבִּי יִצְחָק אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מְשׁוּם** [-בשם] **רַבִּי אֶלְיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב, הֲלָכָה וְהִשְׂכִּיחָה וְהַפָּאָה** - שהם פירות הפטורים מהמעשר, **שֶׁנָּשְׁאַן גּוֹרָן** - שאסף אותם בערימה, **הוֹקְבָּעוּ חֲכָמִים בְּמַעֲשֵׂר** וחייבים במעשרות[מח]. ובאה המשנה ללמד, שאפילו אם התמרים הנושרים התחייבו במעשר בכך שהוא עשה מהם גורן, לא החמירו עליהם חכמים אלא בפירות שידוע בודאי שאינם מעושרים, אך לא בפירות דמאי.

הגמרא מביאה לשון אחרת בקושיא על ביאור 'נובלות תמרה': **אִיבָּא דְּאָמְרִי** - יש שהקשו על מחלוקת רבי זירא ורבי אילעא באופן אחר,

---

יורדת להיות ברכת שהכל, וכמו שמבואר לעיל (לג: ותוס' שם ד"ה משמשת) שדבר שראוי כשהוא חי יותר מאשר כשהוא מבושל, אם אוכלו כשהוא מבושל מברך עליו שהכל. מגן אברהם (סי' רי"ב ס"ק כ), פרי מגדים (פתיחה שם). ובתורת חיים (סי' רי"ב ס"ק ס) כתב, ששרופי חמה ברכתם שהכל, מפני שהם התקלקלו ולעולם לא יבשילו. ודינם כדין ענבים שאינם מבשילים לעולם, שמברכים עליהם שהכל לדעת השלחן ערוך (או"ח סי' רי"ב ס"ט). לו. **משאת** הגמרא משמע, שלפי השיטה שנובלות הן 'תמרי דזיקא', יש לברך עליהן שהכל אף שנפלו אחרי גמר בישולם. ולכן מקשה הגמרא מדוע יש לברך עליהן שהכל, מה לי אם השיגן הרוח מה לי אם נקטפו. אליה רבה (סי' רי"ב ס"ק יג בשם הגה), ראש יוסף (ד"ה ולפ"ז). לז. **הטעם** שהקלו בפירות אלו, הוא מפני שאינם פירות חשובים, וגם עם הארץ לא חש עליהם, ואינו נמנע מלעשרם. ר"ש ורא"ש (תוספ' פ"ו מ"ו). לח. **רמב"ם** (פירוש המשניות שם). ומבואר בירושלמי (שם) שתאנים אלו גדלים מתחת לעלים. וכתב הכפתור ופרח (פל"ו ד"ה ופלין), שמפני כך הם נקראים 'שיתים', מלשון יסודות (סוכה נב). שדוד המלך כרה שיתין של המזבח, כלומר, את יסודות המזבח]. וכתב הפני משה (פירושי"מ שם ד"ה פלין), שתאנים אלו אינם גדולים כל כך כמו התאנים שגדלים מעל לעלים. וכתב הכפתור ופרח (פל"ו ד"ה ופלין) גרס 'מין' תאנים. וביאר בשונה אליהו (פירוש מתניתין, דמאי פ"ו מ"ו), שהם אינם 'מין' של תאנים, אלא תאנים רגילות, בשלב הגידול שבו לבנות. וראה עוד להלן בענין בנות שוח. לט. **מאורי** (ד"ה כתב), ובשונה אליהו (דמאי פ"ו ה"ו פירוש המשנה), כתב שאינו מין רימון, אלא מין של אילן שכך שמו. ומבואר במשנה בכלאים (פ"ו מ"ב) שהרימין דומים לשזיפים, אך הם אינם מין של שזיף. מ. **פרי** זה, בתחילת גידולו יש עליו שערות דקות, ועד גמר בישולו נושרים כל השערות, עד שנאכל לבן. משנה (מעשרות פ"ו מ"ג) [ע"פ הרע"ב]. מא. **והן** מין תאנים העושה פירות משלש שנים לשלש שנים. רמב"ם (פירוש מתניתין, דמאי פ"ו מ"ו). והרע"ב (שם) הוסיף, שדרכן לגדל ביערות. כתבו התוספות (שבועות יב: ד"ה בגות) שיש שני סוגים של תאנים שנקראים 'בנות שוח', סוג אחד הוא מין משובח שלפי דעה אחת במדרש (ב"ר פע"ו) ממנו אכל אדם הראשון, והוא נקרא בנות שוח מפני שהוא גרם שוח [כיפוף] לאדם הראשון. אולם בנות שוח שנזכר בסוגייתנו הוא מין גרוע של תאנים, וקראו לו גם בשם בנות שוח, כדי לחלות את הקללה במקולקל. מב. **ר"ש** בן מלכי צדק, ר"ש רע"ב, שנות אליהו (דמאי פ"ו מ"ו), תפארת ישראל (שם יכין פרק ו). ולפי זה, אין קשר בין עץ השקמה לבין הפרי שנקרא בנות שקמה. תוספות יום טוב (שם). אך ר"י בן מלכי צדק (שם) כתב בפירוש השני, שהוא עץ השקמה שמורכב על תאנה. לפי פירוש זה, שבנות השקמה הם תאנים המורכבות בערמון. יש לגרוס בסוגייתנו 'תאני דולבי' שכן בארמית 'דולב' הוא ערמון, וכן היא גירסת הר"ש (שם) וכן הגיה הגר"א (הגהות פרק ג, סעיף ס"ק שם). אך גירסתנו בגמרא היא 'תאני דובלי', ועיין בתוספות אנשי שם (שם) שיישב את גירסתנו, לפי פירוש הרמב"ם. מג. **רש"י** (ד"ה גופני) פירש 'ענבים סתווניות', ובחולין (קכ: ד"ה פיטווניות) כתב שהם ענבים שנמצאים בגפנים בימות החורף, שאינם מתבשלים לעולם, ועושים מהם חומץ. 'סתוי' פירושו חורף, כמו שנאמר (שיר השירים ב יא) 'כי הנה הסתיו עבר, הגשם חלף הלך לו'. ופירש רש"י שהוא החורף, וכמו שתרגם אונקלוס (בראשית ח כב) את המילה חורף 'סתוא'. מד. **ר"ש**, רע"ב (דמאי פ"ו מ"ו) ומאירי (ד"ה כתב כאן). וכן מבואר בגמרא לעיל (לג:) שנצפה הוא הצלף. הצלף הוא אילן שיש בו כמה חלקים שנאכלים. פירותיו של הצלף נקראים 'אביוניות'. וסביב הפרי גדל קליפה עבה, כמין הקליפה שגדלה סביב האגוזים רקים, וגם קליפה זו נאכלת ונקראת 'קפריסין'. גם העלים של הצלף רואים לאכילה, ובתוכם גדלים כמין פירות שנקראים 'תמרות'. גמרא (לעיל לג:). מה. **מקושיית** הגמרא נראה, שמינים אלו חייבים בתרומות ובמעשרות, ולא הקלו עליהם חכמים אלא בפירות דמאי בלבד. וכן דעת ריש לקיש שהובא בירושלמי (דמאי פ"ו ה"ו), אך דעת רבי יוחנן שם, שפירות אלו ופטורים לגמרי מהמעשרות, מפני שהם באים מן ההפקר. מו. **תמרים** שנשרו מן האילן הם הפקר, מפני שמצויים שקצים ורמשים שאוכלים אותם, והבעלים מוחלים עליהם. אבל אם התמרים נשרו מדקלים שידוע שהם של יתומים, התמרים אינם הפקר מפני שהיתומים אינם בני מחילה. וכן אם הדקלים מוקפים בגדר, אין התמרים הנושרים מהם הפקר, בבא מציעא (כב:). מז. **פירות** הפקר וכן לקט שכחה ופאה פטורים ממעשרות כמבואר בכמה משניות (פאה פ"ו מ"ג, תרומות פ"ו מ"ה, מעשרות פ"ו מ"ו). וכתב רש"י (סוכה לט: ד"ה שנותנין), שדין זה נלמד, ממה שכתוב בתורה בדין ביעור מעשרות 'ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך' (דברים יד כט), שחיוב מעשר ראשון ללוי, הוא בדבר שאין ללוי חלק ונחלה איתו, יצאו לקט שכחה ופאה שלוי יכול לקחת מהם את הוא עני, וכן פירות הפקר שהוא יכול לקחתם, שבזה אין חיוב תרומות ומעשרות. מח. **מקום** שבו אוספים את הדגן נקרא גורן. ומשעה שהתחבואה נאספה לגורן, התחבואה התחייבה במעשר. ובלשון מושאלת קראו חכמים 'גורן' לכל 'ערמ' מלאכה' המחייב מעשר, כגון איסוף הפירות בערימה [-כרך], שהיא זו שמחייבת אותם במעשר, כשם שהדגן נקבע למעשר בגורן. רמב"ם (פירוש מתניתין מעשרות פ"ו מ"ו).

בְּשֶׁלָּמָא לְמַאן דְּאָמַר - המשנה מובנת לפי הדעה שסוברת ש'נובלות תמרה' ששנינו במשנה בדמאי הם **תְּמָרֵי דְּזוּקָא**, ונובלות ששנינו במשנתנו הם 'בושלי כמרא', משום שלפי דעה זו, **הֵיינוּ** - זאת היא הסיבה, **דְּהָכָא** - שכאן במשנתנו, **קָרֵי לָהּ** - המשנה מכנה אותם 'נובלות' **תָּמָא** ללא תיאור נוסף, **וְהָתָם** - ואילו שם, במשנה בדמאי, **קָרֵי לָהּ** - המשנה מכנה אותם 'נובלות **תְּמָרָה**', שהרי בכל מקום מדובר במין אחר. **אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר** - אלא לפי הדעה שסוברת, ש'נובלות תמרה' הם **בּוּשְׁלֵי כְּמָרָא**, קשה, מדוע שינתה המשנה מלשונה, שבמשנתנו הם נקראים 'נובלות' סתם, ואילו במסכת דמאי הם נקראים 'נובלות תמרה', הלא בין במשנתנו ובין במסכת דמאי, כוונת המשנה ל'בושלי כמרא', ואם כן, **נִיתְנֵי אִידֵי וְאִידֵי** - שישנה התנא בזה ובזה, כלומר גם במשנתנו וגם במשנה שבמסכת דמאי **'נוֹבְלוֹת תְּמָרָה', אוֹ** שישנה **אִידֵי וְאִידֵי** - בזה ובזה, כלומר גם במשנתנו וגם במשנה שבמסכת דמאי **'נוֹבְלוֹת' סְתָמָא**, ללא תיאור נוסף. **מסיקה הגמרא: קָשְׁיָא** - אכן קשה הדבר[א].

★

שנינו במשנה: הָיוּ לְפָנָיו מִינִין הָרְבֵּה כו' רבי יהודה אומר אם יש ביניהן מין שבעה עליו הוא מברך, וחכמים אומרים מברך על איזה מהן שירצה.

הגמרא דנה באלו אופנים נחלקו רבי יהודה וחכמים: אָמַר עוּלָּא, מַחֲלוֹקֶת רבי יהודה וחכמים היא **בְּאופן** שיש לפניו מינים **שֶׁבִּרְכוֹתֵיהֶן שָׁוות** כגון זיתים ותפוחים שברכת שניהם היא 'בורא פרי העץ' ובא לפטור את שניהם בברכה אחת. ובאופן זה חולקים רבי יהודה ורבנן על איזה מין עדיף לברך, **דְּרַבִּי יְהוּדָה סָבַר, מִין שֶׁבְּעָה עָדִיף** - שמין שבעה חשוב יותר מהמין החביב, ומשום כך מברך עליו ופוטר את המין האחר. **וְרַבָּנָן סָבְרֵי** - וחכמים סוברים, **שֶׁהַמִּין הֶחָבִיב עָדִיף**, ולכן יש לברך על המין החביב ולפטור את ה'מין שבעה', וכמשמעות דברי חכמים במשנה 'מברך על איזה מהם שירצה', שיש להקדים דווקא את המין החביב[א]. **אֲבָל בְּאופן** שהיו לפניו כמה מינים **שֶׁאֵין בִּרְכוֹתֵיהֶן שָׁוות** וכגון צנון וזית, **לְדִבְרֵי הַכֹּל** - בין לרבי יהודה ובין לרבנן **מְבָרֵךְ עַל זֶה וְחוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עַל זֶה** - מברך על מין אחד, ואחר כך מברך על המין השני, ואין ברכה על מין אחד פוטרת את המין השני[ב]. ובאופן זה אין ביניהם מחלוקת איזו ברכה קודמת, משום שכל מחלוקתם היא דווקא כשמין אחד פוטר את חבירו, שאז צריך לברך על החשוב יותר, ונחלקו מה הוא החשוב יותר. אבל במינים שברכתם שונה, אינם חולקים, ולכל הדעות יש לברך על שניהם[ג].

מקשה הגמרא: מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על דברי עולא, שנינו בברייתא **הָיוּ לְפָנָיו צְנוֹן** שברכתו בורא פרי האדמה **וְזַיִת** שברכתו בורא פרי העץ, **מְבָרֵךְ עַל הַצְּנוֹן וְפוֹטֵר אֶת הַזַּיִת**. הרי שגם כשאין ברכותיהם שוות, מברך על אחד ופוטר את חבירו, ולא כדברי עולא הסובר שיש לברך על כל אחד מהם[ג].

מתרצת הגמרא: הָכָא בְּמַאי עָסְקִינַן - כאן בברייתא במה מדובר, **בְּשֶׁהַצְּנוֹן עִיקָּר** והזית טפל לו, כלומר, שהתחיל את אכילתו בשביל לאכול צנון, ואינו אוכל את הזית אלא כדי להפיג את חריפותו של הצנון. ושנינו במשנה (נקמן מד.) 'כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופוטר את הטפלה', ולכן יש לברך רק על הצנון, ולפטור בברכה זו את הזית. אולם עולא דיבר על שני מינים ששניהם עיקר, ואין אחד מהם טפל לחבירו, שבאופן זה יש לברך על כל מין ומין.

מקשה הגמרא: אִי הָכִי - אם אכן הוא כדברך, שבברייתא מדובר שהצנון עיקר והזית טפל, **אֵימָא סֵיפָא** - אמור ובאר את הסיפא של הברייתא, ששנינו בה **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר מְבָרֵךְ עַל הַזַּיִת** משום **שֶׁהַזַּיִת** הוא **מִמִּין שִׁבְעָה**. ולדבריך שהעמדת את הברייתא שמדובר באופן שהזית טפל לצנון קשה, מדוע סובר רבי יהודה שיש לברך על הזית, וכי **לֵית לֵיהּ לְרַבִּי יְהוּדָה הָא דְּתָנֵן** - האם רבי יהודה אינו סובר כמשנה זו ששנינו (נקמן מד.) **כָּל שֶׁהוּא עִיקָּר וְעִמּוֹ טָפֵלָה, מְבָרֵךְ עַל הָעִיקָּר וְפוֹטֵר אֶת הַטָּפֵלָה**.

ומוסיפה הגמרא: וְכִי תֵּימָא - ואם תרצה לומר, **הָכִי נָמֵי דְּלֵית לֵיהּ** - שאכן רבי יהודה אינו סובר כמשנה זו, ולדעתו צריך לברך גם על העיקר וגם על הטפל, ולכן הוא סובר שיש לברך על הזית על אף שהצנון עיקר. יש להקשות על זה, **וְהָתַנְיָא** - הלא שנינו בברייתא, **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, אִם מֻחְמֶצֶת צְנוֹן בָּא הַזַּיִת**, שצנון הוא עיקר אכילתו והזית טפל לו, **מְבָרֵךְ עַל הַצְּנוֹן וְפוֹטֵר אֶת הַזַּיִת**. נמצא שגם רבי יהודה מודה שמברך על העיקר ופוטר את הטפלה. ואם כן כשאמר רבי יהודה בברייתא 'מברך על הזית, שהזית ממין שבעה', אין מדובר באופן שהצנון עיקר והזית טפל, אלא באופן ששניהם עיקר באכילתו, ואף על פי כן אמרו חכמים שמברך על הצנון ופוטר את הזית, ושלא כדברי עולא הסובר שבמינים שאין ברכותיהם שוות מברך על כל אחד מהם[ד].

מתרצת הגמרא: לְעוֹלָם, בְּצָנוֹן עִיקָּר עָסְקִינַן - מה ששנינו ברישא של הברייתא 'מברך על הצנון ופוטר את הזית', הוא באופן שהיה הצנון עיקר. **וְכִי פְּלִיגִי רַבִּי יְהוּדָה וְרַבָּנָן** - ומה שנחלקו רבי יהודה וחכמים בסיפא של הברייתא, שאמר רבי יהודה 'מברך על הזית' וחלק על חכמים בדין זה, מחלוקתם אינה באותו אופן של הרישא, אלא **בְּמֵיפְּתָא אַחֲרִיתָא פְּלִיגִי** - הם חלקו בדין אחר. **וְחַסּוּרֵי מְחַסְּרָא וְהָכִי קָתָנֵי** - ויש ללמוד את הברייתא כאילו היא חסירה, וכך יש לשנות בה[ה], **הָיוּ לְפָנָיו צְנוֹן וְזַיִת**, לדברי הכל **מְבָרֵךְ עַל הַצְּנוֹן וְפוֹטֵר אֶת הַזַּיִת. בְּמֶה דְּבָרִים אֲמוּרִים** שיש לברך רק על הצנון, **כְּשֶׁהַצְּנוֹן עִיקָּר** - שבשבילו התחיל את האכילה, ולא אכל את הזית אלא כדי להפיג את חריפותו של הצנון. **אֲבָל** אם **אֵין הַצְּנוֹן עִיקָּר, דִּבְרֵי הַכֹּל** - בין לחכמים ובין לרבי יהודה, **מְבָרֵךְ עַל זֶה** - על אחד מהם **וְחוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עַל זֶה** - על השני. ובזה לא נחלקו חכמים ורבי יהודה, ושניהם מודים שאם מין אחד עיקר והשני טפל, יש לברך רק על העיקר. ואם שני המינים עיקר, ואין אחד מהם טפל לחבירו, יש לברך על כל מין ומין, מפני שאין ברכותיהם שוות. ומסיימת הברייתא [על פי הנוסח המתוקן], **וְשֶׁנֵּי מִינִין בָּעָלְמָא** - ושני מינים שונים **שֶׁבִּרְכוֹתֵיהֶן שָׁוות**, כגון זית ותפוח, שאחד מהם הוא ממין שבעה והאחר אינו ממין שבעה, חכמים אומרים **מְבָרֵךְ עַל אֵיזֶה מֵהֶן שֶׁיִּרְצֶה** ויפטור בברכה זו את המין השני. ואילו **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, מְבָרֵךְ עַל הַזַּיִת**[ה] ופוטר את המין השני, משום **שֶׁהַזַּיִת** הוא **מִמִּין שִׁבְעָה**, ולכן הוא חשוב יותר ויש לברך עליו.

נמצא לפי זה, שגם לפי דברי הברייתא כל מחלוקתם של חכמים ורבי יהודה היא רק במינים שברכותיהם שוות, שלדעת חכמים יש לברך על המין החביב עליו ולפטור בברכתו את האחר, ולדעת רבי יהודה יש לברך על הפרי שהוא ממין שבעה ולפטור בברכתו את החביב. אבל כשאין ברכותיהם שוות, מברכים על כל מין בנפרד, וכדברי עולא.

★

הגמרא מביאה אמוראים שחלקו בפירוש דברי המשנה, אם מחלוקתם גם במינים שברכותיהם שונות: פְּלִיגִי בַּהּ - חלקו בה, בפירוש המשנה, **רַבִּי אַמִּי וְרַבִּי יִצְחָק נַפְחָא. חַד** - אחד מהם **אָמַר, מַחֲלוֹקֶת** חכמים ורבי יהודה היא **בְּאופן** שהיו לפניו מינים **שֶׁבִּרְכוֹתֵיהֶן שָׁוות**, ואחד ממין שבעה והאחר אינו ממין שבעה, **דְּרַבִּי יְהוּדָה סָבַר, מִין שִׁבְעָה עָדִיף** - מין שבעה חשוב יותר ועדיף לברך עליו, ולפטור את המין החביב. **וְרַבָּנָן סָבְרֵי** [-סוברים]. **מִין חָבִיב עָדִיף** - מין חביב חשוב יותר ועדיף לברך עליו, ולפטור את המין שבעה. **אֲבָל בְּמינים שֶׁאֵין בִּרְכוֹתֵיהֶן שָׁוות, דִּבְרֵי הַכֹּל** - בין לרבי יהודה ובין לחכמים, **מְבָרֵךְ עַל זֶה** [-על אחד מהם] **וְחוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עַל זֶה** [-על השני] ואין ברכת האחד פוטרת את חבירו. **וְחַד** - ואחד האחר **אָמַר, אַף בִּשְׁנֵי מינים שֶׁאֵין בִּרְכוֹתֵיהֶן שָׁוות, נָמֵי** - גם בהם יש **מַחֲלוֹקֶת**, וכפי שתפרש הגמרא בסמוך מה היא מחלוקתם.

מקשה הגמרא: בְּשֶׁלָּמָא לְמַאן דְּאָמַר בְּשֶׁבִּרְכוֹתֵיהֶן שָׁוות מַחֲלוֹקֶת - המשנה מובנת רק לפי הדעה שסוברת שמחלוקת תנא קמא ורבי יהודה היא במינים שברכותיהם שוות, כי לפי דעה זו **שָׁפִיר** - מובן הדבר, שמחלוקתם היא, על איזה מין יש לברך כדי לפטור את המין השני. **אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר בְּשֶׁאֵין בִּרְכוֹתֵיהֶן שָׁוות פְּלִיגִי** - אך לפי הדעה שסוברת שתנא קמא ורבי יהודה חולקים גם לגבי מינים שאין ברכותיהם שוות, קשה, **בְּמַאי פְּלִיגִי** - במה הם חולקים, הלא ודאי שבאופן זה יש לברך על שני המינים',

---

א. **רש"י** (ד"ה מפיק). ואף שאמרו חכמים במשנה 'מברך על איזה מהם שירצה', כוונתם לומר שיש להקדים את החביב, שכיון שתלו את הדבר ברצונו, עליו להקדים את החביב שהוא יותר מהודר לברכה. ראב"ד (פר' קמ"ן). ב. **יש** נוסחאות שגרסו בדברי הגמרא כאן קושיא 'פשיטא' על דבריו של עולא, וכתב רש"י (ד"ה פשיטא) שאין לגרוס כן, שהלא להלן תקשה הגמרא על דין זה שאמר עולא, ואין זה מדרך הגמרא גם להקשות עליו 'פשיטא', ועוד שאין דבריו פשוטים, שלכאורה דבריו היה נראה שהמברך על פירות האדמה פטר גם את פירות העץ שלפניו, וכפי ששנינו במשנה לעיל (מ.) שהמברך על פרי העץ 'בורא פרי האדמה', יצא. ג. **המקשן** סובר שהמברך על הצנון פטר את הזית. ובביאור סברתו כתב הרשב"א (ד"ה מיפלגי), שהפרי החביב פוטר את המינים האחרים כשם שהעיקר פוטר את הטפל. או שלדעתו הזית נפטר בברכת הצנון, מפני שהמברך על זית בורא פרי האדמה בדיעבד יצא (לעיל מ.), ולכן באופן זה דינו כדיעבד, כיון שאפשר לברך ברכה אחת הפוטרת את שניהם. ד. **מדברי** הגמרא שהקשתה 'אי הכי אימא סיפא', משמע שיש להקשות על עולא מהסיפא של הברייתא, רק אם נתרץ שהצנון עיקר. ולכאורה יש להקשות על עולא מהסיפא של הברייתא גם בלא זה, שהלא לדעת עולא מחלוקתם של רבי יהודה וחכמים היא דווקא במינים שברכותיהם שוות, ואילו בסיפא של הברייתא מבואר, שלדעת רבי יהודה יש להקדים מין שבעה אפילו בצנון וזית שאין ברכותיהם שוות. ותירץ הפני יהושע (ד"ה ס) שקושיית הגמרא היא על עיקר דבריו של עולא, שבמינים שאין ברכותיהם שוות, יש לברך על כל מין ומין, שזה שלא כדברי חכמים בברייתא. וכיון שתירצה הגמרא קושיא זו מחכמים, חוזרת הגמרא להקשות על דבריו בענין דין ההקדמה. ה. **אמנם** בחלק זה של הברייתא לא מבואר שהיו לפניו 'צנון וזית', אלא שהיו לפניו 'שני מינים בעלמא' מכל מקום אמר רבי יהודה 'מברך על הזית' ולא אמר 'מברך על מין שבעה', כדי להשמיענו שלעולם הזית קודם לכל מיני הפירות שברכתם 'בורא פרי העץ', שהרי הוא סמוך למילה 'ארץ' וכמבואר בסמוך. צל"ח (ד"ה ופנ). ועיין שם שביאר מדוע לא אמר רבי יהודה 'מברך על התמה', שהיא קודמת לפני הכל. ו. **רש"י** (ד"ה ממחא), ונראה מדבריו שאמרו הגמרא היא 'במה חולקים חכמים ורבי יהודה, הלא בין כך ובין כך עליו לברך על כל מין ומין'. ולפי זה הקושיא היא בין לדעת רבי יהודה הסובר שיש להקדים מין שבעה, ובין לדעת חכמים

מתרצת הגמרא: אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה, מחלוקתם היא איזה מין צריך **לְהַקְדִּים** ולברך עליו תחילה, שלדעת חכמים יש להקדים ולברך על המין החביב לפני המין שבעה, ולדעת רבי יהודה יש להקדים את הברכה על מין שבעה לפני המין החביב.

ומביאה הגמרא ראיה לתירוץ זה, **הָאָמַר** [-שאמר] **רַב יוֹסֵף, וְאִיתֵימָא** - ויש אומרים שאמר זאת **רַבִּי יִצְחָק, כָּל** מין **הַנִּזקָק מוּקְדָּם לְבָרְכָה** יותר **בְּפסוּק זֶה**, של שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, **מוּקְדָּם לְבָרְכָה** - יש להקדים ברכתו לברכת המין שנזכר מאוחר ממנו. **שֶׁנֶּאֱמַר** לגבי שבחה של ארץ ישראל (דברים ח ח), **'אֶרֶץ חִטָּה**[ח] **וּשְׂעוֹרָה**[ט] **וְגֶפֶן**[י] **וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן, אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ'**[יא]. הרי שאף במינים שאין ברכותיהם שוות, כגון חטה הכתובה לפני הגפן יש להקדים את המין המוקדם בפסוק, וכדברי רבי יהודה במשנה, וכל שכן שיש להקדים מין שבעה לפני מין אחר שאינו ממין שבעה. אולם חכמים חולקים וסוברים שיש להקדים את המין החביב, ולא את המין המוקדם בפסוק.

ולפי דרשתו של רבי יצחק, הפסוק נאמר כדי לתת שבח לארץ ישראל בפירות החשובים שיש בה[יב], והתורה כתבה את פירות הארץ לפי סדר חשיבותם[יג]. לכן יש להקדים את הברכה על מינים אלו לפי הסדר שהם כתובים בפסוק, שהם המינים החשובים. **מוסיפה הגמרא:** וְרבי יצחק **קָסָבַר דְּרַבִּי חָנָן** - חולק בזה על דעתו של רבי חנן, שדרוש בפסוק זה דרשה אחרת. **דְּאָמַר** [-שאמר] **רַבִּי חָנָן** על פסוק זה, **כָּל הַפסוּק כּוּלּוֹ**[יד] **לְמֹשֶׁה** של תורה **נֶאֱמַר**, שבכל אחד מפירות אלו, משערים שיעורי תורה, וכמבואר בסמוך[טו]. ולשיטתו, הפסוק לא בא כדי לשבח את ארץ ישראל בפירות המשובחים שיש בה, אלא הוא בא לשבח את ארץ ישראל בכך ששיעורי תורה תלויים בה[טז]. ולדעתו לא הקפידה התורה על הסדר של הפירות, שהרי לענין שיעורי תורה כולם שווים.

ומבאר רב חנן, איזה שיעורים בא הפסוק ללמד: מה **שנאמר חִטָּה**, בא ללמדנו שיעור טומאה בדיני נגעי בתים[יז], **דְּתָנַן** - ששנינו במשנה (נגעים יב:ב) **הַנִּגְעִים בְּבֵית הַמְּנוּגָע** - מי שנכנס לבית שיש בו נגע צרעת, **וְכֵלָיו** [-בגדיו] מונחים **עַל כְּתֵפָיו** שלא בדרך מלבוש, **וְסַנְדָּלָיו וְמַצְעוֹתָיו בְּיָדָיו** שלא בדרך מלבוש, **הוּא וְהֵן טְמֵאִין מִיָּד** כדין 'הבא אל הבית', שנטמא מיד. אך אם **הָיָה לָבוּשׁ בָּלָיו** כדרכם, **וְסַנְדָּלָיו בְּרַגְלָיו** כדרך לבישתם, **וְשַׁכְבָתּוֹ בְּאַצְבָּעוֹתָיו** כדרך עניותם, **הוּא טָמֵא מִיָּד** כדין 'הבא אל הבית', **וְהֵן טְהוֹרִין, עַד שֶׁיִּשְׁהֶא** בבית **בְּבָדַי** זמן של **אֲכִילַת פְּרָס** - חצי ככר, מככר ששיערו בו את העירוב, שהוא מזון שתי סעודות, וחצי מככר זו הוא מזון סעודה אחת[יח]. ומבאר רב חנן שמשערים זמן אכילה זו, באכילת חצי ככר **פַּת חִטִּין** הנאכלת מהר, **וְלֹא בְּפַת שְׂעוֹרִין** שנאכלת לאט[יט]. ומשערים כשהוא **מְיֻסָּב וְאוֹכְלָן** - אוכל בדרך הסיבה, שאינו פונה לצדדים, שבדרך זו הפת נאכלת מהר יותר. ומשערים **בְּאכילה** את **לְפָתָן**[כ] - מאכל שנאכל עם הפת[כא], שעל ידי כך הפת נאכלת מהר יותר מפת הנאכלת לבדה[כב].

ומה שנאמר **שְׂעוֹרָה**, בא ללמדנו שיעור טומאה בדין טומאת עצם מן המת, שאמרה התורה שהנוגע בעצם מן המת נטמא בטומאת מת[כג]. ובדין זה נאמר שיעור שעורה, **דְּתָנַן** - ששנינו במשנה (אהלות ב:ג מ"ג), **עֶצֶם** מן המת, שגודלו **כַּשְּׂעוֹרָה, מְטַמֵּא בְּמַגָּע** - אדם שנגע בו נטמא, **וּבְמַשָּׂא** - וכן אדם שנשא את העצם נטמא, ואף שלא נגע בו[כד], **וְאֵינוֹ מְטַמֵּא בְּאֹהֶל** - אולם אם נכנס אדם לבית שיש בו יש עצם מן המת בשיעור שעורה, אינו נטמא בטומאת אהל, משום שכך היא הלכה למשה מסיני, שעצם מן המת מטמא במגע ובמשא, ולא באהל[כה].

ומה שנאמר **גֶּפֶן** בא ללמד, **כְּדֵי** [-שיעור[כו]] **רְבִיעִית יַיִן, גָּזִיר**, שנזיר האוכל חרצנים או זגים[כז] או לולבי גפנים[כח], הוא מתחייב באכילה זו[כט], אם אכל מהם שיעור 'רביעית יין'. ושיעור 'רביעית יין' הוא שיעור גדול יותר משיעור 'רביעית מים', מפני שהיין עב והמים דלים[ל].

ומה שנאמר **תְּאֵנָה** בא ללמד שיעור **בְּגָרוֹגֶרֶת** [-תאנה יבשה] **לְעִנְיַן הוֹצָאַת שַׁבָּת**[לא], וכפי ששנינו (שבת עו:) 'המוציא אוכלין כגרוגרת, חייב'[לב].

ומה שנאמר **רִמּוֹן** בא ללמד שיעור טהרת הכלי[לג]. **כְּדְתָנַן** - כפי ששנינו במשנה (כלים יב:ז מ"ג), **כָּל כְּלֵי** עץ[ל] של **בָּעֲלֵי בָתִּים**, שכליהם עומדים לשימוש ולא למכירה.

הסוברים שיש להקדים את החביב. והתוספות (ד"ה ומפקד) כתבו ששאלת הגמרא היא מה טעמו של רבי יהודה, עיין בנחלת דוד (ד"ה ולענין) ביאור דבריהם. ז. **דְּתנן** בה"ג (הלכות פ"ו) אין החטה קודמת אלא כשברכתה מזונות, כשעשה ממנה תבשיל או פת. אך נראה שהרא"ש אינו סובר כן. טור (או"ח סי' רי"ח). ח. **דְּתנן** הלכו (סי' כו יט.) יש לברך על שעורה חיה או קלויה ברכת 'שהכל'. ולפי שיטתו מדובר כאן בשעורה אפויה או מבושלת דווקא. בית יוסף (סי' רי"ח ד"ה כתב הכלבו), ועיין שם שהטור אינו סובר כן. ט. **דתנינו** ענבים, שברכתם 'בורא פרי העץ'. אך בדין ברכת 'בורא פרי הגפן' על היין, כתב רבינו פרץ (הגהות הסמ"ק סי' קלו אות כט) שהיא קודמת לכל הפירות. והבית יוסף (או"ח סי' ר"ח ד"ה ומ"ש ובמ"ש כאן) כתב שאין בה דין הקדמה כלל, שמפני שאין ברכתו שוה לברכת העץ, רשאים להקדים איזה מהם שרוצים. י. **תנינו** זיתים שעושים שמן. רש"י (דברים ח ח). יא. **דבש** האמור בפסוק, הוא התמר. ירושלמי (פיאה פ"ז ה"ג), ואמרה התורה דבש, שפירושו דבש תמרים (רס"י נאלן ע"ש ד"ה ודבש), אך לגבי דבש התמרים עצמו, מבואר בגמרא לעיל (מא.) שברכתו 'שהכל', וכתב הפרי מגדים (ד"ה ע' סי' ר"ח פ"ו סק"ד המעגלת מעגלה ד) שהוא אינו נחשב משבעת המינים ואין צריך להקדימו למינים אחרים. עיין מה שכתב הרא"ש (פ"ו סי' יב) בדעת בה"ג. יב. **שפירות** אלו המשובחים משאר הפירות. רש"י (ד"ה ופירות אחר) ופלוגתא (מעגלת שם: ד"ה ופירות), וכתב רבינו בחיי (דברים כו ו) שהם עיקר הפרנסה והמזון. יג. **הגמרא** כתבה 'כל הפסוק כולו' בלשון כפילות, כדי לרבות שגם סיום הפסוק שנאמר בו 'ארץ זית שמן ודבש' נאמר כדי ללמוד ממנו שיעורים, צל"ח (ד"ה כל). יד. **רש"י** (שיטתו ד, ד"ה ושיעורין). טו. **בהקדם** לדין זה יש לבאר דין 'טומאת בגדים בבית המנוגע'. נאמר בתורה (ויקרא יד מו) 'והבא אל הבית יטמא עד הערב', ולא נאמר בפסוק שעליו לכבס בגדיו כדי להטהרם. ובהמשך כתוב (שם מז) 'והשכב בבית יכבס את בגדיו', והאכל בבית יכבס את בגדיו', כלומר שיש אופן שבו גם הבגדים נטמאים. ואין כותנת התורה דווקא למי שאכל בבית, שהלא כתבה התורה גם 'והשוכב בבית'. אלא כותנת התורה ללמד שהשוהה בבית שיעור אכילה, נטמאו בגדיו, אפילו אם לא אכל. לכן כל הנכנס אל הבית, נטמא מיד כדין 'הבא אל הבית'. אך בגדיו שהוא לבוש בהם, אינם נטמאים אלא אחרי ששהה שיעור אכילה. רש"י (ד"ה ושכבתו). טז. **דתנינו**, שממה שכתוב בפסוק 'ארץ חטה', לומדים שמשערים שעור אכילת פרס דווקא מפת חטים. וכתב במנחת חינוך (מצוה ל"ד שורש כב) שרק לענין שהייה בבית המנוגע משערים זמן 'כדי אכילת פרס' דווקא מפת חטים, אבל לשאר הדינים שנאמר בהם אכילת שיעור 'ככדי אכילת פרס' [כגון אכילה ביום הכיפורים, אכילת זית גבלה ועוד] משערים זמן זה לפי סוג המאכל שהוא אוכל. אולם התחם סופר (או"ח סי' סח) כתב זמן קבוע לשיעור 'כדי אכילת פרס' [וכן כתבו כמה אחרונים שיעורים לזמן זה], ונראה מדבריו שאין לחלק בין המאכלים. יז. **כְּל** דבר שנאכל עם הפת, נקרא 'לִפתן'. ערוך (ערך בצם). יח. **רש"י** (שיטתו ד, ד"ה ופלוגתא). והרמב"ם (פ"ו ה"ח) פירש להפך, שהוא שיעור זמן ארוך יותר. שפת חטים נאכלת לאט יותר מפני שנאכלת לתענוג, וכן אכילה בהסיבה שהיא דרך תענוג היא אכילה איטית יותר, וכן אכילת הלפתן מעכבת את אכילת הפת מפני שהוא מביא לפיו לפתן בשעה שיכול להביא לפיו פת. שיעור זה של שהייה בשיעור אכילת פרס, נאמר בעוד כמה דינים, כגון לענין אכילת מצה בלילה הראשון של פסח (סו"ס תמ"ה) וכן לענין אכילה ביום כיפור (סו"ס תר"ו ועוד). יט. **כפי** שמפורש בתורה (במדבר יט יח) שיש לטהר במי הזאה על פרה אדומה, גם אדם שנגע בעצם. ר"ע מברטנורא (אהלות פ"ב מ"ג). כ. **כגון** שהיתה הטומאה על גבי אבן, והוא נשא את האבן, ולא נגע בטומאה. רמב"ם (טומאת מת פ"ג ה"ח). כא. **רש"י** (ד"ה ופלוגתא), ועיין בתוספות (חולין קכו: ד"ה עצם) פירוש אחר. דווקא העצם אינו מטמא באוהל, אף שיש בו שיעור 'כשעורה', אבל כזית מבשר המת מטמא גם באוהל. משנה (אהלות פ"ב מ"ג-מ"ד). ועיין שם באיזה אופנים גם העצם מטמא באוהל. כב. **כְּבוֹ** שנאמר (דברים כה ג) 'והכהו לפניו, כדי רשעתו במספר', שפירושו 'כשיעור רשעתו'. כג. **'החרצנים** והזגים' הם הגרעינים והקליפות של הענבים. נזיר (נד:). כד. **'לולבי** גפנים' הם הפיצולים שגדלים בגפן. שבשעת חניטת הגפנים, האשכול ניכר עוד לפני שהוא פורח. רש"י (שבת פח. ד"ה לולבי גפנים), ועיין נזיר (נד:). וכתב הרמב"ם (פירוש המשניות פ"ג מ"ו) שבשלב זה הענפים רכים מאד. כה. **הנזיר** אסור בשתיית יין, וכן אסור באכילת החרצנים והזגים של הענבים, כפי שנאמר בפרשת נזיר (במדבר ו ג-ד), 'מיין ושכר יזיר וגו' מכל אשר יעשה מגפן היין מחרצנים ועד זג לא יאכל'. כו. **וכפי** שאמרו בשבת (נה:) שדם שהוא עב, 'רביעית' שלו יכול לקרוש ולהצטמק לשיעור 'כזית', אך ברביעית מים לא יעמוד על כזית. רש"י (ד"ה כמי). וכתבו הרש"ש (פסחים ז. ד"ה נפל) והשלמה משנתו (ד"ה כמי) ברש"י בסוגייתנו, שהדרך לשער ב'רביעית יין', הוא על ידי שלוקחים רביעית יין ומקרישים אותו, ואם אכל חרצנים זגים ולולבים כפי שיעור היין הקרוש הזה, חייב. באופן אחר פירש רש"י בסוכה (ו. ד"ה כמי) שמביאים כוס מלאה יין, ונותנים לתוכה מהחרצנים והזגים, כך שהיין נשפך אל מחוץ לכוס. ומשעה שנשפך מהיין שיעור 'רביעית', ידוע שיש במאכלים שבכוס שיעור 'רביעית יין'. ולכן שיעור 'רביעית יין' אינו כשיעור 'רביעית מים', שמפני שהיין סמיך, הוא נגדש על שפת הכלי יותר מהמים. וכן פירשו התוספות בסוגייתנו (ד"ה ופלוגתא). כז. **חייבו** הוצאה מרשות הרבים לרשות היחיד או מרשות היחיד לרשות הרבים, וכמבואר בברייתא (שבת ו.). כח. **שאין** חייבים על הוצאה בשבת, אלא אם הוציאו דבר בשיעור חשוב, שדרך האנשים להציענו [או דבר שהמוציא הציענו]. משנה (שם צג:). ומשנה זו מבארת, שבאוכלין משיעור כגרוגרת, זהו שיעור חשוב שדרך להציניע, והמוציאו חייב [גם אם הוא לא הציניע ממנו]. כט. **כלי** העץ, כלי חעור, כלי העצם וכלי הזכוכית, מקבלים טומאה רק בכלים שיש בהם בית קיבול. ואם ניקבו הכלים עד שאינם ראויים לשימושם הראשון, הכלים נטהרו. משנה (כלים פ"ב מ"ח). ושיעור הנקב, שיטהר את הכלי, תלוי בסוג הכלי, ובשימוש אליו הוא נועד. ובמשניות במסכת כלים, מפורטים הדיינים של כמה סוגי כלים, איזה נקב מטהר אותם. ל. **רש"י** (שבת קיב: ד"ה כל), וביאר החסדי דוד (כלים ב"ק פ"ו ד"ה ואחד ואחמ"ב) ואחמ"ב) בדעתו שלא בא רש"י להוציא אלא כלי חרס שאין להם טהרה, אך כל שאר הכלים שנעשו לקבל, דינם כדין כלי עץ. כתב הראב"ד (כלים פ"ב ה"ג), שאף על פי שיש לכמה כלים שיעור טהרה שונה ממדויא רימון, כפי שמבואר במסכת כלים, שנחה המשנה 'כל כלי בעלי בתים שיעורן כרימונים', מפני שבשיעור זה כל הכלים טהורים, אף שיש כלים שנטהרו גם בשיעור קטן יותר.

שִׁיעוּרָן בְּרַמּוֹנִים - שיעור הטהרה שלהם הוא בנקב המוציא רימון[א], ואם ניקב בשיעור זה, הכלי טהור. אך אם הוא ניקב בשיעור קטן מזה, לא נטהר הכלי, משום שבעלי בתים חסים על כליהם, וכשניקב הכלי בנקב המוציא קטניות, הם משתמשים בו לזיתים, וכשניקב הכלי בנקב המוציא זית, הם משתמשים בו לאגוזים, וכשניקב הכלי בנקב המוציא אגוז, הם משתמשים בו לרמונים. אך כשניקב הכלי בנקב המוציא רימון, הכלי נטהר, מפני שבאופן זה אין עוד שימוש בכלי. אבל כלים של אומן העומדים למכירה, טהורים בנקב כלשהו, מפני שאף בנקב קטן אין האומן יכול למוכרם, ואין שיעורם בנקב המוציא רימון[ב].

ומה שנאמר 'אֶרֶץ זַיִת שֶׁמֶן', אֲמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא, פסוק זה בא ללמד, שארץ ישראל היא אֶרֶץ שֶׁכָּל שִׁיעוּרֶיהָ בַּזֵּיתִים - כל שיעורי התורה שנלמדים מפירות הארץ, שיעורם 'כזית'[ג]. **מקשה הגמרא:** כָּל שִׁיעוּרֶיהָ מִנַּיִן? הָאֵם עולה בדעתך לומר שכל השיעורים שלמדים מפירות הארץ הם בשיעור 'כזית', וְהָא אִיכָּא חִנּוּךְ דַּאֲמָרַן - הלא יש את אותם שיעורים נוספים שלמדה הברייתא מפירות הארץ, כגון השיעורים שנלמדו מחטה, משעורה ומגפן. **מתרצת הגמרא:** אכן לא כל השיעורים הנלמדים מפירות הארץ הם כזית, אֶלָּא תאמר בביאור דברי רבי יוסי ברבי חנינא, 'אֶרֶץ שֶׁרוֹב שִׁיעוּרֶיהָ בַּזֵּיתִים'[ד], אכילת חלב, אכילת דם, אכילת נותר, ואכילת פיגול, שבכולם שיעור החיזוב הוא בכזית[ה].

ומה שנאמר חָבֵשׁ בא ללמד שמי שאוכל שיעור כַּמּוֹתֶבֶת הַנָּפָה - כתמרה גדולה' בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, חייב כרת'. ונלמד שיעור זה ממה שאמרה התורה 'דבש', וכל 'דבש' האמור בתורה הוא דבש תמרים.

שואלת הגמרא: וְאֵידָךְ - ורבי יצחק שחולק על רב חנן (לעיל ע"ח) ודורש את הפסוק לענין קדימה בברכות, מנין הוא לומד שיעורים אלו. **משיבה הגמרא בתמיה:** הָנֵי שִׁיעוּרִין בְּהֶדְיָא מִי כָּתְבִי - וכי שיעורים אלו שאמר רב חנן כתובים בתורה בפירוש. הלא השיעורים אינם מפורשים בתורה, ואם כך גם על רב חנן יש להקשות מנין הוא למד שיעורים אלו[ו]. אֶלָּא ודאי, שלכל הדעות השיעורים אינם אלא מִדְּרַבָּנָן[ז], וְקָרָא - והפסוק שנאמר בו 'ארץ חיטה' וגו' אינו מלמד את השיעורים אלא הוא אַאַסְמַכְתָּא בְּעָלְמָא[ח].

★

גמרא לעיל (ע"ח) **נחלקו האמוראים בדרשת הפסוק 'ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון, ארץ זית שמן ודבש', ולפי אחת הדעות, המינים כתובים בפסוק לפי סדר חשיבותם, ולכן כשיש לפניו כמה מינים, עליו להקדים את הברכה על המין שקודם בפסוק, שהוא המין החשוב. הגמרא מביאה מעשה שמצאו דין זה: רַב חִסְדָּא וְרַב הָמְנוּנָאּ הֲווּ יָתְבִי בְּסְעוּדְתָּא** - היו יושבים בסעודה, **אֵיתְיָיהוּ לְקַמַּיְיהוּ תְּמָרֵי וְרִמּוֹנֵי** - והביאו לפניהם תמרים ורימונים[ט], **שָׁקַל** - לקח **רַב הָמְנוּנָא** מהפירות, **פָּרַיךְ אַתְּמָרֵי בָּרִישָׁא** - ובירך תחילה על התמרים, **וּבָרְכָה** זו פטר את הרימונים[י]. **אָמַר לֵיהּ** [-שאל] **רַב חִסְדָּא, לָא סָבְרָא לֵיהּ מָר**[יא] **לְהָא דַּאֲמַר** - האם אינך סובר כפי הדין שאמר **רַב יוֹסֵף, וְאִיתֵימָא** - ויש אומרים שאמר זאת **רַבִּי יִצְחָק, 'כָּל הַמְּוקָדָם בְּפָסוּק זֶה קוֹדֵם לְבָרְכָה'**[יב]. ולפי דבריהם, היה לך להקדים את הרימונים לפני התמרים, שכן בפסוק נאמר, 'וגפן ותאנה ורימון ארץ זית שמן ודבש', הרי שהרימון הוזכר לפני הדבש שהוא התמר.

אָמַר לֵיהּ - השיב לו רב המנונא, גם אני סובר כמותם, שהפסוק הקדים תחילה את המין המשובח, ויש להקדים אותו בברכה. אך בפסוק כתובה תיבת 'ארץ' פעמיים. בתחילה כתוב 'ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון', ושוב מסיים הפסוק 'ארץ זית שמן ודבש'. ותיבת 'ארץ' השניה הפסיקה את סדר החשיבות, וחזרו הזיתים והתמרים שנכתבו סמוך לתיבת 'ארץ' האחרונה, להיות חשובים יותר מהתאנים והרימונים שנכתבו רחוק יותר מתיבת 'ארץ' הראשונה. ולכן הקדמתי את התמרים לפני הרימונים, מפני שֶׁזֶּה שֶׁנֵּי לְאֶרֶץ - התמרים הם המין השני המוזכר אחרי הארץ האחרונה, וְזֶה חֲמִישִׁי לְאֶרֶץ - ואילו הרימונים הם המין החמישי המוזכר אחרי הארץ הראשונה[יג]. קיבל רב חסדא את דבריו של רב המנונא[יד] **וְאָמַר לֵיהּ** לרב המנונא, **מָאן יָהֵיב לָן** - מי יתן לנו, כלומר הלואי[טו] שהיו לי **נַגְרֵי דְּפָרְזְלָא** - רגלים של ברזל[טז], כדי ללכת אחריך תמיד, **וְנִשְׁתַּמְּעִינְהוּ** - ונשמע אותך[יז].

★

לעיל (ע"ח) **התבאר, שאם יש לפניו שני מינים שאין ברכתם שוה, עליו לברך על כל מין ומין, ואין הברכה על מין אחד פוטרת את המין האחר שאינו טפל לו. דין זה נאמר לגבי שאר מיני מאכל, שאינם פת. הסוגיא שלפנינו תבאר האם הסועד על הפת פוטר בברכת הפת גם מינים אחרים שברכתם שונה[יח]: אִיתְּמַר** - נאמר בבית המדרש, אנשים שהיו סועדים על הפת **וְהֵבִיאוּ לְפָנֵיהֶם תַּאֲנִים וַעֲנָבִים בְּתוֹךְ הַסְּעוּדָה**, כדי למתק את הפה בסעודה[יט]. **אָמַר רַב הוּנָא,** פירות אלו **טְעוּנִים בְּרָכָה לְפָנֵיהֶם** - יש לברך עליהם 'בורא פרי העץ' לפני שאכילתם, מפני שהם אינם טפלים לפת, ואין ברכת הפת פוטרת אותם. **וְאֵין** הם **טְעוּנִים בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶם** - אין צריך לברך עליהם ברכת מעין שלש לאחר אכילתם, מפני שברכת המזון פוטרת אותם. **וְכֵן אָמַר רַב נַחְמָן,** שפירות אלו **טְעוּנִים בְּרָכָה לְפָנֵיהֶם וְאֵין טְעוּנִים בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶם. וְרַב שֵׁשֶׁת אָמַר,** פירות אלו **טְעוּנִין בְּרָכָה בֵּין לְפָנֵיהֶם בֵּין לְאַחֲרֵיהֶם,** בברכה ראשונה כי היא מחייבים, משום שהם אינם טפלים לפת, וברכת הפת לא פטרה אותם מברכת בורא פרי עץ. ובברכה אחרונה הם חייבים, משום שברכת המזון שלאחר האכילה אינה פוטרת אותם מברכת מעין שלש, שאין ברכת המזון על הפת פוטרת אלא דבר המזין, ותאנים וענבים אינם דבר המזין[כ]. ולא יתכן לברך רק לפניהם ולא לאחריהם, מפני **שֶׁאֵין לְךָ דָּבָר שֶׁמְּבָרְכִין בְּרָכָה לְפָנָיו וְאֵין טְעוּן בְּרָכָה לְאַחֲרָיו, אֶלָּא פֵּת הַבָּאָה בְּכִסְנִין בְּלָבַד** - פת שבלושה עם הרבה תבלין הנאכלת עם הקליות שאוכלים אחרי ברכת המזון[כא], היא המאכל היחיד שטעון ברכה רק לפניו ולא לאחריו, שלא הצריכו

א. **נקב** 'כמוציא רימון' הוא נקב בשיעור שהרימון יכול לצאת דרכו. וראה במשנה מסכת כלים (פ"ז מ"ו-ט) כיצד משערים נקב זה. ב. **רש"י** (סוכה ד. ד"ה כמוציא). פירשנו בדעת רש"י (ד"ה שיעורן). שהמשנה מחלקת בין דין כלים של בעלי בתים לבין דין כלים של אומן. אולם לדעת הרמב"ם (כלים פ"ו ה"ב) אין חילוק בין כלי של בעל הבית לבין כלי של אומן, וגם כלי של אומן נטהר בכמוציא רימון, משנה אחרונה (כלים פ"י מ"ח). ועיין שם מדוע אמרה המשנה 'כלי של בעלי בתים', לפי שיטת הרמב"ם. ג. **זית שמן**, פירושו זיתים העושים שמן. רש"י (לעיל ח ב). והוא בלשון נסתר, כשם ש'ארץ חטה ושעורה' פירושו, ארץ העושה חטה ושעורה. רבינו אליהו מזרחי (שם). עיין בגמרא לעיל (לט:) שזית שאמרה התורה הוא זית לא גדול ולא קטן, אלא בינוני. עיין שם עוד באיזה זית משערים. וכתב ההר צבי (סי"ח סי"ב סי' ג סי' קפ) בביאור דברי הגמרא, ששיעור זה נמדד בזן מסרס של זית שהיה ידוע להם [הנקרא 'אברוטי' או 'סמרוסין'], שהוא זן ששמנו אגור בתוכו. ד. **דרך הגמרא** לפעמים לומר 'כל' אף במקום שאינו כולו ממש, אלא רובו. יבמות (ס:). ה. **רש"י** (ד"ה שהיה). וכן כזית מן המת מטמא באהל, וכן הנוגע בכזית מהנבלה, טמא. רש"י (שבועות ד: ד"ה ויש). בכל מקום שאסרה התורה 'אכילה', שיעורו תמיד בכזית. וכן כל השיעורים שאמרה התורה לגבי אוכלים, שיעורים בכזית. חוץ מטומאת מאכלים, שאין המאכלים הטמאים מטמאים דבר אחר, אלא אם שיעורם בכביצה [ולענין השיעור שבו המאכלים עצמן נטמאים, עיין תוספות (פסח ל: ד"ה ח)], וחוץ מאיסור אכילה ביום כיפור, שהשיעורה בככותבת. יומא (פ:). וכן שיעורי אכילה במצוות הם בכזית, כגון אכילת מצה (ספסיפס קפ), ואכילת מרור (שם לט:) ועוד. ו. **שיעור** כותבת הגסה, נמדד עם הגרעין שבה. יומא (עמ:). על פי פירוש רש"י (ד"ה ככותבת). אולם עיין בתוספות (שם ד"ה וכותבת), שכתבו פירוש אחר. ומסקנת הגמרא שם, ששיעור כותבת הגסה הוא פחות מכביצה. ז. **שנאמר** (ויקרא כג כט) 'כי כל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה, ונכרתה מעמיה'. ואף על פי שכל איסורי אכילה שיעורם בכזית, באיסור אכילה ביום הכיפור לא כתבה התורה 'לא תאכל', אלא לא 'תעונה'. ומכאן למדו חכמים שאין שיעורו בכזית אלא בככותבת הגסה, שבאכילת שיעור זה מתייסרת דעתו. יומא (ם:). שיעור 'ככותבת הגסה' נאמר לענין חיוב 'כרת', אבל גם בפחות משיעור זה יש איסור אכילה, ונחלקו ריש לקיש ורבי יוחנן האם איסורו מהתורה או מדרבנן, והלכה כרבי יוחנן שאיסורו מהתורה. גמרא (יומא שם:). ח. **תוספות** הרא"ש (ד"ה ואיתימא). ט. **למסקנת** הגמרא, גם רב חנן סובר שאין מהפסוק ליימד גמור אלא אסמכתא בעלמא. תוספות (סוכה ד. ד"ה אלא) נחלקו הראשונים מהו הלימוד בדרך 'אסמכתא'. הרמב"ם (מקדש לשנים ומשמרת פ"ה ה"ב ופאסי' פ"ח) כתב, שאסמכתא אינה מענין הפסוק, אלא סימן כדי שיזכרו את הדין. אך הריטב"א (ד"ה ט. ד"ה ואם) דחה דעה זו, וכתב שדעה זו היא דעת מינות לומר שאסמכתא אינה אלא סימן. ופירש, שכל דבר שיש לו אסמכתא מן הפסוק, העיר הקב"ה שראוי לעשות כך, אלא שלא קבעו חובה, ומסרו לחכמים שאם ירצו יקבעוהו לחובה. פירוש נוסף כתב השל"ה (תורה שבעל פה כלל רנג, פתיחת האמן). שדין דרבנן שנלמד באסמכתא, הוא דין שהחידשו חכמים על פי סברא שנרמזת בתורה. י. **לרב** חסדא היה תלמיד ששמו 'רב המנונא' כפי שמשמע בקידושין (סה:). אך ודאי שרב המנונא שנזכר כאן, אינו תלמידו של רב חסדא, כפי שנראה מהמשך הגמרא, שרב חסדא מדבר אליו בדרך כבוד, ורוצה לשמש אותו. אלא רב המנונא שנזכר כאן, הוא רב המנונא אחר שקדם לו. וכן נראה בעירובין (סג.) ובתוספות (שם ד"ה רב) שהיה רב המנונא אחר, שהיה תלמידו של רב. צל"ח (ד"ה ופת) ובהלכות גדולות (סי' ב) הגירסה הפוכה, שרב חסדא הוא זה שבירך, ורב המנונא היה השואל. ולפי גירסא זו, רב המנונא שהחזיר בסוגייתנו, הוא תלמידו של רב חסדא. וגם מובן מדוע הגמרא הזכירה את רב חסדא ראשון, לפני רב המנונא. יא. **מדובר** באופן שהתאכנים והענבים לא באו ללפת את הפת, שאם כן, הם לא היו צריכים ברכה, שהרי הם טפלים לפת. תוספות (ד"ה לפניהם). יב. **אף** שלשון הגמרא הוא 'ברוך אתמרי ברישא', אין כוונת הגמרא לומר שרב המנונא בירך תחילה על התמרים ואחר כך חזר ובירך על הרימונים, שהלא הרימונים נפטרו מברכה על ידי ברכת התמרים. אלא פירושו שהוא בירך רק על התמרים, והוא אכל מהם בתחילה, ומיד אחר כך אכל מהרימונים. ובכך ניכר שהרימונים חביבים עליו יותר, והקדמה של התמרים לא היתה מפני שהם חביבים עליו. צל"ח (ד"ה ופת). והרש"ש (ד"ה ואיתימא) כתב ש'ברוך אתמרי ברישא' פירושו, שרב המנונא בירך ראשון, לפני כל שאר הסועדים. יג. **הוא** לשון כבוד, כדרך שקורא התלמיד לרבו. אך אין דרך הרב לומר לתלמידו 'מר', אם לא במקרים מסוימים, שראוי לכבדו. תוספות (נכתן ה. ד"ה ואם). יד. **אור זרוע** (מ"ק סי' תשעה סי' קנו). טו. **כמו** שנאמר (במדבר יא כט) 'מי יתן כל עם ה' נביאים', שפירושו, הלואי וכל עם ה' יהיו נביאים. טז. **רש"י** (ד"ה מאן). דהיינו רגלים חזקות, ערוך (ערך נגר). יז. **רש"י** (ד"ה ונשמעינך). והוא מלשון 'שמעיה' (נחמן מה:). שפירושו שמשו [ובזכרון יוסף (שו"ת סי' ס) פירש מלשון שמיעה, עיין שם פירושו]. שימושו תלמידי חכמים מלבד מה שהוא משמשו הוא גם כל הזמן לומד ממנו ומהנהגותיו, ומביא להבנת סברת המשניות. כמו הגמרא. ראה רש"י (נחמן מז: ד"ה שלח). שבת יג: ד"ה ומפיק. סוטה כב. ד"ה ופלג). וכתב התשב"ץ (סוף"ק. פוסק תמימים טור ג סי' מב) שרב חסדא אמר שרצונו לילך אחר רב המנונא בכל מקום, משום שבזה הוא מקיים את מה שאמרו חכמים (פסחים פ"ח ה"ב מ"ב) 'הוי מתאבק בעפר רגליהם'. שאין די לתלמיד ללמוד מרבו בבית המדרש, אלא עליו לדרוף אחרי החכמים ללמוד מהם, עד שמרוב הליכתו אחריהם יתאבק מעפר רגליהם. יח. **ע"פ** המאירי (ד"ה כל). יט. **רש"י** (ד"ה ופת) והוסיף רש"י, שודאי לא מדובר שבאו הפירות ללפת את הפת [כלומר, לאוכלו יחד עם הפת. ערוך (ערך כפת)], שהרי פירות שבאים ללפת את הפת לכל הדעות הם טפילות לפת ואין צריך לברך לא לפניו ולא לאחריו. כ. **רש"י** (ד"ה פרי). וביאר הבית יוסף (הילכתא, ברכות סי' סה), שאמנם מבואר לעיל (לה:) שכל המאכלים והמשקים מזינים, חרק ממים ומלח, אולם כוונת רש"י שלא באו התאנים והענבים לשם מזון ושובע, אלא כדי למתק את פיו. כא. **שכך** היה דרכם, להביא קליות לאחר אכילה וברכת המזון. מפני שהם יפים ללב. כמבואר בעירובין (סג:). והיו מביאים עם הקליות את שנלושה עם תבלין, ויש שהיו אופים פת זו בצורות שונות, כגון בצורת צפורים או בצורת אילנות. רש"י (ד"ה פת הבאה).

חכמים לברך עליה ברכה אחרונה, מפני שיש בה הרבה תבלין אגוזים ושקדים, ואין אוכלים ממנה אלא מעט[בב].

זמוסיפה הגמרא, שאמוראים אלו **פָּלְיָגָא דְּרַבִּי חִיָּיא** - חולקים על דברי רבי חייא[גג], **דְּאָמַר רַבִּי חִיָּיא, פַּת פּוֹטֶרֶת כָּל מִינֵי מַאֲכָל** - המברך על הפת, פטור מלברך על שאר מיני מאכלים הבאים בסעודה[דד]. בין ברכה ראשונה ובין ברכה אחרונה[הה]. ועוד אמר רבי חייא, **יַיִן פּוֹטֵר כָּל מִינֵי מַשְׁקִים** - המברך על היין פטור מלברך על שאר משקים[וו], בין ברכה ראשונה ובין ברכה אחרונה[זז].

נמצא, שיש שלש שיטות בדין תאנים וענבים שבאו בתוך הסעודה [שלא ללפת הפת]. שיטת רב הונא ורב נחמן שטעונים ברכה לפניהם, ולא לאחריהם. שיטת רב ששת שטעונים ברכה בין לפניהם ובין לאחריהם. ושיטת רבי חייא שאינם טעונים בברכה כלל.

הגמרא מביאה את מסקנת ההלכה: אָמַר רַב פָּפָּא, הִלְכְתָא - כך היא ההלכה, **דְּבָרִים הַבָּאִים מֵחֲמַת הַסְּעוּדָה** - מאכלים הבאים ללפת בהם את הפת, שבאו **בְּתוֹךְ הַסְּעוּדָה[חח], אֵין טְעוּנִים בְּרָכָה לֹא לְפָנֵיהֶם וְלֹא לְאַחֲרֵיהֶם**, מפני שהם נאכלים עם הפת והם טפלים לו, וכל דבר שנאכל יחד עם הפת, בין אם הוא מזון שדרכו להאכל בסעודה, ובין אם הוא פירות, אינו טעון ברכה לא לפניו ולא לאחריו. **וּמַאכָלִים הַבָּאִים שֶׁלֹּא מֵחֲמַת הַסְּעוּדָה** - שאינם באים ללפת את הפת, ובאו **בְּתוֹךְ הַסְּעוּדָה** כדי להשביע, כגון דייסא וכרוב ותרדין שנאכלים כדי להשביע ואינם לפתן, **טְעוּנִים בְּרָכָה לְפָנֵיהֶם** - צריך לברך עליהם ברכה ראשונה קודם אכילתם, מפני שאינם טפלים לפת, ואינם בכלל לחם שיפטרו בברכת המוציא, **וְאֵין טְעוּנִים בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶם** - ואין צריך לברך עליהם ברכה אחרונה, מפני שהם מיני מזון, וברכת המזון פוטרת אותם[טז]. אך מאכלים שדרכם לבוא **לְאַחַר הַסְּעוּדָה**[טז] כגון פירות, **טְעוּנִים בְּרָכָה בֵּין לְפָנֵיהֶם** [-ברכה ראשונה] **וּבֵין לְאַחֲרֵיהֶם** [-ברכה אחרונה], אפילו אם הביאו אותם בתוך הסעודה, ובלבד שלא הביאו אותם ללפת את הפת[ל]. נמצא לפי דברי רב פפא, שמסקנת ההלכה היא כדעת רב ששת, שתאנים וענבים הבאים בתוך הסעודה, טעונים ברכה בין לפניהם ובין לאחריהם[יז].

★

הגמרא חוזרת לדון בתחילת דברי רב פפא שדברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה, אינם טעונים ברכה כלל, לא לפניהם ולא לאחריהם: שָׁאֲלוּ אֶת בַּן זוֹמָא[לא], **מַפְנֵי מָה אָמְרוּ** חכמים **דְּבָרִים הַבָּאִים מֵחֲמַת הַסְּעוּדָה** ללפת בהם את הפת, הבאים **בְּתוֹךְ הַסְּעוּדָה, אֵינָם טְעוּנִים בְּרָכָה, לֹא לְפָנֵיהֶם וְלֹא לְאַחֲרֵיהֶם?**[לב] כלומר, מדוע דברים אלו פטורים מברכה. **אָמַר לָהֶם** - השיב להם בן זומא, **הוֹאִיל וְפַת פּוֹטַרְתָּן** - מפני שהם טפלים לפת והפת פוטרת אותם מברכה[לג]. כפי שנתבאר בתחילת דברי רב פפא, שדברים הבאים מחמת הסעודה, ה"הניגו דברים הבאים ללפת את הפת, פטורים מברכה בין לפניהם ובין לאחריהם. **לֹא. הוּא** התנא רבי שמעון בן זומא. ומבואר בגמרא (מנחות יח:) שבן זומא היה אחד מהארבעה שנכנסו לפרדס, ה"הניגו שעלו לרקיע על ידי שם, ומסופר עליו שהציץ לצד השכינה ונפגע, ה"הניגו שנטרפה דעתו מפני כך. וכתב רש"י (קידושין מט: ד"ה בן), שבן זומא ה"חבר בן עזאי, לא הגיעו לידי סמיכה, אך לא היו בימיהם כמותם בתורה. ובטעם למה קראו לו 'בן זומא' ולא 'רבי שמעון' כתב רבינו עובדיה מברטנורא (משנה ס"ד מ"ט) שבן זומא לא נסמך מפני שהוא לא האריך ימים, ולכן קראוהו רק על שם אביו [שכך היה מנהגם, שהבחורים שלא נסמכו, נקראו על שם אביהם. ספר היוחסין (מלמד להועיל פרק ז ד"ה בן זומא)]. אך עיין באבות הראש (פ"ב סכ"ג) שהקשה על זה, מלעיל (ו:) ששם הוא נקרא 'רבי שמעון בן זומא', וכתב טעם אחר, מדוע הוא נקרא לפעמים רק 'בן זומא'. **לב. זֹאת** הדין הראשון שאמר רב פפא. אמנם ברור שבן זומא אינו דן בדבריו של רב פפא, שהלא הוא היה כמה דורות לפניו. אלא שאשאל את בן זומא על דין זה שהיה יודע בימיהם, והוא אותו הדין שהביאה הגמרא בשם רב פפא. **לג. נ"מ** רש"י (ד"ה פת) [ד"ה שיטתו], וזהו לפי שיטתו שפסק כרב פפא (ד"ה דברים הבאים מחמת הסעודה) שסובר שדברים הבאים בסעודה, הם המאכלים שנאכלים עם הפת. אך עיין בעיוני הפשט שם, שיש מפרשים באופן שונה, ולפי שיטה זו כתבו הרא"ה (ד"ה שאלו) [הריטב"א (ד"ה שאלו)] והשיטה מקובצת (ד"ה שאלו) שאינו מדין 'שפלה', אלא מפני שהפת עיקר וחשוב, ולכן כדאי הוא לפטור את כולם, שכיון שהוא עיקר הסעודה, עשו שאר המאכלים כדין הטפלים אליו. והתוספות (ד"ה שאלו) כתבו שהם נפטרים מברכת הפת, מפני שהם באים משום הפת. **לד. כֵּן** פירשו רבינו חננאל (ד"ה שאלו) וראב"ה (סוכה קיח), ששאלו את בן זומא על ברכת היין ששוורים בו את הפת. וכן פירש הצל"ח (ברכות ד"ה שאלו). והתוספות פירשו (ד"ה שאלו) שהשאלה היתה, מדוע השותה יין בסעודה צריך לברך על היין, הלא היין בא בסיבת הפת לשורות מאכל שבמעיו, שאי אפשר לאכילה ללא שתיה, ואם כן דינו כדין דברים הבאים מחמת הסעודה שפטורים מברכה. אולם כתבו התוספות (ד"ה שאלו) שלדעת רש"י (ד"ה דברים הבאים) אי אפשר לפרש כן, מפני שלדעתו דברים הבאים מחמת הסעודה הם רק הדברים שמלפתים בהם את הפת. ועיין בשלמה משנתו (ד"ה שאלו), שפירש כפירוש התוספות, גם בדעת רש"י.

כסנין, שהם קליות. ובדברי הראשונים והגאונים נאמרו פירושים נוספים מהו 'פת הבאה בכסנין': א. רבינו חננאל (ד"ה וכן) פירש, שהיא פת העשויה כמין כיסים מלאים סוכר ושקדים ואגוזים וכיוצא בהם, שעושים כעין כעכין, שדרך לאכול פת זו בבתי משתאות. ולפירושו, 'כיסנין' הוא מלשון 'כיס'. ב. הערוך (ערך כסן) פירש בשם רב האי גאון, שהיא פת שעושים אותה כעכין יבשין, שכוססים אותם. כמו שנאמר (יחזקאל ט ה) 'וכל לחם צירם יבש היה נקודים', ובתרגום כתב 'וכל לחם צידם זוהדהן יבישי, הוה כיסנין'. ג. הרמב"ם (פירוש המשניות ס"פ ח"ט) פירש, שהיא עיסה שנלושה בדבש או בשמן או בחלב, או שעירב בה מיני תבלין, ואפאה. ובביאור הגר"א (או"ח סי' קסח ס"ק כג) ביאר שדעת רש"י היא כשיטת הרמב"ם, והט"ז (שם סק"ו) כתב שדעת רש"י כפירוש רבינו חננאל. **כב. רש"י** (ד"ה פת). וביאר הגר"א (או"ח סי' קס ס"ק לה), שמחמת ריבוי התבלין והאגוזים אין במאכל זה דגן [כגון קמח חיטים] בשיעור שיאכל ממנו כזית אחד בכדי אכילת פרס. **כג. הכ"ף** פשוט בגמרא, שאמורא אינו יכול לחלוק על תנא. כסף משנה (ממרים פ"ג ה"ט), עיין שם טעם הדבר. ורבי חייא שהיה חי בסוף תקופת התנאים ובתחילת תקופת האמוראים, נאמר עליו שהוא 'תנא ופליג' (ב"מ פו:), ה"היינו שהוא כתנא שיכול לחלוק על תנאים אחרים. אולם כתב רש"י (נדה טו. ד"ה אמר), שבמקום שדברי רבי חייא מובאים בלשון 'אמותיה' ['אמר רבי חייא', ולא 'תני רבי חייא'], הרי דבריו הם כדברי האמוראים. לכן האמוראים בסוגייתנו יכולים לחלוק על רבי חייא, שדבריו כאן הם כדברי אמורא. יד מלאכי (כללי האמוראים סוף כלל מקנה). ראה עוד מה שכתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה ופליגא) ומה שהקשה עליהם הדרך תמים (הגהות ופירושים על סמ"ק לוח ג). **כד. לְדַעַת** רבי חייא, הפת פוטרת גם את המאכלים הבאים שלא מחמת הסעודה. רא"ה (ד"ה ופליגא) ומפני כך דברי רבי חייא אינם כדעת רב הונא ורב נחמן ורב ששת, הסוברים ש'תאנים וענבים' שבאו תוך הסעודה חייבים בברכה. ומדברי האשכול (הלכות סעודה סי' יט) בשם רב האי גאון נראה, שדברי חייא עוסק דווקא בדברים הבאים מחמת הסעודה. עיין נחל אשכול (שם עמ' 44 לוח ד) שביאר בדבריו. **כה. רש"י** (ד"ה פת פוטרתן). נמצא שלדעת רבי חייא הפת פוטרת את כל שאר המאכלים מברכה ראשונה ומברכה אחרונה, ולכן דבריו של רבי חייא אינם כדעת רב הונא ורב נחמן הסוברים שיש לברך על תמרים וזיתומנים גם ברכה ראשונה וגם ברכה אחרונה. **כו. הטעם** לזה הוא, מפני שהיין הוא ראש לכל המשקין, ולכן שאר המשקין טפלין לו. תוספות (ד"ה פת). אמנם המאוראים [רב הונא, רב נחמן, רב ששת ורב פפא שיובא בסמוך]. אינם סוברים כדעת רבי חייא שפת פוטרת כל מיני מאכל, אך לא כל דבריו של רבי חייא נדחו, ובדין מה שאמר רבי חייא 'יין פוטר כל מיני משקים', עדיין הלכה כמותו. רבינו יונה (ד"ה ופליגא) רא"ש (סוכה פ"ב סי' כו) שלחן ערוך (או"ח סי' קסח ס"ב). והתוספות (ד"ה ויין) סוברים שדברי רבי חייא נדחו לגמרי, גם בדין זה. **כז. תַּלְמִידֵי** רבינו יונה (ד"ה ופליגא). **כח. לְבוֹרֵה** מיותר להזכיר 'בתוך הסעודה', הלא מדובר בדברים הנאכלים עם הפת, ואם כן ודאי שהם בתוך הסעודה. ותירץ הרשב"א (ד"ה אמר) שלא נאמר כאן 'בתוך הסעודה', אלא מפני המשך דבריו של רב פפא, ששם מבואר הדין באופנים אחרים. **כט. מִדִּבְרֵי** רש"י (ד"ה דברים הבאים מחמת הסעודה) נראה שגירסתו בגמרא 'דברים הבאים לאחר הסעודה'. וכיוצא בזה פירש רש"י בחולין (קיח: ד"ה שפלה) [וגירסתו שם 'דברים הבאים לאחר הסעודה']. ולפי גירסא זו רב פפא עוסק במיני מאכלים שרגילים לבא לאחר הסעודה, שהם טעונים ברכה, אפילו אם באו בתוך הסעודה. אך בגמרא שלפנינו הגירסא היא 'לאחר הסעודה', ללא תיבות 'דברים הבאים', ולגירסא זו הכיסמו התוספות (ד"ה פת) (ולדעתם, כוונת רב פפא למאכלים שבאו לאחר הסעודה. ולפי שיטתם אין הבדל בין דברים שדרכם לבוא מחמת הסעודה, לבין דברים שדרכם לבוא לאחר הסעודה. ראש יוסף (ד"ה ממרח). **ל. רש"י** (ד"ה דברים הבאים מחמת הסעודה), וכפי שנתבאר בתחילת דברי רב פפא, שדברים הבאים מחמת הסעודה, ה"הניגו דברים הבאים ללפת את הפת, פטורים מברכה בין לפניהם ובין לאחריהם. **לא. הוּא** התנא רבי שמעון בן זומא. ומבואר בגמרא (מנחות יח:) שבן זומא היה אחד מהארבעה שנכנסו לפרדס, ה"היינו שעלו לרקיע על ידי שם, ומסופר עליו שהציץ לצד השכינה ונפגע, ה"היינו שנטרפה דעתו מפני כך. וכתב רש"י (קידושין מט: ד"ה בן), שבן זומא ה"חבר בן עזאי, לא הגיעו לידי סמיכה, אך לא היו בימיהם כמותם בתורה. ובטעם למה קראו לו 'בן זומא' ולא 'רבי שמעון', כתב רבינו עובדיה מברטנורא (משנה ס"ד מ"ט) שבן זומא לא נסמך מפני שהוא לא האריך ימים, ולכן קראוהו רק על שם אביו [שכך היה מנהגם, שהבחורים שלא נסמכו, נקראו על שם אביהם. ספר היוחסין (מלמד להועיל פרק ז ד"ה בן זומא)]. אך עיין באבות הראש (פ"ב סכ"ג) שהקשה על זה, מלעיל (ו:) ששם הוא נקרא 'רבי שמעון בן זומא', וכתב טעם אחר, מדוע הוא נקרא לפעמים רק 'בן זומא'. **לב. זֹאת** הדין הראשון שאמר רב פפא. אמנם ברור שבן זומא אינו דן בדבריו של רב פפא, שהלא הוא היה כמה דורות לפניו. אלא שאשאל את בן זומא על דין זה שהיה יודע בימיהם, והוא אותו הדין שהביאה הגמרא בשם רב פפא. **לג. נ"מ** רש"י (ד"ה פת) [ד"ה שיטתו], וזהו לפי שיטתו שפסק כרב פפא (ד"ה דברים הבאים מחמת הסעודה) שסובר שדברים הבאים בסעודה, הם המאכלים שנאכלים עם הפת. אך עיין בעיוני הפשט שם, שיש מפרשים באופן שונה, ולפי שיטה זו כתבו הרא"ה (ד"ה שאלו) [הריטב"א (ד"ה שאלו)] והשיטה מקובצת (ד"ה שאלו) שאינו מדין 'שפלה', אלא מפני שהפת עיקר וחשוב, ולכן כדאי הוא לפטור את כולם, שכיון שהוא עיקר הסעודה, עשו שאר המאכלים כדין הטפלים אליו. והתוספות (ד"ה שאלו) כתבו שהם נפטרים מברכת הפת, מפני שהם באים משום הפת. **לד. כֵּן** פירשו רבינו חננאל (ד"ה שאלו) וראב"ה (סוכה קיח), ששאלו את בן זומא על ברכת היין ששוורים בו את הפת. וכן פירש הצל"ח (ברכות ד"ה שאלו). והתוספות פירשו (ד"ה שאלו) שהשאלה היתה, מדוע השותה יין בסעודה צריך לברך על היין, הלא היין בא בסיבת הפת לשורות מאכל שבמעיו, שאי אפשר לאכילה ללא שתיה, ואם כן דינו כדין דברים הבאים מחמת הסעודה שפטורים מברכה. אולם כתבו התוספות (ד"ה שאלו) שלדעת רש"י (ד"ה דברים הבאים) אי אפשר לפרש כן, מפני שלדעתו דברים הבאים מחמת הסעודה הם רק הדברים שמלפתים בהם את הפת. ועיין בשלמה משנתו (ד"ה שאלו), שפירש כפירוש התוספות, גם בדעת רש"י.

דְּגוּרַם בָּרְכָה לְעַצְמוֹ - שבכמה מקומות מברכים עליו אף על פי שלא היו צריכים לשתייתו, כגון בקידוש, בהבדלה, ובברכת חתנים[א].

★

מבואר בגמרא לעיל (מג:) **שפת הבאה בכסנין טעונה ברכה לפניה, ואינה טעונה ברכה לאחריה[ב]. הגמרא מביאה מעשה המבאר באלו אופנים היא חייבת ברכה גם לאחריה:** רַב הוּנָא אָכַל תַּלְיָיתָא רֵיפְתֵי - רב הונא אכל שלשה עשר ככרות מפת הבאה בכסנין, בְּנֵי תַּלְתָּא תַּלְתָּא בְּקַבָּא - מככרות שכל שלושה מהם, היה שיעורם יחד קב אחד, וְלָא בֵּרִיךְ - ולא בירך רב הונא ברכה אחרונה אחרי האכילתו[ג]. אֲמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק - הרי ככרות אלו נאכלו מפני הרעב, ולא כדרך פת הבאה בכסנין שאוכלים ממנה מעט, ואכילה מרובה כזו, היא אכילה לשם סעודה החייבת בברכה[ד]. ואף על פי שלא שבעת מאכילה זו, אין הדבר תלוי בדעתך, אֶלָּא כְּלִי הָאוכל שיעור שֶׁאֲחֵרִים קוֹבְעִים עָלָיו קְעוּדָה, צָרִיךְ לְבָרֵךְ ברכת המזון, משום שבטלה דעתו אצל כל אדם[ה].

★

בגמרא לעיל התבאר מה היא הברכה האחרונה שיש לברך על פת הבאה בכיסנין, וכעת מבארת הגמרא מה היא הברכה הראשונה שיש לברך עליה: רַב יְהוּדָה הָוָה עָסִיק לֵיהּ לְבָרְיֵיהּ - רב יהודה שירד את בנו[ו], בַּי רַב יְהוּדָה בַּר חֲבִיבָא - עם בתו של רב יהודה בר חביבא, אַיְיתוּ לְקַמַּיְיהוּ - הביאו לפניו הארוחה פַּת הַבָּאָה בְּכַסָּנִין, בַּי אַתָּא - כשבא רב יהודה, שָׁמְעִינְהוּ הָכָא מְבָרְכֵי הַמּוֹצִיא - שמע שהם מברכים 'המוציא לחם מן הארץ'. לגלג רב יהודה על הארוחים[ז] וְאָמַר לָהוּ [-להם], מַאי בֵּיצֵי הָכָא שַׁמַּעְנָא - מה הוא זה שאני שומע שאתם חוזרים ואומרים 'צֵי צֵי' בברכתכם[ח], דַּיְיקָא הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ קָא מְבָרְכִיתוּ - שמא אתם מברכים ברכת 'המוציא לחם מן הארץ'. אֲמְרֵי לֵיהּ - השיבו לו הארוחים, אִין - כן, אנו מברכים על פת הבאה בכסנין 'המוציא לחם מן הארץ', משום דְּתַנְיָא - ששנינו בברייתא, רַבִּי מוֹנָא אָמַר מְשׁוּם [-בשם] רַבִּי יְהוּדָה, פַּת הַבָּאָה בְּכַסָּנִין מְבָרְכִין עָלֶיהָ 'הַמּוֹצִיא' לחם מן הארץ' גם כשאוכלים אותה ללא קביעות סעודה. וְאָמַר שְׁמוּאֵל שֶׁהֲלָכָה כְּרַבִּי מוֹנָא, ומחמת כן בירכנו המוציא כדעת רבי מונא. אָמַר לָהוּ - אמר להם רב יהודה, אֵין הֲלָכָה כְּרַבִּי מוֹנָא אֶתְמַר - בדברי שמואל נאמר שאין הלכה כרבי מונא, ולא כפי שאמרתם בשמו. אֲמְרֵי לֵיהּ - אמרו לו לרב יהודה, כיצד אתה אומר כן, ששמואל פסק שאין הלכה כרבי מונא, וְהָא מַר הוּא דַּאֲמַר מְשָׁמֵיהּ דִּשְׁמוּאֵל - והרי אתה הוא זה שאמרת משמו של שמואל, דְּ[חֲמִנְיוּת] [-מין מאפה, כעין פת הבאה בכיסנין][ט], מְבָרְכִין עֲלֵיהֶן 'הַמּוֹצִיא'. הרי שלדעת שמואל, יש לברך על הלחמניות שהם כפת הבאה בכיסנין 'המוציא לחם מן הארץ', וכדעת רבי מונא בדין פת הבאה בכיסנין. השיב להם רב יהודה, שֶׁאנִי הָתָם - שונה הדין שם, בדין לחמניות, שמדובר באופן דְּקָבְעוּ סְעוּדָתֵיהּ עֲלַיְיהוּ - שקבע סעודתו עליהם, ומפני כך צריך לברך עליהם 'המוציא לחם מן הארץ'. אֲבָל הֵיכָא דְּלָא קָבַע סְעוּדָתֵיהּ עֲלַיְיהוּ - אבל במקום שאינו קובע סעודתו עליהם, ואכל מהם מעט כשאר אכילת פת הבאה בכסנין, לֹא מברכים 'המוציא לחם מן הארץ', אלא 'בורא מיני מזונות'[י].

★

הגמרא דנה מה נחשב לסיום הסעודה, לענין שיהיה אסור לחזור ולאכול עד אחרי ברכת המזון: רַב פָּפָּא אִיקְּלַע לְבֵי רַב הוּנָא בְּרֵיהּ דְּרַב נָתָן - רב פפא הזדמן לביתו של רב הונא בנו של רב נתן, וישב לאכול שם. בָּתַר דְּנָפְקִי סְעוּדְתַיְיהוּ אֲיִיתוּ לְקַמַּיְיהוּ מִידֵי לְמֵיכַל - לאחר שסיימו סעודתם הביאו לפניהם דבר מאכל נוסף לאכול, שְׁקַל רַב פָּפָּא וְקָא אָכֵיל - לקח ממנו רב פפא ואכלו. אֲמְרֵי לֵיהּ - שאלו את רב פפא, לָא סָבַר לֵיהּ מָר - האם אינך סובר כפי מה שנאמר עֲמָר, אִסּוּר מְשָׁאכֵל[יא] - הגומר סעודתו אסור לו לחזור ולאכול, עד שיברך ברכת המזון ויחזור לברך ברכה ראשונה, מפני שבגמר הסעודה הוא הסיח דעתו מהברכה הראשונה ומהסעודה[יב]. אֲמַר לָהוּ - אמר להם רב פפא, סיום הסעודה אינו תלוי בגמר האכילה, ולא נאמר 'גמר, אסור מלאכול', אלא 'סְפָק, אסור מלאכול' אִתְּמַר - נאמר, ואם כן, סיום הסעודה תלוי בסילוק הלחם וכל האוכל מהשלחן. ולכן, אף על פי שגמרתי את האכילה, אני רשאי לחזור ולאכול, מפני שעדיין לא סילקו את הלחם והאוכל מהשלחן.

הגמרא מביאה מעשה נוסף בדין זה: רָבָא וְרַבִּי זֵירָא אִיקְּלְעוּ לְבֵי רֵישׁ גָּלוּתָא - רבא ורבי זירא הזדמנו לביתו של ראש הגולה[יג]. לְבָתַר דְּסָלְקוּ תַּבָּא מְקַמַּיְיהוּ - לאחר שסילקו את השלחן מלפניהם, שַׁדְּרוּ לְהוּ רֵיסְתָּנָא - שלחו להם מנה נוספת של בשר[יד], מִבֵּי רֵישׁ גָּלוּתָא - מביתו של ראש הגולה. רָבָא אָכֵיל - רבא אכל מהמנה שנשלחה אליהם, וְרַבִּי זֵירָא לָא אָכֵיל - ורבי זירא לא אכל ממנה, מפני שסילקו את השלחן ולא בירכו ברכת המזון. אֲמַר לֵיהּ - אמר רבי זירא לרבא, מדוע אתה אוכל על אף שסילקו את השלחן מלפנינו, לָא סָבַר לֵהּ מָר - האם אינך סובר שמשעה שסָּלַק את כל האוכל מעל השלחן, אִסּוּר מְשָׁאכֵל עד שיברך ברכת המזון. אֲמַר לֵיהּ - השיב לו רבא, איני חולק על דין זה, וגם לדעתי אסור לחזור ולאכול אחרי סילוק השלחן, אך שונה סעודה זו שאנו סועדים בה, שגם סילוק השלחן אינו נחשב לסיום הסעודה, מפני שֶׁאָנָן אָתָּא דְּרֵישׁ גָּלוּתָא סָמְכִינַן - אנו סומכים על שלחנו של ראש הגולה, ואין אנו מסיחים דעתנו מהסעודה, אלא דעתנו היא שאם הוא ישלח לנו מנות נוספות נאכל מהם[טו].

הגמרא מביאה דעה נוספת בענין סיום הסעודה: אָמַר רַב, הָרְגֵל בְּשָׂמָן - מי שרגיל למשוח ידיו בשמן אחרי האכילה, שָׁמָן מְעַכְּבוֹ, שאפילו אם גמר סעודתו וסילק המאכלים מלפניו, כל זמן שלא משח ידיו בשמן, עדיין הסעודה קיימת, ואוכל בלא ברכה[טז]. אָמַר רַב אַשִׁי, כִּי הֲוִינַן בֵּי רַב בַּהֲנָא - כשהיינו בביתו של רב כהנא, אָמַר לָן - אמר לנו רב כהנא, בְּגוֹן אֲנָן דְּרָגִילְנַן בְּמִשְׁחָא - כגון אנו שרגילים למשוח את ידינו בשמן אחרי הסעודה, מִשְׁחָא מְעַכְּבָא לָן - משיחת השמן מעכבת לנו את סיום הסעודה, ואנו רשאים לחזור ולאכול כל זמן שלא משחנו את ידינו.

הגמרא מבארת מה היא מסקנת ההלכה: וְלֵית הִלְכְתָא בְּכָל הָנֵי שְׁמָעְתָתָא - ואין ההלכה ככל אותם השמועות שהובאו לגבי סיום הסעודה, ואין סיום הסעודה תלוי לא בגמר הסעודה, ולא בסילוק המאכלים מלפניו, ולא במשיחת ידיו בשמן. אֶלָּא ההלכה בענין זה היא, כִּי הָא דַּאֲמַר רַב חִיָּיא בַּר אַשִׁי אָמַר רַב - כדין זה שאמר רב חייא בר אשי בשם רב[יז], שֶׁלֹּשׁ תְּכִיפוֹת הֵן - בשלשה מקומות הדין הוא שצריך לעשות את המעשה תכף, כלומר ללא הפסק מעשה אחר[יח]. תְּכֵף לְסְכִיכָה שְׁחִיטָה - חובה לשחוט את הקרבן מיד לאחר הסמיכה[יט] ללא איחור, ושלא תהיה ביניהם פעולה אחרת[כ]. תְּכֵף לִגְאוֹלָה תְּפִלָּה[כא] - חובה להתפלל תפילת שמונה עשרה מיד לאחר ברכת 'גאל ישראל'[כב]. תְּכֵף לְנְטִילַת יָדַיִם בִּרְכָתָהּ[כג] - חובה לברך ברכת המזון תכף לאחר נטילת ידים במים אחרונים[כד], ואין לאכול כלום בין הנטילה לברכת המזון[כה].

א. **רש"י** (ד"ה דגורם, לעיל מ: ד"ה אל) ב. **עי"ש** רש"י (לעיל מג: ד"ה אל) והתוספות (שם ד"ה אלא) פירשו באופן אחר. ג. **רבינו חננאל** (ד"ה ולא) ד. **תיכת** 'עדר' פירושה 'אלף'. רש"י (ד"ה תלתא) מביא 'כפנא' פירושה 'רָעָב'. רש"י (מגמרא יט:) ד"ה כפנא). ה. **שבאכילה** לשם תענוג או לשם עידון ומתיקה, פטורים מברכת המזון, אבל באכילה לשם רעב וקביעות סעודה, חייבים בברכת המזון. רשב"א (ד"ה לא) וכן משמעות רש"י (ד"ה מלא) וספר האשכול (מלאת קטנות סי' יט) בשם רב האי גאון. ו. **רא"ש** (סי' ג) בשם רבינו משה. ז. **רש"י** (בתוספות ש. ח: ד"ה לימקמך). ח. **קדושה** (סמיכת מכמיס ד"ה הן) על פי רש"י (ממחזור מנ: ד"ה לימ). ועיין בהערה הבאה. ט. **תוספות** חכמי אנגליה (ד"ה הן) כיוצא בזה מובא במחזור (מנ:) שורב אדא בר אהבה ביירך ברכת 'לעשות ציצית', ואמר לו רב נחמן 'מאי בעי ציצי שמענא'. י. **להלן** (מז:) מבואר שאם חבורה הזמינו את עצמם לאכול יחד במקום פלוני, אחד מברך לכולם. ודין זה הוא רק באכילת לחם, אך לא באכילת מאכלים אחרים. ומפני כך לעג להם רב יהודה, שהם היו מברכים כל אחד לעצמו וכמו שאמרה הגמרא 'שמענתון דקא מברכי בלשון לשון רבים', ולפי זה נראה שהם סוברים שאין זו אכילה קבועה כאכילת פת, ואף על פי כן הם בירכו ברכת 'המוציא' כברכת הפת. ורב יהודה רמז להם זה עניין זה, באומרו 'מאי ציצי', דהיינו, מפני מה אני שומע פעמים רבות ברכת 'המוציא', שאם לדעתכם דינו כפת, היה צריך אחד לברך לכולם, ואם לדעתכם אין דינו כפת היה לכל אחד לברך 'בורא מיני מזונות' ולא ברכת 'המוציא'. קדושה וברכה (סמיכת מכמיס ד"ה הן). יא. **עדוך** (ערך למעמיים). יב. **מאירי** (ד"ה אל). יג. **רש"י** (ד"ה לגאולה). **התוספות** (ד"ה הכא) כתבו, שהאיסור לאכול הוא ללא ברכה ראשונה. אבל מותר להמשיך לאכול אם יברך דוד המלך. יד. **שהיה** נשיא ישראל בבבל. וכתב רש"י (בתענית מט ע) שראשי הגולה היו מזרע דוד המלך. טו. **רש"י** (ד"ה אל) (ד"ה לימקמך) ולקמן נ: ד"ה לימקמך). טז. **כפני** שהם אורחים, גם אם לדעתם הסתיימה הסעודה, יתכן שיחברו להם שהסעודה ממשיכה, ובעל הבית יביא מאכל נוסף. ודין זה אינו דווקא אצל ראש הגולה, אלא כך הדין בכל מקום שאדם מתארח. תוספות (ד"ה לימקמך) מצמן). יז. **בגמרא** לקמן (נג:) מבואר, שהיה דרכם לסוך את ידיהם בשמן בסיום הסעודה, כדי להעביר את הזוהמה מהידיים. ומפני כבוד הברכה הקפידו חכמים שכל מי שרגיל בכך, חייב לסוך ידיו תחילה, ואינו רשאי לברך ברכת המזון לפני כן. ומפני כן אמרה הגמרא, ש'הרגיל בשמן' עדיין לא הסתיימה סעודתו כל זמן שלא משח ידיו בשמן, שהרי עדיין אינו רשאי לברך. יח. **שצוותה** התורה לסמוך ידיו על הקרבן לפני שחיטתו, ולהתחודות על העוון שעשה ובקרבן שלמים לומר דברי שבחן], ונאמרה מצוה זו בכמה מקומות בתורה, כגון בדין עולה שנאמר בו (ויקרא א ד) 'וְסָמַךְ יָדוֹ עַל רֹאשׁ הָעוֹלָה', ובדין שלמים שנאמר בו (שם ג ג) 'וְסָמַךְ יָדוֹ עַל רֹאשׁ קָרְבָּנוֹ', ובדין חטאת שנאמר בו (שם ד לג) 'וְסָמַךְ אֶת יָדוֹ עַל רֹאשׁ הַחַטָּאת'. יט. **רמב"ם** (פרוש למשניות מנחות פ"ט מ"ג). כ. **שנאמר** (משלי יט טו) 'תַּרְדֵּמָה תַּלְבִּישׁ אִישׁ', שהטעם לזה הוא כדי להתקרב להקב"ה בתחילה ללא איחור, ושלא תהיה ביניהם פעולה אחרת. כא. **אמנם** אנו מפסיקים בפסוק 'ה' שפתי תפתח' בין גאולה לתפילה, אך אין זה נחשב כהפסק מפני שפסוק זה הוא בתחילה של התפילה. גמרא (לעיל ד:), כב. **בירושלמי** (פ"ד ה"ג) נלמד דין זה ממה שנאמר (משלי כה ג) 'שֹׁאוֹל וּרְחוֹם קָשׁוּ', ובכרו את ה'. כג. **הטעם** שהצריכו חכמים לטילת ידיו במים אחרונים הוא מפני שהידים מזוהמות לאחר האכילה וחובה לנקותם לפני ברכת המזון. גמרא (לקמן נג:). טעם נוסף (מהר"ן שם ד"ה ואע"פ) מפני שאמרו חכמים 'על כל אכילתך אכול מלח', וחששו חכמים שמא יהיה מלח זה שהשתמש בסעודתו 'מלח סדומית' המסמא את העינים. כד. **רש"י** (ד"ה נמילת) וביאר הבית יוסף (סי' קסב ד"ה וז"ש) בדעתו שהנטילה היא בתחילתה של הברכה, ולכן משעה שנטל ידיו, אינו רשאי לאכול עד שיסיים את הברכה. אך לדעת הטור (שם) מותר לאכול אחרי נטילת ידים במים אחרונים, מפני שהנטילה אינה אלא 'היסח הדעת מהאכילה', ולכן די לברך ברכה ראשונה לפני האכילה.

נמצא למסקנת הגמרא, שסיום הסעודה תלוי במים אחרונים בלבד, ואינו תלוי לא בגמר הסעודה, לא בסילוק השלחן, ולא במשיחת ידיו בשמן. לכן כל זמן שלא נטל את ידיו במים אחרונים, מותר לאכול, ומשנטל ידיו אסור לאכול[נח].

הגמרא מוסיפה תביעה נוספת על שלשת התביעות שאמר רב: אֲמַר אֲבָיֵי, אַף אֲנָן נְאֲמַר - אף אנו יכולים להוסיף על דברי רב ולומר, 'תֶּהֱוֵי לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים בְּרָכָה' - שהמקרב תלמיד חכם ומארחו בביתו, זוכה תכף לברכה בביתו[נט]. וראיה לדבר ממה שֶׁנֶּאֱמַר בדברי לבן ליעקב אחרי שביקש יעקב לחזור לארצו (בראשית ל מ), 'וְנַחֲשְׁתִּי, וַיְבָרְכֵנִי ה' בְּגָלָלֶךָ', כלומר, בדקתי על ידי ניחושים[ס], והתברר לי שהברכה באה אלי[סא] בזכותך[סב]. **אִיבָּעֵית אֵימָא מֵהָכָא** - ואם תרצה תאמר שלומדים זאת מפסוק זה שֶׁנֶּאֱמַר לגבי פוטיפר (בראשית לט ה) 'וַיְבָרֶךְ ה' **אֶת בֵּית הַמִּצְרִי, בְּגַלַּל יוֹסֵף**', שבגלל שהיה יוסף בביתו, זכה פוטיפר לברכה[סג]. ומכאן יש ראיה שהמקרב תלמיד חכם ומארחו בביתו, זוכה תכף לברכה[סד].

* * *

משנה בזמן המשנה היה נהוג לשתות לפני הסעודה כוס יין[סה], ולאכול פרפראות[סו] כגון פרגיות ודגים, כדי לגרור את תאוות האכילה. ואחר כך היו מביאים לפניהם את השלחן, לאכול סעודתם. ובסוף הסעודה, לפני ברכת המזון, היו שותים יין ואוכלים פרפראות כגון קליות [שטובים ללב] ולחמניות[סז].

משנתנו מבארת דין ברכת היין והפרפרת שבאים לאחר הסעודה: בָּרַךְ עַל הַיַּיִן שֶׁלְּפָנֵי הַמָּזוֹן - מי שבירך על היין שהובא לפני הסעודה[סח], **פָּטַר אֶת הַיַּיִן שֶׁאַחַר הַמָּזוֹן** - פטר בברכה זו את היין שבא לאחר הסעודה[סט], קודם ברכת המזון, ואינו צריך לחזור ולברך עליו[ע]. **בָּרַךְ עַל הַפַּרְפֶּרֶת שֶׁלְּפָנֵי הַמָּזוֹן** - מי שבירך על הפרפרת שבאה לפני הסעודה, כגון דגים ופרגיות, **פָּטַר אֶת הַפַּרְפֶּרֶת שֶׁלְּאַחַר הַמָּזוֹן** - פטר את הפרפרת שמביאים לאחר הסעודה, כגון קליות ולחמניות, ואינו צריך לחזור ולברך עליהם[עא].

בָּרוּךְ עַל הַפַּת, פָּטַר אֶת הַפַּרְפֶּרֶת - מי שבירך על הפת פטר את שאר המאכלים[עב]. אך המברך **עַל הַפַּרְפֶּרֶת** - על שאר המאכלים, **לֹא פָּטַר אֶת הַפַּת. בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים,** אינו פוטר בברכתו **אַף לֹא מִעֲשֶׂה קְדֵרָה**[עג] - תבשיל העשוי מחיטים שבורים, הקרויים חלקא טרגיס וטיסני[עד].

חבורת אנשים שנקבעו לסעוד יחד, תקנו חכמים שאחד מהסועדים יברך בקול כדי להוציא את האחרים ידי חובת הברכה[עה]. אך יחידים שאכלו, ולא קבעו עצמם לאכול יחד, כל אחד מהיחידים צריך לברך לעצמו, ודרכם היה להסב בשעת אכילת סעודת קבע, דהיינו שהיו מטים את גופם לצד שמאל, על גבי מיטות. אך אכילה ושתיה דרך 'ישיבה' היתה דרך עראי, ללא קביעות סעודה יחד. המשנה מבארת מתי כל אחד מברך לעצמו ומתי אחד פוטר את האחרים.

הָיוּ יוֹשְׁבִין - חבורה שהיו סועדים יחדיו בישיבה בלא הסיבה, **כָּל אֶחָד** מהיושבים **מְבָרֵךְ לְעַצְמוֹ**, מפני שאין קבע לסעודה ללא הסיבה. אבל חבורה **שֶׁהֵסַבּוּ** על המיטות[עא], כדי לאכול ולשתות יחדיו[עב], **אֶחָד** המסובין **מְבָרֵךְ לְכוּלָּן** - מוציא בברכתו את כולם[עג].

כה. **מדברי** המהרש"א (חי"ל ד"ה מיקמ) והקדושה וברכה (ממיכת חכמים ד"ה תקב) נראה שהברכה באה מיד לאחר ביאת התלמיד חכם, ללא שום שיהוי. אולם ההצמח שאלה כתב (שלחן ערוך או"ח סימן ס"ה ד"ה ויבמן), ששיעור 'תכף' לענין זה הוא באותה השנה. וראה שם מה שביאר לפי שיטתו בביאור 'שלש תביעות הן'.

כו. **רש"י** (בראשית ל מ). כז. **משמעות** סוגייתנו שברכה זו, היא ברכה בממון. וכן מפורש בתורה, שמשעה שבא יעקב לבית לבן, התברך לבן בצאן, כפי שאמר לו יעקב (בראשית ל ל) 'כי מעט אשר היה לך לפני, ויפרץ לרב, ויברך ה' אתך לרגלי'. מהרש"א (חי"ל ד"ה מיקמ). ורש"י בחומש (בראשית ל ל) פירש שהברכה היתה בבנים, שלפני בואו של יעקב לבית לבן לא היו ללבן בנים, ומשעה שבא יעקב לביתו, התברך לבן, וגולדו לו בנים. וביאר בדבריו רבי אליהו מזרחי (בראשית ל ל), כי בתימן הסגני שהברכה היתה 'גם' בבנים, מלבד הברכה בצאנו שמפורשת בתורה (בראשית ל ל). כח. **נאמרי** כמה פירושים, מנין לחכמים שברכה זו באה 'תכף' ולא לאחר זמן. המהרש"א (חי"ל ד"ה מיקמ) פירש שלמדו כן ממה שאמר יעקב ללבן (בראשית ל ל) 'ויברך אותך לרגלי', שפירושו שבאה אליך הברכה מיד כשנכנסתי לביתך, כפי שפירש האבן עזרא (שם). ובקדושה וברכה (ממיכת חכמים ד"ה ותלמידיהם, בתימן הסלסלני) פירש, שחכמים למדו זאת ממה שנינה הכתוב וכתב 'בגללך' ולא כתב 'בעבורך', ללמד שמיד בבואו לבית לבן, נתגלגל הדבר שבאה אליו הברכה [וכן בסמוך נלמד ממה שנאמר 'בגלל יוסף']. ראה עוד בהערה להלן תירוץ נוסף בשם פתח עינים. כט. **הגמרא** הביאה פסוק נוסף ללימוד זה, מפני שיעקב היה חתנו של לבן, וחתנו הוא כבנו כפי שקרא דוד המלך לשאול 'אביו' (שמואל ז פט יח) [וכיוצ"ב ברש"י (שמות כב: ד"ה נפקין)], והיה מקום לומר שרק מפני כך זכה לבן לברכה, אבל המארח תלמיד חכם שהוא אורח זר, אינו זוכה לברכה זו. לכן הביאה הגמרא ראיה מפוטיפר, שהכניס את יוסף לביתו, וזכה לברכה. בן יהוידע (ד"ה תקבל, בתימן הסלסלני). עוד תירץ הבן יהוידע, שללבן היה צאן שכתוב בהם (תולין פט:) שהם מעשרות את בעליהם, והיה מקום לומר שהוא התברך בזכותם, לכן הביאה הגמרא ראיה מפוטיפר. והאמרי נעם (ד"ה תקבל) תירץ, שמדברי לבן אין כל כך ראיה, שאף על פי שהוא אמר 'ניחשתי וירכרני ה' בגללך', אין אנו יודעים אם הניחוש של לבן אמת. ולכן הביאה הגמרא פסוק נוסף, שבו הפסוק מעיד על כך שהברכה באה בזכות תלמיד חכם. ובפתח עינים (ד"ה ועוד, בתימן הסגני) תירץ, שמהפסוק שנאמר לגבי לבן אין הכרח שבאה הברכה תכף, ויתכן שהברכה באה לאחר זמן, וכפי שנראה מדברי לבן שהיה צריך לנחש מה גרם לברכה. לכן הביאה הגמרא ראיה מפוטיפר שנאמר בו בפירוש 'ומאז הפקיד אותו וכו' ויברך ה' את בית המצרי', ומזה יש ללמוד שכך היה גם במעשה עם לבן, שהברכה היתה תכף. וכעין זה כתב באוצר חיים (ד"ה ותקבל). ל. **בגירסת** הגמרא כתב יד מינכן (הו"ל בקיצור סופרים שם ג), ובספר המאורות (ד"ה תקבל). יש המשך לנוסח הגמרא. וזה נוסח הגמרא לפי גירסאות אלו, 'ומה מצרי נתברך בשביל יוסף, דכתיב ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף, ישראל דכתיב בהם כי הם 'זרע ברך ה'' (ישעיה סה ט), על אחת כמה וכמה. ועוד קל וחומר, ומה 'ישראל' שנאמר בהם כי הם 'זרע ברך ה'' (שם) כך, תלמידי חכמים שכתוב בהם (משלי טו יט - יט) 'אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם, להם לבדם נתנה הארץ', על אחת כמה וכמה'. כלומר, שמהפסוקים יש ללמוד שהברכה חלה אפילו על פוטיפר שלא היה יהודי, ובקל וחומר יש ללמוד שברכה זו תחול על 'יהודי' המקרב תלמיד חכם. ועוד יש ללמוד, שאם הברכה חלה על כל יהודי שמקרב תלמיד חכם, קל וחומר שהברכה תחול על תלמיד חכם המקרב תלמיד חכם אחר. לא. **כפי** ששנינו בברייתא לקמן (מג:), שכך היה מנהגם. לב. **כל** המאכלים שנאכלים בסעודה עם סעודת הפת, נקראים פרפרת. מחזור ויטרי (סי' עח), כגון פרגיות ודגים שרגילים להביא לפני הסעודה, וכגון קליות ולחמניות שמביאים לאחריה. רש"י (ד"ה ופרפרת) וכן חזרת שנאכלת בליל פסח אחר המצה. רש"י (פסחים קיד: ד"ה מצה). ודעת רבינו חננאל (ד"ה ופת) שהפרפרת היא פת צנומה, ששרו אותה בקערה [כלי שני], ואין לה תואר לחם, שבאופן זה סובר רבינו חננאל שברכתה מזונות. לג. **מנהג** זה, להביא יין ופרפרת לפני המזון ולאחריו, היה מצוי בסעודות של כבוד, כגון בשבתות וימים טובים. מאירי (ד"ה ופרפרת שלפני). לד. **תיבת** 'מזון' במשנה זו, פירושה 'סעודה'. פסקי הרי"ד (ד"ה ופרפרת שלפני). לה. **וכל** שכן שהוא פוטר את היין שבתוך הסעודה. רא"ש (סי' נב). לו. **המשנה** מחדשת בזה, שאין הסעודה נחשבת להפסק, ולכן ברכת היין שלפני הסעודה, פוטרת גם את היין שלאחר הסעודה. פסקי הרי"ד (ד"ה ופרפרת על היין), וכן משמע במאירי (ד"ה ופרפרת). לז. **מבואר** בגמרא לעיל (מ:). שמאכלים הבאים לאחר הסעודה חייבים בברכה, ואינם נפטרים בברכת הפת [עיין שם בהערות, פירושים שונים ברין זה], ולכן פרפרת הבאה לאחר הסעודה, חייבת בברכה. ומשנתנו מלמדת שאף על פי שהפרפרת שלאחר הסעודה חייבת בברכה, המברך על הפרפרת שלפני הסעודה, פטר את הפרפרת שלאחריה. לח. **בגמרא** (לקמן ע"ג) יתבאר במה נחלקו בית שמאי עם תנא קמא. לט. **רש"י** (ד"ה ומבואר במועד קטן (יג:), שחלקא טרגיס וטיסני, כולם הם חיטים שבורות, אלא שהשתנו בשמם לפי אופן השבירה. 'חלקא' הוא גרעין חלוק לשנים, 'טרגיס' גרעין הנחלק לשלשה, ו'טיסני' גרעין שנחלק לארבעה. מ. **מפני** שברכה שנאמרת ברבים באופן זה שאחד מוציא את כולם, יש בה יותר הידור, כמו שנאמר (משלי יד כח) 'ברוב עם הדרת מלך'. מעדני יום טוב (בראש"ס סי' לג אות ס). מא. **רש"י** (ד"ה ורבינו חננאל (ד"ה היו) פירש ש'היו יושבים' פירושו שהיו עסוקים באיזה עסק ואז הזדמן להם לאכול, שאז אין אחד פוטר את חבירו. ר'הסיבו' פירושו שישבו לאכול, ולא לעסק אחר, שאז אחד מברך לכולם. ובאופן אחר פירש, ש'ישובים' פירושו של אחד ישב לעצמו, ר'הסבו' פירושו שישבו כולם סביב הפת. כתבו התוספות (ד"ה ספסבו) שאין אנו רגילים להסב, ולכן כשאנו אוכלים פת בישיבה, נחשב הדבר לקביעות כדין אכילת בהסיבה בימיהם. מב. **רש"י** (ד"ה היו), ובגמרא להלן (מג.) יתבאר אם דין הסיבה נאמר לגבי ברכת הפת בלבד, או גם לגבי ברכת היין. מג. **דברי** המשנה אמורים בין לגבי ברכת המוציא, ובין לגבי ברכת המזון, שבשתיהם כל שלא הסיבו אחד מברך לעצמו, ואם הסיבו אחד מברך לכולם. תוספות (ד"ה ספסבו). ועיין בית יוסף (טור"ח סי' קסז ד"ה ומ"ש רפיגו סיון, שם סי' קנ ד"ה ולכן), שמכל מקום יש הבדל בין ברכה ראשונה לברכה אחרונה בענין זה.

בָּא לְהֶם יַיִן בְּתוֹךְ הַמָּזוֹן - אם הביאו לסועדים יין בתוך הסעודה, כָּל אֶחָד וְאֶחָד מהסועדים מְבָרֵךְ לְעַצְמוֹ, ואין אחד מברך כדי לפטור את האחרים[א]. ואם הביאו להם יין אַחַר הַמָּזוֹן - לאחר הסעודה, לפני ברכת המזון[ב], אֶחָד מהסועדים מְבָרֵךְ לְכוּלָּם, ופוטר אותם בברכתו[ג]. ואותו אחד שבירך על היין, הוּא אוֹמֵר[ד] את ברכת 'בורא עצי בשמים'[ה] שמברכים עַל ריח העשן העולה מן הַמּוּקְטָר - הקטורת[ו], שהיא מחתה של אש שמניחים עליה אבקה של עצי בשמים לריח טוב, שהיה דרכם להביא בסוף הסעודה, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין מְבִיאִין אֶת הַמּוּקְטָר אֶלָּא לְאַחַר סְעוּדָה - אחרי ברכת המזון[ז], והוא אינו מצרכי הסעודה[ח], אף על פי כן מי שבירך על היין בסעודה זוכה בברכה זו, מפני שהוא התחיל בברכות האחרונות של הסעודה[ט].

★

גמרא שנינו במשנתנו, ברך על היין לפני המזון פטר את היין שלאחר המזון.

מבארת הגמרא דין זה: אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, לֹא שָׁנוּ במשנתנו שהמברך על היין לפני המזון פוטר את היין שלאחר המזון, אֶלָּא בְּשַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים, הוֹאִיל וּבימים אלו אָדָם קוֹבֵעַ סְעוּדָתוֹ עַל הַיַּיִן[י], ודעתו לישב ולשתות יין בסוף הסעודה קודם ברכת המזון, ולכן כשבירך על היין לפני הסעודה, דעתו גם על היין שלאחריה, אֲבָל בְּשְׁאָר יְמוֹת הַשָּׁנָה, שאין דרכו של אדם לקבוע סעודתו על היין, מְבָרֵךְ עַל כָּל פּוֹם וְכוּם, מפני שהוא שכיח שנמלך, היינו שבכל כוס וכוס הרי הוא כמי שמתחלת עתה בשתיה, שחייב לברך.

הגמרא מבארת שגם רבי יהושע בן לוי סובר כן: אִתְּמַר נָמֵי, אָמַר רַבָּה בַּר מָרִי אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, לֹא שָׁנוּ במשנתנו, שהמברך על היין לפני המזון פוטר את היין שלאחר המזון, אֶלָּא בְּשַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים, וּבְשָׁעָה שֶׁאָדָם יוֹצֵא מִבֵּית הַמֶּרְחָץ, וּבְשָׁעַת הַקָּזַת דָּם[יא], הוֹאִיל וְאָדָם קוֹבֵעַ קְעוּדָתוֹ עַל הַיַּיִן בזמנים אלו, אֲבָל בְּשְׁאָר יְמוֹת הַשָּׁנָה שאין אדם רגיל לקבוע סעודתו על היין, מְבָרֵךְ עַל כָּל פּוֹם וְכוּם, מפני שהוא כמי שנמלך.

הגמרא מביאה מעשה שבו האמוראים פסקו למעשה כדבריו של רבי יהושע בן לוי: רָבָה בַּר מָרִי אִיקְלַע לְבֵי רָבָא בְּחוֹל - רבה בר מרי הזדמן לביתו של רבא ביום חול, חֲזָיֵיהּ דְּבָרִיךְ לְכָל פְּגֵי הַמָּזוֹן - ראה רבה בר מרי שרבא בירך על היין לפני הסעודה, וְחָדַר בָּרִיךְ לְאַחַר הַמָּזוֹן - ושוב חזר ובירך על היין לאחר הסעודה. אָמַר לֵיהּ רבה בר מרי לרבא, יְיַשֵּׁר - יפה עשית[יב], וְכֵן אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי לעשות, וכפי שנתבאר לעיל, שכך אמר רבה בר מרי בשמו[יג].

הגמרא מביאה מעשה המבאר על איזה אופן נאמרו דברי רבי יהושע בן לוי: רַב יִצְחָק בַּר יוֹסֵף אִיקְלַע לְבֵי אַבָּיֵי בְּיוֹם טוֹב - רב יצחק בר יוסף הזדמן לביתו של אביי ביום טוב, חֲזָיֵיהּ דְּבָרִיךְ אַבָּא בָּסָא וְקָא - ראה רב יצחק שאביי מברך בסעודה על כל כוס וכוס, אף על פי שהוא בירך כבר על היין שלפני הסעודה. אָמַר לֵיהּ - שאל אותו רב יצחק, לֹא סָבַר לֵיהּ מָר

א. **בתחילת** המשנה החבאר (לעיל ע"ט) שאם חבורה היסבו לאכול, אחד מהמסובים צריך לברך ולפטור את האחרים בברכתו. ומשמיטה המשנה לבאר שלגבי ברכת היין שבסעודה אין הדין כן, ואם בא להם יין באמצע הסעודה, אין אחד מברך לפטור את האחרים, אלא כל אחד מברך לעצמו. לקמן (מג.) תבאר הגמרא, מפני מה בברכת היין שבסעודה כל אחד מברך לעצמו, ואין אחד מהם מברך כדי לפטור את האחרים. ב. **רש"י** (לעיל ע"ט ד"ה נמלך). ג. **הגמרא** בסמוך תבאר, אם כוונת המשנה ללמד שיש לברך על היין שלאחר המזון, גם אם בירכו לפני כן על היין שלפני המזון, או שדין ברכה על היין שלאחר המזון עוסק במי שלא בירך על היין שלפני המזון. ד. **תיבת** 'אומר' פירושה כאן 'מברך'. דרך המשנה בכמה מקומות בפרק זה לומר 'אומר' במקום 'מברך', אלא שלשון זה נאמר במקום שנזכר נוסח הברכה, כגון (לט.) 'על פירות האילן הוא אומר בורא פרי העץ', 'על פירות הארץ הוא אומר בורא פרי האדמה' ועוד. ובמקומות שבאה המשנה ללמד שצריך לברך, ואינה מזכירה את נוסח הברכה, אין דרכה של המשנה לומר 'אומר' אלא לומר 'מברך', כגון 'כל אחד ואחד מברך לעצמו', 'אחד מברך לכולם'. אך כיון שברכת הריח היא ברכה שונה משאר הברכות, שנתקנה על הנאת הנשמה, לא אמרה המשנה 'מברך על המוגמר' אלא 'אומר על המוגמר'. הון עשיר (פ"ו מ"ו). ה. **רש"י** (ד"ה לאחר). והוא כפי שמבואר לקמן (מג.) שמניחים עוד, לכן כל כוס וכוס היא כשתיה חדשה שיש לברך עליה. רש"י (לעיל ד"ה נמלך). ח. **רש"י** (ד"ה לאחר) שמבואר באופן שלא הביאו להם יין לפני הסעודה. אבל אם הביאו להם יין לפני הסעודה, היין שלאחר הסעודה פטור מברכה, מפני שהוא נקרא 'מוגמר' מפני שמניחים את הבשמים על גבי גחלים, שנקראים בארמית 'מוגמרין'. ז. **רש"י** (ד"ה לאחר). מה שבא בסיום הסעודה, קודם ברכת המזון, נקרא במשנתנו 'לאחר המזון', כגון 'פטר את הפרפרת שלאחר המזון' שהיא הפרפרת שבאה בסיום הסעודה קודם ברכת המזון. וכאן כתבה המשנה 'לאחר הסעודה', ולא כתבה 'לאחר המזון', מפני שכוונת המשנה לומן שלאחר ברכת המזון. הון עשיר (פ"ו מ"ו), ועיין שם מדוע נקטה המשנה לשון זה. ח. **רש"י** (ד"ה לאחר), וכפירוש המאירי (ד"ה והוא) בדעתו. ט. **שאין** המצוה נקראת אלא על שם גומרה. וכפי שדרשו חכמים (סוטה יג.) על מה שכתוב (יהושע כה ג) 'ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים', שאף על פי שמשה רבינו העלה את עצמות יוסף כפי שמפורש בתורה (שמות יג יט), אף על פי כן המצוה נקראת על שמם של בני ישראל, מפני שהם סיימו את המצוה להכניסו לארץ ישראל. מאורות הגר"א (פ"ו מ"ו). י. **פירוש**, שהוא כמי ששינה את דעתו, שמתחילה לא היתה בדעתו לשתות, ובכוונה הוא החליט לשתות. ובהמשך הגמרא, בדברי אביי יתבאר דין נמלך. יא. **מדרכי** הרפואה בימיהם היה להקיז דם, והיינו להוציא דם על ידי הקזה. ואמרו חכמים (שבת קכט.) שלאחר ההקזה אדם צריך לסעוד סעודה, ואמר שמואל שם, שיש לקבוע סעודה זו על היין. יב. **רש"י** (ד"ה יפיר). תיבת 'ישר' בלשון חכמים, היא מלשון חוזק, כגון 'אי איישר חילי' (נזיר נו:), 'איישר כחך' (שבת סז:). רש"י (שמואל ב' ו' ח'). וכשם שהקב"ה ברירך את משה 'איישר כחך שעשיבת' (תהלים כחך, על כך ששיבחתן), ובזה אמר לו שמעשיו היו נכונים, כך כשבירכו חכמים בלשון זה, כוונתם לומר שמעשיו נכונים. יג. **במשנה** (לעיל ע"ט) שנינו שהמברך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון. ומעשיו של רבא, שחזר ובירך על היין שלאחר המזון, נראים לכאורה שלא כדברי המשנה. ומפני כך נצרך רבה בר מרי לומר שהמעשה של רבא הוא מעשה נכון, כפי שפירש רבי יהושע בן לוי במשנה. יד. **אמנם** היה אפשר להקשות גם מהמשנה, שמפורש בה שהמברך על היין לפני המזון פטר את היין שלאחר המזון, ואף על פי כן הקשה מדברי רבי יהושע בן לוי ולא מדברי המשנה, מפני שאלמלא דברי רבי יהושע בן לוי, היה אפשר להעמיד את דברי המשנה דווקא בשעת הקזה ובשעה שאדם יוצא מבית המרחץ, אבל לא בשאר סעודות. תוספות הרא"ש (ד"ה לפי) טז. **רש"י** (ד"ה נמלך). אביי לא היה רגיל לשתות יין, מפני הענני. תוספות הרא"ש (כתובות סה. ד"ה ותענוג). טז. **'עבו"ד'** תירגומו 'נתייגע', כמו 'איעצך', כמו 'איעבך' (שמות יח יט) שתירגומו 'אמלכך'. ופירושו 'נתייגע בעצמו'. רמב"ם (פיהמ"ש למס' ע"ז פ"ג מ"ט), תוספות (ד"ה יפיר) יח. **ובמקומות** יום טוב (שם). דהיינו שכעת הוא קבע דבר זה בדעתו, אף שמתחילה לא חשב לעשות כן. וביאר המשנה ברורה (סי' קפו ס"ק יח, שפ"ז ס"ק יח, שד"מ ס"ק מד) שדווקא אם מתחילה היתה דעתו שלא לשתות עוד, אז הוא נמלך, אבל בסתמא שלא חשב מתחילה אם לשתות או לא, אינו נקרא 'נמלך'. יט. **מפני** שלא היה בדעתו לשתות עוד, לכן כל כוס וכוס היא כשתיה חדשה שיש לברך עליה. רש"י (לעיל ד"ה נמלך), רשב"ם (שבת קיח: ד"ה נמלך). יח. **רש"י** (לעיל ע"ט ד"ה לכן). וכתב רש"י (ד"ה לפי) שמדובר באופן שלא הביאו להם

יין לפני הסעודה. כ. **ברכה** על יין שלא לשתותו, היא ברכה שחובה יותר מברכה על יין ששותים רק כדי לשרות את האכילה. ולכן הספק של הגמרא הוא רק לגבי יין 'שבתוך' המזון, האם הוא פוטר את היין שלאחר המזון. אבל השותה יין לפני המזון, פשוט שפטר בברכתו את היין שבתוך המזון, שאינו אלא לשרות. תוספות (ד"ה וכן), ועיין ברא"ה (ד"ה לפי) פירוש אחר. ובטעם הדבר, מדוע ברכת היין לשתות חשובה יותר מברכת היין לשרות, כתב הצל"ח (ד"ה פחמצל לט: ד"ה), מפני שהיין נעשה כדי לשתותו, ולכן הברכה שבאה כדי לשתותו חשובה יותר. כ. **אף** על פי שגם רב הונא ורב יהודה הם בכלל תלמידיו של רב, הגמרא הזכירה אותם בנפרד מכל התלמידים, מפני שהיו מגדולי תלמידיו. וכעין זה נאמר (שמואל ב' ו') 'ומכך כל אוריהו ומיד שאול', וכתב רש"י (שם) שאף ששאול היה בכלל אוריהו, הזכירו בנפרד, מפני שהוא היה קשה מכל שאר אוריהו, שכיוצא בזה נאמר (יהושע ג' ח') 'ואת הארון את יריחו'. אחרונים. כא. **אמנם** הגמרא אמרה בתחילה, שרב אמר 'פוטר', ואף על פי כן כל תלמידיו אומרים 'אינו פוטר', מפני שכך הם שמעו מרב עצמו, שהוא חזר בו ברין זה, והכריעו לפסוק שאינו פוטר. על פי הרא"ש (פ"ו סי' ט). כב. **רבא** סבר בביאור דברי המשנה, שדין 'בא להם יין לאחר המזון', אחד מברך לכולם' בא לומר, שאם לאחר המזון בא להם יין נוסף, מלבד היין שבתוך המזון, אף על פי כן צריך לברך על יין זה. רש"י (ד"ה לפי לאחר).

אֶחָד מְבָרֵךְ לְכוּלָּם[כג]. ולפי פירוש זה, אין ללמוד מהמשנה, שהיין שבתוך המזון אינו פוטר את היין שלאחר המזון.

★

שנינו במשנה (לעיל ע"ח): **בָּרַךְ עַל הַפַּת פָּטַר אֶת הַפַּרְפֶּרֶת, עַל הַפַּרְפֶּרֶת לֹא פָטַר אֶת הַפַּת. בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים אַף לֹא מַעֲשֶׂה קְדֵרָה.**

הגמרא מבררת כמה **נחלקו בית שמאי עם תנא קמא: אִיבָּעְיָא לְהוּ, בֵּית שַׁמַּאי אֲרֵישָׁא פְּלִיגִי** - האם בית שמאי חולקים על הרישא של דברי תנא קמא, **אוֹ דִילְמָא אַסֵּיפָא פְּלִיגִי** - או שמא הם חולקים על הסיפא של דבריו[נא]. **מבארת הגמרא את הספק:** האם בית שמאי חולקים על הרישא, **דְּקָאָמַר תָּנָא קַמָּא** ברישא **'בָּרַךְ עַל הַפַּת פָּטַר אֶת הַפַּרְפֶּרֶת'**, אף על פי שהפרפרת אינה צורך הסעודה למילוי הכרס, אלא רק כדי לגרורי[נב] את האכילה, **וְאַם כֵּן** לפי דעת תנא קמא **כָּל שֶׁכֵּן** שהמברך על הפת פטר בברכתו **מַעֲשֶׂה קְדֵרָה** - תבשיל, שבא לזון ממש. **וְאָתֵי בֵּית שַׁמַּאי לְמֵימַר** - ובאו בית שמאי לחלוק על שני הדינים ולומר **לֹא מִיבָּעְיָא פַּרְפֶּרֶת דְּלֹא פָּטְרָה לְהוּ פַּת** - אין צריך לומר שהפרפרת אינה נפטרת בברכת הפת, **אֶלָּא** נוסף על זה, **שַׁאֲפִילּוּ מַעֲשֶׂה קְדֵרָה, נָמֵי** - גם אותו **לֹא פָּטְרָה** ברכת הפת[נג]. **אוֹ דִילְמָא אַסֵּיפָא פְּלִיגִי** - או שמא בית שמאי חולקים על הסיפא של דברי תנא קמא, **דְּקָתָנֵי** תנא קמא בסיפא **'בָּרַךְ עַל הַפַּרְפֶּרֶת, לֹא פָּטַר אֶת הַפַּת'**, ויש לדייק מדבריו, **פַּת הוּא דְּלֹא פָּטַר** - רק את הפת הוא לא פטר בברכת הפרפרת, **אֲבָל מַעֲשֶׂה קְדֵרָה** הוא **פָּטַר. וְאָתוּ בֵּית שַׁמַּאי לְמֵימַר, וַאֲפִילּוּ מַעֲשֶׂה קְדֵרָה נָמֵי לֹא פָּטַר** - המברך על הפרפרת לא בלבד שאינו פוטר את הפת, אלא נוסף על כך שגם מעשה קדירה אינו פוטר. מסיימת הגמרא, **תֵּיקוּ** - תעמוד שאלה זו בספק, שלא נפשטה[נד].

★

שנינו במשנה (לעיל ע"ח): **הָיוּ יוֹשְׁבִין, כָּל אֶחָד וְאֶחָד כּוֹ'** מברך לעצמו, הסבו, אחד מברך לכולן.

מדייקת הגמרא: דווקא **אִם הֵסַבּוּ, אִין** - כן, מברך אחד לכולם, אך אם **לֹא הֵסַבּוּ, לֹא** מברך אחד לכולם, אלא כל אחד ואחד מברך לעצמו[נה].

וְרַמִינְהוּ - ויש להקשות על זה ממה ששנינו בברייתא, **עֲשָׂרָה**[נה] אנשים **שֶׁהָיוּ הוֹלְכִים בַּדֶּרֶךְ** ואוכלים יחדיו, **אַף עַל פִּי שֶׁכּוּלָּם אוֹכְלִים מִצְבָּר** לחם **אֶחָד** המשותף לכולם, אין זו נחשבת לקביעות **וְכֻלָּן אֶחָד וְאֶחָד מְבָרֵךְ לְעַצְמוֹ.** אך אם הם עצרו מלילך **וְיָשְׁבוּ לֶאֱכוֹל, אַף עַל פִּי שֶׁכֻּלָּן אֶחָד וְאֶחָד אוֹכֵל מִצְּבָרוֹ** - מהככר שלו, שאין זה מזון משותף לכולם, **אֶחָד מְבָרֵךְ לְכוּלָּם. ועל פי זה מקשה הגמרא: קָתָנֵי** בברייתא **'יָשְׁבוּ** לאכול אחד מברך לכולם', ומשמע שאחד מברך לכולם אפילו אם רק ישבו **אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הֵסַבּוּ**, ונקשה ממה שדייקנו במשנתנו שרק אם הסיבו אחד מברך לכולם, אבל אם ישבו ללא הסבה כל אחד ואחד מברך לעצמו.

מתרצת הגמרא: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, מה שמבואר בברייתא שאף אם ישבו אחד מברך לכולם, הוא **בְּגוֹן דְּאָמְרִי 'זִיזֵל וְנֵיכוֹל לַחְמָא בְּדוּכְּתָא פְּלָן** - שאמרו 'נלך ונאכל לחם במקום פלוני', דהיינו שמתחילה קבעו להם מקום בדיבור ועצה, וכיון שהם הזמינו את עצמם לכך, הרי זה נחשב לקביעות. ובאופן זה, בין לדעת המשנה ובין לדעת הברייתא, אחד מברך לכולם. אבל אם ישבו מאליהם במקום אחד, אינו נחשב לקביעות.

הגמרא מביאה מעשה: כִּי אָתָא נַפְשֵׁיהּ[נו] **דְּרַב** - כשרב נפטר[נז], **אַזְלוּ תַּלְמִידָיו בָּתְרֵיהּ** - הלכו תלמידיו אחריו ללוותו לקבורה[נח], שקברוהו בעיר אחרת. **כִּי הֲדָרֵי** - כשחזרו מהקבורה, **אֲמָרִי** - אמרו זה לזה, **נִיזִיל וְנֵיכוֹל לַחְמָא אַנְהַר דָּנָק** - נלך ונאכל לחם על שפת הנהר ששמו 'נהר דנק'[ל]. **בָּתַר דְּקָרֵי** - אחרי שאכלו[לא], **וְהֵיכִי עָבְדִי לְבָרוֹךְ בִּרְכַת הַמָּזוֹן, יָתְבִי וְקָא מְיַבְּעְיָא לְהוּ** - ישבו והסתפקו בפירוש משנתנו, ששנינו בה 'הסבו, אחד מברך לכולם', **'הֵסַבּוּ' דַּוְקָא תָּנֵן** - האם המשנה נקטה דווקא לשון 'הסבו', ללמד שרק אם הסבו יחדיו אחד מברך לכולם, **אֲבָל** אם רק **יָשְׁבוּ, לֹא** מברך אחד לכולם, שאין זו קביעות. **אוֹ דִילְמָא** - או שמא, גם אם ישבו, **כֵּיוָן דְּאָמְרִי 'זִיזֵל וְנֵיכוֹל רֵיפְתָּא בְּדוּכְתָּא פְּלָנְיָתָא** - כיון שאמרו 'נלך ונאכל פת במקום פלוני', שהוקבעו מתחילה לאכול יחד, **כִּי הֲסַבּוּ דָּמֵי** - דינם כמו דין מי שהסבו, שאחד מברך לכולם[לב].

ממשיכה הגמרא ומספרת: לֹא הֲוָה בִּידַיְיהוּ - לא היתה בידם תשובה. **קָם רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה**[לג]

כג. **דרך** התנאים לסתום את דבריהם ולא לפרש, ודרך האמוראים לפרש את דבריהם ולא לסתום. ולכן יכולים לדחוק בדברי התנאים, ולומר בדבריהם 'הכא במאי עסקינן' או 'הכי קאמר', וכיוצא בזה מהדוחקים שדוחקת הגמרא. הליכות עולם (פאר ג ס"ק 616 טו). כשהגמרא אומרת 'הכי קאמר' פירושו, שאף על פי שהוא פירוש דחוק בלשון המשנה, יש לדחוק ולפרש שזו כוונת המשנה, מבלי לשנות את הנוסח שלה. ותירוץ זה שונה מתירוץ 'חיסורי מחסרא' שבו הגמרא משנה גם את נוסח המשנה. דרכי הגמרא (ולנף עמ' 23), של"ה (תורה שבעל פה נג). ל"מ כד. **רש"י** (ד"ה פטר) ע"פ הגהת הרש"ש. כה. **ולפי** זה, בית שמאי אמרו 'אף לא מעשה קדירה', כדי לחלוק על תנא קמא אפילו בדין מעשה קדירה, וכל שכן שהם חולקים על מה שאמר תנא קמא 'ברך על הפת פטר את הפרפרת'. כו. **הגמרא** אינה לומדת זאת מהרישא של המשנה, אף שמפורש בה שאם ישבו כל אחד מברך לעצמו, מפני שהמשנה יכולה להתפרש באופן שישבו לצורך דבר אחר, שלא לשם אכילה, אבל אם ישבו לצורך אכילה, אף שלא הסיבו אחד מברך לכולם. תוספות (ד"ה הסבו). כז. **במשנה** לקמן (מט:) שנינו, שעשרה שאכלו יחד מזמנים בהזכרת שם שמים, ואומרים 'ברוך אלהינו שאכלנו משלו'. לכן שנתה הברייתא 'עשרה שאכלו', כדי ללמד שאפילו אם הם עשרה, שהיה ראוי להם לזמן בשם, אף על פי כן פעמים שאינם מצטרפים לזימון. מגיד תעלומה (ד"ה עשרה). כח. **'נח** נפשיה' פירושו נפטר, והגמרא כותבת לשון זה על צדיקים שנפטרים. ובביאור הלשון כתב פרי צדיק (ס"ק קפוסק שבת עמ' 63) שהמיתה נקרא דנח נפשיה, מפני שאחרי המיתה יש מנוחה מהיצר רע. ועוד כתב (שם עמ' 24) שהסתלקות הצדיק נקראת כך מפני שהוא הגיע לשלמות המנוחה הגמורה של עולם הבא. כט. **לרב** היו תלמידים רבים, ומספרת הגמרא (כמותוק ק:) שכשהיו יוצאים תלמידיו מבית מדרשו, עדיין נשארו אלף ומאתיים תלמידים. ומבואר עוד בגמרא משנה גם את נוסח המשנה. של רב, גודו חכמים למעט בשמחה בכל אותה השנה, וקבעו שלא יקשקשו בתופים לפני התחתן והכלה בשוק. ל. **מבואר** בתשובות הגאונים (הלכלי סי' רפ) [ע"פ גירסתן] שהוא נהר ידוע בבבל, שיוצא מנהר פרת. וכתב בספר שבע חכמות (ערך נקק) שהוא נהר שעובר ליד העיר 'סורא' שהיא עירו של רב. לא. **תיבת** 'כרכי' כותנתה כאן 'אכלו', כמו (לעיל מ:) 'כרך ריפתא' שפירושו אכל לחם, כדרך אכילתם שמלפתים את הפת בלפתן. לב. **תוספות** (ד"ה הסבו), והגהות הב"ח (פוסק ב) בדעת רש"י (ד"ה ויסב). לג. **לדעת** התוספות (פסעיף כ: ד"ה ממכ) יש שני 'רב אדא בר אהבה', אחד מהם חי בימי רב, ואחד מאוחר ממנו שחי בימי רבא ורגיל להביא שמועותיו של רבא. ורש"י (קידושין עב: ד"ה חיוב) סובר שרב אדא בר אהבה האריך ימים, וחי משמת רבי, בסוף תקופת התנאים, עד ימיו של רב נחמן בר יצחק, שהיה לקראת סוף ימי האמוראים.

אֶחָד קְרָיֵיהּ לְאָחוֹרֵיהּ - החזיר לאחוריו את הקרע שקרע בחלוקו בהספד רבו[א], דהיינו שסיבב את החלוק מה שלפנים העביר לאחור ומה שלאחור העביר לפנים[ב], **וְקָרַע** בשפת החלוק לפניו **קְרִיעָה אֲחֵרִינָא** - קריעה אחרת, כדי להראות עכשיו אבלות כמו ביום המיתה, על שהיו צריכים להוראה ואינם יודעים להורות[ג]. **אָמַר** רב אדא בר אהבה, **גָּדוֹל נִפָּשׁוֹתָיו דְּרַב וּבְרָכָת מְזוֹנָא לָא נָמְרִינַן** - רב נפטר ואנו איננו יודעים ללמוד את המשנה בדין ברכת המזון. **עַד דַּאֲתָא דְּהַוּוּ סָבְרָא** - עד שבא אותו זקן **רָמָא לְהוּ מָתְנִיתִין אַבְרַיְיתָא** - הקשה להם מהמשנה על הברייתא, כפי שהקשינו לעיל (מג:), שמדברי המשנה משמע שאם ישבו כל אחד יברך לעצמו, ובברייתא מפורש שאפילו בישיבה אחד מברך לכולם, **וְשָׁנֵי לְהוּ** - ותירץ להם, שהברייתא עוסקת בחבורה שקבעו לעצמם מקום לאכילה **וְעַיְּנִין דְּאָמְרִי נִיזוֹל וְנֵיכוֹל לְחֵמָא בְּדוּכְתָּא פְּלָן** - שאמרו 'נלך ונאכל לחם במקום פלוני', **בְּהָסְבוּ דְּכֵי** - דינו כדין 'היסבו' שאחד מברך לכולם. ואם כן אף חבורה זו שקבעו לאכול על שפת הנהר, כיון שזימנו עצמם מתחילה לישב במקום זה, נחשב כהסיבה ואחד יברך לכולם.

★

שנינו במשנה, בדין הסיבה על הפת, **הֶסַבּוּ אֶחָד מְבָרֵךְ** לכולם.

מבארת הגמרא האם דין זה נאמר גם בברכת היין: אָמַר רַב, לֹא שָׁנוּ - לא נשנה דין זה, שאחד מברך לכולם, **אֶלָּא** לגבי **פַּת, דְּבָעֵי פַּת, צְרִיךְ הֶסְבָּה. אֲבָל יַיִן, לָא בָּעֵי הֶסְבָּה** - אינו צריך הסיבה, וגם ללא הסיבה, כיון ששותים ביחד אחד מברך לכולם. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אֲפִילּוּ יַיִן נָמֵי בָּעֵי הֶסְבָּה** - גם יין צריך הסיבה, וללא הסיבה כל אחד מברך לעצמו[ד].

הגמרא מביאה לשון אחרת למחלוקתם: אִיכָּא דְּאָמְרִי, אָמַר רַב לֹא שָׁנוּ שאחד מברך לכולם **אֶלָּא** לגבי **פַּת, דְּמֶהֱנֵיָא לֵיהּ הֶסְבָּה** - שמועילה לו הסיבה, **אֲבָל יַיִן, לָא מֶהֱנֵיָא לֵיהּ הֶסְבָּה** - לא מועילה לו הסיבה, ואפילו אם היסבו, כל אחד מברך לעצמו. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אֲפִילּוּ יַיִן נָמֵי מֶהֱנֵיָא לֵיהּ הֶסְבָּה** - גם ליין מועילה הסיבה, ואם הסבו, אחד מברך לכולם[ה].

נמצא שלפי הלשון הראשון מחלוקתם היא האם היין צריך הסיבה, ולפי הלשון השני מחלוקתם היא האם ליין מועילה הסיבה. הגמרא מקשה על שתי הלשונות של המחלוקת: מֵיתִיבֵי שנינו בברייתא, **כֵּיצַד** הוא **סֵדֶר הֶסְבָּה, אוֹחֲזִין נְטָלִין נְכָסִין** לביתו של בעל הבית[ו], **וְאֵינוּ מסיבים** על המיטות עדיין, **אֶלָּא יוֹשְׁבִין עַל גַּבֵּי סַפְסָלִין וְעַל גַּבֵּי קָתֶדְרָאוֹת** [-סוגי כסאות] **עַד שֶׁיְּצַנְּנוּ כּוֹסָם**[ז]. **הֵבִיאוּ לָהֶם מַיִם** - כשמביאים להם מים לנטילת ידים[ח], **כָּל אֶחָד וְאֶחָד מְבָרֵךְ לְעַצְמוֹ** ולא יוציא האחד את כולם, ואם בא היין **לְאַחַר הַמָּזוֹן** - לאחר שסיימו סעודתם קודם ברכת המזון, **אֶחָד מְבָרֵךְ לְכוּלָּם. אָמַר** [-השיכ] **לָהֶם** בן זומא, טעם הדבר, **הוֹאִיל וּבשעת האכילה אֵין בֵּית הַבְּלִיעָה** של המסובים **פָּנוּי**, ואינם נותנים לב לשמוע את ברכת המברך, אלא לבלוע את המזון של שבפיהם[ט].

★

שנינו במשנה (לעיל מב:): **וְהוּא** [-המברך על היין הבא לאחר גמר האכילה קודם ברכת המזון] **אוֹמֵר** את הברכה **עַל** ריח **הַמְּגָמָר** [-עצי בשמים על האש[י]] **כו'**, אף שהברכה על המגמר נאמרת רק לאחר ברכת המזון.

הגמרא מדייקת שאף כשיש שם אחר גדול ממנו הוא מברך על המגמר, ומבארת טעם דין זה. מדייקת הגמרא: מִדְּקָתָנֵי - מכך ששנה התנא במשנה **'וְהוּא** [-המברך על היין] **אוֹמֵר עַל הַמְּגָמָר', מִכָּלָּל דְּאִיכָּא בְּרָכָה מִינֵיהּ** - משמע שמדובר באופן שיש שם אחר גדול ממנו, ומכל מקום כיון שהתחיל בברכה אחת מברך אף על המגמר[יא].

נמצא, שבשעה שהם ישבו לשתות, כל אחד מברך על היין לעצמו, ובשעה שהם היסבו, אחד מברך על היין לכולם. חוזרת הגמרא לבאר את הקושיא מהברייתא: לְהָאִיךְ לִישְׁנָא דְּאָמַר רַב - לפי אותה לשון, שלפיה אמר רב **'לֹא שָׁנוּ אֶלָּא פַּת דְּבָעֵי הֶסְבָּה, אֲבָל יַיִן לָא בָּעֵי הֶסְבָּה', וגם ללא הסיבה אחד מברך על** היין לכולם, **מַשְׁיָא רֵישָׁא** - קשה מהרישא של הברייתא, שמבואר בה שכל אחד מהאורחים הישבים מברך על היין לעצמו, שהלא לפי דברי רב, היה צריך אחד לברך על היין לכולם. **מתרצת הגמרא: שָׁאנֵי אוֹרְחִין** - שונה דין האורחים, המבואר בברייתא, **דְּדַעְתַּיְיהוּ לְמֵיעְקַר** - שדעתם היתה לעקור ממקומם אחרי שתיית היין, ולעלות להסב במקום אחר, שמקום שתיית היין אינו מקום הסיבת הסעודה, וכל ישיבתם שם היתה עד שיתכנסו כל הקרואים. ובאופן זה, גם לדעת רב, כל אחד מברך לעצמו. ומה שאמר רב, 'יין לא בעי הסיבה', שאפילו בישיבה אחד מוציא את כולם, הוא דווקא באופן שקבעו לשתות יין שלא בשעת סעודה, או באופן שקבעו לשתות יין בשעת סעודה, ושתיית היין היא באותו מקום של הסעודה, שאין דעתם לעקור אחרי שתיית היין, לסעוד במקום אחר.

וְלָהָאִיךְ לִישְׁנָא דְּאָמַר רַב - ולפי אותה לשון, שלפיה אמר רב **'לֹא שָׁנוּ אֶלָּא פַּת דְּמֶהֱנֵיָא לֵיהּ הֶסְבָּה, אֲבָל יַיִן לָא מֶהֱנֵיָא לֵיהּ הֶסְבָּה', ואפילו אם** הסיבו כל אחד מברך על היין לעצמו, **מַשְׁיָא קַשְׁיָא** - קשה מהסיפא של הברייתא, שמבואר בה שאחרי שהסבו אחד מברך על היין לכולם[יב]. **מתרצת הגמרא: שָׁאנֵי הָתָם** - שונה הדין שם בברייתא, שעלו להסב כדי לאכול פת ובהסיבה זו שתו גם יין, שבאופן זה ההסיבה מועילה, **דְּמִגּוּ דְּקָא מֶהֱנֵיָא לֵיהּ הֶסְבָּה לְפַת, מֶהֱנֵיָא לֵיהּ הֶסְבָּה לְיַיִן** - שמתוך שההסיבה מועילה לפת, היא מועילה גם ליין.

★

שנינו במשנה (לעיל מב:): **בָּא לָהֶם יַיִן בְּתוֹךְ** אכילת **הַמָּזוֹן**, כל אחד מברך עליו בעצמו, ולא יוציא האחד את כולם. אך אם בא היין לאחר המזון, אחד מברך לכולם. **הגמרא מביאה תוספתא** (פ"ד ה"י) **המבארת את טעם הדבר: שֶׁאָלוּ אֶת בֶּן זוֹמָא**[יג], **מִפְּנֵי מָה אָמְרוּ** חכמים שאם **בָּא לָהֶם יַיִן בְּתוֹךְ הַמָּזוֹן כָּל אֶחָד וְאֶחָד מְבָרֵךְ לְעַצְמוֹ** ולא יוציא האחד את כולם, ואם בא היין **לְאַחַר הַמָּזוֹן** - לאחר שסיימו סעודתם קודם ברכת המזון, **אֶחָד מְבָרֵךְ לְכוּלָּם. אָמַר** [-השיכ] **לָהֶם** בן זומא, טעם הדבר, **הוֹאִיל וּבשעת האכילה אֵין בֵּית הַבְּלִיעָה** של המסובים **פָּנוּי**, ואינם נותנים לב לשמוע את ברכת המברך, אלא לבלוע את המזון של שבפיהם[יד].

★

שנינו במשנה (לעיל מב:): **וְהוּא** [-המברך על היין הבא לאחר גמר האכילה קודם ברכת המזון] **אוֹמֵר** את הברכה **עַל** ריח **הַמְּגָמָר** [-עצי בשמים על האש[טו]] **כו'**, אף שהברכה על המגמר נאמרת רק לאחר ברכת המזון.

הגמרא מדייקת שאף כשיש שם אחר גדול ממנו הוא מברך על המגמר, ומבארת טעם דין זה. מדייקת הגמרא: מִדְּקָתָנֵי - מכך ששנה התנא במשנה **'וְהוּא** [-המברך על היין] **אוֹמֵר עַל הַמְּגָמָר', מִכָּלָּל דְּאִיכָּא בְּרָכָה מִינֵיהּ** - משמע שמדובר באופן שיש שם אחר גדול ממנו, ומכל מקום כיון שהתחיל בברכה אחת מברך אף על המגמר[טז].

א. **רש"י** (ד"ה אחורי"ה), וכפי שמבואר במועד קטן (כה:). שכולם חייבים לקרוע על חכם שמת, אפילו אם אינם קרובים. ב. **הטעם** שהוא סובב את הבגד ולא קרע מלפניו בצד הקרע הקיים, הוא מפני שבקריעה על רבו צריך לקרוע עד שיגלה את לבו, אך כיון שליבו מגולה כבר מהקרע הקודם, היה עליו לסובב את הבגד, כדי שבקריעה זו הוא יגלה את לבו. פרי חדש (תלמוד מורש"ם ס"ק י"ט) בדעת הרמב"ם (שם). ג. **כיוצא** בזה מסופר על שמואל, שקרע על רב שנים עשר בגדים. ומבארת הגמרא (מ"ק כו:), שאף על פי שזמן הקריעה על אדם שאינו קרובו, הוא רק בשעת המיתה, מכל מקום קריעה על חכמים היא גם לאחר זמן המיתה, שמפני שבכל זמן מזכירים את בריותם בבית המדרש, בכל יום יש צער כיום המיתה. וכתב הרמב"ן (תורת האדם ענין הקריעה ד"ה ועוד מכאן) שקריעה זו אינה קריעה של חובה, אלא היא קריעה המוסיפה בכבודו של תלמידי החכמים. ד. **בין** לרב ובין לרבי יוחנן, בדבר החשוב אחד מברך לכולם רק אם היסבו, ובדבר שאינו חשוב, אחד מברך לכולם אפילו אם לא היסבו. ומחלוקתם היא, האם היין דבר חשוב, שלדעת רב יין אינו חשוב, ולכן גם ללא הסיבה אחד פוטר את כולם. ולדעת רבי יוחנן גם היין חשוב, ורק אם היסבו, אחד מברך לכולם. תוספות הרא"ש (ד"ה וכ"ו). ה. **לפי** לשון זו במחלוקתם, גם רב וגם רבי יוחנן מודים, שלדבר חשוב מועילה הסיבה, ולדבר שאינו חשוב לא מועילה הסיבה, ומחלוקתם היא האם היין חשוב, שלדעת רב היין אינו חשוב ולכן לא מועילה לו הסיבה, ולדעת רבי יוחנן היין חשוב, ולכן מועילה לו הסיבה. תוספות הרא"ש (שם) והרשב"א (לעיל מב: ד"ה ונענין) פירש שלדעת רבי יוחנן, לכל הדברים מועילה הסיבה, ואפילו לדברים שאינם חשובים, ואמר רבי יוחנן 'יין' מפני שבזה עסק רב, אך הוא הדין לכל שאר המאכלים. ו. **זהו** סדר הסעודה שהיו מנהיגים בעלי בתים עשירים, שהיו מזמנים עניים לביתם. לכן המסובים בברייתא זו נקראים 'אורחים'. רש"י (ד"ה אוחזין). ז. **ספסל**, הוא דף רחב המוגבה מן הקרקע על ידי שני דפים מהצדדים, כדי שיוכלו לישב עליו. קתדרא הוא כסא קטן, המוקף בדפים משני צדדיו ומאחוריו. ר"ע מברטנורא (כלים פכ"ב מ"ב, פכ"ד מ"ב). ח. **וכל** זמן שלא נכנסו כולם, אינם נכנסים למקום המוכן לסעודה, אלא הם יושבים במקום אחר בבית בעל הבית, שכך הוא מצד המוסר, שאין ראוי להם להכנס למקום המוזמן לסעודה, עד שיגיעו כולם, ויושבו כולם, כל אחד במקום הראוי לפי חשיבותו. שיטה מקובצת (ד"ה ספל). ט. **כך** הם היו רגילים. רש"י (ד"ה שבפיהם). י. **רש"י** (ד"ה טוטפלי), כתב דבינו ירוחם (נתיב ספס נתיב טז ח"י), שלפי דעת רש"י (יומא נ ד"ה בן) סוגייתנו עוסקת באוכלי טהרות, שעליהם ליטול ידיהם, כדי שלא יטמאו את המשקה. והרשב"א (תורת הבית בית ג' שער ו) סובר שנטילת זו היא חובה, כדין נטילת ידים לדבר שטיבולו במשקה. והתוספות (ד"ה בן) פירשו שנטילת זו היא מפני כבוד הברכה, לברך ביד נקיה. וכתב המאירי (סוף פרקין) שנטילת ידים זו (ד"ה בן) נלמדה, שאף על פי שלפי טעם זה, לא כולם היו צריכים ליטול את ידיהם, אלא רק אותם שידם מלוכלכת, מכל מקום מביאים מים לכולם, מפני שאין ראוי לשאול כל אחד מהם האם ידו מלוכלכת. יא. **רש"י** (ד"ה אחת), ומפני כן לא די לנטילה הראשונה שנטלו בה רק יד אחת. וכתב הרשב"א (ד"ה אחת) שלא די ליטול כעת רק את אחת את היד השניה, מפני שהיה הפסק בין הנטילה לבין הברכה. יב. **ואף** על פי ששנינו במשנה, שהמברך על היין לפני המזון, פטר גם את היין שבא בהמשך, כוונת המשנה ליין ששותים במקום הסעודה שהוא הנקרא יין שלפני המזון, אך הברייתא עוסקת באנשים שבירכו על היין במקום אחד וסועדים במקום אחר, ולכן אינם פוטרים בברכתם את היין שהם שותים במקום הסעודה. רש"י (ד"ה שבפיהם). יג. **אמנם** היה אפשר להקשות על לשון זו, גם מדברי המשנה, שמבואר בה שמועילה הסיבה ליין, אך הפירוש הגמרא להקשות מהברייתא, שמפנה קשה בין על הרישא ובין על הסיפא. צל"ח (ד"ה מפני). יד. **שמו** היה שמעון בן זומא. והיה ראוי להוראה (סוטה נ:), אך לא נסמך מפני שלא הגיע לזקנה. ע"פ רש"י (מקדמוני ח: ד"ה שמעון). ומחמת שלא נסמך קראוהו על שם אביו, וכמו שאמרו במסכת תענית (נ.) על בן בתירא. מגן אבות לרשב"ץ (פנחס פ"ב מ"ט), והיה חכם מופלג, עד שאמרו עליו (לעיל מ:) 'הרואה בן זומא בחלום, יצפה לחכמה'. טו. **כלומר**, הדרך ההראויה לכתחילה היא שאחד מברך לכולם (משום 'ברוב עם הדרת מלך' (משלי יד כח)), ולכן כך יעשו בבא להם יין אחר המזון. אך בבא היין בתוך המזון, אי אפשר לנעשות כן מפני שאין בית הבליעה פנוי, ומתוך כך אין המסובים נותנים דעתם לברכת המברך, ואין אדם יוצא ידי חובתו בשמיעת הברכה אלא אם נותן דעתו לשמוע, ולכן תיקנו שכל אחד יברך לעצמו. רש"י (ד"ה הוא) ורא"ש (פסחים פ' סי' נב). טז. **רש"י** (לעיל מב: ד"ה והוא). יז. **שאם** אין גדול ממנו פשוט שהוא יברך על המוגמר, ומדוע המשנה צריכה ללמדנו זאת. תלמידי רבינו יונה (ד"ה והוא).

שואלת הגמרא: וְאַמַּאי - ומדוע יברך על המוגמר זה שבירך על היין, ולא הגדול שבסעודה[יח]. **משיבה הגמרא: הוֹאִיל וְהוּא** [-המברך על היין] **נָטַל יָדָיו** למים אחרונים **תְּחִלָּה בָּאַחֲרוֹנָה** - ראשון מחמשה האחרונים שנטלו[יט]. כלומר, כיון שזכה בברכת היין גומר המצוה ומברך אף ברכת המזון, ולפיכך זכה בקדימה בנטילת מים אחרונים [כמבואר בסמוך], וכיון שהוא ראשון בנטילת הידים שענינה העברת הזוהמה, מוסיף וזוכה אף בברכת המוגמר, שאף הוא ענינו העברת הזוהמה[כ].

הגמרא מוכיחה ממשנתנו דין נוסף. מוכיחה הגמרא: דין זה ששנינו במשנה שהמברך על היין מברך אף על המוגמר, **מֻתְיָיצִי לַיֵּיהּ** - ראיה הוא **לְדִבְרֵי רַב, דְּאָמַר רַב חִיָּיא בַּר אַשֵׁי אָמַר רַב, הַנּוֹטֵל יָדָיו** במים אחרונים **תְּחִלָּה בָּאַחֲרוֹנָה** - הראשון מחמשה האחרונים בסדר הנטילה, **הוּא מְזוּמָּן לִבְרָכָה** - לברך ברכת המזון ולהוציא בה את שאר המסובים[כא]. שהרי הטעם שהמברך על היין מברך על המוגמר, שכיון שהתחיל במצוה אומרים לו גמור, ומכאן שאף המתחיל ראשון במצות נטילת מים אחרונים אומרים לו גמור ומברך ברכת המזון, כדברי רב.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: רַב וְרַבִּי חִיָּיא, חֲווּ יָתְבִי קַמֵּיהּ דְּרַבִּי בְּסָעוּדְתָּא - היו יושבים לפני רבי בסעודה. **אָמַר לַיֵּיהּ רַבִּי לְרַב, קוּם מְשֵׁי יָדָךְ** - עמוד ורחץ את ידיך. **חֲזָיֵיהּ דַּהֲוָה מְרַתַּת** - ראה רבי חייא את רב שהיה נבהל ופופחז, שחשש שמא רבי אמר לו כך משום שראה שידיו מלוכלכות, או שראה שהוא מארך באכילה יותר מהראוי. **אָמַר לַיֵּיהּ רַבִּי חִיָּיא** לרב, **בָּר פָּחֲתֵי**[כב] - בן גדולים[כג], לא זו כוונת רבי במה שאמר לך לרחוץ את ידיך, אלא **עַיְינִין בְּבִרְכַת מְזוֹנָא** - עיין בברכת המזון **לְאָמְרָא** [-אמר] **לָךְ**[כד], ונתן לך רשות לברך ולהוציא את המסובים ידי חובה, ולכן אמר שתרחץ את ידיך במים אחרונים ראשון לכולם, שהנוטל ידיו תחילה הוא מברך[כה].

★

כפי שהתבאר, המוגמר הוא מחתה עם גחלים, שמניחים עליה אבקה של עצי בשמים, ועשנו מעלה ריח טוב. הגמרא דנה מהו הזמן הראוי לברך על ריח המוגמר[כה]: אָמַר רַבִּי זֵירָא אָמַר רַבָּא בָּר יִרְמְיָה, מַאֵימָתַי מְבָרְכִין עַל הֲרֵיחַ של המוגמר, **מִשְּׁתַּעֲלֶה תְּמָרְתּוֹ** - משעה שיעלה עשנו[כו][N].

שואלת הגמרא: אָמַר לַיֵּיהּ רַבִּי זֵירָא לְרַבָּא בָּר יִרְמְיָה[כז], כיצד יברך על ריח המוגמר משתעלה תימרת העשן, **וְהָא לָא קָא אָרַח** - והלא עדיין לא הריח את ריחו ולא נהנה ממנו[כח]. **משיבה הגמרא: אָמַר לַיֵּיהּ** - השיב לו רבא בר ירמיה לרבי זירא, **וְלַטַּעֲמָיךְ** - ולשיטתך שסברו אתה שיש לברך רק לאחר שנהנה, יש להקשות, ברכת **הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ דְּמִבָּרֵךְ** - שמברך לפני אכילת פת, כיצד הוא מברך, **וְהָא** [-והלא] בשעת הברכה **לָא אָכֵל** ולא נהנה. **אֶלָּא** יש לשאול, שמכל מקום **דַּעְתֵּיהּ לְמֵיכַל** - דעתו לאכול, ומעתה יכול לברך. **הָכָא נָמֵי** - אף כאן, בברכת הריח על המוגמר, הוא מברך בשעה **דַּעְתֵּיהּ לְאָרוּחֵי** - שבדעתו להריח[כט].

★

בברכת הריח יש חילוק בנוסח הברכה לפי המקור ממנו בא הריח. שאם בא הריח מן העץ, מברך 'בורא עצי בשמים'. ואם בא מן העשב, מברך 'בורא עשבי בשמים'. ואם בא משאר דברים, מברך 'בורא מיני בשמים'[ל]. **הגמרא דנה מהי הברכה בברייתא. אֵין מְבָרְכִין 'בּוֹרֵא עֲצֵי בְשָׂמִים' אֶלָּא עַל** ריח הבא מעץ **שֶׁל בֵּית רַבִּי וְעַל** ריח הבא מעץ **אַפַרְסְמוֹן שֶׁל בֵּית קֵיסָר** [והוא הדין בעץ אפרסמון שבכל מקום, ונקט התנא בית רבי ובית קיסר, משום שעץ אפרסמון אינו מצוי אלא בבית מלכים ובעלי גדולה[לב], **וְכֵן עַל** ריח הבא מן **הַהֲדַס שֶׁבְּכָל מָקוֹם**, שבאלו העץ נותן ריח כמות שהוא בלא שריפה[לג]. ואילו במוגמר שהעץ נשרף, אין לברך עליו 'בורא עצי בשמים', אלא 'בורא מיני בשמים'.

מסיקה הגמרא: תְּיוּבְתָּא - אכן ברייתא זו היא פירכא לדברי רב חסדא ונדחו דבריו, ועל המוגמר מברכים 'בורא מיני בשמים'.

★

הגמרא דנה מה מברכים על שמן אפרסמון[לד]: **אָמַר לַיֵּיהּ** [-לשאל אותו] **רַב חִסְדָּא לְרַב יִצְחָק, הַאי מִשְׁחָא דַּאֲפַרְסְמוֹן** - שמן זה של אפרסמון, **מַאי מְבָרְכִין עֲלָוֵיהּ** - מה מברכים על ריחו. **אָמַר לַיֵּיהּ** - השיב לו רב יצחק לרב חסדא, **הָכִי** [-כך] **אָמַר רַב יְהוּדָה**, מברכים עליו **'בּוֹרֵא שֶׁמֶן אֲרָצְנוּ'** [שהאפרסמון גדל בארץ ישראל בעיר יריחו[לה]]. **אָמַר לַיֵּיהּ** רב חסדא לרב יצחק, **לָא מִיבָּעֵיָא דְּרַב יְהוּדָה** - חוץ מרב יהודה, כולנו אין להוכיח מדבריו בענין זה, משום **דַּחֲבִיבָא לֵיהּ** - שחביבה לו **אֲרַע יִשְׂרָאֵל** ולכן הוא מזכיר אותה בברכה ואומר 'ארצנו', ועדיין יש לשאול **לְכוּתֵי עָלְמָא מַאי** - לכל העולם [מלבד רב יהודה] מהי הברכה שיש לברך על ריח שמן אפרסמון. **אָמַר לַיֵּיהּ** רב יצחק לרב חסדא, **הָכִי** [-כך] **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, מברכים עליו **'בּוֹרֵא עֲרָבִי'**[לו].

★

דרכם היה לשרות עצי בשמים בשמן, ולאחר זמן השמן קולט את ריח העץ. הגמרא דנה מה מברכים על ריח השמן בעוד העץ בתוכו: אָמַר רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה, הַאי בִּשְׂרְתָא [-קושט, עץ בושם], **מְבָרְכִין עֲלָוֵיהּ** - על ריחו **'בּוֹרֵא עֲצֵי בְשָׂמִים'**, **אֲבָל** על ריחו של **מִשְׁחָא דְּבִישָׂא** [-שמן שנכשכש בו הקושט וקלט מריחו, והקושט עדיין טמון בשמן], **לָא** מברכים 'בורא עצי בשמים', מפני שהעץ אינו נראה לעינים. **וְרַב דִּמְנָא אָמַר, אֲפִילּוּ** על **מִשְׁחָא דְּבִישָׂא** מברכים 'בורא עצי בשמים', משום שהעץ קיים בתוכו, **אֲבָל** על ריחו של **מִשְׁחָא טְחִינָא** [-שמן שנטחן בתוכו הקושט] **לָא** מברכים 'בורא עצי בשמים', אף שבתוכו קיימת טחינת העץ, שכיון שנטחן אינו נחשב קיים בעינו לברך עליו ברכתו הראויה. **וְהִלְכְתָא אָמְרִי** [-בני הישיבה בנהרדעא אמרו], **אֲפִילּוּ** על ריחו של **מִשְׁחָא טְחִינָא** מברכים 'בורא עצי בשמים', שאף לאחר שנטחן נחשב קיים בעינו לברך עליו ברכתו הראויה[לז].

יח. **כלומר**, הלא המוגמר הוא ענין נפרד שבא לאחר ברכת המזון ואין לו שייכות לסעודה, ומדוע נאמר שמי שבירך ברכת היין שהיא בתוך הסעודה ימשיך ויברך על המוגמר אחר הסעודה. מרכבת המשנה (כלכות פ"ו הי"ג).

יט. **שכך** סדר נטילת מים אחרונים, אם מנין המסובים חמשה או פחות יטול הגדול תחילה, ואם מנין המסובים יותר מחמשה, מתחילים מהקטן עד שמגיעים לחמשה אחרונים, ובהם נוטל הגדול תחילה, משום שאין ראוי שימתין הגדול לאחר הנטילה זמן רב עד הברכה, לכן הוא נוטל ראשון רק מחמשה האחרונים. ברייתא (לקמן מה:) ורש"י (שם ד"ה ומפן שם מפה). והגדול שנטל ידיו הוא מברך ברכת המזון. ויכול הגדול לתת לאחר קטן ממנו לברך ברכת המזון, ואז יטול המברך ראשון מחמשה האחרונים [כמבואר להלן]. כ. **כלומר**, אף שהמוגמר בא אחר ברכת המזון, ולא שייך לומר שכיון שהתחיל בברכות יזכה גם בברכת המוגמר, מכל מקום כיון שהתחיל בנקיות הידים מהסעודה זכה גם במוגמר שאף הוא מענין נקיות הידים. מרכבת המשנה (כלכות פ"ו הי"ג). כא. **כלומר**, גדול שבסעודה המכבד את אחר ליטול ידיו תחילה. אינו יכול לכבדו רק בנטילת ידים ולברך בעצמו ברכת המזון או לכבד אחר לברך, אלא מי שנטל ידים תחילה הוא יברך ברכת המזון. מרכבת המשנה (שם). כב. **רש"י** (שבת נ: ד"ה נכון). לשון גדולה ונשיאות. ערוך (ערך כי שפתי). והראה להלן מדוע כינוהו כך. כג. **שהמברך** צריך לעיין בברכת המזון קודם שיברך, כדי שיהיה בקי בה. כד. **שהגברוּל** שבמסובים מברך, ויכול לתת רשות לאחר לברך במקומו, ואז נוטל המברך מים אחרונים לפני הגדול. על פי גמרא (לקמן מו:). כה. **ולאחר** שנטל ידיו הוא מברך ברכת המזון. ויכול הגדול לתת לאחר קטן ממנו לברך ברכת המזון, ואז יטול המברך ראשון מחמשה האחרונים [כמבואר להלן]. ותוספות (לקמן מו: ד"ה ומקטן) ורא"ש (שם ס"ק ב). כו. **כלומר**, רבי חייא היה דורו של רב (מגדל עוז), והיה לו לעזור לבאר מנהגיו ודבריו של רבי. תולדות תנאים ואמוראים (פ"א ערך כי סעיף כד אות ג). ורב לא הבין מעצמו שכוונת רבי שיברך ברכת המזון, משום שחשב שבודאי רבי לא יכבד אותו במקום רבי חייא שהיה דודו וגדול ממנו בחכמה ובשנים. ולכן כינהו רבי חייא 'בן גדולים', לומר לו שרבי כיבד אותו אף שהוא הקטן, משום כבוד אבותיו. בן יהודע (פ"ח סי"ג). כה. **דווקא** במוגמר דנו מאימתי מברך, שבשאר מיני בשמים מברך בשעה שהוא אוחזו בידו ועומד להריח, ולאחר הברכה מריח מיד, אך המוגמר אין נהנה מריחו מיד, אלא לאחר שימלא השולחן בקיטור העשן, ועל כך יש לדון מאימתי הוא מברך. שלמה משנתו (פכלות פ"ו הי"ג סנ). כו. **עשנו** נקרא 'תמרתו', משום שהעשן מיתמר ועולה. רש"ש (ד"ה משתעלה).

כז. **תחילה** מביאה הגמרא שאמר רבי זירא דין זה בשם רבא בר ירמיה, ומוסיפה שכאשר שמע רבי זירא את הדברים מרבא בר ירמיה שאל אותו על כך שאלה. ע"פ רשב"ם (ב"ב נ:). ד"ס ר"ן (שם). ועיין תוס' (ד"ה רבי) ורא"ש (שם). כח. **ודאי** רבי זירא שכבל ברכות הנהנין מברך לפני שנהנה, אך כאן הוקשה לו, כיצד יברך לפני שנהנה, הלא הוא מברך על עצים שכבר נשרפו, ואם כן אינו משבח לה' על בריאת העצים, שהרי אינם קיימים עוד, אלא הוא משבח על ההנאה שהוא נהנה מהם, וכיצד ישבח על הנאה קודם שנהנה. פשט הש"ס (הילפרין, ד"ס ואם). כט. **רבא** בר ירמיה הקשה לדבי זירא לפי שיטתו, הלא הפת בשעה שבא לאוכלה אינה כברייתה, שהרי השתנתה באפיה וכבר אין עליה תואר דגן, ואם כן אינו משבח על בריאתה, אלא על ההנאה שנהנה באכילתה, וכיצד מברך לפני שנהנה. אלא על כרחך שאף כשבא לשבח לה' על הנאה, יכול לשבח כבר כשעומד להנות, אף שעדיין לא נהנה. פשט הש"ס (הילפרין, ד"ס ואם). ל. **כגון** אם בא בן מן החיה. ויש ברכות נוספות על ריח הבא מפירות ומשמן, כמבואר להלן בגמרא. לא. **מצוות** החיה. רש"י (ד"ה שהוא). לב. **רש"י** (ד"ה שהוא). [ורבי היה נשיא ועשיר גדול, כמבואר לקמן (מז:)]. לג. **והוא** הדין בכל עץ הנותן ריח כמות שהוא, אלא שהתנא נקט את המצוי. רש"י (ד"ה ועל) ותוס'. לד. **שחוטכים** עץ אפרסמון וקוטמים אותו, ונוטף ממנו שמן. תירוצי הרא"ה (ד"ה ומשחא). לה. **ונקראת** 'יריחו' על שם ריח עץ אפרסמון הגדל בה. והוא 'פגג' האמור בכתוב (יחזקאל ט ח), 'ליהודה וארץ ישראל המה רכליך, בחטי מִנִּית ופַּגּ ודבש ושמן וצרי נתנו מַעַרְבֵךְ' [הפסוק מדבר על סחורה הבאה מארץ ישראל אל העיר צור, ומונה בסחורה זו את הפגג שהוא עץ אפרסמון הגדל בארץ ישראל. 'מינית' הוא שם מקום שחיטטי יפות. 'צורי' הוא מין בושם. 'מערבך' ביאורו סחורתך]. רש"י (ד"ה פגג) בשם ספר יוסיפון (פרק נח). לו. **שיחה** מקובצת (ד"ה אם).

הגמרא דנה מה מברכים על ריח הבא מעשב קשה: אָמַר רַב גִּידֵּל אָמַר רַב, חַאי - זה הַסַּמָּךְ [-מין עשב, שיש בו שלש שורות עלים זו למעלה מזו, ובכל שורה שלושה עלים[א]], **מְבָרְכִין עָלָיו** 'בּוֹרֵא עֲצֵי בְּשָׂמִים', ואף שהוא עשב, ועל ריח הבא מעשב מברכים 'בורא עשבי בשמים', כיון שהוא קשה מברכים עליו כברכת העץ. **אָמַר רַב חֲנַנְאֵל אָמַר רַב,** הֲנֵי [-אלו] חַפְּפֵי דְיַמָּא - שבולת נרד, והוא צמח העשוי כגבעולי פשתן, **מְבָרְכִין עֲלֵיהֶן** - על ריחם 'בּוֹרֵא עֲצֵי בְּשָׂמִים', שכיון שהם קשים מברכים עליהם כברכת העץ.

טעם הדבר שעל ריח הבא מעשב קשה מברכים כברכת העץ, משום שהוא נקרא 'עץ'. **הגמרא מביאה מקור לדבר זה מן הכתוב, שאף גבעולים קרויים 'עץ':** אָמַר מָר זוּטְרָא, מַאי קְרָאָה - מהו הפסוק ממנו יש ללמוד שגבעולים קרויים 'עץ', שנאמר במרגלים ששלח יהושע לתור את ארץ כנען קודם כניסתם לארץ, ובאו ליריחו לבית רחב [יהושע ב ו], 'וְהִיא הֶעֱלָתַם הַגַּגָּה וַתִּטְמְנֵם בְּפִשְׁתֵּי הָעֵץ הֲעֲרֻכוֹת לָהּ עַל הַגָּג', שהחביאה אותם בפשתן שבגג ביתה. והפשתן אינו עץ אלא גבעול, ואף על פי כן קראו הכתוב 'עץ' ['פשתי העץ'], משום שהוא קשה, ומכאן יש ללמוד לכל עשב קשה שנקרא 'עץ'. ולכן אף לענין ברכה יש לברך עליו 'בורא עצי בשמים' כברכת העץ.

הגמרא דנה בברכת עשבים נוספים שיש מהם קשים: [אָמַר]ג רַב כְּשֶׁרְשֵׁיָא (אמר), חַאי - זה הַנַּרְקוֹם [-חבצלת השרון], אם הוא דְּגִנּוּזֵיתָא - גדל בגינה, **מְבָרְכִין עָלָיו** 'בּוֹרֵא עֲצֵי בְּשָׂמִים', משום שהוא קשה. אך אם הוא דְּבָרָא - גדל בשדה, מברכים על ריחו 'בּוֹרֵא עִשְׂבֵי בְּשָׂמִים', משום שהוא רך[ג]. **אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, הֲנֵי סִיגְלֵּי** [-דורדאים] **מְבָרְכִין עֲלֵיהֶן** - על ריחם 'בּוֹרֵא עִשְׂבֵי בְּשָׂמִים', מפני שהם רכים.

★

הגמרא מבארת מה מברכים על ריח טוב הבא מן הפירות: אָמַר מָר זוּטְרָא, חַאי מַאן דְּמוֹרַח בְּאַתְרוֹגָא אוֹ בְּחַבּוּשְׁתָּא - המריח ריח טוב באתרוג או בחבוש, וכן בכל פרי הראוי לאכילה[ד], **אוֹמֵר** לפני שמריח 'בְּרוּךְ אַתָּה ה' אלוהינו מלך העולם **שֶׁנָּתַן רֵיחַ טוֹב בַּפֵּרוֹת**[ה].

★

הגמרא מבארת את הברכה על אילנות מלבלבים: אָמַר רַב יְהוּדָה, חַאי מַאן דְּנָפִיק בְּיוֹמֵי נִיסָן, וְחָזֵי אִילָנֵי דְּקָא מְלַבְלְבֵי - ורואה אילנות פרי מלבלבים ומוציאים פרח[ו], **אוֹמֵר** 'בְּרוּךְ אתה ה' אלוהינו מלך העולם[ז], **שֶׁלֹּא חִיסַּר בְּעוֹלָמוֹ כְּלוּם, וּבָרָא בּוֹ בְּרִיּוֹת טוֹבוֹת וְאִילָנוֹת טוֹבוֹת, לְהִתְנָאוֹת** [-ליהנות] **בָּהֶן בְּנֵי אָדָם**[ח].

★

הגמרא שבה לברכת הריח, ומביאה מקור מן הכתוב שיש לברך עליו: אָמַר רַב זוּטְרָא בַּר טוֹבִיָּה אָמַר רַב, מְנַיִן שֶׁמְּבָרְכִין עַל הנאת הַרֵיחַ, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קנ ו) 'כֹּל הַנְּשָׁמָה תְּהַלֵּל יָהּ', ומשמע שאף הנשמה תהלל את ה' על הנאה שהנית[ט], **וְאִיזֶהוּ דָּבָר שֶׁהַנְּשָׁמָה נֶהֱנֵית מִמֶּנּוּ וְאֵין הַגּוּף נֶהֱנֶה מִמֶּנּוּ,** שעליו דיבר הכתוב, **הֱוֵי אוֹמֵר זֶה הָרֵיחַ**[י], מכאן שיש לברך על הריח[יא].

★

הגמרא מביאה מאמרים נוספים, שאמר רב זוטרא בר טוביה בשם רב: וְאָמַר רַב זוּטְרָא בַּר טוֹבִיָּה אָמַר רַב, אֲתָיְידִים בְּחוּרֵי יִשְׂרָאֵל[יב] **שֶׁיְּהֵנּוּ רֵיחַ טוֹב** בְּרֵיחַ הַר הַכַּרְמֶל[יג], שיש בו ריח טוב מפרחים ועלים הגדלים בו. **שֶׁנֶּאֱמַר** בְּנְבוּאַת הושע על העתיד לבא שישובו ישראל בתשובה שלמה [הושע יד ז], 'יֵלְכוּ יוֹנְקוֹתָיו וְיִהִי כְזֵית הוֹדוֹ, וְרֵיחַ לוֹ כַּלְּבָנוֹן', כלומר יבוו ויתפשטו בניניו[יד], ויהי כזית הודם וזיום, ויתנו ריח טוב כלבונון[טו].

וְאָמַר רַב זוּטְרָא בַּר טוֹבִיָּה אָמַר רַב, מַאי הֲכָתִיב - מה ענין הכתוב על מעשה ה' בעולם [קהלת ג יא], 'אֶת הַכֹּל עָשָׂה יָפֶה בְּעִתּוֹ', מִלְּמֵד, **שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד** מבני האדם **יָפֶה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹפַנְתּוֹ בָּפָנָיו,** כלומר, עשה הקדוש ברוך הוא שהתיה מלאכתו יפה בעיניו, ואף העוסק במלאכה בזויה, כגון מעבד עורות שהיא מלאכה המריפה ריח רע[טז]. **מוסיפה הגמרא: אָמַר רַב פָּפָּא, הֵיינוּ דְּאָמְרֵי אִינְשֵׁי** - זו האימרה שרגילים אנשים לומר, **תָּלָה לֵיהּ קוֹרָא דְּרַבָּר אַחַר** - תלה חלק הרך שבדקל[יז] לחזיר בצוארו, שיאכלנו בעודו נקי, **וְאִיהוּ דִּידֵיהּ עֲבִיד** - והוא יעשה כמנהגו וכהרגלו לנבור באשפה, ואף את הקורא יגלגל באשפה וילכלכנו[יח]. וכך אדם העוסק במלאכה בזויה, אף אם תתן לו פרנסתו בדרך אחרת מכובדת יותר, עדיין ימשיך לעסוק במלאכתו הבזויה, מפני שהיא נאה בעיניו.

★

מבואר בגמרא (שבת קיב:), **שלא יצא אדם יחידי בלילה מפני המזיקים[יט]. הגמרא מבארת שיש אופנים שהמזיקים נמנעים מלהזיק, ובהם יכול אדם לצאת יחידי בלילה:** וְאָמַר רַב זוּטְרָא בַּר טוֹבִיָּה אָמַר רַב, אֲבוּקָה בְּשָׁנַיִם - כשני בני אדם, לענין הסכנה לצאת יחידי בלילה, **וְיָרֵחַ כְּשִׁשָּׁה** בני אדם. ויש חילוק בין שנים לשלושה לגבי השמירה מהמזיקים, וכמבואר בגמרא בסמוך.

הגמרא מבארת את דברי רב. מסתפקת הגמרא: אִיבָּעְיָא לְהוּ - הסתפקו בני הישיבה, מה שאמר רב 'אֲבוּקָה בְּשָׁנַיִם', כוונתו שהיא נחשבת כשנים **בְּהֲדֵי דִּידֵיהּ** - ביחד עם ההולך עצמו, שהאבוקה היא כאדם נוסף מלבדו, **אוֹ דִילְמָא** - או שמא כוונתו **'אֲבוּקָה בְּשָׁנַיִם' לְבַר מִדִּידֵיהּ** - מלבד ההולך עצמו, ויחד עם ההולך נחשב שיש כאן שלושה.

מכיחה הגמרא: תָּא שְׁמַע - בא ושמע ראיה לפשוט את הספק, שכן הוסיף רב ואמר, 'וְיָרֵחַ כְּשִׁשָּׁה'. מבארת הגמרא את הראיה, **אִי אֲמָרַתְ בְּשִׁשָּׁה** - אם תאמר שכוונת רב 'אבוקה כשנים וירח כשלשה' **בְּהֲדֵי דִּידֵיהּ** - ביחד עם ההולך עצמו, **אַרְבָּעָה הָמָה לִי** - מה המעלה בכך שנחשב כארבעה לגבי השמירה ממזיקים, **וְהָאֲמַר מָר** - והלא נאמרה שמועה בשם אחד החכמים, שכך היא דרכו של המזיק, **לָאו אֶחָד** ההולך לבדו הוא **גָּרֵאי וּמְזִיק** לו, **לְשָׁנַיִם** ההולכים הוא **גָּרֵאי וְאֵינוֹ מֵזִיק** להם, **לְשָׁלֹשָׁה** ההולכים **אֵינוֹ גָּרֵאי כָּל עִיקָּר** [-כלל]. וכיון שאף בשלושה הוא אינו נראה, אם כן אין כל מעלה באברבעה יותר משלושה, ומה בא רב ללמדנו בכך שירח כשלושה. **אֶלָּא** ודאי **שְׁמַע מִינַּהּ** - אלא ודאי יש להוכיח מכאן, ש'אֲבוּקָה בְּשָׁנַיִם' היינו **בְּהֲדֵי דִּידֵיהּ** - ביחד עם ההולך, שהאבוקה היא כאדם נוסף מלבדו. **מסיקה הגמרא: שְׁמַע מִינַּהּ** - אכן יש להוכיח כן.

★

הגמרא מביאה מאמר בחומרת האיסור להלבין פני חבירו ברבים: וְאָמַר רַב זוּטְרָא בַּר טוֹבִיָּה אָמַר רַב, וְאָמְרֵי לַהּ - ויש אומרים ששמועה זו **אָמַר רַב חִנָּא בַּר בִּיזְנָא אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן חֲסִידָא, וְאָמְרֵי לַהּ** - ויש אומרים שמועה זו **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם** [-בשם] **רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי,** נוֹהֵ [-עדיף] **לוֹ לָאָדָם שֶׁיַּפִּיל עַצְמוֹ לְתוֹךְ בִּבְשָׁן הָאֵשׁ** להישרף, **וְאַל יַלְבִּין** את **פְּנֵי חֲבֵרוֹ** [-יבייש][יב] **בָּרַבִּים**[כ]. **שואלת הגמרא: מְנָלָן** - מנין אנו לומדים דבר זה. **משיבה הגמרא: מִתָּמָר, שֶׁנֶּאֱמַר** לאחר שהרתה מחמיה יהודה, והוא לא ידע שממנו הרתה, וציוה להוציאה לשרפה מפני שחשב בה שזינתה[כא] **'הִיא מוֹצֵאת** וגו' וְהִיא שָׁלְחָה אֶל חָמִיהָ לֵאמֹר, לְאִישׁ אֲשֶׁר אֵלֶּה לוֹ אָנֹכִי הָרָה, וַתֹּאמֶר הַכֶּר נָא לְמִי הַחֹתָמֶת וְהַפְּתִילִים וְהַמַּטֶּה הָאֵלֶּה', שכאשר הוציאו אותה לשריפה, שלחה ליהודה את הסימנים שנתן לה, ואמרה 'לבעל סימנים אלו אני הרה', ולא אמרה במפורש 'אלו הסימנים של יהודה הם, ולו אני הרה'. וחשבה בליבה, אם יהודה יודה שממנו אני הרה, אנצל מן השריפה, אך אם לא יודה, לא אומר זאת במפורש, משום שהוא יתבייש בכך, ומוטב שאשרף בכבשן האש ולא אלבין את פניו ברבים[כב].

★

עד כאן הובאו כמה מאמרים שאינם מענין הפרק, שאמרם רב זוטרא בר טוביה בשם רב. הגמרא שבה לדין ברכת הריח, ומבארת את סדר הקדימה בברכות הריח של שמן ושל הדס: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הֵבִיאוּ לְפָנָיו** בסוף הסעודה **שֶׁמֶן**

א. **וּבְלִשּׁוֹן** ישמעאל נקרא יסמין. רש"י (ד"ה סמלק). ב. **כֵּן** הגירסא בכת"י ובראשונים. הגהות וציונים. ג. **שיטה** מקובצת (ד"ה הכי). ד. **רמב"ם** (פרקים ט"ו ט"ז). ה. **לְבוֹשׁ** הוא יציאת הפרח לפני הפרי. ערוך (ערך נפנף). ו. **רמב"ם** (פרקים י"א י"ב). ושולחן ערוך (או"ח סי' רכו ס"ג). ז. **וקבעו** ברכה זו, משום שלכלוב העצים בא מזמן לזמן, וגבורות ה' ניכרת בדבר זה, שמפריח עצים יבשים. שיטה מקובצת (ד"ה אלא מאן דמפקין). ח. **משנה** ברורה (סי' רכו סק"ג). ט. **שהיא** התנאה הקרובה ביותר לחלק הרוחני. מהרש"א (ד"ה ואיהו). י. **בענין** יעקב נוסף 'שלא טעמו טעם חטא'.

יא. **'לְבָנוֹן'** הוא שם מקום ובו יער. ע"פ רש"י (תענית כט ת, שם ס יג). יב. **רש"י** (הושע שם).

יג. **הנביא** אומר (הושע יד ג), 'שובה ישראל עד ה' אלהיך' וגו', ומבטיח לישראל, שלאחר ששובו בתשובה 'ילכו יונקותיו' וכו'. ודרשו 'יונקותיו' על בחורי ישראל מלשון יניק וחכים. מהרש"א (ד"ה ואמרי). יד. **משנה** (הושע שם). ורש"י (שם ד"ה ויהי הודו). ועשה הקדוש ברוך הוא כן, כדי שימצאו בני אדם העוסקים במלאכות בזויות כאלו, ולא יחסר העולם דברים שיש בהם צורך. רש"י (ד"ה יפה).

טו. **דרך** גדילתו של הדקל, שבכל שנה נוספים בו ענפים חדשים, והענף שגדל בשנה זו עדיין רך הוא וטוב למאכל, וכשבאים ימות הגשמים הוא מתקשה כעץ. רש"י (שיחין כח: ד"ה קוץ). טז. **רש"י** בענין יעקב (ד"ה אלא). יז. **ביזיא** נקרא 'החלבנת פנים', מפני שפניו של המתבייש מלבינות, והאדמימות מסתלקת מהן [כמבואר בגמרא (ב"מ נח:)]. יח. **תמר** נישאה לער בכור 'יהודה', ומת. לאחר מכן התייבמה לאחיו אונן, ואף הוא מת. אמר לה חמיה יהודה, שבי אלמנה בבית אביך עד שיגדל שלה בני, ותתייבמי לו. כיון שראתה שגדל שלה יהודה עדיין לא נתנה לו ליבום, כסתה פניה, וישבה בפרשת דרכים בזמן שעבר שם יהודה. לאחר מכן נאמר (בראשית לח כה-כו), 'ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה. ויט אליה אל הדרך ויאמר הבה נא אבוא אליך, כי לא ידע כי כלתו היא, ותאמר מה תתן לי כי תבוא אלי. ויאמר אנכי אשלח גדי עזים מן הצאן, ותאמר אם תתן ערבון [-משכון] עד שלחך. ויאמר מה הערבון אשר אתן לך, ותאמר חתמך ופתילך ומטך אשר בידך, ויתן לה ויבא אליה ותהר לו. ותקם ותלך ותסר צעיפה מעליה ותלבש בגדי אלמנותה. וישלח יהודה את גדי העזים ביד רעהו העדלמי לקחת הערבון מיד האשה ולא מצאה'. ואחר כך נאמר (שם פסוק כג), 'ויהי כמשלש חדשים, ויגד ליהודה לאמר זנתה תמר כלתך וגם הנה הרה לזנונים, ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף'.

אפרסמון לסוף בו את ידיו להעביר מהם את זוהמת המאכל[נז], וברכתו ׳בורא שמן ערב׳, ועמו הביאו הֲדַס כדי להריח בו, וברכתו ׳בורא עצי בשמים׳, בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, מְבָרֵךְ תחילה עַל רֵיחַ הַשֶּׁמֶן, וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל רֵיחַ הֲדַס. וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים, מְבָרֵךְ תחילה עַל הַהֲדַס, וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַשֶּׁמֶן[נח]. אָמַר רַבָּן גַּמְלִיאֵל, אֲנִי אֶרְאֶיעֶ[נט] לצד בית שמאי, בכך שאביא טעם לשיטתם. והטעם הוא, שֶׁשֶּׁמֶן זָכִינוּ לֶהנאת רֵיחוֹ הטוב[ס], וְזָכִינוּ אף לֶהנאת סִיכָתוֹ - הסיכה בו, ואילו הֲדַס, לֶהנאת רֵיחוֹ זָכִינוּ, אך לֶהנאת סִיכָתוֹ לֹא זָכִינוּ, שלא שייך לסוך בהדס, וכיון שמהשמן יש הנאה רבה יותר, יש להקדים ולברך עליו לפני ההדס שהנאתה ממנו מועטת[סא].

הגמרא דנה בפסק ההלכה במחלוקת זו: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הֲלָכָה היא כְּדִבְרֵי הַמַּכְרִיעַ, כלומר כרבן גמליאל שהכריע כדברי בית שמאי, ויש לברך תחילה על השמן ואחר כך על ההדס[סב]. אָמַר לֵיהּ - השיב לו רב פפא לרב הונא בריה דרב איקא, הָכִי [-כן] אָמַר רָבָא, הֲלָכָה במחלוקת זו בְּבֵית הִלֵּל, שיש לברך תחילה על ההדס ואחר כך על השמן, ולא כרבן גמליאל שהכריע כדברי בית שמאי, ולכן כך נהגתי. מסיקה הגמרא: וְלָא הֵיא - מה שאמר רב פפא בשם רבא שהלכה כבית הלל אינו נכון, אלא הלכה כדברי המכריע ויש לברך על השמן תחילה, ומה שאמר כן רב פפא, לְאִשְׁתְּמוֹטֵי נַפְשֵׁיהּ הוּא דַּעֲבַד - אמר כן כדי להשמיט את עצמו, משום שטעה במה שנהג והתבייש בכך[סג].

★

הגמרא מביאה את סדר הקדימה כשעליו לברך על ריח שמן ושתית יין: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, הֲבִיאוּ לְפָנָיהֶם לאחר המזון שֶׁמֶן אפרסמון לסוך בו את הידים[סג], ויש לו ריח טוב, וְיַיִן לשתיה לאחר המזון[סד], ובא לברך על ריח השמן ׳בורא שמן ערב׳ ועל שתיית היין ׳בורא פרי הגפן׳, בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, שהוא אוֹחֵז את הַשֶּׁמֶן בְּיַד יְמִינוֹ מפני שמברך עליו תחילה, וְאֶת הַיַּיִן בְּיַד שְׂמֹאולוֹ[סה], וכך מְבָרֵךְ תחילה עַל רֵיחַ הַשֶּׁמֶן ׳בורא שמן ערב׳, וּלְאַחַר מכן חוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן ׳בורא פרי הגפן׳. בֵּית הִלֵּל אוֹמְרִים, אוֹחֵז אֶת הַיַּיִן בְּיַד יְמִינוֹ מפני שמברך עליו תחילה, וְאֶת הַשֶּׁמֶן בְּיַד שְׂמֹאלוֹ, וכך מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן ׳בורא פרי הגפן׳, וּלְאחר מכן חוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עַל הַשֶּׁמֶן ׳בורא שמן ערב׳[סו]. מוסיפה הברייתא ומלמדת כיצד יִנהג לאחר סיכת הידים בשמן מבושם: וּלְאחר שסך את ידיו בשמן, טָחוֹ [-את השמן שבידיו] בְּרֹאשׁ הַשָּׁפוֹת, משום שגנאי לתלמיד חכם לצאת לשוק בידים מבושמות[סז]. וְאִם הַשָּׁפוֹת תַּלְמִיד חָכָם הוּא, טָחוֹ [-את השמן שבידיו] בְּכוֹתֶלְ, ולא בראש השמש, מִפְּנֵי שֶׁגְּנַאי לְתַלְמִיד חָכָם לָצֵאת לַשּׁוּק בידים מבושמות[סח].

★

הגמרא מביאה הנהגות שראוי לתלמיד חכם להמנע מהן: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, שִׁשָּׁה דְּבָרִים גְּנַאי לוֹ לְתַלְמִיד חָכָם - אם יעשם תלמיד חכם הרי זה מגונה, ולכן עליו להמנע מלעשותם. אָכַל בְּשׁוּקָא מְבוּשָׁם לָשׁוּק, וְאָכַל וְצָא יְחִידִי בָּאֲפֵלָה, וְאָכַל וְצָא בְּמִנְעָלַיִם הַמְטוּשָּׁאִים - עם טלאין[סט], וְאָכַל יְחֵפָּה [-יחף] עִם אִשָּׁה בָּשׁוּק, וְאָכַל וְכָב לסעודה[ע] בְּחֲבוּרָה שֶׁל עַמֵּי הָאָרֶץ, וְאָכַל וְקָנַס אֶאֱחָרוֹנָה[עא] לְבֵית הַמִּדְרָשׁ[עב][עג]. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, אַף לֹא יַסְפִּיק פְּסִיעָה נְפָה[עד], וְאָכַל וְהָפַךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה[עה].

הגמרא מבארת באלו אופנים עוסקת הברייתא, ומה טעמי הדברים. שנינו בברייתא: אָכַל וְצָא תלמיד חכם בְּשׁוּקָא מְבוּשָׁם לָשׁוּק, מבארת הגמרא: אָמַר רַבִּי אַבָּא בְּרֵיהּ [-בנו] דְּרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הברייתא אמרה כן רק בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ הַשּׁוֹדְרִים עַל מִשְׁקָל זְבוּר, שהם מבשמים את עצמם כדי שיתאוו להם. אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, לֹא אָמְרָן - לא אמרנו שלא יצא תלמיד חכם לשוק כשהוא מבושם, אֶלָּא במבושם בְּבִגְדוֹ, אֲבָל במבושם בְּגוּפוֹ מותר, מִפְּנֵי שֶׁהַזִּיעָה מְעַבְּרָא לֵיהּ - מעבירה את ריח הבושם. מוסיפה הגמרא: אָמַר רַב פָּפָּא, וְהַמבושם בְּשָׂרוֹ כְּמבושם בִּבְגָדוֹ דָּמֵי [-הוא דומה], ולא יצא כך לשוק, משום שאין בשיער זיעה כמו בגוף וריח הבושם נשאר בו. וְאָמְרֵי לָהּ - ויש החולקים ואומרים, שהמבושם בשערו כְּמבושם בגופו דָּמֵי [-הוא דומה], ורשאי לצאת כך לשוק, שאף בשיער יש זיעה המעבירה את ריח הבושם.

עוד שנינו: וְאָכַל וְצָא תלמיד חכם יְחִידִי בָּעֲלָטָה. מבארת הגמרא את טעם הדבר: מִשּׁוּם חֲשָׁדָא - שיחשדוהו בזנות. מוסיפה הגמרא: וְלָא אָמְרָן - ולא אמרנו שלא יצא יחידי בלילה, אֶלָּא דְּלֹא קָבֵיעַ לֵיהּ עִידָנָא - באופן שלא קבע לו רבו קביעות ללמדו בלילה, אֲבָל אִם קָבֵיעַ לֵיהּ עִידָנָא - קבוע לו זמן ללימוד, מותר לו ללכת יחידי, משום דְּמִידַע יָדְעִינַן דְּלָא טָרְחִינַן קָא אָזֵיל - שידוע הדבר לבני אדם שיש לו קביעות ואליה הוא הולך, ולא יחשדוהו[סא].

עוד שנינו: וְאָכַל וְצָא תלמיד חכם בְּמִנְעָלַיִם הַמְטוּשָּׁאִים [-עם טלאין]. אומרת הגמרא: מאמר זה שבברייתא מְסַיֵּיעַ לֵיהּ - הרי זה סיוע לְדברי רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, דְּאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, גַּנַּאי הוּא לְתַלְמִיד חָכָם שֶׁיֵּצֵא בְּמִנְעָלַיִם הַמְטוּשָּׁאִים. מקשה הגמרא: אֵינִי - האם כך הוא הדין, שאין לתלמיד חכם לצאת במנעלים מטולאים, וְהָא [-והלא] רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא נָקִיט - יצא במנעלים מטולאים, אף שתלמיד חכם הוא. מתרצת הגמרא: אָמַר מָר זוּטְרָא בְּרֵיהּ [-בנו] דְּרַב נַחְמָן, מה ששנינו שלא יצא במנעלים מטולאים, מדובר בְּטָלָאי עַל גַּבֵּי טָלָאי, ואילו רבי חייא בר אבא יצא במנעלים מטולאים בטלאי אחד[סב]. מוסיפה הגמרא: וְלָא אָמְרָן - ולא אמרנו שלא יצא בטלאי על גבי טלאי, אֶלָּא כאשר הטלאי הוא בְּגַוָּתֵהּ - בפני המנעל העומד על גבי הרגל ונראה לכל, אֲבָל אם הטלאי הוא בְּגִירְדָּא - בעקב, שאינו נראה לכל, לֵית לָן בָּהּ - אין לחוש לכך. וְאף אם הטלאי הוא בְּגַוָּתֵהּ [-בפני המנעל], לֹא אָמְרָן - לא אמרנו שלא יצא בו אֶלָּא בְּאוֹרְחָא - בדרך, אֲבָל בְּבֵיתָא [-בבית] לֵית לָן בָּהּ - אין לחוש לכך, ויכול לצאת במנעל כזה. מוסיפה הגמרא: וְלָא אָמְרָן - ולא אמרנו שלא יצא במנעל מטולא אֶלָּא בִּימוֹת הַחַמָּה, אֲבָל בִּימוֹת הַגְּשָׁמִים לֵית לָן בָּהּ - אין לחוש לכך, ויכול לצאת במנעל כזה, מפני שבימות הגשמים הטיט מצוי, והוא מכסה את הטלאי שבמנעל, ואינו נראה לבני אדם.

עוד שנינו: וְאָכַל יָסַּף [-ידבר] עִם אִשָּׁה בַּשּׁוּק. מבארת הגמרא: אָמַר רַב חִסְדָּא, וַאֲפִילּוּ אם אשה זו הִיא אִשְׁתּוֹ, מכל מקום לא ידבר עמה בשוק. מוכיחה הגמרא: תַּנְיָא נָמֵי הָכֵי - שנינו כן בברייתא כדבריו בה חסדא, אַל יספר עם אשה בשוק, אֲפִילּוּ הִיא אִשְׁתּוֹ, וַאֲפִילּוּ הִיא בִּתּוֹ, וַאֲפִילּוּ הִיא אֲחוֹתוֹ, לְפִי שֶׁאֵין הַכֹּל בְּקִיאִין בְּקִרְבּוֹתָיו - מפני שלא כל בני אדם בקיאים מי הן קרובותיו, ואינם יודעים שזו קרובתו, ויחשדו בו[סג].

עוד שנינו: וְאָכַל וְכָב לסעודה בְּחֲבוּרָה שֶׁל עַמֵּי הָאָרֶץ. שואלת הגמרא: מַאי טַעְמָא - מהו טעם הדבר. משיבה הגמרא: הטעם הוא, דְּיֵלְמָא - שמא מתוך הישיבה עמם אָתֵי לְאִמְשׁוֹכֵי בָּתְרֵיהוּ - יבוא להימשך אחריהם ולנהוג כמותם[סד].

עוד שנינו: וְאָכַל וְקָנַס בְּאַחֲרוֹנָה [-באיחור] לְבֵית הַמִּדְרָשׁ. מבארת הגמרא את הטעם: מִשּׁוּם דְּקָרוּ לֵיהּ - שאם ינהג כך יכנו אותו בני אדם ׳פּוֹשֵׁעַ׳ [-מתעצל].

עוד שנינו: וְיֵשׁ אוֹמְרִים, אַף לֹא יַסְפִּיק פְּסִיעָה נָפָה. מבארת הגמרא את הטעם: משום דְּאָמַר מָר - שנאמרה שמועה בשם אחד החכמים, פְּסִיעָה נָפָה נִטְלָת אֶחָד מֵחֲמֵשׁ מֵאוֹת מִמְּאוֹר עֵינָיו שֶׁל אָדָם[סה]. שואלת הגמרא: מַאי תַּקָּנְתֵּיהּ - מה תקנתו של אדם זה שפסע פסיעה גסה, כיצד יוכל להשיב את מאור עיניו כבתחילה. משיבה הגמרא: לֶיהֱדַר בְּקִדּוּשָׁא דְּבֵי שַׁמַּאי - ישיבנו על ידי שתיה מכוס קידוש בליל שבת[סו].

עוד שנינו: וְאָכַל יְהַפֵּךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה. מבארת הגמרא את הטעם: משום דְּאָמַר מָר - שנאמרה שמועה בשם אחד החכמים, הַמְהַפֵּךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה אֵינוֹ הולך כך רק אֳרֻבָּע אַמּוֹת, נחשב בְּאֵינוֹ הוא דּוֹחֵק את רַגְלֵי הַשְּׁכִינָה, דִּכְתִיב - שכתוב בפסוק (ישעיה ו ג), בקדושה שמקדישים המלאכים את ה׳, ׳מְלֹא כָל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ׳, ומשמע בפסוק זה שהכבוד ה׳ משתרבב ויורד למטה לארץ, ואם הוא הולך בקומה זקופה, הוא כדוחק את רגלי השכינה[סז].

★ ★ ★

יט. ׳מברייר׳ פירושו מכביד, מטה את כף המאזניים לצד אחד ומכריע את הצד שכנגדו. רש״י (שבת מ. ד״ה מברייר). כ. **ואף** שעל הסיכה לא תיקנו ברוכה, מכל מקום השמן חשוב יותר משום שיש בו אף הנאה זו, שיטה מקובצת (ד״ה ומפני). כא. **ופרש״י** פירושו אדרון או רב, והוא דרך כבוד. כב. **ובפי׳** שפסק רבי יוחנן]. כג. **רש״י** (ד״ה מפני) ע״פ צל״ח (בכ״מ). כד. **ואינו** כוס של ברכה, ומדובר ביום חול, אבל בשבת שאדם רגיל לקבוע סעודתו על היין, אין צריך לברך על היין הבא לאחר המזון, שברכת היין שלפני המזון פוטרת אף אותו, כמבואר בגמרא לעיל (מב:), ואם כן לא שייך לדון על סדר הקדימה בברכות. רש״י (ד״ה שמן, ד״ה מחכ). כה. **הברייתא** באה לתרץ, שאף במנעלים יש לו להקפיד שלא יהיו מטולאים, וכל שכן בבגדיו, וכדברי הרמב״ם (פרוש המ״ש ס״ט), ׳מלבושי תלמיד חכם, מלבוש נאה ונקי, ואסור לו שימצא בבגדו כתם או שמנונית וכיוצא בהן׳. והטעם, כדי שלא יתבזה בעיני הבריות, ויהיו דבריו נשמעים. חדש האביב (ד״ה ובשם). כו. **רמב״ם** (פרוש המ״ש ס״ג). כז. **כ״זומר**, באיחור. כח. **ו׳בית** מדרש׳ הוא מקום המיוחד לתלמוד תורה, ו׳בית כנסת׳ הוא מקום מיוחד לתפילה, כמבואר בגמרא (מגילה כו:-כז:). כט. **ספיעה** ביוונית היא אמה, ויותר מאמה זו פסיעה גסה. רש״י (שבת קיג: ד״ה ספיעה). ל. **בל** אדם אסור ללכת בקומה זקופה, כמבואר להלן הטעם שהוא כדוחק רגלי השכינה, אך בזיקוף מועט מותר, ותלמיד חכם אף בזיקוף מועט אסור, שהוא צריך ללכת שח עינים, חדש האביב (ד״ה ובל). לא. **ומדובר** באופן שאין חשש מזיקים, כגון בתוך העיר שאין המזיקים מצויים שם, ולכן צריכה הגמרא לומר את הטעם של חשד, והיכן שאין חשד מותר. אך מחוץ לעיר שיש בו חשש מזיקים, בכל אופן אסור ללכת יחידי, ואף מי שאינו תלמיד חכם, כמובא לעיל בגמרא. מהרש״א (ח״ל ד״ה משום). לב. **מ״טאי** על גבי טלאי זהו גנאי גדול. אבל טלאי אחד הוא גנאי מועט, ואין לחוש לגנאי זה משום בל תשחית, שלא יצטרך להשליך הנעל. על פי מלין דרבנן (פאת ג סי׳ שלט). לג. **ודווקא** אם יושב עמם בחבורה אחת, אך אם יושב בנפרד אין איסור בדבר. ואף כשיושב עמם בחבורה, אם יש תיווך למצוות מישיבתו שם, אין לחשוש, ואדרבה זהו כבוד התורה שמצותיה יתחזקו. ביאור הלכה (סי׳ קנ ס״ב ד״ה לפי). לד. **יש** לבאר, שמאור העינים תלוי בלב [כמבואר בעבודה זרה (כח:)], וכאשר הוא שותה יין של מצות קידוש, שהוא ׳משמח אלהים ואנשים׳ (שופטים ט יג), על ידי שמחת לבו חוזר לו מאור עיניו. עיון יעקב (שבת קיג: ד״ה ומהכא). ׳בי שמשי׳ פירושו בין השמשות, וליל שבת מכונה כך, מפני שבין השמשות שלו כמו כל בין השמשות שבימי השבוע, משום שבו נכנסת השבת. וכל אדם חרד לגמור מלאכתו מבעוד יום עד אותה עת. רש״י (שבת סו: ד״ה ולעיבלן, כתובות קג. ד״ה כי שמשי). לה. **רש״י** (קדושין לג. ד״ה מלא).

משנה המשנה עוסקת בדין ברכת עיקר וטפל.

הֲבִיאוּ לְפָנָיו מַיִם - כל דבר מלוח מאוד, ואוכל ממנו **תְּחִלָּה**[א], **וְהֵבִיאוּ פַּת עִמּוֹ** להפיג טעם מליחותו. **מְבָרֵךְ עַל הַמַּיִם** ברכתו הראויה לו **וּפוֹטֵר** בזה **אֶת הַפַּת**, לפי **שֶׁהַפַּת טַפְלָה** לו, שהרי אינו תאב לאכול את הפת, ואינו אוכלה אלא כשביל שהמלח לא יזיק לגרונו[ב]. **זֶה הַכְּלָל, כָּל שֶׁהוּא עִיקָּר וְעִמּוֹ טְפֵלָה, מְבָרֵךְ עַל הָעִיקָּר וּפוֹטֵר** בזה **אֶת הַטְּפֵלָה**[ג].

★

גמרא **במשנתנו מבואר שהפת טפלה למליח. הגמרא תמהה על כך: וּמִי אִיכָּא מִידִי** - וכי קיים דבר כזה **דְּחָיֵי מָלְּחִים עֵיקָּר וּפַת טַפֵּלָה לוֹ**, והלא אדרבה, הפת היא העיקר ושאר הדברים טפלים להּ[ד].

משיבה הגמרא: אָמַר רַב אַחָא בְּרֵיהּ דְּרַב עֲוִירָא אָמַר רַב אַשִׁי, בְּאוֹכְלֵי פֵּרוֹת גִּנּוֹסַר שְׁנוּ - המשנה מדברת באוכלי פירות ארץ ים כנרת, שהם מתוקים ביותר ואינם נאכלים אלא עם מלח הרבה כדי שמתיקותם לא תזיק לגרון, ובשביל להחליש חריפותו של המלח אוכלים פת עמם, ונמצא שהפת טפלה לפירות, ולכן מברך על הפירות ופוטר את הפת[ה].

הגמרא מספרת בענין פירות גינוסר: אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה, כִּי הֲוָה אָזְלִינַן בְּתָרֵיהּ - כשאנחנו, התלמידים, הלכנו אחרי **דְּרַבִּי יוֹחָנָן לְמֵיכַל** [-לאכול] **פֵּרוֹת גִּנּוֹסַר, כִּי הֲוֵינַן בֵּי מְאָה** - כשהיינו מאה תלמידים **מְנַקְּטִינַן הֲוָה לְכָל חַד וְחַד עֲשָׂרָה עֲשָׂרָה** - לקיטנו לו כל אחד ואחד עשרה פירות, **וְכִי הֲוֵינַן בֵּי עֲשָׂרָה מְנַקְּטִינַן לֵיהּ לְכָל חַד וְחַד מְאָה מְאָה** - וכשהיינו עשרה תלמידים, לקיטנו לו כל אחד מאה פירות, כך שסך הכל היה לו אלף פירות, **וְכָל מְאָה מִינֵיהוּ הֲוָה מַחֲזֵיק לְהוּ צָנָא בַּר תְּלָתָא סָאֵי** - והפירות היו בגודל כזה שכל מאה פירות היו ממלאים סל של שלשה סאים, כך שבסך הכל היה לפני רבי יוחנן שלשים סאה פירות גינוסר, **וַאֲכִיל לְהוּ** - ואכל כל אותם הפירות!, **וּמִשְׁתַּבַּע דְּלָא טָעִים זֵיתָא** - ונשבע שלא טעם דבר המזין.

הגמרא מתקנת את גירסת השמועה. מקשה הגמרא: זֵיתָא סָלְקָא דַּעְתָּךְ - וכי עלה על דעתך שאמר רבי יוחנן שלא טעם דבר המזין, והלא כל דבר אכילה הוא בכלל זה. **משיבה הגמרא: אֶלָּא אֵימָא מְזוֹנָא** - אלא אמור שרבי יוחנן נשבע שלא טעם דבר 'מזון', שהוא דבר הסועד את הלבּ[ו].

הגמרא מוסיפה לספר בענין זה: רַבִּי אַבָּהוּ אֲכִיל מפירות גינוסר **עַד דַּהֲוָה שָׁרִיק לֵיהּ דּוּדְבָא מֵאֲפוּתֵיהּ** - עד שהזובוב היה מחליק ממצחו מחמת השמנונית שיצאה עליו והיה בשורו מחליק מאוד[ז].

וְרַב אַמִּי וְרַב אַסִּי הֲווּ אָכְלִי מפירות גינוסר **עַד דְּנָתְרוּ מְזָיְיהוּ** - עד ששערותיהם היו נושרות.

רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ הֲוָה אָכֵיל מפירות גינוסר **עַד דְּמָרִיר** - עד שדעתו היתה נטרפת עליו לפי שעה. והיה מסרב לשוב לביתו. **וְאָמַר לְהוּ רַבִּי יוֹחָנָן לְדִבֵּי נְשִׁיאָה** - וכיון שראה זאת רבי יוחנן, חברו, היה אומר לאנשי בית הנשיא שיסייעו בדבר, **וַהֲוָה מְשַׁדַּר לֵיהּ רַבִּי יְהוּדָה נְשִׂיאָה בְּאַלְּפֵי אַתְרֵיהּ** - והיה שולח רבי יהודה הנשיא' חבורת אנשים לחפשׂ[ח] אחריו **וּמָיְיתֵי לֵיהּ לְבֵיתֵיהּ** - והיו מביאים את היש לקיש לביתוי[ט].

★

הגמרא ממשיכה לספר על עניינים מופלגים נוספים: בְּרִי אַתָּא - כשבא **רַב דִּימִי, אָמַר, עִיר אַחַת הָיְתָה לוֹ לְיָנַאי הַמֶּלֶךְ** בְּמקום שנקרא **הַר הַמֶּלֶךְ, שֶׁהָיוּ מוֹצִיאִים מִמֶּנָּה שִׁשִּׁים רִבּוֹא סְפָלֵי תְּרִית** - שש מאות אלף ספלים מלאים חתיכות דג טונה חתוך **לְקוֹצְצֵי תְּאֵנִים** - למאכל פועלים העוסקים בקציצת תאנים **מֵעֶרֶב שַׁבָּת לְעֶרֶב שַׁבָּת**, שהיו הפועלים מרובים עד שכמות עצומה זו היתה נצרכת למאכלם[י].

בְּרִי אַתָּא רַבִּין, אָמַר, אִיתָּן אֶחָד הָיָה לוֹ לְיָנַאי הַמֶּלֶךְ בְּהַר הַמֶּלֶךְ, וקננו בה צפורים רבות מאוד עד **שֶׁהָיוּ מוֹרִידִים מִמֶּנּוּ אַרְבָּעִים סְאָה גוֹזָלוֹת מְשֻׁשָּׁשׁ בְּרִיכוֹת** [-מחזור הטלת ביציהן] **בְּחֹדֶשׁ**, כלומר, שלש פעמים בחודש היו מורידים ממנו כך.

בְּרִי אַתָּא רַבִּי יִצְחָק, אָמַר, עִיר אַחַת הָיְתָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לפני החורבן **וּגוֹפְנִית שְׁמָהּ**, שהיתה מרובת אוכלוסין כל כך עד **שֶׁבְּיוֹם** כל אנשיה **הָיוּ בָהּ שִׁבְעִים וּשְׁנַיִם אֲחִים כֹּהֲנִים נְשׂוּאִים לְשִׁבְעִים וּשְׁנַיִם אֲחָיוֹת מַהֲגוֹנוֹת**[יא], והרי אין דבר זה מצוי כל כך ששני אחים יהיו נשואים דווקא לשתי אחיות, וכל שכן ששני האחים יהיו כהנים ושתי האחיות כהנות, ומאחר שבעיר זו אירעו מאה ששים נשואין כאלה, אין זה אלא מפני שהיתה בה אוכלוסיה רבה ביותר. **וְעָכְשָׁיו** [בזמן הגמרא] **בָּדְקוּ וְנִמְצְאוּ** בארץ בבל **מֵעִיר פּוּרָא וְעַד עִיר נְהַרְדְּעָא, וְלֹא אֲשָׁכְּחוּ** - ולא מצאו אפילו זוג אחד של נשואין כאלה, **בַּר מִבְּנָתַיְיהוּ** - חוץ משתי בנותיו **דְּרַב חִסְדָּא, דַּהֲווּ נְסִיבָן** - שהיו נשואות לשני אחים, **לְרַמֵּי בַּר חָמָא וּלְמַר עוּקְבָא בַּר חָמָא, וְאַף עַל גַּב דְּאִיהְיוּ הֲווּ כֹּהֲנָתָא** - ואף זה לא היה בדיוק כמו בעיר גופנית כי אף על גב שבנות רב חסדא היו כהנות, **אִינְהוּ לָא הֲווּ כֹּהֲנֵי** - אבל בעליהן לא היו כהנים. ומזה מוכח שישראל נתמעטו מאוד אחרי החורבן עד שבכל ארץ בבל היו הרבה פחות יהודים ממה שהיה בעיר אחת בארץ ישראל לפני החורבן.

★

משנתנו עוסקת באכילת מליח. הגמרא מביאה מאמר נוסף בענין מלח: אָמַר רַב, כָּל סְעוּדָה שֶׁאֵין בָּהּ מֶלַח, אֵינָהּ חשובה סְעוּדָה[יט].

מאמר דומה: אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל סְעוּדָה שֶׁאֵין בָּהּ שְׁרִיף - תבשיל לח שיש בו מרק, **אֵינָהּ** חשובה **סְעוּדָה.**

★ ★ ★

משנה נאמר בתורה (דברים ח י) וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ, וזו היא מצות ברכת המזון. משנתנו מברר איזו אכילה מחייבת בברכת המזון.

א. **כוונת** התנא להורות בזה, שדווקא כשאוכל את המליח שהוא העיקר תחילה, ברכת העיקר פוטרת את הטפל, אבל אם קודם אוכל את הטפל ואחר כך את העיקר, אינו רשאי לאכול את הטפל בלא ברכה ולסמוך על כך שברכת העיקר תפטור את הטפל למפרע, שהרי בינתיים נהנה בלא ברכה. הגר"א (פ"ת סי' ריב סק"ו). ב. **דין** זה, שברכת העיקר פוטרת את הטפל, כבר נתבאר במשנה לעיל (מג.), ששנינו 'בירך על הפת פטר את הפרפרת', וכאן השמיע התנא שאפשר שפעמים אפילו פת גם כן טפלה, שלא תאמר שלעולם אין הפת טפלה מפני חשיבותה. תלמידי רבינו יונה (ד"ה ומתני'). ג. **כלל** זה אמור בין לענין הברכה שלפני האכילה ובין לענין הברכה שלאחריה. שלחן ערוך (או"ח סי' ריב ס"ו). ד. **כלומר**, וכי יש דבר שנחשב כל כך עיקר עד שיהא חשוב יותר מהפת ויוכל לפוטרו בברכה, אף על פי שהפת גורם ברכה לעצמו [וכמבואר לעיל (מב:)] שמטעם זה אין הפת פוטרת את היין]. צל"ח (ד"ה ומי"ם). ה. **כמבואר** לעיל (נמשנה מב:), שהפת פוטרת כל הדברים הבאים מחמת הסעידה. ו. **תלמידי** רבינו יונה (ד"ה כשהכל) משמיענו בזה, שאפילו אוכל את המליח במהרה דעתם ויכול לפוטרו בברכה, אף על פי שהפת גורם ברכה לעצמו [וכמבואר לעיל (מב:)] שמטעם זה אין הפת פוטרת את היין]. צל"ח (ד"ה ומי"ם). ז. **כלומר** לעיל (נמשנה מב:), שהפת פוטרת כל הדברים הבאים מחמת הסעידה. ח. **תלמידי** רבינו יונה (ד"ה כשהכל) שפירשו באופן אחר. ט. **האחרונים** העירו, שבסוגיא כאן, וכן במקומות נוספים בש"ס (לעיל מב. פסחים סט: מגילה יב:) מובאים מעשים באמוראים שאכלו כמויות מזון גדולות ביותר. ולכאורה הנהגתם זו סותרת למה שמובאר בעירובין (סג:) שמאכלו של אדם הוא עשירית האיפה ליום [והאיפה הן שלש סאים], כפי כמות המן שירד מן השמים לכל איש ואיש, ואמרו שם שהאוכל כמידה זו הרי זה בריי ומבורך, והאוכל יותר על כך, רעבתן. ויישב בנודע ביהודה (מהדו"ק קמ"ו סי' נח ד"ה ומיהו עד) שהשיעור המוזכר בעירובין אמור ביחס לאדם ששבע ומוסיף לאכול לתענוג, שעד השיעור של עשירית האיפה אינו נקרא רעבתן, אבל אם מרבה לאכול בשביל להתענג ולמלאות התאוות ואוכל מעבר לשיעור זה, הרי זה רעבתן. אבל אדם שאינו שבע מהמאכלים שאכל, וצריך לאכול יותר משיעור זה, חלילה לקרותו רעבתן. ובביצה"ץ (מיוחסן שם ד"ה ומיהו יתכ) כתב, ששיעור אכילת רעבתן נאמר לגבי סתם מאכלים ולא לגבי דברי מתיקה, שהרי לגבי זה אמרו (מיוחסן שם): 'רוחתא לבסימא שכיח', כלומר, המעיים מתרווחים לפנות מקום לדבר מתוק [כלומר, גם אדם רגיל לעתים תאב לאכילה מרובה של מאכלים ערבים, ואין זה מעיד על כך שהוא רעבתן]. ח. **החילוק** בין יוד' לימזון' נתבאר בגמרא לעיל (לה:) וכן בעירובין (נ.), ש'זן' היינו משביע [רש"י מיוחסן שם ד"ה ומיהו], וכל דבר חוץ ממים ומלח הוא בכלל זה, אבל 'מזון' אינו נקרא אלא דבר שמזין וסועד, שהוא ענין שביעה חשוב יותר, ואין בכלל זה אלא חמשת מיני דגן. ט. **ערוך** (ערך דגד). י. **אין** זה 'רבי' שמידר את המשנה, אלא נשיא שבדור הראשון של אמוראי ארץ ישראל. יא. **חערוך** (ערך ש"בולושל) פירש ש'בולושל' הוא מלשון 'בלש' [וגורס 'בלושין'], שהוא מחבש. יב. **האחרונים** העירו שהמעשים המובאים בסוגייתנו נראים תמוהים מאוד, וביאר בספר טבור הארץ (פ"ת אות ס) שידוע מספרי המקובלים שבכל מאכל יש בו חלק נשמי וחלק רוחני [ראה ברוח חיים (פ"ג מ"ב) בשם ר' חיים ויטאל], וגוף המאכל הוא העיקר תחילה, ברכת העיקר פוטרת את הטפל, אבל אם בירך על המליח ואחר כך את העיקר, אינו רשאי לאכול את הטפל בלא ברכה ולסמוך על כך שברכת העיקר תפטור את הטפל למפרע, שהרי בינתיים נהנה בלא ברכה. הגר"א (פ"ת סי' ריב סק"ו). ב. **דין** זה, שברכת העיקר פוטרת את הטפל, כבר נתבאר במשנה לעיל (מג.), ששנינו 'בירך על הפת פטר את הפרפרת', וכאן השמיע התנא שאפשר שפעמים אפילו פת גם כן טפלה, שלא תאמר שלעולם אין הפת טפלה מפני חשיבותה. תלמידי רבינו יונה (ד"ה ומתני'). ג. **כלל** זה אמור בין לענין הברכה שלפני האכילה ובין לענין הברכה שלאחריה. שלחן ערוך (או"ח סי' ריב ס"ו). ד. **כלומר**, וכי יש דבר שנחשב כל כך עיקר עד שיהא חשוב יותר מהפת ויוכל לפוטרו בברכה, אף על פי שהפת גורם ברכה לעצמו [וכמבואר לעיל (מב:)] שמטעם זה אין הפת פוטרת את היין]. צל"ח (ד"ה ומי"ם). ה. **כמבואר** לעיל (נמשנה מב:), שהפת פוטרת כל הדברים הבאים מחמת הסעידה. ו. **תלמידי** רבינו יונה (ד"ה כשהכל) שפירשו באופן אחר. ז. **האחרונים** העירו, שבסוגיא כאן, וכן במקומות נוספים בש"ס (לעיל מב. פסחים סט: מגילה יב:) מובאים מעשים באמוראים שאכלו כמויות מזון גדולות ביותר. ולכאורה הנהגתם זו סותרת למה שמובאר בעירובין (סג:) שמאכלו של אדם הוא עשירית האיפה ליום [והאיפה הן שלש סאים], כפי כמות המן שירד מן השמים לכל איש ואיש, ואמרו שם שהאוכל כמידה זו הרי זה בריי ומבורך, והאוכל יותר על כך, רעבתן. ויישב בנודע ביהודה (מהדו"ק קמ"ו סי' נח ד"ה ומיהו עד) שהשיעור המוזכר בעירובין אמור ביחס לאדם ששבע ומוסיף לאכול לתענוג, שעד השיעור של עשירית האיפה אינו נקרא רעבתן, אבל אם מרבה לאכול בשביל להתענג ולמלאות התאוות ואוכל מעבר לשיעור זה, הרי זה רעבתן. אבל אדם שאינו שבע מהמאכלים שאכל, וצריך לאכול יותר משיעור זה, חלילה לקרותו רעבתן. ובביצה"ץ (מיוחסן שם ד"ה ומיהו יתכ) כתב, ששיעור אכילת רעבתן נאמר לגבי סתם מאכלים ולא לגבי דברי מתיקה, שהרי לגבי זה אמרו (מיוחסן שם): 'רוחתא לבסימא שכיח', כלומר, המעיים מתרווחים לפנות מקום לדבר מתוק [כלומר, גם אדם רגיל לעתים תאב לאכילה מרובה של מאכלים ערבים, ואין זה מעיד על כך שהוא רעבתן]. ח. **החילוק** בין יוד' לימזון' נתבאר בגמרא לעיל (לה:) וכן בעירובין (נ.), ש'זן' היינו משביע [רש"י מיוחסן שם ד"ה ומיהו], וכל דבר חוץ ממים ומלח הוא בכלל זה, אבל 'מזון' אינו נקרא אלא דבר שמזין וסועד, שהוא ענין שביעה חשוב יותר, ואין בכלל זה אלא חמשת מיני דגן. ט. **ערוך** (ערך דגד). י. **אין** זה 'רבי' שמידר את המשנה, אלא נשיא שבדור הראשון של אמוראי ארץ ישראל. יא. **חערוך** (ערך ש"בולושל) פירש ש'בולושל' הוא מלשון 'בלש' [וגורס 'בלושין'], שהוא מחבש. יב. **האחרונים** העירו שהמעשים המובאים בסוגייתנו נראים תמוהים מאוד, וביאר בספר טבור הארץ (פ"ת אות ס) שידוע מספרי המקובלים שבכל מאכל יש בו חלק נשמי וחלק רוחני [ראה ברוח חיים

אבל אחד משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, כגון, **ענבים ותאנים ורמונים**[ט], **מברך אחת מבורכות** של ברכת המזון[י], **דברי רבן גמליאל**. **וחכמים אומרים**, מברך **ברכה אחת** (**מעין שלש**[יא]), ואין חייב בברכת המזון אלא אחרי אכילת פת בלבד. **רבי עקיבא אומר, אפילו אבל שקץ** - ירק מבושל, **והוא מזונו**, שסמך עליו להיות מזונו, **מברך עליו שלש ברכות** של ברכת המזון[יב].

המשנה מבארת מה היא הברכה שמברכים לפני שתיית מים: השותה מים לצמאו מברך לפניהם **'שהכל נהיה בדברו'. רבי טרפון אומר**, מברך לפניהם[ג] **'בורא נפשות רבות וחסרונן'**[כא].

★

גמרא **הגמרא מבררת את המקורות לדברי התנאים. שואלת הגמרא: מאי טעמא דרבן גמליאל**, הסובר שכל שהוא משבעת המינים מברכים אחריו ברכת המזון. **משיבה הגמרא: דכתיב 'ארץ חטה ושעורה וגו' וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש' (דברים ח ח), וכתיב** אחריו (שם ח ט) **'ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם' וגו', וכתיב** אחריו (שם ח י) **'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך'**, והיא מצות ברכת המזון, ומשמע שהיא אמורה לגבי כל שבעת המינים המוזכרים באותה הפרשה.

הגמרא מפרשת את המקור של חכמים, הסוברים שאין חייבים בברכת המזון אלא אחרי אכילת לחם: ורבנן סוברים שהפסוק **'ארץ אשר** לא **במסכנות תאכל בה לחם' (שם ח ט) הפסיק הענין** של הפרשה, ולכן הפסוק **'ואכלת ושבעת וברכת** (שם ח י) האמור מיד לאחר מכן לא נאמר אלא לגבי **'לחם' בלבד**[כב] ולא לגבי כל שבעת המינים המוזכרים למעלה).

הגמרא מבארת איך רבן גמליאל דרש פסוק זה. שואלת הגמרא: והלא לרבן גמליאל נמי - גם כן הפסוק **'ארץ אשר** לא **במסכנות תאכל בה לחם הפסיק הענין**, ובמה חולק על חכמים. **משיבה הגמרא:** לרבן גמליאל **ההוא מבני ליה** - הפסוק הזה נצרך לפרש את המילה חטה הכתובה בפסוק הקודם **ולמעט הכוסם את החטה** - האוכל את גרעיני החטה כמות שהם[כג], שאינו מברך ברכת המזון, שלא נאמר **'ואכלת ושבעת וברכת'** ביחס לחטים ושעורים אלא כשאוכלם כ'לחם'[כד]. וכיון שהפסוק **'ארץ אשר** לא **במסכנות תאכל בה לחם'** נצרך לדרשה זו, אין אומרים שבא להפסיק את הענין כפי שאומרים חכמים.

★

הגמרא עוסקת בדין ברכת 'מעין שלש': אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי חנינא, כל תבשיל[כה] **שהוא מחמשת המינין** של דגן[כו], **פתחה מברך עליו בורא מיני מזונות, וסיפוה ברכה אחת מעין שלש**[כז].

אמר רבה בר מרי אמר רבי יהושע בן לוי, כל שהוא משאר שבעת המינין האמורים בשבח הארץ[כח] (דברים ח ח), ואינו מין דגן[כט], **פתחה מברך בורא פרי העץ, וסיפוה ברכה אחת מעין שלש.**

הגמרא מברירת מהו הנוסח של ברכת 'מעין שלש': אמר ליה אביי לרב דימי, מאי ניהו - מה היא **ברכה אחת מעין שלש. אמר ליה** רב דימי, **אפירי דעין** - על פירות העץ מברך 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם **על העץ ועל פרי העץ ועל תנובת השדה ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שהנחלת לאבותינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה**[לא], **רחם ה' אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל מקדשך ועל מזבחך ותבנה ירושלים עיר קדשך במהרה בימינו והעלנו לתוכה ושמחנו בהלכ כי אתה טוב ומטיב לכל' ונוסח הברכה החמשית המינין** של דגן, 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, **על המחיה ועל הכלכלה ועל תנובת השדה** כו' וממשיך כמו שמובא לעיל עד 'כי אתה טוב ומטיב לכל'. **וחותם** 'ברוך אתה ה' **על הארץ ועל המחיה**'[לד].

שואלת הגמרא: מיחתם בתמאי חתים - מהו נוסח חתימת הברכה. **הגמרא מבארת יותר את ענין השאלה: כי אתא** - כשבא **רב דימי** מבבל לארץ ישראל **אמר** בשם **רב, חתים בראש חודש** - בתפילת מוסף של ראש חדש חותם **'ברוך** אתה ה' **מקדש ישראל וראשי חדשים'**, ואף על פי שכלל הוא שאין חותמים בשני דברים כאחד[לה], וכאן נראה כחותם בשני דברים [א. מקדש ישראל, ב. וראשי חדשים], אין חוששים לכך[לו]. ולפי זה יש ללמוד, **הכא מאי** - כאן, בברכת מעין שלש, האם חותמים גם כן בשני דברים כעין זה [שאין זו חתימה בשני דברים ממש], כגון 'על הארץ ועל הפירות'[לז].

משיבה הגמרא: רב חקדא אמר, חותם בה 'ברוך אתה ה' **על הארץ ועל פירותיה. ורבי יוחנן אמר**, חותם בה 'ברוך אתה ה' **על הארץ ועל הפירות**'. מדברי רב חסדא ורבי יוחנן נפשט הספק של הגמרא, שאכן חותמים בברכת מעין שלש בכעין שני דברים[לח]. מלבד זאת מבואר שיש חילוק בין דבריהם, שלפי רב חסדא אומרים 'על הארץ ועל פירותיה', והיינו שמודים על ארץ ישראל ועל הפירות שלה, ולפי רבי יוחנן אומרים 'על הארץ ועל הפירות', שמודים על פירות סתם, ולאו דווקא על פירות ארץ ישראל.

הגמרא מתייחסת לחילוק שבין דברי רב חסדא לרבי יוחנן: אמר רב עמרם, ולא פליגי - אין מחלוקת בין רב חסדא לרבי יוחנן, **אלא הא** - מה שאמר רב חסדא, שהוא מכבל, נאמר לגבינו, בני בבל, שאנו חותמים 'על פירותיה', **והא להו** - ומה שאמר רבי יוחנן, שהוא מארץ ישראל, נאמר לגבי בני ארץ ישראל, ושם חותמים 'על הפירות'.

תמהה הגמרא: מתקיף לה - הקשה **רב נחמן בר יצחק**, וכי מסתבר **דאינהו אכלי** - שהם, בני ארץ ישראל, אוכלים פירות הארץ, **ואנן מברכין** - ואנו, בני בבל, שאין אנו אוכלים מפירות הארץ, מברכים עליהם.

הגמרא מתקנת את הגירסא בשמועה זו: אלא אימוד - יש להפוך את דברי רב חסדא ורבי יוחנן, **שרב חקדא אמר 'על הארץ ועל הפירות'**, שכן ראוי לברך לבני בבל, ורב חסדא היה מבבל, **ורבי יוחנן אמר 'על הארץ ועל פירותיה'**, לפי שהוא מארץ ישראל, ולאחר אכילת פירות ארץ ישראל ראוי להדגיש בברכתם שמודים על פירות הארץ[לט].

★

ברורה (סי' רח ס"ק טו). **כו. והם:** חטים, שעורים, כוסמין, שבולת שועל, שיפון. כוסמין, הוא מין חטה, ושבולת שועל ושיפון הם מיני שעורה. רש"י (ד"ה ממחם). נמצא שכולם בכלל חטה ושעורה, והם ממינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל. **כז. והיינו** שהיא ברכה שיש בה כעין שלש הברכות של ברכת המזון. ויתבאר עוד בגמרא בסמוך. **כח. ארץ** חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש'. **כט. והיינו:** ענבים, תאנים, רמונים, זיתים ותמרים. **ל. זו** היא מעין ברכה הראשונה של ברכת המזון, שהיא ברכת 'הזן'. תלמידי רבינו יונה (ד"ה דסמיך). **לא. עד** כאן דברי מעין הברכה השניה של ברכת המזון, שהיא ברכת הארץ. תלמידי רבינו יונה (ד"ה ועל ארץ). **לב. עד** כאן הוא מעין הברכה השלישית של ברכת המזון, שהיא ברכת בונה ירושלים. תלמידי רבינו יונה (ד"ה ומשם). **לג. זו** היא מעין ברכה הרביעית של ברכת המזון ['הטוב ומטיב']. ואף שנמצא שיש בה מעין ארבע ברכות, מכל מקום אינה נקראת אלא 'מעין שלש', על שם שלש ברכות העיקריות של ברכת המזון, שהן מן התורה. תלמידי רבינו יונה (ד"ה כי). **לד. זו** היא חתימה של ברכת מעין שלש על תמצת מיני דגן, ואחרי שאר פירות שמשבעת המינים חותם על הארץ ועל פירותיה' [גמרא בסמוך]. רשב"א (ד"ה זו). **לה. לפי** שאין עושים מצוות חבילות חבילות. גמרא לקמן (מט:). **לו. משום** שבאמת אין זה שני דברים נפרדים, אלא כך פירושו, מקדש ישראל שהם מקדשים את החדשים. מאירי (ד"ה שיכול) על פי הגמרא לקמן (מט:). **לז. שאלת** הגמרא שנענה ביאור, שהלא כבר נאמר לעיל שחותם 'על הארץ ועל המחיה', ומבואר אם כן שאין חרושים בזה לחותם בשתים. כך הקשה בהגהות הגר"א, ולכן, לדעתו, נכון יותר לגרוס כגירסת הרי"ף, שאינו גורס כאן את דברי רב דימי כלל, אלא גורס 'מיחתם במאי חתים רב חסדא אמר על הארץ ועל פירותיה' וכו'. ולפי זה אין שאלת הגמרא בענין חותם בשתים, אלא שהגמרא דנה בחילוק שבין דברי רב חסדא ורבי יוחנן. אבל ברש"י (ד"ה הכי) מבואר שגרס כגירסא שלפנינו [אמנם אינו מפורש בדבריו שגרס לעיל 'חותם על הארץ ועל המחיה']. **לח. שבאמת** אין זה כחותם בשתים, שכך פירושו, על הארץ שמוציאה פירות, והכל ענין אחד הוא. תוספות (ד"ה על). **לט. ואם** אכל פירות ארץ ישראל בחוץ לארץ, גם כן חותם 'על פירותיה'. רשב"א (ד"ה ולמעוטי).

מא. והוא הדין לזית ותמר, וכן לפת חטים ושעורים. שכולם כתובים בשבח הארץ, כמו שכתוב (דברים ח ח) 'ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש' [זית שמן', הם זיתים העושים שמן, ר'דבש' הם תמרים]. **מב. עיקר** ברכה המזון הן שלש הברכות הראשונות, והגמרא לקמן (מח:) מבארת ששלש הברכות של ברכת המזון כמו ברכות מהדוריתא, ואילו הברכה הרביעית של ברכת המזון היא דרבנן. לפיכך בהרבה מקומות במשנה ובגמרא נאמר 'שלש ברכות' כאשר הכוונה היא לברכת המזון. **מג. בנליון** ציין שיש ספרים שאין גורסים מילים אלו, ועל פי זה תוקן לפנינו. וכן נראה בגמרא בסמוך, שאף כי הדבר נכון, שמדובר בברכה אחת מעין שלש, אך אין זה מפורש במשנה אלא בדברי האמוראים. **מד. שלדעתו** 'ואכלת ושבעת וברכת' (דברים ח י) נאמר לגבי כל מה שהוא אוכל. רבי עובדיה מברטנורא (מ"ש ל"ב פשט) [והטעם של רבן גמליאל וחכמים יתבאר בגמרא]. ודווקא אם קבע סעודתו עליו מברך ברכת המזון לדעת רבי עקיבא, וזהו הטעם למבואר לעיל (ג:), שרבי עקיבא בירך ברכת 'מעין שלש' על תמרים ולא בירך ברכת המזון. תוספות (ד"ה רבי). **מה. רש"י** (פירוש יח: ד"ה ר"ע). **מו. נוסח** השלם של הברכה הוא 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא להחיות בהם נפש כל חי, ברוך חי העולמים', וביאור, 'וחסרונן', הם הדברים כמו לחם ומים שאי אפשר בלעדיהם, 'על כל מה שברא להחיות בהם נפש כל חי', היינו על כל מה שבעולם שגם אם לא נברא היו יכולים העולם לחיות בלעדיהם, שלא נבראו כי אם להתענג, כמו תפרחים וכיוצא בהם. תוספות (נעזל ג:, ד"ה גוזלי). **מז. רש"י** (ד"ה מלך). **מח. כל** אכילה שלא כדרכה נקראת בלשון 'כוסס'. רש"י (פירוש טו:, ד"ה כוסס). **מט. רש"י** (ד"ה ומקן). בגמרא לעיל (ג:) מבואר שלדעת רבן גמליאל לא רק אחרי לחם מברך ברכת המזון, אלא הוא הדין לדיסא ומעשה קדרה העשויים מחמשת מיני דגן, ולא נתמעט כאן אלא האוכל גרעיני חטה שלמים. ואף על פי שכתוב 'לחם', הכוונה שכל דבר שהוא נאכל לרבים כלחם חייב בברכת המזון [לעומת כוסס את החטה, שאין דרך אנשים לכוססה אלא המיעוט ובדרך מקרה]. רשב"א (ד"ה ומקן). **נ. כה. רש"י** (ד"ה מלך). ומדובר שנתמעטו הגרעינים, שאם לא כן, מברך עליו 'בורא פרי האדמה', ולאחריו 'בורא נפשות', כדין כוסס חטה. ראה משנה

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בענין ברכה האחרונה על שאר המינים: אָמַר רַב יִצְחָק בַּר אַבְדִימִי מִשּׁוּם רַבֵּינוּ[א], עַל הַבִּיצָּא - על ביצה וְעַל מֵינֵי קוּפְרָא - ועל כל מיני בשר, בָּתְחִלָּה מְבָרֵךְ שְׁהַכֹּל, וּלְבַסּוֹף 'בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת' וכו'. אֲבָל יַרְקָא לָא - אבל על הירק אין צריך לברך לאחריו.

וְרַבִּי יִצְחָק אָמַר, אֲפִילּוּ עַל יַרְקָא - ירק יש לברך אחריו 'בורא נפשות', אֲבָל מַיָּא לָא - אבל אחרי מים אין מברכים.

וְרַב פָּפָּא אָמַר, אֲפִילּוּ אחרי מַיָּא [-מים] יש לברך 'בורא נפשות'[ב].

תָּנָא זוּטְרָא עָבִיד - נהג כְּרַב יִצְחָק בַּר אַבְדִימִי, שבירך 'בורא נפשות' אחרי ביצים ובשר אבל לא אחרי ירק, וְרַב שִׁימִי בַּר אַשִׁי עָבִיד - נהג כְּרַבִּי יִצְחָק, שבירך אף אחרי ירק, ורק אחרי מים לא בירך.

הגמרא מביאה סימן לזכרון: וְסִימָנָךְ בשמועה זו, חַד כְּתָרֵי - אחד כשנים, כלומר, מר זוטרא שהוזכר כאן יחיד, בלא שם אביו, נהג כרב יצחק בר אבדימי, שהוזכר בשני שמות, בשמו ובשם אביו, וְתָרֵי כְּחַד - שנים כאחד, כלומר, רב שימי בר אשי, שהוזכר בשמו ובשם אביו, נהג כרבי יצחק שהוזכר יחיד.

הגמרא מביאה הנהגת רב אשי בענין זה: אָמַר רַב אַשִׁי, אֲנָא זְמָנָא דְּכִי מְהַדַּרְנָא - אני, בפעמים שאני נזכר מהענין[ג], עָבְדִינָא כְּכוּלְּהוּ - נוהג אני ככולם, והיינו אף כרב פפא, שלדעתו מברכים 'בורא נפשות' אף אחרי שתיית מים.

הגמרא מביאה משנה ומקשה ממנה על שיטת רב פפא: תָּנַן במשנה (מח ב), כָּל שְׁבָעִין בְּרָכָה לְאַחֲרָיו טְעוּן בְּרָכָה לְפָנָיו, וְיֵשׁ שֶׁטְּעוּן בְּרָכָה לְפָנָיו וְאֵין טְעוּן בְּרָכָה לְאַחֲרָיו. בְּשֶׁלְּמָא לְרַב יִצְחָק בַּר אַבְדִימִי, יש לפרש שכוונת המשנה לְאֲפוּקֵי יַרְקָא - להוציא מהכלל את הירק, שירק טעון ברכה לפניו ולא לאחריו, וכן לְרַבִּי יִצְחָק יש לפרש שכוונת המשנה לְאֲפוּקֵי מַיָּא - להוציא מים מהכלל, שמים טעונים ברכה לפניהם ולא לאחריהם, אֶלָּא לְרַב פָּפָּא, הסובר שמברכים ברכה אחרונה אף לאחר מים, לְאֲפוּקֵי מָאי - מה באה המשנה להוציא מן הכלל, ואמרה שהוא טעון ברכה לפניו ולא לאחריו.

מתרצת הגמרא: יש לפרש שכוונת המשנה לְאֲפוּקֵי - להוציא מכלל זה מְצָוֹת, שהדין הוא שמברכים לפני קיום המצוה, אבל לאחריה, כגון לאחר סילוק התפילין או ציצית או לאחר תקיעת שופר ונטילת לולב, אין מברכים.

שואלת הגמרא: וְלִבְנֵי מַעֲרָבָא [-ארץ ישראל] דְּתַרְתֵּי מְסַלְּקֵי תְּפִילִּיהוּ - שלאחר סילוק התפילין מְבָרְכִי - נוהגים לברך 'אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְשָׁמוֹר חֻקָּיו'[ה], לְאֲפוּקֵי מַאי - מה באה המשנה להוציא מהכלל.

משיבה הגמרא: לְאֲפוּקֵי רֵיחָנֵי - להוציא בשמים, שמברכים לפניהם ולא אחריהם[ו].

★

הגמרא מדברת על מעלת הביצים: אָמַר רַבִּי נַזָּאי אָמַר רַב, כָּל מין מאכל שֶׁהוּא בשיעור כַּבֵּיצָה, בֵּיצָה טוֹבָה מִמֶּנּוּ לגוף[ז].

כִּי אֲתָא - כשבא רַבִּין אָמַר, טָבָא בֵּיעֲתָא מְגוּלְּגֻלְּתָא - טובה ביצה אחת מגולגלת, והיינו צלויה מעט, שהיא רכה[ח], יותר מִשִּׁיתָּא קְרֵיסֵי סוּלְּתָא - משישה לוגים של סולת[ט].

כִּי אֲתָא רַב דִּימִי אָמַר, טָבָא בֵּיעֲתָא מְגוּלְּגֻלְּתָא מִשִּׁיתָּא - טובה יותר ביצה אחת מגולגלת יותר משישה לוגים של סולת [וכמו שאמר רבין], אבל ביצה מְשׁוּלְּתָא - צלויה היטב, שהיא ביצה קשה, טובה יותר מֵאַרְבָּע לוגים של סולת, והיינו שאין מעלתה כביצה צלויה מעט שהיא רכה. וביצה מְבוּשֶּׁלֶת - מבושלת במים, לגביה אמר רבי ינאי (לעיל) כָּל מאכל שֶׁהוּא בשיעור כַּבֵּיצָה, בֵּיצָה טוֹבָה מִמֶּנּוּ. וזהו לְבַר מִבְּשָׁרָא - מלבד בשר, שבשר בשיעור כביצה מועיל לא פחות מביצה.

★

שנינו במשנה: רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר אֲפִילּוּ אֲכָל שֶׁלֶּךְ - ירק מבושל כו' והוא מזונו, מברך עליו שלש ברכות.

שואלת הגמרא: וְכִי אֵיזֶהוּ מִידֵי דְּהַוֵה שֶׁלֶּךְ מְזוֹנֵי - וכי קיים דבר כזה שהשלק יהיה מזונו, כלומר שיהיה ירק מבושל שיסמוך עליו אדם להיות סעודתו. אֲמַר רַב אַשִׁי, בְּקֻלָּח שֶׁל כְּרוּב שְׁנוּ.

★

הגמרא מביאה ברייתא המבארת סגולותיהם של מאכלים שונים: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, מְחוֹל יָפֶה לְשִׁנַּיִם וְקָשֶׁה לִבְנֵי מֵעַיִם, קְרִישִׁין [-כרתי] לְשִׁנַּיִם וְיָפִין לִבְנֵי מֵעַיִם. כָּל יָרָק חַי, מוֹרִיק - נוטל תואר הפנים, וְכָל דבר קָטָן, שלא גדל כל צרכו, מְקָטְּנִין[ט], וְכָל נָפֶשׁ - כל דבר שיש בו נפש חיה, כשאוכלו כולו [כגון דגים קטנים שגדלו כל צרכם] הוא מֵשִׁיב אֶת הַנֶּפֶשׁ[י], וְכָל קָרוּב לְנָפֶשׁ - האוכל מבהמה במקום חיות שלה, מֵשִׁיב אֶת הַנֶּפֶשׁ. קָרוּב ראוי לְמָזוֹן, וְתַרְדִּין לְרִפּוּאָה. אוֹי לוֹ לְבֵית שֶׁהַפֶּת עוֹבֶרֶת בְּתוֹכוֹ - אוי לה לכרס של אדם האוכל לפת.

הגמרא דנה בדברי הברייתא: אָמַר מָר - שנינו בברייתא, מְחוֹל יָפֶה לַשִּׁנַּיִם וְקָשֶׁה לִבְנֵי מֵעַיִם. שואלת הגמרא: מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ - מה תקנתו, כלומר, אדם הרוצה לאכול טחול בשביל רפואת שיניו כיצד יעשה זאת ולא יזיק למעיו. משיבה הגמרא: נְיַמְּסֵיהּ וְנִשְׁתֵּיהּ - ילעס את הטחול ויפלטנו מפיו.

שנינו עוד בברייתא: קְרִישִׁין [-כרתי] קָשִׁין לַשִּׁנַּיִם וְיָפִין לִבְנֵי מֵעַיִם. שואלת הגמרא: מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ - מה תקנתו, שיועיל למעיים ולא יזיק לשיניים. משיבה הגמרא: לְשַׁלְּקֵינְהוּ וְנִבְלְעִינְהוּ - יבשל אותם בקדרה זמן רב עד שיתרככו מאוד ולא יצטרך ללעוס אותם בשיניו, ואז יבלע אותם.

שנינו עוד בברייתא: כָּל יָרָק חַי מוֹרִיק - נוטל תואר פניו. אָמַר רַבִּי יִצְחָק, דברים אלו נאמרו בְּסְעוּדָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל אַחַר הַקָּזָה של דם, שאז אכילת ירק חי מזיקה.

הגמרא מביאה עניינים נוספים לגבי אכילת ירק: וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק, כָּל הָאוֹכֵל יָרָק קוֹדֶם אַרְבָּע שָׁעוֹת מתחילת היום, שאין זה זמן סעודה, אֶסּוּר לְכַפֵּר הֵימֶנּוּ - אסור לדבר אתו. מַאי טַעְמָא. מִשּׁוּם רֵיחָא - משום שריח הירק היוצא מפיו קשה לבני אדם המדברים עמו, מפני שעדיין הם לא אכלו.

הגמרא מביאה מאמר של רבי יצחק בענין זה: וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק, אֶסּוּר לְאָדָם שֶׁיֹּאכַל יָרָק חַי קוֹדֶם אַרְבָּעָה שָׁעוֹת[יא].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: אֲמִימַר וּמָר זוּטְרָא וְרַב אָשִׁי הֲווּ יָתְבִי - היו יושבים יחד. אֲיָיתִי קַמַּיְיהוּ - הביאו לפניהם יָרָק חַי, והיה זה קוֹדֶם אַרְבָּעָה שָׁעוֹת מתחילת היום. אֲמַר לְהוּ אֲשִׁי אֲכַלְתּוּ[יב] - אכלו, משום שלא חששו לדברי רבי יצחק, וּמָר זוּטְרָא לָא אֲכַל. אֲמַרוּ לֵיהּ אמימר ורב אשי למר זוטרא, מַאי דַּעְתָּךְ [שמשום כך לא אכלת], אם משום דְּאָמַר רַבִּי יִצְחָק, כָּל הָאוֹכֵל יָרָק קוֹדֶם אַרְבָּעָה שָׁעוֹת אֶסּוּר לְכַפֵּר הֵימֶנּוּ מִשּׁוּם רֵיחָא, ולכן אין אתה רוצה לאכול ירק כדי שלא ייאסר לאנשים אחרים לדבר אתך, וְהָא אֲנַן הָכָא אַבְלִינַן וְקָא מְשָׁתְּיָא בַּהֲדָן - והלא אנו אכלנו ירק ואין אתה נמנע מלדבר אתנו, ובזה אתה מראה שאינך חושש לדברי רבי יצחק. אָמַר לְהוּ [-להם] מר זוטרא, אֲנָא בְּאִידָּךְ דְּרַבִּי יִצְחָק סְבִירָא לִי - אני סובר כמימרא אחרת של רבי יצחק, דְּאָמַר רַבִּי יִצְחָק אֶסּוּר לָאָדָם שֶׁיֹּאכַל יָרָק חַי קוֹדֶם אַרְבָּעָה שָׁעוֹת, אבל איני סובר שאסור לדבר עם אדם שאכל ירק. ולכן לא אכלתי בעצמי, אבל לא נמנעתי מלדבר אתכם.

א. **וְהֵיינוּ** בשם רב. רש"י (לעיל ג: ד"ה משום). ב. **בביאור** מחלוקת האמוראים כתב הפני יהושע (ד"ה אמר) שרב יצחק בר אבדימי סבר שאף על פי שברכה ראשונה שייכת בכל דבר, משום שאסור להנות מן העולם בלא ברכה, לענין ברכה אחרונה, שאינה מהנעם הזה אלא משום שהסמיכו חכמים למה שכתוב (דברים ח י) 'ואכלת ושבעת וברכת', שכתוב בשבעת המינים, צריך דבר הדומה לשבעת המינים, שהם חשובים, ובשר הוא דבר חשוב, לכן מברכים אחריו, וכן ביצה הוא דבר חשוב, וכמו שמבואר בגמרא בסמוך, אבל ירק אינו חשוב, וכמו שיובא בגמרא לקמן. ורבי יצחק סובר שאפילו אחרי ירק מברכים, משום שישנו בכלל 'ואכלת ושבעת', מה שאין כן במים, שאינם חשובים כלל ואינו מין אוכל. ורב פפא סובר שאפילו אחרי מים מברכים משום ששתייה בכלל אכילה. ג. **משמע** שרב אשי לא היה מקפיד כל כך על ברכת 'בורא נפשות', וראה לשיטה מקובצת (לעיל ג: ד"ה ואמר רבינו) ש'בורא נפשות' אינה חובה אלא רשות, וכן כתב בספר הרוקח (סי' שמב). ד. **וכל** שכן מים. רש"י (ד"ה מעתה). ה. **פירשו** התוספות (ד"ה ולבני ברכה ב): ירק אחרי סילוק התפילין היו מברכים 'לשמור חוקיו', משום שכתוב (שמות יג י) 'ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה', וסברו בני מערבא שפסוק זה נאמר לגבי תפילין, ולמדו ממנו שזמן מצות תפילין אינו אלא ביום, אבל בלילה אסור להניח תפילין, ולפיכך כשהיו מסלקים את התפילין בסמוך לשקיעה היו מברכים 'לשמור חוקיו' [כאשר הכוונה ל'חוקה' הנזכרת בפסוק]. אבל שאר המצוות, כגון ציצית, אף שבלילה פטור מציצית, מכל מקום אין בזה איסור, ולכן אין מברכים כשמורידים את הציצית. ואכן הגמרא כאן היתה יכולה לתרץ, שכוונת המשנה למעט ציצית, שמברכים לפני קיום המצוה ולא לאחריה, אלא שנוח יותר לגמרא לתרץ שכוונת המשנה למעט בשמים, משום שהוא דבר מחלט, שעל כל הבשמים אין מברכים לאחריהם, מה שאין כן במצוות [כך תירצו התוספות בנדה, אבל כאן נשארו התוספות בצריך עיון]. וכתבו עוד בתוספות, שאנו אין סוברים ככני מערבא, משום שבמנחות (לו:) מוכח שלהלכה לילה זמן תפילין הוא [ורק מדרבנן אסור, מחשש שמא ישן בהן ויפיח]. והפסוק 'ושמרת את החוקה' (שמות יג י) אינו מדבר בתפילין אלא בפסח. ו. **לפי** שהנאה מרעטת היא. רש"י (מה ע. ד"ה ריחני). ז. **אבל** אם יקח יותר מכביצה של מאכל אחר, יחכן שתועלתו תעלה על תועלת ביצה אחת. ח. **וראויה** לגמוע אותה (מיימוני מ"ת), [כלומר שהיא נוחלת כולה, ולא כמו ביצה הנקראת 'רכה' בימינו, שהחלבון שלה קשה]. ומגולגלת, היינו מעורבבת. רמב"ם (פי"ח מ"ג מ"ג). ט. **לוג**, הן שש ביצים. כך ששיטה לוגים הן שלשים ושש ביצים. י. **שהוא** מזון, כמו שמבואר בברייתא לקמן. רש"י (ד"ה קשין). יא. **בלומר**, גורם לכך שאבריו לא יגדלו כל צורכם. או הכוונה, שהוא מתיש כחו ומחלישו. ברכת אברהם (ד"ה ונ קטן). יב. **בלומר**, מחזקתו, וכאילו משיבה לו נפשו. הערוך (ערך נפש). יג. **לבאורה** הטעם בזה גם כן משום ריח, וכנ"ל.

הגמרא חוזרת לדברי הברייתא. שנינו בברייתא: כָּל דבר **קָטָן**, שלא גדל כל צרכו, **מְקַטְּנִין. אָמַר רַב חִסְדָּא**, הדברים אמורים **אֲפִילּוּ** בְּגוֹזָלוֹ **בַּר זוּזָא** - גדי שמן וטוב ששוה זוז, שאף על פי שהוא שמן וטוב, כיון שלא גדל כל צרכו, הרי הוא מקטין. **וְלָא אָמְרַן** - ולא אמרו שכל קטן מקטין, **אֶלָּא** בקטן כזה **דְּלֵית בֵּיהּ רְבָעָא** - שלא גדל עד רביעית מגודלו השלם, כגון טלה שאין בו רביעית של איל, או גדי שאין בו רביעית של שעיר גדול, וכן כל דבר, **אֲבָל אִית בֵּיהּ רְבָעָא** - אבל אם הגיע לרבע מגודלו השלם, **לֵית לָן בָּהּ** - אין לנו בו שום חשש.

שנינו עוד בברייתא: כָּל נֶפֶשׁ - כל דבר חי הנאכל שלם, **מַשִּׁיב נֶפֶשׁ. אָמַר רַב פָּפָּא**, הדברים אמורים **אֲפִילּוּ** בְּגוֹזָלוֹ **דְּבֵי גִילַּי** - בדגים קטנים מאוד המצויים בין הקנים באגם, ואין דרכן לגדול יותר[יד].

שנינו עוד בברייתא: כָּל הַקָּרוֹב לָנֶפֶשׁ - האוכל מבהמה במקום החיות שלה, **מַשִּׁיב אֶת הַנֶּפֶשׁ. אָמַר רַב אֲחָא בַּר יַעֲקֹב**, וזהו **עוּקְּמָא** - צואר, שהוא מקום השחיטה, וסמוך ללב ולמעיים[טו].

הגמרא מספרת בענין זה: אָמַר לֵיהּ רָבָא לְשַׁמְעָיָה - לשמש שלו, **בְּי מָרֵיתְתְּ לִי אוּמְצָא דְּבִישְׁרָא** - כשאתה הולך לטבח לקנות לי חתיכת בשר חזי, **טָרַח וְאַיְיתֵי לִי מֵהֵיכָא דְּמָקְרַב לְבֵי בְּרוּז** - תתאמץ בשביל להביא לי חתיכה מהמקום שבירכו שם על השחיטה, כלומר מהצואר.

שנינו עוד בברייתא: בְּרוּב לְמָזוֹן וּתְרֵדִין לִרְפוּאָה. מקשה הגמרא: וכי כן הוא הדבר **שִׁבְּרוּב לְמָזוֹן אֵין** [-כן] **וְלִרְפוּאָה לֹא, וְהָא תַּנְיָא** - והרי שנינו בברייתא, **שִׁשָּׁה דְּבָרִים מְרַפְּאִין אֶת הַחוֹלֶה מֵחֳלָיוֹ וּרְפוּאָתָן רְפוּאָה**[טז], **וְאֵלּוּ הֵן, בְּרוּב, וּתְרֵדִין, וּמֵי כִיסִין** - תבשיל העשוי ממין נענע, **דָּבָשׁ**[יז], **וְקֵיבָה, וְחֶרֶת** - ורחם של בהמה, **וְיוֹתֶרֶת הַכָּבֵד**[יח]. **מתרצת הגמרא: אָלָּא אִימָא** - אלא אמור ותקן את גירסת הברייתא, **בְּרוּב אַף לְמָזוֹן.**

שנינו עוד בברייתא: אוֹ לְךָ לְבֵית שֶׁהַלֶּפֶת עוֹבֶרֶת בְּתוֹכוֹ - אוי לה לכרס של אדם האוכל לפת. **מקשה הגמרא: אֵינִי** - וכי כן הוא הדבר, **וְהָא אָמַר לֵיהּ רָבָא לְשַׁמְעָיָה** - והרי אמר רבא לשמשו, **בְּי חֲזִית לְפָתָא בְּשׁוּקָא** - כשאתה רואה לפת בשוק, **לָא תֵּימָא לִי בְּמַאי בָּרֵכְתָּ רִיפְתָּא** - אל תשאל אותי 'עם מה תאכל לחם', אלא תדע לבד שודאי ארצה לאכול עם לפת. מוכח מהנהגתו של רבא, שלפת הוא דבר טוב, ולא כדברי הברייתא. מתרץ אביי, **אָמַר אַבָּיֵי**, דברי הברייתא נאמרו **מְבָּלֵי בָּשָׂר** - בלפת שנתבשלה בלי בשר, שהיא קשה לגוף, אבל כשמבושלה עם בשר, השומן של הבשר מכחיש את כחה של הלפת, ואז היא טובה לגוף. **וְרָבָא אָמַר**, דברי הברייתא נאמרו לגבי אכילת לפת **מְבָּלֵי יַיִן** - כשאין שותה אחריה יין, אבל כששותה אחריה יין, אינה מזיקה לגוף.

הגמרא מביאה דברי אמוראים נוספים בביאור דברי הברייתא לגבי אכילת לפת: אִיתְּמַר, רַב אָמַר, מה שאמרו בברייתא שאכילת הלפת מזיקה, נאמר בלפת **מְבָּלֵי בָּשָׂר, וּשְׁמוּאֵל אָמַר, מְבָּלֵי עֲצִים** - שלא בישלו אותה הרבה [על אש העצים]. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, מְבָּלֵי יַיִן** ששותה לאחריה. **אָמַר לֵיהּ רָבָא לְרַב פָּפָּא, סוּדָנִי** - אדם העוסק בעשיית שכר תמרים[יט], **אֲנַן תְּבָרְינַן לֵהּ בְּבִשְׂרָא וְחַמְרָא** - אנו שוברים את כח הלפת על ידי בישולה עם בשר ועל ידי שתיית יין אחריה, **אַתּוּן דְּלָא נְפִישׁ לְכוּ חַמְרָא** - אתם, בביתכם, שאין אצלכם כל כך הרבה יין, שהרי שותי שכר אתם, **בְּמַאי תְּבָרִיתוּ לֵהּ** - במה אתם שוברים את כחה[כ]. **אָמַר לֵיהּ** רב פפא לרבא, **בְּצִיבֵי** - בעצים, כלומר על ידי שמבשלים אותה זמן רב. **הגמרא מספרת, שאכן כך נהגו בביתו של רב פפא: כִּי הָא דְּבִיתְהוּ דְּרַב פָּפָּא** - וכמו שנהגה אשתו של רב פפא, **דְּהָתַר דְּמִבַּשְּׁלָא לֵהּ** - שלאחר שבישלה לפת, **תְּבָרָא לֵהּ בְּתַמְנֵן אוּפֵּי פָּרְסֵיתָא** - היתה שוברת את כחה על ידי בישול נוסף בשמונים בקעיות של עצים גדולות, שהיתה שורפת אותן תחת קדרת הלפת.

*

הגמרא מביאה ברייתא נוספת לגבי תכונות המיוחדות של דג קטן מליח: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **דָּג קָטָן מְלֵיחַ, פִּטְמִים שֶׁהוּא מְמִית.** ואלו הם המקרים שבהם הוא עלול להמית, **בְּיוֹם שְׁבָעָה** למליחתו, וכן **בְּיוֹם עֲשָׂרָה, וּבְעֶשְׂרִים וְשִׁבְעָה, וְאָמְרֵי לֵהּ** - ויש אומרים, **בְּיוֹם עֲשָׂרִים וּשְׁלֹשָׁה. וְלָא אִתְּמַר** - ולא אמרנו דברים אלו **אֶלָּא בְּמָתְנֵי וְלָא מָתְנֵי** - בדג שצלוהו מעט ולא נצלה כל צרכו, **אֲבָל מָתְנֵי שָׁפִיר, לֵית לָן בָּהּ** - אבל בדג צלוי כל צרכו, אין לנו שום חשש. **וְדְלָא מָתְנֵי שָׁפִיר לָא אִתְּמַר** - ואפילו בדג שלא נצלה היטב לא אמרנו **אֶלָּא דְּלָא שְׁתָא בָּתְרֵיהּ שִׁכְרָא** - אלא באופן שלא שתה אחריו שכר, **אֲבָל שְׁתָא בָּתְרֵיהּ שִׁכְרָא, לֵית לָן בָּהּ** - אבל אם שתה אחריו שכר, אין לנו שום חשש.

*

הגמרא עוסקת בדין ברכה שלפני שתיית המים. שנינו במשנה: וְהַשּׁוֹתֶה מַיִם לְצָמְאוֹ וכו' מברך שהכל נהיה בדברו.

שואלת הגמרא: לְאַפּוֹקֵי מַאי - מה באה המשנה להוציא מכלל זה, כלומר, איזה אופן של שתיית מים אינו נכלל ב'לצמאו'. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב אִידִי בַּר אָבִין, לְאַפּוֹקֵי** - כוונת המשנה להוציא **לְמַאן**

יד. **אבל** דג גדול, ולא גדל רבע מגודלו השלם, זהו שאמרו עליו, כל קטן מקטין. טו. **רש"י** (ד"ה עוקמא). ובמהרש"א (ד"ה כל) כתב שפירושו דחוק, שהרי רוב בשר הגוף קרוב יותר ללב ולמעיים מבשר הצואר. ולכן פירש ש'כל הקרוב לנפש', היינו שקרוב למקום השחיטה שמשם יצא הדם שהוא הנפש, כמו שכתוב (דברים יב כג) 'כי הדם הוא הנפש'. וזהו שמובא בסמוך שרבא אמר לשמשו להביא בשר הקרוב למקום השחיטה, משום שהוא קרוב ליציאת הנפש, אף שהוא רחוק יותר מלב ומעיים. טז. **שאינה** ארעית אלא מתקיימת לתמיד. ברכות הנהנין (נקודות) מז: ד"ה ופופמא).

יז. **דְּבַי** גירסתנו נמצא שיש כאן שבעה דברים ולא ששה. וצריך בגליון, שיש לגרוס 'יבש' במקום 'דבש', והיינו שמדובר בתבשיל סיסין יבשים. וכן הגירסא בעבודה זרה (סט:). יח. **היינו** הבשר החצוין בין הריאה לכבד, ונקרא סרעפת. יט. **רש"י** (ד"ה סודני). וכן מובא בפסחים (קיג:) שרב פפא אמר, אם לא שהייתי עוסק בעשיית שכר, לא הייתי מתעשר. ופירשו שם עוד שמקום עשיית השכר נקרא 'בית סודנא', מלשון 'סוד נאה', כלומר עצה טובה היא לעסוק באומנות זו, שהרי מתעשרים ממנה. אמנם במנחות (פג. ד"ה סודני) ובבבא (יב: ד"ה סודני) הביא רש"י פירוש נוסף, שסודני היינו תלמיד חכם, על שם 'סוד ה' ליראיו' (תהלים כה יד). כ. **רבא** סבר שמה שמבשלים את הלפת עם בשר, אינו מספיק בפני עצמו להכחיש את כחה, אם לא ששותה יין אחריה. וכמבואר בדבריו לעיל.

דַּחֲנַקְתֵּיהּ אוּמְצָא - מי שנתקעה לו חתיכת בשר בגרונו, ושותה מים בשביל להחליקה. שכיון שאינו נהנה מהם, אינו מברך לפניהם[א].

★

שנינו עוד במשנתנו: רַבִּי טָרְפוֹן אוֹמֵר [השותה מים לצמאו מברך] **בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת וְחֶסְרוֹנָן**[ב]. הגמרא מבררת **אם ההלכה כחכמים או כרבי טרפון: אָמַר לֵיהּ רָבָא בַּר רַב חָנָן לְאַבָּיֵי, וְאָמְרֵי לַהּ** [-ויש אומרים] שרבא בר רב חנן אמר כן **לָרַב יוֹסֵף, הֲלָכְתָא מַאי** - איך ההלכה במחלוקת זו. **אָמַר לֵיהּ, פּוֹק חֲזֵי מַאי עָמָא דְּבָר** - צא וראה מה העם נוהג, וככר נהגו לברך בתחילה ׳שהכל׳ ולבסוף ׳בורא נפשות׳.

הדרן עלך כיצד מברכין

פרק שביעי - שלשה שאכלו

פרק זה עוסק בעניני זימון וברכת המזון. אחר סעודת פת, חובה לברך ברכת המזון. כאשר שלשה סעדו באחד[ג], מצוה עליהם לזמן יחד, כלומר להזמין עצמם באמירה לברך כאחד[ד]. אמירה זו נקראת ׳ברכת הזימון׳[ה], וסידרה הוא, שאומר אחד מהם ׳נברך שאכלנו משלו׳[ו], והאחרים עונים ׳ברוך שאכלנו משלו ובטובו חָיִינוּ׳, והוא חוזר ואומר ׳ברוך שאכלנו משלו ובטובו חָיִינוּ׳[ז].

בפרק זה יתבארו כל דיני הזימון, כגון בכמה אנשים מזמנים, מי הם הראויים להצטרף לזימון, על איזה מאכל אפשר לזמן, וכיצד נעשית מצות הזימון.

משנה דינם של שלושה שסעדו יחד: שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ פת[ח], כְּאֶחָת - ביחד, ככני חבורה אחת[ט]. **חַיְּבִין זִמּוּן** - להזדמן יחד לברך ברכה הנאמרת בלשון רבים, כגון ׳נברך שאכלנו משלו׳.

המשנה מבארת מי הם המצטרפים לזימון ומי הם שאינם מצטרפים, ובכלל זאת גם איזו פת מותרת באכילה והאוכלה מצטרף לאוכלים האחרים לזמן עליה, ואיזו פת אסורה באכילה ואין האוכלה מצטרף עם האחרים לזימון[י].

תחילה מבארת המשנה מי הם המצטרפים לזימון: אם אחד מן השלשה **אָכַל דָּמַאי**, והיא פת שנעשתה מתבואה עמי הארץ החשודים על המעשרות[יא], שחייבוה חכמים במעשרות מספק, וזה אכל בלא שעישרה.

וכמו כן אם אכל פת של **מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן שֶׁנִּטְּלָה** [-שהופרשה] **תְּרוּמָתוֹ** של המעשר [׳תרומת מעשר׳], אך לא הופרשה ממנו ׳תרומה גדולה׳[יב].

או אכל **מַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְהֶקְדֵּשׁ שֶׁנִּפְדּוּ**[יג] - פת של מעשר שני חרץ לירושלים או פת הקדש, שאמנם כבר נפדו, אולם לא הוסיפו חומש על פדיונם כדין[יד].

וְכן **הַשָּׁמֵשׁ** שֶׁשרת את השָׁנִים שהיו מסובים בסעודה, **וְאָכַל** עמם **כַּזַּיִת**[טו], כדי להצטרף עמם לזימון[טז].

וְכן **הַכּוּתִי** - מן הגויים שהביא מלך אשור מכותא ומשאר ארצות והושיבם בערי שומרון, ונתגיירו מאימת האריות שהיו אוכלים בהם כמפורש בספר מלכים (ב׳ י״ז כה), והיו מדקדקים בשמירת תורה שבכתב.

על כל אחד מהנזכרים שהצטרף לסעודה **מְזַמְּנִין עָלָיו**[יז], ואף על אלו מהם שנראה שיש שמץ עבירה באכילתם מזמנים עליהם, לפי שאין כאן ברכה בעבירה כפי שיתבאר בגמרא (לעיל מז ע״ב ועי״ש)[יח].

עתה מבארת המשנה מי הם שאינם מצטרפים לזימון: אִם אָכַל טָבֵל - תבואה שלא הפריש ממנה תרומות ומעשרות[יט], שהיא אסורה באכילה.

וכמו כן אם אכל **מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן שֶׁלֹּא נִטְּלָה** [-הופרשה] ממנו **תְּרוּמָתוֹ** - ׳תרומת מעשר׳, שהוא אסור באכילה[כ].

וכמו כן אם אכל **מַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְהֶקְדֵּשׁ שֶׁלֹּא נִפְדּוּ**, שהמעשר שני אסור באכילה מחוץ לירושלים וההקדש אסור באכילה בכל מקום, ואכלם שלא כדינם[כא].

וְכן **הַשָּׁמֵשׁ שֶׁאָכַל פָּחוֹת מִכַּזַּיִת**[כב], **וְהַגּוֹבְרִי.**

כל אחד מאלו **אֵין מְזַמְּנִין עָלָיו**, אלו שיש איסור באכילתם משום שאין מזמנים על אכילת איסור, שאין זה מברך אלא מנאץ[כג], והאחרים מהטעמים שיתבארו בגמרא[כד].

נָשִׁים וַעֲבָדִים וּקְטַנִּים[כה] **אֵין מְזַמְּנִין עֲלֵיהֶן**, דהיינו שאם אכלו יחדיו שני אנשים ועמם אשה או עבד או קטן, אינם נחשבים כשלשה להתחייב בזימון[כו].

המשנה מבארת מהו שיעור האכילה לענין זימון: עַד כַּמָּה מְזַמְּנִין - עד כמה יאכל עמהם אחד ויתחייב עמהם בזימון לענין שיוכל לברך על הכוס ולהוציאם ידי חובת ברכת המזון[כז]. **עַד** שיאכל פת בשיעור **כַּזַּיִת**[כא]. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר**, אינו מברך **עַד** שיאכל פת בשיעור **כְּבֵיצָה**[כב][כא].

★

גמרא שנינו במשנה, שלשה שאכלו כאחד חייבים לזמן. מבררת הגמרא: מְנָא הָנֵי מִילֵּי [-מנין לנו דבר זה] ששלשה ראויים לומר ברכת זימון[כב].

משיבה הגמרא: אָמַר רַב אַסִּי, דבר זה נלמד ממשמעות הכתוב, **דְּאָמַר קְרָא** - שנאמר בפסוק (תהלים לד ד) **׳גַּדְּלוּ לַה׳ אִתִּי וּנְרוֹמְמָה שְׁמוֹ יַחְדָּו׳**, ומשמע

א. **דונקא** במים, שאין בהם טעם, והנאתם היא רק להורות את צמאונו, והנהנה של החלקת החתיכה שנתקעה בגרונו אינה נחשבת הנאה, אינו מברך באופן זה, אבל בשאר המשקים, שיש בהם טעם והגוף נהנה מהם, מברך אפילו אם עיקר כוונתו להחליץ את החתיכה שנתקעה. וכמו שמוכח לעיל (לג:) שדבר ששותה אותו לרפואה, כיון שעל כל פנים נהנה מטעמו, צריך לברך. תוספות (ד״ה דחנקתיה). ב. **ומדובר** בברכה שלפני השתיה. רש״י עירובין (יז: ד״ה כי טרפון). ולגבי הברכה שלאחר שתיית מים, כתב בתוספות הרא״ש (ד״ה כי טרפון), שלדעת רבי טרפון אינו מברך כלום, שהרי לא מצאנו ברכה אחרת שתהיה שייכת לאחר שתיית מים אלא ׳בורא נפשות׳, וכיון שלרבי טרפון מברך ברכה זו לפני השתיה, משמע שלאחרי השתיה אינו מברך כלום. אמנם ראה ברשב״א (ד״ה כי טרפון). ג. **שישבו** שלשתם סביב שולחן אחד, או ליד מפה אחת כשאין שולחן ויושבים על גבי קרקע. משנה ברורה (סי׳ קצ ס״ק יח). ד. **ענין** הזימון הוא שהמזמן מודיע למסובים להתעורר ולברך מתוך כוונה. מאירי (ד״ה ומעתה). ובכל בו (סימן כה) כתב, שכבוד הקב״ה הוא כאשר מתחברים המסובים ומעוררים זה את זה לברכו ולהודות לו ולשבחו על שפע טובתו, וכן שיש בכך משום עם הדרת מלך׳ (משלי יד כח). ה. **אמנם** לא הזכירה המשנה אלא דברים שיש בהיתרם או איסורם איזה דבר חידוש, כי את הידוע והפשוט לכל אין צורך להזכיר. ראה בפירוש ממנה ׳תרומה גדולה׳ הניתנת לכהן, כלומר, שהוא לוקח מהפירות שיעור מסוים והוא מייחדו לתרומה גדולה [וחלק זה מתקדש ומותר באכילה לכהנים בלבד]. אחר כך מפריש ׳מעשר ראשון׳ [עשירית מהתבואה] הניתן ללוי, כלומר, שהוא מייחד עשירית מהפירות וקובע להם שם ׳מעשר ראשון׳, ובזה נקבע דינם להנתן ללוי, [ובפירות אלו אין קדושה, אלא שהם ממון הלויים, ועל כן אדם זה שאכל מעשר ראשון אינו צריך להיות לוי דווקא]. הלוי מפריש עשירית ממה שקיבל, שהיא חלק אחד ממאה מכלל התבואה, ונקראת הפרשה זו ׳תרומת מעשר׳ וניתנת לכהן [אף היא, כתרומה גדולה, מותרת באכילה לכהנים בלבד]. הפרשה נוספת היא מעשר שני, ותתבאר בהערה הסמוכה. אדם זה אכל פת שנעשתה מתבואה שהיא מעשר ראשון, וממעשר זה אמנם הופרשה תרומת מעשר [שאם לא כן הוא אסור באכילה] אך לא הופרשה ממנו תרומה גדולה, כי המעשר הופרש קודם להפרשת התרומה ונמצא שהתרומה לא הופרשה ממנו. פירות שלא הופרשה מהם תרומה גדולה, הם טבל גמור ואסורים באכילה. אולם כאן אין זו אכילת איסור, מפני שכמבואר בגמרא להלן (מז:), מדובר כאן שהקרים והפרוש את המעשר עור קודם שחל חיוב תרומה גדולה, דהיינו לפני הדישה, בעוד שהיו נרגעיו החבואה בתוך השיבולים, שאין חיוב תרומה גדולה חל אלא לאחר דישה והעמדת הכרי, כמבואר להלן (מז:). ו. **אחר** ההפרשות הנ״ל, יש להפריש מהתבואה מעשר נוסף הנקרא ׳מעשר שני׳, ובעליו חייב להעלותו ולאכלו בירושלים. אם העלאת התבואה היא טורח עבורו, יכול הוא לפדותו [-לחללן] על כסף, שפודהו ואומר ׳הרי המעות הללו תחת הפירות הללו׳, או ׳הפירות הללו מחוללות על המעות הללו׳, והכסף נעשה קדוש והוא מעלהו לירושלים וקונה בו דברי מאכל ושתייה ואוכלם שם, כמתוב בספר דברים (יד פס׳ כה) ׳וצרת הכסף בידך והלכת אל המקום אשר יבחר ה׳ אלהיך בו, ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך בבקר ובצאן ובין ובשכר וגו׳ ואכלת שם לפני ה׳ אלהיך׳. התבואה שנפדתה יוצאת לחולין ומותרת באכילה בכל מקום. גם המקדיש ככר לחם לבדק הבית, יכול הוא לפדותו בכסף [ולתת את הכסף להקדש] והככר יוצא לחולין. בעת פדיון המעשר שני או ההקדש, על הבעלים להוסיף חומש על דמי הפדיון, וראה על כך בהערה הבאה. ט. **הפודה** מעשרו לעצמו, מוסיף עליו חומש [כגון אם היה שוה ארבעה זוז נותן חמשה, רמב״ם (משנה שני פ״ב ה״ט)], שנאמר (ויקרא כז לא) ׳ואם גאל יגאל איש ממעשרו חמישיתו יוסף עליו׳. ראה במסכת מעשר שני (פ״ד מ״ג ומפרשים שם). וכן הפודה את הקדשו מוסיף את החומש, ראה בבבא מציעא (נה:). י. **דהלן** בגמרא (מז:) מבואר שבאה המשנה להשמיענו שאף שכלל אין לו קביעות עמהם, שהוא אוכל בעמידה וגם הולך ובא באמצע אכילתו, מצטרף לזימון. יא. **אולם** דווקא לענין הצירוף לזימון די באכילת כזית, אבל לענין זימון על הכוס להוציא את האחרים ידי ברכת המזון, בדבר זה נחלקו להלן בהמשך המשנה, שלדעת רבי יהודה אין המזמן יכול להוציאם ידי חובתם עד שיאכל כביצה. רש״י (ד״ה ומצטרף) ע״פ ביאור הפני יהושע והצל״ח בדבריו. יב. **על** פי האמור כאן מזמנים על הכותי. אולם בגמרא בחולין (ו:) מבואר שברקו חכמינו אחריהם ומצאו להם דמות יונה בראש הר גרזיים שהיו עובדים אותה. ומאז עשאום כעובדי כוכבים גמורים לכל דבריהם ובכלל זאת גם שאין מזמנים עליהם. יג. **רש״י** (ד״ה והשמש). [יש שכתבו שמשמע מלשונו שגם באכילת השמש יש שמץ איסור, ודנו בביאור הדברים, ראה צל״ח הורע יעקב (בכ״מ סב)]. יד. **הרמב״ם** בפירוד המשנה והרע״ב פירשו שטבל היא מלה מורכבת ׳טב לא׳ [-לא טוב], והערוך (ערך טפל) פירש שהיא מלשון טבלא של עץ, שאינו ראוי למאכל כעץ. טו. **כן** סברה הגמרא (מז:) מתחילה, אולם לבסוף ביארה את דברי המשנה באופן אחר. טז. **כן** היא ששנות המשנה, אולם בגמרא (שם) יתבארו דברי המשנה באופן אחר. יז. **הלכה** זו אין בה כל חידוש [שדאי לא עדיף השמש משאר בני הסעודה שהם צריכים לאכול לפחות כזית (פני יהושע בכ״מ ור״ש הנמצים)], וחזרה עליה המשנה אגב שהוצרכה לחזור על רוב המקרים שהחזכור לעיל. גמרא (לקמן מז:). יח. **ושם** יתבאר גם באיזה אופן מדובר בכל דין ודין ומהו החידוש בו. יט. **שאינם** בני דעה, כלומר כשאינם יודעים ענין הברכה שהוא רוממות ה׳. אבל אם הם יודעים למי מברכים מזמנים עליהם. רמב״ם (פירוש המשנה). וראה מחלוקת בענין זה להלן בגמרא (מח:). כ. **מעט** הדבר שאין נשים ועבדים וקטנים מצטרפים לזימון, הוא משום שאינם חייבים בזימון, וברור שמי שאינו מחויב בזימון אינו מצטרף לחייב אחרים. ספר המכתם (ד״ה נשים), וכדלקמן בגמרא (ע:), וראה רש״י שם (ד״ה לשיכול) ותוספות (ד״ה שאני). כא. **דהיינו** כחצי ביצה בינונית עם קליפתה [לשיעור הגר״ח נאה הוא נפח 72 סמ״ק, ולשיעור החזו״א 50 סמ״ק], ודעת הרמב״ם שכזית הוא כשליש ביצה. משנה ברורה (סימן תפו ס״ק ל). כב. **דהיינו** כשני זיתים, וכנזכר בהערה קודמת. כג. **דהיינו** כאדם המנאץ לחברו ואומר לו ׳אכלת משלי׳. כד. **ראה** להלן (מח:). כה. **ואפילו** אם הם בני חורין, שכן הוא הדין בכל מי שאינו חייב בברכת המזון, כגון מי שאכל כזית בלבד. ראה בהערה לעיל (מה:). כו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). כז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). כח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). כט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). ל. **ראה** בהערה לעיל (מה:). לא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). לב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). לג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). לד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). לה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). לו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). לז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). לח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). לט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). מט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). נט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). ס. **ראה** בהערה לעיל (מה:). סא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). סב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). סג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). סד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). סה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). סו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). סז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). סח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). סט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). ע. **ראה** בהערה לעיל (מה:). עא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). עב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). עג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). עד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). עה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). עו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). עז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). עח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). עט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). פט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). צט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). ק. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קי. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קיא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קיב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קיג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קיד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קטו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קטז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קיז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קיח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קיט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קכט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קל. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קלא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קלב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קלג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קלד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קלה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קלו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קלז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קלח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קלט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קמט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קנט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קס. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קסא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קסב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קסג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קסד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קסה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קסו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קסז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קסח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קסט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קע. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קעא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קעב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קעג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קעד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קעה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קעו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קעז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קעח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קעט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קפט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). קצט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). ר. **ראה** בהערה לעיל (מה:). רא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). רב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). רג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). רד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). רה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). רו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). רז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). רח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). רט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). ש. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שי. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שיא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שיב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שיג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שיד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שטו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שטז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שיז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שיח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שיט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שכט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). של. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שלא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שלב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שלג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שלד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שלה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שלו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שלז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שלח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שלט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שמט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שנט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שס. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שסא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שסב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שסג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שסד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שסה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שסו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שסז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שסח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שסט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שע. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שעא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שעב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שעג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שעד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שעה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שעו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שעז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שעח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שעט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שפט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). שצט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). ת. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תי. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תיא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תיב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תיג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תיד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תטו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תטז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תיז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תיח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תיט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תכט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תל. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תלא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תלב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תלג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תלד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תלה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תלו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תלז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תלח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תלט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תמט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תנט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תס. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תסא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תסב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תסג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תסד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תסה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תסו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תסז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תסח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תסט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תע. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תעא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תעב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תעג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תעד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תעה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תעו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תעז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תעח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תעט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תפט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תצט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תק. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקי. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקיא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקיב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקיג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקיד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקטו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקטז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקיז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקיח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקיט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכ. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכב. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכג. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכד. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכה. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכו. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכז. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכח. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקכט. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקל. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקלא. **ראה** בהערה לעיל (מה:). תקלב. **רא

שאחד אומר לשנים ׳גדלו לה״ יחד ׳איתי׳, והרי כאן שלשה הראויים יחדיו לרומם את שם ה׳ ולומר את ברכת הזימון.

רַבִּי אַבָּהוּ אָמַר, דין זה נלמד **מֵהָכָא** [-מפסוק זה], שנאמר (דברים לג ג) ׳**כִּי שֵׁם ה׳ אֶקְרָא הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ**׳, ומשמע שהיחיד אומר לשנים, כשאקרא את שם ה׳ אתם הבו גודל לאלהינו, הרי ששלשה ראויים להגדיל את שמו יתברך ולומר ברכת זימון[נא].

הגמרא מביאה דין נוסף הנלמד מהפסוק ׳גדלו לה׳ איתי׳: אָמַר רַב חָנָן בַּר אַבָּא, מְנַיִן שֶׁעוֹנֶה אָמֵן על ברכה שהוא שומע מפי המברך **שֶׁאֵ**[נא] **נְגַבִּיהַּ** את **קוֹלוֹ יוֹתֵר מִן הַמְבָרֵךְ, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) ׳**גַּדְּלוּ לַה׳ אִתִּי וּנְרוֹמְמָה שְׁמוֹ יַחְדָּו**׳, ו׳גדלו לה״ היא עניית אמן, ולשון ׳איתי׳ משמע בשוה לי, והיינו שקול העונה יהיה שוה לקולו של המברך[נב].

הגמרא מביאה דין דומה לענין קריאת התורה: אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, מְנַיִן שֶׁאֵין הַמְתַרְגֵּם [-העומד ליד הקורא בתורה ומתרגם את הפסוקים ללשון ארמית כדי שיבינו המון העם[נג]] **רַשַּׁאי לְהַגְבִּיהַּ** את **קוֹלוֹ יוֹתֵר מִן הַקּוֹרֵא** בתורה, אלא יתרגם בקול השוה לקולו של הקורא, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שמות יט יט) ׳**מֹשֶׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל**׳, שמשה היה מדבר ומתרגם לעם את מה שנענה מפי הגבורה[נד], ויש בפסוק זה יתור לשון, **שֶׁאֵין תַּלְמוּד לוֹמַר** - שבפשטות אין מלמדנו הכתוב דבר בתיבת ׳בְּקוֹל׳ ותיבה זו לכאורה מיותרת[נה], **וּמָה תַּלְמוּד לוֹמַר** - אלא מה מלמדנו הכתוב בתיבת ׳בְּקוֹל׳, שהשם ענה למשה **בְּגוּבַהּ קוֹלוֹ שֶׁל מֹשֶׁה**, ומכאן שיהא קול המתרגם שוה לקולו של הקורא[נו].

הגמרא מביאה ברייתא שנאמר בה דין זה: תַּנְיָא נָמֵי הָכִי - כן שנינו גם בברייתא, **אֵין הַמְתַרְגֵּם רַשַּׁאי לְהַגְבִּיהַּ קוֹלוֹ יוֹתֵר מִן הַקּוֹרֵא** בתורה, **וְאִם** הקורא קרא בקול גבוה **וְאִי אֶפְשָׁר לַמְתַרְגֵּם לְהַגְבִּיהַּ** את **קוֹלוֹ** עד שיהיה **בְּנֶגֶד הַקּוֹרֵא** ושוה לו, **יְמַנֵּךְ** - ינמיך **הַקּוֹרֵא** בתורה את **קוֹלוֹ וְיִקְרָא** בקול השוה לקולו של המתרגם[נח].

הגמרא שבה לדיני זימון ומבררת אם גם שנים שאכלו רשאים לזמן: אִתְּמַר - נאמר בבית המדרש, **שְׁנַיִם שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת** ורוצים לזמן, **פְּלִיגִי** - נחלקו בנידון זה **רַב וְרַבִּי יוֹחָנָן, חַד מִנְּהוֹן אָמַר, אִם רָצוּ לְזַמֵּן יְזַמֵּנוּ. וְחַד מִנְּהוֹן אָמַר, אַף אִם רָצוּ לְזַמֵּן אֵין מְזַמְּנִין**[נט].

הגמרא דנה אם יש ממשנתנו הכרעה במחלוקת זו: תָּנַן - שנינו במשנה, **שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת חַיָּבִין לְזַמֵּן**. משמע, שדווקא **שְׁלֹשָׁה אֵין** [-כן] מזמנים, אבל **שְׁנַיִם לֹא** יזמנו.

דוחה הגמרא: הָתָם [-שם] במשנתנו, מדובר אודות זימון שהוא **חוֹבָה**, שאין חובת זימון אלא בשלשה, אבל **הָכָא** [-כאן] במה שנחלקו, הנידון הוא לגבי זימון של **רְשׁוּת**, האם רשות ביד שנים לזמן אף שאינם מחוייבים בכך או שאין להם לזמן כלל, ואין ראיה ממשנתנו שאין להם לזמן אלא רק שאינם מחוייבים בכך.

הגמרא מביאה ברייתא אחרת ודנה אם ניתן להכריע ממנה במחלוקת זו: תָּא שְׁמַע - בוא ושמע ראיה אחרת להכריע על ידה במחלוקת זו. ששנינו בברייתא, **שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת חַיָּבִין לְזַמֵּן, וְאֵין רַשַּׁאי לֵיחָלֵק** שיברך כל אחד לעצמו, שבכך הם מפקיעים מעצמם את ברכת הזימון שכבר נתחייבו בה. ומשמע שאין להם רשות ליחלק אף אם ירצה האחד ללכת לחבורה אחרת ולברך שם בזימון, הרי מוכח **שְׁלֹשָׁה אֵין** [-כן] מזמנים, ואילו **שְׁנַיִם לֹא** יזמנו ואפילו רצו, שאם גם שנים יכולים לזמן, מדוע לא יהא האחד רשאי ללכת, והלא אינו מפקיע את ברכת הזימון מהשנים האחרים, כיון שהם רשאים לזמן בפני עצמם.

דוחה הגמרא: אַף מִכָּאן אֵין רְאָיָה, שֵׁיתְּכֵן שֶׁאַף שְׁנַיִם רַשָּׁאִים לְזַמֵּן, וְהַטַּעַם שֶׁשְּׁלֹשָׁה אֵינָם רַשָּׁאִים לֵיחָלֵק, שֶׁאֲנִי הָתָם - שונה הדבר שם בברייתא, **דְּקָבְעוּ לָהוּ בְּחוֹבָה מֵעִיקָּרָא** - שכבר נקבעו בחובת הזימון מתחילה, ואם ילך האחד, אף שהם יכולים לזמן אבל אין זה אלא זימון של רשות, ונמצא שהפסידם, שכן גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה[ל].

הגמרא דנה בכך מדברי ברייתא נוספת: תָּא שְׁמַע - בוא ושמע ראיה מברייתא אחרת, ששנינו בברייתא, **הַשָּׁכוּשׁ כְּשֶׁהוּא מְשַׁמֵּשׁ עַל** [-את] **הַשְּׁנַיִם שֶׁהֵן מְסוּבִּים בִּסְעוּדָה** שיש בה פת[לא], **הֲרֵי זֶה אוֹכֵל עִמָּהֶם אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נָתְנוּ לוֹ רְשׁוּת** לאכול, ואין בכך גאוה שהוא אוכל ללא רשותם[לב], שכן נוח להם שיאכל עמהם שעל ידי כך הרי הם שלשה והוא מביאם לידי זמון[לג], אבל **הָיָה מְשַׁמֵּשׁ עַל הַשְּׁלֹשָׁה**, כיון שיכולים לזמן גם בלעדיו, **הֲרֵי זֶה אֵינוֹ אוֹכֵל עִמָּהֶם אֶלָּא אִם כֵּן נָתְנוּ לוֹ רְשׁוּת**[לד]. ואם כדברי האומר שגם שנים רשאים לזמן, מדוע רשאי השמש לאכול עם השנים בלא קבלת רשות, הרי אם רצו היו יכולים לזמן גם בלעדיו, ומכאן ששנים אינם רשאים לזמן.

דוחה הגמרא: אף מכאן אין ראיה, שכן אפשר ששנים רשאים לזמן גם בלי שיצטרף אליהם השמש, ומכל מקום שֶׁאֲנִי הָתָם - שונה הדבר שם בברייתא,

---

כג. **טעם** מחלוקת רב אסי ורבי אבהו אודות מקור דין שלשה בזימון, ביאר הפתח עינים (ד״ה מה״מ), שרב אסי הבין מהפסוק ׳גדלו לה׳ איתי׳ הגם שהפסוק ׳כי שם׳ וכו׳ הוא פסוק מהתורה, לפי שבפסוק זה נזכר ענין ברכה שנאמר שם קודם לכן ׳אברכה את ה׳ בכל עת׳, ועוד שלשון ׳גדלו לה׳ אתי׳ דומה לאמירת ׳ענבר שאכלנו׳ בזימון שכולל את עצמו בברכה, לעומת הפסוק ׳כי שם ה׳ אקרא׳ וכו׳ שאין בו לשון ברכה, וכן אינו כולל את עצמו עם השומעים. ורבי אבהו בחר להביא את הפסוק ׳כי שם ה׳ אקרא׳ להשמיענו שאין דבר שאין לו רמז בתורה עצמה, וכפי שאומרת הגמרא בתענית (ט.). כד. **ראה״** (ד״ה אמר) ושיטה מקובצת (ד״ה ד׳מתני׳). וכתב המשנה ברורה (סימן קצ ס״ק מז) שמהסוגיא נראה שהוא הדין לענין ברכו או ברכת הזימון שגם בהם לא יגביה העונה יותר מהמברך נע״פ שער הציון (סק״ט), וכנראה כוונתו לדייק ממה שדין זה נלמד מאותו פסוק שלומדים זימון]. עוד כתב, שאם כוונתו בהרימו את קולו כדי לזרז את העם שיענו גם הם, נראה שמותר לו לעשות כן.

כה. **בימי** חכמי הגמרא היו נוהגים לתרגם ולהסביר את קריאת התורה להמון העם שאינם מבינים לשון הקודש אלא ארמית. וכך היה מנהגם, שלאחר קריאת כל פסוק היה הקורא מפסיק והמתרגם מתרגם. בזמננו לא נהגו לתרגם, משום שאין בו תועלת אחר שאין מבינים אותו. ראה על כך בשולחן ערוך (סי״ קמה ס״ב-ג), [אמנם בקהילות תימן נוהגים לתרגם עד היום]. כו. **וזה** לשון הרי״ף (מגילה יז.), ׳ממשמע שנאמר יעננו איני יודע שבקול, אלא מה תלמוד לומר בקול בקולו של משה׳.

כז. **הקשו** תוספות (ד״ה בקולו), שהרי משה היה המתרגם ואם כן היה צריך להביא ראיה ממשה שלא הגביה את קולו יותר מקול הגבורה. והביאו את דברי הרי״ף שביאר, שאמנם משה היה ענוה בכל כוחו כדי להשמיע את קולו לכל העם, אבל הקב״ה לא היה צריך להרים את קולו שהרי לא היה מדבר אלא למשה לבדו, ואף על פי כן היה מגביה את קולו כדי שלא יהא נשמע פחות מקולו של משה המתרגם.

כח. **לְאַבּוּרֵי** היה מקום לומר גם להיפך, שאם אי אפשר לקורא להגביה את קולו כנגד המתרגם יעמיד המתרגם קולו, אולם דבר זה אינו אפשרי, שהרי המתרגם מוכרח להגביה את קולו כדי שישמעו הציבור, מה שאין כן הקורא אינו מוכרח להגביה את קולו כל כך. מרומי שדה (ד״ה תניא), וכן כתב בספר חדרש האביב (בנגע בפסח יומק, ד״ה מעין בפסח), והוסיף שבקריאת התורה שכולם צריכים לשמוע את הקורא לא יתכן דין זה, שהרי כיון שהבעל קורא קורא ראשון וחייב לקרוא בקול שישמעו כולם ואחריו המתרגם חייב לקרוא בקול השוה לקולו של הקורא, ממילא לא שייך לומר שאי אפשר לקורא להגביה קולו כמו המתרגם, שהרי המתרגם היה חייב לקרוא כפי קולו של הבעל קורא.

כט. **ובמעם** הדבר ששנים אף אם רצו אינם מזמנים, נאמרו כמה טעמים: א. בשיטה מקובצת (מקנין ע״ב ד״ה מלמ) כתב שהזימון הוא כעין דבר שבקדושה, ועל כן אינו נאמר בפחות משלושה. ב. הפני יהושע (פסחים ד״ה אם) כתב שאין לשנים לזמן משום שנראה כמוסיפים על הברכה (עד לדך דפרי השלו ע״ח סי׳ קפז). ג. והצל״ח (בתלן ע״ב ד״ה אמר ביאר, ששנים אינם מנין חשוב כדי לומר ׳נברך׳ בלשון רבים.

ל. **רש״י** (ד״ה שאכלו). וכפי שהביאה הגמרא בשם רבי חנינא בכמה מקומות (פ״ק לב. סו. ועי״ש ג). וביארו התוספות בקידושין (לג. ד״ה גומל), שהמצווה ועושה דואג ומצטער יותר פן יעבור על ציווי הבורא, מה שאין כן מי שאין מצווה יש לו פת בסלו שאם לא ירצה לא יקיים. לא. **ראה** משנה ברורה (סי׳ קפט ס״ק יח). לב. **כן** הוא לשון רש״י (ד״ה לזמן). ובאדנר חיים (בנדפ״ר בפ) העיר שאולי צ״ל ברש״י אין כאן ׳גזל׳, שהרי מדובר שהוא אוכל שלא ברשות, וציין לדברי הצל״ח (ד״ה ואפשר) שנראה מדבריו שזהו האיסור]. ובספר חדרש האביב (בנגע בפסח יומק, בקס״ע בפ) ביאר, שענין גזל אינו שייך כאן שהרי משיירים לשמש בקערה (בפה בפסח בפת), ועל כן הנידון הוא רק מצד גאוה, שהוא משוה את עצמו אליהם. לג. **וחרי** הוא מן הסתם כמורשה מהם בכך. מאירי (ד״ה ואמנם) וכתב המשנה ברורה (בפ) שמסתבר שאין לו רשות אלא לאכול מעט בכדי שיתחיים בזימון ויצטרף עמהם. לד. **ובכך** מקום אף שאינו אוכל עמהם יש להם לשייר לו מן המאכל, כמובא בעירובין (נג.) ונפסק בשולחן ערוך (סי״ס סי׳ קע ס״ג), ׳משיירין פאה בקערה׳, שמשייר כל אחד מהאוכלים מעט, ושיור זה הוא מאכל השמש.

דְּנִיחָא לְהוּ - שנוח להם שיצטרף עמהם באכילתם, משום דְּמַקָּבֵּעַ לְהוּ בְּחוּבָּה (מְעַיְּקָרָא[א]) - שהצטרפותו נעשה עליהם הזימון חובה, וגדול המצווה ועושה, כפי שנתבאר לעיל.

הגמרא מביאה ברייתא אחרת, ודנה אם אפשר להכריע ממנה במחלוקת זו: תָּא שְׁמַע - בוא ושמע ראיה ששנים ראשים לזמן, ששנינו בברייתא, שלש נָשִׁים שאכלו כאחת, אם רצו מְזַמְּנוֹת לְעַצְמָן, וְכֵן עֲבָדִים שאכלו כאחד אם רצו מְזַמְּנִים לְעַצְמָן, אבל חבורה של נָשִׁים וַעֲבָדִים וְקְטַנִּים שאכלו יחד, אף אִם רָצוּ לְזַמֵּן אֵין מְזַמְּנִין - אינם רשאים לזמן, שאין הדבר הגון שיקבעו לאכול יחד, שמא יבואו לידי פריצות[א]. מדייקת הגמרא: (והא נשים אפילו מאה[ב]) וְהָא - והרי אפילו מֵאָה נָשִׁי - [מאה נשים] שאכלו יחד, כְּתְרֵי גַּבְרֵי דְּמֵיְינֵי - נחשבות רק כשני אנשים לענין זימון, כלומר שאין חיישבות בזימון[ג], וְקָתָנֵי - ושנינו בברייתא, שאף על פי כן נָשִׁים שרצו לזמן מְזַמְּנוֹת לְעַצְמָן וַעֲבָדִים שרצו לזמן מְזַמְּנִין לְעַצְמָן, ואם כן אף שני אנשים שפטורים מזימון יוכלו לזמן אם ירצו, וקשה על הסובר שאין שנים רשאים לזמן.

דוחה הגמרא: שָׁאנֵי הָתָם - שונה טעם הזימון בשלש נשים ואינו משום שהרשות לזמן נתונה אף לפחות משלשה, אלא הטעם הוא משום דְּאֵיכָּא - שיש בשלש נשים ריבוי דֵּעוֹת, ועל כן מתקיים בהן הפסוק 'גדלו לה' אתי' וכדלעיל (פט:)[ב]. לא כן הדבר בשני אנשים, שאין שם אלא שתי דעות בלבד, ואין מתקיים בהם פסוק זה, ולפיכך אינם רשאים לזמן.

הגמרא מקשה על דחיה זו: אִי הָכִי[ד] - אם כך שהטעם שהן יכולות לזמן הוא משום שיש כאן שלש דעות, אֵימָא סֵיפָא - אמור ובאר את הסיפא של ברייתא זו, ששנינו בסיפא, נָשִׁים וַעֲבָדִים האוכלים יחד אִם רָצוּ לְזַמֵּן אֵין מְזַמְּנִין, וְאֵמַאי - ומדוע לֹא יזמנו, וְהָא - סוף סוף אִיכָּא [-יש] שלש דֵּעוֹת ושייך בהם זימון[ג]. מתרצת הגמרא: שָׁאנֵי הָתָם מִשּׁוּם פְּרִיצוּתָא - שונה הדין בחבורת נשים ועבדים יחד, שכיון שיש חשש שיבואו לידי פריצות אסרו עליהם חכמים לזמן, אבל נשים האוכלות לבדן ועבדים האוכלים לבדם, מזמנים, משום שיש בהם שלש דעות.

לעיל הובא שנחלקו רב ורבי יוחנן אם שנים יכולים לזמן. הגמרא מבררת מה אמר כל אחד מהם[ה]. אומרת הגמרא: תְּקָתָנֵי - יש להוכיח דְּרַב הוא זה דְּאָמַר ששנים שאכלו אִם רָצוּ לְזַמֵּן אֵין מְזַמְּנִין, שהרי מצאנו דְּאָמַר רַב דִּימִי בַּר יוֹסֵף, אָמַר רַב, שָׁלֹשׁ שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת, וְקוֹרִין שזימנו וְצָא אֶחָד מֵהֶם לְשׁוּק [-לרחוב], כשחוזרים השנים שנותרו לזמן, קוֹרְאִין ומודיעים לוֹ שהם רוצים לזמן, והוא פונה אליהם מהמקום בו הוא עומד[ג], וּמְזַמְּנִין עָלָיו אף בלא שהוא חוזר לשבת עמם[ה]. מכך שהצריך רב שהשנים יקראו לאותו אחד שיצא, יש לדייק ולומר, טַעְמָא הטעם ששנים אלו מזמנים משום דְּקוֹרְאִין לוֹ [-ליוצא], הָא [-אבל אם] לֹא קוֹרְאִין לוֹ, לֹא היו ראשים לזמן לפי שנותרו רק שנים, ומוכח שרב הוא הסובר ששנים אינם יכולים לזמן.

דוחה הגמרא: אין להוכיח ממימרא זו מה דעתו של רב, שיתכן שדעתו היא ששנים רשאים לזמן, אלא שָׁאנֵי הָתָם - שונה הדין באופן האמור שהיו שלשה ויצא אחד מהם, שדווקא שם הצריך רב שיקראו לשלישי שיצא ולא יזמנו בלעדיו, משום דְּאִסְקְבְעוּ לְהוּ בְּחוּבָּה מֵיעִיקָּרָא - שכבר נקבעו קודם שיצא בזימון של חובה, וזימון בלעדיו הוא זימון של רשות, וכיון שגדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה (כגלעיל ע"ש), על כן אמר רב שיקראו לו לזמן עמם, שבכך הם עושים זימון של חובה כפי שהוקבעו.

הגמרא מביאה ראיה שרבי יוחנן הוא הסובר שאין שנים רשאים לזמן. אומרת הגמרא: אֶלָּא, תְּקָתָנֵי - יש להוכיח דְּרַבִּי יוֹחָנָן הוּא זה דְּאָמַר ששנים אִם רָצוּ לְזַמֵּן אֵין מְזַמְּנִין. שהרי מצאנו דְּאָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שְׁנַיִם שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת, כאשר הם מגיעים לברכת המזון אינם צריכים לברך כל אחד בנפרד אלא אֶחָד מֵהֶן יוֹצֵא בִּבְרָכַת חֲבִירוֹ[ו], לפי ששומע כעונה[ז]. וְהָוֵינַן בָּהּ - ונשאנו ונתנו בדברי רבי יוחנן הללו, והקשינו מַאי קָא מַשְׁמַע לָן - מה ראה צורך להשמיענו שיוצא אדם ידי חובת ברכת המזון[ז] שהוא שומע מחבירו, הרי כבר תָּנִינָא - שנינו בברייתא, שָׁמַע ברכת חבירו וְלֹא עָנָה אחריה אמן[ח], יָצָא ידי חובתו, לפי שאין עניית אמן מעכבת, ומה חידש רבי יוחנן. וְאָמַר רַבִּי זֵירָא - וביאר רבי זירא את דברי רבי יוחנן, שאכן לא בא רבי יוחנן לחדש שיוצא אדם בכך שהוא שומע את ברכת חבירו, אלא בא לוֹמַר שֶׁאֵין בִּרְכַּת הַזִּימּוּן בֵּינֵיהֶם - בין שנים האוכלים כאחד, שאינם רשאים לזמן כלל, שעל כן נקט רבי יוחנן בלשונו שאחד יוצא ׳בברכת חבירו׳, שאילו היה שם זימון היתה הברכה נחשבת ׳ברכת שניהם׳, שהרי הוא אומר נברך וחבירו עונה ברוך הוא[ט]. מסיימת הגמרא: תְּסְתַּיֵּים - אכן יש ראיה מדברי רבי יוחנן, ונתברר לנו שהוא הסובר שאין שנים רשאים לזמן. וכן מוכח מעתה, שרב החולק עליו הוא הסובר ששנים רשאים לזמן.

הגמרא דנה אם אכן ניתן לומר שרבי יוחנן הוא הסובר ששנים אינם רשאים לזמן: אָמַר לֵיהּ - שאל רָבָא בַּר רַב הוּנָא לְרַב הוּנָא, וְהָא רַבָּנַן דַּאֲתוּ מִמַּעֲרָבָא אָמְרִי - והרי תלמידי החכמים שבאו מארץ ישראל לבבל אומרים, ששנים אִם רָצוּ לְזַמֵּן מְזַמְּנִין, מַאי לָאו - האם מה שאמרו זאת אינו אלא משום דִּשְׁמְעִינְהוּ לְהוּ - שמעו כך מִרַבִּי יוֹחָנָן שהיה ראש הישיבה בארץ ישראל. שאם לא שמעו כן מרבי יוחנן, מהיכן שמעו לומר זאת, שהרי אין לומר ששמעו זאת מרב, שכן רב היה דר בבבל. דוחה הגמרא: לָא, לא מרבי יוחנן שמעו זאת, אלא דִּשְׁמְעִינְהוּ לְהוּ - ששמעו כך מֵרַב, מִמַּאי הִנָּחִית - לפני שירד מארץ ישראל לְבָבֶל.

★

הגמרא חוזרת למימרא של רב בענין שלשה שאכלו ויצא אחד מהם: גּוּפָא - נשוב לעצם דינו של רב, אָמַר רַב דִּימִי בַּר יוֹסֵף, אָמַר רַב, שָׁלֹשׁ שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת וְקודם שזימנו יָצָא אֶחָד מֵהֶם לָשׁוּק, כאשר ירצו השנים לזמן קוֹרְאִין לוֹ להודיעו שהם רוצים לזמן, וּמְזַמְּנִין עָלָיו אף שהוא עדיין בשוק. אָמַר אַבָּיֵי, וְהוּא הֵרָע לֵיהּ וְעָנֵי - מה שהתירו לזמן עליו בעודו בשוק, הוא דווקא אם לא התרחק כל כך, וכשקוראים לו הוא שומע את קולם ועונה עמהם ׳ברוך שאכלנו משלו׳[ז].

הגמרא דנה האם דין זה הוא גם בזימון של עשרה: אָמַר מָר זוּטְרָא, וְלֹא אָמְרַן - ולא אמרנו שניתן לזמן על היוצא לשוק בעודו שם, אֶלָּא בִּשְׁלֹשָׁה שאכלו, אֲבָל בַּעֲשָׂרָה שאכלו, גם אם הוא עונה עמהם אין מזמנין עליו, עַד דְּנָיְיתֵי - עד שיבוא וישב עמהם, ומהטעם שיתבאר להלן.

הגמרא מקשה על דברי מר זוטרא: מַתְקִיף לַהּ רַב אַשִׁי, אם באנו לחלק בין שלשה לעשרה, אֲדַרְבָּה אֵיפְכָּא מִסְתַּבְּרָא - יותר מסתבר לומר ההיפך, שבעשרה שאכלו ויצא אחד אפשר לזמן עליו, משום שתְּשָׁעָה אנשים נִרְאִין כַּעֲשָׂרָה, שאין אדם ממהר להבחין בין עשרה לתשעה, ולכן אין צורך לדקדק ולהצריך את היוצא שיבוא לשבת עמהם, ואילו בשלשה שאכלו ויצא אחד מהם, חסרון האחד ניכר מיד כיון שֶׁשְּׁנַיִם אֵין נִרְאִין כְּשָׁלֹשָׁה, ויותר היה ראוי להקפיד בהם שלא יזמנו עד שיבוא היוצא לישב עמהם.

מסקנת הגמרא: וְהִלְכָתָא - ולהלכה יש לנהוג כְּדִבְרֵי מָר זוּטְרָא - שבשלשה די במה שקוראים לו ועונה, ובעשרה עליו לבוא ולישב עמהם.

ומבארת הגמרא: מַאי טַעְמָא - מה הסיבה לחילוק זה, בֵּינְתַיִם דְּבָרֵי אַדְּמוּרֵי - כיון שבזימון של עשרה צריך להזכיר שֵׁם שָׁמַיִם, כפי ששנינו להלן (מט:), בְּצִיר מַעֲשָׂרָה אָבוֹת אוֹרֵחַ אֵרָעָא - אין זה ממידת דרך ארץ להזכיר שם שמים בפחות מעשרה יושבים ביחד[ז].

★

הגמרא מביאה דברים נוספים בענין זה: אָמַר אַבָּיֵי, נְקִיטִינַן - נוקטים אנו להלכה, שֶׁשְּׁנַיִם שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת מְצָוָה לֵיחָלֵק[ז], והיינו שיברך כל אחד לעצמו[ז] בין את ברכת המוציא[יא] ובין את ברכת המזון.

הגמרא מביאה ברייתא בה נתבאר כדברי אביי: תָּנֵיא נָמֵי הָכִי - כך שנינו גם בברייתא, שְׁנַיִם שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת מְצָוָה לֵיחָלֵק. והרי זה כדברי אביי. מוסיפה הברייתא: אמנם לא בכל שנים נוהג דין זה, אלא בָּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים שמצוה ליחלק ולברך לא אחד לעצמו, דווקא בְּשִׁשָּׁנֵיהֶם סוֹפְרִים [-בקיאים[יב]] ויודעין לברך ברכת המזון כתיקונה, אֲבָל אם היה אֶחָד מהם סוֹפֵר ויודע לברך וְאֶחָד בּוּר שאינו יודע לברך[יב], הַסּוֹפֵר מְבָרֵךְ בקול וּבּוּר יוֹצֵא ידי חובתו בברכת הסופר מדין שומע כעונה.

★

הגמרא מביאה דין נוסף בענין הזימון: אָמַר רָבָא, הָא מִילְּתָא אֲמָרִיתָא אֲנָא - דבר ההלכה דלהלן נאמר על ידי, וְאִיתְּמָרָה בְּשָׁמְיָה דְּרַבִּי זֵירָא זְעִירִי בְּנוּתֵי - ובארץ ישראל[יב] נאמרה אותה הלכה משמו של רבי זירא שאף הוא סובר

א. ביין שהעבדים שטופי זימה הם וחשודים על הנזות, חששו חז"ל שמא מתוך קביעותם בחבורה עם נשים וקטנים יבואו לידי נזות עם הנשים או לידי משכב זכור עם הקטנים. על פי רש"י (ד"ה מפני) ושו"ע (או"ח סי' קפט ס"ו) ומשנה ברורה (שם ס"ק יח). וכתב המגן אברהם (שם סק"ז) שלכן אפילו היו שם שלשה עבדים מלבד הנשים, אינם רשאים לזמן. ב. **ששם** סמכה הגמרא את ענין הזימון לפסוק זה, ולפי פירוש רש"י (שם ד"ה מנא) היינו שלמדנו ממנו ששלשה רואים לזמן, שכן משמע שאומר היחיד לשנים גדלו לה' יחד אתי, ומכאן שדווקא שלשה רשאים להגדיל את שמו, ולא בפחות מכך. ג. **אבל** אינו חובה עליהם. כן פירש רש"י (בד"ה ולפיכך), וכן דעת התוספות (ד"ה שאני). ד. **שכן** כלל בידינו (פסח ד:) שבמקום שנחלקו רב ורבי יוחנן, הלכה כרבי יוחנן. ע"ש פירוש רבינו חננאל (ד"ה ולפיכך). ה. **ותשיחזור** לביתו יחזור ויברך ברכת המזון לעצמו. רמב"ם (ברכות פ"ה הי"ב). ו. **וצריך** שישמע כל הברכה מפי המברך מלה במלה ויכוון בשמיעה זו לצאת ידי חובתו, ואף חבירו יכוון להוציאו. טור ושולחן ערוך (או"ח סי' קפ"ג סי"ג). ז. **ואין** לפרש את כוונתו שאחד מוציא את חבירו בברכת הזימון, שכן ברכה זו אינה קרויה ברכת חבירו אלא ברכת שניהם היא. רש"י (ד"ה ואמאי). ח. **בפי** שהיה ראוי, לפי שעניית אמן מראה כי הוא מתכוון לצאת בברכה זו. שערי תשובה (או"ח סי' ריג סק"ד) בשם אחרונים, ועיין בדברי שהביא מעלות נוספות בעניית אמן. ט. **וכך** הוא ביאור דבריו, שנים שאכלו כאחת אין ביניהם אלא דווקא מה שאחד יוצא בברכת חברו, אבל זימון אין ביניהם כלל, שאינו נהנו בפחות משלשה. שיטה מקובצת (ד"ה מפני). י. **שבעשרה** אומר 'ברוך אלהינו שאכלנו משלו' והם עונים 'ברוך אלהינו שאכלנו משלו'. יא. **הבי** נקרא בלשון חכמים סופר. כל בו (סי' כה ד"ה שנים). יב. **בגירסת** האור זרוע (ס"ח פסקים רמז) ושבלי הלקט (סי"ט).

כדעתי. וזו היא ההלכה, **שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת**, וגמרו שנים סעודתם ורוצים לזמן, דרך ארץ הוא, שיהא הָאֶחָד שעדיין אוכל, **מַפְסִיק** את סעודתו **שְׁנַיִם** האחרים, בכדי שיוכלו לזמן יחד[יג], ולאחר גמר ברכת הזימון[יד] יחזור ויסיים את סעודתו[טו], **וְאֵין שְׁנַיִם מַפְסִיקִין לְאֶחָד** - שנים אין צריכים להפסיק בשביל היחיד שגמר לפניהם[טז], אלא ימתין עד שיגמרו[יז], שאינו רשאי לברך לעצמו ולצאת לשוק[יח] כדי שלא יפסידו את הזימון[יט].

הגמרא דנה בדין שאין צורך לשנים להפסיק עבור היחיד. שואלת הגמרא: וְלֹא - האם אין על השנים להפסיק סעודתם לצורך אחד הרוצה לזמן, **וְהָא** [-והרי] **רַב פָּפָּא אַפְסִיק לֵיהּ לְאַבָּא מָר בְּרֵיהּ, אִיהוּ וְחָד**. כלומר, רב פפא סעד עם בנו אבא מר ועם אדם נוסף, וקדם אבא מר וסיים לפניהם, והפסיקו רב פפא והאחר שעמם את סעודתם כדי שאבא מר יוכל לזמן, ומכאן יש ללמוד שעל השנים להפסיק לצורך היחיד. **מתרצת הגמרא: שָׁאנֵי** - שונה היה המעשה אצל **רַב פָּפָּא**, שלא עשה כן מצד הלכות דרך ארץ, אלא **דְּלָפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין הוּא דַּעֲבַד** [-שעשה] כן, מפני שרצה לנהוג בבנו בדרך של חשיבות וכבוד.

★

הגמרא מביאה מעשה ללמוד ממנו דין בהלכות זימון: יְהוּדָה בַּר מְרֵימָר וּמָר בַּר רַב אָשֵׁי וְרַב אֲחָא מִדַּפְתִּי, בָּרְכִי רֵיפְתָא - אכלו פת **בְּהַדֵי הֲדָדֵי** - זה עם זה כאחד, ונתחייבו בזימון. **לֹא הֲוָה בְּהוּ חַד דְּהֲוָה מוּפְלָג מִבְּרֵיהּ** - לא היה ביניהם אחד שהיה מופלג בחכמה ובזקנה מחבריו כדי לכבדו **לְבָרוֹכֵי לֵיהּ** - שיהא הוא המזמן והמברך. **(יתבי וקא מיבעיא להו) [אִתְמְרֵי]** - אמרו זה לזה, **הָא דְּתָנֵן** - מה ששנינו **שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאַחַת חַיְּבִין לְזַמֵּן, הָנֵי מִילֵּי** - חיוב זה אמור דווקא **הֵיכָא דְּאִיכָּא** - היכן שיש בין הסועדים **אֲדָם גָּדוֹל**, כמסקנת הגמרא לקמן (מז.) שהגדול מברך[כ], **אֲבָל הֵיכָא דְּכִי הֲדָדֵי נִינְהוּ** - אבל היכן שהסועדים שוים בחכמה ובזקנה אין כלל חיוב בזימון וממילא **חָסוּק בָּרָכוֹת** - שיברך כל אחד לעצמו **עָדִיף**. ואכן כך עשו **וּבָרִיךְ אִינִישׁ לְנַפְשֵׁיהּ** - ברכו כל אחד לעצמו. לאחר מכן **אָתוּ לְקַמֵּיהּ דְּמָרֵימָר** - באו לפני מרימר וספרו לו את הדברים, **אָמַר לְהוּ** מרימר, **יְדֵי בָּרְכָה** - ידי חובת ברכת המזון **יְצָאתֶם**, אולם **יְדֵי** חובת **זִימּוּן לֹא יְצָאתֶם**, משום שעליכם לזמן גם במקרה שאין בין המסובים אחד המופלג מחבריו. והוסיף ואמר להם, **וְכִי תֵּימְרוּ אֵין זִימּוּן לְמָקוֹם אֶחָד** - ושמא תאמרו נשוב עכשיו **וּנְזַמֵּן**[כא], כבר אינכם יכולים לעשות כן מפני ש**אֵין זִימּוּן לְמָקוֹם אֶחָד** - אין זימון לאחר שבירכו, שלא נתקן לאומרו אלא לפני ברכת המזון[כב].

★

הגמרא מביאה דין נוסף בהלכות זימון: בָּא אחד מן השוק שלא אכל, **וּמְצָאָן** - מצא לשלשה שאכלו כאחת **כְּשֶׁהֵן מְבָרְכִים** ברכת זימון, **מַהוּ אוֹמַר אַחֲרֵיהֶם** - מה יענה אחר ברכתם. שאמנם הלה לא אכל עמהם, אולם אף על פי כן עליו לענות עמהם[כג], אלא שאינו יכול לומר 'ברוך שאכלנו משלו', שהרי לא אכל[כא], ואם כן מה יאמר. **רַב זְבִיד אָמַר**, יאמר אחריהם, 'בָּרוּךְ וּמְבוֹרָךְ'[כב]. **רַב פָּפָּא אָמַר, עוֹנֶה אָמֵן. מבארת הגמרא: וְלֹא פְּלִיגִי** - ולא נחלקו ביניהם, משום שדברו על שני מקרים שונים, **הָא** - האחד דיבר באופן **דַּאֲשָׁכְּחִינְהוּ דְּקָא אָמְרִי** - שבא ומצאם כשאומרו המזמן 'נְבָרֵךְ שאכלנו משלו'[כג], **וְהָא** - והאחר דיבר באופן **דַּאֲשָׁכְּחִינְהוּ דְּקָא אָמְרִי** - שבא ומצאם שאומרים 'בָּרוּךְ שאכלנו משלו'. **ומבארת הגמרא: אֲשָׁכְּחִינְהוּ דְּקָא אָמְרִי** - אם בא ומצאם כשאומר המזמן 'נְבָרֵךְ שאכלנו משלו', **אוֹמֵר** אחריו 'בָּרוּךְ וּמְבוֹרָךְ', ואינו עונה אמן אחר ברכה זו שאין זו ברכה אלא הזמנה לברך, ואם **אַשְׁכְּחִינְהוּ דְּקָא אָמְרִי** - בא ומצאם שהם אומרים 'בָּרוּךְ שאכלנו משלו', שהיא עיקר ברכת הזימון, **עוֹנֶה אחריהם אָמֵן.**

★

הגמרא עוברת לדון כללי בהלכות עניית אמן על ברכות: תָּנֵי חִדָּא - בברייתא אחת שנינו, **הָעוֹנֶה אָמֵן אַחַר בְּרָכוֹתָיו**, כלומר אחר ברכת עצמו, **הֲרֵי זֶה מְשׁוּבָּח**[כד], **וְתָנֵי אִידָךְ** - ובברייתא אחרת שנינו, העונה אמן אחר ברכותיו **הֲרֵי זֶה מְגוּנֶּה**, וקשה שנמצאו הברייתות סותרות זו את זו.

מתרצת הגמרא: לָא קַשְׁיָא - אין כאן סתירה בדברי הברייתות כיון שכל אחת דיברה באופן אחר, **הָא** - זו ששנינו בה 'הרי זה משובח', מדברת כגון בעניית אמן **בְּבוֹנֶה יְרוּשָׁלַיִם** שבברכת המזון, שהיא סוף הברכות על המזון שחיובן מן התורה[כה], ובעניית האמן מורה האומר שכבר גמר אותן ואין לו לומר יותר[כו]. **הָא** - זו ששנינו בה 'הרי זה מגונה', מדברת **בְּשֶׁאֵר בְּרָכוֹת** - שעונה אמן בסיימו ברכות אחרות, שעל ידי ענייתו הוא מראה שסיים ושוב אחר כך הוא ממשיך ואומר ברכות נוספות, זה הוא מנהג בורות.

הגמרא מביאה מנהג האמוראים באופן עניית האמן שלאחר בונה ירושלים: אֲבָיֵי כשהיה מסיים ברכת בונה ירושלים שבברכת המזון, **אָמַר לֵיהּ** היה עונה את האמן שאמר בתחימת ברכה זו, **בְּקַלָּא** - בקול רם. וטעם מנהגו, **כִּי הֵיכִי דְּיִשְׁמְעוּ פּוֹעֲלִים** - כדי שישמעו הפועלים שהוא אומר אמן ויבינו שכאן הוא סוף ברכת המזון[כז], **וְיֵיכְלוּמוּ** - ויעמדו וישובו למלאכתם תיכף בלא שיברכו הטוב והמטיב[כח]. **ומבארת הגמרא:** שאף שברכת הטוב והמטיב היא חלק מברכת המזון, לא חש אביי לכך שלא יברכוה, לפי ששבר[כט] **הַהֲטוֹב וְהַמֵּטִיב לָאו דְּאוֹרַיְיתָא** - חיובה אינו מן התורה אלא ביבנה תקנוה על הרוגי ביתר שנתנו לקבורה (לקמן מח:), וכיון שאינה אלא מדרבנן, ובשעת ברכת המזון אי אפשר לעסוק במלאכה, תקנו חכמים לפועלים שלא יאמרוה, שלא לבטלם ממלאכת בעל הבית[ל].

אולם **רַב אָשֵׁי** - כשהיה מסיים בונה ירושלים, **עָנֵי לֵיהּ** לאמן שבחתימתה **בָּלְחִישָׁא** - בלחש. וטעם מנהגו, **כִּי הֵיכִי דְּלָא נְוָלְווּ בְּהַטּוֹב וְהַמֵּטִיב** - מפני שאם ישמעו הפועלים שהוא עונה אמן קודם לברכה זו, יכירו שברכת הטוב והמטיב אינה מן התורה ואינה מעיקר ברכת המזון, ויבואו לזלזל בה[לא] אף שלא במקום ביטול מלאכת בעל הבית[לב].

(סימן קן) והרא"ש (סי' ו), 'ואתאמרה במערבא משמיה דר' זירא'. וכן הוא במנחות (מ:). יג. **שאינו** חייב להמתין עד גמר ברכת המזון כולה, אלא למה שהם צריכים לו, דהיינו עד גמר ברכת הזימון שאינה יכולה להאחר בלעדיו. הלכות ברכות לריטב"א (פ"ק ה"ב). ורש"י (ד"ה אחד) שכתב 'עד שיזמנו עליו, עד ברכת הזן דהיינו ברכת זימון', כתב בשבלי הלקט (סי' קן) שמוכח מפירושו שסובר שהלכה כרב ששת להלן (מז.) שברכת הזימון היא עד סוף ברכת הזן [וראה בתוספות (פס"ז ד"ה יכול). יד. **ואף** משום דרך ארץ אין בזה. ר"י מלוניל (פ"ק מאמר) ומכתם (פ"ק ופ"ז). טו. **שניהם** או על כל פנים עוד אחד מהם. ר"י מלוניל (פ"ק ופ"ז). אבל משמעו את סעודתם שוב אין להם רשות לשהות יותר לעכב את השלישי הרוצה לזמן ולברך, שכך משמע מלשון הגמרא שאמרה 'אין שנים מפסיקין לאחד' והיינו שרק להפסיק מהסעודה אינם צריכים. ביאור הלכה (סי' ס"ד ס"ב). טז. **אף** אם יש לו לעשות דבר נחוץ. ר"י מלוניל (פ"ק ופ"ז), רבינו יונה (פ"ק ופ"ז, ושבת). יז. **התיבות** 'יתבי וקא מבעיא להו' נמחקו, וכתב בגיליון (מוגה בהגהות ופיונים) לגרוס אמרי, שהלא אין כאן ספק כלל, וכן הוא בר"ף ורבא"ש. והיינו, שהרי סיום דבריהם הוא מה שאמרו בסתם 'חילוק ברכות עדיף', ואילו השתפקו בהלכה זו היה סיום דבריהם בנוסח זה, 'חילוק ברכות עדיף או דלמא לא שנא'. יח. **רש"י** (ד"ה ולפניכך). ופירשו הראשונים [מכתם (פ"ק סי' שיהיו)] בשם הראב"ד, ותוספות רבי יהודה החסיד ותוספות הרא"ש (פ"ק סי' ועוד), לפי שאמרו לעיל (נ"ג) שהזימון נסמך לכתוב 'כי שם ה' אקרא' וגו' שאמר משה רבינו או לכתוב 'גדלו לה' אתי' שאמר דוד המלך, וסברו שכשם שמשה רבינו ודוד המלך היו גדולים מהאחרים, כך זימון הוא דווקא באופן שיש אדם גדול בין המזמנים. ובמאירי (ד"ה זו שלמדנו) מבואר על פי מה שהקדים לעיל (נ"ג ד"ה ומעתה) שהזימון נעשינו לעורר את המסובים לברכת המזון, וסברו שעל הגדול מוטלת התראה זו, ואם אין גדול אינם חייבים לזמן. יט. **ביאר** המרומי שדה (ד"ה כל פטור), שדבר פשוט הוא שאין הכוונה שיאמרו 'נברך שאכלנו משלו', שהרי כבר ברכו על האכילה, אלא שיאמרו נוסח אחר בלשון זימון, וכגון הנוסח שמביאה הגמרא מיד בהמשך, בא ומצאן כשהן מברכים אומר 'ברוך ומבורך'. כ. **ר"י** מלוניל (ד"ה אין) והרשב"ש (פו"מ, סי' ממש). והמאירי (שם) ביאר, שענין הזימון הוא לעורר את המסובים להיות מוכנים לברכת המזון, ואלו הרי כבר ברכו. כא. **אם** שתה, אפילו לא הצטרף עמהם כלל, אומר ברוך שאכלנו משלו, ששתיה בכלל אכילה. מגן אברהם (סי' קפ"ט סק"ט). כב. **בתוספות** (ד"ה לא זקיף), שנתן טעם מדוע זה שאינו מברך עמהם כופל 'ברוך ומבורך' יותר מהמברכים עצמם שאומרים רק 'ברוך' שאכלנו כו'). כג. **שברכת** הטוב והמטיב היא מדרבנן כדלהלן בסמוך, ואינה מעיקר הברכה. מאירי (ד"ה כשמזמן). כד. **שהרי** אין המברך ענוה אמן אלא לאחר גמר ברכותיו, ועל כן משמיעת האמן מפי המברך יסיקו שכאן הוא מסיים את ברכת המזון. רש"י (ד"ה כי). כה. **על** פי רש"י (ד"ה ולפניכך). ומשמע שלמד שיש מחלוקת אם הטוב והמטיב היא מדאורייתא או מדרבנן, וביאר הצל"ח (פכ"ח פ"ק), דהיינו משום שתנא קמא בברייתא לקמן (מח:) דורש את הנאמר בפסוק של ואכלת ושבעת וברכת 'אשר נתן לך' (דברים ח י) זו הטוב והמטיב, וסובר רש"י שזוהי דרשה גמורה ואינה אסמכתא. כו. **רמב"ם** (פכ"ט מ"ג) וכן הטור ושולחן ערוך (סי' קפ"ד ס"ו), ותוספות רבי יהודה החסיד ותוספות הרא"ש (לעיל מז. ד"ה ומודים) פירשו, שהטעם הוא בכדי שישכרום בעלי הבתים, והיינו שאם יאריכו הפועלים בברכה ימנעו בעלי בתים מלשוכרם. ובמעדני יום טוב (לעיל פ"ב סי' יז, פות ג) ביאר, שאם יאריכו הפועלים בברכה יטרידם בעל הבית ולא יוכלו לכוון, ומוטב מעט בכוונה מהרבה שלא בכוונה. כז. **ומפני** כך לא ענה בקול, אך לענות אמן זו בלחש ודאי שצריך, שכיון שהיא סוף הברכות צריך לענותה כפי ששנינו בברייתא שבכך הוא משובח. רש"י (ד"ה כי אמר).

הגמרא מביאה מעשה ממנו יש ללמוד מי הבוצע ומי המברך[א]: רַבִּי זֵירָא חָלַשׁ [-חלה], **עָל לְגַבֵּיהּ** - נכנס אליו **רַבִּי אַבָּהוּ** לבקרו, **קַבִּיל עֲלֵיהּ** - קיבל רבי אבהו על עצמו, **שֵׁי מִתְפָּח** - אם יתרפא **קְמֵינָא חֲרִיף שַׁבְּרָ'** [-הקטן והגרון, חרוץ השוקיים], הוא רבי זירא שכך היו מכנים אותו[ב], **מְבִירָנָא יוֹמָא** טָבָא לְרַבָּנָן - אעשה סעודה לתלמידים. **אִתְפַּח** - הבריא רבי זירא. קיים רבי אבהו את קבלתו **וַעֲבַד** [-עשה] **סְעוּדְתָּא לְכוּלְּהוּ רַבָּנָן** - סעודה לכל התלמידים[ג], ואף רבי זירא עצמו השתתף בסעודה. **כִּי מְטָא לְמִשְׁרֵי** - כאשר הגיעה העת לבצוע את הפת, **אָמַר לֵיהּ** רבי אבהו **לְרַבִּי זֵירָא, לִישְׁרֵי לָן מָר** - יתכבד מר ויבצע[ד] בברכת המוציא ויבצע את הפת ויחלק ממנה לסועדים. **אָמַר לֵיהּ** רבי זירא לרבי אבהו, **לָא סָבַר לַהּ מָר לָהָא** - וכי אין מר סובר דין זה **דְּרַבִּי יוֹחָנָן, דְּאָמַר** רבי יוחנן, במידת דרך ארץ שיהא **בַּעַל הַבַּיִת**[ה] **בּוֹצְעָנָא**[ו], ועל כן עליך לבצוע, שהינך בעל הבית. ואכן קיבל רבי אבהו את דברי רבי זירא, **וְשָׁרֵא לְהוּ** - ובצע את הפת.

בגמר הסעודה, **כִּי מְטָא לְבָרוּכֵי** - כאשר הגיעה העת לברך ברכת המזון, **אָמַר לֵיהּ** רבי אבהו לרבי זירא, **נְבָרֵיךְ לָן מָר** - יתכבד מר בברכת המזון ויוציאנו בברכת המזון. **אָמַר לֵיהּ** רבי זירא לרבי אבהו, **לָא סָבַר לַהּ מָר לָהָא** - וכי אין מר סובר את דינו **דְּרַב הוּנָא חָכִין בָּבָל** [-הבבלי], **דְּאָמַר** רב הונא, **בּוֹצֵעַ מְבָרֵךְ** - מי שכובר לבצוע בתחילת הסעודה, הוא גם מזמן ומברך בסופה[ז].

הגמרא מבארת את טעמו של רבי אבהו. שואלת הגמרא: וְאֵיתוּ [-והוא], רבי אבהו, שכיבד את רבי זירא בזימון, **מַאן מְבָרֵיךְ לֵיהּ** - כדעת מי הוא סובר. **משיבה הגמרא:** רבי אבהו סובר **כִּי הָא** [-כמימרא זו] **דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי, עַל הַבַּיִת בּוֹצְעָנָא, וְאוֹרְחַ מְבָרְכְנָא**[ח]. וטעם דברים אלו, **עַל הַבַּיִת בּוֹצְעָנָא, כְּדֵי שֶׁיִּכְבְּצוּ** ויתן מהפת לכל אחד מהאורחים **בְּעֵין יָפָה** - ביד רחבה[ט]. **וְאוֹרְחַ מְבָרְכְנָא, כְּדֵי שֶׁיְּבָרְכוּ** את **בַּעַל הַבַּיִת**[י]. ולכן היתה דעת רבי אבהו שהוא שהוא זה שבצע, בכל זאת יברך רבי זירא לפי שהוא האורח.

הגמרא מבארת מה היא ברכת האורח לבעל הבית. מבררת הגמרא: מַאי מְבָרֵךְ - מה היא הברכה שמברך האורח את בעל הבית. **אומרת הגמרא:** כך הוא מברך, **'יְהִי רָצוֹן שֶׁלֹּא יֵבוֹשׁ בַּעַל הַבַּיִת בְּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא יִכָּלֵם לְעוֹלָם הַבָּא'**, ופירושה, שלא יבוא לידי בושה בעולם הזה מחמת עוני[יא], ולא לידי כלימה בעולם הבא מחמת עוונות שיהיו בידו[יב]. **וְרַבִּי מוֹסִיף בָּהּ** בברכה זו **דְּבָרִים** אלו, **'וְיִצְלַח מְאֹד בְּכָל נְכָסָיו** [-מטלטלין וכספים[יג]], **וְיִהְיוּ נְכָסָיו** [-קרקעות[יד]] **וְנִכְסֵי**[טו] **מוּצָּלָחִים וְקרוֹבִים לָעִיר** - שאופן זה יכול בעל הקרקע לראות ולדעת תמיד מה היא צריכתו[טז]. **וְאַל יִשְׁלוֹט שָׂטָן לֹא בְּמַעֲשֵׂי יָדָיו וְלֹא בְּמַעֲשֵׂי יָדֵינוּ, וְאַל יִזְדַּקֵּר**[יז] [-לא יימצא ולא יזדמן[יח]], **לֹא לְפָנָיו שׁוּם דָּבָר הֶרְהוּר חֵטְא וַעֲבֵירָה וְעָוֹן**[יט] **מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.**

★

הגמרא מבארת מה היא ברכת הזימון. אומרת הגמרא: עַד הֵיכָן היא **בִּרְכַּת הַזִּמּוּן**, הנאמרת דווקא בשלשה שאכלו [ואם אחד לבדו או שאכלו שנים אין אומרים אותה]. נחלקו אמוראים בדבר, **רַב נַחְמָן אָמַר**, ברכת הזימון היא **עַד 'נִבָּרֵךְ** שאכלנו משלו', כיצד, **הִכּוֹלֵי עָלְמָא** - שמאי נאמר שכבר נחלקו תנאים במחלוקת זו[יט], **הָתָנֵי חִדָּא** - שבברייתא אחת שנינו, **'בִּרְכַּת הַמָּזוֹן** פעמים שמספר ברכותיה **שָׁנִים** ופעמים שמספר ברכותיה **שְׁלֹשָׁה', וְתָנְיָא אִידָךְ** - ובברייתא אחרת שנינו, 'פעמים שמספר ברכותיה של ברכת המזון **שְׁלֹשָׁה** ופעמים שמספר ברכותיה **אַרְבָּעָה'**, ויש לבאר במה נחלקו בריייתות אלו. **סָבְרוּהּ** - סברו מתחילה בני הישיבה **דְּכוּלֵּי עָלְמָא** [-שלדעת הכל] ברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב' אֶלָּא הָאוֹרַיְיתָא הִיא** - אין חיובה מן התורה[כ], ולכן אינה נכללת במנין הברכות שבברייתות. ומעתה, **מַאי** - מה הוא ביאור סתירה זו, **לְאוּ הָהָא מֵימְיָא לָגֵי** - האם לא נאמר שנחלקו בברייתות בנידון האמור, עד היכן ברכת הזימון, **שְׁמַאן דְּאָמַר** [-מי שאמר] שברכת המזון **שְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ, קָסָבַר** שברכת הזימון היא **עַד** סוף ברכת **הַזָּן**, לפיכך כאשר האוכלים הם שלשה ונתחייבו בזימון ברכת המזון היא של שלש ברכות [ברכת הזימון עד הזן[כא], ברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכאשר הם פחות משלשה ברכת המזון שלהם היא של שתי ברכות [ברכת הארץ, ובונה ירושלים]. **וּמַאן דְּאָמַר** שברכת המזון **שָׁלֹשׁ וְאַרְבָּע, קָסָבַר** שברכת הזימון היא רק **עַד 'נִבָּרֵךְ** שאכלנו משלו', ולפיכך כשאוכלים שלשה ומזמנים ברכת המזון היא של ארבע ברכות [ברכת הזימון, וברכת הזן, ברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכשהם שנים ברכת המזון היא של שלש ברכות [ברכת הזן, ברכת הארץ, ובונה ירושלים].

דוחה הגמרא: לָא, אין הכרח לומר שנחלקו התנאים במחלוקת האמוראים מהי ברכת הזימון, אלא **רַב נַחְמָן מָתָרֵץ** את דברי התנאים בשתי הברייתות **לְמַעְמְיהּ** - לפי שיטתו, ששניהם סוברים כמותו שברכת הזימון היא רק עד **'נִבָּרֵךְ, וְרַב שֵׁשֶׁת מָתָרֵץ** את דברי התנאים **לְמַעְמְיהּ** - לפי שיטתו, ששניהם סוברים כמותו שברכת הזימון היא עד סוף ברכת הזן.

ומבארת הגמרא: רַב נַחְמָן מָתָרֵץ את דברי התנאים בשתי הברייתות **לְמַעְמְיהּ** - לפי שיטתו, כיצד, **הִכּוֹלֵי עָלְמָא** - ששתי הברייתות סוברות שברכת הזימון היא **עַד 'נִבָּרֵךְ'**, ועל כן **מַאן דְּאָמַר, שָׁפִיר** - דברי מתיישבים לדעה זו בפשטות, שכאשר אין זימון ברכת המזון שלהם היא של שלש ברכות [ברכת הזן, וברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכשהם שלשה שיש ביניהם זימון הרי כאן ארבע ברכות, שנוספה להם לברכת המזון גם ברכת הזימון, וכאמור לעיל. **וּמַאן דְּאָמַר** - והתנא ששנה את הברייתא שברכת המזון **שְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ**, כיצד יתישבו דבריו לדעת רב נחמן[כב], **אָמַר לָךְ** רב נחמן, **הָכָא** - בברייתא זו, **בְּבִרְכַּת פּוֹעֲלִים עָסְקִינַן** [-אנו עוסקים], שתקנו חכמים לפועלים העושים מלאכה לבעל הבית, שיברכו את ברכת המזון באופן קצר בכדי שלא יפסידוהו, וברכתם כוללת רק שתי ברכות. **דְּאָמַר מָר** לעיל (עז:), שסדר ברכת הפועל היא **שִׁפּוֹתֵחַ** בְּברכת **הַזָּן** ואומרה כולה, ואחר כך ממשיך בברכת הארץ **וְכוֹלֵל** את ברכת **בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם** שהיא הברכה השלישית **בִּבְרָכַת הָאָרֶץ**[כג], וחותם בברכת הארץ וחוזר למלאכתו. נמצא ששני פועלים שאכלו, כיון שאין ביניהם זימון אף ביחיד. **וְרַב** שֵׁשֶׁת **אָמַר**, ברכת הזימון היא **עַד** גמר ברכת **הַזָּן**, וגם ברכת הזן צריכה שלשה, ואין מברכים אותה אם אכל רק אחד לבדו או שאכלו שנים[כד].

הגמרא דנה האם אפשר לתלות מחלוקת זו במחלוקת תנאים. שואלת הגמרא: נֵימָא מִ**תְּנָאֵי** - שמא נאמר שכבר נחלקו תנאים במחלוקת זו[כה], **הָתָנֵי חִדָּא** - שבברייתא אחת שנינו, **'בִּרְכַּת הַמָּזוֹן** פעמים שמספר ברכותיה **שָׁנִים** ופעמים שמספר ברכותיה **שְׁלֹשָׁה', וְתָנְיָא אִידָךְ** - ובברייתא אחרת שנינו, 'פעמים שמספר ברכותיה של ברכת המזון **שְׁלֹשָׁה** ופעמים שמספר ברכותיה **אַרְבָּעָה'**, ויש לבאר במה נחלקו בריייתות אלו. **סָבְרוּהּ** - סברו מתחילה בני הישיבה **דְּכוּלֵּי עָלְמָא** [-שלדעת הכל] ברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב' אֶלָּא הָאוֹרַיְיתָא הִיא** - אין חיובה מן התורה[כו], ולכן אינה נכללת במנין הברכות שבברייתות. ומעתה, **מַאי** - מה הוא ביאור סתירה זו, **לְאוּ הָהָא מֵימְיָא לָגֵי** - האם לא נאמר שנחלקו בריייתות בנידון האמור, עד היכן ברכת הזימון, **שְׁמַאן דְּאָמַר** [-מי שאמר] שברכת המזון **שְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ, קָסָבַר** שברכת הזימון היא **עַד** סוף ברכת **הַזָּן**, לפיכך כאשר האוכלים הם שלשה ונתחייבו בזימון ברכת המזון היא של שלש ברכות [ברכת הזימון עד הזן[כז], ברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכאשר הם פחות משלשה ברכת המזון שלהם היא של שתי ברכות [ברכת הארץ, ובונה ירושלים]. **וּמַאן דְּאָמַר** שברכת המזון **שָׁלֹשׁ וְאַרְבָּע, קָסָבַר** שברכת הזימון היא רק **עַד 'נִבָּרֵךְ** שאכלנו משלו', ולפיכך כשאוכלים שלשה ומזמנים ברכת המזון היא של ארבע ברכות [ברכת הזימון, וברכת הזן, ברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכשהם שנים ברכת המזון היא של שלש ברכות [ברכת הזן, ברכת הארץ, ובונה ירושלים].

דוחה הגמרא: לָא, אין הכרח לומר שנחלקו התנאים במחלוקת האמוראים מהי ברכת הזימון, אלא **רַב נַחְמָן מָתָרֵץ** את דברי התנאים בשתי הברייתות **לְמַעְמְיהּ** - לפי שיטתו, ששניהם סוברים כמותו שברכת הזימון היא רק עד **'נִבָּרֵךְ, וְרַב שֵׁשֶׁת מָתָרֵץ** את דברי התנאים **לְמַעְמְיהּ** - לפי שיטתו, ששניהם סוברים כמותו שברכת הזימון היא עד סוף ברכת הזן.

ומבארת הגמרא: רַב נַחְמָן מָתָרֵץ את דברי התנאים בשתי הברייתות **לְמַעְמְיהּ** - לפי שיטתו, כיצד, **הִכּוֹלֵי עָלְמָא** - ששתי הברייתות סוברות שברכת הזימון היא **עַד 'נִבָּרֵךְ'**, ועל כן **מַאן דְּאָמַר, שָׁפִיר** - דברי מתיישבים לדעה זו בפשטות, שכאשר אין זימון ברכת המזון שלהם היא של שלש ברכות [ברכת הזן, וברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכשהם שלשה שיש ביניהם זימון הרי כאן ארבע ברכות, שנוספה להם לברכת המזון גם ברכת הזימון, וכאמור לעיל. **וּמַאן דְּאָמַר** - והתנא ששנה את הברייתא שברכת המזון **שְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ**, כיצד יתישבו דבריו לדעת רב נחמן[כב], **אָמַר לָךְ** רב נחמן, **הָכָא** - בברייתא זו, **בְּבִרְכַּת פּוֹעֲלִים עָסְקִינַן** [-אנו עוסקים], שתקנו חכמים לפועלים העושים מלאכה לבעל הבית, שיברכו את ברכת המזון באופן קצר בכדי שלא יפסידוהו, וברכתם כוללת רק שתי ברכות. **דְּאָמַר מָר** לעיל (עז:), שסדר ברכת הפועל היא **שִׁפּוֹתֵחַ** בְּברכת **הַזָּן** ואומרה כולה, ואחר כך ממשיך בברכת הארץ **וְכוֹלֵל** את ברכת **בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם** שהיא הברכה השלישית **בִּבְרָכַת הָאָרֶץ**[כג], וחותם בברכת הארץ וחוזר למלאכתו. נמצא ששני פועלים שאכלו, כיון שאין ביניהם זימון

א. **הרמב"ם** (ברכות פ"ו ה"ט) הביא את המנהגים המוזכרים להלן, ובפתיחת הענין כתב, 'מנהגות רבות נהגו חכמי ישראל בסעודה וכולן דרך ארץ'. ב. **לפי** שנחרכו שוקיו (ב"מ פה:). בגמרא שם מובא שרבי זירא התענה מאה תעניות כדי שלא תשלוט בו אש הגהינם, וכל שלושים יום היה בודק את עצמו על ידי שחסיק אש בתנור ולאחר שהתחממה היה עולה ונכנס וישב בתוכו ולא היתה האש שולטת בו. פעם אחת נתנו בו חכמים עיניהם, ונחרכו שוקיו מן החום, ומאז היו קוראים לו 'קטן חריך שקיה'. ג. **אף** שכאשר קיבל עליו לא אמר שיעשה סעודה לכולם, רצה לקיים את מאמר החנא (פסחים ו ע"ב) 'אמור מעט ועשה הרבה', שיהיו מעשי הארם יתרים על דיבוריו. שפתי חכמים (ב"ח ובגר"א). ד. **היינו** בעל הסעודה, שאוכל עמהם. שאם אינו בעל הסעודה, אף שעושים את הסעודה בביתו וגם הוא אוכל עמהם, אינו נחשב לעניין זה כבעל הבית. משנה ברורה (סי' קסז ס"ק נב ושעה"צ שם ס"ק סב). על פי משמעות דברי הפוסקים. ה. **מהמעט** שיבואר להלן. ו. **זהו** רב הונא הנזכר בכל התלמוד, אלא לפי שבעבר היה רבי זירא גר בבבל יחד עם רב הונא, ומעשה זה היה אחרי שעלה לדור בארץ ישראל, לכן נקט 'רב הונא דמן בבל'. רש"י (ב"ח כ' טוש"ע).

ז. **שכבודו** ודרך ארץ הוא שיאמר אחד כל הברכות, ואם יברך אחר יתבייש. תוספות חכמי אנגליה ותוספות רש"ש (על המשנה, ברכות פ"ו ה"ג) דייק מלשון הגמרא שאינה אומרת זאת [כפי שאמרה לעיל לגבי הבציעה שרבי אבהו בצע ולא רבי זירא], שלמעשה רבי זירא הוא זה שברך. וראה בדבריו שם שהביא מסורתינו הוכחה נוספת לכך.

ח. **ובפרוסת** הבציעה כדי שיתן ממנה לכל אחד מהמסובין לפחות כזית. ב"ח (ועי' סי' קסז ס"ק טז). וביאור המנהיג (הלכות פסחים סי' עז) הטעם שבעל הבית בוצע ולא האורח, מפני שאילו יבצע האורח, יתכן שיקמץ ולא יתן לאחרים ביד רחבה מפני החשש שמא לא ישאר עבורו כדי צורכו. תשש זה קיים רק אצל האורח, שאין לו משל עצמו מה לאכול ואינו יודע כמה יתן לו בעל הבית. אולם בעל הבית עצמו, שכאן ביתו, ודאי יתן לכל אחד מהאורחים ביד רחבה בלי חשש שיחסר לו, ועל כן הוא הבוצע. ובמנהיג יוסף (ב"ח בשינון) פירש, שבעל הבית בוצע מפני שהפת שלו, שעל כן אינו בוש לחתוך ממנה תחיכות גדולות.

ט. **כתבו** הראשונים (המנהיג (שם), הרוקח (הלכות ברכות בהקדמה) בשם תוספתא, ובסמ"ג (עשין סי' כו ד"ה בשבעה) בשם ירושלמי), שברכת האורח נלמדת מהפסוק 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך', 'את' לרבות את בעל הבית.

י. **כלימה** יתירה על הבושה, ולכן היא מתייחסת לעולם הבא שהוא חמור יותר. סידור יעב"ץ ופירוש תרומת הדשן (ב"ח מא:).

יא. **אבודרהם** (בהלכות שבת) והיינו שאם יינעשה עני ח"ו, הרי שיצטרך לאכול משל אחרים, וכאשר נצטרך אדם לאכול משל אחרים הוא מתבייש ואינו מסתכל בפניהם [ראה סידור יעב"ץ בביאור 'שלא נבוש' (בהלכות ט"ו ושבת יתפלים)].

יב. **שאם** יהיה עני יוכל לבוא לידי גניבה (פירוש מרומות הדשן שם) או שלא ישלם את הלוואתיו ויהיה בכלל לווה רשע ולא ישלם (סידור יעב"ץ שם). אמנם במעון הברכות (ב"ח ואבי"מ) פירש 'לא יכלם בעולם הבא' באופן אחר, שקודם מבקשים שלא יבוש והיינו כנ"ל שלא יהיה עני, ועוד לאחר שלא יבוש יהיה עשיר, מבקשים 'שלא יכלם' על ידי עושרו שלא יהיה זה 'עושר השמור לבעליו לרעתו' (קהלת ה יב), אלא שיהיה עושרו כעין העושר שהיה לאבותינו שאברהם יצחק ויעקב שנמלו וחסדים על ידי עושרם.

יג. **סידור** יעב"ץ (בהלכות תפילין). יד. **באמרי** נועם (ב"ח בכפיו) ובדקדוקי סופרים (פוסק ס) מתקו תיכת 'ובנכסיו', ובדקדוקי סופרים אף הביא שהרי"ף ופסקי הרי"ד והרא"ש והאבודרהם לא גרסוה, וכן אינה בנוסח הברכה שבטור ובשלחן ערוך (פ"ח סי' רכ ס"ק ח). טו. **רש"י** (ב"ח קיחפים). בפירוש הרשב"ץ (ב"ח קיחפים) צייץ לדברי הגמרא בבבא מציעא (קז:) שאמרו על הכתוב (דברים טו ג) 'ברוך אתה בשדה' שהברכה היא שיהו נכסיך קרובים לעיר. אמנם שם פירש רש"י (ב"ח קיחפין) מעלה אחרת בקירבה לעיר, שעל ידי כן לא יהא טורח בהכנסת הפירות לעיר. טז. **ברי"ף** וברא"ש ובאבודרהם ובשלחן ערוך (שם) הגרסיא 'יזדקק'.

יז. **סידור** יעב"ץ (שם). משמעות המילה [גם לגירסא 'יזדקק', ראה אבודרהם] היא נפילה וגלגול, ופירוש האבודרהם, שהטעם ללשון גלגול הוא משום ששכר עבירה עבירה, ועל כן מכשול חטא נקרא גלגול, לפי שנתגלגל מעבירה אחרת. יח. **הברכה** הראשונה בברכת המזון, 'ברוך וכו' הזן את העולם כולו וכו' ברוך אתה ה' הזן את הכל'.

יט. **כוונת** הגמרא להקשות על האמוראים, שמסתמכת דבריהם משמע שלדעתם דבריהם מוסכמים ואין בהם חולק בין התנאים [שאם לא כן היה די לומר הלכה כתנא פלוני או כברייתא פלונית], ואילו לפנינו בריייתות החולקות בכך. על פי הליכות עולם (שער מי מערב ח"ב ח"ג). כ. **אלא** תקנוה אחר חורבן הבית, כשהיתה הסנהדרין ביבנה, והיא באה להודות על הרווני ביתר שניתנו אז לקבורה (לקמן מח:). כא. **ביון** שלסברתו ברכת הזימון מסתיימת בסוף ברכת הזן, לכן נתשבות ברכת הזימון וברכת הזן לברכה אחת, משא"כ בסמוך למאן דאמר שלוש וארבע שנתשבות כל אחת לברכה בפני עצמה. כב. **שהרי** לדעת רב נחמן ברכת הזימון נפרדת משלש הברכות של ברכת המזון, ואם כן כיצד יש פעמים שמברכים רק שתי ברכות. כג. **הלישון** 'אמר לך' נראה כמתפרש על התנא בברייתא, אך אין לומר כן משום שאין עליו כל קושיא, והקושיא היא רק על רב נחמן. ואכן ראה ברש"י (ב"ח מוקיס) שגרס 'והא תניא שתים ושלש בברכת פועלים'. וראה גם בתוספות חכמי אנגליה (ב"ח מוקיס). כד. **כיון** ששתיהן דומות זו לזו. רש"י (עז. ד"ה אבל מברכין).

כה. **נימא** מתנאי - שמא נאמר שכבר נחלקו תנאים במחלוקת זו[כו], **הָתָנֵי חִדָּא** - שבברייתא אחת שנינו, **'בִּרְכַּת הַמָּזוֹן** פעמים שמספר ברכותיה **שָׁנִים** ופעמים שמספר ברכותיה **שְׁלֹשָׁה', וְתָנְיָא אִידָךְ** - ובברייתא אחרת שנינו, 'פעמים שמספר ברכותיה של ברכת המזון **שְׁלֹשָׁה** ופעמים שמספר ברכותיה **אַרְבָּעָה'**, ויש לבאר במה נחלקו בריייתות אלו. **סָבְרוּהּ** - סברו מתחילה בני הישיבה **דְּכוּלֵּי עָלְמָא** [-שלדעת הכל] ברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב' אֶלָּא הָאוֹרַיְיתָא הִיא** - אין חיובה מן התורה[כז], ולכן אינה נכללת במנין הברכות שבברייתות. ומעתה, **מַאי** - מה הוא ביאור סתירה זו, **לְאוּ הָהָא מֵימְיָא לָגֵי** - האם לא נאמר שנחלקו בריייתות בנידון האמור, עד היכן ברכת הזימון, **שְׁמַאן דְּאָמַר** [-מי שאמר] שברכת המזון **שְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ, קָסָבַר** שברכת הזימון היא **עַד** סוף ברכת **הַזָּן**, לפיכך כאשר האוכלים הם שלשה ונתחייבו בזימון ברכת המזון היא של שלש ברכות [ברכת הזימון עד הזן[כח], ברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכאשר הם פחות משלשה ברכת המזון שלהם היא של שתי ברכות [ברכת הארץ, ובונה ירושלים]. **וּמַאן דְּאָמַר** שברכת המזון **שָׁלֹשׁ וְאַרְבָּע, קָסָבַר** שברכת הזימון היא רק **עַד 'נִבָּרֵךְ** שאכלנו משלו', ולפיכך כשאוכלים שלשה ומזמנים ברכת המזון היא של ארבע ברכות [ברכת הזימון, וברכת הזן, ברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכשהם שנים ברכת המזון היא של שלש ברכות [ברכת הזן, ברכת הארץ, ובונה ירושלים].

דוחה הגמרא: לָא, אין הכרח לומר שנחלקו התנאים במחלוקת האמוראים מהי ברכת הזימון, אלא **רַב נַחְמָן מָתָרֵץ** את דברי התנאים בשתי הברייתות **לְמַעְמְיהּ** - לפי שיטתו, ששניהם סוברים כמותו שברכת הזימון היא רק עד **'נִבָּרֵךְ, וְרַב שֵׁשֶׁת מָתָרֵץ** את דברי התנאים **לְמַעְמְיהּ** - לפי שיטתו, ששניהם סוברים כמותו שברכת הזימון היא עד סוף ברכת הזן.

ומבארת הגמרא: רַב נַחְמָן מָתָרֵץ את דברי התנאים בשתי הברייתות **לְמַעְמְיהּ** - לפי שיטתו, כיצד, **הִכּוֹלֵי עָלְמָא** - ששתי הברייתות סוברות שברכת הזימון היא **עַד 'נִבָּרֵךְ'**, ועל כן **מַאן דְּאָמַר, שָׁפִיר** - דברי מתיישבים לדעה זו בפשטות, שכאשר אין זימון ברכת המזון שלהם היא של שלש ברכות [ברכת הזן, וברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכשהם שלשה שיש ביניהם זימון הרי כאן ארבע ברכות, שנוספה להם לברכת המזון גם ברכת הזימון, וכאמור לעיל. **וּמַאן דְּאָמַר** - והתנא ששנה את הברייתא שברכת המזון **שְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ**, כיצד יתישבו דבריו לדעת רב נחמן[כב], **אָמַר לָךְ** רב נחמן, **הָכָא** - בברייתא זו, **בְּבִרְכַּת פּוֹעֲלִים עָסְקִינַן** [-אנו עוסקים], שתקנו חכמים לפועלים העושים מלאכה לבעל הבית, שיברכו את ברכת המזון באופן קצר בכדי שלא יפסידוהו, וברכתם כוללת רק שתי ברכות. **דְּאָמַר מָר** לעיל (עז:), שסדר ברכת הפועל היא **שִׁפּוֹתֵחַ** בְּברכת **הַזָּן** ואומרה כולה, ואחר כך ממשיך בברכת הארץ **וְכוֹלֵל** את ברכת **בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם** שהיא הברכה השלישית **בִּבְרָכַת הָאָרֶץ**[כג], וחותם בברכת הארץ וחוזר למלאכתו. נמצא ששני פועלים שאכלו, כיון שאין ביניהם זימון

כו. **ראה** בהערה הקודמת. כז. **ראה** בהערה הקודמת. כח. **ראה** בהערה הקודמת. כט. **ראה** בהערה הקודמת. ל. **ראה** בהערה הקודמת. לא. **ראה** בהערה הקודמת. לב. **ראה** בהערה הקודמת. לג. **ראה** בהערה הקודמת. לד. **ראה** בהערה הקודמת. לה. **ראה** בהערה הקודמת. לו. **ראה** בהערה הקודמת. לז. **ראה** בהערה הקודמת. לח. **ראה** בהערה הקודמת. לט. **ראה** בהערה הקודמת. מ. **ראה** בהערה הקודמת. מא. **ראה** בהערה הקודמת. מב. **ראה** בהערה הקודמת. מג. **ראה** בהערה הקודמת. מד. **ראה** בהערה הקודמת. מה. **ראה** בהערה הקודמת. מו. **ראה** בהערה הקודמת. מז. **ראה** בהערה הקודמת. מח. **ראה** בהערה הקודמת. מט. **ראה** בהערה הקודמת. נ. **ראה** בהערה הקודמת. נא. **ראה** בהערה הקודמת. נב. **ראה** בהערה הקודמת. נג. **ראה** בהערה הקודמת. נד. **ראה** בהערה הקודמת. נה. **ראה** בהערה הקודמת. נו. **ראה** בהערה הקודמת. נז. **ראה** בהערה הקודמת. נח. **ראה** בהערה הקודמת. נט. **ראה** בהערה הקודמת. ס. **ראה** בהערה הקודמת. סא. **ראה** בהערה הקודמת. סב. **ראה** בהערה הקודמת. סג. **ראה** בהערה הקודמת. סד. **ראה** בהערה הקודמת. סה. **ראה** בהערה הקודמת. סו. **ראה** בהערה הקודמת. סז. **ראה** בהערה הקודמת. סח. **ראה** בהערה הקודמת. סט. **ראה** בהערה הקודמת. ע. **ראה** בהערה הקודמת. עא. **ראה** בהערה הקודמת. עב. **ראה** בהערה הקודמת. עג. **ראה** בהערה הקודמת. עד. **ראה** בהערה הקודמת. עה. **ראה** בהערה הקודמת. עו. **ראה** בהערה הקודמת. עז. **ראה** בהערה הקודמת. עח. **ראה** בהערה הקודמת. עט. **ראה** בהערה הקודמת. פ. **ראה** בהערה הקודמת. פא. **ראה** בהערה הקודמת. פב. **ראה** בהערה הקודמת. פג. **ראה** בהערה הקודמת. פד. **ראה** בהערה הקודמת. פה. **ראה** בהערה הקודמת. פו. **ראה** בהערה הקודמת. פז. **ראה** בהערה הקודמת. פח. **ראה** בהערה הקודמת. פט. **ראה** בהערה הקודמת. צ. **ראה** בהערה הקודמת. צא. **ראה** בהערה הקודמת. צב. **ראה** בהערה הקודמת. צג. **ראה** בהערה הקודמת. צד. **ראה** בהערה הקודמת. צה. **ראה** בהערה הקודמת. צו. **ראה** בהערה הקודמת. צז. **ראה** בהערה הקודמת. צח. **ראה** בהערה הקודמת. צט. **ראה** בהערה הקודמת. ק. **ראה** בהערה הקודמת. קא. **ראה** בהערה הקודמת. קב. **ראה** בהערה הקודמת. קג. **ראה** בהערה הקודמת. קד. **ראה** בהערה הקודמת. קה. **ראה** בהערה הקודמת. קו. **ראה** בהערה הקודמת. קז. **ראה** בהערה הקודמת. קח. **ראה** בהערה הקודמת. קט. **ראה** בהערה הקודמת. קי. **ראה** בהערה הקודמת. קיא. **ראה** בהערה הקודמת. קיב. **ראה** בהערה הקודמת. קיג. **ראה** בהערה הקודמת. קיד. **ראה** בהערה הקודמת. קטו. **ראה** בהערה הקודמת. קטז. **ראה** בהערה הקודמת. קיז. **ראה** בהערה הקודמת. קיח. **ראה** בהערה הקודמת. קיט. **ראה** בהערה הקודמת. קכ. **ראה** בהערה הקודמת. קכא. **ראה** בהערה הקודמת. קכב. **ראה** בהערה הקודמת. קכג. **ראה** בהערה הקודמת. קכד. **ראה** בהערה הקודמת. קכה. **ראה** בהערה הקודמת. קכו. **ראה** בהערה הקודמת. קכז. **ראה** בהערה הקודמת. קכח. **ראה** בהערה הקודמת. קכט. **ראה** בהערה הקודמת. קל. **ראה** בהערה הקודמת. קלא. **ראה** בהערה הקודמת. קלב. **ראה** בהערה הקודמת. קלג. **ראה** בהערה הקודמת. קלד. **ראה** בהערה הקודמת. קלה. **ראה** בהערה הקודמת. קלו. **ראה** בהערה הקודמת. קלז. **ראה** בהערה הקודמת. קלח. **ראה** בהערה הקודמת. קלט. **ראה** בהערה הקודמת. קמ. **ראה** בהערה הקודמת. קמא. **ראה** בהערה הקודמת. קמב. **ראה** בהערה הקודמת. קמג. **ראה** בהערה הקודמת. קמד. **ראה** בהערה הקודמת. קמה. **ראה** בהערה הקודמת. קמו. **ראה** בהערה הקודמת. קמז. **ראה** בהערה הקודמת. קמח. **ראה** בהערה הקודמת. קמט. **ראה** בהערה הקודמת. קנ. **ראה** בהערה הקודמת. קנא. **ראה** בהערה הקודמת. קנב. **ראה** בהערה הקודמת. קנג. **ראה** בהערה הקודמת. קנד. **ראה** בהערה הקודמת. קנה. **ראה** בהערה הקודמת. קנו. **ראה** בהערה הקודמת. קנז. **ראה** בהערה הקודמת. קנח. **ראה** בהערה הקודמת. קנט. **ראה** בהערה הקודמת. קס. **ראה** בהערה הקודמת. קסא. **ראה** בהערה הקודמת. קסב. **ראה** בהערה הקודמת. קסג. **ראה** בהערה הקודמת. קסד. **ראה** בהערה הקודמת. קסה. **ראה** בהערה הקודמת. קסו. **ראה** בהערה הקודמת. קסז. **ראה** בהערה הקודמת. קסח. **ראה** בהערה הקודמת. קסט. **ראה** בהערה הקודמת. קע. **ראה** בהערה הקודמת. קעא. **ראה** בהערה הקודמת. קעב. **ראה** בהערה הקודמת. קעג. **ראה** בהערה הקודמת. קעד. **ראה** בהערה הקודמת. קעה. **ראה** בהערה הקודמת. קעו. **ראה** בהערה הקודמת. קעז. **ראה** בהערה הקודמת. קעח. **ראה** בהערה הקודמת. קעט. **ראה** בהערה הקודמת. קפ. **ראה** בהערה הקודמת. קפא. **ראה** בהערה הקודמת. קפב. **ראה** בהערה הקודמת. קפג. **ראה** בהערה הקודמת. קפד. **ראה** בהערה הקודמת. קפה. **ראה** בהערה הקודמת. קפו. **ראה** בהערה הקודמת. קפז. **ראה** בהערה הקודמת. קפח. **ראה** בהערה הקודמת. קפט. **ראה** בהערה הקודמת. קצ. **ראה** בהערה הקודמת. קצא. **ראה** בהערה הקודמת. קצב. **ראה** בהערה הקודמת. קצג. **ראה** בהערה הקודמת. קצד. **ראה** בהערה הקודמת. קצה. **ראה** בהערה הקודמת. קצו. **ראה** בהערה הקודמת. קצז. **ראה** בהערה הקודמת. קצח. **ראה** בהערה הקודמת. קצט. **ראה** בהערה הקודמת. קק. **ראה** בהערה הקודמת. קקא. **ראה** בהערה הקודמת. קקב. **ראה** בהערה הקודמת. קקג. **ראה** בהערה הקודמת. קקד. **ראה** בהערה הקודמת. קקה. **ראה** בהערה הקודמת. קקו. **ראה** בהערה הקודמת. קקז. **ראה** בהערה הקודמת. קקח. **ראה** בהערה הקודמת. קקט. **ראה** בהערה הקודמת. קקי. **ראה** בהערה הקודמת. קקיא. **ראה** בהערה הקודמת. קקיב. **ראה** בהערה הקודמת. קקיג. **ראה** בהערה הקודמת. קקיד. **ראה** בהערה הקודמת. קקטו. **ראה** בהערה הקודמת. קקטז. **ראה** בהערה הקודמת. קקיז. **ראה** בהערה הקודמת. קקיח. **ראה** בהערה הקודמת. קקיט. **ראה** בהערה הקודמת. קקכ. **ראה** בהערה הקודמת. קקכא. **ראה** בהערה הקודמת. קקכב. **ראה** בהערה הק

ברכת המזון שלהם היא של שתי ברכות [הזן, וברכת הארץ המורחבת], וכשהם שלשה נוספה להם ברכת הזימון והרי כאן שלש ברכות[כה].

רב שֶׁשֶׁת מְתָרֵץ את דברי התנאים בשתי הברייתות **דְּמַעְמִיהּ** - לפי שיטתו, כיצד, **דִּכְווּלֵּי עָלְמָא** - ששתי הברייתות סוברות שברכת הזימון היא **עַד הֵיזֵן** את הכל, ועל כן **מַאן דְּאָמַר** - התנא ששנה את הברייתא שברכת המזון **שָׁתַיִם וְשָׁלֹשׁ, שָׁפִיר** - דבריו מתיישבים לדעה זו בפשטות, שכשיחיד אוכל או כששנים אוכלים הרי שברכת המזון שלהם היא רק שתי ברכות [ברכת הארץ, ובונה ירושלים], וכשהם שלשה מתוספת להם ברכת הזימון [הכוללת את ברכת הזן] והרי כאן שלש ברכות. **וּמַאן דְּאָמַר** - והתנא ששנה את הברייתא שברכת המזון **שָׁלֹשׁ וְאַרְבָּע, קָסָבַר** שברכת **הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב דְּאוֹרְיְיתָא הִיא** - חיובה מן התורה, ולכן כשמנה את הברכות שבברכת המזון מנה אף את ברכת הטוב והמטיב. נמצא ששאין זימון ברכת המזון היא של שלש ברכות [ברכת הארץ, ובונה ירושלים, והטוב והמטיב], ובשלשה שנוספה להם ברכת הזימון הרי כאן ארבע ברכות.

הגמרא מוכיחה שברכת הטוב והמטיב אינה מן התורה[כו]: אָמַר רַב יוֹסֵף, תָּדַע [-הא לך ראיה] דִּברכת **הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב דְּאוֹרְיְיתָא, שָׁהֲרֵי** חכמים תקנו שיהיו **פּוֹצְלִים עוֹקְרִים אוֹתָהּ** - שהפועלים אינם מברכים ברכת הטוב והמטיב, כיון שעליהם להזדרז ולחזור למלאכת בעל הבית, ואם היה חיובה מן התורה לא היו חכמים מתקנים לעקור דבר מן התורה[כז].

הוכחה נוספת: אָמַר רַב יִצְחָק בַּר שְׁמוּאֵל בַּר מָרְתָא מִשְׁמֵיהּ [-בשמו] **דְּרַב, תָּדַע** [-הא לך ראיה] דִּברכת **הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב דְּאוֹרְיְיתָא, שָׁהֲרֵי פּוֹתֵחַ בָּהּ בְּבָרוּךְ** אתה ה' אלהינו מלך העולם' וכו'[כח] **וְאֵין חוֹתֵם בָּהּ בְּבָרוּךְ, דְּתַנְיָא** - כפי ששנינו בברייתא, **כָּל הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן פּוֹתֵחַ בָּהֶן בְּבָרוּךְ וְחוֹתֵם בָּהֶן בְּבָרוּךְ**[כט], משום שצריך להזכיר שבחו של מקום בין בפתיחת הברכה ובין בחתימתה[ל], **חוּץ**[לא] **מִבִּרְכַת הַפֵּירוֹת** הנאמרת קודם האכילה[לב], **וּבִרְכַת הַמְּזוֹנוֹת** הנאמרת קודם קיום המצוות, כגון 'להתעטף בציצית' ו'על נטילת לולב', **וּבִרְכָה הַמְסוּכָּה לַחֲבֵרְתָּהּ** כגון אותן הברכות שבתפילת שמונה עשרה, **וּבִרְכָה אַחֲרוֹנָה שֶׁבִּקְרִיאַת שְׁמַע**, והן ברכת 'אמת ויציב' שבשחרית וברכת 'אמת ואמונה' שבערבית. שברכות אלו שהזכרנו שיצאו מן הכלל, **יֵשׁ מֵהֶן שֶׁפּוֹתֵחַ בָּהֶן בְּבָרוּךְ וְאֵין חוֹתֵם** בהן **בְּבָרוּךְ**, כגון ברכת הפירות והמצות, שמזכירים בהן ענין אחד, הודאה לה' על הפרי או על המצוה שנתן לנו, בלא תוספת תחינה או דברי ריצוי, ובאלו די שמזכיר שבחו של מקום בפתיחת הברכה[לג].

כה. **רש"י** (ד"ה ופסק), ואין לפרש את הסופן של שלש ברכות בסתם בני אדם ללא זימון שמברכים שלש, מפני שאין בכך שום חידוש, שכל אדם מברך שלש ברכות, אך מה שפועלים מברכים שלוש על ידי זימון חידוש הוא, שאף בפועלים יש חיוב של ברכת הזימון. צל"ח (פרש"י שם). וראה בשער הציון (מי' קפ"ג) בשם החמד משה שדייק כך בשיטת רש"י. אמנם הסמ"ע (מו"מ סי' שנ"ו סק"ח) חולק וסובר שפטרו פועלים גם מזימון. ועיין עוד שם ובמגן אברהם (או"ח סי' קפ"ג סק"ל) ובמלא הרועים (על תלמידי רבינו יונה ד"ה ומזמן). כו. **להלן** מביאה הגמרא כמה הוכחות לכך. וכתב הצל"ח (ד"ה פה), שההוכחות דלהלן באות לדחות את דברי רב ששת שאי אפשר לומר שהברייתא סוברת שברכת הטוב והמטיב היא דאורייתא. אמנם בפירוש הרשב"ץ (ד"ה ופשפשנא) הביא את דברי התוספתא (פ"ה ה"ט) שלרבי יוסי הגלילי חותם בברכה אחרונה של הטוב והמטיב, וביאר שאפשר שהוא סובר שברכת הטוב והמטיב היא דאורייתא, ולפי זה מה שאמרו כאן 'תדע דהטוב והמטיב לאו דאורייתא' מפני שאינו חותם בה, אין זה להוכיח שלא כרב ששת שהלא מצאנו תנא ['רבי יוסי הגלילי' כמותו, אלא אך להוכיח שכך ההלכה שהרי העולם נוהג לפתוח בה בברוך ולא לחתום. כז. **הקשה** הרשב"א (ד"ה ופשט), שמצאנו שגם את ברכת בונה ירושלים שחיובה מן התורה אין הפועלים אומרים, והרי שניתן לעקור דבר מן התורה, ויתכן שכמו כן גם ברכת הטוב והמטיב היא דאורייתא ומכל מקום תקנו חכמים לעוקרה. ותירץ, שאי אמירת ברכת בונה ירושלים אינו נחשב כעקירה כיון שהפועלים כוללים עניינה בברכת הארץ, מה שאין כן אי אמירת הטוב והמטיב היא עקירה גמורה שהרי אין הפועלים מזכירים עניינה כלל. כח. **'ברוך** אתה ה' וכו' האל אבינו' וכו', ואינה דומה לברכת הארץ או בונה ירושלים שאין פותח בהן בברוך אלא מתחיל 'נודה לך' או 'רחם נא ה' אלהינו' וכו'. כט. **כגון** ברכת הזן שפותחות ב'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הזן את העולם כולו' וכו', ומסיימת 'ברוך אתה ה' הזן את הכל'. ל. **בביאור** ענין הפתיחה והחתימה כתב ספר החינוך (מצוה נג), שבפתיחת הבקשה אנו מזכירים את ההודאה להקב"ה שהוא כולל את כל הברכות, ואחר כך אנו מבקשים ממנו את הצריך לנו, ואחר הבקשה חתורים ומודים אליו בכך שהוא כולל את כל הברכות לומר כי ממנו יבוא אלינו מה שבקשנו, שלא נֶחְשַׁב כעבד שנטל פרס מרבו והלך לו בלא רשות כמתגנב. לא. **מלשון** הברייתא כל הברכות כולן וכו' חוץ וכו', משמע שכן הוא בכל הברכות מלבד אלו המוזכרות כאן. והקשו הראשונים, שיש עוד ברכות היוצאות מן הכלל, כגון ברכת 'אלהי נשמה' ותפילת הדרך ו'יהללוך' שבהלל ועוד. וביאר הרשב"א (ד"ה כל), שאין כוונת הגמרא לומר שכלל זה הוא כלל גמור, אלא רק לומר שבכלל יש יוצאים מן הכלל [ובפי' שמוכא בעירובין (כג.) אין למדין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בו חוץ]. לב. **כגון** 'ברוא פרי העץ' ו'ברוא פרי האדמה'. לג. **שמכיון** שהזכיר את מלכות השם ואדנותו והודה ומיד גמר את דבריו בלא תוספת דבר אחר, אם יברך כעת פעם שניה הרי הוא ככופל דבר במה שאין צורך. על פי החינוך (מצוה נג). אבל ברכת קידוש בשבת שצריך לספר בשבח השבת, וברכת יוצר אור שיש בה הפסק בקשות, וכן ברכת אבות, שהיא הברכה הראשונה של שמנה עשרה, שיש בה דברי ריצוי, יש לפתוח בה בשבחו של מקום וגם לסיים בכך. רש"י (ד"ה כמסגיא, ופסקינן ד"ה סותמא, ובקצ"ש שם ד"ה הכי).

וְיֵשׁ מֵהֶן שֶׁחוֹתֵם בָּהֶן בְּבָרוּךְ וְאֵין פּוֹתֵחַ בְּבָרוּךְ, כגון ברכה הסמוכה לחברתה[א], שהפותחה שבברכה ראשונה פוטרת גם את זו[ב]. וְכֵן הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב שבברכת המזון פּוֹתֵחַ בה בְּבָרוּךְ וְאֵין חוֹתֵם בה בְּבָרוּךְ. מדייקת הגמרא: מכך שהטוב והמטיב פותח בה בברוך אף שהיא סמוכה לבונה ירושלים, מִכְּלָל - משמע דְּבָרְכָה בְּפֵנֶי עַצְמָהּ הִיא ואינה מדאורייתא, שאילו היתה מדאורייתא היו מתקנים אותה בנוסח ברכה הסמוכה לחברתה ולא היתה פותחת בברוך, אלא בהכרח שהיא מדרבנן, ולא נתקנה על המזון אלא על קבורת הרוגי ביתר, וכדלהלן (מח:)[ג].

עוד ראיה שברכת הטוב והמטיב אינה מן התורה: וְאָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, תָּנֵא [-הא לך ראיה] הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב לְאוֹ דְאוֹרַיְיתָא, שֶׁהֲרֵי מוכח מהברייתא להלן שלדעת רבי עקיבא שומע - אין אומרים אוֹתָהּ בְּבִית הָאֲבֵל. דְּתַנְיָא בברייתא שבעניין ברכה רביעית של ברכת המזון, מָה הֵם אוֹמְרִים בה כשהיא נאמרת בְּבֵית הָאֲבֵל, תנא קמא אומר, אומרים בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב בנוסח שבו נאמרת כל פעם. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, בבית האבל אומרים בָּרוּךְ דַּיָּין הָאֱמֶת". ומקשה הגמרא[ד], האם לדעת תנא קמא הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב אֵין - כן אומרים אותו בבית האבל, ואילו דַּיָּין אֱמֶת לֹא אומרים! אֶלָּא בהכרח אֵימָא - אמור שכוונתו לומר אַף הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, שאומרים שם 'גמ' הטוב והמטיב ר'גמ' דיין האמת, ומכך שלתנא קמא אומרים את שניהם, מוכח שלרבי עקיבא שחולק אומרים רק דיין האמת, והרי ראיה שהטוב והמטיב אינה מדאורייתא, שאילו היתה מדאורייתא כיצד סובר רבי עקיבא שעוקרין אותה בבית האבל לומר רק דיין האמת?

הגמרא מביאה את נוסח ברכת הטוב והמטיב בבית האבל: מָר זוּטְרָא אִיקְּלַע [-הזדמן] לְבֵי רַב אָשֵׁי, אִיתְּרַע בֵּיהּ מִלְּתָא [-אירע אצלו דבר] מת בנו[ה]. ובברכה רביעית שבברכת המזון, פָּתַח וּבָרֵךְ ברכת אבלים, ואמר, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, האל הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, אַל אֱמֶת, דַּיָּין אֱמֶת, שׁוֹפֵט בְּצֶדֶק וְזַכַּאי נפשות בְּמִשְׁפָּט וְשַׁלִּיט בְּעוֹלָמוֹ לַעֲשׂוֹת בּוֹ בְּרָצוֹנוֹ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט, שֶׁהַכֹּל שֶׁלּוֹ וַאֲנַחְנוּ עַמּוֹ וַעֲבָדָיו, וּבְכָל אֲנָחָנוּ חַיָּיבִים לְהוֹדוֹת לוֹ וְלָבָרְכוֹ, גּוֹדֵר פְּרָצוֹת בְּיִשְׂרָאֵל הוּא יִגְדּוֹר אֶת הַפִּרְצָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל לְחַיִּים[ו].

★

הגמרא חוזרת לדיני זימון ושואלת: לרב ששת (לעיל ע"ט) שברכת הזימון היא עד הזן את הכל, ויחיד מתחיל מברכת הארץ, מה יהיה דינו של המצטרף עם חבריו לזימון לפי שקדמו וסיימו סעודתם לפניו ולאחר הזימון חזר לאכול, לאחר שסיים כשבא לברך, לְהֵיכָן - לאיזו ברכה מברכות המזון הוּא חוֹזֵר, האם לתחילת ברכת הזן כדין אחד משלשה שאכלו שהם חייבים בברכת הזן, או מאחר שיצא ידי חובת זימון וכבר שמע את ברכת הזן מפי המזמן מעתה ואילך הוא כיחיד שאכל ומתחיל מברכת הארץ. נחלקו אמוראים בדבר, רַב זְבִיד מְשָׁמֵיהּ דְּאַבָּיֵי אָמַר, חוֹזֵר לְרֹאשׁ - לתחלת ברכת הזן, שכן כאמור תחילת סעודתו היתה בשלשה והרי כבר נתחייב בברכת הזן'. וְרַבָּנָן אָמְרִי, לַמָּקוֹם שֶׁפָּסַק - דהיינו לברכת הארץ, שכבר יצא ידי חובת זימון ואף שמע ברכת הזן[ז] ומעתה ואילך הוא כיחיד שאכל. מסיקה הגמרא: וְהָלְכְתָא לַמָּקוֹם שֶׁפָּסַק, ויתחיל ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם[ח] שהנחלת לאבותינו וכו'[ט-ג].

★

הגמרא עוברת לדון בדרכי מוסר ודרך ארץ הנוהגים בסעודה[יא]: אָמַר לֵיהּ רֵישׁ גְּלוּתָא לְרַב דְּרַבָּנַן קְשִׁישֵׁי[יב] אַתּוּן - אף שהנכם תלמידי חכמים ויודעים אתם בטיב מנהגי הסעודה[יג], פָּרְסֵאי בְּגַרְמֵי סְעוּדָה בְּקִיאֵי מִינַּיְיכוּ - הפרסים בקיאים במנהגי סעודה יותר מכם. כלומר, ואני נוהג כמותם[יד].

וכיצד היה מנהג הפרסים, בְּזַמַּן שֶׁהֵן שְׁתֵּי מְטּוֹת - שהמסובים הם שני אנשים שהסבתם היא על שתי מטות זכל אחד על מטה בפני עצמה], אזי גְּדוֹלָה מביניהם בחשיבותו, מֻכָּב בְּרֹאשׁ - מסב תחלה, וְשֵׁנִי לוֹ בחשיבות הסועד בחברתו, מסב לְמַעְלָה[טו] הֵימֶנּוּ - מטתו לצד מראשותיו של גדול. וּבְזַמַּן שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה - שלשה בני אדם המסובים על שלש מטות, גְּדוֹל מֻכָּב בָּאֶמְצַע, שהכבוד הוא לו שהוא מטתו עומדת בין מטות השנים הסועדים עמו[טז], וְשֵׁנִי לוֹ בחשיבות מסב לְמַעְלָה הֵימֶנּוּ - מטתו לצד מראשותיו של גדול, וְשְׁלִישִׁי לוֹ בחשיבות מסב לְמַטָּה הֵימֶנּוּ - לצד מרגלותיו של גדול, שראשו סמוך לרגליו של גדול.

רב ששת מקשה על סדר זה: אָמַר לֵיהּ לריש גלותא, למנהג הפרסים שהשני בחשיבות מסב למעלה מראשו של גדול, וְכִי בְּנֵי אִשְׁתָּעוֹנֵי בָּהֲדֵיהּ - וכשיראה הגדול בשעת ההסבה לדבר עם השני, לא יוכל לעשות כן אם לא שֶׁמְּתַרְגֵּין תְּרוּצֵי וְיָתֵיב - שהוא מיישר[יז] עצמו ומזדקף וישוב על המטה, וּמְשַׁתֲעֵי בָּהֲדֵיהּ - ורק כך יוכל לדבר עמו, שכן בעודו מוטה על המטה פניו אינם לצד הסועד עמו ואין ידבר עמו. וכיון שכך הלא טוב הוא לגדול שהשני לו ישב למטה הימנו, וכך פניו של גדול מופנות אליו וישמע השני דבריו מבלי שהגדול יצטרך ליישר עצמו. אָמַר לֵיהּ ריש גלותא לרב ששת, שָׁאנֵי פָּרְסָאֵי שכל דבריהם ברמז הן ומבינים איש את רעהו בלא דיבור[יח], ואף כאן אפשר דְּמַחֲוֵי לֵיהּ בְּמָחוֹג - שהגדול ידבר עם השני ברמיזה על ידי תנועות ידיו ואצבעותיו[יט], וכיון שכן יכול הגדול להשאר מוטה על מטתו וכשיראה לדבר עם שני יראה לו דרך רמיזה[כ].

הוסיף רב ששת ושאל את הריש גלותא[כא]: כיצד הפרסיים נוהגים בענין מַיִם רִאשׁוֹנִים שנוטלים לידים קודם הסעודה, מֲהֵיכָן מָתְחֵילִין - מי אצלם נוטל ראשון. אָמַר לֵיהּ הריש גלותא, שמנהגם להתחיל מִן הַגָּדוֹל. תמה רב ששת ושאל, היאך ראוי שֶׁיַּשֵּׂב גָּדוֹל וְיִסְמוֹךְ יָדָיו עַד שֶׁנּוֹטְלִין כּוּלָּן. אָמַר לֵיהּ הריש גלותא לרב ששת, שלפי מנהגם לְאַלְתַּר נְיָיתֵי תֻּבָּא קָמֵיהּ - מיד כשנוטל ידיו מביאים לפניו את שולחנו ומתחיל באכילה[כב].

א. **וכבלל"ם** גם הברכה אחרונה של קריאת שמע, שאף נחשבת כסמוכה לברכות ראשונות של קריאת שמע, שאין קריאת שמע נחשבת כתפסק. רש"י (ל"ה ופ"ב). ובטעם הדבר ביאר המאירי (לעיל ע"ט ד"ה פיון), שמאחר שהברכות נתקנו על קריאת שמע. והרשב"ם (ספסחים קו: ד"ה ופיכוס) פירש, לפי האמור לעיל (ז:) שצריך לסמוך אמת ויציב אחר אני ה' אלהיכם, כמו שכתוב (ויקרא י"א) 'ה' אלהים אמת', לפיכך נחשב קריאת שמע כתחילת ברכת אמת ויציב והכל כברכה אחת ארוכה. ב. **רש"י** (ל"ה ופ"ב ספסחים שם: ד"ה פוף) והתינוק (מלוס שם) ועוד. שתחתום הברכה הקודמת היא פתיחת ברכה זו. ג. **אלא** שתיקנוה בברכת המזון, לפי שהסעודה היא מקום שמחה ולכך הוא זמן הראוי להודות על רוב הטובה. ומטעם זה אף תיקנו שיאמרוה על שנוי היין ועל שמועות טובות ועל הנשמים. אבודרהם (בכלל ה'מזון). עוד ביאר האבודרהם הטעם שמסכתה לבונה ירושלים על פי דברי הירושלמי (פ"א ה"ט), כשנתרצה ביתר נגדעה קרן ישראל ואינה עתידה לחזור עד שיבא בן דוד, ולכן סמכו ברכה זו לבונה ירושלים שמבקשים בה על העתיד. ד. **והיינו** כנוסח המבואר בהמשך דיין האמת שופט בצדק וכו'. והטעם שלא נזכר הנוסח דלהלן בברייתא עצמה, כיון דהרשב"ץ (ס"א פ"ב) משום שלא באה אלא להשמיע לנו את מחלוקת רבי עקיבא ורבנן, אבל תוספת זו היתה נהוגה אצלם ולא היה צורך שיזכירה. ה. **מוסיף** הגמרא בקושיא זו להוכיח שלפי רבי עקיבא בבית האבל אין אומרים הטוב והמטיב כלל בעיקר, שכן מעצם דברי רבי עקיבא בברייתא אי אפשר להוכיח, שיתכן שכוונתו להטוב והמטיב אומרים אף דיין האמת, כמו שפירשה הגמרא בדברי תנא קמא 'אימא אף הטוב והמטיב'. על כן מקדימה הגמרא ומבארת שלתנא קמא הכוונה אף הטוב והמטיב ואם כן על כרחך רבי עקיבא שחולק כוותו שמברכים רק דיין האמת, ואילו הטוב והמטיב עוקרים אותה לגמרי. פרחי כהונה (ל"ה ופ"ב). ו. **הרי** כשם שהאורח מוסיף ברביעית ברכה לבעל הבית (כלבלו ע"ט ע"ב), אף כאן בבית האבל יש להוסיף בקשת רחמים על האבל לנחמו. ע"פ הרמב"ם (ברכות פ"י הל' ג-ז). ז. **רשב"א** (ל"ה ופ"ב) שרב נחמן בר יצחק הסכים ראיה מדברי רבי עקיבא, או משום שסובר כמותו, אך אין הלכה כן אלא כמו שזרא שהזדמן לבית הריש גלותא, כפי שמובא בגמרא להלן. או שאף רב נחמן סובר כתנא קמא, ומה שמביא ראיה מדברי רבי עקיבא הוא רק לענין שהטוב והמטיב אינה מדאורייתא, שכן תנא קמא ורבי עקיבא לא נחלקו בדבר זה. ח. **נמוקי יוסף** (ל"ה ופ"ב ופ"ט). ט. **כן** הוא הנוסח הנזכר גם בתוספות (ל"ה מד ושם) ובאור זרוע (ל"ב סימן תמט) ובתוספות הרא"ש (ל"ה ופ"ב). ומשמע שאין אומרים את הפתיחה הנרגלה של 'ה' אלהינו מלכנו אדירנו גואלינו קדושינו קדוש יעקב' וכו', והב"ח (ל"ה ופ' שנט סק"ח) והש"ך (שם סק"ח) העירו, שודאי צריך לומר את הברכה מתחלה לסיום חכמים. י. **רש"י** (ל"ה ופ"ב ופ"ט). וביאר פסקי הרי"ד (ל"ה ופ"ב). שלא יצא ידי חובה בברכת הזן שמפי המזמן, כיון שהמשיך בסעודה ועשה הפסק באמצע ברכת המזון, ודינו ככל הפסק בברכה שחתר לראש. יא. **תלמידי** רבינו יונה (ל"ה ופ"ב). יב. **פני** יהושע (ל"ה ופ"ב) וצל"ח (לעיל ע"ט ד"ה ופ"ב) בדעת רש"י, שכיון שמתחיל מנודה לך הרי שאינה ברכה הסמוכה לחברתה, ושנינו לעיל (ע"ט) שברכה שאינה סמוכה לחברתה פותח בה בברוך. יג. **הפירוש** שהבאנו בביאור הוא מדברי רש"י (ל"ה ופ"ב). שכיאר שנידון סוגייתנו לאיזו ברכה מברכת המזון חוזר המפסיק סעודתו לשנים כדי שיזמנו עליו. אולם פירוש זה שייך רק לפי שיטתו לעיל (ע"ט ד"ה פר) בביאור שאלת הגמרא עד היכן ברכת הזימון, שלדעת רב ששת ברכת הזן היא חלק מברכת הזימון ואין היחיד אומר אותה. אמנם הראשונים לעיל נחלקו עליו, שכיצד שייך לומר שהיחיד אינו אומר את ברכת הזן. ולפי דרכם שאף היחיד חייב בברכת הזן הוסיפו הראשונים (תוספות ומלמידי רבינו יונה ד"ה ופיכוס) והקשו על פירוש רש"י מסוגייתנו, שכיצד יחזור למקום שפסק על סמך ברכת הזן ששמע מפי המזמן, הלא מחויב לחזור ולברכה מחמת הפת הנוספת שאכל לאחר הזימון. לפי דבריהם סוגיא זו מתפרשת באופנים אחרים. שיטת רב האי גאון והרי"ף (ברכות בשמם בהשגות ר"פ לשיטתו) ועוד ראשונים, שיעורן הסוגיא הוא בענין המזמן שאמר נברך שאכלנו משלו, והגמרא דנה להיכן הוא חוזר לאחר שענו אחריו המסובים ברוך שאכלנו משלו, האם לראש ההיענו שחזר ואומר נברך שאכלנו פעם נוספת [שה'נברך' שאומר תחלה הוא צורי לאחריש שיברכו ה'נברך' השני הרי הוא כאומר אנו מברכין לבורא שאכלנו. תלמידי רבינו יונה]. או שחזר למקום שפסק, דהיינו שאומר ברוך שאכלנו משלו וכו' ומשמיע ברוך אתה וכו' הזן וכו' [ראה ביאור נוסף בעיניני הפשטן]. יד. **יש** להקרים שביאורים היו רגילים לאכול בהסבה על מטות, איש איש מסב על מטתו מוטה על צד שמאל ורגליו לארץ, והיו מביאים שולחן קטן לפני כל אחד ואחד כדי להניח את האוכל על גביו, ומעמידים אותו לשמאלו. רש"י (ל"ה ופ' קפ סק"ג) ובזמנינו אין רגילים לאכול מסובים, אלא הכל יושבים קרוסים על גבי כסאות סביב שולחן אחד. בית יוסף (ס"א סי' קפ ס"ק ג). טו. **רש"י** (ל"ה ופ"ג) לא גרס התיבה 'קשישי' שפירושה גדולים בשנים, שכן אין מנהגי דרך ארץ שיסיכים דווקא לגדולים בשנים, ולשם מה יזכיר שהם קשישי. טז. **מאירי** (ל"ה ופ"ב). יז. **רבינו** חננאל (ל"ה מימרא בשמואל) ומאירי (שם). יח. **גירסת** המאירי (שם) השני למטה הימנו. דהיינו לצד רגליו של גדול. יט. **לחם** משנה (ברכות פ"ו ה"ג). ובזה תירץ מרדוע לא אומרים שהגדול יסב בראש ולמטה ממנו השני ולמטה משני שלישי, ובכך לא יצטרך לדבר עם השני בהגבהת ראש. וכן כתב הצל"ח (ברכות פ"ו ה"ג ומסן) בדעת רש"י. ובמאירי (ל"ה בשמה) ביאר שהגדול באמצע, כדי שיהא לשנים נוח לשמשו ביחד. והב"ח (או"ח סי' קפ סק"ד) ביאר, שאם יסב הגדול בראש ושני לו למטה ממנו ושלישי לו למטה מהשני לו, כשירצה הגדול לדבר עם השלישי צריך שירים קולו כי השני מפסיק ביניהם ואין זה לפי כבודו לדבר בקול רם. כ. **שתרוצי** הוא מלשון יישר. הערוך (ערך תרץ). כא. **ערוך** (ערך מחג). כב. **מוחזו** ענין תנועה, כלשון הכתוב 'יחזקו יחזקו וינועו כשיכור' (תהלים קו ס, ופכו"ק שם). כג. **ויש** להקשות, שמאחר שאצל הפרסיים היה השני יושב למעלה מהגדול ולא למטה משום שהם יודעים לרמז באצבעותיהם, ואם כן מדוע שבחם הריש גלותא הרי דווקא הם שיכולים לדבר ברמיזה יכולים לנהוג כן. ובאור החמה (ל"ה ופ' שנ"ג) תירץ, שזה עצמו היה מדברי השבח שמאחר שהם יודעים לדבר ברמיזה, ממילא הם יכולים לדקדק ולהושיב השני במקומו הראוי לו. כד. **רש"י** (ל"ה ופ"ט). כה. **רש"י** (ל"ה ופ"ב) במאירי (שם) מבואר שאינו מתחיל

עוד הוסיף רב ששת ושאל לריש גלותא: מַיִם אֲחֲרוֹנִים שבגמר הסעודה, **מְהֵיכָן מְתַחִילִין. אָמַר לֵיהּ** הריש גלותא, שמנהגם במים אחרונים להתחזל **מִן הַקָּטָן**, ואף על מנהג זה תמה רב ששת, **וְגָדוֹל וְתִיב וְיָדַיִם מְזוּהָמוֹת** - האם ראוי שישב וימתין כך כשידיו מזוהמות **עַד שֶׁנּוֹטְלִין פּוּזְנָן**[כו]. **אָמַר לֵיהּ** הריש גלותא, **לָא מְסָלְקֵי תַּבָּא מְקָמֵיהּ עַד דְּנַטְרֵי מַיָּא לְגַבֵּיהּ** - לא מסלקים מלפנינו את שולחנו עד שיגיעו אליו עם הכלי של המים אחרונים, שבעוד שהוא אוכל מקדימים האחרים ונוטלים ידיהם, ולאחר שנטלו פוסק מלאכול ומסלקים מעליו את השולחן ונוטל מים אחרונים, נמצא שלא הוצרך להמתין בעוד ידיו מזוהמות.

רב ששת מבעיא ליה כיצד צריכים לנהוג בענינים אלו: אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, והשיב לריש גלותא הסובר כמנהג הפרסיים, **אֲנָא מָתְנֵיתָא יָדַעְנָא** - אני יודע את דברי הברייתא בענין מנהגי סעודה ואני נוהג כמובא בברייתא, **דְּתָנְיָא** - ששנינו בברייתא, **בֵּיצַד סֵדֶר הַסְבָּבָה, בְּזַמַּן שֶׁהֵן שְׁתֵּי מִטּוֹת** - שהמסובים הם שני בני אדם, שהסבתם היא על שתי מטות, **גָּדוֹל מֵסֵב בָּראשׁ** - כלומר מסב תחלה, **וְשֶׁנִּי לוֹ** בחשיבות מסב **לְמַטָּה הֵימֶנּוּ** - למרגלותיו, שאם הוצרך גדול לדבר עם השני לא יהא צריך להזדקף[כז]. **בְּזַמַּן שֶׁהֵן שְׁלֹשׁ מִטּוֹת** דהיינו שהם שלשה סועדים, אזי **הַגָּדוֹל** שבהם **מֵסֵב בָּראשׁ, שֵׁנִי לוֹ** בחשיבות מסב **לְמַטָּה הֵימֶנּוּ** - לצד מראשותיו של גדול, **שְׁלִישִׁי לוֹ** בחשיבות מסב **לְמַטָּה הֵימֶנּוּ** - למרגלותיו של גדול, ואם רצה הגדול להגיד דבר מה יאמרנו לשלישי לו[כח].

עוד שנינו בברייתא: מַיִם הָרִאשׁוֹנִים מַתְחִילִין מִן הַגָּדוֹל - שהגדול נוטל ידיו ראשון. ומיד כשנוטל מביאים לפניו את שולחנו ומתחיל באכילה [ובזה היה מנהגם כמנהג הפרסיים[כט]]. וממשיכה הברייתא, **מַיִם אֲחֲרוֹנִים** מהיכן מתחילים, **בְּזַמַּן שֶׁהֵם** [-המסובים] **חֲמִשָּׁה, מַתְחִילִין מִן הַגָּדוֹל** - הוא נוטל תחילה. **וּבְזַמַּן שֶׁהֵם מֵאָה** סועדים, ולאו דווקא מאה אלא כל שהם יותר מחמשה[ל], **מַתְחִילִין מִן הַקָּטָן** הישוב בסוף, שגנאי הוא שיסלקו השולחן מלפני הגדול כשיטול ידיו, וימתין שם ישוב ובטל עד שיטלו כולם[לא], ואין מסלקין שולחן מלפני הגדול **עַד שֶׁמְּגִיעִים** המים **אֵצֶל** המסובים הסמוכים לגדול, שיחד עמו נותרו רק **חֲמִשָּׁה** שעדיין לא נטלו, **וְחוֹזְרִין וּמַתְחִילִין מִן הַגָּדוֹל**, שהוא נוטל תחילה להם[לב].

הברייתא ממשיכה בסדר המים אחרונים כשמגיעים לחמשה: וְלָמָּה שָׁמַיִם אַחֲרוֹנִים חוֹזְרִין - לאחר שסיימו המסובים ליטול והגיעו לחמשה שנותרו, אותו אחד מהחמשה שכבדוהו ליטול ראשון, **לְשֵׁם בִּרְכָה חוֹזֶרֶת** - הוא מברך ברכת המזון, ואם נטל הגדול ראשון לחמשה, הוא מברך, ואם צוה הגדול לאדם אחר שיטול קודם לו, האחר מברך. ומסיימת הגמרא, שהלכה זו שנאמרה בברייתא **מְסָיֵיע לֵיהּ לְרַב, דְּאָמַר רַב חִיָּיא בַּר אַשִׁי אָמַר רַב, כָּל הַנּוֹטֵל יָדָיו בְּאַחֲרוֹנָה תְּחִלָּה** - מי שנוטל ידיו תחילה לחמשה האחרונים, **הוּא מְזוֹמֵן לִבְרָכָה** - הוא המכובד לברך ברכת המזון.

מביאה הגמרא מעשה שבו מתבאר הטעם לדין זה: רַב וְרַבִּי חִיָּיא חֲווּ יָתְבִי בְּמַעֲרוּתָא קַמֵּיהּ דְּרַבִּי - היו יושבים בסעודה לפני רבי. כאשר הגיעו לסוף הסעודה **אָמַר לֵיהּ רַבִּי לְרַב, קוּם מְשֵׁי יָדָךְ** - קום ונטול את ידיך למים אחרונים, **חַזְיֵיהּ דְּקָא מָרְתַּח** - ראה רבי חייא שאחז ברב פחד, שחשש רב שציוהו רבי ליטול משום שראה שידיו מלוכלכות, או שמא האריך באכילה יותר מדאי[לג]. **אָמַר לֵיהּ** רבי חייא לרב, **בַּר פָּחֲתֵי** - בן גדולים[לד], **עַיְּין בְּבִרְכַת מְזוֹנָא קָאָמַר לָךְ** - בזה שאמר לך ליטול ידיך נתן לך רשות לברך ברכת המזון[לה], ולכך הקדימך בנטילה כדי שתהא מעיין בברכת המזון[לו].

★

הגמרא מביאה שפעמים שאין לו לאדם לכבד את הגדול ולהקדימו: תָּנוּ רַבָּנָן, אֵין מְכַבְּדִין את הגדול לומר לו תהיה אתה קודם, **לֹא בַּדְּרָכִים** - הולכי דרכים שנפגשו בדרך שבין עיר לעיר[לז], לא יאמר האחד לגדול הימנו ההולך מאחוריו לך לפני. **וְלֹא בַּנְּשָׁרִים** - כשעוברים על גבי הגשר אין לכבד את הגדול שיעבור לפניו, והטעם לפי שהוא מקום סכנה[לח], ואין לכבד מקום סכנה[לט].

באכילה עד לאחר שכולם נטלו ידיהם, אולם מכיון שהסב ושולחן לפניו לבו לאכילה ואין צריך להשים לבו לשמירת ידיו. ומשמע מדבריו שעיקר הגנאי הוא הצורך לשים לבו לשמירת ידיו. כו. **במאירי** (ד״ה אמר) מבואר, שרב ששת שהקשה היה סבור שבהאי קדים הבאת מים אחרונים היו מסלקים השולחנות שלפני כל הסועדים, ולכך נחשב לגנאי שישב הגדול בידים מזוהמות עד שנוטלין כולם. כז. **שלא** כמנהג הפרסיים שבשנים שני למעלה ממנו. כח. **רש״י** (ד״ה ומזמן - השנין). והנה שם לאחר שביאר שאם בא לספר מספר עם השלישי לו, סיים ואם בא לספר עם השני לו, טוב הוא שיזקוף, ואל ישפיל את השני לו לפני קטן ממנו שיהא הוא למטה וקטן ממנו למעלה הימנו. ובחידושי מהר״מ בנט (בת״י ד״ה ומזמן) ביאר, שהוקשה לרש״י שגם בשלש עדיף שישב השני למטה מהגדול כדי שיוכל לדבר עמו בלא שיזקוף והשלישי יהיה למראשותיו של גדול, ועל כן ביאר שעדיף כך שכן השפלה היא [כלומר בזיון] לשני שישב הוא למטה והשלישי שהוא קטן ממנו יהיה למעלה. כט. **המאירי** (ד״ה אמר) הקשה, אם כן מדוע לעיל תמה רב ששת על מנהג הפרסיים להתחיל מים האחרונים מן הגדול הרי אף בברייתא שהביא אמרו כן [מה שתירץ ראה בעיוני הפשט]. ובכסף משנה (פרקים ס״ו ס״ק) תירץ שאכן רב ששת התקשה בדברי הברייתא כפי שהיה קשה לו על מנהג הפרסיים, אלא ששאל את הריש גלותא כדי לדעת האם מצאו הפרסיים תקנה מה לעשות שלא יהא גדול יושב ומשמר ידיו [וראה בעיוני הפשט תירוץ נוסף]. ל. **רש״י** (ד״ה ומזמן - בשלשה). לא. **רש״י** (שם). והראב״ד בהשגותיו (פרקים ס״ו ס״ק) ועוד ראשונים נתנו טעם אחר, כדי שהוא ברכת המזון של גדול סמוכה לנטילת ידיו, וכעין מה שאמרו לעיל (מב. ע״ן שם) תכף לנטילת ידים ברכה. ואף כאן יש להקשות כיצד הקשה לעיל רב ששת על ריש גלותא שהגדול יושב וממתין בידים מזוהמות, בעוד שאף הברייתא שהביא אמרה גם אותו דין. אמנם לשיטת הראב״ד וסיעתו שהטעם הוא כדי לסמוך נטילה לברכה לא קשה, שבברייתא יש טעם לזה שהגדול נוטל בסוף אך על המנהג הפרסיים קשה שאצלם אין את טעם הברכה. ע״פ המאירי (ד״ה מ״מ). לב. **ואלו** דווקא גדול ממש, אלא ממי שכבדו אותו לברך ברכת המזון, וכדברי הברייתא להלן, ומה שנקטה הברייתא בסתם גדול הוא משום שברוב כלל הגדול אם לא שנתן רשות לאחר הוא מברך [שזהו כבוד לגדול שמוציא אחרים ידי חובתם. ב״ח (ס״ח סר ל״ מ קס״ו)]. לג. **רש״י** לעיל (מג. ד״ה דיחזקו). שכן אמרו להלן שאין מכבדים בידים מזוהמות דהיינו ליטול מים אחרונים, ולכן היה רב סבור שבוודאי לא היתה כוונת רבי לכבדו במים אחרונים אלא בא לומר לו קום מאכילתך, ועל זה אמר לו רבי חייא שכוונת רבי שיעיין בברכת המזון. פירוש פשט הש״ס (ד״ה מיחש). לד. **רש״י** (שם ד״ה נר). לה. **רש״י** לעיל (מג. ד״ה עיין). לו. **שתבונן** בה ותסדרה במחשבתך ותברך בלא לטעות. ואף משום זה הוא תחילה לחמשה וכפי שביארו הראשונים ששיערו חכמים שבעוד שנוטלים ידיהם הארבעה יכול לעיין בארבע ברכות של ברכת המזון. ובהלכות ברכות לריטב״א (פ״ו סכ״ע) הוסיף, שאף שברוכות תדירות אין צריך להתבונן בהם ולסדרם (ולפי הפשט נ״ל), אולם לפי שאין דעתו של אדם מיושבת עליו כל הצורך מחמת הסעודה, נתנו לו זמן לסדר הברכות בנתיים. לז. **מאירי** (שם) בדעת רש״י. אלא שנחלק עליו וכתב שאף בדרכים שבתוך העיר אין צריך לכבד, מפני שאם נצרכו לכבד לכל הגדול ממנו אין לדבר סוף ויהא יומו קצר למלאכתו, וכן בעוד שהוא ממתין לגדול מעכב את בני רשות הרבים מלאכתם. ויש ראשונים [רבי יונתן מלוניל (ד״ה גם פירשו) והמכתם (ד״ה אף) והרשב״ץ (ד״ה ת״ל)] הסוברים שאין מכבדים בדרכים מפני הסכנה. לח. **תלמידי** רבינו יונה (ד״ה ואין). והריטב״ן (ד״ה אלא), וכן דעת כל אותם ראשונים שהובאו לעיל שפירשו שאף בדרכים אין מכבדים משום סכנה. לט. **תלמידי** רבינו יונה (שם) ביארו דהיינו, שסכנה הוא להם אם מתעכבים לעבור בגשר [ויתכן שכוונתו שאין להתעכב שם יתר על המדה שמא הגשר אינו חזק דיו]. והיינו, שלכן אין לכבד לאחר במקום שעלול להביא עצמו לידי סכנה. ובריטב״ן מבואר להיפך, שכתב שאין להקדים את הגדול שמא הנסר של הגשר רעוע והעובר ראשון יפול למים, ואין לכבד את הגדול ללכת ראשון במקום סכנה.

וְלֹא בְּיָדַיִם מְזוּהָמוֹת - בגמר הסעודה אין לכבד את הגדול ממנו שיטול לפניו מים אחרונים[א].

הגמרא מספרת אודות הכיבוד בדרכים: רָבִין וַאֲבַיֵּי הֲווּ קָא אָזְלִי בְּאוֹרְחָא - היו הולכים בדרך וכיבדים על חמוריהם. **מָתְנִיתָהּ חָמְרֵיהּ דְּרָבִין דְּאַבַּיֵּי** - הקדים חמורו של רבין את חמורו של אביי, **וְלֹא אֲמַר לֵיהּ** - רבין לאביי שהיה גדול ממנו, **נַיְיזֵל מָר** - ילך כבודו לפני. הקפיד אביי **וְאָמַר, מְדַלֵּיק** **הַאי מָרֵנָּן מִמַּעֲרְבָא** - מאז שחזר תלמיד חכם זה מארץ ישראל לאחר שלמד שם מפי החכמים[ב], **נָפֵיק לֵיהּ דְּעָתֵיהּ** - נעשתה דעתו גסה [החל להחשיב עצמו], ולכן לא חשש להקדימני[ג]. **כִּי מָטָא לְפָתְחָא דְּבֵי גְּנִישְׁתָּא** - כשהגיעו לפתח של בית הכנסת[ד], **אֲמַר לֵיהּ** - רבין לאביי, **נֵיעֵל מָר** - יכנס כבודו ראשון. **אֲמַר לֵיהּ** - אביי לרבין, **וַעֲד הָשְׁתָּא לְאוֹ מָר אָנָא** - האם עד עכשיו לא הייתי ראוי להקרא 'מר', וכלומר מדוע עד כה לא כבדת אותי. **אֲמַר לֵיהּ** - השיב רבין לאביי, **הָכִי אֲמַר רַבִּי יוֹחָנָן**[ה], **אֵין מְכַבְּדִין** את הגדול לומר לו היה לפני **אֶלָּא בְּפֶתַח שֶׁיֵּשׁ בָּהּ מְזוּזָה**, ועד עתה היינו בדרך ומשום כך לא דקדקתי להקדים את כבודו[ו].

הגמרא מבררת את דברי רבי יוחנן, ומקשה: נמצא לדבריו שדווקא בפתח **דְּאִית בָּהּ מְזוּזָה, אִין** [-כן] יש דין להקדים בו את הגדול, אבל בפתח **דְּלֵית בָּהּ מְזוּזָה, לָא** - אין צורך להקדים, ו**קשה, אֶלָּא מַעֲתָּה** בפתחי **בֵּית הַכְּנֶסֶת וּבֵית הַמִּדְרָשׁ דְּלֵית בָּהוּ מְזוּזָה** - שאין קובעים בהם מזוזה מפני שאין דרים שם [יומא יא:], **הָכֵי נָמֵי דְּאֵין מְכַבְּדִין** - האם גם בפתחים אלו אין צורך לכבד, כלומר ואם כן למה כיבד רבין את אביי כשהגיעו לפתח בית הכנסת. **מתרצת הגמרא: אֶלָּא אֵימָא** - אמור שכך אמר רבי יוחנן, אין מכבדין אלא **בְּפֶתַח הֲרָאוּי לִמְזוּזָה**, כלומר יש לכבד בכניסת כל פתחים, ובכללם פתחי בית הכנסת ובית המדרש שפתחיהם ראויים למזוזה[ז], אבל אין צורך לכבד בדרכים או בפרצות שאינם פתח[ח].

★

עוד עניני מוסר ודרך ארץ הנוהגים בסעודה: אָמַר רַב יְהוּדָה בְּרֵיהּ דְּרַב שְׁמוּאֵל בַּר שִׁילַת מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב, אֵין הַמְּסוּבִּין הַיוֹצְאִים בשמיעת הברכה מִפִּי הבוצע רַשָּׁאִין לֶאֱכוֹל כְּלוּם מככרו של הבוצע **עַד שֶׁיִּטְעֹם הַבּוֹצֵעַ** תחילה, שמכיון שכולם צריכים לטעום מככרו אין זה מדרך הכבוד שיטעמו קודם שהוא עצמו טעם[ט]. **יָתֵיב** - ישב **רַב סָפְרָא** ושמע את דברי רב יהודה בשם רב, **וְקָאָמַר** לו כך, אלא אין המסובים רשאין **לְטָעֹם אֵיתְמַר** - נאמר מפי רב, ולא אין רשאין לאכול. **ומבארת הגמרא:** מאחר שלמעשה אין הבדל בין הלשון 'לאכול' ללשון 'לטעום'[י], **לְמַאי נְפָקָא מִינַּהּ** - לאיזה צורך תיקן רב ספרא הלשון, אלא **שֶׁחַיָּיב אָדָם** האומר שמועה בשם רבו, להקפיד **לוֹמַר** את השמועה **בְּלָשׁוֹן רַבּוֹ** [עזהוית פ"פ מ"ג][יא], ורב ספרא שמע מרב שאמר לטעום.

עוד מהליכות דרך ארץ שבתוך הסעודה: תָּנוּ רַבָּנָן, שְׁנַיִם שהיו אוכלים מקערה אחת[יב], **מַמְתִּינִין זֶה לָזֶה בְּקְעָרָה** - שכשאחד מסלק ידו מן הקערה כדי לשתות[יג], מדרכי המוסר[יד] שיהא חבירו מפסיק מלאכול עד שיגמור לשתות, אבל היו האוכלים **שְׁלֹשָׁה, אֵין** השנים **מַמְתִּינִין** - בשביל להיחיד, שאינו הגון ששנים יפסיקו בשביל אחד[טו]. **עוד שנינו בברייתא:** בעל הבית **הַבּוֹצֵעַ** את הפת [ואפילו כשיש בסעודה גדול ממנו[טז]], **הוּא פּוֹשֵׁט יָדוֹ** בקערה **תְּחִלָּה** ללפת בתוכה את פרוסת המוציא[יז][יח]. **וְאִם בָּא לַחֲלוֹק כָּבוֹד לָרַבּוֹ אוֹ לְמִי שֶׁגָּדוֹל הֵימֶנּוּ** בחכמה[יט] **הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ.**

★

מתי מתחיל המברך לפרוס הפת: רָבָה בַּר בַּר חָנָה הֲוָה עָסִיק לֵיהּ לְבָרְיֵהּ - השיא לבנו אשה[כ] **רַב שְׁמוּאֵל בַּר רַב קָטִינָא, קָדֵים וְיָתֵיב** - הקדים רבה בר בר חנה ללישב לשולחן, **וְקָמַתֵּנֵי לֵיהּ לְבָרְיֵהּ** - ושנה לבנו הלכות סעודה, ולפי שמנהגם היה שהחתן בוצע בסעודה לכן בא ללמדו כיצד עליו לנהוג. וכך אמר לו, **אֵין הַבּוֹצֵעַ** לרבים[כא] **רַשַּׁאי לִבְצוֹעַ** - לפרוס פרוסה מן הפת, **עַד שֶׁיְּכַלֶּה אֲמַן מִפִּי הָעוֹנִים** - שיסיימו כולם לענות אמן, לפי שעניית האמן היא חלק מן הברכה[כב], ואין לבצוע קודם סיום הברכה (לעיל נה:)[כג]. **רַב חִסְדָּא אָמַר**, עד שיכלה אמן **מִפִּי רוֹב הָעוֹנִים** - די בכך שרוב העונים סיימו לענות, ואם יש מיעוט שלא סיים אין צריך להמתין שיסיימו.

הגמרא מבררת מהי סברת רב חסדא: אָמַר לֵיהּ רַבִּי בַּר חָמָא את רב חסדא, **מַאי שְׁנָא** - מה ההבדל בין רוב למיעוט, הרי טעמו של דבר מדוע ימתין עד שאר **רוּבָּא** - רוב השומעים יסיימו לענות, משום **דַּאֲמַתַּי** - שעדיין **לָא גָּלֵיהּ בְּרָכָה** - לא נסתיימה אמירת הברכה עד שיסיימו לענות, אם כן **מֵיעוּטָא נָמֵי** - מטעם זה גם כאשר נשאר מיעוט שלא סיימו, **לָא גָּלֵיהּ** - עדיין לא הסתיימה אמירת **הַבְּרָכָה. אֲמַר לֵיהּ** - השיב לו רב חסדא, **שַׁאנֵי אוֹמֵר, דְּכָל הָעוֹנֶה אֲמֵן** ומאריך בענייתו **יוֹתֵר מִדַּאי אֵינוֹ אֶלָּא טוֹעֶה**[יט][כד], והאמן של המיעוט המאריך אינה מן הברכה[כה] ואין צריך להמתין להם.

הגמרא מביאה כמה הלכות בעניית אמן: תָּנוּ רַבָּנָן, אֵין עוֹנִין, לֹא אָמֵן חֲטוּפָה - שקורא את האל"ף בניקוד שו"א [-אֶמֶן], במקום בקמ"ץ [-אָמֵן][כא][כו] שאמן בניקוד שו"א אינה מילה בלשון הקודש, ואין לה שום משמעות[כב][כז]. **וְלֹא** עונים **אָמֵן קְטוּפָה** - שמחסר קריאת הנו"ן, שאינו מוציאה בפה שתהא ניכרת [ונשמע אָמַ][כח]. **וְלֹא אָמֵן יְתוֹמָה** - שאינו יודע על איזה ברכה ענה, וכגון ששמע אחרים שעונים אמן ועונה אחריהם[כג][כב], וכיון שאינו יודע על מה עונה הרי היא כיתומה שאין לה אב[כד]. **וְלֹא זְרוּחַ בְּרָכָה מִפְּיוֹ** - והמברך ברכה, לא יוציאה מפיו בהמירות בלא כוונה[כה], שנראה שאינו מברך ברצון והיא לטורח עליו כמשא כבד[כו], אלא יברך במתינות ובכוונה שלמה[כז][כח].

בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר, כָּל הָעוֹנֶה אָמֵן יְתוֹמָה, יִהְיוּ בָּנָיו יְתוֹמִים. וכל העונה אמן **חֲטוּפָה, יִתְחַטְּפוּ יָמָיו.** וכל העונה אמן **קְטוּפָה, יִתְקַטְּפוּ יָמָיו**[כז]. **וְכָל הַמַּאֲרִיךְ** קצת **בְּאָמֵן**, כדי שיעור שיוכל לומר אל מלך נאמן[כח][כט], **מַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו** בטובה[ל][לא], ובלבד שלא יאריך יותר מדאי וכדלעיל[לב].

★

הגמרא חוזרת לדיני זימון: רַב וּשְׁמוּאֵל הֲווּ יָתְבִי בְּסָעוּדְתָא - ישבו בסעודה, כשאחזו בגמר הסעודה **אֲתָא רַב שִׁימִי בַּר חִייָא** והתיישב שם לסעוד, **הֲוָה קָמְסָרֵהּ וְאָכֵיל** - היה ממהר באכילתו, כדי לסיים קודם שרב

א. **רש"י** (ד"ה ולא) - והטעם שאין לכבד במים אחרונים: א. המאירי (לעיל מו: ד"ה אפילו) פירש, שכן מים אחרונים תיקנו משום סכנת מלח סדומית שמסמא את העינים (פולמוס קס:), ובמקום סכנה אין להקפיד להקדים את הגדול. ב. והרשב"ץ (ד"ה ולא) ביאר, שכיון שיש צער גדול לישב בידים מזוהמות, לכן אין בזה חוצפה ליטול לפני הגדול. ג. והלבוש (סי' קפ ס"ו ופמ"ב סי' קפ"ג) משמע שאף שנתן טעם אחר, לפי שאינו דרך כבוד שירמוז לגדול שהוא ירחץ תחלה את ידיו המזוהמות [ביאור נוסף ביחס מזוהמות ראה בעיוני הפשט]. ב. **שהיה** רבין רגיל לעלות מבבל לארץ ישראל וכשהיה חוזר לבבל היה אומר דברים משמו של רבי יוחנן. רש"י (ד"ה מדלקינן) וראה בבן יהוידע (ד"ה רפיון) שדקדק, שמכיון שארץ ישראל גבוהה מבבל היה צריך לומר 'ירמות ממערבא'. ג. **ובודאי** שלא לא הקפיד משום גבהות הרוח ח"ו, אלא משום כבוד התורה וכבוד הצבור, שהיה ראש ישיבה. וגם רצה בדבריו אלו שישמע רבין ויזהר בדרך ארץ שקדמה לתורה. בן יהוידע (שם). ד. **פירש** רש"י בקידושין (נט: ד"ה ת"ש) שבתי כנסיות שלהם היו מחוץ לעיר. ובהכרח לפרש כן לפי מה שכתב המאירי לעיל (מו: ד"ה ת"ש) שלדעת רש"י מכבדים בדרכים שבתוך העיר, ולכן כאן כיון שהיו מחוץ לעיר לא כבדו אלא בהגיעם לבית כנסת. ע"פ שפתי חכמים (ד"ה רבי). ה. **בפסקי** הרי"ד (ד"ה ת"ר) ביאר, שאביי שהקפיד סבר שאין מכבדין בדרכים הוא לענין שאין צריך שיאמר לגדול עבור לפני, אבל יש לקנן להזהר מעצמו שלא ילך לפני הגדול. וכעין זה פירש השפת אמת (שם) [מתוד"ה קמיפיך מגיה ת"י] שדבר פשוט שאף שאין מכבדין בדרכים מ"מ אסור לבזותו, וכשמקדים ומניחו לילך אחריו הוא בזיון. ו. **שחובת** הכיבוד תלוי בפתח, ולא במזוזה הנמצאת שם. רשב"ץ (ד"ה ולא) (תפא"י פסחים). ז. **רש"י** (ד"ה ואי) כתב, בפתח הראוי למזוזה. כלומר בכניסת כל פתחים, למעוטי דרכים ופרצות. אך יש לדון לאיזה צורך הזכיר רבי יוחנן שיהא הפתח ראוי למזוזה. ובפירוש רב נסים גאון (ד"ה אין) וכן תלמידי רבינו יונה והמכתם (ד"ה אלא) ועוד ראשונים פירשו, שבפתח הראוי למזוזה', הכוונה לפי שיש פתחים כגון פתח בית הכסא ובית המרחץ שאינם מקומות מכובדים ואין קובעים שם מזוזה (רמב"ם ומ"מ יומא יא). ומשום כך הזכיר רבי יוחנן ענין הראוי למזוזה ללמדנו שבמקומות הללו שאינם ראויים אין צריך לכבד את הגדול. ח. **פרי** מגדים (פ"ש פתיחה סי' קפ ס"ק ט), צל"ח (ד"ה ת"ש ופשוט) וכתבו החוסנות (ד"ה אין) בשם הירושלמי, שאם יש לפני כל אחד ככר ואינם נצרכים לכבודו של המברך, אינם צריכים להמתין לו ויכולים לטעום מיד אחר שסיים הברכה. ט. **בזכרוני** יוסף (פרי"ח, פ"ש סימן ח) הביא, ששאלו גיסו הר"י ישעיה, הרי דבר זה שתייב לומר בלשון רבו, היא משנה בעדויות, ומה תירוצ רב ספרא. והשיב לו, שאין כוונת הגמרא שרב ספרא תירוצ לנו דבר זה, אלא רב באה לבאר מדוע הקפיד רב ספרא על שינוי הלשון. ועוד כתב, שיתכן שדברי הגמרא למאי נפקא מינה וכו' הכל מדברי רב ספרא שהסביר למה הוא מקפיד. י. **הרא"ה** (ד"ה תנו) ומאירי (ד"ה מלמדין) ועוד [ראה דעה נוספת בעיוני הפשט]. יא. **ר"י** מלוניל ותלמידי רבינו יונה (ד"ה אמן שם) ומאירי (ד"ה מלמדין). וכתבו תלמידי רבינו יונה, שהוא הדין אם הפסיק כדי לחתוך הלחם או שממתין שיתנו לו מפרוסה של המוציא, אבל אם הפסיק לדברים אחרים ששוהה הרבה אין צריך להמתין לו [ובצדה לדרך (פרי"ח בפ"ש סי' קפ ס"ק ט) משמע שאף בשתייה או שממתין לפרוסה אין צריך להמתין יותר מדאי]. יב. **תלמידי** רבינו יונה ומאירי (שם) והרשב"ץ (ד"ה ת"ש). יג. **בית** יוסף (שם ס"ק ט) [ראה בעיוני הפשט]. יד. **ר"י** (ניטרל עמ: ד"ה ת"ש) ותלמידי רבינו יונה (ד"ה ת"ש) וכסף משנה (מלכות פ"ו ה"ח) בדעת הרמב"ם. וביאר הכסף משנה (שם) שלפי זה צריך לומר שמה שנאמר לעיל בשם רב, שאין המסובים רשאים לטעום עד שיטעם המוציא, ודברי הבריית הרבוי פרשו ידו תחלה וכו' שניהם לדין אחד התכוונו, שהיה אחד מהמסובים רשאי מעצמו לטעום מהפרוסה קודם שיטעם המוציא, אך אם נתן המוציא רשות לרבו או לגדול ממנו רשאי הגדול להקדימו [ראה דעה חולקת בעיוני הפשט]. טו. **רמב"ם** (מלכות פ"ו ה"ח). טז. **היינו** עם בתו של רב שמואל. ע"פ כתובות (נג:) רב ספא אינסיב ליה לבריה 'בני אבא סוראה'. יז. **ספר** המנהיג (הלכות סעודה). יח. **שצריך** שיהא גמר הברכה בעוד הפת בחשיבותה, שעדיין היא שלימה. שיטה מקובצת (נט: ד"ה אלמא). יט. **לפי** שאין קריאת התיבה נשמעת כראוי כשהוא מאריך יותר מדאי. תוספות (ד"ה כל). כ. **וביאר** הנמוקי יוסף (ד"ה אמן), שכיון שכבר ענו הרוב כן ודאי האחרים שלא גמרו הם מאריכים יותר. ואף שיתכן שהרוב ענו מדאי במהירות, מכל מקום בסתם אינו כן והמאריכים הם הטועים. אמרי יושר (ד"ה שאמר). כא. **רש"י** (ד"ה חטופה) כפי שנתבארו דבריו באחרונים (מעבה יום טוב לעיל פ"ב אות ו', והכ"מ פ"ו מה' ברכות ה"ט, וקצה"ח סי' קכ ס"ק ו', והישועות"ן ד"ה מברכין מטופה). כב. **לבוש** (סי' קכ ס"ק ג). כג. **רש"י** (ד"ה יתומה) ותוספות (ד"ה אמן). וביארו, שמה שאמרו בסוכה (נג:) שבבית הכנסת באלכסנדריא של מצרים מרוב גודלו לא הכל שמעו את החזן והיו מגיפים בסודרים כשהגיע העת לענות אמן, שם היו יודעים את סדר הברכות והיו יודעים על איזה ברכה עונין אמן ולכן היו רשאים לענות כשהניפו הסודרים [וראה בעיוני הפשט]. כד. **רבינו** חננאל (ד"ה ת"ר), וספר מצוות גדול (עשין מ ד"ה כשהיה אומר). כה. **מנורת** המאור (פרק ב, אפיקה סדר ד"ה ברוכות). כו. **בזמה** לנושא משא המזדרז לפרוק מעליו את המשא המכבידו. כז. **רש"י** (ד"ה ולא) ומאירי (ד"ה מלמדין). כח. **הראב"י** (פוסק קכו) ואור זרוע (ס"ח סימן קמ) ועוד. וביאר האור זרוע (שם) כי ראשי תיבות אמן, אל מלך נאמן, רש"י (שבת קיט: ד"ה לא) ההיינו שבעניותו אמן מעיד על בוראו שהוא אל מלך נאמן [ראה דעה נוספת בעיוני הפשט]. כט. **ירושלמי** (ברכות פ"ב ה"ח). ופירש הבן יהוידע (ד"ה מלמדין), מאריכין לו ימיו באיכות, ושנותיו בכמות. ל. **שאמר** רב חסדא 'שאני אומר כל העונה אמן יותר מדאי אינו אלא טועה'.

ושמואל יברכו. **אָמַר יְהוּ רַב** לרב שימי, **מָה דָּבָתְךָ** - מאיזה טעם הנך ממהר באכילה, לפי שאתה סבור **לְאֵיצְטְרוּפֵי בָּהֲדֵן** - להצטרף אלינו כדי שנוכל לזמן[לא], **אֲנַן אֲכִילְנָא לָן** - אנו כבר סיימנו סעודתנו קודם שבאת, ואינך יכול להצטרף אלינו[לב]. **אָמַר יְהוּ שְׁמוּאֵל** לרב[לג], לא כן, אלא עדיין אנו בתוך הסעודה, שהרי **אִיתּוּ מְיָיתֵי** [-היו מביאים] **לָן** עכשיו לקינוח סעודה **אַרְדִּילָיְא** - כמהין ופטריות, **וְגוּלָיְא לָאֶבָּא** - ולרב[לד] היו מביאים גוזלות[לה], וכיון שלא הסתנו דעתנו לגמרי מלאכול[לו] נחשב שעדיין לא נגמרה סעודתנו ויכול רב שימי להצטרף אלינו.

הגמרא מביאה הלכה נוספת בזימון: תַּלְמִידֵי דְּרַב הֲווּ יָתְבֵי בְּסָעוּדְתָּא - ישבו בסעודה, ובטרם סיימו **עָל** [-נכנס] **רַב אֲחָא** והצטרף אליהם, **אֲמְרֵי** - אמרו תלמידי רב, **אֵתָא נְבָרָא רַבָּא הַמְבָרֵךְ לָן** - עכשיו בא אדם גדול שיברך לנו ברכת המזון. **אָמַר לְהוּ** רב אחא לתלמידי רב, **מִי סָבְרִיתוּ** - האם אתם סבורים שההלכה היא **דְּגַדּוֹל שבחבורה מְבָרֵךְ**, אין הדבר כן, אלא **עִיקָּר שֶׁבַּסְּעוּדָה** - אחד מאלו שהיו בתחילת הסעודה, הוא **מְבָרֵךְ. מסקנת הגמרא: וְהִלְכְתָא גְּדוֹל מְבָרֵךְ**[יח] **אֲף עַל גַּב דַּאֲתָא לְבָסּוֹף** - שהצטרף אליהם בסוף הסעודה. שבכלל כבודו להוציא אחרים ידי חובתם, לפיכך מדיני דרך ארץ לכבדו אף שבא בסוף[יט].

★

הגמרא עוברת לביאור המשך דברי המשנה. לביאור מהלך הגמרא נקדים את דיני תרומות ומעשרות וסדר הפרשתם: **א.** אחר הקצירה והדיש והמירוח, מוציא מן התבואה חלק אחד מחמישים[לי] ונותנו לכהן, והוא נקרא 'תרומה גדולה'. **ב.** לאחר מכן מפריש עשירית מהנותר ונותנו ללוי, והוא נקרא 'מעשר ראשון'. **ג.** ולאחר הפרשת מעשר ראשון מפריש שוב עשירית מהנותר והוא נקרא 'מעשר שני'[לח], ומעלהו ואוכלו בירושלים, או שמחללו על כסף ובירושלים יקנה בכסף מאכלים ויאכלם בקדושה. **ד.** הלוי צריך להפריש עשירית מהמעשר שקיבל ולתיתו לכהן והוא נקרא 'תרומת מעשר'. **ה.** חכמינו זכרונם לברכה גזרו וחייבו לעשר את הנקנה מעמי הארצות לפי שהם חשודים על המעשרות[לט]. והתבואה והפירות הנקנים מהם קרויים בלשון המשנה 'דמאי'.

שנינו במשנה: אֲבָל דְּמַאי וכו' - אכל פת העשויה מחטים שנקנו אצל עמי הארץ שגזרו חכמים על פירותיהם לחייבם במעשר, אף על פי שאכל לפני שעישר הרי זה מצטרף לזימון. **מקשה הגמרא:** כיצד מצטרף לזימון, **הָא לֹא חֲזֵי לֵיהּ** - הרי הפת אינה ראויה לו קודם שיעשר, וכשעבר על דברי חכמים ואכל, נמצא שברכת הזימון באה בעבירה[מ]. **מתרצת הגמרא: בְּיָדוֹן דְּאִי בָּעֵי מְפַקַּר לֵהּ לְנַכְסֵיהּ וְהָוֵי עָנֵי** - הואיל ואם רוצה הרי יכול להפקיר את כל ממונו ולהיות עני, **וַחֲזֵי לֵיהּ** - ותהיה פת הדמאי ראויה לו, שכן חכמים התירו לעניים לאכול דמאי, לכן גם כעת שאינו עני נחשבת אצלו אכילת הפת כאכילת היתר ומצטרף לזימון[מא].

מביאה הגמרא ראיה שחכמים התירו אכילת דמאי לעניים: דְּתָנַן (דמאי פ"ג מ"ג), **מַאכִילִין אֶת הָעֲנִיִּים דְּמַאי** - מותר לתת לעני פירות דמאי מבלי לעשרם, שלא אסרו חכמים על העניים לאכול דמאי, שצריכים לחזר גם על פתחי עמי הארץ[מא], ולפיכך סמכו על כך שרוב עמי הארץ מעשרים (פסח נג.)[מב]. **וְכֵמוֹ כֵן** מאכילין **אֶת הָאַכְסַנְיָא דְּמַאי** - את חיילי המלך העוברים ממקום למקום, ומזונותיהן מוטלים על התושבים הדרים באותן מקומות שעוברים שם[מג]. **וְאָמַר רַב הוּנָא, תָּנָא** - שנינו בברייתא, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, אֵין מַאכִילִין אֶת הָעֲנִיִּים וְאֶת הָאַכְסַנְיָא דְּמַאי**, ובית הלל אומרים, מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי[מד].

★

שנינו במשנה: האוכל פת מחטים של **מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן**[מה] לאחר **שֶׁנִּטְּלָה** ממנו **תְּרוּמָתוֹ** - 'תרומת מעשר' שהלוי הפריש ממעשרו כדי לתת לכהן, מצטרף האוכל לזימון. וסבורה הגמרא שמדובר שכבר ניטלה מהתבואה ה'תרומה גדולה'[מה], שכן יש להפרישה קודם נתינת המעשר ללוי[מו], ולכן מקשה הגמרא, **פְּשִׁיטָא** שאוכל פת זו מצטרף לזימון שהרי הורמו כל המתנות וזו אכילת היתר, ומה צורך למשנה לאומרו. **מתרצת הגמרא: לָא צְרִיכָא** - לא הוצרכה המשנה לומר **אֶלָּא** באופן **שֶׁהִקְדִּימוֹ** הלוי לכהן ונטל את ה'מעשר ראשון' מהתבואה בעוד שהיו גרעיניה **בַּשִּׁבֳּלִים** - קודם הדישה[מו], והכהן עדיין לא נטל 'תרומה גדולה'[מח], **וְהִפְרִישׁ מִמֶּנּוּ** הלוי מהמעשר רק **תְּרוּמַת מַעֲשֵׂר וְלֹא הִפְרִישׁ מִמֶּנּוּ תְּרוּמָה גְּדוֹלָה** [והוו ששנינו 'שנטלה תרומתו', דהיינו ש'תרומת מעשר' שלו ניטלה ולא ה'תרומה גדולה']. **וְכִדְרַבִּי אַבָּהוּ** - וכאן השמיעה לנו המשנה את דינו של רבי אבהו שאמר שבהקדימו בשבלים נפטר הלוי מתרומה גדולה [כדלהלן] ולכן לא נחשב מעשר זה כטבל והאוכל מצטרף לזימון, **דְּאָמַר רַבִּי אַבָּהוּ אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן שֶׁהִקְדִּימוֹ** הלוי לכהן ונטלו מהישראל בעודו **בַּשִּׁבֳּלִים, פָּטוּר** הלוי **מִלִּתֵּן תְּרוּמָה גְּדוֹלָה** לכהן, **שֶׁנֶּאֱמַר** (במדבר יח כו) בציווי אל הלויים לתת תרומת מעשר, **'וַהֲרֵמוֹתֶם מִמֶּנּוּ** - מהמעשר ראשון שקיבלתם **תְּרוּמַת ה'**, ומה היא התרומה שתרימו, **מַעֲשֵׂר** [-עשירית] **מִן הַמַּעֲשֵׂר**, ודורשים דווקא **מַעֲשֵׂר מִן הַמַּעֲשֵׂר אֲמַרְתִּי לָךְ** שתרים ממנו, **וְלֹא תְּרוּמָה גְּדוֹלָה וּתְרוּמַת מַעֲשֵׂר מִן הַמַּעֲשֵׂר** - שאף אם עדיין לא הורמה תרומה גדולה מהמעשר ראשון פטור הלוי מלהפרישו.

אָמַר לֵיהּ רַב פָּפָּא לְאַבָּיֵי - שאל רב פפא את אביי על דברי רבי אבהו, **אִי הָכִי** - אם כן, שנלמד מכאן **שֶׁאִם שִׁיֵּיר הֶקְדִּימוֹ** הלוי לכהן **בָּרֵי** - לאחר שנעשה הדיש והמירוח **נָמֵי** - גם אז שיפטר, ומדוע פוטר רק בשהקדימו הלוי בשבלים. **אָמַר לֵיהּ** - השיב לו אביי, **עָלַיְיךְ אָמַר קְרָא** - כדי שלא תאמר כן[מט] לימדה אותנו התורה בפסוק אחר, אף הוא בפרשת הלויים לגבי תרומת מעשר,

---

לא. **שמצוה** לזמן משום 'גדלו', כדלעיל (מה:). הרא"ה (ד"ס רנ). לב. **כן** משמע מפירוש רש"י (ד"ס מי) שכתב, הלכך לא גמרה סעודתא 'ומצטרף', משמע שדיבר על רב שימי בלשון נסתר.

לג. **שמואל** היה קורא לרב אבא לכבודו. רש"י (ד"ס ס"ל). הרשל"ש (ד"ס ס"ל) ציין לדברי רש"י בביבמות (ג: ד"ס ומודים) שאבא הוא מלשון נָשְׂאֵי ורַבֵּי. אמנם התוספות (פסחים ד"ס ס"ל) כתבו, שקראו אבא מפני שכך היה שמו של רב, וכמו שפירש בערוך (ערך אבא). לד. **פירש** רש"י (ד"ס ס"ל) שהזכיר על כל אחד מה שחביב עליו לקינוח, ששמואל היו חביבין עליו אורדילא לקנוח סעודה, ורב היו חביבין עליו גוזלות. לה. **מלשון** הגמרא אילו מיתתו וכו' משמע שלא צריכים לאכול עמו אלא מספיק שיכולים לאכול עמו, וכן משמע ברמב"ם (ברכות פ"ב ה"ט), וכן כתב במפורש המכתם (ד"ס ס"ל).

לו. **ושיעור** זה אינו מן התורה, שלא פירשה לנו התורה שיעור בתרומה, אלא מדברי חכמים. רש"י (דפוס יח ד). לח. **ובשנה** השלישית והשישית של שמיטה ניתן חלק זה לעניים, ואז הוא נקרא 'מעשר עני'. לט. **שביסי** יוחנן כהן גדול שהיה אחר שמעון הצדיק שלחו בית דין הגדול ובדקו בכל גבול ישראל ומצאו שהכל יהירים בתרומה גדולה ומפרישים אותה, אבל מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני היו מיעוט עמי הארץ מישראל מקילים על עצמם ולא היו מפרישים אותם, לפיכך גזרו שלא יהא נאמן על המעשרות אלא אנשים נאמנים כשרים, אבל עמי הארץ פירותיהם ספק ואינם נאמנים לומר מעושרים הם, וזהו הנקרא דמאי. רמב"ם (מעשר פ"ט ה"ט). מ. **וברכה** שמברך על ידי עבירה אינה ברכה אלא ניאוף, וכמו שלומדת הגמרא בב"ק (נ:) מהכתוב (משלי י ג) 'בוצע ברך נאץ ה'', שאם גזל סאה של חטים ונחנה ואפאה וברך עליה, אין זה מברך אלא מנאץ. רש"י (ד"ס סה) [ונראה דעה נוספת בעיוני הפשט]. מא. **רש"י** בשבת (קח: ד"ס מפלגין). אבל הרמב"ם (פירוש המשניות למפלי' שם) פירש שהתירו להם כדי להקל על נותני הצדקה. מב. **והיינו** כיון שרוב עמי הארץ מעשרין היה לנו ללכת אחרי הרוב ולהתיר הדמאי לכל אחד, אלא שתקנת חכמים היא לנהוג חומרא כאילו צד האיסור קשה והתירה שקולים, ולא תיקנו כן לגבי עניים ואכסניא. ע"פ רש"י (פסחים שם, ושוכ"ס לה: ד"ס ומזי). מג. **זהו** המשך דברי הברייתא שהביא רב הונא, ופירשו בתוספות (ד"ס ומ"ב) שכוונתה להשמיענו שאם נמצא תנא האומר שאין מאכילין אל תחוש לפי שהולך כשיטת בית שמאי ואין הלכה כדבריהם. מד. **עשירית** מהתבואה שנותרה לאחר הפרשת תרומה גדולה, וניתנת ללוי [וכנ"ל בהקדמה לסוגיא]. מה. **רש"י** בשבת (קח: ד"ס שנטלם). מו. **כפי** שיבואר להלן (פ"ב). מז. **שקודם** הדישה עדיין לא חלה החובה להפריש את התרומות ומעשרות, כפי שמבואר בהמשך הסוגיא (פ"ב). מח. **ומצד** הדין הכהן היה לו ליטול תרומה גדולה תחלה, שהתורה קוראת לתרומה גדולה 'ראשית' שנאמר (דברים יח ד) 'ראשית דגנך תירשך ויצהרך תתן לו', כלומר שהתרומה תהיה ראשונה לכל ההפרשות. וכתוב (שמות כג כט) 'פן תרבה עליך חית השדה', ודרשו חז"ל שכשהאדם מתעכב בהפרשת תרומה ומעשרות הרי הוא כמי שמגדל חיות רעות בביתו, ולא תקנו חכמים שיפריש תרומה גדולה תחלה, אלא שהתירו לו לעכב בשבלים כדי שלא יתעכב בהפרשת תרומה ומעשר. נ. **כדי** שלא תאמר שמכיון שהתורה לא הקפידה שיפריש תרומה גדולה תחלה, אף לא יקפיד על תרומת מעשר, לכן נאמר 'תרומת מעשרכם' ולא 'תרומת מעשרותיכם', ללמדנו שיש להקפיד על תרומת מעשר יותר מכל שאר המתנות. נא. **רש"י** (ד"ס סה) [וראה דעה נוספת בעיוני הפשט]. נב. **כן** משמע מפירוש רש"י (ד"ס מי) שכתב, הלכך לא גמרה סעודתא 'ומצטרף', משמע שדיבר על רב שימי בלשון נסתר.

נג. **שמואל** היה קורא לרב אבא לכבודו. רש"י (ד"ס ס"ל). הרשל"ש (ד"ס ס"ל) ציין לדברי רש"י בביבמות (ג: ד"ס ומודים) שאבא הוא מלשון נָשְׂאֵי ורַבֵּי. אמנם התוספות (פסחים ד"ס ס"ל) כתבו, שקראו אבא מפני שכך היה שמו של רב, וכמו שפירש בערוך (ערך אבא). נד. **פירש** רש"י (ד"ס ס"ל) שהזכיר על כל אחד מה שחביב עליו לקינוח, ששמואל היו חביבין עליו אורדילא לקנוח סעודה, ורב היו חביבין עליו גוזלות. נה. **משון** הגמרא אילו מיתתו וכו' משמע שלא צריכים לאכול עמו אלא מספיק שיכולים לאכול עמו, וכן משמע ברמב"ם (ברכות פ"ב ה"ט), וכן כתב במפורש המכתם (ד"ס ס"ל).

נו. **ושיעור** זה אינו מן התורה, שלא פירשה לנו התורה שיעור בתרומה, אלא מדברי חכמים. רש"י (דפוס יח ד). נז. **ובשנה** השלישית והשישית של שמיטה ניתן חלק זה לעניים, ואז הוא נקרא 'מעשר עני'. נח. **שביסי** יוחנן כהן גדול שהיה אחר שמעון הצדיק שלחו בית דין הגדול ובדקו בכל גבול ישראל ומצאו שהכל יהירים בתרומה גדולה ומפרישים אותה, אבל מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני היו מיעוט עמי הארץ מישראל מקילים על עצמם ולא היו מפרישים אותם, לפיכך גזרו שלא יהא נאמן על המעשרות אלא אנשים נאמנים כשרים, אבל עמי הארץ פירותיהם ספק ואינם נאמנים לומר מעושרים הם, וזהו הנקרא דמאי. רמב"ם (מעשר פ"ט ה"ט). נט. **וברכה** שמברך על ידי עבירה אינה ברכה אלא ניאוף, וכמו שלומדת הגמרא בב"ק (נ:) מהכתוב (משלי י ג) 'בוצע ברך נאץ ה'', שאם גזל סאה של חטים ונחנה ואפאה וברך

ונאמר שם (י"ח פ"ח-פ"ט) 'מִכָּל מַעֲשַׂרוֹתֵיכֶם תָּרִימוּ' וגו'[א] מִכּל מַתָּנוֹתֵיכֶם תָּרִימוּ אֶת כָּל תְּרוּמַת ה'', וממשמעות הכתוב 'כל' תרומת ה' למדנו שכל צד תרומה השייך במעשר אף 'תרומה גדולה', אם לא הופרשה משום שהקדימו הלוי לכהן בכרי, על הלוי להפרישה.

הוסיף רב פפא והקשה לאביי על תירוצו: אמנם פעמים שהלוי חייב להפריש תרומה גדולה, אך **וּמַה** סברא **רָאִיתָ** לפרש את הפסוק המחייב בתרומה גדולה בהקדימו בכרי ואת הפוטר כשהקדימו בשבלים, אמור את ההיפך[ב] **השיב לו אביי: הָאי** - בהקדימו בכרי, **אֵידָנָן** - כבר נעשתה התבואה דגן וחל בה חובת נתינת תרומה גדולה[ג], ולכן מסתבר שעל אופן זה מדבר הכתוב המחייב את הלוי להפרישה. **וְאילו הָאי** - בהקדימו בשבלים, **לֹא אֵידָנָן**, והלוי נטל את המעשר בטרם שחלה חובת תרומה גדולה, ולכן מסתבר שעל האופן הזה מדבר הפסוק הפוטר את הלוי מהפרשתה.

★

שנינו במשנה: האוכל מחוץ לירושלים פת מחטים של **מַעֲשֵׂר שֵׁנִי** ופת של **הֶקְדֵּשׁ** לאחר **שֶׁנִּפְדּוּ** מצטרף לזימון. **מקשה הגמרא: פְּשִׁיטָא** שמצטרף, הרי לאחר שנפדו נעשו כחולין לכל דבר, וזו אכילת היתר. **מתרצת הגמרא: הָכָא בְּמַאי עָסְקִינַן, בְּגוּן** שהבעלים עצמו פראם, אלא **שֶׁנָּתַן** לפדיונם רק **אֶת הַקֶּרֶן** [-דמי ערכו של המעשר או ההקדש כפי שנמכר בשוק] **וְלֹא נָתַן אֶת הַחֹמֶשׁ** - ולא הוסיף על הדמים עוד חמישית[ד], שכן ההלכה שאם הבעלים עצמו פודה, עליו להוסיף חומש. **וְהָא קָא מְשַׁמַּע לָן** התנא, **דְּאֵין חוֹמֶשׁ מְעַכֵּב** את חלות הפדיון, והאוכל בלא נתינתו מצטרף[ה].

★

עוד שנינו במשנה: הַשָּׁמֵשׁ שֶׁאָכַל בֵּזִית עם שני הסועדים ששימש לפניהם, מצטרף עמהם לזימון. **מקשה הגמרא: פְּשִׁיטָא** שמצטרף הרי אכל שיעור הראוי לברכה אחרונה. **מתרצת הגמרא: מַהוּ דְּתֵימָא** - שמא תהא סברה לומר, **שָׁפֵל לֹא כָּבֵד** - אין לו קביעות בסעודה שהרי אוכל מעומד[ו] והולך ובא באמצע אכילתו, ולכן אף שאכל כזית אינו יכול להצטרף עמהם לזימון, **קָא מַשְׁמַע לָן** התנא, שמצטרף[ז].

★

עוד שנינו במשנה: וְהַכּוֹתִי - גר מאותם שבאו ממקום הנקרא כותא[ח], **מְזַמְּנִין עָלָיו.**

מקשה הגמרא: אֲמַאי מזמנים עליו, הרי כיון שאינו מדקדק לקיים את כל המצוות **לֹא יְהָא אָלֵּא** כסתם **עַם הָאָרֶץ, וְתַנְיָא, אֵין מְזַמְּנִין עַל עַם הָאָרֶץ. מתרצת הגמרא: אֲבָּעֵי אֲמַר,** אכן מדובר במשנה **בְּכוּתִי חָבֵר** - שידוע לנו שמדקדק לקיים המצוות כהלכתם[ט]. **תירוץ נוסף: רָבָא אָמַר, אֲפִילּוּ תֵּימָא** שהמשנה מדברת **בְּכוּתִי עַם הָאָרֶץ,** אין להקשות מהברייתא האוסרת לצרף עם הארץ לזימון, **דְּהָכָא** - ברייתא זו, **בְּעָם הָאָרֶץ דְּרַבָּנָן הֲפָלִיגִי עֲלֵיהּ דְּרַבִּי מֵאִיר בְּעָכְּרִנָן** - מדובר בה באדם הנחשב לעם הארץ לפי שיטת חכמים החולקים על רבי מאיר. **תָּנְיָא** (תוספתא פ"ו ה"ג), **אֵיזֶהוּ** - מתי אדם נחשב **עַם הָאָרֶץ, כָּל שֶׁאֵינוֹ אוֹכֵל חוּלִּין** - שאינו מוחזק אצלנו שמקפיד לאכול מאכלי חולין **בְּטָהֳרָה**[י], אלו **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים,** אין זה עם הארץ, **אֶלָּא כָּל שֶׁאֵינוֹ מְעַשֵּׂר פֵּירוֹתָיו** ותבואותיו **כָּרָאוּי**[יא]. ודווקא עם הארץ זה אין לצרפו לזימון, שהפת שאכל אסורה משום טבל ואין מזמנים על אכילת דבר איסור[יב], **וְהָנֵי פּוּתְאֵי עֲשׁוּרֵי מְעַשְּׂרֵי** את מה שהם אוכלים **בְּדַהֲזֵי** - כראוי[יג], **דְּבָמַאי** (גיטין י.), **כָּל מְצוָה שֶׁהֶחֱזִיקוּ בָּהּ פּוּתִים** לקיימה, **הַרְבֵּה מְדַקְדְּקִין בָּהּ** לקיימה כהלכתה **יוֹתֵר מִמה** שסתם **יִשְׂרָאֵל** מדקדק בה.

וכיון שכן סתם כותי הגם שנחשב כעם הארץ לגבי שאר מצות[יג], מקפיד על המעשרות ואפשר לצרפו לזימון[יד].

דעות נוספות מי הוא עם הארץ: תָּנוּ רַבָּנָן, אֵיזֶהוּ עַם הָאָרֶץ שדברו בו חכמים בכל מקום[טו]. **כָּל שֶׁאֵינוֹ קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע עַרְבִית, וְשַׁחֲרִית,** כלומר שאינו יודע כלום, אבל יודע וקורא אינו בגדר עם הארץ[טז], **אוֹ** אלו **דִּבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, כָּל שֶׁאֵינוֹ מֵנִיחַ תְּפִילִּין**[יז]. **בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר, כָּל שֶׁאֵין בּוֹ** - שלא הטיל **ציצית בִּבְגָדָיו**[יח]. **רַבִּי נָתָן אוֹמֵר, כָּל שֶׁאֵין מְזוּזָה עַל פִּתְחוֹ** - שלא קבע מזוזה בפתח ביתו. **רַבִּי נָתָן בַּר יוֹסֵף אוֹמֵר, כָּל שֶׁיֶּשׁ לוֹ בָּנִים וְאֵינוֹ מְגַדְּלָם לְתַלְמוּד תּוֹרָה. אֲחֵרִים אוֹמְרִים, אֲפִילּוּ קָרָא** מקרא **וְשָׁנָה** משניות[יט] אין זה מספיק, שאם רק שינן המשניות כצורתן **וְלֹא שָׁמַשׁ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים** - ללמוד מהם דרכי התלמוד והסברא להבנת טעמי המשניות[כ], **הֲרֵי זֶה עַם הָאָרֶץ. אָמַר רַב הוּנָא, הֲלָכָה כַּאֲחֵרִים**[כא].

הגמרא מביאה אמורא שנהג להלכה כאחרים: רָמֵי בַּר חָמָא, לֹא אָזְמִין עֲלֵיהּ דְּרַב מְנַשְּׁיָא בַּר תַּחֲלִיפָא - לא רצה לצרפו כשלישי לזימון, אף **דְּהָנֵי רַב מְנַשְּׁיָא סָפְרֵי**[כב] **וְסַפְּרֵי**[כג] **וְהַלְּתָאֵי**[כד], שהיה רמי בר חמא סבור שלא שימש תלמידי חכמים, וסבר שהלכה כאחרים שאין לצרפם. **כִּי אָתָה נַפְשֵׁיהּ דְּרָמֵי בַּר חָמָא** - כשמת, והיה זה בהיותו צעיר בשנים[כה], **אָמַר רָבָא, לֹא אָתָה נַפְשֵׁיהּ דְּרָמֵי בַּר חָמָא** - לא מת קודם זמנו, **אֶלָּא** משום **דְּלֹא אָזְמִין אַרַב מְנַשְּׁיָא בַּר תַּחֲלִיפָא.**

מקשה הגמרא על דברי רבא: וְהָתַנְיָא, אֲחֵרִים אוֹמְרִים, אֲפִילּוּ קָרָא וְשָׁנָה וְלֹא שָׁמַשׁ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים חֲבֵי זֶה עַם הָאָרֶץ, והרי שרמי בר חמא נהג כראוי ואין מקום שיענש עבור סיבה זו[כו]. **מתרצת הגמרא: שָׁאנֵי רַב מְנַשְּׁיָא בַּר תַּחֲלִיפָא דְּמַשַּׁמֵּע לְהוּ לְרַבָּנָן** - שאכן היה משמש תלמידי חכמים, **וְרָמֵי בַּר חָמָא** שנענש, הטעם, **הוּא דְּלֹא דַּק אַבָּתְרֵיהּ** - לא בירר את טיבו ומעלתו של רב מנשיא.

שְׁיָּנָא אַחֲרִינָא, שונה רב מנשיא וראוי לצרפו לזימון, כיון **דְּשָׁמַע שְׁמָעְתָּתָא מִפּוּמֵיהּ דְּרַבָּנָן וְגָרִים לְהוּ** - שהיה שומע מפי החכמים גם את טעמי המשניות וחזר בהם עליהם, ולכן הגם שלא ידע את דרכי התלמוד והסברא כמותם, **בְּצוּרְבָּא מֵרַבָּנָן חָמֵי** - נחשב כתלמיד חכם ומצטרף לזימון, ורמי בר חמא נענש על שלא בירר הדבר.

★

עוד שנינו במשנה: אָכַל פַּת בָּסַר[כב] **וְמָעֲשֵׂר וכו'** אין מזמנין עליו, שאין מזמנים על אכילת דבר איסור. **מקשה הגמרא: מָבָל, פְּשִׁיטָא** - הלא איסור טבל ידוע לכל, ואין צורך להשמיע שאינו מצטרף לזימון. **מתרצת הגמרא: לֹא צְרִיכָא** - לא הוצרך התנא לומר דבריו אלא **בְּמָבָל מִדְּרַבָּנָן** - בפת מדגן שחיוב תרומותיו ומעשרותיו הם מדרבנן, והשמיענו התנא שאף על דבר שאיסורו מדרבנן אין מזמנים עליו. **ומבארת הגמרא: הֵיכִי דָּמֵי** טבל מדרבנן, כגון דגן שצמח **בְּעֲצֵירֵי שָׁאֵינוּ נָקוּב** - שמלאוהו בעפר ולא עשו בו נקב ואין הצמח יונק מן הקרקע[כב].

★

עוד שנינו במשנה: אָכַל פת מתבואה של **מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן** שלא ניטלה תרומתו **כו'** אין מזמנין עליו. **וכבוראה הגמרא דהיינו שלא ניטלה 'תרומת מעשר' שצריך הלוי להפריש ממנו, ולפיכך מקשה הגמרא: פְּשִׁיטָא** שאין מזמנין עליו, שהרי לפני ההפרשה הוא בכלל טבל, וכבר שנינו שאכל טבל אין מזמנין עליו. **מתרצת הגמרא: לֹא צְרִיכָא, בְּגוּן שֶׁהֶחֱזִירוּ** הלוי לכהן ונטל את ה'מעשר ראשון **בָּבְרִי** - לאחר המירות שעל ידו נתחייבה התבואה ב'תרומה גדולה', והכהן עדיין לא לקח את ה'תרומה גדולה' המגיעה לו[כד], ולוי זה הפריש רק את 'תרומת מעשר', וזה שאנינו 'שלא ניטלה תרומתו' היינו שלא ניטלה 'תרומה גדולה' שבו[כה] שלכן המעשר בטבלו והאוכל ממנו אינו מצטרף לזימון.

א. **ברש"י** מבואר, שהראיה מהפסוק שבהמשך 'מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומת ה'', והלימוד הוא ממשמעות המלה 'כל'. ואכן יש להעיר על הגירסא שלפנינו, שבתורה לא כתוב 'מכל מעשרותיכם תרימו' אלא 'מכל מעשרותיכם אשר תקחו' וגו' כפי שצויין בביאור למעלה. ב. **רש"י** (פיאה יג: ד"ה ומה), והיינו שנפרש שהפסוק פוטר כשהקדימו בכרי, ומחייב כשהקדימו בשבלים [והסברא לומר כן, ראה בעיוני הפשט]. ג. **שנאמר** בתרומה גדולה (דברים יח ד) ראשית דגנך תתן לו. רש"י (ד"ה מאי) מבואר אם היו שווים ארבעה זוז נותן חמשה. רמב"ם (ממעשר שני פ"ג ה"ח). ד. **בגון** אם היו שווים ארבעה זוז ונתן חמשה. רמב"ם (ממעשר שני פ"ג ה"ח). ה. **ולכתפיה** לא יאכל עד שיתן החומש, גזירה שמא יפשע ולא יתן. רמב"ם (שם פ"ג ה"ג). ו. **שיטה** מקובצת (ד"ה מאן). ז. **המאירי** (לעיל מז. ד"ה והמצטרפת) כתב, שמאחר שעומד ומשמש הוא בטל לגביהם ונחשב כחלק מחבורתם גם בלא הסבה, ותוספות הרא"ש (ד"ה מאן) ביאר, שכיון שדרך אכילתו בכך, זו היא קביעותו. ח. **ומלך** אשור הביאם לארץ ישראל והושיבם בערי שומרון, ונתגיירו מאימת האריות שהיו אוכלים בהם. הרע"ב (ממגילה). ט. **וקבי"ל** שמזמנים על כותי חבר, ולא כהיש אומרים בקידושין (מג:) שלא נתגיירו אלא מחמת האריות שהיו אוכלים בהם, והם כשאר גויים. הרא"ה (לעיל מז. ד"ה והכותי). י. **רשב"א** (ניטין סב. ד"ה ומתקנתא). יא. **מהר"ם** בנט (בהגה"ט ד"ה ואכל). וכן מבואר בשיטה מקובצת (ד"ה והכותי). ונמצא שאם אוכל מעושר מזמנים עליו. ובספר הבתים (שמות בתרא שער שני) הביא שיש הסוברים שאין מזמנים עליו כלל, שכיון שמוחזק לאכול איסור אין ראוי להתחבר עמו בחבורה אחת. יב. **רמב"ן** (ד"ה אבל אכל מה שנותן לאחרים לאכול אינו מעשר, כמבואר בחולין (ה:) שלפי טעותם הכתוב 'לפני עור לא תתן מכשול' (ויקרא יט יד) מדבר על הכשלת סומא ולא על הכשלה באיסור. יג. **ע"ם** ברכת אברהם (ד"ה והסכ"ת). יד. **רש"י** (סוטה כב. ד"ה כל). טו. **הגם** שקורא שמע, כיון שאינו מניח תפילין הרי זה מעיד עדות שקר בעצמו (לעיל ד:) ולכן הוא בגדר עם הארץ. מהרש"א (סוטה כב. ד"ה כל) [ובביאורו המחלוקות שבין שיטות הללו ראה בעיוני הפשט]. טז. **דווקא** שכהולך בבגד של ארבע כנפות בלא ציצית. בית יוסף (ס"א סי' כד ס"ק י"ג). יז. **רש"י** סוטה (כב. ד"ה שקבע). יח. **שהיה** מנהגם לאחר שינון המשנה להתאסף יחד ולעסוק ביניהן דברי המשנה ובטעמיה דגמרא המבוא שסדרו האמוראים. ודבר זה נקרא שימוש תלמידי חכמים (רש"י ד"ה שמש). יט. **ספרא** [על ויקרא] וספרי [על במדבר ודברים], הם מדרשי המקראות, ללמדנו היכן רמוזים ההלכות בפסוקים, וכך היה דרך לימודם של החכמים הראשונים שבימי בית שני. רב שרירא גאון (מתוך תוספתא והכי"ת פאה פ"ד). כ. **משניות**, רש"י מגילה (כח: ד"ה דסופר), או הלכה למשה מסיני, רש"י קידושין (מט. ד"ה הלמוד). בערוך (ערך הלך) מבואר שכל דיני התורה קרויים הלכות, הלכתא, שישראל הולכים לאורם ומתנהגים על פיהם. כא. **ספקי** הרי"ד (ד"ה ת"ר) כב. **שלא** ניטלו התרומות ומעשרות, וקרויים טבל שהם כמו טבלא של עץ שאינה ראויה למאכל. הערוך (ערך טפל). כג. **שנאמר** (דברים יח כג) 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה', הרומה להיוצא השדה שיונק מן הקרקע עליך לעשר ולא היוצא מעציץ שאינו נקוב שאינו דומה לשדה. תלמידי רבינו יונה (לעיל מז. ד"ה אכל טבל) ועוד הראשונים. כד. **ומצד** הדין הכהן נוטל תרומה גדולה תחלה שנאמר (דברים יח ד) 'ראשית דגנך תתן לו', נמצא שהתרומה גדולה של כהן נתונה בתוך המעשר בשיעור של אחד מחמשים.

והחידוש הוא, מֵהוּ דְּתֵימָא - שמא תהא סבור לומר בְּדְאָמַר לֵיהּ [-ששאל] רַב פָּפָּא לְאַבָּיֵי (ע"ש) על רבי אבהו, מדוע דורש מהכתוב 'והרמותם ממנו מעשר מן המעשר' לפטור מעשר ראשון מתרומה גדולה רק הקרימו 'בשבלים', שיפטור גם אם הקדימו 'בכרי', קָא מַשְׁמַע לָן התנא שהנכון הוא בְּדְשַׁנְיֵי לֵיהּ - כפי שתירץ אביי לרב פפא, שיש פסוק אחר המלמד שמעשר ראשון חייב בתרומה גדולה, ומסתבר שפסוק זה מדבר בהקדימו בכרי, שכבר חלה חובת תרומה גדולה ושוב אינה פוקעת.

★

עוד שנינו במשנה: אכל חרץ לירושלים פת מחטים של מַעֲשֵׂר שֵׁנִי שלא נפדה, או שאכל פת של הקדש שלא נפדה וְכוּ' אין מזמנין עליו. **מקשה הגמרא:** פְּשִׁיטָא שאין מזמנין עליו, שהרי דין ידוע הוא שבלא פדייה הם אסורים באכילה. **מתרצת הגמרא:** לֹא צְרִיכָא, אלא כגון שֶׁנִּפְדּוּ וְלֹא נִפְדּוּ כְּהִלָּכְתָן, והשמיענו התנא שפדיון באופנים המבוארים להלן נחשב כפדיון שלא כהלכתו ולא יצאו לחולין ולכן אין האוכלם מצטרף לזימון[כה]. **ומבארת הגמרא:** מַעֲשֵׂר שֵׁנִי שלא נפדה כהלכתו כיצד, כִּגּוֹן שֶׁפָּדָאוֹ עַל גַּבֵּי אֲסִימוֹן - מטבע שלא נחקק בו צורה[כו], וְרַחֲמָנָא אָמַר בענין פדיון מעשר שני 'וְצַרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדֶךָ', ודורשים דווקא על ידי כֶּסֶף שֶׁיֵּשׁ (לוֹ) עָלָיו [-שנחקק בו] צוּרָה מתחלל המעשר ויוצא לחולין. חֻלִּין שלא נפדה כהלכתו כיצד, כגון שֶׁחִלְּלוֹ עַל גַּבֵּי קַרְקַע - תמורת קרקע וְלֹא פְּדָאוֹ בְּכֶסֶף, וְרַחֲמָנָא אָמַר - והתורה אמרה בענין פודה מן ההקדש ('ויקרא' ה' כ"ז) 'וְנָתַן הַכֶּסֶף לגזבר וְקָם לוֹ' - ונעשה הקדוש הפדוי שלו. דווקא בכסף הוא מתחלל ולא בקרקע[כז].

★

עוד שנינו במשנה: וְהַשָּׁמֵשׁ שֶׁאָכַל עם שני המסובים ששימש אותם פַּחוֹת מִכַּזַּיִת, אין מזמנין עליו. **מקשה הגמרא:** פְּשִׁיטָא, מדוע שיצטרף הרי אכילה הפחותה מכזית אינה אכילה. **מתרצת הגמרא:** שאכן הלכה זו אין בה כל חידוש, אלא אֲיִידֵי - אגב דְּתָנָא בְּרֵישָׁא שמצטרף באכילת כַּזַּיִת, והוצרך בסיפא לחזור על רוב המקרים שהזכיר ברישא[כז], חזר וְתָנָא בְּסֵיפָא דין אכילתו בְּפָחוֹת מִכַּזַּיִת.

★

עוד שנינו במשנה: וְהַנִּזְכָּרִין, אֵין מְזַמְּנִין עֲלֵיהֶן. **מקשה הגמרא:** פְּשִׁיטָא, הרי אינו חייב במצוות ולא שייך אצלו לא ברכת המזון ולא זימון. **מתרצת הגמרא:** הָכָא בְּמַאי עָסְקִינַן, בְּגֶר שֶׁמָּל לשם גירות וְעַדַיִין לֹא טָבַל לשם גירות[כח], דְּאָמַר רַבִּי זֵירָא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן (יבמות מו:)[כט], לְעוֹלָם אֵינוֹ גֵּר עַד שֶׁיִּטְּמוֹל וְיִטְבֹּל[ל], וְקָמָּה [-וכל זמן] דְּלָא טָבַל אף שכבר מל, עדיין נָכְרִי הוּא, ואף התנא שלנו סובר כך ולכן משמיענו שאין לזמן עליו.

★

עוד שנינו במשנה: נָשִׁים וַעֲבָדִים וּקְטַנִּים אֵין מְזַמְּנִין עֲלֵיהֶן. **הגמרא דנה בצירוף קטן ועבד לזימון בשלשה ובעשרה:** אָמַר (רבי יוסי) [רַב אַסִי][לא], אפילו קָטָן הַמּוּטָל בַּעֲרִיסָה מְזַמְּנִין עָלָיו. **שואלת הגמרא:** וְהָא תָּנַן במשנתינו, נָשִׁים וַעֲבָדִים וּקְטַנִּים אֵין מְזַמְּנִין עֲלֵיהֶם, וכיצד אמר רב אסי שניתן לזמן על המוטל בעריסה. **מתרצת הגמרא:** רב אסי לא דיבר לענין צירופו לזימון של שלשה, אלא הוּא דְּאָמַר כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי[לב], דְּאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, אַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ קָטָן הַמּוּטָל בַּעֲרִיסָה אֵין מְזַמְּנִין עָלָיו כשלישי בחבורה לעשות זימון, אֲבָל עוֹשִׂין אוֹתוֹ פָּנִיָּה [-חבור] לַעֲשָׂרָה - שאם היו תשעה גדולים שאכלו מצטרף אליהם הקטן לעשירי ולזמן בהזכרת שם שמים[לג].

וְעוד אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, תִּשְׁעָה ישראלים גדולים וְעֶבֶד כנעני של ישראל, מְצָרְפִין לזימון בהזכרת שם שמים ולכל דבר שבקדושה[לד]. **מקשה הגמרא:** מַיְתִיבִי, מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי אֶלְיְעֶזֶר שֶׁנִּכְנַס לְבֵית הַכְּנֶסֶת להתפלל וְלֹא מָצָא שם עֲשָׂרָה, וְשָׁהָרַר רבי אֶלְיְעֶזֶר את שָׁבְּדוֹ וְהִשְׁלִימוֹ - והשלים בו את המנין לַעֲשָׂרָה, מדייקת הגמרא: שָׁהָרַר אין [-כן], דווקא משום ששחרר את העבד צרפו למנין, ואילו לֹא שָׁהָרַר אותו, לֹא היה ניתן לצרפו, וקשה על רבי יהושע בן לוי האומר שניתן לצרף עבד. **יישבה הגמרא:** במעשה ההוא תְּרֵי אֲצָטְרֵיכוּ - היו חסרים למנין שני אנשים, ולפיכך שָׁהָרַר חַד וכך היו תשעה ישראלים, וּנְפִיק בְּחַד - ויצא ידי עשירי בצירוף עבד אחד בלבד, וכדברי רבי יהושע בן לוי[לה].

הגמרא דנה כיצד הותר לרבי אליעזר לשחרר עבדו, ומקשה: וְהַיכִי עָבִיד הָכִי - האין שיחררו, וְהָאָמַר רַב יְהוּדָה (ניסין נ:), כָּל הַמְשַׁחְרֵר עַבְדּוֹ עוֹבֵר בַּעֲשֵׂה, שֶׁנֶּאֱמַר בענין עבדים כנענים ('ויקרא' כ"ה מ'), 'לְעוֹלָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ', ואין רשות לשחררם[לו]. **מתרצת הגמרא:** דְּבָר מְצֻוֶּה שָׁאנֵי - שונה שחרור זה שהיה לצורך מצוה[לז]. **מקשה הגמרא:** הרי מְצֻוֶּה הָבָאָה בַּעֲבֵירָה הִיא, מה עדיפות יש לבטל מצוה האחת על פני חברתה[לח]. **מתרצת הגמרא:** מְצֻוָּה דְּרַבִּים שָׁאנֵי, שישחרורו לצורך זיכוי הרבים שיצאו ידי חובתם בקדושה[לט], ומצוה של רבים עדיפה[מ] על של היחיד.

וְעוד אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, לְעוֹלָם יָשְׁכִּים אָדָם לְבֵית הַכְּנֶסֶת בְּדֵי שֶׁיִּזְכֶּה וְיִהְנֶה עִם עֲשָׂרָה מתפללים **הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁאֲפִילּוּ מֵאָה בָּאִים אַחֲרָיו קִבֵּל עָלָיו שָׂכָר כּוּלָּם** [-של כל הבאים אחריו]. **מקשה הגמרא:** שָׂכָר כּוּלָּם סִלְקָא דַּעְתָּךְ - וכי עולה על דעתך שהוא מקבל את המגיע להם והם אינם מקבלים. **מתרצת הגמרא:** אֶלָּא אִימָא, נוֹתְנִין לוֹ שָׂכָר בְּנֶגֶד כּוּלָּם, כלומר, ששכרו גדול משכרם[מא].

★

הגמרא דנה באפשרות נוספת להחשב כעשרה לזימון: אָמַר רַב חוּנָא, תִּשְׁעָה אנשים וְאֶרוֹן שיש בו ספר תורה[מב], מְצָרְפִין יחד כעשרה לזימון בהזכרת שם שמים, ולכל דבר שבקדושה. **מקשה הגמרא:** אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן לרב הונא, וְאֶרוֹן נִבְרָא הוּא - וכי לאיש יחשב ששייך שיצטרף להשלים המנין. אֶלָּא אָמַר רַב הוּנָא, היו תִּשְׁעָה אנשים שנִּרְאִין בַּעֲשָׂרָה [-כאילו יש כאן עשרה] הרי אלו מְצָרְפִין[מג]. **מבארת הגמרא כיצד נראים כעשרה:** אָמְרֵי לָהּ, כְּגוֹנְאֵי - שכאשר התשעה מכונסים, שמתוך שעומדים בקירוב זה לזה אין מניינם ניכר כל כך ונראים כעשרה. וְאָמְרֵי לָהּ, כְּגוֹן מְבַדְּרֵי - שכאשר מפוזרים אחד הנה ואחד הנה הם נראים יותר ממה שהם.

הגמרא דנה באפשרות לזימון בשלשה: אָמַר רַבִּי אַמִּי, שְׁנַיִם וְשֵׁבֶת - שאכלו סעודת שבת יחד, מְצָרְפִין - נחשבים כשלושה ומזמנים. **מקשה הגמרא:** אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן לרבי אמי, וְשֵׁבֶת נִבְרָא הוּא - וכי השבת נחשבת כאיש שתצטרף להיות כשלישי. אֶלָּא אָמַר רַבִּי אַמִּי, שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים הַמְהַדְּרִין[מד] זֶה אֶת זֶה בַּהֲלָכָה, מְצָרְפִין עם ההלכה להיות שלשה ומזמנים[לט][מה][מו]. **מַתְנֵי** - הראה רַב חִסְדָּא דרך רמיזה, דוגמא לשנים המחדדין זה את זה בְּגִגּוֹן אֲנָא וְרַב שֵׁשֶׁת. **מַתְנֵי רַב שֵׁשֶׁת** לציון דוגמא, בְּגִגּוֹן אֲנָא וְרַב חִסְדָּא[מז].

★

האם מזמנים על קטן שהביא שתי שערות: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, קָטָן שעדיין לא מלאו לו שלש עשרה שנים ויום אחד[מח], והוא פּוֹרֵחַ - שהקדימו וצמחו לו שתי שערות הידועות כסימן גדלות[מט], מְזַמְּנִין עָלָיו. תַּנְיָא נָמֵי הָכִי, קָטָן שֶׁהֵבִיא [-שצמחו לו] שְׁתֵּי שְׂעָרוֹת הרי שבא לכלל גדלות **הַמְזַמְּנִין עָלָיו**, וקטן שֶׁלֹּא הֵבִיא שְׁתֵּי שְׂעָרוֹת אֵין מְזַמְּנִין עָלָיו, וְמִכָּל מָקוֹם, אֵין מְדַקְדְּקִין בְּקָטָן ומזמנים עליו טרם שיהיו בו סימני גדלות. עד כאן דברי הברייתא. אלא שהיא מוקשה כפי שהגמרא שואלת, הָא גּוּפָא קָשְׁיָא - ברייתא זו מצד עצמה קשה היא, אֲמְרַת [-אמרה] בתחילה, הֵבִיא הקטן שְׁתֵּי שְׂעָרוֹת, אֵין [-כן] מזמנים עליו, ואם לֹא הֵבִיא שתי שערות לֹא מזמנים עליו, והרי שצריך לדקדק בקטן אם הביא סימני גדלות, וְהָדַר תָּנֵי - ואחר כך סותרת את דבריה ואומרת, אֵין מְדַקְדְּקִין בְּקָטָן. אלא בהכרח שכוונת הברייתא להשמיענו, שניתן לזמן על 'קטן' שהביא שתי שערות אף שלא הגדיל מטעם אחר[מב], לְאַתּוֹיֵי מַאי - ואיזה קטן בא לרבות, לָאו - האם לא

כה. **ע"ס** תוספות רש"ש שאלמלן). כו. **רש"י** (ע"ש שמעלן). ותוספות הרא"ש (ע"ש שמעלן) הביא שר"ת פירש שיש לאסימון צורה אלא שנסחר רק בשעת הדחק. כז. **ע"ס** פירוש הרע"ב במשנה. כח. **בשלשה** דברים נכנסו ישראל בסיני תחת כנפי השכינה במילה וטבילה וקרבן, וכן לדורות בשעיבוד העכו"ם בהתגיירו צריך מילה וטבילה והרצאת קרבן, ואין הקרבן מעכב ולכן בזמן הזה הרי זה מתגייר וכשיבנה בית המקדש יביא קרבן. כריתות (ט. ורש"י שם). כט. **וראה** שם מחלוקת תנאים האם טבילה מעכבת את הגירות, ורבי יוחנן מכריע שההלכה כשיטה שהטבילה מעכבת. ל. **וטבילה** היתה במתן תורה, שנאמר (שמות כה ח) 'ועקו משה את הדם ויזרוק על העם', ואין הזאה בלא טבילה. רש"ש (ע"ש שם) [ראה עיוני הפשט]. לא. **בניהן** כתב לגרוס רב אסי, וכך נראה מדברי רש"י (ע"ש סנהד) וכך היא גירסת הרבה ראשונים, כפי שציין בדקדוקי סופרים (שם ק). לב. **אבל** לא יותר מאלה, לפי שאינו כל כך כבוד לשכינה להזכיר שם שמים על ידי צירוף של יותר מאלה. לפי אור זרוע (ס"ש סימן קכו). לג. **גיטין** (נט:) נחלקו האם הוא רשות או חובה, ופסק רב יהודה כדעה שהוא חובה. לד. **הרמב"ן** (ניסין נ: ד"ה הקשה, תמהני, וכי מפני מצוה להתפלל בציבור דחי עשה שבתורה [ובעיוני הפשט] הובאו כמה תירוצים). לה. **בפשטות** מצוה דרבים עדיפא, שכן את התפילה יקיימו הרבים ולעולם בהם תבוצרו יקיים רק הוא [ראה שר"ת בית שערים (מכתבי יד סימן מה)], וכראי"ש (סי' כ) מבואר שמצוה של רבים מצד עצמותה חמורה יותר ממצוה שעל היחיד. לו. **על** פי הראב"ד (ס"ש סי' קכח). לז. **המפרשים** הקשו שסוגיא זו מפליאה את כל הרואה, מה סבר רב הונא שאמר מתחילה תשעה ואחרון מצטרפים, האיך עלה על דעתו לומר כן [ראה בעיוני הפשט כמה דרכים ביישוב הקושיא]. לח. **שואלין** ומשיבין להתחדד ולהרוצא את הדברים לאמיתם. ע"פ רש"י (פסחים סב. ד"ה מתמלין) ומאירי (שם ד"ה שנין). לט. **אור זרוע** (שם) בדעת רש"י [וראה בעיוני הפשט]. מ. **שמי** שמלאו לו י"ג שנים ויום אחד והביא שתי שערות, נחשב גדול. רש"י (שם. ד"ה ומצטרפין). מא. **והיינו** שהגיעו לשיעור ארכן שהוא כדי לכופף השערות שכל ראש שערה תוכל לגעת בעיקרה (ס"ש ע:). מב. **פני** יהושע (פסוס ד"ה קטן) בדעת רש"י, והיינו שסוף הברייתא 'ואין מדקדקין בקטן' מלמד שאינה מדברת בקטן שהגדיל ומלאו לו י"ג [ובכך שהגמרא הולכת ומבארת].

מח. [א] שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

מְתָנוּי קָטָן פּוֹרֵחַ, והשמיענו שמזמנים עליו ואין מדקדקין בו לידע מנין שנותיו אם כבר מלאו לו שלש עשרה שנים ויום אחד או לא, וכדברי רבי יוחנן.

מסקנת הגמרא: וְלֵית הִלְכְתָא כְּכָל הָנֵי שְׁמָעְתָּתָא - אין הלכה ככל אלו השמועות שאמרו האמוראים לעיל (מז:)[א], אֶלָּא כִּי הָא דְּאָמַר רַב נַחְמָן, קָטָן שעדיין לא מלאו לו שלש עשרה שנים ויום אחד[ב], הַיּוֹדֵעַ לְמִי מְבָרְכִין[ג], שיודע ענין הברכה שהוא הידור ורוממות הקב"ה[ד], מְזַמְּנִין עָלָיו[ה].

הגמרא מביאה מעשה המוכיח על חריפותם של אביי ורבא, מכך שכבר בקטנותם ידעו 'למי מברכין'[ו]: אַבָּיֵי וְרָבָא[ז] כשהיו בקטנותם[ז] הֲווּ יָתְבִי קַמֵּיהּ דְּרַבָּה - היו יושבים לפני רבה בסעודה[ח]. אֲמַר לְהוּ רַבָּה, לְמִי מְבָרְכִין. אֲמְרִי לֵיהּ - השיבו לו שניהם, לְרַחֲמָנָא - מברכים לקב"ה. הוסיף רבה ושאלם וְרַחֲמָנָא הֵיכָא יָתְבִי - והיכן מקום שכינתו של הקב"ה. רָבָא אָחֲוֵי - הפנה מבטו[ט] לְשָׁמֵי טַלָּפֵי שְׁמַיָּא - יצא מהבית לחוץ והפנה מבטו כלפי השמים עצמם[י]. אֲמַר לְהוּ רַבָּה, תָּרְוַיְיכוּ רַבָּנָן הֲוִיתוּ - שניכם כשתגדלו תהיו תלמידי חכמים מובהקים[יא], וַהֲוֵינוּ דַּאֲמְרֵי אִינָשֵׁי - ומעשה זה הוא כדומגמא למאמר השגור בפי הבריות, בּוּצִין בּוּצִין מְקַטְּפֵיהּ יָדִיעַ - כל דלעת ודלעת כבר בקטנותה לפי השרף היוצא ממנה בשעת חניטה, ניתן להכיר את איכות הפרי אם יהיה טוב, וכמו כן בבני אדם ממעשיהם בקטנותם ניתן לדעת כיצד יתנהגו לכשיגדלו.

★

הגמרא מביאה דין בענין צירוף עשרה לזימון: אָמַר רַב יְהוּדָה בְּרֵיהּ דְּרַב שְׁמוּאֵל בַּר שִׁילַת מִשְׁמֵיהּ דְּרַב, תִּשְׁעָה אנשים שֶׁאָכְלוּ פת העשויה מיני הַדְּגָן, וְאֶחָד אָכַל עמהם יָרָק, הרי הם מְצָרְפִין יחדיו לזימון של עשרה, ויכולים לומר 'נברך אלהינו'[יב].

אָמַר רַבִּי זֵירָא, בָּעֵי מִינֵּיהּ - שאלתי ממנו, מָרֵיהּ דִּיהוּדָה, שְׁמָנֶה אנשים שאכלו דגן ושנים אכלו עמהם ירק, מַהוּ - מה דינם להצטרף לזימון של עשרה. וכן שֶׁבָּעָה אנשים שאכלו דגן ושלשה ירק, מַהוּ - מה דינם[יג]. וְאָמַר לֵיהּ רב יְהוּדָה, לֹא שָׁנָא - אין חילוק, כלומר, שאף באופן זה הם מצטרפים לזימון של עשרה.

אבל דין שִׁשָּׁה אנשים האוכלים דגן וארבעה ירק **(ודאי) [וי"ו]** לֹא מְיַבָּעְיָא לֵיהּ - חבל שלא שאלתי זאת ממנו, מאחר ומסופק אני האם אף באופן כזה מצטרפים הם לזימון עשרה או לא.

אֲמַר לֵיהּ רַבִּי יַרְמְיָה לרבי זירא, שָׁפִיר עֲבַדְתְּ דְּלָא אֵיבָּעְיָא לָךְ - טוב עשית שלא שאלת זאת, שכן אין כאן מקום לספק, שהרי הֲתָם מֵעִמָּא מַאי - שם, לענין תשעה או שמונה או שבעה האוכלים דגן והשאר ירק, מה הוא הטעם שמצטרפים הם יחדיו לזימון עשרה, מִשּׁוּם דְּאִיכָּא רוּבָּא - מאחר שיש רוב מתוך העשרה שאכלו דגן, הָכָא נָמֵי אִיכָּא רוּבָּא - אף כאן, לענין ששה שאכלו דגן וארבעה ירק, יש רוב מתוך העשרה שאכלו דגן, ולפיכך פשוט הדבר שהם מצטרפים יחדיו לזימון עשרה.

מבארת הגמרא: וְאֵיהוּ הוּא - ואילו הוא, רבי זירא, שהצטער על כך שלא שאל דין זה מרב יהודה, סבר שאולי אין די בששה שאכלו דגן מתוך עשרה, שהרי יתכן לומר דְּרוּבָּא דְּמִינְּהּ בָּעֵינַן - שצריך שיהא רוב הניכר, דהיינו רוב של שני שלישי[יד], ושאין מתוך עשרה אינם רוב הניכר[טו].

★

הגמרא מביאה מעשה בענין צירוף לזימון ללא אכילת פת: וְנַאי הַלְּכָא - ינאי המלך[יו], וּמַלְכְּתָא - והמלכה, בְּרִיכוּ רֵיפְתָא בֲּהַדֵי הֲדָדֵי - אכלו סעודת פת ביחד[יח], והוצרכו לברך ברכת המזון. וּמְהַדְּמֵי לֵיהּ לְרַבָּנָן - ומאחר וינאי המלך הרג את כל החכמים, לֹא הֲוָה לֵיהּ אִינִישׁ דְּבָרוּכֵי לֵיהּ - לא היה לו אדם שיברך להם ויוציא אותם ידי חובתם[יט]. אֲמַר לֵיהּ לְדִבְרֵיתְהוּ - אמר ינאי לאשתו, מַאן יְהִיב לָן וְנִבְרֵךְ דְּמִבְרַךְ לָן - מי יתן לנו אדם שיברך לנו. אֲמְרָה לֵיהּ אשתו, אֲשְׁתָּבַע לִי דְּאִי מַיְיתִינָא לָךְ נְבָרֵךְ דְּלָא מְצַעֲרַתְ לֵיהּ - השבע לי שאם אביא לך אחד מן החכמים לא תצער אותו. אֲשְׁתָּבַע לַהּ - נשבע לה על כך. אַיְיתֵיתֵיהּ לְשִׁמְעוֹן בֶּן שֶׁטַח אֲחוֹהּ - הביאה לו את רבי שמעון בן שטח אחיה, שכן היא החביאתו בשעה שהרג ינאי את החכמים[כא].

אוֹתְבֵיהּ בֵּין דִּידֵיהּ לְדִידָהּ - השושיב ינאי המלך את רבי שמעון בן שטח בינו לבין אשתו. אֲמַר לֵיהּ ינאי לרבי שמעון בן שטח, חֲזִית בָּמָּה יְקָרָא עֲבַדְנָא לָךְ - ראה כמה כבוד עושה אני לך. אֲמַר לֵיהּ רבי שמעון בן שטח, לָאו אַתְּ קָא מוֹקֶרֶת לִי - לא אתה הוא המכבד אותי, אֶלָּא אוֹרַיְיתָא הִיא דְּמוֹקֶרֶא לִי - אלא התורה שלמדתי היא זו שמכבדת אותי, דְּכָתְיב - שכך כתוב בספר משלי (ד ח) 'סַלְסֶלָהּ וּתְרוֹמְמֶךָּ, תְּכַבְּדֶךָּ כִּי תְחַבְּקֶנָּה'[כב]. דהיינו,

---

א. **רש"י** לא ביאר לאלו שמועות הכוונה, אך המאירי (מז: ד"ה זהו אלו) כתב שמפשטות הסוגיא נראה שהכוונה לכל שמונת השמועות שנזכרו לעיל: א. קטן המוכל בבריכה מזמנין עליו. ב. קטן המוכל לחיומן עושים אותו סניף לעשרה. ג. תשעה ועבד מצטרפין. ד. תשעה וגרירן כעשרה מצטרפין. ה. תשעה ואורן מצטרפין. ו. מינים ושבת מצטרפין. ז. שני תלמידי חכמים המחדירין זה את זה בהלכה מצטרפין. ח. קטן פורח מזמנים עליו. אמנם דעת התוספות (ד"ה ואין) וכן הביא הרשב"א (ד"ה ואין) בשם רב האי גאון, שאין כוונת הגמרא בולית הלכתא וכו' לדחות שאין לזמן כלל על קטן פורח, שהרי בפורח הביאה הגמרא ראיה מברייתא שהוא מצטרף, ואין סברא לדחות דברי הברייתא מפני דברי רב נחמן. ולשיטתם רב נחמן שחולק, היינו שמוסיף שבקטן הפורח צריך לבדוקו האם יודע למי מברכין. ודעת ר"ח הובא בתוספות (ד"ה ואין), שכמו כן אין כוונת הגמרא לדחות ההלכה מה דברי רבי יהושע בן לוי שאמר קטן שמם עושין אותו סניף לעשרה, שכן רב נחמן לא דיבר אלא לענין זימון בשלשה וכלשונו 'מזמנין עליו', ובקטן המוכל בבריכה מדובר לזימון בעשרה. ב. **עץ חיים** פה הרי"ף שכתב, דכיון שרב נחמן נקט בלשונו 'קטן', אם כן כל שנקרא קטן אפילו שהוא בן עשר [ואלא מאי אהני ליה לרב נחמן שהוא בן עשר, הרי הם מצטרפין יחדיו לזימון של עשרה, ויכולים לומר 'נברך אלהינו'. ואמנם

שהתורה מרוממת ומכבדת את האדם העוסק בה[ג]. **אָמַר לָהּ** ינאי המלך לאשתו, **קָא חָזֵית דְּלָא מְקַבָּל מָרוּת** - רואה את שאין הוא מקבל עליו את מרותי [-אדנותי][ד].

יְהַבוּ לֵיהּ כָּסָא לְבָרוּכֵי - נתנו לו לרבי שמעון בן שטח כוס של יין לברך עליו ברכת המזון, כדי להוציאם ידי חובתם. **אָמַר** להם, **הֵיכִי אֲבָרֵיךְ** - כיצד יכול אני לברך עמכם, והרי לא אכלתי מאומה ולא נהניתי, ואילו בנוסח הברכה נאמר 'ברוך שאכלנו משלו', וכי אומר 'בָּרוּךְ שֶׁאָכַל וְנֶאֱי וְהֵבִיאָיו מִשֶּׁלּוֹ'. **שְׁתֵיהּ לְהֵהוּא כָּסָא** - ולפיכך שתה לאותו כוס יין שנתנו לו, כדי שייחשב כמשתתף בסעודתם, ולאחר מכן **יְהַבוּ לֵיהּ כָּסָא אָחֳרִינָא וּבָרִיךְ** - נתנו לו כוס אחרת לברכת המזון[ה], ובירך עליה.

הגמרא מביאה דעה החולקת על רבי שמעון בן שטח: אָמַר רַבִּי אַבָּא בְּרֵיהּ דְּרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא (אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן[ה]), שִׁמְעוֹן בֶּן שֶׁטַח הֲוָה, וְגַרְמֵיהּ הוּא דַּעֲבַד - מה שעשה רבי שמעון בן שטח, שהוציא אותם בברכתו אף על פי שלא השתתף עמהם אלא בשתיית כוס של יין בלבד, לדעת עצמו עשה, כלומר, אין אדם מודה לו בזה. **דְּהָכִי** - שהרי כך **אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, לְעוֹלָם** המצטרף עם אחרים לזימון באכילת איזה דבר מאכל, **אֵינוֹ מוֹצִיא אֶת הָרַבִּים יְדֵי חוֹבָתָן** בברכת המזון, **עַד שֶׁיֹּאכַל** עמהם פת שיש בה **כְּזַיִת דָּגָן**[ו], שבאופן כזה אף הוא מחויב בברכת המזון[ז]. ומאחר ורבי שמעון בן שטח לא אכל עמהם פת לא היה רשאי לברך עבורם[ח], אלא לדעת עצמו עשה[ט].

הגמרא מקשה על דברי רבי יוחנן: מֵיתִיבִי - הקשו תלמידי הישיבה. שנינו בברייתא, **רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר**, אדם **שֶׁאָכַל** למיטה שהיו מסיבים עליה בסעודה, **וְהֵיסֵב עִמָּהֶם** - עם שאר הסועדים[י], **אֲפִילּוּ** אם **לֹא טָעַם עִמָּהֶם אֶלָּא בְּצִיר**, כלומר, שלא השתתף עמהם בסעודתם, אלא רק הטביל ירק ברוטב ואכלו[יא], **וְלֹא** [-או שלא] **אָכַל עִמָּהֶם אֶלָּא גְּרוֹגֶרֶת** [-תאנה מיובשת] **אַחַת**, מכל מקום הרי הוא **מְצָטָרֵף** עמהם לזימון. וסברה הגמרא שאין רבן שמעון בן גמליאל מחלק בין צירוף לזימון לבין להוציא אחרים ידי חובתם, וממילא יש להוכיח מכך שאף מי שלא אכל דגן יכול להוציא אחרים בברכתו, ושלא כדברי רבי יוחנן[יב].

מתרצת הגמרא: אִצְטָרוּפֵי מְצָטְרָף - אכן סובר רבן שמעון בן גמליאל שיכול אדם להצטרף עם אחרים לזימון אפילו אם לא אכל עמהם פת[יא], **אֲבָל לְהוֹצִיא אֶת הָרַבִּים יְדֵי חוֹבָתָן** בברכת המזון אינו רשאי **עַד שֶׁיֹּאכַל** עמהם **כַּזַּיִת דָּגָן**, וכדברי רבי יוחנן[יב].

אִיתְּמַר נָמֵי - ואכן כך נאמר בבית המדרש, **אָמַר רַב חִנָּא בַּר יְהוּדָה מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבָּא, אֲפִילּוּ אם לֹא** שכך קיבלו מרבותיהם, שרבי שמעון בן שטח עשה לדעת עצמו, ואין חבריו מודים לו בזה. כח. **שכך** היתה דרכם לאכול את כל סעודותיהם בחסיבה. כט. **והידרך** והציר יחדיו מצטרפים לכזית. שפתי חכמים (ד"ס אפ"ט) בשם לבושי שרד. אך כתב שמדברי הרמב"ם משמע שדי באכילת ירק או ציר, שכן כתב (בהלכות ס"ת פ"ח) 'שבעה שאכלו פת ושלשה אכלו שמהן ירק או ציר וכיוצא בהן מצטרפין לזמן בשם'. ל. **הקשה** הצל"ח (ד"ה מיתיבי), מה קושיא היא זו על דברי רבי יוחנן, הרי רבי שמעון בן שטח אף הוא תנא, ומכל מקום נחלק עליו רבי יוחנן, וסובר שאין יכול להוציא ידי חובה את הרבים עד שיאכל כזית דגן [והטעם שיכול רבי יוחנן לחלוק בזה על רבי שמעון בן שטח נתבאר לעיל בהערה], ואם כן יחלוק אף על שיטת רבן שמעון בן גמליאל. ותירץ בשם אחד התלמידים, שאכן אין הכוונה להקשות בזה על שיטת רבי יוחנן, אלא על זה שאמר 'רבי שמעון בן שטח דעבד לגרמיה הוא דעבד', דהיינו, שאין ענד תנא העומד בשיטה זו. ולפיכך מקשה הגמרא מדברי רבן שמעון בן גמליאל, שאף הוא סובר לכאורה כשיטת רבי שמעון בן שטח. לא. **כתב** בשיטה מקובצת (ד"ה ומ"ש) בשם הרא"ש, שאין מועיל צירוף בלא אכילת פת אלא באופן שאכלו המצטרפים דבר מאכל שניתן לפטור את ברכתו בברכת המזון, כגון שאכלו פירות שאינם משבעת המינים, שברכתם 'בורא נפשות', ונפטרים בברכת המזון [כך היא שיטתו, ויש חולקים], או פירות משבעת המינים הזנים את הגוף, כגון תמרים וגרוגרות, שאף הם נפטרים בברכת המזון, אבל פירות שאינם נפטרים בברכת המזון, כגון ענבים, אין האוכלים אותם מצטרפים עם שאר הסועדים לזימון, ואפילו רק לזימון עשרה, מאחר ואינם יכולים לברך עמהם ברכת המזון. לב. **הקשה** הצל"ח (ד"ה אלא מי קאמינא) 'ודקאמרי לה מאי קאמרי לה', כלומר, מה סברה הגמרא בקושייתה, הלא פשוט הדבר שיש לחלק בין צירוף לבין להוציא הרבים ידי חובתם, שכן אף רבי יוחנן דקדק לומר בדבריו שלהוציא את הרבים צריך שיאכל כזית דגן, אבל לענין צירוף גרידא הוא מודה שאין צריך לכך. ותירץ, שרבי יוחנן עוסק בדין צירוף לזימון עשרה, ובזה היה פשוט לגמרא שאכן יש לחלק בין צירוף לבין להוציא הרבים ידי חובה, אבל רבן שמעון בן גמליאל עוסק בצירוף לזימון שלשה [וכפי שכתבנו התוספות (ד"ה מצטרפין)], ולענין זה סבר המקשן שאין לחלק ביניהם. וחידש לו התרצן, שאף בזה יש לחלק. וראה שם עוד שתירץ באופנים נוספים.

'בין נגדים תושיבן']. וכן גרסו התוספות (ב"ק נב: ד"ה משולם). וכתב המהרש"א (ח"ב ד"ה משולם), שמדברי רש"י (ב"ק שם) מבואר שהיתה הגירסא לפניו 'דכתיב סלסלה ותרוממך', ללא המשך הפסוק, ולפיכך הוסיף 'סיפיה דקרא תכבדך כי תחבקנה'. דהיינו, שבא לפרש שלא הביא רבי שמעון בן שטח את המימרא מספר בן סירא, אלא את הפסוק שבספר משלי. כג. **ביאור** הפסוק כך הוא, 'סלסלה', הוי מחפש וחזור לדקדק תמיד בדברי התורה, ועל ידי כך היא 'תרוממך', וכמו כן התורה 'תכבדך', ואימתי, 'כי תחבקנה', כאשר תחבק אותה ותדבק בה תמיד. על פי רש"י ומצודת דוד (משלי ד ח). כד. **בעין** יעקב הגירסא היא 'קא חזית דלא מקבלי מרות', והובא בפירוש רש"י שם (ב"ק שם) דיבור שאינו ברש"י שלפנינו 'אמר לה למלכתא, חזי דלא מקבלי מרותא, שאין מכניסין רבנן שום טובה שאדם עושה להם'. וכתב הרש"ש (ב"ק שם ד"ה), שכוונתו היתה להצדיק בכך את מעשיו, שהרג את כל החכמים. כה. **כתב** בגליון שנראה שתיבות אלו טעות הדפוס הן. וכוונתו, שכן רב אבא בריה דרבי חייא בר אבא מוכיח את דבריו מתוך דברי רבי יוחנן, ואם אמר רב אבא מימרא זו משמו של רבי יוחנן, כיצד יתכן הדבר שמביא רבי יוחנן ראיה לדבריו מתוך דברי עצמו. אמנם ראה בצל"ח (ב"ק שם) שמישב הגירסא שלפנינו. כו. **כך** היא פשטות דברי הגמרא, שצריך שיאכל זה שמוציאם בברכתו פת העשויה מדגן, שבכך הוא מתחייב בברכת המזון, על כל פנים מדרבנן. וכן כתב הרמב"ם (בהלכות ס"ת פ"ח) 'והוא שיהיה המברך מאוכלי הפת'. אמנם ברא"ש (פרי מגדים) מסתפק בזה, שמאחר ונקט רבי יוחנן בדבריו 'כזית דגן' ולא נקט 'כזית פת', יתכן שדי בכך שיאכל דבר מאפה שברכתו מעין שלוש, שאף על פי שאינו חייב בברכת המזון, מכל מקום הוא חייב בברכה שהיא מן התורה. ובצל"ח (ב"ק שם) תמה על כך, שאם כן מדוע אמרו על רבי שמעון בן שטח 'לגרמיה הוא דעבד', הרי מאחר ושתה כוס של יין נתחייב בברכה מעין שלש, ומעתה רשאי הוא להוציאם אף בברכת המזון. וכתב, שצריך לומר שהרא"ש סובר שלענין זה אין אומרים 'שתיה בכלל אכילה', וראה שם עוד שהאריך בזה. ועיין עוד בהערה להלן בסמוך. כז. **טעם** הדבר שיכול היה רבי יוחנן שהוא אמורא לחלוק על דברי רבי שמעון בן שטח שהוא תנא, כתב בהגהות רא"מ הורוויץ (ב"ק שם), שסמך בזה על דברי המשנה (נגעים פ"ב) 'השמש שאכל כזית', שמאחר וצריך שיאכל כזית ודאי צריך שיאכל גם כן מין דגן. ובחדושי האביר (ב"ק שם) כתב,

מח: [א] שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

טָבַל עִמָּהֶם אֶפִּלּוּ בְּצִיר, וְלֹא אָכַל עִמָּהֶם אֶפִּלּוּ גְּרוֹגֶרֶת אַחַת, מְצָטָרֵף לְזִימּוּן, וְלְהוֹצִיא אֶת הָרַבִּים יְדֵי חוֹבָתָם בברכת המזון, **אֵינוֹ מוֹצִיא עַד שֶׁיֹּאכַל כַּזַּיִת דָּגָן.**

הגמרא **מביאה את פסק ההלכה בענין זה: אָמַר רַב חִנָּא בַּר יְהוּדָה מִשְׁמֵיהּ דְּרַבָּא, הָלְכְתָא, אָכַל** עמהם **עֲלָה** של **נָרָק, וְשָׁתָה** [-או שתה] **גּוּם שֶׁל יַיִן, הרי הוא מְצָטָרֵף לזימון. אבל לְהוֹצִיא** את הרבים ידי חובתם בברכת המזון **אֵינוֹ מוֹצִיא, עַד שֶׁיֹּאכַל** עמהם **כַּזַּיִת דָּגָן.**

★

הגמרא **מביאה מברית מי תיקן את סדר ברכת המזון: אָמַר רַב נַחְמָן, מֹשֶׁה רבינו תִּקֵּן לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל** את **בִּרְכַּת 'הַזָּן** את העולם', **בְּשָׁעָה שֶׁיָּרַד לָהֶם מָן. יְהוֹשֻׁעַ תִּקֵּן לָהֶם** את **בִּרְכַּת הָאָרֶץ** [-הברכה הפותחת ב'נודה לך ה' אלהינו' וחותמת ב'על הארץ ועל המזון'] **(כיון) [בְּשֶׁהָא][א] שְׁנִכְנְסוּ לָאָרֶץ. דָּוִד וּשְׁלֹמֹה תִּקְּנוּ** את ברכת **בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם** [-הברכה הפותחת ב'רחם נא ה' אלהינו' וחותמת ב'בונה ברחמיו ירושלים'], **דָּוִד תִּקֵּן** לומר בה **'עַל יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירֶךָ', וּשְׁלֹמֹה תִּקֵּן** להוסיף עוד **'עַל הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ'**, שכן הוא זה שבנה את בית המקדש[ב]. וברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב'** [-הברכה הפותחת ב'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, האל אבינו מלכנו וכו', המלך הטוב והמטיב לכל וכו', ומסתיימת ב'ומכל טוב לעולם אל יחסרנו'], **בְּיַבְנֶה תִּקְּנוּהָ חכמים**[ג], **בְּנֶגֶד הֲרוּגֵי בֵיתָר, דְּאָמַר רַב מַתְנָא, אוֹתוֹ הַיּוֹם שָׁנִּיתְּנוּ הֲרוּגֵי בֵיתָר לִקְבוּרָה**[ד], כלומר, שנתנה המלכות רשות לקוברם[ה]. **תִּקְּנוּ בְּיַבְנֶה** את ברכת **הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, 'הַטּוֹב**', על כך **שֶׁלֹּא הִסְרִיחוּ** ההרוגים במשך הזמן המרובה ששהו בלא קבורה, **'וְהַמֵּטִיב**', על כך **שֶׁנִּיתְּנוּ לִקְבוּרָה.**

★

הגמרא **מביאה ברייתא המפרשת את סדר ברכת המזון: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **סֵדֶר בִּרְכַּת הַמָּזוֹן כָּךְ הִיא, בִּרְכָה רִאשׁוֹנָה** היא **בִּרְכַּת 'הַזָּן** את העולם', ברכה **שְׁנִיָּה** היא **בִּרְכַּת הָאָרֶץ**, ברכה **שְׁלִישִׁית** היא ברכת **בּוֹנֶה יְרוּשָׁלַיִם**, וברכה **רְבִיעִית** היא ברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב'. וּבְשַׁבָּת** אינו צריך לפתוח או לסיים בשבת, אלא **מַתְחִיל בְּנֶחָמָה וּמְסַיֵּם בְּנֶחָמָה**, כלומר, פותח בדרכו בברכת 'רחם נא' העוסקת בנחמת ציון וירושלים, וחותם בה 'בונה ברחמיו ירושלים' כבחול, **וְאוֹמֵר קְדוּשַׁת הַיּוֹם בְּאֶמְצַע** - ובתוך הברכה הוא מוסיף את ענין קדושת יום השבת, באומרו 'רצה והחליצנו' וכו'[ו]. זו היא דעת תנא קמא.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, אִם רָצָה לְאוֹמְרָהּ לקדושת היום **בְּנֶחָמָה** - בתוך הברכה על בנין ירושלים, **אוֹמְרָהּ** שם, ואם רצה לאומרה **בִּבְרָכַת הָאָרֶץ** - בתוך ברכת 'נודה לך', **אוֹמְרָהּ** שם, ואם רצה לאומרה **בִּבְרָכָה שֶׁתִּקְּנוּ חֲכָמִים בְּיַבְנֶה**, דהיינו בברכת 'הטוב והמטיב', **אוֹמְרָהּ** שם[ז].

וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, אֵינוֹ רשאי **לְאוֹמְרָהּ** לקדושת היום **אֶלָּא** בתוך ברכת **הַנֶּחָמָה בִּלְבָד'.**

מבררת הגמרא: חֲכָמִים הֵיינוּ תָּנָא קָמָא - לכאורה שיטת חכמים היא ממש כשיטת תנא קמא, שאף הוא סובר שיש לומר את קדושת היום בתוך הברכה על בנין ירושלים, ומה באו להוסיף על דבריו.

מבארת הגמרא: אִיבָּא בֵּינַיְיהוּ דְּיִעְבַּד - יש חילוק בין תנא קמא לחכמים לענין אדם שכבר בירך ולא הזכיר קדושת היום בנחמה, אלא בברכה אחרת, שלדברי תנא קמא בדיעבד אינו צריך לחזור ולברך, ואילו לדברי חכמים לא יצא ידי חובתו ועליו לברך בשנית[ח].

★

הגמרא **מביאה מקור לברכת המזון מן התורה: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **מְנַיִן לְבִרְכַּת הַמָּזוֹן מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים ח י) **'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ'.** ודורשת הברייתא מקרא זה כן, **'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ**: **זוֹ בִּרְכַּת [הַזָּן (הזון)] [הַזִּימּוּן]**, הקודמת לברכת המזון, **'אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ' זוֹ בִּרְכַּת (המזון) [הַזָּן][ט]** את הכל, **'עַל הָאָרֶץ' זוֹ בִּרְכַּת הָאָרֶץ, הַטּוֹבָה' זוֹ** ברכת **'בּוֹנֶה יְרוּשָׁלַיִם', וְכֵן הוּא** [-הכתוב] **אוֹמֵר** (שם ג כט) **'הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן'**, ומכאן יש ללמוד שירושלים נקראת 'טובה'. **'אֲשֶׁר נָתַן לָךְ' זוֹ** ברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב'**[י].

מבררת הברייתא: אֵין לִי - עדיין אין אני יודע שצריך לברך על המזון **אֶלָּא לְאַחֲרָיו** - לאחר אכילה, אבל **לְפָנָיו** - קודם אכילה, **מְנַיִן** שצריך לברך.

מבארת הברייתא: אֲמָרְתָּ והרי הדברים **קָל וָחוֹמֶר**, שהרי אם **בְּשֶׁהוּא** כבר **שָׂבֵעַ** לאחר אכילתו מצוה עליו להיות **מְבָרֵךְ** ומודה לה' על שבענו, אזי **בְּשֶׁהוּא** עדיין **רָעֵב** קודם אכילתו, ובא להשביע את רעבונו במזון שנברא על ידי הקדוש ברוך הוא, **לֹא כָּל שֶׁכֵּן** שעליו לברך[יא]. זו היא דעת תנא קמא.

רַבִּי אוֹמֵר, [אֵינוֹ צָרִיךְ] - אין צריך ללמוד את חיוב הברכה קודם האכילה מקל וחומר, אלא כך הוא סדר הלימוד מן המקראות. **'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ** נֶאֱת ה' אֱלֹהֶיךָ[יב] **זוֹ בִּרְכַּת 'הַזָּן** את העולם', **אֲבָל בִּרְכַּת הַזִּמּוּן** אינה נלמדת ממקרא זה, אלא **מִן** המקרא (תהלים לד ד) **'גַּדְּלוּ לַה' אִתִּי וּנְרוֹמְמָה** - היא נלמדת, **'עַל הָאָרֶץ' זוֹ בִּרְכַּת הָאָרֶץ, הַטּוֹבָה' זוֹ** ברכת **'בּוֹנֶה יְרוּשָׁלַיִם', וְכֵן הוּא אוֹמֵר 'הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן'.** וברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב'** אינה מן התורה, אלא **בְּיַבְנֶה תִּקְּנוּהָ** חכמים. ועדיין **אֵין לִי** - אין אני יודע, **אֶלָּא** שצריך לברך על המזון **לְאַחֲרָיו**, אבל שצריך לברך אף **לְפָנָיו מְנַיִן, תַּלְמוּד לוֹמַר 'אֲשֶׁר נָתַן לָךְ'**, ויש לפרש המקרא כך, שחובת הברכה היא **מִשְּׁעַת נְתִינַת לָךְ** - משעה שהקדוש ברוך הוא נותן לך את המזון, אף קודם אכילתו[יג].

רַבִּי יִצְחָק אוֹמֵר, אֵינוֹ צָרִיךְ - אין צריך ללמוד את חיוב הברכה קודם אכילה באופנים שנזכרו לעיל, אלא ממקרא אחר, **שֶׁהֲרֵי הוּא** [-הכתוב] **אוֹמֵר** (שמות כג כה) **'וּבֵרַךְ אֶת לַחְמְךָ וְאֶת מֵימֶיךָ'**, ויש לדרוש המקרא כך, **אַל תִּקְרֵי** - אל תקרא תיבה זו רק באופן כזה **'וּבֵרַכְתָּ'**, **אֶלָּא** קרא אותה גם באופן כזה **'וּבֵרַכְתָּ'**[יד], כלומר, שהכתוב מצוה על האדם לברך על לחמו ומימיו[טו]. **וְאֵימָתַי קָרֵינוּ הוּא 'לַחְמְךָ, קוֹדֶם שֶׁיֹּאכַל'נוּ**, שהרי אחר כך כבר נתעכל במעיו ואין עליו שֵׁם 'לחם', ונמצא שיש ללמוד ממקרא זה שהאדם מחויב לברך על מזונו קודם שיאכל.

רַבִּי נָתָן אוֹמֵר, אֵינוֹ צָרִיךְ ללמוד דין ברכה קודם האכילה מן האופנים שנזכרו לעיל, אלא ממקרא אחר, **שֶׁהֲרֵי הוּא אוֹמֵר** (שמות כג כה) **'וּבֵרַכְתָּ אֶת לַחְמְךָ וְאֶת מֵימֶיךָ'**, שמברך אדם על הלחם והמים הם נעשים שלו, וכדרשת הגמרא לעיל (לה:). מהרש"א (שם ד"ה אל תקרי).

מבררת הגמרא: מַתְנִי' טעם הדבר שהביא את כל המקרא, אף שאינו דורש אלא מן הסיפא **'כִּי הוּא יברך הזבח'**, לפי שלהלן מברורת הגמרא את פשר ארכיות דברים אלו. שפתי חכמים (ד"ה ומברכין). **שכן** קודם אכילת זבח צריך לברך [לבד מברכה ראשונה על המאכל] 'אשר קדשנו במצותיו וציונו לאכול את הזבח', והיכן ציונו על כך, באומרו (דברים יב כז) 'והבשר תאכל'. רש"י (ד"ה כן).

ואף שמקרא זה מדברי קבלה הוא, ואילו המקראות שהובאו לעיל היו מדברי תורה, מכל מקום אמר רבי נתן 'אין צריך' ללמוד מהם אלא ממקרא זה, לפי שהוא סובר שהמקראות שהובאו לעיל אינם דרשה גמורה אלא אסמכתא בעלמא. פני יהושע (ד"ה ר' נתן). וכעין זה פירש בבן יהוידע (ד"ה רבי), שמאחר שהלימודים הקודמים אינם מתיישבים בפשט המקראות, לפיכך אמר רבי נתן שאין צריך ללמוד באופן רחוק כזה, כי הדבר מפורש בפסוק של נביאים.

יא. אמנם אין ללמוד מכאן שיברך האדם על מזונו משעה שבא לידו, אף אם אינו עומד עתה לאוכלו, שכן כל זמן שאינו עומד לאוכלו עדיין אין זה בכלל 'אשר נתן לך', שהרי אין אדם יודע מה ילד יום, ושמא לא יבוא אצלו לידי אכילה. שפתי חכמים (ד"ה ואין).

יב. כן היא הדרך בכל דרשות 'אל תקרי' שבש"ס, שאין כוונת הגמרא להוציא את הקריאה מידי פשוטה, אלא להוסיף אופן נוסף לקרוא בדרך דרש. וראה אריכות רבה בענין זה בהקדמת ספר 'קורא באמת', המבאר כל 'אל תקרי' שבש"ס.

יג. טעם הדבר שיש להוציא המקרא מידי פשוטו, משום שלפי פשוטו צריך היה לומר 'ויברך' את לחמך, או 'וברכתי את לחמך', כפי סיום הפסוק 'והסירותי מחלה מקרבך', ולפיכך דרשוהו מלשון ציווי 'וּבָרֵךְ', ועל פי דרשה זו מתבארות גם התיבות 'את לחמך ואת מימיך', שכן לאחר שמברך אדם על הלחם והמים הם נעשים שלו, וכדרשת הגמרא לעיל (לה:). מהרש"א (ד"ה ואימתי).

יד. טעם הדבר שהביא את כל המקרא, אף שאינו דורש אלא מן הסיפא 'כי הוא יברך הזבח', לפי שלהלן מברורת הגמרא את פשר ארכיות דברים אלו. שפתי חכמים (ד"ה ומברכין).

טו. שכן קודם אכילת זבח צריך לברך [לבד מברכה ראשונה על המאכל] 'אשר קדשנו במצותיו וציונו לאכול את הזבח', והיכן ציונו על כך, באומרו (דברים יב כז) 'והבשר תאכל'. רש"י (ד"ה כן).

טז. ואף שמקרא זה מדברי קבלה הוא, ואילו המקראות שהובאו לעיל היו מדברי תורה, מכל מקום אמר רבי נתן 'אין צריך' ללמוד מהם אלא ממקרא זה, לפי שהוא סובר שהמקראות שהובאו לעיל אינם דרשה גמורה אלא אסמכתא בעלמא. פני יהושע (ד"ה ר' נתן). וכעין זה פירש בבן יהוידע (ד"ה רבי), שמאחר שהלימודים הקודמים אינם מתיישבים בפשט המקראות, לפיכך אמר רבי נתן שאין צריך ללמוד באופן רחוק כזה, כי הדבר מפורש בפסוק של נביאים.

יז. שהרי שאול ונערו לא שאלו מהן אלא 'היש בזה הרואה', כלומר, האם הנביא נמצא כאן. והיה עליהן להשיב 'יש הנה', והיה די בזה, ואילו הן הוסיפו עוד דברים הרבה. וכמו כן, מה שהוסיפו לומר 'עתה עלו כי אותו

א. **כן** הגיה הב"ח. ב. **ודוד** לא יכול היה לתקן לומר תיבות אלו, שכן בזמנו עדיין לא נבנה בית המקדש, אלא שלמה בנו הוא שבנאו. ג. **כ'לומר**, ברכה זו מדברי חכמים היא, וכל השאר מן התורה. רא"ה (ד"ה ומודה). וראה להלן בגמרא בסמוך [וכן להלן (מט:)] שיש הסוברים שברכת 'הטוב והמטיב' היא מן התורה. ד. **והיה** זה בט"ו באב, וכמבואר במסכת תענית (ל:), שאחר הטעמים לכך ש'לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב', הוא משום שניתנו בו הרוגי ביתר לקבורה. ה. **כלומר**, לדברי רבי אליעזר רשאי לאומרה בכל ברכה שירצה, לבד מברכת 'הזן את העולם', לפי שהיא ברכה שפותחת ב'ברוך' וחותמת ב'ברוך', ועל כן לא רצו שיזכיר בה שום ענין אחר שאינו מן הברכה. צל"ח (ד"ה רבי). ו. **טעם** הדבר שאומר 'רצה והחליצנו' בתוך ברכת 'בונה ירושלים' דווקא, ולא בברכת הארץ או בברכת 'הטוב והמטיב', לפי ש'רצה והחליצנו' היא בקשה על העתיד, ועל כן מקומה הוא בברכת 'בונה ירושלים', שאף היא בקשה על העתיד, וכמבואר ענין זה בירושלמי (פ"ד ה"ג). תוספות הרא"ש (ד"ה וחכמים). ז. **'הטוב** והמטיב' הוזה, זו ירושלים, והלבנון, זה בית המקדש'. רש"י בפירוש התורה (דברים ג כה). ח. **דהיינו** כדרך שנותן בעין טובה ויפה, כמבואר במסכת בבא בתרא (נג:). מהרש"א (ד"ה ל"ש נג:). כתב רש"י (ד"ה כדרכך), שבדברי הנא קמא הגירסה היא 'אשר נתן לך' וכו', ואין גורסים בדבריו 'כבינה תיקנוה', אלא רק להלן בדברי רבי. ומבואר מדבריו, שלשיטה זו ברכת 'הטוב והמטיב' מן התורה היא [וכן כתב להדיא להלן (מט. ד"ה ומ"ז)], ושלא כדברי רב נחמן לעיל שהיא מדברי חכמים. ולהלן בסמוך חולק רבי על כך, וסובר שהיא מדרבנן. וראה עוד להלן (מט:) בגמרא, שמביאה מחלוקת תנאים אם צריך להזכיר 'מלכות' בברכת 'הטוב והמטיב', ומבארת הגמרא שם שנחלקו אם ברכה זו היא מן התורה או מדברי חכמים. ט. **כן** מתבאר מהמשך דברי רבי, שאינו דורש מן התיבות 'את ה' אלוהיך' דין נוסף [כמו תנא קמא], ובהכרח שהוא סובר ש'ברכת את ה' אלהיך' הכל ענין אחד. על פי הגהות הגר"א, וביתר ביאור באמרי נועם

שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

מבוארת הגמרא: לְפִי שֶׁהַנָּשִׁים דַּבְרָנִיּוֹת הֵן״.

וְשָׁמוּאֵל אָמַר, טעם הדבר שהאריכו בדבריהן הוא **בֶּדֶי** שיוכלו בינתיים **לְהִסְתַּבֵּל בְּיָפְיוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל״**, שהיה יפה ביותר, **הָכְתִיב** - שכן מצינו שנאמר בו (שם ט ג) שהיה **׳מִשְׁכְּמוֹ וָמָעְלָה גָּבוֹהַּ מִכָּל הָעָם׳.**

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, הקדוש ברוך הוא סיבב הדבר שיאריכו הנערות בדבריהן[ג], **לְפִי שֶׁאֵין מַלְכוּת** אחת **נוֹגַעַת בַּחֲבֶרְתָּהּ אֲפִילּוּ כְּמְלֹא נִימָא** - כרוחב שערה[בא]. כלומר, מאחר ושמואל היה מנהיג את ישראל עד עתה, ומשעה שבא שאול לפניו נטל ממנו את השררה ונעשה הוא למלך על ישראל, לפיכך לא היתה יכולה מלכותו של שאול להתחיל עד השעה שבה היתה צריכה להסתיים מנהיגותו של שמואל, ומכיון שנותרו עוד כמה רגעים עד לאותה השעה סיבב הקדוש ברוך הוא שיאריכו הנערות בדבריהן ויעכבו את שאול מעט.

עתה מבוררת הברייתא מנין לומדים שיש לברך על לימוד התורה: וְאֵין לִי - ועדיין אין אני יודע שצריך אדם לברך **אֶלָּא בִּרְכַּת הַמָּזוֹן** - ברכה על המזון, בין קודם אכילתו ובין לאחר אכילתו, אבל **בִּרְכַּת הַתּוֹרָה מִנַּיִן** - מהיכן לומדים שצריך אדם לברך על העסק בתורה.

אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, יש ללמוד דין זה **בְּקַל וְחוֹמֶר**, מאחר ונתבאר **שֶׁעַל חַיֵּי שָׁעָה מְבָרְךְ**, כלומר, שצריך אדם לברך על מזונו, אף שאין בו אלא כדי ליתן לו חיות לזמן קצר בעולם הזה, אזי **עַל** התורה שמביאתו **לְחַיֵּי עוֹלָם הַבָּא לֹא כָל שֶׁכֵּן** שצריך לברך עליה.

רַבִּי חִיָּיא בַּר נַחְמָנִי תַּלְמִידוֹ שֶׁל רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר מִשּׁוּם רַבִּי יִשְׁמָעֵאל[בב] - אין צריך ללמוד דין זה מקל וחומר, אלא ניתן ללמוד זאת מן המקרא, **שֶׁהֲרֵי הוּא** [-הכתוב] **אוֹמֵר** (דברים ח י) ׳וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ׳, כלומר, שמצינו לשון ׳נתינה׳ לענין ברכה על המזון, **וְלֹא נֶאֱמַר** ׳וְאָכַלְתָּ הוּא אוֹמֵר (שמות כד יב) ׳וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת לֻחֹת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה׳ וגו׳, דהיינו, שנאמרה ׳נתינה׳ אף לגבי התורה, וממילא יש ללומדם זה מזה, שכשם שיש חיוב ברכה על המזון, כך יש חיוב ברכה על העסק בתורה.

הגמרא מביאה דרשה נוספת שלומדים ממקרא זה: רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר, מְנַיִן שֶׁאָדָם [-מודה] **לה׳ עַל הַטּוֹבָה** שהוא נותן לו, **בָּךְ** מוטל עליו **לְהִיוֹת מְבָרֵךְ אַף עַל הָרָעָה**[בג], **תַּלְמוּד לוֹמַר ׳אֲשֶׁר נָתַן לָךְ׳ ה׳ אֱלֹהֶיךָ׳**[בד], כלומר, שיש ללמוד ממקרא זה שחייב אתה לברך את הקדוש ברוך הוא, אשר **דַּיְינֵיהּ בְּכָל דִּין שֶׁדָּנוֹ** - על כל דין שבו הוא דן אותך, **בֵּין מִדָּה טוֹבָה וּבֵין מִדַּת פּוּרְעָנוּת**[בה].

הגמרא שבה לברר מנין לומדים שיש לברך על העסק בתורה: רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָה אוֹמֵר, אֵינוֹ צָרִיךְ - אין צריך ללמוד דין ברכת התורה באופנים שנתבארו לעיל, אלא ניתן ללמוד זאת מן המקרא, **שֶׁהֲרֵי הוּא** [-הכתוב] **אוֹמֵר** ׳וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה׳ אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ׳, ולכאורה צריך היה הכתוב לומר ׳על ארץ **הַטּוֹבָה**׳, ומאחר ונקט בלשון ׳**הַטּוֹבָה**׳ יש לדרוש תיבה זו לשני ענייניים שונים, האחד, ׳**טּוֹבָה**׳ **זוֹ תּוֹרָה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר** ׳**כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם**׳, ומכאן יש ללמוד שצריך לברך על העסק בתורה, והשני, ׳**הַטּוֹבָה**׳ **זוֹ** ברכת **בִּנְיַן יְרוּשָׁלַיִם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר** ׳**הֶהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן**[בו], ומכאן יש ללמוד שצריך לקבוע ברכה על בנין ירושלים בתוך ברכת המזון[בז].

*

הגמרא מפרשת דינים שונים בנוסח ברכת המזון: תַּנְיָא בברייתא, **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, כָּל** אדם **שֶׁאָכַל אָמַר** את התיבות **׳אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּרְחָבָה׳**[כח] **בְּבִרְכַּת הָאָרֶץ**[בט], וְכֵן מי שלא הזכיר את **מַלְכוּת בֵּית דָּוִד** בברכת **בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם, לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ**[ל].

נַחוּם הֶהָגֶן אוֹמֵר, צָרִיךְ שֶׁיִּזְכּוֹר בָּהּ בְּרִית. כלומר, צריך להזכיר בברכת הארץ את ענין ברית מילה[לא], ולומר ׳על בריתך שחתמת בבשרנו׳.

רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, צָרִיךְ שֶׁיִּזְכּוֹר בָּהּ בברכת הארץ את **הַתּוֹרָה**[לב], ולומר ׳על תורתך שלמדתנו׳[לג].

פָּיְיסוֹ אוֹמֵר, צָרִיךְ שֶׁיַּזְקִים את הזכרת ה׳**בְּרִית**׳ **לְהַזְכִּיר** ה׳**תּוֹרָה**׳[לד] **שָׁוֶה** [-התורה] **נִתְּנָה** לישראל **בְּשָׁלֹשׁ בְּרִיתוֹת**, כלומר, שלש פעמים כרת הקדוש ברוך הוא ברית עם ישראל על נתינת התורה[לה],

---

כהיום תמצאון אותו׳ הוא נכפל לחינם, שכן כבר אמרו להם מתחילה ׳כבואכם העיר כן תמצאון אותו׳. מהרש״א (ב״ק ל״ב ע״ב וכ״כ). יח. **כמבואר** במסכת קידושין (מט:), ׳עשרה קבים שיחה ירדו לעולם, תשעה נטלו נשים, ואחד לכל העולם כולו׳. שפתי חכמים (ב״ב נ״ח ע״ב). יט. **דייק** זאת ממה שאמרו הנערות בלשון יחיד, לשאול לבדו, ׳יש הנה לפניך׳ וגו׳, אף על פי שגם נערו שאל להן על אודות שמואל הנביא, ובהכרח שהיה זה משום שרצו להתחבון ביופיו של שאול. עיין יעקב (ב״ב נ״ח ע״ב וכו׳). כ. **מהרש״א** (ב״ב ל״ב ע״ב כ״ה). כא. **יאוין** מלכות נוגעת בחברתה, משהגיע זמן המלכות ליפול ותעמוד אחרת, לא יאחר זמן כמלא נימא, אלא מי שזמנה ליפול בלילה נופלת בלילה, שנאמר (משלי ל ג) ביה בלילא איתקטל בלשצר, ושזמנה ביום נופלת ביום, שנאמר (משלי ל יז) ובתחפנחס חשך היום׳. רש״י במסכת יומא (לח: ד״ה ופלגין). כב. **בדקדוקי** סופרים הביא שיש הגורסים ׳תלמידו של רבי שמעון אומר משום רבי שמעון׳, ובזה מיושב שלא תקשה סתירה בדברי רבי ישמעאל, שכן המימרא הקודמת נאמרה מפיו של רבי ישמעאל. או שנאמר שנחלקו התנאים בדעת רבי ישמעאל. כג. **מבואר** בדברי הגמרא להלן (ס:) שאין הכוונה שעליו לברך על שניהם אותה הברכה, שהרי על בשורות טובות מברכים ׳הטוב והמטיב׳, ואילו על בשורות רעות מברכים ׳דיין האמת׳, אלא הכוונה שצריך לקבל אף את הסיורים בשמחה, כדרך שמקבל את הטובה. כד. **לְבאורה** הכוונה בזה היא לפסוק שהגמרא עוסקת בו עד עתה ׳ואכלת ושבעת וברכת את ה׳ אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך׳, ונמצא שהגמרא הנקוטת בלשון ׳אשר נתן לך ה׳ אלהיך׳ מביאה את המקרא שלא בסדרו. אמנם בשפתי חכמים (ב״ב ח״ל) כתב, שכוונת הגמרא היא לשני מקראות שנאמר בהם לשון זה, האחד עוסק בטובה, ונאמר בו (לעיל ו ע״ב) ׳ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה׳ אלהיך׳, והשני עוסק בפורענות, ונאמר בו (שם ח נב) ׳ואכלת פרי בטנך, בשר בניך ובנותיך אשר נתן לך ה׳ אלהיך׳. ומכאן יש ללמוד שחייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. כה. **שכן** נקט הכתוב שני שמות של הקדוש ברוך הוא, ׳ה׳׳ שהיא מידת הרחמים, ׳ואלהיך׳ שהיא מידת הדין, ללמדך שכשם שמברכים על מידת הרחמים, כמפורש בפסוק שיש להודות על הארץ הטובה, כך יש להודות על מידת הדין. מהרש״א (ב״ב ל״ב ע״ב). נתבארו דברי רבי מאיר לפי גירסת הגמרא שלפנינו, שמשמע ממנה שאין כוונתו ללמוד מן המקרא שברכת התורה היא מדאוריתא, אלא הוא לומד ענין אחר מן המקראות, שחייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה. אמנם ברש״י (ב״ב כ״ה ע״ב), כתב, ׳בין מדה טובה, והתורה מדה טובה היא׳. ומשמע מדבריו, שהוא מפרש אף את דברי רבי מאיר לענין ברכת התורה, וכתב המהרש״א (כ״ב ע״ב) שכן משמע לפי שיטתו בביאור דברי רבי מאיר ׳מנין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה׳, שכוונתו לענין ברכת התורה, והיינו, מנין שיש לברך ברכת התורה אף אם עוסק בענייני הרעה, כלומר, בפורענויות וקללות הנזכרות בתורה. ועל כך הוסיף רש״י לפרש, שהתורה כולה מדה טובה היא, אף הפורענויות שבה. אמנם בחידושי אגדות שלו כתב המהרש״א (ב״ב כ״ה ע״ב) שאין משמע כפירושו של רש״י, שהרי לא אמרה הברייתא ׳רבי מאיר אומר אינו צריך׳, כפי הלשון שנקטה קודם לכן לגבי שאר התנאים, ולפיכך נראה שאין כוונתו להביא מקרא נוסף לענין ברכת התורה, אלא להשמיענו ענין אחר, הגלמד אף הוא ממקרא זה, שחייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. אך ראה בדקדוקי סופרים שהביא גירסא אחרת בסוגייתנו [ענין הגהות וציונים] ׳רבי חייא בר נחמני תלמידו של רבי ישמעאל אומר משום רבי ישמעאל אינו צריך, הרי הוא אומר על הארץ הטובה אשר נתן לך, בין מדה טובה בין מדה פורענות׳, וכתב, שלפי גירסא זו מיושבים היטב דברי רש״י ׳והתורה מדה טובה היא׳, שכן ממקרא זה יש ללמוד שמברכים על מידה טובה, ומאחר והתורה מדה טובה היא ממילא צריך לברך עליה. כו. **׳החב׳** הטוב הזה, זו ירושלים. והלבנון, זה בית המקדש׳. רש״י בפירוש התורה (דברים ג כה). כז. **כתב** המהרש״א (ב״ב ל״ב ע״ב), שביאור דרשה זו כך הוא, שמאחר ונקט הכתוב מתחילה ׳אל ארץ טובה׳, לא היה לו לחזור ולומר ׳אל הארץ הטובה׳, ולפיכך יש לדרוש את תיבת ׳הטובה׳ שנכתבה בה״א הידיעה באופן כזה, שהכוונה היא על אלו שנקראו בשם ׳טובה׳ במקום אחר, והיינו התורה שנקראת ׳לקח טוב׳, וירושלים שנקראת ׳ההר הטוב׳. כח. **בכידור** רש״י (ב״ב נ״ח ע״ב) הוסיף כאן ׳ברית התורה חיים ומזון׳ [ויתכן שכך היתה אף גירסת התוספות (ב״ב נ״ח ע״ב)]. וכעין זה איתא במדרש תנחומא (מסעי ו), וכן הוא הנוסח בברכת המזון ב׳סדר רב עמרם גאון׳ ובסידורי הספרדים. וראה עוד בענין זה להלן (מט.) בהערה. כט. **׳ארץ** חמדה׳, שחמדוה הכל, כדכתיב (ירמיה ג יט) ׳וארץ [חמדה נחלת] צבי׳. ׳טובה׳, באויר ובבריאות. ׳ורחבה׳ מאר. פירושי סדור התפילה לרוקח (קמו - כללת תמוז). ל. **טעם** הדבר שצריך להזכיר ׳ארץ חמדה טובה ורחבה׳, לפי שמצינו שנשתבחה ארץ ישראל בלשונות אלו, שכך נאמר (שמות ג ח) ׳אל ארץ טובה ורחבה׳, וכן נאמר (ירמיה ג יט) ׳ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גויים׳, ומאחר שמזכיר את ברכת הארץ על האכילתו, יש לו להזכיר גם את שבחה. תלמידי רבינו יונה (ב״ב כ״ב). וכעין זה כתב המאירי (ב״ב כ״ב), שהואיל והזכיר את הארץ ראוי לו להזכיר שבחה, ושבח ראשון שיצא מפי הברוך הוא על הארץ היה בנוסח זה, שנאמר, ׳ארץ טובה ורחבה׳ וגו׳. טעם הדבר שצריך להזכיר את מלכות בית דוד בברכת ׳בונה ירושלים׳, שכן על ידו נתקדשה ירושלים. רש״י (ב״ב ל״ב ע״ב ותלמיד). לא. **שעל** ידי ברית מילה ניתנה הארץ לאברהם אבינו, שכן בפרשת המילה נאמר לו (בראשית יז ח) ׳ונתתי לך ולזרעך אחך את ארץ מגוריך׳. רש״י (ב״ב נ״ח ע״ב - בהשמטות). ובמאירי (ב״ב כ״ב) ציין על כך את דברי המדרש (ילקוט שמעוני יהושע ק״מ טו), שאמר להם יהושע לישראל, ׳מה אתם סבורים שאתם נכנסין לארץ ערלים, כך אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם, ונתתי לך ולזרעך אחריך, על מנת שאתה את בריתי תשמור׳. לב. **שאף** זכות התורה והמצוות ירשו בני ישראל את הארץ, כמאמר הכתוב (דברים ח ה) ׳למען תחיון וריבית ובאתם וירשתם את הארץ׳. רש״י (ב״ב נ״ח ע״ב - בשמו). לג. **אין** כוונתו לחלוק על דברי נתום הזקן הסובר שצריך להזכיר בה ׳ברית׳, אלא ׳מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי׳. ר״ש (פ״ב כ״ב). לד. **בגון** שיאמר מתחילה ׳על בריתך שחתמת בבשרנו׳, ולאחר מכן ׳על תורתך שלמדתנו׳. רש״י (ב״ב נ״ח ע״ב).

וְזוֹ [-ברית מילה] **נִתְּנָה בְּשָׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה בְּרִיתוֹת**, כלומר, שלש עשרה פעמים נזכרה תיבת 'ברית' בפרשת מילה שניתנה לאברהם אבינו[א].

רַבִּי אַבָּא[ב] **אוֹמֵר, צָרִיךְ שֶׁיֹּאמַר בָּהּ** בברכת הארץ **הוֹדָאָה תְּחִלָּה וְסוֹף** - בתחילת הברכה ובסופה, דהיינו, שיאמר מתחילה 'נודה לך ה' אלהינו', ולאחר מכן יאמר 'ועל כולם ה' אלהינו אנו מודים לך'[ג], **וְהַפּוֹחֵת** מלומר הודאה שתי פעמים **לֹא יָחְזוֹת** על כל פנים **מֵלְאוֹמְרָהּ** פעם **אַחַת, וְכָל הַפּוֹחֵת מֵאַחַת**, דהיינו, שאינו אומר הודאה כלל בברכת הארץ, **הֲרֵי זֶה מְגוּנֶּה.**

וְכָל הַחוֹתֵם 'ברוך אתה ה' **מְנַחֵל אֲרָצוֹת בְּבִרְכַּת הָאָרֶץ**, וכן מי שחותם 'ברוך אתה ה' **מוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּבִרְכַּת 'בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם'**, **הֲרֵי זֶה בּוֹרֵר**[ד] - אדם ריק[ה].

וְכָל מי **שֶׁאֵינוֹ אוֹמֵר** הזכרת **'בְּרִית' וְ'תּוֹרָה' בְּבִרְכַת הָאָרֶץ**, דהיינו, שאינו אומר 'ועל בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו', **וְכֵן** מי שאינו מזכיר את **מַלְכוּת בֵּית דָּוִד** בברכת **'בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם'**, הרי זה **לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ.**

מְקַנְּיִט הָיָה - דברי רבי אבא אלו מסייעים **לְרַבִּי אִילְעָא, דְּאָמַר רַבִּי אִילְעָא אָמַר רַבִּי יַעֲקֹב בַּר אֲחָא מִשּׁוּם רַבִּינוּ**[ו], **כָּל** אדם **שֶׁלֹּא אָמַר** הזכרת **'בְּרִית' וְ'תּוֹרָה' בְּבִרְכַת הָאָרֶץ**, וכן מי שלא הזכיר את **מַלְכוּת בֵּית דָּוִד** בברכת **'בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם' לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ.**

★

הגמרא מביאה מחלוקת תנאים לגבי נוסח ברכת 'הטוב והמטיב': פָּלִיגִי בָּהּ - נחלקו בזה **אַבָּא יוֹסֵי בֶּן דּוֹסְתַּאי וְרַבָּנָן. חַד אָמַר** - אחד מהם סובר, שברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב' צְרִיכָה** הזכרת **מַלְכוּת**, כלומר, צריך להזכיר בה מלכות, שכן 'הטוב והמטיב' **אִינָהּ צְרִיכָה** הזכרת **מַלְכוּת** - ואחד מהם סובר שברכת 'הטוב והמטיב' **לָא צְרִיכָה** הזכרת **מַלְכוּת.**

ומבארת הגמרא את מחלוקתם: מַאן דְּאָמַר - מי שאמר שברכת 'הטוב והמטיב' **צְרִיכָה** הזכרת **מַלְכוּת, קָסָבַר** - סובר שחיוב ברכה זו הוא מִדְּרַבָּנָן[ז], ולפיכך יש לה תקנה שתהיה כברכת המזון ונקראת 'ברכה הסמוכה לחברתה', וכברכה כזו אין צריך להזכיר 'מלכות', לפי שכבר הוזכרה המלכות בברכה הראשונה[ח].

★

הגמרא מביאה בריתא בענין חתימת ברכת 'בונה ירושלים': תָּנוּ רַבָּנָן, מַהוּ חוֹתָם - כיצד חותמים את ברכת 'בונה ירושלים'. **בְּבָבֶל יְרוּשָׁלַיִם**, כלומר, שאומר 'בונה ירושלים'[יג]. אלו דברי תנא קמא. **רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר**, חותם בה **'מוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל'**[יד].

מקשה הגמרא: וכי לדעת רבי יוסי ברבי יהודה **מוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל אֵין בְּנֶגֶן יְרוּשָׁלַיִם לֹא** - ניתן לחתום בברכה זו רק 'מושיע ישראל', ואם חתם בה 'בונה ירושלים' לא יצא ידי חובתו, וכיצד יתכן הדבר, והרי עיקר הברכה על ירושלים היא.

מתרצת הגמרא: אֶלָּא אֵימָא - אמור כן, שלדברי רבי יוסי ברבי יהודה רשאי הוא לחתום **אַף 'מוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל'**, כלומר, שאם חתם כן ולא חתם 'בונה ירושלים' יצא ידי חובתו, לפי שתשועת ישראל היא על ידי בנין ירושלים, ונמצאת החתימה מעין הברכה, וכל שכן שראשי הוא לחתום 'בונה ירושלים' בלא להזכיר את תשועת ישראל, שכן עיקר הברכה היא על ירושלים.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: רָבָה בַּר רַב הוּנָא אִיקְּלַע לְבֵי רֵישׁ גָּלוּתָא - נזדמן לביתו של ראש הגולה, וכשבירך ברכת המזון **פָּתַח** את ברכת 'בונה ירושלים' **בָּאֲחָרָא** - בענין אחר, דהיינו, שלא אמר 'רחם ה' על ישראל עמך ועל ירושלים עירך', אלא הזכיר רק את ישראל או רק את ירושלים, **וְסַיְּימִים בְּתַרְתֵּי** - אך בחתימת הברכה הזכיר את שניהם, דהיינו שחתם 'מושיע ישראל ובונה ירושלים'.

אָמַר רַב חִסְדָּא, גְּבוּרָתָא לְמִחְתַּם בְּתַרְתֵּי - וכי 'גבורה' היא לחתום הברכה בשני עניינים, **וְהָתַנְיָא** - והרי שנינו בברייתא, **רַבִּי אוֹמֵר, אֵין חוֹתְמִין** ברכה **בְּשְׁתַּיִם** - בשני עניינים שונים[ט]. ולפיכך לא היה לו לרבה בר רב הונא לחתום הברכה אלא בענין אחד בלבד.

הגמרא מבררת את דברי רבי: גּוּפָא - נבאר את דברי הברייתא. **רַבִּי אוֹמֵר, אֵין חוֹתְמִין** ברכה **בְּשְׁתַּיִם** - בשני עניינים.

אֵיתֵיבֵיהּ [-הקשה] **לֵוִי לְרַבִּי**, והרי בברכת הארץ חותמים 'ברוך אתה ה' **עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמְּזוֹן**, אף שלכאורה הם שני עניינים.

השיב לו רבי, אין הכוונה בברכה זו להודות גם על הארץ וגם על המזון, אלא הזדהה אחת היא, על **אֶרֶץ דַּמַּפְקָא מְזוֹן** - הארץ שמוציאה מזון.

שב לוי והקשה לרבי, והרי בברכת 'מעין שלש' שמברכים אחר אכילת פירות משבעת המינים חותמים **'עַל הָאָרֶץ וְעַל הַפֵּרוֹת**[יז], אף שלכאורה הם שני עניינים.

השיב לו רבי, אין הכוונה בברכה זו להודות גם על הארץ וגם על הפירות, אלא הזדהה אחת היא, על **אֶרֶץ דַּמַּפְקָא פֵּרוֹת** - הארץ שמוציאה פירות[יח].

שב לוי והקשה לרבי, והרי ביום טוב חותמים בברכת היום **'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים'**, אף שלכאורה הם שני עניינים שונים.

השיב לו רבי, אין הכוונה כאן שהקדוש ברוך הוא מקדש גם את ישראל וגם את הזמנים, אלא שהוא מקדש את **יִשְׂרָאֵל דְּקָדְשִׁינְהוּ זְמַנִּים** - שהם מקדשים את הזמנים, שכן קביעות החודשים תלויה בבית דין, וקביעות המועדים תלויה בחודשים, ונמצא שאין כאן אלא ענין אחד.

שב לוי והקשה לרבי, והרי בתפילת מוסף של ראשי חדשים חותמים בברכת היום **'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְרָאשֵׁי חֳדָשִׁים'**, אף שלכאורה הם שני עניינים.

השיב לו רבי, אין הכוונה בברכה זו שהקדוש ברוך הוא מקדש גם את ישראל וגם את ראשי החדשים, אלא ענין אחד הוא, שהוא מקדש את **יִשְׂרָאֵל דְּקָדְשִׁינְהוּ רָאשֵׁי חֳדָשִׁים** - שהם מקדשים את ראשי החודשים[יט].

א. **ופירמם** הרמב"ם בהלכותיו (מילה א"ג ה"ט), וזה לשונו 'ועל המילה נכרתו שלש עשרה בריתות עם אברהם אבינו, א. ואתנה בריתי ביני וביניך (בראשית יז ב). ב. אני הנה בריתי אתך (שם יז ד). ג. והקימותי את בריתי ביני וביניך (שם יז ז). ד. לברית עולם (שם). ה. ואתה את בריתי תשמור (שם יז ט). ו. זאת בריתי אשר תשמרו (שם יז י). ז. והיה לאות ברית (שם יז יא). ח. והיתה בריתי בבשרכם (שם יז יג). ט. לברית עולם (שם). י. את בריתי הפר (שם יז יד). יא. והקימותי את בריתי אתו (שם יז יט). יב. לברית עולם (שם). יג. ואת בריתי אקים את יצחק' (שם יז כא). ב. **כתב** הערוך (ערך ברי) שבשלשה מקומות נזכר בברייתות בשם 'רבי אבא', ואחד מהם הוא כאן (כלומר, שאף על פי שהיה רב אמורא הובאו דבריו בברייתא, לפי שהיה נידון גם כתנא, שהרי 'רב תנא הוא ופליג'). אך לכאורה יש סתירה לזה מדברי רב חנגל להלן בגמרא, שאמר בשם רב שהוכרת 'ברית ותורה' אינה מעכבת, ואילו כאן סובר רבי אבא שהיא מעכבת. ולפיכך כתב בהגהות דברי נחמיה (ד"ה משום) שרבי אבא הנזכר כאן אינו רב. וראה בהערות להלן עוד בענין זה. ג. **רש"י** (ד"ה מחלה). ובנוסח ברכת המזון שלנו יש קצת שינויים. ד. **ברי"ף** וברא"ש גרסו 'הרי זה מגונה' וכן הוא בטור (סו"ס סי' קפז). ה. **'בור'**, ריק מכל דבר, ואפילו בטיב משא ומתן אינו יודע. והוא גרוע מעם הארץ'. רע"ב (פסחים פ"ע מ"ח). בטעם הדבר שאין לחתום 'ברוך מנחיל ארצות', כתב הבית יוסף (סו"ס סי' קפז), שלשון 'מנחיל ארצות' שייך אף על שאר העמים שהנחילם הקדוש ברוך הוא את אדמותיהם, ואילו אנו צריכים להודות ולברך באופן מיוחד על כך שהנחילנו את ארץ ישראל בדווקא. ולענין החתימה 'מושיע את ישראל' בברכת 'בונה ירושלים', ראה בדברי הגמרא להלן ובהערה שם. ו. **כן** מתבאר מדברי רש"י (לעיל מח: ד"ה קיץ שיקויים), וכן כתבו התוספות (שם ד"ה בימים), שאין הכוונה בזה להזכיר התיבות 'ברית ותורה' ממש, אלא לומר 'על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו'. ובטור (סו"ס סי' קפז) כתב 'ונהגו לומר על שהנחלת את אבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה חיים ומזון וכו' [כן היא נוסחת הרמב"ם. בית יוסף], ואדוני אבי הרא"ש ז"ל לא היה אומר אלא על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ועל שהוצאתנו מארץ מצרים, שהרי אומר אחר כך על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו, ודי בפעם אחת'. ז. **כתב** הרא"ה (ד"ה ר' אבא), שאף על פי שאמר רבי אבא שכל מי שלא הזכיר 'ברית ותורה' בברכת הארץ או מלכות בית דוד ב'בונה ירושלים' לא יצא ידי חובתו, מכל מקום אין כוונתו שלא יצא ידי חובת 'ברכת המזון' כלל, אלא שלא קיים המצוה כראוי, וכעין שנינו (מסכת סופרים פכ"ח), 'רבן גמליאל היה אומר, כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו', שאין הכוונה שלא יצא כלל. אלא שלא יצא ידי המצוה כראוי. ובטור (סו"ס סוף סי' קפז) הביא שאחיו רבי יחיאל הסתפק בדין זה, וכתב שהדעת נוטה לומר שאכן הזכרות אלו אינן מעכבות. אמנם הטור חולק עליו, וסובר שכיון שברכת המזון היא מן התורה ממילא הזכרות אלו מעכבות, ואם לא הזכירם וסיים הברכה צריך לחזור ולברך. וכן פסק בשולחן ערוך (סו"ס סי' קפז ס"ג). ח. **'לעיל'** (כב. ד"ה משום) פירש רש"י ש'רבינו' הוא רב. וזה מתיישב עם מה שהובא לעיל בהערה בשם הערוך, שרבי אבא שנזכר לעיל בברייתא הוא רב. ולפיכך דבריו מסייעים לרבי אילעא שאמר כן בשמו שהזכרת 'ברית ותורה' מעכבת. אמנם כבר נתבאר שם שיש בזה לכאורה סתירה מדברי רב חנגל להלן בסמוך, שאמר בשם רב שהזכרת 'ברית ותורה' אינה מעכבת. ולפיכך כתב בהגהות דברי נחמיה (ד"ה משום) ש'רבינו' הנזכר כאן אינו רב אלא רבי, שכן מצינו בכמה מקומות שאף הוא נקרא בשם 'רבינו' סתם. אמנם הרש"ש (ד"ה ומשום) סובר ש'רבינו' הוא רב, אלא שיש לשנות הגירסא להלן, וכפי שיבואר שם. ט. **ובדעת** רב נחמן לעיל (מב:), שברכת הטוב והמטיב תקנה חכמים ביבנה, כהודאה על כך שהרוגי ביתר לא הסריחו וניתנו לקבורה. י. **ובכל** מקום אין חותמים ברכה זו ב'ברוך', לפי שלא רצו חכמים לתת לה מעלה יותר מברכות של תורה שלמעלה ממנה, שהם יהיו בברוך אחד וזה בשנים. רמב"ן (מו. ד"ה קפץ). ורדשב"א (שם ד"ה מעל - הגמ"). יא. **כדעת** רבי יוחנן לעיל (מז:). יב. **כדרשת** חכמים לעיל (מז:) 'אשר נתן לך זה הטוב והמטיב'. רש"י (ד"ה ומיד). יג. **כן** מתבאר מדברי הרי"ף והרא"ש (סי' כב), שגרסו 'מהו חותם בה, בונה ירושלים'. יד. **רבי** אבא שאמר בברייתא לעיל שהחותם מושיע את ישראל בבונה ירושלים הרי זה בור, חולק על רבי יוסי ברבי יהודה המובא בברייתא זו. ולפי המאורעות שרבי אבא הכוונה לרב שנחשב כתנא, נמצא שנחלקו בזה תנאים. וכן נחלקו בזה אמוראים בגמרא להלן. וכתב בחדשים פן ישנים, שרבי אבא סובר כרב נחמן להלן שחותם רק בבונה ירושלים. וכתב שאפשר לומר עוד, שמה שרבי אבא אמר הרי זה בור, זה דווקא כשחותם בשניהם [וכן כתב המהר"ל (נתיבות עולם נתיב שמנשים פ"י ח"ח), הרי זה בור מפני שחותם בשתים, ואין לחתום בשתים]. ורבי יוסי ברבי יהודה אומר שחותם או בזה או בזה. וראה ביאור נוסף באפרקסטא דענינא (מ"ד סי' שסב ופוס ון). טו. **טעם** הדבר הוא לפי ש'אין עושין מצוות חבילות חבילות', כפי שיבואר בדברי הגמרא להלן בסמוך. טז. **כתב** הרש"ש (ד"ה ומשום), שנראה שיש לגרוס 'על הארץ ועל פירותיה'. לפי המבואר בדברי הגמרא לעיל (מז:), שבארץ ישראל יש לחתום 'ועל פרותיה', ורבי ולוי בארץ ישראל היו.

שב לוי והקשה לרבי, והרי כאשר חל יום טוב בשבת חותמים בברכת היום 'מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת וְיִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים', ובחתימה זו אי אפשר לפרש שהכוונה שהקדוש ברוך הוא מקדש את ישראל המקדשים לשבת ולזמנים, כי השבת מעצמה היא קדושה, ואינה תלויה בישראל שיקדשוה[יז], ובהכרח שאנו משבחים את הקדוש ברוך הוא על כך שהוא מקדש את השבת ואת ישראל [המקדשים את הזמנים], ולדבריך יקשה כיצד ניתן לחתום ברכה בכמה עניינים.

השיב לו רבי, **חוץ מִזּוּ** - אכן בברכה זו מודה אני לך שחותמים בה בשני עניינים, ושלא כשאר ברכות.

שב לוי והקשה לרבי, **וּמַאי שְׁנָא** - מה הוא טעם הדבר שנשתנתה ברכה זו משאר ברכות, לענין כך שניתן לחתום בה בשני עניינים, אף שבברכת 'בונה ירושלים' אין לחתום 'מושיע ישראל ובונה ירושלים'.

השיב לו רבי, **הָכָא חֲדָא הִיא** - כאן, בברכת 'מקדש השבת וישראל והזמנים', הכל ענין אחד של קדושה הוא, שמברכים להקדוש ברוך הוא המקדש את השבת וישראל והזמנים, ולפיכך ניתן לחתום הברכה בכולם, אבל **הָתָם תַּרְתֵּי** - שם, בחתימת ברכת 'בונה ירושלים', ישנם שני עניינים שונים, האחד, תשועת ישראל, והשני, בנין ירושלים, **כָּל חֲדָא וַחֲדָא בְּאַפֵּי נַפְשָׁהּ** - וכל אחד מהם הוא ענין בפני עצמו[יח], ולפיכך אי אפשר לחתום את שניהם בברכת 'בונה ירושלים'[יט].

עתה מבררת הגמרא את טעמו של רבי הסובר ש'אין חותמין בשתים': וְתַעֲמֵא מַאי - מה הוא טעם הדבר **שְׁאֵין חוֹתְמִין** ברכה **בְּשְׁתַּיִם** - בשני עניינים.

מבארת הגמרא: לְפִי שֶׁאֵין עוֹשִׂין מִצְוֹת חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת, כלומר, אין עושים כמה מצוות ביחד, אלא כל אחת בפני עצמה, כדי שלא יראה כאילו המצוות עליו כמשאוי, והוא ממהר לפרוק אותם מעליו[כ]. ומטעם זה גם אין לחתום ברכה אחת בכמה עניינים.

הגמרא שבה לברר את נוסח חתימת ברכת 'בונה ירושלים': מַאי הֲוֵי עֲלָהּ - מה יהא עליה, כלומר, כיצד נוקטים אנו למעשה בנוסח חתימת ברכת 'בונה ירושלים'.

מביאה הגמרא מחלוקת בענין זה: אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, אם **פָּתַח** את ברכת 'בונה ירושלים' **בְּ'רַחֵם עַל עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל'**, אזי **חוֹתֵם** הוא את הברכה מענין הפתיחה **בְּ'מוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל'**, ואם **פָּתַח** את ברכת 'בונה ירושלים' **בְּ'רַחֵם עַל יְרוּשָׁלַיִם'**, אזי **חוֹתֵם** הוא בה מענין הפתיחה **בְּ'בוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם'**.

וְרַב נָחְמָן אָמַר, אֲפִילּוּ אם **פָּתַח** את הברכה **בְּ'רַחֵם עַל יִשְׂרָאֵל'**, מכל מקום **חוֹתֵם בְּ'בוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם'**, לפי שבחתימה זו נכלל אף ענין תשועת ישראל, **מְשׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קמז ב) **'בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם ה' נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל יְכַנֵּס'**, ויש לפרש המקרא כך, **אִימָתַי בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם ה', בִּזְמַן שֶׁנִּדְחֵי יִשְׂרָאֵל יְכַנֵּס**. כלומר, שמתחילה יבנה ה' את ירושלים, ולאחר מכן יאסוף לתוכה את נדחי ישראל. ונמצא שתשועתם של ישראל תלויה בבנין ירושלים, והכל ענין אחד הוא, ולפיכך אף אם פתח בתשועת ישראל חותם בבנין ירושלים[כא].

★

הגמרא מביאה מעשה בענין הזכרת 'ברית' ו'תורה' ו'מלכות' בברכת המזון: אָמַר לֵיהּ רַבִּי זֵירָא לְרַב חִסְדָּא, נַיְתֵי בַּר וְנֵבָרֵינְהוּ - יבוא הרב וישנה לנו.

אָמַר לֵיהּ רב חסדא **מַאי הַאי** - מה הוא דבר זה, שסבור אתה שאינך יודע לברך ברכת המזון.

אָמַר לֵיהּ רב חסדא לרבי זירא, **הַאי לְקָנֵי לֵיבֵי רֵישׁ גָּלוּתָא** - נזדמנתי לביתו של ראש הגולה לסעודה, **וּבָרִיכִי בִּרְכַת מְזוֹנָא** - וברכתי ברכת המזון, **וְקָמְיֵהּ רַב שֵׁשֶׁת קָיְתֵיהּ עֲלַי כְּחֵוְיָא** - וזקף רב ששת את צווארו עלי כנחש[כב]. כלומר, שכעס עלי ביותר.

שאל רבי זירא מרב חסדא, **וְאַמַּאי** - ומדוע כעס עליך רב ששת.

השיב לו רב חסדא, משום **דְּלָא אָמְרִי** - לא הזכרתי בברכת הארץ **לֹא 'בְּרִית' וְלֹא 'תּוֹרָה'**, וכן **לָא** הזכרתי בברכת 'בונה ירושלים' את **מַלְכוּת** בית דוד.

שב רבי זירא ושאל מרב חסדא, **וְאַמַּאי לָא אָמְרַתְּ** - ומדוע אכן לא הזכרת את כל אלו.

השיב לו רב חסדא, לפי שסובר אני בזה **כְּדְרַב חֲנַנְאֵל אָמַר רַב, דְּאָמַר רַב חֲנַנְאֵל אָמַר רַב**, אם **לֹא אָמַר** אדם בברכת המזון **'בְּרִית' 'תּוֹרָה' וּ'מַלְכוּת', וְצָאָה**[כג].

וטעם הדבר בזה כך הוא, אם לא הזכיר **'בְּרִית'** יצא **לְפִי שֶׁבְּרִית** מילה **אֵינָהּ** שייכת **בְּנָשִׁים**[כד], ואם לא הזכיר **'תּוֹרָה' וּ'מַלְכוּת'** יצא ידי חובתו **לְפִי שֶׁאֵינָן** שייכים **לֹא בְּנָשִׁים**[כה] **וְלֹא בָּעֲבָדִים**. כלומר, מאחר ועניינים אלו אינם שייכים בנשים ועבדים, לפיכך אין הם מזכירים אותם בברכת המזון, ומכיון שלא רצו חכמים לתקן שתי נוסחאות שונות לברכת המזון, אחת לאנשים ואחת לנשים ועבדים, לפיכך לא תיקנו כלל להזכיר עניינים אלו בברכת המזון[כו].

אמר לו רבי זירא לרב חסדא, **וְאַתְּ שָׁבַקְתְּ כָּל הָנֵי תַּנָּאֵי וַאֲמוֹרָאֵי** - ואתה עזבת את כל שיטות התנאים והאמוראים שנזכרו לעיל, הסוברים שאם לא הזכיר 'ברית' ו'תורה' ו'מלכות' לא יצא ידי חובתו, **וַעֲבַדְתְּ בְּרֵב** - ועשית כשיטת רב הסובר שיצא ידי חובתו[כז].

★

הגמרא דנה בענין ברכת 'הטוב והמטיב': אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, ברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב' צְרִיכָה מַלְכוּת**, כלומר, צריך להזכיר בה מלכות שמים[כח].

מבררת הגמרא: מַאי קָא מַשְׁמַע לַן - איזה חידוש בא רבי יוחנן להשמיענו בדין זה, וכי כוונתו ללמדנו ש**'כָּל בְּרָכָה שֶׁאֵין בָּהּ הַזְכָּרַת מַלְכוּת** שמים **לֹא שְׁמָהּ** [-אינה נקראת בשם] **בְּרָכָה**, **וְהָא אָמְרַהּ רַבִּי יוֹחָנָן חֲדָא זִימְנָא** - והרי כבר אמר רבי יוחנן דין זה פעם אחת (לעיל מ:)[כט].

מבארת הגמרא: אָמַר רַבִּי זֵירָא, כוונת רבי יוחנן **לְעֵמֶר** חידוש, שֶׁברכת 'הטוב והמטיב' **צְרִיכָה** הזכרת **שְׁתֵּי מַלְכֻיּוֹת**, כלומר, שיזכיר בה מלכות שמים שתי פעמים, **חֲדָא דִּידְהּ** - פעם אחת בשבילה, **וַחֲדָא דִּבְנָהּ יְרוּשָׁלַיִם** - ופעם אחת בשביל ברכת 'בונה ירושלים', שאין בה הזכרת מלכות שמים.

מקשה הגמרא: אִי הָכִי - אם כך, שצריך להשלים בברכת 'הטוב והמטיב' את הזכרת מלכות שמים של ברכת 'בונה ירושלים', **נִבְעֵי תְּלָת** - צריך היה להזכיר בה מלכות שמים שלש פעמים, **חֲדָא דִּידְהּ** - פעם אחת בשבילה, **וַחֲדָא** - ופעם אחת **דִּברכת 'בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם'**, **וַחֲדָא** - ופעם אחת **דִּבְרָכָת הָאָרֶץ**, שהרי אף בה לא נזכרה מלכות שמים.

אֶלָּא בהכרח צריך לומר, **בְּרָכַת הָאָרֶץ מַאי טַעְמָא לָא** - מה הוא הטעם שאין צריך להשלים את הזכרת המלכות שחסרה בברכת הארץ, **מִשּׁוּם דְּהֲוָיָא לָהּ** - שהיא **בְּרָכָה חֲמִשּׁוּחָה חֲבֶרְתָּהּ**, שכן סמוכה היא לברכת 'זון את העולם', וכל ברכה הסמוכה לחברתה אין צריך להזכיר בה מלכות שמים[ל].

יז. **רש"י** (ד"ה מקדש) ומלוניל (ד"ה מקדש) כתב טעם נוסף לכך שאי אפשר לפרש שהכוונה לישראל המקדשים את השבת, שאם כן צריך היה לומר 'מקדש ישראל והשבת', ולא 'מקדש השבת וישראל'. יח. **ברשב"א** (ד"ה גופיה) הביא שיש הגורסים אחר התירוץ 'חרץ מזו' את התיבות 'איכא דאמרי התם נמי חדא היא'. כלומר, שלפירוש זה מביאה הגמרא שתי שיטות בתירוץ הקושיא מ'מקדש השבת וישראל והזמנים'. האחת, 'חרץ מזו', דהיינו, שאכן בכל מקום אין חותמים בשנים חרץ ממקום זה [לפי שאי אפשר באופן אחר. שיטה מקובצת (ד"ה מקדש)]. וב'איכא דאמרי' מביאה הגמרא דעה אחרת, הסוברת שאכן לעולם אין חותמים בשנים, אלא שקדושת השבת וישראל והזמנים נידונית כענין אחד. יט. **כלומר**, לפי תירוץ זה טעם הדבר שחותמים 'מקדש ישראל והזמנים' וכיוצא בזה, אינו בדווקא משום שישראל הם המקדשים את הזמנים, אלא אף אם הכוונה שהקדוש ברוך הוא מקדש את ישראל ואת הזמנים מכל מקום הכל ענין אחד של קדושה הוא, אבל אין חותמים בשני עניינים שונים כמו תשועת ישראל ובנין ירושלים. כ. **כן** כתב רש"י במסכת סוטה (מ. ד"ה ופליגא), והרשב"ם במסכת פסחים (קב: ד"ה ופליגא). אמנם בתוספות במסכת מועד קטן (מ: ד"ה לפי) מבואר שהטעם הוא כדי שיהא ליבו פנוי למצוה אחת, ולא יפנה עצמו ממנה. כא. **נתבארו** הדברים לשיטת רש"י (ד"ה ורחם ו"ה) שפירש טעמו של רב נחמן הסובר שאפילו אם פתח ב'רחם על ישראל' חותם ב'בונה ירושלים', לפי שבנין ירושלים ותשועת ישראל ענין אחד הם, ונמצא שהוא חותם מענין הפתיחה. וכעין זה כתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה ואפילו), 'אפילו פתח ברחם על ישראל חותם בבונה ירושלים, דלא דיינינן להו תרתי, שהכל ענין אחד שהוא תלוי זה בזה, שנאמר בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס' [ולכאורה לשיטתם רשאי הוא לחתום אף ב'מושיע ישראל']. אמנם הרא"ה (ד"ה אפילו) פירש באופן אחר, שמאחר והקדים הכתוב את בנין ירושלים לכינוס נדחי ישראל יש ללמוד מכך שבנין ירושלים הוא העיקר, ולפיכך ראוי לחתום בבנין ירושלים. כב. **כמו** הנחש שזוקף תחילה ראשו ואחר כך כל גופו, וכמבואר בדברי רש"י לעיל (יב: ד"ה קיף), לענין רב ששת שזקף עצמו כנחש לאחר הכרזיעות של שמונה עשרה. שפתי חכמים (ד"ה מקדש). כג. **ראה** הערה להלן, אם הכוונה בזה שרק בדיעבד יצא, או שאף לכתחילה רשאי לעשות כן. כד. **ואף** למול את בנה אין האשה מצווה, וכמבואר במסכת קידושין (כט:). שפתי חכמים (ד"ה בריתי). כה. **'תורה'** אינה נוהגת בנשים, שכן אינן מצווות ללמוד תורה, ואף ללמד את בניהן אינן מצווות, אלא שאם עוזרות לבניהן או לבעליהן ללמוד תורה חולקות השכר עמהם [וכפי שנתבאר בדברי הגמרא לעיל (יז.)]. שפתי חכמים (ד"ה בריתי). 'מלכות' אינה נוהגת בנשים, כמו שפסק הרמב"ם (מלכים פ"ג ה"ט) שאין מעמידים אשה במלכות. משום שנאמר 'מלך' ולא 'מלכה'. הגהות מצפה איתן (ד"ה ותלמוד). ובהגהות הרא"מ הורוויץ (ד"ה תורה) כתב, שמאחר והנשים פטורות מהזכרת מלכות שמים שבקריאת שמע [כמבואר בדברי המשנה לעיל (כ:)], כיצד יתכן לחייבם להזכיר מלכות בית דוד בברכת המזון. כו. **נתבאר** לעיל בהערות, שיש הסוברים ש'רבי אבא' הנזכר בתחילת העמוד הוא 'רב'. וכן יש הסוברים שהמימרא שאמר רבי אילעא לעיל בשם רבי יעקב בר אחא משום 'רבינו', היינו גם כן משמו של 'רב'. ולפי זה יקשה, שהרי במימרות אלו מתבאר שסובר רב שמי שלא אמר 'ברית' ו'תורה' ו'מלכות' לא יצא ידי חובתו, ואילו כאן אומר רב חנגאל משמו של רב שיצא. וכתב הרש"ש (ד"ה ופלג), שנראה שיש לגרוס כאן 'ואת שבקת כל הני תנאי ואמוראי ועבדת כרב חנגאל' [ויש להסתפק בכוונתו, האם נתכוין שיש כאן מחלוקת אמוראים בדעת רב, או שכוונתו היא שרב חנגאל אמר זאת מדעת עצמו ולא משמו של רב]. וראה עוד בהערות לעיל, שיש הסוברים ש'רבי אבא' ו'רבינו' אינם 'רב'. כז. **והיינו** לפי שהוא סובר שברכת 'הטוב והמטיב' אינה מן התורה אלא מדברי חכמים [וכפי שמצינו שנחלקו בזה תנאים לעיל], ולפיכך היא נידונית כברכה בפני עצמה, ולא כהמשך לברכות הראשונות של ברכת המזון שחיובן מן התורה. תלמידי רבינו יונה (ד"ה ותעשית). וראה עוד בהערה להלן בענין זה. כח. **לפי** ש'ברכת הסמוכה לחברתה' נידונית כהמשך של הברכה הקודמת, ומטעם זה אין צריך לפתוח בה ב'ברוך', וכמבואר בדברי הגמרא לעיל (מז.).

ואם כן מטעם זה **בּוֹנֶה יְרוּשָׁלַיִם נָמֵי לֹא תִּבְעֵי** - אין צריך להשלים אף את הזכרת המלכות שחסרה בברכת 'בונה ירושלים', **דְּהָוְיָא לָהּ** - שאף היא **בְּרָכָה הַסְמוּכָה לַחֲבֶרְתָּהּ**, שכן סמוכה היא לברכת הארץ [ונידונית אף היא עמה כהמשך של ברכת 'הזן את העולם'], ומדוע סובר רבי יוחנן שצריך להזכיר בברכת 'הטוב והמטיב' שתי מלכיות.

מתרצת הגמרא: אכן, כן **הוּא הַדִּין דַּאֲפִילּוּ** ברכת **'בּוֹנֶה יְרוּשָׁלַיִם' נָמֵי לֹא בָּעֵיָא** - אף היא אינה צריכה מעיקר הדין הזכרת מלכות, כדין ברכה הסמוכה לחברתה, **אֶלָּא אֲיִידִי דְּאָמַר** - אגב כך שמזכירים בה את **מַלְכוּת בֵּית דָּוִד**[כט], **אוֹ אוֹרֵחַ אַרְעָא** - אין זו מידת דרך ארץ **דְּלָא אָמַר** בה גם כן הזכרת **מַלְכוּת שָׁמַיִם**, ומאחר ואי אפשר להזכיר מלכות שמים בברכת 'בונה ירושלים' עצמה[ל], יש להשלימה בברכת 'הטוב והמטיב', ועל כן צריך להזכיר בה שתי מלכיות, אחת בשבילה ואחת בשביל ברכת 'בונה ירושלים', אבל אין צריך להזכיר בה מלכות שמים פעם נוספת בשביל ברכת הארץ, מאחר והיא 'ברכה הסמוכה לחברתה', ולא נזכר בה ענין מלכות בית דוד.

הגמרא מביאה דעה אחרת בביאור דברי רבי יוחנן: רַב פָּפָּא אָמַר, הָכִי קָאָמַר - כך היא כוונת רבי יוחנן לומר, שברכת 'הטוב והמטיב' **צְרִיכָה** הזכרת **שְׁתֵּי מַלְכֻיּוֹת**, כגון שיאמר 'אבינו מלכנו וכו', המלך הטוב והמטיב לכל' וכו', **לָבַר מֵהֲדִידָהּ** - חוץ מהזכרת המלכות של ברכה זו עצמה, שפותח בה 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם', כלומר, שיש להזכיר בה שלש מלכיות, אחת בשביל עצמה, אחת בשביל השלמת הזכרת המלכות של ברכת 'בונה ירושלים', ואחת בשביל השלמת הזכרת המלכות של ברכת הארץ[מ].

★

הגמרא מפרשת את דינם של השוכחים להזכיר שבת או יום טוב או ראש חודש בברכת המזון: וְיָתֵיב [-ישב] **רַבִּי זֵירָא אֲחוֹרֵי דְּרַב גִּידֵּל, וְיָתֵיב** [-וישב] **רַב גִּידֵּל קַמֵּיהּ** [-לפניו] **דְּרַב הוּנָא, וְיָתֵיב**[לא] **וְקָאָמַר** - וישב רב גידל ואמר

כט. **מעם** הדבר שמזכירים את מלכות בית דוד בברכת 'בונה ירושלים' משום שעל ידו נתקדשה ירושלים. רש"י (לעיל מח: ד"ה מלכות). ל. **לפי** שהיא 'ברכה הסמוכה לחברתה', ואין מזכירים 'מלכות' בברכה כזו. תוספות (ד"ה לעולם). וכן כתב הרא"ה (ד"ה מלכות), שאי אפשר לשנות את מטבע הברכות שתיקנו חכמים, שכל 'ברכה הסמוכה לחברתה' אין בה הזכרת 'מלכות'. וכן כתב הרשב"א (ד"ה ואיידי). אמנם תמה על כך, שהרי מצינו ברכות רבות הסמוכות לחברותיהן שמזכירים בהן 'מלכות', כמו בברכת 'אתה גיבור' שמזכיר 'מלך ממית ומחיה', וכן ב'המלך הקדוש', 'מחל לנו מלכנו', וכן בברכות נוספות בתפילת שמונה עשרה, שאומר 'מלך רופא נאמן', 'מלך אוהב צדקה ומשפט', ועוד רבים כאלה. וסיים 'והדבר צריך תלמוד'. בתלמידי רבינו יונה (ד"ה ואיידי) כתב טעם אחר לכך שאי אפשר להזכיר מלכות שמים בברכת 'בונה ירושלים', משום שמזכירים בה מלכות בית דוד, והיה נראה הדבר שמדמה מלכות הארץ למלכות שמים, ולפיכך אין מזכירים בה מלכות שמים כלל. לא. **תיבה** זו מיותרת לכאורה, וכעין זה גרס הרא"ש 'יתיב רבי זירא אחורי דרב גידל, ויתיב רב גידל וקאמר קמיה דרב הונא', וכן משמע מרש"י (ד"ה ויתיב). וראה הערה להלן בסמוך. לב. **כן** מתבאר מדברי רש"י (ד"ה ויתיב), וכן מגירסת הרא"ש שהובאה בהערה לעיל. אמנם בתוספות ר"י החסיד (ד"ה ויתיב) הסתפק מי אמר מימרא זו, האם רב גידל או רב הונא, וראה עוד בהערה להלן את דברי הצל"ח בענין זה. לג. **ברי"ף** גרס 'ברוך אשר נתן שבת מנוחה לעמו ישראל לאות ולברית', ואינו גורס תיבת 'באהבה'. כתב במעדני יום טוב (סי' כג אות ס) בשם רבי מרדכי יפה [בעל ה'לבושי'], שאומרים תיבת 'באהבה' רק בשבת ולא ביום טוב [וכמתבאר מנוסח הברכה של יום טוב שמביאה הגמרא להלן בסמוך], לפי שאת הלכות שבת נצטוו בני ישראל כשהיו במדבר, וקיבלום מאהבה, אבל את שאר המצוות שקיבלו בסיני, ויום טוב בכללם, לא קיבלו מאהבה, שהרי לא קיבלוה עד שכפה עליהם הר כגיגית. לד. **עַל** פי הנאמר בכתוב (שמות לא יג-יז) 'ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדורותם ברית עולם. ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם' וגו'. רא"ה (ד"ה וכיכר). לה. **הקשו** התוספות (ד"ה נחתן), מדוע ברכה זו פותחת 'ברוך', והרי סמוכה היא לחברתה, שאומרה אחר ברכת 'בונה ירושלים'. ותירצו, שמאחר ולא נתקנה שם בקביעות, ואינו אומרה אלא באופן ששכח לומר 'רצה והחליצנו', אינה נקראת 'ברכה הסמוכה לחברתה'. לו. **טעם** הדבר שלא אמר רב גידל מתחילה דין זה משום של רב, לפי שתלמידו של רב היה, והכל יודעים שכל דבריו מדברי רבו הם. **שפתי חכמים** (ד"ה מלכות) [-הרא"ש], בצל"ח (כתב"י ד"ה ויתיב) תמה על פירושו של רש"י, מדוע הוא מבאר שרב גידל אמר שמועה זו, ורב הונא שאלו מי אמרה, ועונה לו רב גידל שהיא מימרא של רב, הרי מסתבר יותר לפרש שרב הונא הוא שאמר מימרא זו, ורב גידל שאלו מי אמרה, והשיב לו רב הונא שרב אמרה, וכפי שמשמע מדברי הגמרא להלן (ע"ב), שמביאה דין זה בשם 'רב הונא אמר רב'. אמנם ציין לדברי הרא"ש (סי' כג שגרס 'יתיב רב גידל וקאמר קמיה דרב הונא', וכתב, שכן נראה שהיא גירסת רש"י [ראה הערה לעיל]. לז. **כמאמר** הכתוב (דברים טז יז) 'ושמחת בחגך'. רא"ה (ד"ה ואם). לח. **ברי"ף** וברמב"ם, וכן בטור ושולחן ערוך, הגירסא היא 'לששון ולשמחה' [בלא תיבת 'לזכרון']. וברא"ש הנוסח הוא 'לששון ולשמחה ולזכרון'. כתב המאירי (ד"ה מי) בשם 'גדולי המפרשים' [-הרא"ד], שצריך להזכיר בברכה זו את שם החג, כגון שיאמר 'ברוך שנתן ימים טובים לישראל לשמחה ולזכרון, את יום חג המצות הזה'. לט. **ואם** חל יום טוב בשבת, ושכח להזכיר בברכת המזון את שניהם, כוללם בברכה אחת ואומר 'ברוך שנתן שבתות למנוחה וימים טובים לעמו ישראל לשמחה'. תוספות (ד"ה נחתן). מ. **ואם** חל ראש חודש בשבת ושכח להזכיר שניהם, כוללם בברכה אחת. תוספות (ד"ה נחתן). מא. **כן** פירש רש"י (ד"ה ונפק), שורבי זירא הוא שאמר 'ולא ידענא'. ובתוספות הרא"ש (ד"ה ונפק) כתב, שלשון הגמרא מורה שרב גידל הוא שאמר כן, שאינו יודע מה אמר רב בעניינים אלו. מב. **הטעם** שהסתפק בזה הוא משום שאין מצווה שמחה בראש חודש, או שמא כיון שנאמר בכתוב (במדבר י י) 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם', הוקש בזה ראש חודש לימי שמחה, ועוד, ששמחה נאמרה במועדים, ומצינו ראש חודש שנקרא 'מועד'. תוספות הרא"ש (ד"ה לא תבעי).

וְחַד דָּרִישָׁא - ולפיכך חזר לתחילת ברכת המזון[א].

אָמַר לֵיהּ גידל בר מניומי לרב נחמן, **מַאי טַעְמָא עֲבִיד מָר הָכִי** - מה הוא טעם הדבר שחזר אדוני לתחילת ברכת המזון.

אָמַר לֵיהּ רב נחמן, משום **דְּאָמַר רַבִּי שִׁילָא אָמַר רַב, מָצָה** בברכת המזון ולא הזכיר שבת או יום טוב **חוֹזֵר לְרֹאשׁ** הברכה.

שב גידל בר מניומי ושאל לרב נחמן: וְהָא אָמַר רַב הוּנָא אָמַר רַב, מָצָה בברכת המזון ולא הזכיר שבת או יום טוב **אוֹמֵר 'בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן'** וכו', ואם כן, מדוע הוצרכת לחזור לתחילת ברכת המזון.

אָמַר לֵיהּ רב נחמן, **לָאו אִיתְּמַר עָלָּהּ** - וכי לא נאמר בבית המדרש על דין זה, **אָמַר רַב מְנַשְּׁיָא בַּר תַּחְלִיפָא אָמַר רַב, לֹא שָׁנוּ** - לא נשנה דין זה, שאם שכח להזכיר שבת או יום טוב אומר 'ברוך שנתן', **אֶלָּא** באופן **שֶׁלֹּא פָתַח** המברך עדיין בְּברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב'**[ב], **אֲבָל** אם כבר **פָּתַח** בְּברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב'** שוב אין לו תקנה באמירה זו, **וְחוֹזֵר לְרֹאשׁ** הברכה.

הגמרא מפרשת את דינו של מי ששכח להזכיר ראש חודש בתפילה ובברכת המזון: אָמַר רַב אִידִי בַּר אָבִין אָמַר רַב עַמְרָם אָמַר רַב נַחְמָן אָמַר שְׁמוּאֵל, אדם **שְׁמָעָהּ וְלֹא הִזְכִּיר שֶׁל רֹאשׁ חֹדֶשׁ,** אם **בְּתְפִלָּה** טעה **מַחֲזִירִין אוֹתוֹ**[ג], ואם **בִּבְרָכַת הַמָּזוֹן** טעה **אֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ**[ד].

אָמַר לֵיהּ רַב [אידי ברי] **אָבִין לְרַב עַמְרָם, מַאי שְׁנָא תְּפִלָּה וּמַאי שְׁנָא בִּרְכַת הַמָּזוֹן** - מה הוא החילוק בין הטועה בתפילה לבין הטועה בברכת המזון.

אָמַר לֵיהּ רב עמרם לרב אבין, **אֲפִ לְדִידִי קָשְׁיָא לִי** - אף אני נתקשיתי בקושיא זו, **וְשְׁאֵילְתֵּיהּ לְרַב נַחְמָן** - ושאלתי זאת מרב נחמן, שאמר מימרא זו משמו של שמואל, **וַאֲמַר לִי** רב נחמן כך, **מִינָּיהּ דְּמָר שְׁמוּאֵל לֹא שְׁמִיעַ לִי** - משמואל עצמו לא שמעתי את ביאור החילוק בזה, **אֶלָּא נָחֵזִי אֲנַן** - אמנם יכולים אנו לראות בעצמינו סברא לחלק בזה, שכן **תְּפִלָּה דְּחוּכְּמָה הִיא** על האדם להתפלל בכל יום, לפיכך אם טעה ולא הזכיר בה ראש חודש **מַחֲזִירִין אוֹתוֹ**, אבל **בִּרְכַת מְזוֹנָא** - ברכת המזון, **דְּאִי בָּעֵי אָכֵיל אִי בָּעֵי לָא אָכֵיל** - שאם רוצה אדם אוכל הוא סעודת פת ומתחייב בברכת המזון, ואם רצונו שלא לאכול פת אינו מתחייב בברכת המזון[ה], לפיכך אם טעה ולא הזכיר של ראש חודש **אֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ**[ו].

שב רב אידי בר אבין ושאל מרב עמרם: אֶלָּא מַעֲתָּה, לפי ביאור זה, אזי **בְּשַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים דְּלָא קָנֵי דְּלָא אָכֵיל** - שאין אדם רשאי שלא לאכול בהם סעודת פת[ז], **הֲכֵי נָמֵי דְּאִי טָעֵי דְּלָא** - האם אכן יהיה הדין שאם שכח להזכיר של שבת ויום טוב עליו לחזור ולהזכיר בתחילת ברכת המזון.

אָמַר לֵיהּ רב עמרם, **אִין** - אכן כן, **דְּאָמַר רַבִּי שִׁילָא אָמַר רַב, מָצָה** ולא הזכיר שבת או יום טוב בברכת המזון, **חוֹזֵר לְרֹאשׁ** הברכה.

שב רב אידי בר אבין ושאל: וְהָא אָמַר רַב הוּנָא אָמַר רַב, מָצָה ולא הזכיר של שבת ויום טוב בברכת המזון **אוֹמֵר 'בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן',** ואינו חוזר לתחילת ברכת המזון.

אמר לו רב עמרם: לָאו אִיתְּמַר עָלָּהּ - וכי לא נאמר על כך בבית המדרש, **לֹא שָׁנוּ** חכמים דין זה שאומר 'ברוך שנתן', **אֶלָּא** באופן **שֶׁלֹּא פָתַח** בברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב', אֲבָל** אם כבר **פָּתַח** בְּברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב'** שוב אינו יכול לומר 'ברוך שנתן', אלא **חוֹזֵר לְרֹאשׁ** הברכה.

*

שנינו במשנה: עַד כַּמָּה מְזַמְּנִין וכו'. עד כזית, רבי יהודה אומר עד כביצה[ח].

הגמרא מקשה סתירה מדברי רבי מאיר ורבי יהודה במשנתינו לדבריהם במסכת פסחים: לְמֵימְרָא - וכי ניתן לומר, **דְּרַבִּי מֵאִיר חֲשִׁיב לֵיהּ כַּזַּיִת** - שלרבי מאיר חשוב הוא שיעור 'כזית', ולפיכך הוא סובר שאדם האוכל כזית חייב בזימון, **וְאִילּוּ לְרַבִּי יְהוּדָה** חשוב הוא שיעור **'כַּבֵּיצָה'**, ולפיכך הוא סובר שאין אדם מתחייב בזימון עד שיאכל שיעור כביצה, **וְהָא אִיפְּכָא שְׁמָעִינַן לְהוּ** - והרי שמענו שהם סוברים להיפך, **דְּתָנַן** - שכך שנינו במסכת פסחים (מט:), ההולך לשחוט את פסחו וכו', ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו, אם יכול לחזור [לביתו] ולבער [את חמצו] ולחזור למצותו יחזור ויבער, ואם לאו מבטלו בלבו וכו'. **וְכַן מִי שֶׁיָּצָא מִירוּשָׁלַיִם, וְנִזְכַּר שֶׁהָיָה בְּיָדוֹ בָּשָׂר קֹדֶשׁ** - בשר קדשים קלים, ונפסל הבשר בצאתו מחומות ירושלים וטעון שריפה, **אִם עָבַר** אותו אדם את המקום ששמו **'צוֹפִים'**[ט], **שׁוֹרְפוֹ** לבשר הקודש **בְּמְקוֹמוֹ** - במקום שהוא עומד בו עתה, שמאחר וכבר נתרחק הרבה מירושלים לא הטריחוהו חכמים לחזור[י], **וְאִם לָאו** - שעדיין לא עבר מקום זה, **חוֹזֵר וְשׁוֹרְפוֹ** בירושלים, **לְפִי הַמָּקוֹם** ששמו **'בִּירָה'**[יא], ושורפו שם **מַעֲצֵי הַמַּעֲרָכָה** - עצי הקדש העומדים לצורך המערכה שעל המזבח[יב].

ובירה שם המשנה: עַד כַּמָּה הֵם חוֹזְרִים - כמה הוא שיעור החמץ או בשר הקודש שצריך אדם לחזור בעבורם כדי לשורפם. **והביאה שם המשנה מחלוקת תנאים בזה: רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר זֵה וָזֶה** - בין חמץ ובין בשר קודש, השיעור שצריך לחזור לעבורם הוא **כְּבֵצָה**, אבל אם פחותים הם משיעור זה אינו צריך לחזור, אלא מבטל החמץ בליבו ושורף בשר הקודש במקומו. **וְרַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, זֵה וָזֶה** - בין חמץ ובין בשר קודש, השיעור שצריך לחזור עבורם הוא **כְּבֵיצָה**[יג].

מבואר מדברי המשנה במסכת פסחים, שלשיטת רבי מאיר שיעור חשיבותו של דבר מאכל הוא כשיש בו שיעור כביצה, ואילו לשיטת רבי יהודה יש לו חשיבות אף כשאין בו אלא כזית, והרי זה סותר למבואר במשנתינו, שלדברי רבי מאיר יש חיוב זימון על אכילת כזית, ולדברי רבי יהודה אינו חייב אלא אם כן אכל שיעור כביצה.

מתרצת הגמרא: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מוּחְלֶפֶת הַשִּׁיטָה - יש להחליף את שיטת התנאים שבמשנתינו, וכך יש לגרוס 'עד כמה מזמנין, עד כביצה, רבי

א. **שכן** שנינו (לעיל נט:) לענין אדם שטעה ולא הזכיר 'עלה ויבוא' בתפילה, שאם סיים תפילתו וכבר עקר את רגליו חזר לראש התפילה, ובברכת המזון סיום הברכה נידון כעקירת הרגלים, ולפיכך אם לא הזכיר בה שבת או יום טוב ולא נזכר עד שסיים הברכה חוזר לתחילת ברכת המזון. רש"י (ד"ה והכי). ב. **בְּ'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב'** שעדיין לא הזכיר את ה'שם' של ברכת 'הטוב והמטיב', ואף אם אמר כבר את התיבות 'ברוך אתה', רשאי הוא עדיין לשוב ולומר 'ברוך שנתן'. שפתי חכמים (ד"ה אלא). ובמשנה ברורה (סי' קפז ס"ק נב) הביא בשם החיי אדם, שאפילו אם כבר אמר 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם' עדיין רשאי הוא להמשיך ולומר 'אשר נתן שבתות למנוחה' וכו' 'ולומר אחר כך ברכת הטוב והמטיב', ורק אם המשיך ואמר תיבת 'האל' חזר לראש. אמנם בביאור הלכה שם (ד"ה עד) תמה על דבריו, שהרי טעם הדבר שאם התחיל 'הטוב והמטיב' אינו יכול עוד לומר 'ברוך שנתן' הוא משום שהסיח דעתו מברכות הראשונות, ואם כן מה בכך שעוד לא אמר תיבת 'האל', הרי מכל מקום כבר הסיח דעתו ושוב אינו יכול לומר 'ברוך שנתן'. ג. **חיינו** דווקא בתפילת שבתון, אבל בתפילת ערבית אין מחזירין אותו, לפי שאין מקדשין את החודש בלילה, וכמבואר בדברי הגמרא לעיל (נ:). ד. **על** פי הגהת הב"ח. ה. **אף** שראש חודש נמנה במגילת תענית בכלל הימים שאין להתענות בהם, מכל מקום אין חיוב לאכול בו פת, ואפשר לאכול בו דברים שאין מברכים עליהם ברכת המזון [ואף לא ברכת מעין שלש]. ומצאת שאינו מחויב להזכיר את ראש חודש בברכתו, שלא כיום טוב שמחויב אדם לאכול בו פת. תוספות (ד"ה אין). ובמאירי (ד"ה מצה) כתב, שרשאי אדם שלא לאכול בראש חודש מאומה, לפי שלא נאסרה בו תענית, אלא רק זו שבאה משום אבל ועצר. ו. **כתב** הרשב"א (ד"ה שמעה) שמאחר וטעם הדבר שאינו חוזר בראש חודש הוא משום שאינו מחויב לאכול בו פת בסעודה, לפיכך אם חל ראש חודש בשבת אף שהזכיר 'שבת' בברכת המזון אם שכח להזכיר ראש חודש חוזר לראש הברכה, שהרי הוא מחויב לאכול סעודת שבת. ובראי"ה (ד"ה ולמ"ד) נחלק בזה, וכתב שאין צריך לחזור ולברך, לפי שחיוב הסעודה אינו מחמת ראש חודש אלא מחמת השבת. ז. **כתבו** התוספות (ד"ה עד) שאף שאין מתחייב בזימון עד שיאכל שיעור כביצה, מכל מקום נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה גם לענין שיעור האכילה לחיוב ברכת המזון, שלדברי רבי מאיר האוכל כזית חייב בברכת המזון, ואילו לדברי רבי יהודה אינו חייב עד שיאכל שיעור כביצה, אלא שנקטה המשנה מחלוקתם לענין זימון כדי להשמיענו בזה חידוש, שלדברי רבי מאיר האוכל שיעור כזית חייב אפילו בזימון. אמנם בפני יהושע (ד"ה עד) כתב, שמדברי רש"י במשנה (לעיל מה. ד"ה עד) משמע שסובר שנחלקו רק לענין זימון, אבל לגבי ברכת המזון הכל מודים שאכילת כזית מחייבת בברכת המזון. ח. **כן** משמע מדברי רש"י כאן (ד"ה עד), וביתר ביאור כתב זאת רש"י במסכת פסחים (מט. ד"ה עד). שם כפר שיכול לראות בית המקדש משם. ובתוספות כאן (ד"ה עד) הקשו עליו, שאם כן צריכה היתה המשנה לומר 'כמידתו לכל רוח', כלומר, שכפי השיעור שמרוחק המקום ששמו 'צופים' מירושלים כך יש למדוד אף לשאר הצדדים שאין בהם מקום כזה, וכפי שאומרת המשנה במסכת פסחים (שם:), 'איזו היא דרך רחוקה, מן המודיעים ולחוץ, וכמידתה לכל רוח'. ולפיכך כתבו ש'צופים' אינו שם של מקום מסוים, אלא הוא לשון 'ראייה', והכוונה בזה לכל מקום שממנו ניתן לראות את העיר ירושלים, שאם הרחיק אדם כל כך עד שאינו יכול לראות את העיר אינו צריך לחזור ושורפו במקומו.

ט. **רש"י** במסכת פסחים (שם: ד"ה שומטו). י. **טעם** הדבר שיש לשורפו בירושלים דווקא, לפי שנאמר (ויקרא ו כג) 'וכל חטאת אשר יובא מדמה אל אהל מועד לכפר בקודש לא תאכל, באש תשרף', ודרשו חכמים במסכת פסחים (כד.) מן התיבות 'בקודש באש תשרף' שיש לשרוף את פסולי המוקדשים בקודש, במקום אכילתם. רש"י במסכת פסחים (מט. ד"ה ואם) ובתוספות שם (ד"ה ושורפו) תמהו עליו, שאם כן כיצד יתכן לחלק בזה אם עבר 'צופים' או לא, הרי מכל מקום חייב הוא מן התורה לשרוף את הבשר במקום אכילתו. ועל כן כתבו התוספות, שמן התורה רשאי הוא לשרוף את הבשר בכל מקום, שכן אין דורשים מן המקרא 'בקודש באש תשרף' אלא לענין פסולי קדשי קדשים ואימורי קדשים קלים, אבל שאר קדשים שנאכלים לזרים לא נאמר בהם חיוב זה, אלא שחכמים גזרו אף באלו לשורפם בירושלים, משום שחששו שמא יבואו לשרוף אף את קדשי הקדשים בכל מקום, אמנם כאשר התרחק מירושלים לא הטריחוהו לחזור [ובחתם סופר שם (ד"ה נמצי) כתב, שאף רש"י מודה לדברי התוספות, אלא שנקט את המקרא שנאמר לגבי קדשי קדשים כדי לבאר מדוע גזרו חכמים לגבי קדשים קלים]. ואף הרשב"א כאן (ד"ה אם) נוקט שאין חיוב זה מן התורה, אלא שביאר הענין באופן אחר, שטעם הדבר שהצריכוהו חכמים לחזור ולשרוף לפני הבירה היינו כדי לביישו על שלא נזהר בשמירת בשר הקודש והוציאו מחוץ לירושלים [וכן מבואר בדברי הגמרא במסכת פסחים (שם:)]. יא. **הוא** שם של מקום בהר הבית, שיש שם בית דשן גדול, ששורפים בו פסולי קדשים קלים, כמבואר במסכת זבחים (קד:). רש"י (ד"ה בירה). אמנם יש לציין שזו היא שיטת רבי יוחנן בגמרא שם, אבל דעת ריש לקיש היא ש'כל הבית [מקדש] כולו קרוי בירה'. יב. **נחלקו** אמוראים במסכת פסחים (שם) מדוע שורף מעצי המערכה בדווקא, לרב יוסף טעם הדבר הוא כדי שלא לבייש את מי שאין לו עצים משל עצמו, ולרבא, טעם הדבר הוא מפני החשד, שאם ישרוף בעצים שלו יחיזר הנותר לביתו וישתמשו שנוטל משל הקדש. ונתבאר שם עוד, שיש חילוק ביניהם באופן שמביא משלו קנים וחריות של דקל שאינם ראויים למערכה [כיון שהם נשרפים מהר], שהטעם של חשד אין שייך בזה, אבל הטעם שלא לבייש את מי שאין לו שייך גם כאן. יג. **במשנה** במסכת פסחים (שם). הוכאה שיטה שלישית, של חכמים, הסוברים שהשיעור שיש לחזור כדי לשרוף בשר קודש במקומו הוא כזית, אך השיעור שיש לחזור כדי לשרוף החמץ הוא בכביצה. וביארו התוספות שם (ד"ה חכמים) בשם הירושלמי, שמאחר ובשר קודש אין לו תקנה בביטול החמירו חכמים בשיעורו יותר מבחמץ שמועיל לו ביטול מן התורה ולא נתחייב בשריפה אלא מדברי חכמים.

יהודה אומר עד כזית', ונמצא שדבריהם כאן כדבריהם במשנה במסכת פסחים[יד].

אֲבָל אָמַר, לְעוֹלָם לֹא תֵּיפּוֹק - אין צורך להפוך את השיטות בגירסת משנתינו, אלא ניתן ליישב הסתירה באופן אחר. שכן יש לחלק בין סברות מחלוקת התנאים במשנתינו לסברות מחלוקתם במסכת פסחים.

והוא מבאר הדברים: הָכָא - כאן במשנתינו, **בְּקָרְאֵי פְלִיגִי** - נחלקו התנאים בביאור הכתוב (דברים ח י) 'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ', שממנו לומדים את חיוב ברכת המזון[טו]. **רַבִּי מֵאִיר סָבַר** שמקרא זה עוסק בשני עניינים, **'וְאָכַלְתָּ' זוֹ אֲכִילָה, 'וְשָׂבָעְתָּ' זוֹ שְׁתִיָּה**, וסתם שיעור **אֲכִילָה** הוא **כְּבֵיצָה**. ואילו **רַבִּי יְהוּדָה סָבַר** שהמקרא עוסק בענין אחד, **'וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ', אֲכִילָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ שְׂבִיעָה, וְאֵיזוֹ זוֹ** אכילה שיש בה שביעה, כשאוכל שיעור **כְּבֵיצָה**. ולפיכך הוא סובר שאין אדם חייב בזימון עד שיאכל שיעור כביצה[טז].

הָתָם - שם, במשנה במסכת פסחים, **בְּסִבְרָא פְּלִיגִי** - נחלקו התנאים בסברא, מה הוא שיעור החשיבות של דבר מאכל שיש לחייב אדם לחזור עבורו לבער את החמץ, או לשרוף בשר קודש במקומו. **רַבִּי מֵאִיר סָבַר**, ששיעור חשיבותו של דבר מאכל לענין **חֲזָרָתוֹ** הוא **כְּשִׁיעוּר** חשיבותו לענין **טוּמְאָתוֹ, מָה** - כשם ששיעור **טוּמְאָתוֹ** של דבר מאכל הוא **כְּבֵיצָה**[יז], **אַף חֲזָרָתוֹ** - השיעור שיש לחזור עבורו לבער החמץ או בשר הקודש במקומו הוא **כְּבֵיצָה**[יח]. **וְרַבִּי יְהוּדָה סָבַר**, ששיעור חשיבותו של דבר מאכל לענין **חֲזָרָתוֹ** הוא **כְּשִׁיעוּר** חשיבותו לענין **אֵיפּוּרוֹ, מָה** - כשם ששיעור **אֵיפּוּרוֹ** של חמץ או בשר קודש טמא הוא **כְּבֵזִית**[יט], **אַף** שיעור **חֲזָרָתוֹ** הוא **כְּבֵזִית.**

* * *

משנה **נוסח ברכת הזימון. מבררת המשנה: בֵּיצַד מְזַמְּנִין** - מהו נוסח ברכת הזימון. **משיבה המשנה:** הדבר תלוי במספר המשתתפים, **בְּשָׁלֹשָׁה** אנשים, **אוֹמֵר** אחד מהם, **'נְבָרֵךְ** שאכלנו משלו'. **בְּשָׁלֹשָׁה** אנשים **וְהוּא,** כלומר, שיש שלשה מלבד המזמן, **אוֹמֵר** המזמן, **'בָּרְכוּ** שאכלנו משלו', לפי שהם יכולים לזמן בלעדיו, אבל כשיש רק שלשה אומר 'נברך', שרק כשנצטרף יחד נוכל לזמן[כ]. **בַּעֲשָׂרָה** אנשים מוסיף המזמן **ואוֹמֵר, 'נְבָרֵךְ אֱלֹהֵינוּ'** וכו'. **בַּעֲשָׂרָה וְהוּא, אוֹמֵר 'בָּרְכוּ** אלהינו' וכו'. **מבארת המשנה: אֶחָד** שיש **עֲשָׂרָה** [-עשר פעמים עשרת אלפים], לעולם אומר 'ברכו אלהינו'.

דעה נוספת באופן שיש יותר משתתפים: **בְּמֵאָה** אנשים, **הוּא אוֹמֵר, 'נְבָרֵךְ ה' אֱלֹהֵינוּ'** וכו'. **בְּמֵאָה וְהוּא, אוֹמֵר 'בָּרְכוּ** ה' אלהינו' וכו'. **בְּאֶלֶף** אנשים, **הוּא אוֹמֵר, 'נְבָרֵךְ לָה'[כא] אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל'** וכו'. **בְּאֶלֶף וְהוּא, אוֹמֵר 'בָּרְכוּ** לה' אלהינו אלהי ישראל' וכו'. **בְּרִבּוֹא** - בעשרת אלפים אנשים, **אוֹמֵר, 'נְבָרֵךְ לָה' אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, אֱלֹהֵי צְבָאוֹת יוֹשֵׁב הַכְּרוּבִים, עַל הַמָּזוֹן שֶׁאָכַלְנוּ. בְּרִבּוֹא וְהוּא, אוֹמֵר 'בָּרְכוּ** לה' אלהינו אלהי ישראל, אלהי צבאות יושב הכרובים' וכו'.

הברכה שמשיבים השומעים: בָּרוּךְ שֶׁהוּא מְבֹרָךְ - כנוסח שהמזמן מברך ואומר, **בָּךְ עוֹנִים אֲחֵרִים** כל הקהל, **'בָּרוּךְ ה' אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, אֱלֹהֵי צְבָאוֹת יוֹשֵׁב הַכְּרוּבִים, עַל הַמָּזוֹן שֶׁאָכַלְנוּ'**[כב].

המעם שמשנים את הברכה לפי מספר האנשים: רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי אוֹמֵר, לְפִי רֹב הַקָּהָל - ככל שיש יותר בקהל, כך **הֵם מְבָרְכִים** ברכה ארוכה וחשובה יותר, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים סח כז), **'בַּמְּקָהֲלוֹת בָּרְכוּ אֱלֹהִים ה' מְמְקוֹר יִשְׂרָאֵל'**, ומ'במקהלות' לשון רבים דורשים שלכל קהל וקהל יש לשון שונה בברכה[כג].

טעם הסובר שמעשרה אנשים ואילך אין שינוי בנוסח הברכה: אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא, מָה מְצִינוּ בְּבֵית הַבְּנֶסֶת בקריאת התורה[כד] **שֶׁאֶחָד** שיש אנשים **מְרוּבִּים, וְאֶחָד מוּעָטִים** [-עשרה אנשים], לעולם **אוֹמֵר 'בָּרְכוּ אֶת ה'**", כך בזימון אין לחלק בין מרובים למועטים.

אגב שהוזכר נוסח הברכו של בית הכנסת, מביאה המשנה דעה נוספת: רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר, בבית הכנסת אומרים **'בָּרְכוּ אֶת ה' הַמְבֹרָךְ'.**

*

גמרא **האם עדיף לומר 'נברך' או 'ברכו': אָמַר שְׁמוּאֵל, לְעוֹלָם אַל יוֹצִיא אָדָם אֶת עַצְמוֹ מִן הַכְּלָל,** ואף בארבעה יאמר 'נברך', ולא 'ברכו' שמשמע אתם לבדכם[כה].

מקשה הגמרא: תָּנָן, בְּשָׁלֹשָׁה וְהוּא, אוֹמֵר 'בָּרְכוּ שאכלנו משלו'. ומשמע שכן עדיף, שמשבח אותם שהם רבים ויכולים לברך לבדם. **מתרצת הגמרא: אֵימָא,**

יד. **כן** מתבאר מדברי התוספות (ד"ה רבי), ש'מוחלפת השיטה' היינו כאן במשנתינו, ולא במשנה במסכת פסחים. ולפיכך נקטו להלכה שהשיעור הוא בכזית, כדברי רבי יהודה, שכן כלל הוא ביניהו שבמחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה יש לפסוק כרבי יהודה (והוסיפו, שאף לאבעי שאינו מחליף השיטות, וסובר שרבי מאיר הוא שאמר 'עד כזית', מכל מקום יש לפסוק הלכה כן, אף שבכל מקום הלכה כרבי יהודה, שכן כך סובר רבי יוחנן (לעיל מב.)). ובמהרש"א (פנים' שם) תמה, מניין להם לתוספות לפרש כן, הרי יתכן שכוונת רבי יוחנן היא שמוחלפת השיטה בפסחים, ואילו כאן יש להשאיר כפי הגירסא שלפנינו, ונמצא שלדברי רבי יהודה השיעור הוא ככביצה ולא בכזית. ובהגהות היעב"ץ כתב ליישב הקושיא, שמאחר ומצינו (לעיל שם) שרבי יוחנן נקט להלכה שהשיעור הוא בכזית, לפיכך פירשו התוספות שיש להפך הגירסא כאן, כדי שיעמוד רבי יוחנן בשיטת רבי יהודה שהלכה כמותו במחלוקתו עם רבי מאיר. טו. **כמבואר** בדברי הגמרא לעיל (מב:). טז. **לישיטת** רבינו תם (שפת אמת ד"ה פ), הסובר שדבר מאכל אינו מקבל טומאה אם אין בו שיעור ככביצה, יתבארו דברי הגמרא בפשוטם, אמנם לשיטת רש"י (שפתים לנ: ד"ה כשיעור), הסובר שאפילו מאכל בשיעור כל שהוא מקבל טומאה, צריך לבאר את כוונת דברי הגמרא כאן לענין לטמא אחרים, שבזה הכל מודים שאין דבר מאכל מטמא מאכל אחר אלא אם כן יש במטמא שיעור כביצה. רשב"א (ד"ה מכל מקום). יז. **בלומר**, מאחר ודין חזרה זה אינו מן התורה אלא מדברי חכמים (שכן לענין חמץ די מן התורה בביטול, ואף לענין בשר קודש אין זה חיוב מן התורה לשורפו במקומו, וראה הערה לעיל), לפיכך סובר רבי מאיר שהסמיכו חכמים את שיעור החזרה לשיעור טומאת אוכלין, שכשם ששיעור הטומאה הוא בכביצה כך הוא השיעור שצריך לחזור עבורו. רש"י (מנח': ד"ה חומרמה). יח. **שכן** כל איסורי אכילה שבתורה שיעורם בכזית. יט. **ואם** יאמר ברכו יהיה משמע שגם שנים יכולים לזמן, תוספות רבי יהודה (ד"ה בשלשה). כ. **כן** מבואר בגמרא (לעיל נ), שהמשך המשנה היא דעה החולקת על הרישא. כא. **לפי** דברי התוספות (ד"ה נברך), אין לגרוס כאן לה' עם למ"ד, וכן בהמשך המשנה. חזון איש (סו"ס סי' לג אות כ). כב. **התנא** נקט לשם דוגמא את נוסח הזימון של רבוא, וכן בכל נוסח משנים העונים רק את המילה הראשונה, שהמזמן אומר 'נברך' או 'ברכו', והעונים אומרים 'ברוך' וכו'. כג. **על** פי זרע יעקב (ד"ה כמתמיין). וראה עוד במהרש"א (פ"ה ד"ה אמר). כד. **על** פי תלמידי רבינו יונה (ד"ה אמר), ומאירי (ד"ה אמר). כה. **כמבואר** במשנה (מגילה כג:), שאין קוראין בתורה בפחות מעשרה.

שבשלשה והוא יכול לומר אַף 'בָּרְכוּ', וּמִכָּל מָקוֹם 'נְבָרֵךְ' עָדִיף.

מביאה הגמרא ראיה לתירוץ: ועל כרחך שאין כוונת המשנה שעדיף לומר ברכו, דְּאָמַר רַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה, אָמְרֵי בֵּי רַב - אמרו בבית מדרשו של רב, תַּגְיָנָא - שנינו במשנה (לעיל נעמוד זה) ראיה לדברי שמואל, שלשה שאכלו כאחת אינן רשאין ליחלק ולברך בנפרד שכבר התחייבו בזימון, וכן ארבעה או חמישה, אולם שִׁשָּׁה שאכלו, אם רצו ליחלק לשתי קבוצות ולזמן אלו לעצמן ואלו לעצמן, נֶחְלָקִין, וכן שבעה ושמונה יכולים ליחלק, עַד עֲשָׂרָה שאינן רשאין ליחלק, שחייבים לזמן בהזכרת השם. **מדקדקת הגמרא: אִי אָמְרַת בְּשִׁלְּמָא** - מובן הדבר אם תאמר ש'נְבָרֵךְ' עָדִיף, מִשּׁוּם הָכִי - לפיכך ששה נֶחְלָקִין, אֶלָּא אִי אָמְרַת ש'בָּרְכוּ' עָדִיף, קשה, אַמַּאי נֶחְלָקִין - מדוע רשאים ליחלק, הלא בששה הוא אומר 'ברכו', ואם יחלקו לשלשה שלשה לא יוכלו לומר אלא נברך, אֶלָּא לָאו שְׁמַע מִינָּהּ - מוכח שאין מעלה ב'ברכו', ומסתבר שטוב שלא יוציא עצמו מהכלל[א], וכדברי שמואל ש'נְבָרֵךְ' עָדִיף. **מסיקה הגמרא:** שְׁמַע מִינָּהּ - אכן יש להוכיח כן.

ראיה נוספת שאין מעלה ב'ברכו': תַּנְיָא נַמִּי הָכִי, בֵּין שֶׁאָמַר 'נְבָרֵךְ' הַמְזַמֵּן 'בָּרְכוּ', בֵּין שֶׁאָמַר 'נְבָרֵךְ', אֵין תּוֹסְפִין אוֹתוֹ - אין מדקדקים עמו עַל פִּי פֶּה, ששתי הלשונות טובים. **מוסיפה הברייתא:** וְהַמְדַקְדְּקִין ביותר[ב] - והמדקדקים ביותר **תּוֹסְפִין אוֹתוֹ עַל פִּי פֶּה,** אם אמר 'ברכו', שמוציא עצמו מהכלל.

הברייתא ממשיכה לבאר דיוקים נוספים בנוסח ברכת זימון: וּמִבִּרְכוֹתָיו שֶׁל אָדָם נִיכָּר אִם תַּלְמִיד חָכָם הוּא אִם לָאו, שאם מדקדק כראוי ניכר שתלמיד חכם הוא, ואם אינו מדקדק ניכר שאינו תלמיד חכם. **מבארת הברייתא: כֵּיצַד** ניכר האדם מתוך ברכותיו, **רַבִּי אוֹמֵר,** אם אומר 'וּבְטוּבוֹ' חיינו, **הֲרֵי זֶה תַּלְמִיד חָכָם,** אבל אם אומר 'וּמִטּוּבוֹ' חיינו' **הֲרֵי זֶה בּוּר** [-ריק מכל דבר כמו שדה בּוּר], שמתוספת האות מ"ם משמע שבא למעט את מקום, שלא נהנה אלא מעט כדי ההכרח לחיין.

מקשה הגמרא על דברי רבי: אָמַר לֵיהּ אַבָּיֵי לְרַב דִּימִי, וְהָכְתִיב - והלא נאמר שביקש דוד מה', **וּמִבִּרְכָתְךָ יְבֹרַךְ (אֶת) בֵּית עַבְדְּךָ לְעוֹלָם** (שמואל ב ז כט), בתוספת האות מ"ם בתחילת הבקשה, ואם כדברי רבי קשה, שלא מסתבר שביקש רק מעט מברכותיו. **מתרצת הגמרא: בָּשְׁאָלָה שְׁאנִי** - בבקשה בתפילה שונה הדבר, ששואל כעני בפתח שאינו מרים ראש לשאול שאלה גדולה, אבל בברכה אין לומר 'ומטובו'. **חוזרת הגמרא ומקשה: בָּשְׁאָלָה נַמִּי** - אף בתפילה, **הָכְתִיב** (תהלים פה יג), 'הַרְחֶב פִּיךָ וַאֲמַלְאֵהוּ', שאומר הקב"ה הרחב פיך לבקש ככל שתרצה, ואמלאנו, הרי שיכול האדם לשאול ככל רצונו. **מתרצת הגמרא: הַהוּא** - הפסוק 'הרחב פיך ואמלאהו' **בְּדִבְרֵי תוֹרָה כְּתִיב,** אבל בשאר בקשות יש לבקש רק קצת.

★

ברייתא נוספת בענין נוסח ברכת הזימון: תַּנְיָא, רַבִּי אוֹמֵר, האומר 'וּבְטוּבוֹ חַיִינוּ, הֲרֵי זֶה תַּלְמִיד חָכָם. אבל האומר 'ובטובו חיים' הֲרֵי זֶה בּוּר, שמשמע שבטובו חיים שאר העולם ולא אנו[ג]. **נֶהֱרְגֵי מָתְנֵי אִיפְּכָא** - חכם שדר בנהרדעי[ד] שנה את הברייתא להיפך, שצריך לומר 'ובטובו חיים', שמשמע שכל העולם חיים בטובו, ולא רק המזמנים. **מסיקה הגמרא: וְלֵית הִלְכְתָא כְּנֶהֱרְגֵי** - ואין הלכה כנהרדעי אלא יאמר 'ובטובו חיינו'.

★

דקדוקים נוספים בברכת הזימון: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, האומר 'נְבָרֵךְ שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ', הֲרֵי זֶה תַּלְמִיד חָכָם. אבל האומר 'נברך לְמִי שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ', הֲרֵי זֶה בּוּר, שמשמע שמברך את בעל הבית שאכל משלו. **מקשה הגמרא: אָמַר לֵיהּ רַב אֲחָא בְּרֵיהּ דְּרַב אָשֵׁי, וְהָא אָמְרִינַן** בהגדה של פסח (פסחים קטז:), לפיכך אנחנו חייבים להודות וכו', **לְמִי שֶׁעָשָׂה לַאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנִּסִּים הָאֵלּוּ,** ומוכח שאין מניעה להוסיף את תיבת 'למי'. **מתרצת הגמרא: אָמַר לֵיהּ** רב אשי, **הָתָם מוֹכְחָא מִילְּתָא** - שם מוכח הדבר שמודים לקב"ה,

---

א. **עַל** פי רש"י (ד"ה אִי אמרת) ותוס' (ד"ה אִי אמרת). וכתב, שיש לגרוס בגמרא, 'אלא לאו שמע מינה אף ברכו'. וביאר בתוספות רבי יהודה (ד"ה אִי אמרת) את טעמו, שמהמשנה מוכח רק שאין מעלה ב'ברכו', שאם היה מעלה ב'ברכו' היה אסור לששה ליחלק. אבל עדיין אפשר לומר שגם ב'נברך' אין מעלה, והרי הם שוים במעלתם, ולפיכך מותר ליחלק. ואין ראיה מכאן לדברי שמואל שעדיף לומר 'נברך'. והתוספות (ד"ה אִי אמרת) כתבו ליישב את הגמרא 'נברך עדיף', ואף שאין ראיה מהמשנה שיש מעלה יותר בלשון 'נברך', והכוונה היא, שהלשון 'נברך' הוא חשוב כמו הלשון 'ברכו' [ועדיף הוא מלשון חשון], ומאחר ששני הלשונות שוים, טוב יותר שלא יוציא את עצמו מן הכלל. ב. **רש"י** (ד"ה ואמרינן, ופסחים קיח ב) כתב ליישב את הגרסה 'נברך עדיף', ואף שאין ראיה מהמשנה שיש מעלה זאת לגמרי, שהם מדקדקין ברבר שלא לצורך כמו תרנגול המנקר בשפתו. ג. **רש"י** (פסחים קיח ב ד"ה מ"מ), וביאר שהבור גרוע יותר מעם הארץ, שאפילו בטיב משא ומתן אינו יודע. ד. **אף** שלא מפורש בפסוק שמדובר בדברי תורה, דרשו זאת מהלשון 'הרחב פיך', שהפה רומז על התורה, כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין נט:), שאדם נברא לעמל פה שנאמר (מנחות פו ב) 'כי אכף עליו פיהר', וביארו, שהכוונה לעמל התורה. עיין יעקב (בן חנין יעקב ד"ה מ"מ). ה. **עַל** פי רש"י (ד"ה מ"מ),

ורבית יוסף (סי"ס קפ ס"ק ד"ה וכתב). ו. **בסמכת** סנהדרין (יח:) מבואר, שבמקום שנאמר 'נהרבלאי מתנו', הכוונה לרמי בר ברבי. ז. **שבהשלון** 'למי שאכלנו משלו' משמע שרבים הם הזנים, זה זן את זה וזה זן את זה, והוא מברך למי שזן אותו. ח. **כן** מבואר ברש"י (ד"ה מימנון), שהחזיסרון הוא משום שלא הוסיף 'משלו', אבל אם אמר 'על המזון שאכלנו משלו' מותר, ובמה שהוסיף 'על המזון' אין בכך חיסרון. ומה שהזכיר רבי יוחנן 'על המזון', הוא רק משום שהלשון 'נברך שאכלנו' לבד, אין בו טעם, לכן נקט 'נברך שאכלנו על המזון'. ועטרת תפארת (פרס"ח ד"ה מימנון). וראה בהערה להלן. ט. **רי"ף**, ורא"ש (פרי' ט). וכתב הבית יוסף (סי"ס קפ ס"ק ד"ה ולכן), שכן דעת רש"י (פס). והתוספות (ד"ה עַל) פירשו, שמצמה שהזכיר את המזון משמע שהוא מברך את בעל הבית שמאכילה, שאם מברך להקב"ה למה הוא מזכיר דווקא את המזון הלא יש הרבה על מה לברכו. ולשיטתם, אף אם יאמר 'על המזון שאכלנו משלו' לא יועיל. מעדני יום טוב (סוס ז), וצל"ח (ד"ה אמרי). י. **רש"י** (פוסט לג. ד"ה מקשה) וד"ה מתקיף). יא. **ואחר** שהזימון נשארו לשבת במקומם, עד שסיים הריש גלותא לאכול הזימון עם הרישבים איתו בקול רם. רש"י (ד"ה מכלכלן).

יברכו בעשרה עשרה ולא יפסידו זימון בשם. **משיבה הגמרא:** אם הם היו מזמנים בעשרה, **שָׁמַע** זאת **הֲרֵישׁ גְּלוּתָא**, לפי שהמברך צריך להגביה את קולו שכולם ישמעו, **וְאִיקְפַּד** - ויקפיד על שהם עושים חבורה לעצמם בפרוסיא[א]. **שואלת הגמרא: וְנֵיפְקוּ בְּבָרְכָתָא דְּרֵישׁ גְּלוּתָא** - מדוע שלא יצאו בזימון של הריש גלותא. **מתרצת הגמרא: אֵידֵי דְּאָוְושׁוּ כּוּלֵּי עָלְמָא, לָא שָׁמְעִי** - מפני שיש קול הברה גבוה מכל המסובין, אינם יכולים לשמוע את המברך.

★

הקדים אחד מן השלשה ובירך בלא זימון: אָמַר רַבָּה תּוֹסְפָאָה, הֲנֵי שְׁלֹשָׁה דְּקָרְבֵי רְפָתָא בָּהֲדֵי הֲדָדֵי - שלשה אנשים שאכלו פת ביחד, **וְקָדִים חַד מִינַיְיהוּ וּבָרִיךְ לְדַעְתַּיהּ** - וקדם אחד מהם ובירך לעצמו בלא זימון, **אִינּוּן נְפִקִין בְּזִמּוּן דִּידֵיהּ** - השנים שלא בירכו יכולים לזמן עמו, ולצאת ידי זימון על ידו, **אוֹלָם אִיהוּ לָא נָפִיק בְּזִמּוּן דִּידְהוּ** - הוא אינו יוצא ידי זימון על ידם, **לְפִי שֶׁאֵין זִמּוּן לְמַסְרָע**, לאחר שבירך[יב].

★

שנינו במשנה: שלדעת רבי עקיבא אומרים בבית הכנסת 'ברכו את ה'', **וְרַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר** 'ברכו את ה' המבורך'.

מביאה הגמרא מעשה בענין זה: רַבָּרַם בַּר פָּפָּא אֵיקְלַע לְבֵי כְּנִישְׁתָּא דְּאַבֵּי גִּיבָּר - נקלע לבית הכנסת של אבי גיבר[יג], **קָם קָרֵא בְּסִפְרָא** - קם לפרוס לקרוא בספר תורה, **וְאָמַר 'בָּרְכוּ אֶת ה'', וְאִשְׁתִּיק** [-ושתק] **וְלָא אָמַר 'הַמְבוֹרָךְ'**, כדעת כרבי עקיבא. **אָוְושׁוּ כּוּלֵּי עָלְמָא** ענו כל המתפללים בקול 'בָּרְכוּ אֶת ה' הַמְבוֹרָךְ', כדעת רבי ישמעאל. **אָמַר רַבָּא** לרפרם, **פָּתְיָא אוֹכְמָא** - כלי חרס שהשחיר מחמת מלאכה, כלומר, רגיל ותדיר בתורה אתה[יד], **בָּהֲדֵי פְּלוּגְתָא לָמָּה לָךְ** - למה לך להיכנס למחלוקת, הלא לדברי הכל טוב יותר לומר 'המבורך'. **וְעוֹד, הָא נָהוּג עָלְמָא כְּרַבִּי יִשְׁמָעֵאל**, - הרי נהגו העולם כרבי ישמעאל, והיה לך ללכת אחרי מנהג העולם.

★ ★ ★

משנה האם חבורה אחת יכולה להתחלק ולזמן בשתי קבוצות: שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאֶחָת, אֵינָן רַשָּׁאִין לְהִתְחַלֵּק ולברך כל אחד לעצמו, שחייבים בזימון. **וְכֵן אַרְבָּעָה**, לא יזמנו שלשה לבד, והרביעי לעצמו, שגם הוא חייב בזימון. **וְכֵן חֲמִשָּׁה**, אינן רשאין ליחלק. אבל **שִׁשָּׁה נֶחֱלָקִין** לשלשה שלשה, לפי שיש כדי זימון בכל חבורה. וכן כל חבורה שיש בה **עַד עֲשָׂרָה** יכולים ליחלק[טו]. **וַעֲשָׂרָה אֵין נֶחֱלָקִין**, שנתחייבו לזמן בהזכרת השם, ואם יחלקו יזמנו ללא שם, וכן הדין ביותר מעשרה שאכלו שאינם רשאים ליחלק **עַד עֶשְׂרִים**, שאז רשאין ליחלק לשתי חבורות של עשרה עשרה.

צירוף שתי חבורות לזמן יחד: שְׁתֵּי חֲבוּרוֹת שֶׁהָיוּ אוֹכְלוֹת בְּבַיִת אֶחָד[טז], **בְּזַמַּן שֶׁמְּקֻבָּלָתָן** - מקצת האנשים שבכל חבורה **רוֹאִין אֵלּוּ אֶת אֵלּוּ, הֲרֵי אֵלּוּ מְצָטָרְפִין לְזִמּוּן**[יז]. **וְאִם לָאו**, שאינם רואין אלו את אלו, אינם מצטרפים, אלא **אֵלּוּ מְזַמְּנִין לְעַצְמָן, וְאֵלּוּ מְזַמְּנִין לְעַצְמָן.**

ברכה על יין שאינו מזוג במים: אֵין מְבָרְכִין עַל הַיַּיִן 'בורא פרי הגפן', **עַד שֶׁיְּהֵא לְתוֹכוֹ מַיִם**, שיינם היה חזק מאוד ואינו ראוי לשתיה בלא מים[יח], **הֶבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, מְבָרְכִין** עליו 'בורא פרי הגפן'.

★

גמרא שנינו במשנה, ששלשה שאכלו כאחת אינן רשאין ליחלק. הגמרא מבארת את החידוש של המשנה. מקשה הגמרא: מַאי קָא מַשְׁמַע לַן - מה משמיענו התנא במשנתנו ששלשה שאכלו כאחת חייבים בזימון, **תְּנִינָא חָדָא זִימְנָא** - כבר שנינו פעם אחת דין זה (לעיל מה.), **'שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ כְּאַחַת חַיָּיבִין לְזַמֵּן'. מתרצת הגמרא: הָא קָא מַשְׁמַע לַן** - דין זה משמיענו התנא מייתור המשנה, **כִּי הָא דְּאָמַר רַבִּי אַבָּא אָמַר שְׁמוּאֵל, שְׁלֹשָׁה שֶׁיָּשְׁבוּ לֶאֱכוֹל כְּאַחַת** והתחילו לאכול, **וְעָדַיִין לֹא אָכְלוּ** כזית פת[יט], **אֵינָן רַשָּׁאִין לְהֵיחָלֵק.**

לְיִשְׁנָא אָחֳרִינָא - ויש שאמרו את התירוץ בלשון אחרת[כ], **אָמַר רַבִּי אַבָּא אָמַר שְׁמוּאֵל, הָכִי קָתָנֵי** - כך היא כוונת משנתנו, **שְׁלֹשָׁה שֶׁיָּשְׁבוּ לֶאֱכוֹל כְּאַחַת, אַף עַל פִּי שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד אוֹכֵל מִכְּבָרוֹ**[כא], **אֵינָן רַשָּׁאִין לְהֵיחָלֵק** וחייבים בזימון.

תירוץ נוסף: אִי נָמֵי - עוד אפשר לתרץ, שהחידוש במשנתנו הוא, **כִּי הָא דְּאָמַר רַב הוּנָא, שְׁלֹשָׁה שֶׁבָּאוּ מִשְּׁלֹשׁ חֲבוּרוֹת**, שכל אחד מהם התחייב בזימון עם חבורתו ופרש מהם, והצטרפו שלשתם יחד, אפילו שלא חזרו ואכלו ביחד[כב], **אֵינָן רַשָּׁאִין לְהֵיחָלֵק**[כג], שכבר התחייבו מתחילה בזימון[כא]. **אָמַר רַב חִסְדָּא, וְהוּא** - דין זה נאמר דווקא באופן **שֶׁבָּאוּ מִשָּׁלֹשׁ חֲבוּרוֹת שֶׁל שְׁלֹשָׁה בְּנֵי אָדָם**, שבכל אחת יש חיוב זימון[כב].

אופן ששלשה שבאו משלש חבורות אינם מזמנים: אָמַר רָבָא,

יב. **ביאר** השיטה מקובצת (ד"ה ומה ניפסי), שהטעם שהם יוצאים בזימון על ידו, משום שהוא חייב גם כן בזימון, אלא שהוא אינו יכול לקיים את חיובו, משום שאין זימון למפרע. יג. **הוא** שם אדם, או שם מקום. רש"י (מגיהות סי. ד"ה ולמבן). יד. **רש"י** (ע"ז מז: ד"ה פפחא). ואמר כן, לפי שדרכו של תלמידי חכמים שמצטערין על לימוד התורה ואינם מכבסים בגדיהם. וכתב המהרש"א במגילה (יב: ד"ה ופ"ל) שכוונתו היה לשבחו, וכמו שאמר רבי יהושע בן חנניה לבת הקיסר (נדה נ:), על תלמידי חכמים שהם נאים, שאם היו מכוערין יותר היו מצליחים יותר בתורה. טו. **אם** היו שבעה ושמונה אנשים, יכולים ליחלק לשתי קבוצות שבכל אחת יש כדי זימון, ואם היו תשעה, יכולים ליחלק אף לשלשה קבוצות שבכל אחת שלשה אנשים. רש"י (ד"ה עד שיבאו - הגלעדון). טז. **והוא** הדין אם יושבים בשני בתים אם שומעין את המברך מצטרפין. ונקטה המשנה בבית אחד, להשמיענו שאפילו בבית אחד אם אינן רואין אלו את אלו, אינן מצטרפין. תוספות (הגהות מיימוני ד"ה שמע). וראה עוד בעיוני הפשט. יז. **ומכיון** שלא השתנה לעילוי, הרי הוא כענבים וברכתו 'בורא פרי הגפן'. רש"י (בגליון ד"ה ואם לאו). יח. **על** פי תוספות רבינו יהודה (ד"ה הא), ורא"ש (סי' כט). יט. **היה** מקום לומר, שאם אינם אוכלים מככר אחד אינם מצטרפים, ולא חל עליהם חובת זימון. תוספות (ד"ה שלשה). כ. **אמנם** אם ירצו לחזור למקומם ולזמן עם חבורתם הראשונה הרשות בידם. שיטה מקובצת (ד"ה ומ"מ ז"ל). כא. **ולומדים** זאת ממשנה יתירה. ופירוש המשנה הוא כך, שלשה שאכלו כאחת כל אחד עם חבורתו ואחר כך פרשו להם, חייבים לזמן [וכאשר יזדמנו שלשה כאלו יחד יזמנו]. רא"ה (ד"ה ל' נמי). כלומר, ששלושה שאכלו יש עליהם חיוב שאינם רשאין להיחלק אם הזדמנו למצב שיכולים לזמן. שיטה מקובצת (ד"ה ל' נמי). כב. **ומדובר** באופן שהוזהר להם להיפרד מחבורתם, כגון במקום אנוס או הפסד ממון [כמבואר בפוסקים (מגמ' בחולין סו' ב סק"ס)]. או שמדובר באופן שחבורתם הראשונה נפרדה ואין להם להיכן לשוב. שאם לא כן יש להם לחזור כל אחד ואחד לחבורה שלו, שלא להפסיד זימון מחבורתו. משנה ברורה (סי' קצ סק"ק לג).

וְלֹא אָמְרָן שֶׁשְּׁלֹשָׁה שֶׁבָּאוּ מִשְּׁלֹשׁ חֲבוּרוֹת מְזַמְּנִים, אֶלָּא דְּלֹא אֶקְדִּימוּ הֶגֶד וְאָזְמוּן עֲלֵיהוּ דְּבוּקְתַּיְיהוּ - רַק בְּאוֹפֶן שֶׁלֹּא הִקְדִּימוּ בְּנֵי הַחֲבוּרוֹת הָרִאשׁוֹנִים וְזִמְּנוּ עֲלֵיהֶם בְּמָקוֹם[א], אֲבָל אָזְמוּן עֲלֵיהוּ בְּדִיבְּתַיְיהוּ - אֲבָל אִם זִמְּנוּ עֲלֵיהֶם בְּמָקוֹם, כְּלוֹמַר, שֶׁהֵם הִצְטָרְפוּ וְעָנוּ לְזִימוּן עִם חֲבוּרָתָם הָרִאשׁוֹנָה[ב], פָּרַח זִימּוּן מֵינַיְיהוּ - פָּקַע מֵהֶם חִיּוּב זִמּוּן, וְאֵינוֹ חוֹזֵר עֲלֵיהֶם, לְפִיכָךְ אֵינָם מְזַמְּנִים בְּמָקוֹם שֶׁנִּזְדַּמְּנוּ[ג].

רבא מביא ראיה לדבריו: אָמַר רָבָא, מְנָא אֲמִינָא לָהּ - מִנַּיִן לְמִדְתִּי דִּין זֶה, שֶׁזִּימּוּן שִׁפְרַח אֵינוֹ חוֹזֵר, דְּתָנַן בְּמִשְׁנָה (כלים פ״ח מ״ט), מִטָּה שֶׁמָּאנָהּ שְׁנֵי גְּנָבָהּ חֲצָיָהּ, אוֹ שֶׁאָבְדָה חֲצָיָהּ, וְלֹא נִשְׁאַר בִּיד הַבְּעָלִים אֶלָּא חֲצִי מִטָּה, אוֹ שֶׁחָלְקוּהָ אֶחָיו אוֹ שׁוּתָפִין, וּבִיד כָּל אֶחָד יֵשׁ רַק חֲצִי מִטָּה, טְהוֹרָה, כְּדִין כָּל שֶׁנִּשְׁבַּר שֵׁאֵין בּוֹ טוּמְאָה[ד]. מִמַּשְׁמָע הַמִּשְׁנָה: הֶחֱזִירוּהָ - אִם הֶחְזִירוּ אֶת אִבְרֵי הַמִּטָּה לְמָקוֹם וְתִיקְנוּהָ, מְקַבֶּלֶת טוּמְאָה מִבְּאן וְלְהַבָּא. **מדייק רבא מדברי המשנה: מִכָּאן וּלְהַבָּא, אִין** - כֵּן, הִיא מְקַבֶּלֶת טוּמְאָה, אֲבָל לְמַפְרֵעַ לֹא חוֹזֶרֶת עָלֶיהָ הַטּוּמְאָה שֶׁהִיְתָה מִתְּחִילָה. **אֲלָמָּא** - מוּכָח, דְּבֵין דְּפָלְגוּהָ - שֶׁמִּכְּיוָן שֶׁחִלְּקוּ אֶת הַמִּטָּה וְאֵין עָלֶיהָ שֵׁם מִטָּה, פָּרַח לָהּ טוּמְאָה מִינַּיְיהוּ - פָּרַח מִמֶּנָּה שֵׁם טוּמְאָה, וְאַף שֶׁכַּאֲשֶׁר הֶחְזִירוּהָ חוֹזֵר לָהּ שֵׁם מִטָּה, לֹא חוֹזֵר עָלֶיהָ שֵׁם הַטּוּמְאָה, הָכָא נַמִּי - אַף כָּאן, בֵּינְתַיְיהוּ דְּאָזְמוּן עֲלֵיהוּ - מִכֵּיוָן שֶׁזִּימְּנוּ עֲלֵיהֶם, וּפָקַע מֵהֶם גַּם שֵׁם שֶׁל שְׁלֹשָׁה בְּמֹה שֶׁנִּפְרְדוּ מֵחֲבוּרוֹתָם, וְגַם שֵׁם חִיּוּב זִמּוּן בְּמֹה שֶׁזִּימְּנוּ עִם חֲבוּרוֹתָם, פָּרַח זִימּוּן מִינַּיְיהוּ - פָּרַח מֵהֶם הַזִּימּוּן, וְאֵינוֹ חוֹזֵר עֲלֵיהֶם שׁוּב, שֶׁאַף שֶׁנִּתְחַבְּרוּ וְחָזְרוּ לָהֶם שְׁלֹשָׁה, שֵׁם חִיּוּב זִמּוּן אֵינוֹ חוֹזֵר עֲלֵיהֶם[ד].

★

שנינו במשנה: שְׁתֵּי חֲבוּרוֹת וְכוּ' שֶׁאוֹכְלוֹת בְּבַיִת אֶחָד וּמְקַצְתָּן רוֹאִין אֶלּוּ אֶת אֵלּוּ, מְצַטְרְפִין לְזִמּוּן.

אופן נוסף שמצטרפים לזימון: תָּנָא בְּבְרַיְיתָא, **אִם יֵשׁ שָׁמֹשׁ בֵּינֵיהֶם** שֶׁמְּשַׁמֵּשׁ אֶת שְׁתֵּי הַחֲבוּרוֹת, הַשָּׁמֹשׁ מְצָרְפָן לְזִמּוּן, אַף שֶׁאֵין מְקַצְתָּן רוֹאִין אֵלּוּ אֶת אֵלּוּ[ה].

★

בְּזֹמֶן חז״ל הַיֵּינוֹת הָיוּ חֲזָקִים וְלֹא רְאוּיִים לִשְׁתִיָּה בִּלְא מַיִם. וְנֶהֱגוּ לַעֲרֵב מַיִם בְּכַמּוֹת שֶׁל שִׁלְשָׁה פְּעָמִים מִכַּמּוֹת הַיַּיִן שֶׁבְּכּוֹס (פסח עג.) [פְּעוּלָה זוֹ נִקְרֵאת מִזִּיגָה]. בְּסוֹגְיָא שֶׁלְּפָנֵינוּ דָּנָה הַגְּמָרָא עַל דִּין יַיִן שֶׁלֹּא עֵירְבוּ בּוֹ מַיִם. **שנינו במשנה: אֵין מְבָרְכִין עַל הַיַּיִן** עַד שֶׁיִּתֵּן לְתוֹכוֹ מַיִם, מִבְּרֵכִין.

ברייתא נוספת שעוסקת במחלוקת זו: תָּנוּ רַבָּנָן, יַיִן, עַד שֶׁלֹּא נָתַן לְתוֹכוֹ מַיִם, אֵין מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן אֶלָּא בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ, כְּדִין הָעֲנָבִים, שֶׁללֹא מַיִם אֵינוֹ רָאוּי לִשְׁתִיָּה, וְאֵין בּוֹ אֶת הַמַּעֲלָה שֶׁל יַיִן. **וְגוֹמְלִין מְזוֹנוֹ** לְיָדָיִם לִסְעוּדָה, לְפִי שֶׁהוּא נִקְרָא 'מֵי פֵּרוֹת', 'מַיִם' כְּשֶׁרִים לִנְטִילָה[ו]. **מִשָּׁנָתַן לְתוֹכוֹ מַיִם, מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן, וְאֵין גּוֹמְלִין מְזוֹנוֹ לְיָדָיִם**, שֶׁהַיַּיִן אֵינוֹ כָּשֵׁר לִנְטִילָה, **דִּבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, בֵּין כָּךְ וּבֵין כָּךְ** - בֵּין שֶׁנָּתַן בּוֹ מַיִם וּבֵין שֶׁלֹּא נָתַן, **מְבָרְכִין עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן, וְאֵין גּוֹמְלִין הֵימֶנּוּ לְיָדַיִם**, שֶׁדַּיְינוּ כֵּיוָן[ז].

הגמרא לומדת מדברי רבי אליעזר שמותר להשתמש באוכלין. מבררת הגמרא: כְּמַאן אָזְלָא הָא - כְּשִׁיטַת אֵיזֶה תַּנָּא הוֹלֵךְ דִּין זֶה **דְּאָמַר שְׁמוּאֵל, עוֹשֶׂה אָדָם כָּל צָרְכָּיו בְּפַת. משיבה הגמרא: בְּמַאן, בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר** שֶׁמַּתִּיר לִיטּוֹל אֶת יָדָיו בֵּיין חַי, וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לְהַפְסֵד הַיַּיִן[ח].

אופן בו מודים חכמים לרבי אליעזר שהיין טעון מזיגה: אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא, אַף שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים שֶׁיַּיִן חַי בִּרְכּוֹתוֹ בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן, **מוֹדִים חֲכָמִים לְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּכוֹס שֶׁל בְּרָכָה, שֶׁאֵין מְבָרְכִין עָלָיו** בִּרְכַּת הַמָּזוֹן **עַד שֶׁיִּהְיֶה**

א. **בגין** שֶׁבְּכָל חֲבוּרָה הָיוּ אַרְבָּעָה אֲנָשִׁים, וְהִפּוֹרְשִׁים הַלְּלוּ הָיוּ צְרִיכִים לְצֵאת לְשׁוּק לִפְנֵי שֶׁגַּמְרוּ הַחֲבוּרוֹת אֶת סְעוּדָתָם, וְנִשְׁאַר בְּכָל חֲבוּרָה כְּדֵי זִימּוּן לְלֹא הַפּוֹרְשִׁים. רש״י (ד״ה לֹא). ב. **בגין** שֶׁלְּאַחַר שֶׁיִּצְאוּ אֵלּוּ לְשׁוּק, קָרְאוּ אַחֵרִים בְּנֵי חֲבוּרוֹת לְזִימּוּן, וְאֵלּוּ הַפּוֹרְשִׁים לֹא בֵּירְכוּ עִם בְּנֵי הַחֲבוּרָה, אֶלָּא רַק שָׁמְעוּ 'נְבָרֵךְ שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ', וְעָנוּ 'בָּרוּךְ שֶׁאָכַלְנוּ וְכוּ'. רש״י (ד״ה אֵבֶל זִמּוּן). וּרְאֵה עִיּוּנִי הַפְשָׁטָה. ג. **רמב״ם** (פרוש המשניות לכלים שם), וְדַוְוקָא בְּאוֹפֶן הַמְבֹאָר בַּמִּשְׁנָה שֶׁאִבְרֵי הַמִּטָּה אֵינָם נִמְצָאִים אֵצֶל אֶחָד אֶחָד, וְאֵין סוֹפָהּ לַחֲזוֹר וּלְהִתְחַבֵּר, אֲבָל אִם כָּל חֶלְקֵי הַמִּטָּה שַׁיָּכִים לְאֶחָד אֶחָד, אֲזַי יֵשׁ אוֹפְנִים שֶׁאֵף בְּזוֹמֵן שֶׁהָאִבְרִים מְפוֹרָקִים יֵשׁ בָּהֶם טוּמְאָה. תּוֹסְפוֹת (פוסק תוי״ט פ״ח מ״ט). וּרְאֵה בְּעִיּוּנִי הַפְשָׁטָה. ד. **כתבו** הַתּוֹסְפוֹת (ד״ה כְּשֶׁהֵן מְחֻבָּרִין), שֶׁאֵין כַּוָּנַת הַגְּמָרָא לְהַעֲמִיד אֶת דִּבְרֵי שְׁמוּאֵל כְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר, שֶׁכֵּן הַגְּמָרָא (פסח נ:) מַעֲמִידָה אֶת דִּבְרֵי שְׁמוּאֵל רַק בְּשִׁמּוּשׁ שֶׁאֵינוֹ מְצוּי אֶת הָאוֹכֵל, וְיַיִן נִמְצָא עַל יְדֵי שְׁנוֹטְלִין בּוֹ יָדַיִם, אֶלָּא הַגְּמָרָא בָּאָה לְפָרֵשׁ אֶת טַעְמוֹ שֶׁל רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְאָמְרָה שֶׁהוּא סוֹבֵר כִּשְׁמוּאֵל שֶׁמּוּתָּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּאוֹכְלִין, וְהוּא אַף סוֹבֵר בְּזֶה יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, שֶׁמִּתִּיר אֲפִילּוּ בְּאוֹפֶן שֶׁהָאוֹכֵל נִמְצָא. אֲמָנָם אֲפִשָׁר שֶׁאַף חֲכָמִים סוֹבְרִים כְּשְׁמוּאֵל שֶׁמּוּתָּר בְּאוֹפֶן שֶׁאֵינוֹ נִמְצָא. ו. **בגין** מִשְּׁקֶה הֶעָשׂוּי מִיַּיִן דָּבֵק וּפְלַפְלִין, רַאלְתַּנְתִּית׳. הוּא מִשְׁקֶה שֶׁעֲשׂוּי מִיַּיִן יָשָׁן וּמִים צְלוּלִים וְאַפְרְסְמוֹן, וְהִיא שׁוֹתִין מִמֶּנּוּ לְאַחַר יְצִיאָה מִבֵּית הַמִּרְחָץ עַל מְנַת לְצַנֵּן אֶת הַגּוּף. ז. **פירשו** הַתּוֹסְפוֹת (ד״ה נִמְלְאִין), שֶׁמִּכֵּיוָן שֶׁהִיְיִן הָחִי הִשְׁתַּנָּה לְעִילּוּי, שֶׁאִפְשָׁר לִשְׁתּוֹת מִמֶּנּוּ עַל יְדֵי קוֹרְנִיטִי, מְבֹרָכִים עָלָיו בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן גַּם בְּלֹא קוֹרְנִיטִי. ח. **תלמידי רבינו יונה** (ד״ה וְלֹא יִטּוֹל יָדָיו מִמֵּיהֶן). עוֹד פֵּירְשׁוּ, שֶׁהַטַּעַם שֶׁאֵין לְהַנִּיחַ בְּשַׂר חַי עַל הַפַּת, מִפְּנֵי שֶׁעִיקַּר הַהִדּוּר מֵהַדָּם הַנִּדְבָּק בַּבָּשָׂר. ט. **חידושי הרא״ה** (ד״ה וְאֵין מְזַמְּנִין, וְתַלְמִידֵי רַבֵּינוּ יוֹנָה (ד״ה וְאֵין מְזַמְּנִין). י. **רש״י** (ד״ה דְּפַת הַבָּאָה בְּכִסָּנִין) עַל פִּי הַדְּבָרִי נְחֶמְיָה (פרק״א פסוק ס״ב). יא. **ביאר** הַלְּבוּשׁ (סי״ס סי׳ קע״ד ס״ד), שֶׁעִנּוּיִים אֵת זֶה לְרַמּוֹת שֶׁלֹּוחֵץ וְטוֹבֵל שֶׁל הַחִתּוּן וְהַכַּלָּה. יב. **שיבולים** שֶׁיִּכְשְׁלוּ בְּתַנּוּר בְּעוֹדָן לַחִין, וְנִשְׁאֲרִים מְתוּקִין לְעוֹלָם. רש״י (כתובות טו: ד״ה קְלִישָׁה). יג. **ואף** עַל פִּי שֶׁאָגְדוּ שְׁנוּפָל לְטִיט, הָאוֹכֵל שֶׁבְּתוֹכוֹ אֵינוֹ נִמְאָס, מִכֹּל מָקוֹם הָאגְדוּ שְׁנוּפָל לְטִיט נִמְאָס. תּוֹסְפוֹת (ד״ה וְלֹא). וּבֵיאֹר רַבֵּינוּ מְנוּחַ (פרקים פ״ח ס״ט), שֶׁאֵדֶם חָשׁוּב אֵינוֹ אוֹכֵל. יד. **רע״ב** (מסכת פ״ו מ״ג). טו. **רבינו** חַנַּנְאֵל (ד״ה וְאֵין יוֹשְׁבִין). טז. **רמב״ם** (פרקים פ״ח ס״ט).

שואלת הגמרא: בְּמִידֵּי דְּלָא מְמָאֵים נַמִּי לְמַפְקְיָנְהוּ לְצַד אֶחָד וְלִיבָרְכוּ - באוכלים שאינם נמאסים, מדוע צריך לפוטרם, יסלקם גם כן לצד אחד ויברכו. **משיבה הגמרא:** תָּרְגְמָא רַב יִצְחָק קַסְקַסָאָה מָשִׁיחַ - [לפנין] דְּרַבִּי יוֹסֵי בַּר אָבִין מִשְׁמֵיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן, שהוא מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים עט ח), יְמַהֲרוּ רַחֲמֶיךָ לְקִדְּמֵנוּ, ואם יש אוכלין בתוך פיו, אין פיו מלא בתהילה[ה], לפיכך פוטרם.

★

מי שאכל ושכח לברך עד מתי הוא יכול לברך ברכה ראשונה: בְּצוֹא מְזוֹנָיהּ מֵרֶב חִסְדָּא, מִי שֶׁאָכַל וְשָׁתָה וְלֹא בֵּרַךְ לפני האכילה או השתייה, ונזכר באמצע סעודתו, מַהוּ שֶׁיַּחֲזוֹר וְיבָרֵךְ עכשיו. אָמַר לָהּ רב חסדא, משל למה הדבר דומה, לְמִי שֶׁאָכַל שׁוּם, וְרֵיחוֹ נוֹדֵף, האם יַחֲזוֹר וְיֹאכַל שׁוּם אַחֵר, דְּבָר שֶׁרֵיחוֹ רֵיחוֹ נוֹדֵף לזמן ארוך יותר[ד], כמו כן בעניננו, האם מפני שעבר ואכל בלא ברכה יחזור שוב ויאכל בלא ברכה.

ממשיכה הגמרא: אָמַר רַבִּינָא, הֶלֶךְ, מכיון שאמר רב חסדא, שהנזכר בתוך סעודתו שלא בירך, יכול לברך לאחר שאכל ושתה, הוא הדין אֲפִילּוּ אם גָּמַר סְעוּדָתוֹ ונזכר שלא בירך, יַחֲזוֹר וְיבָרֵךְ לאחר הסעודה[א].

מביא רבינא ראיה לדבריו: דְּתָנְיָא, תָּבֵל הטמא במקוה, וְעָלָה מטבילתו, אוֹמֵר בָּעַלְיָתִי מהמים, עִבּוּרוֹ אתה ה' וכו', אֲשֶׁר קִדַּשְׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו, וְצִוָּנוּ עַל הַטְבָּלָה. וכשם שהטובל מברך לאחר שטבל, אף מי שגמר סעודתו, יכול לברך לאחר האכילה. **דוחה הגמרא את הראיה:** וְלֹא הִיא - ראיה זו אינה נכונה, לפי שיש לחלק, דְּהָתָם מַעִיקָּרָא נָבְרָא לֹא חָזֵי - שם לפני הטבילה לא היה האדם ראוי לברך, שבעל קרי אסור לברך (לעיל כ:), ומכיון שלא היה ראוי בתחילה לא נדחה מהברכה[ה], אבל הָכָא מַעִיקָּרָא נָבְרָא חָזֵי - כאן בתחילה היה האדם ראוי לברך על האכילה, וְהוֹאִיל וְאִידְּחֵי אִידְּחֵי - ומכיון ששכח לברך ונדחה, הרי הוא דחוי ואינו חוזר ומברך[ו].

★

בזמן חז"ל נהגו לשתות בבוקר לפני האכילה כוס משקה שנקרא 'אספרגוס'[ז], לרפואה. בסוגיא שלפנינו יתבאר ענין שתיה זו: תָּנוּ רַבָּנָן, משקה הָאַסְפַּרְגוֹס, יָפֶה - בריא לַעֵיִן, וְטוֹב לָעֵינַיִם, וְכָל שֶׁכֵּן שטוב לָבְנֵי מֵעַיִם. וְהָרֹגֶל בּוֹ, לשתות ממנו בקביעות, הרי הוא יָפֶה לְכָל גּוּפוֹ. וְהַמִּשְׁתַּכֵּר הֵימֶנּוּ, הרי הוא קָשֶׁה - מזיק לְכָל גּוּפוֹ.

הגמרא מבררת האם האספרגוס טוב לבני מעיים. מדקדקת הגמרא: מִדְּקָתָנֵי - ממה ששנינו, שהאספרגוס יָפֶה לָעֵין, מִכְּלַל דְּבִמְקוֹמָהּ עֲסָקִינַן - משמע שמדובר באספרגוס העשוי מיין, שהוא טוב ללב[ח], וְקָתָנֵי - ובהמשך שנינו, וְכָל שֶׁכֵּן שטוב לְבְנֵי מֵעַיִם, משמע שאספרגוס של יין טוב לבני מעיים. **מקשה הגמרא:** וְהָתַנְיָא, ששתיית האספרגוס העשוי מיין, לָעֵינַיִם יָפֶה, כלומר, הוא מועיל ללֵב, לעינים ולטחול, אך קָרְמִית קָשֶׁה, כלומר, לראש, למעיים ולתחתוניות [-חולי בפי הטבעת] הוא קשה, הרי שאספרגוס של יין רע לבני מעיים. **מתרצת הגמרא:** כִּי תַּנְיָא הָהִיא, שהיין יפה לבני מעיים, מדובר בְּיֵין מְיוּשָׁן, בן שלש שנים[ט].

מביאה הגמרא ראיה לחילוק זה: בְּדְתָנַן (מגילה סו.), מי שאמר, קוֹנָם יַיִן שֶׁאֲנִי טוֹעֵם, כלומר, טעימת היין אסור עלי כהקדש[י], משום שֶׁהַיַּיִן קָשֶׁה לִבְנֵי מֵעַיִם. אָמְרוּ לוֹ, וְהָא הוּא יַיִן מְיוּשָׁן יָפֶה לִבְנֵי מֵעַיִם[יא], וְיִשְׁתֶּנּוּ, אִסּוּר בְּיֵין חָדָשׁ וּמְזוּפָּת בְּמְיוּשָׁן, שמה שנדר מהמיושן היה בטעות, ונדר שנידר בשגגה אינו נדר[יב]. שָׁמַע מִינָּהּ שהיין המיושן אכן טוב למעיים, ועל אספרגוס כזה נאמר שהוא טוב למעיים.

★

דרך שתיית האספרגוס: תָּנוּ רַבָּנָן, שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים נֶאֶמְרוּ בְּשתיית הָאַסְפַּרְגוֹס: א. אֵין שׁוֹתִין אוֹתוֹ אֶלָּא בְּשָׁהוּא מיין חַי שאינו מזוג. ב. וְמִכּוֹס חָלָא. ג. מְמֻלָּח בְּיָמִין, וְשׁוֹתֵהוּ בְּשְׂמאל. ד. וְאֵין מְשַׁיְּירִין אַחֲרָיו - אין לדבר סמוך לאחר שתייתו, עד שיאכל. ה. וְאֵין מַפְסִיקִין בּוֹ, באמצע שתייתו. ו. וְאֵין מְחַזְּירִין אוֹתוֹ לאחר שתייתו, אֶלָּא שְׁמֵי שְׁנָתְנוּ לוֹ. **עוד נאמר על האספרגוס[יג]:** וְרַךְ אַחֲרָיו - יש לירוק את המים שבאים בפיו לאחר שתייתו. וְאֵין סוֹמְכִין אוֹתוֹ אֶלָּא בְּמִינוֹ, - מיד לאחר שתייתו יש לאכול מאכל שהוא ממין האספרגוס. כאשר יתבאר להלן.

למדנו בברייתא, שאין סומכין את האספרגוס אלא במינו. מקשה הגמרא: וְהָתַנְיָא בברייתא אחרת, אֵין סוֹמְכִין אוֹתוֹ אֶלָּא בְּפַת, והלא הפת אינו ממין האספרגוס. **מתרצת הגמרא:** לֹא קַשְׁיָא, הָא בְּדַחֲמְרָא - כאן מדובר באספרגוס של יין, שסמיכתו בפת, וְהָא בְּדִשְׁכְּרָא - ובברייתא הראשונה מדובר באספרגוס העשוי משיכר שתאים או תמרים, שיש לסומכו במינו, תאנים לשיכר תאנים, ותמרים לשיכר תמרים.

סתירה בין שתי ברייתות לאולו איברים טוב האספרגוס. מקשה הגמרא: תָּנֵי חֲדָא - בברייתא אחת שנינו, לָעֵינַיִם יָפֶה - האספרגוס מועיל ללֵב, לעינים ולטחול, אך קָרְמִית קָשֶׁה - לראש, למעיים ולתחתוניות, האספרגוס מזיק. וְתָנֵי אִידָךְ - אולם בברייתא אחרת שנינו, קָרְמִית יָפֶה - האספרגוס מועיל לראש, למעיים ולתחתוניות, אך לָעֵינַיִם קָשֶׁה - ללֵב, לעינים ולטחול, הוא מזיק. **מתרצת הגמרא:** לֹא קַשְׁיָא, הָא בְּדַחֲמְרָא הָא בְּדִשְׁכְּרָא - הברייתא של לע"ש יפה ולרמ"ת קשה דיברה על אספרגוס של יין, ואילו הברייתא של רמ"ת יפה ללע"ש קשה דיברה על אספרגוס של שיכר.

שנינו בברייתא שיש לירוק את המים שבאים בפיו לאחר שתיית האספרגוס, מביאה הגמרא סתירה בענין זה. מקשה הגמרא: תָּנֵי חֲדָא - בברייתא אחת שנינו, רַק אַחֲרָיו - הרוקק את המים הבאים בפיו לאחר שתיית האספרגוס, לוֹקֶה במחלה. וְתָנֵי אִידָךְ - ואילו בברייתא אחרת שנינו, שאם לֹא רַק אַחֲרָיו, לוֹקֶה. **מתרצת הגמרא:** לֹא קַשְׁיָא, הָא בְּדַחֲמְרָא - הברייתא שאמרה שאין לרקוק לאחריו מדברת באספרגוס של יין, וְהָא בְּדִשְׁכְּרָא - והברייתא שאמרה שיש לרקוק אחריו, מדברת באספרגוס של שיכר. **מוסיפה הגמרא:** אָמַר רַב אַשִׁי, הָשְׁתָּא דְּאָמְרַת - עכשיו שאמרת, שאספרגוס של שיכר, אם לֹא רַק אַחֲרָיו, לוֹקֶה, אם כן מֵימָיו של האספרגוס נִזָּרְקִין בּיריקה, אֲפִילּוּ בְּפָנָיו הַמְּלֻלָּה, שלא יבוא לידי סכנה אם לא ירוק.

★

בברייתא של מעשה מרכבה מובא שרבי ישמעאל בן אלישע עלה לרקיע על ידי הזכרת שם של הקב"ה[יד], להלן מובאים כמה הנהגות שלימדו המלאך בזמן שהיה שם: אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בֶּן אֱלִישָׁע, שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים חָם - אמר לְיָ, המלאך סוּרִיאֵל, שהוא שַׂר הַפָּנִים, כלומר, שחשוב לבוא לפני הקב"ה: א. אַל תְּבוֹז חֻלְיוֹ בעת קומך בַּשַּׁחֲרִית מִיָּד הַשָּׁמֶשׁ, וְתַלְבֶּשֶׁת[טו]. ב. וְאַל תְּבוֹז לְיָדְךָ בשחרית שחרית[טז]. ג. וְאַל תַּחֲזִיר פָּנִים הָאַסְפַּרְגוֹס, אֶלָּא לְמִי שֶׁנָּתְנוּ לָךְ. וטעם הדבר, מִפְּנֵי שֶׁחבורת שדים בשם תַּכְפְּפִית, וְאָמְרֵי לָהּ - ויש אומרים, שאִסְתַּלְגִּנִית, שהיא חבורה שֶׁל מַלְאֲכֵי חַבָּלָה, מְצַפִּין לוֹ לָאָדָם, וְאוֹמְרִים אֵימָתַי יָבֹא אָדָם לְיָדֵי אֶחָד מִדְּבָרִים הַלָּלוּ, ולא יזהר כאמור, וְיִכָּבֵד ברשתנו.

במסכת כתובות (עז:) מובא, שרבי יהושע בן לוי הלך עם מלאך המוות ונכנס עמו חי לגן עדן. בזמן זה לימדו המלאך כמה הנהגות[יז]: אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, שָׁלֹשָׁה דְּבָרִים חָם לְיָ מְלַאךְ הַמָּוֶת: א. אַל תְּבוֹז חֻלְיוֹ בעת קומך בַּשַּׁחֲרִית מִיָּד הַשָּׁמֶשׁ, וְתַלְבֶּשׁ. ב. וְאַל תְּבוֹז לְיָדְךָ בשחרית שחרית[יח]. ג. וְאַל תַּעֲמוֹד לִפְנֵי הַנָּשִׁים בְּשָׁעָה שֶׁחוֹזְרוֹת מִן הלווית הַמֵּת, מִפְּנֵי שֶׁאֲנִי מְרַפֵּד וּבָא לִפְנֵיהֶן באותה שעה, וְחַרְבִּי בְּיָדִי, וְיֵשׁ לִי רְשׁוּת לְהַכּוֹתָן.

תקנה למי שפוגע בנשים שחוזרות מן המת. אומרת הגמרא: וְאִי פָּגַע בנשים בשעה שחוזרות מן המת, **מֵאי תַּקָּנְתֵּיהּ** שלא ינזק ממלאך המוות. **לִינְשׁוֹף מְדוּכְתֵּיהּ** - יקפוץ ממקום עומדו **אַרְבַּע אַמּוֹת. אִי אִיכָּא נָהָרָא לִיעְבְּרֵיהּ** - ואם יש שם נהר, יעברנו, ויהיה הנהר מפריד בינו לבין הנשים. **וְאִי אִיכָּא**

א. **כך** שמו 'רבי יצחק קסקסאה'. ר"ח (ד"ה ופקקינהו). ב. **ר"ח** (ד"ה פיכולמוס). ג. **רש"י** (ד"ה מפני) ותוספות (ד"ה מהו), על פי הגהות הגר"א (אות ג-ד). וראה עיוני הפשט. ד. **על** פי רש"י (מגה ג: ד"ה מי). ה. **פירש** רש"י (מגה ז: ד"ה ומפני) שמכיון שרוב הטבילות הם של בעלי קרי, תיקנו חז"ל בכל הטבילות שיברכו לעולם לאחר הטבילה, ואף בטבילות שאפשר לברך לפניהם. והתוספות (ד"ה ומעתה) כתבו, שכוונת הגמרא לטבילה של גיורות, שקודם שטבל הגוי לשם גיורות אינו יכול לברך, ומפני אותה טבילה תיקנו לכל שאר טבילות לברך לאחר טבילה. אמנם הרי"ף (מגה ז:), והרמב"ם (פרקים פ"ג ה"י) כתבו, שלא דיברה הברייתא אלא בטבילת גר בלבד, אבל שאר חייבי טבילה מברכים לפני הטבילה. ו. **מצינו** בהדומה מקומות בש"ס, שיש חילוק בין דבר שהיה ראוי בתחילה ונדחה, לבין דבר שלא היה ראוי מעולם. וכגון לענין דיחוי במצות (סוכה נג:), שדבר שהיה דחוי מתחילתו, הרי הוא חוזר ונראה, אבל דבר שהיה נראה ונדחה הסתפקה הגמרא האם יש דיחוי אצל מצות או לא. והטעם שאם לברך הוא נדחה מהברכה, משום שבשעת האכילה אינו ראוי לברך, שנאמר 'ממלא פי תהלתך'. וגם במציאות אי אפשר לברך בשעה שאוכל כדרכו, וכל שכן בשעת הבליעה שאין בית הבליעה פנוי, והרי הוא נדחה לדעת אחד מלברך. משכנות יעקב (סי' נג). ז. **כתב** הערוך (ערך אספרגוס) בשם רב האי גאון, שאספרגוס הוא מין ממיני הכרוב, כמו ששנינו (מגילה נב:), הנודר מן הכרוב אסור באספרגוס. והיו שורין מין כרוב זה ביין, ולמשקה זה היו קורין 'אספרגוס'. ח. **כמבואר** בברייתא שמובאת להלן. ט. **ליומר**, יין שהוא מלפני שנתיים, וביחר עם השנה שאנו עומדים בה הרי זה בן שלש שנים. רשב"ם (כ"י ת"ס מס' שבת). י. 'קונם' הוא כינוי של נדר (מגילה י:). עיקר לשון הנדר הוא, שהנודר אומר 'דבר זה יהא אסור עלי כקרבן'. דרך נוספת לנדור הוא בכינוי נדרים, כגון שבמקום המילה 'קרבן' משתמש הנודר במילה 'קונם'. יא. **והוא** הדין שאם אמרו לו שהמיושן אינו רע לבני מעיים, הותר הנדר. גמרא (מגילה סו:). יב. **שטה** הדברים שמנתה הברייתא עד כה. ניתנין בין באספרגוס העשוי מיין ובין באספרגוס העשוי משיכר. אולם שני הדברים הבאים נאמרו רק על אספרגוס העשוי משיכר, כאשר יתבאר בהמשך הגמרא. ולפיכך פתחה הברייתא שיש ששה דברים, כלומר, ששה דברים יש בכל אספרגוס. ליקוטי רבינו בצלאל אשכנזי (ר"ס שפה). יג. **רש"י** (ר"ס שפה). והמהר"ץ חיות (פרש"י ד"ס ר' ישמעאל) ציין לדברי הגמרא לעיל (ז.), אמר רבי ישמעאל בן אלישע, פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים, וראיתי אכתריאל יה ה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונשא ואמר לי, ישמעאל בני, ברכוני וכו'. יד. **כתבו** הלבושי שרד (ר"ס שפה ד מגה"ק סק"ח), והפרי מגדים (ר"ס שפה סק"ח), שדין זה נאמר גם אם השמש כבר נטל ידיו. טו. **שולחן** ערוך (ר"ס שפה ס' ד סי"ט), וכתב בספר סדר היום (כוונת שמיעת ישיר, ד"ס ואם), שזה דווקא בנטילת ידים שחרית, אבל בשאר נטילות אין להקפיד על כך. טז. **מהר"ץ** חיות (שם). יז. **המעם** שהוא הולך דווקא לפני הנשים, משום שהנשים הביאו את המיתה לעולם [במעשה של אדם וחוה], ולפיכך השטן מרקד ביניהם בזמן ריחתה. מהרש"א (ר"ס ד"ס ואם).

דַּרְבָּא אֲחֲרִינָא - ואם אין נהר, אבל יש דרך אחרת, **לֵיזִיל בָּהּ** - ילך בדרך ההיא. **וְאִי אִיכָּא גּוּדָא** - ואם אין דרך אחרת, אבל יש שם כותל, **לֵיקוֹ אֲחוֹרָא** יעמוד מאחורי הכותל. **וְאִי לָא** - ואם אין גם כותל, **לֵיהְדַר אַפֵּיהּ וְלֵימָא** - יסובב פניו מהנשים, ויאמר, **'וַיֹּאמֶר ה' אֶל הַשָּׂטָן, וְנָעַר ה' בָּךְ וגו' הַשָּׂטָן, וְנִגְעַר ה' בְּךָ הַבּוֹחֵר בִּירוּשָׁלַיִם הֲלוֹא זֶה אוּד מֻצָּל מֵאֵשׁ'** (זכריה ג ג), וימשיך לומר פסוק זה, **עַד דְּחָלְפִי מִינַּיהּ** - עד שיעברו ממנו הנשים.

★

בשעת ברכת המזון אוחזו המברך כוס של יין בידו[א], **בכוגיא שלפנינו יתבארו הלכות ברכה על הכוס: אָמַר רַבִּי זֵירָא אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, וְאָמְרִי לָהּ בְּמַתְנִיתָא תָּנָא** - ויש אומרים ששנינו זאת בברייתא, **עֲשָׂרָה דְּבָרִים נֶאֱמְרוּ בְּכוֹס שֶׁל בְּרָכָה,** - שמברכים עליו ברכת המזון: **א. טָעוּן הֲדָחָה** - רחיצת פנים הכוס היטב במים. **ב. וְשָׁטְיָיפָה** מבחוץ[ב]. **ג.** נותן היין לכוס בעודו **חַי,** ולאחר מכן מרוגו במים[ג]. **ד. וְמָלֵא** על כל גדותיו. **ה. עִיטּוּר** - יש לעטרו באופן שיתבאר להלן. **ו. וְעִיטּוּף** - כיסוי הראש בשעה שמברך[ד]. **ז. נוֹטְלוֹ בִּשְׁתֵּי יָדָיו. ח.** וכשמתחיל לברך **נוֹתְנוֹ בְּיַד יָמִין. ט. וּמַגְבִּיהוֹ מִן הַקַּרְקַע טֶפַח**[א]. **י. וְנוֹתֵן עֵינָיו בּוֹ** - ומסתכל בכוס. **וְיֵשׁ אוֹמְרִים** הלכה נוספת, **אַף מְשַׁגְּרוֹ בְּמַתָּנָה לְאַנְשֵׁי בֵּיתוֹ** - שולח את הכוס לאשתו לשתות, בדרך של מתנה וחשיבות.

שיטה נוספת בדיני כוס של ברכה: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֲנוּ אֵין לָנוּ במנהגינו **אֶלָּא אַרְבָּעָה בִּלְבָד,** ואלו הן, **הֲדָחָה, שְׁטִיפָה, חַי, וּמָלֵא**[ה].

הברייתא מבארת את דין שטיפה והדחה: תָּנָא, הֲדָחָה, היא רחיצת הכוס היטב **מִבַּפְנִים. וְשְׁטִיפָה** היא רחיצת הכוס **מִבַּחוּץ.**

בשבח המברך על כוס מלא: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל הַמְבָרֵךְ עַל כּוֹס מָלֵא, נוֹתְנִין לוֹ נַחֲלָה בְּלֵי מְצָרִים - ללא גבול, **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים לג כג), **'וּמָלֵא בִּרְכַּת ה' יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה',** כלומר, שהמברך על כוס מלא, ירש נחלה המתפשטת מהים ועד הדרום[ב]. **מושיבה הגמרא: רַבִּי יוֹסֵי בַּר חֲנִינָא אוֹמֵר,** המברך על כוס מלא אף **זוֹכֶה וְנוֹחֵל שְׁנֵי עוֹלָמִים, הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא,** שיכלה התורה לכתוב ״ם ודרום רֵ״ש, נמצא שהאותיות י״ד וה״א מיותרות, ובאו לרמוז שיזכה לשני עולמות שנבראו באותיות אלו, כמו שדרשו (מנחות כט:) מהפסוק (ישעיה סו ז), 'כִּי בִיה ה' צוּר עולמים', שבאותיות יו״ד וה״א יצר הקב״ה את העולם הזה והעולם הבא[ג].

★

שנינו בברייתא: לכוס של ברכה יש לעשות **עִיטּוּר. מביאה הגמרא איך קיימו האמוראים הלכה זו:** מנהגו של **רַב יְהוּדָה** היה, **שְׁמַעֲטְרֵהוּ** לכוס **בְּתַלְמִידִים,** שהיו תלמידיו מסביבו בשעת הברכה. ומנהגו של **רַב חִסְדָּא** היה, **שְׁמַעֲטֵר לֵיהּ בְּנָמְלֵי** - היה נותן כוסות מסביב הכוס של ברכה. **מבארת הגמרא: אָמַר רַבִּי חָנָן, וּבְחֵי** - את כוסות העיטור ימלא ביין חי. **אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, וּבְבִרְכַּת הָאָרֶץ** - כשיגיע לברכת הארץ [-לברכת 'נודה לך'] ישפכו מעט יין מן הכוסות שמסביבו לכוס של המברך[ד].

★

שנינו בברייתא: בשעת הברכה יש לעשות **עִיטּוּף. מביאה הגמרא כיצד קיימו האמוראים הלכה זו: רַב פָּפָּא מְעַטֵּף וְיָתִיב** - היה מתעטף בטליתו ויושב ומברך. **רַב אַפֵּי פָּרִים מְזַדְּרָא עַל רֵישֵׁיהּ** - היה חובש בראשו סודר [-מלבוש חשוב שהיו לובשים על ראשם].

★

שנינו בברייתא: נוֹטְלוֹ בִּשְׁתֵּי יָדָיו. מבררת הגמרא: אָמַר רַבִּי חִינְנָא בַּר פָּפָּא, מַאי קְרָאָה - מהו הפסוק בו נרמז שיש ליטול את הכוס של ברכה בשתי ידיו. **מושיבה הגמרא:** שנאמר (תהילים קטז ג), **'שְׂאוּ יְדֵכֶם קֹדֶשׁ וּבָרְכוּ אֶת ה'',** כאן נרמז שיגביה את שתי ידיו ליטול הכוס כדי לברך.

★

שנינו בברייתא: וְנוֹתְנוֹ [-את הכוס] **לַיָּמִין** [-אם הכוס]. **הגמרא דנה בהלכה זו: אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן,** החכמים **הָרִאשׁוֹנִים שָׁאֲלוּ, יד שְׁמֹאל מַהוּ שֶׁתְּסַיַּיע לְיַד יָמִין** להחזיק את הכוס של ברכה[ה]. **ולא פשטו את ההלכה** בזה. **ולפיכך אָמַר רַב אַשִׁי, הוֹאִיל וְרִאשׁוֹנִים אִיבָּעֲיָא לְהוּ וְלֹא אִיפְּשַׁט לְהוּ** - הואיל והראשונים הסתפקו בשאלה זו ולא נפשטה שאלתם,

---

יח. **בפשטות** משמע ששטיפה והדחה משמעות אחת להם, אלא שזה מבפנים וזה מבחוץ. אמנם ראה בלקט יושר בהלכות ליל הסדר (פני מו) שכתב, שהדחה פירושו נקיון יותר חזק משטיפה, ולפיכך אמרו שצריך להדיח היטב ולשפשף מבפנים, ומבחוץ צריך שטיפה קלה בשיכשוך במים בלבד.

יט. **רש״י** (ד״ה מן), **ותוספות** (לעיל ב: ד״ה מחיים, פסחים סה:ד״ה מצות) כ. **פירש** הבית יוסף (סח פניי ד ד״ה ומ״ש ומגמיהו), שעיטוף היינו הסודר שפורסין על כובעיהם מלבד כיסוי הראש הרגיל, כדרך מי שעומד לפני הגדולים. כא. **מדובר** באופן שהוא מיסב על גבי הקרקע, ואם הוא מיסב על השולחן מגביהו מעל השולחן. רש״י (ד״ה מן). כב. **ביאר** המהרש״א (ד״ה כל), שמשמעות הדרשה היא, שהנחלה תהיה עד הים שמשם אין עוד מקום ישוב, וכן עד הדרום שאין בו ישוב מחמת החום הגדול השורר שם, ונמצא שאין גבול לנחלה. כג. **תוספות** (ד״ה זוכה). כד. **ספק** הגמרא הוא בכוסות גדולות מדי שקשה להחזיקם רק ביימין, או שהיתה ברכת המזון ארוכה, כגון בראש חדש טבת שחל להיות בשבת, שיש בו שלוש הזכרות, של שבת, של ראש חודש, ושל חנוכה. תוספות (ד״ה שמעטף).

אֲנַן נַעֲבַד לְחוּמְרָא - אנו נעשה לחומרא, ללא סיוע שמאל[א].

★

שנינו בברייתא: וּמְגַבִּיהוֹ מִן הַקַּרְקַע טֶפַח. מביאה הגמרא מקור לכך. **מבררת הגמרא: אָמַר רַבִּי אֶחָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, מַאי קְרָאָה** - מהו הפסוק בו נרמז שיש להגביה את הכוס. **משיבה הגמרא:** שנאמר (תהילים קטז יג), **'כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבְשֵׁם ה' אֶקְרָא'** שבשעה שקורא בשם ה', יגביה את הכוס [אשא, מלשון נשיאה והגבהה][ב].

★

שנינו בברייתא: וְנוֹתֵן עֵינָיו בּוֹ - בכוס של ברכה. **מבארת הגמרא את הטעם שיש להסתכל על הכוס: כְּדֵי לְהָא גְּוִיפָּה דְּעָתֵיהּ מְיַגְּיָה** - כדי שלא יסיח דעתו מהכוס.

★

שנינו בברייתא: 'וְמִשְׁגְּרוּ לְאַנְשֵׁי בֵיתוֹ בְּמָתָנָה'. מבארת הגמרא את הטעם שיש לשלוח כוס של ברכה לאשה: כְּדֵי הֵיכִי דְּתִתְבָּרֵךְ דְּבֵיתְהוּ - כדי שתתברך אשתו בפרי בטן על ידי שתיית הכוס של ברכה, כמבואר בגמרא להלן.

מביאה הגמרא מעשה בענין זה: עוּלָּא אֲקָלַע לְבֵי רַב נַחְמָן - עולא נזדמן לבית רב נחמן, **קָרִיךְ רִיפְתָּא** - אכל עולא לחם, **קָרִיךְ בְּרֵכְתָּא לְרַב נַחְמָן** - ובירך ברכת המזון, **יְהַב לֵיהּ בָּסָא דְּבִרְכְתָא לְרַב נַחְמָן** - לאחר שבירך, נתן עולא את הכוס של ברכה לרב נחמן, **אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן, לֵישַׁדַּר מָר בָּסָא דְּבִרְכְתָא לְבֵי אִתְּתֵיהּ** - שלח נא כוס של ברכה לאשתי 'ילתא'[ג], כפי ששנינו שיש לשגר לאשה מכוס של ברכה. **אָמַר לֵיהּ** עולא, אין צורך לשלוח לה, **דְּהָכִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֵין פְּרִי בִטְנָהּ שֶׁל אִשָּׁה מִתְבָּרֵךְ אֶלָּא מִפְּרִי בִטְנוֹ שֶׁל אִישׁ** - פרי בטנה של האשה דהיינו הוולדות אינו מתברך אלא מתוך הברכה של בעלה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים ז יג), **'וּבֵרַךְ פְּרִי בִטְנֶךָ'**, ומדייק רבי יוחנן, **שֶׁפְּרִי בִטְנָהּ** של האשה **לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא פְּרִי בִטְנֶךָ**, של האיש, הרי שברכת פרי בטן תלויה באיש ולא באשה. לפיכך אמר עולא, שדי שהבעל ישתה מכוס של ברכה ומתברך בפרי בטן, וזה ישפיע אף על האשה[ד].

מביאה הגמרא בריתא כדברי רבי יוחנן: תַּנְיָא נָמֵי הָכִי - שנינו כן בברייתא כרבי יוחנן, **רַבִּי נָתָן אוֹמֵר, מִנַּיִן שֶׁאֵין פְּרִי בִטְנָהּ שֶׁל אִשָּׁה מִתְבָּרֵךְ אֶלָּא מִפְּרִי בִטְנוֹ שֶׁל אִישׁ, שֶׁנֶּאֱמַר, 'וּבֵרַךְ פְּרִי בִטְנֶךָ'**, ומדייק רבי נתן, **פְּרִי בִטְנָהּ לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא פְּרִי בִטְנֶךָ**, שברכת האשה תלויה בברכת הבעל.

מביאה הגמרא את המשך המעשה: אֲדַהְכֵי - בינתיים, **שְׁמָעָהּ לַהָא מִילְּתָא** מה שאמר עולא שלא צריך לשלוח לה מהכוס של ברכה, **קָמָה ילתא בְּזִיהֲרָא** - בכעס, **וַאֲלָתָה לְבֵי חַמְרָא** - ועלתה למקום בו מונח היין, **וְתָבְרָא אַרְבָּע מְאָה דֵּנֵי דְּחַמְרָא** - ושברה שם ארבע מאות חביות של יין[ה]. **רָצָה רַב נַחְמָן לְפַיְּסָהּ, לְפִיכָךְ אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן לְעוּלָא, נְשַׁדַּר לֵיהּ מָר בָּסָא אָחֳרִינָא** שלח נא לילתא כוס אחר של יין. **וְשָׁלַח לֵיהּ** - שלח רב נחמן לומר לילתא, **כָּל הַאי, נַבְּוֵהּ דְּבִרְכְתָא הִיא** - כל היין שבחבית נחשב ככוס של ברכה, לכן תשתי ממנו. **שָׁלְחָה לֵיהּ** - שלחה ילתא להשיב לו, **מִמַּהֲדוּרֵי מִיֵּי** - מהאנשים שמסתובבים בעיירות מתרבים דברי הבל, **וּמִפְּמַרְטוּטֵי בַּלְמֵי** - ומסמרטוטי בגדים ישנים מתרבים הכינים. כלומר, הדברים שאמרת אין בהם ממש, ודומים הם לדיבורי המחזרים בעיירות, ולכינים שמתרבים בבגדים שחוקים[ו].

★

הלכה נוספת בכוס של ברכה: אָמַר רַב אַפֵּי, אֵין מְסֵיחִין - אין מדברים **עַל כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה**, כלומר, משאחז המברך את הכוס בידו לא ידבר עד שיברך.

★

במסכת פסחים (קט:-קי:) נאמר, שלא יאכל אדם או ישתה 'זוגות', כגון שלא ישתה שתי כוסות יין בזה אחר זה, ואם שותה זוגות ועומד מעל שולחנו, דמו בראשו, והוא מסתכן על ידי מזיקים וכשפים[ז].

מבארת הגמרא אופן שיש להיזהר בכוס של ברכה משום 'זוגות': וְאָמַר רַב אַפֵּי, אֵין מְבָרְכִין ברכת המזון **עַל כּוֹס שֶׁל פּוּרְעָנוּת. מבררת הגמרא: מַאי כּוֹס שֶׁל פּוּרְעָנוּת**, שאין לברך עליו. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, כּוֹס שֵׁנִי**, שאם שתה כוס אחת בתוך הסעודה, לא יברך ברכת המזון על כוס שניה. שיש פורענות למי ששותה זוגות של כוסות, ועומד משולחנו.

ראיה מהברייתא להלכה הנזכרת: תַּנְיָא נָמֵי הָכִי - שנינו כן בברייתא שאין לברך על כוס שני, שכתוב בברייתא: **הַשּׁוֹתֶה בְּפָמַּיִם**, כלומר, שאם יברך ברכת המזון על הכוס נמצא שהוא שותה שתי כוסות[ח], **לֹא יְבָרֵךְ** על הכוס, אלא יברך ברכת המזון ללא כוס[ט], **מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר** (עמוס ד יב), **'הִכּוֹן לִקְרַאת אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל'**, דהיינו שיש לברך את השם בדברים נאים ולא בדברי פורענות, **וְהָאי לָא מְתַקַּן** - והכוס של זוגות אינו דבר נאה לברך עליו[י].

★

הגמרא עוברת לדון איך יברך ברכת המזון, בעמידה, בישיבה או בהסיבה: אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, וְאָמְרִי לַהּ בְּמַתְנִיתָא תָּנָא - ויש אומרים שהלכה זו ששמענו בשם רבי אבהו ונשנתה בברייתא, **הָאוֹכֵל וְהַסָּבָּה** - האוכל פת בעודו מהלך, **מְבָרֵךְ מְעוּמָּד** - יפסיק מהילוכו ויברך מעומד[יא], ואינו צריך לשבת. **וְכֵן שֶׁהוּא אוֹכֵל** בעודו **מְעוּמָּד, מְבָרֵךְ מְיוּשָּׁב**, ולא יברך מעומד. **וְכֵן שֶׁהוּא מֵיסֵב וְאוֹכֵל** - והאוכל בהסיבה על המיטה, **יוֹשֵׁב וּמְבָרֵךְ** - יזקוף את ישיבתו ולא יברך בהסיבה[יב].

פוסקת הגמרא את ההלכה: וְהִלְכְתָא - וההלכה היא, **בְּכוּלְּהוּ** - בכל אופן שאכל, מהלך, מעומד או מיסב, לעולם בברכת המזון[יג] **יוֹשֵׁב וּמְבָרֵךְ**, ולא יברך כלל מעומד[יד].

הדרן עֲלָךְ שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ

פרק שמיני - אלו דברים

לאחר שסיים לבאר בפרק הקודם ענייני ברכת המזון, חוזר התנא לפרש עניינים השייכים לסדר הסעודה, ופירש דברים שקודם הסעודה ושלאחר הסעודה[א]. וכן נשנו בו כמה דיני הבדלה, ברכה אחרונה, וענייית אמן.

משנה אֵלּוּ דְבָרִים שיש בהם מחלוקת **בֵּין בֵּית שַׁמַּאי וּבֵין בֵּית הִלֵּל בְּהִלְכוֹת סְעוּדָה[יא].**

א. בקידוש של ליל שבת או של ליל יום טוב, יש לברך שתי ברכות, ברכת הגפן על היין[ב] וברכה מענין היום, והיא ברכת קידוש היום[ג]. ונחלקו בסדר ברכתן, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, מְבָרֵךְ עַל הַיּוֹם וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן[ד]. וְבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים, מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן[ה] וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַיּוֹם[ו].**

ב. הרוצה לשתות יין קודם אכילת פת[ז], **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, נוֹטְלִין יָדַיִם[ח] וְאַחַר כָּךְ מוֹזְגִין** ושותים **את הַכּוֹס[ט], וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים, מוֹזְגִין** ושותים[י] **אֶת הַכּוֹס וְאַחַר כָּךְ נוֹטְלִין יָדַיִם[יא].**

ג. רגילים היו להשתמש במגבת שניגבו בה ידים ממי הנטילה, כדי לקנח בה ידיו בתוך הסעודה כאשר מתלכלכות מן המאכל, ונחלקו היכן יש להניח את המגבת בשעת הסעודה. **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, מְמַנָּחַ** [-מגגב] **וְיוֹ בַּפַּפָּה**

א. **ואין** הגבהה פחותה מטפח. פירוש הרשב"ץ (ד"ה טפח). ב. **כך** שמה של אשת רב נחמן. רש"י (שבת נה: ד"ה ילתא). ג. **עוּלָּא** אינו סובר כדעת היש אומרים בברייתא לעיל (ע"ג), שיש לשגר את הכוס של ברכה לאנשי ביתו. ואפשר שהוא סובר כרבי יוחנן שאמר שאנו אין לנו אלא ארבעה דברים וכו'. מהרש"א (ע"ג ד"ה ופשיט). ד. **אמנם** מבואר שם (קיב), שרק מי שמקפיד ונזהר מן הזוגות, מקפידים עמו להזיקו, אבל מי שאינו מקפיד אין מקפידים עמו. וכתב המאירי (ד"ה ספק), שהסוגיא להלן לא דיברה אלא בימיהם שהיו מקפידין על הזוגות, אבל עכשיו אין אנו צריכין לחוש לכך. ה. **וכן** ארבע ושאר מספר זוגי. שיטה מקובצת (ד"ה מעמ"ה). ו. **תלמידי** רבינו יונה (ד"ה מלא). עוד פירשו, שמי ששתה כפלים לא יהיה המזמן, אלא האחרים שלא שתו כפלים יזמנו ויפטרו אותו. ז. **שהוא** דרך שרוה וגאוה. רשב"ץ (שם). ח. **ורק** בברכת המזון החמירו שצריך לשבת, משום שהיא מדאורייתא, ואף נאמרו בה עשרה דברים (לעיל ע"ג), מה שאין כן בשאר ברכות. תוספות (ד"ה ואלמא). ט. **כדי** שיכוין לבו ביותר, שנאמר 'הכון לקראת אלהיך ישראל'. שיטה מקובצת (ד"ה ומפקנא). י. **אבל** דינים השייכים לאמצע הסעודה לא הזכיר אף שנחלקו בהם בית שמאי ובית הלל. כגון בירך על הפרפרת אם פטר מעשה קדרה (לעיל מב:), או כגון לגבי אחזית השמן והיין (לעיל מג:). תוספות הרא"ש (ד"ה ילתא). וראה עוד בענין זה במאירי (ד"ה ומפקנא), ובמלאכת שלמה (ס"פ ג' מ"ח). יא. **אין** להקשות כיצד נחלקו בדברים אלו, וכי לא ראו בית שמאי ובית הלל כיצד היו מקדשים אבותיהם ורבותם, דיש לומר, שקודם להם היה כל אחד מברך איך שרצה, שכן סדר ברכות אינו מעכב [ראה לעיל (ע"ב)], עד שבאו בית שמאי ובית הלל ותיקנו כיצד יש לנהוג. כדורי שני (רכות שלפני פוסף נג-נד). יב. **או** ברכת הפת, באופן שמקדש על הפת. רע"ב (פ"ח מ"ו). יג. **בשבת** ברכת מקדש השבת, וביום טוב ברכת מקדש ישראל והזמנים. יד. **בלומר**, מברך ברכת הגפן אך אינו שותה את היין עד לאחר ברכת היום. טו. **סברותיהם** מבוארות להלן בגמרא. טז. **נוחגים** היו להביא קודם אכילה כוס של יין ופרפראות כדי לעורר תאות האכילה, והוא הנקרא יין של שלפני המזון. רש"י (לעיל מב. ד"ה כרך). ופירש רש"י (ד"ה ומפקי - סלקמן) שמחלוקת בית שמאי ובית הלל במשנתנו עוסקת בענין כוס זה שבא לפני המזון. אך הרי"ף כתב שכוונת המשנה לכוס של קידוש ולגבי נחלקו בית שמאי ובית הלל אם קודם לנטילת הידים. והמאירי (עמ' ד"ה ומכל) פירש שכוונת המשנה היא בין בחול בכוס שלפני המזון, ובין בשבת בכוס של קידוש. יז. **מצות** נטילת ידים לסעודה, היינו לערות על ידיו מים מכלי. ונקראת 'נטילה' על שם שצריך להגביה ידיו כמבואר בסוטה (ד:), ונטילה היא לשון הגבהה, כמו שנאמר 'ושמים פנ ט) 'וינשכו וינשאם'. ויש מפרשים שנקראת נטילה על שם הכלי שבו נוטלים, ובאדמות הספל נקרא 'אנטל'. מדרכי (מס קפב). וראה עוד בתוספות יו"ט (פ"ח מ"ב). יח. **ואומר** את הפת על סמך אותה נטילה ואין שתיית הכוס נחשבת הפסק בין נטילת הידים לסעודה. רש"י (ד"ה ומפקי - סלקמן). יט. **רש"י** (ד"ה ומפקי) ובתוספות אנשי שם (על מתפשיטין, פ"ח מ"ב) ביאר מה הכריחו לפרש כן. והביא אפשרות נוספת לפרש, שהכוונה רק לפעולת מזיגת המים ביין לעשותו ראוי לשתיה, אבל שתיית היין אף לפי בית הלל היא רק לאחר הנטילה. כ. **מחלוקתם** מבוארת לקמן בגמרא (עב ע"ב ופ"ב).

[-מגבת] **וּמַנִּיחָהּ עַל הַשֻּׁלְחָן** כדי להשתמש בה בעת הסעודה לנקות ידיו מזוהמת המאכל[כא], **וּבֵית הַלֵּל אוֹמְרִים,** בעת הסעודה מניחה **עַל הַקְּעָרָה** - [-כסא או כרית[כב]] שיושב או נסמך עליה בשעת הסעודה, ולא על השולחן[כג].

ד. לאחר הסעודה מצוי שנשארים שיירי מאכל במקום האכילה, ויש חשש שירטבו מחמת נטילת מים אחרונים ויתקלקלו[כד], על כן **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים,** תחילה **מְכַבְּדִין** [-מטאטאין[כה]] **אֶת הַבַּיִת** - את הקרקע שאכלו עליה או את השולחן שאכלו עליו, **וְאַחַר כָּךְ נוֹטְלִין לַיָּדַיִם** מים אחרונים, **וּבֵית הַלֵּל אוֹמְרִים, נוֹטְלִין לַיָּדַיִם** מים אחרונים, **וְאַחַר כָּךְ מְכַבְּדִין אֶת הַבַּיִת**[כו].

ה. מצוה לברך ברכת המזון על כוס יין[כז]. המשנה עוסקת באדם שצריך לעשות הבדלה ולברך ברכת המזון, ויש לו רק כוס אחד של יין[כח], באיזה סדר יאמר את ברכות ההבדלה[כט] וברכת המזון. **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים,** תחילה מברך על היין בורא פרי הגפן[ל], אחר כך מברך על **הַנֵּר,** ולאחר מכן על **הַמָּזוֹן** - ברכת המזון, לאחר מכן מברך על **הַבְּשָׂמִים,** ולבסוף מברך ברכת **הַבְּדָלָה,** ושותה את הכוס. **וּבֵית הַלֵּל אוֹמְרִים,** מברך על היין, ולאחר מכן **נֵר וּבְשָׂמִים מָזוֹן וְהַבְדָּלָה.** כלומר, לפי שניהם ברכת ההבדלה בסוף כדי לאחר את יציאת השבת[לא], וברכת הנר ראשונה מפני שמיד כאשר מביאים אותו נהנים מאורו[לב]. ונחלקו האם להקדים ברכת המזון לברכת הבשמים מפני שכבר אכל והתחייב בה, או שמא יש להסמיך ברכת הבשמים לברכת הנר לפי ששתיהן מענין השבת, שבשמים באים ליישב נשמתו על צער עזיבת הנפש היתירה[לג].

ו. בנוסח ברכת הנר בהבדלה, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים,** מברך ׳ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם **שֶׁבָּרָא מְאוֹר הָאֵשׁ׳, וּבֵית הַלֵּל אוֹמְרִים,** יש לומר ׳**בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ**׳[לד].

המשנה מוסיפה ומבארת על איזה נר ובשמים אין מברכים[לה]**: אֵין מְבָרְכִין לֹא עַל הַנֵּר וְלֹא עַל הַבְּשָׂמִים שֶׁל עַכּוּ״ם** [-גוי[לו]]. ואין מברכים **לֹא עַל הַנֵּר וְלֹא עַל הַבְּשָׂמִים שֶׁל מֵתִים** - על נר שהודלק לכבוד מת, ועל בשמים שהובאו על מנת להעביר ריחו של מת[לז]. **וְאֵין מְבָרְכִים לֹא עַל הַנֵּר וְלֹא עַל הַבְּשָׂמִים שֶׁל עַבּוּדָה זָרָה,** כלומר, על נר שהודלק לכבודה לנויה או לתשמישה[לח], ובשמים שהוקטרו לשמה[לט], משום שנאסרו בהנאה[מ] ואין מברכים על דבר האסור[מא].

הגמרא. מב: **ובגמרא** (נב:) מבואר שאין צריך ממש להנות ממנו. ראה שם. מג. **הרשב״א** (נב: ד״ה מתלוקח) כתב שדין זה הוא דווקא באכלים פח, והרי״ף (ספסחים 5b: והרא״ש (פס ס״ק י״ו) כתבו שדין זה הוא בכל חמשת מיני דגן, והרשב״ם (ספסחים 5b: ד״ה 5a) כתב שדין זה הוא בכל שבעת המינים. ביאור השיטות ראה בליקוט ביאורים (לקמן נב:). מד. **משנתנו** עוסקת דווקא בשכח, כלומר בשוגג, אבל אם לא הירך במזיד דינו מבואר בגמרא (נב:), ועיין שם בהערה. מה. **עיין** משנה ברורה (סי׳ קפד ס״ק 5-6) מה נחשב מקום אחר לענין זה. מו. **׳עיכו״ל׳** פירושו שנטחן המזון במעיו. רמב״ם (פירוש המשניות פ״ח מ״ו). מז. **ביארנו** על פי הגמרא להלן (נב:), וכדברי רש״י (נב: ד״ה 5a) וצריך ביאור, כיצד אפשר לומר שבית שמאי סוברים שאכל פת, שהרי אינו טוענה כוס, והרי מדברי בית שמאי שאמרו לעיל ׳ער ומזון בשמים והבדלה׳, משמע שברכת המזון טענה כוס, שהרי אם אין דין לברך ברכת המזון על הכוס, מדוע שלא יעשה הבדלה על הכוס, וברכת המזון בנפרד. וכתב הר״ש מלונזל (נב: ד״ה 5a), שהתוא ששנה את המחלוקת לעיל הוא תנא אחר, הסובר שאף לפי בית שמאי ברכת המזון טענה כוס. אלא שהרשב״א (שם) ביאר, שאין הכרח מדברי בית שמאי לעיל במשנה שברכת המזון טענה כוס, אלא יתכן שכוונתם שאדם רשאי לסדר הבדלה וברכת המזון ביחד, אבל אינו חייב לעשות כן. ועיין עוד בהערה לקמן (נב:), שהרשב״א מבאר באופן אחר את מחלוקתם כאן. מח. **רש״י** (ד״ה עוקין) משמע ברש״י שאף אין צריך לשמוע את הזכרת השם. וכתב הביאור הלכה (סי׳ רטו ד״ה 5a), שודאי אף אם לא שמע כלל את הברכה, עונה אמן אם יודע על איזה ברכה עונה, ומה שנקט רש״י ששמע את הסופה, הוא כדי לומר שעל ידי ששמע סופה הוא יודע על איזה ברכה הוא עונה. בגמרא (לקמן נב:) מבואר שמשנתנו עוסקת באופן שמשמע ברכה שאינו זקוק לה, אבל השומע ברכה מחבירו כדי לצאת בה ידי חובה, אם לא שמע כולה לא יצא ידי חובה. **הכותים** הם עם שהביא סנחריב מלך אשור מכותה והשריבם בערי שומרון כדי ליישב את הארץ לאחר גלות עשרת השבטים. בתחילה לא יראו את ה׳, ושלח עליהם אריות והיו הורגים בהם (מלכים ב׳ י״ז כה), ובחמת כן התגיירו. והעיד בהם הכתוב (שם ל״ג) ׳את ה׳ היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים׳, כלומר, שלא היתה גירותם אמיתית. אבל באורך הימים למדו התורה וקיבלוה וקיימו בדקדוק את כל המצוות, והאמינו בה׳ ולא עבדו אלהים אחרים. והוזהרו בכך שהם גרים גמורים עד שחרור ובורו חכמים אחריהם, ומצאו שהיו עובדים לדמות יונה שהיתה בהר גרזים, ומאז עשאום כגויים לכל דבריהם. רמב״ם (פירוש המשניות פ״ח מ״ט), תוספות יו״ט (שם פ״ח מ״ט). וראה עוד בענין הכותים בקדושין (עה:). שנחלקו תנאים אם כותים גרי אריות הם או גרי אמת הם, ובביאור המחלוקת עיין בתוספות (ע״ז נה: ד״ה גמ׳), וברשב״א (יבמות מ״ז: ד״ה אם גיותא). לענין שאר גויים ונחלקו הראשונים בדין השומע ברכה מהם. ראה רבינו יונה (ד״ה עוקין), ורא״ש (סי׳ ה׳), טור (סי׳ רטו). לו. **רש״י** (ד״ה עוקין). מבואר במסכת חולין (ו.) שדמות יונה היתה להם בראש הר גרזים והיו עובדים לה עבודה. רש״י (ע״ז נ: ד״ה ולא) משמיענו קרדם שנזרו עליהם שיהיו כגויים לכל דבריהם, ומכל מקום לענין ברכה החמירו לחשוש שהטותי מברך להר גרזים כיון שכבר ידעו שיש להם שם דמות יונה ומיעטום עובדים לה. רד״ל (על המשניות). נא. **הרי״ף** מלונזל (ד״ה ממני עוקין) ביאר שהחשש הוא שמא הזכיר שם עבודה זרה במקום שם השם, וממילא כאשר שומעים ממנו את כל הברכה ושומעים שהזכיר שם השם, אפשר לענות אחריו אמן, ויש מפרשים שהחשש היה שמא שינו ממטבע שתיקנו חכמים, ולכן מועיל ששומעים את כל הברכה. רד״ל (שם) בדעת הרמב״ם. נב. **שהרי** חלה קדושת השבת משקיבל עליו את השבת, או מצאת הכוכבים באופן שלא קיבל עליו לפני כן את השבת. ואף באופן שמקדש מבעוד יום, נחשב הדבר שקדמה קדושת היום ליין, לפי שנאסר במלאכה מיד כאשר אומר את ברכת היום, ואילו את היין אינו שותה עד לאחר הקידוש. רשב״א (ד״ה ומיהו), והריטב״א (ד״ה שמיון) כתב שמשעה שנטל את הכוס לידו כדי לקדש, כבר נאסר במלאכה ונמצא שכבר קדש

כא. **רש״י** (ד״ה ומניחה) והמאירי (עמ׳ ד״ה אמר - הלפמן) ביאר על פי דברי הרמב״ם (פירוש המשניות פ״ח מ״ג), שלבית שמאי מניחה על השולחן כדי לסדר עליה המאכלים, ולבית הלל מניחה למפה זו על הכסת ומשתמש בה לניגוב ידים מזוהמת התבשיל. כב. **על** פי רש״י (ד״ה קערה, גיטין נ. ד״ה ואכתי) ורד״ק (שמות כ״ה יג יח). כג. **מחלוקת** זו תלויה בחששות שונים בדיני טומאה וטהרה, וכפי שיבואר בגמרא (לקמן נב:). כד. **רש״י** (נב: ד״ה מסכתי) ועוד האחרונים, וברשב״א (נב: ד״ה מיתה) ועוד ראשונים מבוארי, שהחשש הוא שלאחר נטילת הידים יתעגל השמש לכבד את הבית, ויישארו שם שיירי מאכל ויפסדו. כה. **רמב״ם** (פירוש המשניות פ״ח מ״ה). וכתב הערוך (ערך כנד - כסנין), שהתנא נקט לשון ׳מכבדין׳, משום שהלשון מטאטאים נאמרה ביישיעה (יש כג) בענין של קללה. כו. **בגמרא** (לקמן נב:) מבואר שבית הלל סוברים שאסור להשתמש בשמש עם הארץ, וכיון שהשמש בהכרח אינו עם הארץ, הוא יודע שאסור לאבד אוכלים בגודל כזית, ובודאי כבר הסיר אותם מהשולחן קודם הנטילה, ועל שאר הפירורים שהם פחות מכזית אין להקפיד אם יפסדו. ולפי זה נראה שאין כוונת בית הלל לומר שחובה להקדים את הנטילה לכיבוד, אלא כוונתם שאין להקפיד בכך, ורשאים לעשות באיזה סדר שרוצים. אך הנמוקי הגרי״ב (ד״ה בית הלל) ביאר, שלפי בית הלל יש לעשות דווקא בסדר הזה, עיין שם שטעמו. כז. **דתניינו** שאוחז בשעת הברכה כוס של יין בידו ולאחר הברכה שותה אותה. ונחלקו הראשונים האם יש חובה בכך. ראה בית יוסף (סי׳ קפג סעיפים 3-4 ד״ה ובמכתב, ומ״ש ובלבד). כח. **בירושלמי** (פ״ח ה״ח) מבואר שמשנתנו עוסקת באופן שהתחיל לאכול בשבת ולא בירך ברכת המזון עד שיצאה שבת, שאם לא כן כיצד שייך שיתחייב בברכת המזון ובהבדלה, והרי אסור לאכול במוצאי שבת קודם הבדלה (שפסחים קו:). ועיין עוד בענין זה בהערה לקמן (נב:). על דברי הבריית׳א ׳אם אין לו אלא כוס אחד׳. כט. **שלש** ברכות מברכים בהבדלה, ברכה על האש, לזכר האש שנבראה במוצאי שבת, שחיכך אדם הראשון שתי אבנים זו בזו והוציא אש. ברכה על הבשמים, מפני הנשמה היתירה שהיתה לאדם בשבת, וכשהולכת במוצאי שבת מריח בשמים כדי ליישב נשמתו. וברכת המבדיל בין קודש לחול, שהיא ההבדלה עצמה המוציאה את השבת. ל. **פני** יהושע (לקמן נב. ד״ה ופסק). **תלמידי** רבינו יונה (ג״ר ס״ג סומכוס נג:). לג. **תלמידי** רבינו יונה (ד״ה מתני׳ ס״ג סומכוס נג. ופס״ק). **תלמידי** רבינו יונה (ג״ר ס״ג סומכוס נג:). לד. **נראה** מלשון המשנה שנחלקו בשני דברים, האם לומר ברא או בורא, והאם לומר מאור או מאורי, אך עיין בגמרא לקמן (נב:), ובהערות שם. לה. **ברכת** הנר היא רק בהבדלה. אך ברכה על בשמים אינה דווקא בהבדלה, אלא אף בחול כשנזדמנו לו. ואם בהבדלה בירך על בשמים אלו השנויים במשנה, לא יצא ידי חובה ועליו לחזור ולברך על בשמים אחרים. אורחות חיים בשם הרשב״ם (הר״ר פנחס יוסף סי׳ ס״ב ס״ק ל״ג בשם כתוב). לו. **בכל** מקום שהוזכר ׳עכו״ם׳ הכוונה לכל הגויים, ובמשניות הגירסא ׳עכו״ם׳. ולקמן (נב:) מבואר, שלגבי נר, כל נר של גוי אסור לברך עליו בהבדלה משום שלא שבת מלאכתו בשבת, ולגבי בשמים, האיסור הוא דווקא אם באו ממכתשים, ומשום שסחם מסיכת גויים לעבודת כוכבים, ונאסר בהנאה. לז. **והטעם** בכל זה שאין הנר שאצל המת עשוי לאורה, וכן הבשמים אינם עשויים להריח בהם. כמבואר בגמרא (נב:), ועיין שם בהערה. לח. **על** פי טור (סי׳ רטו בקלון). לט. **משנה** ברורה (סי׳ ריז ס״ק יח). ואף העומדים להיות מוקטרים לשמה אסורים. תלמידי רבינו יונה (נב: ד״ה שם). מ. **שאסור** להנות מדברים שנעשו עבודה זרה. ואף שמבואר במסכת ביצה (לב:) ששלהבת בגחלת ששימשה לעבודת כוכבים אסורה, וכאן עוסקים בשלהבת של נר שהוא עצמו הודלק לעבודה זרה. ר״ש״ש (פ״ח מ״ה סי׳ ו׳), תפארת ישראל (כלי יכין אות יח). נא. **בגמרא** (נב:) מבואר שבהלכה זו התנא מבאר את הטעם לאיסור ברכה על בשמים של גויים שנזכרו לעיל במשנה. כן פירשו הרי״ף, הרא״ש (סי׳ ג), והרע״ב (פ״ח מ״ו) את דברי

נא: [ג] שלשה שאכלו פרק שביעי ברכות

הָקָדוֹשׁ [-לברכת הקידוש שבסעודה] **שֶׁתֹּאמַר**, שהרי אם אין יין לא מקדשים[נג]. **דְּבָר אַחֵר** - טעם נוסף להקדים ברכת היין, משום **שִׁבְרָכַת הַיַּיִן תְּדִירָה** - מצויה, שהרי מברכים על הכוס אף בכל ברכת המזון[נד], **וּבִרְכַת הַיּוֹם אֵינָהּ תְּדִירָה** - אינה מצויה כל כך, שנוהגת רק בלילי שבת ויום טוב, והכלל הוא שכאשר עומדות לפניו שתי מצוות, **תָּדִיר וְשֶׁאֵינוֹ תָּדִיר** - אחת מצויה ואחת פחות מצויה, **תָּדִיר קוֹדֵם** - יש לעשות תחילה את המצוה שיותר מצויה[נה]. **מוסיפה הברייתא: וְהָאָמְרָה בְּדִבְרֵי בֵּית הִלֵּל**, שמברך על היין ואחר כך מברך על היום.

שואלת הגמרא: מַאי דְּבָר אַחֵר - מדוע הוצרכו בית הלל לטעם הנוסף[נו].

משיבה הגמרא: כוונת בית הלל לומר כך, **וְכִי תֵּימָא** - ואם תרצה לומר שיש לנהוג כפי בית שמאי משום **דְּהָתָם תְּרָתֵי וְהָכָא חָדָא** - שכשיטתם יש שני טעמים וכפי שיטתנו יש רק טעם אחד, על כך אנו נשיב, **דְּהָכָא נָמֵי תַּרְתֵּי גִּינְהוּ** - שאף כשיטתנו יש שני טעמים, והטעם הנוסף הוא, **שִׁבְרָכַת הַיַּיִן תְּדִירָה וּבִרְכַת הַיּוֹם אֵינָהּ תְּדִירָה** והכלל הוא **שֶׁתָּדִיר וְשֶׁאֵינוֹ תָּדִיר קוֹדֵם.**

שנינו בברייתא: וְהָאָמְרָה בְּדִבְרֵי בֵּית הִלֵּל. הגמרא מבארת מדוע הוצרכה הברייתא לפסוק את ההלכה בזה. **שואלת הגמרא: פְּשִׁיטָא** - פשוט שהלכה כבית הלל, **דְּהָא נָפְקָא** - שהרי יצאה **בַּת קוֹל** מן השמים[נז] והכריזה שיש לפסוק הלכה כמו בית הלל[נח].

משיבה הגמרא: אִיבָּעֵית אֵימָא - אם תרצה אמור, שהברייתא נשנתה **קוֹדֵם** שיצאה **הַבַּת קוֹל**, ועדיין לא היה ידוע כפי מי צריך לפסוק. **תִּירוּץ נוֹסֵף: וְאִיבָּעֵית אֵימָא** - ואם תרצה אמור, שהברייתא נשנתה **לְאַחַר** שיצאה **הַבַּת קוֹל**,

---

עליו היום קודם הקידוש. עוד כתב הרשב"א (סט) שמסתבר לקבוע את סדר הברכות על פי הזוב, וברוב הפעמים אין אדם מקדש מבעוד יום, אלא ממתין עם הקידוש עד הלילה. אמנם הצל"ח (ע"פ מפ) כתב, שאכן טעם זה לא שייך באופן שמקדש מבעוד יום, ולכן הובא גם הטעם הראשון שהיום גורם ליין שיבוא. **נג. וכן** כשמקדש על הפת, הפת במקום יין וברכתה קודמת לקידוש היום. רש"י (ע"פ שסיין). אבל בית שמאי סוברים שמכל מקום מחויב הוא לקדש בתפילה, ואין היין גורם לקדושה שתאמר. ריטב"א (ע"פ שסיין). ובית הלל סוברים שאף שמחויב הוא בקידוש היום מהתורה כמבואר במסכת פסחים (קו), וזה אף אם אין לו יין, מכל מקום יוצא ידי חובת קידוש זה בתפילה, אבל כאן אנו עוסקים בברכת הקידוש שבסעודה, והיא נאמרת רק באופן שיש לו יין, ונמצא שהיין גורם לקידוש זה שבסעודה שיאמר. צל"ח (ע"פ שסיין). **נד. מנחת** בכורים (על הפוסקים פ"פ סכ"ס). **נה. דין** זה נלמד במסכת זבחים (פט). מהפסוק האמור לגבי קרבנות מוספים (במדבר כח כג) 'מלבד עולת הבוקר אשר לעולת התמיד תעשו את אלה'. 'מלבד' משמעו שאחר התמיד תעשו את המוספים, וכתוב 'אשר לעולת התמיד', ותיבות אלו מיותרות, ללמדך, שמשום שהקרבן 'תמיד' קודם הוא למוספים, והוא הדין לכל דבר שהוא תמידי ותדיר, שקודם לשאינו תדיר. **נו. צריך** ביאור, מדוע שואלת הגמרא רק על בית הלל ולא על בית שמאי, והלא גם בית שמאי הביאו שני טעמים לדבריהם. וכתב הריטב"א (ע"פ מפ) שרגילות הגמרא לשאול כן כאשר התנא נוקט לשון 'דבר אחר', או לשון 'ואומר', אבל בית שמאי אמרו שני טעמים ולא נקטו לשון דבר אחר. והצל"ח (ע"פ מפ) תירץ באופן אחר, שלפי בית שמאי מובן שצריך את שני הטעמים, משום שהטעם הראשון שהיום גורם ליין שיבוא, מועיל רק למקדש על היין, אבל כשמקדש על הפת, מחויב בה גם בלא ברכת הקידוש שהרי חייב לטעוד בשבת שלש סעודות כמבואר במסכת שבת (קיח), והטעם השני שקדושת היום חלה לפני חובת הברכה על היין, אינו שייך אם מקדש מבעוד יום, ולכן צריכים את שני הטעמים. אבל לפי בית הלל שואלת הגמרא מדוע צריך שני טעמים ולא מספיק הטעם שהיין גורם לקידוש שיאמר. **נז. בתבו** התוספות (סנהדרין יח: ד"ה בת), יש אומרים שכאשר שומעים 'בת קול', אין הכוונה ששומעים ממש את הקול היוצא מן השמים, אלא הקול היוצא מן השמים יש לו כמין הד, ואת אותו קול אחר שומעים, ולכן נקרא 'בת', וראה עוד בזה בתוספות יו"ט (יומא פט"ז מ"ו). **נח. כמובא** במסכת ערובין (יג), אמר רבי אבא בשם שמואל, שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו, יצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים הם, והלכה כבית הלל. ועיין שם שממשיכה הגמרא ומבארת, מפני מה זכו בית הלל שתפסק הלכה כמותם.

וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הִיא - וכשיטת רבי יהושע היא, **דְּאָמַר אֵין מַשְׁגִּיחִין בְּבַת קוֹל**[א] - אין פוסקים הלכה על פי בת קול, כיון שהתורה 'לא בשמים היא' (דברים ל יב), אלא נמסרה לחכמים להכריע בה את ההלכה, ולכן הוצרכה הברייתא לומר שהלכה כאן כבית הלל[ב].

★

הגמרא מקשה סתירה בשיטת בית שמאי: וְכִבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי דִּבְרָכָה חֲיוֹם עֲדִיפָא - האמנם סוברים בית שמאי שברכת היום קודמת לברכת היין, **וְהָתַנְיָא** - והלא שנינו בברייתא (תוספתא פ"ה ה"ב) [הגמרא להלן תוכיח שברייתא זו שנויה בדעת בית שמאי], **הַנִּכְנַס לְבֵיתוֹ בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת** ועליו לעשות הבדלה, כך סדר ברכותיה, **מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן** ועדיין אינו שותהו, **וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַמְּאוֹר** - על הנר, **וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַבְּשָׂמִים, וְאַחַר כָּךְ אוֹמֵר** ברכת **הַבְדָּלָה** ושותה את היין. **מוסיפה הברייתא: וְאִם אֵין לוֹ אֶלָּא כּוֹס אֶחָד** של יין, ועומדות לפניו שתי מצוות, גם הבדלה וגם ברכת המזון[ג], כיון שאף ברכת המזון טעונה כוס, **מְנִיחוֹ לְאַחַר הַמָּזוֹן** - משאיר את הכוס עד לאחר ברכת המזון, **וּמְשַׁלְשְׁלָן כּוּלָּן לְאַחֲרָיו** - סודר את שאר ברכות ההבדלה אחר ברכת המזון, ושותה את הכוס, ועל ידי כן נמצא שבירך ברכת המזון והבדיל על הכוס.

מבואר בברייתא שברכת היין קודמת לברכת הבדלה. ונקשה מדוע בברייתא דעת בית שמאי שיש להקדים את ברכת היין לברכת הבדלה, ובמשנתנו הם סוברים שברכת היום בקידוש קודמת לברכת היין, הרי ברכת הבדלה ענינה לברך על יום השבת ביציאתו, וברכת היום שבקידוש ענינה לברך על היום בכניסתו, ודינם צריך להיות שווה.

הגמרא מבררת מנין ידע המקשה שברייתא זו היא דעת בית שמאי. שואלת הגמרא: וְהָא - בברייתא זו, **מִמַּאי הָבֵית שַׁמַּאי הִיא, דִּלְמָא בֵּית הִלֵּל הִיא** - אולי היא דעת בית הלל, שאמרו במשנתנו שברכת היין קודמת לברכת היום, והוא הדין שקודמת לברכת הבדלה, ואין להקשות ממנה על בית שמאי.

משיבה הגמרא: לָא סָלְקָא דַּעְתָּךְ - אל תעלה על דעתך לומר כן, **דְּקָתָנֵי** - שהרי שנינו בברייתא זו, שמברך על **הַמְּאוֹר וְאַחַר כָּךְ עַל הַבְּשָׂמִים, וְאֵין** שְׁמָעַת לֵיהּ הַאי סְבָרָא - ומי שמעת שסובר כן שברכת הנר קודמת לברכת בשמים, **בֵּית שַׁמַּאי**, אם כן מוכח שהברייתא שנויה בדעת בית שמאי. **מביאה הגמרא היכן מצינו שבית שמאי סוברים שנר קודם לבשמים: דְּתָנְיָא** בברייתא (תוספתא פ"ה ה"ב), **אָמַר רַבִּי יְהוּדָה**[ד], באופן שאדם צריך לברך ברכת המזון ולהבדיל, ויש לו כוס יין אחד, **לֹא נֶחְלְקוּ בֵּית שַׁמַּאי וּבֵית הִלֵּל עַל** ברכת **הַמָּזוֹן** שֶׁיש לברכה **בָּתְחִלָּה** וכן לא נחלקו **עַל** ברכת **הַבְדָּלָה שֶׁהִיא בְּסוֹף, עַל מָה נֶחְלְקוּ, עַל הַמְּאוֹר וְעַל הַבְּשָׂמִים, שֶׁבֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים** מברך **עַל הַמְּאוֹר וְאַחַר כָּךְ** מברך **עַל הַבְּשָׂמִים, וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים** מברך **עַל הַבְּשָׂמִים וְאַחַר כָּךְ** מברך **עַל הַמְּאוֹר**. וכיון שאמר רבי יהודה שלפי בית שמאי נר קודם לבשמים בהכרח שהברייתא של 'הנכנס לביתו במוצאי שבת' וכו' אף כדברי בית הלל, ומעתה אפשר לומר שמה ששנינו בה שיש להקדים ברכת היין לברכת הבדלה הוא בדעת בית הלל, ואין להקשות ממנה סתירה בדברי בית שמאי.

משיבה הגמרא: לָא סָלְקָא דַּעְתָּךְ - אל תעלה על דעתך לומר שהברייתא היא כשיטת בית הלל וכפי שרבי מאיר פירש את שיטתם, **דְּקָתָנֵי הָכָא בְּתַרְתֵּיהֶן בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים נֵר וְזָן בְּשָׂמִים וְהַבְדָּלָה, וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים נֵר וּבְשָׂמִים זָן וְהַבְדָּלָה**, כלומר, שמקדימים את ברכת הנר לברכת המזון, **וְאִילּוּ הָתָם בְּבָרַיְיתָא** - שם בברייתא של 'הנכנס לביתו במוצאי שבת' וכו', **קָתָנֵי אִם אֵין לוֹ אֶלָּא כּוֹס אֶחָד מְנִיחוֹ לְאַחַר הַמָּזוֹן וּמְשַׁלְשְׁלָן כּוּלָּן לְאַחֲרָיו**, כלומר, שמקדים ברכת המזון לכל ברכות ההבדלה, וזה שלא כשיטת בית הלל כפי שפירשם רבי מאיר במשנתנו. אם כן **שָׁמְטָא מִינָּהּ דְּהַבְרַיְיתָא כְּבֵית שַׁמַּאי הִיא, וַאֲיֹבְּעָא דְּרַבִּי יְהוּדָה.** כלומר, מכך ששנתה הברייתא שכשיש לו רק כוס אחד, ברכת המזון קודמת לכל ברכות ההבדלה, מוכח שהברייתא כרבי יהודה, ובהכרח שהיא לדעת בית שמאי שהרי שנינו בה שנר קודם לבשמים.

חוזרת הגמרא לקושיא הראשונה: וּמִמַּאי מְקוֹם שֶׁיֵּשׁ. כלומר, אחר שהתברר שהברייתא היא כבית שמאי נשארת הקושיא שהקשינו לעיל, מדוע בברייתא שנינו בדעתם שברכת היין קודמת לברכת הבדלה, ובמשנתנו אמרו בית שמאי שיש להקדים את ברכת היום שבקידוש לברכת היין.

מתרצת הגמרא: קָא סָבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי, שְׁאנֵי עֲיוּלֵי יוֹמָא מְאֲפוּקֵי יוֹמָא - יש הבדל בין כניסת השבת לבין יציאתה, **עֲיוּלֵי יוֹמָא** - קידוש, שהוא ברכה בכניסת היום[ה], **בָּעֵי דְּמַקְדְּמִינַן לֵיהּ עֲדִיף** - ככל שמקדימים את ברכתו זה עדיף, ולכן אמרו בית שמאי שיש להקדים ברכת היום לברכת הגפן[ו], אך **בְּאַפּוּקֵי יוֹמָא** - בהבדלה, שהיא ברכה ביציאת היום, **בָּעֵי דְּמַאֲחַרִינַן לֵיהּ עֲדִיף** - ככל שמאחרים את ברכתה, עדיף, **כִּי הֵיכִי דְּלָא לֶהֱוֵי עֲלַן בְּמִשְׁוֹ** - כדי שלא יהיה נראה כאילו היתה השבת עלינו כמשא כבד שרצוננו להיפטר ממנו, ולכן אף שיש את הטעמים האמורים לעיל (פה:) להקדים ברכת היום לברכת הגפן, מכל מקום מאחרים את ברכת ההבדלה שהיא על יציאת השבת לאחר ברכת הגפן.

★

הגמרא מקשה סתירה בדעת בית שמאי בדין ברכת המזון האם טעונה כוס: מכך ששנינו בברייתא בדעת בית שמאי 'הנכנס לביתו במוצאי שבת' וכו' שכאשר יש לו רק כוס אחד, וצריך לברך ברכת המזון ולהבדיל, סודר שתיהן על כוס אחד, מוכח ששברכת המזון טעונה כוס. **שואלת הגמרא: וְכִי סְבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי שִׁבְרָכַת הַמָּזוֹן טְעוּנָה כּוֹס, וְהָא תָּנֵן** - והרי שנינו במשנתנו (לעיל נג:), אנשים שהיו סועדים בפת, **וּבָא לָהֶם יַיִן לְאַחַר הַמָּזוֹן** - אחר שסיימו את הסעודה ועדיין לא ברכו ברכת המזון, **אִם אֵין שָׁם אֶלָּא אוֹתוֹ כּוֹס** יין בלבד, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַמָּזוֹן.** ולכאורה **מַאי** - מה כוונתם במה שאמרו 'מברך על היין', **לְאו** - האם אין כוונתם **דְּמְבָרֵךְ עֲלֵיהּ וְשָׁתֵי לֵיהּ** - שאם רוצה מברך עליו ושותה אותו, ואין צריך לשמור אותו לברכת המזון. ומכך שלא הצריכו לשמור אותו לצורך ברכת המזון, מוכח שלפי בית שמאי אין ברכת המזון טעונה כוס[ט].

מתרצת הגמרא: לָא - אין כוונתם שמברך ושותה את היין, אלא כוונתם **דְּמְבָרֵךְ עֲלֵיהּ וּמַנַּח לֵיהּ** - שמברך עליו ומניח אותו, כלומר שותהו לאחר ברכת המזון, כדי לברך ברכת המזון על הכוס.

מקשה הגמרא: כיצד אפשר לומר שכוונתם שמברך ולא שותה, **וְהָאֲמַר מָר** - והלא נאמרה שמועה בשם אחד החכמים (פסחים קז:) **שֶׁהַמְבָרֵךְ** ברכת הנהנין **צָרִיךְ שֶׁיְּהֵא מְאותו דבר שבירך עליו, שאם לא כן תהיה הברכה לבטלה**[י]. **מתרצת הגמרא:** אכן כוונתם **דְּמַצְיִם לֵיהּ** - שטועם מעט מהיין מיד לאחר שבירך ברכת הגפן, ואת השאר שותה לאחר ברכת המזון כיון שברכת המזון טעונה כוס.

מקשה הגמרא: כיצד אפשר לומר שברכת המזון טעונה כוס ושטועם מן היין קודם לכן, **וְהָאֲמַר מָר** (שם) **שְׁטָעֲמוּ פְּגָמוּ.** דהיינו, שאם אדם טועם מכוס

א. **עיקר** דבריו מבוארים במסכת בבא מציעא (נט:) לגבי המחלוקת בין רבי אליעזר וחכמים, שיצאה בת קול ואמרה שהלכה כרבי אליעזר, ועמד רבי יהושע ואמר שאין לקבל דברי הבת קול, משום שהתורה לא בשמים היא. ומבארת הגמרא שם כוונתו, שכיון שניתנה התורה, ונאמר בה 'אחרי רבים להטות' (שמות כג ב), יש לפסוק הלכה כפי רוב החכמים אף שהבת קול מסייעת לדברי היחיד.

ב. **כלומר**, בכל מקום סובר רבי יהושע שהרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה והרוצה לעשות כדברי בית הלל עושה (ערוך"ש ג, סולם מ:). אף שיצאה בת קול שהלכה כבית הלל. על כן הוצרך החנא לפסוק כאן הלכה כבית הלל, ולומר שבענין זה אין לעשות כבית שמאי. רשב"ם (תוספות קיד. ד"ה ורבי) ו"ר).

ג. **הקשו** התוספות (ד"ה מניחו) כיצד יתכן שבמוצאי שבת יתחייב בשתיהן, הרי אסור לאכול קודם הבדלה כמבואר במסכת פסחים (קא). ותירץ רבינו ניסים גאון (סה"ד נח"מ פ' ג, ופסחים תוספות קא: ד"ה מניחו) שמדובר בברייתא באדם שאכל בשבת ולא בירך עד שיצאה השבת, ולא מדובר באדם שהתחיל באכילה במוצאי שבת. והתוספות (פסחים שם) פירשו שאכן מדובר באדם שהתחיל בסעודה במוצאי שבת, ומכיון שיש לו רק כוס יין אחד התירו לו לאכול קודם הבדלה, כדי שיוכל לברך ברכת המזון על הכוס.

ד. **כוונת** רבי יהודה לחלוק על משנתנו הסוברת שבית שמאי ובית הלל מודים שהנר בתחילה, ונחלקו רק אם להקדים מזון או בשמים, וסוברי רבי יהודה שלא נחלקו כן, אלא באופן אחר.

ה. **שהרי** (ע"ז) אומר רבא שהתנא הוא רבי מאיר.

ו. **ענין** ברכות קידוש והבדלה הוא, לדבר דברים ביום השבת בכניסתו ובזה ביציאתו, שיהיה בהם זכר גדולת היום ומעלתו והבדלתו לשבת משאר הימים שלפניו ושלאחריו. תירוץ (מג"א ס"ק ג).

ז. **כלומר**, אין כוונת הגמרא שכיון שיש להקדים לברך על השבת לכן יש להקדים את ברכת היום להבדיל הגפן, שהרי טעם זה לא נמנה בין הטעמים האמורים לעיל (פה:) [ומשמע בגמרא שם שאין טעמים נוספים], אלא כוונת הגמרא שכיון שיש להקדים את הענין של כניסת היום ולא לאחרו, לכן מחמת הטעמים האמורים לעיל תיקנו בסדר הברכות של כניסת היום להקדים את הברכה על היום, אבל בהוצאת היום יש סיבה לאחר בסדר הברכות את ברכת ההבדלה. וראה מה שכתב בזה רבי אלעזר משה הורוויץ (ד"ה מיילט).

ח. **ובית** הלל נחלקו במשנה ואמרו שקודם מברך ברכת המזון ואחר כך מברך על היין ושותהו, משום שסוברים שברכת המזון טעונה כוס. רש"י (לקמן נג: ד"ה פה) שם). אך הרשב"א (ד"ה מתני') פירש, שאף לפי בית הלל אין ברכת המזון טעונה כוס, ונחלקו האם כדי להתחייב בברכת המזון מהתורה צריך לשתות בתוך הסעודה (ראה לעיל (מח:) מחלוקת תנאים בזה). ולפי פירושו צריך ביאור כיצד מוכיחה הגמרא שבית שמאי סוברים שברכת המזון אינה טעונה כוס, והרי יתכן שאמרו לברך על היין תחילה רק משום שסברו שיש לו לחייב עצמו בברכת המזון מהתורה. וביאר החזון איש (או"ח סי' סה סק"ח), שאם היו סוברים בית שמאי ברכת המזון טעונה כוס, לא יתכן שהיו אומרים לדחות הלכה זו של ברכת המזון על הכוס מפני הצורך לחייב עצמו בברכת המזון מהתורה, שכן אדם לא מצווה לחייב עצמו במצוות. ועיין שם מה שהקשה על ביאור זה. ומה שפירש מחמת כן.

ט. **אף** שבכל קידוש והבדלה מברכים הגפן ואין שותים את הכוס עד לאחר סיום ברכות הקידוש וההבדלה, מכל מקום היה פשוט לגמרא שברכת המזון היא הפסק בין ברכת הגפן לשתייתו, ולא יתכן שיהיה רשאי לא לטעום ממנו עד אחר ברכת המזון.

של יין, הוא נפגם מחשיבותו ונפסל לשמש ככוס של ברכה[ו]. **מתרצת הגמרא:** אין הכוונה שטוענ בפיו מן הכוס ממש, אלא **דְּטָעֲמִים לֵיהּ בִּידֵיהּ** - שופך מן הכוס מעט יין לתוך ידו, וטועם מידו[א], ובכך אין הכוס נפגמת.

מקשה הגמרא: כיצד יתכן שטוענ ממנו, **וְהָאֲמַר מָר** (סוכה מב.) **כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה צָרִיךְ שִׁיעוּר** - צריך שיהיה בו יין בשיעור רביעית הלוג[ב], **וְהָא קָא פָּחִית לֵיהּ מְשִׁישׁוּרֵיהּ** - והרי בכך שטוענ הוא מפחית משיעור זה, וכשאין בכוס רביעית אי אפשר לקיים בו ברכת המזון על הכוס. **מתרצת הגמרא: דְּנָפֵישׁ לֵיהּ טָפֵי מְשִׁישׁוּרֵיהּ** - מדובר באופן שהיה בו יותר מהשיעור הנצרך, ואף אחר שטעם ממנו עדיין יש בו שיעור רביעית, ועליו מברך ברכת המזון.

מקשה הגמרא: וְהָא אִם אֵין שָׁם אֶלָּא אוֹתוֹ כּוֹס קְתָנֵי - והרי במשנתנו שנינו שאין שם אלא כוס אחד, ומשמע שיש לו יין כשיעור כוס אחד של ברכה, דהיינו כשיעור רביעית ולא יותר. **מתרצת הגמרא: תָּרֵי לָא הֲוֵי וְאֶחָד נָפֵישׁ** - כוונת המשנה ששיעור שני כוסות לא היה בו, אבל יותר מאחד היה בו. כלומר, כאשר התנא אמר שהיה לו רק ׳אותו כוס׳, כוונתו היתה לומר שאין שם שתי רביעיות, אך מדובר שהיה שם יותר מרביעית אחת, ואף לאחר שטוענ מהכוס עדיין נותר בו שיעור רביעית לברכת המזון[ג].

מקשה הגמרא: כיצד אפשר לומר שלבית שמאי ברכת המזון טענה כוס, ולפרש במשנה שכוונתם שרק טוענ מן הכוס, **וְהָא תְּנֵי רַבִּי חִיָּיא** - והרי רבי חייא שנה דין זה בלשון זו, **׳בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן וְשׁוֹתֶה וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ בִּרְכַּת הַמָּזוֹן׳**. ומהלשון ׳שותה׳ מבואר ששותה את כולו, ולא רק טוענ, ואחר כך מברך ברכת המזון. מוכח מדברי רבי חייא שלדעת בית שמאי אין ברכת המזון טענה כוס, וחזרת הקושיא מהברייתא של ׳הנכנס לביתו במוצאי שבת׳ וכו׳ ששם מבואר שלדעת בית שמאי ברכת המזון טענה כוס.

מסיקה הגמרא: אֶלָּא רבי חייא והתנא של הברייתא הם **תְּרֵי תַּנָּאֵי וְאֶלָּיבָא דְּבֵית שַׁמַּאי** - שני תנאים החולקים בדעת בית שמאי. רבי חייא סבר שלדעת בית שמאי אין ברכת המזון טענה כוס[ד], והתנא של הברייתא סבר שלפי בית שמאי ברכת המזון טענה כוס[ה].

★

שנינו במשנה (לעיל נג.): ׳**בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים** וכו׳ נוטלין לידים ואחר כך מוזגין את הכוס, ובית הלל אומרים מוזגין את הכוס ואחר כך נוטלין לידים׳. **הגמרא מביאה ברייתא שמבוארת בה מחלוקתם. ותחילה דנה הגמרא בדברי בית שמאי**[ט]: **תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא (תוספתא פ״ה הכ״ו), הרוצה לשתות יין קודם אכילת פת, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, נוֹטֵל יָדָיו וְאַחַר כָּךְ מוֹזֵג וְשׁוֹתֶה אֶת הַכּוֹס, וְהַטּוֹעֵם לְכָךְ, לְפִי שֶׁאִם אַתָּה אוֹמֵר מוֹזֵג אֶת הַכּוֹס תְּחִלָּה** ואחר כך נוטלים ידים לסעודה, **גְּזֵרָה** - יש לגזור ולאסור זאת מחשש **שֶׁמָּא יִשְׁתֶּה** [-יקבלו טומאה], **הַמְּשָׁקִין שֶׁאֲחוֹרֵי הַכּוֹס מֵחֶמֶת יָדָיו, וְיַחְזְרוּ וְיִטַּמְּאוּ אֶת הַכּוֹס.** כלומר, חששו בית שמאי שמא יטמא יותר מהראוי[יא] את הכוס, ולכן אמרו בית שמאי שיש ליטול ידים תחילה ואחר כך למזוג ולשתות את הכוס, כדי שהמשקים שבגב הכוס לא יקבלו טומאה וממילא אף הכוס לא תקבל טומאה.

שואלת הגמרא: וְלִיטַמּוֹ יָדִים לַכּוֹס. כלומר, מדוע נקטה הברייתא שהידים יטמאו את המשקים ויחזרו המשקים ויטמאו את הכוס, גם בלא משקים נאמר שהידים עצמן יטמאו את הכוס במגע).

משיבה הגמרא: יָדִים שְׁנִיּוֹת הֵן - התקנה היתה לעשותן בדרגת ׳שני לטומאה׳, **וְאֵין שֵׁנִי עוֹשֶׂה שְׁלִישִׁי בְּחוּלִּין** - אין שני לטומאה יכול לטמא חולין לעשותם שלישי לטומאה, שאין בחולין שלישי לטומאה, **אֶלָּא** יכול לטמא חולין רק **עַל יְדֵי מַשְׁקִין**, שנגע במשקים והם נגעו בחולין, ומשום שהמשקים חוזרים להיות ׳ראשון לטומאה׳ ומטמאים את החולין לעשותם ׳שני לטומאה׳[יב]. ולכן אין הכלי שהוא חולין יכול לקבל טומאה מהידים עצמן.

הגמרא חוזרת לדברי הברייתא, ועתה עוסקת הגמרא בדברי בית הלל. ממשיכה הברייתא: וּבֵית הַלֵּל אוֹמְרִים[יג], **מוֹזְגִין** ושותים **אֶת הַכּוֹס וְאַחַר כָּךְ נוֹטְלִין לַיָּדַיִם**, והטעם לכך, לפי **שֶׁאִם אַתָּה אוֹמֵר נוֹטְלִין לַיָּדַיִם תְּחִלָּה** ואחר כך מוזגים את הכוס, **גְּזֵרָה** - יש לגזור ולאסור זאת, מחשש **שֶׁמָּא** [-יקבלו טומאה] **הַמַּשְׁקִין שֶׁבַּיָּדַיִם מֵחֶמַת הַכּוֹס וְיַחְזְרוּ וְיִטַּמְּאוּ אֶת הַיָּדַיִם.** כלומר, חששו בית הלל שמא לא ינגב ידיו יפה ממי הנטילה, וכן חששו שהכוס יהיה טמא בדרגת שני לטומאה[יג], וכאשר יאחז בכוס, המשקים שעל ידיו יקבלו טומאה מהכוס ויֵעשו ראשון לטומאה מדרבנן [כמבואר לעיל], ויחזרו ויטמאו את ידיו, ונמצא אוכל שנותרו בידים שאינן נטולות. לכן אמרו שיש למזוג ולשתות תחילה, ורק לאחר מכן ליטול את הידים[יד].

מקשה הגמרא: וְנִיטְמֵי כּוֹס לַיָּדַיִם. כלומר, מדוע חששו בית הלל לטומאה רק מחמת המשקים שעל הידים, הרי יש חשש שהכוס עצמו יטמא את הידים אף שהן נגובות, וכיון שכן קשה מה הועילו בית הלל בתקנתם למזוג ולשתות את הכוס ואחר כך ליטול ידים לסעודה, גם בתוך הסעודה כשיבוא לשתות יטמאו ידיו מחמת הכוס, אף שהן נגובות.

משיבה הגמרא: החשש היה שישתמש בכלי שנטמא מחמת משקין ונהיה שני לטומאה[טו], **וְאֵין כֶּלִי כְּזֶה מְטַמֵּא אָדָם,** משום שהכלי הוא שני לטומאה ואין שני לטומאה יכול לטמא את מה שהוא נוגע בו בטומאת שני לטומאה, שהרי בכל נגיעה יורדת הטומאה דרגה[טז], ורק על ידי משקין המקבלים טומאה מהכלי ונהיים ראשון לטומאה מתקנת חכמים [כנזכר לעיל], יכולים הידים לקבל טומאת שני.

שואלת הגמרא: וְנִיטְמֵי לְמַשְׁקִין שֶׁבְּתוֹכוֹ. כלומר, כיון שלפי בית הלל מותר להשתמש בכוס שהוא שני לטומאה, מה הועילו בית הלל בתקנתם שלא לטמא את הידים, הלא המשקים שבתוך הכלי יקבלו טומאה מהכלי, וכל מה שישתה בתוך הסעודה יהיה טמא[יז].

משיבה הגמרא: הָכָא בְּכֶלִי[יח] **שֶׁנִּטְמְאוּ אֲחוֹרָיו בְּמַשְׁקִין עֲסָקִינַן** - שהכלי קיבל טומאה מחמת משקים טמאים ראשונים לטומאה שנגעו בגבו[יט], ובאופן זה הדין הוא **דְּתוֹכוֹ טָהוֹר וְגַבּוֹ טָמֵא** - תוך הכוס טהור ורק גבו טמא, ועל כן המשקים שבתוכו אינם מקבלים טומאה, אבל משקין שבידים שיגעו בדפנות הכוס מבחוץ מקבלים טומאה וחוזרים ומטמאים את הידים. **הגמרא מביאה את המקור לדין כלי שנטמאו אחוריו במשקין: דְּתָנַן** (כלים פכ״ה מ״ו) **כֶּלִי שֶׁנִּטְמְאוּ אֲחוֹרָיו בְּמַשְׁקִין** - שנגעו משקים טמאים ראשונים לטומאה בדפנותיו מבחוץ, **אֲחוֹרָיו טְמֵאִים,**

ו. **כּוֹמֵר**, נפסל מלהשתמש בו לכל ברכות שׁוּתקנו לברכם על היין. יא. **בית** יוסף (או״ח סי׳ קפב ס״ג ד״ה ומ״ש). יב. **רשב״ם** (ב״ב קפ: ד״ה ומ״מ טוס). לוג הוא שש ביצים, ורביעית הלוג היינו ביצה וחצי. יג. **וכן** התנא בסיפא של משנתנו ששנה ׳בא להם יין אחר המזון׳ וכו׳ בית שמאי אומרים מברך על היין ואחר כך מברך על המזון׳, סובר כן. רש״י (לקמן נג: ד״ה בא). וכן ביאר המהרש״א (בח״א ד״ה ס״ג) בדברי רש״י שם. יד. **ויש** אומרים שאף התנא ששנה במשנתנו ׳בית שמאי אומרים נר ומזון בשמים והבדלה׳ סובר כן. ראה הערה במשנה. טו. **אין** הסוגיא עוסקת בדיני טומאה וטהרה מהתורה, שכן מהתורה אין טומאה על חלק מגופו של אדם, אלא הסוגיא עוסקת בדיני טומאה שתיקנו חכמים על ידיו של האדם, כדי לעשות הרחקה שלא תבוא תרומה טהורה לידי הפסד. טז. **מחמת** שהחיזהו אותו קודם שתיה, או מחמת טיפות שיתנחו מהכוס. מאירי (ד״ה מתניתין). יז. **סתם** ידים תיקנו חכמים שיחשבו כשני לטומאה, עד שיטלם כדין, כמבואר במסכת שבת (יג:). הטעם לכך מבואר בגמרא (שם יד:) משום שהידים עסקניות הן. ביאור הדברים ראה ברש״י (שם ד״ה עסקניות). יח. **כן** שנינו במסכת פרה (פ״ח מ״ו), שכל הפוסל את התרומה מטמא משקין להיות תחילה, כלומר להיות ראשון לטומאה. וסתם ידים תיקנו חכמים שיהיו שניות לטומאה [ופוסלות את התרומה, שכן בתרומה שיך שתהיה ׳שלישי׳ לטומאה], ולכן ידים מטמאים משקין בטומאת ראשון. יט. **אף** שמהתורה כלי מקבל טומאה רק מאב הטומאה, מדרבנן כלי מקבל טומאה אף ממשקים שהם ראשונים לטומאה. וגזרו כן משום שיש משקים שהם אב הטומאה, כגון רוק של חזב וכרומה. רש״י (ד״ה אחוריו). כ. **הטעם** לכך מבואר בגמרא להלן (ע״ב). כא. **הגמרא** נקטה שידים ׳שניות הן׳ משום שכך האמת, אך אף אם היו הידים ראשונות (ע״ב), לא היו יכולות לטמא את הכלי, שכן מהתורה כלי מקבל טומאה רק מאב הטומאה וכל מה שתיקנו חכמים שכלי יקבל טומאה מראשון לטומאה, הוא רק כאשר מקבל טומאה ממשקים, כמבואר במסכת פרה (פ״ח מ״ב). רש״ש (ד״ה ולטמא). וראה רע״ב ותוספות יום טוב (שם אות ב). כב. **רש״י** (ד״ה וכ״ש) והביא, שבתוספתא (פ״ה הכ״ו) שנינו שענו בית הלל לבית שמאי, ׳אחורי הכוס לעולם טמאין׳, כלומר, מה שחששתם שיטמאו הידים את אחורי הכוס ונמצא שותה בכוס טמא, אין זה חשש, משום שאפילו לכתחילה מותר להשתמש בכלי כגון זה שאחוריו טמאים ותוכו טהור. ולאחר מכן ממשיכים ומסבירים מדוע אמרו שבדווקא יש לשתות קודם נטילה ובדלהלן. כג. **שכן** לדעתם מותר להשתמש בסעודה בכלי שנטמא מחמת משקין, ואחוריו נהיו טמאים בדרגת שני לטומאה. כמבואר להלן (ע״ב). כד. **צריך** ביאור, מה הועילו בית הלל בתקנתם, הרי הדרך לשתות אף בתוך הסעודה, והרגילות היא שידיו רטובות מחמת התבשילים, וכאשר יאחז בכוס בתוך סעודתו, יקבלו ידיו טומאה מהכוס. ותירץ רש״י (ד״ה לא) שבית הלל לא חששו לכך, משום שהמשקים שבתבשילים אינם חשובים משקים אלא נחשבים ׳אוכל׳, ואינם נטמאים מהכוס. והתוספות (ד״ה נמי) כתבו, שבתוך הסעודה אין חשש שיהיו ידיו רטובות כיון שיש הלכה לאכול בידים יבשות, כמו שאמרו בסוטה (ז:), כל האוכל פת בלא ניגוב ידים כאילו אוכל אוכל טמא, ורק כאן ששותה כוס לפני המזון, בזה חששו שלא יקפיד לנגב ידיו יפה קודם השתיה. כה. **שכן** בכלי שהוא ראשון לטומאה בודאי אסור להשתמש בסעודה, שהרי הוא עצמו מטמא את הידים במשך הסעודה, ונמצא שאוכל בידים שאינן נטולות. כמבואר במסכת ידים (פ״ב מ״ג) וראה רע״ב שם. כו. **זו** שיטת חכמים במסכת ידים (פ״ב משנה ג-ו) וטעמם. ומביא רש״י (ד״ה אין נלע) שרבי יהושע חולק שם וסובר שאף הכלי לבדו יכול לטמא את הידים, אך אין הלכה כמותו. והקשה שם רבי יהושע על חכמים, הרי מצינו ששני לטומאה עושה שני לטומאה, שהרי כתבי הקודש גזרו חכמים שיהיו שני לטומאה, והדין שכשידיים נוגעות בכתבי הקודש יש להן דין שני לטומאה כמבואר במסכת שבת (יד:). וענו לו חכמים, שאין לדמות גזירות חכמים זו לזו, ולכן אף שגזרו טומאה על הידים שיהיו שניות לטומאה, וגזרו שכתבי הקודש שהם שני לטומאה מטמאים את הידים לעשותן שניות, אין ללמוד מכך שכל שני לטומאה יטמא את הידים לעשותן שניות. כז. **שיטה** מקובצת (ד״ה ויטמייהו). כח. **שאינו** כלי חרס, כיון שאינו מקבל טומאה מגבו מהתורה [כמבואר בחולין (כו: סב.)], לא תיקנו בו חכמים טומאת משקין מגבו. רש״י (ד״ה כלי). כט. **כלי** מקבל טומאה ממשקין טמאים, משום שהמשקים הם לעולם ראשון לטומאה מתקנת חכמים, וכלי הנוגע בהם הרי הוא שני לטומאה. רש״י (ד״ה אחוריו).

אלו דברים פרק שמיני ברכות

ואילו **תוכו** - דפנות הכלי מבפנים, **וְאוֹגְנוֹ** - שפת הכלי הכפופה כלפי חוץ[א], **וְאָזְנוֹ** - ידית לאחיזת הכלי[ב], **וְיָדָיו** - ידית ארוכה ישרה כשל מחבת[ג], **חֲרוּרָיו**[ד]. ואם **נִטְמָא תּוֹכוֹ** - שנגעו משקים שמאים בדפנותיו מבפנים, **נִטְמָא בּוּיוֹ**[ה], בין מבפנים ובין מבחוץ.

הגמרא מבארת את שורש מחלוקת בית שמאי ובית הלל: מבררת הגמרא: בְּמַאי קָא מִיפַּלְגִי - במה נחלקו בית שמאי ובית הלל. **מבארת הגמרא: בֵּית שַׁמַּאי סְבְרִי** [-סברו], **אָמוּר** מדרבנן **לְהַשְׁתַּמֵּשׁ** בסעודת פת **בְּכֵלִי שֶׁנִּטְמְאוּ אֲחוֹרָיו בְּמַשְׁקִין** - שנגעו בגבו משקים ראשונים לטומאה, ומחמת כן נעשה גבו של הכלי שני לטומאה, והטעם שאסרו להשתמש בכלי זה, **גְּזֵרָה מִשּׁוּם נִיצוֹצוֹת**, כלומר, מחשש שמא באמצע הסעודה ינתזו טיפות משקה מתוך הכוס אל אחורי הכוס ויקבלו טומאה מן הכוס, וכשיאחז בכוס לשתות, יחזרו ויטמאו את ידיו, ונמצא אוכל בידים שאינן נטולות[ו]. ומאחר שישנו לאיסור זה ממילא **לֵיכָּא לְמִגְזַר** - אין לגזור את הגזירה שגזרו בית הלל שלא יטול ידיו קודם מזיגה ושתיה מחשש **שֶׁמָּא יִגָּעוּ הַמְּשָׁקִין שֶׁבַּיָּדַיִם בָּכוֹס**, כיון שאין אדם משתמש בסעודה בכוס טמא[ז].

וּבֵית הִלֵּל סְבְרִי [-סברו], **שְׁמוּתָּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ** בסעודה **בְּכֵלִי שֶׁנִּטְמְאוּ אֲחוֹרָיו בְּמַשְׁקִין**, משום **דְּאָמְרִי** [-אומרים] בית הלל **שְׁנִיצוֹצוֹת לֹא שְׁכִיחִי** - לא מצוי שינתזו טיפות מתוך הכוס אל אחוריו, ומאחר שמותר להשתמש בכלי טמא, אם יטול ידיו קודם שימזוג וישתה את הכוס, **אֵיפָא דְּמַיְחֵשׁ שֶׁמָּא יִגָּעוּ מַשְׁקִין שֶׁבַּיָּדַיִם מֵחֲמַת הַכּוֹס** ולכן יש ליטול ידים אחר המזיגה והשתיה[ח].

הגמרא מביאה טעם נוסף שאמרו בית הלל: עוד שנינו בברייתא (תוספתא פ"ט הכ"ו), אמרו בית הלל לבית שמאי, **דְּבָר אַחֵר** - טעם נוסף לכך שיש למזוג ולשתות את הכוס ואחר כך ליטול את הידים, **תַּכְרֵךְ לְגַמֵּילַת יָדַיִם סְעוּדָה** - יש לסמוך ולחבר את נטילת הידים לסעודה ולא שיפסיק דבר ביניהן, ושתיית הכוס היא הפסק בין הנטילה לסעודה[ט].

מבררת הגמרא: מַאי דְּבָר אַחֵר - מדוע הוצרכו בית הלל לומר טעם נוסף. **מבארת הגמרא: הָכִי קָאָמְרִי אֵלּוּ: בֵּית הִלֵּל לְבֵית שַׁמַּאי,** כך אמרו להם **בֵּית הִלֵּל לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכֵלִי שֶׁאֲחוֹרָיו לְדִידְכוּ דְּאָמְרִיתוּ** - לדבריכם שאמרתם **שֶׁאָמוּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכֵלִי שֶׁאֲחוֹרָיו מְמֵאִין דְּגָזְרִינַן מִשּׁוּם נִיצוֹצוֹת, אֶפְיוֹ הָכִי הָא עָדִיפָא** - על אף החשש שלכם, עדיף למזוג ולשתות את הכוס קודם הנטילה, משום שיש הלכה בהלכות סעודה **תַּכְרֵךְ לְגַמֵּילַת יָדַיִם סְעוּדָה**, ואין לבטל הלכה מחמת חשש שמא ינתזו ניצוצות שהוא חשש רחוק[י].

★

שנינו במשנה: בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים מְקַנֵּחַ וכו' ידיו במפה ומניחה על השולחן, ובית הלל אומרים על הכסת. **הגמרא מביאה ברייתא שמבוארת בה מחלוקתם: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא (תוספתא פ"ט הכ"ח), **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים,** לאחר שנטל ידיו לסעודה **מְקַנֵּחַ יָדָיו בְּמַפָּה** [-מגבת העשויה לנגב ידיו ממי הנטילה, וכן לקנח בה ידיו במשך הסעודה] **וּמַנִּיחָהּ עַל הַשֻּׁלְחָן** ולא על הכסת, לפי **שֶׁאָמוּר אָדָם** שמניחה **עַל הַפַּת, גְּזֵרָה**

- יש לגזור ולאסור זאת מחשש **שֶׁמָּא** יהיה משקה טופח[יא] במפה מחמת ניגוב הידים, ואם יארע שהכסת תהיה ראשונה או שניה לטומאה[יב], **יַטְמְאוּ מַשְׁקִין שֶׁבַּמַּפָּה מֵחֲמַת הַכָּסֶת,** שמשקים המקבלים טומאה חוזרים להיות ראשון לטומאה[יג], וְכאשר יקנח בה ידיו בסעודה **יְחַזְרוּ** המשקים שבה **וְיִטַּמְאוּ אֶת הַיָּדַיִם,** שיעשום שניות לטומאה[יד], ונמצא אוכל בידים שאינן נטולות. לכן סוברים בית שמאי שמניח המפה על השלחן. והשלחן בודאי טהור הוא, שכן דעת בית שמאי שאסור להשתמש בשלחן טמא, כמבואר בגמרא להלן.

שואלת הגמרא: וְנִטְמֵיהּ בֻּלָּהּ לְמַפָּה. כלומר, מדוע אמרו בית שמאי שהחשש הוא שהידים יקבלו טומאה מחמת המשקים שבמפה שנטמאו מחמת הכסת, והלא היו יכולים לומר שהחשש הוא אף בלא משקים שעל המפה, שמא המפה תקבל טומאה מהכסת עצמה כשהכסת ראשונה לטומאה, וכאשר יקנח בה ידיו במשך הסעודה תטמא את הידים[טו]. **משיבה הגמרא: אֵין כְּלִי** שאינו אב הטומאה **מְטַמֵּא כְּלִי,** וכיון שאין חשש שהכסת תהיה אב הטומאה, אלא לכל היותר ראשונה לטומאה, אינה מטמאת את המפה[טז].

מקשה הגמרא: וְנִטְמֵיהּ בֻּלָּהּ לְגַבְרָא גּוּפֵיהּ - שהכסת תטמא את האדם עצמו. כלומר, כיון שהחשש הוא שמא ישתמש בכסת טמאה, גם אם יניח המפה על השלחן ואין חשש שיטמאו ידיו ממשקים שעליה, מכל מקום יִטמא האדם עצמו מחמת הכסת. **מתרצת הגמרא: אֵין כְּלִי** שאינו אב הטומאה **מְטַמֵּא אָדָם,** וכיון שאין חשש שהכסת תהיה אב הטומאה[יז], אלא לכל היותר ראשונה לטומאה, אינה מטמאת את האדם[יח].

הגמרא חוזרת לדברי הברייתא, ועתה עוסקת הגמרא בדברי בית הלל. ממשיכה הברייתא: וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים, מניחה למפה **עַל הַכָּסֶת** ולא על השלחן. לפי **שֶׁאָם אַתָּה אוֹמֵר** שמניחה **עַל הַשֻּׁלְחָן, גּוֹרֵר** - יש לגזור ולאסור זאת מחשש **שֶׁמָּא** יהיה משקה טופח על המפה מחמת ניגוב הידים, ואם יארע שהשלחן יהיה טמא[יט] **יְטַמְּאוּ מַשְׁקִים שֶׁבַּמַּפָּה מֵחֲמַת הַשֻּׁלְחָן** ויהיו ראשון לטומאה מדרבנן, **וְיַחְזְרוּ וְיִטַּמְּאוּ אֶת הָאוֹכָלִין**[כ]. לכן סוברים בית הלל שיש להניח את המפה על הכסת[כא].

שואלת הגמרא: וְלִיטַמֵּא שֻׁלְחָן אוֹכָלִין שֶׁבְּתוֹכוֹ. כלומר, כיון שחוששים שמא ישתמש בשלחן טמא, מדוע חששו בית הלל לטומאת האוכלים רק מחמת המשקים שבמפה, הלא אף בלא המפה יטמא השלחן את האוכלים שעליו. **משיבה הגמרא: הָכָא בְּשֻׁלְחָן שְׁנֵי עָסְקִינַן** - כאן בסוגיא מדובר בשלחן שיש חשש שהוא שני לטומאה[כב], **וְאֵין שֵׁנִי עוֹשֶׂה שְׁלִישִׁי בְּחוּלִּין** - אין שני לטומאה מטמא חולין לעשותם שלישי לטומאה, כיון שאין בחולין שלישי לטומאה[כג], **אֶלָּא** יכול לטמא חולין רק **עַל יְדֵי מַשְׁקִין** שנגעו בו, שהמשקים נעשים ראשון לטומאה, ומטמאים את האוכלים שעל השלחן לעשותם שני לטומאה.

מבררת הגמרא: בְּמַאי קָמִיפַּלְגִי - במה נחלקו בית שמאי ובית הלל. **מבארת הגמרא: בֵּית שַׁמַּאי סְבְרִי** [-סוברים] **שֶׁאָמוּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ** בסעודה

ציור א

ציור ב

ציור ג

א. **וראה** ציור א). וראויה לתשמיש [כגון אחיזת הכלי]. רש"י (ד"ה מוכו). ב. **וראה** ציור ב). רש"י (כתוספתא פ"ב ה"ב מוגה). והוא כעין קשת באחורי הכלי. תפארת ישראל (סד יכין פ"ב מ"ב נג). ג. **וראה** ציור ג). ד. **המעם** שאמרו חכמים שרק אחוריו יהיו טמאים ולא תוכו, כדי לעשות היכר בטומאת כלי זה, שיזכור שהוא טמא רק מדרבנן ולא מהתורה. שאם חכמים היו מטמאים את כולו, יטעו ויסברו שטומאתו מהתורה, ויבואו לשרוף תרומה וקדשים שיגעו בו, ונמצאו עוברים על איסור איבוד תרומה וקדשים, שהרי אינם טמאים מהתורה. ה. **רש"י** (ד"ה גמיה). ותלמידי רבינו יונה (נד: ד"ה גמיה) והרטב"א (נה. ד"ה גמיה, ועיעמק) פירשו באופן אחר, שהחשש לניצוצות הוא שמא יתערבו טיפות ממשקה שעומד אחוריו הכוס עם משקה שבתוך הכוס, ויטמאו את המשקים שבתוכו. ולכן אסרו להשתמש בכוס שנטמאו אחוריו במשקים. ו. **אלא** קודם יטול ידיו ואחר כך ימזוג וישתה את הכוס, שאם ימזוג ואחר כך יטול ידיו חרשים שמא כשיאחז בכוס יהיו משקים על הכוס, ויקבלו טומאה מידיו שאינן נטולות ויחזרו ויטמאו את הכוס, ואסור להשתמש בכוס זה. ז. **ואין** לחשוש שמא כשיבוא לשתות יהיו משקים על הכוס ויקבלו טומאה מידיו שאינן נטולות ויחזרו ויטמאו את הכוס, משום שמותר להשתמש בכלי זה שנטמאו אחוריו במשקים. ח. **ריטב"א** (ד"ה ובקט). וראה בענין זה בט"ז (או"ח סי' קפ"ג). ט. **רש"י** (ד"ה תכרך), מנחת כהורים (תוספתא פ"ט). י. **בלומר,** שהמשקה יהיה בשיעור כזה שאדם הנוגע בו תהיה ידו לחה מחמתו. פירוש רב האי גאון (כלים פ"ט מ"ג), הערוך (ערך טפח - השני). פחות משיעור זה, אין למשקה חשיבות לקבל טומאה. יא. **רש"י** (ד"ה טפח) מפרש שהחשש הוא גם שהכסת תהיה ראשונה לטומאה. אבל המאירי (ד"ה מתניתין) כתב, שהחשש הוא שתהיה טפאה מחמת משקים ראשונים שנגעו בה, שכן מצוי שינתזו עליה משקים מידים שאינן נטולות, ונעשית הכסת שניה לטומאה. דרכם של בני אדם להשתמש בכסת אף אם היא טמאה, כל שאינה אב הטומאה, משום שאין היא משמשת לאוכלים ומשקים העלולים להטמאות מחמתה, וכן אינה טמאת אדם. ריטב"א (ד"ה שאם). יב. **גזרו** חכמים שמשקים שנגעו בראשון או שני לטומאה נעשים כראשון לטומאה. ובלשון המשנה (פרה פ"ח מ"ו) 'כל הפוסל את התרומה מטמא את המשקין להיות תחלה'. כלומר, כל טומאה שאם היתה נוגעת בתרומה היתה התרומה נפסלת, וכגון ידים שהן שניות לטומאה או דבר אחר שהוא שני לטומאה, ונגעה טומאה זו במשקים, מטמאתם ודינם כראשון לטומאה. יג. **אף** שאין אדם נטמא אלא מאב הטומאה ולא מראשון לטומאה (פ"ק ב:), מכל מקום גזרו חכמים טומאה על הידים שנגעו בראשון לטומאה, ופשוטו שניות לטומאה. ידים (פ"ב מ"ה). יד. **ואף** שהמפה שנטמאת היא שניה לטומאה ואין שני לטומאה מטמא את הידים, מכל מקום נחשוש שמא במשך הסעודה יפלו עליה משקים ויבוא לקנח בה את ידיו, או שיקנח בה ידיו ממשקים שעליהם, ונטמאים המשקים וחוזרים ומטמאים את הידים, ומדוע אמרו בית שמאי שהחשש הוא רק באופן שהיו משקים על המפה קודם הסעודה. ריטב"א (ד"ה ומנמייר - ספ"ק מ"ו). טו. **ראה** הערה להלן על דברי הגמרא 'אין כלי מטמא אדם' מדוע אין חשש שהכסת תהיה אב הטומאה. טז. **אף** שמצינו כמה שהיא אב הטומאה מחמת מדרס הזב, כלומר, זב הישכב על כלי העשוי לישיבה, נעשה מושבו אב הטומאה משום מדרס הזב, ואם כן קשה שמא תהיה הכסת טמאה מדרס ותטמא את האדם הישוב עליה. יש לומר שרגילים להזהר מלהשתמש בכלי שהוא טמא מדרס, ולכן אין חשש שהכסת תהיה טמאה מדרס. תוספות הרא"ש (ד"ה ואין). יז. **וצריך** ביאור, שאמנם כל גופו אינו מקבל טומאה מהכסת, משום שאין כלי מטמא אדם, אך עדיין יש לחשוש שרק ידיו יקבלו טומאה מהכסת, שהיא ראשונה ותעשה אותן שניות [ומה שביאר רש"י לעיל (ע"ב ד"ה אלא) שהלכה כרבנן שאין כלי מטמא את הידים, היינו דווקא לגבי כלי שקיבל טומאה ממשקין, אבל כלי שמהתורה הוא ולד הטומאה, מטמא את הידים אף לפי רבנן]. וביאר רש"י (ד"ה אלא) שאכן צריך להזהר שלא יגע במשך הסעודה בידיו בכסת, ולא חששו חכמים שלא יצליח להזהר בזה [אמנם לפי המבואר לעיל בשם המאירי, שהחשש הוא שהכסת תהיה טמאה מחמת משקין, מובן שאינה מטמאת אף את הידים, שכן הלכה כרבנן שאין כלי שנטמא מחמת משקין מטמא את הידים]. יח. **וכפי** המבואר בגמרא להלן, שסברו בית הלל שמותר להשתמש בסעודה בשלחן שהוא שני לטומאה. יט. **שכן** אוכלים מקבלים טומאה מראשון לטומאה, ונעשים שני לטומאה. בבא קמא (כ:). כ. **להלן** הגמרא מבארת מדוע לא חששו בית הלל לטומאת הידים מחמת משקים שבמפה שנטמאו מהכסת. כא. **שנמצא** מחמת משקים. יעב"ץ (ד"ה ולימא). ולא שייך אופן אחר של שלחן שני, שהרי מהתורה אין כלי מקבל טומאה מראשון לטומאה, ותיקנו חכמים שכלי יקבל טומאה ממשקים שהם ראשונים לטומאה. ראה רש"י לעיל (ע"ב ד"ה אלא). כב. **ורק** בתרומה ובקודש מצינו שנעשים 'שלישי לטומאה'.

בְּשֶׁלָּהֶן שהוא שֶׁנִּי לטומאה, גְּזֵרָה מִשּׁוּם אוכְלֵי תְּרוּמָה - שמא יבואו כהנים טהורים לאכול על שלחן זה תרומה, ואסור מן הדין לאכול תרומה על שלחן שהוא שני לטומאה, כדי שלא תקבל טומאה מהשלחן, שהרי בתרומה יש דרגת שלישי לטומאה. וּבֵית הַלֵּל סָבְרִי, מוּתָּר לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּשֶׁלָּהֶן שֵׁנִי, ואין לאסור זאת משום אוכלי תרומה, כיון שאוכְלֵי תְּרוּמָה שהם הכהנים, זְרִיזִין הֵם, כלומר, בני תורה וזהירים[כג], ואין חשש שיכשלו באכילת תרומה על שלחן שהוא שני לטומאה.

הגמרא מביאה את המשך דברי בית הלל שבברייתא: דָּבָר אַחֵר[כד] אֵין נְטִילַת יָדַיִם חוֹבָה מִן הַתּוֹרָה. מבררת הגמרא: מַאי דָּבָר אַחֵר - מה כוונתם באומרם 'דבר אחר' וכו'. **מבארת הגמרא: הָכִי קָאָמְרִי לְהוּ** - כך אמרו להם **בֵּית הַלֵּל בֵּית שַׁמַּאי, וְכִי תֵּימְרוּ** - ואם תשאלו על דברינו, **מַאי שְׁנָא נְגֵי אוֹכְלִין הָהֵיישְׁינַן וּמַאי שְׁנָא נְגֵי יָדַיִם דְּלָא הֵיישְׁינַן** - במה שונה החשש לטומאת אוכלים מהחשש לטומאת ידים, שחששנו לטומאת האוכלים מחמת השלחן, ולכן אמרנו שיניח המפה על הכסת, ולא חששנו לכך שיטמאו המשקים שבמפה מחמת הכסת ויחזרו ויטמאו את הידים[כה], נענה לכם, **אֲפִילּוּ הָכֵי** - אף שלדברינו אכן יש חשש שיטמאו הידים, **הָא עֲדִיפָא** - כך עדיף, משום **דְּאֵין נְטִילַת יָדַיִם חוֹבָה מִן הַתּוֹרָה** - אין מהתורה נטילה לידים בלבד לשהרן לאכילת חולין[כו], ולכן **מוּטָב שֶׁיִּטַּמְּאוּ הַיָּדַיִם דִּילְמָא עִיקַּר מִדְאוֹרַיְיתָא** - שאין מן התורה טומאה על הידים בלבד, **וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יְטַמְּאוּ אוֹכָלִים דְּאִית לְהוּ עִיקַּר מִדְאוֹרַיְיתָא** - שמצינו בהם טומאה מן התורה, שכן מן התורה ראשון לטומאה מטמא אוכל שהוא חולין לעשותו שני לטומאה[כז].

★

שנינו במשנה: בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים מְכַבְּדִין וְכוּ' את הבית ואחר כך נוטלין לידים, ובית הלל אומרים נוטלין לידים ואחר כך מכבדין את הבית. **מביאה הגמרא ברייתא שמבוארת בה מחלוקתם: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים,** לאחר שסיימו את הסעודה, ורוצים לברך ברכת המזון, **מְכַבְּדִין אֶת הַבַּיִת** - מנקים תחילה את מקום האכילה[כח], **וְאַחַר כָּךְ נוֹטְלִין לְיָדַיִם** ומים אחרונים. והטעם שיש להקדים את כיבוד המקום, משום **שֶׁאִם אַתָּה אוֹמֵר נוֹטְלִין לְיָדַיִם תְּחִלָּה,** עלולים להנזח מים מהנטילה על שיירי המאכלים שנשארו מהסעודה **וְנִמְצָא שֶׁאַתָּה מְמַפֵּיסְתּ אֶת הָאוֹכְלִין**[כט], שימאסו מאכלים אלו מאכילה[ל]. על כן צריך תחילה לכבד את מקום האכילה, ורק לאחר מכן ליטול מים אחרונים. **ממשיכה הגמרא ומבארת בדברי הברייתא: אֲבָל נְטִילַת יָדַיִם בֵּית שַׁמַּאי תְּחִלָּה לֹא סְבִירָא לְהוּ** - בית שמאי סוברים שאין ליטול ידים תחילה קודם הכיבוד, **מַאי טַעְמָא** - ומה הטעם לכך, **מִשּׁוּם פִּירוּרִין** - מחשש שמא ישארו פירורים במקום האכילה וימאסו מאכילה מחמת מים אחרונים שינתנו עליהם. ואף שבברייתא כבר מבוארת סברת בית שמאי, חוזרת הגמרא על סברתם כדי לומר שבדווקא אמרו שיש לכבד את הבית תחילה ואחר כך ליטול את הידים, ואין לעשות להיפך[לא].

וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים, אין לחשוש לכך שימאסו האוכלים מחמת מים אחרונים שינתנו עליהם, שהרי **אֵם**[לב] **הַשָּׁמָשׁ** - הממונה לשרת את הסועדים, **תָּמִיד חָכָם הוּא,** בודאי הוא יודע שאסור לאבד אוכלים, וקודם הנטילה כבר **נוֹתֵל** ומפנה מהמקום שאכלו שם את **הַפֵּירוּרִין שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן מְזוֹנָא,** שחשובים הם ואסור לאבדם, **וּמְנִיחַ** [-משאיר] רק את **הַפֵּירוּרִין שֶׁאֵין בָּהֶן מְזוֹנָא.** וממילא בסוף הסעודה לא מצוי שיהיו שם פירורים שיש בהם כזית, ועתה, אף אם ינתנו מים אחרונים על שיירי המאכל הפחותים מכזית, אין בזה איסור משום איבוד אוכלים כיון שאין בהם חשיבות[לג]. ולכן סוברים בית הלל שנוטלים מים אחרונים תחילה ואחר כך מכבדים את הבית.

מוסיפה הגמרא: ברייתא זו, שמבואר בה שתלמיד חכם מניח פירורים שאין בהם כזית אף שיאבדו, **מְנַיֵּיט לֵיהּ** [-מסייעת] **לְרַבִּי יוֹחָנָן, דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, פֵּירוּרִין שֶׁאֵין בָּהֶם מְזוֹנָא מוּתָּר לְאַבְּדָן בְּיָד.**

מבררת הגמרא: בְּמַאי קָמְיפַלְגִי - במה נחלקו בית שמאי ובית הלל. **מבארת הגמרא: בֵּית הַלֵּל סָבְרִי אִסּוּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּשֻׁלְחָן עִם הָאָרֶץ,** וכיון שמשתמש בשמש תלמיד חכם, יודע השמש שאסור להפסיד את האוכלים, ואין לחשוש שיניח פירורים שיש בהם כזית וימאסו ממי הנטילה, **וּבֵית שַׁמַּאי סָבְרֵי מוּתָּר לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּשֻׁלְחָן עִם הָאָרֶץ**[לד], ושמש עם הארץ אינו מקפיד לפנות מאכלים שיש בהם כזית, ויש לחשוש שאותם שיירי מאכל יפסדו מחמת מים אחרונים שינתנו עליהם[לה].

אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בַּר חֲנִינָא אָמַר רַב הוּנָא, כְּכוּתָיֵיהּ פְּרִקְיָן - בכל המחלוקות המוזכרות בפרק שלנו, **הֲלָכָה כְּבֵית שַׁמַּאי**[לו], **בַּר מֵהָא** - חוץ ממחלוקת זו[לז], **דְּבמחלוקת זו הֲלָכָה כְּבֵית שַׁמַּאי** שצריך לכבד את הבית לפני נטילת מים אחרונים[לח].

וְרַבִּי אוֹשַׁעְיָא מָתְנֵי אִיפְּכָא - שנה במשנתנו את המחלוקת הזו באופן הפוך, שבית הלל הם שאמרו שיש לכבד את הבית לפני נטילת מים אחרונים, לבושת את האוכלים מפני שנראה כבועט בטובה שהשפיע הקדוש ברוך הוא בעולם. ראה רש"י במסכת תענית (כ: ד"ה אין) ואיזה זה הוא במאכלים בשיעור כזית, כמבואר להלן בגמרא. ל. **רש"י** (ד"ה מספקין). והראב"ד (סה"ד ממכתם ד"ה בס"ת) מכנניון), והרשב"א (ד"ה מומר) בשם גאון פירשו, שהחשש הוא, שלאחר שיטול השמש מים אחרונים יתעצל מללקט את הפירורים הגדולים שיש בהם כזית, ויעבור עליהם ויפסדו. לא. **אבל** בית הלל שאמרו שנוטלים את הידים תחילה, אין כוונתם שיש לעשות כן בדווקא, אלא שאפשר לעשות כן, ולשיטתם יכולים גם לכבד את הבית תחילה וכדברי בית שמאי, שנות אליהו (ס"ח מ"ר), רש"ש (ד"ה ס"ל). אבל הב"ח מחק את דברי הגמרא אלו 'אבל' וכו' משום פירורין', ומשום שדברים שמצוי מיתורים שכן כבר בייארה בברייתא. לב. **מלשון** זו משמע שאין זה מוכרח שיהיה השמש תלמיד חכם. וצריך ביאור שהרי להלן מבואר שטעמם של בית הלל הוא משום שבהכרח השמש הוא תלמיד חכם, שאסור להשתמש בשמש עם הארץ. וראה במסכת בכורים (פ"ג מ"ט) שכתב, שהגר"א גרס את דברי התוספתא באופן שיהיה משמע שלעולם השמש הוא תלמיד חכם. ולייישב את הגירסא שלפנינו ראה את המובא מהנמוקי הגרי"ב (נג:: ד"ה בס"ת) להלן בהערה על דברי הגמרא 'מותר להשתמש בשמש עם הארץ'. לג. **אמנם** אף שאין בהם איסור מן הדין, מכל מקום מבואר במסכת חולין (קה:) שאיבודם מביא לידי עניות. תוספות (ד"ה מיתזון), לפירוש הרשב"א (ד"ה מותר, והר"ח במכתם בשל עני דתניא בהכותים ומפסיד שם מלחלוך) (נג:: ד"ה בס"ת) כתבו, שאמרו שמגונו טמא (מנגיס פ"ב מ"ח). לה. **בתוספות** (ד"ה כל) הביאו גירסא נוספת וכתבו שזו הגירסא שהיתה לפני רש"י, ולפי גירסא זו כך אמרו בית הלל לבית שמאי, אפילו לשיטתכם שאסור להשתמש בשלחן שהוא שני לטומאה גזירה משום אוכלי תרומה, אפילו כך 'הא עדיפא' וכו', עדיף להניח המפה על הכסת אף שאולי יטמאו הידים, מאשר להניחה על השלחן ואולי יטמאו האוכלים. והקשו התוספות שלגירסא זו לא מובן מה שאומרת הגמרא שיש חשש שיטמאו האוכלים, הלא לפי בית שמאי אסור להשתמש בשלחן טמא. וכתבו התוספות שרש"י (ד"ה בס"ת) דחק ליישב זאת במה שאמר שהחשש הוא משום יאוש מקרה שישתמשו בשלחן שהוא שני לטומאה. וכתבו עוד התוספות, שלפי הגירסא שלפנינו, מה שאמרו בית הלל 'דבר אחר', אין כוונתם לומר טעם נוסף לחלוק על בית שמאי, אלא זה הסבר לסברת עצמם. אבל לפי הגירסא שהביאו התוספות, כוונת בית הלל באומרם 'דבר אחר', היא לומר טעם נוסף לחלוק על בית שמאי. והרש"ש (בתוספות ד"ה בס"ת) נטה לפרש בגירסא שהביאו התוספות, משום שלפי הגירסא שלפנינו, לא מובנת הקושיא 'מאי שנא' וכו', והרי בדאי עדיף להניחה על השלחן מאשר רק לטומאת הידים, מאשר להניחה על השלחן שיש מחמתו חשש גם לידים ולאוכלים. כח. **בגמ'** אם אכלו את הקרקע מטאטאים אותה, ואם על השלחן מנקים אותו. רש"י (נג:: ד"ה מכנניון). כט. **אסור** להפסיד או

כג. **רש"י** (במס כ. ד"ה שמאי). כד. **בתוספתא** (סט) הדברים מובאים באופן אחר, בתחילה מובאים דברי בית שמאי שאין להניח המפה על הכסת, ועל זה אמרו בית הלל שאין לחשוש לטומאת הידים מחמת המשקים שבמפה שנטמאו מהכסת. משום ש'ספק משקים לידים טהורי' [כלומר, טומאת הכסת היא ספק, שהרי שמא הכסת טהורה, ואם כן גם טומאת המשקים שבמפה היא בספק, ולא גזרו חכמים טומאה על הידים מחמת משקים אלו שהם ספק טמאים. מנחת ביכורים (שם)]. ואחרי כן מובאים בתוספתא דברי בית הלל 'דבר אחר', אין נטילה לחולין מן התורה, אלא מקנח ידיו במפה ומניחה על הכסת, שאם אתה אומר על השלחן, שמא יטמאו משקין שבמפה מחמת השלחן ויחזרו ויטמאו את האוכלין'. כה. **צריך** ביאור, והלא אף אם היו אומרים להניחה על השולחן, לא היתה מרעילה תקנתם לגבי החשש לטומאת הידים, שהרי משקים שבמפה יקבלו טומאה מהשלחן ויחזרו ויטמאו את הידים כאשר יקנח בה ידיו בזמן הסעודה. וביאר רא"מ הורוויץ (ד"ה וכ"ת), שהקושיא היא מדוע לא עשו תקנה אחרת שתועיל בין לידים ובין לאוכלים [צריך ביאור כיצד יבאר את שתובתם, דאמנם יש להעדיף לעשות תקנה לאוכלים, אך עדיין אין הקושיא מתורצת מדוע לא עשו תקנה אחרת שתועיל לשניהם]. והמאירי (ד"ה ומפני המפה) הביא את דברי הרמב"ם (פרוש המשניות פ"ח מ"ב) שפירש בדברי בית שמאי שמפה היא ירועה שפורס אותה על השלחן, ופירש המאירי בדבריו שעשויה לסדר עליה את המאכלים, ושלא כרש"י (נג: ד"ה ומניחה) שפירש שמשתמשים בה במשך הסעודה לקנח את ידיו. ועל פי דברי הרמב"ם ביאר המאירי שלבית הלל אין חשש לטומאת ידים מחמת משקים שבמפה שנטמאו מהשלחן, משום שאין דרך לקנח ידיו במפה המפורסת על השלחן. כו. **שכן** מתחורה יש טומאה רק על כל גופו של אדם. ריטב"א (ד"ה ומיהו). מה שנקטה הגמרא 'חולין' זה לא בדווקא, שהרי אף נטילת הידים לתרומה היא מדרבנן, שגזרו רבנן טומאה על הידים לעשותן שניות, ומן התורה לא מצינו טומאה לידים בלבד, אלא משום שהגמרא עסקה בחשש טומאה לחולין, נקטה הגמרא חולין. תוספות יו"ט (פ"ב מ"ג). כז. **רע"ב** (פ"ב מ"ג). כלומר, אמנם באופן זה שהשלחן שני, הטומאה שיטמאו בה האוכלים היא מדרבנן, מכל מקום כיון ששייכת באוכלים טומאה מהתורה, סוברים בית הלל שיש להעדיף לעשות תקנה לאוכלים, מאשר לעשות תקנה לטומאת ידים, שלא שייכת בהם טומאה מהתורה. אף שגם בית הלל עשו תקנה מחשש לטומאת ידים, כמבואר לעיל (ע"ח), שמחמת כן אמרו מוקנים את הכוס ואחר כך נוטלים לידים, כאן שהתקנה עבור הידים תרחה את התקנה עבור האוכלים, סברו בית הלל שהתקנה לאוכלים עדיפה. ריטב"א (ד"ה ומיהו). ביארנו את הסוגיא על פי הגירסא שלפנינו. אך התוספות (ד"ה וכ"ת) הביאו גירסא נוספת וכתבו שזו הגירסא שהיתה לפני רש"י, ולפי גירסא זו כך אמרו בית הלל לבית שמאי, אפילו לשיטתכם שאסור להשתמש בשלחן שהוא שני לטומאה גזירה משום אוכלי תרומה, אפילו כך 'הא עדיפא' וכו', עדיף להניח המפה על הכסת אף שאולי יטמאו הידים, מאשר להניחה על השלחן ואולי יטמאו האוכלים. והקשו התוספות שלגירסא זו לא מובן מה שאומרת הגמרא שיש חשש שיטמאו האוכלים, הלא לפי בית שמאי אסור להשתמש בשלחן טמא. וכתבו התוספות שרש"י (ד"ה בס"ת) דחק ליישב זאת במה שאמר שהחשש הוא משום יאוש מקרה שישתמשו בשלחן שהוא שני לטומאה. וכתבו עוד התוספות, שלפי הגירסא שלפנינו, מה שאמרו בית הלל 'דבר אחר', אין כוונתם לומר טעם נוסף לחלוק על בית שמאי, אלא זה הסבר לסברת עצמם. אבל לפי הגירסא שהביאו התוספות, כוונת בית הלל באומרם 'דבר אחר', היא לומר טעם נוסף לחלוק על בית שמאי. והרש"ש (בתוספות ד"ה בס"ת) נטה לפרש בגירסא שהביאו התוספות, משום שלפי הגירסא שלפנינו, לא מובנת הקושיא 'מאי שנא' וכו', והרי בדאי עדיף להניחה על השלחן מאשר רק לטומאת הידים, מאשר להניחה על השלחן שיש מחמתו חשש גם לידים ולאוכלים. כח. **בגמ'** אם אכלו את הקרקע מטאטאים אותה, ואם על השלחן מנקים אותו. רש"י (נג:: ד"ה מכנניון). כט. **אסור** להפסיד או

ובית שמאי אמרו שיש ליטול הידים תחילה, **וּבְהָא נָמֵי** - ואם כן גם במחלוקת זו נפסקה **הֲלָכָה כְּבֵית הillel**, שיש לכבד את הבית לפני נטילת מים אחרונים.

★

שנינו במשנה לגבי סדר ברכות ההבדלה: בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים נר וְמָזוֹן וכו' - בשמים והבדלה, ובית הלל אומרים נר ובשמים מזון והבדלה[לח]. מבואר בדברי המשנה שלפי כולם ברכת הנר קודמת לברכת הבשמים. **הגמרא מביאה מעשה שמנו יתבאר שהדבר שנוי במחלוקת: רַב הוּנָא בַּר יְהוּדָה אֵיקְלַע לְבֵי רָבָא** - הזדמן לביתו של רבא במוצאי שבת, **חֲזָיֵיהּ דְּקָרֵיךְ אַבְּשָׂמִים בְּרֵישָׁא** - ראה שרבא בירך על הבשמים תחילה ואחר כך בירך על הנר. **אָמַר לֵיהּ** - אמר רב הונא בר יהודה לרבא, **מִכְּדֵי בֵּית שַׁמַּאי וּבֵית הillel אַמְאוֹר לָא פְּלִיגִי** - על ברכת הנר אינם חולקים שהיא ראשונה, **(דתניא)[דְּתַנְיָא]** - שכן שנינו במשנתנו, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים נר וְמָזוֹן בְּשָׂמִים וְהַבְדָּלָה וּבֵית הillel אוֹמְרִים נר וּבְשָׂמִים מָזוֹן וְהַבְדָּלָה**. הרי שבין לבית שמאי ובין לבית הלל ברכת הנר היא ראשונה, אם כן מדוע בירכת על הבשמים תחילה.

עָנֵי רַבָּא בַּתְרֵיהּ - ענה רבא אחריו, כלומר הסביר לו רבא, שמשנה זו, **דְּבֵי רַבִּי מֵאִיר** היא[ט], **אֲבָל** שנינו בתוספתא (פ"ב הל"ט) **שֶׁרַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר לֹא נֶהֱקְקוּ בֵּית שַׁמַּאי וּבֵית הillel עַל** ברכת **הַמָּזוֹן שֶׁהוּא בָּתְחִלָּה**[מא], וכן לא נחלקו **עַל** ברכת **הַבְדָּלָה שֶׁהִיא בְּסוֹף, עַל מָה נֶחְלְקוּ, עַל** ברכת **הַמָּאוֹר** [-הנר] **וְעַל** ברכת **הַבְּשָׂמִים, שֶׁבֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים** מברך **עַל הַמָּאוֹר וְאַחַר כָּךְ** מברך **עַל הַבְּשָׂמִים, וּבֵית הillel אוֹמְרִים** מברך **עַל הַבְּשָׂמִים וְאַחַר כָּךְ** מברך **עַל הַמָּאוֹר**[מב]. **וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, נֶהֶגוּ הָעָם כְּבֵית הillel אֲלִיבָּא** [-לפי שיטתם] **דְּרַבִּי יְהוּדָה** שיש לברך על הבשמים ואחר כך על הנר, ולא כפי ששנינו בשמם במשנתנו[מג]. ועל פי דברי רבי יוחנן מובן מדוע יש לברך על הבשמים בתחילה[מד].

★

שנינו במשנה לגבי נוסח ברכת הנר בהבדלה: בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים שֶׁבָּרָא כו' מאור האש, ובית הלל אומרים בורא מאורי האש. **הגמרא מבארת את מחלוקתם: אָמַר רָבָא, בְּלָשׁוֹן 'בָּרָא' כּוּלֵּי עָלְמָא לָא פְּלִיגִי דְּבָרָא מַשְׁמַע.** כלומר, לפי כולם 'ברא' משמעותו לשון עבר, והוא נוסח נכון, משום שברכת הנר היא ברכה על בריאת האור שנברא במעשה בראשית במוצאי השבת הראשונה[מה], ואם כן נכון לאומרה בלשון עבר. **כִּי פְּלִיגִי** - ומחלוקתם היא רק **בְּלָשׁוֹן 'בּוֹרֵא'**, **דְּבֵית שַׁמַּאי סָבְרִי** שהלשון **'בּוֹרֵא'**, משמעותו **הֲוֶוֶה קָמְבָרֵא** [-שעתיד לברוא], כלומר שברוא אותו תמיד, ובברכת ההבדלה לא נכון לומר לשון זו, משום שבהבדלה יש לברך על האור שכבר נברא במעשה בראשית[מו], **וּבֵית הillel סָבְרִי** שהלשון **'בּוֹרֵא' נָמֵי דְּבָרָא מַשְׁמַע** - גם היא משמעותה לשון עבר, ונכון לאומרה על בריאת מעשה בראשית[מז].

רב יוסף מקשה על דברי רבא, וְהוֹלֵךְ עָלָיו: מָתִיב רַב יוֹסֵף - מקשה על דברי רבא, כיצד אתה אומר שלפי בית שמאי 'בורא' הוא לשון עתיד, והלא נאמר (ישעיה מה ז), **'יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ'** וכן נאמר (עמוס ד יג) **'יוֹצֵר הָרִים וּבוֹרֵא רוּחַ'** וכן נאמר (ישעיה מג א) **'בּוֹרַאֲךָ יַעֲקֹב וְיֹצֶרְךָ יִשְׂרָאֵל'**, ופסוקים אלו עוסקים במעשה בראשית שהיה בעבר, אם כן מוכח מפסוקים אלו שהלשון 'בורא' בודאי לפי כולם משמעותו אף לשון עבר[מח].

אֶלָּא אָמַר רַב יוֹסֵף, בְּלָשׁוֹן 'בָּרָא' וּבלשון 'בּוֹרֵא' כּוּלֵּי עָלְמָא לָא פְּלִיגִי דְּבָרָא מַשְׁמַע - אין מחלוקת ששתי הלשונות משמעותן לשון עבר, ונכון לאומרם בברכת הנר[מט], **כִּי פְּלִיגִי** - ומחלוקתם היא רק **בְּלָשׁוֹן 'מְאוֹרֵי', דְּבֵית שַׁמַּאי סָבְרִי חֲדָא נְהוֹרָא אִיכָּא בְּנוּרָא** - שלהבת אחת יש בנר[נ], ויש לומר עליו לשון יחיד בורא 'מאור' האש, **וּבֵית הillel סָבְרִי, טוּבָא נְהוֹרֵי אִיכָּא בְּנוּרָא** - הרבה אורות יש בנר [כלומר השלהבת בכמה גוונים, אדומה לבנה וירוקה[נא]], ויש לומר עליו לשון רבים בורא 'מאורי' האש[נב].

הגמרא מביאה בריימתא המסייעת לרב יוסף: תָּנְיָא נָמֵי הָכִי - בברייתא גם שנינו כך, שהמחלוקת שלהם היא לגבי לשון 'מאור' ו'מאורי', שכן שנינו בברייתא, **אֲמָרוּ לָהֶם בֵּית הillel לְבֵית שַׁמַּאי, הֲרֵבָּה מְאוֹרוֹת יֵשׁ בָּאוּר** - כמה גוונים יש בשלהבת. ומכך שתשובת בית הלל לבית שמאי היתה מענין כמות המאורות שיש בנר, מוכח שבאו לחלוק על הלשון 'מאור' שאין ראוי לאומרה, אלא צריך לומר 'מאורי' כיון שיש כמה מאורות בנר.

★

שנינו במשנה: אֵין מְבָרְכִין כו' לא על הנר ולא על הבשמים של נכרים. **שואלת הגמרא: בָּשְׂמָא נָר** - בנר של גוי מובן הדין שאין לברך עליו, **מַשּׁוּם דְּלָא שָׁכְתָּ** - שלא שבת מלאכת עבירה בשבת, שכן הנכרי השתמש באורו בשבת לצורך מלאכה האסורה בשבת[נג], ולכן נפסל לברכה כמבואר בברייתא להלן בסמוך[נד], **אֶלָּא בְּשָׂמִים** - אבל בשמים של נכרים, **מַאי טַעְמָא לָא** - מה הטעם שאין לברך עליהם.

משיבה הגמרא: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, הָכָא - כאן במשנתנו **בְּמֻסְבָּת עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים עֲסָקִינַן** - מדובר בבשמים הבאים מסעודה שהסבו בה גויים, ולכן אין מברכים עליהם **מִפְּנֵי שֶׁפָּתָם מְסַבַּת עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים לַעֲבוֹדָה זָרָה הִיא.** שברך כלל מביאים למסיבה את העבודה זרה שלהם[נה], ובשמים אלו הביאו לכבודה למסיבה, ונאסרו בהנאה משום ששימשו לעבודה זרה[נו], ודבר האסור אין מברכים עליו[נז].

מקשה הגמרא: כיצד אפשר לפרש שהאיסור הוא מטעם עבודה זרה, **הָא מְדַקְתָנֵי סֵיפָא** - והרי מכך ששנינו בהמשך המשנה, **'אֵין מְבָרְכִין לֹא עַל הַנֵּר וְלֹא עַל הַבְּשָׂמִים שֶׁל עַבּוּדָה זָרָה', מַכְלָל דִּרְאשָׁא לָאו בַּעֲבוֹדָה זָרָה עֲסָקִינַן** - משמע שהאיסור בנר של נכרים אינו מטעם עבודה זרה, שהרי אם ברישא הטעם הוא מפני עבודה זרה מדוע חוזרת המשנה בסיפא על הדין של בשמים של עבודה זרה.

משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי חֲנִינָא מְסוּרָא, מָה טַּעַם קָאָמַר - הסיפא באה לפרש את הטעם של הרישא, **מָה טַּעַם אֵין מְבָרְכִין לֹא עַל הַנֵּר וְלֹא עַל הַבְּשָׂמִים שֶׁל עַבּוּדָה זָרָה**, ראין מברכים לא על הנר ולא על הבשמים של עבודה זרה, דהיינו, שבסיפא מבאר התנא מהו הטעם שנר ובשמים הבאים ממסיבתם של גויים אסורים לברך עליהם[נח].

הגמרא דנה בענין האיסור לברך על נר שלא שבת: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **אוּר** [-אש] **שֶׁשָּׁבַת** ממלאכה בשבת **מְבָרְכִין עָלָיו.** בהבדלה, **וְשֶׁלֹּא שָׁבַת אֵין מְבָרְכִין עָלָיו. מבררת הגמרא: (מַאי שָׁבַת) וּמַאי לֹא שָׁבַת,** כלומר מהו כוונת החילוק בין אור ששבת לאור שלא שבת.

לח. **ביאור** מחלוקתם דאה במשנה לעיל (נב:). לט. **תוקן** על פי הגליון (הנאש ויומם). נ. **שכן** כלל בידינו שסתם משנה רבי מאיר היא. רשב"ם (מסמיס קנ. ד"ה זו). נא. **ביון** שגמר סעודתו והתחיל בברכת המזון, יש לו לברך מיד, משום שאין מעבירין על המצוות. רשב"ם (מסמיס קנ. ד"ה מן). נב. **מחלוקתם** היא בסברא, בית שמאי סברו שיש להקדים את ברכת הנר משום שהנאים מאורו מיד, ובית הלל סברו שיש להקדים את ברכת הבשמים משום שיש בהם ככוד לשבת, שבאים כדי ליישב את הנפש מהטלטלת הנשמה יתירה שהיתה בשבת. ריטב"א (ד"ה ומ"ש מקנ). והראב"ד פירש (סה"ד מ"ג). נג. **ואף** שרבי יוחנן אמר "הלכה כסתם משנה", כמובא בכמה מקומות בש"ס, צריך לומר שרבי יוחנן לא גרס את משנתנו בסתם, אלא לפי גירסתו מוכח במשנתנו שאלו הם דברי רבי מאיר. או שמא היה לפניו משנה אחרת השנויה בסתם כדברי רבי יהודה, ולכן לא היה מוכרח להכריע כמשנתנו. תוספות הרא"ש (ד"ה ת"ש). ביאור נוסף ראה בצל"ח (ד"ה ומ"ב). נד. **ואף** שבעיבורו (מכ. מבואר שכאשר נפסקה הלכה בשלון 'נהגו' בדבר שאין מוחים בידו מי שנוהג כן אך אין מורים כן לכתחילה, היינו משום ששם נחלקו אמוראים באיזה לשון להכריע את ההלכה האם בלשון 'הלכה' או בלשון 'נהגו', ומשמע שהאמורא שנקט לשון 'נהגו' בא למעט שאין לנהוג כן לכתחילה, אבל בסוגייתנו שנקט רבי יוחנן בלשון 'נהגו' ואין מי שחולק עליו, משמעות הדבר הוא שאפשר לנהוג כן אף לכתחילה. תוספות (ד"ה ונהגו). נה. **כבבואר** בפסחים (ל:), שכמוצאי שבת נתן הקב"ה דעה באדם הראשון והביא שני אבנים וטחנם וריצא מהם אור. נו. **ומה** שבכמה ברכות הנהנים אנו אומרים 'בורא' כגון 'בורא פרי העץ', הוא משום שאנו מודים בזה על בריאת הפירות שבכל שנה ושנה, אבל בברכת הבדלה אנו מודים על עיקר בריאתו. ריטב"א (ד"ה ומ"ש מקנ). נז. **ואף** שלשון 'ברא' היא טובה לפי כולם, מכל מקום סוברים בית הלל שיש להעדיף לברך בלשון 'בורא' מכיון שמצינו בלשון הפסוק [שיובא להלן בגמרא] שנאמר 'יוצר אור ובורא חושך' ותיבת 'בורא' חוזרת אף על האור. ואף שבמקומות רבים נאמר בתורה 'ברא', מכל מקום לגבי האור נאמר 'בורא'. תוספות (ד"ה ת"ש). עי' ביאור הרש"ש בבריכתה. ועיין עוד במהרי"ץ חיות (מתוספות שם) שביאר באופן נוסף על פי דברי הרא"ש בפסחים (פ"ק מ"ו), שמצינו בברכות (נא:) שיש לאדם לברך באופן שמתוך ברכותיו יהיה ניכר שהוא תלמיד חכם, ואף כאן מתוך שאומר 'בורא' יהיה ניכר שיודע שאף 'בורא' משמעותו לשון עבר. מח. **הקשה** האורב חיים (ד"ה כי) וכי רבא לא ידע פסוקים אלו. ותירץ, שרבא סבר שאין להוכיח מפסוקים לענין נוסח הברכה, משום שהפסוקים נאמרו בלשון הכוללת לשון הווה כדי ללמד שכל רגע ורגע הקב"ה מחדש מעשה בראשית, וכמו שנאמר 'לעושה אורים גדולים, ואילו בברכה יש לנקוט לשון יותר מבוררת, וכיון שהברכה היא על האור שנברא במעשה בראשית, יש לנקוט בה רק לשון עבר. מט. **ובה** שנקטו אלו בלשון 'ברא' ואלו בלשון 'בורא' כל אחד נקט כפי הלשון שהיה רגיל בו. תוספות הרא"ש (ד"ה ת"ש מהנ"ל). וראה עוד בהערה להלן במובא בשם השנות אליהו. נ. **מאירי** (ד"ה ומתניתין הסתם). נא. **רש"י** (ד"ה מהנ"ל). שראש השלהבת מאיר בלובן ושיפוליו בצבע תכלת [כלומר ירקרק] וגחלתו באודם. מאירי (שם). והראב"ד פירש (סה"ד בית"ש ד"ה כי). שהרבה משמשין בו לאורה ולחימום ולבישול. נב. **ראה** בשנות אליהו (ס"ק מ"ח) שביאר את מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל, שלבית שמאי מברכים על בריאת יסוד האש וביסודה הוא גוון אחד, ועל כן מברכים 'מאור האש' בלשון יחיד, אמנם בית הלל סוברים שמברכים אנו אף על האש שבימינו שאנו מוציאים תמיד, ובאש זו יש כמה גוונים, ועל כן מברכים 'מאורי' בלשון רבים, ומטעם זה מברכים בלשון 'בורא' שכן בלשון זו יש במשמעות אף לשון הווה, ומכיון שאנו מברכים על השבר ועל ההווה יש לברך בלשון זו. ביאור נוסף ראה בבן יהוידע (ד"ה ת"ש). נג. **רש"י** (ד"ה משום). ואף שאין אנו יודעים שעשה בו מלאכה, אנו תולים שכן היה. משנה ברורה (סי' רסג ס"ק יט) על פי הב"ח, ועי"ש בשער הציון (ס"ק יח) שהוכיח כן מהגמרא לקמן (נג.). נד. **ואף** שלגוי מותר להדליק אור בשבת לעשות לאורו מלאכות, מכל מקום נקרא הנר 'נר שלא שבת', משום שאילו היה ישראל עושה מה שעשה הגוי היה זה מלאכת איסור. רא"ש (שו"ת, כלל כג סי' ט). נה. **תוספות** הרא"ש (ד"ה ת"ש מהנ"ל). נו. **שנאמר** (דברים יג יח) 'ולא ידבק בידך מאומה מן החרם'. רמב"ן (שמות ממעמדות, ס"ע מ"ז). בפשטות משמע שהוא איסור מהתורה, אך עיין בביאור הלכה (סי' רי"ז ס"ב ד"ה ויש) שהסתפק שמא איסור הנאה מן הריחת הוא רק מדרבנן. נז. **משמע** מדברי הגמרא שלא נאסר לברך על הבשמים אלא כשהגיעו מסיבתם של גויים אבל בכל בשמים של גויים רשאי לברך עליהם. וכן כתב הרמב"ם (מהלכות ס"ע פ"ח ה"ט), אך כתב הבית יוסף (סי' רי"ז ד"ה ואין) שמדברי הרי"ף משמע שאף כל בשמים של גויים נאסרו לברך עליהם. וכתב [על פי דברי המגיד משנה (שבת פכ"ג הכ"ה)], שהיתה לרי"ף גירסא אחרת בגמרא, שלא גרס 'הכא במאי עסקינן במסיבתה של גויים'. וכן כתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה ואין) שאף בשמים של גויים העומדים למכירה אסורים בהנאה, משום שמן הסתם עומדים להימכר למסיבת עבודה זרה. אמנם ראה בט"ז (סי' רפ"ו סק"ט) שנחלק על הבית יוסף בביאור שיטת הרי"ף.

אִי נָיְמָא - אם נאמר שהכוונה **שֶׁלֹּא שָׁבַת מֵחֲמַת מְלָאכָה, וְאִפִּיּוּ מִמְּלָאכָה דְּהֶתֵּירָא**, כגון נר שהודלק לצורך חולה וכדומה, יהיה קשה על כך, **וְהָתַנְיָא** - הרי שנינו בברייתא, **אוֹר** שהודלק לצורכם **שֶׁל חַיָּה** [-יולדת] **וְשֶׁל חוֹלֶה**, שיש בהם סכנה ומותר לחלל עבורם את השבת, **מְבָרְכִין עָלָיו** בהבדלה[א]. אם כן לא יתכן לפרש ש'לא שבת' היינו שלא שבת ממלאכה שנעשתה בהיתר[ב].

מבארת הגמרא: אלא **אֲמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, מַאי שָׁבַת** - מהו ששנינו בברייתא 'נר ששבת', היינו **שֶׁעָשָׂת מַחֲמַת מְלָאכֶת עֲבוֹדָה**, כלומר, שלא נעשתה בו מלאכה האסורה בשבת.

מביאה הגמרא סיוע לביאור זה: תָּנָיָא נָמֵי הָכִי - אף בברייתא שנינו כך, **עֲשָׂשִׁית**[ג] **שֶׁהוֹדְלְקָה** מערב שבת **וְהָיְתָה דוֹלֶקֶת כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ, לְמוֹצָאֵי שַׁבָּת מְבָרְכִין עָלֶיהָ** - מותר לברך עליה בהבדלה[ד]. מבואר בברייתא, שכיון שלא הודלקה בשבת, דהיינו שלא נעשתה בה עבירה, היא נחשבת 'אור ששבת' ומותר לברך עליה[ה].

הגמרא דנה האם ניתן לברך על נר שהודלק לאחר השבת מנר שהיה דולק בשבת: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **נֵרֵי שֶׁהִדְלִיק** נר במוצאי שבת **מִנֵּר** של **יִשְׂרָאֵל** שדלק בשבת, **וְכֵן יִשְׂרָאֵל שֶׁהִדְלִיק** נר **מִנֵּר** של **נָכְרִי** שדלק בשבת, **מְבָרְכִין עָלָיו** בהבדלה. אבל **נָכְרִי** שהדליק נר במוצאי שבת **מִנֵּר** של **נָכְרִי** שדלק בשבת, **אֵין מְבָרְכִין עָלָיו** בהבדלה.

שואלת הגמרא: מַאי שְׁנָא נָכְרֵי מִנָּכְרֵי דְּלָא - מדוע השתנה דינו של נר שהדליק נכרי מנכרי, שאין לברך עליו, בודאי הוא **מִשּׁוּם דְּהנר** של הנכרי הראשון **לָא שָׁבַת** ממלאכת עבירה בשבת, **אִי הָכִי** - אם כך, בנר שהדליק **יִשְׂרָאֵל מִנָּכְרִי נָמֵי** - גם בו צריך להיות הדין שאין לברך עליו, משום שהנר של הנכרי **הָא** [-הרי] **לָא שָׁבַת**, ומדוע באופן זה שנינו בברייתא שמותר לברך עליו.

מביאה הגמרא אפשרות ליישב: וְכִי תֵּימָא - ואם תרצה לומר, שהטעם שמותר לברך על נר שהישראל מדליק מהגוי, משום **דְּהַהוּא אִימּוֹרָא אַזַּל לֵיהּ** - האור שנולד באיסור והיה אסור לברך עליו הלך לו, כלומר שכל רגע ורגע שהלהבת שדולקת הולכת לה, **וְהָא** - ואור זה שעתה לפנינו **אַחֲרִינָא הוּא** - הוא אור אחר, **וּבֵידא דְּיִשְׂרָאֵל קָא מִתְיַלְּדָא** - וביד הישראל נולד במוצאי שבת בהיתר, ולכן מותר לברך עליו! **דוחה הגמרא: אֶלָּא הָא דְּתָנְיָא** - והלא אם תאמר כן יש להקשות על מה ששנינו בברייתא, **הַמּוֹצִיא שֶׁלַּחֲבֵרוֹ** [-רק אש, בלא גחלת ובלא כלי!] מרשות היחיד **לָרְשׁוּת הָרַבִּים** בשבת, **חַיָּיב** על כך משום הוצאה מרשות לרשות[ו]. ולכאורה **אֲמַאי חַיָּיב** - מדוע חייב בו הוצאה זו, והרי **מַה שֶּׁעָקַר לֹא הִנִּיחַ וּמַה שֶּׁהִנִּיחַ לֹא עָקַר**. כלומר, כדי להתחייב בהוצאה מרשות לרשות הרי צריך 'עקירה והנחה', דהיינו, עקירת החפץ מרשות שמונח בה, והנחת החפץ ברשות השניה, ואם תרצה לומר שבכל רגע השלהבת מתחדשת וזאת שדלקה הלכה לה, מדוע חייב על הוצאת שלהבת בשבת, והרי השלהבת שעקר הלכה לה, והשלהבת שהניח היא שלהבת אחרת שנולדה לאחר העקירה. ומכיון ששנינו שחייב על הוצאת שלהבת, בהכרח שאין אנו דנים את השלהבת הראשונה כאילו הלכה לה, וחוזרת הקושיא מדוע מותר לברך על נר שהדליק ישראל מנכרי[ז].

הגמרא מבארת באופן אחר מדוע מותר לברך על נר שהישראל מדליק מהגוי: אֶלָּא לְעוֹלָם דְּאִימּוֹרָא נָמֵי אִיתֵיהּ - באמת יש בשלהבת שהדליק הישראל גם מהשלהבת הראשונה [ולכן מתחייבים על כך לענין הוצאה בשבת], אך יש בה גם שלהבת חדשה, **וְכִי קָא מְבָרֵךְ** - ומה שמברך, **אַתּוֹסָפְתָּא דְּהֶתֵּירָא** שאם באותו הנר אנו דנים את השלהבת הראשונה כאילו עודה לפנינו, אף כאשר מדליקים ממנה נר אחר, והיא שלהבת לנר השני, יש לדון כאילו אותה שלהבת שהיתה בנר הראשון היא זאת שעברה לנר השני ועדיין היא לפנינו. י. **בגמ'** שמברך עליו סמוך לחשכה מיד. רש"י (ד"ה נמי) ובמאירי (ד"ה גוי). מבואר השיעור בזה, שכל זמן שעדיין לא נעשה ראש התפילה שחור, נחשב ל'עמוד הראשון'.

יא. **ואין** זה נחשב גזירה לגזירה, אלא הכל גזירה אחת היא, שגזרו חכמים על כל אש של נכרי כאשר היא ביד הנכרי [אבל אש של ישראל שהדליק ממנה נכרי, או אש של נכרי שהדליק ממנה ישראל לא גזרו] משום שראו שלולי זה לא תעמד הגזירה. תוספות (ד"ה נמי גוי). יב. **ביאר** חיד דוד (ד"ה שיש), שנקטה הברייתא חוץ לכרך, משום שאם היה זה בתוך הכרך מסתמא היה יכול לברר מהיכן האור.

יג. **הטעם** שבמחצה על מחצה יכול לברך, כתב המאירי (ד"ה שיש) בשם הראב"ד, משום שיש כאן שני ספיקות להתיר, שמא האש של ישראל, ואף אם היא של גוי שמא שבת מלאכת עבירה [ונמצא שיש רוב להתיר לברך]. והוסיף, שאין לומר שנאסור לברך משום שיש שני ספיקות לאסור, שמא האש של גוי, ואף אם היא של יהודי שמא הודלקה לכבוד ולא לאורה [וכפי המבואר להלן בגמרא שנר שהודלק לכבוד אין מברכים עליון], משום שאין זה מצוי שידליקו אש לכבוד, וכן משום שהאיסור לברך על נר שלא שבת הוא איסור דרבנן, וספק דרבנן לקולא. יד. **הגמרא** היתה יכולה ליישב הפוך, שדווקא ברוב ישראל מברך אבל במחצה על מחצה אינו מברך, והיסיפא היא בדווקא והרישא נשנתה אגב היסיפא, אך היה מסתבר לתרצן ליישב באופן שמוקל, משום שכל עיקר הדין שאין לברך על נר של גוי, הוא משום גזירה למבואר לעיל. אמרי נועם (גר"ח ד"ה ומיהו). טו. **אף** שלהלן (ע"ב) מבואר בגמרא שאין חובה לחזר אחר האור, מכל מקום כאשר ראה נר צריך לברר האם יכול לברך עליו, שאם לא כן נראה כמעלים עין מן המצוות. שפתי חכמים (ד"ה ולמ"ד). טז. **אין** הולכים כאן אחר הרוב כבברייתא הקודמת, שכן שם מדובר שלא היתה אפשרות לברר אם הוא של ישראל או של גוי, ועל כן הכריעה הברייתא שהולכים אחר הרוב, אך כאן מדובר שיכול לברר, ולכן אין סומכים בזה על הרוב. מחצית השקל (פ"ו סי' כמ"ג ס"ק י"ז).

א. **הטעם** שמברכים על נר של חולה, בראש"ש (פ"ח סי' ה) משמע, משום שאין זה נחשב שנעשתה בו מלאכת עבודה, כיון ש'מלאכת' היינו דבר שאסור לישראל לעשותו, אבל לצורך חולה שמותר, אין זה נחשב מלאכה. אבל בריטב"א (מלבים פרטות פ"ח סי"ט) משמע, שאף לצורך חולה זה נחשב מלאכה, אלא שלא אסרו לברך על נר זה, כדי שלא יהיה נראה שנעשתה המלאכה באיסור. ב. **ואין** נראה לחדש מחלוקת בין הברייתות בדין זה. ג. **כ"י** מזכוכית או קלף דק שמניחים את הנר בתוכו כדי שלא יכבה ברוח, ומשמש להאיר, על פי רש"י (לעיל כה: ד"ה מפשפש, ובכמה מד. ד"ה מפשפש). ועיין ביאור הלכה (סי' רמ ס"ק ו) שדן האם מותר לברך מבעד לזכוכית, או שצריך להוציאה מתוך הכלי כדי לראות את האש בעצמה. ד. **ונתחדש** בברייתא זו שאף שלא נבראה השלהבת הזו היום, ובכך אינה כעין אור הנר שבירך עליו אדם הראשון, מכל מקום אפשר לברך עליה. מאירי (ד"ה מפשפש). ה. **הקשה** הריטב"א (ד"ה מנין), מה הוסיפה הגמרא בהבאה בריייתא זו, הלא כבר התבאר בברייתא לעיל שמברכים על נר של חיה וחולה על אף שהדליקו אותו מבעוד יום מכיון שלא נעשתה בו מלאכת עבירה בשבת.

ו. **אמנם** לפי סברא זו היה צריך להיות מותר לברך אפילו על אותו הנר עצמו שנעשתה בו מלאכה בשבת, שכן לאחר ששהה זמן מועט שוב אין זה אותה השלהבת שדלקה בשבת, אך זה היה פשוט לגמרא שבאותו הנר יש לגזור לאוסרו [וכפי שיבואר להלן במסקנת הגמרא], אבל את הנר שהודלק ממנו מבינה הגמרא שיש להתיר. ריטב"א (ד"ה ומיהו). הגמרא היתה יכולה מיד להקשות שאם כן יהיה מותר אף נר שהדליק נכרי מנכרי [כמו שהקשתה להלן], אלא שהגמרא הפריכה להקשות על עצם הדין שלא יתכן לומר שהשלהבת שדלקה הלכה לה, וכדלהלן). תוספות (ד"ה ומיהו). ז. **בגמ'** שלקח תחיכת חרס שהם בה שיעור הנצרך כדי להתחייב עליו בהוצאה מרשות לרשות [ראה שבת (סב.) מהו השיעור הנצרך], ומשח אותו בשמן, והדליק אותו, ועל ידי כך נמצא שיש שלהבת בלי כלי ובלי גחלת. רש"י (ד"ה מתוך). ועיין בביצה (נט.) אופן נוסף. ח. **אפור** להוציא בשבת דבר מרשות היחיד לרשות הרבים, וכן מרשות הרבים לרשות היחיד. ראה שבת (כ.). ועיין שם בתוספות (ד"ה שמש) מנין למדים איסור זה. ט. **הגמרא** מבינה שאין חילוק בין השלהבת שבאותה הנר לבין השלהבת שבנר החדש,

דְּוַדַּאי גְּבָרֵי הוּא, שהרי ישראל מן הסתם לא היה ממהר לאחוז נר סמוך לחשכה[יד], ואינו צריך לטרוח לברוק שמא ישראל הוא. אבל כאשר האוחז את הנר הוא תִּינוֹק, אֵימָר - יתכן לומר שֶׁיִּשְׂרָאֵל הוּא, וְאַקְּרֵי וְנַקְּטִי - במקרה אחז נר מיד לאחר שקיעת החמה. וכיון שכן צריך לברר מהו התינוק, שאם יתברר שהוא ישראל יוכל לקיים את המצוה לברך עליו.

★

הדין הוא שרק אש שהודלקה כדי להאיר מברכים עליה ברכת מאורי האש ולא אם הודלקה לצורך אחר. הגמרא דנה בכמה אופנים בדין זה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָיָה מְהַלֵּךְ חוּץ לָבָרְךָ** [-חרן לעיר] **וְרָאָה אוֹר** [-אש]. **אִם עֶבֶד כְּפִי הַבְּשָׂרְךָ** - כמו האש שבפתח הכבשן[טו], שהיא אש גדולה העושה אור טוב, **מְבָרְךָ עֲלָיו**, שכן בודאי נעשתה אש זו כדי להאיר, **וְאִם לָאו** - אם אין האש גדולה כל כך, **אֵינוֹ מְבָרְךָ עֲלָיו**. שכן מן הסתם לא נעשתה כדי להאיר אלא רק לבישול וכדומה, ואין מברכים אלא על אש שנעשתה כדי להאיר[טז].

הגמרא מבארת מה הדין ברואה את האש של הכבשן עצמו. אומרת הגמרא: תָּנֵי חִדָּא - שנינו בברייתא אחת, **אוֹר שֶׁל כִּבְשָׁן מְבָרְכִין עָלָיו** ברכת מאורי האש בהבדלה, **וְתַנְיָא אִידָךְ** - ובברייתא אחרת שנינו, **אֵין מְבָרְכִין עָלָיו. מיישבת הגמרא את הסתירה בין הברייתות: לֹא קַשְׁיָא**, כלומר אין כאן סתירה, שכן **הָא בְּתְחִלָּה** - הברייתא שאסרה לברך עסקה בתחילת שריפת האבנים, שאז אין האש נעשית כדי להאיר אלא רק לצורך השריפה, **וְהָא לְבָסוֹף** - הברייתא שהתירה לברך עסקה לאחר שנשרפו כבר האבנים ברובן [כלומר, רוב כל אבן ואבן], שאז היו עושים אש גדולה מלמעלה כדי לסיים את השריפה, ובאש זו היו משתמשים אף כדי להאיר[יז].

הגמרא מבארת מה הדין ברואה אש של תנור או כיריים. אומרת הגמרא: תָּנֵי חִדָּא - שנינו בברייתא אחת, **אוֹר** [-אש] **שֶׁל תַּנּוּר וְשֶׁל כִּירַיִם**[כא] **מְבָרְכִין עָלָיו** ברכת מאורי האש בהבדלה, **וְתַנְיָא אִידָךְ** - ובברייתא אחרת שנינו, אור של תנור וכיריים **אֵין מְבָרְכִין עָלָיו. מיישבת הגמרא את הסתירה בין הברייתות: לֹא קַשְׁיָא**, כלומר אין כאן סתירה, **הָא בַּתְּחִלָּה** - הברייתא שאסרה לברך עסקה בתחילת הסקת התנור קודם שהכניסו לתוכו את הפת, שאש זו נעשית רק כדי לחמם את התנור ולאפות ולא כדי להאיר, **וְהָא לְבָסוֹף** - הברייתא שהתירה לברך עסקה לאחר שהוסק התנור והפת כבר בתוכו, שהיו מדליקים קסמים דקים בפתח התנור, כדי שהבל האש יעצור את חום התנור שלא יצא, ומשתמשים בו אף כדי להאיר, וכיון שנעשתה אף להאיר מברכים עליה[כב].

הגמרא מבארת מה הדין ברואה נר של בית הכנסת. אומרת הגמרא: תָּנֵי חִדָּא - שנינו בברייתא אחת, **אוֹר** [-נר] **שֶׁל בֵּית הַכְּנֶסֶת וְשֶׁל בֵּית הַמִּדְרָשׁ**[כג], כלומר הרואים אותו ממצאי השבת דלוק בבית הכנסת, **מְבָרְכִין עָלָיו** ברכת מאורי האש, **וְתַנְיָא אִידָךְ** - ובברייתא אחרת שנינו, **אֵין מְבָרְכִין עָלָיו. מיישבת הגמרא את הסתירה בין הברייתות: לֹא קַשְׁיָא**, כלומר אין כאן סתירה, **הָא דְּאִיכָּא אָדָם חָשׁוּב** - הברייתא שאסרה לברך עסקה בבית הכנסת, ובאופן זה מן הסתם הודלק הנר רק לכבודו ולא כדי להאיר, **וְהָא דְּלֵיכָּא אָדָם חָשׁוּב** - והברייתא שהתירה לברך, עסקה באופן שאין אדם חשוב בבית הכנסת, ובאופן זה בודאי הודלק הנר כדי להאיר[כד].

יישוב נוסף לסתירה בין הברייתות: וְאִי בָּעֵית אֵימָא - ואם תרצה אמור **הָא וְהָא**, כלומר שתי הברייתות עוסקות באופן **דְּאִיכָּא** [-אדם] **חָשׁוּב** - שיש שמש האוכל בבית הכנסת וכן יש שם אדם חשוב, **וְלֹא קַשְׁיָא, הָא דְּאִיכָּא חֶזְקָא** - הברייתא האוסרת לברך עסקה באופן שיש לבנה המאירה באופן שיכול השמש לאכול לאורה, ואם כן בודאי לא נעשה הנר להאיר עבורו שהרי אינו צריך לו, אלא נעשה רק לכבוד האדם חשוב, **וְהָא דְּלֵיכָּא חֶזְקָא** - והברייתא המתירה לברך עסקה באופן שאין אור הלבנה מאיר לשמש, ובודאי נעשה הנר אף להאיר לשמש ולכן מברכים עליו.

★

הגמרא מביאה מחלוקת מה יעשו הציבור כאשר בא להם הנר באמצע לימודם: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָיוּ יוֹשְׁבִין** כמה אנשים **בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ** ולומדים תורה, **וְהֵבִיאוּ אוֹר לְפָנֵיהֶם** לברך עליו ברכת הנר במוצאי שבת[כה], **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, כָּל אֶחָד מְבָרֵךְ לְעַצְמוֹ, וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים, אֶחָד מְבָרֵךְ לַכּוּלָּן**, כלומר אחד מברך בקול והשאר מקשיבים ועונים אמן לברכתו ויוצאים בה. **וְהִטְעִים שִׁיט לְעִשְׁתּוֹן כָּךְ: מְשׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יד כח) **'בְּרֹב עַם הַדְרַת מֶלֶךְ'** - בריבוי העם ניכר כבודו והדרו של המלך[כו], וכן במלכות שמים, כאשר רבים מקיימים מצוה ביחד יש בזה יותר כבוד שמים[כז].

הגמרא מבארת את טעמם של בית שמאי. מבררת הגמרא: בְּשֶׁלָּמָא בֵּית הִלֵּל - דברי בית הלל מובנים במה שאמרו שאחד מברך לכולם, שכן **מִקְרְשֵׁי טַעֲמָא** - פירשו את טעמם בברייתא, שהוא משום 'ברוב עם הדרת מלך', **אֶלָּא בֵּית שַׁמַּאי מַאי טַעֲמָא** - מה הטעם שאמרו שכל אחד ואחד יברך לעצמו.

משיבה הגמרא: בית שמאי **סָבְרֵי** [-סברו] שעדיף שכל אחד יברך לעצמו **מִפְּנֵי בְּטוּלֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ**, כלומר כדי למעט בביטול תורה. שאילו אחד מברך לכולם, מלבד שמתבטלים מלימודם בזמן שמיעת הברכה, עוד צריכים הם להתבטל מלימודם בכדי לענות אחריו 'אמן', ועל כן עדיף שכל אחד יברך לעצמו[כט].

הגמרא מביאה ברייתא לסייע לסכרא זו: תָּנְיָא נָמֵי הָכֵי - בברייתא גם שנינו כן, **שֶׁל בֵּית רַבָּן גַּמְלִיאֵל** [-בבית מדרשו], **לֹא הָיוּ אוֹמְרִים 'קַרְפֵּא'** [-ברכת 'אסותא' למתעטש][ל] **בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ מִפְּנֵי בְּטוּלֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ** - כדי שלא לבטל מלימודם. הרי שהקפידו על ביטול לימודם אפילו בתיבה אחת[לא].

★

יד. **ברש"י** (ד"ה נמלו) נראה שהכוונה לאחר שיצאה שבת, אלא שכל כך סמוך ליציאת השבת לא מסתבר שיהודי גדול יאחז נר. אך במאירי (ד"ה ואם) כתב שמדובר בבין השמשות. שהוא עדיין ספק שבת, ובודאי יהודי גדול לא אוחז נר בזמן זה, אמנם בקטן יש לנו לברר שמא הוא ישראל ואינו נזהר בבין השמשות. טו. **'כבשך'** הוא כינוי לתנור גדול שמתמשמש בו לייצר סיד [תהליך יצור הסיד נעשה על ידי שריפת אבן גיר באש חזקה מאד, לאחר השריפה נותרים בתנור 'רגבים', שאותם טוחנים לאבקה המכונה 'סיד חי'. כאשר מערבבים את הסיד החי עם מים נוצרת עיסה המכונה 'סיד כבוי'. כאשר הסיד הכבוי בא במגע עם האוויר הוא מתקשה ובכך משמש לבנייה]. ויש בו שני סוגי אש, בתחילה הבעירו בו אש כדי להתחיל את תהליך השריפה, ולבסוף עשו אש גדולה יותר לסיים את השריפה ובה היו משתמשים גם כדי להאיר. ביאורים נוספים ראה בהערה להלן. טז. **בביאור** הענין נראה, שזה ברור שאם היה רואה אש של נר היה רשאי לברך שהרי דרך להדליק נר כדי להאיר, אך כאן מדובר שהולך מחוץ לכרך ורואה אש גדולה, וכיון שאין דרך לעשות אש גדולה כדי להאיר אלא רק כדי לבשל וכדומה לכן אין מברכים עליה, אך מכיון שהיא כל כך גדולה עד שניכר שהיא האש שעושים בפי הכבשן, רשאי לברך עליה, משום שידוע שאת האש שבפי הכבשן עושים גם כדי להאיר. כ. **רש"י** (ד"ה בפתחלתא, בסוף) ולפי דבריו נמצא שאש שנעשית גם לשריפה וגם להאיר מברכים עליה שהרי האש שלבסוף, נעשית גם לסיים השריפה וגם להאיר. אבל תלמידי רבינו יונה (ד"ה לא קשיא) שהחילוק בין בתחילה לבסוף הוא, שבסוף השריפה אין האש עשויה אלא כדי לראות על ידה האם נגמרה שריפת האבנים. וזה לשיטתם שכתבו (ד"ה כל) שאין מברכים אלא על אש שעשוי להאיר בלבד. ביאור נוסף כתב הרשב"א (ד"ה ומי מגן) בשם רב האי גאון, שבהבדל בין בתחילה ולבסוף הוא, שבתחילת עדיין לא נאחז האש ברוב העצים, והאור אינו צלול מפני העשן, ולכן אין מברכים עליו, אבל לבסוף כאשר האש נאחזת היטב בעצים, האור צלול ואפשר לברך עליו. והמאירי (ד"ה ואם) הביא ביאור נוסף, שמדובר שראה את הכבשן בסמוך לשקיעה, ולפיכך אם רואה שהכבשן בתחילתו, מן הסתם הודלק במוצאי שבת ומברכים עליו, אבל אם רואה שהכבשן בסופו, אין מברכים עליו שמן הסתם הודלק בשבת, ואין מברכים על אור שלא שבת מלאכת עבידה. כא. **התנור** רחב מלמטה וצר מלמעלה, הכירה שוה מלמעלה ומלמטה [הברייתא נקטה כלים אלו, לפי שיש הבדל בהסקתם בין בתחילה ובסוף, וכדלהלן]. כב. **רש"י** (ד"ה של תנור). ותלמידי רבינו יונה (שם) פירשו שבסוף אין האש עשויה אלא לצורך ברוקח התחבושלו אם נאפה היטב, וכל זה הוא לפי הראשונים הסוברים שאש העשויה לבשל אין מברכים עליה. אך הראב"ד (הו"ד בספר המאור ד"ח מן) סובר שאף כל אש שהודלקה לצורך תשמיש אדם כגון לחמם או לבשל מברכים עליה, ורק אם הוא לכבוד אין מברכים עליה. וכתב שלפי דבריו יש לבאר את חילוק הגמרא בתנור בין תחילה וסוף כפי המובא בהערה לעיל בשם רב האי גאון, שבתחילה אין האור צלול מפני העשן שהוא עדיין ספק שבת, ובודאי יהודי גדול לא אוחז נר בזמן זה, אמנם בקטן יש לנו לברר שמא הוא ישראל ואינו נזהר בבין השמשות. כג. **בית** הכנסת הוא המקום שרגילים היו להתפלל בו, סימן שהאור לא שבת ואין מברכים עליו. כד. **רש"י** (ד"ה בית הכנסת, ומי מגן) ותוספות (ד"ה אם) הביאו שר"ת פירש ההיפך, שאם יש אדם חשוב בודאי הדליקו את הנר להאיר לו, וכשאין אדם חשוב הודלק רק לכבוד בית הכנסת ולא להאיר [ולפירושו, בהכרח צריך לגרוס להלן בתירוץ הבא 'הא והא דליכא אדם חשוב', כלומר, כיון שאין אדם חשוב יש לומר שהודלק לכבוד בית הכנסת ולא כדי להאיר, אלא אם כן יש שמש שאז יש לומר שהודלק כדי שיאכל לאורו]. רא"ש (פי' ג). כה. **כלומר**, לא בבית הכנסת ממש, שהרי אסור לאכול בבית הכנסת, אלא בבית הסמוך לבית הכנסת והלונות בית הכנסת פתוחים אליו באופן שהנר מאיר אף עבורו. משנה ברורה (סי' קפ"ג ס"ק ל) על פי המגן אברהם. כו. **שהיה** מנהגם לברך על הנר בנפרד משאר ברכות ההבדלה. מאירי (ד"ה ויש). אך כתב, שאנו נוהגים על פי דברי רבי יהודה בפסחים (שם) לברכה עם שאר ברכות ההבדלה על הכוס. אך הוסיף, שאדם שאין לו יין, מברכה כשרואה נר אף שאינו מבדיל. כז. **מצודת** דוד (שם). כח. **הקשו** הראשונים (תוספות ד"ה ומי מגן, ותוד"ה ואי, ורא"ש, ומהמבואר לעיל (מב.) לגבי ברכת המוציא על הפת שאם לא הסבו לסעוד ביחד צריך כל אחד לברך לעצמו ואין לצאת ידי חובה בברכת חבירו. ותירצו, שדווקא בפת שדרך לאוכלו בהסיבה, כיון שלא הסבו תוכיחו שאין רצונם לקבוע עצמם לסעוד ביחד ולכן כל אחד מברך לעצמו, אך כאן בברכת הנר אין דרך להסב, ובכך שרוצים שאחד יברך לכולם נחשב הדבר שקבעו עצמם יחד ומצטרפים לברכה. עוד תירצו תלמידי רבינו יונה (ד"ה על פתח), שבברכת הנר הם מצטרפים יחד אף בלא הסיבה, מכיון שכולם נהנים יחד בשעה אחת מאור הנר, אמנם בשתיית יין כל אחד נהנה בשתייתו, ועל כן צריכים להסב בכדי שיוכלו להצטרף יחד. תירוץ נוסף ראה בפני יהושע (כפו"פ ד"ה ת"ר). כט. **תלמודי** רבינו יונה (ד"ה כל פתח). אך במעדני יום טוב (על פתח"פ סי' ג אות ב) כתב, שלולי בריכתם היה מפרש, שהכוונה לעיכוב שיהיה מחמת ההכנה לברכה. שמפסיקים מלימודם עד שישתקו כולם. וסיים שכן נראה מדיוק לשון רש"י (ד"ה מפני). ובאשל אברהם (בכפו"פ שם) פירש, שבטיטול בית המדרש, היינו שאין זה טוב שכל הבית מדרש יתבטל בשעה אחת, והיה רגע בלא לימוד תורה. אך בית הלל מודים לסברא זו, ורק כאן סברו שאין לחוש לה מפני שיש מעלה לברך ברוב עם. פתח עינים (ד"ה ת"ר פתח). ל. **רש"י** (ד"ה מקרשי). מקור ענין זה ראה ברערוא (נגעים פ"ח מ"ק). לא. **מעדני** יום טוב (שם).

שנינו במשנה: אֵין מְבָרְכִין לֹא עַל הַנֵּר וְלֹא עַל הַבְּשָׂמִים שֶׁל מֻתָּרִים[לב].

מבררת הגמרא: מַאי טַעְמָא - מהו הטעם שאין מברכים עליהם. **מבארת הגמרא:** אין מברכים על **נֵר** של מת משום **דִּכְבוֹד הוּא דַּעֲבִידְא** - לכבודו של המת הוא עשוי ולא כדי להאיר, ואין מברכים אלא על נר שנעשה להאיר. ואין מברכים על **בְּשָׂמִים** של מתים, משום **דַּעֲבוּרֵי רֵיחָא הוּא דַּעֲבִידִי** - להעביר את הריח הרע של המת הוא עשוי[לג], ואין מברכים אלא על בשמים הבאים כדי שיהנו מריחם.

הגמרא מביאה סימן כיצד לקבוע האם הנר נעשה לכבוד המת או להאיר: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, כָּל שְׁמוֹנְיאִין לְמָנְיָו בְּיוֹם וּבְלֵילָה, כלומר אם המת היה אדם חשוב בשיעור כזה שרגילים בהלוויתו להדליק נרות אף אם ההלויה נעשית ביום ואין צריך לאורם, **אֵין מְבָרְכִין** ברכת מאורי האש **עָלָיו** - על הנרות שמביאים לפניו, מפני שמוכח שנרות אלו נעשו רק לכבוד ולא כדי להאיר[לד]. **וְכָל** מת שאינו חשוב כל כך, **שֶׁאֵין מוֹנִיאִין לְמָנְיָו** נרות **אֲבָל** כאשר הלוויתו נעשית **בַּלַּיְלָה**, מוכח שנעשו כדי להאיר, **וּמְבָרְכִין עָלָיו** - על הנרות שמביאים לפניו בלילה[לה].

הגמרא מביאה אופנים נוספים שאין לברך על הבשמים: אָמַר רַב הוּנָא, בְּשָׂמִים שֶׁל בֵּית הַכִּסֵּא, דהיינו בשמים שאדם לוקח עמו כאשר הולך לבית הכסא כדי לבטל את הריח הרע שיש שם, **וְכֵן שָׁפָן** המבושם בבשמים **הֲשׁוּאִי לְהַעֲבִיר אֶת הַזּוֹהֲמָא,** שהיו מביאים אותו בסוף הסעודה כדי לסנן בו את הידים לנקותם מליכלוך המאכלים, **אֵין מְבָרְכִין עָלָיו** ברכת הריח. ואף שנהנה מריחם מכל מקום אין עיקר הכוונה בהבאתם להנאת הריח[לו].

התבאר שאין מברכים על בשמים אלא אם כן באו לריח, הגמרא מקשה על כך מברייתא: תָּמִימָרָא - מהדינים המוזכרים לעיל מבואר שבאו ללמדנו **דְּכָל הֵיכָא דְּלָאו רֵיחָא עֲבִידְא** - שבכל אופן שהבושם לא נעשה לריח **לָא מְבָרְכִין עָלָיוֵיהּ** [-עליו]. **מֵיתִיבִי** - הקשו על כך בני הישיבה, שנינו בברייתא, **הַנִּכְנָס לַחֲנוּתוֹ שֶׁל בֹּשֶׂם** [-מוכר בשמים], **וְהֵרִיחַ רֵיחַ** של בשמים, **אֲפִילּוּ יָשַׁב שָׁם כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ אֵינוֹ מְבָרֵךְ אֶלָּא פַּעַם אַחַת,** משום שכל זמן שלא הפסיק להריח הכל הנאה אחת ולכן נפטר בברכה אחת, אבל אם **נִכְנַס וְיָצָא נִכְנַס וְיָצָא, מְבָרֵךְ עַל כָּל פַּעַם וָפַעַם** שנכנס, משום שכל פעם שנכנס זו הנאה חדשה, ואין הנאה זו נפטרת במה שבירך על ההנאה הקודמת[לז]. **מבארת הגמרא את הקושיא: וְהָא הָכָא** - והרי כאן בחנותו של בשם, **דְּלָאו רֵיחָא הוּא דַּעֲבִידְא** - אין הבושם עומד להריח אלא עומד לסחורה, **וְקָמְבָרֵךְ.** אם כן מוכח שיש לברך אף על בושם שלא נעשה להריח.

מתרצת הגמרא: אֵין - אכן יש לברך על בשמים אלו, משום **דְּרֵיחָא נָמֵי הוּא דַּעֲבִידְא** - גם להריח הם עשויים, שכן כאשר המוכר מעמיד את סחורתו בחנות הוא ממשמש בה להפיץ ריחה[לח], **כֵּי הֵיכִי דְּיִנְרְחוּ אִינְשֵׁי וְיֵיתוּ וְיִזְבְּנוּן מִינַּיְיהוּ** - כדי שיריחו אנשים את ריח הבשמים ויבואו לקנותם.

הגמרא מביאה ברייתא העוסקת באדם המסופק אם היה בשמים מריח: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָיָה מְהַלֵּךְ חוּץ לַמָּבוֹי וְהֵרִיחַ רֵיחַ** של בשמים[לט], **אִם רוֹב** אנשי **הַכְּרָכִים עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים, אֵינוֹ מְבָרֵךְ,** משום שאין לברך על בשמים של עבודה זרה[מ], **וְאִם רוֹב** אנשי הכרך הם **יִשְׂרָאֵל, מְבָרֵךְ**[מא]. **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, אֲפִילּוּ רוֹב** אנשי הכרך הם **יִשְׂרָאֵל, נָמֵי** [-גם] **אֵינוֹ מְבָרֵךְ, מִפְּנֵי שֶׁגְּנוּת יִשְׂרָאֵל מְקֻמָּרוֹת לַבְּשָׂמִים** - מעלות עשן של בשמים בבית כדי לפייס את השדים שלא יזיקו לחולה[מב], ועל ריח זה אין מברכים כיון שאינו נעשה להנאת הריח.

שואלת הגמרא על רבי יוסי: אָטוּ כּוּפְחוֹ לְבַשָּׂמִים מְקַמְּרָן - וכי כולם מקטרים לכשפים, והלא בוודאי רק מיעוט עושות כן[מג]. **מתרצת הגמרא: הָוֵה לֵיהּ מִיעוּטָא לְבַשָּׂמִים** - יש מיעוט הנעשה לכשפים, **וּמִיעוּטָא נָמֵי לְנַפֵּשׁ אֶת הַבָּלִים** - ובנוסף לכך יש מיעוט הנעשה כדי לתת ריח טוב בבגדים[מד] **אִשְׁתְּכַח** - נמצא, שיש בכרך **רוּבָּא דְּלָאו לְרֵיחָא עֲבִיד** - רוב בשמים שאינו נעשה להנאת הריח אלא לדברים אחרים[מה], **וְכָל רוּבָּא דְּלָאו לְרֵיחָא עֲבִיד** - ומכיון שיש רוב בשמים שאינם נעשים להנאת ריח, **לָא מְבָרֵךְ** עליו, שכן אנו תולים שהוא מן הרוב בשמים שבעיר שאין מברכים עליו.

אָמַר רַבִּי חִייָא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הַמְהַלֵּךְ בָּעֲרֵבִי שָׁבָתוֹת בָּעִיר מְבָרֵךְ וְכֵן ההולך **בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּתוֹת בָּעִיר צְפוֹרִי, וְהֵרִיחַ רֵיחַ** וראינו יכול לברר לשם מה נעשה הריח[מו], **אֵינוֹ מְבָרֵךְ** עליו ברכת הריח, **מִפְּנֵי שֶׁחֲזָקָתוֹ אֵינוֹ עָשׂוּי אֶלָּא לְנַפֵּשׁ בּוֹ אֶת הַבָּלִים.** כלומר מן הסתם נעשה כדי לתת ריח טוב בבגדים ולא כדי ליהנות בריחו, שכן בזמנים אלו היה מנהגם לגמר את הכלים[מז].

*

תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָיָה מְהַלֵּךְ בְּשׁוּק שֶׁל (עכו"ם) [עֲבוֹדָה זָרָה**[מז]**],** והריח ריח בשמים של עבודה זרה, **וְנִתְעָרָה לְהָרִיחַ,** וכלומר הריח בכוונה, **הֲרֵי זֶה חוֹטֵא.** שאף על פי שאין בריח ממש מכל מקום יש בו איסור הנאה[מח].

*

לב. **דין** זה נאמר לענין ברכת הנר במוצאי שבת [וכנזכר שהוציאו את המת לקבורה במוצאי שבת, ודוראה שם את הנרות שהוציאו על מיטתו. רש"י (ד"ה ולא)]. אך לענין ברכת הבשמים דין זה אמור אף בחול, שאין מברכים ברכת הריח על בשמים של מתים. לג. **מדברי הגמרא** משמע שלכל המתים יש ריח רע, אמנם במועד קטן (כז:) מבואר שרק למתים מחוללי מעיים יש ריח רע ולא לכל שאר המתים, אלא שתיקנו חכמים להביאם לכל המתים, כדי שחולי מעיים החיים לא יתבישו. מצפה איתן (ד"ה לשמויר). לד. **רשי"י** (ד"ה על) ל). ואמנם אנו עוסקים בברכת הנר שהיא בלילה של מוצאי שבת ובלילה נהגים מאור הנר, צריך לומר שמדובר שיש לבנה המאירה, ואינם צריכים לנרות כדי להאיר, שהרי אם אין לבנה, בודאי הנרות נעשות גם כדי להאיר ומברכים עליהם. ריטב"א (ד"ה כל) כל. אך תלמידי רבינו יונה (ד"ה כל) פירשו, שבכל אופן אין מברכים על נר זה, מכיון שנעשה גם לכבוד, וכדי שיוכלו לברך עליו צריך שיהיה הנר נעשה רק כדי להאיר. לה. **תוספות** (פס) מובא סימן מתים לא נתבאר בגמרא איך ניתן לברור לאיזה צורך הובא הבשמים, אך במאירי (פס) מובא סימן בזה בשם הירושלמי (פ"ח ה"י), שכאשר מוליכים אותם סמוך למיטתו הוא מפני כבוד המת וכדי להעביר את הריח, אך אם מוליכים אותם רחוק ממיטתו, אז הם לצורך ריח טוב למלוים החיים. לו. **מאירי** (ד"ה ומפני). כתב רש"י (ד"ה אין) שכאשר סך בסוף הסעודה בשמן שמברכים עליו ברכת 'בורא שמן ערב' [כמבואר לעיל (מג.)], מברכים עליו אף באופן זה. והטעם לחלק ביניהם, כתב הראש יוסף (ד"ה אין), מפני חשיבות ארץ ישראל, שכן מברכים אותה על שמן אפרסמון שהשתבחה בו ארץ ישראל, או משום חשיבותה שקבעה נוסח לעצמה. והמאירי (פס, ועל) מג: ד"ה שמן) הביא שיש החולקים בזה על רש"י. לז. **ריטב"א** (ד"ה כל) נכם) ומאירי (ד"ה יש לומרין) לח. **מאירי** (ד"ה הכנסם). לט. **ובין** שהוא מחוץ לכרך אינו יכול לברר אלו בשמים הם. על פי היד דוד (ד"ה ואם) מ. **ובין** ש"ח חיים ביד (נכפי חיים סופרים, סי' נב) שהאריך לדון באיזה אופנים מותר לעשות מעשה זה, וכתב שבאופן שלא קוראים לשדים 'אדונים' וכדומה, אלא רק מקטרים להם כדי לפייסם ולהרחיקם שלא יזיקו, אך התפילות והבקשות הם מאת ה', מותר. מא. **ובין** שהרוב אינן עושות כן מדעת לחלות שהרחיה בא מאותן שמקטרות לכשפים ולא משאר ישראל. מצפה איתן (ד"ה לנפש) והקשה הסמיכת חכמים (ד"ה פעם), מה הקושיא על רבי יוסי, והלא אף אם אין רובן מקטרות לכשפים אלא רק מיעוט עושות כן, מכל מקום אין לברך כיון שמצטרפות למיעוט עכו"ם. ותירץ, שאכן אין כוונת הגמרא להקשות על הדין שאמר רבי יוסי, אלא רק על לשונו, שנקט בסתמא ש'בנות ישראל מקטרות לכשפים', ומשמע שכולן עושות כן, ועל כך מקשה הגמרא וכי כולן עושות כן. ומשיבה שאין כוונתו שכולן עשו כן, אלא בא לומר שיש מיעוט נוסף של 'קיטור לכשפים', ומיעוט זה מצטרף לאותן ריחות שאין לברך עליהם [ולא הזכירם כיון שהדבר ידוע שהם קיימים בכל מקום, ואין צריך להזכירם]. מב. **'גיבור הכלים'** נעשה על ידי שהיו מניחים בשמים על גבי אש, ועשן הבשמים היה עולה ונותן ריח טוב בבגדים. על פי רש"י (ד"ה לנפש) ופסחותות ג. ד"ה מוגמר). מג. **והיינו** שאם נצרף את שני מיעוטים אלו למיעוט עכו"ם נמצא שיש רוב בשמים שאין לברך עליהם, שכן כל מיעוט נידון כרבע, וכשנצרף את שלושת המיעוטים, מיעוט עכו"ם ומיעוט לכשופים ומיעוט לגמר את הכלים, נמצא שיש רוב ריחות שאין לברך עליהם. אבל אם היה רק שני מיעוטים היה לפנינו מחצה על מחצה, והיה אפשר לברך עליו [כמבואר בסוגיא לעיל לגבי הדוראה אור מכרך שיש בו מחצה 'יהודים ומחצה גויים]. רש"ש (ד"ה ס"ל). [ולפירושו צריך לומר שלשון הגמרא 'רובא דלאו לריחא עבדי' היא לאו בדווקא, שהרי המיעוט עכו"ם שאין מברכים עליו הוא משום שיש בו איסור עבודה זרה ולא משום שהוא 'לאו לריחא', אלא כוונת הגמרא לומר שיש רוב ריח שאין לברך עליו, ונקטה לשון זו משום כשפים ולגמר את הכלים]. אך עיין בהגהות ראמ"ה ובמצפה איתן (ד"ה ס"ל) שכתבו שאין לצרף את המיעוט עכו"ם לשני מיעוטים אלו [ראה שם שטעמם] ולדבריהם די בשני מיעוטים אלו כדי שיהיה רוב דלאו לריחא. מד. **מ"שון** הגמרא 'בטבריה' 'בציפורי' משמע שהיה מהלך בתוך העיר ולא רק מחוצה לה, וכן מבואר מדברי הראשונים שגרסו 'בשוקי טבריה' 'בשוקי ציפורי', ומכל מקום פשוט שמדובר באופן שאינו יודע מהיכן בא הריח, שהרי אם יודע שנעשה לריח בודאי מברך עליו. מה. **בטבריא** היו רגילים לגמר בערב שבת ובציפורי היו רגילים לגמר במוצאי שבת. והטעם לכך, ביאר תוספות הרא"ש (ד"ה מפני) שבטבריא עשו זאת דווקא בערבי שבתות כדי שממילא יהיה ריח טוב לכבוד השבת, ובציפורי עשו זאת במוצאי שבת כדי להתנחם על ידי הריח הטוב מן הצער שהיה להם באבידת הנפש יתירה. ביאור נוסף ראה בעיב"ץ (ד"ה בציפורי). מו. **תוכן** על פי הגהות יצחוני. אמנם לפי שיטת תלמידי רבינו יונה (ד"ה מפני) שעל כל בשמים של גויים שעומדים למכירה אין לברך, משום שמן הסתם עומדים להימכר למסיבת עבודה זרה, אפשר לקיים את הגירסא 'עכו"ם', דהיינו שאף המהלך בסתם שוק של גויים אסור לו להריח מן הבשמים העומדים למכירה. מז. **מאירי** (ד"ה ומפני). שנאמר 'ולא ידבק בידך מאומה מן החרם'. רמב"ם (פרוש המשניות, פ"ח מ"ו). בפשטות משמע שהוא איסור מהתורה, אך עיין בביאור הלכה (סי' רי"ח ד"ה ואם רוצה) שהסתפק שמא איסור הנאה מן הריח הוא רק מדרבנן.

שנינו במשנה (לעיל נג:): **וְאֵין מְבָרְכִין עַל הַנֵּר** ברכת בורא מאורי האש **עַד שֶׁיַּאוֹתוּ** לאורו [-שיהיו נהנים ממנו][א].

הגמרא מבארת דין זה: **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, לֹא** התכוון התנא באומרו **'יַּאוֹתוּ'** שצריך **שֶׁיַּאוֹתוּ מָשָׁ**ש - שיהנו ממש מאור הנר, **אֶלָּא** כוונתו, **כָּל שֶׁאִיפּוֹ עוֹמֵד בְּקָרוֹב וּמִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוֹרָהּ וְאֶפִילּוּ בְּרַחוֹק מְקוֹם.** כלומר, צריך שיהיה אור בשיעור כזה שאם היה עומד קרוב לנר היה יכול ליהנות מאורו, ואף שעתה עומד בריחוק מקום ואינו יכול ליהנות ממנו, ראשי לברך, ובלבד שיראה את השלהבת. **וְכֵן אָמַר רַב אָשֵׁי, בְּרַחוֹק מְקוֹם שָׁנִינוּ.** כלומר, דין המשנה נאמר אף עבור הרחוקים מן הנר, שאף הם ראשים לברך אם יש בנר אור בשיעור כזה שהקרובים אליו יכולים ליהנות מאורו.

מֵיתִיבִי - הקשו בני הישיבה על רב יהודה ורב אשי, שנינו בברייתא, **הָיְתָה לוֹ[ב] נֵר מְטוּנָּה בְּחֶיקוֹ[ג] אוֹ בְּפִנָּם** [-עששית של זכוכית][ד], שהנר והשלהבת מכוסים, **אוֹ שֶׁרָאָה** את **הַשַּׁלְהֶבֶת וְלֹא נִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוֹרָהּ, אוֹ נִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוֹרָהּ וְלֹא רָאָה שַׁלְהֶבֶת, אֵינוֹ מְבָרֵךְ, עַד שֶׁיִּרְאֶה** את **הַשַּׁלְהֶבֶת וְיִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוֹרָהּ.** ולפי מה שאמר רב יהודה בשם רב, **בְּשֶׁלָּמָּא מִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוֹרָהּ וְלֹא רָאָה שַׁלְהֶבֶת, מַשְׁתָּה הֵא** - מצאנו אופן שמתקיים דין זה, כגון **דְּקָרֵימָא בְּקָרֶן זָוִית,** שאינו רואה את השלהבת אך אורה מאיר עבורו, ואין לברך עליו כיון שאף לפי רב צריך לראות את השלהבת, **אֶלָּא** מה שנינו **'רָאָה שַׁלְהֶבֶת וְלֹא נִשְׁתַּמֵּשׁ לְאוֹרָהּ' הֵיכִי מַשְׁתָּה הֵא,** לאו - האם לא מדובר באופן **דְּמִרְחֲקָא** - שהשלהבת רחוקה ממנו, והוא רואה אותה ואינו יכול ליהנות מאורה מחמת ריחוקה ממנו, אבל הקרובים אליה יכולים ליהנות מאורה. ושנינו שאינו מברך באופן זה, וקשה על דברי רב יהודה ורב אשי שאמרו שרשאי לברך באופן זה.

מתרצת הגמרא: לֹא - אין מדובר בברייתא באופן שמחמת המרחק לא נשתמש לאורה, אלא מדובר **בְּגוֹן דְּצָמְיָא וְאִזְּלָא** - מחשיכה והולכת, וכיון שכבר אורה אף הקרובים אליה אינם יכולים ליהנות מאורה, ובאופן זה אף לפי רב אין מברכים עליה.

הגמרא מביאה ברייתא שבה מבואר הדין שעל שלהבת עמומה אין מברכים: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **גֶּחָלִים לוֹחֲשׁוֹת** [-בוערות] **מְבָרְכִין עֲלֵיהֶן,** גחלים **אוֹמְמוֹת** [-שאינן בוערות] **אֵין מְבָרְכִין עֲלֵיהֶן. מבררת הגמרא: הֵיכִי דָּמֵי** - איך מדובר בברייתא באומרה **'לוֹחֲשׁוֹת'.** כלומר מהו השיעור שצריך שיבערו הגחלים כדי שיחשבו 'לוחשות' ויהיה אפשר לברך עליהם. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב חִסְדָּא, כָּל שֶׁאִיפּוֹ מַכְנִים לְתוֹכָן קֻיְּסָם** [-חתיכת עץ דקה] **וְדוֹלֶקֶת** בו האש **מֵאֵילֶיהָ.** באופן זה נחשבות הגחלים כשלהבת ולא רק כגחלת[ה].

מסתפקת הגמרא באיזו לשון נשנתה ברייתא: אִיבָּעְיָא לְהוּ - הסתפקו בני הישיבה, האם שנינו בברייתא גחלים **'אוֹמְמוֹת' אוֹ** גחלים **'עוֹמְמוֹת'.** כלומר לשון החשכה הוא באל"ף או בעי"ן.

פושטת הגמרא את הספק: תָּא שְׁמַע, דְּאָמַר רַב חִסְדָּא בַּר אַבְדִּימִי, נאמר (יחזקאל לז ח) **'אַרְזִים לֹא עִמְּמוּהוּ בְּגַן אֱלֹהִים'** - כל הארזים לא הכהו את מראית הארז המיוחד המוזכר שם, לפי שהיה נאה מכל האילנות'. והרי שלשון החשכה הוא 'עוממות' בעי"ן.

הגמרא מביאה שרבא חולק על רב יהודה ורב אשי בביאור דברי המשנה 'יאותו': וְרָבָא אָמַר, 'יאותו' פירושו **יַּאוֹתוּ מָשָׁ**ש. כלומר צריך המברך לעמוד בסמוך לנר באופן שיהיה יכול ליהנות ממש מאורו.

מבררת הגמרא: וְצָמָּה סמוך לנר צריך להיות בכדי שיוכל לברך עליו.

משיבה הגמרא: אָמַר עוּלָּא, בְּדֵי שֶׁיְּגִיר על ידי אורו **בֵּין אֵיפֶר לְפוּנְדִיוֹן** [-שני סוגי מטבעות הם][ו]. **חִזְקִיָּה אָמַר, בְּדֵי שֶׁיְּגִיר בֵּין מְלוּזְמָא** [-משקל][ז] **שֶׁל מָרְיָא לְמָלוּזְמָא שֶׁל צִפּוֹרִי.**

הגמרא מביאה כיצד נהגו האמוראים בדין זה: רַב יְהוּדָה היה **מְבָרֵךְ** ברכת הנר בהבדלה **אַדַּבְּי** - על נר הדלוק בביתו של **אַדָּא דַּיְּילָא** [-שמש החכמים ר'אדא'], **שְׁמוֹ**[ז] אף שהיה גר רחוק ממנו. מפני שסבר כרב שאין צריך לעמוד סמוך לנר. **רָבָא** היה **מְבָרֵךְ אַדַּבֵּי גּוּרְיָא בַּר חָמָא,** שהיה גר בסמוך אליו. לפי שרבא סובר שכדי לברך צריך לעמוד סמוך לנר[ח].

★

הגמרא מביאה שאין חובה לחזר אחר נר להבדלה: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, אֵין מְחַזְּרִין עַל הָאוּר בְּדָרְךְ שֶׁמְּחַזְּרִים עַל הַמָּצוֹת. כלומר אדם שאין לו נר להבדלה, אין לו חיוב לטרוח למצוא נר כדי לברך עליו[ט].

★

אָמַר רַבִּי זֵירָא, מָרֵישׁ - בהתחלה, קודם ששמעתי שמועה זו, **הֲוָה מְהַדַּרְנָא** - הייתי מחזר אחר הנר כדי לקיים את המצוה לברך עליו, **בָּתַר דְּשָׁמַעְנָא לָהָא** - ומאחר ששמעתי שמועה זו **לָא הֲוָה מְהַדַּרְנָא** שאין צריך לחזר אחר הנר, **אֲנָא נַמִי לָא מְהַדַּרְנָא** - גם אני אפסיק לחזר אחריו, **אֶלָּא** כך אני נוהג, **אִי מְקַלָּע לִי מְמֵילָּא מְבָרֵיכְנָא** - אם מזדמן לי נר אני מברך עליו.

★

שנינו במשנה (לעיל נג:): **מִי שֶׁאָכַל וכו'** ושכח ולא בירך [ברכה אחרונה], בית שמאי אומרים יחזור למקומו ויברך, ובית הלל אומרים יברך במקום שנזכר. **הגמרא מבארת באיזה אופן נחלקו: אָמַר רַב זְבִיד, וְאִיתֵּימָא** - ויש אומרים שאמר זאת **רַב דִּימִי בַּר אַבָּא, מַחֲלוֹקֶת** בית שמאי ובית הלל היא **בְּשָׁכַח** לברך, **אֲבָל** אם הלך ממקום אכילתו **בְּמֵזִיד, דִּבְרֵי הַכֹּל יַחֲזוֹר לְמְקוֹמוֹ וִיבָרֵךְ.**

שואלת הגמרא: פְּשִׁיטָא שמחלוקתם היא רק באופן ששכח, שהרי **'וְשָׁכַח' תָּנַן** [-שנינו במשנה], ומה בא רב זביד להשמיענו. **מתרצת הגמרא: מַהוּ דְּתֵימָא** - שמא תאמר **שהוּא הַדִּין אִפִּילּוּ בְּמֵזִיד** אין צריך לחזור למקומו לברך, **וְהַאי דְּקָתָנֵי** - ומה ששנינו במשנה **'וְשָׁכַח',** הוא כדי **לְהוֹדִיעֲךָ כֹּחַן דְּבֵית שַׁמַּאי** - ללמד כח חומרתם של בית שמאי, שאפילו בשוגג מחייבים לחזור ולברך, **קָא מַשְׁמַע לַן** רב זביד, שהקלו בית הלל רק בשכח, אבל במזיד מודים שצריך לחזור למקומו.

הגמרא מביאה ברייתא המבארת את מחלוקתם: תַּנְיָא, אָמְרוּ לָהֶם בֵּית הַלֵּל לְבֵית שַׁמַּאי, דְּבָרֵיכֶם שצריך לחזור למקומו לברך, **מִי שֶׁאָכַל בְּרֹאשׁ הַבִּירָה** [-בראש מגדל][י] **וְשָׁכַח וְיָרַד וְלֹא בֵּרַךְ,** וכי **יַחֲזוֹר לְרֹאשׁ הַבִּירָה וִיבָרֵךְ.** כלומר, הרי לא מסתבר שעד כדי כך הטריחוהו חכמים, וכיון שבטרחה גדולה לא הטריחוהו לחזור, בוודאי לא נתנו חכמים דבריהם לשיעורין, ובכל אופן לא הטריחוהו לחזור למקומו ולברך[יא]. **אָמְרוּ לָהֶן בֵּית שַׁמַּאי לְבֵית הַלֵּל, דְּבָרֵיכֶם** - וכי לדעתכם **מִי שֶׁשָּׁכַח אַרְנְקִי** - כיס מלא מעות **בְּרֹאשׁ הַבִּירָה לֹא** יטריח עצמו **וְיֵצֵא וְיָטֹל**ה, והלא בודאי יטריח עצמו לצורך הפסד מרובה, ומאחר **שֶׁלְּבוּד עַצְמוֹ הוּא** טורח **וְעוֹ**ד בחזרה לראש הבירה, לצורך ברכה שהיא **לְבוּד שָׁמַיִם לֹא כָּל שֶׁכָּן** - האם אין זה קל וחומר שיש לו לטרוח ולחזור לברך במקום שאכל. כלומר, בודאי מסתבר לומר שהטריחוהו חכמים לחזור ולברך במקום שאכל, מפני שיש בזה כבוד שמים[יב].

הגמרא מביאה כמה מעשים ללמדנו שיש להחמיר ולנהוג כבית שמאי: הֲווּ תְּרֵי תַּלְמִידֵי - שני תלמידים היו, שלא בירכו במקום שאכלו, **חַד** - תלמיד אחד **עֲבִיד** [-עשה] **בְּשׁוּגֵג כְּבֵית שַׁמַּאי,** כלומר, אף על פי שהלך ממקום אכילתו בלא ברכה בשוגג, מכל מקום החמיר על עצמו לנהוג כדברי בית שמאי, וחזר לברך במקום שאכל, ובזכות זה נעשה לו נס **וְאִשְׁתַּכַּח אַרְנְקָא דְּדַהֲבָא** - ומצא ארנק של זהב. **וְחַד** - ותלמיד אחד **עֲבִיד** [-עשה] **בְּמֵזִיד כְּבֵית הִלֵּל,** כלומר הלך במזיד ממקום אכילתו בלא ברכה, על מנת לברך במקום אחר[יג], **וְאַכְּלֵיהּ אַרְיֵה** - אכל אותו אריה בדרך והרגו.

מעשה נוסף: רָבָה בַּר בַּר חָנָה הֲוָה קָאֲזַל בְּשֵׁירְתָּא - היה הולך בשיירה, **וְכאשר** חנו במקום מסוים, **אֲבַל, וְאִשְׁתְּלִי וְלָא בֵּרִיךְ** - ושכח ולא בירך.

א. **רש"י** לעיל (נב: ד"ה שיאותו). ב. 'חיק', הוא בית השחי, ויש אומרים שהוא סמוך לחזה [וטמון בזרועותיו]. אבן עזרא (שמות ד ו). ג. **רש"י** (ד"ה בפנם) על פי מה שכתב לעיל (כט: ד"ה פנימאי). ד. **בלשון** (ע"פ ערוך ערך פנם). ה. **כלומר** בלא נפיחה וכדומה. **ריטב"א** (ד"ה ואם). ו. **ובהמשך** הפסוק שם, 'כל עין בגן אלהים לא רמה אליו ביפיו', פסוק זה נאמר בנבואת יחזקאל כמשל על מלך אשור, לומר לפרעה מלך מצרים, אל מי תשבה להידמות בהתגדלך כנגדי [כנגד הקב"ה], הנה אשור שהפלתי כבר, היה כארז בלבנון וכו'. על פי רש"י (פסוק טז). ז. **כלומר**, אף לפי רבא אין צריך ליהנות ממש. ריטב"א (ד"ה ואיבעיא להו), וכן משמע ברש"י (ד"ה לאוחויי) שפירש 'יאותו ממש' עומד בסמוך. ובמאירי (ד"ה שיאותו שמעמיד) הביא שיש מפרשים שלפי רבא צריך ממש ליהנות מהנר, ומה שנינו לעיל (ע"ש) שהרואה אור מחנך לכרך מבוך עליו, צריך לומר שאורו היה גדול והיה יכול ליהנות ממנו אף בעומדו מחנך לכרך. רשב"א (ד"ה וכן). ח. **ערך** הפונדיון הוא כמו שני איסרים. קידושין (יב:). ט. **רש"י** (ד"ה מלוזמא), בפשטות נראה כוונתו לאבן שהיו שוקלים כנגדה [ראה רש"י על התורה (במדבר כה יג)]. ובדש"י שעל הרי"ף (ד"ה בין מלוזמא) פירש שמלוזמא הוא כלי מדידה. י. **רש"י** (במדבר כה: ד"ה ויחלקם). יא. **רש"י** (ד"ה ובלבד) בביאור הפני שלמה (פרק"י סב), שאף באופן שהיה רואה קודם לכן נר רחוק היה ממתין ולא מברך עליו, ובהכרח שנהג כן משום שלשיטתו אין לברך על נר רחוק. אמנם הראב"ד (סה"ת פרסב"ו ד"ה כן) ועוד ראשונים, נרסו כאן 'רבה', ופירשו שהמעשים המובאים כאן הנר היה רחוק מביתם של האמוראים, וסברו כולם כרב שאפשר לברך אף מרחוק. יב. **לא** התבאר ברש"י כיצד סובר אביי והאם אביי גר סמוך לביתו של בר אבוה. ועיין בהערה הקודמת. יג. **בתפס** הדבר עיין ברמב"ן (ד"ה ר"ג), אבל אם הזדמן לו נר, חייב לברך עליו. מאירי (ד"ה בלבד). יד. **רש"י** (פסוק טו. ד"ה פיכס). טו. **בשדה** יהושע (על הירושלמי, פ"א ה"ב) חמה, מדוע שתים לבית הלל שהאוכל בראש המגדל אינו צריך לחזור והלא יחכן שאף בזה הטריחוהו חכמים לחזור. וביאר על פי הירושלמי (שם), שבית הלל הוכיחו זאת מפועל שעוסק בבניית מגדל ואכל בראש המגדל ומכיון שירד יש סכנה לחזור ולעלות לראשו, ובאופן זה היה פשוט לבית הלל שאין צריך לסכן עצמו ולחזור, ואמרו, שכשם שבאופן שיש סכנה יכול לברך במקום שנזכר, כך גם באופן שאין סכנה יכול לברך במקום שנזכר. ועיין שם שתמה על כך, כיצד למדו בית הלל מאופן שיש בו סכנה לשאר האופנים. טז. **הקשה** הבן יהודיע (ד"ה מן), מה הדמיון בין ארנקי לברכה, הלא בארנק אם לא יחזור יפסיד ממונו לגמרי, ואילו בברכה אינו מפסיד הברכה אלא יברך במקום שנזכר, ותירץ, שהמשל הוא מאופן שיכול להמתין עד שימצא אדם אחר שילך במקומו, ומכל מקום מחמת שהוא על ממונו טורח לחזור. יז. **צריך** ביאור, שהרי הגמרא הסיקה לעיל שאף בית הלל לא אמרו בבריחום במזיד, אם כן כיצד אומרת הגמרא שאותו תלמיד עשה כבית הלל. וכתב הצל"ח יוסף (על הסוגיא שבפסחים, ד"ה ואלא), שרש"י בא ליישב זאת, בכך שכתב 'שהוצרך לילך', והיינו שבאופן שהוצרך לילך באמצע סעודתו למקום אחר אינו צריך לחזור למקום שאכל, ולא קנסו אותו לחזור למקום שאכל אלא באופן שהיה פושע במה שהלך. ובמנחת שמואל (ד"ה מז) ביאר, שכוונת הגמרא שאותו תלמיד עשה כבית הלל, שעשה כפי שסברה הגמרא בהוה אמינא בשיטתם, שהתירו לברך במקום אפילו במזיד.

והמשיך עם השיירה בדרכה, ורצה לחזור לברך במקומו אך חשש שהשיירה לא תמתין לו ויסתכן בכך. **אָמַר** לעצמו, **הֵיכִי אֶעֱבִיד** - כיצד אעשה, כלומר מה אומר להם כדי שיסכימו להמתין לי, **אִי אֵמְרִינָא לְהוּ אִנְשֵׁי קְבָרַהּ** - אם אומר להם ששכחתי לברך, **אֲמְרִי לִי בָּרִיךְ [הָכָא״י]** - יאמרו לי תברך כאן, שהרי **כָּל הֵיכָא דְּמְבָרְכַת לְרַחֲמָנָא מְבָרְכַת** - כל מקום שאתה מברך להקב״ה אתה מברך, והקב״ה שומע את הברכה בכל מקום ואינך צריך לחזור עבור כך, ולא יסכימו להמתין לי, אלא **מוֹטֵב דְּאֵמְרִינָא לְהוּ אִנְשֵׁי יוֹנָה דְּדַהֲבָא** - טוב יותר שאומר להם ששכחתי יונה של זהב, ולשם כך יסכימו להמתין לי״י. ואכן כך עשה רבה בר בר חנה, **אֲמַר לְהוּ אַנְטְרוּ לִי** - שימרו לי, כלומר המתינו לי עד שאלך למקום שאכלנו שם ואשוב, משום **דְּאִנְשֵׁי יוֹנָה דְּדַהֲבָא. אֲזַל וּבְרִיךְ** - הלך לשם ובירך, ובזכות זה נעשה לו נס **וַאֲשְׁכָּח יוֹנָה דְּדַהֲבָא** - ומצא שם יונה של זהב.

מברר הגמרא: וּמַאי שְׁנָא יוֹנָה - במה שונה יונה משאר העופות, כלומר, מדוע אמר להם דווקא ששכח יונה. **מישיבה הגמרא:** משום **דְּכְתִיב״י** [-שנמשלה] **בְּנֶפֶת יִשָּׁרְאֵ״ל יוֹנָה, דִּכְתִיב** (תהלים סח יד) **אִם תִּשְׁכְּבוּן בֵּין שְׁפָתָיִם כַּנְפֵי יוֹנָה נֶחְפָּה בַכֶּסֶף וְאֶבְרוֹתֶיהָ בִּירַקְרַק חָרוּץ**, כלומר שאמר הקב״ה לאומות העולם בזמן שאתם שכבתם בין תחומיכם והתענגתם בתענוגים, עטפתי נוצותיה של יונתי כנסת ישראל בכסף ואת כנפיה בזהב משובח דהיינו בתורה ומצוות[ב]. בפסוק זה המשיל הקב״ה את עם ישראל ליונה ואת המצוות לכנפיה, **מָה יוֹנָה אֵינָהּ נִיצּוֹלֶת** מפני עוביה **אֶלָּא בִּכְנָפֶיהָ**, שבורחת ונלחמת על ידם[בא], **אַף יִשְׂרָאֵל אֵינָן נִיצּוֹלִין** מאויביהם **אֶלָּא בְּמִצְוֹת.**

★

שנינו במשנה (לעיל נג.): **עַד אֵימָתַי הוּא וכו׳** מברך, עד כדי שיתעכל המזון שבמעיו.

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בשיעור זה. מבררת הגמרא: עַמּוּד זמן הוא **שִׁיעוּר עַמּוּד** המוזכר במשנה. **משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל זְמַן שֶׁאֵינוֹ רָעֵב. וְרֵישׁ לָקִישׁ אָמַר, כָּל זְמַן שֶׁיִּצְמָא מֻחְמֶת אֲכִילָתוֹ[בב].**

הגמרא מקשה סתירה בדעת ריש לקיש: אָמַר לֵיהּ [-אמר לו] **רַב יְמַר בַּר שִׁלְמְיָא לְמַר זוּטְרָא, וְאָמְרִי לַהּ** - ויש אומרים שאמר זאת **רַב יְמַר בַּר שִׁיזְבִי לְמַר זוּטְרָא, מִי אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ הָכִי** - וכי ריש לקיש אמר כך, **וְהָאָמַר** [-והרי אמר] **רַב אַמִּי אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, כָּמָּה שִׁיעוּר עַכּוּז, כְּדֵי לְהַלֵּךְ אַרְבַּע מִילִין** - זמן של הילוך ארבע מיל. הרי שריש לקיש אמר שיעור אחר בזמן העיכול.

מתרצת הגמרא: לֹא קַשְׁיָא - אין זו קושיא, **כָּאן בַּאֲכִילָה מְרוּבָּה כָּאן בַּאֲכִילָה מוּעֶטֶת.** באכילה מועטת השיעור הוא כל זמן שצמא מחמת אכילתו, ובאכילה מרובה השיעור הוא ארבע מילי[בג].

★

שנינו במשנה (לעיל נג.): **בָּא לָהֶם יַיִן וכו׳**[בד].

עוד שנינו במשנתנו, ועונין אמן אחר ישראל המברך, ואין עונין אמן אחר כותי המברך, עד שישמע כל הברכה כולה. **הגמרא הבינה שמדיבור באופן שהעונה חייב באותה ברכה שהוא שומע, ורוצה לצאת ידי חובה על ידי עניית אמן. מקשה הגמרא: לֵימְרָה** - האם ניתן לומר **דְּיִשְׂרָאֵל** [-דכששומע מישראל] **אַף עַל גַּב דְּלֹא שָׁמַע פּוֹתֵחַ בְּרָכָה, עוֹנֶה** אמן ויוצא בכך ידי חובת הברכה, **וְכִי לֹא שָׁמַע הֵיכִי נָפֵיק** - והרי אם לא שמע את כל הברכה כיצד יוצא ידי חובה. **מבארת הגמרא: אֲמַר חִיָּיא בַּר רַב**, מדובר במשנתנו **בְּשֶׁשָּׁמַע אֶכָּל עִמָּהֶן**, ואין כוונתו לצאת ידי חובה בברכה זו, אלא בסתם אדם השומע ברכה מחבירו, ועונה אחריו אמן. **וְכֵן אָמַר רַב נַחְמָן אָמַר רַבָּה בַּר אֲבוּהּ**, שמדובר במשנתנו **בְּשֶׁשָּׁמַע אֶכָּל עִמָּהֶן.**

הגמרא עוסקת עתה בשנים שהיובים בברכה, ואחד מברך ומוציא את חבירו ידי חובה. ודנה מי עדיף, המברך, או השומע שיוצא ידי חובה בברכת חבירו ועונה עליה

יח. **נוסף** על פי הב״ח (פוסק ו). יט. **כתב** הט״ז (סי״ח סק״ח) שהתיר לעצמו לומר שקר כדי לקיים את ההלכה כצורתה. אך האליה רבה (סק״ח) כתב שבאמת לא שיקר להם, משום שמצות ברכת המזון היתה חשובה בעיניו יותר מיונה של זהב. כ. **רש״י** (שם). וראה במפרשים שם ביאורים נוספים. כא. **ואיבה** כשאר העופות שנלחמות בחרטום. רש״י (שבת קיב. ע״פ מגילת). כב. **האוב** ואינו שותה מרגיש צמא מחמת האכילה עד שיתעכל המזון במעיו. כג. **רש״י** (ד״ה באכילה). ותוספות (ד״ה באכילה) פירשו ההיפך, ע״ש. כד. **דין** זה התבאר לעיל (נג.), שלפי בית שמאי ברכת המזון אינה טעונה כוס ולפי בית הלל ברכת המזון טעונה כוס. רש״י (ד״ה בא). כה. **שכן** נאמר שם ׳קומו ברכו את ה׳ אלהיכם מן העולם עד העולם וירכזו שם כבודך׳, ודרשו בגמרא (לעיל סג.) בביאור הפסוק, שמה שנאמר בתחילת הפסוק ׳קומו ברכו׳, הכוונה למברכים, ומה שמסיים הפסוק ׳וירכזו שם כבודך׳, הכוונה לעונים אחר המברך [שבבית המקדש היו עונים ׳ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד׳]. רש״י (ד״ה ממקומו). כו. **תוספות** הרא״ש (ד״ה מזון). כז. **תלמידי** רבינו יונה (ד״ה טועים). כח. **וכן** נכלל בדין זה שחייב לסוך אותו קודם שמברך על דברים הבאים בסוף הסעודה שלא מחמת הסעודה, מפני כבוד אותה ברכה. רש״י (ד״ה ממנהג), על פי גירסת הב״ח ועיין הגהות וציונים. אמנם הפתחי עשרים (ד״ה ס״ק) ביאר בכוונת רש״י על פי הגירסא שברש״י לפנינו, שכוונתו לדין המבואר לעיל (מג.), שראשי לאכול דברים בסוף הסעודה בלא ברכה כל זמן שלא סילק דעתו מן הסעודה, וקודם שסך ידיו בשמן נחשב שעדיין לא הסתלק מן הסעודה. כט. **כמבואר** בבכורות (ד״ה מי״ב) שמום זה פוסל בקרבן, ונתבאר שם (ד״ה מ״ב) שכל מום הפוסל בקרבן פוסל אף בכהן המקריבו. רש״ש (ד״ה כמום). ל. **ואמנם** אין המזהם שכאן דומה למזוהם המרחכ לגבי כהן הפסול לעבודה, מכל מקום למד רבי זוהמאי מעבודת המקדש, שיש פגם בכבוד שמים לגשת למצוה כאשר יש על האדם שם ׳מזוהם׳. לא. **דדווקא** כאשר מברך על הכוס יש הקפדה בכך, משום שצריך לאחוז הכוס בידו. תשובות הגאונים החדשות (פוסק, סימן קס). לב. **פסוק** זה נאמר לענין מאכלות אסורות וטומאתם, ולפיכך דרשו פסוק זה לענין קדושה וטהרה התלויה בסעודה. מהרש״א (מ״ק, ד״ה ואם). לג. **שכן** נטילה זו נתקנה משום קדושה וטהרה, שלא יפסלו הידים תרומה טהורה מאכילה. מהרש״א (מ״ק, ד״ה ואם). לד. **אף** הם באים כדי להעביר הזוהמה ולהוסיף קדושה לפני הברכה. מהרש״א (מ״ק, ד״ה ואיתימא). לה. **נוסף** על פי הב״ח (פוסק ג וכן לעיל). לו. **שכן** זה אף הוא בא להעביר הזוהמה, ולהוסיף קדושה ולהדרה קודם הברכה. מהרש״א (מ״ק, ד״ה כי). לז. **הבוזנה** למה שנאמר בתחילת הפסוק ׳כי אני ה׳ אלהיכם׳. מעדני יו״ט (על מ״ק פ״ג משנה ג). [וראה שם שביאר מדוע תחילה דרשו את סוף הפסוק ולאחר מכן את תחילתו]. ביאור נוסף ראה במהרש״א (מ״ק, ד״ה לעיל). ובאגדות אליהו (ויקהל סד) גרס בברייתא באופן אחר. לח. **רש״י** (על מ״ק פ״ג ז). אך בתלמידי רבינו יונה פירשו שהכוונה כאן לברכת על נטילת ידים שמברכים על מים ראשונים. בפסוק זה רמזה ברכה, משום שכל ברכה שאין בה הזכרת ה׳ אינה ברכה. מהרש״א (מ״ק, ד״ה לעיל).

׳אמן׳: **אָמַר לֵיהּ רַב יְחֶזְקֵאל בְּרֵיהּ** [-בנו], **בְּרִי** [-בני] **חֲטוֹף וּבָרֵיךְ** - כאשר מביאים כוס של ברכה השתדל שיתנו לך לברך עליו, ואחרים ישמעו ויענו אמן על ברכתך. **וְכֵן אָמַר רַב הוּנָא לְרַבָּה בְּרֵיהּ** [-בנו], **חֲטוֹף וּבָרֵיךְ.** ומכך שאמרו האמוראים לבניהם כך, משמע שהמברך עדיף ממי שעונה אמן על ברכתו.

מקשה הגמרא: לְמֵימְרָא - וכי ניתן לומר **דִּמְבָרֵךְ עָדִיף מִמַּאן דְּעָנֵי אֲמַן** - ממי שעונה אמן על ברכתו, **וְהָתַנְיָא, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, גָּדוֹל הָעוֹנֶה אָמֵן יוֹתֵר מִן הַמְבָרֵךְ. וְאָמַר לֵיהּ רַבִּי נְהוֹרַאי, הַשָּׁמַיִם** - נשבע אני שאכן **זֶה הוּא**, שהעונה אמן עדיף על המברך, **תָּדַע** - וראיה לכך, ממנהגו של עולם, **שֶׁהֲרֵי גּוֹיְרִין** [-משרתים של אנשי המלחמה] **יוֹרְדִין וְטוֹבְּלִין [בְּפִלְּחָמָה],** כלומר בתחילה נלחמים החיילים החלשים, **וְלֹאחַר מִכֵּן הַגִּבּוֹרִים יוֹרְדִין** [-מצטרפים למלחמה] **וְטוֹבְּלִין.** הרי שהגומרים את הדבר משובחים הם מאותם שהתחילו. וכן המברך שמתחיל את הברכה, הוא כמו החלש שמתחיל את המלחמה, והעונה אמן שמסיים את הברכה, הוא כמו הגיבור שגומר מעשי הראשונים ומנצח את המלחמה. נמצאנו למדים שהעונה אמן עדיף מהמברך, ולקשה על האמוראים שאמרו לבניהם ׳חטוף וברך׳.

מתרצת הגמרא: תַּנָּאֵי הִיא - יש בזה מחלוקת תנאים, שכן מצינו תנא שנחלק על הברייתא המובאת לעיל וסובר שגדול המברך יותר מן העונה. **דְּתַנְיָא, אֶחָד הַמְבָרֵךְ וְאֶחָד הָעוֹנֶה אָמֵן בְּמִשְׁמָע,** כלומר שניהם בכלל הפסוק האמור בנחמיה (ט ה) לענין הברכה[בה], **אֶלָּא שֶׁמְּבָרֵךְ יוֹתֵר מִן הָעוֹנֶה אָמֵן.** והרי שתנא זה סבר שהמברך גדול מן העונה אמן. ואף האמוראים שאמרו לבניהם חטוף וברך, סברו כשיטת התנא הזה.

★

הגמרא מביאה דין בענין עניית אמן אחר ברכת קטן: בָּעֵי מִינֵּיהּ שְׁמוּאֵל מֵרַב, מַהוּ [-האם צריך[בו]] **לַעֲנוֹת אָמֵן אַחַר תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן** - אחר קטנים בשעה שלמדים מהרב שלהם כיצד לברך. **אָמַר לֵיהּ** רב, **אַחַר הַכֹּל עוֹנִין אָמֵן, חוּץ מֵאַחַר תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן, הוֹאִיל וְלַהְתָּלְמֵד עֲשׂוּיִין** - אומרים את הברכה לשם ללימוד ואין להם כוונה כלל לשם השם[בז]. **מוסיפה הגמרא: וְהָנֵי מִילֵּי** - דברים אלו אמורים **בְּדָלֹא עִדְּנִי מְפַטְּרֵיהוּ** - לא בזמן שמברכים את ברכות ההפטרה בבית הכנסת, **אֲבָל בְּעִדְּנִי מְפַטְּרֵיהוּ** - בזמן שאומרים את ההפטרה ומברכים ברכותיה **עוֹנִין** אחריהם אמן.

★

הגמרא עוסקת בענין הנקיות שיש לנקות את הידים קודם ברכת המזון: תָּנוּ רַבָּנָן, שָׁמַן שהיו רגילים לסוך על ידיהם בסוף הסעודה אחרי מים אחרונים כדי לנקות את הידים מזוהמת המאכל, **מְעַכֵּב אֶת הַבְּרָכָה** - אסור לברך ברכת המזון לפני שסכו אותו[בח], **דִּבְרֵי רַבִּי זֵירָאי. רַבִּי זֵירָאי אוֹמֵר, אֵינוֹ מְעַכֵּב** את הברכה. **רַבִּי אַחָא אוֹמֵר, שָׁמַן טוֹב** - שמן שיש בו בשמים לריח טוב, במקום שרגילים לסוך אותו קודם הברכה, **מְעַכֵּב** את הברכה ואין לברך קודם שיסוכו אותו. **רַבִּי זוּהֲמַאי אוֹמֵר, כָּשֵׁם שֶׁכֹּהֵן מְזוּהָם** - שנודף ממנו ריח רע **פָּסוּל מֵעֲבוֹדָה** בבית המקדש[בט], **כָּךְ יָדַיִם מְזוּהָמוֹת** מן המאכל[ל] **פְּסוּלוֹת לְבָרְכָה** - לברכת המזון[לא].

אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, אֲנָא לָא זֵירָאי וְלָא זֵירָאי לָא זוּהֲמַאי יְדַעְנָא, כלומר לא שמעתי מרבותי את דברי התנאים הנזכרים בברייתא זו, **אֶלָּא מַתְנִיתָא יְדַעְנָא** - אני יודע ברייתא אחרת שעסקה בענין זה, **דְּאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, וְאָמְרִי לַהּ** - ויש אומרים שדרשה זו **בְּמַתְנִיתָא תָּנָא** - בברייתא היא שנויה, נאמר (ויקרא יט מד) ׳כִּי אֲנִי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם וְהִתְקַדִּשְׁתֶּם וִהְיִיתֶם קְדֹשִׁים כִּי קָדוֹשׁ אֲנִי׳ וגו׳[לב], **׳וְהִתְקַדִּשְׁתֶּם׳ אֵלּוּ מַיִם רִאשׁוֹנִים** - נטילת ידים שלפני הסעודה[לג], **׳וִהְיִיתֶם קְדוֹשִׁים׳ אֵלּוּ מַיִם אַחֲרוֹנִים** שבסוף הסעודה[לד], **׳כִּי קָדוֹשׁ [אֲנִי׳[לה]] זֶה שֶׁמָּן [הַמְטוּבָּל][לו]. ׳אֲנִי יי׳ אֲשֶׁהֵיכֶם׳[לז] זוּ בִּרְכַּת** - ברכת המזון[לח].

פרק תשיעי - הרואה

מושנה המשנה מפרטת מקומות ומאורעות שיש לברך על ראייתם או שמיעתם: **הָרוֹאֶה מָקוֹם שֶׁנַּעֲשׂוּ בוֹ נִסִּים לְיִשְׂרָאֵל[א], אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה נִסִּים לַאֲבוֹתֵינוּ בַּמָּקוֹם הַזֶּה[ב]**. והרואה **מָקוֹם שֶׁנַּעֲקְרָה מִמֶּנּוּ עֲבוֹדָ"ז, אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁעָקַר עֲבוֹדָ"ז מֵאַרְצֵנוּ[ג]**.

עַל הַזִּיקִין - כוכב שביט[ג], **וְעַל הַזְּעָזוּעוֹת** - רעידת האדמה[ד], **וְעַל הָרְעָמִים[ה], וְעַל הָרוּחוֹת** - סופות[ו] שאינן מצויות[ז], **וְעַל הַבְּרָקִים, אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁכֹּחוֹ וּגְבוּרָתוֹ מָלֵא עוֹלָם**, שכל אלו נראים או נשמעים למרחוק[ח].

עַל הָהָרִים וְעַל הַגְּבָעוֹת[ט] וְעַל הַיַּמִּים וְעַל הַנְּהָרוֹת[י] וְעַל הַמִּדְבָּרוֹת, אוֹמֵר בָּרוּךְ עוֹשֵׂה בְרֵאשִׁית[יא]. רבי **יְהוּדָה אוֹמֵר, הָרוֹאֶה אֶת הַיָּם הַגָּדוֹל[יב]** - ים האוקיינוס שמקיף את העולם[יג], **אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה אֶת הַיָּם הַגָּדוֹל[יב]**, ודווקא **בְּזְמַן שֶׁרוֹאֵהוּ לִפְרָקִים** - לאחר שלשים יום מהראייה האחרונה[יד].

המשנה מפרטת את הברכות שיש לברך על מאורעות המשמחים או מעציבים אל לב האדם: עַל הַמַּשָּׂמִים וְעַל בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת אוֹמֵר בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב[יד]. עַל בְּשׂוֹרוֹת[טז] רָעוֹת אוֹמֵר בָּרוּךְ דַּיַּן הָאֱמֶת.

בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ, וְקִנָּה[טז] [-או שקנה] כֵּלִים חֲדָשִׁים, אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

מְבָרֵךְ עַל הָרָעָה מַעַיִן עַל הַטּוֹבָה - על רעה שחבוא לו ממנה טובה, כגון שהוצף שדהו מים, ונשטפה התבואה שהיתה בו, שאף על פי שהמים גורמים שאדמתו תשביח ויש לו בכך תועלת לשנים הבאות, כיון שכעת יש לו בכך רעה, שנשטפה תבואתו, מברך דיין האמת[יז]. וכן **עַל הַטּוֹבָה מַעַיִן עַל הָרָעָה** - על טובה שאפשר שתבוא לו ממנה רעה, כגון שמצא מציאה במקום שהמוצא מציאה ואינו מביאה למלכות נענש ולוקחים אותה ממנו. ואף על פי שאם ישמע המלך שמצא מציאה ולא הביאה לו, ילקה ויייסר אותו ויקח אותה ממנו[יח], כיון שכעת המציאה טובה לו, מברך הטוב והמטיב[יט].

המשנה מבארת שיש אופנים שבהם התפילה נחשבת לתפילת שוא: וְהַצּוֹעֵק לְשֶׁעָבָר - המתפלל על מה שכבר היה, **הֲרֵי זוּ תְּפִלַּת שָׁוְא**, לפי שמה שהיה כבר היה. כגון, **אִם הָיְתָה אִשְׁתּוֹ מְעוּבֶּרֶת[יט], וְאוֹמֵר יְהִי רָצוֹן שֶׁתֵּלֵד אִשְׁתִּי זָכָר, הֲרֵי זוּ תְּפִלַּת שָׁוְא**, לפי שבדרך הטבע אי אפשר לעובר שיתהפך מנקבה לזכר[כ]. וכן **אִם הָיָה בָּא בַּדֶּרֶךְ, וְשָׁמַע קוֹל זְנוּחָה בָּעִיר, וְאוֹמֵר יְהִי רָצוֹן שֶׁלֹּא תְהֵא זוֹ בְּתוֹךְ בֵּיתִי, הֲרֵי זוּ תְּפִלַּת שָׁוְא**, לפי שמה שהיה כבר היה[כא].

המשנה מבארת אלו תפילות המהלך בדרך צריך להתפלל: הַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ, וּבֵרְכוֹ הוּא נִבְנָם לָבָרְךָ, שמצויים בו מושלים רעים המחפשים להעליל עלילות שוא על העוברים בו, **מִתְפַּלֵּל שְׁתַּיִם** - מבקש[כב] שתי בקשות, **אַחַת בְּקִנְיַנְתּוֹ** לכרך, שיכנס לשלום, **וְאַחַת בִּיצִיאָתוֹ** מהכרך, שיצא לשלום. **בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר**, מתפלל **אַרְבַּע** תפילות, **שְׁתַּיִם בְּכְנִיסָתוֹ** לכרך, **וּשְׁתַּיִם בִּיצִיאָתוֹ** מהכרך, שבכל פעם הוא **נוֹתֵן הוֹדָאָה עַל שֶׁעָבָר, וְצוֹעֵק עַל הֶעָתִיד**, ונמצא מתפלל ארבע תפילות[כג].

האופן הרצוי בו יש לברך על מאורעות רעים: חַיָּב אָדָם לְבָרֵךְ דיין האמת **עַל הָרָעָה** בשמחה ובלב טוב, **כְּשֵׁם שֶׁמְּבָרֵךְ** בשמחה הטוב והמטיב **עַל הַטּוֹבָה[כד]**. **שֶׁנֶּאֱמַר[כה] 'וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ' וגו' וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ'**. ומה שנאמר **'בְּכָל לְבָבְךָ'** היינו שתאהב את ה' **בִּשְׁנֵי יְצָרֶיךָ[כו], בְּיֵצֶר טוֹב וּבְיֵצֶר הָרָע[כז]**. ומה שנאמר **'וּבְכָל נַפְשְׁךָ'** היינו שתאהב את ה' **אֲפִילּוּ** אם **הוּא נוֹטֵל אֶת נַפְשֶׁךָ[כח]**. ומה שנאמר **'וּבְכָל מְאֹדֶךָ'** היינו שתאהב את ה' **בְּכָל מְמוֹנֶךָ[כט]**. המשנה מבארת את המילים 'בכל מאדך' באופן נוסף, **דָּבָר אַחֵר, 'בְּכָל מְאֹדֶךָ'** פירושו **שֶׁבְּכָל מִדָּה** [-עניין[ל]] **וּמִדָּה שֶׁהוּא מוֹדֶה לְךָ**, בין מדה טובה ובין מדת פורענות, **הֱוֵי מוֹדֶה לוֹ**.

ההנהגה הראויה כנגד שער המזרח של חומת הר הבית, ובהר הבית עצמו: לֹא יִכָּל אָדָם אֶת רֹאשׁוֹ - לא ינהג קלות ראש[לא] **כְּנֶגֶד שַׁעַר הַמִּזְרָח** של חומת הר הבית, לפי **שֶׁהוּא** [-ששער זה] **מְכוּוָּן כְּנֶגֶד בֵּית קָדְשֵׁי הַקָּדָשִׁים[לב]. וְלֹא יִכָּנֵס לְהַר הַבַּיִת בְּמַקְלוֹ[לג], וּבְמִנְעָלוֹ[לד] שֶׁבִּרְגְלוֹ, וּבְפוּנְדָּתוֹ** [-חגור חלול שנותנים בו מעות[לה]. **וּבָאֲבָק שֶׁעַל רַגְלָיו, וְלֹא יַעֲשֶׂנּוּ** להר הבית **קַפַּנְדַּרְיָא** - קיצור דרך[לו]. **וְיִרְקְנֶה** בהר הבית, יש ללמוד **מִמִּי וְחוֹמֵר** שהוא אסור[לז].

חתימת הברכות בבית המקדש היתה בנוסח מיוחד, שבחתימת הברכה היה אומר 'ברוך אתה ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך[לח] חונן הדעת', וכן בשאר הברכות[לט].

המשנה מבארת את הנוסח המיוחד בו היו חותמים את הברכות בבית המקדש, ותקנת עזרא בזה: כָּל חוֹתְמֵי בְּרָכוֹת שֶׁבַּמִּקְדָּשׁ - שבבית המקדש הראשון, **הָיוּ אוֹמְרִים** ברוך וכו' עד תיבות **'עַד הָעוֹלָם'** בלבד, אבל **מִשָּׁקָקְלוּ הַמְיוּן** שהיו כופרים בתחיית המתים ובעולם הבא **וְאָמְרוּ אֵין עוֹלָם אֶלָּא אֶחָד** [-העולם הזה], **הִתְקִינוּ** עזרא ובית דינו **שֶׁיְּהוּ אוֹמְרִים מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם**, כלומר, מן העולם הזה ועד העולם הבא[מ]. כדי להורות שיש שני עולמות, העולם הזה והעולם הבא, ולהוציא מלב הצדוקים שכופרים בתחיית המתים ובעולם הבא.

המשנה מביאה תקנה נוספת שתיקנו עזרא ובית דינו: וְעוֹד הִתְקִינוּ עזרא ובית דינו, **שֶׁיְּהֵא אָדָם שׁוֹאֵל אֶת שְׁלוֹם חֲבֵרוֹ בָּשֵׁם** - בשמו של הקדוש ברוך הוא[מא], ואין במה שמוציא שם שמים לכבודו של חבירו משום זלזול בכבודו של מקום, **שֶׁנֶּאֱמַר** (רות ב ד) **'וְהִנֵּה בֹעַז בָּא מִבֵּית לֶחֶם וַיֹּאמֶר לַקּוֹצְרִים ה' עִמָּכֶם, וַיֹּאמְרוּ לוֹ יְבָרֶכְךָ ה'[מב]**, הרי שבועז הזכיר שם שמים לכבודם של הקוצרים, **וְאוֹמֵר[מג]** - ועוד מצינו בן בדברי המלאך לגדעון (שופטים ו יב) **'ה' עִמְּךָ גִּבּוֹר הֶחָיִל'**, הרי שהמלאך הזכיר שם שמים לכבודו של גדעון, **וְאוֹמֵר** - ועוד מצינו שאמר הכתוב (משלי כב ט) **'אַל תְּהִי כִּי**

א. **כגון** המקומות המנויים להלן בגמרא, מעברות הים והירדן, ונחלי ארנון, ובגמרא להלן יתבארו הנסים שנעשו במקומות אלו. ב. **בכל** הברכות המבוארות במשנה צריך להזכיר שם ומלכות, שבזכרה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה. תוספות (ד"ה הרואה) ורדע הראב"ד (בהשגות על פעל"מ אות ד"ה מי יתן) שאינו מזכיר שם ומלכות בברכות אלו, לפי שאינן ברכות קבועות, והרשות בידו שלא יראה את הדבר שמברך עליו בה, ולא יצטרך לברך. ג. **גמרא** (לקמן נח:). והוא כוכב היורה כחץ בקרקע ממקום למקום, וארוך כשבט שהוא יורה, ונראה כמו שפותח את הרקיע. רש"י (שם ד"ה כוכב). ד. **בגמרא** לקמן (נט:) מבואר שזועות היינו 'עהא', וברש"י (שם ד"ה נוטה - הלשון) פירש שגוהא הוא רעידת הארץ. אבל הרמב"ם (פירוש המשניות מ"ג) ונמין זה בהלכות ברכות פ"י ה"ד) פירש שזועות הוא קול שאון ושמע באויר, כקול ריחים סובבים לאיטם. ובגמרא לקמן יובאו בזה פירושים נוספים. ה. **בגמרא** לקמן (שם) נחלקו אמוראים, מהי הסיבה שגורמת לרעש הרעמים, ויתבאר במקומו. ו. **ראה** בגמרא לקמן (שם) שרוחות היינו 'זעפא', וברש"י שם (ד"ה ורוחות) ובהגהות ויצינום מבואר ש'זעפא' היינו סופה, ובשלחן ערוך (או"ח סי' רכו ס"ו) כתב שהם רוחות הנושבות בזעף. ז. **רמב"ם** בפירוש המשניות (מ"ג). ח. **רש"י** (ד"ה מלא). והתוספות יום טוב (מ"ג) כתב, שמלשון הרע"ב (שם) משמע שכל אלו נראים ברוב העולם. ט. **כתב** האבודרהם (הלכות ברכת הפירות והמזונות) בשם ה"ר שמשון, שדווקא בהרים ובגבעות המשונים שניכרת גבורת הבורא בהן מברך כן. ודברי הובאו להלכה בשלחן ערוך (או"ח סי' רכח ס"ג). י. **דווקא** על אותם ארבעה נהרות הכתובים בפסוק (בראשית ב י-יד), כגון חדקל ופרת, מברך כן, ולא על כל הנהרות שבעולם, תוספות (ד"ה על) והאבודרהם (שם) כתב שעל נהרות המשונים כגון פרת וחידקל, מברך ברכה זו. ובמגן אברהם (סי' רכח סק"ג) כתב שכך גם דעת התוספות, וכוונתם שרק על נהרות המשונים [-גדולים] כמו אותם שכתובים בפסוק, מברך כן. יא. **הגמרא** לקמן (נט:) מקשה, וכי כל אלו המנויים במשנה עד כאן, אינם מעשה בראשית, ומדוע אינו מברך עליהם ברכה זו. והגמרא מתרצת בכמה אופנים, ובמקומו יתבאר. יב. **ולפי** שהים הגדול חשוב וגדול מכולם, קבע לו רבי יהודה ברכה מיוחדת. רש"י (ד"ה לפיכך). יג. **גמרא** (לקמן נט:). וכתבו התוספות (ד"ה מהלכים), שהוא הדין בכל ברכות הראייה המנויות במשנתנו, שדווקא ברואה משלשים יום לשלשים יום מברך, אבל בפחות מכאן אינו מברך שנית. יד. **ופירוש** ברכה זו הוא, 'כחוכך', שהטיב לי, 'והמטיב', שמטיב גם לאחרים (רש"י ס"ז). ולכן מברך כן דווקא כשהוא ואחרים שותפים בטובה, כגון שיש לו קרקע בשותפות. גמרא (לקמן נט:). ובגמרא (שם) יתבאר מה אומר מי שאין לו קרקע בשותפות. טו. **המשנה** נקטה לשון 'קנה כלים' ולא 'עשה כלים', כדי להשמיענו שאפילו אם אינם כלים חדשים ממש, אלא הם ישנים, ורק אצלו הם חדשים, יש לו לברך כן. שושנים לדוד (מ"ג). טז. **גמרא** (לקמן נט:). יז. **רע"ב** (מ"ג). יח. **גמרא** (שם). והרא"ש (סי' ח) הוסיף, שכעת יש לו בזה טובה, ולבו שמח ובוטח כי שמא לא ישמע בבית השלטן. והוסיף הלבוש (או"ח סי' רכב ס"ג) שיכשך רחמים ממנו יתברך שיצילנו מן הרעה. יט. **אחר** ארבעים יום לעיבורה, אבל בתוך ארבעים יום מוועלה תפילה. גמרא (לקמן נט:). כ. **ואף** על פי שעל ידי נס אפשר שיתהפך העובר מנקבה לזכר, נחשבת תפלתו לתפלת שוא. שנות אליהו (מ"ג). כא. **אלא** יש לו להתפלל שאם הצעקה בתוך ביתו, שינצלו ממנה. ועוד, שיש לו לבטוח בהשם שאין הצעקה בתוך ביתו. ר"י מלונדל (ד"ה סיום) ומאירי (ד"ה שיתקנו). כב. **כן** כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (מ"ג), שאין הכוונה לתפילה בכוונה ולצד מזרח, וגם אין הכוונה לברכה, אלא היא בקשה. כג. **בברייתא** לקמן (נט:) מבואר נוסח תפילות אלו. וכל כך למה, מפני שצריך שיתן אדם הודאה לבוראו על מה שעבר עליו מן הטוב, ויתפלל על העתיד שתבוא לו טובה. רע"ב (מ"ג). כד. **רש"ב** (מ"ב). כה. **בדברי** המאירי (ד"ה ומצפה שמעיתים) מבואר שהראיה מפסוק זה היא מהדרשה השניה המובאת להלן בפירוש 'בכל מאדך', שבכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו. כו. **הדרשה** היא מלשון הכתוב 'לבבך' בשתי ביתי"ן. רא"ה (ד"ה מיחש). וראה עוד במלאכת שלמה (מ"ב) שכתב בזה רמז בשם האר"י. כז. **והיינו** שתאהב את הקב"ה בשני יצריך, שתתן אותה באהבה. או, ש'בכל נפשך' מורה על הריגה, שיסורים שגופו או חסרון אברים, נקראים 'חצי הנפש', והריגה היינו 'בכל נפשך'. רמב"ן (דברים ו ה). כח. **ויקרא** המפלן 'מאד', כי יכנה אותו בדברי יקר, 'ואמר בכל דברי ממונך'. רמב"ן (שם). וכתבו בביאור דבריו, שאין כוונת המשנה לומר שפירוש התיבה 'מאדך' הוא ממונך, אלא כוונתה לומר שהכתוב כאן כינה את הממון במלת 'מאד' שפירושה ריבוי. כט. **רמב"ם** בפירוש המשניות (מ"ב). וכתב, רוצה לומר, בכל ענין שיבואך שבהם והודהו. ל. **רש"י** (ד"ה לג). לא. **שכל** השערים היו מכוונים זה כנגד זה, והיינו שהשער המזרחי של חומת הר הבית, ושער עזרת נשים, ושער עזרת ישראל, ופתח האולם, ופתח ההיכל, ובית קדשי הקדשים, כולם היו מכוונים זה כנגד זה, והעומד כנגד השער המזרחי של חומת הר הבית, הרי הוא עומד כנגד בית קדשי הקדשים. רש"י (ד"ה כנגד). לב. **רש"י** (ד"ה כמלמדו). והרמב"ם בפירוש המשניות (מ"ב) פירש שהוא בגד שלובשים על הבשר כדי לקבל הזיעה שלא תטנף את בגדיו, ואין המנהג לצאת בבגד זה לבדו עד שילבש עליו בגד אחר. לג. **נחלקו** אמוראים בביאור לשון 'קפנדריא' (לקמן נט:). רבא אמר שקפנדריא 'כשמה', פירוש שהוא מלשון קיצור דרך, ורב חנא בר אדא אמר בשם רב סמא בריה דרב מרי אמרי שאומרים האנשים 'אדמקיפנא אדרי אינול בהא' [בעוד שאני מקיף כל שוורות הבתים הללו, אכנס כאן לקצר דרכי. רש"י (שם ד"ה קמיקפנא)]. ואיסור זה הוא דווקא אם עושה כן שלא לשם עבודה, אלא לעשות צרכיו. רש"י (ריטמא ו: ד"ה קמיקפנא). וראה עוד לשון הרמב"ם בפירוש המשניות (מ"ב), כי אין ראוי להכנס במקום הנכבד ההוא תחילה אלא לענין מעניני תפילה ועבודה. לד. **ראה** בשפת אמת (מגילה כח: ד"ה ואיתן) שצידד לומר שה'ברוך' השני הוא לאו דווקא, שכיון שכבר פתח ואמר 'ברוך אתה ה' אלהי ישראל' וכו', אינו צריך לחזור ולומר 'ברוך' נוסף, אך כתב שמדברי הרמב"ם (מגילות פ"ג ה"ח ושו"ע) לא משמע כן. ועיין ברש"ש כאן (כתש"ר ד"ה כל). לה. **והשומעים** לא היו ענים אמן, אלא היו אומרים 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. ודרשים אלו נלמדים במסכת תענית (שם:) מתפילת עזרא ('וראה גם בגמרא לקמן (נט:)]. לו. **הערוך** (ערך קנח). לז. **רש"י** (ד"ה שיתקנו). והיינו שיכול להזכיר שם ה' כאשר שואל בשלומו. והערוך (שם) והרמב"ם בפירוש המשניות (מ"ב) כתבו שהוצרכו לתקן כן מפני שמלת 'שלום' היא שם משמות הקב"ה. לח. **רות** המואביה הלכה לשדה וליקטה אחר הקוצרים, והגיעה להלקת השדה שהיתה שייכת לבועז, והנה בועז בא, ובירך את הקוצרים בשם ה' (רות ב ג-ד). לט. **בגמרא** לקמן (נט:) יבואר מדוע המשנה מביאה את כל הפסוקים האלו, ולא די בפסוק אחד.

זְקֻנָּה אֶחָד - יש לך ללמוד מזקני אומתך, ולעשות כפי שראית שהם עשו[מ] [שהזכירו שם שמים לכבודם של הבריות], **וְאוֹמֵר** - ועוד מצינו שאמר הכתוב (תהלים קיט קכו) **'עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'** - שפעמים שמבטלים ומפירים את התורה כדי לעשות רצון ה', ואף השואל את שלום חבירו בשם ה', הרי הוא עושה בכך רצונו של מקום, וכפי שנאמר (שם ל"ד טו) 'בקש שלום ורדפהו'[מא]. **רַבִּי נָתָן אוֹמֵר**, יש לדרוש את הפסוק מסופו לתחילתו, **'הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'** - שפעמים שמבטלים את דברי התורה, **'מֵשׂוּם עֵת לַעֲשׂוֹת לַה'"**, ואף זה שמתכוין לשאול בשלום חבירו, שזהו רצונו של מקום, מותר לו להפר ולעבור על דברי תורה, ולעשות דבר הנראה אסור[מב][יא].

★

גמרא במשנה מבואר שהרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל מברך. שואלת הגמרא: **מִנָּא הֵנֵי מִילֵּי** - מהיכן למדנו דברים אלו שמברכים על נס[מג]. **משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן דְּאָמַר קְרָא** - שנאמר בפסוק (תהלים יח ז) המתאר את מה שאמר יתרו כאשר שמע את כל הניסים שעשה ה' לבני ישראל ביציאת מצרים, **'וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ בָּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הִצִּיל וגו' אֲשֶׁר הִצִּיל מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פַּרְעֹה אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת הָעָם מִתַּחַת יַד מִצְרָיִם'**, ויש ללמוד מכאן שמברכים על נס[יב].

מקשה הגמרא: אַנִיסָּא דְּרַבִּים מְבָרְכִינַן - וכי דווקא על נס שנעשה לרבים כגון הניסים שעליהם בירך יתרו מברכים, **אַנִיסָּא דְּיָחִיד לָא מְבָרְכִינַן** - ועל נס שנעשה ליחיד אין מברכים, **וְהָא הַהוּא גַּבְרָא** - והרי מעשה באדם אחד **דַּהֲוָה קָא אָזֵיל** - שהיה מהלך **בְּמקום** הנקרא **עֲבַר יַמִּינָא**[מד], **נָפַל עֲלָיֵיהּ אֲרָיֵא** - התנפל עליו אריה ורצה לטורפו, **אִתְעֲבִיד לֵיהּ נִיסָּא וְאִיתְצַל מִינֵּיהּ** - נעשה לו נס וניצל ממנו. **אָתָא לְקַמֵּיהּ דְּרַבָּא** - בא אותו אדם לפני רבא, **וְאָמַר לֵיהּ** רבא, **לְמָאי הֲמָטֵית לְהָהֵם** - בכל פעם שתזדמן לאותו מקום, **בָּרִיךְ** [-יש לך לברך] **'בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה לִי נֵס בָּמָּקוֹם הַזֶּה'**. ונס זה הוא נס שנעשה ליחיד, ומוכח שגם על נס שנעשה ליחיד צריך לברך, ולא רק על נס שנעשה לרבים.

מוסיפה הגמרא להקשות: ועוד מעשה **בְּמַר בָּרִיהּ דְּרַבִינָא** דַּהֲוָה קָאָזֵיל [-שהיה מהלך] **בְּפַקְתָּא דַּעֲרָבוֹת** - בבקעה של אותו מקום שנקרא ערבות, **וְצָחֲא לָמַיָּא** - והיה צמא למים, **אִיתְעֲבִיד לֵיהּ נִיסָּא אִיבְּרֵי לֵיהּ עֵינָא דְּמַיָּא וְאִישְׁתֵּי** - נעשה לו נס ונברא לו מעין של מים ושתה ממנו. **וְתוּ** - ועוד נס נעשה למר בריה דרבינא, **זְמַנָּא חָדָא הֲוָה קָאָזֵיל** - פעם אחת היה מהלך **בְּרַקְתָּקָא** [-בשוק] **הָמְחוֹזָא, וְנָפַל עֲלֵיהּ נַמְלָא פְּרִיצָא** - והתנפל עליו גמל משוגע שמעשיו רעים, ונעשה לו נס **וְאִיתְּפְרָקָא לֵיהּ אֲשֵׁיתָא** - ונפלה חומת הבית שהיה סמוך לו, **עַל גַּבֵּיהּ** - ונכנס לתוך הבית כדי להנצל מהגמל. **כִּי מְטָא** - כאשר הזדמן מר בריה דרבינא **לְפַרְסָתְקָא דַּעֲרָבוֹת, בָּרִיךְ** [-בירך] **'בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה נִסִּים לַאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ לַמָּקוֹם הַזֶּה'** - יש לך ללמוד מזקני אומתך, ולעשות כפי שראית שהם עשו[מ] [שהזכירו שם שמים לכבודם של הבריות], **וְאוֹמֵר** - ועוד מצינו שאמר הכתוב (תהלים קיט קכו) **'עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'** - שפעמים שמבטלים ומפירים את התורה כדי לעשות רצון ה', ואף השואל את שלום חבירו בשם ה', הרי הוא עושה בכך רצונו של מקום, וכפי שנאמר (שם ל"ד טו) 'בקש שלום ורדפהו'[מא]. **רַבִּי נָתָן אוֹמֵר**, יש לדרוש את הפסוק מסופו לתחילתו, **'הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'** - שפעמים שמבטלים את דברי התורה, **'מֵשׂוּם עֵת לַעֲשׂוֹת לַה'"**, ואף זה שמתכוין לשאול בשלום חבירו, שזהו רצונו של מקום, מותר לו להפר ולעבור על דברי תורה, ולעשות דבר הנראה אסור[מב][יא].

★

הברייתא מפרטת מקומות שהרואה אותם צריך להודות ולשבח על הניסים שנעשו בהם: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָרוֹאֶה מָעְבְּרוֹת הַיָּם** - המקום שעברו בו בני ישראל בים סוף בצאתם ממצרים, **וּמַעְבְּרוֹת הַיַּרְדֵּן** - והמקום שעברו בו בני ישראל בירדן בימי יהושע[מג], **וּמַעְבְּרוֹת נַחֲלֵי אַרְנוֹן** - והמקום שעברו בו בני ישראל בנחלי ארנון[מה], **וְאַבְנֵי אֵלְגָּבִישׁ** שירדו על מלכי האמורי **בְּמוֹרַד** ההר של **בֵּית חוֹרוֹן**[מו], **וְאֶבֶן שֶׁשִּׁקְּשָׁה לְזָרוֹק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן עַל יִשְׂרָאֵל**, **וְאֶבֶן שֶׁיָּשַׁב עָלֶיהָ מֹשֶׁה בְּשָׁעָה שֶׁעָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ מִלְחָמָה בַּעֲמָלֵק**[נא], **וְאִשְׁתּוֹ שֶׁל לוֹט** שנעשתה נציב מלח[נב], **וְחוֹמַת יְרִיחוֹ שֶׁנִּבְלְעָה בְּמָקוֹמָהּ**[נג], **עַל פּוֹן גְּרִיזִ שֶׁיִּתֵּן הוֹדָאָה וְשֶׁבַח לְפְנֵי הַמָּקוֹם.**

שואלת הגמרא: בְּשֶׁלָּמָא - הנס שהיה ב**מַעְבְּרוֹת הַיָּם**, מובן מהו, **דִּכְתִיב** (תהלים יד כג) **'וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה'**, שנקרע להם הים ונעשה ליבשה, וכן הנס שהיה ב**מַעְבְּרוֹת הַיַּרְדֵּן**, מובן מהו, **דִּכְתִיב** (יהושע ג ז) **'וְנַעֲמְדוּ הַכֹּהֲנִים נוֹשְׂאֵי הָאָרוֹן בְּרִית ה' בָּחָרָבָה בְּתוֹךְ הַיַּרְדֵּן וְכָל יִשְׂרָאֵל עוֹבְרִים בָּחָרָבָה עַד אֲשֶׁר תַּמּוּ כָּל הַגּוֹי לַעֲבוֹר אֶת הַיַּרְדֵּן'**, שפסקה זרימת הירדן ונעשה לחרבה, **אֶלָּא** ב**מַעְבְּרוֹת נַחֲלֵי אַרְנוֹן**, **מִנָּלַן** - מנין לנו שנעשה שם נס.

משיבה הגמרא: דִּכְתִיב (במדבר כא יד) **'עַל כֵּן יֵאָמַר בְּסֵפֶר מִלְחֲמוֹת ה' אֶת וָהֵב בְּסוּפָה וגו' וְאֶת הַנְּחָלֵים אַרְנֹן'**, שהזורו ואמרו שירה על הנס שנעשה להם שם, כמבואר בגמרא להלן.

★

הגמרא מביאה ברייתא המבארת את ענין הנס שנעשה במעברות נחלי ארנון: תָּנָא - שנינו בברייתא, נאמר בפסוק (שם) **'אֶת וָהֵב בְּסוּפָה'**, ופירוש הפסוק הוא, **שְׁנֵי מְצוֹרָעִים**[נד] **הָיוּ, דָּהֲווּ** [-שהיו] **מְהַלְּכִין בְּסוּף מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל** במדבר[נה], **כִּי הֲווּ קָא חָלְפֵי יִשְׂרָאֵל** - כאשר בני ישראל עמדו לעבור בנחלי ארנון שהיו בעמק עמוק בין שני הרים גבוהים[נו], והדרך עברה בתוך הנחל שבין ההרים[נז], **אָתוּ אֱמוֹרָאֵי** [-באו האמוריים] **לְמִיבְלְעִינְהוּ**[מה], **כִּי מָטוּ** - וכאשר הזדמן מר בריה דרבינא **לְפַרְסָתְקָא דַּעֲרָבוֹת, בָּרִיךְ** [-בירך] **'בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה נִסִּים לַאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ לַמָּקוֹם הַזֶּה'** - יש לך ללמוד מזקני אומתך, ולעשות כפי שראית שהם עשו[מ] [שהזכירו שם שמים לכבודם של הבריות], **וְאוֹמֵר** - ועוד מצינו שאמר הכתוב (תהלים קיט קכו) **'עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'** - שפעמים שמבטלים ומפירים את התורה כדי לעשות רצון ה', ואף השואל את שלום חבירו בשם ה', הרי הוא עושה בכך רצונו של מקום, וכפי שנאמר (שם ל"ד טו) 'בקש שלום ורדפהו'[מא]. **רַבִּי נָתָן אוֹמֵר**, יש לדרוש את הפסוק מסופו לתחילתו, **'הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'** - שפעמים שמבטלים את דברי התורה, **'מֵשׂוּם עֵת לַעֲשׂוֹת לַה'"**, ואף זה שמתכוין לשאול בשלום חבירו, שזהו רצונו של מקום, מותר לו להפר ולעבור על דברי תורה, ולעשות דבר הנראה אסור[מב][יא].

★

הברייתא מפרטת מקומות שהרואה אותם צריך להודות ולשבח על הניסים שנעשו בהם: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָרוֹאֶה מָעְבְּרוֹת הַיָּם** - המקום שעברו בו בני ישראל בים סוף בצאתם ממצרים, **וּמַעְבְּרוֹת הַיַּרְדֵּן** - והמקום שעברו בו בני ישראל בירדן בימי יהושע[מג], **וּמַעְבְּרוֹת נַחֲלֵי אַרְנוֹן** - והמקום שעברו בו בני ישראל בנחלי ארנון[מה], **וְאַבְנֵי אֵלְגָּבִישׁ** שירדו על מלכי האמורי **בְּמוֹרַד** ההר של **בֵּית חוֹרוֹן**[מו], **וְאֶבֶן שֶׁשִּׁקְּשָׁה לְזָרוֹק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן עַל יִשְׂרָאֵל**, **וְאֶבֶן שֶׁיָּשַׁב עָלֶיהָ מֹשֶׁה בְּשָׁעָה שֶׁעָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ מִלְחָמָה בַּעֲמָלֵק**[נא], **וְאִשְׁתּוֹ שֶׁל לוֹט** שנעשתה נציב מלח[נב], **וְחוֹמַת יְרִיחוֹ שֶׁנִּבְלְעָה בְּמָקוֹמָהּ**[נג], **עַל פּוֹן גְּרִיזִ שֶׁיִּתֵּן הוֹדָאָה וְשֶׁבַח לְפְנֵי הַמָּקוֹם.**

שואלת הגמרא: בְּשֶׁלָּמָא - הנס שהיה ב**מַעְבְּרוֹת הַיָּם**, מובן מהו, **דִּכְתִיב** (תהלים יד כג) **'וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה'**, שנקרע להם הים ונעשה ליבשה, וכן הנס שהיה ב**מַעְבְּרוֹת הַיַּרְדֵּן**, מובן מהו, **דִּכְתִיב** (יהושע ג ז) **'וְנַעֲמְדוּ הַכֹּהֲנִים נוֹשְׂאֵי הָאָרוֹן בְּרִית ה' בָּחָרָבָה בְּתוֹךְ הַיַּרְדֵּן וְכָל יִשְׂרָאֵל עוֹבְרִים בָּחָרָבָה עַד אֲשֶׁר תַּמּוּ כָּל הַגּוֹי לַעֲבוֹר אֶת הַיַּרְדֵּן'**, שפסקה זרימת הירדן ונעשה לחרבה, **אֶלָּא** ב**מַעְבְּרוֹת נַחֲלֵי אַרְנוֹן**, **מִנָּלַן** - מנין לנו שנעשה שם נס.

משיבה הגמרא: דִּכְתִיב (במדבר כא יד) **'עַל כֵּן יֵאָמַר בְּסֵפֶר מִלְחֲמוֹת ה' אֶת וָהֵב בְּסוּפָה וגו' וְאֶת הַנְּחָלֵים אַרְנֹן'**, שהזורו ואמרו שירה על הנס שנעשה להם שם, כמבואר בגמרא להלן.

★

הגמרא מביאה ברייתא המבארת את ענין הנס שנעשה במעברות נחלי ארנון: תָּנָא - שנינו בברייתא, נאמר בפסוק (שם) **'אֶת וָהֵב בְּסוּפָה'**, ופירוש הפסוק הוא, **שְׁנֵי מְצוֹרָעִים**[נד] **הָיוּ, דָּהֲווּ** [-שהיו] **מְהַלְּכִין בְּסוּף מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל** במדבר[נה], **כִּי הֲווּ קָא חָלְפֵי יִשְׂרָאֵל** - כאשר בני ישראל עמדו לעבור בנחלי ארנון שהיו בעמק עמוק בין שני הרים גבוהים[נו], והדרך עברה בתוך הנחל שבין ההרים[נז], **אָתוּ אֱמוֹרָאֵי** [-באו האמוריים] **לְמִיבְלְעִינְהוּ**[מה], **כִּי מָטוּ** - וכאשר הזדמן מר בריה דרבינא **לְפַרְסָתְקָא דַּעֲרָבוֹת, בָּרִיךְ** [-בירך] **'בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה**

מ. **רש"י** (ע"ז יז:ומו"ק טז). והרמב"ם בפירוש המשניות (מ"ש) פירש, שפסוק זה אינו ראיה שמותר לשאול בשלום חבירו בשם, אלא הוא ראיה שלא יבוז וילעיג לחקנות חכמים, אף על פי שהן ישנות וקרומניות. וראה בחזון נחום מה שהקשה על דבריו. מא. **רש"י** (ע"ז יז:ומו"ק טז). מב. **רע"ב** (מ"ש). וכתב התוספות יום טוב, שלפירושו דברי רבי נתן הובאו במשנה כדי לפרש את הדרשה שדרש תנא קמא מפסוק זה. וראה במלאכת שלמה (שם) שביאר בשם הג"ר מלכיאל אשכנזי, שאם נדרוש את הפסוק מתחילתו לסופו, אי אפשר להביא ממנו ראיה לדברי תנא קמא, משום שיש לפרש שכוונת הפסוק היא שעת הוא לעשות לה', משום שהפרו תורתך, אבל לא מבואר בפסוק שמותר להפר דברי תורה משום שעת לעשות לה', ורק לפי ביאור רבי נתן שדורשים את הפסוק מסופו לתחילתו, שמותר להפר דברי תורה משום שעת לעשות לה', יש ראיה לדברי תנא קמא, שמכאן שמותר לשאול בשלום חבירו בשם. מג. **רש"י** (ע"ז ס"ג) כתב שיש לגרוס בקושיית הגמרא 'מנלן דמברכינן אניסא'. מד. **והוא** מדינה בדרומו של נהר פרת. רש"י (ע"ז נשנה). מה. **את** המקום שהיה נמצא בו היה מזכיר ראשון, משום שעיקר הברכה היא עליו, ואחר כך הזכיר גם את הנס האחר שנעשה לו, מפני חיבוב הנס. שיטה מקובצת (ע"ז כניף). מו. **היינו** שנעשה לכל ישראל או לרובן. תלמידי רבינו יונה (ע"ז שם). מז. **כמו** שנאמר (יהושע ג טו-יז) 'וכבוא נושאי הארון עד הירדן ורגלי הכהנים נושאי הארון נטבלו בקצה המים וגו', ויעמדו המים היורדים מלמעלה קמו נד אחד וגו', ויעמדו הכהנים נושאי הארון ברית ה' בחרבה בתוך הירדן הכן וכל ישראל עוברים בחרבה עד אשר תמו כל הגוי לעבור את הירדן'. מח. **כמו** שנאמר (במדבר כא יג-יד) 'משם נסעו ויחנו מעבר ארנון אשר במדבר היצא מגבול האמורי, כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי, על כן יאמר בספר מלחמות ה' את והב בסופה ואת הנחלים ארנון'. מט. **באשר** יהושע ובני ישראל נלחמו עם מלכי האמורי שרצו לכבוש את גבעון, והכו אותם מכה גדולה, כתוב בפסוק (יהושע י יא) 'ויהי בנוסם מפני בני ישראל הם במורד בית חורון, וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים עד עזקה, וימותו רבים אשר מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב'. נ. **כמבואר** בגמרא לקמן (ע"ג). נא. **כמו** שנאמר (שמות ח יב-יג) 'ויעש יהושע כאשר אמר לו משה להלחם בעמלק וגו', והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר ינית ידו וגבר עמלק, וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה, ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד, ויהי ידיו אמונה עד בא השמש'. נב. **כמו** שנאמר (בראשית יט טו) 'ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח'. הגמרא להלן (ע"ג) תבאר, איך שייך להודות ולשבח על כך, והלא פורענות היא. נג. **בימי** יהושע, שלאחר שבמשך ששה ימים הקיפו את ירימו פעם אחת בכל יום, וביום השביעי הקיפוה שבע פעמים, והכהנים תקעו בשופרות בכל פעם מהשבע פעמים, כמבואר ביהושע (ו ג-טז), ואמר (שם ו ב) 'וירע העם ויתקעו בשופרות, ויהי כשמוע העם את קול השופר ויריעו העם תרועה גדולה, ותפול החומה תחתיה, ויעל העם העירה איש נגדו וילכדו את העיר'. נד. **מצורע** אינו ראשי להכנס למחנה, כמו שנאמר (ויקרא יג מו) 'כל ימי אשר הנגע בו יטמא, טמא הוא, בדד ישב מחוץ למחנה מושבו', ואף למחנה ישראל אינו ראשי להכנס, כמבואר בפסחים (סז). ולכן אותם מצורעים הלכו בסוף מחנה ישראל. מהרש"א (פ"ש שם). נה. **רש"י** (נקמן ע"ג ד"ה עמהן). וההרים היו כל כך סמוכים זה לזה, שאדם יכל לעמוד על הר אחד ולדבר עם חבירו שעומד על ההר הסמוך. רש"י (במדבר כא טו). נו. **רש"י** (שם).

עַבְדֵי יְהוֹן נְקִירוּתָא - עשו לעצמם מערות בצידי ההרים שביניהם עברו נחלי ארנון, וְעָשׂוּ בְּהוֹן, ונחבאו בהם, אָמְרִי - אמרו, כִּי חָלְפֵי יִשְׂרָאֵל הָכָא נְקְטָלִינוּן - כאשר יעברו כאן בני ישראל נהרוג אותם[א], וְלָא הֲוִי יָדְעֵי - אלא שהאמוריים לא ידעו דְּאַרְנוֹן העדות הָוָה מַכְנֵי קַמָּיֵיהוּ דְּיִשְׂרָאֵל - היה עובר לפני בני ישראל, וַהֲוָה מְמִיךְ לְהוּ מִזְרֵי מַקָּמָיֵיהוּ - והיה משפיל את ההרים מפניהם, ועל ידי כך היו מתפשטים זה לצד זה עד שנעשים למישור. ואף כאן, בֵּיוָן דַּאֲתָא [-שבא] אַרְנוֹן העדות, השפיל את אותם ההרים שהאמוריים נחבאו בהם, והתפשטו זה לצד זה עד דַּאֲתְבָקוּ מִזְרֵי בְּהָדֵי הֲדָדֵי - שנדבקו ההרים זה לזה, וְקָטְלִינוּן - והרגו את האמוריים שנחבאו שם[ב], וּנְחַת דְּמַיְיהוּ לְתוֹךְ [-לתוכו] פִּילְפּוֹי - ודמם ירד לְגַבְלֵי אַרְנוֹן. כִּי אָתוּ [-כאשר באו] אֶת וָהֵב[ג], לאחר שעברו בני ישראל, וחזרו ההרים למקומם, חֲזוּ דְּמָא דְּקָא נְפִיק מִבֵּינֵי טוּרֵי - ראו דם יוצא מבין ההרים, והבינו שנעשה להם נס, אָתוּ וְאָמְרֵי לְהוּ [-באו ואמרו להם] לְיִשְׂרָאֵל שנעשה להם נס זה, וְאָמְרוּ ישראל שִׁירָה על כך. מסיימת הגמרא: הֵיכִי דְּכְתִיב - זהו שכתוב בפסוק (ממדבר כא טו) 'וְאֶשֶׁד [-ושפך] הַנְּחָלִים שנשפך לשם דם האמוריים שנחבאו שם[ד], אֲשֶׁר נָטָה - ההר שבעבר האחד של העמק נטה והתפשט לעבר ההר שכנגדו[ה] שהיה לְשֶׁבֶת עָר - לצד ארץ מואב ששמה 'ער', וְנִשְׁעַן [-ונדבק] לְגְבוּל מוֹאָב'.

★

הגמרא מבארת את ענין הנס שנעשה באבני אלגבישׁ: שנינו בברייתא לעיל (ע"ג), 'אַבְנֵי אֶלְגָּבִישׁ', מבררת הגמרא: מַאי - מהו הנס שנעשה בְּאַבְנֵי אֶלְגָּבִישׁ. מביאה הגמרא ברייתא שמבארת נס זה: תָּנָא - שנינו בברייתא, לשון 'אבני אלגבישׁ' הוא נוטריקון[ו], שֶׁאבנים אלו הן אֲבָנִים שֶׁעָמְדוּ - שפסקו מלירד לארץ ונשארו תלויות באויר, עַל גַּב - בזכות אדם שנקרא 'אִישׁ', וְיָרְדוּ עַל גַּב - ולאחר זמן המשיכו וירדו לארץ בזכות אדם שנקרא 'אִישׁ'[ז]. מבארת הגמרא את דברי הברייתא: 'אבנים שֶׁעָמְדוּ באויר עַל גַּב אִישׁ', 'אישׁ', זֶה מֹשֶׁה, ומנין שנקרא אישׁ, דִּכְתִיב (ממדבר יב ג) 'וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָיו מְאֹד', הרי שקראו הכתוב למשה 'אישׁ', וּכְתִיב לאחר שלקר מצרים בכמת ברד, ופרעה הבטיח שישלח את בני ישראל (שמות ט נג), 'וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעִם פַּרְעֹה אֶת הָעִיר, וַיִּפְרֹשׂ כַּפָּיו אֶל ה' וַיֶּחְדְּלוּ הַקֹּלוֹת וְהַבָּרָד וּמָטָר לֹא נִתַּךְ אָרְצָה' - לא הגיע לארץ, אלא עמד באויר[ח], הרי שאבני הברד עמדו באויר בזכות משה.

הגמרא מוסיפה לבאר את המשך דברי הברייתא: 'אבנים שֶׁיָּרְדוּ עַל גַּב אִישׁ'. 'אישׁ', זֶה יְהוֹשֻׁעַ, ומנין שיהושע נקרא אישׁ, דִּכְתִיב כאשר משה רבינו נצטוה למנות את יהושע בן נון תחתיו (במדבר כז יח), 'וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח לְךָ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ וְסָמַכְתָּ אֶת יָדְךָ עָלָיו', הרי שקראו הכתוב 'אישׁ', וּכְתִיב כאשר יהושע ובני ישראל נלחמו עם מלכי האמורי שרצו לכבוש את גבעון, והכו אותם מכה גדולה (יהושע י יח), 'וַיְהִי כְּנוֹסָם מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵם בְּמוֹרַד בֵּית חוֹרוֹן וה' הִשְׁלִיךְ עֲלֵיהֶם אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת מִן הַשָּׁמַיִם עַד עֲזֵקָה וַיָּמֻתוּ רַבִּים אֲשֶׁר מֵתוּ בְּאַבְנֵי הַבָּרָד מֵאֲשֶׁר הָרְגוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בֶּחָרֶב', הרי שהאבנים ירדו בזכות יהושע.

★

הגמרא מבארת את ענין הנס שנעשה בשביל שעוג ילחום על ישראל: שנינו בברייתא לעיל (ע"ג), 'אֲבָל שֶׁבְּשׁ עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן לָרוּץ עַל יִשְׂרָאֵל'. אומרת הגמרא: גְּמָרָא גְּמִירִי לָהּ - מסורת יש בידם שכך היה המעשה, אָמַר עוג בלבו, מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל כְּמָה הֲוֵי - מהו גודלו של מחנה ישראל, תְּלָתָא פַּרְסֵי - שלש פרסאות אורכו ושלש פרסאות רוחבו, אֵיזִיל וְאֶעְקֹר טוּרָא בַּר תְּלָתָא פַּרְסֵי וְאֶשְׁדֵּי עֲלַיְיהוּ וְאֶקְטְלִינְהוּ - אלך ואעקור הר בן שלש פרסאות ואזרוק עליהם והרגם, אֲזַל עָקַר טוּרָא בַּר תְּלָתָא פַּרְסֵי וַאֲתֵי עַל רֵישַׁיְיהוּ - הלך עוג ועקר הר בן שלש פרסאות ונתנו על ראשו כדי להביאו אל מחנה ישראל ולזורקו עליהם ולהורגם, וַאֲתֵי קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא עֲלֵיהּ קַמְצֵי וְנָקְבֵיהּ - והביא הקדוש ברוך הוא על ההר נמלים[ט] שניקבוהו, וּנְחֵית בְּצַוָּארֵיהּ - ונכנס ראשו של עוג בחור שניקבו הנמלים, וירד ההר על צווארו, הֲוָה בָּעֵי לְמִסְלְקֵהּ - רצה עוג לשלוף את ההר מצווארו, מְשָׁכֵי שִׁינַיְיהּ לְהַאי גִּיסָא וְלְהַאי גִּיסָא - ונעשה נס ונמשכו שיניו לצד זה ולצד זה, וְלָא מָצֵי לְמִסְלְקֵהּ - ולא יכל לשולפו. וְהֵיינוּ דִּכְתִיב - וזהו שכתוב (תהלים ג ח) 'שִׁנֵּי רְשָׁעִים שִׁבַּרְתָּ', וְכִדְרָבִי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ - וכפי שדרש רבי שמעון בן לקיש פסוק זה, דְּאָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, מַאי דִּכְתִיב - מהי כוונת הפסוק 'שִׁנֵּי רְשָׁעִים שִׁבַּרְתָּ', אַל תִּקְרֵי [-תקרא] את הפסוק כפי שכתוב בו 'שִׁבַּרְתָּ', אֶלָּא קרא את הפסוק כאילו כתוב בו 'שִׁנֵּי רִשְׁעִים שֻׁרְבְּבָתָּ'[י] - הארכת, שיררו וגדלו למטה[יא].

הגמרא ממשיכה בסיפור הנס: מֹשֶׁה בְּמָה חָזָה - [היה] גובהו, עֶשֶׂר אַמּוֹת[יב], שְׁקִיל נַרְגָּא בַּר עֶשֶׂר אַמִּין - לקח גרזן שאורכו עשר אמות, שָׁוֵר עֶשֶׂר אַמִּין - וקפץ למעלה לגובה עשר אמות, וּמְחָיֵיהּ בְּקַרְסוֹלָיְיהוּ וְקָטְלֵיהּ - והכה את עוג בקרסולו והרגו[יג].

★

הגמרא מבארת את ענין הנס שנעשה באבן שישב עליה משה: שנינו בברייתא לעיל (ע"ג) 'וְאֶבֶן שֶׁיָּשַׁב עָלֶיהָ מֹשֶׁה', מבארת הגמרא: דִּכְתִיב במלחמת עמלק עם ישראל ברפידים (שמות יז י-יג), 'וּמֹשֶׁה אַהֲרֹן וְחוּר עָלוּ רֹאשׁ הַגִּבְעָה, וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגָבַר יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וְגָבַר עֲמָלֵק, וִידֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים', ואינו יכול לפרושם ולהחזיקם כך כל היום, אלא אם כן יתמכו בזרועותיו, ולכן 'וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ, וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד, וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ'[יד]. ועל ידי כך נצחו ישראל במלחמה[טו]. וזהו ששנינו שהרואה את האבן שמשה ישב עליה, מברך על נס זה.

★

הגמרא מבארת את ענין הנס שנעשה באשתו של לוט: שנינו בברייתא לעיל (ע"ג) 'וְאִשְׁתּוֹ שֶׁל לוֹט', מבארת הגמרא: שֶׁבמהפכת סדום נֶאֱמַר (בראשית יט כו) 'וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח'.

★

הגמרא מבארת את ענין הנס שנעשה בחומת יריחו שנפלה: שנינו בברייתא לעיל (ע"ג) 'וְחוֹמַת יְרִיחוֹ שֶׁנִּבְקְעָה', מבארת הגמרא: דִּכְתִיב במלחמת יהושע בירישלים[טז] (יהושוע ו כ), 'וַיָּקֹם כָּשְׁמֹעַ הָעָם אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר וַיָּרִיעוּ הָעָם תְּרוּעָה גְּדוֹלָה וַתִּפֹּל הַחוֹמָה תַּחְתֶּיהָ וַיַּעַל הָעָם הָעִירָה אִישׁ נֶגְדּוֹ וַיִּלְכְּדוּ אֶת הָעִיר', ומהלשון 'תחתיה' משמע שלאחר נפילתה נשארה כולה במקומה, ודבר זה אי אפשר אלא אם כן נבלעה במקומה.

★

הגמרא מבארת מדוע יש להודות בשעת ראיית אשתו של לוט. מקשה הגמרא: בְּשִׁלְמָא כּוּפְתֵהוּ, נִיקְּמָה - כל הדברים האמורים בברייתא לעיל (ע"ג), מובן שיש להודות ולברך עליהם, הואיל ונעשה בהם נס, אֶלָּא הרואה את אִשְׁתּוֹ שֶׁל לוֹט מדוע מברך, והרי דבר זה שנהפכה לנציב מלח פּוּרְעָנוּתָא הוּא. מתרצת הגמרא: דְּאָמַר קְרָא דִּין הָאֱמֶת - באמת הרואה את אשתו של לוט אינו מודה על הנס שנעשה לה, אלא מברך דיין האמת. שואלת הגמרא: וְהָא 'הוֹדָאָה' וְשֶׁבַח' תַּקָּנוּ - והרי הברייתא אומרת שהרואה כל אלו צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום, וברכת דיין האמת אינה הודאה ושבח. משיבה הגמרא: תָּנֵי - יש לשנות כך את הברייתא, שֶׁעַל לוֹט וְעַל אִשְׁתּוֹ, מְבָרְכִים שְׁתַּיִם, כלומר, בשעת ראיית אשתו של לוט מברך שתים[יז], עַל אִשְׁתּוֹ של לוט אוֹמֵר

א. **בחיצים** ואבני בליסטראות. רש"י (במדבר כא טו). ואף על פי שהאמוריים ידעו שכאשר הארון היה עובר לפני מחנה ישראל היו ההרים מתפשטים ונעשים למישור, מאת ה' היה הדבר שמסתם ליבם עובר ואת את הנולד. בן יהוידע (ב"ח ענבי"ן). ב. **רש"י** (שם) מבאר שכנגד המערות שהתחבאו בהן האמוריים, היו בהר השני כמין קרנים בולטות, וכשהתקרבו ההרים זה לזה, נכנסו אותן קרנים במערות שהיו בהן האמוריים, והרגום. ג. **הספרשים** נחלקו בפירוש תיבות 'את והב', יש שפירשו [ספר הפרשים לרד"ק (פוחס וסג), מהרש"א (ע"ז ע"ג ד"ה ואת), מלבי"ם (במדבר כא יד)] שהוב' היה שם המקום שבו עברו בני ישראל, ולפירוש זה כוונת הגמרא כאן היא שכאשר בני ישראל באו למקום זה, ראו את הדם. ויש שפירשו [צל"ח ואמרי נועם (לעיל ע"ג ד"ה ונפק)] שאת' ו'הב' הם שמותם של שני המצורעים שהלכו אחורי מחנה ישראל. וכתב בפירוש עין יוסף (עין יעקב ד"ה כי), שלדרך זו כוונת הגמרא כאן היא, שכאשר באו שני המצורעים ששמם היה 'את' ו'הב' למקום שבני ישראל עברו שם, ראו את הדם. ד. **רש"י** (שם ופ פז). ה. **וזה** לשון רש"י (שם), כיון שבאו ישראל לעברו נזדעזע ההר של ארץ ישראל, כשפחה היוצאת להקביל פני גבירתה, ונתקרב לצד הר של מואב. ובשפתי חכמים (במ"ש כפ"ן, ד"ה עבר) הקשה, שבגמרא כאן משמע שההרים נתקרבו זה לזה כפי שהיו מתקרבים בכל מקום שהיה הארון עובר שם. ו. **רש"י** (שם). ז. **תוספות** השלם (שמות ט נג). ח. **בעין יעקב** (ב"ח שמ"ר) ביאר שהברייתא הנזרכה להוסיף שהאבנים ירדו על גב איש, משום שבמה שעמדו על גב איש ולא ירדו על המצרים, היתה טובה למצרים ולא לעם ישראל, ולכן הברייתא מוסיפה שירדו על גב איש, כמבואר בגמרא להלן. ט. **ופירוש** הפסוק הוא 'ויחדלו הקולות והברד' מלרדת, ואף 'מטר לא נתך ארצה', שאבני הברד לא נמסו וירדו כדרך מטר, אלא נשארו תלויים באויר. עין יוסף (שמו"צ יפ ז). י. **כמבואר** במסכת ערובין (נה:). רש"י (ב"ח ומתק). יא. **רש"י** (ב"ח קמקי). אמנם הרש"ש (פרש"י) העיר שבכמה מקומות מצינו ש'קמצי' הם חגבים. יב. **הגמרא** דורשת כן, מכיון שאם כוונת הכתוב היא לשבירת שיני הרשעים, היה די לומר 'שברת' בבנין קל, ומה שנקט הכתוב 'שִׁבַּרְתָּ' בבנין כבד, הרי זה כאילו כתוב שתי ביתי"ן, 'שֻׁרבבת'. אי"ה הים (ב"ח ולהאי גיסא) משמע ששיניו גדלו לשני צידיהן, ולא למטה. במסכת מגילה (טו:) מבואר ששיניו של עוג נשתברבבו והיו ששים אמות [ובמדרש שכל טוב (בובר פנ ד) אמרו 'מלמד שיצאו שיניו לכאן ולכאן ששים אמה']. ופירש רש"י (שם ד"ה אל) שהגמרא דורשת כן ממה שכתוב בפסוק 'שני רשעים' ולא כתוב 'ושן רשע', אלא היו"ד התירתה של 'שני' היו"ד הכמ"ם התירות של 'רשעים', עולות בגימטריא ששים, לומר ששיניו נתארכו והיו ששים אמות. יד. **באמרי** נועם (ב"ח מהר') ביאר, שעוג לא מת מחמת המכה שקיבל בקרסולו, אלא מחמת המכה נפל, ומפני שהיה גבוה מאד, לכן כשנפל נהרג מיד, כמו מי שנופל ממקום גבוה מאד שמת מיד. טו. **כמו** שכתוב (שם ח יג) 'ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב'. טז. **בספר** יהושע (ו יח-כ) מתוארת מלחמת יהושע בירישלים, וכך נאמר שם, 'וסר ארון ה' את העיר הקף פעם אחת ויבואו המחנה וילינו במחנה וגו', ושבעה הכהנים נושאים שבעה שופרות היובלים לפני ארון ה' הלכים הלוך ותקעו בשופרות, והמלחמה הולך אחרי ארון ה' הלוך ותקוע בשופרות, ויסובו את העיר ביום השני פעם אחת וישובו המחנה, כה עשו ששת ימים, ויהי ביום השביעי וישכמו כעלות השחר ויסובו את העיר כמשפט הזה שבע פעמים, רק ביום ההוא סבבו את העיר שבע פעמים וגו', וירע העם ויתקעו בשופרות ויהי כשמע העם את קול השופר וירועו העם תרועה גדולה ותפול החומה תחתיה ויעל העם העירה איש נגדו וילכדו את העיר'. יז. **ואף** על פי שראה רק את אשתו של לוט, ולא ראה את קברו של לוט,

'בְּרוּךְ דַּיַּין הָאֱמֶת' שהרי נעשה לה פורענות, וְצַל לוֹט אוֹמַר 'בְּרוּךְ זוֹכֵר אֶת הַצַּדִּיקִים' - שזכר את אברהם והציל את לוט בזכותו.

★

הגמרא מביאה שמועה בענין זכירת הקב"ה את הצדיקים: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֲפִילּוּ בְּשָׁעַת מַעֲשֵׂה שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, זוֹכֵר הוּא אֶת הַצַּדִּיקִים, שֶׁבְּמִהְפֵּכַת סְדוֹם (בראשית יט) נֶאֱמַר 'וַיְהִי כְּשַׁחֵת אֱלֹהִים אֶת עָרֵי הַכִּכָּר, וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם וַיְשַׁלַּח אֶת לוֹט מִתּוֹךְ הַהֲפֵכָה' וגו', הרי שמחמת זכירת הקב"ה את אברהם, הציל את לוט מתוך ההפכה.

★

מקשה הגמרא על דברי הברייתא 'וחומת יריחו שנבלעה': וְכִי חוֹמַת יְרִיחוֹ נִבְלְעָה בְּמקוֹמָהּ, וְהָא נִפְּלָה על צדה ולא נבלעה, כמו שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע ו ה) 'וְנָפְלָה הָעָם אִישׁ נֶגְדּוֹ וְעָלוּ הָעָם תִּרְוִיצָה גְדוֹלָה וְתִפֹּל חוֹמַת הַחוֹמָה תַּחְתֶּיהָ', ומהלשון 'ותפול' משמע שנפלה על צדה ולא נבלעה. מתרצת הגמרא: בַּיִן דְּפוֹתְיָהּ וְרוֹמְהּ כִּי הֲדָדֵי נִינְהוּ - שגובהה ורוחבה של חומת יריחו היו שוים, ואם היתה נופלת ולא נבלעת לא היתה נפילתה ניכרת בה, מִשּׁוּם הָכֵי אִבְּלָעָה בַּלּוּעֵי - לכן נבלעה במקומה[יא], וכחומה כזו דבר זה נחשב לדרך נפילה, ולכן אמר הכתוב 'ותפול החומה'.

★

הגמרא מבארת שארבעה חייבים להודות לאחר שיצאו מהסכנה שהיו בה: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, אַרְבָּעָה אנשים שהיו בסכנה צְרִיכִין לְהוֹדוֹת ולברך לאחר שיצאו מהסכנה שהיו בה, ואלו הם, יוֹרְדֵי הַיָּם, הוֹלְכֵי מִדְבָּרוֹת, וְמִי שֶׁהָיָה חוֹלֶה וְנִתְרַפֵּא, וּמִי שֶׁהָיָה חָבוּשׁ בְּבֵית הָאֲסוּרִים וְיָצָא משם[יב].

המקור שיורדי הים צריכים להודות. שואלת הגמרא: יוֹרְדֵי הַיָּם מְנָלַן - מהיכן למדנו שיורדי הים צריכים להודות. משיבה הגמרא: דִּכְתִיב (תהלים קז כג-כה) 'יוֹרְדֵי הַיָּם בָּאֳנִיּוֹת וגו' עֹשֵׂי מְלָאכָה בְּמַיִם רַבִּים הֵמָּה רָאוּ מַעֲשֵׂי ה', ויעוד אוֹמַר הכתוב (שם כה-כו) 'וַיֹּאמֶר רוּחַ סְעָרָה וַתָּרוֹם גַּלָּיו. יַעֲלוּ שָׁמַיִם יֵרְדוּ תְהוֹמוֹת', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם כז) 'יָחוֹגּוּ וְיָנוּעוּ כַּשִּׁכּוֹר', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם כח) 'וַיִּצְעֲקוּ אֶל ה' בַּצַּר לָהֶם וּמִמְּצוּקוֹתֵיהֶם יוֹצִיאֵם', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם כט) 'יָקֵם סְעָרָה לְדְמָמָה', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם ל) 'וַיִּשְׂמְחוּ כִי יִשְׁתֹּקוּ וַיַּנְחֵם אֶל מְחוֹז חֶפְצָם', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם לא) 'יוֹדוּ לַה' חַסְדּוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם', ומכאן שיורדי הים צריכים להודות.

המקור שהולכי מדברות צריכים להודות. שואלת הגמרא: הוֹלְכֵי מִדְבָּרוֹת מְנָלַן - מהיכן למדנו שהולכי מדברות צריכים להודות. משיבה הגמרא: דִּכְתִיב (שם קז ד-ח) 'תָּעוּ בַמִּדְבָּר בִּישִׁימוֹן דֶּרֶךְ עִיר מוֹשָׁב לֹא מָצָאוּ, וַיִּצְעָקוּ אֶל ה' בַּצַּר לָהֶם מִמְּצוּקוֹתֵיהֶם יַצִּילֵם, וַיַּדְרִיכֵם בְּדֶרֶךְ יִשְׁרָה לָלֶכֶת אֶל עִיר מוֹשָׁב, יוֹדוּ לַה' חַסְדּוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם'. ומכאן שהולכי מדברות צריכים להודות.

המקור שחולה שנתרפא צריך להודות. מבארת הגמרא: המקור שמִי שֶׁחָלָה וְנִתְרַפֵּא צריך להודות, הוא ממה דִּכְתִיב (שם קז יז-כב) 'אִוִּלִים מִדֶּרֶךְ פִּשְׁעָם וּמֵעֲוֹנֹתֵיהֶם יִתְעַנּוּ, כָּל אֹכֶל תְּתַעֵב נַפְשָׁם וגו' וַיַּגִּיעוּ עַד שַׁעֲרֵי מָוֶת, וַיִּצְעָקוּ אֶל ה' בַּצַּר לָהֶם וגו' מִמְּצוּקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם, יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וְיִרְפָּאֵם וגו' וְיִסְפְּרוּ מַעֲשָׂיו בְּרִנָּה' וגו' יוֹדוּ לַה' חַסְדּוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם'. ומכאן שמי שחלה ונתרפא צריך להודות.

המקור שמי שהיה חבוש בבית האסורים צריך להודות. שואלת הגמרא: מִי שֶׁהָיָה חָבוּשׁ בְּבֵית הָאֲסוּרִין מְנָלַן - מהיכן למדנו שמי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא צריך להודות. משיבה הגמרא: דִּכְתִיב (שם יז-יח) 'אִוֱלִים חשֻׁם מִדֶּרֶךְ פִּשְׁעָם וּמֵעֲוֹנֹתֵיהֶם יִתְעַנּוּ וגו' וַיַּגִּיעוּ עַד שַׁעֲרֵי מָוֶת', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם יג) 'אֲסִירֵי עֹנִי וּבַרְזֶל כִּי הִמְרוּ אִמְרֵי אֵל וגו' וַיַּעַצ עֶלְיוֹן נָאָצוּ', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם יז) 'וַיִּכָּנַע בֶּעָמָל לִבָּם כָּשְׁלוּ וְאֵין עֹזֵר', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם יג) 'וַיִּצְעֲקוּ אֶל ה' בַּצַּר לָהֶם מִמְּצוּקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם יד) 'יוֹצִיאֵם מֹחֲשֵׁךְ וְצַלְמָוֶת וגו' וּמוֹסְרוֹתֵיהֶם יְנַתֵּק', ועוד אוֹמַר הכתוב (שם טו) 'יוֹדוּ לַה' חַסְדּוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם'. ומכאן שמי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא צריך להודות.

★

הגמרא מבארת את נוסח ברכת ההודאה ולפני כמה אנשים צריך לברך. מבררת הגמרא: מַאי מְבָרֵךְ - מהו נוסח הברכה שבה צריך להודות להקדוש ברוך הוא על שיצא מן הסכנה. משיבה הגמרא: אָמַר רַב יְהוּדָה, נוסח הברכה הוא 'בָּרוּךְ גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים'.

הגמרא מבארת את אופן הברכה: אֲבָיֵי אָמַר דין נוסף בברכת הגומל, וְצָרִיךְ לְאוּדוֹיֵי - לברך ברכת הגומל שהיא ברכת ההודאה, קַמֵּי עֲשָׂרָה - לפני עשרה אנשים[יג], והמקור לכך הוא דִּכְתִיב בסוף המזמור (שם קז לב), 'וִירוֹמְמוּהוּ בִּקְהַל עָם' וגו', ור'יהלל' הוא כשיש שם עשרה[יד]. וְרַב זוּטְרָא הוסיף וְאָמַר, וּתְרֵין מִינַיְיהוּ - צריך ששנים מהשומעים יהיו רַבָּנָן [-חכמים], שֶׁנֶּאֱמַר (שם) 'וּבְמוֹשַׁב זְקֵנִים יְהַלְלוּהוּ', ר'זקנים' הם חכמים, ש'זקן' הוא נוטריקון 'זה קנה חכמה' (קידושין לג:), ומיעוט 'זקנים' שנים[טו].

מקשה הגמרא: מַתְקִיף לַהּ רַב אַשִׁי - הקשה רב אשי על מר זוטרא שאמר שצריך שיהיו שם שני חכמים, וְאֵימָא - ושמא נדקדק מלשון הכתוב 'ובמושב זקנים יהללוהו' שצריך שִׁבְּחוֹהוּ רַבָּנָן - שכל העשרה שמברך לפניהם יהיו חכמים, ומנין שדי בכך שיש שם שני חכמים. מתרצת הגמרא: מִי כְּתִיב - וכי בפסוק שממנו לומדים שצריך לברך לפני עשרה כתוב 'בִּקְהַל זְקֵנִים', הרי 'בִּקְהַל עָם כְּתִיב, ומלשון זה משמע שדי שיהיו שם עשרה אנשים, ואין צריך שיהיו שם עשרה חכמים.

מוסיף רב אשי ומקשה: וְאֵימָא - ושמא נאמר שצריך לברך בְּפֵי עֲשָׂרָה שֶׁאֵר עַמָּא, וּתְרֵי רַבָּנַן - גם לפני עשרה אנשים משאר העם [שאינם חכמים], וגם לפני שני חכמים[טז]. מסיקה הגמרא: סָלְקָא - אכן קשה הדבר.

★

הגמרא מביאה מעשה בענין ברכת הגומל: רַב יְהוּדָה חַיֵּישׁ וְאִתְּפַח - חלה ונתרפא, עַל לְבָנְהּ - באו אצלו לבקרו רַב חָנָא בְּגוּדְתָּאָה - שהיה גר בעיר בגדד[יז], וְרַבָּנַן [-וחכמים], אָמְרִי לַיהּ - אמרו רב חנא בגדתאה וחכמים לרב יהודה, בָּרִיךְ רַחֲמָנָא דְּיַהֲבָךְ נִיחָלָן וְלָא יַהֲבָךְ לָעַכְּרָא - ברוך הקדוש ברוך הוא שריפא אותך ונתנך לנו, ולא המיתך ונתנך לעפר[יח]. אָמַר לָהוּ - אמר להם רב יהודה, פָּטְרָתְנוּ יָתֵי מִלָּאוֹדוּיֵי - במה שאמרתם כן, פטרתם אותי מלהודות להקדוש ברוך הוא בברכת הגומל[יט].

שואלת הגמרא: כיצד רב יהודה נפטר בכך מברכת הגומל, וְהָא [-והרי] אָמַר אַבָּיֵי בְּנֵי אוֹדוּיֵי בְּאַפֵּי עֲשָׂרָה - צריך לברך ברכת ההודאה לפני עשרה, ושם לא היו עשרה. משיבה הגמרא: דְּהַווּ בֵּי עֲשָׂרָה - מדובר שהיו שם עשרה, ולכן נפטר בכך מברכת הגומל.

ממשיכה הגמרא ושואלת: וְהָא [-והרי] אִיהוּ לָא קָא מוֹדֶה - הוא לא הודה בעצמו, ורק שמע את ברכתם, ואם כן איך נפטר בכך מברכת הגומל. משיבה הגמרא: לָא צָרִיךְ דַּעֲנִי בָּתְרֵיהוּ אָמֵן - לא הוצרך רב יהודה[כ] לברך בעצמו את ברכת הגומל, כיון שענה אחריהם אמן, ונחשב כאילו בירך בעצמו.

★

הגמרא מביאה שמועה נוספת בשם רב יהודה: אָמַר רַב יְהוּדָה, שָׁלְשָׁה אנשים צְרִיכִין שִׁימּוּר מן המזיקין[כא], וְאֵלּוּ הֵן, חוֹלֶה, שלפי שהורע מזלו השד מתגרה בו, חָתָן, וְכַלָּה, שהשד מתגרה בהם מחמת קנאתו. בְּמַתְנִיתָא תָּנָא - בברייתא שנינו שאלו הם שצריכים שימור, חוֹלֶה, חָיָה [-יולדת], שלפי שהורע מזלה[כב] השד מתגרה בה, חָתָן וְכַלָּה, וְיֵשׁ אוֹמְרִים שאף אֲבֵל צריך שימור, שהשד מתגרה בו לפי שהורע מזלו, וְיֵשׁ אוֹמְרִים שאף תַּלְמִידֵי חֲכָמִים בָּלַיְלָה[כג] צריכים שימור, שהשד מתגרה בהם מחמת קנאתו[כד].

★

שמועה נוספת בשם רב יהודה: וְאָמַר רַב יְהוּדָה, שָׁלְשָׁה דְּבָרִים הם שֶׁן הַמְּאָרִיךְ בְּהֶן מְאָרִיכִין יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו שֶׁל אָדָם, ואלו הם, הַמְּאָרִיךְ בְּתַפְתֻּחֵי, וְהַמְּאָרִיךְ עַל שָׁלְחָנוֹ, שעל ידי זה יכולים עניים ליהנות ממאכליו, וְהַמְּאָרִיךְ בְּבֵית הַכִּסֵּא, שדבר זה הוא רפואה ומועיל לבריאותו.

מקשה הגמרא: וְהַמְּאָרִיךְ בְּתַפְתֻּחֵי מְצַלְּיוּתָא הֵיא - וכי האריכות בתפילה נחשבת למעלה, וְהָאָמַר [-והרי אמר] רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן,

---

(שו"ע סי' ג) תירצו שבאמת רב חנא בגדתאה והחכמים הזכירו בברכתם מלכות, וכגון שאמרו 'ברוך רחמנא מלכא דעלמא' וכו'. ובתשובותיו (כנ"ל ד סי' ג) הוסיף הרא"ש, שהגמרא מקורצה כאן, כמו שקיצרה בברכות הים והקשת וכיוצא בהן, שלא הזכירה בהן שם ומלכות, אף על פי שצריך להזכיר בהן. כד. **על** פי יבין שמועה (אבן נזר, או"ח נב). כה. **שלא** יניחום לבדם, או שיקראו קריאת שמע שעל המיטה. עיין יעקב (ר"י מינסק). כו. **שכיון** שהיולדת מסוכנת היא, הורע מזלה. על פי רש"י (שבת סג. ר"י מיגאש סג:). וביאורו, משום שמזלו של האדם הוא המלאך שלו, שמליץ ושומר עליו, ובשעת הסכנה נחלש כח המלאך, כי לאחר שכבר נמצא במצב של סכנה, קשה לשומרו, וצריך לנס כדי להצילה. כז. **מלשון** הברייתא משמע שרק תלמיד חכם צריך שמירה בלילה בלבד, ואינו צריך שמירה גם ביום, אבל חולה וחיה וחתן וכלה צריכים שמירה גם ביום. רד"ל (פירוש לפרקי דר' אליעזר פמ"ו ופנ"ו) ושפתי חכמים (ר"י ור"ש). כח. **ואף** על פי שאמרו בגמרא לעיל (ג:) שתלמיד חכם אינו צריך לומר קריאת שמע שעל המטה לפי שאינו צריך שמירה, כאן מדובר כשעומד יחידי באישון לילה ואפילה, ולכן הוא צריך שמירה. תלמידי רבינו יונה (לעיל שם ר"י מיגאש).

מברך שתי ברכות, בית יוסף (או"ח סי' רי"ט ד"ה ואיתא בשבת שם) בדעת הרא"ש (ס"ע סי' ג) והטור (שם). לפי שכאשר רואה את אשתו של לוט, נזכר בלוט בעלה. ט"ז (שם סק"ק). יח. **הכוזר** שגובהה היתה כרוחבה הוא מכאן, שכיון שקרא הכתוב לבליעה נפילה, בהכרח שהטעם הוא משום שגובהה היתה כרוחבה ואם היתה נופלת לא היה הדבר מועיל, ולכן נבלעה במקומה. מהרש"א (מ"ש ד"ה ומומן). יט. **גליון** הש"ס (ר"י מיגאש) על פי רש"י בכתובות (ו: ד"ה מקטלנים). כ. **ראיה** (ר"י מיגאש). כא. **וכשמעמעת** הכתוב שצריך שיהיו שם גם 'קהל עם' שהם עשרה אנשים, וגם 'מושב זקנים', שהם שני חכמים. כב. **רש"י** (ר"י מיגאש) וכן פירש בכתובות (ו: ד"ה מקטלנים), וביבמות (סג. ד"ה כגמרא) בפירושו השני. ובפירושו הראשון כתב רש"י (שם) שרב חנא היה 'בעל אגדה'. כג. **הקשו** התוספות (ר"ש שמעתתין), כיצד רב יהודה נפטר בכך מברכת הגומל, הרי רב חנא בגדתאה והחכמים שהיו עמו אמרו רק 'ברוך רחמנא דיהבך' וכו', ולא הזכירו מלכות בברכתם, ובגמרא לעיל (ג:) מבואר שכל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה. ותירצו, שרב יהודה היה מתלמידיו של רב, ורב סובר (לעיל ב:) שגם ברכה שאין בה מלכות נחשבת לברכה, אם הזכיר בה שם ה'. והר"י מלוניל (ר"י מיגאש) והרא"ש

בָּל הַמַּאֲרִיךְ בְּתְפִלָּתוֹ וּמְעַיֵּין בָּהּ - שאומר בלבו שבודאי תתקבל לפני הקדוש ברוך הוא, לפי שהתפלל בארוכות ובכוונה, **סוֹף** הדבר שבקשתו לא תתקבל, ומתוך כך **בָּא לִידֵי כַּאֵב לֵב**, לפי שכשאדם מצפה לדבר שיבוא ואינו בא, יש לו מכך כאב לב[א], **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יג יב) 'תּוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה מַחֲלָה לֵבָב' - תפילה ממושכת, בתקוה שתתקבל, מביאה חולי ללבב. אם כן, ודאי שאין האריכות בתפילה נחשבת למעלה, וקשה, כיצד אמר רב יהודה שהמאריך בתפילתו מאריכים ימיו ושנותיו?.

הגמרא מוסיפה להוכיח שעיון תפילה אינו גורם לאריכות ימים: וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק, שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים מַזְקִירִים עֲוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם - גורמים שיפשפשו למעלה במעשיו של האדם, שלפי שנראה שבוטח הוא בזכויותיו, אומרים למעלה נראה מה הם זכויותיו, **וְאֵלּוּ הֵן**, העובר תחת **קִיר נָטוּי**, שהוא מקום סכנה[ב], שאומרים למעלה וכי ראוי זה שיעשו לו נס[ג], ומתוך כך מפשפשים במעשיו, **וְעִיּוּן תְּפִלָּה** - והמאריך ומעיין בתפילתו, שסומך על תפילתו ובטוח שתהיה נשמעת!, **וְזִמּוּר דִּין עַל חֲבֵירוֹ לְשָׁמַיִם** - והמבקש מהקדוש ברוך הוא שישפוט בדין ודברים שבינו לבין חבירו, ונראה שבוטח הוא בזכויותיו, שחבירו יענש על ידו, ואומרים למעלה וכי ראוי זה שיענש חבירו על ידו![ד].

מתרצת הגמרא: הָא לֹא קָשְׁיָא - קושיא זו אינה קשה, לפי שיש לתרץ, **הָא דְּמַיְּעַיֵּין בָּהּ** - מה שאמרו שהאריכות בתפילה מביאה לידי כאב לב ומזכירה עוונותיו של אדם, הוא כאשר מאריך בתפילתו ומעיין בה, ואומר בלבו שודאי שתתקבל בקשתו לפי שהתפלל בכוונה, **הָא דְּלָא מְעַיֵּין בָּהּ** - ומה שאמרו שיש מעלה באריכות בתפילה, הוא כאשר מאריך בתפילתו ואינו מעיין בה. **מבארת הגמרא: וְהֵיכִי עָבִיד, דְּמַשְׁכֵּשׁ בִּרְחֵמֵי** - ומה עושה מי שמאריך בתפילתו ואינו מעיין בה, מרבה בבקשת רחמים, ומתוך כך הוא מאריך בתפילתו[ה].

★

הגמרא חוזרת לבאר את דברי רב יהודה (לעיל ח.): **שהמאריך על שלחנו מאריכים ימיו ושנותיו. אומרת הגמרא:** ומה שאמר רב יהודה **שֶׁהַמַּאֲרִיךְ עַל שֻׁלְחָנוֹ** מאריכים ימיו ושנותיו, הטעם לכך הוא **דִּלְמָא אָתֵי עָנְיָא וְיָהֵיב לֵיהּ** - שמא בזמן שמאריך על שלחנו יבוא עני ויתן לו ממאכלו[ו]. מביאה הגמרא ראיה לכך, **דְּכָתִיב** (יחזקאל מז כב) בצורת בית המקדש השלישי שהראה הקדוש ברוך הוא ליחזקאל, **'הַמְּזֻבָּח עֵץ שָׁלוֹשׁ אַמּוֹת גָּבֹהַּ', וְכִתִיב** בהמשך הפסוק **'וַיְדַבֵּר אֵלַי זֶה הַשֻּׁלְחָן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה'**, ושקוה, מדוע הפסוק שינה את לשונו, **שַׁפְתֵּה בְּמִזְבֵּחַ, וְסָיֵים בְּשֻׁלְחָן, רַבִּי יוֹחָנָן וְרַבִּי אֶלְעָזָר דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ** - אמרו שניהם, הפסוק שינה את לשונו כדי ללמדנו ששלחנו של אדם דומה למזבח, **שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהֵיכָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים, הַמִּזְבֵּחַ** היה **מְכַפֵּר עַל יִשְׂרָאֵל**, על ידי הקרבנות שהיו מקריבים בו, **וְעַכְשָׁיו** שאין בית המקדש קיים, **שֻׁלְחָנוֹ שֶׁל אָדָם מְכַפֵּר עָלָיו**, על ידי שמכניס אורחים ואוכלים על שלחנו[ח].

★

הגמרא דנה בדברי רב יהודה (לעיל ח.): **שהמאריך בבית הכסא מאריכים ימיו ושנותיו. מקשה הגמרא:** וְכִי **הַמַּאֲרִיךְ בְּבֵית הַכִּסֵּא מַעֲלֶה עָלָיו** [-דבר מעולה] **הוּא, וְהָתַנְיָא** - והלא שנינו בברייתא, **עֲשָׂרָה דְּבָרִים מְכִיאִין אֶת הָאָדָם לִידֵי תַּהְתּוֹנִיּוֹת** - לחולי הטחורים, והם, **הָאוֹכֵל עַל גַּבֵּי גָּגִים, וְעַל גַּבֵּי גַּגִּים, וְהַלּוֹבֵשׁ גַּגִּים** [-קונקוסות הגדלים בגפן[ט]], **וּמוֹרִיגִי בְּהֵמָה** [-כל מקום בבשר הבהמה שאינו חלק[י]], **וְשָׁדְרוּ** [-עצמות עמוד השדרה] **שֶׁל דָּג, וְדָג טָרִיחַ שֶׁאֵינוֹ מְבוּשָׁל כָּל צָרְכּוֹ**[יא], **וְהַשּׁוֹתֶה שֻׁמְרֵי יַיִן, וְהַמְקַנֵּחַ** עצמו בבית הכסא **בְּסִיד וּבְחַרְסִית**[יב] [-לבינה כתושה][יג], **וְהַמְקַנֵּחַ** בבית הכסא **בְּצְרוֹר שֶׁקָּנַח בּוֹ חֲבֵירוֹ, וְיֵשׁ אוֹמְרִים אַף הַתּוֹלֶה עַצְמוֹ בְּבֵית הַכִּסֵּא יוֹתֵר מִדַּאי** - שאינו

א. **רש"י** (לעיל לג: ד"ה ומצפין). ואין לומר שאף על פי שהוא בא לידי כאב לב, מכל מקום דבר זה מביאו לאריכות ימים. שהרי עיון תפילה הוא אחד מהדברים שמזכירים עוונותיו של אדם, כמבואר בגמרא להלן, וכיון שהוא מזכיר עוונותיו של האדם, ודאי שאינו מאריך את ימיו. עיין יעקב (ד"ה ואמאי).

ב. **על פי רש"י** (משלי שם). ג. **לְמֵאוּרַה** קשה, מה סבר המקשן, הרי פורש בדברי רבי יוחנן שמי שמאריך בתפלתו 'ומעיין בה' סופו בא לידי כאב לב, הרי שרק מי שמאריך ומעיין בה סופו בא לכאב לב, אבל המאריך ואינו מעיין אינו בא לכאב לב [וכן קשה על ראיית הגמרא להלן מדברי רבי יצחק], וכתירוץ הגמרא להלן. וביד דוד (מהדורא, ד"ה ל"ק) תירץ, שהמקשן סבר שדברי רב יהודה שהמאריך בתפילתו הוא מעלה, נאמרו באופן שמעיין בה, שאם לא כן מדוע הוא מארך. והוסיף, שכן משמע מהמשך דברי הגמרא 'הא דלא מעיין בה, והיכי עביד דמפיש ברחמי', ומשמע שהיה קשה לגמרא על תירוץ זה שמדובר שמאריך ולא מעיין, שאם אינו מעיין מדוע הוא מארך, ולכן הוסיפה הגמרא שמרבה ברחמים, ומבואר שבקושיא סברה הגמרא שמדובר שמאריך מחמת שמעיין בה, ולכן הוצרכה להוסיף כן בתירוץ. ד. **ולְמֵאוּ** דוחקא קיר נטוי, אלא כל שמכניס עצמו למקום סכנה, מזכירים לו עוונותיו, לפי שנראה שבוטח בזכויותיו. שפתי חכמים (פניני ד"ה קיר). ה. **רש"י** (ד"ה טז: ד"ה קיר). ו. **רש"י** (שם ד"ה ועיין). ז. **רש"י** (שם ד"ה מוסך).

ח. **רש"י** (פניני ס. ד"ה שולחנו). הגמרא מוכיחה מכאן שהמאריך על שלחנו מאריכים לו ימיו, שכיון שהשלחן נקרא מזבח, כמובאר בפסוק, לכן כשם שהמזבח גורם כדי להאריך ימיו ושנותיו של אדם, כמובאר במשנה במסכת מדות (פ"ג מ"ד), כך השלחן מאריך ימיו ושנותיו של אדם. שפתי חכמים (ד"ה והמאריך). ט. **על פי** דברי **רש"י** ולעזי **רש"י** (ד"ה לוגלג, וקפג פפ. ד"ה לוגלג). י. **כמו** החיך והלשון והכרס הפנימי ובית הכוסות. **רש"י** (ד"ה מורגין). יא. **והוא** שאינו נאכל מחמת מליחותו. הגהות יעב"ץ (ד"ה ודג). יב. **הגמרא** להלן מתרצת, שרק התולה עצמו בבית הכסא בא לידי תחתוניות, אבל המאריך בבית הכסא ואינו תולה עצמו אינו בא לידי תחתוניות, ויש להבין מה סבר המקשן, הרי בברייתא כאן מבואר רק שהתולה עצמו בבית הכסא בא לידי כך, ולא מי שמאריך ואינו תולה עצמו. ויש מי שתירץ, שהמקשן סבר שמי שמאריך בבית הכסא, ודאי שתולה עצמו, לפי שאי אפשר לו להאריך אם אינו תולה עצמו, והתרצן תירץ שאפשר לו להאריך גם אם אינו תולה עצמו. יג. **רש"י** (ב"מ פה. ד"ה ממותיפא). יד. **על פי** דברי המאירי (ד"ה ומן). ועוד. ובביאורי אגדות להגר"א (ד"ה ואמר - פרישה) פירש, שמנהיג עצמו ברבנות, היינו שאינו רוצה לעשות מלאכה. טו. **וכיון** שפסוק זה נאמר על התורה, לכן מי שנותנים לו ספר תורה לקרות בו, נחשב כאילו נותנים לו חיים, ואם אינו רוצה לקרות בו, הרי הוא מראה בעצמו שאינו רוצה באריכות ימים, ולכן מקצרים לו מהשנים שנקצבו לו. מהרש"א (ב"ק ד"ה שפפ - הפנים). טז. **כמבואר** בגמרא לעיל (מג:), שהאורח צריך לברך את בעל הבית בנוסח המבואר שם. יז. **ספר** המכתם (ד"ה טוב). יח. **כמבואר** בפסוק (שמות ח ו) 'וימת יוסף וכל אחיו', הרי שמת קודם לאחיו. **רש"י** (ד"ה יוסף). יט. **רש"י** (ד"ה ליכיסיה). כ. **מצודת** דוד (משלי שם). כא. **פירוש** הפסוק הוא, 'שתמיד עיני ה' אלהיך בה', לראות מה היא צריכה, ולתדש לה גזירות, עיתים לטובה, ועיתים לרעה. 'מראשית השנה' וגו', מראש השנה היא נידונת, מה יהיה בסופה. **רש"י** (דפנים שם). מדברי הגמרא נראה שכתב כדי להאריך ימיו ושנותיו של אדם, שכתב מקום צריך לבקש רחמים שתהיה שנה טובה, ולא נתברר מה הראיה מפסוק זה שמדבר בארץ ישראל, לכל מקום.

חָלוֹם טוֹב, דִּכְתִיב (משלי ל"א מ"ה), כאשר חזקיהו נרפא מחוליו, התפלל להקדוש ברוך הוא ואמר, **'וְתַחֲלִימֵנִי (וְתַחֲיֵנִי) [וְהַחֲיֵנִי']**[כב], ותיבת 'ותחלימני' מתפרשת מלשון חלום[כג], והיינו שהקדוש ברוך הוא יביא עליו חלום טוב, ומכאן שחלום הוא דבר המסור ביד הקדוש ברוך הוא, ויש לבקש עליו רחמים.

★

שמועה טוספת: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שָׁלֹשָׁה דְּבָרִים מְבָרְיו עֲלֵיהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעַצְמוֹ שיבואו, וְאֵלּוּ הֵן, רָעָב, וְשׂוֹבַע, וּפֵרָנֶס [-ממונה על הציבור] **טוֹב**[טו].

הגמרא מבארת מנין שהקדוש ברוך הוא מכריז על שלשה אלו בעצמו: **רָעָב, דִּכְתִיב** (מלכים ב' ח' א') **'וַיְאַלְמֵשׁ דִּבֶּר אֶל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הֶחֱיָה אֶת בְּנָהּ**[כד] **לֵאמֹר, קוּמִי וּלְכִי אַתְּ וּבֵיתֵךְ וְגוּרִי בַּאֲשֶׁר תָּגוּרִי, כִּי קָרָא ה' רָעָב וגו' וְגַם בָּא אֶל הָאָרֶץ שֶׁבַע שָׁנִים', הרי שהקדוש ברוך הוא מכריז בעצמו על הרעב**[טז].

שׂוֹבַע, דִּכְתִיב (יחזקאל ל"ו כ"ט) בנבואת יחזקאל על העתיד לבא, **'וְקָרָאתִי אֶל הַדָּגָן וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ וְלֹא אֶתֵּן עֲלֵיכֶם רָעָב', הרי שהקדוש ברוך הוא מכריז בעצמו על השובע.**

פַּרְנָס טוֹב, דִּכְתִיב (שמות ל"ו ג-ו) בציווי הקדוש ברוך הוא שבצלאל יהיה ממונה על מלאכת המשכן[יז], **(ויאמר) [וַיְדַבֵּר]**[כה] **ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר, רְאֵה**[כו] **קָרָאתִי בְשֵׁם בְּצַלְאֵל' וגו', ומלשון הפסוק 'קראתי' מבואר שהקדוש ברוך הוא הכריז עליו בעצמו**[כז].

★

שמועה נוספת בענין מינוי פרנס על הציבור: אָמַר רַבִּי יִצְחָק אֵין מַעֲמִידִין פַּרְנָס עַל הַצִּבּוּר אֶלָּא אִם כֵּן נִמְלָכִים תחילה **בָּצִבּוּר**[יח] האם הוא הגון [-רצוי ומקובל] לפניהם, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם ל"ה ל') **'וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצַלְאֵל', וכוונת הפסוק היא, שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, מֹשֶׁה, האם הֶגְיֹן עָלֶיךָ בְּצַלְאֵל שיתמנה למלאכת המשכן, אָמַר לוֹ** משה לקדוש ברוך הוא, **רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אִם לְפָנֶיךָ הוּא הֶגְיֹן, לְפָנַי לֹא כָל שֶׁכֵּן אֶלָּא שֶׁכֵּן** שהוא הגון. **אָמַר לוֹ** הקדוש ברוך הוא למשה, **אַף עַל פִּי כֵן צָךְ אֱמוֹר לָהֶם לבני ישראל, ושאל אותם האם בצלאל הגון גם עליהם. הָלַךְ** משה **וְאָמַר לָהֶם יִשְׂרָאֵל', האם הֶגְיֹן עֲלֵיכֶם בְּצַלְאֵל', אָמְרוּ לוֹ בני ישראל למשה, אִם לְפָנֶיךָ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּלְפָנֶיךָ הוּא הֶגְיֹן, לְפָנֵינוּ לֹא כָל שֶׁכֵּן** שהוא הגון.

★

שמועה נוספת אודות בצלאל: אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן, בְּצַלְאֵל עַל שֵׁם חָכְמָתוֹ נִקְרָא[כט] בשם זה, **שֶׁשָּׁעָה שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, לֵךְ אֱמוֹר לוֹ לְבְצַלְאֵל עֲשֵׂה לִי מִשְׁכָּן אָרוֹן וְכֵלִים**[ל], כגון שלחן ומנורה, **הָלַךְ מֹשֶׁה וְהֵפַךְ** את הסדר, **וְאָמַר לוֹ** לבצלאל **עֲשֵׂה אָרוֹן וְכֵלִים וּמִשְׁכָּן**[לא]. **אָמַר לוֹ** בצלאל, **מֹשֶׁה רַבֵּינוּ, מִנְהָגוֹ שֶׁל עוֹלָם אָדָם בּוֹנֶה בַּיִת תחילה, וְאַחַר כָּךְ מַכְנִיס לְתוֹכוֹ כֵּלִים, וְאילו אַתָּה אוֹמֵר עֲשֵׂה לִי אָרוֹן וְכֵלִים תחילה, ואחר כך מִשְׁכָּן, כֵּלִים שֶׁאֲנִי עוֹשֶׂה לְהֵיכָן אַכְנִיסֵם, שֶׁמָּא צָךְ אֱמַר לָךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עֲשֵׂה מִשְׁכָּן תחילה, ואחר כך אָרוֹן וְכֵלִים**[לב]. **אָמַר לוֹ** משה, אכן כך אמר לי, **שָׁמָּא בְּצַל אֵל הָיִיתָ וְיָדַעְתָּ** שכך אמר לי הקדוש ברוך הוא. ולכן נקרא 'בצלאל', שחכמתו היא כאילו היה בצל אל.

★

שמועה נוספת אודות בצלאל: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, יוֹתֵר הָיָה בְּצַלְאֵל לְאָרֵךְ אוֹתִיּוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ בָהֶן שָׁמַיִם וָאָרֶץ על ידי צירופם[לג], שעל בצלאל **כְּתִיב חָכָא** (שם ל"ה ל"ו) **'וַיְמַלֵּא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה (וּ)בִתְבוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה', וְעל בריאת שמים וארץ כְּתִיב הָתָם** (משלי ג' י"ט), **'ה' בְּחָכְמָה יָסַד אֶרֶץ כּוֹנֵן שָׁמַיִם בִּתְבוּנָה', וְכְתִיב** (שם ג' כ') עוד על בריאת העולם, **'בְּדַעְתּוֹ תְּהוֹמוֹת נִבְקָעוּ'**[לד], הרי שבריאת שמים וארץ היתה בחכמה תבונה ודעת, ואלו הן המעלות שהקדוש ברוך הוא נתן לבצלאל, ומכך יש ללמוד שידע בצלאל לצרף את האותיות שנבראו בהן שמים וארץ.

★

שמועה בענין נתינת חכמה מאת הקדוש ברוך הוא: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן חָכְמָה אֶלָּא לְמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כבר **חָכְמָה**[לה], **שֶׁנֶּאֱמַר** (דניאל ב' כ"א) **'יְהֵב חָכְמְתָא לְחַכִּימִין, וּמַנְדְּעָא לְיָדְעֵי בִינָה'**[לו] - הקדוש ברוך הוא נותן חכמה לאותם שהם כבר חכמים, ודעה לאותם שיש להם כבר בינה.

שְׁמַע רַב חַתַּלְיָקָא בַּר מָרְצָבָא [-בן ארץ ישראל] שמועה זו, **וְאָמְרָה קַמֵּיהּ** [-לפניו] **דְּרַבִּי אַבָּהוּ. אָמַר לֵיהּ** רבי אבהו, **אַתּוּן מַהָתֵם מַתְנִיתוּ לָהּ** - אתם [-בני ארץ ישראל], לומדים ענין זה מהפסוק 'יהב חכמתא לחכימין' וכאמור, אבל **אֲנַן מִדְּקָא מָתְנִינַן לָהּ** - אנו [-בני בבל], לומדים ענין זה מִדִּכְתִיב (שמות ל"ו א') במלאכת המשכן, **'וּבְצַלְאֵל עָשָׂה אֶת הַקְּרָשִׁים וְאֶת הַבְּרִיחִם וְאֶת הָעַמֻּדִים וְאֶת הָאֲדָנִים', הרי שהקדוש ברוך הוא נתן חכמה רק למי שהיה חכם קודם לכן**[לז].

לְעִיל נתבאר שחלום טוב הוא אחד מהדברים שצריך לבקש עליהם רחמים, ומתוך כך[לח] **הגמרא עוסקת בהרחבה בעניני חלומות**[לט]: **אָמַר רַב חִסְדָּא, כָּל חֲלוֹם יִרְאֶה הָאָדָם, זִבְלֵבוֹ שֶׁלֹּא יִרְאֶה חלום שהוא צריך לשבת עליו בְּמָווֹת** [-בתעניות], שאינו חלום טוב[מ].

★

הגמרא מביאה כמה שמועות בשם רב חסדא בענין חלומות: וְאָמַר רַב חִסְדָּא, חֶלְמָא דְּלָא מְפַשַּׁר - חלום שלא פתרוהו, הרי הוא **כְּאִגַּרְתָּא דְּלָא מְקָרְיָא** - כאגרת שלא קראו את הכתוב בה, והינו לא טוב ולא רע, לפי שכל החלומות הולכים אחר הפתרון[מא], וחלום שלא פתרוהו, אינו כלום[מב].

וְאָמַר רַב חִסְדָּא, לֹא חֶלְמָא מָטָא מְקָיֵים בּוֹזָיֵהּ - לא חלום טוב מתקיים כולו, **וְלֹא חֶלְמָא בִּישָׁא מְקָיֵים בּוֹזָיֵהּ** - ולא חלום רע מתקיים כולו[מג], לפי שאין חלום בלא דברים בטלים[מד].

וְאָמַר רַב חִסְדָּא, חֶלְמָא בִּישָׁא - חלום רע, **עֲדִיף מֵחֶלְמָא מָטָא** - מחלום טוב, לפי שהוא מביא את האדם לידי תשובה.

וְאָמַר רַב חִסְדָּא, חֶלְמָא בִּישָׁא עֲצִיבוּתֵיהּ מְקָרְיָא - חלום רע, די לו שיתבטל בכך שהאדם מתעצב מחמתו, לפי שנחשב בזה כאילו כבר התקיים הענין הרע שראה בחלומו[מה], **וְחֶלְמָא טָבָא חֲדָוֵיהּ מְקָרְיָא** - וחלום טוב, די לו שיתקיים בכך שהאדם שמח מחמתו, לפי שנחשב בזה כאילו כבר התקיים הענין הטוב שראה בחלומו[מו].

אָמַר רַב יוֹסֵף, חֶלְמָא טָבָא אֲפִיּוּ לְדִידִי - אפילו לי, שסומא אני[מז], **בְּדִיחוּתֵיהּ מְפַשְּׁחָא לֵיהּ** - בדיחות הדעת שיש לי מהחלום, מבטלתו, שלא יתקיים כלל.

וְאָמַר רַב חִסְדָּא, חֶלְמָא בִּישָׁא קָשֶׁה מְנַּגְדָּא - חלום רע קשה לגוף האדם יותר ממלקות, לפי שדואג ממנו[מח]. ודבר זה נלמד ממה **שֶׁנֶּאֱמַר** (קהלת ג' י"ח) **'וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה שֶׁיִּרְאוּ מִלְּפָנָיו', וְאָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, זֶה חֲלוֹם רָע שהקדוש ברוך הוא מביא על האדם, כדי שיירא ממנו, וישוב בתשובה ויכנע לפני הקדוש ברוך הוא.**

★

שמועה נוספת בענין חלומות: נאמר על נבואת אמת ונבואת שקר (ירמיה כ"ג כ"ח), **'הַנָּבִיא אֲשֶׁר אִתּוֹ חֲלוֹם יְסַפֵּר חֲלוֹם, וַאֲשֶׁר דְּבָרִי אִתּוֹ יְדַבֵּר דְּבָרִי אֱמֶת, מָה לַּתֶּבֶן אֶת הַבָּר נְאֻם ה'**, וכוונת הפסוק היא[מט], שנביא שקר אשר נבואותיו הם כדמיון החלום, יספר נבואותיו כדרך סיפור חלום, ולא יחשבו כנבואה. ונביא אמת שהקדוש ברוך הוא דיבר איתו בחלום, יספר נבואותיו כדרך סיפור נבואת אמת. ואין להשוות ביניהם, כמו שאין להשוות בין בר [-תבואה] לתבן [-קש]. ולכאורה קשה, **וְכִי מָה עִנְיָן בַּר וְתֶבֶן אֵצֶל חֲלוֹם**, ומדוע הפסוק השוה אותם לחלום[נ]. **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי**, כוונת הפסוק היא, **שֶׁכְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר לָעֵר בָּלֹא תֶּבֶן** - שאי אפשר

כב. **ופירוש** הפסוק הוא, שחזקיהו התחנן לפני הקב"ה שבשנים אלו שהוסיף לו, יחלימהו ויחייהו. רד"ק (ישעיה שם). כג. **מהרש"א** (מ"ל ד"ה שלשה - הפלטין). כד. **מעשה** האשה שאלישע החיה את בנה, מובא בספר מלכים (ב' ד' כ-ל). כה. **גליון** (מהד' פתאום ופיומים). כו. **פירוש**, הכן את לבבך ותן עיניך בדבר. רש"י (ד"ה ראה, ועי' פתאום ופיומים). כז. **ראה** ביאור הראיה בעיוני הפשט לעיל בסמוך. כח. **בפרשת** כי תשא (שמות ל"ו ו-ז) נאמר 'ויעשו את כל אשר צויתיך, את אהל מועד ואת הארון לעדת ואת הכפורת אשר עליו ואת כל כלי האהל', הרי שהקב"ה ציווה לעשות תחילה את אהל מועד, ורק אחר כך את הארון והכלים. רש"י ותוספות (ד"ה לך). כט. **כך** הסדר בפסוקים שבפרשת תרומה, שתחילה נאמר (שם כה ט) 'ועשו ארון עצי שטים', ואחר כך נאמר (שם כה כג) 'ועשית שלחן עצי שטים', ואחר כך נאמר (שם כה לז) 'ואת המשכן תעשה', וגו'. וסובר רבי יונתן שמשה רבינו אמר לבצלאל בסדר זה. רש"י (ד"ה לך). והקשו המפרשים היכן מצינו שמשה אמר לבצלאל שיעשה ארון וכלים תחלה, ועוד, שבפרשת ויקהל (שמות ל"ה ו-לח) צוה משה לעשות תחילה את המשכן ואחר כך את הכלים. עוד הקשו המפרשים, מדוע משה שינה ממה שאמר לו הקב"ה. וביאר רש"י על הפסוק (שמות ל"ח כב) 'ובצלאל וגו' עשה את כל אשר צוה ה' את משה', מכך שלא נאמר אשר צוה משה, אלא כל אשר צוה ה' את משה, מוכח שמשה צוה לבצלאל לעשות תחילה כלים ואחר כך משכן, ובצלאל כיון בדעתו למה שנאמר למשה בסיני, ובתירוץ קושיות אלו ראה עוד בלבוש האורה (על רש"י שם) בפני יהושע (ד"ה שמות) בצל"ח (ד"ה ויעש בצלאל) ובמפרשי העין יעקב. ל. **ובספר** יצירה מבוארים צירופים אלה. רש"י (ד"ה פותיות). לא. **כוונת** הפסוק היא שבדעתו של הקב"ה נבקעו התהומות משתחת לארץ, שבהם נמצאים המעיינות הנובעים מים. על פי מצודת דוד (משלי שם). לב. **כוונת** רבי אבהו היא שעדיף ללמוד מפסוק זה שכתוב בתורה, מאשר ללמוד מהפסוק 'יהב חכמתא' וגו', שהוא מדברי נביאים. מגיד תפלומה (ד"ה אתון). לג. **רש"י** (ד"ה כפנחס). וכן מבואר לקמן (ע"ב) שכל החלומות הולכים אחר הפה. שפתי חכמים (בהגה שם). לד. **הגמרא** לומדת כן מהלימוד המובא בגמרא להלן מיוסף, שאין החלום מתקיים כולו. מהרש"א (ד"ה ז' בפ"ק). לה. **כמבואר** בגמרא להלן, שפתי חכמים (ד"ה ז'). לו. **רש"י** (ד"ה פתאום). לז. **מהרש"א** (שם), על פי דברי רש"י (שם). לח. **רש"י** (ד"ה אפשר). והינו שאף על פי שהיה סומא [כמבואר בפסחים (קטז:), ועוד], וסומא חשוב כמת (נדה סד:), ושמחתו מועטת, מכל מקום גם שמחה מועטת כזו מבטלת את החלום. יד דוד (מהדורא, ד"ה אפילו במת). לט. **עַל פִּי** רש"י ומצודות (ירמיה שם). מ. **בשמעתות** כוונת הכתוב היא, שמי שמתנבא דברי אמת, דומה לבר, ומי שחולם חלום, דומה לתבן, אלא

שלא יהיה קש מעורב בתבואה, **כָּךְ אִי אֶפְשָׁר לַחֲלוֹם בְּלֹא** שיהיו בו גם **דְּבָרִים בְּטֵלִים**[נא], שאין בהם ממש.

★

מוסיפה הגמרא: אָמַר רַבִּי בֶּרֶכְיָה, חֲלוֹם, אַף עַל פִּי שֶׁמְּקָצָתוֹ מִתְקַיֵּים, ונראה מכך שהוא חלום אמיתי[מא], מכל מקום **כּוּלּוֹ אֵינוֹ מִתְקַיֵּים**[נב]. מבארת הגמרא, **מְנָא לָן** - מהיכן למדנו דבר זה, **מִיּוֹסֵף, דִּכְתִיב** בחלום שחלם (בראשית לז ט), 'וְהִנֵּה הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וגו' וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים מִשְׁתַּחֲוִים לִי', והשמש היא רמז ליעקב, והירח הוא רמז לרחל[מב], ואחד עשר הכוכבים הם רמז לאחד עשר אחי יוסף, שכולם ישתחוו לו,

---

שאם כן, היה לכתוב לומר 'מה לתבן אצל הבר', ולשון הכתוב 'מה לתבן את הבר' הוא כאילו כתוב מה לתבן 'עם' הבר, ששניהם נאמרו על נושא אחד, ומכאן דורשת הגמרא ששניהם נאמרו על החלום המוכר בתחילת הפסוק, שבכל חלום יש גם תבן וגם בר, והיינו שגם חלום אמיתי שדומה לבר, אי אפשר לו שיהיה בלא תבן, דהיינו דברים בטלים. מהרש"א (ד"ה ד"ה וכן). וראה עוד בקדושה וברכה (סמ"מ פכמ"מ, ד"ה כשם) וברש"ש (ד"ה וכן). נא. **שפתי חכמים** (ד"ה מלמד). מב. **זוהר** חדש (ויק"ה).

וְהֵיא שֶׁתֶּתֶא - והלא באותה שעה שיוסף חלם חלום זה, **אֲמִיהּ לָא הֲוַת** - רחל אמו כבר לא היתה בחיים, ואינה יכולה עוד להשתחוות לו, ומכאן שאף על פי שמקצת החלום התקיים, כולו לא התקיים.

★

עד מתי יש להמתין שיתקיים החלום: אָמַר רַבִּי לֵוִי, לְעוֹלָם יְצַפֶּה אָדָם לְחֶלּוֹם טוֹב שיתקיים, וכמה ימתין, **עַד עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה**[א], שעד זמן זה אפשר שיתקיים[א]. מבארת הגמרא, **מְנָלַן** - מהיכן למדנו דבר זה, **מֵחלומותיו של יוֹסֵף** שנתקיימו רק לאחר עשרים ושתים שנה, כמו שמבואר מִדִּכְתִיב (בראשית לז ג) **אֲשֶׁר תִּלֹּדוּת יַעֲקֹב, יוֹסֵף בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה** וגו', ובהמשך הפסוקים (שם לז ה-ט) כתובים החלומות שחלם יוסף בעודו בן שבע עשרה שנה[ב], וְכאשר נעשה משנה לפרעה מלך מצרים **כָּתִיב** (שם מא מו) **'וְיוֹסֵף בֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי פַרְעֹה' וגו', וּמִן שִׁבְרֵי עַד תִּלְתִין** - ומהזמן שהיה בן שבע עשרה, כשחלם את החלומות, עד הזמן שהיה בן שלשים שנעשה משנה לפרעה, **מַה חֲנִי** - כמה שנים עברו, **תִּלְת קְרֵי** - שלש עשרה, **וּכְשנוסְפִין להם שֶׁבַע הַשְּׂבֵעָה** - שבע שנות השבע, **וְתַרְתֵּי דְּכַפְנָא** - ושתי שנות הרעב שהיו עד שבאו יעקב ובניו למצרים והשתחוו לו[ג], **הָא עֶשְׂרִין וְתַרְתֵּי** - הרי עשרים ושתים שנה מהזמן שיוסף חלם את החלומות עד הזמן שהתקיימו[ב].

★

הגמרא מבארת למי מראים חלום טוב, ולמי מראים חלום רע: אָמַר רַב הוּנָא, לְאָדָם טוֹב, אֵין מַרְאִין לוֹ חֲלוֹם טוֹב, אלא מראים לו חלום רע[ד], כדי שיזאג, ומתוך כך לא יחטא, וכדי שעצבונו יכפר לו על עוונותיו[ה]. **וְכֵן, לְאָדָם רָע אֵין מַרְאִין לוֹ חֲלוֹם רַע**, אלא חלום טוב, כדי לשמחו, ושמחה זו תחשב לו כשכר על המצוות שעשה[ו].

הגמרא מביאה ראיה לדברי רב הונא: תַּנְיָא נַמִּי הָכִי - שנינו בברייתא כמו שאמר רב הונא, **כָּל שְׁנוֹתָיו שֶׁל דָּוִד לֹא רָאָה חֲלוֹם טוֹב**, ומכאן שלאדם טוב אין מראים חלום טוב[ז], **וְכָל שְׁנוֹתָיו שֶׁל אֲחִיתוֹפֶל[ח] לֹא רָאָה חֲלוֹם רַע**, ומכאן שלאדם רע אין מראים חלום רע[ט].

הגמרא מקשה על דברי רב הונא שלאדם טוב אין מראים חלום טוב, ומשמע שחלום רע כן מראים לו: וְהָכְתִיב - והרי כתוב (תהלים סד י) **על מי שחוסה** תחת כנפי השכינה[י], **'לֹא תְאֻנֶּה אֵלֶיךָ רָעָה'** - לא תזדמן[יא] אליך רעה, **וְאָמַר רַב חִסְדָּא אָמַר רַב יְרֶמְיָה בַּר אַבָּא**, כוונת הפסוק היא **שֶׁלֹּא יַבְהִילְךָ לֹא חֲלוֹמוֹת רָעִים, וְלֹא הָרְהוּרִים רָעִים**, ומה שנאמר בהמשך הפסוק (שם) **'וְנֶגַע לֹא יִקְרַב בְּאָהֳלֶךָ'**, דהיינו אשתך[יב], היינו **שֶׁלֹּא תִּבְעֲלֶנָּה אִשָּׁתְךָ** כשהיא **סָפֵק נִדָּה בְּשָׁעָה שֶׁאַתָּה בָּא מִן הַדֶּרֶךְ**[יג], הרי שלאדם טוב אין מראים חלום רע.

הגמרא חוזרת בה ממה שסברה שמדברי רב הונא שלאדם טוב אין מראים חלום טוב יש לדקדק שמראים לו עצמו חלום רע: אֶלָּא, כוונת רב הונא שלאדם טוב אין מראים חלום טוב אינה שחלום רע מראים לו עצמו, אלא כוונתו, שחלום טוב, אין מראים לו, וגם לא לאחרים עליו, מה שאין כן חלום רע, **אִיהוּ לָא חֲזֵי לֵיהּ** - הוא עצמו אכן אינו רואה, וכמו שנלמד מהפסוק 'לֹא תאונה' וגו', אבל **אַחֲרִינֵי חָזוּ לֵיהּ** - אחרים רואים עליו חלום רע, ומספרים לו, ומתוך כך הוא דואג ועצבי[יד] [אבל אינו נהנה].

נמצא עתה, שאדם טוב אינו רואה חלומות כלל, לא חלום טוב כדברי רב הונא, ולא חלום רע כמבואר בפסוק 'לֹא תאונה'[טו].

מקשה הגמרא: וְכִי לָא חֲזָא אִיהוּ מְצַיְּותָא הוּא - וכי מעלה יש בכך שאינו רואה חלומות כלל, **וְהָאֲמַר** [ר' יהלא אמר] **רַבִּי זְעִירָא, כָּל הַחָּן שְׁבָעָה יָמִים בְּלֹא שׁוּרָאה חֲלוֹם, נִקְרָא רַע, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יט כג) **'וְשָׂבֵעַ יָלִין בַּל יִפָּקֵד רָע'**[טז], **אַל תִּקְרֵי** [-תקרא] את הפסוק כפי שכתוב בו **'שָׂבֵעַ'**[יז], **אֶלָּא** קרא את הפסוק כאילו כתוב בו **'שָׁבֵעַ'**, שאם ילון אדם שבעה ימים, ולא יפקד מן השמים בשום חלום, הרי זה סימן שהוא רע, ושונאים אותו, ולכן אין מראים לו דבר. ואם כן כיצד אפשר לומר שלאדם טוב אין מראים חלומות כלל, הרי מי שאינו רואה חלומות כלל נקרא רע.

מתרצת הגמרא: אֶלָּא הָכִי קָאָמַר - זו כוונת רב הונא, **דַּחֲזָא וְלָא יָדַע מַאי חֲזָא** - לאדם טוב מראים חלום טוב בשנתו, כדי שלא ילון בלא חלום, אבל הוא נשכח ממנו קודם שיקיץ משנתו, כדי שלא ישמח בכך[יח].

★

הגמרא מבארת שיש להיטיב חלום שנפשו עגומה עליו מחמתו: אָמַר רַב הוּנָא בַּר אַמֵּי אָמַר רַבִּי פְּדָת אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הָרוֹאֶה חֲלוֹם, וְנַפְשׁוֹ עֲגוּמָה עָלָיו מחמתו[יט], יֵלֵךְ וְיִסְתָּרֵנוּ[כ] בִּפְנֵי שְׁלֹשָׁה אנשים. שׁוֹאֵלת הַגמרא: וכי יש לו ללכת ולפתור את חלומו בפני שלשה, אף שאפשר שיפתרוהו לרעה, **וְהָאֲמַר** [ר' יהלא אמר] **רַב חִסְדָּא, חֲלוֹם דְּלָא מְפַשַּׁר** - שלום שאינו פתור, הרי הוא **כְּאִגַּרְתָּא דְּלָא מְקָרְיָא** - כאגרת שלא נקראה, שאינו לא טוב ולא רע, ואם כן עדיף שלא יפתרוהו, ויישאר חלום שאינו לא טוב ולא רע[כא]. **מְשִׁיבה הגמרא: אֶלָּא אֵימָא** - אמור בדברי רבי יוחנן, **יְסִיבְנוּ** לחלום **בִּפְנֵי שְׁלֹשָׁה** אנשים[כב] שאוהבים אותו[כג].

הגמרא מבארת כיצד יש להיטיב חלום. אומרת הגמרא: לַיְתֵי תְּלָתָא וְלֵימָא לְהוּ - יבוא שלשה אנשים, ויאמר להם כך, **חַלְמָא טָבָא חֲזֵאי** - חלום טוב ראיתי, **וְלֵיכְּווּ לֵיהּ הֶגֶד** - ואותם שלשה אנשים יאמרו לו, **טָבָא הוּא, וְטָבָא לֵיהֱוֵי** - טוב הוא החלום שראית, וקיומו לטוב יהיה[כד], **רַחֲמָנָא לְשַׁוְּיֵהּ לָטַב** - הקדוש ברוך הוא יעשהו לטוב, **שָׁבֵע וְיִזְגַּע לְגַוְּוהִי עֲלָךְ מִן שְׁמַיָּא דְּלֶהֱוֵי**

א. **אפשר** שיש לו לאדם לצפות לחלום שיתקיים כל ימיו, ומה שנקט רבי לוי עד עשרים ושתים שנה, הוא משום שעל ידי יותר מכך אין ראיה מיוסף. נחלת יעקב (סוגיית בפשטות ס"ק יא). ובשפתי חכמים (כאן, ד"ה ופסס) כתב, שיש שהחלום מתקיים גם לאחר שיעברו עשרים ושתים שנה, כמו שמצינו שהחלום שפרעה חלם אודות שבע הפרות היפות ושבע הפרות הרעות, ושבע השבלים הבריאות ושבע השבלים הדקות (בפשטות מא ב-ו), התקיים בימי יחזקאל, כמבואר ברש"י (יחזקאל כט ה), אלא כוונת הגמרא שעד עשרים ושתים שנה יש להמתין שיתקיים, ולא יותר, שהרי יעקב אבינו המתין עשרים ושתים שנה שחלומו של יוסף יתקיים [כמו שנאמר (בפשטות מז ט) 'ואביו שמר את הדבר', שהיה ממתין ומצפה מתי יתקיים החלום (רש"י שם)], ולא מצינו מי שהמתין לחלום שיתקיים יותר מזמן זה.

ב. **החלום** הראשון שחלם יוסף הוא כמו שאמר לאחיו (שם לז ז) 'והנה אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה, והנה קמה אלומתי וגם נצבה, והנה תסובינה אלומותיכם ותשתחוינה לאלומתי', והחלום השני הוא כמו שאמר (שם לז ט) 'והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי'. ובשני החלומות התגלה ליוסף שאחד עשר אחיו עתידים להשתחוות לו, והשמש שראה בחלום השני היא רמז לכך שגם יעקב עתיד להשתחוות לו.

ג. **לאחר** שנעשה יוסף משנה לפרעה, באו שבע שנות השבע, ולאחר שכלו שנות השבע, באו שנות הרעב (שם מא נג-נד), ולאחר שחזק הרעב בכל הארץ (שם מב ו), באו אחי יוסף למצרים לקנות משם אוכל (שם מב ג), וכאשר באו לפני יוסף השתחוו לו אפים ארצה (שם מב ו), ובזה נתקיים החלום שחלם יוסף שאחיו ישתחוו לו. והחלום שחלם שאביו וישתחוה לו התקיים לאחר שהשביע יעקב את יוסף שלא יקברנו במצרים אלא עם אבותיו, כמו שנאמר (שם מז לא) 'וישבע לי וישבע לו וישתחו ישראל על ראש המטה' [כן מבואר במדרש לקח טוב (בפשטות מז לא) ובמדרש זקנים (שם מז ז) ובתוקפני (שם מז ג)]. ויש לעיין, שאם כן קיום החלום לא היה לאחר עשרים ושתים שנה, אלא רק לאחר שבע עשרה שנה נוספות שבהן היה יעקב במצרים. וראה עוד בהעמק דבר (שם מג יא).

ד. **ברכת** אברהם (כאן, ד"ה לאדם) לפי שעיקר הטעם שאין מראים לו חלום טוב הוא כדי שידאג, ואם כן כל שכן שמראים לו חלום רע כדי שידאג. וראה בהגהות רבי אלעזר משה הורוויץ (ד"ה לאדם) ובהגהות ועיונים הובא שבעין יעקב הגירסא היא 'לאדם טוב' מראין לו חלום רע, ולאדם רע מראין לו חלום טוב', ולפי גירסא זו מפורש בדברי הגמרא שמראים לו חלום רע. ובהגהות רבי אלעזר משה הורוויץ (ד"ה לאדם) ובברכת ראש (ד"ה לאדם) כתבו שכך גרס רש"י, כמבואר מדבריו (ד"ה לאדם טוב, ד"ה לאדם רע).

ה. **ואין** להקשות מחלומו של יוסף הצדיק, שהיה חלום טוב, וכן מהמבואר בגמרא להלן שמשמעו היה רואה חלום טוב, אף על פי שהיה צדיק, כי יש לומר, שחלום טוב שהוא כעין נבואה, שהוא מתקיים, ומראים אותו לאדם על ידי מלאך [כמבואר בגמרא להלן], וראו שמראים גם לאדם טוב, אבל יש חלום טוב שבא על ידי שד ואינו מתקיים [ראה בגמרא להלן], וחלום כזה אין מראים לאדם טוב. מהרש"א (ד"ה ואפילו) וכעין זה בזהב שיבה (בפשטות מוסף פט). וראה עוד בצל"ח (ד"ה לאדם) ובכבכבת דשבתי (ד"ה לאדם).

ו. **על פי** רש"י (ד"ה לאדם רע). ז. **יש** להבין, לפי גירסת רש"י בדברי רב הונא שלאדם טוב מראים חלום רע, מה הראיה מהברייתא, הרי אפשר שדוד לא ראה חלום טוב, אבל גם חלום רע לא ראה. ויש לומר, שבאמת מהברייתא מוכח רק שאין מראים לו חלום טוב, אלא שכיון שהטעם שאין מראים לו חלום טוב הוא כדי שידאג, אם כן מסתבר שאף מראים לו חלום רע כדי שידאג. ברכת אברהם (כאן, ד"ה לאדם). ח. **אחיתופל** הצטרף לאבשלום במרדו בדוד אביו (שמואל ב' פרקים טו-יז), והוא אחד מאותם שאמרו עליהם (סנהדרין קו:) שאין להם חלק לעולם הבא. ואמרו עליו (מגילה טו:) שטינא היתה בלבו [ופירש רש"י (שם ד"ה טינא), שרשע היה מימיו].

ט. **בהגהות** רבי אלעזר משה הורוויץ (ד"ה לאדם) כתב, שצריך לומר שדברי הברייתא נאמרו דווקא על דוד, שהיה מופלג ביותר בצדקותו, ולכן לא ראה בכל שנותיו חלום טוב. וכן אחיתופל, לפי שהיה מופלג ביותר ברשעותו, לא ראה בכל שנותיו חלום רע, אבל ודאי שיש צדיקים שראו חלומות טובים ורעים, כמבואר בכל הסוגיא לקמן.

י. **ולגירסת** רש"י שהובאה לעיל, מפורש בדברי רב הונא שלאדם טוב מראים חלום רע.

יא. **כמו** שנאמר (שם צא י) 'לא יאונה בסתר עליון' וגו'.

יב. **רד"ק** ומצודת ציון (בפשט שם).

יג. **וכמו** שאמרו (מו"ק יז:) 'אין אהלו אלא אשתו'. רש"י (סנהדרין קו. ד"ה שהלכה).

יד. **לפי** שחלום שחלם עליו חבירו הוא אחד מהחלומות שמתקיימים, כמבואר בגמרא להלן בסוף העמוד.

טו. **ורש"י** (ד"ה וכי) פירש את קושיית הגמרא לפי גירסתו [ראה לעיל], שכיון שאדם טוב אינו רואה חלום רע, כל שכן שגם חלום טוב אינו רואה, שהרי אפילו דוד לא ראה חלום טוב, כמבואר בברייתא לעיל, אם כן נמצא שאינו רואה חלום כלל, וכי מעלה יש בכך, וכו', כדברי הגמרא להלן.

טז. **לשון** הפסוק הוא 'יראת ה' לחיים, ושבע ילין בל יפקד רע', ועל פי פשוטו פירוש 'ושבע ילין' וגו' הוא שהירא את השם ישן 'שבע', שלא יפחד משום רעה. רש"י (משלי שם).

יז. **משום** שאם נקרא כן את הפסוק, יהיה פירושו 'ושבע ילין, בל יפקד רע', שאם לן בעודו שבע, לא יפקד בחברים רעים, והרי אדרבה, ריבוי האכילה מביא את האדם לידי קרי, ונקרא בזה רע, אדרת אליהו (לעיל יד. ד"ה אלא שהוסיף) וגריא"ף (על עין יעקב, לעיל שם ד"ה אלא). ובהכרח שיש לקרוא את הפסוק 'ושבע ילין בל יפקד, רע', שאם לן שבעה ימים ולא נפקד, הרי הוא רע, וכדברי הגמרא להלן.

יח. **רש"י** (ד"ה ומשני דמחי) ומה שמשמע מדברי רב הונא [ולגירסת רש"י, מפורש בדברי רב הונא], שחלום רע כן מראים לו, היינו שאחרים רואים עליו, וכדברי הגמרא לעיל, אבל הוא עצמו אינו חולם חלום רע, כדי שלא יבהל. הגהות רבי אלעזר משה הורוויץ (ד"ה לאדם) ושפת אמת (ד"ה לאדם). [ולסיכום: אדם טוב חולם חלום טוב כדי שלא ילון ללא חלום, אך כשמתעורר שוכחו כדי שלא ישמח. וחלום רע אינו חולם כלל כמו שנלמד מהפסוק 'לא תאונה' וגו', אבל אחרים חולמים עליו חלום רע כדי שידאג ויעצבן. אלא שהוסיף השפת אמת, שלפי זה כוונת הברייתא לעיל שכל שנותיו של דוד לא ראה חלום טוב, היינו שבכשך כל שנותיו בהקיצו משנתו שכח את החלומות הטובים שחלם. והעיר, שדוחק לומר כן, שכל שנותיו של דוד שכח את החלומות הטובים שחלם. ועוד העיר, שמלשונו של רב הונא ש'לאדם טוב מראין לו חלום רע' [לגירסת רש"י], משמע שמראים לו עצמו, ולא על ידי אחרים שחולמים עליו. ולכן ביאר את הסוגיא באופן אחר, עיין שם.

יט. **ואפילו** אם אינו חלום שיש לו משמעות רעה. פרי מגדים (פתיחה סי' כא סק"ל) והובא במשנה ברורה (שם סק"ל).

כ. **לכאורה** ענין פתרון חלומות, ראה בהערה להלן (על דברי הגמרא כל החלומות פותרים שם).

כא. **ענין** יוסף (ד"ה יפתרנו). כב. **ראו"ש** (סי' יט), והובא בשלחן ערוך (סי' רנה סי"ב).

כג. **מהרש"א** (ד"ה אומנם).

טָבָא - שבע פעמים יגזרו עליך מן השמים שיהיה חלום טוב[כד], **וֶהֱוֵי טָבָא** - ואכן יהיה חלום טוב.

הגמרא ממשיכה לבאר את סדר הטבת החלום: וְאָמְרִי - ויוסיפו ויאמרו, **שָׁלֹשׁ הַפּוּכוֹת** - שלשה פסוקים שמוזכר בהם לשון הפיכה מרפה לטובה, **וְשָׁלֹשׁ פְּרִיוֹת** - ושלשה פסוקים שמוזכר בהם פרין, **וְשָׁלֹשׁ שְׁלוֹמוֹת** - ושלשה פסוקים שמוזכר בהם שלום[כה].

מבארת הגמרא: ואלו הן **שָׁלֹשׁ הַהֲפוּכוֹת** שעליהם לומר, הפסוק הראשון שמוזכר בו לשון הפיכה הוא **'הָפַכְתָּ מִסְפְּדִי לְמָחוֹל לִי, פִּתַּחְתָּ שַׂקִּי וַתְּאַזְּרֵנִי שִׂמְחָה'**[כו] (תהלים ל יב), והפסוק השני שמוזכר בו לשון הפיכה, הוא **'אִי תַּשְׂמֵח בְּתוּלָה בְּמָחוֹל, בַּחֻרִים וּזְקֵנִים יַחְדָּו, וְהָפַכְתִּי אֶבְלָם לְשָׂשׂוֹן וגו'** וְנִנַּחֲמִתִּים, וְשִׂמַּחְתִּים מִיגוֹנָם'[כז] (ירמיה לא יב). והפסוק השלישי שמוזכר בו לשון הפיכה הוא **'וְלֹא אָבָה ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹעַ אֶל בִּלְעָם, וַיַּהֲפֹךְ וגו' ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַקְּלָלָה לִבְרָכָה, כִּי אֲהֲבָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ'**[כח] (דברים כג ו).

מוסיפה הגמרא ומבארת: ואלו הן **שָׁלֹשׁ הַפְּרִיוֹת** שעליהם לומר, הפסוק הראשון שמוזכר בו לשון פרין הוא, **'דִּבְתִיב** (תהלים נה יט) **שָׁדָה בְּשָׁלוֹם נַפְשִׁי מִקְּרֵב לִי וגו'** כִּי בְרַבִּים הָיוּ עִמָּדִי'[כט]. הפסוק השני שמוזכר בו לשון פרין הוא **'וּפְדוּיֵי ה' יְשֻׁבוּן וגו'** וּבָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה, וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל רֹאשָׁם, שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה יַשִּׂיגוּ וְנָסוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה'[ל] (ישעיה לה י). והפסוק השלישי שמוזכר בו לשון פרין הוא **'וַיֹּאמֶר הָעָם אֶל שָׁאוּל הֲיוֹנָתָן יָמוּת, אֲשֶׁר עָשָׂה הַיְשׁוּעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל, חָלִילָה חַי ה' אִם יִפֹּל מִשַּׂעֲרַת רֹאשׁוֹ אַרְצָה, כִּי עִם אֱלֹהִים עָשָׂה הַיּוֹם הַזֶּה, וַיִּפְדּוּ הָעָם אֶת יוֹנָתָן וְלֹא מֵת'**[לא] (שמואל א יד מה).

מוסיפה הגמרא ומבארת: ואלו הן **שָׁלֹשׁ הַשְּׁלוֹמוֹת** שעליהם לומר, הפסוק הראשון שמוזכר בו לשון שלום הוא מה **דִּכְתִיב** (תהלים ז ט) **'בּוֹרֵא נִיב שְׂפָתַיִם, שָׁלוֹם שָׁלוֹם לָרָחוֹק וְלַקָּרוֹב, אָמַר ה' וּרְפָאתִיו'**[לב]. הפסוק השני שמוזכר בו לשון שלום הוא **'וְרוּחַ קָדְשְׁךָ אַל תִּקַּח מִמֶּנִּי וגו'** רֹאשׁ שָׁלִישִׁים, לְךָ דָוִיד, וְעִמְּךָ בֶּן יִשַׁי, שָׁלוֹם שָׁלוֹם לְךָ וְשָׁלוֹם לְעֹזְרֶךָ, כִּי עֻזְּרָךְ אֱלֹהֶיךָ, וַיַּקְהֵלֵם דָּוִיד וַיִּתְּנֵם בְּרֹאשֵׁי הַגְּדוּד'[לג] (דברי הימים א יב יט). והפסוק השלישי שמוזכר בו לשון שלום הוא **'וְאַתֶּם כֻּלְּכֶם חֲלֹה, וְאַתָּה שָׁלוֹם, וּבֵיתְךָ שָׁלוֹם וגו'**, וְכֹל אֲשֶׁר לְךָ שָׁלוֹם'[לד] (שמואל א כה ו).

★

הגמרא מביאה מעשה, בו עסקו אמוראים בענייני חלומות ועוד עניינים: אֲמַיְּסִיקוּ - **זִמְרֵי זוּמְרָא וְרַב אָשֵׁי, חַוּוּ** - **יָתְבֵי בְּהֲדֵי הֲדָדֵי** - היו יושבים יחדיו, **אָמְרִי, כָּל חַד וְחַד מִינַּן** - כל אחד מאיתנו **לֵימָא מִלְּתָא דְּלֹא שְׁמִיעַ לֵיהּ לְחַבְרֵיהּ** - יאמר דבר שחבירו עדיין לא שמע אותו[לה].

כד. **תוספות** (ד"ה טבא). ונוסח זה בא להורות שיתמיד הדבר שיגזרו עליו שיהיה חלום טוב. המאירי (ד"ה וקן). כה. **ראה** במהרש"א (ס"ק ד"ה אימת) שביאר את נוסח הטבת החלום המבואר כאן.

כו. **פירוש** הפסוק הוא, שדוד המלך מדה ואומר להקב"ה, הפכת את מספדי ליצערי, למחול וריקוד, ואת השק ששמתי על מתני לאבל ולצער, התרת אותו מעלי, ואתה"נ [-מלשון אזור] בשמחה תחת השק. על פי המצודות (תהלים שם). כי דוד היה מתאבל על נפשו שמא תאבד בעוונותיו, וכאשר אמר לו נתן הנביא 'גם ה' העביר חטאתך לא תמות' (שמואל ב יב יג), הנה הפך הקב"ה בזה את צערו למחול, ואת השק שקשר כדי להתענות על חטאיו, התיר. (ד"ק תהלים שם). כז. **פירוש** הפסוק הוא, ירמיהו מתנבא על העתיד לבוא, ואומר שלעתיד לבוא כל בתולה ובחולה תצא בריקוד של שמחה, ולורב השמחה, הזקנים ימשכו אחרי הבחורים וישמחו כמותם במחול, ואת האבל שהיה להם על אותו זמן, אהפוך לשעשון, וינחמתו בכך על האבל שהיה להם, והשמחה שתהיה להם תהיה גדולה יותר בערכה מהיגון שהיה להם על אותו זמן. על פי רד"ק ומצודות (יראים שם). כח. **פירוש** הפסוק הוא, שהקב"ה לא רצה לשמוע על רצון בלעם לקלל את ישראל, ולכן הפך בפיו את הקללה שרצה לומר, לברכה, וזה מחמת אהבת השם לעם ישראל, על פי תרגום אונקלוס (דברים שם).

כט. **פירוש** הפסוק הוא, שדוד המלך מדה להקב"ה עד כמה עלה עם נפשו מהלחמה הבאה עליו, ועתה הוא בשלום, ועשה לו כן בשביל הרבים שהתפללו עליו והיו בעוונתו. על פי רש"י (תהלים שם).

ל. **פירוש** הפסוק הוא, שהנביא מתנבא שבני ישראל שיפרדו ה' מהבבליים, ישובו לארצם, ויבואו לציון ברינה, ועל ראשם תהיה השמחה עד עולם, וישמחו כל כך, כאילו השמחה והששון ורדפים אחריהם ומשיגים אותם, ויסורו מהם יגון ואנחה. על פי מצודת דוד (ישעיה שם). לא. **פירוש** הפסוק הוא, שלאחר שיונתן עבר על השבועה שהשביע שאול את העם שלא יאכלו לחם עד הערב (שמואל א יד כד), ואכל מיערת הדבש (שם יד כז), אמרו העם אל שאול, וכי מן הראוי שימות יונתן, שבאה על ידו התשועה הגדולה הזאת בישראל, שנצחו את הפלשתים במלחמה, ונשבעו העם בה' שלום שולם, ובכן הרחוק ממנו, ובכן הקרוב אליו, כולם ידברו אליו דברי שלום, וכל זה בלול במה שאמר ה' 'ורפאתיו', שיורפאנו מהעדר השלום. על פי מצודת דוד (ישעיה שם). לג. **פירוש**, שלאחר שאמר דוד לראשי הצבא שבאו אליו, 'אם לשלום באתם אלי לעזרני, יהיה לי עליכם לבב ליחד, ואם לרמותני לצרי בלא חמס בכפי, ירא אלהי אבותינו ויוכח' (דברי הימים א יב יח), כתוב 'ורוח לבשה את עמשי', והיינו שבא בלבו רצון לדבר בשם כולם, ואמר לו, 'לך דוד', להנחתך ולטובתך באנו, וחפצים אנו להיות 'עמך, בן ישי', שהרי אנו רואים ש'שלום שלום לך', ולעזרתם לך, ולא השיגתם יד שאול, וזה משום שעורך אלוקיך, ואם כן ודאי שלא נבוא אליך ברמאות, ודוד האמין לדבריו, וקיבלם ונתנם שיהיו גם הם מראשי הגדוד. על פי מצודת דוד (דברי הימים שם). לד. **פירוש** הפסוק הוא, שדוד שלח עשרה נערים לנבל הכרמלי שגזז את צאנו, שישאלוהו בשמו לשלום, ויאמרו לו,

---

כה לחיי, פירוש, שכך תהיה גזרה את צאנך גם לשנה הבאה, ולך ולביתך ולכל אשר לך יהיה שלום לאורך ימים. על פי רש"י (שמואל שם). **לא'אוזרה**, כיצד ידע כל אחד שחבירו לא שמע את הדבר שיאמר. וי"ש לומר, שכותבם היתה שאם יחברו שהדבר כבר ידוע, יוסיף ויאמר דבר אחר, וכן הלאה, עד שיאמר דבר שחבירו לא שמע. שפתי חכמים (ד"ה לא'אוזרה), וראה עוד בקדושה וברכה (פמ"ק מכמ"ש, ד"ה לא'אוזרה).

לו. **לא'אחר** שעברו בני ישראל את הים סוף, נאמר (שמות טו כב-כג) 'וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים, ויבואו מרתה, ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם, על כן קרא שמה מרה, וילינו העם על משה לאמר מה נשתה, ויצעק אל ה', ויורהו ה' עץ וישלך אל המים ויתמתקו המים'. לז. **לא'אחר** שיריבה מרים במשה על אודות האשה הכושית שאר לקח, נאמר (במדבר יב ו) 'והענן סר מעל האהל והנה מרים מצרעת כשלג', ונאמר (שם יב יג) 'ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה', אמר הקב"ה (שם יב יד) 'תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף', ונאמר (שם יב טו) 'ותסגר מרים מחוץ למחנה שבעת ימים, והעם לא נסע עד האסף מרים'. לח. **כך** מסופר על חזקיהו (מלכים ג' כ ב-ו), 'בימים ההם חלה חזקיהו למות, ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא, ויאמר אליו כה אמר ה' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה, ויסב את פניו אל הקיר ויתפלל אל ה' לאמר וגו', ויבך חזקיהו בכי גדול, ויהי ישעיהו לא יצא חצר התיכונה ודבר ה' היה אליו לאמר, שוב ואמרת אל חזקיהו נגיד עמי כה אמר ה' אלהי דוד אביך שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך הנני רופא לך ביום השלישי תעלה בית ה', והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה, ומכף מלך אשור אצילך ואת העיר הזאת, וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי'.

לט. **לא'אחר** שאליהו עלה בסערה השמימה, ואלישע היה יושב ביריחו, נאמר (מלכים ב' ב יט-כב) 'ויאמרו אנשי העיר אל אלישע, הנה נא מושב העיר טוב כאשר אדני רואה, והמים רעים והארץ משכלת, ויאמר קחו לי צלוחית חדשה ושימו שם מלח, ויקחו אליו, ויצא אל מוצא המים וישלך שם מלח, ויאמר כה אמר ה' רפאתי למים האלה, לא יהיה משם עוד מות ומשכלת, וירפו המים עד היום הזה, כדבר אלישע אשר דבר'. מ. **כמו** שנאמר (דברים כג ו) 'ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלהיך'. מא. **אף** על פי שהציבור לא שמעו את בקשתו, מכל מקום יודעים הם שיש ביניהם מי שמתפלל הפילה זו, ולכן מרעילה עניינים כאילו שמעו בקשתו. שפתי חכמים (ד"ה ומפיהם). מב. **בז"ז** (ר"ת קל קל ק"ק) ומגן אברהם (שם קק"ק) ואמרי נועם (ד"ה ופ"ו). ובמעגלי יום טוב (על פ"ש פ"ו מ"ו ס"ק ה) כתב ש'ראם לא', היינו שאם כבר סיימו הכהנים את ברכתם והתחזירו את פניהם, יאמר את הנוסח המבואר להלן. מג. **משנה ברורה** (שם קק"ו), על פי 'מזרעא דיזקף קאתינא', הוא משום שכך הוא נוסח הלחש, ובאותן נוסף יש לבאר, שכל ישראל נקראים על שם יוסף, כמו שנאמר (תהלים פ ב) 'נוהג כצאן יוסף' (תפירש רש"י שם), שכל ישראל נקראים על שם יוסף לפי שהוא פירנסם וכלכלם בימי הרעבן]. מהרש"א (מ"ש ד"ה ופ"ו). מה. **רש"י** (תהלים שם). ואת המשך הפסוק 'בנות צעדה עלי שור' ביאר, שבנות מצרים היו צועדות על החומה להסתכל ביופיו של יוסף. מו. **על** פי רש"י (ד"ה עג, ועיין כ ד"ה עלו). ובמקום אחר (ס"ע סה. ד"ה עלו) כתב רש"י, עולי עין, עולין למעלה מן העין, והיא מלמטה, שהיא אינה יכולה לשלוט בהן. ובספר הערוך (ערך על ו) הביא שרבינו חננאל גרס 'עֲלֵי עַיִן', כלומר, שאומרים לעין, בואי ועלי למקום אחר ואל תזיקי.

אַבְתֵּי אַבְרָהָם וְיִצְחָק, וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ, ומכך שנקט לשון 'וידגו' וגו', מבואר שזרעו של יוסף נמשלו לדגים[מ], וּמָה דָּגִים שֶׁבַּיָּם, הַמַּיִם שֶׁל הִים מְכַסִּים עֲלֵיהֶם, וְלֹכן אֵין עַיִן רָאָה שׁוֹלָטֶת בָּהֶם[נ], אַף זַרְעוֹ שֶׁל יוֹסֵף אֵין עַיִן רָאָה שׁוֹלֶטֶת בָּהֶם.

הגמרא ממשיכה לבאר את תקנתו של הנכנס לעיר: וְאִי דְּחִיל מֵעֵינָא בִּישָׁא דְּיַלֵּיהּ - ואם חושש הוא מעין הרע של עצמו, שיזיק בה אחרים, **לֵיחֲזֵי אַסַּרְקָא דְּנָחִירֵיהּ דְּשָׁמְאֵלֵיהּ** - יביט על הדופן השמאלי של חוטמו.

הגמרא ממשיכה להביא מדברי האמוראים שישבו יהודיו: פָּתַח אִידָךְ - פתח אמורא אחר [-השלישי] **וְאָמַר, הַאי מַאן דְּחָלֵישׁ** - מי שחלה, **יוֹמָא קַמָּא לָא נָפֵישׁ** - ביום הראשון לחוליו לא יגלה שחלה, **כִּי הֵיכִי דְּלָא לִיתְרַע מָזְוֵיהּ** - כדי שלא יורע מזלו[טו], אבל **מָצֵי אָמַר לְאִינָשֵׁי דְּנָפֵישׁ** - אם חוליו ממשיך, יגלה שחלה, **כִּי הָא דְּרָבָא** - כמו שמצינו ברבא, **דְּכִי חָזֵי חָלִישׁ** - כאשר היה חולה, **יוֹמָא קַמָּא לָא מְנַפֵּישׁ** - ביום הראשון לחוליו לא גילה שחלה, אבל אם חוליו המשיך **מְצֵי אָמַר לְאִינָשֵׁי, אֲמַר לֵיהּ לְשַׁמְעָתֵיהּ** - היה אומר למשמשו, **פּוֹק אַבְרֵיז, רָבָא חָלֵשׁ** - צא והכרז שרבא חלה, ויתפרסם הדבר שחליתי, **וּמָאן דְּרָחִים לֵיהּ, לֶיבְעֵי עֲלַי רַחֲמֵי** - ומי שאוהב אותי, יתפלל ויבקש עלי רחמים, **וּמָאן דְּסָנֵי לֵיהּ, לֶיחֱדֵי לֵיהּ** - ומי ששונא אותי, ישמח על כך שחליתי, ועל ידי זה ישוב חרון האף מעלי, וְדבר זה נלמד מדכתיב (משלי כד יח-יט) **פֶּן יִרְאֶה ה' וְרַע בְּעֵינָיו, וְהֵשִׁיב מֵעָלָיו אַפּוֹ**[מז], הרי שהשמחה בתקלת אויבו, גורמת להסרת חרון האף מאויבו.

★

הגמרא מבארת את מנהגו של שמואל כאשר היה רואה חלום טוב או רע, ומתוך כך מבארת מתי החלומות שוא ידברו: שְׁמוּאֵל כִּי הֲוָה חֲזֵי חֶלְמָא בִּישָׁא - כאשר שמואל ראה חלום רע, שרצה שלא יתקיים, **אֲמַר** את הפסוק (זכריה י ב) **'וְהַחֲלוֹמוֹת הַשָּׁוְא יְדַבֵּרוּ'**, וכוונתו היתה שהחלומות שקר ידברו[מח], ולא יתקיימו דבריהם. **וְכִי הֲוָה חֲזֵי חֶלְמָא טָבָא** - וכאשר ראה חלום טוב, שרצה שיתקיים, **אֲמַר וְכִי 'הַחֲלוֹמוֹת הַשָּׁוְא יְדַבֵּרוּ'**[נז], בלשון תמיהה, וכי החלומות שקר ידברו, **וְהָכְתִיב** (במדבר יב ו) **'וַיֹּאמֶר שִׁמְעוּ נָא דְּבָרָי, אִם יִהְיֶה נְבִיאֲכֶם ה', בַּמַּרְאָה אֵלָיו אֶתְוַדָּע בַּחֲלוֹם אֲדַבֶּר בּוֹ'**[נח], הרי שהקדוש ברוך הוא מדבר בחלום עם נביאיו, ודברי החלום הם דברי אמת.

הגמרא מביאה שרבא הקשה כן על הפסוקים עצמם: רָבָא רָמֵי [-הקשה], **כְּתִיב 'בַּחֲלוֹם אֲדַבֶּר בּוֹ'**, הרי שהקדוש ברוך הוא מדבר בחלום עם נביאיו, ודברי החלום הם דברי אמת, **וּמֵאידָךְ כְּתִיב 'וְהַחֲלוֹמוֹת הַשָּׁוְא יְדַבֵּרוּ'**, ומבואר שדברי החלומות הם דברי שוא.

מתרצת הגמרא: לָא קַשְׁיָא, כָּאן עַל יְדֵי מַלְאָךְ - בפסוק 'בחלום אדבר בו', מדובר שהחלום נאמר לאדם על ידי מלאך, ומלאך אינו משקר, ובאופן זה דברי החלום הם דברי אמת, **וְכָאן עַל יְדֵי שֵׁד** - ובפסוק 'וחלומות השוא ידברו' מדובר שהחלום נאמר לאדם על ידי שד, והשדים אינם מדברים אמת, ובאופן זה דברי החלום הם דברי שוא, ומיושבת הסתירה בין הפסוקים[נט].

ועל אופן זה אמר שמואל 'וחלומות השוא ידברו', כאשר ראה חלום רע.

★

שמועה נוספת, בה מתבאר שהאופן שבו החלום יתקיים תלוי בפתרון שיפתרוהו: אָמַר רַבִּי בִּיזְנָא בַּר זַבְדָּא אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא אָמַר רַבִּי פְּנְדָּא אָמַר רַבִּי נָחוּם אָמַר רַבִּי בִּירִים מְשׁוּם זְקֵן אֶחָד, וְזֶמַנּוּ [-ומיהו זקן זה] **רַבִּי בְּנָאָה, עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה פּוֹתְרֵי חֲלוֹמוֹת הָיוּ בִּירוּשָׁלַיִם**[ס], **פַּעַם אַחַת חָלַמְתִּי חֲלוֹם, וְהָלַכְתִּי אֵצֶל כּוּלָּם** - אצל כל פותרי החלומות שהיו בירושלים, שיפתרוהו לי, **וְכוּלָּם פִּתְרוּ לִי פּוֹתֵר חלומות זֶה, לָא** היה כפתרון **שֶׁפָּתַר לִי פּוֹתֵר חלומות זֶה, וְכוּלָּם** - וכל הפתרונות שפתרו לי, **נִתְקַיְּימוּ בִּי, קַלָּנִים מָה שֶּׁנֶּאֱמַר 'כָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִים אַחַר הַפֶּה'** - קיום החלומות הוא כפי שנפתרו בפיו של הפותר[סא].

מז. **ביפה** תואר (ב"ר פ ה) ביאר, שהגמרא דורשת כן ממה שהשווה אותם יעקב לדגים שבים, שאם רצה לומר לשון ריבוי, היה לו לומר שירבו כחול, או כעפר הארץ. מח. **פירוש** הפסוק הוא, שהזהיר שלא ישמח האדם בנפול אויבו ולא יגיל בהכשלו, פן יראה הקב"ה שאתה שמח בחלקלו ואינך מרחם עליו, וחרון האף שהיה עליו, יסור ממנו ויעבור אליך. על פי אבן עזרא ומצודת דוד (משלי שם). מט. **שפתי חכמים** (ב"ח ס"ק ב) ביאר, שהגמרא דורשת כן ממה שהשווה אותם יעקב לדגים שבים, שאם רצה לומר לשון ריבוי, היה לו לומר שירבו כחול, או כעפר הארץ. נ. **לאחר** שאהרן ומרים דברו במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח, אמר להם הקב"ה, שאין נבואת משה כנבואת שאר הנביאים, שנבואתם היא רק בחלום ובאספקלריא שאינה מאירה. על פי רש"י (במדבר שם). נא. **רש"י** (בחוקותי שם). נב. **רש"י** (קמן מ: ד"ה בפתחים). נג. **מפתבר** שמדובר שהרוצה את הפסוק בפיו, ולא שרוק עלה במחשבתו. שפתי חכמים (ב"ח ועפ"ז). נד. **שפתי חכמים** (ב"ח סק"ו). נה. **מהרש"א** (ב"ח ב"ח אות"ק).

שואלת הגמרא: אִטּוּ [-וכי] **כָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִים אַחַר הַפֶּה' קְרָא** [-פסוק] **הוּא**, ומדוע אמר רבי בנאה שכך 'נאמר'.

משיבה הגמרא: אִין - אכן, דבר זה שכל החלומות הולכים אחר הפה נלמד מפסוק, **וּכְדִרְבִי רַבִּי אֶלְעָזָר, דְּאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מְנַיִן שֶׁכָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִין אַחַר הַפֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר** (בראשית מא יג) בדברי שר המשקים לפרעה אודות הפתרון שיוסף פתר את חלומו ואת חלום שר האופים, **'וַיְהִי כַּאֲשֶׁר פָּתַר לָנוּ כֵּן הָיָה'**, כלומר, שהפתרון שיוסף פתר את החלומות, הביא לכך שיתקיימו כאשר פתר.

אָמַר רָבָא, וְהוּא - מתי אמרו שהחלומות הולכים אחר הפה, **דְּווקא אִם מְפַשֵּׁר לֵיהּ מֵעֵין חֶלְמֵיהּ** - שהפתרון הוא כפי החלום וקרוב לענייננו, כמו **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם מא יג) **'אִישׁ כַּחֲלֹמוֹ פָּתָר'**, כלומר, שהפתרון היה כפי החלום וקרוב לענייננו[נא].

הגמרא מבארת פסוק נוסף שנאמר באותו ענין: כתוב בפסוק (שם מ טז) **'וַיַּרְא שַׂר הָאֹפִים** כִּי טוֹב פָּתָר', ופירוש הפסוק הוא ששר האופים ראה שהפתרון שפתר יוסף את חלומו של שר המשקים הוא פתרון נכון[נב]. **שואלת הגמרא: מִנָּא יָדַע** - מנין ידע שר האופים שהפתרון שיוסף פתר הוא פתרון נכון.

משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מִלֶּמֶד שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד מהם הֶרְאוּהוּ את **חֲלוֹמוֹ וְאת פִּתְרוֹן חֲלוֹמוֹ שֶׁל חֲבֵירוֹ**[נג], ולכן כיון ששר האופים ראה שהפתרון שפתר יוסף את חלומו של שר המשקים, היה כפתרון שראה בחלומו, ידע שטוב פתר.

★

מלבד החלומות, ישנו אופן נוסף בו מגלים לאדם דברים: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן הַשְּׁכֵּים - עמד ממיטתו[נד], **וְנָפַל לוֹ פִּסְוֹק לְתוֹךְ פִּיו**[נה], **הֲרֵי זוֹ נְבוּאָה קְטַנָּה**, כלומר, לפחות מקצת ממנו יתקיים[נו].

★

שלשה חלומות הם, שודאי מתקיימים: וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן יש **שְׁלֹשָׁה חֲלוֹמוֹת שֶׁמִּתְקַיְּימִין**, ואלו הם, **חֲלוֹם שֶׁל שַׁחֲרִית** - חלום שאדם חולם במשמרה האחרונה של הלילה, סמוך לעלות השחר[נז], **וַחֲלוֹם שֶׁחָלָם לוֹ** [-עליו] **חֲבֵירוֹ, וַחֲלוֹם שֶׁנִּפְתַּר בְּתוֹךְ חֲלוֹם** - שהראו לו גם את פתרונו בחלום[נח]. **וְיֵשׁ** מי **שֶׁאוֹמֵר, שַׁאַף חֲלוֹם שֶׁנִּשְׁנָה** שתי פעמים, ודאי שמתקיים, **שֶׁנֶּאֱמַר** (בראשית מא לג) בפתרון שפתר יוסף לפרעה את חלומו, **'וְעַל הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם** וגו' **אֶל פַּרְעֹה פַּעֲמָיִם, כִּי נָכוֹן הַדָּבָר מֵעִם הָאֱלֹהִים, וּמְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂתוֹ'**.

★

ההרהורים שהאדם מהרהר ביום, מראים לו מהם בחלום: אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן, אֵין מַרְאִין לוֹ לָאָדָם בחלומו, **אֶלָּא מַהֲרְהוּרֵי לִבּוֹ** - ממה שהרהר ביום, **שֶׁנֶּאֱמַר** (דניאל ב כט) בדברי דניאל לנבוכדנצר אודות החלום שחלם, **'אַתְּ מַלְכָּא רַעְיוֹנָךְ עַל מִשְׁכְּבָךְ סְלִיקוּ'** - אתה המלך, ההרהורים שהרהרת ביום, עלו על משכבך, ובאו לך בחלום. הרי שהחלומות שמראים לאדם, הם ממה שהרהר ביום. **מקור נוסף: וְאִיבְּעֵית אֵימָא מֵהָכָא** - ואם תרצה תאמר שיש ללמוד ענין זה מכאן[נט], שנאמר (שם ב ג) בהמשך דברי דניאל לנבוכדנצר, **'וְרַעְיוֹנֵי לִבְבָךְ תְּנַדַּע'** - ההרהורים שהינך מהרהר בהם ביום, הודיעוך אותם בחלום.

מביאה הגמרא ראיה לדברי רבי יונתן: אָמַר רָבָא, תֵּדַע שכן הוא, שאין מראים לאדם אלא מהרהורי לבו, **דְּלֹא מַחְוֵי לֵיהּ לְאֵינִישׁ** - שהרי אין מראים לאדם בחלומו, **לֹא דְּקָלָא דְּדַהֲבָא** - דקל שעשוי זהב, **וְלֹא פִּילָא דְּעָיְיר** - פיל שהוא חיה גדולה שנכנס **בְּקוּפָא דְּמַחָטָא** - בנקב המחט, ובהכרח שלפי שלא הורגל לראות דברים אלו, ולא הרהר בהם מעולם, אין מראים לו אותם בחלומו.

אגב שנתבאר (לעיל ס.): **שאין מראים לאדם בחלומו אלא מהרהורי לבו, מביאה הגמרא מעשה בענין זה: אָמַר לֵיהּ קִיסָר** - מלך רומי, **לְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַכְיָא (חנינא) [חֲנַנְיָא][א], אֲמָרִיתוּ דַּחֲכָמְיָתוּ טוּבָא** - אומרים אתם על החכמים שבעם ישראל, שהינם חכמים ביותר[ב], אם כן, כיון שחכם אתה, **אֵימָא לִי מַאי חֲזִינָא בְּחַלְמָאי** - אמור לי מה ארא[ג] בחלומי בלילה הקרוב.

אָמַר לֵיהּ רבי יהושע ברבי חנניא לקיסר, **חֲזַית דְּמְשַׁחֲרֵי לָךְ פָּרְקָאֵי** - בחלומך תראה, שהפרסים, שהינך שרוי במריבה עמהם, יעבידו אותך בעבודות הצריכות למלכם, **וְגָרְבֵי בָךְ** - וישדדו אותך[ד], **וְרָעֲיֵי בָךְ שְׁקָצֵי בְּחוּטְרָא דַּדְהֲבָא** - ויתנו לך לרעות שקצים במקל של זהב. אומרת הגמרא, שאכן כך היה, הקיסר **הֲרָהַר בּוּדַּיְיהּ יוֹמָא** - הרהר כל אותו היום בדברי רבי יהושע ברבי חנניא, **וְלָאוֹרְתָא חֲזָא** - ולערב ראה כן בחלומו. וכדברי הגמרא לעיל, שאין מראים לו לאדם בחלומו אלא מהרהורי לבו.

★

מעשה נוסף בענין זה: אָמַר לֵיהּ שָׁבוּר מַלְכָּא - מלך פרס, **לְשָׁמוּאֵל, אֲמָרִיתוּ חֲכָמְיָתוּ טוּבָא** - אומרים אתם על החכמים שבעם ישראל, שהינם חכמים ביותר[ה], אם כן, כיון שחכם אתה, **אֵימָא לִי מַאי חֲזִינָא בְּחַלְמָאי** - אמור לי מה ארא[ג] בחלומי בלילה הקרוב.

אָמַר לֵיהּ שמואל לשבור מלכא, **חֲזַית דְּאַתּוּ רוּמָאֵי וְשַׁבְיוּ לָךְ** - בחלומך תראה, שהרומאים יבואו ויקחו אותך בשבי, **וְאַחֲנֵי בָךְ שָׁקְיְירְתָּא בְּרַחֲיֵי דְּדַהֲבָא** - ויכפון לעבוד בטחינת גרעיני תמרים בריחיים של זהב[ו]. אומרת הגמרא, שאכן כך היה, שבור מלכא **הֲרָהַר בּוּדַּיְיהּ יוֹמָא** - הרהר כל אותו היום בדברי שמואל, **וְלָאוֹרְתָא חֲזָא** - ולערב ראה כן בחלומו. ואף במעשה זה מבואר כדברי הגמרא לעיל, שאין מראים לו לאדם בחלומו אלא מהרהורי לבו.

★

הגמרא מביאה מעשה אודות ענין זה שכל החלומות הולכים אחר הפה: אדם ששמע **בַּר חַדְיָא, מְשַׁעֵר חַלְמֵי הֲוָה** - פותר חלומות היה. ודרכו היתה **דַּאֲמַר לְהָדְיוֹט לֵיהּ אַגְרָא** - מי שהיה נותן לו שכר עבור פתרון החלום, **מְפַשַּׁר לֵיהּ טָבְעָלֵיהּ** - היה פותר לו את חלומו לטובה, **וְאַמַּאן דְּלָא יְהִיב לֵיהּ אַגְרָא** - ומי שלא היה נותן לו שכר עבור פתרון החלום, **מְפַשַּׁר לֵיהּ לְגַרְיִיעוּתָא** - היה פותר לו את חלומו לרעה.

הגמרא מספרת שאביי ורבא חלמו חלומות רבים[ז], והלכו לבר הדיא שיפתרם: אֲבָיֵי וְרָבָא חָזוּ חֶלְמָא - אביי ורבא ראו את אותם חלומות, והלכו שניהם לבר הדיא כדי שיפתור להם אותם. אלא **שֶׁאֲבָיֵי יְהִיב לֵיהּ וּזּוּזָא** - אביי נתן לו מטבע של זוז בשכר פתרון החלומות, **וְרָבָא לָא יְהִיב לֵיהּ** - ואילו רבא לא נתן לו דבר. ולכן בר הדיא נהג כדרכו, שאף על פי שאביי ורבא חלמו את אותם חלומות, מכל מקום לאביי שנתן לו שכר, פתר את חלומותיו לטובה, ולרבא שלא נתן לו שכר, פתר את חלומותיו לרעה.

החלום הראשון שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום, ובאו לפני בר הדיא **וְאָמְרִי לֵיהּ, אֲקָרֵינָן בְּהָלֵּימִין** - קראו לנו בחלומנו את הפסוק (דברים כח סו) **'שִׁוּרֵךְ מְבוּטָּח לָעֲנִיָּךְ וגו' וְלֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ'**, ומהו פתרון חלום זה. **לָרָבָא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דִּפְקִיד עִסְקָךְ** - הינך עתיד להפסיד סחורתך, **דְּלָא שְׁתַקְלְקֵל, וְלָא אֲהָנֵי לָךְ לְמֵיכַל מֵעוּצְבָא דִּלְבָּךְ** - ומרוב צערך ועצבון ליבך, לא יערב לך שום מאכל[ח]. **וְלַאֲבָיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דִּמְרַוַּוח עִסְקָךְ** - הינך עתיד להרויח בסחורתך, **וְלָא אֲהָנֵי לָךְ לְמֵיכַל מֵעוּצְבָא דִּלְבָּךְ** - ומרוב שמחתך, תהיה שבע, ולא תתאוה לאכול[ט].

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא **וְאָמְרִי לֵיהּ, אֲקָרֵינָן** - קראו לנו בחלומנו את הפסוק (שם כח מא) **'בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וגו' וְלֹא יִהְיוּ לָךְ כִּי יֵלְכוּ בַּשֶּׁבִי'**, ומהו פתרון חלום זה. **לָרָבָא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **בְּבִישׁוּתָיךְ** - כרעתו, כלומר שהפסוק שקראו לו בחלומו יתקיים בו כפשוטו[י], שבניו ובנותיו ילכו בשבי. **וְלַאֲבָיֵי**

א. **הגהות וציונים.** ב. **וחכם** עדיף מבניא (ג"י יב), והוו לשון 'טובא', שעדיף מבניא. קדושה וברכה (ממכת סנהדרין ל"ח ממ"ן). ובשאפתי חכמים (ג"י ממימון) ביאר שכוונת הקיסר היתה לפסוק (דברים ז ז) 'רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה' שנאמר על כל עם ישראל, שהינו עם חכם בייחוד. ולדבריו ביאור דברי הקיסר 'אמריתו דחכמיתו טובא' הוא, שאמר להם, אומרים אתם על עצמכם שאתם חכמים ביותר. ג. **הגהות** מהר"ב רנשבורג (ג"י ס"ל). ובאופן נוסף פירש, שהוא מלשון משיכה, והיינו שימשכו ויקחו ממך את ממונך [וראה ברש"י במסכת שבת (קמח. ג"י נדפיס) שפירש 'גרביה', קח בגדו עד שיבא]. ד. **בבן** יהודע (ג"י ממממ) פירש ש'שקצי' היינו חזירים, וביאר, שדרך המלכים במלחמתם היא, שלאחר שמלך זה ניצח מלך אחר, אינו מבטל מלכותו לגמרי, אלא מניחו למלוך על עמו כפי שהיה קודם לכן, ורק מטיל עליו מס קצוב, וזהו שפתר לו ש'משחרי לך פרסאי', והיינו שיכבשו אותך ותשאר תחת ידם, 'ורעיי בך שקצי' הם הרומאים שנקראים חזירים, 'בחוטרא דדהבא', היינו שתהיה ממונה לגבות עבור מלכות פרס מאת הרומאים מס בסך קצוב של זהובים. ה. **ראה** בהערה לעיל. ו. **בבן** יהודע (שם) ביאר שכוונת שמואל היא שהרומאים יטילו על שבור מלך פרס עבודה קשה מאד, וזהו שאמר 'דטחני בך קשייתא', ומה שאמר 'ברחייא דדהבא', היינו שבכלל השיעבוד הוא שיצטרך לתת להם מס גדול של זהובים. ז. **בר** הדיא פתר לאביי שהכוונה במה שקראו לו פסוק זה של 'שורך טבוח לעיניך ולא תאכל ממנו', היא ששורך יהיה מוכן לאכילה, מתוך שתרויח בעסקיך, ולא תאכל ממנו מחמת שמחה. מהרש"א (שם). ח. **את** החלום המרכזי לעיל שרבא ראה בו את הפסוק 'שורך טבוח לעיניך ולא תאכל ממנו', לא רצה בר הדיא לפתור כפשוטו הפסוק, לפי שדבר זה שאין האדם יכול לאכול משורו הטבוח לעיניו, יתכן רק כאשר בא אויב לביתו, וכיון שבר הדיא היה גם הוא באותה עיר, לא רצה שיבוא לשם אויב. מהרש"א (ג"י ס"ל). וכצל"ח (ג"י ס"ל) כתב שלרבא לא היה שור, ולכן לא יכל לפתור חלום זה כפשוטו. ועיין בדבריהם שביארו מדוע את הפסוקים שמובאים לקמן, לא פתר כפשוטם. ט. **לפי** שאשת האב מושלת על בניו מאשתו הראשונה, ודומה הדבר כאילו יד אויב מושלת בהם. מהרש"א (ממת סב: ס"ל ג"י נעך).

י. **ואין** לומר שפירוש 'עם אחר' הוא כפשוטו, שינתנו בידי אומות העולם, משום שבפסוק הקודם כתוב 'צאנך נתונות לאויבך', וכאן שינה הכתוב ואמר 'לעם אחר', ומשמע שלא מדובר באומות העולם, אלא 'לעם אחר', והיינו ביד אם אחרת. מהרש"א (שם). יא. **פירוש**, שפתר לו את החלום גם לפי סוף הפסוק, ולא רק לפי תחילתו, והיינו שאף על פי שיורע הרבה, יאסוף מעט כי יאכלנו הארבה. אבל אין לומר שפתר לו רק לפי סוף הפסוק, שהרי אין זו קללה כל כך, שהרי אפשר שהטעם שיאסוף מעט הוא משום שיורע מעט. שפתי חכמים (ג"י נדפיס ס"ל מפיפיה).

המלך שמורים בו, ישבר, ויגנבו התכשיטים שבו, **וּמִתְפָּסַת בְּגָנְבַי** - ויתפסו אותך ויעלילו עליך שאתה גנבתם, **וְדֵינִי כּוּפַּי עָלָּמָא** עַל **וְחַמְרָא מִינָּךְ** - וכולם ידונו ממך על חומר, ויאמרו, אם רבא נחשד כגנב, קל וחומר שבנו יחשדו, ויתקיים בזה הפסוק שראית בחלום 'וירא ממך'. ואכן כך היה, **שַׁלְמָחַר אִתְּבַר בַּרְיֵנְיָא דְמַלְכָּא** - למחר נשבר האוצר שבו תכשיטי המלך, ונגנבו התכשיטים שבו, **וְאָתוּ** - ובאו אנשי המלך **וְתָפְשׁוּ לֵיהּ לְרַבָּא** - ותפסו את רבא והעלילו עליו שהוא גנב את תכשיטי המלך[יב].

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא, **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן חָפָא עַל פּוּם דָּנֵי** - ראינו בחלומנו חזרת שנמצאת על פי החביות, ומהו פתרון חלום זה. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, **עֵיךְ עָסְקָךְ כָּחָפָא** - החבית היא רמז לסחורתך[יג], שהיא היין שנמצא בחבית, ופתרון החלום הוא, שהרווחים שיהיו לך מסחורתך, יוכפלו, כחזרת זו שעליה רחבים וכפולים[יד]. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, **דְּמָרִיר עָסְקָךְ כִּי חָפָא** - החבית שראית היא רמז לסחורתך, שהיא היין שנמצא בחבית, והיינו שהסחורה שתמכור, תהיה מרה ושנואה על הקונים, כחזרת זו שהיא מרה.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא, **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן בְּשָׂרָא עַל פּוּם דָּנֵי** - ראינו בחלומנו בשר שנמצא על פי חביות, ומהו פתרון חלום זה. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּבָסְמֵי חַמְרָךְ** - יינך יהיה מבושם וטוב[טו], **וְאָתוּ כּוּפֵּי עָלָּמָא לְמִזְּנָן בְּשָׂרָא וְחַמְרָא מִינָּךְ** - ויבואו כולם לקנות ממך בשר ויין. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּתֶקְיֵף חַמְרָךְ** - יינך יחמין, **וְאָתוּ כּוּפֵּי עָלָּמָא לְמִזְּנָן בְּשָׂרָא לְמֵיכַל בֵּיהּ** - ויבואו כולם ויקנו בשר כדי לאוכלו יחד עם היין החמוץ שיקנו ממך.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא, **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן חֲבִיתָא דְּתַלְיָא בְּדֵיקְלָא** - ראינו בחלומנו חבית של יין שתלויה על עץ דקל, ומהו פתרון חלום זה. גם בחלום זה, בר הדיא פתר את ענין החבית שראו, שהיא רמז ליין שאביי ורבא סחרו בו לפרנסתם. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּמִדְּלֵי עָסְקָךְ כְּדֵיקְלָא** - סחורתך [כלומר היין שהינך מוכר], תמכר במחיר גבוה, כדקל זה שהוא גבוה. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא **דְּחָלֵי עָסְקָךְ כְּתָמְרֵי** - סחורתך [כלומר היין שהינך מוכר], תהיה מתוקה על הקונים כתמרים הגדלים בדקל, שהם מתוקים, והיינו שיחפצו לקנותה מחמת שתמכרנה בזול, ותפסיד.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן רוּמְנָא דְּקָדְחֵי אַפּוּם דָּנֵי** - ראינו בחלומנו רימונים שגדלים בפי החביות, ומהו פתרון חלום זה. גם בחלום זה, בר הדיא פתר את ענין החבית שראו, שהיא רומזת למסחר היין שאביי ורבא עסקו בו לפרנסתם. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דַּעֲשִׂיק עָסְקָךְ כְּרוּמְנָא** - תמכור את סחורתך [-היין] ביוקר, כרימון זה שנמכר ביוקר, ותרויח בכך. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּקָאֵי עָסְקָךְ כְּרוּמְנָא** - סחורתך [-היין] תהיה שנואה על הקונים, כרימון זה שטעמו קהוי [-חלש][טז], ותמכרנה בזול, ותפסיד.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן חֲבִיתָא דְּנָפֵל בֵּירָא** - ראינו בחלומנו חבית שנפלה לבור, ומהו פתרון חלום זה. גם בחלום זה, בר הדיא פתר את ענין החבית שראו, שהיא רומזת למסחר היין שאביי ורבא עסקו בו לפרנסתם. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דִּמְתָבְעֵי עָסְקָךְ** - סחורתך [-היין] תהיה מבוקשת, ויחזרו אחריה לקנותה, כחבית זו שנפלה לבור שמחזרים אחריה למוצאה, **וּדְאָמַר נָפַל פִּתָּא בְּבִירָא וְלָא אִשְׁתְּכַח** - נפלה הפת בבור וחזרו אחריה ולא נמצאה[יז]. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּפָקִיד עָסְקָךְ וְשָׁדֵית לֵיהּ לְבֵירָא** - סחורתך [-היין] תפסד, ותשליכנה לבור.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא, **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן חָפָא עַל פּוּם דָּנֵי** - ראינו בחלומנו חבית שנמצאת על פי החביות, ומהו פתרון חלום זה. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, **עֵיךְ עָסְקָךְ כָּחָפָא** - החבית היא רמז לסחורתך[יג]. שהיא היין שנמצא בחבית, ופתרון החלום הוא, שהרווחים שיהיו לך מסחורתך, יוכפלו, כחזרת זו שעליה רחבים וכפולים[יד]. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, **דְּמָרִיר עָסְקָךְ כִּי חָפָא** - החבית שראית היא רמז לסחורתך, שהיא היין שנמצא בחבית, והיינו שהסחורה שתמכור, תהיה מרה ושנואה על הקונים, כחזרת זו שהיא מרה.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא, **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן בְּשָׂרָא עַל פּוּם דָּנֵי** - ראינו בחלומנו בשר שנמצא על פי חביות, ומהו פתרון חלום זה. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּבָסְמֵי חַמְרָךְ** - יינך יהיה מבושם וטוב[טו], **וְאָתוּ כּוּפֵּי עָלָּמָא לְמִזְּנָן בְּשָׂרָא וְחַמְרָא מִינָּךְ** - ויבואו כולם לקנות ממך בשר ויין. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּתֶקְיֵף חַמְרָךְ** - יינך יחמין, **וְאָתוּ כּוּפֵּי עָלָּמָא לְמִזְּנָן בְּשָׂרָא לְמֵיכַל בֵּיהּ** - ויבואו כולם ויקנו בשר כדי לאוכלו יחד עם היין החמוץ שיקנו ממך.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא, **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן חֲבִיתָא דְּתַלְיָא בְּדֵיקְלָא** - ראינו בחלומנו חבית של יין שתלויה על עץ דקל, ומהו פתרון חלום זה. גם בחלום זה, בר הדיא פתר את ענין החבית שראו, שהיא רמז ליין שאביי ורבא סחרו בו לפרנסתם. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּמִדְּלֵי עָסְקָךְ כְּדֵיקְלָא** - סחורתך [כלומר היין שהינך מוכר], תמכר במחיר גבוה, כדקל זה שהוא גבוה. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא **דְּחָלֵי עָסְקָךְ כְּתָמְרֵי** - סחורתך [כלומר היין שהינך מוכר], תהיה מתוקה על הקונים כתמרים הגדלים בדקל, שהם מתוקים, והיינו שיחפצו לקנותה מחמת שתמכרנה בזול, ותפסיד.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן רוּמְנָא דְּקָדְחֵי אַפּוּם דָּנֵי** - ראינו בחלומנו רימונים שגדלים בפי החביות, ומהו פתרון חלום זה. גם בחלום זה, בר הדיא פתר את ענין החבית שראו, שהיא רומזת למסחר היין שאביי ורבא עסקו בו לפרנסתם. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דַּעֲשִׂיק עָסְקָךְ כְּרוּמְנָא** - תמכור את סחורתך [-היין] ביוקר, כרימון זה שנמכר ביוקר, ותרויח בכך. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּקָאֵי עָסְקָךְ כְּרוּמְנָא** - סחורתך [-היין] תהיה שנואה על הקונים, כרימון זה שטעמו קהוי [-חלש][טז], ותמכרנה בזול, ותפסיד.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן חֲבִיתָא דְּנָפֵל בֵּירָא** - ראינו בחלומנו חבית שנפלה לבור, ומהו פתרון חלום זה. גם בחלום זה, בר הדיא פתר את ענין החבית שראו, שהיא רומזת למסחר היין שאביי ורבא עסקו בו לפרנסתם. **לְאַבָּיֵי אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דִּמְתָבְעֵי עָסְקָךְ** - סחורתך [-היין] תהיה מבוקשת, ויחזרו אחריה לקנותה, כחבית זו שנפלה לבור שמחזרים אחריה למוצאה, **וּדְאָמַר נָפַל פִּתָּא בְּבִירָא וְלָא אִשְׁתְּכַח** - נפלה הפת בבור וחזרו אחריה ולא נמצאה[יז]. **וּלְרַבָּא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **דְּפָקִיד עָסְקָךְ וְשָׁדֵית לֵיהּ לְבֵירָא** - סחורתך [-היין] תפסד, ותשליכנה לבור.

חלום נוסף שחלמו, ופתרונו: אביי ורבא חלמו חלום נוסף, ובאו לפני בר הדיא **וְאָמְרִי לֵיהּ**: **חֲזַן חָפָא עַל פּוּם דָּנֵי** - ראינו בחלומנו חזרת

חלום נוסף שחלם רבא, ופתרונו: אָמַר לֵיהּ רבא לבר הדיא, **חֲזַאי אַפַּרְנָא דַּאֲבֵי דְּנָפֵי וְכָסְיָין אֲכָלְתָּ** - ראיתי בחלומי את ארמונו[נה] של אביי נופל, והאבק שנוצר כתוצאה מנפילתו, כיסה אותי, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** בר הדיא לרבא, פתרון החלום הוא, **שְׁאֲבֵי שָׁכִיב וּמְתִיבְתֵּיהּ אִתֵּיהּ לְנַפּוֹ** - אביי ימות, ובני ישיבתו יבואו אליך, ללמוד ממך[נו].

חלום נוסף שחלם רבא, ופתרונו: אָמַר לֵיהּ רבא לבר הדיא, **חֲזַאי אַפַּרְנָא דִּידִי דְּנָפֵי** - ראיתי בחלומי את ארמוני שנפל, **וְאָתוּ כּוּלֵּי עָלְמָא שָׁקְלִי לְבֵינָתָא לְבֵינָתָא** - ובאו כולם ולקחו ממנו לבנים, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** בר הדיא לרבא, פתרון החלום הוא **דִּשְׁמָעְתָתְךָ מְפַזְּרָן בְּעָלְמָא** - השמועות שיאמרו בשמך, יתפזרו ויתפרסמו בעולם.

חלום נוסף שחלם רבא, ופתרונו: אָמַר לֵיהּ רבא לבר הדיא, **חֲזַאי דְּאִבְּקָא רֵישֵׁי וְנָתַר מוֹקְרֵי** - ראיתי בחלום שראשי נבקע ומוחי נושר, כלומר יוצא ממנו, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** בר הדיא לרבא, פתרון החלום הוא **דאוֹרָיְיתָא מְבֵי סָרְיָא נְפִיק** - המוכין שבכר שתחת מראשותיך, יצאו ממנו[נז].

חלום נוסף שחלם רבא, ופתרונו: אָמַר לֵיהּ רבא לבר הדיא, **אֲקְרִיוּן הַפָּלָא מְצָרָאֵי בְּחֵלְמָא** - ראיתי בחלומי שקוראים לפני 'הלל המצרי' [הוא הלל שקוראים בפסח על ניסי יציאת מצרים[נח]], ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** בר הדיא לרבא, פתרון החלום הוא, **דְּגִיפָּא מִתְרַחֲשֵׁי לָךְ** - ההלל שקראו לפניך הוא רמז לכך שעתידים להתרחש לך ניסים, לפי שהלל זה נאמר על ניסים שנעשים לישראל[נט].

הגמרא מספרת כיצד נתגלה לרבא שבר הדיא ברשעותו פתר לו את חלומותיו לרעה: הָוָה קָא אָזֵיל בָּהֲדֵיהּ בְּאָרְבָּא - בר הדיא היה הולך יחד עם רבא בספינה, **אָמַר** בר הדיא, **בָּהֲדֵי נַבְרָא דִּמְתָרְחִישׁ לֵיהּ גִּיפָּא לְמָה לִי** - למה לי ללכת יחד עם אדם שעתידים להתרחש לו ניסים, שמא כאן יארע לו הנס, שהספינה תטבע והוא ינצל, ואילו אני אטבע. כיון שכך, עלה ויצא בר הדיא מן הספינה ליבשה. **בָּהֲדֵי דְּקָא סָלִיק נָפַל סִיפְרָא מִינֵּיהּ** - בשעה שעלה בר הדיא מן הספינה ליבשה, נפל ספרו ממנו, **אֲשְׁכְּחֵיהּ רַבָּא וַחֲזָא דַּהֲוָה כָּתִיב בֵּיהּ** - מצא רבא את ספרו, וראה שכתוב בו **'כָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִין אַחַר הַפֶּה'**[ס], והיינו שקיום החלומות הוא כפי שנפתרו בפיו של הפותר אותם. מתוך כך הבין רבא, שבר הדיא ברשעותו פתר לו את חלומותיו לרעה, כיון שכך, **אָמַר** רבא לבר הדיא, **נָשֵׁינ, בְּרִידְךָ קָיְימָא** - בך היה פתרון החלומות תלוי, אם יהיה לטובה או לרעה, ואתה פתרת אותם לרעה, **וַעֲרַתְתָּן כּוּפֵּי הַאי** - וציערתני כל כך. הוסיף רבא ואמר לו, **כּוּפֵּיהוּ מְחִילְנָא לָךְ** - על כל הפתרונות שפתרת לי לרעה, ונתקיימו, אני מוחל לך, **בָּר מִבְּרָכְתֵּיהּ דְּרַב חִסְדָּא** - חוץ מהפתרון שפתרת לי שתמות אשתי שהיא בתו של רב חסדא[סא]. הוסיף רבא וקילל את בר הדיא, **יְהָא רַעֲוָא דְּלִמְסַר הַהוּא גַּבְרָא** - יהי רצון שימסר אותו האיש [-בר הדיא] **לִידֵי הַמַּלְכוּתָא דְּלָא מְרַחֲמוּ עֲלֵיהּ** - ביד מלכות שלא תרחם עליו[סב].

בר הדיא חשש מקללת רבא: אָמַר בר הדיא, לאחר ששמע שרבא קללו, **מַאי אֶעֱבִיד** - מה אעשה, הרי **גְּמִירִי** [-קיבלתי מרבותיך] **דְּקִלָּלַת חָכָם אֲפִילּוּ** אם קלל **בְּחִנָּם, הִיא בָּאָה** על האדם[סג], **וְכָל שֶׁכֵּן** שיש לי לחשוש מקללתו של **רַבָּא, דְּבִדִינָא קָא יָלֵיט** - שבדין קלל אותי, לפי שגרמתי לו רעות רבות.

ולכן אָמַר בר הדיא, **אֵיקוּם וְאֶגְלֵי** - אקום ואצא לגלות, כדי לכפר בכך על מעשי, וגלות מכפרת, **דְּאָמַר מָר** - שנאמרה שמועה בשם אחד החכמים, **גָּלוּת** שאדם גולה, **מְכַפֶּרֶת** על **עָוֹן** שעשה[סד]. ואכן כך עשה, **קָם, נָפַק לְבֵי רוֹמָאֵי** - וגלה אצל הרומאים.

הגמרא מספרת על סופו של בר הדיא: אֲזַל יְתִיב אֶפְתְּחָא דְּרֵישׁ טוּרְזִינָא דְּמַלְכָּא - הלך בר הדיא, וישב על פתחו של שומר אוצר המלך[סה]. **רֵישׁ טוּרְזִינָא חֲזָא חֶלְמָא** - ואותו שומר אוצר המלך ראה חלום, **אָמַר לֵיהּ** ריש טורזינא לבר הדיא, **חֲזַאי חֶלְמָא דְּעָיֵיל מַחְטָא בְּאַצְבָּעָתַי** - ראיתי בחלומי, שנכנסה מחט באצבעי, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** בר הדיא לריש טורזינא, **הַב לִי** [-תן לי] **זוּזָא** בשכרי[סו], **וְלָא יָהֵב לֵיהּ** - ולא רצה לתת לו. ולכן **לָא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא **וְלָא מִידֵי** [-דבר], אודות פתרון חלומו[סז].

הוסיף ריש טורזינא וביקש מבר הדיא שיפתור לו חלום נוסף: אָמַר לֵיהּ ריש טורזינא לבר הדיא, **חֲזַאי דְּנָפֵל תַּכְלָא בְּתַרְתֵּין אֲצַבָּעָתַי** - ראיתי בחלומי, שנפלה תולעת בשתי אצבעותי [כלומר, אכלה מהן], ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** בר הדיא לריש טורזינא, **הַב לִי זוּזָא** בשכרי, **וְלָא יָהֵב לֵיהּ** - ושוב לא רצה לתת לו. ולכן **לָא אָמַר לֵיהּ** בר הדיא מהו הפתרון.

הוסיף ריש טורזינא וביקש מבר הדיא שיפתור לו חלום נוסף: אָמַר לֵיהּ ריש טורזינא לבר הדיא, **חֲזַאי דְּנָפֵל תַּכְלָא בְּכוּפֵּיהוּ יָדָא** - ראיתי בחלומי, תולעת בכל היד, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** בר הדיא, פתרון החלום הוא, **שִׁנָּפֵל תַּכְלָא בְּכוּפֵּיהוּ שִׁירְאֵי** - נפלה תולעת בכל מעילי המלך[סח], ואכן כך היה, שנפלו תולעים והזיקו לכל מעילי המלך. כעת נתברר, שזהו פתרון כל החלומות שחלם ריש טורזינא[סט]. שמתחילה חלם שנכנסה מחט באצבעו, והוא רמז לכך שהתחילה התולעת להכנס ולאכול את מעילי המלך, ואחר כך חלם שנפלה תולעת בשתי אצבעותיו, והוא רמז לכך שהתולעת כבר אכלה חלק ממעילי המלך, והואיל ובר הדיא לא רצה לגלות שזהו פתרון החלומות, לא נעשה דבר כדי למנוע מהתולעת להמשיך ולהזיק, עד שלבסוף הזיקה לכל מעילי המלך.

שָׁמְעִי בַּי מַלְכָּא - שמעו בבית המלך שאכלו תולעים את מעילי המלך, וחשבו שריש טורזינא פשע בשמירתו עליהם, **וְאָתְיוּהּ לָרֵישׁ טוּרְזִינָא קָא קָמְלֵי לֵיהּ** - ולכן הביאו את ריש טורזינא ורצו להורגו על שפשע ולא שמר על מעילי המלך. **אָמַר לְהוּ** ריש טורזינא, **אֲנָא אֲמַאי** - מדוע אתם רוצים להרגני, הרי אני לא יודעתי שמעילי המלך התליעו[ע], **אֵיתֵיתוּ לְהַאי דַּחֲוָה יָדָא וְלָא אָמַר** - יש לכם להביא ולדון את אותו אדם, כלומר את בר הדיא, שידע שהתליעו, ורק מחמת שלא קיבל זוז בשכרו, לא גילה שזהו פתרון החלומות, ולא הודיעני שיש למנוע מהתולעים להמשיך ולהזיק. ואכן כך עשו אנשי המלך, **אַיְיתוּהוּ** [-הביאוהו] **לְבַר הַדְיָא, וְאָמְרִי לֵיהּ, אֲמָטוּ זוּזָא דִּידָךְ** - מחמת מעותיך, כלומר מחמת המעות שרצית לקבל בשכרך וכיון שלא קיבלתם לא אמרת את פתרון החלומות, **חָרְבוּ** [-ניזוקו]

כה. **ראה** ברש"י (שבת סו: ד"ה שאפדנא) שאפדנא הוא טרקלין של מלכים. ובמצודת ציון (מיכאל יא מא) כתב, שראה את אהלי אביי שהיו יפים ומשובחים כארמונות. ובשפתי חכמים (ד"ה שאפדנא) פירש על פי הערוך (ערך שאפדנא), שהוא חומת החצר. כו. **בגמרא** לעיל מובאים שני חלומות שבר הדיא אמר לרבא שפתרונם הוא ששאטו תמות, ומשמע שמתה בסמוך לאותם חלומות, קודם החלום המובא כאן שפתרונו היה שאביי ימות ורבא יהיה ראש ישיבה, ואם כן מבואר ששאטו של רבא מתה קודם מיתת אביי וקודם שנעשה רבא ראש ישיבה. והקשו התוספות (לקמן סב. ד"ה רבא), שבגמרא (לקמן שם, בחומש סה.) מבואר שבת רב חסדא היתה בחיים בזמן שרבא היה ראש ישיבה. ותירצו, שאף על פי שרבא חלם את החלום אודות מיתת אשתו קודם שחלם אודות מיתת אביי, מכל מקום אשתו של רבא מתה רק לאחר שמת אביי ונעשה רבא ראש ישיבה. כז. **ראה** בבן יהוידע (ד"ה שאטו) שביאר ענין פתרון זה. כח. **ונקרא** 'הלל המצרי', כדי להבדיל בין ההלל הנוסף שיש, הוא ההלל הגדול. רש"י (ד"ה הלל) כתב, במסכת פסחים (קיח.) נתבאר שנחלקו אמוראים, אלו פרקים הם בכלל ההלל הגדול. כט. **במבואר** במסכת פסחים (קיז.), שבניאים שבניהן תקנו להן לישראל שיהיו אומרים הלל זה על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבוא עליהן [ונראה שם דעות נוספות בזה]. ל. **בדברי** הראשונים נתבארו שתי דרכים בביאור ענין זה. הרשב"א (ד"ה ס"ל סי' שם) נקט שדבר זה הוא ענין סגולי, ונעלם, שטעמו לא נתגלה לנו. ובספר המאורות (ד"ה פה) הביא בשם יש אומרים, שמצינו בכמה מקומות שיש כח סגולי בדיבור, כמו שמצינו שיש כח סגולי בעין, כדוגמת עין הרע. וראה עוד במה שהובא בזה לעיל (כה:) בשם המהרש"א. אבל בעל המאורות (שם) עצמו כתב, שדברי ספרו של בר הדיא שכל החלומות הולכים אחר הפה, אינם נכונים, לפי שאין ראוי להאמין שהקדוש ברוך הוא ישנה את הגזירה שגזר על האדם, לפי הפתרון שיפתרו את החלום [ויש לעיין, שהרי הגמרא לעיל (נה:) דורשת מפסוק שכל החלומות הולכים אחר הפה]. לא. **לכאורה**, כיצד מחל רבא על מיתת בניו ובנותיו, ועוד, כיצד יכול למחול על עון חמור כזה, שהוא כעין שפיכות דמים. ויש לומר, שבכלל מה שאמר שאינו מוחל על מיתת אשתו, כלול גם שאינו מוחל על מיתת בניו ובנותיו. שפתי חכמים (ד"ה טלטלו) וברמב"ן (ד"ה כך) כתב, שעל הצער שהיה לו במיתת בניו ובנותיו, יכל רבא למחול, אבל על הצער שהיה לרב חסדא במיתת אשתו של רבא שהיתה בתו, לא יכל רבא למחול. לב. **בבאר** שבע (מסאסיין ז: ד"ה קללם) כתב, שאינו יודע מהו טעם הדבר שקללת חכם אפילו בחינם היא באה, שהרי בודאי אין הקדוש ברוך הוא מעניש בלא דין. והוסיף, שאין לתרץ שזה המקולל היה ראוי לקללה זו מחמת עבירה אחרת, משום שגם אם נאמר כן, עדיין קשה, שהלא אין מגלגלים חובה על ידי זכאי [-החכם]. והניח בצ"ע. וראה גם בנתיבות עולם למהר"ל (נתיב השתוקקות פ"ג), שביאר מדוע מועילה קללת חכם יותר משל שאר בני אדם. לג. **בדברי** הרמב"ם (פירוש המשניות ס"פ ב"ק) מבואר שגלות מכפרת עון, מפני שגורמת לו להכנע ולהיות ענוו ושפל רוח. לד. **רש"י** (ד"ה טוטחפת), ובמקומות אחרים (פירוש ע. ד"ה טוטחפת, סנ: ד"ה כשהוא, ב"ק ח. ד"ה כשהוא) פירש רש"י, שהוא הממונה על כלי זיין העשויים לשמירת העיר ולהלחם בצרים עליה. ובמלא הרועים (בראש"י כאן) כתב, שכך משמע מהלשון 'טורזינא', שהיא תיבה המורכבת משתי תיבות, 'טור' - שומר, 'זינא' - כלי הזיין. אלא שהעיר, שבגמרא להלן משמע שהיה שומר על בגדי המלך, ולא על כלי הזיין. ולכן כתב שיש לפרש ש'זינא' הוא מינים, והיינו שהיה שומר על מינים רבים של חפצי המלך. והעיר (ערך טחפ) גרס 'טרזיא', ופירש שהוא שומר המפעילים [ובמוסף הערוך ביאר, שהוא מין מלבוש של פרסיים]. לה. **בר** הדיא ביקש שכר רק מריש טורזינא, ולא מרבא, משום שרבא היה גדול הדור, ובר הדיא התבייש לבקש ממנו שכר. או משום שכיון שבא לעיר חדשה, שלא הכירו את מנהגו, הוצרך לתבוע ולבקש שכר. בן יהוידע (ד"ה ג'ל"ן). לו. **אף** שדרכו של בר הדיא היתה שלמי שלא נתן לו שכר, היה פותר את חלומותיו לרעה, מכל מקום כאן שתק ולא פתר כלום, משום שדרווקא חלום שמורה על העתיד לבוא, היה פותר לרעה, משום שאם לא יפתור כלום, לא יארע דבר, שהרי חלום שלא נפתר הרי הוא כאגרת שלא נקראה (לעיל נה:), מה שאין כן כאן, שחלם על דבר שכבר היה, לא ראה בר הדיא צורך לפתור לו חלומו. קדושה וברכה (סמכתא מכמוש, ד"ה ויש), ועיין שם שתירץ באופן נוסף. ובשפתי חכמים (ד"ה ופלג) תירץ, שהטעם ששתק כאן ולא פתר כלום, הוא משום שנתירצה מהמלך.

לז. **רש"י** (לקמן ע. ד"ה שיתלו) כתב, כבמגיד תעלומה (ד"ה כך) כתב, שעל

שִׁירַאי דְּמַלְכָּא - מעילי המלך.

עונשו של בר הדיא היה, שאנשי המלך **בְּפִיתוּ תְּרִין אַרְיֵי בְּחַבְלָא** - כפתו שני ראשי עצי ארז נטועים זה לזה, וקשרום בחבל, **אֶסּוּר חַד בָּרַעֲיֵהּ וְחַד אַרְזָא** - קשרו את רגלו האחת של בר הדיא לעץ הארז האחד, **וְחַד בָּרַעֲיֵהּ וְחַד אַרְזָא** - ואת רגלו השניה קשרו לעץ הארז השני, **וְשָׁרוּ לְחַבְלָא עַד דְּאַצְטְלִיק רִישֵׁיהּ** - והתירו את החבל, עד שנחלק ראשו של בר הדיא לשנים, שכיון שהתירו את החבל, **אָזַל בָּל חַד וְחַד וְקָם אַדּוּכְתֵּיהּ** - הלך כל אחד מהעצים וחזר למקומו, ומשך איתו את רגלו של בר הדיא שהיתה קשורה בו, ועל ידי זה נמשך גופו לכאן ולכאן עד שנחלק לשנים, **וְעל ידי כך** אף ראשו של בר הדיא **אַצְטְלִיק וְנָפַל בְּתְרֵין** - נחלק ונפל בשני חלקים[א].

★

חלומות שונים שנשאלו עליהם החכמים ופתרונם: שְׁאָלֹ בֶּן דָּמָא שהיה **בֶּן אֲחוֹתוֹ שֶׁל רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, אֶת רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, רָאִיתִי** בחלומי **אֶת שְׁנֵי לְחָיַי**[ב] **שֶׁגְּשָׁרוּ**, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר** לו רבי ישמעאל, זה פתרונו, שתי הלחיים שראית הן רמז **שְׁנֵי גְדוּדֵי**[ג] **רוֹמִי יַעֲצוּ עָלֶיךָ רָעָה**, כי הלחיים הן רמז לפה שיעץ עליך רעה, וגשירת הלחיים היא רמז לכך שאותם שני גדודים **מֵתוּ**.

אָמַר לֵיהּ בַּר קַפָּרָא לְרַבִּי, רָאִיתִי בחלומי את **חוֹמְטֵי שְׁגָשָׁר**, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ**, זה פתרונו, החומט שראית הוא רמז לְ**חָרוֹן אַף** [-כעס[ד]] שהיה עליך בשמים, ונשירת החומט היא רמז לכך שאותו חרון אף **נִסְתַּלֵּק מִמְּךָ**.

אָמַר לֵיהּ בר קפרא לרבי, **רָאִיתִי** בחלומי את **שְׁתֵּי יָדַי שֶׁנְּקְטָעוּ**, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי, זה פתרונו, שתי ידיך שראית הן רמז למעשי ידיך, כלומר למלאכה שהינך עוסק בה לפרנסתך, ומה שראית שנחתכו הוא רמז לכך **שֶׁלֹּא תִּצְטָרֵךְ** [התפרנס **מִמַּעֲשֵׂה יָדֶיךָ**, לפי שתתעשר.

אָמַר לֵיהּ בר קפרא לרבי, **רָאִיתִי** בחלומי את **שְׁתֵּי רַגְלַי שֶׁנְּקְטָעוּ**, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי, זה פתרונו, שתי רגליך שנקטעו שראית הן רמז לכך שלא תצטרך ללכת ברגלך, לפי **שֶׁעַל סוּס אַתָּה עתיד** להיות **רוֹכֵב**.

הוסיף בר קפרא ושאל את רבי, **חֲזַאי** [-ראיתי בחלומי] **דְּאָמְרִי לֵיהּ בְּאַדְרָא מִיתַת וְגִיזָן לָא חֲזַיַּת** - באדר תמות ואת ניסן לא תראה, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי, זה פתרונו, מה שאמרו לך בחלום שבאדר תמות, הכוונה בזה ל'אדרותא' שהוא לשון הדר', כלומר **דְּאַדְּרוּתָא מִיתַת** - הנך עתיד למות בכבוד ובהדר, **וְמה** שאמרו לך שלא תגיע לניסן, הכוונה בזה ל'נסיון', כלומר **דְּלָא אִתֵּית** [-תבוא] **לִידֵי נִסָּיוֹן**[ה].

★

חלומות שונים שנשאל עליהם רבי ישמעאל ופתרונם: אָמַר לֵיהּ הֲהוּא צַדּוּקִי לְרַבִּי יִשְׁמָעֵאל[ו], **רָאִיתִי** בחלומי **שֶׁאֲנִי מַשְׁקֶה שֶׁמֶן זַיִתִּים**, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, השקאת הזיתים בשמן שהיה בתוכם ויצא מהם, היא רמז לכך שאותו צדוקי **בָּא עַל אִמּוֹ** שהוא עצמו יצא ממנה, והשקה אותה.

אָמַר לֵיהּ אותו צדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי דְּקָטִיף לִי כּוֹכְבָא** - ראיתי בחלומי שעקרתי כוכב, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, הכוכב שראית הוא רמז לאחד מבני ישראל שנמשלו לכוכבים[ז], ועקירת הכוכב היא רמז לכך **דַּבָּר** [-אחד מבני] **יִשְׂרָאֵל גְּנַבְתָּ**.

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי דְּכַלְּתֵי לִי כּוֹכְבָא** - ראיתי בחלומי שבלעתי כוכב, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, הכוכב שראית הוא רמז לאחד מבני ישראל שנמשלו לכוכבים [כמבואר לעיל], ובליעת הכוכב היא רמז לכך **דַּבָּר יִשְׂרָאֵל זַבַּנְתְּ וַאֲכַלְתְּ דְּמֵיהּ** - שמכרת אחד מבני ישראל וכילית את המעות שקיבלת עבורו.

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי עֵינַי דְּנָשְׁקָן אַהֲדָדֵי** - ראיתי בחלומי ששתי עיני נושקות זו לזו, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, שתי העינים שהן מגוף אחד, הן רמז לאח ואחות שבאו ממקום אחד[ח], כלומר לאותו צדוקי ולאחותו, ונשיקת העינים זו לזו היא רמז לכך שאותו צדוקי **בָּא עַל אֲחוֹתוֹ**.

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי דַּנְשָׁקֵי סִיהֲרָא** - ראיתי בחלומי שנישקתי ירח, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, הירח שראית הוא רמז לאשה נשואה מבנות ישראל[ט], ונשיקתו היא רמז לכך שאותו צדוקי **בָּא עַל אֵשֶׁת יִשְׂרָאֵל**.

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי דַּדְרִיכְנָא בְּטוּנָא דְּאַפָּא** - ראיתי בחלומי שאני דורך בתוך צל של הדסים, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, צל ההדסים שראית הוא רמז לנערה המאורסה, שבכניסתה לחופה היו רגילים לעשות לה חופה מהדסים[י], והדריכה בו היא רמז לכך שאותו צדוקי **בָּא עַל נַעֲרָה הַמְאוֹרָסָה**[יא].

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי טוּנָא מֵעַיָּאי וְהוּא מִתַּתַאי** - באותו חלום שראיתי בו שאני דורך בצל של הדסים, צל ההדסים היה למעלה, ואני הייתי למטה, ואם כדבריך שפתרון חלום זה הוא שבאתי על נערה המאורסה, וההדסים הם רמז על הנערה המאורסה, היה צריך להיות להיפך, שצל ההדסים למטה ואני למעלה, כדרך כל הבא על אשה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, הטעם שהראו לך בחלומך כן הוא משום **שֶׁמִּשְׁכָּבָהּ** היה **הָפוּךְ**, כלומר שכשבאת על אותה נערה המאורסה[יב] היתה היא למעלה ואתה היית למטה.

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי עוֹרְבֵי דְּהָדְרֵי לְפוּרְיֵיהּ** - ראיתי בחלומי עורבים שסובבו למיטתי, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, העורבים שראית הם רמז לאנשים רעים, וביאתם למיטתך היא רמז לכך **שֶׁאִשְׁתְּךָ זָנְתָה מֵאֲנָשִׁים הֲרֵבֵּה**[יג].

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי יוֹנֵי דְּהָדְרֵי לְפוּרְיֵיהּ** - ראיתי בחלומי יונים שסובבו למיטתי, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, היונים הן רמז לנשים של אחרים[יד], וביאתן למיטתך היא רמז לכך **שְׁנָשִׁים הֲרֵבָּה טְמֵאוֹת**, כלומר שבאת עליהן.

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי דְּנָקְטִי תְּרֵי יוֹנֵי וְסָרְחָן** - ראיתי בחלומי שאני אוחז שתי יונים והן עפות ממני, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, היונים שראית הן רמז לנשים וכאמור, ואחיזתן היא רמז לכך **הִתְרַתִּי נָשַׁי נִסְתָּה**. - ששתי נשים נשאת, ופריחתן היא רמז לכך **דְּפָרְחָתִינוּן** [-גרשת אותן] **בְּלֹא גֵּט**[טו].

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי דְּקָלֵיסְנָא בֵּיעֵי** - ראיתי בחלומי שאני מקלף ביצים, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, זה פתרונו, קילוף הביצים מקליפתן שראית הוא רמז לכך **דְּשָׁכְבֵי קָא מְשַׁלַּחַת** - הפשטת מתים ממלבושיהם[טז].

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **כּוּלְּהוּ אִיתְּנַהוּ בֵּי** - כל אותם מעשים רעים שאמרת שהחלומות הם רמז להם, ישנם בי, כלומר אמת הדבר שעשיתי מעשים אלו, **בַּר מֵהָא דְּלַיְתֵיהּ** - חוץ מדבר זה שאינו בי, כלומר שלא הפשטתי מתים[יז].

אַדְּהָכִי וְהָכִי - בין כך ובין כך, **אֲתָיָא הַאי אִיתְּתָא** - באה אותה אשה, **וַאֲמָרָה לֵיהּ** לצדוקי, **הַאי גְּלִימָא דְּמַסְּקָא** - טלית זו שהנך מכוסה בה, **דְּגַנְּבְרָא פָּלוֹנִי הוּא דְּמִית וַאֲשָׁלַּחְתֵּיהּ** - של אדם פלוני היא, שמת, והפשטת אותו ממנה. ונתגלה הדבר, שגם פתרון זה אודות הפשטת מתים מלבושיהם, אמת הוא.

אָמַר לֵיהּ הצדוקי לרבי ישמעאל, **חֲזַאי דַּאֲמְרִי לִי שָׁבַק לָךְ אֲבוּךְ נְכָסֵי** - ראיתי בחלומי, שאמרו לי שאבי הניח לי במותו נכסים שנמצאים **בְּקַפַּדְקִיָּא**, ומהו פתרון חלום זה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, **אִית לָךְ נְכָסֵי** - האם יש לך נכסים **בְּקַפַּדְקִיָּא**, שיש לפתור את החלום אודותם. **אָמַר לֵיהּ** הצדוקי, **לָאו**. חזר רבי ישמעאל ושאלו, **אָזַל אֲבוּךְ** - האם אביך הלך **לְקַפַּדְקִיָּא. אָמַר לֵיהּ** הצדוקי, **לָאו**. אמר לו רבי ישמעאל, **אִם בֵּן**, שאין לך שם נכסים, ואף אביך לא הלך לשם, יש לפתור את החלום כך, שתיבת 'קפודקיא' שאמרו לך בחלום כוללת שתי תיבות, האחת **'קַפָּא'**, שפירושה **כְּשׁוּרָא** [-קורה[יח]], והשניה **'דִּיקָא'**, שפירושה **עֲשָׂרָה**[יט], ומה שאמרו לך בחלום

א. **יש** לעיין, שבגמרא לעיל כבר הובא 'דאיצטליק רישיה' של בר הדיא, ומדוע הגמרא חזרת על זה כאן. וראה מה שכתבו בזה בשפתי חכמים (פ"א ופרו) ובברכת אברהם (כסף, פ"א עג). ב. **כלומר** הלחי [-הלסת] העליון והלחי התחתון. שפתי חכמים (כ"ס פ"א יפלו). ג. **ראה** בהגהות וציונים שצריך לומר 'גדולי'. ד. **ואף** על פי שאמרו (לקמן סה.), שהכליות יועצות, מכל מקום הפה גומר ומוציא את העצה בדיבורו. שפתי חכמים (כ"ס פ"א יפלו). ה. **'חרון אף'** הוא כעס הניכר בחוטם, על ידי שמתחמם ומוציא הבל. רש"י (פ"א פרו). ו. **ביצים** הקדמונים הותרה רכיבה על סוס רק לשרים הגדולים, ולשאר העם הותרה רק רכיבה על חמור, ולכן דבר זה הוא רמז שעתיד לעלות ולהיות כאחד השרים החשובים. ברכת יעקב (מגמת יעקב, פ"א ס"ק ס). ז. **ראה** גם רש"י בסנהדרין (סנ: ד"ה דלמר). ח. **כמו** שנאמר (בראשית כו ח) 'ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם, ויאמר לו כה יהיה זרעך', וכן נאמר (דברים ו ו) 'ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב'. ט. **סני** משה (ירושלמי מע"ש פ"ד ה"ו ד"ה נשמטים). י. **כמו** שמצינו בחלומו של יוסף שאשת ישראל נמשלה לירח, שאמר (בראשית לז ט) 'הנה חלמתי חלום עוד הפעם השמש והירח' וגו', הרי שרחל אשת יעקב נמשלה לירח. שפתי חכמים (ד"ה חמה דתמקין). ובמנחת יהודה (שמות, ד"ה חמה) כתב, שהירח מרמז לאשת ישראל דווקא [ולא לאשת נכרי], לפי שעם ישראל מונים את ימות השנה לפי הירח. יא. **וחופה** זו נקראת הינומא. רש"י (ד"ה ונעניה). יב. **ראה** בהגהות הב"ח (שות ג) שגרס כן בדברי רש"י. יג. **העורב** הוא עוף טמא ושטוף בזמה, וכמבואר בסנהדרין (קד:) שהעורב שימש בתיבת נח. קומץ המנחה (שות כב). יד. **שאשתו** של אדם קרויה יונה, כמו שנאמר (שה"ש ו ט) 'יונתי תמתי'. שפתי חכמים (ד"ה חמה יחיו) על פי רש"י (בעל ע"ג ד"ה מרחפת). טו. **כיון** שהצדוקי ראה בחלומו שהוא מחזיק בשתי היונים כדי שלא יפרחו, משמע שאוהב נשים [שנמשלו ליונים] עדיין קשורות בו, ופרחו מעצמן בלא גט. הגהות יעב"ץ (ד"ה חמה) והגהות רבי אלעזר משה הורוויץ (ד"ה חמה). טז. **הביצים** שראה בחלום הן רמז למתים, שכמו שהביצה עגולה ואין לה פה, כך המת אין לו פה, שאינו יכול לדבר. אמרי נועם (ד"ה דקלפנא). יז. **שכן** בלשון פרסית ויונית קוראים לקורה 'קפא'. רש"י (ד"ה קפא). יח. **שכן** בלשון יונית קוראים לעשרה 'דיקא'. רש"י (ד"ה דיקא).

שהניח לך אביך נכסים בקפודקיא, הוא רמז לכך שיש לך ממון בקורה העשירית. **זֶ"ל חֲזִי מַאי עֲשָׂרָה** - לך וראה את הקורה שנמצאת בראש עשר קורות, כלומר, הקורה העשירית מן הקרקע, **שֶׁהִיא מְלֵאָה בְּזוּזֵי**. ואכן כך היה, **אֲזַל אַשְׁכְּחֵהּ** - הלך הצדוקי ובדק בקורה העשירית, ומצא **שֶׁהִיא מְלֵאָה בְּזוּזֵי**.

★

הרמז ברואה באר בחלומו: אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, הָרוֹאֶה בְּאֵר שיש בה מים חיים [-נובעים] **בַּחֲלוֹם**, רמזו לו בכך שעתיד הוא להיות **רוֹאֶה שָׁלוֹם**, שכן מצינו באר אצל שלום, כמו **שֶׁנֶּאֱמַר** (בראשית כו יט) **'וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי יִצְחָק בְּנָחַל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים'**, ולא נתקיימה הבאר ביד יצחק עד שעשה אבימלך שלום עמו, ולא רבו עליה עוד, ולכן הבאר היא סימן לשלום[יט]. **רַבִּי נָתָן אוֹמֵר**, ראיית הבאר שיש בה מים חיים היא רמז לכך **שְׁמָצָא** [-זכה] **תּוֹרָה** שנמשלה למים חיים, **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יג יד) על התורה **'מְקוֹר חַיִּים מָצָא** חַיִּים[כ]**'**, **וְכָתִיב הָכָא** - כאן, אודות הבאר שחפרו עבדי יצחק, **'בְּאֵר מַיִם חַיִּים'**, ולכן ראיית הבאר שיש בה מים חיים, היא רמז לתורה שנמשלה למים חיים. **רַבָּא אָמַר**, ראיית הבאר שיש בה מים חיים, היא רמז **לַחַיִּים מָמָּשׁ**, לפי שטבע העולם הוא שהחיים תלויים במים, שהם מקור החיים[כ].

★

שלשה חלומות המבשרים על שלום: אָמַר רַבִּי חָנָן, שְׁלֹשׁ שְׁלוּמּוֹת הֵן - שלשה חלומות מבשרים על שלום, ואלו הם, הרואה בחלומו **נָהָר**, הרואה בחלומו **צְפוֹר**, והרואה בחלומו **קְדֵרָה**[כא]. מבאר רבי חנן מנין ששלשה דברים אלו הם רמז לשלום, **נָהָר** הוא רמז לשלום, **דִּכְתִיב** (ישעיה סו יב) 'כִּי כֹה אָמַר ה' **הִנְנִי נֹטֶה אֵלֶיהָ כְּנָהָר שָׁלוֹם'**[כא]. **וְצִפּוֹר** היא רמז לשלום, **דִּכְתִיב** (שם צא ה) **'כְּצִפֳּרִים עפות כֵּן יָגֵן ה' צְבָאוֹת וגו'** עַל יְרוּשָׁלַיִם גָּנוֹן וְהַצֵּיל פָּסֹחַ וְהַמְלִיט[כב], הרי שהציפור היא רמז להגנה ושלום. **וְקֵדֵרָה** היא רמז לשלום, **דִּכְתִיב** (שם סו יב) **'ה' תִּשְׁפַּת שָׁלוֹם כָּנוּז**[כג], הרי שנאמר לשון 'שפיתה' על שלום, ואף קדירה זו ששופתים אותה על גבי האש, היא רמז לשלום[כד].

הגמרא מבארת איזו קדירה היא רמז לשלום: אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, וְהֵיינוּ בְּקֵדֵרָה שֶׁאֵין בָּהּ בָּשָׂר שהיא רמז לשלום, אבל קדירה שיש בה בשר אינה רמז לשלום, אלא היא רמז לפורענות, כמו שמצינו **(שנינו) [שֶׁנֶּאֱמַר**[כה]] (מיכה ג ג) **'וּבְקִרְשׁוֹ כָּאֲשֶׁר בְּפִיר וּבְקִשֶּׂר בְּתוֹךְ קָלָחַת'** [-מין קדירה], כלומר, הרשעים מרעים לצדיקים, והם משברים אותם לפרוסות, כאשר פורסים את הבשר כדי לתתו בסיר ובקלחת לבשלו[כה]. הרי שקדירה שיש בה בשר היא רמז לפורענות.

★

גם מי שראה חלומות טובים, יש לו להשכים ולומר פסוק שמוכר בו הדבר שראה בחלום בענין טוב[כו]: **אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הָרוֹאֶה נָהָר בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר** את הפסוק שמוכיח בו נהר בענין שלום (ישעיה סו יב), **'הִנְנִי נֹטֶה אֵלֶיהָ כְּנָהָר שָׁלוֹם'**, **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו[ט] **פָּסוּק אַחֵר** שמוכיח בו נהר בענין רע, והוא **'כִּי יָבוֹא כַּנָּהָר צָר'** (שם נט יט)[כח].

הָרוֹאֶה צִפּוֹר בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוכיח בו צפור בענין שלום (ישעיה סו יב), **'כְּצִפֳּרִים עפות כֵּן יָגֵן וגו'** עַל יְרוּשָׁלַיִם גָּנוֹן וְהַצֵּיל פָּסֹחַ וְהַמְלִיט[כב], הרי שנאמר לשון 'שפיתה' על שלום, ואף קדירה זו ששופתים אותה על גבי האש, היא רמז לשלום[כד].

הגמרא מבארת איזו קדירה היא רמז לשלום: אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, וְהֵיינוּ בְּקֵדֵרָה שֶׁאֵין בָּהּ בָּשָׂר שהיא רמז לשלום, אבל קדירה שיש בה בשר אינה רמז לשלום, אלא היא רמז לפורענות, כמו שמצינו **(שנינו) [שֶׁנֶּאֱמַר**[כה]] (מיכה ג ג) **'וּבְקִרְשׁוֹ כָּאֲשֶׁר בְּפִיר וּבְקִשֶּׂר בְּתוֹךְ קָלָחַת'** [-מין קדירה], כלומר, הרשעים מרעים לצדיקים, והם משברים אותם לפרוסות, כאשר פורסים את הבשר כדי לתתו בסיר ובקלחת לבשלו[כה]. הרי שקדירה שיש בה בשר היא רמז לפורענות.

★

גם מי שראה חלומות טובים, יש לו להשכים ולומר פסוק שמוכר בו הדבר שראה בחלום בענין טוב[כו]: **אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הָרוֹאֶה נָהָר בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר** את הפסוק שמוכיח בו נהר בענין שלום (ישעיה סו יב), **'הִנְנִי נֹטֶה אֵלֶיהָ כְּנָהָר שָׁלוֹם'**, **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו[ט] **פָּסוּק אַחֵר** שמוכיח בו נהר בענין רע, והוא **'כִּי יָבוֹא כַּנָּהָר צָר'** (שם נט יט)[כח].

הָרוֹאֶה צִפּוֹר בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוכיח בו קנה בענין טוב (ישעיה לו ו), **'כְּצִפֳּרִים עפות כֵּן יָגֵן ה' צְבָאוֹת וגו'** עַל יְרוּשָׁלַיִם גָּנוֹן וְהַצֵּיל פָּסֹחַ וְהַמְלִיט[כב], **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו **פָּסוּק אַחֵר** שמוכיח בו קנה בענין רע, והוא **'הִנֵּה בָטְחַתָּ לְךָ עַל מִשְׁעֶנֶת הַקָּנֶה הָרָצוּץ'** (מלכים ב' יח כא)[מה].

★

הָרוֹאֶה קְדֵרָה בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוזכרת בו קדירה בענין שלום (ישעיה סו יב), **'הִנְנִי נֹטֶה אֵלֶיהָ כְּנָהָר שָׁלוֹם'**, **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו[לא] **פָּסוּק אַחֵר** שמוזכר בו קדירה בענין רע, והוא **'מִבְּשָׂלָה פָנֶיךָ מִצָּפוֹן'** (ירמיה א יג)[לב].

הָרוֹאֶה עֲנָבִים בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוזכרים בו ענבים בענין טוב (הושע ט י), **'כַּעֲנָבִים בַּמִּדְבָּר מָצָאתִי יִשְׂרָאֵל'**[לד], **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו **פָּסוּק אַחֵר** שמוזכרים בו ענבים בענין רע, והוא **'עִנְּבֵמוֹ עִנְּבֵי רוֹשׁ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ'** (דברים לב לב)[לה].

הָרוֹאֶה הַר בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוזכרים בו הרים בענין שלום (ישעיה נב ז), **'מַה נָּאוּ עַל הֶהָרִים רַגְלֵי מְבַשֵּׂר, מַשְׁמִיעַ שָׁלוֹם, מְבַשֵּׂר טוֹב, מַשְׁמִיעַ יְשׁוּעָה, אֹמֵר לְצִיּוֹן מָלַךְ אֱלֹקַיִךְ'**[לו], **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו **פָּסוּק אַחֵר** שמוזכרים בו הרים בענין רע, והוא **'עַל הֶהָרִים אֶשָּׂא בְכִי וְנֶהִי'** (ירמיה ט ט)[לז].

הָרוֹאֶה שׁוֹפָר בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוזכר בו שופר בענין טוב (ישעיה כז יג), **'וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִתָּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל'**, **וּבָאוּ הָאֹבְדִים בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר וְהַנִּפָּחִים בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם, וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לַה' בְּהַר הַקֹּדֶשׁ בִּירוּשָׁלָיִם**[לח], **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו **פָּסוּק אַחֵר** שמוזכר בו שופר בענין רע, והוא **'תִּקְעוּ שׁוֹפָר בַּגִּבְעָה'** (הושע ה ח)[לט].

הָרוֹאֶה כֹּל בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוזכר בו כלב בענין טוב (שמות יח ז), **'וַיִּכֶּל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ'**, **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו **פָּסוּק אַחֵר** שמוזכר בו כלב בענין רע, והוא **'וְהַכְּלָבִים עַזֵּי נֶפֶשׁ לֹא יָדְעוּ שָׂבָעָה וְהֵמָּה רֹעִים לֹא יָדְעוּ הָבִין'** (ישעיה נו יא)[מא].

הָרוֹאֶה אֲרִי בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוזכר בו אריה בענין טוב (עמוס ג ח), **'אַרְיֵה שָׁאַג מִי לֹא יִירָא'**[מב], **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו **פָּסוּק אַחֵר** שמוזכר בו אריה בענין רע, והוא **'עָלָה אַרְיֵה מִסֻּבְכוֹ** וּמַשְׁחִית גּוֹיִם נָסַע נָצָא מִמְּקוֹמוֹ, לָשׂוּם אַרְצְךָ לְשַׁמָּה עָרֶיךָ תִּפֶּצֶינָה מֵאֵין יוֹשֵׁב' (ירמיה ד ז)[מג].

הָרוֹאֶה תְּגוּלַּחַת בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוזכרת בו תגלחת בענין טוב (בראשית מא יד), **'וַיְגַלַּח וַיְחַלֵּף שִׂמְלֹתָיו'**[מד], **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו **פָּסוּק אַחֵר** שמוזכרת בו תגלחת בענין רע, והוא **'כִּי אִם גָּלֹחַ תִּגְלַח וְקָרַח מִמְּנִי כֹּהֵנִי'** (שופטים טז יז)[מה].

הָרוֹאֶה בְּאֵר בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוזכרת בו באר בענין טוב (שיר השירים ד טו)[נ], **'בְּאֵר מַיִם חַיִּים'**, **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו **פָּסוּק אַחֵר** שמוזכרת בו באר בענין רע, והוא **'בְּהַקְיִר בַּיִּר מֵימֶיהָ כֵּן הֵקֵרָה רָעָתָהּ'** (ירמיה ו ז)[מו].

הָרוֹאֶה חֲגָב בַּחֲלוֹם, יִשְׁכִּים וְיֹאמַר את הפסוק שמוזכר בו חגב בענין טוב (ישעיה מ כב), **'חָגָב רְצוּץ לֹא יָשְׁבוֹר'**[מז], **קוֹדֶם שֶׁיְּקַדְּמֶנּוּ** ויפול לו **פָּסוּק אַחֵר** שמוזכר בו חגב בענין רע, והוא **'וְהַחָגָב יַכְבִּד עָלָיו'** (קהלת יב ה).

★

החושפר שנאמר כאן הוא בדרך משל, שכולם יתקבצו ויבואו כאילו תקנו בשופר גדול כדי להשמיע הקול בכל העולם להתקבץ ולבוא, ויבואו כולם להר המוריה העומד בירושלים, כלומר למקום המקדש. מצודת דוד (ישעיה כז) [אמנם בפרקי דרבי אליעזר (פ"מ) מבואר שהוא שופר ממש, והוא הקרן הימנית של אילו של יצחק].

הנביא מתנבא על הפורענות העתידה לבוא, ואומר להם שיתקבצו בשופר כדי להזהירם שישמרו מחרב הגייסות שיבואו עליהם. רש"י (הושע ה).

משה רבינו מתנבא על מכת בכורות העתידה לבא על המצרים, ואומר שבכורי מצרים ימותו, אבל לבכורי ישראל אפילו קול נביחה של כלב לא יזיק להם. רשב"ם (שמות יח).

הנביא מוכיח את ישראל, שכמו שהכלבים עזי נפש, שרוצים למלאות כריסם, ולא ידעו שבעה, כך הרועים, כלומר מנהיגי עם ישראל, לא ידעו להבין מה יהיה באחרית הימים. רש"י (ישעיה נו).

בפסוק נאמר 'אריה שאג מי לא ייירא, ה' אלהים דיבר מי לא יִנבא', וכוונת הפסוק היא שכשם שכאשר האריה שואג, כולם יראים, כך כאשר הקב"ה דיבר אל הנביאים שיתנבאו, מי לא ינבא. רש"י (עמוס ג).

הנביא מתנבא על הפורענות העתידה לבא, ואומר שהאריה [נבוכדנצר שנמשל לאריה], יעלה מסובכו, כלומר מסבך האילנות שדרכו לשבת בהם במארב, ומשחית הגוים [נבוכדנצר שהשחית כל הגויים] יצא ממקומו, כדי לתת את ארץ ישראל שממה ואת עריה מבלי יושב. מצודת דוד (ירמיה ד).

הנביא מתנבא על יוסף, שכשפרעה קרא לו לפתור את חלומו, התגלח והחליף שמלותיו, מפני כבוד המלכות.

שכשון הגיבור גילה לדלילה ששתו במה כוחו גדול, וכך נאמר בפסוק [-נבזבת] ואינה פוסקת, מצודת (יחזקאל לג).

הנביא מתנבא על מלך המשיח, ואומר ש'קנה' רצוץ', כלומר קנה מרוסס, שהוא קרוב להשבר, 'לא ישברו', והיינו שלא יטה דין תשושי הכח, ולא יעשה כאותם שמחניפים לגדולים, ומטים את דין החלשים לרעה. על פי מצודת דוד (ישעיה מב).

כלך אשור שלח את צבאו להלחם בחזקיהו המלך, וחזקיהו שלח אליהם שליחים, ושרי צבא מלך אשור אמרו להם שיאמרו לחזקיהו, 'מה הבטחתן הזה אשר בטחת וגו' עתה הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוץ הזה על מצרים'. (מלכים ב יח יט-כג).

יט. **מהרש"א** (ד"ה הרואה בנהר). כ. **וכמו** שאמרו (תענית ג:) 'אי אפשר לעולם בלא מים'. מהרש"א (שם). כא. **הקב"ה** אומר שלעתיד לבוא יטה [-יפנה] אל ירושלים שלום הרבה, כמי נהר שהם רבים. מצודת דוד (ישעיה שם). כב. **בוונת** הפסוק היא, שכמו הציפורים הממהרות לעוף, כן יהמר ה' להגן על ירושלים. 'גונן והצילי', כלומר שיגן עליהם ויצילם, 'פסוח והמליט', כלומר, בבוא המלאך להכות במחנה אשור, ידלג מעל ירושלים ויהיו הם נמלטים מן המכה. מצודת דוד (ישעיה שם).

כג. **שפיתה** היא מלשון הכנה ועריכה, או מלשון שימה, ואנו מבקשים שהקב"ה יכין [או ישים] לנו שלום. רש"י (ישעיה שם). כד. **שפתי חכמים** (ל"ה משפחות). ובאופן נוסף פירש, שכיון ש'תשפות' היינו 'תכין', והקדירה מסיימת להכנת המאכל, ונעשה בכך רצון הבעלים, ורצון היינו שלום, לכן ראיית הקדירה היא רמז לשלום. כה. **לביאור** כוונת הפסוק ראה בהערה לעיל.

כו. **לביאור** כוונת הפסוק ראה בהערה לעיל. כח. **בוונת** הכתוב היא שגוג ומגוג שהוא הצר יבוא לארץ ישראל במרוצה כנהר. מצודת דוד (ישעיה שם). כט. **לביאור** כוונת הפסוק ראה בהערה לעיל. ל. **בוונת** הפסוק היא שכשם שקשה לציפור הנדידה מהקן שלה, כן קשה לאיש הנדידה ממקומו. מצודת דוד (מלכי שם). לא. **לביאור** כוונת הפסוק ראה בהערה לעיל. לב. **רש"י** (ישעיה שם). לג. **בפסוק** נאמר 'שפות הסיר שפות וגם יצוק בן מים', והשפיתה היא העמדת סיר על כירה, והוא משל למצור על ירושלים, שכשם שהשפיתה ויציקת המים הן הכנה לבישול, כך המצור הוא הכנה לכיבוש. מצודת דוד (יחזקאל שם).

לד. **הקב"ה** אומר, שכשם שהמרוצא ענבים במדבר, שהוא מקום שממה, הם חביבים עליו ביותר, כך היו ישראל חביבים עליו בעת שמצאתים לי לעם. רש"י ומצודת דוד (הושע שם). לה. **בפסוק** נאמר 'כי מגפן סדום גפנם ומשדמות עמורה ענבמו ענבי רוש אשכלת מרורות למו', וכוונת הפסוק היא, שהקב"ה אומר שיביא פורענות על ישראל לפי שמעשיהם כמעשה סדום ועמורה, והענבים שלהם [כלומר מעשיהם] הן ענבי רוש, שהם מרים כעשב מר, ועל כן אשכלות מרורות למו, שיצא מהם משקה מר. כלומר שלפי מעשיהם הרעים תבוא עליהם פורענות רעה. על פי רש"י (ויכולים שם). לו. **בוונת** הפסוק היא, שמה מאד נאים רגלי המבשר העולה על ההרים להשמיע הקול למרחוק שבו הוא מבשר שלום וטוב וישועה, ויאמר לציון 'מלך אלהיך', היינו שהוראה מלכותו וממשלתו לכל העולם. מצודת דוד (ישעיה שם). לז. **הנביא** מתנבא על החורבן, ואומר שעל חורבן ההרים ישא בכי ונהי ['יללה]. רש"י ומצודות (ירמיה שם).

הרואה קנה או קנים בחלומו, מה באו לרמוז לו בכך: **תְּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **הָרוֹאֶה קָנֶה בַּחֲלוֹם**, **יְצָפָּה** לְזכות **לַחָכְמָה**, **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי ד ז) 'קְנֵה חָכְמָה', וכיון שנאמר 'קנה' בענין חכמה, לכן ראייתו בחלום היא סימן שיזכה לחכמה[נא]. והרואה **קָנִים** רבים בחלום, **יְצָפָּה** לְזכות **בִּבְינָה**, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) 'וּבְכָל קִנְיָנֵךְ קְנֵה בִינָה'[נב], וכיון שנאמר 'קנינך' בלשון ריבוי על הבינה, לכן ראיית קנים רבים בחלום היא סימן שיזכה לבינה.

★

עוד בענין חלומות: **אָמַר רַבִּי זֵירָא**, **קָרָא** - דלעת, או **קוֹרָא** - ענף דקל רך[נג], או **קִינָא** - שעורה, או **קַנְיָא** - קנה, **כּוּלְּהוּ מַצְלוּ לְחָלְמָא** - כולם מועילים לחלום, כלומר, ראייתם בחלום היא סימן טוב.

תָּנְיָא בברייתא, **אֵין קְרָאִין דְּלוּעִין** בחלום, **אֶלָּא לְמִי שֶׁהוּא יָרֵא שָׁמַיִם בְּכָל מְחוֹזֵי**[נג], לפי שהדלועים הם רמז לירא שמים, שדולה, כלומר נושא, את עיניו לשמים[נד].

★

הגמרא חוזרת לענין הקודם, ומבארת איזה פסוק יאמר הרואה שור בחלומו: **הָרוֹאֶה שׁוֹר בַּחֲלוֹם**, **יְשָׁכִים וְיֹאמַר** את הפסוק שמוזכר בו שור בענין טוב (דברים לג יז), **'בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ'**[נה], **קוֹדֶם שֶׁיִּסְתַּכְּמֶנּוּ** ויפול לו **פְּסוּק אַחֵר** שמוזכר בו שור בענין רע, והוא **'רְאִי נָפַּל שׁוֹר אָבִי אִישׁ אוֹ אֶת אִשָּׁה וָמֵת'** (שמות כא כח).

★

עוד בענין הרואה שור בחלומו: **תְּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **חֲמִשָּׁה דְּבָרִים נֶאֱמְרוּ בְּמִי שֶׁרָאָה שׁוֹר בַּחֲלוֹם**, **הָאוֹכֵל מִבְּשָׂרוֹ** של השור בחלום, הרי זה סימן **שֶׁמִּתְעַשֵּׁר**[נו]. ואם **נִגְּחוּ** השור בחלום, הרי זה סימן **דְּהָוְיִין לֵיהּ** [-יהיו לו] **בָּנִים שֶׁמְּנַגְּחִים** [-שמפלפלים][נז] **בְּתוֹרָה**. ואם **נָשְׁכוּ** השור בחלום, הרי זה סימן **שֶׁיִּסּוּרִין בָּאִים עָלָיו**. ואם **בָּעֲטוּ** השור בחלום, הרי זה סימן **שֶׁדַּרְכּוֹ רְחוֹקָה וְנִזְדַּמְּנָה לוֹ** - שעתיד הוא ללכת בדרך רחוקה[נח]. ואם **רָכְבוּ** לשור בחלום, הרי זה סימן **שֶׁהוּא עוֹשֶׂה גְּדוּלָּה**.

מקשה הגמרא: **וְהָתְנְיָא** - והלא שנינו בברייתא, שאם **רָכְבוּ** לשור בחלום הרי זה סימן שהוא **מֵת**. **מתרצת הגמרא:** **לֹא קַשְׁיָא**, **הָא** - כאן, בברייתא הראשונה, מדובר **בְּדָרְכִים הוֹא דְּתוֹרָא** - שראה בחלומו שהוא רוכב על השור, שדבר זה הוא סימן שעולה לגדולה, **וְהָא** - ובברייתא השניה, מדובר **בְּדָרְכִים תּוֹרָא דִּידֵיהּ** - שראה בחלומו שהשור רוכב עליו, שדבר זה הוא סימן שעתיד הוא למות[נט].

★

הגמרא מפרטת חלומות שונים, למה הם רומזים: **הָרוֹאֶה חָמוֹר בַּחֲלוֹם**, **יְצָפָּה לִישׁוּעָה** שתבוא, **שֶׁנֶּאֱמַר** (זכריה ט ט) אודות מלך המשיח, **'הִנֵּה מַלְכֵּךְ יָבוֹא לָךְ**, **צַדִּיק וְנוֹשָׁע הוּא**, **עָנִי וְרֹכֵב עַל חֲמוֹר'**[ס], וכיון שהזהר חמור בענין ישועה, ראייתו בחלום היא סימן לישועה.

הָרוֹאֶה חִתּוּל בַּחֲלוֹם, אם הוא נמצא **בְּאַתְרָא דְּקָרוּ לֵיהּ** - במקום שקוראים לחתול **'שׁוּנְרָא'**, הרי זה סימן **שֶׁנַּעֲשִׂית לוֹ שִׁירָה נָאָה** - לפי שתיבות 'שירה נאה' דומות לתיבת 'שונרא', והיינו שנגזר עליו דבר טוב, שעתיד לומר עליו שירה נאה להקדוש ברוך הוא[סא]. ואם הוא נמצא במקום שקוראים לחתול **'שִׁינְרָא'**, הרי זה סימן **שֶׁנַּעֲשָׂה לוֹ שִׁינּוּי רָע** ממצבו, לפי שתיבות 'שינוי רע' דומות לתיבת 'שינרא'[סב].

הָרוֹאֶה עֲנָבִים בַּחֲלוֹם, אם ענבים **לְבָנוֹת** ראה, **בֵּין** אם ראה אותן **בִּזְמַנָּן** [-בזמן שדרך הענבים להיות בשלים בו], **וּבֵין** אם ראה אותן **שֶׁלֹּא בִּזְמַנָּן**, הן **יָפוֹת** לחלום, כלומר סימן יפה הן. ואם ענבים **שְׁחוֹרוֹת** ראה, אם ראה אותן **בִּזְמַנָּן**, הן **יָפוֹת** לחלום, ואם ראה אותן **שֶׁלֹּא בִּזְמַנָּן**, הן **רָעוֹת** לחלום, כלומר סימן רע הן.

הָרוֹאֶה סוּס לָבָן בַּחֲלוֹם, **בֵּין** אם **בְּגַחַת** היה הסוס שרוי, **וּבֵין** אם הסוס היה **בְּרָדוּף** - בעודו רץ, הרי זה סימן **יָפֶה לוֹ**. ואם סוס **אָדוֹם** ראה בחלום, אם **בְּגַחַת** היה הסוס שרוי, סימן **יָפֶה** לו, ואם הסוס היה **בְּרָדוּף** - בעודו רץ, סימן **קָשֶׁה** לו[סג].

הָרוֹאֶה את **יִשְׁמָעֵאל בַּחֲלוֹם**[סד], הרי זה סימן לכך **שֶׁתִּסְתַּתְּ נִשְׁמַעְתָּ** [-מתקבלת], לפי שהמילה 'ישמעאל' מורה על קבלת התפילה, כמו שנאמר (בראשית יז כ) 'וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ'[סה]. **וְדַוְקָא** את שראה בחלומו את **יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם**, **אֲבָל** אם ראה **מֵיטֵיהּ בְּעָלְמָא** - סתם ישמעאל, **לָא** - אין זה סימן שתפילתו נשמעת.

הָרוֹאֶה גְּמַל בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן לכך **שְׁמִיתָה נְקִנְטָה לוֹ** [-נפסקה עליו בתורת קנס ועונש] **מִן הַשָּׁמַיִם**, **וְהִצִּילוּהוּ מִמֶּנָּה**. מביאה הגמרא ראיה לכך, **אֲמַר רַבִּי חֲמָא בְּרַבִּי חֲנִינָא**, **מַאי קְרָאָה** - מהו הפסוק בו נרמז דבר זה, שנאמר (בראשית מו ד) **'וְאָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ מִצְרַיְמָה**, **וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַּם עֲלֹה'**[סא], והנוטריקון [-ראשי התיבות] של המילים 'גם עלה' הוא כעין המילה 'גמל'[סב], ומכאן שגמל הוא רמז להצלה ממיתה[סג]. **רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר מֵהָכָא** - מכאן יש ללמוד שגמל הוא רמז להצלה מעונש מיתה, שנאמר (שמואל ב' יב יג) **'גַּם ה' הֶעֱבִיר חַטָּאתְךָ**, **לֹא תָּמוּת'**[סד], והמילה 'גם' שנאמרה בפסוק זה, דומה למילה 'גמל'[סה], וכיון שבהמשך הפסוק נאמר 'לא תמות', הרי ש'גמל' הוא רמז להצלה ממיתה.

הָרוֹאֶה פִּיגְחָם בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן לכך שדבר **פֶּלֶא נַעֲשָׂה לוֹ**, כמו שנעשו לפיגחם ניסים רבים בשעה שהורג את זמרי בן סלוא ואת כזבי בת צור[סו].

הָרוֹאֶה פִּיל בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן לכך **שִׁפְלָאוֹת** רבות[סז] **נַעֲשׂוּ לוֹ**, לפי שהמילה 'פיל' דומה למילה 'פלאות'. והרואה הרבה **פִּילִים** בחלום, הרי זה סימן לכך **שִׁפְלָאֵי פְּלָאוֹת** [-פלאות רבות וגדולות][סח] **נַעֲשׂוּ לוֹ**.

מקשה הגמרא: וכי ראיית פיל היא סימן טוב, **וְהָתְנְיָא** - והלא שנינו בברייתא, **כָּל מֵינֵי חַיּוֹת יְקֵנִין לְחָלּוֹם** - ראייתם בחלום היא סימן טוב[סט], **חוּץ מִן הַפִּיל וּמִן הַקּוֹף**, שראייתם בחלום אינה סימן טוב[ע], אלא סימן רע[עא]. **מתרצת הגמרא:** **לֹא קַשְׁיָא**,

---

מט. **בפסוק** נאמר 'ראשית חכמה קנה חכמה', והיינו שתחילת חכמתך למוד מאחרים, ותקנה לך [והיא 'קנינך'], ותשכיל ותבין בטעמיה דבר מתוך דבר. רש"י (משלי שם).

נ. **באמרי** נועם (ד"ה קנים) ביאר, שראיית קנים היא רמז למי שזוכה שגם הושט שלו דומה לקנה [וכאילו יש לו שני קנים], דהיינו שאכילתו לשם שמים ולקיום גופו, כמו שנשימתו היא לקיום גופו, ולכן יצפה לבינה, שמעלתה גדולה מחכמה.

נא. **בכל** שנה גדלים בדקל ענפים חדשים, ובתחילת גידולם הם רכים [כדרך שאר ענפי אילנות], ולשנה הבאה הם מתקשים ונעשים עץ. רש"י (ד"ה קונא), והרמב"ם בפירוש המשניות (סוכה פ"ג מ"ו) כתב שקורא הוא ראש הדקל והוא עץ לבן שכורתים אותו מעלי הדקל בדמות בגיבה יבשה. וכעין זה כתב ביד החזקה (הלכות ס"ת פ"י ה"ו).

נב. **'ובכל'** כתו' היינו בכל כוונתו, שכל כוונתו אינה אלא ליראת השם ושמירת תורתו ומצוותיו. מנחת יהודה (משמיעין, ד"ה נמי).

נג. **משה** רבינו ברך את בני ישראל לפני מותו, ולבני יוסף אמר 'ובכור שורו', ו'בכורו' הוא מלשון גדולה ומלכות, והיינו שהמלך שיצא ממנו [הוא יהושע בן נון], יהיה 'שורו', שכוחו יהיה קשה כשור, שיוכל לכבוש כמה מלכים, ו'הדר לו', כלומר שהדר יהיה נתון לו. רש"י (דברים שם). נד. **רמז** לדבר, שנאמר (דברים יג ב) 'כי יהיה ה' אלהיך את גבולך ואמרת אוכלה בשר' וגו', ומבואר בחולין (שם) שלמדה תורה דרך ארץ שלא יאכל בשר אלא בהזמנה זאת. ו'בשר' היינו דווקא מבהמה ולא מעוף. שפתי חכמים (ד"ה כשהוכל). נה. **על** פי הגר"א (משלי יד ז). נו. **כאשר** השור בועט, הוא פושט את רגלו למרחק, ולכן דבר זה הוא סימן שעתיד ללכת בדרך רחוקה. זאת מנוחתי (ד"ה ו'רכבו').

נז. **הנביא** מתנבא על ביאת מלך המשיח, ואומר 'גילי מאד בת ציון, הריעי בת ירושלים, הנה מלכך יבוא לך, צדיק ונושע הוא, עני ורוכב על חמור, ועל עיר בן אתונות', ופירוש הפסוק הוא, גילי והריעי תרועה של שמחה, שהנה מלך המשיח עתיד לבוא אליך, והוא צדיק במעשיו, ובמלחמותיו יהיה נושע, והוא עני [כלומר, עניו (ד"ה עני)], וירכב על חמור או על עיר בן של אחת האתונות, והוא דרך ענוה, על פי מצודת דוד (זכריה שם).

נח. **זאת** מנוחתי (ד"ה כשהוכל). נט. **הסוס** מורה על מלחמה, כמו שנאמר (משלי כא לא) 'סוס מוכן ליום מלחמה', וכן הוא מורה על גאוה והתנשאות. וסוס אדום הוא סימן רע, לפי שצבע האדום מורה על שפיכות דמים, וכן מה שהוא דרוף הרי זה סימן רע, לפי שמורה שרודף לשפוך דם. אבל סוס לבן מורה על התנשאות ולא על שפיכות דמים, ולכן הוא סימן טוב. מלבי"ם (זכריה ו ג).

ס. **על** פי הילקוט (לך לך רמז שכ). בפסוק זה נאמר 'ולישמעאל שמעתיך, הנה ברכתי אתו והפריתי אותו והרביתי אותו במאד מאד, שנים עשר נשיאם יוליד ונתתיו לגוי גדול', וכוונת הפסוק היא, שהקב"ה אמר לאברהם שקיבל תפילתו על ישמעאל, ויברך אותו ויכבדו בפסוק. סא. **'ואחר** שיוסף נתגלה אל האחים, הלך יעקב עמהם אל יוסף למצרים, ובדרכו נגלה אליו הקב"ה במראות הלילה, ואמר לו 'אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם, אנכי ארד עמך מצרימה, ואנכי אעלך גם עלה, ויוסף ישית ידו על עיניך' (שם מו ג-ד). סב. **והיינו** שהאות ע"י שבפסוק 'גם עלה' נבלעת כאשר היא נקראת לאחר האות מ"ם שבתיבת 'גם', ונחשב הדבר כאילו האותיות גימ"ל מ"ם למ"ד שבתיבת גמל כתובות ברצף. מהרש"א (ד"ה כהיא גמלא).

סג. **מפסוק** זה מוכח רק שראיית הגמל היא רמז להצלה, אבל אין מכך ראיה שהיא רמז להצלה מעונש מיתה [ובפרט שמקרא זה אמור על יעקב אבינו שמת במצרים, והטבחות הקב"ה היתה רק שיוכה להקבר בארץ ישראל], אלא כיון שתיבת 'גמל' היא רמז לדבר גדול [ראה בפסוה בכלאים (פ"ג מ"ב) 'אפונים הגמלנים', ופירש הרע"ב, גסים וגדולים, שבלשון ארמי קורין לדבר גדול גמלנא], לכן ראיית הגמל היא רמז להצלה ממיתה שהיא דבר גדול. גליוני הש"ס (ד"ה כהיא גמלא) ועיין שם שהארוך. וראה עוד בשלמה שמנתו (ד"ה גם).

סד. **'אחר** שנתן הנביא הוכיח את דוד על מעשה בת שבע, ביישר לו שתשובתו התקבלה, ולא ימות. על פי הרד"ק (שמואל שם).

סה. **יש** לפרש שכוונת הגמרא היא שכיון ש'גם' הוא גימ"ל בלשון יונית, ולכן תיבת 'גם' המכוונה בפסוק רומזת לגמל. מהרש"א (שם). וכאמרי נועם (ד"ה כהיא גמלא) ביאר שגמל הוא נוטריקון 'גם לא', ותיבת 'גם' מרמזת לפסוק 'גם ה' העביר' וגו', ותיבת 'לא' מרמזת להמשך הפסוק 'לא תמות'.

סו. **'אחר** שזמרי בן סלוא שהיה נשוא בית אב לשמעוני, בא על כזבי בת צור המדינית, נאמר (במדבר כה ו-ח) 'וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו, ויבא אחר איש ישראל אל הקובה וידקר את שניהם את איש ישראל ואת האשה אל קבתה'. וששה נסים נעשו לו לפינחס באותה שעה, אחד, שהיה לו לזמרי לפרוש מהאשה, כדי שלא תהיה לפינחס רשות להרגו, ולא פירש. ועוד, שהיה לו לזמרי לזעוק לאנשי שבטו שיעילוהו, ולא זעק. ועוד, שכיון בזכרותו של איש ובנקבותה של אשה, וראו אותם דבוקים זה בזה, וידעו שניתנה רשות לקנאי לפגוע בו, ולא יאמרו ששנאה היתה בלבו של פינחס על זמרי. ועוד, שלא נשמטו מן הרומח. ועוד, שבא מלאך והגביה את המשקוף של האוהל ולא הצרך להשפיל את הרומח וישמטו ולא יהיו דבוקים. ועוד, שבא מלאך והשחית בעם ונזדרזו בני שבטו של זמרי ולא הרגו את פינחס. סנהדרין (שם:) ורש"י (שם).

סז. **שפתי חכמים** (ד"ה פילא). סח. **שפתי חכמים** (שם). סט. **לפי** שאין על החיות עול בשר ודם, ואינן צריכות להאוג לפרנסתן, אלא היא מזומנת להם בנקל (רש"י חולין שם:), ולכן ראייתם בחלום היא סימן טוב. שלמה שמנתו (ד"ה כל מיני חיות). וראה עוד בשפתי חכמים (שם) שהסתפק האם דווקא חיות הן סימן טוב לחלום, או שגם בהמות בכלל זה.

ע. **פיל** ונקוף הם משונים במראיהם [הפיל מחמת גודלו, והקוף לפי שדומה לאדם], ולכן ראייתם בחלום אינה סימן טוב. רש"י (לקמן מז: ד"ה קוף מן). ובשלמה משנתו (ד"ה קוף) ביאר, שכיון שחלק מאנשי דור הפלגה נתפכו לקופים, כמבואר בסנהדרין (קט:), לכן ראיית קוף בחלום היא סימן רע, לפי שרומזים לו שהוא רשע כאנשי דור הפלגה שנתפכו לקופים.

עא. **נהר** שלום (פרי"ח סי' רפח סק"ג).

הָא - זו שאמרו שהרואה פיל בחלום פלאות נעשו לו, היינו **בְּדַמְסָרֵג** - שיש לפיל אוכף על גביו[א]. **הָא** - זו שאמרו בברייתא שפיל אינו סימן יפה לחלום, היינו **בְּדְּלָא מְסָרֵג** - שאין לפיל אוכף על גביו.

★

חלומות שראה בהם מילים שונות, ופתרונם: הָרוֹאֶה את המילה[ב] **'הוּנָא' בַּחֲלוֹם**, הרי זה סימן **שֶׁנַּעֲשֶׂה לוֹ**, לפי שהאות נו"ן שבמילה 'הונא' היא כנגד האות נו"ן שבמילה 'נס'. והרואה בחלום את המילה **'חֲנִינָא'**, או את המילה **'חַנְנֵנִי'**, או את המילה **'יוֹחָנָן'**, הרי זה סימן **שֶׁנַּעֲשִׂין נִסִּים** [-ניסים רבים] **נַעֲשׂוּ לוֹ**, לפי שבמילים אלו האות נו"ן נמצאת פעמיים, ולכן הן סימן לניסים רבים[ג].

הָרוֹאֶה את המילה **'הַכְפֵּד' בַּחֲלוֹם**, הרי זה סימן **שֶׁמֵּן הַשָּׁמַיִם חָסִין** [-ריחמן] **עָלָיו, וּפַרְנָסָתוֹ** ממיתה, שהאותיות 'הספד' רומזות לשתי מילים, 'חס', ו'פד'[ג], שהן ראשי המילים 'חסו' ו'פרנסתו'.

מבארת הגמרא: וְהָנֵי מִילֵּי - דברים אלו [שהרואה 'הונא' או 'חנינא' או 'חננאי' או 'יוחנן' או 'הספד', הרי זה רמז לדברים שנתבארו], אינם אלא כשראה מילים אלו **בְּכְתָבָא** [-בכתב], ולא כשראה אדם שזהו שמו[ד].

★

חלומות אודות עניינים הקשורים לתפילה, ופתרונם: הָעוֹנֶה בחלומו **'יְהֵא שְׁמֵיהּ רַבָּא מְבָרַךְ** לעלם ולעלמי עלמיא[ה], הרי זה סימן **שֶׁמּוּבְטָח לוֹ שֶׁהוּא בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא**, לפי שהזכיר בו 'לעלם ולעלמי עלמיא', שהוא רמז על העולם הזה ועל העולם הבא[ו].

הַקּוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע בחלומו, הרי זה סימן **שֶׁרָאוּי** הוא **שֶׁתִּשָּׁרֶה עָלָיו שְׁכִינָה, אֶלָּא שֶׁאֵין דּוּרוֹ זַאֲתֵי לְכָךְ**[ז].

הַמַּנִּיחַ תְּפִילִּין בַּחֲלוֹם, יְצָפָּה לכך שיעלה **לְגְדוּלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים כח י) לעם ישראל, **'וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עָלֶיךָ וְגו' וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ, וְתַנְיָא** בברייתא, **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל אוֹמֵר, אֵלּוּ תְּפִילִּין שֶׁבָּרֹאשׁ**, כלומר, כאשר הגוים יראו את התפילין שבראשם של ישראל, יתיראו מהם[ח]. ולכן המניח תפילין בחלום יצפה לעלות לגדולה, שמתוך כך יתיראו ממנו.

הַמִּתְפַּלֵּל בַּחֲלוֹם, הרי זה **סִימָן יָפֶה לוֹ**. **מוסיפה הגמרא: וְהָנֵי מִילֵּי** - ודבר זה אינו אלא **בְּדְּלָא פָּיֵס** תפילתו בחלום, אלא נעור משנתו קודם שסיים תפילתו. שכיון שנעור מתוך חלום זה, שהתפלל בו והיה קרוב להקדוש ברוך הוא, לכן סימן הוא לו, שקרוב להקדוש ברוך הוא[ט].

★

חלומות אודות ביאה על ערוות, ופתרונם: הָבָא עַל אִמּוֹ בַּחֲלוֹם[יז], **יְצָפָּה לְזִכּוּת בִּינָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי ב ג) **'כִּי אִם לַבִּינָה תִקְרָא'**, ויש לפרש פסוק זה כאילו תיבת 'אם' מנוקדת בציר"י ולא בחיריק"ן, וכוונת הפסוק לומר, שהבינה תהא כמו אמך שמניקה אותך. ומכאן ש'אם' היא סימן לבינה, ולכן הבא עליה בחלומו יצפה לזכות בבינה[יא].

הָבָא עַל נַעֲרָה הַמְאוֹרָסָה לאיש בחלום, **יְצָפָּה לְזִכּוּת בְּתוֹרָה**, שנמשלה לנערה המאורסה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים לג ד) **'תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב', אַל תִּקְרֵי** [-תקרא] את הפסוק כפי שכתוב בו **'מוֹרָשָׁה'**, כלומר מלשון ירושה, שהרי התורה אינה עוברת בירושה[יב], **אֶלָּא** קרא את הפסוק כאילו כתוב בו **'מְאוֹרָשָׂה'**, כלומר מלשון אירוסין, שהתורה היא כמאורסת לעם ישראל. ומכאן שהבא על נערה המאורסה בחלום, יצפה לתורה.

הָבָא עַל אֲחוֹתוֹ בַּחֲלוֹם, יְצָפֶּה לזכות בחָכְמָה, שנמשלה לאחות, **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי ז ד) **'אֱמֹר לַחָכְמָה אֲחֹתִי אָתְּ'**[יב], ומכאן שאחות היא סימן לחכמה.

הָבָא עַל אֵשֶׁת אִישׁ בַּחֲלוֹם, מוּבְטָח לוֹ שֶׁהוּא בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא, ועתיד ליטול חלקו וחלק חבירו בגן עדן, כשם שנטל בחלומו את אשת חבירו. **מוסיפה הגמרא: וְהָנֵי מִילֵּי** - ודברים אלו אינם אלא **בְּדְּלָא יָדַע בָּהּ** - שאינו מכיר אותה[יג], **וְלָא הֲרָהַר בָּהּ מֵאוֹרָתָא** - מהערב, כלומר שלא הרהר בה מבעוד יום[יד].

★

חלומות אודות שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל[טו], ופתרונם: אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, הָרוֹאֶה חִטִּים בַּחֲלוֹם, רָאָה בזה **שָׁלוֹם** עתיד לבוא, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קמז יד) **'שַׂבְּחִי יְרוּשָׁלַם אֶת ה', הַלְלִי אֱלֹהַיִךְ צִיּוֹן וגו', הַשָּׂם גְּבוּלֵךְ שָׁלוֹם, חֵלֶב חִטִּים יַשְׂבִּיעֵךְ'**, וכוונת הפסוק היא, שהטעם לכך שהקדוש ברוך הוא 'שם גבולך שלום', הוא מפני ש'חלב חטים ישביעך', שכאשר יש שובע בעולם, יש שלום בעולם, שאין עינו של אדם צרה במה שיש לחבירו[טז]. ומכאן שהחטים [שמביאות לשובע] גורמות לשלום, ולכן רואיתן בחלום היא סימן לשלום.

הָרוֹאֶה שְׁעוֹרִים בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן **שֶׁפְּרִי** ממנו **עָנְוְתָנִי, שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה ו ז) **'וְסַר עֲוֹנֵךְ וְחַטָּאתֵךְ תְּכֻפָּר'**[יז]. וראשי התיבות של 'סר עונך' הם כעין המילה 'שעורה', ולכן חלום זה הוא רמז לכך שסרו עוונותיו[יח].

אָמַר רַבִּי זֵירָא, אֲנָא לָא סָלְקָא - אני לא עליתי **מִבָּבֶל לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, עַד דַּחֲזֵאי שְׂעָרֵי בְּחֶלְמָא** - שראיתי שעורים בחלומי, ורמזו לי בכך שסרו עוונותי, ואז עליתי לארץ ישראל בלא עונות[יט].

הָרוֹאֶה נֶגַע טְעוּנָה [-מלאה ענבים] **בַּחֲלוֹם**, הרי זה סימן **שֶׁאֵין אִשָּׁתוֹ מַפֶּלֶת נְפָלִים, שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי כה ג) **'אִשְׁתְּךָ כְּנֶגֶן פֹּרִיָּה בְּיַרְכָּתֶי בֵיתֶךָ'**, ופסוק זה נאמר על ירא ה' ההולך בדרכיו, שאחד מהדברים שזוכה להם הוא שאשתו תהיה כנגן המגדלת פירות שעומדת בירכתי [-בצדי] הבית, כדי שיהיה נקל להשגיח עליה ולזכלה ולהשקותה בעת הצורך, שעל ידי כך הפירות שגדלים בה מרובים וטובים, ואף אשתו תלד לו בנים מרובים וטובים[כ]. הרי שהאשה נמשלה לגפן והבנים נמשלו לפירות הגפן, ומכאן שראיית גפן טעונה בחלום היא רמז לכך שלא תפיל אשתו.

הרואה **שׂוֹרֵקָה** [-זמורת גפן ארוכה[כא]] בחלום, **יְצָפֶּה לְמָשִׁיחַ** שיבוא[כב], **שֶׁנֶּאֱמַר** (בראשית מט יא) בברכת יעקב ליהודה, **'אֹסְרִי לַגֶּפֶן עִירה וְלַשֹּׂרֵקָה בְּנִי אֲתֹנוֹ'**, ופסוק זה נאמר על מלך המשיח[כג], ומכאן שראיית שורקה בחלום היא רמז למשיח.

הָרוֹאֶה תְּאֵנָה בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן **שֶׁתּוֹרָתוֹ** תהיה **מְשֻׁתֶּרֶת בְּקִרְבּוֹ**[כד], **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי כז יח) **'נֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ'**[כה], ר'נוצר' היינו שומר, וכיון שנכתב בפסוק ענין שמירה אצל תאנה, לכן ראיית תאנה בחלום היא רמז לשמירה, שתורתו משתמרת בקרבו.

הָרוֹאֶה רִמּוֹנִים בַּחֲלוֹם, אם ראה רימונים **זוּטְרֵי** [-קטנים], הרי זה סימן **דִּפְרֵי עִסְקֵיהּ כִּרְמוֹנָא** - עסקו יפרה ויעשה פירות כרימון[כו]. ואם ראה רימונים **רַבְרְבֵי** [-גדולים], הרי זה סימן **דְּרַבֵּי עִסְקֵיהּ כִּרְמוֹנָא** - עסקו יגדל ויעשה פירות רבים כרימון[כז]. ואם ראה **פָּלֵגֵי** [-חצאי רימונים], **אִם תַּלְמִיד חָכָם**

א. **רש"י** (ד"ה דמסרג) כתב רש"י (ד"ה דמסרג) שיש אומרים שהיינו שהפיל נותן באפסר [והוא חבל שקושרים בפי בהמות. רמב"ם בפירוש המשניות ורע"ב (שבת פ"ט מ"ג)]. ובליקוטי חבר בן חיים (כתב"י לט) ביאר שהטעם שאם יש לו אוכף על גביו הוא סימן יפה, משום שדבר זה מורה שאינו מהפילים שגדלים פרא, אלא הוא דר עם בני אדם בישוב. ב. **ראה** בגמרא להלן, שמדובר שראה מילים אלו בכתב. ג. **מהרש"ל** (ד"ה ונעשה לו ניסים רבים) ופלפולים (ד"ה ונעשין). שהאות נ"א היא במקום האות חי"ת, כי אין חלום ללא דברים בטלים. מהרש"א (ד"ה ונעשה ניסים) ופלפולים (ד"ה ונעשין). שהאות נו"ן היא כנגד האות נו"ן, ואין כאן רמז לדברים שנתבארו. מגיד תעלומות (כתב"י ד"ה ומכאן). ד. **ביאור** בקשה זו הוא, שמתפללים שיהיה שמו הגדול של הקב"ה מבורך לעולם ולעולמי עולמים. וראה בתוספות לעיל (ג ד"ה ושומן) שהביאו ביאור נוסף בזה. ה. **קדושה** וברכה (ממיכא מכמיכא, ד"ה ושמונים). וראה עוד במגיד תעלומה ובשפתי חכמים (ד"ה ושמונים). ו. **שכיון** שקיבל על עצמו עול מלכות שמים, לכן ראוי שתשרה עליו שכינה, על פי קדושה וברכה (ממיכא מכמיכא, ד"ה הקורא). ח. **הטעם** שאמר הכתוב 'כי שם ה' נקרא עליך' על תפילין של ראש דווקא, הוא לפי שיש בהם רוב שם 'שדי', שכן בתפילין עצמם חקוקה האות ש"י, והקשר שברצועות נעשה בצורת האות ד"ל. רש"ר (משלי כא ד"ה שם). והתוספות (שם ד"ה שם, ועיין ז, ועיין ט) פירשו שפסוק זה נאמר על תפילין של ראש דווקא, לפי שבפסוק נאמר 'וראו' וגו', וזה שייך בתפילין של ראש שהם בגובהו של ראש, ונראים, אבל תפילין של יד הם מכוסים, ואינם נראים, כמו שדרשו (ממשלי ג:) את הפסוק 'והיה לך לאות על ידך', שצריך שיהיו התפילין של יד 'לך' לאות ולא לאחרים לאות'. ט. **רש"י** (ד"ה ולא) ובשפתי חכמים (כתב"י ד"ה שמונים) ביאר, שהטעם שראה דבר זה בחלומו הוא משום שבעוד שהיה נעור, התפלל בכוונה ובהרהור תפילה [שהרי אין מראים לו לאדם בחלומו אלא מהרהורי לבו (לעיל ה:)], ולכן חלום זה סימן יפה לו. י. **מהרש"א** (ד"ה שנאמר כה). יא. **התורה** אינה עוברת לאדם בירושה, אלא היא ניתנת לו במתנה, כמו שנאמר (שמות לא יח) 'ויתן אל משה וגו' שני לוחות העדות', וכן (במדבר כה יט) 'ומתנה נתליאל'. מהרש"א (ד"ה ולא). יב. **כוונת** הפסוק היא שיש לאדם להיות רגיל [-קורב] לחכמה, כפי שהוא רגיל באחותו. מצודת דוד (שם). יג. **על** פי רש"י (מגילה ח: ד"ה פיליפוס). יד. **כבו** שנאמר (דברים ח יז-יח) 'כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו', ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש'. טו. **שפתי** חכמים (ד"ה ושמונים) שיש לומר שהוא מגזירת הכתוב. וצריך לדברי רש"י (בראשית מג ג), שבימי שובע הבריות נראות יפות זו לזו, שאין עין בריה צרה בחברתה. טז. **לאחר** שאמר ישעיה (ישעיה ו ה) 'ובתוכך עם טמא שפתים אנכי יושב', וחטא בזה שדיבר כך על עם ישראל, אמר (שם ו ו-ז) 'ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה, במלקחים לקח מעל המזבח, ויגע על פי ויאמר, הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחטאתך תכפר', שכיון שנתיסר בכך שנענש הרצפה [-הנחלת] בפיו, נתכפר עונו. יז. **מהרש"א** (ד"ה ושמונים) שטורקים). יח. **על** פי מצודות (שם). יט. **רש"י** (בראשית מט ח). כ. **יש** לעיין, שהרי כל אחד מישראל חייב לצפות למשיח, כמבואר בדברי הרמב"ם (מלכים פי"א ה"ד), וראה בזה באבן שלמה (מעוטעטן, ד"ה ושמונים נפן). כא. **פסוק** זה מדבר על מלך המשיח כמו שמבואר בתרגום אונקלוס (שם) שתירגם 'יסחר ישראל לקרתיה, עמא יבנון היכליה' [-לקץ ישראל את עירו של הקב"ה, ועמו יבנה את היכלו]. וביאר רש"י (שם) את הפסוק לפי שיטת האונקלוס, ש'גפן' הם ישראל, 'ויניקה' זו ירושלים, 'ושורקה' אלו ישראל, 'ובני אתונו' הוא רמז שיבנו את היכלו של הקב"ה, 'ואתונו' הוא מלשון 'שער האיתון' (יחזקאל מ טו). ורש"י (שם) ביאר את הפסוק באופן אחר, שיעקב אבינו נתנבא על ארץ יהודה שהוא מושכת יין כמעיין, ויינה היה מובדל כל כך, עד שיין שיצא מגפן אחת, יהיה צורך להטעינו על עיר [-חמור] אחד, ויין שיצא משורקה [-זמורה ארוכה] אחת, יהיה צורך להטעינו על בן אתון אחד. במלא הרועים (ד"ה שורקה) הקשה, שאם כן גם הרואה גפן יצפה למשיח, שהרי בפסוק זה מוזכר גם גפן. וראה בזה בברך משה (ד"ה שורקה). כב. **כוונת** הפסוק היא ששומר התאנה, מלבד השכר שיקבל עבור שמירתו, יאכל גם מפירותיה. מצודת דוד (שם). כג. **ברכת** אברהם (כתב"י ד"ה שורקה לשמונים), על פי דברי רש"י (בראשית מט כב). כד. **ברכת** אברהם (שם), על פי דברי רש"י (שם) שפירש ש'פרי' הם אלו שיש לאדם להיות פרי, ואף על פי שדבר זה אינו תלוי ברימון דווקא, שהרי כל הפירות עושים פירות, מכל מקום הואיל והרימון מלא גרעינים, וכל גרעין עושה פרי, לכן הרימון נתייחד בכך שהוא רמז לעשיית פרי. ר'רבו' בא להוסיף שאחד מוליד הרבה. וביאר שרימונים גדולים מורים על ריבוי, ולכן הם רמז שיעשה הרבה פירות. טז. **ואחר** שנתבאר שהחטים [שמביאות לשובע] גורמות לשלום, ולכן רואיתן בחלום היא סימן לשלום.

הוא, יְצָפֶּה לִזכות בתורה שנמשלה למשקה שיש ברימונים[פה], שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ח ב) בְּבֵרכו של יִשׂראל לְהקדוש בּרוך הוא שנאמרו בלשון משל, כאשה האומרת לאהובה, 'אַשְׁקְךָ מִיַּיִן הָרֶקַח מֵעֲסִיס רִמֹּנִי', ר"ין הוקח' [-יין שמעורבים בו בשמים[פו]] ו'עסיס רמוני' [-יין מתוק הנמצין מן הרמונים[פז]], הם משל לתורה[פח], שיהיה להקדוש ברוך הוא נחת מלימוד התורה של עם יִשׂראל[פט]. **וְאִם עַם הָאָרֶץ הוא, יְצָפֶּה לִזכות בְּמִצּוֹת**, שהרי מצינו שהרימון הוא רמז למצוות, כמו שֶׁנֶּאֱמַר (שם ד ג) על עם ישראל, 'כְּפֶלַח הָרִמּוֹן רַקָּתֵךְ'. מבארת הגמרא את כוונת הפסוק, **מַאי** - מהו שנאמר 'רַקָּתֵךְ', לומר **שֶׁאֲפִילּוּ** ריקנין שֶׁבָּךְ מְלֵאִים מִצּוֹת, בְּרִמּוֹן זה שמלא בגרעינים[צ].

הָרוֹאֶה זֵיתִים בַּחֲלוֹם, אם רואה זיתים זוֹמְרֵי [-קטנים], הרי זה סימן **לִפְרִי וְרִבְיָי וְקַאֵי עַכְשָׁיוּ** - עסקו יפרה ורבה ויתקיים **בְּזֵיתִים**[צא]. **מוסיפה הגמרא:** **וְהָנֵי מִילֵּי** - ודבר זה אינו אלא אם ראה בחלומו **פְּרֵי** - את פירות הזית, **אֲבָל** אם ראה בחלומו **אִילָנֵי** - את אילנות הזית, הרי חלום זה סימן לכך **דְּהָווֹיֵי לֵיהּ** [-שיהיו לו] **בָּנִים מְרוּבִּין, שֶׁנֶּאֱמַר 'בָּנֶיךָ כִּשְׁתִלֵי זֵיתִים** וגו' סָבִיב לְשֻׁלְחָנֶךָ', ופסוק זה נאמר על ירא ה' ההולך בדרכיו, שאחד מהדברים שזוכה להם הוא שבניו יהיו כשתילי זיתים ויהיו סביב לשלחנו[צא]. הרי שהבנים נמשלו לשתילי זיתים, ולכן אילנות הזית שראה בחלום הם סימן לבנים מרובים[צב].

אֵיכָא דְּאָמְרֵי - יש שאמרו שמועה זו בלשון אחרת, **הָרוֹאֶה זַיִת בַּחֲלוֹם**, הרי זה סימן **שֶׁשָּׁם טוֹב יוֹצֵא לוֹ**, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה יא טז) 'זַיִת רַעֲנָן יְפֵה פְרִי תֹאַר קָרָא ה' שְׁמֶךָ', וכוונת הפסוק היא, שהקדוש ברוך הוא כינה את בית המקדש בשם 'זית רענן' [-רטוב ולח], שהוא אילן מפואר, שפירותיו יפים ומהודרים[צג]. ומכאן ששבח הוא לקרוא בשם 'זית', ולכן הזית שראה בחלום הוא סימן לשם טוב.

הָרוֹאֶה שֶׁמֶן זַיִת בַּחֲלוֹם, יְצָפֶּה לְמָאוֹר תּוֹרָה[צד], שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כז כ) בענין ציווי לקיחת השמן למנורה שבמשכן, 'וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זַיִת זָךְ כָּתִית לַמָּאוֹר'[צה].

הָרוֹאֶה תְּמָרִים בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן **שֶׁתִּמּוֹ עֲוֹנוֹתָיו**[צו], שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז כג) 'תָּשֹׁב יְרַחֲמֵנוּ תָּדֹךְ עֲוֹנֹתֵינוּ'[צז].

★

חלום אודות עז, ופתרונו: אֲמַר רַב יוֹסֵף, הָרוֹאֶה עֵז בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן שתהא **הַשָּׁנָה מְתֻבָּרֶכֶת לוֹ**[צח]. והרואה כמה **עִזִּים** בחלום, הרי זה סימן שכמה **שָׁנִים** יהיו **מְתֻבָּרְכוֹת לוֹ**, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כז כז) 'וְדֵי חַלֶּב עִזִּים לַלַּחְמֶךָ', שהכתוב מזרז לעשיר, אל תניח ידך מלגדל צאן, כי פעמים שחלב העזים ישמש למאכל, לך ולאנשי ביתך[צט]. וכיון שחלב העזים יכול לשמש כמזון, לכן ראיית העז בחלום היא רמז לכך ששנה מתברכת לו ויהיה מזונו מצוי.

★

חלומות אודות מינים הניטלים בחג הסוכות[ק], **ופתרונם: הָרוֹאֶה חֲדַס בַּחֲלוֹם**, הרי זה סימן **שֶׁנִּכְפֶּיךָ** יהיו **מַצְלִיחִין לוֹ**, כהדס זה שעליו משולשים[קא]. **וְאִם אֵין לוֹ נְכָסִים**, הרי זה סימן **שִׁירוּשָׁה נוֹפֶלֶת לוֹ מִמָּקוֹם אַחֵר**, ויהיו לו נכסים. **מוסיפה הגמרא:** **אֲמַר עוּלָּא, וְאֲמְרֵי לַהּ בְּמָתְנִיתָא תָּנָא** - ויש אומרים, ששנינו זאת בברייתא, **וְהוֹא דַּחֲזָא בְּכַנְיֵיהוּ** - ולא אמרו כן, אלא כשראה את ההדסים על כנם, במקומם, כשהם מחוברים לקרקע.

הָרוֹאֶה אֶתְרוֹג בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן שֶׁהָדוּר [-חשוב[קא]] **הוּא לִפְנֵי קוֹנוֹ** [-הקדוש ברוך הוא]. **שֶׁנֶּאֱמַר**, (ויקרא כג מ) אודות האתרוג הניטל בחג הסוכות **'פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים'**[קב], הרי שאתרוג נקרא 'הדר', ולכן ראייתו בחלום היא סימן לכך שהדור הוא לפני קונו.

הָרוֹאֶה לוּלָב בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן **שֵׁאֵין לוֹ אֶלָּא לָב אֶחָד** [-רצון אחד[קג]] **לעשות רצון אָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם**[קד][צא].

★

חלומות אודות בעלי חיים שונים, ופתרונם: הָרוֹאֶה אֲווֹז בַּחֲלוֹם, יְצָפֶּה לִזכות בחָכְמָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו כ) 'חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה', ו'תרונה' הוא ענין הכרזה והשמעת קול[קה], שהחכמה מכריזה ומשמיעה קולה. והאווז הוא הקולני שבעופות הטהורים[קו], ולכן ראייתו בחלום היא רמז לכך שיזכה לחכמה שמכריזה ומשמיעה קולה. **מוסיפה הגמרא:** **וְהָבָא עֲלֵיהּ** [-על האווזה] בחלומו, הרי זה סימן **דַּהֲווֹ** [-שיהיה] **רֹאשׁ יְשִׁיבָה**, שמכריז ומלמד את הרבים, ומשמיע קולו לרבים כאווז[קז]. **מביאה הגמרא מעשה בענין זה: אֲמַר רַב אָשֵׁי, אֲנִי רְאִיתִיהּ** לאווזה בחלומי, **וּבְאתֵי עֲלֵיהּ**, ובלבוסי **סַלְקֵית** [-עליתי] **לְגַדּוֹלָה**, ונעשיתי ראש ישיבה.

הָרוֹאֶה תַּרְנְגוֹל בַּחֲלוֹם, יְצָפֶּה לְבֵן זָכָר[קח]. והרואה **תַּרְנְגוֹלִים** רבים בחלום, **יְצָפֶּה לִבְנִים זְכָרִים** רבים. והרואה **תַּרְנְגוֹלֶת** [-נקבה] בחלום, **יְצָפֶּה לְתַרְבִּיצָה** [-לגינה[קט]] **נָאָה**, וכן יצפה **לְגִילָּה** [-לשמחה]. והתרנגולת היא רמז לדברים אלו, לפי שאותיות המילה 'תרנגולת' הן נוטריקון [-ראשי תיבות] של המילים 'תרביצה נאה, ו'גילה'[קי].

הָרוֹאֶה בֵּיצִים בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן **שֶׁתְּלִויָה** [-ספק אם תתקבל] **בְּקֻשָּׁתוֹ** מהקדוש ברוך הוא. שכשם שהאוכל שבביצים סתום ומכוסה בקליפה, כך ראייתן בחלום היא סימן לכך שספק אם תתקבל בקשתו, שאף דבר זה מכוסה וסתום. ואם ראה בחלום ביצים **שֶׁנִּשְׁתַּבְּרוּ** ונתגלה האוכל שבהן, הרי זה סימן **שֶׁנַּעֲשֵׂית בַּקָּשָׁתוֹ. מוסיפה הגמרא:** **וְכֵן אֱגוֹזִים, וְכֵן קְשׁוּאִים, וְכֵן כָּל כְּלֵי זְכוּכִית, וְכֵן כָּל דְּבָרִים הַנִּשְׁבָּרִים**, הרי הם **כְּבֵיצִים** - שאף ראייתם בחלום היא סימן לכך שתלויה בקשתו ואם נשתברו הרי זה סימן שנעשית בקשתו[קיב].

★

חלומות נוספים, ופתרונם: הַנִּכְנָס לְבֵרְךָ בחלום, הרי זה סימן **שֶׁנַּעֲשׂוּ לוֹ חֲפָצִיו** [-רצונותיו], **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי קז ל) על יורדי הים, **'וַיִּשְׂמְחוּ אֲלֵמוֹ וַיַּנְחֵם אֶל מְחוֹז חֶפְצָם'**, וכוונת הפסוק שהביאם אל 'מחוז חפצם', כלומר לכרך שחפצו להגיע אליו, וכיון שהפסוק נקט לשון זה של כרך, לכן הנכנס לכרך בחלום סימן הוא לכך שחפציו נעשים.

הַמְנַּפֵּחַ רֹאשׁוֹ בַּחֲלוֹם, הרי זה **סִימָן יָפֶה לוֹ**, לפי שהגילוח הוא סימן גדולה ותפארת[קיג]. ואם ראה בחלומו שגילח את **רֹאשׁוֹ** וגם את **זְקָנוֹ**, הרי זה סימן יפה **לוֹ, וְאֵין לְכָל מִשְׁפָּחוֹת.**

הַיּוֹשֵׁב בחלומו **בַּעֲרֵיבָה** [-בספינה] **קָטָנָה**, הרי זה סימן שהיחה **שֶׁם טוֹב יוֹצֵא לוֹ**, שהספינה רומזת לדבר ההולך למרחקים, ולכן היא סימן לשם טוב שיוצא למרחקים[קיד]. ואם ראה בחלומו שישב **בַּעֲרֵיבָה** [-בספינה] **גְּדוֹלָה**, הרי

כה. **חצאי** הרימונים שראה בחלומו הם רמז למשקה שיש ברימונים, משום שעל ידי חיתוך הרימון, נסחט המשקה שבו ויוצא ממנו. ועוד, שרק לאחר חיתוך הרימון אפשר למצוץ ממנו את המשקה שבו. ברכת אברהם (בנימלי ס"ק מעפים). כו. **מצורות** (שם). כז. **על** פי רש"י (ס"ק מעפים, ושו' הסימים שם).

כח. **ובמדרש** (בראשית רבה פמות פה ג) אמרו, 'אשקך מיין הרקח', אלו משניות גדולות, כגון משנתו של רבי חייא רבה, ומשנתו של רבי הושעיא ושל בר קפרא, ומשנת רבי עקיבא. 'מעסים רמוני', אלו הגהנות שטעמן כרימון. דבר אחר, 'אשקך מיין הרקח', זה התלמוד שפפוטם במשניות כרקח. 'מעסים רמוני', אלו בגדי כהונה גדולה, שנאמר בהם (שמות כה ל) 'ועמדן זהב ורימון'. כט. **על** פי המלבי"ם (שיר השירים שם). ל. **יש** להעיר, שמלשון הגמרא 'זוטרי מרי ורבי' וכו' משמע שלאחר מכן יבואר פתרון החלום בהרבה, בדומה לדברי הגמרא לעיל אודות רימונים, ולפנינו לא מוזכר דבר אודות זיתים ברבוי. פרחי כהונה (ס"ק זומרי), והוסיף, שאכן בבית נתן (פ"ח) הגירסא היא 'זוטרי וכו', ובבבלי קאי עסקיה כזיתים', וראה עוד בברכת ראש (ס"ק מחפלא). לא. **והיינו** שכשם ששתילי זיתים אין בהם הרכבה, כך לא יהיה פסול בבניו. ועוד יזכה שיהיו לשולחנו, ולא יהיו מסובים על שלחן אחרים. על פי רש"י ומצודת דוד (שם). לב. **ראה** בעין ישראל (ס"ק מפלג) שהעיר היכן יש בפסוק זה רמז שבניו יהיו מרובים, עיין שם. לג. **על** פי המצודות (שם). לד. **מאור** תורה' היינו כח זכרון חזק, שלא ישכח תלמודו. והטעם ששמן זית הוא רמז לענין זה, יבואר על פי דברי הגמרא בהוריות (יג:) שהרגיל בשמן זית הוא אברהם בהשיבים את הלימוד, ועוד אמרו שם שכשם שהזית משכח לימוד זה שבעים שנה כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה [פירוש, מחזיר את הלימוד שנשתכח ממנו כבר שבעים שנה (ס"ק שם ס"ק משיב)]. וכיון ששמן זית מועיל לזכרון, לכן ראית שמן זית בחלום היא סימן לכך שיזכור תלמודו, ויאיר במאור תורה. תורה תמימה (במדבר ו כה תמים קמן). לה. **בספוק** זה לא מבואר אלא שבמנורה היו מדליקים בשמן זית, ומכל מקום יש בכך רמז שיצפה לתורה, כיון שהמנורה שבמשכן [ובבית המקדש] היא רמז לתורה [כמו שאמרו בבבא בתרא (כה:) הרוצה שיחכים ירדים, וסימנך, מנורה בדרדים], ולכן שמן זית שבו היו מדליקים במנורה, הוא רמז לתורה. מי השלח (ס"ק שפפ). לו. **ואותיות** המילה 'תמרים' הן נוטריקון [-ראשי תיבות] של המילים 'תמו מורים, ר'מורים' הוא מלשון מרי [כלשון הפסוק (במדבר כ י) 'שמעו נא המורים'], והיינו שהמרו בעונותיהם את פי הקב"ה. מהרש"א (ס"ק תמרים). ובאותו נוסף יש לפרש, ש'תמרים' הוא כמו 'תמו מורים', והיינו שהעונות שהם מורים, תמו ונסתלקו. ברכת אברהם (כתר, ס"ק מחפלא תמרים). לז. **לשון** הפסוק הוא 'תם עונך בת ציון, לא יוסיף להגלותך', והיינו שכיון שלקית על כל חטאיך, תם ענוך, ולכן לא יוסיף עוד להגלותך [לאחר גלות אדום]. רש"י (שם), בפסוק זה לא מוזכרים תמרים, ועיין לומר שכוונת הגמרא היא שבפסוק זה מצינו לשון 'תם' [שהוא כעין תיבת 'תמר'] לגבי ענינות, ומכאן שראיית תמר היא רמז לכך שתמו עוונותיו. לח. **הרוחים** שיש מהעז, הם החלב והצמר, והינם באים בלי עמל, ולכן ראיית העז בחלום היא רמז לכך שהשנה מתברכת לו מעצמה, בלי שיצטרך לעמול על כך. לשמוע בלמודים (ס"ק מחפלא מן). לט. **מצורת** דוד (שם). מ. **כמו** שנאמר (ויקרא כג מ) 'ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים'. 'פרי עץ הדר' הוא אתרוג, 'כפות תמרים' הוא לולב, 'ענף עץ עבות' הם הדסים, ו'ערבי נחל' הן ערבות. מא. **תורה** תמימה (ויקרא כג מ הערה קמ). מב. **ב'אבודרהם**, המשך הפסוק 'כפות תמרים' אינו קשור לדברי הגמרא כאן. וראה בזה בהערה להלן בשם המהר"ץ חיות. מג. **על** פי דברי הרמב"ן (בפירושו לתורה ס מצ). מד. **האותיות** של המילה 'לולב' הן אותן אותיות של המילים 'לו לב', ולכן לולב הוא רמז לכך שאין לו אלא לב אחד לאביו שבשמים. חתם סופר (ס"ק מחפלא) ושפתי חכמים (ס"ק שנלא). מה. **מצודת** ציון (שם). מו. **מהרי"א** (ס"ק סופה מת, ס"ק מיעל). ובמקום אחר (ס"ק מפלט קמלונלון בתמלונלון) כתב המהרש"א, שמדברי הגמרא יש ללמוד שיש בקולו של האווז ובצפצופו דברי חכמה, ולכן ראייתו בחלום היא רמז להחכמה. מז. **רש"י** (ס"ק סוי), ויש לעיין, שלפי זה האווז עצמו הוא סימן שיהיה ראש ישיבה, ומדוע דווקא אם ראה שבא עליה הוא סימן שיהיה ראש ישיבה. מלא הרועים (בנלא"י), ובבבבא בתרא (כה: ס"ק שנלא שמנות) ביאר, שאם ראה שבא עליה הוא סימן שהוא גדול ומרשל בחכמתו וראש לחכמים, כבעל האשה שמושל באשתו והוא ראש עליה. מח. **בשמבבת** נדה (שם) אמרו 'הרוצה לעשות כל בניו זכרים יבעול וישנה', וכיון שהתרנגול תשמישו תדיר [כמו שאמרו (שבת כב:) 'שלא יהו תלמידי חכמים מצויים אצל נשותיהם כתרנגולים'], לכן ראיית התרנגול בחלום היא סימן לכך שיזכה להפקד בבן זכר. שלמה משנתו (ס"ק מחפלא תרנגול). מט. **רש"י** (ס"ק מחפלא). ובאותו נוסף פירש, ש'תרביצא' הוא בית המדרש [מקום שמרביצים בו תורה. רש"י (מנחות סה: ושם)]. נ. **גם** אותיות המילה 'תרנגול' הן ראשי תיבות של מילים אלו, והטעם שדווקא תרנגולת היא רמז לדברים אלו, הוא משום ש'תרביצה' ו'גילה' הן בלשון נקבה, ולכן דווקא תרנגולת היא רמז לדבר זה. ברכת אברהם (כתר, ס"ק ופפה). נא. **כמו** שמצינו אצל יוסף, שכאשר קראוהו לעמוד לפני פרעה לאחר שהיה בבית האסורים, גילח עצמו מפני כבוד המלכות (בראשית מא יד, ושם). רש"י (ס"ק שם). נב. **עין** ישראל (ס"ק סיוסנ). וציין שכן מצינו בפסוק (משלי לו יז) 'והתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה', הרי שהאניות הן משל לדבר ההולך למרחקים.

זה סימן שיהיה שם טוב יוצא לו, וְאַף לְכָל מִשְׁפָּחוֹתָיו. **מוסיפה הגמרא:** וְהָנֵי מִילֵּי - ודברים אלו אינם אלא אם ראה שיושב בספינה דְּמִדַּלְיָה דַּלְיוּ - שהולכת בגובהו של ים[נג], ונראית למרחוק, ולכן היא רמז שיצא לו שם טוב למרחקים.

הַנִּפְנֶה בַּחֲלוֹם, הרי זה סִימָן יָפֶה לו, לפי שדבר זה הוא רמז לכך שסרחונו וגנותו פורשים ויוצאים ממנו. שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו, יד) 'מְהָר צְעָה לְהָסְתָּה וְלֹא יָמוּת לַשַּׁחַת' וגו', שכיון שנפתחו נקביו והתפנה במהירות[ני] לא ימות. הרי שהנפנה לנקביו ניצול ממיתה, ולכן הנפנה בחלומו הוא סימן טוב. **מוסיפה הגמרא:** וְהָנֵי מִילֵּי - ודברים אלו אינם אלא בְּדָלָא קָנֵח עצמו לאחר שנפנה, ולא נתלכלכו ידיו ונמאסו, אבל אם קנח ונמאסו ידיו, אין חלום זה סימן יפה.

הָעוֹשֶׂה עֲגֹל בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן שיהיה עוֹשֶׂה לְגַדּוּפָה. ואם ראה בחלום שלאחר שעשה לגג יָרַד ממנו, הרי זה סימן שיהיה יוֹרֵד מִגַּדּוּפָתוֹ. **הגמרא מביאה דעה נוספת בזה:** אֲבָיֵי וְרַבָּא דְּאָמְרִי תַּרְוַיְיהוּ - שאמרו שניהם בזה, בֵּינִין שֶׁעָלָה לגג, עָלָה, ואף על פי שראה שירד מהגג, אין בכך סימן שירד מגדולתו.

הַקּוֹרֵעַ בְּגָדָיו בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן שיהיו קוֹרְעִים לו את גֶּזֶר דִּינוֹ, שנגזר עליו לרעה.

הָעוֹמֵד עָרוֹם בַּחֲלוֹם, אם ראה עצמו עומד כך בְּבָבֶל[נד], הרי זה סימן שעוֹמֵד בְּלֹא חֵטְא, לפי שאין מצוות שתלויות בישיבה בחוץ לארץ, והיושב בה אינו מקיים מצוות מיוחדות, ואדרבה, הוא חוטא בכך שאינו עולה לארץ ישראל כדי לקיים את המצוות שתלויות דווקא בארץ ישראל[נה]. וזה שראה עצמו עומד ערום בבבל, רמזו לו בכך שהוא ערום מאותם חטאים, והיינו שאין בו את אותם חטאים שיש בישיבה בחוץ לארץ[נו]. ואם ראה עצמו עומד ערום בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הרי זה סימן שהוא עָרוֹם בְּלֹא מִצְוֹת, לפי שיש הרבה מצוות שתלויות בארץ ישראל[נז], וזה שראה עצמו עומד ערום בארץ ישראל, רמזו לו בכך שהוא ערום מאותן מצוות, והיינו שאין בו את אותן מצוות התלויות בארץ ישראל[נח].

הָרוֹאֶה בחלומו שֶׁנִּתְפַּשׁ לְקַרְדִּיטוֹ - שתפסו השר הממונה לעשות דין בעבריינים[נט], ושמר עליו שלא יברח אלא יענש, הרי זה סימן שֶׁשְּׁמִירָה מהיזק נֶעֱשֵׂית לו, כשם שראה בחלומו שהסרדיוט שומר עליו. ואם ראה בחלומו שאף נִתְנוּהוּ בְּקֻפְלָר - בשלשלת של ברזל[סא], הרי זה סימן שהוֹסִיפוּ לו שְׁמִירָה עַל שְׁמִירָתוֹ, כשם שראה בחלומו שמלבד שמירת הסרדיוט נתנוהו בקולר והוסיפו לו בכך שמירה על שמירה. **מוסיפה הגמרא:** וְהָנֵי מִילֵּי - ודברים אלו אינם אלא אם ראה בחלומו שנתנוהו בְּקֻפְלָר, שהוא שמירה יתירה, אֲבָל אם ראה שנתנוהו בְּהַבְלָא בְּעָלְמָא - בחבל בלבד, שאינו שמירה יתירה[סב], לֹא - אין חלום זה סימן לכך שהוסיפו לו שמירה על שמירתו.

הַנִּבְעָם בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן שיהיה נֶעֱשֶׂה רֹאשׁ וְשֵׁירָה, לפי שבאגם גדלים קנים גדולים וקטנים, והם סמוכים זה לזה, ולכן הרואה בחלום שנכנס לאגם, סימן הוא שיעשה ראש ישיבה, שגדולים וקטנים מתקבצים יחד ובאים לשמוע דרשה מפיו[סג]. והרואה בחלומו שנכנס לַיְּעָר, הרי זה סימן שיהיה נֶעֱשֶׂה רֹאשׁ לִבְנֵי כָּלָּה - ראש לתלמידי הרב, כי מנהגם היה, שלאחר סיום שיעורו של הרב, היו התלמידים [הנקראים 'בני כלה'] חוזרים על דבריו, והגדול שבהם [הנקרא 'ראש לבני כלה'] היה מבאר את דברי הרב לתלמידים שלא הבינום ככל הצורך. ולפי שביער יש אילנות גדולים בלבד, ואינם סמוכים זה לזה, לכן הרואה בחלום שנכנס ליער, סימן הוא שיהיה ראש לבני כלה בלבד שהם התלמידים הדומים לאילנות גדולים[סד], ולא לקטנים ועמי הארץ שאף הם באים לשמוע את דרשת הרב[סה].

הַגְּמָרָא מביאה שאכן כך אירע לאמוראים שראו בחלומם שנכנסו לאגם וליער: רַב פָּפָּא וְרַב הוּנָּא בְּרֵיהּ דְּרַב יְהוֹשֻׁעַ חֲזוּ חֲלָמָא - ראו חלום, רַב פָּפָּא שראה בחלומו דְּעַיְּילִי לְאָגְמָא - שנכנס לאגם, וְנַעֲשָׂה רֹאשׁ וְשִׁירָה, וְרַב הוּנָּא בְּרֵיהּ דְּרַב יְהוֹשֻׁעַ שראה בחלומו דְּעַיְּילִי [-שנכנס] לַיְעָרָא, נַעֲשָׂה רֹאשׁ לִבְנֵי כָּלָּה.

אִיבָּא דְּאָמְרִי - יש שאמרו מעשה זה בלשון אחרת, תַּרְוַיְיהוּ לְאָגְמָא עַיְּילִי - שניהם, גם רב פפא וגם רב הונא בריה דרב יהושע, ראו בחלומם שנכנסו לאגם, אֶלָּא שחלומותיהם היו שונים זה מזה בדבר אחר, שְׁרַב פָּפָּא ראה בחלומו דְּתָלֵי טָבְלָא - שתלוי בצוארו פעמון שמשמיע קול, והוא סימן שעתיד להיות ראש ישיבה המשמיע קולו לרבים, ולכן כך היה, שנַעֲשָׂה רֹאשׁ וְשִׁירָה. וְרַב הוּנָּא בְּרֵיהּ דְּרַב יְהוֹשֻׁעַ דְּלָא תָּלֵי טָבְלָא - שלא ראה בחלומו שתלוי בצוארו פעמון, נַעֲשָׂה רֹאשׁ לִבְנֵי כָּלָּה בלבד.

הגמרא מביאה שמועה נוספת בענין זה: אָמַר רַב אַשִׁי, אֲנָא עַיְּילִית לְאָגְמָא - ראיתי בחלומי שנכנסתי לאגם, וּתְלָאי טָבְלָא - ותליתי פעמון בצווארי, וַנָּבְחִי בָּהּ נַבּוּחֵי - ושקשקתי בו והשמעתי קולי[סו], ועליתי לגדולה[סז].

תָּנֵי תָּנָא קַמֵּיהּ [-שנה אחד החכמים לפנין] דְּרַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, הַמְּזִיז דָּם בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן שֶׁעֲוֹנוֹתָיו מְחוּזִּין לו, לפי שהדם הוא רמז לעוונות שקרויים 'אדומים'[סח], וחלום זה שהקיז דם והדם יצא ופרש ממנו, סימן הוא שעוונותיו פורשים ממנו, כלומר שנמחלים לו. **מקשה הגמרא:** וְהָתַנְיָא - והלא שנינו בברייתא שהמקיז דם בחלום הוא סימן שֶׁעֲוֹנוֹתָיו מְדוּרִין לו, ו'סדורין' היינו שהם עומדים לחובתו, ויענש עליהם. **מתרצת הגמרא:** מַאי 'עֲוֹנוֹתָיו מְדוּרִין' ששנינו בברייתא, הֵיינוּ שהם סְדוּרִין לִיסְּחָטֵי[סט].

תָּנֵי תָּנָא קַמֵּיהּ [-שנה אחד החכמים לפנין] דְּרַב שֵׁשֶׁת, הָרוֹאֶה נָחָשׁ בַּחֲלוֹם, הרי זה סימן שֶׁפַּרְנָסָתוֹ מְזוּמֶנֶת לו כנחש שמאכלו עפר, ומצוי לו בכל מקום[ע]. ואם ראה בחלום שנְּשָׁכוֹ נחש, הרי זה סימן שנִּכְפֶּה לו פרנסתו[עא]. ואם ראה בחלום שֶׁהָרַג לנחש, הרי זה סימן שֶׁאִבְּדָה פַּרְנָסָתוֹ.

רב ששת דחה את דברי החכם, אָמַר לֵיהּ רַב שֵׁשֶׁת, אדרבה, אם הרג את הנחש בחלום, כָּל שֶׁכֵּן שסימן הוא לכך שֶׁנִּכְפֶּה פַּרְנָסָתוֹ, שהרי התגבר על הנחש ונצחו.

דוחה הגמרא: וְלָא הֵיא - אין דבר זה נכון, ולעולם אם הרגו לנחש בחלום, סימן הוא שאבדה פרנסתו, אלא שרַב שֵׁשֶׁת הוּא דְּחָזֵה חֲזָיָא וְקָטְלֵיהּ - רב ששת עצמו ראה נחש בחלומו והרגו, ולכן פתר חלום זה כך, כדי לפתור את חלומו לטובה.

תָּנֵי תָּנָא קַמֵּיהּ [-שנה אחד החכמים לפנין] דְּרַבִּי יוֹחָנָן, כָּל מִינֵי מַשְׁקִין יָפִין לַחֲלוֹם, כלומר, ראייתם בחלום היא סימן טוב[עב], חוּץ מִן הַיַּיִן, שֵׁשׁ שׁוֹתָהוּ בחלומו וְסימן טוֹב הוא לו, וְיֵשׁ שׁוֹתָהוּ בחלומו וְסימן רָע הוא לו. שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו, א) 'תְּנוּ שֵׁכָר לְאוֹבֵד וְיַיִן לְמָרֵי נָפֶשׁ'[עג], ומכאן שראוי לתת את היין למרי נפש, ולכן יש ששתייתו בחלום היא סימן רע.

מוסיפה הגמרא: אָמַר לֵיהּ רַבִּי יוֹחָנָן לְתַּנָּא - לאותו חכם ששנה כן לפניו, תָּנֵי - הוסף על הברייתא ושנה, וְתָלְמִיד חָכָם שראה יין בחלומו, לְעוֹקֵם בְּיוֹמָא טוֹב לו, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ט, ח) אוֹדות התורה, 'לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחְמִי וְשִׁתוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי'[עד]. הרי שמצינו שהתורה נמשלה ליין, ומכאן שתלמיד חכם שראה יין בחלומו, הוא סימן טוב לו, שרמזו לו בכך שיזכה בתורה שנמשלה ליין.

★

נג. **כְּזוּמַר**, שנמצאת באופק הים, שנראה כגבוה יותר. נד. **'צְעִירָה'** היא הרוקת כלי מתוכנו, ולכן הנפנה ומרוקן את מעיו נקרא 'צְעִירָה'. רש"י (לקמן ע"ב ד"ה מאכל). נה. **פירוש**, שראה בחלומו שעמד כך בבבל [או בשאר ארצות], אף אם הוא עצמו נמצא בארץ ישראל. וכן להלן, כוונת הגמרא היא שראה בחלומו שעמד כך בארץ ישראל, אף אם הוא עצמו נמצא בחוץ לארץ. שפתי חכמים (ד"ה הרואה). נו. **ראה** בהגיה להלן. נז. **רש"י** (ד"ה ערום), על פי ברכת אברהם (כתב, פרשת"ו). ובברכת אברהם (שם) ציין עוד לדברי הגמרא בכתובות (קיב.), כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון, ולפי זה ביאר, שהישוב בחוץ לארץ אינו זוכה לכפרת העונות שהישוב בארץ ישראל זוכה לה. נח. **כגון** תרומות ומעשרות, חלה, לקט שכחה ופאה, שביעית (רש"י קידושין ל. ד"ה פופא קלקט), ועוד. נט. **דיוין** שהדר בארץ ישראל שרוי בלא עון [ראה בהגיה לעיל], לא שייך לומר שהחלום הוא סימן לכך שעומד ערום מעונות. פאת השלחן (כלי חמדת ישראל, בפיס ישראל, סק"ל). ס. **על** פי דברי הערוך (ערך סנהדרין). סא. **שנותנים** אותה בצוואר האסורים שנפסק דינם להריגה. על פי רש"י גיטין (ז. ד"ה קולר) ורע"ב (כלים פ"ה מ"ח). סב. **הניתן** בקולר, מפתח הקולר נמצא בידי שומר בית האסורים, ואין אחר יכול לפותחו, אבל מי שקשרוהו בחבל בלבד, אף על פי שהוא אינו יכול להתירו, מכל מקום אחר יכול להתירו, ואין דבר זה נחשב לשמירה. שלמה משנתו (ד"ה אלמלי). סג. **התלמידים** הם כנגד הקנים הגדולים שבאגם, ועמי הארץ וקטנים הם כנגד הקנים הקטנים שבאגם. על פי דברי המלא הרועים (כתב, ד"ה ויבא). סד. **ואף** התלמידים שאינם מבינים מעצמם את דברי הרב, הינם גדולים וחשובים, ודומים לאילנות גדולים. מלא הרועים (שם). סה. **רש"י** (ד"ה ויבא), על פי מלא הרועים (שם). וראה מה שביאר בברכת אברהם (כתב, פרשת"ו). סו. **ותקע** שקשקש בפעמון, ועמל בגופו להשמיע בו קול, ולא סמך על כך שישמיע קול מעצמו, זכה רב אשי להיות ממסדרי הש"ס. עין יעקב (ד"ה ותלי). סז. **בגמרא** לעיל מובא שרב אשי אמר שהטעם שעלה לגדולה הוא משום שראה בחלומו בא על אחותה, ואילו כאן אמר שהוא משום שנכנס לאגם וחלה פעמון בצווארו ושקשק בו. ואפשר, ששני הדברים גרמו לו שיעלה לגדולה, גם מה שנכנס לאגם ושקשק בפעמון, וגם מה שבא על אחותה. מלא הרועים (ד"ה ותלי ליה). סח. **כמו** שנאמר (משלי ו, יח) 'ואם יהיו חטאיכם וגו', אם יהיו חטאיכם כתולע' וגו' [שהוא בא עבע אדום], ונקרא כן לפי שעשוי מגרעינים שיש תולעים בכל אחד מהם. רש"י (שם). ועוד נאמר (ישעיה ג, כג) 'ובכתם ענוך' [כלומר, שהענות היו כבתם דם, שהוא אדום. באורות המים (פרש"י ד"ה מוסתמין). רש"י (ד"ה מוסתמין). סט. **שכך** היא דרך מחילת העונות, שהקב"ה מעביר ראשון ראשון, כמבואר בראש השנה (יז.), והוו 'סדורין' להעבירם ראשון ראשון, כדי לימחל. שפתי חכמים (ד"ה מוסתמין). וראה עוד בזה בצל"ח (ד"ה מוסתמין). ע. **רש"י** (ד"ה מוסתמין). ובפירוש רב ניסים גאון (ד"ה אחיאלם) ציין לדברי הגמרא ביומא (פה.), שאמרו שם, בוא וראה, שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת בשר ודם מקניט את חבירו, יורד עמו לחייו [בכל דבר שיכול להקניטו ולהפסידו הוא יורד לחייו (כתב, שם ד"ה יורד)], אבל הקב"ה אינו כן, קלל את הנחש, עולה [ונחש] לגג מזונותיו עמו, יורד למטה מזונותיו עמו. עא. **לפי** שהארס שנתהווה מהעפר שהוא לחמו, נכנס בקרבו. שלמה משנתו (ד"ה שמכן). וראה מה שביאר עוד במנחה חדשה (ד"ה ונשכו). עב. **המשקים** מרומים את האדם הצמא, וראיתם בחלום היא רמז שימלאו משאלות לבו לטובה, ולכן הם יפים לחלום. חזון טוב (מגי קנא). עג. **בוועת** הפסוק היא, שראוי לתת שכר למי שהוא אבוד מחמת רוב עוונותיו, וכן למי שנפשו מרה לו מחמת רוב הטפל והזיגיעה שעליו. מצודת דוד (שם). עד. **פירוש**, אם אין לכם לחם ויין משל עצמכם, בואו ואכלו מלחמי, ושתו מהיין שמזגתי. והוא משל, כאילו התורה מכרתת ואומרת, כל הרוצה ללמוד יבוא וילמד, ואם אינו משיג התכמה, אני אלמדנו. על פי רש"י ומצודת דוד (שם).

שמועה נוספת בשם רבי יוחנן: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, הַשָּׁבָיִם - עמד ממיטתו[א], **וְנָפַל פָּסוּק לְתוֹךְ פִּיו, הֲרֵי דבר זֶה נְבוּאָה קְטַנָּה**, כלומר, לפחות מקצת ממנו יתקיים[ב].

★

ראיה מלכים שונים בחלום, למה היא רומזת: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, שָׁלֹשָׁה מְלָכִים הֵם לענין חלומות: הָרוֹאֶה את דָּוִד המלך בַּחֲלוֹם, יְצָפֶּה לַחֲסִידוּת, לפי שדוד המלך היה חסיד גדול[ג], וראייתו בחלום היא סימן שעתיד לזכות במעלת החסידות[ד]. הרואה את **שְׁלֹמֹה** המלך בחלום, **יְצָפֶּה לְחָכְמָה**, לפי ששלמה המלך היה חכם מכל אדם[ה], וראייתו בחלום היא סימן שעתיד לזכות בחכמה. והרואה את המלך **אַחְאָב**[ב], **יְדָאֵג מִן הַפּוּרְעָנוּת**, לפי שאחאב נענשה פורענות[ז], וראייתו בחלום היא סימן לפורענות.

ראיית נביאים שונים בחלום, למה היא רומזת: שְׁלֹשָׁה ספרי **נְבִיאִים הֵם** לענין חלומות[ח]. **הָרוֹאֶה סֵפֶר מְלָכִים** בחלום, **יְצָפֶּה לִגְדוּלָּה**, לפי שבספר מלכים כתובים ענייני המלכים שמלכו על עם ישראל וגדולתם, ולכן ראייתו בחלום היא סימן שיצפה לגדולה. הרואה ספר **יְחֶזְקֵאל** בחלום, **יְצָפֶּה לְחָכְמָה**[ט]. הרואה ספר **יְשַׁעְיָה** בחלום, **יְצָפֶּה לְנֶחָמָה**[י]. והרואה ספר **יִרְמְיָה** בחלום, **יְדָאֵג מִן הַפּוּרְעָנוּת**[יא].

ראיית כתובים שונים בחלום, למה היא רומזת: שְׁלֹשָׁה ספרי **כְּתוּבִים גְּדוֹלִים** [-אורוכים] **הֵם** לענין חלומות. **הָרוֹאֶה סֵפֶר תְּהִלִּים** בחלום, **יְצָפֶּה לַחֲסִידוּת**[יב]. הרואה ספר **מִשְׁלֵי** בחלום, **יְצָפֶּה לְחָכְמָה**. והרואה ספר **אִיּוֹב** בחלום, **יְדָאֵג מִן הַפּוּרְעָנוּת**.

שְׁלֹשָׁה ספרי **כְּתוּבִים קְטַנִּים** [-קצרים] **הֵם** לענין חלומות. **הָרוֹאֶה** ספר **שִׁיר הַשִּׁירִים בַּחֲלוֹם, יְצָפֶּה לַחֲסִידוּת**, לפי ששיר השירים כולו מלא בדברי יראת שמים וחיבת כל עם ישראל להקדוש ברוך הוא[יג]. הרואה ספר **קֹהֶלֶת** בחלום, **יְצָפֶּה לְחָכְמָה**. והרואה ספר **קִינוֹת** [-איכה] בחלום, **יְדָאֵג מִן הַפּוּרְעָנוּת**.

הָרוֹאֶה מְגִלַּת אֶסְתֵּר בחלום[יד], הרי זה סימן **שֶׁנֵּס נַעֲשָׂה לוֹ**.

ראיית חכמים שונים בחלום, למה היא רומזת: שְׁלֹשָׁה חֲכָמִים הֵם לענין חלומות. **הָרוֹאֶה** את **רַבִּי בַּתְּחִלָּה, יְצָפֶּה לְחָכְמָה**, לפי שרבי היה חכם גדול[טו]. הרואה את **רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה** בחלום, **יְצָפֶּה לָעֲשִׁירוּת**, לפי שרבי אלעזר בן עזריה היה עשיר גדול[טז]. והרואה את **רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בֶּן אֱלִישָׁע** בחלום, **יְדָאֵג מִן הַפּוּרְעָנוּת**, לפי שרבי ישמעאל בן אלישע הוא אחד מעשרה הרוגי מלכות[יז], ומיתתו היתה בדרך פורענות, שהפשיטו עור קרקפתו ממנו בחיי[יח].

ראיית תלמידי חכמים שונים בחלום, למה היא רומזת: שְׁלֹשָׁה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים[יט] **הֵם** לענין חלומות. **הָרוֹאֶה** את **בֶּן עַזַּאי בַּחֲלוֹם, יְצָפֶּה לַחֲסִידוּת**, שבן עזאי היה חסיד[כ], ולכן ראייתו בחלום היא סימן לחסידות. הרואה את **בֶּן זוֹמָא** בחלום, **יְצָפֶּה לְחָכְמָה**, שבן זומא היה חכם[כא], ולכן ראייתו בחלום היא סימן לחכמה. והרואה את **אַחֵר** [-אלישע בן אבויה][כב] בחלום, **יְדָאֵג מִן הַפּוּרְעָנוּת.**

★

ראיית חיות שונות בחלום, האם היא יפה לחלום: כָּל מִינֵי חַיּוֹת וְעוֹפוֹת לַחֲלוֹם, כלומר, ראייתן בחלום היא סימן טוב[כג], **חוּץ מִן הַפִּיל וְהַקִּפּוֹד**[כד] **וְשִׁמְרָאִים** משונה[כה], ואין ראייתם סימן טוב, אלא סימן רע[כו]. **מקשה הגמרא: וְהָאֲמַר מָר** - והלא נאמרה שמועה (לעיל נו:) בשם אחד החכמים, **שֶׁהָרוֹאֶה פִּיל בַּחֲלוֹם** הרי זה סימן שרבר **פָּלָא נַעֲשָׂה לוֹ**, לפי שהמילה 'פיל' דומה למילה 'פלא', ולכן ראיית הפיל היא סימן טוב. **מתרצת הגמרא: לֹא קַשְׁיָא, הָא דְּמָרְגָּז** - בשמועה זו שאמרו שראיית פיל בחלום היא סימן שפלא נעשה לו, מדובר שיש אוכף על גביו[כב], **וְהָא דְּלָא מָרְגָּז** - ובמה שאמרו שפיל אינו סימן יפה לחלום, מדובר שאין אוכף על גביו.

ראיית מתכות שונות בחלום, האם היא יפה לחלום: כָּל מִינֵי מַתֶּכֶת יָפִין לַחֲלוֹם[כג], **חוּץ מִפְּנֵי** [-מעדר][כז], **פָּסָל** [-כלי שמחליק בו נסרים][כח], **וְקַרְדֹּם** [-גרזן], שאף על פי שעשויים ממתכת, אינם יפים לחלום. **מוסיפה הגמרא: וְהָנֵי מִילֵּי** - ודברים אלו שמר פסל וקרדום אינם יפים לחלום, אינם אלא **בְּדַחֲנָזֵהוּ בְּקָתֵיהוּ** - שראה אותם בעודם בקת [-בית יד] שלהם, שבאופן זה הם רואים למלאכתם, שהיא לחבל ולהשחית.

ראיית פירות וירקות שונים בחלום, האם היא יפה לחלום: כָּל מִינֵי פֵּרוֹת יָפִין לַחֲלוֹם[כג], **חוּץ מִפְּנֵי תְּמָרָה** [-תמרים שלא הבשילו כל צרכם] שאינם יפים לחלום[כט].

כָּל מִינֵי יְרָקוֹת יָפִין לַחֲלוֹם[כג], **חוּץ מֵרֹאשֵׁי פְּתָּוֹת** שאינם יפים לחלום לפי שהם סימן למכות[ל]. **מקשה הגמרא: וְהָאֲמַר** [-והלא אמר] **רַב, לֹא אִיעַתַּרְתֵּי עַד דַּחֲזַאי** - לא התעשרתי, עד שראיתי בחלומי **רֹאשֵׁי פְּתָּוֹת**, הרי שראשי לפתות יפים לחלום. **מתרצת הגמרא: כִּי חֲזָא כְּבָגְוֵיהוּ חֲזָא** - כשראה רב ראשי לפתות בחלומו, ראה אותם מחוברים לקרקע, ולכן הם סימן יפה לחלום, אבל ראשי לפתות תלושים אינם יפים לחלום.

א. **רש"י** (ד"ה השבים). וראה בהגהות רש"ש טויבש"ק שביאר שרש"י כתב דבר זה כדי להשמיענו שדווקא אם עמד ממיטתו ונפל לו פסוק בפיו הוא נבואה קטנה, אבל אם בעודו שוכב נפל לו פסוק לפיו אין זה נבואה קטנה. וביאר, שכשנעור ועודנו על מיטתו, ועדיין לא נטל ידיו, שורה עליו רוח טומאה, ואינו זוכה לנבואה, אבל לאחר שעמד כבר נטל ידיו, ושיך בו נבואה קטנה.

ב. **שפתי חכמים** (לעיל נו: ד"ה הרי). ג. **יש** להסתפק, האם כוונת הגמרא היא שראה את שמות המלכים בכתב, או שכוונת הגמרא היא שראה את המלכים עצמם. מגיד תעלומה (ד"ה הרואה). ובשפתי חכמים (ד"ה הרואה ויהי) נקט שמדובר שראה את שמות המלכים בכתב. ד. **כמו** שנאמר דוד על עצמו (תהלים פו ב) 'שמרה נפשי כי חסיד אני'. הגר"א (משלי ו ג) ומגיד תעלומה (ד"ה הרואה). ה. **כללָ** ענין החסידות הוא הרחבת קיום כל המצוות, יותר ממה שנצטוה בפירוש, בכל הצדדים והתנאים שאפשר. מסילת ישרים (פרק יט), עיין שם בהרחבה. ו. **כמו** שנאמר (מלכים ב' פ' ט-כא) 'ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד ורוחב לב כחול אשר על שפת הים, ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים, ויחכם מכל האדם' וגו'. גליון לביאור הגר"א (משלי ג ג, מסכ' שלים טוב ע"ב). ז. **יהוקאל** הנביא ראה את מעשה המרכבה (ספר יחזקאל פרק ג), ובמשנה בחגיגה (יג:) מבואר שאין דורשים במעשה המרכבה, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו, ויחזקאל שראה את מעשה המרכבה, ודאי שזכה לחכמה, ולכן ראייתו בחלום היא סימן לחכמה. צל"ח (ד"ה יחזקאל). ח. **לפי** שכתוב בו (ישעיה מ ו) 'נחמו נחמו עמי', ועוד כתוב בו (שם נ ד יט) 'אנכי אנכי הוא מנחמכם'. מגיד תעלומה (ד"ה ישעיה). ובדקדוקי סופרים (שם ג) ביאר, שרוב נבואות ישעיה הן בענין נחמת ישראל, וכמו שאמרו בבבא בתרא (יב:) על ספר ישעיה, 'ישעיה כוליה נחמתא' [והיינו שתחילתו וסופו עוסקים בנחמה (יל"ש ישעיה מ"ג שם תתפ) או, שרובו שהוא כמולו, עוסק בנחמה (מהכת"ס ד"ה מ"ל ד"ה ישעיה)]. ועוד אמרו (ילקוט שמעוני ישעיה מ"ז תמ) מה נשתנה ישעיהו מכל הנביאים שנתנבא על הטובות והנחמות בישראל וכו'. ט. **לפי** שספר ירמיה עוסק בעניני החורבן, וכמו שאמרו בבבא בתרא (שם) על ספר ירמיה, 'ירמיה כוליה חורבנא' [והיינו שתחילתו וסופו עוסקים בחורבן (יל"ש מ"ש שם), או, שרובו שהוא כמולו, עוסק בחורבן (מהכת"ס שם)]. י. **בברייתא** לעיל מבואר שהרואה את דוד המלך בחלום, יצפה לחסידות, וכיון שאמרו בירושלמי (פקלים פ"ב ה"ח) שהאומר שמועה בשם אומרה, יראה כאילו בעל השמועה עומד לנגדו, לכן הרואה ספר תהלים בחלום, נחשב כאילו ראה את דוד המלך שחיבר את ספר תהלים, ומטעם זה אמרו כאן שיצפה לחסידות. ואף הרואה ספר משלי יצפה לחכמה מטעם זה, לפי שנחשב כאילו ראה את שלמה המלך שהרואה אותו בחלום יצפה לחכמה כמבואר בברייתא לעיל. ואף הרואה ספר איוב יראג מן הפורענות מטעם זה, לפי שנחשב כאילו ראה את איוב עצמו, שנעשו לו פורענויות. שפתי חכמים (ד"ה ספרי). יא. **רש"י** (ד"ה ירמיה). יב. **חלום** זה אינו בכלל השלשה כתובים שנמנו לעיל, אלא נמנה כחלום בפני עצמו, ולכן הגמרא תחזור ואומרת 'הרואה' וכו'. והטעם שלא כללה מגילת אסתר יחד עם השלשה כתובים קטנים המנויים לעיל, הוא משום שהסוגיא כאן מסדרת יחד דברים שמניינם שלשה, ולכן אף כאן נקטה מנין שלשה, ואת מגילת אסתר מנתה בפני עצמה. צל"ח (ד"ה והיינו). ובהגהות רבי אלעזר משה הורוויץ (ד"ה ג' כתובים) כתב שאפשר שהגמרא כאן סוברת שמגילת אסתר לא ניתנה להכתב אלא מדרבנן [ראה במגילה (ז:) ובתוספות (שם ד"ה נתנוה)], ולכן לא מנתה את מגילת אסתר יחד עם השלשה כתובים קטנים. ובשפתי חכמים (ד"ה ג' כתובים) כתב שאפשר שכיון שגם שיר השירים וגם קהלת שניהם נכתבו על ידי שלמה המלך, הם נחשבים לאחד, וה'שלשה כתובים' כוללים גם את מגילת אסתר. ועיין עם שתירץ באופן נוסף. יג. **כמבואר** בגמרא בשבת (ל:). יד. **ראה** בענין עשרה הרוגי מלכות במסכת שמחות (ס"ט מ"ט-יב), ועוד. טו. **רש"י** (ד"ה רבי). ובמקום אחר (ע"ז יח:) ד"ה קרקסטא) התוספ רש"י, שרבי ישמעאל בן אלישע היה כהן גדול, ומחמת יופיו הפשיטה בת הקיסר את עור פניו וחנטה אותו באפרסמון, כדי שיהיה קיים ולא ישתנה. טז. **כמו** שמצינו במסכת חגיגה (יב:) שקראו על בן עזאי את הפסוק (תהלים קטז טו) 'יקר בעיני ה' המותה לחסידיו', הרי שהיה חסיד. מצפה איתן (ד"ה לפי לפסוקמ) ורש"ש (ד"ה בן עזאי מהרשפא). ובבבלין יהרוסלמ (על פסוק נתן פ"ט מ"ב) ביאר, שהרי בן עזאי לא נשא אשה, לפי שנפשו חשקה בתורה, כמבואר ביבמות (סג:), ואף על פי כן היה ניצול מן החטא, ואין לך חסיד גדול מזה. יז. **כמו** שמצינו במסכת חגיגה (שם) שקראו על בן זומא את הפסוק (משלי כה טז) 'דבש מצאת אכול דיך', ודבש הוא כינוי לחכמה, כמו שדרשו (שם יג.) את הפסוק (שיר השירים ה א) 'דבי וחלבי תחת לשונך' על התורה. רש"ש (ד"ה ג"ז). יח. **לפי** שאין על החיות עול בשר ודם, ואינן צריכות לדאוג לפרנסתן, אלא היא מזומנת להם בנקל (ילקוט קהילתון שם:), ולכן ראייתם בחלום היא סימן טוב. שלמה משנתן (ד"ה כל מיני חיות). יט. **קיפוד** היא חיה שדומה לקוף, ויש לה זנב ארוך [-נמיה]. רש"י (ד"ה מין קוף), ולעיז רש"י. התוספות (מוהן ס. ד"ה קוף, נמוכות ס. ד"ה קוף, נזה כב. ד"ה קוף) גרסו 'קיפוף', וכתבו שהוא מין חיה. וכן כתב בתוספות רבינו יהודה חסיד (ד"ה מין) בדעת רש"י [וכתב שהוא חיה שפניה דומים לחתול, ומענין קוף היא, וזנבה ארוך]. וראה עוד בזה ברש"ש (ד"ה כל מיני חיות). כ. **רש"י** (ד"ה מין קוף). וכוונתו, שהפיל משונה במראהו מחמת גודלו, והקוף משונה לפי שדומה לאדם. ובבחר שלום (פרי"ח סי' רפח סק"ג) ביאר, שראיית פיל וקוף בחלום היא סימן רע, שכיון שמראיהם משונה, הם רמז לכך שנעשה לו שינוי רע [כדרך שאמרו לעיל (נו:) על הוראה חתול בחלום]. ובשלמה משנתן (לעיל נו: ד"ה מין) ביאר, שכיון שחלק מאנשי דור הפלגה נתפכו לקופים, כמבואר בסנהדרין (קט:), לכן ראיית קוף בחלום היא סימן רע, לפי שרומזים לו שהוא רשע כאנשי דור הפלגה שנתפכו לקופים.

כא. **כן** כתב בנתר שלום (פרי"ח סי' רפח סק"ב), שכוונת הגמרא אינה רק שראייתם אינה סימן טוב, אלא שראיתם היא סימן רע, והוכיח כן, שהרי בגמרא להלן מובאים דברים נוספים שראייתם אינה יפה לחלום [כגון מה שאמרו שם שכל מיני מתכות יפים לחלום חוץ ממר פסל וקרדום, ועוד], ואומר דברים הם סימן רע, ומכאן שאף ראיית פיל וקוף בחלום היא סימן רע. **רש"י** (ד"ה ואבואפ) נוסף פירש, ש'מסרג' היינו שהוא נותן באפסר [והוא חבל שקושרים בפי ההבהמה. רמב"ם ורע"ב (שבת פ"ח מ"ו)]. ובליקוטי חבר בן חיים (בראש"י לעיל ע"ב ד"ה ומסרג) ביאר שהטעם שאם יש לו אוכף על גביו הוא סימן יפה, משום שדבר זה מורה שאינו מהפליגים שנגדלים ברפא, אלא הוא דר עם בני אדם ביישוב. כב. **לפי** שטבע המתכת הוא שגם אם נשברה, אפשר להחזירה לכמות שהיתה, והוא סימן לחולם, שגם אם יפול, יקום ויחזר כבשר נעוריו. שלמה משנתן (ד"ה כל מיני מתכות).

כד. **רש"י** (ד"ה חוץ ממנו). ולעיז רש"י. כה. **רש"י** (ד"ה ושמרא"ם). ושפתי חכמים (בראש"י). ולעיז רש"י.

כו. **דרכם** היתה לאכול פירות לאחר הסעודה [כמבואר ברש"י (לעיל מב:) ד"ה דמיחם הרגילין)], ולכן ראייתם בחלום היא סימן שלעולם יהיה אוכל ושבע. שלמה משנתן (ד"ה כל מיני פירות). כז. **פני** תמרה אינם יפים לחלום, משום שהרואה תמרים בחלום הוא סימן שתמצי עוניותיך. כמבואר בגמרא לעיל (נ"ע:), ופני תמרה, שהם תמרים שלא בשלו לכל צרכם, מורים שעדיין לא תמצי עוניותיך. שלמה משנתן (ד"ה פני). ולפי האמור, דווקא פני תמרה אינם סימן יפה, ולא שאר מיני פירות. וראה בשפתי חכמים (ד"ה מין) שהסתפק בזה. כח. **במסכת** סופרים (יז:), אמרו, 'ואכיל קקולי [-ירקות]'. אקיקלי דמתא שכיב', והיינו שהאוכל ירקות שמצויים לקנותם בזול, יכול לישב על אשפות העיר, שהוא מקום גלוי, כי אינו צריך ללוות למזונותיו, ואין לו נושים שיעיזכר להסתחר מהם. ולכן ירקות יפים לחלום, לפי שהם סימן שלא יצטרך ללוות למזונותיו. שלמה משנתן (ד"ה כל מיני ירקות). כט. **כמו** שבר הדיא פתר לרבא (לעיל נו.) את החלום שראה בו שני ראשי לפתות, שהוא רמז לכך שילקוחו שתי מכות, ממקל שראשו עבה כראשי לפתות. הרי שראשי לפתות הם סימן למכות. על פי רש"י (ד"ה כמיניהו).

ראית צבעים שונים בחלום, האם היא יפה לחלום: כָּל מִינֵי צִבְעוֹנִין [-צבעים], **יָפִין לַחֲלוֹם, חוּץ מִן** צבע **הַתְּכֵלֶת** [-ירוק] שאינו יפה לחלום, לפי שהחולה פניו ירוקים, ולכן צבע התכלת אינו סימן טוב[ל].

ראית עופות שונים בחלום, האם היא יפה לחלום: כָּל מִינֵי עוֹפוֹת יָפִין לַחֲלוֹם[לא], **חוּץ מִן קָרְיָא** [-העוף הנקרא כוס], **וְקִפּוֹפָא** [-העוף הנקרא ינשוף][לב] **וְקוֹרְפָּדָאי** [-העוף הנקרא תנשמת], שאינם יפים לחלום.

★

כיון שהגמרא הוכירה לעיל מנין שלשה לענין חלומות, מביאה הגמרא מניינים נוספים הנוגעים לדברים אחרים[לג]**:** [הגמרא מביאה כמה שמועות אודות מניינים שונים, ותיבות **הַגּוּ"ח, הַגּוּ"ח, מַצִּי"ז, מְשִׁיבִי"ז, וּמַרְחִיבִי"ז,** הן **סִימָן** לשמועות אלו].

שְׁלֹשָׁה דברים **נִבְנָסִין בָּגוּף, וְאֵין הַגּוּף נֶהֱנֶה מֵהֶן**[לד]. ואלו הם, **גּוּדְגְּדָנִיּוֹת** [-דודבנים], **וְכָבְנִיּוֹת** [-מין תמרים רעים, שלעולם אינן מבשילות כל צרכן][לה], **וּפַגֵּי תְמָרָה** [-תמרים שעדיין לא הבשילו כל צרכן].

שְׁלֹשָׁה דברים **אֵין נִבְנָסִין בָּגוּף, וְאֵין הַגּוּף נֶהֱנֶה מֵהֶן**[לו]. ואלו הן, **רְחִיצָה, וְסִיכָה**[לז], **וְתֶשְׁמִישׁ** המטה[לח].

שְׁלֹשָׁה דברים הם **מַעֲיַן הָעוֹתֵם הַבָּא**, לפי שהנאתם מרובה[לט]. **וְאֵלּוּ הֵן, שַׁבָּת**, שטעם התבשיל משובח בה ביותר[מ], **שֵׁנָה** זורחת, **וְתֶשְׁמִישׁ. מברית הגמרא: תֶּשְׁמִישׁ הַמַּאי** - באיזה תשמיש מדובר, **אִילֵימָא** - אם נאמר שמדובר **בְּתֶשְׁמִישׁ הַמִּטָּה, הָא מְכַחֵשׁ בָּחִישׁ** - הרי תשמיש המטה מכחיש כוחו של אדם, ואינו מעין עולם הבא[מא]. **מבארת הגמרא: אֶלָּא** מדובר **בְּתֶשְׁמִישׁ נְקֵבִים**, כלומר אדם שנפנה לנקביו.

שְׁלֹשָׁה דברים הם **מְשִׁבְּיוֹן הָעוֹתֵם שֶׁל אָדָם** - אם הוא שרוי בדאגה וביגון, הם מסירים הדאגה ממנו ומשיכים דעתו[מג], **וְאֵלּוּ הֵן, קוֹל** [-מיני זמר, או קול ערב של אשה][מב][מד], **וּמַרְאֶה** נעים, **וְרֵיחַ** ערב.

שְׁלֹשָׁה דברים **מַרְחִיבִין דַּעְתּוֹ שֶׁל אָדָם** - שאף שכבר יש לו נחת רוח, מרחיבים דעתו יותר[מג]. **וְאֵלּוּ הֵן, דִּירָה נָאָה, וְאִשָּׁה נָאָה, וְכֵלִים נָאִים**[מה].

[הגמרא מביאה כמה שמועות אודות מניינים שונים, ותיבות **חַמְשָׁ"ה**[מו] **וְשִׁשָּׁ"ה**[מז]**, וְנַעֲשָׂ"ה**, הן **סִימָן** לשמועות אלו].

חֲמִשָּׁה דברים יש בהם חלק **אֶחָד מִשִּׁשִּׁים** מדבר אחר[מג], **וְאֵלּוּ הֵן, אֵשׁ, דֶּבֶשׁ, וְשֵׁבֶת, וְשִׁינָה, וַחֲלוֹם. מבארת הגמרא: אֵשׁ,** היא **אֶחָד מִשִּׁשִּׁים לַגֵּיהִנֹּם. דֶּבֶשׁ,** טעמו הוא **אֶחָד מִשִּׁשִּׁים לַמָּן** שאכלו בני ישראל במדבר[מה]. **שֵׁבֶת,** היא **אֶחָד מִשִּׁשִּׁים לְעוֹלָם הַבָּא**[מו][נד]. **שִׁינָה,** היא **אֶחָד מִשִּׁשִּׁים לַמִּיתָה**[מז]. **חֲלוֹם,** הוא **אֶחָד מִשִּׁשִּׁים לַנְּבוּאָה**[מח].

שִׁשָּׁה דְּבָרִים הם **סִימָן** וְאֵין **וָאֵין** בָּהֶם **שְׁתֵּי וְעֵרָבָה, שְׁלֹשָׁה**[נט] **קְרִי, וְשִׁינָה** וַחֲלוֹם. מבארת הגמרא שיש לדברים אלו רמז בפסוקים: **עֲשׂוּשׁ** הוא סימן יפה לחולה, **דִּכְתִיב** (משלי ט"ז כ"ד) אודות הלוחץ, **עֲשֻׁישְׁתָּיו תְּהֵא אוֹר**, והיינו שבכל עיטוש שמתעטש, זורח אור. הרי שעיטוש הוא דבר טוב, ומכאן רמז שעיטוש יפה לחולה. **וַיַּעֲרֵה** היא סימן יפה לחולה, **דִּכְתִיב** (בראשית ג' י"ז) בקללת אדם הראשון לאחר שחטא ואכל מעץ הדעת, **בְּזַעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם**, הרי שזיעה מביאה לאכילת לחם, ולכן היא סימן יפה לחולה[סי]. **שָׁלָשׁוּ** הוא סימן יפה לחולה, **דִּכְתִיב** (ישעיה ל"ח י"ז) **מִהַר צֵעָה לְהַפְתֵּנִי וְלֹא זָמוּת שַׁחַת**[ס], **קְרִי** הוא סימן יפה לחולה, **דִּכְתִיב** (ישעיה נ"ג י"א) **יִרְאֶה זֶרַע יַאֲרִיךְ יָמִים**, ומכאן רמז שראיית זרע [-קרי] היא סימן טוב, שמביאה לאריכות ימים[סא]. **שֵׁינָה** היא סימן יפה לחולה, **דִּכְתִיב** (משלי ג' כ"ד) **יָשַׁנְתָּ וְתִתֵּן אֵז נָנוּחַ לָּךְ**[סב]. **חֲלוֹם** הוא סימן יפה לחולה, **דִּכְתִיב** (ישעיה ל"ח ט"ז), כאשר חזקיהו נרפא מחוליו, התפלל להקדוש ברוך הוא ואמר, **וְתַחֲלִימֵנִי וְהַחֲיֵנִי**, וביקש בזה שבשנים אלו שהוסיף לו הקדוש ברוך הוא, יחלימהו ויחייהו, ומכאן רמז שחלום הוא סימן יפה לחולה[סג].

שִׁשָּׁה דְּבָרִים מְרַפְּאִין אֶת הַחוֹלֶה מֵחֳלָיו, וְרְפוּאָתוֹ רְפוּאָה[סד]. **וְאֵלּוּ הֵן, פְּרוּשׁ, וּתְרֵדִין, וְסִינִין** [-מין נענע] **בָּבְלִין, וְקֵיקָר, וְחֵרֶת** [-רחם של בהמה][סה], **וְיוֹתֶרֶת הַכָּבֵד** [-סרעפת] של בהמה. **וְיֵשׁ אוֹמְרִים, אַף דָּגִים קְטַנִּים** מרפאים את החולה ורפואתם רפואה, **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁדָּגִים קְטַנִּים מְפָרְכִין** [-מועילים לפריה ורביה][סו] **וּמְבָרְכִין** [-מבריאים] את **כָּל גּוּפוֹ שֶׁל אָדָם.**

עֲשָׂרָה דְּבָרִים מַחֲזִירִין אֶת הַחוֹלֶה לְחֳלָיו, ולא די שהם מחזירים אותו לחליו, אלא **שֶׁחֳלָיוֹ** נעשה **קָשֶׁה** יותר ממה שהיה מתחילה[סז]. **וְאֵלּוּ הֵן, הָאוֹכֵל בָּשָׂר שׁוֹר, בָּשָׂר שָׂמֵן, בָּשָׂר צָלִי, בָּשָׂר צְפָרִים, וּבֵיצָה צְלוּיָה, וְתִגְלַחַת** [-האם החולה מתגלחת][סח]**, וְשֶׁחֲלָבִים**[סט]**, וְהַגְּבִינָה, וְהַרחיצה בבית הַמֶּרְחָץ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, אַף אֲגוֹזִים, וְיֵשׁ אוֹמְרִים, אַף קִשּׁוּאִים.**

★

כיון שהובאה דעת היש אומרים שקשואים קשים לחולה, מוסיפה הגמרא לבאר את טבע הקשואים: תָּנָא דְּבֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל - שנו בבית מדרשו של רבי ישמעאל בברייתא זו, **קְמָה נִקְרָא שְׁמָן** של ירקות אלו בשם **קִשּׁוּאִים, מִפְּנֵי שֶׁהֵן קָשִׁים לָגוּף מֵהֶחֳרֵבוֹת. מקשה הגמרא: אִינִי** - האם כך הוא, שקשואים קשים לגוף, **וְהָכְתִיב** [-והרי כתוב] (בראשית ט"ו ט"ו) על רבקה אמנו שכאשר היה צער עיבורה גדול, הלכה לבית מדרשו של שם לשאול מה יהיה בסופה[פ], **וַיֹּאמֶר ה' לָהּ שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ**, אלו יעקב ועשו, שעתידים לצאת מהם שתי אומות, ישראל ואדום. דורשת הגמרא, **אַל תִּקְרֵי** [-תקרא] את הפסוק כפי שכתוב בו **גוֹיִם**, שפירושו עמים, **אֶלָּא** קרא את הפסוק כאילו כתוב בו **גַּיָּא**[צט], שפירושו גדולים וחשובים, **וְאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב**, אותם 'גיים'

ל. **וחיעב"ין** (ע"פ פרן) ביאר, ש'חכלת' הוא לשון תכלית וקץ, ולכן אינו יפה לחלום. לא. **לפי** שהם סימן שיעילה מעלה מעלה בעוף הפורח. שלמה משנתו (ע"פ כל מיני פרשנים). ובחיון טוב (נמי קם) ביאר שהעופות יפים לחלום, מאותו טעם שאמרו לעיל שחיות יפות לחלום, שפורנסם מוזמנת להם שלא בצער. לב. **קריא** וקפופא אינם יפים לחלום הואיל ויש להם לסתות [-לחיים] כלחיי אדם [כמבואר בגנזה (כג,ג)], ולפיכך הם מגונים. רש"י (ע"פ קופופא), על פי הגהת הארוח החיים. לג. **מהרי"ץ** חיות (ע"פ ס"ק). לד. **הגמרא** מביאה ענין זה, כדי להשמיענו שמי שרוצה לאכול כדי להשביע רעבונו בלבד, ואינו רוצה ליהנות ממאכלו ולהרבות בכך את תאוותו, יאכל ממינים אלו. מגיד תעלומה (ע"פ שפתי כמנחון). לה. **רש"י** (ע"פ כמנחון, ומיומנון כת. ע"פ כמנחון). לו. **הגמרא** מביאה ענין זה, כדי להשמיענו שיש לו לאדם למעט בדברים אלו ככל יכלתו, כדי שלא ימשך אחר תאוותו. מגיד תעלומה (ע"פ שפתי כהן). לז. **רחיצה** וסיכה אינן נכנסות לגוף, ואף על פי שאמרו (שבת סו.) שסיכה ורחיצה כשתיות, מכל מקום אינן כשתיה ממש. שפתי חכמים (ע"פ ג' כהן). לח. **מהרי"א** (ע"פ ס"ק שפתי כהן). לט. **עַל** פי דברי המהרש"א (שם). יצירן לדברי הגמרא בשבת (קיט.) 'תבלין אחד יש לנו, ושבת שמו'. וכתב, שאין לומר שכוונת הגמרא ששבת היא מעין עולם הבא מפני ששבת היא יום מנוחה, משום ששאר הדברים המנויים כאן, הם שמש ותשמיש, הם מעין עולם הבא מחמת ההנאה שיש בהם, ומסתבר לומר שגם שבת היא מעין עולם הבא מחמת ההנאה שיש בה. ובשלמה משנתו (ע"פ שבת) ביאר ששבת היא מעין עולם הבא לפי שיש בה לאדם הרחבת הנפש, והיא הנקראת בלשון חכמי האמת [ראה גם ביציה (מח.)] 'נשמה יתירה'. מ. **אף** על פי שתשמיש המטה הוא דבר שנפשו של אדם מחמדתו, מכל מקום הגמרא מבארת שכיון שהוא מכחיש כוחו של אדם אינו מעין עולם הבא שאין בו שום צער כלל, וכמו שאמרו (לעיל י.) שבעולם הבא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה בלא שום צער כלל. תחם סופר (מסד' מכון תפס סופר, ע"פ שבת). מא. **מהרש"א** (ע"פ ע"ז שבת משקין) ואמרי נועם (ע"פ ג' משקין). מב. **רש"י** (ע"פ קוק). מג. **אמרי** נועם (שם). והמהרש"א (ע"פ ע"ז שבת משקין) פירש שכוונת הגמרא היא לגנאי, שמרחיבים דעתו היינו שגורמים שתהיה דעתו נפשעו רחבה ויחזור אחר תענוגי העולם, כמו שאמרו (פנחס ע"ח מ"ע) על בלעם שהיתה נפשו רחבה. מד. **תיבת** 'ששה' היא רמז לשני מניינים המובאים להלן, 'ששה דברים סימן יפה לחולה', וכן 'ששה דברים מרפאין את החולה'. מה. **ראה** שמות (מז יג-נט). מו. **כלומר**, מנוחת ועונג שבת הן אחד משלשים ממנוחת ועונג עולם הבא. סידור בית יעקב (לשיטתו"ק, ממעיוני לג שבת, על סימון 'סח יחידות'). מז. **כָּל** אדם נמצא בשנתו ברדמה שהיא אחד משלשים מהדרגה שתהיה לו במותו, לטוב ולרע. הצדיק, כשם שבמותו הוא דבק בשכינה, כך בשנתו עולה נשמתו לישיבה של מעלה, אלא שההשגה שמשיג בשנתו היא רק אחד משלשים ממה שיזכה לאחר מותו, שלא תהיה נשמתו דבקה בגוף הגשמי. והרשע, כשם שבמותו תלך נשמתו לכף הקלע, כך בעת שנתו היא טסה בעולם ונדחית ממקום למקום, ועניין זה הוא אחד משלשים ממה שמקבל בעת מותו. רוח חיים (ע"פ מ"ע ע"פ במשנת שניה). מח. **הנבואה** היא כדמיון החלום, שנפשו השכלית יוצאת ממנו, ועולה למעלה מדרגה למדרגה, ושם צופה ומביטה. ואחר כך חוזרת ומירדת ומשפיעה זה הארור בו נפש החיה אשר בה כח המדמה, ושם מתגשמים יותר אותם הדברים. וענין החלום הוא בעוד הנפש בגופו, וענין הנבואה הוא לאחר צאת חלק מהנפש מגופו. שערי קדושה (מ"ג שפר ס). מט. **אין** כוונת הגמרא שמכאן יש ללמוד שזיעה היא סימן יפה לחולה, שהרי בפסוק זה נתקלל אדם הראשון שיאכל לחמו בטורח, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, שכיון שבפסוק מבואר שזיעה גורמת לאכילת לחם, יש לרמז בזה שזיעה היא סימן יפה לחולה. מהרש"א (ע"פ ז' שבת).

נא. **תמיהה** (בראשית כ"ח י"ז) שכתב, שכוונת הגמרא היא שיש לפרש את הפסוק כך, שכיון שיזיע, יאכל לחם, ושוב לא ימות, ולכן דבר זה הוא סימן יפה לחולה שלא ימות. נג. **'צעיד'** היא הרקת כלי מתוכנו, ולכן הנפנה ומרוקן את מעיו נקרא 'צועד' [רש"י (ע"פ מסכ)]. וכיון שנפתחו נקבי החפנה במהירות, לא ימות. ולפי ביאור זה, דרשת הגמרא מפסוק זה היא שכיון שהורקת המעים מועילה שלא ימות, לכן שלשול הוא סימן יפה לחולה שלא ימות. אבל המהרש"א (ע"פ ז' שבת) כתב שאין כוונת הגמרא מפסוק זה יש ללמוד ששלשול סימן יפה לחולה, שהרי בפסוק זה לא כתוב 'צועד' באל"ף, אלא 'צועה' בעי"ן, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, ששלשול הוא סימן יפה לחולה, ולכן אין לחוש לכך שנאמר 'צועה' בעי"ן. נא. **בפסוק** נאמר 'יהי' חפץ דכאי חֻלֵּי אנשים אשם נפשו יראה זרע יאריך ימים'. ופסוק זה נאמר אודות הצרות הבאות על עם ישראל, שהקב"ה חפץ לרפאם, והוא הביא עליהם את החולי, כדי לנסותם, ולהטיבך להם, שאם ישימו אשם נפשם, כלומר שיאמרו שבדין באו הצרות עליהם לפי שחטאו ואשמים הם, ולא יהרהרו אחר גזירת הקב"ה, אז גמולו של כל אחד יהיה שכל ימי חייו יראה זרעו בעיניו, ויאריך ימים. על פי מצודת דוד (שם). וגם כאן יש לבאר שאין כוונת הגמרא שמפסוק זה יש ללמוד שקרי סימן יפה לחולה, שהרי כוונת הפסוק היא כאמור לענין שיראה זרעו בחייו, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, שראיית זרע מביאה לאריכות ימים, והיא סימן טוב לחולה. נב. **איוב** התאונן על כך שלא מת בשעת לידתו, ואמר 'למה לא מרחם אמות מבטן יצאתי ואגוע' (איוב ג' י"א), והוסיף שאילו כך היה, שהיה מת בשעת לידתו, 'כי עתה שכבתי ואשקוט ישנתי אז ינוח לי' (שם ג' י"ג), והיינו שאם כך היה, הייתי עתה שוכב בקבר בהשקט, וישן שם במנוחה. ואף כאן יש לבאר שאין כוונת הגמרא שמפסוק זה יש ללמוד ששינה סימן יפה לחולה, שהרי איוב התאונן על כך שלא מת וישן בקברו במנוחה, ואין זה דבר טוב, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, ששינה מביאה למנוחה והיא סימן טוב לחולה. נג. **גם** כאן אין כוונת הגמרא שמפסוק זה יש ללמוד שחלום סימן יפה לחולה, שהרי לשון 'ותחלימני' שנאמר בפסוק הוא מלשון בריאות ולא מלשון חלום, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, שחלום הוא סימן יפה לחולה. מהרש"א (שם). בתחם סופר (מסד' מכון תפס סופר, ע"פ שבת) כתב, שכיון שחלום הוא אחד משלשים לנבואה כמו שמבואר בגמרא לעיל, לכן הוא סימן יפה לחולה, שהואיל וזכה ללוח משלשים בנבואה, סימן שעתיד להבריא מחוליו. נד. **גם** לאחר שהחולה מתרפא מחוליו, עדיין הוא קרוב לחולי, וצריך לשמור עצמו שלא ישוב לחוליו, ומלבד שדברים אלו מרפאים את החולה, גם רפואתו רפואה', כלומר שהם מועילים שלא ישוב עוד לחוליו. אם יעקב (ע"פ שבת). ועוד יש לפרש, שפרפראתם רפואה גמורה, ואינה רק הקלת החולי מעל החולה. ברכת אברהם (כהן, ע"פ ופשוטו). נה. **רש"י** (ע"פ כמנחון, ע"פ ואמרו). נו. **לפי** שמרדכי זרע. מתנות כהונה (שמו"ר פ' יב). וקצה המטה (מטה יהושע, סי' תצא סק"ל). נז. **אם** יעקב (ע"פ שבת). נח. **בבוסתן** הערוך (ערך אשלים - הלשון) כתב שהוא מין ירק חם ויבש, וטעמו חד, ומועיל לפתות האיברים האטומים. נט. **רש"י** (בראשית כה כה).

ס. **שהרי** כתוב (שמואל ב' ט"ז ח') שמי שמקלל אדם הראשון הוא בליעל ואיש הדמים, ומכאן שמי שמקלל אדם הראשון נקרא בליעל ואיש הדמים. סא. **מבואר** בגמרא (ברכות ה.) שמי שחולם שרואה זרעו של חבירו, הוא סימן שיאריך ימים. סב. **ראה** בתורה (במדבר כ"ד ט') שבלעם אמר על בני ישראל, 'שכב כאריה וכלביא מי יקימנו', ומכאן שמי שישן הוא סימן טוב לחולה. סג. **ראה** בתורה (שמות ט"ו כ"ו) שמשה אמר לבני ישראל, 'אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך... כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך', ומכאן שמי שמקבל עליו לשמוע בקול ה' ולעשות את מצוותיו, הוא סימן שלא יחלה, ואם חלה הוא סימן שיתרפא. סד. **ראה** בתורה (שמות כ"ג כ"ה) שמבואר שמי שעובד את ה' הוא סימן שיסיר ה' חולי מקרבו. סה. **חֵרֶת** הוא רחם של בהמה, שנקרא כך על שם שמחזיק את הולד בתוכו, ומונע ממנו את הרוח. ערוך השלחן (יו"ד שנה ב' ס"ק ל"ב). סו. **לפי** שמרבים בזרע. מתנות כהונה (שמו"ר פ' יב). סז. **ראה** בתורה (שמות כ"ג כ"ה) שמבואר שמי שעובד את ה' הוא סימן שיסיר ה' חולי מקרבו. סח. **תגלחת** הוא לשון תכלית וקץ, ולכן אינו יפה לחולה. לא. **לפי** שהם סימן שיעילה מעלה מעלה בעוף הפורח. שלמה משנתו (ע"פ כל מיני פרשנים). ובחיון טוב (נמי קם) ביאר שהעופות יפים לחלום, מאותו טעם שאמרו לעיל שחיות יפות לחלום, שפורנסם מוזמנת להם שלא בצער. לב. **קריא** וקפופא אינם יפים לחלום להואיל ויש להם לסתות [-לחיים] כלחיי אדם [כמבואר בגנזה (כג,ג)], ולפיכך הם מגונים. רש"י (ע"פ קופופא), על פי הגהת הארוח החיים. לג. **מהרי"ץ** חיות (ע"פ ס"ק). לד. **הגמרא** מביאה ענין זה, כדי להשמיענו שמי שרוצה לאכול כדי להשביע רעבונו בלבד, ואינו רוצה ליהנות ממאכלו ולהרבות בכך את תאוותו, יאכל ממינים אלו. מגיד תעלומה (ע"פ שפתי כמנחון). לה. **רש"י** (ע"פ כמנחון, ומיומנון כת. ע"פ כמנחון). לו. **הגמרא** מביאה ענין זה, כדי להשמיענו שיש לו לאדם למעט בדברים אלו ככל יכלתו, כדי שלא ימשך אחר תאוותו. מגיד תעלומה (ע"פ שפתי כהן). לז. **רחיצה** וסיכה אינן נכנסות לגוף, ואף על פי שאמרו (שבת סו.) שסיכה ורחיצה כשתיות, מכל מקום אינן כשתיה ממש. שפתי חכמים (ע"פ ג' כהן). לח. **מהרי"א** (ע"פ ע"ז שבת משקין). לט. **עַל** פי דברי המהרש"א (שם). יצירן לדברי הגמרא בשבת (קיט.) 'תבלין אחד יש לנו, ושבת שמו'. וכתב, שאין לומר שכוונת הגמרא ששבת היא מעין עולם הבא מפני ששבת היא יום מנוחה, משום ששאר הדברים המנויים כאן, הם שמש ותשמיש, הם מעין עולם הבא מחמת ההנאה שיש בהם, ומסתבר לומר שגם שבת היא מעין עולם הבא מחמת ההנאה שיש בה. ובשלמה משנתו (ע"פ שבת) ביאר ששבת היא מעין עולם הבא לפי שיש בה לאדם הרחבת הנפש, והיא הנקראת בלשון חכמי האמת [ראה גם ביציה (מח.)] 'נשמה יתירה'. מ. **אף** על פי שתשמיש המטה הוא דבר שנפשו של אדם מחמדתו, מכל מקום הגמרא מבארת שכיון שהוא מכחיש כוחו של אדם אינו מעין עולם הבא שאין בו שום צער כלל, וכמו שאמרו (לעיל י.) שבעולם הבא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה בלא שום צער כלל. תחם סופר (מסד' מכון תפס סופר, ע"פ שבת). מא. **מהרש"א** (ע"פ ע"ז שבת משקין) ואמרי נועם (ע"פ ג' משקין). מב. **רש"י** (ע"פ קוק). מג. **אמרי** נועם (שם). והמהרש"א (ע"פ ע"ז שבת משקין) פירש שכוונת הגמרא היא לגנאי, שמרחיבים דעתו היינו שגורמים שתהיה דעתו נפשעו רחבה ויחזור אחר תענוגי העולם, כמו שאמרו (פנחס ע"ח מ"ע) על בלעם שהיתה נפשו רחבה. מד. **תיבת** 'ששה' היא רמז לשני מניינים המובאים להלן, 'ששה דברים סימן יפה לחולה', וכן 'ששה דברים מרפאין את החולה'. מה. **ראה** שמות (מז יג-נט). מו. **כלומר**, מנוחת ועונג שבת הן אחד משלשים ממנוחת ועונג עולם הבא. סידור בית יעקב (לשיטתו"ק, ממעיוני לג שבת, על סימון 'סח יחידות'). מז. **כָּל** אדם נמצא בשנתו ברדמה שהיא אחד משלשים מהדרגה שתהיה לו במותו, לטוב ולרע. הצדיק, כשם שבמותו הוא דבק בשכינה, כך בשנתו עולה נשמתו לישיבה של מעלה, אלא שההשגה שמשיג בשנתו היא רק אחד משלשים ממה שיזכה לאחר מותו, שלא תהיה נשמתו דבקה בגוף הגשמי. והרשע, כשם שבמותו תלך נשמתו לכף הקלע, כך בעת שנתו היא טסה בעולם ונדחית ממקום למקום, ועניין זה הוא אחד משלשים ממה שמקבל בעת מותו. רוח חיים (ע"פ מ"ע ע"פ במשנת שניה). מח. **הנבואה** היא כדמיון החלום, שנפשו השכלית יוצאת ממנו, ועולה למעלה מדרגה למדרגה, ושם צופה ומביטה. ואחר כך חוזרת ומירדת ומשפיעה זה הארור בו נפש החיה אשר בה כח המדמה, ושם מתגשמים יותר אותם הדברים. וענין החלום הוא בעוד הנפש בגופו, וענין הנבואה הוא לאחר צאת חלק מהנפש מגופו. שערי קדושה (מ"ג שפר ס). מט. **אין** כוונת הגמרא שמכאן יש ללמוד שזיעה היא סימן יפה לחולה, שהרי בפסוק זה נתקלל אדם הראשון שיאכל לחמו בטורח, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, שכיון שבפסוק מבואר שזיעה גורמת לאכילת לחם, יש לרמז בזה שזיעה היא סימן יפה לחולה. מהרש"א (ע"פ ז' שבת).

נא. **תמיהה** (בראשית כ"ח י"ז) שכתב, שכוונת הגמרא היא שיש לפרש את הפסוק כך, שכיון שיזיע, יאכל לחם, ושוב לא ימות, ולכן דבר זה הוא סימן יפה לחולה שלא ימות. נג. **'צעיד'** היא הרקת כלי מתוכנו, ולכן הנפנה ומרוקן את מעיו נקרא 'צועד' [רש"י (ע"פ מסכ)]. וכיון שנפתחו נקבי החפנה במהירות, לא ימות. ולפי ביאור זה, דרשת הגמרא מפסוק זה היא שכיון שהורקת המעים מועילה שלא ימות, לכן שלשול הוא סימן יפה לחולה שלא ימות. אבל המהרש"א (ע"פ ז' שבת) כתב שאין כוונת הגמרא מפסוק זה יש ללמוד ששלשול סימן יפה לחולה, שהרי בפסוק זה לא כתוב 'צועה' באל"ף, אלא 'צועה' בעי"ן, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, ששלשול הוא סימן יפה לחולה, ולכן אין לחוש לכך שנאמר 'צועה' בעי"ן. נא. **בפסוק** נאמר 'יהי' חפץ דכאי חֻלֵּי אנשים אשם נפשו יראה זרע יאריך ימים'. ופסוק זה נאמר אודות הצרות הבאות על עם ישראל, שהקב"ה חפץ לרפאם, והוא הביא עליהם את החולי, כדי לנסותם, ולהטיבך להם, שאם ישימו אשם נפשם, כלומר שיאמרו שבדין באו הצרות עליהם לפי שחטאו ואשמים הם, ולא יהרהרו אחר גזירת הקב"ה, אז גמולו של כל אחד יהיה שכל ימי חייו יראה זרעו בעיניו, ויאריך ימים. על פי מצודת דוד (שם). וגם כאן יש לבאר שאין כוונת הגמרא שמפסוק זה יש ללמוד שקרי סימן יפה לחולה, שהרי כוונת הפסוק היא כאמור לענין שיראה זרעו בחייו, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, שראיית זרע מביאה לאריכות ימים, והיא סימן טוב לחולה. נב. **איוב** התאונן על כך שלא מת בשעת לידתו, ואמר 'למה לא מרחם אמות מבטן יצאתי ואגוע' (איוב ג' י"א), והוסיף שאילו כך היה, שהיה מת בשעת לידתו, 'כי עתה שכבתי ואשקוט ישנתי אז ינוח לי' (שם ג' י"ג), והיינו שאם כך היה, הייתי עתה שוכב בקבר בהשקט, וישן שם במנוחה. ואף כאן יש לבאר שאין כוונת הגמרא שמפסוק זה יש ללמוד ששינה סימן יפה לחולה, שהרי איוב התאונן על כך שלא מת וישן בקברו במנוחה, ואין זה דבר טוב, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, ששינה מביאה למנוחה והיא סימן טוב לחולה. נג. **גם** כאן אין כוונת הגמרא שמפסוק זה יש ללמוד שחלום סימן יפה לחולה, שהרי לשון 'ותחלימני' שנאמר בפסוק הוא מלשון בריאות ולא מלשון חלום, אלא כוונת הגמרא היא לסימן בלבד, שחלום הוא סימן יפה לחולה. מהרש"א (שם). בתחם סופר (מסד' מכון תפס סופר, ע"פ שבת) כתב, שכיון שחלום הוא אחד משלשים לנבואה כמו שמבואר בגמרא לעיל, לכן הוא סימן יפה לחולה, שהואיל וזכה ללוח משלשים בנבואה, סימן שעתיד להבריא מחוליו. נד. **גם** לאחר שהחולה מתרפא מחוליו, עדיין הוא קרוב לחולי, וצריך לשמור עצמו שלא ישוב לחוליו, ומלבד שדברים אלו מרפאים את החולה, גם רפואתו רפואה', כלומר שהם מועילים שלא ישוב עוד לחוליו. אם יעקב (ע"פ שבת). ועוד יש לפרש, שפרפראתם רפואה גמורה, ואינה רק הקלת החולי מעל החולה. ברכת אברהם (כהן, ע"פ ופשוטו). נה. **רש"י** (ע"פ כמנחון, ע"פ ואמרו). נו. **לפי** שמרבים בזרע. מתנות כהונה (שמו"ר פ' יב). וקצה המטה (מטה יהושע, סי' תצא סק"ל). נז. **אם** יעקב (ע"פ שבת). נח. **בבוסתן** הערוך (ערך אשלים - הלשון) כתב שהוא מין ירק חם ויבש, וטעמו חד, ומועיל לפתות האיברים האטומים. נט. **רש"י** (בראשית כה כה).

אֲפִּילּוּ אַנְטוֹנִינוּס שהיה מצאצאי עשו[ס], **וְרַבִּי** שהיה מצאצאי יעקב, **שֶׁלֹּא פָּסַק מִשְּׁלְחָנָם לֹא צֵנוֹן וְלֹא חַזֶּרֶת וְלֹא קִשּׁוּאִין, לֹא בֵּימוֹת הַחַמָּה וְלֹא בֵּימוֹת הַגְּשָׁמִים**, ודבר זה הוא גדולה וחשיבות[יז]. מעתה, אם הקשואים קשים לגוף, כיצד נשתבחו רבי ואנטונינוס בכך שלא פסקו קשואים משלחנם.

מתרצת הגמרא: לֹא קָשְׁיָא, הָא בְּרַבְרְבֵי - דברי תנא דבי רבי ישמעאל שקשואים קשים לגוף, נאמרו בקישואים גדולים, **וְהָא בְּזוּטְרֵי** - ודברי רב שנשתבחו רבי ואנטונינוס בכך שלא פסקו קשואים משלחנם, נאמרו בקישואים קטנים.

★

הגמרא חוזרת לעניני חלומות[סא]: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, הרואה בחלומו **מַת בַּבַּיִת**, הרי זה סימן **שָׁלוֹם בַּבַּיִת**[סב]. ואם המת שראה בחלומו **אָבֵל וְשָׁתָה בַּבַּיִת**, הרי זה **סִימָן יָפֶה לַבַּיִת**[סג]. ואם המת שראה בחלומו **נָטֵל בָּלִים מִן הַבַּיִת**, הרי זה **סִימָן רָע לַבַּיִת. תַּרְגְּמָהּ** [-העמיד וביאר] **רַב פָּפָּא** את דברי הברייתא שנטל כלים מן הבית הוא סימן רע לבית, **בְּמָסְאָנָא וְסַנְדָּלָא** [-במנעל וסנדל], שהיוצאים מחרץ לבית נועלים אותם על רגליהם, ולכן אם ראה בחלום שהמת נטלם, הוא סימן שהמת מוציא עמו אנשים אחרים מחרץ לבית[סד], אבל אם ראה בחלום שהמת נטל כלים אחרים מהבית, אינו סימן רע. **מוסיפה הגמרא: כָּל דְּשַׁקְיָא מְצָא** - כל דבר שהמת נטלו בחלום, הוא סימן טוב, **בַּר מִמְסָאנָא וְסַנְדָּלָא** - חוץ ממנעל וסנדל, שאם נטלם המת בחלום הוא סימן רע, כמבואר בברייתא. **וְכָל דְּיָהֵיב שַׁכְבָא מְצָא** - וכל דבר שהמת נתנו בחלום, הוא סימן טוב, **בַּר מַצְעָרָא** - חוץ מעפר, שאם נתנו המת בחלום הוא סימן רע, לפי שרמז להם בכך שיקברו בעפר, **וְחַרְדָּלָא** - וחרץ מחרדל, שאם נתנו המת בחלום הוא סימן רע, לפי שהוא דק ודומה לעפר[סה], ואף הוא רמז לקבורה.

★

שנינו במשנה (לעיל נד.): הרואה **מָקוֹם שֶׁנַּעֲקְרָה מִמֶּנּוּ עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים** אומר, ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו. **תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **הָרוֹאֶה** עבודה זרה הנקראת **מַרְקוּלִיס**[סו], **אוֹמֵר, בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן אֲרֵךְ אַפַּיִם לְעוֹבְרֵי רְצוֹנוֹ**, שאף שהם עובדים עבודת כוכבים, אינו נפרע מהם מיד[סז]. והרואה **מָקוֹם שֶׁנַּעֲקְרָה**[סח] **מִמֶּנּוּ עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים, אוֹמֵר, בָּרוּךְ שֶׁנָּעַקַר עִבּוּם מֵאַרְצֵנוּ**, ומוסיף ואומר, **וְכֵן שֶׁנַּעֲקְרָה מִמָּקוֹם זֶה, כֵּן תֵּעָקֵר מִכָּל מְקוֹמוֹת יִשְׂרָאֵל**[סט], **וְהֵשֵׁב לֵב עוֹבְדֵיהֶם לְעָבְדֶךָ**, שמתפלל על פושעי ישראל שישובו בתשובה. **וּכְשֶׁהוּא** רואה מקום שנעקרה ממנו עבודת כוכבים **בְּחוּץ לָאָרֶץ, אֵין צָרִיךְ לוֹמַר וְהָשֵׁב לֵב עוֹבְדֵיהֶם לְעָבְדֶךָ**[ע], **מִפְּנֵי שֶׁרוּבָּהּ עוֹבְדֵי כוֹכָבִים**[עא]. **רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אוֹמֵר, אַף בְּתוֹךְ לָאָרֶץ צָרִיךְ לוֹמַר כֵּן** - והשב לב עובדיהם לעבדך, כשם שאומר בארץ ישראל, **מִפְּנֵי שֶׁעֲתִידִים** כל העובדי כוכבים **לְהִתְגַּיֵּר**[עב], **שֶׁנֶּאֱמַר** (צפניה ג ט), **אָז אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שָׂפָה בְרוּרָה, לִקְרֹא כֻלָּם בְּשֵׁם ה', לְעָבְדוֹ שֶׁכֶם אֶחָד**, כלומר, שאחר מלחמת גוג ומגוג[עג], אהפוך את לשון כל העמים ללשון הקודש, ועל ידי כך יקראו כולם בשם ה' ויעבדוהו יחד[עא], וכיון שעתידים הם להתגייר, אפשר להתפלל שישיבם ה' לעבודתו[עב].

★

אגב שהביאה הגמרא, שהרואה מרקוליס מברך, מביאה הגמרא את דברי רב המנונא שכלל ברכה זו עם ברכות אחרות. אומרת הגמרא: דָּרַשׁ רַב הַמְנוּנָא, הָרוֹאֶה את חורבות **בָּבֶל הָרִאשׁוֹנָה**[עג], **צָרִיךְ לְבָרֵךְ חֲמִשָּׁה בְּרָכוֹת**[עד], כיצד, **רָאָה** את גופה של עיר[עה] **בָּבֶל אוֹמֵר, בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱרִיב בָּבֶל הָרִאשׁוֹנָה, רָאָה בָּתֶּיהָ שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר, אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱרִיב בָּתֶּיהָ שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר הָרָשָׁע, רָאָה גּוֹב שֶׁל אֲרָיוֹת** שהושלך דניאל לתוכו[עו], **אוֹ** ראה את המקום שהסיקו שם את **כִּבְשַׁן הָאֵשׁ** שהשליכו את חנניה מישאל ועזריה לתוכו[עא], **אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה נִסִּים לַאֲבוֹתֵינוּ**[עב] **בְּמָקוֹם הַזֶּה**[עז]. **רָאָה מַרְקוֹלִיס, אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן אֲרֵךְ אַפַּיִם לְעוֹבְרֵי רְצוֹנוֹ**[עח]. **רָאָה מָקוֹם שֶׁנִּטְלַל מִמֶּנּוּ עָפָר** - מקום בבבל, שאין בהמה יוצאת משם[עט], אלא אם נותנים עליה מעפר אותו מקום[פ], והוא סימן לכליה שנגזרה על בבל, ומקללותיה[פא], **אוֹמֵר בָּרוּךְ אוֹמֵר וְעוֹשֶׂה גּוֹזֵר וּמְקַיֵּים**[פב], שמברך על שגזר להשמיד את בבל, וקיים גזירתו.

מספרת הגמרא: רָבָא, כִּי הֲוָה חֲזֵי חֲמָרֵי דְּשַׁקְלֵי עָפְרָא - כשהיה רואה חמורים שהיו נושאים את העפר מאותו מקום, **טָרִיחַ לֵהּ וְיָדַע עַל נְבִיהוּ** - היה נוטל מעפרה בסודרו, ומשליכו מחוץ לבבל, כדי **לְקַיֵּים** את **מַה שֶּׁנֶּאֱמַר** (ישעיה יד כג) **וְנִמְאַסְתִּיהָ בְּמִמְאַסַּת הַשְׁמֵד**, כלומר שאטטא אותה, במכבד של השמדה[פג]. **אָמַר רַב אַשֵׁי, אֲנָא הָא דְּרַב הַמְנוּנָא לָא שְׁמִיעַ לִי** - אני לא שמעתי את דברי רב המנונא, שאמר שמברך בבבל חמש ברכות, **אֲלָא, מַדְּעָתַאי בָּרֵיכְתִּינְהוּ לְכוּלְּהוּ** - מדעת עצמי ברכתי את כל חמשת הברכות[פד].

★

ס. **רש"י** (ע"ז שם ד"ה אנטונינוס). סא. **מהר"ץ חיות** (ד"ה ת"ר). סב. **כל** זמן שאדם חי, אין לו שלום, ורק לאחר שמת הוא שרוי בשלום, ולכן ראיית המת בחלום היא סימן לשלום. על פי גלינוי השי"ס (לעיל עט. ד"ה כל המספד למת). סג. **יש** מי שביאר בזה, שסימן הוא שכשם שהמת נהנה מן הבית, כך אחרים יהנו מן הבית. סד. **רש"י** (ד"ה ממסאנא). ובפתרון חלומות (מ"ב שפר ד ס"ק). ביאר שהוא סימן שבעלי הבית ילכו עמו ברגליהם למיתה, או שהוא סימן שתכלה רגלם מן השוק. סה. **פתרון חלומות** (שם). סו. **כתב** בהלכות קטנות (שו"ת מ"ז סי' לט), שלשון נעקרה משמעות שנעקר בחוזק, כגון על ידי מלחמה, ורק באופן זה שהוא זיון וחרפה לעבודה זרה, מברכים. סז. **אמרו** בירושלמי (פ"ט ה"ח), שבחוץ לארץ מברך שעקר עכו"ם מהמקום הזה. וכתב השיטה מקובצת (ד"ה מקום), שכן משמע בגמרא, שרק 'והשב לב עובדיהם לעבדך' אין אומרים בחוץ לארץ, אבל את עיקר הברכה אומרים. והביא שיש אומרים [וכן כתב הרא"ה (ד"ה מקום)], שלתנא קמא אין מברכים כלל בחוץ לארץ. סח. **כתב** בשדה יהושע על הירושלמי (שם), שאף שגם הגוים מזהירים שלא לעבוד עבודת כוכבים (כמבואר בסנהדרין נו:), מכל מקום אין מתפללים עליהם שישובו בתשובה, כיון שאין מתפללים על עובדי כוכבים [וכמו שמשמע מהירושלמי שם]. ומה שרבי שמעון בן אלעזר סובר שמתפללים עליהם, הוא מפני שעתידים להתגייר, וכל שעומד להתגייר הרי הוא כמו שהתגייר כבר, ונמצא שאינו תפילה על עובדי כוכבים. סט. **בעבודה** זרה (כד:). רק יחזרו בהם מעבודת כוכבים, אבל עדיין יחזיקו בשאר עבירות. ע. **רד"ק** (ספניה ג ט). עא. **מצודת** דוד (שם). עב. **ביאר** האהבת איתן בתעין יעקב (ד"ה ת"ר), שמה שאמרו שעתידים כל העובדי כוכבים להתגייר, אין הכוונה שיקבלו אותם לגרים, שהרי אמרו (יבמות כד:), שבימות המשיח אין מקבלים גרים, אלא שעתידים כל הגוים לבוא להתגייר, ולא יקבלו אותם, ויעשו את עצמם כגרים, וכמו שאמרו בעבודה זרה (כד:), שלעתיד לבא אומות העולם יהיו גרים גרורים, וביאר רש"י (שם ד"ה גרורים), שיתגיירו מעצמם, אבל אנחנו לא נקבל אותם. ובמרומי שדה (פ"ז ה"ב ד"ה ת"ר) ביאר, שימות המשיח הם לפני לעתיד לבא, ובימות המשיח עדיין לא יהיה שפה ברורה, ולא יבינו העכו"ם מעצמם לעבוד את ה', ולא יבואו להתגייר אלא מתוך פחד או מפני שלוות ישראל וגדולתם, ולכן אין מקבלים אותם, אבל לעתיד לבא אחרי ימות המשיח ואחרי מלחמת גוג ומגוג יהיה שפה ברורה, וכל העובדי כוכבים יבינו מעצמם לעבוד את ה', ואז מן הדין ניתן לקבלם. עג. **ביאר** המהרש"א (ד"ה נעקרה), ותבירו תוקפו כמהרש"ל שנמשפ בשין ישקק), שנקראה 'הרשעה', משום שהחריבה את ארצנו. והוסיף, שמשום כך תיקנו ברכה לזראה את חורבנה, שרואה שנתקיימו נבואות הנביאים שתחרב. עד. **כתב** השער הציון (ס"ק ס' ד"ה ת"ר), שכל הברכות הללו, מברך אותם בשם ומלכות. שמשמע שכל הברכות הללו דין אחד להם, ואחת מברכות אלו, היא ברכת הרואה מרקוליס, שמברך אותה בשם ומלכות, כשאר הברכות המפורשות במשנה, כמבואר בתוספות לעיל (מד. ד"ה מרקוליס), ואם כן גם כל שאר הברכות הללו מברכים אותם בשם ומלכות [וכן מפורש ברמב"ם (ברכות פ"י ה"ט) שעל ראיית גוב האריות וכבשן האש, ועל ראיית מקום שעובדים בו עבודה זרה, מברך בשם ומלכות]. עה. **ראי"ה** (ד"ה מקום). וכתב הכף החיים (סי' רכו אות ח), שבכל הרשעה שמברכים עליה נמצאת עליו של הדרך שבין העיר בגדד בעיירק שעל נהר חידקל, לעיר חלה שעל נהר פרת, כשעתידים לפני העיר חלה, ובמקום זה יש מדבר שממה ויש בו חורבות, וקוראים אותו בבל השניה. עו. **שהשליך** אותו דיורש לגוב האריות, אחר שראה שהוא מתפלל לה', ונעשה לו נס ולא הזיקו אותו האריות, כמפורש בדניאל (ו יג-כג). עז. **מבואר** בירושלמי (סוטה בתלת"ם ג, ופסחים בתלת"ם שנב ע"ב), שאף שמבראר לעיל (נד.), שעל נס שנעשה ליחיד, רק אותו היחיד מברך, מכל מקום הניסים של דניאל וחנניא מישאל ועזריה, כיון שהיה בהם קידוש ה', אף שהיו ניסים של יחידים, מברכים כל ישראל עליהם. עח. **ברכה** זו, אינה דווקא בבבל, אלא בכל מקום, כמבואר בגמרא לעיל. וכתב התוספות הרא"ש (ד"ה נלחם) שלפי שעבודה זרה זו היתה בבבל, הזכיר רב המנונא ברכה זו, עם שאר הברכות שמברך בבבל. אמנם המאירי כתב, שכשרואה את מקום המרקוליס שהיתה בבבל, מברך ברוך שהארץ אפיו לעוברי רצונו. ומבואר בדבריו, שהיא ברכה מיוחדת לזרואה את המקום שבו היתה מרקוליס בבבל, שמברך בלשון עבר, שהארץ אפו וכו', עד שנפרע ממנה. עט. **בלומר**, שאינה יכולה לזוז משם. טור (סי"ח סי' רכז). פ. **רש"י** (ד"ה מקום), והביא פירוש נוסף בשם מהר"ר יצחק, שנוטלים משם עפר לטיט לבנייני המקום, משום שאינו מקום ישוב, שאין יושבים בו ואין נוטעים זוזרעים בו. פא. **רש"י** (שם). וכתבו המאירי (ד"ה מרקוליס) והאבודרהם (הלכות ברכות שחר ח), שקללה זו היא ממה שנאמר (ישעיה יד כג), 'וטאטאתיה במטאטא השמד' [שהוכא בסמוך], שכיון שנותנים על ההבמות מעפרה, היא מתרוקנת מעפרה. ולפירוש רבי יצחק, שנוטלים משם עפר לטיט, כתבו תלמידי רבינו יונה (ד"ה ת"ר) שטאטאתיה פירושו, שאפשה ממנה טיט. פב. **הרי"ף** הרא"ש (סי' ז) והטור (סי"ח סי' רכז). כתבו, שמברך 'ברוך אומר ועושה, ברוך גוזר ומקיים'. וכתב הלבוש (סי"ח סי' רכז ס"ק), שאף לגירסא זו, אינו מברך אלא ברכה אחת, כמו לגירסא שלנו, ומה שכתוב 'וברוך' 'וברוך' אין הכוונה שמברך שתי ברכות, אלא הכוונה שאומר שתי לשונות אלו. ובאופן אחר פירש, שלגירסא זו, יכול לברך איזו ברכה שירצה, או אומר ועושה, או גוזר ומקיים. פג. **מצודת** דוד (ישעיה שם). וביאר הרד"ק (שם), שכשם שבכיבוד הבית, נשאר קרקע הבית נקי, כן תהיה בבל נקייה מאנשים ומרכוש. אמנם מר בריה דרבינא עשה כפי המשמעות הפשוטה של הפסוק. פד. **כתב** בספר חדשים גם ישנים (ד"ה מצעפה), שצריך לומר שרב אשי בירך אותם מדעתו בלא שם ומלכות, שהרי אם לא ידע שכך תיקנו אנשי כנסת הגדולה איך בירך מעצמו בשם ומלכות.

אגב שדברה הגמרא מחורבנה של בבל, מביאה הגמרא דרשה בענין זה: אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה בַּר אַבָּא, כׇּשֶׁנִּתְקַלְּלָה בָּבֶל, נִתְקַלְּלָה - הזיקה קללתה גם לְשָׁכְנֶיהָ, משום אוי לרשע ואוי לשכינו[א], אבל כשנִּתְקַלְּלָה שׁוֹמְרוֹן[ב], נִתְבָּרְכוּ - באה מקללתה ברכה לִשְׁכֵנֶיהָ. ודבר זה אנו לומדים מן הפסוקים כשנִּתְקַלְּלָה בָּבֶל נִתְקַלְּלוּ שְׁכֵנֶיהָ אנו למדים מִדִּכְתִיב (ירמיה יד כג) וְשָׁמְתִּיהָ קְמוֹשׁ כִּפֹּד וְאַגְמֵי מָיִם, שתחרב בבל, ותהיה ירושה לשרץ הנקרא קיפוד[ג], ויהיו שם אגמי מים, כדרך המקומות החרבים[ד], וכיון שתהיה חרבה, יבואו שם עופות וחזיות רעות, ויזיקו לשכניה. וכשנִּתְקַלְּלָה שׁוֹמְרוֹן נִתְבָּרְכוּ שְׁכֵנֶיהָ, אנו למדים מִדִּכְתִיב (מיכה א ו) וְשַׂמְתִּי שֹׁמְרוֹן לְעִי הַשָּׂדֶה לְמַטָּעֵי כָרֶם וגו', כלומר, שהנביא מתנבא שתחרב שומרון, ותתמלא בגלי אבנים, ולא יהיה בה יישוב, רק יטעו בה כרמים[ה], ויהנו ממנה שכניה[ו], ומעלה היא לשומרון, שנזכרת בפי שכניה לטובה[ז].

★

הגמרא מביאה ברכה נוספת שאמר רב המנונא שמברכים על ראיה: וְאָמַר רַב הַמְנוּנָא, הָרוֹאֶה אוֹכְלוֹסֵי [-המון עם] יִשְׂרָאֵל, שיש בהם ששים ריבוא[ח], אוֹמֵר בָּרוּךְ חֲכַם הָרָזִים, כלומר שיודע מה שבלב כל אלו[ט], והרואה אוֹכְלוֹסֵי [-המון עם] עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים, אוֹמֵר את הפסוק (ירמיה נ יב) בּוּשָׁה אִמְּכֶם וגו' מְאֹד, חָפְרָה יוֹלַדְתְּכֶם, הֶגֶה אַחֲרִית גּוֹיִם מִדְבָּר צִיָּה וַעֲרָבָה[י], כלומר שכניהסתכם [-אסיפתכם] תהיה בושה לכם, שאף שתחילתכם היתה בגדולה, בסוף ארצכם תהיה כמדבר שממה[יא].

הגמרא מביאה ברייתא כדברי רב המנונא: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, הָרוֹאֶה אוֹכְלוֹסֵי יִשְׂרָאֵל, אוֹמֵר בָּרוּךְ חֲכַם הָרָזִים, שנותן שבח למקום, שאף שֶׁאֵין דַּעְתָּם של בני אדם דּוֹמָה זֶה לָזֶה, וְאֵין פְּרֻצוֹפֵיהֶן דּוֹמִים זֶה לָזֶה[יב], יודע הוא מה שבלב כל אחד[יג]. מספרת הגמרא: מָשָׁל זוֹמֵא רָאָה אוֹכְלוֹסָא - קהל גדול של ישראל, כשהיה עומד עַל גַּב מַצָּלָה [-מדרגה] בְּהַר הַבַּיִת[יד], וְאָמַר בָּרוּךְ חֲכַם הָרָזִים. ומכיון שהיה תלמיד חכם, ולא היה עוסק במלאכה, הוסיף עוד ברכה[טו] ואמר, בָּרוּךְ שֶׁבָּרָא כָּל אֵלּוּ לְשַׁמְּשֵׁנִי, שהם חורשים וזורעים, ואני מרוצא הכל מוכן לאכילה[טז]. הגמרא מבארת מדוע אמר בן זומא שכולם נבראו לשמשו: שהוא [-בן זומא] הָיָה אוֹמֵר, כַּמָּה וְכַמָּה יְגִיעוֹת יָגְעוּ אָדָם הָרִאשׁוֹן עַד שֶׁמָּצָא פַּת לְאָכְלָהּ, חָרַשׁ וְזָרַע וְקָצַר וְעִמֵּר - אסף את העומרים, וְדָשׁ את השבלים, וְזָרָה אותם ברוח להפריד את המוץ מהגרעינים, וּבֵרַר להוציא את הפסולת, וְטָחַן את הגרעינים, וְהֶרְקִיד - ניפה את הקמח, וְלָשׁ את העיסה וְאָפָה אותה, וְרַק אַחַר כָּךְ אָכָל, ואילו אֲנִי מְשָׁכִים וּמוֹצֵא את כָּל אֵלּוּ [-המלאכות הללו] מְתוּקָּנִין [-עשויות כבר] לְפָנַי. וְכַמָּה יְגִיעוֹת יָגְעוּ אָדָם הָרִאשׁוֹן עַד שֶׁמָּצָא בֶּגֶד לְלָבּוֹשׁ, גָּזַז וְלָבַן [-ניקה] וְנָפַץ את הצמר, וְטָוָה אותו לחוטים, וְאָרַג את החוטים לאריג, וְרַק אַחַר כָּךְ מָצָא בֶּגֶד לְלָבּוֹשׁ, וַאֲנִי מְשָׁכִים וּמוֹצֵא את כָּל אֵלּוּ [-המלאכות הללו] מְתוּקָּנִין [-עשויות כבר] לְפָנַי, וכל זה הוא על ידי ריבוי האנשים שעוסקים במלאכה[יז]. ואף שאר דברים שאינם מצויים במדינתי איני חסר[יח], שעשיר אני, וְכָל הָאוּמּוֹת שׁוֹקְדוֹת וּבָאוֹת לְפִתְחַ בֵּיתִי לעשות עמי סחורה[יט], וַאֲנִי מְשָׁכִים וּמוֹצֵא כָּל אֵלּוּ [-כל הדברים] מזומנים לְפָנַי[כ].

הגמרא מביאה דבר נוסף שאמר בן זומא: הוּא [-בן זומא] הָיָה אוֹמֵר, אוֹרֵחַ טוֹב מַהוּ אוֹמֵר, כַּמָּה טְרָחוֹת רבות טָרַח בַּעַל הַבַּיִת בִּשְׁבִילִי, כַּמָּה בָּשָׂר הֵכִיא לְפָנַי לאכול, כַּמָּה יַיִן הֵבִיא לְפָנַי לשתות, כַּמָּה גְּלוּסְקָאוֹת - כעכות לחם, הֵכִיא לְפָנַי, וְכָל מַה שִּׁמְּרוּ אָדָם לֹא טָרַח אֶלָּא בִּשְׁבִילִי[כא], אֲבָל אוֹרֵחַ רָע מַהוּ אוֹמֵר, מָה טּוֹרַח - וכי איזו שירחה טָרַח בַּעַל הַבַּיִת זֶה עבורי, פַּת אַחַת אָכַלְתִּי, חֲתִיכָה אַחַת של בשר אָכַלְתִּי, כּוֹס אֶחָד של יין שָׁתִיתִי, כָּל הַטּוֹרַח שֶׁטָּרַח בַּעַל הַבַּיִת זֶה, לֹא טָרַח אֶלָּא בִּשְׁבִילִי אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו.

עַל אוֹרֵחַ טוֹב מַהוּ אוֹמֵר - מה נאמר בפסוק (משלי לו מד), זְכֹר כִּי תַשְׂגִּיא פָּעֳלוֹ אֲשֶׁר שָׁרִרוּ אֲנָשִׁים, כלומר שיזכור האורח, ויגדיל את פעלו של בעל הבית, ויאמר שעליו הביטו אנשי ביתו, שטרחו והכינו כל כך[כב]. וְעַל אוֹרֵחַ רָע בְּתִיב (שם ל ה מד), לְבָבָן וְרָאוּהוּ אֲנָשִׁים וגו' לא יְרֵאָה כָּל חַכְמֵי לֵב[כג], שכיון שהוא אורח רע שאינו מכיר בטובת מארחו, יראים ממנו בני אדם, ואדם זה לא יהיו לו בנים חכמים[כד].

אגב שדברה הגמרא מענין אוכלוסא, מביאה הגמרא דבר נוסף בענין זה: נאמר (שמואל ב׳ ח יג) וַיַּךְ דָּוִד בֶּן אִישׁ אֶפְרָתִי וגו' וּשְׁמוֹ יִשַׁי וגו' וְהָאִישׁ בִּימֵי אָשׁוּל זָקֵן בָּא בָאֲנָשִׁים, אָמַר רָבָא, וְאִיתֵימָא - ויש אומרים שאמר זאת רַב זְבִיד, וְאִיתֵימָא - ויש אומרים שאמר זאת רַב אוֹשַׁעְיָא, שׁ׳האישׁ׳ זֶה יִשַׁי אֲבִי דָוִד, שֶׁאדם חשוב היה, וְיָצָא למלחמה בְּאוֹכְלוֹסָא - כשהוא שר על ששים ריבוא אנשים[כה], וְנִבְנָם מהמלחמה בְּאוֹכְלוֹסָא, וְרָגַשׁ בתורה בְּאוֹכְלוֹסָא - לפני ששים ריבוא אנשים[כו].

אָמַר עוּלָּא, נְקִיטִינַן - מקובל בידינו שאֵין אוֹכְלוֹסָא - עם גדול שיש לברך עליו מכח הרזים, בָּבָבְלִ[כז]. אומרת הגמרא: תָּנָא - שנינו בברייתא, אֵין אוֹכְלוֹסָא - עם גדול שמברכים עליו ברוך חכם הרזים, פָּחוֹתָה מְשִׁשִּׁים רִבּוֹא[כח].

★

הגמרא מביאה ברכות נוספות שמברכים על ראיה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, הָרוֹאֶה אחד[כט] מַחְכְמֵי יִשְׂרָאֵל[ל], אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁחָלַק מֵחָכְמָתוֹ לִירֵאָיו[לא].

א. **רש״י** (ד״ה נתקללה). כלומר, כשהרשע לוקה, אף שכניו לוקים עמו. וביאר בענף יוסף (ד״ה נתקללה) שהחילוק בין בבל לשומרון בזה הוא, שהרעה שבאה על בבל, היא רעה בעצם, ולכך שייך בה ׳אוי לרשע ואוי לשכניו׳, אבל הרעה הבאה על ישראל, אינה רעה בעצם, שטובה היא להם שבאה כדי למרק את חטאיהם, וכיון שנתמרקו נקראים חסידים, ולכן לא באה ממנה רעה לשכניהם.

ב. **שומרון** היתה עיר המלוכה של מלכות עשרת השבטים, וכיון שהיא היתה הסיבה לפשיעת עשרת השבטים, לכך נגזר עליה שתחרב. מצודת דוד (מיכה א ו). ג. **רש״י** (שם) כתב, שהוא הנקרא הריצו״ן, ובחולין (קכב. ד״ה והנקרפת) כתב, שהריצו״ן הוא האנקה האמורה בתורה שהיא שרץ. אולם המצודת ציון (ד״ה קיפוד שם) כתב, שקיפוד זה, הוא עוף מדברי [ומכל מקום אין זה קיפוד האמור לעיל (פ, ז), ששם פירש רש״י (ד״ה קוף עם זנב)]. ד. **מצודת דוד** (שם). ה. **מצודת דוד** (מיכה שם). וביאר, שישמרון עמדה בהר, שהוא מקום הראוי לנטיעת כרמים. והקשו התוספות בעירובין (יח: ד״ה נתכוין), שהרי אמרו בתורת כהנים (בחוקותי פ״ו), שאין ארץ ישראל טוענת פירות בשעה שאין ישראל שרויים בה, ואיך אמרו כאן שהחריב מקום טוב לנטעי כרמים. ותירצו, שכיון שבני יהודה היו שכניה הרי זה כאילו ישראל שרויים בה. עוד תירצו, שארץ ישראל מוציאה פירות אף בזמן שאין ישראל עליה, וכוונת התורת כהנים היא, שכשאין ישראל שרויים בארץ, אין הארץ מוציאה פירות כמו שהוציאה כשהיו ישראל שרויים בה. ו. **ואף** שקללה זו אינה קללה על הארץ, כמו בבבל שנתקללה האדמה עצמה, מכל מקום אמר רבי ירמיה בן אלעזר ׳נתקללה שומרון׳, משום שנתקללו ישראל היושבים בה. עוד יש לומר, שדבר זה נשבע קללה אף לאדמת שומרון, כי יישוב ארץ ישראל בבנין ערוף משרות וכרמים, וכיון שלא יהיה בה רק כרמים ולא יישוב, הרי זה קללה לה. מהרש״א (ד״ה נתקללה). ז. **רש״י** (פירוש יונ. ד״ה נתעתי). ח. **כמובאר** בברייתא בגמרא להלן. ששים ריבוא היינו שש מאות אלף. ט. **ורוים** הוא מלשון סוד, שיודע את הסודות והצפונות שבלב כל אלו. ובסמוך יבואר מה הטעם שתיקנו ברכה זו. י. **רש״י** ורד״ק (שם). יא. **בפירוש** התפילות לר״י בר יקר מבואר, שמה שאמרה הגמרא שפרצופיהם שונים, אינו טעם לברכה, אלא דרך אגב אמרה הגמרא שדעתם שונה, כשם שפרצופיהם שונים. אמנם במהרש״א (ד״ה ואין) מבואר, שאף מה שפרצופיהן שונים הוא טעם לברכה, שמה שדעתם שונה, ניכר במה שפרצופיהם שונים. יב. **ביאר** הרא״ש (ד״ה אלא אמר) שהטעם שאין מברכים ברכה זו רק על ששים ריבוא מישראל הוא, שהדעות נחלקים לששים ריבוא, וכן הפרצופים [שכשם שהם מחולקים בדעות, שהיא הצורה הפנימית, כך הם מחולקים גם בצורה החיצונית. מהרש״א (ד״ה ואין)]. וכיון שאין דעתם ופרצופיהם דומים זה לזה, כשהוא רואה ששים ריבוא, הרי הוא רואה את מספר הדעות והפרצופים הגדול ביותר שיתכן, וכיון שהוא רואה את כל הדעות, מברך ברוך חכם הרזים. יג. **שהר** הבית היה על מדרון ההר, ומשום כך היה חלקו העליון גבוה יותר מחלקו התחתון, ובמקום שהוא גבוה, היו בו מעלות. רש״י (שבת קנו. ד״ה גמ). וכיון שעמד במקום גבוה, יכל לראות עם רב. יד. **מהרש״א** (ד״ה גן). טו. **שעל** ידי ריבוי הדעות נוצרו כל הדברים המתוקנים שבעולם, ולכן כשראה הרבה דעות ברך ברכה זו. מהרש״א (שם). טז. **מהרש״א** (שם). יז. **היפה** עינים הביא, שבירושלמי (פ״ט ה״ג) הגירסה היא, ׳כל בעלי אומניות משכימים ומעוררים, ואני מוצא כל אלו, שאין אני צריך לטורח לעשות המלאכה בעצמי, אלא כל בעלי אומניות עושים את המלאכה עבורי, ולפי זה אין צריך לומר שהיה עשיר, כפי שכתב רש״י (ד״ה כל). יח. **כתב** הרמב״ם (הקדמה לפירוש המשניות), שחכלית כל הבריאה היא בשביל ׳האדם המלומד הפרוש נדיר ופלאי, לא ימצא אלא יחיד באחד הדורות׳. ושאר כל בני אדם, לא נבראו אלא לצורך אדם זה, או כדי לשמשו, שהרי אם יצטרך לטורח להכין לו את צרכו, לא יהיה לו פנאי ללימודו, ושיעיבד הבורא את כל הטבע כולו, לעמוד לצורך אדם זה, או שנבראו כדי להיות לו לחברה. וביאר השל״ה (פרשת וילך יח), שלא דיבר בן זומא בגאוה חס ושלום, אלא בא לומר שלא יהרהר האדם שמאחר שתכלית הבריאה היא בשביל אותו אדם העוסק בתורה בלי הפסק, אם כן למה נבראו שאר האנשים, על כך אמר שכולם נבראו כדי לשמש אדם זה. כ. **ביאר** המאירי (ד״ה מוזגים), שיש לו לשבח את מארחו אף יותר ממה שטרח עבורו. ומכל מקום, לא ישבחנו אלא בענעה, כי המשבח את מארחו בפרהסיא, אמרו עליו בערכין (כו:), שקללה תחשב לו, שעושמנים בני אדם, והולכים ומתארחים אצלו עד שמחסרים את ממונו. וכן כתב השיטה מקובצת (ד״ה מוזגים). והתוספות (ב״מ כג: ד״ה פשוטין) כתבו, שבערכין מדובר כשאומר כן לבני אדם שאינם מהגונים, וכאן מדובר כשאומר כן לאנשים מהוגנים. כא. **מהרש״א** (שם). ופשוטות כוונת הפסוק היא, שתתן דעתך לזכור את מעשה הבורא, שאחר שתתן דעתך על מעשיו אתה עצמך תגדיל את מעשיו רק מתמת הדברים ששררו אנשים, כלומר שבני אדם רואים, מלבד כל הדברים הנסתרים (מצודת דוד שם), ו׳תשוגיא׳ הוא מלשון תגדיל, ו׳ושררו׳ הוא מלשון ראיה, כמו שנאמר (במדבר כי יז) ׳אשורנו ולא קרוב׳. ובאופן אחר כתב המהרש״א, שיש לפרש את הפסוק כאן אף כפשוטו, שהוא מדבר על ה׳, שיש לאדם להגדיל את חסדי הבורא, על שהוא מזמין לו מארח שיטרח עבורו. כב. **פשוטות** כוונת הפסוק אינה מדברת בארוח, אלא באיוב, שאמר לו אליהוא, שכיון שהיית מטיל יראה יתירה על בני דורך, לכן לא זכית שיתקיים בך בן חכם, כמובאר ברש״י (שם ל מ). כג. **כתב** המהרש״א (שם), שדברי בן זומא אלו, הם המשך למה שאמר קודם, שאין אני צריך לטרוח כלום לצרכי. ואמר, שאף כשאדם הולך בדרך, מזמין לו ה׳ מארח שטורח עבורו, ועל זה אמר, שאורח טוב מכיר שהכל טורח בעל הבית בשבילו. ובחפץ ה׳ (ד״ה טוב) כתב, שביאר בזה בן זומא, מדוע אמר שברא הכל לשמשני, ואמר, שאינו אומר כן משום שהוא מתשיב את עצמו, אלא לכל אחד יש לומר כן, שכמו שיש לאורח להגדיל את חסד מארחו, ולומר שכל מה שטרח טורח עבורי, כך יש לגדל את חסד ה׳ לומר שברא את כל העולם לשמשני. כד. **רש״י** (ע״פ פסוקנו עה:). כה. **ביאר** המהרש״א (ד״ה ואיתימא), שפסוק זה כולו מיותר, ודרשו, שמה שנאמר ׳יהאיש׳, הוא על שם שהיה איש מלחמה בנערותו, ו׳זקן׳, הוא על שם שקנה חכמה בזקנותו, ועל שני דברים אלו נאמר שהיה בא באנשים, וכיון שלא פירש הפסוק כמה אנשים, מסתמא היו כמו שהיו בדור המדבר. ולפי פשוטו פירש רש״י (שמואל ב׳ ח יג), שבא באנשים, היינו שהיה נמנה בכנסיות חשובות. כו. **הרמב״ם** (פרשת מ״ע ס״ק), כתב, שרק בארץ ישראל מברכים ברכה זו של ׳חכם הרזים׳. וכתב הכסף משנה (שם), שהרמב״ם סבר, שמה שאמר עולא שאין אכולוסא בבבל, היינו שאין מברכים ברכת חכם הרזים בבבל, אף אם יראה שם ששים ריבוא, כיון שאין מברכים ברכה זו בחוץ לארץ. כז. **היינו** ששים רבבות, כלומר שש מאות אלף. כח. **כן** מבואר לכאורה בגמרא להלן (נ״ע), שאף על חכם אחד מברכים, וכן מבואר בכל הפוסקים. אמנם העולת תמיד (סי׳ רכד ס״ק ס״ו) כתב, שרק על הרבה חכמים מברכים. כט. **מבואר** ברש״י (ע״ב ד״ה מחכמתו), שאין מברכים ברכה זו רק על חכם גדול. ל. **בחכמי** ומלכי ישראל הוא אומר ׳שחלק׳, ובחכמי ומלכי עובדי כוכבים מברך ׳שנתן׳. וביאר הבית יוסף (סי׳ רכד ד״ה ומיהו), שנפשות ישראל הצדוקות מתחת כסא הכבוד, והרי הם חלק מה׳, ואפשר לומר שעליהם שחלק, אבל אומות העולם רחוקים הם מה׳, ומה שנתן להם הוא כמי שנותן מנכסיו, ולכן מברכים עליהם שנתן. והב״ח (שם) כתב, שהחכמה והכבוד של ישראל הם חלק מה׳, שהחכמה שלהם היא חכמת התורה, והכבוד שלהם הוא מכבוד השכינה, וניתן לומר עליהם שחלק, אבל עובדי כוכבים אין חכמתם וכבודם חלק ממנו, ולכן אומרים עליהם שנתן. לא. **אומר** ׳ליראיו׳ ולא

והרואה אחד מחכמי עובדי כוכבים[לב], אומר ברוך שנתן מחכמתו לבריותיו[לג]. הרואה אחד ממלכי ישראל, אומר ברוך שחלק מכבודו ליריאיו[לד], והרואה אחד ממלכי עובדי כוכבים, אומר ברוך שנתן מכבודו לבריותיו[לה].

אמר רבי יוחנן, לעולם ישתדל אדם לראות קבעת מלכי ישראל, כדי לראותם, ולא קבעת מלכי ישראל בלבד יש לרוץ, אלא אפילו קבעת מלכי עובדי כוכבים יש לרוץ לראותם, כדי שאם יזדמן לעולם הבא, ויראה את כבודו של מלך המשיח, יבחין מה בין מלכי ישראל למלכי עובדי כוכבים, ויראה כמה כבוד נוטלי שכר המצוות, מרובה יותר מכבוד מלכי אומות העולם[לו].

מספרת הגמרא: רב ששת בגי נהור הוה - עיור היה[לז], הוו קאזלי כוותיה בלמא קבעזלי אפי מלכא - היו הולכים כל האנשים להקביל את פני המלך, וקם אזל בהדייהו רב ששת - ועמד רב ששת והלך עמהם, אשכחיה ההוא צדוקי - מצאו צדוקי אחד, אמר ליה הצדוקי לרב ששת בדרך משל, חמרי לגנהרא - הכדים השלמים הולכים לנהר לשאוב מים, פגעי ליה - הכדים השבורים למה הם הולכים, כלומר, שאתה שעיור אתה, ולא תראה את המלך, מה לך לילך לקראתו. אמר ליה רב ששת, תא חזי דידענא בפי מיגזר - בא ותראה שאני יודע טוב יותר ממך מתי בא המלך[לח]. חלף גונדא קמייתא כי קא אזלינא - עברה כת ראשונה ממלוי המלך תוך כדי השמעת רעש המולה, וסבר צדוקי שהמלך בא, אמר ליה ההוא צדוקי לרב ששת, אתא מלכא - עכשיו בא המלך, אמר ליה רב ששת, לא קאתי - לא בא המלך עכשיו, תניינא כי קא אזלינא - עברה כת שניה ממלוי המלך, ואף היא עברה תוך כדי השמעת רעש המולה, אמר ליה ההוא צדוקי לרב ששת, השתא קא אתי מלכא - עכשיו בא המלך, אמר ליה רב ששת, לא קא אתי מלכא - לא בא המלך עכשיו, חליף תליתאי כי קא שתקא - עברה כת שלישית ממלוי המלך בלא השמעת רעש, אמר ליה רב ששת לצדוקי, ודאי השתא אתי מלכא - עכשיו בא המלך. אמר ליה ההוא צדוקי לרב ששת, מנא ליך הא - מניין אתה יודע שעכשיו בא המלך, אמר ליה, דמלכותא דארעא קבעין מלכותא דרקיעא - סדרי המלכות של המלכים בארץ, הם כסדר מלכות שמים, וכשבא ה' לא נשמע רעש, דכתיב באליהו הנביא כשנראה אליו כבוד ה' (מלכים א' יט י"ט-יג), וצא ועמדת בהר לפני ה', והנה ה' עבר, ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה', לא ברוח ה', ואחר הרוח רעש, לא ברעש ה', ואחר הרעש אש, לא באש ה', ואחר האש קול דממה דקה, ורק כשהיה דממה בא ה'[לט].

כי אתא מלכא - כשבא המלך, פתח רב ששת וקא מברך ליה - ובירך ברוך שנתן מכבודו לבריותיו[מ]. אמר ליה ההוא צדוקי, למאן דלא חזית ליה קא מברכת - וכי אתה מברך על מי שאינך רואה.

שואלת הגמרא: זימני חזי עלויה דההוא צדוקי - ומה אירע לאותו צדוקי. אומרת הגמרא: איקא דאמרי - יש אומרים, חברוהי בחלינהו לעיניה - חבריו של הצדוקי[מא] ניקרו את עיניו[מב], ואיקא דאמרי - ויש אומרים, שרב ששת נתן עיניו בו[מג], ונעשה נס שמת - שמת, והיה נראה כאילו מת לפני זמן רב, וכבר נקרב בשרו ונפלו[מד].

★

הגמרא מביאה מעשה נוסף שמוזכר בו שמלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא. מספרת הגמרא: רבי שילא נגדיה לההוא נברא דבעל מצרית - הלקה אדם שבעל מצרית[מה], אזל אבל ביה קורצי בי מלכא - הלך אותו איש והלשין[מו] על רבי שילא בבית המלך, אמר לאנשי המלך, איקא חד נברא ביהודאי - יש אדם אחד אצל היהודים, דקא דיין דינא בלא הרכנא דמלכא - שדן דינים בלי רשות מהמלך. שדר עלויה פריסתקא - שלח המלך שליח[מו], שיאמר לרבי שילא לבוא למשפט. כי אתא - כשבא רבי שילא למשפט, אמרי ליה - אמרו לו השופטים, מה נעמא גנדתיה להאי - מדוע הלקית אדם זה. אמר להו - ענה להם רבי שילא, משום דבעא על חמרתא - שבעל אתון. אמרי ליה - אמרו לו השופטים, אית לך סהדי - האם יש לך עדים על כך[מז]. אמר להו - ענה להם רבי שילא, אין - כן. אתא אליהו אדמי ליה כאינש ואמחיך - בא אליהו הנביא ונדמה לשופטים כאדם, והעיד שאדם זה בעל אתון. אמרי ליה - אמרו השופטים לרבי שילא, אי הכי - אם כן, שבעל אדם זה אתון, בר קטלא הוא - בן מות הוא, ומדוע לא הרגתו[מח]. אמר להו - ענה להם רבי שילא, אנן - אנו היהודים, מיומא דגלינן מארעין - מיום שגלינו מארצנו[נא], לית לן רשותא למקטל - אין לנו רשות להרוג[נב], אתון - אתם, מאי דבעיתון עבידו ביה - עשו בו כפי רצונכם[נג]. עד דמעיני ביה בדינא - בעוד שעינינו השופטים בדין זה, פתח רבי שילא ונתן הודאה לה' ואמר את הפסוק (דברי הימים ו' כט י"ח) ה' הנה הגדלה והגבורה וגו' כי כל בשמים ובארץ, ולך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש[נג]. אמרי ליה - שאלו אותו השופטים, מאי קאמרת - מה אמרת, אמר להו - השיב להם רבי שילא, הכי קאמינא - כך אמרתי, בריך רחמנא דיהיב מלכותא בארעא בעין מלכותא דרקיעא - ברוך ה' שנתן מלכות בארץ כעין המלכות שבשמים, ויהב לכו שוקטנא ורחמי דינא - ונתן לכם שלטון, ושופטים שאוהבים משפט. אמרו השופטים, חבינא עלויה יקרא דמלכותא כולי האי - כל כך חביב עליו ביכוד השלטון, אם כן ראוי הוא לקבל רשות לדון, יהבי ליה קולקא - נתנו לו מקל לדרוס את מי שהוא רוצה להעניש, ואמרו ליה דון דינא - יש לך רשות לדון דינים[נד].

כי הוה נפיק - כשיצא רבי שילא מהמשפט, אמר ליה ההוא נברא - אמר לו אותו אדם שרבי שילא הלקה אותו, עביד רחמנא ניסא לשקרי הכי - וכי עושה ה' ניסים לשקרנים[נה], שאתה שיקרת כשאמרת שבעלתי אתון, שהלא בעלתי גויה ולא אתון, ונעשה לך נס שבא אליהו להצילך. אמר ליה רבי שילא, לאו אחמרי אחמרי - וכי לא נקראו הגויים חמורים, דכתיב - שנאמר על הגוים (יחזקאל כג כ) 'אשר בשר חמורים בשרם'. חזניה - ראה של הצדוקי[מא] ניקרו את עיניו[מב], ואיקא דאמרי - ויש אומרים, שרב ששת נתן עיניו בו[מג], ונעשה נס שמת - שמת, והיה נראה כאילו מת לפני זמן רב, וכבר נקרב בשרו ונפלו[מד].

★

הגמרא מביאה מעשה נוסף שמוזכר בו שמלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא. מספרת הגמרא: רבי שילא נגדיה לההוא נברא דבעל מצרית - הלקה אדם שבעל מצרית[מה], אזל אבל ביה קורצי בי מלכא - הלך אותו איש והלשין[מו] על רבי שילא בבית המלך, אמר לאנשי המלך, איקא חד נברא ביהודאי - יש אדם אחד אצל היהודים, דקא דיין דינא בלא הרכנא דמלכא - שדן דינים בלי רשות מהמלך. שדר עלויה פריסתקא - שלח המלך שליח[מו], שיאמר לרבי שילא לבוא למשפט. כי אתא - כשבא רבי שילא למשפט, אמרי ליה - אמרו לו השופטים, מה נעמא גנדתיה להאי - מדוע הלקית אדם זה. אמר להו - ענה להם רבי שילא, משום דבעא על חמרתא - שבעל אתון. אמרי ליה - אמרו לו השופטים, אית לך סהדי - האם יש לך עדים על כך[מז]. אמר להו - ענה להם רבי שילא, אין - כן. אתא אליהו אדמי ליה כאינש ואמחיך - בא אליהו הנביא ונדמה לשופטים כאדם, והעיד שאדם זה בעל אתון. אמרי ליה - אמרו השופטים לרבי שילא, אי הכי - אם כן, שבעל אדם זה אתון, בר קטלא הוא - בן מות הוא, ומדוע לא הרגתו[מח]. אמר להו - ענה להם רבי שילא, אנן - אנו היהודים, מיומא דגלינן מארעין - מיום שגלינו מארצנו[נא], לית לן רשותא למקטל - אין לנו רשות להרוג[נב], אתון - אתם, מאי דבעיתון עבידו ביה - עשו בו כפי רצונכם[נג]. עד דמעיני ביה בדינא - בעוד שעינינו השופטים בדין זה, פתח רבי שילא ונתן הודאה לה' ואמר את הפסוק (דברי הימים ו' כט י"ח) 'לך ה' הגדלה והגבורה וגו' כי כל בשמים והארץ, ולך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש[נג]. אמרי ליה - שאלו אותו השופטים, מאי קאמרת - מה אמרת, אמר להו - השיב להם רבי שילא, הכי קאמינא - כך אמרתי, בריך רחמנא דיהיב מלכותא בארעא בעין מלכותא דרקיעא - ברוך ה' שנתן מלכות בארץ כעין המלכות שבשמים, ויהב לכו שוקטנא ורחמי דינא - ונתן לכם שלטון, ושופטים שאוהבים משפט. אמרו השופטים, חבינא עלויה יקרא דמלכותא כולי האי - כל כך חביב עליו ביכוד השלטון, אם כן ראוי הוא לקבל רשות לדון, יהבי ליה קולקא - נתנו לו מקל לדרוס את מי שהוא רוצה להעניש, ואמרו ליה דון דינא - יש לך רשות לדון דינים[נד].

כי הוה נפיק - כשיצא רבי שילא מהמשפט, אמר ליה ההוא נברא - אמר לו אותו אדם שרבי שילא הלקה אותו, עביד רחמנא ניסא לשקרי הכי - וכי עושה ה' ניסים לשקרנים[נה], שאתה שיקרת כשאמרת שבעלתי אתון, שהלא בעלתי גויה ולא אתון, ונעשה לך נס שבא אליהו להצילך. אמר ליה רבי שילא, לאו אחמרי אחמרי - וכי לא נקראו הגויים חמורים, דכתיב - שנאמר על הגוים (יחזקאל כג כ) 'אשר בשר חמורים בשרם'. חזניה - ראה

לחכמיו', משום שאמרו (פסחים ס"ג ע"ב), כל שיראתו קודמת לחכמתו מתקיימת, ואם כן מה שחכמים הם, אין זה אלא משום יראתם. מהרש"א (שם). לב. **המן** אברהם (סדר הדר קס"ח) דייק ממה שכתב השלחן ערוך (שם ס"ו), חכמי אומות העולם 'שחכמים בחכמת העולם', שאין מברכים רק אם הם חכמים בחכמות שבעולם, אבל אם אינם חכמים רק בדתיהם, אין מברך עליהם.

לג. **ברייתו** וברמב"ם (ברכות י' י"א ס"ו) ובהגהות הגר"א, הגירסא היא 'לבשר ודם'. וכן בסמוך לגבי מלכי עובדי כוכבים. לד. **ואף** שרוב מלכי ישראל רשעים היו, יכול לומר 'ליריאיו', כיון שמה שנתנה להם המלוכה, הוא מחמת אבותיהם שהיו צדיקים, ואם כן הכבוד נחלק ליראיו. רש"ש (ל"ה מלכים). לה. **שיש** לנו לשבח את ה' על שהוא ממנה מלכים, מאחר שמצינו שאף הפסוק שבחו על כך, כמו שדרשה הגמרא (נחל קדומים), שמה שנאמר (דברי הימים ו' כט י"ח) 'והמתנשא לכל לראש', שאפילו הממונה על הופרי בורות הסיד להשקות את השדות, אינו מתמנה אלא מהשמים. לו. **ורק** מפני טעם זה יש לו לרוץ לראותם, אבל כדי לברך את הברכה, אינו צריך לרוץ, שאם אינו רואם, אינו צריך להתרחל לראותם כדי להתחייב לברך. מהרש"א (ל"ה שם). לז. **סגי** נהור, פירושו הוא שראייתו גדולה, והוא כיוני לעיור בלשון נקיה. לח. **ביאר** המהרש"א (ל"ה שם), שאף שודאי גם הצדוקי ידע מתי בא המלך, שהרי היה רואה, מכל מקום אמר לו רב ששת, שאני אדע יותר ממך, כיון שאתה יודע בחוש הראיה, ואני יודע בחוש השמיעה, שהוא יותר שכלי מחוש הראיה. לט. **ואף** הרוח והרעש והאש שראה אליהו, היו מחנות של מלאכים, וכמו שהיה אצל המלך שבאו שלש כתות לפניו. והרוח, היא מחנה של מלאכי רוח, והרעש, הוא מחנה של מלאכי זיעה, והאש, הוא מחנה של מלאכי אש. מהרש"א (ל"ה בפנים). מ. **כתב** המגן אברהם (סדר הדר קס"ח), שמוכח בגמרא, שאף סומא יכול לברך על מלך. וכתב הפרי מגדים, שאף שכל ברכות הראיה אין סומא מברך, ברכת המלך יכול לברך, כיון שבכדאי ניכר אף לסומא, שאימתו מוטלת על הכל, וכולם שותקים כשהוא עובר. אמנם האליה רבה (שם קס"ו) כתב, שלשון הגמרא 'קא מברך ליה' מורה, שבירך את המלך, והיינו שבירכו בשאילת שלום, ולא שבירך שנתן מכבודו, על ראייתו. והקשה עליו הפרי מגדים, שעל ברכת שלום למלך לא היה תמה הצדוקי מדוע בירכו אף שאינו רואהו. והיעב"ץ (ל"ה שם) כתב, שודאי בירך שנתן מכבודו, שעל זה תמה הצדוקי מדוע בירך, ומה שאמרה הגמרא, 'קא מברך ליה', הוא כמו שבירך עליו, כלומר שבירך לה' אדוות המלך. והוסיף, שמשם גם בירכו ואמר יחי המלך וכדומה. מא. **ביאר** הבן יהוידע (ל"ה שם), שהטעם שדווקא חבריו ניקרו את עיניו, ולא נסמתה עינו על ידי חולי, הוא כדי שלא יחלה מה שאירע לו במקרה או בדבר טבעי, שכיון שנעשה לו כן על ידי חבריו, ודאי הוא דבר שהוא נגד הטבע, ויכירו הכל שנעשה לו כן בהשגחה מן השמים. מב. **רש"י** (ל"ה שם בפנימיות). וביאר המהרש"א (ל"ה שם בפנימיות), שאף שבכל הש"ס כתוב הוא דבר שמועיל לעין לרפואה, כאן אמרו בתלמוד בלשון נקיה, והכוונה היא שניקרו את עיניו. מג. **אף** שהיה עיור, נעשה לו נס ונתפקח, כדי שיתן עיניו בו לעונשו בכך. או, שאין הכוונה שהסתכל עליו, אלא נתן בו עיניו היינו, שקיללו שיעשה גל של עצמות. מהרש"א (ל"ה שם). מד. **רש"י**

רבי שילא לאותו אדם, דְּקָאָזֵיל לְמֵימְרָא לְהוּ דְּקָרְיֵנְהוּ חֲמָרֵי - שהולך הוא לומר לשומעים שכינה אותם חמורים. אָמַר רבי שילא, הַאי [-אדם זה] רוֹדֵף הוּא אחרי להרגני, וְהַתּוֹרָה אָמְרָה, אִם בָּא אדם לַהֲרֹג אֶתְכֶם - תקדים אתה לְהָרְגוֹ[נ], מֵחַיֵּיהּ בְּקוֹלְקָא וַמְטַיֵּיהּ - הכהו במקל שנתנו לו השופטים[נא], והרגו.

אָמַר רבי שילא, הוֹאִיל וְאִתְעֲבִיד לִי נִיסָּא בְּהַאי קָרָא - ונעשה לי נס במה שאמרתי פסוק זה של 'לְךָ ה' הַגְּדוּלָּה' וגו'[נב], דְּרָשִׁינָא לֵיהּ - אפרש אותו בדרך דרש. ודרש, 'לְךָ ה' הַגְּדוּלָּה', זוֹ היא גדולתו של ה' בְּמַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית - בבריאת העולם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר - וכן מפורש בפסוק שבריאת העולם היא גדולה, שנאמר (מיכ ז כ), 'עָשָׂה גְדֹלוֹת עַד אֵין חֵקֶר' - גדולות שאי אפשר לחקור אחריהם להבינם. 'וְהַגְּבוּרָה', זוֹ יְצִיאַת מִצְרַיִם, שהיה בה גבורה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יד כא) 'וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה וגו' אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם'[נג]. 'וְהַתִּפְאֶרֶת', זוֹ חָמָּה וְלְבָנָה שֶׁעָמְדוּ לִזְבֻל יְהוֹשֻׁעַ כשנלחם עם האמורי, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י יג) 'וַיִּדֹם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד' וגו'[נא]. 'וְהַנֵּצַח', זוֹ מַפָּלְתָּהּ שֶׁל רוֹמִי שתהיה לעתיד לבוא, וְכֵן הוּא אוֹמֵר - וכמו שנאמר במפלתם (ישעיה סג ג) 'וְיַז נִצָּחָם עַל בִּגְדָי' וגו', שׁ'נצחם' הוא לשון נצח[נב]. 'וְהַהוֹד', זוֹ מִלְחֶמֶת נַחֲלֵי אַרְנוֹן[נג], שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כא יד) 'עַל כֵּן יֵאָמֵר בְּסֵפֶר מִלְחֲמוֹת ה' אֶת וָהֵב בְּסוּפָה וגו' וְאֶת הַנְּחָלִים אַרְנוֹן'[נד]. 'כִּי כֹל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ', זוֹ מִלְחֶמֶת סִיחֹן וְעוֹג[נה], שמפורש בה שהיתה מהשמים, שֶׁנֶּאֱמַר (פרשת ג כ) 'מִן שָׁמַיִם נִלְחֲמוּ, הַכּוֹכָבִים מִמְּסִלּוֹתָם' וגו'. 'לְךָ ה' הַמַּמְלָכָה', זוֹ מִלְחֶמֶת עֲמָלֵק[נה], שנאמר בה כסא מלכות[נו], 'כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ מִלְחָמָה לַה' בַּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר', כלומר, שעל ידי מלחמת ה' בעמלק יתעלה כסא מלכותו[נז]. 'וְהַמִּתְנַשֵּׂא' זוֹ מִלְחֶמֶת גּוֹג וּמָגוֹג, שתהיה לעתיד לבוא, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (יחזקאל לט ו), 'וְהִנֵּנִי אֲלֵיךְ גּוֹג נְשִׂיא רֹאשׁ מֶשֶׁךְ וְתֻבָל'[נח], שיש לדרוש את הפסוק שנאמר המתנשא בלשון נשיאות, שהוא מדבר כלפי מי שנאמר בו לשון 'נשיא' והיינו גוג, שהקדוש ברוך הוא יתנשא עליו לעתיד לבא ויגלה שאין הנשיאות אלא לו לבדו[נט].

הגמרא מביאה דרשות נוספות בפסוק זה. אומרת הגמרא: מה שנאמר בפסוק 'וְהַמַּמְלָכָה לְכֹל רֹאשׁ', אָמַר רַב חָנָן בַּר רַבָּא שֶׁאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שפירושו הוא שה' מנשא לכל הקם להיות לראש, כלומר שהוא הגדור ומעמידו לראש, וְאַפִּיקוּ רֵישׁ גָּרְגְּיָתָא - הממונה על החופרים חפירות בורות למלאותם מים להשקות השדות[ס], מִן שָׁמַיָּא מָנוּ לֵיהּ - מהשמים ממנים אותו. אומרת הגמרא, בְּמָתְנִיתָא תָּנָא מְשַׁמֵּיהּ דְּרַבִּי עֲקִיבָא - שנינו בברייתא משמו של רבי עקיבא, שורש את הפסוק באופן אחר, 'לְךָ ה' הַגְּדוּלָּה' זוֹ קְרִיעַת יַם סוּף[סא], 'וְהַגְּבוּרָה' זוֹ מַכַּת בְּכוֹרוֹת[סב], 'וְהַתִּפְאֶרֶת' זוֹ מַתַּן תּוֹרָה[סג], 'וְהַנֵּצַח' זוֹ יְרוּשָׁלַיִם[סד], 'וְהַהוֹד' זוֹ בֵּית הַמִּקְדָּשׁ[סה].

★

נ. **שנאמר** (שמות כב ו) 'אִם במחתרת ימצא הגנב והוכה ומת אין לו דמים', שהמוצא גנב במחתרת, והרגו, פטור, שהרי הוא כמי שאין לו דם. ואמרו (סנהדרין עב:), שהטעם שההורג את הבא במחתרת פטור, הוא משום שיודע הגנב שאם ימצאנו בעל הבית לא יתן לו ליטול את ממונו, ובדעתו להורג את בעל הבית, וכיון שדעתו להרגו, אמרה התורה שיכול בעל הבית להקדים ולהרגו. רש"י (ד"ה אחורי) וכתב הריב"ש (סי' תעג), שצריך לומר שהתרה בו רבי שילא ולא קיבל, או שלא היה לו פנאי להתרותו. ותמה עליו המשנה למלך (מוסג' ומשיק פ"ט ה"י), שלא היה לריב שילא להתרותו, שהרי הנרדף עצמו אינו צריך להתרות ברודף, ורק אחר הבא להציל את הנרדף צריך להתרות ברודף.

נא. **הייני** שהרגו מכח מה שמסרו השופטים את דינו בידו. כן יהודיה (שם). **נח. לא** אמר כן על הנס הראשון שכא אליהו להעיד, שהרי נס זה היה קודם שאמר פסוק זה, אלא אמר שאם לא הייתי אומר פסוק זה לא היו מוסרים את דינו בידי, ולא הייתי יכול להרגו, ורק על ידי שאמרתי פסוק זה, מסרו את דינו בידי, ויכולתי להרגו, וניצלתי. חפץ ה' (ד"ה לתמן). **נט. וי"ד** הגדולה' היינו גבורה, כמו שתרגם אונקלוס 'גבורת ידא רבתא'. וצריך לומר, שכל מקום שנאמר גדולה וי"ד יחד, פירושו הוא גבורה. צל"ח (ד"ה לך ה'). **ס. היינו** שלא נגמר היום, שלא שקעה השמש, ולא בא הירח, עד שגמרו להכות את האמורי. **סא. וכיון** שהנס הזה נראה בכל העולם כולו וראו כל עמי הארץ וירא מישראל, ואמרו (לעיל ו:), שמה שנאמר (דברים כח י), 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך', אלו תפילין שבראש שגלויים לכל, ותפילין נקראו 'פאר' (לעיל ו:), לכן דרש ש'והתפארת' הוא הנס שנעשה ליהושע. צל"ח (ד"ה והתפארת). **סב. ולפי** פשוטו, נצחם הוא דמם, שהדם הוא תוקפו ונצחונו של האדם. רש"י (ישעיה סג ג). **סג. כמבואר** לעיל (נד ע"ב ועי"ש), שנחלי ארנון נמצאים בעמק בין הרים, וכשהיו ישראל צריכים לעבור בנחלי ארנון בדרכם לארץ ישראל, עשו האמורים מצורות בהרים ונתבאו בהם, כדי להורג את ישראל כשיעברו שם, ונעשה נס לישראל ונתחברו ההרים זה לזה, ונהרגו כל האמורים שנתבאו שם.

סד. **בפסוק** זה הוזכר מלחמת נחלי ארנון, אך לא מבואר מפסוק זה, מדוע יש לדרוש 'וההוד' דווקא על נס זה. וביאר באמרי נועם (ד"ה והשתא), שהוד הוא לשון הודאה, ויש לדרשו על נס נחלי ארנון, שאחר נס זה אמרו ישראל שירה, כמו שנאמר (במדבר כא יז) 'אז ישיר ישראל עלי באר ענו לה' וגו'.

סה. **סיחרא** היה שר צבא של יבין מלך כנען, ונלחמו בו ברק בן אבינועם ודבורה ונצחו אותו. סו. **שבא** להילחם בישראל כשהיו במדבר, ונצח אותו יהושע. וכיון שהזדווג לישראל קודם לכל האומות חפץ הקב"ה למחותו, וכמבואר בהערה להלן [ש"ת גורסים ברש"י 'זו מלחמת יהושע בעמלק']. סז. **רש"י** (ד"ה ממעמלכה). שהלשון 'כסא' מורה על המלכות.

מהרש"א (ד"ה זו). סח. **ראה** בשפתי חכמים שעיין לרש"י על התורה, 'והרומה ידו של הקב"ה לשיבש בכסאו להיות לו מלחמה עולמית בעמלק, ונאמר 'כס' ולא כסא, ואף השם נחלק לחציו, שנשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק כולו'. סט. **משך** וחבל שתי אומות הם ['ראה יומא (י:)], ומבניו של יפת הם, כמו שנאמר (בראשית י ב) 'בני יפת, גמר ומגוג וימן ותבל ומשך ותירס'. ע. **ראה** במהרש"א (ד"ה זו) שביאר, שפסוק זה כולו הוא כנגד שבע ספירות, ורבי שילא דרש על כל ספירה וספירה את הנס שבא מכוח אותה ספירה.

עא. **גרגיתא** פירושו בור, וריש גרגיתא, היינו הממונה על חופרי הבורות. עב. **המהרש"א** (ד"ה לך) פירש, משום שגדולה היא מדת חסד, ובמדת חסד נצלו בים סוף, והצל"ח (ד"ה ממעמלק) פירש, משום שבקריעת ים סוף נאמר (שמות יד כא) 'וירא ישראל את היד הגדולה'.

עג. **המהרש"א** (שם), פירש, משום שגבורה היא מדת הדין, ומכת בכורות היתה במדת הדין, והצל"ח (שם) פירש, משום שנאמר במכת בכורות (שמות יב כט) 'ה' הכה כל בכור', ופירש שם רש"י, שכל מקום שנאמר ה', היינו הוא ובית דינו, שזו היא מדת הגבורה, עיין שם שביאר זאת.

עד. **המהרש"א** (שם) פירש, משום שהתורה היא תפארת לישראל. והצל"ח (שם) פירש, משום שנאמר במתן תורה (דברים ט יט) 'ולתתך עליון וגו' לתהלה ולשם ולתפארת'. עה. **המהרש"א** (שם) פירש, משום שירושלים היא נצחונם של ישראל, כלומר, שהיא הדבר המחזיקם (לפ"ז ביאר לעיל נג:) שם נפחד'). והצל"ח (שם) פירש, מפני שעכשיו שם ירושלים חסר, שכותבים אותה בלי האות י', ורק לאחר שיוכרת זרעו של עמלק תהיה ירושלים שלימה, וכשלא הרג שאול את אגג, אמר לו שמואל (שמואל א טו כח) 'יוגם נצח ישראל לא ישקר', ורצה לומר שאף שאתה לא הכרת את זרע עמלק, עוד יקום בישראל מי שיכריחו, הרי שבהכרתת עמלק נאמר נצח, וכיון שירושלים תלויה בהכרתת עמלק, דרש את מה שנאמר 'והנצח' על ירושלים. עו. **המהרש"א** (שם) פירש, משום שבית המקדש היה הדרן והודן של ישראל. והצל"ח (שם) פירש, שבחורבן בית המקדש נאמר (לעיל ח ב) 'על זה היה דוה לבנו', וכשיבנה בית המקדש, יהפך הדוה לדוד [שהוד הוא בהיפוך אותיות]. ובאמרי נועם (שם) פירש, שדרש את ר'ההוד' על בית המקדש, מפני שהוד הוא לשון הודיה, ובבית המקדש אומרים שירות ותשבחות.

הגמרא מביאה ברכות נוספות שמברכים על ראייה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָרוֹאֶה בְּתֵי מְנוֹרִיגִי וּעְשִׁירֵי[א] יִשְׂרָאֵל**, אם רואה אותם **בְּיִשּׁוּבָן** - כשהם יושבים בתוקף ובגבורה, כמו שהיה בזמן בית שני[2], **אוֹמֵר בָּרוּךְ מֵצִיב גְּבוּל אַלְמָנָה**[3], שבחורבן בית ראשון נמשלו ישראל לאלמנה, שנאמר (מיכה ד ט) 'היתה כאלמנה', וגאולת ישראל בבית שני, היא כהצבת גבול אלמנה[4]. ואם רואה אותם **בְּחוּרְבָּנָן, אוֹמֵר בָּרוּךְ דַּיַּן הָאֱמֶת.**

הרואה **בְּתֵי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים**[5], אם רואה אותם **בְּיִשּׁוּבָן, אוֹמֵר** עליהם את הפסוק (משלי טו כה) **'נְצִיב גְּאֵים יְסַח ה'** - בתי עובדי כוכבים המתגאים יעקור ה'. ואם רואה אותם **בְּחוּרְבָּנָן, אוֹמֵר** את הפסוק (תהלים נה ו) **'אֵל נְקָמוֹת ה' אֵל נְקָמוֹת הוֹפִיעַ'**, שהראה וגילה ה' את נקמתו[6].

מספרת הגמרא: עוֹלָא וְרַב חִסְדָּא חֲווּ קָא אָזְלִי בְּאוֹרְחָא - היו הולכים בדרך, **כִּי מְטוּ אַפְתָּחָא דְּבֵי** - כשהגיעו לפתח ביתו החרב של **רַב חָנָא בַּר חֲנִילַאי[7], נָגַד** - נחלש[8] **רַב חִסְדָּא וְאַתְּנַח** - ונאנח.

אָמַר לֵיהּ עוֹלָא - שאל עולא את רב חסדא, **אֲמַאי קָא מִתְנַחְתְּ** - מדוע אתה נאנח, **וְהָאֲמַר רַב**, ואהרי אמר **רַב, שַׁאֲנָחָה** מזיקה, שהיא **שׁוֹבֶרֶת חֲצִי גּוּפּוֹ שֶׁל אָדָם, שֶׁנֶּאֱמַר** (יחזקאל כא יא) **'וְאַתָּה בֶּן אָדָם הֵאָנַח בְּשִׁבְרוֹן מָתְנַיִם וגו'** וּבְמָרִירוּת תֵּאָנַח לְעֵינֵיהֶם[9], והמתנים הם באמצע הגוף[10]. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר** שאנחה שוברת **אַף אֶת כָּל גּוּפּוֹ שֶׁל אָדָם, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם כא יב), **'וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֵלַיִךְ עַל מָה אַתְּ נֶאֱנָחַת, וְאָמַרְתְּ אֶל שְׁמוּעָה [כִּי בָאָה], וְנָמֵס כָּל לֵב וגו'** וְרָפוּ כָּל יָדַיִם וְכֵהָה[11] כָּל רוּחַ וְכָל בִּרְכַּיִם תֵּלַכְנָה מָיִם'[12].

אָמַר לֵיהּ - השיב רב חסדא לעולא, **הֵיכִי לֵא אֶתְנַח** - איך לא האנח, **כְּשאני** רואה **בֵּיתָא** - בית זה של רב חנא בר חנילאי **דַּהֲווּ בֵּהּ שִׁיתִּין אַפְיָיתָא בְּיוֹמָא** - שהיו בו ששים אופות ביום, **וְשִׁיתִּין אַפְיָיתָא בְּלֵילְיָא** - וששים אופות בלילה, **וְאַפְיָין לְכָל מַאן דְּצָרִיךְ** - ואופות לכל מי שצריך[13], **וְלָא שָׁקֵל מִן כִּיסָא** - ולא היה מסיר רב חנא בר חנילאי את ידו מכיס של מעות, **דְּסָבַר, דִּילְמָא אָתֵי** - שמא יבוא ליטול צדקה **עֲנִי בַּר טוֹבִים**, כלומר, שהוא ממשפחה עשירה שירדה מנכסיה, שמתבייש ליטול צדקה יותר מסתם עני, **וְאַדְמְטוּ לֵיהּ לְכִיסָא קָא מְכַסְיָיף** - ועד שיביאו את כיס המעות, יתבייש העני.

וְתוּ - ועוד דבר היה בבית זה, **דַּהֲווּ פְּתִיחִין לֵיהּ אַרְבַּע בְּבֵי** - היו לו ארבעה פתחים, **לְאַרְבַּע רוּחֲתָא דְּעָלְמָא** - לארבע צידי העולם, כדי שלא יטרחו העניים למצוא את פתח הבית, **וְכָל דַּהֲווּ עָיְיפִין כְּפִין נָפְקִי כִּי שָׁבְעֵי** - וכל שהיה נכנס לבית כשהוא רעב, היה יוצא כשהוא שבע, **וְהָווּ שָׁדוּ לֵיהּ חֲמֵי וְשָׁבְרֵי בְּשָׁנֵי בָּצוֹרֶת אַבְּרָאי** - ובשנות בצורת, שאז אף בני אדם שאינם עניים אין להם לאכול, אך בושים ליטול צדקה, היו משליכים מחוץ לבית זה חיטים ושעורים, **דְּכָל מַאן דְּכָסֵיף מִיתֵּי לְמִשְׁקַל בֵּימָמָא** - שכל מי שבושה היא עבורו לבוא וליטול ביום, **אָתֵי וְשָׁקִיל בְּלֵילְיָא** - בא ונוטל בלילה, **הֲשְׁתָּא נָפֵל בְּתְּלָא** - ועכשיו בית זה נפל ונעשה תל"י, **וְלָא אֶתְנַח** - וכי לא האנח על כך.

אָמַר לֵיהּ עולא לרב חסדא, **הָכִי** - כך **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, נִגְזְרָה גְּזֵרָה עַל בָּתֵּיהֶן שֶׁל צַדִּיקִים שֶׁיֶּחֱרְבוּ[14], שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה ס ט) בנבואת ישעיה על הפורענות העתידה לבוא בשל רשעת הרשעים, **'בְּאָזְנַי שמעתי, שגזר ה' צְבָאוֹת[15], אִם לֹא בָּתִּים רַבִּים לְשַׁמָּה יִהְיוּ,** ובתים **גְּדֹלִים וְטוֹבִים** יהיו **מֵאֵין יוֹשֵׁב'**, ר'גדולים וטובים', היינו שבתים של גדולים וטובים, כלומר, של צדיקים[16], יחרבו. **וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שֶׁעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַחֲזִירָן לִישׁוּבָן, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים קכב ו) **'שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְדָוִד הַמּוֹבְחִים בָּהּ' תִּקַּח צִיּוֹן לֹא יָמוּט לְעוֹלָם יֵשֵׁב,** ויש לדרוש ממה שדימה הפסוק את בתי הצדיקים הבוטחים בה' להר ציון[17], כך, **מָה** - כמו **שֶׁהַר צִיּוֹן עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַחֲזִירוֹ לִישׁוּבוֹ,** כמו שנתנבאו הנביאים[3], **אַף בָּתֵּיהֶן שֶׁל צַדִּיקִים עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַחֲזִירָן לִישׁוּבָן,** וכיון שעתידים לחזור, אין לך להאנח על שנחרבו[18].

חֲזָנֵיהּ - ראה עולא ברב חסדא, **דְּלָא מְיַישַּׁב דַּעְתֵּיהּ** - שלא נתיישבה דעתו בכך[19], **וַאֲמַר לֵיהּ** לרב חסדא, **דַּיְּוֹ לְעֶבֶד שֶׁיַּהֲא כְּרַבּוֹ** - כאדונו, ואף בית המקדש, שהוא ביתו של הקדוש ברוך הוא חרב, ואין לך להצטער על חורבן ביתו של רב חנא בר חנילאי עבד ה' יותר ממה שאתה מצטער על חורבן בית המקדש[20].

★

הגמרא מביאה עוד ברכות שמברכים על ראייה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָרוֹאֶה קִבְרֵי[21] יִשְׂרָאֵל, אוֹמֵר, בָּרוּךְ אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בַּדִּין[22], וְזָן אֶתְכֶם בַּדִּין[23], וְקִיְּמָן אֶתְכֶם** [-וסיפק לכם את צרכיכם] **בַּדִּין[24], וְאָסַף** [-אסיפת הנשמה. מיתה] **אֶתְכֶם בַּדִּין[25], וְעָתִיד לְהַחֲיוֹתְכֶם בַּדִּין** לעולם הבא בתחיית המתים[26]. **מַר בְּרִיהּ דְּרַבִינָא מְסַיֵּים בָּהּ מְשָׁמַיָּה דְּרַב נַחְמָן** - אמר בשם רב נחמן, שיש להוסיף ולסיים בברכה כך, **וְיוֹדֵעַ מִסְפָּר כּוּלְּכֶם[ל], וְהוּא עָתִיד לְהַחֲיוֹתְכֶם וּלְקַיְּמֵיהֶם[לא] אֶתְכֶם[לב], בְּרוּךְ מְחַיֵּה הַמֵּתִים[לג].**

א. **מהרש"ל** (על המוך ס"ה סי' רכה, והו"ד בפ"ח סט"ו). ב. **רש"י** (ד"ה כיון). כתב, כגון בבנין בית שני, וביאר הבית יוסף (סט ד"ה ואם) את דבריו בשני אופנים, או שכוונתו היא, ש'בתי ישראל' היינו בית המקדש, ורק על ראיית בית המקדש מברכים ברכה זו. או שכוונתו היא, ש'בתי ישראל' היינו כפשוטו, בתים של בני ישראל, והרואה את בתיהם כשהם יושבים בחזק ובתוקף, כמו שהיה בזמן בית שני, מברך עליהם. והמהרש"ל (שם) כתב שאין לפרש בפירוש הראשון שאין מברכים כן אלא על בית המקדש, אלא הפירוש הוא בפירוש השני, שכל שהם מישובים כמו שהיה בזמן בית שני, מברכים עליהם. וגם לפי פירוש זה, כתב הבית יוסף, שאין מברכים ברכה זו בזמן הזה [וכתב המהרש"א (ד"ה ואם) שעל בתי עובדי כוכבים, אפשר לומר 'בית גאים יסח ה'' גם בזמן הזה], אך המגן אברהם (שם ס"ק ט) הביא בשם המהרש"ל, שאף בזמן הזה מברכים. וכתב בשער הציון (שם ס"ק ט), שמסתבר שמי שסובר שמברכים גם בזמן הזה, סובר שמברכים גם בחרן לארץ. והרי"ף פירש, ש'בתי ישראל' היינו בתי כנסיות. וכתב האליה רבה (שם ס"ק י), שלדעת הרי"ף, מברכים כן אף בזמן הזה אף בחרן לארץ. ג. **על** שם הפסוק (משלי טו כה) 'בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה'. אבודרהם (ברכות תרשמ"ה). ד. **מהרש"א** (ד"ה כיון). וכתב הבית יוסף (שם), שברכה זו לא היו מברכים בזמן בית ראשון, כיון שעדיין לא גלו, ואין בנינם הצבת גבול אלמנה, ורק אחר שגלו בחורבן בית ראשון, וחזרו ונגאלו בזמן בית שני, בירכו ברכה זו. ה. **כתבו** הבית יוסף והמהרש"ל (שם) שלפירוש רש"י, שבתי ישראל היינו סתם בתים, אף בתי עובדי כוכבים הם סתם בתים. אבל לדעת הרי"ף, שבתי ישראל היינו בתי כנסיות, אף בתי עובדי כוכבים הם בתי עבודה זרה שלהם. והקשה הבית יוסף, שעל ראיית עבודת כוכבים הלא מבואר לעיל (ס:) שמכרך ברוך שנתן ארך אפים. ומשום כך ביאר, שבתי עובדי כוכבים לדעת הרי"ף, היינו בתים שהם מתכנסים שם לדון בערכאות או להתייעץ. והמהרש"ל כתב, שעל בתי עבודת כוכבים אומר רק את הפסוק המבואר כאן בגמרא, שאמרו לעיל שמברך ברוך שנתן ארך אפים, אין זה אלא כשהוא רואה את העבודה זרה עצמה, ולא רק את בית העבודה זרה. ו. **רש"י** (תהלים צד א). ז. **שהיה** עשיר גדול ובעל צדקה גדול, כמבואר בהמשך הגמרא. ח. **ראה** במלבי"ם במדבר (כ כט), שביאר, שלשון אינגד מורה להם, שנאנח מפני השמועה של חורבן בית המקדש שעתידיה לבוא בקרובה. י. **רש"י** (כמותם סב. ד"ה מתנים). יא. **כלומר** שתקצר רוח. רד"ק (שם כא יג). יב. **כלומר**, שכל ברכים תלכנה כמו מים, שינועו ויזועו מרוב בהלה. רד"ק (שם). ובכתובות (סב.) ביארה הגמרא, שרב סבר שאין ללמוד מפסוק זה, כיון שהאנחה בפסוק זה היתה מחמת השמועה על חורבן בית המקדש, שהיא אנחה גדולה יותר, אבל כל אנחה אינה שוברת רק חצי גופו של אדם. ורבי יוחנן סבר שאין ללמוד מהפסוק על 'האנח בשברון מתנים', מפני שבאמת אנחה שוברת את כל הגוף, ומה שהזכירו המתנים שם, הוא משום שתחילת השבר הוא במתנים, ועיין שם בתוספות (ד"ה שאנחה). יג. **והיו** אופות בתים לעניים שאינם בושים לבוא ליטול ביום, ובלילה לעניים שבושים לבוא ליטול ביום, והיו באים ליטול בלילה. אמרי נועם (ד"ה שיתין). וכתב הבית יהודע (ד"ה ואפיין), שנראה ממה שאמר שהיו אופות לכל הצריך, ולא אמר שהיה נותן פת לכל הצריך, שהיה רב חנא בר חנילאי, עושה חסד אף עם בני אדם ברוחניים שאינם נוטלים צדקה, כי יש להם יכולת לקנות קמח. אך אין להם תנור בביתם, או אף אם יש להם תנור, אך אין להם יכולת להסיקו כדי לאפות את פתם, והיו מביאים את עיסתם לבית רב חנא בר חנילאי, ואופים את עיסתם בתנורים שהיו מוסקים שם. יד. **ביאר** הבן יהודע (ד"ה ואפיין), שלכך אמר לו רב חסדא 'השתא', כיון שהתגדע שאין זה חורבן רחוק כחורבן בית המקדש. שמצד הטבע אדם נאנח אף על חורבן רחוק, כמו שמבואר בכתובות (שם) [וראה בהגהה להלן מהמהרש"א, שעולא אמר לו, שאף חורבן זה הוא חורבן ישן שאין להתאבל עליו כל כך]. טו. **ביאר** הבן יהודע (ד"ה כיון), כגון שחורבן בית המקדש היה כדי לכפר על ישראל, ששפך את חמתו על עציים ואבנים, כדי להציל את מדת הדין של ישראל מכלייה, כך לאחר שנחרב בית המקדש, מתורים ה' את בתי הצדיקים, כדי לשכך את מדת הדין בזה, ולהציל את הדור מכלייה. טז. **על** פי דברי רש"י (ישעיה ס ט) ש'באזני' הוא מאמר הנביא, שאמר ששתי אזני שמעו שנגזרה גזירה זו. והרד"ק (שם) פירש, שכל זה הוא מאמר ה', שאמר, שמה שאתם מדברים ביניכם ומסכימים לגזול העניים, עלה באזני, כי אני אדון צבאות מעלה וצבאות מטה, ובידי להשפיל ולהרים, ואני אומר בתים רבים וגו'. יז. **הוא** לשון שבועה. רש"י (שם). יח. **שהרי** בתים גדולים וטובים, כבר נכללו במה שאמר הפסוק 'בתים רבים'. מהרש"א (ד"ה אלא). יט. **שאין** לפרש את הפסוק כפשוטו, שבני ישראל בוטחים בה' כמו שהם בוטחים בהר ציון, משום שאין לתלות את העיקר בטפל, שהביטחון בה' הוא העיקר. אלא ודאי, יש לדרוש את הפסוק על בתי הבוטחים בה', שיהיו כהר ציון. מהרש"א (ד"ה שהרי). כ. **ישעיה** (ד' ח), ועוד.

כא. **מהרש"א** (ד"ה ת"ש). כב. **כיון** שסוף סוף עתה הם חריבים. מהרש"א (שם). כג. **שהרי** אף חורבן ביתו של רב חנא בר חנילאי, אבילות ישנה היא. מהרש"א (שם). כד. **כתב** הכאר היטב (פ"ח סי' ככר ס"ק ס) בשם הלכות קטנות (סי"ב סי' ס"ח סי' ט"ו), שהרואה רק קבר אחד, אין אומר ברוכה זו, שלא נתקנה אלא בלשון רבים. כה. **שדן** את אבותיכם וגזר עליהם כמה בנים יוולדו להם, ואחם נוצרתם מחמת אותו דין. פירוש התפילות לר"י בר יקר (בכתב תרפ"ח). וראה במהרש"א (ד"ה כיון) שביאר, שהכוונה על תחילת יצירת האדם שהיתה במדת הדין בשיתוף מדת הרחמים, כמו שנאמר (בראשית ג ז) 'ויעיצר ה' אלהים את האדם' וגו'. כו. **גזירת** הרמב"ם (בכתב תרפ"ח סי"ב ס"ו) היא, דון אתכם בדין. והרי"ף גרס את שני הלשונות, גם דן אתכם בדין, וגם דן אתכם בדין. כז. **אף** שהקב"ה זן ומכלכל את העולם בחסד ולא בדין, כמו שנאמר (תהלים קלו כה) 'נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו', מכל מקום הרווחת המזונות היא בדין, ועל כך אמרו (פסחים נד.) כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה. ואף שיש בו גם דין וגם רחמים, וכן בשאר הדברים האמורים בברכה. יש בהם גם דין וגם רחמים [שהרי היצירה היתה בשיתוף מדת הדין עם מדת הרחמים וכנ"ל, ובמזון ובכלכלה יש חלק של חסד וכנ"ל], מזכירים רק את מידת הדין, משום שאומרים 'אסף אתכם בדין', ומיתה היא כולה דין בלא חסד. מהרש"א (ד"ה כיון). כח. **שכל** מיתה היא בדין. ואף שאמרו (שבת נה:) שיש מיתה בלא חטא, מכל מקום, הן היא, שה' יודע כל דרכי איש, וכל דרכיו משפט. תלמידי רבינו יונה (ד"ה והמתים). כט. **פירוש** התפילות לר"י בר יקר (בכתב תרפ"ח). וביאר שאין קמים בתחיית המתים אלא בדין, שדן את המתים, ואם לא היו מתים ואפיקורסים, קמים לתחיה. ואם היו מתים ואפיקורסים אינם קמים לתחיה, שאין להם חלק לעולם הבא. ל. **ביאר** בחדש האביב (ד"ה ויודע) שכיוון אדם אינם יכולים לידע את מספר המתים, שהרי יש נשמה שיש לה כמה גופים מכמה גלגולים, ורק ה' יודע מספר כולם. לא. **היינו**, שלאחר שיחיו שוב לא ימותו, ולכך לא נכלל במה שכבר אמר 'והוא עתיד להחיותכם'. צל"ח (ד"ה מן). לב. **בברייתא** כבר מבואר שאומר 'ועתיד להקימכם בדין', ואם כן לצורך מה הוסיף רב נחמן שיאמר 'והוא עתיד וכו' ולקיים אתכם'. ואמנם ברי"ף מבואר, שאינו אומר רק 'והוא עתיד להחיותכם'. אבל בהלכות גדולות (הלכות ברכות פ"ט) ובאשכול (הלכות ברכות סוף סי"ח) כתבו שאומר שני פעמים 'והוא עתיד להקימכם', אלא ששבשניה אומר 'והוא עתיד להקימכם לחיי העולם הבא. הצל"ח (ד"ה מן) דקדק, שבגמרא שלנו הגירסא היא שאומר תחילה 'ויודע מספר כולכם', ואחר כך 'והוא עתיד להחיותכם', ואילו ברי"ף הגירסא היא, שתחילה אומר 'עתיד להחיותכם', ואחר כך 'ויודע מספר כולכם'. וראה בדבריו שם שפירש את החילוק בין שתי הנוסחאות. לג. **כתב** באמרי נועם (ד"ה כיון), שכך היא הנוסח, ולא כמנהג העולם שמוסיפים ואומרים אתה גבור לעולם ה' וכו', כיון שלא הזכיר כלל בגמרא.

המשך דברי הברייתא: והרואה קִבְרֵי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים, **אוֹמֵר** את הפסוק (ירמיה נ, יב) **'בּוֹשָׁה אִמְּכֶם וגו'** מְאֹד חָפְרָה יוֹלַדְתְּכֶם, הִנֵּה אַחֲרִית גּוֹיִם מִדְבָּר צִיָּה וַעֲרָבָה[לד].

★

הגמרא מביאה עוד ברכה שמברכים על ראייה: אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הָרוֹאֶה אֶת חֲבֵירוֹ החביב עליו[לה] **והוא** שמח ונהנה בראייתו[לו], **לְאַחַר שְׁלֹשִׁים יוֹם** שלא ראהו, **אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.** ואם רואהו **לְאַחַר שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ** שלא ראהו, **אוֹמֵר בָּרוּךְ מְחַיֵּה הַמֵּתִים**[לז].

אָמַר רַב, אֵין הַמֵּת מִשְׁתַּכֵּחַ מִן הַלֵּב, אֶלָּא לְאַחַר שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לא יג) **'נִשְׁכַּחְתִּי כְּמֵת מִלֵּב הָיִיתִי כִּכְלִי אֹבֵד',** שהמת הרי הוא כאבידה, וכשם שמאבידה מתייאשים לאחר שנים עשר חודש[לח] כן המת משתכח לאחר שנים עשר חודש[לט].

מספרת הגמרא: רַב פָּפָּא וְרַב הוּנָא בְּרֵיהּ דְּרַב יְהוֹשֻׁעַ חֲווּ קָאָזְלִי בְּאוֹרְחָא - היו מהלכים בדרך, **פָּגְעוּ בֵּיהּ** - ופגשו בו **בְּרַב חֲנִינָא בְּרֵיהּ דְּרַב אִיקָא, אָמְרוּ לֵיהּ, בָּהֲדֵי דַּחֲזִינָךְ** - מיד כשראינוך **בָּרִיכְנָן עָלָּךְ תַּרְתֵּי** - ברכנו עליך שתי ברכות, **בָּרוּךְ אֲשֶׁר חָלַק מֵחָכְמָתוֹ לִירֵאָיו,** על ראיית חכם[מ] מחכמי ישראל[מא], **וּבָרוּךְ שֶׁהֶחֱיָנוּ,** על ראיית חבר, כיון שלא ראינוך שלושים יום[מב]. **אָמַר לָהוּ** - אמר להם רב חנינא בריה דרב איקא, **אֲנָא נָמֵי** - אף אני, **נָיְינָן דַּחֲזִיתְיכוּ** - שראיתי אתכם, **חֲשַׁבְתִּיתְכוּ עֲלָוֵאי לְשִׁיתִּין רִבְוָון בֵּית יִשְׂרָאֵל** - החשבתי אתכם כששים ריבוא מישראל, **וּבָרֵינָא עֲלַיְיכוּ תְּלָתָא** - וברכתי עליכם שלש ברכות, **הָנֵךְ תַּרְתֵּי** - אותם שתי ברכות שאתם ברכתם עלי, **וּבָרוּךְ גַּם בָּרוּךְ חָכָם הָרָזִים**[מג], כמו שמברך הרואה ששים ריבוא מישראל[מד].

אָמְרוּ לֵיהּ רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע לרב חנינא בריה דרב איקא, **חָכְמִית כּוּלֵּי הַאי** - האם חכם אתה כל כך, שאתה מכיר בנו בחכמת הפנים[מה], **וְהָבֵי בֵּיהּ עֵינֵיהוּ** - ונתנו בו רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע את עינם, ושלטה בו עין הרע, **וְשָׁכִיב** - ונפטר רב חנינא בריה דרב איקא[מו].

★

הגמרא מביאה עוד ברכות שמברכים על הראייה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הָרוֹאֶה פִּיל, קוֹף,** וְעוף הנקרא **קִפּוֹף,** שיש לו לסתות ולחיים כשל אדם[נא], על כל אחד מהם, **אוֹמֵר בָּרוּךְ מְשַׁנֶּה אֶת הַבְּרִיּוֹת**[נב]. ואם **רָאָה בְּרִיּוֹת טוֹבוֹת** - בני אדם[ס] נאים ביותר[נג], **וְאִילָנוֹת טוֹבוֹת** שיש בהם הנאה להרואה אותם[נד], **אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁכָּכָה לּוֹ** [-שכל אלו הם שלו[נה]] **בְּעוֹלָמוֹ**[נו].

★

לד. **פפוס** זה נאמר על בבל, שאמכם ויולדתכם בבל, בתחביש מהבנים שילדה, כיון שסופם שלא יהיה להם שום טובה, ויהיו כמדבר שומם. מצודת דוד (שם). לה. **תוספות** (ד"ה כוליהו). לו. **ראי"ש** (סי' כג). לז. **וכתב** הב"ח (או"ח סי' ריכ), שמשמע שכשהוא מברך ברוך מחיה המתים, אינו מברך שהחיינו. וראה בהערה להלן מדוע מברכים ברכה זו רק לאחר י"ב חודש. לח. **כמבואר** בכבא מציעא (נח.), שהמוצא מציאה צריך להכריז עליה בשלש רגלים, ואם מצא מציאה מיד לאחר סוכות, צריך להכריז בפסח בשבועות ובסוכות, ואחר כך אינו צריך להכריז, שכיון שעברו שנים עשר חודש, מתייאשים הבעלים מהאבידה. רש"י (ד"ה כללו). לט. **כתבו** תלמידי רבינו יונה (ד"ה נשתכח), שדברי רב הם הטעם מדוע מברכים מחיה המתים כשרואה את חבירו לאחר י"ב חודש, שכיון שלא ראהו י"ב חודש, נשכח חבירו מהלב כמו שהמת משתכח מהלב לאחר שנים עשר חודש, והמהרש"א (ד"ה נשתכח) פירש, שהטעם שתיקנו לברך ברכה זו לאחר שנים עשר חודש היא, משום שודאי עברו ראש השנה וימים הכיפורים מאז שראהו, וכיון שהאדם נידון בראש השנה ויום הכיפורים אם למוות או לחיים, לכן כשרואהו מברך ברוך מחיה המתים, שניצל מדין מיתה בראש השנה ויום הכיפורים. וביאר, שעל זה הביאה הגמרא את דברי רב, שביאר בדברי דוד המלך נשכחתי כמת מלב, שאף שאני חי, כיון שעברה שנה, הרי אני נחשב כמת, שיש לברך עליו ברוך מחיה המתים, ומדמה אותו לכלי אובד, שכשם שכלי לאחר שנה אף שהוא אבוד לגמרי שאין צריך להכריז עליו, מכל מקום אם בעל האבידה מצא את אבידתו לאחר שנה, הרי הוא מחזירה לעצמו, כך אדם כיון שעברה שנה הרי כאבוד ומת, ואם מצאו לאחר שנה, הרי הוא כמו שהוא מחזירו עכשיו, ולכן מברך עליו ברוך מחיה המתים. מ. **מבואר** שמברכים ברכה זו אף על חכם אחד, וראה לעיל (ס"ג), שהעולת תמיד כתב, שאין מברכים ברכה זו רק על ראית כמה חכמים. וראה בשו"ת פעולת צדיק (מ"צ סי' נמו), שחמה על דבריו מדברי הגמרא כאן. מא. **כמבואר** לעיל (ס"ג), וכתב רש"י (ד"ה מחכמתו) שבירכו בן, משום שרב חנינא בריה דרב איקא היה חכם גדול. ומשמע מדבריו, שאין מברכים ברכה זו רק על חכם גדול. מב. **וכך** הקדימו ובירכו 'אשר חלק' אף שברכת שהחיינו תדירה יותר ויש להקדימה, משום שכבוד התורה עדיף מתדיר. וכתב ראש (ר"ה פרק בתרא). מג. **הרמב"ם** (פרקים ט"ו ה"ח), כתב, שאין מברכים ברכת חכם הרזים בחוץ לארץ. וכתב הכסף משנה, שהרמב"ם פירש כן בדברי עולא (לעיל ס"ג), שאמר אין אכולהא בבבל. ואף שהגמרא כאן מוכח, שרב חנינא בריה דרב איקא סבר שמברכים ברכה זו אף בחוץ לארץ, שהרי הוא בירך ברכה זו בבבל. צריך לומר שהוא חולק על דברי עולא, והרמב"ם פסק כעולא. מד. **ביאורו** הרמב"ן (מלחמת ה' לעיל נט:) (ד"ה ומכ) והרא"ה (לעיל ס"ג ד"ה ואמרי), שכשם שמברכים על ששים ריבוא מישראל, משום ששששים ריבוא נכללים כל הדעות כולם, כך ראוי לברך ברכה זו על חכם גדול, שכוללים בו כל ההכמות וכל הדעות. ואין מברכים רק על אלא אם כן המברך גם כן חכם גדול, ומכיר על פי צורת הפרצוף, שיש בחכם זה את החכמות כולם. מה. **רמב"ן** (ד"ה ומכ) ורא"ה (שם). מו. **דברי** הרמב"ן והרא"ה צריכים בהערה לעיל(ל), מה שנתנו בו את עינם, הוא משום שחלשה דעתם על שהיה בקי בחכמה של הכרת הפרצוף. ובהלכות קטנות (פרק"ח סי' כה) כתב, שהעניינות, משום שהם לא היו יודעים הלכה זו שמברכים על חכם גדול חכם הרזים, והוא הורה הלכה בפני גדול הדור. וכתבו הרמב"ן והרא"ה (שם), שהטעם שלא הביא הרי"ף הלכה זו, שמברכים חכם הרזים על חכם מופלג, הוא משום שהחוך רב חנינא בריה דרב איקא מחמת ברכה זו, לכן אין מברכים יותר ברכה זו על חכם גדול יחזיר. והשיטה מקובצת (ד"ה אחת כמה) כתב, שהרי"ף לא כתב הלכה זו, מפני שאין חכם מופלג כל כך מצוי בזמן הזה. אבל הטור (או"ח סי' רכה) הביא שמברך ברכה זו על חכם מופלג. מז. **כתב** המשנה ברורה (סי' רכה ס"ק כה), שבין נקודה לנקודה, יש להם לזכן צות, שהוא מבהיל [כלומר שהוא נתרגז], ועל שם זה הם נקראים בהקנים. מח. **כתב** ההלכות קטנות (פרק"ח סי' כה), שדין זה אינו אלא בכרוסי שבציו ואמו לבנים, אבל כרוסי שנולד לאב ואם כרושים, מנהגו של עולם הוא, ואין כאן שינוי. מט. **רש"י** (ד"ה קפוף). וקפח הוא לשון חסרון, וכיון שקומתו נראית חסירה, נקרא קפוף. ובאופן אחר פירש, שהוא אדם גבוה, ואין רוחב גופו מתאים לגובהו, ואינו יכול לשאת את גובהו, ומשום כך הוא נכפף, ופרצופו שמוט ובולט. וכפירוש השני מבואר בגמרא בכבכורות (מה:). והקשה המגן אברהם (סי' רכה ס"ק טו), איך פירש רש"י כאן פירוש נוסף נגד דברי הגמרא בכבכורות. אמנם הערוך (ערך כפף) גרס בגמרא בכבכורות שם כפת, ולפי זה אינו קפוף כאן. נ. **רשי"ר** (ד"ה מהמקיפים). נא. **רש"י** (ד"ה מהמקיפים). נב. **הב"ח** (או"ח סי' רכה), שמשמע שכשהוא מברך ברוך מחיה המתים, אינו מברך שהחיינו. וראה בהערה להלן מדוע מברכים ברכה זו רק לאחר י"ב חודש. נג. **רש"י** (ד"ה שהחיינו), שהמוצא מציאה צריך להכריז עליה בשלש רגלים, ואם מצא מציאה מיד לאחר סוכות, צריך להכריז בפסח בשבועות ובסוכות, ואחר כך אינו צריך להכריז, שכיון שעברו שנים עשר חודש, מתייאשים הבעלים מהאבידה. רש"י (ד"ה כללו). נד. **כתבו** תלמידי רבינו יונה (ד"ה נשתכח), שדברי רב הם הטעם מדוע מברכים מחיה המתים כשרואה את חבירו לאחר י"ב חודש, שכיון שלא ראהו י"ב חודש, נשכח חבירו מהלב כמו שהמת משתכח מהלב לאחר שנים עשר חודש, והמהרש"א (ד"ה נשתכח) פירש, שהטעם שתיקנו לברך ברכה זו לאחר שנים עשר חודש היא, משום שודאי עברו ראש השנה ויום הכיפורים מאז שראהו, וכיון שהאדם נידון בראש השנה ויום הכיפורים אם למוות או לחיים, לכן כשרואהו מברך ברוך מחיה המתים, שניצל מדין מיתה בראש השנה ויום הכיפורים. וביאר, שעל זה הביאה הגמרא את דברי רב, שביאר בדברי דוד המלך נשכחתי כמת מלב, שאף שאני חי, כיון שעברה שנה, הרי אני נחשב כמת, שיש לברך עליו ברוך מחיה המתים, ומדמה אותו לכלי אובד, שכשם שכלי לאחר שנה אף שהוא אבוד לגמרי שאין צריך להכריז עליו, מכל מקום אם בעל האבידה מצא את אבידתו לאחר שנה, הרי הוא מחזירה לעצמו, כך אדם כיון שעברה שנה הרי כאבוד ומת, ואם מצאו לאחר שנה, הרי הוא כמו שהוא מחזירו עכשיו, ולכן מברך עליו ברוך מחיה המתים. נה. **כתב** הראב"ד (הובא בשיטה מקובצת ד"ה ברוך שהחיינו, מוד לו"ח סי' רכה), שמברכין כן רק על מי שהוא מצטער כשראהו, ומצדיק את הדין. עוד כתב, שאין מברכים ברכה זו אלא בפעם הראשונה שרואהו. והטור (שם) כתב, שאם לא ראהו שלשים יום מברך שוב. נו. **משנה ברורה** (סי' רכה ס"ק כו). נז. **שלשון** קטע מורה שהיתה לו יד ונקטעה, שמי שנולד מחוסר יד, אינו נקרא קטע. נח. **רש"י** (ד"ה קפוף). וראה בתרגום אונקלוס (ויקרא לה יז) שתרגם 'ינשוף' 'קפופא', וברש"י (שם) שכתב, שינשוף יש לו לסתות כאדם. נט. **כתב** המאירי (ד"ה ברוך שהחיינו שלו), שהטעם שמברך על שלשה אלו, הוא משום שהם דומים לאדם בקצת דברים [נקפוף, פירש רש"י (ד"ה קפוף) שדומה לבני אדם, בזה שיש לו לחיים ולסתות. ופיל וקוף, ראה במאירי בעירובין (נ:) (ד"ה ואמרי) שהביא בשם הירושלמי שאדם שאוכל יכול ללמוד שבעים לשון]. ובחדוש האביט (ד"ה שהחיינו) כתב לבאר באופן אחר, שנראה, שקבלה היתה בידם, שאנשי דור ההפלגה נשתנו ונעשו בריות קופים, ובטפר הישר (פרשת נח) מובא מדרש, שדור ההפלגה נהפכו לקופים ופילים). ס. **בין** זכרים בין נקבות, משנה ברורה (סי' רכה ס"ק נה). סא. **רמב"ם** (הלכות ס"י ה"ב). וכתב בשער הציון (סי' רכה אות נה), שמטעם זה כתב החיי אדם, שעכשיו לא נהגו לברך ברכה זו, כי מי יכול להכריע מהו נאה ביותר. וכתב הראב"ד (הובא בשיטה מקובצת ד"ה ברוך שהחיינו), שהוא דווקא כשלא ראה מעולם אנשים נאים יותר מהם. ומבואר בגמרא (ע"ז כ:), שאף על גוי נאה, מברכים ברכה זו [ומכל מקום אסור להסתכל בו ביותר ולהתבונן בדמותו. וגם אסור לומר 'כמה נאה כותי זה', משום שנאמר (דברים ז ו) 'לא תחנם'. משנה ברורה (סי' רכה ס"ק נג) על פי דברי הגמרא בעבודה זרה (שם)]. ובירושלמי (הובא בשיטה מקובצת ד"ה ברוך שהחיינו) אמרו, שאף על גמל נאה וחמור נאה מברך ברכה זו. סב. **ראב"ד** (שם). וכתב, שאין מברכים ברכה זו, אלא בפעם הראשונה שרואה את הבריות או את האילנות הללו נוראה בהערה לעיל, שלגבי ברכת דיין האמת, הטור חולק על הראב"ד, וסובר שמברכים כל שלושים יום, אך כתב הב"ח (שם), שנראה מדברי הטור, שבבריות טובות לא נחלק על הראב"ד]. וכתב המאירי (ד"ה שהחיינו שלו), שנראה שאין מברכים ברכה זו אלא במקום שאין האילנות או הבריות הטובות מצויות. סג. **ראה** בפירוש התפילות לר"י בר יקר (בהלכות שהחיינו) שכתב, שמברכים 'שככה לו', משום שנאמר (משלי טו ז) 'כל פועל ה' למענהו', ופירש רש"י שם, שהכל עשה ה' כדי שיקלסו אותו. ובאופן אחר פירש, שהכל עשה ה' כדי להעיד עליו, שפעלו מעיד על בוראהו. סד. **ואין** זה הדין האמור לעיל (מג:), שהיתכא בימי ניסן ורואה אילנות מלבלבין וכו'. שאם מדובר גם באילנות שאינן נאות וטובות, ומברך עליהם רק בימי ניסן שאז הם מלבלבים, אבל כאן מדובר באילנות שהוא נהנה לראותם. ומברך עליהם כמו שמברך על אדם נאה שהוא נהנה לראותו. אמרי נועם (ד"ה ולפמ"ש).

שנינו במשנה (מ"ב): **עַל הַזִּיקִין** וכו' אומר ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם.

שואלת הגמרא: מַאי - מהו **זִיקִין** האמור במשנה. **אָמַר שְׁמוּאֵל, כּוֹכָבָא דְּשָׁבִיט** - כוכב העובר ברקיע ממקום למקום במרוצה, ומתוך כך הוא נראה ארוך כשבט [-כמקל][סה], ונראה כמו שהוא פותח את הרקיע[סו].

וְאָמַר שְׁמוּאֵל נְהִירִין לִי שְׁבִילֵי דְּשָׁמַיָּא - ברורים לי מהלכי הכוכבים בשמים, **כְּשְׁבִילֵי דְּנָהֲרְדָּעָא** - כפי שברורים לי דרכי העיר נהרדעא [שהיא היתה מקום מגוריו], **לָבַר** - חוץ **מִכּוֹכְבָא דְּשָׁבִיט** - מכוכב השביט, **דְּלָא יְדָעְנָא מַאי נִיהוּ** - שאיני יודע מהו הילוכו[סז], **וְזָמִירִי** - אבל זה מקובל בידי, **דְּלָא עָבַר בְּסָלָא** - שכשהוא נראה בצורת מקל, אינו עובר את מזל כסיל[סח], **וְאִי עָבַר בְּסָלָא** - ואם יעבור את מזל כסיל, **חָרֵב עָלְמָא** - יחרב העולם[סט].

שואלת הגמרא: וְהָא קָא חָזְינַן דְּעָבַר - והרי ראינו שעבר את מזל כסיל, ולא נחרב העולם. **משיבה הגמרא:** הוא עצמו לא עבר, אלא **זִיזֵיהּ הוּא דְּעָבַר** - אורו עבר את מזל כסיל, **וּמִתְחֲזֵי כְּדַעְבַר אֵיהוּ** - והיה נראה כאילו הוא עבר.

הגמרא מביאה ביאור נוסף מה הם זיקין[ע]: רַב הוּנָא בְּרֵיהּ דְּרַב יְהוֹשֻׁעַ אָמַר, זיקין הוא האור המתגלה כשוֹלוֹן הוּא **דְּמִנָּלְקֵב** (**דְּמִנָּלְגֵּב**[עא]) - כשנקרע הרקיע התחתון הנקרא וילון, **וּמֵחֲזֵי נְהוֹרָא דִּרְקִיעָא** - ונראה הקרע נראה אור בצורת רומח ברקיע שמעליו, שבו קבועים השמש הירח והכוכבים[עב].

הגמרא חוזרת ליישב את השאלה על דברי שמואל: רַב אַשֵׁי אָמַר, בטעות נראה לנו שכוכב שביט עובר את מזל כסיל, ואינו כן, אלא **כּוֹכְבָא הוּא דְּעָבַר מַהֲאי גִּיסָא דְּכִסְלָא** - נעקר כוכב מצד אחד של כסיל, **וְחָזֵי לֵיהּ חַבְרֵיהּ מֵהָךְ גִּיסָא** - ונראה אותו כוכב אחר מצדו השני של כסיל, **וּמֵיכְּעֵית** - ונבהל הכוכב השני, **וְנִהְגַּתו מִשְׁתַּנֵּה מֵעֵט**[עג], **וּמִתְחֲזֵי כְּמַאן דְּעָבַר** - ועל ידי כך נראה כמו שעבר הכוכב הראשון את כסיל.

הגמרא מביאה דבר נוסף שאמר שמואל אודות מזל כסיל. אומרת הגמרא: שְׁמוּאֵל דָּמַי - הקשה סתירה משני פסוקים, בפסוק אחד **כְּתִיב** (תהלים ט ט), **'עוֹשֵׂה עָשׁ[עד] כְּסִיל וְכִימָה'**, שהקדים הכתוב את כסיל לפני כימה[עה], ומשמע שהשפעת כסיל גדולה יותר, **וּבְפָסוּק אַחֵר כְּתִיב** (עמוס ה ח), **'עוֹשֵׂה כִימָה וּכְסִיל'**, ובמקרא זה הקדים הכתוב את כימה לפני כסיל, ומשמע שהשפעת כימה גדולה יותר, **הָא כֵּיצַד** - כיצד נפרש דבר זה, אלא ודאי שכח שניהם שוה, וכסיל הוקדם בפסוק אחד, משום שהוא שולט בימות החמה, וכימה הוקדמה בפסוק אחר, משום שהיא שולטת בימות הגשמים. **וְאִלְּמָלֵא חַמָּה שֶׁל כְּסִיל** - כח החום של כסיל, **לֹא נִתְקַיְּימוּ הָעוֹלָם מִפְּנֵי צִינָּה שֶׁל כִּימָה** - מכח הצינה של כימה, **וְאִלְּמָלֵא צִינָּה שֶׁל כִּימָה, לֹא נִתְקַיְּימוּ הָעוֹלָם מִפְּנֵי חַמָּה שֶׁל כְּסִיל.**

מוסיפה הגמרא ואומרת: וְזִמְּירִי - ומקובל בידינו, שכח הצינה של כימה הוא גדול כל כך, עד **דְּאִי לָאו עוּקְצָא דְּעַקְרְבָא דְּמַנַּח בְּגַהֲר דִּינּוּר** - שאם לא היה זנב העקרב, שהוא צורת מזל כימה[עז], מונח בנהר דינור, שכולו אש[עח], ובכך הוא מתיש את כח העקרב, **כָּל מָאן דְּהֲוָה טָרֵיקְא לֵיהּ עַקְרְבָא** - כל מי שהיה עקרב נושכו, **לָא הֲוָה חָיֵי** - לא היה חי מחמת הצינה[עט]. **וְהֵיינוּ דְּקָאָמַר לֵיהּ רַחֲמָנָא** - וזה מה שאמר ה' **לְאִיּוֹב** (איוב לח לא) אחר שהתאונן על דרכי ה', **'הֲתְקַשֹּׁר מַעֲדַנּוֹת כִּימָה אוֹ מוֹשְׁכוֹת כְּסִיל תְּפַתֵּחַ'** - וכי תוכל לקשור את קשרי מזל כימה, כדי שלא יצא צינתו ויחריב את העולם, או לפתוח את קשרי רצועות מזל כסיל, כדי שיצא חומו ויפיג את הצינה הבאה מכימה[פ].

הגמרא מפרשת מהו לשון 'כימה'. שואלת הגמרא: מַאי - מהו הלשון **כִּימָה**[פא], **אָמַר שְׁמוּאֵל**, שהוא מלשון 'כמאה'[פב], שמניין הכוכבים של כימה הם **כְּמֵאָה כּוֹכְבֵי, אָמְרֵי לָהּ** - יש אומרים **דְּמַכְנְפֵי** - שכוכבים אלו מכונסים יחד, **וְאָמְרֵי לָהּ** - ויש אומרים **דְּמַבְדְּרֵן** - שהם מפוזרים.

הגמרא חוזרת למקרא שהביאה 'עושה עש כסיל וכימה' ומבררת מהו 'עש'. שואלת הגמרא: מַאי - מהו המזל **עָשׁ, אָמַר רַב יְהוּדָה**, הוא הנקרא **יותא. שואלת הגמרא: מַאי יותא** - היכן נמצא מזל זה. **אומרת הגמרא: אָמְרֵי לָהּ** - יש אומרים, שהוא נמצא **בְּזָנָב** מזל **טָלֶה, וְאָמְרֵי לָהּ** - ויש אומרים, שהוא נמצא **בְּרֵישָׁא דְּעָגְלָא** - בראש צורת העגל, ועגל הוא מזל שור[פב]. **אומרת הגמרא: וּמִסְתַּבְּרָא כְּמַאן דְּאָמַר** - ומסתבר שהוא כפי מי שאמר שהוא נמצא **בְּזָנָב טָלֶה, דִּכְתִיב** (איוב לח לב) **'וְעַיִשׁ עַל בְּנֶיהָ תְּנַחֵם'**, שהוכיח ה' את איוב ואמר לו, התוכל להנהיג את מזל עיש [עש, יותא], יחד עם הכוכבים השייכים לו שאבדו לו, **אִלְּמָא חַבְרָה** - ומוכח שמזל עיש יש לו כוכבים ששייכים לו, והם חסרים ממנו, שאינם קבועים בו[פג], **וּמִתְחֲזֵי** - ונזב השלה נראה נוגע (ד"ה כוכבא).

סה. **ומשום** כך הוא נקרא שביט, שהוא נראה כשבט [-כמקל]. סו. **רש"י** (ד"ה כוכבא). והרמב"ם (פרקים פ"א ס"ו) כתב, שהוא אור הנראה באויר, שנראה כאילו כוכבים נופלים ורצים ממקום למקום. או שהוא אור הנראה ככוכבים שיש להם זנב. ומכואר בדבריו, שבאמת אין הוא כוכב, אלא הוא אור הנראה ככוכבים. וההוק עשיר (פ"ע מ"ב) הביא, שבזוהר חדש (פרשת בראשית ד"ה יפי לוט) מבואר, שהוא כוכב ולא רק נראה ככוכב. סז. **כן** מתפרשת הגמרא לדברי רש"י [ראה הערה לעיל] שהוא כוכב. ולדברי הרמב"ם שהוא אור הנראה ככוכבים, ביאר התוספות יום טוב (פ"ע מ"ב), שאמר שמואל, שאינו יודע את סיבת התהוותו והפסדו. סח. **ראה** ברמב"ם (יסודי התורה פ"ג ה"ו) שביאר, שהגלגל התשיעי מהגלגלים המקיפים את העולם, חילקוהו החכמים הקדומים לשנים עשר חלקים, וכל חלק נקרא על שם צורה הנראית מהכוכבים הקבועים בו, והם הנקראים מזלות, ומה שאמרו שכוכבא דשביט אינו עובר את מזל כסיל, היינו שאינו חולף במרוצו על פני גלגל זה בחלק הנקרא כסיל. וכסיל הוא מזל השוכן בימות החמה, כמבואר להלן, ואינו מזל שלם, אלא הוא חלק מאחד מי"ב מזלות, כמו שמבואר להלן בגמרא לגבי כימה. וכתב האבן עזרא (פמוס ה ח), שהוא קבוצת כוכבים, שלב מזל עקרב הוא מהם. סט. **ביאר** באמרי נועם (ד"ה ואלמלא), שכל כוכב אם יבוא בחיבור עם כוכב אחר, יהיה בזה שינוי בעולם, אלא שיש חילוק בין שאר הכוכבים לכוכב שביט, שכל הכוכבים, רק אם יבואו שבעה כוכבים מפקום אחד ויתחברו עם כוכב אחר יחרב העולם, אבל כוכב השביט, אף אם הוא לבדו יתחבר עם מזל כסיל יחרב העולם. ע. **כן** מבואר ברש"י (ד"ה כל טוב), והתוספות (ד"ה ולמן) כתבו, שרב הונא בא ליישב את מה שהקשתה הגמרא על דברי שמואל, שאמר שכוכב השביט אינו עובר את מזל כסיל, שקשה שהרי אנו רואים שהוא עובר. ותירץ רב הונא, שמה שאנו רואים שעובר את מזל כסיל, אין זה הכוכב, אלא הוא האור שנראה מהרקיע, אחר שנעשה קרע בוילון [והוכיחו כדבריהם, שהרי רב אשי, שהביאה הגמרא אחר דברי רב הונא, בא ליישב קושיא זו, ולא לפרש מה הם זיקין]. עא. **על** פי הגליון. עב. **מהרש"א** (ד"ה וילון) על פי דברי הגמרא בחגיגה (יג:), שישנם שבעה רקיעים. הנמוך ביותר נקרא וילון ואינו משמש לכלום, והרקיע שעליו נקרא רקיע, ובו קבועים השמש והירח והכוכבים. והמאירי (ד"ה ומאי) כתב, שלא נקרע וילון, אלא שנראה אור גדול, ונראה כמו שנקרע וילון, ודבר זה נעשה מהתלהבות האויר. עג. **אמרי** נועם (ד"ה כוכבא). וביאר שהכוכבים מנהיגים את העולם בהשגחת ה', ולכן כשרואה כוכב אחד את חבירו נעקר ממקומו, נדמה לו שבא הכוכב הנעקר לגבור עליו ולשלוט בעולם, ולכן הוא נבהל ומשתנה מעט הנהגתו. עד. **דְּהִלֵּן** תבאר הגמרא מהו עש. עה. **כימה** היא ממזל טלה, כמבואר להלן. עו. **רש"י** (ד"ה כוכבא). ופירש, שהוא חלק ממזל טלה, שהרי מבואר להלן, שכימה היא במזל טלה. וחמה עליו מהמרהש"ן (ד"ה פ). שבהרבה מקומות מבואר שעקרב הוא מזל בפני עצמו ששייך לחודש חשון ואינו חלק ממזל אחר. וכתב שלולי דברי רש"י היה מפרש, שאין הגמרא מדברת כאן ממזל כימה, אלא אגב שדיברה הגמרא ממזל כימה, שכוחו הוא צינה, אמרה דבר נוסף במזל עקרב, שאף הוא כוחו בצינה, כמו שאמרו באבעדה זרה (מח:), שמי שנשכו עקרב, סכנה היא ליתן עליו מים קרים, ואמרו שנהר דינור שהוא אש, מתיש את כח העקרב. וכתב התוספות יאיר (פוע"ש סי' ריט), שאין דרך לפרש דברי רש"י, אם לא שנאמר, שעקרב זה אין הכוונה למזל עקרב, שוודאי הוא מזל שלם בפני עצמו ואינו חלק ממזל אחר, רק צורה אחרת היא, שאף היא בצורת עקרב. אך כתב, שחמה הוא מגין לו לרש"י דבר זה. עז. **נהר** דינור הוא נהר של אש [דינור מורכב משתי תיבות 'די נור', כלומר נהר שהוא של אש], שיוצא מלפני ה', כמפורש בדניאל (ז י). עח. **אמרי** נועם (ד"ה דמנח). עט. **רש"י** (שם). פ. **מהרש"א** (ד"ה מלא). וביאר שלא שאלה הגמרא מהו לשון כסיל, כיון שידיעה שהוא לשון מזל, כמו שנאמר (ישעיה יג י) 'כוכבי השמים וכסיליהם', אבל לשון כימה ועש לא ידעה הגמרא מה הם. פא. **שתיבת** כימה מתחלקת לשתי תיבות 'כי מה', שיש בו כמו מאה כוכבים, ולשון 'מה' נדרש למאה, כמבואר במנחות (מג:), שיש לדרוש את מה שנאמר (ויקרא י יג) 'מה ה' אלהיך', למאה ברכות. מהרש"א (ד"ה מלא). פב. **כך** מזל ומזל נקרא על שם הצורה של הגלגל התשיעי הנראית מן הכוכבים שתחתיו, כמבואר ברמב"ם (יסודי התורה פ"ג ה"ו). ומזל טלה הוא בצורת טלה, ומזל שור הוא בצורת עגל [גם עגל נקרא שור, כמו שמבואר בבבא קמא (סה:)]. וביאר רש"י (ד"ה ולמן), שמזל שור הוא אחר מזל טלה, ונמצא שזנב הטלה וראש השור, סמוכים זה לזה. פג. **שבכל** המזולות, כל הכוכבים שלהם קבועים יחד, ומה שנאמר לאיוב שבעיש יש הנהגה לכוכבים השייכים לה חוץ מההנהגה שלה, מוכח שישנם כוכבים השייכים לעיש, ואינם קבועים בה.

בְּמַרְפֵּא דְּטָרְחִיף - כדבר חסר שהיכו אותו בקורנס [-פטיש], ועל ידי כך נתפשט ונטחם המקום החסר[א], וכיון שעיש היא מזל שחסרים בו כוכבים, ודאי שהוא זנב הטלה.

הגמרא מבארת את המשמעות שמזל עיש נמצא בזנב הטלה ונראה כראדף אחר ראש מזל טלה. אומרת הגמרא: וְהַאי דְּאָזְלָא בָּתְרֵהּ - ומה שהולכת עיש אחר מזל כימה, שהוא חלק ממזל טלה[ב], ונראית כרודפת אחריו, הוא משום דְּאָמְרָה לָהּ [-עיש לכימה] **הַב לִי בָּנַי** - החזיר לי את הכוכבים שלי שקבועים בך. שהכוכבים החסרים בעיש, קבועים בכימה מזמן המבול, **שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּקֵשׁ לְהָבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם, נָטַל שֶׁנֵּי כּוֹכָבִים מִכִּימָה,** ובכך נוצרו שני נקבים, שעל ידם[ג] **הֵבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם, וְכִשֶּׁבָּקֵשׁ לְהָתְמַהּ** - וכשרצה הקדוש ברוך הוא למלאות את הנקבים שנוצרו כדי להפסיק את המבול, **נָטַל שְׁנֵי כּוֹכָבִים מֵעֵישׁ וְסִתְּמָהּ[ד].**

שואלת הגמרא: וְלֵיהַדַּר לַהּ - מדוע לא החזיר ה' לכימה את שני הכוכבים שנטל ממנה, ולמה הוצרך ליטול כוכבים מעיש כדי למלאותה. **משיבה הגמרא: אֵין הַבּוֹר מִתְמַלֵּא מֵחוֹלְיָתוֹ** - החופר בור, אם יחזור ויתן את העפר שהוציא מהבור לתוכו, לא יתמלא הבור בכך[ה], ואף כאן, לא היה די בכוכבים של כימה כדי לחזור ולסתום את הנקבים שנוצרו. **אִי נָמֵי** - באופן אחר יש לומר, **אֵין קַטְיגּוֹר נַעֲשֶׂה סָנֵיגּוֹר** - אין המלאך חובה חוזר ומלמד זכות, ואותם הכוכבים שעל ידם בא המבול, בכלל 'קטיגור' הם, ואי אפשר שיעשו 'סניגור', כלומר שיפסק המבול על ידם.

שואלת הגמרא: וְלֵיבְרֵי לַהּ תְּרֵי כַּכְבֵי אַחֲרִינֵי - מדוע לא ברא ה' לכימה שני כוכבים חדשים, כדי למלאות את נקביה, ולמה נטל כוכבים מעיש. **משיבה הגמרא:** משום שנאמר (קהלת ג יד) **'אֵין לְךָ חָדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ'**, כלומר, שלא נעשתה שום בריה חדשה אחר שנברא העולם.

אָמַר רַב נַחְמָן, לעתיד לבוא **עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַחֲזִירָן לַהּ** - להחזיר לעיש את הכוכבים שניטלו ממנה[ו], **שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה ל כו) **'וְעֵישׁ עַל בְּנֵיהָ תָּנֹחֵם'**, כלומר שעתידה עיש להתנחל יחד עם כל הכוכבים שלה[ז].

★

שנינו במשנה (לעיל מ.): **וְעַל הַזִּיעוֹת** וכו' אומר ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם. **מבררת הגמרא: מַאי** - מה הם **הַזִּיעוֹת** שנשנו במשנה. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב קַטִּינָא, גּוּהָא** - רעידת הארץ[ח].

מספרת הגמרא: רַב קַטִּינָא הֲוָה קָאָזֵיל בְּאוֹרְחָא - היה מהלך בדרך, **כִּי מְטָא אַשְׁתָּהָא דְּבֵי אוּכְבָא מָטְיָא** - כשהגיע ליד פתח הבית של בעל אוב העושה כישוף בעצמות מת[ט], **גָּנַח גּוּהָא** - נזדעזעה הארץ מאד מאד[י], **אָמַר**

א. **רש"י** (ד"ה כמרפא). וטרפא דטריף, הוא מלשון הכאה, כלומר, דבר שהוא מוכה בהכאות. ובאופן אחר פירש, שהוא מלשון דיבוק, שזוב הטלה נראה כדבר שהיה חסר, ונתחברו חלקיו יחד כדבר המתחבר יחד, ואינו עיקר הדבר. וכתב באמרי נועם (ד"ה ומסתברא) שדבר זה שזוב הטלה נראה כטרפא דטריף, היה ידוע להם.

ב. **רש"י** (ד"ה ומסתברא). אולם המהרש"א (ד"ה לעיל מח:) כתב, שמגירסאות הגמרא בראש השנה (לעיל כו.) נראה, שכימה אינה ממזל טלה, אלא היא ממזל עקרב. וביאר (שם ד"ה ומסתברא), שבאה הגמרא להביא סימן נוסף, שעיש היא זנב טלה ולא ראש שור, ומה שאמרה 'יהאי דאזלא בתרה', פירושו הוא, שמה שמזל עיש הולך אחר מזל טלה, הוא מפני שהוא פונה למזל טלה ואומר לו שיחזיר לו את הכוכבים החסרים הנמצאים אצל כימה שהיא ממזל עקרב, וזה סימן שעיש היא זנב טלה, שלכן יש טעם במה שהיא פונה למזל טלה, שהוא ראש מזלה ואומרת לו שיחזיר לה את הכוכבים החסרים בה, אבל אם אינה ממזל טלה אלא ממזל שור אין טעם במה שהיא פונה למזל טלה שיחזיר לו את הכוכבים החסרים בה.

ג. **רש"י** (ד"ה בין; ד"ה ומחו). וכתב המהרש"א (ד"ה בין ד"ה ונפיק), שזה מה שנאמר במבול (בראשית ז יא) 'ונבקעו כל מעינות תהום רבה', שהרובות השמים נפתחו[ו] בלשון רבים, שהרובות אלו הם שני הנקבים שנוצרו כשניטלו שני כוכבים אלו. וכתב בעל הטורים (שם) ש'ארובות השמים', עולה בגימטריא 'שלקח שני כוכבים מכימה', ובאמרי נועם (ד"ה ומסתברא) פירש, שכימה היא כח הצינה, וכסיל הוא כח החום (ממנחת לעיל מז:), וכיון שרצה ה' לדגום במים רותחים, נטל שני כוכבים מכימה, ועל ידי כך תש כח הצינה של כימה ונתגבר כח החמה של כסיל, והביא עליהם מבול של רותחים.

ד. **כתב** באמרי נועם (ד"ה לעיל מח:), שעיש היא ממזל טלה, שאינה לא חם ולא קר, ולכן כהיום העולם אינו ממוצע, אלא פעמים שהוא חם ופעמים שהוא קר. אך לעתיד לבוא כשיחזיר ה' את הכוכבים לעיש, יחזור העולם להיות ממוצע.

ה. **רש"י** (לעיל ג: ד"ה אין). וכן רק בעולם הזה נאמר שאין כל חדש תחת השמש, אך לעתיד לבוא נבראים אף בריאות חדשות, שנאמר (ישעיה סה כב) 'והשמים החדשים והארץ החדשה', ויברא ה' לכימה כוכבים חדשים, ויחזרו כוכבי עיש למקומם. מהרש"א (ד"ה ד"ה ונפיק). אמנם בבניהו (ד"ה ונפיק) פירש, שהקדוש ברוך הוא עתיד להחזיר לכימה את אותם הכוכבים שנטל ממנה, וכוכבי עיש ישובו למקומם. ומה שאמרו שאין הבור ממלא מחלי'תו, אין זה אלא בזמן הזה, אבל לעתיד לבוא שיהיה תיקון בארץ, תשרה הברכה אף במעשה שמים, וימלאו הכוכבים שניטלו מכימה, גם כל החסר. ואף הטעם השני שאמרה הגמרא, שאין קטיגור נעשה סניגור, אינו אלא בזמן הזה, אבל לעתיד לבוא שאפילו השטן ימליץ טוב על עם ישראל, יוכלו גם כוכבי כימה לחזור למקומם הראשון, ולהשפיע טוב על הארץ.

ז. **משנות** הפסוק הביא, שאמר ה' לאיוב אחר שהתאונן על הנהגת ה', שאינו יכול לידע את דרכי הנהגת ה', שכלום יכול אתה להנהיג את עיש וכוכביה, ומפסוק זה דרשה הגמרא (לעיל מ:) שיש כוכבים של עיש שאינם קבועים בה. אמנם רב נחמן סבר, שיש לדרוש מהפסוק שלעתיד לבוא תחזור עיש להתנחל עם בניה יחד.

ח. **רש"י** (ד"ה גח גוהא). וביאר (ד"ה גח גוהא) שגוהא הוא לשון זעזוע, כלומר שהארץ מזדעזעת. ומבואר במאירי (ד"ה ועל, בשיטת הגאונים) שמכרך כן על ההרעש הנורא כשהארץ רועדת. והרמב"ם (פירוש המשניות פ"א, ונעתק זה בשלטי גבורים פ"ו ס"ו) פירש, שזוועות הוא קול שארן נשמע באויר. בקול ריחוים הסובבים באטיותו (ואינו רעידת אדמה). והמאירי (שם, בשיטת הגאונים) פירש, שהוא האור הפתאומי היוצא מן הענן. ותלמידי רבינו יונה (לעיל מ. ד"ה ועל) פירשו, שזוועות הם רוחות חזקות הנושבות בשעת הגשמים [ורוחות שאמרו במשנה, הם רוחות הנושבות שלא בשעת הגשמים].

ט. **רש"י** (ד"ה גח גוהא). וביאר ש'טמא' פירושו עצמות, ואינו מלשון טמא. ומבואר בסנהדרין (שם.), שעל ידי הכישוף הוא מעלה את המת ומושיבו בשתי תחת זרועותיו, ומדבר המת משם.

י. **רש"י** (ד"ה ונפיק). וביאר שנגח בהעדר לעיל]. הוא הקול הנישבע מדחיקת הרגלים.

יא. **ביאר** הבן יהוידע (ד"ה גח גוהא), שכפל את הדברים [ואמר 'גח גוהא' ו'גח גוהא'] כדי לומר שגם שכפל את שמו פעמיים, משום שרצה להקניטו, והוא כמו שאמר לו, אתה ששמך קטינא, שמך נאה לך, כי באמת קטן אתה.

יב. **ביאר** הערוך (ערך גח גוהא), שבשעה שרואה הקדוש ברוך הוא, שאומות העולם מצערים את ישראל ביותר, עולה על לבו להביא מבול, אך זוכר את בריתו שלא להביא עוד מבול על הארץ, ומוריד כמין שתי דמעות, וחס ושלום אינו מוריד דמעות ממש, אלא מוריד מעין טיפות שנראים כדמעות, ומתנחם שלא לאבד את עולמו, והגאונים (תשובות הגאונים סימן קמ), פירשו, שכל דבר הנשפך קרוי דמעות.

יג. **הערוך** (שם). יד. **פירשנו** על פי דברי רש"י (ד"ה מוסיף), שמחמת הקול מדזעזעת הארץ. ולפירוש הרמב"ם [ראה הערה לעיל], שגוהא הוא קול הנשמע בארץ, הקול הנשמע כשיורדים שתי הדמעות לים, הוא עצמו הגוהא.

טו. **הערוך** (שם) ביאר את כוונת דברי רב קטינא, שכשם שבעל האוב משקר תמיד בזה שהוא מחשיב את עצמו לאלוה, וזה אינו, כך גם הדברים שהוא אומר עכשיו שקרים הם.

טז. **תמה** המהרש"א (ד"ה ואין), שהרי אמרה הגמרא שלא ביטל רב קטינא את דברי המכשף, אלא כדי שלא יטעו בני אדם אחריו, אבל באמת סבר אף הוא כדברי המכשף, ואם כן איך מביאה הגמרא שרב קטינא פירש באופן אחר. וכתב הפרחי כהונה (ד"ה ואין), שלא חלק רב קטינא על מה שאמר המכשף, אלא שאמר שיכולה רעידת הארץ לבוא באופן נוסף.

יז. **רש"י** (ד"ה מוסיף). ולפירוש הרמב"ם [בהערה לעיל], שגוהא הוא קול הנשמע בארץ, קול זה הוא הקול האנחה.

כ. **כן** הוא לרש"י (ד"ה גח גוהא), אבל לפירוש הרמב"ם [בהערה לעיל], הוא הקול הנישבע מדחיקת הרגלים.

כא. **רש"י** (ד"ה ואין). וביאר ש'הירד' הוא לשון שצוענקים עושי מלאכה כבידה כדי לזרז זה את זה להתחזק, ודורכי גתות רגליהן בו, והמצודת ציון (שם) כתב, ש'הירד' היא מילה מיוחדת לקריאת דורכי הענבים.

כב. **כן** הוא לרש"י (ד"ה גח גוהא), אבל לפירוש הרמב"ם [בהערה לעיל], הוא הקול הנישבע מדחיקת הרגלים.

כג. **'הרוס'** הוא כסא קטן, הנעשה להניח עליו את הרגלים כשיושבים על כסא.

כד. **כתב** הערוך (ערך גח גוהא), שאין הכוונה בכל אלו כפשוטו, שהקדוש ברוך הוא בעצמו סופק את כפיו, או שהוא נאנח ובוכה ודוחק את רגליו, אלא הפירוש הוא, שהוא אומר למלאך לספוק את כפיו, או להאנח או לבעוט ברקיע או לדחוק את רגליו, והגאונים (תשובות הגאונים סימן קמ) פירשו, שמה שאמרו שסופק את כפיו, הינו שבוראה כמין שתי כפיים ברקיע, וסופקם זו בזו. וכן מה שאמרו שהוא נאנח, הינו שבוראה קול הנשמע כאנחה. וכן מה שאמרו שדוחק את רגליו תחת כסא הכבוד, הינו שהשכינה שרויה בשמים, ואין הארץ מכילה ממנה אלא מעט, כשפרש שלא הוכן אלא לרגלים, והמלאכים שהם קרובים לארץ, שהם דומים לשכינה כרגלים לגוף, נדחקים זה בזה, ויוצא מהם קול.

שנינו במשנה (לעיל נח.): **וְעַל הָרָעָמִים** וכו' אומר ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם[כה]. **מברכת הגמרא: מַאי רַעֲמִים** - מה הם הרעמים שנשנו במשנה שמברכים עליהם[כו]. **משיבה הגמרא: אָמַר שְׁמוּאֵל, עֲנָנֵי בְּגַלְגַּלְּתָא** - קול הנשמע כשענענים מתחככים זה בזה[כז]. **שֶׁאֲמָרוּ** (תהלים עז יט) **'קוֹל רַעַמְךָ בַּגַּלְגַּל הֵאִירוּ בְרָקִים תֵּבֵל רָגְזָה וַתִּרְעַשׁ הָאָרֶץ'**, הרי שקול הרעמים נוצר בגלגל. **וְרַבָּנַן אָמְרִי** - ואמוראים אחרים אמרו, שקול הרעמים נוצר מֵעֲנָנֵי דְּשַׁפְכִי מַיָּא **לְהָדְדֵי** - עננים השופכים מים זה לזה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (ירמיה י יג) **'לְקוֹל תִּתּוֹ הֲמוֹן מַיִם בַּשָּׁמָיִם'**, כלומר, שקול המים הניתנים בשמים, מפרסם את חכמת ה' והשגחתו[כח], הרי שנתינת המים בשמים יוצרת קול. **רַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב אָמַר**, שקול הרעם נוצר מִבְּרָקָא **תְּקִיפָא דְּבָרִיךְ בְּעַנְנָא** - ברק חזק של אש שמבזיק בעננים, **וּמְתַּבֵּר גְּוֵיזֵי (דברזא) [וְכַרְדָּא][כט]** - ומשבר תחיכות של ברד, והקול של הברד הנשבר הוא הרעם.

רב אַשֵׁי אָמַר, קול הרעמים נוצר מכך **דַּעֲנָנֵי חַלְּחוֹלֵי מְהַלְּחֵי** - שהעננים חלולים קצת[ל], **וְאָתֵי זִיקָא וּמְנַשֵּׁב אִפּוּיֵיהוּ** - ובאה רוח ונושבת על פיהם, ואז נשמע קול רעם, **וְדָמֵי כְּזִיקָא עַל פּוּם דָּנֵי** - והרי זה דומה לרוח הנושבת על פי חביות, שהיא משמעת קול. **אומרת הגמרא: וּמִסְתַּבְּרָא** - ומסתבר לומר **בְּרַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב**, שקול הרעם הוא מברק המשבר חתיכות של ברד, שהרי אנו רואים, **דְּבָרִיךְ בָּרָקָא** - שתחילה מבריק הברק, **וּמְנַהֲמֵי עַנָּנֵי** - ואחר כך הומים העננים, כלומר שנשמע קול הרעם, **וְאָתֵי מְטָרָא** - ואחר כך בא מטר[לא].

★

שנינו במשנה (לעיל נח.): **וְעַל הָרוּחוֹת** וכו' אומר ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם. **מברכת הגמרא: מַאי רוּחוֹת** - על איזה רוחות שנינו במשנה שמברכים עליהם. **משיבה הגמרא: אָמַר אַבָּיֵי, וְאַתָּא** - רוח הבאה בסופה[לב].

וְאָמַר אַבָּיֵי, גְּמִירִי - מקובל בידינו, **דְּזִקָּא בְּלֵילְיָא לָא הֲוֵי** - שרוח הבאה בסופה, אינה באה בלילה[לג]. **שואלת הגמרא: וְהָא קָא חָזִינַן דַּהֲוֵי** - והרי אנו רואים סופה שבאה בלילה. **משיבה הגמרא: הַהוּא דְּאִתְחִוֵּי בֵּימָמָא** - מה שאנו רואים סופה שבאה בלילה, הוא משום דְּאִתְחִוֵּי בֵּימָמָא כבר ביום. **וְאָמַר אַבָּיֵי, גְּמִירִי** - מקובל בידינו, **דְּזִקָּא תְּרֵתֵי שָׁעֵי לָא קָאֵי** - שאין סופה נמשכת שתי שעות, **לְמֵימַר** בזה את **מַה שֶּׁנֶּאֱמַר** (במדבר ו ט) **'לֹא תְקוּם פְּעָמִים צָרָה'**[לד]. **שואלת הגמרא: וְהָא קָא חָזִינַן דְּקָאֵי** - והרי אנו רואים סופה שנמשכת שתי שעות. **משיבה הגמרא:** סופה שאנו רואים שנמשכת שתי שעות, היא באופן **דְּמַסְּקֵיךְ בֵּינֵי בֵּינֵי** - שהיתה הפסקה בין שתי השעות[לה].

★

שנינו במשנה (לעיל נח.): **וְעַל הַבְּרָקִים אוֹמַר בָּרוּךְ שֶׁכֹּחוֹ וּגְבוּרָתוֹ מָלֵא עוֹלָם. שואלת הגמרא: מַאי בָּרָקִים** - מה הם הברקים שנשנו במשנה שמברכים עליהם. **משיבה הגמרא: אָמַר רַבָּא, בָּרָקָא** - ברק[לו].

וְאָמַר רַבָּא, בָּרָקָא יְחִידָאָה - כשלא הבריק אלא פעם אחת, **וּבָרָקָא חִיוָּרָא** - ברק של אש לבנה, **וּבָרָקָא יְרוֹקְתָּא** - וברק של אש ירוקה, **וְעַנָּנֵי דְּסָלְקָן בְּמָזְרָא מַעֲרְבִית וְאָתְיָין מְסָרְנָן דְּרוֹמִית** - ועננים העולים בצד מערב ובאים מצד דרום[לז], **וְתַרְתֵּי עֲנָנֵי דְּסָלְקָן חֲדָא לְאַפֵּי חֲבְרָתָהּ** - ושני עננים שעולים אחד אל עבר חבירו ופוגעים זה בזה, **בּוֹלְהוּ קָשְׁיָין** - כולם קשים הם, שאינם של ברכה. **שואלת הגמרא: לְמַאי נָפְקָא מִינָּהּ** - לאיזה ענין חשוב הוא דבר זה שעל כן אמרו רבא. **משיבה הגמרא: לְמִבְעֵי רַחֲמֵי** - שכשיבוא אחד מאלו, יש לבקש רחמים שלא יזיקו. **אומרת הגמרא: וְהָנֵי מִילֵּי** - ודברים אלו אינם אלא אם בא אחד מאלו הדברים **בְּלֵילְיָא, אֲבָל** אם באו **בְּצַפְרָא** - בבוקר, **לֵית בְּהוּ מַשָּׁשָׁא** - אין בהם ממשות.

הגמרא מביאה שמועה בענין ענני בוקר: אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר יִצְחָק, הָנֵי עֲנָנֵי דְּצַפְרָא - אותם עננים הנראים בבוקר, **לֵית בְּהוּ מַשָּׁשָׁא** - אין בהם ממשות, שמתפזרים מהר, **דִּכְתִיב** (הושע ו ד) **'וְחַסְדְּכֶם כַּעֲנַן בֹּקֶר'** וגו', כלומר שכל טובתכם וצדקתכם אינה כלום[לח], והרי היא כענן בוקר שאינו כלום. **מקשה הגמרא: אָמַר לֵיהּ רַב פָּפָּא לְאַבָּיֵי, הָא אָמְרִי אִינְשֵׁי** - והרי רגילים בני אדם לומר, **בַּר מִפְתְּחָא בְּבֵי מִיטְרָא** - אם כשפותחים את הדלת בבוקר יורד מטר, **בַּר חַמְרָא** - כן אדם שהוא חמר ההולך ממקום למקום למכור תבואה, **מוֹךְ שַׁקֵּיהּ וְגָנֵי** - כפול את שקך תחתיך ותישן עליו, ואל תלך אנה ואנה למכור תבואה, כיון שלא תמצא למכור את החיטים אלא בזול מחמת ריבוי הגשם שבוודאי יבוא במשך כל היום. הרי שיש ממש בענני בוקר. **מתרצת הגמרא: לָא קַשְׁיָא, הָא דְּקָטַר בְּעִיבָא** - מה שרגילים בני אדם לומר שגשם הבא בבוקר מורה שיבוא גשם כל היום, אין זה אלא כשנקשרו השמים בענן עב, שהוא מורה שיבוא גשם רב, **וְהָא דְּקָטַר עֲנָנֵי** - ומה שאמר רבי שמואל בר יצחק, שענן בוקר אין בו ממשות, הוא כשנתקשרו השמים בענן קלוש[לט].

★

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בְּרֵי דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, לֹא נִבְרְאוּ רְעָמִים, אֶלָּא כְּדֵי לְפָשׁוֹט עֲקִמּוּמִית שֶׁבָּעֲבָב - ליישר את המחשבות העקומות שבלב, כלומר, שבא כדי להחריד את הלבבות המינים שישובו בתשובה[מ], שכן מצינו בפסוק, שעושה ה' שיראו בני האדם מלפניו, **שֶׁנֶּאֱמַר** (קהלת ג יד) **'וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה שֶׁיִּרְאוּ מִלְּפָנָיו'.**

הגמרא מביאה דבר נוסף שאמר רבי אלכסנדרי בשם רבי יהושע בן לוי: וְאָמַר רַבִּי אֶלְכְּסַנְדְּרִי אָמַר [-בשם] **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הָרוֹאֶה אֶת הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן, צָרִיךְ שְׁיִפּוֹל עַל פָּנָיו**, משום שהקשת היא כמראה כבוד ה', **שֶׁנֶּאֱמַר** (יחזקאל א כח) **'כְּמַרְאֵה הַקֶּשֶׁת אֲשֶׁר יִהְיֶה בֶּעָנָן** בְּיוֹם הַגֶּשֶׁם, כֵּן מַרְאֵה הַנֹּגַהּ סָבִיב הוּא מַרְאֵה דְּמוּת כְּבוֹד ה', **וָאֵרֶא וָאֶפֹּל עַל פָּנַי וָאֶשְׁמַע קוֹל מְדַבֵּר'. אומרת הגמרא: לֵיתֵי עֲלֵיהּ בְּמַעֲרָבָא** - בני ארץ ישראל קיללו את העושים כדברי רבי יהושע בן לוי, **מְשׁוּם דְּהַנּוּפל על פניו כשהוא רואה קשת, מְחֲזֵי כְּמַאן דְּקָשְׁתָא** - נראה כמי שמשתחוה לקשת[מא]. ואף שבני ארץ ישראל הקפידו על הרואה קשת ונופל על פניו, **אֲבָל בְּרוּכֵי** - לברך על ראיית קשת, **נְהֲגֵי מְבָרְכֵי**[מב].

מברכת הגמרא: מַאי מְבָרֵךְ - מה היא נוסח הברכה שמברך על ראיית קשת. **משיבה הגמרא:** מברך **בָּרוּךְ זוֹכֵר הַבְּרִית**, שזוכר הוא את הבריית שנשבע לנח אחר המבול, שלא יחריב את העולם[מג]. **בְּמָתְנִיתָא תָּנָא** - בברייתא שנינו, **רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן בְּרוֹקָא אוֹמֵר**, הרואה קשת מברך כך, **נֶאֱמָן בְּבְרִיתִי וְקַיָּים בְּמַאֲמָרִי**, שנאמן הוא שלא לעבור על בריתו, ומקיים את מה שאמר שלא להחריב את העולם אף שרבו הרשעים[מד]. **אָמַר רַב פָּפָּא, הֲלָכָה** - מאחר שאמרו שתי נוסחאות בברכה זו, **נֵימְרִינְהוּ לְתַרְוַיְיהוּ** - יש לנו לומר את שתי הנוסחאות, ולברך **בָּרוּךְ זוֹכֵר הַבְּרִית וְנֶאֱמָן בְּבְרִיתוֹ וְקַיָּים בְּמַאֲמָרוֹ**[מה].

★

כה. **כתב** התוספות הרא"ש (ד"ה על) שבירושלמי מבואר, שרעמים ורוחות וברקים, אינם דומים לשאר דברים המבוארים בפרק זה, שמברך עליהם רק אם לא ראם שלושים יום, אלא לרבי ירמיה ורבי זירא מברך פעם אחת בכל יום. ולרבי יוסי, אם נתפזרו העבים, וחזרו ונתקשרו, מברך עוד פעם, ואם לא נתפזרו לא מברך עוד פעם. ומבואר בשיטה מקובצת (ד"ה על) בשם הרא"ש, שהטעם בזה הוא משום שהרעם והברק והרוח שבירך עליהם אתמול אינם אותם של היום, ואינם דומים לשאר דברים שלא נתחדשו, אלא הוא רואה את אותו דבר שכבר בירך עליו. כו. **פירש** המהרש"א (ד"ה ממנו), שודאי ידעה הגמרא, שרעמים הוא לשון רעש, אלא שאלת הגמרא היא, מה הוא ענינו שצריך לברך עליו. כז. **רש"י** (ד"ה ענני), ובאופן אחר פירש, שקול זה נדיה כשהעננים פוגעים בגלגל הרקיע, ומתגלגלים עם הגלגל בעל כרחם, והקול היוצא מכך הם הרעמים. כח. **מלבי"ם** (תהלים י יג). כט. **על** פי העיבור"ן. וכן הוא לעיל (יח:). ל. **על** פי דברי הגליון. הגהות וציונים. לא. **ביאר** המהרש"א (מ"ח ד"ה דמקלן), שכיון שאנו רואים שבא המטר אחר ברק ורעם, יש לנו לומר, שהברק גורם לשבירת הברד, והרעם הוא הקול היוצא מכך, והמטר שבא מיד אחר כך, הוא הברד שנשבר ונמס. וביאר באמרי נועם (ד"ה ומתפרש), שהטעם שאין הברקים והרעמים באים יחד, הוא משום שכח הראייה גדול יותר ומהיר יותר מחוש השמיעה, ולכן אנו רואים את הברקים קודם שאנו שומעים את הרעמים. ומשום כך אף יש פעמים שאין שומעים כלל רעם אחר הברק, שמפני ריחוקו ונמיכות קולו אינו מגיע לאוזן השומעת. לב. **ולשון** 'ופעא' רצה לומר, רוחות הבאים בזעף וכעס. מהרש"א (מ"ח ד"ה ופעא). לג. **והוא** חסד ה', שלא בא סופה בלילה שהוא זמן שינה, ואי אפשר להישמר מלהינזק. מהרש"א (שם). לד. **ראה** בהערה להלן כיצד לומדים כן מהפסוק. לה. **פירש** המהרש"א (שם), שכל שעה ושעה נקראת פעם, כיון שלכל שעה יש מזל בפני עצמו. וכתב, שאין לפרש את הפסוק כפשוטו, שלא תקום צרה שתי פעמים, שאם כן קשה איך אומרת הגמרא, שכשיש הפסק בין השעות, נמשכת הסופה שתי שעות, והרי כשיש הפסק ודאי נתשבחו שתי השעות לשתי פעמים, ואין באה צרה שתי פעמים. אלא ודאי פירוש הפסוק הוא, שכשלא תקום הצרה בשתי פעמים, אלא שתי הפעמים יהיו בקימה אחת, ללא הפסק ביניהם, אז היא צרה. אבל אם תקום פעמים, כלומר שהשתי שעות יהיו בשתי קימות, שיהיה הפסק ביניהם, אז אין זו צרה. לו. **ביאר** המהרש"א (ד"ה ממנו), שודאי ידעה הגמרא מה הם הברקים, שהרי פעמים הרבה נאמר ברק במקראות (כגון שמות ג כב ועוד), אלא שאלת הגמרא היא, האם גם על ברק יחידי מברכים, או שמא רק על ברקים רבים מברכים, כלשון המשנה 'ברקים' ועל שאר דברים השנויים במשנה בלשון רבים, כגון רעמים רוחות וכיוצא בהם, לא הספיקה הגמרא האם לא יברך עליהם כשבאו יחידי, כי התנא נקט בלשון רבים, משום שאין דרכם לבוא ביחידי. מה שאין כן ברק שדרכו לבוא יחידי, סברה הגמרא, שמא נקט התנא בו לשון רבים, משום שאין לברך על ברק יחידי. והשיב רבא, שאפילו על ברק יחידי מברכים. לז. **היינו** שאחר שעלו בקצה הרקיע בצד מערב, הלכו העננים בצד דרום. לח. **רש"י** (פסחים ו ד). לט. **ברש"י** בתענית (ו: ד"ה דקמל - פסחים וכאן) נראה, שענן עבה נקרא 'עב', וענן שהוא קלוש יותר נקרא 'ענן'. מ. **מהרש"א** (פ"ח ד"ה דמקלן). וביאר, שהרעם הוא דבר שמחריד בני אדם מאד, ואין ירדופה שום תועלת שבאה ממנו לעולם, ואם כן ודאי לא נברא אלא כדי להחריד את הלבבות המינים. מא. **כתב** המהרש"א (פ"ח ד"ה כיוצא). שכיון שרמות הקשת היא כמראה כבוד ה', לכן המשתחוה כשהוא רואה קשת, נראה כמי שחושב שהקשת היא השכינה עצמה. מב. **מבאר** המהרש"א (שם), שרצו לומר, שאף שהנופל על פניו נראה כחושב שהקשת היא השכינה עצמה, אבל המברך אינו נראה כחושב שהקשת היא השכינה עצמה. ומשום כך שאלה הגמרא בסמוך, מאי מברך, כלומר מה יברך שלא יהיה נראה כחושב שהקשת היא השכינה עצמה, ואמרה שמברך זוכר הבריית, שהוא כאומר, שאין זו השכינה אלא הקשת באה מחמת שה' זוכר את הבריית. מג. **כמפורש** בתורה (בראשית ט טז), לשון הפסוק הוא (שם ט יג) 'ונראתה הקשת בענן, וזכרתי את בריתי', ומשמע שראיית הקשת מזכרת את הבריית. וכתב בפירוש התפילות לר"י בר יקר (בראש הלשון), שודאי אין ה' צריך דבר שיזכיר לו את הבריית, אלא שמראה הוא לעולם בקשת, שרבו הרשעים והיה ראוי להחריב את העולם, ורק מחמת שנשבע שלא יחריב את העולם אינו מחריבו. מד. **פירוש** התפילות לר"י בר יקר (שם). וביאר שבריית זו נקראת מאמרו, כמו שנאמר בפסוק (שם ט יז) 'ויאמר אלקים זאת אות הבריית אשר אני נותן', ומוסיפים לומר 'וקיים במאמרו', לומר, שאף אם לא היה נשבע, אלא רק היה אומר שלא יחריב את הארץ, לא היה עובר על דיבורו ומחריב. והמהרש"א (פ"ח ד"ה כיוצא) פירש, ש'קיים במאמרו' פירושו הוא, שהקשת קיימת במאמרו כבר משעת ימי בראשית. שכיון שהוא אומר ונאמן בבריתו. משמע שנבראה הקשת רק אחר המבול, והרי אין כל חדש תחת השמש, לכן הוא חוזר ואומר וקיים במאמרו, שכבר היתה הקשת קיימת משעת ימי בראשית. מה. **בתוספות** (ד"ה מברך - פסחים) מבואר שלא גרסו בדברי רב פפא

שנינו במשנה (לעיל מ.): **עַל הֶהָרִים וְעַל הַגְּבָעוֹת** ועל הימים ועל הנהרות ועל המדברות אומר ברוך עושה מעשה בראשית. **שואלת הגמרא: אָמַר** [**רַבִּי**] **פָּלְנִי דַּאֲמַרְן עַד הָשְׁתָּא** - וכי כל הדברים שנשנו במשנה עד עתה [זיקין, זועות, רעמים, רוחות וברקים] שמברכים עליהם שכחו וגבורתו מלא עולם, **וְאוֹ מַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית גִּינְהוּ** - אינם דברים שנעשו במעשה בראשית, ומשום כך אין לברך עליהם עושה מעשה בראשית, **וְהָכְתִיב** - והרי נאמר (ירמיה י יג[מז]) **'בְּרָקִים לַמָּטָר עָשָׂה'. משיבה הגמרא: אָמַר אַבָּיֵי, בְּרוּךְ וְתָנִי** - אין לך להפסיק בין שני חלקי המשנה, אלא יש לשנות את כולם יחד[מח], ועל כולם מברך את שתי הברכות יחד. **רָבָא אָמַר, הָתָם** - על כל השנויים במשנה עד כאן [זיקין, זועות, רעמים, רוחות וברקים], **מְבָרֵךְ תְּרֵתֵי** - אחת משתי ברכות[מט] שהם **בָּרוּךְ שֶׁכֹּחוֹ** וגבורתו **מָלֵא עוֹלָם, וְעוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית**, אבל **הָכָא** - כאן, בהרים וגבעות וכו', **עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית אִיבָּא** - ניתן לברך עליהם, אבל **שֶׁכֹּחוֹ מָלֵא עוֹלָם לֵיכָּא** - אי אפשר לברך עליהם, שאינם נמצאים בכל מקום, אלא כל אחד ואחד במקומו[מט].

★

הגמרא מביאה דבר נוסף שמברכים עליו עושה מעשה בראשית: אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הָרוֹאֶה רְקִיעַ בְּטָהֳרָתָהּ - בצלילותה, כלומר שאין ענן מסתירה, **אוֹמֵר בָּרוּךְ עוֹשֶׂה [מַעֲשֵׂה][נ] בְּרֵאשִׁית**, שכך נברא הרקיע, ורק אחר כך כיסוהו העבים[נא]. **מברר הגמרא: אֵימָתַי** מברכים ברכה זו[נב], **אָמַר אַבָּיֵי**, מברך כן, **כִּי אָתָא מִטְרָא נוֹפֵי לֵילְיָא** - כשירד מטר כל הלילה, **וּבְצַפְרָא אָתָא אִסְתְּנָא** - ובבוקר באה רוח צפונית ופיזרה את העננים **וּמַנְּהָא לְהוּ לְשָׁמַיָּא** - וגילתה את השמים[נג].

אומרת הגמרא: וְתַלְיָגִי - רבי יהושע בן לוי ואביי חולקים על מה דְּאמר **רַפְרָם בַּר פַּפָּא אָמַר** [-בשם] **רַב חִסְדָּא, דְּאָמַר רַפְרָם בַּר פַּפָּא אָמַר** [-בשם] **רַב חִסְדָּא, מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, לֹא נִרְאֵית רְקִיעַ בְּטָהֳרָתָהּ** - בצלילותה[נד], **שֶׁנֶּאֱמַר** (יחזקאל ג ג) **'אֲלַבֵּישׁ שָׁמַיִם קַדְרוּת, וְשַׂק אָשִׂים כְּסוּתָם'**, כלומר שיהיו השמים מכוסים ולא יראו בטהרתם, ורבי יהושע בן לוי ואביי שאמרו שכיום ניתן לברך על ראיית השמים בטהרתה ודאי חולקים על דברי רב חסדא[נה].

★

כיצד יש לברך, אלא שרב פפא אמר רק שיש להזכיר את שתי הנוסחאות. וכתבו, שיש לברך 'נאמן בבריתו וקיים בשבועתו וזוכר הבריות'. וכתב בברכת אברהם (מהופמוס 35ס), שסדר זה הוא משום שיש לעשות עיקר ולהקדים את מה ששנינו בברייתא [נאמן בבריתו וקיים במאמרו], וטפל את מה ששנינו בסתם דברי הגמרא [וזוכר הבריות]. מט. **בתורה** אור ציין להלכים (קלח ז), אך כתב היעב"ץ (ד"ה והמפק), שמהפסוק שם לא מוכח שנעשו הברוקים בששת ימי בראשית. וכתב שכוונת הגמרא היא לפסוק שנאמר בירמיה (י יג), שבפסוק שלפניו נאמר 'עשה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו ובתבונתו נטה שמים', שהוא מדבר בבריאת העולם, וכיון שנאמר אחר כך שעשה ברקים, מוכח שנעשו הברוקים בששת ימי בראשית. נא. **רש"י** (ד"ה מימך) והשיטה מקובצת (ד"ה אמר) פירש, שאין לצרף את שני חלקי המשנה יחד, אלא בכל חלק אמרה המשנה ברכה אחת, והוא הדין שמברכים כן אף על השנויים בחלק השני. נב. **כן** פירשו הרי"ף, והתוספות (ד"ה רבא), הרא"ה והריטב"א (ד"ה אמר). אבל הרשב"א (ד"ה רבא) כתב, שמלשון הגמרא היה משמע שמברך את שתי הברכות יחד. וכתב הבית יוסף (סו"ס סי' רכז), שכן נראה מדברי רש"י. נג. **שהחר** הזה או הגבעה הזו או הים או הנהר שהוא רואה עכשיו, אינו ממלא את העולם. אבל ברקים נראים למרחוק ורעמים נשמעים למרחוק, כמבואר ברש"י לעיל (נב. ד"ה מגלח). נד. **על** פי הגליון. נא. **כתב** הרא"ד (הופמ מקופמ ד"ה מכוסים), שאינו מברך אלא אם לא ראה את השמים בטהרתם שלושים יום. נב. **ביאר** המהרש"א (ד"ה ד"ה כן), ששאלת הגמרא היא, שלפעמים עומד הרקיע בטהרתו כמה ימים וכמה שבועות, וכי בכל פעם שרואהו כך יברך. נג. **כלומר**, שביאר אביי, שאינו מברך אלא כשנתחדשה טהרת הרקיע, שקודם לכן לא היה בטהרתו, שירד מטר בלילה. והוסיף עוד, שאינו מברך אלא בבוקר שאז נראה טהרת הרקיע יותר משאר היום. ודבר זה נעשה על ידי רוח צפונית, שהיא מנשבת מחצות הלילה עד הבוקר, כמבואר לעיל (נ.). מהרש"א (ד"ה כן). ונראה מדברי אביי, שאם נראים השמים בטהרתם אחר שלא נראו בטהרתם רק לילה אחת, מברכים עושה מעשה בראשית. והשיטה מקובצת (ד"ה מכוסים) הביא בשם הירושלמי, שאין מברכים אלא אם לא נראו השמים בטהרתם שלשה ימים. נד. **ביאר** המהרש"א (ד"ה ד"ה גמ') שמיום שנחרב בית המקדש, אין השמים נראים בלא ענן, כמו שנאמר (ישעיה נ ג[מז]) 'כסותה בענן לך מעבור תפילה'. וכתב בשו"ת בית אפרים (או"ח סי' ז), שנראה שרקיע בטהרתה האמור בדברי רב חסדא, אין זה רקיע בטהרתה שאמר אביי, שמה שאמר אביי שנראה הרקיע בלא ענן אחר כמה ימים שהיה מטר, זה יכול להיות אף כהיום אחר שחרב בית המקדש, אלא שסבר רב חסדא שרקיע בטהרתה, הוא דבר אחר שנראים השמים צלולים מאוד, שדבר זה אינו נראה לאחר שחרב בית המקדש. נה. **ולא** ניתן לומר שאמרו הלכה זו משום שבימות המשיח יחזור ויהיה הרקיע בטהרתו, משום שאין אומרים הלכות שאינם אלא לימות המשיח. רבי אלעזר משה הורוויץ (ד"ה ופלגינן).

הגמרא מביאה עוד דברים שמברכים על ראייתם עושה מעשה בראשית: תָּנוּ רַבָּנָן, הָרוֹאֶה חַמָּה בְּתְקוּפָתָהּ - במקום שבו התחילה להקריב את העולם, שהוא מקום תליית ברקיע בששת ימי בראשית[א], או הרואה לְבָנָה בְּגְבוּרָתָהּ - במקום תלייתה ברקיע בששת ימי בראשית[ב], וְכוֹכָבִים - וחמשת כוכבי לכת[ג], כשהם עומדים בְּמְסִלּוֹתָם - במקום שבו היו בתחילת הבריאה[ד], וּמַזָּלוֹת בְּסִדְרָן - כסדר שהיו בתחילת בריאתם[ה], **אוֹמֵר בָּרוּךְ עוֹשֵׂה מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית**[ו].

שואלת הגמרא: וְאֵימָת הֲוֵי - ומתי הוא הזמן שעומדת החמה במקום שבו נתלתה ברקיע בששת ימי בראשית. **משיבה הגמרא: אָמַר אַבָּיֵי**, זמן זה בא בְּכָל עֶשְׂרִין וְתַמְנֵי שְׁנִין - עשרים ושמונה שנים, כשמסיימת החמה את סדר הילוכה[ז], **וְהָדַר** - ושוב מתחיל סִחְזוּר של הילוך החמה[ח], **וְנָפְלָה תְּקוּפַת נִיסָן בְּשָׁבָתַאי בְּאוֹרְתָא דְּתְלֵת נְגְהֵי אַרְבַּע** - ותחילת תקופת ניסן נופלת בתחילת הלילה שאחר יום שלישי בשבוע, שהוא לי"ח יום רביעי, שהשעה הראשונה של ליל רביעי נקראת שבתאי[ט]. והרואה את החמה ביום רביעי בבוקר, מברך[י].

★

שנינו במשנה (לעיל נח.): **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר הָרוֹאֶה** את **הַיָּם וכו'** הגדול אומר ברוך שעשה את הים הגדול, בזמן שרואהו **לִפְרָקִים. מבררת הגמרא: עַד כַּמָּה**, כלומר כמה זמן צריך לעבור מראייה לראייה, כדי שיחשב שרואה אותו לפרקים. **משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי בַּר אַבָּא אָמַר** [בשם] **רַבִּי יִצְחָק, עַד שְׁלֹשִׁים יוֹם**, כלומר שאם לא ראה את הים הגדול שלשים יום, ולאחר מכן רואהו, מברך.

הגמרא מביאה שמועה נוספת בענין ברכת הראייה שאמר רַבִּי בר אבא בשם רבי יצחק: וְאָמַר רַבִּי בַּר אַבָּא אָמַר [בשם] **רַבִּי יִצְחָק, הָרוֹאֶה** את נהר **פְּרָת אֶוְשְׁרָא דְּבָבֶל** - בחלקו העובר מהגשר הנקרא 'גשרא דבבל' ולצד מעלה, **אוֹמֵר בָּרוּךְ עוֹשֶׂה** מעשה **בְּרֵאשִׁית**, כדין הרואה נהרות שבמשנתנו (שם), שמקובל בידם, שחלק הנהר שמן הגשר ולמעלה, לא השתנה הילוכו מבריאת העולם. אבל על חלקו שמהגשר ולצד מטה, אין מברכים עליו, כיון ששם שינו בני אדם את מקום הילוכו, ואין בראייתו ראיית מעשה בראשית. **אומרת הגמרא: וְהָאִידָּנָא דְּשַׁנְּיוּהּ פָּרְקָאֵי** - וכהיום שינו הפרסים את הילוך נהר פרת גם בחלקו שמן הגשר ולצד מעלה, אין מברך אלא הרואה את חלקו העובר **מְבֵי שְׁבוּר** - מהמקום שנקרא 'בי שבור' שנמצא אצל נהר פרת, **וְעַיְּילִ** - ומשם ולצד מעלה[יא]. **ורב יוֹסֵף אָמַר**, שאינו מברך אלא אם רואה את חלק הנהר העובר **מְאֵיהִי דְּקִירָא**[יב] **וְעַיְּילִ** - מהמקום הנקרא 'איהי דקירא' ולצד מעלה.

שמועה נוספת אודות ברכת הראייה על הנהרות: וְאָמַר רַבִּי בַּר אַבָּא, הָרוֹאֶה את נהר **דִּגְלַת** - [חדקל] **אוֹשְׁרָא דְּשָׁבִיסְתְּנָא** - בחלקו העובר מהגשר הנקרא 'גשרא דשביסתנא' ולצד מעלה, **אוֹמֵר בָּרוּךְ עוֹשֶׂה** מעשה **בְּרֵאשִׁית**, כדין הרואה נהרות, כי משם ולמעלה לא נשתנה מקום הילוכו מעולם.

★

אגב שדברה הגמרא על נהרות פרת וחדקל [-דגלת], מבארת את שמותם. שואלת הגמרא: מַאי - מהו הלשון **חִדֶּקֶל**? **משיבה הגמרא: אָמַר רַב אַשִׁי, שֶׁמֵּימֶיהָ חַדִּין** - חריפים, כלומר שטעמם משובח, **וְקַיָּין** הם[יג] וטובים לשתיה שאינם מכבידים על הגוף[יד]. **שואלת הגמרא: מַאי** - מהו הלשון **פְּרָת. משיבה הגמרא: שֶׁמֵּימֶיהָ פָּרִין וְרַבְיָן**, כלומר שמימיו מתרבים מעצמם, ואינם צריכים מטרי[טו].

וְאָמַר רַבָּא, הַאי דַּחֲרִיפֵי בָּגֵי מְחוֹזָא - הטעם שבני מחוזא חריפים הם, הוא **מִשּׁוּם דִּשְׁתוּ מַיָּא דְּדִגְלַת**[טז] - ששותים את מי החדקל. **וְהַאי דְּגִיחוֹרֵי** - והטעם שאדומים הם, הוא **מִשּׁוּם דְּמִשְׁמְשֵׁי בֵּימְמָא** - שמשמשים מיטתם ביום[יז], ולכן הבנים הנולדים להם אדומים כאדומית היום. **וְהַאי דְּנָיְירֵי עֵינַיְיהוּ** - והטעם שעיניהם נדות ונעות, הוא **מִשּׁוּם דְּדָיְירוּ בְּבֵית אַפֵּל** - שדרים בבתים אפלים שאין בהם חלונות.

★

שנינו במשנה (לעיל נח.): **עַל הַגְּשָׁמִים כו'** אומר ברוך הטוב והמטיב. **מקשה הגמרא: וְכִי עַל הַגְּשָׁמִים הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב** הוא **מְבָרֵךְ, וְהָאָמַר** [-והרי אמר] **רַבִּי אֲבָהוּ** (תענית ו:), **וְאָמְרִי לַהּ בְּמַתְנִיתָא תָּנָא** - ויש אומרים שדבר זה שנינו בברייתא, **מַאֲמָתַי מְבָרְכִין עַל הַגְּשָׁמִים, מִשֶּׁיֵּצֵא חֶתֶן לְקַרַאת כַּלָּה** - משעה שיתרבו ויתקבצו הגשמים על הארץ, עד שכשנופלת עליהם טיפה - יוצאת ובולטת טיפה מהארץ כנגדה, ונראה כחתן היוצא לקראת כלתו[יח]. ובירדה שם הגמרא **מַאי מְבָרְכִין** - מה היא הברכה שאמר רבי אבהו [או הברייתא] שמברכים על הגשמים, **וְאָמַר רַב יְהוּדָה, שֶׁאוֹמְרִים, מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ עַל כָּל טִפָּה וְטִפָּה**[יט] **שֶׁהוֹרַדְתָּ לָנוּ. וְרַבִּי יוֹחָנָן מְסַיֵּים בָּהּ הָכִי** - רבי יוחנן אמר שיש להוסיף בסיום הברכה כך, **אִילּוּ פִינוּ מָלֵא שִׁירָה כַּיָּם וכו'**[כ] **אֵין אֲנוּ מַסְפִּיקִין לְהוֹדוֹת לְךָ ה' אֱלֹהֵינוּ**, וממשיך **עַד** וכל קומה לפניך **תִּשְׁתַּחֲוֶה**, וחותם **בָּרוּךְ אַתָּה ה' רוֹב הַהוֹדָאוֹת.** הרי שאינו מברך ברכת הטוב והמטיב.

קודם שמתרצת הגמרא את הקושיא, מבררת היא את דברי רבי יוחנן. שואלת הגמרא: וכי לשון הגזן הוא לומר 'רוב ההודאות', שמשמע שמברכים אותו רק **בְּרוֹב הַהוֹדָאוֹת וְלֹא בְּכָל הַהוֹדָאוֹת. משיבה הגמרא: אָמַר רַבָּא, אֵימָא** - כך יש לך לומר בדברי רבי יוחנן, שחותם ברוך אתה ה' **הָאֵל הַהוֹדָאוֹת**, שמשמע שהוא האל של כל ההודאות[כא]. **אָמַר רַב פָּפָּא, הָלְכָךְ** - הואיל ונאמרו שני אופנים כיצד לחתום ברכה זו, **נֵימְרִינְהוּ לְתַרְוַיְיהוּ** - יש לחתום בשניהם, ולומר כך, ברוך אתה ה' **רוֹב הַהוֹדָאוֹת וְהָאֵל הַהוֹדָאוֹת**, שאז המשמעות שלעולם הוא חוזר שוב ושוב על סדר זה. ח. **תיבת** 'גנהי' משמעותו לילה, כמו שאמרו בפסחים (נ.). רש"י (ד"ה גנהי). ט. **ישנם** שבעה כוכבי לכת, והם שבתאי צדק מאדים חמה נגה כוכב ולבנה. וכל כוכב משמש שעה אחת בסדר הזה, ותחלת סדר זה היה ביום רביעי שבו נתלו המאורות, ולעולם כוכב משמש בתחילת מוצאי שבת, צדק בתחילת ליל שני, נגה בתחילת ליל שלישי, שבתאי בתחילת ליל רביעי, חמה בתחילת ליל חמישי, לבנה בתחילת ליל שישי, ומאדים בתחילת ליל שבת. ובזמן עלות השחר לעולם ביום ראשון משמשת החמה, ביום שני לבנה, ביום שלישי מאדים, ביום רביעי כוכב, ביום חמישי צדק, ביום שישי נגה, ובשבת שבתאי. והשעות נקראות על שם הכוכב המשמש בהם, ולכן השעה הראשונה של ליל רביעי נקראת שבתאי. י. **רמב"ם** (פ"ו מ"ב ה"ט). יא. **בדקדוקי סופרים** הקדק מדברי רש"י (ד"ה ומסיק) ומהגהת), שלא גרס את דברי הגמרא 'מבי שבור ולעיל, רב יוסף אמר', אלא גרס 'ואהיכא דתניה פרסאי, מאיהי דקירא ולעיל'. וכן הוא בערוך (הנמוקי יוסף). יב. **הוא** שם מחוז [-חבל ארץ] שעומד אצל נהר פרת. רש"י (ד"ה מאיהי דקירא). יג. **היינו** כפשוטו שמשקלם נמוך יותר כששוקלים אותם במאזנים. רש"י (ד"ה קיין). יד. **רש"י** (ד"ה מזון). וכתב המהרש"א (ד"ה שמיימיו) פירוש נוסף, שקלין הוא מלשון קול, כלומר שהוא משמיע קול במרפקתו. טו. **על** פי דברי רש"י בכתובות (נה: ד"ה פרין). שהוא מתרבה ממקור נביעתו, ועיינינו מאירות בשמש. ורבינו גרשום (שם ד"ה מימיו) פירש, שמימיו מתגברים ביותר. טז. **ואף** שאמרו (נדה ח.) שישראל קדושים הם, ואינם משמשים מיטתם ביום, הרי אמר רבא שם, שבכית אפל מותר, ובני מחוזא היו דרים בבתים אפלים, כמבואר בגמרא בסמוך. שפתי חכמים (ד"ה משום). יז. **רש"י** (ד"ה משום). ובתענית (ו: ד"ה חתן) כתב פירוש נוסף, שירדו גשמים כל כך, עד שהשווקים מלקלחים מים, זה בצד זה, וזה בצד שכנגדו. יח. **כתב** השפתי חכמים (ד"ה מחוזא) לבאר לשון זה על פי דברי הגמרא בבבא בתרא (נח). שכל טיפה וטיפה בורא לה ה' דפוס [-כלומר מקום שתלך בן] בפני עצמו, שאם שתי טיפות יוצאות מדפוס אחד, הם מטשטשות את הארץ ואינה מוציאה פירות, וגם על כך אנו מודים לה' על כל טיפה טיפה שבוראה לה דפוס בפני עצמו, ואין שתי טיפות יוצאות מדפוס אחד. יט. **שמשיך** ואומר 'ולשוננו רנה כהמון גליו, ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע, ועינינו מאירות כשמש וכירח, וידינו פרושות כנשרי שמים, ורגלינו קלות כאילות', כמו שנמצא בתפילת 'נשמת'. וכתב הבית יוסף (סו"ס סי' רכ"ו ד"ה ומה שיש) בשם רבינו מנוח, שכיון שמהמת הרעב בני אדם יוצאים ללסטם ולשפוך דם נקי, וכן בסיבת הרעב חלאים באים לעולם, לכך תיקנו לומר 'מחרב הצלתנו ומדבר מלטתנו ומחלאים רבים דליתינו'. כ. **תמה** המהרש"א (ב"ק יז:), מאחר שקושיית הגמרא היא שרוב ההודאות משמע רק רוב ולא כל ההודאות, אם כן מדוע שינה רבא בדברי רבי יוחנן לומר 'אל ההודאות', ולא שינה לומר 'כל ההודאות'. וביאר, שדאי במה שהוא אומר בתחילת הברכה מודים אנחנו לך על כל טיפה טיפה, כלול בזה הודאה על כל ההודאות, שהרי אפילו על כל טיפה וטיפה הוא מודה, אלא שמזה היה משמע שאין לברך רק כשקיבל טובה מרובה עד שיש לו לברך ולהודות בכל ההודאות, אבל כשאין צריך לברך בכל ההודאות אין צריך לברך כלל, ומשם כך אמר רבי יוחנן שאין לחתום 'כל ההודאות', אלא יש לחתום 'רוב ההודאות', לומר שאף על רוב ההודאות יש לברך. אלא שכדי שלא יהא נראה כחותר בו ממה שאמר בתחילת הברכה, ואין הוא מברך על

א. **ובספור** תבאר הגמרא מתי הוא זמן זה. ב. **רמב"ם** (פרקים פ"ו ס"י), וכתב שהוא כשתעמוד הלבנה בתחילת החודש במולד טלה, ולא תהיה נוטה לא לצפון ולא לדרום. וביאר רבינו מנוח (שם), שטלה הוא המזל הראשון, ושם היתה הלבנה בתחילת היצירה. וכתב הצפנת פענח (שם), שלא נתנה הגמרא חשבון מתי הוא הזמן שמברכים על הלבנה כמו שנתנה בחמה, משום שאין זמן קבוע ללבנה מתי תגיע בתחילת חודש לתחילת מזל טלה, כמבואר בראש השנה (כה.). ובאמרי נועם (ד"ה ירח) פירש, שהוא כשנראים הלבנה בשלימותה, ונראית כן רק באמצע החודש, וצריך חכמה גדולה לידע מתי הוא הזמן שהיא נראית כולה בשלימות. ג. **שהם** שבתאי צדק מאדים נגה וכוכב. ד. **רמב"ם** (פרקים פ"ג ס"י), וכתב שהוא כשישמדו בתחילת מזל טלה, ולא יגטו לא לצפון ולא לדרום. ה. **רמב"ם** (שם), וכתב שהוא כשמזל טלה עולה מקצה המזרח. ורבינו יהונתן (ד"ה ומזלות) ביאר שנודע לחכמי הכוכבים זמני המזלות אימתי הן חוזרים למקום שהיו בבריאת העולם. וכתב הבית אפרים (סו"ס סי' ו), שנהגו לברך דווקא ברכת החמה, מפני שהכל יכולים לראותה ביום תקופתה, אך רוב האנשים אינם בקיאים בחכמת התכונה ואינם יודעים מתי הלבנה בגבורתה והכוכבים והמזלות במצב כפי שהיו בעת בריאתם, ולכן לא נהגים לברך על אלו. ו. **שנת** החמה מתחלקת לארבע תקופות, תקופת ניסן, תקופת תמוז, תקופת תשרי, תקופת טבת [ראה באבודרהם (שער התקופות) שביאר שתקופה היא מלשון תקפה, כלומר חזרה וסיבוב, שבכל התקופות הללו, השמש מקיפה ומשלימה את סיבובה. וביאר שזמני היום והלילה משתנים מתקופה לתקופה, שבתקופות תשרי וניסן זמני היום והלילה שווים, ובתקופת תמוז היום ארוך יותר מהלילה, ובתקופת טבת היום קצר יותר מהלילה]. ומשך כל תקופה הוא תשעים ואחד יום ושבע שעות ומחצה. ותשעים ואחד יום, הם שלש עשרה שבועות שלמים, ונמצא שכל תקופה מתחילה באותו יום מימות השבוע שהתחילה התקופה הקודמת, אלא שהיא מתחילה כשש שעות ומחצה אחר השעה שהתחילה התקופה הקודמת [ואם התחילה התקופה הקודמת בסוף היום, התקופה שלאחריה תתחיל ביום שאחרי כן לפי אותו חשבון], ותקופת ניסן נופלת בתחילת הלילה, אחת לארבע שנים, שהתפרשים של השבע שעות ומחצה שבין תקופה לתקופה, אינם מגיעים לימים שלמים רק לאחר ארבע שנים. שכל שנה יש הפרש בין התקופות של שלושים שעות, שיש ארבע תקופות בשנה, וכל תקופה מסתיימת שבע שעות ומחצה אחר השעה שנמצרה הענה הקודמת, ונמצא שהענה הרביעית מסתיימת שלושים שעות אחר השעה שבה התחילה התקופה הראשונה. ובארבע שנים, עולה המנין למאה ועשרים שעות, שהם חמשה ימים שלמים, והזר הנקרא שכל מחזור קטן. ונמצא שכל מחזור קטן מתחיל חמשה ימים אחר היום שבועו שבר התחיל המחזור הקודם, ולאחר שבעה מחזורים, נופלת תקופת ניסן בתחילת ליל יום רביעי, שהוא הזמן שבו נתלו החמה ושאר המאורות בברייתו העולם, שהם נתלו בתחילת ליל רביעי ואז התחילה החמה להלך סביב העולה, ואז התחילה תקופת ניסן, והוא הנקרא מחזור גדול. וחשבון זה אינו אלא לדברי שמואל (פירוחין נ:), אך ראה ברמב"ם (קידוש החודש פ"י ס"ג), שיש עוד דעה בזה, והיא דעת רב אדא, שסובר שיש הפרש אחר בין תקופה לתקופה, ולדבריו מחזור הילוך החמה הוא של תשע עשרה שנה, שבכל תשע עשרה שנה מתושיים שנות החמה עם שנות הלבנה, ועומדים החמה והלבנה בראש מזל טלה. וראה בהערה לעיל. ז. **פירש** רבינו מנוח (פרקים פ"ו ס"י), שהוא נקרא מחזור, משום

של 'רוב ההודאות' היא, שברוך הוא בהודאות מרובות, ו'האל ההודאות' פירושו האל של כל ההודאות[פא].

חזרת הגמרא לקושיא מדברי המשנה, ואומרת, **וְאֶלָּא קָשְׁיָא**, שבמשנה שנינו שעל הנשמים מברך הטוב והמטיב, ואילו רב יהודה ורבי יוחנן אמרו שמודים אנחנו לך וכו'. **מתרצת הגמרא: לָא קָשְׁיָא, הָא** - מה ששנינו במשנה שמברך הטוב והמטיב, הוא **בְּדַשְׁמַע מִשְׁמָע** - שבשורהו למחר שירדו גשמים בלילה שעבר, אבל הוא לא ראה את ירידת הגשמים[פב]. **וְהָא** - ומה שאמרו רב יהודה ורבי יוחנן שאומר מודים אנחנו לך, הוא **בְּדַחֲזָה מְחֲזֵי** - כשהוא בעצמו ראה שירדים גשמים[פג].

מקשה הגמרא: אין ניתן לומר שהמשנה מדברת **בְּדַשְׁמַע מִשְׁמָע** שירדו גשמים, שאם כן, אף ירידת גשמים השניה במשנתינו, **הֵיכִי דְּשׁוּרוֹת טוֹבוֹת, וְתָנֵן** - וכבר שנינו במשנתינו בפירוש, **שֶׁצֵּל בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת אוֹמֵר בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב**, ולמה הוצרכה המשנה לפרט ולומר שגם על בשורת הגשמים מברך הטוב והמטיב[פד]. **מתרצת הגמרא: אֶלָּא, אִידִי וְאִידִי** - בין דברי המשנה ובין דברי רב יהודה ורבי יוחנן נאמרו **בְּדַחֲזֵי מְחֲזֵי** - כשרואה בעצמו את ירידת הגשמים, **וְלָא קָשְׁיָא, הָא** - מה שאמרו רב יהודה ורבי יוחנן שאומר מודים אנחנו לך, הוא **בְּדַאֲתָא פּוּרְתָּא** - כשירדו גשמים מועטים[פה], **וְהָא** - ומה ששנינו במשנה שמברך הטוב והמטיב, הוא **בְּדַאֲתָא טוּבָא** - כשירדו גשמים מרובים[פו].

וְאִבָּעֵית אֵימָא - ואם תרצה תוכל ליישב זאת כך, **הָא וְהָא** - בין דברי המשנה ובין דברי רב יהודה ורבי יוחנן נאמרו כשראה בעצמו את ירידת הגשמים, ומדובר **דַּאֲתָא טוּבָא** - כשירדו גשמים מרובים[פז], **וְלָא קָשְׁיָא, הָא** - מה ששנינו במשנה שמברך הטוב והמטיב, הוא **בְּדְאִית לֵיהּ אַרְעָא** - כשיש לו קרקע, שמברך על כך שהטיב לו, **וְהָא** - ומה שאמרו רב יהודה ורבי יוחנן שאומר מודים אנחנו לך, הוא **בְּדְלֵית לֵיהּ אַרְעָא** - כשאין לו קרקע[פח].

מקשה הגמרא: אִית לֵיהּ אַרְעָא - וכי אם יש לו קרקע ברכת **הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב** הוא **מִבָּרְךְ, וְהָא (תנן) [תָּנֵינָא][פט]** - והרי שנינו בברייתא, **בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ וְנָתָנָה בָּלִים[צ] חֲדָשִׁים[צא] אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה[צב]**, ואם הבית או הכלים הם **שֶׁלּוֹ וְשֶׁל אֲחֵרִים** בשותפות, **אוֹמֵר הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב[צג]**, ואם כן ביש לו קרקע, יש לו לברך שהחיינו, כשם שבבניית בית שהוא רק שלו מברך שהחיינו ולא הטוב והמטיב[צד]. **מתרצת הגמרא: לָא קָשְׁיָא, הָא** - מה **שהוא** מברך הטוב והמטיב על ירידת גשמים כשיש לו קרקע, הוא משום **דְּאִית לֵיהּ שׁוּתָּפוּת** - שיש עוד אנשים ששותפים עמו בטובה זו, שהרי היא טובה לכל מי שיש לו קרקע. **וְהָא** - ומה שבנה בית חדש מברך שהחיינו, הוא משום **דְּלֵית לֵיהּ שׁוּתָּפוּת** - שאין עוד אנשים ששותפים עמו בטובה זו[צה].

הגמרא מביאה ראיה לתירוץ זה: וְהָתַנְיָא - וכן שנינו בברייתא, **קַבָּרוֹ [-כללן] שֶׁל דָּבָר, עַל שֶׁפֵּרוֹ** - על טובה שאינה טובה אלא לו, **הוּא אוֹמֵר בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ, עַל שֶׁפֵּרוֹ וְעַל שֶׁל חֲבֵירוֹ** - ועל טובה שהיא טובה לו ולחבירו, הוא **אוֹמֵר בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב[צו].**

מקשה הגמרא: וְכָל הֵיכָא דְּלֵית לֵיהּ אַחֲרִינָא בַּהֲדֵיהּ - וכי כל מקום שאין אחרים שותפים עמו בטובה, **לָא** [-אינו] **מְבָרֵךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, וְהָתַנְיָא** - והרי שנינו בברייתא, **אִמְרוּ לֵיהּ** שהָלְדָה **אִשְׁתּוֹ** בן **זָכָר, אוֹמֵר בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב**, אף שלידת בן זכר היא טובה רק לו[צז]. **מתרצת הגמרא: הָתָם נַמִּי** - אף שם בלידת בן זכר אין היטובה רק לו, **דְּאִיכָּא אִשְׁתּוֹ בַּהֲדֵיהּ** - שכן אף אשתו שותפה עמו בטובה זו[צח], **דְּגִיחָא לֵיהּ בְּזִבְרָא** - שאף היא מרוצה בלידת בן זכר[צט].

הגמרא מנסה להביא ראיות שאין צריך שיהיו לו שותפים בטובה כדי לברך הטוב והמטיב. אומרת הגמרא: תָּא שְׁמַע - בא ושמע ראיה לדבר מברייתא, **מֵת אָבִיו וְהוּא יוֹרְשׁוֹ** - בשרוהו שמת אביו והניח נכסים והוא יורשם[ק], **בָּתְחִלָּה אוֹמֵר בָּרוּךְ דַּיַּן הָאֱמֶת[קא], וְלָבְסוֹף** - ואחר שבירך דיין האמת, **הוּא אוֹמֵר**

כל ההודאות אלא רק על רוב ההודאות, על כך אמר רבא שיאמר 'האל ההודאות' [ולא 'כל ההודאות']. שיש במשמעותו גם הודאה על רוב טובה ולא רק כשצריך לברך על הכל, וגם אינו נראה כחתור בו ממה שאמר בתחילה שהוא מודה על כל ההודאות. כא. **רש"י** (מסכת ס"ד).

לעיל (ס"ג ע"ב) כלומר, שרק אם אומר 'רוב ההודאות' בלבד, דבריו מתפרשים ברוב ההודאות, אבל כשמוסיף ואומר 'של ההודאות', דבריו מתפרשים בהודאות מרובות. וביאר באמרי נועם (ס"ב אות ס"ג) כי כשהוא אומר אל ההודאות שהוא לשון גבורה, מוכרחים לומר שמה שאומר 'רוב ההודאות' הוא מלשון ריבוי. כב. **שאו** אינו יכול לומר מודים, שאמירת מודים נתקנה על ראיית הטובה, והרי היא כשאר ברכות הראייה, אבל הטוב והמטיב יכול הוא לברך, שהיא נתקנה על הטובה הבאה לו, ואין צריך שיראה את ההטבה. כג. **כתב** השפתי חכמים (ס"י אות ס"ס), שנראה שעכשיו סברה הגמרא, שאמירת מודים חשובה יותר מברכת הטוב והמטיב, ולכן כשהוא רואה את הגשמים יש לו לומר מודים ולא הטוב ומטיב. ורק כשהוא שומע, שאז אינו יכול לומר מודים, אומר הטוב ומטיב. וכתב שודאי בהמשך הסוגיא חזרה הגמרא מזה, וסברה שברכת הטוב והמטיב חשובה יותר, וכל שיכול לברך הטוב והמטיב אינו אומר מודים. והוסיף שאולי זה הטעם שאמרה הגמרא בסמוך 'אלא אידי ואידי בדחזי מחזי', דהיינו שחזרה בה הגמרא ממה שסברה שאמירת מודים חשובה יותר מברכת הטוב והמטיב. כד. **ואף** שגם ראיית ירידת גשמים היא בכלל בשורות טובות, מכל מקום אם היתה המטבעה מדברת בראיית ירידת גשמים, לא היה קשה מדוע פירטה את דין ירידת הגשמים בפני עצמו, משום שבאה להשמיענו שאף שביר הרואה לברך בן ברכת הטוב והמטיב וזן מודים, יברך הטוב ומטיב ואל יאמר מודים. אבל אם המשנה מדברת בששמע, פשוט שיברך הטוב והמטיב, שהרי לא גרע משאר בשורות טובות, וגם פשוט שלא יאמר מודים, כי לא נתקן אלא על הראייה ולא על השמיעה. רבי אלעזר משה הורוויץ (ס"י אות ס"ע). כה. **לתירוץ** זה נמצא שהשיעור שאמר רבי אבהו [או הברייתא], שיצא חתן לקראת כלה, נחשב לשיעור מועט, והטוב והמטיב אינו מברך אלא בשיעור גדול יותר. וכתב המרומי שדה (ס"י אות ס"ס), שהוא בכדי רביעה [כמו שמשמע מדברי השלחן ערוך (סימן ס"ר סעיף ס"ס)]. אבל לשאר התירוצים שבגמרא, השיעור שאמר רבי אבהו הוא שיעור של גשמים מרובים, כמו שכתב השיטה מקובצת (ס"י אות ס"כ). כו. **אף** שלתירוץ זה נמצא שדברי המשנה ודברי האמוראים לא נאמרו אלא ברוחה, מכל מקום גם אם שמע על ירידת גשמים ולא ראה בעצמו, מברך הטוב והמטיב. רשב"א (ס"י אות ס"ע). אמנם לא נתבאר בדבריו אם ברכת הטוב ומטיב של שמיעת ירידת גשמים דומה היא לברכת הטוב והמטיב על ראיית ירידת גשמים, שאינה אלא על ירידת גשמים מרובים. או שמא שמיעה עדיפה מראייה, ומברך גם על ראיית גשמים מועטים. וראה להלן בעיוני הפשט בשם השיטה מקובצת שדן בעין זה לגבי תירוץ הגמרא להלן.

כז. **כתב** רבי אלעזר משה הורוויץ (ס"י אות ס"ע), שלא אמרה הגמרא 'הא והא דאתא טובא', אלא לומר שאף כשבאו גשמים מרובים, אם אין לו קרקע אינו מברך הטוב והמטיב אלא אומר מודים, אבל אם יש לו קרקע, אף אם לא באו גשמים מרובים, יש לו לברך הטוב והמטיב, שכיון שתירצה הגמרא שהוא מברך על הטובה שבאה לו בשדהו, אין זה שונה מכל הטובות שבעולם שצריך לברך עליהם. כח. **שלא** באה טובה מיוחדת לו מחמת הגשמים, ולכן אינו מברך הטוב והמטיב, אלא אומר מודים אנחנו לך על הטובה הכללית שבאה לעולם, וכמבואר לעיל מרבינו מנוח, שבירידת הגשמים נמנע רעב שהוא גורם לרציחות וחלחלאים. כט. **על** פי הגליון. הגהות וציונים. וכן פסק הרמ"א (סימן ס"ר סעיף ג'), מחק תיבות אלו, ולדבריו קושיית הגמרא היא מהמשנה לעיל (ס"ג), שאמרה, בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר ברוך שהחיינו. וראה עוד בהערה להלן. ל. **כתבו** התוספות (ס"י ד"ה וכי).

והרא"ש (סי' ס"ו), שדווקא על בגדים חשובים מברך שהחיינו, וכמו שמברך על בית חדש שהוא חשוב, אבל על כלים שאינם חשובים, כמו מנעלים ואנפלאות [-מנעלים קטנים שחופים את רוב הרגל. הגהת רמ"א (סימן ס"ר סעיף כ"ג) וחלוק, אין מברך שהחיינו. והרא"ש (שם) עצמו כתב, שתלוי מי הוא הקונה, שאם הוא עני ושמח אף בכלים אלו, צריך לברך שהחיינו. וכתב המשנה ברורה (סי' רכ"ג ס"ק יג) שכלים אלו הם בין מלבושים ובין כלי תשמיש ושתיה ואכילה, כל שהם דברים שלב האדם שמח בהם. לא. **התוספות** (ס"י ד"ה וכי) והרשב"א (ס"י אות ס"ב) הביאו דברי הירושלמי, שאף הכונסה שרק אם קנה כלים חדשים מברך שהחיינו, אלא אף אם קנה כלים ישנים מברך, כיון שחדשים הוא אצלו, מברך שהחיינו. והביא הרשב"א בשם הראב"ד, שהגמרא נקטה 'כלים חדשים',

כדי למעט שאם היו כלים אלו שלו, ומכרם, ועתה הוא חוזר וקונה אותם, שאינו מברך שהחיינו. לב. **כתב** הרשב"א (ס"י ס"ע), שברכה זו מברך בשעה שקונה או בונה, אף אם עדיין לא השתמש בהם, משום שאין הברכה אלא על שמחת הלב שהוא שמח בקנייתן או בבניינן. וכן פסק השלחן ערוך (סימן ס"ר סעיף כ"ב ס"ק ס"ו). והרא"ש מהקובצת (ס"י אות ס"ב) הביאו, שיש אומרים שאין מברכים שהחיינו עד שישתמש בדבר, שידור בבית ולבשו את הבגדים. לג. **ובספק** תבאר הגמרא, ששישא אחרים ששותפים עמו בטובה, מברך הטוב והמטיב, שמשמעות הברכה היא, הטוב לו, והמטיב לאחרים. לד. **תמוה**, שהרי אף בלא תירוץ זה יש להקשות סתירה במשנה עצמה, שאם לא ידעה הגמרא את החילוק בין טובה שבאה רק לו, לבין טובה שיש לו שותפים בה, מדוע לגבי בית חדש וכלים חדשים אמרה המשנה שמברך שהחיינו, ולגבי גשמים אמרה שמברך הטוב והמטיב [ואם הקושיא היא מהברייתא, קשה יותר, שהרי בברייתא מפורש החילוק בין הטבה שהיא לו לעצמו שמברך רק שהחיינו, להטבה שהיא לו ולאחרים שמברך הטוב והמטיב. ואם כן היישוב מבואר, ומה הקשתה הגמרא]. וביאר רבי אלעזר משה הורוויץ (ס"י אות ס"ח), שודאי ידעה הגמרא שכל טובה שהיא משותפת לו ולאחרים מברך הטוב והמטיב, וטובה שאינה טובה אלא לו מברך שהחיינו, ומשום כך לא הקשתה הגמרא סתירה במשנה עצמה, אלא קושיית הגמרא היא, שכיון שתירצנו שמה שהוא מברך על הגשמים אין זה על הטובה הבאה לעולם בירידת הגשמים, אלא על הטובה שבאה לו מהגשם שירד בשדהו, ואשר משום כך אם אין לו קרקע אינו מברך, גם כן קשה שטובה זו אינה טובה אלא לו, שאין אחר נהנה מהגשם שירד בשדהו, וטובת הגשמים בכך שהיא יורדת אף בשדות אחרים, הרי היא כמו שהוא וחבירו בנו שניהם בתים, שודאי אינו מברך הטוב והמטיב. ותירצה הגמרא, שמכל מקום כיון שבירידת גשמים זו גם אחרים נהנים, יש לו לברך הטוב והמטיב [ואינו דומה לשנים שכל אחד מהם בנה בית שאינו מברכים הטוב והמטיב, משום שכאן אותה הטובה של ירידת גשמים הטיבה לו ולאחרים]. וראה בצל"ח (ס"י אות ס"ח) שפירש באופן אחר. לה. **רש"י** (ס"י ד"ה ס"ו). אבל הרי"ף והרמב"ם (פרקים ס"י אות ס"ב) פירשו שתירצה הגמרא, שאין מברך הטוב והמטיב על ירידת גשמים, אלא כשיש לו שדה בשותפות עם אחרים, שאז יש שותף בטובה שניתנה לו. אבל אם השדה היא רק שלו, מברך שהחיינו, כי בטובה שניתנה לו בירידת המטר בשדהו, אין שותף. ודחה הרשב"א (ס"י אות ס"ס) את דבריהם, שכיון שהוא מברך על הטובה שבאה לו, הטובה הרי באה לו ולכל העולם, יש לו לברך הטוב והמטיב. לו. **ביאר** רבי אלעזר משה הורוויץ (ס"י אות ס"ח) פי מה שביאר בקושיות ותירוץ הגמרא (לפי הסברת לעיל), שראית הגמרא היא, ממה שאמרה הברייתא ש'על שלו' הוא אומר שהחיינו, דהיינו שכשהטובה היא רק שלו, הוא אומר שהחיינו, אבל טובה שבאה אף לאחרים, אף שהטובה שבאה לכל אחד מחולקת היא, מברך הטוב והמטיב, שדבר זה אינו מבואר בברייתא שהביאה הגמרא לעיל, שאמרה שאם הבית והכלים שקנה הם גם של אחרים מברך הטוב והמטיב. לז. **כתב** השלמה משנתו (ס"י אות ס"ע), שסברה הגמרא, שכיון שאשתו אינה מצווה על פריה ורביה, וכן אינה מצווה למול את בנה וללמדו תורה (כמבואר בקידושין כט:), לא אכפת לה אם יהיה זה בן או בת, ואין לה טובה בלידת בן. ותירצה הגמרא, שמכל מקום אף לאשתו יש טובה בלידת בן, כיון שימי טומאת לידה של זכר הם פחותים משל נקבה [ראה ויקרא (יב ה)], וכן משום שבנה ישמשה בקונותיה, אבל בת, אחר שנישאת אימת בעלה עליה. לח. **כתב** הרשב"א (סוף ס"י אות ס"ו), שרק הנאת אשתו נחשבת הנאה כדי שיברך הטוב והמטיב, אבל הנאת שאר בני ביתו בלידת הזכר, וכן הנאת כל העולם, אינה מועלת שיברך הטוב והמטיב, כיון שלא על כל דבר שיש בו הנאה לאחרים מברכים הטוב והמטיב, אלא רק על דבר שבאה תועלת ממנו גם לאחרים מברכים הטוב והמטיב, כמו נשמים ירידשה, שיש בהם תועלת, ואפילו בריבוי יין יש תועלת לאחרים, וכן בלידת זכר יש תועלת לאביו ואמו, כיון שהוא משרת אותם, ועוד שמברך על בית חדש שהוא מתאוה להעמיד לו יורשים, אבל דברים שאין בהם תועלת לאחרים, אין הנאתם מועלת לברך הטוב והמטיב. וראה מה שכתב בזה הביאור הלכה (סי' רכ"ג ד"ה ולפיכך). וכתב הרא"ש (סי' ס"ו אות ט"ו) שדין זה הוא אף אם אשתו אינה נמצאת עמו. וכתב הב"ח (סימן ס"ר סי' רכ"ג) שלמד כן ממה שאמרה הברייתא 'אמרו ליה', שמשמע שאינו נמצא במקום הלידה, אלא שאמרו לו שילדה אשתו במקום אחר. ומכל מקום כתב הבית יוסף (שם) בדעת הטור (שם), שאף אם לא אמרו לו, אלא הוא רואה בעצמו שילדה אשתו זכר, מברך הטוב והמטיב. לט. **רש"י** (ס"י ד"ה ונפטר). **מדברי** הגמרא נראה, שצריך לברך ברכה זו מיד כששמע שמת אביו, אמנם כתבו הברכי יוסף (סי' ס"ו אות ס"ו בשם ס"ו) וספר מסגרת השולחן (סי' ס"ו אות ס"ו), שנהגו להמסתפק את ברכת דיין האמת לקריעה שקורעים על המת.

בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, על בשורת הירושה[מא], הרי שאף שירושת אביו היא טובה רק לו, מברך הטוב והמטיב. **דוחה הגמרא: הָתָם נָמֵי** - אף שם בשינוי יין, אין זו טובה רק לו, כיון **דְּאִיכָּא אַחֵי דְּקָא יָרְתֵי בַּהֲדֵיהּ** - שיש לו אחים שיורשים יחד עמו[מב].

אומרת הגמרא: תָּא שְׁמַע, שינוי יַיִן - מי שבירך על היין ברכת בורא פרי הגפן, והביאו לו יין שיש לו טעם אחר, בין אם הוא גרוע יותר ובין אם הוא משובח יותר[מג], **אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ** עוד פעם על היין ברכת בורא פרי הגפן, אבל **שִׁינּוּי מָקוֹם** - אם בירך בבית אחד, והלך משם לבית אחר[מד], **צָרִיךְ** לחזור ו**לְבָרֵךְ**[מה].

וְאָמַר רַבִּי יוֹסֵף בַּר אַבָּא אָמַר [-בשם] **רַבִּי יוֹחָנָן, אַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ** שעל **שִׁינּוּי יַיִן אֵין צָרִיךְ** לחזור ו**לְבָרֵךְ** ברכת הנהנין, **אֲבָל** אם הביאו לו[מז] יין משובח יותר מהיין הראשון[מו], **אוֹמֵר בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב**[מז], הרי שגם על טובה שאינה רק לו, מברך הטוב והמטיב. **דוחה הגמרא: הָתָם נָמֵי** - אף שם בשינוי יין, אין זו טובה רק לו, כיון **דְּאִיכָּא בְּנֵי חֲבוּרָה דְּשָׁתוּ בַּהֲדֵיהּ** - שיש עוד בני חבורה ששותים יחד עמו[מח].

★

שנינו במשנה (לעיל נד.): **בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ וְקָנָה כֵּלִים חֲדָשִׁים וכו'** אומר ברוך שהחיינו[מט]. **הגמרא דנה אם צריך לברך גם כשיש לו כבר כלים כאלו: אָמַר רַב הוּנָא, לֹא שָׁנוּ** - לא נשנה דין זה שהקונה כלים חדשים מברך שהחיינו, **אֶלָּא** כְּשֶׁאֵין לוֹ כלים **בַּיּוֹצֵא בָּהֶן** [-כמו הכלים שהוא קונה עכשיו], **אֲבָל** אם יֶשׁ לוֹ כלים **בַּיּוֹצֵא בָּהֶן, אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ**, כיון שאין הנאתו מרובה בקנייתם. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אֲפִילּוּ** אם יֶשׁ לוֹ כלים **בַּיּוֹצֵא בָּהֶן** שנפלו לו בירושה[נ], אם הוא לא קנה מעולם כלים כאלה, **צָרִיךְ לְבָרֵךְ**, כיון שנתחדש אצלו דבר בכלים אלו, שרק אותם קנה.

מא. **ומברך** דיין האמת קודם, אף שבכל מקום החביב קודם, משום שלא באה לו הירושה אלא על ידי המיתה, ולכן מברך קודם דיין האמת על המיתה. רבי אלעזר משה הורוויץ (בכרם ד"ייפ ובנפוף, על פי דכתי לם"י סס). מב. **ואם** אין אחים שיורשים עמו, מברך שהחיינו. רי"ף ורא"ש (פי' טו). ואף שהוא אבל, וזה יום מיתת אביו, מברך 'שהחיינו', ומכח זה כתב בביאור הגר"א (פ"ח פי' תקפ"ו סי"ז), שמה שכתב השלחן ערוך (סס) שטוב ליזהר שלא לברך ברכת שהחיינו בימי בין המצרים [-בין י"ז תמוז לט' באב] הוא תומרא יתירה. ועיין שם במגן אברהם (ס"ק מג). מג. **רשב"ם** (פסחים קפ: ד"ה שמע). וראה ברש"י (ד"ה שינוי יין) שכתב, שהביאו לו יין טוב יותר מהראשון, ואף כוונת רש"י היא, שבין שאינו חשוב צריך לחזור ולברך, אלא אמר כן לגבי ברכת הטוב והמטיב, שסבר שאינו מברך אלא אם כן היין השני משובח יותר. וראה בהערה להלן. מד. **בספרים** (קפ:) אמר רב חסדא בשם רב הונא, שלא אמרו שצריך לחזור ולברך אלא כשיצא לבית אחר, אבל אם הוא באותו בית, ועבר ממקום למקום, אין צריך לברך. ופירש רש"י (שם ד"ה ממקום), שבאותו בית, אף אם שינה מקומו ויצא מהבית לעליה, אינו צריך לחזור ולברך [וכן משמע ברש"י כאן (ד"ה שינוי מקום)]. אבל התוספות (שם ד"ה אבל), והרמב"ם (בכרכם פ"ד ה"י), והרא"ש (בפסחים פ"י סי' ה) והטור (סי"ח סי' קנט) פירשו, שגם אם שינה את מקומו מחדר לחדר צריך לחזור ולברך, ורק באותו חדר, אם עבר לזוית אחרת אין צריך לחזור ולברך. עוד אמר שם רב חסדא, שדין זה אינו אלא בדברים שאינם טעונים ברכה במקומם [כלומר, שאין מברכים עליהם ברכה חשובה בפני עצמם. רש"י (שם ד"ה בדברים טעונים)], אבל דברים שטעונים ברכה במקומם [שהם כל מיני פת ושבעת המינים (כ"י שם)], אין צריך לחזור ולברך עליהם, כיון שהוא חוזר לאכול על דעת סעודה הראשונה. ורב ששת אמר שאף על דברים שטעונים ברכה במקומם חוזר ומברך. ובריייתא זו שהביאה הגמרא כאן, היא רק כשיטת רב ששת, שלדעת רב חסדא, אינו צריך לחזור ולברך על יין גם בשינוי מקום [וראה בגמרא שם, שהביאה הגמרא ברייתא שסוברת כרב חסדא]. מה. **שהמשנה** את מקומו, מסיח את דעתו מהשתיה, וצריך לחזור ולברך כדין הסיסח הדעת. רשב"ם (בפסחים ק: ד"ה ידי יין). ואף אם חזר אחר כך לאותו מקום שהיה שם תחילה, צריך לחזור ולברך. ר"ן (בפסחים קפ: ד"ה ואפילו בשינוי מקום). מו. **כן** הביאו התוספות (ד"ה הטוב) בשם הרשב"ם בפסחים (קפ: ד"ה אמר). וכן מבואר בפשטות ברש"י (ד"ה שינוי יין) שכתב ששינוי יין הוא שהיין השני טוב יותר מהראשון [וראה בברכת אברהם (בתוספות ד"ה הטוב) שכתב שהתוספות לא הביאו כן מרש"י, משום שיש לדחות ולומר, שרש"י אמר כן לעניין ברכת בורא פרי הגפן, שגם אם היין השני משובח יותר, אין צריך לברך עליו שוב ברכת הגפן, אבל לעניין ברכת הטוב והמטיב יש לומר שסובר רש"י, שאף אם אינו משובח יותר מברך הטוב והמטיב. אמנם הביא שהרא"ש (סי' טו) והרשב"א (ד"ה שינוי) הביאו בשם רש"י שאין מברכים הטוב והמטיב רק אם השני משובח יותר, וביאר שהם דייקו כן מרש"י, משום שלענין ברורא פרי הגפן, אין סברא לחלק בין יין גרוע יותר ליין טוב יותר, ובודאי שכוונת רש"י היא, שאין מברכים הטוב והמטיב אלא אם כן היין השני טוב יותר]. ור"ת (בתוספות ד"ה הטוב) כתב, שאף אם אין היין השני משובח יותר, כל שאינו גרוע יותר מדי מהיין הראשון, מברך הטוב והמטיב. וביאר הרשב"א (ד"ה שינוי), שאינו מברך על מה שהיין משובח, אלא על ריבוי היין. מז. **כתבו** התוספות (ד"ה הטוב), שאין מברכים הטוב והמטיב רק על שינוי יין, כיון שיש בו שתי מעלות, שהוא גם מזין וגם משמח, אבל על שינוי לחם ושינוי בשר, אינו מברך הטוב והמטיב [שלחם הוא רק מזין ואינו משמח, ובשר אף שהוא משמח אך אינו מזין, ואילו יין הוא משמח ומזין כמבואר לעיל (לה:) שיין שונה משאר המאכלים שהוא 'סעיד' (לפי כרכם ד"ה שם ד"ה ויכמיכן) והרא"ש (פי' טו) כתב, שאין מברכים רק על שינוי יין, כיון שלא מצאנו שירה אלא על היין [כמבואר לעיל (לה:)], וכמו כן הטוב והמטיב שהיא ברכת הודאה והיא דומה לשירה, אין מברכים אלא על יין. ועוד טעם כתב, משום שברכת הטוב והמטיב תיקנו כשניתנו הרוגי ביתר לקבורה [כמבואר לעיל (מח:)], ולכן תיקנו דווקא על יין שהוא אדום כדם. אמנם הראב"ד (בהשגות מקופלת ד"ה וכתב) כתב, שאף אם הביאו לפניו פת יפה מהראשונה, וכן אם הביאו אחר היין משקים אחרים, מברך הטוב והמטיב. מח. **ואף** אם אשתו ובניו שותים עמו, מברך הטוב והמטיב. אבל אם הוא שותה לבדו, אפילו שהחיינו אינו מברך, כי אין ברכת שהחיינו אלא על התחדשות. תוספות (ד"ה האשם). אבל הר"ן (בפסחים קפ: ד"ה אבל מברך) כתב, שאם הוא שותה לבדו מברך שהחיינו. והביא המרדכי (מס' פסח רמז) שהרי"ף פסק, שדווקא חבורה שהיין הוא של כולם מברכים הטוב והמטיב, אבל אורח אינו מברך הטוב והמטיב, שכיון שהיין אינו שלו, אין לו הטבה ממנו. וכתב המגן אברהם (סי' קפו סק"ז), שהרי"ף הלך בזה לשיטתו, שסבר שאף בגשמים אינו מברך הטוב והמטיב אלא אם כן יש לו שותף בשדהו [ראה הערה לעיל], משום שלדעתו אין לברך על הטובה הבאה לו, אלא אם כן יש לו שותף בטובה זו, ולכן אף הבעל הבית לא יברך, כיון שאין לו שותף בטובה, ורק אם אשתו ובניו שותים עמו, שכיון שהוא חייב במזונותיהם, הרי זה כמו שיש להם חלק ביין. אבל לראשונים החולקים על הרי"ף שם, אף כאן אין צריך שיהיה לכולם חלק ביין. מט. **ראה** בהערות לעיל כמה פרטי דינים בזה. נ. **רש"י** (ד"ה וכי יחמץ).

ומדייקת הגמרא מדבריהם: מְבָרֵךְ - משמע מכך, **דְּכִי** [-שאם] **קָנֵה** כלים כאלה, **וְחָזַר לִברך** עכשיו **וְקָנֵה**[א], **לְדִבְרֵי הַכֹּל אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ**, שהרי אף רבי יוחנן לא אמר שצריך לברך אלא משום שלא קנה את הכלים, אלא נפלו לו בירושה[ב], אבל אם קנה את הכלים אינו מברך.

הגמרא מביאה לשון אחר במחלוקת רב הונא ורבי יוחנן: וְאִיכָּא דְּאָמְרִי - ויש שאמרו שמועה זו בלשון אחרת, **אָמַר רַב הוּנָא, לָא שָׁנוּ** - לא נשנה דין זה שהקונה כלים חדשים מברך שהחיינו, **אֶלָּא כְּשֶׁלָּא קָנָה** כלים כאלה **וְחָזַר** עכשיו **וְקָנָה, אֲבָל קָנָה וְחָזַר וְקָנָה, אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ. וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אֲפִילּוּ** אם **קָנָה** כלים כאלה, **וְחָזַר** עכשיו **וְקָנָה צָרִיךְ לְבָרֵךְ**[ג]. **ומדייקת הגמרא מדבריהם: מְבָרֵךְ** - משמע מכך, **דְּכִי** [-שאם] **יֵשׁ לוֹ** כבר כלים כאלה שנפלו לו בירושה, **לְדִבְרֵי הַכֹּל צָרִיךְ לְבָרֵךְ**, שהרי אף רב הונא לא אמר שאינו מברך, אלא כשקנה כבר כלים כאלה ואין אצלו שום חידוש בקנייה זו, אבל אם לא קנה קודם, אלא נפלו לו בירושה, מודה רב הונא שמברך[ד].

הגמרא מקשה על הלשון השני: מַיתִיבִי - הקשו בני הישיבה, שנינו בברייתא: **בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ וְאֵין לוֹ** בית אחר **נִיּוֹצֵא בּוֹ**, או **שֶׁקָּנָה כֵּלִים חֲדָשִׁים וְאֵין לוֹ** כלים אחרים **נִיּוֹצֵא בָּהֶם, צָרִיךְ לְבָרֵךְ** שהחיינו, אבל אם **יֶשׁ לוֹ** כבר בית או כלים **נִיּוֹצֵא בָּהֶם, אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ, דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בֵּין בְּךָ וּבֵין בְּךָ** - בין אם אין לו כיוצא בהם ובין אם יש לו, כיון שאת הראשונים לא קנה, **צָרִיךְ לְבָרֵךְ. ומבארת הגמרא את הקושיא ואומרת: בְּשֶׁלָּמָּא דְּלִישְׁנָא קַמָּא** - הברייתא מובנת אם נפרש את המחלוקת רב הונא ורבי יוחנן כמו הלשון הראשון שנחלקו במי שנפלו לו כלים כאלו בירושה, משום שיש לומר שרַב הוּנָא סבר **צָרִיךְ מֵאִיר**, שאם יש לו כבר כלים כאלה אינו מברך, **וְרַבִּי יוֹחָנָן** סבר **צָרִיךְ יְהוּדָה**, שגם אם יש לו כלים כאלה מברך, **אֶלָּא לְדִלִישְׁנָא בָּתְרָא** - אבל אם נפרש את מחלוקתם כמו הלשון השני, שנחלקו רק במי שקנה כבר כלים כאלו, קשה, **וּבְשֶׁלָּמָּא רַב הוּנָא** - ולרב הונא שאמר שאינו מברך לא קשה, שאפשר לומר שהוא סובר **צָרִיךְ יְהוּדָה**, שאם יש לו כלים כאלה שנפלו לו בירושה, מברך, ואם הוא עצמו קנה כבר כלים כאלה, אינו מברך. **אֶלָּא רַבִּי יוֹחָנָן דְּאָמַר** שאף אם הוא בעצמו קנה כלים כאלה מברך, **תְּמַאן** - כשיטת מי אמר את דבריו, שדבריו אינם **לֹא צָרִיךְ מֵאִיר וְלֹא צָרִיךְ יְהוּדָה**, שאף רבי יהודה לא אמר שמברך אלא אם באו לו כלים כאלה בירושה, אבל אם הוא בעצמו קנה כלים כאלה מודה רבי יהודה שאינו מברך.

מתרצת הגמרא: אָמַר לָךְ רַבִּי יוֹחָנָן - יש לרבי יוחנן לתרץ ולומר, שהוא סובר כרבי יהודה, ואף שרבי יהודה לא אמר אלא שאם נפלו לו כלים כאלה בירושה מברך, **הוּא הֵדִין דְּלִצְרִיךְ יְהוּדָה** אם **קָנָה** כבר כלים כאלה, **וְחָזַר** עכשיו **וְקָנָה, נָמִי** - גם כן **צָרִיךְ לְבָרֵךְ, וְהָא הָכָא מִיסְתַּלְּקִי** - והטעם שנחלקו רבי יהודה ורבי מאיר **בְּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ** כלים שנפלו לו בירושה **וְקָנָה** עכשיו כלים כאלה, ולא נחלקו במי שהוא עצמו קנה כבר כלים כאלה, הוא **לְהוֹדִיעֲךָ בְּחוֹ** [-את חידושו] **דְּרַבִּי מֵאִיר, דַּאֲפִילּוּ** מי שקָנָה כלים **וְיֵשׁ לוֹ** כבר כלים כאלה שנפלו לו בירושה, **אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ, וְכָל שֶׁכֵּן** שלדעת רבי מאיר אם הוא בעצמו **קָנָה** כבר כלים כאלה, **וְחָזַר** עכשיו **וְקָנָה, דְּאֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ**[ה].

שואלת הגמרא: וְלִיתְסְגֵּי - ויחלקו רבי מאיר ורבי יהודה **בְּמִי שֶׁקָּנָה וְחָזַר וְקָנָה**, ובזה יאמר רבי מאיר **דְּאֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ**, כדי **לְהוֹדִיעֲךָ בְּחוֹ** [-את חידושו] **דְּרַבִּי יְהוּדָה**, שאף מי שקנה כבר כלים כאלה צריך לברך. **משיבה הגמרא: מַהּ דְּתֵימְרִי עֲדִיף לֵיהּ** - עדיף לתנא להשמיענו את דעת רבי מאיר, משום שהוא מיקל יותר[ו], ואינו מצריך לברך אפילו ביש לו כלים כאלו על ידי ירושה ולא על ידי קנייה.

★

שנינו במשנה: מְבָרֵךְ עַל הַרְעָה כְּו' מעין על הטובה. **הגמרא מבארת את דברי המשנה שיש לברך 'הטוב והמטיב' גם על טובה שיש בה רעה. מבררת הגמרא: הֵיכִי דָּמֵי** - במה מדובר, איזו רעה יש בה טובה ואף על פי כן מברך עליה 'דיין האמת'. **משיבה הגמרא: בְּגוֹן דְּשָׁכַךְ בְּדַקָּא בְּאַרְעֵיהּ** - שנכנס שטף מים בשדהו ושטף את הזרעים[ז], **אַף עַל גַּב דְּחָמְצָא הִיא לְדִידֵיהּ** - שיש לו טובה בכך, **דְּמַפְקָא אַרְעָא שִׁירְמוֹן** - שמעלה הקרקע רפש וטיט, **וְשַׁבְחָא** - ומזדבלת ונעשית משובחת לשנים הבאות[ח], **הָשְׁתָּא מִיהָא רָעָה הִיא** - מכל מקום עתה רעה היא לו, מפני שהפסיד את תבואתה של שנה זו, לפיכך מברך עליה 'דיין האמת'.

★

שנינו במשנה: וְעַל הַטּוֹבָה כְּו' מעין על הרעה. **הגמרא מבארת את דברי המשנה שיש לברך 'הטוב והמטיב' גם על טובה שיש בה רעה. מבררת הגמרא: הֵיכִי דָּמֵי** - במה מדובר, איזו טובה יש בה רעה ואף על פי כן מברך עליה 'הטוב והמטיב'. **משיבה הגמרא: בְּגוֹן דְּאַשְׁכַּח** [-שמצא] **מְצִיאָה, שֶׁאַף עַל גַּב דְּאפשר שֶׁרָעָה הִיא לְדִידֵיהּ** [-לו], **דְּאִי שָׁמַע בָּהּ מַלְכָּא שְׁקֵיל לָהּ מִינֵּיהּ** - שאם ישמע זאת המלך יקחנה ממנו[ט], **הָשְׁתָּא מִיהָא טוֹבָה הִיא** - מכל מקום עתה טובה היא לו, לפיכך מברך עליה 'הטוב והמטיב'[י].

★

שנינו במשנה: הָיְתָה אִשְׁתּוֹ מְעוּבֶּרֶת, וְאָמַר, יְהִי רָצוֹן שֶׁתֵּלֵד כו' אשתי זכר, **הֲרֵי זוּ תְּפִלַּת שָׁוְא. הגמרא דנה בדברי המשנה שתפילה על עובר שיהיה זכר אינה מועילה. מקשה הגמרא: וְלָא מְהָנֵי רַחֲמֵי** - וכי אין תפילה מועילה על כך, **מַתִּיב** [-הקשה] **רַב יוֹסֵף**, נאמר אצל לאה אחר שילדה את זבולון (בראשית ל כ) **'וְאַחַר יָלְדָה בַּת וַתִּקְרָא אֶת שְׁמָהּ דִּינָה'**, ויש לברר, **מַאי** [-מהו שנאמר] **'וְאַחַר'** ילדה בת', הלא די היה לומר 'ותלד בת'[יא], **וְאָמַר רַב**, כוונת הכתוב היא **לְאַחַר שֶׁדָּנָה לָהּ דִּין בְּעַצְמָהּ** כאשר נתעברה בזכר, **וְאָמְרָה, הרי שְׁנַיִם עָשָׂר שְׁבָטִים עֲתִידִין לָצֵאת מִיַּעֲקֹב'**, ומתוכם **שִׁשָּׁה שבטים כבר יָצְאוּ מִמֶּנִּי**, שהם ראובן שמעון לוי יהודה יששכר וזבולון, **וְאַרְבָּעָה** שבטים יצאו **מִן שתי הַשְּׁפָחוֹת**, שנים מכל אחת, דן ונפתלי מבלהה וגד ואשר מזלפה, **הֲרֵי** שנולדו כבר **עֲשָׂרָה** שבטים, ועוד שנים עתידים להיוולד, **וְאם** עובר **זֶה** שבמעַי הוא **זָכָר, הרי לֹא תֶּהֱא אֲחוֹתִי רַחֲלָ אפילו בְּאַחַת הַשְּׁפָחוֹת**, כי נמצא שעתיד לצאת ממנה שבט אחד בלבד, לפיכך התפללה שלא יהיה זכר אלא נקבה[יב], **וּמִיד נִתְפַּקְּדָה** דינה **לָבַת'**[יג], **שֶׁנֶּאֱמַר** באותו פסוק **'וַתִּקְרָא אֶת שְׁמָהּ דִּינָה'**, על שם הדין שדנה לאה בעצמה[יד]. הרי שמועילה תפילה על עובר שיהיה זכר או נקבה.

מתרצת הגמרא: אֵין מְזַנְּזִירִין מְעַשֶּׂה נָסִים להביא ממנו ראיה, שהמעשה אצל לאה נס היה, שעל פי דרך הטבע אין העובר מתהפך מנקבה לזכר, ועל כן בדרך כלל אין התפילה מועילה על כך, והיא תפילת שוא.

תירוץ נוסף: וְאִיבָּעֵית אֵימָא - ואם תרצה תוכל ליישב זאת כך, שאותו **מַעֲשֶׂה הַלָּאה** שהועילה תפילתה, **בְּתוֹךְ אַרְבָּעִים יוֹם** לתחילת עיבורה **הָוֶה** [-היה], שאז אכן מועילה תפילה על דבר זה, **דְּתַנְיָא** בברייתא בענין התפילות שצריך אדם להתפלל על עיבורה של אשתו, **שבמשך שִׁשָּׁה יָמִים הָרִאשׁוֹנִים** שלאחר התשמיש **יַבְקִשׁ אָדָם רַחֲמִים שֶׁלֹּא יְהֵא נִיר**[טו] **וְיתקלקל הזרע** שבמעי האשה, אלא יקלט **וְיַעֲשֶׂה עוּבָּר**[טז]. **וּמִשִּׁשָּׁה** ימים **וְעַד אַרְבָּעִים** יום **יַבְקֵשׁ רַחֲמִים שֶׁיִּהְא** העובר **זָכָר**, כי עד ארבעים יום לא נעשית צורת הולד זכר או נקבה[יז]. **וּמֵאַרְבָּעִים יוֹם וְעַד שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים יַבְקֵשׁ רַחֲמִים שֶׁלֹּא** תתעבר אשתו עובר נוסף אשר ידחוק את הראשון **וְיִהְא** הראשון **סָנְדָל** [-צורה מעוהה ללא פנים כדג ששמו 'סנדל'][יח]. **וּמִשִּׁשָּׁה חֳדָשִׁים וְעַד** סוף **שִׁשָּׁה**

א. **ועדיין** הכלים הראשונים נמצאים תחת ידו, אבל אם הכלים הראשונים אינם נמצאים תחת ידו, הרי הוא כמי שלא קנה מעולם כלים כאלה. רשב"א (ד"ה ולימא). ב. **שכן** מוכח ממה שאמר שאף אם יש לו' מברך, ולא אמר שאף אם קנה כבר מברך, לומר, שלא קנה מעולם כלים כאלה, אלא באו לו בירושה. ג. **ואף** שהכלים הראשונים עודם בידו, מברך, כיון שכבל עת שהוא מוסיף לקנות מתחדשת לו הנאה שמחמת הלבל. רשב"א (שם). ד. **שאם** היו נחלקים במי שקנה וחזר וקנה, היינו יכולים לטעות ולומר שמי שנפלו לו כלים בירושה, מודה רבי מאיר שכשהוא קונה, מברך שהחיינו. ה. **או** שקלקל את החרישה. פסקי רי"ד (ד"ה ורבי מאיר). ו. **רש"י** (ד"ה דמפקא) ורע"ב (פ"א מ"ג). ובפירוש רס"ג (ד"ה מפקא) כתב שעל ידי שטף המים ידבק העפר במים ויהיו הזרעים [של השנים הבאות] טובים ומרובים. ז. **עדיין** אין די בכך לומר שיש רעה בדבר, אלא רק שיש לחשוש שתסתלק הטובה. אולם ברקרוקי סופרים (סוף ס) הביא שיש כתבי יד שנוסף בהם בגמרא כאן 'ומצער ליה'. וכעין זה פירש הרמב"ם (פירוש המשניות, פ"ט מ"ג), שיתכן שתהיה רעתו גדולה מטובתו, שאם ראהו איש בשעת מציאתו וילשין עליו לשופט, יענהו השופט ויטול ממנו יותר ממה שמצא. ותלמידי רבינו יונה (ד"ה מאי קמ"ל) ועוד האשונים כתבו, שיש לחשוש שמא יקחו ממנו לא רק את המציאה, אלא גם את כל מה שבידו. ח. **שאמנם** אם ישמע הדבר בבית המלך תבוא לו רעה, וכאמור, אולם כיון שליבו שמח ובוטח שלא יהא כן, הרי הוא מברך 'הטוב והמטיב'. רא"ש (פ' ח). טעם אחר כתב הרמב"ם (שם), שאת הברכות יש לברך על פי הידוע עתה, בלא לבדוק אחר העתידות שאפשר שיהיו ואפשר שלא יהיו. אולם גם בדעתו כתב בתיקודשי מהרי"ח (פ"ט מ"ג) [בביאור דברי התוספות יו"ט (שם)], שאם יש מקום לחשוש לרעה, כגון שראהו המלך עצמו בשעה שמצא את המציאה, לא יברך

חדשים יָבֵשׁ רְחָמִים שְׁלֹא יְהֵא נָפֵל[טו]. וּמִשְּׁשָׁה חדשים וְעַד תִּשְׁעָה חדשים יָבֵשׁ רְחָמִים שֶׁיֵּצֵא ממעי אמו בְּשָׁלוֹם. הרי שעד ארבעים יום אפשר להתפלל שיהיה זכר, ויתכן שתפילת לאה היתה בתוך זמן זה, ומה שאמרה משנתנו שהתפילה על כך היא תפילת שוא, כוונתה לתפילה שלאחר ארבעים יום.

הגמרא דנה בדברי הברייתא כי עד ארבעים יום מועילה תפילה על העובר שיהיה זכר. מקשה הגמרא: **וּמִי מְהֵגֵי רַחֲמֵי** - וכי מועילה תפילה לדבר זה כלל, **וְהָאֲמַר** [-והרי אמר] **רַבִּי יִצְחָק בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרַב אַמֵּי**, אם בשעת תשמיש **הָאִישׁ מַזְרִיעַ תְּחִלָּה**, כלומר שהגיע זרע האיש אל הרחם לפני שהספיק זרע האשה [היינו דמה[יז]] להתאסף שם לצורך יצירת הולד[יח], תהיה האשה **יוֹלֶדֶת נְקֵבָה**, אבל אם **הָאִשָּׁה מַזְרַעַת תְּחִלָּה** קודם שהגיע לרחמה זרע האיש, תהיה **יוֹלֶדֶת זָכָר, שֶׁנֶּאֱמַר** לגבי יולדת (ויקרא יב ב) **'אִשָּׁה כִּי תַזְרִיעַ וְיָלְדָה זָכָר'**, ותיבת 'תזריע', שהיא מיותרת[יט], באה ללמד שלידת זכר תלויה בהזדרעת האשה תחילה. הרי שכבר מתחילת העיבור נקבע אם יהיה העובר זכר או נקבה[כ].

מתרצת הגמרא: הָכָא בְּמַאי עָסְקִינַן - כאן בברייתא במה המדובר, **בְּגוֹן שֶׁהִזְרִיעוּ שְׁנֵיהֶם בְּבַת אַחַת**[כא], ובאופן כזה אין נקבע אם יהיה העובר זכר או נקבה עד ארבעים יום, ועד אז מועילה תפילה על כך[כב].

★

שנינו במשנה: הָיָה בָּא בַּדֶּרֶךְ ושמע קול צוחה בעיר ואומר יהי רצון שלא תהא בתוך ביתי, הרי זו תפילת שוא. **הגמרא מביאה ברייתא בענין שומע קול צוחה בעירו: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **מַעֲשֶׂה בְּהִלֵּל הַזָּקֵן שֶׁהָיָה בָּא בַּדֶּרֶךְ** לביתו, **וְשָׁמַע קוֹל צְוָחָה בָּעִיר** מחמת איזה דבר רע שאירע בה. **אָמַר, מוּבְטָח אֲנִי שֶׁאֵין** המאורע **הַזֶּה בְּתוֹךְ בֵּיתִי. וְעָלָיו** - על הלל וצדיקים כמותו **הַכָּתוּב אוֹמֵר** (משלי יב ז) **'מִשְּׁמוּעָה רָעָה לֹא יִירָא, נָכוֹן לִבּוֹ בָּטוּחַ בַּה'".**

הגמרא מבארת את הפסוק: אָמַר רַבָּא, כָּל הֵיכִי דְּדָרְשַׁתְ לְהַאי קְרָא - בכל אופן שתדרוש את הפסוק הזה, **מְרִישָׁיה לְסֵיפֵיהּ מְדָרֵישׁ** - הרי הוא נדרש מראשו לסופו [כסדר כתיבתן], וכן **מִסֵּיפֵיהּ לְרֵישֵׁיהּ מְדָרֵישׁ** - הרי הוא נדרש מסופו לראשו. ומבאר רבא, **מְרִישָׁיה לְסֵיפֵיהּ מְדָרֵישׁ** - מראשו לסופו הוא נדרש כך, **מִשְּׁמוּעָה רָעָה לֹא יִירָא** לחשוש שמא היא נוגעת אליו, **וּמַה טַּעַם** אינו ירא ממנה, מפני **שָׁנְכוֹן** [-נאמן] **לִבּוֹ** לה', **וְהוּא בָּטוּחַ בַּה'** שישמרנו[כג]. **וּמִסֵּיפֵיהּ לְרֵישֵׁיהּ מְדָרֵישׁ** - מסופו לראשו הוא נדרש כך, אם **נָכוֹן** [-נאמן] **לִבּוֹ** לה' **וְהוּא בָּטוּחַ בַּה'** שישמרנו, **מִשְּׁמוּעָה רָעָה לֹא יִירָא**[כד].

הגמרא מביאה מעשה, ממנו מתבאר איזו דאגה רצויה ואיזו דאגה אינה רצויה: הַהוּא תַּלְמִידָא דַּהֲוָה קָא אָזֵיל בָּתְרֵיהּ - מעשה בתלמיד אחד שהיה מהלך אחרי **דְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בַּר רַבִּי יוֹסֵי, לְשׁוּקָא דְּצִיּוֹן** [-בשוק של ציון], **חֲזָיֵיהּ דְּקָא מְסַחֵיר** - ראהו רבי ישמעאל שהוא מפחד מבלי סיבה. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, **חֲמָאָה אֶתְּ** - בעל חטאים אתה, **דִּכְתִיב** בנבואת ישעיה על דור החורבן (ישעיה ג יא) **'קְחֻדוּ בְּצִיּוֹן חֲטָאִים'**, שיפול פחד על החוטאים שבציון, וכן אתה מפחד כמותם בהיותך בציון. **אָמַר לֵיהּ** אותו תלמיד, **וְהָכְתִיב** [-והרי כתוב] (משלי כח יד) **'אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד'**, משמע שטוב לאדם להיות מפחד ודואג בעניני העולם. **אָמַר לֵיהּ** רבי ישמעאל, **הַהוּא בְּדִבְרֵי תוֹרָה כְּתִיב** - אותו פסוק על דברי תורה נאמר, שצריך האדם להיות מפחד ודואג תמיד שמא ישכחם[כה], ומפני פחדו יחזור וישננם תמיד, אבל בשאר דברים אין לו לפחד.

מעשה נוסף באותו ענין: יְהוּדָה בַּר נָתָן, הֲוָה שָׁקֵיל וְאָזֵיל בָּתְרֵיהּ - היה פוסע והולך אחרי **דְּרַב הֶמְנוּנָא, אִתְּנַח** - נאנח יהודה בר נתן, מתוך דאגתו על איזה דבר. **אָמַר לֵיהּ** רב המנונא, **יְסוּרִים בָּעֵי הַהוּא גַּבְרָא לְאָתוּיֵי אַנַפְשֵׁיהּ** - וכי אותו אדם [יהודה בר נתן] מבקש להביא יסורים על עצמו, **דִּכְתִיב** (משלי ג כח) **'בִּי שָׁכֵן בֶּטַח פָּחַדְתִּי וַיֵּאָתֵנִי וַאֲשֶׁר יִגְרַתִּי יָבֹא לִי'**, ופירוש הפסוק הוא שהפחד אשר פחדתי בעת שלוותי פן יבואו אלי רעות, הנה בא אלי, כי אכן אירעו לי אותן רעות, הרי שעצם הפחד מפני הרעות, הוא הגורם להן לבוא[כו], ועל כן בפחדך הינך מביא עליך את הרעות מהן אתה מפחד. אמר לו יהודה בר נתן, **וְהָא כְּתִיב** [-והרי כתוב] (משלי כח) **'אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד'**. השיב לו רב המנונא, **הַהוּא בְּדִבְרֵי תוֹרָה כְּתִיב** - הפסוק ההוא נאמר על דברי תורה, וכאמור, אבל לא בשאר דברים.

★

שנינו במשנה: הַנִּכְנָס לְבָרְכָתָיו מתפלל שתים וכו', כן עזאי אומר ארבע, שתים בכניסתו ושתים ביציאתו, נותן הודאה על שעבר ועתיד לעתיד. **הגמרא מביאה ברייתא המבארת מה הן ארבע התפילות שהזכיר בן עזאי: תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **בְּבָנֶיהָ** - כשהוא רוצה להיכנס לכרך, **מַהוּ אוֹמַר, יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי שֶׁתְּכַנְּסֵנִי לְכָרְכָךְ זֶה לְשָׁלוֹם. נִכְנַס** לכרך, **אוֹמַר** אחר כניסתו, **מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי שֶׁהִכְנַסְתָּנִי לְכָרְכָךְ זֶה לְשָׁלוֹם**[כז]. **בִּקֵּשׁ לָצֵאת** מן הכרך, **אוֹמַר, יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁתּוֹצִיאֵנִי מְכָרְכָךְ זֶה לְשָׁלוֹם. יָצָא** מן הכרך, **אוֹמַר** אחר יציאתו, **מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי שֶׁהוֹצֵאתַנִי מִכָּרְכָךְ זֶה לְשָׁלוֹם, וּכְשֵׁם שֶׁהוֹצֵאתַנִי לְשָׁלוֹם כָּךְ תּוֹלִיכֵנִי לְשָׁלוֹם וְתִסְמְכֵנִי** [-ותעזרני] **לְשָׁלוֹם וְתַצְעִידֵנִי לְשָׁלוֹם, וְתַצִּילֵנִי מִכַּף כָּל אוֹיֵב וְאוֹרֵב בַּדָּרֶךְ**[כח].

הגמרא מבארת באילו כרכים יש להתפלל תפילות אלו: אָמַר רַב מָתְנָא, לֹא שָׁנוּ דין זה שיש להתפלל בכניסתו לכרך וביציאתו, **אֶלָּא בְּכָרְךְ שֶׁאֵין דִּינָיו וְהוֹרְגָיו בּוֹ** - שאין בו בית דין שדנים תחילה ואחר כך הורגים, אלא דרך אנשי המקום להעניש בלי משפט[כט], לפיכך על הנכנס לשם להתפלל שלא ינזק, וכן על היוצא משם להודות שיצא משם בשלום. **אֲבָל בְּכָרְךְ שֶׁדִּינָיו** תחילה **וְאַחַר כָּךְ הוֹרְגָיו בּוֹ, לַיְתֵי לָן בְּהָא** - אין לנו להצריכו לא תפילה בכניסתו ולא הודאה ביציאתו, כי יכול הוא להיזהר שלא יפשע ולא יענישוהו[ל].

אִיבָּא דְּאָמְרִי - יש שאמרו שמועה זו בלשון אחרת, **אָמַר רַב מָתְנָא, אֲפִילּוּ בְּכָרְךְ שֶׁדִּינָיו וְהוֹרְגָיו בּוֹ** עליו להתפלל תפילות אלו, שאם יארע שיחשדוהו שם באיזה דבר, **זְיַנְּינַן דְּלָא מִתְרְמֵי לֵיהּ אִינִישׁ דְּיֵילִיף לֵיהּ זְכוּתָא** - לפעמים לא יזדמן לו אדם שילמד עליו זכות, ונמצא שאף שם הוא עלול לבוא לידי סכנה.

★

הגמרא מביאה ברייתא ובה תפילה לנכנס לבית המרחץ [שאף הוא נחשב למקום סכנה[לא]: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **הַנִּכְנָס לְבֵית הַמֶּרְחָץ אוֹמַר, יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי' אֱלֹהַי שֶׁתַּצִּילֵנִי מִזֶּה וּמִכַּיּוֹצֵא בּוֹ**[לב], **וְאַל יֵאָרַע בִּי דָּבָר מַלְקֶה וְעָוֹן**[לג], **וְאִם יֵאָרַע בִּי דָּבָר מַלְקֶה וְעָוֹן תְּהֵא מִיתָתִי כַּפָּרָה לְכָל עֲוֹנוֹתַי.**

הגמרא מביאה דעה החולקת על נוסח תפילה זה: אָמַר אַבָּיֵי, לֹא יָמֵא אִינְשׁ הָכִי - אל יאמר אדם בנוסח זה שאם יארע בי דבר קלקלה וכו', **דְּלֹא לְפְתַח פּוּמֵיהּ שָׂטָן** - שלא לפתוח פיו למידת הדין שתקטרג עליו[לד], **דְּאָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, וְכֵן תָּנָא מְשֻׁמֵּיהּ** [-וכן שנינו בברייתא משמן] **דְּרַבִּי יוֹסֵי, לְעוֹלָם אַל יִפְתַּח אָדָם פִּיו לַשָּׂטָן.**

הגמרא מביאה מקור לכך שאין לפתוח פה לשטן: אָמַר רַב יוֹסֵף, מַאי קְרָאָה - מאיזה פסוק נלמד שאסור לפתוח פיו לשטן, **דִּכְתִיב** שאמרו אנשי ירושלים על עצמם בחורבן העיר (ישעיה ו ט) **'וְלוֹלֵי ה' צְבָאוֹת הוֹתִיר לָנוּ שָׂרִיד כִּמְעָט כִּסְדֹם הָיִינוּ לַעֲמֹרָה דָּמִינוּ'**, כלומר, לולי שריחם עלינו הקב"ה היינו נשמדים

[טו] **אבל** לאחר ששה חדשים אפשר שתלד ולא יהיה נפל. רשב"ץ (ד"ה ויתפלל). ואפילו נכנס יום אחד בחודש השביעי [כמבואר בגמרא לעיל (נח:) שיש יולדות במשך החודש השביעי]. הגהות היעב"ץ (ד"ה מני' מהשתא). [יז] **על** פי הרמב"ן (ויקרא יב ב) שאין לאשה זרע כפי שיש לאיש, וכוונת הגמרא ב'מזרעת' לדם הרחם, המתאסף בשעת גמר ביאה ונאחז בזרע האיש, ומשניהם נוצר הולד כפי שאמרו בנדה (לא.), ומובא בהערה הבאה. [יח] **כאמור** בגמרא בהמשך שאף האשה מזרעת, ומבואר בנדה (לא.) שזרע שניהם נצרך לולד, וכך אמרו שם, אביו מזריע הלובן שממנו עצמות וגידים וכו' ואמו מזרעת אדום שממנו עור ובשר וכו'. [יט] **שהרי** מספיק שיאמר הכתוב 'אשה כי תלד זכר', אור החיים (ויקרא יב ג). [כ] **ובתב** הרי"ן (מנחמ"ן ס"ד מ' יום), שמה שאמר רב (מנחמ"ן ס"ד מ' יום) 'ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני', הוא דווקא באופן שהזדיע האיש תחילה, או האשה, שאז ידוע אם יהיה העובר בן או בת. אבל כשהזדיעו שניהם בבת אחת, אין בת קול מכרזת כלום, כיון שעד ארבעים יום טרם נקבע מה יהיה, האם זכר או נקבה. [כא] **הקשה** ביד דוד (ד"ה בגמ') הלא מצינו צדיקים שהגיעו אליהם מאורעות שאינם טובים, ופירש שאין כוונת הגמרא שלא יגיעו רעות לצדיק כלל, אלא שאין לצדיק לפחד מפני הרעות בטרם יגיעוהו. [כב] **כלומר**, בין אם נדרוש את הפסוק כך ובין אם נדרוש את הפסוק כך, משמעותו היא אחת. כך כתב רש"י (ד"ה כל), וכתב המהרש"א (ח"ב ד"ה כל) שמה שמרגישה הגמרא שניתן לדרוש את הפסוק בין באופן זה ובין באופן זה, הרי זה משום שעל ידי כך נחשב הדבר כאילו כפל הפסוק את הענין בכדי להדגישו. ולדעת ראשונים אחרים, הדרשות מראש הפסוק לסופו ומסוף הפסוק לראשו, הן שתי דרשות שונות. כן נקטו הרשב"א ותוספות הרא"ש (ד"ה כל), שכן משמע מלשון הגמרא, ושכן גם משמע להלן (סג.) [שאף שם נאמר כעין האמור כאן והכוונה לשתי דרשות]. וביאר הרשב"א בשם הראב"ד, שלפי הדרשה הראשונה פסוק זה בא להבטחה, שכל מי שנכון לבו ובטוח בה' לא יאונה לו כל רע, ולפי הדרשה השניה אין כאן אלא סיפור דברים שמי שנכון לבו ובוטח בה' בשלימות, דרכו לבטוח על חסידותו שתגן עליו ולא יארע לו כל רע [כפי שמצינו בהלל שבטח בחסידותו]. [כג] **רש"י** (ד"ה מהימן). וכן [אם הוא מורה הוראה] עליו לפחד שמא יכשל בהוראה. מאירי (ד"ה הנשוכין). [כד] **וסוברת** הגמרא שפחדו של איוב היה בחינם [והוא שגרם לו שיבואו עליו אותן רעות]. מהרש"א (ח"ב ד"ה כי). [כה] **וזהו** מה שאמר בן עזאי 'עונת הודאה על שעבר ועתיד לעתיד', שהתפילה הראשונה היא צעקה על העתיד, והשניה הודאה על שעבר. רא"ה (ד"ה בן עזאי). [כו] **ריטב"א** (ד"ה בקש). ולפיכך אמרה המשנה 'הנכנס לכרך', מפני שבכרך מצויים ממונים רעים המחפשים עלילות, אבל הנכנס לעיר שהיא קטנה מכרך, אינו צריך להתפלל בכניסתו ולא להודות ביציאתו, מאחר שאין מצויים בה ממונים כאלו. משנה ברורה (סי' לו ס"ק ג). [כז] **וזאין** לומר שיתפלל זאת באופן שכבר פשע, שאם פשע אין לו להכנס לשם כלל, כי אסור להיכנס למקום סכנה. על פי רש"י (ד"ה ומכאן) [ד"ה ויפה]. מה שאמרה הגמרא 'לית לן בה', היינו שאין עליו חיוב להתפלל כן בכניסתו וביציאתו, אבל הרשות בידו להתפלל על כל מקום שנכנס אליו. מאירי (ד"ה בכניסה). [כח] **מהמעט** המבואר להלן בסמוך, שאפשר להינזק בו מחום האש או מחום המים. [כט] **הטעם** שהוא מבקש על העון, מפני שהנמצא במרחץ הוא ערום מן המצוות, כמו שאמרו במנחות (מג:), וכיון שהוא מקום סכנה צריך להתפלל שלא יכשלו לו את עוונותיו בעת ההיא. מהרש"א (ח"ב ד"ה ואפילו).

כולנו כסדום ועמורה. וכיון שדימו עצמם בחזקת לסדום ולעמורה, **מַאי אֲהָדַר** - מה השיב להם **הַקָּבִיא** בדבר ה' (ספ פ ס) **'שִׁמְעוּ דְּבַר יי' קְצִינֵי סְדֹם** וגו' **הַאֲזִינוּ תּוֹרַת אֱלֹהֵינוּ עַם עֲמֹרָה'**, שאתם דומים במעשיכם הרעים לקציני [-שרי] סדום ולאנשי עמורה. הרי שבדיבורם עוררו את מידת הדין ללמד עליהם חובה ולדמותם לסדום ולעמורה.

תפילה ליוצא מבית המרחץ. אומרת הגמרא: כְּי נָפִיק - כאשר הוא יוצא מבית המרחץ, **מַאי** הוא **אוֹמַר, אָמַר רַב אַחָא, מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ יי' אֱלֹהַי שֶׁהִצַּלְתַּנִי מִן הָאוּר** [-מן האש].

מעשה בענין הסכנה שבבית המרחץ: רַבִּי אֲבָהוּ עָל לְבֵי בָּנֵי - נכנס לבית המרחץ, **אַפְּחֵית בֵּי בָּנֵי מָתוּתֵיהּ** - התמוטטה ריצפת בית המרחץ מתחתיו [שהיתה הריצפה עשויה על גבי עמודים והיה חלל מתחתיה]. **אִתְרְחִישׁ לֵיהּ נִיסָּא** - נעשה לו נס, **וְקָם עַל עַמּוּדָא** - נעמד רבי אבהו על אחד העמודים שנשארו, **שָׁזִיב מָאָה וְחַד נַבְרֵי בְּחַד אֲבַרְיהּ** - והציל מאה ואחד אנשים בזרוע אחת שלו, על ידי שהחזיק באחד או שנים מהם, והם החזיקו באחרים, ואחרים באחרים, וכך ניצלו כולם מליפול אל החלל שתחת הריצפה[ל]. **אָמַר** רבי אבהו, **הַיְינוּ דְּרַב אַחָא (דְּאָמַר רַב אַחָא[לא])** - זהו מה שאמר רב אחא שביציאתו מבית המרחץ עליו להודות על יציאתו בשלום[לב].

★

הגמרא מביאה בריית[לג] ובה תפילה למקיז דם [שאף הוא ענין שיש בו סכנה]: הַנִּבְנָם לְהַקִּיז דָּם[לד] אוֹמֵר, יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי' אֱלֹהַי שֶׁיְּהֵא עִסְקִי זֶה לִי לִרְפוּאָה, וְתִרְפָּאֵנִי, כִּי אֵל רוֹפֵא נֶאֱמָן אַתָּה וּרְפוּאָתְךָ אֱמֶת[לה], לְפִי שֶׁאֵין דַּרְכָּן שֶׁל בְּנֵי אָדָם לִרְפוֹאוֹת אֶלָּא שֶׁגָּהֲגוּ. כלומר, לא היו צריכים בני האדם לעסוק ברפואות אלא רק להתפלל לה' שירפאם, אמנם רבים נהגו לעסוק ברפואות, ולפיכך נגזר עליהם להיות מסורים ביד הטבע, ומעתה צריכים הם לרפואות אלו. וכן אני עוסק בדבר זה כדרך העולם, ומבקש ממך שיהא עסק זה לי לרפואה.

הגמרא מביאה דעה החולקת על נוסח תפילה זה: אָמַר אַבָּיֵי, לֹא לֵימָא אִינָשׁ הָכִי - אל יאמר אדם בנוסח זה 'לפי שאין דרכן של בני אדם' וכו', **דְּתָנֵי דְּבֵי** [-ששנינו בברייתא מבית מדרשו של] **רַבִּי יִשְׁמָעֵאל**, נאמר על החובל בחבירו (שמות כא יט) **'וְרַפֹּא יְרַפֵּא'**, שעליו לשלם לחבירו את דמי רפואתו, **מְלַמֵּד**, ממה שכפלה התורה ואמרה 'ורפא ירפא', יש ללמוד **שֶׁנִּיתְּנָה רְשׁוּת לָרוֹפֵא לְרַפֹּאוֹת[לו]** גם מכה שאינה בידי אדם אלא בידי שמים, ואין אומרים שמעשיו סותרים את גזירת ה'.

תפילה לאחר הקזת דם: כְּי מָאֵי אוֹמַר - כאשר הוא קם ממקומו לאחר ההקזה מה הוא אומר, **אָמַר רַב אַחָא, בָּרוּךְ רוֹפֵא חִנָּם[לז]**.

★

ל. **מלשון** רש"י (ד"ה מתותיה) נראה שתחת למרחץ נמצא בור עמוק אליו נשפכים מי הרחצה, ואם היו נופלים האנשים לבור זה היו ניזוקים מן המים שבו [ומה שאמר רבי אבהו 'היינו דרב אחא' שאמר שצריך להודות על שניצל מן האש, ראה במאירי (ד"ה מן) שביאר שהגמרא עוסקת בחמי טבריה וכדומה, בהם ניתן להינזק מחום המים]. ובשבת (מ.) כתב רש"י (ד"ה ויוסך טו) בשם רבו לוי"ה, שהיו מסיקים את האש תחת המרחץ בכדי לחממו. לפי זה, כוונת הגמרא היא שהאש נמצאת תחת הריצפה, [או אולי כוונתו שם שהתנור עומד מבחוץ וחומו נכנס בין העמודים שתחת הריצפה], והנופל תחתיה יהיה נכווה מחום האש. וכן ביארו האחרונים. לא. **תיבות** אלו אינן בדפוס ראשון (פנטוא ויניציא), וכן בהגהות הגר"א (פוא פ) כתב שיש למחקן. לב. **בדקדוקי** סופרים (פוא ק) הביא מכתב יד גירסא אחרת, 'ת"ר הנכנס להקזות' וכו', וכן היא גירסת פסקי הרי"ד (ד"ה מנכנס להקזה). לג. **לאו** דווקא הנכנס להקיז דם, אלא גם קודם כל דבר שאדם עושה לרפואה, עליו להקדים לו תפילה זו. מגן אברהם (סי' ל ס"ק ו) [וכן בכל דבר שאדם עושה, צריך לבקש מה' שיהיה מעשהו לתועלת. משנה ברורה (שנוי מהיום שם ס"ק ח)]. לד. **שאודות** רפואות שאר הרופאים יתכן שיתברר לאחר זמן שהיו אלו רפואות מזיקות, ומה שאין כן רפואת ה' היא רפואה אמיתית, ולא יהיה בה שום היזק. בן יהוידע (ד"ה כן). לה. **אבנם** לא יחלה כל בטחונו ברופאים, שהרי מצינו במלך אסא (דברי הימים ב' טז יב) שנענש על כך. פסקי ריא"ז (פוא יג). לו. **לעומת** רופאים בשר ודם שהם מרפאים בשכר. אבודרהם (נוסח ספרדי, ד"ה ואנחנו נגיש).

נאמר בתהלים (פט יח) 'כִּי מְלֹאכָיו יְצַוֶּה לָּךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ', מכאן ששני מלאכים ממונים את האדם בכל עת לשומרו[א]. הגמרא מביאה ברייתא בענין זה: הַנִּכְנָס לְבֵית הַכִּסֵּא אוֹמֵר למלאכים המתלווים אליו, הִתְבַּדְּרוּ מְכוּבָּדִים - שימרו על כבודכם, שאין זה לכבודכם להכנס עמי למקום בזוי[ב], כיון שאתם קְדוֹשִׁים מְשָׁרְתֵי עֶלְיוֹן. תְּנוּ כָבוֹד לֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שבראני, הָרְפוּ מִמֶּנִּי [-עיזובוני] עַד שֶׁאֶכָּנֵס וְאֶעֱשֶׂה רְצוֹנִי וְאֶצֵא וְאֶלֵיכֶם.

אָמַר אַבָּיֵי, לֹא אָיְמָא אינש הָכִי - אל יאמר אדם כמו שמסיימת הברייתא 'הרפו ממני' וכו', דִּלְמָא שָׁבְקֵי לֵיהּ וְאָזְלִי - שמא יעזבוהו וילכו ממנו לעולם. אֶלָּא לֵיְמָא, שְׁמִרוּנִי שְׁמִרוּנִי, עַזְרוּנִי עַזְרוּנִי, סַמְכוּנִי סַמְכוּנִי, הַמְתִּינוּ לִי הַמְתִּינוּ לִי עַד שֶׁאֶכָּנֵס וְאֵצֵא, שֶׁכֵּן דַּרְכָּן שֶׁל בְּנֵי אָדָם[א].

כִּי נָפִיק - כשיוצא מבית הכסא לאחר שעשה צרכיו אוֹמַר, בָּרוּךְ אֲשֶׁר יָצַר אֶת הָאָדָם בְּחָכְמָה[ב], וּבָרָא בוֹ נְקָבִים נְקָבִים[ג] חֲלָלִים חֲלָלִים[ד]. גָּלוּי וְיָדוּעַ לִפְנֵי כִסֵּא כְבוֹדֶךָ[ה], שֶׁאִם יִפָּתֵחַ אֶחָד מֵהֶם [-מן החללים], אוֹ אִם יִסָּתֵם אֶחָד מֵהֶם [-מן הנקבים], אִי אֶפְשָׁר לֶעָמוֹד לְפָנֶיךָ.

מברירת הגמרא: מַאי חֲתִים - מה הוא אומר בחתימת ברכה זו. משיבה הגמרא: אָמַר רַב, ברוך אתה ה' רוֹפֵא חוֹלִים.

הגמרא תמהה על דברי רב: אָמַר שְׁמוּאֵל, קָא שָׁיְינְהוּ אָבָא לְכוּפֵּי עָלְמָא קַצְיְרִי - וכי מחשיב אבא [-כך קורא שמואל לרב] את כל בני העולם חולים, באומרו שצריך לחתום 'רופא חולים'. אֶלָּא יחתום, ברוך אתה ה' רוֹפֵא כָּל בָּשָׂר.

וְרַב שֶׁשֶׁת אָמַר שצריך לחתום בברכה זו, ברוך מַפְלִיא לַעֲשׂוֹת, היינו שעשיות האדם היא בחכמה נפלאה. אָמַר רַב פָּפָּא, הָלְכָךְ - כיון שנתלקו בזה, נְמִרְיְנְהוּ לְתַרְוַיְיהוּ - נאמר את שתי החתימות יחדיו, ברוך אתה ה' רוֹפֵא כָּל בָּשָׂר וּמַפְלִיא לַעֲשׂוֹת.

★

סדר שתיקנו חכמים לאומרו כשהולך לישון: הַנִּכְנָס לִישׁן עַל מִטָּתוֹ אוֹמֵר מִשֶּׁתָּמִיד יִשְׂרָאֵל[ד] עַד יְהֵיהָ אם שְׁמוּעָה[ה], וְאוֹמֵר גם כן, בָּרוּךְ הַמַּפִּיל חֶבְלֵי שֵׁינָה עַל עֵינָי[ו] וּתְנוּמָה עַל עַפְעַפָּי, וּמֵאִיר לְאִישׁוֹן בַּת עָיִן[ז]. יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי שֶׁתַּשְׁכִּיבֵנִי לְשָׁלוֹם, וְתַן חֶלְקִי בְּתוֹרָתֶךָ, וְתַרְגִּלֵנִי לִידֵי מִצְוָה, וְאַל תַּרְגִּילֵנִי לִידֵי עֲבֵירָה, וְאַל תְּבִיאֵנִי לִידֵי חֵטְא וְלֹא לִידֵי עָוֹן וְלֹא לִידֵי נִסָּיוֹן וְלֹא לִידֵי בִזָּיוֹן, וְיַשְׁלֵוט בִּי יֵצֶר טוֹב וְאַל יְשַׁלֵּוט בִּי יֵצֶר הָרָע, וְתַצִּילֵנִי מִפָּגַע [-ממקרה] רָע וּמֵחֲלָאִים רָעִים, וְאַל יְבַהֲלוּנִי חֲלוֹמוֹת רָעִים וְהַרְהוּרִים רָעִים, וּתְהֵא מִטָּתִי שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ [-שלא יהיה אף אחד מצאצאי פסול או רשע[ח]], וְהָאֵר עֵינַי פֶּן אישן הַמָּוֶת[ט]. בָּרוּךְ אַתָּה ה' הַמֵּאִיר לָעוֹלָם כֻּלּוֹ בִּכְבוֹדוֹ[י].

★

ברכות שתיקנו חכמים לאומרן בבוקר, לפי סדר העולם והתנהגות בני האדם כשהם נעורים משנתם[יא]: בְּיָ מְתָעֵר - כשמתעורר משנתו אוֹמֵר[יב], אֱלֹהַי[יג] נְשָׁמָה שְׁנָתַתָּ בִּי טְהוֹרָה [-ללא חטא[יד]]. אַתָּה יְצַרְתָּהּ בִּי[טו] אַתָּה נְפַחְתָּהּ בִּי וְאַתָּה מְשַׁמְּרָהּ בְּקִרְבִּי, וְאַתָּה עָתִיד לִיטְּלָהּ מִמֶּנִּי [-בשעת המיתה] וּלְהַחֲזִירָהּ בִּי לֶעָתִיד לָבֹא. כָּל זְמַן שֶׁהַנְּשָׁמָה בְּקִרְבִּי מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי רִבּוֹן כָּל הָעוֹלָמִים אֲדוֹן כָּל הַנְּשָׁמוֹת. בָּרוּךְ אַתָּה ה' הַמַּחֲזִיר נְשָׁמוֹת לְפָגָרִים מֵתִים[טז].

כִּי שָׁמַע קוֹל תַּרְנְגוֹלָא - כששומע בתחילת היום את קול התרנגול קורא, לֵיְמָא - יאמר, בָּרוּךְ אֲשֶׁר נָתַן לַשֶּׂכְוִי[יז] [-לתרנגול] בִּינָה, לְהַבְחִין בֵּין יוֹם וּבֵין לָיְלָה[יח].

כִּי פָּתַח עֵינֵיהּ - כשפותח את עיניו, לֵיְמָא, בָּרוּךְ פּוֹקֵחַ עִוְרִים[יט].

כִּי תָּרִיץ וְיָתִיב - כשמתחזק[כ] ויושב על מיטתו, לֵיְמָא, בָּרוּךְ מַתִּיר אֲסוּרִים[כא].

כִּי לָבֵישׁ - כשלובש את החלוק, לֵיְמָא, בָּרוּךְ מַלְבִּישׁ עֲרֻמִּים.

כִּי זָקִיף - כשזוקף עצמו, לֵיְמָא, בָּרוּךְ זוֹקֵף כְּפוּפִים.

כִּי נָחִית לְאַרְעָא - כשיורד ממיטתו לארץ, לֵיְמָא, בָּרוּךְ רוֹקַע הָאָרֶץ עַל הַמָּיִם[כב].

כִּי מַסְנֵי - כשמתחיל לפסוע, לֵיְמָא, בָּרוּךְ הַמֵּכִין מִצְעֲדֵי גָּבֶר[כג].

כִּי חָיִים מְאַנְיָא - כשנועל נעליו, לֵיְמָא, בָּרוּךְ שֶׁעָשָׂה לִי כָּל צָרְכִּי[כד].

כִּי אָסַר חֲמְיָנֵיהּ - כשקושר חגורתו[כה] על מתניו, לֵיְמָא, בָּרוּךְ אוֹזֵר יִשְׂרָאֵל בִּגְבוּרָה[כו].

כִּי פָּרַס סוּדְרָא עַל רֵישֵׁיהּ - כשפורס את הסודר על ראשו[כז], לֵיְמָא, בָּרוּךְ עוֹטֵר יִשְׂרָאֵל בְּתִפְאָרָה.

כִּי מְעַטֵּף בְּצִיצִית - כשמתעטף בטליתו המצויצת, לֵיְמָא, בָּרוּךְ אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהִתְעַטֵּף בְּצִיצִית[כח].

כִּי מָנַח [-כשמניח] תְּפִילִּין, אַדְרֶשֵׁיהּ - על תפילין שקושר על זרועו, לֵיְמָא, בָּרוּךְ אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהָנִיחַ תְּפִילִּין, וְאַרְיְשֵׁיהּ - על תפילין שקושר על ראשו, לֵיְמָא, בָּרוּךְ אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל מִצְוַת תְּפִילִּין[כט].

א. **אם** אדם טוב הוא, המלאכים שומרים אותו שלא ינזק, ואם לאו, שומרים את מעשיו להעיד עליהם בבית דין של מעלה. אבודרהם (הלכות תפלת שחרית, ד"ה ומצד ב') ר"ל ד"ה ר' יונקב). ב. **מהרש"א** (פ"ח ד"ה ואומר) ר"ל ד"ה ר' יונקב). ג. **גגון** הפה והחוטם ופי הטבעת. רש"י (ד"ה ר' יונקב). כפילות הלשון 'נקבים נקבים', מפני שכל אחד מהם עומד למלאכה אחרת, וכן כפילות הלשון 'חללים חללים'. עוד אפשר עוד, שהכפילות אין לה טעם, אלא כך היא דרך הלשון. ר"י בר יקר (פירוש הפיוטים). והביא יוסף (פ"ח ס' ו) כתב, שכפל הלשון מורה על ריבוי הנקבים והחללים בגוף האדם. ד. **בגון** הלב והכרס ובני המעיים. רש"י (ד"ה כמה). ומשמע מרש"י (פס ד"ה ופתח) שנקבים הם הפתוחים לאויר העולם, וחללים הם שאינם פתוחים לאויר העולם. אבל האבודרהם (פס ד"ה ופתח) כתב, שנקבים הם הצרים, וחללים הם הרחבים. ה. **הגר"א** (מאמר טעם ד"ה ובמ' פירש, שהוא להוציא מדעת האומרים שלא יחתן שהקב"ה ישגיח על העולם השפל, לכן אנו אומרים שאפילו לפני כסא הכבוד ששם המלאכים הגבוהים עומדים מרחוק כמה רבי רבבות פרסאות, מכל מקום אפילו משם הוא משגיח גם על דברים שפלים ביותר. ו. **ברש"י** (בעל מנ. ד"ה ולא, מולין מה: ד"ה אבל) משמע שלא היה שמו של רב 'אבא', אלא כינוהו שמואל כן בדרך כבוד מפני שהיה רב גדול ממנו. אבל הרשב"ם (ב"ב נב: ד"ה אבל) כתב בשם הערוך, שכך היה שמו של רב, ומפני כבודו היה נקרא בבבל 'רבי' סתם, כמו שבארץ ישראל קראו לרבי יהודה הנשיא 'רבי' סתם. ז. **שהיציאה** היא רפואת כל הגוף. רש"י (ד"ה רופא). שאם לא תצא הפסולת מתבטן ויחמת. אבודרהם (פס). ח. **וחבלי** שינה' פירושו, חלקים מתלקי השינה. ויש אומרים שפירושו יסורים, כמו 'חבלי לידה', שמי שנשאר ער זמן רב אוחזים אותו חבלי וצירי שינה. אבודרהם (בלבד ד"ה ומצד, ד"ה ומנמנם). ט. **בשאדם** חפץ מאוד לישון, מחשיכות עיניו, וכשישן הרבה ומקרץ, עיניו מאירות. אבודרהם (פס). י. **שלא** אבוא לידי הרהור עבירה ואפילו בחלום. ר"י בר יקר (פס). יא. **רש"י** (ד"ה ומצד), ובביאר רבינו מנוח (משלט פ"ו ס"ק), שמבקש בזה שתתעבר אשתו ותלד בנים הגונים. וכן ביאר ר"י מעמדין (בפירושיו), ועוד כתב ביאור נוסף, שיכול לבעול במקרה לילה. יב. **בלשון** הפסוק (משלט פ"ו ס"ק ב) 'האירה עיני פן אישן המות', וביאר רש"י (פס) שמהימתה נקראת שינה, כמו שנאמר (ירמיה לא נו) 'וישנו שנת עולם' [כלומר, שמרני שלא תהיה שינה זו שנת מות אלא שינה רגילה שמתעוררים אחריה]. יג. **כלומר**, נותן אורה בעולם להעמיד בני האדם ממיטותיהם שילכו לעסקיהם. ר"י בר יקר (פס). יד. **טוב** (פ"ח ס' מה). ותיקנו ברכה על כל דבר מהנהגת העולם שהאדם נהנה ממנו, לפי שאסור ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה. משנה ברורה (פס ס"ק). טו. **להלן** בסמוך מביאה הגמרא ברכה על נטילת ידיו שחרית, והיא מן הברכות האחרונות בסדר ברכות השחר שמביאה הגמרא כאן, משמע שמברך כל ברכות שנוטל ידיו, וזה מפני שלא תיקנו נטילת ידים אלא לקריאת שמע ולתפילה. אבל היום נהגו לברך את כולן על הסדר לאחר שנטל ידיו, מפני שאנו מחמירים שלא לברך בידים שאינן נקיות. ר"ש"י (פ' כב) על פי ביאור המעדני יום טוב (משלט ס"ק ו). וכן כתב בספר המכתם (ד"ה ומי) בשם הגאונים. טז. **פירוש** הר"ש מגרמיזא. יז. **הצ"ח** (ד"ה ופתח) כתב שאין לגרוס כאן 'בי', אלא רק להמשך על 'אתה נפתחה'. שהרי מבואר בגמרא (פ"ח ב.) שהנשמה נוצרת למעלה ויורדת לגוף האדם. ועוד, שאם היא נוצרה בגופו, מדוע אומר אחר כך 'אתה נפתחה בי', מה היה צורך להפיחה בו אם כבר היא בו. יח. **האבודרהם** (פס ד"ה ומצד) ביאר את הלשון 'לפגרים מתים', שהשינה דומה למות, כמו שאמרו (בעל מנ:) שהשינה אחד משישים במיתה. וכן משמע במדרש תהלים (ו ח). יט. **רש"י** (ד"ה ומחזי) והביא ראיה מהגמרא בראש השנה (כו.), שיש מקום שקוראים לתרנגול 'שכוי', ביאור נוסף ראה בהערה בסמוך. כ. **מהרש"א** (פ"ח ד"ה ומצד), ובביאר השנה (פס ד"ה ומכאן). כא. **רש"י** בראש השנה (פס ד"ה ומכאן) כתב, שיש מקום שקוראים לתרנגול 'שכוי'. ביאור נוסף ראה בהערה בסמוך. כב. **מהרש"א** (פ"ח ד"ה ומצד), ובביאר השנה (פס ד"ה ומכאן). כג. **שהוא** בראש השנה (פס ד"ה ומכאן), שתרנגול ניתיכי' היינו שיושב על המיטה ומותח עצמותיו. כד. **לפי** שהיה כל הלילה כמו אסור בתוך ביתו. סידור הר"ש מגרמיזא. והאבודרהם (פס) ביאר, שבזמן השינה איבריו כמו כפופים. כה. **שאף** על פי שהמים גבוהים מן הארץ, הקוה אותם הקב"ה אל מקום אחד כדי שתתגלה היבשה ואפשר יהיה לחיות עליה. אבודרהם (פס). כה. **שהאדם** אינו יודע מה יהיו בעצירי באותו יום, אלא לפי מה שיכין לו הקב"ה. סידור ר"ש מגרמיזא. כו. **שכשנועל** מנעליו יכול לצאת מביתו וללכת לעשות כל מה שצריך, מה שאין כן כשהוא יחף. אבודרהם (פס). כז. **רמב"ם** (משלט פ"ו ס"ק). אבל האבודרהם (פס) הביא בשם הראב"ד, שכוונת הגמרא כשלובש מכנסיו. כח. **טעם** ברכה זו, מפני שהוא צריך לחגורתו להפסיק בין לבו לערוה שיוכל לומר דברים שבקדושה. חידושי הרא"ה (ד"ה כי מצד) [ובכל הברכות שבירך עד עתה, מפסיק בין לבו לערוה על ידי שמדביק שליחו על לבו, שהרי אסור לברך בשלבו רואה את הערוה. הגהות מלא הרועים (ד"ה כי מחיין). וכתב הט"ז (סי' מו ס"ק ג) שהוכיר בברכה זו 'ישראל', מפני שהם נצטוו על כך ולא הגוים. אבל האבודרהם (פס) כתב, שאומר 'בגבורה' משום שגבורת הגיבור תלויה בחגורתו, כי בה הוא תולה את כלי נשקו, והר"י מעמדין (בפירושיו) ביאר את טעם הברכה, שהחגורה שומרת על האיברים הפנימיים שלא ינזקו בסבת חזוק התנועה, ועל ידה יכול לרוץ ולהתנועע בכח וגבורה, כמו שנאמר באליהו (מלכים ג' יח מו) 'וישנס מתניו וירץ לפני אחאב'. כט. **לאו** דווקא סודר, אלא על כיסוי ראש נתקנה ברכה זו. תוספות (ד"ה כי מחיין). ל. **טעם** ברכה זו, לפי שאסור להלך בגבולי הראש, והזכיר בה 'ישראל' מפני שהם נצטוו על כך. בית יוסף (סי' מו ד"ה וכן) [וכן נראית כוונת האבודרהם (פס)]. הלשון 'בתפארה', הוא על שם כיסוי הראש הקרוי פאר, כמו (שמות לט כח) 'פארי המגבעות'. ר"ש מעמדין (בפירושיו). לא. **על** תפילה של יד מברך 'להניח', מפני שהנחת התפילין מתחילה ממנה, ועל תפילה של ראש מברך 'על מצות', מפני שהנחתה גומרת את מעשה המצוה של הנחת התפילין. רש"י (מנחות לו. ד"ה להניח, ד"ה על מצות).

כִּי מְשֵׁי יְדֵיהּ - כשנוטל ידיו, לֵימָא, בָּרוּךְ אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת[לב] יָדָיִם.

כִּי מְשֵׁי אַפֵּיהּ - כשרוחץ פניו על מנת שתעבור ממנו השינה לגמרי[לג], לֵימָא, בָּרוּךְ הַמַּעֲבִיר חֶבְלֵי שֵׁינָה מֵעֵינַי וּתְנוּמָה מֵעַפְעַפָּי, וְיהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי שֶׁתַּרְגִּילֵנִי בְּתוֹרָתֶךָ וְדַבְּקֵנִי בְּמִצְוֹתֶיךָ, וְאַל תְּבִיאֵנִי לֹא לִידֵי חֵטְא וְלֹא לִידֵי עָוֹן וְלֹא לִידֵי נִסָּיוֹן וְלֹא לִידֵי בִזָּיוֹן, וְכוֹף אֶת יִצְרִי לְהִשְׁתַּעְבֵּד לָךְ, וְרַחֲקֵנִי מֵאָדָם רָע וּמֵחָבֵר רָע, וְדַבְּקֵנִי בְּיֵצֶר טוֹב וּבְחָבֵר טוֹב בְּעוֹלָמֶךָ, וְתֵנֵנִי הַיּוֹם וּבְכָל יוֹם חֵן וְחֶסֶד וְרַחֲמִים בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָל רוֹאַי, וְתִגְמְלֵנִי חֲסָדִים טוֹבִים[לד]. בָּרוּךְ אַתָּה ה' גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל[לה].

★

שנינו במשנה: חַיִּיב אָדָם לְבָרֵךְ כּוֹ' על הרעה כשם שמברך על הטובה.

מבררת הגמרא: מַאי חַיִּיב לְבָרֵךְ עַל הָרָעָה כְּשֵׁם שֶׁמְּבָרֵךְ עַל הַטּוֹבָה. אִילֵימָא, כְּשֵׁם שֶׁמְּבָרֵךְ עַל הַטּוֹבָה 'בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב', כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הָרָעָה 'בָּרוּךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב', וְהָתַנָּן - והרי שנינו במשנתנו, עַל בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת אוֹמֵר הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, עַל בְּשׂוֹרוֹת רָעוֹת אוֹמֵר בָּרוּךְ דַּיַּין הָאֱמֶת, ואם כן אי אפשר לומר כך. מבארת הגמרא: אֲמַר רָבָא, לֹא נִצְרְכָה המשנה להשמיענו בזה אֶלָּא שחייב האדם לְקַבּוֹלֵיהּ בְּשִׂמְחָה - לקבל בלבב שלם את הפורענות הבאה עליו ולברך עליה 'ברוך דיין האמת' באותה שמחה שהיה מברך על הטובה 'ברוך הטוב והמטיב'. כי אין אדם בארץ אשר יעשה רק טוב ולא יחטא, ובידוע שעל כל חטא נפרעים מידו בעולם הזה או בעולם הבא, לפיכך צריך לשמוח שמנקים לו חטאיו על ידי היסורים בעולם הזה, שהרי אמרו (מסכת מ"ז ע"ז) 'יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה'[לו].

הגמרא מביאה כמה דעות, מהיכן לומדים דבר זה: אָמַר רַבִּי אֶחָא מְשׁוּם רַבִּי יַנַּאי, מַאי קְרָא - מהו הפסוק בו נרמז דבר זה[לז], שנאמר (תהלים קא א) 'חֶסֶד וּמִשְׁפָּט אָשִׁירָה, לְךָ ה' אֲזַמֵּרָה'. ופירוש הפסוק, אמר דוד לקב"ה, בין אם אתה עושה עמי חֶסֶד - טובה, אָשִׁירָה ואזמרה לך, ובין אם אתה עושה עמי מִשְׁפָּט - דין ופורענות, גם כן אָשִׁירָה ואזמרה לך.

רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר, דבר זה נלמד מֵהָכָא, שנאמר (תהלים עה ב) 'עַד אֶהֱלֶה דָּבָר'[לח], וּפֵירוּשׁ הפסוק, 'עַד' אֶהֱלֶה דָּבָר', זוֹ מִדַּת הַטּוֹבָה שצריך האדם להלל עליה, ו'בֵּאלֹהִים אֶהֱלֶה דָּבָר' זוֹ מִדַּת פּוּרְעָנוּת[לט] שצריך האדם להלל גם עליה.

רַבִּי חֲנִינָא אָמַר, דבר זה נלמד מֵהָכָא, שנאמר (תהלים קטז יג) 'כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא, וּבְשֵׁם ה' אֶקְרָא', ונאמר כמו כן (תהלים קטז ג-ד) 'צָרָה וְיָגוֹן אֶמְצָא, וּבְשֵׁם ה' אֶקְרָא'. כלומר, בין אם אמצא ישועה ובין אם אמצא צרה, אקרא לה' באותה מדה.

וְרַבָּנָן אָמְרִי, דבר זה נלמד מֵהָכָא, שנאמר (ישעיה ו ג) 'ה' נִתָּן, נָה' לֶקַח, יְהִי שֵׁם ה' מְבוֹרָךְ'[מ].

עוד בענין קבלת הפורעות בשמחה: אָמַר רַב הוּנָא אָמַר רַב מְשׁוּם רַבִּי מֵאִיר, וְכֵן תָּנָא מַשְׁמֵיהּ דְּרַבִּי עֲקִיבָא, לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם רָגִיל לוֹמַר, כָּל דְּעָבֵיד רַחֲמָנָא לְטַב עָבֵיד - כל מה שעושה הקב"ה, לטובה הוא עושה[מא]. כִּי הָא דְּרַבִּי עֲקִיבָא דַּהֲוָה קָאָזֵיל בְּאוֹרְחָא - כגון אותו מעשה ברבי עקיבא שהיה מהלך בדרך, מָטָא לְהַהִיא מָתָא - הגיע לעיר אחת, בָּעָא אוּשְׁפִּיזָא, לָא יְהַבִי לֵיהּ - ביקש אכסניה ללון בה, ולא נתנו לו. אָמַר, כָּל דְּעָבֵיד רַחֲמָנָא לְטַב - כל מה שעושה הקב"ה הוא לטובה, ואף דבר זה שלא נתנו לי אכסניה ודאי הוא לטובתי. אָזַל וּבָת בְּדֶבְרָא - הלך ולן בשדה מחוץ לעיר, וַהֲוָה תַּמָּן תַּרְנְגוֹלָא וְחֲמָרָא וּשְׁרָגָא - והיה עמו תרנגול להקיצו משנתו, חמור לרכב עליו, ונר להאיר לו בלילה. אָתָא זִיקָא וְנָפְיָה לְשִׁרְגָא - בא הרוח וכיבה את הנר, אָתָא שׁוּנְרָא וְאָכְלָה לְתַרְנְגוֹלָא - בא חתול ואכל את התרנגול, אָתָא אַרְיֵה וְאָכְלָה לַחֲמָרָא - ובא אריה ואכל את החמור. אָמַר רבי עקיבא, כָּל דְּעָבֵיד רַחֲמָנָא לְטַב - כל מה שעושה הקב"ה הוא לטובה, ואף דברים אלו ודאי הם לטובתי. בֵּיהּ בְּלֵילְיָא אָתָא גַּיְיסָא - בלילה ההוא בא גדוד של גוים, שָׁבְיֵיהּ לְמָתָא - ולקח בשבי את אנשי העיר, ורבי עקיבא ניצל מידם כיון שהיה מחוץ לעיר. אָמַר לְהוּ - אמר רבי עקיבא לתלמידיו, לָאו אֲמָרִי לָכוּ - וכי לא אמרתי לכם, כָּל מַה שֶׁעוֹשֶׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא

לב. **רש** האי גאון פירש את הלשון 'נטילת ידים', על שם שצריך להגביה את ידיו למעלה אחר רחיצתם, כי נטילה פירושו הגבהה, כמו (ישעיה סג ט) 'וינטלם וינשאם'. והטעם שתיקנו לשון נטילה ולא לשון נשיאה, להורות שצריכה רביעית הלוג מים, כי הכלי המחזיק רביעית נקרא בלשון חז"ל 'אנטל' [ראה בבא בתרא (נח:)]. ספר הפרדס (פר' סו) [ומשמע מלשונו שאין חתירה בין הפירושים. אבל באבודרהם (סה ד"ה והטעם) הובאו כשני פירושים שונים, האם נקראת נטילה על שם הגבהת הידים או על שם הכלי]. לג. **אבודרהם** (סה ד"ה כשמתעורר). לד. **הבונה** (סה ד"ה ויש - סה"ח). לה. **חידושי הרא"ה** (ד"ה מיהו). לו. **לפנינו** בתהלים, התיבות 'בה' אהלל דבר' הן בחציו השני של הפסוק, ולא בחציו הראשון כמו בגמרא כאן.

לז. **'אלהים'** רומז על מידת הדין, שכן מצינו שהדיין נקרא אף הוא בשם זה 'עד האלהים יבוא דבר שניהם' (שמות כב ח). רש"י. ומעין זה כתב בחידושי הרא"ה (שם), 'אלהים' מדת הדין, 'ה'' מדת הרחמים. לח. **בפסוק** זה מוזכר שם ה', שהוא מדת רחמים, גם על הנתינה וגם על הלקיחה, ויש כאן חידוש נוסף על מה שאמרה הגמרא תחילה. שלפעמים אף מה שנראה לאדם פורענות אינו אלא מדת הרחמים, וכמבואר במעשה ברבי עקיבא שמביאה הגמרא בסמוך. מהרש"א (מ"ח ד"ה מים). לט. **כי** גם בשיארע לאדם דבר שנראה לכאורה שהוא רע לו, הרבה פעמים תכליתו לסבב לו טובה, כמו במעשה שהיה ברבי עקיבא המובא בגמרא בסמוך. מנורת המאור (נר ג כללן ג מ"ג פ"ז).

הַכֹּל לְטוֹבָה, וכן כאן, הרי אם היה הנר דולק, או התרנגול קורא, או החמור נוער, היו הגזים מבחינים בי ושוברים גם אותי, אם כן מה שניטלו ממני שלושתם היה לטובתי.

מימרא נוספת בענין התנהגות בעת צרה: וְאָמַר רַב הוּנָא אָמַר רַב מְשׁוּם רַבִּי מֵאִיר, לְעוֹלָם יְהֵא דְּבָרְיו שֶׁל אָדָם מוּצְטָעִין לְפָנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא - שאם באה עליו צרה לא ירבר קשות כלפי מעלה[א] אלא רק יבקש רחמים[ב], שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ה ו) 'אַל תִּתֵּן אֶת פִּיךָ, וְאַל יַחֲטֵא אֶת בְּשָׂרֶךָ כִּי אָמַר לִפְנֵי הַמַּלְאָךְ שְׁגִגָה[ג], עַל מָה יִחֲרַה הָאֱלֹהִים בְּקֹלֶךָ וְחָבַל אֶת מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ'. מתרצת הגמרא: לשיטתו יש לבאר פסוק זה בְּדְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, דְּאָמַר רַבִּי אַבָּהוּ בְּשֵׁם רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן פָּזִי, מִשּׁוּם רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי: מִתְּרֵי טַעֲמֵי כְּתִיב 'וְחָבַל אֶת מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ' - מִדְּאִית לֵיהּ לְהַאי דְּאָמַר 'וְחָבַל אֶת מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ' - מִדְּאִית לֵיהּ לְהַאי דְּאָמַר 'וְחָבַל אֶת מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ'.

★

שנינו במשנה, שהפסוק (דברים ו ה) 'ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך' בא ללמד שחייב אדם לעבוד את ה' בין ביצר הטוב ובין ביצר הרע. הגמרא מביאה דרשה נוספת בענין שני היצרים שיש לאדם: דָּרַשׁ רַב נַחְמָן בַּר רַב חִסְדָּא, מַאי דִּכְתִיב (בראשית ב ז) 'וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם' בְּשְׁנֵי יוֹדֵי"ן [-'וַיִּיצֵר'], כתב זה כאילו כתוב פעמיים 'ויצר'. אלא שרמז בזה הכתוב שֶׁשְּׁנֵי יְצָרִים נִבְרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּאדָם, אֶחָד יֵצֶר טוֹב, וְאֶחָד יֵצֶר רָע.

מקשה הגמרא: מִיתְקִיף לַהּ רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, אֶלָּא מַעֲתָּה, בְּהֵמָה דְּלָא כְּתִיב בַּהּ בִּיצִירָתָהּ לשון 'וַיִּיצֶר', לַיְתֵי לַהּ יִצְרָא - וכי אין לה יצר הרע[ד] וְהָא קָא חָזֵינַן דְּמִזְקְא וּבָעְטָא - והרי אנו רואים שהיא מזיקה[ה] ונושכת ובועטת, ומוכח שיש לה יצר הרע. אֶלָּא יש לדרוש פסוק זה בְּדְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, דְּאָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, נאמר 'ויצר' בשני יודי"ן, והרי זה כאילו כתוב פעמיים 'ויצר', כדי שנדרוש, אוֹי לִי מִיּוֹצְרִי[ו], שיעשינשני אם אלך אחר יצרי הרע, וְאוֹי לִי מִיּוֹצְרִי, שיטרידני בהרהורי עבירה כל זמן שלא אלך אחר עצתו. אִי נָמֵי אפשר לדורשו בְּדְרַבִּי יְרְמְיָה בֶּן אֶלְעָזָר, דְּאָמַר רַבִּי יְרְמְיָה בֶּן אֶלְעָזָר, נאמר בבריאת האדם 'ויצר' בשני יודי"ן, משמע שהיו בו שתי צורות שונות[ז], ללמדך, דּוּ פַּרְצוּפִין - שני פנים[ח] בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּאָדָם הָרִאשׁוֹן - שלא היה גופו עשוי פנים ואחור ככני אדם, אלא פנים ופנים, מצדו האחד זכר ומצדו השני נקבה[ט], שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלט ה) 'אָחוֹר וָקֶדֶם צַרְתָּנִי' - מלפני ומאחורי צרת לי צורת פנים[י]. ואחר כך חתכו הקב"ה לשתי בריות נפרדות, זכר ונקבה.

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בענין זה: נאמר בבריאת חוה (בראשית ב כא-כב) 'וַיַּפֵּל ה' אֱלֹהִים תַּרְדֵּמָה עַל הָאָדָם וַיִּישָׁן, וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה, וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל הָאָדָם'. רַב וּשְׁמוּאֵל נחלקו מהי הצלע הנזכרת בפסוק זה[יא], חַד אָמַר שכוונת הכתוב לְפָרְצוּף נוסף, שהיה לאדם מתחילת ברייתו ואחר כך הפרידם הקב"ה [כפי שנתבאר], וְחַד אָמַר שכוונת הכתוב לִזְנַב שהיה לו לאדם מתחילת ברייתו[יב], והקב"ה נטלו מאדם ויצר ממנו את חוה.

מקשה הגמרא: בְּשְׁלָמָא לְמַאן דְּאָמַר פָּרְצוּף, הֵיינוּ דִּכְתִיב (תהלים שם) 'אָחוֹר וָקֶדֶם צַרְתָּנִי' - מלפני ומאחורי צרת לי צורת פנים. אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר זְנַב, מַאי 'אָחוֹר' וְקֶדֶם צַרְתָּנִי'. מֵשיבה הגמרא: לשיטתו יש לבאר פסוק זה בְּדְרַבִּי אַמִּי, דְּאָמַר רַבִּי אַמִּי, מהו 'אחור וקדם', אָחוֹר [-אחרון] לְמַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית, וְקֶדֶם [-וראשון] לְפוּרְעָנוּת[יג].

הגמרא מבררת מהי כוונתו של רבי אמי: בְּשְׁלָמָא 'אָחוֹר לְמַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית' מובן מהו, שהכוונה דְּלָא אִבְּרִי עַד מַעֲלֵי שַׁבַּתָּא - שלא נברא האדם עד ערב שבת והיה אחרון לכל מעשה בראשית. אֶלָּא - אבל מה שאמר רבי אמי 'וְקֶדֶם לְפוּרְעָנוּת', יש לברר פּוּרְעָנוּת דְּמַאי - על איזו פורענות כוונתו. אִילֵימָא פּוּרְעָנוּת דְּנָחָשׁ - שבאה לו על שהחטיאו הנחש בגן עדן, וכוונת רבי אמי שנעוצה האדם תחילה, הרי אי אפשר לומר כך, וְהָתַנְיָא, רַבִּי אוֹמֵר, בְּגָדוֹלָה - בדבר של חשיבות[יד] מֻתְחִילִין מִן הַגָּדוֹל שבחבורה, וּבְקְלָלָה - ובדבר של פורענות מֻתְחִילִין מִן הַקָּטָן שבחבורה. המקור שֶׁבְּגְדוֹלָה מֻתְחִילִין מִן הַגָּדוֹל, דִּכְתִיב לגבי ציווי אכילת המנחה בחנוכת המשכן (ויקרא י יב) 'וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל אַהֲרֹן וְאֶל אֶלְעָזָר וְאֶל אִיתָמָר בָּנָיו הַנּוֹתָרִים, קְחוּ אֶת הַמִּנְחָה וגו' וְאִכְלוּהָ מַצּוֹת אֵצֶל מִזְבַּח וגו', הרי שציווה תחילה לאהרן ואחר כך לבניו[טו]. והמקור שֶׁבְּקְלָלָה מֻתְחִילִין מִן הַקָּטָן, שהרי על חטאם בגן עדן, בָּתְחִלָּה נִתְקַלֵּל הַנָּחָשׁ, שנאמר (בראשית ג יד) 'וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹקים כִּי עָשִׂיתָ זֹּאת אָרוּר אַתָּה מִכֹּל הַבְּהֵמָה' וגו', וּלְבַסּוֹף [-ואחר כך] נִתְקַלָּלָה חַוָּה, שנאמר (שם ג טז) 'אֶל הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ' וגו', וּלְבַסּוֹף נִתְקַלָּל אָדָם, שנאמר (שם ג יז) 'וּלְאָדָם אָמַר' וגו'

אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ' וגו'. אֶלָּא על כרחך כוונת רבי אמי לִפּוּרְעָנוּת דְּמַבּוּל, דִּכְתִיב בו (שם ז כג) 'וַיִּמַּח אֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה' וגו', בְּרִישָׁא אָדָם וְהַדַּר בְּהֵמָה - תחילה הזכיר את האדם כיון שהתחילה הפורענות ממנו[טז], ואחר כך הזכיר את הבהמה.

הגמרא מקשה על הסובר שנוצרה חוה מזנב: בְּשְׁלָמָא לְמַאן דְּאָמַר שהצלע היא פָּרְצוּף, הֵיינוּ דִּכְתִיב (שם ב כב) 'וַיִּיצֶר' בְּשְׁנֵי יודי"ן, שבבריאת אדם היו בו שתי צורות שונות [כפי שנתבאר]. אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר שהצלע היא זָנָב שהיה לאדם מתחילת ברייתו, מַאי 'וַיִּיצֶר' - מדוע נכתב בשני יודי"ן. מתרצת הגמרא: לשיטתו יש לבאר פסוק זה בְּדְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, דְּאָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, מִדְּכְתִיב (בראשית ב ז) 'וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה' - ומשמע שמתחילה נברא אחד בלבד. הָא עֲיָיבַד, אלא שֶׁנִּתְחַלְּשָׁה עֻלָּה בְּמַחֲשֶׁבְתָּה לִבְרֹאת שְׁנַיִם[יז], ועל זה נאמר 'זכר ונקבה בראם', וְלִבְסוֹף לֹא נִבְרָא אֶלָּא אֶחָד.

מקשה הגמרא: בְּשְׁלָמָא לְמַאן דְּאָמַר פָּרְצוּף, הֵיינוּ דִּכְתִיב (שם ב כא) 'וַיִּקַּח מִצַּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה', שאחר שנטל את הפרצוף השני נשאר במקומו גומא והיה צריך למלאה בבשר כדי שלא יראה את הגומא שניטלה ממנה אשתו, ותתבזה עליו. אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר זָנָב, מַאי 'וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה', הרי לאחר נטילת הזנב לא היה האדם חסר כלום. מתרצת הגמרא: אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה, וְאִיתֵימָא - ויש אומרים שאמר זאת רַב זְבִיד, וְאִיתֵימָא רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, לֹא נִצְרְכָה אֶלָּא לִמְקוֹם חֻתָּךְ - לסגור את הבשר שנשאר פתוח במקום החתך.

מקשה הגמרא: בְּשְׁלָמָא לְמַאן דְּאָמַר שהצלע היא זָנָב, הֵיינוּ דִּכְתִיב ביצירת חוה (שם ב כב) 'וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה', שאחר שנטלת הזנב מאדם בנה ממנו הקב"ה את חוה. אֶלָּא לְמַאן דְּאָמַר פָּרְצוּף, מַאי 'וַיִּבֶן', הרי היתה כבר בנויה כולה, והקב"ה רק חתכה והפרידה מאדם. מתרצת הגמרא: לשיטתו נצרך פסוק זה לְכְדְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן מְנַסְיָא, דְּדָרַשׁ רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן מְנַסְיָא, מַאי דִּכְתִיב 'וַיִּבֶן ה' וגו' אֶת הַצֵּלָע', מדוע נאמר בה לשון בנין, מְלַמֵּד שֶׁקִּלְּפָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְחַוָּה - עשה לה קליפת שערות[יח] ליפיותה, וְהֵבִיאָהּ כך לְאָדָם הָרִאשׁוֹן. והראיה שלשון 'ויבן' מתפרשת על קליעת שער, שֶׁבֵּן בִּכְרֵכֵי הַיָּם קוֹרִין לְקִלְּיָיתָא שֶׁל שֵׂעָר [-לקליעת שער], 'בְּנִיָּיתָא'.

דרשה אחרת מאותו פסוק: דָּבָר אַחֵר, מהו שכתוב ביצירת חוה 'וַיִּבֶן', בלשון בנין, אָמַר רַב חִסְדָּא, וְאָמְרִי לַהּ בְּמַתְנִיתָא תַּנָּא - ויש אומרים שכך שנינו כבר בברייתא, מְלַמֵּד שֶׁבָּנְאָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְחַוָּה כְּצוּרת בִּנְיָן אוֹצָר של תבואה, מָה אוֹצָר זֶה בונים אותו קָצָר [-צר] מְלַמַּטָּה וְרָחָב מִלְּמַעְלָה כְּדֵי שיוכל לְקַבֵּל אֶת הַפֵּרוֹת לכל גובהו, כי אם יהיה להיפך, צר מלמטה ורחב מלמעלה, יכבידו הפירות על כתליו מכאן ומכאן ויטו את הכתלים, אַף הָאִשָּׁה קְצָרָה מִלְּמַעְלָה וּרְחָבָה מִלְּמַטָּה[יט] כְּדֵי שתוכל לְקַבֵּל אֶת הַוָּלָד.

הגמרא דורשת גם את סופו של הפסוק: לאחר שנטל הקב"ה את הצלע מן האדם וברא ממנה את חוה, נאמר (שם) 'וַיְבִיאֶהָ אֶל הָאָדָם'. אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה בֶּן אֶלְעָזָר, מהו 'ויביאה', מְלַמֵּד שֶׁנַּעֲשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוּשְׁבִּין לְאָדָם הָרִאשׁוֹן - מתעסק בצורכי חתונתו וסעודת חופתו לשמחו[כ], מִכָּאן לְמִדָּה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁיְּהֵוֹוז גְּדוֹל עִם קָטָן בְּשׁוּשְׁבִינוּת - שישתדל אדם להיות שושבין למי שקטן ממנו בחשיבותו, וְאַל יַרַע לוֹ - ולא יהיה הדבר רע בעיניו.

מבררת הגמרא: וְלִמַאן דְּאָמַר שהצלע היא פָּרְצוּף, ונברא גוף אחד שהיה זכר מכאן ונקבה מכאן, הֵי מִינַיְיהוּ קַדְּמָה בְּרֵישָׁא - מי מהם היה מהלך בראש. כלומר, האם היה הזכר מהלך לפניו ונמצא שהנקבה פוסעת תמיד מאחוריו, או שמא להיפך. אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, מִסְתַּבְּרָא דְּנֶבְרָא קַדְּמָה בְּרֵישָׁא - מסתבר שהאיש היה מהלך בראש, שכן היא דרך ארץ, דִּתְנַיָּא, לֹא וְהַפֵּךְ אָדָם אַחוֹרֵי אִשָּׁה בַּדֶּרֶךְ שמא יבוא לידי הרהור על ידי הלוכה ותנועותיה[כא], וְאַפְּיוּ אם הִיא אִשְׁתּוֹ מכל מקום הרי זה מגונה[כב]. ואם נִזְדַּמְּנָה לוֹ אשת

א. **ריב"ן** (ר"ש מגאש), וכן פירש רש"י על הפסוק 'אל תבהל' וגו' המובא בגמרא. וכן משמע בתנחומא (ויקרא ז). ביאורים נוספים ראה בדברי חמודות (מה' כג פוס' 65) ובצל"ח (ר"ש נעלוב). ב. **מהרש"א** (מ"ש ר"ש נעלוב). ג. כך יש לגרוס לפי לשון רש"י לפנינו (ר"ש וס"ז). אך בכתבי היד הגרסה ברש"י 'שמזיקין אותך' [במקום 'שמזקין'], ונראית כוונתו שהאדם מזיק לבהמה והיא נושכת ובועטת להתנקם, הרי שיש לה יצר הרע. ד. **'יוצרי'** נדרש גם כ'יוצרי'. מזרחי (בראשית ג ז). והמהרש"א (מ"ש ר"ש פוס'). ה. **רש"י** (ר"ש מפי'). ו. **גור אריה** (בראשית ג כא). יא. **רש"י** (פירושון שם ר"ש שקלנטם) [במשמעות הגמרא בשבת (נה:)]. יב. **שחל"ב** בית הרחם רחב. רש"י (שם ר"ש רשפון). יג. **רש"י** (ר"ש שופטין, פירושון שם ר"ש שופטינוס). יד. **רדב"ז** (שו"ת סי' תקנט). טו. **רש"י** (ר"ש פפי'), וביאר המהרש"א (מ"ש ר"ש ופשוט) שגנאי הוא שהקטן הולך בראש והגדול אחריו, לפי שאינו דרך ארץ. וראה שם ביאור נוסף. והרדב"ז (שם) כתב, שאף כאן הוא מצד ההדור. ז. **רש"י** (פירושון שם ר"ש ופוס'). ח. **בין לרב ובין לשמואל**, **'צלע' פירושו כאן 'צד'**, כלשון הכתוב (שמות כו ב) 'ולצלע המשכן'. רש"י (שם ר"ש נעלוב). ט. **רש"י** (על סכ"ף, מגמת טו: ר"ש נעלוב). י. **גור אריה** (בראשית ג כא). יא. **רש"י** (פירושון שם ר"ש שקלנטם) [במשמעות הגמרא בשבת (נה:)]. יב. **שחל"ב** בית הרחם רחב. רש"י (שם ר"ש רשפון). יג. **רש"י** (ר"ש שופטין, פירושון שם ר"ש שופטינוס). יד. **רדב"ז** (שו"ת סי' תקנט). טו. **רש"י** (ר"ש פפי'), וביאר המהרש"א (מ"ש ר"ש ופשוט) שגנאי הוא שהקטן הולך בראש והגדול אחריו, לפי שאינו דרך ארץ. וראה שם ביאור נוסף. והרדב"ז (שם) כתב, שאף כאן הוא מצד ההדור. ז. **רש"י** (פירושון שם ר"ש ופוס'). ח. **בין לרב ובין לשמואל**, **'צלע' פירושו כאן 'צד'**, כלשון הכתוב (שמות כו ב) 'ולצלע המשכן'. רש"י (שם ר"ש נעלוב). ט. **רש"י** (ר"ש וס"ז). י. **רש"י** (ר"ש וס"ז). יא. **רש"י** (ר"ש וס"ז). יב. **רש"י** (ר"ש וס"ז). יג. **רש"י** (ר"ש וס"ז). יד. **רש"י** (ר"ש וס"ז). טו. **רש"י** (ר"ש וס"ז). טז. **רש"י** (ר"ש וס"ז). יז. **רש"י** (ר"ש וס"ז). יח. **רש"י** (ר"ש וס"ז). יט. **רש"י** (ר"ש וס"ז). כ. **רש"י** (ר"ש וס"ז). כא. **רש"י** (ר"ש וס"ז). כב. **רש"י** (ר"ש וס"ז).

איש מהלכת לפניו עַל הַגֶּשֶׁר, יַסֶּגֶנָּה לְצַדָּדִין - ילך מן הצד[ט] עד שיעבור לפניה. ומי שאינו נזהר בזה, אף שעבירה בידו מכל מקום יש לו חלק לעולם הבא, ואולם עַל הָעוֹבֵר אַחֲרֵי אִשָּׁה נשואה[י] כשהיא עוברת בָּגָדָהּ בתוך המים, אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא, כיון שמגביהה את בגדיה כדי שלא ירטבו מן המים והוא מסתכל בכשרה[יא]. הרי מבואר בברייתא זו שאפילו אם היא אשתו אין לו ללכת אחריה, לפיכך יש לומר שגם בתחילת יצירת הארס שהיו שני פרצופין, הזכר היה מהלך מלפנים.

ברייתא נוספת בענין איסור הסתכלות באשת איש: תָּנוּ רַבָּנָן, [-המונה[יב]] מְשׁוּם לָאִשָּׁה מְיַדְּהָ לְיָדָהּ, אם עושה כן מתוך מחשבה רעה בְּדֵי לְהִסְתַּכֵּל בָּהּ, אֲפִילּוּ יֵשׁ בְּיָדוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים כְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ לֹא יִנָּקֶה מִדִּינָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם, שֶׁנֶּאֱמַר לגבי מי שאינו נזהר להתרחק מאשה זרה (משלי ו כט) 'יָד לְיָד' [-אפילו אם הוא כמשה רבינו שקיבל תורה מידו של הקב"ה לידו] לֹא יִנָּקֶה רָע, כלומר, לֹא יִנָּקֶה מִדִּינָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם[יג].

עוד בענין הילוך אחר אשה: אָמַר רַב נָחְמָן בר יעקב[ב], מְנוּחָ אביו של שמשון הגבור, עַם הָאָרֶץ הָיָה, והמקור לכך, דִּכְתִיב כשבאה אשתו לומר לו שיבוא עמה אל המלאך העומד בשדה (שופטים יג יא) 'וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ מָנוֹחַ אַחֲרֵי אִשְׁתּוֹ' וגו', ומוכח שלא למד מצל החכמים ולא ידע הלכה זו שאין לאדם להלך אחרי אשה בדרך, ואפילו היא אשתו.

מקשה הגמרא: מַתְקִיף לַהּ רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, אֶלָּא מֵעַתָּה, גַּבֵּי אֶלְקָנָה אביו של שמואל הנביא דִּכְתִיב 'וַיֵּלֶךְ אֶלְקָנָה אַחֲרֵי אִשְׁתּוֹ'[יד], וְכן גַּבֵּי אֱלִישָׁע הנביא דִּכְתִיב כשבאה האשה השונמית לבשר לו על מות בנה (מלכים ב' ד ל) 'וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אַחֲרֶיהָ', וכי הָכֵי נָמֵי הכוונה אַחֲרֶיהָ כָּמָשׁ, הרי ודאי אין לפרוש כך, שהרי אלקנה ואלישע היו נביאים[טו]. אֶלָּא ודאי הכוונה שם שהלכו אַחֲרֵי דְּבָרֶיהָ וְאַחֲרֵי עֲצָתָהּ[טז], אם כן הָכָא נָמֵי לגבי מנוח, יש לפרש שהלך אַחֲרֵי דְּבָרֶיהָ וְאַחֲרֵי עֲצָתָהּ[יה], ואין מכאן הוכחה שעם הארץ היה.

מוסיפה הגמרא: אָמַר רַב אַשִׁי, וּלְמַאי דְּקָאָמַר רַב נַחְמָן שְׁמוּחָ עַם הָאָרֶץ הָיָה והלך אחרי אשתו ממש, אם כן **אֲפִילּוּ בֵּי רַב נָמֵי לֹא קָרֵא** - לא למד ולא ידע אפילו את פשוטו של מקרא שלומדים התינוקות בבית רבן, שֶׁנֶּאֱמַר בהליכת רבקה עם אליעזר כשבא לקחתה אל יצחק (בראשית כד סב) 'וְתָקָם רִבְקָה וְנַעֲרוֹתֶיהָ וַתִּרְכַּבְנָה עַל הַגְּמַלִּים וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ', התיבות אחרי האיש' מיותרות[יט], ובאו ללמד שהלכו דווקא אחרי האיש [-אליעזר] וְלֹא לְפָנָיו הָאִישׁ, מכאן שאסור לאיש ללכת אחרי אשה בדרך[כ].

הגמרא מביאה דינים נוספים בענין הילוך: אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מוטב לעבור אַחוֹרֵי אֲרִי, אף שיש בזה ספק סכנה שמא יפגע בו הארי, וְלֹא לעבור אַחוֹרֵי אִשָּׁה[כא]. ומוטב לעבור אַחוֹרֵי אִשָּׁה, אף שיש בזה חשש הרהור, וְלֹא לעבור אַחוֹרֵי עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת, שמא ימשך אחריה[כב]. ומוטב לעבור אַחוֹרֵי עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת שהוא חשש בלבד שמא ימשך, וְלֹא לעבור אַחוֹרֵי בֵּית הַמְנַסֶּכֶת בְּשָׁעָה שֶׁהַצִּבּוּר מִתְפַּלְּלִין, כיון שהרואה אותו עובר שם ואינו נכנס להתפלל עם הציבור סובר שהוא פורק עול המצוות ומבזה את בית הכנסת[כג]. ואולם לֹא אָמְרָן שיש בזה איסור אֶלָּא באופן דְּלֹא דָּרֵי מִידֵּי - שאינו נושא שום משוי, וְאִי דָּרֵי מִידֵּי לַיְתִ לָן בָּהּ - אבל אם נושא משוי הרי אין בזה גנאי לבית הכנסת, כי מוכח שמה שאינו נכנס הוא מפני המשוי שעליו. וְלֹא אָמְרָן אֶלָּא דְּלֵיכָּא פִּתְחָא אָחֳרִינָא - שאין פתח נוסף לבית הכנסת[כד], וְאִי אִיכָּא פִּתְחָא אָחֳרִינָא לַיְתִ לָן בָּהּ - אבל אם יש פתח נוסף הרי אין בזה בזיון לבית הכנסת, כי הרואה דן אותו לזכות שעתיד הוא להיכנס בפתח השני[כה]. וְלֹא אָמְרָן אֶלָּא דְּלֹא רָכִיב חֲמָרָא - שאינו רוכב על חמור אלא מהלך ברגליו, אֲבָל רָכִיב חֲמָרָא לַיְתִ לָן בָּהּ, כי הרואה דן אותו לזכות שאינו נכנס מפני שטרוד לשמור את חמורו[כו]. וְלֹא אָמְרָן אֶלָּא דְּלֹא מַנַּח תְּפִילִּין, אֲבָל אִם הוא מַנַּח תְּפִילִּין לַיְתִ לָן בָּהּ, שהרי התפילין מוכיחות עליו שהוא רודף מצוות ואינו ממבטלי התפילה[כז].

★

הגמרא מביאה דרשות נוספות בענין יצר הרע שבאדם: אָמַר רַב, יָצָר הָרָע הוּמָה זָבוּב[כח] וְיוֹשֵׁב בֵּין שְׁנֵי מִפְתְּחֵי הַלֵּב[כט][לא] [קהלת י ו], שֶׁנֶּאֱמַר 'זְבוּבֵי מָוֶת יַבְאִישׁ יַבִּיעַ שֶׁמֶן רוֹקֵחַ', ופירושו, יצר הרע יקלקל ויביאיש את השם הטוב שיש לאדם[לב]. וּשְׁמוּאֵל אָמַר, יצר הרע בְּמִין גרגר של חִטָּה הוּא הוּמָה[לג], שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ד ז) 'לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ', ופירושו, שעל פתח הלב רובץ היצר שהוא כמין חטה[לד].

תָּנוּ רַבָּנָן שָׁתֵּי כְלָיוֹת יֶשׁ בּוֹ בָּאָדָם, אַחַת מהן יוֹעֶצֶתּוּ לְטוֹבָה - יועצתו לנטות אל הדרך הטובה, וְאַחַת יוֹעֶצֶתּוּ לְרָעָה. וּמִסְתַּבְּרָא דְּטוֹבָה לְיִמְנוֹ - ומסתבר שהכוליא היועצת לו לנטות אל הדרך הטובה נמצאת לצד ימין של גופו, וְהַכּוֹלִיא הָרָעָה נמצאת לְשְׂמֹאלוֹ, דִּכְתִיב (קהלת י ב) 'לֵב חָכָם לְיְמִינוֹ וְלֵב כְּסִיל לְשְׂמֹאלוֹ', ופירושו, שיש ללב שני יועצים, זה שמימין מייעץ לו חכמה וזה שמשמאל מייעץ לו כסילות, ואלו שתי כליותיו[לה].

★

הגמרא מביאה בברייתא בענין תועלת הכליות ושאר איברים שבגוף: תָּנוּ רַבָּנָן, הַכְּלָיוֹת יוֹעֲצוֹת את הלב[לה] לעשות טובה או רעה [כפי שנתבאר], והַלֵּב מֵבִין[לו] את עצתן ומחליט מה יש לו לעשות אם לשמוע לעצתן או לא, והַלָּשׁוֹן מְחַתֶּכֶת את הדיבור להוציאו מפיו, והַפֶּה [-השפתיים] גּוֹמֵר להוציא את הדיבור לחוץ. הַוֶּשְׁט מַכְנִיס וּמוֹצִיא[לז] כָּל מִינֵי מַאֲכָל. הַקָּנָה מוֹצִיא את הקוֹל מן הגרון.

טז. **כלומר**, ירחיק עצמו ממנה בעוברו על פניה. רדב"ז (שם). והוסיף, שאם אי אפשר לו לעבור מן הצד, צריך לאנוס עצמו ולהמתין עד שתתרחק מכנגד עיניו באופן שלא יבחין יותר בהילוכה ותנועותיה, ואם יש לו אפשרות לילך בדרך אחרת, צריך לילך בדרך אחרת. אמנם אם הוא מהדר לדבר מצוה ואם יתעכב יעבור זמנה, יתקע עיניו בקרקע וילך ולא יגביהן מן הקרקע. יז. **רש"י** (ד"ה מאחורי). אמנם כתב היעב"ץ (בכ"מ שם) שנראה שהוא הדין בפנייה, כיון שמגרה יצר הרע בעצמו ומסלק הבושה מעל פניו. יח. **רש"י** (שיטתו יח: ד"ה ממלמלת). כלומר נותנן לידה אחת אחת כדי להתעכב ולראותה, ולא נותנן כולן בבת אחת. בניהו (ד"ה ממלמלת). יט. **הגיהנם** נקרא 'רע', שכן אמרו בנדרים (כב.) אין רעה אלא גיהנם, שנאמר (משלי טו ז) 'וגם רשע ליום רעה'. עין יוסף (עה"ש עין יעקב, ד"ה שנאמר). כ. **תוספות** (נזיר נג: ד"ה ואפילו) [להלן בסמוך מקשה רב נחמן בר יצחק על דברי רב נחמן כאן], ומוכח שהכוונה לרב נחמן בר יעקב). כא. **היינו** שאלישע לא רצה בתחילה לבוא אל בית השונמית אלא שלח לשם את תלמידו גיחזי לשים את מקלו על הילד המת להחיותו, ולבסוף שמע לדבריה ולעצתה והלך בעצמו אל ביתה, כמבואר באותה פרשה [ולגבי אלקנה, ראה בעיוני הפשט שלא ברור לאיזה פסוק מתכוונת הגמרא]. כב. **שקראה** לו אשתו לבוא אל השדה לפגוש את המלאך, ושמע לה מנוח והלך לראותו, כמבואר שם. כג. **בן יהוידע** (ד"ה ואפילו). כד. **שאם** יימתינו הארי, אינו מפסיד אלא את העולם הזה, מה שאין כן האשה אם יכשל בה יפסיד את העולם הבא. ריבב"ן (ד"ה ממלמל). כה. **רש"י** (שיטתו שם ד"ה ופי' - הגמ'). כיון שאחרי אשה אף אם יעלה בדעתו לקלקל עמה, שמא לא תשמע לו, מה שאין כן בעבודה זרה, שאם ימשך אחריה מי מעכב בידיו. ריבב"ן (ד"ה ממלמל). כו. **והוא** גדול יותר מההולך אחר עבודה זרה, ששם אינו אלא חשש שמא ימשך, וכאן הוא נראה כסופר ופורק עול. מאירי (מהדיפין יח: ד"ה לעולם יסב). כז. **שפתוח** ברוח אחרת. רמב"ם (תפילה פ"ו ה"ט). כח. **וכן** מותר בשיש בעיר בית כנסת נוסף, כי הרואה שאינו נכנס בזה סובר שהולך אל השני, כמבואר בגמרא לעיל (מ:). כט. **בית** יוסף (ד"ה ואפילו לעניננו). ל. **רמב"ם** (שם). ובהידושי הרא"ה (לעיל מ: ד"ה אמר כתב). כתב, שהרואה דן אותו לזכות שהוא טרוד באיזה ענין ואינו יכול להתפלל כעת. לא. **ספתחלל הלב'** הם שני הנקבים שיש ללב מעליו. הדוקח (פירוש משפתי חכמים מובא בשיטים). לב. **רש"י** (קהלת י ו), וביאר, שכאשר הזבובים נחלשים בימי החורף והם קרובים למות [-'זבובי מות'], עלולים הם ליפול אף לתוך השמן המבושם [-'שמן רוקח'] ולהבאיש אותו, עד שהשמן יעלה רתיחה, דהיינו אבעבועות [-'יבי"ע'], כדרך כל משקה כשהוא מסריח. השמן המבושם הוא משל לשם הטוב של האדם, שהוא טוב לבעליו יותר משמן זה שיתבשם בו [שנאמר (שם ז ו) 'טוב שם משמן טוב'], וכוונת הכתוב שהיצר הרע מקלקל ומבאיש אותו. לג. **בלשון** שהוא דבר קטן וחלש כגרגר של חטה, ואף על פי כן עלול לקלקל דבר חשוב שהוא לב האדם. ומה שדימה אותו דווקא לחטה, אולי מפני שסבר כרבי יהודה (לעיל מ.) שהאילן שאכל ממנו אדם הראשון חטה היה, ועל ידה בא יצר הרע לאדם. מהרש"א (ד"ה ואפילו). לד. **מהרש"א** (ד"ה ר' שמואל בר נחמני). לה. **שנאמר** (משלי טז ו) 'אבדך את ה' אשר יענני אף לילות יסרוני כליותי', מכאן שהכליות יועצות. רש"י (ד"ה ואחת). לו. **שנאמר** (ישעיה ו ו) 'ולבבו יבין', מכאן שהלב מבין. רש"י (שם). לז. **ראה** הגהות וציונים שיש שלא גרסו תיבה זו.

הֲרֵיאָה שׁוֹאֶבֶת לתוכה, מבעד לדופני הכרס, כָּל מִינֵי מַשְׁקִין שנכנסו לכרס דרך הושט[א]. הַבָּבָא כּוֹעֶסֶת, והַמָּרָה זוֹרֶקֶת בּוֹ מַפָּה של מרה וּמְנִיאָתוֹ - ומשקשה אותו מן הכעס. הַטְּחוֹל שׁוֹחֵק. הַקְּרָקְבָּן[ב] טוֹחֵן את כל מיני המאכל. הַקֵּיבָה יְשָׁנָה - מביאה שינה על האדם. אַף נָעוֹר - החושם מקיץ את האדם משנתו. נָעוֹר הַיָּשָׁן וְיָשָׁן הַנָּעוֹר - אם התחלפו בתפקידיהם, שהקיבה מקיצה את האדם משנתו והאף מביא עליו שינה, נְמוֹךְ וְהוֹפֵךְ לוֹ - האדם הולך ונחלש עד שימות. תְּנָא, אֵם שְׁנֵיהֶם יְשֵׁנִים - האף והקיבה מביאים עליו שינה ואינו נעור כי אם בקושי, אוֹ הקיבה בלבד נתקלקלה ונמצא שִׁשְׁנֵיהֶם נְעוֹרִים ואינו ישן כלל, מֵיד הוּא מֵת.

★

עוד בענין שני היצרים שבאדם: תָּנָא, רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי אוֹמֵר, צַדִּיקִים, יֵצֶר טוֹב שׁוֹלְטָן - מושל בהם ומנהיג אותם[ג], שֶׁנֶּאֱמַר בדוד שהיה צדיק (תהלים קט כב) 'וְלִבִּי חָלָל בְּקִרְבִּי', ונדרש 'חללי' מלשון מת[ד], כלומר, יצר הרע שבלבי נחשב כמת, מפני שאני מתגבר עליו ואינו יכול להסיתני. והָרְשָׁעִים, יֵצֶר רָע שׁוֹלְטָן - מושל בהם ומנהיג אותם[ה], שֶׁנֶּאֱמַר על ידי דוד (תהלים לו ב) 'נְאֻם פֶּשַׁע לָרָשָׁע, בְּקֶרֶב לִבִּי, אֵין פַּחַד אֱלֹהִים נֶגֶד עֵינָיו', כלומר, חושב אני בקרב לבי ואומר, שהפשע [-יצר הרע] נואם ואומר לרשע שיחדל מלפחד מפני הקב"ה. הרי שהיצר הרע מנהיג את הרשע להרחיקו עד שיסור ממנו לגמרי מיוצרו. והבֵּינוֹנִים - אלו שאינם צדיקים גמורים, זֶה וָזֶה שׁוֹלְטָן - לפעמים היצר הטוב מנהיגם ולפעמים היצר הרע, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קט כח) 'כִּי יַעֲמֹד לִימִין אֶבְיוֹן לְהוֹשִׁיעַ מִשְׁפְּטֵי נַפְשׁוֹ', ומשמע מלשון רבים שבתיבת 'שופטי', שיש לאדם זה שני שופטים לנפשו, היצר הטוב והיצר הרע, והקב"ה עומד לימינו להושיעו[ו].

אָמַר (רבא) [רַבָּה][ז], בְּגוֹן אֲנוּ נחשבים לְבֵינוֹנִים. אָמַר לֵיהּ אַבָּיֵי תלמידו, אם כן, לֹא שָׁבִיק מָר חֵי לְכָל בְּרִיָּה - הרב לא משאיר לכל הבריות זכות לחיות. כי אם אפילו רבה אינו נחשב צדיק גמור, נמצא שאין צדיק גמור בעולם, ואיך יוכל העולם להתקיים[ח].

מימרות נוספות בענין צדיקים ורשעים: וְאָמַר רַבָּה, לֹא אִיבְּרִי עָלְמָא אֶלָּא לְרָשָׁעֵי גְּמוּרֵי אוֹ לְצַדִּיקֵי גְּמוּרֵי - לא נבראו טובות ותענוגי העולם הזה והעולם הבא[ט] אלא לצורכם של רשעים גמורים או צדיקים גמורים. כי הנאות העולם הזה מיועדות לרשעים, שאין להם חלק בעולם הבא ואת השכר על מעשים טובים שעשו צריכים ליטול בעולם הזה בלבד, והנאות העולם הבא מיועדות לצדיקים, שאין ברצונם ליהנות מהעולם הזה כלום[י] ונוטלים שכר מצוותיהם בעולם הבא בלבד[יא].

ועוד אָמַר רַבָּה, לֵידַע אִינַשׁ בְּנַפְשֵׁיהּ - צריך האדם לבחון עצמו ולדעת אִם צַדִּיק גְּמוּר הוּא, אִם לָאו - או שאינו צדיק גמור[יב].

אָמַר רַב, לֹא אִיבְּרִי עָלְמָא - לא נבראו טובות ותענוגי העולם הזה והעולם הבא אֶלָּא לְצוּרְךָ אַחְאָב בֶּן עָמְרִי וּלְרַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא. שכן לְאַחְאָב בֶּן עָמְרִי שהיה רשע גמור[יג], ברא הקב"ה את טובות הָעוֹלָם הַזֶּה לשלם לו שכר על מעשים טובים שעשה[יד], וּלְרַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא שהיה צדיק גמור, ברא הקב"ה את טובות הָעוֹלָם הַבָּא לשלם לו בו את כל שכר מצוותיו[טו].

★

שנינו במשנה: נאמר (דברים ו ה) 'וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ', והמשנה לומדת מכאן שחייב למסור נפשו וכל ממונו על אהבת ה'.

הגמרא מביאה ברייתא בענין פירושו של פסוק זה: תָּנָיא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, אִם נָאֱמַר (שם) 'בְּכָל נַפְשְׁךָ' לָמָּה נֶאֱמַר גם 'בְּכָל מְאֹדֶךָ', וְאִם נֶאֱמַר 'בְּכָל מְאֹדֶךָ' לָמָּה נֶאֱמַר גם 'בְּכָל נַפְשְׁךָ', הרי מן הראוי שתכתוב התורה את הדבר החביב ביותר מבין שניהם, הנפש או הממון, ונלמד בקל וחומר, שאם את החביב עליו ביותר צריך האדם למסור על אהבת ה', כל שכן שצריך למסור גם דבר שהוא פחות חביב עליו[טז]. אֶלָּא לפיכך הזכיר את שניהם, לומר לְךָ, אִם יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁגּוּפוֹ חָבִיב עָלָיו יותר מִמָּמוֹנוֹ, לָכֵן נֶאֱמַר 'בְּכָל נַפְשְׁךָ', וְאִם יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמָּמוֹנוֹ חָבִיב עָלָיו יותר מִגּוּפוֹ[יז], לָכֵן נֶאֱמַר 'בְּכָל מְאֹדֶךָ'. וְרַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, כוונת הכתוב 'בְּכָל נַפְשְׁךָ', שצריך לאהוב את ה' אֲפִילּוּ נוֹטֵל אֶת נַפְשֶׁךָ[יח].

ומביאה הגמרא בריייתא, ממנה נלמד שצריך לעבוד את ה' אף מתוך יסורים קשים: תָּנוּ רַבָּנָן, פַּעַם אַחַת גָּזְרָה מַלְכוּת רומי[יט] הָרִשְׁעָה שֶׁלֹּא יַעַסְקוּ יִשְׂרָאֵל בְּתוֹרָה. באותו זמן בָּא החכם פַּפּוס בֶּן יְהוּדָה[כ], וּמְצָאוֹ לְרַבִּי עֲקִיבָא שֶׁהָיָה מַקְהִיל קְהִלּוֹת בְּרַבִּים וְיוֹשֵׁב בְּתוֹרָה[כא]. אָמַר לֵיהּ פפוס בן יהודה, עֲקִיבָא, אִי אַתָּה מִתְיָרֵא מִפְּנֵי הַמַּלְכוּת שיעוינשון[כב]. השיב וְאָמַר לוֹ רבי עקיבא, אֲמְשׁוֹל לְךָ מָשָׁל, לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְשׁוּעָל שֶׁהָיָה מְהַלֵּךְ עַל גַּב הַנָּהָר, וְרָאָה דָּגִים שֶׁהָיוּ מִתְכַּנְּסִים וְנוֹרְחִים מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, אָמַר לָהֶם, מִפְּנֵי מָה אַתֶּם נוֹרָחִים. אָמְרוּ לוֹ, מִפְּנֵי הָרְשָׁתוֹת שֶׁמְּבִיאִין עָלֵינוּ בְּנֵי אָדָם, שלא יתפסונו. אָמַר לָהֶם, האם רְצוֹנְכֶם שֶׁתֵּצְלוּ לַיַּבָּשָׁה וְנָדוּר אֲנִי וְאַתֶּם יחדיו בָּשֵׂם שֶׁדָּרוּ אֲבוֹתַי עִם אֲבוֹתֵיכֶם[כג], וכך תינצלו מן הרשתות. וכוונתו היתה שיעלו ליבשה ויטרפם. אָמְרוּ לוֹ, וכי אַתָּה הוּא שֶׁאוֹמְרִים עָלֶיךָ שאתה הֶפְקֵעַ שֶׁבַּחְיוֹת, הרי לֹא פֻּקַּח אַתָּה אֶלָּא טִפֵּשׁ אַתָּה. וּמַה כעת, כשאנו בְּמָקוֹם חַיּוֹתֵנוּ - בתוך המים שהם חיינו, בכל זאת אֲנוּ מִתְיָרְאִין שמא לא נצליח לברוח ולהינצל, אם נהיה בְּיבשה שהיא מָקוֹם מִיתָתֵנוּ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שלא נצליח להינצל[כד]. והנמשל על ישראל, שאף אֲנַחְנוּ צריכים לדון קל וחומר מעין זה, ומה עַכְשָׁיו, בעת שֶׁאָנוּ יוֹשְׁבִים וְעוֹסְקִים בְּתוֹרָה שֶׁהִיא חַיֵּינוּ וְאֹרֶךְ יָמֵינוּ - שהתורה מביאה אורך ימים לאדם, בכל זאת אֲנוּ מתייראים שלא נצליח להינצל מיד שונאינו, אִם אָנוּ הוֹלְכִים וּמִתְבַּטְּלִים מִמֶּנָּה [-מן התורה], עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שלא נצליח להינצל מידם[כה].

ממשיכה הברייתא: אָמְרוּ חכמים, לֹא הָיוּ יָמִים מוּעָטִים מאז אותו ויכוח בין רבי עקיבא לפפוס, עַד שֶׁתָּפְסוּהוּ הרומאים לְרַבִּי עֲקִיבָא וְחָבְשׁוּהוּ - ואסרו אותו בְּבֵית הָאֲסוּרִים, וְתָפְסוּ גם לְפַפּוס בֶּן יְהוּדָה מאיזו סיבה אחרת וְחָבְשׁוּהוּ אֲצְלוֹ. אָמַר לוֹ רבי עקיבא, פַּפּוס, מִי הֱבִיאַךְ לְכָאן - מה עשית שבגלל זה נתפסת[כו]. אָמַר לֵיהּ פפוס, אַשְׁרֵיךָ רַבִּי עֲקִיבָא שֶׁנִּתְפַּסְתָּ עַל דִּבְרֵי תוֹרָה, וְאוֹי לוֹ לְפַפּוס שֶׁנִּתְפַּס עַל דְּבָרִים בְּטֵלִים[כז].

ממשיכה הברייתא: בְּשָׁעָה שֶׁהוֹצִיאוּ אֶת רַבִּי עֲקִיבָא לַהֲרִיגָה, זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע הָיָה, וְהָיוּ סוֹרְקִים אֶת בְּשָׂרוֹ בְּמַסָּרְקוֹת שֶׁל בַּרְזֶל להמיתו מתוך יסורים, וְהָיָה רבי עקיבא מְקַבֵּל עָלָיו עוֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם - קורא קריאת שמע. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו, רַבֵּינוּ, וכי עַד כָּאן צריך אדם למסור נפשו עבור קיום מִצְוָה[כח]. אָמַר לָהֶם, כָּל יָמַי הָיִיתִי מִצְטַעֵר עַל פְּסוּק זֶה (שם ו ה) 'וְאָהַבְתָּ אֵת ה' וגו' וּבְכָל נַפְשְׁךָ', ממנו נלמד שצריך לאהוב את ה' אֲפִילּוּ בשעה שהוא נוֹטֵל אֶת נִשְׁמָתְךָ. אָמַרְתִּי בלבי, מָתַי יָבֹא לְיָדִי מעשה של מצוה שיהיה מתוך מסירות נפש וַאֲקַיְּימֶנּוּ. וְעַכְשָׁיו שֶׁבָּא לְיָדִי מעשה כזה האם לֹא אֲקַיְּימֶנּוּ[כט]. הָיָה רבי עקיבא מַאֲרִיךְ בתיבת 'אֶחָד' שבפסוק הראשון של קריאת שמע, עַד שֶׁיֵּצְתָה נִשְׁמָתוֹ בְּאוֹמרו 'אֶחָד'[ל]. יָצְתָה בַּת קוֹל וְאָמְרָה, אַשְׁרֶיךָ רַבִּי עֲקִיבָא, שֶׁיְּצְאָה נִשְׁמָתְךָ בְּאֶחָד'. ובראותם את מיתתו, אָמְרוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בתמיה, וכי זוֹ תּוֹרָה וְזוּ שְׂכָרָהּ, הלא אמר דוד (תהלים יז יד) 'מִמְתִים יָדְךָ יְיָ מִמְתִים וגו' מֵחֶלֶד' - בוחר אני

א. **ומהם** נעשית הליחה שבתוך הריאה. רש"י (חולין מו: ד"ה ליחן). ב. **דעדא** רש"י (ב"ק קי: ד"ה קרקבן). יג. **לפי** שמהעולם הזה לא נהנה כלום, כמבואר בהגרה לעיל בסמוך. יד. **רש"י** (ויקרא סב. ד"ה ומנה). טו. **בלומר** שטוב בעינינו להטריח גופו ולבושו את כבודו, מאשר להפסיד את ממונו. חוכות הלבבות (שער י פ"ט). טז. **על** פי רש"י (שבת טו. ד"ה מהלכות). יז. **בשדר** הדורות (מנחת יעקב ומתוקים, ענין פשוט בן יהושע) כתב בשם היחיסין שהיה פפוס בן יהודה חכם גדול בברייתא. יח. **בברכת** שמואל (מ"א ממכתב מאליהו הספר עמ' ד) כתב, שעיקר טענתו של פפוס היתה, מדוע רבי עקיבא מלמד בפרהסיא, הרי אפשר לו ללמד במסתרים. יט. **ולא** אני מסתכן בעצמי, אלא אתה הוא שמסתכן בעצמך. כך הקמח (בתרעא מאתא ד"ה ותנן). כ. **בדקדוקי** סופרים (פות ס) הביא גירסא מכתב יד שלו מה הביאוך לכאן?. כא. **על** פי רש"י בענין יעקב (ד"ה ועד). ובפירוש הרא"ש על התורה (דברים כו טז) כתב, ששאלו התלמידים את רבי עקיבא הרי למדתנו רבינו שמצטער פטור מקריאת שמע. כב. **לפי** גירסת הגמרא שלפנינו, נראה שהתחיל רבי עקיבא לקרוא קריאת שמע, ותוך כדי כך שאלוהו תלמידיו, ולאחר שהשיב להם יצאה נשמתו ב'אחד'. ואינו מובן, שהרי אסור להפסיק בפסוק ראשון של קריאת שמע, כמבואר בשו"ע (או"ח סי' סו ס"ק). אמנם בענין יעקב הגירסא 'והיה מתכוין לקבל עליו עול מלכות שמים באהבה', ומשמע שלא התחיל עדיין את קריאתה. וכן מבואר בכוזרי (מאמר ג אות סה), שבשעה שבאו להרוג את רבי עקיבא שאל את תלמידיו האם הגיע זמן קריאת שמע, ואמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן, השיב להם כל ימי הייתי מצטער וכו', ואחר כך קראה ויצאה נשמתו ב'אחד'. ביאור נוסף ראה בבן יהוידע (ד"ה על ד"ה).

ויפלו ביד אויביהם, כמבואר במלכים (ב' כב לט). יב. **דעדא** רש"י (ב"ק קי: ד"ה שוקק). כמבואר בהגרה לעיל בסמוך. יד. **רש"י** (ויומא סב. ד"ה ומנה). טו. **בלומר** שטוב בעינינו להטריח גופו ולבושו את כבודו, מאשר להפסיד את ממונו. חוכות הלבבות (שער י פ"ט). טז. **על** פי רש"י (שבת טו. ד"ה מהלכות). יז. **בשדר** הדורות (מנחת יעקב ומתוקים, ענין פשוט בן יהושע) כתב בשם היחיסין שהיה פפוס בן יהודה חכם גדול בברייתא. יח. **בברכת** שמואל (מ"א ממכתב מאליהו הספר עמ' ד) כתב, שעיקר טענתו של פפוס היתה, מדוע רבי עקיבא מלמד בפרהסיא, הרי אפשר לו ללמד במסתרים. יט. **ולא** אני מסתכן בעצמי, אלא אתה הוא שמסתכן בעצמך. כך הקמח (בתרעא מאתא ד"ה ותנן). כ. **בדקדוקי** סופרים (פות ס) הביא גירסא מכתב יד שלו מה הביאוך לכאן?. כא. **על** פי רש"י בענין יעקב (ד"ה ועד). ובפירוש הרא"ש על התורה (דברים כו טז) כתב, ששאלו התלמידים את רבי עקיבא הרי למדתנו רבינו שמצטער פטור מקריאת שמע. כב. **לפי** גירסת הגמרא שלפנינו, נראה שהתחיל רבי עקיבא לקרוא קריאת שמע, ותוך כדי כך שאלוהו תלמידיו, ולאחר שהשיב להם יצאה נשמתו ב'אחד'. ואינו מובן, שהרי אסור להפסיק בפסוק ראשון של קריאת שמע, כמבואר בשו"ע (או"ח סי' סו ס"ק). אמנם בענין יעקב הגירסא 'והיה מתכוין לקבל עליו עול מלכות שמים באהבה', ומשמע שלא התחיל עדיין את קריאתה. וכן מבואר בכוזרי (מאמר ג אות סה), שבשעה שבאו להרוג את רבי עקיבא שאל את תלמידיו האם הגיע זמן קריאת שמע, ואמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן, השיב להם כל ימי הייתי מצטער וכו', ואחר כך קראה ויצאה נשמתו ב'אחד'. ביאור נוסף ראה בבן יהוידע (ד"ה על ד"ה).

להיות מאלה שמיתתם מגיעה להם מיד ה' בשכבם על מיטתם[כג], ואף רבי עקיבא היה ראוי לו שתבוא מיתתו מיד, ולא מיד בשר ודם. **אֲבָל לָהֶם** הקדוש ברוך הוא, על רבי עקיבא ושאר הרוגי מלכות נאמר בסוף אותו פסוק (שם) 'וְחַיֶּיהֶם בָּהֶמּוּ' - חלקם בחיי העולם הבא[כד]. **וְצָתָה בַּת קוֹל וְאָמְרָה, אַשְׁרֶיךָ רַבִּי עֲקִיבָא, שֶׁאַתָּה מְזוּמָּן לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא**[כה].

★

שנינו במשנה: לֹא יָסַךְ אָדָם אֶת רֹאשׁוֹ בְּנֶגֶד שַׁעַר הַמִּזְרָח, שֶׁהוּא מְכוּוָּן כְּנֶגֶד בֵּית קָדְשֵׁי הַקָּדָשִׁים וכו'.

הגמרא מבררת עד איזה מרחק מירושלים יש איסור בדבר: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, לֹא אָמְרוּ שאסור להקל ראשו כנגד שער המזרח **אֶלָּא מִן הַצּוֹפִים וְלָפְנִים** - מן המקום שכשצופה משם יכול לראות את הר הבית[כו], ובכל מקום לפנים מזה שהוא קרוב יותר להר הבית. **וְדַווְקָא בְּרוֹאֶה** משם את הר הבית, אבל אם אינו יכול לראותו משם, כגון שנמצא רחוק יותר, או אפילו במקום קרוב אם הוא מקום נמוך ואי אפשר לראותו משם, מותר.

מימרא נוספת כדברי רב: אִיתְּמַר נָמֵי, אָמַר רַבִּי אַבָּא בְּרֵיהּ דְּרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, חָבִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, לֹא אָמְרוּ שאסור להקל ראשו כנגד שער המזרח **אֶלָּא מִן הַצּוֹפִים וְלָפְנִים, וְרוֹאֶה, וְדַווְקָא בְּשֶׁאֵין גָּדֵר** מפסיקה בינו לבין הר הבית, אבל אם מפסיקה ביניהם גדר מותר אף שאינו נמוך מהר הבית. **וְכֵן דַּווְקָא בִּזְמַן שֶׁהַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה** - כשבית המקדש קיים, אבל בזמן הזה מותר.

הגמרא מביאה מחלוקת תנאים בענין זה: תָּנוּ רַבָּנָן, הַנֶּפֶנָּה [-היוצא לצדדין] **בָּאָרֶץ יְהוּדָה, לֹא יִפָּנֶה בֵּין מִזְרָח וּמַעֲרָב** - באופן שפניו מכוונים למזרח ואחוריו למערב, או להיפך. כיון שהנפנה צריך לגלות מקצת גופו מלפניו ומאחוריו[כז], ומפני שירושלים עומדת באמצע ארץ יהודה, וארץ יהודה ממשיכה ממנה והלאה לצד מזרח וכן לצד מערב[כז], אם הוא נפנה כשפירועו מכוון בין מזרח ומערב כנגד פירועו שלפניו או שלאחריו כנגד ירושלים[כח], וסובר התנא שאסור לעשות כן אף במקום שאינו רואה משם את הר הבית[כט]. **אֲבָל** יפנה ביהודה כשפירועו מכוון בין **צָפוֹן וְדָרוֹם**[ל], שאז אינו כנגד ירושלים. **וְהַנֶּפֶנָּה בַּגְּלִיל, לֹא יִפָּנֶה אֶלָּא** דווקא כשפירועו מכוון בין **מִזְרָח וּמַעֲרָב.** מפני שארץ יהודה נמצאת מדרום לגליל, ואם יפנה כשפירועו מכוון בין צפון ודרום נמצא פירועו כנגד ירושלים. **וְרַבִּי יוֹסֵי** חולק על תנא קמא **וּמַתִּיר** ליפנות בין ביהודה ובין בגליל לכל צד שירצה, כיון **שֶׁהָיָה רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, לֹא אָמְרוּ אֶלָּא** במקום **שֶׁרוֹאֶה** משם את הר הבית, **וְדַווְקָא בְּמָקוֹם שֶׁאֵין שָׁם גָּדֵר** מפסיקה ביניהם, **וְדַווְקָא בִּזְמַן שֶׁהַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה** - כשבית המקדש קיים. **וְחֲכָמִים** חולקים עליו **וְאוֹסְרִים** ליפנות כנגד ירושלים, בין במקום שרואה משם את הר הבית ובין במקום שאינו רואהו, בין בזמן שבית המקדש קיים ובין בזמן הזה.

מקשה הגמרא על הברייתא: הרי **חֲכָמִים** שאסרו בסיפא, **הֵיכִי** כדעת **תָּנָא קַמָּא,** שהרי גם הוא לא חילק בין רואה משם את הר הבית לבין שאינו רואהו, ובין זמן הבית לזמן הזה. ומדוע נשנו בברייתא כשתי דעות שונות. **מתרצת הגמרא: אִיבָּא דְּמַתְנֵי טַעְמָא בְּהֵפֶךְ** - יש הבדל בין תנא קמא לחכמים לגבי מקומות ביהודה שאינם מזדרח או ממערב לירושלים ממש, אלא הם מן הצד, כלומר משוכים ממנה באלכסון לצד דרום, וכן לגבי מקומות בגליל שאינם מצפון לירושלים ממש אלא משוכים ממנה באלכסון לצד מזרח או מערב [ראה ציור]. שמלשון תנא קמא 'הנפנה ביהודה' משמע שאסר ליפנות בכל ארץ יהודה באופן כזה שפירועו מכוון בין מזרח ומערב, וכן כשאמר 'ובגליל' משמע שאסר ליפנות בכל הגליל כשפירועו מכוון בין צפון ודרום, ואילו חכמים לא אסרו אלא כנגד ירושלים ממש, ולא מן הצדדים[כט].

הגמרא מביאה ברייתא נוספת ובה מובאת מחלוקת התנאים בלשון אחרת: תַּנְיָא אִידָךְ, הַנִּפְנֶה בִּיהוּדָה, לֹא יִפָּנֶה כשפירועו בין מִזְרָח וּמַעֲרָב, אֶלָּא רק בין **צָפוֹן וְדָרוֹם. וּבַגְּלִיל, בין צָפוֹן וְדָרוֹם אָסוּר** ליפנות, אבל בין **מִזְרָח וּמַעֲרָב, מוּתָּר. וְרַבִּי יוֹסֵי מַתִּיר** ליפנות בין ביהודה ובין בגליל לכל צד שירצה, כיון **שֶׁהָיָה רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, לֹא אָמְרוּ אֶלָּא** משם את הר הבית. **רַבִּי יְהוּדָה** חולק עליהם **וְאוֹמֵר, בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים, אָסוּר** ליפנות בכל ארץ יהודה והגליל כנגד ירושלים, אבל **בִּזְמַן שֶׁאֵין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים, מוּתָּר**[ל]. **וְרַבִּי עֲקִיבָא אוֹסֵר** ליפנות כשאחוריו למזרח ופניו למערב[לא] **בְּכָל מָקוֹם.**

מקשה הגמרא על הברייתא: הרי **רַבִּי עֲקִיבָא** שאסר בין מזרח ומערב אף במקום רחוק מירושלים, **הֵיכִי** כדעת **תָּנָא קַמָּא,** שהרי גם תנא קמא אסר סתם ולא חילק בין מקום שרואה משם את הר הבית לבין מקום שאינו רואהו, ומדוע נשנו בברייתא כשתי דעות שונות. **מתרצת הגמרא: אִיבָּא דְּמַתְנֵי טַעְמָא חוּץ לָאָרֶץ,** שתנא קמא אסר ביהודה ובגליל בלבד, ואילו רבי עקיבא שאמר 'בכל מקום' כוונתו שגם בחוץ לארץ אסור ליפנות כשפירועו מכוון כנגד ירושלים[לב].

הגמרא מביאה מעשה, ממנו נלמדת הלכה לענין האיסור ליפנות כנגד ירושלים: רַבָּה, הָווּ שָׁדְיָין לֵיהּ לְבָנֵי מִזְרָח וּמַעֲרָב - הלבנים של בית הכסא שהיה יושב עליהן היו מונחות כשראשן האחד למזרח וראשן השני למערב, לבנה אחת בצפון ולבנה אחת בדרום[לג], וכשיושב עליהן היו פניו לצפון או לדרום. **אֲזַל** [-הלך] **אֲבָּיֵי,** לקח את הלבנים ממקומן **וְשַׁדַּרְנְהוּ צָפוֹן וְדָרוֹם** - הניחן כשראשן האחד לצפון וראשן השני לדרום, באופן שהיושב עליהן יהיו פניו למזרח או למערב. ועשה זאת אביי כיון שבבל נמצאת ממזרח לארץ ישראל, ורצה לראות אם יקפיד רבה להחזירן למקומן הראשון ויהיה מוכח שסובר הוא כרבי עקיבא שגם בחוץ לארץ אסור ליפנות כנגד ירושלים, או שמא לא יקפיד להחזירן ויהיה מוכח שסובר הוא כחכמים שמותר לעשות כן בחוץ לארץ. כאשר **עָל** [-נכנס] **רָבָה** לבית הכסא, **תְּרָעֲנְהוּ** - יישר ותיקן את הלבנים בחזרה על מקומן הראשון, **וְאָמַר, מַאן הַאי דְּמָצַעַר לִי** - מיהו זה שמצערני בהטריחו אותי להחזיר את הלבנים למקומן הראוי. **אֲנָא בְּרַבִּי עֲקִיבָא סְבִירָא לִי, דְּאָמַר, בְּכָל מָקוֹם אָסוּר** ליפנות כנגד ירושלים, אפילו בחוצה לארץ.

★

כג. **רש"י** (שם ס"ה). וביאר, שמה שנאמר 'ממתים מחלד' היינו מתים בזקנתם, אחר שהעלו חלודה. כד. **רד"ק** (שם). לביאור נוסף ראה מהרש"א (פ"ק ד' ט"ז ע"ב). כה. **במסורת הש"ס** ציין למה שאמרו התוספות בכתובות (קג: ד"ה מזומן) שהלשון 'מזומן לחיי העולם הבא' היינו בלא דין ובלא יסורין. כו. **במבואר** בגמרא לעיל (כב:) שהנפנה צריך לגלות לאחוריו טפח ולפניו טפחיים. כז. **ארץ** יהודה עשויה כרצועה ארוכה וצרה הנמשכת מן הגבול המערבי ועד הגבול המזרחי של ארץ ישראל, וירושלים יושבת על הגבול הצפוני של ארץ יהודה, המפריד ביניה לבין ארץ בנימין [ראה ציור]. רש"י (פ"ק ד' ט"ז ע"ב). כח. **ובלבד** שלא יעשה כן כשהוא במקום שירושלים מכוונת כנגדו ממש בצפון, שהרי אז אדרבה כשפירועו מכוון בין צפון ודרום נמצא שהוא כנגד ירושלים ממש [ראה ציור]. רש"י (שם). כט. **שהרי** רבי יוסי אמר שהאיסור הוא דווקא ברואה וכשאין גדר מפסיקה ובזמן שבית המקדש קיים, ומשמע מדבריו שבמקום שאינו רואה מותר אפילו הוא כנגד ירושלים ממש, ועל זה באו חכמים לחלוק ואמרו שאם הוא כנגד ירושלים ממש אסור אף בריחוק מקום ובזמן הזה, אמנם מן הצדדים לא אסרו חכמים.

ל. **בצורה** החיים שאסרו בזמן שבית המקדש קיים האיסור הוא דווקא ברואה, ואילו לדעת רבי יהודה בזמן שבית המקדש קיים אסור אפילו בשאינו רואה, שאם לא כך הרי אין מחלוקת בין רבי יהודה לרבי יוסי [ביאור נוסף ראה ברש"ש (פ"ק ד' ט"ז ומומן)]. אבל בדקדוקי סופרים (סימן ג - הערה ט) הביא גירסא מכתב יד, לפיה לא הזכיר רבי יוסי כלל בברייתא השניה, אלא מיד אחרי דעת תנא קמא כתוב שם 'ורבי יהודה מתיר, שהיה רבי יהודה אומר לא אסרו אלא מן הצופים ולפנים וברואה ובמקום שאין שם גדר ובזמן שבית המקדש קיים, ורבי עקיבא' וכו'. לפי גירסא זו, דעת רבי יהודה שזה לדעת רבי יוסי בברייתא הראשונה, וכתב הדקדוקי סופרים שכן נראה לגרוס, כי לפי הספרים שלפנינו לא מובן מדוע הגמרא אינה מקשה שיש סתירה בין הברייתות בדעת רבי יוסי. לא. **תוספות** (ד"ה רבי). לב. **ראה** רש"י (ד"ה טו) ורשב"ץ (ד"ה טוס), שביאר הכסא שבזמן הגמרא היו בו שתי לבנים עומדות זקופות על צידיהן ומקבילות זו לזו, והבא ליפנות יושב על אחת מהן לרוחבה ונפנה ברווח שבינתיים.

תָּנְיָא, אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא, פַּעַם אַחַת נִכְנַסְתִּי אַחַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ לְבֵית הַכִּסֵּא בְּארץ יהודה, וְלָמַדְתִּי מִמֶּנּוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים, וְהֵם, מִן הַנְּחָשִׁים כְּיוֹצֵא לכל הנכנס וּמִן הָעַקְרַבִּים וּמִן הַמַּזִּיקִין [-השדים]. שכל אלו דרכם להיות בבית הכסא ולהזיק לכל הנכנס לשם, אבל כשהוא צנוע בבית הכסא הרי כל תנועותיו בנחת ובשתיקה ואין הנחשים והעקרבים שמים ליבם אליו, וגם השדים חסים עליו מפני מעלת הצניעות שהם רואים בו׃ וְיֵשׁ אוֹמְרִים שהמתנהג בצניעות בבית הכסא, אַף חֲלוֹמוֹתָיו מְיוּשָׁבִים עָלָיו, לפי שאין המזיקים מבהילים אותו בשנתו.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: הָהוּא בֵּית הַכִּסֵּא דַּהֲוָה בְּמָתָא בְּרָיְא - מעשה בבית כסא אחד שהיה בעיר טבריה, כִּי הֲווּ עָיְילִי בֵּיהּ בֵּי תְּרֵי אִפֵּילוּ בְּיוֹמָא מְתַזְקִי - שכאשר היו נכנסים אליו אפילו שני אנשים יחדיו, ואפילו בשעות היום, היו ניזוקים[א]. אולם רַבִּי אַמֵּי וְרַבִּי אַסִּי הֲווּ עָיְילִי בֵּיהּ חַד וְחַד לְחוּדֵיהּ - היו נכנסים אליו כל אחד מהם לחוד, וְלָא מְתַזְקִי - ואף על פי כן לא היו ניזוקים. אָמְרִי לֵיהּ רַבָּנָן, לָא מִסְתַּפְיָיתוּ - וכי איננכם יראים שמא תינזקו. אָמְרִי לֵיהּ רבי אמי ורבי אסי, אֲנַן קָבְלֵהּ גְּמִירִינַן - לנו יש מסורת שקיבלנו מרבותינו כיצד לנהוג בבית הכסא, ואנו סומכים עליה שלא ניזוק[ב]. קַבְלֵהּ דְּבֵית הַכִּסֵּא, גְּנִישׁוּתָא וּשְׁתִיקוּתָא - המסורת שקיבלנו בענין הנהגת בית הכסא, להיות צנוע ולשתוק שם[ג], ולכן אנו נכנסים לבית הכסא כל אחד לבדו משום צניעות, שלא יהיה האחד רואה את פירוש של חבירו, וכדי שלא נבוא לשוחח זה עם זה[ד]. וכן קַבְלֵהּ דְּיִסּוּרֵי - מסורת מרבותינו כיצד לנהוג כשבאים על האדם יסורים, שְׁתִיקוּתָא וּמִבְּעֵי רַחֲמֵי - שלא לבעט ביסורים הבאים עליו אלא לקבלם בשתיקה, ולבקש רחמים מהקב״ה שיסירם מעליו[ה].

במעשה זה מבואר שבדרך כלל אין השדים מזיקים בבית הכסא אלא למי שנכנס לשם לבדו. הגמרא מביאה שני מעשים, מהם נלמדות כמה עצות לדבר זה. המעשה האחד: אַבָּיֵי, מָרְבָּיָא לֵיהּ [אֲמִיתָה] אָמְרָא לְמַיְצִיל בַּהֲדֵיהּ לְבֵית הַכִּסֵּא - אמו של אביי[ו] היתה מגדלת בשבילו שה ומלמדת אותו שילך עמו תמיד, כדי שיכנס איתו לבית הכסא ולא יכנס לשם אביי לבדו.

שואלת הגמרא: וְלָרַבָּיָא לֵיהּ נְדָיָא - ותגדל לו אמו גדי עזים לצורך זה, מדוע גידלה לו שה[ז]. משיבה הגמרא: שְׁעִיר בְּשָׁעִיר מִיכַּפַּר. כלומר, השד של בית הכסא צורתו כשעיר עזים[ח], ושמא יתחלף השד באותו שעיר וילך עם אביי לבית הכסא, ויסבור אביי שהוא השעיר שנתנה לו אמו[ט].

המעשה השני: רָבָא, מְקַמֵּי דְּהָוֵי רֵישָׁא - לפני שנעשה ראש ישיבה, כשהיה יוצא ליפנות בבית הכסא שהיה לו מאחורי כותלי ביתו, מְקָרְקְשָׁא לֵיהּ בַּת רַב חִסְדָּא אַמְגּוּזָא בְּלֵקְנָא - היתה בת רב חסדא אשתו של רבא נותנת אגוז בתוך ספל של נחושת ומקשקשת בו, לפי שהשמעת הקול מבריחה את הנחשים ואת המזיקים[י], וראב היה נפנה כנגדה מעבר לכותל מבחוץ. אבל בְּתַר דְּמָלַהּ - לאחר שנעשה ראש ישיבה, והיה צריך שמירה יתירה מפני המזיקים, כיון שהם מתקנאים בתלמידי חכמים יותר מבשאר בני אדם, עֲבָדָא לֵיהּ בָּווּתָא וּמְגָנְהָא לֵיהּ וְדָא אֲרֵישֵׁיהּ - עשתה לו חלון כנגד המקום שנפנה בו מאחורי הבית, והיתה מוציאה את ידה מתוך הבית דרך החלון ומניחתה על ראשו לשומרו בעת שנפנה שם.

דין הנפנה במקום שיש אנשים נוספים: אָמַר עוּלָּא, הנצרך ליפנות ויש עמו אדם נוסף, אֲחוֹרֵי הַגָּדֵר נִפְנֶה מִיָּד ואינו צריך להתרחק כלום, כיון שהגדר מפסיקה ביניהם ואין חבירו רואהו. ואף על פי שחבירו ישמע אם יפיח[יא]. וּבְבַקְעָה שהיא מקום שדות ואין לו מקום להסתתר שם, מותר ליפנות כשמתרחק כָּל זְמַן שֶׁמִּתְעַטֵּשׁ [-מפיח] וְאֵין חֲבֵרוֹ שׁוֹמֵעַ[יב]. אבל אינו צריך להתרחק באופן שחבירו גם לא יראהו. היינו שיש איסור ליפנות דווקא

עוד בענין צניעות בבית הכסא: אָמַר רַבִּי תַּנְחוּם בַּר חֲנִילַאי, כָּל הַצָּנוּעַ בְּבֵית הַכִּסֵּא, נִצּוֹל מִשְּׁלֹשָׁה דְּבָרִים, והם, מִן הַנְּחָשִׁים וּמִן הָעַקְרַבִּים וּמִן הַמַּזִּיקִין [-השדים]. שכל אלו דרכם להיות בבית הכסא ולהזיק לכל הנכנס לשם, אבל כשהוא צנוע בבית הכסא הרי כל תנועותיו בנחת ובשתיקה ואין הנחשים והעקרבים שמים ליבם אליו, וגם השדים חסים עליו מפני מעלת הצניעות שהם רואים בו׃ וְיֵשׁ אוֹמְרִים שהמתנהג בצניעות בבית הכסא, אַף חֲלוֹמוֹתָיו מְיוּשָׁבִים עָלָיו, לפי שאין המזיקים מבהילים אותו בשנתו.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: הָהוּא בֵּית הַכִּסֵּא דַּהֲוָה בְּמָתָא בְּרָיְא - מעשה בבית כסא אחד שהיה בעיר טבריה, כִּי הֲווּ עָיְילִי בֵּיהּ בֵּי תְּרֵי אִפֵּילוּ בְּיוֹמָא מְתַזְקִי - שכאשר היו נכנסים אליו אפילו שני אנשים יחדיו, ואפילו בשעות היום, היו ניזוקים[א]. אולם רַבִּי אַמֵּי וְרַבִּי אַסִּי הֲווּ עָיְילִי בֵּיהּ חַד וְחַד לְחוּדֵיהּ - היו נכנסים אליו כל אחד מהם לחוד, וְלָא מְתַזְקִי - ואף על פי כן לא היו ניזוקים. אָמְרִי לֵיהּ רַבָּנָן, לָא מִסְתַּפְיָיתוּ - וכי איננכם יראים שמא תינזקו. אָמְרִי לֵיהּ רבי אמי ורבי אסי, אֲנַן קָבְלֵהּ גְּמִירִינַן - לנו יש מסורת שקיבלנו מרבותינו כיצד לנהוג בבית הכסא, ואנו סומכים עליה שלא ניזוק[ב]. קַבְלֵהּ דְּבֵית הַכִּסֵּא, גְּנִישׁוּתָא וּשְׁתִיקוּתָא - המסורת שקיבלנו בענין הנהגת בית הכסא, להיות צנוע ולשתוק שם[ג], ולכן אנו נכנסים לבית הכסא כל אחד לבדו משום צניעות, שלא יהיה האחד רואה את פירוש של חבירו, וכדי שלא נבוא לשוחח זה עם זה[ד]. וכן קַבְלֵהּ דְּיִסּוּרֵי - מסורת מרבותינו כיצד לנהוג כשבאים על האדם יסורים, שְׁתִיקוּתָא וּמִבְּעֵי רַחֲמֵי - שלא לבעט ביסורים הבאים עליו אלא לקבלם בשתיקה, ולבקש רחמים מהקב״ה שיסירם מעליו[ה].

במעשה זה מבואר שבדרך כלל אין השדים מזיקים בבית הכסא אלא למי שנכנס לשם לבדו. הגמרא מביאה שני מעשים, מהם נלמדות כמה עצות לדבר זה. המעשה האחד: אַבָּיֵי, מָרְבָּיָא לֵיהּ [אֲמִיתָה] אָמְרָא לְמַיְצִיל בַּהֲדֵיהּ לְבֵית הַכִּסֵּא - אמו של אביי[ו] היתה מגדלת בשבילו שה ומלמדת אותו שילך עמו תמיד, כדי שיכנס איתו לבית הכסא ולא יכנס לשם אביי לבדו.

שואלת הגמרא: וְלָרַבָּיָא לֵיהּ נְדָיָא - ותגדל לו אמו גדי עזים לצורך זה, מדוע גידלה לו שה[ז]. משיבה הגמרא: שְׁעִיר בְּשָׁעִיר מִיכַּפַּר. כלומר, השד של בית הכסא צורתו כשעיר עזים[ח], ושמא יתחלף השד באותו שעיר וילך עם אביי לבית הכסא, ויסבור אביי שהוא השעיר שנתנה לו אמו[ט].

המעשה השני: רָבָא, מְקַמֵּי דְּהָוֵי רֵישָׁא - לפני שנעשה ראש ישיבה, כשהיה יוצא ליפנות בבית הכסא שהיה לו מאחורי כותלי ביתו, מְקָרְקְשָׁא לֵיהּ בַּת רַב חִסְדָּא אַמְגּוּזָא בְּלֵקְנָא - היתה בת רב חסדא אשתו של רבא נותנת אגוז בתוך ספל של נחושת ומקשקשת בו, לפי שהשמעת הקול מבריחה את הנחשים ואת המזיקים[י], וראב היה נפנה כנגדה מעבר לכותל מבחוץ. אבל בְּתַר דְּמָלַהּ - לאחר שנעשה ראש ישיבה, והיה צריך שמירה יתירה מפני המזיקים, כיון שהם מתקנאים בתלמידי חכמים יותר מבשאר בני אדם, עֲבָדָא לֵיהּ בָּווּתָא וּמְגָנְהָא לֵיהּ וְדָא אֲרֵישֵׁיהּ - עשתה לו חלון כנגד המקום שנפנה בו מאחורי הבית, והיתה מוציאה את ידה מתוך הבית דרך החלון ומניחתה על ראשו לשומרו בעת שנפנה שם.

דין הנפנה במקום שיש אנשים נוספים: אָמַר עוּלָּא, הנצרך ליפנות ויש עמו אדם נוסף, אֲחוֹרֵי הַגָּדֵר נִפְנֶה מִיָּד ואינו צריך להתרחק כלום, כיון שהגדר מפסיקה ביניהם ואין חבירו רואהו. ואף על פי שחבירו ישמע אם יפיח[יב]. וּבְבַקְעָה שהיא מקום שדות ואין לו מקום להסתתר שם, מותר ליפנות כשמתרחק כָּל זְמַן שֶׁמִּתְעַטֵּשׁ [-מפיח] וְאֵין חֲבֵרוֹ שׁוֹמֵעַ[יג]. אבל אינו צריך להתרחק באופן שחבירו גם לא יראהו. היינו שיש איסור ליפנות דווקא

א. **מה** שהוסיף רבי עקיבא ׳אלא מישב׳, היינו שלא היה רבי יהושע נפגע אף כשהרכין גופו לשבת, אלא דווקא כשכבר ישב. צל״ח (ד״ה ופעל) ובניהו (הפלא, ד״ה ומ״ש שלמן נפתיון). ב. **רבינו** גרשום (מפיהי מ׳: ד״ה מיכן). ג. **יותר** נקל לאדם לפרוע עצמו כשהוא מעומד, וכן לקנח ביד ימין שהרי שהוא משמאיל בה, וכיון שלא עשה כך רבי יהושע אלא פרע עצמו מיושב וקינח בשמאל, מוכח שיש להקפיד על דברים אלו. מהרש״א (מ״ש ד״ה ולמאיל). ד. **רש״י** (יומא ח׳: ד״ה ומיהא) כתב, שרב כהנא קרא לרב ׳אבא׳ מפני שהיה רב זקן ממנו. והוא תואר כבוד, כמו נשיא ורבי. אבל התוספות (פסחים ד״ש ע״ב ד״ה אמר) כתבו, שכך היה שמו של רב, ורב כהנא היה תלמיד חבר של רב ומותר לו לקוראו בשמו. ה. **ונקראת** כן משום שהיתה כתובה לפני הקב״ה באש שחורה על גבי אש לבנה, או משום שהיא ניתנה מתוך האש. רש״י (דברים לג ג). ו. **אף** שמניח את התפילין על יד שמאל עצמה, לא נאסר לקנח בשמאלו אלא בימינו דווקא, לפי שהעיקר הוא מעשה קשירתן, שהוא ביד ימין, ואין ראוי לעשות באותה הדת מעשה של בזיון לקנח בה. מהרש״א (מ״ש ד״ה ומפי שקוקבה), ובספר בניהו (הפלא, ד״ה ומ״ש שקוקבה) וכן בלבושי שרד (על מ״ש ד״ה ומ״ש ג שק״ע) בשם מהרי״ל חלגס ביאור, שהתפילין מונחות בשמאלו על הזרוע ולא על כף היד, מה שאין כן הקשירה בימינו נעשית ע״ג כף היד. וכתב המגן אברהם (סי ס״ק ז) בשם השל״ה (מס׳ חולין כוסופו ד״ה שקוקבה), שמכל מקום לא יקנח באצבע האמצעית של יד שמאל כיון שכורך עליה את רצועת התפילין. ז. **כגון** בטעמים ׳פשטא׳ ׳דרגא׳ ו׳שופר מהפך׳, מוליך את ידו לפי צורת הנגינה של כל טעם. רש״י (ד״ה טעמי) והוסיף רש״י שראה כן בקודאים הבאים מארץ ישראל. ח. **שאר** תשמישי האדם גם הם נעשים ביד ימין בדרך כלל, אמנם במאכל תלויה חיותה, לפיכך הזכיר רבי אליעזר דווקא שאוכל בה. ועוד אפשר לומר, שכיון שאוכל בה ראויה להיות נקיה ביותר כדי שלא תמאס את המאכל. מהרש״א (מ״ש ד״ה ומפי שמואל). ט. **שפתי** חכמים (ד״ה ומפני). י. **רש״י** (ד״ה מן). אבל המהרש״א (מ״ש ד״ה ומפי שמואל), ביאר, שכשהוא צנוע הרי הוא זכאי לשמירת המלאכים המתלוים לאדם בכל עת, וכשאינו צנוע הולכים ממנו, כמבואר בגמרא לעיל (ס:) שקודם שנכנס לבית הכסא צריך לומר להם שמורני ועזרוני. יא. **בדרך** כלל אין השדים מזיקים לשני אנשים אפילו בלילה, וכן אינם מזיקים ביום אפילו לאיש אחד, כמבואר בפסחים (קיב:). אבל באותו בית הכסא היתה איזו סיבה שבגללה הזיקו יותר מכדרכם. יב. **רש״י** (ד״ה קבלה - שלמעלן). והערוך (ערך קבל - ׳מתמיהי׳) גרס ׳קבלא׳, וכתב שפירושו קמיע, היינו שאם האדם צנוע ושותק בבית הכסא זהו הקמיע שיציל מן המזיקים [ועל דרך זו ביאר גם את לשון הגמרא להלן בסמוך ׳קבלה דיסורי׳]. יג. **איסור** הדיבור בבית הכסא, גם הוא משום צניעות. לבוש (סי׳ ג ס״ק), שו״ע הרב (מהדו״ת סי׳ ג ס״ק ג). יד. **מהרש״א** (מ״ש ד״ה קבלה). טו. **בקיצור** (שם): מבואר שהיה אביי יתום מאביו ומאמו, ובכל מקום שמדובר בגמרא על אמו, הכוונה לאומנת שגידלה אותו. טז. **שהגדי** קל יותר ללמדו ללכת עמו, מאשר את השה. נפש יהודה (על מגיד משנה). נר ז כלל ג ס״ק ג ס״ק ד ד״ה ומיהו). יז. **כמו** שנאמר בישעיה (יג כא) ׳ושעירים ירקדו שם׳, וכותנת הכתוב לשדים אלו. רש״י (ד״ה שעירים). ראה רד״ק (ישעיה שם) שהשד מתגלה למאמינים בדמות שעיר עזים. וכתב הריקאנטי (ויקרא יז ז) שהשדים הם רוח בלא גוף, אלא שלפעמים לובשים גוף להגדיל את עצמם בעיני המאמין בהם. יח. **נפש** יהודה (על מגיד משנה, נר ז כלל ג ס״ק ד ד״ה ומפני). ביאורים נוספים ראה בחידושי רבי יהונתן (ד״ה ומיהו) ובספר בניהו (הפלא, ד״ה ומיהו). יט. **מהרש״א** (מ״ש ד״ה ומפקפק) ובן יהודע (ד״ה ומקפקפא). כ. **ראה** מש״כ בשו״ע הרב (מהדו״ת סי׳ ג ס״ק ג) שאין איסור משום צניעות בשמיעת קול הפחה בלבד, אלא שהוא חרפה ובושה לזרוב בני אדם, ומי שאינו מקפיד אינו מקפיד. וכן בזמן הגמרא לא היו מקפידים על זה. כא. **אחורי** הגדר מותר אף כששומע קול הפחה, מפני שמכל מקום מבדילה הגדר ביניהם ויש כאן צניעות. אבל בבקעה כיון שאין דבר מבדיל ביניהם, אם ישמע קול הפחה אין זו דרך ארץ. הסמ״ק מצורף (מנוקד נה פחה קלן).

כשחבירו רואהו וגם שומע הפחתו, אבל כשרואה ואינו שומע, או כששומע ואינו רואה, מותר.

דעה החולקת: אִיסִי בַּר נָתָן מַתְנֵי הָכִי, אֲחוֹרֵי הַגָּדֵר שאין חבירו רואהו, מותר ליפנות דווקא **כָּל זְמַן** שמתרחק בשיעור **שֶׁפִּתְעַטֵּשׁ** [-מפיחן] **וְאֵין חֲבֵרוֹ שׁוֹמֵעַ. וּבְבָקְעָה** מותר ליפנות דווקא **כָּל זְמַן שֶׁאֵין חֲבֵרוֹ רוֹאֵהוּ**, שכשהוא במרחק כזה גם לא ישמע אם יפיח[כב]. היינו שיש איסור ליפנות בין ברואה בלבד ובין בשומע בלבד.

מקשה הגמרא על איסי בר נתן: מַיתִיבִי, שנינו בטהרות (פ״ו מ״ג) לגבי שומרי טהרות, ששומרים על השמן שבסבית הבד מפני הפועלים עמי הארץ שלא יגעו בו ויטמאוהו, שאם הוצרכו השומרים ליפנות, **יוֹצְאִין מִפֶּתַח בֵּית הַבַּד וְנִפְנִין לַאֲחוֹרֵי הַגָּדֵר** הסמוכה לפתח, **וְהֵן מְהוֹרִין** - והשמן נשאר בחזקת טהרה, שאין חוששים שמא באותו הזמן נכנס עם הארץ ונגע בו[כג]. הרי שמותרים ליפנות אחורי הגדר אף שהנמצאים שם יכולים לשמוע אם יפיחו, שלא כדברי איסי בר נתן. **מתרצת הגמרא:** לדעת איסי בר נתן, בְּשׁמירת **הַטָּהֳרוֹת הַקַּפְּדוּ** חכמים על השומרים שלא יתרחקו יותר, כיון שצריכים לשומרן. אבל שאר אדם צריך להתרחק עד שלא ישמע חבירו אם יפיח.

חוזרת הגמרא ומקשה על איסי בר נתן: תָּא שְׁמַע, שנינו בסיפא של אותה משנה (שם)[כד], **בָּמֶּה יִרְחַקוּ וְיִהְיוּ מְהוֹרִין** - כמה מותר לשומרים להתרחק וישאר השמן בחזקת טהרה[כה], **כְּדֵי שֶׁיְּהֵא רוֹאֵהוּ** - רק באופן שיכול השומר לראות את עם הארץ אם יגע בשמן. וכיון שאין השומר יכול להתרחק יותר, על כרחך אם נצרך ליפנות ואין שם גדר מותר לו ליפנות על פני השדה אף על פי שהנמצאים מחוץ לבית הבד יכולים לראותו, שלא כדברי איסי בר נתן.

מתרצת הגמרא: לדעת איסי בר נתן, **שָׁאנֵי אוֹכְלֵי טְהָרוֹת דְּאָקְפִי בְּהוּ רַבָּנָן** - שונה הוא הדין בשמירת מאכלים טהורים, שהקלו חכמים על השומרים שלא יתרחקו יותר כיון שצריכים לשומרם. אבל שאר אדם צריך להתרחק עד שלא יהיה חבירו רואהו.

תירוץ נוסף: רַב אָשֵׁי אָמַר, אין קושיא על איסי בר נתן מהסיפא של המשנה ההיא בטהרות, משום שיש לבאר, **מַאי 'כָּל זְמַן שֶׁאֵין חֲבֵרוֹ רוֹאֵהוּ' דְּקָאָמַר אִיסִי בַּר נָתָן,** היינו **כָּל זְמַן שֶׁאֵין חֲבֵרוֹ רוֹאֶה אֶת פָּרוּצוֹ** - גילוי גופו, **אֲבָל קָרְדִּידֵהּ חֲזֵי לֵיהּ** - אבל הוא רואה את חבירו, מפני שאת שאר גופו אינו צריך להסתיר מעיני חבירו ויכולים לראות זה את זה. ועל פי זה יש לבאר את כוונת המשנה, שהשומרים מתרחקים עד שהנמצאים בבית הבד לא יוכלו לראות את פירותם, אבל עדיין יכולים להביט משם אל בית הבד ולהמשיך בשמירתם[ח].

★

הגמרא מביאה מעשה בענין מעלת הצניעות בבית הכסא: הַהוּא סָפְדָנָא דְּנָחֵית לְקֵיסֵהּ דְּרַב נַחְמָן - מעשה בספדן שירד להספיד את הנפטר בפניו של רב נחמן, **וַאֲמַר** בהספדו, **הַאי צְנִיעָא בְּאוֹרְחוֹתָיו הֲוָה. אֲמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן, אַתְּ עַיְינָךְ בָּהֲדֵיהּ לְבֵית הַמָּקוֹם וְיָדְעַתְּ אִי צְנִיעָא אִי לָא** - וכי אתה נכנסת עמו לבית הכסא ונודע לך אם היה צנוע או לא. וכיון שלא נודע לך אם היה צנוע בבית הכסא, אי אפשר לך לומר עליו שהיה צנוע בדרכיו, **דְּתַנְיָא, אֵין קוֹרִין צְנִיעִין אֶלָּא לְמִי שֶׁצְּנִיעוּתוֹ בְּבֵית הַמָּקוֹם.**

שואלת הגמרא: וְרַב נַחְמָן, מַאי נָפְקָא לֵיהּ מִינֵּיהּ - מה איכפת לו אם דברי הספדן נכונים או לא. **משיבה הגמרא: מִשּׁוּם דְּתַנְיָא, כְּשֵׁם שֶׁנִּפְרָעִין בְּבֵית דִּין שֶׁל מַעְלָה מִן הַמֵּתִים** כאשר מספרים עליהם בהספדם מעשים טובים שלא היו בהם, **לְפִי שִׁבְרוֹ** זה מזכיר את עוונותיהם[כו], **כָּךְ נִפְרָעִין מִן הַמְסַפְּדָנִין** האומרים דברים אלו[ט], **וְכֵן נִפְרָעִין מִן הָעוֹנְיִין אַחֲרֵיהֶן** - מכל העונים אמן אחר המספיד וניכר בזה שהם מודים בדבר. לפיכך הקפיד רב נחמן שלא להודות בדבריו של אותו ספדן, כדי שלא יענש על כך[כז].

★

הגמרא מביאה בריייתא בענין הצניעות בבית הכסא לנפנה בלילה: תָּנוּ רַבָּנָן, אֵיזֶהוּ צָנוּעַ, זֶה הַנִּפְנֶה בַּלַּיְלָה בְּמָקוֹם שֶׁנִּפְנֶה בַּיּוֹם.

בפשטות כוונת הברייתא שהנפנה בלילה, אף על פי שאי אפשר לראותו בחשיכה, צריך להתרחק עד המקום שהיה הולך ליפנות שם ביום כדי שלא יראוהו. לפיכך מקשה הגמרא: אֵינִי - האם כך הוא הדין, **וְהָאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, לְעוֹלָם יִנָּהֵג** [-ירגיל] **אָדָם אֶת עַצְמוֹ** ליפנות **שַׁחֲרִית וְעַרְבִית** - פעם אחת קודם אור היום ופעם נוספת לאחר רדת הלילה, **כְּדֵי שֶׁלֹּא** יצטרך לנקביו באמצע היום **וְיֹאהַ צָרִיךְ לְהִתְרַחֵק** מביתו וללכת ליפנות בשדה[ל]. ומוכח שבלילה מותר ליפנות במקום שאסור ביום. **וְתוּ** - ועוד קושיא, הרי **רָבָא**[לא] **בֵּינְתָא הֲוָה אָזֵיל עַד מָחוֹז** - ביום היה הולך עד מרחק של מיל מביתו כדי ליפנות, **וּבְלֵילְיָא אָמַר לֵיהּ לְשַׁמָּעָיָה, פְּנֵי לִי דִּיוּכְתָּא דְּרַחוֹקָה דְּמָתָא** - ואילו בלילה היה אומר למשמשיו, הכינו לי מקום פנוי מבני אדם ברחוב העיר[לב] ואלך ליפנות שם. **וְכָן אָמַר לֵיהּ רַבִּי זֵירָא לְשַׁמָּעָיָה, חֲזִי מָאן דְּאִיבָּא אַחֲרֵי בֵּית חֲבָרְיָא** - ראה מי נמצא מאחורי בית החברים, **דְּבָעֵינָא לְמִפְּנֵי** - מפני שמבקש אני ליפנות שם וצריך שיהיה המקום פנוי מאנשים. והלא ברחוב העיר ומאחורי בית החברים אי אפשר ליפנות ביום מפני שיראוהו, ואף על פי כן הלכו רבא ורבי זירא ליפנות שם בלילה, שלא כמבואר בברייתא.

מתרצת הגמרא: לָא תֵּימָא שכוונת הברייתא שיפנה בלילה **בְּמָקוֹם** שנפנה **אֶלָּא אֵימָא** שכוונתה **בְּדָרְכּוֹ שֶׁנִּפְנָה בָּיוֹם,** היינו שלא יגלה גופו עד שישב, ולא יגלה אלא טפח מאחריו וטפחיים מלפניו[לב], כדרך שהוא עושה כשהוא נפנה ביום. אף שבלילה אי אפשר לראותו בחשיכה.

תירוץ נוסף על הסתירה שבין דברי הברייתא לבין דברי רב: רַב אַשֵׁי אָמַר, אֲפִילּוּ תֵּימָא שכוונת הברייתא **בְּמָקוֹם** שנפנה ביום, **לָא נִצְרְכָה אֶלָּא לְקָרָן זָוִית** - לא הוצרכה הברייתא לומר זאת אלא להשמיענו שהנפנה בלילה, אף שהוא בחשיכה, אם יש שם קרן זוית צריך ללכת ליפנות שם, כדרך הנפנים ביום שצריכים ללכת לקרן זוית להסתתר, ולא יפנה במקום פתוח.

הגמרא חוזרת אל דברי רב, ומביאה ראיה לדבריו: גּוּפָא, אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב, לְעוֹלָם יִנָּהֵג אָדָם אֶת עַצְמוֹ ליפנות **שַׁחֲרִית וְעַרְבִית, כְּדֵי שֶׁלֹּא** יצטרך לנקביו באמצע היום **וְיֹאהַ צָרִיךְ לְהִתְרַחֵק. תָּנָיָא נָמֵי הָכִי, בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר, הֱשָׁכֵם וְצֵא** - קום קודם אור הבוקר וצא ליפנות, **הַעֲרֵב וְצֵא** - חכה עד שירד הלילה וצא שוב ליפנות, **כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְרַחֵק.**

הגמרא מביאה את המשך הברייתא וכו דין נוסף בענין עשיית צרכיו: מַשְׁמֵשׁ תחילה בפי הטבעת על ידי אבן קטנה או קיסם, אם יש לך צורך לפתוח את הנקב כדי להקל על היציאה, **וְאַל תַּשֵּׁב** תחילה **וְאַחַר כָּךְ תְּמַשְׁמֵשׁ,** מפני **שֶׁכָּל הַיּוֹשֵׁב וְאַחַר כָּךְ מְמַשְׁמֵשׁ, אַפִּילּוּ עוֹשִׁין כְּשָׁפִים בְּאַסְפַּסְיָנוֹ** שהיא ארץ רחוקה, **בָּאִין עָלָיו** ומזיקים לו.

מבררת הגמרא: וְאִי אֲנַשֵּׁי וְיתִיב - ואם שכח וישב תחילה **וְאַהֲדַר בָּךְ מְשַׁמֵּשׁ, מַאי תַּקָּנְתֵּיהּ** - מה יעשה לתקנתו להינצל מן הכשפים. **משיבה הגמרא: כִּי קָאֵי לֵימָא הָכִי** - כשיקום לאחר עשיית צרכיו יאמר כך, **'לֹא לִי לֹא לִי'** [-לא תוכלו לי, לא תוכלו לי], **לֹא תְּחִים וְלֹא תְּחִתִּים** [-לא הכישוף הנקרא 'תחים' ולא הכישוף הנקרא 'תחתים'][ל], **לֹא הָנֵי וְלֹא מְהָנֵי** [-לא כולם ולא מקצתם][לא], **לֹא חָרְשֵׁי דְּחָרְשָׁא וְלֹא חָרְשֵׁי דְּחָרְשָׁתָא'** [-לא כישופי המכשפים ולא כישופי המכשפות]. ועל ידי לחש זה ינצל מהם.

★

כב. **שחוש** הראיה שולט ברחוק יותר מחוש השמיעה. לשם זבח (ז״ס יא:מה). כג. **רש״י** (ז״ס יא:מה). כד. **רש״ש** (בכתי״ע ז״ס כ״ה). כה. **עפ״י** רש״י (ז״ס כ:מה, ז״ס כ״ה). לביאור נוסף ראה ר״ש (שפחוס ס״י מ״ג). כו. **רא״ש** (מורק ס״ג סי׳ סג) ומהרש״א (ז״ס ז״ס כ:מה). אבל הערוך (ערך ספד) כתב, כשם שנפרעין מן המת אם הוא חוטא, כך נפרעין מן הספדנים שאומרים עליו שהיה צדיק. והביאו יוסף (יו״ד סי׳ שמד ז״ס ו:סוכ) דייק מדבריו, שאין נפרעין מן המת על מה שהספידוהו בדברים שאין בו, אלא הכוונה שנפרעין ממנו על מעשים רעים שעשה. כז. **מהרש״א** (ז״ס ז״ס כ:מה). ואף אם ישתוק רב נחמן ולא יענה אחריו אמן, הרי מכל מקום שתיקה כהודאה. וכן רצה רב נחמן להציל את הספדן שלא יענש. ברכת אברהם (כפן, ז״ס מצוס). כח. **ראב״ד** (סה׳ קמן ז״ס אמד עיפ). כט. **כמבואר** לעיל (כג:). ל. **שמות** של כשפים שנעשים על ידי תחתונות [-טהורים]. רש״י (ז״ס ז:מה). לא. **רש״י** (ז״ס ז:מה). ועוד כתב רש״י (ז״ס ז:מה) פירוש נוסף, ׳לא הני ולא מהני׳, לא יצלח ולא יועיל עוד מכשפות.

ברייתא נוספת של בן עזאי, בעניני שמירת בריאות הגוף: תָּנְיָא, בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר, עַל כָּל מְשֶׁכָּב שֶׁכָּבִ, חוּץ מִן הַקַּרְקַע, מפני שהשכיבה על הקרקע כשאין מחצלת או מצע חוצץ מתחתיו, רעה היא לאדם[א]. וכן **עַל כָּל מוֹשָׁב שֶׁ, חוּץ מִן הַקּוֹרָה,** שמא תיפול ממנה ותינזק[ב].

מימרא של שמואל בענין שמירת הבריאות: אָמַר שְׁמוּאֵלִ, שֵׁינָה בָּעַמּוּד הַשַּׁחַר מועילה לגוף **בְּאַסְטְמָא לְפָרוָקָא** - כמו שמועיל ציפוי של ברזל חזק על הברזל החלש כדי לחזקו[ג]. וכן **יְצִיאָה** לנקביו **בָּעַמּוּד הַשַּׁחַר,** מועילה לגוף **בְּאַסְטְמָא לְפָרוָקָא.**

עשות שאמר בר קפרא בענין שמירת הבריאות ועוד: בַּר קַפָּרָא הֲוָה מְזַבֵּן כִּילֵּי בְּדִינָרֵי - היה מוכר עצות טובות תמורת דינרים. עצה אחת היה אומר, **עַד דְּקָנָּנַ, אֲכוֹל** - בעודך רעב, אכול, ואל תתמהמה עד שתצטרך לאכילה אחרת, כי אז אין המאכל מועיל[ד]. עצה שניה, **עַד דְּצָחֵית, שְׁתֵי** - בעודך צמא, שתה, ואל תתמהמה עד שתעבור ממך תאוות השתיה. עצה שלישית, **עַד דְּרָתְחָא קְדָרָךְ, שְׁפוֹךְ** - משל הוא, בעוד קדירתך רותחת, שפוך את התבשיל מתוכה אל הקערה, ואל תתמהמה עד שתתקרר. וכוונתו לומר, כשתרגיש צורך ליפנות, אל תשהה את הרעי בגוף אלא תפנה מיד[ה]. ועצה רביעית, **קָרְיָא בְּרוֹמֵי** - כשתשמע קול תקיעת קרן בעיר רומי, שהוא סימן שעושים אלו שתחפשים לקנות תאנים כדי להוליכן למקום אחר, **בַּר מְזַבְּנֵי תְּאֵנֵי, תְּאֵנֵי דַּאֲבוּךְ זַבְּנֵי** - אם אתה בנו של מוכר תאנים ואביך אינו נמצא בבית, היזהר למכור את תאני אביך כעת, בעוד שיש להן תובעים, ואל תחכה עד שישוב אביך, כי ביניתיים יילכו הקונים לדרכם ולא ימצא אביך למי למוכרן[ו].

הגמרא מביאה מימרא בענין הסתבלות במי שנפנה: אָמַר לֵהּ אַבָּיֵי לְרַבָּנַן [-לתלמידים שלפניו], **כִּי עָיְילִיתוּ בְּשָׁבְילֵי דְּמָחוֹזָא לְמֵיפַּךְ בֵּיהּ בְּחַקְלָא** - כאשר תיכנסו לשבילים הקטנים של העיר מחוזא, לצאת דרכם אל השדות שמחוץ לעיר, **לָא תֶּחֱוֹ לָא לְהָהּ גִּיטָא וְלָא לְהָהּ גִּיטָא** - אל תביטו לא לצד זה ולא לצד זה של השביל, **דִּלְמָא יָתְבִי [אִינָשֵׁי] וְלָאו אוֹרַח אַרְעָא לְאִסְתַּכּוֹלֵי בָּהּ** - שמא ישבים שם אנשים ליפנות, ואינו מדרך ארץ להסתכל בהם כשנפנים.

הגמרא מביאה מעשה, ובו מבואר שאין לדבר בבית הכסא: רַב סָפְרָא עַל [-נכנס] **בֵּית הַכִּסֵּא** לעשות צרכיו. **אֲתָא רַבִּי אַבָּא וּנְחַר לֵיהּ אֲבָבָא** - השמיע קול שיעול בעומדו אצל הפתח, לתת סימן למי שבפנים. שכן היו נוהגים, כשרוצה אדם להיכנס לבית הכסא ואינו יודע אם המקום פנוי, הרי הוא משתעל אצל הפתח, ואם נמצא אחר בפנים היה אף הוא משמיע קול שיעול כדי להודיעו שהוא שם[ז]. אבל רב ספרא לא השתעל חזרה כנהוג, אלא **אָמַר לֵיהּ** לרבי אבא, **לֵיעוֹל מָר** - יבוא אדוני. אמנם רבי אבא נמנע מלהיכנס כל זמן שהיה רב ספרא בפנים. **בָּתַר דְּנָפַק** - אחרי שיצא רב ספרא מבית הכסא, **אָמַר לֵיהּ** רבי אבא, **עַד הַשְׁתָּא לָא עַיְילַתְּ דְּשָׁעֵירִי וּגְמַרְתְּ לְךְ מִילֵּי דְּשָׁעִיר** - עדיין לא נכנסת לארצם של בני שעיר הרומאים[ח], וכבר למדת לעשות כמעשיהם שאינם צנועים בבית הכסא. **לָאו הָכֵי תָּנֵן** - וכי לא כך שנינו במשנה (תמיד פ"ו), **מְדוּכָה** - היסק גדול של אש **הָיְתָה שָׁם** - במחילה שבהר הבית, **וּבֵית הַכִּסֵּא שֶׁל בָּבוּד** היה שם באותה מחילה, שכהנים נפנים בו ולאחר מכן טובלים בבית הטבילה שהיה שם, ומתחממים כנגד המדורה שלא יצטננו[ט]. **וְזֶה הָיָה כְּבוּדוֹ** - וזה השעם שהיה נקרא בית הכסא **'של כבוד',** שאם **מְצָאוֹ נָעוּל** - שהרדלת שלו נעולה, **בָּזְיוּנָ שָׁיֵשׁ שָׁם אָדָם,** וימתין מלהיכנס עד שיצא אותו אדם משם, ואם **מְצָאוֹ פָּתוּחַ, בָּזְיוּנָ שָׁאֵין שָׁם אָדָם** ויכול הוא להיכנס[י]. **אָלְמָא לָאו אוֹרַח אַרְעָא הוּא** - מוכח מכאן שאין זו דרך ארץ לדבר בבית הכסא, ולכן עשו שם דלת לסימן כדי שלא יצטרך לשאול אם יש שם אדם ויצטרך הלה להשיב לו'. ואיך דיברת אתה בהיותך בבית הכסא ואמרת לי 'ליעול מר'?.

מבארת הגמרא מדוע רב ספרא דיבר בבית הכסא: וְהוּא [-רב ספרא] **סָבַר,** שרבי אבא **מְסוּכָּן הוּא** לחלות אם לא יכנס מיד[יא], **דְּתָנְיָא, רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵלִ אוֹמֵר, עָמוּד חָמוּר** - עמוד של רעי שהתחיל לצאת חרץ לגוף וחזר, **מֵבִיא אֶת הָאָדָם לִידֵי הִדָּרְדְּקָן** - חולי של ניפוח הבטן, **וְסִילּוֹן חָמוּר** - קילוח מי רגלים שנעקר לצאת ולא יצא, **מֵבִיא אֶת הָאָדָם לִידֵי יֵרָקוֹן** - חולי שבו הפנים מוריקות[יב].

הגמרא מביאה מעשה בענין כניסה לבית הכסא בשיש שם אדם: רַבִּי אֶלְעָזָר עָל לְבֵית הַכִּסֵּא וישב שם לעשות צרכיו, **אֲתָא הֲהוּא** (פרסאה) [רוּמָאֵי״], **דַּהֲמַיְיהּ** - בא לשם רומאי אחד, דחף את רבי אלעזר וישב במקומו. **קָם רַבִּי אֶלְעָזָר וּנְפַק** - ויצא החוצה. **אֲתָא דַּרְקוֹנָא שַׁמָּטַיָּה לְכַרְשֵׁיהּ** - בא נחש ושמט את החלחולת[יג] של הרומאי חוץ לגופו, ונהרגו[יג]. **קָרֵי לֵיהּ רַבִּי אֶלְעָזָר** את מה שמבשר הנביא לישראל (ישעיה מג ז) **'וְאַנִי אַבַּהֲתִיךְ וְאַתֶּן אָדָם תְּחַתִּיתִ'** וגו', היינו שכאשר ישראל מכעיסים לפני הקב"ה, מתוך אהבתו אותם הוא שופך חמתו על הגוים תחתם[יד], ויש לדרוש פסוק זה בפרט על בני אדום, **אַל תִּקְרֵי 'אַתֶּן אָדָם תחתיך', אֶלָּא** 'ואתן **אֱדוֹם** תחתיך'. וכן היה באותו רומאי שנהרג במקומו של רבי אלעזר.

★

הגמרא מביאה מעשה בענין צניעות בבית הכסא: כאשר רדף שאול אחר דוד כדי להרגו נכנס שאול להפנות במערה שבה התחבא דוד, ואמרו לו אנשיו שיהרוג את שאול, והוא לא הרגו אלא כרת את כנף מעילו, ואחר שיצא שאול יצא דוד אחריו ואמר לו (שמואל א' כד י) **'וְאָמַר לָמָּה גִיטָא וְלָא לְהָהּ גִיטָא וְתָתֵם עָלֶיךָ'** - הייתי יכול להרגך וחסתי עליך. **שואלת הגמרא:** וכי היה לו לדוד לומר **'וְאָמַר', 'וְאָמַרְתִּי' מִיבָּעֵי לֵיהּ** - היה צריך לומר, וכן קשה מדוע אמר **'וְתָתֵם', 'וְחַסְתִּי' מִיבָּעֵי לֵיהּ** - היה צריך לומר[טו].

משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, כך **אָמַר** לוֹ **דָּוִד שָׁאוּלִ, מִן הַתּוֹרָה בֵּן הֲרֵיגָה אַתָּה, שֶׁהֲרֵי רוֹדֵף אַתָּה,** שאתה מבקש להרגני, **וְהַתּוֹרָה אָמְרָה הַבָּא לְהָרְגְךָ הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ[טז],** ורשאי אני להרגך, **אֶלָּא צְנִיעוּת שֶׁהָיְתָה בְּךָ הִיא חָסָה עָלֶיךָ** שלא אהרוג אותך[יז].

הגמרא מבארת מהי הצניעות שהיתה בשאול: וּמַאי הִיא הצניעות שהיתה בו, **דְּתַנְיָא** שם בענין כניסת שאול להפנות במערה (שם כד ג), **'וַיָּבֹא אֶל גְּדֵרוֹת הַצֹּאן עַל הַדֶּרֶךְ וְשָׁם מְעָרָה, וַיָּבֹא שָׁאוּלִ לְהָסֵךְ אֶת רַגְלָיו', וְתָנָא** בברייתא בביאור הפסוק, שנכנס שאול **גְּדֵר לְפָנִים מִן גְּדֵרוֹ** וּמְעָרָה לְפָנִים מִמְּעָרָה כדי להסך את רגליו, ומחמת שהיה צנוע כל כך לא הרגו דוד. ועוד צניעות היתה בשאול, שנאמר (שם) **'לְהָסֵךְ** אֶת רַגְלָיו', **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר מְלַמֵּד שֶׁפָּשַׁךְ** על **עַצְמוֹ** בבגדו **בְּסוּדָה.**

הגמרא דורשת פסוק נוסף שנאמר באותו ענין: 'וַיָּקָם דָּוִד וַיִּכְרֹת אֶת כְּנַף הַמְּעִילִ אֲשֶׁר שָׁאוּלִ בָּצָּט' (שם כד ד), **אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא, כָּל הַמְבַזֶּה אֶת הַבְּגָדִים סוֹף שֶׁאֵינוֹ נֶהֱנֶה מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר** (מלכים ב' ו ו) **'וְהַמַּלְבּוּשׁ דָּוִד וְזֶה בְּתוֹכוֹ עַל בָּשָׂרוֹ'.** שמכיון שביזה את בגדי שאול[כא] לא נהנה מהבגדים בסוף ימיו[כב].

הגמרא דורשת פסוק שנאמר בענין רדיפת שאול אחר דוד: דוד אמר לשאול (שמואל א' כו יט), **'אִם ה' הֵסִיתְךָ בִי יָרַח מִנְחָה'** - אם ה' הוא שהסית אותך שתשנא אותי, יקבל את תפילתי להשיב חמתך ממני. **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָמַר לֵיהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְדָוִד, מֵסֵית קָרֵית לִי, לְכָךְ הֲרֵי אֲנִי מַכְשִׁילֶךָ בְּדָבָר שֶׁאֲפִילּוּ תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן יוֹדְעִים אוֹתוֹ, דִּכְתִיב** (שמות כא יג) **'כִּי תָשָׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְקוּדֵיהֶם וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ'** וגו', שאין למנות את ישראל אלא על ידי שיתנו כל אחד מחצית השקל, וימנו את השקלים לידע מניינם כדי שלא תהיה בהם מגיפה. **מֵיָּד** אחר שהניחו הקב"ה

א. **ערוך** (ערך שב - שלשון). וכתב בשם גאון, שלא נתפרש מה רעה יש בזה. ובספר בניהו (שם). ד"ה על כל משכב). ביאר, שימשוך גופו לחות מן הארץ וינזק. ב. **רש"י** (ד"ה שמושב). וערוך (ערך כרכש). וכתב בשפתי חכמים (כה"ש שם), אולי כוונת רש"י שאינו מועיל כל צרכו. ג. **על פי** רש"י (ד"ה גמ'). אבל הערוך (ערך קרן - שלשון) פירש, שברומי היו רגילים לתקוע בקרן ולהכריז כך, אם אומנותו של אביך למכור תאנים, מכור גם אתה תאנים כמהו ואל תשנה מאומנותו, כי כן טוב לך. ד. **נוסף** עפ"י הגהות זיעוניים. ה. **הספרי** בתמיד (מ: ד"ה רש"י שם ספ"ג). ו. **רבינו** גרשום (תמיד שם ד"ה רש"י). ואור זרוע (מהרש"ם ופסקי סי' קמ) בשם רבינו חננאל. וכתב בפירוש הרא"ש (טופס עח ושלל, תמיד שם: ד"ה ר' יהי ופסקי סי' קמ). כשהוא מדבר ארץ ישראל, ורבי אבא אמר לרב ספרא הרי אתה רב בבבל, שהיא מקום הפרסיים הצנועים בבית הכסא כמבואר בגמרא לעיל (ב:), ועדיין לא באת לארץ ישראל שהיא מקום בני שעיר הרומאים שאינם צנועים. ז. **כמו** ששנינו ביומא (כט.). 'זה הכלל היה במקדש כל המיסך את רגליו טענן טבילה'. ש"י (ד"ה מזדעזע). המפרש בתמיד (כו. ד"ה ומזדעזע) כתב, שהמדדורה היתה במחילה סמוך לבית הטבילה. אבל הראב"ד (תמיד שם ד"ה ורמז) כתב, שכוונת המשנה למדדורה שהיתה בבית המוקד שבעזרה. ח. **פירוש** הרא"ש (שם ס: ד"ה לפי). ט. **רש"י** (ד"ה ויפיק). אבל בהגהות הגר"א (שות ג) הקשה על פירושו, שהרי בגמרא בתמיד (ס:) מסיים רבי אבא 'למימרא דלא מיבעי ליה למיעל', ומשמע שטענת רבי אבא היתה, מדוע אמר לו רב ספרא להיכנס כלל, הרי אין נכנסים שנים יחד כמבואר במשנה בתמיד. וכן מבואר בשיטה מקובצת (ד"ה למ"ל), שרב ספרא כשנכנס לא נעל את הדלת אחריו, ורבי אבא טען לו, מדוע לא נעלת את הדלת, ומדוע אמרת לי 'ליעול מר', הרי אין דרך להיכנס שנים יחד לבית הכסא כמוכח מהמשנה בתמיד. י. **רש"י** (ומוסף שב. ד"ה ויקוון). וראה תוספות רבינו יהודה ותוספות הרא"ש (ד"ה ליעל). שהדורון וירקון הן שתי מחלות דומות זו לזו, כמבואר ביבמות (פ:) שגם בהדורון פניו מורקות. יא. **תוכן** עפ"י הגהות זיעוניים. יב. **חלק** המעי המחובר בפי הטבעת. רש"י (ד"ה שמושב) וערוך (ערך כרכש). יג. **במבואר** במדרש (כ"ר י ו). יד. **רש"י** (ד"ה גמ' ד). טו. **רש"י** (שמואל א' כד י) ביאר שבפשוטו של מקרא חסרים כאן שתי תיבות, וכך היא כוונת הפסוק, ואמר האומר שאהרוג, ותחס נפשי עליך, כלומר שאמרו לי להרוג ואני חסתי עליך ולא הרגתי אותך. אבל הגמרא דורשת את הפסוק כמו שנכתב, וכפי שיתבאר. מהרש"א (ד"ה ואמתם). טז. **שנאמר** לגבי גנב הבא במחתרת (שמות כב ב), 'אם במחתרת ימצא הגנב והוכה ומת אין לו דמים' [שאין זו רציחה. רש"י (שם:, שם)]. לפי שאין אדם רואה שנוטלים ממונו ושותק, והגנב בא על דעת כן שאם יעמוד בעל הממון כנגדו יהרגנו, לכך אמרה התורה השכם להורגו. ומכאן למדנו שאם בא אדם להרוג השכם אתה והרגהו. רש"י (ד"ה ואמתם). לעיל נה. ד"ה ואמתם). יח. **הגמרא** מבארת ש'ואמר' הכוונה על הקב"ה שאמר בתורה להרגך. רש"י (ד"ה ואמתם). וי'ותחס' הכוונה על שאול שהיה חס על עצמו, והוא בלשון זכר נוכח, או יש לומר שאמר כל צניעותו של שאול שהיא חסה עליו, וי'ותחס' הוא בלשון נקבה נסתר. מהרש"א (ד"ה ואמתם). יט. **שנאמר** 'גדרות' בלשון רבים. מהרש"א (ד"ה ד"ה גמ'). כ. **אותה** מערה היתה יודעה להם, וידעו שהיתה מערה לפנים ממערה. מהרש"א (ד"ה ד"ה גמ'). כא. **שכרת** את כנף מעילו של שאול עם הציצית, ובזיון הוא בשמטלקים מאיזה דבר אל מה שהוא מחבכד בו, וכאן ביזה את הבגדים במה שכרת ממעילו את הכנף עם הציצית וסילק מהם את המצוה התלויה בהם. איי היים (ד"ה ד"ה גמ'). כב. **שלא** היה לפסול לומר אלא 'ויכסוהו ולא יחם', ומכך שנאמר 'בבגדים' משמע שהבגדים לא חיממוהו אבל דבר אחר כן חיממו, והיינו משום שהיה מבזה את הבגדים. מהרש"א (ד"ה ד"ה גמ').

בידּ המסית, 'וַיַּעֲמֹד שָׂטָן עַל יִשְׂרָאֵל' וַיָּסֶת אֶת דָּוִיד לִמְנוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל' (דברי הימים א כא א), 'וַתָּכֶת אֶת דָּוִד בָּהֶם לֵאמֹר' (שמואל ב כד א) 'וַיִּסֶּת אֶת דָּוִד בָּהֶם לֵאמֹר לֵךְ מְנֵה אֶת יִשְׂרָאֵל' - וכשמנה אותם לא לקח מהם כופר, ולכך באה עליהם המגיפה, 'הַכָּתוּב מַגִּיפָם לְפִי מִנְיָנָם' (שם כד טו) 'וַיִּתֵּן ה' דֶּבֶר בְּיִשְׂרָאֵל' מֵהַבֹּקֶר וְעַד עֵת מוֹעֵד'.

הגמרא מבארת מהו 'עת מועד' שנאמר בפסוק. שואלת הגמרא: **מַאי** - מהו 'עֵת מוֹעֵד' שבו פסקה המגיפה. משיבה הגמרא: **אָמַר שְׁמוּאֵל בְּרַבִּי חֲנִינָא** [-משמו] **דְּרַבִּי חֲנִינָא** [-חתנו] **דְּרַבִּי חֲנִינָא מִשְׁמֵיהּ** - זריזת דמו של המזבח, וזה כוונת הפסוק 'מהבוקר', דהיינו משעת שחיטת התמיד, 'ועד עת מועד' דהיינו עד שעת זריקת דמו, שהוא המועד של גמר עבודת התמיד, שהזריקה מכשירה את הקרבן. **רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, עַד חֲצוֹת מַמָּשׁ**, שתמיד של שחר כשר להקרבה עד חצות, ועד אותו זמן הוא המועד של גמר עבודת התמיד.

הגמרא דורשת פסוק נוסף שנאמר בענין המגיפה שהיתה אחרי שמנה דוד את ישראל: **'וַיֹּאמֶר לַמַּלְאָךְ הַמַּשְׁחִית בָּעָם, רַב עַתָּה הֶרֶף יָדֶךָ'** (שם כד טז). **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָמַר לֵיהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַמַּלְאָךְ טוֹל לִי רַב** [-את הגדול] **שֶׁבָּהֶם**[כב], **שֶׁיֵּשׁ בּוֹ לְיַפְרֵעַ מֵהֶם בְּמָה חוֹבוֹת** - שיש במיתתו לכפר על כמה עוונות. **בְּאוֹתָהּ שָׁעָה מֵת אַבְישַׁי בֶּן צְרוּיָה שֶׁשָּׁקוּל בְּרוּבּוֹ שֶׁל סַנְהֶדְרִין.**

הגמרא דורשת פסוק נוסף שנאמר בענין הנזכר: **'וְהִבְהִשְׁחִית רָאָה ה' וַיִּנָּחֶם'** (דברי הימים א כא טו). **שואלת הגמרא: מַאי** - מה **רָאָה** השם שגרם לו להתנחם. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב, רָאָה** את **יַעֲקֹב אֲבִינוּ, דִּכְתִיב** (בראשית לג ג) **'וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב כַּאֲשֶׁר רָאָם מַחֲנֵה אֱלֹהִים זֶה'**, ומשום שנאמר בעיקב לשון ראייה יש לדרוש שראה את יעקב[כג]. **וּשְׁמוּאֵל אָמַר, אָפְרוֹ שֶׁל יִצְחָק רָאָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (בראשית כב ח) **'אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשֶּׂה'**, ומשום שנאמר בו לשון ראייה יש לדרוש שראה אותו[כד]. **רַבִּי יִצְחָק נַפְחָא אָמַר, בְּפַךְ הַכְּפוּרִים שנתנו ישראל** במדבר הראשון **רָאָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים ז טו) **'וַיַּלְקֵחוּ אֶת פַּךְ הַכְּפוּרִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל'**, וגו', והוא כיפר על מנין זה[כה]. **רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, בֵּית הַמִּקְדָּשׁ רָאָה, דִּכְתִיב** (בראשית כב יד) **'בְּהַר ה' יֵרָאֶה'**[כו].

הגמרא מביאה שנחלקו עוד אמוראים בענין זה: **פְּלִיגִי בָּהּ** - נחלקו בזה **רַבִּי יַעֲקֹב בַּר אִידִי וְרַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי, חַד** [-אחד] **אָמַר, פַּךְ הַכְּפוּרִים רָאָה, וְחַד** [-ואחד] **אָמַר, בֵּית הַמִּקְדָּשׁ רָאָה.** מסיקה הגמרא: **וּמִתְּבָרֵא כְּמַאן דְּאָמַר בֵּית הַמִּקְדָּשׁ רָאָה, שֶׁנֶּאֱמַר** (שם) **'אֲשֶׁר יֹאמַר הַיּוֹם בְּהַר ה' יֵרָאֶה'**[כט].

★

שנינו במשנה: **לֹא יִכָּנֵס אָדָם לְהַר הַבַּיִת בְּמַקְלוֹ וּבְ**ו' ולא יעשנו קפנדריא. הגמרא מבארת מהו 'קפנדריא'. **שואלת הגמרא: מַאי קַפַּנְדְּרִיָּא. משיבה הגמרא: אָמַר רַבָּא, קַפַּנְדְּרִיָּא כַּשְׁמָהּ** - כמשמעות שמה[ל]. **וְרַב חִנָּא בַּר אַדָּא מְשַׁמֵּיהּ** [-משמו] **דְּרַב סָפָא בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרַב מָרִי אָמַר, כְּמַאן דְּאָמַר אִינָשׁ** - כמו שאומרים האנשים, **אַהֲמִקְיפְנָא אַהֲרֵי אֵיעוּל בָּהָא** - עד שאני מקיף את שורת הבתים אכנס בהם לקצר את דרכי, שקפנדריא הוא נוטריקון 'אמקיפנא אדרי'[לא].

★

הגמרא דנה בענין קפנדריא בבית הכנסת[לב]: אָמַר רַב נַחְמָן אָמַר רַבָּה בַּר אֲבוּהּ, הַנִּכְנָס לְבֵית הַכְּנֶסֶת עַל מְנָת שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹתוֹ קַפַּנְדְּרִיָּא אלא כדי לשהות בו, **מוּתָּר** לו ביציאתו **לַעֲשׂוֹתוֹ קַפַּנְדְּרִיָּא** ולצאת מפתח אחר אף על פי שמקצר דרכו בכך.

רַבִּי אֲבָהוּ אָמַר, אִם המקום שבו נבנה בית הכנסת **הָיָה שֶׁבִּיל מְעִיקָּרוֹ** - קודם שנבנה בית הכנסת[לג], **מוּתָּר** לעבור בו.

אָמַר רַב חִלְקִיָּה אָמַר רַב הוּנָא, הַנִּכְנָס לְבֵית הַכְּנֶסֶת על מנת **לְהִתְפַּלֵּל, מוּתָּר** לו ביציאתו **לַעֲשׂוֹתוֹ קַפַּנְדְּרִיָּא** ולצאת מפתח אחר אף על פי שמקצר דרכו בכך, שכן היו עושים גם בהר הבית, **שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיהו מו ט) **'וּבְבֹא עַם הָאָרֶץ לִפְנֵי ה' בַּמּוֹעֲדִים'** וגו' **נָבָא דֶּרֶךְ שַׁעַר צָפוֹן לְהִשְׁתַּחֲוֹת יָצָא דֶּרֶךְ שַׁעַר נֶגֶב, וְנָבָא דֶּרֶךְ שַׁעַר נֶגֶב יֵצֵא דֶּרֶךְ שַׁעַר צָפוֹנָה, לֹא יָשׁוּב דֶּרֶךְ הַשַּׁעַר אֲשֶׁר בָּא בוֹ כִּי נֹכְחוֹ יֵצֵא'**, שכל ישראל שבאו לקיים מצות ראיה היו נכנסים דרך שער אחד ויוצאים מהשער השני.

★

שנינו במשנה: וְרִקִּיקָה - יריקה אסורה בהר הבית **מִקַּל וָחוֹמֶר. הגמרא** דנה בענין רקיקה בהר הבית בזמן הזה ובענין רקיקה בבית הכנסת: **אָמַר רַב בִּיבִי אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, בָּל הָרוֹקֵק בְּהַר הַבַּיִת בְּזַמָּן הַזֶּה** [-לאחר חורבן הבית], **בְּאֵיזוֹ רוֹקֵק בְּבַת עֵינוֹ** של הקדוש ברוך הוא שכביכול נמצאת שם, כמו **שֶׁנֶּאֱמַר** (מלכים ט' ט ג) **'וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו וגו' וְהָיָה עֵינִי וְלִבִּי שָׁם כָּל הַיָּמִים'**, ו'כל הימים' משמע אפילו לאחר חורבן הבית[לד].

אָמַר רָבָא, רְקִיקָה בְּבֵית הַכְּנֶסֶת שָׂרְיָא - מותרת, **מִידֵּי דַּהֲוָה אֲמִנְעָל** - כדין נעילת מנעל, **מָה** - כשם **שמִּנְעָל בְּהַר הַבַּיִת אֲסוּר וּבְבֵית הַכְּנֶסֶת מוּתָּר, אַף רְקִיקָה בְּהַר הַבַּיִת הוּא דְּאָסוּר** אבל **בְּבֵית הַכְּנֶסֶת שָׂרְיָא** - מותר.

מקשה הגמרא: **אָמַר לֵיהּ רַב פָּפָּא לָרָבָא, וְאָמְרֵי לַהּ** - ויש אומרים שאמר **רַבִּינָא לָרָבָא, וְאָמְרֵי לַהּ** - ויש אומרים שאמר **רַב אַדָּא בַּר מַתְנָא לָרָבָא, אַדְּיָלֵיף** - עד שאתה לומד רקיקה **מִמְּנַעַל, שדווקא** בהר הבית אסור אבל בבית הכנסת מותר, **נֵילַף** - נלמד רקיקה **מִקַּפַּנְדְּרִיָּא**, שאף בבית הכנסת אסור.

מתרצת הגמרא: אָמַר לֵיהּ רבא, **הַתָּם נֵילַף** - למד דין רקיקה **מִמְּנַעַל, וְאַתְּ אִמְרַתְּ** - ואתה אומר שיש ללמוד דין רקיקה **מִקַּפַּנְדְּרִיָּא.**

הגמרא מבארת היכן מצאנו שהתנא למד רקיקה ממנעל. **שואלת הגמרא: מַאי הִיא** - היכן שנינו כן. **משיבה הגמרא: דְּתָנְיָא** בברייתא, **לֹא יִכָּנֵס אָדָם לְהַר הַבַּיִת לֹא בְּמַקְלוֹ שֶׁבְּדוֹלֶה, וְלֹא בְּמִנְעָלוֹ שֶׁבָּרְגָלוֹ, וְלֹא בְּמָעוֹת הַצְּרוּרוֹת לוֹ בְּכִסְדִינוֹ, וּבְפוּנְדָתוֹ** - ובחגורה חלולה העשויה לתת בה מעות **הַמּוּפְשֶׁלֶת לְאָחוֹרָיו, וְלֹא יַעֲשֶׂנּוּ קַפַּנְדְּרִיָּא, וְרִקִּיקָה** אסורה **מִקַּל וָחוֹמֶר מִמְּנַעַל, וּמָה מִנְעָל שֶׁאֵין בּוֹ דֶּרֶךְ בְּזָיוֹן,** אף על פי כן **אָמְרָה תּוֹרָה** למשה שהתקרב לראות את הסנה הבוערה (שמות ג ה) **'שַׁל נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ', רְקִיקָה שֶׁהִיא דֶּרֶךְ בְּזָיוֹן לֹא כָּל שֶׁכֵּן** שתאסר בהר הבית. הרי שהתנא למד רקיקה ממנעלי.

הברייתא ממשיכה: רַבִּי יוֹסֵי בַּר יְהוּדָה אוֹמֵר, אֵינוֹ צָרִיךְ ללמוד רקיקה בהר הבית בקל וחומר ממנעל, אלא כך יש ללמוד, **הֲרֵי הוּא אוֹמֵר** (משלי ד כז) **'כִּי אֵין לָבָא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ שָׂק', וַהֲלֹא הַדְּבָרִים קַל וָחוֹמֶר, וּמָה** שם לגבי **שָׂק שֶׁאֵינוֹ מָאוּס,** ועוד שאינו אלא **לְפָנָי בָּשָׂר וָדָם, בַּד דִּין** המלכות שאין לבוא בו בשער המלך, **רְקִיקָה** בהר הבית, **שֶׁהִיא מְאוּסָה,** ועוד שהיא **לְפָנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, לֹא כָּל שֶׁכֵּן** שאסורה[לו].

אָמַר לֵיהּ רב פפא לרבא, **אַנָא הָכֵי קָאֲמִינָא** - אני כך אני אומר, **נֵימָא הָבָא לְחוּמְרָא וְהָכָא לְחוּמְרָא** - נלמד גם כאן [בהר הבית] לחומרה וגם כאן [בבית הכנסת] לחומרה.

כב. **הגמרא** הביאה את שני הפסוקים, משום שבפסוק שנאמר בשמואל משמע שהשם הוא המסית, שבפסוק זה נאמר 'ויוסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד', לכך הביאה הגמרא את הפסוק בדברי הימים שמפורש 'ויעמוד שטן על ישראל', ואם כן על כרחך 'ויסת' שנאמר בשמואל גם מדובר על השטן. והטעם שהביאה הגמרא את הפסוק שנאמר בשמואל משום שבפסוק שנאמר בדברי הימים לא מבואר שהיה זה ענוש לדוד, ובפסוק שנאמר בשמואל כתוב 'ויוסף אף ה'', שמכיון שהיה חרון אף לכך הניח השם לשטן להסית את דוד. ולא הוזכר בפסוק מה היה החרון, ודרשה הגמרא מכך שנאמר בו 'ויסת' שהוא כאילו הקב"ה הסית את דוד לפי דיעתו שאמר שהקב"ה הוא המסית, ומבואר שהיה זה ענוש על שקרא להקב"ה מסית. מהרש"א (מ"ל ד"ה ויעמוד).

כג. **תיבת** 'רב' שבפסוק מיותרת, שכבר מפורש בפסוק (שמואל ב' כד טו) שהשתחוה שבעים אלף איש. ועוד שהיה לו לכתוב 'והרבה'. ולכן דורשת הגמרא שאמר לו אחר שתטול את הרב שבהם אל 'יעתה הרף ידך'. מהרש"א (מ"ל ד"ה טול). כה. **שראה** את זכות התורה של יעקב שעסק בה בבית שם ועבד. עץ יוסף (על מדרש ילקוט שמעוני, ד"ה יעקב). כו. **שראה** את האפר של השה שבא תחת יצחק. מהרש"א (מ"ל ד"ה ראה). כז. **שאותו** כסף ניתן לזיכרון, שנאמר בו (שמות ל טז) 'והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר על נפשותיכם', ועכשיו הנרצהו לכפרתו. רש"י (ד"ה כספ). כח. **גם** רבי יוחנן סובר שראה את כסף הכיפורים, אלא שהוא חולק על רבי יצחק נפחא וסובר שכסף כיפורים שניתן בימי משה למשכן אינו יכול לכפר על המניין שהיה בימי דוד, אלא בית המקדש ראה, דהיינו כסף כיפורים שיתן כל אחד מישראל במקדש של שנה. מהרש"א (מ"ל ד"ה ראה ואמרי).

כט. **ש'היום'** לא משמע על כסף כיפורים שנתנו במשכן, ורק על בית המקדש שייך לומר 'היום', דהיינו בכל זמן שיתנו כסף כפורים לקרבנות בבית המקדש. מהרש"א (מ"ל סוף ד"ה ואמרי). ל. **מכך** שהשיב רבא 'קפנדריא כשמה' נראה שהיה יודע להם מה פירוש המילה 'קפנדריא', ואם כן צריך להבין מה היתה קושיית הגמרא 'מאי קפנדריא'. וביאר הקרן יושי (ד"ה מאי), שבאמת לא היה יודע להם מהו קפנדריא, אבל ידעו שהוא ענין של קלות ראש, ולכך שאלו מה באמת הפירוש של מילה זו, ואמר רבא 'כשמה', ולא ביאר יותר לפי שסמך על המבין, ובא רב חנא וביאר את דבריו כדלהלן [וראה בהערה להלן שנחלקו האחרונים בביאור דברי רבא והאם רב חנא בא לבאר את דברי רבא או לחלוק עליהם].

לא. **בגמרא** במגילה (כט.) הגירסא 'אמר רבא קפנדריא כשמה. מאי כשמה, כמאן דאמר אדמקיפנא אדרי אינשל בהא'. וכתב במנחם משיכ נפש (פרש"י ד"ה כשמה) שמזה נראה שרב חנא בא לפרש את דברי רבא, שמשום כך קורים להילוך אלכסון קפנדריא שהוא נוטריקון 'אדמקיפנא אדרי', ולא נחלק רב חנא על רבא. אולם בגליוני הש"ס (ד"ה מאי) כתב שמהגמרא משמע שרבא ורב חנא חולקים, שרבא סובר שקפנדריא כשמה על מה שנקרא בפי אנשים 'קפנדריא', והיינו לקיבון בני אדם יחד [ראה רש"י בעבודה זרה (ל: ד"ה פשפשין)]. וכוונת המשנה שאם ירצו בני אדם להתקבץ יחד לדבר זה עם זה לא יעשו כן בהר הבית, שהוא מקום רחב ופנוי ונוח להתקבץ בו והיו עושים כן לולא האיסור. אבל לרב חנא הכוונה שלא לקצר את הדרך.

לב. **גם** בבית הכנסת אסור לעשות קפנדריא כמו בהר הבית. מגילה (כט.).

לג. **רש"י** (ד"ה משקפק). לפי פשוטו רבי אבהו בא לומר שיש אופן נוסף שמותר לעבור בבית הכנסת ולא נחלק עם רב נחמן, אולם בנימוקי מהרא"י (מסכתות סי"ט, וסי' כספר ס'קיקופיס) ביאר, שרבי אבהו חולק על רב נחמן שמתיר בנכנס על מנת שלא לעשותו קפנדריא, וסובר שרק אם היה שביל מתחילה מותר, ורב נחמן חולק על רבי אבהו וסובר שאפילו אם היה שביל מתחילה אסור, כיון שנכנס על מנת לעשותו קפנדריא.

לד. **מהרש"א** (מ"ל ד"ה כל המקום). לה. **בשבות יעקב** (ס"ג סי' ג) ביאר שהכוונה למקל של עובדי דרכים שהוא מלוכלך, אבל במקל שהוא לכבוד זקנים וחשובים מותר. אבל ביוסף אומץ (סי' מ) ביאר שהכוונה לכל מקל, ואף אם הוא דרך חשיבות אין גבהות לפני המקום. לו. **צריך** ביאור, שהרי זו היא שאלתו של רב פפא, מדוע למד התנא ממנעל ולא מקפנדריא, ועל זה לא השיב לו רבא כלום. ותירץ החתי שלמה (ד"ה מאי לף) שבמשנה (מג.) כתוב לא יכנס אדם להר הבית במקלו ובמנעלו ולא יעשנו קפנדריא ורקיקה מקל וחומר. וסבר רבא שדעת רב פפא שכוונת המשנה ללמוד רקיקה בקל וחומר מקפנדריא, וסבר שרקיקה גרועה מקפנדריא לפי שהיא דרך בזיון, וסבר שלכן הקשה לו רב פפא שילמד רקיקה בבית הכנסת מקפנדריא, כמו שרקיקה בהר הבית נלמדת מקפנדריא. והשיב רבא שבבריית'א לומד התנא רקיקה בהר הבית ממנעל ולא מקפנדריא, ואם כן גם מה שאמרו במשנה 'ורקיקה מקל וחומר' היינו ממנעל. לז. **רבי** יוסי לא רצה ללמוד ממנעל לפי שהוא סובר שאין למדים ממה שנאמר קודם מתן תורה, ותנא קמא סובר שיש ללמוד אף מקודם מתן תורה. בית האוצר (מערכת ק' כלל נט).

וְאִיתָא - ואמור, **בְּהַר הַבַּיִת דְּאֶסּוּר** להכנס בו **בְּמִנְעָל, לֵיכָּא** - נלמד רקיקה בקל וחומר **מִמִּנְעָל** לאסור, **אֲבָל בַּיִת הֲכָנָסֶת דְּשָׁרֵי** - שמותר להכנס בו **בְּמִנְעָל, אַדְּלֵיף** - עד שאתה לומד רקיקה בקל וחומר **מִמִּנְעָל וְלַהֵיתֵר, נֵילַף** - נלמד בקל וחומר **מִקַּפְּנְדְּרִיָא** שאסורה בבית הכנסת אף שאינה מאוסה, **וְלָאְסוּר**, שכן מסתבר לאסור רקיקה בבית הכנסת כיון שהיא מאוסה[א].

אָלָּא אָמַר רָבָא, יש להתיר רקיקה בבית הכנסת משום שמסתבר לומר שהוא **כִּי** [-כמו] **בֵּיתוֹ** של אדם[ב] **מַה בֵּיתוֹ אַקַּפְּנְדְּרִיָא קָפִיד אִינָשׁ** - כמו שבביתו אדם מקפיד שלא יעשו קפנדריא, **וְאַרְקָקָה וּמְנָעָל לָא קָפִיד אִינָשׁ** - אין אדם מקפיד, **אַף בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, קַפְּנְדְּרִיָא הוּא דְּאָסוּר**, אבל **רְקִיקָה וּמְנָעָל שָׁרֵי** - מותר.

★

שנינו במשנה: כָּל חוֹתְמֵי בְרָכוֹת שֶׁבַּמִּקְדָּשׁ וכו' ראשון היו אומרים, 'ברוך אתה ה' אלוהי ישראל עד העולם', ובמקדש שני שקילקלו הצדוקים שהיו כופרים בעולם הבא ואומרים שאין אלא עולם אחד, תיקנו שיהיו אומרים בחתימת הברכה 'מן העולם ועד העולם'. הגמרא תבאר מדוע הוצרכו לתקן שיאמרו כן. **שואלת הגמרא: כָּל קַשְׁיָא** - למה הוצרכו לתקן שיאמרו 'מן העולם ועד העולם', אם משום המינים שהיו אומרים שאין עולם אלא אחד, הרי משמע שלא בא הקילקול אלא משום שהיו אומרים 'מן העולם', שמשמע שאין אלא עולם אחד, ואם כן טוב יותר היה שיתקנו לקצר ולא לומר 'מן העולם' ולא יהיה כאן קילקול?.

משיבה הגמרא: לְפִי שֶׁאֵין עוֹנִין אָמֵן בְּמִקְדָּשׁ אחר המברך, אלא עונים 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', וכיון שכן אף אם יתקנו שלא לומר כלל 'מן העולם' לא יהיה מזה תועלת, כי עדיין יאמרו המינים אין אלא עולם אחד, מפני נוסח 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' שגם בו מזכירים עולם אחד, לכך הוצרכו לתקן שיאמרו 'מן העולם ועד העולם', שבזה נתברר שיש עולם חדש ובטלו דברי המינים, ואז אף על פי שאומרים 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' לא יבאו לומר שאין אלא עולם אחד[ד].

הגמרא מביאה ברייתא (סוטה מ:) **הַדורֶשֶׁת מהפסוק שאין עונים אמן במקדש: וּמִנַּיִן שֶׁאֵין עוֹנִין אָמֵן בְּמִקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר** (מלכים ט ח) **'וְקוּמוּ בָּרְכוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם מִן הָעוֹלָם עַד הָעוֹלָם'**, שהמברך אומר 'ברוך ה' אלוהי ישראל מן העולם ועד העולם'[ה], **וְאוֹמֵר** (שם) **'וַיְבָרְכוּ (אֶת) שֵׁם כְּבוֹדֶךָ וּמְרוֹמֵם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה'**, שהעונים אומרים 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'[ו]. **יָכוֹל** הייתי לומר **שֶׁכָּל הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן תְּהֵא לָהֶן תְּהִלָּה אַחַת**, שבסוף הברכה האחרונה יאמרו פעם אחת על כל הברכות 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. **תַּלְמוּד לוֹמַר** במדרגו הכתוב, **'וּמְרוֹמַם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה', עַל כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה** בפני עצמה **תֵּן לָהּ תְּהִלָּה.**

★

שנינו במשנה: הִתְקִינוּ שֶׁיְּהֵא אָדָם שׁוֹאֵל בְּשָׁלוֹם חֲבֵרוֹ וכו' בשם השם, שנאמר (רות ב ד) 'וְהִנֵּה בֹעַז בָּא מִבֵּית לֶחֶם וַיֹּאמֶר לַקּוֹצְרִים ה' עִמָּכֶם, וַיֹּאמְרוּ לוֹ יְבָרֶכְךָ ה'', ואומר (שופטים ו יב) 'ה' עִמְּךָ גִּבּוֹר הֶחָיִל', ואומר (מלכים ב ג יא) 'וְאֵל תָּבוּז כִּי זְקֵנָה אִמֶּךָ', ואומר (תהלים קיט קכו) 'עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'.

הגמרא תבאר מדוע הוצרכה המשנה להביא ראיה מכל הפסוקים. שואלת הגמרא: מַאי וְאוֹמֵר - מדוע הוצרכה המשנה להביא פסוק נוסף, הרי כבר למדנו כן ממה שנאמר בבועז. **משיבה הגמרא:** כך היא כוונת המשנה, **וְכִי תֵּימָא בְּעַז מִדַּעְתֵּיהּ דְּנַפְשֵׁיהּ קָאָמַר** - ואם תאמר שבועז ששאל בשם השם עשה כן על דעת עצמו, ואין ללמוד ממנו, **תָּא שְׁמַע** - בא ושמע ראיה לדבר מפסוק אחר, שהמלאך שבא לגדעון בן יואש אמר לו 'ה' עִמְּךָ גִּבּוֹר הֶחָיִל'[ח], **וְכִי תֵּימָא** בא ותדחה גם ראיה זו ותאמר שהמלאך לא בא לשאול בשלומו של גדעון ולא לברכו אלא אמר לו כן בשליחות הקב"ה לבשרו שהשם עמו, **תָּא שְׁמַע** - בא ושמע ראיה לדבר מפסוק אחר, שכתוב **'אַל תָּבוּז כִּי זְקֵנָה אִמֶּךָ'** - אל תבזה את בועז ותאמר שמדעתו עשה, אלא למד מזקני ישראל, כי יש להם על מי שיסמכו[ט], **וְאוֹמַר, 'עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'**, ועל פסוק זה סמך בועז לשאול בשם השם[י].

רבא מבאר שיש לדרוש את הפסוק 'עת לעשות' בשני עניינים: אָמַר רָבָא, הַאי קְרָא - פסוק זה אם באת לדרשו, **מְרֵישֵׁיהּ לְמֵיפַיְיהּ מְדָרֵישׁ מְסֵיפֵיהּ לְרֵישֵׁיהּ מְדָרֵישׁ** - אפשר לדרשו מתחילתו לסופו ואפשר לדרשו מסופו לתחילתו. ומפרש רבא את דבריו, **מְרֵישֵׁיהּ לְמֵיפַיְיהּ מְדָרֵישׁ** - כך הוא נדרש ככתיבתו, **'עֵת לַעֲשׂוֹת לַה''** - יש לה' זמנים לעשות משפט ולהעניש את עוברי רצונו, **מַאי מַעַם** - מה הטעם שמביא עליהם פורענות, **מִשּׁוּם שׁ'הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'. מִסֵּיפֵיהּ לְרֵישֵׁיהּ מְדָרֵישׁ** - כך הוא נדרש מסופו לתחילתו, עושי רצונך **'הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'**[י], **מַאי מַעַמָּא** - מה הטעם שמפירים את תורתך, **מִשּׁוּם 'עֵת לַעֲשׂוֹת לַה''** - שהוא זמן שצריך לעשות סייג וגדר לשמו של הקדוש ברוך הוא.

★

הגמרא מביאה ברייתא בענין 'עת לעשות לה'': תַּנְיָא בברייתא, **הָיָה הַזָּקֵן אוֹמֵר, בְּשָׁעַת הַמַּכְנִיסִין** - בשעה שאין חכמי הדור מרביצים תורה לתלמידים, **פָּנֶיךָ** אתה את תורתך ושנה לתלמידים. **בְּשָׁעַת הַמְפַזְּרִים** - בשעה שהגדולים שבדור מרביצים תורה, **פָּנַם** אתה את תורתך ואל תיטול שררה ותלמד את התלמידים, שאף זה לכבוד שמים לאחוז במידת הענווה. **וְאִם רָאִיתָ הוֹר שֶׁהַתּוֹרָה חֲבִיבָה עָלָיו, פָּזֵר** את תורתך ולמד לאחרים, ואל תחשוש שתפסיד בכך, **שֶׁנֶּאֱמַר** (משלי יא כד), **'יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסֵף עוֹד'**, כלומר לא רק שאינו מפסיד אלא שנוסף לו עוד. **וְאִם רָאִיתָ הוֹר שֶׁאֵין הַתּוֹרָה חֲבִיבָה עָלָיו, פָּנַם** את תורתך ואל תלמדה לאחרים ותטיל דברי תורה לבזיון, **שֶׁנֶּאֱמַר 'עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ'** - יש זמנים שבהם צריך להפר את התורה מללמדה לאחרים.

הגמרא מביאה את דברי בר קפרא בענין לימוד התורה במקום שאין לומדים: דָּרַשׁ בַּר קַפָּרָא, וְלָמַד - אם ראית סחורה בזול, **קְנוֹז קְנֵה מִינָּהּ** - תקבץ ותקנה ממנה[יב], שסופה להתייקר[יג]. **בָּאתָר דְּלֵית גְּבַר** - במקום שאין שם איש להורות הוראה[יד], **תְּפוֹק הֱוֵי גְּבַר** - שם תהא איש.

אָמַר אַבָּיֵי, שְׁמַע מִינָּהּ - מוכח מדברי בר קפרא **דַּבָּאתָר דְּאִית גְּבַר תְּפוֹק לָא תֶּהֱוֵי גְּבַר** - במקום שיש איש שיורה הוראה שם לא תהא איש. **מקשה הגמרא: פְּשִׁיטָא** - הלא פשוט הוא דין זה, שאין להורות הלכה בפני רבו (שיחין סב:), ומדוע הוצרך אביי ללמדו מתוך דברי בר קפרא. **מתרצת הגמרא: לָא נִצְרְכָה אֶלָּא בְּשֶׁשָּׁנוּ תַּלְמִידִים שָׁוִין** - לא הוצרך אביי ללמוד מדברי בר קפרא אלא לאופן ששניהם שווים, שאם באת במקום שיש תלמיד חכם ואינך גדול ממנו אל תיטול עטרה להורות במקומו[טו].

★

הגמרא מביאה מאמרים נוספים משמו של בר קפרא: דָּרַשׁ בַּר קַפָּרָא, אֵיזוֹהִי פְּרִישָׁה קַלָּנָה שֶׁכָּל גּוּפֵי תּוֹרָה תְּלוּיִן בָּהּ, שֶׁכָּל דְּרָכֶיךָ דֵּעֵהוּ וְהוּא יְיַשֵּׁר אָרְחֹתֶיךָ (משלי ג ו), שכל מעשיך יהיו לשם שמים, ואפילו דברים של רשות. **אָמַר רָבָא, אֲפִילּוּ דְּבַר עֲבֵירָה** - אפילו כשאתה בא לעבור עבירה, תן ליבך לדבר, ואם אתה עושה כן לצורך מצוה, כגון אליהו בהר הכרמל[טז], עבור עליה.

א. **ומה** שלגבי הר הבית למד התנא שרקיקה אסורה בקל וחומר ממנעל ולא למד כן בקל וחומר מקפנדריא, הוא משום שלגבי מנעל יש פסוק מפורש. הגהות רבי אלעזר משה הורוויץ (סב: ד"ה ומפני). ב. **רבא** לא חזר בו ממה שאמר שיש ללמוד ממנעל אלא ביאר את דבריו הראשונים, שמכך שמותר להכנס במנעל לבית הכנסת מוכח שלא אסרו בבית הכנסת אלא דבר שהוא מקפיד עליו בביתו, ואינו כהר הבית שאסרו כל דבר שיש בו ביזיון מועט, ומטעם זה יש להתיר גם רקיקה בבית הכנסת כיון שבביתו אין אדם מקפיד על כך. יגיעות מרדכי (סב: ד"ה ומפני). ג. **יגיעות** מרדכי (ד"ה ומפני) ופני יהושע (ד"ה וכיון). ד. **בן יהוידע** (שם). ה. **מפרש** בתוספתא (פ"ו ה"ב) שתקנו לומר 'מן העולם ועד העולם' כדי להודיע שאין העולם הזה חשוב כפני העולם הבא כלום, אלא הוא כפרוזדור לפני הטרקלין. כלומר, שהנהיגו לכלול בברכות הנאמרות בעולם הזה אף את העולם הבא, ובזה יתרגלו לצפות לעולם הבא. רש"י (ד"ה ויפרכו). ו. **ויברכו** שם בכבודך' היינו 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. רש"י (ד"ה ויפרכו). ז. **הקשה** המגיד תעלומה (ד"ה וכיון), וכי בכל הדברים שאנו למדים מן הכתובים ומן הראשונים והנביאים נאמר שאין ללמוד מהם כיון שעשו כן מדעת עצמם. ותירץ, שבדבר שנראה שמן הדין אסור לעשותו, כגון כאן להזכיר שם שמים בשאילת שלום איש לרעהו, אין ללמוד מדבריהם בלא ראיה גמורה. ח. **צריך** ביאור, מדוע לא הביאה המשנה רק פסוק זה. ותירץ בחדוש האביר (ד"ה ומאי). שעדיף ללמוד מפסוק שנאמר בין אדם לחבירו, ועוד שהגמרא לומדת מהפסוק בענין בועז שאפשר גם להשיב בשם ה', וכפי שהקוצרים אמרו לבועז 'יברכך ה''. ט. **יש** להקשות, אחרי שיש את הפסוק 'אל תבז כי זקנה אמך',

מדוע הוצרכה המשנה להביא את הפסוק 'ה' עמך'. ותירץ התוספות יום טוב (מ"ש) שאם לא שהמלאך אמר כן לגדעון לא היינו מפרשים את הפסוק 'אל תבז' לענין בועז. ובשושנים לדוד (שם) כתב שאחרי שרואים מהפסוק 'ה' עמך' שבועז לא עשה כן מדעתו, צריך גם את הפסוק של 'ה' עמך' ללמד שאפילו ליחיד מותר לשאול בשם. ואפילו שגם שם הקוצרים אמרו לבועז שהיה יחיד 'יברכך ה'', אין ללמוד מהקוצרים. ועוד שעדיין אפשר לומר שדווקא להשיב מותר ליחיד אבל לא לשאול בתחילה. י. **שכפני** שחששו שלא ישכחו שם שמים ויהא שם עבירת כוכבים שגור בפיהם, התירו להזכיר שם שמים לבטלה. שיטה מקובצת (ד"ה ואומר). יא. **בגון** אליהו בהר הכרמל (מלכים ג' יח ל-לט) שהקריב קרבן בבמה בשעת איסור הבמות [להוכיח שהשם הוא האלהים, כדי שלא יעבדו ישראל לבעל]. רש"י (ד"ה מסיפיה). יב. **רש"י** (ד"ה מסי נפשיה) כתב 'הכי גרסינן, זלת קברין', וכתב השלמה משנתו (פרס"י שם) שיש לגרוס ברש"י 'זלת קפרין' ואין לגרוס 'זלת קברין קנה', כלומר קברין ואחר כל קנה, מפני שהקיברין נעשה אחרי שקונה מעט מעט, אלא יש לומר 'זלת קפרין קנה' דהיינו שימהר לקנות. יג. **וכן** לענין התורה, אף שאין התורה חביבה על הדור, קנה אותה, שסופו שיהיה דבר ה' יקר. עיין יעקב (ד"ה זלת). יד. **ר"י** (סוד"ה כשהיה סוטה נב: ד"ה כשהיו) ורבינו חננאל (סוד"ה כשהיה שם) פירש, במקום שאין אדם המומנה על צרכי הציבור. טו. **אבל** אם הוא קבוע בעיר כמותו ושוה לו בחכמה מותר לו להורות [שאם לא כן כל אחד מהם לא יורה]. תוספות (סוטה נב: ד"ה כשהיו). טז. **שהקריבם** קרבן בבמה בשעת איסור הבמות, להוכיח שהשם הוא האלהים, כדי שלא יעבדו ישראל לבעל (מלכים ג' יח ל-לט).

דָּרַשׁ בַּר קַפָּרָא, לְעוֹלָם יִלְמַד אָדָם אֶת בְּנוֹ אוּמָנוּת נְקִיָּה וְקַלָּה[יז]. שׁוֹאֶלֶת הַגְּמָרָא: מַה הִיא אוּמָנוּת זוֹ. מְשִׁיבָה הַגְּמָרָא: אָמַר רַב חִסְדָּא, סַחֲבָא דְּתַלְמִיזָתָא - לִרְקוֹם תְּפָרִים יְשָׁרִים[יח].

★

הַגְּמָרָא מְבִיאָה כְּמָה מַאֲמָרִים מִשְּׁמוֹ שֶׁל רַבִּי[יט]: תַּנְיָא בְּבָרַיְיתָא, רַבִּי אוֹמֵר, לְעוֹלָם אַל יָרְבֶּה אָדָם רֹעִים בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יח כד) 'אִישׁ רֵעִים לְהִתְרוֹעֵעַ' - מִי שֵׁישׁ לוֹ הַרְבֵּה רֹעִים, לְבַסּוֹף מְרִיעִים לוֹ, שֶׁמְּתַקְּטִים עִמּוֹם[כ].

תַּנְיָא בְּבָרַיְיתָא, רַבִּי אוֹמֵר, אַל יְהֵא אָדָם אַפְּטְרוֹפּוֹס - מְמוּנֶה עַל נִכְסֵי בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ שֶׁלֹּא תִּבְא אִשְׁתּוֹ לִידֵי עֲבֵירָה[כא], שֶׁאִלְמְלֵי לֹא מִינָּה פּוֹטִיפַר אֶת יוֹסֵף לְאַפְּטְרוֹפּוֹס בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ[כב], לֹא בָּא לְאוֹתוֹ דָּבָר, שֶׁכֵּן מָצִינוּ אִשְׁתּוֹ[כג].

תַּנְיָא בְּבָרַיְיתָא, רַבִּי אוֹמֵר, לָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת נָזִיר (במדבר ה יא-לא) לְפָרָשַׁת סוֹטָה (שם ו ב-כז), לוֹמַר לְךָ, שֶׁכָּל הָרוֹאֶה סוֹטָה בְּקִלְקוּלָהּ - יַזִּיר עַצְמוֹ מִן הַיַּיִן - יִקַּבֵּל עַל עַצְמוֹ לִהְיוֹת נָזִיר, הָאוֹסֵר בִּשְׁתִיַּת יַיִן, שֶׁהַיַּיִן מֵבִיא לִידֵי קְלוּת רֹאשׁ וְהוּא גָּרַם לָהּ לְעֲבֵירָה[כד].

הַגְּמָרָא מְבִיאָה דְּרָשָׁה נוֹסֶפֶת בְּעִנְיַן הַסְּמִיכוֹת שֶׁל פָּרָשַׁת סוֹטָה: אָמַר רַב חִזְקִיָּה בְּרֵיהּ דְּרַבִּי פְּרִנָךְ אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, לָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת סוֹטָה לְפָרָשַׁת תְּרוּמוֹת וּמַעֲשְׂרוֹת (שם ה ט-י), לוֹמַר לְךָ, כָּל שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּרוּמוֹת וּמַעֲשְׂרוֹת וְאֵינוֹ נוֹתְנָן לַכֹּהֵן, סוֹף שֶׁנִּצְטָרֵךְ לַכֹּהֵן עַל יְדֵי אִשְׁתּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) 'אִישׁ אִישׁ כִּי תִשְׂטֶה אִשְׁתּוֹ, וּמָעֲלָה בּוֹ מָעַל' - וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁגּוֹרֶמֶת לוֹ שֶׁיִּהְיוּ בָּנָיו מַמְזֵרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שם) 'וְשָׁכַב אִישׁ אֹתָהּ שִׁכְבַת זֶרַע וְנֶעְלַם מֵעֵינֵי אִישָׁהּ וְנִסְתְּרָה וְנִטְמָאָה וְעֵד אֵין בָּהּ וְהִוא לֹא נִתְפָּשָׂה' - וְכִי מִי שֶׁאֵין לוֹ בָּנִים מִי שֶׁיִּרְאֶה בְּגִידֵי הַסּוֹטָה כְּשֶׁהִיא שׁוֹתָה וְנִתְלִין בָּהּ? אֶלָּא לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל הַמְּקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה מִתְּחִלָּתָהּ וְעַד סוֹפָהּ - סוֹפוֹ שֶׁתִּתְקַיֵּם בּוֹ תּוֹרָה כֻּלָּהּ[כה].

הַגְּמָרָא מְבִיאָה מַעֲשֶׂה בְּעִנְיַן עִיבּוּר הַשָּׁנָה בְּחוּץ לָאָרֶץ: אָמַר רַב כָּהֲנָא[לה], רַבִּי אַחָא בְּרֵיהּ דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ סְגוֹלָה, הָיָה מְעַבֵּר שָׁנִים וְקוֹבֵעַ חֳדָשִׁים בְּחוּצָה לָאָרֶץ, וְשֹׁלֵחַ כְּדֵין עֲשָׂה, שֶׁשִּׁנְּינוּ בְּסַנְהֶדְרִין (יח:) אֵין מְעַבְּרִים אֶת הַשָּׁנִים אֶלָּא בִּיהוּדָה[לו], שֶׁגָּזְרוּ אֲחֵרִים חֲכְמֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, רַבִּי יוֹסֵי בֶּן כִּיפַר וּבֶן בְּנוֹ שֶׁל זְבִדְיָה בֶּן קֻמְוֹטַל, כְּדֵי לְמַחוֹת בִּידוֹ. פֵּירוּשׁ שֶׁרָאָה אוֹתָם אָמַר לָהֶם, לָמָּה בָּאתֶם, אָמְרוּ לֵיהּ, לִלְמוֹד תּוֹרָה מִפִּיו, הֶכְרִיז [עֲלֵיהֶם] חִנְיָנָא, אֲנָשִׁים הַלָּלוּ גְּדוֹלֵי הַדּוֹר הֵם, וְאֻמּוֹתֵיהֶם שִׁמְּשׁוּ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, דְּאוֹתָהּ מִשְּׁנֵינוּ (יומא יח:), זְבִדְיָה בֶּן קֻמְוֹטַל אוֹמֵר הָרַבָּה פְּעָמִים קָרִיתִי לְפָנָיו - לִפְנֵי כֹּהֵן גָּדוֹל בְּלֵיל יוֹם הַכִּיפּוּרִים בְּסֵפֶר דָּנִיֵּאל כְּדֵי שֶׁלֹּא יִיישֵׁן, הֲרֵי שֶׁשִּׁימֵשׁ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ[לז]. הַתַּחְיל הוּא מְמַמֵּא, וְהֵם מְטַהֲרִים אֶת מַה שֶּׁטִּימֵא, הוּא אוֹמֵר וְהֵם מְתִירִים[לח]. הִכְרִיזוּ עֲלֵיהֶם, אֲנָשִׁים הַלָּלוּ שֶׁלֹּא שָׁוֶה הֵם - שְׁקָרָנִים הֵם, שֶׁאָמְרוּ שֶׁבְּאוֹ לְלַמֵּד תּוֹרָה הֵם לֹא בָּאוּ אֶלָּא לְחַלֵּק עָלַי וּלְבַטֵּל דִּבְרֵי, וְשֶׁלֹּא תְּהֵא הֵם - אֵינָם יְדוּעִים כְּלוּם, שֶׁהֵם טוֹעִים בְּהוֹרָאָתָם. אָמְרוּ לוֹ, בָּבָר גָּזַרְתָּ אֶת שְׁמִינוֹ וְאָמְרַת שֶׁאָנוּ גְּדוֹלִי הַדּוֹר, וְאִי אַתָּה יָכוֹל לְסָתְרוֹ, בָּבָר גָּזַרְתָּ וְאָמְרַת שֶׁאַף אֲבוֹתֵינוּ הָיוּ גְּדוֹלִים, וְאִי אַתָּה יָכוֹל לְפָרְרוֹ. אָמַר לָהֶם, מִפְּנֵי מָה אֲנִי מְמַמֵּא וְאַתֶּם מְטַהֲרִים, אֲנִי אוֹסֵר וְאַתֶּם מַתִּירִים. אָמְרוּ לוֹ, מִפְּנֵי שֶׁאַתָּה מְעַבֵּר שָׁנִים וְקוֹבֵעַ חֳדָשִׁים בְּחוּצָה לָאָרֶץ, וְאָסוּר לַעֲשׂוֹת כֵּן. אָמַר לָהֶם, וַהֲלֹא עֲקִיבָא בֶּן יוֹסֵף הָיָה מְעַבֵּר שָׁנִים וְקוֹבֵעַ חֳדָשִׁים בְּחוּצָה לָאָרֶץ[לט]. אָמְרוּ לוֹ, הֶנַּח - אֵין לְךָ לְהָבִיא רְאָיָה מֵרַבִּי עֲקִיבָא שֶׁלֹּא הָנִיחַ כְּמוֹתוֹ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּלְכַךְ הָיָה מוּתָר לוֹ לְעַבֵּר שָׁנִים בְּחוּץ לָאָרֶץ[מ]. אָמַר לָהֶם, אַף אֲנִי לֹא הִנַּחְתִּי כְּמוֹתִי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּמוּתָר לִי לְעַבֵּר שָׁנִים בְּחוּץ לָאָרֶץ. אָמְרוּ לוֹ, גְּדוֹלִים שֶׁהִנַּחְתָּ נְעָשׂוּ תַּלְמִידִים בְּעֵלֵי קְרָנַיִם, וְיֵשׁ לָהֶם כּוֹחַ לִנְגֹּחַ אוֹתָךְ וּלְנַתְּרוֹתָךְ[מא], וְהֵם שֶׁגָּרְמוּ אֲצָלְךָ, וְכֵן אָמְרוּ בָּנָיו, לָכוּ וְאָמְרוּ לוֹ בְּשָׁמְנוּ, אִם שׁוֹמֵעַ לְדִבְרֵינוּ שֶׁלֹּא לְעַבֵּר אֶת הַשָּׁנִים בְּחוּץ לָאָרֶץ מוּטָב, וְאִם לָאו יְהֵא בְּנִדּוּי.

פַּרְנַסְתּוֹ מְעוּטָפֶת לוֹ בַּצְּפוּן, שֶׁפַּרְנַסְתּוֹ תַּרְדוּף אַחֲרֶיךָ[מב], שֶׁנֶּאֱמַר 'וְכַפֶּה תּוֹעֲפוֹת לָךְ'.

★

אָמַר רַבִּי טְבִי אָמַר רַבִּי יְאוֹשִׁיָּה, כָּל הַמְרַפֶּה עַצְמוֹ מִדִּבְרֵי תּוֹרָה אֵין בּוֹ כֹּחַ לַעֲמוֹד בְּיוֹם צָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כד י) 'הִתְרַפִּיתָ בְּיוֹם צָרָה צַר כֹּחֶכָה' - אִם הִתְרַפִּית מִן הַתּוֹרָה, לֹא יִהְיֶה מַלְאֲכִי הַשָּׁרֵת נוֹתְנִים לְךָ כֹּחַ בְּיוֹם צָרָתֶךָ[מג]. אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר מַתְנָה אָמַר שְׁמוּאֵל, וְאַפִּילּוּ אִם נִרְפָּה מִמְּצָוָה אַחַת, שֶׁבָּאָה לִידוֹ וְלֹא חָשׁ לְהִתְעַסֵּק בָּהּ, צַר כּוֹחוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר 'הִתְרַפִּיתָ' מִכָּל מָקוֹם, שֶׁמִּשֶּׁמַע אַף בְּמִצְוָה אַחַת.

★

הַגְּמָרָא מְבִיאָה מַעֲשֶׂה בְּעִנְיַן עִיבּוּר הַשָּׁנָה בְּחוּץ לָאָרֶץ: אָמַר רַב כָּהֲנָא[לה], רַבִּי אַחָא בְּרֵיהּ דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ סְגוֹלָה, הָיָה מְעַבֵּר שָׁנִים וְקוֹבֵעַ חֳדָשִׁים בְּחוּצָה לָאָרֶץ, וְשֹׁלֵחַ כְּדֵין עֲשָׂה, שֶׁשִּׁנְּינוּ בְּסַנְהֶדְרִין (יח:) אֵין מְעַבְּרִים אֶת הַשָּׁנִים אֶלָּא בִּיהוּדָה[לו], שֶׁגָּזְרוּ אֲחֵרִים חֲכְמֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, רַבִּי יוֹסֵי בֶּן כִּיפַר וּבֶן בְּנוֹ שֶׁל זְבִדְיָה בֶּן קֻמְוֹטַל, כְּדֵי לְמַחוֹת בִּידוֹ. פֵּירוּשׁ שֶׁרָאָה אוֹתָם אָמַר לָהֶם, לָמָּה בָּאתֶם, אָמְרוּ לֵיהּ, לִלְמוֹד תּוֹרָה מִפִּיו, הֶכְרִיז [עֲלֵיהֶם] חִנְיָנָא, אֲנָשִׁים הַלָּלוּ גְּדוֹלֵי הַדּוֹר הֵם, וְאֻמּוֹתֵיהֶם שִׁמְּשׁוּ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, דְּאוֹתָהּ מִשְּׁנֵינוּ (יומא יח:), זְבִדְיָה בֶּן קֻמְוֹטַל אוֹמֵר הָרַבָּה פְּעָמִים קָרִיתִי לְפָנָיו - לִפְנֵי כֹּהֵן גָּדוֹל בְּלֵיל יוֹם הַכִּיפּוּרִים בְּסֵפֶר דָּנִיֵּאל כְּדֵי שֶׁלֹּא יִיישֵׁן, הֲרֵי שֶׁשִּׁימֵשׁ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ[לז]. הַתַּחְיל הוּא מְמַמֵּא, וְהֵם מְטַהֲרִים אֶת מַה שֶּׁטִּימֵא, הוּא אוֹמֵר וְהֵם מְתִירִים[לח]. הִכְרִיזוּ עֲלֵיהֶם, אֲנָשִׁים הַלָּלוּ שֶׁלֹּא שָׁוֶה הֵם - שְׁקָרָנִים הֵם, שֶׁאָמְרוּ שֶׁבְּאוֹ לְלַמֵּד תּוֹרָה הֵם לֹא בָּאוּ אֶלָּא לְחַלֵּק עָלַי וּלְבַטֵּל דִּבְרֵי, וְשֶׁלֹּא תְּהֵא הֵם - אֵינָם יְדוּעִים כְּלוּם, שֶׁהֵם טוֹעִים בְּהוֹרָאָתָם. אָמְרוּ לוֹ, בָּבָר גָּזַרְתָּ אֶת שְׁמִינוֹ וְאָמְרַת שֶׁאָנוּ גְּדוֹלֵי הַדּוֹר, וְאִי אַתָּה יָכוֹל לְסָתְרוֹ, בָּבָר גָּזַרְתָּ וְאָמְרַת שֶׁאַף אֲבוֹתֵינוּ הָיוּ גְּדוֹלִים, וְאִי אַתָּה יָכוֹל לְפָרְרוֹ. אָמַר לָהֶם, מִפְּנֵי מָה אֲנִי מְמַמֵּא וְאַתֶּם מְטַהֲרִים, אֲנִי אוֹסֵר וְאַתֶּם מַתִּירִים. אָמְרוּ לוֹ, מִפְּנֵי שֶׁאַתָּה מְעַבֵּר שָׁנִים וְקוֹבֵעַ חֳדָשִׁים בְּחוּצָה לָאָרֶץ, וְאָסוּר לַעֲשׂוֹת כֵּן. אָמַר לָהֶם, וַהֲלֹא עֲקִיבָא בֶּן יוֹסֵף הָיָה מְעַבֵּר שָׁנִים וְקוֹבֵעַ חֳדָשִׁים בְּחוּצָה לָאָרֶץ[לט]. אָמְרוּ לוֹ, הֶנַּח - אֵין לְךָ לְהָבִיא רְאָיָה מֵרַבִּי עֲקִיבָא שֶׁלֹּא הָנִיחַ כְּמוֹתוֹ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּלְכַךְ הָיָה מוּתָר לוֹ לְעַבֵּר שָׁנִים בְּחוּץ לָאָרֶץ[מ]. אָמַר לָהֶם, אַף אֲנִי לֹא הִנַּחְתִּי כְּמוֹתִי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּמוּתָר לִי לְעַבֵּר שָׁנִים בְּחוּץ לָאָרֶץ. אָמְרוּ לוֹ, גְּדוֹלִים שֶׁהִנַּחְתָּ נְעָשׂוּ תַּלְמִידִים בְּעֵלֵי קְרָנַיִם, וְיֵשׁ לָהֶם כּוֹחַ לִנְגֹּחַ אוֹתָךְ וּלְנַתְּרוֹתָךְ[מא], וְהֵם שֶׁגָּרְמוּ אֲצָלְךָ, וְכֵן אָמְרוּ בָּנָיו, לָכוּ וְאָמְרוּ לוֹ בְּשָׁמְנוּ, אִם שׁוֹמֵעַ לְדִבְרֵינוּ שֶׁלֹּא לְעַבֵּר אֶת הַשָּׁנִים בְּחוּץ לָאָרֶץ מוּטָב, וְאִם לָאו יְהֵא בְּנִדּוּי.

★

אָמַר רַב הוּנָא בַּר בְּרָכְיָה מְשׁוּם [-משמו של] רַבִּי אֶלְעָזָר הַקַּפָּר, כָּל הַמְשַׁתֵּף שֵׁם שָׁמַיִם בְּצַעֲרוֹ, שְׁמִבְּרַךְ הַרְעָה דִּיֵּין הָאֱמֶת[ל], כּוֹפְלִין לוֹ פָּרְנַסְתּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כב כט) 'וְהָיָה שַׁדַּי בְּצָרֶיךָ וְכֶסֶף תּוֹעָפוֹת לָךְ' - אִם יִהְיֶה הַשֵּׁם בְּצָרָתְךָ תִּהְיֶה פַּרְנָסָתְךָ כְּפוּלָה[לא]. רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר,

---

יז. **פֵּירוּשׁ** בְּעוֹרֵךְ, 'נְקִיָּה' מִגּוֹל, וְ'קַלָּה' שֶׁאֵין בָּהּ חִסָּרוֹן כִּיס. מְהַרְשָׁ"א (מ"ק ד"ה נְקִיָּה). וּמַה שֶּׁאָמַר בַּר קַפָּרָא בִּלְשׁוֹן 'לְעוֹלָם', כְּוָותָהּ שֶׁאֲפִילּוּ אִם הָרָאשׁ הָאָדָם שׁוֹשׁ לוֹ עֹשֶׁר רַב לֹא יִסְמוֹךְ עַל עָשְׁרוֹ (ר"ש פֵּירוּשׁוֹ). דְּהֵיְינוּ וִילַמֵּד אֶת בְּנוֹ אוּמָנוּת, כִּן יְהוּדִע (ר"ש שָׁם). יח. **שְׁעוּשִׁים** רִיקָמָה אֶל הַבֶּגֶד לְנָאוֹתוֹ, וְרִיקְמָה זוֹ הִיא עֲשׂוּיָה שׁוּרוֹת יְשָׁרוֹת כְּתַלְמִים בְּשָׂדֶה חָרוּשׁ. רָאָה רש"י (ר"ה סַחֲבָא) וּלְעִנְיַן רש"י (שם), וְרש"י בְּגִיטִּין (כ. ד"ה מַמְזֵרֵי) וּבִיאֹר הֶבֶן יְהוּדִע (ר"ה כְּמַמְזֵרֵי) שֶׁכֵּן הִיא דַּרְכָּם שֶׁאַחֲרֵי שֶׁתִּפְּרוּ אֶת הַבֶּגֶד הוֹא עוֹשִׂים בּוֹ תִּפְרוֹת קְטַנּוֹת עֲשׂוּיוֹת שׁוּרוֹת שׁוּרוֹת, וְזוּ הַמְּלָאכָה נְקִיָּה מִן הַגֹּזֶל, כִּי אֵין בָּה שִׁרְיוֹנִי שֶׁל חִתִּיכוֹת בֶּגֶד כְּמוֹ אֵצֶל הַתּוֹפֵר, וְגַם קַלָּה אֵל הָעוֹסֵק בָּהּ. יט. **רָאָה** חִזְיָ שְׁלֵמָה (ר"ה חִזְיָ). שֶׁבִּיאֹר מַה שֶּׁהֵיכְנוּת שֶׁל כָּל דִּבְרֵי רַבִּי לְכָאן. כ. **רש"י** (מְנַהֲמָיָן קְ: ד"ה אֵין רש"י לְמַסֶּכְתִּין). 'לְהִתְרוֹעֵעַ' הוּא מִלְּשׁוֹן כּוֹחֵל רְעָנָן. מְהַרְשָׁ"א (מ"ק ד"ה לְ). כא. **שׁוּלְחָן** עָרוּךְ (מַהֲדוּרָא קַמָּא סִי' כ"ג סָ"י). כב. **שְׁנֵאֲמַר** (בְּרֵאשִׁית לט ד) 'וַיִּפְקֹד[הוּ] עַל בֵּיתוֹ', וּבְתַרְגּוּם יוֹנָתָן 'וּמִנָּיאֵיהּ אַפּוֹטְרוֹפּוֹס', שֶׁפּוֹטִיפַר מִינָה אֶת יוֹסֵף לְאַפּוֹטְרוֹפּוֹס עַל בֵּיתוֹ. כג. **שֶׁתְּחִילָּה** כְּשֶׁהִיא יוֹסֵף עֶבֶד מֵאָה בֹּו, וְרַק אַחַר כָּךְ כְּשֶׁנַּעֲשֶׂה אַפּוֹטְרוֹפּוֹס פִּיתְתָה אוֹתוֹ. עַיֵּן יַעֲקֹב (ר"ש פִּיתְתָה). כד. **רש"י** (פּוֹסְקִים ג. ד"ה בְּקִלְקוּלָהּ). וְכֹמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמִשְׁנָה (שם ב ג' ע"ש) שֶׁהִיא הַכֹּהֵן סוֹתֵר אֶת שֵׂעָר רֹאשָׁהּ, קוֹרֵעַ אֶת בִּגְדֶיהָ, וְאִם הָיוּ לָהּ בְּגָדִים לְבָנִים מַלְבִּישִׁים אוֹתָהּ שְׁחוֹרִים, אִם הָיוּ עֲלֵיהָ תַּכְשִׁיטִים מְסִירִים אוֹתָם, וְקוֹשְׁרִים חֹבֶל לְמַעְלָה מִדְּרֵיסַ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִפְלוּ הַבְּגָדִים הַקְּרוּעִים, וְכֹל הָרוֹצֶה לְרָאוֹת לְרָאוֹת. כה. **רש"י** (שם ב. ד"ה יִזְהִיר). וְכֹמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ (שם ו:), שֶׁהִיו מְשַׁתְּדְּלִים שֶׁהַסּוֹטָה תְּתַוַּרֶה עַל חֲטָאָה כְּדֵי שֶׁלֹּא יְצַעֲרוּ לְמַחוֹת אֶת שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה עַל הַמַּיִם, וְהִיא אוֹמֶרֶת לָהּ 'בְּתִּי, הַרְבֵּה יֵין עוֹשֶׂה', וְאוּלַי שְׁתֵּית וְנִכְשְׁלָה. וְהַטַּעַם שֶׁצָּרִיךְ לְהַזְהִיר אֶת עַצְמוֹ מִן הַיַּיִן הוּא כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (סוטה ג.) שֶׁכֹּל הַמְּנַוֵּל אִשְׁתּוֹ מְזוּנֵי עֲלֵיהֶן, וְאִם יְזִיר עַצְמוֹ מִן הַיַּיִן וְלֹא יִנּוֹל, גַּם אִשְׁתּוֹ לֹא תִּזּוֹנֶה. כו. **רש"י** (ר"ה פֵּירוּשׁ). וּבְרש"י עַל הַתּוֹרָה (בְּמִדְבַּר ה ו) פֵּירֵשׁ לְפִי פְּשׁוּטוֹ, לְפִי שֶׁנֹּאמַר שֶׁצָּרִיךְ לִתֵּת מַתָּנוֹת כְּהוּנָּה וּלְוִיָּה הָיִתִי סָבוּר שִׁיטְלוּ אֵת שֶׁלָּהֶם בְּכָתֵף, לְכָךְ נֹאמַר 'אִישׁ אִישׁ' שֶׁהַבְּעָלִים נוֹתְנִין לְמִי שִׁירְצֶה, שֶׁתַּנְחוּם זוֹ, שֶׁיְּכִיר לָהֶם הַמְקַבֵּל טוֹבָה, שֶׁיִּיכֹּת לָהֶם (ר"ש שָׁם). כז. **אֵי** הִים (ר"ש שָׁם). כח. **וְאִף** שֶׁמַּעֲשֵׂר עֲנִי בֹּו בְּקְדוּשָׁה, מִכָּל מָקוֹם נִדְרֹשׁ מִפְּסוּק זֶה שֶׁנֹּאמַר בֹּו 'קְדוּשִׁיו', כֵּיוָן שֶׁמִּכָּל מָקוֹם יֵשׁ בֹּו קְדוּשָׁה מְצוּוֹת. גִּלְיוֹנוֹי הש"ס (ר"ש וְתֹ"ס). כט. **מִכֹּל** שֶׁנֹּאמַר 'לוֹ יִהְיוּ' בִּלְשׁוֹן יְחִידִי, וְלֹא כְּמוֹ שֶׁנֹּאמַר בְּתְחִלַּת הַפְּסוּק 'לוֹ יִהְיוּ' בִּלְשׁוֹן רַבִּים מִשְּׁמַע שֶׁמַּדְבֵּר עַל הָאָדָם וְלֹא עַל הַקְּדָשִׁים, וְלָכֵן דְּרָשָׁה הַגְּמָרָא שֶׁיִּהְיֶה לוֹ מִמּוֹן הָרְבֵּה. מְהַרְשָׁ"א (מ"ק ד"ה סוֹף). ל. **אוּ** שֶׁמְּבַקֵּשׁ רַחֲמִים מִלְּפָנָיו בְּעֵת צָרָתוֹ. רש"י (ר"ה מִמְּנַחֵם). לא. **'תּוֹעֲפוֹת'** הוּא לְשׁוֹן כְּפִילוּת. רש"י (ר"ה פֵּירוּשׁוֹת). דְּהֵיְינוּ שֶׁיִּהְיֶה בִּידוֹ כֶּסֶף וּפַרְנָסְתּוֹ תִּהְיֶה מְצוּיָה בְּכָל עֵת בְּרוּוַח. מְהַרְשָׁ"א (מ"ק ד"ה כֶּסֶף מִמְּנַחֵם). לב. **כֵּן** יְהוּדִע (ר"ה סַחֲבָא מִמְּנַחֵם). לג. **רש"י** (מִשְׁלֵי כד י). וְאַפִּילּוּ אִם הוּא לוֹמֵד וּמְקַיֵּם, אֶלָּא שֶׁהוּא מִתְרַפֶּה לִלְמוֹד בְּדֶרֶךְ אַרְצִי. מְהַרְשָׁ"א (מ"ק ד"ה כֹּל מִמְּנַחֵם). לד. **הַגְּמָרָא** הֵבִיאָה מַעֲשֶׂה זוֹ כָּאן אַחֲרֵי שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמִשְׁנָה שֶׁמְּשַׁמְּשִׁים 'עַת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפְרוּ תּוֹרָתֶךָ' הַתְּקִינוּ לְשׁוֹאֵל לִשְׁלוֹם בְּשֵׁם, וּבְמַעֲשֶׂה זֶה מִצְאנוּ שֶׁגַּם הַתַּנָּאִים הִתִּירוּ עַצְמָם לְצֹרֶךְ מִגְדַּר הַתּוֹרָה [שֶׁשְּׁהוּתוֹ מַה שֶּׁטִּימֵא חִנְיָנָא], וְכֹמוֹבֵן לְהַלָּן (ע"ב) שֶׁעֹשֶׂה כֵּן רַק כְּדֵי שֶׁלֹּא יִגָּרְרוּ אַחֲרָיו. חִדְרֵשׁוּם גַּם יְשָׁנִים (ר"ש מִמְּנַחֵם). לה. **בְּכַתַּב** יַד הַגְּרוֹסּוֹת 'חִנְנִיה', וְכֹתַב בִּדְקְדּוּקֵי סוֹפְרִים (סוֹף פ"ק דְּסַנְהֶדְרִין וְתִיעוּב) שֶׁהִיא הַגְּרִיסָה הָאֲמִתִּית, וְכֹמוֹ שֶׁאָמַר בְּסַמּוּךְ (לְהַלָּן ע"ב) 'חִנְנָיה יְנַגֵּן בְּכִנּוֹרוֹ'. לו. **שְׁנֹאמַר** (דְּבָרִים יד כ) 'לְשָׁכֵן תִּדְרְשׁוּ', כָּל דְּרִישׁוֹת בְּחוּץ לָאָרֶץ יְכוֹלוֹ לִסְתּוֹר אֶלָּא בְּדָבָר שֶׁאֵינוֹ אָמוּת, וְכֹמוֹ שֶׁמְּשַׁמֵּשׁ בְּגִמָּרָא לְהַלָּן (ע"ב) שֶׁלֹּא הָיוּ מְטַהֲרִים אֶלָּא כְּדֵי לִסְתּוֹר אֶת דְּבָרָיו. מְהַרְשָׁ"א (מ"ק ד"ה מִשּׁוּם). לט. **כְּמוֹ** שֶׁשָּׁנִינוּ בְּיוֹמָא (קכ:) שִׁירֵד רַבִּי עֲקִיבָא לִנְהַרְדְּעָא לְעַבֵּר שָׁנִים. רש"י (ר"ה וְהִלֵּל). רַבִּי עֲקִיבָא הָיָה אָנוּס וְלֹא יָכוֹל הָיָה לְעַבֵּר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלֹכֶךְ עִיבֵּר בְּחוּץ לָאָרֶץ. תּוֹסְפוֹת (יומא קנו. ד"ה אֲמַר). וּבְיַגִּיעוֹת מְרַדְכַי (ר"ה אֲמַר) בִּיאֹר, שֶׁהָאוּנָס הָיָה מֵה שֶׁגְּזָרָה מַלְכוּת הָרְשָׁעָה שֶׁלֹּא לְעַבֵּר אֶת הַשָּׁנִים, וְאַף מִפְּנֵי הָאוּנָס מוּתָּר לְעַבֵּר בְּחוּץ לָאָרֶץ רַק אִם לֹא הָיָה כְּמוֹתוֹ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וְעַיֵּן בִּדְבָרִיו עוֹד שֶׁהֶאֱרִיךְ לְבָאֵר מְדוּעַ לֹא הֵשִׁיבוּ לוֹ שֶׁרַבִּי עֲקִיבָא עִיבֵּר בְּחוּץ לָאָרֶץ מִשּׁוּם שֶׁהָיָה אָנוּס. מ. **אַף** שְׁלֹמְדְנוּ (נְזִיר ע"ב מַנְהֶמְיָן ה: שֶׁאֵין מְעַבְּרִים אֶלָּא בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מִכָּל מָקוֹם כְּשֶׁלֹּא הָיָה כְּמוֹתוֹ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יָכוֹל לְעַבֵּר, שֶׁהֲרֵי כָּל הַטַּעַם שֶׁמְּעַבְּרִים רַק בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הוּא מִשּׁוּם שֶׁנֹּאמַר (יְחֶזְקֵאל ג ג) 'כִּי מְצִיָּן תִּצָּא תּוֹרָה', שֶׁשָּׁם נִמְצָא הַמּוֹפֵלָא שֶׁבְּבְרִיוֹת דִּין סַנְהֶדְרִין גְּדוֹלָה, וְכֵיוָן שֶׁרַבִּי עֲקִיבָא הָיָה אָחֵר הַחוֹרְבָן שֶׁכְּבָר בִּטְּלוּ הַסַּנְהֶדְרִין וְהוּא הָיָה הַמּוֹפְלָא שֶׁבְּדוֹרוֹ, שֶׁהֲרֵי לֹא הִנִּיחַ כְּמוֹתוֹ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הוֹתַר לוֹ לְעַבֵּר בְּחוּץ לָאָרֶץ. נא. **מְהַרְשָׁ"א** (מ"ק ד"ה מִשּׁוּם).

וְאִמְרוּ לָאֲחֵינוּ שֶׁבַּגּוֹלָה, אִם שׁוֹמְעִין לו, מוֹשְׁבוֹ, וְאִם לָאו, יַעֲלוּ לְהָר - לאחד ההרים, להתנגד כדרך העמים שבונים במות בהרים, **אֲחִיָּה** שהוא ראש בני הגולה **יִבְנֶה מִזְבֵּחַ, חֲנַנְיָה** בן אחיו של רבי יהושע[א], שהיה לוי[ב], **נְגַּן בְּכִנּוֹר** לפני המזבח, **וְיִכָּפְרוּ מוּם וְיֹאמְרוּ** על עצמם **שֵׁאין לָהֶם חֵלֶק בְּאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. מֵיַּד עָנוּ כָּל הָעָם** שבגולה **בְּבְכִיָּה, וְאָמְרוּ, חַס וְשָׁלוֹם, יֵשׁ לָנוּ חֵלֶק בְּאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל**, וחזרו בהם וקיבלו דעתם של חכמי ארץ ישראל.

מקשה הגמרא: וְכָל כָּךְ לָמָּה - מדוע החמירו כל כך על עיבור שנים וקביעות חדשים בחוץ לארץ, עד שרצו לנדותו ואמרו לעם שבגולה שלא יהיה להם חלק באלהי ישראל. **מתרצת הגמרא: מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה ב ג) **'כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תּוֹרָה וּדְבַר ה' מִירוּשָׁלָיִם'**, שאין לעבר את השנים ולקבוע את החדשים אלא בארץ ישראל.

הגמרא מקשה איך טיהרו החכמים את מה שטימא חנינא: בְּשֶׁלָּמָא - מובן הדבר שהיה **הוּא** [-חנינא] **מְטַהֵר וְהֵם** [-רבי יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה בן קבוטל] **מְטַמְּאִין**, שהרי פסקו **לְחוּמְרָא, אֶלָּא** מה שהיה **הוּא מְטַמֵּא וְהֵם מְטַהֲרִין, הֵיכִי הֲנִי** - איך היה כן, **וְהָא תְּנַיָא** בברייתא, **חָכָם שֶׁטִּמֵּא אֵין חֲבֵרוֹ רַשַּׁאי לְטַהֵר**, ואם **אָבַר אֵין חֲבֵרוֹ רַשַּׁאי לְהַתִּירוֹ**[ג], ואם כן איך טיהרו את מה שטימא חנינא. **מתרצת הגמרא: קָסָבְרֵי** - הם סוברים שהיה מותר לעשות כן **כִּי הֵיכִי דְּלֹא נִגְרְרוּ בָּתְרֵיהּ** - כדי שלא ימשכו אחריו בני הגולה.

★

הגמרא מביאה דברים שנאמרו בכרם ביבנה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, **בְּשָׁנְּכְנְסוּ רַבּוֹתֵינוּ לָכֶרֶם בְּיַבְנֶה** - למקום מושב הסנהדרין ביבנה[ד], **הָיוּ שָׁם רַבִּי יְהוּדָה, וְרַבִּי יוֹסֵי, וְרַבִּי נְחֶמְיָה, וְרַבִּי אֶלְעָזָר בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי. פָּתְחוּ בְּזִיתִּים** את דבריהם **בְּעִנְיַן קִבּוּד** בעלי **הָאַכְסַנְיָא** המכניסים תלמידי חכמים אורחים בביתיהם **וְדָרְשׁוּ. פָּתַח רַבִּי יְהוּדָה** ואמר: **רֹאשׁ הַמְדַבְּרִים** [-המדבר תחילה[ה]] **בְּכָל מָקוֹם** את דבריו **בְּקִבּוּד** לומדי התורה **וְדָרַשׁ**, כתוב בפסוק לאחר מעשה העגל (שמות לג ו) **'וַיִּתְנַצְּלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הָרִים מֵחֹרֵב'**.

וְהָלֹא הַדְּבָרִים קַל וָחוֹמֶר, וּמָה אַרְזֵי ח"י שֶׁלֹּא הָיָה מְרוּדָק ממחנה ישראל **אֶלָּא שְׁנַיִם עָשָׂר מִיל, אֶמְרָה תּוֹרָה** (שם) **'וְהָיָה כָּל מְבַקֵּשׁ ה' יֵצֵא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד'**, שההולך לאהל מועד נקרא 'מבקש ה'. **תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁהוֹלְכִים מֵעִיר לְעִיר וּמִמְּדִינָה לְמְדִינָה לְמֵּדוּד תּוֹרָה, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה** שהם נקראים מבקשי ה'[ח].

הגמרא ממשיכה לדרוש את הפסוקים שנאמרו בענין דברי ה' אל משה באהל מועד: כתוב בפסוק (שם לג יא), **'וְדִבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה פָּנִים אֶל פָּנִים, אֲשֶׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ. אָמַר לו הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, מֹשֶׁה, אֲנִי וְאַתָּה נִסְבִּיר פָּנִים זֶה לָזֶה - בְּעֵת שֶׁנִּלְמַד הֲלָכָה'.

אִיבָּא דְּאָמְרִי, כָּךְ אָמַר לו הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, כְּשֵׁם שֶׁאֲנִי הִסְבַּרְתִּי לְךָ פָּנִים, וְעַל יְדֵי זֶה נִפְתַּח לִיבְךָ בְּתוֹרָה[א], **כָּךְ אַתָּה הַסְבֵּר פָּנִים לְיִשְׂרָאֵל וְהַחֲזֵר אֶת הָאֹהֶל לְמְקוֹמוֹ**, שאם תשאר מחוץ למחנה אתה מראה להם בזה פנים זועפות, שניכר שאתה כועס עליהם, ולא יפתח ליבם ללמוד התורה[ב].

עוד כתוב בפסוק (שם), **'וְשָׁב אֶל הַמַּחֲנֶה וגו' וּמְשָׁרְתוֹ יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן נַעַר לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל'**[ג], **אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, אָמַר לו הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, עָבְשָׁו** שהרחקת את אהלך מן המחנה **יֹאמְרוּ** ישראל, **הֶרֶב** [-הקב"ה] **בְּבָנָיו** עליהם משום מעשה העגל, **וְגַם הַתַּלְמִיד** [-משה] **בְּבָנָיו**, שגם אתה מראה להם כעס, **יִשְׂרָאֵל מָה תִּהֵא עֲלֵיהֶם** - מי יקרב אותם, **הלכך אִם אַתָּה מַחֲזִיר** את **הָאֹהֶל לְמְקוֹמוֹ מוּטָב**[ד], **וְאִם לָאו יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן תַּלְמִידְךָ יהיה מְשָׁרֵת תַּחְתֶּיךָ**[ט], **וְהֵיינוּ דִּכְתִיב 'וּמְשָׁרְתוֹ יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן תַּלְמִידוֹ'**. **מוסיפה הגמרא: אָמַר רָבָא, אַף עַל פִּי כֵן** - אף על פי שהשיב את האהל למחנה לאחר שנתרצה הקב"ה לישראל והוקם המשכן, **לֹא יָצָא הַדָּבָר** שנאמר לו אודות יהושע **'לְבַדּוֹ'**, ונעשה יהושע משרת תחתיו **(שֶׁנֶּאֱמַר 'וּמְשָׁרְתוֹ יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן נַעַר לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל'**[ט]).

★

הגמרא חוזרת לדברים שנאמרו בכרם ביבנה: וְעוֹד פָּתַח רַבִּי יְהוּדָה בְּקִבּוּד לומדי **הַתּוֹרָה וְדָרַשׁ**, כתוב בפסוק (דברים מ ט) שאמר משה לישראל בערבות מואב אחר ארבעים שנה שהלכו במדבר **'הַסְפֵּת רֹאשׁ יִשְׂרָאֵל, הֵיוֹם הַזֶּה נְהָיֵיתָ לָעָם'**, ויש להקשות, **וְכִי בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם נִתְּנָה תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל**[י], **וְהֲלֹא אוֹתוֹ יוֹם בְּסוֹף אַרְבָּעִים שָׁנָה** שהיו ישראל במדבר **הָיָה**[יא], וקבלת התורה היתה בשנה הראשונה לצאת בני ישראל ממצרים, **אֶלָּא** בא הפסוק **לְלַמֶּדְךָ שֶׁחֲבִיבָה תּוֹרָה עַל לומדיה כְּבָל יוֹם וְיוֹם כְּיוֹם שֶׁנִּתְּנָה מֵהַר סִינַי.**

הגמרא מביאה ראיה לדברי רבי יהודה: אָמַר רַבִּי תַּנְחוּם בְּרֵיהּ דְּרַבִּי חִיָּיא אִישׁ כְּפַר עָצְו, תַּדַּע שכך הוא, שצריכה התורה להיות חביבה כיום שניתנה, **שֶׁהֲרֵי אָדָם קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע** כל יום **שַׁחֲרִית וְעַרְבִית, וְעָרֵב אֶחָד** אם **אֵינוֹ קוֹרֵא** הרי הוא מראה שאינה חביבה עליו כחדשה אלא מחשיב אותה כישנה, **וּדְמֹאזֶנֶת בְּמִי שֶׁלֹּא קָרָא קְרִיאַת שְׁמַע מֵעִיקָּרָא**[יב].

★

הגמרא מביאה דרשות נוספות מהפסוק שהביא רבי יהודה: נאמר בפסוק **'הַסְפֵּת'**, ויש לדרוש כאילו נאמר 'עש-כת'[ג], כלומר **עֲשׂוּ בְּתוֹת בְּתוֹת וְעִסְקוּ בַּתּוֹרָה, לְפִי שֶׁאֵין הַתּוֹרָה נִקְנֵית אֶלָּא בַּחֲבוּרָה**[יג]. **בְּרַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא, דְּאָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא, מַאי דִּכְתִיב** - מהי כוונת הפסוק (ירמיהו ג ט) **'חָרֹב** (על) **וַאֲ**[כב]**הַבְתֶּם הַבַּדִּים וְנֹאדוֹ**[כג], **חָרֵב** תבוא **עַל שׁוֹנְאֵיהֶם שֶׁל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים** [-על החכמים[כד]] **שֶׁיּוֹשְׁבִים בַּד בְּבַד** - כל אחד לחודו[כה], **וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה. וְלֹא עוֹד** - ולא רק רעה זו תבוא עליהם, **אֶלָּא שֶׁמְּשַׁמְּשִׁים** - נעשים טפשים מחמת שלומדים לבד[כו], **דִּכְתִיב הָבָא** בתלמיד חכם העוסק בתורה ביחידות **'וְנֹאדוֹ'**, **וְכִתִיב הָתֵם** בענין צרעת מרים שדיברה לשון הרע על משה (במדבר יב י) **'וְהִנֵּה מְרִים מְצֹרַעַת כַּשָּׁלֶג'**, **וְכִתִיב** (שמות ד יא) **'מִי שָׂם פֶּה לָאָדָם אוֹ מִי יָשׂוּם אִלֵּם וְחֵרֵשׁ פִּקֵּחַ וְעִוֵּר הֲלֹא אָנֹכִי ה'**, **וְכִתִיב** (שמות ד יב) **'וְעַתָּה לֵךְ וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם פִּיךָ וְהוֹרִיתִיךָ אֲשֶׁר תְּדַבֵּר'**, כלומר תמחול לנו על שנהגנו בטפשות ודיברנו עליך, וכמו ששם **'נואלנו'** הוא לשון טפשות[כז], כך **'נואלו'** הוא לשון טפשות. **וְלֹא**

א. **והוא** רבי יהושע בן חנניה, שכל רבי יהושע סתם האמור במשנה הוא רבי יהושע בן חנניה. של"ה (כללי הש"ס אות קפז) על פי רש"י (מיר נו: ד"ה ור' אליעזר). ב. **מצאנו** שרבי יהושע אחי אביו של חנניה היה לוי, ששנינו בברייתא (ערכין יא:), מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לסייע לרבי יוחנן בן גודגדא בהגפת דלתות המקדש, ואמר לו רבי יוחנן, חזור בך, שאתה מן הלוים השוערים ואני מן הלוים השוערים [ואסור ללוי לשנות מעבודתו לעבודה (ערכין יא:)] ואם כן חנניה היה לוי. רש"ר (ד"ה ונגן). ג. **הטעם** שאין השני רשאי להתיר, הוא מפני כבודו של הראשון, שלא תתברר שטותו. רש"ר (מכ: ד"ה משקיפין). ד. **ונקרא** 'כרם' על שם שהיו החכמים יושבים שם שורות שורות כמו כרם הנטוע שורות שורות. רש"ר (ד"ה לכרם). ה. **רש"י** (שבת לג: ד"ה ולמ). וכמבואר בגמרא (שם) שמינו אותו הרומאים שיהיה ראש המדברים בכל מקום משום שדיבר כזכותם של מלכות רומי ולא עשה כאחרים שדיברו בגנותם. ו. **כיון** שראה משה את ישראל שהם מנודים למקום, מיד ויתר עצמו מהם, שהמנודה לרב מנודה לתלמיד. מדרש אגדה (בובר, שמות נג). וקרא לאהלו 'אהל מועד', וכל הרוצה ללמוד תורה ממשה היה יוצא אל אהל מועד. (שמות יח ג, ויק"ר שם). ז. **בספוק** הזכיר רק שמשה הרחיק את האוהל שלו ולא הזכיר שהרחיק גם את הארון, ואפשר שהרחיק גם את הארון, כמו שמביאה הגמרא בסמוך שאמר לו הקב"ה למשה 'עכשיו יאמרו הרב בכעס ותלמיד בכעס', והיינו השני לזה שנים עשר מיל (בייתוס' נח:). רש"ר (ד"ה בשים). נמצא שהיה הארון רחוק שנים עשר מיל למי שהיה עומד בקצה המחנה בצידו השני. ולמדו בקל וחומר שהרי אפילו זה שהוא בקצה המחנה אינו הולך ללמוד תורה אלא שלש פרסאות, ונקרא מבקש ה', תלמידי חכמים ההולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה שהוא מרחק רב יותר כדי שכן שנקראים מבקשי ה'. מהרש"א (ד"ה ומשם). ח. **כיון** שהביאה הגמרא את תחילת הפסוק לדרוש ממנו בענין כבוד אכסניא ממשיכה הגמרא לדרוש גם את סופו, מנחת יהודה (ד"ה ויכוין). י. **לפי** פשוטו כוונת הפסוק שיהיו פני משה בגנב פני ה' כאדם המדבר עם חבירו, ואי אפשר לומר כן, שהרי כתוב (שמות לג כג) 'ופני לא יראו'. ולכן דרש רבי יצחק שיפנים של פנים' היינו שיהיו מסבירים פנים זה לזה. מהרש"א (ש"ת, ד"ה ספניך). יא. **בן** יהודע (ד"ה בן). יב. **וזו** כוונת הפסוק 'פנים אל פנים' [שכשכם שאני הסברתי לך פנים כך תסבירי להם אתה פנים]. רש"י (ד"ה כפם). יג. **לפי** פשוטו כוונת הפסוק שהיה ה' מדבר עם משה פנים אל פנים, ואחר כך היה משה שב אל המחנה ומלמד את הזקנים מה שלמד, ובזמן שחזר משה למחנה היה יהושע נשאר באהל, אבל לפי מה שדרשנו מהפסוק שהכוונה שאמר ה' למשה שיסביר פנים לישראל קשה מדוע נסמך לו 'ושב אל המחנה', וכן קשה מה שנאמר אחר כך 'ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל', שאין להם שייכות זה לזה, ולכן דרש רבי אבהו את הפסוק כפי שיבואר. ראה מהרש"א (שם). יד. **מלשון** הפסוק נראה שמשה שב אל המחנה מעצמו ולא על פי ציווי ה', ורבי אבהו דרש מכך שנסמך 'ושב אל המחנה' לכך שנאמר אחר כך 'ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל', ולא למדנו זאת מהפסוק עצמו. רש"י (שמות לג יא). טו. **לפי** פשוטו כוונת הפסוק שנאמר 'פנים' שגם זה היה בכלל דיבור ה', ולא שב מעצמו אלא ה' אמר לו שישוב. מהרש"א (שם). טז. **מצאנו** שרבי יהושע אחי אביו של חנניה היה לוי, ששנינו בברייתא (ערכין יא:), מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לסייע לרבי יוחנן בן גודגדא בהגפת דלתות המקדש, ואמר לו רבי יוחנן, חזור בך, שאתה מן הלוים השוערים ואני מן הלוים השוערים [ואסור ללוי לשנות מעבודתו לעבודה (ערכין יא:)] ואם כן חנניה היה לוי. רש"ר (ד"ה ונגן). יז. **הטעם** שאין השני רשאי להתיר, הוא מפני כבודו של הראשון, שלא תתברר שטותו. רש"ר (מכ: ד"ה משקיפין). יח. **ונקרא** 'כרם' על שם שהיו החכמים יושבים שם שורות שורות כמו כרם הנטוע שורות שורות. רש"ר (ד"ה לכרם). יט. **רש"י** (שבת לג: ד"ה ולמ). וכמבואר בגמרא (שם) שמינו אותו הרומאים שיהיה ראש המדברים בכל מקום משום שדיבר כזכותם של מלכות רומי ולא עשה כאחרים שדיברו בגנותם. כ. **כיון** שראה משה את ישראל שהם מנודים למקום, מיד ויתר עצמו מהם, שהמנודה לרב מנודה לתלמיד. מדרש אגדה (בובר, שמות נג). וקרא לאהלו 'אהל מועד', וכל הרוצה ללמוד תורה ממשה היה יוצא אל אהל מועד. (שמות יח ג, ויק"ר שם). כא. **בספוק** הזכיר רק שמשה הרחיק את האוהל שלו ולא הזכיר שהרחיק גם את הארון, ואפשר שהרחיק גם את הארון, כמו שמביאה הגמרא בסמוך שאמר לו הקב"ה למשה 'עכשיו יאמרו הרב בכעס ותלמיד בכעס', והיינו השני לזה שנים עשר מיל (בייתוס' נח:). רש"ר (ד"ה בשים). נמצא שהיה הארון רחוק שנים עשר מיל למי שהיה עומד בקצה המחנה בצידו השני. ולמדו בקל וחומר שהרי אפילו זה שהוא בקצה המחנה אינו הולך ללמוד תורה אלא שלש פרסאות, ונקרא מבקש ה', תלמידי חכמים ההולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה שהוא מרחק רב יותר כדי שכן שנקראים מבקשי ה'. מהרש"א (ד"ה ומשם). כב. **כיון** שהביאה הגמרא את תחילת הפסוק לדרוש ממנו בענין כבוד אכסניא ממשיכה הגמרא לדרוש גם את סופו, מנחת יהודה (ד"ה ויכוין). כג. **לפי** פשוטו כוונת הפסוק שיהיו פני משה בגנב פני ה' כאדם המדבר עם חבירו, ואי אפשר לומר כן, שהרי כתוב (שמות לג כג) 'ופני לא יראו'. ולכן דרש רבי יצחק שיפנים של פנים' היינו שיהיו מסבירים פנים זה לזה. מהרש"א (ש"ת, ד"ה ספניך). כד. **בן** יהודע (ד"ה בן). כה. **וזו** כוונת הפסוק 'פנים אל פנים' [שכשכם שאני הסברתי לך פנים כך תסבירי להם אתה פנים]. רש"י (ד"ה כפם). כו. **לפי** פשוטו כוונת הפסוק שהיה ה' מדבר עם משה פנים אל פנים, ואחר כך היה משה שב אל המחנה ומלמד את הזקנים מה שלמד, ובזמן שחזר משה למחנה היה יהושע נשאר באהל, אבל לפי מה שדרשנו מהפסוק שהכוונה שאמר ה' למשה שיסביר פנים לישראל קשה מדוע נסמך לו 'ושב אל המחנה', וכן קשה מה שנאמר אחר כך 'ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל', שאין להם שייכות זה לזה, ולכן דרש רבי אבהו את הפסוק כפי שיבואר. ראה מהרש"א (שם). כז. **מלשון** הפסוק נראה שמשה שב אל המחנה מעצמו ולא על פי ציווי ה', ורבי אבהו דרש מכך שנסמך 'ושב אל המחנה' לכך שנאמר אחר כך 'ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל', ולא למדנו זאת מהפסוק עצמו. רש"י (שמות לג יא). כח. **כי** הטעות מצויה באדם הלומד יחידי, אבל בלימוד של רבים אם אחד טועה יעמידהו חברו על טעותו. מהרש"א (מכות י. ד"ה ולא-למלמדן). כט. **כמו** שתירגם אונקלוס 'דאיתפתנא'. רש"י (תענית ג. ד"ה ממוסקיין).

עוֹד אֶלָּא שֶׁחוֹטְאִים[כח], שֶׁנֶּאֱמַר 'וַאֲשֶׁר חָטָאנוּ', ומכך שנאמר 'נואלנו' סמוך ל'חטאנו' משמע שהטיפשות מביאה לחטא[כט]. אִיבָּעֵית אֵימָא מֵהָכָא - 'נוֹאֲלוּ שָׂרֵי צוֹעַן וגו' הֻתְעוּ אֶת מְצָרַיִם', ותועה היינו חוטא, משמע שהטיפשות [-'נואלו'] מביאה לחטא [-'התעו'][ל].

הגמרא מביאה מהפסוק דרשה נוספת: דָּבָר אַחֵר[לא], 'הַסָּבֵת וְשָׁמֵעַ יִשְׂרָאֵל', ויש לדרוש כאילו נאמר 'עש-כת', כלומר - שתוכלו עשו עצמכם כתותים וצערו עצמכם עַל דִּבְרֵי תּוֹרָה כדי שיתקיימו בכם. דָּבָאמַר רֵישׁ לָקִישׁ, הָאֲמַר רֵישׁ לָקִישׁ, מִנַּיִן שֶׁאֵין הַדְּבָרִי תּוֹרָה מִתְקַיְּימִין אֶלָּא בְּמִי שֶׁמֵּמִית עַצְמוֹ עֲלֵיהָ, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר יט יד) 'זֹאת הַתּוֹרָה אָדָם כִּי יָמוּת בְּאֹהֶל' - הֵיכן מצויה התורה, במי שממית עצמו באהלי תורה.

הגמרא מביאה דרשה נוספת מפסוק זה: דָּבָר אַחֵר, 'הַסָּבֵת וְשָׁמֵעַ יִשְׂרָאֵל', ויש לדרוש כאילו נאמר 'הס-כת', כלומר, הֱס - שתוק[לב] ואל תקשה קושיות על מה שאתה לומד עד שיהיו הדברים שגורים בפיך היטב, וְאַחַר כָּךְ תָּתֵת את מה שלמדת, והקשה מה שיש לך להקשות, ותרץ תירוצים, עד שיתיישבו לך הדברים. דְּדָבָרְנָא, הָאֲמַר רָבָא, לְעוֹלָם יִלְמוֹד אָדָם תּוֹרָה עד שתהא גירסת התלמוד ופירושו שגורה לו בפיו, וְאַחַר כָּךְ יֶהְגֶּה - יעיין בתלמודו לדמות דבר לדבר ולהקשות ולתרץ[לג].

★

הגמרא מביאה דרשה נוספת בענין לימוד התורה: אָמְרִי דְּבֵי רַבִּי יַנַּאי - אמרו בבית מדרשו של רבי ינאי, מַאי דִּכְתִיב (משלי ג ח) 'רְפִי חֵלֶב לְגוּפֶךָ וְיוצִיא חֲמָאָה, וּמְיַן אַף יוֹצִיא דָם, וּמְיַן אַפִּים יוֹצִיא רִיב'[לד], בְּמִי אַתָּה מוֹצֵא חֲמָאָה שֶׁל תּוֹרָה, דהיינו שמגיע להורואה, כמו החמאה שהוא החלק המובחר שבחלב, בְּמִי שֶׁמְּקִיא חֶלְבּ שֶׁיְּנַק מִשְּׁדֵי אִמּוֹ עָלֶיהָ - במי שמוציא את החלב שמצץ משדי אמו על דברי התורה[לה]. וכך יש לדרוש את הפסוק, 'כי מין חלב יוציא', כלומר המוציא את החלב שמצץ משדי אמו, 'חמאה', כלומר זוכה לחמאה של תורה.

הגמרא ממשיכה לדרוש את הפסוק שהובא לעיל: עוד כתוב בפסוק, 'וּמְיַן אַף יוֹצִיא דָם', כָּל תַּלְמִיד שֶׁכּוֹעֲסִים עָלָיו רַבּוֹ פַּעַם רִאשׁוֹנָה וְשֵׁנִית, וְכֹה לְהַחְזִיר בֵּין דָּם טָמֵא לְדָם טָהוֹר. וכך יש לדרוש את הפסוק, 'ומין אף', כלומר המוצץ את הכעס של רבו[לו] וסובלו אף על פי שהוא מתביית, 'יוציא דם', כלומר זוכה לדעת הלכות דם נדה להבחין בין דם טמא לדם טהור[לז].

עוד כתוב בפסוק, 'וּמְיַן אַפִּים יוֹצִיא רִיב', כָּל תַּלְמִיד שֶׁכּוֹעֲסִים עָלָיו רַבּוֹ פַּעַם רִאשׁוֹנָה וּשְׁנִיָּה וְשׁוֹתֵק, זוֹכֶה לְהַחְזִיר בֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת לְדִינֵי נְפָשׁוֹת. וכך יש לדרוש את הפסוק, 'ומין אפים', כלומר המוצץ את הכעס של רבו וסובלו פעם ראשונה ושניה[לח], 'יוציא ריב', כלומר זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות[לט].

הגמרא מביאה משנה ממנה רואים את המעלה של דיני ממונות: דְּתָנַן במשנה (פ"ג קנה:), רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר הָרוֹצֶה שֶׁיִּתְחַכֵּם יַעֲסוֹק בְּדִינֵי מָמוֹנוֹת, שֶׁאֵין דָּךְ מִקְצוֹעַ בַּתּוֹרָה יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, שֶׁהֵן כְּמַעְיָן נוֹבֵעַ.

★

הגמרא מביאה דרשה נוספת בענין לימוד התורה: אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי, מַאי דִּכְתִיב (משלי ו כג) 'אִם תְּבַלֶּתְךָ בְהִתְנַעֲשָׁא, וְאִם זְמוֹחַ יְדָּ לְפָּה'[מ], ללמד שכָּל הַמְנַבֵּל עַצְמוֹ עַל דִּבְרֵי תּוֹרָה - ששואל לדבר את כל הספיקות שיש לו ואף על פי שיש מחבריו הלועגים לו, סוֹפוֹ לְהִתְנַעֲשָׁא, וְאִם זָמַם - ואם סתם את פיו מלשאול[מא], סופו שיתן יָד לְפָּה, שלא ידע להשיב כשישאלוהו.

★

הגמרא חוזרת לדברים שנאמרו בכרם ביבנה: פָּתַח רַבִּי נְחֶמְיָה בְּכָבוֹד אַכְסַנְיָא וְדָרַשׁ, מַאי דִּכְתִיב שאמר שאול לפני שנלחם עם עמלק (שמואל א טו ו), 'וַיֹּאמֶר שָׁאוּל אֶל הַקֵּינִי לְכוּ סְרוּ רְדוּ מִתּוֹךְ עֲמָלֵקִי פֶּן אַסִּפְךָ עִמּוֹ, וְאַתָּה עָשִׂיתָה חֶסֶד עִם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל', ששלח אל הקיני [-בני יתרו] היושבים עם עמלק שיפרדו מהם כדי שלא יהרגם בשוגג במלחמה, כיון שיתרו אביהם עשה חסד עם משה והאכילו[מב], ונחשב הדבר כאילו עשה חסד עם כל ישראל, וְהֵלֹא הַדְּבָרִים קַל וָחוֹמֶר, וּמָה יִתְרוֹ שֶׁלֹּא קָרַב אֶת מֹשֶׁה אֶלָּא לְכָבוֹד עַצְמוֹ, שֶׁהיה נחשב ליתרו כבוד גדול שמשה יבא לסעודתו, נאמר בו כָּךְ, שנחשב כאילו עשה חסד עם כל ישראל, הַמְאָרֵחַ תַּלְמִיד חָכָם בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, וּמַאֲכִילוֹ וּמַשְׁקֵהוּ וּמְהַנֵּהוּ מִנְּכָסָיו, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שנחשב לו כאילו עושה חסד עם כל ישראל.

★

פָּתַח רַבִּי יוֹסֵי בְּכָבוֹד אַכְסַנְיָא וְדָרַשׁ, כתוב בפסוק (דברים כג ח) 'לֹא תְתַעֵב אֲדֹמִי כִּי אָחִיךָ הוּא, לֹא תְתַעֵב מִצְרִי כִּי גֵר הָיִיתָ בְאַרְצוֹ', שהמצרים היו לכם אכסניא בשעת הדחק, כשבא יעקב עם בניו למצרים בזמן הרעב שהיה בארץ ישראל[מג], וְהֵלֹא הַדְּבָרִים קַל וָחוֹמֶר, וּמָה מִצְרִיִּים שֶׁלֹּא קֵרְבוּ אֶת יִשְׂרָאֵל אֶלָּא לְצוֹרֶךְ עַצְמָן, שֶׁנֶּאֱמַר בענין בקשת פרעה מיוסף כשבאו אחיו לגור במצרים (בראשית מז ו) 'וְאִם יָדַעְתָּ וְיֶשׁ בָּם אַנְשֵׁי חַיִל וְשַׂמְתָּם שָׂרֵי מִקְנֶה עַל אֲשֶׁר לִי'[מד], נאמר בהם כָּךְ, שצריך להכיר להם טובה על שישמשו אכסניא לישראל, הַמְאָרֵחַ תַּלְמִיד חָכָם בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, וּמַאֲכִילוֹ וּמַשְׁקֵהוּ וּמְהַנֵּהוּ מִנְּכָסָיו, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שיש להכיר לו טובה.

★

פָּתַח רַבִּי אֶלְעָזָר בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי בְּכָבוֹד אַכְסַנְיָא וְדָרַשׁ, כתוב בפסוק (שמואל ב ג יח-יט) 'וְגַם כְּבָרְךָ ה' אֶת עוֹבֵד אֲדוֹם (הַגִּתִּי) וגו' בַּעֲבוּר אַרוֹן הָאֱלֹהִים', וְהֵלֹא הַדְּבָרִים קַל וָחוֹמֶר, וּמָה אָרוֹן שֶׁלֹּא אָכַל וְשָׁתָה, ולא היה צריך עובד אדום להוציא עליו הוצאות כדי להאכילו ולהשקותו, אֶלָּא רק בָּבַד וְרָבַץ - שהוא סמוך לפסוק המובא למעלה 'כי מין חלב יוציא חמאה'. מהרש"א (מ"ב, ד"ה סב) מלשון 'ומם', ווהוי טבעת של רצועה העשויה להבהמה עיקשת שצריכה יתירה, ונותנים אותו בחוטם הבהמה ובשפתיה לתופרם יחד ולסותמם, ומושכים אותה על ידי רצועה זו. רש"י (ד"ה ומם). מב. כְּמוֹ שכתוב (שמות יח יב) 'ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה'. רש"י (ד"ה ועשים). וגם משה היה שם באותה סעודה, אלא שהיה עומד ומשמש לפניהם. רש"י (שמות יח יג). מג. מהרש"א (מ"ב, ד"ה שאלו). מד. שבכך גילה פרעה את דעתו שמקבלם לצורך עצמו. חפץ ה' (ד"ה שנאמר). מה. אשתו של עובד אדום. רש"י (ד"ה ממנו). מו. צריך ביאור. הרי פסוק זה נאמר אחרי שהיה הארון בבית עובד אדום שלשה חדשים, ואם היתה הברכה מה שנולדו לו ששה בכרס אחד איך ידעו שבירכו ה', הרי עדיין לא נולדו לו עד שעברו תשעה חדשים. ותירץ הגר"א (שנוי נוסחא, ד"ה שלשה) שכיון שהיה ההריון גדול כל כך, שהיה ששה בכרס אחד, היה ניכר קודם שלשה חדשים, וידעו שברכו ה'.

כח. שמאחר שלומדים ביחידות הטעות מצויה בהם, ובאים להתיר את האיסור ולטהר את הטמא. מהרש"א (מכות י, ד"ה ולפ-שטעה). כט. עַל פי רש"י (פסוקנו ו, ד"ה שפוטפין). ל. רש"י (שם ד"ה ואינעים). לא. המיוחָּה 'הסכת' אין לה משמעות ברורה, ולכן דורשת הגמרא פסוק זה בכל האופנים שאפשר לומר בו. חפץ ה' (ד"ה הסכת). לב. כמו 'ויהס כלב את העם' (במדבר יג ל). רש"י (ד"ה שם). לג. נתבאר על פי רש"י בעבודה זרה (יט, ד"ה ומאי, ד"ה ומפיק), ושם פירש רש"י בטעם הדבר שבתחילה ילמד מרבו מה שיכול ולא יתעכב לעיין בדבר, שמא לאחר שיעיין וירצה ללמוד עוד לא יהיה רבו מצוי לו, ופירש פירוש נוסף, שילמד כל מה שיכול, שלאחר שישנה הרבה יכול לתרץ לעצמו את הקושיות. וכתב שכעטעם השני מבואר בגמרא כאן, שאמרו 'הס ואחר כך כתת', והביאו סיוע מדברי רבא (וכאן) מדובר גם באדם העוסק בתורה בעצמו ואינו לומד מהרבן). לד. לפי פשוטו פירוש הפסוק כך הוא, כמו שמציצת ושחיטת החלב מוציאה חמאה, ומציצת האף מוציאה דם, כך מציצת הכעס מוציאה ריב, כלומר, כשאדם מעורר את הכעס מוציא הוא על ידי כך ריב, ולכך יש לו לסתום פיך ולא להשיב לחברך המנבל אותך כדי שלא לעורר את כעסו, כי אם תשיב לו תעורר את כעסו ויוסיף הוא לריב עמך. מצודת דוד. לה. רש"י (ד"ה מין). והיינו שמקיא את כל תענוגי הילדות ממנו. מהרש"א (מ"ב, ד"ה מ"ל). לו. שכועס עליו על שלא הבין את דבריו מהר. רש"י (מכות שם). לז. יש באשה כמה מיני דם, יש מהם שהם טהורים ויש מהם שהם טמאים. ו'זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור' היינו שזוכה להבחין בדם שאחרים מסופקים אם הוא טמא או טהור. מהרש"א (ב"ב קנה: ד"ה הניחא). לח. מכך שנאמר 'אפיים' ולא 'אף' משמע שכעס שתי פעמים. מהרש"א (מ"ב, ד"ה מ"ל). לט. 'ריב' הוא דיני ממונות. כמו שנאמר (דברים כה ג) 'כי יהיה ריב' ותירגם אונקלוס 'דין'. רש"י (על שטין יעקב, ד"ה ומין). מ. לפי פשוטו כך היא כוונת הפסוק, אם התבלבל על ידי חבירך, שחברך חירף אותך, סופך להנשא בדבר. ואם אתה זומם בלבך להתקוטט עמו, שים יד על פה ושתוק. רש"י (שם). והגמרא מביאה פסוק זה כיון שהוא סמוך לפסוק המובא למעלה 'כי מין חלב יוציא חמאה'. מהרש"א (מ"ב, ד"ה שם). מא. 'זומת' הוא מלשון 'זמם', וזוהי טבעת של רצועה העשויה להבהמה עיקשת שצריכה יתירה, ונותנים אותו בחוטם הבהמה ובשפתיה לתופרם יחד ולסותמם, ומושכים אותה על ידי רצועה זו. רש"י (ד"ה ומם).

שֶׁנֶּאֱמַר בענין ברכתו של עובר אדום (דברי הימים ב' ט ו), 'פָּעָלְתִּי הַשָּׁמְינִי, וְנִתְּינֵי[א] כִּי בָרְכוֹ אֱלֹהִים'[ב], והיינו שאחר שפירש הפסוק את שמונת בניו של עובד אדום נאמר 'כי ברכו אלהים', משמע שהברוכה שבירך ה' את עובד אדום על שהיה הארון בביתו הוסיפה על שמונת בניו שהיו לו מקודם[ג], [וְכִתְיב'] (שם פסוק ח) 'כָּל אֵלֶּה [מִבְּנֵי] (ל)עֹבֵד אֱדֹם הֵמָּה וּבְנֵיהֶם וַאֲחֵיהֶם (אנשי) [אִישׁ] חַיִל בְּכֹחַ לַעֲבֹדָה שִׁשִּׁים וּשְׁנַיִם לְעֹבֵד אֱדֹם', כלומר שהיו לעובד ששים ושנים בנים, מהם שמונת בניו המוזכרים לעיל, ועוד חמשים וארבע בנים שילדו אשתו ושמונת כלותיה כל אחת ששה בכרס אחד מכח הברכה שבירכו ה'[ד].

★

הגמרא מביאה כמה מימרות שאמר רבי אבין הלוי[ה]: אָמַר רַבִּי אַבִּין הַלֵּוִי, כָּל הַהוֹדֵק אֶת הַשָּׁעָה - המתיגע להתעשר או להתגדל ורואה שאינו מצליח, ואף על פי כן חוזר ומתאמץ[ו], שָׁעָה הוֹדֵקְתּוֹ - הזמן דוחק אותו, כלומר הוא נכשל ואינו מצליח כי עדיין לא הגיעה השעה הראויה לכך. וְכָל הַנִּדְחֶה מִפְּנֵי הַשָּׁעָה - מי שכשאינו מצליח מתמיך שתגיע שעתו, שָׁעָה נִדְחֵית מִפָּנָיו - לאחר זמן עתידה להיות לו שעה מוצלחת[ז].

הגמרא מביאה ראיה לדבריו: מְדִּרְבָּה וְרַב יוֹסֵף, דְּרַב יוֹסֵף היה נקרא סִינַי, לפי שהיה בקי בהרבה ברייתות[ח], וְרַבָּה בר נחמני היה נקרא עוֹקֵר הָרִים, לפי שהיה חריף ומפולפל בתורה: אֲצְטְרִיכָא לְהוּ שַׁעְתָּא - הוצרכו להם החכמים שיהיה אחד מהם ראש הישיבה, שָׁלְחוּ לְהָתָם - לשם [לארץ ישראל], סִינַי וְעוֹקֵר הָרִים אֵיזֶה מֵהֶם קוֹדֶם למנותו לראש ישיבה, שָׁלְחוּ לְהוּ מארץ ישראל, סִינַי קוֹדֶם[ט], שֶׁהַכֹּל צְרִיכִין לְמָרֵי חַפְצָא - כולם צריכים למי שקבין חטים למכור, כלומר למי שקבין שמועות[י]. אַף עַל פִּי כֵן לֹא קָבַל עָלָיו רַב יוֹסֵף להיות ראש ישיבה, משום דְּאָמְרִי לֵיהּ בָּלְחָאֵי - שאמרו לו החזנים בכנסיות[יא], מְלָכָא תְּרֵתֵין שְׁנִין - תמלוך [ותהיה ראש ישיבה] שתי שנים ואחר כך תמות, ואמר רב יוסף אם אמלוך תחילה אמות אחרי שנתים, ולכך בחר להיות נדחה מפני השעה ולא להיות ראש ישיבה, והשעה עמדה לו, שְׁמָלַךְ רַבָּה עֶשְׂרִין וְתַרְתֵּין שְׁנִין - היה רבה ראש הישיבה עשרים ושתים שנה, וּמָלַךְ רַב יוֹסֵף לאחר מותו של רבה תְּרֵתֵין שְׁנִין וְפַלְגָא - שנתים וחמחצה[יב], והיינו שכיון שהיה נדחה מפני השעה נדחית השעה בשבילו וחי עוד עשרים ושתים שנה[יג].

מוסיפה הגמרא: כָּל הָנָךְ שְׁנֵי דְּמָלַךְ רַבָּה - כל אותם השנים שהיה רבה ראש ישיבה לא נהג רב יוסף שום שורה בעצמו, וַאֲפִילּוּ אוּמְנָא לְבֵיתֵיהּ לָא קָרָא - ואפילו כשהיה צריך להקיז דם היה הולך לבית הרופא ולא היה שולח להביא את הרופא אלינו[יד].

★

וְאָמַר רַבִּי אַבִּין הַלֵּוִי, מַאי הֲכָתִיב - מהי כוונת הפסוק (תהלים כ ג) 'יִזְכֹּר כָּל מִנְחֹתֶךָ וְעֹלָתְךָ יְדַשְּׁנֶה סֶלָה', זֶה יִצְחָק שֶׁנֶּאֱמַר 'וַיִּבֶן שָׁם אַבְרָהָם אֶת הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲרֹךְ אֶת הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד אֶת יִצְחָק בְּנוֹ וַיָּשֶׂם אֹתוֹ עַל הַמִּזְבֵּחַ', וכי רק אֱלֹהֵי יַעֲקֹב הוא וְלֹא אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וְיִצְחָק, ומדוע לא הזכיר גם את אברהם ויצחק[טו], אלא מִכָּאן לְבָעֲלֵי הַקּוֹרָה הרוצה לטלטלה ממקום למקום כדי לבנות עמה ויש לו מי שיסייע לו בנשיאת הקורה, שֶׁיִּטְּלֵם בְּעֵבְרָיָה שֶׁל קוֹרָה - ישים עצמו תחת חלקה הכבד של הקורה וחברו ישא את החלק הקל[טז], שהרי היא שלו ועליו מוטל לטרוח יותר בנשיאתה, ולכך נאמר בפסוק 'אלהי יעקב', לפי שיעקב אבינו הוא בעל הקורה, שכל הבנים שלו וטרח בגידולם, ועליו מוטל לבקש עליהם רחמים[יז].

★

וְאָמַר רַבִּי אַבִּין הַלֵּוִי, כָּל הַמַּלֶּה מִפְּעוּדָה שֶׁתַּלְמִיד חָכָם שָׁרוּי בְּתוֹכָהּ, כְּאִילּוּ נָגְהָה מִזְּיו שְׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר בענין ביאת יתרו למדבר (שמות יח יב), 'וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה עֹלָה וּזְבָחִים לֵאלֹהִים, וַיָּבֹא אַהֲרֹן וְכֹל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל לֶאֱכָל לֶחֶם עִם חֹתֵן מֹשֶׁה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים', וְכִי לִפְנֵי אֱלֹהִים אָכְלוּ, וַהֲלֹא לִפְנֵי מֹשֶׁה אָכְלוּ, ומדוע נאמר 'לפני האלהים'[יח], אֶלָּא בא הפסוק לוֹמַר לְךָ שֶׁכָּל הַנֶּהֱנֶה מִסְּעוּדָה שֶׁתַּלְמִיד חָכָם שָׁרוּי בְּתוֹכָהּ כְּאִילּוּ נֶהֱנֶה מִזִּיו שְׁכִינָה[יט], ולכן נאמר בהם שאכלו לפני האלהים[כ].

★

וְאָמַר רַבִּי אַבִּין הַלֵּוִי, הַנִּפְטָר - הנפרד מֵחֲבֵרוֹ, אַל יֹאמַר לוֹ לֵךְ בְּשָׁלוֹם אֶלָּא לֵךְ בְּשָׁלוֹם[כא], שֶׁהֲרֵי יִתְרוֹ שֶׁאָמַר לְמֹשֶׁה שכשזכו את מדין לשוב למצרים 'לֵךְ לְשָׁלוֹם' (שמות ד יח), עָלָה משה וְהִצְלִיחַ, שנעשה רבם של ישראל, ואילו דָּוִד שֶׁאָמַר לְאַבְשָׁלוֹם שהלך ממנו קודם שמרד בו 'לֵךְ בְּשָׁלוֹם' (שמואל ב' טו ט), סופו של אבשלום היה שֶׁהָלַךְ וְנִתְלָה באילן בשערות ראשו עד שבא יואב והרגו[כב].

וְאָמַר רַבִּי אַבִּין הַלֵּוִי, הַנִּפְטָר - הנפרד מִן הַמֵּת[כג], אַל יֹאמַר לוֹ לֵךְ בְּשָׁלוֹם אֶלָּא לֵךְ בְּשָׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר לאברהם אבינו (בראשית טו טו) 'וְאַתָּה

א. **הגהות הב"ח** (פוסק ג). ב. **שם** בפסוק נתפרשו שמותיהם של שמונת בניו של עובד אדום, ר"פעלתי" היה בנו השמיני, שנאמר (דברי הימים ב' טו ז-ט) 'שמעיה הכבור, יהחזב השני, יואח השלשי, ושכר הרביעי, ונתנאל החמישי, עמיאל הששי, יששכר השביעי, פעלתי השמיני'. ג. **מהרי"א** (מ"ק, ליעל נכ: ד"ה ומס ה"פ). ד. **הגהות הב"ח** (פוסק ג). ה. **כמו** שמצאנו בברכה שנתברכו ישראל במצרים שילדו ששה בכרס אחד. מהרש"א (שם). ו. **בביאור** שייכות מימרות אלו לכאן כתב הצל"ח (ד"ה אמר) שהוא משום שכל דברי רבי אבין יש להם שייכות זה לזה, וכיון שהביא ראיה מהפסוק שנאמר בענין הסעודה ששעה יתרו למשה למאמר שאמר רבי אבין להלן 'כל הנהנה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה', וכן הביא ראיה מיתרו למה שיש לומר 'לך לשלום', יש לו שייכות עם דברי רבי נחמיה לעיל שיתרו עשה חסד עם כל ישראל במה שנתן למשה לאכול לחם, ולכן הביאה הגמרא את כל דברי רבי אבין. אלא שהקשה שאם כן היה צריך להביא מתחילה שתי מימרות אלו שהם ההמשך לענין שלפניו, ותירץ, שהגמרא רצתה לסמוך את המימרא [בסמוך] שתלמידי חכמים אפילו בעולם הבא אין להם מנוחה למימרא של הנפטר מן המת, וגם רצתה לסיים את המימרות של רבי אבין הלוי בשלום ולסיים את המסכת בשלום, לכן סידרם בדרך זה. ז. **רש"י** (מיוחס יג: ד"ה החזק). כגון אבשלום שביקש למלוך בכח בחיי דוד אביו, קודם הזמן שנקבע לו, ולא רצה להמתין עד מיתתו. רש"י (ד"ה החזק, ל"מ ע"ל ענין יעקב ד"ה החזק). ושקטה, שהרי גם אחר מיתת דוד לא היה ראוי להיות מלך, שהמלוכה היתה מיועדת לשלמה, ואם כן איך אפשר לומר עליו שדחק את השעה, והיינו שרצה להקדים את המאורה. ותירץ בגבול בניימין (מ"ב דרוש ט"ו, קנה: תוי"ט נפלאים ופקים ס"ס) ששלמה המלך היה בן שתים עשרה שנה, ולכן היה אפשר שימלוך אבשלום אחר דוד אביו, וימות בלא בנים, ואחר כך תהיה המלוכה לשלמה, וכיון שדחק את השעה לא זכה להיות מלך. ח. **רש"י** (מיוחס יג: ד"ה שנה). ט. **ונקרא** 'סיני' לפי שהיו המשניות והברייתות סדורין לו כנתינתן מהר סיני, אבל לא היה מפולפל כמו רבה. רש"י (מהריטל יח. ד"ה כל יוסף). י. **ונקרא** 'עוקר הרים' לפי שהיה מיישב קושיות שהיו דומים להרים שלא היה אדם שהיה יכול ליישבם, וגם היה עוקר ודוחה שמועות שהיו דומים להרים, שלא היה אדם שהיה יכול לדחותם. רמ"ה [ורי"ף בפסחים על ענין יעקב מהריטל יח. ד"ה וכמה). יא. **ודווקא** שהוא בקי בפירוש ההלכות ובמה שיוצא מהם, ויודע לדמות הדברים הלו לאלו ולהוציא דבר מתוך דבר כראוי, אבל מי שאין בידו אלא את סוגיית הגמרא שנודה בפיו ואינו יודע בדרכי הפסק ואינו יודע לדמות ולהבין דבר מתוך דבר, אדם כזה אינו נכלל סיני, ואינו נכלל בעלי הוראה, ולא עוד אלא שצריך להיזהר מהוראותיו. מהרי"ט (מהריטל יח. ד"ה וכמה). יב. **הגמרא** בבבא בתרא (קמה:) מונה כמה סוגים של לומדי תורה, בעל הגדות, בעל פלפול [-עוקר הרים], בעל שמועות [-סיני], והמשילו את בעל הפלפול לאדם שהוא עשיר במטבעות כסף, ואת בעל השמועות לעשיר שיש לו הרבה תבואה באוצרותיו, ואמרו בגמרא שם שמכל מקום צריכים כל אלו את בעל החטים. והיינו שגם העשיר שיש לו הרבה מטבעות צריך לבעל החטים, שלא יועיל לו הכסף כלום אם לא ימצא לקנות בו חטים, מה שאין כן מי שיש לו חטים אפילו אם אין לו מעות לקנות את שאר הדברים הצריכים לו, מכל מקום יכול לחיות עם החטים לבד. וכמו כן בעל הפלפול אם אינו יודע משניות וברייתות שיוכל לפלפל בהם, אין לו תועלת בפלפולו. באר שבע (מהריטל יח. ד"ה ולמאי). ונקרא בעל חטים לפי שהחטים מביאים את הדעת לאדם, כמו שאנו בברייתא לעיל (נ:) אילן שאכל ממנו אדם הראשון, רבי יהודה אומר חטה היה, שאין התינוק יודע לקרות אבא ואמא עד שיטעום טעם דגן. מהרש"ל (ב"ק קמו: ד"ה ויוי"ט). יג. **רש"י** (שבת קיט: ד"ה כללאי, ועוד). ואין להקשות ממה שאמרו בגמרא (שבת קיג:) שאסור לשאול בכלדיים, שדוקא לשאול אסור, אבל אם אמרו לו מעצמם איזה דבר ראוי לחוש לדבריהם, כי הרבה פעמים אומרים אמת בעתידות. רשב"א (מהריטל נ"מ ס' רפג). יד. **ומה** שאמרו לו התחיים בכוכבים שימלוך שנתים, יש לומר שאינם יודעים לדייק בדבריהם על חצי שנה, אלא רק על שנה שלמה. חפץ ה' (ד"ה כל שהוסיף). אמנם בבית נתן (ד"ה עד) גרס בגמרא 'מלך רבה עשרין ותרתין ופלגא, ומלך רב יוסף תרתין שנין'. טו. **הגמרא** הביאה ראיה מפעשה זה גם לכך שהרוחק את השעה השעה דוחקת אותו, וגם לכך שכל הנדחה מפני השעה נדחת מפניו, שהרי גם אם היה רבה מקבל על עצמו את המלכות והיה רב יוסף מולך מיד לא היו פותחים לרבה מעשרים ושתים שנה של מלכותו, כמו שלא פתחו לרב יוסף משתי שנותיו כשמלך אחר רבה, והיה רבה מולך עשרים ושתים שנה אחרי רב יוסף ונמצא שהיה חי עוד עשרים וארבע שנים, וכיון שלפי האמת היתה זו שעתו של רב יוסף ומינו את רבה לראש הישיבה ולא סירב עד שרב יוסף יקבל על עצמו לשבת ראש ישיבה, נחשב לו כאילו דחק את השעה, ולכך נדחה מפני השעה ונפחתו מימיו שתי שנים ומחצה. חפץ ה' (שם). טז. **רש"י** (ד"ה מוטל). ומשני טעמים עשה כן, גם משום שהיה עניו, וגם משום שהיה ירא שאם ינהג בשררה זו יהא נחשב לו מאותם שתי שנים שהראוי הוא למלוך. חפץ ה' (ד"ה כל שהוסיף). יז. **ביאורו** האחרונים שלפי פשוטו נאמר 'אלהי יעקב' לפי שביעקב כתוב (בראשית לה ג) 'העונה אותי ביום צרתי', ובמזמור זה כתוב 'ענך ה' ביום צרה', ולכן אנו מזכירין זכות יעקב, לומר שמי שענה ליעקב ביום צרתו הוא יענה לנו ביום צרתינו (גליוני הש"ס ד"ה מוטל מפ' פסחים נ"מ"י גליקוסים שמי ס' פת ירק). אבל הרדשן כאן הוקשה לו שהרי גם אברהם ויצחק נענו ביום צרה, ואם כן היה צריך לכתוב 'ושנצר' שם אלוהי אבותיך', ואם מספיק לו באחד מהאבות היה צריך להזכיר את האבות הראשונים אברהם או יצחק (ב"ח אות ט' ד"ה ומ"ר). יח. **שהקורה** יש לה צד עבה הסמוך לשורש וצד דק שכלפי ראש הקורה. פירוש מהרז"ו (שמו"ר פ' ח' ו). יט. **נתבאר** על פי רש"י (ד"ה שתלמ', וס"ע על ענין יעקב ד"ה שתלמ'). כ. **לפי** פשוטו לכך נאמר 'לפני האלוהים' לפי שאכלו מהשלמים שהביא יתרו לפני ה' (מקושי שמות יח יב), או משום שאחלו של משה היה לצד אהל מועד (לקט שופ"ם שם), אבל הרדשן כאן הוקשה לו שאם כן היה צריך לכתוב 'לפני האלהים לאכל לחם' שהיה משמע שבאו לפני ה', ומכיון שכתב 'לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים' משמע שבאכילה עם משה נחשב לפני ה'. חפץ ה' (ד"ה כל שהוסיף). כא. **בכעודה** שהתלמיד חכם שם ודאי אומרים דברי תורה, והשומע דברי תורה נהנה מזיו השכינה. מהרש"א (ב"ח ד"ה והש"ס). כב. **מלשון** הגמרא 'והלא לפני משה אכלו' משמע שהיה משה משמש עליהם ולא אכל עמהם, והוא התלמיד חכם שהיה שרוי בתוכם, וכיון שאכלו לפניו נחשב כאילו אכלו לפני האלהים. אבל רש"י בחומש (שמות יח יב) כתב מכאן שכל הנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובין בה כאילו נהנה מזיו השכינה, ולפי זה משמע שהתלמידי חכמים שהיו שרויים בתוכם הם אהרן וזקני ישראל המסובין שם, שהרי משה לא היה בכלל המסובין, שהיה משמש עליהם. מהרש"א (שם). כג. **לֵךְ** בשלום' משמע שההליכה תהיה בשלום אבל באיחוי בשכיבה במחוי חפצו לא תהיה בשלום, לכן יאמר 'לך לשלום', שימצא שלום במקום שהוא הולך אליו, ואין לדייק מזה שהליכתו לא תהא בשלום, שאם הליכתו לא תהיה בשלום, שימות או יהרג, אם כן לא יגיע למחוז חפצו לשלום. כן יהודיע (ד"ה כמה). כד. **ונקשה**, אין אמר דוד לבנו 'לך בשלום', וכי לא ידע שקללה היא זו. ותירץ הבן יהודיע (ד"ה אל תלמדו) שדוד נתכוין לברכו, וכיון שהיתה כוונת אבשלום להרע לאביו סיבבו מן השמים שיאמר לו כן, והיא ששגגה היוצאת מפי השליט. כה. **בשהיו** מולכים את האדון את המת ממקום למקום לקבורה היו מולים אותו מעיר לעיר, וכשבאו לעיר אחרת חזרים אלו שליוו אותו ואחרים מלוים אותו משם והלאה, והחזרונים נקראים נפטרים, ונוטלין רשות להיפטר ממנו. רש"י (ד"ה מנפטרני).

תָּבוֹא אֵלַי אֶבְתֶּיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה׳, הרי שלמת אומרים ׳בשלום׳[כו].

★

הגמרא מביאה מאמר בענין שכרו של הלומד מיד לאחר התפילה[כז]: אָמַר רַבִּי לֵוִי בַּר חַיְיא, הַיּוֹצֵא מִבֵּית הַכְּנֶסֶת וְנִכְנָס מִיד לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וְשׁוֹסֵק בַּתּוֹרָה[כח], זוֹכֶה וּמְקַבֵּל פְּנֵי שְׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פד ח) ׳יַלְכוּ מֵחַיִל אֶל חָיִל יֵרָאֶה אֶל אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן׳ - ההולכים מריבוי עם שבבית הכנסת לריבוי עם שבבית המדרש[כט] יזכו לראות פני שכינה.

הגמרא מביאה דרשה אחרת מפסוק זה: אָמַר רַבִּי חִיְיא בַּר אַשִׁי אָמַר רַב, תַּלְמִידֵי חֲכָמִים אֵין לָהֶם מְנוּחָה לֹא בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא בָּעוֹלָם הַבָּא, שכמו שהם עמלים בתורה בעולם הזה והולכים מישיבה לישיבה וממדרש למדרש, כך הם עמלים בתורה בעולם הבא לפני השכינה[ל], שֶׁנֶּאֱמַר ׳יֵלְכוּ מֵחַיִל אֶל חַיִל יֵרָאֶה אֶל אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן׳ - ילכו מריבוי עם העוסקים בתורה בעולם הזה לריבוי עם העוסקים בתורה בעולם הבא, שגם שם יעסקו בתורה כאשר ׳יראה אל אלהים בציון׳, והיינו בשעת פטירתם שנהנים מזיו השכינה[לא].

★

הגמרא מסיימת את המסכת בדברי שבח לתלמידי חכמים: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מַרְבִּים שָׁלוֹם בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה נד יג) ׳וְכָל בָּנַיִךְ לִמּוּדֵי ה׳, וְרַב שְׁלוֹם בָּנָיִךְ׳, וכיון שכבר נאמר ׳וכל בניך למודי ה״ למה חזר ואמר ׳בניך׳ בסוף הפסוק, היה לו לומר ׳ורב שלומם׳[לב], אלא בא ללמד שאֵין תַּקָּרֵי ׳בָּנָיִךְ׳ אֶלָּא ׳בּוֹנָיִךְ׳[לג], שהתלמידי חכמים שהם בונים את העולם מרבים שלום בעולם[לד].

׳שָׁלוֹם רָב לְאֹהֲבֵי תוֹרָתֶךָ וְאֵין לָמוֹ מִכְשׁוֹל׳ (תהלים קיט קסה) - שלום רב יהיה לאוהבי תורתך ולא יכשלו[לה].

׳יְהִי שָׁלוֹם בְּחֵילֵךְ שַׁלְוָה בְּאַרְמְנוֹתָיִךְ׳ (תהלים קכב ז)[לו], ׳לְמַעַן אַחַי וְרֵעָי אֲדַבְּרָה נָּא שָׁלוֹם בָּךְ, לְמַעַן בֵּית ה׳ אֱלֹהֵינוּ אֲבַקְשָׁה טוֹב לָךְ׳ (שם קכב ח-ט), ׳ה׳ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן ה׳ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַּשָּׁלוֹם׳ (שם כט יא)[לז].

הדרן עלך הרואה וסליקא לה מסכת ברכות

כו. **אחרי** שמת אינו יכול לקיים מצוות, ולכך יאמר לו ׳לך בשלום׳, דהיינו שילך עם השלום שיש לו כבר. מהר״ל (נתיבות עולם, נתיב השלום פ״ג). כז. **בענין** שיכות מאמר זה למאמר שלפניו ביאר בסמיכת חכמים (ד״ה תפסוק), שלרבי לוי היה קשה על דברי רבי אבין שלמת יאמר ׳לך בשלום׳, מהפסוק (תהלים פד ח) ׳ילכו מחיל אל חיל׳ שמדבר על עולם הבא, ואם כן גם על המת שיוך לומר ׳לך לשלום׳ כיון שגם בעולם הבא הולך מישיבה לישיבה. ולכך דרש את הפסוק על היוצא מבית הכנסת לבית המדרש, לומר שפסוק זה מדבר על העולם הזה. כח. **שרודף** אחר לימוד התורה בכל כוחו ומיד אחר התפילה הולך ללמוד ואינו מתבטל מדברי תורה. רבינו שלמה בן היתום (מו״ק כט. ד״ה שיעסק). כט. **׳יחיל׳** הוא לשון ריבוי עם, והיינו שהולך מבית הכנסת שהוא מקום תפילת רבים, שתפילתם מקובלת יותר כמבואר לעיל (ח:), לבית המדרש שהוא מקום לימוד של רבים, שלימודם חשוב יותר, כמבואר לעיל (פג:) שאין התורה נקנית אלא בחבורה. מהרש״א (מ״ק, ד״ה ילכו). ל. **על** פי רש״י (ד״ה לון) ותוספות הרא״ש (מו״ק כט. ד״ה לון). לא. **תוספות** הרא״ש (שם) ונמוקי יוסף (שם ד״ה ילכו). לב. **עין** יוסף (ד״ה אלא). לג. **כלומר** יש לפרש את המילה ׳בניך׳ כאילו נאמר ׳בונייך׳ מלשון בנין, ולפי זה הפסוק מדבר בתלמידי חכמים הבונים את העולם, כמבואר בגמרא (פמג קיד.) שתלמידי חכמים נקראים ׳בנאים׳ לפי שעוסקים בבניינו של עולם כל ימיהם. לד. **שעל** ידי הלימוד עושים משפט ושלום בין איש ואשתו ובין שני בעלי דינים. עיין יעקב (ד״ה תפסוק). או שהכוונה למה שהבטיח הקב״ה (ויקרא כו ו) ׳אם בחוקותי תלכו ונתתי שלום בארץ׳. עץ יוסף (ד״ה תפסוק). הטעם שהביאה הגמרא מאמר זה בסיום מסכת ברכות, לפי שכל מסכת זו, התפלות והברכות הנזכרות בה, הם תיקון דרבנן, ונעשם כדי להרבות בזה שלום בעולם, דהיינו בין ישראל לאביהם שבשמים, והם קיומו ובנינו של העולם. מהרש״א (ד״ה תפסוק). ובערוך לנר (יבמות קכב: ד״ה ולית) ביאר, שמסדרי הש״ס הביאו ענין זה כאן כיון שמצאו לזה רמז במה שכפל הפסוק את המילה ׳בניך׳ ולא סיים ׳ורב שלומם׳, ולכן אמרו ש׳בניך׳ מרמז על מסכתות ׳ברכות נזיר יבמות כריתות׳ שראשי תיבות שלהם בניך ושענייגם הוא לתועלת השלום, וראה שם שהאריך לבאר כיצד בכל מסכתא מרומז ענין השלום. לה. **מצודת** דוד. הערוך לנר (יבמות קכב: ד״ה תפסוק) מבאר שהגמרא הביאה פסוק זה כדי לבאר מדוע אמר רבי חנינא שהתלמידי חכמים ׳מרבים׳ שלום בעולם ולא אמר ׳מביאים׳ שלום לעולם, והיינו משום שנאמר ׳שלום רב לאוהבי תורתך׳, שלא די שהתלמיד חכם מביא שלום על עצמו על ידי למודו ועל אחרים על ידי הוריאתו, אלא עוד נוסף בזה שגורם גם לאחרים שבאים לידי שלום, דהיינו העשירים שהם עצמם אינם בני תורה אבל מחזיקים את לומדי התורה, שגם להם יש שלום, ולכן אמר ׳מרבים׳ שלום, שעל ידי לימודם גם העשירים שאינם לומדים בעצמם אבל הם ׳אוהבי תורתך׳ זוכים לשלום. לו. **לפי** פשוטו ׳חילך׳ פירושו חומה נמוכה, וכוונת הפסוק שהאויב לא יצור על החומות ולא ינתוץ לך את הארמונות. מצודת דוד ומצודת ציון. ומבאר הערוך לנר (יבמות קכב: ד״ה ת״ח) שהגמרא הביאה פסוק זה כהמשך למה שהתבאר לעיל שהתלמידי חכמים עושים שלום גם לעשירים, ובפסוק זה נאמר שלעשירים יש חיל, דהיינו עושר וארמונות. לז. **הערוך** לנר (שם) מבאר שהגמרא הביאה פסוקים אלו כיון שיבוא השואל וישאל מה התועלת הגדולה בשלום, הלא אפשר להתענג על ה׳ ולעסוק בתורה ובמצוות כל אחד לעצמו גם אם לא יהיה לו שלום עם אחרים, ועל זה משיבה הגמרא שהשלום מעולה לשלשה דברים, הראשון, ׳למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך׳, שאף אם הוא לעצמו יכול לבא לתכלית האושר מבלי שיצטרך לאחרים, מכל מקום אחרים צריכים לו, ואם יפרד לעצמו לא יוכל לעזור לאחרים, ואם כן על ידי השלום יש לו זכות שמסייע לרבים. והשני, ׳למען בית ה׳ אלהינו אבקשה טוב לך׳, כמבואר בימא (ט:) שבית שני לא נחרב אלא משום שנאת חנם, וכל דור שאין בית המקדש נבנה בימיו כאלו נחרב בימיו, ואם רוצים שיבנה בית המקדש צריך להתרחק מאד משנאת אחים, וזה יעשה אם יחזיק בקצה האחר שהוא השלום, וזה כוונת הפסוק שיעשה שלום למען בית ה׳ אלהינו, והשלישי, ׳ה׳ עוז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום׳, על פי המבואר בעוקצין (פ״ג מ״ט), אמר רבי שמעון בן חלפתא לא מצא הקב״ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר ׳ה׳ עוז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום׳, ויש להבין מהו הלשון כלי מחזיק ברכה, ונראה לפרש על פי מה שאמרו חז״ל (מכות כג:) שרמ״ח מצוות עשה הם כנגד אבריו של אדם ושס״ה לא תעשה הם כנגד גידיו, שעל ידי המצוות ושמירה מעבירות מתקן תרי״ג בחינות נפשו. אכן כבר הקשו הראשונים שהרי אי אפשר לכל אחד מישראל לקיים כל תרי״ג מצוות (שיש מצוות הנוהגות בכהנים ויש הנוהגות בישראל, וכן עוד הרבה מצוות שאינן שייכות לכולם), ואם כן תשאר נפשו פגומה כמו שהגוף פגום אם יחסרו מאבריו וגידיו, ותרצו שכל ישראל חשובים כאיש אחד, ואם כל אחד מקיים כל המצוות שמוטלים עליו לעשות, נחשבו לו המצוות שקיימו אחרים כאילו קיימם הוא גם כן להשלים נפשו על ידם. אכן זה דוקא כשיש לו שלום עם אחרים, אבל כשיש פירוד לבבות ביניהם לא. וזה מה שאמר התנא לא מצא הקב״ה כלי מחזיק ברכה לישראל, שאף שכבר שנינו (שם) רצה הקב״ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, מכל מקום לא מצא כלי מחזיק ברכה, דהיינו שאחד יחזיק את כל הברכות שנשפעות עליו על ידי קיום תרי״ג מצוות, אלא השלום, שנאמר ׳ה׳ עוז לעמו יתן׳ על ידי התורה [שאין ׳עוז׳ אלא תורה (שיטמ״ק כפה ב״מ ז:)], וכדי שלא יקשה איך אפשר לאחד לקיים הכל משיב הפסוק ׳ה׳ יברך את עמו בשלום׳, ועל ידי זה נחשבות לו מצוות אחרים כאילו קיימם גם הוא ונשלמים ישראל בין כולם.

בס"ד

לוח לימוד העמוד

ב	א	חשון	ברכות	ב	ע"א
ג	ב	חשון	ברכות	ב	ע"ב
ד	ג	חשון	ברכות	ג	ע"א
ה	ד	חשון	ברכות	ג	ע"ב
ו	ה	חשון	ברכות	ד	ע"א
ש	ו	חשון	ברכות	ד	ע"ב
א	ז	חשון	ברכות	ה	ע"א
ב	ח	חשון	ברכות	ה	ע"ב
ג	ט	חשון	ברכות	ו	ע"א
ד	י	חשון	ברכות	ו	ע"ב
ה	יא	חשון	ברכות	ז	ע"א
ו	יב	חשון	ברכות	ז	ע"ב
ש	יג	חשון	ברכות	ח	ע"א
א	יד	חשון	ברכות	ח	ע"ב
ב	טו	חשון	ברכות	ט	ע"א
ג	טז	חשון	ברכות	ט	ע"ב
ד	יז	חשון	ברכות	י	ע"א
ה	יח	חשון	ברכות	י	ע"ב
ו	יט	חשון	ברכות	יא	ע"א
ש	כ	חשון	ברכות	יא	ע"ב
א	כא	חשון	ברכות	יב	ע"א
ב	כב	חשון	ברכות	יב	ע"ב
ג	כג	חשון	ברכות	יג	ע"א
ד	כד	חשון	ברכות	יג	ע"ב
ה	כה	חשון	ברכות	יד	ע"א
ו	כו	חשון	ברכות	יד	ע"ב
ש	כז	חשון	ברכות	טו	ע"א
א	כח	חשון	ברכות	טו	ע"ב
ב	כט	חשון	ברכות	טז	ע"א
ג	א	כסלו	ברכות	טז	ע"ב
ד	ב	כסלו	ברכות	יז	ע"א
ה	ג	כסלו	ברכות	יז	ע"ב
ו	ד	כסלו	ברכות	יח	ע"א
ש	ה	כסלו	ברכות	יח	ע"ב
א	ו	כסלו	ברכות	יט	ע"א
ב	ז	כסלו	ברכות	יט	ע"ב
ג	ח	כסלו	ברכות	כ	ע"א
ד	ט	כסלו	ברכות	כ	ע"ב
ה	י	כסלו	ברכות	כא	ע"א
ו	יא	כסלו	ברכות	כא	ע"ב
ש	יב	כסלו	ברכות	כב	ע"א
א	יג	כסלו	ברכות	כב	ע"ב
ב	יד	כסלו	ברכות	כג	ע"א
ג	טו	כסלו	ברכות	כג	ע"ב
ד	טז	כסלו	ברכות	כד	ע"א
ה	יז	כסלו	ברכות	כד	ע"ב
ו	יח	כסלו	ברכות	כה	ע"א
ש	יט	כסלו	ברכות	כה	ע"ב
א	כ	כסלו	ברכות	כו	ע"א
ב	כא	כסלו	ברכות	כו	ע"ב
ג	כב	כסלו	ברכות	כז	ע"א
ד	כג	כסלו	ברכות	כז	ע"ב
ה	כד	כסלו	ברכות	כח	ע"א
ו	כה	כסלו	ברכות	כח	ע"ב
ש	כו	כסלו	ברכות	כט	ע"א
א	כז	כסלו	ברכות	כט	ע"ב
ב	כח	כסלו	ברכות	ל	ע"א
ג	כט	כסלו	ברכות	ל	ע"ב
ד	א	טבת	ברכות	לא	ע"א
ה	ב	טבת	ברכות	לא	ע"ב
ו	ג	טבת	ברכות	לב	ע"א
ש	ד	טבת	ברכות	לב	ע"ב

א	ה	טבת	ברכות	לג	ע"א
ב	ו	טבת	ברכות	לג	ע"ב
ג	ז	טבת	ברכות	לד	ע"א
ד	ח	טבת	ברכות	לד	ע"ב
ה	ט	טבת	ברכות	לה	ע"א
ו	י	טבת	ברכות	לה	ע"ב
ש	יא	טבת	ברכות	לו	ע"א
א	יב	טבת	ברכות	לו	ע"ב
ב	יג	טבת	ברכות	לז	ע"א
ג	יד	טבת	ברכות	לז	ע"ב
ד	טו	טבת	ברכות	לח	ע"א
ה	טז	טבת	ברכות	לח	ע"ב
ו	יז	טבת	ברכות	לט	ע"א
ש	יח	טבת	ברכות	לט	ע"ב
א	יט	טבת	ברכות	מ	ע"א
ב	כ	טבת	ברכות	מ	ע"ב
ג	כא	טבת	ברכות	מא	ע"א
ד	כב	טבת	ברכות	מא	ע"ב
ה	כג	טבת	ברכות	מב	ע"א
ו	כד	טבת	ברכות	מב	ע"ב
ש	כה	טבת	ברכות	מג	ע"א
א	כו	טבת	ברכות	מג	ע"ב
ב	כז	טבת	ברכות	מד	ע"א
ג	כח	טבת	ברכות	מד	ע"ב
ד	כט	טבת	ברכות	מה	ע"א
ה	א	שבט	ברכות	מה	ע"ב
ו	ב	שבט	ברכות	מו	ע"א
ש	ג	שבט	ברכות	מו	ע"ב
א	ד	שבט	ברכות	מז	ע"א
ב	ה	שבט	ברכות	מז	ע"ב
ג	ו	שבט	ברכות	מח	ע"א
ד	ז	שבט	ברכות	מח	ע"ב
ה	ח	שבט	ברכות	מט	ע"א
ו	ט	שבט	ברכות	מט	ע"ב
ש	י	שבט	ברכות	נ	ע"א
א	יא	שבט	ברכות	נ	ע"ב
ב	יב	שבט	ברכות	נא	ע"א
ג	יג	שבט	ברכות	נא	ע"ב
ד	יד	שבט	ברכות	נב	ע"א
ה	טו	שבט	ברכות	נב	ע"ב
ו	טז	שבט	ברכות	נג	ע"א
ש	יז	שבט	ברכות	נג	ע"ב
א	יח	שבט	ברכות	נד	ע"א
ב	יט	שבט	ברכות	נד	ע"ב
ג	כ	שבט	ברכות	נה	ע"א
ד	כא	שבט	ברכות	נה	ע"ב
ה	כב	שבט	ברכות	נו	ע"א
ו	כג	שבט	ברכות	נו	ע"ב
ש	כד	שבט	ברכות	נז	ע"א
א	כה	שבט	ברכות	נז	ע"ב
ב	כו	שבט	ברכות	נח	ע"א
ג	כז	שבט	ברכות	נח	ע"ב
ד	כח	שבט	ברכות	נט	ע"א
ה	כט	שבט	ברכות	נט	ע"ב
ו	ל	שבט	ברכות	ס	ע"א
ש	א	אדר	ברכות	ס	ע"ב
א	ב	אדר	ברכות	סא	ע"א
ב	ג	אדר	ברכות	סא	ע"ב
ג	ד	אדר	ברכות	סב	ע"א
ד	ה	אדר	ברכות	סב	ע"ב
ה	ו	אדר	ברכות	סג	ע"א
ו	ז	אדר	ברכות	סג	ע"ב

ש	ח	אדר	ברכות	סד	ע"א
א	ט	אדר	שבת	ב	ע"א
ב	י	אדר	שבת	ב	ע"ב
ג	יא	אדר	שבת	ג	ע"א
ד	יב	אדר	שבת	ג	ע"ב
ה	יג	אדר	שבת	ד	ע"א
ו	יד	אדר	שבת	ד	ע"ב
ש	טו	אדר	שבת	ה	ע"א
א	טז	אדר	שבת	ה	ע"ב
ב	יז	אדר	שבת	ו	ע"א
ג	יח	אדר	שבת	ו	ע"ב
ד	יט	אדר	שבת	ז	ע"א
ה	כ	אדר	שבת	ז	ע"ב
ו	כא	אדר	שבת	ח	ע"א
ש	כב	אדר	שבת	ח	ע"ב
א	כג	אדר	שבת	ט	ע"א
ב	כד	אדר	שבת	ט	ע"ב
ג	כה	אדר	שבת	י	ע"א
ד	כו	אדר	שבת	י	ע"ב
ה	כז	אדר	שבת	יא	ע"א
ו	כח	אדר	שבת	יא	ע"ב
ש	כט	אדר	שבת	יב	ע"א
א	ל	אדר	שבת	יב	ע"ב
ב	א	אדר	ב	שבת	יג ע"א
ג	ב	אדר	ב	שבת	יג ע"ב
ד	ג	אדר	ב	שבת	יד ע"א
ה	ד	אדר	ב	שבת	יד ע"ב
ו	ה	אדר	ב	שבת	טו ע"א
ש	ו	אדר	ב	שבת	טו ע"ב
א	ז	אדר	ב	שבת	טז ע"א
ב	ח	אדר	ב	שבת	טז ע"ב
ג	ט	אדר	ב	שבת	יז ע"א
ד	י	אדר	ב	שבת	יז ע"ב
ה	יא	אדר	ב	שבת	יח ע"א
ו	יב	אדר	ב	שבת	יח ע"ב
ש	יג	אדר	ב	שבת	יט ע"א
א	יד	אדר	ב	שבת	יט ע"ב
ב	טו	אדר	ב	שבת	כ ע"א
ג	טז	אדר	ב	שבת	כ ע"ב
ד	יז	אדר	ב	שבת	כא ע"א
ה	יח	אדר	ב	שבת	כא ע"ב
ו	יט	אדר	ב	שבת	כב ע"א
ש	כ	אדר	ב	שבת	כב ע"ב
א	כא	אדר	ב	שבת	כג ע"א
ב	כב	אדר	ב	שבת	כג ע"ב
ג	כג	אדר	ב	שבת	כד ע"א
ד	כד	אדר	ב	שבת	כד ע"ב
ה	כה	אדר	ב	שבת	כה ע"א
ו	כו	אדר	ב	שבת	כה ע"ב
ש	כז	אדר	ב	שבת	כו ע"א
א	כח	אדר	ב	שבת	כו ע"ב
ב	כט	אדר	ב	שבת	כז ע"א
ג	א	ניסן		שבת	כז ע"ב

היומי תשפ"ד

ד	ב	ניסן	שבת	כח	ע"א
ה	ג	ניסן	שבת	כח	ע"ב
ו	ד	ניסן	שבת	כט	ע"א
ש	ה	ניסן	שבת	כט	ע"ב
א	ו	ניסן	שבת	ל	ע"א
ב	ז	ניסן	שבת	ל	ע"ב
ג	ח	ניסן	שבת	לא	ע"א
ד	ט	ניסן	שבת	לא	ע"ב
ה	י	ניסן	שבת	לב	ע"א
ו	יא	ניסן	שבת	לב	ע"ב
ש	יב	ניסן	שבת	לג	ע"א
א	יג	ניסן	שבת	לג	ע"ב
ב	יד	ניסן	שבת	לד	ע"א
ג	טו	ניסן	שבת	לד	ע"ב
ד	טז	ניסן	שבת	לה	ע"א
ה	יז	ניסן	שבת	לה	ע"ב
ו	יח	ניסן	שבת	לו	ע"א
ש	יט	ניסן	שבת	לו	ע"ב
א	כ	ניסן	שבת	לז	ע"א
ב	כא	ניסן	שבת	לז	ע"ב
ג	כב	ניסן	שבת	לח	ע"א
ד	כג	ניסן	שבת	לח	ע"ב
ה	כד	ניסן	שבת	לט	ע"א
ו	כה	ניסן	שבת	לט	ע"ב
ש	כו	ניסן	שבת	מ	ע"א
א	כז	ניסן	שבת	מ	ע"ב
ב	כח	ניסן	שבת	מא	ע"א
ג	כט	ניסן	שבת	מא	ע"ב
ד	ל	ניסן	שבת	מב	ע"א
ה	א	אייר	שבת	מב	ע"ב
ו	ב	אייר	שבת	מג	ע"א
ש	ג	אייר	שבת	מג	ע"ב
א	ד	אייר	שבת	מד	ע"א
ב	ה	אייר	שבת	מד	ע"ב
ג	ו	אייר	שבת	מה	ע"א
ד	ז	אייר	שבת	מה	ע"ב
ה	ח	אייר	שבת	מו	ע"א
ו	ט	אייר	שבת	מו	ע"ב
ש	י	אייר	שבת	מז	ע"א
א	יא	אייר	שבת	מז	ע"ב
ב	יב	אייר	שבת	מח	ע"א
ג	יג	אייר	שבת	מח	ע"ב
ד	יד	אייר	שבת	מט	ע"א
ה	טו	אייר	שבת	מט	ע"ב
ו	טז	אייר	שבת	נ	ע"א
ש	יז	אייר	שבת	נ	ע"ב
א	יח	אייר	שבת	נא	ע"א
ב	יט	אייר	שבת	נא	ע"ב
ג	כ	אייר	שבת	נב	ע"א
ד	כא	אייר	שבת	נב	ע"ב
ה	כב	אייר	שבת	נג	ע"א
ו	כג	אייר	שבת	נג	ע"ב
ש	כד	אייר	שבת	נד	ע"א

א	כה	אייר	שבת	נד	ע"ב
ב	כו	אייר	שבת	נה	ע"א
ג	כז	אייר	שבת	נה	ע"ב
ד	כח	אייר	שבת	נו	ע"א
ה	כט	אייר	שבת	נו	ע"ב
ו	א	סיון	שבת	נז	ע"א
ש	ב	סיון	שבת	נז	ע"ב
א	ג	סיון	שבת	נח	ע"א
ב	ד	סיון	שבת	נח	ע"ב
ג	ה	סיון	שבת	נט	ע"א
ד	ו	סיון	שבת	נט	ע"ב
ה	ז	סיון	שבת	ס	ע"א
ו	ח	סיון	שבת	ס	ע"ב
ש	ט	סיון	שבת	סא	ע"א
א	י	סיון	שבת	סא	ע"ב
ב	יא	סיון	שבת	סב	ע"א
ג	יב	סיון	שבת	סב	ע"ב
ד	יג	סיון	שבת	סג	ע"א
ה	יד	סיון	שבת	סג	ע"ב
ו	טו	סיון	שבת	סד	ע"א
ש	טז	סיון	שבת	סד	ע"ב
א	יז	סיון	שבת	סה	ע"א
ב	יח	סיון	שבת	סה	ע"ב
ג	יט	סיון	שבת	סו	ע"א
ד	כ	סיון	שבת	סו	ע"ב
ה	כא	סיון	שבת	סז	ע"א
ו	כב	סיון	שבת	סז	ע"ב
ש	כג	סיון	שבת	סח	ע"א
א	כד	סיון	שבת	סח	ע"ב
ב	כה	סיון	שבת	סט	ע"א
ג	כו	סיון	שבת	סט	ע"ב
ד	כז	סיון	שבת	ע	ע"א
ה	כח	סיון	שבת	ע	ע"ב
ו	כט	סיון	שבת	עא	ע"א
ש	ל	סיון	שבת	עא	ע"ב
א	א	תמוז	שבת	עב	ע"א
ב	ב	תמוז	שבת	עב	ע"ב
ג	ג	תמוז	שבת	עג	ע"א
ד	ד	תמוז	שבת	עג	ע"ב
ה	ה	תמוז	שבת	עד	ע"א
ו	ו	תמוז	שבת	עד	ע"ב
ש	ז	תמוז	שבת	עה	ע"א
א	ח	תמוז	שבת	עה	ע"ב
ב	ט	תמוז	שבת	עו	ע"א
ג	י	תמוז	שבת	עו	ע"ב
ד	יא	תמוז	שבת	עז	ע"א
ה	יב	תמוז	שבת	עז	ע"ב
ו	יג	תמוז	שבת	עח	ע"א
ש	יד	תמוז	שבת	עח	ע"ב
א	טו	תמוז	שבת	עט	ע"א
ב	טז	תמוז	שבת	עט	ע"ב
ג	יז	תמוז	שבת	פ	ע"א
ד	יח	תמוז	שבת	פ	ע"ב
ה	יט	תמוז	שבת	פא	ע"א
ו	כ	תמוז	שבת	פא	ע"ב
ש	כא	תמוז	שבת	פב	ע"א
א	כב	תמוז	שבת	פב	ע"ב
ב	כג	תמוז	שבת	פג	ע"א
ג	כד	תמוז	שבת	פג	ע"ב
ד	כה	תמוז	שבת	פד	ע"א
ה	כו	תמוז	שבת	פד	ע"ב
ו	כז	תמוז	שבת	פה	ע"א

ש	כח	תמוז	שבת	פה	ע"ב
א	כט	תמוז	שבת	פו	ע"א
ב	א	אב	שבת	פו	ע"ב
ג	ב	אב	שבת	פז	ע"א
ד	ג	אב	שבת	פז	ע"ב
ה	ד	אב	שבת	פח	ע"א
ו	ה	אב	שבת	פח	ע"ב
ש	ו	אב	שבת	פט	ע"א
א	ז	אב	שבת	פט	ע"ב
ב	ח	אב	שבת	צ	ע"א
ג	ט	אב	שבת	צ	ע"ב
ד	י	אב	שבת	צא	ע"א
ה	יא	אב	שבת	צא	ע"ב
ו	יב	אב	שבת	צב	ע"א
ש	יג	אב	שבת	צב	ע"ב
א	יד	אב	שבת	צג	ע"א
ב	טו	אב	שבת	צג	ע"ב
ג	טז	אב	שבת	צד	ע"א
ד	יז	אב	שבת	צד	ע"ב
ה	יח	אב	שבת	צה	ע"א
ו	יט	אב	שבת	צה	ע"ב
ש	כ	אב	שבת	צו	ע"א
א	כא	אב	שבת	צו	ע"ב
ב	כב	אב	שבת	צז	ע"א
ג	כג	אב	שבת	צז	ע"ב
ד	כד	אב	שבת	צח	ע"א
ה	כה	אב	שבת	צח	ע"ב
ו	כו	אב	שבת	צט	ע"א
ש	כז	אב	שבת	צט	ע"ב
א	כח	אב	שבת	ק	ע"א
ב	כט	אב	שבת	ק	ע"ב
ג	ל	אב	שבת	קא	ע"א
ד	א	אלול	שבת	קא	ע"ב
ה	ב	אלול	שבת	קב	ע"א
ו	ג	אלול	שבת	קב	ע"ב
ש	ד	אלול	שבת	קג	ע"א
א	ה	אלול	שבת	קג	ע"ב
ב	ו	אלול	שבת	קד	ע"א
ג	ז	אלול	שבת	קד	ע"ב
ד	ח	אלול	שבת	קה	ע"א
ה	ט	אלול	שבת	קה	ע"ב
ו	י	אלול	שבת	קו	ע"א
ש	יא	אלול	שבת	קו	ע"ב
א	יב	אלול	שבת	קז	ע"א
ב	יג	אלול	שבת	קז	ע"ב
ג	יד	אלול	שבת	קח	ע"א
ד	טו	אלול	שבת	קח	ע"ב
ה	טז	אלול	שבת	קט	ע"א
ו	יז	אלול	שבת	קט	ע"ב
ש	יח	אלול	שבת	קי	ע"א
א	יט	אלול	שבת	קי	ע"ב
ב	כ	אלול	שבת	קיא	ע"א
ג	כא	אלול	שבת	קיא	ע"ב
ד	כב	אלול	שבת	קיב	ע"א
ה	כג	אלול	שבת	קיב	ע"ב
ו	כד	אלול	שבת	קיג	ע"א
ש	כה	אלול	שבת	קיג	ע"ב
א	כו	אלול	שבת	קיד	ע"א
ב	כז	אלול	שבת	קיד	ע"ב
ג	כח	אלול	שבת	קטו	ע"א
ד	כט	אלול	שבת	קטו	ע"ב
ה	א תשפ"ה		שבת	קטז	ע"א

המבחנים הקרובים ב'עמוד היומי':

יום חמישי ח' בשבט
יום שישי ט' בשבט פרשת בא
ברכות לב. - מו:

יום חמישי ו' באדר א'
יום שישי ז' באדר א' פרשת תרומה
ברכות מז. - סא:

יום חמישי ד' באדר ב'
יום שישי ה' באדר ב' פרשת פקודי
ברכות סב. - שבת יד.

דרשו דרשוני